DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14000

Slonim Memorial Book

Pinḳas Slonim

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Pinkas Slonim / ['orekh, Kalman Likhtenshtain].
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv : Irgun 'ole Slonim be-Yiśra'el, 1961]
DESCRIPT	4 v. : ill. ; 32 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Slonim.
	Slonim (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Slonim.
ADD'L NAME	Lichtenstein, Kalman, 1899-
ADD'L TITLE	Record and face of a town, ruin of the community, in memoriam

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פנקס סלונים

פנקס סלאָנים

PINKAS SLONIM

עורך פנקס סלונים:
קלמן ליכטנשטיין

עורכי הכרך:
קלמן ליכטנשטיין, יחזקאל רבינוביץ

יו״ר ועדת המערכת:
חיים אוורבוך

חברי ועדת המערכת:
ד״ר שמואל חננוביץ, ברוך יקימובסקי, ד״ר נח קפלינסקי

נתנו ידם להכנת הפנקס:
ד״ר שמואל וייס שמעון גוזובסקי, יוסף דרור, מרדכי ספיר

סייעו להוצאת הכרך:
סופיה ויעקב מישקין, קלמן לובובסקי, (ונצואלה),
סם מישקון, שלום רבינוביץ, (ארה״ב),
הרי רובין־רובינובסקי, (קנדה),
יוצאי סלונים בדרום־אפריקה

דפוס קואופרטיבי „הפועל הצעיר" בע״מ, תל־אביב, רח׳ הצפירה 19

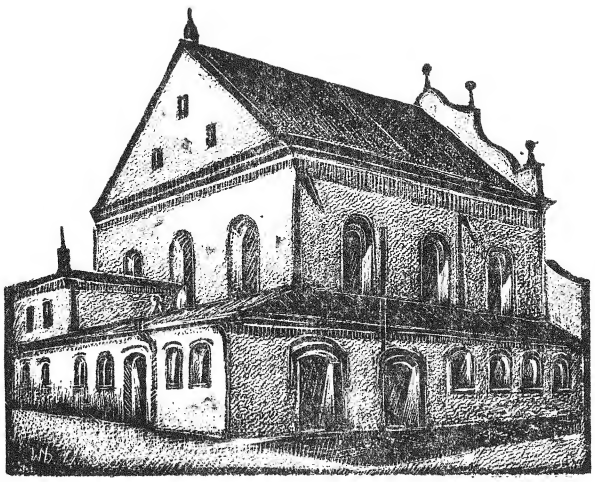
דברי ימי סלונים
דיוקנה של עיר
השמדת הקהילה
דפי הנצחה

בלעטער געשיכטע
געשטאלט פון א שטאט
חורבן פון סלאנים
אנדענק־בלעטער

RECORD AND FACE OF A TOWN
RUIN OF THE COMMUNITY • IN MEMORIAM

המוציא לאור:

ארגון עולי סלונים בישראל

לזכר קדושים וטהורים
שנהרגו ונשרפו ונחנקו
בשדות סלונים וחוצותיה
בימי ההרג והטבח:

17th July 1941 – כ״ב תמוז תש״א
14th November 1941 – כ״ד חשון תש״ב
29th June upto – י״ד תמוז עד
15th July 1942 – א׳ אב תש״ב
13th August 1942 – ל׳ אב תש״ב
Yom Kippur 1942 – יום כפור תש״ג

DATES OF MASS EXECUTIONS

בפתח הפנקס

בדחילו ורחימו מוסרים אנו לידי בני-עירנו בארץ ובתפוצות ולידיהם של חוקרי תקופת-ההשמדה את פנקס סלונים, ובו תולדות הקהילה, העלאת דמותה בתמונות ופרשת השואה, הגבורה והכליון.

היראה והאהבה ליוו את יוזמי הפנקס ואת עורכיו ומשתתפיו במשך כל שנות הכנתו, בזמן ליקוט החומר ההיסטורי ממקורות שונים ופרקי הזכרונות מפי שרידים-ניצולים, בעת ניפויים ועיבודם, מיונם ועריכתם, עד להבאתם לבית-הדפוס. וככל שנתארך הזמן ושנות הציפיה להופעת הספר נקפו בזו אחר זו, גברה החרדה לתוכנו, למתכונתו ולצורתו, להיקף החומר הניתן בו. עז היה הרצון, שספר תולדות סלונים וכליונה יהא מושלם ומקיף שיספר את הכל על הקהילה מיום קומה ועד היכחדה.

רבות היו הסיבות להשהיית הוצאתו של הספר הזה לאור. לא נמנה את כל הקשיים ולא נספר על ההיסוסים והאכזבות, שהיו לא פעם מנת-חלקם של יוזמי ספר הזכרון ושל עושיו. רק על שתיים מן הסיבות, והן לדעתנו העיקריות, ראוי לייחד את הדיבור.

האחת: השאיפה לפנקס כולל, רב-היקף וממדים, שיהיו בו דברי ימי סלונים ותולדות הקהילה על כל פרטיהן במשך מאות שנות קיומה, ושיפורסם בו כל החומר הצבור והניתן עדיין לאיסוף בארץ ובארכיונים שונים בעולם. שאיפה זו לא נתגשמה עדיין במלואה עם הוצאתו לאור של כרך זה, שהוא במגמתו העיקרית ספר-זכרון. אך הוא מהווה שלב ראשון וחשוב בהגשמת חזון „פנקס-סלונים" המלא, כפי שחזהו ותכננו נושא הרעיון ומגשימו מר ק. ליכטנשטיין. מאתנו תידרש נכונות לעזרה ועידוד בהגשמת התכנית המלאה.

הסיבה השניה להשהיית ספר הזכרון נעוצה באותם רגשות היראה והאהבה, שלא הרפו מאתנו במשך שנות הכנת הספר. הם ליוונו בלבטינו על קביעת תוכנו ומתכונתו של ספר-הזכרון, בחיפושינו הרבים והעקשניים אחרי חומר נוסף, בקביעת המדורים, בהכללת הצילומים, בשיקולים המרובים על כל פרט ופרט. ברגשות אלו היו העורכים פותחים בקריאת כל דף נוסף מזכרונותיהם של המשתתפים בספר וחותמים על הבאתו של החומר לדפוס.

כי על כן יוזמי ספר-הזכרון הזה ועושי מלאכתו בני סלונים הם רובם ככולם ומלאכתם היתה להם עבודת-קודש. כל אחד מתוך חבר העורכים עשה את חלקו ברטט שבלב, ולא אחת נדדה שנתם של קוראי כתבי-היד ועורכיהם — והם בנים ואחים לרבבות בני-סלונים, הנחים בקברות-האחים של צ'פלובה ופטרלביץ'. יורשה

גם בשורות אלה לעורך החומר של השואה להודות קבל עם ועדה בני-עירו, שבעבודת העריכה לא עמדו לו הסגולות המקודשות של עורך, — הקפדנות, יצר הצמצום ואותה אובייקטיביות קשיחה של העורך המקצועי נעלמו ולא היו מהרגע הראשון בו נמסרו לידיו דפי הזכרונות ועד לשעה האחרונה והמיוחלת, כאשר ראה את פרי עבודתו בגליונות המודפסים. ולא אחת עלה הרהור כמוס בלבו, שביטאהו רק בפני מעטים, כי מוטב היה אולי, לשם החשת עריכתו של החומר, למסור אותו לידי עורך שאינו בן-עירנו.

היראה והאהבה מלוות אותנו בשעת מסירתו של הפנקס לידי הקורא, מאחר שהקורא גם הוא בן-סלונים הנהו. עם קריאת ספר-הזכרון יחפש הקורא לא רק את העובדות, התאריכים והאירועים השותתים דם קרוביו ומכיריו, לא רק את תיאור המקומות, הרחובות, הדמויות, — כל אלה ידועים לו במקצתם או ברובם. בן-סלונים יחפש בספר את נשמת עירו הטבוחה — ולזה הקדשנו מאמצים מרובים בהכנת הפנקס. כעת רוטט לבנו בדחילו ורחימו: האמנם יש בדפים אלה מנשמת סלונים?

וזאת לזכור ולהזכיר: מאז ימי ילדותנו היתה בנו, בכולנו, הרגשת גאווה מובנת, על כי בני סלונים אנחנו. תמיד, בתוך כתלי העיר ובנכר, בבית ובנדודים, במרחקים ואף בחיק מולדתנו כאן בארץ, נצטיירה לנו דמות סלונים כערש עתיקה, יפה ומעניינת, עתירת-יוחסין ורבת-גוונים.

העיר הקטנה הזו שעל גדות השצ׳ארה, שמספר תושביה בשנות-השלום המעטות שבין שתי מלחמות-העולם עוד לא הגיע לרבבה ומחצית הרבבה, היתה לנו מקור לאהבה ולגאווה. העבר הרחוק שלה בערפילי ימי הביניים; זכר החוד של רבניה, אדמוריה, לומדיה וחסידיה; לבה החם, היהודי, בצד מחשבתה ה„ליטאית" הצלולה; העממיות שהיתה סגולתם של בניה, נכבדיה והמונה, של זקניה וצעיריה כאחד; שלוותה האידילית אגב חלקה הפעיל בסערות החברתיות שפקדו את תמאה הנסערת שלנו; האידיאליזם התמים של זקני הדור וצעיריו, של המתנגדים והחסידים, של המשכילים, הציונים, המהפכנים, החלוצים, המורים והעסקנים שלה, — כל אלה העלו ורוממו בעינינו מאז ומתמיד את דמותה של עירנו, אשר היתה עיר ואם ומורת-דרך לעיירות וערים מסביב. סלונים — השם הזה היה לנו מושג רוחני עשיר-תוכן ומרטיט-לב.

על כן גם קשתה העבודה שבעתיים על עורכי הספר, שהם בני סלונים וחניכיה הרוחניים. הם ראו את מלאכתם כהעלאת דמות יקרה ותמימה, כסיפור חייה ומותה של קהילה עתיקה וקדושה, כהספד על נפש תמה שאיננה עוד. זהירות עדינה בכל שורה ומשפט לא הרפתה מהעורכים, כי הרי עם כל דף נוסף נפרדים אנו לעולמים מסלונים, מאותו מושג מופשט לכאורה וכל כך מוחשי וקרוב ללב הדואב. על רגשות אלה קשה היה להתגבר, ואף לא היה הרצון להעלימם, כי הרי הם הערובה להפחת נשמה בדפי הספר שלפנינו, — נשמה שתהא זכה כנשמת הקהילה וראויה לשמש לה זכר ומצבה.

**
*

רעיון הוצאתו של הפנקס נתעורר לא רק מתוך רצון להעלות את זכר קהילת סלונים ולהציב לה מצבה, בדרך בה הועלה זכרן של קהילות קדושות רבות, — ע"י הוצאת ספרי-זכרון. הורתו — אם לא לידתו — של פנקס זה בשנים שקדמו לשואה, בחלומותיו ושאיפותיו של קומץ קטן מתוך משכילי העיר וסופריה, והם: משה זבלוצקי וגד גולדברג ז"ל, וייבדל לחיים ארוכים קלמן ליכטנשטיין, מעורכי הספר הזה.

חלום זה של הוצאת פנקס סלונים נטווה ונרקם בשנות עבודתם המשותפת וידידותם הפוריה של אנשי-העט הנ"ל, בערבי-קיץ רעננים ובימי-חורף לבנים על גדות השצ'ארה, בשיחות ובטיולים, באותם ימי הפעילות של סוף שנות העשרים והתחלת שנות השלושים. בעבודות רבות, ברשימות ובמאמרים, בליקוט חומר רב ושונה הונחו היסודות למפעל הגדול של הפנקס, בעיקר מעל דפי העתונות הסלונימאית. אבן-פינה לבניין הפנקס נורתה עם הופעת ספרו של גד גולדברג על תולדותיה של קריית סלונים.

את השאיפה להגשמת החלום הזה הביא אתו ארצה חברנו קלמן ליכטנשטיין, והוא שטיפח את הרעיון בקרב ארגוני יוצאי-סלונים בארץ ובתפוצות. במשך שנים רבות אסף וליקט חומר היסטורי רב והוא מוסיף לשקוד על הכנתו.

לרעיון הפנקס נלהב בארץ מר חיים אוורבוך, שעשה לילות כימים באיסוף חומר ואף גייס, כיו"ר „ארגון עולי סלונים בישראל", את הפעילים ובעלי-היכולת ודירבנם לעבודה. זכותו רבה בהוצאתו של ספר-זכרון זה.

כשהתחוללה השואה ועירנו נטבחה ונחרבה, קיבל רעיון הוצאת הפנקס משנה-תוקף וגבר הרצון להציב יד ושם לקהילה וקדושיה. תוך כדי העבודה הענפה הזו גברה בקרב עולי סלונים הדעה, שיש להקדים ולהוציא את „ספר השואה" עוד לפני שנזכה להוצאתו של הפנקס השלם. לדעה זו הצטרפו רבים מפעילי „ארגון עולי סלונים בישראל", ובכיוון מימושה השפיע גם ד"ר ש. וייס ז"ל וייבדל לחיים ד"ר י. אפרת.

צורתו המוגשת של הפנקס נתגבשה לאחר שיקולים וחילופי-דעות מרובים, והוא — **שלמות בפני עצמו**, מחזיק בתוכו את תולדות הקהילה, בהקדמה ההיסטורית הנרחבת לעיקרו של הספר, ואת דברי ימי השואה והגבורה בימי מלחמת-העולם השניה. מקופלים בו, איפוא, דברי ימי סלונים מאז קומה בשלהי ימי-הביניים ועד לימים האכזריים, שבהם חזרו ביתר שאת זוועות ימי-הביניים ונתרחשו לעין-כל בראשית שנות הארבעים של המאה העשרים „הנאורה".

**
*

ארבעה שערים בכרך, והם: ספר תולדות היישוב היהודי בסלונים, במונוגרפיה התמציתית של ק. ליכטנשטיין; ספר התמונות; ספר השואה; דפי-ההנצחה.

מראשית הכנתו ועריכתו של כרך הזכרון הזה נוכחנו לדעת, כי אין להעלות את פרשת החורבן וההשמדה של יהודי סלונים מבלי לספר מה היתה קהילה זו, מה הן תולדותיה, מה גדולתה ומה הן מפעלותיה, מה מעמדה בקהילות ישראל מקדמת דנא ועד לימיה האחרונים.

חומר זה של דברי ימי העיר, — הגלמי וגם המעובד, — מפוזר על פני ספרים,

כתבי־עת ומקורות אחרים רבים. במשך שנים רבות ליקט אותו ועיבדו בחלקו הגדול כחומר לפנקס — ק. ליכטנשטיין.

עם כל היקפה הגדול ועם היריעה הרחבה המתפרשת לפנינו, אין המונוגרפיה ההיסטורית, הפותחת ספר זה, אלא קיצורו של החומר הרב, המגוון והמעניין, שהצטבר בידי מחברה. בגמר קריאתה ילמד כל קורא, שגם בתמציתה ובצמצומה היא נותנת תמונה מקיפה ומרהיבת־עין של סלונים ותולדותיה.

אופיה המיוחד וערכיה החברתיים־רוחניים של העיר, בכל דור ודור בשנות קיומה, בעבר הרחוק כבשנות חיינו בה, באו לידי ביטוי ומצאו מקומם במונוגרפיה. סקירה היסטורית זו מקנה לנו תמונה חיה של קורות העיר, ולא כסיכום חשבוני של מוסדות ומפעלים ומפלגות, אלא כתיאור שלם ומושלם, ער ותוסס של חיי עיר וחברה על ניגודיהם ומישורם ההרמוני. זוהי תמונה של קהילה פעילה וערנית בכל שטחי החיים הציבוריים. בשנותיה האחרונות היתה יהודית־לאומית באופיה, דתית־סובלנית, תרבותית ומתקדמת. בשנות מלחמה ורדיפות היתה נדיבה, בעלת־לב רחב ויד רחבה כלפי עניי הקהילה ונצרכיה וכלפי אחים פליטים שבאו בשעריה. המוסדות והמפעלים וכן נושאי הפעילות הציבורית בסלונים היו ביטוי מוחשי לאופי הלאומי והמתקדם של הקהילה.

כעת, לאחר החורבן, נראים הניגודים החברתיים, התרבותיים והמעמדיים, שהיו בתוך יהודי סלונים, כתופעות־לוואי וכמחיצות דקות בין בני עם אחד וקהילה אחת. היום נוטים אנו לראות בראש וראשונה את המשותף בין כל השכבות והמעמדות, בין הדתיים והחפשים, בין הציונים והבונדאים, בין אנשי המפלגות האזרחיות לבין אלה שהשתייכו לארגוני הפועלים למיניהם, — כי אלה וגם אלה נפגשו תכופות בשטחים משותפים שונים של הפעילות הקהילתית הענפה, פעלו שכם אחד ועבודתם, שנעשתה בלהט ההתנדבות של אידיאליסטים, היא שהקימה לנו את קהילת יהודי סלונים ואת מכלול חייה הציבוריים.

לא קל היה לכותב דברי ימי העיר, בעיקר מראשית המאה הנוכחית, להוציא מתוך הפעלתנות המסועפת הזו את תוכם של המפעלים ולתאר את פעלם של המוס־דות המרובים, למען תתקבל לעין הקורא בימינו אנו תמונה בהירה של חיי סלונים בשנים שקדמו למלחמת־העולם השנייה ולחורבן ושל המאבק העקשני על קיום מסגרת ציבורית בתקופה הקצרה והמרה של השמדת הקהילה.

דומה, כי למרות הקשיים הללו מובאת בספר זה דמות עירנו כפי שהיא היתה ונחרתה על לוח לבנו.

***

אם שלטה בסקירה ההיסטורית יד המחבר ובזכרונות מן השואה יד העורכים, — הרי היתה באלבום התמונות יד המקרה והיא שקבעה לא במעט את צורתו הסופית.

תחילה נועדו הצילומים לשמש אילוסטרציה לפנקס סלונים, לעשרות הפרקים במונוגרפיה ההיסטורית, הרשימות והסקירות שבספר השואה, שכל אחד מהם קשור בנושא עם צילום זה או אחר. משנצטמצמה יריעת הסקירה הסינתטית של תולדות סלונים, לא היתה כל אפשרות ללוות אותה בצילומים שיתאמו את תוכנה. ואז הוחלט להכין ממאות התמונות שהיו בידי המערכת, — מהן החלק הגדול ביותר בא

מאוספו של ק. ליכטנשטיין, — אלבום תמונות שייכלל בתוך הכרך, מיד לאחר המונוגרפיה ההיסטורית-חברתית, וישמש מעין אילוסטרציה מרוכזת לפרקי ההיסטוריה.

אלבום של עיר כעירנו קשה לעשות מצילומים שנאספו ללא תכנית מסודרת וידועה מראש. על כן רב החסר בספר התמונות שלפנינו. חסרים רחובות ופינות, דמויות ואישים, מוסדות וארגונים. מאידך גיסא, באו רוב התמונות מחוגים ומבני־עיר שהיו קשורים עם הסתדרויות ציוניות, ולפיכך מרובה יתר על המידה מספר הצילומים המשקפים את הפעולה הציונית.

אין להאשים בכך את עורכי הספר. על אף הפניות המרובות של „ארגון עולי סלונים" לא הצליחה המערכת לאסוף יותר תמונות מגנזיהם הפרטיים של בני-עירנו. אין ספק, שבידי רבים מבין הסלונימאים מצויים צילומים לא מעטים, שבעזרתם היה האלבום זוכה בגיוון רב-צדדי, משקף את כל השכבות, המוסדות וחוגי-הציבור, מעשיר את מדור האישים הפעילים ונותן לעין-הקורא תמונה נאמנה של עירו.

בתמונות שהיו בידי המערכת נעשה מאמץ עליון, תוך קשיים טכניים שאין לפרטם בדברי-מבוא אלה) על מנת שהאלבום ישמש אספקלריה נאמנה לחיי עירנו, — גם אם אין התמונה בהירה ושלמה, גם אם יש בה דיספרופורציה בין המדורים ואולי אף יתגלו שיבושי שמות, אנשים שלא זוהו וטעויות שהוכנסו בשוגג. עם כל הכוונות הטובות של המערכת יצא האלבום לקוי בחסר וביתר, אך על אף כל ליקוייו זהו אוסף־התמונות הגדול ביותר של עירנו, ובתור כזה מקומו בפנקס.

ייתכן, שנתפסו ונלקחו מידי שבויים גרמניים צילומים מגיטו סלונים ומחיי היהודים בו, אך לא נתקלנו בכאלה, והאוסף מספר על סלונים היהודית בימי פריחתה וגדולתה, — בתוספת צילומים בודדים של שרידים וניצולים על קברות האחים.

את תמונת הגיטו על כל חלקיו, את הווי חייו, את מראות ומוראות גיא־הצלמוות יראה כל אחד מאתנו בעיני דמיונו עם קריאת פרקי השואה.

***

החלק השלישי והעיקרי בפנקס, ספר השואה של עירנו וקהילתנו, לא סבל ממגבלות-התחום שבפניהן הועמד כותב דברי ימי העיר ואף לא מחוסר התיכנון ומצבירת חומר אקראית כפי שאירע הדבר עם אלבום התמונות. במשך שנים נצבר חומר למכביר על תקופת ההשמדה של הורינו, אחינו וילדינו. הרשימות נכתבו ברובן על-ידי — או מפי — ניצולים, לרוב פרטיזנים, וכן נלקט חומר מתוך מיסמכים וארכיונים, גביית-עדויות וזכרונות מתוך כתבי-עת וספרים, עדויותיהם של שרידים ואף של קדושים, שהגיעו אלינו בדרכים שונות.

היה לנו רצון עז לבנות על יסוד ריבוי העדויות הללו סקירה סינתטית, היסטורית-אובייקטיבית, של השמדת קהילת-סלונים ושל לחימת צעיריה ביערות בילורוסיה, אלא שעבודה כזו, עם כל נאמנותה לאמת ההיסטורית, לעובדות ולמספרים, אינה קלה כלל ועיקר, ואגב היתה חוזרת בלשון צרופה יותר על כל אותם הדברים, אשר סופרו בלשון יום-יום ע"י העדים החיים של אותן התרחשויות-הדמים.

לא הקפדנו, איפוא, על „הנאמנות העיוורת" להיסטוריה של ענות הקהילה הסלונימאית וכליונה. נתנו את רשות הדיבור לכותבי הרשימות והזכרונות, היומנים ודברי-ההגות, — נתנו את חופש-הדיבור לזכרונם ולחוויותיהם. לא אחת ייתקל הקורא

באי־דיוקים, בחוסר התאמה ואף בניגודים מסויימים שבין עדות אחת לשניה. כי החוויות אישיות הן, זווית־הראיה היתה אונדיבידואלית, האנשים ראו את שראו, שמעו את ששמעו ורשמו ממראה־עינם וממשמע־אזנם כפי שהם ראו ושמעו וזכרו, מתוך אותו חוג, מפינת אותו רחוב, ממעמקי אותה מחבואה שבהם היו שרויים בזמן המדובר והמתואר. מאחר שעינם, אוזנם וזכרונם של בני־אדם שונים הם, יצאו גם הזכרונות מתחת לעטם כשבהם שוני מסויים ואף אי־התאמות כלשהן. מסביבם הילך המוות ונעשו הזוועות ונשפך הדם וזעקו בני־עירם וצהל הצורר והכל מסביב עלה בלהבה השמימה — ולמראות כאלה אין קנה־מידה אחיד של התרשמות, כי במוחו של כל אחד נחרתו הדברים לא בחרט של רושם־כרוניקה ולא בעט של היסטוריון.

מעל לכל הזכרונות האישיים הללו מגשרת באופיה הכולל, המקיף והאובייקטיבי סקירתו של ד"ר נ. קפלינסקי על פרשת השואה של יהודי סלונים. מעמדו, עירנותו הציבורית, ובעיקר כשרונו עמדו לו בעבודותיו הספרותיות כרושם דברי ימי השואה של קהילתנו. סקירתו היא שהנחתה אותנו בלבירינט הסבוך של הזכרונות והעדויות, אשר נצטברו על שולחן מערכת הפנקס, והיא המשמשת גם בספר המוגש חוט־השדרה לתיאור המאורעות והערכתן.

נהגנו בלי חומרת־הדין לגבי סטיות קלות מן האמת העובדתית, שנתגלו בזכרונותיהם של הכותבים, מה גם שנתרחשו באותם הימים ובאותן הנסיבות מאורעות ועובדות, שקשה להוכיחן ולא קל להכחישן. היו אלה ימי־חירום, בהם „הכל אפשרי", היו ימים ולילות של חירוף־נפש וטירוף־דעת, ולא מן הנמנע הוא, כי לתוך הזכרונות נשתרבבו דברים ועובדות שמקורם בהרהורי־לב.

ומאחר שבימים טרופים וטורפים עסקינן, ברור היה הדבר, שיסופרו גם דברים שליליים ועובדות מגונות, אשר מקומם וזמנם בחיי־גיהינום כחיי הגיטו הגווע והיער הלוחם. לא כיסינו על גילויים אלו ולא התעלמנו מחומרת פירסומם, אם רק נבדקו הדברים ונתגלו כעובדות שהיו. הפקרות יהודים מעטים בתוך גדרות הגיטו והפקרת חייהם של יהודים רבים בתוך עבי היערות, אם היו והתרחשו, נמסרו בזכרונותיהם של הכותבים.

יצוין רק ויודגש, שאין בעובדות שליליות אלו כדי להעיב על הזוהר הטראגי ועל גילויי הגבורה ומסירות־הנפש של אותם הימים, בהם התבוססו בדמיהם קהילת סלונים ובניה — בגיטו וביער, במחנות ובמחבואות, כאשר עד לשחיטה האחרונה כמעט היתה יד מכוונת ולב דואג ומחשבה מארגנת לקהל יהודי סלונים. מן היום הראשון ועד לחדשים האחרונים נעשתה עבודת סעד וארגון בתחומי הגיטו, בחירוף־נפש ובהתמסרות עד להקרבה, ע"י עסקנים וקרואים מנוסים וידועי־שם, כמו גם ע"י פעילים שקמו ועלו מתוך החורבן וההרג, בהיותם עד אז עומדי מן־הצד ועלומי שם.

מתוך עדותו של אחד ממארגני המחתרת הפרטיזנית בגיטו סלונים, הנמצא הרחק בנכר הסובייטי, למדנו לדעת, כי אלה שנצטוו והתיצבו לעמוד בראש הקהילה האומללה עסקו לא רק בענייני הגיטו, בהיותם שרויים כל הזמן תחת לחץ מתמיד וזידוני של הצורר שלא ידע שבעה בסחטנותו ובאכזריותו. פעילים אלה ידעו גם להושיט עזרה ועצה למחתרת ולפרטיזנים. עם עדות זו של קומוניסט ותיק ובעל־הכרה, המספר על העזרה שהוגשה לארגון הלוחמים מידי עסקני הגיטו בימי הגזירות וההריגות, מופרכת לחלוטין ההאשמה העקרה והבלתי־מבוססת, שנזרקה נגד ראשי

הקהילה הסלונימאית מפי אנשים בישראל, המתימרים להופיע כ„היסטוריוני" הפרטי-זנקה בסביבותינו. זכרונות אלו, שהגיעונו ממש בחדשים האחרונים לעריכת הפנקס, מחזקים בנו את רגשי ההוקרה לאותם אנשים בודדים, גאים ואומללים, שהגורל העמידם בראש יהודי סלונים בימי מסה והשמד.

***

אחרי דברים אלה מן הראוי שיודגש ערכם התיעודי ואף הספרותי של מרבית הרשימות הנתונות בספר זה, על אף האופי האישי-ממוארי שלהן. בין שנכתבו בידי אנשי-עם, שאין הכתיבה מלאכתם, או שהוכתבו מפיהם, ובין שנרשמו בידי אוחזי-עט יודעי לשון וספרות; בין שהוגשו כזכרונות אישיים ובין שעובדו עד כדי רפורטאג'ה ספרותית; אלה וגם אלה נכתבו בדם לבם של מעלי הזכרונות ומתארי הזוועות, ולא דמעה אחת ניגרה מעיני הכותבים על כתבי-היד שנמסרו לידינו, או נחנקה בגרונם, יחד עם הכאב החנוק בלבם. לרבים מן הכותבים, שלא רצו למסור גביית-עדות בלבד, היתה הכתיבה מעין צורך נפשי, מתן פורקן למעמסה שבלב ובזכרון, פרעון חוב לקדושים ולגיבורים, ביטוי מוחשי לאהבה שרחשו אל קרוביהם, חבריהם ובני קהילתם.

מה שייקלט מעל דפי הספר ברטט ובכאב ע"י הקורא בן-עירנו, ייקרא בעניין ובהערכה ע"י לומדי תקופת השואה וחוקריה.

***

פרט לכמה רשימות בודדות, מתפרסמים הדברים בלשון בה נכתבו. לא שקלנו את היחס הכמותי בין עברית לאידיש, — רוב בני-סלונים, שהפנקס יגיע לידיהם, יודעים את שתי הלשונות. מספר היודעים רק אחת מהן הוא זעום, ועל כן ויתרנו על הגשת תרגום של קיצורי הרשימות, כפי שתוכנן תחילה. לרובם של הקוראים היו תרגומי-הקיצורים מיותרים ומסרבלים את הספר כולו.

לעומת התכנית הראשונה של ספר-הזכרון הוכפלה מתכונתו תוך כדי עריכתו. לא יכולנו, איפוא להוסיף עשרות דפים של תרגומים משפה לשפה. בני-עירנו שמעבר לימים ואוקינוסים יגייסו את כל מה ששרד בזכרונם מהגירסא דינקותא, מהעברית שלמדו בתלמוד-תורה, בחדר ובבית-ספר, ואנו מקווים שיבינו גם את חלקו העברי של הפנקס. ואם יתנדבו להקראת הרשימות הכתובות עברית ולהסברתן יודעי השפה המעטים, המצויים בכל ארץ מארצות התפוצה, תבוא עליהם ברכת שומעיהם וברכת עורכי הפנקס.

***

מלים מספר על התפיסה ההיסטורית של כליון יהודי סלונים, שאיננה עדיין נחלת הכל וששימשה קו מנחה בעריכת הספר וקביעת מדוריו.

ראינו את ראשית ערעורם של חיי הקהילה בשנות השלושים, עם התמורות שחלו ביחס השלטונות הפולניים אל האוכלוסיה היהודית, מוסדותיה, פרנסותיה וארגוניה. גל האנטישמיות, שהציף מחדש את פולין — על ממשלתה ומרבית אוכלו-סיה — מאז גבר הנאציזם בגרמניה, הוא שהחל מקרקר את החומות הכלכליות וההברתיות של הקהל היהודי. כעת, מתוך ראיה רטרוספקטיבית, אנו מעריכים את

תקופת האנטישמיות הפושעת בפולין בשנים שקדמו למלחמת-העולם השניה כחתירה תחת אשיות חיינו ובטחוננו וכגורם שהחליש את כוח התנגדותו של הקהל היהודי לקראת מיבחן הדמים, אשר לפניו הועמד כעבור שנים מעטות.

אחרי ימי החרדה בפרוץ המלחמה בין פולין וגרמניה באה הישועה ליהודי סלונים עם סיפוח מערב-בילורוסיה לברית-המועצות. בתקופה קצרה זו, בה החלו השלטונות הסובייטיים בשלב אחר שלב להגשים את עקרונות משטרם, נפגעו בראש וראשונה המוני היהודים מן המעמד הבינוני. והפגיעה היתה קשה — נסתתמו מקורות פרנסתם של רוב היהודים. משפתחו הסובייטים במאסרי העסקנים, הסוחרים ובעלי המפעלים לשעבר, נלקחו מקהילת סלונים טובי הפעילים, וזאת לאחר שפסקה פעילותם של כל הארגונים, המפלגות והסתדרויות-הנוער, אשר הקיפו את הכוחות הפעילים בציבור היהודי. מבחינה אובייקטיבית פורק נשקם הרוחני-לאומי של יהודי סלונים והם הועמדו, בעטיה של מדיניות מטמיעה זו של השלטון הסובייטי, כעדר של שיות בודדות ותועות בפני הכובש הנאצי ומעלליו.

אחרי תקופה כזו של גזירות ונגישות בפולין האנטישמית ושל חיסול הכלים הלאומיים, הקהילתיים והחינוכיים במשטר הסובייטי הוטלו יהודי סלונים, ויחד אתם למעלה מרבבה של פליטים מערי פולין שמצאו מקלט בעירנו, לתוך מלתעות החיה הנאצית.

ראינו צורך להדגיש בספר זה של שואת יהודי סלונים את שלושת שלבי השבר הלאומי והפיסי שפקד את בני קהילתנו, ולפי זה בנינו גם את מדוריו של הספר.

***

לא נמנה מדורים אלה ורק נעיר, כי החלוקה ההגיונית לוקה במקצת בזה, שרשימה אחת או שניה יכלו להיכלל לאו דווקא במדור אשר נקבע להן. התחום בין מדור אחד למשנהו אינו מובהק ומוגדר לגבי רשימות רבות, כשם שהגבול בין גביית-עדות לבין זכרונות או יומן מהשנים ההן גם הוא אינו מוגדר לחלוטין.

במיוחד קשה היה לנו לקבוע מדורים נפרדים לגיטו וליער. כמעט כל לוחמי היערות הקדישו בזכרונותיהם מקום רב לחיי הגיטו ולכל אשר קדם לצאתם היערה. ומאחר שנאלצנו להגיש זכרונות אלו בכפיפה אחת, ראינו גם כי טוב הדבר וכי ההשמדה והגבורה, המוות והלחימה היו כל כך כרוכים אלו באלו, עד שראוי ורצוי הדבר להגישם באותם מדורים ובאותם דפים לפני הקורא.

מחוץ לשתיים-שלוש רשימות קצרות, שלא יכלו עוד להוסיף מאומה לכל מה שסופר ותואר, פירסמנו את כל הזכרונות והעדויות שהובאו לפנינו. ולא אמרנו די, אלא הוספנו שורת מיסמכים, רשימות-לואי ודברי הגות והספד של פעילי ארגון בני עירנו, פרקי רפורטאז'ה וספרות. בין כותבי הזכרונות ומוסרי העדויות ישנם לא מעטים מבין פליטי המלחמה, שעקרו מעריהם בפולין ונקלטו בקהילתנו. רוח דבריהם אינה שונה מזו של בעלי-הזכרונות מבין בני סלונים. בשנים המעטות והעקובות מדם, שבהן עשו הפליטים בסלונים, הם התקשרו קשר-דמים לעיר וליהודיה, לכולם בני-משפחה בשדות שפאקובו, צ'פלובה ופטרלביץ וברובם המכריע הם לחמו ביערות שכם אחד עם הפרטיזנים הסלונימאים.

***

האם מיצינו את כל החומר, שיש בו כדי להרחיב ולהעשיר את ידיעותינו על אותה התקופה הצרה, בה הושמדו יקירי נפשנו ונכחדה עירנו?

בזכרונות, שהובאו ברובם בלשון כותביהם ומתוך נאמנות לרוח כתיבתם, חוזרים ונשנים לא פעם אותן העובדות ואותם המאורעות. רבים מבין הקוראים ייתקלו בתיאור של הנגישות והשחיטות, החוזר פעמים לאין ספור ברשימות השונות. אלא שיחד עם החזרות הללו יש בכל אחד מהתיאורים משהו אישי, מיוחד, המוסיף נופך אינדיבידואלי להבנה רב-צדדית של האירועים, החוויות והרגשות. בקלות יבחין הקורא בשוני שבין תיאוריו של האיש המבוגר לבין סיפורו של הפרטיזן הצעיר, בין חוויותיו של האב לבין אלה של האם, הבן או הבת. כולם הובאו אל דוכן העדים, כולם סיפרו את אשר עם לבם ובזכרונם.

ריבוי החומר עוזר לנו, ללא ספק, לקבל תמונה מלאה יותר של מה שנתרחש בעירנו.

יחד עם זה בל נחטא לאמת ובל נעלים, כי חומר מסויים לא הגיע לבית-הדפוס ולא נכלל בספר, אם כי יש גם לו ערך-מה בתיאור שואת סלונים. אלה הם בעיקר קטעים מתוך ספרים שונים, שבהם סופר, הוזכר או נרמז על השמדת קהילתנו, בזכרונות, ברפורטאג׳ות ובסיפורת, כגון קטעים ופרקים מספריהם של גרנטשטיין, רייך, בלסקי, לידובסקי; רשימות מפנקסי עיירות וערים שבסביבת סלונים, כפנקס ביטן, ז׳טל, ביאליסטוק ועוד; קטעים מתוך עתונות יהודית-סובייטית משנות המלחמה, כ„עמעס" ו„אייניקייט", שבהם פורסמו בשורות-איוב ראשונות על גורל יהודי סלונים, בין השאר גם ברשימותיו של הסופר איליה ארנבורג; קטעים מכתבי-עת פולניים, סובייטיים וגרמניים שלאחר המלחמה, העוסקים בחקר תקופת מלחמת-העולם השניה וזוועותיה ויש בהם שורות לא מעטות על השחיטות בעירנו; סיפור מתוך ספר זכרונותיו של הפרטיזן הרוסי לינקוב, „המלחמה בעורף האויב", על „מוקשו של אברהם הירשפלד".

אנו בטוחים, שרשימה זו של החומר הנעדר בספר אינה שלמה עדיין. אבל לא יכולנו להוסיף ולחטט בספרים ובעתונים, כי ידענו, שחומר בעל ערך מיוחד לא נעלה עוד בחיפושינו.

הועדנו מקום מיוחד למיסמכים הגרמניים המספרים בסגנונם הם, סגנון של דו"ח מפורט ויבש, על חיסול יהודי סלונים. חברנו ק. ליכטנשטיין הוא שגילה את המיסמכים בחיפושיו אחרי חומר נוסף ואותנטי וגם הקדימם בדברי-הסבר קצרים.

מי שיהרהר על פירסומם של דו"חות טמאים אלה בין דפי הזכרון הכתובים בדם ובדמע, על עדותם של רבי-הטבחים בין עדויות המובלים לטבח, חייב לדעת, כי אותם הרהורים הציקו גם לעורכי הספר. הכריע ערכו ההיסטורי-תיעודי של פירסום המיסמכים הללו וחשיבות הכללתו בפנקס-סלונים, שהוא מאסף של עדויות ותעודות לצרכי ההיסטוריון, לא פחות מהיותו קובץ-זכרון לקהילה שנכרתה.

**
*

מקובל לקרוא לספרי-הזכרון — מצבת-עד שבני העיר **מציבים** לקהילתם הקדושה, אשר נטבחה בידי מרצחים ונטמנה בבורות-קברים ללא ציון וללא זכר עליהם.

פנקס-סלונים זה הוא לנו יותר ממצבה וגל-עד.

במעמקי לבנו נבט הרצון לחיות את השנים האחרונות, את הימים האחרונים, את **הרגע האחרון** עם יקירינו שם, בגיטו, במחבואה, ביער, בנדודים, במחנה-העבודה, במיצעד אל הבורות, בבור-המוות עצמו אל מול לועי המקלעים ותרועות המרצחים; להיות אתם, עם אבא ואמא, עם אח ואחות, עם בן ועם בת, עם כל אלה שאינם עוד ושהגורל הפרידם מאתנו בשנות ההשמד; לחיות אתם בעבודת-הכפייה, בהשפלת גאון האדם שנרמס יום-יום ברגלי חדלי-אישים, בגילויי האהבה העמוקה שבין אבות ובנים ואחים באותם ימי השנאה והחדלון, בכאב הצורב על אבדן יקיריהם ובהתכווץ לבם עם בשורות-איוב התכופות; להילוות אל מחשבותיהם ודאגותיהם ורגשותיהם בימי מסה, ואל החלטתם הנחושה של המאות אשר יצאו ליער, ואל צעדם הכושל של הרבבות שהובלו לטבח, — זוהי הכמיהה הטמירה שבלב כל אחד מאתנו: **לחזור אל** עירנו, ביתנו ומשפחתנו, ולוּ רק במחשבה ולרגע קט, לקפוץ אחורנית אל ראשית שנות-הארבעים האומללות, אל רחובות הגיטו וכבישי המוות, **להיות אתם.**

ועל כן אין הספר מצבה בלבד. במצבה יש מעין סיפוק רוחני ונפשי של הצבת יד ושם למי שהלך ואיננו. הספר המוגש לבני עירנו יוכל אולי, — בכללותו וכשלמותו, — להיות מצבה על הקבר הפעור שם, בשדות סלונים וסביבותיה, אך אין בו משום מזור לפצע המסרב להגליד. נהפוך הוא הדבר: מתפקידו האכזרי, אך האנושי, של הספר להזכיר מחדש, לחטט בפצעים ובזכרונות, להחזירנו אל חיק משפחתנו כשהיא היתה מפרפרת בין החיים והמוות, נדרסת, נרמסת, נרצחת!

משמחזירנו הספר הזה אל הבית ואל המשפחה ואל העיר שלנו שאינם, — אל הסבל ואל השפל ואל אנקת-המוות שלהם, של קרובינו וחברינו וידידינו, — אין בקריאתו משום הרגעה ללב ומשום סיפוק וברכה על המוגמר. לא ולא! עורכי הספר ויוזמיו ידעו את אשר הם מגישים לבני-עירם היתומים, האלמנים והשכולים.

יש בה, בקריאה בדפי הספר הזה, גם מעין צעידה ארוכה-ארוכה בהלוויה הגדולה שלא נערכה לקדושים וליקירים; ויש בה מעין הספד גדול ואחרון שלא נאמר על קברות אבותינו ואחינו, ויש בה הד מרטיט ל„אל מלא רחמים" שהושמע מפיו של ר' אברהם-משה על פי הבור רגעים מספר לפני היאספו אל עמו וקהילתו בקבר-האחים; ויש בה סתימת הגולל על בורות-המוות, תוך כאב צורב ובכי חנוק; ויש בה אמירת קדיש בעיניים עצומות; ויש בה — הצבת מצבה.

בחתימת הספר יש גם מן ההליכה הכאובה והעצורה מן הקבר הגדול אל החיים המחודשים שלנו, של היתומים, האלמנים והשכולים. מן הקברות הרחוקים מביאים אנו אל החיים הקרובים, אל משפחתנו, — לבנים ולנכדים ולנינים עד דור אחרון, — את זכרון קהילתנו הטבוחה, את דבר מבטם האחרון של נטבחי-הבורות, שנישא אלינו מעבר לראשי הטובחים ולקני המקלעים, מעבר להרים ועמקים, ליבשות וימים, לימים ושנים, — המבט של יהודים הולכים למוות, מתוך עיניים בנות אלפי שנים של קידוש-השם, האומר לנו בלי ניע שפתיים: זכור את אשר עשה לך עמלק.

תולדות הישוב היהודי בסלונים

מונוגרפיה

מאת

קלמן ליכטנשטיין

הקדמה *)

המונוגרפיה המוגשת בזה לקורא מהווה מסה סינתטית ראשונה על תולדות היישוב היהודי בסלונים. קהילת סלונים, אחת הקהילות העתיקות בליטא, התחילה משמשת נושא למחקר היסטורי בזמן מאוחר למדי. עד שנת תרמ״א עוד נמצאו בעיר הרבה פנקסים של וועד הקהל ושל חברות ומוסדות שונים. בין היתר, נשמרו עוד פנקסי הקהל מהמאות ה־17—18, פנקסים של חברות הצדקה הראשונות, מוסדות חינוך, בתי מדרשות וכו׳. אך רובם אבדו או נשרפו בשריפת העיר בתרמ״א. על אף האבדון הזה ניצלו מתהפוכות הזמנים ומהשריפות והגיעו לידינו 3—4 פנקסים.

התחלת ההתענינות בסלונים בעתיקות היישוב היהודי מתיחסת לשנות השמונים של המאה ה־19. ה׳ משה מילוקובסקי, משכיל מילידי העיר, אסף חומר על תולדות העיר בכללותה, שכלל גם ידיעות על היישוב היהודי בדורות הקודמים, ופרסם אותו בחוברת בשפה הרוסית. בהתחלת המאה העשרים ועד 1914 הצליחו לרכז מסמכים ותעודות מעטים הסופר והחוקר הנודע ה׳ חייקל לונסקי (מי שהיה אחר־כך הספרן בספרית סטראשון בווילנה), המלומד ד״ר א. ש. קמנצקי והסופר משה זבלוצקי, שלשתם ילידי העיר. הם פרסמו קצת ממחקריהם אך לכלל עבודה מגובשת לא הגיעו, מאז ועד 1930 לא נעשה שום דבר בשטח זה.

תזוזה ניכרת חלה רק בשנים תר״ץ—תרצ״א. כשהעיר עמדה עוד על תלה ואיסוף חומר רב היה עוד בגדר האפשרות, הגו ויזמו חבר סופרים ועסקנים בני עירנו את המפעל של „פנקס קהילת סלונים״ והתחילו לטפל במימושו. „פנקס־סלונים״ — איך ראוהו יוזמיו בדמיונם? פנקס־סלונים צריך היה להיות מפעל היסטורי־ספרותי, שירכז בתוכו את כל מה שניתן להאסף מתולדות עתיקות הקהלה; מעין „כל־בו״ היסטורי־מקומי, אוסף־חומר היסטורי, כלכלי, סטטיסטי, חברותי, דתי, פולקלוריסטי, ביאוגרפי וכו׳. „פנקס סלונים״ צריך היה להכיל: דוקומנטים מקוריים (פנקסים עתיקים, תעודות וכו׳); מונוגרפיות על נושאים מיוחדים מחיי הקהלה ומוסדותיה; תולדות רבניה, עסקניה, אישיה וכו׳ מכל התקופות; ציונים למוסדותיה העתיקים וגם המודרניים, אספקלריה נכונה של חיי הקהלה, ביחוד במאה האחרונה, עם הדגשת תקופת ההשכלה, הציונות, מלחמת העולם הראשונה ושנות השלטון הפולני.

בראש חבר־הפעילים הנ״ל, שיזמו והתחילו בעריכה ואיסוף החומר, עמד הסופר ר׳ משה זבלוצקי הנ״ל, שהיה אז סגן ראש־העיר, על־ידו עזרו: הסופר והחוקר ר׳ חייקל לונסקי, גד גולדברג, כותב הטורים האלה ועוד אחדים מטובי־עסקניה של העיר. היה גם וועד ציבורי, שלקח תחת חסותו את המפעל הגדול הזה. בראש הוועד שהשתתפו בו באי־כוח כל השכבות שבעיר, עמד העסקן ר׳ וולף ברמן. חומר רב נאסף ולוקט במשך זמן קצר. הרבה תעודות ניצלו משיני הזמן; נחשפו גנזי פנקס ה„בקור־חולים״ העתיק שנשאר לפליטה מכל השריפות והפורענויות; נכתבו מונוגרפיות על עתיקות העיר ועל עתיקות הקהלה היהודית; ה׳ חייקל לונסקי אסף חומר ביאוגרפי על שלוש־מאות אישי סלונים מכל התקופות, השכבות והזרמים; נוסף גם צרור תמונות רבות־ערך, „פנקס־סלונים״ לבש צורה ממשית, העלה קרום וגידים ונעשו הכנות להדפסתו, אך — משמים עכבו — עם מותו הפתאומי של משה זבלוצקי, ה„רוח החיה״ של המפעל. לעוזריו חסרו אז הסמכות החברתית, חוש ההבחנה וגם היכולת הרוחנית שציינו את דמותו רבת־הפארות של זבלוצקי. ובינתים נתפרדה החבילה. כותב הטורים האלה עלה אז ארצה וכאילו מונע על־ידי איזו הרגשה טמירה, הוא הציל חלק חשוב מהחומר והביאו אתו.

רעיון הפנקס נדחה, בסלונים לא הוסיפו עוד לטפל בו, — ובינתיים באה המלחמה והשואה.

עם היוודע מוראות השואה והחורבן, נתעוררתי להקים מצבה לקהילה ע״י המשכת מפעל „הפנקס״, ופתחתי כאן באיסוף וריכוז של כל החומר שאפשר היה עוד לאסוף.

עם כל הצער לאבדן אוצר הפנקסים והתעודות בסלונים, ראיתי באוסף המוצל יסוד להמשכת המפעל והתמדתי בחיפושים וחיטוטים במקורות שונים, בארכיונים, ספריות, אוספים של יוצאי־סלונים, — וכך הצלחתי, תוך שנים ספורות, לחשוף חומר נוסף וחשוב. רכזתי ידיעות רבות על סלונים מאוספי העתונות העברית, קומפלקט כמעט שלם של העתון „סלאנימער ווארט״ ומספרות הזכרונות הנרחבת. כמו־כן דובבתי את זקני העיר שעוד חיו כאן אתנו.

אוצר ידיעות זה על כל מקורותיו, תעודותיו, מסמכיו מהווה את החומר ההיסטורי לתולדות היישוב ויסוד לעריכת מונוגרפיה מלאה על הקהילה, תוך שימוש ומיצוי של כל המקורות.

כאשר ועד ארגון יוצאי סלונים בארץ החליט להוציא את ספר השואה ככרך ראשון של „פנקס קהילת סלונים״, לפי המתכונת המקורית המלאה, הוא ראה הכרח לדחות את הוצאת החומר ההיסטורי לזמן בלתי־מוגדר עד אחרי צאת הכרך הזה ועד בוא האפשרות להמשיך במפעל. בינתיים הוא עמד על הצורך לתת לקורא, עוד לפני פירסום החומר ההיסטורי, סקירה מגובשת אך מלאה של תולדות היישוב על כל דורותיו, כנספח לספר השואה.

המונוגרפיה הזאת שכתבתי במיוחד לפי הזמנת ארגוננו היא, איפוא, הרצאה תמציתית ופחות או יותר מרוכזת של החיים המדיניים, הכלכליים, החברתיים והתרבותיים של יהודי סלונים במשך 550 שנה, על כל תהפוכות־הזמנים שאירעו במשך של למעלה מעשרים דורות של קיום יהודי בעיר.

עם זאת, כיוון שהשתמשתי ברוב המקורות המצויים בעין, הרי המונוגרפיה הזאת היא סינתטית ומשמשת מזיגה ומיצוי של כולם. על כל פרשה השתדלתי לבדוק ולהשוות את המקורות המצויים ולהגיע לגירסא הנכונה מבחינה היסטורית. כמו־כן היה לנגד עיני הצורך להבהיר את הרקע החברתי הכללי של האירועים וההתרחשויות העיקריים שבעיר.

הנני מדגיש, שמונוגרפיה זו איננה ממצה עד־תום את כל האוסף. הרבה פרשיות ושלבים בתולדות היישוב נשארו סתומים ובלתי־מפורשים די־צרכם. על כל פרשה ופרשה נצטבר חומר רב, וכל פרק ראוי וצריך לשמש נושא למחקר נוסף. עזה שאיפתי, שפרסום עבודתי הזאת יתרום לדרבן את יוצאי סלונים בארץ ובתפוצות לקראת ההוצאה לאור בהקדם של כל החומר המרוכז בידי.

לבסוף אני רואה כחובה נעימה להודות לאישים ומוסדות דלהלן שסייעו לי בדרכים שונות בהמצאת ידיעות על מקורות, בגישה נוחה לארכיונים וכו׳: להנהלת בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (ע״י מתן גישה לפנקס של ביקור־חולים וגמ״ח); להנהלת הארכיון הציוני המרכזי; למנהלי הספריות הציבוריות על שם רמב״ם, אחד־העם וביאליק בתל־אביב; לספריה התורנית המרכזית בירושלים; לפרופיסור ישראל היילפרין מהאוניברסיטה העברית ולד״ר ש. אטינגר ודוב רבין בירושלים; לחוקרים וסופרים ד״ר לוויטטס ובן־עזרא בארצות־הברית; לד״ר יום־טוב לוינסקי ולמ. צינוביץ בת״א, וכן ליוצאי עירנו ה״ה חיים אוירבוך ושמעון גוזובסקי. וכן — תודה מיוחדת לחברי ועדת הספר ד״ר שמואל חננוביץ, ברוך יקימובסקי, יוסף דרור, ד״ר נח קפלינסקי ואחרים ובראשם לחברי לעריכת הספר יחזקאל רבינוביץ עבור הטיפול הנאה בתכנון ומימוש של „כרך־השואה״ ובהבאת המונוגרפיה הזאת לדפוס.

ה מ ח ב ר

חלק ראשון / הממשל הליטאי־פולני

מהתחלת ההתישבות היהודית בעיר ועד חלוקת פולין בשנת 1795

גל־עד להורי אברהם וחיה ז״ל

פרק א

תולדות המבצר והעיר. — מבצר סלונים מהמאה ה־17. — סלונים בכרוניקות רוסיות וליטאיות. — ממשל הנסיכים הרוסיים־דרומיים. — השתלטות הנסיכים הליטאיים במאה ה־12. — פלישת הטטרים בשנת 1241. — ממשל נסיכי האליץ׳. — נסיכות סלונים. — השלטון הליטאי הרצוף עד 1569. — הממשל הפולני בשנים 1569—1795. — העליות והירידות במאות ה־17—18. — הממשל הרוסי. — השלטון הפולני המחודש.

בתקופות טרום־היסטוריות קדומות היה השטח הגדול, התופס את אגני הנהרות ניימן ודניפר על כל יובליהם, מכוסה יערות־עד שבהם שרצו חיות בר. על פני כל השטח נדדו שבטים פראיים ממוצא סלבי, ליטאי וטייטוני. מעט מאד ידי־עות שרדו ביחס לשבטי־בראשית אלה, שדרגת תרבותם היתה קרובה מאוד לזו של האדם הקדמוני שוכן־המערות, ואשר חיו על הציד.

בתקופה מאוחרת יותר, בשלב נוסף בסולם התפתחותם, כאשר שבטים אלה הפכו לעממים פרימיטיביים הנכנעים לשליטים תקיפים, התהוו הנסיכויות הראשונות בשטח הזה. וכך קמו במאות השביעית־השמינית לספירתנו הנסיכויות הסלביות במזרח ובדרום־מזרח (באגן הדניפר ובחלק הצפוני של אגן הניימן) והנסיכויות הליטאיות והטייטוניות במערב ובצפון־מערב (באגן הניימן ובצפון אגן־הוויסלה).

בשטח המשתרע בין הניימן והפריפט ושבו גם עובר נהר השצ׳רה, שהוא אחד היובלים השמאליים של הניימן, היו מרו־כזים במאות ה־9—10 השבטים הסלביים ידווגים, דריגוביצ׳ים וקריביצ׳ים.

בין הנסיכים הסלביים התבלטו, החל מהמאה התשיעית והלאה, מושלי העיר הקדומה קיוב, שהיו למודי מלחמה והרחיבו בתקופות שונות את נסיכותם צפונה ומערבה, בהפכם למס עובד את השבטים הנודדים בשטחי הספר. השטח ניימן־פריפט הפך, איפוא, לאיזור מריבה עוד במאות ה־9—10, ומושלים סלביים וליטאיים היו מתנגשים בתוך גבולותיו ופורשים את ממשלתם עליו חליפות, עד שהיתה גוברת ידו של הצד שכנגד.

בכדי להבטיח את שלטונם היו המושלים מקימים מבצרים במקומות המתאימים לכך בגלל תנאי משלט טבעיים (כגון על פסגות גבעות, על חופי נהרות וכדומה), ובהם היה חונה חיל משמר. מבצרים אלה שהיו קרויים בסלבית עתיקה „גראד״, וכן גם „זמוק״, היו בעצם מגדלי עץ מוקפים שוחות עמוקות ומסביבן — סוללות עפר גבוהות. תפקידם של מגדלי מבצר אלה היה: ביסוס שלטון הנסיך בשטחים המרוחקים ממרכזו או מבירתו. במשך הזמן היתה מסביב למבצרים מתרכזת אוכ־לוסיה, שהיתה חוסה בצל חיל המשמר, — וכך קמו ישובים קדומים אלה שהתפתחו במשך מאות בשנים לערים.

גם נסיכי קיוב לדורותיהם הקימו במאות ה־9—11 מבצ־רים־„ערים״ כאלה במקומות שונים בקווי התקדמותם צפונה־מערבה. כך מספר הכרוניקון הסלבי ניסטור [1]) על הקמת מבצ־רים ע״י הנסיך אוליג בשנת 880, וכן בנה ירוסלב הראשון, נסיך קיוב, בשנת 1032 מבצרים בנפות הספר של „רוס״ (כלומר, בין הדניפר והניימן).

אם כי אין לנו שום ידיעה מדויקת על הנסיבות שבהן קמה נקודת־הישוב הקרויה „סלונים״, הרי ישנן ידיעות ראשו־נות וודאיות מהמאה האחת עשרה על קיום מבצר עץ בשם סלונים [2]) על גדות נהר השצ׳רה, לא הרחק מהמקום שבו מתחבר הנהר עם יובלו הימיני, הנחל איסה. (הנתונים הגיאו־גרפיים של המקום הם: 25°19׳ של האורך המזרחי, 53°6׳ של הרוחב הצפוני. רמת המקום היא בערך 170 מטר מעל רמת הים). צרוף הגורמים הטבעיים: הנהר, הנחל והגבעות השוכנות מצפון־מערב לנהר, הווה נקודה נוחה מאד להקמת מבצר־עוז זה. כמו כן היה המקום מתאים מבחינת הימצאו בתחום הספר בין שבטים סלביים וליטאיים.

זמן הקמת המבצר איננו ידוע; לפי מקורות מסוימים הוא הוקם בסוף המאה התשיעית. בכל אופן, הקמתו איננה יכולה להיות מאוחרת משנת 1032, זו שנת בניית המבצרים ע״י ירוסלב הראשון, שכן הידיעה ההיסטורית הודאית הראשונה שבה נזכרת סלונים היא משנת 1040: לפי ההיסטוריון הפולני דלוגוש, וכן לפי כרוניקות רוסיות וליטאיות, התחולל בשנה זו קרב ב„שדות סלונים״ בין הנסיך הגדול ירוסלב הראשון בן וולדימיר ובין הליטאים. לפי עדות זו נחלו הליטאים מפלה ונסוגו מהשטח ומכל גדות הניימן.

הידיעות הממשיות על סלונים המבצר והעיר במאות ה־11—13 ועד חצי המאה ה־14 הן כל כך קלושות, שאפשר לסכם אותן בשורות ספורות. דברי ימי העיר בשלוש מאות השנים האלה הם פרשת התנגשויות בין נסיכים רוסיים וליטאיים וכיבוש העיר חליפות על ידיהם וכן על ידי המונגולים.

אחרי כיבוש המקום ב־1040 ע״י ירוסלב נסיך קיוב, משלו בו הנסיכים הרוסיים־דרומיים עד 1103. בשנה זו הצליח הנסיך הליטאי ארדזיוויל בן מונטוויל להנחיל מפלה לרוסים ולהרחיקם מהניימן ועד סלונים. במשך כמאה שנה, כלומר במאה ה־12, שלטו באיזור הנסיכים הליטאיים, אם כי ההתנגשויות נמשכו במשך כל הזמן. בתחילת המאה ה־13 עלה בידי הסלבים לדחוק שוב את רגלי הליטאים. אך באמצע המאה הופיע גורם חדש: בשנת 1241 פלשו לאיזור המריבה צבאות העריץ הטטרי באַטו־חאַן, במסע הכיבוש שלו במזרח אירופה. שר צבאו קיידאַן הרס כליל את מבצר סלונים עד עפר. אך באותה שנה, מיד עם נסיגת הפולש האסיאטי, נבנה מבצר העץ והוקם ה„גראַד״ מחדש ע״י נסיך ליטאי מחבל ז׳מוט בשם ארדזיוויל בן ריינהולדס, אשר כבש את האיזור אחרי פינויו ע״י הטטרים. שלטון הנסיך הליטאי לא ארך זמן רב, כיון שבשנת 1252 פרש את שלטונו על כל השטח היריב החזק של הליטאים נסיך הליץ׳ ליֶב, אשר נשלח ע״י אביו דניאל רומנוביץ להילחם בנסיך הגדול הליטאי מנדוג. נסיך הליץ׳ החזיק בסלונים במשך שבע שנים עד סוף 1258, השנה בה נכרתה בחלם ברית שלום בין שני היריבים, שלפיה הוחזרה סלונים לליטאים.

מאז התחילה העיר לגדול ולהתפתח. בגלל מעוט אוכלוסיתה נקטו המושלים הליטאיים בצעדים כדי למשוך אליה אנשים מחוץ לארץ. כך ידוע, שבשנת 1276 הושיב המושל הליטאי גיליגין בחבל סלונים פליטים טייטוניים, עובדי אלילים שברחו מאימת נוסעי הצלב.

בהחזרת סלונים לממשל הליטאים בשנת 1258, עוד לא נסתיימה פרשת הפלישות והכיבושים של העיר במאה ה־13, וב־1281 שוב הופיע נסיך הליץ׳ עם חייליתיו בשערי המבצר והשתלט עליו. הליטאים חזרו לסלונים ב־1291, כאשר הנסיך הגדול גדימין הנחיל את אחוזת סלונים לבנו הבכור מונטוויד, אשר יסד בה נסיכות משלו והפך את העיר לבירתו. בתקופה ההיא חלה התפוררות שלטון הליץ׳ והתפרקות השושלת של נסיכות זו, וכך שותק היריב המזרחי העיקרי של הליטאים. הארץ שקטה, ומונטוויד מושל סלונים בסס בה את שלטונו ונסיכותו.

במאה ה־14, כאשר הנסיך הגדול וויטולד חסל את הנסיכויות הקטנות והקים את הארכידוכסות הליטאית בשלטון יחיד אשר הקיף את כל אזורי השלטון הנסיכותיים־עצמאיים במרחבי ליטא, אבדה סלונים מערכה כבירת נסיכות נפרדת והפכה חלק של הארכידוכסות.

מאז יסוד הנסיכות על ידי מונטוויד בן גדימין ב־1291, נמשך השלטון הליטאי בסלונים ברציפות ובלי הפרעות במשך 278 שנה, עד האיחוד של ליטא עם פולין שקם בלובלין בשנת 1569.

מאז הכרזת האיחוד ועד חיסול פולין עם חלוקתה השלישית ב־1795, במשך 226 שנה, השתייכה סלונים לממלכת פולין כעיר מחוז של גליל נובוגרודק וכמרכז עירוני מהחשובים ביותר של הארכידוכסות הליטאית האוטונומית. בתקופה ארוכה זו ידעה העיר עליות וירידות. תהפוכות המלחמות, המהומות והמאורעות השונים שידעה פולין במאות ה־17—18 עברו גם על העיר, אשר מרום גדולתה ופריחתה, כמקום מושב של הסיים הליטאי הכללי במאה ה־17, ירדה פלאים ונדלדלה מאוד במחצית הראשונה של המאה ה־18. בסוף המאה עשה הרבה לתקומתה הכלכלית מושל העיר הנסיך אוגינסקי.

ממשל השלטון הרוסי־צאַרי ארך משנת 1796 ועד 1915, במשך 120 שנה. מישוב עירוני פחות־ערך במסגרת פלך גרודנה, שסלונים היתה במשך כ־80 שנה, מאז שנספחה לממלכת רוסיה ועד שעלתה רובה ככולה על המוקד ב־1881, הפכה העיר בסוף המאה ה־19 ובהתחלת המאה הנוכחית, אחרי שנבנתה מחדש, לעיר מחוזית חשובה מבחינה כלכלית ואתנוגרפית כאחד. אוכלוסיתה הלכה וגדלה בה במידה שהתפתחו בה ענפי תעשיה שונים, שמוצריהם שווקו לא רק באיזור, אלא גם במרחבי רוסיה.

הכובש הגרמני שם קץ ב־1915, במלחמת העולם הראשונה, לתנופת התפתחות זו. אחרי למעלה משלוש שנות כיבוש, שגרם לרעב, מגפות ודלדול האוכלוסיה ואחרי תקופת ביניים של ממשל סובייטי, התחיל להתבסס בה, בעיצומה של המלחמה הסובייטית־פולנית, השלטון הפולני המחודש. באוגוסט 1920 נכבשה העיר שוב ע״י הרוסים, ובאוקטובר אותה שנה חזרה העיר לחיק מדינת פולין המחודשת. אחרי 125 שנה חזרה העיר לחידוש המסורת של השלטון הפולני הקדום, כעיר מחוזית של גליל נובוגרודק. על אף מאמצי הממשל הפולני המודרני והשלטון העירוני־עצמאי, לא חזרה העיר לקדמותה וחשיבותה הכלכלית־אתנוגרפית שהיתה לה לפני מלחמת העולם.

תקופת פולין המחודשת לא ארכה ימים, ואחרי 19 שנה, עם פרוץ מלחמת העולם השניה, נספחה העיר בספטמבר 1939 לבילורוסיה הסובייטית.

העיר נפלה בידי הנאצים ב־24 ליוני 1941. הכובש האכזרי, אשר השמיד במשך שנת הכיבוש הראשונה את האוכלוסיה היהודית, שהוותה כשבעים אחוז מכלל האוכלוסיה העירונית, הפך את העיר, עם נסיגתו, ב־1944 בפני הצבא האדום, לתל חרבות.

עם תום הכיבוש הנאצי שארך שלוש שנים, התבסס בה מחדש השלטון הסובייטי במסגרת הריפובליקה הבילורוסית. סלונים, העיר בעלת חשיבות מכמה בחינות במשך תקופות היסטוריות שונות, הפכה מאז להיות נקודה אדמיניסטרטיבית זעירה גרידא.

פרק ב

פיגור הישובים העירוניים בליטא במאות ה־13—14. — הפריבילגיה של וויטולד. — הישובים היהודיים בליטא בסוף המאה ה־14. — הוכחות לקיום ישוב יהודי בסלונים ב־1388. — מבצר סלונים והעיר הקדומה בגדה הימנית של השצ׳רה. — השרידים הקדמונים ביותר. — בית הקברות היהודי העתיק בזמושצ׳ה. — החפירות מטעם החברה הארכיאולוגית הרוסית. — הכרעת „האוניה הפרסונלית" בסלונים ב־1385. — סלונים במפת הישובים היהודיים בליטא. — רציפות הישוב היהודי במשך למעלה מ־550 שנה.

הישובים העירוניים בליטא פגרו במידה ניכרת, במאות הראשונות להקמתם, אחרי ערי פולין, שבהן שגשג המסחר המקומי והבינלאומי וכן פותחו ענפי מלאכה שונים, הודות להמונים היהודים אשר התרכזו במדינה זו, בברחם מפני הגזרות ומסעי־הצלב מגרמניה ומארצות אחרות שבאירופה המרכזית. מלכי פולין הכירו את ערך הפעילות היהודית מהבחינה הכל־כלית. ביניהם הצטיין המלך בולסלב החסיד, אשר הגדיר את זכויות היהודים בכתב־הקיום (פריבילגיה), שהעניק להם בשנת 1264 מתוך רוחב־לב אך גם מתוך תבונה מדינית־כלכלית.

מושלי ליטא עמדו כבר במאה ה־13 על פיגור הנקודות העירוניות שבמדינתם ומשכו מתישבים מחוצה לה. וכך הם ראו בעין יפה את הטטרים, שהשתקעו במבצרים ובישובים שמסביבם אחרי נסיגת באַטו־חאַן ב־1241, וכן הם העבירו מתישבים, כאמור לעיל, מהשבטים הטייטוניים. אך גורמים אלה לא היה בכוחם לפתח כראוי את הכלכלה העירונית, ואין ספק שנסיכי ליטא התקנאו בפריחת ערי פולין ומתוך קנאתם זו התחילו למשוך לארצם גם מתישבים יהודים. כדוגמת בולסלב החסיד, העניק הארכידוכס ויטולד בשנת 1388 ליהודים המעטים, אשר כבר עברו מפולין לליטא במשך המאה ה־14, כתב־קיום הדומה בהרבה לזה של בולסלב החסיד, מתוך כוונה ברורה להרחיב את ההתישבות היהודית בערי מדינתו.

כתב־הקיום הראשון של ויטולד נתן ליהודי בריסק־דליטא. כתב־קיום נוסף הופנה ליהודי בריסק, הורודנא, טרוקי, לוצק „וערי ליטא אחרות". עובדה זו מעידה בברורות על דבר הימצאם של יהודים בכמה מערי ליטא עוד לפני 1388.

בהעדר כל ידיעות על התישבות יהודית בליטא עוד לפני המאה ה־14, יש לקבל את ההנחה, שהיהודים הראשונים הופיעו בליטא (ממערב: מפולין וגרמניה, ולפי חוקרים מסוימים, גם מדרום־מזרח: מ„רוס" הקיובית ומקרים) בהתחלת המאה ה־14.

הפניית הפריבילגיה של ויטולד גם ליהודים „שבערי ליטא האחרות" קובעת את העובדה ההיסטורית, שישובים יהו־דים התקיימו כבר בסוף המאה ה־14 גם במספר ישובים עירו־ניים, נוסף לערים בריסק, הורודנא, לוצק וטרוקי המפורטות בכתב הקיום.

והנה, לפי נתונים היסטוריים־טופוגרפיים וארכיאולוגיים שונים ונתוחי מקורות וחקירות שאנו מביאים להלן, אנו באים לידי קביעת עובדה בלתי מוטלת בספק, שבין „ערי ליטא האחרות" האלה, אשר להן התכוון ויטולד ושבהן היה כבר קיים ישוב יהודי למעשה ב־1388, היתה גם העיר סלונים.

כיסוד מוצק לביסוס עובדה זו, יש להדגיש הדגשה מיו־חדת ולקבוע די־הצורך, ע"י מקורות בטוחים ידועים משכבר וכן חדשים, עובדה נוספת, הקודמת בזמן והנוגעת להקמת העיר בכללה, והיא: שמבצר סלונים וכן העיר הראשונה שהוקמה סביבו נמצאו בגדה הימנית של השצ׳רה (כלומר במקום שהיה קרוי אחר כך „פרבר זמושצה"), ושם התרכז הישוב העירוני במשך כ־500 שנה כלומר מתחילתו במאה ה־11 ועד סוף המאה ה־15 [3]).

אלה הם הנתונים הקובעים בודאות גמורה עובדה ראשו־נית זו:

1) שרידי סלונים הקדומים ביותר — בתי הקברות העתי־קים ביותר — נמצאים בגדה הימנית, והם: א) בית־הקברות היהודי בזמושצה, שראשיתו נעוצה בהתחלת המאה ה־15 (כפי שנראה זאת להלן) ושראינוהו בחלקו הגדול עד ימינו אנו; ב) בית־קברות נוצרי שנהרס לפני מאות בשנים ונחשף מחדש בשנות השמונים של המאה שעברה בעת סלילת מסילת הברזל; מקומו גם הוא בזמושצה (בסביבת רחוב ווילנה, במקום שהוא חוצה את מסילת הברזל) וכתבות על שרידי מצבות העידו גם כן על התיחסותו למאה ה־15.

2) הכנסיה הנוצרית העתיקה ביותר בסלונים היא זו הנמצאת בזמושצה (היא הוקמה בשנת 1490 [4]). כל הכנסיות הנמצאות בגדה השמאלית נבנו רק בסוף המאה ה־16 ובמאות ה־17—18.

אין לשכוח שנהר השצ׳רה, הזורם במבואות העיר מדרום לצפון במישור רחב ידים, היה, במאות הקדומות ההן שעליהן מדובר (ועד אמצע המאה ה־18), עובר בכל אביב על גדותיו הנמוכות ומציף במשך שבועות רבים שטחים משני עברי הנהר. בעקבות השטפונות האלה התהוו גם בצות רחבות ידים (כגון „ז׳בינקה"), שמחוץ לחדשי החורף בהם היו נקפאות, היו עומדות כל השנה (רק אחרי כריית התעלה הקטנה דרך העיר ע"י אוגינסקי במאה ה־18, שהקיזה את רוב מימי הנהר למעבר מסודר ומוגן ע"י סוללות, חדלו השטפונות השנתיים הרי־האסונות, או שחומרתם פגה).

לו היה קיים עוד לפני סוף המאה ה־15 ישוב מרוכז בגדה השמאלית, כי אז אין להניח, שהיה נזקק, בתנאים כאלה ובקשיי מעבר מגדה לגדה במשך הרבה שבועות, לבתי תפילה ובתי קברות שמעבר לנהר; והיה בודאי מקים מוסדות כאלה גם בגדה השמאלית. אך כל המוסדות שהוקמו בעבר זה של הנהר אינם קודמים למאה ה־16.

מנתוח עניני זה גרידא אפשר כבר להסיק, שהישוב בסלונים במאות ה־11—15 היה בגדה הימנית של הנהר, סמוך למוסדו־תיו, בתי־התפילה ובתי הקברות. אך לניתוח זה יש גם אסמכתא ארכיאולוגית דלהלן:

3) ב־1892 עשתה בסלונים ועדת מחקר מטעם החברה הארכיאולוגית הרוסית־ממלכתית. היא ערכה חפירות ותהתה על קדמוניות העיר. בדין וחשבון הרשמי שלה [5]) היא קבעה ע"י ממצאים מדעיים הבנויים על תוצאות החפירות, שהמבצר וכן העיר הקדומה היו בגדה הימנית של הנהר. לפי הדו"ח השתרעה העיר במאות הראשונות בסביבת המקום, שעליו

נבנתה ב־1490 הכנסיה הקתולית, והיא הגיעה עד גדות הנהר.

4) הכומר הפרבוסלבי מיכיילובסקי (מהכפר סינקוביץ ע״י סלונים), שישב כל ימיו בסביבת העיר והיה ארכיאולוג־חובב ערך מחקר וחפירות בשנים 1887—1892 ובא גם הוא לכלל דעה סופית זו.

אציין, שרוב החוקרים של דברי ימי סלונים, הן בני ברית והן שאינם בני ברית, שהיו ברובם תושבי העיר והכירו את הבעיה, הנתונים והמקום ממקור ראשון, הסכימו לדעה הזאת על מקום הימצאה של העיר הקדומה בגדה הימנית וקבלוה כעובדה היסטורית בדוקה[6]).

לאור העובדה הזאת: קיום הישוב הסלונימאי בגדה הימנית בלבד כמעט עד סוף המאה ה־15, ברור לעין כל, שבית הקברות היהודי בזמושצה הוקם הרבה שנים לפני 1490.

יש לזכור, שבין בית קברות זה ובין הכנסיה שעל ידו מפריד רק מרחק של כ־100 מטר (לפי קו ישר)[7]). מובן מאליו, שבית הקברות קודם בזמן הקמתו לבניית הכנסיה, כי אין לתאר, שהנוצרים היו מרשים להקים בית קברות יהודי בשכנות כל כך קרובה לכנסיתם. בית הקברות היה בראשיתו בלי ספק מחוץ לישוב, אך אחר כך במשך המאה ה־15, כשהישוב פרץ ועבר על גבולותיו, עבר המרכז לסביבת בית הקברות, והנוצרים לא נמנעו מלבנות את הכנסיה בשכנות לבית הקברות היהודי.

אכן, מלבד ההוכחה דלעיל על קיומו של בית הקברות במאה ה־15, מעיד גם בית־העלמין גופא על עצמו. יש, כמובן, להצטער על שאין לנו שום צלומים או העתקות מכתבות שעל מצבות עתיקות שלו[8]). אך יש לנו עדות של הרב דמתא האחרון ר׳ יהודה־לייב פיין זצוק״ל, כי ראה בבית הקברות, מיד עם הגיעו לסלונים בשנת תרפ״א, מצבה ועליה כתובת משנת קנ״ז[9]). יש גם עדות נוספת של משה זבלוצקי ז״ל, כי פענח מצבה משנת רכ״א[10]). צוות החוקרים ב־1931[11]) פענח מצבה משנת רפ״ט[12]), אך מצבה זו נמצאה בחלקה, שבה עוד היו המצבות במצב די־תקין ונתנות לפענוח, וברור היה לעין החוקרים שהחלקה האלה היא צדדית ומאוחרת יותר; אך רוב השטח של בית הקברות היה זרוע שרידי מצבות ששקעו עמוק באדמה או שנשברו ונהרסו ובשום אופן אי אפשר היה לפענחן, וניכר היה שהשטח הזה קדום בהרבה מהחלקה הצדדית בה פוענחה המצבה הנ״ל[13]).

וכך, אם אפילו נראה את השנה שפוענחה ע״י הרב כמוטעית, ניתן לקבוע למעלה מכל ספק, שראשית הישוב היהודי בסלונים איננה יכולה להיות מאוחרת מהתחלת המאה ה־15. אבל יש אסמכתא לכך, שהוא היה כבר קיים בחצי השני של המאה ה־14.

לשם זה ראוי לציין את החשיבות שנודעה כבר לסלונים בשנות השבעים והשמונים של המאה ההיא, כמרכז ליטאי עירוני חשוב. מאורעות מדיניים־ליטאיים רבי־ערך התרחשו בה בתקופה ההיא: למשל, כשהתחיל המשא ומתן המיגע בין ויטולד ובין מלכות פולין בענין ביצוע „אוניה פרסונלית״ בין פולין וליטא, והאצולה של 2 המדינות היתה מתכנסת לשם דיונים בענין מכריע זה, נערכו כמה כינוסים של אצילי ליטא בסלונים. אסיפה רבתי כזו, המכרעת ביותר, נערכה בה ב־1385, ואז נידונו ונקבעו התנאים הסופיים של מעשה מדיני־גורלי חשוב זה. ולבסוף התכנסו אצילי ליטא עוד הפעם בסלונים ב־1386, ומשם פנו ללובלין לישיבה החגיגית של הסיים, שבה הוכתר יגיילה למלך פולין וליטא.

מאידך גיסא, כתב הקיום של ויטולד ליהודי ליטא וכן כתבי קיום אחרים מהתקופה ההיא, מונים, בצד ההגדרה הסתומה „בערי ליטא האחרות״, כמקומות שבהם נמצא כבר אז ישוב יהודי, את הערים החשובות ביותר של הארכידוכסות: בריסק דליטא, הרודנא, לוצק, טרוקי, — כלומר את המרכזים העירוניים העיקריים בנפות שונות של המדינה: בצפון, במרכז ובדרום. בשלב מוקדם זה של ההיאחזות היהודית בליטא, שמנתה רק נקודות גיאוגרפיות ספורות, עוד לא היה מקום להתפשטות היהודית לכפרים, או למה שההיסטוריונים קוראים: „קפיצה״ מהמרכז העירוני „למושבות״ זעירות שבפריפריה, — ולכן התרכז הישוב היהודי רק בערים המרכזיות והחשובות ביותר שבמדינה.

הוה אומר: שההגדרה הכוללת של ויטולד „ערי ליטא האחרות״ (שבהן היה ישוב יהודי בימיו) כללה בראש וראשונה את סלונים, שמבחינות שונות של חשיבותה בחצי השני של המאה ה־14, היתה שניה בערכה רק אחרי בריסק, הרודנא, לוצק וטרוקי. ואכן, לא יתכן, שבמרכז מדיני חשוב זה של האצולה הליטאית שנשאה ונתנה עם היהודים, עוד לא היה בשנים 1370—1400 ישוב יהודי, בו בזמן שבבריסק ובהרודנא הקרובות, אשר יהודיה כבר סחרו אז ברחבי הארץ[14]) והיו מגיעים גם לסלונים, פרחו כבר קהילות יהודיות הן במובן ההתארגנות הפנימית[15]) והן מבחינת ההתעצמות הכלכלית[16]).

העובדה של אי־הופעת הישוב היהודי בסלונים בתעודות, שמקורן ממרכזי השלטון הליטאי־הארכידוכסי ואשר נשארו לפליטה מהחצי השני של המאה ה־14 ומכל המאה ה־15, יש, איפוא, להבין מתוך כך, שהן בכתבי הקיום של וויטולד מסוף המאה ה־14 והן בתעודות המאה ה־15 הנוגעות לכלל יהודי ליטא, אינן נמנות כל הקהילות, אלא העיקריות שבהן. ומכאן יש להסיק, שהישוב בסלונים היה כבר אז מהקטנים יותר, בהשוואה לשלוש־ארבע הקהילות הראשיות של התקופה ההיא.

נתוח מפורט זה של נתונים ועובדות לשם קביעת ראשית ההתישבות היהודית בסלונים בא לסתור הנחה מוטעית, שנתקבלה ע״י חוקרים והיסטוריונים, ושלפיה סלונים כאילו מופיעה כנקודת ישוב במפת הישובים היהודיים בליטא רק בשנת 1551. הנחה משובשת וחסרת־יסוד זו מבוססת אך ורק על העדר מסמכים עם זכר ליהודי סלונים מלפני 1551. העדר מסמכים כאלה מלפני 1551 מתבאר, אגב, גם בזה שבארכיון הווילנאי אשר בו נמצאו ספרי האקטים של בתי המשפט העירוניים והמחוזיים מליטא ורוב התעודות מ„המטריקה הליטאית״, נשמרו לפליטה מסלונים רק ספרי־אקטים מבית המשפט העירוני החל משנת 1560, ומבית המשפט המחוזי — החל משנת 1556.

החוקרים וההיסטוריונים הנ״ל[17]) לא טפלו בתולדות סלונים היהודית כבמחקר נפרד, לא התעמקו בחקירת שרידיה, כגון בית הקברות העתיק, ולא נכנסו לעובי הקורה של ניתוח הקשר, — אשר הוכח לעיל, — בין ראשית העיר מזמן ייסודה ועד סוף המאה ה־15 אך ורק בגדה הימנית של הנהר ובין קיום הישוב היהודי בה. ומכאן נובעת ההנחה המוטעית.

ע״י ניתוח עניני זה ושימוש בכל הנתונים הנוגעים לקדמוניות היהודים בסלונים, יש, איפוא, לקבוע, שהישוב היהודי, שלפי ההנחה המקובלת עד עכשיו היתה ראשיתו נעוצה, כביכול באמצע המאה ה־16, קדם למעשה ב־150—180 שנה בערך, מאחר שתחילתו בסוף המאה ה־14 מוכחה ללא ספק.

מתשע מאות שנות־קיומה הודאיות של העיר (אם נקבל את 1032 כשנת־ייסודה המאוחרת ביותר) הרי רק ב־350 שנותיה הראשונות לא היו בה יהודים, ואילו מסוף המאה ה־14 התקיים בה ישוב יהודי ברציפות במשך למעלה מ־550 שנה, עד חורבנו בשנות השואה שבדורנו.

פרק ג

לישוב במאה ה־15 ועד אמצע המאה ה־16. — זכויות היהודים בסלונים עד 1495. — עיסוק בחכירת אחוזות ובחקלאות. — הגירוש בשנת 1495. — שיבת היהודים ב־1503. — התרחבות העיר בגדה השמאלית. — סלונים כעיר־מחוז של גליל נובוגרודק. — התישבות היהודים בגדה השמאלית. — הקמת בית הקברות דיורדזיקי. — היהודי יעקב משרת הסטארוסטה מ־1519. — האחים גושקה ויוסקה מדבורץ. — „קפיצת״ יהודי סלונים לפריפריה.

בהעדר חומר דוקומנטרי, אנו יכולים לשפוט על חיי הישוב היהודי בסלונים במאה ה־15 ועד אמצע המאה ה־16 רק לפי הידיעות מהתקופה ההיא, — שהנן, אגב, מעטות מאוד, — הנוגעות ליהודי ליטא בכלל. יש להניח, שהישוב בסלונים התפתח לפי אותם הקווים שלפיהם התפתחו קהילות בריסק והרודנא. ככל יהודי ליטא, עסקו יהודי סלונים בחכירת אחוזות מאת האצילים ומקצתם עסקו גם בחקלאות, כפי שניתן להסיק מהסעיף המיוחד בכתב הקיום של ויטולד, שהופנה קודם ליהודי בריסק־דליטא ואשר הורחב אחר כך לכל יהודי ליטא, ושלפיו הותר ליהודים במפורש לחרוש ולזרוע.

הפריבילגיה של ויטולד העניקה ליהודי ליטא זכויות כמעט שוות לאלה של האצילים, וכוחו של כתב קיום זה היה יפה במשך כל המאה ה־15 עד גרוש היהודים מליטא בשנת 1495.

עצם עובדת הקיום של בית קברות יהודי בסלונים מעיד על ממדי הישוב במאה ה־15, שעם היותו שני במעלה לקהי־לות בריסק והרודנא, הרי התגבש כבר ליחידה כמותית כזאת, שהורשה לה, לפי כתב הקיום הכללי, להקים בית קברות מיוחד. על מידות הישוב בתקופה ההיא יש גם לשפוט לפי צפיפות הקברים שבחלקות העתיקות של בית הקברות. עונש קשה היה צפוי, לפי סעיף מיוחד בכתב הקיום, לכל נוצרי שהרס קבר יהודי.

יש להוסיף, שממדי הישוב הבלתי־מבוטלים קבעו מציאות רב או דיין בקהילה כבר בתקופה הקדומה ההיא, שכן ההכרה מצד השלטונות בישוב, כזכאי לבית קברות מיוחד, מוכיחה שלישוב הוענקו גם יתר המוסדות הדתיים, כגון: בית תפילה ומנהיג דתי. והרי סעיף מפורט בכתב הקיום של ויטולד נתן ליהודי ליטא את זכות השיפוט בענינים רגילים בין יהודי ליהודי בפני שופט יהודי, ואין שופט יהודי, לפי המושגים של אז, אלא המנהיג הדתי. לפי רוח הסעיף הזה יש להסיק, שבכל ישוב יהודי שבמדינה, שהגיע לדרגת יחידה מוגדרת עם מוס־דות דתיים משלה, היה גם רב או דיין משלו, שיוכל לקיים את משמעות הסעיף הזה כפשוטו, הווה אומר: לשפוט את העם. ומכאן, שלישוב היהודי בסלונים במאה ה־15 היו כבר מנהי־גים דתיים שעמדו בראשו.

יהודי סלונים נהנו, איפוא, מכל הזכויות שהוענקו ע״י ויטולד ואושרו על ידי יורשיו. גם במחצית השניה של המאה ה־15, בימי מלכות קזימיר הרביעי מלך פולין וליטא (1447—1492) לא ידעו יהודי ליטא כל תהפוכות, ויהודי סלונים המשיכו לחיות בשקט ובשלוה תוך תנאי קיום מוגנים.

בתוקף השתלשלות נסבות פנימיות וגם חיצוניות (והש־פעת גרוש יהודי ספרד בשנת 1492 היא לא פחותת־הערך ביניהן), בוצע גרוש יהודי ליטא ב־1495, שפגע, כמובן, גם ביהודי סלונים. נכסי היהודים הוחרמו והמגורשים עברו לפולין. אך כעבור שמונה שנים, ב־1503, בוטל הגרוש, היהו־דים הורשו לחזור למקומותיהם, נכסיהם הוחזרו להם וזכוי־תיהם אושרו מחדש.

בהתחלת המאה ה־16 חלו, בינתיים, שינויים חשובים בסלונים: העיר התחילה בהדרגה להתרחב גם לעבר הגדה השמאלית של הנהר, שעליה קם פרבר חדש. בשנת 1500 כאשר הוכרז בארכידוכסות ליטא משטר אדמיניסטרטיבי, דוגמת פולין, המבוסס על חלוקת הארץ לגלילות (וויבודויות) ולמחוזות (פוביטים), הוכרה סלונים כעיר מחוז של גליל נובוגרודק, והוקמו בה מוסדות משפט ושלטון מחוזיים.

כשהשתקעו היהודים מחדש בעיר, אחרי ביטול הגרוש, הם חזרו לבתיהם ולשדותיהם שבגדה הימנית. אך עם התרח־בות הפרבר החדש שבעבר השמאלי, במחצית הראשונה של המאה ה־16, התחילו יהודים בודדים להתישב גם בעבר זה של הנהר.

אכן, רוב מנין ובנין של הישוב נשאר עוד, במשך 20—30 השנים הראשונות אחרי חזרם של היהודים, בגדה הימנית. ואמנם, התושבים היהודים והנוצרים כאחד מהגדה השמאלית נזקקו עוד, עד אמצע המאה בערך, לבתי התפילה ובתי הקברות שמעבר לנהר, והדבר הקשה מאוד על קבורת המתים בעונות השטפונות של האביב.

ברם, בינתיים התפתח הפרבר החדש שבגדה השמאלית והרחיב את גבולותיו. עם התעצמותו של הישוב היהודי בגדה זו, הוקם באמצע המאה ה־16 בית קברות חדש מעבר זה של הנהר (שנקרא אח״כ „ביהק״ב דיורדזיקה״), — אם כי תושבי הגדה הימנית עוד הוסיפו להשתמש בבית הקברות שלהם [18].

כל ההיסטוריונים הכלליים, הנוגעים במחקריהם, אגב אורחא, בתולדות הישוב בסלונים, מדגישים שהמסמך הקדום ביותר, שהגיע אלינו, ושבו נזכרת סלונים בראשונה כישוב יהודי, הוא משנת 1551. אבל מהחוקרים האלה נעלמו, משום מה, 2 מסמכים, ששרדו מהמחצית הראשונה של המאה ה־16, ובהם זכר ליהודי סלונים והסביבה.

המסמך הקדום ביותר הוא משנת 1519; הוא מהווה רשומה („אקט") מספר התיקים המשפטיים מספר 3 של המטריקה הליטאית[19]): במסמך הנוגע בענין משפטי בין שני נוצרים מובא, בתורת עד, יהודי הנקרא בשם יעקב שהיה בשרותו של הסטרוסטה הסלונימאי (מושל העיר) יאן מיקולייביץ[20]).

בכדי להבין את הדבר, שיהודי היה בשרות הסטרוסטה, יש לציין שבערים שלא נהגו מחוקת מגדבורג היו תושביהן נאלצים לשרת, לפי התור, בבתי השלטון המקומיים. במובן זה היו היהודים שווי זכויות וחובות לעירונים הנוצריים, כפי שמתברר מכתבי קיום שונים שנתנו ליהודי ליטא. החוקה המגדבורגית הוענקה לסלונים רק ב־1532, ולכן שרתו גם יהודי סלונים ב„זאמוק" (כלומר, בבית הסטרוסטה, שהוא היה גם שופט העיר).

היהודי יעקב, משרת הסטרוסטה משנת 1519 הוא, איפוא, היהודי הסלונימאי הראשון המופיע באיזה מסמך שהוא, שהגיע אלינו.

מסמך נוסף בקשר עם יהודי סלונים והסביבה, הכרוך בתקופה קודמת לשנת 1551, מעיד על האחים גושקה ויוסקה בני משה מהעיירה דבורץ שע"י סלונים, שעסקו עוד בשנת 1535 במסחר קמעוני (באריגים ושטיחים)[21]).

אגב, למסמך זה נודעת חשיבות מיוחדת, כעדות ראשונה ל„קפיצת" יהודים מהמרכז הישובי בסלונים ל„מושבות" שבפריפריה, לעיירות ולכפרים שבסביבה. יש לזכור, שדבורץ היתה אז בבחינת כפר גדול וישבו בו רק יהודים בודדים, שבכל אופן עוד לא היוו בו יחידה ישובית יהודית הראויה לשמה. עובדת השתקעותם של יהודים בכפר דבורץ עוד במחצית הראשונה של המאה ה־16, אשר המסמך מדבר עליהם כעל תושבים קבועים של המקום, מהוה עדות מובהקת לחשי־בות הישוב הסלונימאי, אשר גדל מבחינה כמותית וכלכלית בעשרות השנים הראשונות, אחרי ביטול הגרוש ב־1503, במדה כזו, ששלוחותיו הגיעו כבר לעיירות ולכפרים שבסביבה; מגרעינים אלה של ההתישבות היהודית הקדומה בכפרים ובעיירות הסמוכים לסלונים התהוו וקמו במשך הזמן קהילות־המשנה („פריקאגאלקי" בלע"ז), שהיו תלויות במשך מאות בשנים בקהילתן הראשית בסלונים.

פרק ד

האקטים מבתי המשפט בסלונים מהשנים 1551—1619. — הרובע היהודי באמצע המאה ה־16. — ענפי המסחר, התעשיה והחכירה. — אחוזות סלונים החכורות ליהודים. — חכירת המסים מלינובי, שינקובי, צ'ופובי. — סחר יהודי סלונים במרחקים. — גודל הישוב באמצע המאה ה־16. — החוקה המגדבורגית ב־1532. — מעשי האיבה של העירונים הנוצרים. — התנפלויות, התנקשויות ועלילות. — נתוח החברה הפולנית־ליטאית שבעיר ומעמד היהודים בתוכה. — ייסוד הישובים היהודיים בסביבת סלונים ובכפרי המחוז. — סלונים כמושב „הסיימיקים הליטאיים הכלליים". — ירידי סטולוביץ' וזלבה והשפעתם על העיר. — שתי העובדות המכריעות בחיי הקהילה ברבע השני של המאה ה־17.

משנת 1551, השנה בה מתחילות להופיע ברציפות ידיעות ארכיוניות על יהודי סלונים, שמוצאן מהאקטים של בתי המשפט בסלונים וממסמכים ליטאיים כלליים, — ועד שנת 1623, שאליה מתיחסת הידיעה הראשונה על הקהילה ממקור יהודי גרידא, עברו שבעים שנה.

אם הידיעות הארכיוניות מלפני 1551 הן אפסיות, הרי שרדו משבעים שנה אלה שלל ידיעות נאמנות, הנותנות תמונה די רחבה על צדדים שונים של חיי היהודים בעיר במחצית השניה של המאה ה־16 וברבע הראשון של המאה ה־17. שבעים ואחד מסמך, המתיחסים לשבעים שנה הללו, נשארו לנו לפליטה משיני הזמן[22]). המקורות, שמהם באים המסמכים, הם בה במדה נאמנים ו„ראשוניים", שהם מהווים ערכאות מקומיות, סלונימאיות גרידא: 56 אקטים באים מבית המשפט העירוני (מהשנים 1560—1619), 6 — מבית המשפט המחוזי (1556—1570), ורק יתר התשעה הם ממקורות שונים אחרים.

רובם ככולם מעידים על ישוב יהודי מגובש, על פעילות כלכלית נמרצת בשטחים שונים, על יזמה וחריצות, על התיש־בות יהודי סלונים ברחבי סביבתה, על שיתוף פעולה עם יהודים מקהילות אחרות בליטא, על יחסים לעתים תקינים ולעתים מסוכסכים עם העירונים הנוצריים ואיכרי הסביבה, ואף על עמידה בנפש בפני מתנקשים וצרים מכל צד[23]).

המסמך הראשון הפותח סדרה זו הוא משנת 1551[24]) ומעיד על קיום קהילה בעיר: לפי פקודת המלך שוחררו בני קהל סלונים (וכן קהילות מסוימות אחרות) מתשלום המס „סרבשציזנה".

ממסמכים אחדים מסתבר, שאז היה כבר קיים בעיר מעין רובע יהודי, שבתוכו גרו רק נוצרים בודדים. נוצרים אלה מכרו ליהודים את מגרשיהם או בתיהם, שהיו מוקפים נחלות יהודים[25]). אנו למדים, שבאמצע המאה ה־16 גרו יהודים ברחוב סמוך לככר השוק, שהיה קרוי הרחוב הגדול („אוליצא וויעלקא"). הרחוב הידוע בימינו בשם „סקרובובה", ושהסתעף כבר אז מככר־השוק, היה כבר אז קיים באותו השם[26]). במרכז העיר היה אז עוד רחוב בשם „סוקולובסקי", ששמו

לא נשתמר בדורות הבאים [27]). העובדה, שהיהודים אשר ישבו בגדה השמאלית, התרכזו בסביבת ככר־השוק, נותנת מקום לסברה, שסביבת ה„שולהויף״ של ימינו כבר שמשה אז מקום מרכזי בחיים היהודיים.

היא גם מאַשרת את הדברים דלעיל, שבית הקברות דיורדזיקי הוקם לא מאוחר ממחצית המאה ה־16, מאחר שהמסמכים מעידים, שמרכז־הכובד של הישוב היהודי בשנות החמישים של מאה זו היה כבר בגדה השמאלית. ההעברה ההדרגתית של מרכז כובד זה מהגדה הימנית לשמאלית חָלה, ללא ספק, בשנים 1530—1550, שבהן נתנה דחיפה מאומצת להרחבת הפרבר החדש שבגדה השמאלית. אין לשער, איפוא, שהיהודים אשר ישבו בפרבר החדש ושהיוו כבר את רוב הישוב היהודי שבעיר, נזקקו עוד במשך הרבה שנים, ובתנאי שטפונות מדי שנה בשנה, לבית הקברות שמעֵבר לנהר, ולכן הם הקימו לאחר התגבשות המרכז הישובי החדש, כלומר באמצע המאה, בית קברות חדש בסמוך לשכונתם, לא הרחק מככר השוק, בחלקת שדה שהיתה בשכנות למקום. פרבר „יורדזיקי״ על רחובו וסמטאותיו מהעֵבר השני של בית קברות זה הוקם רק במאה ה־17, כמאה שנה אחרי פתיחת בית הקברות.

שורה שלמה של אַקטים מעידה על התעסקות היהודים. רבה ומגוונת היא רשימת ענפי המסחר, התעשיה והחכירה שבהם עסקו: החל מחכירה (וגם רכישה) של אחוזות חקל־איות וניהולן וחכירת מסים ממלכתיים ועירוניים, וגמור במסחר סיטונאי בקנה מידה גדול בין־עירוני (ואף בין־ארצי!), במסחר קמעונאי ובייצור מצרכים שונים, כגון בירה ומשקאות אחרים וכו׳.

בין האחוזות הגדולות בסביבת סלונים, שבעליהן מסרון בחכירה ליהודים, היו: אחוזת ז׳ירבה [28]), פולונקי [29]), אוס־טרובה [30]), דבורץ [31]) וכמה אחוזות וכפרים בסביבת כפר זה [32]). אחוזת פולונקי אף נרכשה ע״י חוכרה, חיים משה־ייביץ׳ [33]). מחוץ לחכירת אחוזות בשלמותן, היו ליהודים עסקים שונים (כגון חכירת שדות חלקיים, מסים וכדומה) גם באחוזות אחרות, כגון: נַגלוביצה [34]), טאַראַבּניה [35]), גריבדה [36]), טריזנה [37]), — כולן בסביבות סלונים. חכירת האחוזות היתה כרוכה בעבודות חקלאיות, ויהודים גם עסקו בחקלאות ובחכירות־משנה מאת החוכרים היהודיים.

כענף הכנסה ניכרת שמשו חכירות מכס ומסים שונים הן מטעם ה„פודסקרבי״ (שר האוצר של ליטא) והן מטעם שלטונות עירוניים.

כך, קיבל היהודי שמואל יודיץ׳ כתב־אישור מהמלך בעצמו על זכות החכירה של ארנונות הממשלה בסלונים, מייצ׳אַט ולוקונישצ׳ ובכפרים הסמוכים להן [38]). הארנונות האלה כללו את המס „מלינובי״ (מטחנות קמח) והמס „שינקובי״ (ממכירת משקאות: יי״ש, שכר ודבש). הוראה מלכותית ניתנה לסטרוסטה בסלונים, שישגיח כי העירונים וכן המוזגים (מחזיקי בתי־שכר) ישלמו את המסים כדת וכדין לחוכר היהודי הנ״ל [39]).

אברהם פּאלאָם, יהודי סלונימאי, קיבל את הזכות הבלעדית להחזיק בבתי־בישול של שיכר בעיר, וכן קונצסיה למכירה קמעונית של יי״ש, בתנאי שיבנה בתי בישול כאלה [40]).

אהרן גושקוביץ׳ חכר את המס „צ׳ופובי״ בעיר (גם הוא ממכירת משקאות) [41]). יהודים חכרו מסים אלה גם בכפרים (כגון בטאַראַבּניה) [42]).

יהודי סלונים ששלחו ידם במסחר היו מגיעים למרחקים במסחר החליפין. ככה אנו למדים, שבשנת 1560 הוביל הסוחר אליהו סחורות לפוזין במערב פולין, ומשם הביא סחורות לסלונים [43]). ב־1583 מכרו יהודי סלונים ודבורץ עורות עזים בשווקי לובלין והביאו משם לסלונים ולסלוצק אריגים, מוצרי סדקית, מצרכים קולוניאליים וכן דוודים [44]).

המסחר הקמעונאי בסלונים ובעיירות הסמוכות כלל בדים, סדקית, פרות קולוניאליים, מכשירי מטבח וכדומה [45]).

על גודל הישוב בסלונים בתקופה הזאת, שידיעות על מימדיו חסרות לנו, אפשר לקבל מושג כל־שהוא מתוך השוואה עם הקהילות הראשיות בבריסק ובהרודנא, באותה התקופה, שעליהן מצויים יותר פרטים. בשנות ה־50—60 של המאה ה־16 מנתה בריסק היהודית כ־1500 נפש [46]), ואילו הרודנא — כ־6—7 מאות [47]). אפשר, איפוא, להעריך את הישוב בסלונים באמצע המאה ה־16 ל־3—4 מאות נפש.

זכויותיהם של יהודי ליטא, שהוגדרו ברור ע״י ויטולד בכתב הקיום שלו, אושרו מדי פעם ע״י מלכי פולין. כן אישר המלך זיגמונט הראשון ב־1507 את כתב הקיום למשלחת יהודי ליטא שנתקבלה על ידיו. המלך זיגמונט־אויגוסט שבא אחריו אישר גם הוא, במחצית המאה, את זכויות היהודים, אשר היו, איפוא, מוגנים ע״י חסות המלך והסטרוסטים שפעלו בשמו. מצב תחוקתי זה תרם הרבה לבטחונם היחסי של הישובים היהודיים, שהיוו אז עדיין מיעוט בתוך הערים בהן ישבו. הם עוד היו רחוקים מלהגיע לרוב ניכר בתוך אוכלוסית הערים (שהגיעו אליו רק אחרי כמאתים שנה), ובדרך כלל היה אחוז היהודים בערי־ליטא במאה ה־16 נע בין 10 ל־20 אחוז מכלל התושבים. ובגבולות אלה היה גם האחוז למאה של הישוב היהודי בסלנים.

החוקה המגדבורגית שהוענקה לסלונים בשנת 1532 (באיחור זמן ניכר לגבי בריסק והרודנא) סייעה במידה לא קטנה לפיתוח העיר ולהתעצמותה הכלכלית של תושביה. השלטון העירוני העצמאי, שקם בעקבות מתן הזכויות המגדבורגיות, כונן בעיר החל משנת 1558 2 ירידים שנתיים, שארכו שבועיים כל אחד, ואשר התפרסמו בכל פולין וליטא ומשכו אליהם סוחרים וקהל רב מקרוב ומרחוק [48]). לירידים האלה היו באים הרבה סוחרים ותגרנים יהודיים מכל ערי ליטא, וחלק מהם היה משתקע כאן [49]). בעיקר ניכר היה גידול הישוב היהודי בעיר, עקב משתקעים נוספים, אחרי 1569, שנת הסיפוח של ליטא לפולין, אשר הגביר את ההגירה היהודית מפולין לליטא. וכך, הן הודות לגידול הטבעי והן עקב תוספת מתישבים יהודיים, גדל הישוב בסלונים והגיע בסוף הרבע הראשון של המאה ה־17 ל־1100—1200 נפש (כפי שניתן לקבוע מתוך השוואה עם מספרי האוכלוסיה בקהילות הראשיות וכן לפי הערכות המסים המופיעות ב„פנקס מדינת ליטא״).

שלא כמו בבריסק ובהרודנא, ששם עסקו גם העירונים הנוצריים במסחר ומלאכה, התרכזו כל המסחר הסיטונאי והקמעונאי בסלונים בידי היהודים. אפשר לבאר את ההופעה הזאת בכך, שבערים הראשיות האלה התרכזו כבר במאה

ה־16 אלמנטים נוצריים יוצאי ערי פולין, או ממוצא פרוסי־טייטוני, שהיו כבר אמונים עלי מסחר ומלאכה עוד בארצות־מוצאם, והיתה להם כבר מסורת של קורפורציות, דוגמת האיגודים המקצועיים מערי מרכז ומערב אירופה מימי הבינים. מה שאין כן בערי השדה, שכן סוחרים ואנשי מקצוע מובהקים אלה העדיפו להתרכז בערים החשובות ביותר, שבהן היוו חלק ניכר במעמד העירוני הנוצרי.

בכל אופן, העירונים בסלונים לא היו מעורבים במסחר ובמלאכה, אלא רק החל מהמחצית השניה של המאה ה־17, ועד תקופה זו היו מורכבים מ„בויארים" זעירים (אנשי אצולה נמוכה), בעלי חוות חקלאיות בפרברי העיר; ממעמד ה„מישצ'נים" (אזרחים עירוניים) העוסקים בגננות ומפקידים קטינים של השלטונות. נמצא, שכל המסחר והייצור הביתי על שלוחותיהם השונות היו מרוכזים בידי המיעוט היהודי שבעיר. אין, איפוא, תימה, שישוב קטן זה, שפעל בחריצות וביזמה למופת בחכירת אחוזות חקלאיות, חכירת מסים, מוזגות, מסחר ארצי ועירוני ומלאכה, היה שרוי במצב כלכלי איתן, שעורר קנאה ואיבה הן מצד העירונים והן מצד הכפריים.

כבר באמצע המאה ה־16 נתקלו היהודים בערי ליטא בהתנגשויות קשות מצד העירונים. החוקה המגדבורגית, עם היותה כוח דוחף להתפתחות הערים ולביסוסן הכלכלי, העניקה זכויות נרחבות לאוכלוסיה העירונית בכיוון שלטון עצמי, בבחירת „וואָיט" (ראש העיר) וחבר פקידי המגיסטראַט (הנהלת העיר). במידה שהיתה הפרדה, לעתים עוינת, בין הרשות הממלכתית והרשות העירונית, שימש השלטון העירוני העצמאי מבחינה חוקית מעין משקל נגדי לרקע התחוקתי של היהודים, אשר היה מושתת בעיקרו על הפריבילגיות שניתנו ע"י המלך או האצולה. השלטון העירוני, שהיה כולו נוצרי, הפך במשך הזמן זירה מוכנה להתנגשויות ומזימות נגד היהודים. כמו בבריסק, בלוצק, בהרודנא ובערים אחרות, אנו נתקלים גם בסלונים, כבר במחצית השניה של המאה ה־16, כלומר 2—3 עשרות שנים בלבד אחרי מתן חוקת מגדבורג לעיר, בשרשרת של מעשי איבה, הסתה, בלבולים, שרובם נסתיימו בהתנפלויות, מכות ואף — רציחות.

על היקף מעשי איבה אלה אפשר לעמוד לפי מספר המסמכים העוסקים בהם: מ־71 האקטים המובאים לעיל, — לא פחות מ־49 הם „רגסטות" (רשומות) של תלונות, בירורים משפטיים, שמיעת עדויות וכו' במשפטים בין נוצרים ליהודים, אשר רק 16 מהם דנים בעניני ממונות, ו־33 עוסקים בבלבולים, הכאות, התנקשויות, גרימת פצעים ורציחות גרידא, ללא שום תלות בתביעות כספיות, חובות או עסקי ממון כל שהם [50]). המתנפלים והמתנקשים באים משכבות שונות של האוכלוסיה: העירונים והכפריים מיוצגים במידה שווה במע־שים אלה, אך יש גם מקרים בודדים של התנכלויות מצד אצילים, ואף — מצד כמרים.

כך, למשל, החליט בעל האחוזה בז'ירבה, איבן סולטן להיפטר מהחוכר היהודי של אחוזתו יצחק מיכלביץ', על אף ההתקשרות אתו כדת וכדין בכתב חכירה לארבע שנים, אשר אושר בזמנו ע"י בית המשפט. מה עשה? — הסית בו את עבדי אחוזתו, שהתנפלו על החוכר והכוהו מכות רצח [51]). לא נתקררה דעתו של ה„פריץ", עד אשר העליל על יהודי סלונים, כי הם „הדביקו" במגפה את אחוזתו וכפרים אחרים השייכים לו [52]). עלילה זו שמשה מסווה למזימת רצח, שכן, בסופו של דבר, הרגו הערּיץ ומשרתיו את חוכרו [53]).

אופייני הוא, שבמספר לא־מועט של מקרים, קרבנות העלילות וההתנפלויות הם לא יהודים בודדים, אלא קבוצות. דברי העדויות בבית המשפט מצד המתנפלים מכילים לעתים ביטויי חרפה ונאצה לגבי היהודים ומשתמשים באוצר מלים, הידועות לנו יפה גם בדורנו אנו... על אף הגנת המלכות והשלטונות על היהודים, מרגישים העירוני והכפרי גם יחד, — ומכל שכן ה„בויאַרין" או ה„שליאַכצ'יץ'" (פרחי־אצולה), — בעליונותם הם כבעלי הארץ ובחולשת היהודים.

כך, למשל, טוען בעל הקרקעות יאן בלקוביץ' נגד אנשי ריבו, קבוצת יהודי סלונים: „הם שוכחים את מעמדם כיהו־דים, כי עליהם לחיות בין הנוצרים מתוך הכנעה גדולה ביותר... הם מבליטים את חוצפתם היהודית... מתיחסים בזלזול למעמדנו השליט ולמוצאנו האציל... כבלתי־מאמינים, הם שואפים לשפיכת דם נוצרי" [54])... דברים הגובלים כמעט בעלילת דם, ואמנם כעבור שלושה שבועות הוא מאשים את היהודים ב...הריגת אמו! — אין האַקטים של משפט זה מספרים על גורל העלילה והם עוברים בשתיקה גמורה על השתלשלות הענין, — סימן שהעלילה נתבדתה חיש מהר.

לזכות השלטונות ובתי המשפט יש לציין, שברוב המק־רים הם היו שוחרי אמת במידת אפשרותם, אם כי למספר פרוטוקולים הערוכים בידי השופטים נזדנבו עקיצות ביהודים, שהן, בלי ספק, פליטות קולמוס בזדון מצד ה„פיסאַרים" (מזכירי המשפט) שלא יכלו לעצור ברוחם האנטישמית; ובמקרים רציניים ביותר, כגון ברצח יהודים, כאשר קשה היה להתחקות על עקבות הרוצחים שברחו או נעלמו, או להוציא מפיהם עדות נאמנה, נתנה ליהודים האפשרות להשׁ־תתף בחיפושים או בחקירות, לפי מיטב השיטות הנהוגות בימים ההם, למען הציל דברי אמת מפי חשודים [55]).

כל זה חושף צד נוסף בחיי היהודים בסלונים בתקופה הנידונה: זכויות מוגנות ומאושרות על ידי המלכות ופריחה כלכלית מחד, — ורדיפות, בלבולים, נגישות ורציחות מצד האוכלוסיה מאידך. בתנאים כאלה, בתוך ניגודים דתיים, מדיניים וכלכליים ששלטו בחברה הפולנית־ליטאית, אשר היתה מורכבת מפיאודלים קתוליים ו„שליאכטה" גבוהה על כל דרגותיה, מפקידי ממשלה שרירותיים ומשוחדים ומהמוני איכרים מדולדלים, רוסיים־פרבוסלביים במעמד של עבדים, — בתוך נסיבות אוביקטיביות אלה היה על היהודי לסלול את דרכו בגמישות ובסבלנות למופת ולהתגבר על כל המכשולים הודות לעמידתו הישרה והמחוכמת כאחד, לחריצותו ולהסתג־לותו למצב הכללי ולתנאי המקום הספציפיים בכל אתר ואתר.

על אף הבדידות האיומה של היהודים בתוך אוכלוסיה עוינת זו, הצליחו יהודי סלונים במאת השנים 1550—1648 אף להרחיב את גבולותיהם ולהמשיך ביסוד ישובים קטנים בסביבה, כפי שהתחילו עוד במחצית הראשונה של המאה ה־16 (ר' פרק ג' לעיל). וכך אנו קובעים קיום ישובים יהודיים כבר בתקופה הנידונה בז'יטל [56]), רוז'נוי [57]), דבורץ (כבר בהתחלת המאה ה־16) [58]), מייצ'ט [59]), פולונקי, דרצ'ין, הלינקה [60]), קוסובה, ביטן, — קהילות קטנות שבלי ספק נוסדו ע"י מתישבים מסלונים, שהגיעו לשם עם התבססות קהילתם המרכזית.

בתקופה זו אנו מוצאים כבר יהודים גם בכפרים שונים שבסביבה, כגון: דרבנה, רודה, גריבדה, שילוביץ, איסאיביץ, יקימוביץ, נהוייביץ, מיז׳יביץ, רוהוטנה ובהרבה כפרים אחרים, אשר ישבו בהם כחוכרים, מוכסנים, מוזגים, בעלי אכסניות וגם עסקו בחקלאות.

סלונים, כמרכז יהודי וכלכלי כאחד, משכה אגב יהודים רבים מליטא, שהיו באים לעיר לעתים קרובות בעניני עסקים. כך אנו מוצאים בסלונים, — לפי המסמכים, — יהודים מבריסק[61]), הרודנא[62]), שרשב[63]), מאַלטש[64]), חומסק[65]), סביסלוטש[66]) וכו׳.

משנת 1620 ואילך, עד סוף התקופה הנידונה, לא הגיעו אלינו שום אַקטים נוספים. וכמובן, זוהי רק יד המקרה, שהחוקרים והמוציאים לאור של גנזי הארכיונים הליטאיים, כגון הועדות הארכיאוגרפיות של הממשלה הצארית־רוסית ושל הממשלה הפולנית (בתקופה בין שתי מלחמות העולם) לא פרסמו אקטים סלונימאיים המתיחסים ל־1620 ואילך (חוץ מכמה מסמכים יחידים). אך ידיעות על סלונים היהודית מהמאה השבע־עשרה הגיעו אלינו גם ממקורות אחרים, ובעיקר יהודיים. התמונה הכללית על התפתחות הישוב היהודי במחצית הראשונה של מאה זו איננה לוקה כלל וכלל בגלל העדר אקטים נוספים מסלונים. וכך אנו יודעים על סמך כל המקורות היהודיים והכלליים, שאת שיא פריחתה הכלכלית השיגה הקהילה בשנים 1620—1650, כשהעיר עלתה עוד יותר בחשיבותה כמרכז אדמיניסטרטיבי ומדיני כאחד. סלונים הפכה אז להיות מרכז חשוב מאוד לאצולה הליטאית: הסיים המרכזי בפולין קבע בסלונים, החל משנת 1631 ואילך, את מקום מושבם של הכינוסים השנתיים של הצירים הליטאיים לסיים הפולני, כינוסים הידועים בהיסטוריה הפולנית־ליטאית בשם: „הסיימיקים הכלליים של הנסיכות הליטאית". אין לשכוח, שנסיכות ליטא תפסה אז שטח ענקי, שהשתרע עד מעֵבר לסמולנסק ממזרח ועד מעֵבר לצ׳רניגוב מדרום־מזרח וכללה לא פחות מעשר ויבודויות. בכל שנה היו מתכנסים בסלונים שליחי כל הגלילות האלה ודנים על העניינים המשו־תפים העומדים ברומו של עולמם, וכן היו קובעים הוראות והנחיות לצירי ליטא לסיים המשותף בוורשה. כינוסים אלה היו מרכזים עשרות צירים רמי־המעלה והיחש, מרבי ההון וההשפעה, עם פמליה של מאות מזכירים, לבלברים, סוכנים ומשרתים וכדומה. המון עם רב כזה היה מכניס שנה שנה לתוך העיר זרם חיים עצום ותרם הרבה לשגשוגה ולמסחרה. הכינוסים התקיימו בסלונים במשך 55 שנה, בלי הפסקה אף לשנה אחת, עד 1685 (ועד בכלל).

גורם נוסף, שסייע גם הוא להרחבת הכלכלה, היוו, נוסף לירידים השנתיים ולכינוסים של ה„סיימיקים", גם 2 הירידים שהתקיימו בכל שנה בעיירה הסמוכה סטולוביץ׳, אשר רכזו גם הם המוני אדם מכל תפוצות ליטא. במחצית הראשונה של המאה ה־17 יצאו כבר מוניטין לירידים בסטולוביץ׳ בכל מרחבי המדינה. עיירה זו, עם הימצאה אמנם במחוז נובו־גרודק, היתה קשורה קשר הדוק ביותר בסלונים. גם יריד־זלבה, שהיה עוד באבו (כי הוא התפתח בעיקר במאה ה־18) התחיל כבר למשוך המונים מחוצה לו.

כל התנאים הנוחים הללו העלו את רמתם הכלכלית של יהודי העיר. על זה מעיד גם „פנקס מדינת ליטא": ב„ועדים" (כינוסים) משנות שפ"ו ושפ"ז (1626—1627) של ארגון הקהילות הראשיות בליטא, נקבעו רשימות „החובות המגיעים למדינה" (כלומר, חובות קהילות על חשבון תשלום מסים שונים לועד המרכזי האוטונומי של הקהילות הראשיות הליטאיות), והנה ברשימות של בעלי חובות אלה נעדרת קהילת סלונים, כי היא היתה פורעת חובותיה בזמן ובלי דיחוי.

שתי עובדות מכריעות מאפיינות במידה שאין למעלה הימנה את שיעור קומתה של קהילת סלונים ברבע השני של המאה ה־17, הן מבחינת התעצמותה הכלכלית והן מבחינת ערכה היחסי בתוך קהילות ליטא:

א) הקהילה זכתה בתקופה זו לרב ומנהיג רוחני, שהיה גדול בתורה ואחד מעמודי התווך של הפוסקים ההלכתיים בדורו והתפרסם בכל העולם היהודי, ואשר מכסא הרבנות בסלונים נקרא אחרי כבוד לכהונת אב"ד בשתי הקהילות הראשיות של ליטא, בריסק ווילנא, — הריהו הגאון ר׳ משה לימא, בעל ה„חלקת מחוקק", שהוא גם הרב הראשון מרבני סלונים ששמותיהם ידועים לנו (פרטים עליו ר׳ להלן).

אמנם, בתולדות הרבנות בכלל שכיחים למדי המקרים של רבני קהילות פחותות־ערך, שהתבלטו אחר כך הודות לגאונותם בתורה ובהלכה או לאישיותם המצוינת והיו למנהיגים רוחניים של הדור בהיקף כל־ארצי או של כל הגולה. אך הגאון ר׳ משה לימא היה כבר מפורסם בכל תפוצות ליטא ופולין בגדולתו ובתורתו עוד בשבתו בסלונים — וברור שישוב נטול־ערך מבחינה כמותית ואיכותית גם יחד מן הדין שלא יכול היה להעיז ולהושיב על כסא רבנותו גאון כזה, שעלה לדרגת גדול רבני ליטא בדורו, שכן דבר עברו במישרין מסלונים לבריסק, הקהילה הליטאית הראשית והעתיקה ביותר, ולבית־דין דווילנא, זו הקהילה הצעירה שהפכה בינתיים להיות המרכזית ורבת ההשפעה ביותר, העלה את ר׳ משה לימא למעין עמדת הרב הכולל של ליטא ולמעין כהונת המנהיג הרוחני המרכזי של יהדות זו.

ב) לשנים ש"צ—ת"ב (1630—1642) מתיחסת גם גולת הכותרת של הפעילות הציבורית היהודית בסלונים, הריהו מפעל הבניה החשוב ביותר בכל תולדות הקהילה, שהטביע את חותמו על מהלך חייה הרוחניים והציבוריים במשך שלוש מאות שנה, — הריהו בנין בית הכנסת הגדול, שבנייתו התחילה בעשור זה ונסתיימה בשנת ת"ב (1642).

המחקר של בתי כנסיות שנשתמרו מאותה תקופה העלה, שבית הכנסת הגדול בסלונים הוא אחד מהמפוארים והמשוכ־ללים ביותר בין בתי הכנסת בליטא מהמאה ההיא, הן במדותיו והן בצורותיו הארכיטקטוניות, ודרש בלי ספק אמצעים כבי־רים, המעידים שרק מתוך הרחבת הדעת וקופה ציבורית שופעת יכלו פרנסי הקהילה לגשת ולבצע משימה בעלת תנופה שכזו. ממדי בית הכנסת, שעם היותו כל־כך נרחב לא הוציא מכלל קיום בתי־מדרשות, שכבר אז עמדו לצדו, והוא בא למלא תפקיד רפרזנטטיבי של „מקדש מעט" של הקהילה, מעידים גם על התרבות אוכלוסית הישוב בסלונים, שעלה בינתיים, גם לפי החלטת ראשי היהדות הליטאית בתוך „ועד מדינת ליטא", לדרגת קהילת־מרכז של גליל שלם, והפך כך להיות הקהילה החשובה ביותר בין ישובי־השדה של המדינה, אחרי ארבע הקהילות הראשיות: בריסק, ווילנא, הרודנא ופינסק.

פרק ה

החיים הפנימיים עד 1623. — בית הדין הרבני כהערכאה הבלעדית של היהודים בעניני ממונות. — התחלת הריכוז בסביבת השולהויף. — האשה היהודית כמנהלת עסקים. — פירוש פולקלוריסטי לשמות היהודים.

כל המסמכים הנזכרים לעיל מהשנים 1550—1620 מבתי־המשפט בסלונים וכן כל יתר המקורות הכלליים מהשנים 1620—1650 שופכים אור, כאמור, על הצדדים המדיניים־כלכליים של חיי הישוב ונותנים תמונה די בהירה, מבחינת החיים החיצוניים, יחסי הישוב עם השלטונות ועם האוכלוסיה העירונית והכפרית וכו׳. אבל צד חשוב אחר נשאר סתום במקורות חיצוניים, בלתי־יהודיים, אלה, והוא: המשטר הפנימי של הישוב, שלטון הבית, פרטים על רבני הקהל ומנהיגיו, הווי ומנהגים.

מאחר שבמקורות יהודיים מופיעה סלונים בפעם הרא־שונה רק בשנת 1623, נעדר לנו, איפוא, כל חומר עובדתי על החיים הפנימיים של הקהל מראשיתו ועד הרבע השני של המאה ה־17. וכך, בין היתר, לא שרד לנו כל שם ושארית מרבני הקהל, מנהיגיו ואלופיו, מראשיתו של הישוב ועד תקופת ר׳ משה לימא, — מלמעלה ממאתים שנה.

כפי שקבענו לעיל, בפרק ג׳, ניתן לפי היקפו של בית הקברות העתיק דזמושצה, להסיק בודאות, שכבר במאה ה־15 עמד מנהיג רבני בראש הישוב[67]. לפי הכתובות המעטות, שפוענחו מעל המצבות מהמאה ה־16, יש לראות, שלמחוקקי המצבות נהירה היתה שפת המליצות השגרתיות בלשון הקודש, הנהוגה בחקיקת מעלות הנפטרים. ומכל שכן היו לסלונים רבנים או אב״דים בהמשך המאה ה־16 ובהתחלת המאה ה־17, כשהישוב התפתח לקהילה חשובה עם רשת של עיירות וקהילות־משנה בסביבתה.

כהוכחה משכנעת ומספיקה לכך, שבית הדין הרבני בסלונים פעל כבר במאה ה־16 במלוא השפעתו וסמכותו השיפוטית, משמשת העובדה, שבין כל תיקי בית־המשפט העירוני שהזכרנו לעיל, יש רק מסמך אחד הנוגע לסכסוך בין יהודי ליהודי בעניני ממונות: היהודי אהרן גושקוביץ, חוכר־משנה, התלונן בפני בית המשפט העירוני על זליג שמואלוביץ, חוכר המס „טשופוֹבי״ (מס ממשקאות) בסלונים ובסביבה, כי אחרי שזה מסר לו בהחכרת משנה את גבית המס במייצ׳ט, דבורץ וכמה נקודות אחרות, הוא הפריע לו אחר כך בגביה וגרם לו הפסדים[68]. עובדה זו, שבין 70 ענינים משפטיים, שבכולם מתדיינים יהודים עם נוצרים בפני ערכאות כלליות, יש רק בירור־סכסוך אחד ויחיד בין יהודי ליהודי, — ודוקא בתקופה בה פעילים היהודים הן בשותפות והן ביחידות בכל שטחי הכלכלה, — היא בעלת משמעות ביותר.

שכן אין לשכוח, כי הן לפי כתב הקיום של ויטולד והן לפי פריבילגיות מסוימות שניתנו ליהודי ליטא במאות ה־15 וה־16, היו דיני ממונות שבין יהודים ליהודים מובאים לפני בית־דין יהודי, ורק בדיני נפשות חמורים בין יהודים היו מטפלים בתי הדין הממשלתיים. העקביות שבה נמנעו יהודי סלונים מלהציג סכסוכים הדדיים לפני מוסדות השיפוט הכלליים (חוץ מהמקרה היחידי הנ״ל) מוכיחה שבית־דין משלהם, עם אב״ד, דיינים ושמשים פעל ביעילות ובהשלטה כזאת של פסקיו המוצאים על ידו, שהמתדיינים לא ראו מעולם צורך להזדקק לסמכותו השיפוטית של ה„פוסק האחרון״ מהחוץ, הסטרוסטה[69]).

אין לנו שום ידיעות על מקום הימצאם של בית הכנסת ובתי התפילה האחרים לפני שנבנה בית הכנסת הגדול בשנת ת״ב, אבל לפי הקרבה היחסית של בית הקברות דיורדזיקה לככר השוק (כ־120 מטר בקו ישר) ולפי הידיעה הארכיונית הנ״ל שהיהודים התרכזו בסביבת ככר זו, יש מקום להשערה שה„שולהויף״ היה קיים כבר במאה ה־16 במקומו הנוכחי (אם כי לא בצורתו האחרונה), ושגם אז היו מרוכזים בו בית הכנסת הקודם, שהיה בנוי מעץ, בתי האולפנא ובית הקהל.

פרטים בעלי ערך־משנה שבאַקטים מסייעים להבהרת קווים נוספים אחרים של החיים הפנימיים בישוב. מכמה מסמכים מתבלטת עמדת האשה היהודית כאשת־חיל ומנהלת עסקים. כן אנו למדים, שאחרי שנרצח חוכר אחוזת ז׳ירבה יצחק מיכלוביץ[70]), לא אמרה אשתו אסתר נואש, היא נהלה בתוקף משפטים נגד הרוצח וגם המשיכה לטפל בעניני האחוזה. במסמך אחר אנו קוראים על אשת־חיל נוספת, חנה זַסקובנה, העוסקת בחכירת אחוזות ביד רמה[71]). האשה חנה שמעונוביצ׳ובה[72]) איננה נבהלת מפריץ תקיף הממאן להחזיר לה כסף שהוא חייב לה ותובעתו לטריבונל העליון בווילנה.

יש באַקטים גם זכר ליהודים המשרתים אצל יהודים[73]), ואף לנערים יהודים שעבדו בבתי־מרזח, כגון הסיפור על הנער המשרת בבית מזיגה סראַלקע, שנוצריה אצילה התנפלה עליו, הכתה אותו והשמיטה את כובעו[74])... מסמך אחד הוא בר־משמעות מיוחדת משתי בחינות: מבחינה דתית (שמירת השבת) ומבחינה לשונית (ההגוי בשפת היידיש המדוברת של התקופה). תוכן המסמך: בעל־עגלה נוצרי מתלונן שיהודי סרב לשלם לו את המגיע ממנו ודחה את התשלום בגלל „סאַבעס״[75]).

פירוש פולקלוריסטי מסוים יתכן לשמות המרובים המו־פיעים באַקטים: כמאה שמות של יהודי סלונים בני שלושה דורות מפוזרים על פני 70 המסמכים והם מהווים חומר למחקר של שמות פרטיים על התוספנים („סופיקסים״) השונים שלהם, של כינויים והתהוות שמות משפחה בין יהודי ליטא. כידוע, נקראו יהודי פולין וליטא, לפני שקבעו לעצמם לפי החוק שמות־משפחה, על שמות אבותיהם; במסמכים הרשמיים נוסף תדיר התוספן „אוויץ״ או „אוויץ״ לשם האב (שמעונ־אוויץ, חצקל־אוויץ וכו׳). בשמות של יהודי סלונים מהמאה ה־16 אנו מוצאים כבר את התוספת של ביטוי־החיבה „קע״ (יאַסקע, סראַלקע, לעווקע), שמות תואר מבדילים (כמו אברהם הקטן), וגם כינויים שנדבקו לשם הפרטי (אַבראַם פאַלאַם); כמו־כן שמות שקצוריהם ושיבושיהם העממיים נשמרו מאז ועד היום (חאַצקל, מאַשע, יעוול, זעליג), וכן שמות פרטיים משונים שאינם ידועים כעת (מאיקע ושוואידא זעלמאַנאָוויץ׳). יש גם כמה כינויים שנראים כיוצאי־דופן בתקופה קדומה זו ושהפכו ברבות הימים, אחרי מאות שנים, לשמות משפחה (בערמאן, ליפמאן ועוד).

פרק ו

סלונים בפנקס ועד מדינת ליטא. — הוועדים הקודמים לשנת ת״ח. — שם העיר במקורות היהודיים. — הישובים הכפופים לקהילת סלונים. — תשלום המסים לוועד. — סלונים כמרכז גליל כלפי וועד המדינה. — שתוף המדינה בהוצאות שתדלני סלונים בסיימיקים. — הד למתיחות בין היהודים והעירונים. — ר׳ זעליג מסלאנימא כאבטיפוס. — הסטרוסטים ממשפחת סאפייהא. — פניית וועד ד׳ ארצות לשתדלני סלונים. — שריפת העיר בשנת שצ״ד. — בנין בית־הכנסת הגדול. — המטרה ההגנתית של בנין ההיכל.

המקור היהודי הראשון שמופיעה בו קהילת סלונים הוא, איפוא, „פנקס ועד מדינת ליטא״ [76]), שהוא ספר הפרוטוקולים של הועד האוטונומי ליהדות הליטאית, אשר נפרדה בשנת שפ״ג (1623) מהארגון הכולל של ה׳ ארצות ליהדות פולין. ספר עדות זה, היקר לאין־ערוך מבחינת החיים הפנימיים של הקהילות, והמלא וגדוש שלל ידיעות חשובות על חיי המוסר, הדת, הוי, כלכלה, משפחה וכו׳ של יהודי ליטא במשך 138 שנה (1623—1761), מכיל גם ידיעות רבות על סלונים. כמעט בכל ועד מהמספר הכולל של 41 ועדי־המדינה מופיעות קהילת סלונים ובנותיה הקהילות הקטנות, הן בחשבונות המדינה (תשלומי המסים ע״י הקהילות) והן בענינים אחרים.

בפרק זה אנו דנים רק בועדים המתיחסים לתקופה הנידונה שפ״ג—ת״ז, כלומר הקודמים לשנת ת״ח, והם: ועדי בריסק שפ״ג (1623), שפ״ו (1626), שפ״ז (1627), שצ״א (1631), וועדי סעלץ שצ״ב (1632), שצ״ד (1634), שצ״ט (1639), ת״ד (1644) ות״ז (1947).

פרט הראוי לציון הוא, שבמקורות היהודיים, הן בפמ״ל (ראשי־תיבות של „פנקס מדינת ליטא״), הן בספרות הרבנית (הסכמות, שו״ת וכו׳) מהמאות ה־17—19 והן בפנקסי סלונים, נקרא ונכתב שם העיר על־פי־רוב: סלאנימא [77]).

מיד עם פתיחת הפמ״ל, בועד שפ״ג, בסימון חלוקת המדינה לשלושה גלילות ראשיים: בריסק, הרודנא ופינסק, נזכרת סלונים כקהילה המשתייכת לגליל בריסק [78]). בסעיף זה נזכרות גם קהילות רוז׳נוי ודבורץ, שבגלל עליתן הכמותית בהתחלת המאה ה־17 מופיעות כקהילות מיוחדות. מכאן אנו למדים, ששורת ישובים בסביבה, שהיו אז פחותי־אוכלוסיה יהודית משני ישובים אלה, ושעובדת קיומם כישובים יהודים בתקופה ההיא משתמעת מהאקטים הממשלתיים והעירוניים־סלונימאיים, — והם: אוזרניצה, קוסובה, דרצ׳ין, ז׳טל, ביטן, זלבה, פולונקה, מייצ׳ט, ושורת ישובים בכפרי המחוז, — היו כפופים במישרין לקהילת סלונים, שכן לא הוזכרו לגמרי בסעיף על הגבולות של גליל בריסק.

מבחינת תשלום המסים הרינו קובעים לפי ועדי שפ״ג—שפ״ז, שעם „קאסווי, זעלווי, פאלאנקי, זיטל, דווארץ, ראזינאי, מוש וקראשין [79]) (כתיב השמות — לפי פמ״ל), היתה המדינה עורכת חשבונות נפרדים. מכאן, שיתר הישובים, כגון: דרצ׳ין, ביטן, אוזרניצה וכן הישובים הכפריים היו פורעים את מסיהם לא לגובה מטעם ועד המדינה, אלא לועד הקהל בסלונים.

מהועד הראשון שפ״ג אנו קובעים גם פרט חשוב הנוגע להשתתפות סלונים, בתקופה קודמת לשפ״ג, בועד ה׳ ארצות, במסגרת ייצוגה בו ע״י קהילת בריסק. וועד ה׳ ארצות שהקיף את כל יהודות פולין (ושעם היפרדה של יהודות ליטא ממנו הפך לועד ד׳ ארצות) כלל, כידוע, החל משנת שמ״ח (1588) וגמור בשפ״ג, גם את ליטא, שהיתה מיוצגת בו ע״י בא־כוח קהילת בריסק דליטא. מס־הגלגולת („פאגאלאווני״) שהיו חייבים בו כל יהודי פולין וכן יתר המסים („סכומים״, „פאווראטני״) היו נגבים בליטא ע״י ב״כ ועד הארצות בבריסק. וכמובן, שגם סלונים שלמה את המסים בדרך זו. שכן, בועד שפ״ג מדובר, בקשר לסלונים, על „חוב ישן״ ועל „נ״ח״ (נשאר חייב) משפ״ב. ומאחר, ש„ועד מדינת ליטא״ נוסד בשפ״ג, לא היה מקום לחובות קודמים, אלא רק לאלה שהיו לזכות וועד שהיה לפניו, ואשר הוריש את הונו וזכויותיו לגוביינא לוועד החדש. והוועד היחיד שחפף את קהילות ליטא טרם קום „וועד מדינת ליטא״, הריהו ועד ה׳ ארצות.

מהועדים של שפ״ו ושפ״ז נראה, שסלונים פרעה בזמן את כל חובותיה למדינה, שכן מקומה נפקד בין הישובים החייבים עדיין (וביניהם גם כמה מהישובים הסמוכים לסלונים, כגון דבורץ, ז׳יטל, פולונקה, מוש).

גידול הקהילה בשנות העשרים—ארבעים של המאה ה־17 משתקף בועדים שפ״ג—ת״ז, תוך השוואת המסים שסלונים שלמה למדינה: מס הגלגולת, ששולם לכל נפש, הגיע מעשרים שאק (בשפ״ג), — ל־415 זהוב (בת״ד). מס ה„סכום״ [80]) שהיה בשפ״ג 8 שאק [81]) („ב׳ סכומים״), הגיע ל־750 זהוב (25 סכומים) בת״ז [82]).

מוועד סעלץ שצ״ד אנו למדים על שלב חשוב בעלית ערכה של הקהילה: מישוב הכפוף למרכז הגליל בריסק הפכה להיות קהילה עצמאית, מרכז־גליל חדש, שהיה עורך את חשבונותיו במישרין עם וועד המדינה. מבחינת גביות המסים וההשתתפות בהוצאות הכלל, נחלקה, איפוא, המדינה בועד ההוא לחמישה גלילות: בריסק, ווילנא, הוראדנא, פינסק וסלאנימא.

מניתוח הסעיף החשוב הזה [83]) מתקבל הרושם, שהוא כולו נוסח בהתאם למצב המיוחד שאליו הגיעה סלונים בתוך המסגרת האוטונומית של וועד המדינה, שכן הקהילה עלתה בשנים שצ״א—שצ״ד בחשיבותה ובערכה במידה ניכרת על ממדיה הצנועים שהיו לה עם קום הועד בשפ״ג: במשך 10 שנים אלה התרוממה לדרגת מרכז גלילי מיוחד. מנהיגי ווילנא הביטו, כפי הנראה, בעין רעה על עליה זו, לא מקנאה, אלא בגלל הנסיבות המיוחדות שגרמו לכך, שעם הפקעת סלונים מרשות בריסק מבחינת תשלומי מס־„הסכום״, שחלה עוד בועד אדר שצ״א, שוב לא השתתפה סלונים (וכן עוד קהילות מגליל בריסק) בהוצאות שהיו לקהילות אחרות (ובעיקר לגליל ווילנא) ושהיה להן אופי ציבורי, כגון „השתדלות נקמת רציחה״ או במקרים של „תפיסת יהודי מחמת גנבה״. טענה זו נגד סלונים הועלתה בועד שצ״ד, כפי הנראה, ע״י אנשי ווילנא. מהסעיף משתמע, שמנהיגי סלונים השיבו בטענת־נגד, כי החל מאותה שנת שצ״א (1631), השנה

בה ראו את עצמם פטורים מההוצאות הנ"ל, נרתמה סלונים בעול הוצאות גדולות מסוג אחר, הריהן ההוצאות הכרוכות בהשתדלויות לטובת כלל־המדינה, הנעשות בסיימיקים הליט־איים הכלליים, שהתחילו לקיים את מושביהם בסלונים באותה השנה, שנת שצ"א, — והוצאות אלה, לכל הדעות, ראויות גם־כן להשתתפות מצד הגלילות האחרים... ראשי המדינה נענו, איפוא, לטענות שני הצדדים ונסחו ברוח זו את הסעיף, בחייבם את הקהילות הן בהוצאות השתדלויות כלליות והן בהוצאות המיוחדות הנעשות בסיימיקים. ואם כי הניסוח הנוגע לסיימיקים הוא סתמי ואיננו נוקב בשם העיר בה הם מתקיימים, הרי ברור שהכוונה היא לסלונים והוא הוכנס בלחץ באי־כוחה, שהשפיעו ברוח זו על ועד שצ"ד, — שכן, באותן השנים שצ"א—שצ"ד לא התקיימו בכל מדינת ליטא סיימיקים מרכזיים וחשובים כאלה, אלא בסלונים. וכך שותפה, איפוא, כל המדינה בהוצאות שהיו לשתדלני סלונים בקשר עם הסיימיקים, במשך כל 55 שנות התכנסותם בעיר.

מענין, שגם סילוק החשבונות ההדדיים המסובכים הללו („לירד בחשבון") נעשה קרוב לסלונים, „ביריד סטאלוויטש ראשון", וראש גליל סלונים היה בא במיוחד ליריד, ששם היו מזדמנים באי־כוח יתר הגלילות, בכדי להגיע אתם לעמק השוה ולקבל מהם את המגיע לסלונים ע"ח „הוצאות סיימקש" (אחרי ניכוי חלקה של סלונים ב„הוצאות השתדלות" של הגלילות האחרים).

בסעיף של וועד שצ"ט, הדן ג"כ ביריד סטאלוויטש, יש הד למתיחות שהיתה גוברת והולכת במאה ה־17 בסלונים ובסביבה (כמו בכל ליטא) בין היהודים מחד והעירונים או אלמנטים פרועים אחרים, שהיו מסיתים ביהודים וגורמים לשערוריות בשווקים ובירידים[81]), מאידך, — יחסים שהיו גורמים להפרעות ומכשולים קשים במשאם ומתנם של היהודים.

בהזדמנות הירידים בסטאלוויטש, זלווה וסלונים, היו מתכנסים שם דיינים באי־כוח ועד המדינה, שהיו קוראים להם „דייני יריד", בכדי לדון בסכסוכים ועניני־ממונות במקום וכן להשליט סדר בעניני גביות מסים מטעם המדינה. וכך שימשה סלונים וסביבתה מפגש של רבנים ודיינים מהקהילות הראשיות, אם כי אף פעם לא התקיימו בה ישיבות ועד המדינה בעצמו, שבו היו משתתפים לא רק הרבנים, אלא גם אלופי ומנהיגי הקהילות הראשיות.

הועדים הראשונים של מדינת ליטא, מגלים לנו כמה שמות של אישים בולטים מסלונים והסביבה. כך רושם הועד שפ"ג, שהמדינה היא בעלת חוב לר' זעליג מסלאנימא[85]). איננו יודעים מי היה ר' זעליג זה, אך מפרט זה אנו למדים שני דברים: ראשית, שהיו אז בסלונים עשירים מופלגים, שיכלו להלוות לועד המדינה לצרכים השוטפים (אין לשכוח, שלועד בכללותו היה תקציב גדול). הואיל וועד שפ"ג הוא הועד הראשון של מדינת ליטא, הרי עמד ר' זעליג זה, בתורת מלוה, בקשרים עוד עם ועד ה' ארצות. שנית, שר' זעליג זה לא זו בלבד שעתיר־נכסים היה, אלא גם תורני וידע ספר; כי אין פמ"ל פוזרן בכנויי התואר התורני „ר'" (שהוא ר"ת מ„רבנו"). אדרבא, הוא איננו „מכבד עשירים" וגם עסקנים גרידא, וכשהוא מזכיר „אנשי־ממון או עסקנים סתם הוא פוטרם בשמם ועיר־מוצאם, אפילו כשהם מייצגים קהילה שלמה. ר' זעליג מסלאנימא מהווה, איפוא, אבטיפוס של „בעל־בית" חשוב, נכבד ונשוא פנים, שתורה וגדולה השתלבו בו כאחד, אבטיפוס לדורות יהודים נכבדים שהוסיפו לפאר אחר כך את הישוב היהודי בסלונים במשך למעלה משלוש מאות שנה רצופות.

אישי־„גדולה" בלבד הם בלי ספק, ברוך מסטאלוויטש ופייביש מקראשין[86]), — בלי תואר־הלואי „ר'". בחשבונות הנתינות והסכומים מופיעים 2 הישובים האלה לא כשלעצמם, אלא רק בייצוג שנים אלה, שהנם או אלופי ונגידי הקהל, שקבלו על עצמם עקב מעמדם את תשלום המס עבור כל בני עדתם, או שהנם נבחרי ושליחי הישובים. ההנחה הראשונה מתקבלת יותר על הדעת, — שכן נבחרי הקהל היו בכל אתר ואתר, ובכל זאת הם אינם מופיעים בפמ"ל. ברוך ופייביש הם — אבטיפוסים של חוכרים או סוחרים תקיפים, שעלו לגדולה מקרב פשוטי העם, ובגבאותם ועסקנותם הציבורית הם לא רק נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים, כי הם הם הערבים בעד כל הישוב.

הנה כי כן, כבר במחצית הראשונה של המאה ה־17 מתבלטות בעיר ובסביבתה דמויות שונות של ראשי ואלופי הקהל משני קטבים מנוגדים, שכאלה עתידים אחר־כך, מאות בשנים, לשבת ב„מזרח" של בית הקהל ולמלא את שורות הגבאים, — ה„צוועלפטלאך" לדורותיהם ולמיניהם...

עם זאת יש לקבוע, שבועדי הפמ"ל הנידונים אינם נזכרים רבני סלונים שכהנו בתקופה ההיא, ובמיוחד ר' משה לימא, שכהונתו על כסא הרבנות בסלונים (ש"צ—שצ"א עד ת"ז—ת"ח בערך) הרי היתה בתוך גבולות פרק הזמן הנידון (שפ"ג—ת"ז)[87]). ואין תימה בדבר, שכן מצד הרבנים הרי השתתפו בועדים רק רבני שלוש (ואחר־כך, עם צרוף ווילנא לוועד — ארבע) הקהילות הראשיות.

ועד המדינה היה נזקק, כפי הנראה, מזמן לזמן לעזרת ראשי הקהל בסלונים בעניני שתדלנות לטובת „כלל המדינה". לרגלי התוועדות הסיימיקים בסלונים וגם בלי קשר עמהם, היו מזדמנים לעיר שליטי מדינת ליטא ואציליה בעלי־ההשפעה, — וגם בין מושלי סלונים היו כאלה שנודעה להם השפעה ניכרת בצמרת השלטון המרכזי הן בווילנא והן בוורשא (כמו שני הסטארוסטים ממשפחת ספייהא, האב לב ששלט בעיר בסוף המאה ה־16 ובהתחלת המאה ה־17, ובנו קזימייז־ליאון — במחצית הראשונה של מאה זו). וועד המדינה היה, איפוא, מנצל את היחסים האישיים בין המוש־לים ובין מנהיגי הקהל לטובת „כלל־ישראל". שתדלנות כזאת עלתה לסלונים ב„מתן־יד" ובכל מיני „נתינות" בצורות שונות לאישים בעלי־ההשפעה. וועד המדינה היה מנכה אחר־כך את ההוצאות האלה ממסי־המדינה שהקהל היה חייב בהם. כך אנו רואים, שבועדי שפ"ג ושפ"ו ניכה וועד המדינה ממסי־סלונים „מה שחייבים להם"[88]).

לא רק וועד מדינת ליטא, אלא גם וועד ד' ארצות („מנהיגי פולין")[89] פנה פעם לסלונים בענין שתדלנות: בשנת ת"ז טפלו מנהיגי העיר, לפי פנייה מפורשת של מנהיגי־פולין, בענין מסים, שנראה כסתום לפי הפנקס, אלא מוגדר בשם „עסקי־וואלחייא". שתדלני סלונים הוציאו בעסק זה י"ב זהובי' והסכום נרשם לזכות הקהל ב„רייסטר" (מערך־המסים) של וועד המדינה[90]).

על מאורע חשוב אנו למדים מוועד שצ״ד: בשנה זו (או בשנה שלפניה) פרצה שרפה גדולה בעיר [91]), ולפי העדות בפמ״ל מתקבל הרושם, שרוב בתי העיר עלו באש, כיון שהקהל נאלץ לבקש מוועד המדינה הקלה (או דחיה) בתשלומי המסים, הקלה שהממשלה היתה מעניקה בשעת־חירום, באמצעות הוועד, לאיזו עיר או ישוב, שאיזו פורענות, שרפה או מגפה פגעו בו. הנחה או הקלה זו היתה קרויה לפי המונח הרומי: „דעפאַלגאַציה״ [92]).

אבל שריפה זו לא הביאה כלל וכלל להתרוששות הקהל, שהתאושש חיש מהר מפורענות זו. הוכחה לכך אנו רואים בעובדה דלקמן: בפיקוח ובחסות וועד המדינה נוסדה באותה שנה ע״י הנגיד ר׳ משה לייזרש מבריסק קרן מיוחדת למתן סיוע לבנין בתי כנסת לכל קהילות ליטא שתפנינה לשם כך לוועד. ואכן בפמ״ל מסופר על קהילות שקבלו סיוע מקרן זו הן לבנין בתי־כנסת חדשים והן לבדק בתי־תפילה ובתי־מדרשות קיימים משכבר. והנה רק 3—4 שנים אחרי הקמת קרן זו, נגשו מנהיגי סלונים למפעלם הגדול: בניית בית־הכנסת המפואר, ועל אף השריפה שעשתה שמות בעיר וגרמה לבקשת ה„דעפאַלגאַציה״, לא ביקשו מנהיגי העדה כל סיוע מהקרן המיוחדת לבנין בתי־כנסת. והרי ברור, שראשי הקהל, שהיה להם מגע כל־כך הדוק עם וועד המדינה וידעו לפנות אליו בבקשת דחיה בתשלומי המס, — לא יכלו שלא לדעת על הקמת קרן זו, — ובכל זאת, כשנגשו לבנות את ההיכל הרם, העשוי להיות לכבוד ולתפארת לקהילה לדורי־דורות, לא נזקקו, חלילה, לקופה הציבורית ועמדו ברוחב־לב במשימה הזאת, בכוחות בני הקהל גרידא [93]).

ואכן צריכה היתה עדה זו, קטנה באופן יחסי, בת 1200 נפש בערך, להיות רחבת־לב ונדיבה, קשורה בנפשה ומאודה לקדשי ישראל, אך גם משופעת באמצעים חמריים, בכדי לבצע הקמת בית־כנסת נהדר זה, — בתקופה אשר בתי המגורים היו רובם ככולם מעץ עם גגות קש או חמר; לתכנן ולהקים היכל, שבמידותיו עשוי היה להכיל את כל בני הקהל בלי צפיפות יתרה, ושבארכיטקטורה הנשגבת שלו הרהיב עין כל רואה ועורר התפעלות לא רק אצל בני העיר, אלא גם אצל מומחים ואדריכלים.

יש לציין, שלא במעט הושפע הקהל ע״י קדחת־הבנייה שתקפה אז את אדוני העיר והאוכלוסיה הנוצרית הן בגלל הגאות הכלכלית, הן עקב קביעת סלונים כמושב־הסיימיקים (10 שנים לפני הקמת בית־הכנסת) והן בהמרצת הסטארוסטה קזימייזש־ליאון ספייהא, שהיה מושל בעל אופק רחב וגישה מדינית ומוניציפלית מובהקת. עצם הרשאת הקמת בית־הכנסת בהיקף ובממדים כאלה, העומדים בפני השוואה, מבחינה אדריכלית, עם הכנסיות והמנזרים שנבנו באותו פרק זמן [94]), — מעידה על היחס ההוגן כלפי אזרחיהם היהודים, מצד הספייהאים, אשר יכלו להפריע לא במעט להקמתו של ההיכל.

לא כאן המקום לדון על סגנון בית הכנסת [95]). יצוין כאן, שבמחצית הראשונה של המאה ה־17 הוענקו הרבה רשיונות להקמת בתי כנסת עם הוראה מפורשת לבנותם לפי תכנית הגנתית, כדי שיוכלו לשמש בשעת חירום כמבצרים. בהיותו נתון לעתים קרובות במאה ה־16 להתקפות ממזרח מצד מוסקוביה, ובראותו בעליל כבר אז, בשנות השלושים של המאה ה־17, את סימני המרד העלול לבוא מצד הקוזקים באוקריינה, — התכוון השלטון הליטאי־פולני להקים בעוד מועד מבצרים ומרכזי התנגדות בערים. בהיותו בטוח בנאמ־נות היהודים תושבי הערים, שהם יעמדו לצדו בהתקפות מחוץ ומבפנים, המריץ השלטון לבנות, בין היתר, גם בתי־כנסת בצורת חומות בצורות, שמהן אפשר יהיה להשיב מלחמה שערה דרך חרכים או אשנבים מורמים. בתי כנסת כאלה נבנו באותו הזמן בלוצק, קרמניץ ובהרבה ערים אחרות [95]).

כך אפשר להבין ולפרש הן את החלונות „הגבוהים״ של בית הכנסת [97]), הן את חומותיו המלבניות, הדומות בחיצו־ניותן למבנה מבצרי מובהק, והן את דמיונו הרב לבתי כנסת בווהלין ובריסין שנבנו מלכתחילה, לפי הוראת השלטונות מתוך מגמה הגנתית.

וכך נסתיימה בשנת ת״ב (1642) הקמת ההיכל, אשר התנוסס במגדליו, ביפעת לובן חומותיו ובדמותו המחוטבת להפליא מעל שפעת גגות־הקש והחמר של משכנות ישראל, שהצטופפו בטבור העיר, ברחובות ובסמטאות מסביב לככר־השוק. לבות יהודי סלונים עלצו וגבהו משמחה וגאוה למראה ה„מקדש־מעט״ שלהם, וכך חקקו מעל לסיפון בשער בית־הכנסת, לזכר לדורות הבאים ולציון שנת פתיחת הבית: „רני ושמחי ב״ת ציון״ [98]).

פרק ז

הרב ר׳ משה לימא. — האב״ד הראשון דסלאנימא הידוע לנו. — שנות לידתו ופטירתו. — הוודאות של לידתו בסלונים. — התמנותו לאב״ד ור״מ של הקהילה. — מפעל־חייו: הפירוש „חלקת־מחוקק״ לאבן־העזר. — התקדשות הפירוש בעיני העם. — „ממשה עד משה לא קם כמשה״. — החשיבות המע־שית של „חלקת מחוקק״. — שבתו בעיר בשנת ת״ח. — שנת עזבו את העיר. — ר׳ משה לימא כקובע חשיבות רבנות סלונים. — סלאנימא בספרות התלמודית־פרשנית.

כאמור בפרק הקודם, אין פנקס מדינת ליטא מעלה בסמוכין את קהילת סלונים עם רבה הראשון, ששמו הגיע עדינו: עם רבי משה לימא. אכן, על התקנות והרשומות של כל וועד וועד באו על החתום בראש וראשונה רבני הקהילות הראשיות בריסק, ווילנא, הורדנא ופינסק בלבד, ואחריהם — אלופי ומנהיגי קהילות אלה. חתימתו של רבי משה לימא מופיעה בוועד מאוחר, כשכיהן כבר כראש אב בית־דין בווילנא [99]). נמצא, שהאב״ד הראשון דסלאנימא, אשר שמו

ותולדותיו ידועים לנו, מופיע בפמ״ל שלא בקשר עם כהונתו בעיר זו. אך אין זה גורע מההתיחסות ההיסטורית הוודאית בין הגאון רבי משה לימא לבין עדת סלונים, התיחסות שהוא בעצמו הנציח אותה במפעל החיים שלו „חלקת מחוקק[100]).

עם כל, — ולמרות כל הנתונים הממשיים של תולדותיו, הפכה דמותו של מפרש גאוני זה, מאז מותו לפני כשלוש מאות שנה, לאגדה, בנוגע לפרטים חשובים של תולדותיו: שנת הולדתו ופטירתו, קיימות שתי גירסאות. לפי גירסא אחת הוא נולד בשס״ה (1605) ונפטר בתי״ח (1658)[101]), ולפי השניה הוא נולד בשע״ז (1617)[102]). שנת שס״ה מתקבלת יותר על הדעת, שכן בשצ״ה (1635) הוא כבר כיהן כרב בסלונים (לו נולד בשע״ז, כי אז הרי היה אב״ד בגיל י״ח). לפי הגירסא השניה הוא נפטר בתכ״ג (1663) או אחרי תכ״ו (1666). כמו־כן יש ספקות בנוגע לרבנותו השלישית והאחרונה ומקום קבורתו הנובע מכך: אם קדמה כהונתו בווילנא לזו שבבריסק דליטא או להפך.

אך בנוגע לעיר מולדתו ולכהונתו הראשונה, אין חולקין, שרבנו משה בר׳ יצחק יהודה לימא (ויש גורסין: ליווא) נולד בסלונים ובה כיהן כרב בראשונה. עיר־מולדתו יכלה, איפוא, להתברך ולהתפאר, שאחד הגדולים מהפוסקים האחרונים, שלשמעו ותורתו יצאו מוניטין בכל תפוצות הגולה ופירושו הפך להיות חלק בלתי־נפרד של ה„שולחן־ערוך" בעצמו (של הטור „אבן־העזר"), יצא מתוכה. ולא עוד, אלא שפאר אותה בתקעו בה יתד ראשונה לכהונת רבנותו. רבי משה לימא הוא האישיות הבולטת ביותר, במובן היהודי־כללי, שהולידה קהילת סלונים בכל תולדותיה.

פרט מעניין מנעוריו: הוא נדד מסלונים לאכסניא של תורה, לישיבת קראקא המפורסמת בדורו, ושם יצק מים על ידי הריש־מתיבתא בעל ה„מגיני־שלמה", ר׳ יהושע חריף (שהוא בעצמו היה תלמידו של המהר״ם מלובלין[103]). מכאן אנו רואים, עד כמה השאיפה לדבר אלקים חיים שררה בסלונים כבר אז, לפני כשלוש מאות וחמישים שנה, בשחר התגבשות הקהילה כמקום תורה ליטאי־אופייני, — שאיפה שציינה אותה במשך כל דברי ימיה, מאז ועד קצה.

עוד בהיותו בישיבה התפרסם הצעיר ר׳ משה לימא כגאון מופלג. הוא חזר לעיר מולדתו וכתר־תורה על ראשו ונתמנה לאב״ד הקהילה. איננו יודעים את השנה המדויקת בה חזר, — אך בשנת תכ״ג (1663) הוא כבר חתם על תשובה: אב״ד ור״מ דסלאנימא[104]).

כמו־כן, הוא מעיד על עצמו באחת מתשובותיו, שהיה רב בסלונים בצעירותו. יש להניח, ששימש שם כרב שנים אחדות עוד לפני שהתחילו רבנים מקרוב ומרחוק לפנות אליו בשאלות, ושתחילת כהונתו בעיר מולדתו מתיחסת לשנים ש״צ—שצ״א (1630—1631), כלומר בהיותו כבן כ״ה.

ברור כמו־כן, שהוא התחיל בפירושו ל„אבן־העזר" עוד בהיותו בסלונים, ובאחד הסעיפים מ„חלקת־מחוקק" הוא מנציח את שם הקהילה, מקום הורתו, לידתו וכהונתו. ע״י בעל ה„חלקת־מחוקק" הוכנסה סלאנימא בפעם הראשונה להיכל הספרות התלמודית, שכן מאז ואילך מופיע שם העדה בכל המהדורות המרובות, שיצאו במשך כשלוש מאות שנה, של ה„אבן־העזר" עם פירוש זה בשוליו[105]), פירוש שהתקדש בעיני העם, חכמיו ומוריו במידה לא־פחותה מה„שולחן־ערוך" בעצמו. כי מאז ועד היום הזה, — כל תלמיד־חכם הגורס „אבן־עזר" גורס את ה„חלקת־מחוקק", וצורבא דרבנן המסתמך על ה„חלקת־מחוקק", מסתמך על הטור אבן־העזר.

אם כי הביאור הזה הוא בבחינת מועט המחזיק את המרובה, הריהו משמש הוכחה לבקיאות וחריפות כאחד, ולאֶרודיציה ולהבנה כזאת של כל המקורות, שהיא הפליאה את כל בני־דורו, שהיה משופע בגדולי התורה, — עד כי אחד הגדולים בהם, רבי מאיר הכהן (אבי הש״ך) פסק עליו: „ממשה (איסרליש) עד משה (לימא) לא קם כמשה"[106]).

הסמכות העצומה של ה„חלקת מחוקק" באה במידה לא מעטה עקב החשיבות המעשית המיוחדת, הנודעת לטור „אבן־העזר" של ה„שולחן־ערוך", המטפל בעיקר בעניני אישות: קידושין, גיטין, חליצה וכו׳, — תחום שבו הפסקנות הדתית־הלכתית גרידא שלטה, בחינת שלטון יחיד, בלי כל השפעה צדדית בלתי־יהודית, חילונית. כל תפוצות הגולה נזקקו במאה השבע־עשרה לפירוש ממצה ומבוסס של הדינים בתחום זה, ומה גם שחורבן ת״ח—ות״ט גרם לאנדרלמוסיה בתנועת פליטי החרב ולבעיות אישות מסובכות, שרק הארת־הדינים, מקיפה ומותאמת לנסיבות, יכולה היתה להתירן. פירוש ה„חלקת־מחוקק" היה דבר בעתו, דרישת בני־דורו, וגם — תשובה לצורך ממשי במשך כל הדורות שלאחריו, ומכאן — הפופולריות הגדולה של החיבור שעמד בכל תהפוכות הזמנים; ביאור הקובע בעניני־אישות הן להלכה והן למעשה עד היום הזה. ולא בכדי התבטא עליו אחד, פרשן בן־דורנו: „סמכותו של הבאור „חלקת־מחוקק" נשתוותה במשך הזמן לזו של ה„שולחן־ערוך" בעצמו. ואף בימינו אפשר היה לשמוע בפולין תלמידי־חכמים מסיחים ביניהם, שהם עוסקים ב„חלקת־מחוקק", וכוונתם ל„שולחן־ערוך", טור „אבן־העזר" עם הפירוש הנ״ל[107]).

ר׳ משה לימא מזכיר את סלונים לא רק בבאורו הגאוני, אלא גם בכמה תשובות הלכתיות, שהריצן מסלונים וחתם עליהן את שם הקהילה שחנה בה („החופ״ק סלאנימא").

גם ביחס לשנת עזבו את העיר אין ודאות גמורה. ידוע, שמסלונים הוא הוזמן לכהן פאר בשתי הקהילות הראשיות בריסק־דליטא ווילנא, ועל ידי זה היה למעשה ריש־גלותא של יהדות ליטא. שבתו בווילנא בשנים ת״ט—תט״ו (1649—1655) הוא למעלה מכל ספק[108]), וידוע כמו־כן שהוא לא השתקע בעיר זו לפני ת״ט. בעלי הסברא המניחה, שבבריסק הוא ישב אחרי ווילנא (ואחרי שנת תט״ו) ושזו היתה רבנותו השלישית והאחרונה, מסתמכים על עובדה חשובה והיא, כי במהדורה הראשונה של „חלקת־מחוקק" שהובאה לדפוס בקראקא בשנת ת״ל (1670), כ־12 שנה (ולפי גירסא אחרת: כ־7 שנים) אחרי מותו, ע״י בן המחבר ר׳ רפאל, מדקדק זה האחרון וכותב על אביו, „אשר היה אב״ד ור״מ בק״ק בריסק דליטא"[109]). הואיל והוא איננו מפרט את כל הקהילות שבה חנה אביו, הרי יש לקבל שבקראו בשם אחת מהן הוא מתכוון דוקא לכהונתו האחרונה, כי לו רצה הבן להתהדר בהדגישו את הקהילה הנכבדת ביותר שבה כיהן אביו, הרי ווילנא כבר היתה אז שרתי בקהילות ליטא, ומכל־שכן בדורו של ר׳ רפאל המהדיר בן־המחבר, והוא היה מעדיף להזכיר דוקא את ווילנא, או שהיה מונה בשתי הקהילות האלה גם יחד. מכאן ההנחה המתקבלת על הדעת, שמסלונים הוא עבר

במישרין לווילנא, ואחרי תט״ו, שנת כיבוש העיר ע״י הקוזקים ובריחתו ממנה, הוא עבר, כשוך הארץ, מסיבה בלתי־ידועה לבריסק־דליטא.

הואיל וכך, הרי עמד ר׳ משה לימא בראש העדה בסלונים י״ח שנה בערך (ש״צ—ת״ח) וכהונתו חופפת הן שגשוג רוחני של הקהילה, — כי בעל ה„חלקת־מחוקק״ היה גם ריש־המתיבתא אשר הקים בעיר (אב״ד ור״מ), — והן פריחה כלכלית ותקופת בנייתו של בית הכנסת הגדול, כמבואר לעיל.

כי אכן, בין אם הוא נקרא אחר כבוד לווילנא בת״ט, ובין אם זה היה, לפי גירסא אחרת, בת״י — הרי מתוך ההנחה, שלפי דעת רבים היא הנכונה, כי הוא עבר מסלונים לווילנא במישרין ולא דרך רבנות בריסק, יש להסיק כי הוא ישב עוד בסלונים בשנת ת״ח, באותה שנה כשקלגסי חמיל ימ״ש התקדמו דרך בצות ווהלין ופוליסיה לעבר מישור ליטא, ואחרי עשותם שמות בקרמיניץ, פינסק וכו׳ התקרבו גם לערי הוויוודות (הפלך) נובוגרודק וסלונים בראשן.

אם כי כיבוש העיר בידי הפורעים בת״ח לא הוכח כלל וכלל ע״י שום מסמכים ומקורות היסטוריים (כפי שנראה מהפרק הבא), הרי למאורעות שהתרחשו מדרום ומדרום־מזרח לסלונים היתה בודאי השפעה ניכרת על בריחת חלק יושביה היהודיים, ויש להניח שבין הנמלטים ממנה מאימת החרב היה גם ר׳ משה לימא (כפי שנמלט שבע שנים לאחר כך, בתט״ו, מווילנא מפני הקוזקים, — ולבריחה זו יש הוכחות דוקומנטריות) [110]. בנסיבות שנות ת״ח—ת״ט, כל שהצפין השכיל להימלט מהפורענות, ובהגיעו לווילנא, כששמו הולך לפניו, נתכבד ר׳ משה ע״י ראשי הקהל לשמש אב בית־הדין.

אך אם גם לא נקבל את ההנחה ש„ווילנא קודמת לבריסק״, הרי, לכל הדעות, בשנים שצ״ט—ת׳, כלומר בשנים בהן הוחל בתכנון בית־הכנסת, עוד ישב ר׳ משה לימא בסלונים. יתכן מאד, שהמקדש מעט הוקם ע״י מנהיגי העדה לכבוד רבם המהולל שישב אז בתוכם. ולא מן הנמנע, שהוא הוא שיזם את בנין הבית, אחרי שבנעוריו נדד למרחקים וראה בתי־כנסיות מפוארים בקראקא ובערים אחרות בפולין.

עובדת שבתו של הגאון והפוסק רבי משה לימא על כסא הרבנות בסלונים קבעה מאז הן את הנוהג כלפי פנים והן את הדעה שהתקבלה בתפוצות, כי הכסא של בעל ה„חלקת־מחוקק״ מחייב לממלאי מקומו ע״י נושאי כהונה הראויים לכך. הרבנות בסלונים נחשבה מאז כאחת הכהונות המכובדות ביותר בליטא, ובמשך מאות בשנים כל בחירה של האב״ד דמתא נשקלה ונערכה לאור קביעה ראשונית ויסודית זו. ואכן ראשי הקהילה, מהדור שאחרי ר׳ משה לימא ועד הדור האחרון נהגו לפי עקרון זה ובחרו ברב העיר מדור לדור לפי אותו הכלל, — וכמעט שלא טעו אף פעם: עדים השמות המפוארים של רבני העדה, שברובם התנוססו כאבני־נזר בעטרת הקהילה.

ועוד הגדילה לעשות המסורת של ה„חלקת־מחוקק״: ממנו ואילך מתבלטת „סלאנימאַ״ כחוט־השני בספרות התלמודית־פרשנית, בעשרות הספרים של רבניה ותלמידי־חכמיה ובמאות השו״ת והסכמות שנתנו בה לספרי הלכה וחידושי־תורה במאות ה־17—19.

פרק ח

סלונים בשנות ת״ח ות״ט. — פלישת הקוזקים בשנת 1655. — שקיעת הכלכלה. — ההתנכלות מצד העירוניים והכמורה. — עלילת דם ברוז׳נוי ב־1658 והדיה בסלונים. — התרוששות הקהילה. — ההשתקעות בחובות כלפי מנזר ז׳ירובה. — הסתת ההגמון הווילנאי. — הקולגיום הישועי בסלונים ברחוב סטודנטסקי. — תעלולי הסטודנטים. — הרקע המדיני־כללי. —סלונים כעיר „מלכותית״. — שלטון העירונים עם ה„וואָיט״. — הישובים בכפרים דערעוונא וראהאטנא. — קהילת סלונים בבית המשפט העליון בווילנא. — האיסור להעסיק עובדים נוצריים. — ההסוואה הדתית של ההסתה האנטישמית. — המשך המצב הירוד במאה ה־18. — הקרב בסלונים ב־1764. — הקרבות ב־1769. — אדון העיר הנסיך מיכאל קזימיר אוגינסקי. — עשרים שנות שלטונו כתקופת פריחה בעיר. — תעלת אוגינסקי. — התעלה הסלונימאית הקטנה. — יחס אוגינסקי ליהודים. — מסחר התבואות והעצים.

אין לנו כל ידיעות אם האופי ההגנתי שהטביע את חותמו על תכנון בית הכנסת הגדול נוצל בשנות החירום, שבאו כחתף 6 שנים אחרי הקמת הבנין. יתר על כן, אין לנו אף ידיעות בטוחות אם קלגסיו של בוגדן חמילניצקי הגיעו בכלל לסלונים.

כאשר התחיל מרד הקוזקים על הדניפר, שגרר בעקבותיו התקוממות האיכרים במערב אוקריינה ובחבלי פודוליה ווהלין, התקדמו המורדים במהירות מערבה וצפון־מערבה לעבר פוליסיה וליתר גלילות ליטא. פלישתם לפינסק היא למעלה מכל ספק. ואם כי לפי מקורות מסוימים עברו המורדים גם את ביצות פוליסיה וכאילו הגיעו לקוברין, סלונים, גרודנה ואף למינסק, אין הידיעות האלה מתאשרות סופית. נתן נטע האנובר, בעל ה„יון־מצולה״, הכרוניקה החשובה ביותר של גזרות ת״ח ות״ט, איננו מזכיר לחלוטין את סלונים, בפרטו את הקהילות הרבות שנחרבו. אבל הכרוניקן ר׳ שמואל פייביש בעל „טיט־היון״ מונה בפירוש גם את סלונים בין הערים, שאליהן הגיעו הפורעים ובהן הרגו הרג רב בין היהודים [111]. מקור זה לוקה הן בטיב ידיעותיו והן בפרטים, ולפי רוב החוקרים אין לסמוך ביתר־מידה עליו [112].

לו חמיל היה מגיע לסלונים, היה הדבר בטח משתקף

באקטים של ספרי בתי המשפט העירוני והמחוזי והיינו מוצאים על זה אסמכתא גם במקורות אחרים יהודיים ושאינם יהודיים. כי אין לשכוח, שבה במידה שהמורדים שפכו את חמתם על היהודים, הם התנקמו גם בפולנים, בעיקר באצולה, והיו מחריבים גם כנסיות ומנזרים קתוליים. למעשים כאלה בתחום סלונים והסביבה אין זכר במקורות הכלליים.

לעומת זה יש אישור ממקור כללי על בוא הקוזקים לסלונים ולמחוז בשנת תט״ו (1655). לפי מקור זה החריבו הקוזקים בשנה זו את המנזר הקתולי בז׳ירבה[113]). על עלית הקוזקים בשנה זו על סלונים מעיד גם האוניברסל המלכותי מיום 30 ביולי 1655[114]). והרי לא יתכן, שבהגיעם לז׳ירבה לא פקדו את סלונים; אבל לא שרדו לנו כל ידיעות על מעלליהם בעיר, ואיננו יודעים עד כמה סבל אז הישוב היהודי בנפש.

בכל אופן, מסעי ההתנפלויות התכופים האלה, שהצטיינו באכזריותם ובהחרבתם של ערים וכפרים, ערערו את כל החיים הסדירים עד היסוד. נהרסו אשיות הכלכלה והופרעו כל סדרי החיים. אם גם נניח, שסלונים היהודית לא סבלה אבדות בנפש, כמו ערי־ההריגה באוקראינה, ווהלין ופודוליה, הרי השואה, שהתחוללה בנפות המזרח של פולין בכלל ועל יהודיהן בפרט, הטביעה את חותמה גם על קהילת סלונים.

במשך שנים ספורות התהפכה הקערה על פיה, והקהילה הפורחת שקעה מבחינה מדינית וכלכלית מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. תעלולי המורדים הגבירו, גם לאחרי שוך הסערה, את ההסתה ביהודים מצד שכבות שונות של האוכלוסיה, ובעיקר מצד העירונים.

ראינו לעיל, עד כמה התנכלו העירונים והאצולה הבינונית והזעירה (ה„שלאַכטה״) ביהודים עוד במחצה הראשון של המאה ה־17. אחרי שנות ת״ח—תט״ו, כאשר ראו במו עיניהם איך דם ישראל נשפך כמים, גברה חוצפתם במידה יתירה. לא במעט סייעה להם הכמורה הקתולית, ובראשה — כת הישועים, שידם גברה בתקופה ההיא בליטא. אמנם בסלונים הם הופיעו יותר מאוחר, רק בהתחלת המאה ה־18, אבל במקומות שונים בסביבתה הם כבר פעלו כחמשים שנה לפני זה.

כתוצאת ההסתה המשותפת הזאת של העירונים והכמורה, התרחש אז במחוז סלונים מאורע גורלי והרה־תוצאות חמורות, שהטיל חיש מהר את צלו לא רק על הקהילות הסמוכות, אלא גם על כל יהדות ליטא, ובמידה מסוימת על כל יהדות פולין. זוהי עלילת־הדם שטפלו על יהודי הקהילה הסמוכה רוז׳נוי בשנת תי״ח (1658) ושנסתיימה בשנת ת״ך (1660) בהוצאתם להורג של שנים מראשי הקהל[115]).

אין לנו כל ידיעות מפורטות על ההד וכן על התוצאות שעלילה זו עוררה בסלונים, הקרובה כל־כך למקום המעשה. אם כי רוז׳נוי, מבחינה אדמיניסטרטיבית־יהודית ובמסגרת וועד מדינת ליטא, היתה קהילה עצמאית, — הרי לפי החלוקה המדינית־כללית של נסיכות ליטא היא השתייכה למחוז („פּוביאַט״) סלונים. הווה־אומר, שבלי ספק היו מעורבים בכל הפרשה גם בתי המשפט בעיר־המחוז, וגם האזרחים הנוצרים, כלומר, „העירונים״ שלה. במידה לא־מעטה הוסתו והודרכו ה„עירונים״ ברוז׳נוי ע״י כת־המשטינים העירוניים שבעיר־המחוז הקרובה. סלונים היתה הקהילה הכי־מעורבת בעדת רוז׳נוי והקרובה ביותר למקום העלילה, ולפי רמז בפמ״ל היו ראשי קהל סלונים מהראשונים שהחישו עזרה לרוז׳נוי[116]), אשר „שתדלניה״ נסו לאחוז באמצעים המנוסים בכדי לגולל את העלילה מעליהם.

הנקל לתאר את המתיחות והפחד שהשתלטו על יהודי העיר והסביבה אחרי הוצאתם של קדושי רוז׳נוי להורג. נוסף לזה, — ולא בלי קשר מסוים עם עלילת רוז׳נוי, — רחפה אז גם סכנת גירוש כללית על יהודי פולין וליטא[117]).

שונאי ישראל הרימו את ראשם; עמדות כלכליות רבות נשמטו מידי היהודים, ובשנים מעטות נתרוששו הקהילות. סלאָנימא, שלפני ת״ח פרעה את מסיה לועד המדינה בדייקנות ובשלמות (מחוץ לבקשת הדעפאלגאציה משנת שצ״ד אחרי השריפה) ראתה את עצמה נאלצת לדחות את תשלומיה מועד לועד. וכך, לפי ועד חאמסק תי״ב (1652), 4 שנים בלבד אחרי ת״ח, היתה העיר חייבת לועד המדינה סכום גבוה באופן יחסי: 1729 זהובים[118]). שלוש שנים אחר־כך, בועד סעלץ תט״ו היא עוד חייבת 1696 זהובים (מחוץ לחוב על „סכומות״, המס המיוחד לצרכי ועד המדינה)[119]). ובועד זאבלודאָווי תכ״ד (1664), 4 שנים אחרי עלילת הדם ברוז׳נוי, מגיע החוב ל־2518 זהובים (בנכוי כמה תשלומים המסומנים בפנקס)[120]). על חובות סלונים לקופת ועד המדינה מדובר עוד בוועד סעלץ ת״ל (1670)[121]) ובועד זאבלודאווי תל״ו (1676)[122]).

עד כדי כך התרוששה הקהילה, שבשנת תל״ו, כאשר, נוכח סכנת עלילות דם חדשות, קבע ועד המדינה נוהג מסוים ביחס לחיוב הקהילות בהוצאות הכרוכות בעלילות האלה, — הוא הדגיש במפורש, שלגבי סלונים ושתי קהילות־המשנה שבמחוזה דוואָרץ וז׳יטל אפשר לסטות מן הנוהג הזה. מכאן משתמע שלא היה בכוח קהילות אלה לשאת לבדן במעמסת הוצאות כאלה.

אותו ועד תל״ו מאשר לסלונים דחיה נוספת של תשלומי „הסכומים״, והוא „מרחיב להם את הזמן״ (בלשון ה„פנקס של מדינת ליטא״) לפרוע את חובותיהם בחמשה תשלומים עד תל״ז[123]).

הנה כי כן אנו רואים, שהשפל הכללי והמיצר הכספי שבו היו נתונים עניני הציבור הסלונימאי השתקפו כדבעי בפנקס המדינה. מובן מאליו, שאם בכל זאת עמדו ראשי הקהל בהתחייבויותיהם ופרעו את התשלומים אם כי באיחור זמן, הרי נאלצו להזדקק בכל פעם להלוואות ברבית ולעתים אף ברבית קצוצה. בתורת מלווים יכלו, כמובן, לבוא בחשבון האצילים בעלי האחוזות או המנזרים העשירים, שקבלו הכנסות רבות מהקרקעות שברשותם.

הנזירים הבזיליאַנים ממנזר ז׳ירובה, שצברו הון מאחוזותיהם והחזיקו בו כבאבן שאין לה הופכין, היו, איפוא, המלווים העיקריים ליהודי סלונים וכן לרוב העדות הסמוכות. וכך נאחזו יהודי כל המחוז ברשת תשלומי רבית גבוהה לכמרים שבז׳ירובה. אך ככל שהסתבכו במצוקה זו, כן היא העיקה עליהם ללא־נשוא, ובסופו של דבר לא יכלו לעמוד אף בתשלום הסדיר של הרבית.

שרדה לנו תעודה ארכיונית, המעידה על פרשת החובות שבהם שקעו מנהיגי הקהל[124]). כדאי לציין, שהלוואות אלה ניתנו במפורש לא על שם „המנהיגים״ וראשי הקהל, אלא על

שם הקהילה בעצמה, ללמד שהקהילה פעלה כיחידה משפטית־אחראית, והתחייבות הקהילה היתה עד כדי־כך מרחיקה לכת, שראשיה חייבו גם את הדורות הבאים אחריהם. הלוואה אחת בסך אלף זהובים קבלה סלונים מהכמרים בז׳ירובה בשנת 1691 (ברבית של 8 אחוזים לשנה). הלוואה שניה באותו סכום נתנה כעבור 4 שנים. אך הקהילה לא דייקה בתשלום הרבית במשך של 20 שנה. לפי תנאי ההלוואה, חייבת היתה סלונים, במקרה של אי־פרעון הרבית בזמן, בקנס פי 3 משיעור הקרן. בתביעה שהגיש המנזר בפני בית המשפט העליון הליטאי בשנת 1711, חויבה קהילת סלונים לשלם את הסך של 11480 זהובים כולל הקרן, הקנס ורבית עבור 20 שנה![125]).

בחובות דומים למנזר בז׳ירובה הסתבכו גם קהילות רוז׳נוי, ביטן, לכוביטש, פרוז׳ני ואחרות.

מהמסמך הזה בולטת החשיבות הגדולה בשביל יהודי סלונים והמחוז שנודעה למנזר בז׳ירובה ולכמורה הקתולית בכלל, כמרכז אשראי כספי, וכן התלות וההשתעבדות של היהודים לנזירים הבזיליאַנים. אך המסמך גם שופך אור על החולשה הכלכלית של העדה, שנאלצה להסכים לתנאים גרועים כל־כך של ההלוואה.

אכן, הנזירים בז׳ירובה היו עוד הטובים שבכמורה, כי אלה הסתפקו בתועלת ההנאה הכספית. היו כמרים, ואף הגמונים, שהשמיצו, הסיתו, העלילו, — לא רק מתוך קנאות דתית, אלא מתוך שנאת ישראל מובהקת. הסתת הכמורה הקתולית נגד היהודים בכלל ונגד קהל־סלונים בפרט באה לידי ביטוי נמרץ בדברי ההגמון הווילנאי קריסטוף פרדסלב־סקי, בכתב־האשמה שהטיח בשנת 1670 על כל יהודי סלונים, בפני בית־המשפט הסלונימאי[126]). הגמון זה היה בעל האחוזה פרוסובשציזנה שע״י ז׳ירובה, שהוחכרה ליהודי. חוכר זה הסתכסך עם כמה יהודים מסלונים וביקש הגנה מאדוניו. ההגמון קפץ על „המציאה" הזאת, ובמקום להסתפק בתביעה נגד הנאשמים, המסוכסכים בצדק או לא בצדק עם חוכר אחוזתו, הוא האשים את כל קהל סלונים בשורת תועבות שונות, ובתוכן — גניבת תשמישי קדושה מכנסיות[127])... והשמצה נמבזה כזאת יצאה מפי אישיות דתית כל־כך רמת־המעלה, כהגמון הווילנאי בכבודו ובעצמו.

יש להוסיף, שאפילו ראשי־כהונה מסיתים אלה עוד לא היו מהגרועים ביותר. לשיא הקנאות, השנאה וההתעללות ביהודים הגיעו הישועים, ששלטו בכפה והתאחזו גם בסלונים ובסביבתה. התנחלות הישועים בסביבות נובוגרודק־סלונים חלה עוד במחצית השניה של המאה ה־17. בשנת 1705 הם קבלו מהמלך קרקעות בתוך העיר, בסביבת רחוב פנסובסקי, ורשות נתנה להם לפתוח בפעילות חינוכית־דתית. לשם זה הם הקימו כנסיה ובית־ספר („קולגיום") עם פנימיה (ומכאן — שם הרחוב סטודנטסקי, שנקרא על שם חניכי הפנימיה, ושנשמר עד הזמן האחרון)[128]).

מהתעודות הארכיוניות של בריסק, הרודנא וערים אחרות בליטא, שבהן התקיימו קולגיומים ישועיים דומים, ידוע חלקם של הסטודנטים חניכי בתי־ספר אלה, בפרעות נגד היהודים, בשיתוף עם העירונים וכל ארחי־פרחי מהעולם התחתון, שהיו תמיד להוטים לבוז בז ולשלל רכוש יהודי[129]). פרעות כאלה היו חוזרות ונשנות בערים הללו מאמצע המאה ה־17 והיו מתחוללות מזמן לזמן במשך כל המאה ה־18. רק במקרה לא הגיעו אלינו תעודות על תעלולי הסטודנטים גם בסלונים[130]). אך למעלה מכל ספק הוא, שבני־אצילים ושלכצ׳יצ׳ים אלה, שהיו מוסתים ע״י הכמרים הישועים, ידעו על מעשי חבריהם בבריסק והרודנא, — ולא פגרו אחריהם...

ומה שהחסירו בהסתה האבות הישועים, השלימו העירונים.

בכדי להבין את הנסיבות שבהן פעלו אז העירונים בסלונים, יש להסביר את הרקע המדיני־כללי שהתהווה אז בנסיכות ליטא, ובמיוחד בעריה. מאז מרד הקוזקים וההתפר־צויות בת״ח ובתט״ו, נחלש בכלל שלטון המלך בפולין, וכפועל־יוצא מכך — גם בנסיכות ליטא. יותר ויותר התגברה ההשפעה של האצולה מחד ושל העירונים — מאידך. בעיקר התחזק שלטון המועצות העירוניות באותן הערים, בעלות „חוקת־מגדבורג", ש„כלכלו את שולחן־המלך", — כלומר, שהשתייכו למרות־המלכות בלבד ואף היוו, במובן מסוים, מעין אחוזות מלכותיות. ערים אלה היו מתנהלות ע״י האדמי־ניסטרציה המלכותית הרגילה באמצעות הוויוודה והסטאַרוסטה (להבדיל מהערים שהשתייכו לאצילי השלאכטה הגבוהה ונמצאו במרותם הבלעדית). עיר „מלכותית" כזאת היתה גם סלונים. גם שלטון הסטאַרוסטה הסלונימאי לקה מאוד עקב המאורעות המדיניים הנ״ל וכן עקב המלחמות המרובות עם השוודים, המוסקובים, הטטרים. ובה במידה שנחלשה השפעת הסטאַרוסטה, כן גבר שלטון העירונים עם „הוואָיט" בראש, שעשו במועצת העיר כבתוך שלהם, מבלי שהסטאַרוסטה ינקוף אצבע להגביל את מעשי העושק של אבות־העיר כלפי האזרחים היהודים[131]). כך, למשל, אנו למדים, שלמרות שמכס הסחורות בירידים בעיר הוחכר לחוכרים היהודים, אשר שלמו עבורו טבין ותקילין לקופת הממשלה והיו רשאים לגבותו באופן בלעדי, בא הוואָיט וגבה את המכס ולא שעה למחאות החוכרים.

מבחינה זאת היו נתונות במצב נוח יותר העיירות זלבה[132], קוסובה, דרצ׳ין, — שהיו כפופות לשלטון אדוניהן סַפייהא, וכן ז׳יטל שהשתייכה לרדזיוויל, — ואשר בהן היו המועצות העירוניות מוגבלות יותר בזכויותיהן, ובכל אופן היו היהודים מוצאים חסות והגנה בכנפי בעלי המקום. ידוע, שלכן גם עזבו בתקופה ההיא חלק מיהודי סלונים את מושבם בעיר־המחוז ועברו לעיירות שבסביבה וכן התפזרו יותר ויותר בכפרים שבמחוז[133]). התרכזות היהודים בכפרים בתקופה הנידונה גדלה עד כדי־כך, שהישובים הזעירים בכפרים דערעוונא וראהאטנא (ככתיב הפמ״ל) הפכו ממש לקהילות־משנה (פריקאהאַלקי) של סלונים. ובזה אפשר לבאר את התופעה, שבאותו הזמן שמספר היהודים בסלונים ירד, גדל מספרם בעיירות האלה ובישובי הסביבה.

נוסף לסבל מהסתת הישועים והעירונים, נוסף להדלדלות הכללית שבאה עקב המלחמות הרבות, פגעו גם מחלות ותלאות אחרות. בהתחלת המאה ה־18 פרצה מגפה קשה בעיר ובסביבה[134]) שהפילה חללים רבים, וגם היא תרמה לא במעט להתרוששות נוספת ולאי־יכולת מוחלטת לפרוע את המסים והחובות.

וועד המדינה, שנשא בכל האחריות כלפי ה„פודסקרבי" (שר־האוצר) בגבית המסים הממשלתיים מהיהודים, ראה את עצמו במצב קשה ביותר, ממש בין הפטיש והסדן, מאחר

שנוכח הקשיים העצומים של קהילות רבות לעמוד בהתחייבויותיהן, לא יכול להכניס לאוצר את מס הגולגולת וכן את המס להחזקת הצבא בשיעור שנקבע ע״י הפודסקרבי[135]).
בשנת 1712 הגיעו הדברים עד לידי בית המשפט המלכותי העליון בווילנא. מפמ״ל וכן ממקורות אחרים לא התברר באיזה אופן התגלגל הענין לידי ערכאה עליונה זו: אם וועד המדינה העביר בעצמו לידי השלטונות את רשימת הקהילות שפגרו בתשלומיהן, או שראשי הצבא (שכן המדובר היה במס מיוחד לקופת הצבא) לקחו את הטיפול לידיהם. כיון שההתרוששות והשתקעות בחובות עצומים שהגיעה ממש לפשיטת־רגל פגעה בעיקר ביהודי גליל־רייסן (הוֹוָיוֹדויות של נובוגרודק, מינסק וכו׳), הוגשה תביעה ע״י שלטונות הצבא לטריבונל העליון נגד קהילות ו„פריקאַהאַלקים" בביילרוסיה על אי־תשלום מס כולל של 25 אלף זהובים. בין הקהילות הנמנות בתביעה היו סלונים, וכמעט כל קהילות־המשנה שבמחוז: דבורץ, ז׳יטל, פולונקי, מייצ׳ט, סטולוביץ׳, מוש וקהילות־המשנה הכפריות דערעוונא וראַהאַטנא. פסק־הדין היה חמור מאוד: גזר־דין של מות על ראשי כל הקהילות הנתבעות[136]).

יש לציין, שגזר־דין זה היה רק פורמלי, ואם כי אין ברשותנו שום אַקטים נוספים על השתלשלות הפרשה הזאת, יש להניח שגזר הדין בוטל אחרי שהמס שולם במאמץ עליון[137]).

יתכן מאוד, שהתביעה הזאת אמנם היתה בשלב מוקדם ברשות וועד המדינה ושהוא היה נאלץ, אחרי שהכזיבו כל אמצעי הלחץ שנקט בהם בנוגע לקהילות, להוציאה סוף־סוף מרשותו ולהסכים שבית־הדין יטפל בה במישרין.

אסמכתא לכך אנו מוצאים בפירוש בתביעה שניה שהוגשה לטריבונל העליון ונתבררה ביום 1 באוגוסט 1712, רק כעבור 3½ חדשים מתאריך הבירור של התביעה הקודמת[138]). מתוכן תביעה זו ברור, שהיא נובעת ממש מאותו הענין וכרוכה בו. הפעם מופיע כנאשם בפירוש וועד־המדינה בעצמו (כלומר ראשי חמש הקהילות הראשיות שהיוו אותו בתקופה ההיא: ווילנא, הורדנא, בריסק, פינסק וסלוצק), והתובע הוא — אדון העיירה ז׳יטל, הדוכס מיקולאי פאוסטין רדזיוויל הבא לתבוע כביכול, את עלבון יהודי ז׳יטל החוסים בצלו.

אין אדם נתפס על צערו, ואפשר אולי כעת, מתוך הפרספקטיבה ההיסטורית הקיימת, ללמד זכות על יהודי ז׳יטל, שבעמדם על עברי פי תהום החורבן הכלכלי וכשוועד המדינה נקט באמצעים הקיצוניים ביותר נגדם בכדי להוציא מהם את חלקם במס הצבאי הכולל, אשר אי־פרעונו שימש אמתלא לתביעת הצבא, — הם ניסו לפרוק את העול וגם להפר את המשמעת הפנימית שיהודי המדינה קבלו עליהם מרצון למלא אחרי תקנות והחלטות המוסד היהודי האוטונומי העליון, הם השתמשו בנסיבות המיוחדות הכרוכות בשבתם על קרקע הפריץ ופנו לדוכס רדזיוויל, אדונם ומגינם, שיגן עליהם מפני מנהיגי הקהילות הראשיות, „הרוצים להרוס את מעמדם כליל ולהביאם לידי חורבן גמור אחרי שהם כבר הרוסים גם בלאו הכי ונפגעו גם ע״י המגפה המדבקת המפילה בהם חללים" (כלשון התובע בתביעתו). רדזיוויל נאות ברצון לבקשתם והופיע בפני הטריבונל העליון כמושיעם וכמגינם של יהודי ז׳יטל חסותו מפני הנגישות, כביכול, של מנהיגי הקהילות הראשיות, אשר „גמרו אומר להחריב ולדכא את יהודי ז׳יטל המסכנים"... (ג״כ מנוסח־התביעה). הטריבונל פסק להוריד משיעור המס שהוטל על ז׳יטל ע״י וועד המדינה וכן ציווה על הקהילות לשלם לז׳יטל פצויים והוצאות המשפט בסך של 3310 זהובים (שהוא בערך פי חמש משיעור המס).

מסמך זה הנוגע בעצם ליהודי ז׳יטל (והרינו כאן בקהילת סלונים עסקינן) יש לו משנה־חשיבות לגבי הבהרת־יתר של המצב בסלונים, אשר בסביבתה התגלגלו הדברים, מתוך סבל ופגעי התקופה, עד כדי הפרה חמורה זו של המשמעת והאחדות היהודית וחתירה נועזה תחת אשיות האוטונומיה והמוסד היהודי העליון. הפרה וחתירה זו, שהיא כמעט חד־פעמית בתולדות וועד מדינת ליטא[139]), הרי התרחשה ממש בשערי סלונים!

אין המקורות המעטים, ששרדו לנו והנוגעים בענין זה, מגלים מאין ואיך השיגו יהודי סלונים וכן יתר הקהילות את הסכום הדרוש, שעליו נידונו ע״י בית־המשפט העליון. בטח נזקקו שוב להלוואה ברבית קצוצה מאיזה פריץ או מהנזירים הבזיליאנים, מבלי דעת איך ומתי יפרעוה.

במאמציהם העילאיים להינצל מהמיצר ומהרבית האוכלת אותם בכל פה הם עבדו במשנה־מרץ, בקשו את לחמם אף במרחקים מיד כשנראתה להם אפשרות כלשהי להרוויח[140]), לא הזניחו כל יוזמה וכל עסק שהיה בעיניהם כנותן־תקוה כלשהי למחיה בכבוד, אפילו כשהעסק היה מפוקפק וכרוך בסיכון גדול להפוך לעסק־ביש, כמקרה שלושת האחים, כולם יושבי סלונים, ברקה, יעקב ומשה שמעונוביץ[141]).

בינתיים גברה השנאה ומדי פעם באו גזרות חדשות לרדת לחיי היהודים. גזרה כזאת שכולה פעפעה איבה וארס הוצאה ביום 13 ביולי 1724 ע״י שלטון הוֹוָיוֹדה בנובוגרודק, שסלונים היתה במרותו, בצורת אוניברסל לכל שכבות האוכלוסיה הנוצרית שבגליל, הן קתולים והן פרבוסלבים, לבל לשרת לא בבתי יהודים ולא בבתי־מרזח ובכל עסקים אחרים שהם מחזיקים בהם[142]). את האיסור מנמק השלטון רשמית בכך, שהמשרתים הנוצרים מחללים את יום־הראשון והחגים הנוצרים. אך הנימוק העיקרי מתבלט מתוך הפיסקא הטוענת, שעקב העסקת עובדים נוצרים ע״י היהודים, עולה שכרם של הפועלים והמשרתים, העובדים אצל השלאַכטה והאזרחים הנוצרים האחרים. וכך, באצטלא של שמירת הדת מסווה שלטון הגליל את הסיבה האינטרסנטית גרידא של השלאַכטה והעירונים, המעונינים בשכר מינימלי ובשעבוד מכסימלי של עובדיהם, והרואים את עצמם מופרעים בכך ע״י היהודים. בהסתמכו על חוק קדמוני משנת 1565 האוסר שרות נוצרים אצל יהודים, שמעולם לא הופעל בסביבות נובוגרודק־סלונים, מסית השלטון את האיכר והפועל הפרבוסלבי ביהודים, וליתר תוקף מצווה להשמיע את האוניברסל בכל הכנסיות הפרבוסלביות בפרפיות (קהילות דתיות) הכפריות אשר בגליל. מנסחי האוניברסל, מתוך כוונה בולטת להקים מעין חזית כלל־נוצרית נגד היהודים, לא הססו להכניס בו משפטים, כגון: „כל מי שנושא בלבו את אדוננו ישו הנוצרי... כל מי שכבוד השם הנוצרי יקר לו... יפסיק את שרותו אצל היהודים, מיד אחרי שישמע את האוניברסל שלנו מעל במת הצרקווה"...[143])

אין ספק שניסוח חמור ומסית זה ע״י בא־כוח השלטון, שהיה בדרך־כלל נוח וברוח הזכויות המאושרות ע״י המלכים,

נעשה תחת לחץ שלושת הגורמים השותפים לשנאה ולהסתה האנטי־יהודית, כל אחד מבחינתו ומהאינטרס המיוחד שלו: הכמורה — מטעמים דתיים־קנאיים, השלאכטה הבינונית והזעירה — מנימוקים של שעבוד־יתר של ה„פּארובקים״ (הפועלים החקלאיים), ומעמד־העירונים — מטעמי התחרות זולה.

המצב הכללי והכלכלי בסלונים לא השתנה בהרבה אף בימי־מלכותו של אוגוסט השלישי (1733—1763) ובראשית־מלכותו של סטניסלב־אויגוסט פוניאַטובסקי ועד 1770 בערך. אותה הירידה הכללית ששקעו בה העיר והישוב היהודי גם יחד ממחצית המאה ה־17 נמשכה כמאה ועשרים שנה. שפל כלכלי בתוך אוירה עוינת וגזרות מתחדשות, על רקע של למעלה ממאת שנות מהומות ומלחמות, — אלה הם הקווים החיצוניים המאפיינים את הישוב היהודי בסלונים במשך תקופה ארוכה זו.

נוסף למלחמות ולמהומות הקודמות, התרחשו מאורעות מדיניים־מלחמתיים בגבולות סלונים גם בשנות הששים של המאה ה־18, עם פרוץ סכסוכים וקרבות בפולין ב־1763, אחרי מות המלך אויגוסט השלישי, בין שני מחנות עוינים שנלחמו על כסא־המלכות. במחנה המועמד למלכות סטניסלב פוניאַ־טובסקי תמך הצבא של יקטרינה השניה, מלכת רוסיה. בין הצבא הרוסי מחד ובין צבא הדוכס רדזיוויל שתמך במועמד השני מאידך נטושו קרבות עזים, בעיקר בתוך גבולות נסיכות־ליטא[144]). הקרב החמור ביותר ושהכריע את הכף לטובת פוניאַטובסקי התלקח בתוך סלונים ובמבואות העיר.

תאור נאמן ומדויק של הפחד והאימה שהקרב הפיל על יהודי העיר, אשר נמלטו כולם לבית־הקברות, ניתן בפנקס „החברה הקדושה בקור חולים וגמילות־חסדים דק״ק סלאָ־נימא״, ששרד לפליטה[145]) (על החברה הזאת וכן על פנקסה, ראה להלן). אימת־מות השתלטה על היהודים, שכן רדזיוויל, המכונה „פּאַניע קאָכאַנקו״ והנודע בקפדנותו ובשגעונותיו, חנה על יד העיר ואיים להחריב אותה כליל ולשפוך את חמתו על יהודיה. נצחון מחנה המצדדים של פוניאַטובסקי הציל את העיר מאיומי הדוכס המשתולל ומנקמתו.

ביולי 1769 התחדשו קרבות בתוך העיר, הפעם בין גדוד סלונימאי־פולני, מצדדי הקונפדרציה הבּארית, ובין גדודים רוסיים שעמדו לצדם של מתנגדיה. שוב נלכדו היהודים בין 2 מחנות עוינים. לפי עדות ששרדה מחייל של הגדוד הפולני, הטילו מצדדי הקונפדרציה הנ״ל מס־עונש (קונטריבוציה) על הישוב היהודי שבעיר[146]).

לא מן־הנמנע, שבשעת אותו קרב (ביום 12 ביולי 1769), השתמשו היהודים בבית הכנסת הגדול, בפעם הראשונה והיחידה, למטרת הגנה, ברוח המגמה ההגנתית הטבועה במבנה הבית. יתכן, שיהודי העיר חשבו למצוא בבית־הכנסת מקלט ואולי גם הגנה מפני שני הצרים גם יחד הנצים ביניהם, ושבכל אופן עלולים היו גם שניהם „לשחק״ קצת ביהודים, — שכן, לפי אותה עדות, מצאו הקונפדרנטים בבית הכנסת שתי חביות אבק־שריפה[147])...

אין עד־הראיה מפרט במה נסתיים הדבר, וכן אין זכר לאפיזודה זו באותו פנקס „בקור־חולים״. אך ידוע בודאות, שהקוזקים שנצחו בקרב הזה השתוללו בעיר[148]), בזזו חנויות ובתים, ואפילו הרגו כמה מתושביה. נקל להבין, שהיהודים סבלו לא במעט גם מפרעות קוזקיות אלה, אם כי פרטים מדויקים יותר על כך אין לנו.

יהודי סלונים נשמו לרווחה בסוף שנת 1771, כאשר ההטמן הגדול מיכאל קזימיר אוגינסקי קיבל לידיו את רסן השלטון בסלונים בתורת אדון־העיר ובעליה. רק עשרים שנה (1772—1792) משל אציל נאור זה בעיר, אבל היו אלה שנות שלוה ושקט, פריחה כלכלית והתקדמות ללא כל תקדים בתולדות העיר. מפעליו הכלכליים־חברתיים לשיקום ולהקמת ההריסות אחרי תקופת המהומות והמלחמות; תנועת הבניה שפתח בה וכיבוש הבצות שבין שפך נחל האיסא לתוך השצ׳רה, ובין 2 הזרועות של הנהר בזרימתו דרך העיר, ובעיקר מפעלו ההיסטורי הכביר בחפירת התעלה, הקרויה על שמו, והמחברת את הפריפט, יובל הדניפר עם השצ׳רה, יובל הניימן, ואשר באמצעותה מצאה סלונים את עצמה יושבת משנת 1788 על דרך־מים מסחרית כלל־אירופית, המקשרת את הים השחור עם הים הבלטי, — כל הגורמים האלה תרמו באופן כביר להחיאתם של המסחר והפעילות הכלכלית בעיר והשתקפו חיש־מהר בעלייה ניכרת, כלכלית, חברתית ודימוגרפית של הישוב.

אוגינסקי, שהיה איש משכיל ואירופי במובן הטוב ביותר, לפי המושג של אירופה הנאורה מהמחצה השני של המאה ה־18, היה גם מדינאי בעל אופק, איש תרבות מובהק, ויחסו לאזרחיו היהודים היה יותר מסביל ונוח, — הוא היה אף ידידותי לגביהם. נוסף לזה, עקב הדימורליזציה שהשתררה בשלטון האוטוריטרי של המועצה העירונית עם הוואָיט בראשה, התפורר שלטון העירונים לגמרי עד כדי־כך, שבשנת 1774 בוטלה לגבי סלונים חוקת מגדבורג, שהוענקה לה בשנת 1532, והעיר חזרה להיות תלויה אך ורק בחסדי המושל[149]).

למזלה של העיר ויהודיה, היה זה איש נאור ומתקדם, בעל השקפות ליבראליות, שהעריך במיוחד את תרומת האלמנט היהודי לקידום העיר ושגשוגה. הוא ארגן מחדש את המסחר והשווקים בעיר, ובימיו היה שיתוף־פעולה מלא של היהודים בכל המפעלים המקומיים, בלי כל מכשולים והפרעות מצד העירונים.

במיוחד באה לידי ביטוי תחית העיר וכן הפעילות הכלכלית של יהודיה מאז שנפתחה התעלה הגדולה. תושבי העיר החלו לראות מראה יום־יומי של דוברות טעונות תבואות, ורפסודות הקלועות קורות־עצים, השטות על פני המים במורד הנהר. יהודי סלונים לקחו חלק פעיל במיוחד במסחר התבואות והעצים, וכן במשלוח סחורות על פני הנהר לעבר נמלי הים הבלטי דנציג, קניגסברג וממל.

שיפור המצב בישוב היהודי השתקף בתום 20 שנות שלטונו של אוגינסקי בגידולו של הישוב, הן ע״י ריבוי טבעי והן ע״י בואם של יהודים מקרוב ומרחוק שהשתקעו בעיר.

המאורעות המדיניים הכבירים של השנים 1793—1795, עם החלוקה השלישית והסופית של פולין וסיפוחה של סלונים לאימפריה הרוסית, שמו קץ לא רק למשטרו של אוגינסקי ולתקוות שיהודי סלונים שמו בו, אלא סיימו אף תקופה רבתי של ארבע מאות שנה, התקופה הליטאית־פולנית שבתולדות קהילת סלונים, ופתחו תקופה חדשה, התקופה הרוסית, שארכה 120 שנה (1795—1915).

פרק ט

מוסד „הקהל" בסלונים החל מסוף המאה ה־16 ואילך. — בגרות הנהלת הקהלה במבחנים הקשים. — ההשתקפות ב„פנקס מדינת ליטא". — סלאנימא ב„חשבונות המדינה". — סלונים כחלק אורגני של יהדות ליטא. — ההשתתפות בהוצאות עלילת רוז'נוי. — הוצאות על „פריצים עריצים". — מס הגולגולת כמודד דימוגרפי. — תנועת הישוב היהודי בעיר בשנים ת"פ—תקכ"א. — מספר יהודי העיר לפי המפקד מ־1766. — תלות קהלות המשנה בסלונים. — ההתעסקות בחקלאות. — ר' בנימין וולף ובנו שמעון מדערעוונא. — ר' יעקב מראהסנא.

חוקר ראשיתן של תולדות יהודי ליטא, ההיסטוריון הרוסי הנאור פרופיסור ברשדסקי הגדיר בצורה נאותה את דרכי התהוות מוסד „הקהל" בליטא (ובפולין), כפי שהכרנוהו בתקופת האוטונומיה היהודית של המאות ה־17—18, דהיינו ש„הקהל", כאורגן אוטונומי השליט ומסדיר את החיים הפני־מיים של האוכלוסיה היהודית בכל עיר וישוב התחיל להתגבש, כאשר הוטלה עליו על ידי השלטונות המרכזיים של המדינה באמצעות הועד היהודי המרכזי, החובה (או הזכות) לבצע בעצמו הן את ההערכה והחלוקה הפנימית בין בני העדה של הסכום הכולל של מסי המדינה שעל הקהל לשלם, והן את גביית המסים האלה.

לפי הגדרה היסטורית זו, הרי מוסד „הקהל" היה קיים בסלונים עוד בסוף המאה ה־16, בתקופת השתייכות יהדות ליטא לועד ה' ארצות, כאשר סלונים היהודית שלמה את מסיה באמצעות בריסק לקופת ועד ה' ארצות (כפי שראינו לעיל בועד שפ"ג של פמ"ל, לפי תשלומיה של סלונים עוד מלפני שפ"ג).

ראינו לעיל, איך במשך כ"ה השנים הראשונות של קיום „ועד מדינת ליטא", משפ"ג ועד ת"ח, עמד מוסד „הקהל" בסלונים בתוקף ובכבוד בפני כל תפקידיו הציבוריים; ראינוהו גובה ופורע לגזבר הועד, במרוכז ובדייקנות, את המסים הממשלתיים („פוגולובני", פוברוטני", „פודימני" ואח־רים) והיהודיים („סכומים"); ראינוהו מושיב על כסא־הרבנות של העדה אברך מוסמך וגדול בתורה מילידי העיר, ובזה כאילו קבע מסורת ורמה לאצטלת הרבנות בסלונים; ראינוהו, לאחרונה, מקים היכל מפואר, מרכז דתי, אשר בתקופה הנידונה ובתקופות אשר לאחריה היה הרבה למעלה מזה, שכן הוא שימש מאות בשנים לא רק בית־כנסת מרכזי ורפרזנט־טיבי, אלא גם כמרכז החברתי והתרבותי העיקרי של בני הקהילה.

אכן, התעצמות מוסד „הקהל" הסלונימאי במשך כ־70 שנה, מהתחלת התגבשותו בשנות השמונים של המאה ה־16 ועד ת"ח, חלה בתקופת עלית העיר והישוב גם יחד, בתנאים כלכליים נוחים ובנסיבות מדיניות של שנות שלוה יחסית וזכויות מוגנות ע"י המלכות. לכן, עם המפנה לרעה שהתחיל בשנת ת"ח, עם גל־הירידה שבאה הן בקצב פתאומי בעטיין של מהומות ומלחמות, והן בקצב אטי עקב שפל כלכלי, התרוששות ותנאי־התגרות מתמידה מצד הכמורה והעירונים, — אפשר היה לשער, שכל הגורמים השליליים האלה ישפיעו לרעה על התא האוטונומי של השלטון העצמי, על מוסד „הקהל" ויחלישו את מבנהו ואת מידת המשמעת הכפולה, הן של בני הקהל כלפיו והן שלו כלפי הועד האוטונומי המרכזי.

והנה, לא מיניה ולא מקצתיה! ההשערה הזאת אין לה שום אחיזה בעובדות כלל וכלל. פעם נוספת הוכחה משמעות ה„עת צרה היא ליעקב", ודווקא בפורענויות וגזרות צורפה אחדות ישראל במבחן האש של הנסיונות הקשים. והעיקר, בה במידה שקיום הממשל העצמאי היה תלוי בגורמים פנימיים גרידא, הוכיחה האוטונומיה היהודית את חיוניותה, וגם „הקהל" בסלונים עמד בכל הנחשולים העכורים וקיים את תפקידיו במלואם.

אדרבא, הנהגת העדה הסלונימאית הוכיחה את בגרותה המלאה במבחני הסולידריות היהודית שנזדמנו לה. וככל שהתקדרה האוירה העוינת, כן גברה בסלונים ובאיזור הכרת הגורל היהודי המשותף וחובת העזרה ההדדית, — מאז עלילת הדם ברוז'נוי, כאשר כל הקהילות שבסביבה החישו עזרה כספית לישוב שנפגע, — ועד המוסדות הראשונים המקומיים לעזרה ההדדית של יהודי סלונים, שאנו יודעים עליהם, הריהם: החברה „גמילות־חסדים", ואחר־כך „בקור־חולים", שהוקמו עוד בשנות השלושים של המאה ה־18 ע"י רב־הקהילה דאז, רבי אשר.

מכל הוועדים של מדינת ליטא[150], — והם 32 במספר, — שהתקיימו אחרי ת"ח, ושסלונים וישוביה הקרובים מופי־עים בהם בחשבונות ובקשר לענינים אחרים; מכל הוועדים האלה המקיפים 111 שנה, החל מהוועד בשנת ת"י (1650) וגמור בועד האחרון (לפני פזורו) בשנת תקכ"א (1761)[151], כלומר במשך כל תקופת הירידה והשפל אשר כבר נידונה בפרק הקודם, — מתבלטת עדות אחת, אחידה ורצופה על ההמשכיות של „הקהל" בסלונים במלוי חובותיו הלאומיות והאזרחיות.

כמעט בכל חשבונות המדינה, שבהם מפורטות הקהילות השונות על שעורי המסים שנקבעו להן; בכל ה„רייסטרים" (רשימות מסים וסכומים), בכל ה„טעריפות" (רשימות־הערכות) ממס־הגלגולת, בכל ה„סכומים" ה„נעשים ונגמרים", בכל ה„אסיגנציות" (שטרי־חוב) הניתנות ל„בעלי־חובות" של „המדינה" (כלומר לנושים של הועד היהודי המרכזי), על־מנת שתפרענה ע"י הקהילות שאליהן מופנים המחזיקים בהן, — בכל היטלים ונתינות אלה לא נגרע אף פעם מקום ק"ק סלאנימא, הבאה מיד אחרי 4—5 הקהילות הראשיות, ואחריה, כבנות־לויה קבועות ונאמנות הנגררות אחריה: ק"ק דווארץ וז'יטל, מוצ'עט (או מוצ'יד) ופאלאנקי, מוש וסטאלאוויטש, ועד... הקהילות הכפריות בדערעוונא ובראַ־האטני...

וכך אנו רואים את סלונים וסביבתה וכל קהילות־המשנה התלויות בה, כחלק אורגני ופעיל של יהדות ליטא במסגרתה החוקית של וועד המדינה, כשמסיו ותשלומיו של הישוב

זורמים לקופה המרכזית ומסייעים לאיזון התקציב היהודי הכללי על כל צרכיו וחובותיו.

אכן, עם צוק העתים מתאחרים יותר ויותר מועדי התשלומים, שהרצון לפרעם במועדם הקבוע מתבלט כל־כך עוד מהתקופה שלפני ת"ח, וסלונים איננה נעדרת גם מרשי־מות החובות, „שהקהילות והישובים והגלילות נשארו חייבים אל תוך המדינה מחמת גביות"[152]). אי־העדרות זו נעשית תכופה יותר ויותר, ככל שההתרוששות גוברת והישוב שוקע בחובות ובהלוואות ברבית קצוצה.

אבל, מאידך גיסא אין סלונים מתמהמהת להיענות בעת צרה ומצוקה, אפילו מבלי להיות נתבעת על־כך ע"י הועד. כך אנו למדים מפמ"ל, — כפי שכבר צוין לעיל, — שכאשר יהודי רוז'נוי הסמוכה עמדו בסכנה הגדולה בגלל עלילת הדם שבאה כחתף, ומנהיגי קהילתה ניסו להציל את הנאש־מים בדרך ה„מקובלת" ועמדו בפני הוצאות גדולות, החישו להן כמה קהילות סמוכות סך גדול, שלושת אלפים זהובים „על הוצאות שלהם בעסק ביש עלילות שקר"[153]). אם כי אין פירוט של הקהילות האלה, אין לנו כל ספק, שסלונים בתור הקהילה הסמוכה ביותר וכקהילת הגליל, שהוסמכה בפירוש, 25 שנה לפני זה, לפי תקנת הועד מסעלץ שצ"ד[154]), „לעשות ראש־גליל" ולהוציא כספים על דעת עצמה „להוצאות השתדלות נקמת רציחה", — שסלונים החישה עזרה כספית לרוז'נוי, מיד כשהגיעה השמועה הרעה על העלילה.

רק כך אפשר גם להסביר את העובדה הפלאית שכולה אומרת „דרשני", שלמרות הקשיים והלבטים, בעצם גל־השפל וההידלדלות, הפך פתאום הקהל מחייב לקרדיטור של ועד־המדינה, שכן אנו למדים, כי בשנת תל"ג (1673), שנים מעטות אחרי עלילת רוז'נוי, נתנה הוראה ע"י ועד־המדינה „לסלק לק' סלאנימא המגיע להם מהמדינה יצ"ו סך תשעה מאות וששה ושלושים זהוב' פול'"[155]).

הקהל נענה לכל פניות הועד במגביות הסדירות והחד־פעמיות כאחד. כך, למשל, בעצם שנות השתקעותו של ועד־המדינה בחובות למעלה ראש, בשנת תס"ב (1702), „כשהרפת־קאות ותלאות וצרות עדו על כלל מדינתנו, וההוצאות ושחדים עולים בער"ה... וישנן הוצאות על פריצים עריצים", — שותפה סלונים ב„בטערפי על הגלגלת", שנוסדה במיוחד לשם כך[156]).

אותו ועד מטיל על קהל־סלונים ק"ן סכומים להשתתפות בהוצאות־השתדלות הכרוכות במושב הסיים בוורשה. וועד חומסק תס"ה (1705) משתף אותו בהוצאות עקב ועדה ממשלתית שהתקיימה אותה שנה. לפי ועד הרודנא תצ"א (1731) שלמה ק"ק סלאנימא חמש מאות זהובים לנושה מאת ועד־המדינה, פאַן בראוקובסקי[157]).

עם זאת עומדים מנהיגי הקהל בתוככי סלונים על משמר צרכי כלל־ישראל, ואינם פוסקים מלשים עין על כל מושב של ה„סיימיקים הכלליים" המתקיימים בעיר, שכן בהתוועדויות אלה של נציגי השלאַכטה מכל מרחבי־ליטא צפים ועולים תמיד ענינים ושאלות, אשר שלום ישראל וגורל ישראל תלויים בו. וכך גם בסיימיק אשר לפני האחרון בשנת תמ"ד (1684) היו למנהיגיה של סלונים הוצאות הכרוכות בו[158]).

בהקדמתו לספר „פנקס ועד מדינת ליטא" הערוך על ידי פרופ' ש. דובנוב, כותב העורך, שחשבונות המדינה המסובכים הממלאים את הפרוטוקולים של הוועדים במשך כל שנות התוועדותם, דהיינו במשך 140 שנה, מהווים חומר היסטורי־סטטיסטי מובהק להערכת גודל הקהילות וחשיבותן המספרית־יחסית בתוך יהדות ליטא. דא עקא, שהרשימות, הרייסטרים והטעריפים של כל המסים למיניהם, ובעיקר ה„סכומים", זה המס להוצאות הועד, המסמנים לא מספרים אבסולוטיים אלא ערכים יחסיים, הם עד כדי־כך סתומים וערוכים בליקויים ופגימות ע"י סופרי הועד בתקופות השו־נות, או שהועתקו בשיבושים בגירסאות הפנקס השונות, שהגיעו אלינו, — שקשה מאוד לפרשן, לפענחן ולהסיק מסקנות ברורות וגלויות.

בכל זאת אין להרתע מהקשיים, וההיסטוריון היהודי הדגול מייעץ לחוקרי הקהילות השונות להמשיך ולנצל את החומר הזה במלואו, על אף הפרשיות הסתומות.

אכן, לאור המרצה מוסמכת זו, השתדל כותב הטורים האלה להוציא „עז ממתוק" ולהפיק מחומר מסובך ומעורפל זה את התועלת הממצה ביותר לשם הבהרת פרקים סתומים הנוגעים לסלונים[159]). וכך, לפי השינויים שחלו מועד לועד בהערכת הסכומים ומסי הגלגולת מחד ובמצב החובות מאידך, אפשר היה לעקוב אחרי המצב הכספי של ועד הקהל בתקו־פות שונות וכן אחרי השינויים הדמוגרפיים בישוב הסלונימאי ובסביבתו.

פה, במונוגרפיה דחוסה זו, נביא רק כמה מספרים יחסיים על שלבי הירידה בגודל האוכלוסיה היהודית במחצה הראשון של המאה ה־18, שנגרמה ע"י נדידת תושבים רבים לישובים הסמוכים ולכפרים עקב התגרות העירונים, וכן ע"י ההדלדלות הקיצונית בעיר, — ירידה שהואטה סוף־סוף רק עם השתפרות המצב בשנות החמישים, נפסקה כליל בשנות הששים והפכה בתקופת אוגינסקי, בשנות השבעים־שמונים לעליה מהירה של האוכלוסיה היהודית.

מתוך ההנחה, שמס־הגלגולת („פּוֹגולובני") וחלוקתו לגלילים והקהילות השונים, הוא המודד הבדוק ביותר להערכה יחסית נכונה של גודל הקהילות, — שכן ועד המדינה ערך, בלי ספק, את חלוקת המס בין הקהילות לפי רשימות הנפשות של כל קהילה, שהוגשו בו בכל ועד ע"י ראשי הגלילות, — אפשר לקבל את הערכות המס הזה וכן, במידה מסוימת, גם את הערכות מס־ה„סכום", כקוֹאֶפיציאנטים יחסיים של הקהילות.

בהתחלת המאה ה־18, עד ועד אמדור ת"פ (1720), היה חלקה של סלונים בתוך מס־הגלגולת השנתי של 60 אלף זהובים לכל יהדות ליטא, בשיעור של 1800 זהובים דהיינו: 3 אחוזים מהמס (את הערכת ועד בריסק תע"ג — 1713 בשיעור של 1400 זהובים, כחלקה של סלונים ב„פוגו־לובני"[160]), אפשר לראות כבלתי־תלויה בגודל הישוב, ויש לקשור אותה, ללא־ספק, במצב הכספי הרעוע מאוד של הקהל, בהתחלת המאה, כפי שראינוהו לעיל מהתביעה שהוגשה ע"י מנזר ז'ירובה בשנת 1711).

משנת ת"פ (1720) ואילך יורד ה„פוגולובני" בסלונים בקצב מתמיד במשך שלושים שנה, עד התחלת שנות החמשים (תקי"ב — 1752) ועובר אחר־כך לעליה מודרגת לפי נתוני הטבלה דלקמן:

טבלה א. התנועה היחסית של הישוב היהודי בסלונים
בשנים ת״פ—תקכ״א (1720—1761)

מקום הועד ושנת התוועדותו	התקופה שבין ועד לועד הקודם	מספר השנים שעברו מועד לועד	מספר השנים שעברו משנת ת״פ עד הועד הנידון	חלקה של סלונים במס־הגלגולת*	הערך היחסי של סלונים בתוך המס בועד הנידון	הערך של הירידה באוכלוסיה ביחס לגדולה בת״פ	הערך של הירידה (−) או העליה (+) ביחס לועד הקודם	הערך של הירידה או העליה **לכל שנה** בין ועד לועד
אמדור ת״פ	—	—	—	1800 זהובים	3 %	—	—	—
חומסק תפ״א	1721—1720	1	1	1700 ״	2,8 ״	6,6%	−6,6%	−6,6%
חומסק ת״צ	1730—1721	9	10	1600 ״	2,7 ״	10,0״	−3,6״	−0,4״
הרודנא תצ״א	1731—1730	1	11	1550 ״	2,6 ״	13,3״	−3,7״	−3,6״
חומסק תצ״ט	1739—1731	8	19	1400 ״	2,3 ״	23,3״	−11,5״	−1,4״
חומסק ת״ק	1740—1739	1	20	1400 ״	2,3 ״	23,3״	0, ״	0, ״
מיר תקי״ב	1752—1740	12	32	1466 ״	2,4 ״	20,0״	+4,3״	+0,4״
סלוצק תקכ״א	1761—1752	9	41	1560 ״	2,6 ״	13,3״	+8,3״	+0,9״

*) מתוך הקביעה, שמס הגלגולת הכללי כמעט שלא השתנה במשך התקופה הנ״ל והיה בגובה של ששים אלף זהובים.

מטבלה זו אנו רואים שהירידה בשנים 1720—1750 היתה יותר גדולה ומעמיקה מאשר העליה בשנים 1750—1761, ושבתקופת הירידה היו שנים, שהאוכלוסיה התמעטה כדי 6% בשנה אחת. לעומת זה הגידול השנתי עד 1761 איננו עולה על 0,9% לשנה.

אין תימה, איפוא, שבתום 120 שנה, מאז שנות ת״ח — ת״ט ועד פרוס תקופת אוגינסקי, מצא את עצמו הישוב היהודי בסלונים נסוג אחור מכל הבחינות, ובעיקר מבחינת גודל הישוב ומעמדו הכללי. לא רק שבמשך 120 שנה לא היה לו כל רבוי טבעי, אלא הוא גם פחת בהרבה.

עיקוב האוכלוסיה ותנועתה לפי הערכות ה„פוגולובני״ מסתיים בשנת 1761. שלוש שנים אחר־כך, ב־1764, פורק ועד המדינה, והאוטונומיה היהודית בליטא הגיעה לקצה. מאז שוב אין לנו נתונים יהודיים של התקופה הנידונה, לפיהם נוכל לקבוע הערכות יחסיות לגבי גודל הישוב, עליותיו או ירידותיו.

אך בשנת 1766, שנתים אחרי פיזור ועד־המדינה, נערך המפקד הרשמי הראשון של הישוב היהודי בליטא. המיפקד הזה בא למלא חלל שנגרם ע״י פירוק הועד, שכן הוא נעשה לפי פקודת המועצה ה„סקרבובית״ של הממשלה (מעין מועצה פיננסית ע״י ה„פודסקרבי״, שר־האוצר), לצורך קביעת מס הגלגולת במישרין ע״י השלטונות (ולא באמצעות „ועד המדינה״, כפי שהיה נהוג מאז 1623, ושחדל להתקיים). לכן ייתכן, שחלק מסוים של האוכלוסיה השתמט מלהיפקד, אך אין להגזים בהערכת חלק זה, שאפשר להעריכו בגבולות של **רבע עד שליש האוכלוסיה.**

לפי מיפקד זה, הגיע מספר היהודים בסלונים בשנת 1766 ל־1154 נפש (כולל יהודי ה„פריקהלקים״ הקטנים שבסביבתו)[161]. אחרי הוספת 30% על חשבון ההשתמטות המשוערת הנ״ל יתקבל מספר קרוב מאוד למציאות של 1500 נפש.

אך אין לשכוח, שהוא מכיל, לפי קביעה במפורש של מבצעי המפקד, את הקהילות והישובים הקטנים שבסביבה. אין כאן, כמובן, הכונה לקהילות העצמאיות כגון ז׳יטל, דבורי׳ץ, דרצ׳ין, רוז׳נוי, אלא לישובים הזעירים: האלינקי, אוזרניצה, קוולובשציזנה וכו׳, ולישובים הכפריים רוהוטנה, דרבנה, רודי והרבה אחרים, שהיו תלויים בקהילת סלונים.

כאמור לעיל, גדלו ישובים אלה על חשבון קהילתם הראשית. מהערכות של היחס המספרי המשוער בין האוכלוסיה העירונית והכפרית בתוך הישוב היהודי שבליטא באותה תקופה, הערכות הידועות לנו ממקורות שונים, הרי היה יחס זה בשיעור של 1:2 (כלומר הישוב היהודי הכפרי בליטא היווה במחצית השניה של המאה ה־18, כשליש בערך מכלל האוכלוסיה היהודית שבמדינה). המונח „כפר״ כלל גם את הישובים שהם חציים עיירתיים, חציים כפריים, ולגבי סלונים הוא כלל בתקופה ההיא גם ישובים כגון: הלינקי, אוזרניצה וקוולובשציזנה.

מכאן אפשר להסיק, שמספר יהודי סלונים ב־1766 הגיע לאלף נפש בערך.

עשרים שנות שגשוג העיר והישוב היהודי בממשל אוגינסקי, בשנים תקל״ב—תקנ״ב הספיקו להעלות מחדש את מספר בני הקהילה. הישוב גדל בקצב מזורז ע״י תוספת יהודים מערים אחרות בליטא וכן מסביבת העיר עצמה, שזרמו

לסלונים בעקבות פתיחת אופקים חדשים לפרנסה, עם פתיחת תעלת אוגינסקי.

בשנת 1797, שנתים אחרי סיפוח החבל לרוסיה, נערך שוב מפקד־האוכלוסיה, בפעם הראשונה ע״י השלטון הרוסי, שהתחיל להתבסס במדינה. לפי מפקד זה מנתה סלונים עם סביבתה 1360 נפש[162]), כלומר עם התוספת של כ־30% בלתי־נפקדים, הגיע המספר ל־1800 בערך, מהם כרבע בסביבה הכפרית־עיירתית, וכשלושה רבעים, או כ־1400 נפש בסלונים גופא, דהיינו כאותו המספר שלפני ת״ח.

עם זה יש לציין, שהערך היחסי של קהילת סלונים לגבי כלל יהדות ליטא ירד פלאים מאז ת״ח. לפי חלקה של סלונים במס הגלגולת בפמ״ל בתקופות שונות ובועדים שונים, תפסה סלונים בערך 3% מכל יהדות ליטא. בועד אמדור ת״פ עוד משלמת סלונים 3% מה„פוגולובני" היהודי הכללי בליטא. בצרוף כל הסביבה, וכן יתר הקהילות ותוספת קהילות־המשנה שהיו תלויות בה (דבורץ, ז׳יטל, פולונקה, מייצ׳ט, מוש, קראשין וכו׳) ויתר הישובים הקטנים יותר, הגיע הישוב בגליל־סלונים, שחפף בשטחו את גבולות ה„פוביאַט" הסלו־נימאי דאז — לששה אחוזים, ובצרוף רוז׳נוי (שהיתה קהילה עצמאית) — לשמונה אחוזים מכל היהדות הליטאית.

והנה, יחס זה הלך ופחת. תוך הערכה מקובלת של שיעור האוכלוסיה היהודית בגבולות ליטא בסוף המאה ה־18 כדי רבע מיליון נפש, הרי תפס הישוב הסלונימאי בשנת 1797 רק כדי 0,6% ממנה, וביחד עם הישובים התלויים בו, — רק כדי ¾% מכלל יהדות ליטא.

עד כמה כל הקהילות וקהילות־המשנה הנמנות לעיל היו תלויות בסלונימא (לכל־הפחות תלות אדמיניסטרטיבית לגבי תשלומי המסים לועד־המדינה) אנו למדים מפרט קטן הניתן, אגב־אורחא, בפמ״ל. אין פנקס זה מרבה, בדרך כלל, לייחד את הדיבור על אופן גביית המסים ע״י הקהילות, וביחוד מי ביצע אותה בישובים הנדחים. אם זה גובה מקומי שפעל בשם ועד הקהל במקום, או גובה־שליח מישוב יותר מרכזי, וכן מי היה מכניס לקופת ועד המדינה את ה„נתינות" מהישובים הקטנים. אך באחד הועדים מספר סופר המדינה לתומו, שאת הסכומים שחייבת פולונקה למדינה סילק פעמיים שליח־ציבור מסלונים [163]).

מסעיף אחר בפמ״ל אנו למדים גם כן שגליל סלונים שימש יחידה טריטוריאלית אחת, שעל כל הישובים הנמצאים בה חלות כל הוצאות „ממזר" (כלומר, הוצאות בעטיין של עלילות דם, „שנמצא ממזר באיזה מקום ח״ו ובגרם זה נתעולל על איזה יחיד או רבים חלילה" [164]).

לפי הנתונים בפמ״ל לא היו בגליל סלונים כמעט שום מקרים של פריקת עול ופריצת גדר במשמעת הכלל־יהודית, בין כלפי קהילת הגליל ובין כלפי ועד המדינה. אך מקרה אחד המסופר בפמ״ל הוא יוצא דופן ומענין מכמה בחינות. וזהו המקרה:

בכפר הגדול דערוונה (בלשון פמ״ל „דערוונייא") הסמוך לסלונים ישבו עוד בהתחלת המאה ה־17 חוכרים ומוזגים יהודים. במשך הזמן הם התבססו והיוו „פודקאַהליק" (קהילת־משנה). מההערכה היחסית של מס־„הסכום" בשנת תמ״ד אפשר לקבוע את גודל ישוב יהודי־כפרי זה בסוף המאה ההיא: מס הסכום של דערווניא מהווה בדיוק 10 אחוז מהמס שהוטל על „ק״ק סלאנימ׳ עם הסביבות" [165]). לפי מספר הנפשות המשוער שמנתה סלונים עם הסביבות בשנים ההן אפשר להעריך את הישוב בדערוונה בסוף המאה ה־17 ב־120—150 נפש, או כ־25—30 משפחות. המסקנה המתבקשת מאליה מחישוב זה היא, שהיהודים עסקו אז בכפר הזה לא רק במוזגות, בחכירות, בהחזקת טחנות ובמחיות כפריות דומות, — אלא גם בחקלאות ממש ובמלאכות שונות, כיון שאפילו בכפר מרכזי כזה, כגון דערוונה, לא יתכן שהיה מקום יותר מאשר לשני מוזגים ועוד לשתים־שלוש משפחות חוכרים, טוחנים וכדומה. כמו־כן, לא היה שם מקום לתגרנות־קבע, מאחר שהכפר הזה לא הפך לעיירה במובן המבנה הכלכלי של הימים ההם ונשאר יחידה חקלאית גרידא עד הזמן האחרון. מכאן, שהישוב בדערוונה, וכמו כן הישובים בכפרים אחרים בסביבה, כגון רוהוטנה, רודי, שגם בהם היתה אוכלוסיה יהודית ניכרת, לא היו בחזקת עיירות למחצה, אלא נשאו אופי כפרי מובהק, עד כדי התעסקות רוב המשפחות היהודיות בחקלאות, ואולי גם במלאכה כגון חייטות וכו׳. בישוב כפרי זה בלטה משפחת החוכר (או המוזג) עתיר־הנכסים ר׳ בנימין וואלף מדערווניא, שלפי כל הסימ־נים היה לא רק ראש קהילונת זו ונציגה לגבי קהל סלונים וועד המדינה, אלא שימש גם מעין פילנטרופ מקומי, שכל צרכי הציבור היו עליו. שכן באותה רשימת „רייסטר הסכום" שבה מופיעות כל הקהילות הנשומות לגבי המס בשמותיהן הן ובלי כל סמוכין למנהיגיהן או לראשיהן, הרי לגבי ישוב כפרי זה מופיעה פעם הקהילה בעצמה ופעם ראשה ר׳ בנימין וואלף מדערווניא, הוא הנישום העיקרי בסכום המס והוא „הנ״ח" (נשאר חייב) בשם קהילתו [166]) (אגב־אורחא, פרט זה שופך אור על היחסים הפטריארכליים ששררו במאה ה־17—18 בישובים זעירים, כשראש העדה היה דברה, פרנסה וטפסרה היחיד והיה נושא בעול הציבור כולו).

ר׳ בנימין וואלף ובנו שמעון היו נשואי־פנים ומכובדים מאד בעיני „אלופי רוזני" וועד המדינה, עד כדי העלאתם לדרגת... אלוף (וכידוע, סופר פנקס המדינה לא היה פזרן מדי בתוארים וכינויים כגון אלה). ולא בכדי: כי וועד המדינה, שהיה שקוע בחובות עד למעלה ראש, קיבל ממנו הלוואה בסך „שבעים זקוקים כסף" (שבע מאות זהובים פולניים) [167]). אך חיש־מהר מתברר, שאלופים כפריים אלה ידעו לא רק להיות נוטי־חסד לאנשי עדתם, אלא גם תקיפים ביחס לזולת. ההלוואה למדינה שכרה היה בצדה, כיון שהמדינה במקום לשלם רבית פטרה את המלוה מכל המסים וההיטלים עד לכינוס הועד הבא; ותנאי הותנה, שאם המדינה לא תסלק לו את ההלוואה בועד הבא, אזי יהיה „המעמד" (כלומר הפיטור ממסים) גם אחרי הועד [168]).

שלוש שנים לאחר כך, בועד קרינקי תמ״ז, עוד עומדים בתוקפם הן החוב לר׳ שמעון מדערווגייא, יורש אביו ר׳ בנימין וואלף, והן הפיטור ממסים, „ע״פ פשר הנעשה עמו" [169]). אבל ברשימות רייסטרים וסמוכות מוועד חומסק תנ״א אין זכר להיטל על האלוף מדערווגייא, ואין הוועד מזכיר אם ומתי נפרע החוב. ברם, ארבע שנים לאחר־כך, בוועד אולקייניק תנ״ה, מופיע ר׳ שמעון בשומת הסכום וברשימה של אלה, הצריכים לפרוע בתשעה תשלומים („תשעה ראטש") את חובות וועד המדינה לפי שטרי־חוב

הנמצאים בידי נושיו[170]). סימן, שהלוואה נפרעה בין תנ״א ובין תנ״ה.

אך בוועד סעלץ ת״ס מדובר שוב על הלוואת ר׳ שמעון מדערווניא, שהוועד חייב לו, והפעם בגודל של אלף זהובים[171]). האם נזקק הוועד להלוואה חדשה, או שמא הוטלה ההערכה של תנ״ה לא בצדק? — בכל אופן עשרים שנה אחר כך, אחרי פטירת ר׳ שמעון, טוען עוד בנו יורשו, ר׳ וואלף להחזרת ההלוואה, ומאחר שאיננו נענה ע״י הועד, הרי נכדו זה של מייסד השושלת הדרוונאית מתמרד בוועד וקופץ את ידו מכל מס שהוא. וועד המדינה איננו טומן ידיו בצלחת ותובע ממנו בתוקף לשאת בעול הציבור, עם כלל־ישראל. כיוון שההלוואה ניתנה לפני כ־40 שנה, ועריכת החשבונות בפנקס־המדינה לא התנהלה, כפי הנראה, על הצד הכי־טוב, קשה היה לוועד להשתכנע, שאכן ההלוואה לא נפרעה בשעתה, והוא דרש מר׳ וואלף שיבסס את טענתו בהמצאת גוף השט״ח... השתלשלות הדברים, שהגיעו לידי שערוריה, משתקפת ברשומה של ועד הרודנא תצ״א: שלוחי הוועד התרו בר׳ וואלף לפרוע את מסיו, אך הוא הסתמך על הרשום בפנקס המדינה בוועד אמדור ת״פ וסרב, הוא ובנו וכן „השיינק״ר שלו בכפר סייעוויטש (הסמוך לדערווניא) לתת כל סכום ואפילו כסף גלגולת״[172]). הוועד תבע אותו לבית דין. ר׳ וואלף לא נענה, למרות זה שבוררות קודמת הכירה במחצית תביעתו. שליחי הוועד התרו בו פעם נוספת ודרשו במפגיע שיתיצב בפני בוררות של רב ושני דיינים, ואם לאו, — „אזי הרשות לרוזנים הנבררים לרשום אותו ברייסטר הטעריפי׳ הן גלגל והן סכום״. הפעם יצא ר׳ וואלף מדערווניא מכליו, והעז לפרוץ גדר, וכפי הנראה, חרף וגדף את וועד המדינה בביטויים כאלה, שסופר הוועד נמנע מלהעלותם בפנקס המדינה „משום הנמוס״... (ותשובת הר״ר וואלף הנ׳ בא באפיקרותא ולא ניתן לכתוב״)[173]).

אין הוועדים שלאחר כך מוסרים מה עלה בסופה של פרשה מסובכת ויוצאת־דופן זו (אם כי בוועד האחרון, סלוצק תקכ״א, עוד נזכרת ההלוואה כסרח־העודף מלפני 75 שנה, — סימן שר׳ וואלף עמד במרדו[174]).

העלינו כאן במיוחד אפיזודה זו, שכן היא יוצאת מן הכלל ומהווה מקרה יחיד במינו (מחוץ למקרה ז׳יטל הנ״ל) של הסתכסכות מצד קהילה או אישיות בגליל סלונים עם וועד המדינה, ובאה ללמוד על הכלל, שהקהילה הראשית בגליל וקהילות־המשנה התלויות בה נהגו משמעת וכבוד בפני המוסד העליון של יהדות ליטא.

ישוב כפרי שני ע״י סלונים שעלה לדרגת קהילת־משנה, מאחר ששמו הועלה במפורש ולא נכנס להגדרה הסתמית של „סביבות״, — הוא הישוב בכפר רוהוטנה (ראהטני בלשון פמ״ל). דוגמת ר׳ שמעון אלוף דערווניא, היה גם מעין אלוף־ראהטני, והוא ר׳ יעקב, ראש הקהל המשלם את מס־הסכום עבור הישוב. הוא פורע תמיד ובדיוק את הסכומים והגלגלת. אגב, אין רוהוטנה סומכת אך ורק על ראשה, ובוועדים שונים היא מופיעה בעצמה, כיחידה פיסיקלית[175]). ישוב זה לא נפל בגדלו מזה שבדערוונה: בתע״ג הוא שילם מס גלגולת בשיעור של 10% בערך מהגלגולת של סלונים. לפי הערכה זו הרי גם ברוהוטנה היו במאה ה־17 כ־100 נפש, או כ־20 משפחות, שרובן עסקו בחקלאות. החל מוועד ווילנה תע״ד ואילך השתייכה רוהוטנה, לפי רייסטרי המדינה לסביבות דבורץ, ושמו של ר׳ יעקב רוהוטנר צף ועלה מדי פעם לפעם[176]).

ישובים דומים עם חקלאים יהודים קמו בכפרים אחרים מסביב לסלונים: בישוב הקרוי בפמ״ל „פאלאנקע קטן״ (ע״י הכפר פולונקי)[177]), בכפרים וועדאוויץ (ע״י רוהוטנה)[178]), קריבאוויץ (ע״י מוש)[179]) ועוד. דרצ׳ין וקוסובה גם הן היו אז בחזקת קהילות־משנה בעלות אופי חקלאי יותר מאשר עיירתי. הוכחה לכך, שקוסובה נחשבה כבר אז כקהילת־משנה עם רב משלה, אנו מוצאים בכך, שהפמ״ל נוקב בשם רב־הקהל, „הרב מהר״ר מענדל מקאסווי״[180]).

פרק י

רבני סלונים אחרי בעל ה„חלקת מחוקק״ ועד תקכ״ט. — החלל הריק מת״ח ועד תמ״ח. — הרב ר׳ רפאל מלובלין. — הסכמתו על „חובת הלבבות״. — המרות הדתית של סלונים בישובים הסמוכים. — ר׳ משה ש״ך מסלאנימא. — האב״ד ר׳ שמואל בר׳ מענדל מלבוב. — אזהרת ועד ד׳ ארצות נגד האב״ד ר׳ שמואל. — האב״ד ר׳ אשר הראשון. — זכרו בפנקס „בקור חולים״. — ייסוד החברה „גמילות חסדים״. — הרב ר׳ זעליג ר׳ יעסעלעש. — הרב ר׳ אשר בר׳ ענזיל. — הרב ר׳ שמחה הלוי.

אחרי שבררנו את שרשרת היחסים, בתקופת מאת השנים ומעלה ת״ח—תקכ״א, בין ועד הקהל בסלונים לבין וועד־המדינה מחד ובינו לבין קהילות המשנה והישובים התלויים בו מאידך, נעבור לתאור הפרשה החשובה הנוספת של התקופה הנידונה, וזוהי: ההנהגה הדתית, או המשכת כתר הרבנות, שבעל ה„חלקת־מחוקק״ העניק לה זוהר וגדולה.

ראינו איך ר׳ משה לימא נתן לרבנות המקומית את הגושפנקא, של גדולה בתורה, הכניס את מקום כהונתו הראשון סלאנימא להיכל הספרות הרבנית־פרשנית, בהעלותו את זכרו ושמו בבאורו ובתשובותיו, והגדיל את כבוד עדתו, כאשר נתבקש אחר כבוד לכהן בקהילות הליטאיות החשובות ביותר, בווילנא ובבריסק.

ייתכן, שמפני כבוד בעל ה„חלקת־מחוקק״ הועלמו במתכוון ע״י רושמי רשומות שמות יורשיו הראשונים על כס־הרבנות בסלונים, שאולי לא היו ראויים לגדולתו של קודמם: כי מאז פרישתו של ר׳ משה לימא מהעיר ועד שנת

תמ"ח (1688), כלומר במשך כארבעים שנה, אין לנו שום זכר ושארית מרבני סלונים. אין ספק, שבפנקסים ותעודות מקומיים מהתקופה ההיא היו פרטים על המנהיגים והרועים הדתיים שלאחרי בעל ה„חלקת־מחוקק", אך לדאבוננו לא נשתמרו שום עדויות שבכתב אלה.

האמת נתנה להיאמר, שעד לפני שנים ספורות השתרע חלל ריק זה בתולדות הקהילה עד שנת תע"ח (1718), כלומר לשבעים שנים רצופות, — שכן מעיני חוקרי העיר ואף מעיני הביוגרף של רבני סלונים, הסופר החוקר הקדוש ר' חייקל לונסקי ז"ל, נעלם שמו של אב"ד אחד משנת תמ"ח, ואף זקני הדור האחרון בסלונים כבר לא שמעו את שמו של רב זה. הודות למחקר מעמיק, הצליח כותב הטורים האלה להוציא את זכרו מנבכי־הנשיה ולצרף את שמו לרשימת רבני סלונים, כאב"ד הידוע השני אחרי ר' משה לימא. שמו — הרב הגאון ר' רפאל מלובלין. בשנת תמ"ח הוא כבר כיהן ברבנות סלונים: בשנה זו הוא הסכים על ספר „חובת־הלבבות", שיצא ע"י פרשן הספר ר' יצחק וואל[181]). אין לנו ידיעות על משך כהונתו בעיר, אבל ידוע, שכבר בהיותו בסלונים הוא נחשב כגאון וכאחד מגדולי הרבנים בליטא. הפרשן הנ"ל הטריח את עצמו לבוא לסלונים, בכדי לצרף את הסכמת הרב ר' רפאל לאלה שניתנו ע"י רבני בריסק, הרודנא, ווילנא ומינסק (ר' רפאל מספר זאת בהסכמתו), ואכן הוא מעטר את כולן בכותרת אחת: „הסכמות הגאונים הרבנים דמדינת ליטא יצ"ו". אמנם, מו"ל הספר קורא לר' רפאל „מורה־צדק בק"ק סלאנמיא" ולא אב"ד, אך באותו תואר „מו"צ" הוא מכתיר גם את המסכימים מהקהילות הראשיות הנ"ל, שלפי שמותיהם המפורסמים הם מוכרים כרבני ואב"די אותן הקהילות. ולכן אין ספק, שר' רפאל היה אב"ד במלוא כהונתו, ולא דיין או חבר הבי"ד.

אגב, מהסכמת הרב ר' רפאל אנו למדים פרט חשוב נוסף על מרותה של סלונים בישובים ובקהילות הסמוכים. מסתבר, שמרות זו שעמדנו עליה בפרק הקודם היתה לא רק מבחינה אדמיניסטרטיבית־פיסיקלית, אלא גם מבחינה דתית. דהיינו, מהסכמת ר' רפאל משתמע, שהאב"ד היה ממונה על רבני כל הקהילות שבסביבה, ולא עוד, אלא שמרותו היתה פרושה גם על קהילות מרוחקות יותר, — שכן הוא חותם: „חונה ק"ק סלאנימא ועל צבאו מדינת רוסיא" (וידוע, שבשם „רוסיא" היו משתמשים במאות ה־17—18 ברוב המקורות היהודיים, כגון בפמ"ל, וכן גם בתעודות רשמיות, לציון הקהילות „הבילורוסיות" שבגליל נובוגרודק, כגון ליובטש, ביליצה וכו', ובגליל מינסק). רבה של קהילת סלונים כיהן, איפוא, גם כעין רב ראשי, הממונה על כל רבני הסביבה. והרי ראינו, שלעדות הקטנות הסמוכות לעיר היו כבר בתקופה ההיא רבנים משלהן, כגון הרב ר' מענדל מקאסעווי הנ"ל, שהיה שם רב בשנת ת"ס, בס"ה 12 שנים אחרי מתן ההסכמה בסלונים ע"י הרב ר' רפאל. זה מעיד על חשיבות הקהילה גם כמרכז דתי וכמושב של בר־הסמכא הדתי העליון שבכל הסביבה.

איננו יודעים מתי עזב ר' רפאל את סלונים, אך ידוע, שהוא שימש אח"כ רב בלובלין[182]) ונתפרסם בחידושי תורה שפורסמו בספר בח"יי.

באותה שנת תמ"ח נתנה הסכמה שניה בסלונים, על ס' חומש שיצא בתנ"ג (1693)[183]). בעל ההסכמה חותם: דוד בן יהודה הורוביץ'. כיון שלא יכולנו להשיג את ההוצאה יקרת־המציאות הזאת, נשארת לע"ע ההסכמה הזאת כספר החתום, ואין לנו שום פרטים על המסכים. יתכן, שהוא היה איזה רב חשוב עובר־אורח, שנקלע לסלונים, והמו"ל של הפירוש לחומש השיגהו שם. אין זה גם מן הנמנע, שר' דוד בן יהודה היה מו"צ, חבר ביה"ד של האב"ד ר' רפאל. דבר זה יתברר, רק כשנראה את נוסח ההסכמה במלואו.

והנה, שתי הסכמות אלה משנת תמ"ח, בצרוף לציון סלאנימא ב„חלקת־מחוקק" ובתשובות ר' משה לימא משלימות את זכר הקהילה בספרות הרבנית של המאה ה־17, זכר רב־האיכות, אך מועט־הכמות, מיעוט המסתבר מתוך כך, ששמר תיהם של שני רבנים בלבד שרדו ממאת־שנים זו.

ברם, נשאר לנו שם נוסף של שליח־ציבור אחר מאותה התקופה, הריהו ר' משה ש"ץ מסלאנימא, אותו שליח הציבור שעליו דובר לעיל ושפמ"ל מזכירו כמסלק בשנת תל"ו את מסי־פאלאנקי למדינה[184]). הופעת איש־סלונים, שלושים שנה אחרי בעל ה„חלקת־מחוקק", בתואר „שליח־הצבור" וכממלא תפקיד רשמי בשם הקהל מעידה על כך, שלעדה היו אז, נוסף לבית־הדין בהרכב המלא, גם יתר האביזורים וכלי־הקודש, עם חזנים, סופרים, שמשים וכו' בשרות הקהל. כי את התפקיד ש"ץ יש להבין בדו־משמעות: הן כשליח־צבור ממש או כשמש־דמתא, והן במושג המקובל של ש"ץ: חזן העובר לפני התיבה. ייתכן, שבסלונים קוימו אז שתי משרות אלה ע"י איש אחד, בהתאם לתקנה שתקנו ראשי וועד מדינת ליטא, שבקהילות שניות במעלה יש למזג את השמשות והחזנות בנושא אחד[185]).

מתמ"ח ועד תע"ח (1688—1718) עוברות שוב שלושים שנה, מבלי שתהיינה לנו ידיעות כל־שהן על הרבנים שבאו אחרי ר' רפאל.

בשנת תע"ח פרץ סכסוך חמור, כרוך בהטלת חרם, בין ועד ד' ארצות ובין אחת הקהילות החשובות בפולין, היא פשמישל, בגלל רבה של קהילה זו, — סכסוך שאין לו, לכאורה, שום קשר עם סלונים[186]). אבל ראשי עדת פשמישל שמאסו ברבם והמרו פסק־דין מפורש של ועד ד' ארצות, בחרו ברב אחר לקהילתם, והוא — האבד"ק דסלאנימא ר' שמואל ב"ר מענדל מלבוב[187]). למרות אזהרותיהם של פרנסי ועד ד' ארצות שאיימו על הרב מסלונים בחרם גמור, לבל יהין לבוא לפשמישל, — מהר הרב ר' שמואל להופיע במקום כהונתו החדש ומשך עליו את זעמם של ראשי הועד, שקיימו את החרם הלכה למעשה[188]). השתלשלות הסכסוך הזה בפשמישל ובתוך ועד ד' ארצות איננה כאן מעניננו. לא ידוע לנו כמה זמן שימש ר' שמואל ברבנות סלונים, אך תע"ח היתה שנת־שבתו האחרונה בעיר. כמו־כן לא שרדו שום פרטים מתקופת כהונתו. מהרב ר' שמואל נשמרה הסכמה, שנתן אחרי שכבר עזב את סלונים.

כאן יש להדגיש את העובדה, ששני הרבנים הראשונים הידועים לנו אחרי ר' משה לימא, ר' רפאל ור' שמואל, עברו מסלונים לשתי קהילות מהחשובות ביותר בפולין בתקופה ההיא, שרבניהן היו יושבים בסוד ועד ד' ארצות, הלא הן לובלין ופשמישל, — ולא עוד, אלא ששניהם היו גם יוצאי פולין: ר' רפאל היה, כפי הנראה, יליד לובלין, ועל ר' שמואל

כותב בן־דורו ובר־הפלוגתא שלו הרב תאומים בספרו „תקע שופר": „ר' שמואל ב"ר מענדל מלבוב".

עובדה זו אומרת דרשני, ואפשר להסבירה ע"י ההשפעה של קהילות פולין על ליטא מאז ה„אוניה הלובלינית". אמנם, בזמנו של ר' משה לימא נחלש במקצת הקשר הזה ע"י פרישת ליטא מוועד ה' ארצות. פרט כרונולוגי המתבלט לעין בוחנת הוא, שבעל ה„חלקת־מחוקק" נכנס לכהונתו בסלונים, שנים ספורות בלבד אחרי שקם וועד מדינת ליטא בשפ"ג. ואין תימה בכך, שבראשית תקופת ההתבדלות של ליטא מהועד היהודי הכל־פולני, התאים הגאון „הליטאי" הזה בעיני מנהיגי ליטא, יותר מכל רב וגדול בתורה ממוצא פולני, לאיצטלת ראש רבני ליטא בווילנא ובבריסק. אך במשך הזמן התגברו שוב השפעת הגומלין ובעיקר הקשרים הדתיים־תורניים בין ליטא ובין פולין, — ולכן, 60 שנה אחרי התמנות ר' משה לימא יליד־העיר לאב"ד הקהילה, יכול היה, בנסיבות שנשתנו, לשבת על כסא הרבנות איש־לובלין, וכעבור עוד שלושים שנה כיהן בעיר אפילו איש־לבוב אשר ב„פולין קטן", ארץ זו אחת מארבע הארצות אשר היתה כל־כך שונה בהליכותיה ובמנהגיה מיהדות ליטא. ולכן, גם ניחא היה לשני רבנים אלה לעבור בנקל ובלי סיבוכי־הסתגלות לקהילות פולין הנזכרות למעלה.

החוסר בחוליות רצופות בשרשרת המנהיגות הדתית של הקהל, המתבלט מאז שר' משה לימא עזב את העיר, בהעדר ידיעות על הרבנים שבאו אחד אחרי רעהו, — נמשך והולך גם במאה ה־18, אם כי הידיעות ממקורות שונים על רבני סלונים נעשות יותר תכופות.

הרב הראשון אחרי ר' שמואל, שיש לנו ידיעה עליו, הוא — ר' אָשר: סתם המקור ולא קרא אפילו בשם אביו. אבל זכה רב זה, שהוא הראשון מרבני העיר, ששמו וזכרו עברו לדורות הבאים ממקור סלונימאי גרידא, ולא עוד אלא שהמקור הזה הוא בכלל היחידי, שממנו הגיעו הידיעות המעטות עליו: שמו וזכרו נרשמו בעמוד א' של „פנקס בקור־חולים וגמילות־חסדים" מסלונים משנת תקי"ט (1759) (אשר פרטים יבואו עליו להלן). אלופי הקהל מציינים אותו בפתיחת הפנקס כהאי לישנא: „מאה"ג המנוח מהור"ר אָשר אב"ד דקהלתנו"[189]).

רשומה זו באה לספר על החברה „גמילות־חסדים", אשר יסד רב זה בזמן כהונתו, ומדגישה, „שברבות הזמנים, כשהוא נסע למנוחות שאננים" נתבטלה החברה, וכעת, בתקי"ט, „קמו ונתעוררו הנשארים מתי־מספר מהחברה הנ"ל להקימה מחדש". הואיל וותיקי החברה שהוקמה בחיי ר' אָשר עוד פעלו בתקי"ט, אפשר לפי זה, וגם לפי הבטוי „ברבות הזמנים" מאז פטירת הרב, לייחס את כהונתו ל־20—25 שנה לפני זה, דהיינו לשנים תצ"ה—ת"ק (1735—1740) בערך.

בשום מקור כללי לא מצאנו זכר לרב זה, ולכן גם נעדר שמו מרשימת הרבנים הכתובה ע"י ר' חייקל לונסקי. כפי שנראה להלן, כיהן אח"כ בסלונים רב נוסף באותו השם ר' אָשר, וזה השאיר אחריו יד וזכר ע"י ספריו וחיבוריו. מכאן — הטעות שנשתרבבה ע"י חוקרים, שלא הבחינו בשני „שמעון בן־יוסף", בשני רבני סלונים בשם ר' אָשר (פרט מספיק להתיר את הסבך הזה יבוא להלן).

שמו של הרב ר' אָשר „הראשון" (להבדיל מר' אָשר „השני") קשור, איפוא, בהקמת מוסד־הצדקה הראשון בעיר שזכרו הגיע אלינו, הריהי חברת „גמילות חסדים" הנ"ל. הרשומה בפנקס „בקור חולים וגמ"ח" מעלה גם את זכר העסקן אשר עזר לר' אָשר להקים ולכלכל את החברה, הוא „החסיד המנוח מהור"ר נחום, אשר התאמצו בהם (כלומר בו ובר' אָשר) כוחם להחזיק החברה הנ"ל כמה שנים והזילו מכיסם להלוות בלא רווחים להשביע לרעבים להמציא להם בכל פעם הצטרכות, זכותם יעמוד לנו וכל כוונתם היו לש"ש"...[190]). כאמור, לא החזיקה החברה זמן רב אחרי פטירת ר' אָשר, ובינתיים „כלו כל הכיסין היו הלוך וחסור כמעט שנתבטל החברה הנ"ל אשר נתייסד על ידיהם"... (כלשון הפנקס).

אי־אפשר להימנע מלציין את הדבר, שחברת־צדקה זו, הראשונה בתולדות הקהילה שאנו יודעים עליה, לא עסקה בנדבות, אף לא במתן בסתר, אלא נשאה אופי של שיקום, של „גמילות־חסדים" גרידא, של הלוואה „בלא רווחים". ואם כי לא חסרו מאז בעיר גם מפעלי־הצדקה האחרים על כל סוגיהם ותחומי־פעולתם המסורתיים, הרי העובדה, שהפעולה הסוציאלית בתוך העדה התחילה בתנאים התמימים של תקופת הרב ר' אָשר באמצע המאה ה־18, דווקא ע"י מוסד־הכבוד „גמילות חסדים", אשר מני־אז ובמשך 200 שנה רצופות של חיי הקהילה עבר גלגולים שונים, אך שמר על תכנו, מתן הלוואות ללא־רבית לכל דורשיהן, ועל שמו המסורתי והמקודש „גמילות חסדים" ועד „קופת הגמ"ח" האחרונה שהתקיימה עד חורבן הקהילה — עובדה זו אומרת כבוד לקהילה על כל שמונה דורותיה שעברו משנת ת"ק עד שנת ת"ש, — מהרב ר' אשר ועוזרו ר' נחום, בעלי הגמ"ח הראשון, ועד הרב הקדוש ר' יהודה־לייב פיין ור' וולף ברמן, גבאי הגמ"ח האחרון!

משנות תצ"ה—ת"ק, מתום כהונת ר' אשר ועד תקכ"ט (1769), שבה ישב על כס־הרבנות אחד מרבניה המזהירים ביותר של הקהילה, ר' שמשון בר' מרדכי, כלומר בתקופה של 30—35 שנים, התווספו לרשימת המנהיגים הדתיים של העיר שלושה שמות, שזמני־כהונותיהם בה, בתוך תחום השנים תצ"ה—תקכ"ט, אינם ידועים לנו בדיוק. אך לפי פרטים וסמוכין שונים, המשתמעים מהידיעות הביוגרפיות המעטות המצויות בידינו, אפשר, מתוך הנחת טעות מינימלית, לקבוע את זמני כהונתם, לפי תור רבנותם כדלהלן: הרב ר' זעליג ר' יעסעלעש[191], הרב ר' אָשר בר' ענזיל[192]), הרב ר' שמחה הלוי[193]).

הרב ר' זעליג ר' יעסעלעש מכונה ע"י בני־זמנו „הגאון והצדיק אב"ד דסלאנימאי". מעובדת היותו נכדו של ר' מרדכי גינזבורג, אב"ד בבריסק מהשנים ת"ל—תמ"ט, וכן מפרטים ביוגרפיים אחרים ומהתיחסות רב סלונימאי מאוחר יותר לגזע משפחתו, אפשר להסיק שכיהן בסלונים בשנים ת"ק—תק"י בערך (1740—1750). הרב ר' זעליג לא השאיר אחריו ספרים. לא ידוע לנו, אם כיהן אחרי סלונים בקהילות אחרות, ואיננו יודעים את מקום וזמן פטירתו (בעל־ההקדמה ב„אור חדש" מתבטא עליו בתקל"ד כעל מנוח)[194]). כמו־כן לא נשאר זכר לפעליו כרב־הקהילה.

הרב ר' אָשר בר' יהודה ענזיל בא, לפי הנתונים בידינו, אחרי ר' זעליג ר' יעסעלעש. ר' אָשר, בן־זמנו ומחותנו של

הגאון בעל־„הפרדס" מקניגסברג, היה מגאוני הדור. מסלונים הוא עבר לאוסטראה אשר בווהלין ושם נפטר בשנת תקל"ז (1777). לפי הידיעות ארכה רבנותו בסלונים זמן מועט ואפשר לייחס אותה לתוך העשור תק"י—תק"כ (1750—1760). הוא כתב את ספריו, שעשו לו שם גדול, בהיותו כבר באוסטראה [195]). הפרט הביוגרפי המבדיל בוודאות בינו ובין ר' אָשר „הראשון" הוא יום־פטירתו המדויק הידוע לנו מהמצבה שעל קברו, שהוא י"א אדר ראשון תקל"ז, בו בזמן שאת ר' אָשר מייסד הגמ"ח, מזכירים אלופי הקהל בפנקס בק"ח וגמ"ח הנ"ל בשנת תקי"ט כמנוח מזה „זמנים". מכאן — הודאות, שתוך 25 שנה (תצ"ה—תק"כ) היו שני רבנים בשם ר' אשר בסלונים.

הרב ר' שמחה הלוי היה בן־זמנו ומחותנו של הגאון ר' אברהם קצנלבויגן אב"ד דבריסק. ידוע, שהוא נפטר בתק"ל, אך הואיל ובתקכ"ט כבר שימש בכהונתו בסלונים הרב ר' שמשון, יש להסיק, שר' שמחה הלוי עבר מסלונים לרבנות אחרת, שאין לנו ידיעות עליה. כמו־כן לא שרדו לנו שום ידיעות על כהונתו ופעליו בעיר.

פרק יא

פרטי הקרב על־יד סלונים ב־1764. — הדוכס רדזיוויל „פּאַניע קאָכאַנקו" ואיומיו על סלונים. — יהודי העיר בין קוזקים מחד וצבא רדזיוויל מאידך. — תענית ד' חוקת, צום „פרטי" ליהודי סלונים. — תיאור הקרב בפנקס בקור חולים וגמ"ח. — סופר הקהל ר' אליעזר בר' דוד. — תיאור הקרב כיצירה פיוטית ומסמך היסטורי. — תקנות חברת „גמילות־חסדים". — ההקדש. — תקנת „הרודף הנעלם". — חשיבותה ונדירותה. — האופי העממי של החברה. — אגודות בעלי־המלאכה. — כתיבת הפנקסים בסלאנימא. — פנקסי הקהל. — פנקסי מוסדות הצדקה וחברות בעלי־המלאכה.

בשנת תקכ"ד (1764) התרחש מאורע חשוב בחיי הקהילה, שבעקבותיו באה התקנת נוהג, שהשאיר עקבותיו על חיי העדה במשך 150 שנים רצופות. כיון, שלפי הנחותינו דלעיל, כיהן בשנים אלה כאב"ד הרב ר' שמחה הלוי, יש להניח, שהוא הוא בעל התיקון, הידוע בתולדות הקהילה כ„תיקון תענית ד' חוקת", שתוקן בתקכ"ד ועמד בתוקפו בשנים הראשונות ועד תקנ"א — כתענית ציבור ממש, ומתקנ"א ועד תרע"ד, עד עצם פרוץ מלחמת העולם הראשונה — ככופר־נפש.

כעילה לתקון זה שימש קרב, שפרץ ע"י העיר ביום כ"ו סיון תקכ"ד (28 ביוני 1764), כאפיזודה חשובה במערכת־ההיאבקות על כסא־המלוכה, שנטשה אז בפולין בין שני מחנות יריבים [196]). אחרי מות המלך אויגוסט השלישי ב־1763, התחרו שתי סייעות־אצולה ראשיות על כתר המלוכה: בית צ'רטוריסקי עם מועמדם הנסיך סטניסלב פוניאטובסקי מחד וסייעת ההיטמן יוהאַן בראַניצקי, שצדדה בהמלכת בנו של אויגוסט השלישי מאידך. צבא המלוכה נתפלג לשני מחנות עוינים; ולפי מיטב ה„מסורת" של הז'יטשפוספוליטה בתקופת מריבות פנימיות בין השלאַכטה הגבוהה, קרא צד אחד, מחנה הנסיך פוניאטובסקי, לעזרה מן החוץ, לייקטרינה השניה, מלכת רוסיה, שלא התמהמהה ושלחה חיל־צבא קוזקים, אשר חדר לפולין והגיע עד שערי וורשה. גורם חשוב בהרפתקה זו היה צבאו הפרטי של הדוכס קרל סטניסלב רדזיוויל (הידוע בכינויו „פּאַניע קאָכאַנקו"), שהצטרף, מסבות אישיות שונות, למחנה בראניצקי.

נתגלגלו הדברים במערכה צבאית זו כך, שהקרב העיקרי, אשר הכריע את הכף לטובת פוניאטובסקי, התרחש ע"י סלונים. רדזיוויל, שהיה טיפוס של אציל קפדני והרפתקן, רגז במיוחד על השלאַכטה הסלונימאית, שעזרה למחנה הצד שכנגד, ואיים להעלות את העיר באש ולהכחיד את יושביה לפי חרב [197]).

שמע רדזיוויל, איש השררה והקפריזות, שאכזריות וקלות־דעת התמזגו בו כאחד, הלך לפניו, ובה במידה שצבאו התקרב לסביבות העיר, הפילו איומיו את חתיתם על יהודי סלונים. הקרב בין הקוזקים שחנו בסלונים ובין צבא רדזיוויל שהגיע מעבר רוז'נוי התרחש על הגבעות שמדרום־מערב לעיר. היהודים, אחוזי־אימה, ברחו מבתיהם. ברגע מסוים של הקרב גברה יד ההוזרים הרדזיווילאיים, ועל יהודי סלונים „נפלה רעדה, כי הנה האויב יעשה בקהילתנו כלה עד גמירה ביקוד אש תבעירה, כאשר התפאר, ולא יותיר שריד ופליט, להיות העיר כמדברה"...[198]). אך גדוד קוזקים נוסף הוחש בעוד מועד לעזרה, — והעיר ניצלה מאיומיו של הנסיך העריץ.

לזכר המופת „והחסד אשר נצלנו הלילה הזה מאויבים המסטינים" [199]), „עלה במוסכם להיות יום זה בתענית ובתחנונים" [200]). והאב"ד וראשי הקהל תקנו תענית־צבור מיוחדת „לקהל עדת סלאנימא עד דורות אחרונים", ביום כ"ז לסיון, שהוא יום ד' לפרשת חוקת. ומכאן — שם התענית, „תענית ד' חוקת".

וכך, לימי הצומות והתעניות דכלל ישראל, נוסף ליהודי סלונים מתקכ"ד ואילך, יום־צום מיוחד, „פרטי", הקשור בתולדות העיר והעדה. הצד האופייני־צבורי בקיום תענית זו, הוא, — שעל אף תהפוכות הדורות הבאים היא נשתמרה בזכרון העדה במשך 150 שנה. אמנם, הצום ממש קוים רק עד תקנ"א, אך באותה שנה נתקבל תקון־הקלה, לפיו הונהג כופר־נפש במקום הצום, וה„פדיון" נכנס למוסד־צדקה, לקופת החברה „בקור־חולים וגמילות חסדים". כופר זה קוים בשלמות ובחומרה במשך 125 שנה, בלי הפסקה, עד עצם ימי השלטון הפולני המחודש!

תאור רב־רושם בשפת־מליצות ובסגנון־חרוזים של פיוטים וסליחות של פרשת הקרב, חווית־האימים ותקון התענית, —

ניתן בפנקס „בקור־חולים וגמ״ח״ ע״י סופר הקהל ר׳ אליעזר בר׳ דוד, המכנה את עצמו „שמש ונאמן דק״ק סלאנימא״ [201]). דף זה בלבד, המכיל יצירה פיוטית, פרי עטו של איש־הקהל, שרשאים אנו לראותה כפרי־הלולים של חינוך מסורתי בתוככי סלונים מלפני מאתיים שנה, על ברכי מיטב יצירת הדורות, ברוח שפת הנביאים המשולבת בססגוניות החדושים של לשון הפייטנים הספרדיים ומקונני הסליחות לדורותיהם; דף זה בלבד, המהווה מסמך חד־פעמי, היסטורי, בלשני ופולקלו־ריסטי כאחד בתולדות הקהילה, מעיד כבר במידה מספיקה על חשיבות ערכו של „פנקס בקור חולים וגמ״ח״, שגרסה מקוטעת הימנו נשתמרה עד ימינו אנו [202]).

אך פנקס זה, שכפי שנאמר לעיל, נפתח והוחל ברישום בו בשנת תקי״ט, מכיל ידיעות ועדויות חשובות לא רק על מוסד הצדקה, ששמו קשור בו: הריהו החברה הנ״ל, — אלא גם חומר רב־ערך כללי, הנוגע למבנה וועד הקהל, חברות בעלי־המלאכה, המצב הכלכלי של העדה במחצית השניה של המאה ה־18 והתחלת המאה ה־19.

חשיבות עיקרית נודעת לתקנות החברה. כפי שכבר נאמר לעיל, נוסדה החברה ע״י הרב ר׳ אָשר הראשון, כ„גמילות־חסדים״ גרידא, כדור או דורותיים לפני תקי״ט. מחדשיה־מייסדיה משנת תקי״ט צרפו לתחום־פעולתה, נוסף ל„גמילות חסדים בכספם״, גם „גמילות חסדים בגופם״, דהיינו מצוות בקור חולים. או כלשונם הם: „נתעוררו הנשארים מתי־מספר מהחברה הנ״ל, אוחזי מעשה אבותיהם בידיהם, לאשר ולקיים ולהחזיק את הידים הרפות ולגמול חסד בממונם ואף גם לגמול חסד בנפשם וגופם ולבקר חולים ח״ר״ [203]). וכך הפך המוסד לחברה כפולה: „בקור־חולים וגמילות חסדים״. החברה קבלה יפוי־כוח (או, „כתב־חנות״ בלשון הפנקס) מוועד הקהל, הן לקיומה ולתפקידיה, והן לגביית כספים שונים למטרותיה. הכנסות החברה קוימו ממקורות שונים; ראשית כל, מדמי־השתתפות של חבריה. כל חבר חדש חויב בתשלום חד־פעמי עם הצטרפותו, וכן במס־חבר שבועי („וואָכער״). אך החברה לא הסתפקה בהכנסות פנימיות אלה, שהיו קודש לקופת „גמילות חסדים״, אלא גם ערכה מגביות מפעם לפעם בסיבוב על בתי־העיר ובתי־המדרשות, לצורך „בקור־חולים״. נוסף לתרומות אלה, קבלה החברה מוועד הקהל כתב־הרשאה לגבות לצרכיה מס מיוחד ממתן נדוניא וממכירת אתרוגים. פרט זה לכשעצמו מעיד הן על תקיפות ה„קהל־שטיבל״ שנטל עוז לעצמו להטיל מסים נוספים, והן על הצרכים המרובים של החברה הנ״ל, שפעלה בתפקיד סוציאלי כפול: באשראי זעיר ובמתן עזרה רפואית.

בפנקס אנו מוצאים תאור נאמן של המצב העלוב והנואש, בו היו שרויים החולים העניים והמרודים („אין דורש ואין מבקש את המצוה הזאת״ [204]), ויש להניח, שמספר הנזקקים לעזרת החברה היה כה גדול, שהיא נאלצה מפעם לפעם לבקש מקורות הכנסה נוספים. וכך אנו למדים, שהחברה הורשתה ע״י וועד הקהל לגבות גם מ„החברא קדישא״ סכום שנתי. כמו־כן רבו ההקדשות לטובתה בצוואות של „שכיבי־מרע״, שציוו על עזבונות למען החברה, תמורת אמירת תהלים ע״י חבריה לעליית נשמות הנפטרים.

למעלה משלושים שנה אחרי ייסוד החברה המחודשת, דהיינו בשנת תקנ״א, רבו כל־כך הדורשים עזרתה, ופעולתה הענפה הסתעפה כל־כך, שוועד־הקהל, בבקושיו אחרי אמצעי־ממון חדשים, הרשה, בהסכמת האב״ד, לצאת ידי חובת התענית דד׳ חוקת בכופר־נפש, וכל הפדיון מאותו יום היה קודש בכל שנה לחברת ב״ח וגמ״ח. לפי הסכם מיוחד עם אגודת הקצבים („זובחי־צדק״, או ז״ץ), קבלה החברה גם מעין „מס־קורוֹבקה״ מיוחד עבור שחיטת כל בהמה גסה ודקה.

ה„עזרה הרפואית״ של הימים ההם התבטאה בהקמת ה„הקדש״, באיכסון חולים עניים בו, בהמצאת תרופות ומזו־נות, בביקור חולים ממש, ובייעוץ של „רופא״, או מומחה־סתם למיחושים ומרעין־בישין שונים... אכן, הן ביסוד החברה המסורתית של „בקור־חולים״, הן בהקמת המוסד בעל השם האופייני כל־כך לגיטאות ימי הביניים, „ההקדש״; הן בצורת ההכנסות ומקורותיהן, — לא נבדלה סלונים מיתר קהילות ליטא ופולין שבתקופות ההן. ואף תקנות החברה, דומה, כאילו הועתקו מתקנות „בקור־חולים״ דווילנא או דהרודנא.

ברם, בין 74 התקנות של „ב״ח וגמ״ח דק״ק סלאנימא״, יש תקנה אחת, יוצאת־דופן, שמעטות דוגמתה בספרות חברות הצדקה והפנקסים. הריהי תקנת הרודף הנעלם״ [205]).

בכדי למנוע מעילות מצד גבאי ונאמני החברה, תקנה האסיפה הכללית מעין מבקר עליון, שהיה בבחינת „רואה ואינו נראה״. מבקר זה, בוחן ובודק, כביכול, את כל מעשי המנהלים, הגבאים והעסקנים, מבלי שהם יכירו את זהות האדם המסתורי הזה, שעינו צופיה על הכל. הוא הוא — „הרודף הנעלם״, המתמנה בנוהג־בחירות מוזר, המתואר בתקנה המיוחדת שבפנקס...

נמצא, שהחברה הסלונימאית קבעה שיטה דמוקרטית ומיוחדת במינה לבקורת סדריה ולנקיון־כפיים, וקדמה רפואה למכה, במנעה כל אפשרות של מעילה ומשוא־פנים...

תקנת ה„רודף הנעלם״ של „בקור־חולים״ בסלונים היא כל־כך נדירה בתקנות החברות מהמאה ה־18, שהיא שמשה להיסטוריונים כאסמכתא רבת־משקל לביסוס דעותיהם בפלוגתא שהתחדשה בשנים האחרונות מסביב לשערורית „ספר הקהל״ („קניגאַ קאַהאַלאַ״), שחולל בשעתו המשומד ברפמן, בזייפו את פנקס קהילת מינסק [206]). החוקר המעמיק בתולדות הקהילות והחברות ברוסיה מהמאה ה־18 ד״ר לוויטטס מארצות־הברית, בדק ומצא, על־סמך תקנת ה„רודף הנעלם״ מסלונים שדווקא ההאשמה בזיוף ועלילה, שבה הואשם ברפמן, בנוגע למוסד הבקורת האנונימי, שהיה קיים, כביכול, בתוך ה„קאַהאַל״, איננה מוצדקת, כיון שתקנת בקורת נעלמה כזו, בצורת ה„רודף הנעלם״, היתה קיימת, למעשה, במספר קהילות, — וסלונים ביניהן [207]).

ברבות הימים, הפכה חברת „בקור־חולים וגמ״ח״ בסלו־נים למוסד הסוציאלי העיקרי, וועד הקהל הסמיך אותה להיות מוסד ה„צדקה גדולה״ שבעיר, כלומר, הכתובת המרכ־זית של כל פעולות הצדקה וחסד של העדה.

מהרשומות בפנקס אנו למדים על הצביון העממי, שהיה לפעולות החברה; על התערותה בשכבות בעלי־המלאכה וההדיוטות, — בניגוד ל„אלופי רוזני״ וועד הקהל, שבו שלטו, כידוע, בצד חכמי הקהילה ולומדיה, גם תקיפי העדה מהסוג הידוע. שיח ושיג היה לחברה עם אגודות האומנים, השוליות ופשוטי העם, והסכמים מיוחדים על שיתוף פעולה עם אגודת

זובחי־צדק וכו׳, שהתחייבו לפעול למען החברה „עד בוא המשיח״...[208]).

וכך אנו למדים, שעם התחלת פעולת החברה, באמצע המאה ה־18, כבר התקיימו רוב אגודות בעלי־המלאכה, ה„צעכים״ למיניהם, שהיו מרוכזות מסביב לבתי־המדרש שלהן, ושהן הן שיסדום. יתר על כן, השפעת השכבות האלה היתה כה גדולה, שביה״ד מצא לנחוץ לקבוע להן דיין מיוחד, שהדריך אגודות אלה וכאילו היה אפוטרופוס דתי להן.

הפנקס של ב״ח וגמ״ח מלמדנו גם על כל צורות ההתרמה השונות, שהתקיימו כבר כולן בתקופה הנידונה, על שמותיהן וכינוייהן המסורתיים, החל מ„מעות חטים״ ונדרים בהזכרת נשמות, וכלה ב„מתן בסתר״, בדמי־קבורה וכיוצא בהן, — כל המקורות שמהם שאב ועד הקהל, תא השלטון העדתי האוטונומי, לצרכיה המרובים של העדה.

הפנקס אוצר בקרבו גם שלל ידיעות אחרות על צדדים שונים של חיי העדה במשך של למעלה ממאה שנה, ונוקב במאות שמות של יהודי סלונים (לפי שמותיהם ושמות אבותיהם), והוא כלי מועט המחזיק את המרובה אף בגירסתו המקוצרת שנשתמרה בנס. החומר שבו עוד לא נחקר די־צרכו ומיצויו, ועדיין יש מקום להתגדר בו ולחשוף בגויליו פרשיות שלמות מהעבר הקרוב־רחוק של תולדות הקהילה.

פה ראוי לציין בכמה מלים את עובדת עריכת הפנקסים בסלונים, שלפי עדויות ושרידים שונים, היתה נהוגה ונפוצה מקדמת־דנא הן בועד הקהל והן בחברות השונות.

השאיפה „לכתוב זכרון בספר לדורות אחרונים״ (לפי בטוי הסופר ר׳ אליעזר בר׳ דוד הנ״ל[209]), שהיתה טבועה בעם־ישראל לתפוצותיו ודורותיו, מצאה את תקונה המלא בקהילת סלאנימא. יש לנו עדות ראשונה ונאמנה על קיום פנקס הקהל בתקופה קדומה, עוד בסוף המאה ה־16 ובהתחלת המאה ה־17[210]). עם קום מוסדות הצדקה וחברות בעלי־המלאכה על דגליהם וענפיהם במאה ה־18, היתה ראשית מלאכתם של הגבאים והעסקנים להתקין פנקסים לציון התקנות וכל הקורות בתוך המוסדות והחברות. שרד לנו זכר לקיום פנקסים מיוחדים לבתי־המדרש דחייטים, כובענים, סנדלרים וכו׳[211]). מאחר שרובם של בתי־המדרשות לבעלי־המלאכה השונים כבר התקיימו בעת ייסוד „חברת ב״ח וגמ״ח״, יש להניח, שבעת ובעונה אחת עם עריכת „פנקס ב״ח וגמ״ח, קוימו בסלונים כעשרים פנקסי חברות שונות. על ריבוי הפנקסים מעידה גם העובדה, שאפילו לחברה, מעוטת חברים ומצומצמת תפקיד, כחברת „שומרים לבוקר״ (שקמה בסוף המאה ה־18 וכנסה „משכימי־קום ברון יחד כוכבי־בוקר, להתאונן על חורבן עירנו ושממת בית מקדשנו״, — כלשון פנקס החברה) היה פנקס משלה, שחלק ממנו נשתמר והגיע לידינו[212]). ידוע לנו, כמו כן, על פנקסי הישיבה, חברת ש״ס, חברת משניות, חברא־קדישא ועוד[213]), אך הפנקס המרכזי, שבו נרשמו האירועים העיקריים של חיי הקהל, כתבי מינויים לגבאים, יפויי־כוח, הרשאות, חוזים והסכמים עם שליחי־הצבור ונאמניו, נדבות והקדשות נכסים לקהל וכו׳ וכו׳, — היה, כמובן, פנקס ועד הקהל. וראוי לציון, שמדור לדור עברה מסורת זו, ודור דור „נדרש מעל ספר הפנקס״[214]). הפנקס האחרון של ועד הקהל (מהמחצית הראשונה של המאה ה־19) נשתמר בבית הכנסת הגדול עד שנות השואה[215]). נסיון מענין ומוצלח להחייאת המסורת העתיקה של „פנקס הקהל״ נעשה אף בדורנו, בתרע״ה—תרע״ו, בשנות הכיבוש הגרמני הראשון, ע״י ועד „עדת־ישראל״ (פרטים עליו — להלן, בפרק הדן בשנים הללו).

כתיבת הפנקסים המרובים, בשפע וביד נדיבה (ברובם, באותיות מרובעות, סגנון סופר סת״ם), אולי מתבארת, בין היתר, ע״י התפתחות ענף הסופרות סת״ם, שקם בסלונים, לפי סימנים שונים, עוד במאה ה־17 (כפי שיסופר עליו להלן). בכל חברה ובכל מוסד היו מצויים סופרים, המסלסלים בנוצות האווז ומתהדרים בכתיבתם היפה להפליא, ואלה ששו, לפי הזמנת הגבאים, לקשט „בשעריהם״ ובשורותיהם המהוקצעות את טורי הפנקסים. היה, בלי־ספק, קשר בין רבוי ניהול הפנקסים ובין הרחבת אומנות הסופרות סת״ם, שהפכה ברבות הימים את סלונימא לאחד המרכזים, — אם לא המרכז החשוב ביותר שבמזרח־אירופה, — לכתיבת סת״ם: ספרי־תורה, תפלין ומזוזות, ולייצור כל האביזרים שלהם.

פרק יב

קשריו של הרב ר׳ אריה לייב אפשטיין מקניגסברג עם סלונים. — בנו בכורו ר׳ איצילי גינשפריקר כראש־הקהל דסלאנימא. — דמותו של ר׳ איצילי. — האב״ד ר׳ שמשון בר׳ מרדכי. — מוצאו, נעוריו והשכלתו האירופית. — אוצר הספרים של ר׳ שמשון. — הנאהבים והנעימים ר׳ איצילי ור׳ שמשון. — ר׳ שלמה מימון בסלונים. — האב״ד ר׳ שמשון „כמבשר״ ההשכלה. — סלונים כמרכז טרום־השכלתי. — החוג המשכילי מסביב לרב. — ר׳ מרדכי בר׳ יעקב המתענין במטימטיקה. — הסכמת ר׳ שמשון על ספר „אוקלי־דס״. — הגר״א מקשר בין ר׳ ברוך משקלוב ור׳ שמשון. — הערך החלוצי־השכלתי של ההסכמה. — דברי היסטוריונים ומבקרים עליה. — הארגומנטציה ההשכלתית בראי ההסכמה.

בשנת תקכ״ט (1769) התחיל לכהן כאב־בית־דין אחד מרבניה המצויינים של הקהילה, ששמו ופעלו קשורים גם באחת הפרשיות המענינות ביותר של יהדות ליטא, עם הופעת הניצנים הראשונים של תנועת ההשכלה ו„החכמות הלימודיות״, — הריהו הרב ר׳ שמשון בר׳ מרדכי, שישב על כסא הרבנות בסלונים בשנים תקכ״ט—תקנ״א־נב בערך.

עשרים וחמש השנים תק״ל—תקנ״ה (1770—1795) הן פרק־זמן מענין מאוד בתולדות הקהילה מבחינת התסיסה החברתית־רוחנית והתמורות בדעות שהתרחשו בתוך עדה קטנה זו. התקופה היתה מענינת בעיקר, הודות לרב־העדה ולמנהיגים אחדים, שהיו אישים יוצאי־דופן ובולטים בחינוכם, בדעותיהם והנהגותיהם המיוחדים.

כדי לעמוד מקרוב על צביונם ומהותם של ראשי העדה ומנהיגיה מהשנים הללו, יש להזכיר את ההשפעה שהשפיע על עדת־סלאָנימא מרחוק אחד האישים הבולטים ביהדות מזרח־אירופה דאז: הריהו הגאב״ד מקניגסברג, הידוע על שם חיבורו התלמודי החשוב ביותר, בשם: „בעל־הפרדס״. ר׳ אריה לייב בר׳ מרדכי הלוי אפשטיין היה יליד־הרודנא, ושם בלה את שנות נעוריו ובחרותו. אחרי שנות־רבנות מעטות בקהילות קטנות, הוא נתמנה בתק״ה (1745) כאב״ד בקהילת קניגסברג, ושם התפרסם כאחד הרבנים החשובים בדורו. הדברים נשתלשלו כך, שמאז עזבו את עיר־מולדתו היו לו על־ידי קשרי חיתון ומשפחה יחסים יותר הדוקים עם סלונים מאשר עם הרודנא. פרשת השפעתו של „בעל־הפרדס״ על סלונים תובן, כשנפרט כמה מקשרי משפחה אלה: אחותו היחידה נשאה לראש הקהל, מאלופי ורוזני דסלאנימא, ר׳ זאב־וואָלף המכונה וולוולי קארעליצער; בן אחיו ר׳ צבי־הירש נשא לאשה את בתו של האב״ד ר׳ אשר ענזיל, שעדיין ישב אז בסלונים; שני בניו של אח שני ר׳ דוב גם הם התחתנו בסלונים; והעיקר, שנים מבניו הוא: בכורו ר׳ אברהם־מאיר והשני ר׳ יצחק השתקעו בסלונים ובסביבה, הראשון — כרב עדת מוש חדש, והשני — כסוחר מצליח, שפתח עסקי יבוא ויצוא בין קניגסברג לסלונים, ושהתפרסם בשמו ר׳ איצילי גינשפריקער [216].

ר׳ איצילי זה — הוא הוא, שמאז שהשתקע בסלונים בשנות החמישים של המאה ה־18 ועד פטירתו בתקס״ז (1807), היה ראש־המדברים וראש העסקנים של סלונים במשך של למעלה מחמישים שנה. הוא נולד בהרודנא בת״ץ (1730), ויצק מים ע״י אביו יחד עם אחיו הבכור. בהיותו עוד עלם, עבר עם הוריו לקניגסברג בתק״ה. מחונן בכשרונות רבים, ער, מאזין ומקשיב להלכי־הרוח המערביים, — הוא ספג בשנות שבתו בקניגסברג את הרוחות המנשבות הללו. שלא כמו אחיו מאיר, שנרתם בעול־רבנות והפך את התורה קרדום לחפור בו, — פנה ר׳ יצחק למסחר שאת דרכיו למד בקניג־סברג. ר׳ יצחק השתקע בסלונים, שם הוא מצא כבר את דודתו באשה, דודו מנהיג ופרנס העדה ר׳ זאב־וולף, בני־דוד ושארי משפחה מרובים. הוא ראה בסלונים כר נרחב לפעולתו הכפולה: הן כעסקן בר־תחושה ציבורית מובהקת והן כסוחר מצליח, — שכן הפך ליבואן ולספק בשביל סלונים והסביבה של סחורות קולוניאליות מקניגסברג וליצואן של תבואות הארץ לפרוסיה. ולא עוד אלא שסמכותו כתורני וגם יחוסו תרמו לכך, שהיה ראש המדברים גם בבית הדין הרבני, ולמעשה היה לדיין שלא־על־מנת לקבל פרס. הוא הפך מהר לדמות חביבה ואהודה על הכל, והאהדה הזאת השתקפה בכנוי־החיבה שהעם העניק לו: ר׳ איצילי גינשפריקער (על שם קניגסברג, שממנה בא לסלונים, כי קניגסברג היתה קרויה אז ביידיש בפי העם: גינשפריק). הוא היה, בעצם, יוצא־דופן בין יהודי סלונים, בשפתו המתובלת בביטויים גרמניים (שכן כבר ידע גרמנית על בוריה, שלמד בשנות שבתו בקניגסברג) ובמלבושיו המהודרים, שהרשה לעצמו לקצץ בהם במקצת לפי אופנת ה„טייטשן״... הוא היה בסלונים הראש של כל בני משפחת אפשטיין המרובים, כולם יוצאי חלציו של ר׳ מרדכי, אביו של „בעל־הפרדס״, שהיה נזר כל המש־פחה. השפעתו בסלונים היתה עצומה והוא האפיל גם על דודו הפרנס ר׳ זאב־וולף. על־ידי קשריו, מגעו ומשאו, נסי־עותיו התכופות לקניגסברג, היה ר׳ איצילי גינשפריקר האיש „האירופי״, שבו נשקה כבר תרבות המערב והרוח ה„ברלינית״ של מנדלסון וחוגו [217].

על רקע זה יש לראות את הכתרתו של ר׳ שמשון כאב״ד דסלונים, ורק על ידי קשריו והשפעתו של ר׳ איצילי אפשר להבין את האופן בו נקלע ר׳ שמשון לסלונים, וכן את האוירה „המשכילית״ ששררה בבית הרב ובחוג מצומצם של ידידיו ואנשי־שלומו.

על ילדות ר׳ שמשון אין לנו כל ידיעות. אך ידוע לנו בוודאות, לפי עדותו הוא, שהיה יליד ליטא. לפי עדותו היה מיוצאי חלציו של הג״מ ר׳ יצחק חיות ושל הגאון ר׳ שמשון אבד״ק קרעמניץ, אחי הגאון מהר״ל מפראג. כמו כן אנו יודעים, שאחרי שכבר היה מוסמך לרבנות, נקלע בנעוריו להמבורג ושם למד את השפה האשכנזית באופן מושלם וכן שפות רומא ויון, וקרא הרבה מספרי המדעים החיצוניים [218]. השפעת שהותו בהמבורג היתה ניכרת בו במשך כל ימי חייו, ושתי „תאוות״ דבקו בו מני אז: „התאוה״ לספרים, הן בתורה והן במדע וחכמה, והנטיה להעמיק חקר „בחכמות החיצוניות״. עם זאת, התמסרותו ל„חכמות הלימודיות״ (כפי שהמשכילים קראו למתימטיקה, מדעי הטבע וכל המדעים החיצוניים) היתה בהרמוניה שלמה עם אדיקותו בדת, הרמוניה שהיתה אופיינית לאחדים מבני דורו. ברוח זו היה ממש כהגאון ר׳ אליהו מווילנה (שאותו הכיר), שעל אף היותו קנאי בכל עניני הדת והמצוות המעשיות, הרי ידע להעריך את מדעי הטבע ואף מצא סמוכין בין הבנה עמוקה בתורה שבע״פ ובין הבנת החכמות החיצוניות. ברוח זו היה ר׳ שמשון שלם גם עם בן־דור אחר, החכם ר׳ ברוך משקלוב, מתלמידי הגר״א, שעשה הרבה למען הפצת ספרי מדע בין יהודי ליטא ופולין.

מפרטים ביוגרפיים אחרים אנו למדים, שר׳ שמשון הכיר את „בעל־הפרדס״ בקניגסברג, כשחזר מהמבורג לליטא [219]. כאמור, איננו יודעים את שנת לידתו. אך לפי השערתנו המבוססת על כמה אירועים בחייו, הוא נולד בערך בתצ״ד—תצ״ו (1734—1736). (הביוגרף של משפחת „בעל־הפרדס״, ר׳ אפרים־מרדכי אפשטיין, מעיד בספרו „גבורות הארי״, שר׳ שמשון „מת ללא עת״, והוא נפטר בתקנ״ד. לפי תאור חייו ושילוב אירועיו הוא היה כבן ששים במותו). הואיל והוא למד ושהה בהמבורג עד גיל י״ז—י״ח, הרי הכיר בקניגסברג את „בעל־הפרדס״ ואף את ר׳ איצילי, שהיה עוד אז ע״י אביו, — בשנים תקי״א—תקי״ג בערך (1751—1753). כבר אז התרשם ר׳ איצילי מעלם זה, בן־גילו כמעט, שספג כמוהו מהליכות המערב. ר׳ שמשון כיהן בצעירותו כרב בשתי קהילות, בקא־ליסק (פלך מוהילב) ובקריסלאבקה (פלך וויטבסק) ששתיהן היו אז עוד בתחום פולין (לפני חלוקת פולין הראשונה). שנות רבנותו בשתי הקהילות הנ״ל הספיקו כבר להוציא לו שם כרב בלתי־רגיל, בנהייתו אחרי ספרים חיצוניים, — אך איש, ולרבות הגר״א, לא הטיל ספק באדיקותו ונאמנותו לערכי היהדות המסורתית. באמצע שנות הששים הוא ערך, אחרי התאלמנותו, נסיעה נוספת לאשכנז, למטרת רכישת ספרים. הוא ביקר שוב בהמבורג עיר־לימודיו וחנה בקניגסברג לראות את פני הרב דמתא, ושם נתקל שוב בר׳ איצילי, ששהה שם באחת מנסיעותיו המסחריות והמשפחתיות. הידידות שנת־

קשרה בין ר׳ שמשון ור׳ איצילי לפני כעשר שנים, נתחזקה הפעם ביתר שאת. שמו של ר׳ שמשון כבר הלך לפניו. ר׳ איצילי העריך כראוי את האברך, שהיה עכשיו אלמן כבן שלושים, רב גדול בתורה וחכמה, ומצא התאמה נפשית ורוחנית ביניהם. „בעל־הפרדס״ שם את עיניו לדבר בו נכבדות עם בת אחותו מסלונים. אך ר׳ איצילי כוון גם למטרה אחרת: בחזקת ראש הקהל, הוא כבר הועיד את ר׳ שמשון לאב״ד העדה בעתיד, עם עזיבתו או פטירתו של הרב דסלאנימא. וכך נתגלגלו הדברים, שר׳ שמשון נשא בשנת תקכ״ו (1766) את באֲשה, בת הפרנס ר׳ זאב־וולף מסלונים, שהיא בת־דודו של ר׳ איצילי. הידידות הנפשית ואחדות הדעות שבין שני האברכים התחזקה גם על ידי ההתקרבות המשפחתית. וכך היה, איפוא, ר׳ איצילי גינשפריקר שושבינו של ר׳ שמשון הן בנשואיו והן בהכתרתו כרב העדה. ואכן, מועד התמנותו לכהונה זו הגיע שלוש שנים לאחר כך, ובשנת תקכ״ט נתקבל לאב״ד ומ״מ (מגיד מישרים) בסלאנימא.

הוא הפתיע את יושבי העיר באוצר־הספרים שלו. ספריתו, שהעשיר אותה בלי הפסק, כללה גם כתבי־יד יקרים שרכש בנסיעותיו לערי אשכנז. היו לו ספרים יקרי־מציאות ביותר בתורה ומפרשים, וגם הרבה ספרים בגרמנית, יוונית ורומאית. על ערך ספריתו, שהיתה, מבחינת הספרות הפרשנית, כפי הנראה, המלאה ביותר בליטא, — מעידה העובדה, שהגר״א בעצמו נזקק לה, שכן הוא היה מבקש מדי פעם בפעם מר׳ שמשון לשלוח לו בהשאלה ספרים יקרי־מציאות, שאף בווילנה המעטירה אי־אפשר היה למצאם. ואשר לספרים חיצוניים, יש לנו עדותו של ר׳ שלמה מימון, שעוד בשבתו בימי נעוריו בנסוויז׳, בהתחלת שנות השבעים, הגיע אליו שמע האב״ד דסלאנימא, כי נהירים לו המדעים החיצוניים וכי אסף ספרי־מדע בלשון אשכנזית. המשכיל הצעיר מנסוויז׳, הצמא לחכמה ומדע, כיתת את רגליו בחורף והלך לסלונים לשאול מהרב כמה ספרים (ר׳ שלמה מימון מספר על זה באוטוביוגרפיה שלו) [220]).

מסתבר, שבעוד ר׳ משה לימא, האב״ד הראשון במעלה בתולדות הקהילה, הכניס את שם עדתו להיכל הספרות הרבנית־פרשנית, — הרי ר׳ שמשון, האב״ד השני במעלה — בדברי ימי הקהילה, הכניס אותה כעבור מאה וחמישים שנה לספירת ההשכלה, זו התנועה החברתית־תרבותית שקמה ביהדות ליטא ופולין. כמו זה אף זה, הנציחו את זכר סלונים בפרשיות חשובות של ההיסטוריה היהודית בליטא. כי אכן, בזכותו של ר׳ שמשון, מלאה סלונים תפקיד חשוב בתקופה הטרום־השכלתית, כאשר סימנים בולטים זעיר־פה זעיר־שם בתפוצות ליטא ופולין בישרו את התסיסה המתרחשת ברוחות כמה מהוגי דעותיה, רבניה ואישיה של יהדות זו.

הדגשתי: „זעיר־פה, זעיר־שם״, כי אכן תסיסה זו, במחצית השניה של המאה הי״ח, באה לידי גלוי ממשי ולידי ביטוי התחלתי רק במקומות בודדים, בקהילות ונקודות־ישוב ספורות, שנזדמנו לפי המקרה ובהשפעת יחידים גרידא לשמש כמשכני ההופעה של התסיסה הזאת. הערים והנקודות האלה נער יספרן: זמושץ׳ בפולין, ווילנה ושקלוב בליטא, — ועל ידה של זו האחרונה: אוסטייה, אחוזת ר׳ יהושע צייטלין, השר והטפסר, שפתח את שערי ארמונו לכל דורש תורה וחכמה כאחד.

באותן השנים, כשר׳ ברוך משקלוב, הפופולריזטור בשפת הקודש של גיאומטריה וטריגונומטריה, אנטומיה והיגיינה, התרוצץ בין ווילנה לשקלוב, מהגר״א לר׳ יהושע׳לי אוסטייר (הוא הוא ר׳ יהושע צייטלין), באותו פרק זמן שר׳ מנדל לפין תירגם את „תפארת־האדם״ לפרנקלין, — ארג ר׳ שמשון במעונו בסלונים את חוטי תכניותיו בדבר הפצת השכלה, חכמה ומדע בין המוני העם, — מתוך שלא רק שלא ראה כל סתירה בין הדת ובין ההשכלה „בת־השמים״, אלא גם מתוך הסכמה מלאה להשקפת ר׳ אליהו מווילנא, „שהתורה והחכמה כרוכות ירדו״, ושכל החסר ידיעות בחכמות חיצוניות במילא לוקה גם בידיעת והבנת התורה. כזו היתה השקפת „מבשרי ההשכלה״, ורק מציאותם, הגותם, פעילותם של „מבשרים״ אלה יכלה להוליד אחר כך, כעבור ארבעים־חמישים שנה, את תנועת ההשכלה בליטא, שהכתה שרשים כה עמוקים במשך כל המאה ה־19 בכל רחבי היהדות המזרח־אירופית. הנה כי כן היתה סלונים, בזכותו של ר׳ שמשון, אחד המרכזים היחידים של תסיסת „הבשורה״.

בסלונים גופא היתה, כמובן, ניכרת מאוד ההשפעה „המשכילית״ של האב״ד־המשכיל הזה. הרוח הנושבת מביתו של הרב, דרשותיו בבית הכנסת, המראה של אנשים מקרוב ומרחוק החונים על ספריתו, לא יכלו שלא להטביע את רישומם על יהודי העיר. עוד בשנת תקל״ז (1777), כשהופיע בברלין הספר הראשון בסדרת ספרי המדע לעם מאת ר׳ ברוך משקלוב, הריהו הספר „יסודי עולם״, חיבור במתימטיקה מאת ר׳ יצחק הישראלי, — נמצא כבר בסלונים „פרינומרנט״ לרכישת הספר מראש, — כפי שמעידה רשימת החותמים עליו (ויש לזכור, שהרשימה הזאת מכילה מעט מאוד שמות מליטא, ורוב חותמיו היו מגרמניה ופולין) [221]).

ההתענינות במתימטיקה צרופה, שגלה בשנת תקל״ז, 13 שנה אחרי תקנת ד׳ חוקת, ר׳ מרדכי בר׳ יעקב מסלונים (זה שם החותם על הספר); פינומן מפתיע זה על רקע הקהילה התורנית־למדנית של המאה ה־18, — מעיד כמאה עדים על התמורות שחלו, בהשפעת הרב, בסביבתו הקרובה. אפשר, איפוא, להניח, שבעצם גם בסלונים התקיים כבר אז חוג „משכילי״, שתקע יתדותיו לא רק בתורה אלא גם בחכמה, שבראשו עמד ר׳ שמשון ושכלל את ר׳ איצילי גינשפריקר, ר׳ מרדכי בר׳ יעקב הנ״ל, ר׳ אליעזר בר׳ יעקב גרייבר (פרטים עליו — להלן) ועוד כמה ממקורבי הרב.

אם כי סלונים לא הקימה אסכולה ומרכז להשכלה כמו שקלוב או לא שיכנה בתוכה בית־מועד לדורשי חכמה כמו אוסטייה, — הרי מכל מקום הקרין ר׳ שמשון את דעותיו למרחקים, ולאורו הלכו גם גדולי המשכילים של דורו. אמנם, שמו של ר׳ שמשון איננו כרוך בסדרת ספרים או תרגומים „שיצרו היסטוריה״, כמו ר׳ ברוך משקלוב. אכן ידוע לנו בוודאות שר׳ שמשון חיבר גם ספרים ולא רק בפרשנות תורנית, אלא גם באותן החכמות החיצוניות, שאת נחיצותן לעם הוא כל־כך היטיב להדגיש, אלא שחיבורים אלה לא ראו אור בגלל הסיבה שתתברר להלן. אבל שמו של ר׳ שמשון קשור בתקופת „הבשורה ההשכלתית״ בעטייה של תעודה קצרה אך רבת־תוכן, בחינת מיעוט המחזיק את המרובה, שהונצחה בהיסטוריה של תנועת ההשכלה ממש כמו ספרי

ר׳ ברוך משקלוב, — הריהי ההסכמה המרעישה שנתן לספר „אוקלידס״ של ר׳ ברוך בשנת תקל״ח (1778) [222].

ההסכמה, שניתנה בסלונים ומקום כהונת המסכים חתום עליה, מהווה תעודה כל־כך חשובה בתולדות ההשכלה, שכל חוקרי הזרם הזה מהבחינות ההיסטורית והספרותית כאחד מצטטים אותה ומדגישים חשיבותה כאות הזמן וכאתחלתא של שלב חדש בהשתלשלות ההיסטורית והספרותית. הם עומדים על ערכו של ר׳ שמשון כחלוץ־ההשכלה ומעלים על נס את הצורה והתוכן של ההסכמה ומביעים התפלאות והתפעלות ממנה.

(יצוין, אגב־אורחא, שאף אחד מחוקרים אלה לא הגיע בעיוניו הכלליים לידי מחקר מעמיק יותר על השפעתו המקומית של ר׳ שמשון בעיר־מושבו גופא, ועל התפקיד שמלאה סלונים באופן זה בתולדות אותה התנועה. היעלמות זו גם מובנת ומוצדקת, מאחר שכל החוקרים הללו עמדו בעבר־דותיהם על האספקלריה הכללית, מבלי להיכנס לפרטים מקומיים. מחקר פרטי זה על המקום שסלונים תופסת, בזכותו של ר׳ שמשון, בתולדות התנועה הטרום־השכלתית, נעשה כאן בפעם הראשונה, והאכסניה הייחודית־סלונימאית מחייבת לכך).

ברי לנו כעת, שכאשר, עם סיום תרגומו של „אוקלידס״, פנה ר׳ ברוך משקלוב להגר״א, בעברו בטבת תקל״ח מברלין דרך ווילנה, בבקשת הסכמה לספרו, — הפנה אותו הגאון לר׳ שמשון, כלאישיות הרוחנית בליטא המוסמכת ביותר להסכים על חיבורים מעין אלה. כידוע, זה היה הגר״א שהמריץ את ר׳ ברוך לעסוק בהעתקות ותרגומים של ספרי־מדע לועזיים, וגם „אוקלידס״ בוצע לפי המלצתו המפורשת, — וזה היה בעת פגישתם הנ״ל בווילנה, שהגר״א השמיע באזני איש־שיחו את המימרא שר׳ ברוך פירסם אותה בהקדמתו לספר, ושמאז צוטטה פעמים אין־ספור כעין „אני מאמין״ נוסף של הגר״א: „כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משאר החכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה״. — אך למרות זה שהגר״א בעצמו חיבר ספרי־מדע (כגון החיבור „איל משולש״ על אלגברה, גיאומטריה וטריגונומטריה), — בכל זאת מצא את ר׳ שמשון מוסמך ומתאים יותר להסכמה כגון דא.

גם ר׳ ברוך משקלוב לא גשש כסומא בארובה בחיפושיו אחרי הסכמות; לא בהסכמות סתם הוא היה מעונין, אלא בהסכמה המוסמכת והמשפיעה ביותר מבר־סמכא, ומליטא דווקא, — שכן הסכמות מרבני אשכנז והולנד לא חסרו לו, — שבד בבד עם סמכותו התלמודית יהי גם בר־סמכות בחכמות אלה שהספר עוסק בהן ובתפיסת־עולם שהספר מסייע לה. ומכל מאות הקהילות בתפוצות ליטא דאז, שתפסה עדיין את כל שטח רייסין, מכל מאות הרבנים והוגי הדעות של היהדות הליטאית המסועפת הוא בחר רק בר׳ שמשון בר׳ מרדכי האב״ד דסלאנימא. גם מהכותרת שנתן ר׳ ברוך להסכמת ר׳ שמשון ניכר, שהוא העריך כהוגן את המזיגה הנפלאה של תורה והשכלה, שבאה לידי ביטוי באב״ד הסלונימאי. הוא הגדיר אותה כדלקמן: „הסכמת הרב המאור הגדול הגאון המפורסם החכם הכולל כמוהר״ר שמשון נר״ו אב״ד דק״ק קאליסק וכעת יושב על כסא ההוראה בק״ק סלאנימא יע״א״. — „המאור הגדול״ הוא מונח מקובל ביותר בספרות הרבנית לציון המופלגים בתורה, בעוד הכנוי „החכם הכולל״ הוא תואר נדיר באותה הספרות והשמור לחכמות אחרות, „כוללות״, חיצוניות.

אחרי פגישתו עם הגר״א בטבת תקל״ח, — שמע, איפוא, ר׳ ברוך להוראת הגאון והוא העביר לר׳ שמשון „במגלת ספר כתוב״ את כתב־יד ההעתקה של „אוקלידס״, כפי שר׳ שמשון מעיד על זה בהסכמתו במפורש. ר׳ ברוך ביקש ממנו להביע את דעתו על החיבור („מה הוא אומר מזאת המלאכה״), והוא גם מודיעו, שעוד ידו נטויה ובדעתו להעתיק את כל הספר (שכן „אוקלידס״ של ר׳ ברוך מהווה רק תרגום חלקי של הספר במקורו). ההסכמה ניתנה בסיון תקל״ח, כלומר כחמישה חדשים מאז ביקורו של ר׳ ברוך אצל הגר״א בטבת אותה שנה.

גדולתה של הסכמת ר׳ שמשון היא בכך, שככל רעיון או אידיאה חלוצית העוברת לפני המחנה וככל דבר־בשורה, היא צועדת קדימה ברוחה, בתפיסתה ואף בסגנונה, במאה שנים, לכל הפחות, ביחס לזמן שבו ניתנה. ואכן, כה יאמר עליו אחד המבקרים, מאה ועשרים שנה אחר־כך, ב־1899: „מהסכמת הרב בעיר סלאָנים על „אוקלידס״ אפשר להבין הרבה ממצב־הרוח שבדור ההוא... הרי דברי ההסכמה נאמרו זה כמאה ועשרים שנה. הסגנון הוא סגנון משכילי הדור העבר, ולולא נדפס הספר בעת ההיא, כמעט ולא האמננו למראה עינינו... דברי הגר״א המעוררים את אהבת החכמה פעלו את פעולתם בערי ליטא, ור׳ שמשון הרים את קולו גלוי לכל באהבת החכמה באופן נעלה מאוד, וענה לעומת הגר״א בקול רעש גדול על דבר תועלת החכמה ורואה בהעתקת ספרי חכמה ללשון הקודש מעין תשועת ישראל״ [223]).

גם בן־ציון כץ מדגיש, שמפתיעה ההקבלה בין דברי ר׳ שמשון לדברי המשכילים מסוף המאה ה־19. ר׳ ש. י. פין מוצא לנכון להדגיש את ערכו של ר׳ שמשון מבחינת האפולוגטיקה של ההשכלה ומקומו בתולדות תנועה זו: „ובליטא מצאנו את הרב הגאון החכם ר׳ שמשון בר׳ מרדכי האב״ד דסלאנים, אשר מהסכמתו על ספר אוקלידס נראה כוחו בחכמת הלימו־דיות שלמד בספרי חכמי העמים בלשונותיהם ותשוקתו הגדולה להיות החכמות האלה מתפשטות בישראל״ [224]).

הארגומנטציה העיקרית בהסכמת ר׳ שמשון חופפת את הקו־השני הרעיוני המלווה את האידיאולוגיה ההשכלתית מהגר״א ועד אחרון המשכילים שבסוף המאה ה־19; הריהי — הרגשת הנחיתות של נציגי־עם המפגר בהשכלתו לעומת העמים הנאורים, שכל הישגי המדעים נהירים לחכמיהם, — נחיתות הנובעת מההתגרות של חכמי העמים בהמוני ישראל לאמור, שאכן „חכמתם נסתרה״; וכתוצאה מתסביך־נחיתות זה: השאיפה הכבירה לפתוח במירוץ על הקניית השכלה לעם, בכדי לסתום את פיות המקטרגים והמשטינים.

הרי כה דברי ר׳ שמשון, האומר, בין היתר: „...ברוך טעמך גם ברוך יהי׳ וישא ברכה. ויישר כוחך ששברת מלתעות עוול לא ידע בושת גוי עז־פנים פוער פיו לבלי חוק על אחינו בני ישראל בני אל חי שנאמר עליהם רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, לאמור: אבדה חכמה מבנים, איה איפה חכמתכם ובינתכם לעיני העמים? — ועד מתי יחרף צר? כי עתה לא יבוש יעקוב ותמלא הארץ דעה כמים לים מכסים. ואף כי קטן יעקב ודל הוא, זה הקטן גדול יהיה ובעתה יחישנה. חיש מהר בדפוס כיון יעשנה ולהדפיס מה שיעתיק מחכמת הלימודיות הכתובים בכל לשון ללשוננו הקדושה, כי היא אבן

הראשה. ותשואות חן חן לו, וזה כל פרי הסר חטאת אשר גואלנו. כאז יסיר משה (רבינו הרמב"ם) את הסרה הזאת אשר דברו סרה המתלוננים על עדת בני ישראל, וכאז כן עתה לו הואלנו לחבר ספרים ומאמרים הנאמרים באמת ובצדק. אמרי פי המדבר פה סלאנימא ערב־שבת קודש יום טר"ב בחודש השלישי לצאת ב"י מארץ מצרים... בשנת „ופדויי יהוה ישובון ובאו בה". הקטן שמשון בא"א מוה"ר מרדכי זללה"ה". (הגימטריא הנ"ל של השנה היא — תקל"ח).

פרק יג

מושל העיר הנסיך אוגינסקי כמשכיל בנוסח פולין. — ארמונו בסלונים מרכז מדע ואמנות. — סלונים כמרכז לתרבות והשכלה פולני. — האב"ד ר' שמשון והנסיך אוגינסקי. — שני משכילים בפונדק אחד. — נטיר תיהם ההומניסטיות המשותפות. — השפעתו האפשרית של אוגינסקי על נסוח ההסכמה.

מאין הגיעו לו לר' שמשון דברי הקנטור של המלעיזים? איפה הוא נתקל ב„גוי עז פנים" זה, הפוער פיו לבלי חוק לאמור: „אבדה חכמה מבנים, איה איפוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים?" — האם היה לו מגע במישרין עם חכמי או שרי העמים, או פגישות וויכוחים כאלה, שיכול היה להתרשם מהם באופן כל־כך ריאלי וממשי? — מסגנונו ולשונו אפשר לדון, שהקטרוג של המקנטרים, המצביעים על חוסר השכלה של המוני ישראל, כפי שהתבטא בהסכמתו, — הרי היה לגבי ר' שמשון לא בבחינת שמועה גרידא, אלא התרשמות אישית מפי בני־פלוגתא מבין הגויים, שנתקל בהם בחייו. פגישות כאלה יכלו להזדמן לו, כמובן, עוד בערי אשכנז, המבורג, קניגסברג וכו'.

ברם, פרט אחד מזדקר לעין: שנת ההסכמה היא מתקל"ח, תשע שנים מאז שנתקבל בתקכ"ט בסלונים כאב"ד הקהילה. אין זה, כמובן, אלא מקרה, שכשנתים אחרי שר' שמשון הוכתר כרב־העדה, התישב בסלונים ישיבת־קבע הנסיך מיכאל־קזימיר אוגינסקי, אדוני העיר והסטארוסטה שלה. אחרי הרפתקאותיו הצבאיות בשנת 1771, שבה העמד בראש הכוחות הפולניים שהתמרדו ברוסים, ואחרי שנחל כשלון חרוץ כמצביא וכאיס־טרטגן, — הוא גמר אומר לפנות עורף לאליל־המלחמה ולהתמסר ל„מוזות" בנות השמים. לתכלית זו הוא השתקע בסלונים, בה בנה את ארמונו והפך אותו לתלפיות של אמנות ומדע. מדברי ימי פולין של התקופה ההיא ידוע, איזו אישיות רחבת־אופק, צמאת מדע והשתלמות, היה הנסיך המשכיל הזה. הוא מילא, במחצית השניה של המאה ה־18, תפקיד נעלה „באירופאיזציה" של פולין, אשר הוותה מעין „תנועת־השכלה" פולנית שהתמרדה בסכולסטיקה והקפאון של צורות החיים הפולניים מימי הביניים. מקום פעולתו „המשכילית" של אוגינסקי היה סלונים. הוא פעל בכל השטחים, הפיץ מדע וטפח בכל צורות האמנות. הוא הפך את סלונים לאחד ממרכזי התרבות הפולניים העיקריים שבליטא; מתוך שאיפה להפיץ השכלה ברבים, הוא הקים בעיר בית־דפוס פולני. הוא גם יסד בסלונים היכל־אופירה למופת ואסכולה של באלט, והביא לעיר צוות זמרים ורקדניות מאיטליה. בהיותו איש־השכלה קלסית ואירופית־מודרנית כאחד, הוא היה גם — משורר, צייר, מלחין לעת־מצוא! הוא כתב סיפורים, אגדות, סטירות, פזמונים; חיבר לחנים ופולוניזות, — ומיטב סופרי פולין בני־דורו (נארושביץ', ניימצביץ', וונגיירסקי ואחרים) גומרים את ההלל על מפעליו התרבותיים [225]).

אך ידוע לנו כמו־כן, שיחסו ליהודי סלונים עירו היה נעלה וללא רבב. הוא הוא שעמד ליהודי העיר נגד ההתגרויות של העירונים הנוצרים, והוא הוא ששיתק את המועצה העי־רונית האנטישמית, ביזמו את חיסול החוקה המגדבורגית בסלונים בשנת 1774, — ובכך ניטל העוקץ מ„המישצ'נים" ונחלשה השפעתם על עניני העיר.

וכך נזדמנו, איפוא, לפונדק אחד ובעת ובעונה אחת, שני המשכילים, בני גיל אחד בערך (אוגינסקי נולד ב־1728, ור' שמשון ב־1734—1736 בערך), שני אישים הרחוקים כל־כך אחד מרעהו, ועם זה קרובים בנטיותיהם ההומניסטיות: „המשכיל" ואיש־האשכולות הפולני, ספרא וסייפא בנוסח אציל פולני, מושל העיר הנסיך קזימיר לבית אוגינסקי, — ולעומתו שכנו „המשכיל" היהודי, אוהב ספרים ומדע, האמון על לשונות אירופיות וחניך המערב, ושהוא גם הרב דמתא בעיר חסותו של הנסיך, — ר' שמשון בר' מרדכי!

אמנם, אין לנו כל עדויות על פגישות או מגע ישיר בין שני האישים. אך נוכח עובדת מגורי שניהם במקום אחד ובזמן אחד, ממש בכפיפה אחת, במרחק של כמה מאות מטרים אחד מהשני (כי הארמון של אוגינסקי היה רק במרחק של כמאה וחמישים מטר בקוו ישר מבית הכנסת הגדול), — הרי לא יתכן, שלא הכירו האחד את השני, מושל־העיר את הרב וראש הקהל. ובלי־ספק מגעם חרג מגדר היחס מגבוה של פיאודל פולני לרבנים ולראשי העדות היהודיות שחנו בצלו, שברובם גם לא שלטו בשפת המדינה. במקרה דנן, זו היתה בלי־ספק שפת אשכנז אשר שניהם ידעוה על בוריה, — ששימשה מפתח לחלוף־דעות בין שני המשכילים האירופיים, אשר השכלתו של כל אחד מהם מסוסגנת בגוונים מיוחדים לו, לדתו, לחינוכו ולעברו, — אך שהצד השווה שבהם הוא — השאיפה להרחיב את הדעת, להגביר חכמה, „למלא הארץ דעה"... ואוגינסקי, איש־הספר והתרבות, מחבר ומדפיס, העריך, בלי־ספק, כהלכה את איש־שיחו שידע גם הוא, כמוהו, לכונן בסלונים מעין מרכז להשכלה, באצרו בה ספריה למופת מפור־סמת בכל ליטא, אשר נצטרפה כנכס תרבותי לעיר, נוסף לאופירה ולבית־הוצאת הספרים שלו.

אפשר, איפוא, להבין, — וזה מתקבל מאוד על הדעת, — כי בפגישותיהם ובשיחותיהם העלה אוגינסקי, הדורש טוב ליהודים, את מצב־ההשכלה של המוני ישראל, שאותם הכיר היטב לא רק מסלונים, אלא מהרבה מקומות בפולין וליטא,

בהן פעל שנים ארוכות כהטמן רבתי של ליטא, כמדינאי וכמצביא. אפשר להניח, שהביע בשיחותיו תרעומת על פיגורם והיכלאותם של המוני היהודים בגיטו רוחני וייסר אותם, תוך כדי שיחה, על הינזרותם מההשכלה, מלימוד לשונות וחכמות־חוץ. וכך מסתברים דברי ר׳ שמשון, המצטט את הגוי המקטרג לאמר: „אבדה חכמה מבנים, איה איפוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים?״ — ומבחינה זאת רשאים אנו לראות את הסכמת ר׳ שמשון, לאור השפעת מקום־שבתו וסביבתו, גם „כיצירה סלונימאית״ במידה מסויימת. אוגינסקי ור׳ שמשון הוסיפו לשבת בסלונים בכפיפה אחת עד התחלת שנות התשעים, כלומר הם ישבו בצוותא באותה העיר במשך כעשרים שנה.

פרק יד

ר׳ שמשון חד בדורו בבחינת המסורה. — ר׳ יהושע צייטלין ור׳ חיים מוולוזין בסלונים. — השפעת הגר״א. — תלמידי־החכמים בסלונים בזמנו של ר׳ שמשון. — אביו זקנו של ר׳ חיים־זליג סלונימסקי. — ר׳ אליעזר בר׳ יעקב גרייבר. — השגחת ר׳ שמשון על מוסדות הצדקה. — פתיחת בית הקברות דרחוב רוז׳נוי. — ר׳ שמשון כדרשן. — אמרות הכנף שלו. — שריפת ספריתו. — הטרגיזם בשנות שבתו האחרונות בסלונים. — עזיבתו את העיר. — ערכו בתולדות הישוב.

דמותו המופלאה של ר׳ שמשון היתה לוקה בחסר, לו העלינו רק את „חלוציותו״ בבשורת ההשכלה אשר בפיו. נאמן לעיקר, ש„התורה והחכמה כרוכים ירדו״, הוא קיים גם את „הצד השני״ של המטבע, והיה מגדולי התורה בדורו. הגר״א החשיב מאוד את בקיאותו וראה אותו כחד־בדורו בבירור גירסאות המסורה בש״ס. לפי ידיעה מהימנה, באו ר׳ יהושע צייטלין ור׳ חיים מוולוז׳ין לבקר את ר׳ שמשון בסלונים בשליחות הגר״א לשם בירור גירסא מפוקפקת של המסורה[226]. בכמה חידושי־תורה שלו וכן בהסכמה אחרת על ספר תורני בולטת בקיאותו וחריפותו כאחד.

בימי ר׳ שמשון התבלטה והתגלפה סופית דמותה של סלונים הליטאית־למדנית. השפעת הגר״א נתנה את אותותיה בשיטת־הלימוד; סלונים „הלומדית״ היתה מבצר של הגר״א ור׳ שמשון כאחד. סלונים מנתה אז כמה וכמה מופלגים בתורה. בבית־דין של ר׳ שמשון היה ר׳ איצילי גינשפריקר, הפיקח והמעורב בין הבריות, משתתף כדיין בכל ענין קשה. בין תלמידי־החכמים בתקופת ר׳ שמשון יש להזכיר את ר׳ נחום גרייבר; ר׳ זאב־וולף, חותנו של ר׳ שמשון; בנו ר׳ מרדכי, גיסו של ר׳ שמשון; ר׳ ישעיה הלוי אפשטיין, בנו של ר׳ דוב־בער, אחיו של „בעל־הפרדס״ (הוא היה מכונה בפי העם ר׳ „ישעיה׳לי הרודנר״, ואגדה עממית יפה קשורה בשמו; הוא נפטר בסלונים בתקס״ז); ר׳ שמואל, אחיו של ר׳ ישעיה׳לי הרודנר״ (שהיה „צדיק וירא־שמים ולא הכיר צורתא דמטבע מעולם״; נפטר בתקע״ו); ר׳ בישקא, למדן מופלג (בנו ר׳ יעקב, המכונה „יאַנקעלע סלאָנימער״, שהתחתן בסוף שנות התשעים באחד מראשי הקהל בביאליסטוק, היה אביו של ר׳ חיים־זעליג סלונימסקי); וכן ר׳ אליעזר בר׳ יעקב, חתנו של ר׳ נחום גרייבר הנ״ל, שהתפרסם אחר־כך בחיבורו „משנת דר׳ אליעזר״ על הש״ס[227].

ר׳ אליעזר זה, שממנו הסתעפה משפחת גרייבר הענפה וכן המשפחות בשם „סלאנים״ שהתפזרו בערים שונות ברייסין וכן בארץ־ישראל, נולד בפינסק בשנת תק״ד וקיבל סמיכות עוד בעיר־מולדתו. הוא התאלמן בנעוריו ועבר לגור לסלונים, בשאתו את בתו של ר׳ נחום גרייבר לאשה (מכאן — גם שם־משפחתו של ר׳ אליעזר). בהקדמתו לספרו „משנת דר׳ אליעזר״ הוא מספר, שבצעירותו הסתופף גם הוא בצלו של ר׳ יהושע צייטלין באוסטייה (ואכן, בהקשר עם כך, יש לציין, שר׳ יהושע׳לי אוסטייר הסכים אחר־כך על חיבורו של ר׳ אליעזר). מכאן משתמע, שגם הוא נמנה בשנות צעירותו על חבר דורשי החכמות ו„מרחיבי־הדעת״ של אוסטייה וסלונים. הואיל והתקשרותו עם אוסטייה לא יכלה לחול בשנות שבתו בפינסק, — שכן תולדותיו בעיר־מולדתו ידועים לנו, — מסתבר, ש„המשפיע״ והממליץ עליו בפני ר׳ יהושע, אחרי שהשתקע כבר בסלונים, היה ר׳ שמשון בעצמו. ר׳ אליעזר גרייבר היה, איפוא, ממקורבי האב״ד ושלם ברוחו אתו, הן לתורה והן לחכמות חיצוניות.

בשנים בהן ישב ר׳ שמשון בסלונים התלקחה המערכה בין החסידים והמתנגדים. כפי שנראה בפרק הבא, היתה סלונים לאחת הזירות החשובות של התכתשות זו. ההתקפות והחרמות שיצאו מווילנה בהשראת הגר״א, כשהן מומלצות גם לרבני קהילות ליטא, מצאו בר׳ שמשון את אחד התומכים הנמרצים במלחמתו של הגר״א בכת „המינים״ החדשה.

ר׳ שמשון היה גם פעיל במוסדות הצדקה והחסד. מאחר שהתרחבות חברת „בקור־חולים וגמילות־חסדים״ ומסירת כל מפעלי הצדקה לידיה, בהסכמת הרבנות וראשי הקהל, חלה בשנות השבעים־שמונים, — הרי הוא הוא האב״ד שטיפל והסדיר והשגיח על פעולות החברה, לא מן־הנמנע, שהוא גם יזם את בחירת ומינוי „הרודף הנעלם״ של החברה. בימיו, בשנות השבעים, נפתח בית הקברות החדש, על גבעה נרחבת בקצה רחוב רוז׳נוי. בבית־הקברות דיורדזיקי שתפס שטח מצומצם, השתמשו, איפוא, למעלה ממאתים שנה (ובמשך כל הזמן הזה הוסיפו, בפרבר שמעבר לנהר, להשתמש גם בבית־הקברות העתיק דזמושצה). בית־הקברות דרחוב רוז׳נוי היה השלישי והאחרון של קהילת סלונים, שכן השתמשו בו עד עצם ימי השואה בדורנו.

ר׳ שמשון היה גם „המגיד־מישרים״ של הקהילה. במשך למעלה ממאה שנה אחריו עוד סופר בסלונים על דרשותיו החוצבות להבות אש. הדמיון העממי רקם על רקע דרשותיו

אגדות שנמסרו מדור לדור. כותב הטורים האלה עוד שמע מזקני הדור האחרון ספורים נלהבים על דרשותיו. יש לנו עדות מוסמכת, שכמה מהסיפורים האלה מצאו להם הד בפנקס הקהל, בו נרשמו בהתחלת המאה ה־19 (אותו פנקס נשרף בשריפת תרמ״א). אגדה אחת על דרשתו בבית המדרש הגדול „דחומה״, שתום עממי שורה עליה, נשמרה בידינו [228]).

ר׳ שמשון היה גם שנון וידע להשיב כהלכה באמרות־כנף. בסלונים נמסרו מפה לפה גם אמרותיו השנונות והחדות בשיחותיו עם ר׳ יהושע צייטלין ור׳ חיים מוולוז׳ין (כמה מהן רשמתי מפי זקני הדור). עליו גם סופר, שכשלושים שנה לאחר עזבו את סלונים, כשהמגיד המפורסם של העדה ר׳ יהודה־לייב אדל, בעל ה„אפיקי־יהודה״, דפדף פעם בפנקס הקהל בנוכחות ראשי העדה, הוא מצא תקנה אחת וחתום עליה: „וחם השמש ונמס״ (פסקא מספר שמות, פרשת בשלח, פרק ט״ז, פסוק כ״א). התקשו כל הנוכחים להבין את פשר החתימה הסתומה הזאת, עד אשר בעל „האפיקי יהודה״ פענח את הנוטריקון שלה לאמור: וחתמתי מטה הקטן שמשון מסלאנימא״[229]).

נגזר היה על ר׳ שמשון שלא למצות את רבנותו עד תומה בקהילה שבה נקשר. הילה של נסיבות טרגיות חופפת את שנותיו האחרונות בסלונים. הוא נתנסה באסון גדול שפגע בצפור־נפשו, הלא היא ספריתו, מחמד לבו ומזון כל רוחו... באחת מהשריפות השכיחות בעיירות עם בתי העץ וגגות הקש של הזמנים ההם, נשרף ביתו וכל אוצר ספריו וכתבי־היד, ולרבות חיבוריו, שעוד התעתד להוציאם בדפוס. צערו היה כל־כך עמוק שמאן להנחם. לפי סיפור־עם, הכילה ספריתו כתב־יד מופלא מימי הביניים, שרכש באחת מנסיעותיו באשכנז, בשם: „בשמת בת שלמה״. לפי אותה המסורת הוא ספד בבית הכנסת הגדול לספריו ובכה בקול מר: „בהגיגי תבער אש״, — בהתכוונו לחיבוריו [230]). מאז התהלך רצוץ וקודר והשבר כולו. מרוב צערו וכאבו, לא עצר כוח עוד לשבת בסלונים. הוא הוזמן לקניגסברג לשבת על כסא הרבנות של דודו „בעל־הפרדס״ ועבר לשם. יתכן, שהיה זה שוב שירות של מיטיבו, שאר־בשרו וידידו ר׳ איצילי גינשפריקר, שכשם שהיה שושבינו להשתקעותו בסלונים, כן רצה להקל על מכאובו ולהשכיח אותו מצרותיו, בהציעו אותו כרב בפני ראשי קהל קניגסברג, אשר המשיכו להתיחס לר׳ איצילי כלבר־אבהן ויועץ בר־השפעה.

איננו יודעים באיזו שנה עזב ר׳ שמשון את העיר. הסכמתו האחרונה מסלונים על ספר „מרגליות התורה״ מר׳ צבי הירש מסמייטיץ׳ היא משנת תקמ״ז (1787) [231]). יש להניח, ששריפת ספריתו היתה אחרי תקמ״ז, כי בהסכמתו הנ״ל אין זכר לכך, ומכיון שאבלו על ספריו היה כ״כ רב, מן הדין שהיה מעלה את זכר האסון, לו קרה לפני זה. מאידך ידוע, שהגיע כבר לקניגסברג חולה ושבור, וכהונתו שם היתה קצרה מאוד („ולא היה שם משך רב״ — לפי דברי בעל „הגבורות ארי״). הוא נפטר „בלא עתו״ (לפי בטוי אותו המקור) בי״ג אייר שנת תקנ״ד (1794). מהדברים הנ״ל אפשר להסיק, שכיהן בקניגסברג שנה—שנתיים ושעזב, איפוא, את סלונים בתקנ״א־תקנ״ב (1791—1792). כלומר, שרבנותו הסלונימאית ארכה כ־22—23 שנה.

חידושי תורה שלו הובאו בספר „זכרון יעקב״ להרב ר׳ יעקב אבד״ק בויסק, בספר „תולדות אדם״ מאת ר׳ יחזקאל־פייבל מ״מ דק״ק ווילנא; וכן דרוש של הספד עליו נמצא בספר „הילל בן שחר״ מאת ר׳ הלל מ״מ דק״ק ראצקי [232]).

שמו גם ינון בספרי ההיסטוריה של תנועת ההשכלה וספרות דורו.

רשאים אנו לקבוע, שאחרי ר׳ משה לימא, — ר׳ שמשון הנהו האישיות המזהירה ביותר בתולדות הישוב בסלונים, ויד ושם לו גם בתולדות היהדות הליטאית בכללה.

פרק טו

הרוחות מדרום־מזרח וממזרח. — התפשטות החסידות בעיר. — הרקע הרוחני־מוסרי המקומי. — סלונים כמבצר מתנגדי. — סיפור המעשה על ביקור ר׳ דוד׳ל מיקולייבר בסלונים. — מלחמת המתנגדים והחסידים וההדים בסלונים. — הכרזות החרום על החסידות משנת 1781 בזלבה. — ר׳ בנימין זאב מסלאנימא ור׳ יוסף מנעמירוב. — הספר „וכוחא רבא״ כמסמך לתולדות החסידות. — אותו הספר כתעודה סלונימאית על החסידים המקומיים. — ספור תמים של חסיד איש־סלונים. — כתבי המתנגדים והחסידים והפצתם בעיר. — מקור סלונימאי לספרות הפולמוסית. — החסידות החב״דית בעיר. — טרגדיות משפחתיות בעקבותיה. — השטיבל הליובאוויטשאי. — הרבי מליאכוביץ׳ והשפעתו בסלונים.

בעוד נצני ההשכלה פורחים בבית הרב ר׳ שמשון ובחוג המצומצם של מוקיריו ותמימי־דעים אתו, פשטה בקהילה הקטנה סערת רוחות אחרת, שזעזעה רבים וכן שלמים מבני העדה, סערה שהתנשאה מדרום־מזרח: מיזיבוז׳ ומזריץ׳, ואחר־כך ממזרח: ליאדי—ליובביץ׳. אמנם, יש לתמוה על זה, שקהילה קטנה, שמנתה בתקופה ההיא בס״ה כאלפים נפש, „פרעה את המס״ שלה ביד רחבה לכל התנועות שהתסיסו כבר אז את היהדות במזרח־אירופה; היא השתתפה בהן בשיעור יותר ניכר מאשר בהתאם לגודל הישוב. כמו באתחלתא דהשכלה, כן גם בשלביה הראשונים של החסידות, ובעיקר במערכה שהתלקחה עליה בין מצדדיה ו„מתנגדיה״, — השתתפה סלונים במידה גדולה ותפסה מקום חשוב מאוד הן במספר נפשותיה שנתפתו לתנועה והן בהתנגדות הקשה והקנאית שעוררה „הכת״ החדשה.

סימני התפשטות החסידות בסלונים והסביבה מאז קומה באמצע המאה ה־18, אנו רואים עוד בימי הבעש״ט[233]).

החסידות בליטא נפוצה במיוחד על ידי תלמידיו וחסידיו של המגיד ממזריץ׳. ברשת החסידות ניצודו נפשות רבות אף מחוגי הרבנים והלומדים, עד כדי־כך, ש„האש" אחזה אפילו ביוצא חלציו של „בעל־הפרדס": בעוד ר׳ איצילי גינשפריקר היה כולו נתון להשפעת הגר"א ור׳ שמשון, — הרי אחיו ר׳ מאיר־אברהם, האב"ד דמוש חדש, כבר נטה במקצת לחסידות וקיבל בביתו בכבוד רב את ר׳ ישראל מפולוצק, תלמידו של המגיד ממזריץ׳[234]).

על הרקע הרוחני, מוסרי וכלכלי, שעליו נארגה התנועה החדשה בליטא, דובר ונכתב הרבה במקורות הכלליים לתולדות החסידות, ואין זה מענינו כאן אלא לייחד את הדיבור על השתלשלות התנועה וההתנגדות לה בסלונים וסביבתה. לשם הבנת הרקע המקומי יצוין, איפוא, שבשנות החמשים—ששים של המאה ה־18, היתה סלונים והסביבה, ככל יהדות ליטא, נתונה בעיצומו של המשבר המוסרי־רוחני, אשר בא כתוצאה של מאה ולמעלה שנות פרעות, רדיפות וגזירות ומצוקה כלכלית (החל משנת ת"ח ואילך). אשר לעשרים וחמש השנים של תקופת אוגינסקי, השנים תק"ל—תקנ"ה, הרי אז כבר הצליחה החסידות בסלונים, במידה מסוימת בשכבות העממיות ובין בעלי־המלאכה, כמשקל נגדי ללומדות הנוקשה שמשלה בכיפה בין „אלופי רוזני" הקהל.

ואמנם בעיני מחוללי החסידות הופיעה סלונים כבר בשנות הששים—שבעים כעיר מתנגדית־ליטאית עקשת, מעין אגוז שקשה לפצוח ע"י מצדדי הכת החדשה. אופייני להלך־רוח זה ולדעה זו על סלונים בעיני החסידים הראשונים הוא סיפור המעשה החסידי הנלבב על ביקורו של אחד מתלמידי הבעש"ט ר׳ דוד׳ל מיקולייבר בסלונים, על הרפתקאותיו בבית ראש הקהל שבו התאכסן והתנגשותו עם מגיד מתנגדי. מעשיה עממית זו, הכלולה באחד האוספים הראשונים של ספורי חסידים ושבה מופיעה סלונים, כאחת הקהילות הליטאיות המעטות מאד, המוזכרות בכלל בסיפורי הבעש"ט, מעידה כבר על המקום שתופסת סלונים בפולקלור החסידי הראשוני[235]).

אך כגודל הצלחת „הכת", — כן העמיקה ההתנגדות החריפה. מלחמת הקודש הוכרזה, כידוע, בווילנה. ההתקפה הראשונה מטעם הגר"א משנת תקל"ב (1772), שבה הוכרז החרם הראשון, התקיימה שלוש שנים אחרי הכתרתו של ר׳ שמשון בסלונים. עקב ביטולו של „ועד מדינת ליטא", שפוזר שמונה שנים לפני כך, בתקכ"ד, — שוב לא היתה אפשרות לפרסם ולהוציא לפועל חרם כל־ליטאי, והיה כורח להכריזו בכל קהילה לחוד, ולשם כך נשלחו שליחים ע"י הגר"א וראשי עדת ווילנא לקהילות ליטא. ר׳ שמשון, כתמים־דעות מוחלט של הגר"א, היה בלי־ספק אחד הרבנים הליטאיים, שקיים את הוראת הגר"א הלכה למעשה (אם כי ידיעות מפורטות על כך לא שרדו לנו). בגל ההתקפה המחודשת שהתקיימה בתקמ"א (1781), לקח ר׳ שמשון חלק פעיל ביותר: הרי „המטה הראשי" של ההתלקחות האנטי־חסידית החדשה ישב ממש על־יד העיר, — בזלבה! — כי זאת יש לדעת, שאחרי שפוזר „ועד מדינת ליטא" עוד התקיימו במשך שנים רבות ובאורח אינרטי וועדים בלתי־רשמיים של רבני ואלופי הקהילות הראשיות, כמובן בלי ידיעת הרשות. במשך של כמאה וארבעים שנות קיום הוועד, הוא השתלט כל־כך על כל שטחי החיים הציבוריים, שראשי היהדות הליטאית לא יכלו להשלים עם המצב. מובן, איפוא, שהם היו מוסיפים להתקהל ולהתוועד בהסתר. כהזדמנות נאותה לכך שמשו הירידים בזלבה ובסטולוביץ׳ (ששם, כידוע, התקיימו כינוסים דומים של רבנים בימי קיום הוועד). ואכן בתקמ"א, בעת כינוס היריד השנתי בזלבה, נתכנסו שם, לפי יזמת הגר"א וראשי קהל ווילנא, רבני הקהילות הראשיות, ושם הוכרז בתוקף על חרם מחודש על החסידות. הכרוזים מזלבה נחתמו רק על ידי רבני הרודנא, פינסק ובריסק, — אבל הבלעדיות של חתימתם באה רק מפני מסורת הוועד הליטאי, אך למעשה השתתף בוועד בלתי־רשמי זה גם ר׳ שמשון, הן כרבה של הקהילה החשובה הקרובה ביותר והן כאיש־האמונים של הגר"א.

אמנם, אין לנו ידיעות על אופן ההכרזה וקיום החרם בסלונים. אך לעומת זה הגיע אלינו מסמך חשוב מאד מאותן השנים, ובו הד להתנגשויות ומריבות שפרצו בעיר. מסמך זה, שהוא סלונימאי גרידא, משמש גם כאחד המקורות החשובים למחקר החסידות בשלביה הראשונים, והוא מצוטט על־ידי ההיסטוריונים שעסקו בפרשה זו (דובנוב, גרץ, צינברג ועוד). המסמך קשור בשני אישים, הידועים בשמותיהם: ר׳ בנימין זאב מסלאנימא ור׳ יוסף מנמירוב. והמסמך בעצמו הוא: חליפת מכתבים בין שני אישים אלה, הראשון מתנגד, והשני חסיד, שהתקיימה בשנת „תקום" (תקמ"ו — 1786). זה מהווה מעין דו־שיח על החסידות, מנהגי הכת, אורח־תפילותיה וכו׳. ואכן, חליפת המכתבים הופיעה בשם: „וכוחא רבא", לרמוז על האופי הוויכוחי של הקורספונדנציה ההדדית הזאת[236]). ר׳ בנימין זאב מסלאנימא מוגדר בספר כ„רבני המפורסם תלמיד הגאון מווילנא", ור׳ יוסף מנמירוב — כ„חסיד המפורסם בחסידות ופרישות, תלמיד ר׳ לוי יצחק מברדיטשוב". למעשה, יש אסמכתא לכך, שגם ר׳ יוסף מנמירוב הוא איש־סלונים, והוא קרוי על שם העיר נמירוב, כי השתקע שם, ואולי שימש בה כרב. האסמכתא נמצאת במכתבו הראשון של ר׳ בנימין זאב, שפונה לאיש־שיחו בדברים: „זכרתי ימים מקדם... בשבתנו יחד בעיר סלאנים". משמע, שר׳ יוסף מנמירוב גדל בסלונים. אכן לא הצלחנו לעת־עתה להעלות יתר פרטים עליו, אלא יש להניח, שר׳ יוסף, שינק את תורתו בסלונים יחד עם ר׳ בנימין זאב, נקלע אח"כ לווהלין־פודוליה, ושם, באיזור ההשפעה העיקרית של החסידות ונושאי כליה, נתפס לתנועה ויצק מים ע"י ר׳ לוי יצחק מברדיטשוב. בשנת תקמ"ו שנת חליפת המכתבים, ישב כבר ר׳ יוסף בנמירוב, ור׳ בנימין זאב, חברו מימי הנעורים, הריץ לו מכתבים לנמירוב, ומשם קיבל את תשובות ר׳ יוסף. עיקר חליפת המכתבים נסב על הפלוגתא ביחס להנהגת הסידור של האר"י ע"י החסידים, ונימוקי המתנגדים, שבגללם הם פוסלים את השיטה הזאת ורואים אותה כמינות.

המענין ביותר בספר הזה מהבחינה הסלונימאית הוא המכתב האחרון של ר׳ בנימין זאב ובו הוא מספר על שיחה ארוכה שקיים עם חסיד איש־סלונים. בהמשך השיחה מתאר החסיד הזה לתומו, איך נתפתה לחסידות, וכשאנשי סלונים שאלוהו למה ועל־מה זה ראה צורך לנסוע לצדיק, הוא סיפר להם על הלך־רוחו, על דכאון והרהורים ומעין משבר נפשי שעבר עליו בתוכֵכי סלונים המתנגדית, על אי־שלמות בנפשו וברוחו וכו׳. אנו רואים ושומעים בעליל, איך בני שכבה עממית בסלונים (כי לפי סיפורו, ניכר החסיד הזה כאחד

מפשוטי העם) לא מצאו סיפוק בלומדות הנוקשה ונתלהבו למשמע הדברים והפלאות, שסופרו ונמסרו על הצדיקים, תפילותיהם ומנהגותיהם. הספר „וכוחא רבא" הוא עדות מובהקת להתפשטות החסידות בעיר, ויצוין, שסלונים נשתרבבה כך לאחד מספרי הפולמוס החסידיים החשובים ביותר.

הספרות הפולמוסית הזאת, כתבי המתנגדים והחסידים, היו נפוצים מאד בסלונים, בה היו מצדדים רבים לשני המחנות. הכרוזים מזלבה, כתבי החרום מווילנה והספרים החסידיים עברו מיד ליד, ומרובים היו הקופצים עליהם. כידוע, לא נתפרסמו אז בדפוס רובם הגדול של כתבים אלה. הרי כל פעולות הרדיפות על הכת, החרמות והכרוזים היו בלתי־חוקיים ונעשו בלי ידיעת הרשות, ומכל שכן שאסור היה להדפיסם באותו זמן. הם הועתקו בכתב ועברו מיד ליד. בסלונים היתה התענינות גדולה מאד בכתבים אלה, ובעיר הסופרות וסופרי־סת"ם נמצאו סופרים ומעתיקים, שאספו בחריצות רבה והעתיקו בקונטרסים את כתבי הפולמוס. ממקור סלונימאי זה שאבו כעבור מאה שנה כל היסטוריוני החסידות חומר לתולדות המערכה נגד החסידות. קונטרס כזה, שנערך עוד בסוף המאה ה־18, התגלגל והועתק מחדש בסלונים בשנת תר"ך (1860) בשם: „העתק כרך מפתח מחשבות כסילים, הוא כתב התנגדות על כת החסידים מאת הגאונים הקדושים נ"ע, הועתק בשנת עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם לפ"ק, בפה סלאנים". — קובץ זה הגיע לידי דובנוב, והוא פרסמו בזמנו כתעודה חשובה לתולדות החסידות [237]).

עם קום החסידות החב"דית הכתה גם היא שרשים בסלונים, ובעוד שהעדות הנ"ל של ר' בנימין זאב בעל ה„וכוחא רבא" מתיחסת להתפתחות החסידות הדרומית, הרי יש לנו עדויות ברורות גם על השפעת ליאַדי בסלונים והסביבה: בכתב ההלשנה המפורסם הראשון של ר' אביגדור האב"ד מפינסק משנת תקנ"ו (1796) על ר' שניאור זלמן מליובביץ' [238]), הוא מזכיר בפירוש שתורתו של הרב מליאַדי התפשטה בפלך סלונים (בשנה זו, התקיימה כבר הגוברנייה הסלונימאית. — ר' בפרק הבא). אנשי סלונים היו נוסעים לליוזנה, ליאַדי וליובביץ'. ידוע לנו גם כן על קשרי־חיתון בין מתנגדים מסלונים ובין חסידי הרב מליאַדי, עד כדי־כך, שאפילו ר' אליעזר גרייבר השתדך ברבי שניאור זלמן מליאַדי בכבודו ובעצמו (ע"י נשואי נכדו של ר' אליעזר, בן בנו ר' איסר משקלוב, עם נכדת ר' שניאור זלמן, בתו של האדמו"ר האמצעי מליובביץ') [239]). אמנם, נשואים כאלה לא עברו תמיד בשלום. ידוע, שבכמה מקרים גרמו נשואים כאלה לקרע משפחתי חמור. ידועים לנו גם כמה מקרים, כשבן־משפחה מתנגדית סלונימאית נתפס לחסידות, התאבלו עליו בני המשפחה כעל מת בקריעה וישיבת־שבעה [240])...

לשנות השמונים—תשעים, שבהן הופצה בעיר בעיקר החסידות החב"דית, יש לייחס גם את ייסוד ה„שטיבל" הליובאוויטשאי בסלונים, שריכז כבר בהתחלתו כמה מנינים של חסידים. עובדת קיומו כבר בשנים ההן, כשקהילת סלונים מתגבשת והולכת יותר ויותר כמבצר המתנגדות הליטאית, מעידה שמספר הליובביטשאים בעיר היה כבר גדול יחסית. ההתנגדות הסלונימאית לבעל „התניא" לא היתה כל־כך חריפה, כמו לבעש"ט ותלמידיו, עקב הדבקות של חסידי חב"ד בלומדות, בניגוד לחסידות פודוליה ווהלין, שזלזלה בלומדות המוגזמת ועיקר חידושיה היו באופן התפילות והמנהגות. מתנגדי סלונים השלימו ביתר קלות עם אנשי ליובביץ המקומיים, אשר בעצם המשיכו הלאה לעסוק בתורה כמו המתנגדים ממש.

כמבע נוסף לצביון „הליטאי" של זרם החסידות שהצליח ביותר בסלונים, שמשה גם „עשיית נפשות" לרבי מליאכוביץ' בעיר ובעיירות הסביבה. כידוע, השתרג בשנת תקנ"ב (1792) ענף צדדי של החסידות הליטאית: קמה השושלת הליאכוביטשאית, בדמות מייסדה ר' מרדכי, ובנו הבא אחריו ר' נח. העיירה ליאכוביץ' היתה בשכנות קרובה לסלונים; בתקופת „ועד מדינת ליטא" התקיימו יחסים הדוקים מאד בין שתי הקהילות. טבעי הדבר, שעיקר השפעתה של ההשתרגות החסידית החדשה חלה בסביבה הקרובה למקום־מושבו של האדמו"ר. חסידות ליאכוביץ' קנתה לה שביתה קודם־כל במוש, סטולוביץ, מיר, פולונקה, מייצ'ט, סלונים, ומכאן התפשטה לפוליסיה (קוברין, פרוז'ני, מלטש, שרשוב וכו'). חסידי ליאכוביץ' בסלונים שמרו אמונים לשושלתם גם עם פטירת האדמו"ר ר' מרדכי ו„הכתרת" בנו ר' נח.

עם זאת יש להוסיף, שחרף הצלחת ליאכוביץ' (ואחר כך קוברין יורשתה) בסלונים, היוו עוד נאמני חב"ד את רובם של חסידי סלונים. כך היו הדברים, לכל הפחות, עד קום השושלת הסלונימאית בתרי"ח (1858).

החסידות בסלונים במאה ה־18 ובמחצית הראשונה של המאה ה־19 היתה, איפוא, חב"דית, ואח"כ — בחלקה לייכוביצ'אית־קוברינאית, ולא דרומית־בעש"טית. כלומר, סלונים שמרה על צביונה „הליטאי" גם בתחום כה פרוץ כמו החסידות. לחסידי חב"ד היתה אחיזה בסלונים גם אחרי ייסוד השושלת הסלונימאית. ה„שטיבל" שלהם המשיך להיות מרכז של נאמני חב"ד, ומדי שנה בשנה בי"ט כסליו היו נוהגים חסידים וגם מתנגדים להשתתף בהלולא המסורתית.

השטיבל הליובביטשאי בסלונים התקיים במשך כמאה וחמשים שנה עד חורבן הקהילה, ואפילו בעצם ימי השואה, בשנת תש"א, עוד התקיימו בו תפילות ופגישות של נאמני חב"ד.

חלק שני / הממשל הרוסי

מסיפוח העיר לרוסיה ב־1795 ועד קצו של הממשל ב־1915

ונספח אליו: הכיבוש הגרמני בשנים 1915–1918

פרק טז

התנאים המדיניים, כלכליים וחברתיים של התקופה 1795—1880. — שלוש תקופות־משנה. — מלכות אלכסנדר הראשון. — סלונים כעיר גוברניאלית. — מחוז סלונים פלך גרודנה. — התגרות מחודשת של העירונים הפולנים. — מצב היהודים במשטר החדש. — המסחר המקומי והבינלאומי בעיר. — הסחר עם קניגסברג, דנציג וממל. — התחלת מסחר העצים. — הקבלן ר׳ הלל ספוקויני. — סלונים על פרשת דרכי־מלך חדשות. — המבנה הסוציאלי של הישוב בתקופה זו. — מפקד בעלי־מלאכה משנת 1797. — בעלי־העגלה והדיליז׳נסים. — השולהויף כמרכז חברתי. — בתי המדרש של חברות המלאכה. — פועלי חרושת יהודים.

במאה ועשרים השנה של השלטון הרוסי יש להבחין לגבי קורות העיר בשתי תקופות עיקריות. התקופה הראשונה חופפת את השנים 1795—1880. שנת 1881 היתה, כפי שנראה להלן, שנת מפנה כביר בתנאיה המיוחדים של העיר, הן לרגלי מאורעות מדיניים־כלליים מכריעים ברוסיה והן לרגלי אירועים פנימיים־מקומיים חשובים. שנת 1881 פותחת, איפוא, בחיי העיר והישוב היהודי את התקופה השניה של הממשל הרוסי, שארכה עד 1915, שנת חיסול ההשתייכות לאימפריה הרוסית־צארית.

בפרק זה ובפרקים שלאחריו נדון בתנאים המדיניים, כלכליים וחברתיים של התקופה 1795—1880.

תקופה ארוכה של 85 שנה, החופפת 3—4 דורות של המאה התשע־עשרה רבת התמורות והזרמים, גדושי תהפוכות, לאורך שבתם על כסא המלכות של שלושה קיסרים: אלכסנדר הראשון, ניקוליי הראשון ואלכסנדר השני, — שכל אחד מהם שיווה למלכותו בתנאי השלטון הבלעדי לא רק מדיניות משלו, אלא גם משהו מהאופי ומהאקלים הנפשי המיוחד לו לעצמו, — תקופה כזו מן הדין שתחייב גם הבחנת־משנה של גוונים נפרדים בפרקי הזמן שמהם מורכבת התקופה. תקופות־המשנה הללו, המזדקרות ומתבלטות לעין הבוחן וחוקר תולדות היהדות באימפריה הרוסית, הן פרקי־זמן, שכל אחד מהם הוא „מעשה־מקשה", מוגדר בתוך גבולות השנים שלו ואחיד מבחינת האווירה המדינית, הנסיבות הכלכליות והצביון התרבותי. שלושה פרקי־זמן אלה צמודים בדיוק למלכויות של שלושת הקיסרים הנ"ל, שישבו ברציפות, אחד אחרי השני על כסא יקטרינה השניה. הצמידות הזאת מתבארת בשוני הרב, שאפיין שלושה שליטים אלה, שהיו להם כל הנתונים, בגלל עוצם אישיותם ואורך מלכותם, בכדי להטביע שוני זה על כל שנות היותם כל אחד „סמודרז׳אביץ", שליט יחיד ותקיף.

מובן מאליו, כי שלוש תקופות־המשנה הללו, למרות היות להן מכנה משותף אחד ניכרות ונבדלות יפה גם בקורות סלונים בכלל ובחיי הישוב היהודי בה בפרט.

כשהחבל הליטאי נספח ב־1795 לרוסיה, בחלוקת פולין השלישית, היה זה בשנתה האחרונה של מלכות יקטרינה. יורשה פּאבל היה מלך חסר־אופי, וגם המזימות שנרקמו נגדו בשש שנות מלכותו שללו כל אפשרות למתן ביטוי לעצמותו. הפסקה זו בעיצוב שליט יחיד חייבה, בסוד שרי המלוכה, את המשך ה„סטטוס קוו אנטה" בשטח הסיפוח החדש. פקו־דות אדמיניסטרטיביות שיגרתיות שיצאו מפטרבורג הסתפקו בביצור מנהלתי של השלטון ובהתאמה חיצונית של הגליל המסופח לסדרי ההנהלה הותיקה של האימפריה, מבלי לחולל תמורות במבנה המעמדות ובפעילות הכלכלית של האיזור. השינוי התבטא קודם־כל בחיסול ה„ווֹיֶבוּדויות", וה„פּוביאַטים" (גלילים ומחוזות) וקביעת „גוּבּרניות" ו„אוייזדים", שברובם חופפו את שטחי המחוזות של הממשל־הפולני.

סלונים, כפי שמצאתה הרשות החדשה: עיר מחוזית, שפותחה ע"י אוגינסקי למרכז מסחרי בעל נתונים תחבורתיים מצוינים ולנקודה תרבותית־מרכזית, נבחרה עקב כל סגולותיה אלה וגם בגלל מקומה המרכזי הגיאוגרפי, כמושב של „גוּבּרנייה". חבל הכיבוש חולק אחרי הסיפוח לשתי יחידות: פלך ווילנה ופלך סלונים, — וכך עלתה סלונים למעלת עיר גוּברניאַלית. פרט זה מעיד על חשיבות העיר בשנים הללו, כיון שהועדפה על גרודנה ועל בריסק כאחד. פלך סלונים כלל 8 מחוזות: סלונים, נובוגרודק, לידה, גרודנה, וולקוביסק, בריסק, פרוז׳ני וקוברין[241]). אך השלטון החדש עוד תהה בשנותיו הראשונות על קנקן החבל, ובצעדיו היתה מידה רבה של ניסויים והתאמות ארעיות. החלוקה האדמיניסטרטיבית הנ"ל התקיימה רק שנה: ב־1796 הפך החבל לפלך מאוחד, ה„גוּבּרנייה הליטאית". ברם, גם הפלך

הליטאי לא היה לאורך ימים: ב־1801 שוב נגזר השטח לשני פלכים: ווילנה וגרודנה[242]. הפעם הועדפה גרודנה כמרכז הפלך בגלל סיבות אסטרטגיות. פלך גרודנה תפס בערך את השטח של פלך סלונים הקודם, וסלונים הפכה לעיר־מחוז („אויאזד") של פלך גרודנה, וכך היא נשארה עד סוף השלטון הרוסי ב־1915, כלומר במשך 115 שנה.

בהעדרה של „יד חזקה" בשלטון הפנימי העירוני בשנים 1795—1800, הרגישו שוב יהודי העיר בנחת זרועם של „העירונים" הפולנים. אחרי ביטול החוקה המגדבורגית בסלו־נים בשנת 1774, קפחו ה„משצ'אנים", כזכור, את השפעתם על עניני העיר, ויהודי סלונים, מוגנים ע"י אוגינסקי, ישבו לבטח בלי להיות צפויים לגזרות מקומיות מצד הוואיט וחבריו במועצה העירונית. אך מיד עם חילוף השלטון, כשאוגינסקי הפך להיות אציל פרטי והורשה לבלות בארמונו את שנותיו האחרונות באפס־מעשה, חזרו העירונים לסורם והתכוננו, ע"י קיפוח זכויות היהודים, לקבוע תקדים בפני הרשות החדשה.

התגרות זו של העירונים הורגשה, אגב, אחרי הסיפוח, בכל ערי ליטא. מיד כשהותרה הרצועה זממו „העירונים" מזימות חדשות להצר את צעדי האזרחים היהודים. על התפרצות העירונים אנו למדים ממסמך חשוב המעיד על כך באופן ברור: חדשים ספורים אחרי הסיפוח, עוד בשנת 1795, התיצבה משלחת יהודית של באי־כוח קהילות ווילנה וגרודנה, בשם כל יהודי החבל, בפני המושל הצבאי של איזור הסיפוח הגנרל רפנין והעלתה לפניו את תלונותיה על הפולנים, תושבי הערים הליטאיות, כי פתחו במעשים עוינים נגד האוכלוסיה היהודית. המושל הרוסי השקיטם, שלא יאונה להם כל רע. הוא גם הוסיף, כי שום שינויים לא יחולו במעמדם החוקי והחברתי וכי יוסיפו לפעול ולעסוק כל אחד בעבודתו הרגילה[243].

ואכן, אחרי 5 שנות המעבר הראשונות, עם עלות אלכסנדר הראשון על כסא המלכות ב־1801, התברר יותר ויותר שהרשות החדשה איננה מקצצת בשום נטיעות וכי היא שמה לה לקו, — עד התגבשות מדיניות יותר „רוסית", — להמשיך במסורת־המעמדות בת מאות בשנים של הז'טש־פוספוליטה, בחסות ה„נשר דו־הראשים" של הכתר הצארי. הרקע המדיני־חברתי של האוכלוסיה לא השתנה; הרוסים לא גרעו בדרך־כלל מזכויות הפריבילגיה של האצולה הפול־נית הגבוהה והשלאכטה הבינונית; מעמד האיכרים הצמודים המשיך להיות כשהיה, ולכן גם הוסיפו היהודים להחזיק בעמדותיהם בעיר, בעיירה ובכפר. גבר הרושם, שהשלטון הרוסי כאילו מתכוון, לעת־עתה, לתקופת־מעבר נוספת, לנשימה ארוכה תוך התמדה במצב הקיים, עד אשר יוכל לנקוט במדיניות חדשה, קודם־כל ביחס לאצולה ולשלאכטה, שאותה הוא ראה כעין אירידנטה בכוח, ואחר־כך גם ביחס ליתר שכבות האוכלוסיה וליהודים בתוכן, — מדיניות שתהיה כפופה בסופה למטרותיו המלכותיות שלו.

תקופת־מעבר זו ארכה כמעט רבע מאה שנה. העיר בדרך־כלל הוסיפה להתפתח באותו הכיוון שסומן ע"י אוגינ־סקי. התנאים הכלכליים הנוחים שנוצרו בזמנו המשיכו להפעיל את השפעתם על חיי העיר. תעלת אוגינסקי שחפירתה עוד לא נסתיימה כליל בימיו של יוזמה ומבצעה, עברה את שלב הסיום האחרון והופעלה במלוא אפשרויותיה. העברת סחורות במעלה ובמורד השצ'ארה הפכה לשגרה, והעיר היתה לנקודת־מוקד מסחרית, שתווכה בין שטחים שונים של הפרובינציה הליטאית ותרמה למסחר הבינלאומי, שכן התעלה והנהרות שחיברה שמשו כצינור־ההזרמה העיקרי של סחר־החוץ בין ליטא ובין נמלי פרוסיה המזרחית. פעילות מסחרית זו פיתחה בתוך הישוב היהודי בעיר חוג סוחרים מנוסים, שהתמחו בסחר בינלאומי זה וקיימו בעיר מחסני הספקה למצרכים קולוניאליים שונים עבור כל הסביבה. הסוחר הסלונימאי האופייני ביותר לחוג זה היה ר' איצלי גינשפריקר (ר' פרק קודם), שפתח בעסקו עוד בימי אוגינסקי, אך העלה אותו אחר־כך לרמת אחד בתי־המסחר המפותחים ביותר שבגליל. סוחרי סלונים בהתחלת המאה עמדו גם בקשרי מסחר עם ווילנה, גרודנה, קובנה ועם סוכנים ובתי־מסחר בקניגסברג, דנציג וממל[244].

בעלי יזמה שבין יהודי העיר הסתגלו מהר לתנאים הנו־חים ופתחו גם מסחר ענף בסביבה. הסוחרים הגדולים הסתייעו בסוכנים, שהיו קונים עבורם בכפרים מתבואות הארץ, אשר היו מוצאות את דרכן, דרך התעלה, השצ'ארה והניימן, — לנמלי החוץ. לאותו העשור 1800—1810 אפשר גם לייחס את ראשית העיסוק של יהודים מסלונים במסחר העצים, ומאז קם בעיר מעמד סוחרי העצים ומומחים לעסקי־יער, שבהם הסתייעו בעלי האחוזות והיערות לניצול אוצרותיהם הטבעיים. לשנים אלה מתיחסים גם עסקי קבלנות ראשונים בין יהודי העיר עבור שלטונות הצבא והרשויות האזרחיות. כן ידוע לנו מהתחלת המאה ה־19 הקבלן בקנה־מידה גדול ר' הלל ספוקויני שהיה אחד מאלופי הקהל ותלמיד־חכם מובהק[245]. בין היתר הוא גם סיפק לגרניזון (גדודי־הצבא שחנו בעיר) מצרכים שונים בשנים 1811—1812, בעת מלחמת נפוליאון ברוסיה. תעודות רשמיות מהשנים ההן מעידות על פעילותו הענפה כקבלן צבאי ואזרחי[246].

נוסף לתעלת אוגינסקי תרמה להתפתחות העיר בהתחלת המאה ה־19 סלילת דרכים חדשות. בימי פולין האחרונים נסללה הדרך בריסק—סלונים. השלטון הרוסי התווה, מסיבות בטחוניות־אסטרטגיות, דרכי־מלך חדשות סלונים—ווילנה וסלונים—מינסק[247]. שלוש דרכים אלה היו מרכזיות בשביל כל האיזור הליטאי־בילורוסי. הדרך למינסק הפכה גם לאחת הדרכים המסחריות הראשיות בין רוסיה ומערב־אירופה, כיון שלצד מזרח הוותה חוליה בקשר למוסקבה, ולמערב הצטרפה לדרך סלונים—בריסק—וורשה. נמצא, שסלונים חנתה על אם דרך אירופית מגיסטרלית.

הדרך שנסללה מסלונים לווילנה מטעמים אסטרטגיים מובהקים, סמוך לפלישת נפוליאון, אכן מלאה כעבור שנים ספורות תפקיד צבאי ניכר במלחמה הצרפתית־רוסית, שכן היא היתה אחת הדרכים בהן נסוגו הרוסים והתקדמו הצרפתים מזרחה. מכאן — השם שניתן לדרך זו בפי העם עד היום הזה: דרך־נפוליאון[248].

בתנאי הפעילות הכלכלית והרווחה שנבעה הימנה בשנים 1795—1810 גדלה, איפוא במידה ניכרת האוכלוסיה העירונית והישוב היהודי בתוכה. יהודים מהכפרים ומהעיירות הקרובות זרמו לעיר והשתלבו בהווי הכלכלי המוגבר.

עם זאת אין להגזים בתאור העליה הכלכלית של הישוב

בשנים ההן. הגאות במסחר המקומי והארצי והעבודות הקבלניות השפיעו בעיקר, מבחינת עליתו של מעמד סוחרים אמידים וקבלנים שהתעשרו. ברם, לגבי רוב הישוב הוסיפו המסחר הזעיר והמלאכה להיות שני ענפי־התעסוקה הראשיים. בעצם, עליית מעמד הסוחרים והקבלנים חלה בד בבד עם התבצרות והתרבות בעלי־המלאכה ואנשי העבודה על כל ענפיה. ראינו לעיל, שכבר באמצע המאה ה־18 פעלו בעלי־המלאכה השונים בזירה היהודית־עירונית. מפנקס „ביקור חולים וגמ״ח" למדנו על קיום חברות חייטים, רצענים, קצבים. אבל בסוף המאה התקיימו בעיר גם חברות של כובענים, קדרים, שוזרי־נרות, יצרני־חגורות, עושי־כפתורים, בורסקים. לפי מפקד משנת 1797, שנעשה לפי פנקסי החשבונות לתשלום מסים, מנתה סלונים והמחוז בשנה ההיא 965 בעלי־מלאכה רשומים במשרד המסים (מחוץ לשוליות ועוזרים שהיו מחוץ לרשימה). העירונים הנוצרים בסלונים רובם היו חקלאים וגננים בפרברי העיר, ומעוטם — בעלי־מלאכה. הרוב המכריע של אנשי־יגיע־כפים אלה היו יהודים. חלק ניכר של כל בעלי האומנויות הללו היו מוכרים את תוצרתם בשווקי העיר ובירידים הסמוכים, והיו נזקקים לדוכנים ארעיים שהיו מקימים מדי־פעם ביומא דפגרא או ביומא דשוקא בעיר ובכפרים.

להסתעפויות אלה של המלאכה ומשלוחי־יד נוסף בהתחלת המאה ה־19 גם שירות ההובלה והתחבורה. עמדתה הגיאוגרפית של העיר על פרשת הדרכים והצטלבות הדרכים המסחריות המרכזיות שבתוכה העלו את הצורך בכלי־רכב למיניהם, החל מהעגלות הפשוטות להובלת סחורות וגמור בדיליז'נסים לתחבורה, כרכרות־הדואר וכו'. הקשר בין הערים והעיירות שבסביבה וכן בין סלונים לאזורים מרוחקים יותר נעשה על ידי בעלי־העגלה והדיליז'נסים היהודיים. מספרים מהשנים ההן הנוגעים לפלך גרודנה מעידים שבסלונים ויתר ערי־הפלך היוו היהודים את הרוב המכריע בשירות־התעבורה[249]). אגב, גם שירות־הדואר והספקת סוסים לפקידי הממשלה נמסרו בחכירה לקבלן יהודי (שירות מוחכר זה עבר, אגב, בירושה מדור לדור וקויים בידי צאצאי הקבלן עד סוף המאה[250]).

הנה כי כן, בהתחלת המאה ה־19 התחזק והתעצם בתוך הקהילה מעמד מגובש של בעלי־מלאכה, עובדי־כפיים, שחשיבותו, משקלו והשפעתו על החיים והמוסדות הציבוריים גדלו וגברו בד בבד עם עליית שכבת אנשי־העסקים האמידים. בעוד שבמאה הקודמת היה מעמד זה נטול־משקל לעומת „אלופי רוזני" הקהל, — הרי כעת התגלם כבר בצורת המון־עם תוסס, תובע, עומד על זכויותיו. צורות חייהם הציבוריים של „עמך" היו, — במידה לא־פחותה מאשר לגבי שכבות האמידים, „בעלי־הבתים" וראשי־הקהל, — חדורות רוח דתית מובהקת, וכל אירועיהם הארגוניים, מקצועיים, תרבותיים התרחשו בעיקר בתוך כתלי בתי־המדרשות של חברות המלאכה הללו. וכך הוקף ה„שולהויף" עוד לפני כמאתים שנה על ידי בתי־תפילה מיוחדים של חברות־המלאכה. לפי המסורת, הראשון בהם היה ביהמ״ד דחייטים, שכונן על מקומו בין ביהמ״ד דחברא־קדישא ובין „ביהמ״ד דעץ", — ועליו עמד עד היום האחרון. אחריהם באו „זובחי־הצדק" והקימו את „ביהמ״ד דז״ץ" ע״י בית־הקברות דיורדזיקי. בית־המדרש דסנדלרים ורצענים קם בסוף שנות התשעים של המאה ה־18, ואילו הכובענים והעגלונים לא פגרו אחריהם ובנו את בתי־מדרשותיהם בהתחלת המאה ה־19.

למעמד בעלי־המלאכה והאומנים נוסיף את המון השוליות והעוזרים, שהועסקו בסדנאות ובבתי־מעבידיהם לא כשכירי־יום אלא כשכירים שנתיים. אך יש לנו עדות משכנעת גם על פועלי־חרושת יהודיים, שכירי־יום שכבר היו מצויים בסלונים ברבע הראשון של המאה ה־19. המדובר הוא בעיקר בפועלי בית האריגה שנוסד בסלונים בשנת 1820 ע״י האציל הרוסי נובוסילצב (המפעל נמצא בפרבר זמושצה ע״י האגם, לא רחוק משפך הנהר איסה)[251]). רוב פועלי המפעל היו יהודים. כמו־כן הועסקו שכירי־יום במפעלי־הבורסקאות הפרימיטיביים של השנים ההן. פועלים יהודים מרוז'נוי וסלונים עבדו גם בבית־האריגה של הנסיך סאפייהא ברוז'נוי.

ברבע הראשון של המאה התגבש, איפוא, מעמד חזק ורב־כמות של עמלים משכבה עממית, שהוותה כעין משקל נגדי לראשי הקהל, גבאיו ותקיפיו, אשר נהגו בעדה ביד רמה, ולעתים אף למורת־רוח בית־הדין הרבני בעצמו. התנגשות ראשונה זו בין שני המחנות לא אחרה לבוא, כפי שנראה להלן.

פרק יז

ה„אופראבה". — ה„סטארוסטה" היהודי. — כיבוש העיר ע״י הצרפתים ב־1812. — נסיגת הכלכלה. — התפשטות התגרנות הזעירה. — גלוי מחבואים תת־קרקעיים והעלילה על יהודי העיר. — מלכות ניקולי הראשון. — גזירת הקנטוניסטים. — פרשת החטפנים. — המרד הפולני משנת 1830 והשפעתו בעיר. — חיסול קהילות־המשנה שבכפרי המחוז. — החקלאות היהודית בסביבה. — ייסוד המושבות קושטנטינובה ופבלובה במחוז סלונים. — האוכלוסיה היהודית בכפרים. — היחסים בין האיכרים והישובניקים. — השפל הכלכלי בעיר. — „הקורובקה" ומכס הנרות. — תנאי המגורים והמצב הסניטרי. — וועדה מטעם המטה הצבאי הרוסי העליון. — תיאור המצב ההיגייני בשנות החמישים.

בשנות העשרים התחיל שלב נוסף במדיניות הממשל הרוסי. השלטונות פתחו, אם כי לכתחילה בזהירות מרובה, בפעולה רוסיפיקטורית. עיקר הפעולה הזאת אמנם כוון לפולנים, לאצולה ול„עירונים" כאחד, והיתה בראשיתה בעלת אופי דתי ותרבותי (חיסול כנסיות פולניות, השלטת השפה הרוסית וכו'), אך היא היתה מלווה אמצעים אדמיניסטרטיביים שהטביעו את חותמם על הכלכלה העירונית. עניני העיר התנהלו ע״י ה„אופראַבה", הנהלה עירונית שמונתה על ידי

שר־המחוז, ללא כל השתתפות באי־כוח התושבים. ה„סטאַרוסטה”, היהודי שהועסק בה, תפקידו היה רק לנהל את ספרי הרישום האזרחי של הישוב היהודי.

בינתיים, הרווחה הכלכלית של התחלת המאה נסוגה בפני כמה גורמים בעשור השני ובמיוחד בשנות העשרים. ההפרעה הראשונה חלה בשנת 1811 בעקבות בצורת קשה שפגעה באיזור. תנועת המסחר נחלשה והיה מחסור חמור במצרכי מזון. כיבוש העיר ע״י הצרפתים בהתחלת 1812 שימש עילה נוספת לערעור ושיבוש סדרי החיים והכלכלה. הגדודים הפרוסיים, הזקסיים והאוסטריים של צבאות נפוליאון החרימו את מחסני המזונות, וההספקה מהכפר שובשה לחלוטין. המושל הצרפתי הטיל על העיר קונטריבוציה[252]).

הכלכלה העירונית לא התאוששה בנקל מהמכות האלה ונסיגתה פגעה בעיקר במסחר הזעיר ובמלאכה, שהיו רגישים ביותר לפגעי הזמן. הרבוי הטבעי של הישוב גם הוא נתן אותותיו במצב. בשנים 1820—1830 התפצלה התגרנות הזעירה, שהיתה עוגן־מחיה למאות משפחות, וכבשה את כל הרחובות והסמטאות של הרובעים היהודים. תקנה של ועד הקהל משנת תקפ״ד (1824) מעידה על העוני והמחסור: בתקנה זו הוטל איסור חמור להגיש „כיבוד” בברית־מילה, אפילו לבני המשפחה הקרובים ביותר. אותו איסור חל גם על כיבוד במיני תרגימא, קינוח וכו׳ בכל שמחות מצוה, — כל זה בכדי לקמץ בהוצאות ולא להעמיד את בעלי־השמחה בפני הצורך להוציא מעל יכלתם[253]). התפשטות והסתעפות הרוכלות הזעירה משתקפת גם בתקנה משנת תקפ״ט (1829), שנרשמה בפנקס הקהל, לפיה הוטל איסור על החנוונים ובעלי הדוכנים להעמיד מחוץ לחנויותיהם שולחנות או אצטבאות עם סחורה[254]). התקנה הזאת באה עקב תלונותיהם של חנוונים, כי בעלי דוכנים רבים משכירים את הד׳ אמות שעל־יד פתחיהם לאנשים חסרי־כל, שאין לאל־ידם אף לשכור דוכן משלהם, ולו יהי הדל והזעיר ביותר.

למחסור מזעזע זה נצטרף לחץ הגזרות החמורות, שבאו כחתף עם עלות ניקוליי הראשון בשנת 1825. האווירה הנוחה של התחלת המאה כבר נעכרה בשנים 1820—1825, שנותיו האחרונות של מלכות אלכסנדר הראשון. בעוד שבשנת 1817, בעקבות עלילת־דם שהופרכה בגרודנה, הודיע שר־המחוז בסלונים, לפי הוראת שר־הפלך, שיבטל מראש כל עלילת־דם שעלולה לבוא מצד משטינים ומעלילים[255]), — הרי ארבע שנים לאחר־כך, ב־1821, הופצה ע״י פקידות שר־העיר עלילה, כי... יהודי סלונים הסתירו במערות ובמחבואים תת־קרקעיים שמתחת לבתיהם מחסני־סחורות גנובות[256])... בעיר נתגלו אז מרתפים ומעברים תת־קרקעיים שמקורם נעוץ במאות ה־16—18, והנה קפצו „טשינובניקים” פזיזים ממשרדי ה„גורודניטשי” (שר־העיר) והודיעו לפקידות הפלך על — מאורות גנבים של תז׳ידים הסלונימאיים...

המהלומה הכבדה ביותר שהונחתה על יהודי רוסיה במלכות ניקוליי הראשון היא, בלי־ספק גזירת הקנטוניסטים, הידועה כאחת הפרשיות האפלות בתולדות יהודי רוסיה מהמאה התשע־עשרה. כבכל אתר ואתר, היה מחויב גם ועד־הקהל בסלונים להמציא לרשות הצבאית מספר מסוים של נערים לגיוס ולהעברה לפלכים הפנימיים. תלישת נערים מחיק־אמותיהם והעברתם למרחקי רוסיה לשירות של 20—25 שנה היתה גזירה איומה ואכזרית ללא־נשוא. התחילה הפרשה המגוולת של חטיפת־ילדים, שהיתה כרוכה בניוון החיים הציבוריים, בהעדפת נערים „מיוחסים”, בהסגרת יתומים ובני דלת־העם. גם בסלונים התבלטו כמה „חטפנים”, אנשי העולם התחתון, חסרי כל מצפון ופורקי כל משמעת ציבורית. תקופת ה„חטפנים” נחרתה בזכרון המוני־העם כחוויה רבת־אימים לאורך־ימים: בהתחלת המאה ה־20 עוד הושרו בפי־העם פזמוני־גנאי, שבהם הוקעו לשמצה החטפנים[257]). זעם ההמונים נגד כמה מתקיפי הקהל, שנהגו במשוא־פנים בפרשה זו וכן בעניני־ציבור אחרים, מצא לו ביטוי בעקיפין בסכסוך שפרץ בין המונים אלה וראשי־הקהל, בקשר עם הרב האב״ד ר׳ בערוש אשכנזי (ר׳ להלן).

המרד הפולני בשנת 1830 גם הוא גרם סבל רב. המרד אמנם פסח במישרין על סלונים, אך הוא הורגש מאוד בעיר ובסביבה. המורדים, שהיו מרוכזים ביערות סלונים, הפעילו באמצעות שליחיהם לחץ חמור על מנהיגי הקהל, שיסייעו להם בריגול לגבי תנועות הצבא הרוסי שבעיר. לגנרל הרוסי סטנקייביץ, מפקד צבא־המשמר המקומי, הגיעו ידיעות על־כך והוא קרא אליו את ראשי הקהל ודרש מהם את ההפך, להמציא לו ידיעות על המורדים, בכדי למנוע התנפלות־פתע מצדם על העיר[258])...

עם ההתרוששות המתמידה של האוכלוסיה היהודית בעקבות גזרות המשטר, וכן עם התרבות הישוב (בסוף שנות הארבעים כבר מנתה סלונים היהודית למעלה מחמשת אלפים נפש), באה התעוררות גדולה לעבור לחקלאות. כפי שראינו לעיל, עסקו כבר יהודים רבים בחקלאות במאות הקודמות בכפרים מסויימים שבסביבה. הם המשיכו בעבודת־האדמה כל־זמן שבכפריהם (דרבנה, רוהוטנה, רודי, איסייביץ׳ ואחרים) התרכזו ישובים יהודיים של 20—30 משפחות בכל אחד. בריכוזים אלה היתה מעין אחיזה של „שבת אחים גם יחד” ויכולת של סיפוק צרכיהם הדתיים. הישובים היו, אגב, מרוכזים סביב בעל־אחוזה או חוכר יהודי גדול. בסוף המאה ה־18 נדלדלו הישובים הכפריים האלה; מקצתם של ה„ישובניקים” עברו לסלונים בזמנו של אוגינסקי. גם חיסול האוטונומיה היהודית ב־1764 תרם להתפוררות ה„פריקאַהאַלקים” שבכפרים הסמוכים. בהתחלת המאה ה־19 קהילות־משנה אלה כבר לא התקיימו, ובכפרים נשארו רק משפחות של מוזגים וחוכרים. אך המסורת של חקלאות יהודית בסביבה במאה הקודמת הכתה שרשים, ונוכח העוני והמצוקה נתעוררו הרבה משפחות להתערות מחדש בעבודת־האדמה. התעוררות זו היתה כנה ומחויבת המציאות במידה כזאת, שאף השלטון הרוסי ראה בעין יפה עידוד החקלאות בין היהודים. במחוז סלונים באה התעוררות זו לידי הגשמה, בהקמת כפרים יהודיים על־יד רוז׳נוי (המושבות קונסטנטינובה ופבלובה), ע״י דרצ׳ין מושבת סינייה) ובעוד מקומות ספורים שבמחוז[259]).

בשנות השלושים—חמישים נצטרפו משפחות מרובות מסלונים ליהודים שעסקו בכפרי הסביבה ב„מחיות” המסורתיות: מוזגות, חכירת־אחוזות, משקי־חלב ומוצריו, טחנות וכו׳. לפי נתונים סטטיסטיים לא היה אז אף כפר בכל המחוז, שלא נמצאה בו משפחה יהודית אחת או יותר. בכל התקופה הארוכה הזאת ועד שנות השמונים התקיימו יחסים הוגנים, ובמקומות רבים אף ידידותיים, בין האכרים והיהודים שבכפ־

רים. אשר לבעלי־האחוזות הפולנים ואף לבעלים החדשים של אותן האחוזות, אשר הוחרמו ע״י הרשות מפולנים שהשתתפו במרד 1830 ו־1863 ונמכרו לאדונים רוסיים, — הם המשיכו לשים את מבטחם ואמונם בחוכרים היהודים, שהתמחו בניהול אחוזות ומפעלי־משנה שלהן, ושבלעדיהם היו חסרי־אונים לנהל את משקיהם. בין אם היהודי חכר את כל האחוזה, בין אם עסק רק בייערות, בטחנה או במשרפות היי״ש, — ה„פריץ״ הפולני או הרוסי בא על סיפוקו בקבלו לבטח את דמי־החכרתו.

מספר היהודים יושבי הכפרים והאחוזות במחוז סלונים עד שנות השמונים היה גדול ביחס לישוב היהודי שבעיר. על כמותם והשתרשותם במשק הכפרי, החקלאי־תעשיתי, אפשר היה לעמוד מקרוב, כשהתחילו הגרושים הטרגיים מהכפרים בהתחלת שנות השמונים. רק אז התברר, שהישוב היהודי בסלונים ובמחוז, ככל שהיה עירוני ועיירתי, כן גם היה כַּפרי, והענפים הכרוכים בחקלאות היוו חלק רב־ערך מעמדותיו הכלכליות.

עם זאת המשיך להיות המצב בעיר גופא ירוד מאוד, והתגרנות הזעירה נשארה בחינת המשען הרעוע, שבו תמך יתדותיו כל נצרך וקשה־יום וכל אברך שירד מעל שולחן חמיו. הדוחק בדוכנים וחנויות הגיע למעלה ראש, עד כי האב״ד ר׳ בערוש אשכנזי נאלץ בשנות הארבעים להתיר הקמת דוכנים סמוך לחומת בית־הכנסת הגדול (שכערו את פני המראה החיצוני הנהדר של הבנין) [260].

השפל הרב בעיר בשנות הארבעים—חמישים מתבאר גם־כן על־ידי התמעטות הסחר הבינלאומי בתבואות ובעצים, שחלה בתקופה ההיא. המלכות העריצה צרת־העין ועוינת־זרים של ניקוליי הראשון, וכן סיבוכים בינלאומיים (מלחמות־קרים) השפיעו לרעה על הקשרים הכלכליים עם חוץ־לארץ, — וסלונים שנהנתה בהתחלת המאה מנתוניה הגיאוגרפיים־תחבורתיים סבלה במיוחד מהדלדלות מסחר זה.

נוסף למסים הממלכתיים הכלליים, הוטלו במשטרו של ניקוליי הראשון מסי־עקיפין מיוחדים על היהודים, והוא המכס על בשר (ה„קורובקה״) שנקבע עוד בשנות העשרים, והמכס על הנרות, שהוטל ב־1844. מסים אלה נועדו לכסות את הצרכים הדתיים והסוציאליים של הקהל. מכס הנרות היה מיועד גם להחזקת בתי־ספר ממלכתיים ליהודים (ואכן, בית־ספר כזה נוסד בסלונים כעשרים שנה לאחר־כך. — פרטים עליו — ר׳ להלן).

ברור, שהמכסים האלה היו קשים לישוב המרושש, שכן בתקופה זו רק מתי־מספר מהאמידים הצליחו להחזיק מעמד. לפי נתונים מהשנים 1843—1853 גדל פי שלוש מספר היהודים בעיר, שפגרו בתשלום מסיהם [261].

האוכלוסיה היהודית הוסיפה לגדול בשנות החמישים, אך בד בבד גברה הצפיפות בסמטאות ובבתים הרעועים והמטים לנפול שבפרברי „ברעג״, באַליונה, יורדזיקה וכו׳. התנאים ההיגייניים היו עלובים מאוד ומפעם לפעם פרצו מגיפות קשות. מגיפות חולירע וטיפוס, שהפילו הרבה קרבנות, פרצו בשנות השלושים והחמישים. ועדה מטעם המטה הכללי של הצבא עשתה בעיר בהתחלת שנות החמישים, ובדו״ח על בתי העיר ותנאי המגורים היא רשמה, בין היתר, את התאור המזעזע דלקמן: „ריחות רעים, קור, רטיבות, טחב מציינים את מגורי היהודי העני בסלונים... התמותה בעקבות תנאים קשים אלה מגיעה לממדים שלא ישוערו. הילדים מתהלכים חוורים, חולניים, כחושים״... [262].

פרק יח

החיים הרוחניים בשנים תק״ן—תר״ם. — הדמות הליטאית־מתנגדית של הקהילה. — שני רבני העדה וצרופם ההרמוני. — ר׳ איצילי גינשפריקר כראב״ד. — צאצאו בדור הששי: נשיא־המדינה יצחק בן־צבי. — האב״ד ר׳ יצחק בר׳ משה. — האב״ד ר׳ זאב־וולף בר׳ יוסף־יעקב. — האב״ד ר׳ שלמה בר׳ אברהם מינץ. — ייסוד ישיבת סלונים בשנת תקע״ה. — הקשר בין ישיבת וולוזין והקמת ישיבת סלונים. — המייסד והר״מ הראשון ר׳ שלמה זלמן כהנא. — הר״מ ר׳ אברהם בר׳ יצחק מתתיהו. — הר״מ ר׳ לימא. — המגיד־מישרים ר׳ יהודה לייב אדל. — פירסומו כבעל „אפיקי־יהודה״. חידוש חברת „גמילות־חסדים״. — בעל „האפיקי יהודה״ כמדקדק ובלשן. — ערך ספריו בדקדוק מבחינת ההשכלה. — „האפיקי יהודה״ בעיני המשכילים. — המו״צ והראב״ד ר׳ מרדכי בן ר׳ איצילי גינשפריקר. — הראב״ד ר׳ משה־יצחק אביגדור. — תלמידי־חכמים ומחברים מהשנים תק״ס—ת״ר. — ר׳ יעקב־משה נכד הגר״א. — ערכו כפרשן ומו״ל של כתבי הגר״א. — ריכוז כתבי־היד של הגר״א בסלונים. — ר׳ לייב דיסקין מעליית הפרושים.

ניצני ההשכלה, שנראו בסלונים בזמנו של האב״ד ר׳ שמשון, קמלו עם עזיבת הרב, כלעומת שהופיעו; „בשורת־ההשכלה נגוזה עם אבדן ספריו ופרידתו מהעיר. אך בעוד שבמרכזים אחרים בליטא ובדרוסיה הדרומית התגברה התנועה הזאת מחדש כעבור 50—60 שנה, בשנות השלושים—ארבעים של המאה ה־19, — הרי בסלונים עברו, מאז הסכמת ר׳ שמשון על אוקלידס, לא פחות ממאה שנה, עד שזרע ההשכלה, שנזרע על ידיו ואנשי־חוגו בקרקע המקומית, הצמיח גידולים לפי רוח הזמן החדש. במשך תשעים השנה תק״ן—תר״ם (1790—1880) מאז עזיבת ר׳ שמשון, גבר בחיי הקהל המשטר התורני החמור בכל תקפו. תולדות תשעים השנים הללו בחייה הרוחניים־פנימיים של העדה הן — דברי ימי המשטר הלמדני החריף, חינוך דתי קיצוני, דורות של קנאות דתית, ובצדם: מאבקים פנימיים בין „המתנגדות״ הסלונימאית ובין חסידות מקומית, שקמה והשתרשה על רקע החסידות הליטאית־כללית.

בהתחלת תקופה זו עוצבה סופית הדמות המתנגדית־

ליטאית החמורה של הקהילה, שקווים כה אופייניים לה התבלטו בקרבה עוד במאות הקודמות. ברם, בתקופה זו מתגבש גם הרבד הנוסף של העדה: זו השכבה „העממית", של נחיתי־הדרגא בתורה ולומדות.

כבר בעדה הקטנה של ר' שמשון היה מעין חספוס בזעיר־אנפין של קהילת סלונים העתידה לבוא, זו של המאה ה־19, על כל זרמיה, פצלותיה, שכבותיה ומגמותיה. כבר אז אפשר היה לבחון בתוך הישוב הקטן, — כפי שסופר לעיל, — בשתי הספירות העיקריות, שבצרופן ההרמוני יצרו אחר־כך את צורת הקהילה המודרנית: א) הספירה התורנית־למדנית מובהקת, שסימניה היו: ההתעמקות בדרוש והלכה, בקיאות וחריפות, — זו הלומדות שעמדה בסימן הגר"א ושכל השפעותיה ודרכיה השונות הסתעפו מאילן ליטאי שגיב זה. ב) הספירה „העממית־המונית", שהקימה את האנטי־תיזה ל„אלופי רוזני הקהל"; שעל רקע הקהל־שטיבל המונהג על־ידי יחידים ותקיפים נתנה ביטוי לרחשי־ההמונים של בעלי־מלאכה ועמלי־העם; זו השכבה, שהתבטאה לעת־עתה בחברות בעלי־המלאכה ובבתי־המדרשות שלהם, בחברות־צדקה עממיות ובחברות כגון „שומ־רים לבוקר", שעל כולן שרתה הרוח של יראה ו„תמימות־דרך"; אותה השכבה, שברבות הימים, אחרי מאה שנה, בהת־חלת המאה העשרים, קבלה צורות חדשות של „העם העובד", תנועות האומנים והפועלים, האגודות המקצועיות, והסניפים המקומיים של המפלגות הפוליטיות לשחרור לאומי וסוציאלי.

אך בעוד שהספירה הראשונה כבר היתה בימיו של ר' שמשון מעוצבת די־צרכה, הרי הספירה השניה היתה אז עדיין בשלב של התגבשות.

סלונים התורנית־לומדית היתה במיטב פריחתה בפרק־הזמן הראשון של הממשל הרוסי, בימים הנוחים של אלכסנדר הראשון, — אך היא התחזקה ביתר שאת והתכנפה בד' אמותיה בתקופת הגזירות, הרדיפות ו„החוטפים" של ניקולאי הראשון. ואפשר למצוא סמוכין בין הנסיבות החיצוניות ובין הסתגרות־היתר בתוך העולם הפנימי־עצמי, שבאה כתוצאה מהמכות והלחץ מחוץ.

עם צאתו של ר' שמשון המשיך לפעול בית־דין שלו, לעת־עתה בראשותו של ר' איצילי גינשפריקר כראב"ד (כלומר, ראש בית־דין, או אב"ד זמני), עד בחירתו של רב חדש. בעצם, היו לו לר' איצילי כל הנתונים לכהן כרב־העדה בזכות עצמו, כבר־אורין מוסמך ומקובל על דעת הקהל. אלא שמעולם הוא לא ראה את עצמו כאישיות דתית־הלכתית גרידא; כל פעולתו בעדה, בה ישב למעלה מחמשים שנה, היתה יותר כראש־הקהל ופרנס, מאשר כגורם דתי. ר' איצילי חי אחרי עזיבת ר' שמשון, עוד י"ז שנה (תק"ן בערך — תקס"ז; 1790—1807). בימיו כבר ישב בבית־הדין כדיין ממש בנו בכורו ר' מרדכי. ר' איצילי הוסיף להיות ראש־המדברים וראש־הקהל. עם פטירת אביו, בעל „הפרדס" (בשנת תקל"ה — 1775), ראו בו כל יוצאי חלציהם של אביו ושל דודיו, — עשרות משפחות בסלונים, בהרודנא ובמקומות אחרים בליטא שהתיחסו עליהם, — גם את ראש־המשפחה הפטריארכלי. במשך השנים הסתעפה והש־תרגה משפחת ר' איצילי ויוצאי־חלציו (אחד מצאצאיו במיש־רין, בדור ששי הימנו, — הוא גם נשיא מדינת ישראל, יצחק בן־צבי. השתלשלותו מר' איצילי היא כדלקמן: בנו השלישי של ר' איצילי הוא הרב ר' אברהם מטאלאטשין; בנו של ר' אברהם — הרב מאיר מו"צ דווילנא־שניפישוק; בנו של ר' מאיר — ר' יצחק הלוי אפשטיין ממולודצ'נה; בתו של ר' יצחק — יינטה קופילוביץ מפולטבה; בתה של יינטה — עטרה שימשלביץ; בנה של עטרה — יצחק בן־צבי) [263].

מסחרו של ר' איצילי פרח ופרץ עם פתיחת תעלת אוגינ־סקי, ובהתחלת המאה ה־19 בית־מסחרו היה מגדולי בתי־המסחר שבליטא, בצדן של חברות־המסחר לייבוא וייצוא בווילנה, גרודנה וקובנה. עם צאתו של ר' שמשון נקפאה רוח־ההשכלה של ר' איצילי, ר' אליעזר גרייבר ויתר אנשי־שלומו של הרב. כולם נתכנפו ונתקפלו באהלה של תורה גרידא.

איננו יודעים כמה זמן כהן ר' איצילי כראב"ד. כהונתו היתה בכל אופן זמנית, עד שנבחר ממלא־מקום לר' שמשון, והוא האב"ד ר' יצחק בן ר' משה [264]). מאז בעל ה„חלקת־מחוקק" — הרי ר' יצחק בר' משה הוא הרב השני בקהילה, הידוע לנו בוודאות כיליד־סלונים. הוא היה נכדו של האב"ד דסלאנימא ר' זעליג ר' יעסעלעס. אביו ר' משה היה „נגיד וטפסר" בעדה, והוא הוא שהוציא לאור את הספר „אור חדש" על פסחים מאת מחותנו הגאון ר' אליעזר קליר. חידושי־תורה של האב"ד ר' יצחק בר' משה, שהיה חתנו של גאון מפורסם זה, פורסמו בספריו של חמיו „אור חדש" הנ"ל ו„חוות יאיר החדש". ר' יצחק כהן קודם כרב באמסטיבובה ומשם עבר לסלונים. איננו יודעים דבר על מעשיו ופעולתו בעיר וכן על שנת ומקום פטירתו. כהונתו היתה בתוך גבול השנים: תק"ן־תקס"ח (1790—1808). בין חברי ביה"ד של ר' יצחק בר' משה היו ר' איצילי ובנו ר' מרדכי (פרט ראוי לציון: חתנו של האב"ד ר' יצחק בר' משה הוא ר' אריה־לייב, ראש משפחת פינס המפורסמת מרוז'נוי, שהיה סבו של ר' יחיאל־מיכל פינס [265]).

הרב שבא אחריו כאב"ד דסלאנימא היה ר' זאב־וולף בן ר' יוסף־יעקב, שכהונתו הקודמת היתה בפרוז'ני [266]). על אב"ד זה אין לנו ידיעות מפורטות. כהונתו ארכה בס"ה כשנתים, שכן הוא הגיע לסלונים לא לפני תקס"ח, אך בתק"ע כבר בא אחר במקומו.

בשנת תק"ע (1810) נתמנה כאב"ד ר' שלמה בר' אברהם מינץ, מיוצאי חלציו של מהר"י מינץ [267]). הוא היה גדול בתורה, אך לא יצא מגדר חשיבות מקומית. הוא הסכים בסלונים על כמה ספרים. כהונתו ארכה כ־12 שנה. הוא נפטר בסלונים ביום ט"ז כסלו תקפ"ב (1822). ברם, כהונתו מצטיינת במאורע רב־ערך בחיי הקהל: בזמנו נתחזקו מוסרות החינוך התורני, ובימיו חלה התפתחות שהטביעה את חותמה על העדה מאז ועד החורבן, והקנתה פרסומת עצומה לקהילה בכל העולם התלמודי ובכל תפוצות יהדות רוסיה, — הריהי הקמת ישיבת סלונים בשנת תקע"ה (1815), המהווה את גולת הכותרת של השכבה התורנית בעצם התבצרותה.

אמנם, בתי־אולפנא תורניים היו קיימים בסלונים עוד בדורות קודמים: בשנת שצ"ז (1637) חתם ר' משה לימא על אחת מתשובותיו בשם „אב"ד ור"מ דסלאנימא" (ר"מ — ראשי־תיבות של „ריש־מתיבתא"). מכאן, — שעוד כמאה ושמונים שנה לפני תקע"ה היתה ישיבה בסלונים. אך אין לשכוח, שרוב הרבנים מהדורות הקודמים היו נושאים גם בתואר הר"מ, שכן היו להם תמיד תלמידים סמוכים על שול־חנם, אך אין לקבל את זה כישיבה לכל דבר.

שנת הקמת הישיבה היתה מוטלת בספק: במקורות שונים היא מוזכרת כתקע״ה. וגם כתקצ״א (1831) [268]. אך יש לקבוע, שגירסת תקע״ה היא הנכונה, וזה מוכח מהנתונים על ראשי הישיבות: ידוע, שהר״מ השני, ר' אברהם בר' יצחק־מתתיהו (שהיה אחר־כך לאדמו״ר ומייסד השושלת החסידית הסלוני־מאית), ניהל את הישיבה משנת תק״ץ (1830) ואילך, — כלומר, לא יתכן, שהיא נוסדה בתקצ״א. הר״מ האחרון ר' שבתי יגל, כשנכנס לכהונתו חקר באופן יסודי לפני כששים שנה מפי זקני הדור ההוא את תולדות הישיבה, וגם הוא קבע, שאת ייסוד המוסד יש לייחס לשנת תקע״ה [269]).

בעצם עובדת ייסוד הישיבה שמונה שנים בלבד אחרי הקמת ישיבת וולוז׳ין בתקס״ז (1807), יש להכיר את הקשר בין ישיבת וולוז׳ין ובין הקמת הישיבה בסלונים. אבל זה משתמע ללא־ספק גם מהחוזר, שר' חיים מוולוז׳ין פרסם בזמנו אחרי שהקים ישיבה זו, ובה פנה לקהילות, „שממנו יראו וכן יעשו בשאר מקומות לייסד בתי־אולפנא מרכזיים". ואכן ידוע, שהישיבות הליטאיות העיקריות שקמו תוך שנים ספורות מאז פרסום החוזר, והן: מיר, סלונים וסלובודקה (שע״י קובנה), — בעקבות ייסוד וולוז׳ין ובהשפעת ר' חיים נוסדו.

ברור, שכוונת מייסדי ישיבת סלונים היתה לא רק להאדיר את החינוך התורני המקומי, אלא גם להקים „בית־אולפנא מרכזי", שימשוך תלמידים מכל הסביבה. בעטיין של נסיבות מיוחדות ובעיקר הודות לראשיה ויתר אנשי־ההוראה שקמו לה, הפכה הישיבה להיות אחת מארבע הישיבות הליטאיות החשובות ביותר. כמובן, שגם תנאי המקום והצביון הלומדי המובהק של הקהילה הקלו במיוחד על התפתחות המוסד לישיבה מושכת ומפורסמת. מוניטין יצאו לה בכל תחומי המושב ברוסיה, ובמחצית השניה של המאה הגיע מספר תלמידיה למעלה מ־500 (ואלה — מחוץ לתלמידי ה„תלמוד־תורה" שע״י הישיבה), שרובם המכריע הגיע מקרוב ומרחוק. תלמידים רבים נהרו אליה לא רק מרייסין, ליטא ופולין, אלא גם ממקומות מרוחקים יותר, כגון: בסרביה, אוקראינה קווקז.

הישיבה היתה, איפוא, לגורם חשוב מאד בחייה הרוחניים של העדה; החזיון של מאות בני־ישיבה מחוץ, הממלאים את העיר, הסמוכים על שולחנם של „בעלי־בתים", „האוכלים ימים" לפי מיטב המסורת של ישיבות ליטא, היה במשך מאה שנה, מאז הקמת הישיבה ועד התקופה הפולנית המחודשת, לחזיון יום־יומי ולחלק בלתי־נפרד מההווי הסלונימאי. (אמנם, הישיבה הוסיפה להתקיים גם בשלטון הפולני ועד עצם הכיבוש הסו־בייטי ב־1939, אך רישומה נחלש וכן בוטלה המסורת של „אכילת ימים").

מייסד הישיבה וריש־המתיבתא הראשון שלה היה ר' שלמה זלמן כהנא, שניהל אותה בשנותיה הראשונות. כלכל המוסדות בעיר, היה גם לישיבה פנקס משלה, שנפתח מיד עם הקמתה. בשנת תרי״ט הועתקו רשומות מסוימות מפנקס ראשון זה לפנקס חדש, שבו הוסיפו גבאי המוסד לרשום את קורותיו. פנקס זה נשתמר עד חורבן הקהילה, ובאורח מקרי עברו לידינו קטעי־רשומות אחדים מפנקס זה. על מייסד הישיבה רושם סופר הפנקס הראשון כהאי לישנא: „לזכר עולם יהא הצדיק מייסד הישיבה ה״ה הרב המנוח חריף ובקי ירא שמים מרבים שמו נודע לשם ולתהילה בצדקתו וענותנותו והילוכו בקודש כש״ת מוה״ר שלמה זלמן במה״ר משה כהנא. הוא הכין הישי־בות הגדולות, נטע עץ החיים למד ולימד תורה ברבים וחפץ ד' בידו הצליח להשאיר אחריו ברכה, הישיבות אשר איזן ותיקן הקי֗ם על כליל בהדרם". — משנת תק״ץ ועד השנים הראשונות של ת״ר (בערך עד תר״ב—תר״ד) נהל אותה ר' אברהם בר' יצחק־מתתיהו הנ״ל, שהיה „למדן מופלג וחריף". סיבת עזבו את כהונת הר״מ, — כ־15 שנה לפני הבחרו לאדמו״ר ע״י חסידי קוברין, — איננה ידועה, אך יש להניח, שמצא כבר אז ניגוד מסוים בין האווירה המתנגדית המובהקת שבישיבה ובין יעודו כחסיד נאמן של החצר הקוברינאית. לר״מ שלאחריו ועד תרט״ו (1855) היה הרב ר' ליימא, אשר גדולתו בתורה הוגדרה ע״י הרב דמתא דאז ר' אייזילי חריף: „לימא — כתנאי".

וכך היתה הישיבה לנכס רוחני חשוב ביותר של העדה; בצלה הסתופפו מיטב הלומדים המופלגים, שהיו קובעים שעות למבחן בחורי הישיבה אחת לשבוע; וועד של גבאים ומשגי־חים מבין ראשי בעלי־התרי״סין היו שמים את עיניהם בהנהגת בני הישיבה שיהיו למופת. החזקת המוסד היתה בעיקר על תרומות שנתיות, על מגביות שהיו נערכות בכל שכבות העדה, על „הקדשות" דשכיבי־מרע, וכן על מגביות שהיו נערכות בתפוצות ע״י משולחים מטעם המוסד. בכל התפוצות אפשר היה למצוא חניכי ישיבת סלונים ורבנים ולומדים שיצאו ממנה. (על דרכי הישיבה והתפתחותה ומנהליה בתקופת ר' אייזילי ואילך, — ר' בפרקים להלן).

על מהותה וצביונה של העדה וההיארכיה של כהונות הדת והמוסר בתוכה, מאז שהתגבשה כמבצר האדיקות והלמ־דנות, אפשר לדון גם לפי התרבות כהונות אלה שבתוכה. ר' שמשון היה אב״ד ומ״מ (מגיד־מישרים) כאחד, שכן בקהילות קטנות לא הי֗ה מקום למגיד קבוע של העדה, והיו מסתפקים בדרשותיו של הרב וכן בדרשות מגידים „נודדים" העוברים ממקום למקום. אך בימיו של האב״ד ר' שלמה מינץ נצטרכה כבר העדה לדרשן מיוחד, שימלא את צרכי הקהל במגידות ובהטפה למוסר ולמעשים טובים. למ״מ המיוחד הראשון בסלא־נימא נתמנה הרב ר' יהודה לייב הלוי אדל, שהתפרסם עוד בחייו בעולם התורני, בחיבורו הנודע בדרוש בשני חלקים, בשם: „אפיקי יהודה" [270]). לפני השתקעותו בסלונים הוא ישב בזמושץ אשר בפולין. את חיבורו „אפיקי יהודה" וכן יתר חיבוריו הוציא בהיותו כבר בסלונים. בני דורו מגדירים אותו כ„דרשן למופת וחד בדורו". הוא נתחבב מאד בסלונים על חוגי הלומדים והמוני העם כאחד, בנועם דרשותיו, הליכותיו ועסקנותו לשמה. שמו גם קשור בהחייאתה או בהקמתה מחדש של חברת „גמילות חסדים". כזכור, קבלו עליהם אנשי חב' „בקור־חולים" בימיו של ר' שמשון גם את פעולות הג״ח, שנוסדה עוד ע״י הרב ר' אשר הראשון. אך ברבות הימים הושם הדגש על „גמילות־חסדים בגופם" ע״י „בקור־חולים", ופחות בכספם. בעל ה„אפיקי יהודה" הקים מחדש חב' „גמילות־חסדים", יסד קרן מיוחדת לשמה, והמוסד הזה התקיים בגלגו־לים שונים כמאה שנה.

ברם, באורח פרדוכסלי היתה לבעל ה„אפיקי־יהודה" גם חשיבות בתנועת ההשכלה, בגין כמה מספריו האחרים: לר' יהודה אדל היה חוש בלשני מובהק, ובעקבות הגר״א שם גם הוא אל לבו להפיץ בעם את הבנת המקרא והמדק״ש כפשוטם

וכלשונם, ע״י הוראת כללי הדקדוק ובאור נכון של המלים והשמות הנרדפים. הוא היה אחד הראשונים בליטא שהתעניין בדקדוק הלכה למעשה, בחברו את ספר הדקדוק „שפה לנאמ־נים", את הספר „איי־הים" שהעמיק בו חקר בפרשיות של שמות נרדפים, ואת הפירוש „רדיפי מיא" על „עין־יעקב", שגם בו הוא מטפל בשמות נרדפים. על רקע הפרשנות של התקופה ההיא, שזלזלה בצורות הדקדוק ובלימוד עיוני במקרא, — היתה שיטת ר׳ יהודה אדל ממש כיוצאת־דופן.

כידוע, היתה נודעת, לגבי תנועת ההשכלה בראשיתה, חשיבות מיוחדת ללמוד הדקדוק וטקסטים מקראיים כפשוטם. ואמנם, ברבע השני והשלישי של המאה ה־19, נאחזו חוגי המשכילים בליטא ופולין גם בספרי הדקדוק של בעל ה„אפיקי יהודה" — ונמצא, שהמגיד האדוק, התורני המובהק והדרשן למופת תרם בעקיפין להתאחזות ההשכלה. ואכן, גדול משכילי ווילנא הר׳ ש. י. פין הבליט, כחמשים שנה אחרי פטירת בעל „האפיקי יהודה", את ערכם ההשכלתי של ספריו בזו הלשון: „...הרב הגדול ר׳ יהודה לייב הלוי אדל, מגיד מישרים דק״ק סלאנים הועיל תועלת לא מעטה להעיר את האהבה אל ידיעת הלשון וההבנה במקרא ובאגדות חז״ל על פי פשוטם"[271]. היה, איפוא, בספריו מעין שרות חשוב לאנשי ההשכלה הרא־שונים שצדדו בתנועת הלימוד בתנ״ך ובלשון גרידא, אשר נראו אז בעיני המפליגים בים־התלמוד כמיותרים לחלוטין. הנה כי כן, בעקיפין נקשרה שוב סלונים בפרשה ובשלב מסוים של תנועת ההשכלה, אם כי העדה בעצמה לא השתתפה בה שוב במישרין.

על ספרו הדרשני „אפיקי יהודה", שנושא עליו את השם סלאנימא, חונכו דורות של מגידים ודרשנים. עשרות מחברים מצטטים אותו, ועד היום הוא נחשב כעמוד־איתן בספרות הדרוש. ר׳ יהודה־לייב אדל מוזכר לעתים בשם הסתמי „המגיד מסלונים". עד כדי־כך קשורה פעולתו כמחבר וכמגיד בעיר בה ישב, ובה הוא גם נפטר בשנת תקפ״ח. (יצוין, שהוא גם הוכנס לספרות היפה, באחד מחיבוריו של ש. י. עגנון: „ספר תכלית המעשים").

אישיות חשובה בקהל בהתחלת המאה ה־19 היה בנו בכורו של ר׳ איצילי גינשפריקר, ר׳ מרדכי הנ״ל. הוא נולד בשנת תקי״ג (1753) ונתמנה למו״צ עוד בשנת תקל״ט, בגיל של כ״ו שנה. הוא ישב בבית־הדין הרבני במשך כהונותיהם הרצו־פות של ארבעה רבני העדה: ר׳ שמעון, ר׳ יצחק בר׳ משה, ר׳ זאב־וולף ור׳ שלמה מינץ. עם פטירתו של זה האחרון בשנת תקפ״ב, לא נתמנה עוד בחיי המו״צ ר׳ מרדכי (שהיה כבר אז כבן שבעים) ממלא־מקום לכהונת האב״ד, ורק מרדכי נתכבד לכהן כראש־אב־בית־דין עד פטירתו בתקפ״ט. בזה גם פארה העדה את זכר ראש־הקהל ורב־הפעלים מהדור הקודם ר׳ איצילי, שהואיל ולא נתרצה בזמנו להתכבד באצטלא דרבנן, — הרי העלו ראשי הקהל את בנו בכורו למעלת הראב״ד. ר׳ מרדכי שימש, איפוא, בבית־הדין חמשים שנה.

כפי הנראה, לא הסכימו ביניהם ראשי הקהל על רב מתאים אחרי ר׳ שלמה מינץ, שכן גם אחרי פטירת המו״צ והראב״ד ר׳ מרדכי עברו עוד חמש שנים עד שנמצא רב חדש, הראוי לשבת על כסא־הרבנות של העדה, הריהו הגאון ר׳ בערוש אשכנזי, שנתמנה כאב״ד בערך בשנת תקצ״ה (1835). כלומר, במשך של כ־13 שנה נעדרה בסלונים הסמכות הדתית־רוחנית העליונה. כפי שנראה מהפרק הבא, השתקף מצב זה בחיי המוסר והמדות של העדה בשנים הללו. מאז פטירת ר׳ מרדכי בתקפ״ט ועד תקצ״ה כיהן בינתים כראב״ד — הרב ר׳ משה־יצחק אביגדור, בן הרב ר׳ שמואל מבריסק[272]. (מחבר ספר „פרדס־רמונים" על יורה־דעה, וכן ספר שו״ת). הוא הגיע לסלונים בהיותו בן כ״ח ועזב אותה אחרי שש שנים (סיבת ישיבתו הקצרה בעיר ועזיבתו תובן מהפרק הבא).

גלריה שלימה של לומדים, מחדשי חידושי תורה, מחברי חיבורים, מסכימי הסכמות, מקשים ומשיבים מפארת את הקהלה לאורך כל המאה ה־19. על רוב ספריהם, חיבוריהם, הסכמותיהם ותשובותיהם מתנוסס שם העדה שבתוכה יצרו ופעלו. מהם התפרסמו במיוחד בשנים תק״ס—ת״ר (1800—1840): התורני הידוע בשם ר׳ חיים מסלאנימא, שחיבר את הספר „דרך חיים"; ר׳ שמעון בר׳ דובער, בעל המחבר ספר „מנחה בלולה", שו״ת והלכות קטנות (יצא בווילנא והורדנא בתקצ״ב, ועליו הסכימו גדולי הדור); הלמדן המופלג ר׳ זאב־וולף ממיר, שישב בסלונים (המובא בספר „פני אריה"); ר׳ מיירים, בנו השני של ר׳ איצילי גינשפריקר; ר׳ ישראל בר׳ אפרים־מרדכי הלוי (נכדו של ר׳ מאיר־אברהם, הרב ממוש), בעל „חידושים בעמק הפשט" על שו״ע יו״ד והט״ז, בשם „נר־ישראל"; ר׳ אברהם מסלאנימא, נין לר׳ זאב־וולף מטיקטין, אחי בעל־הפרדס; ר׳ אליעזר גרייבר הנ״ל, בעל ה„משנת דר׳ אליעזר" על הש״ס, עם הסכמות מגדולי הדור (וביניהן גם הסכמה מאת ר׳ יהושע צייטלין הנ״ל מאושצה); ר׳ דוד טבלי בר׳ שלמה זלמן ליפשיץ; הרב ר׳ דובער מסלאנימא (אחיו של „צדיק" מקומי, ר׳ יחיאל ממוש־חדש); ר׳ יעקב־משה, נכד הגר״א ועוד ועוד[273].

הפליא מכולם לעשות כמחבר, כמגיה, כפרשן וכמו״ל — זה האחרון, נכד הגר״א. הוא היה בנו של ר׳ אברהם, בן הגר״א. לו סלונים הלומדית־פרשנית היתה תורמת לספרות הרבנית רק מה שר׳ יעקב־משה הספיק לעשות במפעלו הכביר, — כי אז תרומה זו בלבד היתה כבר מנציחה את שמה של סלונים בספרות הזאת. זכותו של ר׳ יעקב־משה היא בכך, שהוא הוציא לאור את רובם של כתבי סבו הגדול, הגר״א. יש לזכור, שכתביו המפוזרים של הגאון מווילנא לא יצאו בחייו. נכדו ר׳ יעקב־משה שנשא אשה בסלונים והשתקע בה כמה שנים אחרי פטירת הגר״א, ירש את רוב כתבי היד של אביו זקנו (חלק מצער מהם עבר לבני משפחה אחרים). חייו היו קודש להוצאת כתבי הגר״א. במשך של קרוב לחמשים שנות שבתו בעיר, הוא הגיה והוסיף הערות, פירושים והקדמות לביאורים ופירושים המרו־בים של הגר״א. רשימת ספרי הגר״א, שנכדו הכשיר והביא לבית־הדפוס, היא ארוכה ומכילה לא פחות מששה־עשר שמות[274], בהם מיטב ביאוריו וחידושי־תורה של הגאון, כגון: הביאור על שו״ע או״ח (שולחן־ערוך „אורח־חיים"), עם הקדמת המביא לבית־הדפוס; הביאור על שו״ע אבן־העזר עם הגהותיו; הס׳ „ספרא דצניעותא" עם הקדמתו; הביאור על ספר חבקוק עם הגהותיו. הוא גם כתב הקדמות לספר הגאון בתכונה „איל המשולש" ולספר „דקדוק אליהו".

אפשר לקבוע בלי כל חשש של הגזמה, שאלמלא שקידותו ומסירותו של ר׳ יעקב־משה, היו רוב תורותיו ופירושיו של הגר״א נידונים לגניזה. העקביות והקדושה, שבהן טיפל במשך של כחמשים שנה ביצירה הרוחנית של אביו זקנו, היא ללא־

דוגמא. אך בלי הבנתו וחריפותו העצמית ספק אם היה יכול להכשיר את הכתבים לדפוס, שבחלקם היו מקוטעים, או מועת־קים ע״י תלמידיו בשבושים.

ר׳ יעקב־משה פירסם גם חידושי־תורה משלו (כגון הספר „פני משה״, שמכיל הגהות על ירושלמי). חידושיו ובאוריו נמצאים גם בספר הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל מאת הגר״א: „צורת הארץ וגלילותיה״ ובפירוש הגר״א על ישעיהו ודברי־הימים.

ר׳ יעקב־משה התבלט גם כאחד מראשי־הקהל. הוא התפלל ולמד כל ימיו ב„ביהמ״ד דעץ״, ושם גם קבע מנהגי־תפילה לפי תקוני הגר״א (שגבאי בית־המדרש שמרו עליהם עד עצם ימי־השואה). הוא נפטר בסלונים ביום ג׳ טבת תר״ט (1849). בנו ר׳ אליעזר (נולד בסלונים, נפטר בארץ־ישראל בתרל״ד) ונכדו ר׳ אליהו פרסמו את יתר כתבי הגר״א, שר׳ יעקב־משה לא הספיק להוציא.

השפעת המסורת של הגר״א היתה, איפוא, כבירה בסלונים במשך כל התקופה, ואפשר לקבוע, שמחוץ לווילנא עוד לא היתה קהילה בליטא, שבה התקיימה מסורת הגר״א במשך דורות, כמו בסלונים. השפעת מסורת זו התבטאה בהופעות שונות: בישיבה ובבתי־המדרשות בשיטת הלמוד, בשורות הלומדים ובעיקר בביתו של נכד הגר״א ר׳ יעקב־משה. השפעת הגר״א השתקפה גם מצד אחר: בעליית הפרושים, תלמידי הגר״א, לא״י. בין העולים, תלמידי הגר״א, היה גם איש־סלונים ר׳ לייב דיסקין (שהוא אבי הר׳ בנימין דיסקין וכל משפחות דיסקין בליטא ובא״י. הוא נפטר בירושלים בשנת תקע״ו [275]). ר׳ לייב דיסקין שעלה בתקס״ח (1808), היה, איפוא, העולה הראשון מסלונים הידוע לנו, — ובעקבותיו נמשכה בסירוגין עליית בעלי־בתים ובעלי־מלאכה מהעיר, במשך של למעלה ממאה שנה (תקס״ח־תרע״ד), עד התחלת העליה החלוצית בשנת תר״פ.

פרק יט

הנהלת הקהילה והסמכות הרבנית. — גבאי־החודש („צוועלפטלאָך״). — העדר הסמכות הרבנית בשנים תקפ״ב—תקצ״ה. — ההדרדרות בוועד הקהל. — השלטון של בעלי־שררה ותקיפים. — הסמכויות של ועד הקהל. — ירידת המוסר בקשר עם גזירת הקנטוניסטים. — תיאור הקהל־שטיבל והנערים החטופים. — התמרמרות ההמונים. — האב״ד ר׳ בערוש אשכנזי. — ההתנגשות בין תקיפי הקהל ובינו. — ר׳ בערוש אשכנזי כמגן המקופחים. — בעלי השררה מענישים את הרב. — התפטרותו. — הרושם בעיר. — ליל־שמורים. — המונים בשולהוף. — צאתו של הרב. — הפחד שנפל על בעלי השררה. — הדרמה בשדה ברגע הפרידה מהרב. — הרב מוחזר העירה. — התלהבות ההמונים. — הכומר פלאציד יאנקובסקי וסיפורו. — ר׳ בערוש אשכנזי כגאון הדור. — ספריו. — הסכמותיו.

מאז ש„ועד מדינת ליטא״ פורר על־ידי הרשות הפולנית בשנת תקכ״ד (1764), — פורקה בעצם כל החוליה המרכזית, שקשרה את הקהילות אחת לרעותה; בוטלה הסמכות העילאית שהשליטה סדר ומשמעת, לפי תקנות אחידות, בתוך העדות המפוזרות על פני כל המדינה; עבר ובטל המוסד העליון והמוסמך, שהוכר ע״י הממשלה המרכזית וע״י כל הקהילות, כמוסד יהודי מרכזי מחוקק ומווסת כאחד. „ועד מדינת ליטא״ לא בלבד שבאמצעות שליחיו ומפקחיו ובתוקף סמכותו דאג להשלטת מוסר וצדק, הגינות ונקיון־כפים בחיים היהודיים, אלא הוא גם שימש כתריס בפני כל פורץ גדר, בפני תקיפות יתירה בתוך וועדי הקהילות גופא. מאז שהוא בוטל, הוסיפו, כאמור, להתכנס וועדים בלתי־רשמיים (כגון, הועד בזלבה שהוזכר לעיל בקשר עם הרדיפות נגד החסידים), — אך הם היו כבר נטולי אותה הסמכות והתוקף, שהיו לוועדים החוקיים. מאידך לא דאג השלטון הרוסי בשלב הראשון, במידה יתירה לארגון כללי ומרכזי של הקהילות. ממשלי אלכסנדר וניקולייי הראשונים הכירו ב„ועד הקהל״ („קאַגאַל״) כבסמכות המקומית המטפלת בענינים היהודיים־פנימיים; הם נתנו למצב־הענינים להימשך, כמו שמצאוהו עם הסיפוח בסוף המאה ה־18, ולא התערבו יותר מדי בחיים הפנימיים של העדה. נמצא, שהקהילות נעזבו לנפשן, וכל עדה התנהלה בכוחות עצמה, בסמכותה המקומית בלבד, בלי השגחה ובקורת מעל. הסמכות העליונה בתוך כל עדה היתה על־פי־רוב בידי הרב דמתא ובית־הדין שלו, האישיות היחידה שבפניה נרתעו כל תקיפים ובעלי־שררה מראשי הקהל, שהיו עלולים בנסיבות מסוימות לעלות לגדולה ולמשול בכפה. כגודל סמכותו וכתוקף־אישיותו של רב העדה המעורר יראת הכבוד, — כן גם היתה ההרתעות של תקיפים ופורצי גדר בתוך מוסדות הקהילה המקומיים. זכתה קהילה ונתברכה ברב העומד בתוקף על דעתו, בבית־דין הנותן את דעתו על כל הופעה שבחיים הציבוריים והמנחיל יראה וכבוד בתוך העדה, — הרי נמנעו בקרבה כל עוות־דין ועלייה של אנשי־שררה מהסוג הידוע.

מאז פירוק „ועד מדינת ליטא״, נתברכה סלונים ברבנים (או ראב״דים) כאלה: ר׳ שמשון; ר׳ איצילי גינשפריקר כראב״ד זמני; ר׳ יצחק בר׳ משה ור׳ שלמה מינץ; בזמני כהונותיהם לא העיז כל תקיף בעל נטיות שרירותיות „להרים ראש״. בוועד הקהל, וכן בחברות הצדקה והחסד הושק הכל לפי נוהג־התורנות של גבאי־חודש („צוועלפטלאָך״), שהוסדר בפרוטרוט ע״י התקנות הפנימיות של כל מוסד וחברה. מספיק לבחון מקרוב את התקנות המסועפות של חברת „בקור־חולים וגמילות־חסדים״, כפי שנוסחו בפנקס החברה, או את התקנות של ארגון מסוג אחר, חברת „שומרים לבוקר״ (שעליה ידובר בפרק הבא), בכדי להיווכח בקפדנות, שבה תכננו המייסדים, — בלי ספק בהשראת ובהשגחת הרב דמתא, — את הסדר הפנימי של החברות האלה. עצם קביעת התפקיד של „הרודף הנעלם״ הוכיח את הכוונה, שזה ישמש כתריס בפני כל שימוש לרעה, —

ונוהג זה רק נותן כבוד לחברה המוגדרת, העזובה לגורלה עצמה, לסמכותה היא בלבד, — לעדת סלונים בכללה.

ברם הספיקה תקופת־בינים של העדר הסמכות העילאית המקומית, של רב בעל־אופי ובעל־דעה המשליט את אישיותו, בכדי שיעורערו סדרי החיים הציבוריים, המושתתים על נקיון־כפיים והגינות, ובכדי שאנשים מפוקפקים ישתלטו על וועד הקהל למטרות אישיות של רדיפת־כבוד, אהבת־בצע וכו׳. האב״ד ר׳ שלמה מינץ נפטר בתקפ״ב (1822), ממלא־מקומו ר׳ בערוש אשכנזי נכנס לכהונתו בתקצ״ה (1835). שלוש־עשרה שנה אלה הספיקו לחדירתם לתוך „הקהל־שטיבל" של כמה גבאים תקיפים, שנהגו בעדה כבתוך שלהם, מתוך קשיחות, נוקשות וגם שימוש לרעה באמון הציבור. המו״ץ ר׳ מרדכי היה זקן מדי (היה בן שבעים כשנתמנה לראב״ד), והראב״ד שבא אחריו ר׳ משה יצחק אביגדור היה צעיר מדי (בן 28), בהת־מנותו, ושניהם היו חסרי אופי וחלשים מדי, כדי להתגבר על התקיפים שאחזו במוסרות הנהלת הקהל.

נוסיף לכך, שבתוך פרק זמן זה, תקפ״ב—תקצ״ה, חלו כל הגזרות הקשות של מלכות הרשע של ניקוליי הראשון, נתכו כל המכות, כולל הגזרה האכזרית של המצאת נערים בגיל רך לעבודת הצבא. הווה אומר, כי נוסף לפריקת המשמעת שבאה מחוסר הסמכות המקומית, השפיעו גם הנסיבות החיצוניות של תקופת גזרות ופורענויות, שנתנו מקום לעילות נוספות של עישוק ושליטה בכוח.

וכך קרה, שתוך זמן קצר כזה נדרדר הקהל־שטיבל הסלו־נימאי, וכמה בעלי־שררה עשו בו כבתוך שלהם.

הביטוי המסורתי „אלופי רוזני נגידי הקהל", שחפף במשך המאות ה־16—18 את כל שורות המנהיגים וראשי הקהילות בליטא ופולין, היה בדרך כלל גמיש מדי והוא כלל סוגי־אנשים שונים: ראשי־העדה, שהיו נבחרים ונשואי־פנים ביחוס גדולתם בתורה; ברי־אבהן, שהיו מכובדים ביחוס מוצאם מרבנים וטפסרים; פרנסים וגבאי־חודש של חברות ומוסדות שהיו מתמנים ע״י בחירות בקלפי. אך היו גם מקרים ומקומות ונסי־בות, שבהם עשירי־העדה תקיפים זכו מן ההפקר ו„מנו" את עצמם, או בעלי־בתים גאים ויהירים שכבשו באמצעי־לחץ מקום לעצמם ב„מזרח" של ועד־הקהל, וגם הדיוטות, שהיו משכילים בערמומיות וכל מיני תכסיסים לעלות לגדולה. וכך קרה גם הדבר, שבאותו פרק־זמן, בצדם של עסקנים נבחרים ומהימנים, חדרו לקהל־שטיבל בסלונים אלמנטים כאלה, מעין „רודנים" מקומיים שמשלו בכפה והשתלטו גם על הגבאים והעסקנים ההגונים. וכל זה — במסגרת קומפטנציות די רחבות שהיו עדיין בתקופה ההיא להנהלת העדה. „הקהל" (כפי שנקרא קצרות ועד הקהילה בפי ההמונים ו„קאגאל" בפי השלטונות) היה אז מוסמך לגבות את המס היהודי הכללי, — ה„קורובקה", זה מכס־הבשר שהוחכר ע״י ראשי העדה, ומס מיוחד לצרכי־העדה; לעקל בעבוט פקדונות וחפצי־בית עד תשלום המסים; להוציא תעודות אישיות המקנות רשות־ישיבה וכו׳; והעיקר, להמציא את מכסת החיילים־קנטוניסטים היהודיים שהוטלה על העדה. בתנאי סמכויות וחובות אלה נפתחו גם פתחים רבים לאנשי־בליעל, למעילות ולמעשי עישוק ועוול. הגיעה שעתם של „נאמנים" שמעלו ו„חטפנים" שהתמחו בחטיפת נערים יתומים או נעדרי חסות והמצאתם למכסה.

עדות מזעזעת שרדה לנו, ביחס למראה פני העדה, באמצע העשור הרביעי של המאה ה־19, החופף את אחת הפרשיות האפלות ביותר בחיים הציבוריים של סלונים היהודית. בשול־הויף על־יד בית־הכנסת הגדול, מול שלושה בתי־המדרש של חברא־קדישא, של חייטים וביהמ״ד דעץ, — עמד בנין שנתמך בקיר בית־הכנסת (הוא נשרף בשריפת תרמ״א). בית זה אכסן את ה„קהל־שטיבל", והיה קרוי גם „שבעה קרואים". והנה כה דברי העדות הזאת, בין היתר:

„...שם היו מתוועדים „האלופי רוזני" דאז, ושם היו פוס־קים ומחליטים בכל מיני „עברות" של בני־העדה, כגון: אי־תשלום המסים בזמן, שהם גם היו קובעים את הערכתם; התנגדות הורים או קרובים לחטיפת בניהם, או השמעת דברים קשים ובוטים נגד התקיפים... תקיפותם של אלה היתה לאין שיעור, והשלטונות המקומיים התערבו רק מעט בענינים הפני־מיים של העדה. מסי־הקהל היו נגבים ע״י נאמנים, שהיו מעק־לים, כפקדון, אפילו כלי־מטה, שמיכות, כרים, — כל אלה היו מובאים ל„קהל־שטיבל", ושם מוחסנים עד פדייתם, — ואם לא נפדו עד המועד הקבוע, היו נמכרים בחצי־חינם... „נאמנים" אחדים כאלה התעסקו גם בחטפנות: היו חוטפים באמצע הלילה יתומים, או סתם בני־עניים בגיל 7—8... זעקות, מחאות, יללות, — כל אלה לא הועילו, כי הכל נעשה על־פי הזאקאָן... החלונות של הקהל־שטיבל היו מסורגים בסורגי־ברזל, והנערים שנחטפו היו מרותקים לקירות בשרשראות, מחשש פן יעשו מעשה „ויברח"[276])...

דברים מצוטטים אלה פורסמו מפי זקני־הדור, שהיו כולם עדי־ראייה למאורעות המזעזעים הללו ומסרו תאורים ממשיים רבים, וכולם זהים, — ואין להטיל שום ספק לא רק בכללותם, אלא גם בכל פרט ופרט הנתון בהם. אך אין זו העדות היחידה למצב מעציב זה. יש גם הדים ועדויות נוספות במקורות אחרים.

מה היתה תגובת העדה? — שכבת ה„תורנים" והלומדים מקירות־המזרח שבבתי־המדרשות היתה, כפי הנראה, חסרת־אונים נוכח בעלי־השררה שהשתלטו בעיר; מעמד „בעלי־הבתים" האמידים לא רצו להכנס בעבי־הקורה, ומה גם שבעצם לא היו בין הנעשקים; בית־הדין הרבני היה משותק; הראב״ד ר׳ מרדכי היה ישיש וחולני, והאברך ר׳ משה יצחק אביגדור לא העז, כפי הנראה, להמרות את פיהם, ואחרי שנים ספורות של אפס־מעשה ובאין יכולת לתקן את הדברים, הוא העדיף להסתלק מהמערכה ולעזוב את העיר. על העדה השתלט, איפוא, משטר אימתני מסוים. וכפי שקבע חוקר, איש־סלונים, באחד ממחקריו הנוגע לפרשה הזאת: „להמרות את פי התקיפים שנהגו בקהל ביד רמה וחזקה היתה דרושה לא רק מידה הגונה של העזה, אלא היתה בכך גם סכנה גדולה: אמנם בעל־השררה הוא יהודי, אך בכל זאת שררה, היודעת לרדוף עד חרמה"[277])...

ברם, המוני „עמך", פשוטי העם, השכבה הרחבה של בעלי־המלאכה, התגרנים הזעירים, — כל אלה לא השלימו בנקל עם משטר־האימים הזה. בין יהודים אפורים וקשי־יום אלה, שנשאו בעול־פרנסה מעיק, במאבק־קיום קשה ומכביד, הנתונים אלי גזירות ורדיפות בחשכת־תנאים בלי שביב־אור, ונוסף לכך, תוך הרגשה כבדה, שהם מקופחים ע״י מנהיגיהם וראשיהם, — בשלה לאטה הכרת התמרמרות קשה, מעין רגש־התמרדות, שהיה פורץ מזמן לזמן. יותר ויותר הושמעו בתוככי

העדה קולות־מחאה של אנשים, שלא קבלו מתוך הכנעה את השומות של ראשי ה„קהל־שטיבל", את העיקולים של מטלטלי־הבית ואת התעלולים של „החוטפים"... השליטים מ„השבעה־קרואים" כבר ידעו דרכים איך להדביר „העזות" ו„מרידות" כאלה של יחידים, ובין הדרכים האלה היו גם אמצעים מנוסים, לפי רוח הזמן, כגון: קיפוח בעליות לתורה, איומים בהטלת חרם, ב„קבורת־חמור" וכו' וכו', איומים שהגושפנקא להם היתה נסחטת בכוח מבית־הדין הרבני.

הנה כאלה היו פני העדה, כשהאב"ד החדש, הגאון ר' בערוש אשכנזי, נכנס לכהונתו וישב על כסא־הרבנות העתיק והמכובד של ק"ק סלאנימא.

אכן, גם הוא, — כמוהו כראב"ד ר' משה־יצחק־אביגדור, — הגיע לסלונים בגיל צעיר (בהיותו בן ל"ג, שכן נולד בשנת תקס"ב — 1802), ויתכן, שהכת השלטת בוועד הקהל בהרכבו דאז, אשר היה גם ממונה על בחירת רב חדש, — אנשיה ראו בכך סגולה וערובה, שיוכלו להכניע את הרב הצעיר, כמו שנהגו ביחס לקודמיו, הראב"דים הישיש והצעיר. אשר לגדולתו ולעמקותו בתורה, אמנם לא טעו הממונים על בחירת הרב כלל וכלל. ואכן שמו כמופלג בהלכה ופוסקים כבר הלך לפניו. הוכחה לכך אנו מוצאים, שבאותה שנת התמנותו בסלונים, נבחר ר' בערוש אשכנזי כחבר בית־דין ארצי מיוחד באחת הבוררויות החשובות ביותר ביהדות רוסיה של התקופה ההיא: בדין־תורה המפורסם בין המדפיסים לבית ראם מווילנא והמדפיסים האחים שפירא מסלאבוטה. על הסכמותיו היו קופצים רבים מבין מחברי ספרי פרשנות וחידושי תורה. אך בו בזמן, הרי אלה מבין הממונים על בחירת הרב שלא החשיבו ביותר את אופיו וכושר־עמידתו של הרב האברך על דעתו, ובשביל כך יתכן גם שהעדיפוהו כרב־דמתא על־פני מועמדים אחרים, — אלה טעו לגמרי ביחס למידותיו הסגוליות ולאישיותו הנמרצת.

שכן, תקיפותם ועזותם של שליטי־הקהל נתקלה בתקיפותו הבלתי־פחותה ובעמידתו האיתנה של הרב. מצעדיו הראשונים כבר ניכר היה, לאן פני הרב מועדות. הוא נדהם מהעוני הרב ששרר בשכבה רחבה של העדה ומחוסר כל משען־לחם לעשרות משפחות. הוא הוא שפקד על וועד־הקהל להקים, כהקלה פורתא, חנויות על־יד בית־הכנסת הגדול (למרות הכעור שנגרם בכך לחזית המונומנטלית של ההיכל), — וראה בכך אמצעי של פיקוח־נפש, ואף ציווה לרשום בפנקס הקהל, שכל ההכנסה מחנויות אלה מוקדשת למוסדות־צדקה.

כל קשי־יום, כל הנעשקים והמקופחים שבעיר מצאו אוזן קשבת אצל הרב. המוני־העם המשיכו להתיחס בכל הדרת־הכבוד ודרך־ארץ לכהונת הרב דמתא. ר' בערוש אשכנזי הכיר את נקודת־התורפה שבקהל־שטיבל והבחין בכת התקיפים המכתיבים את מידת־הדין הקשה שלהם אף לטובי העיר. התנגשות בין הרב ובין „הקהל" נעשתה יותר ויותר בלתי־נמנעת. בזמן הראשון לכהונת הרב היתה ה„כת" מאופקת במעשיה־תעלוליה, אך לאט־לאט חזרה לסורה כבשנות המעבר שלפני בואו לעיר. הרב קלט יותר ויותר מחאות, תרעומות. כשהתרבו המוחים והצועקים, אחזו אנשי ה„כת" בשיטתם המנוסה להשתיקם באמצעות סמכות הרב, ופנו אליו בדרישה מחוצפת לנקוט נגד „המתמרדים" בצעדים הידועים, ולרבות הטלת חרם ושמתא. הרב לא נתבהל מדרישות אלה, ואחרי שהזמין אליו את „המורדים" וברר את טענותיהם, הוא השמיע באזני תקיפי הקהל באופן חד־משמעי את דעתו על מצב העניים שבעיר.

יש להניח, שבשתי־שלוש השנים הראשונות היו תקיפי־הקהל־שטיבל נרתעים מפני הרב וגם נעצרו בעזותם ולא העיזו לצאת חוצץ נגד ה„מרא־דאתרא". אך ככל שר' בערוש אשכנזי כבש את לבות המוני העם בפקחותו, מידותיו ואישיותו, — כן לבשו התקיפים האחדים מ„שבעה־קרואים" יותר עוז ותוקף, ולבסוף אחרי ארבע שנים של היסוסים ומאבק מחתרתי בו, גמרו אומר בשנת ת"ר (1840) ל... העניש את הרב! — נמלכו והתחילו לפגר בתשלום הסדיר של שכירותו (6 רובל לשבוע), ואחר־כך גם הסיתו בו כמה אנשי־טרוניה וקנתור, וביימו אסיפה בהשתתפותם, שבה הוטחה האשמה נגד הרב, כי שכירותו גבוהה מדי, והוצע לו, שיקצץ בה בעצמו...

יש לשער, שנפש הרב כבר קצה בכת של גסי־הרוח, שלא נרתעו גם בפני חילול כבוד הסמכות הרבנית, — שכן הוא קם באותו מעמד ובאורח דרמתי ביותר, מתוך שקט נפשי והתאפקות, הוא הודיע, שהחליט סופית להתפטר מכהונתו, — ושהנהו עוזב למחרת בבוקר את העיר! —

ה„תקיפים" ומביימי האסיפה נדהמו מעצם החלטת הרב; לתגובה כזו לא פללו לגמרי. משאלתם היתה רק „לרכך" אותו, ואילו הוא העמידם במצב עדין ביותר כלפי כל העדה. כמה מהם ניסו להפציר ברב שיחזור בו מהחלטתו. באסיפה גופא פרץ ריב גדול בין החצופים המתלהבים ובין בעלי־בתים מיושבים שהתריעו על עלבון הרב. אך הלה נשאר איתן בהחלטתו; בקול שקט וקפוא הוא חזר על הודעתו, שנמנה וגמור אתו לעזוב מחר את העיר, הוא ובני ביתו.

הידיעה על עזיבת הרב עברה כבזק דרך כל הסימטאות של פרברי יורדזיקי, ברעג ובאַלונה... ההתרגשות הגיעה לשיא. בבתי המדרשות של בעלי־המלאכה עמדו ראשי־מדברים וצעקו על העוול הנעשה על־ידי תקיפי הקהל לא רק לגביהם, אלא גם לגבי הרב. בשולהויף ועל־יד בית הרב התקהלו חבורות־חבורות של אנשים, נשים וטף, ומי בלחישות, מי בקול רם פרשו את המאורע המרעיש שהתרחש כאן. מכל עבר הושמעו קריאות: „לא ניתן לרב לעזוב אותנו!" היה זה ליל־שמורים בעדה, — והעיר סלאנים נבוכה!... —

תקיפי הקהל התהלכו כאבלים וחפויי־ראש: להשפלה כזו ואף לעמדה כה גאה ואמיצה מצד הרב לא פללו, — אך את הנעשה אין להשיב, ובסוד התייעצות החליטו, — כדי להעמיד, לכל־הפחות, פנים הגונים כלפי־חוץ וכדי למנוע חילול־השם ובזיון הרב: ללוותו בכרכרות כמה פרסאות מחוץ לעיר.

ברם, בינתים, ההתמרמרות בין „עמך" על שהתקיפים ירדו כל־כך לחיי הרב, עד שנאלץ לנקוט בצעד קיצוני כזה, — גדלה וגעשה. למחרת השכם, במנינים הראשונים בכל בתי־המדרשות סופר ארוכות על מעשי־תעתועיהם, וכי היו דורשים מהרב לפסוק בעניני־ציבור לפי הוראתם הם.

בשעות הבוקר הראשונות הגיעו כמה עגלות למעון הרב להטעין את חפציו, ספריו וכלי־ביתו, וכן להסיע אותו ובני ביתו. אותו יום לא נפתחו החנויות, כל מלאכה שבתה בעיר, וכל העדה התקהלה בשולהויף לחזות במראה המביש, כשהרב דמתא הנעלב והמותקף עוזב את צאן־מרעיתו. כשהרב עמד להיפרד ממקורביו וידידיו, עברה הרנה בהמונים: „הכסדום היינו ולעמורה דמינו, שרב וגאון וכבוד העיר יברח מאתנו?"

— אך הדבר נפל: העגלות זזו, כשהן מלוות על־ידי שש כרכרות עם המלווים, שביניהם היו גם הני חוצפייא... התדהמה היתה כללית, וההמונים עמדו קפואים על מקומם.

אכן, מה שאירע תוך שעתים מאז שהעגלות ומלוויהם התרחקו מעין ההמונים הנרגשים, עלה על כל דמיון וראוי לעט סופר אמן, והרי זה מעלה את כל המאורע לדרגת עלילה, שבה המצפון, נקיפת הלב והרגש היהודי השתלבו בתוך המאבק הדרמתי בין האישיות המוסרית התקיפה ובין אנשי הכוח שכבשו את הקהל־שטיבל. והנה איך נתגלגלו הדברים אחר־כך: ככל שהדיליז׳נסים המסיעים את הרב ובני ביתו וכרכרות המלווים התרחקו מהעיר, — כן אחזה יותר ויותר האימה בראשי הקהל שישבו בהן. בעלי־הבתים המיושבים והמכובדים ממקורבי הרב שגם היו בין המלווים, הוסיפו להטיף מוסר באזניהם על העוול והעלבון שגרמו לרב. הפחד שהשתלט על התקיפים השתלב בקול המצפון, — פחד מפני נקמת ההמונים, מפני התמרדות העם שעלולה כעת לבוא, ופחד מיסטי מפני האישיות הזאת, גאון וגדול בישראל, שבחרונו ובזעמו העצום עלול עוד להמיט עליהם שואה בקללת פיו. ואכן, כלום לא ראו במו־עיניהם בשנים האחרונות, איך ההמונים העלוהו למעלת צדיק והיו מצטופפים על פתח ביתו להתברך בברכת פיו?...

כשהרב פקד על העגלון, במרחק כמה פרסאות מהעיר, לעצור בכדי להיפרד סופית ממלוויו, — אחזה בהם מעין התלהבות והתמרקות כללית: „היה לא תהיה!" — צעקו כולם פה אחד, — „לא ניתן לרב לעזבנו!" — ומיד עמדו והתירו את סוסי־הדיליז׳נסים מרתמותיהם והריצו את אחד העגלונים, רכוב על סוס, בחזרה העירה להודיע שם, כי הרב חוזר וכי כל העדה תצא לקבל את פניו. והמלווים, כולל אותם מחוללי השערוריה, נרתמו בעצמם, — על אף מחאות הרב, — לעגלות הדיליז׳נסים. וכך הגיעה כל הכבודה הרבה בחזרה העירה, כשלמבואותיה נוהרים מכל עברים אנשים מלאי תרועה וצהלה, להקביל את פני הרב, אשר ישב במרומי העגלה נכנע ומחייך... ההמונים דחפו את תקיפי הקהל, כאלו בכך פרץ חוצה כל זעמם ושאט־נפשם לגביהם, והם נרתמו בעצמם לעגלות והביאו בכבוד ובאהבה את המרא־דאתרא, אהובם ומגינם, לדירתו שבשולהויף.

אותו יום, — כשהרב ר׳ בערוש אשכנזי הצהיר בפני כל עם ועדה, כי מעולם לא היה כל־כך מאושר כמו ביום ההוא, — היה יום הנצחון של עדת סלונים על כמה תקיפים, עזי־המצח, גבאים בלתי־קרואים ובלתי־נבחרים, שהשתלטו עליה בכוח, בסיוע תכסיסים בלתי־הגונים ומפוקפקים. הדרמה הזאת שהתרחשה בשולהויף ובשדה בו עמד הרב להיפרד ממלוויו, השפיעה כסערה מטהרת ומשיבה רוח־שפיים אחרי יום זלעפות קשה; העדה נשמה לרווחה, התקיפים כאילו טואטאו במטאטא־השמד, וקהילת סלאנימא חזרה לקדמותה, למשטר־צדק ומידת היושר ונקיון־כפים בהדרכת הרב האמיץ רודף־הצדק.

סלונים „הסופרית", המושכת בשבט סופר, האחוזה בולמוס של פנקסים, — האם ציינה ביד אמונה במגילת־ספר את הסערה הכבירה (לפי ממדי העדה), את המאבק בין הרב ומנהיגיה הכוזבים של הקהילה? — יתכן, שדווקא לא. יתכן, שמפני השלום ובכדי שלא להקניט מדי את התקיפים שנסתאבו, ע״י רישום כל הפרשה בפנקס, — פקד הרב לעבור בשתיקה על כל המאורע, שכן באותו פנקס־הקהל, שפתחוהו בהתחלת המאה ה־19 ושנשמר עד ימי השואה מצאנו כמה תקנות שתוקנו בשם ר׳ בערוש אשכנזי (וביניהן התקנה הנ״ל על בניית החנויות ע״י בית־הכנסת), אך המאורע שתואר לעיל, — מאן דכר שמיה! ברם יש גם רגלים לדבר, שהפרשה הזאת הועלתה בזמנה על דפי הפנקס, אלא שברבות הימים נתלשו דפים אלה מהספר על־ידי מאן־דהוא מהתקיפים, אשר היה מעונין בכך (כמו שנקבעה ללא־ספק תלישת דפים אחרים מאותו פנקס, הדנים במקרים של „מוכת עץ"). כך או אחרת, לא נשמר זכר לפרשה הזאת במקור יהודי כלשהו. בסוף המאה ידעו עוד זקני הדור לגלגל דברים על המאורע הזה בנוסחאות שונות. אך בכל סיפור הנמסר מפה לאוזן, טושטשו בו צדדים שונים, ובעיקר אלה הנוגעים למעשי כנופית התקיפים, וכן פרטים השופכים אור על התלקחות זעם ההמונים.

ברם, הפרשה כולה נרשמה ונכתבה מיד עם התרחשותה על־ידי עד־ראייה כזה, שלמרות היותו בלתי־צפוי בזרותו וחד־פעמיותו לגבי חוקר קורות הישוב היהודי שבעיר, הוא בכל־זאת מהימן במידה בלתי־פחותה: עד־ראייה זה הריהו... הכומר האוניאטי פלאציד ינקובסקי ממנזר ז׳ירובה הסמוך לסלונים, שהיה אורח שכיח בעיר והיה מזדמן בכל שבוע לערוך בה את קניותיו והכיר יפה את יושביה היהודים. כומר זה חונן בכשרון הסתכלותי מובהק ובעט־סופר מהיר. הוא ערך מחקרים בתולדות העיר, ובעיקר בהשתלשלות הכנסיה האוניאטית. בזמנו פירסם סיפורים בפולנית מחיי השליאכטה והיהודים בליטא. הכומר נקלע לסלונים באותו יום, בו היתה כל העיר כמרקחה ומצא את כל החנויות סגורות. המאורע הזה בו השתקף מאבק פנימי של ה„קאַגאַל" עשה עליו רושם כביר. כיון שהיו לו הרבה ידידים בין יהודי העיר, הוא חקר את הפרשה על כל צדדיה והצליח למסור אותה בצורת סיפור מלבב, אך מהימן לחלוטין, בשם: „שובו של הרב". הסיפור פורסם בקובץ ספוריו שלוש שנים בלבד אחרי המעשה [278]).

כישרו ומידותיו התרומיות של ר׳ בערוש אשכנזי, כן היתה גם גדולתו בתורה. הוא התפרסם כאחד מגאוני הדור, ורבנים מכל תפוצות ליטא ופולין פנו אליו בשאלות. כמו כן הרבו להשכים על פתחו בבקשת הסכמות לספרי פרשנות, ואכן הסכמותיו, שרובן ניתנו בסלונים, הן לעשרות, מהשנים תקצ״ה—תר״ד [279]). בעיני המוני העם הוא הפך, בגין עממיותו ומידותיו הנעלות, גם לצדיק, וכאמור לעיל, — היו פונים אליו להתברך הימנו ואף — לבקש קמיעות... אך הוא סרב להתעטף באצטלת צדיק ולחלק ברכות וקמיעות (אגב, הוא היה מתנגד גמור ולבו לא היה שלם עם חסידי העיר).

הוא לא האריך ימים בסלונים, וכשקיבל בשנת תר״ד (1844) כתב־רבנות מלובלין, הוא נעתר להזמנה. רבנותו בסלונים ארכה איפוא, תשע שנים (תקצ״ה—תר״ג). הוא נפטר בלובלין בשנת תרי״ב (1852) בגיל חמשים, ושם מקום־מנוחתו.

אחרי הרב ר׳ רפאל, היה ר׳ בערוש אשכנזי הרב השני שעבר מסלונים לכהונת האב״ד של קהילה רבתי לובלין.

תשובותיו וחידושיו נתפרסמו אחרי פטירתו בשלושה ספרים [280]). את רוב חידושיו ופירושיו כתב בהיותו בסלונים. למרות מאבקו עם אנשי־הקהל, היו לו שנות־שבתו בעיר שנות יצירה פרשנית פוריה. ספריו כוללים גם הדרנים שאמר במסיבות של סיומי־ש״ס „בבית־המדרש דחומה", כפי שצויין שם במפורש.

פרק כ

הכמיהה לגאולה בתוככי סלוניס. — ייסוד חברת „שומרים לבוקר". — מייסדיה „רצענים ושאר בעלי־מלאכות". — יצירת ציון עממית ראשונה בסלוניס. — האופי העממי של החברה. — בית התפילה של „שומ־רים לבוקר". — פנקסי החברה. — תקנותיה. — תפקיד „היודע" מקביל לתפקיד ה„רודף הנעלם". — תקנות החברה כמקור למחקר.

הכמיהה לגאולה, הגעגועים לארץ־הקודש שהמו, כבכל תפוצות הגולה, גם בקהילת סלוניס, מצאו להם מבע לאו דווקא בעליית בודדים גרידא מיושבי העיר, שהשתתפו בעליות הרא־שונות של האשכנזים, כגון ר' לייב דיסקין הנ"ל מעליית הפרושים תלמידי הגר"א, או כר' אורי אורנשטיין מחסידי חב"ד בסלוניס שעלה עם משפחתו בתחילת שנות השלושים.

ההתרפקות על עיר הקודש וההתאבלות על חורבנה הת־בטאו בסלוניס עוד בסוף המאה ה־18 באפיק שכולו מיסטי־רומנטי, ולא מן־הנמנע, שהיתה זו גם מעין מחאה נוספת מיוחדת, — בצדה של החסידות שסחפה פשוטי־עם, — נגד הלומדות הנוקשה והיבשה. הנפש הרכה והמדוכדכת הנוטה למסתורין ולהשתפכות הנפש, ושבחשכת הגולה ובתנאי־הקיום העלובים של העיירה הליטאית לא באה על תיקונה בתוך ד' אמות של ההלכה, — בקשה לה חוויה פנימית עמוקה במשעו־לים היחידים שנראו לה: באפיק החסידות או בהתיחדות מתמידה, יום־יום, בוקר־בוקר עם זכר ציון האבלה.

באותן שנות התשעים של המאה ה־18, כשיהודים רבים בסלוניס עברו בצינעא להשפעת האדמו"רים מליובביץ' וליא־חוביץ', והמלחמה נגד ה„כת" החדשה היתה נטושה עד חרמה, — באותה שנת תקנ"ה (1795) [281] עמדו „רצענים ושאר בעלי מלאכות", שכל נפשם והתפרקותם מהמתח היום־יומי היא באמירת „תהלים", ומתוך דחף פנימי, מתוך איזה צורך מסתורי של השארת הנפש — יסדו חברה בשם „שומרים לבוקר", שכל־כולה היא לשם התאבלות, עם האשמורה השניה „ברון יחדיו כוכבי בוקר", על חורבן ציון וירושלים. עמדו וקיימו. וכמנהג כל החברות גם פתחו בפנקס מיוחד לרשום בו את תקנותיה, מנהגיה, חובותיה ושמות חבריה.

ואותם רצענים, חייטים, עגלונים, רוכלים, כולם מרי־נפש וקשי־יום, שהיו חדורי המיה עמוקה ל„משיחיות" במובנם הם: לגאולה מגלות מרה, לתמורה בחיי השפלות והדכאון, — מצאו מלים נרגשות ומזעזעות לבטא את שאיפתם העמוקה לפדות, שאיפה שהביעוה בפנקסם, מיד אחרי השער, כעין „מוטו" לתוכן חייהם. ראויה היא השתפכות הנפש הזאת וההתרפקות על ציון של פשוטי־עם מלפני 160 שנה, שנראה אותה כיצירת־ציון עממית ראשונית בסלוניס.

וכה דברי הסופר האלמוני הסלונימאי שרשם בפנקס „שומ־רים לבוקר" ביום כ"ד אייר תקס"ג (1803), דברים שיש בהם מהמקצב של הקינות הקלסיות על חורבן עיר הקודש ומטיפות הנוהם לראות בבנין ציון וירושלים [282]:

„אלה נזכרה ונשפכה עלינו נפשנו, בהיותנו בארץ אויבינו דוויים וסחופים ומדולדלים למתעב גוי לבזויי נפש... בראותנו כל עיר על תלה בנויה ועיר האלקים מדבר היתה לישראל ארץ מאפליה ראינו מעשה ונזכרנו הלכה שמורה בכל וערוכה, כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה יגיל וישמח בישועתה. אי לזאת אנחנו החתומים פה בחרנו להסתופף בבית אלקים לבוא אל המלך ולהתחנן לו על גאולתנו ועל פדות נפשנו, ברון יחד כוכבי בוקר נפשנו לד' משומרים לבוקר ועפעפינו יזלו מים בפיק ברכים וחלחלה בכל מתנים על חורבן בית המקדש כי הורס וכי הודש, גם נשכבה בבשתנו ותכסנו כלימתנו כי לד' אלקינו נקווה ונבקשה על הגאולה ועל התמורה, איש און יחשב ממחשבותיו נחפשה דרכינו ונחקורה אולי ירחם שארית יוסף לא יבוא עוד שמשנו וירחנו לא יאסף ונזכה לראות בבנות הארץ על תלה יאיר ד' פנים אתנו סלה עדיו כל בשר יבוא המבשר בזמן קרוב בימינו לפה ק"ק סלאנים".

מתקנות ורשומות אחרות באותו פנקס אכן מתברר, שהמייסדים וכן רוב האנשים „שהתקרבו לחברה" (כלומר, לפי לשון הפנקס: אלה שהצטרפו אליה) היו משורות בעלי־המלאכה. מסתבר, שלמדנים מחובשי בית־המדרש ראו כפחיתות הכבוד לעצמם להצטרף לחברה, וגם לא היה להם אולי כל כורח פנימי „לשפוך את נפשם", שכן היו שקועים מדי בפלפול ובלמוד ההלכה. הוכחה לכך אנו מוצאים גם ברשומה אחת באותו פנקס, שלפיה נתקבל לחברה „רבני" מסוים, ולפי דברי הרושם מובן, שהיה זה מקרה יוצא דופן [283]). אנשי „שומרים לבוקר" גם קבלו עליהם להתפלל „ותיקין" בבית הכנסת הגדול [284]).

על הצלחתה הגדולה של החברה, כאיגוד עממי תמים, אפשר לדון לפי זה, שקמו קופצים לייסד חברה נוספת מקבילה לה, ואלופי החברה נאלצו לבקש „תוקף" ממנהיגי הקהל, לאסור על ייסוד חברה נוספת דומה [285]). „עממיותה" של החברה משתמעת גם מאופי הנדבות וה„הקדשים", שנרשמו לזכרון בספר: נשים צדקניות תמימות שדאגו „לאמירת קדיש אחרי אריכות ימים ושנים ולהזכרת נשמתן ביארצייטן לדורות עולם" כל ימי היותה של החברה הנ"ל; שכיבי־מרע שציוו לפני פטירתם על מתן צדקה לחברה, תמורת אותם הקדישים וההזכרות [286]).

למרות „דמי־וואכער" (תשלום שבועי) קבועים, שעל החברים היה לשלם, — מנתה החברה הרבה „מתקרבים". כשמספר החברים גדל, הקימה החברה בית תפילה מיוחד סמוך לשולהויף; ולשורת בתי הכנסת ובתי המדרשות שבאותה ככר נצטרף בית־התפילה של „שומרים לבוקר", ששמר על צביונו, כעין מרכז של בעלי־המלאכה על כל ענפיהם, — במשך כל ימי קיומו ועד — ימי השואה (ואכן, אפילו בימי השלטון הפולני המחודש, כשבית־המדרש של „שומרים לבוקר" שוקק ותוקן, הוא שימש כבית־התפילה המיוחד ל„אגודת־האומנים" וכמרכז הציבורי־חברתי שלהם) [287]).

חברת „שומרים לבוקר" התקיימה באופן רצוף עד מלחמת העולם הראשונה, במשך 120 שנה (תקנ"ה—תרע"ה).

הפנקס הראשון של החברה נפתח בשנת ייסודה בתקנ"ה. כשנבנה בית התפילה בשנת תרכ"ה (1865) החליטו גבאי

החברה לפתוח בפנקס חדש ולהעתיק לתוכו את הרשומות החשובות מהישן, כדברי ה„שער" שבפנקס החדש[288]):

„מודעת זאת כי נתייסדה ח"ק „שומרים לבוקר" זה ערך שבעים שנה כאשר נדרש מעל ספר הפנקס שלפנינו להתאונן על חורבן עירנו ושומם בית מקדשנו ולשפוך שיח בתפילה ובתחנונים על עם ד' ועל עיר הקודש כאשר ערכו לפנינו רבני גאוני קדמונינו. ועתה ברצות ד' הוקמה על כהיום הזה כי חפץ ד' בידינו הצליח ויראי ד' הוסיפו אומץ לבנות בית לשם ד' להקהל בו ולעמוד על משמרתנו משמרת הקודש שומרים לבוקר ולפאר את בית אלקינו הנבנה בחול ופתוח עתה בקודש. ולמען דעת כי שם ד' נקרא עליו הוסכמנו אשר גם הפנקס יתחדש בבנינה כמותה וגדול יהיה כבוד הבית כי הבית הזה יהיה עליון לפ"ק פה סלאנים הבירה". —

לפנקס חדש זה הוכנסו רשומות עוד בשנות השבעים־שמונים ועד סוף המאה. הפנקס הישן אבד, כפי הנראה, בשרפת תרמ"א, ואילו הפנקס החדש התגלגל באורח בלתי־ידוע לווילנה, והחוקר הסופר יליד־סלונים, ר' חייקל לונסקי מצאהו באחד מבתי־המדרש שבעיר. בזמנו, העתיק ה' לונסקי מהפנקס והמציא לכותב הטורים האלה י"ד רשומות ממנו וכן כל שבע־עשרה התקנות של החברה, המסדרות את אופן „התקרבות החברים", „ההתמנות" (כלומר מנויים) לתפקידים שונים, כגון גבאים חדשיים, נאמנים, „בוררים ומבוררים" (בוחרים ונבחרים). וכך נשמר וניצל חלק הגון ממסמך חשוב זה, והטכסטים האלה מצטרפים לספרות הפנקסים של סלאנימא שהגיעה לידינו[289]).

בתקנות החברה ניכרת הרוח הדמוקרטית־עממית, ובהקבלה ל„רודף הנעלם" של חברת „בקור־חולים וגמילות חסדים", היה בחברה זו נושא־משרה בשם „היודע"[290]) מעין מבקר, שהיה צריך לעמוד על משמר הסדר והתקנות, סילוק „דמי־הוואכער", השתתפות החברים בתפילות באשמורות הבוקר וכו'.

תקנות החברה הן פרק בפני עצמו, הראויות למחקר ולהשוואה ע"י חוקר החברות ביהדות ליטא־פולין, שכן רוב התקנות שנשתמרו הן של חברות צדקה וחסד, ואילו החברה „שומרים לבוקר" בסלונים מהווה אגוד, החורג מהמסגרת השיגרתית עקב מטרתו המיוחדת, ומעטים הם המסמכים ותקנות שנשתמרו מחברות מסוג זה.

פרק כא

מלכות אלכסנדר השני. — המרד הפולני משנת 1863. — רישומו בעיר. — יהודים משתפי פעולה עם המורדים. — בקור שרי הצבא בבית הכנסת הגדול. — שיפור הכלכלה והתעסוקה. — התייאת מסחר העצים והתבואות. — ר' הלל ליפשטיין. — התחלת התעשיה. — חלוץ התעשיה ר' יקותיאל קוניצה. — מפעלי־החרושת של ה' לוזינסקי ואשתו מנוחה. — מפעלי בורסקאות, מלבנות, מנסרות. — ענפי מלאכה חדשים. — גרעין של פרוליטריון יהודי. — הגירת בעלי־מלאכה וקבלנים לפלכים הפנימיים. — יוצאי סלונים בפטרבורג, מוסקבה, חרקוב, קיוב. — ענף הסופרות סת"ם. — תולדות הענף והתפתחותו בסלונים. — המפעל של ר' יצחק יקימובסקי ור' קלמן לידסקי.

עם מותו של ניקוליי הראשון ב־1855 נשם בית־ישראל במלכות רוסיה לרווחה. יורשו התבלט כאדם בעל אוזן קשבת לרוח הזמן, והוא הוכיח את זאת גם במדיניות לגבי היהודים. גזירת מכסת אנשי־הצבא והמצאתם בגיל רך רוככה במידה רבה, — אם כי חובת עבודת הצבא הכללית בגיל 21, שהשוותה את היהודים לכל המעמדות והלאומים שבמדינה, באה רק ב־1874. המראות המבישים של חטיפת־ילדים וההפקרות של אנשי־בליעל, ששלטו ברחוב היהודי, עברו כחלום־בלהות והיו לנחלת־העבר.

אמנם, השפל הכלכלי עוד נמשך עד אמצע שנות הששים, עד אחרי המרד הפולני השני מ־1863. בינתיים התרופף הלחץ של גזירות ונגישות.

ימי־מתיחות עברו על העיר בפרוץ המרד, בהתחלת 1863. המוני מורדים התרכזו ביערות מסביב לעיר. והשלטון הבהיל אלפי חיילים לסלונים ולמחוז. תגרות עזות פרצו ביערות, והישוב היהודי ראה את עצמו, כמו ב־1830, בין הפטיש והסדן. אם כי בגזרת הקרבות של סביבת סלונים לא היו בין המורדים לוחמים יהודים במישרין — הרי נשארו לנו עדויות של זקני הדור האחרון בסלונים, עדי־ראיה (שבשנת 1863 היו בגיל הנעורים), אשר ספרו על יהודים, בעיקר יושבי הכפרים והאחוזות, ששתפו פעולה עם המורדים וספקו להם כסף, חמרים ומצרכי־מזון[291]). עם חיסול המרד, התחיל בעיר הסיוט של הוצאה להורג בתליה, ברוב עם, של מורדים שנתפשו בידי הקוזקים[292]).

ביחס הנוח וכמעט המיטיב־פנים מצד באי־כוח השלטון והצבא אל הישוב היהודי בכל ערי ליטא, שבא לידי ביטוי בשנת המרד ולאחריה, היה בלי־ספק, מ„המדיניות הגבוהה" של הרשות, אשר במאבקה עם האוכלוסיה הפולנית המורדת רצתה להסתמך, בין היתר, על הגורם הלאומי השלישי שבחבל הליטאי, על המוני היהודים ששמרו במאבק זה, לכאורה וכלפי־חוץ, על נייטרליות סתמית.

כוונת השלטונות לקנות את לב היהודים במערכת מאבק זה התבטאה גם בסלונים: בעצומו של דכוי־המרד, בעוד שארית פלוגות המורדים נאבקים מר בקוזקים בתוך מעבה היערות, — מצא לנחוץ שר־הצבא שחנה בעיר לבקר עם כל מטהו בבית הכנסת הגדול ביומא דגנוסיא של אלכסנדר השני, שם קבלהו ראשי העדה והש"ץ דמתא עם מקהלתו בשירת ה„המנון" ובמזמורי תהלים. וכשראשי העדה כבדו באותו יום את כל חיל־המשמר העירוני, אלפים איש, במשקאות לכבוד החג, — הריע שר־הצבא באזניהם, מתוך כוונה ברורה

להחניף בזה לראשי הקהל הנוכחים: „הכיבוד הזה ניתן לכם מקהל עדת העברים בסלונים"...[293]).

סופר העיר, שהודיע על המאורע לכתב־עת עברי (אגב, זו־אחת הקורספונדנציות הראשונות מסלונים לעתונות העברית), מתאר בשפת־מליצות נלהבת את הביקור בבית־הכנסת של שרי־הצבא עם כל הפמליא ובא־כוחו של מדכא המרד הידוע הגנרל מורביוב בכבודו ובעצמו[294]).

שיפור בכלכלה ובתעסוקה היהודית בעיר החל להיות מורגש עם תחית מסחר העצים והתבואות, שחלה באמצע שנות הששים. אחרי דיכוי המרד, החרימה הממשלה, כאמור, הרבה אחוזות ויערות של אצילים פולנים, אשר היו מעורבים במרד, ומכרתם לאנשי־הון ואצולת רוסיים, שנמשכו לחבל הליטאי מהפלכים הפנימיים. אלה היו נחפזים לנצל את יערותיהם שזכו בהם בחצי־מחיר והיו מוכרים אותם לסוחרי היערות היהודיים. גם הממשלה בעצמה היתה עורכת מכרזים פומביים לחטיבת עצים ביערותיה. קוניונקטורה נוחה זו תרמה להחיאת מסחר היערות. סוחרים חדשים בעלי יזמה ומעוף נכנסו בעיר ובמחוז למעגל פעילות כלכלית מאומצת. סוחרי עצים ומומחים ליערות יסדו פירמות יציבות ומבוססות. ביניהם יש להזכיר את הסוחר ר' הלל ליפשטיין, שעסקיו בשנות הששים—שבעים פרצו והתרחבו והקנו לו שם בתפוצות ליטא ובילורוסיה[295]).

יתר־על־כן, הופעה חדשה נגלתה בעיר: התעשיין היהודי, איש־החרושת. אמנם, אנשי־יזמה יהודיים הקימו סדנאות חרשתיות בסביבה עוד בהתחלת המאה; אך אלה היו נסיונות קלושים ודלים. התעשיינים היהודים הראשונים בעיר, הראויים לשם זה, היו ה"ה יקותיאל קוניצה ובלקשטיין, שרכשו בשנת 1853 את בית־האריגה של נובוסילצב (שעליו דובר לעיל[296]). מפעלי משרפות יי"ש, שמרים, טחנת־קיטור קשורים בתקופה ההיא בשם ה' לחינסקי ואשתו מנוחה, שנהלה אחריו ביכולת רבה את מכלול בתי־החרושת האלה. כן קמו בעיר ע"י מייסדים שונים, כולם יהודים, מפעלי־בורסקאות, מלבנות, מנסרות, מסגריות, בתי־ייצור לגווילי־קלף ועוד. בכל המפעלים האלה הועסקו הרבה פועלים יהודים, וכך הוכנסו צעירים יהודים לענפי מלאכה נוספים: פחחות, מסגרות, מכונאות, בורסקאות עדינה. המלאכה היהודית חרגה ממסגרתה המסורתית־גיטאית של חייטות, סנדלרות וכובענות. הפועל היהודי, שכיר־יום, שהיה חזון בלתי־נפרץ עוד בשנות השלושים—חמישים, היווה כעת בשנות הששים—שבעים גרעין של פרולטריון עירוני, שעתיד היה לבוא לידי ביטוי והתגבשות בסוף המאה.

הקלה לישוב, שהתרבה אז בקצב מוגבר, באה גם בעקבות הרשות שנתנה לבעלי־מלאכה מסוימים להתישב מחוץ לתחום־המושב ברוסיה. לזכות מיוחדת זו, שהוענקה באמצע 1865, נודע כוח־משיכה לגבי הרבה אומנים שנתפתו לעבור לפלכים הפנימיים ולנסות את מזלם בתנאים חדשים ונוחים יותר. לעשור הזה יש גם לייחס את השתקעותם של כמה קבלנים וסוחרים אמידים מסלונים במוסקבה, חרקוב, קיוב וערים אחרות. בעצם, היתה זו ההגירה הראשונה מהעיר, הגירה פנימית כולה (אם לא לראות כ„הגירה" עלית משפחות ספרות לארץ־ישראל במחצית הראשונה של המאה), — שכן ההגירה לאמריקה התחילה, — כפי שנראה להלן, — רק בראשית שנות השמונים. מהגרים „פנימיים" אלה זכרו לטובה את עיר־מולדתם, כשהיתה אחר־כך במיצר, שרופה ונתונה במצוקה. בין יוצאי־סלונים ברוסיה מהתקופה ההיא יש להזכיר את ר' זאב־וואלף ווישניאַק, המשפחות קופלמן ועוד ממוסקבה, ר' משה קוקס מחרקוב, ה' וולברינסקי מפטרבורג, ר' יצחק־אייזיק ידקובסקי מפטרהוף, ה' לבקוביץ מסרטוב, ר' מאיר לווין מקיוב.

בשנות הששים ושבעים חודשו בעיר גם חוזי־קבלנות להספקה לצבא, — שכן צבא־משמר קבוע חנה בעיר מאז דיכוי המרד, — ולשירותים ממלכתיים שונים: כגון בית־הסוהר, שלטון־המחוז וכו'.

בשנים ההן חלה התפתחות מהירה בענף הסלונימאי, שהקנה לעיר פרסומת גדולה בכל העולם היהודי: ענף הסופרות סת"ם. כאן ראוי להביא כמה דברים על ראשיתו וקורותיו של ענף זה בעיר. נתונים המצויים בידינו מעידים, שהענף החל מתפתח בסלונים עוד במאה ה־17. בפנקס מדינת ליטא מצויות כמה תקנות מאמצע המאה ה־17, הנוגעות לסופרי־סת"ם והמסדירות את מלאכתם בקודש ואת שווק־תוצרתם[297]). סופרי־סת"ם היו, איפוא, מרוכזים כבר במאה ההיא בקהילות ליטאיות מסוימות במספר כזה, שהיה צורך להתקין להם מטעם ועד־המדינה תקנות מיוחדות. אך העבודה הזאת וארגון הענף לא סבלו פיזור בהרבה קהילות. גם ההתמחות הקפדנית בכתיבה, ההשגחה על טיב־העבודה וההגהה דרשו ריכוז הענף בכמה קהילות בודדות. ברם, ריכוז כזה יכול היה להיבצע רק בתהליך הדרגתי ולהגיע באופן כזה לממדים שהקנו לקהילה הנידונה את המוניטין של מרכז לסופרות־סת"ם, המקובל הן על הרבנים והן על הסוחרים בתוצרת ענף זה.

עדות על קיום ריכוז כזה בסלונים במאה ה־18 מצויה בשו"ת של ר' עקיבא אייגר[298]). יש לנו ידיעות גם על משלוח ספרי־תורה מסלונים לחוץ־לארץ ברבע הראשון של המאה ה־19[299]). הענף העסיק, איפוא, בעיר כבר מזמן רב אנשים שונים בכל המלאכות השונות הכרוכות בו: ייצור עורות־קלף, כתיבה, הכנת „בתים" לתפלין, חוטים כשרים לתפירת גווילי הספרים וכו'. ברם, בשנות הששים—שבעים, עם פיתוח הקשרים המסחריים בין סלונים ובין פלכי תחום־המושב המזרחיים וכן עם התישבות סוחרים סלונימאיים במוסקבה, ניתנה דחיפה גדולה לענף: מכתיבה בלתי־מאורגנת של סופרים בודדים ומכירת תוצרתם על ידיהם, עבר הענף לארגון מתוכנן על־ידי ייסוד כמה מפעלים לסופרות סת"ם בקנה־מידה גדול, שהעסיקו סופרים שכירים, ולמסחר בר־שלוחות בכל תפוצות תחום־המושב. את המפעל החשוב ביותר שבהם הקימו השותפים ר' יצחק יקימובסקי ור' קלמן לידסקי, שהעסיקו הרבה סופרים והסתייעו בסניף־הפצה במוסקבה[300]). בעקבות התפתחות זו גדל ייצור גווילי־הקלף וכן קמו מומחים למזוזות, לתפילין ול„בתים" (לתפילין).

אוירת ההקלה הכלכלית ושיפור התנאים המדיניים־כלליים בעיר נמשכה ללא־הפסק עד סוף שנות השבעים. הרווחה השתקפה גם בגידול הישוב, שהגיע בהתחלת השמונים למעלה מעשרת אלפים נפש.

יש לציין, שהמדיניות של משטר אלכסנדר השני לגבי היהודים היתה מלווה גם נטיה לנסיון רוסיפיקטורי מחודש. את הליברליזם של משטר זה אפשר לקשור, במידה מסוימת,

בתקוות המושלים להצליח, תוך עידוד זרם ההשכלה ברחוב היהודי, ברוסיפיקציה הדרגתית של המוני היהודים בליטא ובילורוסיה.

בכל אופן גם הרחוב היהודי בסלונים נשם לרווחה מרוח־הפרצים הליברלית (על הצלחתם היחסית של משכילי סלונים ידובר להלן). העדה בכללותה לא שעתה לפיתויים האלה של המשטר וקיימה לגביהם את הנהוג של „תוכו אכל וקלפתו זרק".

וכך נמשכו הדברים עד סוף מלכות אלכסנדר השני ב־1881. שנה זו, כאמור לעיל, היתה בעלת מפנה חשוב מאוד הן בתולדות יהודי רוסיה והן בקורות סלונים ועדת ישראל בתוכה, והיא פותחת פרשה חדשה בתולדותיה.

פרק כב

הסערה המטהרת בימי ר' בערוש אשכנזי. — הדי פרשת החטופות. — קנטוניסטים חוזרים העירה. — מוה"צ ר' שרגא־פייטל פיינשטיין. — אנשי ציבור ות"ח מאמצע המאה ה־19. — פרק־הבינים בין ר' בערוש אשכנזי ובין ר' איזילי. — הפלא ביסוד השושלת החסידית בסלונים.

הסערה המטהרת, שפקדה את העדה עקב מאבקו של ר' בערוש אשכנזי עם תקיפי הקהל־שטיבל, נתנה את אותותיה לא רק במשך ארבע השנים שהאב"ד עוד הוסיף מאז לשבת על כסא־הרבנות (ת"ר—תר"ד), אלא גם אחרי עזבו את העיר. בנוכחות הרב כאילו דוכאה התקיפות, ו„הצוועלפטלאַך" הפסר־לים הורחקו מוועד הקהל ומהמוסדות, היה מקום לחשוש, שעם עזיבת הרב האמיץ המכובד על כולם, שוב תותר הרצועה וגבאי־החודש התקיפים שוב ירימו ראש. אך חששות אלה נתבדו. גם אחרי שהרב עזב את העיר, שמרו ראשי־הקהל על טוהר־המידות ונקיון־כפיים, ומעשי התעתועים של התקיפים היחידים היו לנחלת־העבר.

אכן, גזרת הקאַנטוניסטים עוד עמדה בתקפה, והיה עוד הכרח לספק את המכסה הקבועה. ברם, בשנים האחרונות של מלכות ניקולאי הראשון, כלומר בסוף שנות הארבעים והתחלת החמשים, נמצאו דרכים למנוע את שיטת חטיפות ההפקר האלימות, שבהן גויסו דווקא יתומים או בנים יחידים של משפחות מדלת־העם. „החוטפים" ראו את עצמם מנודים על־ידי כל בני העדה והיו ללעג ולקלס בפי כול. במשך עשרות שנים אחרי חיסול פרשת החטיפות, הוסיפו עוד בני העיר להחרים את החוטפים ואף את צאצאיהם. ההתנזרות מהם ומיוצאי־חלציהם היתה כל־כך מרחיקה לכת, שמאסו אף להת־חתן בהן... מזכרונות בני־הדור של שנות הששים—שבעים ידוע מקרה, שבנותיו של אחד החוטפים שבעיר היו מנודות על־ידי הציבור ונשארו בבתוליהן, מאפס־אפשרות להינשא... פרשת החטיפות השתקעה עמוק בזכרון הדורות, וכבר סופר לעיל, שהיא השתקפה גם בפולקלור המקומי, בשירי־עם ופזמוני־גנאי (אחרון „החוטפים", ששימש נושא לאחד הפזמונים האלה, האריך ימים עוד כעשרים וחמש שנה אחרי תום הפרשה ומת ב־1879).

גזירת הקאַנטוניסטים, שארכה כעשרים וחמש שנה (1827—1852), עלתה ליישוב הסלונימאי בהרבה עשרות ילדים שנשבו לבין הגויים, והפכו ל„חיילי־ניקולאי". רבים מהם שקעו כמו בתהומות וכל עקבותיהם נעלמו. אך היו גם כאלה, שכעבור שנות־דור הופיעו שוב בשערי העיר. עוד בשנות השמונים ותשעים היו מגיעים לסלונים שרידים מבנים אובדים אלה, שלא שכחו את עמם וצור־מחצבתם, ואחרי שסיימו את עבודת הצבא, שארכה למעלה מעשרים שנה ובנו בתים בערים מרכ־זיות ברוסיה, — חזרו לקן־מולדתם לחפש את קרוביהם.

עם עזיבת ר' בערוש אשכנזי לא הצליחה העדה למצוא ממלא־מקום מתאים וראוי לשבת על כסא־הרבנות. יתכן שפרנסי העדה האחראיים לא רצו להתנסות יותר בראב"דים ומו"צים חלשי־אופי, דוגמת אלה שכהנו בשנות הבינים שלפני ר' בערוש, והפשו דווקא איש תקיף ועומד על דעתו, שידע לרסן את הנטיות האישיות של התקיפים ולנהוג בעדה ביד רמה. אין לנו כל ידיעות מי ומי היו המועמדים לכהונת הרב, אך חיפושי האיש המתאים ארכו זמן רב, — שמונה שנים רצופות!

בינתיים ניהל את בית הדין הרבני, מורה־הצדק ר' שרגא־פייטל פיינשטיין (חתנו של המו"צ והראב"ד ר' מרדכי, בנו בכורו של ר' איצילי גינשפריקר). הוא נכנס כחבר ביה"ד עוד בשנת תקפ"ד, בחייו של חמיו, ושימש כמו"צ בביה"ד של הראב"ד ר' מרדכי, הראב"ד ר' משה יצחק אביגדור והאב"ד ר' בערוש. הוא היה תמים־דרך והגון מאד, אך לא חרג מחשי־בות המשנית. האמון שרחשה לו העדה הספיק לו לנהל את בית־הדין באמונה עד בחירת רב חדש (שמות חברי בית־הדין האחרים בזמנו אינם ידועים לנו).

ר' שרגא־פייטל המשיך לשבת בסוד בית־הדין הרבני גם במשך כהונת הרב החדש ואף אחריו. הוא נפטר בסלונים אחרי נ"ה שנים של כהונתו כמו"צ, בשנת תרל"ט[301]).

בשנות הארבעים והתחלת החמשים פעלו בעדה, נוסף לתלמידי־חכמים, לומדים ומחברים שנמנו לעיל (ר' פרק י"ח), גם אנשי־ציבור ות"ח דלקמן: הרב ר' צבי־הירש בר' משה (חתנו של ר' אפרים־מרדכי הלוי אפשטיין, האב"ד מקוסובה); ר' יעקב, נכד הר' אליעזר גרייבר; הרב ר' יוסף בר' יצחק אייזיק רבינוביץ (מי שהיה אח"כ אב"ד קנישין וידוובנה), מחבר ספרי־דרוש „בית־יוסף", „כפלים לתושיה", „צפירת־תפארה"; ר' יוסף־יצחק אביגדורוביץ וחתנו ר' זאב־וולף ווישניאק (שהשתקע אח"כ במוסקבה והיה מראשי קהילה זו), בעל חידושי תורה בשם „זכרון בספר" ועוד[302]).

אך הנה פרק־הבינים נסתיים, כשהוסכם על ידי כל ראשי הקהל להזמין לכתר הרבנות את הרב מטיקטין, ששמו הלך כבר לפניו, ר' יהושע אייזיק שפירא. אכן, תקופת־הבינים לא

היתה בכדי, כי עם בחירתו של הרב הנ"ל כרבה של סלונים, הסתופף בה הרב הגדול ביותר בתולדותיה (אחרי בעל ה„חלקת מחוקק"), שהיה גם אחד הרבנים החשובים בדורו לא רק בליטא, אלא בכל תפוצות הגולה.

עשרים שנות כהונתו של ר' יהושע־אייזיק שפירא בסלו־נים, אשר בשבתו בה הוא זכה בכנוי־החיבה שהעם העניק לו: „ר' אייזילי חריף", — מהוות את אחד הפרקים הבולטים ביותר בחיי העדה, הן בזכות האישיות הנעלה הזאת והן בזכות אישים נוספים, שהיוו כעין פסגות בחיים הציבוריים. בתוקף נסיבות מיוחדות אלה, קנתה לה סלונים בשנים 1853—1880 מעמד של אחד המרכזים המעניינים ביותר בליטא. בשנים הללו פעלו בה בצוותא, כתוצאה של צירוף נסיבות מקרי, כמה מהאישים הדתיים והציבוריים הבולטים ביותר של יהדות רוסיה בדור ההוא, והם: ר' אייזילי חריף, — כאב"ד העדה; ר' אברהם מייסד השושלת החסידית הסלונימאית, — כאדמו"ר הראשון שלה; ר' משה יצחק דרשן, הידוע בשם „קעלמער מגיד", — כ„מגיד־מישרים" הקבוע של העדה, ור' יהודה וורניקובסקי, בר־סמכא בעולם התלמודי — כראש־הישיבה שלה.

זהו גם פרק־זמן מענין מבחינת ההתרחשויות ותסיסות בתוך היישוב. בשנת תרי"ח (1858) התרחש בסלונים החזיון הפלאי של ייסוד שושלת חסידית חדשה, ע"י ר' אברהם, מי שהיה ראש־הישיבה שלה. לענפים החסידיים־ליטאיים של קארלין, ליאכוביץ, קוידנוב וקוברין, — התווספה גם סלונים במפת התפשטות החסידות.

איך קם הדבר הזה? איזה גורמים דתיים־מיסטיים, או חברתיים תרמו להתפצלות החסידות הליטאית. לייסודה של שושלת חסידית חדשה ודווקא בסלונים, ולהופעה המשונה, שמלמד המחזיק ב„חדר" פרטי הפך בן־לילה לאדמו"ר?

בכדי להבין את רקע הכוחות שפעלו בעיר בפרק־זמן זה, יש לנתח בעיקר את פרשת ייסוד השושלת החדשה והשפעתה על חיי העדה.

פרק כג

חסידי ליאכוביץ בסלונים. — ר' נחום שו"ב. — הענף הקוברינאי והשפעתו בסלונים. — חסידים בגדר „אנוסים". — ר' אברהם וויינברג כראש־הישיבה. — הניגוד בין תפקידו בישיבה ובין חסידותו. — פרישתו הפתאומית מהישיבה. — ר' בערוש אשכנזי כמגינו של ר' אברהם. — ההקבלה הנפשית ביניהם. — ר' אברהם כיורשו של האדמו"ר ר' משה מקוברין. — ייסוד השושלת החסידית הסלונימאית. — פירסומו הגדול של האדמו"ר ר' אברהם. — עיקרי השיטה החסידית הסלונימאית. — תגובת המתנגדים לייסוד הענף החסידי החדש. — היחסים בין ר' אייזילי ובין האדמו"ר. — סלונים בצל שני האישים האלה.

ראינו בפרשת התחלתה של תנועת החסידות בסלונים (ר' פרק ט"ו לעיל), איך הענף הליאכוביצ'אי של החסידות הליטאית פרש את רשתו בהתחלת המאה ה־19 באיזור הצפוני־מערבי של פוליסיה. ענף זה, שנוסד על ידי ר' מרדכי מליאכו־ביץ' בהשראת החסידות הקרלינית השתרש בסלונים לא רק בין פשוטי־העם, אלא גם בין חוגי הלומדים. בין חסידי ר' מרדכי המקורבים אליו ביותר, היה רבי נחום, שו"ב מסלונים. בסיפורות על מעשי הצדיק מליאכוביץ' תופס ר' נחום זה מקום מכובד[303]). הוא תרם הרבה להשפעת ליאכוביץ' בסלו־נים. ר' נחום המשיך להסתופף גם בצלו של ר' נח, האדמו"ר השני של ליאכוביץ', וכך כבשה לה „החצר" הליאכוביצ'אית מקום מסוים בסלונים ובסביבה, אם כי במספר נאמניה היא פגרה אחרי נאמני חב"ד שבעיר.

עם פטירת ר' נח מליאכוביץ' בתקצ"ג (1832), כאשר תלמידו ר' משה מקוברין נבחר לממלא מקומו במנהיגות, ודרך כוכבו של האדמו"ר הקוברינאי, — היו חסידי ליאכוביץ' בסלו־נים לנאמני „החצר" מקוברין. בשנות השלושים־ארבעים היו כבר בעיר עשרות חסידי האדמו"ר ר' משה ואף היה להם „שטיבל" מיוחד.

הקווים שאפיינו את החסידות הקוברינאית (כאת החסידות הליטאית בכלל) היו: המשך העיון בגנלה, הנטיה ללומדות (שבמובן זה לא היתה שונה בהרבה מהמתנגדות); ועם זה — העממיות שבאה לידי ביטוי בהסתפחות המוני בעלי־מלאכה לאנ"ש. היתה בחסידות זו גם ערגה פנימית לדתיות פשוטה, עבודת הבורא בלתי־אמצעית, בלי הזדקקות לצנורות של לומ־דות חריפה ומפולפלת, שהיתה נחלת המתנגדים גרידא.

ברם, בהתפשטות החסידות הזאת בסלונים בזמן מסוים, — בשנות השלושים, — התבטאה גם מעין מחאה נגד תקיפי הקהל, שרובם ככולם היו מתנגדים. עובדה היא, שבפרשה הסוערת מסביב לאב"ד ר' בערוש אשכנזי, ב„מרד" האלם של ההמונים נגד תקיפי הקהל־שטיבל, — לקחו חלק גם החסידים שבעיר (על זה מעיד גם מחבר הסיפור „שובו של הרב", המספר ש„הסקאָקונים", — כפי שהנוצרים בעיר קראו לחסידים, — היו בין ההמונים שחגגו והריעו לכבוד הרב, עם חזרו העירה). הם היו גורם עממי ותוסס. השתלטות כת־התקיפים הבלתי־ראויים בקהל־שטיבל בשנות העשרים והשלושים (מאחרי פטירת האב"ד ר' שלמה מינץ ועד „המרד"), תרמה, איפוא, להתפשטות החסידות בעיר. וכך אפשר לראות בגידולה על הרקע המקומי גם עקבות תזוזה סוציאלית בת־זמנה.

אך בה במידה התגברה נוקשותם של המתנגדים. ממקורות רבים אנו יודעים, ש„המתקרבים" והמסתפחים לחסידות היו מסתירים בשלב ראשון את צעדיהם והיו נתונים לרדיפות ונגישות מצד בני־משפחתם וחוג מכיריהם; היו מקרים בעיר, שחתנים שהיו סמוכים על שולחנות חותניהם נאלצו לרדת מהם, משנתגלתה „חולשתם" החסידית... הרבה חסידים היו במובן מסוים „אנוסים". רק הקנאים שבהם, שהיו מתמסרים

בלב ונפש לתנועה ודבקים ברבם, היו מגלים את חסידותם בפומבי ומבקרים את הרבי בפרהסיא.

בנסיבות כאלה, הרי יש תמיהה גדולה ביותר בכך, שבתוך עדה „מתנגדית" ועוינת ברובה, קמה ביום אחד שושלת חדשה, — ולפתע פתאום נוספה סלונים לשמות של מושבי „הצדיקים" שבליטא, ולא עוד אלא, שכאדמו"ר נתגלה מלמד אחד ממלמדי העיר, שאמנם בשכבר הימים עמד בראשות הישיבה, אך אחר־כך הסתפק להרביץ תורה ב„חדר" שלו, לפי מיטב המסורת „החדרית", — והנה בבוקר אחד עזב את הרצועה, פשט את קפוטת המלמד, חבש מצנפת של אדמו"ר וראה את עצמו מנהיג ונשיא של המוני חסידים בכל תפוצות ליטא!... —

עם כל חשיבות המשקל של התנועה החסידית, שכבר היתה קיימת בעיר במשך של למעלה משבעים וחמש שנה לפני התגלות „החצר" הסלונימאית, — הרי אין לזלזל כלל וכלל בהשפעתו האישית של „הגבור" הראשי במערכה הזאת, — הריהו ר' אברהם וויינברג, מייסד השושלת והאדמו"ר הראשון שלה; ויש להתחקות על תולדותיה והתפתחותה של אישיות זו, אשר מלאה תפקיד כה חשוב וחוללה מאורע כה חד־פעמי בתולדות היישוב.

על ימי־נעוריו יש לנו מעט ידיעות. ידוע, שהוא נולד בסלונים בשנת תקס"ג (1803) וקיבל בעיר חינוך תורני למופת. השכלתו התורנית היתה רבת־צדדים. בהיותו בעל רוח עמקנית וחקרנית, הוא התענין גם בפילוסופיה ובחכמת „הנסתר". כפי־הנראה, הוא הצטיין בין לומדי־העיר בתורתו ובכושר הסברתו עד כדי־כך, שבשנת תק"ץ (1830) אנו מוצאים אותו עומד בראש ישיבת סלונים. בעדה, בה ראשי־המדברים היו מתנגדים מובהקים וקנאים כר' יעקב־משה נכד הגר"א או ר' שמעון בעל ה„מנחה בלולה", ובישיבה שעמדה כולה במזל ישיבת וולוז'ין ונוסדה לפי הוראת גדול תלמידי הגר"א ר' חיים, — לא ייתכן, שהיו מסכימים לריש־מתיבתא הנוטה לחסידות. נמצא, איפוא, שלאור הנסיבות והאישים שפעלו בעיר בשנים תק"ץ—תר"ג, הרי „חסידותו" של ר' אברהם איננה מתיישבת כלל עם כהונתו, כראש־הישיבה, והתגלותו כחסיד נלהב היתה גוררת במוקדם או במאוחר את פיטוריו מהישיבה „המתנג־דית". הווה אומר, שבתק"ץ ולכל־הפחות בשנים הראשונות של כהונתו בישיבה הוא היה בבחינת חסיד נסתר, ובכל־אופן נהייתו אחרי קוברין לא נתגלתה ברבים.

אמנם, המקורות החסידיים מצביעים, שהוא היה עוד מחסידיו של האדמו"ר ר' נח מליאכוביץ'. ר' נח נפטר בשנת תקצ"ג, כלומר בשנים תק"ץ—תקצ"ג הרי צריך היה ר' אברהם לבקר אצל רבו בליאכוביץ', הסמוכה כל־כך לעיר־מולדתו. ברם, מותר לנו לפקפק בכך, אגב, בספריו הוא מביא בעיקר מתורתו של ר' משה מקוברין, ואילו את ר' נח, כמורו ורבו, הוא מצטט מעט ולעתים רחוקות מאד.

את התקשרותו האמיצה יותר בחסידות יש לייחס לאמצע שנות השלושים, כשנדחף לזה בוודאי על־ידי כורח פנימי עליון ונפשו העשירה והאי־שקטה, הנוטה למיסטיות ו„רזין דרזין" שוב לא מצאה סיפק בספרות התלמודית גרידא, בה עסק. הוכחה לכך אנו רואים גם בספריו, שכן בעשור הרביעי לחייו נטה יותר ויותר לקבלה ולנסתר. מהספרות החסידית ידוע, שבאמצע שנות השלושים כבר נתגלתה „חסידותו" והיה כבר מסתופף בפרהסיא בצלו של האדמו"ר ר' משה מקוברין.

מהפנקס הראשון של הישיבה (ר' פרק י"ח לעיל) אנו למדים, שר' אברהם עזב את הישיבה בשנים הראשונות של העשור ת"ר... מאידך אנו יודעים בוודאות ממקורות אחרים, שאחר־כך ייסד „חדר" משלו ללמוד גמרא בדרגא גבוהה, והיה לאחד מן המלמדים המרובים שבעיר.

אין הפנקס מפרט את סיבת עזיבתו הפתאומית. מסירת הדברים הסתמית מביאה לידי תהייה על הסיבה המסתורית שהביאה את ראש־הישיבה המזהיר והראוי לכהונה זו, לידי כך, שיעזוב במיטב שנותיו (כי היה אז רק כבן־ארבעים) את הכהונה הרמה אחרי כ־12—13 שנה וירד לדרגת מלמד פשוט, למוד־עוני ומחסור, באותה עיר־מולדתו ומושבו. הרי „מעלין בקודש ולא מורידין"...

ברם, מכל הפרטים הנ"ל אנו למדים גם על העובדה המתמיהה, שבמשך 7—8 שנים (תקצ"ו—תר"ג בערך), כשר' אברהם היה ידוע כבר, הן בעיר והן בכל פזורי חסידי קוברין, כחסיד מובהק וגלוי ודבק באדמו"ר שלו רבי משה, — הוא עוד הוסיף לכהן בישיבה המתנגדית על אף הניגוד העצום בין תפקידו החינוכי־תורני בישיבה ובין עולמו החסידי־מיסטי.

והנה, שנים אלה חופפות את רוב שנות כהונתו של ר' בערוש אשכנזי כאב"ד (שכאמור לעיל, נכנס בתקצ"ה ועזב בשנת תר"ד), ומזדקרת לעין העובדה, שהתפטרותו (או פיטו־ריו) של ר' אברהם מהישיבה קרובה בזמן כל־כך לצאתו של ר' בערוש מהעיר (בערך כשנה אחת בלבד). ומאליו מתבקש הקשר בין עובדה זו ובין פעולתו האפשרית של האב"ד בפרשה הזאת.

אין לשכוח, שהאב"ד והר"מ היו, בתוקף כהונותיהם, 2 האישים הבולטים ביותר של העדה; לשניהם היתה ההשפעה והאוטוריטה הדתית והמוסרית. אך לית מאן דפליג, שמבחינת הסמכות הדתית, היתה בכל אתר ואתר ידו ודעתו של ה„מרא דאתרא" על העליונה.

אם כי לא נשארו לנו שום עדויות ומסמכים על יחסי הגומלין שבין ר' בערוש אשכנזי ור' אברהם, בין האב"ד והר"מ, — הרי אפשר לבאר בנקל ובאופן הגיוני את התמיהה הגדולה שבעובדת המשכתו של החסיד המפורסם והנלהב באצטלת ראש הישיבה המתנגדית: ר' בערוש אשכנזי היה, בלי־ספק, סניגורו של ר' אברהם כלפי תוקפיו המתנגדים וראשי הלומדים שבעיר (ר' יעקב־משה והאחרים). כוחו של ר' בערוש, השפעתו וסמכותו עמדו לו לר' אברהם, שיחזיק מעמד כר"מ, למרות התגלות „קלונו" החסידי בין המתנגדים. אבל כשרבה המכובד והאהוב של העדה עזב, או עמד לעזוב את העיר, — שוב לא היתה כל מניעה בידי גבאי הישיבה וראשי המתנגדים בקהל־שטיבל להרחיק מהמוסד התורני־חינוכי את מנהלו, ש„פסול" כזה, ר"ל, נמצא בו... ברור, שאת הסיבה האמיתית הזאת לא יכול היה הסופר לרשום בפנקס־הישיבה ובחר בלשון סתמית.

ואכן, ניתוח התכונות הנפשיות של שני האישים מוכיח את הקירבה המהותית שהיתה ביניהם. אמנם היה ר' בערוש מתנגד גמור (אחרת לא היתה הקהילה המתנגדית סובלתו כלל וכלל). אך מתבלט, ששניהם היו „עממיים" לפי מיטב ההבנה של מושג זה. שניהם לא הסתפקו בד' אמות של ההלכה ובישיבה מאובנת „במזרח". שניהם התקרבו מאד להמוני־העם: האב"ד, כפי שראינוהו, — אהוד על „עמך" ותוקף את

בעלי־הכוח שבקהל־שטיבל; והר״מ — קושר קשרי־ידידות עם החסידים, פשוטי־העם ובעלי־המלאכה המרובים, ב„חצר״ הקוברינאית וגם בסלונים (ולא בכדי מנה הענף הקוברינאי, ואחר־כך הסלונימאי, — המוני בעלי־מלאכה בין חסידיהם). ולבסוף — שניהם היו כבר אז מקובלים על הקהל הרחב אף כ„צדיקים״, והיו גם שרצו לראות בהם בעלי־מופת; הרי ר׳ בערוש היה ל„צדיק״ בעיני העם ואחרי פרשת „המרד״ אפילו היו מתדפקים על דלתותיו לבקש ברכות וקמיעות, והיו מציפים אותו ב„קוויטלאך״. אלא שלבו לא היה שלם עם האמונה התמימה ב„צדיקים״ ונפשו סלדה ממנה. ואשר לר׳ אברהם, — כבודו היה גדול בעיני החסידים עוד בחיי ר׳ משה, והוא היה המקורב ביותר לאדמו״ר שלו. ר׳ בערוש גם העריך את למדנותו של ר׳ אברהם, ושלא כמתנגדים הקיצוניים מבית־מדרשו של הגר״א ותלמידיו לא יכול היה לראות סתירה כל־כך חריפה בין כהונתו בישיבה ובין חסידותו.

הנה כי כן, כל־זמן שר׳ בערוש ישב בעיר, המשיך ר׳ אברהם לכהן כר״מ: הרב עמד לו כקיר־מגן בפני „דורשי־נפשר״. יתכן גם, שכל־עוד ישב בישיבה, הוא לא הבליט ביותר את דבקותו בקוברין, כי בכלל היה אישיות „סגורה״, כפי שמעידים מקורביו שהכירוהו במשך שנים[304]). אך בבוא „בין־הזמנים״ של הרבנות בעיר, בשנים תר״ג—תר״ד, לפני או אחרי צאתו של האב״ד, גבר, כפי־הנראה, הלחץ מצד הגבאים וראשי הקהל, — והריש־מתיבתא התפטר (או פוטר), ממשרתו הרמה.

אין זה גם מן הנמנע, שלא היה הכרח בלחץ מיוחד ור׳ אברהם עזב מרצונו ויזמתו הוא, אחרי שנוכח באי־האפשרות להשלים בין „היובש״ המתנגדי שבישיבה ובין אוצר החוויות הדתיות־ליריות שבנפשו החסידית. מענין, שחסיד מופלג זה המשיך עם זה לעסוק גם בנגלה, ואותו המקור מעיד, שבהיותו ראש־ישיבה, אחרי הרבצת תורה במשך הימים, היה לומד לילות שלמים.

וכך פשט ר׳ אברהם את אצטלת ריש־המתיבתא ופרש לפינתו, בכנסו כמה נערים ל„חדרו״. הוא הקריב את כהונתו וקיום מכובד מתוך רווחה, ועבר לחיי־דוחק ועוני („קיים תורה מתוך הדחק ומתוך יסורין של אהבה״, — כדברי „אור־ישרים״).

מאז ועד התמנותו לאדמו״ר עברו כ־15 שנה. גם על שנים אלה אין לנו פרטים ביוגרפיים רבים. בתקופה זו הוא העמיק את שיטתו בתורה ובעבודה, התיחד יותר ויותר עם רבו וסיגל לעצמו דרך מיוחדת משלו בשיטה הליאכוביצ׳אית־קוברינאית; הוא התמסר לביאור עיקרי היהדות לפי חכמת הנסתר. כבר בתקופה זו הוא הניח את היסודות לספרו הפילוסופי־מיסטי „חסד לאברהם״ ולשיטתו בתפילה ובעבודת הבורא, מתוך הבלטת התכונות המוסריות העילאיות בהנהגותיו של האדם ובדרכיו בתפילה ועבודה, כפי שבאו אחר־כך לידי ביטוי בספרו השני, המוסרי־עממי „יסודי העבודה״. הוא התבלט יותר ויותר ב„חצר״ ובין הפמליא של הרבי כאישיות העצמית ביותר שביניהם, מבחינת ההתרוממות הנפשית והרמה המוסרית. הוא היה גם משכמו ומעלה המושלם והבקי ביניהם בנגלה ובנסתר כאחד.

וכך נתגלגלו הדברים, שעם פטירת רבי משה, ה„צדיק״ מקוברין בכ״ט ניסן תרי״ח (1858), היה ברור לעין־כל ב„חצר״ ובתפוצות חסידי־קוברין, שר׳ אברהם הוא היורש והמנהיג של ליאכוביץ׳־קוברין, ואכן הוא נבחר ברוב דעות מכריע להיות האדמו״ר החדש שלהם.

עם זה היתה השפעתו כל־כך חזקה, שהוא לא נמנע מלהעביר את האדמו״רות מקוברין למקום־מושבו. ברור, שאלמלא היה לו כבר בסלונים חוג חסידים ומעריצים אישיים רב, ואלמלא היה כבר בעיר גיבוש ניכר של חסידי קוברין, — לא היה ר׳ אברהם מחליט בנקל על ביסוס מושבו כאדמו״ר בסלונים, אלא היה עובר בעצמו ל„מבצר״ הבטוח והמנוסה קוברין. אך מכיון שה„חצר״ עברה לסלונים ואנ״ש מכל תפוצותיהם בליטא ופולין התחילו מתכנסים אצל רבם החדש בעיר זו, — הרי, במילא, הלכה למעשה, קם על־ידי־כך ענף חדש בחסידות־הליטאית, הוא הענף הסלונימאי, המהווה, אפוא, תולדה ישירה של ליאכוביץ׳ וקוברין. ומה גם, שהחסידות הסלונימאית הוסיפה לשיטות של אבותיה־קודמיה נופך משלה בדרכי החסידות, תפילה ועבודה והנהגות, — וזה הצדיק בממשות־יתר את השם של שיטה חסידית מיוחדת, „השיטה הסלונימאית״.

וכך, לכל הגורמים הקודמים שייחדו לעדת סלונים את מקומה בתוך היהדות הליטאית: האופי הליטאי המובהק, הלומדות החריפה, הסופרות סת״ם, „העממיות״ של ההמונים, — נתווסף, איפוא, עכשיו גורם חדש: השושלת החסידית העצמית, שעתידה היתה לפרסם את העדה בתוך שכבות נוספות של התפוצות. היא הקנתה לעיר גם אופי של ריכוז חסידי ומיקמה אותה במפת ההתפשטות החסידית.

לא עברו שנים אחדות, — ובתוקף אישיותו החזקה של ר׳ אברהם והשפעתו הכבירה בין חסידיו, — התבסס הענף החדש בכל תפוצות ליטא ובילורוסיה, וקנה לעצמו חסידים ומצדדים הן במרכזים העירוניים החשובים והן בעיירות נידחות. ואף פולין, מקום ריכוז האדמו״רים המפורסמים, ואוקראינה, מושב צדיקי ווהלין ופודוליה, — גם ארצות אלה היו בתחום פעולתו והשפעתו של בעל ה„חסד לאברהם״.

רישומו בעיר גופא התחיל להיות ניכר מאד. אם כי מספר החסידים לא עצר מעולם על מידותיו של מיעוט בתוך העדה, הרי היתה ה„חצר״ למרכז חשוב בחיי הקהילה, ייסוד הענף הסלונימאי העצמאי העמיד בצל את חסידי חב״ד המקומיים, שעד אז עוד היו מרובים על חסידי קוברין. בשנים הראשונות הסתופף ר׳ אברהם בבית צר בסמטא צדדית, אך עם גבור גל החסידים מחוץ, שהיו מתכנסים לימים הנוראים ולחגים, עברה „החצר״ לנחלה מרווחת, שכללה בתים אחדים וגן נרחב, ברחוב סקרובובה, לא הרחק ממרכז העיר. משם הפיץ ר׳ אברהם את תורתו על פני כל ליטא ופולין. „שולחנותיו״, „מעמדיו״ היו לשם־דבר. בשנות הששים ושבעים כבר מרבים לכתוב עליו רושמי־זכרונות על נסיעותיו וביקוריו אצל חסידיו בערי „תחום־המושב״. תוך שנים מעטות הוא היה לאישיות פופולרית בכל תפוצות היהדות הרוסית[305]). החסידות הסלונימאית נעשתה, בצדה של קארלין, לענף העיקרי של ה„חצר״ הקארליני, ואף־על־פי שבליאכוביץ׳, קוידאַנוב וקוברין המשיכו עוד צאצאי מייסדי השושלות במנהיגותם, — היתה סלונים, מהבחינות המהותית וכמותית כאחד, לשיטה החסידית־ליטאית העיקרית.

ה„נופך״ האופייני, שר׳ אברהם הוסיף לחסידות הליטאית ושאפשר לראותו כעיקרי השיטה הסלונימאית, מתבלט בכמה

שטחים: בתפיסה העצמית של ערך התפילה ועבודת הבורא; בהדגשת הביסוס של החסידות על מקורות הנגלה והנסתר; ובקשר החי והתמיד עם ארץ־ישראל.

ב„מתח הגבוה" של התפילה הוא ראה פתח להזדקקות ולהתעלות מוסרית, לחיטוי הנפש והגוף כאחד, — ולכן האריך בספרו „יסודי העבודה" בכללים הדנים בתחום זה. אשר לקשר הרצוף בין החסידות למקורות היהדות, שביססו מתוך ארודיציה מפליאה בשני חיבוריו הנ"ל, — הוא התבלט בזה בין יתר מנהיגי החסידות של דורו. וביחס לארץ־ישראל, חולל ר' אברהם מפנה חשוב בעולם־החסידות של זמנו, בהעלותו על נס את ערך ההתישבות בארץ ובסייעו סיוע של ממש להיאחזות חסידיו (ואף בני־משפחתו) בערי־הקודש. בימיו התחילה עליית חסידי סלונים לטבריה, שתפסה מקום חשוב בין ה„עליות" השונות מסלונים, — כפי שיסופר להלן.

החסידות הסלונימאית יצרה „הווי" ומנהגים משלה. סדרי־התפילה בימים הנוראים, שמחות־השואבה וההקפות, הריקודים והניגונים ש„בחצר" קנו להם שם בתפוצות. שם נוצרו נעימות חסידיות נוסח סלונים, שהושרו בבתי־המדרשות הרבים של חסידי סלונים בליטא ופולין. בינתים גם נרקמו אגדות בסגנון חסידי מובהק על מעשי האדמו"ר וצדקתו, שסופרו ונרשמו על־ידי אנשי־שלומו ואשר שמשו ברבות הימים גם נושאים לספרות היפה [306]).

עשרים וחמש שנות מנהיגותו של ר' אברהם (תר"ח—תרמ"ד) עד פטירתו ביום י"א חשוון תרמ"ד היו שנות התפארת והזוהר של חסידות סלונים, ואם כי גם בהתחלת כהונתו של יורשו, נכדו ר' שמואל וויינברג, עוד לא הועם זוהר זה, — הרי לפסגת ההשפעה הגיעה השיטה הסלונימאית רק בימי מחוללה.

סלונים, הקהילה המתנגדית, זו שבראשה עמד ר' אייזילי חריף ושהיתה מלאה תלמידי־חכמים מובהקים וקנאים, — איך היא הגיבה על ייסוד השושלת בעיר, על קום הענף החסידי החדש בתוכה? — בתמיהה? בביטול? בבקורת, או במלחמת־תנופה? —

אכן, עברו הזמנים של המאבק הקשה „בכת" מתקופת הגר"א, שהתחולל גם בסלונים בימיו של ר' שמשון, — ולחרמות ולשמתות שוב הדברים לא הגיעו. אך הבקורת הקטלנית ויחס־הביטול היו גם היו. בעיקר לא יכלו המתנגדים להשלים עם העובדה, שהנה מלמד הפך בן־לילה ל... „צדיק"!... אופייני ביותר ליחס זה הוא הדו־שיח שבין ר' אייזילי ור' אברהם, שהתקיים ביניהם זמן־מה אחרי „הכתרת" ר' אברהם כאדמו"ר, כשנזדמנו שניהם לשמחת־מצוה.

שואל ר' אייזילי את ר' אברהם: „הרי מתמול־שלשום אנו מכירים אותו לאיש ככל שאר האנשים, ואיך זה נהפך פתאום לצדיק, וקדוש קדוש יקראו לו?" —

משיב ר' אברהם: „ומה הפלא? הלא כן מצינו בתורה: כרי של תבואה פשוטה, ובא יהודי והפריש מהכרי קב או קביים לשם תרומה, — נעשית אותה תרומה קדושה, אסורה לזרים ולטמאים ונאכלת בקדושה ובטהרה. וכן הוא באיש פשוט, כשעדה שלמה של יהודים מפרישים אותו לשם קדושה וקוראים לו „רבי". על ידי מעשה זה חלה עליו באמת קדושה".

על זה עונה לו ר' אייזילי מיניה וביה, בשנינות הרגילה שלו: „אם כן, הרי משנה מפורשת היא: חרש שוטה וקטן שתרמו — אין תרומתם תרומה" [307])...

התשובה החריפה הזאת, שיש בה מהיוהרה הלומדית ורמז להדיוטות ובעלי־המלאכה שהסתפחו לחסידות, מעידה גם על אנטגוניזם מסוים ששרר בין שני האישים האלה, שבתם יחד בעיר מאפיין את הדור הזה של העדה. חמש־עשרה שנה הם ישבו בכפיפה אחת זה בצד זה, האב"ד והאדמו"ר. שניהם — בעלי תכונות אישיות מובהקות; שניהם — אנשי המעלה והרוח; כל אחד — יוצר וגדול בעולמו הוא; שניהם מפורסמים פרסום נעלה בעולם היהודי. בין שני „הרים" מנוגדים שכאלה, התקלות היו בלתי־נמנעות, ומחוץ לעקיצה הנ"ל יש עוד כמה וכמה סימנים למתיחות זו ששררה ביניהם, אם כי שניהם גם רחשו אחד לשני את הכבוד הראוי: ר' אייזילי — לאדמו"ר הלמדן, המקובל, איש־המוסר הנעלה; ר' אברהם — לרב הגאון המופלג, לחריף העוקר הרים וטוחנם...

ברור, שבצל שני אישים שכאלה התרוממה העדה כולה לרמה גבוהה, למעלה מהשיעור הרגיל. המתח התורני הגבוה, שבשכבת הלומדים, והחסידי — בין קהל מעריצי ר' אברהם, מתחו וסחפו את העדה כולה. בית הרב וה„חצר" פעלו פעולה בלתי פוסקת. יהודי העיר ראו את שני האישים, כשהם מרימים את קרן העדה, שופעים אור וזיו, מושכים מהתפוצות אל העיר מעריצים ומצדדים משני המחנות גם יחד. סלונים היתה לתל־תלפיות שהגאון ר' אייזילי והצדיק ר' אברהם משלו בו, ואליהם נהרו אנשים מקרוב ומרחוק.

פרק כד

שלוש התכונות האופייניות של ר' אייזילי. — חשיבות השלב הסלונימאי שבתולדותיו. — ערך ספרו „נועם ירושלמי". — פירסומו העצום בעולם היהודי. — ר' אייזילי כבורר. — הנהגתו בקהילת סלונים. — השגחתו בישיבה ובמוסדות הצדקה. — עמידתו על משמר האמונה. — המשטר הדתי־קנאי. — שלושת „המאורות" של קהל־סלונים. — ראשי הישיבה ר' יצחק יהושע ור' יהודה וורניקובסקי. — לומדים ות"ת בעיר במחיצתו של ר' אייזילי. — ההתנערות במוסדות הצדקה. — עסקנים, גבאי חודש ונדבנים. — החזנים הראשונים עם מקהלות משוררים. — יחס ר' אייזילי לפרנסים ולעסקנים.

בעוד שהאב"ד ר' שמשון היה האישיות המזהירה ביותר בתולדות הקהילה בגלל רב־גווניותה היהודית והאירופית גם יחד, הרי אפשר להגדיר את ר' יהושע־אייזיק שפירא כאב"ד העדה הבולט ביותר מאז בעל ה„חלקת־מחוקק". הנה הופיע בשערי העיר גאון תורני, שהיה לגדול רבני סלונים, מאז רבי משה לימא, מבחינת הסמכות התלמודית. בזכותו סימלה הקהלה בדו־רו ואחריו את החריפות הלומדית והעמקות „הליטאית" שבשיטת הלימוד.

שלוש תכונות אופייניות מצינו בר׳ אייזילי: גדלותו בתורה, מנהיגותו ביד רמה ועממיותו השופעת אמרי־חידודין והלצות.

כשהגיע ר׳ אייזילי לסלונים בשנת תרי״ג (1853), הוא היה כבר בן חמישים (הוא נולד בתקס״ג, — 1803, — בעיירה גלובוקי, פלך ווילנה). כהונותיו הציבוריות, לפני התמנותו כאב״ד עדת סלאנימא, היו, לפי הסדר הכרונולוגי בחייו, כדלקמן: כמגיד־מישרים במינסק וכאב־בית־דין בקהלות קלווריה, קוטנה וטיקטין. כמחבר פרשני היה כבר ידוע בעולם התלמודי בגין שני חיבוריו הראשונים בדרוש ושאלות ותשובות: „עמק־יהושע״ ו„נחלת־יהושע״. ברם, לשיא יצירתו הפרשנית הוא הגיע בסלונים, בה הוא עשה עשרים שנות חייו האחרונות, ובה באה לידי ביטוי גאוניותו בתורה. במשך השנים תרי״ג—תרל״ג (1853—1873) הוא המשיך לפרסם בהפסקות קטנות את חיבוריו שהפתיעו את העולם התלמודי. בהיותו בסלונים הוא הוציא לאור תשעה מספריו, אך בעיקר קנה לו שם בכל תפוצות העולם היהודי דאז, בחיבורו המונומנטלי בן ארבעה חלקים: „נועם ירושלמי״, המהווה ביאור מקיף על התלמוד הירושלמי.

חשיבותו החד־פעמית של החיבור הזה היא בכך, שהוא פענח פרשות סתומות ופירש גירסות משובשות של התלמוד הירושלמי, אשר בגלל שיבושי הנוסחאות והמקומות הבלתי־ברורים שבו, המשיך להיות אגוז קשה לפצח בשביל לומדים סתם ואף בשביל הבקיאים ב„בבלי״. הוא שפך אור חדש על הירושלמי והבליט את נוסחאותיו ההגיוניות והשקולות ביותר, וכך תרם לפופולריזציה ולהבנת־יתר שלו ולעיון נרחב יותר בו על־ידי קהל־הלומדים, שעד אז התקשו מאד להגות בו. בשנת תרכ״ג הוא פירסם את החלק א׳ של ה„נועם ירושלמי״, שהנהו ביאור על סדר זרעים; כעבור שלוש שנים, בתרכ״ו, — את החלק ב׳ על סדר מועד; בתרכ״ח — את החלק ג׳ על סדר נשים; ובתרכ״ט — את החלק ד׳ על סדר נזיקין. וכך קם מפעל אדיר בספרות הפרשנית, שהווה מאורע חשוב מאד בעולם התלמודי, והיה קשור בשם הקהלה, בה שימש המחבר במשך כל השנים בהן עסק וטרח על המפעל הכביר הזה. מאז ועד היום, זה כתשעים שנה, מאז שפורסם החלק האחרון של ה„נועם הירושלמי״, — התעשרה כבר הספרות הפרשנית על התלמוד הירושלמי בחיבורים מדעיים־חקרניים ממדרגה ראשונה. ברם, לפי עדויות יודעי־דבר, ממשיך חיבורו של ר׳ אייזילי להיות אחד המקורות הפרשניים המעולים ביותר לבירור הסתומות שבירושלמי. ונאמנה עלינו במובן זה, בעיקר, עדותו של גדול־המומחים „לירושלמי״ שבדורנו, הפרופיסור שאול ליברמן מארה״ב, המעיד על רמתו הגבוהה של ה„נועם הירושלמי״, התמצאותו של המחבר בגירסאות השונות, בניתוח הסתומות ובהבנה המלאה של הטקסטים.

התואר „חריף״, שהעם העניק לו בשנות־שבתו בסלונים, בא בגין העמקות שגילה בחיבור זה וכן בחיבוריו הנוספים בדרוש ופרשנות שחיבר בסלונים, והם: „אבי־הנחל״ ו„שפת־הנחל״, דרשות המבוססות על הלכות מסויימות (בשנים תרט״ו ותרי״ט); „מרבה־עצה״ (על מאמרי רבה בר בר חנה, יצא בשנת תר״ל); „עצת־יהושע״ (על „סבי דבי אתונא״ — בשנת תרכ״ח); וספרו האחרון „מרבה־תבונה״ (דרשות ומוסר, שיצא בשנת תרל״ב, כשנה לפני מותו). אך בעצם, באותה מידת־הצדקה אפשר היה גם־כן להקנות לו את התואר „בקי״, ולא בכדי מסופר על מעשה שהיה במסיבת־שמחה בסלונים, כשר׳ אייזילי קרא בעל־פה, לפי בקשת כמה מהמסובים, דפים שלמים מהירושלמי, וכן מהבבלי על כל תוספותיהם ומפרשיהם, מכל מקום שהמסובים בקשוהו להתחיל...

תוך שנים ספורות הוא התפרסם בכל העולם היהודי. כשמונה שנים אחרי שהשתקע בסלונים, בשנים תר״ך—תרכ״א, כבר מרבים לספר בשבחיו בספרים ובמכתבי־העת, כעל אחד מהגאונים של הדור. שמו מצוטט ומוזכר בצוותא עם גדולי דורו ר׳ ישראל סלנטר, המלב״ם, ר׳ יצחק אלחנן ספקטור ועוד. עדות לתהלתו ופרסומו כחכם ופיקח בכל התפוצות משמשת גם השתתפותו בבוררויות קשות בעניני־מחלוקת מרכזיים שבתחום־המושב, שאליהן הוזמן להשתתף כבורר יחד עם גדולי־הדור אחרים. כך, הוא הוזמן לפשר במחלוקת בענין הרבנות בעיירה מיר, שלמרות היותה קשורה בקהלה קטנה, הרעישה אז את דעת־הקהל היהודית, — וכן בסכסוך הידוע שפרץ בישיבת וולוזין בין ראשי־הישיבה. אנשים שונים היו באים מפינות מרוחקות שבתחום־המושב לדרוש בעצתו בענינים פרטיים קשים. שמו היה קשור מאז בקהלה, והיה ידוע גם בשם „ר׳ אייזילי סלאנימער״. לא פרטו ודרשו בעולם היהודי „ר׳ אייזילי״ סתם, — משמע ר׳ אייזילי מסלונים.

בעקבות פירסומו כגאון תלמודי, היו מחברי ספרים בפרשנות משכימים על פתחו לבקשת הסכמות לספריהם, ובני־ישיבה — לשם קבלת סמיכות לרבנות.

התכונה האופיינית השניה, שבגללה התחבב מאד על בני־עירו, היתה מסירותו לעניני הקהל. למרות העדרו לעתים קרובות מהעיר, — בגלל נסיעותיו התכופות לווילנה לרגלי הדפסת ספריו, — הוא לא נמנע מכל טרחה ציבורית; הוא היה מסובב בעצמו על פתחי בעה״ב על כל דבר שבצדקה; היה מקדיש מזמנו ומרצו למוסדות החסד, ל„הקדש״ העירוני, הכנסת־אורחים, גמילות־חסדים וכדומה. את עיקר מעיינו הוא שם בהשגחה על רמת־הלימודים שבישיבה, היה מבקר בה לעתים מזומנות, בוחן את התלמידים ועומד על הישגיהם. הוא אף היה מותח בקורת על מלמדי הישיבה וכן על מלמדי החדרים והיה דורש מהם גישה קפדנית ורצינית לתפקידיהם.

על יחסו של ר׳ אייזילי למייסד הענף החסידי הסלונימאי דובר לעיל. על אף היותו בן להורים חסידים ולמרות גדלו באווירה חסידית ואף היותו זמן־מה „חוזר״ ב„חצר״ חסידית, — בכל זאת היה מתנגד גמור, וכזה אף נאלץ לעזוב את קוטנה, בגלל מחלוקת חריפה שהיתה לו עם חסידי אותה עיר, — בשמשו שם כרב. הוא המשיך, איפוא, גם בסלונים לסמל את „המתנגדות״ הקיצונית והקנאית. עם זה הוא כיבד את החסידים כבעלי אמונה תמה, בלי פגם.

כי זאת יש להדגיש: ראשית־כל וקודם לכל הוא עמד על משמר האמונה השלמה בעיר, והיה קנאי מאד בכל מה שנוגע לתיקונים בדת, אף לקלים ביותר. בתחום זה הוא היה שמרני וקפדני מאד.

ר׳ אייזילי נכנס לכהן בסלונים עם תום פרשת החטיפות והגזירות הקשות של מלכות ניקוליי הראשון. גזירות אלה תרמו להסתגרות יתירה של המוני־העם בתוך־תוכם ולהקפדה בשמירה ביתר־תוקף, כאילו מתוך תחושת־קיום טמירה, על דפוסי החיים המסורתיים. אם כי הרוחות המנשבות של ההש־

כלה, שפרצו בסוף המאה ה־18 בשקלוב, ווילנה (ואף בסלונים בזמנו של ר' שמשון), התבטאו כבר בשנות 1840—1860 בצורות מעשיות במרכזים המערביים והדרומיים (ווילנה, מינסק, זשיטומיר, אודיסה), — הרי במרחבי תחום־המושב עוד שלטה הקנאות הדתית בכל תקפה.

המשטר הקנאי־דתי הזה הסתמל בסלונים בתקופת ר' אייזילי, קודם כל בשלושת נושאיו העיקריים: האב"ד ר' אייזילי בעצמו, האדמו"ר ר' אברהם והמגיד־מישרים ר' משה־יצחק דרשן (פרטים עליו — ר' להלן). שלשתם הטביעו את חותמם על החיים הציבוריים, כל אחד לפי דרכו, ושלשתם בצוותא העלו את המתח השמרני החמור בתוך העדה.

מסביב לשלושת „מאורות" אלה הגיהו את אורם היחסי „כוכבי־לכת" נוספים, כולם גדולים בתורה ויראה, וכגדלותם — כן קנאתם ל„טהרת"־העדה. ביניהם יש למנות קודם־כל את ראשי־הישיבה, שבאו אחד אחרי השני בתקופתו של ר' אייזילי. ר' לימא הנזכר־לעיל (ר' פרק י"ח) אמנם עשה בישיבה במחיצתו של האב"ד רק שלוש שנים (תרי"ג—תרט"ו). אחריו בא ר' יצחק יהושע, המכונה ר' איטשעלע ר' אשר'ס שניהל את הישיבה בשנים תרט"ז—תר"ך. ר' יהודה וורניקובסקי, שבא אחריו כר"מ בשנת תרכ"א, נולד בסלונים בשנת תקפ"ג. הוא למד בישיבה המקומית. השתלם בוולוז'ין, ועוד בגיל צעיר העיד את עצמו להוראה. הודות להשכלתו התורנית ולכשרונותיו החינוכיים שהוכיח אותם בשיעורים גבוהים ללומדי־תורה שבישיבה, הוא נתמנה בשנת תרכ"א לריש־מתיבתא של סלאנימא, ועל משמרתו זו הוא עמד במשך ארבעים שנה, עד שעלה לא"י בשנת תר"ס (ושם נפטר באותה שנה).

הוא ידוע בספרות התלמודית בחיבורים פרשניים אחדים, וגם הוא, כר' אייזילי, זכה לכינוי „חריף" („ר' יודעלע חריף"). במשך י"ג שנותיו הראשונות של משמרתו בישיבה (תרכ"א—תרל"ג) הוא נהל אותה בהשגחת ר' אייזילי, והנקל לתאר לאיזו רמה תלמודית גבוהה הגיע המוסד, כשהוא מותאם לדרישת שני מנהלים־משגיחים כאלה. בשנים הללו הגיעה הישיבה לשיא גם במספר תלמידיה וברמת־המלמדים, מחנכים ידועי־שם (כר' זרח קונביסר, ר' צבי־יוסף ריזיקוב ועוד).

בדורו של ר' אייזילי מנתה סלונים שורות־שורות של לומדים, ת"ח, מחברים מפורסמים, שכולם ביחד גוונו את „קשת־הצבעים" הלומדית של הקהילה והעלו אותה לשיא עמדתה המתנגדית־רבנית. ביניהם יש לציין את ר' אברהם שוק, ת"ח מובהק, שפרסם שבעה ספרים בדרוש וחי"ת, אשר הוציאו לו מוניטין לא רק בעולם התלמודי במזרח־אירופה, אלא גם בתוך היהדות־הספרדית; ר' נחמן בר' ישראל, בעל חידושי־תורה (פורסמו ב„מירא דכייא" וב„מחנה־אפרים"); הרב ר' שלמה־זלמן בר' ישראל (אחיו של ר' נחמן הנ"ל), הרב ר' קיים־קדיש בר' יחיאל־יוסף, בעל חיבור „קהילות־קודש" (קיבוץ דינים על שו"ע, ווילנא תרמ"ו); ר' דוב־אריה בר' מנחם־יואל הכהן, מחבר ספר „דובר אמת" (לחיזוק האמונה אצל ילדים, וורשה, תרמ"ד); ר' צבי־הירש ארקין, בעל חידושי תורה „קונטרס הצב"א" (פורסם בספר „דברי־מרדכי", של ר' מרדכי אב"ד לונא, ווילנא תרמ"ז); ר' אליהו קופלמן, ת"ח ונדבן; ר' יקותיאל קוניצה, ת"ח, נדבן ואחד מחלוצי־התעשיה בעיר; מחותנו, הלמדן המופלג ר' יהושע־יוסף ספרקויני (נכדו של ר' הלל ספוקויני, הקבלן הסלונימאי מימי נפוליאון); ר' ישראל קפלן, הידוע בכנויו „ר' ישראל זעלוועער", ממקורביו של ר' אייזילי, למדן ועסקן ציבורי מובהק; ר' מרדכי שמעון קסטילנסקי, אחד הבוחנים בישיבה, ממית את עצמו באהלה של תורה, ועוד רבים מאד, שתקצר היריעה כאן למנות את כולם[308].

שלל האנשים האלה, כולם ברי־אורין וברי־אבהן, שפארו את שורות „המזרח" שבכל בתי־המדרשות שבעיר, הטביעו חותם רב־גוונים בצורתו, אך אחיד במהותו, על כל העדה, ללא השאיר בה כמעט ולא כלום משום אפשרות של תזוזה משכילית, או תמרון־משכילים כלשהו.

גם חדר־הקהל וגבאי־החודש, אלה ה„צוועלפטלאך" היו בתקופת ר' אייזילי מעשה־מקשה אחיד. כולם היו נאמנים לייעודם ותפקידיהם הציבוריים, ובכולם מוזגו העסקנות הציבורית וההווי „הלומדי"־אישי למערכת אחידה. הגבאים והעסקנים טפלו בחברות הצדקה מהסוג הישן, שהתקיימו כירושת הדורות הקודמים. אמנם, עוד לא קמו החברות בנות־זמנן לפי הרוח החדשה. אלה היו עתידות להיווסד רק בשנות ה־80—90 של המאה. אך גם בחברות הישנות קמה רוח של התעוררות והתנדבות למען המוני־העם. וכדברי אחד המליצים הסלונימאיים מהזמן ההוא: „מתנוססים בעירנו אנשים אשר רוחם הנדיבה תפעם בקרבם להשכיל אל דל ולהיות מחסה לאביון בצר לו"[309]. אמנם, „להקדש" של שנות ה־50—60 היה מראה עלוב מאד; הוא שכן בבית עזוב ורעוע ע"י בית־הקברות דיורדזיקי, ולפי תיאור של בן־הדור ההוא, היה ראוי המוסד, לפי מצבו ודרגת הריפוי וטיפול שבו, לכינוי־הזוועה המסורתי „הקדש". אשר לטיב הריפוי, הרי אין לשכוח, שבסלונים עוד לא היה בשנים ההן, — לפני מאה שנה, — אף רופא פרטי אחד, והעזרה הרפואית, כביכול, היתה רק בידי אותו „הרופא" במרכאות כפולות, שהיה, לעת־מצוא, גם גלב ומקיז־דם ע"י עלוקות... אך באשר לבית, עבר המוסד, בהשתדלות הרב, לבית נרחב ומסודר יותר. בהתחלת שנות השבעים אף נגשו הגבאים, בראשות העסקן ר' דובער רוזנבלום, לייסד קרן לשם רכישת בית גדול ומתאים לבית־חולים, לפי הישגי הזמן ההוא (אותה תכנית התגשמה רק בהתחלת שנות השמונים).

גם חברת „גמילות חסדים" התחדשה ואזרה עוז בזמנו של ר' אייזילי. החברה שנוסדה עוד ע"י האב"ד ר' אשר הראשון, הצטרפה אח"כ לחב' „ביקור־חולים" וקמה לתחיה ע"י בעל ה„אפיקי־יהודה", — שוב שקעה והתנוונה בשנות השפל והירידה הציבורית של מלכות ניקולאי הראשון. הצורך המשווע במוסד היוני זה הניע בשנת תר"ל חבר עסקנים ובראשם ר' אברהם־שמואל טענצער, לאסוף סכום הגון מנדבות ותרומות של בני־העיר, כקרן־קיימת של המוסד. החברה פעלה, כפי־הנראה, רבות, — כפי שאנו למדים על־כך משורת מכתבים מסלונים לכתבי־העת בשנות השבעים־שמונים ועד סוף המאה. היא גם עיבדה תקנון חדש ומותאם לתנאי המקום והזמן.

בהנהגתו ובראשותו של ר' אייזילי, פעלו, איפוא, בעדה, מתוך נאמנות, עשרות גבאים, עסקנים ונדבנים; — וראויים לציון השמות של גבאי־החודש והעסקנים מהתקופה ההיא: ר' אליהו ריפ, ר' עקיבא יוסף בריל, ר' זאב־וולף וויגדרוביץ', ר' מאיר־אריה וויגדרוביץ, ר' משה־אהרן גרודנצ'יק, ר' יצחק פרלשטיין, ר' יצחק ור' אברהם־אריה זקהיים, ר' מרדכי שטראשון, ר' יחזקאל־פייבל רבינוביץ ועוד ועוד.

וכמו־כן שמות נדבנים ותורמים, שתרמו מהונם ואונם למוסדות הצדקה: ר׳ הלל ור׳ זאב־וולף ליפשטיין, ר׳ צבי ארקין, ר׳ זאב־וולף ווישניאק, ר׳ דובער רוזנבלום, ר׳ יהודה־חיים וויגדרוביץ׳ ועוד[310]).

ר׳ אייזילי משל בכפה, ושלטונו היה פרוש על חיי־העדה. האופי הסגור ומסוגר של הווי־הקהילה איפשר לבית־הדין הרבני להרחיב את שלטונו עד־כדי... מאסר פנימי של עוברים על לאו בדרכי־אישות. עדות מענינת על כך אנו מוצאים במכתב מסלונים לשבועון עברי משנת 1860, ובו מודיע הכותב על עובר־אורח שנקלע לעיר עם אשתו הבלתי־חוקית, ובפקודת הרב הושמו שניהם במאסר והעמידו עליהם שומרים בבית־הקהל, וכל אחד מבני הזוג בחדר מיוחד[311])...

ביה״ד של ר׳ אייזילי כלל, במשך כל שנות כהונתו של האב״ד, את הדיין ר׳ שרגא־פייטל פיינשטיין הנ״ל, שהיה משיב בכל ענין קשה, בהעדרו של הרב.

למרות הקפדנות השמרנית ששלטה בעדה, החשיב בכל־זאת ר׳ אייזילי כל דבר ואף תיקון נועז, בלבד שיאדיר את כבוד הדת והחיים הדתיים. בימיו חל בסלונים החידוש של הצמדת חזן־דמתא עם מקהלת משוררים לבית הכנסת הגדול. בכל־אופן, אין לנו כל ידיעות על ש״ץ דמתא עם מקהלה לפני תקופת ר׳ אייזילי. בחידוש זה התגלה רצון עז להתאים את צורת התפילות בשבתות ובמועדים בבית־הכנסת הרפרזנטטיבי, לדרישות הזמן וגם למצב אשר היה כבר קיים בקהילות מרכזיות.

החזן דמתא הראשון הידוע לנו בשמו, הוא ר׳ ישראל שאוועלזאן, שבשנת תרכ״ג (1863) הוא כבר כהן בתפקידו. הסופר העירוני מתאר אותו „כחזן השלם המופלג ומפורסם הנודע לשם ולתהילה״. מעשה־חידוש היה גם בהקמת להקת־משוררים, שהחזן אף למדם תווי־נגינה. איננו יודעים בדיוק, עד איזו שנה המשיך ר׳ ישראל שאוועלזאן לכהן כחזן. בשנת תר״ל (1870), כלומר עוד בחיי ר׳ אייזילי, אנו מוצאים כבר בעיר את החזן ר׳ יוסף אלטשול, שהיה אחד מגדולי השירה הדתית בדורו.

גם הוא הקנה בזמנו, — כר׳ אייזילי מבחינתו שלו, — פרסומת לקהילה, ושמו נשאר בספירת החזנות והחזנים, ר׳ יאשע סלאָנימער״. גם לחזן זה היתה מקהלת משוררים. כמובן, שמינוי חזנים עם מקהלות לא היה מתקיים בלי הסכמת הרב, וחידושים אלה מעידים על שקידת ר׳ אייזילי לא רק על התוכן, אלא אף על הצורה הנאה של „הרנה והתפלה״. ר׳ יוסף אלט־שול כיהן בסלונים כחמש־עשרה שנה, ובאמצע שנות השמונים עבר לגרודנה.

ר׳ אייזילי לא נשא פנים לנכבדי העדה, וידו היתה תקיפה כלפי הגבאים והפרנסים. במיוחד, היה דן ברותחים את משופעי־הנכסים שבעדה, שהיו קופצים את ידיהם מדבר שבצדקה. מימרותיו השנונות, שבהן גמל להם על קמצנותם, נמנו לעשׂ־רות. וביתר־תוקף קלע את חציו לעבר הגבירים־ההדיוטות, המקשיחים את לבם כלפי תלמידי־חכמים נצרכים. אופיינית ביותר לדעתו של ר׳ אייזילי עליהם היא תשובתו, שנתן על השאלה שנשאל: מה פשר הדבר, שגביר עם־הארץ יפרוס את לחמו לכל בעל־מום, חגר, פסח או עוור, — אך לא לתלמיד־חכם נצרך? — על זה ענה האב״ד כדרכו בשנינות: שהרי חושש גביר זה, פן ילקה פעם בגופו ויהיה לבעל־מום בעצמו, — בעוד שלתלמיד־חכם כבר לא יהיה לעולם...

הלצה, מימרא, בדיחה, — אלה היו, בכלל, כלי־זיין דרוך בפיו של ר׳ אייזילי, והן מגלות פנים מיוחדות של האב״ד הפיקח ומהוות את התכונה השלישית שבקווי־אפיו האישיים, שבגללם התחבב כל־כך על המוני־ישראל בכלל ובית־ישראל בסלונים בפרט, — וכדאי לייחד לה כמה דברים.

פרק כה

שיחות החולין של ר׳ אייזילי. — יחס העם להלצותיו. — ה„חכמות״ של ר׳ אייזילי ומקומן בסוג הספ־רותי הזה. — היסוד הסלונימאי שבהן. — טפוסים מסלונים כגבורי הלצותיו. — דמותו של ר׳ אייזילי באספקלרית בדיחותיו. — העממיות באימרותיו. — דעת הסופר דרויאנוב על הלצות ר׳ אייזילי. — אוסף אימרותיו והלצותיו מאת משה זבלוצקי. — המצבה של עדת סלאנימא לרבה הפיקח.

פרק מיוחד בפני עצמו מהוות הבדיחות והאימרות של ר׳ אייזילי. הפופולריות העצומה של ר׳ אייזילי בכל תפוצות ישראל באה במידה ידועה גם בגין שיחות־החולין שלו, שבהן מפכה מעין בלתי־אכזב של רוח־חידודין והומור עממי חי. העם אהב את המילתא דבדיחותא של הרב הפיקח, אשר שכלו החריף והמחודד מתגלה לא רק בבבלי וירושלמי, אלא הוא גם מקנה את שיחותיו „החילוניות״ באירוניה דקה ובלשון־חכמים בלתי־מעושה. העם אוהב בדיחות, העם מחבב אימרא, תשובה נתונה כהלכה, — ו„החכמות״ של רבי אייזילי סופרו ונמסרו בנוסחאות שונות. כל בדיחותיו והלצותיו, שנאמרו תוך־כדי שיחה לפני כ־90—110 שנה, אוצרות בקרבן משנינותו וחריפותו של אומרן, ומאז ועד היום לא נגרע כלום מרעננותן ומ„הענינא דיומא״ שלהן. רובן מתאימות ומשתלבות גם במס־גרת תקופתנו, וקולעות בפגיעותן גם בבני הדור האחרון שלפני השואה.

ה„חכמות״ של ר׳ אייזילי חריף תופסות מקום מכובד בספרות המיוחדת של „אמרי אינשי״ (באוצר ההלצות השנונות של גדולינו וגאונינו. ולא בכדי הן הועתקו פעמים אין־ספור בעתונים, כתבי־עת וגם בקבצים מיוחדים. טובי האספנים ובעלי הסגנון בעברית, יידיש ושפות אחרות הלבישון צורה מתאימה וסגנון עסיסי ההולם את תכנן החריף והמפולפל. פסוקי־החידוד של ר׳ אייזילי הפכו מזמן לנכסי־צאן־ברזל של הספרות הזאת ולמופת לסוג הספרותי־פולקלוריסטי הזה: אימרא שנונה וחדה, הבנויה על חכמת־החיים והבנת האנשים.

ברם, עם כל „האוניברסליות", או ה„כל־ישראליות" של חכמותיו והלצותיו, יש להדגיש את היסוד המקומי, הסלונימאי שלהן. היצירה הזאת, שהיא פרי־הסתכלות פסיכולוגית של עין חדה בסביבה שאפפה אותו ושבתוכה פעל, — היא „סלונימ־אית" ברובה, כי היא מתייחסת בעיקר לעשרים שנות חייו האחרונות, דהיינו לשנות־שבתו בסלונים, אשר בה הוא היה פוסק, מיניה וביה, את פסוקו וחורץ את דינו הקצר והממולח על אנשים ומאורעות. מאחר שעשרים שנים אלה היו כולן גדושות חוויות ורשמי פגישות שונות, ובהן הוא הגיע לשיא־פעילותו הפרשנית ולתהילתו בעולם היהודי, — הרי יש לקבוע, מתוך ניתוח מדוקדק של אמרותיו, כי הן מתייחסות בעיקר לר' אייזילי שהגיע לפסגת חריפותו והבנתו את החיים, בגיל חמשים־שבעים, דהיינו לר' אייזילי הסלונימאי גרידא.

ומכיון שכך, הרי כל אותה הגלריה המגוונת של אנשים משכבות ומעמדות שונים, אשר שמשו מטרה לחיציו השנונים; כל אותם המחברים, אברכים, חותנים וחתנים, בעלי־בתים מטופשים, גבירים־קמצנים, מומרים להכעיס, רודפי אחר כבוד, זוללי הסכמות ותרים אחרי סמיכות רבנית, מלחכי־פנכה ובעלי־גאוה ויוהרה, — כל שלל הטפוסים האלה שהוא מעבירם לנגד עינינו, הריהם ממש מושאלים מסביבתו, מהרחוב, מבית־המדרש, מהקהל־שטיבל ואפילו מבית־המרחץ בסלונים!...

השוואת זמני הפרסום הראשונים של האמרות מוכיחה, שכל ההלצות המטפלות במחברים, בבני ישיבה, באברכים, בגבירים וכו', — מקורן בסלונים ומשם מצאו את דרכן לרחבי העולם היהודי.

ואכן, עוד בהתחלת המאה הנוכחית ידעו זקני הדור להצ־ביע על פלוני ואלמוני מבני־דורו של ר' אייזילי, שהם הם היו „גיבוריו" של הרב הפיקח, ולהם התכוון ב„חכמה" זו או אחרת.

מאימרות מסוימות שלו אנו למדים גם על מנהגים ומסו־רות של סלונים מדורות קודמים. אוסף דברי־הבדיחותא שלו משמש, איפוא, גם מקור לחקר תולדות העיר ואנשיה בגזרת־זמן מסוים.

בשיחות־חולין אלה, שמעריכים אותן ב־150—200, משת־קפת דמות מקורית של מנהיג רוחני. בצדם של רבנים מסוג ידוע, המתנשאים בהכרת ערך עצמם ובתפקידם כמדריכים ורועים רוחניים, — הרי בולטת ומפתיעה נטיית ר' אייזילי להתערב בתוך העם. הוא היה לא רק פקח השופע הומור ומתלוצץ שנון בלבד, — הוא היה פסיכולוג ומסתכל, „הבוחן כליות ולב". אך בו בזמן מרעיפים דבריו טוב־לב וגישה אבהית. הוא איננו רואה את הדברים בטרגיות יתירה. לפיו, הטפת המוסר היעילה ביותר, — הריהי מימרא שנונה, העשויה לעקוץ. כלום יש דווקא הכרח בדרשות־תוכחה ארוכות מעל הבמה ובאצטלא של מטיף ומגיד־מישרים, בכדי להוקיע את כל המדות המגונות, כגון קמצנות, צרות־עין, שאיפת־בצע, רדיפה אחרי כבוד? — והרי קיים גם מטאטא־השמד, שאפשר להסתייע בו, מיניה וביה, תוך כדי ישיבה בחדר־הקהל, והיעיל פי כמה מתריסר דרשות־מוסר המשובצות פסוקים ומאמרי־חז"ל.

ואכן, ייסר ר' אייזילי קשות בשוט־לשונו המקורית את אנשי סלונים, שלקו באחת ממדות־הגנאי הללו.

רצה הגורל, ובעדה פעל בזמנו גם המגיד המעולה, מסוג מטיפי־המוסר, ר' משה־יצחק דרשן. כגאוניותו של האב"ד, כן היתה גם שלהבת־האש של המגיד מקעלם. זה לעומת זה: ר' אייזילי לעומת ר' משה־יצחק. מהשתלשלות הדברים והמאו־רעות בסלונים אנו יודעים, ששנינותו של הראשון היתה יעילה הרבה יותר מתוכחתו של השני, ואכן, כפי שנראה להלן, הגיבה סלונים היהודית על מקל־הנועם של ר' אייזילי באותה ההיענות ורצון טוב שהוא היה ראוי להם, — בעוד שמקל־החובלים של המוכיח־המגיד לא נתקבל כלל וכלל על בני־העדה ובסופו שפגע בו בעצמו.

שיחות־החולין של ר' אייזילי יצוקות בכור־העממיות. ההוכחה לעממיות הלצותיו היא לא רק שהעם דש ומשתעשע בהן עד היום הזה, אלא גם שאומרן הפך לאחד „מאבות" ההלצה היהודית השנונה. הסופר והפולקלוריסטן המובהק א. דרויאנוב, שהיה מומחה לחקר הבדיחה היהודית ובעל האוסף המונומנטלי של בדיחות־עם, כה הגדיר את מקומו של ר' אייזילי בין יוצרי ההלצה והאימרה השנונה, ואת האופי העממי של יצירתו זו:

„...יש גם גדולי־ישראל שנעשו „אבות" להלצה כגון... ר' אייזילי חריף מסלונים... דווקא „אבהות" זו מעידה על עממיותה של ההלצה. „אבהותם" של רוב ליצנינו המפורסמים יש לה מובן אחד: הללו משמשים טיפוסים של ליצנים עממיים שבהם תולה את עצמה הלצתו העממית; בהם ניתלו הרבה הלצות, שנוצרו בימיהם ע"י אחרים"[312]...

ברם תקלה זו: הייחוס לר' אייזילי של אמרות מסויימות שאינן משלו, — באה על תקונה בסלונים. שכן בעיר סופרו בדיחותיו עד השואה ממש, וזקני הדור ידעו לנפות את הבר מהתבן ולוודא ולייחס לר' אייזילי מה שבאמת יצא מפיו. נמצא, שתיחום יצירתו ההומוריסטית־עוקצנית יכול היה להי־עשות בעיקר בסלונים, שבה עוד נמסרו אימרות בלתי־ידועות משלו וכן נפסלו כמה מדברי אחרים שיוחסו לו.

ואכן, מתוך האוספים והנוסחאות הרבים הצליח איש־סלונים לבדוק, למיין ולגבש את האוסף האוטנטי והנקי ביותר של חכמות ר' אייזילי, הרי זה הסופר דק־ההבחנה, העסקן (מי שהיה סגן ראש־העיר) ר' משה זבלוצקי, בעל האוסף „פון ר' אייזיליס מויל"... שיצא בסלונים בשנת 1931. ומבחינה זו „חזרה תורה לאכסנייתה", שכן יצירה עממית זו שמקורה בסלונים, נופחה ורוכזה בעיר הזאת, וכך הציגה העדה, כששים שנה אחרי פטירתו, מצבה נאותה לרבה ומנהיגה הפקח והאהוד.

פרק כו

המגיד ר׳ משה־יצחק דרשן. — סיבת כינויו: „המגיד מקעלם״. — חשיבותו ומקומו בתולדות היהדות הרוסית. — תפקידו במלחמה בהשכלה. — תולדותיו והתחלתו כמגיד בביהמ״ד דז״ק. — שיטות־התוכחה שלו. — תיאורי הגיהנום, שכר ועונשין בדרשותיו. — המגיד בזכרונות של בני־הדור. — השתקעותו כמגיד עדת סלאנימא. — מקל־החובלים של המגיד. — סלונים בצלו של המגיד מקלם. — ההווי היום־יומי בסלונים בימיו של המגיד. — הרופא הצבאי ד״ר לוי ובתו. — „קבורת־החמור״ של גנענדיל. — הרשומה בפנקס־הקהל.

הנה כי כן, סקרנו את שני הצירים של „השלישיה״: האדמו״ר והאב״ד. אך הנה גם הציר השלישי, המגיד־מישרים של הקהילה: ר׳ משה־יצחק דרשן.

ברם, טרם שנעלה את דמותו והשפעתו בתוך העדה, עלינו ללבן מראש שני צדדים הנוגעים לאישיות זו. ראשית כינויו „קעלמער מגיד״. השם הזה הוצמד לו מתוך טעות כפולה, מאחר שיש בו כאילו הוראת־קשר לעיר־מוצאו או למקום, שבו הוא פעל והשפיע מקרוב. האמת ניתנה להיאמר, שבעצם התאים לו ביותר השם: „המגיד מסלאנימא״, לא רק בגלל לידתו בעיר זו, אלא גם ובעיקר מפני שבסלונים ארכה „מגי־דותו״ יותר מאשר בכל עיר אחרת משבע הקהילות שבהן הוא שימש כמגיד[313]), בעוד שבקלם הוא עשה רק 3 שנים, הרי בסלונים הוא ישב ופעל כמגיד־העדה 21 שנה! — ולא עוד, אלא שלשיא כוחו הביטויי והשפעתו העצומה הוא הגיע בשנות הששים־שבעים של המאה, כלומר בתקופתו הסלונימ־אית. הכינוי „קעלמער״ נדבק לו, כיון שהיתה זו הקהילה הראשונה, שבה התפרסם, וראשית־המוניטין שיצאו לו — חלה בשלוש שנות־שבתו בעיירה זו.

דבר שני שיש לקבוע הוא: שעל אף המקום שתפסו ר׳ אייזילי והאדמו״ר ר׳ אברהם ביהדות הליטאית במשך התקופה הנידונה, — הרי ר׳ משה־יצחק דרשן עלה עליהם בהשפעתו בכל יהדות־רוסיה ובשם המרכזי שהוא קנה לו, במחצית השניה של המאה, במאבק הפנימי העיקרי של הציבוריות היהודית־רוסית במשך שני הדורות ההם, דהיינו: המאבק בין השמרנות לבין רוח־ההשכלה, בין הקנאים האדוקים לבין המש־כילים. בעוד שתהילת האדמו״ר ר׳ אברהם היתה כרוכה בכך, שהוא העמיק והעשיר במובן מסוים את החסידות הליטאית, וערכו של ר׳ אייזילי היה נעוץ בסמכותו המיוחדת במינה בים־התלמוד, — הרי חשיבותו של המגיד ר׳ משה־יצחק דרשן היא: בהיותו „גדול־המוכיחים״ (כפי שקרא לו אחד הסופרים בזמנו) ו„אבי המטיפים למוסר״ שבדורו.

כיון, ש„המגידות״ מעל במת בית־המדרש היתה בדורות ההם אחד מכלי־ההשפעה ההמוניים העיקריים וצינור־הסברה ופיתוי יעיל ביותר, ומאחר שפעילותו הדרשנית חלה בעצם התפשטות תנועת ההשכלה, — הרי חזקה היתה עליו למלא תפקיד חשוב מאד בהתנגשות בין שני המחנות המתנגדים, המציינים את התסיסה החברתית שברחוב היהודי בתקופה ההיא. נמצא, שר׳ משה־יצחק דרשן היה במרכז המאבק החריף והמתוח הזה, ושמו קשור בכל שלבי המלחמה הקנאית שהיתה נטושה בכל החזיתות: בבית, ברחוב, בספרות, בין שני המחנות הבלתי־שווים: המוני האדוקים, שרובו של בית־ישראל עוד השתייך אליהם ובין קבוצות המשכילים והנאורים, שכללו אז אמנם שכבות דקות אך שהלכו הלוך והתרחב.

בדברי ימי קהילת סלונים, היו שמו ומקומו של המגיד מודגשים כהלכה, לו אך בגלל לידתו וחינוכו בתוכה. אלא שהעיר ניכרת מאד בתולדותיו, והוא תופס מקום מרכזי בציבו־ריות הסלונימאית בזמן הנידון, הן בגלל פעולתו הישירה הארוכה במסגרתה והן הודות לכך, שבמשך כל חמשים שנות הטפתו ודרשותיו, היה חוזר ומבקר לעתים קרובות בעיר, אף בשנים שהוא לא היה תושב קבוע בה. מסלונים היה יוצא בשנים תרכ״ג—תר״ם למסעיו הממושכים והמרעישים על־פני כל התפוצות, לעשרות קהילות בהן היה מותח את ההמונים בהופעותיו הנלהבות ובכוח־דיבורו האדיר.

ר׳ משה־יצחק דרשן נולד בשנת תקפ״ח. הוא למד בישיבת סלונים. בנעוריו כבר הצטיין בתפיסתו וזכרונו העצום ובכשרון אורטורי בולט. ר׳ בערוש אשכנזי הרגיש בתכונות בהן חונן צעיר זה, ולפי המלצתו נסה את כוחו לדרוש בפומבי. דרשתו הציבורית הראשונה היתה בשנת תר״ג בבית־המדרש דפרבר „ברעג״. יעודו הסופי כמגיד התגבש בהשפעת אבי תנועת המוסר שבדורו, ר׳ ישראל סאלנט, אשר עמד על הכוחות הגנוזים באברך זה, כמוכיח ומעורר לחיי מוסר ומדות טהורות. כהונתו הראשונה היתה ג״כ בסלונים, כשנתקבל בשנת תר״ז כמגיד מקומי של ביהמ״ד דז״ק (כלומר, עדיין לא כמגיד כל העדה), ושם עשה עד תר״י. בסלונים התחילה, איפוא, פעילותו ה„מגידית״.

כמובן, אין זה מענייננו כאן לספר על קורותיו במשך 13 השנים תר״י—תרכ״ב, בהן עשה מחוץ לסלונים. תוך שנים אלה הוא הפך לשם־דבר ביהדות הרוסית. ר׳ משה־יצחק מעולם לא הסתפק בעיר שבה ישב, ורוב זמנו היה מיטלטל בדרכים מעיר לעיר, מישוב לישוב והיה מושך המונים בכוח־פיו. אש להוטת בערה בו, קנאה לאמונת ישראל. נאמן לתנועת המוסר, הוא היה מוכיח בשבט־פיו ובלשונו החוצבת להבות אש — על כל עבירה שהיא בין אדם למקום ובין אדם לחברו. עיקרי דבריו היו נסבים על טוהר־המדות, על יושר והגינות במשא ומתן, על זהירות קפדנית במדידה ושקילה במסחר, על שימוש בכלי־מידה ומאזנים מדויקים; על שמירה מכל שקר ומרמה, על כוונה נכונה בתפילה ועל לימוד התורה לשמה וכו׳ וכו׳. הוא נקט בשיטות־הוכחה, שלפיהן התכסיס העיקרי היה האיום בעונשין הצפויים לחוטאים. בכשרון תאורי חי ומגוון היה מספר על שבעת מדורי הגיהינום, על המלקות בפרגולי אש וגפרית, על זוועות התופת הפעורה ומוכנה לבלוע את הרש־עים... ממש גלגול יהודי של דנטה, כביכול... שכר המצווה והעונש על העבירה, — אלה היו שני המוקדים של דרשותיו המשתלהבות. הופעותיו, שהיה משמיע ומלווה בניגון מסורתי וקודר, היו מכות את השומעים בתדהמה ומביאות, לא רק ב„עזרת־הנשים״, למחזות של היסטריה המונית, בלווית קולות

בכי, נאקות ואנחות. אימה גדולה ופחד היו נופלים על הקהל. מעין תשובה המונית של וודויים על חטאים שחטאו ושלא חטאו היתה אוחזת בהמונים, שהיו מדוכאים ע״י מוראות הגיהינום מזה ומוקסמים ע״י האלוקוונציה רבת־העוז מזה. ספרות הזכרונות מהמאה ה־19 וכן כתבי־העת משנות הששים־שמונים ועד סוף המאה שופעים רשימות רבות מאד על ביקוריו של המגיד בתפוצות רייסין, ליטא ופולין, אשר היו הופכים ל„סיורי־נצחון" של הקנאות הדתית. מימואריסטים כה שונים ומנוגדים אחד לשני, כמו המטיף הנאור מסליאנסקי והסופר היהודי־אמריקאי אב. כהן, הרב יצחק ניסנבוים והסופר העתונאי ש. י. יצקן, — הבליטו בזכרונותיהם פה אחד ובאותה ההדגשה את הרשמים העזים היוצאים מן הכלל, שעשה עליהם המגיד בדבריו שפלחו ובקעו עדי תהום[314]).

כמובן, שהיתה זו שיטה שהתאימה מבחינה פסיכולוגית לחצי המאה השני, שעמד עוד בסימן האדיקות הקיצונית של הדורות הקודמים.

אך, אף־על־פי־כן, הטפה זו לא התרחשה בתוך חברה שכולה אחידה. חוגי משכילים ואגודותיהם קמו והלכו במשך הזמן לא רק בערים המרכזיות ווילנה, מינסק, גרודנה, בוב־רויסק ועוד כמה ערים בדרום רוסיה. ככל שעברו השנים, עם בוא עשורי־השנים השביעי והשמיני של המאה (1860—1880), — התפתחו יותר ויותר קני־השכלה גם בנדחי התפוצות. פעולת המגיד עוררה מלכתחילה את חמתם של המשכילים בווילנה ובחבל ז׳מוט (שכן, בגליל ארץ זה, בעיירות קלם וז׳גר חדש הוא ישב בשנות החמישים). בראש הנאבקים בו היה המשורר י. ל. גורדון. המאבק הזה שהתבטא בפובליציס־טיקה של הדור, בספרים וביצירות פיוטיות (בשיריו של יל״ג), היה בעצם „קולטור־קאמף" על כל סממניו האופייניים. וכגודל הקנאות של המוכיח, שלא נמנע בדרשותיו מלהסית ולקלל את המשכילים וחמתו יצאה גם על ה„גאזעטן", כתבי־העת העבריים שהתחילו אז להופיע, — כן גדלה התמרמרותם של המשכילים שנלחמו בו עד חרמה וקראו לו בשמות גנאי על טהרת־המליצה המשכילית, כגון: „מורד־האור", „המגיד בעלטה", „העורב השחור", „הגולל אור מפני חושך" וכדומה...

והנה, כשהוא עטור־הילה של פרסומת עצומה, וכשהוא משמש הציר המרכזי של המאבק היהודי־חברתי ברוסיה, הופיע ר׳ משה־יצחק בשנת תרכ״ג בשערי עיר־מולדתו, בכדי לכהן כמגיד־מישרים של העדה. הוא עבר ממינסק לסלונים, כשר׳ אייזילי ישב בה כבר עשר שנים, וחמש שנים מאז שר׳ אברהם הוכתר לאדמו״ר.

איננו יודעים מה השפיע על ר׳ משה־יצחק בשיא־תהילתו לעזוב קהילה גדולה וחשובה כמינסק ולעבור לסלונים הקטנה ביותר ממנה. אמנם, לפי ביוגרף אחד היה זה בעקבות שריפה שהיתה במינסק. אך יש להניח, שעיר־מולדתו בה גדל, התחנך ועשה צעדיו הראשונים כמגיד, משכה אותו; ובלי ספק השפיעה עליו גם עובדת היות ר׳ אייזילי שם.

הנקל לתאר את אוירת החומרה והקנאות בעיר, שהתעבתה עוד יותר עם הופיעו של המגיד מקלם. ברור, שכל תזוזה, כל אושת־רוח מהחוץ, כל חשש של השכלה, — מאן דכר שמיה! מקל־הנועם של ר׳ אייזילי, כלומר, בדיחותיו ואפילו דרשותיו, שבסופו של דבר לא היו מסוכנות כלל ועיקר, נעזר במקל־החובלים, בתוכחה הקשה של המגיד. בהנהגת שני אישים אלה ובצירוף האדמו״ר, שגם בהשפעתו אי־אפשר היה לזלזל כלל וכלל; כשהחינוך נתון בידי מלמדים נוקשים וקפדנים ברשת חדרים, שגולת־כותרתם היא הישיבה, — הגיע מתח השמרנות והקנאות בעיר לשיא שאין כמוהו. ההתלהבות הדתית מזה ודכאון מיסטי בעקבות הטפת המוסר מזה מציינים את שנות הששים־שבעים בסלונים. מפעם לפעם ולעתים קרו־בות היו שני האריות: ר׳ אייזילי ור׳ משה־יצחק נעדרים מהעיר; ר׳ אייזילי — במסעיו לווילנא ולקניגסברג בעניני הדפסת ספריו, ור׳ משה־יצחק — בסיוריו במשך חדשים שלמים בפלכים וחבלים שונים של תחום־המושב. אך ידם היתה נטויה על העיר גם בהעדרם.

השמרנות הקיצונית בהווי ובהליכות החיים היתה, בעצם, בניגוד לרווחה המדינית־כלכלית ששררה בעיר בימי מלכות אלכסנדר השני. המגעים של סוחרי סלונים בענפי העצים והתבואות עם ישובים קרובים ומרוחקים, תוך משאם ומתנם אתם; הגירתם של אומנים מקומיים לפלכים פנימיים, שחלה בעת ההיא, ובקוריהם של אלה לעתים מזומנות אצל קרוביהם בעיר־מולדתם; הרווחה הכלכלית שגררה מותרות מסוימים, — ולבסוף, יחס השלטונות, שהתאמצו, בעקבות המרד הפולני, מתוך העדפת הגורם היהודי על הפולני, ליצור תנאים נוחים להשלטת השפה הרוסית בין ההמונים היהודיים ומינו אפילו כמה יהודים במשרות ממשלתיות בעיר (כגון: הנוטריון ר׳ מרדכי סטראשון; פקיד במשרד־הבלו, „אקציז" בלע״ז, המקומי; 2—3 שוטרים יהודיים, ואפילו מנצח יהודי על התז־מורת הצבאית של חיל־המשמר שחנה בסלונים בשנות הששים), — כל אלה הגורמים מן הדין היה שירככו את הנוקשות ויביאו לידי רפיון המתח הדתי־קנאי הגבוה. אך בניגוד לנסיבות החיצוניות האלה, לבשה השמרנות בהווי היום־יומי דווקא בשנים הללו צורות קיצוניות. מנהיגיה הרוח־ניים־מסורתיים של הקהילה כאילו הרגישו בסכנה, הצפויה לצורות החיים המגובשות זה עידן ועדנים, מצד השיפור בתנאים המדיניים־כלכליים, ועמדו, כביכול, ב„פרץ" על־ידי הגברת השמירה הקפדנית על דפוסי החיים שהוטבעו זה מאות בשנים.

תיאור נאמן של ההווי היום־יומי על מלבושיו, חיצוניותו, הרגליו ומנהגיו בא, בין היתר, בזכרונותיו של אחד מבני הדור ההוא[315]): „לחיים הפנימיים והחיצוניים של יהודי סלונים היה אופי דתי־פטריארכלי מובהק. הגברים היו לובשים מעילים ארוכים, כשהציציות של „הארבע־כנפות" בולטות כלפי חוץ; הזקנים מגודלים פרא; הנשים — בפאה נכרית, והישישות שבהן — עם „שייטלעך" על ראשיהן. אוי ואבוי לאותו יהודי, שהיה מתיר לעצמו קיצוץ קל־שהוא בזקנו. בתורת עונש היו קוראים אותו לתורה דווקא לפרשת „התוכחה", ושוב לא היה מתכבד אף־פעם בפסוק מ„אתה הראית" בשמחת־תורה... זוכרני, כשהסוחר העירוני קורכין, אשר עשה כמה שנים בפטרבורג, חזר לסלונים כשמעילו קצר וזקנו מסופר; עד מותו קראו אחריו בבוז: „הצרפתי"... זוכרני את „הגלוח" הראשון שהופיע באופק המקומי; זה היה עוה״ד ספראשינסקי. הוא הפך לשם־דבר בעיר; הכל ראו בו מעין יצור נורא, שמקורו בגיהנום התחתון. כאשר תינוק של בית־רבן חטא לפני אמו, היתה זו נוזפת בו: „וכי לרשע ספראשינסקי תהיה? וכי לאותו מומר תדמה?" — את ימי־החג חגגו באופן מסורתי חמור על כל

תגיהם ודקדוקיהם. למשל, בתפילת־מנחה בערב־יום־כיפור היה השמש בכל בית־מדרש מונה ברצועת־עור לכל מתפלל ארבעים חסר אחת מלקות... לפני כל־נדרי היתה אימה נוראה נופלת על כל בני־העיר. כצללים היו חומקים היהודים לבתי־המדרש, עטופי קיטלים וטליתות, כשנרות־חלב ארוכים בידיהם... בין בית־הכנסת הגדול וביהמ״ד דחומה עמד בית־המרחץ העירוני עם המקווה, ועל ידו — בית השימוש העירוני... ביום בו היו מסיקים את בית־המרחץ, היה הבלן עובר על־פני הרחובות, כשמטאטא רכוב על שכמו, כאותו חייל הצועד דרוך עם רובו, והיה קורא, מבשר ואומר: „בעלי הבתים, לכו לבית־המרחץ!"...

ברם, כאילוסטרציה האופיינית ביותר לרוח־הזמן בתקופת ר' איזילי והמגיד מקלם, משמש המאורע שאירע בשנת תרכ״ד (1864). ומעשה שהיה כך היה: מאז דיכוי המרד הפולני ולרגלי היות סלונים מרכז בר־ישוב פולני בסביבתו, חנה בעיר גדוד קבוע של צבא־גברדיה רוסי. באותו גדוד שימש רופא צבאי יהודי, ד״ר לוי, שמוצאו מסביבת ריגה (כאמור לעיל, היה זה אפשרי בימי מלכות אלכסנדר השני, כשבצדם של פקידים יהודיים מעטים במשרדי הממשלה שבתחום־המושב, שמשו גם רופאים יהודים בצבא, — עד כמה שבכלל היו כבר אז בנמצא רופאים מדופלמים יהודיים ברוסיה, רובם ככולם חניכי אוניברסיטאות בחו״ל). כבעל השכלה אירופית וכיוצא החבל הבלטי, ששם צעדה כבר ההשכלה קדימה, ראה את עצמו הד״ר לוי, מיד בבואו לסלונים, — למרות היותו קשור ליהדות, — מוקף חומת־איבה מצד ראשי־הקהל, ובעקבותיהם, מצד כל העדה. ההתנכרות והאיבה לדוקטור לוי גברו עוד יותר כשבעיר נודע, שבתו של הדוקטור, הקרויה גנענדיל, עוגבת על קציני־הגדוד ופורטת על... פסנתר!...

למרבית המבוכה חלתה הבת והלכה בדרך כל האדם, — ואנשי ה„חברא־קדישא" מאנו לטפל בקבורת „הפרוצה"... אחרי התערבות השלטונות הסכימו לקברה „קבורת־חמור" על־יד הגדר של בית־העלמין. וכשם שהקהל החרים את גנענדיל בחייה, כך החרימוהו גם במותה. „אף נפש יהודית אחת לא נראתה ברחוב שבו עברה הלויה, ואף אחד לא העיז להציץ בחלונות" (מזכרונות של בן־דורה). ולא עוד, אלא שמתוך אי־סובלנות קיצונית התאכזרו לאביה וחרתו על מצבתה: פ״נ גנענדיל בת ה„הארב" (סירוס של המלה „הרב" ורמז למומו של הד״ר, שהיה גיבן). ובפנקס הקהל רשמו לדראון־עולם כהאי לישנא: „גנענדיל בת הדאקטער נקברה קבורת חמור, כי הלכה בדרכי האמורי ושיחקה על הפארטעפיאַן"[316].

המקרה המזעזע הזה שהיה כרוך בטרגדיה אישית זעזע כל־כך את אבי המנוחה, שלא יכול להישאר יותר בעיר, ולפי בקשתו העבר בתפקידו לעיר אחרת.

באותו פנקס אף נרשמו במשך שנות הששים־שבעים כמה וכמה מקרי „מוכת־עץ", שאף הם מעידים על הפחד מפני „דעת הקהל" שאיננה יודעת רחם.

כאלה היו הדברים. עם כל המוניטין שיצאו לסלונים בזכות „השלישיה" הנ״ל, כעיר מלאה תורה ויראת השם, — הרי היתה ידועה בשנים ההן לא־פחות כמרכז של אי־סובלנות, קנאות ואימתנות.

ברם, הלחץ והמתח העצום הזה גרם לבסוף לתסיסה איטית אך בטוחה. הן בשכבה דקה מאוד של צעירים, שהתעודדו בהשפעת משכילים אחדים שבאו מהחוץ, והן בשכבה רחבה יותר של בעלי־מלאכה ופועלים, שהתגבשו כבר למעמד־עמלים, אשר התחילו גם הם להתנער בהשפעת גורמים בחוץ לעיר.

פרק כז

ווילנה כבירה התרבותית של החבל. — המגעים התרבותיים והחברתיים בין ווילנה וסלונים. — משכילי ווילנה בסלונים. — ר' יחזקאל־יעקב לטבלא וספרו על תורת הפנקסנות. — ליטבלא הקורספונדנט הראשון מסלונים לעתונות העברית. — דוגמא של כתיבתו המליצית. — המשכיל הסלונימאי ר' אברהם יוסף כהנא־מרקוליס. — ספרו בתורת הדקדוק. — ר' יחזקאל־פייבל רבינוביץ המשורר בסגנון מקראי. — אחיו של הסופר ר' אייזיק מאיר דיק. — ר' חיים מאניקוב ותכניתו לתיקונים בחינוך. — המשכילים צבי ווישניאק, מאיר־מיירים אפשטיין. — מצב־החינוך בסלונים בשנות הששים ושבעים. — תאור כמה מלמדים וחדרים בזכרונות של בני־הדור. — המלמדים דוד „פלעקל" ור' יאַנקל „קרופניק". — „דבוק" ברחוב הגשר. — איך מונעים מהדבוק לחדור דרך הגרון. — חדר בשכנות של בית מרזח. — המצב בתלמוד־תורה. — „החדר המתוקן" של ר' חיים מאניקוב וסופו. — גזרת ה„יעווריייסקאיע אוטשילישטשע". — „קורעים" קברים ומכריזים על צום. — פרשת „חטיפות" חדשה. — „הסמאַטריטעל" זינגולד. — דינא דמלכותא דינא. — רוח חדשה וזמנים חדשים.

מאז ומתמיד שימשה ווילנה כמרכז התרבותי של החבל הליטאי־בילורוסי בשביל כל העמים, שמהם היתה מורכבת אוכלוסייתו, — לא רק בגלל היותה עיר־הבירה הקדומה של ליטא. כמו בתקופת השלטון הפולני, כן גם בתקופה הרוסית־צאַרית, ראו בה העמים הללו את משכן־המאור של תרבויותיהם הלאומיות ובתי־ועד לחכמיהם.

ואשר ליהודי החבל, — הרי היתה זו „ירושלים דליטא", התואר הנעלה והמכובד ביותר שגולה יהודית יכלה לכבד בו את מרכזה התרבותי. לכל דור ודור מדברי ימי ליטא היהודית, החל „מועד מדינת ליטא" וגמור במאה העשרים, היו „חכמי־ווילנה" שלו, שהפעילו את השפעתם המרכזית על כל הקהילות שבמדינה. בין ווילנה לסלונים היו מגעים קרובים ומתמידים, באופן הטבעי וההגיוני ביותר. הקירבה הגיאוגרפית, הזהות השלימה מבחינת הטיפוס העממי בין יהודי המקום ויהודי עיר־

הבירה של החבל, האופי המשותף לסוג אתנוגרפי־יהודי מיוחד, אחיד בעולמו הפנימי, בשיטתו התלמודית ובסימני־היכר מרובים אחרים, — כל אלה היו גורמים, שקבעו את ההשפעות והמגעים שבין שתי הקהילות. ראינו זאת באופן מובהק מאד בזמנו של הגר"א בווילנה ור' שמשון בסלונים, כאשר המלחמה בחסידות, שסיסמתה יצאה מה„שולהויף" הווילנאי, התגלגלה במישרין ל„שולהויף" בסלונים.

אין, איפוא, תימה, שגם במחצית המאה ה־19 המשיכו המגעים בין הקהילות להיות אמיצים. „הרוחות המנשבות" מווילנה הגיעו לחופי השצ'רה. צעירים מקומיים גלו לאכסניות של תורה לירושלים דליטא, וכמה אברכים מווילנה בנו את ביתם בסלונים...

בהתחלת שנות החמישים, בתרי"א או תרי"ב, השתקע בסלונים, בין היתר, אברך ווילנאי בשם יחזקאל־יעקב לטבלא. הוא היה, בעצם, אדוק ושומר על מצווה קלה כחמורה. ברם, בהיותו עוד בווילנה נתפתה להשכלה, למד שפת־עבר, רוסית וגרמנית, קרא ספרים שימושיים בשפות אלה, ואחרי שעבר לסלונים תכנן ועשה מעשה רב, שהיווה מאורע חשוב בימים ההם: הוא חיבר ופירסם ספר־לימוד עברי ראשון לתורת הפנקסנות המסחרית בשם: „מערכת ספרי מסחר" (ווילנא, תרט"ז). מליץ וחובב שפת־עבר בנוסח משכילי־ווילנא מאמצע המאה, — הוא היה הראשון בעיר שהורה את לשון־הקודש לפי כללי־הדקדוק, — והוא הוא שכתב לפני למעלה ממאה שנה את הקורספונדנציה הראשונה מסלונים, שהופיעה אי־פעם בעתונות (פורסמה ב„המגיד" מליק שבפרוסיה המזרחית, בגליון י"א, י' אדר ב' תרי"ט).

בכדי לעמוד על טיבו של משכיל מליצי זה והשפעתו על תלמידיו מבני־העיר, מבחינת הפצת שפת מאפו וסמולנסקין, אשר כשלעצמה היתה כבר אחד מהסממנים המובהקים של פעמי־ההשכלה, — מן הראוי להביא כאן קטעים מקורספונדנציה סלונימאית משלו (ב„המגיד", גל' ל"ט, כ"ד תשרי התרכ"ד) על ביקור שרי־הצבא בבית־הכנסת הגדול (שהוזכר בפרק כ"א, לעיל):

„...לזכר עולם, יוחק בעט ברזל ועופרת, כי מיום שבת אדוננו הקיסר אלכסנדר השני יר"ה על כסא־כבודו, זרח שמש צדקה ומרפא בכנפיה לכל יושבי תבל ארצו, וברוח בינתו חלפו עם אניות איבה כל העלילות משנאת הדת מקור כל צרה ומצוקה. ומנוגה נגדו וזיו כבודו שמו גם יועציו ושריו את עיניהם עלינו לטובה ויכירו כי שקר טפלו בנו משטינינו וכי נאמן ישראל לאלהיו ולמלכו בכל ארצות פזוריהם, וגם עינינו לא טחו מלהכיר את כל הטוב אשר האציל מרוחו עלינו עד היום הזה, ובמה נוכל איפוא להודות לשם קדשו על כל טובו כל תגמולוהי עלינו? קטן יעקב ודל, ומה מידינו יקח כי אם זבחי לב רוח נשברה, ומברכות פינו יבורך בשם ה'... וביום ג' (26 באויגוסט) יום הושם כתר מלכות בראש אדונינו הקיסר הצדיק והישר, התעודדו העברים קהל עדת סלונים להראות את רגשי־לבבם לאהבת הקיר"ה ולחוג את היום הזה בהדרת קודש, ובעצם היום הזה הכינו שולחנות בעד כל אנשי החיל הסוככים עלינו שני אלפים ושלושים במספר לכל מערכה ומערכה לכל איש חלת לחם ואשישה אחת, ויחילו עד צאת כל שרי החיל וצבאותיהם מבית התפילה, ובצאתם בקול המון חוגג מצאו את הסדרים ערוכים על יד השער... ולעת ערב התאספנו כולנו אל בית הכנסת הגדולה המקושטה ליום המועד, ונרות ככוכבים מזהירים הזהירו את פני הבית, וברוב עם הדרת מלך המלא מפה לפה. על הבימה הוכנו כסאות לשבת השרים, והשרות, ובין הבימה וארון הקודש הוכנו שלושה שולחנות בעד להקת המוזיק והמנצח בנגינות עליהם ויעמדו הכן... ויהי כבוא שר־הצבא אל הקודש פנימה עם אחוזת כל השרים הנלווים אליו, הריעו המוזיק אוּוערטורע לעונג כל אוזן שומעת, ואחריהם שר המשורר הגדול השלם המופלג ומפורסם הנודע לשם ולתהלה מו"ה ישראל שאוועלזאהן נ"י הש"ץ מקהלתנו עם להקת משורריו את התפלה „הנותן תשועה למלכים" בעד שלום אדונינו הקיר"ה ושלום רעיתו הכבודה... אז ישיר ישראל עם משורריו בלוית להקת המוזיק את קאפיטל כ"א מתהלות נעים זמירות ישראל אשר חיבר לזה ניגון חדש, ואגלי דמעות גיל וששון התפרצו מעינינו לשמוע אל הרנה ואל התפלה כי הגדיל לעשות וישתאו כל השומעים, וכל השרים והשרות ספקו כפים!... וינועו אמות הספים מקול אורא! הש"ץ ומשורריו שרו בלוית המוזיק את התפלה „באזי צאַריאַ חראַני" (ה' ישמור את מלכנו), ואח"כ ברך את ברכת מי שברך לאדון הפלך וואַיעני גוּבּערנאַטאָר האדון מוראוויאוו ולכבוד שר־הצבא וואַיענני נאַצעלניק פאַלקאָוניק האדון טשערטאָוו... ואחרי כל אלה הפקנו רצון מכבוד כל השרים והשרות לקחת מידינו ברכה לשתות אשישי ענבים שאמפאַני וכל אחד ואחד קרא בקול „לכבוד חיי הקיסר ומשפחתו הכבודה!" — וכל העם ענו אורא! והש"ץ עם המוזיק ענו בנגינתם. וגם כל חלוני הבתים ועמודי החנויות כבדנו באורים. והעיר סלאָנים צהלה ושמחה"... —

מליץ מובהק זה, ששמו המלא הופיע בכתבי־העת, מן־הדין היה שיעורר הדים בין אנשים מסוימים, שהיתה להם כבר נטייה לשפת־עבר ודקדוק. כזה היה ר' אברהם־יוסף כהנא־מרקוליס. הוא נולד בשנת תקס"ז (1807) וקבל חינוך מסורתי שלם. אך בשנות הארבעים הוא התחיל לשקוד על ספרי־ההשכלה הראשונים. משכיל מוצנע זה למד גם רוסית ואשכנזית ואסף ספרים רבים. אך „חולשתו" העיקרית התבטאה בדקדוק שפת־עבר, שבו הגה כל ימיו, ואף חיבר ספר במקצוע זה (כתב־היד שנשאר אחרי מותו לא פורסם בדפוס). כשיחזקאל־יעקב לטבלא השתקע בסלונים, היה כבר כהנא־מרקוליס כבן 45 [317]). אלמלא הדחיפה והעידוד ע"י לטבלא, לא היה ר' אברהם־יוסף כהנא מעיז לגלות את סוד־„השכלתו" בקריה פוריטנית זו של ר' אייזילי והמגיד מקעלם.

משכיל נוסף במובן מסוים היה גם ר' יחזקאל־פייבל רבינוביץ, אשר, לפי דברי קורספונדנט אחר מסלונים (ב„המגיד", תרל"ד, גל' 40), היה „חותם תכנית מלא חכמה במדעים שונים ויד ושם לו בכל דבר חכמת בינה". משכיל זה הצטיין בסגנונו המקראי ואפילו חיבר שירים בשפת־עבר לעת־מצוא. אכן, לעת־זקנתו הוא „חזר בתשובה" והתמסר בעיקר לעניני הישיבה וחברות־הצדקה שבעיר. אך בשנות החמישים והתחלת הששים של המאה היה נתון ביותר לחסות כנפי „ההשכלה בת השמים".

לאותו חוג מצומצם של אנשים, ש„הדת והדעת היו בלולים בהם בקנה אחד" אפשר לצרף את אחיו של הסופר העברי־יהודי ר' אייזיק מאיר דיק, ר' דוד דיק, שנשא אשה בסלונים והשתקע בעיר. בעצם, מוצא הוריהם היה מסביבת

סלונים, מישובים כפריים שע"י זלבה, ומשם עברו לווילנה. אחי הסופר לא היה יוצא־דופן בסביבה האדוקה של משפחת אשתו ובין אנשי־שלומו בסלונים, אך הוא שמר בקרבו על גחלת ההשכלה, ואף הפיץ בעיר את ספרי אחיו [318]).

בעקבותיהם של לטבלא, כהנא, רבינוביץ, דיק הנ"ל דשו עוד כמה בחורים, שהסתירו את נטיותיהם בחדרי־חדרים והיו קוראים בצנעא מאוצר ספריו של אברהם־יוסף כהנא. ביניהם יש למנות את הצעיר חיים מאַניקוב, אשר למד בווילנא וחזר לסלונים מלא תכניות לתיקונים בחינוך, וכן את פרחי־ההשכלה, צבי בר' זאב־וולף ווישניאק, מאיר־מיירים אפשטיין ועוד. כיון, שהאווירה הציבורית לא נתנה כל אפשרות לפעולה משותפת, הצניע חוג משכילים אלה את דרכיו, וכל אחד ישב באהלו.

מצב החינוך היה בראש דאגת המוחות האלה. היה זה סמוך לסיום פרשת לילינטל, שחוללה את סערת־הרוחות הידועה יפה בתולדות היהדות הרוסית, ואחרי שהממשלה הצאַרית פתחה בנסיון ראשון לייסד בתי־ספר ממלכתיים אלמנטריים בשפת־המדינה לנערים יהודיים, בשם הכולל: „יעווריייסקיע אוטשילישטשא" (בתי־ספר יהודיים). השלב הראשון במימוש נסיון זה בוצע בקהלות גדולות אחדות, צעד שעורר את גל־המחאות המפורסם, אשר הדהד בכל רחבי התפוצות: „שקאָלעס ניע זשעלאַיעם"! („איננו רוצים בבתי־ספר!").

לא בכדי נתנו את דעתם חיים מאניקוב ומרעיו המשכילים על שאלת החינוך והצורך של תיקונים בו. ואכן, החינוך היסודי בסלונים היה, כמו בכל תחום־המושב (מחוץ לקהלות בודדות), בשפל־המדרגה. הוא היה נתון ללא השגחה ובקורת ממשית, לקפדנותם של מלמדים, שאם גם היה לחלק מהם נסיון פדגוגי, הרי היו ברובם חסרי הכשרה פדגוגית, ולעתים אנשים חולנים או בעלי מזג קשה. הלימודים היו מתקיימים בתנאים תבר־רואתיים גרועים, — לפי מיטב המסורת של „החדר" מהמאות הקודמות.

המלמדים בסלונים, שכמו בכל אתר ואתר, סוּגו, לפי דרגת הלימודים, למלמדי־דרדקי ולבעלי „חדרים" לתורה, גמרא, ש"ס עם תוספות ומפרשים, — יש להם יד ושם בספרות הממוּאריסטית המקומית. כמה וכמה מבני העיר ספרו, או רשמו מזכרונותיהם על מלמדיהם ומוריהם מלפני 70—100 שנה. גם מבחינת השוני שבטיפוסי המלמדים, אופיים, מזגם, הליכו־תיהם, — שהצד השווה שבהם היה: אי־התאמה להוראה וחוסר כל רקע נפשי ופדגוגי לעיסוק בחינוך, — לא נשתנתה סלונים מקהילות רבות אחרות. הנה, למשל, תאור כמה „חדרים" מקומיים משנות הששים [319]):

„...הילדים היו מתענים שנה שלמה אצל מלמדים קנאים, לעתים בעלי אמונות תפלות, שהיו מטפלים בהם ברצועותיהם ובאביזרי־עונשין אחרים... היו מלמדים, שטמטמו את מוחו־תיהם של תינוקות בית רבן באמונות־הבל ושגיונות. לא יאומן כי יסופר, איך מלמדים מסוימים היו מתאכזרים לתלמידיהם. למשל, המלמד דוד „פלעקל", ש„חדרו" נמצא בשלאָס־גאַס. הוא היה מכניס לתלמיד שסרח, בתור עונש, מעין מוט־עץ, בין שיניו העליונות והתחתונות, והיה מחזיקו במצב זה זמן ממושך. אכן, עקב שיטת־עונשין זו כבדוהו נערי־העיר בשם־הלואי: „פלעקל"... באותו „זמן", כשלמדתי אצלו, טפל „בעל־שם" אחד בעלית־בית ברחוב הגשר, באשה שנכנס בה דבוק; הוא „גרש" את הדבוק בעשן ובקריאת פסוקים מ„שמות"... „הטיפול" ארך כמה ימים. בחזורנו מהחדר, היינו, נערי־החדר, מתעכבים על־יד הבית ומאזינים, כביכול, לקולות הדבוק. כאשר רבנו, ר' דוד פלעקל, שמע על זה, הוא התרה בנו, שכאשר נעבור על־יד הבית בו נמצא הדבוק, — נסגור, למען השם, את פינו בידינו סגור היטב, פן יחדור לתוכנו הדיבוק דרך הגרון... היו מלמדים, שהרביצו לתלמידיהם על חטאים שלא חטאו עדיין, אלא כמפרעת־עונשין על חטאים בעתיד... המלמד ר' יאַנקל „קרופניק", שחדרו היה באגף ביהמ"ד דז"ץ, היה משטח את תלמידיו בכל יום ששי, לפני לכתם הביתה, על הספסל ומרביץ בהם ברצועתו הלוך וחזור, תוך הטפת מוסר ל„חברה", איך עליהם לנהוג במשך השבוע הבא... (אגב, שמו „קרופניק" בא לו, כיון שמחוץ למלמדות עסק בחדר גם בטחינת גריסין...). כן זוכרני „חדר" בו למדתי, בעל כיתה גבוהה, ללומדי גמרא, שאוכסן בבית ברחוב הדייגים (ריבאצקי). באותו בית היה גם אולם־מרזח, וה„חדר" נמצא באולם צדדי. המרזח היה על־פי־רוב מלא שיכורים, אנשים מעולם התחתון, וכן שתי נשים פרועות, שכמעט היו צמודות לאותו מקום; אנו היינו כבר תלמידי־גמרא ולא ילדים, וקל לתאר איזו דמורליזציה שיקעה האווירה שמעבר לפרוזדור לנשמותינו הצעירות... והמצב ההיגייני של בתי־האולפנא? — זוכרני חדר של המלמד ר' שלום נוביק, שמפיו למדתי חומש. ה„חדר" שוכן בחורבה ממש, שעמדה בפאתי בית הקברות דיורדזיקי, החלונות היו שקועים כמעט בגובה הקרקע; בחורבה היה רק חדר אחד, ללא רצפה, ובו תנור־אפייה גדול. באותו חדר דרה גם אלמנה, שהיתה מטגנת בשמן מסריח, לשם מכירה, לביבות הקרויות בסלונים „נאַהולניקעס". ובמקום נאה זה הרביץ הרבי את תורתו, ובכל יום היינו נושמים אותו האויר המעופש... ומעשיות־ההבל שמלמדים מסוימים היו מפטמים בהם את המוחות? — הנה, למשל, אותו מלמד שהיה מספר, בין מנחה למעריב, מעשיות נוראים מהגיהנום; מעשה במלאכים, שבגלל חטאים שחטאו הפכו לשדים העוסקים, יחד עם מלכתם לילית, בכל מעשי תעתועים... וכשהרבי היה מעלה את דמות לילית, חצייה חיה, חצייה אשה, עם זנב ארוך, קרנים חדות ועינים יוקדות כשני פנסי־אש, — היו שינינו דא לדא נקשן. בעיקר, — היה מספר, — מזיקים השדים לנשים יולדות, ולכן מדביקים את „שירי־המעלות" לחדרי אותן הנשים... בצאתנו מהחדר, בלילה אפל עם עששיותינו המהבהבות, אחרי ששמענו מעשיות כאלה, — היינו מצטופפים כצאן קדשים אחד לשני מפחד ומגור, עד שהיינו מגיעים רועדים הביתה"...

בעוד שה„חדרים" הפרטיים היו מיועדים לנערי בעלי־הבתים שיכלו לעמוד בשכר־לימוד, הרי הנערים משכבות רחבות, תגרנים זעירים, בעלי־מלאכה וכו', שעול השכר למלמדים היה להם קשה מאד, למדו ב„תלמוד־תורה", ששם, כמובן, היתה העזובה, מבחינת התכנית ורמת־המחנכים, עוד יותר מרחיקה לכת. בשנות הששים הגיע שם מספר התלמידים למעלה משש מאות, ובסוף שנות השבעים, — אף לשמונה מאות! לפי קורספונדנציה משנת תרע"ג, „קצרה יד אבותם לחנכם על במתי התורה והתושיה... והנערים היו נעזבים באין להם מורה ומנהל על ארחות חייהם בחלדם"...

אך למותר להדגיש, שבחדרים הפרטיים וכן בתלמוד־תורה לא הורו בשנים הנידונות לא חשבון, לא שפת־עבר ואפילו לא א"ב של שפת־המדינה. מחוץ ל־2—3 נערים, שאבר

תיהם העיזו ללמד את בניהם רוסית מפי מורים מבית־הספר הרוסי המחוזי, שהיה כבר קיים בעיר, — לא ידע אף נער אחד את צורת האותיות הרוסיות. ואשר לחינוך הבנות, — הוא התחיל והסתיים — בקריאת „עברי"...

אמנם, ר' אייזילי נתן את דעתו, כפי שנאמר לעיל (ר' פרק כ"ד), אם לא על מהות הלימודים, — הרי על איכות המלמדים ועל כושר הוראתם. בקשר עם זה גם מסופר, שפעם פנה אליו שוחט ובודק סלונימאי, אשר הזדקן וידיו התחילו רועדות מחמת חולשה, וביקש מהאב"ד היתר להפוך לעת־זקנה — למלמד. בעט ר' אייזילי ברגלו וצעק בחימה: „הרי תעבור מאיסור קל לאיסור חמור: אצל הבהמה קיים רק חשש שמא לא תשחטנה לפי הדין בגלל רעידת־היד, ואילו לגבי צאן־קדשים, אלה הנערים תלמידיך, הרי ברי שתשחט את נפשם אחת ולתמיד"... —

ברם, עם כל השגחתו על החדרים, הרי לא יכול היה ר' אייזילי להקים דור מלמדים מוכשר ובעל רמה חינוכית. ואשר לשינויים או לתוספות בתכנית הלימודים, היה ברור, שאפילו הרהורי־עבירה — דינם כעבירה...

והנה, נוכח המצב הזה אזר עוז אותו המשכיל בסתר, האברך ר' חיים מאניקוב, שפעם כבר ניסה את כוחו בהוראה מחוץ לעיר, ועשה צעד נועז! היה זה בתרל"א—תרל"ב: הוא הכריז, שהנהו ניגש להקים בית־אולפנא, או חדר בעל־„תקונים", ודהיינו: מחוץ ללימודי התורה, תלמוד עם מפרשים וכו', לפי מיטב־המסורה, ינתנו גם שעורים בשפת־הקודש, תנ"ך, דקדוק, כתיבה יפה, וגם קצת — רוסית!...

סערה רבתי קמה בעיר: בבתי־המדרש, בין בעלי־הבתים, בשורות ה„לומדים", ובעיקר — אצל המלמדים. היו אמנם ספקנים, שביטלו את כל הענין במחי־יד, מתוך שיקול שמעשה־השטות של האברך הפוחז בין כה וכה לא יצליח. אך הנה, לגודל התמהון והמהומה אצל ראשי הקהל, נמצאו גם נמצאו הורים, אשר מסרו את בניהם לידי המלמד „המשונה" הזה, — בעל החידושים הפלאיים והאפיקורסיים... —

והחדר נפתח! — היה זה, למעשה, ה„חדר המתוקן" הראשון בסלונים, — שקם כעשרים וחמש שנה עוד לפני שנוצר, בעצם, המושג הזה ולפני שנוסדו בעיר בסוף המאה „החדרים המתוקנים" בני־הקיימא. יש לציין לשבחו של ר' חיים מאניקוב, שכחלוץ ממש העובר לפני המחנה, הוא היה בראשונה פעיל ללא־חת ולא נפחד כלל וכלל מפני המסיתים נגדו. הוא שיתף במפעלו מורה יהודי מבית־הספר המחוזי העירוני, את ר' אברהם שרייבר, ממשכילי־ווילנא שגם הוא השתקע בסלונים, אשר הורה רוסית וכתיבה יפה, וכן עוד מלמד ללימודי גמרא. אך כהעזת המייסד — כן היתה התנגדות גבאי־העיר, „בעלי־הבתים" והמלמדים גם יחד! אין ספק, שהמלמדים גם הבחינו כאינטרסנטים, בסכנת־ההתחרות הצפויה לחדריהם. ההסתה פרצה כל גבול, ובראש כל חוצות דובר על האפיקורס, רחמנא ליצלן, המוציא את הילדים לשמד. המגיד ר' משה־יצחק עשה, כמובן, מטעמים משלו בדרשותיו מהענין דנן, — והמריבה הגיעה למרא דאתרא, לר' אייזילי.

אם כי יתכן, שהאב"ד העריך את כושרו החינוכי של המייסד האידיאליסטי ואת התלהבותו למטרה ששם נגד עיניו, — הרי לא יכול היה להסכים לחידושים הנועזים של המתקן הצעיר, להנהגת לימוד התנ"ך ודקדוק, להוראת השפה הרוסית..

האב"ד פסק, — ור' חיים מאניקוב נאלץ להיכנע. הוא פיטר את המורה לרוסית והתאים את חדרו לדרישת הרב (הוא אמנם המשיך לתת, בחשאי, שיעורים פרטיים לעברית). וכך היה החדר המתוקן הראשון בסלונים לגידול בר־יומו כקיקיון דיונה [320]).

אכן פטור בלא־כלום אי־אפשר. הניצוץ שהודלק על־ידי היזמה של חיים מאניקוב וחבריו המשיך לדעוך. מתכנני התי־קונים בחינוך לא טמנו ידם בצלחת, ומה גם שקבלו עידוד רב בעצם העובדה, שהנה נענו הורים, ומרצונם הטוב, מתוך הכרה בצורך „החידושים", באו לרשום את בניהם לבית־האולפנא החדש. ואם כי „העזתם" לא היתה גדולה, הרי יש לנו עדות על מאבקם של המשכילים „האנוסים", אשר „ירו את חציהם" בראשי הקהל ומנהיגיו הדתיים.

בעוד שמנהיגי העדה היו תקיפים וחזקים למדי, בכדי להדביר את יזמת המשכילים בעודה באבה, — היו פני הדברים שונים לגמרי, כאשר המדיניות הממשלתית לפתוח בתי־ספר ממלכתיים ליהודים בשפה הרוסית נכנסה לשלב מתקדם, ו„הגזרה" הזאת התגלגלה, ותורה הגיע — לסלונים. הדת ניתנה מטעם המיניסטריון להשכלה להקים בעיר בית־ספר לנערים יהודיים בעל שתי מחלקות, לפי תכנית הלימודים שנקבעה על־ידי המיניסטריון והמכילה לימודים כלליים, חשבון, רוסית, קצת מקצועות יהודיים, וכל זה בשפה הרוסית, — והלימודים מוכרחים להתקיים בגילוי־ראש! —

קשה לתאר את הזעקה הגדולה, שפרצה בעיר. הרבנות גזרה על צום, נוכח הגזירה „האיומה, שכמוה כהעברת הבנים למולך וכהוצאת הבנים לשמד"... קורספונדנט אחד מספר על קריעת קברי רבנים וצדיקים ותפילה ותחנונים, בכדי לקרוע את רוע גזר־הדין שנגזר על ראשי יהדות־סלאנימא.

אך — בית־הספר נפתח כדת וכדין. פקודת הרשות היתה חד־משמעית, ודינא דמלכותא — דינא. מובן, שמתחילה רק הורים ספורים העיזו „למסור את הנערים למולך"... אך הוראת המפקח הממשלתי היתה ברורה וחדה: חזקה על „המשגיח" („סמאָטריטעל" בלע"ז) של בית־הספר להמציא תלמידים... ואחרי 20 שנה ומעלה של הפסקת החטיפות לצבא, — שוב התחדשה פרשת החטיפות. החטפן היה הפעם יהודי מכובד, משכיל, בשם זינגולד, שנתקבל כמשגיח, ואחד מתפקידיו היה: להבריח נערים יהודים מן ה„חדרים" אל ה„יעווריי־קאיע אוטשילישטשע".

התחיל מאבק בין המלמדים ובין ה„סמאָטריטעל". המלמ־דים המציאו תחבולה והעמידו שומרי־חרש בחצרות ובפינות סמויות בסימטאות; מיד כשהיו מרגישים בהופעת זינגולד מרחוק, היו מודיעים על־כך לחדרים, והיתה שהות לנערים להתפזר לכל עבר [321])...

ועם כל־זה, בתוך אוירה אימתנית זו, כאשר עבר זמן מסוים ובית־הספר הפך לעובדה, נמצאו הורים במספר בלתי־מבוטל, שלמרות הלחץ של דעת־הקהל ועל אף דרשותיו של המגיד מקעלם, העיזו ושלחו את בניהם לבית־הספר.

היה זה אות מבשר לרוח החדשה, שקמה ופעמה במסתרים בין המוני־העם.

משהו, מדאיג וחמור מבחינת המנהיגים השמרניים, זז ותסס בעם, — וזה הטריד את מנוחתם של אלה, ובישר זמנים חדשים שעמדו על הסף.

פרק כח

פטירת ר' אייזילי והרושם בעיר ובעולם היהודי. — המגיד ר' משה־יצחק דרשן יחידי במערכה. — הצלחת ביה"ס הממשלתי ליהודים. — צוטע מסור וידיעת השפה הרוסית. — חבר־המורים של ביה"ס הממשלתי. — מורים פרטיים לשפת עבר. — הקורספונדנטים לעתונות בשנות הששים־שבעים. — האב"ד ר' יוסף רויזין. — הקבלה בין בעל „האפיקי־יהודה" ובין המגיד מקלם. — המאבק בין המגיד והמשכילים. — משה מילאקובסקי מייסד ספריה. — מלחמת־הקודש של המגיד בספריה. — דרשה הרת גורל. — דגי־הנהר ו„משה סארבע". — המשכילים מלשינים על המגיד. — הערכה נוכחית של צעד המשכילים. — שוטרים בבית־המדרש דחומה. — הפגנת ההמונים. — האיסור על המגיד לדרוש בפומבי. — טלטוליו בדרכים. — ביקורו בסלונים בשנת 1887. — המשכילים עומדים על המשמר. — ביקורו ודרשותיו בסלונים בשנת 1891. — מאסליאנסקי על יחס המשכילים למגיד מקלם. — הצלחות משכילי סלונים אחרי צאתו של המגיד. — פתיחת ביה"ס הפרטי של אברהם ווייסנברג. — חידושים ותיקונים בתלמוד־תורה.

ביום ד' טבת תרל"ג (3 לינואר 1873) נפטר המרא דאתרא ר' אייזילי. רושמי זכרונות וכן הכתבים מסלונים של השבוער־נים דאז („המגיד", „הלבנון") מתארים בשפת־מליצים את הרושם הכביר על כל פרטיו, שפטירת הרב עשתה על העדה. גם בתפוצות עוררה האבידה הדים, והספדים עליו הושמעו בקהילות רבות וחשובות. אחד מסופרי הדור קרא לו: „צבי ישראל, פאר ישורון והדרו". המונים, המונים, — כל עדת סלאנימא, נהרו אחרי מטתו. והמספיד הראשי בלויה היה, כמובן, מגיד הקהילה, ר' משה־יצחק דרשן.

עם הסתלקות הרב, ניתק ה„חוט המשולש" של הנהגת העדה, ויותר מכולם הרגיש בזה המגיד. נוכח הרוח החדשה שהתגלתה באחרונה בעיר, ושבאה לידי ביטוי בנסיון של ה„חדר המתוקן", בפתיחה הבלתי־נמנעת של בית־הספר הממ־שלתי ליהודים, ולבסוף בהופעה המדאיגה של הורים שהסכימו בדיעבד למסור את בניהם לבי"ס זה והורים אחרים שדאגו להוראת עברית ורוסית בבית, — הוא הרגיש כהלכה בתסיסה המתרחשת וגוברת. את הרגשתו ודאגתו הוא הביע, כשהספיד את ר' אייזילי בשולהויף, על יד מיטת הנפטר: „לעת כזאת אשר עמודי הדת יתרופפו ואדניה יתפלצון, הוא היה האחד משרידי סגולה אשר עמד לחזק עמודיה... הוא הורה לנו הדרך הרצויה אשר נלך בה. בימין צדקו תמך ללומדי תורה ולכל המחזיקים בה. אולם כעת, כאשר חלף הודו, פנה זיוו והדרו מעירנו, מי זה יוכיח על פני השובבים אשר לעבר פניהם יהלכון ויעבטו ארחות דתנו?"[322]).

ברם, הפרצה בחומת הדת נבעה והתרחבה. מאז פטירת ר' אייזילי, אזרו משכילי העיר יתר עוז, ו„השובבים" שוב לא שמו לב לדברי המוכיח והמשיכו „לעבוט את ארחות הדת". לא עברו שנתים מאז פתיחת בית הספר הממשלתי, ושוב לא היה צורך למשגיח זינגולד לסובב על פתחי החדרים: מעצמו התרבה מספר ההורים ששלחו את בניהם לבית־הספר, וכל כיתותיו, כולל המכינות, נתמלאו נערים, לפי המכסה הדרושה. ולא עוד, אלא שאפילו נמצאו הורים, שהרחיקו לכת והכניסו את יוצאי־חלציהם לביה"ס הממשלתי המחוזי („אויעזדנאיע אוטשילישטשע"), שתכניתו היתה יותר רחבה, והוא היה מיועד בעיקר לילדי הנוצרים. ביה"ס הממשלתי ליהודים חולל מהפכה במוחותיהם של הרבה אבות. רבים מבני העדה עמדו על הצד השלילי של ההופעה, שבעיר ואם בישראל אין כמעט יהודים יודעי שפת־המדינה; היה זה מגוחך, שהמונופולין על ידיעת הרוסית בתוך הקהילה כאילו נמסר על ידיה לגרועים דווקא בחברה ולמלשינים מובהקים ומנוסים. אלה היו היחידים, שיכלו לערוך בקשה לשלטונות, והשתמשו לרעה בידיעת השפה ובקשריהם במשרדי המחוז והנהלת העיר, לשם הלשנות וסחיטות. הגיעו הדברים לידי כך, שאחד מהם בשם צוטע לווין (או כפי שהיה קרוי בפי אנשי העיר „צוטע מסור"), השתלט על הקהל עוד בחיי ר' אייזילי והפיל את חתיתו על העיר, עד שגם הרב התקיף פחד ממנו...

בית־הספר הממשלתי ליהודים ריכז חבר־מורים מהחוץ, משכילים יודעי רוסית על בוריה ועם זה מעורים בתרבות היהודית, חניכי הסמינריונים מווילנא ואחרים. היו ביניהם אף כאלה שמשכו בעט סופרים, השתתפו בעתונות היהודית־רוסית: „רזסווייט", „רוסקי יעווריי", „ווסכוד", והחלו מריצים מכתבים מסלונים לעתונים הללו (ל. כהן ואחרים). הלך ורב מספר הצעירים המקומיים, שהתקנאו בהם ולמדו רוסית באופן פרטי, מפי מורים אלה ומפי מורים רוסיים של ביה"ס המחוזי. עם זה התגבשה ולבשה דמות ממשית גם ההופעה החדשה, „המשכילית"־מובהקת: המורה המקצועי לשפת־עבר, המת־קיים על שיעורים פרטיים בבתי ההורים. יחזקאל לטבלא היה הראשון בעיר מסוג מורים אלה עוד בשנות החמישים־ששים; ברם, הוא היה יחיד בזמנו. בשנות השבעים היו כבר אחדים כאלה. ביניהם יש לציין את חיים מניקוב הנ"ל וכן צעיר מוכשר, מליץ מובהק בסגנון המשכילים הראשונים, אליעזר בקנשטיין. זה האחרון לא בלבד שעסק במרץ ובמקצועיות עניינית בענף ההוראה הפרטית, אלא גם התחיל משגר מכתבים באופן מתמיד לעתונות העברית. מלטבלא ועד בקנשטיין ניסו את כוחם סופרים אחדים מסלונים בשבועונים הספורים משנות הששים־שבעים: ב„מגיד", „הכרמל", „הלבנון", „הצפירה", „המליץ" ו„עברי אנכי". ריבוי הכותבים מעיד על הפצת השפה בין הנוער. הכתבים הללו היו: צבי וישראל וישניאק, חנוך הניך שרשבסקי, קרפל ריפ, מאיר אפשטיין, בנימין ווספין וחיים מניקוב בעצמו, ועוד כמה שחתמו בראשי־תיבות וכינויים (ק"ס, נ"ר). השפעת המשכילים ותעמולתם גברה כל־כך, עד שאפילו בכתלי ה„תלמוד־תורה" התחילו מתלחשים, שחשוב ורצוי להנהיג לימודי חשבון והשפה הרוסית, ולו רק לנערים מהכיתות הגבוהות.

בינתים, אחרי פטירת ר' אייזילי נתקבל בסוף שנת תרל"ג, כאב־בית־דין, הרב ר' יוסף בר' יצחק רויזין, שהיה קודם רב בטלז הסמוכה לקובנה. הוא היה אחד מגדולי־התורה של דורו ולא בייש את הרבנות דסלאנימא מבחינת הפרסטיז'ה התלמו־

דית, וספריו בהלכה „פורת יוסף" ו„עדות ביהוסף" מעידים על רמתו בפרשנות. אלא, לא היה לאל־ידו למלא את מקום ר' אייזילי בסמכות ובתקיפות, שהיתה דרושה במערכה על משמר הדת. ומכיון, שהאדמו"ר ר' אברהם היה יושב־אוהל וחי את מלוא־חייו הרוחניים והציבוריים בהסתגרו בקהל־חסידיו גרידא, והריש־מתיבתא ר' יהודה הסתפק בפעילותו בישיבה, נמצא שכל המעמסה של קהל־השמרנים בניהול המאבק במש־כילים, נפלה על שכם המגיד גרידא.

עובדה פרדוכסלית מזדקרת לגבי אותו מגיד; הנה שני אישים בתולדות הקהילה, בתפקיד דומה, ובמרחק של כיובל שנים: המגיד ר' יהודה אדל, בעל „האפיקי־יהודה", — והמגיד מקלם. בעוד שבעל „האפיקי יהודה" השפיע, — כפי שסופר לעיל, — בעקיפין, באמצעות חיבוריו בדקדוק, בכיוון עידוד ההשכלה, הרי תגובת דת סלאנימא בזמנו התבטאה בשמרנות קיצונית ובביטול נטיותיו לדקדוק ולמליצה, שני סממני־ההשכלה. השפעתו „המשכילית", כביכול, של המגיד פסחה על הקהילה בה הוא פעל, והיתה ניכרת רק בקני־ההשכלה הראשיים ווילנה, מינסק וכדומה. והנה המגיד מקלם, שכעבור 50 שנה בערך, כיהן באותה עדה ובתפקידו של ר' יהודה אדל, ראה אפילו בדקדוק ובלימוד השפה מעין מינות וחטא בל־יכופר, — ומוכיח תקיף וקיצוני זה עורר בעירו גל של מריבות ומחאות, ודווקא בימיו עלתה ההשכלה כפורחת.

וככל שרבו תומכי המשכילים ומצדדיהם, כן געשה התמר־מרותו והתלקחה התלהבותו לשם „מלחמת־הקודש". במשנה־עוז ומרץ ובמסירות האופיינית לו הוא ניהל את המערכה מעל במות בית־הכנסת ובתי־המדרשות. הוא צעק חמס על כת „הפושעים", הוציא מאשפתו את כל חיציו: חרמות ושמתות, זוועות־התופת ובלהות־הגיהנום... אך המשכילים השיבו מלחמה שערה; המצב הפך להיות ל„קולטור־קאמף" מקומי ממשי.

המאבק התקרב לנקודת הרתיחה, כאשר בשנת תקל"ח (1878) קיבל אחד ממשכילי העיר, צעיר בעל־יזמה ויודע עברית ורוסית, ה' משה מילאקובסקי, רשות משר־הפלך להקים ספריה ציבורית ראשונה בסלונים. המשכילים ראו בקבלת הרשיון, ובפתיחת הספריה בלי שהות יתירה, נצחון על „מורדי־האור". ברם, המגיד הרגיש בסכנה עצומה לדת, וחובה קדושה לערוך התקפת־מצח נגד „טריף־פסול" זה. בלי להתמהמה הוא הכריז מעל במת ביהמ"ד דחומה מלחמת־מצווה במייסדי ה„בליאָטעקע"... (שיבוש בפיות בני־העיר של המלה „ביב־ליותיקה", שהיתה עד אז בלתי־ידועה ביהודית המדוברת בסלונים).

משה מילאקובסקי וידידיו זכו לעידוד רב להקמת מפעלם התרבותי לא רק בין מצדדיהם המקומיים שהלכו ורבו, אלא גם בין הפקידות הממשלתית בעיר, כולל שר־העיר („האיס־פרבניק"), כיון שהפצת דעת ולימוד השפה הרוסית בין היהו־דים היו לפי הקו הברור של השלטונות המרכזיים במלכות אלכסנדר השני. מאידך קיבלו מייסדי הספריה עזרה ממשית מ„חברת מפיצי ההשכלה" בפטרבורג. חברה זו, ששמה מעיד על טיבה ואפייה, דאגה, מיד עם קבלת הידיעה על היוזמה של משכילי סלונים, לשלוח הקצבה כספית למוסד התרבותי וגם לספק לו ספרים וכתבי־עת שכבר נמצאו להם קוראים בין צעירי הקלסיקונים הרוסיים, מיטב ספרי ההשכלה בשפת־עבר, שהיו מצויים בשוק בשנות השבעים. מעון הספריה בסימטא צדדית של רחוב פנסבה, הפך להיות מועדון המשכילים בו נזדמנו ערב־ערב. מספר הקוראים עלה מיום ליום.

אי־אז, אחוז שלהבת מלחמת הקודש ושש אלי־קרב, התחיל המגיד ממטיר אש וגפרית על קן־ההשכלה ועל מוסדם. בעיקר הוא הלהיב את קהל־שומעיו באחת מדרשותיו, שהפכה אחר כך להרת־גורל מכריע בהשתלשלות הפרשה הציבורית הזאת וגם בחייו הפרטיים של המגיד. תוכן הדרשה ידוע לנו בדיוק, כפי שנמסר לנו מפי עדי־שמיעה שהיו נוכחים במקום, וביניהם בנו של המגיד בעצמו ר' שמשון־אברהם דרשן. ודהיינו: „יהודים משולים לדגי־הנהר; כשדייג העלה דגים בחכתו, והדגים הניצודים עדיין מונחים על שפת הנהר ומפרפרים בין החיים והמות, — הרי יש עוד תקווה, שבאחד מפרפוריהם יצליחו לקפוץ המימה, וחיתה נפשם... מה שאין כן, כשהדייג נושא על כתפו תרמיל, טאָרבע בלע"ז, והוא משליך לתוכו כל דג ודג שהוא מעלה בחכתו, וסוגר עליהם את פי־התרמיל. אז הדגים אבודים לנצח... וכך גם עם היהודים: כל־זמן, שיהודי פורק עול, יש עדיין תקווה שיחזור למוטב ויציל את נפשו משחת; אך מהרגע שהוא נכנס ל„בליאָטעקע" של אותו רשע, שוב אין לו הצלה, כי הוא צרור בתוך ה„טאָרבע" שלו, רחמנא ליצלן; ואבדה כל תקווה להצלה ולפדות־הנפש...

ומאז ואילך משה מילאקובסקי שוב לא נקרא בפי הבריות, אלא בכינוי „משה טאָרבע".

ההתקפה האישית על מייסד הספריה עוררה את זעם חבורת המשכילים, ואליהם נלוו כל „החפשים" האחרים שבעיר. העדה נתפלגה לשני מחנות יריבים בלתי־שווים: המוני האדו־קים והשמרנים מול מיעוט מגובש של דורשי השכלה והשתח־ררות מהאימתנות של המגיד ונושאי־כליו. הפרחת הכינוי „משה טאָרבע" שוותה למחלוקת גם אופי אישי, גרתה את יצר הריב והקנתור וגררה שרשרת של תגובות קולניות והשמ־צות הדדיות. אנשי „משה טאָרבע" היו נטפלים למגיד בלכתו ברחוב, והוא היה משיב מבמת בית־המדרש בחרפות, גידופים וממשיך להמשיל את משליו על „פושעי ישראל"...

ואז — קרה המקרה המכריע, המעציב כשלעצמו, חד־פעמי בתולדות הקהילה ואופייני מאד לארסיות ולקיצוניות של המאבק החברתי מסביב להשכלה: כמו בתקופת ההתנגשות בין החסידים והמתנגדים, — כן גם עכשיו העיז צד אחד מהיריבים להכניס למחלוקת הפנימית גורם מהחוץ, שהכריע ביניהם. כאשר פקעה סבלנות המשכילים וחמת משה מילא־קובסקי בערה על השמצתו ברבים, — נמלכו ופנו לאיספראב־ניק! —

אין זה מתפקידנו כאן לדון צעד זה לקולא או לחומרא, וביחוד בשים אל־לב את המימרא: „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו". כפי הנראה, ירד המגיד לחיי אברך אידיא־ליסטי זה, שואף השכלה ודעת, והקניטו כל־כך בעיני כל עם ועדה, עד שלא ברר באמצעים ועשה מה שעשה. ברם כעת, שמונים שנה אחרי המעשה, בשקלנו את עוצם האחריות וקלות־הדעת כאחד בצעד המביש הזה, מתבקשת הקביעה, כי היה בו משום העזה גדולה והתגרות ברוב בני העדה, שעמדו לצדו של הלוחם הקנאי על משמר חומת הדת והמסורת.

מתגובת שר־העיר משתמע, מה ובשם מה בקשו ממנו, בעצם, משה מילאקובסקי ומרעיו. ולמען האמת יש גם לקרוא לתעצומתם בפני מושל העיר בשמה הנכון: היתה זו הלשנה

במלוא מובן המלה (ועל זה גם הודו, כעבור זמן, המשכילים בעצמם, כפי שיסופר להלן). בפנייתם לשלטונות (אם בע״פ או בכתב, — על זה אין לנו ידיעות), סופר על הנזק הנגרם על־ידי מגיד העדה למפעל הפצת ההשכלה, והודגשה הסתת ההמונים בדרשותיו נגד המשכילים ומייסדי הספריה והפרעת הסדר ברחוב היהודי, ובקשתם היתה לאסור עליו את ההופעה בציבור, בבתי המדרש השונים שבעיר.

הפנייה הזאת מצאה, כפי הנראה, אוזן קשבת אצל האיספראבניק: הרי הספריה נוסדה ברשות, כדת וכדין, והוא, שר־העיר, גם העביר בזמנו את חוות־דעתו החיובית לשר־הפלך; נמצא, שהוא ראה את עצמו במובן מסוים כאפוטרופוס של המוסד התרבותי, שעליו גם התגאה, כיון שהיתה זו הספריה הציבורית הראשונה והיחידה בעיר. נוסף לכך, גם קיים קשרים חברותיים עם המורים והמשכילים הדוברים רוסית. בסיכומו של דבר, הוא לא התקשה כלל וכלל למצוא הוראה אדמיניסטראטיבית מרכזית מתאימה, שיוכל לדרשה כאסמכתא חוקית למלא את בקשת המשכילים.

היה זה בעיצומה של דרשה נלהבת, שהמגיד נשא ב„בית־המדרש דחומה״, אשר שימש, אגב, כאילו מושב „המטה הראשי״ שלו, שכן מעל במתו הוא העדיף לנהל את המערכה. ה„געמוירעטער בית־מדרש״ המה, כרגיל בעת דרשותיו, מלא מפה לפה, ואנשים הצטופפו גם באכסדרא ובכניסה, ומחוץ על־יד החלונות הפתוחים, למען האזין לדברים כדרבונות שהשמיע המוכיח הזועם, תוך פיוט בנעימתו השוברת לב. אלה היו המוני עם במשמעותם המלאה, מורכבים בעיקר מתגרנים וחנוונים זעירים, בעלי־מלאכה, נשים מדלת העם, יושבי פרברי „באליאַנע״, „ברעג״ ו„באַרג״, — כי המגיד הצליח לרכוש בעיקר את נפשותיהם של בני שכבות אלה, של פשוטי העם אומרי תהלים, והוא גם היה מצטרף ל„חברות התהלים״ שבעיר.

והנה, לתמהון כל הקהל הרב, הופיעו שוטרים אחדים בכניסה לבית־המדרש. הופעת שוטרים (ולא שוטר־הרובע בסיוריו הרגיל) בשולהויף ולעת כזאת עוררה תמהון ותדהמה. והנה הם נדחקו בכוח פנימה ודרשו מהמגיד להפסיק מיד את דרשתו ולרדת מהבימה. קמה מהומה; פרצו צעקות, בכיות והתעלפויות ב„עזרת־הנשים״. ברגע דרמתי זה התגבר המגיד על המהומה הכללית, ובשאגה אדירה הודיע לשוטרים, שמנוי וגמור אתו לא לרדת, אלא להמשיך בדרשתו עד שיסיימה. אלפי קולות הנאספים הרעימו, כעידוד ללוחם הנלהב. רגע השתלטה דממה, המתיחות הגיעה לשיאה, ועיני כל היו נטויות אל עבר השוטרים. דומה היה, כי עוד מעט והקהל המשולהב יטאטא בזעם את השוטרים ויביע בכך את שאט־נפשו נגד שולחיהם הגלויים והסמויים, שהעיזו לחלל את שם כבוד המגיד הנערץ... אך השוטרים לא נעו ולא זעו, ונתנו למגיד להמשיך בדרשתו. רק אחרי שסיים, פקדו עליו לצאת וללכת אתם אל ביתו. דירת המגיד היתה במעלה הגבעה, ברחוב המוביל מהשולהויף לעבר ההר („אויפן באַרג״). כשהמגיד יצא בלוית השוטרים, הפגין הקהל מחאה כבירה אך אילמת: ההמונים שמלאו את בית המדרש הלכו בעקבותיהם ועמדו מול הבית, שלתוכו נכנס המגיד עם השוטרים. מפסגת הגבעה נתגלה המראה של הרחוב עד השולהויף, כשהוא שחור מאדם. השוטרים הציגו פקודה מטעם שר־העיר, המצווה על המגיד לחתום על התחייבות, שלא ידרוש יותר בציבור וישים מחסום לפיו, ואם לא, — נחתם דינו להגרש מהעיר.

המגיד נאלץ לחתום, וחמת המשכילים שככה[323].

בזה תמה פרשת המגיד מקלם בסלונים, אם כי הסערה שקמה בעיר עוד המתה זמן רב. ר׳ משה יצחק דרשן הוסיף לשבת בעיר זמן־מה באפס מעשה. כמובן, שלא יכול לעמוד בגזירת־השתיקה. האיסור להופיע בציבור היה מקומי גרידא. ואחרי ישיבת־בינים קצרה יצא לסידרת סיורים בערי תחום המושב ולמסע־תעמולה מחודש נגד ההשכלה שפרצה בינתים כל גדר. הוא היה חוזר מדי פעם בפעם לביתו ומשפחתו בסלונים, כדי לנוח — ולשתוק... אחרי כשנתים של טלטול בדרכים והופעות בקהילות ללא־ספור בתפוצות רוסיה, הוא נתקבל כמגיד־מישרים בקהילת מלאבה אשר בפולין.

אך לא על־נקלה ניתק המגיד באונס מעיר־מולדתו, שהיתה חביבה עליו, בה באה בראשונה לידי ביטוי שליחותו בישראל כמוכיח ומטיף מוסר ובה פעל באצטלא זו למעלה מעשרים שנה. מדי פעם, כשיצא ממלאבה למסעיו, היה מבקר בסלונים מתוך תקווה, שהגזירה שנגזרה בה עליו, אולי עבר זמנה או נשכחה, ויוכל שוב לשאת את דברו להמוני העם. אך חבורת המשכילים, שבינתים התעצמה מאד, עמדה על המשמר, והוא היה יוצא כלעומת שבא... בשנת 1887, תשע שנים מאז שיצאה הגזירה, הוא ניסה פעם יתירה את מזלו והופיע בשערי העיר; אך המשכילים עדיין זכרו לו את עברתו ששפך עליהם בשכבר הימים. על „קבלת־פניו״ בביקורו זה בעיר מוסר הסופר־המשכיל א. בקנשטיין במכתבו ב„היום״ (גל׳ 69, מיום י״א ניסן תרמ״ז), המאשר, אגב־אורחא, לתומו, את מעשה המלשינות: „המגיד מקלם הנודע לשם ולש... בא לעירנו בשבוע זה. בעלי־מלאכה ונשי־עירנו הנוהים לדרשותיו, וביחוד לשמוע את מוסרו בנגוניו וסלסוליו, אשר קנה בהם את לבבם לאהבה אותו, יאמרו: בואך לשלום. אך מיראתו ממלשיני בסתר, לא זכינו לשמוע את דרשתו, כי עודם חיים וקיימים אלה אשר אכלו קורצא לפני שר הזשאנדרמים בעירנו... ומי יודע, אם לא ישוב ריקם על עקביו ממקום שבא. ומה יענו אלה השאטים אותו? — צאתך לשלום״.

ברור, שהמלה האחרונה, המקוטעת, בהתחלת המשפט הנ״ל של הסופר: „המגיד מקלם הנודע לשם ולש...״, — משמעותה: „ולשמצה״. אלא עורך העתון הסתייג, כנראה, מהביטוי החריף שבו הוכתר המגיד הפופולרי, וברצותו למנוע סיבוכים ותגובות, הוא ריככו בהשאירו, כרמז, את האות הראשונה, לאמור: „ודי לחכימא ברמיזא״... בהגדרה הזאת של המגיד, „הנודע לשם ולשמצה״, הניתנת על־ידי אחד ממשכיליה הבולטים של העיר, תשע שנים אחרי ההסתכסכות שביניהם, מהדהדת עדיין נימת הפרשה המעציבה, וכל הקטע עוד מפעפע שמחה לאיד ומעיד, עד כמה היו המשכילים זועפים ושוטמים אותו.

רק בשנת 1891, בהיותו כבר תושב גרודנה, פקד המגיד מחדש את עיר־מולדתו, והפעם הצליח לשאת מדברותיו, אחרי שהאיסור שחל עליו כבר התישן, ובינתים גם קם בעיר דור חדש של משכילים. אך פטור בלי עקיצה כל־שהוא מצדם גם הפעם אי־אפשר היה. הלא כך מספר עליו משה זבלוצקי, מצעירי ההשכלה בשנה ההיא ב„המליץ״ (גל׳ 222, י״ד תשרי תרנ״ב):

„זה שבועות אחדים אשר המגיד מקעלם מסתופף בתוכנו ויעניק לנו כמעט בכל יום מבכורות דרשותיו הידועות ומחל־יהן. אך מי יתן וגלה ה' את אזן עבדו זה, כי למותר הוא בעת הרעה הזאת לספות עוד על עצבם ורגזם של אחינו בני ישראל ולהעביר כל טוב הגיהנום ופולסי דנורא על פניהם, — כי אם לדבר נחומים על לב הנענים והנדכאים, כי רבת שבעה לה נפשם תמרורים"... —

שבע־רוגז, רצוץ ומדוכא מפני עליית דור חדש, אשר פנה לו עורף בכל התפוצות ומאס בתוכחתו והעלה מתוכו מטיפים מודרניים, לפי רוח הזמן, שמסליאנסקי היה למופת ולסמל להם, — ישב ר' משה יצחק דרשן לעת זקנתו, מתיחד בפנתו בגרודנה ואחר־כך בלידה. על הרגשתו, נוכח התמורות שחלו והתנועות הציבוריות שקמו בבית ישראל בשנות השמונים ותשעים, מספר המטיף מאסליאנסקי בזכרונותיו, בין היתר [324]) :
„בהיותי בגרודנה, (בשנת תרנ"ג או תרנ"ד), ראיתי לי לחובה לבקר את המגיד מקלם, שהתגורר אז באותה העיר. חפצתי לראות את הדרשן הידוע, שהוסיף פרשה מיוחדת בתולדות הדרשנות בישראל. חפצתי לעמוד על אפיו של אותו האיש, שהיה מקסים את קהל־שומעיו בחזיונותיו וציוריו מעולם האמת, אשר היה מתאר לפניהם כצייר אמן. משכילי דורו לא העריכו כראוי את המטיף העממי הזה, שהיה מיוחד בכוח דיבורו ובכשרון תיאורו, כשם שלא ידעו להעריך בכלל את הצד היפה והנאצל שבחיי היהודים ועיניהם ראו רק כיעור ונוול, בערות והזייה. המגיד מקלם קבלני בסבר פנים יפות ובקול רועד אמר לי: „את שמך שמעתי. זה עתה באתי מלודז ושם ספרו לי, כי הקהל גועה בבכיה לדבריך היוצאים מלבך, ואתה אינך משתמש באימת הגיהנום ויסוריו. לי אי־אפשר דבר כזה. המקום הוכיח אותך למלא את מקומי בדור החדש הזה, שרפתה אמונתו בשכר ועונש. דור דור ודורשיו"... הדב־רים האלה שנאמרו בתום־לב ובענוות־רוח זעזעו את נימי לבי עד לכדי דמעות"... —

בדברים אלה יש הערכה נכונה של יחס המשכילים למגיד וביחוד של משכילי־סלונים, אשר לא עמדו על כל שיעור קומתו המוסרית של איש־ריבם, ובעיצומה של ההתנגשות הנטושה ביניהם לא היססו אף לאחוז בכלי־הזיין הפסול של „אכילת־קורצא".

המגיד נפטר בלידה בשנת 1899. שינוי־ערכין ביחס אליו מצד משכילי־סלונים וכן מצד דור המשכילים בכלל בא רק אחרי פטירתו. ו„המליץ" שכה הרבה במשך שלושים שנה להתקיפו במאמרים ובמכתבים מערי השדה, הגדירו, בידיעה על פטירתו, „כאיש המורם מעם, יחיד ונפלא במינו, יחיד בקנאתו הנאמנה ויחיד בדרשותיו הנשגבות, המלהיבות לב השומעים לתורה ולעבודה. וראוי הוא, כי תהיינה תולדותיו רשומות בכתב־אמת לזכרון לדור אחרון". —

עם הטלת האיסור על המגיד לדרוש בעיר, הרימה תנועת־ההשכלה ראש. השנים 1878—1880 היו שנות מפנה כביר בסלו־נים. הרוח החדשה התבטאה בעיקר במערכות החינוך. משנה לשנה התרבו התלמידים ב„יעווריייסקאיע אוטשילישטשע", והמוסד היה כבר צר מלהכיל את כל המתדפקים עליו.

נוכח התמלאות בית הספר הממשלתי, גדל הצורך בבית־ספר פרטי עם תכנית דומה בשפה הרוסית, ומקצועות יהודיים במידה יותר רחבה. נמצא גם יוזם לכך, המורה אברהם וייסנ־ברג, שקיבל בהמלצת המשכילים וכמה „בעלי־בתים" רשיון משר־העיר לפתוח בית־ספר לנערים בעל 3 כתות. מאחר שהתכנית התאימה למסגרת החינוכית של החברה „מפיצי ההשכלה" בפטרבורג, קיבל המייסד תמיכה ממנה, ובית־הספר החדש נפתח בספטמבר 1880 בנוכחות שר־העיר.

אך את הנצחון הגדול, כביכול, השיגה תנועת־ההשכלה בבית „התלמוד־תורה". בשנים אלה הגיע מספר התלמידים בת"ת ובישיבה לשמונה מאות, מהם כשליש בכיתות הגבוהות. בהשפעת ביה"ס הממשלתי ותעמולת מוריו ומשכילי־העיר, חדר ונגע חידק־ההשכלה במוסד מסורתי וסגור זה. עוד בימיו של המגיד סברו כמה ממנהליו, שהגיעה העת לכמה תיקונים וחידושים, אך אלה היו רק סברות מפה לאוזן. עכשיו, משהיתה הרגשה כללית, שהותרה קצת הרצועה, אזרו עוז כמה מגבאי הת"ת ובראשם המשגיח ר' אריה לייב מישקין והזמינו שני מורים מביה"ס הממשלתי, את ה"ה ריבוש והמבורג, להורות בשעות שלאחרי הצהרים, לעת־עתה רק בכיתות העליונות, חשבון, רוסית וכתיבה יפה. בתנאים הקפואים ששלטו במוסד מאז קומו בהתחלת המאה, היה זה אומץ־לב מיוחד מצד הגב־אים. הסופר המודיע על־כך, מנמק את עוז־רוחם של המחדשים בכך, „שראו כי העת החדשה דורשת לפי רוח הזמן ללמדם השפות החיות המתהלכות בארצנו" [325]).

מאידך, התחילו ההורים לדאוג גם לחינוך הבנות, ומספר מהם התארגנו למען ייסוד בית־ספר מתאים לנערות. גם לימוד תנ"ך ועברית מפי מורים פרטיים הוסיף להתפשט כהלכה. הספריה מנתה כבר מאות קוראים. המשכילים חגגו והריעו, שתוך שנים ספורות שינתה סלונים את טעמה, והיא צועדת „באון על במתי ההשכלה".

העשור השמיני של המאה נסתיים בעיר השלווה אך הבלתי־קופאת על שמריה, כשהיא נתונה כבר בחלק בלתי־מוזער למשב הרוח החדשה.

אך בינתים, בפרוס העשור התשיעי, התחוללו בקהילה מאורעות גורליים בלתי־צפויים, שהסיחו את הדעת מכל תנועה ציבורית והתגוששות חברתית והשתיקו לזמן־מה את הוויכוח בין האדוקים והחפשים, בין „מורדי־האור" לבין המשכילים כאחד.

פרק כט

התנאים המדיניים־כלכליים בשנים 1881—1894. — „הרעמים בנגב" וההד בסלונים. — אוירת־אימים ברחוב היהודי. — מלכות אלכסנדר השלישי. — „המאה השחורה" משתוללת בערי ליטא ובילורוסיה. — הצתות בערי המושב. — חששות בסלונים. — שמועות־בלהות פורחות באויר. — שריפת העיר ביום 25 במאי 1881. — כל העיר עלתה בלהבות. — הסימנים הברורים של הצתה בזדון. — המצב האיום בעיר אחרי השריפה. — העזרה שהוחשה ע"י יוצאי סלונים בתפוצות. — תעמולת השטנה בעיר ובסביבה. — גזירות שר־הפנים איגנטייב ורישומן בסלונים. — גירושים המוניים מהכפרים. — קריאות אנטישמיות בעיר: „בקרוב נחסל את כולכם". — תיאור המצב בעיר בכתב־עת יהודי־רוסי. — ירידת הפלאים של הכלכלה. — פשיטות־רגל. — השרירות בפירוש הגזירות. — משפט עלילות והסתת העתונות האנטישמית. — המאמר ב„גובויה וורמיה". — „יהודי סלונים לפני כס משפט הנשבעים". — גירוש היהודים מכפר דרבנה והבירור המשפטי. — סלילת מסילת־הברזל דרך סלונים. — התזוזה בכלכלה. — גדודי צבא ופרעות בשוק. — עלילת־דם ביומא דשוקא. — המונים דרוכים ל„פעולה". — רציחות של יהודים באכסניות. — איום של הצתה נוספה. — הגירה פנימית. — ההגירה ההמונית לאמריקה בהתחלת שנות התשעים. — התנועה הדמוגרפית של העיר במאה ה־19.

— „אם בגלילותינו לא יתלקטו גדודים גדודים של „יחפים" לשלוח יד בנו וברכושנו כאשר בנגב רוסיא, — אך רוח המשטמה והנקם פרץ משם גם אלינו". — בדברים אלה פותח קורספונדנט מסלונים את מכתבו בשנת 1881 באחד העתונים העברים [326]).

ה„רעמים בנגב", שהתחילו להדהד באוקריינה ובגלילות אחרים של דרום רוסיה עוד ב־1880, והפוגרומים שבאו אחריהם בקהילות וישובים רבים ב־1881, עם התחלת מלכות אלכסנדר השלישי, זרעו אימה גם בפלכים הצפונים־מערביים של המדינה. לא כאן המקום לעמוד על הגורמים של פרוץ הפרעות דווקא בדרום ולא בצפון ובמערב, ששם שכן חלק־הארי של יהדות רוסיה. יתכן שאחת הסיבות לכך היתה נעוצה בעובדה שהקהילות בבילורוסיה ובליטא היוו רוב עצום של אוכלוסית הערים האלה. ערים כמו ווילנה, קובנה, גרודנה, שבלי — שבליטא; בריסק, פינסק, פרוז'ני או סלונים — בבילורוסיה המערבית; ומינסק, הומל, וויטבסק, בוברויסק, — בפלכי בילורוסיה המזרחיים, — אחוז היהודים שבהן נע בתקופה ההיא בין 70 ל־80 למאה, ובהרבה מאד עיירות במחוזות הללו הגיע אף קרוב ל־90—95 אחוז, מה שהקשה על מארגני הפרעות ומלאכי־משחיתם לבצע באזורים האלה את מעשי הדמים והשוד. מה שלא היה כן בערי הדרום, כגון אודיסה, יליסבטגרד, באלטי וכו', שבהן לא הגיע מעולם הישוב היהודי לאחוזים כה גבוהים.

אך אוירת־האימים שהשתלטה ברחוב היהודי הטילה חיש־מהר את חתיתה גם על קהילות ליטא. עם הרצחו של אלכסנדר השני ביום 13 למרץ 1881 בידי ה„ניהיליסטים" (כפי שקראו אז באי־כוח השלטונות לאנשי התנועות המהפכ־ניות), — השתנה האקלים המדיני של „רצון טוב" ששרר בשנות הששים והשבעים. כל ידיעה על פוגרום חדש הכתה את יהדות ליטא ובילורוסיה בתדהמה. הפרעות, שהשתתפות סוכני הממשלה בארגונן ובעריכתן הוכחה מאז, ללא־ספק, על־ידי המסמכים שנחשפו בארכיוני הממשלה אחרי מהפכת 1917, — עמדו בעצם להערך על־ידי אותם שליחי ה„אוכ־ראַנה" האנטי־מהפכנית גם בערים הגדולות שבצפון־מערב. אך הם לא עצרו כוח, כפי הנראה, לבצע את זממם זה, בפחדם מפני הגנה עצמית של המוני העם היהודיים בערים אלה בעלות מיעוט נוצרי זעום בכלל ורוסי בפרט. בכדי להוציא לפועל בערי ליטא ובילורוסיה פרעות בקנה מידה גדול כמו בערי הדרום, היה הכרח להעביר לשם „גדודים גדודים של יחפים" („יחפים" — הכוונה לפורעים מהעולם התחתון, הקרויים ברוסית: „בוסייאַקי").

זאת ועוד: בעצם הוותם רוב מכריע בערים הצפוניות־מערביות, ידעו ראשי הקהילות והעסקנים לשמור על יחסים תקינים והוגנים עם פקידי הרשות המקומיים, ה„פריסטאַבים" וה„איספראַבניקים" למיניהם, — במידה יותר שלימה מאשר בערי הדרום. נמצא, שבמקרים רבים, על אף המדיניות האנטי־יהודית שנחרצה במיניסטריון־הפנים בפטרבורג והוראות שיצאו ממשרד הגנרל־גוברנטור בווילנה, — ידע מושל־המחוז או שר־העיר, תוך תכסיסים שונים, להתגבר על פקודות או לעכב את הוצאתן לפועל, ובשעות סכנה הצליחו בהרבה מקרים פקידים מקומיים אלה לקדם את פני הרעות ולהשליט סדר ביד חזקה, אחרי התערבות עסקני הקהל.

אין ספק שהמטה הראשי של מארגני הפוגרומים משנות השמונים הראשונות הרחיב את תכניתו השטנית גם למערב, אך נאלץ להרתע מהסיבות הנ"ל. ברם, הוא לא וויתר לגמרי על מעשים „פטריוטיים" מסוג אחר בחבל זה: מה שהיה מן הנמנע לבצע בעזרת הסכין והפגיון, הוא ניסה לעשות בעזרת האש. וכך נודע אז בקהילות הראשיות מינסק, גרודנה, ווילנה, שאנשי „המאה השחורה" זוממים לשלוח אש בערים ועיירות המאוכלסות יהודים בפלכים המערביים. שרפות שפרצו במקרמות שונים באורח מסתורי ובבת אחת באותו אביב וקיץ 1881 הגבירו את אוירת הבהלה שהשתלטה בערי המושב. שריפת מינסק באותו קיץ, שבה עלו באש פרברים יהודיים, אחרי שהושמעו איומים גלויים לשרוף את „העיר המיוהדת", היתה הוכחה למהימנות של השמועות והאיומים [327]).

ובעוד שבסלונים עוד תהו ראשי־העדה, אלופיה מהדור הישן ומשכיליה מהדור החדש, על שמועות פורחות אלה, — והנה בבוקר לא־עבות אחד, של יום ב', 25 במאי 1881, ט' סיון תרמ"א, יומים אחרי חג־השבועות, התנשאו להבות־אש מעל גגות רחובות רוז'נוי, ושירובה והסמטאות הסמוכות. לפי עדי ראייה עברה השריפה תוך רגעים ספורים לרחובות מרוחקים ממקום המוקד הראשון, ותוך שלוש שעות עלו

בלהבות כ־¾ של כל בתי העיר[328]). השריפה התפשטה מרחוב רוז׳נוי לשולהויף, ומשם למרכז העיר, רחובות הגשר, הדייגים, רחוב הארמון (שלאָס־גאַס), רחוב הברנרדינים וכל הרחובות והסמטאות שעל חוף השצ׳רה. נשארו לפליטה שני רחובות בעיר ופרבר זמושצה. תוך שעות ספורות הפכה העיר לתלי אפר עשנים. נשרפו כל החנויות ומחסני הסחורות, בתי הכנסת והמדרשות, הבתים בהם נמצאו מוסדות הצדקה והחסד, וכשבעת אלפים נפש, רובם המכריע יהודים, נשארו בעירום ובחוסר־כל וללא קורת גג לראשם. האבדן היה כה כללי, שסופרי העיר אשר מהרו להודיע לכתבי־העת העברים על האסון ולבקש עזרה, הוסיפו: „אפס תקוה להבנות מחדש”...[329]).

פה יש לציין, ש„התרנגול האדום” לא היה אורח כל־כך נדיר בעיר: 5 שנים לפני זה, ב־1876, החריבה האש כמה עשרות בתים[330]), ושרפות קטנות היו דבר יום ביומו. מכשירי הכיבוי וארגון מכבי־האש היו עלובים ופרימיטיביים; בעוד אין מפעל־מים בעיר, — צריך היה לשאוב את המים בדליים מהנהר או מבארות, וכל ניצוץ שפרץ מארובה היה עלול לגרום לשרפה הרת־אסון. אך ביחס לשרפת תרמ״א, מרובים היו סימני ההצתה בזדון. עוד בימי האסון ולאחריו עברה הרינה, שזו היתה מלאכת אנשי בליעל, שליחי הכת אשר התפארו כי יבעירו את העיר באש[331]). כאילו מתוך כוונה לרחוץ את כפיהם, מהרו עתונים אנטישמיים להודיע, שהאש פרצה מבית יהודי[332]). ברבות הימים הצטברו עדויות, שאכן פגעה גם בסלונים היהודית יד המשחיתים של „המאה השחורה”[333]), אשר פרשה אז את רשתה על כל תחומי המושב, — אלא שפה, כמו בערים אחרות במערב רוסיה, היא השתמשה, באין־ברירה, בכלי משחית אחרים מאשר רצוץ־גולגלות, ביזת חנויות וקריעת כרים וכסתות, שהיו החזיון הקבוע של הפרעות בדרום.

בבת אחת שקעה שוב העיר ביוון העוני והמצוקה, שממנו הצליחה איך שהוא לצאת בשנות הששים—שבעים. ממדי האסון הביאו את העדה למחסור קיצוני. סופרי העתונים העריכו את מספר הנשרפים, כאמור, לשבעת אלפים נפש, אך היו גם שהעמידום על מספר יותר גבוה. מאחר שהישוב הגיע בסוף שנות השבעים. לפי מקורות מהימנים, למעלה מעשרת אלפים נפש בערך, והבתים שעלו על המוקד היו כ־¾ ממספר בתי העיר, אפשר בלי טעות יתירה לקבוע, כי כ־75% מהישוב היהודי ירדו למדרגת „נשרפים גמורים”. השריפה פגעה בכל פרברי העוני, כך שהשכבות הירודות ומעוטות־אמצעים קפחו גם את שארית רכושם, כלי־ביתם וסדנאות מלאכתם.

יצוין, שמכתבי האזעקה בעתונים נשאו פרי. מכל הערים והעיירות שבסביבה הוחשה עזרה בכסף, בעגלות טעונות לחם, בגדים. שליחים מיוחדים נשלחו על ידי ראשי הקהל לוורשה ולערים אחרות להזעיק עזרה. ועד לעזרת נשרפי סלונים קם במוסקבה, בראשות איש־סלונים ר׳ זאב וולף ווישניאק והנדבן הידוע ר׳ קלמן ויסוצקי[334]). יוצאי סלונים בקיוב, שגם שם קם ועד לעזרה, בחרקוב ובערים אחרות הרימו תרומות לעזרה מהירה[335]); ואפילו מחוץ לארץ הגיע אות סולידריות יהודית; הרב המטיף הידוע ד״ר רילף ממעמל שבפרוסיה המזרחית שלח אלף רובל תרומת יהודי אשכנז[336]). מגדר עזרה מהירה ראשונה עברה פעולת ההצלה במשך הקיץ לאמצעי שיקום ובנייה מחדש של העיר. נוכח שריפה עצומה כזו, לא יכלה הממשלה לעמוד מנגד, והיא פתחה בפעולות אשראי ומתן־עצים וחמרי בנין אחרים בתנאים נוחים. כמנהג גברין יהודאין מהדור ההוא, שקדו ראשי הקהל בראש וראשונה על בניית בתי המדרשות, ונדבנים יוצאי סלונים ממוסקבה תרמו חמרי בנין להקמתם, בעוד שאלפי נשרפים הוסיפו להסתופף באורוות ובבקתות[337]).

בינתים גברה תעמולת האיבה והשטנה בעיר ובסביבה. לפי הנתונים שבידינו כיום, אפשר לעקוב אחרי קווי התכנון של הפעולה האנטישמית בגלילות צפון־מערב בשנים ההן: בד בבד עם הרס הקיום היהודי בעיר ובעיירה, הושלטה אימה על ידי רצח משפחות בודדות, מאחר שלא היתה אפשרות לבצע פוגרומים ממש. משפחות בודדות — משמע: חוכרים ובעלי בתי־מרזח היושבים לבדד בכפרים נדחים או על אם הדרך. נשאים על גלי ההסתה והשמועות המתמידות כי הרשות מפקירה את היהודים, היו פורצים אכרים במחוז סלונים באישון הלילה לבתי יהודים שבצדי הדרכים ושוחטים ללא־רחם הורים על בניהם ובנותיהם ללא השאיר שריד. באחת מהרציחות האלה שבוצעו בסתיו 1881 בכפר סמוך לעיר, ושמטרתה היתה בפירוש לא ביזה, אלא הרג מתוך הסתה, הודה אחד הרוצחים שנתפש: „מי יתן ותמצא ידי לאבד את כל היהודים”[338]).

לשיא ההסתה הגיעו הדברים ערב חג־המולד של 1881: הפועלים הנוצרים שבבית החרושת באלברטינה הסמוכה לעיר, הוסתו על ידי אנשים מהחוץ וגמרו אומר לכבוד החג „לשחק ביהודים”. אוירת ערב־פוגרום השתלטה בסלונים, ורק הודות להתערבות אמיצה מצד האיספראַבניק שעמד בפרץ ברגע האחרון, נצלה העיר מפרעות בקנה־מידה „דרומי”[339]).

כתוצאה מהפוגרומים ומאוירת האימים בדרום רוסיה בשנים 1881—1882, נסחף לסלונים גל של פליטים יוצאי העיר, מהם בעלי־מלאכה ואנשי עסקים שבשנות השבעים עברו, כאמור לעיל, לפלכים מרכזיים[340]). הטירור האנטי־שמי אילץ מתישבים יוצאי־ליטא, אשר נהרו בימי אלכסנדר השני בהמוניהם לאוקריינה, לחזור על עקבותיהם, וכך גם תמה פרשת ההגירה הפנימית והתקוות ששמו בה. גל בנים אובדים אלה, שחזרו לחיק עיר מולדתם השרופה, עוד הגדיל את המבוכה ואבדן־העצות הכללי. הקלה מסוימת במובן־תעסוקה באה עם תנועת הבנייה מחדש, שהעסיקה פועלים שכירי־יום ובעלי־מלאכה מענפי הבנייה: בנאים, נגרים וחרשי־מסגר. אך הקלה זו היתה חלקית גרידא.

נוסף לכל אלה באה המהלומה הכבירה, עם התפרסם הגזירות הקשות של איגנטייב שר־הפנים, הידועות בשם: „התקנות הזמניות” מיום 3 במאי 1882, שמטרתן היתה, כביכול, להסדיר תחת לחץ הפוגרומים בעיות מסוימות של שאלת היהודים; ובראש וראשונה: התקנות על איסור היהודים להתיישב בכפרים וגירוש אותם הכפריים שהתישבו שם מקרוב, וכן התקנה להגבלת ההחזקה בבתי־מרזח בערים ובכפרים. למחוז סלונים המאוכלס כל־כך הרבה יהודים כפריים היתה זו מכה קשה מאוד, והגזירה על הכפרים הכבידה מכל התקנות.

על מצב־הרוחות בעיר נוכח חורבן העיר מחד וחוסר

סכויי־קיום בתנאי הגזירות החדשות מאידך, מעיד התאור דלהלן, שניתן בקורספונדנציה מסלונים בכתב־עת יהודי־רוסי באביב 1882 [341]):

— „גם לישוב היהודי שבעירנו, כמו לכל הקהילות שבתחום המושב, החיים קשים מנשוא, אם כי לעת־עתה נמנענו מסכנת פרעות, ואם כי בכלל אין מקום אצלנו לפוג־רומים בקנה־מידה כמו שהיה במקומות אחרים, מפני זה שבעלי ה„זכויות המלאות" (הכוונה לרוסים מבטן ומלידה, — המעתיק) הם אצלנו בכמות מבוטלת ביחס לבעלי „הזכויות הבלתי־מלאות", וה„טשינובניקים" שלנו (פקידי השלטון) יותר מעורבים באוכלוסיה היהודית המקומית, לכל־הפחות בעשיית רושם כזה כלפי־חוץ. ואשר לאכרי הכפרים שבסביבה, — הם אינם נתונים לשום עושק ודכוי, כביכול, מצד היהודים (כפי שהאנטישמיים טוענים, — המעתיק) ובכלל הם כבדי־תנועה. אלא שהשמועות האיומות על מה שנעשה בערים אחרות, או אפילו דברי הבלע של „האזרחים המקוריים", מעין: „לא תהיו עוד לאורך־ימים ברוסיה! בקרוב נחסל את כולכם!" — השפלה מוסרית זו, התעללות בכבוד האדם שלנו — אינן מוסיפות הרבה לנוחיות ההרגשה... אכרים ועירונים נוצרים מנצלים את המהומה והפניקה הכללית, נכנסים לחנויות יהו־דים ולוקחים מכל הבא ליד ומשלמים פרוטות מתוך איומים: „שהנה בקרוב בין כה וכה נגמור אתכם, ובקרוב נקח את הכל". בגלל איומים ושמועות אלה, נעשים החיים הכלכליים לבלתי־נשוא וקשים מיום ליום... לפני שנה עשתה השריפה שמות בעיר. מאות אנשים הפכו לפושטי־יד. הדוחק, הצפיפות אצלנו הם איומים. אחד מוציא את פרוסת הלחם מפי השני. ובהשלמה לכל זה, חוזרים אלינו, מגורשים ושדודים, מי שהיו בני עירנו, שבקשו רווחה מחוץ לקו־מולדתם, הן שנשאו בעול השרות הצבאי והן שמצאו לחם כבעלי־אומנויות, אי־שם בדרום, בקרים ובמקומות אחרים... ומה הערך של הביקוש למלאכה הקיים, כביכול, אצלנו כעת, אפשר לשפוט לפי זה, שאחרי השריפה, כשהורגש הצורך בשכירי־יום לעבודה שחורה בבנייה, פנו בעלי־מקצוע רבים לעבודה זו, מחוסר כל אפשרות לתעסוקה במקצועם, ובלבד כדי לשבור את רעבון בני־משפחתם. ומה יהיה עלינו, כשביום אחד יזרמו אלינו מהכפרים הסמוכים תושביהם היהודים: מחזיקי בתי־השכר והמרזח, החנוונים, הנפחים וכולי וכולי, — הרי האחד ממש יבלע את השני חיים!... והרי היהודי הכפרי שלנו מוצא את פת־לחמו הדלה בזיעת־אפיו ובדם־חלבו: הן החנווני בכפר המצער, והן בעל המרזח, הרי חוכרים מאכר 2—5 דסייטין אדמה ומעבדים אותה במו ידיהם. על כל צעד ושעל אתם יכולים לראות כאן את היהודי הכפרי הולך אחרי מחרשתו ואת אשתו וילדיו עובדים בחרמש ובמגל. היהודי הזה נגמל כבר מזמן מחיי העיר, ולפתע פתאום יאמרו לו: „כלך לך מכאן, החנק במחנק העיר!"... אם לא תבוא העברה לפנים המדינה — אז האמיגרציה לחוץ־לארץ היא בלתי־נמנעת! אצלנו חושבים בכובד־ראש על הגירה, ועם בוא הקיץ בוודאי הרבה מאד ימלטו לאן שעיניהם מוסבות!...

בדברים מיואשים וקודרים אלה ממצה הקורספונדנט, תושב־העיר, את המצב בשנות־גורל הללו. ואכן, לאותה שנה אפשר לייחס את התחלת ההגירה מסלונים והמחוז לאמריקה. כחלוץ העובר לפני המחנה, עזבו באותה שנה בכיוון לאר־צות הברית כמה עשרות צעירים יוצאי־צבא, ואליהם נספחו אחר־כך משפחות שלמות.

בקיץ 1882 הגיעו המגורשים הראשונים מכפרי־סלונים. במקרים לא־מעטים בוצעו הגירושים, אפילו באופן בלתי־חוקי ובניגוד להוראות מפורשות של התקנות הזמניות, שלא אסרו על שבתם של יהודים וותיקים בכפר. כך, למשל, גורשו מהכפר דרבנה שש משפחות, שאבותיהן ישבו בהן עוד מהת־חלת המאה, כלומר למעלה מחמשים שנה. רשעות של פריס־טאַב השולט על ה„וואלאַסט" (איזור כפרי) היתה מספיקה, כדי שיכוף על האכרים הוצאת „פריגובור" (פסק־דין), — אשר היה בלתי־חוקי לכשעצמו, — לדרוש את גירוש היהודים מכפרם. באותה שנת 1882 בוצעו רציחות נוספות של משפ־חות שלמות בכפרים ואחוזות [342]). ואף שרפות מסתוריות פרצו פה ושם בעיירות המחוז; בין היתר, נשרפו בסתיו 1882 מאתים בתים בז'יטל.

האווירה של ערב־פוגרום השפיעה באופן ישיר על הכל־כלה בעיר ובמחוז; השוקים השנתיים הגדולים למסחר בתבו־אות ובבהמות שותקו ממיעוט מבקרים של סוחרים יהודים, אשר היו מתכנסים בשנים כתקונן ממקומות מרוחקים בסלו־נים במיוחד ליומי־דשוקא אלה. אפילו עתונים אנטישמיים נאלצו להודות, שהמצב המתוח בעיר ובסביבה הקפיא את המקח וממכר, מאחר שכל המסחר הזה מרוכז בידי יהו־דים [343]). באותו קיץ 1882 נחרצה גזירה נוספת על המסחר הקמעונאי העירוני: הוטל איסור לפתוח את החנויות ביום ראשון ובכל יומא דפגרא. עד אז היו האכרים, המתכנסים לכל יום ראשון בעיר, עורכים את קניותיהם באותו יום. האי־סור גזר איפוא שבתון של שני ימים בשבוע; ומאחר שברוב חדשי השנה אינם יכולים האכרים להתפנות בימי חול מעבו־דות השדה בכדי לבוא העירה, הוסיפה גם גזירה זו לדלדול הפרנסה בעיר.

בשנים 1882—1884 החריפו את המצב כמה פשיטות רגל של סוחרים מקומיים: המצב הכללי במדינה, ובעיקר הפרעות וההסתה האנטישמית החלישו גם את הסחר הבינלאומי, ועל סוחרי העצים והתבואות עבר משבר קשה. עדות לכך אנו מוצאים בהודאה של מערכת כתב־העת הרוסי, המוקדש למסחר, שיצא בגרודנה והיה מפנה תשומת לב רבה למסחר העצים והתבואות בסלונים. עקב נסבות הזמן נאלץ כתב־עת זה להיסגר, ובגליונו האחרון הודה, „שהתלקחות האיבה ההד־דית בין האזרחים, שנופחה על־ידי העתון „נובוייה וורמיה" וכת דיליה, הופכת למגוחכים את המאמצים לקיים שיתוף פעולה ידידותי והוגן במסחר בין כל האזרחים" [344]).

התקנות הזמניות הרסו גם את מעמדם של רבים ממחזיקי בתי־שכר ויי"ש בעיר, כי לפיהן לא הותר להמשיך בעסקים אלה אלא לבתי המרזח שנמצאו בבית פרטי ועל קרקע פרטית של בעליהם, — וכל עסק כזה שנמצא בבית שכור — אחד דינו להסגר.

ובכפרים גדלה בינתים השרירות בפירוש הגזרות: כל „פריסטאַב" פרש אותן לחומרא, והיו מקרים שיהודים כפריים ותיקים שהחליפו את דירתם בכפר־מושבם, הואשמו ב„התיש־בות מחדש", אשר עליה חלה גזירת התקנות וגורשו מכפריהם העירה. על ידי פירושים שרירותיים אלה סולקו גם חוכרים רבים מהאחוזות, או „חצרות", שבהן חכרו מחלבות, טחנות

וכו', — כי חוכר כזה המעביר את שבתו מבית לבית באותה „חצר” היה כבר נחשב בעיני הרשות כמפיר חוק ואסור בישיבה בכלל באותו מקום. במקרים רבים היו פירושים כאלה אמתלא לסחיטת כסף מהחוכרים ומהישובניקים. החל מהפריסטאַב וגמור בשוטר הפשוט ראו הממונים על קיום „התקנות הזמניות”, שרובם היו אנשי־שוחד ובצע, הזדמנות מצוינת בשבילם להתעשר מאסון היהודי הכפרי. חוכר אחוזות על־יד סלונים, שעליו יצאה גזירת גירוש בגלל... החלפת דירתו באותה האחוזה שבה הוא גר, שפך את לבו באזני סופר עתון עברי[345]) : „התקנות הזמניות אפשרו לכל שוטר, החל מה„דיסיאַטסקי” (המפקד על עשרה שוטרים) וגמור בפריסטאַב, לנצל את היהודי על כל צעד ושעל. כסף, כסף! לפריסטאַב — כסף, לשר־המאה — כסף, לשוטר האיזור — כסף, ואפילו לדיסיאַטסקי — גם כן כסף!” —

ב־1884 יצאו לעדת סלונים מוניטין בעתונות האנטישמית שבמרחבי־המדינה, וכל עתון עלה על רעהו בדברי שטנה והשמצה שהונחתו על ראשי הקהל, בעקבות בירור משפטי בבית־המשפט המחוזי של האשמות במעשי־פלילים שהוטחו נגד שני יהודים מקומיים. למרות העובדה שהאחד יצא זכאי בדין והשני חויב אך נמצא, שעשה את מעשהו (זיוף־תעודה) ללא בצע־כסף, — יצא ה„נובוייה וורמייה” במאמר מפוצץ בשם: „יהודי סלונים לפני כס משפט הנשבעים”, ובו האשים את „הקהל” האנונימי בהפחדת הנשבעים, בהפעלת לחץ ואיומים על השופטים והעדים למען ישחררו את הנאשמים, ואפילו — במעשי הצתה של בתים השייכים לעדי ההאשמה הראשיים במשפט[346])... ה„נובוייה וורמייה” סיים את מאמרו בתיאור הפניקה שהשתלטה על... האוכלוסיה הנוצרית שבעיר מהשמועות, כי היהודים עומדים לשלוח באש את הבתים של כל אלה, אשר זעם הקהל מתעורר נגדם”... בעקבות „הנובוייה וורמייה” יצאו גם עתונים אחרים מהבירה, כגון „סוועט”, — עד כי שר הפלך ציווה לערוך חקירת בלבולים אלה[347]). העתונות העברית והיהודית־רוסית יצאה בהתקפה נמרצת נגד העלילות שהעלילו על עדה שלמה[348]).

מאידך, התפרסמה סלונים באותה שנה בכל תחומי המושב גם בעטיו של בירור משפטי אחר: אחד ממגורשי כפר דרבנה, שגירושו על סמך פירוש שרירותי של התקנות אושר ע"י סמכות־הפלך בגרודנה, הגיש קובלנא לסינט המלכותי בפטרבורג נגד גזר־דין זה, בהוכיחו שהתקנות הזמניות אינן חלות עליו וכן על יתר יהודי הכפר, שכן ה„פריגובור” הוצא על־ידי הרשות המקומית באורח בלתי־חוקי. ההוכחות המשפטיות מצד עורך־הדין של המתלונן היו כל־כך ברורות, שהסינט נאלץ לבטל את גזר־הדין ונימק את פסקו בשורת הסתמכויות על סעיפים מאוסף החוקים[349]). תקדים זה במשפט יהודי דרבנה שע"י סלונים חולל מהפכה בהתנגדות החוקית לגירושים, וממאות כפרים ברחבי תחום־המושב הוגשו על־סמך פסק הסינט הזה ערעורים וקובלנות. הרבה יהודים מגורשים הוחזרו אחר־כך לכפריהם, לאור התקדים שנוצר על־ידי „העזתו” של היהודי הדרבנאי.

ב־1885 חל מפנה מסוים בתנאים הכלכליים בעיר: הוחל בסלילת „מסילת־הברזל הפולייסית” בקו ביאליסטוק—באַראַנוביץ', דרך וולקוביסק וסלונים. מאז שנבנתה מסילת הברזל בריסק—מוסקבה בשנות השבעים, קוים הקשר מסלונים לעורק חשוב זה על־ידי תנועת דיליז'נסים לתחנת הרכבת דומנובה, השוכנת בין בריסק לבאראנוביץ'[350]). תנאי ההעברה היבשתית של סחורות היו איפוא מסובכים, ואלה מנעו מסלונים סיכויי התפתחות תעשיתית, שבפני התרחבותה עמד אז כל הגליל הצפון־מערבי. והנה מטעמים שונים החליטה הממשלה על סלילת הקו החדש ביאליסטוק—באַראַנוביץ', שצריך היה גם להוות חוליה בקשר נוסף וורשה—מוסקבה, וורשה—פטרבורג.

ברור, שצעד זה הפיח רוח חיים בקפאון הכלכלי בעיר, לא רק עקב הסיכויים של פיתוח תעשייה, אלא גם בגלל ההקלה לאלתר, שבאה על־ידי קבלני ופועלי המסילה, אשר חנו בעיר ובסביבתה. אמנם הפועלים, ברובם רוסים, באו ממרחקים, אך גם יהודים מקומיים עבדו בעבודה שחורה לאורך כל הקו, ורבים מהם הצטרפו למשמרת הלילה[351]). אליה וקוץ בה: הפועלים הרוסים, מוסתים על־ידי מלאכי החבלה, התחילו להשתולל בפרברי העיר ובעיירות, ברחובות היהודים. לפרעות ממש הגיעו הדברים בסתיו אותה שנה בזלבה, בה התנפלו פועלי המסילה על החנויות, הרסו, שדדו וגם הנחיתו מכות. אך הפורעים לא יצאו „נקיים”: כמה מיהודים אמיצים של העיירה הרביצו בהם מכות נאמנות, עוד בטרם שיספיקו שוטרי המקום להשליט סדר[352]).

נוסף לבניית מסילת הברזל, גרם לתזוזה בחיים הכלכליים גם בואם של גדודי צבא נוספים, שחנו בסביבה למטרת תמרונים. במקום הקרוי „ליסנאיה”, לא הרחק מהעיר, נערך מחנה־קיץ גדול של הצבא, על־שם המצביא הרוסי סקובילב, אשר ריכז לחדשים מרובים רבבות חיילים. אך גם למטבע זו היה צד שני: חיילים שכורים היו מזמן לזמן פושטים בעיר, ובינתיים היו החנויות נסגרות „על כל צרה שלא תבוא”... הטרדה אחרת היתה חוזרת מדי שנה בשנה עם בוא מועד ה„פריזיוו”, הקראם של הנוער הכפרי והעירוני לעבודת הצבא. העיר היתה מתמלאת מאות קרואי צבא, שראו את עצמם זכאים וחפשים להשתולל, להתגרות, לשדוד. ראשית מלאכתם היה תמיד סיור בשוקי העיר, בהם היו הופכים שולחנות רוכלים ותגרנים על פיהם, והככר היתה נרעשת בצוחות וצעקות, עד ש„האוקולודוטשניק” (שוטר הרובע) היה משתלט איך שהוא על הפורעים.

בכל השנים האלה התמידה תנועת ההגירה לאמריקה. אם כי היא היתה בחלקה כרוכה בעזיבת הצבא, סחף הגל הזה יותר ויותר משפחות רבות ושלמות, שלגמרי לא היו בהן יוצאי צבא. הקורספונדנציות מסלונים בעתונות העברית מהשנים 1885—1890 מלאות ידיעות על „האימיגרנטים לארץ החדשה ולמדינות הים”[353]). באותן השנים היתה גם עליה של משפחות ספורות של בעלי מלאכה לארץ־הקודש.

ההסתה ביהודי העיר לא רפתה גם בשנים האלה, בהן חל השיפור במצב התעסוקה והמסחר, וכל התפרעות שאירעה אף בפלכים מרוחקים הכתה גלים ממשיים בכל תחום־המושב וגם בסלונים ובמחוז. ב־יום 13 ביולי 1886, בעצומה של המולת השוק, כשככר העיר והרחובות הסמוכים לה המו מאכרים ומיהודים שנתכנסו „ליריד”, פשטה שמועה, כי ילד שהושאר ע"י הוריו האכרים בבית־מרזח יהודי נעלם ואיננו. מיד נמצאו מסיתים, שהסבירו להמוני האכרים לאיזו מטרה דרוש הילד הנוצרי ל„קהל”. תוך שעה קלה גדלה התלהבות ההמון לאוירת

עלילת־דם קלסית. בקושי רב עצרו השוטרים את ההמונים ומסיתיהם שהיו דרוכים „לפעולה". שמץ מהחרדה, שאחזה ביהודי העיר באותו יום ובלילה שלאחריו, אנו למדים מדברי הקורספונדנט שהודיע על־כך [354]) : — „האכרים וההמון הגדול אשר נאספו ובאו ליום השוק צעקו בקול גדול, כי היהודים רצחו את נפש הילד להשתמש בדמו... ותהי מהומה ומבוכה גדולה, וכל אחינו יושבי העיר חרדו ורגזו תחתם, בידעם כי אם לא ימצא הילד חי אז נכונו להם ח"ו ימי חושך"... — רק למחרת נרגעו הרוחות, כשהילד נמצא חי ושלם בכפר מולדתו. והסופר מסיים : „וחמת ההמון עלינו שככה".

אך „חמת ההמון" המוסת מצאה לה פורקן בהמשך ביצוע רציחות בבתי בעלי־מרזח ואכסניות שעמדו בצדי הדרכים. מקרי הרג אלה, מלווים שריפת הבתים על יושביהם, אירעו בסביבות קרובות לעיר בחורף 1886—1887 [355]). ומשריפת אכסניות ובתי־מרזח מרוחקים עברו שוב לעיירות וערים. ההסתה להצית מושבות היהודים לבשה צורה גלויה, והגיעו הדברים לידי כך, שבהתחלת 1887 הופצו בעיר כרוזים מלאי־איומים, „שיהפכו את העיר לערמת עפר ואפר" (לפי דברי המודיע בעתון העברי) [356]). אותה הסכנה היתה צפויה גם לעיירות הסביבה. עדות זו של הקורספונדנט, המודיע על כך ברבים תחת רושם האיומים ו„כתבי־הפלסתר" (כרוזי האיומים הנ"ל), מהווה מסמך חשוב גם להארת סיבת השריפה של תרמ"א. אך בעוד שבסלונים גופא עצרו הפעם ראשי השלטון כוח למנוע אסון בנוסח תרמ"א, ויהודי העיר בעצמם נקטו באמצעי־שמירה מיוחדים (כפי שהיה בהרבה ערים באותן השנים), — הרי בעיירות הקרובות פרצו בעת ובעונה אחת שריפות גדולות : העיירה מוש עלתה כליל על המוקד, ובדרצ'ין וזלבה נשרפו הרבה בתים.

עם גמר בניית מסילת הברזל בסתיו 1886, גבר שוב לחץ הדרישה לעבודה. הסיכויים של פיתוח־התעשיה עוד לא נראו לעין, עם הפעלת המסילה בסוף אותה שנה, והיצע העבודה השחורה נפסק לגמרי. קצב הבנייה בעיר, שהיה מזורז בשנים הראשונות לאחר תרמ"א, נחלש והואט, וגם מסחר העצים לא חזר לממדיו שלפני שנות השמונים. הרוכלות והתגרנות הזעירה הגיעו לשלב טרגי. „מעשרה קבים התחרות — נטלה עירנו תשעה ; אחד יורד לחיי חברו ; העליונים ירדו והתחתונים העמיקו לרדת". — בדברים אלה מתנה סופר העיר את המצב בטור־החנויות ובדוכנים שבככר העיר ומסביב לשול־הויף [357]). לא טוב מזה היה המצב בין בעלי המלאכה.

בד בבד עם גבור זרם ההגירה למדינות הים, נעשה אז בסלונים מאמץ מחודש של הגירה פנימית : באביב 1887 עזבו כחמישים נגרים את העיר, כשפניהם מועדות להומל שבבילו־רוסיה, לאחר שהוגד להם על אפשרות עבודה שם. אך זו היתה תוחלת נכזבה, ואחרי חדשים חזרו כלעומת שבאו [358]). נסיון מאכזב זה של שיקום בתוך תחום המושב הגביר בשנים הבאות ביתר שאת את גל ההגירה לאמריקה, והוא הגיע לשיאים בהתחלת שנות התשעים : בשנת 1891 בלבד הגרו מהעיר והמחוז קרוב למאתים צעירים וגם אבות־משפחה בגיל העמידה עם בני ביתם ; ב־1892 עזבו למעלה ממאה משפחות בכיוון לארצות הברית, וכעשר משפחות — לארץ־ישראל [359]). באותה שנה, עיכבה תקרית על הגבול לזמן־מה את גל ההגירה : מהגרים מסלונים נתפסו על הגבול כשעברוהו באמ־צעות מבריחים, שכן מקוצר־רוח ומרצון למנוע עיכובים אד־מיניסטרטיביים בהשגת דרכונים חוקיים, נאלץ חלק רב של המהגרים לצאת את הארץ בדרך ההברחה [360]). אך אפיזודה זו לא קצצה בהגירה ההמונית שהיתה מחויבת המציאות ולא עוד אלא שלמדינת הקליטה העיקרית נוספה אז גם מדינת־ים אחרת, ארגנטינה, שאליה הגיעו המהגרים הראשונים מסלונים והסביבה ב־1892 [361]).

למרות הממדים הגדלים והולכים של ההגירה, רבתה האוכ־לוסיה היהודית בשנות השמונים והתשעים במידה ניכרת. אמנם חסרים לנו מספרים מהימנים הנוגעים לאמצע שנות השמונים. הקורספונדנטים מסלונים מביאים סטטיסטיקה על שנת 1890, אך היא איננה מבוססת. לעומת זה ישנם מספרים מהימנים משנת 1880, ותוצאות מהמפקד הרשמי הכל־רוסי משנת 1897.

להלן בטבלה 2 אנו נותנים את המספרים על התנועה הדימוגרפית של הישוב בסלונים במאה ה־19, הבנויים על נתוני מקורות, שבחרנו כמהימנים ביותר, מתוך הרבה מקורות בלתי־מבוססים וסתומים מבחינות שונות [362]).

טבלה 2. התנועה הדמוגרפית של הישוב היהודי בסלונים במאה ה־19.

השנה	האוכלוסיה הכללית של העיר	הגידול באחוזים ביחס לנתון הקודם של האוכלוסיה הכללית	הישוב היהודי	האחוזים למאה של הישוב היהודי בתוך האוכלוסיה הכללית	הגידול באחוזים ביחס לנתון הקודם של הישוב היהודי
1810	2740 נפש	—	—	—	—
1817	2408 „	—12%	—	—	—
1846	6403 „	+166%	4983	78%	—
1850	7150 „	+12%	5700	80%	+14%
1857	9523 „	+33%	—	—	—
1880	13457 „	+42%	10047	74%	+75%
1897	15863 „	+18%	11515	73%	+15%

מהשוואת הנתונים האלה אפשר להסיק, שהישוב גדל במשך 17 השנים 1880—1897 בבערך 1500 נפש, או ב־15% ביחס לגודלו משנת 1880. יש להוסיף, שמחוץ להגירה לחוץ־לארץ ועל אף כשלון ההגירה הפנימית למזרח רוסיה, השתקעו בשנות התשעים הרבה צעירים וצעירות מהעיר — בערים הגדולות שבפולין וליטא : בוורשה, לודז, ווילנה וביאליסטוק.

נמצא שעל אף הזרימה מהעיר, תוך 15—17 השנים האח־רונות של המאה, של כאלפים נפש בדרכי ההגירה השונות ושל כשלוש מאות נפש שעברו למקומות אחרים שבמדינה, הגיעה תוספת הישוב בגבולות שנים אלה כמעט לגידול הטבעי.

מכאן אפשר לעמוד על מספר המגורשים מהכפרים שבמחוז ובני העיר שחזרו אחרי הפרעות בדרום — שהש־תקעו בסלונים משנת 1881 ואילך, — והמגיע לאלפים נפש בערך. כלומר, שהישוב קלט בתקופה ההיא כעשרים אחוז מגודלו, פליטי החרב והגירושים, ופלט כמספר הזה בהגירה ובעזיבה.

פרק ל

המוסדות הציבוריים בשנים 1881—1894. — הלך־הרוח בעיר אחרי שריפת תרמ״א. — העדה משגרת שליחים לתפוצות. — שיקום המוסדות. — הרוח החדשה בהם. — ה„צעירים״ והמוסדות. — מ„הקדש״ לבית חולים מודרני. — קניית הבית מאת האציל פוסלובסקי. — בא־כוח ה„צעירים״ בהנהלה. — „מבוגאדיילנה״ למושב זקנים מסודר. — בית המרקחת הציבורי. — יתר מוסדות הצדקה. — „גמילות חסדים״. — „לינת הצדק״. — „הכנסת אורחים״. — „לחם לעניים״. — „קמחא דפסחא״. — מאכל כשר לחיילים. — הקצבות ל„פריזיבניקים״. — הנשים הצדקניות. — „שלוש־סעודות״ לעניים. — האשה האלמונית גולדה ומפעל־העצים. — „סומך נופלים״. — רבני העדה כמתאמי הפעולה הציבורית. — מימון פעולות הצדקה והסעד. — נדבנים ותורמים. — אמצעי בדוק: חזרה על הפתחים עם קופסת־הצדקה.

למחרת השריפה של ט׳ סיון תרמ״א, היו בני העיר כל־כך מיואשים, שלא האמינו כי אפשר לבנות את העיר מחדש. יאוש זה, הוגבר גם על־ידי הכרת ההידרדרות של המצב היהודי־כלכלי במדינה, — מאחר שהפוגרומים העיקריים התחוללו עוד ב־1880 ובהתחלת 1881 וקרבנות פרעות־הדמים היו עדיפים לקבלת עזרה סולידרית מהיהדות הרוסית. הלך־רוח זה התבטא בדברי אחד הסופרים שכתב: „...דמינו כי אבדנו אבדנו, ומה בצע כי נתאונן באזני עמנו על השבר הנורא אשר השברנו ועל גורלנו המר והנמהר, ומי לנו, עת כי תחיל ארץ רוסיא מן הקצה אל הקצה, וכל יד זולתנו תושיט לעזרה. ואמרנו: על מה אנחנו יושבים על־פני השדה לגווע ברעב ובכפן. האספו ונבוא במערות צורים ובמחלות עפר, אנחנו, נשותינו וטפנו, ונדמה שם, כי ד׳ אלהינו הדמנו...״[363]).

ברם, הלך־רוח זה של הנשרפים, היושבים על מעי־המפלה, והאודים העשנים עדיין, עבר־חלף מהר: הבטחון היהודי ורצון עז לקיים את הקהלה למרות חורבנה, — גברו עליו. האופטימיזם של יהודי העיר נבע לא רק מהעזרה הממשית שהוחשה על־ידי יוצאי סלונים במוסקבה, קיוב וערים אחרות שבמדינה.

בה במדה שממדי השריפה ואזלת־היד בימים הראשונים היו גדולים, כן אפשר לסקור בהתפעלות־יתר את כושר־ההתארגנות, כוח החיים והמרץ של קהלת סלונים בהבנותה מחדש. כעבור המבוכה הפתאומית שבאה כחתף, לא אבדו עסקני העדה את עשתונותם ונגשו למעשי הצלה ועזרה (אם כי רובם היו בעצמם נשרפים). קודם־כל נגשו, בהנהלת הרב דמתא, לסדר ולחלק את העזרה הראשונה שהוגשה ע״י הערים והעיירות הסמוכות. שארית הבתים שהיו לפליטה ממאכלות האש נתמלאו בצפיפות. העשירים והאמידים שלא ירדו מנכסיהם בשריפה הרימו תרומתם, כפי יכולתם. כיון שהעדה היתה זקוקה לעזרת שיקום בממדים גדולים מן החוץ, אשר יוצאי סלונים לא יכלו לעמוד בה, — שכן אין לשכות, שאלה, טרם התחלת ההגירה לאמריקה, היו עדיין מעטים, — שגרה העדה שליחים לקהילות גדולות, ובין היתר נשלח לוורשה אפילו הש״ץ דמתא ר׳ יוסף אלטשול בכבודו ובעצמו.

אין לנו פרטים מרובים על דרכי ארגון העזרה, וכן על בנין העיר מחדש ומפעל השיקום של אלפי משפחות, בחדשים הראשונים מאז האסון. אך לא עברו שנתיים־שלוש, — והעיר עמדה על תלה. ולא עוד, אלא שהיא גם התחדשה, ובדיעבד התנערה, אגב בנייתה מחדש, מאבק־הדורות שרבץ על גגות הקש והחמר של בתי העץ המטים לנפול מהמאות הקודמות... אחרי הסרת פיגומי הבנייה, היתה העיר ממש ללא־היכר: „עירנו פשטה צורתה ולבשה צורה אחרת אחרי השרפה אשר שרף ד׳ את עירנו בשנת תרמ״א, ותחת בתי־עץ שפלי־הקומה ורעי־המראה, אשר טבעו בארץ חלונותיהם ושעריהם, מתנוססים כעת בתי חומה לתלפיות בעלי שתים או שלש קומות... אין זכר עוד לבתים השפלים אשר אכלם העש ואחריו האש. ואשר על־כן ישאל השואל בתמהון: „הזאת היא העיר סלאנים?״[364]).

אך עוד יותר יש להעריך את השיקום, תוך זמן קצר יחסית, של המוסדות הציבוריים. ממש לא יאומן, שבאותה השנה חידשו את פעילותם ביתר שאת כל מוסדות הצדקה שהיו קיימים לפני השריפה, וגם נוסדו חדשים לפי צרכי הזמן והדור החדש.

אכן העיר התחדשה לא רק בבתים נוחים ויפים ובמוסדות מחודשים, אלא גם רוח חדשה כאילו הוסכה לחיים הציבוריים. וללא־ספק אפשר לקבוע, שזו היתה תולדה של פעולת התסיסה „המשכילית״, שהתרחשה בחמש־שש השנים שלפני השריפה. כעת התברר, שמאבק המשכילים, שהתבטא עד־עכשיו בעיקר במערכות החינוך ועוד לא נגע בהנהלת המוסדות הציבוריים, — השפעתו היתה בדיעבד יותר מעמיקה, וכאשר העדה עמדה בפני פתיחת שערים מחדש של בתי הצדקה והסיוע, התגלמה הרוח החדשה בגישה רעננה ותקיפה של כוחות צעירים, שחדרו לתוך המוסדות הישנים והחדשים כאחד. בדחיפת המשכילים או ה„צעירים״ (לפי ביטוי אחד מסופרי העיר), צרפו, איפוא, הגבאים הוותיקים לצוות העסקנים כוחות חדשים, אברכים לומדים מחוגי בעה״ב וגם משכילים מחוגי המורים וכו׳, וכך קם צוות חדש של עסקנים, שהיה מורכב ממיטב הגבאים והפרנסים משנות השבעים, שעדיין היו פעילים, בצירוף עסקנים צעירים.

החידוש המכריע ביותר חל ב„הקדש״. השוני הרב מתבטא בכך, שמ„הקדש״ הפך כעת המוסד לבית־חולים מרווח ומסודר לפי אפשרויות הזמן. באחד הפרקים דלעיל הודגש מראה ה„הקדש״ באמצע המאה וטיב ה„עזרה הרפואית״ שניתנה בו. בשנות השבעים ועד כשנתים לפני השריפה, לא היו מראהו וטיבו שונים בהרבה מאז, כפי שמתואר על־ידי כמה מבני־הדור: „ההקדש היה חדר צר ואפל מעלה באשה ונוטה לנפול. לו יאתה שם אורוה לסוסים... כל באי הבית הזה לא ישובון, כי האויר היה רע ומשחית, והאוכל והמשקה מזיקים לחולים מאד, ובכלל לא חולים ומרודים ירפאו בו, כי אם

בריאים ושלמים יחלו בו..."[365]). ועוד: „על הבית כבר עבר הכלח: קירותיו שחו מרוב ימים, חלונותיו היו שקופים אל בית מועד לכל חי, ועלתה באשה ותעל צחנתו באף כל עובר, צלמוות ולא־סדרים שררו בבית ההוא"...[366]).

אמנם, כשנתים לפני השריפה עבר המוסד לבית אחר, אך גם הוא לא התאים לאישפוז חולים. הקרן שהתחילו להקים בשנת תרל"ג לבניית בית מתאים למוסד כבר ריכזה סכום מסוים, אך הדבר עוד לא יצא מן הכוח אל הפועל, — עד אשר פרצה השריפה.

והנה, באסיפה כללית ובהשתתפות ה„צעירים", החליטו ראשי הקהל על מעשה רב ונועז: להקים מוסד חדש, מותאם לזמן ולצרכיו, ובשם חדש: „בית החולים של הקהילה היהודית בסלונים". הקרן להקמת הבית אספה עד 1882 סך הגון מתרומות מבית ומחוץ. שיחקה השעה למייסדים ונזדמן להם בית מתאים. היה זה בית־מדות גדול ומפואר, חומה בת שתי קומות, שנשארה לפליטה מהשריפה, בסימטא בין רחוב הסטודנטים ורחוב הארמון (שלאָס־גאַס). הבית היה שייך לאציל פוסלובסקי מאלברטינה ושימש פעם מעון עירוני למשפחתו. הוא היה מוקף גן־פרי ופרחים ושכן בפנה שקטה בירכתי העיר. בעל־הבית הסכים למכרו, והוא נרכש בסוף שנת 1882 במחיר שבעת אלפים רובל. אחרי בדק־הבית והתאמתו לצורך המוסד, ריהוטו והתקנת כל סידוריו, הפך להיות אחד מבתי־החולים המתוקנים ביותר שבפלך גרודנה.

המוסד, שאוכסן בקומה ב׳, הכיל שתי מחלקות לגברים ונשים, בס"ה 30 מיטות. בינתים, בהתחלת שנות השמונים, השתקעו כבר בעיר רופאים עירוני ומחוזי מטעם הממשלה, ולפי ההסדר עם הנהלת ביה"ח, היה מבקר בו רופא פעמים ביום.

„וכיוון דדש דש", — ובאותו המרץ נוסדו 2 מוסדות חדשים ושוכנו גם כן בבית ציבורי מפואר זה: הרי זה „מושב־זקנים" שאוכסן בקומה א׳, ובית־מרקחת ציבורי, שסיפק תרופות לא רק לחולי המוסד, אלא גם לנצרכי העיר, שקבלו תרופות חנם.

וכך זכתה סלונים, בפעם הראשונה בתולדותיה, בבית חולים מסודר. והיה זה בזכות מאמצי הישוב היהודי, שכל האוכלוסיה העירונית ללא הבדל עדה ודת, קבלה אשפוז הגון וראוי לשמו, — שכן ביה"ח לא סירב, כמובן, אף פעם לאשפז גם חולים שאינם יהודים מתושבי העיר, שהומלצו ע"י „האופראַבה".

כהנהלה מחודשת של המוסד נבחרו באסיפה כללית של עסקני הקהל בצירוף „הצעירים", 12 גבאי־חודש. מהם אחדים היו עוד מ„הצוועלפטלאַך" של ההקדש (ר׳ עקיבא יוסף בריל, ר׳ זאב־וולף וויגדרוביץ, ר׳ משה אהרן גרודנ־טשיק), ומהם — פנים חדשות מהאדוקים ומחוגי המשכילים כאחד (ה"ה מנחם־מנדל מילר, חיים פומרנץ, מארקל שרשבס־קי, ר׳ אבא שכנרס, ר׳ יואל זקהיים, ר׳ אברהם־מאיר וויינ־שטיין, ר׳ זעליג יודקובסקי, נח קלאשטיין, ר׳ מרדכי אפש־טיין). הועד קבע עובדים ורוקח, ודקדק בהנהלת פנקסנות מסודרת. תקציב המוסד כוסה על־ידי תורמים קבועים מתושבי העיר, וכן ע"י הקצבה של „האופראבה" (שכן יש לזכור, שבשנים ההן נזקקו ל„הקדש", — עוד לפי מסורת הזמן, — רק חולים נצרכים). מפעם לפעם הקציבה הממשלה תמיכה מכספי „הקורובקה" (מכס־הבשר המיוחד ליהודים).

המוסד נחנך ב־1883. הוא זכה מאז לתהלות מפי ראשי השלטון, ושר־הפלך, שבקרהו כמה פעמים בשנות השמונים, גמר עליו את ההלל. בני הקהילה היו גאים מאד על מוסדם לתפארת. ואכן, לפי סופרי העיר עשה ביה"ח בזמנו רושם כביר, שיהודי העיר לא היו לגמרי רגילים לכך: „בית החולים בנוי לתלפיות תחתיים ושניים. על ידו ישתרע גן נחמד למראה נושא פרי ומצמיח פרחי שעשועים, המפיצים ריח ניחוח על־פני כל הבית. אין ערוך לרוב ההוד וההדר הנשקף על כל פני הבית הזה מבית ומחוץ, מהרצפה עד הספון כולו טהור הוא וכל אשר בו בסדר ובמשטר[367]). „ראוי בית החולים שלנו לתהלה ויוכל להיות למופת לערים אחרות[368]).

המוסד היה בבעלות הקהלה 33 שנה, מאז הקמתו מחדש ב־1883 ועד 1915, שנת הכיבוש הגרמני (שאז הופקע מבעלות הקהלה ועבר לרשות העיריה). גבאיו פרסמו מזמן לזמן בחוברות מיוחדות את תקציבו. כך ידועים סעיפי הכנסותיו והוצאותיו משנים אחדות. בשנת תרמ"ח (1888), למשל, עלתה הכנסתו ל־5000 רובל והוצאתו — למעלה מ־4000. הגבאים הנ"ל נהלוהו עד 1894, ובשנה זו נבחרו ממלאי־מקום לכמה גבאי־חודש שנפטרו או שחדלו לפעול במוסד מסבות שונות. בפרק זמן זה המשיך ביה"ח לעמוד בראש המוסדות הציבוריים של העדה. למרות הווסדו כהמשך של ה„הקדש", הוא הווה מוסד חדש בן־זמנו. במשך כל שנות הקיום של בית־החולים, פעל על־ידו בית המרקחת הציבורי. הוצאותיו היו בגדר תקציב בית־החולים.

המוסד הציבורי השני במעלה גם הוא היה חדש במובן מסוים, מאחר שאם־כי גם הוא שימש המשך למוסד ישן־נושן, הרי היה לגמרי שונה ממנו בדמותו, תבניתו וסידוריו: ה„בוגאַדילניה" (מעין „מושב־זקנים") מאמצע המאה איכסנה בדירה רעועה ומעופשת כמה ישישים גלמודים מדלת־העם, שסיימו את חייהם בתנאי־ניוון על־חשבון העדה. אפילו בזמנו של ר׳ אייזילי, כשהעסקנות הציבורית היתה בעלת רמה, לא הקדישו הגבאים תשומת־לב יתירה לעסקנים האומ־ללים הללו.

כעת, היה זה כאחד מאותות הזמן החדש, שראשי הקהל דאגו גם לאיכסון נאה והוגן של זקני העיר הנעזבים. כשנגשו לסדר את בית־החולים בביתו החדש, הקדישו את קומת־הקרקע למוסד זה, וכך הפכה „הבוגדיילנה" ל„מושב־זקנים" מסודר ונאה. הוא היה מעין מוסד־משנה של בית־החולים, ואותם גבאי־החודש טיפלו גם בו. תקציבו גם־כן כוסה על־ידי תרומות והקצבות ה„אופראבה". בשנים 1882—1885 איכסן הבית 25 זקן וזקנה.

בשנים הללו, עם הידלדלות האוכלוסיה וכשתושבים מכובדים ירדו מנכסיהם, נזדמנו מקרים חשובים של מתדפקים על דלתות הבית. לכן, עלתה במחשבתם של ראשי הקהל לבנות בית נוסף בחצר בית־החולים, מוקדש במיוחד ל„מושב־זקנים". אך העדה היתה מרוששת מדי, כדי לשאת בעול נוסף של בנין הבית, ולפי בקשת הגבאים הרשה שר־הפלך להקציב 3 אלפים רובל מכספי ה„קורובקה" לבנין הבית החדש. באותה שנה (1886) גם נבנה בית־מרחץ צבורי באותה החצר, ששימש מקור־הכנסה לצרכי בית־החולים. תרומה מיוחדת לבנין בתים אלה הרים הנדבן — זאב־וולף ליפשטיין.

בהתחלת שנות התשעים איכסן הבית 30 זקנים. גם מוסד זה התנהל בפרק־הזמן הנידון כהלכה. היה בו בית־תפלה ששימש גם בית־וועד לגבאי המוסדות.

מוסד „הגמילות־חסד" גם הוא קם אחרי השריפה לתחייה וחידש נעוריו. מחדשו מתקופת ר' אייזילי ר' אברהם־שמואל טענצער המשיך לעסוק בו במסירות. במשך השנים האלה גדל גם הון המוסד. לפי תקנותיו היה נותן הלוואות נגד ערבונות ומשכונות ללא רבית וללא התחייבות מצד הלווה לפרוע את החוב בבת אחת, וניתנה האפשרות לפרען בתשלומים. המוסד היה חשוב במאד למעוטי־היכולת, למקופחי הפרנסה, שהתרבו בעיקר אחרי גזירות איגנטייב, בשנים 1882—1885, כשהעיר התמלאה פליטים, מגורשי־הכפרים ויורדים מכל המינים. המוסד נוהל על־ידי גבאי־חודש מיוחדים. בפרק־זמן הנידון היו בין גבאיו: הר"מ ר' יהודה וורניקובסקי, ר' מרדכי שמואל הכהן וויניקוב, ר' אליעזר יוסף קלאצקא, ר' אליהו ריפ, ר' אשר אדלשטיין, ר' זלמן ארקין, ר' ישעיהו הלפרין ועוד. בתרמ"ט היה מחזור ההלוואות הקטנות: 4500 רובל.

לשורת מוסדות הצדקה החדשים יש לצרף את „לינת־הצדק", שנוסדה בשנת 1891 לרגלי מגפת־טיפוס שפרצה בהתחלת השנה והפילה חללים. בזמן מסוים שכבו מאה חולי־טיפוס בבתיהם, שביה"ח לא יכול היה לאשפזם, והיתה נחוצה עזרה דחופה לסעדם על ערש־דוי. החברה נוסדה ביוזמת האב"ד ר' יוסף שליופר ור' נח קופלמן מטובי העיר. בשנים 1891—1894 מנתה החברה כשלש מאות חבר. היא היתה משגרת חבריה למעונות החולים ללילות־שימורים וגם, בשעת הצורך, לימים. החברה רכשה כלי־רפואה, אמבטים וכו' להשאלה לחולים.

גם בית „הכנסת־אורחים" שנשרף בתרמ"א נבנה מחדש. מוסד מוסד ודורשיו. הבית הזה מצא דואגים לו בשלושת גבאיו: ר' נפתלי בורשטיין, ר' מאיר אריה וויגדרוביץ ור' א. י. קלאטשקו. הבית כולכל ע"י נדבות ארעיות שנאספו בבתי־המדרשות והוא איכסן „חוזרים על הפתחים" מכובדים, שהיו עוברי־אורח בעיר. אמנם בהתחלת שנות התשעים, נלאו הגבאים לטפל בו, ושררה בו עזובה. אחרי שכמה מהקורספונדנטים התריעו על־כך בעתונות „נגולה החרפה" מהעיר, ובשנת תרנ"ד, באסיפה רבה בבית הרב נבחרו גבאים חדשים לנהל את הבית.

מפעל־סיוע בלתי־קבוע, אך שנשנה שנים אחדות תוך הזמן הנידון, היה מפעל „הלחם לעניים". בשנת 1891, שהיתה שנת בצורת ויוקר, כשהאמיר מחיר הלחם ומאות משפחות רעבו ממש, התנדב האב"ד ופזר על פתחי בעה"ב יחד עם ר' א. י. קלאטשקו הנ"ל ואסף סך הגון, אשר בו מומנה מכירת לחם וקמח לעניים בחצי־המחיר. ברשות השלטונות נוסד ועד מיוחד שטיפל באגירת הלחם, מכירתו וכו'. המפעל היה כל־כך חשוב, שבאותה השנה טרח הרב שנית באותו הדבר ושוב נאסף סכום־כסף לאותו צורך. המפעל התמיד גם בשנים שלאחר כך. תועלתו היתה בולטת במדה, שהרשות הסכימה להקדיש לו 2000 רובל מכספי מכס־הבשר.

נוסיף לזה את המפעל השנתי של „מעות חטים" („קמחא דפסחא"), שנערך כל שנה בהתחלת ניסן לצרכי חג־הפסח. אכן, מזמן לזמן פקדו יוצאי סלונים בערי־הבירה את הנצרכים בעיר־מולדתם והיו סועדים עניים במיוחד לפסח. כך נהגו מספר שנים הנדבנים ר' אליהו קופלמן ור' יהודה־חיים וויגדרוביץ ממוסקבה.

מפעם לפעם היה מתגלה צורך חדש, שהזמן גרמו. וכך קם המפעל „מאכל כשר" לחיילים היהודים שבחיל־המשמר העירוני. עד 1892 היו בעיר מעט מאד חיילים יהודיים. ברם, בשנה זו עבר מבוברויסק לסלונים גדוד־צבא (הגדוד 117 היארוסלבי), שכלל יותר ממאה חיילים מבני ישראל, רובם ככולם שומרי־דת. קהלת בוברויסק קיימה בשבילם מטבח כשר לכל ימות השנה. בבואם לסלונים, פנו לרב ולראשי הקהל בבקשה דומה. אכן, היתה זו מעמסה כבדה מנשוא, כי המדובר היה לא בשבתות ובחגים גרידא, אלא במזון כשר לכל ימות השנה. יש להתפלא על עוז־הלב וההחלטיות שגילו העסקנים. הריהם אותם האנשים שראינום ברוב החברות; אותם השמות שחזרו ונשנו ממוסד למוסד... הם לא נרתעו בפני המשימה העצומה, עמדו והתקינו שכל בית־מדרש צריך לשלם עבור כך וכך חיילים 50 אגורות לחייל לשבוע, והמכסה ליותר ממאה חייל חולקה בין עשרים וארבעה בתי־התפלה שבעיר. וכמובן, שמפקדת הגדוד השתתפה בתקציב, כיוון שהחיילים שוב לא נזקקו לסיר הבשר הממלכתי. סמוך לקסרקטין הותקן מטבח מיוחד, והחיילים קבלו בו פעמים ליום ארוחות כשרות חמות. בשבתות ובחגים סעדו החיילים על שולחנם של בע"ב שהתברכו כך ב„אורחים לשבת". ה„מאכל כשר" הפך למוסד־קבע, שהתקיים 22 שנים רצופות עד פרוץ המלחמה ב־1914 (הוא התחדש בתקופת השלטון הפולני, כפי שנראה להלן).

מחוץ למסגרת מפעלים קבועים אלה, היו גם פעולות־עזרה לצרכים מקריים, חד־פעמיים, או שנתיים. כזו היתה העזרה, שהקהל הקציב בכל שנה ל„פריזיבניקים" (יוצאי־צבא), מעוטי־אמצעים וחסרי־זכויות, מילידי העיר, שגויסו לשרות סדיר. לפני צאתם היו מקבלים הענקות מהקהל, מעין „צידה לדרך" מטעם העדה. מענין, שבפנייה לבני העיר מטעם הרב והעסקנים להשתתף במפעל, היתה הנמקה, בין היתר, כי ההענקה ניתנת גם בכדי להזים יוצאי־צבא מהשתמטות, המשמשת כלי־נשק בידי האנטישמים. ב־1886 סויגו בני העדה לשלשה סוגים, לפי ערך ההשתתפות בפעולה: אלה המשלמים 25 אגורות, 50 אגורות ורובל אחד. וכך הוענקו אז לשבעים ושנים יוצאי־צבא 30 רובל לכל אחד. גם מפעל זה נמשך לסירוגין עד 1915.

והנה כמה פעולות חד־פעמיות בשנים הללו: בתרמ"ב, שנה אחרי השריפה, היתה שריפה גדולה בז'יטל. עוד לא התאוששה סלונים מהאש שאכלה בה, אך היא לא נמנעה מלהחיש עגלות־מזון וקצת מזומנים לעיירה הסמוכה. בשנת תרמ"ו הוגשה עזרה לוולקוביסק השכנה, שגם היא נפקדה באש, ולצורך זה הוטל מס פנימי של אגורה אחת על כל ליטרא בשר. בשנת תר"ן, כשסופה גרמה הרס לגגות של כמה בתי־עץ, מגורי משפחות עניות, מיד קם ועד מיוחד שארגן עזרה לסובלים מ„עמוד־הרוח". שנה שלאחרי „עמוד־הרוח" נאסף בעיר סכום הגון לתקון הגדר של בית הקברות הישן...

שנה שנה וצרכיה הפתאומים, וכל צורך — הריהו דחוף וחשוב, דרישת השעה, שחזקה על העדה לעמוד בה בכבוד, כיאות לקהלה עתיקה, מכובדת ורבת־היחס.

ובצדן של חברות ומפעלים, מוסדות ופעולות אלה, התקיימו בעיר גם החברות המנוסות, בעלות השמות המסורתיים, שהיו שגורים בכל אתר ואתר: הכנסת־כלה, מלבוש ערומים, פדיון שבויים... אכן, חלק רב היה בהן, בחברות הללו, לנשים העסקניות, ובמיוחד ל„נשים הצדקניות".

האשה הצדקנית! בצנעא, בהשקט, לעתים מתוך אלמוניות, עטופה בסודר ומטפחת על ראשה, כשהיא קופצת מבית מדרש למשנהו „לחטוף קדושה", היתה ה„צדקנית" מבנות־העם עוסקת במעשים טובים, מתוך לב שופע רחמנות רבה. הרי כל צרכי בני הת"ת והישיבה, שנשארו ללא „ימים", היו עליהן, על הנשים הרחמניות, שהיו מיטלטלות מבית לבית, אוספות לתוך סינרותיהן ככרות־לחם, חלות ושאר מזונות, והיו מכינות במטבח־הישיבה תבשיל חם ל„ארעם־בחורים", שנקבצו לסלונים להסתופף באהלה של תורה. ו„השלש־סעודות" של שבת, ה„שולחנות" שהיו עורכות לעניים בכמה בתי־מדרשות בין מנחה למעריב! כמה ממדת הרחמים והחסד היה במעשיה הצנועים, — ולעתים מזומנות במעשי „מתן בסתר" החשאיים, הדיסקרטיים, — של שרה בת טובים! אכן, ראויה היא, האשה יראת ד', הרחמניה, השופעת לבביות ושפתיה דובבות תפלה זכה, ורגליה קופצות מתוך חדווה לשליחות היום־יומית שהטילה על עצמה, — ראויה היא לשיר־מזמור, שיר־תהלה למעשיה הטובים.

הנה, כמשל ומופת לצדקניות שבסלונים תשמש אשה אלמונית זו, הידועה לנו רק בשמה גולדה, ובשם זה עברה לתולדות היישוב. נזדעזעה אשה זו למראה עניים קופאים מקור: העצים ביוקר, והכפור גדול, ומשפחות על ילדיהן הרכים יושבות עטופות בבגדים בלואים במגוריהן העלובים. קבלה עליה גולדה את העול ובעצמה קיימה מפעל שלם על כל פעולותיו: לבדה הלכה מבית לבית, אספה פרוטה לפרוטה, קנתה קצת עצים והכניסתם למשפחות מהנצרכים ביותר. ונוגעים עד לב הדברים שרשם עליה המודיע[369]: „בחורף שעבר נעשה בעירנו על־ידי אשה צנועה, גאלדע שמה, דבר גדול והוא: לחלק עצים להסקה לעניי העיר. כל איש קבל עליו לתת נדבתו לדבר הטוב הזה. למעללי האשה הזאת אין ערוך; אין חלק ונחלה לה בתענוגות העולם ורק צדקה וחסד תרדוף. אין כאן לא גאוה ולא פרנסה, אבל יש כאן צניעות וטוב לבב, וכאם רחמניה תדאג בעד העניים להושיעם בצר להם". —

וכמו שפעלו נשי־העם, כן החרו החזיקו אחריהן גם הנשים הכבודות, רעיותיהן של בעלי־בתים ועסקנים. ראו כמה מהן בצוק העתים, כאשר נתמעטה הפרנסה ורוכלים זעירים ובעלי־מלאכה נוספים היו במצוקה, כי רבו כל־כך הזקוקים לגמילות־חסד, עד שקופת הגמ"ח איננה יכולה למלא את כל הבקשות. נמלכו ויסדו (בתרנ"ד) קופת גמ"ח נוספת בשם „סומך־נופלים", שמטרתה לתמוך במיוחד ב„בעלי־בתים יורדים". קופה זו פיטרה את לוויה אף מערבונות ומשכונות והסתפקה בהמלצה מאיש מהימן. גם מעשה טוב זה הצטרף לפעילות־הצדקה הענפה שהתנהלה בעיר, ויצוינו כאן לזכר שמות המייסדות והפעילות: חנה שרה פרלשטיין, לסקה שכנרס, שיינה משל, מלכה אורינובסקי ועוד.

נשאלת השאלה: האם היתה יד מתאמת, מרכזת ומווסתת את הפעילות רבת הזרועות הזאת? — וכן: איך יכלה קהלה מרוששת לעמוד בפני מעמסה כבדה של עזרה עצמית בממדים כאלה, בתקופת הידלדלות מתמדת החופפת את פרק־הזמן הנידון? —

אשר להדרכה, לוויסות ולהתאמה של הפעילות הענפה והמופלאת הזאת, הרי זו היתה, — כפי שכבר הוסבר בפרק י"ט דלעיל, — הסמכות הרבנית שנטלה על עצמה את התפקיד הזה. אמנם, עניני־הקהל היו נחתכים בעיקר בסוד הגבאים והפרנסים של החברות, אך כולם נזדקקו להסכמתו, להרשאָתו, ולעתים אף להשראָתו של המרא דאתרא. גורם חיובי לריכוז הצדקה ולמניעת „תקיפות" במוסדות (כמו שהיה בפרק „בין הזמנים" של שנות תקפ"ב—תקצ"ה), — היה ברציפות המבורכת של כהונת הרבנות מאז ר' אייזילי. שוב לא היו פרקי־בינים ממושכים בין ר' אייזילי לר' יוסף רויזין, ובינו לר' יוסף שליופר. אב־בית־הדין, — הוא הוא שהדריך, התאים, קבע וצווה בתוקף סמכותו הרוחנית־מוסרית. פרט מענין על כך אנו למדים מענין שהובא בפני הרב: בשנת תרמ"ב היה צורך דחוף בסכום־כסף להענקות ליוצאי־הצבא. סכום מסוים היה מונח למשמרת לצורך בדק בית־הכנסת הגדול, והורי הצעירים דרשו מהרב להשתמש בכסף זה. אך הרב סרב לשנות „מצדקה לצדקה", וכדברו כן היה. כמו־כן פסק הרב, שאין השעה כשרה, — שנה אחרי השריפה, — לאיסוף תרומות מיוחד. ההורים נכנעו, שכן בלי רשות הרב לא יכלו לגשת לשום פעולת־התרמה.

ואשר למימון פעולות־הצדקה, כמובן שלא היתה לראשי הקהל כל מרות להטיל מס פנימי לכלכלת המוסדות. (ואגב, גם וועד הקהל, „הקאַגאַל", כשלעצמו, שהוכר עוד על־ידי השלטון הרוסי עד אמצע המאה בערך, כאורגן אוטונומי לטיפול בעניני־העדה, — כבר היה נטול כל מעמד רשמי בתקופה הנידונה). המסים היהודיים הספציפיים היו מס מכס־הבשר ומס־הנרות, שאמנם מקופותיהם נשאבו אמצעים לצרכים היהודיים: משכורת לחברי ביה"ד הרבני, כלכלת בית־הספר הממשלתי וגם הקצבות למוסדות. אך כל הוצאה מקופה זו שלא לפי הכללים והסעיפים המוכרים ע"י הרשות, היתה טעונה רשות מיוחדת משר־הפלך ואף משר־הפנים. נקל להבין, שלרוב מוסדות הצדקה (פרט לבית־החולים, מושב־זקנים ו„לחם לעניים") לא התירה הממשלה להשתמש בכספי „הקורובקה". (באופן יוצא מן הכלל, הרשתה ב־1886 לממן את ההענקה ל„פריזיבניקים"" מקופת מכס־הבשר). לעומת זו הוציאה ממנה, לעתים, לצרכים בלתי־יהודיים, כגון: עזרה לנפגעי בצורת בפלכים רוסיים פנימיים וכו'.

אמנם, חלק הגון מתקציב כל המוסדות נתרם ע"י הנדבנים בעלי־היכולת בעיר, וכן ע"י היחידים מיוצאי־סלונים, תושבי מוסקבה, קיוב וחרקוב. אך עם כל ההכרה בחשיבות תרומותיהם ונדבת לבם, לא יכלו לספק אלא חלק בלבד מהצרכים המרובים. נמצא, שכובד המעמסה הוטל על שכם כל פרט ופרט; וכל איש, כל בע"ב, ואף דלי־ההכנסה וקשיי־הפרנסה נתבעו להטות שכם למפעלים ומעשי הצדקה המרובים. הפרוטות, האגורות, הרובלים שנדב העם, — אלה קיימו בעיקר את שרשרת הפעולות השונות, את „הצדקה גדולה" לטווח ארוך ואת העזרה לאלתר ומיד. אמצעי בדוק ומנוסה היה קיים משכבר הימים: חזרה על הפתחים, סבוב על החנויות ב„טור החנויות" ועל הדוכנים שבשוק. ואם זה היה הרב

בכבודו ובעצמו, או פלוני הגבאי, או שלמוני בעה"ב, — ריקם לא ישיבו את פניהם, איש כמתנת ידו.

בסיכומו של דבר: קיום כל הפילנטרופיה הזאת, העצומה באופן יחסי לישוב, הוא — **תעודת־כבוד לתחושת הסולידריות** של העדה, לחובת העזרה העצמית, בחינת „**ישראל ערבין זה בזה**".

פרק לא

הדת והחינוך הדתי בשנים 1881—1894. — מורי־הצדק ר' שמואל רסנר ור' חיים־יהושע פיינשטיין. — פטירת האב"ד ר' יוסף רויזין. — ממלא־מקומו האב"ד ר' יוסף שלופר. — זכותו העצמית וזכות חותנו ר' אייזילי. — גורם חדש: ה„רב מטעם". — ה„רבינר" הראשון מ. הורוויץ. — שיקום בית הכנסת ובתי המדרשות. — בתי תפלה חדשים. — החברות הדתיות. — חברות „עין־יעקב", „חיי אדם", משניות וש"ס. — בית המדרש בעיני משכיל סלונימאי. — סעודות מצוה והדרנים. — ר' יאשע סלאנימער עוזב את העיר. — חזן הולך וחזן בא. — הסערה בגלל החזן מגדליביץ'. — פטירת האדמו"ר ר' אברהם. — ממלא מקומו האדמו"ר ר' שמואל. — ענף הסופרות סת"ם מתרחב. — ההווי הדתי־פולקלוריסטי. — חופות בשולהויף. — להקת הכלי־זמר של ר' חאצקל. — בדחן עושה בלהטים. — ר' אליקים צונזר בסלונים. — ת"ח, מחברים ולומדים בשנים האלה. — שיקום בניני הת"ת והישיבה. — גבאי ומלמדי הישיבה. — התגוננות בפני פרצות בחומת־הדת.

עם ירידתם של ר' אייזילי ואחריו של המגיד מקלם מהבמה הציבורית, הועם, כאילו, במקצת זהרה של התפארת הלומדית־שמרנית של העדה. ברור, שלשיא תהלתה התורנית־ליטאית, בשֶׁבֶת תחכמוני של חכמיה, מחבריה, לומדיה ולרום־אחידותה במהותה הזאת הגיעה הקהילה בתקופת ר' אייזילי. עליית המשכילים בסוף שנות השבעים פגעה במקצת באחידות זו. אך עם זאת המשיך רוב מנינה ובנינה של העדה לשקוד גם בשנות השמונים—תשעים על צביונו הדתי־קנאי של הכלל. הדת וחיי הדת עוד הטביעו את חותמם על פני הקהילה, למרות הזרם הטמיר של החילוניות, שקלח ופרץ בחלקו החוצה על־ידי המשכילים ועל־ידי תנועה ציבורית נוספת, בעלת רקע סוציאלי, שתססה עדיין במחתרת.

צמרת ההיאַרכיה הקהילתית הוסיפה להתבלט בביה"ד הרבני. האב"ד ר' יוסף רויזין מלא תפקידו באמנות, אם כי ביד רכה, והיה נעדר־הזוהר של ר' אייזילי. על שכמו נפלה המעמסה של רכוז וארגון העזרה לנשרפים והנהלת שיקום המוסדות הצבוריים, והוא עמד בכבוד במשימה זו. בית־הדין שלו כלל את שני הדיינים ר' שמואל רטנר ור' חיים־יהושע פיינשטיין. האחרון היה בנו של המו"צ ר' שרגא־פייטל ונינו (בדור רביעי) של ר' איצילי גינשפריקר. הוא נכנס לביה"ד כממלא מקום אביו, שנפטר בתרל"ט, והמשיך במסורת של ארבעה דורות של ראב"ד או מו"צ בסלונים (אבי־סבו הראב"ד ר' איצילי, סבו הראב"ד ר' מרדכי, אביו המו"צ ר' שרגא־פייטל).

ר' יוסף רויזין נפטר בכ"ה טבת תרמ"ה (1885), אחרי שכיהן בעיר כשתים־עשרה שנה. שאלת הרבנות עלתה שוב על הפרק. נתהוו „צדדים" של מועמדים אחדים והעיר נפלגה. למזלה של העדה לא ארך הפילוג זמן רב, ואחרי שנה וחצי, בקיץ תרמ"ו הוסכם לקבל כאב"ד את הרב דקהלת ווקשנה (בז'מוט), ר' יוסף שליופר. היתה לו זכות עצמית כאחד ממשיכי המסורת של גדולים בתורה, מחניכי וולוז'ין, כבעל־אופי בהנהגת הציבור וכבעל לב טוב. אך היתה לו גם זכות נוספת: היותו חתנו של ר' אייזילי ולזכות זו היתה בסלונים משמעות רבה... והיא שעמדה לו בטח, בין היתר. מאחר שגם לו היתה גישה סנטימנטלית לעיר, בה כיהן חותנו ובה ישב בנעוריו סמוך על שולחנו, נמצא ששני הצדדים שבעו רצון מבחירתם. כחותנו, היה גם ר' יוסף שליופר מסור מאד למוסדות. וכר' יוסילי קודמו, ידע לרכז ולתאם את פעילות החברות והטה שכם לנשוא בעצמו בעול. הוא הוכיח יוזמה בישיבה, שלקתה בצפיפות למעלה ראש ותיקן הוספת כיתות. הוא גם בחן בעצמו את בני הישיבה.

ברם בתחום המנהיגות הדתית והנציבות הרשמית של העדה חל בתקופה זו שנוי. הוכנס נושא משרה חדשה: הריהו ה„רב מטעם", „ראבּינער" ביידיש, או כפי שנקרא בתוארו ברוסית: „קאַזיאָני ראַבּין" (רב רשמי). כהונה חדשה זו הונהגה ברוסיה, בכתחלה למטרת ניהול מסודר של רישום המעמד האזרחי של האוכלוסיה היהודית, אשר היה נעשה קודם ע"י פקיד יהודי, המכונה „סטאַראַסטאַ", של בית השלטון העירוני, ה„אופראַבה". נוכח אי־ידיעת השפה הרוסית על־ידי רוב רבני הקהלות, היה כרוך בכהונה זו גם תפקיד ייצוג רשמי, מאחר שמ„הרב מטעם" נדרשו ידיעת השפה ועוד כמה תכונות־ייצוג. לא בכל קהלה היה מצוי „רב מטעם", וקהלות קטנות היו פטורות מכהונה נוספת זו. בסלונים נתמנה רב מטעם בראשונה ב־1879, מאז שההכרח ברישום מדויק של לידות ופטירות נעשה דחוף בעקבות הנהגת השרות הצבאי הכללי: אי־דיוק, או פשוט הזנחה ברישום פטירות של ילדים היה גורם לסיבוכים ולעֳנשים חמורים, כשנפטרים מלפני 20 שנה היו נתבעים לשרת בצבא... מאחר שתמותת התינוקות בשנים ההן היתה גדולה, היו המקרים האלה מרובים מאד. יש להניח, שגם הופעת המש־כילים הראשונים בסלונים והצורך המוכח לבני העדה במייצג ראוי של הקהל בפני השלטונות נתנו דחיפה למינויו של „רב מטעם". (תפקיד של ייצוג בלתי־רשמי כלפי השלטונות בשנות הששים—שבעים היה למורה ביה"ס המחוזי ה' שרייבר, שידע רוסית והופיע בהזדמנויות שונות בנאומים ברוסית

בשם העדה. הוא גם שנאם בביהכ"נ הגדול ב־1863 ביום גנוסיא של המלך).

ה„ראבינער" הראשון היה ה' מ. הורוויץ, שנכנס לכהונתו בתרל"ט. לפי מעמדו החוקי היה הרב מטעם נבחר על־ידי מורשי כל בתי התפלה, שהיו מתאספים בבית ה„אופרבה" והבחירות היו נערכות בהשגחת פקידיה. בחירות כאלה נערכו גם בשנת 1891, שבהן נבחר הרב הורוויץ מחדש.

בעוד שנוספה כהונה דתית־רשמית, הרי למשרה דתית־ציבורית אחרת לא נתמנה ממלא־מקום: לכהונת ה„מגיד־מישרים". אחרי השתלשלות הענינים עם ר' משה יצחק דרשן, לא בא אחר במקומו. יש להניח, שמגידים לא העיזו לשבת על כסאו, הן מפני כבוד המגיד מקלם והן מפני פחד מהמשכילים... מגיד קבוע לעדה נבחר רק אחרי כעשרים שנה. אך לעומת זה, היו פוקדים את העיר לעתים קרובות „מגידים־נוסעים", וההמונים היו נחפזים לשמוע אותם, אם כי אחרי המגיד מקלם קשה היה להשביע את רצונם.

מרכז־הכובד של החיים הציבוריים, ולא רק הדתיים גרידא, הוסיף להיות בשטח בתי הכנסת והתפילה. אחרי השריפה נבנו בראש וראשונה בתי המדרשות (והיו גם סופרים בעתונות שהתריעו על העדפת בתי־התפלה בשיקום העיר). תשומת לב מיוחדת הוקדשה לבדק בית־הכנסת הגדול, שחומותיו נשארו והוא נשרף רק מבפנים. התרבות הישוב בעקבות הגירושים מהכפרים גרמה גם לגידול מספר בתי התפלה. מחוץ לשיקום כל בתי המדרש הקיימים, נוספו בפרברים שונים בתי־תפלה (בזמושצה, ברחוב סקרובובה, בפרבר ז'בינקה ועוד). בס"ה נוספו עשרה בתי־מדרשות חדשים. בשנת תר"ן היו בעיר 24 בתי כנסת ותפלה, מחוץ למנינים פרטיים מרובים. רוב בתי המדרשות השתייכו לחברות הדתיות וכן לאגודות של בעלי־המלאכה. אופייני, שאלה שקדו במיוחד על שיקום בתי־מדרשותיהם. גם אנשים פרטיים יסדו בתי־תפלה משלהם (כגון „מירקעס בית־מדרש"). החברות הדתיות (ח"ק, שומרים לבוקר ועוד) פיארו ושיפצו את ה„מקדש מעט" שלהן. כנהוג בכל אתר ואתר, התקיימו ע"י בתי־המדרש חוגים דתיים. נושאי השמות המסורתיים, לעיון בתורה, או פשוט לאמירת תהילים, — הכל לפי הרמה „הלומדית" של האיש... וכך התקיימו ע"י רוב בתי־המדרש: חברות תהילים, חב' „עין־יעקב", חב' „חיי־אדם", חב' משניות וחב' ש"ס. וכיאות לקהלה הלומדית הדגישו במיוחד על לימוד הש"ס. „אין בית־תפלה אשר אין בו חברה ש"ס", — מעיד אחד הסופרים, —— „ישישים וצעירים יושבים והוגים בתלמוד" [370]).

רוב בעלי־המלאכה היו עדיין מעורים מאד בהווי הדתי. בבתי־מדרשותיהם היו מתאספים בכל יום בין מנחה למעריב ושומעים לקח מפי לומדים ומפרשים. הם גם הוו את רוב שומעי דרשות המגידים.

בית־המדרש המשיך לשמש, — בהתאם למסורת של מאות בשנים, — מעין מועדון חברתי; ולכל שכבה, חוג או אגודה היה ה„מועדון" שלהם. אפילו המשכילים, למרות היות להם כבר מועדון חברתי ממש בספריה, עוד הוסיפו להתגודד בין כתלי בית־התפלה. הנה איך נראה בית־המדרש הסלונימאי בעיני משכיל, קורספונדנט משנת תר"ן[371]): „גבירים ולומדים יושבים פה ועוסקים בתורה, איש איש על פרקו והלכתו. פה, בבתי התפלות, ישאו מדברותיהם אילי עדר־ההשכלה בעירנו על תהלוכות המדינה וענייני דיומא, איזו למלחמה ואיזו לשלום, מי יעשר ומי יעני... יחוו דעתם באזני שומעיהם הצמאים לדברי חן על המסחר והקאנקורענציע השוררת בכל אפסי תבל. לעומתם יושבים אגודות אגודות, כבכרם ביבנה, ויספרו ספורי נפלאות, אשר על הררי ה„צדיקים" יסודתם... פה יתרוצצו ה„חברה־לבנה" (ווייסע־חברה'ניקעס, ביידיש. — המעתיק), ידחקו איש את אחיו ואיש את רעהו להראות כוח גבורתם ועצמת ידם. ועוד חזיונות נשגבות כאלה... כי בתי התפילה בסלאנים ימלאו גם את מקום הבערזע לכנעני נכבדי העיר, בית־אספה לאומנים ועושי מעשה, בית ועד למשכילים..."

בבתי־המדרשות היו גם נערכות סעודות־המצווה המרובות לרגלי „סיומים" שונים: סיום ששת סדרי משנה, סיום מסכתא, והסעודות השנתיות של ח"ק... בסיום מסכתא היה הרב בכבודו ובעצמו מוזמן לאמור „הדרן", ומקום ההדרנים של הרב היה ב„בית־המדרש דחומה", מסורת שנתקבלה עוד מימי ר' שמשון.

אחד מבתי המדרש „העממים" ביותר היה ביהמ"ד דפרבר „באליאַנע" על חוף הנהר, זה הפרבר שעניים מרודים וחוזרים על הפתחים גרו בו בבקתות עלובות. בשכונה זו שימש בית־המדרש בחורף גם... בית־חמום, שכן בדירות לא תמיד הסיקו, לא תמיד היו עצים, — והיה זה נוגע ללב לראות את בית המדרש מתמלא בערבים ובלילות־החורף הארוכים מיושבי־השכונה המחממים את עצמותיהם... ביהמ"ד דבאליאַנע התקיים עד שריפת זמושצה וחלק מהפרבר בשנת 1915, בימי הקרב על העיר.

פרשה מיוחדת נוגעת להווי הדתי היא פרשת החזנות. מאז שיאָשע סלאנימער, ר' יוסף אלטשול, הרגיל את העיר לקולו הערב ומנגינותיו המקוריות ולמקהלת־„משוררים" בעלת רמה, היו אנשי העיר כרוכים אחרי חזנים... בסדנאות, בדוכנים, בבתי־המדרש ובישיבה, — בכל עת־מצוא פזמו את המנגינות של „הימים הנוראים", של „לכה־דודי", של תפילת „גשם". ברם, מאז שריפת תרמ"א ומאז שר' יאשע נשלח לוורשה להזעיק עזרה לעדה, נפל חינה של העיר בעיניו. באמצע שנות השמונים הוא עזב את סלונים ונתקבל כש"ץ בבית־הכנסת הגדול דגרודנה.

לא על־נקלה בחרה סלונים, שפונקה ע"י חזן גדול כר' יאשע, בחזן אחר. התחילה פרשת „שמיעת" חזנים, ובעקבו־תיה: מחלוקת „צדדים", מריבות. חזנים באו לעיר לעמוד במבחן. הפוסקים העיקריים היו... בעלי־המלאכה. פה מצאו פשוטי־העם, המקופחים בקהלה הלומדית, מקום לגבות את חובם: בו בזמן שבבחירות לרב־העדה, היתה ידם של בעה"ב הלומדים על העליונה, הרי בבחירת חזן היו הם, „עמך", המכריעים. — „שאלת החזנים עלתה על שולחן הרצענים והחייטים וסובבה את העיר מקצה אל קצה", — מודיע אחד הסופרים בשנת תרמ"ו. אותה שנה בקרו בעיר כמה חזנים (ממוהילוב, לידה, ניקולייב). מכל קצות העיר היו נוהרים לשמוע את ה„כלי" (כנוי לקול־החזן בפי העם) שבא מקרוב, וההמונים היו שוב מתפלגים לכיתות, מצדדי החזנים השונים.

חזן הולך וחזן בא, — וחזן עדיין איננו, מאין הסכמה

כללית: ראשי הקהל לא העיזו לקבל החלטה, כל־זמן שבעיר יש נרגנים ומתנגדים...

החזנות סכסכה את העדה שנים אחדות, ולעוצם הסערה הגיע הדבר, כשבשנת 1889 הופיע בשערי העיר מועמד חדש: החזן מ"מ מנדליביץ מווילנה. זמרתו וקולו הלהיבו המונים במידה, שסלונים עוד לא ידעה כמותה[372]. עיר ומתים ספרו בשבחי החזן והוא העסיק את כל המוחות. אך אַליה וקוץ בה: התברר, שהחזן הוא רווק, ולפי תקנות בית הכנסת הגדול חזקה על הש"ץ שיהיה נשוי ופרקו נאה, בעוד שהמועמד היה גם לקוי במראהו, לא לפי הדר הכהונה של שליח־ציבור מכובד... היראים, מהקיצוניים ביותר, גם מצאו בו פגם נוסף: החזן יותר מדי מתרונן ו„שר ככנור, אך מעט־מדי שופך את לבו לפני אבינו שבשמים בקול תחנונים ודמע"...

אם אנו מוסרים כאן, במסגרת ההרצאה המרוכזת, פרטים אלה, — הרי זה רק בגלל היקפו הציבורי וחריפותו של המאבק (ר' להלן), שהתחולל, מסביב לחזן, בין ההמונים, בעיקר בעלי־האומנויות, חייטים, סנדלרים, קצבים ושוליר־תיהם מחד, ובין שכבת לומדים ואדוקים קיצוניים מאידך, — מאבק שנמשך כשנתיים והפך באופן פרדוכסלי להתנגשות השליטים בעדה, ונסתיים בנצחון ההמון „המתמרד" ובמינוי ה' מנדליביץ כש"ץ הקהלה.

סלונים החסידית נפגעה בפרק־זמן מה על־ידי פטירת האדמו"ר ר' אברהם. בשנות השבעים הוא עוד המשיך לבקר את מושבות חסידיו בתפוצות, שבינתים התרחבו והתפשטו לכל עבר. השושלת הסלונימאית מנתה כבר רבבות חסידים בקהלות קרובות ורחוקות, בעיקר בליטא, רייסין ופולין. לביקוריו של בעל ה„חסד לאברהם" אצל חסידיו יצא שם רב. אלה היו מאורעות בחיי הקהלות, ו„שולחנותיו" שערך, על מנגינות סלונים ומנהגותיו המיוחדים, התפרסמו בכל התפוצות. לימים הנוראים ולשלש רגלים היו מגיעים לסלונים אלפי חסידים ומעריצים. העתונות של שנות השבעים ושמונים גדושה מכתבים וידיעות על חגיו, מנהגיו, תורותיו של האדמו"ר דסלאנימא (אפילו לסוכתו המקושטת הוקדש תיאור באחד הפיליטונים).

בשנותיו האחרונות פעל ר' אברהם רבות לישוב חסידיו בארץ הקדושה, ולזמן ההוא מתיחסת עליית נכדו ר' נח והשתקעותו בטבריה עם כמה מחסידי האדמו"ר. עליית חסידי סלונים מהווה פרק חשוב בהתערות החסידים בארץ.

אחרי פטירת ר' אברהם בתרמ"ד, נבחר על־ידי רוב עצום של החסידים, כיורשו במנהיגות, נכדו ר' שמואל. האדמו"ר החדש אמנם לא הצטיין בעמקות ובתכונות הנעלות־רוחניות של אביו זקנו, אך הוא ידע להמשיך את המסורת שייצר המייסד ושמר על המסגרת ועל המוניטין שיצאו לענף החדש של הגזע החסידי־ליטאי. „החצר" הוסיפה למשוך חסידים. ר' שמואל הצליח לקיים את המגע האישי עם המוניו ואת הסמכות האדמו"רית. הוא תפס במשך השנים, עקב פעילותו הציבורית הענפה, גם מקום מכובד במנהיגות הדתית־כללית של יהדות רוסיה והשתתף בכינוסי רבנים ואדמו"רים שהיו מתקיימים מזמן לזמן בעניני חיזוק הדת וכו'. ר' שמואל המשיך גם בביסוס אנ"ש בארץ והיה אוסף בעצמו כספים בין חסידיו למען מוסדות חסידי סלונים בטבריה.

ר' שמואל האריך ימים על כסא־מנהיגותו עד שנת תרע"ו. בימיו הוסיף להשתזר הפולקלור החסידי־סלונימאי, הן בצורת אגדות־עם בהן סופר על נפלאות הצדיק, הן בניגונים המיוחדים והן במסירת „התורות" מפה לפה.

בכלל, התעצמה אז בעיר, באורח פלאי, מעין נהייה אחרי צדיקים. חברות־חברות של חסידים, חסידי סלונים וחסידי ליובביץ', היו מרבים לספר באהבה ובדבקות בשבחי צדיקיהם... על אף התסיסה המשכילית שכה השפיעה בעיר, נטו המונים להופעות של צדיקים ובעלי־מופתים. על־יד סלונים „נתגלו" בעלי־מופת ו„בעלי שם־טוב": ה„בחור" מרעפניץ והבעש"ט מאוזרניצה (פרקים עליהם — להלן). שמשכו אנשים רבים מהעיר ומהסביבה בברכותיהם, עצותיהם, או מופתיהם ועשבי־תרופותיהם. בשנת תרנ"א נהרו המונים לתחנת־הרכבת של ברנוביץ הסמוכה (שכן אז עדיין לא התקיימה העיר, אלא רק תחנת־רכבת), — לשם בא לחנות הרב מליאדי, ומסלונים באו להקביל פניו ולבקש ברכות וקמיעות... יתכן, שכאחת הסיבות לנטייה המיסטית שנתחזקה בעיר הלומדית, יש להבחין בגזרות הקשות שניתכו בימי מלכות אלכסנדר השלישי.

ההווי הדתי הוסיף להתבטא גם בפריחת הענף של הסופרות סת"ם, שהתבצר על־ידי ייצוא ראשון של מוצריו מעבר לים. עד סוף שנות השמונים היה ייצוא זה מכוון בעיקר לרוסיה, ובמקצת לארצות ביהם ואשכנז. משנתגבש היישוב האמריקאי על־ידי גלי ההגירה בשנות השמונים וגדל שם הצורך בתשמישי־קדושה, — באה הדרישה למוצרי סלונים. בהתחלת שנות התשעים נסע לארה"ב אחד מראשי הייצרנים בענף, ר' נחום יקימובסקי, וארגן שם שווק קבוע וסדור של המשלוחים מהעיר, וכך הובטחה תעסוקה סדירה להרבה סופרי סת"ם וכל העוסקים בענפי העזר של התשמישים האלה.

המסורת במנהגים בחיי יום־יום, שנתקבלו ונתגבשו במשך מאות בשנים, המשיכה להתקיים בעיר, אף בשנים הללו. חתונה בעיר, — הריהי נערכת בפומבי, בטכס ובחגיגות, ו„כל העיר" משתתפת בה. החופות היו נערכות ביום ששי אחרי הצהרים בשולהויף, ברוב עם, לשם היו החתן ואחריו הכלה מובאים בלווית השושבינים וחבורת הכלי־זמר. למחרת, בשבת, היתה „כל העיר" מלווה את החתן לבית־המדרש... החתונות בבתי בע"ב מכובדים היו נמשכות שבוע שלם בסעודות, קבלות־פנים, משתים, — בהם היו המחותנים והמוזמנים משתעשעים בדברי תורה, וגם יוצאים בריקודים, במעין צורות־מחול יהודיות־עממיות, לפני החתן והכלה.

בזכרונות מעניינים של בני־הדור מתוארת חבורת הכלי־זמר מהתקופה הנידונה: ה„קאפעליע" של ר' חאַצקל „הקלעזמער", אשר כללה 10 אנשים, על כנורותיה, תופיה, חליליה ו„באַנדורה", ועל — הבדחן המיוחד שלה. לבדחן סלונימאי זה יצאו מוניטין בישובים קרובים ורחוקים. כוחו היה אמנם רב בהשמעת דברי־בדיחה וחידודין, מיניה וביה, והכל בחרוזים מותאמים לכבוד כל מחותן ושושבין... אך בכדי לבדח את המסובים בסעודות־המצוה, היה גם עושה בלהטים, אוחז עינים בשירבוב סרטים צבעוניים ובהחזקת גיצים ופולסי דנורא וכו'. ובין חתונה לחתונה שימש — כמורה ל„כתיבה יפה"[373])... בחתונות של עשירי־העדה היו מופיעים

אף בדחנים מחוץ, וגם „מלך־הבדחנים" ר' אליקים צונזר הזמן לא פעם לחתונות בסלונים.

גם בריתות של אברהם אבינו היו נערכות ברוב־עם בבית־המדרש שבו התפלל אבי הרך הנולד או הסנדקי. הווי זה על מנהגיו, מסורותיו, טכסיו, שהיו נחלת דורות, התקיים עדיין רובו ככולו עד התחלת המאה העשרים בערך; ברם, סימני השינויים והתיקונים של הזמן החדש כבר הוכרו והוטבעו גם בתחום זה מדה גוברת והולכת עד פרוץ המלחמה בתרע"ד.

מסורת נוספת בת־דורות המשיכה עדיין להתרקם אף במחצית השניה של המאה ה־19 ועל סף המאה העשרים: הרישום המתמיד בפנקסי הקהל, ואפילו פתיחת פנקסים חדשים. אמנם, בשריפת תרמ"א נשרפו כמה פנקסים מהעתיקים ביותר: פנקס הקהל מהמאה ה־17 ואילך, פנקס מאותה התקופה של חב' משניות (של ביהמ"ד דבאַליאַנע) ועוד. אך בנס נשארו לפליטה הפנקסים של „ביקור חולים" ו„שומרים לבוקר" הנ"ל, ופנקס־הקהל שנפתח בהתחלת המאה ה־19. לתוך ספר זה וכן לפנקסי הישיבה, ח"ק ובתי־המדרשות הוסיפו סופרים לסלסל בכתב־ידם את מאורעות וחליפות הזמנים, שריפת תרמ"א, בחירות הרבנים, תרומות ונדבות, שיקום המוסדות וכו'.

גם בדור זה, כבדורות הקודמים, מנתה העדה תלמידי־חכמים, מחברים ולומדים חריפים, שנתווספו להנזכרים לעיל מזמנו של ר' אייזילי, שעוד האריכו ימים. בין אלה יש למנות: את ר' אברהם־מרדכי וורניקובסקי, מחבר ספר „דמשק אליעזר" (פירוש על „ארחות חיים" מאת ר' אליעזר הגדול, וורשה תרמ"ח) וספר „שבעים תמרים" (פירוש לחיבור של הרב ר' חיים־שמעון מהורקי. על צוואת ר' יהודה החסיד, וורשה תר"ס); הרב ר' גבריאל, מנהיג בחב' „שומרים לבוקר" ומחבר ספר שו"ת בשם „לקח מנחם"; ר' שמואל טשרניחוב, תורני מופלג, מחבר שירי־מוסר בנוסח „בחינת עולם" (הוא גם היה תעשיין בעל־יזמה); ר' דוד אייזין, מפקח וגזבר הישיבה, הצטיין בבקיאותו; הרב ר' אלי ירוחם־וייסברם, עילוי צעיר שנתמנה אח"כ לאב"ד דקהלת מוסקבה; ר' שלום גלמן, ששימש בעיר זמן־מה כמגיד וקרא שיעור בתלמוד בכמה בתי־מדרשות, עסקן בעניני חיזוק־הדת; ר' סנדר זלביינסקי („ר' סנדר הקמחאי"). חסיד ליובביטשאי, מגדולי הלומדים וגבאי בישיבה; ר' נח קופלמן, ממייסדי „לינת הצדק" הנ"ל, הצטיין בתורתו, יראתו ומידותיו; ר' מרק"ל שרשבסקי, למדן ומשכיל כאחד, ור' אבא שאכנערס, מופלג בתורה ועסקן צבורי (שניהם נ"ל בהנהלת ביה"ח); ר' גדליהו אורינובסקי, תורני חריף, שעם היותו שקוע בעסקיו, קבע עתים לתורה, ועוד כהנה וכהנה[374]).

כל הדגש של בעלי־התריסין הושם כעת על מוסדות החינוך המסורתי: הת"ת והישיבה. אפשר לקבוע, שמאז ייסוד הישיבה, היא לא הגיעה לשיאים כאלה במספר תלמידיה ובמוניטין שלה, כמו בשנות השמונים—תשעים. המוסד הוסיף למשוך תלמידים מכל תחום המושב. אחרי שריפת תרמ"א, הריץ המוסד משולחים, בהשגחת ר' אריה לייב מישקין, לכל תפוצות רוסיה, וסכום הגון נאסף לבנין בתי הישיבה מחדש. בשנת תרמ"ו מנה המוסד 800 תלמיד, מיעוטם מסלונים ורובם מהסביבה ומערים מרוחקות. ה„ארעם־בחור", המכתת רגליו בדרכו לאכסניא של תורה בסלונים, החי על „ימים" והלן על צרורו בביהמ"ד או בישיבה גופא, — היה לטיפוס שגור ורגיל בעיר. בעיקר היתה ניכרת פלישת נערי־הישיבה לעיר, בין הזמנים, כתיאור דלהלן ע"י בן־הדור: „בבוא בין הזמנים יבואו נערים בשערינו, איש איש משענתו בידו וצרורו על שכמו, אל הישיבה פניו מועדות, עייף מדרכו ורעב ללחם... הם יסמכו על שולחן יושבי עירנו איש איש יומו, ולאלה אשר יחסרו למו ימים תכלכלנה אותו נשים צדקניות ורחמניות"[375])...

הצפיפות רבתה כל־כך בכתלי המוסד, עד כי באולם אחד היו יושבים 100—120 נער. הרבה מהם היו ישנים על השולחנות, הספסלים והרצפות, שעליהם היו מציעים מזרונים, לקיים מה שנאמר: „פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן"... — יש להניח, שבתנאים כאלה לא הקפידו שם כל־כך על הנקיון, שכן בשנת תרמ"ו פרצה מגפה בישיבה, וארבעים נערים חלו בבת אחת במחלה מדבקת. נוכח מצב זה היו שר־העיר ורופא־המחוז אובדי עצות, ולא ראו דרך אחרת להשתלט על המצב אלא — בסגירה זמנית של המוסד ובפיזור תלמידיו. רק אחרי שהמחלה שככה והובטחו תנאים תברואתיים סבילים, הורשה המוסד לפתוח מחדש את שעריו. ומאז הקפידו כבר הגבאים על מספר התלמידים, שלא יהיה מופרז ביחס ליכולת הקליטה.

בהתחלת שנות התשעים ירד מספר התלמידים לשש־שבע מאות. מספר כתותיו היה תשעה, החל מהכתות הנמוכות של הת"ת וגמור בכתה התשיעית, שבה הורה הר"מ בעצמו. ממלמדי הישיבה בשנים הללו ראו לציין את ר' אשר אדל־שטיין, ר' יהושע־העשיל הורודישץ, ר' יצחק עליקוביץ ור' צבי הכהן רעזניק (ר' הירש מייטשעטער, שנתמנה אח"כ לר"מ סובלקי). יש להוסיף, שגבאי המוסד לא הירפו מהחידוש שהנהיגו בלחץ המשכילים עוד לפני השריפה, דהיינו: לימודי־החול, שהתבטאו בס"ה בלימוד חשבון ורוסית. אותם מורי ביה"ס הממשלתי המשיכו לתת בו את לקחם שעתים ביום, ובסוף שנות השמונים נוסף להם גם „מורה למעשה־הכתב" (לפי ביטוי מליצי של הזמן), או אַ שרייבער בלע"ז, ר' אברהם־יצחק זקלד. בשנת תרנ"א נרכש בית מיוחד בן שתי קומות, שהוקדש כבי"ס ללמודי־החול בשביל נערי ה„תלמוד־תורה". ביה"ס מנה אז שתי כיתות עם 150 נער. נוכח ריבוי נערים עזובים ויתומים ללא השגחה, צפה ועלתה בשנת תרנ"ד גם תכנית לפתוח בית־אולפנא למלאכה ע"י המוסד.

גבאי הישיבה בשנות התשעים היו: המו"צ ר' שמואל רטנר, ר' עקיבא־יוסף בריל, ר' מרדכי־שמואל וויניקוב, ר' אליעזר־יוסף קלטשקו, ר' אפרים־יעקב לשצינסקי ור' אליהו־ירוחם ווייסברעם. נשי־העיר שדאגו לצרכיהם של בני הישיבה והתמסרו למפעל הזנתם והלבשתם היו אז: הגב' מרים קרוננ־ברג, פלטה מינץ, טעמע לווין, לסקה שכנרס ועוד.

בד בבד עם הת"ת והישיבה הוסיפו עוד להתקיים רוב ה„חדרים" מהסוג הישן. סבור סברו המשכילים, שאחרי פתיחת ביה"ס הממשלתי וביה"ס הפרטי, — מובטח כבר נצחון ההשכלה בכל חזית החינוך, אך המציאות טפחה בינתים על פניהם, כפי שהשיח את לבו אחד המשכילים במכתבו לעתון: „...הנה חשבנו שהזמן המשנה פני כל יברא לנו אות

חדשה ונראה תיקונים בחינוך בנינו. אבל לדאבון לבנו לא שנו בני העיר מהמטבע שטבעו להם אבות אבותיהם כמלוא נימא, וכאז כן עתה — הנערים באים בחדרי המלמדים, חדרי אופל וצלמות, ויאחרו שבת עד השעה העשירית בלילה, פניהם דלים ורזים, ויצורי גוויותיהם רופפו מיום ליום מבלי שאוף רוח צח ואויר נקי"... („היום" 1886, גל. 219). למרבית הקפאון על השמרים, המשיכו לעסוק במלמדות, בצדם של מלמדים בעלי־נסיון, גם אנשי ביש־מזל, שאחרי שירדו בנכסיהם אחזו בלית־ברירה בפרנסה זו (כפי שמספר הסופר הנ"ל). בהתחלת התשעים היה „מספר החדרים עצום".

אמנם, זה מוסבר גם על־ידי ריבוי הישוב, שמחוץ לתוספת הטבעית הוא גדל גם עקב הגירושים מהכפרים. אך זה העיד גם על ההשתרשות, — משולבת־הדורות והבלתי־מעוררת עדיין ברובה, — של העדה בתוך המסורת והחינוך הדתיים. קשים היו חבלי „ההתמשכלות" וההתהוות של דרכי־הווי וחינוך חדשים. העדה נושאת מורשת הדורות כאילו התגוננה בפני רוחות־הפרצים שנשבו מהחוץ.

הנה כי כן, סלאנימא הקדומה, שגיבשה מסורות עוד מימי ר' משה לימא ואילך, כאלו שמרה עדיין בקנאות על סייגי מסורה זו, כאשר כבר הדהדו באופן ברור קולות־הנפץ של הפירצות הראשונות בחומת הדת. היה בכך מעין התגוננות תקיפה בפני בקיעים נוספים, שהיו צפויים ומוחשיים כל־כך.

פרק לב

תנועת ההשכלה בשנים 1881—1894. — מה בין גל ההשכלה הראשון לשני. — „הרעמים בנגב" כקיתון צוננים על ראשי המשכילים. — סיסמתם: חזרה לערכי האומה. — חדירתם למוסדות הציבוריים. — התנגדות הגבאים הותיקים. — המערכה על הנהלת בית החולים. — מאבק „בחזקת־יד" ופשרה. — התכנית לייסוד „בית חינוך למלאכה". — חשש האדוקים מפני התחרות בישיבה. — המשכילים החדשים והחינוך. — חזונם: התנ"ך והנביאים. — כל חמתם על המלמדים. — יחסם לתלמוד. — הוראת העדרות בשיעורים פרטיים. — הפצת השפה והספרות. — המשבר בספריית מילאֲקובסקי. — בית־מסחר הספרים של יוסף רזניקובסקי. — אליעזר בן־יהודה מוציא את מילונו הראשון בסלונים. — שיתוף־פעולה בינו לבין רזניקובסקי. — חברת ש"י לזכר המשכיל ש. י. פין.

גל ההשכלה הראשון שהגיע לסלונים רק בשנות השבעים, הופיע, כאמור, במאוחר ביחס למרכזים הגדולים במערב ובדרום, כגון ווילנה, מינסק, ז'יטומיר, אודיסה וכו'. עם זה עברה תנועת ההשכלה בעיר, באורח מקביל, את כל שלבי ההשתלשלות הפנימית ההגיונית של התנועה. בהתחלתה, בשלבה הראשון, הרי זו היתה תנועה של „קניית דעת" גרידא, שראתה את המוצא מחיי הניוון וממעמד נחות־הדרגא של היהודים ברוסיה — ברכישת השכלה חיצונית, בידיעת שפת־המדינה, בהתנערות מההתבדלות ובשאיפה „להיות ככל הגויים". משכילים ראשונים דימו בתמימותם והתלהבותם כי גדולה, שהנה, דוגמת יהודי המערב, מצאו את התרופה הבדוקה לכל הצרות: ילמדו־נא היהודים שפת רוסיה וספרותה, יקנו ידיעות במדעי־הטבע וירחיבו את השכלתם הכללית בכל השטחים, — ושוויון־הזכויות המלא עומד כבר בשער! תקווה מסוימת בכיוון זה הרי גם נרמזה ע"י שרי אלכסנדר השני, בעקבות המבצע של ליליינטל, — והאות ניתן על־ידי פתיחת בתי הספר הממשלתיים ליהודים!

ואכן, משכילי סלונים, בפעולתם האופיינית בשנים 1873—1880, השתייכו כולם לשלב זה: אברהם שרייבר ויחזקאל לטבלא, חיים מאניקוב ומשה מילאקובסקי, — כל מעשיהם בעיר־מושבם היו מונעים על־ידי המטרה העיקרית. והיא, להפיץ בין אחיהם את אור־הדעת בדרכים שונות: אם על־ידי הוראת הרוסית (שרייבר), אם בלימוד התנ"ך עם פירוש במלים גרמניות (כפי שנהג מאַניקוב), אם בחיבור ספר שמושי על הנהלת פנקסנות, שהוא בבחינת „הקניית דעת" (לטבלא), ואם בפתיחת בית־עקד ספרים (מילאקובסקי).

כאשר המשכילים ראו בשלב זה את תעודתם קודם־כל במלחמה ב„מורדי־האור", הרי זה היה בגלל התנגדותם ו„מרידתם" של אלה באור־הדעת, התנגדות שאליבא דמשכילים עמדה כחיץ בין הבערות והניוון שבמצב הנוכחי ובאפלייה האזרחית ובין האושר הצפון בקניית דעת והשכלה, שתשמש כפרוזדור לטרקלין, הריהו: זכויות אזרחיות מלאות.

כידוע מתולדות ההשכלה ברוסיה, יש לייחס את שלב ההשכלה השני לפרק־הזמן שלאחרי „הרעמים בנגב", כאשר גל הפרעות ושנאת היהודים הציף בשטף בהתחלת מלכות אלכסנדר השלישי, את כל מרחבי רוסיה. זו היתה, כביכול, תשובת העריץ הרוסי למשכילים, שהיו נכונים לוותר על מדה רבה של עצמיותם, ובלבד להידמות „לעם הארץ" ולהבטיח לעמם ע"י ההשכלה עתיד יותר טוב. והנה ניתכו הפוגרומים על ראש־המשכילים כקיתון צוננים: מכת־המחץ, שבה הממתם המלכות החדשה, גרמה באורח פתאומי להתאכזבותם הקשה באמונתם הכנה בגאולת העם בסיוע „הממשלה הנאורה". כל ידיעה על פוגרום נוסף מהדרום, כל שמועה על „המאה השחורה" המקבלת סעד וגבוי ממיניס־טריון־הפנים, כל שריפת עיר בתחום המושב על־ידי המציתים, שליחי ה„נשר דו־הראשים", השמיטו את הקרקע וזעזעו את הרקע האידיאולוגי של הדוגלים בדעת ובהשכלה הכללית. תגובת המשכילים אחרי הזעזוע התבטאה, כידוע, בתנועת „ביל"ו" מחד ובמפנה חד של חזרה לעם, לקדשי האומה, לערכיה וקניניה מאידך[376]. בעוד שלפני כמה שנים זלזלו המשכילים בערכי האומה, בנושאי תרבותה ומורשתה, — הרי כעת כאילו נתפכחו בן־לילה והפכו בנים נאמנים לאומה ולתחיתה, שמשמעותה: החיאתה מבפנים, אך לא קונפורמיזם והתבוללות כלפי־חוץ. מרד המשכילים הפך להיות: חידוש

החיים הפנימיים על־ידי סיפוח הכוחות הצעירים, ודאגה יתירה לערכי העם, תולדותיו וכו׳.

וכך הפך השלב השני של השכלה — לשלב הראשון של תנועת התחיה. הסימנים המובהקים של שלב זה בשטח החברתי היו: כיבוש המוסדות הציבוריים על־ידי הזרמת כוחות צעירים להנהלתם בכדי שירעננום וינערום משגרת המינהל המיושן של ה„צוועלפטלאַך״, וכן פיתוח מוסדות חדשים לפי צרכי הזמן. ובשטח החינוך: שוב לא שימת־דגש יותר מדי על הרוסית, כעין מס־חנופה „לגוי״, אלא האדרת התנ״ך, תולדות האומה, קדמוניותיה וגבוריה. צא וראה: אפילו בלימוד התלמוד שוב לא פסלו המשכילים בשלב זה, אלא שאפו לשמור על מדותיו, לשבץ אותו במערכת תכנית לימודית מועילה ולאומית כאחד. בקיצור, היו אלה פעמי תנועת התחיה, שהתקרבה מאד והתבטאה כעבור שנים ספורות, רובה באפיק הציונות, ומיעוטה בכמה זרמים צדדיים של המחשבה הלאומית.

הבה נראה, איך התבטא השלב הנוכחי של ההשכלה בסלונים. אחרי השריפה, — שהיתה ידועה היטב בעיר כמעשה־הצתה של כנופיה אשר קבלה הדרכה מ„המאה השחורה״, — היטו המשכילים שכם לשיקום העיר. חבורת בחורים ואברכים משכבת בעה״ב, וכן המורים לעברית, נצטרפה למשקמים ולדואגים לבנין המוסדות מחדש. גם כינוי כללי חדש קנו להם: „הצעירים״, כאילו מתוך כוונה להדגיש, שלא להשכלה סתם פניהם מועדות, אלא לשיקום החיים הפנימיים על־ידי תוספת כוחות צעירים לפעילות הציבורית. וכן אנו מוצאים בשנות השמונים את „הצעירים״ שותפים לחידוש פני העדה, להקמת מוסדותיה החדשים בית־החולים ו„מושב־הזקנים״ ולהנהגת משטר וסדר בהם וביתר המוסדות. בין גבאי־החודש של המוסדות אנו מוצאים גם באי־כוח חבורת „צעירים״ אלה. על השתתפותם בניהול המוסדות היתה גאוותם של המשכילים הללו. בעיקר הם התגאו בבית החולים וראו במוסד המשוכלל את פרי פעלם והשפעתם הם, ואף התפארו על־כך בעתונות, בהדגישם שרק הודות להם מתנהל הבית בסדר ובמשטר.

אמנם, שיתופם בהנהגת העדה לא היה כל־כך פשוט. דור הגבאים המכובדים, שעוד שימשו במחיצתו של ר׳ אייזילי, שמרו בקנאות על מעמדם הציבורי ועל השפעתם במוסדות. מתוך השורות במכתבי הסופרים אפשר להבין, שמסביב לבית־החולים התנהל מאבק מסוים והיו גם מתנגדים לשיתוף הצעירים בהנהלה. אחד מצעירי המשכילים, כוכב חדש שדרך בשמי סלונים בהתחלת השמונים, ושמו משה לווין, מספר על־כך בהדגישו את זכויות הדור החדש העולה: „רוח צדקה וחסד החל לפעם בין בני הדור החדש האוהבים כל דבר טוב ומועיל. מיום שנעתק מקום משכן בית החולים לבנינו החדש, אשר לו ראוי שם זה, בהיותו רחב־ידים ובכל פנותיו ישררו נקיון וטהרה, התאספו הצעירים הנכבדים ויגמרו אומר להביא סדר ומשטר בהנהגת הצדקה להגדיל ולהאדיר תועלת בית החולים, להסיר כל ישן ממנו.. להרבות הכנסותיו ולהמציא לחולה מקום רחב־ידים, מטה נקיה, מזון מבריא ורפאות תעלה. וחפצם בידם הצליח, אף כי מורדי־אור אמרו לסכל את מחשבתם הטובה, למען יוסיפו לעשות מעשיהם זר מעשיהם... כל התחלות קשות. אבל לא יארכו הימים וינוסו יתר צללי־חושך מפני אור... צעירים נכבדים אחדים משגיחים ומפקחים יום־יום על הליכות הבית״. —

והכותב מסיים בקריאה פתיטית לקהל סלונים רבתי: „ואתם נכבדי עירי! עיניכם הרואות את ההבדל בין ההקדש הישן ובין בית החולים החדש. צאו־נא לעזור הצעירים בעצה טובה, עמדו־נא לימינם, חזקום ואמצום למען הגדל הצדקה ותעלה כפורחת. ואתם, הצעירים, דעו כי יש עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיכם הטובים בספר נכתבים ולזכרון דור אחרון״ (המליץ, 1883, גל. 92).

על המאבק מסביב לבית־החולים מגלה טפח גם סופר אחר: „מנהלי הבית הזה, אשר הושם המשרה על שכמם עפ״י החלטת העדה, לא יחוסו על עמלם הרב... ויעשו את מלאכתם, מלאכת הקודש, באמונה. אמנם כן, בקרבנו אל המלאכה, רבים מכשולים היו על דרכינו, סילונים ועקרבים סגרו עלינו את הדרך. — כי הלא חוק הוא לישראל מימים ימימה: על כל דבר חדש שנפל בקרבו — לפגוש על דרכו דורי־מכשול ואבני־נגף, — אבל מי זה יעמוד בפני החפץ? מה עז מרצון אמתי לעזור לנשברי רוח השוכבים למעצבה באפס משען ומשענה?״ — (היום, 1886, גל. 110)..

לפי עדות אחרת, היתה ההתנגדות מצד גבאי־החודש הקודמים חריפה מאד, והדברים הגיעו לידי התנגשות גלויה בין ה„צוועלפטלאַך״ והמשכילים. כדברי הסופר האחר: „נכבדי עירנו המשכילים החליטו לשית לבם לבית־החולים (שמו לפנים „הקדש״) הישן־נושן אשר היה בעירנו ואשר התנהג ככל בתי־ההקדש אשר בערים הקטנות. ויוציאוהו בחזקת־היד מרשות אדוניו, אשר רק לנחול כבוד מדומה כל ישעם וחפצם״... (המליץ, 1890, גל. 95).

משלשת המכתבים האלה אנו רואים בעליל, שהיתה נטושה מערכה ציבורית וחמורה בין השמרנים ובין המשכילים, שגמרו אומר לרדת ממרומי־ה„השכלה בת־השמים״ ולפעול פעולה מעשית וממשית למען המוני־העם. בסופו של דבר, התפשרו הצדדים, כפי הנראה, שכן אנו מוצאים בין הנבחרים לגבאי־חודש, בצדם של העסקנים הצעירים, גם את שרידי הגבאים מלפני 10—20 שנה.

מודרכים על־ידי רוח ההתנדבות ושאיפה לפעולה ציבורית ענפה, בלשו המשכילים לכל עבר ולכל תחום. הנה הבחינו בנוער עזוב המשוטט ברחובות ואין דואג לו: „משכילי עירנו בעד נשמתם לא ידאגו, לא יקחו חבל בנעימים (בעריכת הסעודות של החברות). מה משכילינו עושים? יש בני ישראל בעירנו העזובים על נפשם, — ומי ילמד אותם מלאכה נקייה המחייה את בעליה?... הכוח אך בידי המשכילים לעשות, כי אם לא הם לנו, מי לנו?״ — („היום״ 1886, גליון 133).

אכן, בכל אשר פנו ויזמו תקונים וחידושים, — הם נתקלו שוב באבני־נגף שהשמרנים הערימו על דרכם, והמאבק עבר לחזית החדשה. ההתנגשות בין שני הדורות שוב לא היתה אַבסטרקטית, לשמה, מעין מאבק רוחני על הנפש היהודית, כגון זה שנערך בחירוף נפש בין המגיד מקלם ובין „משה טארבע״; הפעם היה זה מאבק ריאלי על שליטה במוסד, הכוונתו והנהגתו, וכן על הקמת מוסדות חדשים. התנגשות כזאת אירעה בשנת 1891, בקשר עם התכנית ליסוד „בית־חינוך למלאכה״. המשכילים קבעו ומצאו שיש הכרח להקים

מוסד כזה, שכן בעיית היתומים הגדלים ללא השגחה וללא לימוד מלאכה, — באין מוסד ליתומים בעיר, — הפכה לבעייה סוציאלית קשה, שאף השלטון העירוני, שהיה בדרך־כלל נוקט כלפי ענינים יהודיים־פנימיים במדיניות של „לא־איכפת", — התענין בה; נוער עזוב היה, כמובן, פתח לחטאים ופשעים. לשבחם של „הצעירים" יש להדגיש, שהם לא נרתעו מפני בעייה סוציאלית מובהקת זאת, והיו נכונים לאחוז בקרניה ולפתרה ע"י הקמת מוסד־חנוך למלאכה. אך האדוקים הקימו רעש גדול, כי מוסד כזה עלול להזיק לישיבה!... טעמם ונימוקם היה, שבית־חינוך למלאכה „יצר את צעדי בני הישיבה, כי בראותם את הבית והנהו מתנהל בסדרים חדשים וטובים ותלמידי ביה"ס עושים חיל במלאכתם, — יעזבו את הישיבה ללכת גם הם אחרי ההבל(!) וישלחו במלאכה את ידם"... המשכילים לא טמנו את ידם בצלחת ופתחו במבצע־שכנוע והסברה, כי אין נימוקי האדוקים עומדים בפני ההגיון: „המשכילים התאמצו בכל עוז להוכיח, כי אין כוח בידי הבית הזה להסב את בני הנעורים החפצים באמת בתורה מאחרי הישיבה, ואם גם יהיו אחדים אשר עינים להם לראות, כי אין חילם לאורייתא ויכנסו לביה"ס ללמודי־מלאכה, אין כל רע, ונהפוך הוא, כי לנערים אשר כאלה טוב לשלח במלאכה ידם מהתגורר בבתי־הישיבה ואח"כ להשאר קרח מכאן וקרח מכאן"... — (המליץ, 1894, גל. 286).

לשוא טרחו ועמלו הצעירים. התנגדות בעה"ב מקירות „המזרח" שבבתי־המדרשות, שכללו גם את גבאי־הישיבה והבוחנים, גברה על ההתלהבות והיזמה של העסקנים הצעירים. (מוסד כזה נפתח רק אחרי שלש שנים. — ר' להלן).

בתחום החינוך סיסמת המשכילים בשלב זה היתה: חינוך ברוח האידיאלים הלאומיים מבוסס על התנ"ך וההיסטוריה. חזון המשכילים היה: הנביאים! — ובעוד שבפעולתם במוסדות נתקלו בגבאי־החודש מהשגרה הישנה, — הרי בהתקפתם בשדה־החינוך התמודדו עם המלמד מהחדר הישן, שעוד הרביץ את תורתו ורצועתו בעשרות החדרים שבעיר. כל חמתם שפכו הצעירים על „המלמדים הנבערים העושים מלאכת ה' רמיה ולא ישאו התנ"ך על שפתם שבו כל תולדות לאומנו והגיונות נביאינו... המלמדים העוו דרכם, שכחו תורת נביאינו"... („היום, 1886, גל. 29).

המשכילים התקיפו, — והמלמדים המשיכו. לשוא כל הבליסטראות שהוטחו ע"י הצעירים הששים אלי קרב. אך משכילי העיר החליטו, ויהי מה, לנתץ ולקעקע את המוסד הקופא על שמריו ולהקים במקומו חדרים מתוקנים, או אפילו בית־ספר מודרני: „לב כל עברי בעירנו הדואג לשלום אחיו יהמה כחלילים בראותו את העזובה הרבה בשדה־החינוך, ודמע תדמע עינו לראות בנים צעירים לימים מתגלגלים תחת שואה, בנים אשר תקוה טובה נשקפה לנו מהם, לולא התעום רועיהם המאבדים ומשחיתים צאן־מרעיתם, הם המלמדים האוילים המשמרים הבלי־שוא; המלמדים האלה עוד ישמרו ארחות עולם ומעשי אבותיהם בידיהם. תלמידיהם כלואים בחדריהם חדרי אופל וצלמות מבוקר ועד ערב (ועד בכלל), ותנ"ך לא יזכר ולא יפקד למרות ההורים החפצים גם בלמוד התנ"ך. — („היום", 1886, גל. 183).

אכן, לא היתה כל הגזמה בכך. תזוזה ניכרת הורגשה בין הרבה הורים, שלא מצאו את דרכם בין החדר מחד וביה"ס הממשלתי מאידך, ובעקבות המשכילים שאפו גם הם לתיקונים יסודיים בחדר. מאלף מאד בנידון זה פולמוס בין אב ובין מלמד. לפי דברי אותו סופר: „שאל אחד האבות את פי מלמדו: רבי, מדוע לא תעשה מטעמים לבני מתולדות עמנו למען ידע גם הוא את עמו וצור מחצבתו? — ע"ז השיב לו המלמד: הן לא מורה בבית הספר הרוסי לעברים אנכי... בים־התלמוד ימצאו הבנים את כל הנחוץ להם לדעת, הכל על מקומו, כשיבואו בשנים ובאנשים, ולמה לי לדחוק את השעה ולבלות את היום בהבלים ורעות־רוח? הלא טוב לי ולהם לעסוק בפלפול וסברא ולחדד את מוחם... ממילא ידעו את טעמי החגים והצומות, ואם שפת־ציון זרה להם כעת, הלא עוד חזון למועד, והלואי שלא ידעו אותה ולא יתפקרו חלילה"... — (שם, שם).

אופיינית למשכילים בשלב זה היא עמדתם לתלמוד. הם החשיבו במלואם את הערכים, מבחינת קניני האומה, המוקנים ע"י התורה שבעל־פה, אלא שמיאנו להכיר בחשיבותו היחסית ובמקומו המרכזי בתכנית החינוכית. וכה דברי אחד ממשכילי סלונים, בבואו להגדיר ולהצדיק ברבים את עמדת משכילי־העיר למלמדים המקומיים: „בריבי עם המלמדים אל תחשדוני, כי מתקומם אני לתלמוד, וכי חפץ אני להסירו מלב צעירינו, בחינת „הס מלהזכיר". אדרבא, יודע ומכיר אני, כי רוב טוב צפון לבנינו בתלמוד ובנושאי כליו. אך לא על התלמוד לבדו יחיה האדם. וטוב היה, לו אחזו בו המלמדים, וגם מכתבי הקודש לא הניחה ידם, כי אז ידע הנער את עמו וצור מחצבתו... לא כן, היה הדבר. אם נלעיטהו רק בתלמוד, ומאורות כתבי הקודש לא יראה מימיו, והיה אם אחת הסיבות תאלצהו להפרד מעל למודיו בטרם מלא כרסו מעדניהם, אזי ישאר קרח מכאן וקרח מכאן, כאשר הורה לנו הנסיון זה אלפי פעמים... יש לתקן את המעוות בעשיית אחב"י תיקונים בחנוך בניהם, כי עתה לא נבוש ולא נכלם"... — (שם, שם).

ברם, ההתקפה רבתי של המשכילים לא הועילה, כי בתנאים המקומיים עוד לא אכשרא דרא. המלמדים, ולו רק אחדים מהם, בוודאי שלא היו מסוגלים לבצע את הריפורמה הדרושה, מחוסר־אונים נפשי ופדגוגי כאחד. התיקונים מן־הדין, שייעשו ע"י בעלי־יזמה או מורים מהחוץ, שלו היו מקימים אז בעיר חדר מתוקן בנוסח מאניקוב, אך מותאם לרוח המשכילים של שנות התשעים, כי אז היו, בלי־ספק, רואים ברכה בעמלם. אך אנשים כאלה לא נזדמנו לסלונים אלא בסוף המאה.

בינתים, בהשפעת תעמולת המשכילים גברה האופנה ללמוד התנ"ך, עברית וקדמוניות האומה, ואת קלקלת החדר תיקן המורה העברי בשיעוריו הפרטיים. מספר המורים לעברית מכל המינים, אוטודידקטים וגם חניכי הסמינריון בווילנא, גדל כל־כך בעיר, שאף קם הצורך בהתארגנותם באגודה. כמובן, שבראש ובראשונה היו אלה „גבירי־העיר", משכילים בעצמם, שהקציבו שעות לבניהם ללמוד שפת־עבר: „גבירי־עירנו, אשר עיניהם לא טחו מראות ביפעת שמש ההשכלה, — ידעו ויבינו מה הזמן דורש מהם לטובת בניהם, ובחפצם לעשותם לבנים נאמנים לה' ולעת החדשה, ישכרו להם מורים אשר יאצילו מרוחם עליהם ויורום את הלימודים

אשר אין בידי המלמדים להורותם" — (היום 1886, גל. 219).

הפצת השפה העמיקה את ידיעת הספרות העברית. מאפו, סמולנסקין, מ"א גינצבורג, קלמן שולמן וכל יתר נושאי כלי־ההשכלה נקראו ע"י רבים. גדל מספר הדורשים לספר העברי. וכאשר מ. מילאקובסקי, מייסד הספריה, הזניח אותה בשנת 1886, מתוך טרדתו בעסקים אחרים, — התריעו ברבים על חסרון בספרים העברים החדשים: „אלה אשר אהבתם לשפת־עבר גדולה מאד לא ימצאו מקור נאמן לשבור צמאונם... רבים בינינו בני הנעורים המשתוקקים לשים עינם בספרי הספרות העברית הישנה והחדשה". (היום, 1887, גל. 170).

הספר העברי הפך לסחורה העוברת לסוחר, למצרך נדרש. כמה אנשים עמדו על־כך, שבית מסחר לספרים עברים עשוי להיות עסק טוב. ואכן, בשנות התשעים נפתח בית־מסחר מודרני ראשון למכירת ספרים, על־ידי צעיר משכיל בעל־יזמה, „מבין" בספרים, יוסף רזניקובסקי. אמנם, גם לפניו היו דוכנים לממכר ספרי־קודש, פרשנות וספרי־רומל שונים, אך בהם נעדרו ספרי־הלימוד וספרות יפה של הזמן ההוא. בית־המסחר החדש פרח; בעליו הזמין מורשה ומווילנה כל ספר חדש שהופיע בשוק. לאחר־זמן הוא גם גילה יזמה כמו"ל: הוא התקשר עם בן־יהודה שישב כבר בירושלים, והלה חיבר לפי הזמנתו מלון־כיס עברי־רוסי, הראשון במינו שהופיע אי־פעם ושיצא בהוצאת־ספרים סלונימאית זו. (וכך קשורה סלונים בעקיפין לפרסום ביכורי עבודותיו הבלשניות של בן־יהודה). שיתוף־הפעולה בין הבלשן והמו"ל הסלוני־מאי כל־כך הצליח, שהוא התרחב אח"כ גם לספר־לימוד בהיסטוריה.

הנוער המשכילי עקב בערנות אחרי כל מאורע בחיים התרבותיים של הציבור הכלל־יהודי. כך, למשל, במות אחד מאבות־ההשכלה ר' ש"י פין בווילנה בשנת 1891, תיכננו הצעירים להקים בעיר „חברת ש"י" על־שם המנוח, שמטרתה לתמוך במיעוטי־יכולת להשתלם בלמודים.

פרק לג

מי הם המשכילים החדשים? — ראש המשכילים משה לווין כעסקן וכפובליציסטן. — מאמריו ב„המליץ". — יואל זקהיים ומנחם־מנדיל מילר. — משה זבלוצקי וסיפוריו מחיי העיר. — סלונים בכינויה המקראי. — „עזקה" בסיפורי משה זבלוצקי ואליעזר בקנשטיין. —„עדר־צאן" (דרצ'ין), „נקי־אלה" (האלינקי), „אזרע־נץ" (אוזרניצה) מייצ'ט (צמיד). — הרמה המשכילית־ספרותית „אור־חדש". — המשורר מרדכי גבורין. — הפדגוג יחיאל יחיאלטשיק. — משה וולך ופרי־עטו. — הסופר היהודי־רוסי ח. י. קצנלסון ופעולתו בעיר. — המדקדקים ר' רזיאל פרוצובסקי ור' צבי דייכס. — „אקסטרנים" ראשונים בעיר. — אברהם־שלום קמנצקי ויצחק וורניקובסקי. — מסלונים להיילדברג. — יעקב לידסקי חלוץ המו"לות של ספרים ביידיש. — גדליהו הלפרין „בעל בית המקדש" וספריו. — הקורספונדנטים בעתונות העברית והרוסית־יהודית. — התענינות המשכילים בעתיקות היישוב הסלונימאי. — ר' הירש קרוננברג, אלכסנדר קוברסקי, ר' זאב־וולף פרליס. — המורים לעברית. — המצב בביה"ס הממשלתי. — כומר פרבוסלבי מרביץ תורת משה לבנות ישראל. — ביה"ס לבנות של העלמה יודקובסקי.

מי הם היו בני־נעורים אלה, שצצו וצמחו בשנות השמונים והתחלת התשעים, והקימו דור של „פרחי התחיה" בעיר? —

חבר צעירים נועזים אלה כלל עכשיו שמות חדשים שנעורו לפעולה בתוך העם, ונצטרפו למשכילים הוותיקים, שקדמום בעשר שנים. בראש הצעירים עמד אברך רב־פעלים, רב־מרץ, משכיל עברי וכללי, משה בר' דובער לווין, הנזכר לעיל. אביו היה אחד מחלוצי־התעשיה שעבר מביטן לסלונים והקים שורת־מפעלים (טחנת־קמח, מנסרת־עצים, ביח"ר לשמורים) במגרש הרחב שבקצה רחוב סקרובובה. בנו משה התחנך על ברכי המסורה וקבל בנעוריו גם חינוך יסודי כללי. הוא קרא ושנה, ושלט בשלמות בשפות הרוסית והגרמנית. בגיל צעיר התחיל משגר מכתבים לעתונות העברית והרוסית־יהודית, ומכתביו על עניני העיר, מוסדותיה, אנשיה, מצטיינים בתיאורים מדוייקים ללא־מליצות ובהצעות מעשיות. הוא הוא שאזר עוז נגד חבורת האנטישמים בעיר וכשהשתולל המשפט הידוע (ר' פרק כ"ט לעיל), כשהעתון „נאוואיע וורעמיא" השמיץ ב־1884 את כל יהודי סלונים, הוא יצא במאמר־הגנה חריף ב„המליץ". כפובליציסטן בעל־ביטוי, הוא גם נגע במאמריו בעתונות העברית בענינים כלליים שעמדו על הפרק, כגון: תנועת „אנשי־המוסר" וכדומה. כשרונו בכתיבה השלים את כושר־מעשיותו ופעליו הציבוריים (באחרית־ימיו הוא עמד בראש ה„חברה לאשראי ההדדי", שהקים הציבור היהודי בעיר, כפי שנראה להלן).

חבריו של משה לווין לפעולה בתוך המוסדות, ובעיקר בבית־החולים החדש, מטעם חבורת המשכילים, היו האברכים יואל זקהיים, מנחם־מנדל מילר ועוד כמה. שנים אלה, ילידי העיר ומושרשים בחייה, גם נבחרו ב־1883 להנהלת ביה"ח בתור גבאי־חודש, והם נגשו בהכרת־אחריות למלוי תפקידם הצבורי.

בסוף שנות השמונים נצטרפו להם בני־תשחורת בגיל 18—20, שהבטיחו רבות בפעולה תרבותית־חינוכית בעיר. כולם היו מעורים בתרבות העברית לדורותיה וחדורי רוח התחיה והתעוררות לאומית. ביניהם יש למנות את משה זבלוצקי (נולד ב־1871). מושלם בתורה ובש"ע, „שהתמשכל" על ברכי מוריו ר' אברהם־יוסף כהנא ור' אברהם שרייבר הנ"ל, שניהם מהמשכילים הראשונים בעיר. בנעוריו נתגלה בו כשרון סופר מהיר. הוא היה בקי בספרות העברית של זמנו, ואם כי עטו

עוד לא היה נקי מעומס מליצי מסוים, הרי שפע תיאורים ריאליסטיים מהרחוב היהודי, שהתחיל משגר לבמות ספרותיות שונות („השרון", „תלפיות", „כנסת הגדולה", „הצפירה", „המליץ"). השראתו הוא קיבל מהרחוב הסלונימאי, וכדרך סופרי הזמן ההוא, הלביש את העיר בשם תנ"כי, „עזקה".

באותו השם הסמוי המשיך גם אליעזר בקנשטיין לספר על העיר ברשימות וציורים מחיי „עזקה" ופרברה „אֶבל־עני" (שהוא לבוש עברי פוניטי וגם סמלי של הפרבר הסלונימאי „באַליאַנע") ולתאר שורת טיפוסים מהעיר והסביבה. אותו סופר־עתונאי הקדיש מעטו וכשרונו לכל מחוז סלונים; כל עיירה יהודית שבסביבה מצאה אצלו את השם העברי ואת התאור המליצי־תמימי, אך עם זה ציורי־ריאליסטי של ההווי העיירתי (כן הפכה אצלו דרצ'ין — ל„עדר־צאן", האַלינקי — ל„נקי־אלה", אוזרניצה — ל„אָזרע־נץ", מייצ'ט — ל„צמיד").

הגדילו לעשות חבורת צעירים, רובם ככולם ממי שהיו חובשי בית־המדרש וחניכי הישיבה, — ש„בהתמשכלותם" בצוותא נמלכו ו...יסדו במה ספרותית משלהם בשם „אור חדש". בספרות העברית הופיעו אז נצנים ראשונים של שירת התחיה, שגירו את יצר־הכתיבה של הצעירים המקומיים. וכך נתמלאו החוברות ההקטוגרפיות של „אור חדש", שיצאו בשנת 1890, שירים וספורים על טהרת המליצה וכמובן, מאמרים בשבח ההשכלה. צעירי החוג הזה היו: ש. ת. גורלסקי (עורך החוברות), יחיאל יחיאלטשיק, מ. י. שוכטו־ביץ, מרדכי גבורין, משה וולך, המורים לעברית יעקב־מרדכי קפלן, גורדון ועוד[377]).

אגב, אחדים מחבורה זו נתפרסמו ברבות השנים, כסופרים, משוררים, מורים ורבנים: מרדכי גבורין, שחונך ברוח שירי אדם הכהן, מיכל ויל"ג, הוציא אח"כ את שיריו חדורי ליריות צרופה בקובץ בשם: „איילת השחר" (וורשה, תרנ"ה). משורר זה אפשר לייחס לראשוני משוררי־התחיה מהתקופה הטרום־ביאליקאית (שירים משלו נכנסו לכמה אנתולוגיה של השירה העברית). יחיאלטשיק השתלם אח"כ כפדגוג מנוסה, והיה ידוע כעבור שנים כמנהל ביה"ס לבנות בנוה־צדק בשמו העברי יחיאלי. ה' שוכוטוביץ פשט במרוצת השנים את עורו „המשכילי" ולבש אצטלא של רבנן בארה"ב. ואילו משה וולך עבר כמה גלגולים: אחרי שנדד על אכסניות של תורה נקלע ללונדון, ולבסוף נשתקע בסלונים, וכאחד מבחירי האברכים המשכילים היה אח"כ מטובי העסקנים הציוניים. הוא המשיך להשתעשע בספרות ופרסם את פרי־עטו הראשון: ספור היסטורי מעודד „אחרית רשע" (אודיסה תר"ס). באחרית ימיו חיבר „משלים בחרוזים" בחמשה חלקים.

בשנים 1893—1895 פעל בעיר כסופר ואיש־תרבות אחד המורים החדשים של ביה"ס הממשלתי שבאו לסלונים מהחוץ, והוא ת. י. קצנלסון, חניך ביה"ס למורים בווילנה, מושלם ובעל־אֶרודיציה, פדגוג מנוסה, שהתפרסם עוד בשבתו בסלונים כאחד המבקרים הספרותיים המעולים בעתונות העברית והרוסית־יהודית. (הוא היה הראשון שהפנה ב„ווסכוד" את תשומת־לב הקוראים לכוכבו של ביאליק שדרך אז).

גם מדקדקים לא חסרו בין משכילי־סלונים. כמו בזמנו של „אפיקי־יהודה" לפני 60—70 שנה, כן הרימה סלונים שוב את תרומתה למדע הדקדוק העברי: ר' רזיאל פרודובסקי ור' צבי דייכס, שניהם מתושבי העיר, הוציאו מהדורה מתוקנת ומוגהה של „אוהל מועד", ספר שרשי השפה ושמות נרדפים מאת הרשב"א מנרבונא, בשם „אוצר השרשים" (וורשא, תר"ם). ובהקדמתם הם מדגישים במפורש, שמתכוונים לכל שוחרי לה"ק, שכן „אף המשכילים בעם לעתים נשכח מזכרונם איזה תיבה מלה"ק." —

והיו בשנים האלה גם „אקסטרנים" ראשונים בסלונים, בחורים שהתימרו להגיע, תוך התמדה עקשנית והשתלמות בבית, לתעודת־בגרות רוסית. ולא עוד, אלא שאחדים מהם, משנעשו „בוגרים" לא שאפו לקריירה ברפואה או בפרקלי־טות, אלא מתוך השתרשותם בערכי האומה ובדברי ימיה נשאו לבם למחקר מדעי־עברי, בתחום המקרא ופילוסופיה דתית. לשנים מהם: אברהם־שלום קמנצקי ויצחק וורניקוב־סקי (בן ר' אברהם־מרדכי בעהמח"ב הנ"ל) קסמה תהלת אוניברסיטת היידלברג, שם השתלמו כבר משכילים צעירים, נושאי דגל התחיה, ביניהם הסופר והחוקר הצעיר יוסף קלוזנר, — ושניהם תקעו יתד באכסניא של תורה זו. עם מלוא חוק־למודיהם הניבו השנים פרי־הלולים: הראשון נתפרסם כחוקר־מקרא מובהק, בעל מחקרים מקוריים ביותר, והשני, — כמטיף לאומי. סופר, עורך ירחון עברי בארה"ב, שגם היה בין ראשוני הוגי הרעיון של אוניברסיטה עברית בירושלים[378]). הצד השווה שבהם: שניהם טופחו והתבשמו באוירה המשכילית המעודדת בעיר־מולדתם, שהשרתה עליהם מרוחה.

היה גם צעיר ממשכילי־העיר, שכרת ברית עם הספר כמצרך ו„כסחורה" לכל ימי־חייו: זה היה יעקב לידסקי (בן הסופר סת"ם והסוחר בס"ת קלמן לידסקי הנ"ל). מנעוריו התגלה כמו"ל מוכשר, עבר לארה"ב, היה שם מהמו"לים הראשונים של ספרי יידיש, חזר לוורשה בהתחלת המאה וייסד את הוצאת־הספרים הידועה „צענטראל" (שהוציאה את רוב הקלאסיקונים בספרות יידיש).

לחוגי המשכילים בעיר השתייכו גם: אהרן בן ירוחם לבנשטיין, „עברי" מושלם (הגר אח"כ לארה"ב); אריה בן דוב ברמן, ש„שקד על דלתי התורה והמדע" (נפטר בגיל צעיר בתרנ"ד); חיים־חייקל קופלמן, שהתמסר ללמוד שפות (גם הוא נפטר בנעוריו בתרס"ב).

לא חסרו בין המשכילים גם „יוצאי־דופן" אוריגינליים, שתכונת־אופי יחידה הבדילתם בציוריות הראויה לציון. אוריגינל כזה היה צעיר מינסקאי, שבנה ביתו בסלונים והתפרנס על הוראה עברית, ושמו גדליה הלפרין. האידיאה „המניעה" שלו היתה ראויה לתקופת חיבת־ציון: „הדיבוק" שהדביקהו היה בנין תבנית של בית־המקדש, לפי התכנית המסורה במקרא. הוא בנה, איפוא, תבנית שלמה של בית־המקדש על כל אגפיו, מבואיו, שעריו, כפותיו וחצרותיו, — מעשה־מחשבת שכל רואיו התפעלו הימנו. ה„אדריכל" הציג לראוה את מעשה־ידיו ופרי־רוחו בערי ליטא ופולין. בכל־אופן, מאז שוב לא נקרא ר' גדליה הלפרין אלא על כינויו: „בעל בית־המקדש". הוא היה מליץ נפלא בשפת־עבר ובעל נטייה נוספת למכתמים, פתגמים ואמרי־שפר, שפרסם בשני קונטרסים: „קהלת בן שלמה", מכתמים ומאמרים (ווילנה,

תרל״ט), ו„בן־שלמה״, ספורים, שירים ומכתמים (ווילנה, תרנ״ו).

סלונים המשכילית שפעה עשרות עשרות צעירים ואברכים מבעה״ב, שהיוו את מחנה הלאומיים, הערים לכל מה שעמד ברומו של העולם היהודי במובן תחיית העם. ברור, שרובם היו חובבי־ציון מובהקים: התנ״ך, הערכים הלאומיים, ההתענינות בהיסטוריה הישראלית קבעו מראש את דרכם בעם. למרות זה שבתולדות „הוועד האודיסאי לתמיכה במתישבים בא״י״ מופיעה סלונים רק החל מ־1895 ואילך ואגודות ציוניות קמו בעיר יותר מאוחר, — הרי תנועת ההשכלה בסלונים בשנים 1881—1894 היתה, למעשה תנועת „חובבי־ציון״ לפי מהותם והרכבם.

במקביל, תפסה סלונים בשנים האלה, כקהילה מגובשת, ממוצעת בגדלה וטיפוסית כעיר ואם בישראל — מקום נרחב מאד בעתונות העברית. הקומפלקטים של „המליץ״, „הצפירה״, „היום״, „המגיד״ ועוד מהשנים ההן מלאים מכתבים למאות מסופרים בעלי שמות חדשים, לקיים: „קנאת סופרים תרבה... קורספונדנציות״. ואלה שמות הסופרים, כולם ממשכילי העיר, ששגרו מפרי־עטם לעתונות בשנים הללו: אליעזר בקנשטיין (הצועד תמיד בראש ושלח בעשרים וחמש שנה מאות מכתבים, אשר בהם משתקפים החיים בעיר על כל צדדיהם, ובעיקר הודות להם ולמכתבי חבריו יש לנו דוקומנטציה רחבה על התקופה הנידונה); בנימין וואלפין, שמואל־צבי לימאן, צבי־הירש פעשקין, משה לוויו, אליהו עלקינד, זלמן־יצחק דומברובסקי, נח שפירא, אליהו פנחס הכהן, משה זבלוצקי, משה־חיים גרייבר, מאיר אנקשטיין, גדליה הלפרין, יצחק וורניקובסקי, לאזינסקי, אליעזר חן־טוב, שמחה קוסובסקי, וויגדרוביץ, לייב אלפרט, — ואפילו שתי סופרות: שפרה זבלוצקי וזלטה שאכנרס.

אך גם במכתבי־העת בשפה הרוסית מצאו הד כל בעיות העיר, ונמצאו סופרים, שבסגנון רוסי־פובליציסטי נאה ומסודר הודיעו לעתונים באופן קבוע על כל הנעשה בסלונים. רובם היו ממורי ביה״ס הממשלתי. כקורספונדנטים ב„ווסכוד״, „רוסקי יעווריי״, „רזסווייט״ מהשנים ההן אנו מוצאים את השמות הללו: ר. דרוזניס, מ. לווין, ש. גורוויטש, י. כהן, מ. מילאקובסקי, מ. פרלשטיין, ג. שקורוב, ש. גורפינקל, ג׳סקי, מ. ב־ן ועוד.

לא הייתי מונה כאן את שמות כל סופרי העתונות, אלמלא הקוריוזיות שברבוי צעירים בעיר, ששלטו כבר בעט וכתבו רובם צחות בסגנון מקראי־מליצי, הופעה חדשה שבאה בזכות ההשכלה.

בתחום נוסף התבטאה הסקרנות המשכילית: בחקר תולדות הישוב היהודי המקומי. מאז שחזרו המשכילים למקור־מחצבתם וחדלו לעגוב על התרבות הרוסית, התחילו מגלים פנים לא רק בתרבות הלאומית ובדברי ימי ישראל, אלא גם בענינים יותר קרובים, כגון: תולדות ההתישבות היהודית בעיר. המשכילים מלפני שנת תרמ״א לא שעו לדברים כאלה. בשנת תרל״ח פנו אנשי־שם בעתונות העברית בקול־קורא לעסקני ומשכילי הקהילות בכל אתר ואתר, שיתענינו בעתיקות ישוביהם, יצילו פנקסים וגנזים עתיקים, יעבירום למקומות־מבטחים במרכזי יהדות רוסיה, או לכל־הפחות יעתיקום וימציאו את ההעתקות. אך משכילי סלונים לא נענו כלל וכלל לקריאה זו, — והרי היו אז בעיר פנקסים עתיקים ביותר מהמאה ה־17 ואילך. כעבור שלוש שנים, אבדו רוב הגנזים היקרים האלה בשריפת תרמ״א.

אך שונים היו הדברים כעת. הראשון ששם לבו לעתיקות העיר ועדת־ישראל בתוכה, היה משה מילקובסקי. הוא אסף חומר מתעודות ומפי זקני־דורו וערך אותו בספר כתוב רוסית, המתאר אמנם את קורות העיר בכללותה, אך יש בו גם קצת עובדות הנוגעות לתולדות הקהילה („תיאור העיר סלונים״, גרודנה, 1891). אחריו החרו החזיקו משה זבלוצקי ואברהם־שלום קמנצקי. הראשון התחיל מחטט ב„פנקס ביקור־חולים וגמ״ח״, שנשאר לפליטה. הוא נתקל בפרשת הצום של ד׳ חוקת ובתיאור הקרב ע״י העיר, כפי שמסופר שם, והעתיק את הרשומה ב„המליץ״[379]). לקריאתו בדבר באור הסתומות שברשומה, נענה אז החוקר וההיסטוריון ש. ווינר, ששפך אור על גורמי הקרב. בפרשה זו המשיך לחקור גם ד״ר א. ש. קמנצקי, בהיותו כבר בפטרבורג (שם שימש בהתחלת־המאה כפרופיסור לתולדות המקרא וכעורך מדור המקרא באנציקלופדיה היהודית־רוסית), ובחשפו בארכיונים בעיר־הבירה מסמכים רוסיים משנת 1764 על הקרב והדיו בין יהודי סלונים. הוא פירסם אח״כ עבודה ממצה על הפרשה הזאת[380]).

מ. זבלוצקי גם חקר עקבות יישוב יהודי עתיק בכפר סינקוביץ׳ על־יד סלונים, ששם נתגלו כתבות עבריות בכנסיה, ופירסם מאמר מאלף על מחקרו[381]).

מעשה נוסף וחשוב יצוין לזכות משכילי־העיר, שנענו לקריאת יוסף חזנוביץ מביאליסטוק לשלוח לבית־עקד הספרים בירושלים („גנזי־יוסף״) פנקסים וספרים עתיקים. הם גילו בעיר העתקה פחות או יותר שלמה של פנקס ב״ח וגמ״ח (כפי־הנראה, נכתבו בעת ובעונה אחת שתי העתקות של הפנקס) והניעו את יואל זקהיים (שההעתקה עברה לידיו מאביו, אשר היה בזמנו גבאי־חודש ב„הקדש״) להעביר אותה לידי חזנוביץ. וכך נשתמרה בזכות זו ההעתקה הזאת באוצר כתבי־היד של הספריה הלאומית בירושלים, והיא מהווה אחד הפנקסים המעטים של חברות ממין זה, המצויים באוצר כתבי־היד הנ״ל.

נוסף למשכילים המקומיים, בני־הנוער, האברכים משכבת בעה״ב שנתפתו לתנועה וכו׳, — פעלו בעיר גם משכילים אחדים מהחוץ. בשנות השמונים—תשעים נשתקעו בעיר, כחתנים של בע״ב סלונימאיים, כמה ממשכילי ביאליסטוק, גרודנה וערים אחרות, שבהם באה לידי מזיגה חריפה לומדות והשכלה כאחד. ביניהם יש למנות את ר׳ יהושע־העשל קרוננברג, שינק מהשירה העברית של המאה ה־19, היה במחיצתו של אברהם־בר גוטלובר בביאליסטוק. משעבר לסלונים, הוא שיקע את מיטב־מליצותיו בכתובות מחורזות, רבות־שורות, חקוקות על־גבי מצבות. נתגלגלה זכות על־ידיו, שמאות מצבות בבית־הקברות דרחוב רוז׳נוי משנות השמונים ואילך (ועד תרס״ז, בה נפטר המשורר־„המחוקק״) נשאו על גביהן שירים נשגבים וארוכים, שהרבו לספר בשבחי הנפטרים.

משכיל במובן אירופי היה חתנו של קרוננברג, אלכסנדר קוברסקי, יליד־סוונציאַן, איש בעל מדות תרומיות, עסקן במובן נעלה. הוא התבלט בפעולתו המתונה (באחרית ימיו, בהתחלת התקופה הפולנית, שימש כסגן ראש־העיר היהודי).

ר׳ זאב־וולף פרליס, חתנו של התעשיין ר׳ יקותיאל קוניצה, בא מגרודנה. הוא היה תלמודי מושלם ומשכיל־אוטודידקט. הוא השפיע בעיר כגורם חיובי מעודד, הן על „המוסדות הצי־

בוריים בהם פעל כעסקן, והן במובן „ריכוך" האדוקים הקנאים, במאבקם עם המשכילים.

רב־גוונית היתה שורת המורים לעברית, ביניהם אנשי־מקצוע והכרה פרופסיונלית, שיצאו מביהמ״ד למורים בווילנה וכבר התמחו בעבודתם, וגם „חובבים" שעסקו בהוראה מתוך גישה אידיאלית ו„משכילית". הצד השווה שבהם, שלכולם היתה זו מעין „עבודת־קודש", ונלחמו לשפת־הנביאים, במלמ־דים ובחדר הישן הבזוי בעיניהם... בפרק־הזמן הנידון עסקו בעיר בהוראה עברית, בין היתר: ר' יעקב וולאנסקי (הידוע בכינויו „יעקב־מלאך"), ל. כהן (ממורי ביה״ס הממשלתי), ח. י. קצנלסון (כנ״ל), א. בקנשטיין, משה וולך, יעקב־מרדכי קפלן, גורדון, גדליה הלפרין הנ״ל.

המשכילים הצעירים קבלו השראה והדרכה גם מהמורים החדשים של ביה״ס הממשלתי, ה״ה בליקוב ושברצובסקי וכן ח״י קצנלסון הנ״ל, שנתקבלו בהתחלת שנות התשעים. שני הראשונים שימשו גם כמורים בביה״ס ללמודי־חול שעל־יד ה„תלמוד־תורה".

ביה״ס הממשלתי המשיך לקצור הצלחה רבה. מספר תלמידיו גדל למעלה ראש. חבורת המשכילים שבעה נחת, בראותם במחזה שהרנין את לבותיהם, ובהזכרם בימי־בראשית של בית־הספר. — „לבנו ישמח על הצעד הגדול לפנים שעשתה עירנו בנוגע לביה״ס הממשלתי, — מריע אחד הסופרים, — עוד זוכרים אנחנו את הימים מקדם, בראשית הווסד הבית, איך חרדו האבות חרדה גדולה, וכל מי אשר הביא את בנו אליו נחשב כמעביר את בניו למולך... לא כן עתה, בראות בני עירנו את הטובה הנשקפת לבניהם מביה״ס, רבו השולחים את בניהם אליו"... [382]). עד כדי־כך הזדהו „הצעירים" עם המוסד, שמשה לווין קיבל עליו בהתנדבות את ההשגחה על הבית ותרם להלבשת התלמידים העניים, לקניית ספרי־לימוד וכדומה. הוא גם טיפל במשך למעלה מעשרים שנה בהשלטת משטר נקיון וסדר בבית־הספר.

בעוד שלבנים היתה דרך בשביל האבות המבקשים חינוך כללי: ביה״ס הממשלתי וכן ביה״ס המחוזי, — הרי ביחס לבנות היה המצב שונה. אמנם היה קיים בי״ס עירוני, רוסי־כללי לבנות (בהנהלת הפדגוגית הרוסית גב' שולץ), שלמדו בו גם כמה מבנות „הנאורים". על מידת הלימודים העבריים שבו, אפשר לדון לפי זה, שמקצוע „הדת היהודית" נמסר... לכומר הפרבוסלבי, שהורה דת לבנות הנוצריות. מאחר, ששום יוזמה לא קמה בתחום זה, נתפשטה ההוראה בשיעורים פרטיים גם לגבי בנות. והיה זה חזון מאד נפרץ, שנערות מחוגי בעה״ב השתלמו בשפת־עבר, היסטוריה, ספרות עברית, ולעתים עלו בידיעותיהן גם על אחיהם. בשנת 1894 השתקעה בעיר עלמה משכילה בעלת־יוזמה, גב' יודקובסקי, וייסדה בי״ס לנערות („פרוגימנזיה"), שתכניתו כללה מקצועות יהודיים במידה רחבה.

פרק לד

המאבק על החזנות. — התנגשות על רקע סוציאלי. — מה מום מצאו בחזן מנדליביץ'? — מלחמה בין בתי־המדרש „דחומה" ו„עץ" ובין בתי־המדרש דחייטים וז״ץ. — שוליות דקצבים מעריצי חזנים. — „לא יהיה חזן בלתי אם מנדליביץ'!". — מנדליביץ' נתקבל ושלום על סלאנימא. — „הדור החדש" מנתק מוסרות דרך־ארץ. — מנהג של גויים: לטייל בשדות וביערות. — ממוראות הגיהנום לשעשועי הקירקס. — ארטיסטים באו העירה. — משחקי פורים ו„איטשע גוי". — להקת גולדפדן בלא גולדפדן. — מירעלע והוצמאַך בסלונים. — אמותינו שרות „די באַרד זאָל מיר זיין", ושירים על הפוגרום באודיסה. — עוזרות־הבית ובני־המלך של שמ״ר. — ה„פאַקנטרעגער" ולקוחותיו המבשלות. — מכתבי־אהבה לפי „הבריוונשטעלער" של שמ״ר בהוצאת יוסף רזניקובסקי. — שלום־עליכם מעיד על קוראי־„זשאַרגאָן" בסלונים. — בוחלים „בגברת" ועוגבים על „השפחה".

בו בזמן, במקביל לתנועת ההשכלה של שכבת הצעירים מחוגי בעה״ב, שקבלה תוכן רעיוני־לאומי המבוסס על תודעת קניני העם וערכיו העצמיים, נתגבשה בשכבת העובדים והעמ־לים ההכרה הסוציאלית, התעוררה הרגשת הקיפוח הסוציאלי, תודעת עישוק כפול: ע״י המשטר הריאקציוני הממלכתי וע״י עישוק מבית.

בתולדות התנועות הסוציאליות שביהדות רוסיה מודגש יפה מוצאן ומקורן. הן תססו במידה שווה בסדנאות בעלי־המלאכה ובבקתות־המגורים, על־יד שולחן החייטים ומול תנורי ה„פודריאַדים" (אפיית מצות בקבלנות). בפרקים קודמים כבר הדגשנו עקבות התסיסה הזאת בסלונים, שהחלה בימיו של ר' בערוש אשכנזי ובימי קום ענף החסידות המקומי. סימניה ראינו במרד ההמונים שעמדו לצדו של ר' בערוש נגד תקיפי הקהל; עקבותיה, כמחאה נגד הנוקשות והבלעדיות התלמודית, הבחנו אפילו בחסידות השושלת הסלונימאית. כלומר, גילויי התסיסה באו בתוך ההווי הדתי גופא. גם בפרק הזמן הנידון באה התסיסה הסוציאלית לידי גילוי, ראשית־כל בבית־המדרש. באורח פרדוכסלי היא התגבשה במאבק מסביב לבית הכנסת הגדול, בהתלקחות היצרים שפרצה בשאלת החזנות, שכבר הזכרנו לעיל. נגזר היה על החזן מ״מ מנדלביץ לשמש כלי־שרת בידי ההמון הסלונימאי, בהתנגשות שקיבלה צורה אנטי־דתית וצביון סוציאלי.

כאמור לעיל, פסלו האדוקים את המועמד לחזנות הנ״ל, בגלל היותו רווק ובגלל זה, שהוא מתרונן ומזדמר יותר מדי... ככל שגברה התנגדות האדוקים „בבית־המדרש דחומה" ו„בבית המדרש דעץ" (ששם התפללו היראים הקיצוניים), — כן גדלה קנאות בעלי־המלאכה ושוליותיהם לחזן הצעיר. היה זה מאבק בעל רקע סוציאלי מסוים, שבאופן גרוטסקי התבטא דווקא

בענין כה קשור בהווי הדתי. כמו החזנות. אחד משרידי העיר מספר בזכרונותיו על אותה סערת־הרוחות כדלקמן [383]: „קשה לתאר מה שהתחולל אז בעיר. הקהילה היתה שרויה ללא חזן זה זמן רב. באו חזנים שונים אך לא מצאו חן. והנה נזדמן לשבת מועמד צעיר מווילנה, מנדליביץ׳ שמו. הוא היה רווק, נמוך־קומה, שמנמן. משמשמעו גבאי בית־הכנסת הגדול, שהמועמד החדש הוא רווק, סגרו בפניו את הבית. הוא התפלל, איפוא, בשבת הראשונה „בביהכנ״ס דגשר״ (בריקער שו̇ל). היה לו קול ערב וזמרה כזאת, שכבש מיד את לב ההמונים. אני עבדתי אז כשוליא דחייט אצל החייט בוקנוביצקי, והנני זוכר יפה את ההתלהבות שעורר מנדלביץ אצל בעלי־המלאכה והשוליות. ההסתערות הראשונה היתה על ביהכנ״ס הגדול. הלכה משלחת לגבאי הבית ודרשו בתוקף להרשות למנדלביץ להתפלל שם. תוקף הדרישה השפיע, והגבאים נאלצו להענות. ביהכנ״ס היה מלא מפה לפה, עד שהקירות „הזיעו״ מחום... ההתלהבות עלתה למעלה ראש. והאדוקים מצאו בו חסרון חדש: באשר החזן הוא בעיניהם בחינת „כנור מנגן״ („אַ שיינע פידעלע״). והימים הנוראים מה יהא עליהם? האם בכנור מתנגן ולא באנקות שוברות־לב של „העני ממעש״, יעמוד הש״ץ לפני הקב״ה לבקש על שולחיו? — כאשר החזן התפלל פעם נוספת ב„שבת־מברכים״, יצא הקהל הנרגש אחרי התפלה מכליו ואיים בצעקות: נקרע אותם כדגים, את התקיפים מגעמויערטן והילצערנעם בית־המדרש... — בעיקר, רעשו הקצבים ושוליותיהם, שנתגלו כמעריצי־חזנות מעולה... כמחאה נגד בתי המדרשות המיוחסים האלה, ששפעו לומדים חריפים, הם הזמינו לשבת הבאה את מנדליביץ להתפלל בבית־המדרש ה„עם־ארצי״ שלהם, בביהמ״ד דז״ץ. אין לשער את הדוחק שהיה בביהמ״ד הקטן. בכדי להדחק פנימה, לחצו אנשים מהחוץ ברגליהם באלה שעמדו צפופים בפנים על־יד הדלת״... —

כיוון, שהסערה לא שככה והמחלוקת לבשה ממדים גדולים, העדיף בינתיים מנדלביץ להסתלק בעצמו מהמערכה... בכדי להעמיד את „עמך״ המאוכזב בפני עובדה, הזמינו היראים חזן אחר למבחן, מתוך סברה, שהקהל הנושא כ״כ את נפשו „לשמוע אל הרנה ואל התפלה״ — יתפשר סוף־סוף ויסכים בעל־כרחו... אך דווקא עכשיו נתגלה חודו של המאבק: אובסטרוקציות, הפרעות וסירוב מוחלט היו תגובות „עמך״, שכאילו הרגיש במבחן הזה מעין חזרה למאבקים אחרים ורציניים ביותר שיבואו. בפרברים זעמו ההמונים: „לא יהיה חזן בעיר בלתי אם מנדליביץ!״ — וכמובן, המשכילים הצטרפו למצדדי מנדליביץ, שכן הם מנו בו מעלה יתירה: הוא יודע שפת־עבר כהלכה וגם למד רוסית: „נוסף על קולו הערב והנעים, עוד חנן ה׳ את החזן מנדליביץ׳ בלב מחיה, לב עברי הנאמן לעמו, ובידיעת שפת־עבר והשפות המתהלכות בארץ; ברוחו הכביר ירד לעומק חקר״... (הצפירה, 1891, גל׳ 7).

ההסתכסכות וההתפלגות נמשכה עוד שנתים. בינתים אירע „נס״: החזן נשא אשה, הוא קיבל צורה נאה של ש״ץ מכובד והגון, והוא סיגל יותר את נוסח־תפילתו לסגנון המסורתי המינורי, — והעיקר שעוד לא היה לו „עמוד״ קבוע... בשנת 1891 הוא שוב הופיע בעיר, והעם שוב הרימו על גלי התהילה וההסתערות לכבוש את ה„עמוד״. פה התערב האב״ד, ולמען שלום העדה דיבר על לב ה„צד שכנגד״, ובשעה טובה ומוצלחת נתקבל אהוב־העם כחזן, ושלום על סלאנימא, כדברי המודיע: „בני עירנו צוהלים ושמחים לדבר הזה, ו„הכיתות״ השונות יאירו עתה פנים לחזן החדש... לרגליו יבואו שלום ושלווה בין „אגודות״ בני עירנו ולא יהיה פרץ וצווחה ברחובותינו״ (שם, שם).

ההמולה מסביב לחזן עברה, והשוליות באו על סיפוקם. כעת הם פיזמו בסדנאות את מנגינותיו של מנדליביץ שהושמעו בבית־הכנסת אך גם הוקירו את רגליהם — מבית־המדרש. בעיצומה של המחלוקת מסביב לחזן, נתגלה שהנוער הזה — רק למנגינה נושא את לבו, אך לא לתפילה, ומכל־שכן לא לתורה, — ולא עוד אלא שנתחשק לו נוהג „גויי״ בהחלט: לטייל בשדות וביערות, כפי שמסופר על־כך באחד המכתבים: „שונים המה דרכי המון־עם במוסר ודרך ארץ. הן אמנם בעלי־המלאכה הזקנים ילכו ולא יעבטון אורחותם, ועודם מחזיקים בתומתם זו כחוק לאלוה, ומדי יום ביומו בין הערבים יתאספו אספה לשמוע תורה ומוסר, ובשבתות ישכימו קום לבוא בית ה׳, כן גם בצהרים יבואו בבית־המדרש לדרוש את ה׳, — אבל לא כן הוא הדור החדש: בני הדור הזה נתקו מוסרות המוסר וילכו בטל בימי המנוחה והמרגוע בשדות וביערים... ובבתי הכנסיות והמדרשות שוררת שלוות השקט, אין פרץ ואין צווחה״. — (המליץ, 1890, גל. 95).

אך על־מה יהגו ידונו בני הדור החדש בטיילם בנאות־דשא בשבתות? — הרינו כבר חשים בעליל באספות החשאיות, ב„סכאַדקעס״ של חברי המפלגות, שבעוד שנים ספורות עשויות להחזיק במתח קונספירטיבי הרבה בחורים ובחורות מהנוער שבעיר.

בינתים, בדמדומי המפנה המהפכני התבלטה הנטייה „לנתק מוסרות מוסר״ לא רק בין שוליות האומנים, אלא גם בין המוני־עם נרחבים יותר. מי פילל ומי מילל, ששבע שנים בלבד אחרי עזיבת המגיד מקלם, ינהרו המונים־המונים מאנשי־סלאנימא בכל ערב לחזות — בהצגות קרקס, שפרש בככר־השוק את יריעות אהלו על סוסיו, פרשיו ומוקיוניו? — „אחינו לא פרשו את עצמם מן הציבור, — מודיע הסופר, — וגם הם באו לראות את הארטיסטים... ואף העניים שבעירנו לא יוקירו רגליהם מהבית הזה״. — (היום, 1886, גל. 219, 227).

המלה המוזרה „ארטיסטים״ נשתרבבה לשפה המדוברת, וההמונים שנתעוררו לאט־לאט מתדהמת מראות הגיהנום, שהטילו את מוראם עליהם כחרב המתהפכת, — כאילו ששו לקראת בידור ושעשועים, להפיג את המועקה האיומה שבלב.

משחקים יהודיים ממש ולעת־מצוא כבר נערכו עוד לפני זה, בעיקר, המשחק במגילת אסתר. אחת מבנות־הדור מספרת בזכרונותיה על גבורי המגילה, שהיו מתהלכים, מחופשים במסכותיהם ובתחפשותיהם, מבית לבית ומציגים דמויות ומחזות בליווי פזמונים מחורזים ביידיש [384]). מאותן השנים (שבעים־שמונים של המאה) נשתמר בזכרונות רבים זכר מלמד אחד, שהיה מתחפש בכל פורים ל„גוי״ בילורוסי על נעלי־הערבות הקלועות („לאַפטשעס״), מתהלך בחוצות ומחקה תנועותיו של „שבת־גוי״, ומכאן כינויו של המלמד־השחקן: „איטשע־גוי״. ברם, ממשחקים תמימים אלה פעם בשנה, התאוה „עמך״ לשעשועים, כמצרך להחיות את הנפש ולהזין את העין. והנה הופיעו להקות יהודיות, שבתחילתן, בשנים 1886—1890, היו מציגות, — ג״כ בככר־השוק, באוהל היריעות, — מחזות על נושאים תנ״כיים, כגון „מכירת־יוסף״, „משפט־שלמה״

וכדומה. אך מ־1891 ואילך באו גם להקות מפוצלות של שחקני גולדפדן. בהתחלת שנות התשעים, בהיות להקה אחת כזאת במינסק, היא ערכה הצגות גם בערים המרכזיות שבמערב־בילורוסיה וביניהן גם בסלונים (גולדפדן בעצמו לא השתתף בלהקה זו). היא הציגה באולם היחידי המתאים לכך שהיה אז קיים בעיר, בבית אסתר־קה רבינוביץ (לבית אדל, ברחוב המוביל מטור־החנויות לככר־השוק)[385]. היתה זאת הופעה ראשונה של תיאטרון יהודי ממש, עם הריפירטואר הידוע של גולדפדן (בשנים ההן עוד נתן השלטון רשות להצגות ביידיש, בניגוד לשנות־המהפכה 1904—1905, שאז היה צורך להסוותן במסווה „הצגות גרמניות"). גם להצגות אלה נהר קהל רב, ולא ארך הזמן, ובנשימה אחת עם מנגינות החזנים ר' יאָשע סלאנימער ומנדליביץ, הושרו בעיר הנעימות הליריות מ„המכ־שפה", „שולמית" ו„בר־כוכבא". מירעלע מ„קאַלדוניע" הזילה כבר דמעות מעיני אמהות ובנות, בה במידה שהוצמאַך בידח אותן... הבנות העדינות של בעה"ב, חניכות הפנסיון של גב' שולץ, ובנות העניים מהפרברים כאחד, כבר ידעו לשיר שירים עממיים ב„זשאַרגאָן", שתלאות הזמן והמאבקים שברחוב היהו־די השתקפו בהם. בשנות השמונים כבר ידעו אמותינו לשיר את הזמר „די באָרד זאָל מיר זיין" של מיכל גורדון, שבו משתקף ה„פרוגרס" ע"י קיצוץ בזקן, ואת שיר־האימים על הפוגרום באודיסה. מספר שנים אחר־כך כבר הדהדו בבתים שירי אליקום צונזר. שירי־אהבה עגוגים ראשונים כבר ניסרו ב„בתי־המבשלים" בפיות עוזרות הבית; בשעות־מרגוע, בשבתן על הסירים, ובכדי להזין את רוחן התאב לעלילות־אהבים, — היו אלה שוקדות על החוברות והספרונים הדקים של שמ"ר על בני־ובנות־מלכים, ש„הפאַקנטרעגער" (רוכל־הספרים) היה מביא להן מפקודה לפקודה, כשהוא עמוס ספרי־רומל וביכלאך בז'רגון, המשמשים בסליו בערבוביה... ואותו המחבר המפורסם שמ"ר גם הורן את הדרך, איך לכתוב מכתבי־אהבים לבחיר־לבם, הכל במליצות שנונות ביהודית־אשכנזית נשגבה, כיד הסופר הברוכה עליו ב„בריוונשטעלער" שלו, ספר מיוחד במינו שגם הוא היה, בסופו של דבר, מעורב בסלונים, מאחר שהמו"ל שלו היה מיודענו המו"ס ר' יוסף רזניקובסקי.

אך לא בעלי־מלאכה ועוזרות־בית נזקקו לז'רגון. יש לנו עדות, שגם בין המשכילים עוררו ענין ניצני הספרות היהודית, שאז הופיעו: הוצאה ספרותית מובהקת, ככרך הראשון של ה„פאָלקס־ביבליאָטעק" של שלום־עליכם, שיצאה בשנת 1888, נמכרה בסלונים בשבעה טפסים (כפי שמוסר שלום־עליכם בעצמו בכרך השני של ההוצאה). אפשר להבין, שהספר נקרא בעיר ע"י עשרות אנשים, והטפסים עברו מיד ליד (בספריית מילאקובסקי לא היו ספרים ביידיש).

גם פרט זה מוסיף לסממני התסיסה בשכבות עממיות, שבמקביל למשכילים מאסו גם הם בשלטון הדת, אך בניגוד להם בחלו בהעדפת „הגברית" (שפת־הקודש), ובשלב מוקדם זה כבר עגבו על „השפחה", זו השפה המדוברת.

וכך, על סף מאת העשרים כבר נחקק הצד השני של המטבע, הופרה המסורת שהטבעה במשך דורות, וההווי הדתי נתמהל במידה רבה של תשוקות ומאוויים של דור חדש, שצפו ועלו על פני המשטח, ואשר מתחתם עמדו להתחולל בעתיד הקרוב ביותר מאבקים לאומיים וסוציאליים מובהקים.

פרק לה

התנאים המדיניים והכלכליים בשנים 1895—1903. — מלכות ניקולאי השני. — צאר חדש וגזרות ישנות. — קריאות בעיר: „הכה את היהודים והציל את רוסיה". — סכנה מחודשת של הצתת העיר. — שני בריונים שעמדו לשלות את העיר באש. — שמירה יהודית מעולה. — הצתות ברוז'נוי, דרצין, זלבה. — מפעל המים פרי יזמה יהודית. — הקמת אגודת מכבי־אש המתנדבים. — פנים חדשות בעיר: זאב יעקובסון. — ערכו כעסקן ציבורי מסוג חדש. — אישיותו המקסימה וכשרונותיו. — מפנה לטובה במצב הכלכלי. — הרחבת התעשיה. — תעשיינים ומפעלים חדשים. — התפתחות התעשיה באלברטין. — חסד „הרוממות" ליהודים העובדים באלברטין. — שיפור מסחר העצים. — בנקים ומוסדות אשראי. — התגבשות פרוליטריון יהודי בעיר. — אלפי עמלים, פועלים ופקידים. — בניית בתי הקסרקטין. — הרחבת המסחר הסיטונאי. — שינוי אופי ההגירה לאמריקה. — הגירה למושבות יק"א בארגנטינה. — ביקורי ר' נח קצוביץ' בסלונים. — עליית בעלי־מלאכה לארץ־ישראל.

התקופה החדשה, שנסתמנה עם עלות ניקולאי השני בסוף 1894 על כסא המלכות, לא הביאה בשנותיה הראשונות שום מפנה במצב היהודי הכללי. המשטר החמור של עשוק וגזירות של שנות השמונים והתחלת התשעים נמשך גם בסוף המאה ובפרוס המאה החדשה. התקנות „הזמניות" משנת 1882 הוסיפו להיות שרירות וקיימות למרות זמניותן. ההחמרה באיסור הישיבה בכפרים בעינה עמדה, וההסתה האנטישמית הגלויה על־ידי מרכזי „המאה השחורה" ובעידוד מוסווה מצד השלטונות, בסיסמא המחודשת של „מלחמה במהפכה וביהו־דים" הגיעה לממדים לא ישוערו. גם ברחובות סלונים הדהדו הקריאות: „הכה ביהודים והציל את רוסיה". ושוב, כמו ב־1881 וב־1887, רחפו בעיר ובמחוז איומי־הצתה... הבערת ישובים יהודיים הפכה בשביל הכת של „הנשר דו־הראשים" לכלי־נשק מנוסה, למרות הסבל שנגרם בזה גם למיעוטים הנוצרים שבערים האלה. באביב 1895 הופצו בסלונים כרוזי־איומים בסגנון זה, והסופר־הקורספונדנט מיהר להודיע על „פתקי־אויל" (פאסקווילים) שנמצאו בחוצות העיר והעידו על הפורענות הקרבה והולכת[386]: „כל פני בני עירנו קבצו פארור ולגודל המבוכה אין קץ... אתמול גם נתפשו שני אנשים צעירים לימים מבני הנכר, אשר חפצו לשלוח בעולתה

ידיהם... כל אחד יפחד פן גם עדינו תגיע הרעה והאורח הלא־קרוא (כלומר — סכנת־ההצתה) יבוא חלילה גם אלינו... ההכנות והשמירות רבות מאד"... —

השמירה המעולה של יהודי סלונים הצליחה, אמנם, למנוע גם הפעם, כמו בשנת תרמ"ז, מהדורה חדשה של שריפת תרמ"א; אך בעיירות המחוז בצעו שליחי „המאה השחורה" את זממם: ב־5 למאי — ברוז'נוי; יומים לאחר כך — בזלבה, וכעבור ימים ספורים — בדרצ'ין. אף בוולקוביסק נשרף חלק גדול של העיר מסיבה שלא נתבררה די־צרכה. בגלל שריפות אלה עלתה באש כליל העיירה זלבה, ואילו ברוז'נוי ובדרצ'ין פגעה האש במספר גדול של בתים. על אופי הצתות אלה העידה תפיסתם של שני פורעים בזלבה, שהודו בביצעת הפשע [387]). למרות מציאותה של אוכלוסיה נוצרית בישובים האלה, לא עמדו המוסתים בפני הפיתוי להבעיר עיירות, שהיו יהודיות כדי 80—90 אחוז מאוכלוסיתן.

החרב המתהפכת של הצתות ושריפות הפילה את מוראותיה, ככל שהישובים היו נטולי הגנה ממשית מפני האש. השמירה הבלתי־פוסקת בעיר מפני הצתה גם היא מתחה את העצבים יתר על המידה. עם היבנות העיר מחדש אחרי תרמ"א, נעלמו אמנם גגות־הקש המרובים, אך בתי־העץ היו עוד מרובים מבתי האבן והלבנים. סלונים היהודית ראתה את עצמה חסרת־אונים נוכח ה„תרנגול האדום" העלול בכל רגע להופיע בשערי העיר, ובשום אופן אי־אפשר היה לסמוך על הנהלת העיר, ה„גורודסקאיא אופראַבה", שפקידים צרי־אופק וחסרי כל הבנה מוניציפלית משלו בה.

רוח והצלה מבחינה זו עמדו אז לעיר משני גורמים מכריעים, ושניהם היו פרי יזמה יהודית גרידא. האחד היה — מפעל המים והתקנת רשת צנורות לאורך כל הרחובות, שביצועם התחיל בשנת 1894 ונסתיים ב־1896. המפעל פתר את בעית המים למקרי שריפה, בהמציאו במקומות רבים בעיר גישה מהירה ונוחה לזרם מים מוגבר בלתי־פוסק. עד כינון המפעל ובהעדר מאגרי־מים, היו מביאים את המים בעת שריפה בעגלות, ונקל לתאר את „היעילות" שבכיבוי־שריפה בדרך כזו במקומות מרוחקים מחוף־הנהר... התקנת רשת הצינורות הפחיתה בהרבה מסכנת האש, וזה התבטא מיד אחרי השלמת המפעל בהורדת הפרמיה לביטוח מפני אש עד כדי 25%.

הגורם השני היה — הקמת אגודת „מכבי־האש המתנדבים" בשנת 1897 [388]).

ייסוד אגודה זו, שלכאורה היתה עירונית־כללית וחשיבותה מובנת מאליה מבחינת שמירת העיר ורכוש תושביה מהתיסרות באש, — מהווה מפנה גם בחיים החברתיים של הקהילה: הקמת האגודה הזאת כרוכה בשם חדש ופנים חדשות שהופיעו בשערי העיר, שם המסמל פרק חדש בתולדות הישוב היהודי בסלונים: הריהו זאב יעקובסון, או כפי שהונצח בשמו הלועזי ותוארו: עורך־דין מושבע, קנדידט למשפטים, וולדימיר רומנוביץ יעקובסון.

דור דור ושתדלניו, דור דור ועסקניו הציבוריים. ברור, שלא בשנות הארבעים וחמישים, כשכל קהילה היתה למרמס לרגלי „הגורודניטשי" (תואר מושל־העיר בתקופה ההיא), ואף לא בשנות הששים־שבעים של „הרוחות המנשבות", כשעניני הקהל עוד היו נתונים בידי שתדלנים מחד וה„צוועלפטלאַך" (גבאים חדשיים) מאידך, ומכל־שכן לא בשנות השמונים—תשעים של הריאקציה והדיכוי, — אפשר היה להעלות על הדעת עסקן ציבורי מסוגו של יעקובסון, שהיה בניגוד גמור וקיצוני לכל טיפוסי העסקנים והשתדלנים, שסלונים היהודית ידעה במשך דורותיה בכלל ובמאה התשע־עשרה בפרט. יעקובסון השתייך לאותו סוג אנשי־ציבור, שקמו בסוף המאה ברחוב היהודי על ברכי התנועות החברתיות והתסיסה הרת הנצורות, שהתרחשה ברבדי ההמונים היהודיים עם קום הציונות ומפלגות הפועלים. בזירה הציבורית בסלונים הופיע עסקן נוקשה, גאה, לוחם עז על הזכויות האזרחיות, מתריע נגד כל עשוק ועוות הדין. עמדה לו ליעקובסון לא רק „רוח הזמן" שדברה מגרונו ודבקותו בעקרונות התחיה הלאומית אלא גם אישיותו המקסימה, תרבותו הנעלה האירופית ויהודית כאחד, הארודיציה המשפטית־חוקתית ששמשה לו כלי־נשק במלחמתו הציבורית, כושר הופעתו הפומבית והאלוקוונציה המזהירה ושליטתו המלאה בשפה הרוסית. הנה כי־כן, נפלה בחבלה של סלונים היהודית הזכות, שעורך־הדין המזהיר, הדינמי וגדוש הכשרונות, הפרקליט הצעיר מווילנה בחר בה, בעיר המחוז השקטה, כמשכן לפעילותו הציבורית והמקצועית. החל מ־1897, שנת השתקעותו בעיר וגמור בשנת 1915, שבה עזב אותה עם נסיגת הרוסים, — קשורים חיי הקהילה קשר בל־ינתק בשמו של איש רב־פעלים זה, שעמד לה בחליפות הזמנים ובעתות־צרה של שנות מהפכה ומלחמות כמלאך גואל ולעתים כמציל ממש [389]). בעטיו גם התפרסמה קהילת סלונים בכל תחום המושב, כאשר נבחר כציר לדומה הראשונה (על פעילותו התרבותית־חברתית, ציונית וכו' — ידובר להלן).

צעדו הציבורי הראשון בסלונים היה, איפוא, הקמת אגודת „מכבי־אש המתנדבים". עינו החדה הבחינה, מיד עם הגיעו לעיר שבה השתקע, בצורך החיוני בהקמת תריס בפני סכנת השריפות וההצתות. בתנאי אזלת היד של ה„גורודסקאַיאַ אופראַבה" נענו לו גם נציגי האוכלוסיה הנוצרית, שהצטרפו לאגודה, ואף ה„איספראַבניק" וראש־העיר אמרו לו אמן, — אך כל זה לא טשטש את האופי היהודי של האגודה, שמנתה בתחילתה 70 איש, מהם כששים וחמישה יהודים. לפי תכנית יוזמה ומקימה, צוידה האגודה במכשירי־כיבוי חדישים, מכונות־שאיבה וכו'. יצוין, שאמצעים לאגודה לוקחו, לפי הוראת השלטונות, לא רק מכספי ה„אופראַבה", אלא אף מהקופה היהודית המובהקת, המיועדת לצרכים יהודיים בלבד, כלומר מ„הקורובקה".

בד־בבד עם הקניית בטחון־יתר לבתי התושבים ורכושם, חל מפנה בסוף שנות התשעים בפעילות הכלכלית, המסחרית והתעשיתית כאחד. התזוזה הורגשה בעיקר בתחום התעשייתי, בהרחבת ענפים קיימים ובפיתוח ענפים חדשים. בעצם, התקיימו כבר בסלונים בסוף המאה נתונים נוחים לקיום תעשייתי ראוי לשמו: התחבורה ע"י מסילת הברזל והתחבורה המימית. לנוחיות הקשר עם עיירות הסביבה וכן עם ערי המחוז הקרובות נסללו בשנים 1901—1902 הכביש לרוז'נוי והקטעים סלונים—וולקוביסק וסלונים—באראנוביץ' של דרך המלך ביאליסטוק—מינסק. השוק הרוסי הנרחב במלוא כל האימפריה העצומה זעק למוצרי־צריכה תעשייתיים; ומבחינת ההתפתחות הכללית של הגליל הצפון־מערבי, — הוא עמד אז בשלב תיעוש התחלתי, שהכניס יותר ויותר ערים לגלגלי הייצור, ביניהן: ביאליסטוק שהתפרסמה כמרכז לייצור אריגים,

פינסק — כמרכז לבידי־עצים, מינסק והומל — לייצור מכונות וכו׳. היה, איפוא, מן ההגיון לפתח ענפי תעשיה בנסיבות ייצור נוחות בפינה שקטה זו, השוכנת על עורקי תחבורה כה מצויינים. והעיקר — האלמנט האנושי ההכרחי היה בעין: אנשי יזמה ומעש מהישוב היהודי בין מבני המקום ובין מאלה שנמשכו על ידי האפשרויות הגיאו־טופוגרפיות ממקומות אחרים. גורם נוסף לפעילות יהודית מרוכזת שחלה בסוף המאה התשע־עשרה דווקא בשטח התעשיה, היה נעוץ באורח פרדוכסלי בתקנות הזמניות מ־1882, שהוציאו ממסלול העבודה והכלכלה כל־כך הרבה יהודים מהכפרים והאחוזות; בצדם של המוני המגורשים חוכרי האכסניות ובתי־המרזח, חנוונים זעירים וכו׳, שהגיעו לערים בעירום ובחוסר־כל, נמצאו גם חוכרי אחוזות שלמות או טחנות ובתי משרפות יי״ש שבהן, שבאו לערים משופעי־נכסים וחפשו דרכים להשקעות יציבות. סלונים היתה איפוא אחת הערים בפלכי המערב, שבהן החל בפרוס המאה העשרים תהליך תעוש מוגבר, שהיה רובו ככולו יהודי מבחינת היזמה והפיתוח.

לא במעט הקל על זרוז התהליך הזה בסלונים גם מפעל המים, שעליו דובר לעיל. מפעל חיוני זה תוכנן ובוצע ע״י יורשו של התעשיין הסלונימאי ר׳ יקותיאל קוניצה. עד אז היה שואב המים המסורתי על אסל דלייו דמות בלתי נפרדת מהנוף האנושי בעיר במשך מאות בשנים; שואבי המים ואחר כך מובילי המים בעגלות נצטרפו במשך דורות לקהל פשוטי העם, העמלים הישרים והתמימים החיים על יגיע כפיהם. מפעל המים המודרני הרחיק מרחובות העיר את הטיפוס העממי הציורי של שואב המים היהודי.

לביצוע המפעל הזה נוצלו מי־מעינות בגבעות מצפון־מערב לעיר, שרמתן היתה בגובה ניכר מעל מישור הנהר, שעליו השתרעה העיר ופרבריה; רשת צינורות לאורך ורוחב כל העיר אפשרו את הזרמת המים, — בפעם הראשונה בתולדות העיר, — לכל בית ובית. מפעל המים תרם הרבה לשיפור מצב התברואה, וערכו היה חשוב ביותר לגבי פיתוח התעשיה והקמת ענפי תעשיה חדשים, שקיומם היה מותנה במציאת מקור מים והגשה זולים. מפעל המים שהרים כל־כך את קרן העיר מבחינה כלכלית ותברואתית הוכיח, עד כמה היתה ההתפתחות המהירה של העיר והפיכתה למרכז תעשייתי תוך שנים ספורות, — תרומת אנשי מעשה יהודיים.

באחד הפרקים הקודמים סופר על חלוץ התעשייה הסלונימאית ר׳ יקותיאל קוניצה וכן על מפעלי־התעשייה לבית לוזינסקי, שקמו בשנות הששים ושבעים. אחר כך, בשנות השמונים—תשעים, התבלטו שמות התעשיינים דוב לווין, ביילואוס, טשרניחוב במפעליהם השונים (מנסרות, טחנות קמח, שמרים ויי״ש, סיגריות ועוד) [390]). אך, כאמור, המפנה החד בהרחבת התעשיה החל בסוף שנת התשעים. שמות חדשים וענפי ייצור נוספים השלימו את התמונה. נוספו מפעלי־טכסטיל לייצור צעיפי־צמר, וילונות; מפעלי מתכת (בתי־יציקה, ייצור מסמרים); ביח״ר לסבון, ביח״ר לגפרורים; מפעל לייצור עטיפות לסיגריות ועוד. גדל מספר בתי החרושת לשמרים, משרפות יי״ש ומבשלות שכר. עם בוא דרישה מוגברת משוקי רוסיה לעורות מעובדים התרחבה תעשיית הבורסקאות. בין אנשי היזמה והיצרנים החדשים התבלטו שמות התעשיינים: דובינבוים, שטיינברג, ברמן, סידלניצקי, אייזנשטט, גולדינברג [391]).

באותו זמן התפתחה התעשיה גם בשטח אחוזת הרוזן פוסלבסקי אלברטינה הסמוכה לעיר. באמצע המאה ה־19 התקיימו שם בתי־אריגה, מפעל לשטיחים, טחנות, שהוחכרו ע״י בעל־האחוזה ליהודים, ובהם עבדו בעיקר פועלים נוצרים. אך עם הקמת בתי חרושת נוספים (נורות, גפרורים, טקסטיל) ע״י תעשיינים יהודים (מרכוס, אבינוביצקי ואחרים), התפתחה אלברטין בהתחלת המאה לנקודה תעשייתית שהוסיפה משקל למרכז התעשייתי שבעיר. עם התרבות מספר הפועלים היהודים באלברטינה, שעד אז נחשבה כישוב כפרי, שעליו חלו תקנות 1882, — נאלצו שלטונות הפלך לעשות ג׳יסטה, כביכול, כלפי התעשיה המקומית ובפקודה מיוחדת של „הרוממות״ (כלומר בחתימת הצאַר) הוצאה אלברטינה באורח יוצא מן הכלל, בשנת 1903, מתחולת תקנות איגנטייב והוכרזה ככשרה לישיבת יהודים בתוכה [392]).

באותו זמן השתפר גם סחר העצים הבינלאומי, ושוב הופיעו על השצ׳רה הרפסודות האינסופיות המובילות קורות וגזרי עצים לנמלי הבלטיקה. סוחרי סלונים השתתפו במכירות הפומביות של חלקות־יער ממלכתיות שבאיזור. למרות נטייתה העזה של הממשלה לחסום בפני היהודים גם את המסחר בעצי העזה של הממשלה לחסום בפני היהודים גם את המסחר בעצים, לא היתה לה ברירה אלא להעזר ע״י כושר־מעשיו ומומחיותו של הסוחר היהודי. היערות הממשלתיים בסביבת סלונים, אשר מכירותיהם לפי מכרז היו מתקיימות בסלונים גופא, בקוסובה, רוז׳נוי ודרצ׳ין, היו נקנים על־פי־רוב על ידי סוחרי סלונים שהפליאו לעשות בניצול יעיל של אוצרות העצים שביערות פוליסיה הנרחבים. ואשר ליערות הפרטיים שהוציאו את חלקותיהם למכירה, הם נזקקו רובם ככולם לסוחר ולתעשיין היהודי. בהיקף זה גדל גם מספר המנסרות שבעיר, ובהתחלת המאה הגיע מספרן לחמש.

הפעילות התעשייתית והמסחרית התבטאה גם בפתיחת סניפים של בנקים רוסיים מרכזים (הבנק החקלאי הממלכתי, הבנק הצרפתי־רוסי), וכן ביסוד בנקים ומוסדות־אשראי יהודיים, ציבוריים ופרטיים כאחד (מוסד „החברה העירונית לאשראי ההדדי״ שבראשו עמד העסקן ר׳ משה לווין, הבנק הפרטי של ה״ה פרליס וגינזבורג).

תנועה כלכלית זאת, שקמה על פרשת שתי מאות השנים, השתקפה יפה במצב הכללי שבעיר. הגורם החשוב ביותר בתולדות הישוב בהתחלת המאה הנוכחית הוא: התגבשותו והתעצמותו של פרולטריון יהודי רב־משקל, מעמד־פועלים שכירי־יום מקצועיים ושאינם מקצועיים, בכל ענפי התעשיה שנמנו לעיל. על ערכם הכמותי אפשר לעמוד מכמה מספרים חלקיים: בבורסקאות בלבד עבדו כמאתים יהודים; כמספר הזה עבדו פועלים ופועלות בשני המפעלים לצעיפי צמר ווילונות; ענף הסופרות סת״ם העסיק גם־כן כמאתים בתי־אב. פועלים יהודים למאות עבדו במנסרות, בטחנות הקמח, במפעלי המתכת. הנכונות הנפשית, מצד שכבות נרחבות של העדה עוד בשנות השמונים—תשעים, לעסוק בכל עבודה ומלאכת־יד באה על ביטויה המלא, במידה שהעבודה היתה מצויה, בכל השנים שלאחר־כך ועד הכיבוש הגרמני ב־1915. בד בבד עם התגבשות מעמד פועלי תעשיה, שהכרתו המעמ־

דית חושלה ביותר שאת בשנות המהפכה 1905—1906, קם גם מעמד של עוזרי־מסחר, זבנים וזבניות, פקידי משרד ורואי־ חשבון וכו׳, שהצטרף לשכבת המוני העמלים היהודיים, ורי־ שומם היה ניכר מאוד בשביתות שפרצו בעיר בשנים ההן עקב סכסוכי עבודה מקומיים, וכן כהשתתפות בשביתות כל־ ארציות.

שתי עובדות נוספות תרמו באותו זמן לשיפור ניכר של המצב הכלכלי. בגלל חשיבות העיר, כמקום חניית הצבא בגלילות הספר, הוחל ב־1902 בבניית בתי קסרקטין עצומים בפרבר העיר שבקצה רחוב סקרובובה, ועל אף הקו האנטי־ יהודי המובהק, שהיה נר לרגלי השלטונות האזרחיים והצב־ איים כאחד, לא היתה להם ברירה, בעיר כה יהודית כסלונים, אלא להעסיק קבלנים ובעלי־מלאכה יהודיים למאות במשך שנים אחדות. יצוין, אגב־אורחא, שמספר בעלי המלאכה היהו־ דיים בעיר בשנת 1901 הגיע ל־800 בתי־אב.

הגורם השני נעוץ בהרחבת המסחר הסיטונאי בסלונים, בעקבות סלילת מסילת הברזל. כל המסחר הקמעונאי בפרו־ בינציה הסלונימאית ניזון בהתחלת המאה ועד 1915, — כל עוד בּאַראַנוביץ׳ השכנה לא התבססה כמרכז מסחרי מתחרה, — מהמסחר הסיטונאי שבסלונים. לפני בניית מסילת הברזל היו עיירות הסביבה נזקקות לא רק לסלונים, אלא גם לספקים הסיטונאיים בביאליסטוק, בריסק, גרודנה, ששכנו כבר מקודם על קווי תחבורה יבשתיים [393]). במשך השנים 1885—1900 ביססו סוחרי סלונים הסיטונאיים את עמדתם כספקי כל הסביבה, — עמדה שהיתה ברשות המסחר העירוני עוד בימי אוגינסקי והוחזקה בידיו בחצי הראשון של המאה התשע־ עשרה, עד שקפחה בשנות הששים—שבעים לטובת הערים הנ״ל.

מצב כלכלי נוח זה המשיך בשנים 1898—1903, אך הורע במקצת עם פרוץ מלחמת רוסיה־יפן [394]). בשנים אלה לא חל שום שינוי לטובה מבחינת האוירה המדינית, אלא שהפרנסה והעבודה המצויה הקלו בחלקן על המרירות והמתיחות שדכאו בלי הרף את הנפש היהודית. דבר זה נתן את אותותיו בשינוי אופי ההגירה מסלונים בשנים הללו. בעוד שלהגירה בשנים 1881—1897 היו מניעים מדיניים וכלכליים כאחד, והמוני העוזבים למדינות הים הגרו מחמת אימת הגזירות והפרעות במידה לא פחותה מאשר תחת לחץ הפאופריזציה המעמיקה והולכת, — הרי בשש־שבע השנים שלאחר כך המשיכו בעיקר להגר יוצאי־צבא, אשר העדיפו התערות בארץ החדשה על שירות במדינה כאזרחים נטולי זכויות ראשוניות, וכן הצטרפו בני משפחה לאבותיהם שבאמריקה.

פרק בפני עצמו מהווה הגירת כמה עשרות משפחות מסלונים ולמעלה ממאה משפחות מהמחוז למושבות החקלאיות שבארגנטינה. הגירה זו היתה בשני גלים, האחד ב־1900 והשני — ב־1901. בעצם יצאו כבר משפחות חקלאים מסלונים לארגנטינה חמש שנים לפני כך, כי עוד במאי 1895 עשה בעיר שליח יק״א ה׳ פיינברג ותהה על קנקנם של מועמדים מהעיר לצאת למושבות יק״א [395]). חמישה בתי־אבות הצטרפו אז להתישבות יק״א הראשונה. עסקן ההתישבות הארגנטינאית, ר׳ נח קצוביץ, שהיה יליד־סלונים, נשלח פעמים ע״י יק״א, ב־1900 וב־1901, לגייס מתישבים נוספים מגלילות ליטא. הוא ביקר בשני מסעותיו גם בעיר מולדתו והודות לו יצאה לפועל ההגירה הזאת בשנים הנ״ל, — שממנה יד לצאצאי המהגרים הסלונימאיים עד היום במושבת מוזסביל. יצוין, שההענות לקריאת קצוביץ היתה גדולה, ומספר המתדפקים על דלתו להצטרף להתישבות החקלאית היה גדול פי כמה ממספר המועמדים שעליו היה לבחור [396]).

פרט הראוי לציון בפרשת ההגירה של השנים ההן הוא גם דבר עלייתם של כמה משפחות בעלי־מלאכה לארץ־ישראל, שנסתייעו בשנות שבתן הראשונות בארץ, רובן בירושלים, על ידי קופת בעלי־מלאכה בסלונים, שהוקמה במיוחד לשם כך [397]).

פרק לו

המוסדות הציבוריים בשנים 1895—1914. — בית־החולים מאשפז כפליים. — אגודה לתמיכת חולות עניות. — אגודת נשים לתמיכה ביולדות. — משכן חדש למושב־זקנים. — פלישה מוזרה לעיר. — תיאור ה„אוצרות״ של מחסני „גמילות־חסדים״. — „לינת הצדק״ וחידושיה. — „אהבת־חסד״ מוסד לביטוח הדדי ראשון בעיר. — בית־תמחוי לשבתות. — זוגות זוגות למעשים טובים. — ענווי העם עוסקים בצדקה. — נדיבי העם ותרומותיהם. — ר׳ אליהו קופלמן. — ר׳ זאב־וולף ווישניאק. — ר׳ דוב איצקוביץ. — צדוק דוביגנבוים. — אהבת ישראל מעל לכול.

ה„מתח הגבוה״ שנשתרר בפעולה הציבורית בעטיה של התערבות „הצעירים״ וחדירתם להנהלת המוסדות ושדירבן גם את הגבאים הותיקים לפעולה ערה, נמרצת ומסודרת, הוסיף לשרור גם בשנים שלאחר־כך. אגב, הדריכות הזאת לעבודה ציבורית הוגנת, ההשתתפות הלבבית מצד עסקני שני דורות במצב ההמונים המדולדלים, דבקה גם בשכבה הדקה של משופעי־נכסים מבני העיר, הן שגרו בה והן שגרו מחוצה לה, והמריצה אותם להתנדבות מתמידה, להקמת מפעלי־יסוד נוס־ פים בעיר.

בית־החולים החדש, שעליו היתה גאות ראשי־העדה, הת־ רחב ובסוף המאה קליטת־אישפוזו היתה יותר מכפלים מאשר בעת הקמתו, דהיינו כדי 70 מיטות. ברם, למרות סידוריו ורמתו בהתאם לזמן, שמרו עוד בני העיר על משפט קדום של דורות, שלפיו בית־חולים — זה „הקדש״, המיועד בעיקר לעניים. משמע, שבעלי־הבתים, המעמד הבינוני וכל אדם המכבד את עצמו לא נזקקו למוסד. עם גידול הישוב וריבוי החולים העניים, לא יכול היה המוסד לכלכל את כל אלה, שהיו מאושפזים בו; כלומר, כושר־אישפוזו עלה על יכלתו

מבחינה תקציבית לטפל בהם. כל מקורותיו, כולל מכסת ה„קורובקה", הקצבת „האופראבה" והתרומות, — לא היה לאל ידם לאזן את התקציב שגדל. בכדי להקל על בית־החולים למלא את תפקידו, הקימו בשנת 1899 כמה נשים עסקניות (גב' ליבה קמנצקי, ר. גרייבר, אסתר רבינוביץ ועוד) „אגודה לתמיכת חולות עניות", שקיבלה על עצמה, לספק לנשים שנזקקו לביה"ח, את כל צרכיהן. הכנסות האגודה באו מתשלום חדשי של חברותיה. האגודה פעלה בהתמדה עד סוף הממשל הרוסי ב־1915.

במקביל לה, קמה חברת־נשים שניה: „אגודת נשים לתמיכה ביולדות עניות". בית־החולים לא הכיל מחלקה ליול־דות, וזה היה לפי המבנה המקובל אז של בית־חולים. מאידך, לא התקיים עוד כל מוסד עירוני אחר לטיפול ביולדות („בית־יולדות" קם בעיר רק אחרי כעשרים וחמש שנה, בממשל הפולני, כפי שנראה להלן). המיילדת הפרטית, — לפי הטיפוס המקובל בערי תחום המושב, — זו היתה בבחינת הגורם הרפואי היחיד שטיפל ביולדת. והלידה התקיימה בבית, במגורי היולדת. אפשר לתאר באיזה תנאים עלובים נתקיימו הלידות ברוב המקרים, כלומר בדירות העניות, הצפופות והמזוהמות, דווקא במשפחות כאלה המטופלות בילדים. לכן, גם היתה כה רבה באופן יחסי תמותת היולדות, וכן מספר הזיהומים בלידות. חבר־נשים התארגן, איפוא, לתת יד ליולדת העניה, לשמור על הנקיון בדירתה בעת הלידה, למלא מחסוריה בשבועות שלפני ואחרי הלידה. גם מוסד זה כולכל על־ידי תרומות החברות.

גם בתחום הטיפול בזקנים גלמודים חלה הרחבה. מספר היושבים ב„מושב־זקנים" גדל לחמישים. הבית המיוחד שנבנה בשנת 1886 בחצר ביה"ח היה צר מלהכיל את כולם ברווחה. גבאי־המוסד (שהנהלתו היתה משותפת עם זו של ביה"ח) החליטו לבנות בית חדש, מרווח ומודרני. בלי־ספק, שאלמלא במצא הנדיב לתרום את התרומה המספיקה, לא היה יוצא הדבר לפועל. והנדיב נמצא: זה היה מיודענו אליהו קופלמן, איש־סלונים שגר במוסקבה וכבר הוכיח בהרבה הזדמנויות קודמות את קשריו לעיר־מולדתו, טוב־לבו והחלטתו לסייע לצרכי העיר. ברור גם־כן, שאלמלא המשטר הטוב והמעשיות של צוות הגבאים, שכלל גם את העסקנים הצעירים, לא היה האיש נרתם בעול. נדבן זה עם בניו נחום ושלמה תרמו, איפוא, בשנת 1901, לשם הקמת הבית החדש סך של עשרת אלפים רובל. יש לזכור, שלפי ממדי הפעולה הציבורית שבעיר וצרכיה, היה זה סכום מכובד. ע"י ביה"ח קנו מגרש מתאים, וב־1902 הונחה אבן־הפנה בהשתתפות שרי־העיר, האב"ד וראשי־העדה. ולפי המנהג שנקבע כבר בשנים האחרונות הנעימו את המסיבה שני גופים שנכנסו לזירה העירונית: החזן עם להקתו ותזמורת מכבי־האש. באותה הזדמנות גם נאסף סכום הגון להלבשת הזקנים.

כעבור שנתים הושלם הבנין, שהרהיב עין באולמיו המרווחים ובשירותיו המשוכללים. לא נחה דעתו של הנדבן, עד שגם ריהט את כל החדרים בטוב־טעם. חנוכת־הבית נערכה ברוב עם ופאר, וניצחו על הטכס 2 עסקנים צעירים מגבאי הבית ר' זאב־וולף ברמן ור' אברהם אוירבוך. האב"ד מאושמינה ר' מרדכי'לי, שעשה אז בעיר (עוד לפני התמנותו כאב"ד בסלונים), דרש מעניינא דיומא. הבית אכסן כעת למעלה מחמישים איש זקן וזקנה בתנאים של רווחה והרחבת־הדעת.

המוסד „הכנסת־אורחים" עמד בפני קושי בלתי־צפוי: עם ההידלדלות העצומה בתחום המושב, עקב גזרת הגירושים ויתר הגזרות של „ההגבלות הזמניות", גברה הפלישה לעיר של המונים חוזרים על הפתחים, קבצנים מרודים שהיו מסוב־בים על הבתים ונטפלים לכל עובר ושב. תיאור מזעזע על „פלישה" זו, שיש בה עדות לעוני המשווע של המוני ישראל בשנים הללו, נותן אחד מסופרי־העיר: „מחזה מכאיב־לב ותוגת־נפש מתרחש לעינינו ברחובות, איך העניים מחזרים על הפתחים עדרים עדרים; זה ימשך עוור אחריו, וזאת תשא על־כפיה ילד, זה בא בכתבו כתב נשרף, וזאת באה בתעודתה כי עגונה שוממה היא ועוד ועוד, וקללות וגידופים ישליכו איש על רעהו בדרך הליכתם" (הצפירה, 1903, גל. 206). לינתם היתה על־פי־רוב בהכנסת־אורחים (ובבתי־מדרשות). בכדי להסדיר נדידה זו ועם זה גם לקיים מצוות הכנסת־אורחים, תיקנו גבאי המוסד הזה ר' צבי גרייבר, חיים ילצקי וליפא מרדוכוביץ תקנה בשנת 1903, שלפיה רשאי היה אורח ללון במוסד רק מספר לילות מסוים, ולשם זה היה מקבל פתקא מההנהלה, שעליה מסומן היום האחרון, שהוא רשאי — לבקש נדבות בעיר וללון באכסניא הציבורית. להחזקת המוסד קמה חברת צעירים מהאדוקים בשם „בחורי־חמד", שהיו מסובבים בכל עש"ק לטובת הבית.

למרות הרוח הנדיבה שפעמה בכל שכבות העדה, היו מוסדות־משנה אחדים נתונים להתמוטטות ומצבם היה רעוע. לכל מוסד כזה היה האיש המסור שלו, „הרוח החיה" שבו, ומשחלה האיש, או שהלך לעולמו, — הרי היה המוסד צפוי להרס. כך היה עם החברה העתיקה „גמילות־חסדים", שר' אברהם־שמואל טנצר שיקם אותה בשנת 1870. הוא הוא שתרם, התרים, גבה את ה„ואָכּערס" (התשלום השבועי) וקיים את המוסד בגופו ובנפשו. למרות ממדי־העזרה המצומצמים שהיו ברשותו, מלא המוסד צורך חיוני ביחס לשכבה של מחוסרי־כל. על מידת ההתנדבות של העסקן הישיש ואופי הבית שנתן גמ"ח בערבונות, מעיד התיאור הנ"ל שנותן עד־ראייה מהתחלת המאה: „זה המראה של בית גמילות־חסדים בעירנו: עליית קיר קטנה מלאה מפה לפה מעילים לבנים, שחורים, עקודים, נקודים וברודים; בגדים שונים למיניהם, כרים וכסתות, מחבות ומרחשות, כיורות וקלחות, גם קערות־בדיל וצלחות, סכינים ומזלגות ויתר כלי־הבית; ועל גביהם איש־שיבה, ידיו רועדות ורגליו דא לדא נקשן, והוא ישים עליהם עין לטובה, הוא יקבל את פני הבאים ללוות אגורות אחדות בעבוט או לפדות את עבוטם. ומי ומי הבאים אל הבית הזה? — אנשים אשר היאוש כבר מתקונן בלבם הפצוע והקרוע לגזרים, ולא יבקשו עוד תחבולות להנצל מעניים לימים הבאים, כי אם אך למצוא לחם יבש לפיהם ולפי הטף לימים הקרובים"... —

כאשר ישיש זה נפל למשכב, חדלו לאט־לאט לשלם את המס השבועי, ההכנסות פחתו, והמוסד היה צפוי לחיסול, עד אשר „הצעירים" שמו את ידיהם עליו וקבלו על עצמם „לכונן בו סדרים טובים".

גם במוסד „לינת הצדק" רפה המתח של מחוללו ומקיימו ר' נח קופלמן, והצעירים, חדורי הרצון לפעול בעם, הפקידוהו בידיהם, „למען היטיב לנגועי הזמן". במשך השנים התפתח

המוסד ושימש כעין מרפאה, ששם היו מתקבלים חולים נצרכים ללא־תשלום ע״י רופאי המוסד (ד״ר לווין, ד״ר קוברסקי). עיקר תפקידו של המוסד היה בהשאלת כלי־ריפוי, כוסות־רוח, בקבוקי־גומי, אמבטים וכו׳. נוכח התנאים של מאות משפחות מדולדלות, אי־אפשר היה לזלזל בעזרה זו כלל וכלל. כן סידרה הנהלתו שירות חשוב וחדש בעיר, מבחינה רפואית והיגיינית כאחד: בשכנות לביהמ״ד „שומרים לבוקר״ היא איחסנה מחסן קרח, שהיה מספק מצרך זה חנם לכל דורש. מגבאי־המוסד בשנים שלפני המלחמה יש למנות את ה׳ קמנומוסטסקי, ר׳ צבי גרייבר הנ״ל, וכן את מנהלו נח פינטשוק.

יתר המוסדות ומפעלי־הצדקה, שהפכו למסורת בשנים הקודמות, המשיכו להתקיים כסדרם. וכך אנו מוצאים בשנת 1902, תודה פומבית של 120 חיילים יהודים מחיל־המשמר הסלונימאי, לחבר־עסקנים בעיר, על קיימם את „המאכל כשר״ לחיילים מדי יום ביומו. ובכל שנה מכריזים על השקלים ועל „מעות־חטים״, ואפילו בע״ב ישישים כר׳ דובר איצקוביץ ור׳ אליהו וויינשטיין היו מכתתים רגליהם מבית לבית למען „קמחא דפסחא״, בכדי לספק מצות ל„יורדים״. וכשהאשה הצדקנית גולדה, זו שהיתה מדי חורף בחורף אוספת אגורות ומלקטת עצים לחלקם בצנעא לנצרכים, — כשאשה פלאית זו עלתה ב־1897 לארץ הקדושה, ועניי סלונים קפאו מקור, — מיד קרא האב״ד לאספה רבה והוחלט לעשות „דבר של קיימא״: משלחת בראשות האב״ד בעצמו עם „בע״ב חשובים ומשכילים״, ה״ה ש. גורפינקל, זלוקובסקי, אוזיחובסקי, שר־שבסקי ואחרים תרמו והתרימו; העצים נקנו, נמכרו בחצי־המחיר או חולקו חנם. ובמאות דירות־עוני נעשה יותר חם, יותר „ביתי״, יותר לבבי...

אגב, מפעל זה „עצים לעניים״ הפך אחר־כך באמת „דבר של קיימא״: משנת 1903 ואילך עבר לחברה „עזרה לעניים״, שהוקמה ע״י חבר העסקנים מהצעירים, ומטרתה המוצהרת היתה תמיכה כל שנה בעצים להסקה.

מוסד חדש, — וחידושו היה במובן העזרה ההדדית, — הוקם בשנת 1901 על־ידי עסקן פעיל ונמרץ מחוגי בעלי־המלאכה, ר׳ שמעון אהרן אורלינסקי. הוא יזם את האגודה השיתופית הראשונה של בעלי־מלאכה מאומנויות שונות בעיר, הוא כינס חייטים, כובענים, סנדלרים, נפחים, חרשים, מסגרים, נגרים וכו׳, — כולם אנשי עמל ויזע, המתפרנסים בדוחק על מלאכתם ואין להם מן המוכן לעת־צרה. בלשון פשוטה הוא העמידם על הגורל הצפוי לכל אחד במקרה־אסון, מחלה או פטירה. הם נענו לו והוא הקים אגודת עזרה הדדית בשם „אהבת־חסד״, על־ידי תשלום מס־שבועי. והואיל והעיר מנתה כשמונה מאות משפחות בעלי־מלאכה, אפשר לדון על היקף האגודה, שבעצם חרגה ממסגרת מוסדות הצדקה השגרתיים, שכן היתה זו אגודה לביטוח הדדי ממש. ואכן, עוד באותה שנה תמכה האגודה בהקצבות בעשר משפחות, אשר מפרנסיהן חלו ונשלחו על־ידי החברה לטיפול רפואי לוורשה ולדרוזגניקי.

יתר־על־כן, עוד הפליאו בעלי־המלאכה לעשות בהדרכת העסקן הנ״ל: הם היו מעבירים בכל שנה מאתים רובל לארץ־ישראל, בשביל בעלי־מלאכה מסלונים, שעלו בשנת 1891. כך הם נהגו עד פרוץ המלחמה.

מפעל ישן־חדש היה גם „בית־התמחוי לשבתות״, שהוקם בתר״ס. נשים צדקניות יזמוהו, הקימוהו והחזיקוהו; לכל דורש מעוברי־אורח, נערי הת״ת וכן ל„יורדים״ מבני־המקום הוגשו שלוש סעודות של שבת, ובאותה שנה נזקקו לו בכל שבת 300 נפש!

בצדם של העסקנים הוותיקים ו„הצעירים״, עסקו בצדקה ובמעשים טובים יהודים פשוטים, עממיים, בחשאי, בצנעא, בלי קולי־קולות, שלא על־מנת להכבד בכיבודים... והיו גם זוגות, איש ואשתו, שכרתו ברית־נצחית ביניהם למעשים טובים משותפים... הנה, היה היה בעיר איש שקט וצנוע ר׳ דוד ברמן ואשתו מלכה. זוג זה לבדו קיים מפעל שלם: הספקת תפוחי־אדמה לנצרכים לכל ימות החורף במחיר מוזל, ולעניים שבעניים — חנם אין כסף. איך היו מצליחים אנשים בלתי־אמידים אלה לעשות מעשה רב כזה? — כמובן, בכדי לשמש למופת, תרמו בעצמם למעלה מכפי־יכלתם והתרימו אחרים. כך נהגו בכל שנות התשעים, וכאשר בשנת תרס״א נפטר רודף צדקה זה, ר׳ דוד ברמן, המשיכה אשתו בכך וקיימה את המפעל. אנו מוצאים אותה גם מספר שנים אחר־כך, כשהיא מקיימת את סיסמתה: תפוחי־אדמה חנם או חצי־חנם!

וזוג נוסף כזה היה ר׳ ישראל־זאב סוקולובסקי ורעיתו, שהם לבדם העמידו במשך הרבה שנים שולחן ערוך לכל שלוש הסעודות של שבת עבור 50 איש בבית־המדרש דפרבר יורדזיקי, והיה יהודי ר׳ מיכל־בער וואָלך, שבמשך שנים אכלו יום־יום על שולחנו שלושים בחורי־ישיבה! ושתי נשים כבור־דות מינה וסוניה לווין עסקו שנים בקרן להלבשת והנעלת יושבי ה„מושב־זקנים״.

אכן, גדול הפעילים בעיר מהדור החדש, משה לווין, התאונן על מיעוט אנשים העוסקים בצרכי־ציבור („המליץ״ 1895, גל. 128). הוא סבר, שאין דואגים עדיין במידה מספיקה לטובת הכלל. ובכל־זאת — כשאנו מעבירים לנגד עינינו את שלל־הידיעות על החברות, על המפעלים הגלויים והסמויים, על העסקנים והעסקניות, הזוגות הענווים והיחידים הנחבאים אל הכלים, — הרי איננו יכולים שלא להתפעל משפעת האהבה והחסד, ששפעה העדה במפעלותיה, בהלמות הדופק של הלב היהודי הציבורי.

באותה מידה יש גם להתרשם מכמה תורמים עשירים מילידי העיר, שהרבו במפעלים ותרומות למען העדה, גם אחרי שעזבוה ועברו למרחקים. הנה, ר׳ אליהו קופלמן הנ״ל: עוד לפני שתרם 10 אלפים רובל ל„מושב־זקנים״, הקדיש בשנת 1897 בית־חומה גדול בעיר לקרן לבית־ספר למלאכה, שהרגיש במחסורו, וגם התנדב לתמיכה שנתית למען החזקת הבית. וכשקמה באותה שנה חברת „שוקדי־מלאכה״ (ר׳ להלן), התנדבו בני־ביתו לסכומים נוספים למען מוסד זה. והנדבן ר׳ זאב־וולף ווישניאק ממוסקבה התנדב גם הוא, ביום מלאת יובל־שנים לנשואיו, בסכום של עשרת אלפים רובל למען הקמת „מוסד לאשראי זעיר״ (ברוסית: „מעלקי קרעדיט״) בעיר מגוריו שמלפנים.

הגדיל לעשות מכולם ר׳ בער איצקוביץ׳, הידוע בכינויו העממי „בערקע קאַבּאַקייער״ (על־שם כפר־מוצאו קבקי ע״י סלונים). ישיש זה, סוחר־עצים שהתעשר, תרם כשנה לפני מלחמת־העולם סכום עצום של שלושים אלף רובל למען בית־החולים, מושב־זקנים, הישיבה. לפי צוואתו, נרכש בכספיו (בשנת 1915, כבר אחרי מותו) בית־חומה גדול (בפינת הרחובות רוז׳נוי וסקרובובה), שהכנסתו היתה קודש למען

ביה״ח ומושבי־זקנים. חלק אחר מהסכום הוקדש כקרן למען הישיבה. בכספיו גם תוקנו הגדרות של שלושת בתי־העלמין. „ג׳יסטה״ זו של האדם היקר הזה היתה כעין „פרידה״ מהקהילה שבתוכה גדל, כי שנה אחר־כך נפטר.

וגם התעשיין צדוק דובינבוים תרם באותו זמן שלושת אלפים רובל למטרת ביצוע בדק יסודי בבית־החולים. בתרומתו שופץ כל הבית וסודרה תכנית פנימית אחרת של אולם־הניתוחים, חדר התחבושות, חדרי החולים וכו׳.

אכן, רוח כְּללית טובה שררה בעדה, רוח של הגשת עזרה לנצרכים, והרוח הזאת „איחדה את כל המפלגות״. בעוד שעל־פני השטח כבר פרצו, בתוך רבדים שונים של הישוב, הניגודים החברתיים, התרבותיים והסוציאליים, שהיו קיימים עוד משכבר הימים, אך בשלו והגיעו בדור הזה לשלב של התנגשות ודריכות למאבק הדדי, — הרי במעמקי החברה המשיך להשפיע המצפון הקיבוצי היהודי, הוסיפה להתבטא התכונה היהודית העילאית, „אהבת ישראל״ והשתתפות בגורל הזולת. ובכך פעלו כל השכבות בלב אחד, כפי שכתב סופר אחד מהעיר לעתונו („הצפירה״, 1902, גל. 31) : „הנאורים עם האדוקים שלובי־ידים הם בכל מפעלי־הצדקה, מגמה אחת לכולם: להושיט עזרה לנדכאים ולתמוך בידי יורדים״. —

פרק לז

אג׳ „שוקדי מלאכה״ כליל־התפארת של הפעולה הציבורית. — בעיית היתומים ונערים עזובים. — הצעיר סמאזנביץ ותכניתו. — מלאכה כשורש „הקראמאלא״ בעיני הגוברנטור. — משה לווין מחפש אנשים. — איך למדו לפנים מלאכה בסלונים. — שוליא בתורת שפחה ואומנת. — משה לווין וזאב יעקובסון: מצא מין את מינו. — מפעלות האגודה והצלחתה. — קנאת גבאים תרבה מלאכה. — מרבנים לפועלי צדק. — שתי אגודות בנות גיל אחד. — מכבי־האש בפעולתם. — סממנים נוצצים של הווי חדש.

אם אני קובע פרק מיוחד למוסד החדש „שוקדי מלאכה״ שקם בפרק הזמן הנידון, ושמקומו בין יתר המוסדות הציבוריים, — הרי זה בכוונה תחילה להדגיש את ערכה של יוזמה ברוכה זו. חברת „שוקדי מלאכה״ היתה, על פרשת שתי מאות השנים, כליל־התפארת של הפעולה הציבורית ועמדה בראש המוסדות החברתיים עד שנת 1915. בעצם, היא היתה ייצור של עסקני הדור החדש גרידא, דור הצעירים, המשכילים או הנאורים, כפי שקראו לעצמם או כפי שקראו להם אחרים. ולמען הדיוק יש לציין, שהיוזם והמקים העיקרי של החברה היה אותו משה לווין, שפעלתנותו ודינמיותו טבועה על החיים הציבוריים של העדה במשך של למעלה משלושים שנה (מזמן התגלותו כמשכיל ועסקן אחרי שריפת תרמ״א ועד תרע״ה, בה עזב את סלונים עם האבקואציה, לפני הכיבוש הגרמני). זה היה משה לווין, ששם אל לבו את המצב המעציב ששרר בעיר לגבי נערים עזובים, רובם יתומים, בלי בית ובלי דואג. כאמור כבר לעיל הפכה העזובה הזאת לבעיה סוציאלית, שבלטה בתוצאותיה הקשות.

ראינו, איך אחרי השריפה התאושש היישוב והתנער למעשים חדשים, איך הפיח רוח חדשה למוסדות הישנים והקים מוסדות בני־זמנם מסודרים ומודרניים. העדה דאגה לחולים עניים, לזקנים גלמודים, ליולדות מדלת העם, לחוזרי על הפתחים, אך לשלב של הכרת בעיית היתומים, הנוער העזוב והפרוע; לאפשרות של הקמת „בית־יתומים״ למען חינוך בנים נעזבים למלאכה ותושיה, — היא עדיין לא הגיעה. ובינתיים התרבו בעיר נערים (ונערות) ללא מחסה מכל הסוגים. ביניהם היו יתומים מאב ואם, שבין קרוביהם לא נמצא דואג להם, וגם יתומים מאב או אם, שמידת יתמותם וחוסר הטיפול בהם היו דומים לאלה של הסוג הראשון; היו גם נערים, שהוריהם, עניים מרודים ומיואשים, עזבום כליל ללא השגחה. היה זה אך מובן מאליו, שעשרות נערים כאלה, כשהלכו בטל, היו מתפרעים ובסופם יצאו לתרבות רעה. ולרוע המזל, התהווה בעיר בשנים ההן מאנשי־חוץ וכן מכמה אנשים מופקרים מבני־העיר, מעין גרעין של „עולם תחתון״, של פרועים ואנשי־הפקר, שהמשטרה טיפלה בהם באופן קבוע, ובני הנוער העזובים היוו עתודה מצוינת לחבר מרעים מושחת זה. בשנות התשעים אנו מוצאים במכתבים מסלונים כמה רמזים על מעשי־תעתועים של הנערים הבוגרים, שניצודו ברשת־פשעים ונכלאו בבית־האסורים: „הנערים בחוצות ממיטים חרפה על ישראל״ („הצפירה״, 1896, גל׳ 12); „המון נערים הולכים בטל בקריה, ערומים ויחפים, נעים ונדים ברחובות״ („המליץ״, 1899, גל׳ 164); „ראינו מראות נערים המונים המונים, משוטטים ברחובות ועושים כל דבר מגונה לחרפת עמנו״ („הצפירה״, 1903, גל׳ 266).

על מדוכה זו עמדו המשכילים עוד בהתחלת שנות השמונים (ר׳ פרק ל״ד לעיל). בשנת 1887 טיפל בכך באופן מוחשי צעיר עירוני בעל־מרץ בשם סמזנוביץ׳. בחור זה, חניך ביה״ס הממשלתי ליהודים שבעיר, השתלם בבית־ספר מקצועי אי־שם. בחזרו כעבור שנים לעיר־מולדתו ובראותו את ההזנחה לגבי נערי־ההפקר, הוא יזם ועיבד תכנית להקים בסלונים בית־ספר למלאכה. הוא שיתף בתכניתו כמה מראשי־העדה ואף את שר־העיר, והגיש כבר לשלטונות הפלך הצעה מפורטת לקבלת רשיון. למה לא התגשמה אז התכנית, — איננו יודעים. קרוב לוודאי, שהשלטון בגרודנה, או משרד הגנרל־גוברנטור בווילנה חשד בתכנית איזו כוונה „מהפכנית״, אנטי־ממלכתית, מעין „קראמאלא״ ר״ל (מזימה מהפכנית, ברוסית), כפי שהשלטון הצאַרי הבהול יכול היה לחשוד בכשרים... לימוד מלאכה, פרודוקטיביזציה של היהודים, — דברים אלה לא היו בקו המדיניות של מלכות אלכסנדר השלישי.

וארבע שנים אחר־כך, ב־1891, כאשר המשכילים עם משה לווין בראשם החליטו, נוכח הבעיה המחריפה, להקים ויהי מה „בית־חינוך למלאכה״, הם נאלצו להרתע, כפי שמתואר לעיל, בפני ההתנגדות הנמרצת של האדוקים וגבאי הישיבה.

כעת, באמצע שנות התשעים, בחנה עינו המיטיבה ראות של משה לווין בסכנה הגוברת והולכת של הפגע הכאוב הזה. כאיש מעשי, בעל־הבנה כללית, הכיר לווין עוד בקבלו לידו את הפיקוח בביה״ס הממשלתי, בחשיבות לימוד מקצוע ואומנות, בצדו של החינוך הכללי. בשנת 1895 הוא כתב על־כך (ב„המליץ״, גל׳ 128): „בביה״ס לעברים שבעירנו יש חסרון ללמוד מלאכה ואומנות. דרושה מחלקה ללימוד מלאכה, וזו מטרה שממנה תוצאה לפרנסה טובה. אומנים ובעלי־מלאכה משכילים הם מעטים בתוכנו, ואנשים כאלה ימצאו מחייתם בכל עיר ומדינה. התדמו, כי קשה הדבר לעשותו בביה״ס שלנו פה? — לא! גם מקור לכלכלת המחלקה יש, ותרומת הכסף שאני מנדב שנה שנה לטובת ביה״ס, הירשה הדירקטור להקדיש לתכלית זאת, וגם מה„פאָנד״ שבפטרבורג נוכל לחכות לעזר, אך אין לנו אנשים להקים מפעל זה״. —

באותה שנה פתח משה לווין עם מספר ידידים מצומצם בפעולת הסברה בין עסקני העדה להקמת איזה מוסד, שיספק את הצורך המשווע הזה לגבי רבים מבני הנוער, — אך שוב היתה התנגדות, הפעם של כמה מראשי הקהל, שהיססו להרתם בעול הוצאות גדולות.

שנה לאחר־כך נדמה היה לו, ללווין, שהנה הפעם מצא את ההד הדרוש בלבות עסקנים, והדבר יקום. על זה מיהרו להודיע סופרי העיר. אך, כפי הנראה, שוב קמו מערערים, או יותר נכון, כפי שהתבטא במאמר הנ״ל, חסרו לו עדיין אנשים נבונים ובעלי־מעוף, שיטו שכם למפעל הזה. בינתיים הוסיפה המורסה הציבורית הזאת להכאיב ולאיים, ולווין, איש־הציבור הנלהב והעקשן, העלה מחדש את תכניתו ואף פירסם אותה לפרטיה („המליץ״, 1896, גל׳ 195). מה צריך היה להיות, לפי דעתו, בית החינוך למלאכה? — המוסד חייב לרכז את הנערים העזובים ולמסרם בהשגחתו לבעלי־מלאכה שונים שילמדום וידריכום במקצועותיהם השונים; האומנים יקבלו תשלום על־כך מהנהלת המוסד ויתחייבו כלפיו לכלכל את החניכים, להורותם ביושר וביעילות ולא להעבידם בפרך. המתכנן גם קבע שעות ללמודים יהודיים וכלליים בערבים.

בהתחשב בכך, שבתנאים דאז, מורים למקצועות, בעלי הכשרה פדגוגית ואומנית־מקצועית לא היו כמעט בנמצא בתחום המושב, — לא היתה כל אפשרות להקנות מקצועות לנוער, אלא במסגרת הסדנא של בעל־המלאכה, שעל־פי־רוב גם נמצאה בדירתו.

בכדי לעמוד על הערך הרב באפוטרופסות מצד מוסד ציבורי אחראי ובהשגחתו על טיפול האומנים בחניכיהם, יש להיזכר באיזה תנאים של שעבוד ובורות היה השוליא לומד ומשתלם. אחד הסופרים כותב כדלקמן על הנסיבות ששררו בשטח זה בעיר, לפני יסוד חברת „שוקדי־מלאכה״: „רבות רבות מאד נשאו וסבלו פה בני דלת־העם, במסרם את בניהם לבעלי־מלאכה ללמדם אומנות המחייה את בעליה. האומנים הרבו במחיר ההוראה, והאיש אשר מסר את בנו לאומן, מלבד אשר רושש ולא נותר לו כל בביתו, כי היה נאנס לעבוט את כל אשר בביתו, — הנה לא ראה גם פרי־ברכה ממלאכת בנו וישבע רק כעס ומכאובים, כי מכר את ילדו כעבד לחמש שנים, והחרש עבד בו בפרך, כי שמהו לחוטב עצים ושואב מים, לנושא סבל ולמנקה ביתו, ולכל מלאכה נמבזה ונמאסה; גם שרת את אשתו בתורת שפחה לגדל את הקטנים, לרחצם מצואתם, לנטלם ולנשאם על ידיו ולשפוך את מי־הרחצה. ובעת ועונה שמנע האומן ממנו את לחם־חוקו, פת במלח ובצל ומים במשורה, — לא מנע ממנו מהלומות ומכות... כי מי יאמר לו מה תעשה? — ואחרי עבור עליו 4 שנים במכאובים וצרות עד בלי די, החל האומן ללמדו את מלאכת־ידו על רגל אחת, ובגמור הנער את חוק־לימודו, יצא חולה מבית מורה־שקר זה, ויהי לגבר לא־יצלח, — לא למלאכה, לא לאלהים ולא לאנשים, כי מידותיו נשחתו בעשותו ימים רבים מלאכות נמבזות ונתעבות, ובראותו אכזריות מורו ומלמדו ללא הועיל. הנה כי כן היה גורל האומללים באין מושיע ורב. ומי יתנה את גורל בני העניים, אשר להוותם מתו עליהם אבותיהם בימי־נעוריהם, ואין למו מי שידאג בעדם למסרם לאומן? הילדים האלה גדלו הפקר... ובראותם כי אין איש אשר יתעורר לחמלה עליהם, לסעוד את לבם ולכסות את מערומיהם או למסרם לאומן, נזרו לבושת ויהיו מה שיהיו, עד כי נלאו בני עירנו לשאת את חרפתם אשר העטו עליהם במעשיהם המכוערים״ („היהודי״, 1903, גל׳ 28).

כשהתאונן משה לווין על מחסור באנשים מתאימים, בכדי לקדם משימה חשובה זו, — הוא ידע למה התאונן. עם כל הכבוד שרחש לחבריו לדעה, משכילי־העיר, הוא לא יכול לסמוך על המורים, הסופרים והאברכים שהציצו ונפגעו, אשר בעיניו לא היו בבחינת „אנשי־מעשה״. הוא זקוק היה לכמה צעירים בעלי־מרץ ומעשיים כמותו, ועם זה אנשי־ציבור מובהקים. שנת 1897 היתה בסלונים שנת־מפנה במובן זה. בשנה זו השתקע בעיר הפרקליט הצעיר והנמרץ, האיש הנפלא והמושך זאב יעקובסון. מיד עם בואו, התקרבו שני האישים האלה קירבה נפשית. הם היו דומים בגישתם, באקלימם הרוחני, בעולמם הפנימי, בהשקפתם על המצב היהודי וצרכי־העם בזמנם. — הנה האיש, — סבר לווין, — שיוכל לכתף עמו את המשא הציבורי הכבד, שהתעתד להרימו. נוספו להם עוד משכילים אחדים, בעלי מקצועות חפשיים מהחוץ, שגם הם התיישבו בשנים אלה בעיר, והם: הרוקח ח. גרודזנסקי, רופא־השינים ד״ר מ. יתום, מורה ביה״ס הממשלתי צ. בליקוב. סעד והבנה מצא לווין גם בצעירים המקומיים אלחנן שטיינברג, שמואל ובנימין קרוננברג.

אחרי הכנות מדוקדקות, קיים לווין בשמחת־תורה תרנ״ח (אוקטובר 1897) את ישיבת־היסוד של החברה החדשה בהשתתפות כל האנשים הנ״ל. אפשר לקבוע, שבעוד שהיוזם והמחולל היה לווין, הרי בלי שיתופו ועידודו של יעקבוסון, לא היה הדבר יוצא לפועל. הם קראו לארגון החדש „אגודת שוקדי־מלאכה״. אך אופייני הוא, שהשלטונות מאנו להרשות אגודה בשם זה. ומכאן — הראיה החותכת, שאכן הרשות המרכזית חששה מפני כל רוח של „מלאכה״ ו„עבודה״, — והמייסדים נאלצו, לעקוף ולהסכים לשינוי שם האגודה ל„חברת התמיכה ליהודים העניים בסלונים״. הרשיון הושג ביוני 1898.

מהדו״ח של שנת־פעולתה הראשונה שפורסם ב־1899 אנו רואים כבר תוצאות פעולתה. היא אספה 50 יתומים ומסרתם בתשלום מלא לבעלי־מלאכה שונים בעיר, אשר קבלו על־עצמם את מלוא־התחייבותם ואחריותם כלפי החברה בכל מה שנוגע לכלכלתם והשתלמותם של החניכים. החברה גם סידרה עבור הנערים שעורי־ערב, לפי תכנית קבועה; היא הלבישתם והנעילתם, וועד עסקנים השגיח עליהם בקביעות. תקציב

האגודה הורכב מתשלום שנתי של חבריה, וכן מהשתתפות ילידי־העיר מחוץ, שנענו ברצון מכל מקומות מושבותיהם ברוסיה. וכך מצאנו ברשימת התורמים את השמות: בני בית קופלמן הנ״ל, וולוברינסקי מפטרבורג, האחים דלוגאַטש, ה׳ ווישניאק וגב׳ סופיה גלר ממוסקבה, יוסף קוניצה מקישינוב, גב׳ אידה ליפשטיין מברלין ועוד. גם „החברה היהודית לתמיכה בבעלי־מלאכה ועובדי־אדמה” שמושבה היה בעיר־הבירה, השתתפה בהקצבה.

האגודה הצליחה במלואה, מספר החניכים גדל משנה לשנה. בשש השנים 1897—1903 חסו בכנפיה כ־150 נער. אחרי 2—4 שנים של לימוד והשתלמות, היה החניך הבוגר יוצא מחסות האגודה, אך היא היתה ממשיכה לטפל בו ולסדר אותו בעבודה, המקצועות שנלמדו היו: חייטות, רצענות, נגרות, מסגרות, ספרות, שענות, כריכת־ספרים.

כבוד האגודה גדל בעיר, ואף השמרנים האדוקים, שראוה לכתחילה בעין רעה ובהסתייגות, סמכו את ידיהם עליה. יתר־על־כן, שנתיים אחרי הקמתה הלכו גם גבאי הת״ת בעקבותיה, ופתחו שעורים ללמוד נגרות ומסגרות בשביל נערי הת״ת. המבצע של „שוקדי־מלאכה” חולל מפנה בחוגים אלה ביחס למלאכה. ב־1902 הודיעו, ש„שנים־עשר הגבאים החדשים של הת״ת משגיחים על לימוד האומנות בבית לימוד המלאכה שעל־יד הת״ת ועל הלימודים בקריאה וכתיבה, למען יהיו הנערים לאומנים יודעי ספר ולשון, ולא יוסיפו להבזות את המלאכה ובעליה, אשר רובם כיום הדיוטים ובורים ולא ידעו בין ימינם לשמאלם” („היהודי”, 1902, גל׳ 14).

ככל שהאגודה השתרשה בעיר והקיפה חוגים רחבים ושונים, כן נתקרב רעיון העבודה ויגיע־כפיים ללבות רבים, — והאדוקים הקיצוניים ביניהם, — שקודם התנכרו לו. וכך נתברכה אגודת „שוקדי־מלאכה” בזכות האדרת השאיפה לפרו־דוקטיביזציה בין יהודי סלונים, מאז הקמתה ועד שקיעתה ב־1915. בשנת 1904, 7 שנים אחרי ייסוד האגודה, הניעה התפתחות זו את אחד הסופרים להודיע לעתונו כהאי־לישנא: „אחינו בעירנו באו לידי הכרה מוחלטת, כי הבטלה מביאה לידי שעמום וכי המלאכה תחייה את בעליה. הם השליכו את נזר יחוסם אחרי גוום כנצר נתעב; את בניהם, שקודם לא חשבו אחרת, כי היה יהיו לרבנים גאוני הדור, או למצער מו״צים, כדודיהם, קרוביהם וגואליהם, אשר תפארת המה לבני ישראל ועליהם גאותם, — שולחים הם פשוט בתכלית הפשטות לבעלי־מלאכה, למען יהיו לפועלי־צדק” („היהודי”, 1904, גל׳ 8).

פעולת האגודה השתרגה גם לענפים צדדיים. העסקנים יסדו מפעל־משנה, שטיפל בהספקת עצים להסקה לנצרכים, ומפעל תרבותי: ספריה ללא כל תשלום. בכל שנה פרסמה האגודה דו״ח כספי שנתי מלא, כשפרטיו מאלפים לגבי צדדים שונים של המצב בעיר. חבר המייסדים והפעילים של „שוקדי־מלאכה” הפך לצמרת העסקנים האחראיים בעיר. כשהענינים היו יגעים במוסדות „גמ״ח” ו„לינת־הצדק”, — קבלה אותם האגודה לרשותה, כאמור לעיל. „שוקדי־מלאכה” התקיימה כמוסד יציב וקבוע עד הכיבוש הגרמני. ברור, שכל המשכילים תמכו באגודה, וחוגיהם („משכיל אל דל” ואחרים) היו מסדרים מסיבות ונשפים, ומקדישים מהכנסותיהם לאגודה. שמחת־תורה, יום הקמת האגודה, היתה מאז גם יום־זכרון למייסדים. הם היו נאספים בכל מוצאי שמחת־תורה וחוגגים את „חגם השנתי” בהשתתפות האב״ד, החזן ומקהלתו וכמובן, תזמורת מכבי־האש. המסורת הזו נמשכה עד 1915.

בד בבד עם פעולתם ב„שוקדי־מלאכה”, השתתפו כמעט כולם גם ב„אגודת מכבי־אש המתנדבים”. אם כי אגודה זו לא השתלבה בין שורת המוסדות היהודיים גרידא, בגלל אופיה העירוני־כללי, — הרי היתה ברובה המכריע אגודה יהודית. בעוד שה„רוח החיה” ב„שוקדי־מלאכה” המשיך להיות משה לווין, — טיפח יעקובסון בעיקר בארגון שהוא היה מקימו ומחוללו: „מכבי־האש”. שתי האגודות נוסדו באותו החודש, באוקטובר 1897, ושתיהן ריתקו את מיטב הכוחות הציבוריים הצעירים שבעיר. גם מכבי־האש ערכו חג שנתי וקבעו מסורת של חגיגה קייצית בגן־העיר. בשנת 1902 בנתה האגודה בגן בית־חומה לאחסון מכשירי־הכיבוי ועליו מגדל־צופים, שממנו היו מזעיקים את הכבאים בכל שריפה שפרצה בעיר. לצורך בנין הבית הורו השלטונות לקחת גם מקופת מכס־הבשר (אלפיים רובל).

מחוץ לפעולתה הישירה, שעמדה לעיר בכל סכנת הצתה ושריפה, יש לזקוף לזכות האגודה גם פעולות־בידור ושעשועים, שהיו מעין חידוש, ושיוו אוירת־לואי התואמת את „הנאורים”, ביניהן היו הופעות התזמורת עם כלי־נשיפה, כולה יהודית, וחבריה הם ה„כלי־זמר” החביבים, שהיו מרוקנים את כל „החדרים” מתינוקות של בית רבן, שהיו מתקהלים למשמע תרועות החצוצרות והקשות התופים... והיו גם נשפי־המחול בבית־המצפה שבגן־העיר, שמשכו בני־נעורים. ומאז היה גם קובע־הנחושת הנוצץ של ה„פאָזשאַרניק” היהודי, — מעין אביזר עירוני, מצוי והכרחי, ששובץ בכל הופעה וטכס, בכל חנוכת בית ציבורי, בכל חגיגת יומא דגנוסיא של המלך שנערכה בבית הכנסת הגדול, בכל ביקור של הגוברנטור, או של הגנרל־גוברנטור.

...בגדי־שרד עם כפתורים נוצצים, קובעי־נחושת, נשפי־מחול, — סממנים מוזרים וחדשים, שהשתלבו במסגרת ההווי החדש ברוח הזמן, שהלך ונארג בעיר.

פרק לח

הדת והחינוך הדתי בשנים 1895—1903. — מונח חדש בסלונים: אורטודוקסיה. — המגידים־הנודדים כתעמולניה. — שליח ה„חפץ־חיים" ר' אשר הרמן ופעולתו בעיר. — ייסוד האגודה „בית־יעקב ותפארת בחורים". — אגודת־המשנה „פרחי הגפן". — „מוסרניקים" באים העירה. — המגיד ר' משה צבי גרינברג ושליחותו. — ייסוד חברת „מחזיקי הדת". — דרשות הרבנים מסייני ומאושמיאני. — הישיבה והת"ת בפרק זמן זה. — פרישתו של הר"מ ר' יהודה וורניקובסקי. — הר"מ ר' אברהם־צבי קופילוביץ. — פרישת המשגיח ר' אריה־לייב מישקין. — פטירת האב"ד ר' יוסף שליופר ומורי־הצדק ר' שמואל רטנר ור' חיים־יהושע פיינשטיין. — הרב מטעם הורוויץ מקבל פני שרים. — עזיבת החזן מנדליביץ. — החזנים אריה רויטמן ואהרן־דובער סטראד. — „השתלטות" המשכילים על החזן.

ההווי החילוני, כאנטיתזה לצורות החיים המגובשות מאז ומתמיד, פלס לו דרך יותר ויותר וכבש לעצמו עמדה, אם לא במעמקים, אז על פני משטח החיים היומיומיים. בעוד שנשפי־המחול שמשו סממני־לוואי לאוירה החדשה, — הרי היו אותות בולטים ומשכנעים יותר לרעידה, שלפתה את עמודי־האיתן של הרחוב היהודי. הסייסמוגראף החברתי־תרבותי רשם רעידה זו בכמה וכמה שטחים: במאמצי המשכילים „לתקן" את החדר הישן וְלחנך למלאכה; בפריקת־עול בית־המדרש, שנעשתה יותר ויותר גלויה מצד חלק ניכר של הנוער העובד; בתסיסה סוציאלית ובאתחלתא של תנועה אנטי־ממלכתית בין הפועלים. בין אם נושאי ה„מרד" החילוני היו המשכילים ה„אבסטרק־טיים" הראשונים, בין אם דגלו אחר־כך בלאומיות המוצהרת אך הבלתי־מגובשת עדיין, ובין אם היו אלה פועלים שהתחילו מסתודדים במחבואים, — בעיני הדתיים היה להם מכנה משותף וכינוי משותף: החפשיים.

ואכן, ככל שהחילוניות דהרה קדימה, כן נתפלגה הצי־בוריות לשני מחנות נצים, מנוגדים ומוגדרים, שהיו קרויים בפובליציסטיקה בת הזמן ההוא בפירוש: מחנה ה„חרדים" ומחנה ה„חפשים". אופייני הוא, שסופרי סלונים קראו להם כבר לא פעם, בשלב מוקדם זה, לא מחנות, אלא „מפלגות". כמובן, שהכוונה היתה לא למפלגות במשמעותו המדינית של המושג בימינו, — שכן באמצע שנות התשעים עוד לא התקיימו ביהדות רוסיה מפלגות מדיניות ואלה התגבשו רק בסוף המאה, — והכוונה היתה לפלג, להתפלגות העדה ל„כי־תות" ומחנות.

עם גבור הגלים הזדוניים, שאיימו לקעקע את חומת הדת, לבשה ההתגוננות במחנה החרדים צורה יותר קונקרטית. בווילנה ובאודיסה, בקובנה ובז'יטומיר נטושה מערכה בין שני המחנות, שעדיין היו בלתי־שווים. ממרכזי יהדות רוסיה הת־פשטה המערכה לערי השדה, למושבות ישראל בליטא ורייסין. בסוף שנות התשעים קבלו המחנות היריבים צורה של תנועות מאורגנות, והתחילו מנסרים גם שמות כוללים להן. המלה „אורטודוקסיה", שעד אז לא הושמעה בערי־השדה, הפכה בפרק־זמן זה לכינוי רגיל ושגור, המגדיר בבירור את ההמונים הכלולים בו. ומהתגוננות עברה האורטודוקסיה להתקפה.

אחד האמצעים לחיזוק חומת הדת, שעליהם הוחלט במרכזי האורטודוקסיה, בעיקר בווילנה ובקובנה, היה שיגור מגידים־נודדים, מטעם בני־סמכא דתיים המקובלים על העם. לשם זה גם נאחזו בשמות רבנים וצדיקים מפורסמים בשעתם, כגון ה„חפץ־חיים", אשר מראדין מקום־מושבו (שלא היה בריחוק־מקום מסלונים), הפעיל השפעה עצומה הן באישיותו המוסרית הנעלה והן בספריו.

המגיד מקלם בשעתו, כשקיבל על עצמו את שליחותו ועבר לארכו ולרחבו של תחום־המושב, — על דעת עצמו קיבל אותה; שום סמכות עליונה ושום לבלר של תנועה כל־שהיא לא כוונו את צעדיו. אך כעת נשתנו העתים, ומגידים־שליחים שוגרו לתפוצות, כרצים על פני לוח־האישקוקי.

וכך, ב־1897 הופיע בסלונים מטעם ה„חפץ־חיים" הרב ר' אשר הערמאן. הוא היה מסובב על ערים ועיירות „להגדיל תורה בלבות ההמונים ובני־הנעורים, שלפי חינוכם ומצבם בחיים, הם התרחקו ממנה", — והשתדל להקים אגודות דתיות, במיוחד לנוער. מגיד־משולח זה ישב בסלונים חדשים אחדים ופעל כמיטב־יכלתו בבתי־המדרשות ובחוגי בעלי־המלאכה.

אכן, מאז שר' משה יצחק דרשן הופיע ב־1891 בתרנ"א בפעם האחרונה בסלונים, — עוד לא נתפתו המוני העיר, שזכרו את כוחו וגבורתו למגידים הנודדים השונים, שהיו נקלעים לעיר. ההוכחה לכך היא, שהקהילה עדיין לא בחרה ב„מגיד־מישרים". ברם, ר' אשר הערמאן משך המונים, והשפ־עתו היתה גדולה. הוא יסד אגודה בשם „בית יעקב ותפארת בחורים", שנועדה לשני סוגים של הנוער העובד: לעוזרי ופקידי בתי־המסחר והחנויות, ולפועלים וחניכים בבתי החרושת והסדנאות. הכוונה היתה, שהם „ישמעו אמרי־נועם של מוסר, להיות יראים את ה' ומלך, לעקור ולשרש מלבם כל חמדה אשר בהוללות יסודה" („המליץ", 1897, גל' 167). אכן במטרה המוצהרת „להיות יראים את ה' ומלך" נרמזת השאיפה למנוע את התסיסה הסוציאלית, את המרד במלך ובמלכות, שהתחיל מפעפע בחוגים אלה, בכדי להגיע לנוער מכל הגילים, נוסדו בעצם, שתי אגודות: „תפארת בחורים" הנ"ל לבני נוער משנת ט"ז ומעלה ולאברכים בין עוזרי החנויות ובעלי־המלאכה, ואגודת־משנה „פרחי הגפן" — לנערים מגיל שתים עשרה עד גיל חמש עשרה.

באותה שנה נשלחו לעיר גם אחדים מצעירי „תנועת־המוסר", תנועה שהכתה גלים בכל מרחבי ליטא, והיתה נפוצה בין בני הישיבות. היא התבטאה בהתייסרות ובהתמרקות לאור המוסר העילאי. התנועה קמה בקובנה והתבצרה חלקית בישיבת סלובודקה. ישיבת סלונים לא הושפעה בהרבה על־ידיה. בכדי לחזק את המתח הדתי, נשלחו, איפוא, „מוסרניקים" לקהילות, שבהן היתה ניכרת במיוחד ה„התמשכלות", ובניהן — גם לסלונים. נוכחותם עוררה את זעם משכילי העיר, כפי שהת־לונן אחד מהם: „לעירנו נשלחו 10 אברכים מ„בעלי־כת־המוסר". אמנם רצה ר' יודל (מייסד התנועה. — המעתיק)

לזכות את כל ישראל, לפיכך הרבה לשלוח את הבטלנים בכל ערי מושבות היהודים" („המליץ", 1897, גל' 289).

כפי הנראה, מטרת „תפארת בחורים", מיסודו של הרב ר' אשר הערמאן לא הושגה; אותו הנוער, שלו התכוון, התפרק יותר ויותר מעול תורה ושמים; הוא כבר היה ברובו נתון להשפעת „משולחים" אחרים ממינסק ומווילנה: שליחי תנועת הפועלים הרוסית וכן תעמולנים ראשונים של מפלגת הפועלים היהודית „בונד".

בשוא גל ה„חפשיים", עם קום סניפים מקומיים של מפלגות הפועלים בהתחלת המאה, גייסה האורטודוקסיה כוחות נוספים להפציץ את האפיקורסים. ב־1901 הגיע לעיר דרשן ידוע מחבל ז'מוט, ר' משה צבי גרינברג משקוד. גם הוא ישב לחדשיים, טרח מבימ"ד לבימ"ד, ניסה להשפיע באמצעות בעלי־המלאכה הקשישים, וחידש את אגודת „תפארת בחורים" עבור „בני הנעורים, הפרועים לשמצה ובעתותיהם הפנויות ילפתו ארחות דרכם בשדות וביערים" („הצפירה" 1901, גל' 158). הוא אסף נערים מתבגרים בביהמ"ד „שומרים לבוקר" „לשמוע מוסר ודרך־ארץ", וייסד סניף של חברת „מחזיקי־הדת". כמובן, שהסתייע במחנה אנשי־שלומו בעיר, בסמכות האב"ד וגבאי הישיבה. החרדים נאלצו להזדקק למגידים בנוסח הישן, גם כמשקל־נגד למטיפים הציוניים, שהשפיעו על שומעיהם ולקחו את לבותיהם בשילוב דברי־תורה בדרשותיהם, ושביקוריהם בעיר נעשו יותר ויותר תכופים. לשם זה גם הוזמנו רבנים מהסביבה הקרובה, וכשרבנים מהחוץ נזדמנו לעיר באקראי, הופעלו גם הם למטרה זו. כך היה עם הרב מסייני ר' בצלאל לוריה. וגם ר' מרדכי אב"ד אשמייני, כשבא העירה בשנת תר"ס בענין פרטי (עוד טרם היתה אף באופק מועמדותו לאב"ד בעתיד), ושמו הלך כבר לפניו כצדיק וכאיש־מופת, — הוזמן ע"י ראשי־העדה הדתיים, מתוך כוונה ברורה, להופיע ברבים.

כאמצעי נוסף למשוך יהודים לתורה ולתפילה, שימשו בידי העסקנים הדתיים החזן עם המקהלה בבית־הכנסת הגדול. אחרי שריפת תרמ"א, תוקן ההיכל באופן יסודי, אך הוא היה מתמלא רק ב„שבת־מברכים", כשהחזן עבר לפני התיבה. בכל ימות השבוע ובשבתות „לא היה דורש לו, כי בני עירנו נפלגו" („הצפירה" 1903, גל' 117). החליטו הגבאים, כי החזן יתפלל בכל ליל־שבת ובכל שבת שניה, וכן שנכבדי העיר ישחרו בכל יום את הבית.

החרדים השתדלו לעמוד בפרץ גם בשטח החינוך. כשסיסמת החדר המתוקן שוב פרחה בעיר, והמשכילים טיכסו עצה לפתוח בי"ס משוכלל עם תכנית כללית ויהודית, הם ראו בכך סכנה חמורה ל„תלמוד־תורה", בכדי לקדם את המצב, הרחיבו את שעורי הלימודים הכלליים שע"י הת"ת, וכמעט כל נערי המוסד (מחוץ לכיתות הגבוהות בישיבה), ביקרו בהם. אח"כ גם נאלצו לפתוח, בהשפעת „שוקדי־מלאכה" את המחלקה ללימוד נגרות ומסגרות. אך הם שמרו בקנאות על המסגרת השגורה של המוסד ועמדו בנסיון. כאשר ב־1903 בא שליח ה„חברה להפצת ההשכלה" מפטרבורג, ד"ר לאנדר, ובשורה בפיו: הוא נכון להקציב תמיכה כספית הגונה לת"ת, בתנאי שיוכנסו תיקונים יסודיים בלימודים, בהתאם לתכנית המקובלת אז של „חדרים מתוקנים". המנהלים ישבו ארוכות על המדוכה, ולמרות התלבטותם בקשיים כספיים, דחו את ההצעה, כאילו אמרו: „לא מעוקצך ולא מדובשך"...

בהתחלת המאה מנתה הישיבה עם הת"ת כ־700 נערים. בישיבה חלו בהתחלת המאה שינויים אישיים בהנהלה והשגחה. הר"מ הישיש ר' יהודה וורניקובסקי פרש בשנת תר"ס אחרי הנהלה מוצלחת במשך 40 שנה, ועלה ירושלימה. במקומו נתמנה כריש־מתיבתא הרב ר' אברהם־צבי קופילוביץ, שניהל את המוסד עד תרס"ה, בה נתקבל לרב בזלבה. גם המשגיח ר' אריה־לייב מישקין, שפעל כחמישים שנה, ושלזכותו תזקף בניית הבתים החדשים של המוסד, פרש בתרס"ג ועלה לארה"ק. ב„אסיפה־רבא" אחרי פרישתו נבחרו 12 גבאים חדשים, שמינו כמ"מ המשגיח את בנו, ר' דוד.

האב"ד ר' יוסף שליופר נתחבב על כל העדה בטוב־לבו, בהיענותו המתמידה לכל פעולה ציבורית ובהשכנת שלום בין המחנות היריבים. ואכן כתב עליו אחד הסופרים: „הוא היה חביב על כל המפלגות בעיר, כחרדים כן החפשיים". הוא נתן יד לכל מפעל. הוא גם תפס עמדה חשובה בעולם הרבני, ושני ספריו „פורת־יוסף" ו„מרכבת־יוסף" הצטיינו בחריפות פלפולית. הוא נפטר ביום א' אייר תרס"ג, אחרי 17 שנות כהונה בעיר. על מידת הפופולריות שלו והתערותו בחיי כל העיר, תעיד העובדה, שבין אלה שספדו לו היה גם הרופא הרוסי המקומי ד"ר שירוצקי.

גם שני דייני ביה"ד הרבני, ר' שמואל רטנר ור' חיים יהושע פיינשטיין, ששימשו עוד בזמנו של ר' יוסף רויזין, נפטרו באותו פרק זמן (ר' שמואל נפטר בתרס"א, ור' חיים־יהושע — בתרס"ג), וכך, בפרוס שנת תרס"ד, התפנו כסאות האב"ד ומורי־הצדק גם יחד.

הרב מטעם הורוויץ המשיך לכהן בשנים הללו. במגעי העדה עם באי־כוח השלטונות נעשה תפקידו של הרב מטעם חשוב ונדרש יותר. בעיר ביקרו לעתים קרובות שר הפלך ושר־החבל. אמנם, כמה מבעה"ב המשכילים דברו צחות רוסית, כמו ה' מ. מ. מילר, אך דרושה היתה גם אישיות רשמית שתופיע בפניהם בשם העדה ותקדם את פניהם בביקוריהם בבית הכנסת ובמוסדות הציבוריים. בתפקיד זה נשא, איפוא, הרב הרשמי. עם הקמת אגודת „מכבי־אש המתנדבים" שכללה גם נוצרים, היה גם־כן צורך להופיע באספותיה וטכסיה בשם העדה ברוסית מסודרת. כמו־כן, לפי הוראה מלמעלה, או לפי צורך פנימי, הוחג בכל שנה בבית הכנסת יום־הכתר של ניקולאי השני, ולחגיגות אלה באו שר־העיר ופקידי השלטון והצבא. גם בהזדמנויות אלה היתה הופעתו של הרב מטעם הכרחית. ב־1903 נערכו שוב בחירות לכהונה זו על־ידי באי־כוח כל בתי־התפילה, שנאספו לשם־כך בבית מועצות העיר. הפעם היה מועמד נוסף (ה' סטראשון), וה' הורוויץ נבחר שוב ברוב דעות. לפי הדים בעתונות, קדמו לבחירות פילוגים בין הצדדים, וגם מלשינות ודילטוריות הדדיות לא נמנעו („היהודי" 1903, גל' 7־8).

בתחום החזנות עמד שוב לפרוץ סכסוך, כאשר אהוב־ההמונים החזן מנדליביץ' גמר אומר להעתיק את מושבו לקהילה עשירה יותר. הוא לא שעה לפניות „עמך" ועבר ב־1896, אחרי 5 שנות שבתו בעיר, ליקטרינוסלב. סערה חדשה בצלוחית עמדה להתחולל... והפוסקים המושבעים בעניני חזנות התחילו משמיעים את דברם, נוכח שפעת המועמדים. אך ראשי העדה וגבאי־החודש כבר למדו לקח מפרשת מנדליביץ'. מה עשו? — הם הערימו על „עמך" ותיקנו, שרשות הבחירה

בחזן תנתן רק לאסיפת נבחרים מכל בית־תפילה. ניטל העוקץ מהפרשה, „והבחירות עברו בסדר נכון ובמתינות בלי שאון והמולה״ („הצפירה״, 1896, גל׳ 159), ולחזן נבחר ר׳ אריה רויטמן (שהיה קודם חזן בקהילת חרסון). אוהבי החזנות העממיים שעקפו אותם, השלימו בדיעבד עם החזן, מאחר שהצטיין במקהלתו ובנגינותיו.

מאז ר׳ יאשע סלאנימער לא החזיקו שוב חזנים מעמד בעיר, כיון שהם „נחטפו״ על־ידי קהילות עשירות יותר. גם רויטמן לא האריך ימים בעיר מעל לחמש שנים. התקנה לבחור בחזן רק על־ידי באי־כוח בתי־המדרשות עמדה לגבאים גם הפעם, וב־1901 נבחר „בהסכם כל המפלגות״ ר׳ אהרן דובער סטראַד (מי שהיה חזן בפינסק). הוא סידר מקהלה רבת־משוררים. בימיו השתלטו „הנאורים״ והמשכילים גם על החזן עם המקהלה, שכן הוא התחיל מופיע בכל הזדמנות ולא רק אופיינית־דתית. כך אנו מוצאים אותו „מנעים זמירות״ בימי־הציון של „שוקדי־מלאכה״, בחגים השנתיים של מכבי־האש, ואפילו במסיבות ונשפים ציוניים, שהפכו בינתיים לאי־רועים עירוניים קבועים.

פרק לט

השכלה ומשכילים בשנים 1895—1903. — מפטרבורג תצא תורה. — „המשורר״ פרוג ולקחו למשכילי העיר. — אש ההשכלה אחזה בישיבה. — גזירת הכתיבה בשבת. — ביה״ס של צבי שפירא. — מלחמת המודעות. — „הלאה שקאלעס!״ — ביה״ס של מאיר וולפוביץ. — החדרים של ר׳ ישראל מירסקי ור׳ ישראל־יעקב סאַלמן. —אגודת „משכיל אל דל״. — אגודת „דוברי עברית״. — בולמוס הקריאה בספרים. — נשפים והצגות. — להקת אסתר־רחל קמינסקי בעיר. — להקה מקומית ראשונה. — נשפים ספרותיים. — מה לחזן ולהרצאה ברוסית? — מקהלת רוטשטיין. — זמנים חדשים וזמירות חדשות.

הופעתם של מגידים כתעמולני האורטודוקסיה המאורגנת לא תרמה הרבה לחיזוק הדת, אך הגבירה את תנועת המשכי־לים, שראו כבר את עצמם בכל אתר ואתר כממונים היחידים על המאבק בשלטון הדתיים בחיי הקהילות.

האידיאלים של התנועה המשיכו להיות: תודעה לאומית צרופה, חיבת ציון, קשר לערכים הלאומיים וקניית דעת, — אך כל זה „ברוח הזמן״, היגזרות מצורות קפואות ומאבק־הדורות. בעוד שהחרדים ראו את מרכז־פעולתם והתארגנותם באסיפות הרבנים התכופות, בישיבות הליטאיות הגדולות, במושבי הרבנים בעלי־ההשפעה וגדולי־הדור, — צפו המשכי־לים לעבר מרכזם האירגוני, כביכול, בפטרבורג, בחוגי חברת „מפיצי ההשכלה״. אבירי־הלוחמים ב„מורדי האור״ היו בעי־ניהם המשורר י. ל. גורדון, ואחרי מותו: הסופרים והעסקנים, שהתרכזו סביב „המליץ״, אשר הופיע בעיר־הבירה. עתון זה היה ה„אורים ותומים״, שכיוון את מאבקם, הדריכם, הלהיבם. בה במידה גם גברה השפעת העתונות היהודית־רוסית. ל„ווסכוד״, השבועון והירחון, שבו פירסמו את יצירותיהם טובי הסופרים, משוררים והוגי־הדעות של הדור, שכתבו רוסית, כגון דובנוב, לבנדה, פרוג ועוד, היו קוראים רבים בסלונים. על זה מעיד גם ריבוי הקורספונדנציות מהעיר בעתון זה וביתר כתבי־העת היהודים־רוסיים. כל מה שפורסם בוורשה ובפטר־בורג על־ידי מחדשי השפה והספרות היה קדוש בעיני חסידיהם בפרובינציה.

על להיטותם אחרי הספרות המשכילית ועל הערצתם כל שם מפורסם מהמרכז, מעיד המקרה הגרוטסקי, שאירע למש־כילי סלונים, שהיה בו הרבה מהתמימות הפרובינציאלית ומהדבקות של „חסיד שוטה״ ברבם: ביום אחד נפוצה השמועה ביניהם, ש... המשורר פרוג בכבודו ובעצמו הגיע לסלונים ומתאכסן בבית־מלון! — מיד נחפזו ובאו אליו טובי משכילי העיר, התיצבו בפניו וחלקו לו כבוד רב. הם גם נתפתו להאמין לו, כאשר „המשורר״ פתח בסיפור, שהוא נמצא בדרכו לארצות הברית, לפי הזמנת משכילי־אמריקה להוציא שם עתון, וכי נקלע לסלונים באקראי, אלא שבינתיים חסרים לו קצת — מזומנים להמשך הנסיעה, והלוואה קטנה בינו ובין משכילי העיר מהי? — כמובן, שהיה זה להם אך כבוד לרצות את פני המשורר הנערץ, ו„רבים הקריבו לו דורון״ (לפי ביטוי המודיע ב„הצפירה״, 1896, גל׳ 140). הפגישה עם המשורר הלאומי מפטרבורג היתה מסתיימת בכי־טוב, אלמלא הוזמן באותו ערב לקבלת־פנים לבית אחד מנכבדי העיר, שם נאספו כל מכבדי ומעריצי המשורר, ובעלת־הבית, אשה רבת־יחש, שיש לה קרובי־משפחה בפטרבורג ובזמנה הכירה אישית בעיר־הבירה את המשורר, גילתה לתמהונה ולתדהמת כל המסובים, — כי פרוג איננו פרוג... הרמאי, שהיה מחונן בכושר־הבחנה פסיכו־לוגי וידע לנצל את תומתם והתלהבותם של הצעירים הנלהבים, הספיק לעשות „ויברח״, והמשכילים יצאו מקבלת־הפנים חפויי־ראש... אכן, היתה זו אפיזודה אופיינית לפרובינציה החביבה, המשעשעת ומשתעשעת, שיש בה כדי להעיד על התלהבות „הנאורים״ לכל ברק־ניצנוץ, ואפילו מעומעם, מאור־ההשכלה המאיר מרחוק...

ברם, חבורת הצעירים יכלה להתברך „בנצחון״ ממשי בעיר: אש־ההשכלה אחזה במשכן החרדים הקיצוניים, בבית הישיבה גופא. בחורי־ישיבה התחילו לעיין בספרים הפסולים וללמוד שפת־עבר, רוסית וגרמנית, בחשאי, בהסתר, כדי שלא יבולע להם מצד גבאי־המוסד, שדאגו לכלכלתם ולהחזקתם, ואשר הרשו להם לקרוא רק את כתב־העת „הפלס״, שהיה בטאון החרדים. המשכיל המודיע על־כך מנמק, ש„קצרה יד איש לכלוא את רוחם״ של בני־הישיבה („היהודי״, 1902, גל׳ 14). „העוזתם״ של בני־הישיבה גדלה כל־כך, שכעבור שנים ספורות, שוב לא פחדו מהגבאים וקראו ספרים אלה בפרהסיא. והיה מעשה, שאחד הגבאים, מהבוחנים את התלמידים, איש קנאי, מצא שהנערים קוראים בספרים חיצוניים, ספרי הציונים ר״ל, וכן את עתוניהם. מיד הוא תבע מהמלמדים, שיניאו את

חניכיהם מלעיין בכתבי־השיקוץ" האלה ושיחפשו בחפציהם ויבערו את כל „הטומאה" מכתלי הבית. אחד המלמדים השיב לו בנוכחות הבחורים: „איך נשמרם מהרוח המנשבת עזה על־פני כל כדור הארץ ז" — מעודדים על־ידי תשובת המלמד, התחצפו בני־הישיבה בפני אותו גבאי והבריחוהו בשריקות, — וכדי בזיון וקצף!... —

„המליץ" ו„הפלס" — אלה היו שני המשלטים, שבהם רוכזו „המטות הראשיים" של המחנות. המשכילים התגרו ב„הפלס" וקראו לו „הסלף".

בינתיים נאלצו המשכילים הלאומיים לנהל מאבק ב„חזית" נוספת: כאשר חסידי־התנועה שבו אל רוחם מתדהמת הפוג־רומים והגזרות של השנים 1880—1883, — נתפס פלג דק מהם לאפיק צדדי, שהמשיך בטיפוח ההשכלה החילונית גרידא ובהזנחת הערכים הלאומיים. היו אלה סימנים ראשונים של תנועת התבוללות, שהתבלטו במקצת רק במרכזים הגדולים, אך הדיה הגיעו כעבור־זמן גם לערי־השדה הבינוניות. נמצאו, איפוא, משכילים והורים ספורים בעיר, שעברו מן הקצה אל הקצה, וזלזלו בחינוך עברי־לאומי. גורם מעודד לכיוון זה היה גם בית־הספר המחוזי הממשלתי („אויעזדנאיע אוטשי־לישטשע") שרוב תלמידיו היו נוצרים, אך שעריו היו פתוחים גם ליהודים. כמובן, שתכנית הלימודים היתה כללית־בלעדית ורוסית במלואה, והתלמידים היהודים, מתוך הסכמת הוריהם, התנכרו ללימודים עברים וגם זנחו אותם בבית. היו אפילו משפחות אחדות, שהתחילו משתמשות ברוסית בבתיהן; אלה היו, כמובן, יוצאי־דופן, היהודי הסלונימאי ראה בכך גידול פראי, הופעה זרה ומלאכותית, שהגיב עליה בתוקף ובאירוניה קטלנית.

היו גם הורים, שהתכנית המצומצמת של בית־הספר הממשלתי ליהודים לא השביעה את רצונם. כאשר ב־1902, נפתח בי"ס ממשלתי עירוני („גאראדסקאיע אוטשילישטשע") עם תכנית יותר רחבה וגם היא נטולת כל למודים יהודיים, נרשמו בו מספר הגון של נערים מבני־ישראל. ובפעם הראשונה בתולדות העיר, נאלצו התלמידים לכתוב בשבת... גזירה זו, שהגדישה את הסאה, פקחה אפילו את עיני „המתנכרים": לחלל את השבת בפרהסיא, זה לא ההינו לעשות אף „החפשיים" המושבעים. והלאומיים שבהם אף התעודדו על־ידי כך לקראת שובם לערכי ישראל המקודשים. אחד ממשכילי העיר הגיב על גזירת הכתיבה בשבת בלשון זו: „אל תשמח ישראל אל גיל בעמים, לך עמי, בוא בחדריך, ושם לא תעשה שבתך חול!" („היהודי", 1902, גל' 46).

האידיאל של המשכילים הציוניים בשדה החינוך המשיך להיות „החדר המתוקן", שלפיהם היה צריך להשביע גם רצון חלק מהחרדים. מאז הנסיון של ר' חיים מאניקוב בשנות השבעים, עוד לא חזרו בעצם בסלונים על נסיון כזה, והחדר הישן שלט. אך הנה נזדמן מורה בעל־יזמה ה' צבי שפירא, שהשתקע בעיר בהתחלת המאה ויסד בית־ספר מודרני, בעל 3 מחלקות, שהמשכילים קראו לו „חדר מתוקן". תכניתו, זו של הכיתות הראשונות של בי"ס יסודי, היתה כבר מבוססת, — זו הפעם הראשונה בתולדות החינוך העברי בעיר (להוציא את ביה"ס הממשלתי ליהודים), — על ספרי־לימוד מותאמים חדשים, שיצאו אז ע"י פדגוגים מומחים בוורשה ווילנה. היה זה נסיון טוב, שהצליח, וכיתותיו נתמלאו. אך הוא מלא רק צורך חלקי, ובגלל שכר הלימוד לא יכול היה להתחרות לא בת"ת ולא בחדרים.

אז הופיע ד"ר לאנדר הנ"ל, בשם „החברה להפצת ההשכלה" והציע להנהלת הת"ת הקצבה רחבה במחיר תיקונים יסודיים בתכנית־הלימודים ושיכלולים בבית, — אשר בעיני החברה היו נראים כהכרחיים, בכדי להתאים את המוסד לתכניתה הכוללת.

נוכח סירובם המוחלט של גבאי הת"ת, אזרו המשכילים עוז להקים בעצמם בית־ספר מתוקן כזה, שבו ינתן לעניי העיר חינם חינוך עברי וכללי, לפי רוחם. בראש חבר־פעילים אלה עמד יעקובסון בעצמו, שהוכיח, איפוא, את יזמתו הברוכה לא רק בשדה הציבוריות העירונית־כללית והיהודית, כמנהיג ציוני ומגן על זכויות היישוב היהודי, אלא גם בשדה־החינוך. הם אספו סכום מסוים, כקרן להקמת ביה"ס, ביצעו את ההכנסות ויצאו במודעות, שהודבקו על קירות בתי־המדרשות, על פתיחה קרובה של המוסד וקראו להורים לרשום את בניהם.

„העזה" זו של המשכילים: לתפוס ברשתם את ההורים בתוך בתי־המדרשות, במבצרי הדת והאמונה גופא, היתה בעיני החרדים בחינת מעשה של „לכבוש את המלכה בבית", — ובראותם שההרשמה לביה"ס אכן מצליחה, יצאו לקדם את פני הרעה באותו האמצעי, שבו בחרו יריביהם: במודעות, ודווקא ביידיש, בכדי להגיע לכל שכבות העם. נוסח משכנע לפיתוי ואזהרה היה להם מוכן בחוברת, שיצאה אז ע"י מרכזי החרדים בשם: „כך היא דרכה של תורה".

על מלחמת־מודעות זו מעל קירות בתי־המדרש מודיע בלשון עסיסית אחד הסופרים: „בעירנו גדולה המריבה בין הנאורים ובין האורטודוקסים. הנאורים אומרים, כי עלינו החובה הקדושה ללמד את בנינו שפתנו הקדושה, כי רק היא הבריח התיכון המבריח שה פזורה, ישראל, ורק על־ידה נהיה בנים נאמנים לעמנו... מורינו קבלו באהבה את ספרי הלימוד החדשים, וילדינו מהגים בשפת עבר... הם הדביקו מודעות, כי ביה"ס המתוקן יפתח בקרוב, וכל איש אשר אין ידו משגת לשלם שכר־לימוד, יבוא אל היו"ר להספה אל קהל החניכים חנם אין כסף... האורטודוקסים הדביקו בבתי־המדרשות קול־קורא בשפה המדוברת, בו ידברו עתק על החדרים המתוקנים, על המורים אשר באה קרחה על פאותיהם וזקניהם, ועל ספרי החינוך החדשים לאמור: „אורייתא וישראל חד הוא, והשפה שפה ככל השפות, ועל ישראל כשר — ללמד את בניו תורתו הקדושה והטהורה... עלינו ללכת בדרך אשר הלכו אבותינו מעולם, ואל לנו להוציא ישן מפני חדש, ובכן, הלאה שקאָלעס, כי לא ככל הגויים בית ישראל!"... („היהודי", 1902, גל' 16).

למרות ההרשמה של הרבה נערים, — לא עצרו „הנאו־רים" כוח לסיים את מאבקם בכי־טוב: ביה"ס המתוכנן על ידם לא יצא לפועל. בינתיים, הופיע בעיר עוד מורה בעל־מרץ, ה' מאיר וולפוביץ', שפתח גם הוא בי"ס בעל 3 כיתות־יסוד. גם מלמדים מסוג חדש, ששמו את הדגש על התנ"ך, — והיו משכילים בעצמם, — נראו בעיר, והם פתחו „חדרים", אשר בשיטת־הוראתם ובשילוב תנ"ך, דקדוק וכריסטומטיה עברית, בצדה של תורה־שבעל־פה, היוו גם כן חדרים מתוקנים. כאלה היו: ר' ישראל מירסקי, פדגוג מוכשר, שהתמסר בכל לבו לחנך דור עברי על אהבת־תנ"ך; ר' ישראל־יעקב סלמן; ה' רדונסקי („המלמד מפולונקה"). שני בתי־הספר והחדרים

החדשים האלה היו, איפוא, האלטרנטיבה לת"ת והחדרים הישנים.

הואיל וכך, הקדישו הנאורים תשומת־לב מיוחדת לבית־הספר הממשלתי. משה לווין המשיך לטפל בו בשקידה, והודות לו וליזמת חבריו, הנהיגו בו אפילו חידוש מפליא, לפי מושגי־הזמן: שעורי־התעמלות („תורת חילוץ־עצמות", לפי הביטוי המליצי של המודיע בעתון), שניתנו, לפי פניית לווין, ע"י קצין צבאי מחיל־המשמר. עם מותו של המנהל הראשי ה' הלל ריוואש ב־1901, נתמנה כמנהל ה' גולדבלט, איש מהחוץ, שעסק גם בצרכי־ציבור, והשתתף בפעולה הציונית המקומית.

עם השתרשות ביה"ס הממשלתי, גמל הצורך בהקניית חינוך תיכוני, כללי ויהודי. באין בי"ס תיכון בעיר, התחילו „הנאורים" האמידים לשלוח את בניהם ובנותיהם למרכזים הגדולים שבחבל, גרודנה, ווילנה, ביאליסטוק ומינסק, ללמוד בגימנזיות. אך עם ריבוי מספר בוגרי ביה"ס הממשלתי, היו כבר הרבה הורים שעמדו על חשיבות החינוך התיכוני, אך לא יכלו לעמוד בהחזקת בניהם בנכר. וכך נולד הרעיון לפתוח באמצעים עצמיים בי"ס כזה. אחרי התיעצויות רבות, הסכימו „הנאורים" על פתיחת בי"ס תיכון למסחר — לצורך זה הם יסדו קרן בסך של 30 אלף רובל (שמונים איש השתתפו בסכומים ממאה ועד חמש מאות רובל). זה היה בשנים 1902—1903, בעת שהתסיסה האנטי־ממלכתית היתה בעיצומה, והממשלה חששה מפני כל יזמה יהודית, תהיה תמימת־לב אשר תהיה... למרות ההפצרות והפניות המחודשות בכל שנה, לא ניתן הרשיון.

בשטח חינוך הבנות, התקנאו צעירות משכילות בעסקני „שוקדי־מלאכה" ויסדו אגודה „משכיל אל דל", שמטרתה היתה להקנות דעת לבנות מדלת העם. המייסדות, בנות בע"ב, מחנכות פנסיון שולץ, כולן אמונות על שפת־עבר. שלמדו בבית, ריכזו כמאה תלמידות, וגם התנדבו להורות בעצמן. הלימודים כללו קריאה וכתיבה בעברית ורוסית. ראויות המייסדות־המתנדבות לציון שמותיהן לזכור: הגברות והעלמות רייץ, שכנרס, שליופר, ילצקי, זבלוצקי, אורינובסקי, אורזיחובסקי, ווינוגרד, גליבנסקי, ברניקר.

בית־הספר (הקרוי בעיר: פרוגימנזיה) של גב' יודקובסקי, בעל ארבע המחלקות, המשיך קיומו עם תכנית מעורבת. אך היו גם מספר בנות־ישראל בשני בתי־הספר הממשלתיים לנערות.

בינתים הפכה הפצת השפה העברית לתנועה עממית ממש. עם גבור השפעת הציונות וייסוד ארגונים ציוניים, קמה ב־1903 אגודה ראשונה בעיר בשם „דוברי עברית". הפופולריזציה של השפה והספרות היתה ניכרת בעיקר בריבוי הקוראים. התרבו הקוראים לספר העברי בין כל שכבות העם. ב־1901 התקיימו כבר ארבע ספריות־השאלה פרטיות. רבו הקוראים לספרי היסטוריה, השכלה כללית, ספרות יפה. השמות של אבות הספרות העברית והיהודית ביאליק, מנדלי, פרץ כבר ניסרו בחוגים שונים של קוראים. בעקבות הספריות הפרטיות נוסדו אחר־כך ספריות ציבוריות חדשות: של „שוקדי־מלאכה" ושל האגודה הציונית, שהיו משאילות ספרים לקריאה חנם. שרדה לנו סטיטיסטיקה על סוגי הקוראים בספריית „שוקדי־מלאכה" בש' 1903, שהתנהלה על־ידי ה"ה נחום לחינסקי וס. גבורין: מהמספר הכולל של 208 חותמים קבועים, היו: 36 תלמידי בית־הספר הממשלתי העירוני; 38 — תלמידי הת"ת והישיבה; 32 — תלמידי ביה"ס הממשלתי ליהודים; 15 — תלמידי חדרים; 28 — אנשים שונים; 27 — נשים מסוגים שונים; 12 — בעלי־מלאכה; 10 — מורי שפת עבר; 4 — חנונים; 3 — סוחרים; 3 — פקידי בתי־מסחר. מספרים אלה מאלפים מבחינת חדירת הספר לשכבות השונות.

רבו גם החותמים על העתונים העבריים. עם סגירת „המליץ", שעוררה הד ניכר בעיר, גדל מספר קוראי „הצפירה" ו„הצופה" הוורשאי. לעתונים אלה היו כבר סוכנים מיוחדים בסלונים.

לנוף המגוון של החברה המשכילית שבעיר, הוסיפו הרבה אברכים מערי ליטא האחרות, שהשתקעו בעיר כחתנים של בע"ב מקומיים. רובם היו מחניכי הישיבות, שנתבשמו מהתנ"ך ומלמודי־חול, במזגם אותם למזיגה הרמונית שלמה. קשה היה להגדיר בצעירים אלה מה עדיף בהם: הת"ח התורני על המשכיל או להיפך. כאלה היו: יצחק אהרונוביץ איש־זלבה, זלמן איבנסקי איש־לידה, אברהם ליכטנשטיין איש־גרודנה, שמואל שרשבסקי איש־רוז'נוי ועוד רבים כהנה וכהנה.

אחד מסימני ההשתלמות והשאיפה ללימודים היה בהופעת בעלי־תעודות בגרות מבני העיר, אקסטרנים, או שלמדו בגימנזיות־חוץ. אחדים מהם נכנסו לאוניברסיטאות ברוסיה, אך היו גם כאלה שהרחיקו נדוד להיכלי־מדע בשווייץ, ללמוד רפואה. כשחזרו לחופשת־הקיץ לעיר־מולדתם, היו כבר חדורי אידיאלים שספגו במושבות הסטודנטים, והצטרפו למפלגות הסוציאליסטיות. אח"כ הם השתתפו בפעולות־המחתרת של הנוער המהפכני בעיר בשנים 1904—1905.

אחד מדפוסי ההווי החדש היה, כאמור, הבידור לכשעצמו: נשפי־שעשועים, הצגות, נשפי־מחול, ובכך לא היה כל מונופולין למכבי־האש, שלמסיבותיהם היתה מתקהלת החברה העירונית החדשה, ממיטב בני הנעורים המקומיים. הצגת התיאטרון גם היתה באורח הדרגתי לצורך נפשי בשביל רבים. להקות יהודיות שנעו ונדו על־פני ערי־השדה של החבל הצפוני־מערבי לא פסחו בדרך־כלל על סלונים, שנחשבה כבר בעיני השחקנים כמרכז תרבותי בעל קהל ער. להקות אלה, בדרכן מביאליסטוק, או ווילנה למינסק והומל היו חונות להצגות־מספר בתחנות קבועות: גרודנה, לידה, וולקוביסק, סלונים. בשנים 1899—1903 ביקרו בעיר, בין היתר, להקות הזוג אברהם ואסתר־רחל קמינסקי, להקת השחקן פישזאן, שהציגו עוד, על־פי־רוב, מהריפירטואר של גולדפדן. קהל יהודי נבחר היה מבקר גם בהצגות של להקות רוסיות, שנקלעו לעיר. הנהלת „שוקדי מלאכה" „קנתה" ב־1899 הצגה מיוחדת של להקה מאלורוסית, לטובת המוסד. בעקבות הצגות הלהקות מחוץ, התארגנה להקה מקומית שלמה, של העסקניות הצעירות מאגודת „משכיל אל דל", הגב': לובובסקי, קוברסקי, רייץ, דובינבוים, לווין ואחרות. בהתאם לאידיאלים המשכיליים־ציוניים, הן הציגו מחזות לקוחים מההיסטוריה היהודית. כך הן הציגו ב־1902 „חזיון" מימי הביניים. ההכנסות היו לטובת אגודתן וכן למטרות צדקה, כגון אפיית מצות לעניים.

גם נשפים ספרותיים, שנערכו על־ידי הציונים, היו לאופנה. ראש־המרצים היה יעקובסון, שהיה נואם לא רק ביידיש, אלא לעתים גם ברוסית, ולקהל שומעיו היה זה דבר מובן מאליו, שתתכן במועדון יהודי בעיר גם הרצאה ברוסית. הרופא ד"ר

רוזנבליט, מ. גורפינקל ועוד כמה מאנשי האינטליגנציה היו משתתפים בהרצאות, והנשפים כללו גם תכנית אמנותית, כגון דיקלום מהשירה העברית החדשה, או פרקי־חזנות שהושמעו על־ידי החזן ומקהלתו. מה ענין חזן לנשף ספרותי עם הרצאה ברוסית? — היה בכך סימן־היכר מסוים לבעלי השעטנז הרוחני המשכילי־ציוני של הימים ההם, שתוך חיפוש דרך לגיבוש הווי מחודש, הם נשארו מעורים ומושרשים במורשת־אבות על כל אותותיה וסממניה.

אך בשביל אלה, שאולי עמדו על הזרות שבדבר, ואולי הגיבו על כך, — הרי קמה ב־1903 גם מקהלת־חולין, בהדרכתו של המנצח רוטשטיין. מקהלה זו שוב לא השמיעה „הבן יקיר לי אפרים", או פרק מ„הלל", — אלא משירי־ציון הראשונים: „על אם הדרך", „אוי כי עוטיה אני", „חושו אחים חושו", — לחנים חדשים שהחלו מגיעים ומנסרים יחד עם צלילי שיר חדש, שכה הדהדו בלבות הצעירים, צלילים בלווית מלים כה מרוממות: „עוד לא אבדה תקותנו", — וכן שירים חדשים ב„זשארגאן" (שהיה אז עדיין הכינוי היחיד ליידיש), אשר נעימותיהן ומלותיהן כה הרנינו את הלב והיו שיר־מזמור לחיים היהודיים הפשוטים צורה ולובשים צורה, כגון שיר־ההתרפקות רווי הגעגועים לחדר שעוד מעט וישקע, „אויפן פריפעטשאָק", או הזמר העצוב והשובר לב על הבן שנדד לאמריקה והאם המצפה לאגרותיו: „אַ בריוועלע דער מאַמען", — חוויות כה קרובות ללב, כה מובנות, ממש לקוחות מהחיים שבעיר, וכל זה מושר ברבים, על־ידי המקהלה המקומית בנשף־חנוכה, בשירה חדשה, הומיה, לירית; כל זה ממש, לפי המימרא הידועה: זמנים חדשים — זמירות חדשות!

פרק מ

חיבת ציון ומטיפים לאומיים בשנים 1890—1903. — המורשה המקומי של הוועד האודיסאי. — מה בין מגיד מסורתי למטיף לאומי. — סממני המטיף ודרכו בדרשנות. — המטיף ר' צבי מסליאנסקי בסלונים. — משכילי העיר קושרים לו כתר של תפארת. — שיר התהילה שחובר ע"י משה זבלוצקי. — ספר הזכרון למטיף „היצהרי" כחיבור סלונימאי. — המגיד מקלם ומסליאנסקי זה לעומת זה. — מטיפים מקומיים. — ביקורי המטיף צדיקוב. — ביקורי המטיף ד"ר אבינוביצקי. — התגבשות שני האגפים האנטי־ציוניים. — השערוריה בביהמ"ד דגשר. — ה„בונד" עושה שפטים בציונים. — מכות ומהלומות ובריחה דרך החלונות. — שוטרי העיר שושבינין למטיף. — ההערכות המדינית בפרוס המאה העשרים ובבואתה בסלונים.

מה בין משכיל לאומי לחובב־ציון? איפה מסתמן בו הגבול בין ההשכלה ובין חיבת־ציון? — אם באמצע שנות השמונים, כאשר המשכילים התייצבו לימין תנועת „בילו" ובכל אתר ואתר נתמנו מורשים לוועד האודיסאי מתוך המשכילים המקומיים, כבר היה קשה להבדיל ביניהם, — הרי כעת, בשנות התשעים, כאשר פעולות „החובבים" נתרחבו ונזדהו עם מעשי המשכילים בשדה החינוך ובתנועת התחיה הלאומית, וכאשר המלחמה ב„מורדי האור" היתה כבר נטושה לא רק על הפצת אור־דעת והשכלה כללית, אלא גם על העקרון של יישוב א"י, שהחרדים הקיצוניים ראו בו „דחיקת הקץ", — כעת ניטשטשו עוד יותר התחומים בין משכילים וחובבי־ציון.

סימני־ההיכר בין משכילי סלונים לחובבים הראשונים נמחקו לגמרי. אמנם, נמצאו בעיר יחידים מדור המשכילים החדש, שהתרחקו מהעולם היהודי האופף אותם, ואפילו הגשימו בגופם מעין התבוללות, בהתנכרם לשפה היהודית המדוברת ולכל ענין העומד ברומו של עולם־מוצאם. היו גם כמה מ„הצעירים", שנתפסו לתעמולה ולסיסמאות של ה„נארודר־בולצים" (חסידי „תנועת החירות" הרוסית) ואחר־כך של הסוציאליסטים הרוסים הראשונים, סיסמאות שניסרו כבר אז בחלל־המדינה והגיעו לרחוב היהודי (כפי שנראה בפרק הבא).

ברם, תנועת המשכילים בעיר בשנים אלה היתה, למעשה, תנועת „חובבי־ציון" שנתגלגלה אח"כ לאגודות הציוניות.

בראש „החובבים" עמד, כמובן, המושלם, המובהק והראש במשכילי העיר משה לווין. הוא הוא שהפנה עוד ב־1890 את תשומת הלב הכללית לכך, שעדיין לא היה בעיר בא־כוח של הוועד האודיסאי, והוא כתב על זה מכתב לעתונו („המליץ" 1890, גל' 248). כעבור זמן־מה היה כבר משה לווין בעצמו מורשה הוועד. מאז פקדו „החובבים" את שמחות־המצווה, תנאים וחתונות והתרימו את המוזמנים למען המתיישבים בא"י. אפילו בישיבת־היסוד של „שוקדי־מלאכה" נקראו המסובים „להחל בדבר טוב, ויקומו כאיש אחד וינדבו לטובת היישוב באה"ק" (המליץ, 1897, גל' 231). השפעת החובבים היתה גם במעשה בעלי־המלאכה, שסעדו בהקצבה שנתית את חבריהם האומנים שעלו לא"י.

אך תחום מיוחד במינו, שבו התבטאה ה„חובבות" ובא לידי ביטוי הקשר בין המשכילים לבין תנועה עממית זו, אשר יצאה כבר בשנות התשעים מחיתוליה ועמדה בשלב זה ערב המעבר לציונות מדינית, — היה תחום ה„מטיפים לציון". אלה היו מעין מגידים מודרניים, שהופיעו באותו זמן בתחום המושב, והיוו משקל־נגדי למגידים־המוכיחים מהסוג הישן.

כאשר מרכזי־האורטודוקסיה החלו משגרים באופן שיטתי את שליחיהם־מגידיהם, — כפי שראינו זאת לעיל, — בכדי להתקיף את המשכילים ונושאי דגל התחיה הלאומית שבאו בעקבותיהם, — היה ברור, שאפשר להתגבר עליהם רק באותו התכסיס ובאותם האמצעים, שהלב והמוח היהודי הלכו אחריהם שבי: דהיינו, בדרשות של מגידים מעורים במורשת־אבות ומצוידים באותם אביזרי־הדברנות, שבהם השתמשו המגידים המסורתיים: שילוב הופעותיהם בדברי־תורה, הסתמכות על מאמרי חז"ל, ציטוט מהמקורות, חידודי־לשון משפתי חכמים, — ועם זה שיהיו חדורי האידיאלים של תחיית העם, פקוחי־עינים לראות את הטוב והמועיל שבתנועה החדשה. וצורך הזמן אמנם הוליד מגידים מסוג זה. אלה היו, בעצם, חלוצי תנועת

„המזרחי", טרם שהתנועה הארגונית־מדינית הזאת עוד קמה. הם התרחקו מהשיגרה הקפואה והניגון המסורתי של המגיד מהנוסח הישן. שיטותיהם וסממניהם באמנות־הדרשנות היו: פאתוס נלהב ומלהיב, שימוש בדמויות מקדמוניות ישראל כסמל לתחיית העם בהווה, ניצול בתכסיסים אוראטוריים מודר־ניים למען האדיר את רושם הופעותיהם.

ובכדי להבדיל את הנואם החדש מהמגיד הישן, אף ניתן לו שם אחר, לפי רוח הזמן, הנושא בתוכו את הגדרת התפקיד שהוא מגשים: „המטיף לציון", או בקיצור „המטיף", — לפי מתכונת „המטיף" — ה„פריידיקער" שבבית־הכנסת האשכנזי, או הריפורמי.

בימי התפארת של המגידים המסורתיים בשנות ה־70—80, עדיין לא קמו להם מתנגדים מתחרים כאלה. ובכדי להתגבר עליהם, היו המשכילים נזקקים לאמצעים פסולים, כמו מלשי־נות, — כפי שקרה בסלונים. אבל כעת, בשנות התשעים, הופיע מתחרה מסוכן למגיד המסורתי, כפי ששמענו על־כך מהודאתו המזעזעת של המגיד מקלם, בשיחתו עם המטיף מסליאנסקי (ר' פרק כ"ח לעיל).

אכן, הזכרנו את גדול־המטיפים, את מלך־המטיפים מסליאנסקי. הוא הוא האיש, שנישא בפי כל המשכילים, שחלמו על תיקונים, חידושים, איירופאיזציה, לא רק בחינוך, לא רק בהנהלת המוסדות הציבוריים, אלא גם בתחום ההטפה והתוכחה. לכל קהל „הממושכלים", מי שהיו חניכי הישיבות, ובני הדור של ההתעוררות הלאומית, היה עוד צורך נפשי להזדקק לשפת־חכמים דשנה, מפולפלת, רוויית מאמרי חז"ל ואפילו חידושי תורה, אך עם זאת נטולת „הבלי"־התוכחה והטלת אימים בשכר ועונש; שפה חיה, רעננה ומשקפת את התחייה המשו־לשת של הלאום, הארץ והשפה... וכזו היתה שפת המטיף מסליאנסקי, שהיה כעין אבטיפוס של המטיפים שבאו בזמנו ובעקבותיו. כמגידים־הנודדים בזמנם, כך גם המטיף מסליאנסקי לא הסתפק במרכזים הגדולים שבהם הופיע, אלא עבר בערי־השדה, ריכז וריתק את הדור החדש. וגם רבים מהדור הישן הוקסמו ע"י הדרשן הפתיטי, שהעלה דמויות עתיקות־מחודשות בשפה צחה ומשיבה נפש, — וכל זה, בדיעבד, בתוך מסגרת של דרשה תורנית מבושמת.

ברור, שמשכילי סלונים לא יכלו למנוע מעצמם את „מתק־השפתיים" של מלך־המטיפים, ובשנת תרנ"ד (1894) הוא הופיע בעיר. דרשותיו אמנם עברו בשקט, אם כי האדוקים הקיצוניים השתדלו להפריע לו. המשכילים ו„החובבים" הסתובבו במחי־צתו. במשך ימי־שהותו בעיר, כמוכי־קסם וכשיכורים מנאומיו הרעננים ומחזיונותיו על תחיית ישראל. משה זבלוצקי, ששמו כסופר מחונן הלך כבר לפניו, התקשר אתו בידידות אישית והחליט לקשור לו כתר של תפארת, בהתנדבו לערוך ספר־תהלה לכבודו ואף לכתוב תולדותיו של המטיף. כאשר מסליאנ־סקי עמד לעזוב את העיר, קשה היתה למעריציו הפרידה ממנו, ולא נתקררה דעתם, עד שהגישו לו שי למזכרת: שיר־תהלה כתוב בידי משה זבלוצקי. בעצמו, המאפיין במלואו הן את המטיף והן את חסידיו, כהאי לישנא:

מנחת זכרון

להמטיף המצוין ומאד נעלה הר"ר צבי מסליאנסקי נ"י:

הִנְּךָ יוֹשֵׁב בְּתוֹכֵנוּ וּמַטִּיף מִלָּתְךָ הַפַּעַם,
לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים אֶל עַקְרַבִּים.
דְּבָרֶיךָ יָקְרוּ לָנוּ, כִּי נֶאֶמְרוּ בְּטוּב טַעַם,
וּמִי יִתֵּן וְהָיוּ כְּמוֹתְךָ רַבִּים!

מַטִּיפִים רַבִּים כָּמוֹךָ לוּ נָפְלוּ לָנוּ לְחֶבֶל,
וַחֲדָשִׁים לַבְּקָרִים דִּבְּרוּ עַל אָזְנֵנוּ, –
כִּי אָז, – נְקַוֶּה, – בִּעֲרוּ אֶת הַהֶבֶל,
וְרוּחַ חַיִּים, רוּחַ אֲרוּפָה, הֵפִיחוּ בְּתוֹכֵנוּ...

וְכַמָּה הֲבָלִים כְּרוּכִים בְּעִקְּבוֹתֵינוּ,
בְּעִקְּבוֹת הַיְהוּדִים הַתְּמִימִים וְהַפְּשׁוּטִים?
וְהֶבֶל, אֲחִי קַיִן – הֲלֹא כָּתוּב בְּתוֹרָתֵנוּ,
לְקַיִן נִדְמִינוּ, אֲנַחְנוּ הַנְּדוּדִים וְהַמְּרוּטִים!

אַךְ מַטִּיפִים כָּמוֹכָה, כַּמָּה אִכָּא בְּשׁוּקָא?
הֲלֹא מְתֵי־מִסְפָּר, יִכְתְּבֵם נַעַר!
וּפִצְעֵנוּ וְחַבּוּרָתֵנוּ הִיא גְּדוֹלָה וַעֲמֻקָּה,
לְגַהוֹת מֶנּוּ מָזוֹר, – יֹאמַר כָּל־אִישׁ בַּעַר...

הָהּ, אֵלִי וּמַלְכִּי! עַד מָתַי, עַד כַּמָּה
יִרְעַב יִשְׂרָאֵל לְלֶחֶם וּלְמָזוֹן? –
עַד מָתַי עַמִּי, שֶׂיָּה הַתַּמָּה,
לֹא תֵדַע לְהַבְדִּיל בֵּין חָזוֹן לְחָזוֹן?

הֲתָבוֹא עֵת מְאֻשָּׁרָה וְיֵדַע כָּל הָעָם,
כִּי „בֶּן־יִצְהָר" הוּא לָנוּ לִצְבִי וּלְתִפְאֶרֶת?
אֶת דִּמְעוֹתָיו וּדְבָרָיו הוּא בְנוֹד
סִפְרָתֵנוּ שָׂם, –
אֲבָל הֲיִהְיוּ, הֲיִהְיוּ בְלִבָּם לְמִשְׁמֶרֶת?

עוֹד מְעַט, מַסְלְיַאנְסְקִי,
וְתָשִׂים לַדֶּרֶךְ פְּעָמֶיךָ,
אַךְ לִפְנֵי פְּרִידָתְךָ קַבֶּל־נָא מִמֶּנִּי בְּרָכָה:
רַק בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת תַּשְׁמִיעַ לְאָחֶיךָ,
וְלֹא יֵצֵא עוֹד מִפִּיךָ קוֹל תּוּגָה וַאֲנָחָה!...

סלאנים, י"ב אלול תרנ"ד משה זבלוצקי.

זבלוצקי גם קיים את הבטחתו והוציא לאור ספר מוקדש למסליאנסקי, המכיל את תולדות המטיף, בשם: „היצהרי" (תרגום עברי של שם־המשפחה מסליאנסקי), שבו גם פורסם השיר דלעיל (יצא במאנטשסטר, תרנ"ה).

אופייני הוא, שכעבור למעלה מ־15 שנה אחרי עזיבת המגיד מקלם, עוד שמורה היתה בלבות המשכילים הפרשה ההיא ועוד נטרו לו איבה. ובימי ביקורו של מסליאנסקי בעיר, העריכו את המגיד מקלם ואת המטיף זה לעומת זה, — ולכך כיוון המשורר בקראו: „עד מתי, עמי, לא תדע להבדיל בין חזון לחזון?" — בדברים יותר שקופים מבדיל זבלוצקי בין ר' משה־יצחק דרשן ובין ר' צבי מסליאנסקי, בשלבו בביוגרפיה

של המטיף שכתב בספר הנ"ל, את הפסקא הזו: „מסליאנסקי לא יאחז דרך כסל לרוב דרשני ישראל... הוא לא יבוא על המון שומעיו בעב־הענן, בקולות וברקים ולפידים להוליך עליהם אימים ולהחריד לבבות. לא כזה הוא חלק המטיף היקר בן־יצהר"...

השפעת מסליאנסקי בעיר היתה עצומה ונמשכה שנים. בעקבותיו ניסו את כוחם כמה מהצעירים בהטפה דומה, מסליאנסקאית. לשם זה, לצורך „ההתבטאות" והאפשרות להזדמן יחד בסביבתם הם, קמו ויסדו „מנין" מיוחד, שהיה קרוי מנין „הנאורים" ואח"כ הפך להיות מנין הציונים. מקומו היה בעליית־גג בככר־העיר המרכזית. באיו היו, כמובן, כל עדת המשכילים־החובבים. כשיעקובסון השתקע בעיר, נצטרף גם הוא אליו. המנין היה להם בית־מועד ובו היו דורשים בשבתות המטיפים המקומיים וו. דינס, ש. גורפינקל, משה וולך ואחרים. הם היו מעלים בהטפותיהם את הנושאים הקרובים לחובבי־ציון ומתאמים אותם לפרשה או להפטרת השבוע. ב־1899 ובשנים שלאחר־כך עסקו במנין בהפצת השקלים ובמכירת מניות הבנק הקולוניאלי. מכירה זו הצליחה במיוחד, שכן בזמן קצר נמכרו 700 מניות. שמואל שרשבסקי, סלוצקי, משה לווין ועוד כמה מהעסקנים עוררו בכמה שבתות את הלבבות ואח"כ סובבו בעיר להפצת המניות.

בשנת תר"ס ביקר בעיר המטיף צדיקוב, שנאם הרבה פעמים ועשה נפשות רבות לציון, ורישומו היה חזק אף בקרב „נטורי־קרתא" הקיצוניים. המודיע מדגיש: „יקירי קרתא, אשר עד כה עמדו כצר לרעיון ויעפרו על הציונים עפר חרפות וגידופים, התרגשו מאוד למשמע דרשותיו" (הצפירה, 1900, גל' 141).

ביקורי המטיפים נעשו יותר ויותר תכופים. הצלחה היתה גם למטיף ד"ר פ. אבינוביצקי, שלמד בנעוריו בישיבת סלונים. עסקן ציוני זה, שעמד בקשר אישי עם ד"ר הרצל, זכר לסלונים את חסד־נעוריו והיה מבקר בה ברצון, וכן היו לו בעיר הרבה ידידים וקרובי־משפחה. בכל ביקור הוא היה עושה בעיר שבועות אחדים. בתרס"ב הוא הגיע ישר מהקונגרס הציוני החמישי. הוא נאם הרבה פעמים בבית־הכנסת, בבתי־המדרשות וגם באסיפות הציונים, והשפעתו היתה רבה. שנה לאחר־כך הוא חזר לעיר ושוב הטיף לציון, על ביקוריו מעיד המודיע („היהודי", 1902, גל' 27): „דברן העם ד"ר פ. אבינוביצקי סר לעירנו שבה הקריב שנות ילדותו, והסב רעש גדול בעיר ובכל המחוז, וכמעט כל בני־עירנו, זולת „בני־המלכים" (מלכי־רבנן), נתנו ידם לאגודת־הציונים. הוא היה עומד על הבמה 5—6 שעות רצופות, ודרש בשפת יהודית המדוברת"...

מהערת הסופר הנ"ל על „מלכי־רבנן" משתמעת התנגדות החרדים לציונות, וכך התגבש סופית האגף האנטי־ציוני מימין, במחנה הדתיים הקיצונים.

אך הנה מסתמן גם האגף השני של החזית האנטי־ציונית, — ההתנגדות משמאל, שפרצה בעת דרשותיו של המטיף צדיקוב הנ"ל. הוא ביקר שנית בעיר ב־1903, זמן־מה אחרי השחיטה בקישינוב. בדרשותיו הוא שילב גם רמזים על הפוגרום הקישינובאי, על „ישראל סבא הנתונים בצרה", ניחם את השומעים בדברי נחמה וכיבושין ועודדם למעשים לציון. בדרשתו „בביהמ"ד דגשר" („בריקער בית־המדרש") הוא גם התקיף את מנהיגי הפועלים היהודים, שלפי־דעתו פותחים פה לשטן ולמעשי־שטנה, בחתירתם תחת המלכות... ברגע זה התפרצו בני־נוער מה„בונד" (על מפלגה זו בעיר — ר' בפרק להלן), שהיו מרוכזים בביהמ"ד ובעזרת־נשים ופתחו באובסטרוקציה ובקריאות: „הלאה הציונים!" — היתה זו ההתנגשות האנטי־ציונית מצד שמאל הראשונה בעיר, ועליה מודיע סופר־עתון בפרוטרוט: „...לפתע פתאום השמיעו הצעירים בבית־התפילה ואחריהם הצעירות מעזרת־נשים קול שריקה ורעש גדול, אשר החרידו את השומעים מאד. גם מכות־מקלות טעמו רבים מהנאספים, עד כי הם דימו בלבם, כי כוס קישינוב עברה גם עליהם, וימהרו לברוח מבית־המדרש בעד החלונות להציל את נפשם. ובהחפזם לנוס הוכו מכות נאמנות מידי אחיהם, — והכל בשביל מה? — בשביל שהמטיף הנכבד מר צדיקוב בדרשותיו פגע בכבודם, ולולא מיהרו השוטרים לבוא למקום המעשה, — מי יודע מה היתה אחרית הנאספים והמטיף גם יחד. הקול „הלאה ציונים", נמשך מסוף הרחוב ועד סופו. המטיף, מיראתו לצאת מביהמ"ד, היה נאלץ לבקש חסות בצל שוטרי העיר, וכשושבינין לוהו לבית משכנו. אוי לאותה בושה!"... („היהודי", 1903, גל' 7־8).

בפרוס המאה אנו רואים, איפוא, קווים בולטים של ההערכות המדינית בתחום־המושב, המתגבשת לפי דמותה גם בתוך היישוב הסלונימאי: במרכזה של ההערכות — מתפשטת והולכת התנועה הלאומית, הדוגלת בתחיית העם במולדתו ההיסטורית ובקניניו הלאומיים־תרבותיים, — כתנועה עממית הכובשת לבבות מכל השכבות, מהחרדים והחפשיים, מהאמידים ומדלת־העם כאחד, — בעוד שבשני האגפים, מימין ומשמאל, ניצבות שורות המתנגדים לה: מחד — האדוקים הקיצוניים, הרואים מינות בתנועה הלאומית הן בגלל „דחיקת הקץ" והן עקב ההתרחקות מההווי הדתי השמרני, ומאידך — רבים מבני־הנוער, משכבת העמלים והפועלים, בצירוף פלג־משכילים מהדור הצעיר, שנטו להתבוללות, — שנתפסו לתנועות־השחרור הסוציאלי וראו בתנועה הלאומית הסחת־הדעת מעניין החתירה המהפכנית.

סלונים היהודית ייצבה, איפוא, בזעיר־אנפין, כבכל מרכזי־היישוב, את המערך המדיני, שהתגבש בתוך המציאות החדשה של החיים היהודיים ברוסיה בפרוס המאה העשרים.

פרק מא

מלאכה ותנועת העבודה בשנים 1895—1902. — סלונים כאחת הערים בתחום־הישוב בעלות האחוז הגבוה ביותר של בעלי־מלאכה. — סטאטיסטיקה של העמלים היהודים בעיר בסוף המאה. — חדירת האשה היהודית למעגל העבודה. — תנאי העבודה בסדנא ובבית החרושת. — הס. ד. בווילנה והס. ר. במינסק והשפעתם על הפועלים בסלונים. — השביתה הראשונה בעיר ב־1897. — השביתה המאורגנת ב־1898 וכשלונה. — התהוות חוגי־הפועלים. — החייל יעקב ממינסק ושליחותו מטעם הס. ר. — זלמן קוניצה כתעמולן הס. ד. — השליח נתן ממינסק. — השביתות ב־1901. — מעשה הטירור המיואש במפעל רהיטים. — השליח מ. ה. גלמן ופעילותו הסוציאליסטית בעיר. — השביתה ב„פודריאדים". — הארגון של גלמן. — פרוקלמציות ביידיש מתוצרת מקומית. — הנוער הלומד ברשת הארגון של גלמן. — שליחת ה„בונד" מַשה זלקינד. — הוועידה המחוזית של „בונד" בסלונים. — התארגנות הסניף המקומי של „בונד". — הקמת סניף „פועלי־ציון". — חזית חדשה בעיר: החזית הסוציאליסטית.

מכל המסופר לעיל על המחיות, ענפי הפרנסה ותנאי הכלכלה שהיו קיימים בעיר בשנים 1870—1900, ראינו איזה שנויים מכריעים חלו תוך פרק־זמן זה הן במבנה הכלכלי של הישוב והן בהלכי־רוחם של רבים ביחס למלאכה ועבודה. אכן, שנויים אלה היו כלליים בתקופה הנידונה לרוב האוכלוסיה היהודית ברוסיה.

טובי הכלכלנים וההיסטוריונים היהודים כבר הוכיחו את הסילוף המשווע שבגירסא הרשמית, שהזדהתה עם הטיעון האנטישמי ואפילו עם דעות של הרבה יהודים בני הדור ההוא בעצמם, ואשר לפיה התקיימו יהודי רוסיה מלפני המהפכה בעיקר על מסחר, תגרנות זעירה, חכירה, תיווך, — בקיצור, על „פרזיטיזם" גרידא. הדעה שהיתה בבחינת חצי־אמת עוד בחצי הראשון של המאה ה־19, היתה כבר לגמרי מסולפת ורחוקה מן המציאות בסוף המאה.

כידוע, נערך מפקד רשמי כללי ברוסיה בשנת 1897; והסטטיסטיקה הרשמית, מפורטת ובדוקה, מוכיחה שתוך רבע־המאה האחרון השתנה בהדרגה המבנה הכלכלי כך, שבשנת 1897 התקיימו בממוצע בכל המדינה 55,83% של האוכלוסיה היהודית על עבודה פיזית, על יגיע־כפיים ממש, בעוד ש־38,68% בלבד היוו את מעמד הסוחרים, התגרנים ומתווכים, ו־5,49% בלבד השתייכו ל„בלתי־מוגדרים", כלי־קודש וכו'. מספרים אלה הם ממוצעים, והיו שונים, בהפרשים גדולים או קטנים, מאיזור לאיזור ומפלך לפלך (הפירוש המדויק באחוזים של ההרכב המקצועי היהודי, הכללי לכל המדינה, היה לפי המפקד הנ"ל כדלקמן: מסחר ותגרנות: 38,65; תעשיה ומלאכה: 35,43; פועלים שכירים, משרתים וכו': 6,61; מקצועות ועיסוק בלתי־מוגדרים: 5,49; מקצועות חפשיים ועובדים ציבוריים: 5,22; תחבורה (עגלונים וכו'): 3,98; חקלאות: 3,55; בצבא בשירות אקטיבי: 1,07). (ר' „תולדות תנועת־העבודה היהודית ברוסיה", מאת בוכבינדער, עמ' 9, ווילנה, 1931).

אחד הפלכים, שבהם היו הנתונים המכסימליים במספרים הנוגעים למקצועות העבודה, הוא פלך גרודנה. ואכן, בעוד שהממוצע הכללי של אחוז בעלי־המלאכה בלבד היה 13,2, — הרי בפלך גרודנה הוא היה גדול פי שנים, והגיע ל־26,5! (ר' אריה רוזנברג: „לתקנת האומנות היהודית", הצפירה 1919, גל' 8). אך גם בתוך הפלך בעצמו היו שינויים גדולים מעיר לעיר, ויש לנו נתונים מקומיים, המעידים שסלונים היתה אחד המקומות בפלך גרודנה, בהם הגיע אחוז בעלי־המלאכה שבתוך הישוב היהודי לשיא של 33% בערך! ואכן, מסטטיסטיקה מקומית ידוע לנו, שבסוף שנות התשעים נמצאו בעיר כשמונה מאות משפחות של בעלי־מלאכה יהודים. לפי ממוצע של 5 נפשות למשפחה, המקובל בתנאי הריבוי היהודי בסוף המאה ברוסיה, הריהן מהוות כארבעת אלפים נפש, שבתוך היישוב היהודי של 11500 נפש (לפי מפקד 1897), הן מהוות בערך שליש (אין לשכוח, שחלק מסוים מבני המשפחה גם השתתפו בתהליכי־העבודה ממש, בסדנאות של אבות־המשפחה).

בהתבססנו על ערך יסודי זה, יש לנו ההוכחה הברורה, שכשני שלישים של יהודי סלונים התקיימו כבר בסוף המאה על יגיע־כפיים גרידא. ואכן, למעמד בעלי־המלאכה ומשפחותיהם יש לצרף עוד סוגים שונים של עמלים, שכירי־יום. נוסיף את המון השוליות והחניכים שעבדו אצלם. ענפי־מלאכה אחדים בעיר העסיקו הרבה אנשים, יחסית. אלה היו, בעיקר, ענפי החייטות, נגרות, בורסקאות, בנאות, סופרות סת"ם. ראינו לעיל, שהבורסקאות בלבד העסיקה כמאתים איש, וכמספר הזה עבדו בענף־הסופרות. בסוף המאה התפתח בעיר ענף ייצור הרהיטים. בסביבה קרובה ורחוקה יותר יצא שם טוב לרהיטי סלונים, מבחינת האיכות והמחירים. יצרני הרהיטים אמנם הזמינו אומנים מומחים מהמפעלים הגדולים שבוורשה ובחבל הצפוני־מערבי, אך הם היו ספורים, ויחד אתם ובהדרכתם עבדו הרבה נגרים מקומיים (ר' זכרונות יוסף ירושביץ בביול־טין יוצאי סלונים בארגנטינה, גל' 5, בואנוס־איירס 1957). פועלים רבים מנה ענף הבנאות, ובחלקם היו נוסעים לעבודות־קיץ מחוץ לעיר. נוסיף לכך את המון הפועלים, שעבדו במפעלים התעשייתיים החדשים שקמו בעיר בסוף המאה (ושדובר עליהם לעיל, בפרק ל"ה). במנסרות, טחנות־הקמח, משרפות־יי"ש, מבשלות־שכר, שימורים ובמפעלי הטכסטיל, מתכת, סבון, גפרורים, סיגריות. בכל מקומות־העבודה האלה, שהשתייכו לבעלים יהודים, הועסקו מאות פועלים יהודים, בעלי־משפחות ורווקים כאחד. (אמנם, שם עבדו גם הרבה נוצרים). גם החקלאות עוד המשיכה להעסיק במישרין הרבה יהודים; פועלים עונתיים עבדו בכל אביב וקיץ אצל בעלי־אחוזות בסביבה. על זה יש לנו עדות מובהקת באחת הקורספונדנציות משנת 1901: „אנשים רבים בעירנו מבני־ישראל משני המינים מצאו עבודה בשדה. באזני שמעתי מפי בעלי־האחוזות תהלת אחינו ואחיותינו העובדים בשדותיהם בתור שכירי־יום, כי מצטיינים הם מאד בעבודתם בכל ענפי המלאכה בשדה שהם

עובדים, בחריצות וביתרון הכושר" (הצפירה 1901, גל' 168).

גורם חשוב בתעסוקה היהודית בעיר הוכנס, החל מאמצע שנות התשעים, על־ידי חדירת האשה למעגל הייצור והעבודה. בצדה של עקרת־הבית, או אשת־החיל הטורחת על דוכנה בחנות; בצדה של עוזרת הבית, „השפחה" מדלת־העם, שהיתה מתקשרת לשנים רבות עם משפחת מעבידיה, — קמה הצעירה היהודיה, העמלה במקצועות נשיים שונים: בחייטות־האופנה („מאָדיסטקעס"), בכובענות לנשים, בתפירת לבנים, מחוכים וכו', ובזבנות בחנויות. עם ריבוי הנשים הדורשות עבודה, חדרו צעירות יהודיות גם לבתי־חרושת. בשנת 1896 עבדו כבר הרבה בחורות בעיר במפעלים תעשייתיים, כפי שמעידה הידיעה הזאת: בנות דלת העם במספר מאה עושות כל עבודה בשכר, בחמישה בתי־חרושת־מעשה, אשר נוסדו בעיר זה לא כבר" (הצפירה, 1896, גל' 172). המפעלים לייצור ווילונות וצעיפי־צמר, ביהח"ר לסבון, המפעל לייצור עטיפות לסיגריות העסיקו בעיקר נשים.

על יסוד כל הנתונים האלה אפשר לקבוע, ששני שלישים של העדה השתייכו כבר, לפני ששים שנה, למעמד העמלים, שהתקיימו, בתנאים שונים וברובם קשים מאד, במסגרת עבודת כפיים ויזע פיסי. אך לא היה זה מעמד סוציאלי אחיד, כולו מעור אחד. אף־על־פי שהמדובר הוא בעובדים, בעמלים, ולמרות הטיעון של התיאורטיקונים דאז של תנועות־העבודה היהודיות, — הרי בכלל הם עוד לא היוו מעמד, או מעמדות סוציאליים מוגדרים. כמו שבעל־המלאכה היהודי לא היה בשלב ההוא בבחינת יצרן רכושני ומנצל, — כך גם הפועל היהודי עוד לא היה בסוף המאה בחזקת פרולטריון ממשי, בעל־הכרה, לפי כל סימני־ההיכר שלו.

בני סלונים מהדור ההוא ומפרק־הזמן שלפני 1914 זוכרים יפה, מה היה טיבו וכוחו היצרני־כלכלי של בעל המלאכה בעיר. בעל־המלאכה היה על־פי־רוב בעל סדנא עלובה, זעירה, פרימיטיבית, שעבד בה בפרך 15—16 שעות ביום, בכדי להוציא את לחמו הדל. ככל שהצפיפות בעיר גדלה עם הגירו־שים מהכפרים והגזרות שהצרו את הפעילות הכלכלית היהו־דית, כן נאלצו החייט, הרצען, הנגר, החרש להאבק קשה בתנאי־התחרות איומים. מחוץ לנגריות הגדולות לייצור רהיטים ומחוץ ל־1—2 החייטים הראשיים בעיר, העסיקו האומנים לכל־היותר 4—5 פועלים, וברוב הסדנאות, עד כמה שהעסיקו בכלל שכירים, עבדו רק 1—2 פועלים. בעל־מלאכה מרוד ומרושש זה, רדוף ונלחץ בעול „הפטנט" (רשיון להחזקה בסדנא), שלעתים קרובות לא היה לאל־ידו אפילו לפדות אותו; מנוצל בעצמו על־ידי לקוחו האכר, שהיה עומד על המקח עד הפרוטה האחרונה, וע"י בעה"ב היהודי, שגם הוא היה מעביר את כל לחציו הוא לקוו־ההתנגדות החלש יותר, — „מעביד" זה, כביכול, הוא הוא שסימל את „המנצל", שבפניו עמד הפועל הבודד, המנוצל שבעתים.

אמנם, בעל־המלאכה והתעשיין היהודי (שגם הוא עמד בתנאי־המשטר, בלחץ ממשלתי אנטישמי כבד) העבירו מידה הגונה של כובד־מועקתם על שכם העובד והעמל, וכך הגיעו תנאי־העבודה של הפועל לממדים של עישוק מכסימלי. מספיק לציין, שיום העבודה נתמשך 15—16 שעות; גם במוצאי־שבת נאלץ הפועל לעבוד עד שעה מאוחרת. בכדי להתפנות במוצאי־שבת היה עליו לעבוד, אור ליום ששי, כל שעות הלילה. השכר היה מינימלי, שכר־רעבון, שבקושי יכול לספק את צרכיו החיו־ניים ביותר. ב„פודריאדים" העירוניים, למשל, בהם בכל שנה, בין פורים לפסח, הועסקו פועלות בלישת הבצק ובצידוד המצות ופועלים — ע"י התנורים — עבדו 18—20 שעות ביממה; רק 4—5 שעות הורשו למנוחה ולשינה. גם על זה יש לנו עדות סלונימאית מוסמכת ביותר: „הנשים בפאָדריאַדים עובדות עבודת־פרך עשרים ואחת שעות במעת־לעת. עכשיו הן עבדו רק 17 שעות, כי בנות עשירי־העם השתתפו במפעל „בית מאפה מצות לעניים", ועל־ידי זה יכלו הפועלות לנוח ולהינפש מעבודתן המפרכת כל גופן בלילות" („הצפירה", 1903, גל' 88).

תנאים שאינם בהרבה טובים מאלה שררו בבורסקאות, ברצענות, ע"י שולחנות־הכתיבה של סופרי־סת"ם ובכל מפעלי התעשיה. הנסיבות האלה, שהיו, בעצם, פחות או יותר דומות בכל תחום היישוב, מהוות, איפוא, את הרקע לתסיסה המעמיקה שהתפשטה בכל התחום, והגיעה באיחור־מה גם לסלונים. וכך, בתוקף התנאים החיצוניים ובלהטי הדיאלקטיקה של המרכסיס־טים היהודיים דאז, ראו את עצמם פתאום שני המחנות העיק־ריים, נותני ומקבלי העבודה, „כמנצלים" ו„כמנוצלים" להלכה, — אף שלמעשה היה הרבה מהגיהוך ומלאכותיות ב„מלחמת־המעמדות" שנטושה פתאום בעיר.

והימים, — שנות התשעים, ימי סערת הרוחות המהפכנית, שהתחילה להתגעש, ברוחב האימפריה הרוסית, עוד בשנות השמונים, עוד מלפני הרצחו של אלכסנדר השני בידי מהפכ־נים מהמחתרת. תנועת השחרור הרוסית־עממית „נארודנאיא וואָליא" („חרות־העם"), שיסודה בשנות הששים־שבעים, הת־גלגלה למרכזי היהדות בשנות השמונים והתחלת התשעים. היתה זו עדיין תנועה בלתי־מרכסיסטית, שכל־כולה התבטאה בשאיפה לשלב נוסף של שיקום האיכרים, אחרי שיחרורם מעבדות; ב„הליכה לעם", בהפצת השכלה וידיעות־הטבע בין המוני האכרים והפועלים. היתה זו, בעצם, מעין „תנועת־השכלה" רוסית, שרק ברבות הימים נטתה יותר שמאלה; רק מאמצע שנות התשעים ואילך היא התרופפה, עקב גידול התנועה הסוציאליסטית, השפעת המרכסיזם על ה„נארודובולצים" וכניסת המפלגה הס. ד. הרוסית לאינטרנציונל הסוציאליסטי.

במרכזים היהודיים בליטא ובילורוסיה פעלו, לכתחילה, ה„נארודובולצים". באודיסה, הומל, בוברויסק, מינסק, ווילנה, ביאליסטוק ובעשרות ערים אחרות קמו חוגים של חסידי התנועה, שכללו הרבה יהודים. בערים מסוימות היוו היהודים את רוב הפעילים. אך בשנות התשעים התגברה והלכה בחוגי הפועלים היהודיים חדירת המפלגות המרכסיסטיות. בעוד שבווילנה פעלו יותר הסוציאלדמוקרטים, היתה מינסק למרכזם של הסוציאל־ריבולוציונרים. פרטים אלה חשובים מבחינתנו אנו, שכן סלונים היתה נתונה להשפעת שני המרכזים האלה כאחד, ועל־ידיהם תובן לנו היטב כניסת חוגי הפועלים שבעיר למעגל־ההשפעה המשולבת של המרכזים הללו.

השפעה זו התבטאה בשנים 1895—1897 קודם־כל בתנועת השביתות. בשלב זה היה למאבק הפועלים אופי כלכלי גרידא, לשיפור תנאי העבודה. על תנועה זו נכתב הרבה בזכרונות בני־הדור, וכותבי דברי ימיה קראו לה פשוט: „שטרייקיזם", להדגיש את צורתה האי־פוליטית. השביתות הראשונות בווילנה ומינסק פרצו אצל החייטים; ובהשפעת הידיעות עליהן שהגיעו לסלונים, ואולי גם תעמולה ישירה של שליחים ראשונים

משם, היה מוקד השביתה הראשונה בעיר בשנת 1897, גם־כן בחייטות. אמנם היתה זו אפיזודה חולפת, קצרה והיא חוסלה מהר. אך בשנת 1898 התקיימה כבר שביתה מאורגנת אצל החייט העיקרי שבעיר, ולסולידריות שבתו כל הפועלים בענף. השביתה התפשטה ואחזה גם במקצועות אחרים. נגרי הרהיטים נתפתו להשתתף בה גם הודות לאומנים המומחים שהוזמנו מחוץ. אלה היו מעין תעמולנים ראשונים שבאו ממרכזי־תעשיה גדולים, אשר בהם עשתה כבר תנועת הפועלים נפשות רבות. הם היו חניכי התנועה, חדורי רוח לוחמת, אשר דבקה בפועלים אשר עבדו במחיצתם. הדרישות היו: שתים־עשרה שעות־עבודה ליום, חיסול העבודה במוצאי־שבת ושיפור השכר.

וכך נפל דבר חדש בעיר, שלא נותני העבודה ולא המשטרה המקומית ואף לא הישוב היהודי כולו עוד לא התנסו בו. בגלל חוסר הנסיון וגם עקב משטר הדיכוי הריאקציוני, נידונה השביתה לכשלון. אם באותה שנת 1898 לא יכלה אף ווילנה להינצל מסוכני זובאַטוב, ראש המשטרה החשאית בפטרבורג, שתפסו בבת־אחת את כל פעילי־„בונד" במחתרת, — מכל־שכן, ששביתה גלויה, בשלב זה, בעיר מחוזית ולעיני המשטרה לא יכלה להצליח. הרקע והנסיבות הכלליות והמקומיות עוד לא הוכשרו לשביתות: אלה נעשו אפשריות רק אחרי 3—4 שנים. המשטרה פעלה מהר ובתוקף. נוכח ה„קראַמולה" שנתגלתה בעיר, הובהל ע"י זובאַטוב, לשם חקירה מיוחדת, אפילו שליח מפטרבורג. כתוצאה מהחקירה נתפשו כל מארגני השביתה, נאסרו ונשפטו לגירוש לסיביר.

מזהותם של חלוצי־השביתות בעיר, נשארו לנו רק שמות פרטיים של אחדים: אַנצל הנגר (בנו של משה שואב־המים), לייבקה הרצף (ברוקירער), ברוך החטב (שניצער), יאנקל הסנדלר. לדאבוננו, לא דאגו רושמי רשומות בעיר לשפוך אור בעוד זמן על זהות הבחורים המעונים האלה, למען יהיו שמותיהם גנוזים בתולדות העדה, שממנה יצאו. וכך הופיעו נגדה־נא כל עדתם, אלה הפועלים והשוליות האלמונים, הנערים „שכל הנלוז היה להם למישור", שהמגידים דאגו כל־כך לנפשותיהם, שלא ימרדו באלהים ובמלך... כעת נתברר, לאן נקלעים בני־נוער אלה, ובמה עוסקים בשעות המנוחה הספורות הבחורים האלמונים, ילדי הגיטו הסלונימאי, ילידי הסימטאות החשוכות מ„ברעג" או מ„באַליאַנע", שבמסתרים ארגו בתמימותם והתלהבותם את מסכת נפשם הסוערת: אַנצ'ל הנגר, לייבקע הרצף, יאנקל הסנדלר... וכך הם שקעו במזרח־סיביר, מבלי להשאיר לנו כל ידיעות נוספות, כאילו כך רצה הגורל להדגיש את דרכם הסמלית: מאלמוניות ברחוב היהודי בסלונים יצאו, ובמעטה־אלמוניות של לוחמים מעונים נמוגו ונעלמו.

אחרי הגירוש, נשתתקה התסיסה לזמן־מה. רק בחורים ספורים המשיכו בחדרי־חדרים להסתודד ולהזדמן בפגישות ארעיות. היו ביניהם גם אחדים, שעיינו כבר בספרות הסוציאליסטית, היו גם משכילים אחדים שקראו ספרים על מדעי־הטבע ויצירות ראשונות בספרות יידיש של הדור, וכך קמו בעיר חוגי־פועלים ראשונים, שכל עיסוקם בשלב זה התבטא בקריאה בינם לבין עצמם ובהשתלמות. משכילי החוגים היו קוראים באזני חבריהם חוברות פופולריות על הסוציאליזם, וכן — מסיפורי פרץ ביידיש. בהצלחה זכתה הרשימה של פרץ „די פרומע קאַץ" שהיה בה רמז שקוף למשטר. כן קראו רשימות מהעתון „די ארבעטער־שטימע", בטאון ה„בונד" הבלתי־ליגלי, שגליונות בודדים היו מגיעים לידיהם, טרם שסניף „הבונד" עוד היה קיים בעיר (ר' זכרונותיו של א. יודלביץ, בעתון „אונזער שטימע", סלונים, 1927).

באותן השנים 1898—1899 החלו מרכזי הס. ר. והס. ד. במינסק, ווילנה, ביאליסטוק, לשים לב יותר לערי־המחוז ועיירותיהן. כל אחת מהתנועות רצתה לכבוש את העמדות בפרובינציה. ב־1899 בא לשרת בחיל־המשמר בסלונים בחור יהודי ממינסק, שנתגלה בחוגי־הפועלים, אחרי חיפושים דיסקרטיים ומגעים שונים, כמיופה־כוח מצד הס. ר. במינסק לארגן את התנועה בעיר. גם מזהותו של מהפכן־אגיטטור זה לא נשאר לנו אלא שמו הפרטי יעקב. החייל יעקב היה אמנם חייל למופת, אך בשעות־דמדומים שלו, הוא ידע את הדרך החשאית לחוגי הפועלים בעיר. הוא הרבה את החוגים, שכל אחד מהם כלל, מטעמי בטחון, 10 איש בלבד. הנושא העיקרי של החוגים בהדרכת יעקב היה: לימוד, — כי תוך הרבצת תורת הס. ר., התברר לו, שהרבה פועלים אינם מבינים בכלל את תורתו. בין המאזינים נתגלו אנאלפאביתים (ברוסית) וסיסמת התנועה היתה: עקירת האנלפבטיזם מהמוני העמלים. החוגים הפכו פשוט לשיעורי־ערב. ובאותן השנים, שהמשכילים הלאומיים „משוקדי־מלאכה" והבנות מ„משכיל־אל־דל" הרביצו תורה לנערים ונערות מדלת־העם, — הגיעו לאותו נושא, אך בדרך אחרת, משכילי המחנה השני.

במשך השנתים שיעקב עשה בעיר, הוא הקיף בחוגיו הרבה מאות פועלים, החדיר את הפרוגרמה של ס. ר. ועם זה הצליח לצאת מהסבך בשלום, כי השכיל לסדר את הליכותיו בחשאיות השלמה ביותר. בשנים ההן 1899—1900 רווחה, איפוא, בחוגים רוח הס. ר.; היה לו, ליעקב אפוננט יחיד מטעם הס.ד., משכיל מקומי, מורה עברי לעת־מצוא, שהציץ ונפגע, ה' זלמן קוניצה. אך הדו־ויכוח היה בפנים, בצנעא ובדרכי־שלום (לאיש הס. ד. זלמן קוניצה זה, נועד מקום חשוב בתנועת הפועלים בעיר, בשנות הסערה 1904—1906 ולאחר־כך, ועד בוא הסובייטים ב־1919, כשהפך לקומוניסט).

אחרי שהחייל יעקב סיים את שירותו בצבא, הוא חזר למינסק, אך לאור הצלחתו, לא הזניח המרכז המינסקאי את סלונים. בעקבותיו בא ממלא־מקום החבר נתן (גם־כן בעל זהות אלמונית). ברם, ב־1901 התעצמה כבר תעמולת הס. ד. הווילנאים. בחוגים התחיל מתנהל וויכוח ער, והדעות ניטושו על הסוגיה: מתי ואיך תבוא המהפכה, אם בעקבות פעולה המונית הדרגתית, לפי תורת מרכס בנוסח הס. ד., או בגין מעשי־גבורה של יחידים, שינפצו את ה„סאַמודרז'ביה" (שלטון היחיד) בנוסח הס. ר.? — התעמולה המדינית בחוגים שינתה את אופי המאבק הצפוי, מכלכלי למדיני. עם זה לא הוזנח גם הענין הכלכלי, היומיומי. בסוף 1901 התחדשו כמה שביתות. שביתת נגרים במפעל אחד לייצור־רהיטים החריפה במיוחד; ובהשפעת הוויכוחים על פעולות־טירור של יחידים, ביצע בחור אחד מהשובתים מעשה מיואש: הוא שפך חומצת־גפרית על בעל־המפעל. אמנם, הבחור הצליח להתחמק ולהבריח את הגבול, — אך המעשה הגיע למשטרה, והעתונים האנטישמיים בבירה („סלאָווא", „נאָוואָיע ווּרעמיאַ") קפצו עליו כעל־עדות למהפכה המתרחבת בתוך היהודים, וגם כתואנה להשמיץ את

יהודי סלונים. המקרה גם עורר את החרדים לדאגת־יתר לבני הנעורים והמריץ את השתהותו של המגיד ר' משה־צבי גרינברג בעיר. עם התגלות המקרה הודיע אחד הסופרים („הצפירה" 1901, גל' 158): „בני הנעורים מבעלי־המלאכה פה פרועים לשמצה".

השליח נתן וכן עוד שליחה אלמונית ממינסק המשיכו בפעולתם הסודית. תפקידם העיקרי היה כעת: להחדיר את ההכרה הסוציאליסטית לפועלים.

בהתחלת 1902 חל מפנה חשוב בתעמולה המחתרתית: לסלונים הגיע, — לא ידוע בשם איזו תנועה: ס. ד. או ס. ר. — תעמולן מרכסיסטי במיטב שנותיו, בשם מ. ה. גלמן. הוא היה בעל־עבר בתנועה הסוציאליסטית בלונדון. הוא נתגלה כבעל־מרץ וכוח ארגוני להפליא והטיל על עצמו, בתנאי קונספי־רטיביות מכסימליים, עול הדרכת הנוער, סיורים בעיירות וכו'. הוא הרחיב את התנועה, שהקיפה כעת בתאים ובחוגים מאות פועלים שכירים, יהודים ונוצרים, ועם זה השתדל לשוות לתנועה אופי בלתי־מפלגתי. למרות זה, שה„בונד" כבר פעל משנת 1897, כלומר למעלה מארבע שנים, בווילנה, ביאליס־טוק ובעוד מרכזים באיזור, עוד לא היה בעיר סניף מאורגן של המפלגה. גלמן בעצמו היה, לפי ידיעותינו, אנרכיסט, אך הוא לא הטביע על התנועה מחותמו האישי.

בשנה זו גם התחילו בתעמולה סוציאליסטית — בבתי־המדרשות של בעלי־המלאכה... בניהם ושוליותיהם של האומ־נים, שהיו עדיין גלווים בשבתות לאבותיהם או למעבידיהם בלכתם לבית־המדרש, היו מרביצים אחרי התפילה לפשוטי־העם מתורתם שקלטו בחוגים... לאסיפות גלויות מטעם פעילי־התנועות בבתי־המדרש עוד לא הגיעו בשנה ההיא, שכן היתה צפויה סכנה חמורה להיתפש ולהגלות — לסיביר. „מיטינגים" כאלה, אשר היה בהם מחילול בתי־התפילה ואשר נערכו על אפם ועל חמתם של הגבאים, נערכו רק כעבור שלוש שנים, בשנת 1905.

בד בבד עם ההדרכה למאבק מדיני, לא מאס גלמן גם בפכים קטנים של דרישות להטבת־שכר, ששביתות בצדן: בין פורים לפסח תרס"ב (1902), כשנפתחו ה„פודריאדים", פרצה שביתת פועלים במאפיות, ודרישתם: חיסול עבודת הלילה ותוספת שכר. לשביתה זו הופצו, בפעם הראשונה בעיר, פרוק־למציות ביידיש, שהודפסו בהקטוגרף אשר נרכש על־ידי הארגון. בשביתה גם השתמשו באמצעי־אלימות, כגון ניפוץ שמשות, ושפיכת מים לתנורים. אחרי ימים אחדים נכנעו בעלי־„הפודריאדים", והשביתה הצליחה.

על־ידי גלמן סייעה בתעמולה ובהדרכה תופרת מקומית, החברה מירל, שהתמסרה מאד לתנועה (גם היא אלמונית, שם־משפחתה נעדר במקור המצוי בידינו. אך במקרה זה אפשרית קביעת זהותה, כי לפי ידיעותינו היגרה הח' מירל לאמריקה עוד לפני 1914 ויתכן, ששרידי יוצאי־סלונים הוותי־קים שבארה"ב יוכלו להוסיף פרטים אישיים עליה). גלמן מינה לארגון מעין וועד בן 5 חברים, בשם „סכאָדקע" מרכזית, ועל ידו — וועדים מקצועיים, בשם „פאַך־סכאָדקעס", שהיו מרכזים את הפעולה (ניהול מו"מ עם מעבידים, ארגון קופות־שביתות וכדומה) עבור כל מקצוע. לכל „פאַך־סכאָדקע" היה מצטרף ב"כ ה„סכאָדקע" המרכזית. בשלב זה היה כבר לארגון מחסן־סתרים בשולהויף, שבו הוחבאה „ספרות" וההקטוגרף, ושם גם היו מדפיסים את „הפרוקלמציות" לכל עת־מצוא. ישיבות „הסכאָדקעס" התקיימו בבקתת־סתר בחצר־מעונו של פועל ברחוב יורדזיקי.

באותו קיץ חדר גלמן גם לאינטליגנציה המקומית. אקס־טרנים, סטודנטים בני בע"ב אמידים, בוגרי הגימנזיות שלמדו מחוץ לעיר, ואפילו כמה מורים מוותיקי המשכילים, נתפסו לתנועה והתחילו משתתפים בפעולות מחתרתיות. בשלב זה אנו רואים ברור, לפי קנה־המידה הסלונימאי, איך ההשכלה הגיעה בדרכה ההיסטורית לקץ־מסעה ההגיוני; איך אותה תנועה, שבאה כתגובה לקפאון הדורות ועברה כברת־דרך ארוכה, נתפלגה אח"כ לשני פלגיה העיקריים: המשכילים הלאומיים בגלגוליהם של חובבי־ציון וציונים מדיניים מחד, והנתפסים לתנועות השחרור הסוציאלי והאוניברסלי מאידך (הסינתיזה בין שתי התנועות באה אחר־כך). אמנם, עוד היו בעיר כאלה שפסחו על שני הסעיפים. למשל, הרופא ד"ר רוזנבליט, שהצטרף לציונים ואף היה מרצה במועדונם, איכסן בדירתו פגישות חשאיות של החוגים עם גלמן ומירל, ואף היה משתתף בהן.

בקיץ 1902 גבר המאמץ של פעילי־„בונד" להתפשטות בערי השדה. עם התגבשות האוירה המהפכנית במדינה ובאיזור השפעתו, חיפש ה„בונד" דרכים לפרוש את רשתו על כל הפרובינציה. הוא שאף לארגן בכל עיר מחוזית וועד מקומי, שישמש מרכז לכל עיירות הסביבה. ואמנם, בערי־מחוז עיק־ריות בליטא ובילורוסיה קמו בשנה זו סניפי־„בונד", בהשפעת שליחים, תעמולני הוועדים המרכזיים של „בונד" בווילנה, ביאליסטוק, מינסק (זה ידוע מהדו"ח, שהוועד המרכזי של המפלגה העביר לאינטרנציונל הסוציאליסטי, וכן מעוד מקו־רות). התור הגיע גם לסלונים. למעשה, כבר התחזקה השפעת ה„בונד" בעיר ובסביבה גם בלאו־הכי, הודות לחומר התעמולני ולעתונותו, וחסרה רק המסגרת האירגונית.

והנה, בחול־המועד סוכות תרס"ג (בהתחלת אוקטובר 1902) באה לעיר שליחת הוועד האזורי של „בונד" בביאליס־טוק, מאַשה זלקינד. היא היתה „מהפכנית" מנוסה, וכבר זכתה להימנות בין מגורשי־ביאליסטוק לסיביר, כשנתפסה בפעולה מחתרתית עוד ב־1896. היא הצליחה לכנס בסלונים וועידה מחוזית, בה השתתפו צירים מסלונים, ז'יטל, רוז'נוי, דרצ'ין וזלבה. אחרי יומים של דיונים והחלטות, הוקם סניף „הבונד" בסלונים, ששימש גם מרכז־קשר והדרכה לסניפי־המשנה בעיי־רות הנ"ל. גלמן בדיעבד לא התנגד לכך, והסכים לצירוף אירגונו הבלתי־מפלגתי למסגרת מפלגת „הבונד". הוועידה נסתיימה בחגיגה למלאות חמש שנים לייסוד „הבונד", שנחוג אז בכל איזור פעולת המפלגה.

מאז התחיל השלב השני בתנועת העבודה: השלב של מאבק מדיני מובהק על־ידי סניפי מפלגות־השמאל היהודיות, שהתארגנו אז בעיר. ואכן, בהתחלת 1903, כעבור חדשים אחדים בלבד מאז התארגנות סניף „בונד", קמה כבר בעיר, בהשפעת גורמים מהחוץ, אגודת־פועלים נוספת, שאמנם עוד לא הוגדרה סופית, אך תכניתה כבר נתבהרה די־צרכה, בשם אג' „פועלי־ציון", שהיוותה מעין נסיון־סינתיזה ראשון של הציונות והסוציאליזם. האגודה מנתה בהתחלתה כמה עשרות חברים, וכמו שלסניף ה„בונד", כן גם לה הצטרפו לא רק פועלים, אלא גם בני־נוער מחוגי בעה"ב, וגם צעירים מהנוער

הציוני, מאגודת „מוקירי־ציון". גם אגודה זו דגלה במאבק מדיני־סוציאליסטי (זה היה עוד לפני שהתפלגה ל„לוחמים" ו„בלתי־לוחמים").

וכך בפרוס שנת 1903, נערכה חזית חדשה, חזית של שני אירגונים סוציאליסטיים, אשר בתוך האוירה המתוחה שהשתררה אז בעיר, כהד למתיחות המהפכנית ששררה בכל המדינה, היתה דרוכה ונכונה לפעול בזירה המקומית, לפי הוראות מרכזי המפלגות.

פרק מב

המאורעות המדיניים בשנים 1903—1906. — הדי הפוגרום בקישינוב. — ההסתה המחודשת בעיר. — סלונים בטיפולה של העתונות האנטישמית. — ההגנה היהודית העצמית בעיר. — סלונים כמרכז־גיוס של חיל מלואים. — אוירת ערב־פוגרום בעיר. — ההגנה היהודית דרוכה לפעולה. — ה„טרנזקציה" בין יעקובסון ובין המטה הצבאי הגלילי. — תקריות בשוק וע"י טור החנויות. — ההתנגשות בככר העיר. — ההגנה נכנסת לפעולה נגד הפורעים. — הפרעות בהאלינקי ובכפרי הסביבה. — רצח שוטר עירוני בידי מהפכנים יהודיים. — מעללי הנוער המהפכני בסלונים. — הבחירות לדומה הראשונה ומהלכן בעיר. — בחירת יעקובסון לדומה. — הפוגרום בביאליסטוק והדיו בסלונים. — התפקיד ההיסטורי של יעקובסון בדומה. — העסקן הסלונימאי מגין על כבודה של יהדות רוסיה. — יעקובסון ורוזנבוים בבית הסוהר בסלונים. — אוירת פוגרום בעקבות עלילת־דם מהמאה... ה־17. — ההגנה העצמית עומדת על המשמר.

עם התחדש גל הפוגרומים ברוסיה בשנים 1903—1904, חל שוב שינוי לרעה במצב הרוחות בעיר. בעיקר המם ודכא הפוגרום בקישינוב. אימת השנים 1881—1883 התחדשה, עם הגיע הידיעות המפורטות על האכזריות שנתגלתה „בעיר ההריגה". באסיפות עם ובהספדים המוניים בבית־הכנסת ובבתי־המדרשות הועלה זכר קדושי קישינוב, ושותפות הגורל היהודי במשטר הרשע והשטנה נקרה במוח כל יהודי. באותה שנה השתוללו אנשי „המאה השחורה" בעיר ובמחוז והסיתו את האכרים להרג, בהפיצם שמועה, כי הגיעה פקודה להרוג את היהודים"[398]. בראש־השנה תרס"ד כמעט שנתגלגלו הדברים בעיר לידי עלילת־דם חדשה[399]. יהודי סלונים גם זכו שוב לתשומת לב מיוחדת בעתונות האנטישמית, שהזעקה עקב „ייהודה" המלא של העיר[400]... נופף גוון מיוחד נוסף הפעם לפרשת ההסתה המחודשת: גם פולנים נצודו ברשת השנאה ונצטרפו לדברי הבלע, ולא עוד אלא שכוהני־דת מהכנסיות הקטוליות המקומיות יצאו לבני־עדתם בסיסמא להחרים את החנויות היהודיות ולפתוח בתי־עסק על „טהרת הנוצריות"[401].

עם גבור גל המהפכה ב־1904—1905, נוסף לבליסטראות שהוטחו על ידי המשטר ונושאי כליו נגד היהודים, הארגומנט של המאבק עם המהפכנים היהודיים. מה שהבדיל בין שנות הפרעות של 1881—1883 ובין אוירת הפוגרומים של 1904—1906, — הרי זו ההתפרקות המשמעתית שרווחה כעת בחוגי השלטון גופא וטמנה בחובה סכנה גדולה ביותר לשלום ההמונים היהודיים. ההרגשה האינסטינקטיבית של ההמונים האלה הכתיבה להם שוב הצלה בהגירה. מאז הפוגרום בקישינוב ובמשך השנים 1904—1906 התחדש זרם המהגרים ההמוני מסלונים, ולפי קורספונדנט אחד מאותו זמן, — „אין יום אשר לא תצאנה משפחות מהעיר וסביבותיה לעבר הים האטלנטי"[402]. רוב היוצאים היו משפחות בעלי מלאכה ופועלים. שוב הופיעו „מצילים" בצורת מבריחי־הגבול לגרמניה, ומשם לנמלי המבורג, ברמן ואנטוורפן. ההגירה לא נחלשה, גם אחרי אשר היו מתקבלים מן הארץ החדשה מכתבים מלאי מרירות על קשיי ההסתגלות וההיתוך בכור הניו־יורקי[403].

אך בינתים בשלה בעיר, על ברכי תנועות הפועלים והתנועה הציונית, תודעת ההגנה העצמית אצל שכבת־נוער רחבה. בין אם הכרת ההתגוננות המזוינת באה כתופעת־לואי לתנועה המהפכנית הכללית, בין אם מן הדין היה לראותה כחזיון אחד מני רבים של ההתעוררות הלאומית, — ההכרה העממית הזאת היתה לעובדה אופיינית לתקופת הפוגרומים המחודשת, ובזה היא נבדלה מהאַפטיה והדכאון שבאו אחרי פרעות שנות השמונים. אכן, אין בידינו עדות מוסמכת על קיום מרכז הגנתי מאוחד בעיר, אך תאי־הגנה נפרדים התקיימו בסניפים הסלונימאיים של המפלגות „בונד", „ס. ס." והנוער הציוני[404]. באורח מחתרתי נרכש נשק קל, אקדוחים ורמונים. תאי ההגנה רכזו נוער מזוין, שהיה מוכן לכל פורענות, אשר היתה עלולה לבוא בשנים הסוערות ההן. האוירה היתה רוויה שמועות על פרעות העומדות לפרוץ.

ואמנם שעת־מבחן לא אחרה לבוא: בסוף 1904, בעצומה של המלחמה עם יפן, נודע, כי סלונים נקבעה על ידי הרשות הצבאית העליונה כמרכז־גיוס של חיל המלואים מאיזור נרחב בחבל הצפוני־מערבי, וכי אלפי אנשי מלואים יעברו תוך זמן קצר דרך משרדי הגיוס והבדיקה של המפקדה הצבאית בעיר. בנסיבות הימים ההם, באווירת ההסתה, פריקת המשמעת ואזלת־היד של המשטרה, — לא היה הכרח בחוש ציבורי מובהק ובעירנות מיוחדת, כדי לעמוד על הסכנה שנשקפה לישוב היהודי שבעיר; היה מקום לחשש ממשי מפני „התלקחות" חמה ביותר. התכונה בעיר לקראת הבאות היתה גדולה מכל הצדדים; תאי ההגנה של המפלגות לטשו את נשקם והיו דרוכים לפעולה. אם כי מושל העיר השתדל להרגיע את האוכלוסיה היהודית, כי לא יאונה לה כל רע ויש ביכולתו לקדם כל מצב, — ידעה המנהיגות השקולה של העדה, ויעקובסון בראשה, כי אין לסמוך על הבטחות אלה, אשר בשנים הללו דמו יותר למליצות־סרק. מאידך, מתוך זהירות מפוכחת ורצון למנוע התנגשות גלויה בין כנופיות־פורעים ובין אנשי ההגנה, שהיתה עלולה להביא לתוצאות שאין לשער מראש, —

חפשו מנהיגי הקהל דרכים העוקפות את שלטון־העיר, כדי לעבור בשלום את ימי הגיוס החמורים. במשטר הצאַריסטי הרקוב, דרכים כאלה לא היו מן הנמנע. לא יאומן כי יסופר, אך זוהי עובדה: מפה לאוזן נמסר, כי מטה הצבא הגלילי „נושא ונותן" בקוזקים שלו, וברשותו „חרב להשכיר" לכל דורש המשלם בעין יפה, וכי לא קהילה אחת בלבד כבר נזקקה לחסות מוזרה אך ממשית זאת. על וולדימיר יעקובסון ונחום לוזינסקי הוטלה השליחות העדינה והאחראית לבוא במגע בנידון זה עם המטה הצבאי. יש לנו עדות נאמנה מאוד מאחד מעסקני העדה על פרטי ה„טרנזקציה", שנעשתה בין ראשי עדת סלונים ובין... המטה הגלילי של צבאות ה. מ. ניקולייי השני: המטה „החכיר" ליהודי סלונים פלוגה של 50 קוזקים על סוסיהם, רכבם ונשקם, ושני קצינים בראשה[405]). על ה„מתן בסתר", שקיבל קצין המטה הבכיר הממונה על המו"מ הזה, מעלימה העדות כל פרטים, אך לעומת זה היא מפרטת את התשלום לאנשי הפלוגה: שלושה רובל לכל קצין, וחמישים קופיקות לכל קוזק, — ליום, — מחוץ להוצאות אש"ל, מזונות, לינה, — והשתיה כדת... ידוע לנו גם כן, — וזה מקורספונדנציות בעתונות העברית, — שפרשת הקוזקים, שכירי הקהל, עלתה לעדה באלפים רובל, שנאספו במיוחד לשם כך[406]).

תאור השמחה, שהשתררה בעיר למשמע הידיעה, כי קוזקים יגנו עליה בשכר כסף מלא מפני ה„זאפאסניקים" (אנשי המלואים), היה ראוי לשמש נושא לסטירה עוקצת... אכן, בפעולות ראשונות, עם בוא אלפי המגויסים, כאשר המון מופרע ומוסת התנפל על הדוכנים והחנויות שבככר העיר לבוז בז, וגם בתקריות אחרות שאירעו על יד „טור החנויות", לא אכזבו הקוזקים על סוסיהם כלל וכלל, והראו את נחת־זרועם ופרגוליהם. קרה גם מקרה, שבשבת מברכים, בעת התפילה, התפרצה כנופית פורעים לבית הכנסת הגדול, ובחסמה את הכניסה התחילה להשתולל בפנים; הקוזקים הוזעקו בעוד מועד, ואחרי התכתשות בין שתי הקבוצות, הורחקו הפורעים מהמקום[407]). אך במקרה נוסף של התנגשות בככר העיר, אחרי נסיון התנפלות על הדוכנים והרוכלים, גברה יד הפורעים על הקוזקים. באין פקודה להשתמש בנשק חם, התחילו אלה לסגת, וכפסע היה בין נסיגתם ובין פרוץ סערת־דמים בלתי־מרוסנת, שכן הפורעים החלו משתוללים בלוית הסיסמא שהדהדה ברחבי הככר: „ביי זשידאָוו"! (הכו ביהודים!).

אנשי ההגנה שעמדו דרוכים על המשמר, בכל ימי חנות צבא המלואים, אך עוד לא התערבו כל־אימת שהקוזקים, שכירי הקהל, מלאו את שליחותם, — נכנסו ברגע מסוכן זה לפעולה. להם נצטרפו אנשי־כוח ושרירים מכל הסמטאות היהודיות הסמוכות, ביניהם סבלים שעמדו בשוק, עגלונים, פועלים. ואם כי משני הצדדים נמנעו מלהשתמש בנשק חם, הרי הונפו סכינים ופגיונות. למרבית המבוכה, התעודדו הקוזקים הנסוגים ע"י ההגנה היהודית והצטרפו אליה, בהפליאם את מכותיה בפורעים, שכמה מהם נפצעו קשה. מכתבי הקורספונדנטים לעתונות על כל הפרשה הזאת מגלים טפח ומכסים טפחים, אך רמז על־כך ניתן בפסקא הנ"ל: „חן־חן לה' יאקובזאן, כי הוא בחסדו הגדול השתדל הרבה לטובת עירנו, שלא יפרצו פרעות חלילה; אולם בכל מקום שעברו אנשי הצבא מחיל־המלואים, עשו שמות נוראות... בסביבות העיר בעבור חיל־המילואים לדרכו, סבלו אחינו היזק רב"[408]). — ואכן, מאוכזבים מאי־הצלחתם בסלונים, השתוללו הבריונים בעיירה הלינקי ובבתי־יהודים בכפרים דרביינטשיץ', סביץ' ואחרים[409]).

מתיחות־יתר השתררה בעיר גם אחרי רצח שוטר מקומי בידי מהפכנים יהודים. מבלי יכולת לתפוס את המתנקשים שנעלמו ללא־עקבות) האשימה המשטרה מדעת שני צעירים חפים מפשע, שנידונו אחר־כך למיתה. בהתערבותו של האב"ד ר' מרדכי'לי, שערב לתומתם, רוכך גזר־הדין והם נשלחו לעבודת־פרך, לסיביר[410]). אגב, חשדנותם של אנשי־השלטון ביהודים הגיעה לאבסורדים: פקודה מגבוה הטילה על ה„איספראַבניק" בסלונים לבדוק גם את כשרותו והגינותו הבלתי־מהפכנית של ר' מרדכי'לי בעצמו[411])...

מעשה נועז אחר של אסיר פוליטי יהודי מצעירי העיר הביא את הרוחות לידי רתיחה: בהיותו מובל ברכבת לבית הסוהר המרכזי בביאליסטוק, הוא שלף אקדוח מתוך ככר־לחם שהביאו לו לפני זוז הרכבת, הרג את השוטר ששמר עליו וקפץ מתוך הרכבת תוך דהירתה. כל זה התרחש עוד במבואות סלונים, והאסיר הספיק להתחמק בתוך סמטאות העיר. לשוא היו כל חיפושי המשטרה והז'נדרמריה, כי הבורח הצליח להימלט מהעיר ולעבור את הגבול. בינתים מורטו שוב העצבים של בני העדה עקב החיפושים הנמרצים בבתי־העיר ובכל עליות־הגגות[412]).

על מעללי הנוער המהפכני היהודי בסלונים בשנים ההן סופר ונכתב הרבה. פעמים גם נתפשו מחסני־נשק, כולל מכונת־דפוס ניידת להדפסת כרוזים, „פרוקלמציות", בלשון הסגנון המהפכני הנהוג אז[413]). התאור הפיקנטי ביותר מספרות־הזכרונות האלה הוא משל הסופר הנודע מוקדוני, המספר על פגישה בסלונים עם המהפכנים המוזרים ביותר שראה מימיו: אלה הם השוליות והמתלמדים הצעירים אצל סופרי סת"ם, שביום הם יושבים רכונים על מלאכת־הקודש בכתיבת ספרי תורה ומזוזות, ובלילה הם יוצאים מזוינים באקדוחים ורמונים, בשליחות התנועה המהפכנית, לאגור נשק, להבריח ספרות ממין אחר מזה, שבו הם עוסקים ביום[414])...

גם אחרי הפוגרום בביאליסטוק ב־1906, זועזעה העיר, לא רק בגלל השכנות הקרובה כל־כך של שתי הערים, אלא גם עקב התפקיד ההיסטורי, שמלא יעקובסון בקשר עם גילוי זהותם של מבצעי־הפוגרום ושל אלה שעבדו מאחריהם.

בהתחלת אותה שנה התרחש מאורע חשוב, שהיה לכבוד לקהילה: עסקנה המצוין, שעמד בראש הפעילות הציבורית בעיר, זאב יעקובסון, נבחר כציר לדומה הראשונה. לאותו פרלמנט ראשון בתולדות האימפריה הרוסית, שהוענק על־ידי השליט כתוצאת גל המהפכה של 1905, נבחרו 12 יהודים שייצגו את כל יהדות רוסיה.

המסגרת האירגונית היהודית היחידה שהתייצבה לבחירות לדומה, היתה התאחדות חוגים שונים; שהתגבשה בהתחלת 1905 בשם: „תנועה מאוחדת להשגת זכויות שוות ליהודים ברוסיה". ההתאחדות כללה תנועות ציבוריות שונות, ביניהן התנועה הציונית, תנועת העממיים („פאָלקיסטן") מיסודו של דובנוב ואפילו — מתבוללים. מאחר שמפלגות השמאל היהודיות החרימו את הבחירות, היתה רשימת ההתאחדות בכל פלך — הרשימה היהודית היחידה. ברשימת ההתאחדות לפלך

גרודנה נכלל יעקובסון כנציג הציונים; הוא הוכר על־ידי כל אגודות הציונים שבפלך כאישיות היחידה הראויה להציג אותם. הבחירות בעיר נערכו באוירה מתוחה. באי־כוח הרשימה היהודית ניהלו תעמולה מרוכזת. היו אלה הבחירות הפרלמנטריות הראשונות בתולדות העיר, לגבי היהודים. יעקובסון הופיע בהרבה אסיפות־עם, וכן השתתף באסיפות אלה המועמד היהודי השני מהפלך, ה׳ אוסטרוגורסקי. מפלך גרודנה נבחרו שני יהודים, יעקובסון וה׳ אוסטרוגורסקי הנ״ל, משפטן ידוע מגרודנה, שנטה להתבוללות. לפי מספר צירי־הדומה היהודיים וגודל היישוב היהודי ברוסיה, ייצג כל ציר כחצי־מיליון יהודים, ונמצא שלציר מסלונים היה הכבוד לייצג את החלק ה־12 של יהדות רוסיה.

עם התכנס הדומה, התבלט בה יעקובסון בפעילותו בסיעה היהודית ובמפלגת הקאדטים (דמוקרטים קונסטיטוציונים), שאליה נספחה הסיעה. אך שעתו ההיסטורית של יעקובסון הגיעה, אחרי שנתקבלו בדומה הידיעות על הפוגרום בביאליסטוק, שפרץ ביום 1 ביוני 1906. כשהובהרו הפרטים המזעזעים על השתתפות „המאה השחורה” ואנשי־צבא בשחיטה, השתוללה סערה כבירה בדומה, שהיתה בחלקה הגדול ליבראלית, וועדה בת שלושה צירי הדומה הובהלה לביאליסטוק, לחקור את נסיבות הפוגרום. כיון שביאליסטוק היתה בפלך גרודנה, נבחר יעקובסון כחבר הוועדה. אחרי חקירה ובדיקה מדוקדקת במקום, קבעה הוועדה, שאמנם חיילים בהדרכת קצינים ולפי הוראה מגבוה השתתפו ממש במעשי הרצח. יעקובסון היה הרוח החיה בוועדה, והוא הוא שהרעיש את הדומה בנאום מזהיר ומפוצץ, כשכל הבית גועש וסוער, בכתב־האשמה חמור נגד הממשלה והצבא, ובשטף דבריו, כשלא יכול לעצור בעד רוחו, הוא התפרץ בקריאה הידועה: „הצבא הרוסי עטור־התהילה נרדף ונסוג אחור מפני היפנים, אך הצטיין במעשי־גבורה נגד האוכלוסיה היהודית חסרת־המגן בביאליסטוק”... תוכחתו של הדפוטט מסלונים היתה ההופעה היהודית הכבירה ביותר בדומה הראשונה, ובה הגיעה לשיאה הפעילות היהודית בדומה.

סלונים היתה נרעשת, מבוהלת וגאה כאחד על הופעת העסקן הנמרץ העשוי ללא־חת של העדה. בסלונים חרדו מאד לגורלו של יעקובסון, שכן קריאתו עוררה זעם בקרב חוגי הצבא, וגל של מכתבי־איום (ואפילו הזמנות מקציני־צבא לדו־קרב) התחיל מציף אותו. אך כחודש אחרי השתולל הסערה הזו, פוזרה הדומה ע״י הממשלה. נוכח האיומים, נאלץ יעקובסון לצאת לזמן־מה לחוץ־לארץ. בחזרו הוא נכלא בבית־הסוהר בסלונים לשלושה חדשים, על חטא חתימתו על „המניפסט של וויבורג” (אחרי פיזור הדומה, נאספו בוויבורג בפינלנד כמה מהצירים והוציאו מניפסט־מחאה נגד הממשלה, על פזרה את הדומה). בסלונים ריצה את עוון־„החתימה”, יחד עם יעקובסון, גם הציר לדומה ד״ר ש. רוזנבוים (שהיה בשנת 1919 מיניסטר־החוץ של ליטא העצמאית). סלונים הוכיחה אז את הערצתה למנהיגה כאשר מאות יהודים ליווהו בדרכו לבית־הסוהר בזמושטשה[415]).

בינתיים עברו על העיר ימי־בהלה, כי פחדו, שבשאיפתם להינקם ביעקובסון, יערכו אנשי „המאה השחורה” המקומיים „משחק” דומה לזה שבביאליסטוק. באותו קיץ היו תאי־ההגנה העצמית של מפלגות השמאל דרוכים למעשה, בשיתוף־פעולה והתאמה ביניהם.

אווירת־פוגרום השתררה בעיר מחדש באוגוסט אותה שנה, לרגלי עלילת־דם שמקורה... במאה ה־17 בסלוצק. ומעשה שהיה כך היה: באמצע המאה ה־17 הואשמו יהודי סלוצק ברצח נער נוצרי, ומאז הוחזקו עצמות „הקדוש” במנזר קתולי באותה עיר. והנה, אחרי 250 שנה, נמלך ה„סינוד הקדוש” של הכנסיה הרוסית, להעביר את העצמות למנזר פרבוסלבי שעל־יד העיירה סופראסל במחוז ביאליסטוק, שכן הוא קבע, כי הנער היה בן־דת זו... העברת העצמות נערכה בתהלוכה דתית עם אלפי מאמינים, ומארגניה התוו את מסלול־התהלוכה דרך סלונים, ולא עוד אלא שהיא צריכה היתה להגיע לעיר בשבת. כהקדמה לכך, הפיצו אנשי „המאה” בעיר ובסביבה, בשווקים ובכנסיות, חוברת־הסתה, שנושאה היה: שימוש ע״י היהודים בדם נוצרי!... החוברת הופצה לעיני השוטרים באלפי טפסים.

אימה נפלה על היישוב. נוכח תהלוכת־צלב שתעבור בעיר, כשעצמות „הקדוש” נישאות בראש, ובאוירת־הסתה גלויה שכזאת, וכל זה חדשיים בלבד אחרי הפוגרום בביאליסטוק השכנה, — היתה האימה הזאת מובנת מאליה. משלחת פנתה לשר־העיר, כונסה התיעצות חירום אצל הרב דמתא. מובן, שאנשי־השמאל לא שעשעו את עצמם ב„חסדי” השר, וקבוצות „ההגנה העצמית” עמדו על המשמר. לפי המלצת שר־העיר, התיר הרב לפתוח בשבת חנויות־מכולת, בכדי שהמוני „נוסעי־הצלב” יוכלו להצטייד במזון. ברגע האחרון, אחרי ששר־העיר הרגיש בסכנה הממשית, הוא העמיד את המשטרה במצב־הכן, — התהלוכה עברה בנס בשלום, ויהודי סלונים נשמו לרווחה[416])...

פרק מג

התנאים המדיניים־כלכליים בשנים 1905—1914. — ערעור המצב הכלכלי בשנות המהומות והשביתות. — ההשפעה על מסחר העצים והתעשייה. — גיאות גל ההגירה. — סניף שירות המודיעין של יק"א ועזרתו למהגרים מסלונים. — מספרים משוערים על ההגירה מהעיר בשנים 1907—1914. — יום הרה־סכנות לרגלי חנוכת פסל. — הדי משפט ביילים. — השמחה בעיר עם זיכוי הנאשם. — עלילת דם בסלונים, חודש אחרי משפט ביילים. — גירושים מחודשים מכפרי הסביבה. — מספר היהודים בעיירות, יישובים וכפרי־ המחוז בהתחלת המאה. — השוואה סטאטיסטית בין מחוז סלונים ליתר המחוזות שבפלך גרודנה. — המצב בעיר על־פני השטח ובעומק ערב מלחמת העולם.

שנות המהפכה, המהומות והשביתות ערערו שוב את המצב הכלכלי, שכל־כך השתפר בסוף שנות התשעים ובהת־חלת המאה. חוסר הביטחון הציבורי בשנים 1904—1906 ובעיקר השביתות התכופות הפרו את הפעילות הסדירה במלאכה ותעשיה. בעצם, שפל כלכלי הורגש כבר בסוף 1904, עם צאת הגדודים שחנו בעיר (הגדוד היארוסלבי ה־117 והגדוד שויסקי ה־118), לחזית למזרח הרחוק. זה השתקף בסחר המקומי, והרבה חנוונים ורוכלים הפכו ל„יורדים". מכתב מהימים ההם בעתון משקף נאמנה את המצב ששרר בחורף־1904/05: „...לסוחרים באו ימים אשר אין חפץ במו, מנוחה שאין אנו רוצים בה שוררת במסחר, שבת־שבתון לסוחרים וכנענים בגלל המלחמה בין רוסיה ויפן. החנוונים יושבים בחיבוק ידים, ובעלי־המלאכה משוטטים בשווקים וברחובות. ומי יחוש את כל תוקף השעות הרעות כעמנו בני־ישראל? — עלטה וחשכה פרושה על אלפי משפחות בני־עירנו, והחורף האיום הגדיל את הרעה, המון עניים צועקים ללחם ואין..." [417]).

נוכח ריבוי ה„יורדים" וצמצום האמצעים של חברת גמ"ח באה תביעה לייסד חברת גמ"ח נוספת, מיוחדת ל„יורדים מכובדים". תביעה זו הושמעה באסיפות וגם במכתבי הקורס־פונדנטים: „לחזק את ידי היורדים ומפלגת הבע"ב שלא יבואו עד ככר־לחם, קצרה דעתנו מעשות תושיה... היורדים מנכסיהם אשר תמיד היתה כפם פרושה לעני וידם פתוחה לכל פושט־יד לעזרה, — טרם זכו להיות נהנים משלהם, ובעת אשר הלחץ מציק להם לעצמם, יאלצו לפשוט יד. אנשים כאלה אם נתמוך בידיהם במשען־כסף, כי אז יתעודדו ויעמדו על רגליהם. לאנשים כאלה נחוץ לנו בית גמ"ח, שיוכל לתת להם לאיש איש כפי בקשתו" [418]).

בעיה זו מצאה פתרון חלקי ע"י „גמילות־חסד ליורדים", שייסדה אגודת הציונים, בהקימה קרן לשם זה. יותר מאוחר גם התחיל לפעול „המוסד לאשראי זעיר" מיסודו של הנדבן ר' זאב־וולף ווישניאק.

המצב המדיני והשביתות השפיעו לרעה במיוחד על התעשיה ועל מסחר־העצים. תעשיינים וסוחרים היו במיצר כספי, ולא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם הכספיות. קושי מסוים נגרם גם על־ידי אנשי־מחתרת מהפכניים, שתבעו מחוגי המסחר והתעשיה השתתפות לממן את „המהפכה"...

אשראי לתעשיה, אם כי בלתי־מספיק, ניתן על־ידי הסניף המקומי של הבנק הרוסי־צרפתי וכן על־ידי „החברה העירונית לאשראי הדדי", שהיתה מוסד ציבורי מובהק. החברה נוסדה עוד בשנת 1900 על־ידי אנשי־מסחר ותעשייה יהודיים והור־כיחה את עצמה כיעילה מאד. היא פעלה, בהנהלת משה לווין, עד הכיבוש הגרמני ב־1915. לעומת זה נתמעטה פעילותו של המוסד הבנקאי של פרליס־גינזבורג, עם מות מייסדו ר' בנימין־זאב פרליס ב־1904. גם עסקו הבנקאי של ר' גדליהו אורינובסקי נתרופף, עם מות בעליו. עד פרוץ המלחמה התקיים מוסד בנקאי פרטי של ה' נחום לווינסקי.

משנת 1907 ואילך התאוששה הכלכלה העירונית. השיפור התחיל עם החייאת המסחר הקמעונאי, והורגש גם במצב התעסוקה בתעשיה ובמלאכה. הזמנות לתעשיה החלו שוב מגיעות מרחבי רוסיה.

אך, באורח פרדוכסלי, דווקא בשנים אלה, גאה גל־ההגירה: הלחץ המדיני, שהשתרר באוירה הריאקציונית אחרי דיכוי המהפכה, היה כל־כך כבד, שהוא הניע צעירים רבים לעזוב את המדינה. ביניהם היו, כמובן, אלה מבני־הנוער, חברי מפלגות־השמאל, שהתיאשו מתנועות־השחרור והתאכזבו מהמועקה המדינית. אך היו גם משפחות שלמות, בלי שיהיה לאחד מבניהם קשר כל־שהוא עם התנועות המהפכניות. ההגירה היתה מכוונת לארצות־הברית, אך היו גם מקרי־הגירה לארגנ־טינה (בלי קשר עם המושבה החקלאית מוזסביל); כן היו מקרים ראשונים של הגירה מסלונים לקנדה. העליה לא"י בשנים 1908—1914 עוד נשאה אופי מקרי גרידא.

גידול ההגירה הפעיל ביתר־שאת את „האַגנטים" (המב־ריחים) למיניהם. אם כי יש להימנע מקביעת הכללה, הרי אין להכחיש, שהיו בהם גם אנשים מהעולם התחתון, שהיו מנצלים את המהגרים עד־תום. לא פעם קרה, שהמהגרים היו נאלצים לחזור העירה בעירום ובחוסר־כל. מצב זה אילץ את החברה יק"א (חברה יהודית להתישבות, מיסודו של הברון הירש), שסניפה הכל־רוסי היה בעיר הבירה, לפתוח ב־1909 שירות־מודיעין בברנוביץ, ששימש גם את סלונים והסביבה. תפקיד השירות היה להדריך את המהגר בכל מעשיו וצעדיו מהיום שבו הוא החליט להגר, כגון: הטיפול בדרכון, קניית כרטיס־אניה וכו', ועד הגיעו לנמל־מטרתו. בדרך זו ניתן היה למנוע את ה„אגנטים". מאות אנשים מסלונים והעיירות פנו לברנוביץ אישית ובמכתבים, — ואכן מאז נתמעטה התערבות המבריחים. קהל הפונים מסלונים למשרד־המודיעין היה כה גדול, עד שב־1913 קבעו פקידי־השירות, שמחוז סלונים העסיקם יותר מכל המקומות שבאיזור, והם העלו בפטרבורג את הנחיצות לפתוח בסלונים משרד מיוחד. ההחלטה היתה יוצאת אל הפועל, אלמלא פרוץ המלחמה שנה לאחר־כך. עם זאת היו עדיין מהגרים, שבכדי למנוע את הפרוצדורה המסובכת לקבלת דרכון־חוץ, נזקקו ל„אַגנטים". בפברואר 1913 נתפסה בתחנת־הרכבת בסלונים קבוצה גדולה של מהגרים עם המבריח יחד, וכולם נאסרו בו במקום.

המהגרים בשנים ההן היו עוברים ברובם דרך נמל ליובבה

ומיעוטם דרך המבורג, ברמן או אנטוורפן. מספרים מדויקים על ממדי ההגירה מהעיר בשנים 1907—1914 אין לנו, אך תמונת־מה נוכל לקבל ממספרים הנוגעים לחצי שנת 1913. בחדשים ינואר—יוני שנה זו עברו דרך נמל ליובבה כ־3000 יהודים מפלך גרודנה. לכך יש להוסיף כאלף וחמש מאות נפש, שעברו באותו פרק־זמן דרך נמלים אחרים (לפי הערכת מקורות שונים, תפסה ליובבה בשנים ההן כ־$\frac{2}{3}$ מכלל ההגירה היהודית מרוסיה לארה״ב). אם נקבל את ערכי ההגירה הממו־צעים שבכל עיר בפלך, ביחס לגודל הישוב היהודי שבה (הטעות תהיה בכך מינימלית, — אם בכלל תהיה), ומאחר שהישוב בסלונים, בלי המחוז, היוה בהתחלת המאה, 4,1% מכלל האוכלוסיה היהודית שבפלך, נמצא, שבחצי־שנה הגרו מהעיר למעלה מ־180, או כ־370 לשנה. הואיל ובשנים הללו ועד פרוץ המלחמה ביולי 1914 נמשכה ההגירה בקצב פחות או יותר שווה ומתמיד, אפשר להעריך שב־$7\frac{1}{2}$ השנים האלה הגרו מהעיר יותר מאלפים וחמש מאות יהודים לארצות שמעבר לים. אכן אין לשכוח, שגלי־ההגירה העיקריים מהעיר היו בשנות התשעים ובעשור האחרון שלפני המלחמה; ההגירה בשנות השמונים, וכן בשנים 1898—1903 היתה זעומה. אחרי המלחמה היא התקיימה שנים ספורות, עד ששיטת־המכסות קצצה בה ואח״כ גם הפסיקתה כמעט לגמרי. נמצא, שרוב המהגרים, יוצאי־סלונים בארה״ב, שאומדנם מגיע לאלפים, יצאו בעיקר בשנות התשעים ובשנים 1904—1914.

בתוך אוירת הלחץ, עלילות ונגישות של שנות הריאקציה, השתתפו באי־כוח רשמיים של העדה ב־1912 בחגיגות יובל־המאה לנצחון על נפוליאון, וב־1913 — בחגיגות 300 שנה לשושלת הצארים לבית רומנוב. בעיצומן של חגיגות־היובל, עבר על העדה יום הרה־סכנות: ליובל הרומנובים חונך פסל־ברונזה לאלכסנדר השני „המשחרר", ב„בית־העם" („נאַ־ראָדני־דאָם"), ודווקא בשבת. לחנוכת הפסל נערכה תהלוכת־צלב מהכנסיה הפרובוסלבית ל„בית־העם" בהשתתפות האַר־כיירֵי (ראש־הכמורה) מגרודנה. באוירת הימים ההם ידעו עסקני־העיר, ויעקובסון בראשם, להעריך את הסכנה שבתהלוכה כזו בעצם יום־השבת. בהתיעצות עם האב״ד ר' מרדכי־לי, הוחלט לקדם את פני הבאות ולהתיר לתזמורת היהודית של מכבי־האש לנגן בתהלוכה על־אף קדושת השבת, ובכך למצוא חן בעיני „הכהן הגדול", העלול להפתיע במקרה של אי־השתתפות...[419]).

ימים קשים לעדה היו גם ימי־משפט בייליס. המשפט השתקף באוירה הדחוסה ששררה בעיר. בראש־השנה תרע״ד, בפרוס המשפט, שולבה בתוך התפילות תפילה מיוחדת לשלום הנאשם, שחוברה ע״י גדולי הרבנים. העתונים מוורשה ווילנה, וכן העתון הרוסי־ליברלי מקיוב „קיעווסקאיא מיסל", שנתן יום־יום דו״ח סטינוגרפי מהמשפט, נמכרו בעיר בכמויות־טפסים בלתי־רגילות. שמות גרוזנברג, זרודני, הרב מזא״ה, והצוררים שמאקוב, זמיסלובסקי, ויפר נישאו בפי־כל; ברחובות נטפלו לא־פעם בריונים ליהודים בגידופים: „בייליס!" — ביום 29 באוקטובר 1913 (י' חשון תרע״ד), כשנודע דבר־זיכויו של בייליס, התרחשו ברחובות העיר מחזות בלתי־רגילים: אנשים התחבקו, התנשקו, בכו מהתרגשות. מכל צד הדהדה הקריאה: בייליס חפשי!

עוד לא הספיקו להחליף נשימה ממשפט בייליס, — וכבר עלילת־דם חדשה: בפסטוב ע״י קיוב. והנה — גם עלילת־דם מתוצרת מקומית! בהתחלת דצמבר אותה שנה, חודש בלבד אחרי סיום משפט בייליס, נדהמה העיר לשמועה, כי — נמצא ילד נוצרי חנוק בעליית־הבית של סוחר הסיגריות וטבק ה' מנדלביץ' במרכז העיר! — מיד נתקהל אספסוף עם קרי־אות: „הז'ידים עינו ילד נוצרי". וגם ידעו כבר לספר, שהמשרתת הפולניה של הסוחר העידה, כי שמעה צעקות־ילד מעליית־הבית, אולם היהודי סגר את הדלת ולא נתן לה לצאת... באותה שעה קלה שארכה החקירה ודרישה, אפשר היה לצפות לכל הפתעות: החל מהסתה גלויה וגמור בהתפרצות־זעם „ספונטנית" של המוסתים... אלא שהמשרתת, שאנשי „המאה השחורה" עוד לא הספיקו „להכשיר" אותה כראוי לצורך עלילה, הודתה, שהיא רצחה את עוללה הבלתי־חוקי וטמנתו בכרית־נוצות בעליית הגג. מאוכזב מהידיעה הזאת, נתפזר האספסוף מלפני דירת הסוחר תחת לחץ פרגולי השוט־רים, — ועדת סלאנימא שוב נשמה לרווחה...[420]).

היד הקשה של המשטר האנטישמי נתנה את אותותיה מחדש בשנים האלה לגבי היהודים היושבים בכפרים. בשנות הסערה המהפכנית, כשהמשטרה היתה עסוקה למעלה ראש בערים, היא טיפלה ברפיון־ידים בהוצאה לפועל של התקנות הזמניות מ־1882. אך כעת, לפי הוראות מגבוה, היא לפתע התחילה מחטטת בהן ומחפשת תואנות בכדי לגרש את אחרית היהודים מהכפרים, אפילו כאלה שאבותיהם ואבות־אבותיהם ישבו בהם כחוק, לפי פירוש התקנות. לעתים, בוצעו גירושים אכזריים ומשוועים בשרירותם. ב־1913 נזדעזעה העיר לשמע הידיעה, שתושב מקומי, שחכר ביער פרטי בסביבת העיר, מלפני הרבה שנים, מפעל־זפת (למצוי־זפת משרשי עצי־אורן), הובל העירה כבול באזיקים על „הפשע" שהיה לן בסוכה ביער ע״י מפעלו, לילות אחדים בשבוע, למרות זה שדירתו הקבועה היתה בעיר. משפחה אחרת שחכרה מפעל דומה ביער ממשלתי מזה עשרות בשנים, גורשה באותו הזמן [421]). היו עוד הרבה מקרי־גירושים מהכפרים בשנים הללו.

פה ראוי לציין, שעל אף הגירושים ההמוניים מהכפרים החל משנת 1882 ואילך, היתה עוד בהתחלת המאה אוכלוסיה יהודית מרובה בכפרי המחוז. לפי המפקד משנת 1897, מנה מחוז סלונים באותה שנה 8000 יהודים יושבי־כפרים. ואמנם, לפי אותו המפקד, היו במחוז כולו, כולל העיר, 34515 יהודים. הפירוט של ריכוז היהודים בעיר ובעיירות בתוך גבולות המחוז, וכן בכפרים, שמספר תושביהם עלה על 500, הוא כדלקמן, לפי הטבלה 3 [422]):

בטבלה כלולים, איפוא, רק 3 ישובים כפריים: מילוביד, זשירובה ורודה, שבהם אחוז היהודים בתוך היישובים הגיע למעלה מ־10.

נמצא, שההפרש בין המספר הכולל של יהודי המחוז, 34515, ובין המספר 26511, הנוגע רק לעיר, לעיירות ולכפרים הנ״ל, — דהיינו, 8004 הוא מספר היהודים הכללי בישובים שלמטה מ־500 תושבים, כלומר בכפרים. אמנם, מספר זה מכיל גם את המושבות היהודיות פבלובה וקונסטנטינובה שע״י רוז'נוי וסינייבה ע״י דרצ'ין, שהשתייכו למחוז. הואיל והן אינן כלולות בטבלה הנ״ל, משתמע שאוכלוסיית שלשתן לא עלתה על 1500 נפש, ולפי נתונים היא הגיעה לאלף נפש בערך. מחישוב זה יוצא, איפוא, שבמאות הכפרים שבמחוז סלונים,

טבלה 3. מספר היהודים במחוז סלונים, ב־1897 ביישובים, שמספר תושביהם עלה על 500.

היישובים (העיר, העיירות והכפרים)	האוכלוסיה הכללית	היישוב היהודי	האחוזים למאה של היישוב היהודי בתוך האוכלוסיה הכללית
סלונים, עיר־המחוז	15863	11515	72,6
העיירות:			
רוז'נוי	5016	3599	72,0
ז'יטל	3979	3033	76,3
דרצ'ין	2663	1887	70,8
ביטן	2682	1614	60,2
קוסובה		2028	
מייצ'ט	1733	1188	68,5
דבורץ	1366	868	63,5
הולינקי	719	339	47,1
אוזרניצה	759	183	24,1
כפרים:			
זשירובה	608	76	12,5
מילוביד	543	95	17,5
רודה	657	86	13,1
	בס"ה	26511	

— פרט לשלושת הכפרים היהודיים הנ"ל, — נמצאו עדיין בסוף המאה לכל־הפחות 7000 יהודים. כמובן, שבכפרים מסוימים גרו עשרות משפחות, כמו בכפרים דרבנה, בולה וכו'. אך המספר הזה מעיד כמו־כן, שלא היה כפר במחוז, שבו לא התגוררה, לכל הפחות, משפחה יהודית אחת.

היחס בין היישוב היהודי בסלונים למספר היהודים בכפרי־המחוז היה, איפוא: 11500 : 8000 = 69,6%. זה היה היחס הגבוה ביותר שבין כל 9 המחוזות בפלך גרודנה. כלומר: מחוז סלונים היה המאוכלס ביותר שבפלך, מבחינת מספר היהודים הכפריים ביחס לאוכלוסיה היהודית שבעיר־המחוז.

פרט זה על רמת היישוב היהודי שבמחוז משלים גם את הנתון מאותו מפקד, שלפיו אחוז היישוב היהודי בסלונים גופא היה הגבוה ביותר שבפלך, כפי שאנו רואים מהטבלה 4 [423]:

טבלה 4. היישוב היהודי, ביחס לאוכלוסיה הכללית בתשע ערי־המחוז של פלך גרודנה, לפי מפקד 1897.

ערי־המחוז שבפלך	האחוזים למאה של היישוב היהודי בתוך האוכלוסיה הכללית שבעיר־המחוז	היחס בין היישוב היהודי בעיר לממוצע היהודי העירוני שבפלך, 58,3%
סלונים	72,6%	1,24
פרוז'ני	66,5%	1,14
בריסק דליטא	65,8%	1,13
קוברין	64,7%	1,11
ביאליסטוק	63,4%	1,08
ביילסק	54,6%	0,93
וולקוביסק	53,5%	0,92
גרודנה, עיר־הפלך	48,4%	0,83
סוקולקה	37,5%	0,64
הממוצע העירוני שבפלך:	58,3%	—

סלונים והמחוז היוו, איפוא, את ההתרכזות היהודית היחסית הגבוהה ביותר שבכל הפלך.

ברם, ערכים יחסיים אלה ירדו, בלי ספק, משנת 1897 ועד 1914, הן כתוצאת ההגירה שסחפה גם הרבה כפריים והן עקב הגירושים, שנתחדשו, כאמור, בקפדנות בשנים האחרונות שלפני המלחמה.

בתנאי מועקה, שרירות־לב ואוירה מורעלת עברו השנים האלה. אמנם, על־פני־השטח וכלפי־חוץ זרמו החיים, כבשנים כתיקונן, במזיגת־בדיעבד של המסורת המקובלת ודפוסי ההווי החדשים. מצב התעסוקה והכלכלה המשופר נטל בסלונים, עיר־השדה, מהעוקץ המדיני המכאיב. אך מתחת לפני השטח, במשקע ההרגשה היהודית, היה המצב, מבחינת חוסר־הזכויות והמעמד האזרחי המתמוטט והולך, גרוע יותר מאשר בהתחלת המאה. אחרי הפוגרומים ואחרי משפט־ביילים, היה העתיד לוטה בערפל כבד, שלא בישר כל טובות.

אך הנה, ביולי 1914 התחוללו מאורעות הרי־עולם, שטרפו את הקלפים ובלבלו את כל ההשערות, ניחושים ותחזיות מדיניות, בשנותם את המצב מן הקצה אל הקצה ובשלבם, בזירה המדינית בכלל ובחזית העירונית בפרט, גורמים בלתי־ידועים ובלתי־משוערים עד עכשיו.

פרק מד

התופעה „יוצאת־הדופן" של האב"ד ר' מרדכי ווייצל־רוזנבלט. — ר' מרדכי'לי כ„מופת־הדור". — הכמיהה למופתים על רקע הגזירות והגירושים. — האוירה המיסטית שנשתלטה בעיר ובכפר. — התגלות „בעלי־מופת" ו„בעלי־שם־טוב". — „בעל־השם" מאוזרניצה מחלק קמיעות ועשבים. — „הבחור מבייקי", השפעתו ופירסומו. — בעש"ט ממייצ'ט בלבושו של איכר. — ו„בעלת־מופת" בטלית. — הופעותיו של ר' מרדכי'לי מאושמינה בסלונים כאורח העדה.

כשהתחקינו בפרקים קודמים על אופיים ותכונותיהם של הרבנים הבולטים ביותר בתולדות הקהילה, והם ר' משה לימא, ר' שמשון, ר' בערוש אשכנזי, ר' אייזילי, — נתקבלה, בעצם, התרשמות־סיכום, שכל אחד מהם היה, על רקע דורו ובמסגרת עדת סלאנימא בה כיהן, בחינת „יוצא־דופן" באישיותו ובתכונתו העיקרית האופיינית. יוצא־דופן היה ר' משה לימא, כגאון, כפוסק אחרון בהלכה, בשבתו בתוך עדת החוכרים והמוזגים של קהילת סלונים הקטנה מהמאה ה־17. יוצא־דופן היה ר' שמשון, המשכיל, „האירופי", אם בין רבני ליטא בדורו ואם בקהילתו, שכל־כולה היתה עוד כה סגורה ומסוגרת, כה רחוקה מרוח תזזית, „אירופית". יוצא־דופן היה ר' בערוש אשכנזי, כשהוא מוקף ע"י הגבאים התקיפים, ראשי־העדה,

הרוצים לכוונו לפי רוחם, — בהתמרדו ובהתקרבו דווקא להמוני־העם. ומכל־שכן שמוזר ומתפשט מאצטלתו של גאון ומנהיג קפדני היה ר׳ אייזילי בשעותיו הקלות, כשהוא הפך ל„לץ״ והרביץ הלצות על ימין ועל שמאל, כאחד הירשלי אָסטרופולר, וכך הסתפח לנחלת אבות הליצנות היהודית.

והנה, כהשלמה לרשימה זאת של רבנים יוצאי־דופן, שוב נתברכה סלונים, — אחרי כהונתם של שני רבנים שגרתיים ומתואמים לעדה, — באב־בית־דין מיוחד במינו, שמימש בדמותו ואישיותו חזון בלתי־נפרץ, שחרג מכל המסורת המקובלת. ר׳ מרדכי ווייזל־רוזנבלט, מי שהיה אב״ד בביטן, קריליץ ואושמיאני ונכנס לכהן בסלונים בהתחלת תרס״ה (סוף 1904), כשנה וחצי אחרי פטירת ר׳ יוסף שליופר, היה יוצא־דופן לגבי כהונתו ותפקידו במסגרת הקהילה ולגבי השיגרה של רבני־דורו.

במטותא מכם, הראיתם מימיכם רב מתנגדי מובהק, אב״ד ליטאי הנחשב בצדק כאחד מגדולי התורניים, שהפך ל„צדיק״, בחינת הדמויות של אבות החסידות, לבעל־מופת, השופע ברכות ועצות, שלפיו מצפים המוני־עם ורואים בו סגולת־הדור, מופת־הדור? — וזה מתרחש דווקא בעיר בה יושב אדמו״ר חסידי ממש! —

אין זאת, אלא שנתחלפו בה „היוצרות״, והאב״ד המתנגד, המרא דאתרא, הפך ל„רבי״, ל„צדיק״, שחסידיו משכימים לפתחו והמוני בית־ישראל מכל התפוצות נמשכים אליו בכוח „צדיקותו״, — בעוד שהאדמו״ר ר׳ שמואל יצא מחדר־התבודדותו והפך לעסקן ציבורי, משתתף בכינוסי־רבנים במדינה, ממש כרב מתנגד! —

ומכאן גם נבעו הטעויות ואי־ההבנה, כאשר היו מדברים בתפוצות על הרבי מסלונים ומופתיו, ורבים סברו שהמדובר הוא ברבם של החסידים, — בעוד שהכוונה היתה לאב״ד העדה, לר׳ מרדכי, לר׳ מרדכי׳לי, — ככינוי־החיבה שלו בפי העם.

נשאלת השאלה: עיר זו, שבמשך כל תולדותיה היתה כרוכה אחרי אבות־בית־דין ומורי־הוראה „ליטאיים״ בכל קשיותם וקנאותם, שיהיו על טהרת „הרבנות״ גרידא ורחוקים מלהיות אנשי־מופת (פרט לר׳ בערוש, שחלק מבני־העדה רצה לראות בו משהו מעין זה, אך הוא בעצמו נפשו סלדה מכך), — קהילה זו מה ראתה פתאום צורך לחזור אחרי רב גדול, אך רכרוכי זה, נטול הקשיות והקפדנות המתנגדית, שכל כוחו והשפעתו הם לא בעמקות התורנית, אף לא במנהיגות ביד רמה, אלא במיסטיקה הנאצלת מדמות שגיבה זו, אשר היתה הולמת יותר קהילה דרומית אי־שם בווהלין או פודוליה, האמונה עלי צדיקים ומופתים, מאשר קהילה ליטאית־מתנגדית כ״כ מובהקת, כמו סלאנימא? —

בכדי אולי לרדת לעומק־משמעותה של בחירה יוצאת־דופן זו, — אשר למרות מציאותם של מועמדים שונים לרבנות, ולמרות דעות שרווחו אז בעיר, כי רצוי אפילו לבחור פעם ברב מוכתר בשני כתרים, כתר תורה וחכמה כאחד, שיהיה מעין מזיגה של רב דתי ורב מטעם, בכל זאת העדיפו ראשי העיר, עם תלמידי־חכמיה ולומדיה, את ר׳ מרדכי׳לי על מועמדים אחרים, — יש לעמוד על תופעה סימפטומטית שנתגלתה בעיר ובסביבה, וכן במקומות אחרים בפולסיה, בשנות השמונים־תשעים: מסתבר, שאחרי דור הקנאות של ר׳ אייזילי, בעצם גל הגזרות והגירושים בהתחלת השמונים, שמחוז סלונים סבל מהם באופן ניכר מאד, — גברה כמיהה בקרב פשוטי־העם ובעיקר „היישובניקים״, למלת־נחמה, לטיפת עידוד ותוחלת, אשר בכוחן המיסטי הוא להוציאם מהבדידות האיומה, שאפפה אותם בכפרים, באחוזות ובאכסניות המרוחקות על אם הדרכים. ודווקא רובם של אלה לא היו חסידים; יהודים פשוטים, אדוקים בדתם, שלא הסתופפו בצל הרבי. קמה איזו משיכה מיסטית ללב רחמן וטוב, בעל רחמים וחסד, שהתגשם בעיני הנמשכים בצורת „יהודי טוב״, אַ „גוטער ייד״, בעל־מופת ובעל־שם־טוב, שיוכל להאציל מרוחו, לרפא, לנחם, לעודד. יתכן, שאדמו״ר החסידים מהמתכונת הליטאית גם לא היה מספק כמיהה עמוקה זו. לכך היה דרוש יהודי פחות מחוכם, פחות „מלומד״, בלתי־אמצעי באהבתו, בקרבתו, בספירה מיסטית הנמשכת ממעמקים...

ואכן „יהודים טובים״ כאלה נתגלו פתאום, בהתאם לכמיהת המונים, — ואופייני הוא, שמקומות־התגלותם היו דווקא בכפרים, או בעיירות נידחות. הם הופיעו, — אפשר לומר, פתאום, ממש התגלות... ומכל יישובי הסביבה, מכפרים, חצרות, עיירות, התחילו נוהרים אליהם קשי־יום, נרדפים שעמדו תמיד בצל הגירוש האפשרי, בכדי להתברך על־ידי „בעל־השם״.

וכך נתגלו, איפוא, על־יד סלונים, בתוך ד׳ אמותיו של האדמו״ר ר׳ אברהם ואח״כ של יורשו ר׳ שמואל, — בעלי שם טוב, בעלי־מופת וסתם־„מקובלים״.

הראשון היה איש־עיירה זעירה, שיצאו לו מוניטין, כבעל־השם מאוזרניצה״. באוזרניצה, יישוב חצי־כפרי במרחק כעשרים ק״מ מסלונים, שהרבה יישובניקים גרו בכפרי־סביבתו, ישב בשנות השמונים־תשעים ר׳ מאיר פורוזובסקי, כמורה־הוראה של יישוב חצי־עיירתי, חצי־כפרי זה. ביום מן הימים הוא נתגלה כבעל־מופת, המברך, מיעץ, מחלק קמיעות ותרופות למיחושים שונים. מכל הכפרים והאחוזות החלו באים בהמוניהם. הוא התפרסם אחר־כך במידה, שהיו באים אליו אף ממקומות מרוחקים. גם האכרים הנוצרים שבסביבה נתפסו למוניטין אלה וראו בו „אדם קדוש״. השפעתו ומסורתו של הבעש״ט מאוזרניצה עברו, במותו, לבנו.

בעוד שזרחה שמשו של האוזרניצאי, והנה דרך כוכב חדש במקום עוד יותר קרוב לסלונים: באחוזת רפניץ, על־יד הכפר בייקי, בשכנות לעיירה הלינקי, בביתו של יישובניק פשוט, נתגלה „הבחור מבייקי״ („דער בייקייער בחור״). בחור על־שום־מה? על־שום רווקותו. כי בעל־שם־זה נתגלה עוד בנעוריו. הוא היה בן למשפחה כפרית מושרשת מזה דורות. ר׳ אהרן גאבורין, — זה שמו של בעל־המופת מבייקי, — נולד בשנת תרכ״ה בריפניץ להוריו, שהחזיקו באכסניה באותה „חצר״. בשנתו השמינית לחייו הוא נפל למשכב ונשאר משותק בשתי רגליו. במצב זה הוא התמסר ללימודים בנגלה ובנסתר, וכפי הנראה מחלתו אצלה על רוחו, והוא התחיל „מתנבא״, מרפא חולים, מברך, מטפל בקמיעות ולחישות, — בקיצור „בעל־שם״ לכל דבר. לא ארכו הימים ושמעו יצא למרחקים. יש לנו עדויות מסלונים על השפעתו ומעשיו[424]: „הבחור היושב בחצר רעפניץ — אליו ינהרו אדם מרחוק ומקרוב לדרוש בעצתו על כל מקנה וקנין, גם על כל נגע ופגע... הוא ידוע ומפורסם ליועץ בכל מקצועות המסחר. אליו ינהרו סוחרים ומשכילים מקרוב ומרחוק לדרוש בעצתו... מעריצים את

שמו הטוב, כיאות לאיש הדגול מרבבה כמוהו. הוא ידוע־חולי משחר ילדותו. הוא יושב בבית הוריו העניים ואיננו נהנה ממתנת בשר ודם"...

„היהודים הטובים" מאוזרניצה ומבייקי פעלו באותו הזמן. צרה מידי הפריסטב, גזירה מאת ה„פוסיסור", נגישה מצד הפריץ, — מיד היו פונים אליהם.

הבחור מבייקי נפטר בשנת תרס"ב, ואילו האוזרניצאי נפטר בשנת תר"ע. עם הסתלקותם, שובצו שניהם, כשדמויותיהם עוטות נוגה מיסטי, באוצר אגדות־עם, שסופרו בכפרים, בבתי מוכסנים ובאכסניות על מופתיהם, נסיהם, ברכותיהם שעמדו לנסבלים, לנרדפים, לחשוכי־מרפא. הם גם שימשו נושאים ליצירה ספרותית[425].

הלהיטות אחרי בעלי־מופת דבקה גם בעיר, וכאשר ר' מרדכי'לי מאושמיינ, ששמו כבר הלך לפניו, ביקר בסלונים בשנת תר"ס בענין משפחתי (אשתו השניה היתה ילידת סלונים), — היו משכימים לפתחו לבקש ברכות, וטובי העיר הזמינוהו להשמיע דבריו ברבים. בעת ביקורו גם הודגשה הערכתו דווקא כבעל־מופת, שלמוצא־פיו יש איזה כוח טמיר, כדברי המודיע: „אורח הגון הופיע בעירנו בשבוע העבר, הרב הגאון ר' מרדכי שליט"א אב"ד בעיר אשמינא, מחבר ספר „הדרת מרדכי". כל בני עירנו קיבלו את פניו באהבה וכבוד, וכמעט אין איש בעירנו שלא דרש לשכנו, כי שמו מפואר לאיש־מופת, שברכתו תעלה כעתר ענן הקטורת השמימה"[426]...

בעקבות שני „בעלי־השם" הנ"ל, עלו „צדיקים" נוספים, ובתמימות הנהייה אחריהם, נאחזו, כפי הנראה, גם מיסטיפיקטורים. בהתחלת תרס"ד (כשנה לפני השתקעותו של ר' מרדכי'לי בעיר) הופיע, מלכתחילה בעיירה מייצ'ט אחר־כך גם בסלונים, בעש"ט חדש, שנתגלה — בלבוש אכר... הוא התעטה בהילה של מסתורין, וישב עטוף בטלית על־גבי סרבל האכר, בעיינו בספר. הוא עשה בסלונים למעלה מחודש ועל חדרו צרו ערב־רב של ידועי־חולי, בעלי־מום, עקרות וכדומה.

על אוירת „המופתים" וסגולות לכל מרעין בישין, שדבקה גם בעיר, אפשר לעמוד מהתיאור דלהלן, שניתן באחת הקורספונדנציות משנה זו: „אחד המתבעש"טים התחכם להשתנות וללבוש בגדי־אכרים. הוא הופיע אצלנו ממייצ'ט ויעש נפלאות אשר לא קיוו... הוא מרפא חולים אשר כל רופאי עירנו המהוללים בתשבחות כבר אמרו נואש לחייהם... גם מברך את הנשים בברכת שדים ורחם... כל אשר לו רגלים ידרש לשכנו ויוצא מבית מלונו שבע־רצון... לא האמנתי למשמע אזני, כי בימים האלה יבערו ויכסלו רבים מאחינו ומאחיותינו... עד כי החלטתי בנפשי לכבדו בראיון ולתהות על קנקנו. ומה נבהלתי בראותי איש אכר פשוט בתכלית הפשטות יושב לפני גמרא עבה ומעיין ברש"י. על החלון פרוש מסך. דבריו היו ספורים לאמור: אחים שמונה היינו, האחד הבחור הנודע מריפניץ מת עלינו... הננו מקובלים וכל רז לא אנס לנו... אל נא תפצר בי להגיד לך את שמי, כי מושבע אנכי..."[427].

וכשקצה נפשם של הנשים התמימות בבעלי־מופת ממין זכר, נתגלתה באחד הכפרים המרוחקים בעלת־מופת, ממש כמו „הבתולה מלודמיר" הידועה, גם היא עטופה בטלית, והתחילה מעניקה ברכות וקמיעות... אלא זו לא האריכה ימים, ונעלמה מהר מהאופק[428].

הכמיהה הזאת לאנשי־מעלה, המחוננים בכוח נעלם ומאגי, רווחה בשנים ההן גם במקומות אחרים בפוליסיה, כגון ר' פנחס־מיכאל רבה של אנטופול, שגם אליו נהרו אנשים מכל־החבל; וכן בעל־המופת מכאלוזין (כפר ע"י פינסק), זה הנפח הפשוט, „עם־הארץ", שהמוני יהודים באזור־הבצות הפוליסאי, מפינסק ועד דרוהיטשין, היו כרוכים אחריו ומתברכים במוצא־פיו[429].

אין, כמובן, בדעתנו לקבוע מסמרות ולכרוך במפורש את בחירת ר' מרדכי'לי בסלונים באוירת־„המופתים", ששררה אז בעיר ובכפר. אך ברור, שספירה זו של מיסטיקה וכוחות נשגבים מעולם „הנסתר", שהאצילה, בלא־יודעין, על רוחות רבים וכן שלמים, השפיעה לא במעט גם על תלמידי־החכמים ואנשי־„המזרח" בביהמ"ד דחומה, שהכריעו את הכף בבחירות. ידוע, שהיו היסורים רבים, ולפי דברי המודיעים בעתונות וזכרונות בני־הדור, היו גם שהתנגדו לו. אך אפילו גם להם קסמו האישיות המוסרית הנעלה, תלישותו של הצדיק מעולם־המציאות וריחופו בעולמות העליונים.

מאידך מתקבל על הדעת, שגם ר' מרדכי'לי נטה לעבור לסלונים, בגין עטרת רבניה המפוארים של הקהילה. לשבת על כסאו של ר' אייזיל'ה, — היה בכך מהכבוד, שאפילו עניו ובורח מפני הכבוד כר' מרדכי'לי לא יכול לעמוד בפניו...

פרק מה

הופעת ר' מרדכי'לי כחידה פסיכולוגית. — נטייתו ל„נסתר". — מעיינות המסתורין שבנפשו. — פירוש פסיכואנליטי להוויתו המיסטית. — החלום כגילוי תת־הכרתי של עולמו הפנימי. — עדות הרב קוק על ר' מרדכי'לי. — הופעתו בשערי סלונים כאב"ד העדה. — שיא פירסומו בעולם היהודי. — רבבות המשכימים על פתחו. — תיאור דמותו ואישיותו בספרות הזכרונות. — אהבת ישראל כמניע העיקרי בהשפעתו המאגית. — ר' מרדכי'לי ויעקובסון ואהדתם ההדדית. — שני „אוהבי ישראל". — מזכרונותיו של משכיל עירוני על האב"ד. — עממיותו של ר' מרדכי'לי. — פעילותו במוסדות ובעניינים הציבוריים של העדה. — מקומו בין גדולי רבני הדור.

ההופעה של ר' מרדכי'לי כ„צדיק" וכמופת־הדור אומרת: דרשני. איך הפך עילוי תורני, בקי וחריף, שקדן בלימודים להיות מעין „בעל־שם" וצדיק, במשמעות החסידית־ההמונית של המושג? —

יש לתהות על קנקנו של איש־פלאים זה, בכדי לעמוד על יסודי־נפשו ובכדי לחשוף את המסתורין, ממנו נבע כוחו הרוחני־העילאי, המאציל ומשרה החדרת אמון ובטחון ללא־שיור. לשם כך יש לעמוד על טבעו וטיבו בהתחלת דרכו

בחיים. מתברר, שעוד בנעוריו נתגלתה בו הנטייה לפלאים, לקבלה, לעולם־החוויות שמעבר לסף־ההכרה. מסתבר, שעוד אז נטה ל„נסתר” יותר מאשר ל„נגלה”. כמה עדויות יש לנו על־כך. והעדות המשכנעת ביותר היא: פרשת החלום שחלם, ובו הופיע לפניו רב פלאי, המבקש הצלה לנשמה ערטילאית, שתועה בגלגוליה ומחכה לתיקון, ודרש ממנו, מר׳ מרדכי־לי להמציא את התיקון, באשר הנשמה היתה בגלגולה בעולם התחתון בגופו של אחד מאבות־אבותיו[429])... יש בחלום הזה מעין הופעה פסיכואַנליטית, וחוקרי מסתרי־הנפש לפי פרויד בטח ידרשו בו פנים להבנת משקע־עולמו התת־הכרתי של החולם ולחשיפת היסודות הנעלמים שבנפש מוקסמת ומקסימה זו, האפופה רזין דרזין ופלאי־ההווייה שבעולמות העליונים...

על גלוי נוסף של נשמתו החולמת בהקיץ ועל השתרשותו בעמקי־מסתורין, אנו למדים מפי עד כה מהימן, כהרב ר׳ אברהם יצחק קוק. הרב קוק דרש בנעוריו בערים ועיירות בתחום־המושב, ובבואו לאושמינה, שם כיהן אז ר׳ מרדכי־לי כאב״ד, הוא שילב בדרשתו דברי קבלה ומסתורין. נתרשם אז המרא־דאתרא כל־כך מדברי האורח, שבתמימותו וכנותו האופיינית לו, הוא ביקש מהרב קוק, „שיספר לו על הגילויים השמימיים שלו, אשר בוודאי נתגלו לו במיוחד”[430])...

מסתבר גם־כן, שעל מעינות־המסתורין שבעולמו הפנימי השפיע לא־במעט הרב בעיירת־מולדתו אנטופול, ר׳ פנחס־מיכאל הנ״ל. וכך, בהיותו מחונן פוטנציאל רוחני על־טבעי, הוא התפתח בהדרגה לאישיות מוסרית עצומה. והדברים התגל־גלו, שלהשפעתו זו יצאו מוניטין. לגורמים האתיים־מוסריים שבו היו שתי אשיות מכריעות: אהבת־ישראל, והדחיפה, — המונעת, אמנם, על־ידי הדתיות הצרופה, — לעזור לשפל ונדכא, לכל קשה־יום ומר־נפש. באורח זה של צרוף נפשי מורכב, הוא הפך לאורים ותומים של רבבות אנשים ונשים בתחום־היישוב.

וכך הוא הופיע בשערי־העיר במלוא זהרה של דמותו המקורית. חיצוניותו בלבד היה בה כבר כדי להשרות מהקסם האגדי שבאישיותו. על רקע־החולין של רחובות העיר, הוא נגלה כאפטריארך קדום עוטה־הוד מזרחי: דמות ישיש בהדרתו, פנים חוורים ומעודנים שלא מעלמא הדין, המלבינים הן בגוון־העור המבהיק והן בזקן־הכסף השופע על־פי מדותיו, ומתוך לובן חוורור זה נוצצות שתי גחלים, שני אישונים נוגים, קוססים בעצבותם, ועם זה שופעים אהבה, חסד, רחמים...

כמו שר׳ אייזילי, עם היותו מפורסם כפרשן עוד לפני סלונים, הגיע לשיא פרשנותו וחריפותו בשבתו בעיר זו, כן גם ר׳ מרדכי־לי, שבהשתקעו בעיר „צדיקותו” כבר הלכה לפניו, הגיע בסלונים בעשר שנות חייו האחרונות, לשיא השפעתו והקרנת אישיותו הזוהרת. בשבתו בעיר, יצאו לו מוניטין בכל העולם היהודי, וממש מכל תפוצות רוסיה היו באים אליו ערב־רב של ידועי־חולי, חשוכי־מרפא, בעלי־מום, אבות מבקשים רחמים על בניהם, ובנים — על אבותיהם; וכן עשירים דור־שים עצה לעשרם, ואביונים — לאביונותם; כל דאגה שבלב וכל מועקה שבנפש, צערם של כלל־ישראל וצערו של ר׳ ישראל...

ביתו בסימטא מול טור־החנויות, שנקראה על שמו „דעם רב׳ס געסעלע”, היה הבית הנדרש ביותר, תל־תלפיות של העיר, ומקום־משכנו היה במצור על־ידי המונים־המונים, שחיכו בתור להתקבל על־ידו. על ר׳ מרדכי־לי כתבו בזכרונותיהם הרבה מבני־העיר וגם מחוצה לה. גם סופרים בעלי־שם הקדישו לו מפרי־עטם. הנה איך מתאר אחד מהם את קבלת האנשים המשכימים לפתחו: „בסלונים הייתי מבקר לעתים תכופות. יש ששהיתי בה יום, יומים ויש שגם שבוע שלם או יותר. הרבה שמעתי על מופתיו של הגאון ר׳ מרדכי־לי, על הנחותו בעצה טובה ומחוכמה את הפונים אליו, על חוטאים ופושעים הבאים אליו להתוודות את עוונם והוא מורה להם דרכי־תשובה, וגם על רפואה בדוקה שיש לו לכל מיני תחלואים שמעה אזני. ספרו לי שבאים לשאול בעצת הרב ממרחקים ואפילו ממנז׳וריה, מפני שהוא מפורסם בכל תפוצות הגולה, והבאים יש שעליהם לחכות ימים אחדים עד הגיע תורם להתקבל. אחד מהמקורבים אל ר׳ מרדכי־לי סיפר לי, שעל שמו של הרב מתקבלים יום יום ע״י הדואר סכומי כסף ממקומות שונים; אולם הוא, הרב, איננו נהנה מהכסף הזה אפילו פרוטה; את הסכומים הוא מחלק למוסדות צדקה וחסד בסלונים ומחוצה לה... תקפה אותי תשוקה עזה להכיר מקרוב את הגאון הנפלא הזה. אדם שיש בכוחו לנטוע בלב המון העם אמונה חזקה בדבר פיו, במבטי־עיניו ובמעשיו, — אדם כזה כדאי לבקרהו בביתו, לראותו, לשוחח אתו ולהכירהו. ובכן אני הולך אל בית ר׳ מרדכי־לי. הוא גר בקומה העליונה. על המדרגות השתטחו עשרות אנשים ונשים, בני ערים אחרות, שבאו לתנות איש איש את צרות לבבו לפני הצדיק, לשמוע מפיו עצה ותושיה ותנחומים. והם מחכים לתורם. ברוב עמל עלה לי לעלות במעלות ולהגיע עד דלת הבית, שעל־ידה עמד יהודי לבוש מעיל ארוך וחבוש ירמולקה לראשו, והוא מזיע. זהו ר׳ אייזיק, משמשו של ר׳ מרדכ׳לי, שומר הסף, לבלי יתפרצו אל הבית פנימה לא לפי התור ובלי סדר... כשפתח ר׳ אייזיק לפני את דלת בית הרב, ראיתי לפני איש־שיבה, בעל קומה נמוכה, זקן לבן יורד לו עפ״י מידותיו, פניו מפיקים ענוות צדק וטוהר לבב. ועינים לו שחורות, חודרות כליות ולב. מקטרתו על הרצפה וקצה הקנה הארוך בין שפתיו, והוא מוצץ ומעלה עשן... שוחחתי אתו שעה ארוכה. ראיתי בו אדם נפלא, צדיק תמים באמונתו, משפיע בתמימותו ובענוות צדקו. מסתייע בכל ענין במאמר חז״ל. נפרדתי ממנו כשאני מלא הערצה ויראת־הכבוד אל אישיותו הנפלאה”[431]).

כאמור, אהבת־ישראל היתה כחוט־השני בכל רקמת־נפשו ההומיה. וביחוד היה רגיש לגזרות על ישראל, המתרגשות והולכות חדשות לבקרים. כל ענות־הדור, כל אכזריות מלכות־הרשע של הצאַר האחרון, כל הרדיפות והפוגרומים, הגירושים והעלילות כווצו ופצעו את לבו היהודי החם. ודומה, שאכן היה כוח מאַגי, כוח עליון בכל הגה־פיו, שהיה מוציא בזעמו על שונאי־ישראל ובתוכחת־קללותיו על עושקי אלמנות ויתו־מים. את חביון־לבו מגלים דבריו, שאמר ליעקובסון, כשבא להיוועץ אתו בדבר ענין ציבורי הכרוך בגזירה חדשה: „אני מתפלל לרבונו של עולם, שיוליכך בדרך הנכונה, אשר לא תביא, חס וחלילה, לידי גזרות חדשות על ישראל. יש להם כבר די והותר עינויים וסבל”[432]).

אולי, מתוך אהבה כובשת זו, אהבת־ישראל, המשותפת לשניהם, לר׳ מרדכי־לי וליעקובסון, איש איש לפי דרכו, — נבעה האהדה ההדדית שביניהם. ואכן, כל העיר תמהה מתוך הערצה והתפעלות על הידידות שהתקשרה בין הצדיק המופלא,

איש הריליגיוזיות הנעלה ובין הפרקליט החילוני, החפשי בדעותיו. בכל דבר קשה, בכל ענין ציבורי חשוב, בכל החלטה נאותה בהנהגת המוסדות, לא היה מחליט ר' מרדכי'לי בלי הסכמתו של יעקובסון. ולהיפך, בלי התיעצות ב„רבי", לא היו יעקובסון וכן יתר העסקנים מחליטים בין ימין לשמאל. בכינוי החביב, שבו היה פונה אליו ר' מרדכי'לי בשיחותיהם: „פאניע יעקובסון", — היתה נסוכה כל החיבה וההבנה שביניהם, שהמסירות לעם ולעדה היתה המכנה המשותף להם. ואכן, שני „אוהבי־ישראל" אלה הזדהו עם הקהילה בעשור־השנים האחרון של הממשל הרוסי (1905—1915). דומה, שהשר הממונה על העדה העתיקה התכוון להעניק לה, בסופה של תקופה היסטו־רית ארוכה ההולכת ונחתמת, את אות־החסד האחרון, במנותו לה את שני המנהיגים הקיצוניים האלה, שעמדו לה לא פעם מפני צר ומשטין.

נגזר היה על צדיק זה גורל יותר קשה מאשר לקודמיו על כסא־הרבנות של הקהילה. שכן הללו כיהנו בזמנים, כשהעיר היתה עדיין אחידה, בלי סימני התפרקות גלויה מעול־מצוות, בלי מחללי־שבת בפרהסיא, ללא תנועות המצהירות על „חופ־שיותן". ואם כי היו גם בזמניהם של שלושת הרבנים האחרים מלפני ר' מרדכי'לי, אותות ראשונים של פריצת־גדר, אך למעשי־„להכעיס" מעולם לא הגיעו. ואילו הוא, — עליו נפל הגורל להאבק על סגירת חנויות בודדות לפני קבלת שבת, שבעליהן כבר מתמהמהים לסגרן, על ספר „המעיז" להכניס לקוחות בשבת דרך הדלת האחורית, על צלם המצלם בשבתות... והרי הימים, ימי 1905—1907, כשדגל המרד וה„להכעיס" מתנשא ברמה, וכשאנשי התנועות, ולרבות משכילים מהמת־בוללים, מתנצחים ביניהם, מי יעלה יותר על מי באפיקור־סיותו... צריך היה לראות את הישיש, כשהוא צועד בצעדה בטוחה בלילות־שבת ובשבתות בבוקר, כשהוא בולש אחרי מומר להכעיס, אחרי מחלל־שבת אפילו בחשאי... אך בחורי־המהפכה בעצמם כבדוהו מאד על ישרו ותום־לבו, וגם נזדקקו לעזרתו, כאשר נחלץ ומיהר לווילנה להציל ממות בטוח את שני הנאשמים (על לא־עוון בכפם) ברצח השוטר.

גם המשכילים החפשיים הוקסמו על־ידי האישיות המפ־ליאה, ואחרי שהכירוהו מקרוב גמרו עליו את ההלל, כדברי אחד מהם, הכותב בזכרונותיו: „מעולם לא הייתי מצדד באור־טודוקסיה הקיצונית, באלה התובעים, כביכול, את עלבונו של הקב"ה והדואגים לנשמתי ולחלקי בעולם הבא, אם כי מאידך גיסא טרחתי שלא לפגוע ברגשות האדוקים. ברם, כשנתקלתי באדוק התמים באמונתו, בעל נשמה זכה כבדולח, — הרכנתי תמיד ראשי בפניו, כבדתיו והערצתיו. כזה היה ר' מרדכי'לי. לא מסמכותי הוא לנגוע בסיבות התפרסמותו העצומה, שמשכה אליו אלפים וגם רבבות אנשים מכל התפוצות לבקש סגולות, ברכות, עצות, — בקיצור: אינני נוגע בצד המיסטי של אישיותו. אני דן רק מהבחינה האֶתית, על טוהר נשמתו האלהית, על דעותיו התמימות לגבי הופעות־החיים. הוא, הצדיק, האיש שלא מעלמא הדין, לא תפס ערכו של כבוד, לא הכיר צורת מטבע, ומאס בכל תענוגות, שלא היו קשורים בהצטרכות הנשמה" [433]).

עם זה הוא היה עממי ביותר, חס על פרוטותיהם של יהודים עניים ודואג לדלת־העם. והיה מעשה, בשנת תרע"ב, שכמה בעלי־אטליזים באו לידי קנוניא והעלו את מחיר הבשר. לא הועילו המחאות ועיכובי קריאת־התורה, אזהרות הרב, הפצרות חוכרי־המכס וטובי העיר. מה עשה הרב? — הוא ביטל את החרם על הכנסת בשר לעיר משחיטת חוץ, למרות זה שהביטול גרר ירידת ההכנסות מה„קורובקה". (בכדי להב־טיח את הכנסות מכס־הבשר, שהיו המקור העיקרי לצרכי העדה ומוסדותיה, היה נהוג בתחום־המושב לאסור בחרם על ייבוא בשר־חוץ). בהחליטו על צעד נועז זה הוא עורר את חמת בעלי־האטליזים. פרצה מחלוקת גדולה, והמעונינים עם תומכיהם אף העיזו — להפריע לרב בלכתו להתפלל. ואז ראתה העיר מחזה יוצא מן הכלל: בעלי־המלאכה, פועלים, חברי המפלגות והתנועות לקחו על עצמם את הגנת הרב, וכשהוא מוגן־על־ידיהם הוא הלך לבית־המדרש... בסופו של דבר, נכנעו הקצבים להחלטות וועדה מיוחדת מטעם הקהל בראשות יעקובסון, אשר פסקה עליהם לבטל את ה„קרטל", לפתוח אטליזים במקומות שונים בעיר, ולהסכים למחירי־הבשר אשר נקבעו ע"י מועצת שבעה אנשים[434]). אלמלא מוראו של המרא־דאתרא עליהם, כי אז היתה המחלוקת עוד נמשכת.

ר' מרדכי'לי נחשב, בצדק, כאחד מגדולי הרבנים בדורו. כך אנו מוצאים אותו חתום על כרוז משנת תרע"א („המודיע", גל' 36, שנה זאת), לתמיכה במוסדות תורה בירושלים, יחד עם עוד ארבעת גדולי־הדור: ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק, ר' חיים־עוזר גרודזנסקי מווילנא, ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, ובעל־„החפץ־חיים" מראדין. הוא גם נחשב כסמכות תורנית־פסקנית, וספרו „הדרת מרדכי" מעיד על־כך.

ר' מרדכי'לי פעל בהקרבה ובמסירות לעדה גם בימי־הפורענויות, בשנות המלחמה 1914—1915. את חמתו על מלכות־הרשע, על אותו מלך שבימיו נתרגשו הפוגרומים מקישינוב ועד ביאליסטוק, והגירושים במחוז מדירבנה ועד מפעלי־הזפת שביערות בוטן, — הוא שפך בשעה האחרונה, כשיצאו שרידי הקוזקים מהעיר. כפי שסופר אז בסלונים, הוא יצא ברגע האחרון על גזוזטרת־דירתו, ובראותו מרחוק את החיילים האחרונים על סוסיהם עוזבים את העיר, הוא הפליט: „ניקולייקע, רשע שכמותך! מי יתן ויבוא קצך המר והראוי!"

פרק מו

הדת והחינוך הדתי בשנים 1904—1914. — ביה"ד הרבני של ר' מרדכי'לי. — מוה"צ הדיינים ר' אלחנן ז'ק, ר' יצחק ליפשיץ, ר' משה וויניארסקי. — המ"מ ר' יעקב חיים סארנה. — פטירת הרב מטעם הורוויץ. — הציונים, דעתם ומועמדם למשרת „הרב מטעם". — בחירת הרב ר' זלמן סורוצקין כרב מטעם. — למה לא נתקיימה בחירתו של הרב סורוצקין. — בחירת הרב מ. שליופר. — מה חדש בחצר האדמו"ר דסלאנימא. — פנים חדשות בהנהלת הישיבה: הר"מ ר' שבתי יגל. — המוניטין של הישיבה בשנים תרס"ה—תרע"ה. — מלמדיה בשנים הללו. — שרידי ה„חדרים" מהסוג הישן. — המוהיקנים האחרונים בין המלמדים. — לומדים ות"ח בשנים תרס"ה—תרע"ה. — מנהגים קדומים בבית הכנסת ובבתי־המדרשות. — ר' שמעון קאלכער מנצח על הבחירות של מ"מ לחזן סטרוד. — „הנשים הצדקניות" של הדור. — גלי־חולין והווי מקודש. — יין המשנה טעמו בתוך קנקן ישן.

כשר' מרדכי'לי היה מטפל ב„לקוחות" שלו מכל תפוצות התחום, נשאו ונתנו בשאלות היתר ואיסור וביתר ענייני דיומא דייני בית־הדין שלו, שנתמנו כמוהו באותו זמן בערך. אלה היו מוה"צ ר' אלחנן ז'ק ור' יצחק ליפשיץ, שני דיינים מכובדים והגונים, שישבו בביה"ד הרבני גם בשנות הכיבוש ובפרק זמן מסוים של הממשל הפולני, עד פטירתם. חידוש היה בימי ר' מרדכי'לי: נתמנה דיין מיוחד לשכונת רחוב הגשר והסביבה, שנוכח גידול האוכלוסיה, טיפל בענינים של תושבי השכונה הזאת. זה היה ר' משה וויניארסקי, איש־ז'יטל, שהיה חתנו של הר"מ דסלאנימא ר' יצחק־יהושע הנ"ל, (ר' פרק כ"ד), תלמיד־חכם מובהק ומחבר ספר „ברכת־משה" (על מסכת ברכות). חידוש־מסורת אופייני בא גם עם מינוי הדרשן ר' יעקב־חיים סרנה, כמגיד־מישרים של העדה. כתריס בפני התפשטות גל „החפשיות", לא יכלו, כפי הנראה, החרדים הקיצוניים להסתפק במגידים־הנודדים וקבלו מגיד קבוע לקהילה. הרב סרנה המשיך בתפקידו מספר שנים ונפטר בתרפ"ב.

מחלוקת פרצה בעיר אחרי פטירת הרב מטעם הורוויץ (בערך בתר"ע). הוא היה ה„רב הרשמי" הראשון, מאז שהונהגה כהונה זו, ואם כי השתלט על חובותיו, כממונה על ניהול ספרי הרישום האזרחי ועל תפקידי־ייצוג כלפי השלטונות, — הרי לא היה מעורה ביהדות, ועוד יותר היה רחוק מתנועת התחיה הלאומית, שהכתה שרשים כה עמוקים ברחוב היהודי. הוא ראה את עצמו כ„טשינובניק" (פקיד ממשלתי) גרידא.

נתגלגלו הדברים, שדווקא בשנים ההן קמה ברוסיה תנועה בחוגי העסקנים הציונים ו„המזרחי" — אשר עמדו בראש הרבה עדות וקיימו את הסיסמא של כיבוש הקהילות, — להרמת קרן הרבנות מטעם, להוצאתה מגדר של תפקיד רשמי נוקשה ולהעלאתה לרמת כהונה של שליח־ציבור מתאים, גאה, המושרש ביהדות ובתנועת התחיה, ועם זה היודע גם לייצג את עדתו בכבוד בפני הרשות.

גם ציוני סלונים, שכבר חדרו להנהלות רוב מוסדות העיר, השתמשו בהזדמנות התפנות המשרה ורצו לבחור במועמד לפי השקפתם הנ"ל. בראש התנועה הזאת עמדו יעקובסון ורוב חבריו באגודה הציונית. לימינו עמד, בין היתר, ה' שמואל ז'וכוביצקי, אברך צעיר, מוכשר ודינמי, שהשתקע בעיר בהתחלת המאה, כחתנו של אחד מבעה"ב המכובדים שבעיר. הוא היה מוסמך לרבנות ועם זה ער לרוחות המנשבות, והצטרף לתנועה הציונית. העסקנים הציונים תמכו במועמד רבני, שנמצא ראוי לכך בגלל השכלתו הכללית ובגלל כשרונו כנואם, הרב ר' זלמן סורוצ'קין, אב"ד בקהילה קטנה בסביבת לידה. מועמדים אחרים היו האברך ר' זלמן קרופיצקי, שהומלץ ע"י הרב טשרנוביץ מאודיסה (רב צעיר), ה' מ. שליופר, בנו של האב"ד המנוח ר' יוסף שליופר ועוד. התחילה פרשת אסיפות מוקדמות, מריבות ותחבולות של „הצדדים". ובסופו של דבר, נבחר על־ידי רוב של 90 אחוז באספת־בוחרים גדולה, המועמד הרב סורוצ'קין.

מענין, שבחירת „הרב מטעם" בסלונים עוררה הדים רחבים בין הדתיים הקיצוניים ובציבוריות הכלל־יהודית שבמדינה. נתברר, שלמועמדותו של הרב סורוצ'קין התנגדו בעל ה„חפץ־חיים" והרב ר' חיים־עוזר גרודזנסקי מווילנה. והתנגדותם באה בעיקר בכדי — להגן על כבוד ר' מרדכי'לי כרב מסורתי, שהיה אולי נפגם ע"י נוכחותו של רב משכיל ו„מודרני" בעיר. הרב סורוצ'קין וויתר על המינוי, ולבסוף נבחר ה' מ. שליופר [435]). הוא התחנך על ברכי התורה והמסורה, למד בסלובודקה, השתלם במדרשה לרבנים באודיסה והצטיין כנואם. הוא השביע את רצון הציונים בנאומיו הלאומיים, ומאז היה לגורם קבוע ופעיל, ולקח חלק ניכר בציבוריות העירונית בשנות הכיבוש וכעסקן ציוני בזירת המועצה העירונית בממשל הפולני. הנוהג, שנקבע עוד בראשיתה של כהונת הרב מטעם, היה, שה„רבינר" לא הוציא מכלל־פעולה את הסטארוסטה היהודי, אשר הוסיף לשבת ב„דומה" של העירונים („מישצנסקייה אופראָבה") ולטפל במתן תעודות על לידות, פטירות וכדומה. תפקיד הסטאַרוסטה בפרק־הזמן הנידון היה בידי ר' שמואל־מאיר רובינובסקי, איש מעורב בין הבריות ע"י מגעיו הרבים בענייני משרדו. התפקיד עבר במשפחה זו מדור לדור (לפניו שירת כסטרוסטה לעניני יהודים גם ר' יצחק־יעקב אדלמן). בתקופת השלטון הפולני המחודש עבר הרישום האזרחי לרשות אב"ד הקהילה, וכהונת „הרב מטעם" שוב לא התקיימה להלכה ולמעשה. אך ה' שליופר המשיך לטפל בכך, בשיתוף־פעולה עם האב"ד האחרון הרב ר' יהודה־לייב פיין. הרב שליופר נספה בשואה בסלונים [436]).

בחצר האדמו"ר נתגלו בפרק־זמן זה פנים חדשות: שני בניו של האב"ד ר' שמואל, ר' יששכר־לייב ור' אברהם נטלו חלק ניכר ב„מדיניות החצר" וגם בעסקי־כלל בעיר. ר' יששכר־לייב חונן בכשרון ארגוני ומעשי ובחוש ציבורי ער. פעילותו השתקפה בעיקר בשנות הכיבוש. החצר עוד הוסיפה לרכז אלפי חסידי־„השושלת" מהתפוצות, לחגים וימים הנוראים, לפי מיטב המסורת של השנים הקודמות. ה„שולחנות", התפילות בימים הנוראים, ההליכות לתשליך, שמחות בית־השואבה

בחצר, שמרו על כל צורותיהן ודפוסיהן מימי בעל ה„חסד לאברהם" ומשכו גם הרבה מתנגדים. יש להגיד, שלעתים קשה היה להבדיל בעיר בין חסיד למתנגד אדוק. ומכל־שכן שקשה היה להגיד במה נבדלת „מתנגדותו" של ר' מרדכי'לי מחסידותו של האדמו"ר ר' שמואל...

בשדה החינוך התורני נראו פנים חדשות בהנהלת הישיבה: אחרי פרישתו של הר"מ ר' אברהם־צבי קופילוביץ בתרס"ה, נתמנה האברך, חניך וולוז'ין, ר' שבתי יגל מפיעסק (שהיה חתנו של אחד מגבאי־המוסדות הוותיקים ר' יוסף־אליעזר קליאטשקו). מאז שהשתקע בעיר, כבש לו ר' שבתי יגל עמדה רוחנית מכובדת, בצדו של האב"ד. אישיותו התורנית המושלמת, התאמתו המלאה לתפקידו בישיבה, עסקנותו התמימה בכל דבר־מצוה ולבסוף קלסתר־פניו ההדור והאומר כבוד, חיבבוהו על כל בני־העדה. בשנים תרס"ה—תרע"ה החופפות את העשור הראשון של כהונתו, הגיעה הישיבה לשיא חדש של פרסומה בתפוצות. לפי עדות הר"מ, התחילו מזדמנים לישיבה סוגים חדשים של תלמידים: בצדם של הבחורים מליטא, רייסין, ווהלין וכו', הופיעו בני־ישיבה חגורים — פגיונות ורומחים, ממש כצ'רקסים לכל דבר. ואכן תהילת הישיבה הגיעה עד קווקז, ומשם באו צעירי העדה היהודית בגרוזיה לאכסניה של תורה לסלונים... ולא עוד, אלא שאפילו כמה גרים מבני הסובוטניקים מפלך וורונייז ברוסיה המרכזית, גרים לבושים סרבלי־אכרים וחבושי כובעי־פרוות... משולחים מהישיבה נסעו לאפסי ארץ, לגדות הבייקל בסיביר, וברכבת הטרנסיבירית עד לחרבין שבמנדז'וריה הגיעו. מאז מלחמת רוסיה־יפן התפרסמו מקומות אלה שמעבר להרי־חושך ולשם נקלעו חיילים יהודים, ומשולחי ישיבת סלונים לא פסחו עליהם [437]).

חידוש נוסף בישיבה: לבוגרים שכבר סיימו את כל שנות־לימודיהם ורצו להמשיך בעיוניהם העצמאיים בד' אמות של המוסד, קמה כיתה מיוחדת „הקיבוץ", שבמסגרתה למדו בחורים בהדרכת הר"מ. „הקיבוץ" נמצא באחד מבתי־המדרש שע"י הישיבה.

נגזר היה על ר' שבתי יגל להיות ריש־המתיבתא האחרון בסלונים, שכן הוא עמד על משמרתו במוסד עד הכיבוש הסובייטי ב־1939. דמותו כאישיות תורנית מגוונת עמדה לו גם בתקופה הפולנית. עם פרוץ המלחמה ב־1939 הוא נמלט דרך ווילנה עם כמה מבני הישיבה והגיע לא"י, בה חידש את פעולתו החינוכית במסורת סלונים, בהקימו „ישיבת־סלונים" ברמת־גן.

בימיו, בשנים תרס"ה—תרע"ה, ולאחר־כך, שימשו כמה מלמדים מצוינים בישיבה, כגון: ר' אהרן בייגוסובסקי, שהיה מופלג בתורה, מסור בכל נפשו למוסד והמשיך בו למעלה משלושים שנה (תרס"ח—ת"ש), ר' יעקב אלפרט, ר' יצחק (ר' „איטשע טוניעס"), ר' יואל (שמות־משפחותיהם בלתי־ידועים לכותב הטורים האלה) ועוד, ובכיתות הנמוכות: ר' שלמה ספירשטיין, ר' מרדכי קויפמן, ר' פנחס קנטרוביץ, „המלמד מרוז'נוי" ועוד [438]).

למרות הישגי ההשכלה והתנועה הלאומית בשדה החינוך החילוני, למרות התקפות המשכילים על החדר הישן משנות השמונים ואילך ועד תרע"ז, התקיימו בעיר, בשנים האחרונות שלפני המלחמה, כמה חדרים מהסוג הישן, — אם כי מספרם נתמעט. נפטר מלמד מהדור הישן, הרי בטל „חדרו", וחדר אחר מסוגו לא בא במקומו. אמנם קמו בעיר כמה „חדרים מתוקנים", שהיו דומים יותר לכיתות של בי"ס יסודי, — אך החדר הישן עוד לא נעלם לגמרי, אם כי אשיותיו נחלשו והלכו, וגם מספר דורשיו ירד, כשיותר ויותר הורים שלחו את בניהם לבתי־הספר הממשלתיים והפרטיים. וכך, בשנים האחרונות של שמירת העדה על תבניתה וצורתה המסורתית „שלפני המבול", עוד הסתופפו תינוקות של בית־רבן בכמה חדרים מהסוג הישן, ורצוי לציין כמה שמות של „המוהיקנים האחרונים", המלמדים המסורתיים, שסוגם עמד כבר בצל הגסיסה וכעבור שנים אחדות עבר ובטל (אחדים מהם — מוצאם מערי ועיירות הסביבה, והם נקראו, בפי העם, על שמותיהן): ר' מאיר וולנסקי („המלמד ממוסטי"); ר' שלמה בלקין, („המלמד מסוויסלוץ); ר' משה לפידות, ר' שלום־העשל רקוביצקי, (שהיה גם מורה לעברית); ר' משה חצקליביץ' (הידוע בכינויו: ר' „משה דער הייפלדיקער"), ר' שמרל ברקובסקי; ר' יצחק־משה הורוויטש („המלמד מדבוריץ"), שהיה ת"ח מופלג ובעל חידושי־תורה; ר' איטשע גובוגרודסקי (ר' „איטשע שיימעס"), ר' שלום־יעקב (בנו של המלמד ר' איטשע טוניעס); המלמד שושן, ועוד כמה, שזכרם שמור לנו, לדאבוננו, רק בשמותיהם הפרטיים: ר' חיים־איטשע, מלמד ומוהל כאחד; ר' אהרן, ר' פייבל, ר' יוסף, „המלמד מביטן", ר' אלי, ר' ראובן („החדרים" של שני האחרונים היו בפרבר יורדזיקי) ועוד [439]).

החדרים האלה כללו את כל דרגות הלמודים המסורתיות, החל מכיתות דרדקי וגמור ב„כיתות גבוהות" ללימוד ש"ס עם מפרשים. אמנם, בלחץ „החדרים המתוקנים" כבר לימדו ברובם גם קצת תנ"ך ודקדוק.

אנו רואים, איפוא, שהמסורת הדתית של העדה לא נופצה עדיין אל פני המציאות החילונית והדמות החדשה של העיר. עוד שלטה ה„לומדות" הסלונימאית מהדורות הקודמים; ובתי־המדרשות, כולם ללא־הבדל, עוד נתמלאו בין מנחה למעריב, מאות־מאות לומדים, מפוזרים על־פני חברות הש"ס ומשניות למיניהן; ועוד שפעה העיר דמויות של „בעלי־בתים", תלמידי־חכמים, חריפים ובקיאים, שישבו על התורה ועל העבודה... היה זה אולי הדור האחרון של „בע"ב לומדים", שכל אחד מהם מילא את כרסו בש"ס ופוסקים וכל־אחד שחה בים־התלמוד, — דור אחרון לפני השקיעה הסופית, — כי בתקופה הפולנית המחודשת והקצרה כבר ניטשטשו עקבותיו מאוד.

והנה כמה שמות מדור אחרון זה של גזע־לומדים, — שכמוהם הסתופפו בקהילה מדור־דור, מימי ר' משה ליימא עד ר' מרדכי'לי רוזנבלט ועד הרב האחרון ר' יהודה־לייב פיין: ר' יוסף שרשבסקי ואחיו ר' צבי, ר' מיכל בורדה, ר' צבי גרייבר, ר' יצחק ווינשטיין, ר' מרדכי בילואוס, ר' בצלאל קוניצה, ר' שמואל ריפ, ר' מיכל קוטוק, ר' אהרן מנוסביץ', ר' זיידל ווייצל (בנו של האב"ד ר' מרדכי'לי), ר' אבא שאכנערס, ר' אליהו ווינשטיין, ר' אשר אלשטיין, ר' אליהו מגיד, ר' זלמן איוויאנסקי, ר' שמעון וורניקובסקי, ר' יצחק אהרונוביץ, ר' יעקב חננוביץ', ר' יעקב שקלובין, ר' יהודה שלייפר (הממונה על שמירת העירובין), ר' צבי זבלוצקי, ר' דוב רבינוביץ, ר' דוד אייזין, ר' משה־חיים קפלינסקי מרוטעביץ' (ע"ש כפר־מוצאו), ר' משה נולך, ר' אברהם ליכטנשטיין ועוד כהנה וכהנה, שתקצר היריעה למנותם, או ששמותיהם נעלמו

מאתנו[440]). „לומדים" ברמה או דרגה שונה, היו עדיין ממש למאות בעיר; כל בית־מדרש יכול היה בגאוה להצביע על עשרות ממתפלליו, שייחדו בכל יום שעות קבועות לעיון ולימוד, מי ביחידות ומי בחברותא ע"י שולחן החברה ש"ס.

בבתי־התפילה עוד התקיימו מנהגים קדומים: בבית־הכנסת הגדול עוד קיימו מנהג עתיק להגיד בכל יום־חולין, אחרי תפילת־שחרית „שיר־הייחוד" ו„אנעים־זמירות". שם גם היו נוהגים, בחודש אלול ובכל יום שבו אומרים סליחות, לשלב סליחות מסוימות בתוך ברכת „סלח־לנו" שב„שמונה־עשרה". מנהג נוסף ויפה עוד השתמר בשנים אלה: לתפילת מנחה היו באים מלמדי־דרדקי מהסביבה עם תלמידיהם, בכדי לזכות את התינוקות של בית רבן במצוות ברכת „ברוך הוא וברוך שמו" ו„אמן"... אך מנהג קדום אחר, שעוד התקיים בבית־הכנסת בסוף המאה ה־19, כבר נתבטל ע"י משב הרוחות החדשות: חגיגת הדלקת נרות, בלווית נגינת ה„כלי־זמר", במוצאי־שבת פרשת „בהעלותך". „בבית־המדרש דעץ" עוד המשיכו לקיים מנהגי־תפילה בנוסח הגר"א, ובביהמ"ד דחברא־קדישא עוד התקיים יום הצום והתחנון של „גמילות חסד של אמת" בכל כ' טבת (במקום ט"ו כסלו הנהוג בקהילות רבות), שהיה מסתיים בסעודה השנתית המסורתית של הח"ק. ומדי שנה בשנה עוד קיימו בכל בתי־המדרשות את הפדיון עבור הצום של ד' חוקת, תענית־הציבור המיוחד לקהל, מימות הקרב של תקכ"ד, שקויים, איפוא, עד תרע"ד, בדיוק במשך 150 שנה!

גם החזנות עוד שימשה נופך למסגרת ההווי הדתי. אחרי שהחזן ה' סטראָד עזב את העיר, השתלט „עמך" שוב על כהונת החזנות, כבימי החזן מנדליביץ... היה זה בשנים 1908—1909, אחרי דעוך הניצוץ האחרון של מהפכת 1905. מהפכה לחוד, — וחזן נאה לחוד... כי במערכה על החזן השתתפו לא רק בעלי־המלאכה ה„בורגנים", אלה המיועדים מאז ומתמיד להאבק על החזן, אלא גם כמה פועלים, אנ"ש מהמפלגות. וכריבוי המועמדים, כן ריבוי „הנאבקים". בראשם עמד אחד, שזכרו נשאר לנו בשמו הפרטי ואומנותו: שמעון הסייד (דער קאלכער). הוא הוא שניצח על „המערכה" בבית־הכנסת, אירגן, הדריך את „צבאו", דחה חזן פלוני וקירב חזן אלמוני. בתחום זה הכריעו ר' שמעון קאלכער ואנשי־שלומו. וכך נבחר כחזן ר' יוסף־בער ליב, שאירגן מקהלה מצוינת והמנצח רוטשטיין בראשה. הנבחר לא האריך ימים בעיר, ומשנת תרע"ב עבר על־יד העמוד של בית־הכנסת הגדול החזן ר' יוסף פוסובסקי, שעבר אח"כ לשדליץ.

לפי מסורת הדורות הקודמים, עדיין שיוו נשים צדקניות לעדה, גם בדור זה, את הוד „המעשים הטובים", וכמו גולדה, האשה הצדקנית בשעתה, כן גם אלה הצניעו לכת בתפארת־מעשיהן, מתוך אלמוניות וענווה. תזכרנה הנשים הרחמניות „שרה הקטנה", גיילה, לאה־רחה („לאה־רחה פון די קוכנס"), פריידה, מאַשה, — שכל אחת מהן היה לה מפעל לנצרכים משלה: זו טרחה בעצים להסקה, וזו — באיסוף מזונות בשביל האסירים היהודים; פלונית שמה עצמה לאפוטרופסית על בני־הישיבה, ופלמונית — על יתומים.

למרות גלי החולין, שהציפו מעמדות ושכבות, עוד נשתמרו גם צורות החיים המגובשות מדורות עברו. עדיין חתונות נערכו ברוב־עם בטכסים מלאי־חן, השופעים עממיות זכה ומנהגים מקודשים. ובכפרים, באכסניות דאוזרניצה, חורושביץ, דיריבנה ועוד, — כשנערכת חתונה, הרי סעודות־המצוה נמשכות שבוע שלם, עם ריקודי־עם, „שערעלאַך" ו„שטעקעלאַך" (מיני מחולות־מצווה קדומים), כאלה, שמקורם נעוץ עוד בימי ועד מדינת ליטא והאב"ד ר' שמשון, לפני מאה וחמישים או מאתים שנה.

סלונים היהודית שמרה עוד למראית־עין על קנקנה, אם כי היין שבתוכו כבר משנה את טעמו. משקה טרי הלך ונמזג ונמהל ליין המשומר שבתוך הקנקן, משקה שהוא פרי תסיסה חדשה. אך איש עוד לא סבר, איש עוד לא ניחש, — שהנה, בעוד שנים ספורות, ובנפץ מאורעות מרעישי־עולמות, בסערת־איתנים, כשהארץ תרעד בשנת תרע"ד, — תאחז הרעדה גם בקנקן עצמו, ומריבוי הסדקים שיבעו בו, הוא יעמוד להישבר כליל לרסיסים, ללא אפשרות שיפוצו ותיקונו...

פרק מז

התנועה הציונית בשנים 1897—1915. — האגודה הציונית הראשונה בעיר „שאו נס ציונה". — אגודת הנשים „בנות ציון". — אגודות הנוער הציוני „מוקירי ציון" ו„מוקירות ציון". — הועידה הציונית המחוזית בעיר בשנת 1901. — ציר ציוני סלונים לקונגרס החמישי. — שליחי סלונים לועידה הציונית במינסק ב־1902. — שליחים מהעיר לאסיפת היסוד של „המזרחי" בוילנה. — ייסוד סניף „המזרחי" בעיר. — צירי סלונים לקונגרס הששי. — הקשר בין סלונים ובין הועד האודיסאי. —הרב יצחק ניסנבוים וביקוריו בעיר.— התבלטות הצעיר ישראל מרמינסקי והשפעתו בין הנוער. — ז'וכוביצקי ומרמינסקי כמייצגי סלונים בוועידה הציונית בדרוסגניק ב־1909. — הצטרפות בעלי־מלאכה למחנה הציוני. — זאב ז'בוטינסקי מרצה בעיר. — העליה השניה והדיה. — תלמידים מסלונים לסמינריון בירושלים ולגימנסיה ביפו. — „המגון" הציוני ומקומו בתנועה. — בנין בית הכנסת הציוני.

בעוד שתנועת חיבת־ציון המעשית נתבטאה בעיר במאוחר (כיון, שמורשה של הוועד האודיסאי נתמנה בה רק בשנים 1893—1894), — הרי הציונות נתארגנה, מיד עם התפשטות הציונות כתנועה מדינית. בהשפעת המטיפים הציוניים, מנין „הנאורים" שקם ב־1895 וכן העתונות העברית, — נוסדה בשנת הקונגרס הראשון ב־1897, האגודה הציונית הראשונה בעיר בשם „שאו נס ציונה". היא מנתה ביסודה למעלה ממאה חבר. בראשה עמדו יעקובסון, משה לווין, סלוצקי. בה נתגלו כמה אברכים נלהבים לתנועה ולפעילות ציונית. כאלה היו נחום לוזינסקי, צעיר בעל השכלה אירופית, יוסף גולדברג איש־בריסק שהשתקע בעיר, וו. דינס ואחרים. בהתחלת המאה נצטרף לאגודה שמואל ז'וכוביצקי הנ"ל, שנתגלה גם־כן כאברך בעל מרץ ומסור לתנועה. האגודה הפיצה באופן סדיר שקלים ומניות הבנק הקולוניאלי.

עם הגיע הידיעות על הישגי הקונגרסים הראשונים, כבשה התנועה בעיר יותר ויותר אנשים. ב־1900 הקימו הצעירות מהחוג „משכיל אל דל" אגודת־נשים בשם „בנות־ציון". בין מפעליהן יש למנות ספריה מיוחדת. כשביקר ד"ר לאנדר הנ"ל בעיר, הוא כל־כך התרשם מפעולות הספריה, שאף הקציב לה תמיכה מטעם „החברה להפצת ההשכלה".

ב־1901 פתחה האגודה „שאו נס ציונה" מועדון עם אולם־קריאה, שבו היו מצויים עתונים וכתבי־עת בעברית, יהודית ורוסית. מאז שנסגר בשנות התשעים ה„מרכז המשכילי" של ספריית מילאַקובסקי (שעל־ידה התקיים גם אולם־קריאה), — שוב לא היה בעיר מוסד כזה. האגודה גם אירגנה סידרת הרצאות פופולריות על נושאים מהספרות ומדברי ימי ישראל. את המשימה הזאת הטיל על עצמו יעקובסון. יש להגיד, שאדם מוכשר זה, בעל השכלה אירופית־כללית ומשפטית רחבה, הזניח בנעוריו את השכלתו ביהדות, ובבואו לסלונים, הוא הרגיש בליקוי זה במטען־ידיעותיו. אך בשנות שבתו הראשונות בעיר, ב־1897—1900, הוא השתלם בהיסטוריה ובספרות של העם לדורותיו, מתוך מגע עם משכילי־העיר, גדושי מדע־היהדות הוא קרא ושנה מספרי־יסוד ובתפיסת־קליטתו המהירה, הוא השכיל לסדר את משנתו היהודית ערוכה וברורה, והוא נתן לה ביטוי בשורת הרצאות שבועיות במועדון הציוני [441]). במשך ארבע שנים (1901—1904) הוא היה מרצה כמעט בכל שבוע. בשנות המהומות 1905—1907 הוא הפסיק פעילות זו, אך חידשה אח"כ והמשיך בה עד עזיבתו את העיר באבקואציה של 1915. את נאומו האחרון, שהיה הספד על מות י. ל. פרץ, הוא נשא באחרון של פסח תרע"ה, בבית־הכנסת הציוני [442]).

הוא היה מרצה בפתוס, בקול אדיר, בשפה עשירה, שופעת ריטוריקה. הוא היה מגיע לשיאים אורטוריים לאו דווקא ביידש, אלא ברוסית. בין יתר המרצים במועדון היו ש. גורפינקל, יוסף גולדברג, וו. דינס, משה וולך, והיו גם מזדמנים מרצים מחוץ לעיר, כגון ה' באיוקנסקי, עסקן ציוני מאודיסה; ד"ר אבינוביציקי הנ"ל, פישל פינס מרוז'נוי ואחרים.

בין פעולות האגודה הציונית יש למנות ייסוד חברת „גמילות חסדים" נוספת, במיוחד ל„יורדים" חברי האגודה; ההלוואות היו ניתנות בגדר של 100 רובל.

מזמן לזמן היתה האגודה עורכת נשפים, עם תכנית אמנותית, שירי־ציון, מחזות ומשחקים לילדים. לאגודה היתה השפעה ניכרת בין הנוער. בשנים 1901—1904, כשרבים מבני הנוער המקומי נתפסו לתנועת „הבונד", שבשלב־התחלה השפיעה בעקיפין כגורם־התבוללות — הרי פעלה האגודה הציונית בין הנוער כגורם לאומי. ב־1901 קמה אגודת־נוער „מוקירי־ציון", שחבריה נרתמו לעבודת הפצת שקלים, קופסאות קק"ל וכו'. במקביל לה נוסד שנה אחר־כך גם חוג בנות בשם „מוקירות־ציון". מזדקר לעין קוו אופייני באגודות הציוניות הראשונות: ארגון גברים לחוד ונשים לחוד; „שאו נס ציונה" היתה אגודת־גברים, ואגודת־הנשים המקבילה היתה „בנות־ציון", שריכזה עסקניות מחוגי „הנאורים", עלמות משכילות. וכך היה גם עם אגודות הנוער, „מוקירי ומוקירות ציון". מסגרת אירגונית זו התקיימה עד 1907—1908, אחר־כך כבר שותפו שני המינים באגודה ציונית אחת ובאגודת־נוער יחידה.

ציוני העיר שלחו צירים לקונגרסים וכינוסים ציוניים אחרים. לקראת הקונגרס החמישי ב־1901 נערכה בעיר וועידת כל ציוני המחוז; כציר נבחר פישל פינס. כיושב־ראש אגודת „שאו נס ציונה" שימש עד 1902 ה' נחום לחינסקי. לוועידה הראשונה של ציוני רוסיה במינסק, ב־1902, נשלחו מסלונים ה"ה יעקובסון, משה לווין וירוחם לבנשטיין.

ב־1902 קמה בעיר אגודת הציונים הדתיים „מזרחי". חוגים אוהדים לתנועה זו היו בעיר עוד בהתחלת שנה זו. כאשר הרב ריינס מלידה כינס בווילנה את אסיפת־הייסוד של התנועה הציונית־דתית, הוא שלח הזמנה גם לסלונים לשלוח צירים לאסיפה. מודעות על־כך הופיעו בבתי־המדרש („הצפירה", 1902, גל. 43). לאסיפה בווילנה נשלחו שני צירים מסלונים (ששמותיהם לא הצלחנו לגלות). אגודת „מזרחי" נוסדה בעיר בסוף שנה זו. כלומר, סניף „המזרחי" בסלונים היה אחד הראשונים שקמו למפלגה הציונית־דתית. הסניף מנה הרבה חברים מתוך החרדים, שעצרו כוח לעמוד בפני האדוקים הקי־

צוניים, אשר התמידו בהתנגדותם העיקשת לציונות. בראש האגודה עמד ר׳ בנימין־זאב פרליס הנ״ל, שדגל באידיאלים של תחיית העם ונצטרף לתנועה הציונית־דתית, מיד כאשר נתגבשה.

וכך התקיימו כבר בעיר, בהתחלת המאה, חמש אגודות ציוניות. התפשטות הציונות חלה בד בבד עם התארגנות האור־טודוקסיה הקיצונית מחד ועם ייסוד סניפי המפלגות הסוצי־אליסטיות „בונד" ו„ס.ס." מאידך, וכך נערכו ברחוב היהודי שלש החזיתות של פעולה מפלגתית, ששינו את מראה הציבוריות היהודית תוך פרק־זמן קצר, באופן כל־כך מהפכני.

ציוני סלונים הגיבו בצורה ערה על כל התרחשות ואירוע בעולם־הציוני. כך הם נקטו עמדה, ב־1903, בעת התעוררות שאלת אוגנדה. בקונגרס הששי השתתפו בשם ציוני סלונים יעקובסון ולווינסקי, והם היו בין האומרים „לאו" להצעת ההתישבות באפריקה המזרחית. באסיפה מיוחדת שנתקיימה בעיר אחרי הקונגרס, מסרו שני הצירים דו״ח מפורט, וחברי האגודה אישרו את עמדת ציריהם. בנוסח ההחלטה של האגודה המקומית מדובר, „ששאלת אפריקה לא תשבית תקוות ציון, ולא תרפה ידינו להגיע למחוז חפצנו ארץ משאת־נפשנו". [443] הקונגרס הששי תרם להגברת התעמולה הציונית בעיר, ולפי דברי אחד המודיעים, „כמעט כל בני עירנו נהפכו לציונים, מלבד עקשנים אחדים העומדים על דעתם, כי לא מהציונים תצא תשועת ישראל". [444]

עם התסיסה שחלה בנוער הציוני־סוציאליסטי, שהיה מאורגן במפלגת „ס.ס.", ואחרי התפצלותו לשני פלגים: לטרי־טוריאליסטים־סוציאליסטים, ו„לפועלי־ציון", — קם גם בסלונים סניף „פועלי־ציון", שמשך, כאמור לעיל, בני־נוער מחוגי הפועלים וגם מחברי אגודת־הנוער הציונית. כפי־הנראה, חלה כבר לפני זה, בתוך אגודת־הנוער „מוקירי־ציון", תזוזה מסוימת בהשפעת התעמולה הסוציאליסטית והתארגנות ה„בונד", — שכן עם ייסוד סניף „פועלי־ציון", נצטרפו אליו כמה מבני־הנוער המשכילים משכבת בעה״ב, שהיו חברים באגודה זו.

בשנים 1907—1914 נתגבשה המסגרת של אגודת־נוער ציוני־כללי, — בעוד שהנוער הציוני־סוציאליסטי, במידה שהוא עוד פעל בעיר בשנות הריאקציה האלה, השתייך לסניף של „פועלי־ציון", שהתקיים ופעל עד 1914, בעיקר בשטח התרבותי.

ראש־המדברים, העושים ומעשים באגודת „שאו נס ציונה", בכל 18 שנות קיומה (מ־1897 ועד 1915) היה, כאמור, יעקובסון. הוא היה הרוח החיה בכל פעולותיה לא רק כמרצה ונואם, אלא גם כאיש־המעשה, שדירבן את כל העסקנים. הופעותיו הפיקו תמיד חוש־המידה, טקט ופאתוס טבעי. זכור הספדו שנשא על הרצל בבית־הכנסת הגדול. „אבל הרצל" היה מוחשי מאד והוא העיד על השרשים העמוקים, שהתנועה הציונית הספיקה להכות בתוך העדה.

בהתאם להלכי־הרוח שרווחו אז בעולם הציוני, לא הסתפקו ציוני העיר בפעולה ישירה למען ציון והקק״ל, אלא גם עשו למען כיבוש הקהלה והמוסדות הציבוריים. יוזמתם בכיוון זה השתקפה, בין היתר, במאבק למען חידוש פני „הרבנות מטעם", כפי שסופר לעיל. הציונים פעלו גם בעת הבחירות לדומה הראשונה, מאחר שהסתדרות הציונית ברוסיה נצטרפה „להת־אחדות למען שווי־זכויות". כמובן, שיעקובסון, המועמד הציוני מסלונים, ניהל את עיקר מערכת הבחירות, והוא גם השתתף בתעמולה למען הרשימה היהודית בכל הפלך. לוועידה הציונית הכלל־רוסית השניה במינסק שיגרו ציוני סלונים שני צירים, ה״ה גבירצמן ולבינסון. [445]

לעבודת ההתרמה למען הקק״ל נעשו בעיר כל הפעולות השיגרתיות, כולל הפצת הקופסאות, בולי הקרן, גלויות ואפילו „דואר־קק״ל" שבו השתמשו לשגר ברכות לראש־השנה. מטעם הוועד האודיסאי היה מבקר בעיר מפעם לפעם שליחו הרב יצחק ניסנבוים, מטיף ציוני ידוע, שהיה דורש ברבים. יעקובסון עמד בקשר אמיץ עם הוועד באודיסה. לביצוע הפעולות נרתמו גם רבים מבני הנוער. בין בני הנוער הציוני התבלט בשנים תרס״ח—תרע״ה הצעיר ישראל מרמינסקי, שהצטיין במרצו והשפעתו כנואם. בוועידה הציונית שנתקיימה בדרוסגניק, בצורה מוסווית, בשנת 1909 ייצגו את סלונים ה״ה שמואל ז׳וכוביצקי וישראל מרמינסקי. [446]

למחנה הציונים השתייכו לא רק משכילי העיר ובני הנוער משכבת בעה״ב, אלא גם רבים מבעלי־המלאכה, — ובכך השתקף כבר בהתחלתו האופי העממי של התנועה הציונית. הכמיהה לגאולה, שרווחה מאז ומתמיד בין המוני העם והת־בטאה בסלונים עוד לפני מאה שנה בהתוועדות אנשי חברת „שומרי לבוקר", מצאה כעת פורקן בעבודה המעשית בשטח פעולה ציונית יום־יומית. היה זה חזיון מרטיט את הלב, כשבעל־המלאכה ובעל הדוכן הזעיר פדה את השקל בדחילו ורחימו, כאילו ביצע בזה אקט סמלי קדוש... הנאמנות לציון גם חרגה לעתים משיגרת החיבה הבלתי־מחייבת והתבטאה מזמן לזמן בעליית משפחות שלמות לא״י.

העתונות הציונית בעברית, יידיש ורוסית הופצה בעיר כהלכה, ומשכילי־התנועה חונכו על מאמריהם של מנהיגי הציונים הרוסיים פסמניק, צ׳לינוב, ז׳בוטינסקי, מעל עמודי השבועון „רזסוויט". אגב, תהילת ז׳בוטינסקי כנואם הגיעה גם לעיר. הוא הוזמן לסלונים, ואכן הוא הופיע, בסיוע האמרגן המקומי ילייאַן, בהתחלת 1914, בהרצאה שמשכה המונים ל„בית־העם". [447]

הדים מהעליה השניה, מחיי הישוב הצעיר, השומרים והפועלים ביהודה ובגליל, הגיעו לעיר וקסמו לנוער וגם למבוגרים. כל מאורע חשוב בחיי הארץ מצא הד ומבע בחברה המקומית. כשנוסדה הגימנסיה העברית ביפו, קמו לה חסידים ומעריצים בעיר, ואכן בשנים תרע״ב—תרע״ג, שלחו ארבע משפחות את בניהן ללמוד בגימנסיה העברית הראשונה. [448] בנשפי־ציון שערך הנוער בימי־חג (בדירתו של התעשיין דובינבוים, ואח״כ באולם המרווח בבית העסקן ר׳ זאב ברמן), כבר הושרו שירי העלייה השניה והוצגו מערכונים ותמונות מחיי השומרים.

הפעילות הציונית נוהלה בתנאים חיצוניים קשים, כי על אף הרשיון הכללי שניתן לפעולת־תמיכה במתישבים בא״י, — הרי כל אירוע בעל אופי מדיני היה, בשנות הריאקציה החמורות הללו, אסור לחלוטין. את היזמות והמפעלים השונים היה הכרח להסוות בתירוצים חינוכיים, תרבותיים, או אפילו דתיים... ולכן, תפס „המנין הציוני" מקום כה מרכזי בתנועה. המנין שימש גם כמועדון וגם כמשכן הוועד. בהתחלת התווסדותו ב־1895, מנה „מנין הנאורים" מספר חברים מצומצם, ועליית־הגג בככר־השוק הספיקה לשם־כך. משנצטרפו אליו, בגילגולו „כמנין הציוני",

אנשים נוספים, נעשה המקום צר מלהכיל את כל באיו, והמנין העבר בשנת 1908 לאולם גדול „ברחוב הרחב" (ברייטע גאס, בבית שליובסקי [449]). שם היו נושאים מדברותיהם בשבתות העסקנים דינס, גולדברג, לוּרינסקי, גורפינקל, וולך, ושם גם היה מרצה יעקובסון על נושאים היסטוריים. חבורות של הנוער הציוני ותלמידי בתי־הספר היו מתכנסים שם לשמוע לקח על ציונות והארץ. כלפי־חוץ שימש האולם בית־תפלה גרידא. אך לא עבר זמן, וגם אולם זה היה כבר צר לגבי כל דורשיו, והעסקנים באו לידי החלטה לבנות בית־כנסת גדול משלהם, שישמש גם בית־תפלה לאומי וגם בית־מוֹעד לפעולה הציונית. החלטה זו התחילה מתממשת ב־1912, כשהאציל הפולני פוסל־בסקי מאלברטינה, אשר עמד בקשרי־מסחר יערות עם כמה מסוחרי־העצים המקומיים שנימנו בין הציונים (שטיינברג, דובינבוים), — עשה מחווה של רצון טוב כלפיהם ותרם מגרש רחב־ידים לבנין בית־הכנסת באותה סימטא (בין רחוב הסטודנטים ורחוב הארמון), בה שכן בית־החולים היהודי (אשר בנינו נקנה בשנת 1882 מפוסלבסקי־האב) ועל־ידו בית ה„מושב־זקנים" החדש. פוסלבסקי אפילו נדב קורות־עץ לבנין הבית. [450]) בהכנסות מ„המנין" ותרומות העסקנים בעלי־יכולת הוקמה קרן, והוחל בבנין בית־חומה נרחב, לפי תכנית של בית־כנסת מודרני. עם פרוץ־המלחמה עוד לא נסתיימה הבניה, אך לפסח תרע"ה, כשהפיגומים עוד סככו על הבנין, נכנס המנין, ברוב עם, למשכנו החדש. וכך נוסף לעדה נכס ציבורי חדש ובית־תפלה ייצוגי שני, בצדו של בית הכנסת המרכזי העתיק.

בית־הכנסת הציוני היה סגור בשנות הכיבוש הגרמני, שכן קודם תפסוהו הגרמנים ואח"כ השתכנו בו פליטים, מגשרפי־העיר ומחוצה לה. בניית הבית ושיכלולו נסתיימו בהתחלת שנות העשרים. מאחר שבשנות הממשל הפולני, — שוב לא היה צורך בהסוואת הפעילות הציונית, הכשרה לפי החוק, התרכזו הציונים מאז במועדון מיוחד, ואילו בית־הכנסת הציוני איבד מערכו כמקום־התוועדות לחברים, ושימש עד השואה כבית־תפלה גרידא.

פרק מח

חינוך והשכלה בשנים 1904—1915. תופעה חדשה ושם חדש: „קלאַסן". — רשת בתי הספר היסודיים לבנים ובנות. — „החדרים המתוקנים" ומקומם בשנים האלה. — דמעות־התרגשות מתנ"ך וחזיונות אידיליים מציון. — המורים החדשים לעברית: וויצל, א. גולדברג, אברמובסקי ואחרים. — תעמולה נגדית מחודשת מצד האדוקים הקיצוניים. — התקפה בעתונות נגד ישיבת סלונים. — דו קיום בעיר בין שני הזרמים בחינוך. — מתקני־החינוך כאיסטניסים. — מורים חדשים בביה"ס הממשלתי. — „הדיבוק הגימנסיאלי". — השיתוף היהודי נוצרי בייסוד ביה"ס התיכון הריאלי לבנים והגימנסיה לבנות. — סימני־היכר חדשים: ריאליסטים וגימנסיסטיות. — איך המייסדים היהודיים נפלו בפח. — „זכויות" ו„נורמה פרוצנטואלית": הא בהא תליא. — הפולני ד"ר בעלסקי ורחמיו על האבות היהודיים. — אקסטרנים וסטודנטים. — עקבות רוסיפיקציה בעיר.

המעבר ההדרגתי מתנועת ההשכלה לספירת התחיה הלאומית, ואחר־כך מתנועת „חבת־ציון" לציונות המדינית, המאורגנת והמחייבת מעשים, — שחפף שתי עשרות שנים ומעלה (1880—1903), — השתקף במלואו בעיקר במערכת החינוך. לא היה תחום של פעילות ציבורית, שבו נעשה ע"י מחרשת הזמן ותהפוכותיו, חריש כל־כך עמוק, כמו בשדה החינוך.

החדר המסורתי, — זו המטרה שאליה נורו כל חיצי המשכילים הראשונים, — נתמוטטו יסודותיו; עבר זמנו, — והחדרים האחרונים, שעוד המשיכו להתקיים בדור זה, נשארו כנחלת הדורות שעברו, רק בשביל אותם חוגי האדוקים, שהועידו לבניהם יעוד תורני־תלמודי בדרך השגורה מהחדר אל הישיבה. בעשור זה שוב לא היתה נטושה מערכה על החינוך, כברבע המאה שלפניו. בית הספר המודרני ו„החדר המתוקן" גברו על החדר השיגרתי.

אכן, בית־הספר היסודי החדש, או כפי שהיה קרוי בפי העם „דער קלאַס", הוא הוא שתפס את מקומו של החדר בדרגותיו הנמוכה והבינונית. במקביל למוסדות החינוכיים לנערים של צבי שפירא ומאיר וולפוביץ, שבכל אחד מהם היו שלש ואחר־כך גם ארבע כיתות יסודיות, קמו בשנים אלה גם בתי־ספר יסודיים לבנות, ע"י המורים ריזשין ופומרנץ ואחרים. רשת זו של בתי־ספר מותאמים לרוח הזמן, חדורי רוח לאומית, ושיד הציונים היתה פרושה עליהם, מלאה את הצורך בחינוך אלמנטרי עברי, בחלקו הרב.

בנסיבות החדשות, נתעוררה בעיה ביחס להמשכת החינוך היסודי. אמנם, חלק ניכר מההורים הסתפק ב„קלאַס", כדי להקנות את הערכים היהודיים היסודיים, ואחרי ארבע שנות הלימודים בבית הספר, שלחו את בניהם „ליעוורייסקאָיע אוטשילישטשע" או לביה"ס העירוני הממשלתי, בכדי להנחיל להם השכלה כללית וידיעת הרוסית, — מתוך שמירה על הגחלת היהודית ע"י מורה לעברית בבית. אך לעומתם היו מרובים האבות, שלא יכלו להסתפק בכך וראו נחיצות בהמשכת החינוך היהודי־מסורתי במסגרת בית־ספר. צורך זה מילאו במובן מסוים „החדרים המתוקנים", שקמו בהתחלת המאה, ושקבלו עידוד כה רב מהמשכילים ואח"כ מהציונים. אלה האחרונים ראו לעת־עתה ב„חדר המתוקן", השם את הדגש על החינוך והערכים הלאומיים, כלי מחזיק ברכה. הרבה אבות קבלו, איפוא, ברצון את ה„חדר המתוקן", שבו האריכו עוד במשך שתים־שלוש שנים את חינוך בניהם על ברכי היהדות.

לעיל הזכרנו כמה חדרים מתוקנים כאלה, שקמו בשנים

תר״ס—תרס״ג. הבולט ביותר ביניהם היה חדרו של ר׳ ישראל מירסקי, שהרביץ תורה בעיר במשך של שלשים שנה ומעלה (שכן הוא המשיך בהוראה אף בתקופה הפולנית, אמנם אחר־כך כמורה בבי״ס דתי, ונפטר בשנת תרצ״ו). מאות נערים, בגיל 10—14, שעברו דרך „חדרו״, ינקו מתורתו. פדגוג צנוע ומסור זה תרם הרבה להשרשת התנ״ך בתוך הנוער, ובמישרין גם לביצור התודעה הלאומית המלאה של חניכיו ולהצטרפותם כעבור שנים לתנועות ההגשמה הציונית. רבים מבני הנוער הציוני בשנות הכיבוש הגרמני, ומהצעירים שעלו לא״י ב־1920 וביתר גלי העליה בשנות העשרים והשלושים, — היו תלמידיו. ר׳ ישראל מירסקי הצטיין בכושר פדגוגי ובהכרת אחריות יעודו, אך מה שאפיין אותו, — הרי זו היתה רגישותו, השתפכות נפשו נוכח הוד־הקדומים של הנביא, הדמעות שהזיל מרוב התרגשות, בעת שיעור בפרק ישעיהו או ירמיהו. בהסיחו את דעתו מסביבתו, מהחדר ומאוירת־החולין, — הוא היה אורג בסיפוריו, — בעקבות „אהבת־ציון״ של החוזה מסלובודקה, — מסכת של מראות אידיליים ממלכות יהודה המאושרת, בה שכן איש תחת גפנו ותחת תאנתו, — והיה פורש אותה לפני תלמידיו המוקסמים... שיטת לימודו הרומנטית־אימפרוביזציונית ערבה לאבות הלאומיים, הדוגלים בציון ושלא היו אחוזי בולמוס־„התכלית״ לבניהם.

כל תלמידיו החיים עֲדֶן אתנו, הפזורים בישראל ובתפוצות, — וביניהם גם כותב הטורים האלה, — זוכרים ומזכירים את רבם לטובה. אחד מהם, העתונאי מרדכי גינזבורג, מיוצאי סלונים בקנדה, מספר עליו בזכרונותיו כדלקמן: „נתמזל מזלי ולמדתי מפי ר׳ ישראל מירסקי במשך חמשה „זמנים״ רצופים. הוא נטע בלבי אותו השתיל, שהצמיח פרי הלולים... התנ״ך היה המקצוע העיקרי בתכנית־לימודיו. כל נערי החדר, בלי יוצא מן הכלל, ידעו תנ״ך על־בוריו. הוא היה מעמיק חקר בביאורים לתנ״ך וכך גם אימן את תלמידיו. ידענו ספרים שלמים בתנ״ך בעל־פה. היינו בקיאים תכלית בקיאות בישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, תרי־עשר, איוב... הספרים היחידים שלא הגינו בהם בחדר היו דניאל, עזרא ונחמיה, ודברי הימים. כל תלמיד של ר׳ ישראל מירסקי יכול היה להתמודד בתנ״ך עם מומחים לנביאים ראשונים... לא „אמרנו״ ולא קראנו סתם בתנ״ך, אלא „שֵׁרנו״ אותו במתק־נעימה מיוחדת, ואותה נעימה מצלצלת עדיין באזני עד היום הזה״... [451])

אכן, ר׳ ישראל מירסקי לא היה בעל החדר היחידי מסוג זה. גם ר׳ ישראל־יעקב סַלְמַן ב„חדרו״ שהתקיים עד שנות העשרים, פרע מס לדרישות הזמן וגם ר׳ יוסף־יהודה רדונסקי, „המלומד מפולונקה״ (נפטר בתרע״ז), שפתח את חדרו בהתחלת המאה, עשה כמיטב יכלתו במשך כ־15 שנה לחרוג משיגרת המלמד המסורתי; ואפילו בין המלמדים השמרנים היו יחידים, המעורים לא רק במורשת הדורות, אלא גם בתרבות הדור, כגון ר׳ שלמה בְלקין, „המלמד מסביסלוץ״, שהפליאו לעשות בהחדירם מרוחות הזמן לתוך האויר הדחוס של החדר. [452])

שורת המורים לעברית, ששימשו כחוליה מקשרת להמשך חינוך עברי בשביל אותם האבות, שמסרו את צאצאיהם לבתי הספר הכלליים, — נתגוונה בשנים אלה על־ידי תוספת כוחות רעננים מבית ומחוץ, שהחליפו כמשמרת חדשה את מורי תקופת ההשכלה. בצדם של המורים־המשכילים יעקב־מרדכי קפלן, גדליה הלפרין, הופיעו פדגוגים חדשים נלהבים לשפה וליעודם כמורים לאומיים: דוב ווייצל, אייזיל גולדברג, ביטנסקי, סולובייצ׳יק, והצעירים, פרחי החינוך הלאומי המודרני: אברמובסקי, רומנובסקי, דזיינצ׳לסקי. [453]) שלשת האחרונים פעלו גם בספריה הציבורית שברח׳ רוז׳נוי, בהדריכם שיטתית את בני־הנוער בקריאתם. צעירים אחדים מבני העיר, שהכשירו עצמם להוראה עברית (ביניהם דוד יוכבידוביץ), השתלמו בשנים אלה בשיעורים הפדגוגיים בגרודנה בהנהלתו של ד״ר טשרנה.

וכך התבסס בעיר החינוך העברי החדש, המדגיש את קניני התרבות הלאומיים והמתנער מהסכולסטיקה של החדר. חלפו הזמנים של המאבק בין חסידי החדר הישן לבין מתנגדיו, כשהמשכילים התקיפוהו ופקדוהו על „העוון הכבד מנשוא, שתנ״ך לא יזכר ולא יפקד בו״. שָׁכַךְ המאבק, וכל מחנה פרש על דגלו ועל מערכו הציבורי שהשתנה: המשכילים־הציונים — על נצחונם, והשמרנים — על נסיגתם אחור.

אך האמנם נסוג מחנה זה אחור? האמנם השלימו האדוקים הקיצוניים עם התיקונים, שהלכו וכבשו יותר ויותר שטחים בכל פינות החיים היהודיים? — מסתבר, שהקנאים המקומיים עוד ניסו להתמרד בכיבושי הדור החדש, לכל הפחות בשטח החינוך: בעיצומה של הצלחת בתי הספר היסודיים והחדרים המתוקנים, ראו הכרח כמה מהאדוקים המושבעים לחדש את התעמולה הנגדית בפה ובכתב. ברם, הפעם לא הגיב הצד שכנגד בשצף־קצף, כבשנות ההשכלה הראשונות, אך כיאות למנצחים, הוכיחו את יריביהם באירוניה דקה, בנעימת שיכנוע סלחנית ובקול־נועם, כדברי אותו קורספונדנט, שהודיע במכתבו מסלונים על ההתמרדות העומדת בעינה של מתנגדי התיקונים: — „דרכו של עמנו הוא להתנגד ניגוד גמור לתיקונים ולחדשות, לא חלילה מאשר כבר ראינו בעליל כי יש בהם שמץ פסול או צל סכנה, כי אם פשוט בתכלית הפשטות מפני קשיות־ערפנו הטבעית... כזאת אנחנו רואים עתה אצלנו בנוגע ל„חדרים מתוקנים״. האבות שולחים את בניהם אל החדר המתוקן ברצון טוב... האויר המחניק בחדרי אופל וצלמות — הלאה מהם. המורה אשר יורה למו דעת איננו מפלצת, בגדיו אינם פרומים, על פניו לא תלין דאגה. ובכן, בלי תפונה יעשו הבנים חיל בלימודיהם. האין זאת? — אך אחרי כל אלה הננו רואים, כי העקשנות של האדוקים, המחזיקים במידה זו ביתר עוז ועיוורון, איננה נותנת להם לקבל באהבה את הטוב אשר נתן לנו הזמן לענות בו, והם יודעים רק להתלונן בלי חשך ולבקש מגרעות בתיקונים הנחוצים ומועילים לכל הדעות. ומלבד שהם בעצמם אינם נותנים להם ידים, עוד יוסיפו לפרש רשת לרגלי ההולכים וקרובים לתיקונים, באמרם כי „פחים ומוקשים הם התיקונים ליהדות ואשר על־כן עלינו החובה להוציא חדש מפני ישן״... — על כגון הא, האם אין לנו לתופף על לבנו ולומר בקול רם: על חטא שחטאנו לפניך בקשיות עורף?! — וכמו שיצטיינו בקשיות ערפם נגד החדר המתוקן, כן ינהגו נגד כל החדשות הצומחות מדי שנה בשנה לטובת הלאום וישתדלו להקטין ערכן למען לא תבאנה בקהל. עד אנה יבערו ויכסלו, אל אלקים הוא יודע!״ [454]).

בעוד הקנאים מזהירים את האבות מ„פחים ומוקשים״, הטמונים להם במכמרת בית הספר והחדר המתוקן — הרי העדה בכלל והדתיים בפרט הוסיפו לשמור על היוקרה של מבצר החינוך הדתי, הישיבה המקומית. המוסד התורני המקודש

נשאר עטור־הילת מוניטין בתפוצות, וראינו איך מקרוב ומרחוק נהרו לאור תורתו אף בשנים האחרונות שלפני תרע"ד. מאות בחורי־ישיבה הוסיפו להיות, במסגרת „הימים" שאכלו, סמוכים על שולחנות תושבי העיר, אם כי היתה מידה רבה של אנא־כרוניזם בתופעה המשונה, כשה„ארעם־בחור" הבא „ליומר" לדירת בעה"ב המקומי נתקל ע"י השולחן ב„ריאליסט" (תלמיד ביה"ס הריאלי), בנו של אותו בעה"ב...

ברם, דו־קיום מתוך סובלנות הדדית השתרר בין שתי הקצוות של העדה; ואין פרץ וצווחה בעיר: הישיבה שלטה בחוגה לפי חוקותיה ומנהגותיה משנים קדמוניות, ואילו אנשי ה„קלאַסן" והגימנסיות קבעו דפוסים חדשים בעולמם המתהווה. ואם מאַן־דהוא הסעיר מפעם לפעם את הירוקה שעל המים השלוים, הרי זה היה גורם מחוץ לעיר, ולא מבית. וכך קרה, שבשנת תרע"ג נקלע סופר־נוסע ממערכת „הצפירה" לסלונים, ואחרי שבדק את הישיבה, סדריה והליכותיה, הוא יצא בקטרוג על המצב ההיגייני שבה וכן על המראה המוזנח והחלוש של תלמידיה. ההתקפה הסעירה בשעתה את דעת הקהל ומצאה הד בציבור וביתר העתונים[455]).

אכן, בשנים אלה דאגו המתקנים־האיסטניסים גם לחיצוניותם של הדברים והגיבו על כל לא־איכפתיות „מלמדית"... — „המורה איננו שוב מפלצת, בגדיו אינם פרומים, על פניו לא תלין דאגה", — מדגיש סופר־העיר הנ"ל, בפזרו שבחים לאסתטיקה של המורה החדש. היה חידוש לא רק בתכנית הלימודים ובהעדפת התנ"ך ומקצועות כלליים, לא רק בגינונים חיצוניים כגון חדרי־לימוד מרווחים, הפסקות בין שיעור לשיעור וצמצום במספר שעות הלימודים הכולל, אלא גם במראה החיצוני של המרביץ תורה, אשר מ„מלמד", בעל־מראה מוזנח, מגודל־פרא ולבוש בלואים, הפך למורה, המקפיד על עשיית זקנו, לבושו ומראהו...

ואם במורי בתי־הספר הפרטיים מדובר כך, — מכל־שכן במורים המצוחצחים למשעי של ה„יעווריסקאיע אוטשילישטשע". לחבר הפדגוגי של ביה"ס הממשלתי בהנהלת בליקוב, נוספו בשנים אלה, — בכדי למלא את הצורך בכיתות נוספות, — מורים חדשים, והם: איזידור שטיינמן, מיכאל גורביץ' והעלמה סופיה שברצובסקי. כעת מנה כבר בית־הספר שש כיתות, מהן שתי מכינות. על המקצועות היהודיים, שהתבטאו בלימוד הדת ודברי הימים ברוסית והורחבו במקצת ביחס לשנים הקודמות, שקד המורה יצחק שברצובסקי. לגאות מפקחיו וחסידיו של ביה"ס ובראשם ה' משה לווין, הוכנסו לסדרי הלימודים מקצועות השפה הגרמנית ושירה בציבור. אם כי התכנית הנוקשה ואפיו הרשמי של ביה"ס היו למורת־רוח הציונים, — הרי נאלצו בעל־כרחם להשלים אתו, שכן, — בהעדר בי"ס יהודי פרטי בעל תכנית כללית מקבילה, מילא מוסד חינוכי זה את תפקידו בהקניית שפת־המדינה והשכלה כללית אלמנטרית להמוני בני־העם ובכל־אופן ראו בו את „הרע במיעוטו", ביחס לגאראדסקאיע אוטשילישטשע", שהיה נעדר כל תוכן יהודי.

אשר לחינוך הבנות מעבר לבתי־הספר היסודיים של ריזשיק־פומרנץ ושל שילוביצקי שקמו בשנים האלה, המשיך המוסד של גב' יודקובסקי בפעולתו במסגרת תכנית פרו־גימנזיאלית, כלומר ארבע המחלקות הראשונות של בי"ס תיכון. בית־הספר הזה התקיים עד האבקואציה ב־1915.

בתחום החינוך התיכון חלו בפרק זמן־זה חידושים. אחרי שהמאמצים, שנעשו על־ידי חבר יהודים בשנים 1902—1903 להשגת רשיון לפתוח בי"ס תיכון עם מגמה מסחרית, הושמו לאַל, קמה יזמה יהודית־נוצרית משותפת בכיוון זה. השיתוף של אזרחים רוסיים ופולניים מתושבי העיר במאמץ החוגים היהודיים נעשה מתוך הכוונה להגדיל את הסיכוי למתן הרשיון, ולהפחית את החששות מצד ה„פאָפעטשיטל" בווילנה (המפקח האזורי על ההשכלה), שראה „סכנה" ממלכתית בשאיפת יהודי סלונים להקנות חינוך תיכוני לבניהם... והנה, הפעולה המשותפת הזאת, שהרבה טרח בה גם הרופא הפולני המקומי ד"ר בעלסקי, הצליחה. אחרי שקלא וטריא עם המפקח, משא־ומתן ארוך על אופי הגימנסיה והשקעת סכומים גבוהים ע"י המייסדים, — נפתח בשנת 1906 בית־ספר פרטי לבנים, בר־תכנית גימנסיאלית עם מגמה ריאלית. ייסוד בית־הספר הריאלי פתר בשביל ההורים את בעיית המשך הלימודים של בניהם, שכן לא הצטרכו לשלחם לגימנסיות בנכר. באותו הזמן, בערך, נעשה צעד מקביל גם ביחס לחינוך בנות, ולא מעט הורים יהודיים השקיעו מכספם גם בייסודה ושיכלולה של הגימנסיה לבנות, שנפתחה כשנה לאחר־כך.

שני המוסדות האלה היו עדיין בפתיחתם משוללי „זכויות ממלכתיות", ובעיקר הזכות לחניכיהם להתקבל לאוניברסיטה רוסית על־סמך תעודות־הבגרות שלהם. אך בנסיבות של נחיתות־הדרגא לגבי יהודים ששלטו בתחום־המושב, ושהמריצו הורים רבים לרדוף אחרי התועלתיות שבחינוך התיכוני והגבוה והביאו ל„דיבוק הגימנסיאלי" שדבק בהם ולמחזה הטרגי־קומי של הרדיפה אחרי הגימנסיה (אשר ביטוי ממצה למגוחך ולטרגי כאחד שבה ניתן ע"י שלום־עליכם בסיפורו המפורסם „הגימנסיה"), — הרי התנחמו אבות רבים בסלונים, שהנה גם לבניהם ובנותיהם המצפים לישועה ולגימנסיה, פתוחים שני בתי־ספר בעיר גופא, ובלי גזירת „הפראָצענטים" (שיעור התלמידים היהודיים שאין לעבור עליו), הנהוגה בגימנסיות הממשלתיות והפרטיות בעלות־הזכויות, והמרחפת על התלמיד היהודי כחרב המתהפכת... ולכן, אמנם נרשמו מיד בשני המוסדות חניכים רבים מבני־ישראל, וברחובות העיר הופיעו סממני־היכר חדשים: הכפתורים הנוצצים בבגדי השרד של „הריאליסטים" והסינורות הכחולים על שמלות הגימנסיסטיות... ואם כי הלימודים בשבת היו חובה, הרי הורים רבים אמרו בעל־כרחם „אמן" (מה שאי־אפשר היה להניח עוד שנים ספורות לפני כן), על אף הרנה שעברה במחנה החרדים וההתערבות של ר' מרדכי־לי בכבודו ובעצמו. ההכרח „בתכלית" לבנים ובנות גבר על כל ההיסוסים. לכל היותר, שחררו המנהלים (שהיו רוסים, כמו כל חבר־המורים) את תלמידיהם היהודים מחובת־הכתיבה בשבת.

אך שמחת המייסדים היהודים בפרי מאמציהם, בגימנסיות, לא האריכה ימים. אליה וקוץ בה: המפקח הממשלתי הכיר ברמתם והכשרתם הפדגוגית של בתי־הספר והעניק להם לבסוף את הזכויות הממשלתיות הרצויות כל־כך, אך הכרוכות — בהנהגת „הנורמה הפרוצנטואלית" ליהודים... היה זה באותן השנים האחרונות שלפני 1914, כשלחץ המשטר האנטישמי גבר גם בתחום החינוך, ומיניסטר ההשכלה קאסו הידוע לשמצה החמיר בגזרותיו והגבלותיו לגבי היהודים בכל מערכת החינוך

הממשלתי. וכך נמצא, שיהודי סלונים שהקדישו מכספם ומרצם לקיומם של בתי הספר התיכוניים וכך גם תרמו לפיתוח העיר ולהעלאת רמתה התרבותית הכללית, ראו שערי מוסדות אלה ננעלים בפני בניהם ובנותיהם, כשפתח צר גרידא נשאר פתוח להם, בהתאם לשיעור „הפראצענט"... ביחס לביה"ס הריאלי עשה, אמנם, ד"ר בעלסקי הנ"ל כמיטב יכלתו לעזור להורים ממכיריו שהתדפקו על דלתות המוסד[456], אך בשביל מספר לא מבוטל של משפחות שוב עמדה בעיית הגימנסיה בעינה.

יש לקבוע, שבעשור השנים הנידון צעדה העיר בידעין ובלא־יודעין בכיוון הרוסיפיקציה. בתי־הספר התיכוניים הרחיבו את ידיעת השפה הרוסית בתוך הנוער היהודי. אבות רבים התגברו על גזירת הפרוצנטים. ובני ישראל החרוצים, שנמנע מהם לשבת בביה"ס הריאלי, שקדו בהתמדה על לימודיהם בבית, בכדי לגשת לבחינות כאקסטרנים. רבו הסטודנטים מבני העיר, שהשתלמו באוניברסיטאות פטרבורג, מוסקבה, קיוב. נוער זה הגביר, שלא במתכוון, את החדרת הרוסית לחיי הבית. השפה הרוסית התבצרה אפילו כשפת־השימוש היומיומי בכמה משפחות משכבת האינטליגנציה המקומית. עדיין לא היה במקרים הבודדים האלה כדי לגרוע מהאופי היהודי־עממי של העדה בכללותה, אך בכל זאת היה בכך טעם לפגם.

להשלמת תמונת החינוך וההשכלה בשנים האלה יש לציין, שעקב הגבלת הכניסה לבתי־הספר הגבוהים ברוסיה, גדל מספר הבוגרים מבני ובנות העיר, שבשאיפתם להשכלה גבוהה פנו לאוניברסיטאות בגרמניה ובאירופה המערבית.

פרק מט

התנועה הסוציאליסטית בשנים 1903—1904. — ה„בונד" מארגן איגודים מקצועיים. — סניף פוע"צ והשפעתו בסביבה. — חוגי־פועלים ושיעורים בכלכלה מדינית. — בני־טובים שנתפסו ל„בונד". — הפילוג בפוע"צ. — ייסוד סניף ס. ס. — השביתה בראשון במאי 1904. — ההתחרות בין „הבונד" וס. ס. — שנים אוחזין בתנועה המקצועית. — פלוגתא אידיאולוגית בחיק היער. — אתגר המשטרה בביאליסטוק והדיו בסלונים. — הפגנה ראשונה בחוצות העיר. — שביתה מדינית לעיני המשטרה. — שביתות על רקע כלכלי. —

ההשלמה בדיעבד בין שני המחנות במערכת החינוך, שרווחה בשנים האלה אחרי מאבק של שלושים שנה, מאז נסיון־הנפל של חיים מאניקוב בהתחלת שנות השבעים ועד ייסוד בתי־הספר החדשים בהתחלת המאה, השלמה שנשאה לעת־עתה אופי של „שביתת נשק", — קבעה תמונת דו־קיום זה בצד זה של הזרמים המנוגדים בהיערכות החדשה שברחוב היהודי. מצב זה בערך התגבש גם בפעולות התנועות המדיניות, שבה ניצבו המפלגות החדשות, אחת מול עוינתה, כשהן דרוכות אמנם לניהול מערכה, כל אחת לפי דרכה, אך מתוך הכרת האחריות היהודית המשותפת.

באותו הזמן, כשהציונות הדוהרת פשטה בעיר וסחפה משכילים והמוני־עם גם יחד, נערכו גם מפלגות החזית הסוציאליסטית, מיד אחרי קום סניפיהן בעיר בשנים 1902—1903, לכיבוש המונים ו„להליכה לעם". המערכה בין הזרמים האידיאולוגיים החברתיים על הכרת העם, על התוודעותו לזרם זה או אחר, התנהלה בדרך כלל מתוך סובלנות הדדית, אם כי מזמן לזמן היא התפרקה גם בהתנגשויות־יצרים, דוגמת המאורע ב„בית־המדרש דגשר", שעליו סופר לעיל.

ראשית פעולת „הבונד" בעיר, אחרי שנוסד סניפו המקומי בסוף שנת 1902, היתה לארגן את הפועלים למקצועותיהם באיגודים מקצועיים שונים. השביתות שנתקיימו בשנים 1897—1902 נערכו בעיקר ע"י השליחים המינסקאיים במסגרת תנועת הס.ר. או ע"י התעמלן גלמן במסגרת ארגונו. אך בימיהם עוד לא היו בעיר איגודים מקצועיים גרידא. מפלגת „בונד" היתה הראשונה, שניגשה, איפוא, לארגן את הפועלים המקומיים במסגרת איגודים מקצועיים, שמעצם הוא מרכסיסטי, וברור, שהיא השתדלה לקיים את השפעתה בתוכם. וכך התארגנו בשנת 1903 איגודי החייטים, הבורסקאים, הנגרים. איגוד הבורסקאים השתייך גם ל„ארגון עובדי העורות" הכל־רוסי, שנוסד ב־1902. כל השביתות שפרצו בעיר משנת 1903 ואילך, נערכו רובן ע"י הנהלות האיגודים המקצועיים, שלעת־עתה היו באפוטרופסות הבלעדית של ה„בונד".

כשהתגבש אח"כ בעיר ארגון פועלי נוסף, אגודת „פועלי־ציון", שיתפו שני הארגונים פעולה במסגרת ניהול השביתות ע"י הארגונים המקצועיים. ארגון פוע"צ בסלונים דגל עדיין, בשנת קיומו הראשונה, במאבק המדיני־מהפכני במקום לא פחות מ„הבונד". פעילי הארגון הזה הפכו את סניפם בעיר לסניף מרכזי עבור כל המחוז, ששימש כמקשר בין מרכז התנועה בווילנה (ובאוקריינה) ובין אוהדי התנועה בעיירות הסביבה ואפילו במקומות יותר מרוחקים, במחוזות פרוז'אני וקוברין. כך אנו למדים, שארגוני פוע"צ ברוז'נוי, פרוז'אני ונקודות אחרות שבמחוז העיר הזאת היו מקבלים את ספרות המפלגה, חוזרים והוראות מהסניף בסלונים[456].

גם סניף „בונד" שבעיר שימש בשנותיו הראשונות לא רק את מחוז סלונים, אלא גם מחוזות קרובים של הפלך. אנשי „בונד" בעיר הדריכו את חבריהם בדרצ'ין, ביטן, ז'טל, דבורק, קוסובה, רוז'נוי, פרוז'אני, שרשוב ומקומות אחרים. בשנים 1903—1904 היתה עדיין פעולת המפלגות הסוציאליסטיות בלתי־חוקית, והתנועה המשיכה לשאת אופי מחתרתי מובהק, כמו בשנתיים הראשונות של המאה. ב„בונד", בפוע"צ, ואח"כ בתנועת ס. ס. שררה עדיין שיטת ה„חוגים", כמו ברשת־החוגים שאירגנו השליחים יעקב, נתן וגלמן.

פעילי „הבונד" מהעיירות היו מזדמנים בסלונים במקומות־סתר עם אנשי הוועד המחוזי. מאחר ש„הבונד" הצליח בעיקר בין הפועלים הבורסקאים שבעיר, היו נערכות אסיפות חשאיות של התנועה בבנייני מפעלי־הבורסקאות. וכך קיימו הפועלים לא־פעם פגישות־לילה סודיות במחסני המפעל,

שהשתייך לשותפים ר׳ ישראל גאלין ור׳ יששכר־לייב ווינברג (בנו בכורו של האדמו״ר ר׳ שמואל) ושוכן אי־שם בפאתי פרבר זמושצ׳ה...[457]). פגישות היו מתקיימות לעתים בלילות אפלים גם מתחת לכיפת־השמים, באיזור ביצת ז׳בינקה, מעבר לתעלת־הדמבה. הצטרפות כל חבר חדש לתנועה נעשתה תוך בדיקה קפדנית.

מלבד הרכבת האיגודים המקצועיים וניהול מאבקים למען שיפור תנאי העבודה, התנהלה בחוגים פעולה להקניית השכלה מדינית לפועלים, ע״י שיעורים בכלכלה מדינית, תורת הסוציאליזם וכו׳. הספרות המפלגתית נתקבלה מהמרכזים בביאליסטוק ובווילנה. באורח קונספירטיבי היו מגיעות לעיר כל ההוצאות הפריודיות של „הבונד״, וביניהן גם גליונות של כתב־העת ברוסית מחו״ל, „ידיעות הבונד״. מחסן ספרות של „הבונד״ נמצא בהסוואה בכריכיית־הספרים של ה׳ פּרוסאק, שהיה בונדאי מסור. בין עסקני „הבונד״ מהפעילים בשנים אלה יש למנות את: יואל יודלביץ, האחים איזיל ואיטשע סבטיצקי, פרוסאק הנ״ל, יצחק פיין, ברל זקרויסקי, אברהמ׳ל המכונה „קולבס״, ועוד.

ברם, הצמרת מפעילי „הבונד״ בעיר באה לאו דוקא מחוגי הפועלים, אלא מ„בני־טובים״, מהנוער הלומד וצעירי־המשכילים ממשפחות בע״ב אמידים ומבתים אדוקים. בד בבד עם התפשטות הציונות, נאבקה התנועה הסוציאליסטית על נפש הנוער, ואף קצרה הצלחה. בבתי אבות רבים נסחפו בנים ובנות על־ידי גלי־המהפכה. ביניהם יש להזכיר את בני משפחת וולף (בי״מ לרפואות); ליאון שדבק בס. ד., אחיו יוסף איש הס. ר. והאחות רוזה, שהיתה בונדיסטית פעילה; את בניו של ר׳ הירש לוריה (סוחר ביערות): נח, לוחם בעל־הכרה ומושך בעט־סופרים ואחיו שלמה (שהתמחה אח״כ כטייס ונהרג בפעולה טייסית ב־1912), — שניהם חברי „הבונד״; בני משפחת רייץ (חתנו של אחד מגבאי הדור הישן ר׳ מרקל שרשבסקי): ליאון ואחותו רוזה. „האש״ אחזה גם בבית הרב ר׳ ירוחם ויסברם (מי שנבחר אח״כ כאב״ד דקהלת מוסקבה), שבנו בצלאל היה איש־מחתרת של הס. ר. בין בני הנוער הבונדאי בעיר היו עוד: מיכאל לווין, סטודנט לרפואה; בצלאל ווייסבלום, מיירים זקהיים, הסטודנט בניימובסקי מז׳טל, יהושע ווייסנברג, והצעירות: דבורה יקימובסקי, אלקה שרשבסקי, אסתר יודקובסקי ועוד. כתעמלן מחוץ לעיר היה פעיל ביניהם הצעיר שלמה סלניק מפינסק [458]).

בהתחלת 1904 חל שינוי בחזית הפועלית: כתוצאה מחלוקת־הדעות שנתגלעה במחנה פועלי־ציון אחרי הקונגרס הציוני הששי, התפלגה התנועה ל„ציונים־סוציאליסטים״ (ס.ס.), שדגלו בטריטוריאליזם ובמאבק מהפכני בתחום־המושב, ולפלג פוע״צ, ששמרו על תכניתם ושמם המקורי ונשארו נאמנים לציון. תנועת ס. ס. פתחה בתעמולה בערי־השדה, ורוב חברי פוע״צ בסלונים עברו למפלגה החדשה והקימו סניף מקומי של התנועה. חוג פוע״צ נידלדל, אם כי המשיך להתקיים, ונדחק הצדה מפני הקבוצה החזקה של נאמני ס. ס., שנאבקו על ההשפעה בין הפועלים. מאז התחילה התחרות נמרצת בין שתי המפלגות העיקריות: „בונד״ וס. ס.. גם לס. ס. היו אוהדים בין צעירי־המשכילים, כגון: אפרים סביטיצקי, יהודה סביצקי, משה גבורין, יחזקאל דונייץ (מי שערך אחרי מהפכת 1917 את העתון הקומוניסטי־יבסקי „אוקטיאבר״ במינסק והוצא להורג באשמת טרוצקיזם), מוטל זקהיים, יהודה אוסקובסקי ואחרים [459]).

„הבונד״ ניגש לארגן את תא „ההגנה העצמית״ שלו בעיר ובסביבה עוד ב־1903, אחרי הפוגרום בקישינוב. במשך זמן קצר נרכשו אקדוחים, רימונים ופרגולי־קפיצים עם ראשי־עופרת. לפי עדותו של אחד מפעילי־ההגנה במחוז־סלונים, סופקו אמצעים כספיים לרכישת הנשק בחלקם ע״י — סוחרי־העצים שבעיר ובסביבה. אלה היו מזדמנים למכרזים ממשלתיים למכירת חלקות־יער, ומתוך הערכה ליוזמת „הבונד״ להגן על כבוד העם היו מסכימים ביניהם להפריש סכומים לצרכי „ההגנה העצמית״ תוך חתימת עסקיהם במכרזים... פרט בלתי־ידוע עד כה הוא, שאחד מהסוחרים בענף־הברזל שבעיר סיפק בראונינגים לבונד המקומי [460]).

גם קבוצת ס. ס. התכוננה, מאז שקמה בעיר, להגנה עצמית. ממדי אירגונה בשטח זה עלו על אלה של „הבונד״. היא רכשה בהדרגה לא רק אקדוחים ורימונים, אלא גם רובים ופצצות. היא גם מאסה בהקטוגרף, שהיה עד אז האמצעי המחתרתי היחידי לשיכפול כרוזים, ורכשה מכונת־דפוס, שהפעילוה במקום־סתר. מאז היו אנשי ס. ס. מדפיסים את כרוזיהם באלפי טפסים בשביל העיר וכל הסביבה.

בעקבות כוננות זו, אירגנו גם „פוע״צ״ בשיתוף עם הנוער הציוני תא־הגנה. ברם, חסרות לנו ידיעות מפורטות עליו.

שלושת התאים להגנה עצמית היו מוכנים לעמוד נגד הפורעים בסוף 1904, בעת גיוס חיל־המילואים, ובשלב מסויים גם נכנסו לפעולה, כמסופר לעיל (ר׳ פרק מב).

„בונד״ וס. ס. ערכו ב־1904 כמה פעולות משותפות. אחת מהן היתה חגיגת הראשון במאי, שהיתה הראשונה מסוגה בעיר. חרף החשש של אמצעי־דיכוי מצד המשטרה, ארגנו המפלגות אספות מוקדמות, ובראשון למאי הוכרזה שביתת הפועלים, שבה השתתפו בערך אלף איש [461]).

ברם, שיתוף הפעולה בין המפלגות התקיים רק מפקודה לפקודה. ככל שגברה התעמולה המהפכנית בעיר, כן באה יותר לידי ביטוי ההתחרות המפלגתית על ההשפעה בין הפועלים. כאשר מרכז ס. ס. קבע, שעיקר הצלחתו של „הבונד״ נבע מהאיגודים המקצועיים שאירגן בהדרכתו, — הוא העביר הוראה לסניפיו להקים „תנועה מקצועית בלתי־מפלגתית״, כלומר לייסד איגודים מקצועיים מקבילים, שבהם לא תשלוט יד „הבונד״. בהתאם להוראה, אירגנו אנשי ס. ס. המקומיים ראשית־כל את פועלי אותם המקצועות, שבהם עוד לא היו קיימים איגודים, כגון: עוזרי־בתי המסחר והחנויות, פועלי־בניין. אחר־כך גם ניגשו להקים, ע״י הפועלים שהיו נתונים להשפעתם, איגודים מקצועיים אף בענפים שהיו כבר מאורגנים. וכך היו כבר בעיר שני איגודים של פועלי־הלבשה, שני איגודי נגרים...

כדי לשכנע את מתנגדיהן בצידקת גישתן לבעיות המהפכה ושאלת היהודים, היו המפלגות עורכות מזמן לזמן, באותן השנים 1904—1905, אסיפות־ויכוחים, שבהן היו חברי התנועות יוצאים בנאומים פרוגרמטיים לבירור וליבון

האידיאולוגיות של המפלגות המהפכניות ברחוב היהודי. כמובן, שגם אסיפות אלה נערכו בסודי־סודות, על־פי־רוב במעבה היערות. הפגישות הללו הטביעו את חותמן על תנועת הפועלים הצעירה בהתלהבותן הרומנטית, בבראשיותן ובאופיין הקונספירטיבי. שוליות־האומנים ופועלי הסדנאות מסימטאות העיר, שעוד לפני שנים מעטות משך אותם המגיד ר׳ אשר הערמאן „לתפארת בחורים״, להדריכם במוסר ו„יראת ה׳ ומלך״, — ראו עכשיו את עצמם כלוחמים גאים ב„סאַמו־דרז׳ביה״ (שלטון־היחיד של הצאר), כגואלי היהדות והאנו־שות וכנושאי מאבק בין־תנועתי, שאגיטטורים ותעמלנים נלחמים על תודעתם והכרתם... אחד מהמשתתפים בפגישות כאלה מספר בזכרונותיו על וויכוח שהתקיים בחיק־היער בסתיו 1904: „... הבונד הזמין את ס. ס. לוויכוח על דרכי המיגור של שלטון הצאריזם. הפגישה נערכה ביום הראשון והאחרון של חג־הסוכות, ביער „השאָסייני״ (היער שע״י הכביש המוביל לברנוביץ׳). הימים היו נהדרים, לגמרי לא סתוויים. ארגון האסיפה נמסר לחברים מהימנים, שהציבו אנשי־משמרת מה„דאמבה״ ועד המקום ביער המיועד לאסיפה, אשר תפקידם היה למנוע פגיעת עינא־בישא של המשטרה. סיסמת־ההיכר היתה: „אנו הולכים לקראת החירות!..״ — הנאספים כבר נמצאים במעבה היער. הקהל מחכה בכליון עינים. באים המנהיגים, ואתם בחור צעיר במדי סטודנט. הריהו החבר סאַלמאַן (בנו של המורה לעברית ר׳ ישראל־יעקב סאלמאן), שהנהו חבר למפלגת הס. ר. הרוסית. „בונד״ ו„ס. ס.״ הסכימו, שסאלמאן ישב ראש באספה. הנואם הראשון משה גבורין, איש ס. ס., תוקף את „הבונד״ על שאיננו מתחשב במצב הכלכלי של הפועל היהודי. הוא מוקיע את „הבונד״ כמשרת של הס. ד. הרוסים. גם חברו יודל סביצקי מוכיח במספרים, שהפועלים היהודים נדחקים מהתעשייה. מצב זה מביא להגירה, ולכן תכנית ס. ס. היא לרכז את היהודים בטריטוריה משלהם... ה„כוכב״ של הבונד, נח לוריה, משיב להם ארוכות בנאום תיאורטי... עם תום האסיפה שרים כולם את השיר המהפכני: „בים המלוח של דמעות בני־אדם״... ונכנסים עם ערב העירה זוגות זוגות. יהודים חוזרים כבר מבתי הכנסת, וכשנפגשים אלה באלה, מברכים ברכת „גוט־יום־טוב״... [462] —

ימים ספורים לאחר־כך נתרתחו היצרים בעיר, בגלל התנפלות המשטרה בביאליסטוק על אסיפת „הבונד״, שנער־כה ג״כ ביער ליד אותה העיר ושבה נפצעו כמה אנשים. הפעם שיתפו המפלגות פעולה. האתגר של המשטרה עורר גל מחאות ושביתות במדינה. פעילי המפלגות בסלונים ערכו שתי אסיפות מחאה (שוב ביער). שבהן השתתפו 800 איש, ולא עוד, אלא שהמנהיגים לבשו עוז וקראו להפגנה בחוצות העיר, בה השתתפו 300 איש. לשיא ביטוי ההזדעזעות על המאורעות בביאליסטוק הגיעו הדברים בעיר, כשהוכרז בהת־חלת אוקטובר 1904 על שביתת־מחאה ליום אחד; בשביתה השתתפו 700 איש. בעיר הופצו פרוקלמציות באידיש ורוסית, המופנות „לכל הפועלים והפועלות בסלונים״ [463]). ראוי לציון, שנוכח הזעם של המוני פועלים בכל החבל הצפוני־מערבי, נקטה המשטרה, לפי הוראות מהבירה, בהתאפקות, וגם בסלו־נים עברו ההפגנה והשביתה ללא הפרעות.

באותה השנה היו גם שביתות אחדות על רקע כלכלי.

פרק נ

התנועה הסוציאליסטית בשנים 1905—1906. — „בורסות״ המפלגות. — הפגנת האחד במאי 1905. — הניגודים בין „בונד״ ו„ס. ס.״ גוברים. — אקדוחים, רימונים ופצצות. — סלונים כעילה לשימוש בקרונות „סטוליפינ־נקה״. — המפלגות נוכח הריאקציה בשנים 1907—1914. — דיכאון והגירה. — „השתוללו, השתוללו, רוחות זועמים!״ — מעשה־היאוש של בונדיסטית צעירה. — הפעולה התרבותית של המפלגות. — התחליף לפעולה מדינית. —

הגיעה שנת 1905, שנת סערת המהפכה והמאורעות הכבירים ברחבי המדינה. המפלגות הגבירו את תעמולתן. נוכח חוסר־האונים של המשטרה, שהורגש בהתחלה בתוך קלחת המאורעות, ההתפרקות המשמעתית במוסדות השלטון ואווירת פריקת העול במדינה, שהשתלטה גם בעיר, יכלו כעת המפלגות לנהל את תעמולתן בראש חוצות. כדי להזדמן יחד לא נאלצו יותר חברי התנועות לנוד על־פני היערות, אלא נפגשו בתוך העיר, ממש לעיני השוטרים. חברי המפל־גות היריבות ואוהדיהן היו מתכנסים ברחובות ומתווכחים על כל העניינים וכדי שלא יופרעו על־ידי עוברים ושבים, היו מתאספים בטיילות לאורך ה„דאמבה״, משני חופי התעלה. שם קבעו את מושביהם, או „עמדותיהם״, מעין מועדונים תחת כיפת השמים, כל מפלגה על מקומה וריכוזה. בערבים היו מתקהלים, דנים, מתווכחים, מתנצחים ומתנגחים. בפי העם נקראו התקהלויות אלה „בורסות״ („בירזשעס״), ללמדך על האופי הפומבי, הרועש וסוער של הפגישות. שם היו קוראים בקול רם מאמרים ראשיים מעתוני המפלגות מווילנה, שבינתיים יצאו מהמחתרת. ה„נייער וועג״ של הס. ס., ה„ארב־עטער־שטימע״ של „בונד״. עם זאת, למרות התרסותיהם ומריבותיהם, הרי היו כולם בנים־אחים, עמיתים למקצועות, חברים שישבו עוד לא מזמן יחד על ספסלי ה„תלמוד־תורה״, ה„חדר״ או „יעווריסקאיע אוטשילישטשע״, ולכן אף בהתנצ־חויותיהם שמרו ה„בירז׳שעס״ על רוח ידידותית, ביתית, בגדר „שבת אחים גם יחד״...

ומה„דאמבה״ — לבתי המדרשות... ברצותם להפיץ את תורתם גם בין שכבות העם האדוקות בדתן ולהגיע להמונים האמונים עדיין עלי המסורת, היו תעמלני המפלגות פורצים בשבתות לבית־הכנסת או לבתי המדרשות, מעכבים את קריאת התורה ומשמיעים את דבריהם לקהל המתפללים עטופי־הטליתות באמצע עמידתם בפרשת השבוע... אחרי

סיום „הרצאותיהם" היו המהפכנים פונים לבית־המדרש הסמוך.

ככל שגבר גל־המהפכה, כן העיזו גם המפלגות בסלונים לצאת חוצץ נגד המשטר. אסיפות־עם היו נערכות אפילו ברחוב, מתוך התגרות בשלטונות ובמשטרה. על „מיטינג" שכזה מספר אחד מפעילי המהפכנים בעיר כדלקמן: „הפגנה אוריגינלית נגד הצאריזם קוימה ע"י מפלגת הס. ס. ביום הרא־שון של פסח בשנת 1905. כאשר קהל־המטיילים לבושי־חג נע הלוך וחזור ברחוב נעווסקי (הוא הרחוב הראשי שבעיר), נמצאו בתוכו רבים מחברי ס. ס.; לפי ביום מתוכנן מראש, נפל אחד מהם, ינקלי סביצקי, ארצה ועשה עצמו כמתעלף. קהל המטיילים אץ למקום־המעשה להחיש לו עזרה. כאשר ההמון היווה גוש־אדם צפוף, הקיפום אנשי המפלגה מסביב, כדי שהקהל לא יתפזר. בו במקום הורם איש־המפלגה מאיר וויגודסקי מביאליסטוק מעל לקהל, ופתח בנאום מפוצץ נגד הצאר ושלטון היחיד. האסיפה נסתיימה בקולות־תרועה של החברים וביריות אקדח כדי לעשות רושם... וכל זה התרחש באמצע הרחוב, בדיוק מול הבית בו שכן מטה המשטרה" [464].

לאותה השנה מתיחסות סחיטות־הכספים למען פעולות מהפכניות מאנשי תעשיה וסוחרים, שבוצעו על־ידי קבוצות בודדות של אנרכיסטים (כי יש לציין, שבצדן של המפלגות היהודיות המהפכניות הנ"ל פעלו בעיר ובסביבה גם חוגי־אנרכיסטים וס. ר.). בכמה זכרונות של בני־הדור וכן בקורס־פונדנציות בעתונים נשארו עדויות מעניינות על סחיטות כאלה בסלונים, ברוז'נוי ובמקומות אחרים שבמחוז. יש להדגיש, ש„הבונד" וכן הס. ס. התנגדו לשיטת הסחיטות והזהירו את חבריהם ממעשים כאלה [465].

תכונה גדולה הורגשה בעיר לקראת הפגנת האחד במאי 1905. לרגלי החשש מפוגרומים שהתחדשו במדינה, נצטווה „הבונד" ע"י וועדו המרכזי להסתפק בשביתה ולא להפגין ברחוב. השביתה הוכרזה ליום 18 באפריל (שהוא, לפי הספי־רה המערב־אירופית, הראשון במאי). אך חברי המפלגה כל־כך ששו להפגנות ולהופעות־חוץ, והאווירה הכללית היתה כ"כ מהפכנית, שהם לא הסתפקו בשביתה וערכו הפגנה רבת־רושם בעיר. הס. ס. ערך באותו יום מיטינג ביער.

בשוא גלי המהפכה, גדלה התגרות מפלגות השמאל בציונים. אלה הוקעו באסיפותיהן כבאי־כוח „הבורגנות" היהודית, המסיחים את דעת ההמונים מגאולת־העם הכרוכה בהישגי המהפכה. לא־פעם נערכו ויכוחים פומביים גם בין השמאל ובין המחנה האזרחי והציונים, כפי שהיה בהתחלת 1906, לרגלי הבחירות לדומה הראשונה. מאחר שמפלגות השמאל החרימו את הבחירות, ניהל הנוער המהפכני תעמולה קשה נגד „הרשימה היהודית המאוחדת". בסלונים התבטא מאבק השמאל באופן מוחשי בהתנגדות ליעקובסון, שהיה אחד ממועמדי הרשימה בפלך.

העניינים בין „הבונד" והס. ס. לא התנהלו תמיד במי־שרין, וכאמור לעיל, היו יגעים בכל עת־מצוא, ביחוד כשהיה מדובר ביוקרת המפלגה ובהפעלת השפעתה. יחסיהם ההדדיים הגיעו למתיחות, כשביום 8 במאי 1906 פרצה שביתה על רקע כלכלי בבית־החרושת המקומי לגפרורים של שטיינברג ודוביגבוים. האיגוד המקצועי של פועלי ענף הגפרורים, שרובם היו יהודים, השתייך לאיגודים „הבלתי־מפלגתיים", שהוקמו בעיר באפוטרופסות הס. ס.; השביתה העלתה את ערך ס. ס. בעיני הפועלים. מכיוון שכך, הפר „הבונד" את הסולידריות בין הפועלים והפריע לשביתה... לרגלי אותה שביתה הופעל בעיר בפעם הראשונה גורם חדש: ארגון המעבידים, — שכן המפעל נכלל ב„ארגון יצרני הגפרורים" שבחבל הצפוני־מערבי, ובעלי־המפעל הסלונימאי נזקקו, במאבקם נגד השובתים, לסיוע ארגון היצרנים. קהלת סלונים היתה, איפוא, עדה למלחמת־מעמדות מובהקת, שהתלקחה בתוכה, משני צדי המיתרס המעמדי נאבקו יהודים, בני אותה הקהלה...

אך לא עבר חודש מהיום שבו נערכה בחזית סלונים ההתמודדות בין הפועל לבין מעבידיו היהודים, — והנה הגיעתם ביום 1 ביוני הידיעה המרעישה על הפוגרום בביאליסטוק, ששם לא הבדילו הפורעים בין דם בורגנים לבין דם פרוליטרים יהודים... הידיעה מהעיר השכנה העמי־דה את תאי „ההגנה העצמית" על הרגליים, ואווירת ערב־פוגרום שהשתררה גם בעיר גרמה לכך, שקנאת המפלגות רפתה וכן צוננה רוח ההתגרות המעמדית שפעמה בעובדים ובמעבידים כאחד.

הפוגרום בביאליסטוק ופיזור „הדומה", שבא זמן קצר אחריו, שימשו אות לתפנית של מאה ושמונים מעלות במדי־ניות. אחרי שנה וחצי של רפיון־ידים במערבולת המאורעות, התאוששה הממשלה הצארית ופתחה בדיכוי אכזרי של תנועת המהפכה. התחיל שלב הריאקציה החמורה, שביטל במחי־יד את כל הישגי המהפכנים. גם בסלונים התבטאה המדיניות הנוקשה והיד הקשה של המשטרה בחיפושים אחרי נשק וספרות „פסולה" בבתיהם של פעילי־המפלגות. בעקבות החיפושים באו מאסרים רבים. באחת „מהפלישות" האלה של המשטרה נתגלה אוצר־הנשק ו„הבאסטונקה" (מכונת־הדפוס) של הס. ס. הידיעה על החיפוש בעתון הס. ס. מגלה טפח ממחסן הנשק המגוון, שאנשי המפלגה בעיר הצליחו לאגור בשביל „הסאמואובורונה" (הגנה עצמית) שלהם: לא זו בלבד, ש„המציאה" שנפלה באותו יום ה־22 ביולי בידי המשטרה כללה עשרות אקדוחים וחמרי־נפץ, אלא גם 2 פצצות מוכנות לתיפעול [466]... הפרט הזה שופך אור על כל מערכת ההגנה שמפלגות השמאל הקימו, כל אחת לחוד, באותן השנים למטרת העמידה בשער נגד פורעים ומתנכלים ליישוב היהודי. למרות הכשלונות האלה החישו תאי־ההגנה עזרה לרוז'נוי, כאשר המפלגות הוזעקו על־ידי חבריהם בעיירה הסמוכה על סכנת־פוגרום המרחפת שם. ראשי הקהל ברוז'נוי גם הם ביקשו עזרה מהמשטרה בסלונים, והיא שיגרה לשם כמה שוטרי־עזר.

בין שוטרי־העזר היה שוטר־רוכב אחד, שבפיות הצעירים היה ידוע בשם „אלקסייקע", שהצטיין בקשיחותו ובידו הקשה כלפי המהפכנים. בשבתות, כשהחברה מ„הבורסות" היתה מתרכזת בנייווסקי ופותחת בוויכוחים, היה אלקסייקע על סוסו מתפרץ לתוך קבוצות המתווכחים ומרביץ בפרגול על הראשים... הבחורים החליטו „לחסל" אותו, ופעם, אחרי שבת של מהלומות כאלה, עקבו אחריו שני צעירים, הרגוהו ביריות והספיקו להימלט. באקט זה הגיע מאבק־המהפכנים בעיר לשיאו.

מקרה רצח השוטר ע"י האסיר הפוליטי ברכבת ליד

סלונים (ר' לעיל, פרק מ"ב), שימש עילה לתקנה משטרתית, שהונהגה אז בכל רחבי המדינה: עקב הצלחת בריחתו של אסיר זה אחרי ביצוע מעשהו, ציווה שר־הפנים דאז סטוליפין (שהיה לפני זה שר־פלך גרודנה), להתקין סורגים בחלונות הקרונות המובילים אסירים. קרונות אלה היו קרויים על־שם שר־הפנים: „סטוליפינקה". —

על־אף הדיכוי המשטרתי לא פסקה הפעולה המדינית־תעמולתית של המפלגות בעיר. „הבונד" המשיך בלחצו על האיגודים המקצועיים, ובספטמבר 1906 הוא הפעיל שביתת פועלי־החייטים. סניף ס. ס. טיפל בשנה זו בקונגרס הציוני, הפיץ שקלים ושלח ציר לקונגרס השביעי. בספטמבר השתתף הסניף בוועידת ס. ס. האיזורית בביאליסטוק. גם פוע"צ התגברו על גל הדיכוי, ועל פעולתם אנו למדים מהופעת שליחם בכנס המפלגה, שהתקיים אותה שנה, גם הוא בביאלי־סטוק.

אך מ־1907 ואילך גבר רפיון־הידים בסניפי המפלגות, שהיו נתונים בצבת הז'נדרמריה. ניצוצות של הלהבה המהפ־כנית עוד התלקחו מזמן לזמן. הפגנת האחד במאי 1907 היתה כבר האחרונה. המתח המדיני ירד, הסניפים שמו כעת את הדגש על תנועת האיגודים המקצועיים, שנשארה חוקית כהישג היחידי מהמהפכה. היא התרחבה במידה, שכללה את כל ענפי המלאכה המצויים בעיר. „הבונד" וס. ס. השתדלו לשמור על השפעתם במסגרת האיגודים, ושליחיהם שעוד היו מגיעים לסלונים טיפלו כלפי־חוץ בתנועה המקצועית גרידא. פעילי ס. ס. ערכו בעיר, אחרי פרישתם מהתנועה הציונית, כמה הרצאות על הטריטוריאליזם.

הקפאון שבא בעקבות הדיכוי הכפול, הריאקציוני־כללי והאנטישמי, גרם לדכאון ולמשבר רוחני של הנוער המהפכני. ההתאכזבות המרה מהישגי המהפכה שהושמו לאַל השליטה יאוש בלבבות, וכאילו קיצצה את הכנפים שצמחו בלהט המשב של רוח החופש. כעת נשבו רוחות אחרים, רוחות־זעם מקפיאים. ביטוי חזק להלכי־נפש אלה נתן אברהם רייזין בשירו הידוע: „הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן, היינט איז אייער צייט" (השתוללו, השתוללו, רוחות רעים, כעת הוא מועדכם). צעירי התנועות הגיבו בדרכים שונות ליאוש שכירסם בלבבות. רבים מטובי הנוער הסוציאליסטי, עזבו את המערכה והתבודדו בפינתם; אחרים פנו לאפיק התרבו־תי שאליו כיוונו המפלגות את מרצן, מתוך תקווה, שהזמנים ישתנו ואש־המהפכה תשתלהב מחדש, — וחלקם עזבו את הארץ והיגרו למדינות הים; בזרם ההגירה המוגבר לארצות־הברית בשבע השנים 1907—1914 לקחו חלק לא־מעט צעי־רים וצעירות אלה, שהפיגו בדרך זו את הריקנות בלב והיאוש שלאחר המהפכה. אך היו גם יחידים שלא עמדו בפני השבר הגדול ותוחלת־נעוריהם שנכזבה. באותו השיר של רייזין פותח בית אחד במלים: „זעסט א פויגל קען ניט פליען טויט איר אויפן אָרט" (כשציפור איננה מסוגלת לעוף, המיתנה בו במקום). — היו, איפוא, יחידים שקיבלו את דברי המשורר כגזר־דין של מוות, וכרעו נפלו כאותה צפור־דרור שנפגעה באברותיה. כזו היתה תגובת הצעירה אסתר יודקובסקי, מפעילות „הבונד" המקומי, שבהתייצבה מול הראי, כיוונה את אקדוחה מול רקתה ולא החטיאה את המטרה.... ובדבריה האחרונים, ששלחה לחברתה רוזה וולך מראשי המפלגה בעיר, והמשמשים כאילו בבואה לנשמתה העדינה והפצועה היא, אכן, המשילה את עצמה לאותו עוף־כנף של המשורר: „ציפור שאיננה יודעת להרקיע שחקים, שומה עליה להנמיך ובסופה ליפול. להמריא למרומים אינני יכולה ולזחול אני מסרבת"... [467]).

תנועות־השמאל עברו, איפוא, לפסים של פעולה תרבו־תית. המפלגות שדגלו בשפת אידיש הפכוה לאחד הנושאים המרכזיים בשארית־הופעותיהם. הס. ס. ירד כמעט מהבמה העירונית ופעיליו התמקמו באיגודים המקצועיים. לעומתו נוספו „לבונד" חברי משמרת צעירה, ושמות פעילים חדשים הועלו בו: חיים זאקרויסקי, וולוול ווליצקי, שעיה קוניצה... בפוע"צ המשיך חוג ער בעיון ופעולה פנימית ושמר על קשר עם מרכזם; ב־1914 נשלח מברק־ברכה מסלונים לעתון המפלגה „דאס ווארט" שהתחיל להופיע בפטרבורג. צ"צ המקומיים, כבר השתלבו ברשת תנועתם שבליטא; בראשם עמדו ישראל מרמינסקי, רבקה זקהיים.

האקט המשותף האחרון של סניפי „בונד" ופוע"צ (וביזמת הבונד) היה ארגון שביתת פועלים ביום 25 בספטמבר 1913, בו התחיל משפט בייליס, כמחאה נגד זוועת עלילת־הדם. רוב הפועלים היהודים בעיר השתתפו בה.

עם פרוץ המלחמה שותקו כל המפלגות, ואף אפיקיהן התרבותיים דללו. התנועה הסוציאליסטית נאלמה ונתכנפה בעמדת־ציפיה. מאז ועד 1917 לא נתנו סניפי המפלגות בעיר כל סימן־חיים.

פרק נא

דמות העיר לפני פרוץ המלחמה. — השינויים מתר"ם ועד תרע"ד. — השוני בצרכים התרבותיים. — שינוי היחס לשפה המדוברת. — הספריות הציבוריות. — ביכורי יצירות באידיש משל צעירים בני העיר. — האידיש הסלונימאית ומקומה בין הניבים הליטאיים. — ביקורי להקות דרמטיות בשנים שלפני המלחמה. — מעשה בהצגה בסלונים שפגעה בשלום־עליכם. — להקות יוליוס אדלר, גוזשוק וצוקר, זסלבסקי וקומפנייץ. — אסתר־רחל קמינסקי שוב בסלונים. — ביקורי הלהקות הרוסיות. — אוזן קשבת לחלסים, פזמונים ושירי־עם. — הצביון היהודי של העיר. — מראה העיר בשבתות ובחגים. — בבואת סלונים באספקלריה של שקלוב.

אנו מגיעים ליולי 1914, לסופה של תקופה רבתי, יריעה המשתרעת על חמישה דורות, תקופת היות העדה במסגרת תחום־המושב של האימפריה הרוסית שהביאתנו מדמדומי הזמנים של מלכות פולין השוקעת ועד לשערי פולין המחו־

דשת, על סף הזמן החדש והתהפוכות העולמיות שבקלחתן ובתוצאותיהן אנו עומדים עד היום. אמנם, עוד שנה עברה לאחר־כך עד שנעלם בלחץ הקסדות הגרמניות מחופי השצ'רה הקוזק האחרון, סמל הממשל הצאריסטי. אבל כעת אנו יודעים, שהעיר הגיעה כבר בחודש אב שנת תרע״ד, לסף האחרון „שלפני המבול״. מה שעתיד היה לבוא אחר־כך: המלחמה, הכיבוש הגרמני, שלבי הכיבוש הסובייטי והתגבשות השלטון הפולני החדש, — היה להם מכנה משותף אחד: הם שינו בדינמיקה את החיים הסטאטיים של העדה היהודית והפכו וטרפו את גורמי התלות, ההשפעות, הקשרים והתרבות באופן יסודי כזה, שרק אנדרלמוסיה ובלבול־מוחות כללי עלולים היו לגרום לכך. מה שעומד היה להתהוות ב־1916—1918, ואח״כ — ב־1920—1940 היה כל־כך שונה מהקיים, מהמציאו־תי ב־1914, שאפשר כמעט, בלי רתיעה היסטורית יתירה, לקרוא לעבר „הטרום־תרע״די״ — „לפני המבול״.

לאור הפרקים והשלבים שהעלינו בחלק השני, ובעיקר בפרקים החופפים את השנים 1881—1914, הבה נעלה את מראה הפרופיל ודמות־הפנים של העדה, כפי שנראתה לנו לאחרונה, בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה; נעביר חתך דרך רבדי העדה ונמצה, לשם זכר הדברים, מתוך התכוונות שבלב, המלווה כל הסתכלות בפנים יקרים שאבדו לנצח, את דמותה האחרונה הזאת של עיר־מולדתנו, שבה הנך מלווני, קורא יקר, בסיורי בספינת־המצפה הזאת על פני מרחק של למעלה מ־500 שנה, מדמדומי העידן הוויטולדי ועד הדור האחרון.

כעת, מתוך הראות ההיסטורית, קרוב לחמישים שנה לאחר כך, אנו יודעים, שהדמות המגובשת עמדה אז בשעותיה הגורליות; הכל עמד להשתנות, לפשוט צורה וללבוש צורה, ובצורה זו החדשה לפרפר פרפור־עווית אחרון לפני השקיעה הסופית...

אי דורש הדורות שיכול היה לפענח את „המנא מנא תקל ופרסין״, שנחקק על קיר־המודיעין של הגורל בסאריי־בו? — אז נגזר גורל העדה, יחד עם גורל כל תחום־המושב הרוסי וגורל כל היהדות שבמרחבי מזרח ומרכז אירופה.

עד אז, לפני אב תרע״ד, היו הדברים קבועים, כמעט אידיליים, על־אף השינויים הדרמטיים שחלו מאז 1880. אכן, דמות תרע״ד היתה שונה מדמות תר״ם. מה נשתנו הזמנים מלפני 1880 ועד 1914! מה גדול המרחק מסלונים זו של ר' אייזילי חריף, מהעדה הנוקשה, הקנאית ועד לעדה של המפלגות הפוליטיות, זרמים, תנועות, מאבקים! — ולא רק הצצה אחורנית של 40—50 שנה מסחררת כל־כך, אלא אף ההסתכלות במטמורפוזה שעברו משכילי העיר מאז 1900 היא מאלפת ביותר. אפילו בסוף המאה ה־19 עוד היתה העדה כמעט מעור אחד, מעשה־מקשה, למרות קשת־הגוונים שנגולה עקב תפיסת ההשכלה ותנועת־הפועלים; וכעבור 10—15 שנה כבר שלט בה ריבוי־אנפין וצביונות. כפי הנראה, הסעירו זרמי השנים 1903—1907 את „המים העומ־דים״ והעלו מהקרקעות גלים ורבדים חדשים. וכשוך הסערה נשתנו הרבה דברים, נתעשרה הטיפולוגיה האופיינית, ולא רק שקמו מושגים אחרים, אלא אף הדמויות המסורתיות עברו כברת־דרך מאז ועד הנה. מה היה יותר יציב מהיהודי החרד, הנאמן לדתו ולמורשתו, תמים־הדרך, הקופא על חוקו־תיו ומנהגיו המקודשים? — גם הוא עבר את הגלגול מ„ירא וחרד״, מאדוק סתם, — ל„אורטודוקס״. לא עוד בקהל־חרדים בלתי־מאורגן ובלתי־מוגדר ידובר בתרע״ד, אלא בגוף מדיני, אירגון מסונף, כמעט מפלגה, „שלומי אמוני ישראל״, או „אגודת ישראל״, שקמה בתרע״א—תרע״ב, והמוצאת את ביטוייה ב„הפלס״ וב„המודיע״, הנקראים כבר בפרוזדור ביהמ״ד דחומה ובחצר השטיבל של האדמו״ר ר' שמואל. והיהודי המתון, הבלתי־קנאי, השומר אמונים למורשת־אבות ולחיבת ציון, שוב לא סתם „בעה״ב חרד״ ייקרא, אלא „מזר־חי״, יצור מפלגתי מובהק גם הוא. והמשכיל סתם, „הנאור״ — זה שהפרוץ מרובה בו על העומד, ששלילת העבר שלו עולה על חיוב־ההווה, — הוא השתנה תכלית שינוי והפך לציוני, לחבר־תנועה מדינית, עם כרטיס־האגודה, עם סימן־ההיכר, השקל. והפועל ואיש־העבודה בסדנתו, זה שנאבק קודם על „החזן שלו״, (ר' המאבק על החזן מנדלביץ, פרק ל״ד) ובמאבק זה היה שופך את כל מרצו, הוא הפך לפרולטרי, למהפכן, השובת ומשבית, לאיש־מחתרת, המדפיס „פרוקלמ־ציות״, עוסק ב„כלים״ ופצצות, ואפילו מעז „להוריד״ שוטר לעת־צורך! — ואף, ברייה חדשה, עובר מוזר נתגלה בעיר, הדוגל בדיבור הרוסי בביתו!...

שור, הרי גם צרכים חדשים נתגלו. באה הדרישה לתבלין מפולפלים, ליפיפותו של יפת, לרומן, לתיאטרון, לבידור, אף הקורא העברי המושבע מהתחלת המאה, שאלי־ליו היו מאפו, סמולנסקין, גוטלובר ויל״ג, — פנה להם עורף, והריהו כבר מזין את מחשבתו ביהדות באחד־העם וברדיצבסקי ומעדן את טעמו הספרותי בפרישמן וביאליק. בתוככי קהילת סלונים התגבש תוך 15 שנה אדם אירופי, מעודן החושים ומגוון בצרכיו התרבותיים, וביניהם גם הצורך בעתון הגדול, האינפורמטיבי, הפובליציסטי, הספרותי. האירו־פאיזציה של עתונות וורשה ווילנה בשתי השפות בתקופה ההיא, „הצפירה״, „הזמן״, „הצופה״, „דער פריינט״, „היינט״, „מאמענט״, שהפכו תוך השנים הללו ליומונים רבי־יריעות עם מדורים משוכללים בסגנון מלוטש ונטול־מליצות ושנפוצו בסלונים בהרבה מאות טפסים תרמה אף היא לשיפור הטעם, לעידון, לבהירות וצלילות. ולא עוד, אלא שרבים גם באו על סיפוקם בקריאת יומן בשפה הרוסית: העתון הנפוץ „בירזשעוויא וועדאמאסטי״ והעתון הדמוקרטי „רעטש״ שניהם מפטרבורג, וכמו־כן השבועון המצוייר „ניוואַ״ הגיעו להרבה עשרות מנויים בעיר.

אחד האותות החשובים, ממבשרי „הזמן החדש״ היה השינוי ביחס לשפה המדוברת. רבים וכן שלמים גילו, שהז־שארגאן איננו „זר־גן״ (לפי הביטוי המליצי של הסופר המקומי בקנשטיין), אלא שפה חיה ככל השפות עם דקדוק וספרות משלה. הפיליטונים המדיניים של יצקן ויאושזון, המאמרים של צבי פרילוצקי וי״ח זגורודסקי, הנובילות של וויסנברג ונומברג, השירים של רייזין ויהואש שנקראו מעל גליונות העתונות היהודית, חינכו ועיצבו דור קוראים חדש. אלה הכניסו למעגל הקריאה סוג חדש של קוראי עתונים: את האשה, עקרת־הבית, את בת־העם, שהעתון העברי היה כספר החתום בשבילה. והקוראת העממית בספרי ז'רגון לא

עוד בנפלאות שמ״ר תשתעשע, אלא בסיפורי פרץ, בהומורסקות של שלום־עליכם וברומנים של שלום אש. על גידול מספר קוראי אידיש בעיר הלהוטים אף אחרי ספרות חדישה, יעיד פרט זה: בשנת 1913 נמכר בסלונים הירחון הספרותי — „די אידישע וועלט", שיצא בווילנה, ב־55 טפסים! כדי לעמוד על ערך הנתון הזה, יש להשוותו למספרים המתאימים, הנוגעים לכמה מרכזים חשובים: באותה השנה נמכר ירחון זה: בוורשה — רק ב־61 טפסים, בווילנה — 55, בגרודנה — 9, בביאליסטוק — 8. הרי ירחון זה היה במה ספרותית לנבחרים. בקבענו בממוצע 5 קוראים לכל טופס, נמצא שכתב־עת אכסקלוזיבי זה נקרא בסלונים ע״י קרוב ל־300 איש![468]

באותן השנים נהרו בני־נוער וקשישים לספריות הציבוריות. ספרית־הקהל (מיסודם של הציונים מהתחלת המאה) מנתה מאות קוראים, ועל כל ספר חדש היה תור לקבלתו. במקביל לחוג הבחורים, שהתרכז מסביב לספריה שברחוב רוז'נוי וריכז מורים חובבי ספרות עברית (ר' פרק מ״ח), פעלו חוגים גם בשטח הספרות באידיש, אם כחובבים ואם כסופרים מתחילים, שכללו אנשים כה שונים כנח לוריה, ניסן אייזין, חיה גוז'נסקי, זלמן קוניצה, אפרים סבטיצקי ועוד, שחיבתם לשפת־האם וליצירה האמנותית איחדה אותם. אחדים מהם כבר פירסמו אז מפרי־עטם בסיפורת ובליריקה בבמות ספרותיות, כגון נח לוריה, שהפתיע ב־1912 בתיאוריו של ההווי הפטריארכלי ונוף־הטבע של יערות סלונים, כשרון עולה שפרץ סמך את ידיו עליו; וניסן אייזין שהתרונן בליריקה זכה. חיה גוז'נסקי, אסתטיקנית צעירה שופעת יופי פנימי, טבלה כל־כך באווירה אידישאית־אמנותית זו, שהיא היטתה את המשורר המתחיל לייב ניידוס מגרודנה (שהיה אחר־כך ארוסה) מאפיק הרוסית לשפת־האם, שבה יצק כאמן־פלא את חרוזיו מלאי־הקצב[469].

חוגים וחוגים... כבר בלטה ההתפצלות הדו־לשונית. אך אל־פחד! בשנים אלה עוד לא הגיעו בסלונים הדברים להתנצחות ולקינתור הדדי. היריבים היו אחים, והם היו משפחה אחת. העברי הצעיר הבין לרוח משורריו וסופריו שיצרו כבר בשתי השפות, והאידישאי עוד ינק ממעינות הקדומים ומבית אבא ולא נתלש עדיין מהקרקע הדשנה של מורשת תרבות הדורות.

הקריאה היום־יומית בעתון, העיון השכיח בספר, תרמו במישרין להעשרת סגנון־הדיבור וההבעה בין צעירי הדור, ובעקיפין אף לגיוון השפה המדוברת בין ההמונים. השפה התעשרה בביטויים ומונחים לועזיים, המצויים בסגנון הפובליציסטי, שאבות־אבותינו לא הכירום. האידיש הסלונימאית, הן באוצר מליה וביטוייה והן בפונטיקה, תפסה את מקום המרכז שבין הדיאלקטים הליטאי־ווילנאי והפולייסי־פינסקאי. „השבולת" הז'מוטית (שימוש הפוך בש' ימנית וש' שמאלית) היתה יוצאת־דופן בסלונים. צורות־השימוש המשותפות לרוב הווריאנטים של האידיש הליטאית, היו כמובן גם נחלת השפה בפינה ליטאית־יהודית זו. הסגנון העממי היה עסיסי, דשן, מתובל בלוקליזמים ציוריים, שופע ביטויים משוק הדגים והאיטליזים, שיכלו להשלים את שפת שוק־הדגים המפורסמת של ווילנה המעטירה, וככל שהיו לעתים ציניים וגסים־פרימיטיביים, כן היו יותר עממיים. האלמנט הביילורוסי באידיש הסלונימאית לא עבר על מידותיו, אם כי התרבו בו עקבות הרוסיציזמים. אך קוו אופייני לשפה המדוברת בעיר היה האחוז הגבוה של אוצר המלים, המימרות והביטויים העבריים, שהיו כלולים בה בשיעור שהוא למעלה מהממוצע המקובל. והיה זה מן־הדין, שבעיר בה כל בניה היו עוד לפני דור אחד מחובשי החדר ובית־המדרש, שהערו את שפת המקרא והמשנה לכלי הביטוי היומיומי, — בה תהיה השפה לא ז'רגון אשכנזי־עברי, אלא כמעט לשון־קודש מאושכנזת. המימרות והמובאות מהמקורות היו משולבות אף בשפת „עם־הארץ", ועל־פי־רוב לא היו מסורסות, דוגמת טוביה החולב הדרומי־עם־הארצי... הארודיציה הליטאית, שבה נלושה יהדות סלונים זה מאות בשנים, הטביעה את חותמה גם על ההדיוטות שבקרבה.

שיכלול הרגש והטעם בתחום הלשון והספרות העלה גם את רמת הבידור והשעשועים. גדל הצורך הנפשי בהצגה הדרמטית וגם התגוון הרפרטואר. אחרי ביקורי הלהקה לבית קמינסקי בהתחלת המאה באו לעתים יותר תכופות שחקנים אחרים. אפילו בשנות המהפכה, — ואולי דווקא אז, עקב רפיון הלחץ המשטרתי, — תכפו מסעות להקות בליטא־בילורוסיה, ואף אחת מהן לא פסחה על סלונים. כיוון שהצגות באידיש היו עדיין אסורות, הציגו בהסוואה „בגרמנית". באביב 1905 הציגה, בין היתר, להקה בהנהלת השחקן טשארנוב־סאבינין, כמה מחזות „בגרמנית": „שולמית" ו„המכשפה" (אלה היו עדיין בלתי־נמנעים אצל כל להקה...), „האב" מאת סטרינדברג, „זשידובקה" דרמה מאת בזרוב, ו„שמואל־שמלקה" מאת צוקר. המפלגות גילו כי הצגה חכורה מאת השחקנים יכולה לשמש מקור־הכנסה „לממן" את התנועה... וכך נמכר ערב אחד של הלהקה הנ״ל לאנשי „הבונד". דבר זה נודע אחר־כך לאיספרבניק. ומאז חשדו שלטונות־הפלך בכל הצגה יהודית, כי היא מסייעת למטרה אנטי־ממלכתית (מדו״ח הגוברנטור הגרודנאי לשר־הגליל בווילנה). המקרה הזה בסלונים התנקם ב... שלום־עליכם, אשר ביקש, בהיותו ביולי אותה שנה בקייטנת דרוזגניקי, רשות מאת הגנרל־גוברנטור הווילנאי לערוך נשף ספרותי עם הקראות מיצירותיו. אך המושל דחה בקשתו, בנמקו שלאור המקרה בסלונים, אין לו שוב בטחון, שהכנסת הנשף לא תועד לקופות מהפכנים...[470]

בסוף 1905, עם ביטול האיסור על הצגות באידיש (כאחד ההישגים של המהפכה), נתרבו ביקורי השחקנים. חידוש ושיפור הרפרטואר חל עם בוא להקת יוליוס ואמיליה אדלר. זוג זה, שעשה באמריקה בשנים 1904—1906 והביא משם את הרפרטואר של יעקב גורדין, — הציג את מחזותיו, שהעלו את הקהל לרקע בעיות משפחתיות וסוציאליות, כפי שהשתקפו על הבמה. הם הציגו בעיר במשך 3 שבועות: „מירלה אפרת", „הרצלי מיוחס"; „האלוקים, האדם והשטן", ו„סונטה קרייצר", כולם משל גורדין, ומשכו לבית־העם העירוני ערב־ערב קהל רב מכל שכבות האוכלוסיה[471].

להקת גוזשוק־צוקר הציגה אופרטות בפעם הראשונה בעיר. בשנים 1908—1910 הופיעה להקת רודולף זסלבסקי־קומפנייץ, בהשתתפות אסתר־רחל קמינסקי, שהיתה איפוא, אורחת די־שכיחה בעיר. נוסף לגורדין הוצגו בפעם הראשונה בסלונים מחזות מאת פינסקי, אש, הירשביין ובימויים ראשו־

נים מאת שלום־עליכם. העיר קלטה והסתגלה; „הצופה האירופאי" בסלונים התעורר, התעודד לקראת רשמים חדשים. לקהל מבקרי־התיאטרון בעיר יצא שם טוב גם בין השחקנים הרוסים. באותן השנים הופיעו להקות סנייגוב, דווידוב, האחים אדלהיים, שהציגו את גוגול, אוסטרובסקי וכן תרגומים מאת שילר וכו׳. אך למותר להוסיף, שמרבית הצופים היו מבני־הנוער והמשכילים הרבים מהחברה היהודית, שהשפה הרוסית כבר היתה שגורה בפיהם.

אחרי מלחמת רוסיה־יפן הדהדו בעיר נעימות וולסים רוסיים („על גבעות מנדז׳שוריה", „גלי־הדונאי", „ראיתי אילן" ועוד). — והנה — תוצרת וינה — בודפשט על חופי השצ׳רה: יוליוס אדלר הופיע שוב על קרשי ה„נארודני דאם", עם עיבוד האופרטה „הנסיכה צ׳רדש", וכעבור ימים ספורים פיזמו בני־הנוער את הנעימות של הרפתקאותיה של סילבה[472]. בעקבות לחנים לועזיים, הושמעו פזמונים ממחזות מוסיקליים של התיאטרון היהודי־האמריקאי, שגם הם נתגלגלו העירה; „סילבה" משתלבת ב„חוה", ו„פופכען ב„האט א ייד אַ ווייבעלע". בצידם של שירי־עם שהחלו לדוש בהם וכל חנם ויפים נתגלה רק עכשיו, — שרו קופלטים מ„פינטעלע איד" ו„קום ישראליק׳ל א היים"...

גימנזיסטיות ו„ריאליסטים" (תלמידי ביה"ס הריאלי) וסטודנטים שבאו לקיץ, היו מגלגלים עינים בזמרם רומנסים רוסיים וצוענים, ובדקלמם משירי נדסון ואַפּוכטין. נוער זה האחוז קסמי התרבות הרוסית סגד בשנים שלאחר 1905 לאופנת טולסטוי וטורגיניב, אך גם גורקי, אנדרייב וארצי־בשב, סופרי הדור החדש, קנו שביתה בלבות הנוער. יש לראות פרט קוריוזי בכך, שבתוך נוער אַבנגרדי זה קם חוג דרמטי, שהציג לסירוגין, מקיץ לקיץ, מחזות ברוסית משל יושקביץ, טשיריקוב („היהודים"), אנדרייב („הסיפור על 7 תלויים") ועוד. בין משתתפי החוג היו, בין היתר: שוורצובסקי (בנו של המורה מביה"ס הממשלתי ליהודים), רייץ, חנה לוריה, מוזיקנטסקי. לאמיתו של דבר, היתה זו להקה מעורבת, בשיתוף צעירים רוסיים מהאינטליגנציה המקומית ובבימויו של המורה וולסוב מהגימנסיה לבנות[473]. אין, כמובן, להקיש כלוב מאפיזודה יוצאת־דופן זו, אם כי היא מוסיפה נופך־מה למראה הכללי של התפרקות ההווי בן־הדורות.

נשתרשו גם מנהגים ואורחי־חיים חדשים. לקורא זכור, איך רק לפני כעשרים שנה הסתערו המגידים על הנוער, שאיווה לו „נוהג של גויים" לטייל בשדות וביערות. כעת גילו בעלי־בתים מכובדים את יפעת־היער ומחמדי האחו, ובשבתות של קיץ, אחרי שנת־התענוג של צהריים, היו משפחות שלמות, על ראשיהן, נשיהן וטפן, עמוסות צרורות צידה לדרך, פונות חבורות חבורות לדרך־המלך הפונה אלברטינה, ושם במעבה־היער הקרוי „שוסייני", היו מסתדרות על הדשא ונהנות מאילן נאה, מרחש החורשות ומזמרת צפרים. בעלי־יכולת גם סיגלו להם את ההרגל המרחיב־דעת, לצאת בקיץ לאלברטין, כפר־לא־כפר זה, שיערותיו הוכשרו ע"י „הרוממות" (כלומר הקייסר) לישיבת יהודים בהם...

עם כל זאת, חרף כל התמורות, החידושים והשינויים, — הרי יסוד־היסודות של המקום נשאר קבוע ועומד, יציב ואיתן; זהו החותם היהודי, שהעיר הוטבעה בו, ואשר עדיין לא ניטשטש בדור זה אף כמלוא־הנימה. יהדותה, — או כפי שה„נאָוואָיע ורעמיא" „הכתים" פעם את סלונים, — „יהודה" של העיר עמד בעינו. אכן, היהוד שבפני העיר היהודית נתגוון, נתעשר, הפך לרב־אנפין יותר; נוספו תכנים, חזיונות ומשמעויות חדשות למסגרת הישנה. אך המסגרת בכללותה נשתמרה. ויהדות העיר צפה ועלתה כמו בימות החול, במשא־ומתן, במסחר ותעשיה, בטור החנויות ובסדנאות בעלי־המלאכה, — כן גם בשבתות ובחגים. כל הפטריאַרכליות של השבת ששרתה במשכנות פולין וליטא ופוארה ושובחה ע"י טובי משוררינו, — איוותה לה משכן גם על חופי השצ׳רה. פני השבתא מלכתא הרעיפו מקדושתם לא רק על כל המרכז והרחובות המאוכלסים יהודים, אלא אף על הפרב־רים המרוחקים, שבהם היו תושבי היהודים מועטים יותר. נשימת העיר הרוגעת חדרה לכל פנה, הס הושלך ברחובות הקריה. המתפללים, החוזרים מהשולהוף עם טליתותיהם תחת בית־שחיים, צועדים בהרחבת הדעת, משוחחים על דא ועל הא, על פרשת השבוע וזמרת החזן, וילדיהם על־ידם. הנה כבר מובאים סירי־החמין, הטשולנט, מתנורים מרכזיים של האופים, וה„שבת גוי" משרך את דרכו להפיח אש בסאַמובר" (המיחם) בבתי יהודים, המתירים כבר לעצמם שתיית תה שהוכן בשבת ע"י גוי... נשתמרו עדיין בכל מלואם, כמו בתקע"ד, כן בתרע"ד, כל המראות החיצוניים של חגי־ישראל: חופי הנהר המתמלאים קהל רב לתשליך ביום א׳ דר"ה, ואימת־היראה הנופלת על העיר כולה בליל „כל נדרי"; הסוכות הנשקפות דרך שער כל חצר, ונרות חנוכה המהבהבים בכל חלון.

אכן, אין לנו היומרה להבליט את סלונים כמשכן יהודי מיוחד במינו; כאלה היו פני מאות קהלות בכל תחום־המושב. ספרותנו החדשה שופעת תיאורים עזים של הווי ואורח־חיים משומר, שנתגלם בניואנסים שונים בפולין וליטא, בפור־דוליה ואוקריינה, בבילורוסיה ובז׳מוט. הפרוטוטיפים של העיר והעיירה אצל מנדלי ושלום־עליכם, אש ושניאור ידועים לכל המצוי אצל ספרותנו, אך כמו שכתריאלבקה הדרומית איננה מזדהה זהות גמורה עם גלופסק הצפונית, כן איננה דומה העיירה הפולנית של אש תכלית־דימוי לשקלוב הבילורוסית של שניאור. ואם יש לייחס את סלונים לאחת מתבניות־המופת הללו, הרי הקרובה ביותר אליה בצביונה, בשלל הטיפוסים, בנוף היהודי והכללי, בלשון ובסגנון ובכל פרטי ההווי, — היא שקלוב, כפי שניצבת במצבה המונומנטלית שהקים לה זלמן שניאור. ואכן, המחבר של „יהודי שקלוב" ציין בשיחתו עם כותב הטורים האלה, כי עיר־מולדתו היוותה בבואת־אם לקהלה המחוזית־בינונית בבילורוסיה, כזו שהיתה גם סלונים, שהיתה מוכרת יפה לשניאור. וכמו שהיה תיאום רוחני וקירבת־דעות לפני 150 שנה בין שני האישים אבות־ההשכלה ר׳ ברוך משקלוב ור׳ שמשון מסלונים, כן גם נשתמר בשתי הקהלות דמיון־תאומות מלא, — כפי שגם ייפקד וייזכר באוצר הזכרונות והדמויות של קהלות ישראל.

פרק נב

תכונת ערב פרוץ־המלחמה בעיר. — הכרזת הגיוס. — ההפגנה הפטריוטית היהודית. — מה אמר המפקד הצבאי למפגינים היהודיים. — גירושים מהכפרים בעצם ימי הגיוס. — שר הגדוד מפחד מפני קללות היהודים ומבקש ברכה מר׳ מרדכי׳לי. — העברת מוסדות מגרודנה לסלונים. — הופעת ר׳ הלל־איסר ינובסקי. — מטה צבאי וגל פליטים. — הגיאות במסחר ותעשיה. — האנטישמיות בוועד הצבורי למען פצועי המלחמה. — הקהלה מקימה בית־חולים צבאי. — הצוררים מלעיזים על היזמה היהודית. — מגורשי־ליטא עוברים דרך העיר. — עזרה מהירה למגורשים.

מעיני החוקר של העתונות העברית לא נעלמה בוודאי ההשפעה המאַגית, שנודעה לצירוף האותיות נ. ס. על המוני הקוראים. נ. ס., או נחום סוקולוב, עורך „הצפירה״ ומחבר המאמרים המדיניים במדורו הקבוע „דברי הימים״, היה בעיני אלפי יהודים האורים־ותומים של המאורעות בעולם; לו נהירין כל מעשי ממשלות וממלכות, תחבולות מלכים ושרים ותכסיסי ראשי־צבא; הוא יודע מראש מי ירום ומי ישפל במערכות המדינות... הוא הטביע את חותם ההבנה המדינית על מוחות קוראיו ותרם לעיצוב דעת־קהל יהודית ברוסיה ופולין. ובעתונות בשפת האידיש בשנים האחרונות שלפני 1914 קם לו עמית להסברת הפוליטיקה הכללית, הסופר־העתונאי יאושזון, הידוע בכינויו „איטשעלע״, אשר נתן בשיחותיו השבועיות „פאליטישע בריוו״, ב„היינט״ (ואח״כ ב„מאמענט״) בסגנון עממי, חסידי, מעורב בפסוקים מפרשת השבוע, פירוש מקורי למאורעות ופרשיות מדיניות מהשבוע, ומה שנ. ס. הצליח בציד לבבות ומוחות בין הגברים, עשה איטשעלע בקהל הנשים...

ובכן, באותו סוף־תמוז והתחלת אב תרע״ד פסק נ. ס., ואחריו החרה החזיק איטשעלע, שההר — יוליד עכבר, והמזימות, התככים, ההצהרות המפוצצות והאיומים שמילאו את חלל־האוויר מאז ההתנקשות בסאראייבו, — ערכן ממש כקליפת השום... בבתי־המדרשות שבשולהויף הסלונימאי, לפני ואחרי המניינים א׳ וב׳, הרגיעו, איפוא, יהודי סלונים אחד את רעהו והסתמכו על שני ברי־הסמכא הללו, וחזרו שקטים ומעודדים לעסקיהם, לחנויותיהם ודוכניהם...

אך ביום רביעי, 17 יולי (הוא 30 לחודש, לפי הספירה הכללית; להלן, ועד התחלת הכיבוש הגרמני יובאו התאריכים לפי הספירה שהיתה אז עדיין נהוגה ברוסיה, דהיינו בהפרש מוקדם של 13 יום), — באותו יום גברו השמועות בעיר על המלחמה הממשמשת ובאה. למחרת חזרו לפתע לפני זמנם מתמרוני הקיץ חיילי הגדוד של חיל־המשמר העירוני, גדוד־הרגלים המכונה „שויסקי 118״. בכל שנה יוצא הצבא בקיץ למחנה התמרונים על שם סקוביליב, הנמצא כארבעים ק״מ מהעיר, בסביבת תחנת־הרכבת לייסנאַיה (על קו מסילת־הברזל בריסק־ברנוביץ), וחוזר משם בספטמבר. והנה השנה חזר הגדוד בעצם הקיץ, כחודש וחצי לפני המועד הרגיל. הרי זו הוכחה, שהמלחמה עומדת בשער... ולמחרת, ביום ששי, הודבקו המודעות המרעישות עם הכותרת באותיות קידוש־לבנה: מוביליזציה! —

אותה שבת היתה שבת של מהומה קדחתנית. בקסרקטין התחיל הגיוס של חיל־המילואים מהסביבה, שכבר מילא את הרחובות; נפתחו בתי־אפסנאות וחולקו מדי־צבא, רובים ותחמושת. מאות נושים מחנווני־העיר הצטופפו שם לגבות חובות מאנשי־צבא שעמדו לצאת בכל שעה.

ברגשות מעורבים פנו יהודים במוצאי־שבת לקינות תשעה באב. מועקת־הדיכוי, הגירושים ועלילות־הדם של השנים האחרונות כל־כך לחצה על ההרגשה היהודית, שבלי־משים ניקרה מחשבה לראות במפלת המשטינים ושונאי־ישראל של כת „הנשר דו־הראשים״, היושבים ראשונה במלכות. אך מאידך עמעמה גם התקוה, שמעז יצא מתוק, ונוכח הסכנה מהחוץ, תפוג אולי השנאה וההסתה מבפנים. למחרת, ביום א׳, זזה ברחובות הפגנה פטריוטית גדולה של המוני רוסים תושבי־העיר ואיכרים מהכפרים, כשבראשה נישאת תמונת הקיסר, וההמון מריע בקריאות־הידד, „אורא!״ — לחיי „האב־הצאַר״. בהפגנה בלט היעדרם של יהודים, והדבר גרם להרגשת אי־נוחות ברורה בין רבים מבני העדה. אולם העתונים מאותו יום הביאו כבר ידיעות על „הפגנות פטריוטיות״ של יהודים במינסק, אודיסה וערים מרכזיות אחרות בתחום המושב. ידיעות אלה דירבנו כמה מבני־נוער ולמחרת, ביום ב׳, הסתדרה הפגנה יהודית בלתי־מאורגנת כדי־בעי, שסחפה בני־נוער וקהל סקרנים שנתלווה להם, ושמה פניה לבתי שני האישים המרכזיים של השלטון המחוזי: „למנהיג האצולה״ (פּרעדוואָדיטיעל דוואָריאַנטוואָ״) ולגנרל, המפקד הצבאי על האיזור („וואָינסקי נאַטשאַלניק״). למען הדיוק ההיסטורי יש לציין, ששום אישיות ציבורית מוכרת של העדה ושום בא־כוח של גוף או מוסד ציבורי, — לא היה להם חלק באירגון ההפגנה. ייתכן שהאישים האחראיים נמנעו מיזמה ומהשתתפות בה, עקב סלידה מהבלטת רגשות פּטריוטיים מזוייפים כלפי אותה הממשלה צוררת היהודים, שרק לפני שנה הציגה את מחזה־הזוועה של משפט בייליס; ייתכן, שהיתה גם רתיעה מפני שני באי־כוח השלטון הנ״ל: הראשון, האַציל החיגר בשם בּאָיץ, ממוצא שוודי, והשני הגנרל מוראַט־קורעק ממוצא יווני־טורקי, היו ידועים בעיר כאנטישמים מובהקים. כשההפגנה היהודית הופיעה לפני בית המפקד הצבאי, הוא ענה בדברים שתמציתם משתמעת כך: (לפי עדויות משתתפים בהפגנה שנרשמו באותו זמן) [474]: „הפגנתכם — מחווה שנקבל ברצון, אם כי קשה מאד להאמין בכּנותכם. מנסיוננו יודעים אנו, כי הנוער היהודי דוגל

במהפכה... מי תפס את המקום בראש בתנועות המהפכניות שהתמרדו נגד הצאר והמולדת? — הנוער היהודי! מי הם „הקראַמאַלניקים" (מורדים) המסוכנים ביותר? — הנוער היהודי! ידוע לנו יפה הלך־הרוחות שרווח בין הנוער היהודי עד עכשיו. אולם כעת אנו רוצים לקוות, שבימי מלחמה ומצור תוכיחו יותר רגשי פטריוטיזם מאשר בעת־שלום!". —

חפויי־ראש ומפוכחים כאחד חזרו המשתתפים מהפגנת־הפתע. דברי הגנרל נודעו בכל העיר ואפשר לתאר איזה רושם מדכא עשו על הקהל.

בעצם הימים, כאשר מאות יהודים תושבי־העיר והעיירות הצטופפו כמגוייסים לחיל־המילואים בקסרקטין והיו נכונים לצאת לחזית, — באותם ימים ממש עוד בוצעו במחוז גירושים מהכפרים והאחוזות. מקרה אחד ניקר ממש את העינים באכזריותו: חוכר אחד מאנשי העיר, שניהל מפעל לזפת־עצים ביער ממלכתי כעשרה קילומטרים מהעיר והשתכן עם משפחתו בחיק היער, גורש משם ב־1912, כיוון שהאיסור לגור בכפרים חל גם על מקומות בלתי־מיושבים ביערות, והוא עבר עם משפחתו העירה. אך מאחר שהמשיך בעסקו, היה נאלץ בכל יום להטלטל בדרכים למפעלו ולחזור בערב העירה. יהודי זה שהיה בגיל המילואים גויס מיד ונשלח לחזית. כיוון שלמשפחתו, שבראשה נלקח ממנה, לא היתה אפשרות לקיים את דירתה בעיר, חזרו בני הבית על דעת עצמם היערה. אך תוך 24 שעות גורשה משם האשה עם ילדיה, בעוד שהבעל והאב נלחם למען „חירות המולדת"... ימים ספורים אחר־כך נתקבלה הידיעה, שהוא נפל חלל בחזית! [475] מקרי התקשחות דומים אחרים אירעו בעצם ימי הגיוס. ובכל זאת הפגין ההמון היהודי רגשות אזרחיים ספונטניים כנים. אנשים ונשים ליוו, לאורך הרחובות ובתחנת הרכבת, בדמעות ובהתרגשות את טורי הגדוד שעזבו את העיר בימים 22—30 ליולי.

עם צאת הצבא סופר בעיר קוריוז אופייני שאכן התאַמת: ראש הגדוד 118, הפולקובניק (שר־גדוד) מאַרקוב, שהתעלל תמיד בחייליו היהודים ידע והבין שהללו נוטרים לו איבה ומקללים אותו בלבם. יום לפני צאת הגדוד לחזית אחזהו פחד מיסטי מפני קללות היהודים, והוא פנה לר' מרדכי'לי, כי יברכהו ברכת הדרך... [476]

בגרודנה, עיר־הפלך, רוכזו כמה מוסדות שהזמן גרמם, כגון מטות־צבא, בתי־חולים צבאיים, ולצרכי־שיכונם פונו כמה מוסדות צדקה מבתיהם. מאחר שסלונים היתה מרוחקת מהגבול יותר מאשר עיר־הפלך, הופנו בחלקם שמה, וכך הגיעו מגרודנה, כשבועיים אחרי הגיוס, שני מוסדות דהתם: בית היתומים ומושב־הזקנים על כל יושביהם, ובראשם מנהל־המוסד ה' הלל־איסר יאנובסקי. לסלונים עברו אז זמנית גם הקורסים הפדגוגיים של ד"ר טשרנה. עסקני העיר התקשו בשיכון המוסדות. לבסוף שוכנו בבתי־הישיבה (שבחלקם נתרוקנו עקב עזיבת רבים מבני־הישיבה עם פרוץ־המלחמה). מאורע חברתי זה, הכרוך בשם ינובסקי, ראוי לציון מיוחד, שכן איש־ציבור גרודנאי זה נתגלה בעיר כעסקן נאמן, ער לבעיות ציבוריות, שמיזג תכונות פוריות רבות, והוא מילא במשך שתי שנות שבתו בעיר כפליט־מלחמה, תפקיד חשוב מאד בעסקי העדה, כפי שנראה להלן.

רכבות טעונות צבא עברו מערבה במשך השבועות הראשונים, על־פני תחנת סלונים, יומם ולילה ללא־הפסק. גדודים רבים הוחנו זמנית בקסרקטין הריקים, לפני שילוחם לחזית. תנועת הצבא הזרימה כסף רב לשוק המקומי, וגיאות שלא היתה דוגמתה בעיר השתררה במסחר ובתעשיה. מהחזית במזרח־פרוסיה, בגיזרת אגמי־המזורים, התחילו מגיעות ידיעות על קרבות עזים. נודע שהגדוד השויסקי סבל רבות ומאות מאנשיו נפלו או נפצעו. הרבה משפחות בעיר כבר נתבשרו על הריגת או פציעת קרוביהם, ונשים יצאו למקומות בהם אושפזו הפצועים. בסוף אלול המה בית־הקברות מהורי מגוייסים, שבאו להשתטח על קברות האבות ולבקש רחמים על הבנים בחזית... ההתעניינות בידיעות מהחזיתות גברה, ומאחר שהעתונים מוורשה ופטרבורג היו מתקבלים במאוחר, נמצא בעל־יוזמה מקומי, ה' יעליאַן, שהוציא ברוסית ביולטין יומי לחדשות מהמטה הכללי, אשר היה מקבל במברקי „סוכנות הידיעות" מעיר־הבירה.

ביום א' דראש־השנה תרע"ה, 8 בספטמבר 1914, השתכן בעיר מטה צבאי על אנשיו ורכבו, שהגיע הנה מגרודנה. הרחובות נרעדו מרעש המכוניות הרבות, בדהרן על אבני המרצפות המחוספסות. זו היתה הפעם הראשונה, שמכוניות במספר רב כל־כך עברו בעיר. לפני המלחמה היו מקרים נדירים של הופעת רכב ממונע, אופנוע או מכונית של בעלי־האחוזות מהסביבה. ולכן נתקהלו המונים לראות את פלאי הטכניקה, „האוטומובילים" המתרוצצים ברחובות עם קצינים בכירים. למחרת באה דרישה לרצפים, שהיו כולם יהודים, לרצף מיד, באותו יום, את קטע הרחוב סקרובובה ליד הקסרקטין, שלא היה מרוצף ובלתי־מתאים לתנועת המכוניות. היה זה יום ב' דראש־השנה, ור' מרדכי'לי התנגד מלכתחילה לכך, אך — דינא דמלכותא (ועוד בשעת־חירום) דינא, — והוא נאלץ להסכים... וההמונים נהרו למורד רחוב סקרובובה לראות את „הפלא" הנוסף, כשיהודים עובדים בראש־השנה בפרהסיא, ובהסכמת הרב דמתא...

כשהצבא הרוסי נחל מפלות בחזית פרוסיה והגרמנים חדרו לשטחי־האויב שמעבר לגבול, גבר גל פליטים מערי־הספר. לסלונים הגיעו פליטים יהודים מסביבת גרייבה, אויגוסטוב וכו'. עם גדול מספר החיילים הפצועים, נגשו השלטונות להקים בעיר בתי־חולים צבאיים. לתכלית זו פונו בניינים מתאימים באזור הקסרקטין וגם בבתים ציבוריים בפנים העיר. רופאים צבאיים שהגיעו עם ציוד ומחסני רפואות היו נכונים להתחיל בעבודתם. ביזמת ראש העיר התארגן וועד ציבורי לקבלת פני הפצועים, ובראשו מנהיג האצילים ה' בּאֶיץ הנ"ל. כבא־כוח העדה היהודית השתתף בוועד ה' יעקובסון, שהצהיר בישיבה הראשונה על נכונות העדה לשאת בעול הטיפול ולהתנדב לכל עבודה בשטח זה. ואכן, ללא שהיות הוא אירגן צוות בני־נוער לטיפול בפצועים מרגע הגיעם למחנה: העברתם על אלונקות מהרכבת העירה, איסוף וחלוקת תשורות ודברי־תרגימא לפצועים. הוועד ארגן „ימי־פרחים", שבהם השתתפו צעירות יהודיות. גם נוכח גילויי התנדבות כה כנים, לא עצרה כת הצוררים בעיר כוח לרסן את עצמה, ובישיבות הוועד גילה יושב־הראש באופן דמונסטרטיבי איבה ברורה כלפי הנציג

היהודי. למשל, הוא היה נוהג בבואו לישיבות ללחוץ את ידי המסובים, פרט ליעקובסון. כמחאה נגד התעללות זו, סירב הנוער היהודי לשתף פעולה עם הוועד, ולמעשה קם מעין גוף יהודי נפרד לקידום פני הפצועים [477].

בנובמבר ניתן האות, כאשר תקיעות צופר הודיעו על הגיעה של רכבות ראשונות מלאות פצועים. מאות בני־נוער יהודי ואף קשישים נהרו לתחנה עם אלונקות, עסקו בדאגה רבה בהעברת הפצועים, ובמו ידיהם נשאון העירה, מרחק רב, לבתי־החולים (כפי־הנראה, חסרו אמבולנסים בצבא הרוסי...) בראש צוות הנוער התייצב הרופא ד״ר צ. לווין. הם גם אספו כספים, חפצים, לבנים ומסרום לבתי החולים. העדה היהודית השתתפה במסירות ואהדה רבה במפעל זה. את אישפוז החיילים הפצועים מימנה קרן רוסית מרכזית על־שם הנסיכה טטיאנה. ההתנדבות היהודית בעיר הגיעה לשיאה, כאשר נתמלאו בתי־חולים עד אפס מקום. אז באה הצעה מצד עסקני העדה להקים בית־חולים צבאי על חשבו־נם. ההצעה נתקבלה ואושרה ע״י הרשות הצבאית. לשם זה פינו גבאי „מושב־זקנים" את הבית המרווח של מוסד זה, הסמוך לבית־החולים היהודי (את הזקנים העבירו לאגף בבית הת״ת ברח' רוז'נוי), ושם סידרו תנאי־אישפוז נאה ומתוקן ביותר ל־30—40 איש. כל הוצאות החזקת הבית (פרט לרופאים הצבאיים), תרופות, טיפול, לבנים, מזונות, — היו על חשבון העדה. הסדר היה מופתי עד כדי־כך, שהמפק־חים על אישפוז הפצועים בעיר גמרו את ההלל על הבית וסידוריו. גם הפצועים הביעו את תודתם וסיפוקם מהטיפול הנאה. ברם, ההתנדבות היהודית הדריכה את מנוחתם של ה״ה באיץ, מוראַט־קורעק וכת דיליה, והם חיפשו תואנות להעליל ולהשמיץ. לתכלית זו הם הפיצו שמועה, כי מהחיילים המאושפזים ע״י היהודים מונעים איקונין מקודשים, ומקלק־לים אותם ברוח של פריקת־עול מוסרית ודתית... באותו זמן ביקר בעיר ההגמון מפלך גרודנה, ובאיץ העליל לפניו, כי היהודים גורמים לדמורליזציה של החיילים המאושפזים במוסדם, מרעילים נשמותיהם, וכי אפילו דברי־התרגימא, שוקולד וממתקים מוגשים להם מתוך כוונה להרגילם למו־תרות, כדי שתפוג מהם רוח הלחימה והעמידה בסבל, כאשר יחזרו, לאחר החלימם מפצעיהם, לחפירות בחזית... [478]

בסוף החורף 1915 נחלצה העיר למפעל־עזרה מסוג אחר: באותו חורף עמדה יהדות רוסיה בפני משברי־הזדון של עלילות בגידה וריגול, ששיא אכזריותן היה גירוש היהודים מפלכי ליטא. הגירוש ההמוני נתן אותותיו בסלונים, כאשר עברו רכבות עם מגורשים מהעיירות סוכובולה, נובי־דבור, דוברובה וכו' מסביבת גרודנה, אחריהן בא התור של מגורשי פלכי קובנה וסובלק. קרונות־המשא הטעונים מטען חי היו מתעכבים שעות אחדות בתחנת הרכבת, ויהו־דים דוויים, רצוצים, חסרי־כל סיפרו על נסיבות הגירוש הפתאומי. מיד נתארגנה בעיר עזרה מהירה לקדם את פני המגורשים. יעקובסון עם חבר עסקנים מסורים, ר' יצחק אהרונוביץ, ר' יעקב חננוביץ, יוסף גולדברג ועוד, ולרשותם צוות נוער התגייסו לפעולה; ולקראת כל הודעה מראש על רכבת פליטים העומדת להגיע הוחשו כדי־חלב, ככרות־לחם, חלות וחולקו בין המגורשים האומללים.

באותו זמן כבר היה יעקובסון נתון פחות לענייני העיר, כי הוא התמסר לתפקיד־הצלה כללי בקנה־מידה ארצי. במא־בק נגד המשטינים והמעלילים שהתנהל בפטרבורג ומוסקבה מילא יעקובסון תפקיד חשוב, כפי שנראה להלן. בגלל אופי המעשים שבהם הוא נטל חלק לא ידעו בעיר על פעול־תו זו, שבה הוא שם את כל מעייניו, ואיש גם לא שם לב, שבאביב ובקיץ 1915 הוא נסע פעמים אחדות לעיר־הבירה. בני העיר עוד שמעוהו בהופעה פומבית אחרונה באחרון של פסח תרע״ה בבית־הכנסת הציוני, כשהספיד את י. ל. פרץ שנפטר יומיים לפני כן. לא היתה זו הערכה מבחינה ספרותית או אישית. המקום והזמן לא התאימו לכך, אך במשא זה היתה מעין התפרצות הלהבה הגועשת בלב היהודי, אשר נפצע מזוועות הבלבולים, העלילות והסכנות לכלל־ישראל, שהוא ידע עליהן ממקור ראשון [479].

פרק נג

ה„גוברניה" עוברת לסלונים. — גזירת פתיחת החנויות בשבת. — בהלת המעות הקטנות. — שליחי „אזע" ו„יעקאפא" בעיר. — ינובסקי מתקיף את גבאי־החודש ועשירי העיר. — הקמת ועד „יעקאפא" מקומי. — יעקובסון בסוד הרב מזא״ה ועו״ד גרוזנברג. — מעשה בתזכיר לניקולי ניקולייביץ'. — ביקור הרב מזא״ה בסלונים. — יעקובסון מציל את הקהלה מגזירת גירוש כללית. — הגירוש מאלברטין. — האבקואציה מהעיר ונסיגת הצבא הרוסי. — ועד התמיכה הופך לוועד־הקהל. — הקמת „ועד האזרחים" והמיליציה האזרחית. — הטרגדיה האישית של יעקובסון. — המשלחת אצל גנרל שר־הקורפוס. — „הנשק הסודי" של עדת ישראל בסלונים. — פיצוץ בתי־החרושת והגשרים. — הפולקובניק והרב. — הגרמנים נכנסים. — הרעשת העיר ושריפת זמושצ'ה. — ליל־בלהות וקץ הקרבות. —

בהתחלת 1915 נדהמה העיר לשמע ידיעה מפתיעה: האיספרבניק טשיופה סיפר למכרים יהודים, כי „הגוברניה" עוברת בקרוב לסלונים, באשר החזית מצד סובלק, ששם התלקחו קרבות עזים התקרבה יותר מדי לגרודנה. הידיעה עוררה דאגה לבאות, כי היא שימשה הוכחה לכך, שסערת המלחמה מתקרבת לסלונים. ואכן, לא עברו ימים רבים, והגוברנטור שעבעקו, סגנו סטוליארוב על לשכותיהם ופקי־דיהם הבכירים, וכן בית־המשפט הגלילי ומשרדים פלכיים

אחרים, באו העירה. פקידים גבוהים רבים השתכנו בדירות מרווחות של יהודים אמידים. הצפיפות בעיר גדלה, דירות פנויות לא היו.

בעקבות „הגוברניה" הגיע גם גל חדש של פליטים יהודים, שברחו על דעת עצמם ממקומות־ישוב קרובים לחזית, אשר בהם לא בוצע גירוש כללי. העיר נתמלאה עד אפס מקום. התנועה המסחרית גברה עוד יותר; החנויות נתרוקנו והלכו, והשערים הופקעו. לא היה סיפק בידי הסי־טונאים והחנוונים לחדש את מלאי הסחורות בוורשה, ביאליס־טוק או מינסק (לודז כבר היתה בידי הגרמנים), והיו גם קשיי־תעבורה, משום שמסילות־הברזל תפוסות היו ע"י תנועת הצבא. בתי־החולים הצבאיים, אנשי המטה שחנה בעיר והמו־ני הפקידים דרשו סחורות והספקה. באחד הימים הוציא שר־העיר פקודה, שמטעמי שעת־חירום ונוכח המוני הצרכ־נים שאינם יהודים, ובעיקר בתי־החולים הצבאיים, — יש לפתוח את כל החנויות בשבתות! — בהלה קמה בעיר והשתקפה בבית ר' מרדכי'לי. התחילה ריצה ודפיקה על „חלו־נות גבוהים". לבסוף הוסכם על פשרה, שמכל ענף מסחרי תיפתח בשבת חנות אחת, כדי שאפשר יהיה להצטייד בכל מיני סחורות. האב"ד הסכים לגזירה, מתוך צער ודיכאון; בערוב ימיו התרגשה עליו פורענות, עד כי במו פיו הוא נאלץ להסכים לחילול־שבת פומבי בתוך עדתו... וביום השבת הראשון, שבו נגזרה הגזירה, נהרה „כל העיר" לראות את המראה המוזר והמשונה, שמעולם לא היה כמוהו בסלונים, — כשבטור־החנויות על שני צדדיו, הסגור ומסוגר על בריחיים כל שבת, נפתחות הדלתות של כמה חנויות פה ושם, וקונים רבים, אנשי־צבא ואזרחים, נדחקים וממלאים אותן, — וכל זה לעיני „יהודי־שבת" החוזרים מהשולהויף...

בהלה אחרת הסעירה את הרוחות: בהלת המעות הקט־נות; לפתע־פתאום אזלו מהשוק המעות הקטנות לצרכי תשלום ומתן עודף. מסתבר, שלרגלי שמועות נתפתו האיכ־רים להאמין, שבשעת־מלחמה לא יהיה ערך לשטרות־כסף, אלא למטבעות, והתחילו להפוך את חסכונותיהם למעות קטנות. הדבר נתן מיד את אותותיו במסחר המקומי. כשנכנס קצין או פקיד וקונה ומשלם בשטרות־כסף ודורש עודף, — נאלץ החנווני להשיב פניו ריקם, והקונה מתפרץ בכעס על הספסרים היהודים... בהרבה מקרים הגיעו הדברים לידי שערוריות כשחיילים התנפלו על החנוונים במכות. השלטונות לא נקפו אצבע לספק פריטי־מטבעות, אלא פתחו בבילוש בחנויות אחרי מחבואים של מעות קטנות. בבהלה כזאת נאלצו כמה חנוונים לאגור גם הם מטבעות, כדי לעמוד במקרים מסויימים בלחץ הגדול. והנה גילו הבלשים אצל חנווני אחד שקיק עם מעות קטנות. בלי שהיות גורש היהודי באורח אדמיניסטרטיבי לאחד הפלכים הפנימיים שברוסיה המזרחית. ולא עוד, אלא שסופר זריז מטעם לשכת שר־הפלך פירסם ע"י הסוכנות הטלגרפית הרשמית, את הידיעה על הספסר היהודי מסלונים, שנתפס בעוון הנ"ל, והמברק נתגלגל בכל העתונות הרוסית, בצידן של ידיעות על מרגלים ובוגדים.

הרשות הגוברניאלית לא האריכה ימים בעיר, כי עם שיפור המצב בחזית הצפונית־מערבית, חזר שעבעקו עם כל מנגנונו לגרודנה. הרוחות שקטו, כיון שראו בכך סימן מעודד, אך מאידך, גבר זרם היהודים המגורשים מליטא, וכל רכבת פליטים שעברה דרך העיר מתחה את הרוחות מחדש.

הוועד היהודי המרכזי לעזרה לקרבנות המלחמה, שקם בפטרבורג ונקרא בקיצור (לפי ראשי התיבות ברוסית): „יעקאפא", וכן החברה היהודית להגנת הבריאות „אזע" פתחו אז בפעולות־סיוע נרחבות בערי תחום־המושב והסתייעו בוועדי־עזרה מקומיים. באחד הימים הגיעה לסלונים שליחת „אזע" עם הוראה לעסקני הקהל לפתוח בכספי העדה בית־מחסה לשלושים מילדי הפליטים. ה„צוועלפטלאך", 12 גבאי־החודש, שהיוו עדיין, לפי סדרי העדה הקדומים, את וועד הקהל האחראי היו רגילים לעסקנות שקטה של עתות־שלום, אך לא התמצאו במצב הזה של שעת־חירום, לפעולה דחופה ומאומצת. ה. א. ינובסקי, כעסקן ציבורי נמרץ, שהוכיח בעיר־מולדתו את מרצו והחלטיותו, התרשם לרעה מאזלת־יד זו, וכסופר וותיק שנלחם מלחמת־הציבור גם בעט־סופ־רים, הריץ קורספונדנציה חריפה ל„הצפירה", בה התקיף קשות את גבאי־החודש ועשירי־העדה, על שעוד לא תפסו את קשי־המצב הנוכחי לאשורו [480]). המכתב הטיל סערה גדולה, והמותקפים נפגעו. אם כי היתה מידה מסויימת של הגזמה בהוקעת הגבאים, שכן רבים מהם היו שליחי־ציבור נאמנים במשך שנים רבות, הרי היתה הצדקה בביקורתו של ינובסקי לגבי אחדים מעשירי העיר, שקפצו את ידיהם. המכתב ב„הצפירה" עשה את שלו, והרוחות הוכשרו לקראת הגשת עזרה בקנה־מידה רחב. באחד מימי חודש מרץ בא ממוסקבה שליח „יעקאפא" המרכזי עם דרישה לכלכל על חשבון העדה 600 נפש מהפליטים המגורשים. הפעם התערב יעקובסון, ובסיוע ינובסקי התקיימה אסיפה גדולה אצל ר' מרדכי'לי, והוקם וועד־יעקאפא מקומי, בשם: „הוועד הסלו־נימאי לתמיכה בנפגעי המלחמה והפליטים". באותה אסיפה נאסף סכום של 3000 רובל והוחלט על מס חדשי של כל בני העדה. אחרי שקלא וטריא עם השליח, הוסכם לקבל 100 משפחות. שליח הוועד נסע לביאליסטוק, שבה היה ריכוז פליטים, והביא את מאה המשפחות. הן אוכסנו ״י הוועד בדירות שכורות (שבקושי נמצאו בפרברים), וכל משפחה קיבלה הקצבה חדשית. הוועד קיבל הקצבה „מקרן הנסיכה טטיאנה", שגם היא טיפלה בנפגעי המלחמה. במשך הזמן התרחבו תפקידי הוועד, והוא סייע גם למשפחות חיילי־מילואים מהעיר, שהלכו לחזית. הוועד פעל ללא־דופי במשך 6 חדשים (מרץ—אוגוסט) עד כניסת הגרמנים.

התערבות יעקובסון בפרשת „יעקאפא" נעשתה בחיפזון, בין נסיעתו האחת לשניה מהעיר. מעטים בעיר ידעו, שבחדשים הללו (מרץ־מאַי) הפך יעקובסון ל„סוכן־נוסע" ממש, בשליחות ציבורית נעלה. אליה הוא נקרא באופן דחוף ע"י רבה של מוסקבה הרב מזא"ה והעו"ד גרוזנברג (שניהם מראשי יהדות רוסיה וידועים ממשפט ביילים). הוועד המרכזי של „יעקאפא" טיפל גם בגל העלילות וההלשנות על יהודים, שהציף את תחום המושב. הגל הפך ממש למגיפה, והמאס־רים של יהודים שהואשמו בריגול, הגיעו למאות. בעיקר נתנסו בזה העיירות באזורי החזיתות. על כל תנועה חשודה שלא מצאה חן בעיני שוטר־חרש נאסר היהודי ללא כל הוכחות והוחזק בנחושתיים. לרבים מהם היה צפוי בימים הטרופים ההם פסק־דין מוות, ולא מעטים גם הוצאו להורג.

אף בסלונים פגעה מגיפת המרגלים כשהצעיר הידוע לכל העיר ביושרו ותמימותו, הכימאי שטיינברג, נאסר על־ידי סוכן־חרש אשר הכיר בו... מרגל, שריגל סמוך למבצר בריסק... במאמץ רב הצליחו עסקני העיר להצילו מידי הג׳נדרמריה. הפחד ממרגלים גרם, שנאסרה על אזרחים הנסיעה ברכבת, פרט לבעלי־רשיונות מיוחדים של המשטרה הצבאית.

לעסקנים היהודים בעיר־הבירה הגיעו קריאות לעזרה מכל תפוצות תחום המושב, בהן נאסרו „מרגלים" יהודים. הוועד המרכזי התחיל, איפוא, לבקש דרכים להציל ממוות את קרבנות עלילות־השקר. לשם זה קמה ליד הוועד ועדת־חקירה מורכבת מעורכי־דין מנוסים, כדי לטפל במקרים המרובים, לאסוף חומר לסתירת העלילות וללמד סניגוריה על הנאסרים על־לא־עוול בכפם. יעקובסון, ששמו הלך כבר לפניו, עוד מימי היותו ציר־הדומה, כאחד הפרקליטים והעסקנים המעולים שבמדינה, נתבקש ע״י גרוזנברג ומזא״ה לשתף אתם פעולה במשימת הוועדה הזאת. הוא נענה בהתלהבות, ועל אף עיסוקיו הפרטיים ניטלטל בשלי־הות הוועדה, למקומות שונים בהם נתרחשו המקרים. פרטים יתירים על פעולות יעקובסון בחדשים טרופים אלה במסגרת ועדה זו חסרים לנו, לדאבוננו, פרט לעצם עובדת השתתפותו בה ונסיעותיו התכופות, בקשר לכך, למוסקבה. לא מן־הנמנע, שהופיע כסניגור במשפטים צבאיים נגד קרבנות הרשע. אך בקשר עם צעדי־ההצלה בהם השתתף, נגלתה לאחרונה על־ידי שמואל ז׳וכוביצקי, העסקן הציוני הידוע, שישב בזמנו בסלונים, העובדה החשובה דלהלן, שהוא פירסמה בזכרונותיו [481]: על־סמך החומר שנצטבר בוועדת החקירה הנ״ל, ערך הוועד המרכזי תזכיר ובו נגולה פרשת עלילות־הריגול והוכחה המזימה המרשעת להעליל על אנשים חפים מפשע, ואף נוסחה בקשה לחדול משיטה זו ולהפר עצת המשטינים. התזכיר נועד למסירה למפקד הראשי ניקולייניקולייביץ, שישב אז עם מטהו בברנוביץ. אך איך להגיע לעריץ זה, דודו של הקיסר, שהיה בעצמו ידוע כשונא־ישראל? — התחילו בגישושים, ועסקני־מוסקבה שמו תקוותם ביעקובסון, כי בתורת איש הנמצא סמוך למקום־שבתו של המטה הראשי, אולי יטכס עצה בדבר גישה נאותה למפקד. הרב מזא״ה, שעליו הוטל מטעם הוועד למסור את התזכיר, הגיע, איפוא, לסלונים ב־18 למאי 1915. יעקובסון נסתייע בז׳וכוביצקי (אשר מאז 1911 העתיק את מושבו לברנוביץ) והזמינו לסלונים. ועוד באותו יום נתקיימה התייעצות בין מזא״ה, יעקובסון וז׳וכוביצקי. זה האחרון, שכבר קנה לו שם בעיר־מושבו החדשה כתעשיין ועסקן ציבורי והכיר יפה את בני־עירו, יעץ לפעול באמצעות רופא־שיניים יהודי מקומי, שטיפל בשיני המפקד. למחרת׳ נסעו מזא״ה וז׳וכוביצקי לברנוביץ. (בסופו של דבר נמסר התזכיר לא לידי המפקד הראשי, אלא לפטריארך הפראבוסלבי, ראש הכמרים של המטה). הפעולה הזאת עברה כמובן בסודיות גמורה ולא ידעו עליה בסלונים גם בשנים שלאחר כך.

כחודש לאחר כך ביצע יעקובסון בסודי־סודות מעשה־הצלה למען עדת סלונים, שבעיר לא ידעו עליה כלל וכלל: בסוף יוני, עם הזזת החזית מזרחה, הגיע לסלונים מטה צבאי של חטיבה קרבית, ובראשו הגנרל דנילוב, שהשתכן בארמון האציל פוסלבסקי באלברטין. גנרל זה היה אחד מאותם המפקדים, שבכל מקום־חנותם בעורף הסמוך לחזית, ציוו על „ניקוי" העיר מיהודים, לשם בטחון מ„מרגלים". יעקובסון בטח עמד כבר תוך פעולתו בוועדת־החקירה על טיבו של גנרל זה, וידע מה אפשר לצפות ממנו... מיד עם הופיעו בעיר, היה מקום לחשוש מפני גזירות קשות, אך בעיר לא חשו עדיין בכל סכנה. אכן, כפי שאנו מבינים עכשיו, עמד יעקובסון לבדו ובהסתר על המשמר, והוא הצליח להקדים את הרפואה למכה, כשהזרוע כבר היתה נחותה להכות...

מקורספונדנציה אנונימית, שנתפרסמה בשבועון הרוסי־יהודי „ראזסוויט" באותה שנה (היה זה כשהגרמנים כבר היו בסלונים, ולכן לא הגיעה הכתבה אף פעם לידיעת תושבי העיר) ונתגלתה לנו לא מזמן, אנו למדים, שבמטה הצבאי הוכנה כבר פקודת־גירוש תוך שלושה ימים על כל יהודי סלונים, והיא עלולה היתה להינתן, אחרי חתימתה בידי דנילוב, כעבור יום־יומיים. איננו יודעים ולעולם לא נדע, איך, באיזו דרך ובעזרת איזה גורמים הצליח יעקובסון להעביר ברגע האחרון את רוע הגזירה. אך בעל המכתב מדגיש בפירוש, שיד יעקובסון היתה בביטול פקודת הגירוש. ברם, מהגירוש לא ניצלו — יהודי אלברטין גופא... שיישארו יהודים כל־כך סמוך למושב המטה ומשכן הגנרל, — לזה לא יכול היה להסכים הגורם, שסייע ליעקובסון להמתיק את הגזירה... אותו קיץ ישבו באלברטין כמה עשרות משפחות ואף הרבה קייטנים מהעיר. היה זה בשבת־חזון, 4 ביולי אחרי הצהריים, כשמפקד המשטרה איבנוב עם כמה שוטרים הופיעו פתאום ביער האלברטינאי וציוו על הקייטנים לעזוב מיד את המקום, וכי עד בוא השמש לא ייזכר ולא ייפקד כל יהודי באלברטין. כעבור שעות ספורות, בין מנחה למעריב, נכנסו לעיר עשרות עגלות שכורות מאכרי־המקום, טעונות מטלטלי הפליטים והקייטנים, והשוטר המשופם הידוע בעיר, קאַלנדה, מלווה אותן... אף איש לא ידע, שגירוש אלברטין היה אז הרע במיעוטו. וכך גמל יעקובסון חסד אחרון לעדתו, בלי שזו תדע אף שמץ על־כך. וכמו שהציל את יהודי העיר מפוגרום בשנת 1904, כך עמד להם איש רב־פעלים זה בעת צרה ומצוקה 11 שנים לאחר כך.

ביולי זזה החזית יותר ויותר מזרחה. כבר פרחה באוויר המלה „אבקואציה". בשיחות עם מכירים סיפר האיספרבניק, כי שמע מפי אנשי־המטה, שהצבא יילחם על השצ׳רה המהווה משלט איסטרטגי, ויש להניח כי העיר תעלה כולה באש... בסוף החודש נתמנה פקיד מיוחד להשגיח על האבקואציה. תוך שבועיים הועברו רוב השלטונות המחוזיים, כולל לשכת שר העיר, לשתי ערים בפנים רוסיה, קלוגה ופנזה. ומאז ניתנה העיר לרשות „הז׳נדרמריה הצבאית. גם בתי־הספר הממשלתיים, כולל ביה״ס ליהודים, על צוותות־מוריהם וארכיוניהם נסחפו בגל־ההעברה. התנועה בעיר נעשתה יותר ויותר קדחתנית. נסיגת הצבא הרוסי היתה בעיצומה. בשבוע הראשון של אוגוסט (לפי הספירה הרוסית) הופיעו גדודים ראשונים של הצבא הנסוג. כלי־רכב ממונעים (פרט למסילת הברזל) להעביר מאות אלפי

חיילים עוד לא היו, והצבא נע ברגל. חלק מהגדודים עקף את העיר בנסיגתו (בדרך־המלך ביאליסטוק־ברנוביץ, בעברו בה ליד בית־הקברות היהודי, בקטע הכביש המוליך לקסר־קטין, ומשם, בקצה רחוב סקרובובה — לכביש המוליך לברנוביץ). אך הרבה יחידות עברו דרך מרכז העיר. היה זה מראה מבהיל של אלפי חיילים רצוצים, עייפים ומיוזעים, משרכים את דרכם, ואחריהם נמשכות עגלות לאין־ספור עם מטעני הגדודים. בעקבות הצבא הזדנבו מחנות־מחנות פליטים בעגלות וברגל, עם עדרי סוסים ובקר. אלה היו ברובם אכרים, שהשלטונות הנסוגים הכריחום לעזוב את בתיהם ומשקיהם ולנדוד מזרחה. הנסיגה המסחררת והמבוהלת נמשכה ימים ולילות. בהתחלה היא היתה עדין סדירה איך־שהוא, אך ככל שהמשיכה, כן הפכה יותר ויותר מבולבלת ופרועה. ולמרבית המבוכה נשתרבב לתוהו־ובוהו זה גורם נוסף: בעקבות טלטולי־הדרך והזוהמה התפשטו בין הפליטים מחלות שהפילו חללים. בצדי הדרכים היו מוטלות גוויות, באין דואג לקבורתן, וכך פרצה מגפת החלירע והתפשטה גם בעיר. נגועי המחלה נמנו גם בקרב האוכלוסיה המקומית. העירייה, שראשה כבר עזב אותה, לא דאגה לנקיון; גלי־אשפה נצטברו ברחובות ואין מנקה. המראה המדכא של אלפי חיילים נסים ורבבות אנשים אחריהם, ורעם הגלגלים ללא־הרף של העגלות הפיל אימה. כך עברו שבועיים בתוך אווירת הפקרות, באזלת־היד של השלטון הממלכתי והעירוני כאחד, שהפקירו את העיר בשעת־חירום כזאת. גישה מופקרת זו היתה סמלית למשטר העריץ, שמאז התבצרו בחבל הזה לפני 120 שנה, לא דאג מעולם בכּנות לאוכלוסיה, אלא לאינטרס האגואיסטי של שלטונו, וכשנשקפה לו סכנה מוחשית, הוא נתמוטט, ברח כפחדן והפקיר את העיר על יושביה ימים רבים עוד לפני הכיבוש.

כשהנסיגה במלואה, גדלה האימה בלבבות, והפחד מפני מעללי הקוזקים; כמו־כן גברה הדאגה לבאות, לימים שלאחרי הכיבוש. בעצם הימים ההם נתקהלו בבית הרב חברי „הוועד לתמיכה בנפגעי המלחמה" ועסקני מוסדות־הצדקה. הנאספים היו חדורי הכרת האחריות נוכח המצב החמור. באותו מעמד הוחלט להפוך את וועד־התמיכה ל„וועד־הקהל" לכל דבר, שייכנס בעובי־הקורה, בטיפול בכל ענייני העדה, הן בימי הנסיגה והמעבר והן לאחרי כיבוש העיר הממשמש ובא. בידי הוועד לתמיכה היה סכום־כסף של 9000 רובל, והללו עברו לרשות ועד־הקהל. הוועד כלל את טובי העסקנים הציבוריים וגבאי המוסדות. יעקובסון עמד אז בפני שיקול־דעת קשה, אם להישאר בעיר או לעזוב אותה (ר' להלן), ולכן לא יכול לקבל על עצמו את הנהלת הוועד, עד שיקבל החלטה. ליו"ר נבחר ר' יששכר־לייב וויינברג (בנו של האדמו"ר ר' שמואל); לגזבר — ר' יצחק אהרונוביץ, ולמזכיר — הלל־איסר ינובסקי. הדאגה הדחופה שנדונה בפגישה היתה הגנת העיר מפני פורענויות העלולות לבוא מצד הצבא הנסוג. ינובסקי העלה הצעה להכין אלפי חפיסות של 10—20 סיגריות עם ציון עליהן, שהן מתנת יהודי סלונים, ולחלק אותן בעדנא דרתחא בין החיילים. החישוב היה, שלעתים אף תשורה קלת־ערך כזו עשויה להפיג את רוגזו של החייל הנסוג ולשככו... ינובסקי ראה באחד מביקוריו שערך בימים הללו בגרודנה, ששם נקט הקהל בצעד כזה. ההצעה נתקבלה, ומיד נבחרה ועדה מיוחדת, שרכשה טבק במחסנים המקומיים והכינה רבע מיליון סיגריות, בחפיסות ענודות סרט עם כתובת ברוסית: „מנחה היא לחייל הרוסי האמיץ מאת עדת ישראל בסלונים"[482].

הצעד המעשי הבא של הוועד היה: נקיטת יוזמה לחדש את הנהלת העיר ששותקה. לשם כך נפגשו באי־כוח הוועד עם כמה מהעירונים הפולנים והרוסים, שהחליטו לא לעזוב את העיר, ועם אחדים מהפקידות העירונית, שהוסיפו לשמש בבית העירייה. בהסכמה כללית הוחלט להקים, במקום „הדומה" העירונית שחדלה לפעול, את „וועד־האזרחים". שיקדם את פני הבאות, ידאג לנקיון ולהספקה וייצג את העיר בפני מאסף הצבא הנסוג והצבא הכובש. וכך קם בעשרים לאוגוסט בערך, ברשות הז'נדרמריה הצבאית ששלטה עדיין בעיר, „וועד־האזרחים", מורכב מ־24 נציגים, עם הכומר הפולני קליאָם בראשו. יש אולי לתמוה, שהנציגות היהודית, אשר היוותה את רוב האוכלוסיה, וויתרה על ראשות בגוף המייצג את כל העיר. גישה זו טמנה, בלי־ספק, מעין הודאה במעמד היהודי נחות־הדרגא. אך אין לשכוח, שראשי הקהל לא יכלו להסתמך על כל תקדים בתולדות העיר שיהודי יעמוד בראשה, וברור, שהם עוד לא התמצאו בתנאים המדיניים החדשים, שעשויים היו לקום בעתיד הקרוב, וסברו, בצדק או שלא בצדק, כי במשא־ומתן עם צבאות ורשויות מתחלפים תהיה גלימת הכומר המתאימה ביותר להתייצב בפניהם... העסקנים גם וויתרו בשלב זה על רוב יהודי ב„וועד האזרחים" והסתפקו בחצי, בעוד החצי השני מורכב מפולנים, רוסים וטטרים. פעולתו הראשונה של ועד־האזרחים היתה הקמת מיליציה עירונית, שמתפקידה היה למלא בימי הנסיגה האחרונים את מקום המשטרה העזובת. ברובה המכריע היא כללה מתנדבים יהודים, ואליה צורפו חברי גדוד מכבי־האש. פלוגה נוספת בשם „סניטרים" קיבלה על עצמה שמירת הנקיון והגשת עזרה רפואית.

בד בבד עם השתתפותו הפעילה בוועד־האזרחים, דאג ועד הקהל לריכוז ממשי של ענייני העדה בידיו. ביום כ"ה באלול (20 לאוגוסט) החליט הוועד בישיבה, שבה נוכחו גבאי כל המוסדות, כי אלה חייבים להבא לקבל עליהם את השגחת ועד־הקהל, תקציביהם יכוסו ע"י הקופה הכללית, והגבאים צריכים להכניס את כספי המוסדות לקופת הוועד (פרטים ר' להלן).

עברו ימים מעטים, וגם המשטרה העירונית עזבה את העיר. את מקומם תפסו שוטרים צבאיים, שבימים האחרונים של אוגוסט התעללו בתושבים ותפסו עוברים ושבים לעבודות־פינוי שונות[483].

באותם הימים האחרונים שלפני כיבוש העיר, התחוללה בלב יעקובסון טרגדיה אישית קשה. הוא עמד בפני דילמה חמורה: להישאר בעיר או לעבור לרוסיה. קשריו בסלונים, בה ישב כעשרים שנה, חיבבו עליו את העיר השקטה, הנאוה, בה פיתח פעולה ענפה ובה מצא סיפוק ציבורי, למרות היותו מיועד לגדולות בקנה־מידה ארצי. חביבים היו עליו יהודי המקום, האב"ד והגבאים, האדוקים והמשכילים גם יחד, המוסדות השונים, מכבי־האש ושוקדי־המלאכה, בהם השקיע מאמצים כל־כך רבים, — והוא דאג מאד לעתיד

העדה ועז היה רצונו להישאר בעיר ולהשתתף בגורלה לטובה או לרעה. אך מאידך, הישארותו בעיר היתה כרוכה לגביו בסכנה אישית: אחרי שהסתכסך עם הממשלה הרוסית בגלל נאומו החריף ב„דומה" בקשר עם הפוגרום בביאליסטוק, ואחרי שהיה בין החותמים על המניפסט של ויבורג נגד פיזור הדומה, — הוא ידע היטב, שהממשלה אורבת לו ושומרת לו טינא ליום־נקמה. וכיוון שרווחה סברה בימים הללו, שהכיבוש הגרמני לא יאריך ימים, ועם תום המלחמה יחזרו הרוסים העירה, — הוא חשש בצדק מפני נקמת הממשלה, העלולה לפרש את התעכבותו של מי שהיה ציר־הדומה בעיר הכבושה על־ידי האויב, כעין בגידה במולדת. ההיסוסים והשיקולים נמשכו אצלו עד 30 באוגוסט, יומיים לפני כניסת הגרמנים. באותו יום, יצאה הרכבת האחרונה מהעיר, וממש ברגע האחרון הוא החליט על עזיבה. בהבעת צער עמוקה הוא בא לקחת את ברכת־הפרידה מידידו הגדול ר' מרדכי'לי, ואחר־כך הוא נפרד מידידיו ומוקיריו הרבים, שנאספו בבית הרוקח גרודזנסקי. בעמדו על גזוזטרת הבית הוא העיף מבט אחרון על העיר והרחוב, ובלב כבד ועינים דומעות עלה על הכרכרה, שהובילתו עם בני־משפחתו לתחנת הרכבת[484]. כך נפרד מהעיר האיש, שבכל ימי קיום הקהלה לא קם לה מנהיג אמיץ, מכובד ורב־פעלים כמוהו... זו היתה דרכו האחרונה בעיר, שכן יעקובסון נפטר, כפי שידוע, ב־1918 במוסקבה, בעצם מלאו את תפקידו החשוב האחרון ביהדות רוסיה ובציונות הרוסית בשנות המהפכה 1918—1917.

באחד הימים האחרונים, כשהמאסף של הצבא הנסוג נכנס העירה עם פלוגות קוזקים פרועים על סוסיהם, גברה הדאגה שבעתיים. השוטרים הצבאיים הסתובבו ברחובות, אך היה ברור שאין בכוחם להשתלט עליהם. למראה הקוזקים הדוהרים, נראה „מבצע הסיגריות" כמגוחך וטפשי בעיני העסקנים... האם חפיסה של 10 סיגריות עשויה לעצור את הקוזק בזעמו ובהשתוללותו? — בינתיים הגיעו ידיעות, שהם כבר פרצו לחנויות אחדות והחלו לבוז בז. אסיפה בהולה של הוועד החליטה לשלוח משלחת עם ר' מרדכי'לי לגנרל, מפקד קורפוס שחנה עוד בעיר. הגנרל התרשם מהופעת הרב הישיש וניסה להרגיע את אורחיו, אך הודה בפה מלא: „פקדתי לעצור את הקוזקים, אלא האנשים הם מרי־נפש ומוסתים ביחס ליהודים". — והוא יעץ עצה מחוכמת: להיות ערים ולהתחבא! — אך גם על העצה ועל החסד שהואיל לקבל את המשלחת צריך היה לברך, ואכן עם גמר הראיון, בירך ר' מרדכי'לי את הגנרל במועל כפיו... ברם העסקנים לא נתרשמו לטובה מעצת הגנרל; להיפך, הם חשו בסכנה קרבה והולכת של התפרעות קוזקית, שאחריתה מי ישורנה ושכל מחבוא לא ישמש תריס בפניה. הלילה עבר עוד בשקט יחסי. אך למחרת הורגשה תנועה השודה של הקוזקים. בכיכר־השוק וברחובות צדדיים נפרצו חנויות ובתים. העסקנים גמרו, איפוא, אומר להפעיל את „הנשק" שהכינו: את שלל־הסיגריות. ינובסקי יוזם הצעת הסיגריות, מספר על־כך בזכרונותיו: „חברים אחדים (של הוועד) התפרצו בבהלה אל הבית ו„בשורה" בפיהם, שהקוזקים מסתדרים לאורך החנויות. צריך לקדם את פני הרעה במנחה המוכנה אצלנו. העמסנו איש איש על שכמו סל מלא חבילות סיגריות ונמהר השוקה. הקוזקים על סוסיהם ושרי המאות בראשם חיכו, כאילו, לפקודה להתחיל „במעשה". החנוונים עמדו נמוגים מפחד. בפיק ברכיים נגשנו אל הקצינים ונאמר: „יהודי המקום מתכבדים להגיש לחיילינו סיגריות", — ובדברנו הושטנו לשר־המאה חפיסה לדוגמא. הוא היה שבע־רצון... מסרנו לרשותו את הסלים. הוא פנה אל אנשיו בדברים אלה: „קוזקים! יהודי העיר סלונים הביאו לכם מנחה, סיגריות ארוזות בחפיסות שעליהן הכתובת: „מנחה לחיילים האמיצים מאת עדת ישראל בסלונים". תחי עדת ישראל הסלונימאית! הידד!" — הידד! — הריעו הקוזקים. שר־המאה הצדיע לכבודנו, ואנו לכבודו — בהסרת כובע. נשמע קול מפקד, הקוזקים עזבו את המקום ופני החנוונים אורו..." —

למקרא הדברים האלה יעלה בזכרון הקורא מעמד דומה מלפני 52 שנה, כשסלונים היהודית חילקה גלוסקאות וכוסות יין לאלפים חיילים וזכתה גם אז לתרועת־הידד: „תחי עדת ישראל בסלונים!" — וכן מעמד אחר של קוזקים, שכירי־העדה, שהגנו עליה בכסף מלא מפני אחיהם המתפרעים... כך נאלצה הקהלה לנקוט למען בטחונה, מפעם לפעם, בדרך הבלתי־הוגנת אך המקובלת של דורון ומתת־יד לקוזקים, כדי לקנות את חסדם עד יעבור זעם...

ביום ב', 31 באוגוסט בבוקר, התעוררה העיר לרעם התפוצציות אדירות, שבאו אחת אחרי השניה: פלוגה צבאית מיוחדת פוצצה את כל המפעלים התעשייתיים! בעיר נודע, שלתכלית זו הגיע שר־צבא מיוחד, גנרל איבנוב, הנע עם פלוגתו בעקבות הצבא הנסוג, ושתפקידו להשמיד ולהעלות באש כל מפעל וכל אובייקט אחר העשוי להיות מועיל לשונא. הפיצוץ התחיל בביהח"ר למסמרים, ואחר־כך הושמדו כל המנסרות, הטחנות, משרפות היי"ש, מפעלי־הטכסטיל וכו'. משלושת עבריה של העיר התאבכו בבת־אחת תמרות עשן ולהבות אש. השמיים נתקדרו מהעשן הסמיך שפרץ מצפון, מזרח ודרום. המוני תושבים יצאו החוצה נדהמים ומבוהלים למראה הקודר. בן־רגע נגזר גורלה של התעשיה המקומית, אחד היסודות המוצקים של כלכלת העיר ופריחתה, אשר הוקמה ביזמה וידע יהודיים והתפתחה במשך 25 שנה. היה זה פסק־דין קטלני לא רק לתעשיה העירונית (שכן ברובה הגדול היא כבר לא קמה לתחיה אחרי המלחמה), אלא אף לעתידם הכלכלי־תעסוקתי של רוב האנשים, יוזמים, מקימים ופועלים שעסקו בה.

בעוד העיר שרויה בערפל הפיח והעשן המואר בלשונות האש, המשתרבבות מתוך הריסות המפעלים הבוערים, — והנה נזדעזעה לקול רעם אדיר ואיום, שעלה בתוקפו על פיצוצי המפעלים: יד ההורסים היתה בשני גשרי הברזל שעל הנהר והתעלה לאורך מסילת הברזל. כעבור רגעים אחדים נגלה לעין־כל המראה של שני צלעות הגשר, השבורים באמצעו ונטויים באלכסון... חסל סדר התחבורה עם המזרח! ניתוק מסילת הברזל כאילו סימל את סוף הקשר של העיר עם המעצמה האדירה שבמזרח היבשה, קשר שהיה קיים מאז 1795! במוחות ניקרה ההכרה הנוקבת: הנה באה השעה הגורלית, תקופה היסטורית רבתי נחתמה, קבל עינינו, הנה אנו מגיעים לסוף תקופה חדשה הלוטה בערפל העתיד!

באותו בוקר, כשהעיר היתה נתונה לזעזועי הרעמים וההרס והרהרה על הסמליות שבהם, התרחש בבית הרב זעזוע מסוג אחר, אך לא־פחות סמלי לשעת המפנה הגורלי. בבית ר׳ מרדכי׳לי הופיע קצין בכיר בדרגת פולקובניק, ובנפנפו במגלב שבידו, הכריז באזני העסקנים שהובהלו על־ידי הרב לאמר: „הנני חבר המטה הממונה על הקרבות בחזית וראש צבא התותחנים. בעוד יומיים תתלקח כאן מלחמה. הגרמנים ייכנסו לעיר וצבאנו יתרכז בפרבר זמושצ׳ה. בידי להפנות את התותחים לעבר העיר ולהשמיד אותה על כל יושביה, או להטות את אש ההפצצה הצדה ולהציל את העיר מכליה. אני בא אליכם בהצעה: אבטיח לכם הצלה ופדות במחיר עשרת אלפים רובל. ואל יעלה בדעתכם להלשין עלי בפני הגנרל, שר־הקורפוס, או לרמותני — כי אז אשפוט את העיר ויושביה לכליה גמורה". — אפשר לתאר את תדהמת העסקנים למשמע „ההצעה". הם ביקשוהו שהות להתיעץ ביניהם, ואחרי שקלא וטריא, מבלי לקבל כל החלטה לגוף ההצעה, ייפו שלושה באי־כוח: הרוקח גרודזנסקי, מוטל זקין ואפרים סבטיצקי, לשוחח עם הקצין, ובהמשך השיחה לנקוט במוצא שייראה בעיניהם כנכון. סבטיצקי מספר על־כך בזכרונותיו כדלקמן[485]: „תיארנו לפולקובניק את המצב בעיר, הזכרנו את המשפחות שמפרנסיהן גויסו, את המוני הפליטים שאנו מחויבים לכלכל, את המגפות העושות שמות בעיר. כדי להציל את העיר, אנו נכונים למתוח את מאמצינו עד קצה האפשרות, אלא אין ביכולתנו להשיג את הסכום הנדרש. כי אמידי העיר עזבוה ונשארה רק דלת־העם. — הקצין ישב ללא־נוע, שקוע במחשבות. אחר־כך אמר, שהוא נכון לדחות את התשלום עד־סוף המלחמה; ואם יחזור אז חי וקיים והעיר תינצל, — כי אז ישולם לו כגמולו, ועל זה צריך הרב להבטיח בהן־צדקו... — ר׳ מרדכי׳לי, עטור זקנו הפטריארכלי קם והישיר את גופו הכפוף, ותוך מועל ידו הימנית הצהיר: אני, מרא דאתרא של סלאנימא מבטיח בשמי ובשם עדתי, כי אחרי שכולנו נעבור בשלום את המלחמה, נראה לעצמנו כחוב לגמול לפולקובניק כרוב חסדו אלינו... — רגע של שתיקה מתוחה נתמשך. פתאום קם הקצין ממקומו, נגש לרב ופלט בקול תחנונים: „רבי, תברך אותי ואת משפחתי"... — והפולקובניק הגבוה ורחב־הכתפים השתטח על ברכיו לפני הרב, כשראשו מורד וידיו שרועות על חזהו. הרב פרש את ידיו על ראש הקצין, ושפתיו מלמלו מלות תפילה ונחמה. רגעים אחדים עמדנו כולנו דום. הקצין קם כשפניו התבהרו, ובקול צלול אמר: „אני מוותר על הכסף... והנני מבטיחכם, שאעשה כל מה שיש ביכולתי להציל את חייכם ולקיים את שלום העיר..." —

מאורע מפתיע זה מתאשר על כל פרטיו גם בזכרונותיהם של ינובסקי ופרלשטיין. אכן, ברגעים האחרונים של הממשל הצארי אפשר היה לייחס למאורע זה משמעות כפולה: מחד — שחיתות המשטר העריץ, שריו, קציניו ומצביאיו — עיני כולם רק לבצע ולשוחד, אף על סף אימת המלחמה והאבדון; ומאידך — תמימות האדם הרוסי, אשר בהשתחררו מרעל ההסתה האנטישמית ובהיותו נתון לגורל האנושי, מתגלה באנושיותו ובחוסר־ישעו, כשהוא זקוק לברכת הרב...

באותו יום כינס מפקד פלוגת הז׳נדרמריה הצבאית את אנשי המיליציה והודיעם, שאנשיו עוזבים כבר את העיר; מעתה עליהם להיכנס לתפקידי השיטור. הוא סיים בהבטחה, שבקרוב, אחרי הנצחון, תחזור הרשות הרוסית העירה...

הלילה, אור ליום ג׳, 1 בספטמבר, היה ליל־שמורים. משריפות אדירות בזמושצ׳ה, בהן הועלו באש בניינים תעשייתיים שונים, האדימו פאתי השמים. אחרוני הגדודים הנסוגים כבר עברו את העיר, וכעת הדהדו רק צעדי אנשי המיליציה שענדו סרטים לבנים על זרועותיהם לאות־היכר. בבוקר הושלך הס בעיר. דממה מוזרה ומעיקה השתלטה ברחובות. חיילים בודדים עוד נקלעו פה ושם. כל התושבים נכלאו בבתיהם, ותהו, מתוך צפייה וחרדה, לבאות. בשעות אחרי הצהריים נכנסו, ללא כל התנגדות, דרך רחוב רוז׳נוי ראשוני החיילים הגרמנים. רק יריות בודדות נשמעו לעתים. השקט עודד את הסקרנים והמונים יצאו לראות במחזה הגדודים המתקדמים של הצבא הכובש, שעד־מהרה זרמו על רכבם לתוך העיר. בו ביום כבר הודבקו מודעות־אזהרה מפני ריגול, והעיר שמעה לראשונה שם חדש, שמעתה ואילך יתנשא בפי כל: שם הגנרל וואירזש, שחטיבתו כבשה את העיר ותשלוט עליה.

יום ג׳ והלילה אור ליום ד׳ עברו בשקט. הצבאות האויבים ניצבו כעת כל אחד מעבר לנהר, דרוכים לקרב. הפיסת העיר ללא קרב הרגיעה בינתיים את התושבים; ביום ד׳, 2 בספטמבר אף נפתחו כמה חנויות; הופיע המרק הגרמני. היהודים נשמו לרווחה, המועקה בלבבות פגה; סיוט הימים האחרונים ואימת הקוזקים חלפו ועברו. המפקדה כבר התקשרה עם ועד־האזרחים, ודומה היה כי סערת־המלחמה כבר עברה בלי כל פגיעה... אך באותו ערב התלקח קרב־תותחים שנמשך כל הלילה. הרוסים הפגיזו קשות את העיר. התושבים מיהרו להתחבא במרתפים. גם ביום חמישי ובמשך הלילה, אור ליום ששי, נמשכה ההרעשה לסירוגין. תותחי הגרמנים השיבו אש. כמה פגזים רוסיים פגעו בבתים והפילו חללים אחדים. הרוסים הציתו בינתיים את זמושצ׳ה וכל הפרבר הגדול עלה באש. ביום הששי, ערב יום־כיפור, דומה היה כי הקרב נגמר, שכן ההפגזה נפסקה והתושבים יצאו ממחבואיהם. העיר עברה בלי סבל רב את מוראות הקרב. האמנם קיים הפולקובניק, ברוך ר׳ מרדכי׳לי, את הבטחתו ומנע במתכוון מהעיר פגיעה יתירה? — הרוחות נרגעו והיהודים התכוננו לקראת קדושת יום־כיפור. אך בשעות אחה"צ, לפני תפילת כל־נדרי, התחדש הקרב ביתר שאת. שוב התחפרו התושבים במרתפים ובחפירות. תותחי הגרמנים פתחו באש אדירה, כדי לחסל את ביצורי האויב שמעבר לנהר. רעשה איומה הרעידה את המרתפים על יושביהם. קולות הנפץ החזקים לא נפסקו במשך כל ליל־האימים והבלהות.

אך הנה הפציע השחר, — וקמה דממה שלאחרי הסערה... מכובד ההרעשה נסוגו הרוסים מזמושצ׳ה, וכל העיר על שני עברי הנהר היתה כבר בידי הכובש. ביום־כיפור בבוקר יצאו התושבים מחוריהם לקראת — החיים החדשים, לקראת העתיד הבלתי־נודע בעירם הכבושה.

הכיבוש הגרמני בשנים 1915-1918

פרק נד

העיר אחרי שוך הקרבות. — שריפת פרבר זמושצ׳ה. — השתוללות הקוזקים שם. — הרגשת ההקלה עם כיבוש העיר. — סלונים באיזור הגנרל ואֵיערש. — משטר הכיבוש. — המצאה גרמנית: קניות תמורת „שיינען״. — ועד האזרחים. — הכומר הקתולי קליאַם. — פרשת ההחרמות והגזירות. — שיתוק החיים הכלכליים. — הברחת־סחורות ומבריחים. — הגירוש של 500 גברים למחנה־העבודה בלאמסדורף. — חללי הרעב הראשונים. — קיצוב הלחם. — השמועות על מעילות בוועד האזרחים. — אסיפות המוגיות והתפרצויות־זעם. — פיטורי וועד האזרחים. — הבחירות לוועד חדש. — ראש העיר הצבאי הקצין קראַנען. —

בשבת בבוקר, יום־כפור תרע״ו, 18 בספטמבר 1915 (5 בספטמבר, לפי הספירה ברוסיה הצארית, שהיתה עדיין מקובלת בעיר), כשוך הסערה אחרי ליל־הנדודים והבלהות של ההפצצה הארטילרית החזקה, הגיחו תושבי העיר מהמרתפים. כולם נהרו לראות את העיר אחרי ההרעשה והנסיגה הסופית של הרוסים.

אחרי שלושה ימים ולילות של ישיבה במרתפים, היו פני האנשים חוורים וירודים. אותות הקרבות וההפצצה היו ניכרים בכל הרחובות. פרבר זמושצ׳ה היה כולו שרוף ומעיי־המפולת עוד התאבך עשן. הגשרים מעל הנהר היו הרוסים או שרופים, והגרמנים כבר הספיקו במשך שעות ספורות לנטות גשר־קרשים ארעי. בחוצות העיר נחרבו בתים מפגזי התותחים וכמה תושבים נהרגו. מתושבי זמושצ׳ה היחידים, שלא הספיקו לעבור העירה לפני כניסת הגרמנים ונשארו שם בימות הקרב, נודע שהקוזקים השתוללו שם. שדדו ובזזו, היכו ואף הרגו. לפי עדות אחת, נמצאו שם יהודים אחדים מוקעים על עצים[486]. אחר־כך הם הציתו את כל בתי הפרבר וסמטאות השכונות באַליונה וז׳אבינקה, וכך היו הפרבר והשכונות מעבר לנהר למאכולת אש. ברחובות שלא נוקו זה שבוע הצטברו תלי־אשפה וזוהמה, ומגפת החולירע ששררה בשבועות האחרונים עוד לא שככה.

מאותו יום התחילה תקופת הכיבוש הגרמני שנמשכה 40 חודש (ספטמבר 1915—דצמבר 1918), והיתה כרוכה בסבל רב וברעב ממש, שהחריף משנה לשנה והפיל חללים רבים. גלוי וידוע מקורות מלחמת־העולם הראשונה, שבכל אזורי הכיבוש הגרמניים בפולין, ליטא ובילורוסיה, הרגישו היהודים בחדשי הכיבוש הראשונים הקלה רבה, אחרי שנשתחררו מהסיוט של השתוללות הקוזקים ופורענות העלילות שהמטירו עליהם השלטונות הרוסיים. מבול העלילות, הגירושים, ההתעללויות מצד הגנרלים הרוסיים דיכאו כל־כך את הנפש היהודית, עד שההמונים היהודיים ששו לקראת הגרמנים, ששיחררום ממוראות מבהילים אלה. גם בסלונים באה בימים הראשונים לידי ביטוי הרגשת ההקלה וההתפרקות מסיוט הבלהות. החנויות נפתחו, התנועה הסדירה התחדשה ובדרך־כלל הובע אימון לכובשים. בסקרנות רבה קראו היהודים את מודעות המפקד הצבאי, ומהן נודע, שהעיר נמצאת באיזור מחנהו של חיל צבא הגנרל וואֵיערש. כפיפות צבאית־אדמיניסטרטיבית זו נתקיימה כמעט במשך כל שנות הכיבוש, להבדיל מאיזור־הכיבוש הקרוי „אָבער־אָסט״, אשר חפף את ווילנה, קובנה, גרודנה וסביבותיהן והזדהה בעיני הגרמנים עם ליטא. כפי שנובע מתיחום טריטוריאלי זה, לא נחשבה סלונים בעיני הכובש לשטח ליטאי. באיזור וואיערש חלו תקנות־ממשל פנימיות חמורות יותר, עקב קירבת־החזית, מאשר באיזור „אָבער־אָסט״.

העיר נתמלאה גייסות גרמניים ואוסטריים, והקרבות הועתקו יותר ויותר מזרחה. עם גיבוש חזית מלחמתית יציבה פחות או יותר בין ברנוביץ למינסק (ליד תחנת־הרכבת זאַמיריה, בסביבות העיירה קוידנובה), — נקבע ויוצב משטר־הכיבוש בעיר. הקומנדנטורה (המפקדה הצבאית) התבססה, והכובש התחיל חושף את פרצופו האמיתי, פרצוף נוגש ומנצל. אחת ההוראות הראשונות היתה הורדת שער הרובל ביחס למאַרק, ונקבע השער של $\frac{3}{4}$ רובל המאַרק (במקום השער של $\frac{1}{3}$ שלפני הכיבוש), כלומר פיחות הרובל בפעמיים והצי בערך. האמון מהימים הראשונים התחיל פג אט אט, משנתגלה, כי הקצינים והחיילים נוקטים בשיטת־שוד תוך־כדי הונאה; בקנותם בחנויות מכל הבא ליד, כל מיני פרקמטיה ומצרכים, התחילו, אחרי „האידיליה״ של הימים הראשונים, לשלם בקבלות חתומות ע״י קצין, הקרויות בפיהם „שיינען״, ואחת בפיהם: ה„שיינען״ יכובדו וישולמו כעבור 14 יום... ברם התברר, שלהד״ם ושאין כל ערך לפיסות־נייר אלה. „ההגינות״ החיצונית של אנשי־הצבא, שאחזה לכתחילה את העיניים, לא עמדה בפני האכזבה המרה, עקב ההתפרצויות של רבים מהם, הכאות והתעללויות ואף הוכחות בולטות של שנאת ישראל.

השלטון הפנימי המקומי היה בידי „ועד האזרחים״, בראשות הכומר הפולני קליאַם, שהיה אנטישמי גלוי. ב״כ היהודים בוועד היו, בין היתר, ה״ה: אפרים יעקב לשצינסקי, משה אסטרינסקי, זלמן איבנסקי, אפרים סבטיצקי, יחזקאל איזינשטט, ברוך יודקובסקי, מרדכי זקין, נ. אוסטרובסקי. המיליציה העירונית שאורגנה לפני צאת הרוסים, בסיוע מפקד הז׳נדרמריה, ושבראשה עמד ראש גדוד מכבי־האש, ה׳ שמואל פולונסקי, היתה בחדשי הכיבוש הראשונים ברשות ועד האזרחים. שלטון מקומי זה אמנם הוכר בראשונה ע״י

המפקדה הצבאית, אך היא השתמשה בו כבמכשיר למטרותיה הסמויות של ניצול ועישוק התושבים והחרמות המוניות של מצרכים.

בינתיים גזירה רדפה גזירה. העוצר, שהוטל על העיר משמונה בערב עד שש בבוקר, התמיד. כל יציאה מהעיר בלי רשיון מיוחד נאסרה, והתחילה פרשת ההחרמות, רשמיות ובלתי־רשמיות. בצינור רשמי בוצעה שיטה זו באופן הפשוט ביותר: הקומנדנט היה מגיש לוועד־האזרחים רשימת מצרכים, שעליו לספק תוך זמן קבוע מראש. אנשי המיליציה היו מסובבים בעיר ומוציאים, תמורת קבלות מהוועד, את כל החפצים הנדרשים. רשימות אלה כללו רהיטים, כלי־מיטה, בגדים, אריגים, פרוות, עורות וכולי. ועד האזרחים נאלץ היה, תחת לחץ איומים, למלא את הפקודות. וכך נתרוקנה העיר באופן שיטתי ממלאי הסחורות שבה. היתה זו, בעצם, קונטריבוציה מתמדת ובלתי־מוגדרת בכמות, שהכובש הטיל על העיר ללא הפסק. בכל יום היו באות עגלות הגרמנים למקום־מושב הוועד בבית המנזר הקתולי, מול „מור החנויות", להוציא את שלל הסחורות שנאסף שם. הדרישות נעשו יותר ויותר מחוצפות ומרחיקות לכת. כמובן, שאחרי שבועות אחדים של החרמות ו„מכירות" תמורת ה„שיינען", למדו רבים להעלים את שארית הפליטה מרכושם. בצורת החרמה אחרת, „פרטית", השתמשו אנשי־צבא שהשתכנו בדירות פרטיות, והיו מוציאים מהדירות כל מה שמצא חן בעיניהם.

מובן, שבתנאים כאלה שותקה לגמרי הפעילות הכלכלית הסדירה. לא סגי בהחרבת התעשיה המקומית עקב שריפת רוב בתי־החרושת לפני נסיגת הרוסים, ולא סגי בהתמעטות האוכלוסיה ועזיבת חלק רב של אכרי המחוז, שהיו לקוחות העיר, — אלא שגם המסחר הזעיר המקומי שותק. נוכח ההתרוקנות הכרונית של העיר ממלאי הסחורות והידלדלות האספקה מהערים המרכזיות שבפולין־ליטא, עבר המסחר לפסי־ספסרות. המחירים האמירו מיום ליום, וכל סחר־החליפין בוצע בהסתר, בחשאי. יותר ויותר הורגש המחסור במצרכי־אוכל; המחסור והרעב החמירו מיום ליום. נסיבות אלה סייעו באופן מובן להברחה, לייצוא וייבוא בלתי־חוקיים; ההברחה, ה„שמוגל", נעשתה למקור הפרנסה החשוב ביותר. וכך, תוך חדשים ספורים, הפכה העיר היצרנית, על אלף סדנאות־המלאכה שלה, על אלפי הפועלים התעשייתיים, על סוחריה ותגרניה ההגונים, — למרכז הברחה מאונס ולעמקבכא של אלפי רעבים וחסרי־כל.

באווירה זו של סבל, דיכאון וניוון, הוסיף הנוגש להתעלל ולהוכיח את כוח־זרועו. למען הטיל אימה ופחד על התושבים, היו מוציאים להורג לעין־כל מרגלים, כביכול. העמדתם מול עוצבת־יורים היתה נעשית בפירסומת רבה, „למען יראו וישמעו", כדי להבליט את עליונות השליטים ולמען השפיל את האזרחים, באה גם הפקודה שכל תושב מוכרח, בפגשו קצין גרמני, להשתחוות לפניו ולברכו בהסרת הכובע. בין יהודי העיר נמצאו כאלה, שסירבו להשתפל עד־כדי־כך, ואז הוכו באופן גס ע"י הקצינים.

באמצע נובמבר 1915, כחודשיים מאז הכיבוש, פורסם בעיר מטעם הקומנדנט, שכל הגברים בגיל 18—45, רווקים ונשואים כאחד, צריכים להתייצב לרישום. אחרי ההרשמה שוחררו, אך כעבור ימים אחדים שוב נצטוו להופיע, והפעם נכלאו בשני מקומות־ריכוז: בבית־הכנסת הגדול ובכנסיה הפרבוסלבית. אחרי סינון ושיחרור חולים ונכים, נעצרו כ־500 איש ונשלחו בתורת שבויי־מלחמה ועובדי־כפיה למחנה הריכוז לאַמסדורף שבגרמניה. נקל לתאר את רושם המאורע הזה. נתחזקה ההרגשה הכללית, שאכן העיר על יושביה נמצאים במצור ובשבי. מכתבים שהגיעו כעבור זמן־מה מלאמסדורף ושבהם סופר על מצב הטירור והרעב, עוד הגבירו את הרגשת המועקה הכללית.

אך גם הגברים שנשארו בעיר לא פוטרו מחובת עבודת־כפייה. אחרי הגירוש ללאמסדורף נאלץ כל גבר מ־17 עד 50 לעבוד ברשות המפקדה הצבאית וללא־תשלום יום אחד, ואח"כ — גם יומיים בשבוע. הכובש מצא גם בגזירה זו מקור לניצול ועישוק: ניתנה האפשרות לשלם כופר־נפש לקופת הקומנדנטורה עבור כל יום־עבודה, ופה נפתח פתח לכל מיני מעילות ע"י השוטרים הצבאיים, שניצבו על אנשי המיליציה האזרחיים.

בחורף 1915/16 הורע מצב־האספקה של מצרכי־מזון, עד כדי השתלט רעב ממש בעיר. ועד האזרחים אמנם עשה מאמצים להשיג דגן ותפוחי־אדמה בכפרים, אך הקומץ לא השביע את הארי. אין לשכוח, שאותן הנסיבות חלו בכל שטחי־הכיבוש, ומכל היישובים העירוניים עטו על הכפרים, אשר יושביהם נשארו במקום. אך בגלל ההחרמות ע"י הצבא נתרוקנו גם אסמי הכפרים. המונים רעבו ללחם, — ומתי רעב ראשונים נפלו בעיר. אלמלא „המטבח הזול", שהוקם ע"י ועד הקהל מיד עם כניסת הגרמנים (ר' פרטים להלן), היו חללי־הרעב מתרבים מאד כבר בחורף־הכיבוש הראשון.

הקומנדנטורה ניגשה סוף־סוף לטפל איך־שהוא בהספקה וקיצוב־מזונות, רק בהתחלת 1916, כאשר זעקות ההמונים ומחאות ועד האזרחים החרישו כבר את אזני השליטים. אז הוחלט על קיצוב לחם, לפי כרטיסים. המפקדה נתנה רשיונות לוועד האזרחים להביא קמח־דגן מפולין, ששם היה מצב האספקה תקין יותר, וכן סייעה לו לקנות מצרכים בכפרי הסביבה. ההוצאה לפועל של הקיצוב והנהגת משטר כרטיסי־הלחם נמסרה לוועדת־כלכלה מיוחדת שעל־יד ועד־האזרחים, שגם קבעה את מחירי המצרכים. מנת הקיצוב היתה זעומה מאד: $\frac{1}{4}$ ליטרא לחם (בערך $\frac{1}{8}$ ק"ג) ליום, בו בזמן שמזונות אחרים, תפוחי־אדמה, בשר, דגים, חלב היו מצויים בצמצום קיצוני. עם המחסור המשווע גברה באותו חורף ההברחה. גם המשך ההחרמות ע"י הצבא הוסיף להחמיר את המצב. ועד האזרחים נאלץ למסור מספר פרות חולבות שהיו בעיר, ואף ממנת החלב הזעומה שנשארה לחולים, היה הכרח להפריש לצבא.

באווירה זאת של סבל ורעב, כשהמונים זעקו ללחם ואין, נפוצה השמועה בעיר, שכמה מאנשי „ועד־האזרחים" נתקשרו, כביכול, בקנוניה עם מבריחים, המכניסים מצרכי־מזון ומוכרים אותם במחירים מופקעים. עצם העובדה, שהוועדה הכלכלית שליד ועד־האזרחים חלשה על רשות הייבוא של מצרכים מטעם הקומנדנטורה ועל חלוקת כרטיסי־הלחם, סייעה לקליטת שמועות אלה. המוני הרעבים הממורמרים היו רקע נוח להסתות ולהשמצות.

קשה, כמובן, כעת לדון על מידת האמת שבחשדות אלה,

ואין זה גם מתפקידנו לחטט כאן בפרשה אפלה זו. מתקבל על הדעת, שכל עלילה על רקע סבל־הרעב היתה עשויה להכות שרשים כבקרקע פוריה, ונוח היה להמונים המוסתים להצביע על „שעיר לעזאזל". במצב־רוח כללי זה של לחישות מפה לאוזן, התארגן חוג צעירים תחת הסיסמא: „עזרה עצמית" („זעלבסטהילף"), שמטרתם היתה לדאוג להספקת מצרכים בכוחות עצמם וללחום במעילות, כביכול, בוועד האזרחים. בהתארגנות חוג זה היתה הקבלה מסויימת ל„מרד הצעירים", שפרץ בשנות השמונים בהנהלתו של המשכיל משה לווין, נגד גבאי המוסדות, ה„צוועלפטלאך" המסורתיים.

להקבלה זו היתה עוד הצדקת־יתר, שכן מרידת הצעירים מחוג „עזרה עצמית" היתה לא רק נגד ועד האזרחים, שהרי כלל גם באי־כוח לא־יהודים, אלא גם נגד ועד־הקהל, שפעל מאז התחלת הכיבוש במלוא סמכותו והשפעתו בכל מוסדות העזרה ועסקניו היו כולם אנשים ידועים משכבר הימים, עסקנים הגונים ישרי־לב, מסוג איש־הציבור הנאמן שקם בשנים שלפני המלחמה. באסיפות־עם בבית־הכנסת הגדול, שהתמלאו תמיד מפה לפה, הצליחו אנשי ה„זעלבסטהילף" לרתק את ההמונים הרעבים ולהמריצם למחאות ולפעולות נגד „ועד האזרחים". מחצית חברי ה„בירגער־קאמיטעט" (כך היה שמו של ועד־האזרחים בפי העם) היו יהודים, ואם כי כראש־הוועד הוסיף לכהן הכומר קליאַם, הרי תנועת־המרי נגד הוועד היתה בעצם תנועה יהודית־פנימית. באסיפות־העם בשולהויף באו לידי ביטוי, בהשפעת המסיתים, התפרצויות־זעם נגד המושמצים, שהואשמו גם בשיתוף־פעולה עם כמה מאנשי הפקידות הצבאית והמיליציה.

התסיסה ההמונית הניעה סוף־סוף את הקומנדנטורה לפטר את „ועד האזרחים" ולהודיע על בחירות לעיריה. והיה זה פרדוכסלי, שדווקא במשטר הנוגש העריץ ללא כל אחיזה דמוקרטית, הוכרז בפעם הראשונה בתולדות העיר על בחירות דמוקרטיות להנהלה העירונית.

אנשי ארגון „עזרה עצמית" ראו הישג גדול לעצמם בהכרזה על בחירות. בעלייתם על הבמה הציבורית ככוחות חדשים ובלתי־מוכרים עדיין, הם התנשאו עד־כדי דחיית שיתוף־הפעולה עם אנשי ועד־הקהל, שעבר בלתי־מוכתם של עסקנות ציבורית צרופה היה מאחורים. בכך, בהתנשאות והסתחררות זאת גם נבדלו צעירים דינמיים אלה מהמשכילים הצעירים של שנות השמונים, אשר כל דרישתם, כפי שתואר לעיל, היתה רק לשתף אותם בהנהלת המוסדות ולא גרסו גישת „אני ואפסי עוד" כצעירי „עזרה עצמית".

באותו פרק זמן קצר, בשנות הביניים 1916/17, כאשר כל פעולה מפלגתית־מדינית שותקה, התבטאה, איפוא, התסיסה הציבורית בעיר לא באפיק המפלגתי, אלא לפי הבדלי־המזג בין קשישים וצעירים, בין עסקנים ותיקים וחדשים, — ממש כמו בשנות־ההשכלה, טרם היות המפלגות המדיניות ברחוב היהודי. במובן זה היתה נסיגה ציבורית בולטת, שבאה בעקבות הכיבוש.

הבחירות נתקיימו ביום 30 באפריל 1916 [487]). ועד־האזרחים הראשון פעל, איפוא, 8 חדשים (ספטמבר 1915—אפריל 1916). שתי רשימות־מועמדים יהודיות הוצגו לבחירות; אחת של עסקני ועד־הקהל ובשמו, והשניה של קבוצת „עזרה עצמית", בצירוף פעילים שייסדו ארגון נוסף בשם איגוד הצרכנים" („קאנסום פאריין"). לרשימות המתחרות היתה גישה שונה לבחירות ולתעמולה: בעוד שעסקני ועד הקהל, אנשי־הציבור המנוסים, בחלו בשיטות־תעמולה לא־בדוקות ועמדו על כשרות אמצעי־השיכנוע, עד־כדי בחירת ועדה מיוחדת לשם כך, הרי פעילי הרשימה השניה לא מאסו בכל פרסומת זולה, ואף בהשמצה מגונה של הצד שכנגד. אין תימה, איפוא, שבאווירה המורעלה שפעפעה התמרמרות של אנשים רעבים, מצאו אוזן קשבת דווקא הקיצוניים, שלא נסוגו בפני כל אמצעים והבטחות ובלבד להגיע לעיריה... מרשימת וועד הקהל נבחר רק אחד, והוא ראש־הקהל ר' יששכר־לייב וויינברג, בנו בכורו של האדמו"ר ר' שמואל, ואילו מרשימת „עזרה עצמית" נבחרו 9 אנשים.

ברם, בהמולת הבחירות ניהלו שתי הרשימות גם יחד את תעמולתן והתוו תכניותיהן לעתיד, בלי להביא בחשבון את „בעל־הבית" האמיתי, הריהו הקומנדנט. כשהגל העכור של מערכת הבחירות עבר, מצאה המפקדה הצבאית לנחוץ להזכיר לתושבים את מעמדם „כשבויים" וכי השלטון הממשי איננו נתון בידי הנבחרים אלא בידיה היא. לשם כך היא מנעה מוועד האזרחים את הזכות לבחור את ראש־העיר מתוכו ומינתה לכהונה זו קצין־צבא. לראש־העיר מטעם הקומנדנטורה ולמושל יחידי למעשה בכל ענייני העיריה נתמנה הקצין קראַנען [488]).

פרק נ״ה

ועד הקהל בשנת הכיבוש הראשונה. — מ„יעקאפא" לוועד כללי מוסמך. — ההחלטה מיום כ"ה אלול תרע"ה. — שמות חברי ופעילי הוועד. — הלל־איסר ינובסקי הרוח החיה בו. — עומס תפקידי הוועד. — מוסדות חדשים והצלה דחופה. — הדאגה לתקציבים. — דין ודברים עם גבאי החברות. — יחס ועד האזרחים לוועד הקהל. — עזרה לקהלה מיהודי אמריקה וגרמניה. — כלכלת הרבנות. — חידוש הקורובקה ע"י הוועד. — ריבוי הנצרכים. — ה„אסיפה רבה" מיום י"א שבט תרע"ו. — בחירת ועד חדש עם הרכב ישן. — הטלת מס־הקהל והצלחתו. — פעולותיו הנועזות של הוועד. — החתרנות וההסתה נמשכות. — פיצוץ אסיפת העם. — פיטורי הוועד. — האסיפה מיום ב' אדר שני. — בחירת ועד מורחב חדש. — הכרזת האסיפה: הוועד מדבר בשם כל הקהלה. — שלושת הגלגולים של ועד הקהל. —

ועד העזרה הציבורי, שנתארגן בעיר במרץ 1915, דוגמת ועדי־„יעקאפא" שקמו אז בכל קהילות רוסיה, וששמו המלא היה: „וועד לתמיכה בנפגעי המלחמה, הפליטים ונשי החיילים", ואשר לזכותו יש לזקוף את כל פעולות הסעד שנעשו

במשך 6 החדשים האחרונים של הממשל הרוסי, וכן את תפקיד הנציבות הציבורית בפני השלטונות, — ראה את עצמו בצדק, עם כניסת הגרמנים, כבאות־כוח נאמנה של העדה וכוועד־קהל מוסמך לכל ענייני עדת־ישראל. הוא היה, בעצם מוסמך לכך עוד בחדשים מרץ—אוגוסט אותה שנה, — על אף שמו ונסיבות היוסדו, שכאילו צמצמו את תפקידו למעשי־סעד של שעת־חירום. על זה מעידה גם החלטתו מיום כ״ה אלול תרע״ה, עשרה ימים לפני הכיבוש, שלפיה תבע מכל המוסדות הציבוריים למסור את ספרי־חשבונותיהם וכספיהם לקופת־הוועד, אשר קיבל ע״י כך את האחריות להמשכת פעולתם (ר׳ לעיל). בעקבות החלטה זו הכניסה מיד חברת „שוקדי מלאכה" את הרזרבה הכספית שלה לוועד.

אחרי כניסת הגרמנים, צירפו פעילי־הוועד לשמו ולמסגרת פעולתו סעיף נוסף, שפורענות הקרבות בעיר גרמו לכך: לרשימת הנהנים מתמיכתו נוספו גם הנצרכים מנשרפי זמושצ׳ה, ושמו הרשמי של הוועד בחדשי הכיבוש הראשונים היה: „הוועד לתמיכה בנפגעי־המלחמה, הפליטים, הנשרפים ונשי החיילים".

מאחר שבשבועיים בין כ״ה אלול תרע״ה ועשרה בתשרי תרע״ו, סרה רק חב׳ „שוקדי־מלאכה" אל משמעת הוועד וקיימה את הוראתו הנ״ל מיום כ״ה אלול, — היתה אחת מפעולותיו הראשונות בימי הכיבוש לחזור ולתבוע מהמוסדות העירוניים למלא אחרי הוראת־שעה זו. הרכב הוועד גם הצדיק את עמדתו לראות את עצמו, — למרות שלא היה נבחר, — כבא־כוח מלא של כל שכבות העדה. ואכן, בישיבותיו הראשונות אחרי הכיבוש אנו מוצאים כמשתתפים בו את האנשים הנ״ל (לפי סדר הא״ב), שרשימתם מוכיחה על גיוון וייצוב כל השכבות: יצחק אהרונוביץ, ניסן אייזין, יחזקאל אייזינשטט, משה אסטרינסקי, שמעון־אהרן אורלינסקי, יהודה בזוובסקי, יוסף גולדברג, שמואל גורפינקל, משה־אהרן גווירצמן, ר׳ צבי גרייבר, ר׳ יששכר־לייב וויינברג, שמעון וורניקובסקי, מרדכי זאַקין, דניאל חייקין, יעקב חננוביץ, אפרים־יעקב לשצינסקי, מיכאל מילר, אברהם משה מלמד, ר׳ אהרן סאביצקי, ר׳ אביגדור סלוצקי, אפרים סבטיצקי, שמואל פולונסקי, אלכסנדר קוברסקי, שלמה־מאיר רובינובסקי, ישראל רוטקובסקי, ר׳ אבא שאַכנרס, ליאון שטיינברג והרב מרדכי שליופר[489]. נוכחות אנשים מרבדים ומעמדות כה שונים: החסידים והאדוקים הקיצוניים, שכבת בעה״ב האמידים שנשארו בעיר, באי־כוח סוֹחרים, תגרנים ובעלי־מלאכה; אנשי־האינטליגנציה והמשכילים, ולבכוף צעירים הנוהים לשמאל (סבטיצקי, אייזין), — היתה ערובה מספיקה לנציגות מלאה של העדה.

הרוח החיה בוועד הוסיף להיות, כמו בחדשי מרץ—אוגוסט, הלל־איסר יאנובסקי. איש־ציבור הגון ומעשי זה מגרודנה, שתקע את יתדו הארעית בעיר, הצליח לרתק את כל עסקני סלונים בגישתו הריאלית לצרכי־העדה, בתפיסתו המרחיקה ראות וביושרו. הוא מיזג עסקנות של גבאי ותיק העוסק בצרכי־ציבור באמונה עם פעילות מעשית חדורת־הבנה לפי רוח הזמן. עם זה הוא השרה על כל מעשיו רוח לאומית טובה, מתוך ראיית פעולתו לא רק כמעשה־חסד גרידא, אלא גם כחובה לאומית לעמו. מפרטיכל הישיבות הראשונות של הוועד אנו רואים, שלמרות הרכבו המגוון, לא ראו אותו אנשיו כקבוע וסופי, אלא מישיבה לישיבה התרחבה יריעתו ומפעם לפעם צורפו אליו עוד אנשים, כאילו מתוך רצון להגיע לשלמות מכסימלית של ייצוב.

מיד עם חידוש פעולתו אחרי תום הקרבות וכיבוש העיר, הרגיש הוועד בכל כובד התפקידים שעמד בפניהם: מאות אמידים ובעלי־יכולת עזבו את העיר עם נסיגת הרוסים; אשיות הכלכלה העיקריות, התעשייה, המלאכה וחלק הארי של המסחר נהרסו; אחוז גבוה של בני־העיר הפכו למחוסרי־לחם. צצו בעיות סוציאליות חריפות של משפחות עזובות, שבעליהן גויסו לצבא ולא חזרו; של נשרפי־זמושצ׳ה, אשר רבים מהם, יצאו בחוסר־כל; של פליטי־חרב מחוץ אשר נתקעו בעיר, של אלמנות ויתומים, ומעל לכל — בעיית הספקה אלמנטרית במשטר ניצול ועישוק...

יש לקבוע, שנוכח היקף הסבל והסובלים מצא הוועד, במידה העלובה של אפשרויותיו, את הנוסחא המתאימה והמסגרת הנכונה לפעולותיו: הוא הצליח ליצור את הכלים הדרושים לשעת־החירום בצורת מוסדות להצלה דחופה. ולמען יעילות עבודתם, הוא הפריש מתוכו אנשים מתאימים לנהל את המוסדות החדשים האלה ולפעול, לפי מיטב הבנתם, במסגרת ועדות מיוחדות המיופות־כוח למלא את תפקידיהן באופן עצמאי, אך בכפיפות לוועד הקהל, שהשגיח וביקר את מעשיהן ודאג לתקציביהן. בנקטו בשיטה זו, לא נכנס הוועד לפרטי־פרטים של טיפול בכל מוסד ומסר אותו לאנשים שהתמחו בכך, אך שמר לעצמו את הסמכות לראות את הדברים בשלמותם, לטפל במכלול הדברים. על־ידי כך הוא ניצל משיגרה של אמצעים זעירים וריכז את התיכנון הכללי של השגת אמצעים כספיים עבור כל הצרכים.

המוסדות החדשים האלה, שהוועד הקים, היו: מטבח ציבורי־לנצרכים (שקראו לו בפנקס־הוועד: „בית־התמחוי הזול"), ומוסד לתמיכה בכסף (פרטים עליהם ר׳ להלן, בפרק המוקדש למוסדות בשנות הכיבוש). לשני מוסדות אלה נקבעו ועדות, שהיוו את הזרוע המבצעת מטעם ועד־הקהל. הוועדות המיוחדות צירפו בשעת הצורך עסקנים נוספים שהתמסרו למוסדות אלה. אם מאלפים נמנעה ממש חרפת רעב, הרי זה בא הודות למוסדות הללו. ורשאים אנו לציין, שלמרות השתלשלויות שונות, שבגללן הופקע אחר־כך המטבח הציבורי מרשות הוועד ועבר לעירייה, הרי זכות זו נזקפת אך ורק לוועד הקהל.

עיקר מאמצי הוועד היו נתונים לכיסוי תקציבי מוסדות אלה. עם זאת הוא לא העלים מעיניו, כבאות־כוח יחידה של הציבור, את יתר צרכי העדה. תקציבי „בית־התמחוי" ו„הוועדה לתמיכה בכסף" גדלו מחודש לחודש בעוד שמקורות־הכנסה לא נוספו; ההקצבות של ועד־האזרחים היו זעומות; היה, איפוא, הכרח לחפש, — ויהי מה, — משאבים נוספים של אמצעים.

לאור זה יש לראות את תביעתו הדחופה של הוועד מהחברות הוותיקות להיענות להחלטתו הנ״ל מיום כ״ה אלול תרע״ה. הוועד נכנס לדיון מייגע עם גבאי החברות. וכך אנו מוצאים בפרטיכל הישיבות, שגבאי „לינת הצדק" השתמטו מלמסור את הקופה והפנקסים לוועד הקהל, ולכן לא נענתה החברה בחיוב לבקשתה להתיר לה איסוף כספים

במיוחד. הוועד ראה בהשתמטות הגבאים פריקת משמעת ציבורית. בדומה לזה היו דין ודברים עם גבאי „קופת ר' מאיר בעל־הנס". מאחר שבתקופה זו נמצא סכום־כסף הגון שנאסף בשנת המלחמה הראשונה ואי־אפשר היה להעבירו לא"י,—דרש הוועד במפגיע מעסקני הקופה, כי כסף ציבורי זה ייכנס לעת־עתה לקופת הקהל לצרכי העדה הדחופים (אכן, גם בשעת־חירום זו פסק הוועד „שעניי א"י ועניי העיר — עניי א"י קודמים", — וכפי שרשום בפנקס־הקהל, „יש לראות את מסירת הכסף לקופת־הוועד כהלוואה גרידא, וכשיקומם ה' הריסותינו, יושב הכסף ליעודו"). אותה דרישה הושמעה גם לגבי הסכום שנמצא ב„קופת־העזרה לבעלי־מלאכה מסלונים", שעלו לארץ־ישראל, מיסודו של ש. א. אורלינסקי. החלטיות דומה לזו אנו מוצאים גם בצעדיו של הוועד לגבי ארגון „מרבי־ההשכלה", שהיה קיים לפני המלחמה. אמנם, כסף זה הקדיש הוועד להחזקת שעורי־ערב, שהתקיימו לנערים נצרכים מחוץ לחדרים ובתי־הספר. כמו־כן תבע הוועד מעסקניות „גמילות־חסד של נשים" למסור לו את כספי־המוסד, וגם נענה על־ידיהן. עוד יותר בולטת עמדת הוועד, כמוסמך על כל קרנות הציבור, מהטיפול בירושות ועזבונות: אצל האב"ד נמצאו עזבונות שהוקדשו ע"י הנפטרים למוסדות־צדקה (ביניהם עזבון הגב' חיה בריל). לפי החלטת הוועד, נמסרו העזבונות לידיו, „כדי שהוא יחלקם לבתי־החסד כפי ראות עיניו" [490].

גם גורמים מהחוץ, יהודיים ושאינם יהודיים, ראו בוועד את בא־כוחה המוסמך של העדה. ועד־האורחים החשיב אותו בשלב זה כנציבות מלאה של יהודי העיר; הרשות הצבאית, — עד כמה שנתקלה בוועד בענייני המטבח הזול, הספקת מצרכים, רבנות וכו', — גם־כן התיחסה אליו כלבאות־כוח בלעדית של הקהלה המקומית. וכך גם ראוהו נציבי היהדות הגרמנית, שנקלעו לעיר בחזקת תפקידיהם בצבא, כגון הרב הצבאי שבמחנה ואיערש ד"ר ארטור לוי. ופה יצוין, אגב אורחא, שאף בשנים אלה, כשהעיר היתה סגורה ומסוגרת, ולא היה כל מגע לא רק עם קיבוץ יהודי מחו"ל, אלא אפילו בין קהלה לקהלה באותו איזור הכיבוש, — מצאה הסולידריות היהודית דרכים לביטויה: בחדשי הכיבוש הראשונים, כשארצות־הברית עוד לא היו מעורבות במלחמה, הוגשה עזרה לקהלה מ„הוועד האמריקאי לתמיכת נפגעי המלחמה" (שהיה אח"כ אחד ממרכיבי ה„ג'וינט") ע"י צינורות יהודיים־גרמניים, וד"ר ארטור לוי הוא הוא שהעביר את הכספים. גם היהדות הגרמנית סיפקה עזרה לקהלות באזורי הכיבוש וסלונים קיבלה במשך חדשים רבים, באמצעות הקומנדנטורה, הקצבה חדשית של 2000 מרק מחברת „עזרה"; גם „אגודת־ישראל" בפרנקפורט העבירה תמיכה לקהלה, ובמיוחד לישיבה [491].

בינתיים דאג הוועד לכל יתר עניני העדה. הנה עלתה שאלת המשכורת לרבנות: לאב"ד, ואחרי פטירתו לאלמנתו, לדיינים וכו'. „הקורובקה", בתורת מוסד רשמי בממלכת רוסיה, שהיוותה את מקור השכירות העיקרי של ביה"ד הרבני, נתבטלה עם צאת השלטון הרוסי. הוועד החליט, איפוא, להמשיך את הקורובקה בסמכותו הוא. אכן, מספר ראשי־הבקר המיועד לשחיטה ירד פלאים. ניהול חסכוני של מכס־הבשר נמסר לוועדה, שטיפלה בקביעת המכס משחיטת כל בהמה גסה ודקה ובגבייתו. דין ודברים היה לוועד עם הישיבה והת"ת, שסירבו להיענות להוראות הוועד מיום כ"ה אלול תרע"ה. הוועד לא נרתע אף בפני גבאי הישיבה הוותיקים, ועמד בתקיפות על דרישותיו. מכל זה נראה, שהוועד עמד על רמה מוסרית־ציבורית, שנדרשה כדי לרסן כל חוסר־משמעת ציבורית בשעת־חירום זו, וראה כחובה ראשונית לרכז את ענייני הציבור, — בלי יוצא מן הכלל — ביד מתאמת אחת.

זכותו הגדולה של הוועד היתה בכך, שבנסיבות ההסגר, ששלטו בראשית הכיבוש, כאשר העיר ניתקה מהוועד המרכזי של „יעקאפא" בפטרבורג, ועדיין לא קם קשר אירגוני אחר לא עם המרכז בווילנה ולא עם סמכות יהודית כלשהי בוורשה, — השכיל חבר אנשים אלה לראות, בשלב מוקדם זה, את וועד הקהל, ככלי־הביצוע היחיד המתאם את ענייני העדה.

לשיא פעולתו והעזתו רבת־האחריות הגיע הוועד בשבט תרע"ו (דצמבר 1915), כשהוא ניגש למשימה מכריעה להטיל מס־קהל כללי על כל בני־העדה. בחדשי כסלו—טבת רבו כל־כך צעקות הרעבים, והיקף העזרה של „בית־התמחוי" ו„ועד התמיכה" כל־כך התרחב, שהוועד נאלץ לשלוח מתרימים בעיר. גם בית־התמחוי הורשה לערוך מגבית נפרדת. אך מגביות אלה לא הצליחו ביותר, כל־עוד הן היו מרצון. כששוכנע הוועד, שאין מנוס ממס כללי, הוא אזר עוז וניגש להטיל תשלום על כל בני־העדה. לצורך זה, וכדי לקדם כל ביקורת או התנגדות, הוא החליט להרחיב עוד יותר את מסגרתו ולשוות לחבריו סמכות של נבחרים רשמיים של העדה. היה לו לוועד יסוד לחששות אלה, נוכח הופעת אירגון הצעירים, בשם „עזרה עצמית" הנ"ל, על הזירה הציבורית. ואכן, חוג זה, שכבר הורחב עליו הדיבור לעיל, חתר, בין היתר, לכבוש גם את הנהלת העדה ומוסדותיה, ולשם זה לא בירר, כאמור, באמצעיו ותעמולתו.

אך בהתחשב גם בביקורת זו, שהושמעה ברבים ע"י אנשי־החוג, ובאי־האפשרות לערוך בנסיבות הנדונות בחירות להנהלת הקהלה, כינס הוועד בי"א שבט תרע"ו (16 בינואר 1916) אסיפה שבה השתתפו 70 איש, באי־כוח של כל בתי־התפילה ושל אירגונים אחרים, וביניהם גם אנשי „עזרה עצמית". דוברי העדה הדגישו, שבשים־לב למצב ולצרכים המרובים, אשר אין הוועד הנוכחי יכול לעמוד בהם, הוחלט לקרוא לאסיפה זו, כדי לבחור בוועד חדש, שהעוסקים בו יראו את עצמם כנבחרים ממש ע"י כל העדה, — שכן „אחריות גדולה מאד רובצת על העוסקים בצרכי־ציבור בימים אלה" (כוונת הדברים היתה להטלת המס הכללי). אחרי דין ודברים וגם השמעת דברי־הביקורת מצד ב"כ „עזרה עצמית", נבחרו לוועד החדש 15 איש, שרובם ככולם, פרט לאחד, היו גם חברי הוועד היוצא. ואלה הם: ר' יששכר־לייב ווינברג, הרב שבתי יגל, ר' יצחק אהרונוביץ, ר' יעקב חנגוביץ, שמעון וורניקובסקי, הלל־איסר יאנובסקי, מ. א. גבירצמן, הרוקח גרודזנסקי, ש. א. אורלינסקי, אפרים סבטיצקי, מרדכי זקין, ש. פולונסקי, ליאון שטיינברג, ניסן איזין, מ. מ. פרלשטיין. אף אחד מחוג „עזרה עצמית" לא נבחר לוועד זה.

מיד כשנתכנס הוועד החדש, הוא פתח, מתוך החלטה

נחושה ואחדות־דעים בפעולת הערכה כללית של מס־הקהל על כל יהודי העיר ובביצוע גבייתו. כדי לתת תמונה ברורה על פעולות הוועד הקודם וכך לסתום את פיות המקטרגים, הודפסו חשבונות הכנסות והוצאות של הוועד ושל בית־התמחוי, וכן פורסם קול־קורא בדבר חשיבות המס. הוועד גיבש שוב את מעמדו והפקידיו בתוך העדה, בתכנית, שנוסחה בפרטיכל וגם פורסמה, — „כוועד הנבחר המייצג את העדה כלפי פנים וכלפי חוץ, שבמסגרת פעולתו נכללים כל הדברים הנוגעים באופן ישר או לא־ישר לעדת־ישראל בסלוניקי; הוועד משגיח על כל המוסדות, בין שנהנים מקופת הקהל ובין המתכלכלים מכספם הם; הוועד דואג לצרכי כל העדה החמריים והרוחניים; הוועד הוא המתווך בין העדה וועד־האזרחים ובין העדה והרשות, ושמו יהיה: „ועד עדת ישראל בסלונים" [492]).

אכן, לא שכחו הנבחרים, שאין זה מכוחם להטיל מס באונס, בתנאי הממשל הצבאי החמור. כמה מחברי הוועד הציעו, שמאחר ורוב פעולות הוועד הן בעלות־אופי של תמיכה וסעד לתושבים, לכן רצוי שיבוא המס לגוביינא ע"י ועד האזרחים (וברשות הקומנדנטורה). אך ברוב דעות הוחלט לערוך את המגבית בכוחות עצמיים, לא באונס, אלא בשיכנוע, בהסברה.

לזכות העדה יש לציין, שעל אף כל הנסיבות של החרמות, עבודות־כפיה, מסים מעיקים מטעם העירייה וקיום מעורער, ולמרות היות המגבית מעין תרומה בלבד, — היא עברה בהצלחה. הברי הוועד נרתמו בעצמם לעול; זוגות־זוגות הם עברו מרחוב לרחוב ומבית לבית. כעבור חודש וחצי, נרשם בפנקס הוועד (בישיבתו מיום י' אדר שני): „מרבית החברים כבר השלימו את קיבוץ הכספים". מתוך היענות זו משתמע יחס כל העדה לנבחריה, לוועד הקהל המוסמך.

מעודד על־ידי הצלחת המס, ניגש הוועד המחודש במרץ למילוי תפקידיו. גם תביעותיו מוועד האזרחים נעשו יותר נועזות; כשהלה פיגר וקיצץ בתשלומיו לבית־התמחוי, תבע הוועד במפגיע השתתפות מלאה במפעל, שהרי אופי הסעד שלו הוא גם מחובת העירייה. באותה החלטיות הוא גם ניהל את המו"מ המייגע על גורל בית־החולים והחכרתו. הוועד גילה יוזמה גם בשטח האספקה, אם כי זה היה בעיקרו מסמכות העירייה, ושיתף פעולה עם ועד האזרחים בקניית מצרכים בפולין (מלח, דגים מלוחים, תפ"א) וחלוקתם בקיצוב. להגנת מכס־הבשר על השחיטה, שירד פלאים עקב בשר־חוץ שהובא העירה (במחירים מופקעים), קבע הוועד מכס על בשר־חוץ ונקט באמצעים עצמיים נגד ההברחה. בהכנותיו לקראת פסח ובראותו מראש אלפי נצרכים שיתקשו בהשגת מצות, ניגש הוועד למפעל נועז: להכין מלאי מצות מקמח־דגן ולאחסן מלאי תפ"א.

נציין, שפעולה ברוכה זו בכל השטחים פותחה תוך שבועות ספורים, והיוזמה והצעדים המהירים נתנו את אותותיהם בשיפור המצב. אך כל הנאמנות, כושר־המעשה, החריצות והמסירות לא עמדו לו לוועד בפני החתירה המתמדת של אנשי „עזרה עצמית". מאז נחלו כשלון באסיפת י"א שבט, שבה לא נבחר אף אחד מהם לוועד הקהל, הם המשיכו בחתרנותם ולא נרתעו אף בפני עלילות על חברי הוועד והצגתם כ... גנבים ומועלים!... — לשיא הסתתם הם הגיעו, כאשר פוצצו אסיפת־עם שנערכה מטעם הוועד לרגלי הטלת מס־הקהל. באסיפה, בה נאמו הר"מ ר' שבתי יגל ואפרים סבטיצקי (וזה האחרון הרי ייצג בוועד חוגי צעירים ממפלגות השמאל), הם חוללו אובסטרוקציה והפריחו סיסמאות מעליבות כוזבות. אחת מטענותיהם היתה, שגם הוועד המחודש איננו מייצג עדיין את כל העדה. למרות הפרעות אלה הצליחה גביית המס, כאמור לעיל, והוועד פירסם מיד את תוצאות הגבייה וכן דו"ח כספי על כל פעולותיו.

בתולדות הקהלה היה רק לעתים רחוקות צוות עסקנים כה נאמן לייעודו וכה מחונן בתכונות הדרושות לפעולה ציבורית בשעה קשה, כמו שהיה „ועד עדת ישראל" בשנות הכיבוש. ודווקא הם נאלצו לעמוד בפני מים עכורים של השמצות מצד הצעירים המתמרדים. כמה מאנשי הוועד סירבו להמשיך בפעולתם נוכח ההתגרות הזאת. בזכרו את אחריותו כלפי הציבור ולמען הוכיח רצון טוב לקראת ליכוד כל העדה, החליט הוועד, שמאחר שהנרגנים קובלים על אי־ייצוג מלא, כביכול, — הרי יש לבחור שוב בוועד־קהל חדש, — ובזה יסתמו פיות כל המקטרגים.

באין רשות לעריכת בחירות כלליות, כונסה ביום ב' אדר שני (7 מרץ 1916) אסיפה של למעלה ממאה איש, ביניהם: באי־כוח הארגונים הכלכליים; החברים היהודים של „ועד האזרחים"; ועדי כל המוסדות והחברות; ארגון הורי העצירים בלמסדורף (שהוקם, בינתיים, לשם השגת עזרה לנצרכים שבין המגורשים לגרמניה); ב"כ „החברה להספקת מכולת" (מעין אגודה שיתופית להספקה), וכן נציבי חוג „העזרה העצמית" בעצמם, שהוזמנו ובאו. בגלל שיתוק פעולת המפלגות, נוכחו גם באי־כוח כל בתי־התפלה. לכאורה, מן הנמנע היה לכנס בשעה זו באות־כוח יותר מלאה של העדה, מאשר אסיפה מכובדת זו. הושמעו כל הטענות והתלונות, והוועד שוב השמיע גילוי־דעת, הדומה בערך לזה של אסיפת י"א שבט. האסיפה נסתיימה בבחירת ועד חדש, בהרכב מורחב של 25 איש, מהם 13 איש מהוועד הקודם, ושנים עשר נוספים, דהיינו: אברהם־יוסף אוירבוך, מאיר בילואוס, פנחס גרייבר, זלמן איבנסקי, מרדכי שליופר, יצחק ווינשטיין, אפרים־יעקב לשצינסקי, צבי שרשבסקי, אהרן גולדברג, ד"ר א. גולדברג, ישראל רוטקובסקי וניסן יזורסקי [493]).

גם אסיפה זאת הוכיחה את אמונה בוועד היוצא, שכן שוב נפסלו אנשי „עזרה עצמית", ואף אחד מהם לא נבחר גם הפעם. האסיפה הכריזה: „בהיות שחבורת אנשים מחרחרי ריב, תאבי גבאות ו„מביעי דעות", הפיצו בעיר דיבות שונות על הוועד וחבריו ואשמות שונות, ביחוד שחברי הוועד לקחו להם בעצמם עטרה שאינה הולמתם, וכדי להסיר כל האשמות, בחרנו בוועד חדש, שייחשב מעתה כבא־כוח כל העדה ומדבר בשם הקהלה כולה. הוועד יקיף את כל ענייני הקהל החמריים והרוחניים. הוא יתווך בין הקהלה והרשות: הוא יפקח על כל מוסדות הצדקה, על כל בתי־החינוך, והוא ידאג לכלכלתם והחזקתם. מנהלי כל המוסדות והחברות צריכים להיכנע להחלטות הוועד. הוועד ימלא את תעודתו עד תום המלחמה". —

ההכרזה נתקבלה ע"י כל הנוכחים פה אחד. וכך עבר

ועד הקהל, בעיצומה של שנת־חירום, תחת לחץ עלילות מצד קומץ אנשים, מגלגול לגלגול, אך גם מהבעת אמון אחת לשניה. בגלגולו השני פעל הוועד שבעה שבועות (16 ינואר — 7 מרץ 1916).

פרק נו

גילוי הדעת של ינובסקי נגד החתרנים. — ועד הקהל מטפל בהספקה וקיצוב. — שרשרת פעולותיו הברוכות. — כת ה„זעלבסטהילף" עומדת במרדה. — דרישתם מהמטבח הזול. — ועדת הביקורת הציבורית. — תועבת ההלשנה חוזרה העירה. — גזר־הדין על ועד־הקהל יצא מלפני הכומר קליאַם. — האכזבה והיאוש בין חברי הועד. —

על אף מפלתם הניצחת בבחירות, ואולי דווקא בגללה, גמרו הנרגנים אומר להמשיך ולהגביר את חתרנותם והרסנו־תם מבפנים. פרשת העלילות נמשכה, עד שבאחת הישיבות של הוועד החדש הודיעו כמה חברים שאם הגל העכור של השמצות ברבים לא ייעצר, הם יתפטרו. להרגעת הרוחות עשה ינובסקי כמיטב יכולתו והוא פירסם האשמה גלויה נגד הכת: „הני בריוני השליכו על הוועד שיקוצים וזלזולים שאין להם כל יסוד ואשר עיקר כוונתם היא לבטל את הוועד ועבודתו, מבלי שים לב למצב הרע שרוב בני העדה נמצאים בו... בשעה קשה כזו נמצא חבר אנשים שעל־ידם התלקחה מחלוקת שלא לשם שמים... המצב הנורא שהפך מאות אנשים בקרב העדה מנותנים למקבלים, שערה עד היסוד משפחות רבות, שעשה את העדה כשיות אובדות, — המצב הרע הזה הוא שאילץ אנשים, שגורל האומללים נגע עד לבם, לקחת עליהם להיות עבדים לעדה, להשתדל ככל האפשר להמציא לחם לרעבים, עזרה ותמיכה לנופלים... חטא גדול חטאו אלה שהטילו שיקוצים על הוועד. האנשים הרעים האלה עתידים ליתן את הדין. ע״י מעשיהם המכוע־רים הם גורמים לרעבון מאות נפשות... אבל אנו, החברים הנושאים בעול, אנו מחויבים לראות את הוועד כעין קודש קדשים ואת חבריו לכהנים, שכל אחד מקדיש את כוחו ואת רצונו, להיות לתועלת לעדה"[494].

ואכן הוועד בכללותו, מעודד ע״י ההצבעה באסיפת ב' אדר שני, לא נתפס להיסטריה והמשיך ביד חזקה בביצוע משימותיו. הוא בחר בנשיאות אמיצה בהרכב: ר' יששכר־לייב ווינברג כנשיא, אפרים־יעקב לשצינסקי כסגן־נשיא, זלמן איבנסקי כגזבר, ה. א. ינובסקי כמזכיר. כתשובה על העלילות, נבחרה גם וועדת ביקורת בהרכב: אהרונוביץ, בילואוס, ד״ר א. גולדברג, א. סבאטיצקי.

והנה רשימה מלאה של מפעלי הוועד החדש תוך שבו־עות אחדים: הוא נרתם לעול־הספקה ממש, וברשיון הקומנ־דנטורה וועד־האזרחים קנו שליחיו במקומות מרוחקים מלאי גדול של חטים, דגן ותפ״א; הוא גם פתח בקיצוב וחלוקת מצרכים אלה במחיר זול לנצרכים; הוא הציל מהחרמה כמה מחסני־מלאי ע״י פנייתו לשר־העיר; הוא אירגן על דעת־עצמו את מפעל „מעות חטים", שבשנים כתיקונן טיפל בו האבּ״ד (ההתרמה הכניסה, למרות המצב, סך של 600 רובל לעומת 1200 רובל, הכנסת „מעות חטים" בשנת תרע״ד); הוא הסדיר משלוח סעד חדשי ללמסדורף, השגיח בתקיפות וקפדנות על כל המוסדות, מהמטבח הזול ועד „שוקדי־מלאכה"; טיפל בשכירות של הרבנות ובית־המטב־חיים, ע״י השגחה מעולה על מכס־הבשר; דאג לחינוך יל־דים; הוא המשיך להתדיין עם „ועד האזרחים" על התמיכה במוסדות; עמד על המשמר של אינטרסים יהודיים בעיריה, באמצעות כמה מחבריו, שהיו גם חברי ועד האזרחים; ייצג את העדה בקומנדנטורה בכל מקרה של נגישות או גזירות; בין היתר הוא הסדיר עם שר־העיר, לפי נוהג ותשלום קבוע, את פרשת עבודות־הכפיה. לטיפול ביחסים עם הרשות הצבאית אף נקבעה ע״י הוועד משלחת של יודעי־גרמנית, שהיתה מתייצבת לפני קציני העיר, והם: ח. גרודזנסקי, מ. מ. פרלשטיין, ל. שטיינברג וד״ר גולדברג[495].

גם שרשרת פעולות אלה, שכל בר־בי־רב בעיר הכיר בהן, עוד לא השקיטה את כת המעלילים ומשטינים; הללו עמדו במרדם — ובהתחבולותיהם. למרות הבעת אי־האמון בהם, הם הוסיפו להפיץ שמועות זדוניות, ואף השמיעון באסיפות־עם, על — מעילות במטבח הזול. הוועד לא נענה להתגרות. אנשי „עזרה עצמית" הרחיקו לכת, בדרשם מהנה־לת בית־המטבח, שתינתן להם גישה לפנקסי־החשבונות של המוסד, כדי לערוך ביקורת! — ההנהלה ענתה, שהיא מכי־רה רק ב„וועד עדת ישראל", המוכר והנבחר ע״י כל העדה. הכת נאחזה בתשובה הזאת, למען הוסיף אש למדורת המח־לוקת וההסתה. מתוך נסיון נוסף להרגעת הרוחות הנסערים, וכדי להוציא את הרוח ממפרשי המפריחים שמועות־שקר, החליט הוועד למנות וועדת־ביקורת ציבורית מיוחדת, שתבד־דוק את פנקסי המטבח. הוועדה המיוחדת הורכבה מחברי וועדת־הביקורת של הוועד, בצרוף 3 אנשים מחוצה לו, והם: ה״ה וולפיאנסקי, יפה ויואל רבינוביץ. הוועדה ישבה על המדוכה וקבעה, שהמטבח מתנהל על הצד הטוב ביותר, ביושר, בדייקנות ובחסכונות, ולא מצאה אף עיקבות מעילה כלשהי.

והנה, כאשר לכּת הפורשת כלו כל הקיצין, ועלילותיה על הוועד ומוסדותיו התנדפו מחוסר־כל הוכחות, החליטו בסוד מרעיהם על מעשה נפשע: הם אכלו קורצא לפני הקומנדנט ולפני ראש־העיר הכומר קליאַם! — הנה כך, 40 שנה בערך, מאז „המעשה" של המשכיל משה מילאקובס־קי נגד המגיד מקלם, חזרה תופעת ההלשנה לתחום ה„קהי־לה העתיקה". בהקבלה היסטורית בין שני „המעשים" הדומים בתולדות העדה, יש בכל־זאת להבדיל בין אחד למשנהו; בעוד שהמשכילים משנות השבעים, חדורי מרד־ההשכלה, עשו מה שעשו מתוך מטרה נעלה בעינם, להסיר את המכשול

מהדרך לאור־ההשכלה, ופגעו רק באיש אחד, — הרי פורקי המשמעת הציבורית משנת 1916 בעטו בעדה מתוך בולמוס דמגוגי, ללא כל אחיזה רעיונית ואידיאית, והעלילו על כל נציבי העדה, על 25 נבחרי כל השכבות, — וזאת בנסיבות רעב וסבל, כשהאיום על הוועד סיכן את עזרת ההצלה הדחופה שהוא קיים.

העלילה, שאנשי הכת השמיעו באזני הקומנדנט וראש־העיר היתה, כי אנשי־הוועד עושים בתוך כספי הציבור, ב„מטבח" וב„קרן־התמיכה", כבתוך שלהם, מועלים באמון ועוסקים בסיוע למבריחים... עיתוי ההלשנה, בחירת הזמן לאכילת הקורצא באוירת ערב־הבחירות לוועד האזרחים שכבר הוחלט עליהן, היו די שקופים: מאחר שנוכחו לדעת, כי בבחירות חוזרות לוועד־הקהל לא יצליחו בנסיון להשתלט במישרין עליו ועל המוסדות, — זממו המלשינים להפקיע את מוסדות־העדה מהוועד ולהעבירם לוועד־האזרחים, שעליו הם קיוו להשתלט בבחירות העומדות להיערך.

באווירת הלחישות והחשדות ששררה בעיר, לא היה קשה לקצין הצבאי להיתפס ברשת־המזימות ולהאמין לעלילות, — ומכל־שכן — לכומר האנטישמי קליאַם, שהתמוגג מנחת למראה השנאה וההפכפכנות הרווחות במחנה היהודי... והדת ניתנה במנזר ה„גיאֶפּוקאַלאַני", בו שכן ועד האזרחים: להפקיע מסמכות ועד־הקהל את בית־המטבח, „קרן־התמיכה", ואף את מכס־הבשר, — כלומר להוציא מהוועד את נשמתו ולהפכו לכלי ריק, נטול כל חיים![496].

כעת אפשר לקבוע, שגזירה זו גם היתה בלתי־חוקית, שכן ועד הקהל לא בחסד ועד־האזרחים התקיים, ולא הוא שרשאי היה לגזור גזר־שיתוק עליו. אלא בנסיבות ההן כשהכל ישק לפי פקודת הקומנדנטורה, ללא פירוש או אסמכתא חוקיים, אלא בתוקף חוק אחד כוח־הכובש, — הכל היה אפשרי, והרי ברור, שלקומנדנט נוח היה להסוות את הוראתו במעשה ועד־האזרחים, והכומר שש לקיים את פקודת הקפיטן הגרמני.

אפילו על־סף ההתיאשות מכּת „מהרסים ומחריבים" אלה, ראו עוד כמה מחברי הוועד, עסקנים מנוסים וותיקים, צורך לנסות ולהדביר את המפריעים. ואפילו היו מוכנים, למען האחדות, לסלוח להם על מעשיהם: בראותו, שרשימת „עזרה עצמית" לבחירות לוועד האזרחים עלולה לטמטם את המוחות ולהוליך שולל את ההמונים, שאינם מתמצאים בתכסיסי תעמולת העלילות, — הציע להם ועד־הקהל להיפגש ולהיוועץ יחד בדבר רשימה מאוחדת לבחירות (שכן אין לשכוח, שבגלל שיתוק המפלגות הפוליטיות, לא הופיעו רשימות מפלגתיות לבחירות.). בהזמנה זו נתבטא רצון הוועד להציל את כבוד העדה ושלמות המוסדות, וגם להגיע איך שהוא לחזית יהודית אחידה בתוך העיריה, אך תשובת הצעירים להזמנת־ההתיעצות היתה: הם עסוקים ואינם יכולים לבוא!... —

וכך גדל הפירוד ונתגלע הקרע. מול התעמולה של הצד שכנגד, בה השתמשו באמצעים מגונים עד כדי הוצאת שם רע על טובי העדה והסתת המון נבער ורעב, רווחה בוועד דעה, שלא להשתתף כלל בבחירות, שהרי היה זה למטה מכבודו, ואף בניגוד לתכונות חבריו, להשיב בתעמולה דומה. ברוב דעות הוחלט אמנם להשתתף בבחירות ברשימה מיוחדת, אלא לא להיגרר לזוהמה הדמגוגית ולשמור במערכה על טוהר־המידות וההגינות. לעיל כבר סופר על מערכה זו ותוצאותיה. אחרי הפקעת המוסדות מרשותם והכשלון בבחירות, נקל היה לתאר את הייאוש המר שאחז בחברי הוועד. בראותם את התמוטטות מאמציהם, היתה להם ההרגשה, שכל מסירותם והקרבתם היתה לשוא. אכול־אכזבה, ראה הוועד את עצמו כמחוסל, אם כי זה לא היה מוצדק כלל וכלל.

ברם, בשעת המעשה היה יסוד גמור להרגשה המכרסמת של אכזבה ויאוש: ההנהלה האוטונומית של הקהלה, שפעלה ביעילות במשך שבעה חדשים, — נתרוקנה מתוכנה והעמדה עירומה וחסרת כל בסיס. מוסדות הסעד עברו לוועד האזרחים. ומאחר שסעד ותמיכה היו מתפקידי הוועד העיקריים בזמן ההוא, הוחוור לו ש„הקיץ הקץ". תחושת־היאוש מצאה ביטוי חזק בפנקס־הוועד (ר' להלן.). וכך הגיע הסוף לגלגולים השונים, שעברו על הוועד מאז התחלת הכיבוש.

הוועד אמנם שותק וחבריו נאלמו דום, — אך בכל אופן לא נסתם עליו הגולל. עברה שנה, ועיני ההמונים שרומו ע"י כת־המדיחים נפקחו לראות נכוחה. הוועד נקרא ע"י העם, מתוך אמון מחודש, לחזור לפעולה, והוא קם לתחיה בשינוי שם, ואחר־כך בשמו המלא, כפי שנראה להלן.

פרק נז

הדת והחינוך הדתי בשנות הכיבוש. — פטירת האדמו"ר ר' שמואל. — ימיו האחרונים של האב"ד ר' מרדכי"לי. — פטירתו וצוואתו בדבר בחירת ממלא־מקום. — ועד הקהל בפני בעייה. — האסיפה רבת־הרושם בענין הצוואה. — גילוי הדעת של העדה. — בית־הדין הרבני. — הישיבה ות"ת. — גורל החדרים המסורתיים. — פליטים בבתי המדרשות. — אנשי־צבא דתיים בעיר. — יהודים מגרמניה מכירים בסלונים את ה„אוסט־יודן". — הרב הצבאי ד"ר ארטור לוי. — הרופא הצבאי ד"ר ישעיהו חלפסברג והתרשמותו מסלונים.

היה בכך מעין סמל לליקוי המאורות, שבחדשים הראשונים של הכיבוש ירדו מעל הבמה שתי הדמויות הדתיות המרכזיות של העדה: בחודש אחד נסתלקו שני עמודי האיתן של קהלת סלונים, האדמו"ר והאב"ד. אפשר היה לראות בכך מאותות הזמן, כי הנה צדיקי הדור כאילו הולכים ומסתלקים במהירות, מפני הרעה שבאה על ישראל בעקבות מאורעות המלחמה... נעלמו שתי הדמויות שסימלו דור עבר, דור ש„לפני המבול", ובזה כאילו נחתמה תקופה.

ר׳ שמואל, האדמו״ר השני לשושלת סלונים, חלה את מחלתו והועבר לוורשה, ושם נפטר ביום י״ט שבט תרע״ו. הזמן לא התאים לבחירת ממלא־מקום לאדמו״ר, באין כל קשר בין המוני חסידי סלונים שבליטא ופולין, שבשנים כתיקונן היו צריכים לבחור במ״מ. בכלל, מאז הכיבוש פנה זיוו והדרו של בית האדמו״ר; אין יוצא ואין בא; חדלו כינוסי החסידים, ה„שולחנות״, מסיבות „מלווה־מלכה״ ברוב־עם. הכיבוש במועקתו האפיל גם על לבות החסידים; נתרוקן השטיבל הסלונימאי. אך בינתיים כבר נתהוו צדדים „בחצר״ בין מצדדי שני בני האדמו״ר: הבכור ר׳ יששכר־לייב ור׳ אברהם. ברם, לידי התסבוכת בין שני הצדדים ולבחירת ממלא־מקום סופי הגיעו הדברים רק אחרי המלחמה.

כעבור 5 שבועות אחרי פטירת האדמו״ר נסתלק האב״ד המהולל של העדה, ר׳ מרדכי׳לי. מאז הקרבות בעיר הוא נפל למשכב, אך עוד דאג על ערש־דוי לעניני ציבור, והיה תמים־דעים עם ועד הקהל במעשיו התקיפים ובריכוז כל הכספים הציבוריים. כשהוועד נתקל בהתנגדות גבאים תקיפים של כמה מוסדות (כגון לינת־הצדק, הישיבה), עמד האב״ד לימינו. הוא קיבל ברצון את החלטת הוועד בנוגע למס הכללי, ואפילו הסכים לשאת את דברו באסיפת העם למען המגבית (אותה אסיפה שפוצצה ע״י אנשי „עזרה עצמית״), אלא שמחלתו מנעה ממנו להשתתף בה. ר׳ מרד־כי׳לי נפטר ביום ששי, כ״ח אדר א׳ תרע״ו.

למרות נסיבות־החירום ודאגות הכלל והפרט, הרי כל העדה כאילו עצרה את נשימתה לרגלי פטירת האב הרוחני, שהקסים את המוני עדתו (והמוני יהודים בתפוצות) בקסם אישיותו הנלבבת. אף בשיעבוד הנוכחי לגשמיות מצאו בני העדה כושר נפשי להתעלות רוחנית ולהתיחדות עם זכר הנפטר. הרושם בעיר היה כ״כ כביר, שאף השלטון הצבאי הרגיש בעוצם האבידה של הציבור המקומי וחלק כבוד לנפטר. על ערך פטירת ר׳ מרדכי׳לי עמדו במיוחד חברי ועד הקהל. הם עמדו לפני בעיה הכרוכה בהסתלקות האב״ד: ר׳ מרדכי׳לי ציווה, סמוך לפטירתו, לבל תתמהמה העדה בבחירת רב ומנהיג חדש. ברם, איך למצוא לעת כזאת ממלא־מקום ראוי והגון לאצטלא זו, לכהונת האב״ד דסלאני־מא? — כדי לצאת ידי חובתו כלפי הוראת הצוואה, כינס הוועד למעלה ממאה איש, בהם: ראשי המוסדות והחינוך, ב״כ בתי־תפלה ובע״ב משכבות שונות, שהסכימו כולם על גילוי־דעת, המתיר אותם ממשאלת הנפטר בדבר בחירת מ״מ בהקדם, והמחייבם לבחור ברב מיד אחרי סיום המלח־מה. נוסח גילוי־הדעת וכן החתימה של למעלה מ־100 שמות, המהווים חתך מייצג של רבדים שונים של העדה, מקנים לו את הזכות להיות מועתק כאן במלואו [497]:

„היום יום ו׳ עש״ק פ׳ פקודי, כ״ח לחדש אדר ראשון תרע״ו נפלה עטרת ראשנו. מורנו ורבנו הרב הגאון צדיק יס״ע עיר וקדיש ר׳ מרדכי ווייטצעל ז״ל הסתלק ממנו. בעת צרה ותוכחה נשארה עירנו כצאן אשר אין להם רועה, בני העדה נפוצים ואין להם מאסף. החתומים מטה ועד העדה וחשובי בעלי הבתים התאספו כולם לפני קבורתו של האדמו״ר הגאון זצ״ל לדון על דבר רצונו של הנפטר הגדול והקדוש, שהביע לא אחת לבלי עזוב את העיר בלי רב, מורה, מנהל ואב״ד. בהיות שכבוד הרבנות בעיר סלאנים היה מאז ומעולם גדול מאד, גאונים מפורסמים בישראל היו יושבים לכסא הרבנות, שהאצילו מהודם וצדקתם על העדה כולה, על־כן הסכימו הח״מ לדעה אחת, שעכשיו בשעת מלחמה ומהומה אין העדה יכולה למלא את רצונו של הנפטר הצדיק ז״ל ורצון כל העדה, אבל היא חושבת לה לחוב קדוש וגדול, שאחרי המלחמה לא יאוחר משני חדשים צריכה העדה לגשת לבחירת רב, מורה, מנהל ואב״ד, שיהיה ראוי לרבנות בעירנו, להעמידה על גבהה ותפארתה, כמו שהיתה עד כה בשבת לכסאה גאוני ארץ, מפורסמים בישראל כמורנו ורבנו הגאון הצדיק והקדוש ר׳ מרדכי ווייטצעל זת״ע.

„על כל הנ״ל באו על החתום הח״מ, והעתק הוכנס בפנקס ועד עדת ישראל בסלאנים לזכר עולם.

חתמו: זאב חאלף בהר״ר גרשון ז״ל שלום
אפרים יעקב לעשצינסקי
שמואל בן ניסן צערניאחסקי
נחום בר׳ יהודה לייב הכהן
מנחם־מנדל מירסקי
מיכאל מיללער
פסח־לייב פליישמאנן
יצחק בר׳ אליהו חיינשטיין
אהרן סאַחיצקי
ש״מ רובינאחסקי
זלמן איחיאנסקי
אייזיק בר׳ דוד שערעשעחסקי
יצחק אהרנאחיץ
שמעון חערניקאָחסקי
אהרן חיינשטיין
אברהם הלוי
ארי׳ לייב שטיינבערג
גרשון בר׳ יעקב לעמקין
אהרן סאלאמיאנסקי
מרדכי דוד קרופעני
יעקב בר׳ משה לעמקין
חיים גראדענטשיק
שלמה־דוב ראבינאוויץ, שו״ב
ישכר־לייב חיינבערג
ד״ר א״ש קאמענעצקי
מיכל קאטאק
חנוך גראדזענסקי
מ״א גיוירצמאנן
אלכסנדר קאחארסקי
יחזקאל אייזענשטאדט
ניסן יעזערסקי
אברהם־מרדכי וורניקאחסקי
אברהם בר׳ אליעזר דב מונאקער
אברהם־יוסף אחערבוך
ישראל גלושעחיצקי
רפאל דערעצינקי
יעקב חננאחיטש
מיכל בר׳ צבי בורדא
שמואל ראובן מאשיץ
בנימין קאפלאן
יצחק שלמה זילבערקחיאט
נח קאפעלמאנן
אברהם־חיים קאקשיצקי
אברהם־צבי איינשטיין
מנחם־מענדל קאמענאָמאטסקי
מרדכי זאיאנטשיק
בנימין בר׳ נח יודעלעחיטש
שלום הלוי איש הורחיץ
אברהם מישקין
משה־יקותיאל בר׳ דוד שוכאָטאָחיטש
זבולון בר־נחמן־לייב חאלאטין
פנחס בר׳ יצחק
בנימין ביינוש שמידט
יחזקאל טורעצקי
דניאל חייקין
שמחה־עזריאל דובינבוים
משה קאַצין
ישראל רוטקאחסקי
משה בר׳ נחמן בטלן
נח בר׳ סנדר ז״ל פינצוק
אהרן־אייזיק בר׳ גדול גאלדבערג
אליעזר בר׳ ברוך
שמשון ביטענסקי
יעקב ריזשין
משה בר׳ יצחק קאַראָליצקי
יעקב גרייעחער
לייב אלפערשטיין
שמואל־משה ראבינאחיץ
משה בר׳ אברהם בעקינשטיין
יוסף בר׳ מיכל חיינשטיין
משה אסטרינסקי
מאיר בעלאוס
שמואל גאז׳אנסקי
יוסף חארלאף
זלמן בר׳ שלום ק״ש
פנחס בר׳ יצחק איטקאחיץ
שמחה בר׳ יואל בישעצקי
צבי בר׳ איסר יורינעחיץ
יצחק משה בר׳ יחיאל־אהרן...
דוד צפורשטיין
ירוחם לעחענשטיין
אברהם־מיירים בן שמעון מאַקאָחסקי
מנדל גרינבערג
מנחם־מנדל ניזאנסקי
מיירים עפשטיין
שבתי שושן
אברהם בר׳ ארי׳ לייב ליכטענשטיין
משה בר׳ דוד אורינאחסקי
זימל בר׳ משה יוסף...

זאב שעהנבערג
הצבי הירש גרייעחער
יעקב־זונדל עפילגראד
משה ב״ר שמואל־יעקב שו״ב
יוסף־לייב פיינשטיין
ישראל־זלמן בר׳ אברהם הלוי שעליובסקי
דן בן נח נאָחיק
צבי שערעשעחסקי
דובער ראבינאחיץ

איסר־דוב בר׳ יצחק אליעזר...
אברהם בר׳ מאיר זאחאזניק
דוד חילענציק
ארי׳ בר׳ נחום סקראבון
שמעון אהרן ארלינסקי
יוסף בר׳ מרדכי ז״ל יאַקימאָחסקי
יצחק טעליקאחסקי
יוסף באַרקאָחסקי
צבי ארי׳ מיידלער
יצחק קורציק

העתקה נכונה מגוף הכתב עם שמות כל הבאים על החתום.

מזכיר ועד עדת ישראל בסלאנים
(—) הלל־איסר בר׳ חיים יאנאווסקי מהוראדנא.

בהלוויה השתתפה כל העיר. מחוסר קשר עם רבני הקהלות הסמוכות, הספידוהו בנו ר׳ שמואל ווייצל, הר״מ ר׳ שבתי יגל ואחד מהרבנים הפליטים שהיו בעיר (ההספד שנשא בנו נדפס אח״כ בסלונים בצורת ספרון.) [498]). שמע פטירת ר׳ מרדכי׳לי הגיע לעולם היהודי, ובעתוני ישראל באמריקה ופולין נתפרסמו מאמרי־הערכה רבים לזכרו.

שלושת הדיינים ר׳ אלחנן ז״ק, ר׳ יצחק ליפשיץ ור׳ משה וויניארסקי המשיכו לכהן בביה״ד הרבני. דמות מלבבת ציבורית־דתית בשנות הכיבוש היה המגיד־מישרים ר׳ יעקב־חיים סאַרנה, שהתבלט כאיש־חסד וצדקה, טוב ומיטיב, סומך יורדים ונופלים, והיה אהוד על כל השכבות. הוא גם שיתף פעולה עם „מגן דוד אדום" בסעד חולים. הרב מטעם מ. שליופר נתגלה בשנים אלה כעסקן ציבורי מוכשר. הוא היה פעיל בוועד הקהל והמשיך לנהל את מרשם התושבים היהודים.

עקבות הזמן ניכרו בתחום הישיבה. עם פרוץ המלחמה נתפזרו מאות בני הישיבה מקרוב ומרחוק, ולא חזרו שוב אל העיר. המסורת של „אכילת ימים" עברה ובטלה כאילו במחי־יד; בישיבה ובקיבוץ נשארו רק בני־העיר ויחידים מבאי־הישיבה מחוץ. הת״ת המשיך לקיים את כל כיתותיו. החדרים המסורתיים בחלקם נשארו, ובחלקם חוסלו במצוקות הזמן. שממון השתלט בשולהויף שנתרוקן. בבית־הכנסת הגדול נעדר החזן, נעלמה המקהלה שהנעימה שיר בשבתות; רק קולו הצלול של ר׳ אברהם־משה שמש דמתא הדהד בחלל ההיכל. בכמה מבתי־המדרשות התישבו פליטים ונשרפי זמושצ׳ה; גם ביהכנ״ס הציוני, שבנייתו לא נסתיימה, נתפש ע״י פליטים (זמן־מה היה תפוש ע״י הצבא).

חזון בלתי־נפרץ נתגלה בעיר: הופעת אנשי־צבא יהודים, שומרי־דת. היו ביניהם רבנים צבאיים כגון ד״ר ארטור לוי הנ״ל, רופאים צבאיים, קצינים וחיילים. בחיל־המשמר בעיר היו לא מעט יהודים; הרב לוי היה מכנס את החיילים היהודיים במועד ובימים הנוראים. בפסח תרע״ו ותרע״ז הוא ערך סדרים לכל היהודים במחנה וואיערש בברנוביץ הסמוכה; אך גם בסלונים היו מתכנסים חיילים וקצינים יהודיים. לרובם של בני ישראל אלה היתה זו פגישה ראשונה עם „אוסט־יודן", ויהודי סלונים שימשו לכמה מהם אספקלריה להכרת היהדות הליטאית. היהודי הסלונימאי היה בעיניהם הטיפוס האופייני של „הליטאי" על כל גווניו ותכונותיו. אחד מהם היה הקצין הרפואי ד״ר ישעיהו וולפסברג, יליד המבורג, שבא לסלונים עם הצבא הגרמני וישב בה כחצי־שנה. את חוויותיו ורשמיו מיהודי סלונים הוא העלה על ספר בזכרונותיו בדברים נרגשים, שכמה מהם אנו מביאים כאן [499]):

„כל געגועי היהדות על אלקים ונצח מתרכזים ביהודי הליטאי. היישוב היהודי־ליטאי, — נקודת־כובדו היא איתנה. שיווי־משקלו מובטח. ההלכה השרתה על הלמדן הליטאי רוח של קבע. אופי מגובש היה לאורח־חייו; מצד שני לא הגיע הגיבוש לקיפאון. היהודי הליטאי, — גישתו אנושית־טבעית... אצילות ועממיות, הכרה ללא־פשרה, שימוש והנהגה ללא חומרה יתירה, התרוממות השכל ופשטות טבעית למעשה, — בצירופים אלה אפשר למצוא תכונת היהודי המעולה בליטא..." —

ד״ר וולפסברג נתחבב מאד על יהודי העיר. כשעזב את סלונים, נערכה לו מסיבת פרידה ע״י עסקני העדה, שגמרו את ההלל על מידותיו וקשרי־האהדה עם יהודי המקום.

פרק נח

פנקס „ועד עדת ישראל בסלונים". — מר׳ אליעזר בר׳ דוד ועד ר׳ הלל־איסר ינובסקי. — הסופר המתאים בסגנון הראוי. — ההרצאה הדרמטית של המבוא לפנקס. — רישום ללא משוא־פנים. — אהבה לנאמני הקהל ושנאה למהרסים. — „אחרית־הדבר" של הפנקס. — דעתו של ינובסקי על ה„סטרא אחרא" של העדה. — תיאור הרעב בפנקס. — זכר ינובסקי בתולדות הקהלה. —

זכה ר׳ הלל־איסר ינובסקי ושמו השתלב בתולדות הדור האחרון של סלונים לא רק בגין עסקנותו הציבורית, שהיה עושה ומעשה את הרבים כחבר ועד הקהל וכיו״ר הנהלת המטבח הזול, אלא גם בגלל עריכתו את הפנקס של „ועד עדת ישראל בסלונים". מיסמך זה משתלב יפה במסורת מאות השנים של כתיבת פנקסים בעיר ומהווה סיום נאה לסידרת פנקסי הקהל, שכן הוא האחרון במספר לפנקסים המסורתיים המקומיים.

בתקופה הפולנית תר״פ—תרצ״ט שוב לא נזקקו לפנקסי חברות מהסוג המסורתי, ובמקומם באו פרטיכלים, זכרונות דברים, עלונים ואף עתונים. המנהג העתיק של „כתיבת פנקס", התקיים בסלונים בפעם האחרונה באופן הראוי. ומאז הר׳ אליעזר בר׳ דוד, בעל הרשומות בפנקס „ביקור־ חולים" ועד ר׳ הלל־איסר ינובסקי, — הרי זו אותה הרוח של ספרא רבא, השוקד למסור באמונה לדור אחרון את קורות העדה. ה׳ ינובסקי היה, לפי גישתו, השכלתו ואקלימו התר־

בותי הסופר המתאים לכך: בהיותו מעורה במסורת ובדברי ימי ישראל בליטא, הוא ידע להוקיר את מורשת הדורות שנמסרה בקהלות בספר כתוב וחתום. כמזכיר ועד הקהל בכל גלגוליו, מהקמתו ועד שיתוקו בניסן תרע"ו, הוא דאג לרשום את הכל בספר. הוא שיווה לנגד עיניו את צורתם וסגנונם של הפנקסים מהמאות הי"ז—י"ח, שעיין בהם בגרודנה עיר־מולדתו, וסיגל להבעתו סגנון מיוחד, שיש בו מבושם המליצה המקראית וגם מסממני השפה המחודשת. הוא גם נתן לפנקס צורה ספרותית של פרולוג („מבוא") ואפילוג („אחרית דבר"). בהרצאה דרמטית הוא מתאר במ־בוא את האווירה בעיר בשנות הכיבוש, את נסיבות החירום שבהן פעל הוועד, ומוסר בשפה ציורית את משמעות אחדות הקהל בעת צרה, את „השה הפזורה שהתקבצה לעדר אחד".

מבחינת ההתרחשויות בקהלה בשנים ההן, יש ערך ניכר למבוא, שאנו מצטטים כאן:

„בחדש מנחם אב שנת תרע"ד לבשו שמי היהודים בחבלי ליטא, פולין וקורלנדיה — קדרות. בשמונה לחדש באה חרב על הארץ. ממלכות אשכנז ואוסטריה קראו למלחמה על רוסיה. בית ישראל הוכה לרסיסים. אלפי איש הלכו במערכה להילחם בעד ארץ המולדת, שהקיאה אותם מגווה, בהשאירם את נשיהם וטפם בעירום ובחוסר־כל. נתרבו בישראל אלמנות ויתומים רעבים. היתה בנו יד ה' ותמונות נוראות ומבהילות ראו עינינו: דם ואש ותמרות עשן. ארבעת השפטים הנוראים חרב, רעב, חיה־רעה (חיות־אדם) ודבר עשו בנו שמות. הרבה קהלות ישראל נחרבו. מאות נפשות הומתו מיתות משונות ואכזריות מידי פריצי־אדם. עפ"י צו ממשלת רוסיה נתרוקנו הרבה ערים מיושביהן היהודים, שהלכו בגולה למקומות רחוקים, בעזבם את בתיהם ורכושם. מחנות, מחנות יהודים נודדים, מגורשים ופליטי־חרב עברו דרך עירנו. קהלתנו הסתדרה, השתדלה אז להושיט יד עזרה לאלה המשפחות האומללות בעירנו, שיד המלחמה נגעה בהן, וגם קדמה בלחם את אלה הנודדים, שעברו דרך העיר. הרבה פליטים התיישבו בעירנו, שנחשבה למקום יותר בטוח מפחד המלחמה. קהלתנו אנוסה היתה לדאוג לגורל אחינו האומללים האלה, דאגה להשקיט רעבונם ולהמציא להם מעונות לשבת. בחדש תשרי תרע"ו עברה הכוס גם על עירנו, שנחרבה מחציתה על־ידי סערת המלחמה. ביום השלישי בין כסא לעשור בא האויב שעריה. המחנה הרוסי שנסוג אחור הזיק דרך הילוכו וישרף חצי העיר באש. ארבעה ימים רצופים ירו שני המחנות איש אל רעהו, מחי קבל משני הצדדים, הרגו ופצעו עשרות אנשים ובתים רבים נתצו ויהיו לעיי מפלה. בעלי־היכולת הקדימו לעזוב את גי־ההריגה, והנשארים — מצבם נורא מאד. נוסף לזה התגברה בעירנו מחלת החלי־רע, שעשתה שמות בנו, האו־כלה על ימין ועל שמאל. נתקיימו בנו דברי החוזה בן־בוזי: הרחוק — בדבר ימות, והקרוב — בחרב יפול, והנשאר והנצור — ברעב ימות (יחזקאל ו', י"ב). נורא ואיום מצבנו, מצב שבויי מלחמה תחת יד אדונים קשה; אין לחם לאכל, היוקר יאמיר, הנצרכים מתרבים, אלפי איש מושיטים יד; נשים עזובות, שבעליהן נמצאים על שדה המערכה, עם ילדיהן צועקים ללחם. קהלתנו נתדלדלה וישועה אין.

„בשעת חירום זו התאחדו כל כחותינו. שה פזורה הת־קבצה והתכווצה לעדר אחד. נוסד ועד־עזרה, המשתדל בכל יכלתו לתת לחם לרעבים, להלביש ערומים ולהמציא מעונות למשוללי בית ולנשרפים. הוועד יסד בית־תמחוי בזול, שבו משקיטים רעבונם שבע־מאות נפש יום יום. הוועד מחלק מדי שבוע בשבוע סכומים הגונים לנצרכים, דואג לנשי החיילים, לאלמנותיהם, ליתומיהם וכדומה.

„מעשי ועד העזרה יהיו נכתבים בספר הזה והיו לזכרון לדור יבוא. והיה כי ירחם ה' עמו, יקומם ההרסות והנשמות תבנינה, יקרא הדור הבא בספר הזה וידע מה הגיע לפליטת ישראל בעיר החרבה והשוממה, ומה פעלה השארית לטובת השארית. ידע שבעת צרה ותוכחה לא דאג איש־ישראל רק לנפשו. מדת הרחמים, קיומו של בית ישראל, התעוררה בימי חושך אלה בעצם תקפה. מדת הצדקה הרימה ראש ותחולל נפלאות. דור יבוא יקרא בגאון: „יעקב לא מת ולא ימות". בגדל לבב ישמיע את הדברים הקדושים: „רבת צררוני מנעורי, יאמר נא ישראל, רבת צר־רוני מנעורי, גם לא יכלו לי".

סלאנים, שבט תרע"ו.

הפנקס מכיל דינים וחשבונות של כל ישיבות הוועד. בהרצאה ערה ומעניינת מוסר הסופר את תמצית הדיונים, חושף את הקשיים שבכל פרשה. הוא אינו חס על כבוד גבאים שמרנים המתאַנים לסמכות ועד הקהל ומצליף על כת המתגרים מחוג „עזרה עצמית", וגם איננו נבהל מפני בעלי־תככים שבתוך הוועד גופא (היו גם כאלה!). — מכל רשומה בפנקס ניכר איך הסופר חרד על כבוד הוועד, על סמכותו וביסוסה של האוטונומיה היהודית המתגשמת בקה־לה. עטו הוא לא של רושם רשומות, כדי לצאת ידי חובה, — אלא של כואב כאב הציבור, מתוך אהבה לעסקניו הנאמנים ושנאה עזה למהרסים מפנים. הסופר שמח שמחה גדולה עקב הצלחת המטבח הזול, אך גם היה אכול ייאוש ודכאון נוכח מזימות ההרס, שהביאו את הוועד לידי משבר. ולכן, כה בוערת חמתו ועמוק יאושו ב„אחרית דבר", כאשר הוא ניצב מול המפולת, ונדמה לו שהכל אבוד. וכה לשונו שם:

אחרית דבר

„ועד עדת ישראל איננו מתקיים עוד בסלונים. הסטרא אחרא נצחה. עניני העדה נחתכים על ידי ועד האזרחים, שבראשו עומד פקיד אשכנזי המושפע מחברי הועד שאינם מהוגנים. אל ועד האזרחים לא נבחר אף אחד מאלה, שהוצעו ע"י ועד העדה, לבד נשיא הוועד הר"ר י"ל וויינבערג, שבחרו בו לכסות עינים. טובי העדה, שהקדישו כוחם ואונם במשך שמונת ירחי עמל לטובת אחיהם, נתרחקו עכשיו מכל עבודה צבורית. סכומים הגונים הנשלחים לכאן לטובת היהודים, נכנסים אל קופת ועד האזרחים ומתחלקים גם לשאינם בני־ברית, כך הוא חפצו של ועד האזרחים. נמצא, שמפרו־טותיהם של היהודים המוקדשות לטובת עניי ישראל, נהנים במדה מרובה שונאיהם, בשביל שכשתבוא שעת הכושר, יערכו פוגרומים ביהודים. אישי העדה נכנעים תחת עול־מסים וארנוניות שונים, נאנחים ומתרעמים ונושאים בשרם בשניהם, נאנחים תחת עזותם ופחזותם של שנים־שלשה נערים בריונים, שנתנו את כל העסקנים לגנבים וחומסים, וכן המה כל התושבים היהודים בעיני הפקידות, ושם שמים מתחלל.

„כדאי לציין במקום הזה, ששנים מחברי ועד עדת ישראל בגדו בועד ובחבריו, וחתרו חתירה תחת קיומו בשעה שהשתתפו בישיבותיו... הראשון... שכל השפעה אין לו בקרב העדה ואיננו בעל־מעשה, השתדל לסכסך חבר בחבר ולתת ביאורים שלא היו ולא נבראו לדברי חברי הועד, לדבותיו ולרכילויותיו מצא כר נרחב בין חברי האגודה „עזרה עצמית". ששאפה מראשית קיומה לקחת תחת הנהגתה את העדה ואת ועד האזרחים. השני הצליח ע"י צביעותו לסמא את עיני חבריו לוועד ולהסב את פני הענינים לצד האגודה הנזכרת, שבישיבות הועד היה הוא האחד שגינה את פעולותיה ואת שאיפותיה.

„המצב בקרב העדה נורא מאד. העניים הרעבים מתרבים מיום ליום. כמות התמיכה, שועד האזרחים נותן בטובו הגדול לעניי ישראל, מיצערה היא מאד. מספר גדול של נצרכים איננו מקבל גם את הפרוטות המעטות, מפני שאין הקומץ הקטן משביע ואיננו מספיק לכל הדורשים. ובה בשעה שקופת ועד האזרחים מלאה כסף היהודים, — הרבנים ומורי הישיבה אינם מקבלים פרס זה ירחים אחדים. בית התמחוי המתנהל עכשיו ע"י מנהלים אחרים, ג"כ תחת השגחתו של ועד האזרחים, איננו ממלא את תפקידו כראוי. בית התמחוי טוחן פני עניים, אבל איננו נותן להם לחם. מי שאין לו כסף, איננו נהנה מהתמחוי, — זאת היא הסיסמא של בית התמחוי כהיום. וע"כ אלה העניים, שאין להם פרוטה, ושבמשך שמונה ירחים נהנו מן התמחוי חנם, משוללים עכשיו הזכות לטעום טעם לחם אחת ביום. היה מעשה, שאשה אחת שילדיה שאלו לחם ופורס לא היה להם, — השליכה את עצמה בנהר למען שים קץ לחייה המרים, אולם אנשים אכזרים משו אותה מן המים, כדי שתוסיף להתענות ולראות בעיניה בגווע עוללי טפוחיה ברעב. היוקר יאמיר משעה לשעה, וגם האמידים בקרב העדה אינם יכולים לעמד נגדו. מקורות הפרנסה נסתתמו, והפרוטה הולכת וכלה מן הכיס. אם יארך המצב הזה, ה' יודע מה יהא בסופנו.

„סלונים, י"ז סיון תרע"ו".

אכן, חזותו הקיצונית של ה' ינובסקי לא התאמתה. כפי שיסופר להלן, קם הוועד לתחיה כעבור שנה בשם ה„קומיסיה", וכעבור שנתיים בשמו המסורתי כ„וועד הקהל". אלא מזכירו הנמרץ וסופרו החרוץ כבר לא היה מעורב בו: כעבור שנה חזר ה' ינובסקי לגרודנה עם המוסד שהיה בהנהלתו („מושב הזקנים" הגרודנאי).

כאורח שנקלע לעיר ועשה בה שנתיים, הוא השאיר בה רושם ממושך, ובני העיר עוד זכרו רבות את העסקן המסור, נעים־ההליכות ואיש־האשכולות, שפעל בתוך העדה בשנים קשות. ה' ינובסקי ריכז סביבו בשנות שהותו בעיר צעירים משכילים. בהעתקתו וליטושו של הפנקס יצק מים על ידיו הצעיר בנימין אהרונוביץ. כותב הטורים האלה גנז בשעתו את „פנקס ועד עדת ישראל" והעבירו ארצה. וכך יכול הספר לשמש כמקור נאמן למבצעי ועד הקהל בזמן הנידון [500].

פרק נט

ועד האזרחים החדש. — מצב התעסוקה. — עבודות הכפייה. — החרפת מצב האספקה בקיץ 1916. — רעב בעיר. — הכרזת החרם על המבריחים. — החוייה הטרגית בבית־הכנסת הגדול. — שריפת טור החנויות. — תעלולי הפלדפבל קעמפע. — גילוי המעילה בוועד־האזרחים. — מאסר ראש־העיר קראַנען. — המשפט הצבאי. — פיזור ועד האזרחים. — מינוי הקצין האַנוב. —

תקוות רבות תלו תושבי העיר בוועד האזרחים החדש, ובראשו הקצין קראַנען: הנה הוא יבער את הרע, יחסל את ה„שמוגל" הארור, מקור כל הצרות, — ויבואו רווח והצלה מהרעב. — ואכן, ההנהלה החדשה, שברובה המכריע, — פרט לחבריה הלא־יהודים, — היו הנבחרים מ„עזרה עצמית", פתחה בצעדים תקיפים. ע"י כרזות הובטח, שהיא דואגת להספקה. שליחים נשלחו לפולין לקנות מצרכים. קיצוב הלחם לפי כרטיסים בוצע בסדר. לכאורה, התחלת שלטונה הצדיקה את התקוות.

מצב התעסוקה, שהיה חמור בחדשי הכיבוש הראשונים, הוטב במקצת עם ריבוי עבודות, שהשלטון נזקק להן ושהעסיקו כמה מאות פועלים. המנגנון האדמיניסטרטיבי־צבאי היה זקוק לעובדים בשטחים שונים: בניצול היערות שהוא ביצע באורח מאַסיבי ובחפזון, כאילו השד כפאו; בסלילת דרכים; באחזקת מסילת הברזל מוולקוביסק לברנוביץ, שהצריכה הרבה פועלים קבועים, וב„פיאניר־פארק", מחסן גרוטאות־נשק וציוד. התשלום היה מינימלי. אך הוא כלל מנת־לחם ומזונות אחרים. מאות עובדים, שקיפחו אחרי החרבת התעשיה את מקומות־העבודה, הועסקו בתפקידים אלה. מקצת עבודה סיפקו גם מנסרות־העץ ומפעלי הבורסקאות המעטים שנשארו לפליטה. כמה לבלרים הועסקו במשרדי השלטון והעירייה כמתרגמים ומנהלי־פנקסים. כמקום־עבודה אפשר היה לראות גם את המיליציה האזרחית, שהעסיקה כמאה צעירים בתפקידי שיטור ופיקוח. כמה עשרות משפחות עיבדו אדמות עזובות של משצ'אַנים וכפריים בסביבות העיר. אך כל זה לא הספיק, ומאות משפחות של המעמד הבינוני, חנוונים, תגרנים, סוכנים נשארו מחוץ למעגל הכלכלה והתעסוקה, וכן רוב בעלי־המלאכה, בעיקר במקצועות הלבשה, הנעלה, נגרות, בנאות וכו', שהעבודה נתמעטה בהם.

עם זאת, על־אף העסקת פועלים במישרין, הוסיף השלטון לאחוז גם בשיטת עבודת־הכפיה, שכל תשלום, פרט למנת־לחם, לא היה בצדה, ובהתחלת משטר־קראַנען אף הוחמרה גזירה זו. לפניו כבר נהגו שוטרי־הקומנדנטורה

לתפוס גברים ברחובות לעבודות דחופות בעיר ובסביבה. לפי הסדר עם ועד־הקהל במרץ 1916, הופסק המצוד על גברים, וכל איש בגיל־העבודה צריך היה לעבוד (או להמציא עובד במקומו) פעם תוך 2—3 שבועות. כעת יצאה פקודה מלפני קראָנעָן, שכל גבר מגיל 17 ועד 50, צריך להתייצב פעם בשבוע לעבודה, ומשטר־הכפייה היה כפוף להוראות חדשות: על ההתייצבות פיקחו שוטרים צבאיים בעזרת אנשי המיליציה. לצורך זה חולקה העיר לעשרה רובעים. למפקד המשטרה והאחראי למילוי המכסה היומית, נתמנה פלדפבל פרוסי מובהק, הער קעמפע, וברשותו עשרה שוטרים, אשר כל אחד מהם היה ממונה על רובע ועל קבוצת מיליציונרים. כופר־הנפש, שבאמצעותו אפשר היה להשתחרר מעבודת־הכפייה, עלה, — והיה זה, בעצם, מס עירוני נוסף [501]).

השיפור באספקה לא ארך זמן רב. בחדשי יוני—יולי 1916, בטרם בוא הקציר של העונה החדשה, החריף המצב כל־כך, שנאלצו לקצץ במנת־הלחם הקצובה ולמרבית הצרה סגר אז קראָנעָן את המטבח הזול מחוסר אמצעים ומצרכים. אימת רעב ממש ריחפה על העיר. ההמונים, שלא התמצאו בסיבות, ייחסו את הרעת המצב — למבריחים וספסרים... אנשים ונשים פרצו לדיינים ולראשי־קהל ותיקים, בדרישת אמצעים חריפים נגד המבריחים. ואז התרחש מאורע נדיר, חד־פעמי בתולדות הקהלה: הוחלט להכריז חרם על המבריחים ומפקיעי־שערים למיניהם.

מדברי ימי העדה אינם ידועים לנו תקדימים של הטלת חרם; לפי מסורת שלא אושרה (ולכן גם לא נתקבלה כמקור ע"י כותב השורות האלה), הוטל בתקופת הקנטוניסטים חרם על אחד החטפנים הגרועים ביותר. בדורות האחרונים היה, איפוא, החרם הנידון — המקרה היחידי של הטכס המדכא והמכאיב הכרוך בהטלת חרם. ביום כ"ב אב תרע"ו (22 באוגוסט 1916) נתמלא בית־הכנסת הגדול אנשים, נשים וטף. הבית היה צר מהכיל את הקהל התשוש והזועם, שנדחק פנימה. פני רובם היו ירודים וקודרים. הר"מ ואחד הדיינים הדגישו את הערך המקודש של החרם ומשמעו, וכמה מאנשי־העם תינו את הסבל ודרשו עונשים נגד ה„שפעקולאנטים". אחרי תפלה קצרה הושמע נוסח החרם, על כל המוציאים מצרכי־מזון בלי הרשאה והמביאים בלי למסור לעירייה. בבית הושלך הס, כאשר הוצאו ספרי התורה ויהודים עטופי־טליתות עלו על הבמה עם הספרים, ועל ידם עמד בעל־התקיעה, ובעיצומו של יום־חול הושמעו תקיעות־השופר... היתה הרגשה של חוויה טרגית והיסטורית כאחד. בלב מדוכא ודווי התפזרו הנוכחים [502]).

כשלושה שבועות אחר־כך חודשה מנת הלחם הקצובה, כתוצאה של קציר היבול החדש.

לאותו זמן מתיחסים שני מאורעות מקומיים חשובים; ב־12 ליולי חזרו באורח מפתיע חלק ממגורשי לאמסדורף, והדבר עודד את מצב־הרוחות. וביום 13 בספטמבר פרצה שריפה בטור־החנויות; חצי ה„טור", כלומר כ־70 חנויות, עלה באש, ומהן לא הספיקו להציל אלא חלק משארית הסחורות, שנותרו אחרי ההחרמות והמכירות ב„שיינען" [503]).

מאז שהוכרז החרם לא נודע על שום הפרה גלויה או סמויה שלו. אך שמועות עקשניות נמסרו מפה לאוזן על — הברחות ומעשי־ספסרות הנעשים, כאילו, בסיוע ועד־האזרחים החדש! תוקף לשמועות נתנה גם התפטרותו של ר' יששכר־לייב וויינברג מוועד־האזרחים והודעתו, שהוא מסרב לשאת באחריות העניינים בהנהלת העיר. האם נתפס ההמון לאיזו פסיכוזה החוזרת ונשנית, פסיכוזה של שמועות המאלצות אותו לרדוף אחרי האשם, האמיתי או המדומה, לסבלו? העלילות על הוועד הקודם העלו לכס־השלטון את אנשי „העזרה העצמית", — אך מי מעונין לגולל אותן על הוועד החדש? — ברם, השמועות לא רפו. על קירות בתי־המדרשות אף פורסמו כרזות אנונימיות עם האשמות ברורות נגד כמה מהנבחרים של ועד האזרחים.

בינתיים נודע, שידידו ואיש־חסותו של קראָנעָן, הפלדפבל קעמפע, סידר לעצמו הכנסה שמנה מעבודות־הכפייה! — על דעת־עצמו הוא עבר משיטת יום־כפייה אחד ל־2—3 ימים בשבוע, תוך גביית כופר כפול ומכופל מאלה המסכימים להמיר את עבודתם בתשלום, וכך הוא שלשל אלפי מרקים לכיסו. על־סמך תלונות תושבים גילה הקומנדנט את הרמאות, שקראָנעָן כאילו לא ידע עליה. מכאן גונב שמץ דבר לקומנדנט גם על החשדות שהועלו נגד ועד האזרחים. הוא ציווה לערוך חקירה ודרישה, וכל העיר הוכתה בתדהמה, כאשר בסוף אוקטובר נאסרו 2 חברי ועד האזרחים, ובעקבותיהם — גם ראש העיר קראָנעָן בכבודו ובעצמו! — פקעת המעילות הותרה חיש־מהר. נתברר, שקראָנעָן, בר־נש ערום ואוהב בצע, ראה את העיר הרעבה כמכרה־זהב לעצמו. הוא ארגן רשת־הברחה ביבוא, — לפי רשיונות שלא נרשמו בעירייה, — של מצרכים אשר נקנו בסמכות העירייה במחירים מינימליים שנקבעו ע"י השלטונות, ושנמכרו אחר־כך על־ידי שותפיו במחירים מופרזים לבעלי־יכולת. כעת גם התברר, כי מקור ההרעה בקיץ לגבי האספקה היה נעוץ בחלקו גם בראש־העיר ובשותפיו למזימה, מוועד־האזרחים גופא.

השלטונות העמידו את קראָנעָן למשפט צבאי. 15 עדים מתוך פקידות העירייה ושותפיו למעשיו העידו נגדו. במשפט נקבע, שהכנופיה מכרה כמויות גדולות של קמח במחיר כפול ממחיר הקרן ששילמו; כן לא בחל קראָנעָן בקבלת שוחד עבור עצימת־עין על מעשי ספסרות שונים. הוא נידון ל־$1\frac{1}{2}$ שנות מאסר וקיפוח דרגתו וזכויותיו הצבאיות. אשר לשני הנאשמים האזרחיים הוכח עוונם רק חלקית. הם נדונו לעונשי־מאסר קלים, ואחר שנזקף להם זמן שבתם במאסר, שוחררו [504]).

אחרי הגילויים הסנסציוניים הללו פיזר השלטון את ועד האזרחים ולא קבע בחירות לוועד חדש. ההנהלה העירונית הפכה לרשות צבאית גרידא, ולראש־העיר נתמנה בסוף נובמבר 1916 הקצין האָנוֹב.

פרק ס

העברת 300 פועלי־כפיה ליערות פוליסיה. — פינוי אלפים מהעיר. — אימת מגיפת הטיפוס. — כל העיר מובלה למרחץ. — מצב האספקה מחמיר. — הרעב בקיץ 1917 בשיאו. — „כל אחד יעזור לעצמו". — הנדידה לכפרים. — תיאור מחריד מימות הרעב. — תמותת־הרעב הגבוהה. — ההתקהלויות בבית־הכנסת. — מינוי „הקומיסיה". — ועד הקהל בשם חדש. — החרם במבחן. — ההמון שופך חמתו על מבריח. — שוטרים צבאיים מתעללים. — הקומיסיה נכנסת לעובי הקורה. — ה„לאמסדורפאים" חוזרים העירה. — שיפור באספקה בסתיו 1917.

כשהאנוב קיבל לידיו את רסן שלטון העיר, היה מצב־האספקה בכל רע; מנת הלחם לפי כרטיסים הוקטנה. וכש־התייצבה לפניו משלחת של משפחות פועלים וביקשה להחזיר את המנה לקדמותה, הוא ענה קצרות, שהאספקה בגרמניה איננה טובה יותר... מאחר שראש־העיר המחוכם הוטרד ע"י בעיית האספקה, הוא החליט להפכה לפחות „מטרידה" בדרך פשוטה: להפחית ממספר הפיות המבקשים לחם... ככל שהעיר תכיל פחות תושבים, כן יוקל עליו עומס־הדאגה... דרכים להקטין את האוכלוסיה ישנן וישנן; אפשר להוביל גברים נוספים לעבודות־כפיה למרחקים, ואפשר פשוט גם להעביר מאות משפחות מאיזור אחד למשנהו, אויסזידלונג בלע"ז (אכן, לדרך שלישית, רדיקלית יותר של „השתחררות מאוכלים בלתי־נחוצים" ע"י הריגתם, לא הגיעו עדיין הגרמנים דאז, אבותיהם של הכובשים משנת 1941).

כדי לבצע תיכנון מדויק של הפינוי, כיד הקפדנות הפרוסית הטובה עליו, ציווה האנוב לערוך מיפקד־תושבים, ופקודה זו בוצעה בימים 11—13 בדצמבר ע"י המשטרה והמיליציה. על־סמך נתוני המפקד, הוא ניגש להקטנת האוכ־לוסיה שלבים־שלבים. קודם־כל הוא שש לקראת ההזמנה משלטון האיזור לספק מספר עובדים, כורתי־עצים וקורות ליערות־פוליסיה, שהכובש ניצלם במלוא־הספק ובחפזון. אלא האנוב הגדיל בעצמו את המיכסה הדרושה והתפטר בבת־אחת מ־300 איש בערך. הפרוצידורה היתה דומה לזו של המשלוח ללאמסדורף, אלא שהפעם היה יותר קל לתפוס את האנשים, שהרי כולם היו מזומן רשומים בשרות עבודות־הכפיה של קעמפע. הדבר קרה בינואר 1917, כשלושה שבו־עות אחרי עריכת המפקד. הפעם לא ניצלו מהגזירה גם כמה מאנשי המיליציה, שגם הם צורפו לשיירה. מתקדים לאמסדורף היה ידוע, שהמסתתר בעת־המעשה, מניחים לו אחר־כך. לכן הסתתרו הפעם מספר מבוקשים, אך המשטרה הצבאית ערכה חיפושים ותפשתם. רוב האנשים הועברו ליערות בסביבת העיירה קארטוז־בערעזה, ומדובר היה בהעברה לזמן בלתי־מוגדר. אמנם, במשלוח זה הועדפו רווקים על נשויים. המשפחות התנחמו בכך, שבניהם נמצאים לא־רחוק, ואפשר יהיה לעמוד אתם בקשר ולהעביר להם חבי־לות־מזונות.

אך הפינוי הזה לא סיפק את המושל; הפחתה ב־300 איש לא היה בה כדי הקלה ממשית לגביו, והוא ניגש לפינוי בקנה־מידה גדול. עובדת היותו כאיש־צבא ממונה מטעם שלטון־הכיבוש הקנתה לו סמכות בתכניות מרחיקות לכת לגבי האוכלוסיה, ולא קשה היה לו לקבל עליהן אישור מהקומנדנטורה. הוא תיכנן צעד שיקטין בבת־אחת את האוכ־לוסיה באחוז גבוה. לשם זה הוא נאחז בכמה מקרי טיפוס־הבהרות שאירעו באותו חורף והשתמש בהם כבאמתלא נוחה כלפי הממונים עליו, לצוות, מטעמי־בריאות ומניעת מגפה בעיר הצפופה, על „אויסזידלונג" בקנה־מידה רחב. האנוב פעל בחפזון, ללא השהיות, כאילו פחד, פן עלולה התמהמ־הות לבטל את הפקודה. הפינוי התחיל בסוף ינואר וארך כחודש. בחירת המפונים נעשתה באורח שרירותי, לפי הור־אות שוטרי הרובע, ופגעה בעיקר בדיירי מבנים רעועים ודירות צפופות, במרתפים ועליות־גג, בעניים שבעניים. תוך 3—4 שבועות פונו כאלפיים נפש דרומה לחבל פוליסיה (בעיקר לעיירה חומסק והכפרים בסביבתה שהתרוקנו מתוש־ביהם). הפינוי בוצע, כשאין כל באות־כוח ישירה של האוכ־לוסיה; ועד־האזרחים פוזר, ועד־הקהל שותק ואנשי „עזרה עצמית", שהתימרו להיות מנהיגי העדה, נחבאו כעת בחורי־הם, אחרי שקלונם נגלה ברבים. העיר בכלל ועדת ישראל בפרט היתה אז ללא־פה. המפונים שצעקו והתריעו, לא היה להם למי לפנות. אכן, שוטרים גרמנים בודדים היו מתעלמים תמורת שוחד מפינוי משפחה זו או אחרת. לפי נתונים משוערים היו בין המפונים כ־1500 יהודים וכ־500 נוצרים (לפי מה שסופר ע"י המפונים כשחזרו כעבור זמן העירה, שפר שם גורלם, כי באיזור ההוא היה מצב האספקה הרבה יותר טוב מאשר בסלונים).

אחרי הפינוי ניגש האנוב להשליט „סדר" בעיר שיישובה נצטמצם. מקרי טיפוס הבהרות הפילו אימה על חיל־המשמר שחנה בעיר, והוא גזר פעולת־חיטוי על כל התושבים והתחיל בה מיד. לשם זה הותקן מרחץ מרכזי ומיתקן מיוחד לחיטוי בגדים ואנשי המיליציה בהדרכת שוטרי הרובע צוו להביא את האוכלוסיה, לפי התור ולפי סדר רחובות, לבית המרחץ ולמיתקן החיטוי. לשוטרים אסור היה להתחשב בכך, שמאות משפחות ישבו רעבות, בדירות בלתי־מוסקות בקור העז. אחד מאנשי־המיליציה, שהועסק בכך, מוסר בזכרונותיו תיאור מזעזע על התנאים, שבהם מצא הרבה משפחות בדירותיהן העלובות[505]. „מחזות נוגעים ללב היו נגלים לעינינו במשכ־נות־העוני בסימטאות, שם היינו מוצאים את כל בני המשפחה, המשופעת בהרבה ילדים, כשהם יושבים מצונפים ודחוקים אחד לרעהו ורועדים מקור, בלי כסות חמה לעורם. מתוך עיני הילדים והמבוגרים כאחד נשקף הרעב והסבל. לפי

פקודה חמורה היינו נאלצים להעביר גם משפחות אלה ובמצב זה לבית המרחץ". — הסיבוב המלא של הובלת התושבים לבית־המרחץ נמשך כחודשיים, אחר־כך פתחו בסיבוב שני ושלישי עד סוף שנת 1917.

סוף־סוף ניגש האנוב לטפל גם באספקה. הוא לא יכול היה להתעלם מהמטבח הזול ומ„קרן־התמיכה", שעברו לרשות העירייה ונסגרו עוד בקיץ 1916 בגלל הנהלתו הפושעת של קראַנען. המטבח נפתח מחדש, אך בהגבלת מספר הארו־חות ל־400 בערך ליום. „קרן־התמיכה" חילקה סכומי־סעד פעוטים, מגוחכים. כממונה על ענייני הקהל, הוא ניהל את מכס־הבשר ושילם משכורות לביה"ד הרבני, ואפילו הקצבה לביה"ס הציבורי מהכנסות המכס. כדי לאַזן את תקציב העירייה ולכסות את הגרעון שנגרם ע"י קראַנען וכנופייתו, הוא העלה את מסי־העירייה בלי חקירה מוקדמת במאה אחוז. לשם זה הוא פשוט הכפיל את השומא של ועדת־ההערכה שקבעה את גודל המסים, ואף לא נמנע מלהעלות את מס המים.

חרף העברת עובדים ליערות והפינוי לפוליסיה, נמשכה עבודת הכפיה של הגברים יום־יומיים בשבוע, ובקיץ יצאה גזירה אף על הנשים להתייצב לפי התור לעבודת־שדה.

למרות כל האמצעים דלעיל הוחמר מצב־האספקה יותר ויותר; מנת־הלחם שהוקטנה בחורף לא הועלתה מחדש, ואף מנה זו עלה מחירה. ובאביב נדהמה העיר למשמע הידיעה, כי חלוקת הכרטיסים ללחם ותפ"א נפסקה כליל! אף פרוסת הלחם, שהיתה המזון היחידי לאלפי נפש, נמנעת, בעוד שכל יבוא ממקור אחר איננו. הכמויות הזעומות של קמח מוברח עלו במחירים פנטסטיים, שאף לא כל האמידים יכלו לעמוד בהם. האנוב פירסם עצה טובה לתושבים, שכל אחד יחרוש ויזרע חלקת־אדמה בכפרים ובאדמות העזובות, והז־היר שהפסקת הקצבת הלחם תימשך בכל האביב והקיץ, עד הקציר הבא.

הסיבה האמיתית למחסור הקיצוני בלחם היתה ידועה יפה ליודעי־חן, אך לא להמון: ההחרמות של כל מיני תבו־אות היו כל־כך קיצוניות, שהממונים עליהן מדדו כל שדה מעובד, ולפי מידות השדה הטילו על האכרים לספק את הכמות המתאימה. הרעבון בגרמניה גדל וכל כמות־מזון שהיא נשלחה לשם. אשר למצרכים חיוניים אחרים, כגון חמאה, חלב, ביצים, — הם לא התחשבו אף בצורך המינימלי של האוכלוסיה ושדדו את הכל.

חדשים אלה, אפריל—אוגוסט 1917, היו חדשי־הרעב הגרועים ביותר. הרעב השתלט בכל השכבות. מאחר שמעצת האנוב השתמע, ש„כל אחד יעזור לעצמו", — התחילה נדידת אנשים לכפרים, בבילוש אחרי קצת קמח ותפ"א. מאות אנשים, מצויידים ב„שיינען", רשיונות־מעבר, נראו יום־יום בשעות־הבוקר המוקדמות נעים בדרכים לעבר הכפרים; היו ימים, שבכפרים סמוכים ואף מרוחקים יותר (מיז׳ביץ׳, חורו־שביץ וכו׳) היו מגיעים 200 איש מהעיר לבקש לחם. גם נערים התרוצצו מכפר לכפר. אנשים התנפלו על כל פסולת, על קמח מעופש ורקוב. על מראות הרעב מהזמן ההוא יש לנו תיאור נאמן מסוף יוני 1917: „המצב בעיר חמור מאד. אין להשיג לחם בכל מחיר. יהודי אחד השיג אתמול באורח פלאי חצי־פוד קמח, הוא הערימו על כתפו וישאהו בשמחה הביתה. בדרך פגשוהו אנשים ויתחילו לבכות ולהפציר בו, כי יוותר להם כמה ליטראות. אחד מהם התעלף בו במקום. התברר, כי האיש לא אכל כלום זה שלושה ימים. מקרים כאלה אירעים בכל יום ויום" [506]).

מזי־רעב נפלו ברחובות. במבואות המטבח הזול נדחקו מאות אנשים לבקש קערת־מרק. מסבל הרעב וממאכל הפסו־לת פרצו שוב מגיפות. והאנוב המשיך, בחינת „לועג לרש", לסחוב את הרעבים — לבית המרחץ! —

ההנהלה הצבאית הממונה על העירייה ראתה את עצמה פטורה מכל אחריות. תחת לחץ משפחות הפועלים שעבדו אצל הגרמנים הביא האַנוב פעם אחת ויחידה במשך 5 החדשים הנ"ל, 1000 פוד קמח־דגן, שהספיקו לחלוקת־לחם חד־פעמית ל־10 ימים (לפי $\frac{1}{2}$ ליטרא ליום לנפש.).

תמותת־הרעב בחדשים אלה היתה איומה. אגב, קשה היה להפריד בין חללי־הרעב לחללי המגפות. אין לנו מספרים על שעור־התמותה ב־1917, אך לפי נתונים על 1915, 1916 וקביעה שבסוף הכיבוש נעה האוכלוסיה מסביב למספרים 10.5—11 אלפים, ואחרי ניכוי המפונים וכן אלה שעזבו מרצון את העיר בשנות הכיבוש, — מתקבל גרעון של למעלה מאלפים נפש, בעקבות התמותה המבהילה ב־1917/18 (ואילו התמותה בכל שנות הכיבוש היתה כ־2500 נפש).

להמון הרעב לא היה בפני מי לשפוך את לבו. באופן ספונטני היה מתאסף בבית־הכנסת קהל עצום וממלא את השולהויף בצעקות. ההמון חיפש שעיר לעזאזל, — וכזה היה בעיניו הספסר, המבריח. נעלמה מעיניהם האמת על ההחרמות האכזריות, ושבעצם אין כבר מה להבריח. התקהלויות־רעב אלה חזרו ונישנו; פשוטי־עם, אנשים ואף נשים, היו עולים על הבמה ומודים בפרהסיא, כי בני־משפחתם לא טעמו טעם לחם מזה ימים. כל שמועה התנפחה והיתה לעובדה. מספיק היה, שאחד יפלוט: „במחסן פלוני מוחבא קמח" — ומיד היה הקהל מתפרץ ומכריח שוטר צבאי ללוות אותו, וכשהיו פורצים את דלתות המחסן ומחפשים ובולשים, היו קובעים כי — להד"ם, המחסן ריק ואין בו דבר...

האַנוב פרק, אמנם, את עול־האחריות וחובת־האספקה מעליו, אך לא וויתר על הכהונה הנכבדה, אלא הוא דאג להבטיח לעצמו הגנה ולהעמיס את העול בחלקו על גוף ציבורי כלשהו. בראותו את מראות־הבלהות של ההמונים הרעבים, הוא נמלך והעניק לוועד־הקהל סמכות לחדש פעולה חלקית, מעין מסווה לאזלת־היד ואפס־המעשה שלו.

היה זה כחודש אחרי הפסקת קיצוב הלחם. באין כל גוף ציבורי, וכשהשלטון מכריז שכל אחד ידאג לעצמו, — לא היתה אף כתובת ציבורית אחת. לחברי ועד־הקהל לא היה האומץ להיכנס לעבי הקורה, אחרי הנסיון המר שהיה להם לפני שנה. כל אחד ישב בפינתו אכול יאוש ותלאות היום ודאג את דאגתו הוא. עם פטירת האב"ד היה גם מוסד הרבנות משותק, ואילו הדיינים לא ראו את עצמם די מוסמכים, כדי להזיז את העגלה הציבורית. באחת מהאסיפות הסוערות שנתקהלו מעצמן, כשבחלל עמד כמפלצת האויב מספר 1 של הרעבים, „המבריח", הרואה והבלתי־נראה, — נפלה בקהל הסיסמא: למנות „קומיסיה", שתחפש את הספס־רים, שתוקיעם לעמוד הקלון, שתקיים את החרם עליהם! — ואותו ההמון, שלפני שנה הוסת נגד היושבים בסוד ועד

הקהל, הציע כעת, כי דווקא אלה ימונו לאותה קומיסיה. משלחת האסיפה, בעלי־מלאכה, פועלים, תגרנים פנו אליהם, והללו הסכימו לא בלי היסוס, להצטרף ולפעול. וכך קם גוף ציבורי חדש, אך בהרכב כמעט זהה לזה של ועד־הקהל האחרון. אחדים מ־25 חברי הוועד נעדרו ממנו, וביניהם גם ה. א. ינובסקי, שחזר בינתיים לגרודנה, ונוספו 3 אנשים, שליחי האספה. אך בכללו, היה זה הוועד שנקרא לשוב לתפקידיו ע״י ההמון, שסייע לפני כשנה להדחתו.

אם כי שליחות האסיפה היתה ברורה: מניעת ההברחה, לא יכול היה הגוף החדש שלא לטפל באספקה בכלל. יתר־על־כן, נוכח ההתפרקות מאחריות של ראש־העיר וביטול ועד־האזרחים, ראתה את עצמה „הקומיסיה" כנבחרת כל העיר. להאנוב היה כעת נוח שמישהו ישא בעול, והוא הרשה לקומיסיה להביא מצרכים, במידה שידה תשיג לרכוש אותם. בחלל ריק זה נטלה לה הקומיסיה סמכות; שליחיה השיגו (בפולין) כמות־דגן, מסרוה מיד למאפיות וחילקו לחם על־דעת עצמם לפי הכרטיסים, אך כמות זו הספיקה רק לימים אחדים. הקומיסיה גם קבעה מחירים לדגן, קמח, חלב, תפ״א, ביצים, — במידה שהם מובאים העירה, והאנוב לא נמנע מלהסמיך אותה אף להעניש את העוברים על הוראותיה. בחזקת המאורעות קנה לו ועד־הקהל שוב מקום כגוף ציבורי אחראי, ואפילו היחידי, בעיר.

אכן, בנסיבות האובייקטיביות לא יכלה הקומיסיה ליצור יש מאין. הכפרים התרוקנו כליל. סלונים לא היתה היחידה מהערים שפשטו בסביבה לבקש טרף. השליטים שידעו לארגן בקפדנות את ענייני אספקתם הם, לא אזרו עוז, אחרי שהחרימו את חלק הארי, לארגן חלוקה סבירה לתושבים, והותירו שטח־הפקר של „כל דאלים גבר" וכל המרבה לשלם — עדיף. גם בפולין היה המצב בכל־רע; פעם פעמיים עוד הצליחה הקומיסיה לקנות שם כמות־קמח, שהספיקה בקושי לימים ספורים.

באחד הימים עמדה במבחן חומרת החרם: יהודי אחד נתפס, כשניסה להוציא מן העיר כמות־קמח. סוף־סוף יכלה חמת ההמונים להישפך על אובייקט הנראה לעין, אשר הוא הוא האשם בכל הצרות... קהל זועם, נרגש, נסער נהר לבית הכנסת לדון בגורל האיש. צעקות־חירוף ונקמה הושמעו בחלל. הופרחה הקריאה: „לגרש אותו ללאמלדורף!" — באותו רגע, אמנם רגע קט, כמעט שלא התאזר ההמון להשתלט על יצר הנקמה: כשניסה אחד מהנוכחים לבקש רחמים על הנאשם, התנפל עליו הקהל בזעקות־שנאה ובאגרופים. בקושי הרגיעו ב״כ הוועד את הנאספים, ומי יודע מה היתה מנת־חלקו של המבריח, אלמלא ברח בעוד־מועד מהעיר...

„הקומיסיה" לא הגבילה עצמה לעניני־האספקה בלבד. היא התערבה אצל האנוב בכל עניין קשה; שוב הופעלה ועדת־הקשר עם השלטון הצבאי, בהרכב גרודזנסקי, שטיינברג וד״ר גולדברג. מקרה כזה נזדמן כאשר שוטרים צבאיים התעללו בתושבים והיו מתנפלים ומכים מכות־רצח. בקומנדנטורה „הצטיין" חייל אחד ושמו ארנט. הוא קיבל כל יהודי שנקלע לשם, בהצלפות; שמות שוטרי־הרובע גריזנבאך, מישאק, נעטע היו ידועים לשמצה ברחובות וסמטאות והיו מטילים פחד. הם לא נמנעו להכות חרדים על שסירבו לעבוד בשבת בעבודות־הכפייה. האנוב הגיב על התלונות, וההתעללויות הופסקו.

אנשי הקומיסיה חזרו כמשגיחים גם למטבח הזול ולקרן־התמיכה, אם כי המוסדות הוסיפו לעמוד ברשות העירייה.

בסוף הקיץ הופתעה העיר למראה יתר הלמסדורפאים שחזרו העירה (בעוד שהנשלחים לקרטוז־ברזה עדיין היו שם).

מצב־האספקה הוטב במקצת בהתחלת ספטמבר, כאשר האנוב חידש את הקצבת הלחם לפי כרטיסים מהיבול החדש. ההפסקה נמשכה, איפוא, 5 חדשים. שר־העיר החזיק בתוקף במוסדות והמשיך לראות את עצמו כאפוטרופוס על העדה, על אף קיום הקומיסיה. אך ועד־הקהל שוב לא וויתר על סמכותו, ובשנת 1918, כשהוחזרה לו הנהלת המוסדות, הפכה „הקומיסיה" להיות מה שהיתה לפני כן: „ועד עדת ישראל בסלונים".

פרק סא

המצב המדיני־כלכלי בשנת 1918. — הרפיית המתח. — שיפור באספקה ותחיה במסחר. — השריפה הגדולה ביום 20 במאי. — 3000 איש ללא קורת גג. — ביטול ההנהלה הצבאית של העיר. — הבחירות למועצה עירונית. — שני הגושים. — ה„כללי" וה„דמוקרטי". — ראש־העיר היהודי אלכסנדר קוברסקי. — מגפת ה„אישפאנקה". — שמועות על עתיד העיר. — הופעת גדוד פולני־אוסטרי. — המצביא הנסיך ליאופולד עוזב את העיר. — התארגנות „מועצת־חיילים" בעיר. — התיעצויות בין־מפלגתיות על הקמת ההגנה. — נתפרדה החבילה. — תם ונשלם הכיבוש הגרמני. — שני חדשי הכיבוש הסובייטי. — מלחמה חדשה וחזית חדשה. — כניסת הצבא הפולני.

רוחות חדשות נשבו בתחילת 1918. חומרת משטר הכיבוש רפתה באופן ניכר; הותרה הרצועה וחודשה הפעילות המפלגתית. תוך המשא־ומתן לחתימת שביתת הנשק הרוסית־גרמנית בבריסק־דליטא הועתקה החזית הרוסית־גרמנית מזרחה. הצבא הגרמני זז מהחזית שהוקפאה במשך למעלה משנתיים, במרחק לא־גדול מסלונים, בגיזרת נייגורלויה־קוידנוב, והתקדם מזרחה לעבר מינסק. כיבוש עיר זו פתח לסלונים מחדש אשנב לרוסיה, ודומה היה, כי הקהלה התאחדה שוב עם היהדות הרוסית, שממנה נותקה מאז 1915.

רפיון המתח בעיר היה ניכר בהמתקת העוצר; אחרי

שנתיים של כליאה בבית מ־8 ואחר־כך מ־9 בערב, נחלף העוצר לשעה 10 וניתנה אפשרות לנוע בלי „שיינען" לאיזור חיל־וואיערש (בקיץ בוטל העוצר לגמרי). גם בהזנה חל שיפור, כיוון שבאיזורי ביילורוסיה ואוקריינה שנכבשו כעת נמצאו כמויות עצומות של מצרכי־מזון. חלה תזוזה גם במסחר החוקי והבלתי־חוקי; בחוקי, — מאחר שהובאו סחורות מסויימות מפולין (אריגים, עורות) בדרך כשרה; ובבלתי־חוקי: הרחבת הכיבוש לשטחים גדולים במזרח (הגרמנים הגיעו עד פסקוב בצפון וקיוב בדרום) גררה הברחת מוצרי־תעשייה שנמצאו בגרמניה וחסרו ברוסיה, כגון חימיקלים שונים, צבעים, סכרין וכו'. בסלונים הורגשה תחיית המסחר על שתי שלוחותיו. שיפור מסויים חל גם בתעשיית־העורות המקומית, כי לרגלי דרישת עורות מביילורוסיה הכבושה הורחבו מפעלי־הבורסקאות בעיר וגם קמו אחדים נוספים.

אך, כפי הנראה, לא נמלאה עדיין סאת־הפורענויות שהתרגשו על העיר בשנות הכיבוש. בעיצומה של החלפת־כוח זו, כשהעיר עמדה, לקראת השמועות הגוברות ביחס לסוף־המלחמה, לחבוש את פצעיה — נהפך פתאום הגלגל וחורבן נוסף בא עליה: ביום שני, ט' סיון תרע"ח, 20 במאי 1918 בצהריים נזדעזעה העיר ע"י אזעקת־שריפה, שפרצה ברחוב הרחב (ברייטע גאס). היובש והחום הגדול ששררו באותם הימים גרמו לדילדול המים בצינורות; מכבי־האש, שאירגונם וכוח־האדם שלהם ירד מאז הכיבוש, לא יכלו להשתלט על האש. לרוע־המזל השתוללה רוח עזה בעת פרוץ השריפה, והעבירה ניצוצות ואבוקות־אש לרחובות הסמוכים. תוך חצי־שעה היתה מחצית העיר אחוזה להבות. כל הנסיונות, גם בסיוע אנשי־צבא, להתגבר על השריפה לא הועילו. גם הצלת מטלטלין היתה קשה, בגלל ההתפשטות המהירה של הלהבות מרחוב לרחוב; אנשים שחשו מרחובות מרוחקים לעזור לקרוביהם ומכיריהם לא יכלו להעלות על דעתם, כי סכנה מיידית צפויה גם לבתיהם, ובינתיים עלו באש הרחובות שבהם גרו. לפנות ערב, כשהאש שקטה, נקבע שנשרפו פרברים ורחובות בדרום־מערבה של העיר. על המוקד עלו הרחובות: הרחב, יורדזיקי הראשון והשני על סמטאותיהם, רח' האטליזים, פרבר „ההר" עם סמטאותיו, רח' רוז'נוי ורח' העגלונים על כל מבואותיהם ומשעוליהם העקלקלים. מספר הבתים שנשרפו הגיע ל־600!, — כלומר, שהשריפה פגעה ב־40% ממספר הבתים (מאחר שמספר בתי־המגורים בשנות הכיבוש היה כ־1600). ברחובות שנפגעו שכנה בעיקר דלת־העם היהודית, וקרבנות השריפה היו רובם ככולם יהודים; נוצרים כמעט שלא נפגעו בה. שלושת אלפים נפש בערך נשארו ללא קורת־גג, בעוד שפרבר זמושצה עוד לא נבנה מחורבנו. בשריפה היו גם קרבנות בנפש: 6 אנשים (מהם 5 מ„מושב־זקנים" בפינת רח' רוז'נוי, שעלה גם הוא באש) נשרפו [507]).

היתה זו השריפה הגדולה ביותר בעיר, מאז שריפת תרמ"א; בשריפת זמושצ'ה נשרפו רק כמאתיים בתים (אגב, מאליה מתבקשת הקביעה, ששריפת תרע"ח פרצה באותו יום ובאותו תאריך לפי הלוח העברי, כשריפת תרמ"א, ודהיינו: ביום שני, ט' סיון, יומיים אחרי חג־השבועות).

אסון זה ירד כחתף על העיר המרוששת והמעונה, במידה שכמעט היה מן־הנמנע לספק עזרה לנשרפים ממקורות עצמיים. חלק מהנשרפים אוכסן בבתי־קרוביהם; חלק אחר נדחס בצפיפות לכמה בתים ציבוריים (לבנייני בית־הספר הריאלי ברח' סקרובובה ובית הגימנסיה הרוסית לבנות, למנזר הברנרדיני על כל אגפיו וכן לבתי־מדרשות אחרים). אך אחרי כל־זה עוד נשארו מאות נפשות ללא־אפשרות סידור. שלטון־העירייה נקט באמצעי, שאותו הפעיל כבר האנוב בתחלת 1917: כ־500 נפש ממשפחות חסרות־כל הועברו מהעיר, גם הן לאיזור פוליסיה. כל המפונים היו יהודים.

איך־שהוא אורגנה עזרה מהירה ע"י העירייה. פה נכנס ועד הקהל לפעולה אמיצה (אמנם, נוסד „ועד מיוחד" לנשרפים, אך הוא כלל את רוב חברי ועד הקהל). הוא הסתייע הרבה בגדוד „מגן־דוד אדום", שבלעדי שיתופו והתמסרותו לא היתה בכלל אפשרית עזרה יעילה. מבית לבית נאספו כלי־מטה, בגדים ורהיטים. ברשות הקומנדנטורה עוד היה מחסן רהיטים שהוחרמו בשנים הקודמות, והוא נמסר כעת לוועד.

המצב הכלכלי ששופר קצת בהתחלת השנה הורע שוב, בעקבות השרפה. לעומת זה הופשרו עוד יותר יחסי השלטון לאוכלוסיה. תבוסות הצבא הגרמני במערב הכשירו את הרגשת התבוסנות אצל השלטון המקומי, עד כדי־כך שהם היו נכונים למסור את הסמכות של שלטון־בית לגופים מוכרים של האזרחים. וכך באה ביוני 1918 הפתעה: שר־העיר הודיע, שההנהלה הצבאית מתבטלת ובמקומה תבוא הנהלה אזרחית ומועצה עירונית שתיבחר בבחירות כלליות. אולם ההודעה היתה מלווה בסייג אחד: מדאגה לנוצרים ולא־יהודים אחרים הוא הורה, שהבחירות תתקיימנה לפי „קוריות" (סיעות) דתיות וקבע מראש, שהקוריה הלא־יהודית תבחר בשליש, בשמונה יועצים מתוך 24, למרות זה שהעיר מנתה אז קרוב ל־90% יהודים. ובכן, היהודים צריכים לבחור ב־16 יועצים.

ההודעה הלהיבה את המפלגות: הבחירות הבאות לא תהיינה דוגמת הקודמות מאפריל 1916, כשהוויכוח נסב לא על מצעים מפלגתיים מוגדרים, אלא בין עסקנים ותיקים ובין צעירים ששאפו לשלטון בזכות עלילות... מאז חידוש פעולתן, היו המפלגות נכונות לקראת התמודדות כזו ביניהן. במשא־ומתן ה„טרום־בחירותי" התהוו שני גושים: האחד, „הגוש הכללי", שבו השתתפו אנשי ועד־הקהל, ב"כ חרדים והסתדרות „הרצליה"; ו„גוש דמוקרטי" שכלל את ה„בונד", פוע"צ וס. ס. מערכת הבחירות היתה „חמה"; ההתלהבות המפלגתית מצאה שעת־כושר להוכיח את עצמה; התוצאות היו שוות לגבי שתי הרשימות: שמונה, שמונה לכל רשימה. הרשימה הלא־יהודית כללה ב"כ המשצ'נים, ביילורוסים ופולנים וטטרים. כראש־העיר נבחר ע"י המועצה אלכסנדר קוברסקי, מהרשימה הכללית, יהודי משכיל ונאור, בלתי־מפלגתי, מוותיקי העסקנים (לפני המלחמה היה אחד מגבאי־החודש של ביה"ח.) [508]). בזמן ההוא עוד לא שלט החוק הבלתי־כתוב, שהופעל אח"כ בממשל הפולני, שלפיו לא יכהן יהודי בשום־אופן כראש־העיר.

בגלל הצפיפות הנוראה בעקבות השריפה פרצו בסתיו 1918 שוב מגפות טיפוס־הבהרות והשפעת הספרדית, האיש־פנקה. ביחוד פשטה השפעת והפילה חללים. בין חללי השפעת

היו גם שלושה חברי „מ.ד.א.", האחיות חזנוביץ ומשה אוירבוך.

ובינתיים גברו בספטמבר הידיעות על מו"מ שעשוי להסתיים בכל יום בשביתת־נשק. נתעוררו חששות ופחדים ביחס לעתיד העיר. מה יבוא אחר כך? היחזרו הרוסים, כלומר הבולשביקים? או אולי יש ממש בתקומת פולין וליטא, שגם השמועות עליהן מילאו את החלל? — גדוד פולני במסגרת צבא אוסטריה עבר פעם ברחובות העיר והכה גלים בניחושים על אפשרות סיפוח החבל לפולין הקמה לתחיה. הגרמנים התנהגו כעת כאורחים; סרה מהם שחצנותם וחוצפתם כלפי האוכלוסיה. המטה הראשי של הפלדמרשל הנסיך ליאופולד מבווריה, שחנה באלברטין משנת 1916, עקר משם. עם פרוץ המהפכה בגרמניה (נובמבר 1918) התארגנה בעיר „מועצת־חיילים", לפי דוגמת רוסיה.

לעיר החלו מגיעות ידיעות על התהוות כנופיות שודדים ופורעים, בעקבות התפרקות השלטון. לפי ידיעות אחרות היו התנפלויות על יהודים בוורשה ובווילנה, ונמסר כי במקומות שונים באיזורי הכיבוש מתארגנת „הגנה עצמית" יהודית. את היוזמה הראשונה לכך בעיר נקטה „הרצליה" בקראה לאספת חברים, בה נודע, שכנופיות משתוללות כבר אף במחוז סלונים. האסיפה בחרה בוועדת 5 אנשים, שתעמוד על המשמר וגם תדאג לנשק. הוועדה פנתה ל„מועצת־החיילים" הגרמנית כדי לדון במצב, אך זו הרגיעה באמרה, שהצבא לא יעזוב את העיר בלי הגנה. גם ועד הקהל התעניין בדבר, ובמקביל דאג גם ה„בונד" לכך. לבסוף נתקיימה התיעצות משותפת של שלושת הגורמים האלה, ודובר על ארגון־הגנה כללי בהשתתפות „מכבי־אש". אך ה„בונד" הודיע במפורש, שההגנה צריכה להיות ברשותו: וכל הסדר אחר הוא קונטר־ריבולוציוני... הוא גם התנגד לשיתוף מכבי־האש, — וכך נתפרדה החבילה[509].

הפרעות בלבוב שעשו רושם חזק בעיר הדריכו את המנוחה, ודאגה נצטברה בלבבות. אך „מועצת־החיילים" שוב הרגיעה את שליחי הוועדה הנ"ל והבטיחה, שלא יעזבו את העיר לפני כינון ממשל אחר. אגב, המאורעות המדיניים, צאת הגרמנים וכניסת הצבא הסובייטי, — נתרחשו כל־כך מהר, שעניין ההגנה הפך למיותר. אחרוני הגרמנים יצאו בלי „ברכת־פרידה", בלי טכסים ואף ללא כל קרב, ביום 8 בינואר 1919, וכך נסתיימה תקופת הכיבוש, שארכה 3 שנים וארבעה חדשים.

הצבא האדום נכנס בו ביום, כשהוא מקדים גייס פולני מביילורוסיה, שמיהר לכבוש את השטחים המשוחררים ע"י הגרמנים ולקבוע עובדות קיימות. בין הצבא הסובייטי והפולני כבר ניטשו קרבות, ששימשו אות למערכה הסובייטית־פולנית. הרוסים הצליחו להדוף את הגדודים הפולניים, ובמשך חודשיים יוצבה חזית בסמוך לסלונים, על נחל זלביינקה בעיירה זלבה.

בחדשי ינואר—פברואר הספיק משטר הכיבוש הסובייטי להתגבש בעיר. מצב־האספקה הורע שוב, הפעם בגלל החרמות ע"י השלטון החדש. ועד־הקהל והמפלגות שותקו, כן פורזה המועצה העירונית. בעיר שלט ה„רעווקאָם", הוועד המהפכני, ו„הטירור האדום", האופייני לשנות הסובייטים הראשונות, השתולל בעיר. בסוף פברואר לא עמדו הסובייטים בפני התקפה פולנית ונסוגו תוך קרבות־דמים. העיר עברה בימים אלה פעמיים מיד ליד, כי אחרי ימים אחדים של התגברות הפולנים הצליחה יחידה סובייטית לחדור שוב לעיר, וברחובות התלקח קרב פנים אל פנים, כשכל התושבים נחבאים שוב במרתפים. לבסוף חוסלה היחידה הסובייטית ביום 2 במרץ. באותו יום התחילה תקופת הממשל הפולני המחודש בתולדות העיר.

פרק סב

המפלגות בשנות הכיבוש. — הקפאון בשנים 1916—1917. — ההתעוררות בסוף 1917. — ייסוד האגודה „הרצליה". — ארגון הנוער „בני־ציון". — האגודה „עבריה" ושבועונה „התחיה". — הטיול ההמוני הראשון בל"ג בעומר תרע"ח. — הקמת „צעירי־ציון". — קשרים עם ביאליסטוק ומינסק. — ההתעוררות במפלגות השמאל. — המועדון „ארבעטער טיי האלע". — פעילי „בונד", פוע"צ וס. ס.— חוג ראשון של חלוצים. — גן־ההכשרה החלוצי. — השליח הציוני ממינסק, גרינבלט. — מות משה אוירבוך. — חגיגת הצהרת בלפור. — שיתוק המפלגות בכיבוש הסובייטי. — קבלת פני הצבא האדום עם... דגל כחול־לבן. — מה עלה לו לדגל. — ברכת „שהחיינו" של זלמן קוניצה. —

הטרגדיה של יהדות סלונים בשנות הכיבוש התבטאה בעובדה, שציבור זה, אשר היה שופע כוחות חיוניים, יצרניים, שבתוכו התרחשו תהליכי מאבק לאומי וסוציאלי, — הפך להמון שכל תשוקתו היא — ללחם ותפוחי־אדמה!...

הלל־איסר ינובסקי מתאר בזכרונותיו על סלונים את המטמורפוזה הזאת כדלהלן;[510] „כדאי לציין איך עבר היום „בימים ההם" על בני סלונים, בעלי דעת ובינה, חכמים ומשכילים, ובמה בילו שעתם אותם הסוחרים, הרופאים, הרוקחים, המורים והמשכילים למיניהם. החיים כאילו פסקו. עסקים אין. האנשים, ואפילו המשכילים בהם, הפכו ליצורים שאין להם בעולמם אלא אכילה ושתיה. הזר המטה אוזן לשיחת האנשים שאינם ידועים לו, יכול לשפוט, שאלה הם בערים בעם, אנשים שאין להם דאגה אחרת, אלא דאגה כיצד למלא בטנם. אולם באמת היו אלה אנשים, שחייהם היו תמיד תוססים והומים, שימיהם עברו עליהם בסבך עסקים ועניינים, ולא היו רגילים כלל בחיים של בטלה, של גיהוק ופיהוק..." —

הבטלה מאונס של האמידים וחיי הרעב והגיוון של

אלפי הנצרכים הביאו לקפאון חברתי־תרבותי. נוסיף לזה, שהגרמנים ראו בעין רעה כל תזוזה חברתית. גם הנסיבות החיצוניות של עוצר מתמיד, שכלא את האנשים במשך שנים בבתיהם מ־8, ואח״כ מ־9 בערב, לא אפשרו כל מגע וחיים חברתיים. בתנאים כאלה לא היתה גם למפלגות המדיניות כל תקומה. שותקו התנועות הפוליטיות שהיו כה פעילות לפני המלחמה; נאלמו דום המחנה הציוני והמחנה הסוציאליסטי על כל גווניו. גם צאתם של כמה פעילי־התנועות מהעיר, עם נסיגת הרוסים, גרם לא במעט לקפאון הכללי. בתנועה הציונית בלט היעדרם של יעקובסון, משה לווין, ומצעירי־ציון; של ישראל מרמינסקי ואחרים שנסחפו עם זרם האבקואציה; וגם מתנועות השמאל עזבו כמה מהפעילים המשכילים, רובם סטודנטים, שנסעו לרוסיה להמשיך את לימודיהם. מצב־קיפאון זה במפלגות נמשך כשנתים, עד סוף 1917.

שינוי ניכר חל, כשבעקבות המהפכה ברוסיה והרגשה של התקרבות קץ־המלחמה, נתרופף המתח החמור במשטר־הכיבוש. התעוררות ציונית הורגשה בסוף 1917, עם בוא הידיעות על הצהרת בלפור, שהסתננו דרך העתונות היהודית מוורשה; המגע עם העולם החיצוני והיהודי קויים באמצעות העתונים „ווארשעווער טאגעבלאט", „היינט", „מאמענט" ו„הצפירה" השבועית, שהגיעו בקביעות לעיר. קטעי הידיעות על הציונות העולה ברוסיה שלאחר המהפכה גם־כן עוררו את הציונים מתרדמתם. גם הקשרים עם רוסיה הלבנה, שנתחדשו אחרי כיבוש מינסק ע״י הצבא הגרמני, תרמו להפעלת התנועות.

חוגי נוער לאומי התקיימו אף לפני 1918 אך לא באו לידי ביטוי [511]. היה זה בהמרצת חוגי צעירים אלה, שבינואר 1918 (בדיוק כ' שבט תרע״ח) נתכנסו כעשרים איש, מפעילי הציונים הוותיקים והצעירים (ביניהם: המלומד ד״ר א. ש. קמנצקי, שעשה את כל שנות־הכיבוש בסלונים, יוסף גולדברג, דוד רקוביצקי, רבקה זקהיים ועוד) וייסדו אגודה ציונית בשם „הרצליה". בעצם לא היה כל חידוש בעובדת הקמת האגודה בעיר, בה היו לפני המלחמה 5 אגודות ציוניות, אך במתן גושפנקא חדשה ושם חדש, ובחלקם ע״י אנשים חדשים, לאגודה זו, כאילו הודגשה העובדה, כי הגיעו זמנים חדשים; אין זו אותה סלונים שלפני 1914, ואין זו אותה אגודה ציונית... באסיפתה השלישית היו כבר למעלה ממאה משתתפים. יסוד האגודה הציונית הביא את דבר הבשורה הראשונה להתעוררות לחיים חדשים בעיר. „הרצליה" פתחה בפעולת חינוך ציוני לבני הנוער. לתכלית זו נערכו הרצאות על אבות הציונות, תכנית בזל, תולדות הקונגרסים. המרצים היו: קמנצקי, גאבורין, רקוביצקי, דרצ'ינסקי, גב' זקהיים. כמקור חינוכי ואינפורמטיבי על התנועה שימשו שני השבועונים הציוניים מוורשה: „דאס יודישע פאלק" ו„הצפירה". כדי לאמן את הנוער על ציונות, ייסדה „הרצליה" אירגון בשם „בני ציון", שמדריכם ומארגנם היה העלם משה אוירבוך, אשר התגלה כבקי בספרות הציונית, ומלבד ניצוץ שירתי שבו, חונן גם בכשרון נואם ומרצה. הוא היה אחד הכוחות העולים שבמחנה המקומי. האגודה לא הזניחה שום הזדמנות לפעולה. מצד הרשות שוב לא היתה כל מניעה לכך. „הרצליה" אירגנה ימי־פרחים למען הקק״ל, שבועות־שקלים, מכירות בולים; יום־אבל על מות צ'לינוב ואסיפה רבת־רושם בבית־הכנסת, וכן יום כ' תמוז.

בשטח החינוך סייעו צעיריה בקיץ 1918 לפתיחת בית־הספר העברי. גם המניין הציוני מלפני המלחמה נתחדש במעון ארעי, בהיות ביהכנ״ס הציוני תפוס ע״י פליטים. האגודה עשתה גם למען הפצת השפה העברית, בייסדה את האגודה „עבריה". התרבות העברית הכתה שרשים עמוקים בעיר עוד מתקופת המשכילים ושנות ההתעוררות הלאומית, — ול„עבריה" הצטרפו מיד כמאה איש. דומה היה, כי כל הכוחות העצורים, שנבלמו במשך שלוש שנים, פרצו כעת החוצה, עם הסרת הסכרים. ה„עבריה" ערכה הרצאות ואף הוציאה שבועון בכתב־יד בשם „התחיה". זכותה של „התחיה" היא בכך, שלמרות היותה כתובה ביד, היא שימשה ממש כלי־ביטוי לרבים, והיו קוראים אותה בפני הקהל באסיפות האגודה. „התחיה" פירסמה מאמרים מענינא דיומא על נושאים כלליים ומקומיים, גם דברי שירה והגות משל חבר־צעירים מתחילים (והמשורר משה אוירבוך ביניהם [512]). חברי „הרצליה" חיים אוירבוך ויעקב זלביינסקי אירגנו, בפעם הראשונה בתולדות העיר, טיול המוני של ל״ג בעומר, לפי דוגמת וורשה, — שבו השתתפו כל ילדי העיר, מבתי־הספר, החדרים, ואף הת״ת. מאז ומתמיד סודרו בל״ג בעומר טיולים בודדים ע״י מלמדי החדרים, כל אחד במיוחד, איש איש ותלמידיו. החידוש בדבר היה בטיול המשותף של קרוב לאלף ילדים, בליווי התזמורת של מכבי־אש. היתה זו הפגנה פומבית ציונית ראשונה בעיר, ואף צלילי „התקוה" נישאו בפעם הראשונה ברחובות העיר מתוך חצוצרות המנגנים. התנועה הלאומית סחפה המונים, ונוצר הרושם, כי כל העדה הפכה בבת־אחת לציונית... והיה זה פשוט ביותר: חודשה התנועה מלפני המלחמה, כשבלמי המשטרה הרוסית נעלמו, ומעצורי השלטון הצבאי חדלו כבר לפעול, ונוכח פריצת כל המחסומים ניתן דרור בבת־אחת לדינמיקה הציבורית, למאגר האידיאות והשאיפות [513].

„הרצליה" קשרה קשרים עם התנועה הציונית במרכזים; היא שיגרה את דוד רקוביצקי להשתתף בשמה בוועידה הגלילית הציונית בביאליסטוק (בימים כ״א—כ״ב אב תרע״ח); כמו־כן עשו בנימין אהרונוביץ ורבקה זקהיים שהיו זמן־מה במינסק, למען הקשר בין סלונים למרכז הציוני בביילורוסיה, משם הגיעה ספרות ועתוני התנועה. „הרצליה" עשתה גדולות גם בשטח „עבודות ההווה". שיא־פעולתה בתחום זה היה יסוד „מגן־דוד־אדום". האגודה לקחה חלק בבחירות למועצה העירונית בקיץ 1918, שכבר עמדו בסימן מערכה מפלגתית, ואם כי היא עוד לא הופיעה ברשימה נפרדת, הרי השתתפה ביעילות למען הרשימה היהודית המאוחדת, שכללה גם מועמד משלה.

אותה התעוררות ניערה גם את יתר המחנות המפלגתיים, ששקעו בחוסר־אונים. בהשפעת שליחים מהחוץ נתעוררו ה„בונד", פוע״צ ואף „ס. ס." ה„בונד" היה פעיל בחשאי, בעצם, עוד ב־1917, כשפועלים יהודיים מלודז, רובם בונדאים, הועסקו בשירות מסילת־הברזל על־יד סלונים; הם הפיצו בעיר את העתון הבונדאי הוורשאי „לעבנס־פראגן".

באותה שנה הם השיגו, בסיוע אנשי „הבונד" וס. ס. המקומיים, רשות לפתוח מועדון בלתי־מפלגתי בשם „ארבעטער־טיי־האַלע" (מועדון־תה לפועלים). הוא התמקם בבית־החומה, בחצר הגדולה שברחוב נייבסקי, בו שכן לפני המלחמה ביה"ס הממלכתי ליהודים. המועדון שימש אולם־קריאה ומרכז לעבודה תרבותית משותפת, אך ב־1918 הוא הפך כבר למרכז של שלוש מפלגות השמאל, שפתחו בתעמולה רבה בעיר[514]). בין פעילי „הבונד" בעיר בשנה ההיא היו: מיירים זקין, איטשה סבטיצקי, חיים זקרויסקי, חשה ברווב־סקי, פרומה קרפובסקי ואחרים. תנועת פוע"צ התחדשה בהדרכת הסטודנט מ. רייז, ובין פעילי ס. ס. אפשר היה לראות את מוטל זקין, אפרים סבטיצקי ואחרים. המהפכה הקומוניסטית כבשה לבבות גם בסלונים, וכמה מבני־הנוער נתפסו לתנועה; זלמן קוניצה, מי שהיה בונדאי ואח"כ אנרכיסט (ובינתיים היה מראשי־המדברים בחוג „עזרה עצמית"), הפך שוב את עורו ונעשה לקומוניסט...

בהשפעת הרוחות המנשבות, היה וויכוח־דעות גם באגודת „הרצליה". באסיפה כללית ביום ג' אלול תרע"ח, 6 חדשים מאז ייסוד האגודה, נתגלע קרע בין נאמני הציונות הכללית ובין צעירים, שנהו אחרי „צעירי־ציון". הם פרשו מהאגודה והקימו סניף של צ"צ, אך המשיכו להשתתף עם „הרצליה" בעבודה הציונית השוטפת, ב„מ.ד.א.", בבחירות לעירייה וכו'.

הרחוב היהודי נתרעש, איפוא, שוב מההמולה המפלגתית. בעוד המלחמה בעיצומה הורגש, כי הנה באים זמנים של שידוד מערכות, שנות־גורל בחיים היהודיים, השסועים בין המהפכה הרוסית ובין תנועת־השיבה לארץ־אבות. נתחדש הוויכוח בין המחנה הציוני ובין השמאל הסוציאליסטי; ניטש פולמוס באסיפות־העם, בעיקר בין הציונים ו„הבונד", ומלחמת הדעות העלתה את המתח בנוער העירוני.

התנצחות המפלגות דירבנה מחדש גם את החרדים. בהשפעת „אגודת ישראל" מוורשה השתתפו האדוקים בבחירות למועצה העירונית, ברשימה היהודית המאוחדת.

בחדשי הכיבוש האחרונים (ספטמבר—דצמבר 1918), כשמטעם השלטון, שהתחיל כבר לעזוב את החבל, הותרה לגמרי הרצועה, נתחדד המאבק המפלגתי עוד יותר. המחנה הציוני התחזק עם בואו של מרדכי קפלן, יליד־העיר. הוא נתגלה כלוחם ונואם. הנוער הציוני התווכח על חלוציות והגשמה ציונית. קם חוג מצומצם של חלוצים (משה רזניק, יעקב זלביינסקי, צפורה קפלן ואחרים), שהתכונן לעליה חלוצית אחרי המלחמה. צעד חשוב נעשה בהכשרה חלוצית חקלאית, שבוצעה בגן־ירקות נרחב בפאתי העיר, אשר נחכר ע"י הקבוצה החלוצית. התעמולה הציונית על יסוד אוריינטציה אנגלית הורשתה כעת בפומבי, בלי כל רסן. שליח המרכז הציוני ממינסק, ה' גרינבלט, שעשה ימים אחדים בעיר, הלהיב את שומעיו בידיעות על הישגי הציונות המדינית ועל הציונות ברוסיה.

רושם עז עשה מותו של העלם־המשורר משה אוירבוך, ביום י"ט תשרי תרע"ט, שנפל חלל במגפת־השפעת. הוא התבלט כל־כך בכשרונותיו, במרץ־הנעורים וברוחו הלאומית הרעננה, שמותו גרם לאבל כללי. בלוויה רבת־המונים ספדו לו ראשי הקהל והציונים. מפה לפה ציטטו וקראו את חרוזיו הלוהטים, את ה„אני מאמין" של העלם, יליד־העיר, חניך החדר והתנועה הלאומית, שהצהיר בגאווה ואון:

„עברי אנכי, עם־עבר הוא גזע מחצבתי,
ובו אתפארה,
מתחת לערימות הדשן עוד תיקד שלהבתי,
בלבי בוערה..." [515]).

בין ההופעות הציוניות האחרונות לפני הכיבוש הסובייטי היתה חגיגת הצהרת בלפור, ביום שני בנובמבר 1918, באסיפה המונית. ביום ח' טבת תרע"ט אורגנה אסיפת־מחאה כללית לרגלי הפרעות ביהודי לבוב, ואף הופצה בקשר עם זה: חוברת שהודפסה בעיר. בחנוכה תרע"ט עוד נערכו נשפים לטובת ביה"ס העברי. פרק מיוחד בפעילות המפלגות ב־1918 מהווה „ההגנה העצמית", שתוכננה ע"י הציונים, „בונד" וועד־הקהל, לפני צאת הגרמנים מהעיר, ושעליה סופר לעיל.

אך הנה נכנסו הסובייטים. אנשי־השמאל ראו את עצמם כ„מחותנים" וקרובים למלכות. בימים ההם, כשיחס הממשלה הסובייטית למפלגות הסוציאליסטיות עוד לא היה מוגדר די־צורכו, המשיכו לכתחלה המפלגות בפעולתן. כעת זה נראה כה תמים ונאיבי, שאף „צעירי־ציון" קיוו להמשיך, והדגל הכחול־לבן לא נראה בעיניהם כפסול לגבי השלטון עד כדי־כך, שהם הופיעו עם דגלים בקבלת־הפנים ההמונית שנערכה בככר־העיר לכבוד הצבא האדום. באותו מעמד עלה על הבמה מיודענו זלמן קוניצה, וכמי שהיה פעם משורר במקהלת החזן המקומי, ברך בקול רם ובהתלהבות ברכת „שהחיינו" לרגלי בוא הסובייטים. הדגל הכחול־לבן לא הורשה להתנופף על הבמה, והציונים התמימים כבר ידעו, „לאן הרוח נושבת"... התנועה הציונית שותקה, אך גם יתר המפלגות חוסלו במהרה, וכל פעילות ציבורית, פרט לקומוניסטית, הופסקה במשך שני חדשי הכיבוש הסובייטי.

פרק סג

מוסדות הצדקה והחסד בשנות הכיבוש. — המטבח הזול. — הקמתו וגלגוליו. — הועדה המיוחדת. — המשבר במטבח בימי קראנגן. — המטבח בימי האַגוב. — „קרן התמיכה". — מושב זקנים. — בית החולים. — שקיעת „הכנסת אורחים" ו„גמילות חסדים". — חב' „שוקדי־מלאכה" ופעולתה. — מרות ועד הקהל במוסדות הצדקה. — הקשיים עם „לינת הצדק". — המוסד החדש „מגן דוד אדום". — יוזמיו ומקימיו. — ד"ר צבי לחין וגרוד הפעילים. — רשת מיבצעי המוסד. —

הבה נראה, איך העדה, אשר נלחצה פתאום בתנאי משטר־חירום קשה ביותר, הגיבה ב„מנגנון־הרחמים" והחסד שלה, מנגנון נפשי ומוסרי שפעל ללא־דופי במשך מאות שנים. איך הגיבו מוסדות הצדקה, כאשר לפתע

נכרת מהקהלה חלק ניכר של גופה, אחרי שרבים מיושביה עזבוה, והיא נתונה ללחץ כובש אכזרי, לרעב ומחלות. — איך כלכלה העדה את המוסדות והחברות, שחותם מאות שנים היה טבוע עליהם.

סקירת פעולת הסעד הציבורית במשך שלוש שנות הכיבוש מעידה, שהקהלה המרוששת עמדה בכבוד, ולמעלה מכפי־כחותיה הדלים, בפני דרישות הזמן. נוכח עזרה וסעד שהוגשו, מתוך עמדת חוסר־אונים עצמית, לאלפי נפשות רעבות, הנך עומד ומשתאה, איך היה בכלל הדבר אפשרי, והנך כורע ברך בפני החיוניות הזאת והחמלה הגדולה ששפעה העדה ממעמקי ההכרה הציבורית. לא רק שחלק ניכר ממוסדות הצדקה, הסעד והחינוך הוותיקים הוסיפו להתקיים, אלא שביזמת ראשי העדה קמו אף מוסדות חדשים שצרכי־הזמן גרמום, כגון „המטבח הזול".

את רעיון הקמת המטבח הגו העסקנים עוד בחדשיים האחרונים של הממשל הרוסי, כשבעיר השתקעו נצרכים רבים, מפליטי המלחמה, וכן נזקקו רבים מתושבי המקום לעזרה ציבורית. הוועד המקומי של „יעקאפא", או „הוועד לתמיכה לנפגעי המלחמה, למשפחות המגויסים ולפליטים", ניגש לממש תכנית זו. לפי בקשת יעקובסון, שעמד בראש הוועד, השאיל ר' הלל־איסר ינובסקי, מנהל „מושב־הזקנים" הגרודנאי שעבר לסלונים, את דודי־המטבח של מוסדו, לעסקני סלונים למטרה זו. עם התקרב החזית לעיר בקצב בלתי־צפוי, לא הספיקו לפתוח את המטבח במועדו.

למחרת הכיבוש, כשהוועד הנ"ל, אשר בחזקת התנאים הפך מ„ועד־תמיכה" ל„ועד־הקהל" ממש לכל עניין ציבורי־עדתי, נתקל בבעיית ההמונים שנזקקו לסעד ונוספו להם גם חלק מנשרפי־זמושצ'ה, — נוכחו העסקנים, שאין לאל־ידם להתמיד בתמיכה כספית, שהיא גם בלתי־יעילה; שכן נוכח התמעטות הנותנים, לא יספיקו האמצעים המצומצמים שהיו ברשות הוועד, אפילו להקצבה מינימלית למאות המשפחות. העסקן הגרודנאי יאנובסקי העלה מחדש את הצעת ה„מטבח הזול", שטיפלו בה כבר בחודשי יולי־אוגוסט 1915. ההצעה נתקבלה פה אחד.

כדי לבצע את התכנית במהירות ויעילות, קבע הוועד ועדה מיוחדת להקמת המטבח וניהולו. הוועדה כללה את ה"ה: ה. א. ינובסקי, י. ארונוביץ, י. חנונוביץ, ש. וורניקוב־סקי, מ. מילר, ש. מ. רובינובסקי, ב. לנצביצקי, והאברך יהודה שרשבסקי[516]. הוועדה טיפלה מיד בקבלת רשות מהמפקד הצבאי לקנות מצרכי־מזון בכפרים ולפתיחת המוסד. בית־התמחוי הוקם בקומת־הקרקע של הבית הציבורי הגדול בפרשת הרחובות רוז'נוי וסקרובובה, (שהוקדש בזמנו ל„מושב־הזקנים" מעזבון ר' דוב איצקוביץ). צעירים וצעירות התנדבו לעבודה במטבח. תוך ימים ספורים עלה מספר הארוחות ליום (שכללו תבשיל חם בשתי מנות ולחם) ל־800 בערך, ואח"כ — ל־1000. רוב הארוחות ניתנו במחיר זול מאד (5 קופיקות הארוחה), אך מיד נתברר שעשרות משפ־חות אינן יכולות לעמוד גם במחיר זה, ולהן הוגשו ארוחות חינם. היו גם משפחות רבות של נצרכים, שלפי ידיעות העסקנים לא פנו, מתוך רגש־בושה, לשירות ציבורי זה, ולהן הומצאו ארוחות הביתה. לפי דרישת השלטון הצבאי ו„ועד־האזרחים" סיפק המטבח ארוחות גם לאסירים שנמצאו בבית־הסוהר העירוני. בחדשים ספטמבר—נובמבר התרחבה כל־כך פעולת המטבח והמוסד כבש כ"כ את בני העיר, שלוועדה נצטרפו מתנדבים במספר 25 איש, ומספר הצעירים והצעירות שטיפלו בעבודות שונות במטבח הגיע לשלושים.

התקציב החדשי של המוסד הגיע בחדשים הראשונים ל־1500 רובל. המקורות העיקריים היו: תשלומים חדשיים של וועד־הקהל (כ־500 רובל) ו„ועד־האזרחים" (300 רובל). שני מקורות אלה, כיסו, איפוא, רק כ־60% מתקציב המוסד. ועדת־המטבח קיבלה יפוי־כוח מוועד הקהל לערוך מגבית לצורך המוסד (זה היה עוד טרם שהוועד הטיל מס כללי על בני־העדה). הוועדה, שאליה הצטרפו אח"כ גם עסקניות ממיטב החברה בעיר, גייסה כספים בכל הזדמנות, ערכה נשפים ומסיבות, ולא נמנעה אפילו מלערוך הגרלה לטובת המוסד.

על מידת הצלחתו של המוסד אפשר גם לדון לפי העובדה כדלקמן: באחד הימים הופיע הכומר הקתולי ווּבר, מטעם הפולנים תושבי העיר, וביקש מהוועדה לספק ארוחות ל־40 משפחות פולנים נצרכים... בהזדמנות זאת הוא גמר את ההלל על הארגון הפנימי של העדה ועל מידת הצדקה שבה, ודיבר בהתמרמרות גלויה על קשיחות בעלי־האחוזות הפולנים העשירים שבסביבה, אשר התעלמו כליל מבני דתם ולאומם שנמצאו בעיר בחוסר־כל.

פעולת המטבח הקיפה המונים, השפעתו היתה ניכרת במשכנות־העוני ובפרברים. בינתיים הפחית ועד־האזרחים מפעם לפעם את הקצבתו, והגיעו הדברים לכך, שבמרץ, 1916 לא שולמה לגמרי, בתואנה שקופת העיר ריקה... על אף זה לא רפתה פעולת המוסד.

כפי שסופר כבר לעיל, פתחו מחרחרי־ריב מבין אנשי החוג „עזרה עצמית" בחתירה נגד המוסד ונגד ועד־הקהל בכללותו. ולבסוף באה התערבות ועד־האזרחים, שהשתמש בהזדמנות החיכוכים הפנימיים האלה והפקיע את המוסד באופן שרירותי וללא כל הצדקה מרשות הקהלה. בעוד שלא יכול אף לשאת בהקצבה החדשית, קיבל על עצמו ועד־האזרחים את ההנהלה ודרש מהפעילים המתנדבים ומה־וועדה כולה להמשיך בפעולתם בתנאי־מרות מטעם העירייה, שלא יכלו לעמוד בהם. יו"ר וועדת־המטבח מסר לוועד־הקהל על דרישת ראש־העיר הכומר קליאָם ותנאיו כהאי־לישנא: „מדברי עם ראש־העיר ראיתי ונוכחתי, שאין הוא דואג כלל לצרכי ומחסורי העניים הנזקקים לבית־התמחוי, אלא נראה, „שאנשים טובים" אכלו קורצא והמה חותרים חתירה לא רק תחת כבודם של חברי וועדת התמחוי, אלא תחת קיומו של המוסד בעיקרו. מדרישותיו של ראש־העיר... ומאיומיו, שאם לא ישמעו לקולו הוא יאסור את כל חברי הוועדה, נראה, שלפי דעתו של השר הזה לא נברא בית־התמחוי, אלא בשביל להכין ארוחות לאסירים... פעילי בית־התמחוי, אינם מסכימים להיות כלי־שרת בידי ראש־העיר. לכן חברי וועדת המטבח מסתלקים מהיום מהמוסד החביב, אשר במשך שבעת חדשי קיומו הם הקדישו לו את כל כוחם ואונם ושיכללוהו עד אשר היה לפליטה גדולה לאלפי איש[517]".

המוסד היקר, שקם במאמץ בחירי העדה, פעל, איפוא, בהשגחתו ואחריותו של וועד הקהל מאז התחלת הכיבוש

ועד סוף אפריל 1916. אחרי הבחירות ל„וועד האזרחים" בתחילת מאי אותה שנה, ראה את עצמו הקצין קראַנעץ, ראש־העיר הממונה מטעם המפקדה הצבאית, רשאי לפעול במטבח, כמו בכל יתר עסקי הקהל, כבתוך שלו. בהיותו ממונה גם על עניני העדה, הוא העביר לקופת־העירייה את הכספים שהמשיכו להגיע מחו"ל ממקורות יהודיים ולצרכי־העדה גרידא (סעד מקרן־התמיכה האמריקאית והקצבה חדשית מאגודת „עזרה" בגרמניה). בית־המטבח התנהל ע"י פקידי־העירייה בהשגחת חברי „ועד־האזרחים" מאנשי חוג „עזרה עצמית", בנוקשות ובלי הגישה האבהית של ההנהלה הקודמת. חלוקת ארוחת־חינם לחסרי כל אמצעים הופסקה, וכל נצרך, אף מהעניים ביותר, מוכרח היה לפרוע תשלום קבוע. ומאחר שגם „הקרן לתמיכה כספית" עברה לרשות ועד האזרחים, אשר לא הידר בהענקת התמיכה לנצרכים האמיתיים, נמצא שממספר מסויים של הרעבים נמנעה האפשרות לשבור את רעבונם במטבח.

ההנהלה העירונית, אכולת־המעילות והבזבזנית של קראַנעץ וחבורתו, הביאה לידי כך, שהמטבח התקיים בקושי רק כשלושה חדשים, עד סוף יולי, — ולבסוף נסגר „מחוסר אמצעים", לפי הנמקת העירייה. סגירת דלתות המוסד חלה דווקא בחדשי הרעב החמורים ביותר במחצית השניה של 1916.

אחרי 5 חדשים, בהתחלת 1917, נפתח בית־התמחוי מחדש ע"י הקצין האָנוב, ממלא־מקומו של קראַנעץ בראשות־העיר, בהיקף יותר קטן, בחלוקת 3—4 מאות ארוחות ליום.

מוסד חדש נוסף, שהזמן גרם להקמתו היה: „קרן־התמיכה בכסף". מאז התחלת הכיבוש, נתגלה הצורך לסעוד הרבה משפחות ב„מתן־בסתר". לצורך זה הפריש ועד הקהל סך אלף רובל חדשית, (שהיווה אחוז ניכר מתקציבו). לקביעת הנצרכים הזכאים לתמיכה נתמנתה ועדה מיוחדת שטיפלה בכך (בהרכב ה"ה: י. ארונוביץ, ש. א. אורלינסקי, י. חננוביץ, ש. וורניקובסקי, נ. איזין, מ. זקין וא. סבטיצקי.)[518]. רוב המקבלים היו משפחות, שירדו עקב המלחמה מנכסיהן ומפרנסתן. הוועדה בדקה את מעמדן בצנעה ובדאגה רבה למצב הנצרכים ה„בלתי־ידועים". אותה ועדה טיפלה גם בנצרכים מנשרפי זמושצ'ה ובמשפחות המגויסים לצבא הרוסי, שנזקקו לעזרה ציבורית. משפחות אלה נעזרו עוד בשנות 1914/15, וכעת מאחר שמפרנסיהן לא חזרו הביתה, הפכו בעיה ציבורית קשה.

בימי הנהלת קראַנעץ הופקעה גם „קרן־התמיכה" מרשות ועד הקהל ועברה לוועד־האזרחים. גם ביחס למוסד זה, היתה הגישה חמורה ונטולת כל גישה אבהית ואינדיבידואלית. ההקצבות צומצמו עד כדי מינימום בלתי־אפשרי, למרות זה שהעירייה ריכזה את כל העזרה היהודית שהגיעה מחו"ל; וכדברי הרושם בפנקס העדה: „כמות התמיכה שוועד האזרחים נותן בטובו הגדול לעניי ישראל מצערה היא מאד. מספר גדול של נצרכים איננו מקבל אף את הפרוטות המעטות". — וגם פעולה דלה זו נפסקה ביולי 1916 ולא חודשה אלא ב־1918, בחדשי הכיבוש האחרונים, ע"י ועד־הקהל בעצמו.

על מוסדות הצדקה הוותיקים עברו בשנות הכיבוש משברים קשים. „מושב־הזקנים" שאישפז אז כ־40 איש, התקיים בקושי בהקצבות זעומות של „ועד האזרחים" וועד־הקהל ובטיפול ע"י אלה מגבאיו הקודמים שנשארו בעיר. בשריפת חלק מהעיר בשנת 1918, עלה באש בית המוסד, וחמישה זקנים נשרפו בו חיים.

אשר לבית־החולים, שעליו היתה גאוות העדה זה למעלה משלושים שנה, עמדו גבאיו, מאז התחלת הכיבוש, תחת לחץ הגרעון שבתקציבו. מאחר שעיקר הכנסתו באה מ„הקורובקה", שבטלה עם נסיגת הרוסים, והיות שמכס־הבשר שוועד הקהל המשיך לגבות בשנות הכיבוש הספיק בקושי להחזקת ביה"ד הרבני, — נשאר בית־החולים ללא כל בסיס־קיום. לוועד־הקהל לא היתה כל אפשרות שהיא לכלכל את הבית. מאידך לחץ ועד האזרחים, עקב התפשטות המחלות וריבוי החולים, לקבל את המוסד לרשותו. וכך בא ההסדר, שלפיו החכיר הקהל את בית־החולים לעירייה (תנאי־ההחכירה נקבעו סופית רק אחרי המלחמה). לפי אותו הסדר המשיכו גבאי־החודש השיגרתיים לטפל בניהול הפנימי של הבית. ואף לאחר כך, כשוועד האזרחים היה מתקשה בכיסוי תקציב המוסד, היה ועד הקהל דן ומגייס אמצעים נוספים להחזקתו. רופאי המוסד בשנות הכיבוש היו ד"ר לווין וד"ר רוזנבליט, וכן שני רופאים לא־יהודים.

מוסדות אחדים חדלו לפעול, והם: „הכנסת־אורחים" (כיון שבתנאי־ההסגר החמורים שבהם נמצאה העיר שוב לא נזדמנו חוזרים על הפתחים מחוצה לה), ושני המוסדות של „גמילות־חסדים" (מאחר שכמה מעסקניהם נפטרו ואחרים לא באו במקומם, וכן אזלו מקורות־המלאי למוסדות הללו). לעומתם הוסיפה לפעול בהיקף מצומצם חברת „שוקדי־מלאכה". אמנם, מייסדה והרוח החיה שבה, ר' משה לווין, וכן כמה עסקנים נוספים שלה וביניהם יעקובסון, עברו לרוסיה לפני הכיבוש. אך אותם הנערים, חניכי המוסד, שנמסרו לבעלי־מלאכה בשנת 1914/15, המשיכו לימודיהם בסדנאות, והגבאים שנותרו בעיר (ובראשם ה' גורפינקל) אף דאגו להלבשתם והנעלתם. החברה פעלה בהשגחת ועד־הקהל, שקיבל לידיו את כל כספיה.

בהשלטת מרותו על המוסדות נתקל ועד־הקהל בקושי מצד גבאי „לינת־הצדק". הוועד קבע, שהחברה חדלה למעשה לפעול. ואכן, הקהל קיבל על עצמו אחד מתפקידי „לינת הצדק", בהכינו מלאי־קרח בחורף 1915/16. (כידוע, שימש קרח בתנאי הטיפול הרפואי דאז מצרך חשוב מאד; החברה היתה מכינה ומאחסנת מדי חורף מלאי מספיק הימנו). אשר ליתר תפקידי החברה: לינות־לילה, השאלת כלי־רפואה וכו'. — אכן היה חלל ריק במשך של למעלה משנתיים, — ודווקא בשנות מגפות ומחלות, עד הקמת המוסד המתוקן לעזרה רפואית ותברואתית, „מגן־דוד אדום", באפריל 1918.

מוסד זה שהיה לפאר העבודה הציבורית בשנת הכיבוש האחרונה, נוסף מאז, ככלי מחזיק ברכה, לחברות הצדקה הוותיקות והמשיך בפעולתו הברוכה למעלה מעשרים שנה — עד שנות השואה.

אמנם, „מגן־דוד אדום" לא היה יצור ועד־הקהל, אשר סמכותו נתערערה בשנות הכיבוש, כפי שראינו, בעטית מחרחרי־ריב והפכפכנים מבפנים, אלא יצור כוחות דינמיים חדשים, שתססו בשנה ההיא, — שנת חידוש התנועה

הציונית ויסוד האגודה „הרצליה". משהחליטו הציונים על שילוב „עבודות ההווה" במסגרת פעולתם, היתה ראשית דאגתם למצב התברואתי החמור, כאשר השחפת והטיפוס השתוללו בעיר, ואף השפעת הספרדית, ה„הישפנקה", שהת־פשטה אז באירופה, הגיעה גם לחופי השצ'רה. נוסף למחלות בעקבות התת־תזונה וחוסר בוויטמינים, חלו מאות אנשים במחלות האפידמיות הנ"ל. הפעולות הסניטריות של השלטון המקומי, כגון המרחץ ההכרחי, שאליו הובלו לסירוגין כל תושבי העיר, והחיטוי של הבגדים, — לא הספיקו, כפי הנראה; בכל אופן, הן לא מנעו את התפשטות המחלות. ביה"ח לא יכול להכיל את כל הנזקקים לו, והרבה חולים שכבו בבתיהם בלי עזרה רפואית מספיקה, בלי תנאי־אישפוז מינימליים, בלי הזנה מתאימה.

אירגון „מגן דוד אדום" נוסד ביום 5 לאפריל 1918, כחדשיים אחרי התארגנות „הרצליה". היוזם והוגה הרעיון היה הרופא הצעיר והנמרץ, בן־העיר הפופולרי ד"ר צבי לווין. ועד „הרצליה" קיבל בהתלהבות את הצעתו להקים גדוד צעירים להגשת עזרה רפואית. מיד נרשמו למעלה ממאה צעירים וצעירות. ד"ר לווין אירגן קורסים להדרכה רפואית, הרצאות על מחלות מידבקות וכו'. המוסד התקשר עם יתר רופאי העיר: רוזנבליט, ביעלסקי, שירוצקי. בחודש הראשון לפעולתו טיפל כבר הגדוד במאה ילדים חולים. חבריו היו מסיירים במשכנות־העוני, בפרברים וסימטאות, ומאתרים את החולים הנצרכים. הטיפול כלל ביקורי רופאים (חינם או בתשלום מינימלי), תרופות־חינם (המוסד הקים בית־מרקחת משלו), השגחה על נקיון־הדירות בהן היו חולים, השאלת מכשירים רפואיים. כיון שבית־החולים היה צר מהכיל את כל החולים הזקוקים לאישפוז, היה הכרח להשאיר את רוב החולים בבתיהם. כאשר מסיירי הגדוד קבעו תנאי־דיור ללא־נשוא, היו מעבירים משפחות מטופלות בילדים לדירות יותר נוחות. לחולים שנשארו בבתיהם סופקו ארוחות־חינם מבית־החולים.

עיקר יעילותו של הגדוד נתגלתה כחודש וחצי אחרי הקמתו, אחרי שריפת מחצית העיר ב־20 במאי. השתכנות הנשרפים בצפיפות איומה במנזר הברנרדיני ובבתים ציבו־ריים אחרים גרמה לריבוי המחלות. עזרת העירייה וועד־הקהל היתה בלתי־מספיקה. האיסוף של בגדים, רהיטים ומצרכי־אוכל בוצע ע"י חברי הגדוד. בכל יום נאספו מאות ליטראות חלב. מספר ביקורי הרופאים גדל לאין ערוך. חברי הגדוד ערכו לינות־לילה בבתי החולים, כדי להקל על בני־הבית העייפים. תקציב המוסד כוסה ע"י ועד־האזר־חים, ועד הקהל וחברי־„הרצליה". אלמלא מ.ד.א., לא היו יכולים שני הוועדים העירוניים האלה להשתלט על התנאים האיומים של עוני, מחלות ומגפות, שהחריפו בעקבות השריפה.

באספה כללית של „הרצליה" ביום כ"ג אלול תרע"ח קרא חבר ועד הגדוד משה רזניק דו"ח על פעולות הגדוד במשך 5 החדשים אפריל—אוגוסט, והאספה קבעה, כי הדו"ח הסטטיסטי על מספרי החולים בטיפול הגדוד, כמויות המצרכים שנאספו, התרופות שחולקו וכו' „עשה רושם כביר". הגדוד המשיך לפעול ללא הפרעה במשך כל השנה ואף בימי הכיבוש הסובייטי. חברי ועד־הגדוד בשנתו הרא־שונה היו: ד"ר צבי לווין, דוד רקוביצקי, גרשון ברנשטיין, משה רזניק, חיים ומשה אוירבוך, דניאל יגל. בין פעילי הגדוד העיקריים בשנה זו היו: מרדכי קפלן, פשה אהרונו־ביץ, דבורה יודקובסקי, שרה אוירבוך, צביה רוז'נסקי, צפורה קפלן, רשל רקוביצקי, ליובה וטייבל שרשבסקי, נ. אסטרינסקי, אברהם קפלינסקי, סנדרוביץ, ליבזון, סולודו־בניק, האחיות חזנוביץ ואחרים [519]).

פרק סד

חינוך ותרבות בשנות הכיבוש. — החדרים המתוקנים. — שיעורי הערב בסיוע ועד הקהל. — בית־הספר מיסודה של גברת גולדברג. — ביה"ס העברי מיסוד האגודה הציונית. — ביה"ס היידישאי של מפלגות השמאל. — הכיתות הגימנסיאליות של מרדכי קוניצה ודוד רקוביצקי. — פעילות תרבותית בחוגים סגורים. — החוג בביתו של משה זבלוצקי. — חגיגת יובל כ"ה של ביאליק. — החוברת של ינובסקי על המשורר. — חוג הדילטנטים. — הלהקה הדרמטית של יהודה גרינהאוז. — קנאת מפלגות מרבה להקות ומקהלות. — סטודנטים חוזרים מרוסיה. — הקונצרטים של התזמורת הצבאית. — המנצח „מיסטר משוגע". — נעימות חסידיות בחצוצרות וכלי־נשיפה. —

הדאגה „מה נאכל" כל־כך הטרידה את המוחות, שאיש לא שם לב לבעיית החינוך. אמנם, נסיבות משטר הכיבוש לא שינו ולא כלום במסגרת החינוך שמלפני המלחמה: בתי־הספר הפרטיים של וולפוביץ לנערים וריזשין־פומרנץ לנערות פתחו שוב שעריהם אחרי הפסקת הקרבות; ה„תלמוד־תורה" נתמלא שוב, ורוב החדרים המסורתיים שמלפני תרע"ד עוד המשיכו בקיומם העלוב. אלא שבגלל ההתיקרות הכללית העלו המורים והמלמדים את שכר הלימוד, והרבה משפחות „יורדים" לא יכלו לשאת בעול זה. מאות נערים, וביניהם עשרות יתומי־מלחמה, עברו מהחדרים ובתי־הספר לת"ת. רבים היו הנערים והנערות שנשארו מחוץ לכל מסגרת חינוכית. למותר להוסיף, שהלימודים התקיימו, כשהמורים והתלמידים לעתים רעבים ממש ללחם.

לחלק מצער של בני הנוער שנשארו ללא־חינוך פתחו מורים אחדים בסוף 1915 שעורי־ערב בסיוע ועד הקהל. אחר כך, כשהקהלה שותקה, הוטלה, כביכול, הדאגה לחינוך על ועד האזרחים של קראַנעץ... התעוררות־מה בבעיית החינוך באה בסוף שנת 1916, כאשר כמה עסקנים נאורים, ובראשם

גב׳ גולדברג (אשת רופא־השיניים), יזמו והקימו כיתות אחדות למתחילים ומתקדמים, עם תכנית מעורבת עברית־יהודית. המוסד התקיים על חשבון ועד האזרחים, וראש־העיר האַנוב קבע לו מנובמבר 1916 ואילך הקצבה חדשית של 300 מרק. אך בית־הספר היה נעדר רקע ציבורי־חברתי מספיק, והוא התפרק בהתחלת 1918. בכל אופן הוא שימש כגרעין לבית־הספר האידישאי שנוסד באותה השנה.

התעניינות ציבורית מלאה בשדה החינוך חלה עם ההתעוררות הכללית ב־1918. ייסוד אגודת „הרצליה" נתן דחיפה לדאגה לחינוך עברי לנערים עניים ועזובים. ביזמת האגודה נפתח בי"ס לנערים בן שלוש כיתות, שתקציבו כוסה ע"י ועד־האזרחים וועד הקהל שבינתיים קם לתחיה, והאגודה הציונית, שהפרישה לו מהכנסות דמי־חברים. מורי ביה"ס בשנה זו היו: ווייצל, פלוטניצקי ואברמובסקי. המוסד התפתח בממשל הפולני לבי"ס „תרבות".

במקביל לו נוסד, על־ידי אנשי־ה„בונד" שהתרכזו ב„מועדון־התה", בהתחלת 1918, ביה"ס האידישאי, גם הוא בן 3 כיתות, בו הורו המורים מ. ב. קוניצה, ברכות, שרה לידובסקי. בבית־ספר זה לא היתה אז עדיין תכנית־לימודים קבועה, ואחרי המלחמה הוא הצטרף לרשת בתי־הספר מיסודה של ציש"א בפולין. לשני המוסדות עוד לא היו בנינים מתאימים, והלימודים התקיימו ב„עזרת־נשים" של בתי־מדרשות.

באותה שנה הקימו שני מורים, ה"ה מרדכי קוניצה ודוד רקוביצקי, כיתות גימנסיאליות אחדות בשפה הרוסית, שמטרתן היתה לאפשר לנוער המקומי, — אשר התחיל בחינוך התיכוני הרוסי עוד לפני המלחמה והפסיקו עם נסיגת הרוסים, — להמשיך בו באותה שפה. הכיתות שימשו יסוד אח"כ, בממשל הפולני, תוך הרחבה ושינוי התכנית ושפת הלימודים, לגימנסיה היהודית־פולנית.

הקיפאון החברתי בשנות הכיבוש הראשונות דלדל את החיים התרבותיים שבעיר. הופעות פומביות, הרצאות, מסיבות וכו׳ לא התקיימו בשנה הראשונה, אך בכמה חוגים סגורים מלאו את מקומן פגישות תרבותיות ביתיות. אחד החוגים האלה היה בבית משה זבלוצקי, שלא יכול להשלים עם החיים הווגטטיביים של ימי הכיבוש. בביתו היו מתאספים ד"ר א. ש. קמנצקי, ה. א. ינובסקי, הרוקח ח. גרודזנסקי, ד"ר גולדברג, ד"ר לווין וכמה צעירים, לשיחות על נושאים מעניינא דיומא. ב־1916 חגג חבר־אנשים אלה, במסיבה ביתית ובפני כמה מוזמנים, את יובל הכ"ה ליצירת ביאליק, בה הרצה ינובסקי על המשורר. פרט מעניין: המרצה הדפיס את הרצאתו באותה שנה בסלונים בצורת חוברת [520]). חוג אחר, שכלל צעירים מעסקני המפלגות השמאליות מלפני המלחמה, היה ידוע בשם „חוג הדילטנטים", עם מגמת הופעות דרמטיות־ספרותיות באידיש. הם קיבלו אח"כ מהשלטון הצבאי רשות לקיים מסיבות פומביות וערכו הרצאות מוקדשות לפרץ, מנדלי, שלום־עליכם, פרוג. המרצים היו: מ. רייז, דזינצלסקי, אפרים סבטיצקי, זלמן קוניצה, אהרן משיניסט. על אף התנאים החמורים היו מזדמנים לאסיפות אלה מאות אנשים. אותו מ. רייז קיים גם סידרת שיעורים על הספרות היהודית [521]). הספריה הציבורית פעלה בצמצום. עתוני וורשה, שימשו ממש קשר יחידי עם העולם, ואפילו עם איזור הכיבוש בעצמו.

עם הרפיית המתח בשנת 1917 כבר הוכשרו התנאים החיצוניים להצגות תיאטרון. באותה שנה נקלע לעיר שחקן ובמאי מביאליסטוק, ה׳ יהודה גרינהאוז, שאירגן והדריך להקה מקומית, אשר הציגה מהרפרטואר של גולדפדן, גורדין, שלום־עליכם. בין המשתתפים היו: שיינע ויצחק לוריה, חנוך שקולניקובין, מניה בקשטנסקה ועוד. בין המחזות שהציגו: „שולמית", „שני קוני־למל", „שלמה׳קי שרלטן". תזמורת ה„כלי־זמר" של האחים וויינשטיין נתנה את הלווי המוסיקלי להצגות [522]). בהופעות הלהקה השתקף כעת שינוי הזמנים: לא היה צורך בצנזורה ובהסוואת ההצגות „כגרמניות", כפי שהיה נהוג בשנותיו האחרונות של השלטון הרוסי, שאסר על ההצגות באידיש. כעת הותרה הרצועה וניתן דרור ליצירה היהודית בשפת־העָם. גם קצינים וחיילים גרמנים, שנתקלו בפעם הראשונה ביהדות הרוסית ובאידיש, נמשכו מתוך סקרנות לחזות בהופעות הלהקה.

משנתאפשר קיום המפלגות, פתחו גם הן בפעולה תרבותית, בהרצאות, מסיבות ואף הופעות דרמטיות. „הרצליה" קיימה הרצאות על נושאים מההיסטוריה ומהספרות העברית וכן נשפים ספרותיים בימי חג ומועד. משה זבלוצקי, שהשתעשע לא רק בספרות בשתי הלשונות, אלא גם בתיאטרון (ואף כתב כמה מחזות וקומדיות) התקנא בגרינהויז ואירגן (עם רבקה זקהיים וסוניה מרמינסקי) להקה ציונית בשם „הזמיר", שהתיימרה להציג לא רק מגולדפדן, אלא גם מהרפרטואר היהודי המחודש ואף ממחברים לועזיים. הלהקה שבה השתתפו: דבורה יודקובסקי, חנה גוז׳נסקי, דוד שולקוביץ, יעקב לידר, רפאל קפלינסקי ועוד, הציגה: „דער דארפסיונג" מאת הירשביין, „האב" מאת סטרינדברג ומחזה מאת גורדין. במאי הלהקה היה זבלוצקי בעצמו, והוא גם שיחק בכמה תפקידים [523]). (על הצגות הלהקה אחרי הכיבוש, בביומו של ה׳ יבורסקי — ר׳ להלן). הבונדאים ואנשי ה„ס. ס." מ„מועדון־התה" לא יכלו, כמובן, לפגר אחרי הציונים, והם הקימו, מיניה וביה, להקה משלהם, בבימוי של אהרן משיניסט ובהשתתפות גיטל דייטש, אסתר לוריה, וו. אפשטיין, בסיינקביץ ועוד [524]). מאחר ש„הזמיר" קיים מקהלה ציונית, הקים השמאל את מקהלת־הפועלים... „חוג הדילטנטים" ערך עוד לפני זה, ב־1917, כמה הצגות לטובת ביה"ס מיסודה של הגב׳ גולדברג, עם מערכונים משל רייזין, הירשביין ויצחק כצנלסון. בקיץ 1918 החלו חוזרים מרוסיה סטודנטים מבני־העיר, שלמדו שם בשנות המלחמה. אלה הביאו יזמה ונסיון משנות־לימודיהם ברוסיה וגיוונו גם הם את החיים האפורים שבעיר הסגורה. בכלל היתה כבר שנת 1918, שנת תחיה ותנועה תרבותית. כל התכונה הזאת של להקות, הצגות, מסיבות, שבאה עם הפוגת המשטר החמור, אך כשסבל הרעב והמחסור עוד נמשך, — היתה מעין תגובה רוחנית עזה להידרדרות לד׳ אמות של „לחם ותפוחי־אדמה", אשר דיכאה את הרוחות בשנים הראשונות.

כפרט משעשע ואופייני למשטר הפרוסי הקפדני שימשו הקונצרטים, שהתזמורת הצבאית הגרמנית ערכה בעיר. באל־ברטין ליד סלונים שכן המטה הראשי של הפלדמרשל הנסיך ליאופולד מבווריה, שהיה מצביא ראשי בחזית הרוסית וצבאו חפף בה גיזרה נרחבה. דמותו של המרשל הזקן,

שביקר יום־יום במועדון הקצינים ברחוב נייבסקי, היתה כבר מוכרת לכל תושבי העיר. תזמורת צבאית של צבא וואיערש, הכפוף לאותו מטה, נמצאה בעיר כמעט בכל שנות הכיבוש, והיא ערכה קונצרטים ברוב־עם, פעמיים בשבוע, בגן־העיר ובככר שלפני טור־החנויות. בדייקנות גרמנית היו הקונצרטים מתקיימים אפילו בחורף, בימי כפור. מנצח התזמורת היה מוסיקאי יהודי מברלין בשם קריגר, שבגלל קפדנותו ועצבנותו הכתירוהו ליצני־העיר בכינוי־החיבה „מיסטר משוגע". התזמורת היתה מבצעת תכניות מוסיקליות קלסיות וגם מוסיקת־שעשועים קלה. ועד כמה שזה לא ייראה כפרדוכסלי ומגוחך, — הרי דווקא בשנות הסבל והרעב האזינו מאות אנשים לקונצרטים, ורבים מבני־הנוער הזינו את טעמם וחינוכם המוסיקלי בהופעות אלה. בימי הגרמנים „הטובים" ההם נענתה התזמורת הצבאית לבקשת עסקני־העיר והשתתפה בנשפים ומסיבות לטובת מוסדות ובתי־ספר יהודיים. „מיסטר משוגע" ניצח לעתים קרובות על נגינת שירי־עם יהודיים, וקהל המאזינים בגן־העיר היה פוער פיו מתמהון, כאשר החצוצרות וכלי־הנשיפה הצבאיים השמיעו צלילי „חוה" ונעימות חסידיות.

הכיבוש הסובייטי הפסיק את הפעילות התרבותית המחודשת, ואפילו על „מועדון־התה" של הפועלים יצאה גזירת השיתוק. הופעות תרבותיות פומביות לא קוימו גם במשך רוב חדשי 1919, בימי השלטון הצבאי הפולני, וחודשו רק בסוף שנה זו, עם התבססו של השלטון האזרחי.

חלק שלישי / הממשל הפולני המחודש

מסיפוח העיר לפולין ב־1919 ועד קיצו של הממשל בספטמבר 1939

ונספח אליו: הכיבוש הסוביטי בשנים 1939–1941

פרק סה

הנשר הפולני בעיר אחרי 123 שנה. — סלונים חזרה למלכות פולין. — דמיון של חולם בהקיץ. — מה בין סלאנימא משנת תקנ"ד לסלונים של שנת תרע"ט. — הרציפות בתולדות הקהלה. — גשר מהעבר הרומנטי למציאות החדשה. — השוני בין „האתמול" ל„היום". — סלונים כתא של העם היהודי במזרח אירופה. —

ב־1919, אחרי 123 שנים של הפסקה, (מהן כ־120 שנות שלטון רוסי ולמעלה מ־3 שנות שלטון הכיבוש הגרמני), פרש שוב הנשר הפולני את ממשלתו על העיר, שבחסותו היתה במשך 414 שנים רצופות, מאז ה„אוניה הפרסונלית" ב־1381 ועד גסיסתו ב־1795.

הוא קם לתחיה כעוף האגדתי, וקהילת סלונים שוב ראתה את עצמה, כמו בתקופה הקדומה שלפני ועד מדינת ליטא וכמו בתקופת הזוהר רבת־הדורות של קיום הועד הזה, — כיחידה אורגנית של יהדות פולין הגדולה. כמו במאות השנים שלפני חלוקת פולין, הופנו שוב פני הקהילה מערבה, צפונה ודרומה, אך לא מזרחה. ליטא היהודית הקדומה, ההיסטורית שוב צורפה לחיק יהדות פולין, על כל ענפיה ופאורותיה, לרבות „פולין קטן ופולין גדול ורוס"...

לו אפשר היה רגע־קט לפסוח בדמיון על כל 5 הדורות, שעמדו כחיץ בין ק"ק סלאנימא משנת תקנ"ד ובין עדת סלונים משנת תרע"ט, בין האב"ד ר' שמשון ובין האב"ד ר' יהודה־לייב פיין, בין החברה בקור־חולים וגמילות־חסדים מאז ובין המוסדות הסוציאליים שנוסדו בקהילה מתרע"ט ואילך, — כי אז אפשר היה להבחין ברציפות מסויימת בתולדות הקהילה, במסורת אחידה העוברת כחוט־השני בכל מפעלי דורותיה ומעשי מנהיגיה ומאשריה.

ולא עוד, אלא שגם הרקע הכללי, הקרוב והרחוק, קם לתחיה. תארי הכהונה הקדומים של השלטון ננערו מאבק־הדורות. ה„איספראַבניק" וה„גוברנאטור" ירדו לעולם מהזירה, ושוב הופיעו במלוא זהרם הרומאַנטי ה„סטאַרוסטה" וה„ווי־וודה"... שוב מושל בכיפה אדון העיר, הסטאַרוסטה, יורש כסאם של קזימייז לב סאַפּיהאַ ומיכאל אוגינסקי, ושוב רואה סלונים את עצמה, כמו אז בתוך גבולות הוויוודיות הנובוגרודקאית.

שוב, כמו בימי ועד מדינת ליטא, מוקפת עדת ישורון בסלונים ע"י הקהילות הראשיות: בריסק דליטא, הרודנא, ווילנא, — ושוב היא תופסת ביניהן את אותו הערך היחסי שהיה לה בימי ועדי חומסק וזבלודובה, ובימי הסיימיקים של הקונפדרציה הליטאית בסלונים גופא... ושוב, כמו לפני 2—3 מאות שנה, מופנות פני הקהל בעת צרה ומצוקה, לבירת הממלכה, לוורשה המעטירה, מקום שם „פרנסי הוועדים ושתדלניהם", בצורתם החדשה ובאיצטלתם לפי רוח־הזמן, בכהונת צירים לסיים ולסנט, עומדים על המשמר להסיר את רוע הגזורות, הפוקדות את הקהילות חדשות לבקרים...

האם זה חלום, חלום של שוגה בדמיונות היסטוריים, של אחד שהתעקש לטוות הזיות בלתי־מציאותיים ולגשר גשר פלאי מהעבר הרומנטי שחלף ללא־שוב, אל — ההוה? או האם זוהי המציאות החדשה, הממשית של תרע"ט—תר"פ, של אירופה החדשה ופולין החדשה, שהתגלמו והופיעו מתוך בולמוס האש והדם אשר מהם קם ונולד העולם החדש שלאחר המבול?

אכן, לא היה זה חלום! ומשכנות־ישראל בסלאנימא משנת תקנ"ה, על שתי גדות תעלת־אוגינסקי החוצה את העיר [525], — שרירים וקיימים בתרע"ט: אותו מרכז העיר, ואותו הפרבר זמושצ'ה, אותו השולהויף עם בית הכנסת ההיסטורי, ואף אותו בית הקברות החדש, בקצה הרחוב הרוז'נאי, שנפתח רק שנים ספורות לפני סתימת הגולל על התקופה הקדומה ההיא; אותה הקהילה, ואף אותם אדוני העיר!... —

ובכל זאת מה רב ההבדל בין ה„אתמול" ובין „היום"! מה שונה המראה בין ה„חלום" מסוף המאה ה־18 ובין המציאות שבסוף הרבע הראשון של המאה העשרים! וכרבות הדרך בין מיכאל אוגינסקי ובין יורשיו הסטאַרוסטים בסלונים של דורנו, — כן אף שונה התפיסה, ההרגשה, ההשקפה והגישה בין קהל סלאנימא מימי ר' איצלי גינשפריקר ובין עדת סלונים ומנהיגיה האחרונים משה זבלוצקי ושמואל ווייס האחרים!

ההבדל היה קודם־כל כמותי. בכל דברינו הבאים המתיחסים לתקופת הדור האחרון, שנידונה להיות תקופת הסיום של הקהילה, יש להתחשב באותם השינויים הכמותיים המובהקים,

שחלו בישוב הזה במשך כל שנות הביניים של השלטון הרוסי, ושעליהם דנו בפרקים הקודמים.

אך ההבדל היה גם איכותי, אם כי לא מהותי.

אכן, על כל שלבי ההתפתחות ההיסטורית המופלאה הזאת עומדים ויעמדו החוקרים ודורשי הדורות, הרואים את העם בכללותו או חטיבה שבמחננו, שמטרת מחקריהם היא לעקוב אחרי ההופעות האלה וללבן את השפעת הגומלין בין המחשבה הסוציאלית היהודית בגילוייה האחרונים ובין זרמי המחשבה בעמים.

אך מאידך גיסא לא תובן די־צרכה כל הפרשה האחרונה של תולדות התא הגיאוגרפי, המוגבל והזעיר, תא אחד מני אלפים של העם היהודי במזרח־אירופה, — הריהו הישוב בסלונים, — מבלי לשים את הדגש, — ולו אף כלאחר־יד, — על עקבות הזמנים שהטביעו את חותמם גם על הישוב הזה, אשר שחה תמיד עם הזרם ה„כלל־יהודי", תרם את חלקו במלואו לכל ההשתלשלויות הרוחניות והחברתיות של יהדות המרחב הגיאוגרפי שבתוכו הוא נמצא, והשתתף בכל התנועות והזרמים שבלטו בחברה היהודית במאת השנים האחרונות.

בפרקים הקודמים ראינו, איך בתוך יהדות סלונים האדוקה, המתנגדית, התורנית־ליטאית התגבשה באמצע המאה ה־19 הכת החסידית, שהיוותה זרם עצמאי מיוחד בתוך החסידות הליטאית. כמו־כן, עקבנו אחרי הניצנים הראשונים של תנועת ההשכלה, הישגיה ומלחמותיה ב„מורדי־האור" המקומיים, וה„קולטור־קאמף" המובהק שהתלקח בינם ובין המשכילים בימי „המגיד מקלם"; ראינו בשלב מאוחר יותר, איך החינוך הפך לזירת־ההתכתשות בין שני המחנות, ולבסוף על פרשת המאות ה־19 וה־20 היינו עדים לפריחת הרעיון הלאומי בסלונים, להקמת תנועה ציונית מחד ולגיבוש תנועת פועלים מאידך, וראינו איך בתוככי הקהילה קם מנהיג גאה ואמיץ, שלא היה כמוהו בכל תולדותיה, לעמידה האיתנה, ושהיה למופת לא רק לבני־עדתו, אלא לכל יהדות רוסיה בת ששת המיליונים!

אך כאמור לעיל, למרות השוני הכמותי והאיכותי הזה, לא חל שינוי מהותי. כי אותה רוח „ישראל סבא" ששלטה בקהילה של המאות הקודמות, ברבנותה, במוסדותיה ובחבורותיה, אותה הרוח בעיקרה התגלמה גם בתקופה זו, בכל אגודותיה, מועדוניה וארגוניה המודרניים, חרף הצורות החדשות לפי צביון־הזמן שהם לבשו כולם בתקופה הנידונה.

בפרקים דלהלן נסקור את השלבים העיקריים בתולדות הקהילה במשך עשרים השנים תרע"ט—תרצ"ט; נעלה את מאבקה הממושך וללא־חת על קיומה בכבוד, על זכויותיה לעמידה אנושית ויהודית; נתאר את החינוך ובתי־האולפנא שלה החדשים וגם הישנים, את מוסדותיה הכלכליים להגנה עצמית מפני שלילת הזכויות ועמדות הקיום האלמנטריות, את מוסדות החסד והצדקה שהכילו יין ישן בקנקן חדש; בקיצור, נתאר את פעילותה רבת הפאורות והפאר, אשר היתה מבוצעת, כביכול, מתוך תחושה מסתורית לבאות, והיתה כל־כך נמרצת בתקופה קצרה וגורלית זו, פעילות שהפכה להיות הופעתו האחרונה של המאגר החיוני העצום של הקהילה, בטרם עלה עליה הכורת.

פרק סו

התמורות האדירות בחיי הקהלה. — אין הבדל מהותי. — רוח ישראל סבא בקהלה בכל דורותיה. — המאורעות המדיניים בעיר בשנים 1919—1920. — כיבוש העיר ע"י הצבא הפולני במרץ 1919. — השתוללות הלגיונרים הפולנים. — נגישות, התעללויות ומאסרים באשמת קומוניזם. — גוזזים זקנים בתחנת־הרכבת. — ועדת החקירה של מורגנטוי ורישומה בסלונים. — התרחקות החזית מזרחה. — חידוש הקשרים בין סלונים למינסק. — הירידה הדמוגרפית של הישוב היהודי בשנים 1915—1919. — ערכים יחסיים של ירידת האוכלוסיה היהודית ולא־יהודית. — נתוני הירידה הדמוגרפית לפי מפקד האוכלוסיה מ־1921. — הבחירות הראשונות למועצה העירונית. — המלחמה בשערי העיר בקיץ 1920. — הכיבוש הסובייטי השני. — שיחרור העיר ע"י הפולנים. — חרדת היישוב היהודי מפני פורעים פולנים. — משה זבלוצקי מזעיק עזרה ומועמד אל הקיר. — ד"ר ביעלסקי עומד בשער. — השלטון הצבאי החמור אחרי השחרור. — אי־הודאות ביחס לעתיד העיר. — חתימת השלום בריגה. — סיפוח סופי של סלונים והחבל למלכות פולין.

עם שיחרור העיר על־ידי הגדודים הפולנים של חיל הגנרל דובבור־מושניצקי בהתחלת מרץ 1919, נתברר לעדה היהודית, העייפה מתהפוכות השנים האחרונות והמשתוקקת כל־כך להחלפת־כוח מעוצם החוויות הקשות, כי היא עדיין לא „באה אל המנוחה". יהודי סלונים קיבלו בתקוה ובסקרנות רבה את הצבא הפולני, ששיחרר אותם מסיוט הכיבוש הגרמני ומדיכוי כל פעולה כלכלית ולאומית בחדשי הכיבוש הסובייטי, אך הצבא המשחרר הביאם חיש־מהר להתפכחות מתקוותם וסקרנותם.

ה„לגיונרים" (כך היו קרויים חיילי הקורפוס הפולני־בילורוסי ואח"כ גם חיילי הגנרל האלר) חדרו לסלונים ביום 2 במרץ, אחרי קרבות שהתנהלו בעיר ובסביבתה. ראשית מעשם בעיר היה: חיפוש קומוניסטים ותפיסתם. אך דא עקא, שהחיפושים נעשו אך ורק בבתי יהודים. החיילים וקציניהם כבר הוסתו ע"י גורמים חשובים בצבא ובממשלה הצעירה, שהפריחו ברבים את העלילה על זהות הבולשביקים עם יהודים, לפיה כל יהודי חשוד על קומוניזם, וכל צעיר יהודי הוא בחזקת „קומיסר" בולשביסטי. התחילה פרשת מאסרים, בלבולים וחשדות אפילו בכשרים. ביום הראשון לכיבוש העיר נפל בידי לגיונר צעיר יהודי

מבני העיר, שלא היתה לו כל שייכות לשלטון הסובייטי ולקומוניזם [526]). מקרי נגישות והתעללות רבו מיום ליום. לעיר הובאו במשמר כבד גם צעירים וצעירות יהודים ממקומות אחרים שבחבל, שהואשמו בקומוניזם והועברו הנה לשם חקירה ע״י שלטונות התביעה הצבאיים שחנו בסלונים. רק בעזרת מאמצים של זקני העדה ועסקניה, שנזקקו לאצילים ובעלי־אחוזות פולניים ממכיריהם, אשר התערבו אצל השלטונות, — שוחררו האסירים החפים מפשע. בעוד יהודי העיר תוהים ותמהים כאחד על השלטון החדש ומדוכאים ע״י גישתו האנטישמית שהתבטאה כבר בראשיתו, — והנה הגיעה בימים האחרונים לפני פסח תרע״ט הידיעה מפינסק, על רצח 35 חברי „צעירי־ציון״, שנורו בלי כל חקירה ודרישה. הידיעה הזאת, וכן הידיעות על נגישות, מכות, התעללויות, גזיזת זקנים ותלישת פיאות, שהגיעו מפולין ומשטחי איזורי הספר, פקחו לגמרי את העיניים. גם בתחנת הרכבת של סלונים היו מקרים של גזיזת זקנים ופיאות ליהודים, כשהתעכבו רכבות עם „האַלרטשיקים״.

כך עברו 2—3 החדשים הראשונים באווירת דיכוי וטירור צבאי. בינתיים הגיעו לפולין ועידות־חקירה של מעצמות־הברית, שהובהלו על־ידי הידיעות על הפרעות ביהודים, והממשלה הפולנית, שנזקקה כל־כך לסיוע מדינות המערב, הצליחה לרסן את החיילים המתפרעים. בגלילות־הספר תרמה להרגעת הרוחות בעיקר ועדת־החקירה עם הנרי מורגנטוי בראשה, שביקרה בביאליסטוק, פינסק ומקומות אחרים שבאיזור, והשפעתה היתה ניכרת גם בסלונים.

התקדמות הצבא הפולני מזרחה, לביילורוסיה ואוקראינה, אחרי הצבא האדום הנסוג, הרחיקה את החזית מסלונים, ובעיר השתלט משטר של עורף שקט פחות או יותר. שלטון אזרחי החליף את הרשות הצבאית והתחיל דואג להשלטת סדר במוסדות העירוניים ובחיי העיר בכלל. היישוב היהודי קשר בינתיים יחסי־מגע עם יהודי ביילורוסיה המזרחית, שמאז 1915 נותק הקשר אתם. המגעים בין סלונים לבין מינסק ומרכזים אחרים התחדשו, — כאשר נתאפשרה התנועה מסלונים לשטחי־הכיבוש שבמזרח. אז גם התחילו לחזור כמה משפחות, שנסחפו עם האבקואציה ב־1915 ונתקעו בשנות המלחמה בביילורוסיה המזרחית, והישוב היהודי התחיל קצת לגדול, ביחס למספרו בשנות הכיבוש.

אין לנו מספרים מדוייקים על גודל האוכלוסיה העירונית והישוב היהודי ב־1919, אך ממקורות אחדים יש לנו הערכות והשערות גרידא. לפי הערכה קרובה לאמת, שמקורה ב„וועד הקהלה הזמני״, מנתה העיר באוקטובר 1919, כשמונה חדשים מאז ראשית השלטון הפולני, כ־11 אלף נפש, ומהם למעלה מ־85 אחוז יהודים (לפי מקור אחר ובלתי־מבוסס מנתה אז העיר, כאילו רק 9 אלפים תושבים). משמעות המספר הנ״ל היא, שהעיר התרוקנה כדי מחציתה. ואכן, כפי שראינו לעיל, הגיעה אוכלוסיית העיר ב־1914, לפי נתונים שמקורם מהעירייה, ל־23 אלף נפש בערך, מהם כ־17 אלף יהודים. האֶבקואציה ב־1915, המגפות של חולירע בשנה ההיא והטיפוס והשפעת („האישפנקה״) בשנים 1917—1919, הרעב הממושך והמבהיל בשנות הכיבוש שהפיל הרבה מאד חללים, ולבסוף שני הפינויים של מאות משפחות ב־1916 ואחרי השריפה ב־1918, — כל אלה גרמו להקטנת האוכלוסיה תוך 4 שנים עד כדי החצי, ואולי עוד יותר. ידוע, שבנסיגת הרוסים ב־1915 עזבה את העיר בעיקר האוכלוסיה הנוצרית: כל הפקידות הרוסית וכן חלק רב מהעירונים („המשצ׳אנים״) ומפועלי־התעשיה. ואשר ליהודים, סחף הפינוי בעיקר משכבות האמידים וכן מספר מסויים של פליטי־מלחמה, שהשתקעו בעיר בשנים 1914—1915. הפינוי מהעיר לעיירות פוליסיה ולכפרים ב־1916, של משפחות מחוסרי־כל נגע בעיקר ביהודים והקיף כאלפיים נפש (מהם כאלף וחמש מאות יהודים). הפינוי השני אחרי שריפת 1918 גם־כן פגע בעיקר ביהודים והרחיק מהעיר כחמש־מאות נפש. על־סמך כל הנתונים האלה נוכל לתת הערכה משוערת גרידא (במספרים מעוגלים) של ירידת האוכלוסיה העירונית והישוב היהודי בשנים 1915—1919 [527]).

אנו רואים, שבעוד החלק הלא־יהודי פחת ב־75% מגודלו בשנת 1914, ירד הישוב היהודי שבעיר כדי 45% מגודלו הטרום־מלחמתי. מכאן נובעת עליית אחוז היהודים מ־74% ל־85% בערך ב־1919. עם נסיגת הרוסים עזבו את העיר כ־15% מיושביה היהודים; כ־12% פונו בשנות הכיבוש, וכמספר הזה נפלו חלל במגפות וברעב.

באותה מידה ירדה גם האוכלוסיה הכפרית במחוז. בלחץ השלטונות הרוסיים נעזבו ב־1915 כפרים רבים, ומרכזים כפריים שלמים („וואלאסטי״) התרוקנו מתושביהם.

הירידה הדמוגרפית של העיר כדי מחצית אוכלוסיתה משתקפת גם במספר בתי־המגורים ב־1919. המספר הכולל של בתי־העץ והחומה למגורים בהתחלת המאה הגיע ל־1607. יש להניח, שבשנים 1901—1914, שבהן גדלה האוכלוסיה ב־3000 נפש, בערך, או ב־15%, נוספו לעיר בתנועת הבניה העממית ובבניית פרברי מגורים חדשים (ליד תחנת הרכבת, בסביבות רחובות סקרובובה, פניסבה ועוד) כ־3—4 מאות בתים, כך שמספר בתי־המגורים הגיע ב־1915, לפני נסיגת הרוסים, לקרוב לאלפיים. והנה, במיפקד הפולני הראשון מספטמבר 1921, שנערך כשנתיים וחצי מאז שהתבסס השלטון הפולני ב־1919, ושמאז כבר שוקמו כמאה בתים, — מנתה אז העיר בס״ה 1115 בתי־מגורים, כלומר שבמרץ 1919 היו בה רק כאלף בתים, דהיינו החצי ממספרם בשנת 1915.

למרות ההפשרה במתיחות החדשים הראשונים, עוד לא איפשר השלטון האזרחי כל פעילות ציבורית־מפלגתית. החומרה הנוקשה ביחס ליהודים התבטאה גם באיסור על האידיש במודעות פומביות ועל כל אסיפות ארגונים ומפלגות. הותרה רק פעילות הסיוע והעזרה הסוציאלית, שניתנה ע״י הג׳וינט ונהלה ע״י „ועד הקהלה הזמני״ והמוסדות הסוציאליים (כגון „מגן־דוד־אדום״, בית־התמחוי הזול וכו׳) שיופו על ידו.

פעילות ציבורית־מדינית ראשונה אופשרה רק באוגוסט 1919, כאשר, לפי הוראות מוורשה, הוכרז על עריכת בחירות דימוקרטיות ראשונות למועצה העירונית. (פרטים עליה ר׳ בפרק דלהלן). נוכח הסיכוי המבטיח של בחירות בתנאים הוגנים ושל אפשרות להלכה של שיתוף־היהודים בניהול העיר, נערכה ע״י ועד הקהלה הזמני רשימה מאוחדת, שהכניסה למועצה רוב יהודי מכריע.

בעוד המועצה העירונית מתבססת ומשטר מסודר מיוצב איך־שהוא, התאפשרה בחורף ואביב 1920 גם פעילות מפלג־

תית. להפשרה הזאת תרמו הרבה פעולות „המועצה היהודית הלאומית" בוורשה והסיעה היהודית בסיים המכונן הראשון, בהנהלת יצחק גרינבוים (בבחירות לסיים זה, שנערכו בינואר 1919, סלונים עוד לא השתתפה כיוון שאז עדיין היתה בשטח הכיבוש הסובייטי).

ברם, מועקת המלחמה הפולנית־רוסית והאופנסיבה הסובייטית בקיץ 1920 העיבו על־כל פעולה שהיא. ועוד לא הספיקו להתאושש מתהפוכות הכיבוש והקרבות, — והנה שוב המלחמה בשערי העיר. בימים האחרונים לפני חדירת הסובייטים, היו שוב, כבכל אתר ואתר באיזור החזית, חששות מפני פרעות והתנפלויות חיילים פולנים מהמאסף. בחסות המועצה העירונית התארגנה שוב מיליצית אזרחים (כמו ב־1915 וב־1919), שבה היוו היהודים רוב, — הפעם בהנהלת העסקן ממכבי־האש ה' ברל שוורץ. כמה קצינים פולנים מהמאסף ריסנו את הפורעים, וכך עבר חילוף השלטון בעיר בשקט יחסי. לאווירה השקטה תרמה גם העובדה, שבסלונים לא התרחש אז שום קרב ממשי.

הצבא הסובייטי נכנס לעיר ביום 20 ביולי 1920 (יום ג', חמישי באב תר"ץ). כמו הכיבוש הסובייטי הראשון ב־1919, כן גם הפעם, הוא הביא אתו במהרה את כל הפעולות הספצי־פיות של המשטר: החרמת מלאי הסחורות שבעיר, איסור על המסחר הפרטי, הפסקת כל פעילות ציבורית ומפלגתית, פרט לקומוניסטית. מכיוון שהמלחמה נכנסה לשלב מכריע, והשלטון הסובייטי עדיין נאבק קשה בהרבה חזיתות במזרח ובמערב, היה הכיבוש מלוה גם טרור מהפכני. בעיר בוצעו מאסרים רבים על עוון הסתרת מצרכים חיוניים. אין לשכוח, שמאז הכיבוש הגרמני כשהמטבע העובר לסוחר, הווסטמארק, איבד בהדרגה את ערכו, היתה נטייה כללית „לברוח" מהמזו־מנים. המחסור החמור במצרכים, שהתמיד גם בשנים 1919/20, הגביר את הספסרות, והרבה אנשים מכל המעמדות שאפו לייצב את חסכונותיהם הדלים בסחורה, ומכאן — הסתרת המצרכים, שבעיני השלטון הסובייטי היתה פשע המור. בעקבות גילוי הסחורות הוגלו אז כמה אנשים מזרחה. הטרור המהפכני התבטא בבית־משפט צבאי, שדן למיתה עריקים מהצבא האדום שנקלעו לסלונים ונתפסו בה וכן כמה פולנים חשודים בקונטר־רבולוציה. פולנים נוספים מהעיר והסביבה, וביניהם הרופא הפופולרי ד"ר ביילסקי, שעמדו ג"כ ליפול לידי הבולשת הסובייטית, ניצלו ברגע האחרון ע"י עסקני־העיר היהודיים, שהתערבו לטובתם אצל השלטון הסובייטי באמצעות קומוניסטים יהודיים [528]. היישוב היהודי סבל מעבודות־כפייה, חפירות וכו' שהוכרחו לבצע בסביבות העיר.

כשהאופנסיבה הסובייטית על וורשה נכשלה והצבא האדום נסוג במנוסת בהלה, שוחררה העיר סופית ע"י הצבא הפולני, ביום 27 בספטמבר 1920 (יום ב', א' דסוכות תרפ"א). הפעם, למוד־נסיון מלפני שנה, חרד הישוב מאד לגורלו, כי עקב ההסתה האנטישמית ולמרות הנהגת המרשל פילסודסקי, עוד דבק הצבא הפולני בעלילה הנדושה של זיהוי היהודים עם הקומוניסטים. הפעם ניצלה סלונים היהודית מהתגרות ומעלילות ע"י ד"ר ביילסקי הנ"ל, שמיד עם שיחרור העיר יצא ממחבואו (שבו הוחבא ע"י ידידיו היהודים לפני צאת הסובייטים, כי הוא נידון לגירוש), והעיד בפני הגנרל הפולני וקציני מטהו על הלויאליות של העדה הסלונימאית היהודית כלפי השלטון הפולני [529].

אך למרות האינטרבנציה הזאת התרחשו בעיר בימים הראשונים כמה התנפלויות ופורענויות. משה זבלוצקי, שנבחר ע"י המועצה העירונית עוד לפני הכיבוש הסובייטי לסגן־ראש העיר, מספר ברשימותיו מהימים ההם על שורת התעללויות של חיילים פולנים בעוברים ושבים יהודיים, שבהן הזעיק את הרשות הצבאית העירונית. במקרה אחד הועמד סגן ראש־העיר היהודי ע"י החיילים המשתוללים אל הקיר, וממש ברגע האחרון הוא ניצל ממוות... [530].

מעגל השתלשלות המאורעות בדומה לזה שבשנת 1919 חזר גם הפעם: שלטון צבאי, דיכוי זמני של החיים האזרחיים־ציבוריים, ונוסף לכך — גם אי־היציבות והספקות במצב המדיני. האופנסיבה הנגדית הפולנית נעצרה ע"י הסובייטים בין ברנוביץ למינסק. בריגה התחיל המו"מ על שביתת־נשק ועל תנאי־השלום, ובאויר פרחו שמועות, שייתכן, כי הגבול הסופי בין פולין ורוסיה ייקבע לאורך הקוו המכונה „קוו קרזון" (על־שם המיניסטר האנגלי, שישב בראש ועדה של מעצמות־הברית), העובר לאורך הנהר בוג. לפי הצעה זאת היה כל החבל הבילורוסי־מערבי, מהבוג מזרחה, — וסלונים בתוכו, — ניספח למדינה הסובייטית. אי־הוודאות ארכה כחצי שנה, החל מהמו"מ בין היריבים, כלומר מתחילת אוקטובר 1920 (שאז גם עשתה בסלונים משלחת צבאית סובייטית, לשם עריכת שיחות ראשונות על שביתת־הנשק) וגמור בחוזה־השלום שנחתם בריגה ב־18 במרץ 1921.

בכל חדשי־הבינים האלה הוסיפו החיים הציבוריים והכלכליים בעיר להיות משותקים. רק אחרי חתימת השלום נכנסו סוף־סוף העניינים למסלול סדיר, — ובעצם אפשר לייחס רק לסוף מרץ 1921 את תחילת הממשל הפולני הקבוע, שארך, איפוא, למעשה רק $18\frac{1}{2}$ שנה (עד 16 בספטמבר 1939).

פרק סז

המועצה העירונית כפרלאמנט מקומי זוטא. — מפגש ראשון של יהודים ונוצרים מתוך שוויון להלכה. — המועצה הזמנית ממרץ—אויגוסט 1919. — הבחירות באוגוסט 1919. — פיצול הקולות היהודיים. — „תקיפים" נגד האחדות היהודית. —

בשנות השלטון הרוסי הממושך היו הדברים פשוטים ביותר: בתנאי העריצות ה„סאמודרז'בית" לא היתה כל „זירה" מקומית להיערכות יהודית מיוחדת. כאשר השלטון העירוני ה„עצמאי" היה נטול כל ממשות, וכאשר ראש העיר (ה„גאלא־

וא) היה שליט מיוחד, וה„גלאַסני" (חברי המועצה העירונית, ה„דומה") היו בחינת תקיפים מקומיים, בלי תלות מיוחדת בשכבות האוכלוסיה השונות, לא היה כל מקום גם לבמה עירונית כלשהי, שבה היו יכולים באי־כוח העדה להשמיע את קולם ודעתם על עניני העיר.

אכן, ראינו שאפילו בשלטון הפולני הקדום, כשהמועצה העירונית נהנתה מהזכויות המגדבורגיות והיתה במידה מרובה עצמאית, שלטו בה ביד רמה בעיקר ה„עירוניים" (המשצ'נים הנוצרים), וליהודים לא היתה בה שום אחיזה, ורק חסדיהם של מושלי העיר, הסטארוסטים, עמדו להם להתגונן מפני המתנכלים „העירוניים". מכל שכן, בממשל הצארי, כשנטלה כל רוח חיים מהמוסד של שלטון עירוני עצמאי, לא נתנה שום רשות ואפשרות לישוב היהודי להופיע בכפיפה אחת, בזירה אחת עם החלק השני של האוכלוסיה.

היחסים החיצוניים של הקהילה בכל התקופות הקודמות התבטאו, איפוא, רק במגעים ארעיים, נוסח שתדלנות, שקוימו בין השליטים המקומיים ובין ראשי הקהל. לעתים, במאורעות חגיגיים היו מופיעים השליטים בבית הכנסת, ולעתים יותר רחוקות היו מוזמנים באי־כוח הקהל לסטארוסטה, לאיס־פראַווניק או לראש־העיר.

אין פלא, שפרשת „החיים החיצוניים" בתקופות הקודמות מטפלת, בעיקר, בזכויות הכלליות, שהוענקו ליהודי העיר, או במשאם ומתנם עם האוכלוסיה הנוצרית, בין עם מעמד השלאַכטה ובין עם מעמד „העירונים", אבל אינה דנה בהערכות עם בר־פלוגתא, או עם שותף לדו־קיום שוה בשוה, — כי אף פעם, עד 1919, לא הוכר השותף היהודי כשוה בשוה לויכוח עירוני, לדיון משותף, או בעת הצורך, למאבק על עמדות.

לזכות הממשל הפולני, עד כמה שחוקיו בשטח השלטון העצמאי העירוני כבר נוסחו ב־1919, יש לזקוף את מתן השוויון הזה, לכל הפחות להלכה, לשותף היהודי אשר ביחידה המוניציפלית.

אכן, הדגשנו את הצד ההלכתי של מתן שויון זה, כי למעשה, — כפי שנראה את זה ממהלך הענינים ב„במת־הויכוח" בסלונים, — לא הוחמץ ברבות הימים ע"י באי כוח השלטון כל „פירוש" אפשרי, או „תקון" אדמיניסטרטיבי, כדי לעקוף את החוק ולרוקן שויון זה מכל תוכן ממשי. אבל מתוך האמונה היהודית כי רבה, עם הגישה המהפכנית הראשונה בתולדות העיר לרוב היהודי שבה, כלשותף שוה־זכויות וחובות בטיפול בנכסי העיר ובמשקה, נגשה האוכלוסיה היהודית בהתלהבות תמימה למימוש זכויות אלה, — ומה גם שהתפקיד המשותף הראשון במעלה היה לקומם את הריסות העיר השרופה והחרבה, שאך הספיקה להתנער מאפר הקרבות והשרפות.

אחרי עבור חדשי המהומה הראשונים של 1919: הכיבוש הסובייטי, ימי־הקרבות, שחרור העיר ע"י הצבא הפולני, והשלטון הצבאי החמור על כל נגישותיו (שהתבטאו גם בפגיעות ועלילות על יהודי המקום, כמו בכל תפוצות פולין המזרחית, שנכבשה אז מידי הסובייטים), — ניגשה הרשות האזרחית לעריכת בחירות דמוקרטיות באוגוסט 1919 למועצה העירונית.

מכאן ואילך, השתלשלות הענינים מיום ליום, משנה לשנה, ב„ראדה מייסקה" וב„מאַגיסטראַט" (המועצה העירונית והעיריה) — היא היא המשקפת את ההיסטוריה „החיצונית" של קהילת סלונים, על כל ההישגים, שלכאורה הושגו ושברובם התנדפו אחר־כך, ועל כל הכשלונות והאכזבות.

ממרץ עד אוגוסט 1919 התקיימה העיריה בהרכב זמני, שנתמנה ע"י באי־כוח השלטונות: רובו הכיל את חברי ועד־העיר („ועד האזרחים") שהיה קיים בימי הכיבוש הגרמני. למרות הרוב היהודי המכריע שבאוכלוסיה, נתקבל כבר בראשית התקופה הפולנית החדשה הנוהג, שהיה כחוק בכל ערי פולין בעלות רוב יהודי: למנות פולני לראשות־העיר, ויהודי — לסגנו. כסגן־העיר היהודי הראשון נתמנה אז העסקן אלכסנדר קוברסקי (שהיה בימים ההם גם ראש הקהל).

ועד הקהילה הזמני (שעליו ידובר בפרקים הבאים) הצליח, מיד עם ההכרזה על בחירות למועצה העירונית, לצאת לדרך־המלך של עמדה יהודית אחידה ולהקים רשימת מועמדים אחת, מורכבת מבאי־כוח כל המעמדות והשכבות.

צעד יהודי ראשון זה בתחום השלטון העצמי נתן מיד את אותותיו: הרשימה היהודית הכניסה 22 אנשים לתוך המועצה בת 24 יועצים; הקולות הלא־יהודיים (נוצרים וטטרים) הספיקו רק כדי בחירת 2 צירים. אכן, שיקפה מועצה זו את הרכב האוכלוסיה, שבה היוו היהודים בשנות המלחמה ומיד לאחריה, כ־85—90 אחוז למאה [531].

האכזבה הראשונה לא איחרה לבוא: הבחירות לא אושרו, מתוך תואנה של עריכת הבחירות, כביכול, במועד שלא לפי החוק, והוכרז על עריכתן כעבור שבועיים מחדש.

הרשות המקומית גילתה בינתיים חיש־מהר את הלהטוט של „חלוק ומשול", וע"י תמרונים שונים הצליחה לפלג את הרשימה היהודית האחידה. בינתיים התעוררו גם המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, ואלה הגישו רשימות משלהן, ואף נמצאו יחידים שנצודו ברשת התמרונים של השלטונות וערכו רשימות מיוחדות, וכך הוגשו לבחירות שלאחר־כך ארבע רשימות יהודיות!

לא כאן המקום לעמוד בפרוטרוט על צרת הפילוג שבמחנה היהודי, שגם הוא מלוה כסרח העודף את פרשת ההופעה היהודית במועצה במשך כל השנים האלה. נציין רק, אגב־אורחא, שבעוד שלמפלגות השמאל („בונד" ואח"כ „פועלי־ציון") היה צידוק הגיוני, פנימי, כתוצאה מהדיאלקטיקה התכניתית שלהן, אך לא פעם, בשעות מבחן גורליות, הן גם ידעו להתנשא ולהוות יחד עם יתר הצירים היהודים סיעה אחידה בתוך המועצה, — הרי ה„תקיפים" היחידים, שהופיעו מפעם לפעם בראש רשימות בלתי־תלויות לבחירות למועצה העירונית, היו רובם שרידי תקיפי הקהל מלפני המלחמה, שרקע „השתדלנות" וה„גבאות" התאים לתכונותיהם הנפשיות, ואלה היו הרגישים והנוחים ביותר לתכסיסים וקנוניות, שהיו נעשים ע"י חוגי השלטון למען שבירת האחדות היהודית. דרגת הצלחתם של יחידים אלה היתה שונה במועצות השונות, והצד השוה שבהם הוא, שאם כי היו להם תמיד „אנשי־שלומם", שחסו בצלם והיוו חוגים אינטרסנטיים שונים, הרי רוב הישוב היהודי מאס בהם תמיד והוקיעם מעל במות ציבוריות, ואח"כ — בעתון המקומי, כפורשים מן הציבור או כהורסי האחדות.

וכך הוקמה המועצה הדמוקרטית הראשונה, בה ירד הרוב

היהודי מ־22 ל־18 איש[532]. מועצה זו, שפתחה בפעולתה בסוף 1919, הופרעה בקיץ 1920 ע״י הכיבוש הסובייטי השני והמשיכה, עם שחרור העיר מחדש, בקיומה בהרכב זה עד פיזורה ב־1923.

פרק סח

ועד הקהל בשנים 1919—1920. — הג׳וינט פועל בעיר. — דו״ח של הלייטננט שיין מהג׳וינט על צרכי העדה. — פתיחת „בית־התמחוי" מחדש. — ארבעת אלפים ארוחות ליום. — ועד הקהל והרכבו. — ביקורי הד״ר בוגן מג׳וינט. — פעולת „מגן דוד אדום". — התמסרותו והקרבתו של ד״ר צבי לחין. — מותו והרושם בעיר. — מות משה רזניק ממ.ד.א. — עזרת הרעליעף הסלונימאי. — בית ה„מיליון". — הסיוע הפרטי מארה״ב. — בעיית יתומי המלחמה. — פעולת הועד בשדה החינוך. — הרבנות בשנות הבינים. — הפעולה הציונית בשנים אלה. — הקמת סניף החלוץ. — עליית גוער חלוצי ב־1920 ו־1921. — חידוש ההגירה לאמריקה.

את פרשת החיים הפנימיים של השנתיים, מאז כניסת הפולנים ב־1919 ועד חתימת חוזה בריסק, אפשר להגדיר כפעולה רצופה של „עזרה מהירה", שהוגשה ע״י שלושה גורמים יהודיים, בלי השתתפות פלשהי מצד בעליה החדשים של הארץ. הגורמים האלה היו: ה„וועד היהודי־אמריקאי המאוחד לסיוע", או הג׳וינט, שנחלץ לעזרה לכל נפגעי המלחמה; ה„רעליעף" הסלונימאי, או הוועד המאוחד של ארגוני יוצאי סלונים באה״ב; ולבסוף הסלונימאים באמריקה, ששלחו באורח פרטי סיוע לקרוביהם בעיר המדולדלת.

כשהגיעו לסלונים אחרי שיחרורה באי־כוח הג׳וינט, הם נבהלו למראה העוני ששרר כמעט בכל שכבות היישוב. אחד מהם מוסר בדו״ח ראשון רשמים מדכאים על הרעב ששרר בעיר. במכתב נוסף מיום 1 באוגוסט, כלומר 5 חדשים מאז ביסוס השלטון החדש, הוא מספר על מגפות הטיפוס והשפעת המשתוללות עדיין בעיר, על הרזון שנתן אותותיו בגופותיהם ופניהם של הילדים. בתיאורים בולטים עוד יותר מרבה שליח אחר של הג׳וינט, הלייטנט (מהצבא האמריקאי) שיין. בדו״ח מיום 12 באוגוסט ששלח מסלונים לנציג המרכזי של ג׳וינט בוורשה, ה׳ גרשטנזנג, הוא מספר על התנאים בעיר, שהם לפי דבריו „ללא־תיאור"[533]. בכל יישוב, שבו ביקר בסביבה, — בסלונים בה עשה ימים אחדים ובעיירות המחוז דרצין, דבורץ, ביטן, רוז׳נוי, מייצ׳ט, פולונקה, סטולוביץ, — הוא מצא „קהל רעבים, חולנים, פנים כחושים וירודים, לבושי בלואים". — בעיקר התרשמו השליחים ממצב הילדים, שאחרי 3—4 שנות תת־תזונה ומגפות היו במצב ניכר של חולניות מחוסר מתמיד בוויטאמינים.

אשר למצב הכלכלי של רוב השכבות, קובע לויטננט שיין שאפילו בתשלום המינימלי של 60 פניג, שעל ההורים לשלם עבור מנת חלב משומר לילדיהם, אין רובם יכולים לעמוד, והוא הציע להפחית אותו, ל„בעלי־היכולת", כביכול, עד 20 פניג ולשחרר את רובם מכל תשלום.

על היקף העזרה, שהג׳וינט העניק ביד רחבה להמוני היהודים בפולין בשנים ההן, ידוע למדי מספרי־פרוטוקולים רבים שנכתבו בזמנם. פה יסופר על ממדי העזרה שהוגשה לסלונים. מיד כשעל־ידי הרשות הצבאית נתאפשר המגע עם העיר, הביאו משאיות של הג׳וינט אספקה רפואית, כמויות עצומות של לחם, חלב משומר ומצרכי־מזון אחרים. רוב המצרכים חולקו בחדשים הראשונים חינם. אחת מהפעולות הראשונות היתה הפתיחה מחדש של בית־התמחוי („המטבח הזול") שעל־יד ועד־הקהל, שנסגר בימי הכיבוש הסובייטי. בחדשים אפריל—נובמבר 1919 הגיע מספר הארוחות שסופקו יום־יום ל־4000 (כולל את הארוחות שניתנו ל„יורדים" מיוחסים, לבתיהם). עם שיפור אטי של המצב, בסוף השנה, ירד מספר הארוחות שהוגשו במטבח ל־2500, ועוד כ־500 נשלחו לבתי־הנצרכים[534].

אופיינית היא העובדה הידועה פחות, שבחדשים הראשונים העניק הג׳וינט אותה העזרה גם לאוכלוסיה הנוצרית; הכמות של מצרכי־מזון שנקבעה לעיר חולקה באופן יחסי בין היהודים והנוצרים, והם גם קיבלו ארוחות במטבח הזול. (הג׳וינט נהג כך בכל הסביבה ובכל מקום משטחי־הספר, שהיו באיזור פעולתו).

סלונים שימשה לג׳וינט גם תחנה מנהלית־מרכזית להגשת עזרתה לכל שטחי הכיבוש מזרחה לה. כך אנו למדים מאותו דו״ח של הלייטננט שיין, שבסלונים רוכז מחסן החלב המשומר והתרופות בשביל כל האיזור.

הג׳וינט נהג לארגן נציגויות מקומיות לשם שיתוף בניהול פעולותיו. בסלונים לא היה צורך בהקמתו של ועד חדש. נציגות הקהלה מהשנים 1915/16 בשם „ועד עדת ישראל", שהפכה להיות בשנים 1917/18 „ועד הקהל" (שלא פעל בשני חדשי הכיבוש הסובייטי) קמה לתחיה. לשם ייצוג מלא של כל הזרמים המצויים בעדה, הורחב הוועד ע״י צירוף נציגים נוספים מחוגים שונים. מאחר שהוא לא נבחר בבחירות ישירות, קראו לו „ועד הקהל הזמני". הוא כלל את באי־כוח החרדים, ההסתדרות הציונית, צעירי־ציון, ה„בונד", חוגי בע״ב בלתי־מפלגתיים, האומנים וכו׳. עד כמה שהרכבו חפף את כל השכבות, אפשר לראות מפירוט חבריו: בצדם של ב״כ החרדים האדמו״ר דחסידי סלונים ר׳ יששכר־לייב וויינברג, הר״מ ר׳ שבתי יגל; של בע״ב ר׳ זלמן איבנסקי, ר׳ יצחק אהרונוביץ, ר׳ יעקב חנונוביץ; של בע״ב „הנאורים" גרשון שיצגל, מ. מילר, אלכסנדר קוברסקי, — היו בו גם ב״כ המפלגות; יוסף גולדברג, משה זבלוצקי, מ. שליופר, מרדכי קפלן, יוסף דרצינסקי — מההסתדרות הציונית; יצחק זקהיים — מצעירי־ציון; יצחק

סביטיצקי, וויניארסקי, זקרויסקי — מה„בונד"; שמעון־אהרן אורלינסקי, פרוסאק מהאומנים. יושב־ראש הוועד היה אלכסנדר קוברסקי, ומזכירו — מרדכי קפלן.

באי־כוח הג'וינט, ובראשם ד"ר בוגן מוורשה, שהיו באים לעתים לסלונים ומשתתפים בישיבות הוועד, היו שוקדים על ניהול הוגן של כל הפעולות הסוציאליות ע"י „ועד הקהל הזמני". השלטון הפולני הצבאי, ואחר־כך האזרחי, שלא הירשו עדיין בשלב זה כל פעולה מפלגתית, הכירו בוועד כבנציגות העדה, לשם ניהול פעולות הסיוע בתוכה. לשם תיאום עם האגפים השונים בג'וינט, שטיפלו בתחומי עזרה רפואית, פעולות בבתי־הספר וכו', — הקים ועד הקהל ועדות מיוחדות לטיפול בתחומים המקבילים; ועדה למתן סיוע כספי לנצרכים, ועדת „מושב הזקנים", ועדת־יתומים, ועדת־התמחוי, ועדת החינוך, וועדה דתית. למוסדות הצדקה המסורתיים של הקהלה נתאפשרה שוב פעולה שוטפת, הודות לקרנות־הסיוע של הג'וינט וה„רעליעף הסלונימאי" ובפיקוח ועד הקהל. תפקיד הגשת העזרה הרפואית וההיגיינית נמסר ל„מגן דוד אדום". הארגון הזה הוכר ע"י הג'וינט ככלי מתאים לפעולה הרפואית והתברואתית בימים הטרופים הללו של מגפות, שנשארו כירושת שנות המלחמה והכיבוש. הג'וינט וועד הקהל מסרו, איפוא, ל„מגן דוד אדום" את חלוקת התרופות, אירגון לינות, ביצוע משטר־ניקוי בדירות וכל פעולה סניטרית במשכנות ישראל שבעיר. אכן, מסירת התפקיד ל„מגן דוד אדום", שהרי היה אירגון ציוני, נתקלה בתוך ועד הקהל בהתנגדות של ה„בונד", שראה בכך מעין — השתלטות ציונית...

בראש „מגן דוד אדום" המשיך לעמוד כבראשית ייסודו, הד"ר צבי לווין, שהוכיח את עצמו כרופא עממי, מסור ונאמן לתפקידו. על־ידו סייעו חבר הצעירים והצעירות מהנוער הציוני, שהיו בין מייסדי הארגון, וביניהם: צפורה קפלן, חיים אוירבוך, יוסף דרצינסקי, רחל רקוביצקי ועוד. הציבוריות היהודית הוכתה מכה קשה, כאשר ד"ר לווין, בטפלו בחולה־טיפוס, הודבק במחלה ונפל חלל על במת ההקרבה העצמית. בהלוויתו השתתפה כל העיר. באותה שנת 1919 והתחלת 1920 הוסיפו הטיפוס והשפעת להפיל חללים נוספים. ביניהם יש למנות את שני פעילי „מגן דוד אדום", הצעירים משה רזניק ואייזיק סאלוצקי. מותם היה אבדה קשה ליישוב המעונה.

פעולת „ועד הקהלה הזמני" גדלה, כשהתרחבה יריעת השיקום והתחילה להגיע גם עזרת הרעליעף הסלונימאי. לצרכי סיוע לעיר־מוצאם התאחדו אז בניו־יורק שלושת הארגונים של יוצאי סלונים: הארגון „סלאנים בענעוואלענט סאסייטי", סניף ה„ארבעטער־רינג" הסלונימאי, וחוג החרדים שע"י בית־הכנסת הסלונימאי בניו־יורק, וכן מועדוני הנשים שעל ידיהם. הם הקימו ביחד את ה„רעליעף", שריכז את הכספים הציבוריים, אשר הופרשו ע"י שלושת הארגונים. יוצאי־סלונים שהיו מנותקים מעיר־מוצאם ומקרוביהם במשך ארבע שנים, ביטאו את כל רחשי־לבם לערש־ילדותם ומשפחותיהם בנכונותם להגיש כל עזרה. הרעליעף שיגר שליחים לסלונים, ה"ה יהושע למקין ואפשטיין. על היקף הסיוע שהגיש הרעליעף, אפשר לדון לפי זה, שהשליח הראשון הביא 75 אלף דולר. סכומים כאלה בערך נשלחו פעמים אחדות [535]. השליחים שיתפו פעולה עם ועד הקהל לשיקום המוסדות. לזכות הרעליעף יש לזקוף גם בניית כמה בתים ציבוריים. כך נבנה בשנים ההן הבית לשיכון כמה מנשרפי העיר, שנקרא בפי העם ה„מיליון" (על שם המיליון מרק, שעלתה בנייתו). רבים מהנשרפים עדיין גרו בבתים ציבוריים (למשל, בבניין הגימנזיה הממשלתית לבנות גרו 70 משפחות).

פרק מיוחד מהווה הסיוע הפרטי מארה"ב. כל יוצא סלונים ראה חובה לעצמו להעביר תמיכה למשפחתו. רוב הכספים הראשונים הועברו ע"י 2 השליחים ואח"כ גם ע"י בנקים. אין לנו נתונים על גודל הסיוע מסוג זה, אך יש לשער שבדרך זו הגיעו לעיר רבבות דולרים, ובכסף זה גם שוקמו רוב בתי הנשרפים.

גישת ועד הקהל באמצעות ועדותיו המיוחדות היתה, קודם־כל לשמור על הקיים שבחיים הציבוריים. הוא קיבל תחת חסותו את המוסדות שנשארו לפליטה מלפני המלחמה. אמנם, היו גם חברות ומוסדות ששקעו בשנות הכיבוש ולא קמו לתחיה. ביניהם היתה גם חברת „שוקדי מלאכה". מייסדיה ועסקניה יעקובסון, משה לווין ואחרים לא חזרו מגלותם ברוסיה. לא נמצאו עסקנים בנוסח דור המייסדים לטיפול בהקניית מקצוע לנערים, כן גם נתערערה שיטת הלימוד ששימשה יסוד לפעולת החברה: התמעטות בעלי־המלאכה וחוסר־העבודה ביניהם היוו סיבה חשובה למניעת לימוד מלאכה בסדנאותיהם.

בשלב זה נתקל הוועד בבעייה בוערת: בעיית יתומי המלחמה המרובים. בגלל המשך המצב המלחמתי לא עצר הוועד כוח לגשת לפתרון הבעייה באמצעים רדיקליים, דהיינו, הקמת מוסד חדש ומותאם. להלן נראה, שבעייה זו באה על תיקונה רק אחרי שחלה יציבות במצב המדיני, והתנאים כבר בשלו ליצירת כלי ציבורי חדש לצורך זה, הריהו בית־היתומים. לעת־עתה דאג הוועד לכלכלת היתומים במשפחות קרוביהם, וכן אורגנה הזנת הילדים של שכבות הנצרכים במסגרת מוסדות החינוך. בכל בתי־הספר הקים הוועד מטבחים, שסיפקו ארוחות חמות.

בשדה החינוך תמך הוועד בכל בתי־הספר הציבוריים; בשני בתי־הספר העבריים לנערים ונערות, שנוסדו ע"י הציונים באותו זמן, ובביה"ס היידישאי שנוסד בשנת 1918. בבתי־הספר העבריים, שהתקיימו בקושי מחוסר במורים מנוסים, היו אז כמאתיים ילדים, ובביה"ס היידישאי — כמאה. גם הישיבה והת"ת שעדיין היוו יחידה חינוכית־אירגונית אחת, התקיימו על הקצבת הוועד (וכן מקופת ר' עקיבא שע"י „המזרחי" בפולין), והתנהלו ע"י הגבאים הוותיקים ובראשם הר"מ ר' שבתי יגל. באין עדיין אב"ד חדש, פעלה הרבנות בהרכב מצומצם של שני הדיינים ר' אלחנן ז"ק ור' יצחק ליפשיץ. אשר לחדרים המסורתיים — לא כולם עמדו בצוק העתים. כמה מהמלמדים שעוד הרביצו תורה עד פרוץ המלחמה, לא החזיקו מעמד; מהם שמתו מרעב ומחלות, ומהם שהזדקנו וחדריהם חוסלו. החדרים המתוקנים של וולפוביץ לבנים וריז'ין־פומרנץ לבנות הוסיפו להתקיים. בתחום החינוך התיכוני קם דבר חדש: הגימנסיה לבנים ובנות מיסודם של קוניצה־רקוביצקי, שנוסדה ב־1918 וכל עיקרה היה המשך חינוך תיכוני־רוסי, היתה עכשיו

למוסד החינוך התיכוני היחידי בעיר, עם 300 תלמידים (ובהם גם כמה נוצרים). בתוקף השלטת שפת המדינה החדשה, ראתה הגימנסיה את עצמה נאלצת לעבור לשפה הפולנית ולהזמין מפולין מורים מנוסים יודעי־פולנית. אפשרות הפיכת הגימנסיה לעברית לא בשלה אז די־צרכה.

על חשבון מאזן הפעולות של ועד הקהלה תוך פרק זמן זה, יש לזקוף את הרכבת הרשימה היהודית המאוחדת לבחירות הראשונות למועצה העירונית באוגוסט 1919 (ר' לעיל). אמנם, אחרי פסילת הבחירות גבר יצר המפלגות, שהגישו רשימות נפרדות. בתנאי האיסור על כל פעילות מפלגתית אחרת, מצאו המפלגות מקום להתגדר בו. הן גם חשבו להיבנות ע"י ועד הקהל ודרשו לערוך, דוגמת המועצה העירונית, בחירות דמוקרטיות לקהלה, אלא שהשלטון אסר על עריכת בחירות אלה[536].

מפלגות השמאל, שלא היו מיוצגות בוועד הקהל (פרט ל„בונד"), ראו את עצמן מקופחות ודרשו ייצוג מתאים. באין אפשרות לערוך בחירות, התנהל משא־ומתן בין המפלגות ובלחץ בא־כוח הג'וינט באו בינואר 1920 לידי הסכם על ועד בהרכב חדש של 24 איש, מהם: 8 לאגודות הציוניות (4 ציונים כלליים, 4 לצעירי־ציון); 8 — לשלוש מפלגות השמאל: בונד, ס. ס. ופוע"צ; ושמונה — לחוגי החרדים. עם זה הוסכם, שוועד הקהל ימשיך להיות „זמני", עד שתתקיימנה בחירות.

על אף דיכוי המפלגות, היתה פעולה ציונית סדירה, שריתקה את המוני העם. בין היתר, יש להזכיר עריכת אסיפות־מחאה בסוכות תר"פ (אוקטובר 1919) נגד הפוגרומים באוקריינה, את ארגון סניף „החלוץ", שבעקבותיו התקיימה, בימים האחרונים לפני הכיבוש הסובייטי השני, העליה של כמה עשרות בחורים מהנוער החלוצי המקומי. כן המשיכו באיסוף כספים למען הקק"ל. קשר סדיר עמד בין הציונים המקומיים לוועד הציוני המרכזי בוורשה. פעולות התרבות התבטאו בארגון נשפים ספרותיים־מוסיקליים לטובת בתי־הספר. גם „צעירי־ציון" וה„בונד" עסקו בפעולות מפלגתיות.

במשך שני חדשי הכיבוש הסובייטי, אוגוסט—ספטמבר 1920, הופסקה, כמובן, פעולת ועד הקהל על כל שלוחותיה. רק „מגן דוד אדום" הורשה להמשיך בתפקידו. עם שיחרור העיר נתחדשה כל רשת מפעלי הוועד. הג'וינט והרעליעף שוב הפעילו את מלוא עזרתם.

מאז השיחרור נתחדשה גם ההגירה לארה"ב. אמנם, איחוד משפחות ע"י הגירה התקיים כבר בשנים 1919—1920 ונפסק עם הכיבוש הסובייטי. כעת, עם ייצוב המצב, מיהרו קרובים להעביר את משפחותיהם. ב־1921 היגרו הרבה עשרות משפחות. גם העליה החלוצית חודשה בהתחלת אותה שנה.

פרק סט

התנאים הכלכליים בשנים 1919—1920. — ערעור שלושת היסודות של כלכלת העיר. — שקיעת מסחר העצים. — חורבן התעשיה. — צימצום התגרנות הזעירה. — ירידת המלאכה. — סימני תזוזה כלכלית ב־1919 והפסקתה ב־1920. — המצב הסטאטי בהתחלת 1921. — משאל הג'וינט בעיר באפריל 1921 לחקר המלאכה והתעשיה. — הענפים „היהודיים". — ממדים זעירים של הסדנאות. — הייצור הפרודוקטיבי היהודי בעיר. — החקלאות והגננות היהודית בסביבת העיר ובמחוז. — סכסוכים עם אכרים בגלל אדמות מעובדות. — משאל „אורט" על החקלאים במחוז סלונים. — הסיבות שמנעו ביסוס החקלאות היהודית במחוז.

עם חתימת השלום במרץ 1921 התחיל פרק חדש בתולדות ועד הקהל ובמוסדות הסוציאליים של העדה.

הרס העמדות הכלכליות בשנות המלחמה היה כל־כך מעמיק, שלא היתה אפשרות של שיקום כלשהו במשך שנתיים שלאחר כך. שריפת אזורים ניכרים של העיר ב־1915 וב־1918, הרס התעשיה, הכיבוש הגרמני על הרעב והמגפות, התרוקנות העיר והמחוז ממחצית האוכלוסיה הקבועה, ולבסוף המעבר מיד ליד, משלטון לשלטון בסוף 1918 ובמרץ 1919, — כל אלה גרמו לכך, שהעיר היתה ללא־היכר וללא־השוואה כלשהי, מבחינת הפעילות הכלכלית, למה שהיתה בשנת 1914. בבת אחת נתערערו שלושת היסודות של כלכלת העיר, מלפני המלחמה: המסחר, המלאכה והתעשיה. סקירה מהירה של המצב, עם שוך הקרבות והתבססותו של השלטון הפולני, תוכיח לנו את הירידה הכלכלית העצומה, שחלה בעיר בכלל ובישוב היהודי בפרט.

הסחר החיצוני שקע לגמרי. מסחר־העצים הבינלאומי, שכל־כך התרחב לפני המלחמה, וכן קשרי־החוץ של סוחרי סלונים בענף יצוא התבואות, — נפסקו מאז 1915 לגמרי. שלטונות הכיבוש ניצלו אמנם את יערות המחוז, אך לא נזקקו לסוחרי־העצים והמומחים המנוסים שבעיר. ואשר למסחר הפנימי, הוא ירד פלאים, הן עקב התמעטות התושבים בעיר ובמחוז, שכן התגרנות הזעירה, שלקוחותיה הם האכרים, שקעה וצומצמה במידה מבהילה, — והן בגלל התרוששות יתר התושבים שנשארו במקומותיהם. והיתה לכך גם סיבה נוספת: מיעוט הסחורות והמצרכים בכל ענפי המסחר; מחסני־המלאי בחנויות ובבתי־המסחר, שנתרוקנו ב־1915 ע"י מכירות לצבא הרוסי ואח"כ לגרמנים (בכיסוי ה„שיינען", הקבלות ללא־ערך כלשהו), לא נמלאו מחדש, אלא טיפין־טיפין, עד סוף מלחמת רוסיה־פולין ב־1921. נמצא, שהזרוע הכלכלית העיקרית של העיר, המסחר הבינוני והזעיר, נחלשה מאד.

הזרוע השניה, התעשיה, שותקה במידה לא־פחותה. היא

קופחה משתי בחינות; היא איבדה את כליה, את רוב בתי־החרושת, שהועלו באש עם נסיגת הרוסים, ואת השוק הרוסי הנרחב, שהיה הצרכן העיקרי שלה. רוב בתי־החרושת שנהרסו, — לא נבנו מחדש בשנות הכיבוש. המפעלים למשרפות־יי״ש ושמרים, טחנת־הקיטור והמנסרה של לווינ־סקי; המפעל לצעיפי־צמר של ה׳ ברמן; בית־היציקה הגדול של שיצגל־ברה, שהספקתו העיקרית היתה להנהלת מסילות־הברזל; שני בתי־החרושת למסמרים; ביהח״ר לנורות באל־ברטין; המפעלים למוצרי־משי ושני בתי־האריגה; קומפלקס בתי־החרושת של האחים אייזינשטט; המפעלים הגדולים לבורסקאות, — לא שוקמו ולא נבנו מחדש. מכל רשת המפעלים שחרבו, הונעו מחדש בשנות הכיבוש רק מנסרות אחדות ובתי־בד לשמן, וכמה מפעלי־בורסקאות בינוניים. למעלה משלושת אלפי הפועלים השכירים, שהתעשיה העסי־קה לפני המלחמה, קיפחו את עבודתם, ובחלקם עזבו את העיר עם האבקואציה (מהעוזבים — רובם נוצרים). כמעט כל השכירים היהודים נשארו בעיר מחוסרי עבודה וקיום.

לא טוב מגורל התעשיה היה גם גורל המלאכה. הסדנ־אות הקטנות, שבהן עוסק בעל־המלאכה לבדו, או לכל־היותר מעסיק 1—2 פועלים, איבדו את מחצית לקוחותיהם, והמחצית השניה התרוששה והגיעה עד ככר־לחם. בעוד שמספר בעלי־המלאכה העצמאיים הפעילים על כל ענפיהם השונים הגיע ב־1914 לקרוב לאלף, ירד מספרם ב־1919 למטה מהחצי, ואף בהתחלת 1921 עוד לא עלה על 400.

אכן יש להדגיש, שבשנים 1919—1920 לא השתפר המצב הכלכלי במידה ניכרת כלשהי. בחדשים הראשונים של הממשל הצבאי הפולני עוד לא נתנו השלטונות את דעתם על החייאת הכלכלה ושיקום ההריסות. העיר היתה נתונה בעיקר למפעל־הצלה מרעב ומחלות. מספיק להזכיר, שכשליש מהאוכלוסיה התקיים אז על קיצבה, ומספר הנזקקים לבית־התמחוי היהודי בלבד הגיע ל־2500! — מאז שהרשות האזרחית התחילה לטפל ביולי—אוגוסט 1919 בבעיותיה הכלכליות של העיר הורגשה אמנם הקלה, ואי־פה אי־שם הונעו שוב גלגלי־מפעלים; סדנאות־מלאכה התחילו לפעול, ואספקת מצרכים, אמנם קלושה, מוורשה ומביאליסטוק הת־חילה להגיע לצינורות המסחר המקומיים. אך לא עברה שנה, והעיר שוב עמדה בצלם של קרבות. הכיבוש הסובייטי השני בקיץ 1920 הפסיק את התזוזה, ושוב נסוגה הכלכלה אחורנית. בשני חדשי הכיבוש אזל שוב מלאי הסחורות. הסוחרים, התגרנים, חלק ניכר של בעלי־המלאכה והפועלים, כלומר רוב הישוב היהודי, שבת מעבודה, — פרט לפקידים, שנצטרפו למשרדי השלטון החדש, ולמיעוט שבין האומנים והפועלים.

מאז שהעיר נכבשה שנית על־ידי הצבא הפולני, חזר המעגל הידוע משנת 1919 על עקבותיו: 3—4 חדשי ממשל צבאי, שעיכב כל תזוזה כלכלית מחודשת, ואחר־כך חדשי־ציפיה נוספים בתקופת שביתת־הנשק שבגלל אי־הוודאות ביחס לעתידו המדיני של החבל, לא היתה אפשרות לא בידי השלטונות ולא בידי בעלי־היזמה שבין האוכלוסיה, לנקוט באמצעים ממשיים לשיקום הכלכלה. יש איפוא לקבוע, שמצב הדלדול והנסיגה משנת 1919 נמשך עד אמצע שנת 1921 בערך. הפעילות המעטה שהיתה בשנתיים, מיולי 1919 ועד יולי 1921 (עם הפסקה של 6 חדשים: יולי—דצמבר 1920, דהיינו: חודש לפני הכיבוש הסובייטי, שני חדשי הכיבוש, ושלושה חדשים שלאחריו) התבטאה בבניית כמאה בתי־עץ למגורים, בהפעלת כמה מנסרות ומפעלי־בורסקאות ובתגר־נות מצומצמת עם אכרי המחוז, שהתחילו לחזור מרוסיה בשנים 1919—1920.

כדי לתת תמונת התנועה הכלכלית על תנאיה המשתנים בתוך הישוב היהודי שבעיר בתקופת הממשל הפולני, יש צורך לקבוע את המצב הסטטי מהתחלת 1921. להשלמת סקירת מצב זה, יש לנו חומר סטטיסטי מהימן ומדויק: המשאל שערך הג׳וינט בהתחלת 1921 לחקר המצב של המלאכה והתעשיה היהודית בפולין. אחרי שנתיים של הגשת עזרת־אחים ראשונה בהיקף עצום, שתשמש תמיד כסמל הסולידריות היהודית, ניגשה הנהלת הג׳וינט לשלב שני בפעולתה, הריהו תיכנון שיקום הכלכלה היהודית ע״י מוסדות אשראי, הקמת סדנאות חדשות, הספקת ציוד, הדרכה במלאכה וכו׳. כדי לבצע תיכנון רציונלי, היה הכרח לקבל תמונה כללית במספרים מאלפים על המצב הכלכלי ברחבי פולין היהודית. מאחר שמטרת התיכנון היתה פרודוקטיבי־זציה במידת האפשר, שמו המתכננים את הדגש בראש וראשונה על המחקר בתחום המלאכה והתעשיה. לשם כך אורגן צוות מומחים מרכזי לעריכת המשאל בכל פולין, עם משרדים אזוריים שפעלו לפי הוראת המרכז הוורשאי באזורי־הם. בסלונים נערך המשאל באפריל 1921 ע״י המשרד האזורי בווילנה, והשתתפו בו גם פוקדים מבני העיר, שהכירו היטב את התנאים המקומיים. תוצאות המשאל הנוגעות לסלונים פורסמו בכרך השביעי של מפעל־הענק בן תשעת הכרכים, בשם הכולל „המפעלים התעשייתים היהודיים בפולין לפי המשאל משנת 1921״ [537].

יש להוסיף, שלפי הקוו המנחה של מארגני המשאל, נחקרו רק אותם המפעלים והסדנאות, שבהם השתתפו יהודים בייצור ממשי, כלומר באופן פרודוקטיבי. אחת המגמות שהונחו כיסוד לקוו זה היתה הפרכת העלילה, שמקורה היה עוד בממשל הרוסי וגם בעלי־הארץ החדשים דבקו בה, ושלפיה אין יהודי פולין ואזורי הספר משמשים גורם יצרני בכלכלת המדינה ומהווים ברובם גורם טפילי.

מספר המפעלים והסדנאות בכל ענפי הייצור הגיע ל־404, ומהם היו 53 בלתי־פעילים. כלומר, באפריל—מאי 1921 פעלו רק 351 סדנאות ומפעלים, ובתוכם גם 212 בעלי־המלאכה שעבדו לבדם בלי פועלים שכירים. נמצא, שבעוד שב־1914 התקיימו על מלאכתם קרוב לאלף בעלי־מלאכה עצמאיים, הרי כעת, בפרוס התקופה החדשה, עסקו במקצו־עותיהם כשליש מזה (המספר 404 כלל גם מפעלי־חרושת). מהחומר הסטטיסטי אנו רואים, שרוב בעלי־המלאכה בעיר התרכזו בענפים „היהודיים״ הגלותיים: בהלבשה (חייטים, כובענים, תופרות), הנעלה (סנדלרים, רצענים), בניה (בנאים, טייחים), מתכת (מסגרים, פחחים), עץ (נגרי בניין ורהיטים), מזונות (אופים).

אנו רואים כמו כן, מה גדול היה אחוז בעלי־המלאכה שעבדו לבדם, ביחס למספר הסדנאות באותו ענף שהעסיקו פועלים. והרי אלה היו אותם האומנים, העוסקים בעבודות בלתי־קבועות או בייצור חלקי, ושלא היתה להם אפשרות,

מחוסר־עבודה, להעסיק ולו אף פועל אחד! הנתונים האלה מעידים, מה ירודה היתה כמות העבודה ובעקבותיה מה עלובה היתה ההכנסה אפילו אצל אותו חלק מהיישוב היהודי, שעסק בעבודה יצרנית.

בדרך־כלל היו רוב הסדנאות קטנות כל־כך, שמספר הפועלים הממוצע למפעל בענף המכסימלי, מבחינת התעסוקה, הוא ששה, והמספר הממוצע של השכירים לכל הענפים הוא שלושה. הענפים שהעסיקו שכירים ביותר הם: עורות ובורסקאות, אבן וחמר, מזונות, אריגים.

שני הענפים, הלבשה, עורות ובורסקאות תפסו 55,9% מכלל העובדים.

אחוז בעלי־המלאכה ובני־ביתם העובדים בעצמם, ביחס לס״ה העובדים הוא: 52,8 ואחוז הפועלים השכירים — 47,2. על כל מאה שכירים היו 87,4 יהודים ורק 12,6 לא־יהודים. מספר זה מהווה עדות לחלק המכריע שהיה ליהודים, בהתחלת הממשל הפולני, בפעילות הכלכלית בעיר בכלל ובייצור הפרודוקטיבי בפרט, והוא מפריך את הדיבה של שונאי ישראל הארציים והמקומיים על „טפיליות״ היהודים. ולא עוד, אלא שבענפים מסוימים, כגון הלבשה, בנייה, גראפיקה, מוצרים כימיים, נייר, מתכת, עץ, עולה אחוז השכירים היהודים אף על הממוצע של 87,4%, ומגיע למעלה מ־95 ואף למאה אחוז! הווה אומר, ששום עבודה בחייטות, סנדלרות, מסגרות, בנאות, נגרות, הדפסה וכו׳, אי־אפשר היה לבצע בלי היד הטורחת והמומחית של בעל־המלאכה היהודי. ההשתתפות הלא־יהודית בייצור הפרודוקטיבי היא, למעשה, עוד פחותה מהמספר הנ״ל: בעוד אחוז השכירים הלא־יהודים ביחס לס״ה השכירים הוא 12,6%, הרי מהווה חלקם ביחס לכל העובדים (כולל גם את בעלי־הסדנאות ובני־ביתם העובדים, שרובם ככולם יהודים) רק — 5,9%. כלומר, בכמות הכללית של העבודה הפיסית־יצרנית שבוצעה בעיר באותה שנה, השתתפו לא־יהודים רק כדי 5,9%, בעוד שאחוז האוכלוסיה הלא־יהודית היה אז כדי 15% בערך.

נתוני המשאל היסודי הזה מעידים, מאידך, על הירידה במלאכה ותעשיה שחלה בשנים 1915—1918, ושהן לא התאוששו אף ב־1919/20. ואם נזכור, שבמשך שנתיים אלה התחילו חוזרים העירה רבים מאלה שעזבו בשנת 1915 ומהמפונים משנות הכיבוש, נוכל להבין איזו אבטלה ועוני שררו בעיר על־סף תקופת הממשל החדש.

כבשנות הכיבוש, כן גם בשנות מעבר אלה שימשה החקלאות והגננות בעיר ובסביבה מקור־מחיה להרבה משפחות, שלפני־כן לא השתייכו לחוגי החקלאים היהודים שבמחוז. מאז 1916 התחילו עשרות משפחות מבני העיר לעבד אדמות וגני־ירקות, שבעליהן עברו לרוסיה. היו גם משפחות שעברו לכפרים העזובים בעידוד שלטונות הכיבוש. החקלאות (בעיקר גידול תפוחי־אדמה, ירקות) שימשה בשנות הרעב עוגן־הצלה לכמה וכמה מבני העדה. היא התפשטה בעיר גופא ובסביבה הקרובה: הלינקי, אוזרניצה, וכן ברוב עיירות המחוז (מבלי לדבר, כמובן, על המושבות היהודיות שליד רוז׳נוי ודרצ׳ין). בקשר לכך צצה אפילו בעיה: בעת הכיבוש הסובייטי בהתחלת 1919 חזרו מאות אכרים ומשפחותיהם מגלותם ברוסיה לכפריהם במחוז סלונים ומצאו את שדותיהם זרועים ומעובדים ע״י יהודים... ברצותו ליישב את הבעייה, קבע השלטון רשות משפטית מיוחדת לבירור הסכסוך, כך שהיהודים שהשקיעו עבודה ויזע יבואו על סיפוקם תוך החזרת האדמה לבעליה [538].

על השפעת חילופי המשטר והשלטון בשנים 1919 ו־1920 על החקלאות היהודית בעיר ובמחוז יש לנו עדות מהימנה מהנהלת חברת „אורט״. חברה זו היתה אחרי המלחמה הממונה מטעם ה„ג׳וינט״ וחב׳ יק״א מפאריז על הטיפול בחקלאות היהודית בפולין. ועד אזורי של „אורט״ בגרודנה הדריך, נתן הלוואות בכסף, זרעים וכלי־עבודה ופיקח על המושבות והישובים שבהם עסקו יהודים בחקלאות בשטח פלך גרודנה לשעבר. מחוז סלונים על כל חקלאיו היהודים היה, איפוא, גם כן בפיקוחו. דוגמת הג׳וינט במלאכה ותעשיה, ערך ה„אורט״ פעמיים משאל בין החקלאים, ב־1920 וב־1921, כדי לכוון את פעולת הדרכתו לעתיד. המשאל נערך בנקודות דלהלן שבמחוז: בעיר־המחוז גופא ובעיירות: רוז׳נוי, דרצ׳ין, קוסובה, הלינקי, אוזרניצה ובשלשת הכפרים היהודיים (קונסטנטינובה, פבלובה, סינאייבה) [539]. ממשאל זה מתברר, איזה מכשולים וקשיים נערמו על דרך החקלאי באיזור־ספר זה שעבר מיד ליד. החרמות של סוסים, בקר, כלי־עבודה היו מנת־חלקו של עובד־האדמה.

למעלה מ־50% של החקלאים עבדו ב־1920 בלי סוסים משלהם. מחצית החקלאים היו ללא מחרשות ו־58% בלי משדדות. לא פחות מ־28% היו ללא אורוות ורפתות. לפי המשאל הוסיפה החקלאות להתפשט אף בשנים 1920/21; המצב העלוב במסחר ומלאכה המשיך לרתק מאות יהודים לשדות. אגב, רוב בעלי־המשקים שבמחוז עסקו בחקלאות באופן בלעדי: רק 22% מהם עסקו גם בעבודות עזר (פקידות, תגרנות).

המשאל נותן תמונה על היקפי המשקים החקלאיים היהודיים שבמחוז. רק לאכרים בכפרים היהודיים גרידא היו משקים של 8—10 דיסיאטין. ריבוי המשקים הקטנים של 1—5 דיסיאטין (80% מכלל החקלאים) מקורו בהתפשטות החקלאות בעיר־המחוז ובעיירות, בהן עיבדו יהודים שדות עזובים וגם חכרו אדמות. יהודי המחוז נצטרכו לשלם עבור חכירת אדמה בסביבות העיר כ־¾ מהיבול.

המצב של אי־יציבות וספקות ביחס לבעלות האדמות העזובות וחוסר־ביטחון באפשרות חכירה לעתיד גרמו לכך, שהחקלאות היהודית במחוז לא יכלה להמשיך בהיקף זה והיא שותקה ברובה בהמשך שנות העשרים, משחזרו מרוסיה רוב בעלי־האדמות ומאז שהממשלה פתחה בעידוד התישבות חיילים פולנים משוחררים („אוסאדניקים״) בכל האדמות הפנויות שבמחוז (אדמות ממשלתיות, שטחי־יער בראים וכו׳.).

כל הנסיונות שנעשו ע״י חברות יק״א ו„אורט״ במשך שנות העשרים לרכוש במחוז־סלונים אדמות לשם ביסוס המשפחות שעברו בשנות החירום לחקלאות לא הצליחו, בגלל קשיים מינהליים מצד הרשות המוסמכת.

פרק ע

ההתפתחות המדינית בעיר בשנים 1921—1925. — הגדלה מלאכותית של הישוב הפולני. — יהודי סלונים חוזרים מרוסיה. — מפקד האוכלוסיה הראשון ב־1921. — גודל הישוב היהודי בעת המפקד. — הפקידות הממשלתית העירונית נקייה מיהודים. — הבחירות לסיים בסוף 1922. — „הסיעה היהודית המאוחדת" ורשימתה. — רשימת הפולקיססים. — ראשי הרשימות גרינבוים וראסגר משתתפים בתעמולה בעיר. — סלונים מכניסה את הציוני מיכאל סטוטשינסקי לסיים. — ציר סלונים ב„קולו זשידובסקייה". — משטר גראבסקי וריכוך חומרתו בסלונים.

עם כינון השלום והסיפוח הסופי של העיר לפולין, ניגש השלטון, לפי הוראה מרכזית, להגדלת האוכלוסיה הפולנית שבעיר. יש לזכור, שעם תום המלחמה היה האלמנט הפולני בערי ביילורוסיה המערבית זעיר מאד. רוב העירונים הנוצרים שבסלונים היו פרבוסלבים (רוסים או ביילורוסים). אחת ממשימות הפוליטיקה הגבוהה של הממשלה הוורשאית היתה לשוות בהקדם ובמידה האפשריים דמות פולנית, לכל־הפחות חלקית, לערי־הספר, שהיו ברובן המכריע יהודיות, ומיעוטן הנוצרי — יותר ביילורוסי (או אוקרייני — בגליציה המזרחית) מאשר פולני. לשם־כך התחילו מעבירים למזרח מתישבים מנפות פוזנן ופומרניה. ה„אוסאדניקים" יושבו באחוזות חקלאיות ובשולי הערים. גם לסלונים התחילו להגיע משנת 1921 ואילך מתישבים ראשונים. הממשלה הקצתה להם בפאתי העיר חלקות־אדמה לגידול ירקות ומשקי־עזר, ובאשראי ממשלתי נבנו למענם בתים בפרבר זמושצ׳ה (בשטח שהיו בו פעם בתי־קסרקטין ובסביבת תחנת הרכבת). כך קיוה השלטון להוריד איך שהוא את האחוז הגבוה של הישוב היהודי.

ואכן, מסתבר שאף בשלב זה עוד הגיע הישוב היהודי לשמונים אחוז! אמנם, מאז אביב 1919, כשנתחדשה ההגירה לאמריקה וכל סכרי־היציאה לחו"ל שוב נפרצו והכניסה לארה"ב עוד לא נבלמה ע"י מכסות, — גברה שוב ההגירה מהעיר בקצב מוחש. קרובים רבים מעבר לים שלחו מיד כרטיסי־נסיעה. ההגירה נפסקה במחצית השניה של 1920 בגלל הכיבוש הסובייטי, אך נתחדשה ב־1921. לזה יש גם לצרף את עליית החלוצים הראשונים ב־1919 ו־1920. אך מאידך חזרו מרוסיה רבות מהמשפחות שעזבו את העיר ב־1915. אחרי חתימת השלום הפולני־רוסי הם הוכרו כאזרחים פולנים וחזרו לעיר־מולדתם.

ב־30 לספטמבר 1921 נערך מפקד־האוכלוסיה הראשון בפולין. לפיו מנתה אז העיר 13.013 תושבים, כלומר גידול באלפיים נפש מאז אוקטובר 1919. אין בידינו נתוני המפקד הזה ביחס לגודל הישוב היהודי. אך אם גם נזקוף, כתוספת לישוב היהודי, רק את מחצית הגידול הנ"ל, דהיינו אלף נפש, נמצא שבעת המפקד היו בעיר 10.500 יהודים, כלומר 80% מכלל האוכלוסיה העירונית.

בפרק הזמן הנדון התבסס בוורשה שלטון מפלגת ה„דמוקרטים הלאומיים" (האנדקים), שהאנטישמיות היתה נר לרגליה. אחד התחומים, שבהם נתבטאה בסלונים האנטישמיות של המשטר האנדקי בשלב זה, היתה האזרחות של כמה מהתושבים היהודים, שישיבתם בעיר מלפני המלחמה היתה ארעית; לחוזרים מרוסיה נצטרפו גם כאלה שלא היו מיוצאי החבל, והשלטון התנכל לזכותם לאזרחות פולנית.

ביטוי נוסף של הקו האנטישמי הכללי בא בחסימת כל דרך לפקידות הממשלתית בפני היהודים; שוויון־זכויות לחוד ונומרוס נולוס לכהונות ציבוריות וממשלתיות לחוד. כשנוסדו בעיר המשרדים המחוזיים, החל משלטון־המחוז, הסטארוסטבה, וגמור במערכת הסניפים של מיניסטריונים שונים, כגון: משרד־האוצר, משרד המפקח על החינוך, הנהלות משק־היערות, המים, החקלאות, משרד הבריאות ביטוח סוציאלי וכו׳, שהעסיקו ביחד כמאתיים פקידים, — לא היה אף יהודי אחד ביניהם. „המועצה הלאומית היהודית" וה„סיעה היהודית" בסיים צעקו אמנם חמס על עישוק זה, שהיה ל„מכת־המדינה" כולה, — אך ללא הועיל. שיטה זו של החרמת יהודים בפקידות ציבורית השתרשה גם בשטח השלטון העירוני. למרות היות היהודים במועצה העירונית במספר כה מכריע, לא היססו השלטונות לאשר במגיסטרט רק 3—4 עובדים יהודיים (פרט לסגן ראש־העיר ושני חברי ההנהלה העירונית היהודים) לעומת המספר הכולל של עשרות עובדים במחלקות העירייה ובשירותיה (הנהלת הספקת המים, תחנת־החשמל, הנהלת היער העירוני וכו׳).

לאט־לאט השתכנעה דעת הקהל היהודית, שבעצם לא נשתנה ולא כלום מאז התקופה הצארית ועד היום, מה־„קראָמע יעווריעוו" („פרט ליהודים") המפורסם ועד החרמת היהודים בממשל החדש, על־אף שוויון־הזכויות לפי חוקת המדינה.

ברם, מזמן לזמן הרגישו היהודים באפשרויות שנתנה להם החוקה. הזדמנויות אלה היו בעת בחירות, אם לסיים ולסינאט ואם לזירה המקומית, למועצה העירונית. בימים כאלה שררה הרגשה ברורה, שבכל זאת חלה תזוזה מ־1914 ועד 1922. בסוף 1922 נערכו בחירות לסיים הסדיר הראשון, אחרי שהסיים המכונן סיים את תפקידיו התחוקתיים. „גוש המיעוטים הלאומיים", שנתארגן בהשראת ה„סיעה היהודית" ותחת לחץ שיטת־בחירות ששאפה להצר את נציגויות המיעוטים הלאומיים, התבלט יפה בסלונים באיזור המיושב רובו ככולו ע"י מיעוטים. בראש רשימת גוש־המיעוטים, שהופיעה באיזור הבחירות אשר מרכזו היה בסלונים, עמד ב"כ התנועה הציונית מיכאל סטוטשינסקי; הוא היה מיוצאי מינסק, שהשתקע בעיר אחרי המלחמה ולקח חלק פעיל בהסתדרות הציונית המקומית (הרשימה כללה, כמובן, בצדם של שמות יהודים נוספים מיתר התנועות והמפלגות שהצטרפו לגוש, גם שמות של ביילורוסים מקומיים.). מערכת הבחירות התנהלה בעיר במרץ רב. בהדרכת „המועצה הלאומית היהודית" מוורשה, קמה חזית יהודית כמעט שלמה (פרט למפלגות השמאל), שכן ה„סיעה היהודית המאוחדת" שנצטרפה לגוש המיעוטים, כללה את „אגודת ישראל", „מזרחי", הציונים (פרט ל„צעירי־

ציון"), את חוגי הסוחרים והתגרנים הזעירים וחלק מהסתד־רות האומנים. חלק אחר של בעלי־המלאכה שבעיר תמך ברשימה הארצית המתבדלת של ה„פולקיסטים" (העממיים), עם נח פרילוצקי ורסנר בראשה.

לתעמולת הבחירות הוזמנו לעיר ראשי הרשימות, וכך השתתף באסיפת בחירות של „הגוש" מחוללו של גוש־המיעוטים ה' גרינבוים, ומרשימת העממיים נזדמן לעיר המועמד רסנר. השתתפות יהודי העיר בבחירות היתה גדולה, ורשימת הגוש המקומית הכניסה לסיים את המועמד הסלו־נימאי סטוטשינסקי, שהמשיך בתפקידו כחבר ה„קולו זשידו־בסקיה" עד פיזור הסיים ב־1928. גם הבחירות המקבילות לבית־הנבחרים העליון, הסינט, התקיימו בסלונים לפי הרשי־מות הנ"ל, אך בהן לא נבחר כל מועמד של הגוש.

חדשים ספורים אחרי הבחירות לסיים התקיימו בחירות למועצה העירונית השניה. המועצה הראשונה על הרכבה היהודי המכריע, שנבחרה בספטמבר 1919, פעלה עד תחילת 1923. החזית היהודית המאוחדת, שהתגבשה בבחירות לסיים, באה לידי ביטוי גם בבחירות לעירייה בצורת רשימה שהקיפה את החוגים הכלכליים, מפלגות החרדים, מזרחי וציונים. למרות נוכחותן של שתי רשימות יהודיות נוספות, נבחרו גם למועצה השניה 18 יהודים.

בעיר־השדה השקטה זרמו בינתיים החיים הפרובינציא־ליים ללא הפרעה. אכן, המצב הכללי במדינה המחודשת לא היה סטטי כלל ועיקר. ממשלת גראבסקי של ה„דמוקרטים הלאומיים" הסעירה במדיניותה הריאקציונית כוחות ציבוריים עמוקים בכל רחבי המדינה. ביחס למיעוט היהודי פעל המשטר בכיוון עישוק זכויותיו, הצרת אופקיו הכלכליים בכל צורות הסוואה אפשריות. בסופו של דבר, נידרדר השלטון במדיניותו המדכאת הכללית במידה כה מרחיקה לכת, עד שהתסיסה המעמיקה פרצה החוצה במהפכת פילסו־דסקי במאי 1926.

אך יש לציין, שצירוף נסיבות מקומיות, אישיות וכלכליות יוצאות מן הכלל, שתוסברנה להלן, ריכך בסלונים במידה ניכרת מאד את המועקה הכללית, שרוחותיה נשבו מוורשה, וגרם לכך, שדווקא „תקופת גראבסקי" הידועה לשמצה בתולדות יהודי פולין המחודשת, לא השאירה רושם מיוחד בחיי היישוב הסלונימאי.

פרק עא

המועצה העירונית בשנים 1921—1925. — הרוח הטובה של הסטארוסטה קורקוזוביץ. — הסיעה היהודית המאוחדת. — משה זבלוצקי כסגן־ראש־העיר. — „אידיליה" פולנית־יהודית בתוך המועצה. — הסטארוסטה פטרון של גדוד „השומר הצעיר". — הצילום „ביש־המזל" של קורקוזוביץ במחנה „השומרים". — „סלונים המאושרת, היכן את שוכנת?". — קץ האידיליה. — אשלייה ומציאות. — ה„חטא" ועונשו; העברת קורקוזוביץ. — המועצה השניה 1923—1925. — הפנים החדשות: ד"ר שמואל חייס כדבר העדה. — תפקידו בדור האחרון של הקהלה. —

באורח פאראדוכסלי נוצרו בסלונים בשנים הראשונות לממשל הפולני, תנאים נוחים לשיתוף פולני־יהודי, הן בתחום השלטון העירוני האוטונומי והן בשטח היחסים בין ב"כ הקהל ומושלי העיר, בניגוד גמור לאווירה הכללית של המשטר האנדקי מהשנים 1920—1925.

המדיניות האנטישמית המובהקת של שליטי פולין המחו־דשת, החל מפדרבסקי (1919—1921) וגמור בגראבסקי (1924—1925), ועד מהפכת־מאי של המרשל פילסודסקי, עשתה כמובן את שלה, וסלונים לא יכלה להיות יוצאת מן הכלל. אך התאמת כאן כלל ישן־נושן, שלפיו הכל ישק ברוח המושל במקום, — ודווקא בשנים ההן נתמזל מזלה של העיר ולכהונת הסטא־רוסטה נתמנה אדם ליברלי, פולני מיוצאי רוסיה הלבנה, שהיה לו מגע הדוק עם חוגים יהודיים עוד מלפני המלחמה; ומושל זה הוא הוא שהשרה את רוח הסובלנות הטובה ושיתוף הפעולה הכללי במשרדו ובמשרדי העירייה.

יש להוסיף, שבערי־הספר, בשנים הראשונות של הממשל הפולני, היתה השפעה מכריעה על כל מהלך העניינים לסטא־רוסטה גרידא, וזה לאו דווקא בכוח סמכותו הממלכתית, אלא בגלל היעדרו בשנים ההן של אלמנט פולני בעל משקל בערים, אשר אוכלוסיתן היתה מורכבת רובה ככולה מיהודים ומשכבה נוצרית דקה מאד, פקידותית־רשמית בעיקרה ואזר־חית במיעוטה, ושגם היא לא היתה על טהרת „הפולניות". בהרכב דימוגרפי זה, טרם שהתגבשה שכבה פולנית ראויה לשמה בערי־הספר, היו באי כוח השלטון מייצגים לא רק את עצמם, אלא גם את העם הפולני, שהיה לגבם יותר רצוי מאשר מצוי במקום... נמצא, איפוא, שלמושל המקומי נודעה חשיבות מיוחדת בשנים ההן, ביחס להשלטת רוח קובעת באיזור שלטונו, ומכל־שכן שיכול היה להכריע בזירת השלטון העירוני לא רק בכוח סמכותו המרכזית, אלא אף כגורם פולני־חברתי.

יש, איפוא, לזקוף בעיקר לזכות הסטארוסטה קורקוזו־ביץ (1921—1925) את מצב־הרוח של „רצון טוב", שבו הצטיין המיעוט הנוצרי שבמועצה ביחס לרוב היהודי (אגב רוח זו באה לידי ביטוי גם בויתור במשך זמן מסוים על משרת ראש־העיר, ומנויו של הטטרי אלכסנדרוביץ', ואח"כ של שר־אלף אף הוא טטרי — לראש העיר). שיתוף־הפעולה, שבראשיתו היה כנה במידה מרובה, התגלם קודם־כל בהכרת החובה של השלטון העירוני לתמוך מכספי העיר במוסדות הסוציאליים והחינוכיים, הישנים והחדשים, של הישוב היהודי.

ברור שמפעם לפעם הושמעו גם דעות נגדיות מצד

ספסלי היועצים הנוצריים ביחס לשיעור הקצבה זו או אחרת. אך התנגדות עקרונית לא היתה, ו„הסיעה היהודית המאוחדת" (כך היה שמה) עמדה תמיד על המשמר בכל אשר נגע לקיום רמה מתאימה של ההשתתפות העירונית בתקציבי המוסדות היהודיים. לכן גם אפשר לקבוע, שמועצה ראשונה זו היתה „אידילית": היא לא ידעה משברים ומאבקים. כל ההישגים של הסקטור היהודי למימוש זכויותיו בכל מה שנוגע לשיתוף העיר בחייו הכלכליים, הסוציאליים והתר־בותיים, הושגו בשנות הקדנציה של מועצה זאת.

אכן, שני גורמים נוספים הקלו על מימוש הזכויות הללו:

א) המצב הכלכלי הנוח, פחות או יותר, שהיה אז קיים בעיר ובסביבה, עקב תנועת הבניה הנמרצת שקמה בשנות העשרים הראשונות, בעידוד הלוואות ממשלתיות לקומם את הריסות העיר, וכן כתוצאה מהחיאת ענף ניצול היערות ומסחר העצים, שהזרים לעיר בשנים ההן פעילות כלכלית ניכרת.

ב) חלקו רב־הערך בהנהלת העיריה של סגנו היהודי של ראש־העיר, ה' משה זבלוצקי ז"ל. איש־אשכולות זה בעל שאר־רוח ומעמד ציבורי מעולה, הפך מאז 1919 להיות אחד הדברים הראשיים של העדה. נבחרי הקהל במועצה העירו־נית שמו בו את עינם לייצג את הישוב היהודי בעיריה, ומאז כיהן כסגן ראש־העיר ממועצה למועצה, במשך למעלה מ־12 שנה (עד סוף 1931). אהוד על כל שכבות האוכלוסיה[540], מעורב בין הבריות, מכלכל יחסים מצוינים עם הסטאַרוסטה, עם הפקידות הבכירה ועם ראש־העיר, תרם משה זבלוצקי במשך כל השנים האלה יותר מכל אדם אחר להמשכת שיתוף־הפעולה בזירה העירונית, ואפילו להתגברות על „הרוחות המנשבות" בכיוון הפוך בשנים „שלאחר־מאי", כלומר ב־1926—1931. עמדתו הציבורית הכפולה ומכופלת, כיושב־ראש בועד הקהל בתחילת שנות העשרים, כיו"ר ההסתדרות הציונית במשך מספר שנים, כמייסד חברות־צדקה (גמ"ח, „ועד־ההצלה") וכסופר הקנתה לו סמכות נוספת בעיני השל־טונות, והוא היה הבריח הראשי של הפעילות היהודית בעיר הן כלפי חוץ והן כלפי פנים.

עצם מזיגתן באיש אחד של משרת הסגן היהודי של ראש־העיר עם הכהונה של יו"ר ההסתדרות הציונית שימשה גם ערובה להנהגה אמיצה של הסיעה היהודית במועצה. אך למותר הוא לציין, שהנבחרים הציוניים בתוך „הסיעה היהו־דית המאוחדת" (מרדכי קפלן, הרב שליופר ואחרים) הם הם שנתנו לה את קו־המדיניות האחיד והעקבי של עמידה בתוקף על שויון בהנאה מהזכויות המובטחות ע"י החוקה הדמוקר־טית של המדינה.

אין לשכוח, שהימים — ימי ה„קולו ז'ידובסקיה", הסיעה היהודית החזקה בסיים, אשר היתה מודרכת ומכוונת ע"י ה„ועד הלאומי" („נאציאָנאַל־ראַט") המרכזי בורשה, שלהס־תדרות הציונית היתה בו השפעה מכריעה. ע"י הועד הלאומי היתה גם מחלקה מיוחדת לטיפול בעניני השלטון המוניציפלי שבמדינה, שהיתה מדריכה במידה מסוימת את הסיעות היהודיות במועצות העירוניות. אין ספק, שגם העמידה האמיצה של צירי הסיים גרינבוים, האַרטגלס ואחרים, שהופיעו ללא שמץ של התרפסות בפני ה„פריץ" ושהשתיתו עמדה זו תמיד על העקרון של שויון אזרחי וזכויות מיעוט לאומי, היתה נר לרגלי העסקנים הציוניים בכל אתר ואתר בפולין.

אכן, כאמור, בשלב זה לא התגלגלו הדברים בסלונים לידי צורך במאבק וב„השראה" מוורשה, וה„אידיליה" בסטאַ־רוסטבה ובעיריה נמשכה, בצורת יחסים מיוחדים במינם, שהיו בניגוד בלתי־מציאותי לרקע הארצי הכללי ושהתחילו לנקר את עיני האנדקים שבפקידות המקומית... עד ש... אי־שם במשרדי הוויוודה בנובוגרודק או במחלקה לעניני ערים שבמיניסטריון הפנים קבעו שהוגדשה הסאה... הצילום „המזעזע", כביכול, של פאַן קורקוזוביץ', הסטאַרוסטה בכבודו ובעצמו, המשתתף בטיול של „השומר הצעיר" המקומי, כשהוא עונד את הסמלים לחברי תנועת הצופים היהודיים במחנה הקיץ שלהם, בחברתו של סגן ראש־העיר זבלוצקי הקדיח את התבשיל, — צילום שנפוץ בעתונות הפולנית[541] והיהו־דית כאחת, עם כותרות בעתונים היהודיים, כגון: „סלונים המאושרת, היכן את שוכנת?" — מנימת כותרת זו אפשר לדון על ה„יוצא דופן", שסלונים גילמה בתוך ההווי הפולני־יהודי הכללי...

המציאות לא איחרה לטפוח על פני בעלי האשליה, הפולנים והיהודים כאחד: האיש בעל הדעות הליברליות, נוסח המאה התשע־עשרה, שמשל בעיר למעלה מארבע שנים (1921—1925) גורש מבנין הסטאַרוסטבה והוגלה לעיירה נדחת בפולין הקונגרסאית, ופקיד ממושמע ללא דעות עצמאיות ונאמן לבעליו נתמנה במקומו. ובמועצה העירונית נשתררה אוירה אחרת...

אכן, המועצה השניה, של השנים 1923—1925, לא היתה שונה מקודמתה, הן בהרכבה והן באוירתה הכללית: הרי נבחרה עוד בתקופת כהונתו של קורקוזוביץ'; וגם עוד לא חלו שינויים מכריעים בהרכב האוכלוסיה מאז 1919, — אם כי ביסוס הממשל הפולני בעיר ובאיזור גרר אחריו בינתיים תוספת הגונה של פקידים ממשלתיים, „אוסדניקים" (מתישבים חקלאיים) ואינטליגנציה פולנית, אשר בסיכומם גרעו מאחוז היהודים בעיר. ברם, הרוב היהודי במועצה עוד נשאר בעינו.

מה שהבדיל במיוחד את המועצה הזו מקודמתה, הריהן ה„פנים החדשות" בתוך הסיעה היהודית: הד"ר למשפטים שמואל וויס, שנבחר למועצה בבחירות 1923, כבא־כוח הציונים ברשימה היהודית האזרחית, ומיד התבלט בה בשיעור קומתו הלאומית והאזרחית.

כניסת הד"ר שמואל וויס לזירה הציבורית היהודית היתה לא רק מאורע מוצלח בחיי העדה, — שכן איש מוכשר זה, לאומי מובהק ומשפטן מהאסכולה הפולנית שכוחו בפיו, נקלע לעיר כאיש־צבא פולני והשתקע בה כעורך־דין עם שובו לחיים האזרחיים. היה בהופעתו כעסקן ציבורי ממדרגה ראשונה גם צורך הכרחי ל„כלל־ישראל" שבעיר.

על הדחיפות בצורך הזה אפשר לעמוד בנקל מתוך ציון פני המציאות, שנגלתה עם כינון המשטר הפולני המחודש: נפות הספר של רוסיה הלבנה וליטא לא הרבו, בתקופה הממושכת של השלטון הרוסי, לחטוא ב„פולניות"; השפה הפולנית הורדה מגדולתה לא רק ע"י דלדול האלמנט הפולני בערים ובכפרים, אלא גם ע"י הרוסיפיקציה הנמרצת.

סלונים היהודית, שמהתחלת המאה העשרים היה לה דבר מצוין ומנוסה בשפת־המדינה, הנואם בחסד־עליון והשליט באוצר השפה הרוסית, ולדימיר יעקובסון, ראתה את עצמה

על סף התקופה החדשה כבדת פה ולשון; לא היה בין כל עסקני סלונים הקשישים והצעירים אף אחד, שידע להשתתף במו״מ עם השלטונות ובאי כוח המיעוט הפולני שבעיר, בשפת המדינה החדשה, לא בשפת־עלגים, אלא בשפה מסודרת ורהוטה. כוח כזה עשוי וצריך היה להופיע רק מהחוץ, שכן הנוער המקומי עוד לא הספיק לרכוש את ידיעת השפה כהלכה, — וכשנאמר „מהחוץ״, הכוונה היתה למאגר האינטלגנציה היהודית־פולנית שבפולין הקונגרסאית או בגליציה.

אחרי 2—3 שנים של אוריינטציה עצמית במסבות החד־שות, הצטרף ד״ר וייס ב־1923 לחבר העסקנים הציוניים, שעליהם רבץ אז העול לעמוד בראש ולכוון את הפעולות הציבוריות המקומיות. בהרתמו בעול זה, הפגין אז ד״ר וייס סולידריות יהודית מיוחדת במינה: הוא הסיר ע״י ג׳יסטה עצמית, ולכל הפחות בגבולות העיר הזאת, את החיץ שעמד בין חלקי היהדות השונים בתוך פולין המאוחדת ושנשאר כשריד מחלוקת פולין, — את החיץ שבין ה„ליטבק״ וה„גליצאי״, — והגשים בגופו ובעצמו מעין „מיזוג־גלויות״ יהודי־פולני בזעיר־אנפין, שכן הוא „התבולל״ כולו בתוך יהדות סלונים וזכה להיות בפרק תולדותיה האחרון דברה הראשי כלפי חוץ וכלפי פנים, הפה שלה הן בהופעות חגיגיות והן בעתות צרה ומצוקה, ועל כולם — הלוחם האמיץ נגד עישוק ועיוות זכויותיה בתוך המועצה העירונית.

פרק עב

ועד הקהל בשנים 1921—1925. — האופי המייצג המלא של הועד. — הסטטוס החוקי של הקהלה. — גורל הועד בידי המושל המקומי. — יחס הסטארוסטה קורקוזוביץ לועד. — הבחירות לקהל ב־1922. — בחירת משה זבלוצקי כראש־הקהל. — הפעולה הסוציאלית של הועד. — עמדתו לבחירות לסיים ב־1922. — הדרכתו בבחירות למועצה העירונית ב־1923. — כלי־הביטוי של הועד: „אונזער זשורנאל״. — תקציבי הועד. — הכנסות גם ממקורות מקומיים. —

סיסמת אוטונומיה לאומית־תרבותית למיעוט היהודי, הצריכה להתגשם בתא המקומי שלה, בוועד הקהל, שהופרחה ע״י התנועות הלאומית והסוציאלית שבציבוריות היהודית עוד בהתחלת המאה וצצה מחדש עם מהפכת 1917, היתה לאבן־הפנה של המאבק המדיני היהודי בארצות המשוחררות במזרח ודרום־מזרח אירופה. חזית מדינית זו של החיים המחודשים בגולה, שהוגשמה, הלכה למעשה, באוקריינה (עוד לפני פרוץ המהפכה הבולשבית) ואח״כ בליטא, ושימשה כוח־דחף למערכה המדינית שהתנהלה ע״י הנציבויות היהודיות מעל זירות הפרלמנטים בפולין, בארצות הבלטיות, ברומניה ועוד, — השרישה בלבות העסקנים המקומיים את יחס־הכבוד לוועד הקהלה הדמוקרטי, כלתא האלמנטרי של החיים המחודשים הבנויים על יסוד האוטונומיה.

סלונים ועסקניה בתקופת הממשל החדש ינקו, כמובן, גם הם מאידיאולוגיה זו, ששמה את הדגש על עצמאות הקהלה. ולכן, כשאפילו העיר היתה עוד מנותקת ממגע סדיר עם מרכזים ארציים, בשבועות הראשונים אחרי שיחרור העיר ב־1919, נהגו אנשי־המפלגות, ואף העסקנים מהדור הישן, בבניית חיים עדתיים מודרניים ע״י ריכוז ויסות כל הפעולות הציבוריות באמצעות ועד הקהל המשקף את כל השכבות.

ראינו לעיל, עד כמה הצליח „ועד הקהל הזמני״ בשנים 1919/20 להגיע לעמדה מכובדת ולתת משמעות לאוטונומיה הפנימית, שחפפה את כל תחומי האינטרסים של „כלל ישראל״. אמנם הוועד הוחזק „זמני״, כי לא נבחר לפי הנוסחה הדמוקרטית, אך הרכבו היה כל־כך „מייצג״, שבעצם לא היה הכרח דווקא בבחירות, כדי לשוות לו אופי דמוקרטי. אלא שהמפלגות עמדו דווקא על ביצוע הגינונים של בחירות דמוקרטיות, והוועד בכללותו, שעל־כל זרמיו שאף לגדולות במובן הפיכתו למנוף הציבורי היחידי, לפי משמעות האוטונומיה המתגשמת, פנה לשלטון עוד בקיץ 1919 בבקשת רשות לערוך בחירות לקהלה [542].

המצב החוקי של הקהלות בפולין בכלל ובאזורי־הספר בפרט היה אז די מעורפל. הממשלה הפולנית הראשונה עם מוראטשבסקי בראשה, שהוקמה עוד בסוף 1918, העניקה לקהלות סטטוס של חברה המטפלת בדת וחינוך גרידא. בעצם לא היו לקהלה בפולין כל סמכויות משפטיות עד סוף שנות העשרים, אם כי היא הוסמכה בניהול ספרי־מרשם של האוכלוסיה היהודית, באמצעות משרדי הרבנות. ואם בפולין הקונגרסאית היה כך, — באזורי הספר, בהם המצב היה עדין ומסובך בגלל הפסיפס של המיעוטים הלאומיים, לא כל־שכן. תחולת „חוק הקהלות״, שכוחו היה יפה בפולין הקונגרסאית, הורחבה לאזורי הספר ע״י הסיים הסדיר השני, שנבחר ב־1928, ואז העניק החוק לוועד הקהלה שב„קרעסי״ (גלילות־הספר) אישור משפטי וזכויות מוסד ממשלתי. המצב התחוקתי של הקהלה בחבל המזרחי היה, איפוא, עד סוף שנות העשרים, בלתי־מוגדר כלל וכלל, וחוסר כל סטאטוס נתן למושל המקומי אפשרות לנהוג לפי מיטב הבנתו ותנאי המקום. בכך מתבאר, למשל, שבעוד שבגרודנה התקיימו אז בחירות לוועד הקהל כהלכה, — הרי בסלונים סירב השלטון (זה היה 4—5 חדשים מאז השיחרור) להרשות בחירות אלה. אך דווקא מצב מפוקפק זה והיעדר הגדרת התפקידים הועילו לפעילות אוטונומית ושלמה של הוועד. בעוד שלפי „חוקת הקהלות״ הצטמצמה המסגרת הקהלתית בסיפוק הצרכים הדתיים־חינוכיים ובמקצת גם סוציאליים של בני העדה, — הרי באזורי הספר פטור היה ועד הקהל

מכל פיקוח מרכזי מודרך מלמעלה והיה נתון אך ורק לחסדי המושל המקומי.

וכך אירע, שגם בתחום ההכוונה העצמית בחיי העדה הורגשו ההבנה הליברלית והפירוש האישי רחב־הלב של הסטארוסטה קורקוזוביץ׳. אמנם, בכל סעיפי־הקומפטנציה שלו, שבהם הוא קיבל הוראות מדוייקות מוורשה ומנובוגרודק, הוא עשה לפיהן וקיימן כפקיד בכיר בעל אחריות. אך במצב של העדר הוראות בפרשה הנידונה, ובהיותו מונע ע״י מיטב ההשקפות הליברליות של האינטליגנציה מהתחלת המאה, הוא לא תפס אחרת אלא כמוסכם ראשוני, שיש לתת לגוף, הנבחר ע״י העדה המוגדרת כיחידה לאומית נפרדת, — לנהל את ענייניה הפנימיים לא רק בדת, חינוך ועזרה סוציאלית, אלא גם בכל תחום בו משתקף האינטרס הלאומי של מיעוט זה. גם יחסיו האישיים הידידותיים עם ראשי העדה סייעו לא במעט לפירוש נוח ומפיק רצון טוב זה[545].

הוועד נהנה איפוא מהאפשרות לשוות תוכן ממשי ובעל־ביטוי לאומי למעשיו, ואמנם הוא הגיע לשיא פעולתו המלאה והברוכה בשנים 1921—1925, כשנושאי השלטון במקום העניקו לו את מלוא־הסמכות. אמנם גם בשנתיים הראשונות של הממשל כבר הגיע „הוועד הזמני״ למלוא הריכוז והוויסות של עסקי הכלל ולאימון מצד הג׳וינט וה„רעליעף הסלוני־מאי״, שכילכלו את תקציבו. אך אלה היו עדיין שנות־חירום, ומעשי הוועד עוד הוטבעו בגושפנקא של „עזרה ראשונה״. העבודה הסדירה של החייאת המוסדות הישנים והקמת מוסדות חדשים ושל מילוי תפקיד לאומי־ציבורי, התחילה רק ב־1921, כשלפני הוועד עמד מכלול הצרכים הסוציא־ליים, ומאוחר יותר, ב־1922/23, — גם משימות מדיניות, כגון הדרכת דעת הקהל המקומית בבחירות לסיים, הכוונת הסיעה היהודית במועצה העירונית, הכנת רשימה מאוחדת לבחירות העירוניות וכדומה.

עם סיום הכיבוש הסובייטי השני חודש הוועד הזמני בכל הרכבו האישי הקודם. גם הוועדות העניניות הופעלו מחדש. שוב הוגשה עזרת האחים ע״י הג׳וינט וע״י הרעליעף מניו־יורק. הקשר עם הג׳וינט נעשה כעת באמצעות מרכז איזורי בביאליסטוק.

שאיפתן של המפלגות לראות בבחירות דמוקרטיות את שיא „הייצוג״ (שביסודה היתה גם האמביציה האנוכית להגיע לעמדת־יתר בתוך הוועד) הוגשמה סוף־סוף. פניית הוועד בעניין זה לשלטון־המחוז נתקבלה בהסכמה, וב־1922 נתקיימו הבחירות הראשונות לוועד הקהלה. כל המפלגות והזרמים התייצבו למערכה, וביניהם לא רק התנועות הראשיות, הדתיים (שקיבלו בינתיים צביון ושם ארצי־כללי: „אגודת ישראל״), ההסתדרות הציונית וה„בונד״, אלא גם הפלגים הציונים־סוציאליים של „התאחדות״, „צעירי־ציון״ ופוע״צ. התעמולה וההשתתפות המרכזית היו נמרצות, ושימשו כהוכחה להערכת עמדתו המרכזית של ועד הקהל. רוב הפרנסים מהוועד הזמני נכנסו גם לוועד החדש. השינוי העיקרי שחל בו היה: בחירת ה׳ משה זבלוצקי כיושב־ראש הוועד (ה׳ אלכסנדר קוברסקי נפטר באותו זמן). מינוי זה לכהונת המנהיג הרשמי של העדה, שהוענק לאיש אשר תפס מקום נכבד בין פעילי הדור הצעיר ביישוב עוד מנעוריו, בשנות התשעים ומיזג גם את כהונות סגן ראש־העיר ויו״ר ההסתדרות הציונית, — היה מוצלח ביותר. הוא הבטיח אחידות ותמימות־דעים בין העמדה היהודית בזירה העירונית ובין ועד הקהל. גם בחירתו של מרדכי קפלן, איש־הציבור הנאמן והציוני הלוחם, כמזכיר הוועד תרמה לאחידות ורציפות זו.

הפעולה הסוציאלית בפרק זמן זה התבטאה בעיקר בהקמת מוסדות חדשים (בית־היתומים) ובעידוד ייסוד מוסדות ע״י חוגי־ציבור שונים (כגון „בית־היולדות״, „טאז״ — פרטים עליהם להלן). הודות לשיפור הכלכלי שעליו דובר לעיל חוסל בית התמחוי. „מגן־דוד־אדום״ הוסיף לקיים, בשם הוועד, כל פעולה בשטח המיועד לו.

הוועד הוכיח את בגרותו המדינית, על־אף ניגודי השק־פות בתוכו, בהזדמנויות חשובות. ערב הבחירות לסיים בסוף 1922 הוא עמד על המשמר של רשימת „גוש־המיעוטים״, הודות להסברתו השתתפו המוני־העיר בהצבעה עבור רשימה זו. הוא גם הטיל את מלוא־משקלו בבחירות ב־1923 למועצה העירונית השניה, כשסייע להרכיב רשימה מאוחדת, שקיבלה רוב קולות.

ישיבות הוועד היו פומביות. הוא סייע לעיצוב דעת־הקהל ולביטוי מודרני של דעות והשקפות על בעיות העדה. לשם זה הוא הוציא בטאון ביידיש בשם „אונזער זשורנאל״ בעריכת משה זבלוצקי, שהיה כתב־העת המודפס הראשון בעיר. „אונזער זשורנאל״ הופיע לפרקים, האיר והסביר בעיות ופעולות מקומיות, ליבן פרשיות ציבוריות בהנהלת המוסדות, פעולות הג׳וינט וכו׳, והקדיש מקום גם לבעיות יהודיות כלליות. הודות לטעמו וכשרונו הספרותי של העורך נקבע בו מדור לספרות יפה בת־גון לוקלי ולפיליטון מקומי. בבטאון השתתפו מיטב אישי־העדה וגם מעסקניה הצעירים (ש. ווייס, מ. שליופר, מ. קפלן, ח. י. קצנלסון, ג. ברנשטיין, ק. איבנסקי ועוד). הוא הופיע בשנים 1921—1925 ושימש במה ציבורית לעיר ולכל עיירות המחוז.

כאמור, כוסה תקציב הוועד ע״י קרנות הג׳וינט והרעליעף. אך בה במידה שהקצבות אלה פחתו והלכו, כן גדלה ההשתתפות ממקורות עצמיים. מאחר שבסמכות הוועד היה ניהול בית המטבחיים (שהחזקת הרבנות היתה כרוכה בו) ונכסי־דלא־ניידי של הקהל (בתים ציבוריים, חנויות ש„הוקדשו״ לעדה וכו׳), — היתה לו הכנסה מסוימת ממקורות אלה. עם הטבת המצב הכללי באו גם תרומות, ונקבע תשלום בהתנדבות לצרכי הוועד או למוסדותיו השונים. כיון שלוועד לא היה עדיין סטאטוס של מוסד ציבורי, לא היתה לו הרשות להטיל מסים. מס־קהלה או ה„עטאַט״ בא רק ב־1928/29, עם פרסום החוק להרחבת חוקת הקהלות באזורי הספר.

בסיכום יש לקבוע, שעל אף פעולתו של וועד הקהל בשבע שנות קיומו הראשונות בממשל החדש (1919—1925) בחלל ריק מבחינה תחוקתית, הוא הצטיין בכלליות תפקידיו, בהיקף ביצועם ובגישתו חדורת־ההכרה של ייעודו ברוח האוטונומיה הלאומית, שלמעשה קויימה בסלונים בשנים הללו, אם כי להלכה לא היתה קיימת כלל וכלל.

פרק עג

המצב הכלכלי בשנים 1921—1925. — הקוניונקטורה במסחר העצים. — שיקום המנסרות. — תעסוקה גדולה בעיר ובסביבה. — תחיה חלקית של התעשייה. — המפעל לגפרורים. — ביהח״ר לקרטון באלברטין. — מפעלי הרהיטים. — תנועת הבנייה. — תעשיית הבורסקאות. — הגידול במלאכה. — השיפור במסחר הבינוני והזעיר. — התגרגות בדוכנים בככר השוק. — שיטת המיסוי. — אותות משבר כלכלי נראים באופק. — הפעילות בענף הסופרות סת״ם. — הדייגות והגננות. — העלייה ברמת החיים.

אם העישוק הכלכלי, משולב שיטת־מיסוי חמורה, שבו נהג „משטר גראבסקי״ כלפי היהודים, לא הורגש במידה חריפה בסלונים, — הרי זה מתבאר ברווחה הכלכלית שהיתה בעיר בפרק־זמן זה, רווחה שאמנם נתנה אותותיה גם במקומות אחרים שבחבל, אך בעיקר היתה מורגשת בסלונים. הגיאות הכלכלית בהתחלת שנות העשרים באה בעיקר הודות לקוניונקטורה של ניצול היערות ומסחר העצים.

מרכז היערות מסביב לסלונים, שהוכיח מאז ומתמיד את עשרו וכושר־יכלתו בענף זה עוד מימי אוגינסקי, והתפתח למקור חשוב של עצי־ייצוא בסוף המאה ה־19 ובשנים שלפני המלחמה, — שוב עלה עקב מאגר האוצרות הטבעיים שבמחוז. כמה וכמה סיבות היו להתפתחות המזורזת של הענף בשנים שלאחר המלחמה. קודם־כל מציאות אובייקטים רבים למכירה. בעוד שבשנים כתיקונן לא היו בעלי היערות הפולנים והרוסים נחפזים למכור את יערותיהם, שכן ראום כנכס שריר וקיים הראוי רק לניצול איטי והדרגתי של הכנסותיו, ומסחר העצים התקשה בעיבוד יערות פרטיים וממילא נזקק יותר ויותר ליערות ממשלתיים שנמכרו במכרזים פומביים, — הרי כעת, אחרי 6 שנות מלחמות ולאור המהפכה ברוסיה, חשו בעלי־היערות באי־היציבות המדינית. הקירבה לגבול הסובייטי ואי־האמון בקיום לטווח ארוך של המשטר בפולין אילצום לחפש דרכים להפוך בהקדם את יערותיהם למזומ־נים כדי להשקיעם במערב־אירופה... בשנים הראשונות גם לא שמה מחלקת הייעור הממשלתית מכשולים מיוחדים בדרך הניצול המזורז של היערות, מאחר שהממשלה היתה מעוניינת בייצוא מוגבר, — ואין לשכוח שלאצולה הפולנית, בעלת האחוזות והיערות, היתה השפעה ניכרת על השלטון האנדקי. גם במחוז סלונים נמצאו, איפוא, בעלי־אחוזות שמכרו בתנאים נוחים חלקות־יער נרחבות. בקוניונקטורה הזאת נאחזו לא רק סוחרי היערות הוותיקים, שמאז 1915 הפסיקו כל פעולה מסחרית, אלא גם אנשים חדשים מהעיר ומחוצה לה.

הסיבה השניה היתה: הדרישה הגדולה לעצים בשוק העולמי. באנגליה, צרפת ויתר ארצות־המערב, שייבאו תמיד חומר־גלם זה ממזרח־אירופה, התחילה בשנים ההן תנועת־בנייה ניכרת, לשיקום ההריסות בצרפת ובלגיה ולצרכי השיכון המחודש. גם תעשית הרהיטים, מכרות־הפחם, רשתות מסילות הברזל נזקקו לחידוש של מלאי־העצים.

גורם שלישי לפיתוח היצוא בענף היתה האינפלציה של המארק הפולני בשנים 1921—1924. עד קביעת המטבע הפולני היציב, הזלאָטי (זהוב), היה המארק הפולני (שבא במקום המארק הגרמני וה„אוסט־מאַרק״ משנות הכיבוש) המטבע העובר לסוחר. בשנות העשרים הראשונות השתקף המצב הרעוע של הכלכלה במדינה, שזה אך קמה לתחיה, — בירידת שער המארק, שגררה אחריה אינפלציה קשה. ירידת שכר־העבודה הביאה דווקא לגיאות ביצוא, ותרמה גם להגברת יצוא העצים. תוך זמן קצר קמו בעיר חברות גדולות שעסקו בניצול היערות, בעיבודם וביצוא. החברות הסתייעו במימון היצוא ע״י חברות מתווכות בוורשה ודנציג. על־יד החברות הגדולות פעלו בעיר גם חברות שיתופיות בינוניות[544].

הדרישה לעצים מעובדים הביאה לשיקום מהיר של המנסרות שנהרסו ב־1915, ושרק 2—3 מהן פעלו בשנות המעבר. חמש מנסרות גדולות נוסדו בשנים האלה[545]. העבודות ביערות: כריתת העצים, הטענתם על עגלות, הובלתם למנסרות, לנהרות או לתחנות־הרכבת שבסביבה, העסיקו אלפי אכרים מהמחוז שאחרי המלחמה חיו בתנאי־דילדול קיצוניים. התזוזה ביערות סיפקה, איפוא, תעסוקה לאלפי צרכנים בפועל, והזרימה מיד לעיר אמצעי־תשלום ניכרים. תעסוקה קבועה ורבת־היקף ניתנה גם במנסרות, שהעסיקו מאות פועלים. בצדן של המנסרות הופעלו גם מפעלים נוספים הכרוכים בעץ: קם ביח״ר לגפרורים, שהעסיק ב־1922 מאה, וב־1925 — 250 פועל. ובאלברטין ייסד בעל־המקום פוסלו־בסקי ביח״ר לקרטון, שהעסיק כמאתיים פועל. באופן מקביל התפתחו מפעלי־הרהיטים, אשר גם הם הפסיקו בשנים 1915—1920 את פעולתם, וכעת ראו את עצמם בעלי־כושר לייצא רהיטים למרכזים עירוניים במדינה.

נקל להבין, שהרוח החיה בכל התנועה המסחרית־תעשייתית הזאת: היוזמים, הסוחרים, היצואנים, המומחים, התעשיינים בענפי הגפרורים והרהיטים — היו יהודי העיר והעיירות. אנשים רבים הועסקו בכל ענפי העבודה: כמומחים („בראַקערס״), כפקידי חברות היצוא, כמודדים, כפקידי־תובלה, ובפקידות: במנסרות, במשרדי החברות וכו׳. עשרות צעירים יהודים התמחו ביערנות ובניצול יעיל של עיבוד עצים.

ככוח־דחף נוסף להחייאת הכלכלה העירונית ולתנועת השיקום שימשה תנועת הבנייה והקמת הריסות העיר. ראינו לעיל, שב־1919 כמחצית בתי־העיר עוד היו עיי־מפולת. גידול האוכלוסיה, ריבוי החוזרים מרוסיה וממפוני־העיר ותוספת המתיישבים הפולנים בשנים 1922—1925 גרמו לתנועת בנייה מאומצת של בתי־מגורים ושל בתי־מסחר ומלאכה. המקורות לבנייה היו אחדים: מרצונם לקומם את הערים העניקו השלטונות לבונים הלוואות בכסף ובעצים, ובנק ממשלתי מיוחד טיפל בכך. הזרמת כספים דרך צינור מסחר העצים גם היא עודדה בעלי־חסכונות מבין „הנשרפים״ לבנות מחדש את בתיהם. כמקור בלתי־מבוטל שימשו כספי־הסיוע שנתקבלו מקרובי־משפחה שמעבר לים. למאות משפ־חות היו קרובים באמריקה. רבים היגרו בשנים אלה, אך אלה שלא יכלו או לא רצו להגר, קיבלו, עם שקוט־הארץ,

אמצעי שיקום. הבנייה העיקרית בוצעה בשנים 1922—1925.

אחוז הבנייה הגדול ביותר (92%) היה בבתי המגורים, ומהם בניין בתי־החומה עלה אפילו על מספר הבתים ההרוסים, בעוד שבמבני המשק ומסחר הגיע השיקום ל־54% ובבתי מלאכה ותעשיה — ל־45%[546]. גם בנייה ממשלתית (בית־חולים, שיקום הקסרקטין, משרדים ממשלתיים), עירונית וציבורית־יהודית (בתי־מעונות למחוסרי־אמצעים) תפסו מקום בתנועה הכללית. הבנייה הזאת, סיפקה תעסוקה למאות בעלי־מלאכה: בנאים, נגרים, מסגרים וכו׳.

שיקום הבניינים לתעשיה ומלאכה הגיע רק ל־32% בבתי־חומה ול־60% בבתי־עץ, כי יש לציין, שהתעשיה הכבדה לא שוקמה מאיבוד השוק הרוסי (וגם מחוסר קרנות להשקעה). לא ניבנו מחדש מפעלי־הטכסטיל, בית־היציקה, המפעלים לשימורים ומשרפות יי״ש וכדומה. ענף התעשיה שקם לתחיה בשנים אלה היה ענף הבורסקאות.

מפעלי הבורסקאות סבלו בשנות המלחמה מהחרמות הגרמנים. בשנות העשרים נתאפשר פיתוח הענף, עקב שיפור שחל בשיטת העבודה, שעברה ממלאכת־יד פרימי־טיבית לייצור כימי מתוקן. הענף לא היה כרוך ביצוא ובחיפוש שווקים מרוחקים, כי הדרישה היתה די גדולה בחבל ובסביבה הקרובה. שיטת העבודה החדשה גם איפשרה ייצור בלתי־מרוכז, שלא היה מותנה דווקא בקיום מפעלים גדולים. בשנים 1921—1925 נוסדו בעיר 5 מפעלים גדולים לייצור עורות גסים ועורות־כרום, ובצדם — שורת סדנאות קטנות. היו מקרים, שפועלים פתחו בשותפות מפעלי־ייצור קטנים. לפי משאל הג׳וינט מ־1921, העסיקה הבורסקאות בשנה ההיא 91 פועל (מהם 64 יהודים) ב־14 מפעלים. בשנת 1925 עבדו בכל המפעלים כמאתיים פועל, רובם יהודים.

כענף תעשייתי נוסף, שבו חלה התקדמות, שימשו טחנות הקיטור, שמספרן הגיע ל־8.

התנועה בתעשיה לא הגיעה כלל וכלל לממדים שמלפני המלחמה, אך היה בה כדי לתת תעסוקה למספר ניכר של עובדים, והיא נתנה דחיפה להתנעת סדנאות ומפעלים בינוניים וקטנים.

על מצב המלאכה בשנים ההן מעידים נתוני משרד־האוצר המקומי (אוז׳ונד סקרבובי״) על מספרי הרשיונות לסדנאות ומפעלי־תעשיה ב־1924. הרשימה איננה כוללת את כל אותם בעלי־המלאכה („כאלופניקים״), שעבדו בבית, הם ובני משפחתם, בלי להעסיק פועלים שכירים, כי אלה לא נזקקו עדיין בשנה ההיא לרשיון־עבודה. אנו רואים, שמספר הסדנאות מהדרגה 8, היא הדרגה הנמוכה ביותר, שהעסיקו כל אחת מ־1 ועד 4 פועלים, — הגיע ל־492[547]. לפי נתונים כלליים ידוע לנו, שמספר בעלי־המלאכה בתחום־המושב שלא העסיקו שכירים (בעיקר סנדלרים, נגרים, בנאים, מסגרים וכו׳) היה תמיד כמספר האומנים המעסיקים עבודה שכירה. יש איפוא להניח, שמספר האומנים בלי פועלים שכירים הגיע אז, לכל הפחות, ל־400. נמצא, שהמספר הכולל של בעלי־מלאכה בעיר (בתי־אבות) הגיע ל־900 בערך. בשנת 1921, לפי מפקד הג׳וינט, הגיע מספר כל הסדנאות והמפעלים ל־404. אנו רואים בעליל את אותות השיקום במשך 4—5 שנים אלה.

כל גורמי השיקום והפעילות הכלכלית שמנינו לעיל השפיעו, כמובן, על הרחבת המסחר הבינוני והזעיר. אין לנו מספרים מדוייקים על המסחר ותגרנות בשנת 1921. לפי נתוני משאל מצומצם שערך ד״ר ליפובסקי, וכן לפי נתונים שהוא קיבל מהעירייה, נוספו בשנים 1921—1924 כ־25% חנויות, מהן רק כעשר חנויות מדרגה 2 ועסקים בעלי היקף בינוני[548].

על מצב המסחר והתגרנות בשנים ההן אפשר לשפוט ממספרי החנויות והדוכנים ב־1924, לפי דרגות הרשיונות והיקף המסחר. מהמספר הכולל 766 אפשר להסיק, לפי ממצאו של ד״ר ליפובסקי, שב־4 השנים של גיאות כלכלית נוספו, איפוא, כ־140 חנויות ודוכנים מדרגות 3—5. הואיל והתוספת היתה רובה ככולה מחוץ ל„טור־החנויות״, שבו היו כל החנויות תפוסות ב־1921, — הרי רוב החנויות והדוכנים שנוספו נמצאו בשוק וכן ברחובות צדדיים.

ידוע לנו, שלפני 1914 וכן בשנות הכיבוש היו מעט דוכני־מכירה בככר־השוק המרכזית. תוספת החנויות העיקרית היתה, איפוא, בדוכני השוק. יש להניח, שמ־80 דוכני השוק בשנת 1924 היו רק כ־20 ב־1921. הגידול היה גם על חשבון התגרנות הניידת, ב־20 תגרנים בערך, והיתרה של 60 חנויות נוספות היתה מדרגה 3 (תגרנות זעירה).

נמצא, שהרחבת המסחר היתה כולה מהסוג הזעיר, שלקוחו הוא הצרכן דל־האמצעים ביותר, וזה מסתבר ממצי־אות המטבע בכיסו של האיכר, שבאה בעקבות התעסוקה ביערות.

ניתוח הנתונים הנוגעים למספרי החנויות משנת 1924, לפי שלוש קבוצות עיקריות[549] מעיד על סוגי הצרכנים ונושאי המסחר: בקבוצה א׳ „מזונות״ (כוללת בתי־מרזח שבשוק) מגיע מספר הדוכנים הזעירים בחנויות ובשוק (דרגות 3, 4) ל־92.8%! וזה מובן מאליו, שכן האיכר המבקר ביומא דשוקא בעיר, מקנה את מכירותיו בבית־המרזח. בקבוצה ב׳, שגם לה נזקק מאד הצרכן הכפרי (סדקית, אריגים, ברזל), הגיע מספר החנויות בדרגות 3—4 ל־81.1%, ובקבוצה ג׳ (צבעים, מכשירי־כתיבה וכו׳), שבה הצריכה הכפרית היא קטנה יותר, מגיע הערך הזה רק ל־65.9%.

ברור, שמספר החנויות שגדל איננו מוכיח עדיין גיאות במסחר. להיפך, ריבוי הדוכנים בשוק מעיד על הידלדלות שכבה רחבה, שנאלצה לרדת לדרגת התגרנות הנמוכה ביותר. מנגנון־המיסוי המסובך של „משטר־גראבסקי״ הגיע בשנים אלה לשלמות. המדינה הצעירה שנזקקה לכספים לצרכים שוטפים ולצרכי־פיתוח, הגבירה את לחצה, כפי שידוע היטב, דווקא על המסחר, ומה גם שזה תאם את הרוח האנטי־שמית הכללית של המשטר. למרות שב־1924 באה הממשלה לידי „ההסכם״ („אוגודה״) המפורסם עם קבוצת צירים יהודים, הונהג משטר של ניצול פיננסי לגבי המיעוט היהודי. מסים ממסים שונים הופיעו כמשבצות חידונים בפני הסוחר הזעיר והבינוני: „אוברוטובי״ (מס־מחזור), „דוכודובי״ (מס מהכנסה), מס־הרשיון, מס־רכוש על סחורה, מס־שלטים, תוספות מוני־ציפליות למסים האלה. התשלומים היו נעשים לפי מפרעות („זאליטשקי״), שאי־דייקנות בפרעונן היתה גוררת קנסות ועיקולים. כל חנווני זעיר ש„בטור־החנויות״ היה נאלץ לנהל

פנקסנות מסובכת, כדי לעמוד במבול המסים הללו. וכשבאה ריפורמת המטבע היציב והדפלציה הכרוכה בה, — הביאה המדיניות הזאת למשבר הכלכלי החמור שאותותיו הראשונים הופיעו בשנת 1925. זכור היטב, לאיזו תוצאות מרחיקות לכת הביא המשבר (וביניהן „עליית גראבסקי" המפורסמת).

המפתיע שבדבר הוא, שכמו בשטח היחסים החיצוניים, בו התפתח בסלונים בשנים אלה, באורח פרדוכסלי, מצב שחרג, הודות לסגולותיו של פאן קורקוזוביץ', מהמסגרת הכללית, — כן גם בשטח הכלכלי לא הורגשה בעיר מועקת המשבר במידה חריפה, כמו במקומות אחרים שבחבל, — וזה הודות להשפעת הגיאות בענף היערות והבנייה.

סקירת המצב הכלכלי בפרק זמן זה לא תהיה שלמה בלי הזכרת הפעילות בענף הסופרות סת"ם. מאז 1914 הופסק היצוא של סת"ם לאמריקה. אחרי המלחמה באה משם דרישה לתשמישי־קדושה, והייצור חודש בכל השלבים: בייצור יריעות הקלף, בכתיבה על כל סוגיה. סופרי וסוחרי סת"ם ותיקים וגם חדשים עסקו ביצוא סדיר זה.

לבסוף יש גם להזכיר את התעסוקה היהודית שגדלה בדייגות המקומית ובחכירת גני־פרי שבסביבה. על הסיבות שגרמו להקפאת החקלאות היהודית בשנים אלה כבר דובר לעיל.

ברור, שהשיפור בעבודה ובתנועה המסחרית תרמו להעלאת רמת החיים ועלה הביקוש למצרכי תרבות ומותרות.

ברם, בשטח אחר לא הביאה כל נסיבה מקומית לסטייה מהקו הכללי: החסימה הקיצונית של המנגנון הממשלתי וכמעט־קיצונית של המנגנון המוניציפלי — בפני יהודים נשארה בעינה. אף עובד יהודי אחד לא נתקבל לחוג הסגור ומסוגר של הביורוקרטיה המחוזית המסועפת. כשבמשרדי הויבודה בנובוגרודק נתקבל פקיד בכיר יהודי (מיוצאי גליציה), היה זה מאורע כל־כך נדיר, שבכל רחבי הגליל דובר עליו.

הפעילות הכלכלית מחד ומנגנון הלחץ הממשלתי בכיוון בלימתה בפני יהודים מאידך, הביאו להתארגנות ענפי הכלכלה היהודית בצורת ארגונים ומוסדות־אשראי מיוחדים שקמו בעיר בשנים אלה, כפי שנראה להלן.

פרק עד

המוסדות הסוציאליים החדשים. — מצב המוסדות אחרי שנות הכיבוש. — בעיית יתומי המלחמה. — העזרה ליתומים בשנתיים הראשונות. — הקמת בית־היתומים ב־1921. — גולת הכותרת של הפעולה הסוציאלית. — שילוב שלושת הגורמים: הרעליעף הסלונימאי, הג'וינט, עסקני העדה. — „אגודת בית־היתומים". — ארבעת גורמי הרכבתו. — התרומות החדשיות וירידתן בשנות השפל. — „שרשרות העזרה" למוסד. — איך פועלת „השרשרת". — גן־הירקות של המוסד. — התמיכה פעמיים בשנה מהרעליעף. — מנהלת הבית סוניה מרמינסקי. — זכותו של היו"ר ד"ר חייס בקיום הסדיר של המוסד. — חברי הועד ופעיליו.

שלוש־ארבע שנות הבינים מ־1915 ועד פתיחת התקופה החדשה ב־1919 דלדלו את מוסדות הצדקה של הקהילה שהוקמו עוד במאה התשע־עשרה. העוני הרב, פגעי המלחמה וחוסר כל בסיס ומשען רוקנו את רוב המוסדות האלה: מושב־הזקנים, בית החולים היהודי, לינת הצדק, שוקדי־מלאכה ואחרים, מכל תוכן ממשי.

בהתחלת 1919, עם שוך הקרבות, כעבור השבועות הראשונים אחרי כיבוש העיר בידי הצבא הפולני, כאשר השלטון החדש התחיל להתבסס וחודה של הרשות הצבאית המחמירה הוקהה ע"י הופעת הגרעין הראשון של הרשות האזרחית, — התחילו להתערטל הפצעים הקשים של האוכלוסיה, שהוכתה קשה, קודם ע"י כיבוש אכזרי ומנצל ושרפות של פרברים ורובעים שלמים, ואחר־כך ע"י קרבות ומעבר העיר תוך שבועות ספורים מיד ליד. ואז גם נגלה לעיני כל חוסר האונים של מוסדות הצדקה לקיים פעולה סדירה כלשהי, שכן רוב רובו של הישוב הפך לעדת נשרפים מחוסרי כל. וגם היתר היו כמעט חסרי קיום כלכלי.

זאת ועוד: תוצאה אחת של הפורענות נחשפה והובלטה ביתר שאת: המלחמה גרמה לריבוי יתומים מאב ומאם, מהם — ילדיהם של בני העיר שנלקחו לצבא הרוסי בשנים 1914—1915 ולא חזרו, ובינתיים אף אמותיהם מתו בשנות הרעב, ומהם — צאצאיהם של חללי רעב ומחלות בשנות הכיבוש. תלאה זו ללא פתרון העיקה עוד בשנות הכיבוש על ועד „עדת ישראל" ועל הועד שבא במקומו. — אך כעת הדהימה בממדיה האיומים: בקהילה מדולדלת והרוסה זו, שישובה ירד תוך שנים מועטות מ־17—18 אלף עד כ־10—11 אלף נפש, התרוצצו בסמטאות כ־120—130 יתומים מאב ומאם, מזי־רעב ונגועי מחלות! — והמספר הזה לא כלל את עשרות ה„יתומים למחצה".

עשרות זקנים תשושים וגלמודים מילאו את החדרים העלובים והמעופשים של „מושב־הזקנים", שהתקיים בתמיכה דלה מצד העיריה ומצד כמה „בעלי־בתים", שהיו יורדים בעצמם. עשרות זקנים גלמודים נוספים התדפקו לשוא על פתחי העסקנים, בתחנונים להכניסם למוסד.

תינוקות של בית־רבן גדלו בינתיים כמעט ללא־תורה. ה„תלמוד־תורה" גם הוא היה מחוסר תקציב; בתי־הספר העממיים היו עוד באבם. אכן, בתי הספר הפרטיים שמלפני המלחמה (של ה"ה וולפוביץ־שפירא, פומרנץ־ריז'ין ועוד) התמידו בקיום עלוב, אך למרבית המשפחות אף שכר־לימוד דל ומצומצם היה בחזקת מותרות.

ועד הקהילה הזמני (שעליו היה מדובר לעיל) הצליח בזמן הנכון ובמידה המתאימה להעביר לפסים הציבוריים את

כל העזרה המהירה רבת־ההיקף שהוענקה לישוב, מיד עם ביסוס משטר כל־שהוא בעיר, הן מכספי „כלל־ישראל" דרך הג'וינט והן מהרעליעף הסלונימאי בניו־יורק (על מלוא העזרה כבר דובר למדי לעיל).

אבל בשנתיים הראשונות (1919—1920) של התקופה עוד לא עוצבו כל המוסדות הציבוריים הנחוצים למפעלי העזרה השונים, — וכך, בין היתר, נעזרו היתומים לא במרוכז, אלא ע"י תמיכות במשפחות שכלכלו אותם. וכן אין לשכוח, שבשנתיים אלה, עד סוף הכיבוש הסובייטי השני (בספטמבר 1920) הופרעה העבודה הציבורית הסדירה הן ע"י הגבלות שרירותיות שעוד חלו בשנה הראשונה לשלטון החדש, והן עקב המלחמה הסובייטית־פולנית, שהתגלגלה שוב לסלונים באמצע שנת 1920.

רק עם התחלת שנת 1921, כאשר החיים שבו לאט־לאט לתיקונם, הרשות האזרחית התבססה סופית וועד הקהילה ראה את עצמו מוסמך לפעול בתחום העזרה והשיקום של האוכלוסיה היהודית, — רק אז פותחו בלי הפרעות יתרות פעולות העזרה הסוציאלית לפי מיטב המסורת, ויזמת עזרה ברוכה פרצה כל גדר ללא מעצור.

נוכח מצב חדש זה ובנסיבות אלה בלתי־נודעות עד עכשיו, נגשה סופית הקהילה למבחן יכלתה, אפשרותה ומסורתה: להתאים את רוח „הצדקה וחסד" המסורתית, ששלטה בקהילה מאות בשנים, לאופי הזמן החדש; לייצור כלים חדשים לצרכים הדחוקים של בני הקהילה וכן לשפר את הכלים והמכשירים הישנים, שיהיו הולמים את הנסבות החדשות.

וכך קם, על סף התקופה החדשה, אחד המפעלים הכבירים האחרונים של הקהילה, שמהווה מבחינה מסוימת את גולת הכותרת של מפעלי הצדקה והעזרה הסוציאלית שלה, על כל תקופותיה: הריהו בית־היתומים, שנוסד ב־1921 והתקיים למעלה מעשרים שנה, במשך כל התקופה הפולנית, שנות הכיבוש הסובייטי והתחלת הכיבוש הגרמני, עד ששקע על מייסדיו, מדריכיו, וחניכיו גם יחד עם כל יהדות סלונים.

למותר הוא להדגיש, שבלי עזרת ה„רעליעף" הסלונימאי וכן בלי התמיכה של הג'וינט, לא היה מוסד זה קם לעולם. אך בלי המסירות של מייסדיו, ראשי הקהל וחבר אנשים מסורים, בלי ראייתם הנכונה את צרכי הבית ובלי סיוע מתמיד של כל יהודי העיר, לא היה המוסד הזה מוציא את שנתו. הראיה הקולעת של ראשי הקהל התבטאה בזה, שכבר אז הבינו, ש„לא לעולם חוסן", שהתמיכה האמריקאית, הן הכללית־יהודית והן העירונית־לאנדסמאנשאפטית, סופה להסתיים, — אך הצורך הסוציאלי במוסד ציבורי זה בתוך הישוב המדולדל והחרב למחצה, שרוב בניו הם קרבנות המלחמה בלי ביסוס כלכלי איתן, יעמוד עוד במשך הרבה שנים, שכן „יתומי המלחמה" עוד לא יתמו בשנים הקרובות, וכן יווספו עליהם „יתומי השלום", המצויים בכל עת ובכל זמן.

מתוך חזות הגיונית זו ולשם טיפול מיוחד בבעית היתומים הקימו את „אגודת בית היתומים" עם תקנון נפרד והרכיבו לשם־כך ועד מיוחד בשיתוף כל הזרמים והמפלגות.

הפעולה העיקרית הראשונה של ועד „אגודת בית־היתומים" היתה: רכישת בית מיוחד לאשפוז היתומים, שהיו מאוכסנים ומפוזרים בעשרות משפחות של קרובים. בעיר השרופה למחצה, שעוד לא הוחל בהקמת הריסותיה, היה קשה להשיג בית נאות. הועד שם עיניו בבית ברחוב פאַנסובה (פאַנעסוזע) ששימש לפני המלחמה בית־הדואר המרכזי, בית־מידות בעל 7 חדרים, עם מגרש רחב־ידים מאחוריו, שמקומו ברחוב השקט בירכתי העיר, שבהחלט התאים ליעודו. הסכום, שהיה גדול לפי ערכו באותו זמן, סופק ע"י הרעליעף הסלונימאי, וכך הוגשם הדבר, לשמחת כל נאמני הקהל. הבית קלט מיד 15 יתומים, ילדי העיר רובם ככולם, — וכך נפתרה הבעיה הקשה ביותר, שבפניה עמד הישוב, עם פתיחת הפרק החדש בתולדותיו.

לא כאן המקום להרבות בפרטים על מצב הבית, החזקתו ומשקו בתקופת קיומו הקצרה. הוא עבר את כל שלבי החיים היהודיים שבעיר; המצב הכללי השתקף בו על כל משבריו, מאבקיו ומערכותיו. תקציב המוסד היה מורכב מעשה־פסיפס, מכמה גורמים ו„טלאים", כיתר המוסדות הסוציאליים של הקהל: חלקו בא מתרומות חדשיות של תורמים שהקיפו שכבות שונות של האוכלוסיה, חלקו — מג'וינט (בשנים הראשונות) ואח"כ מארגון „יעקאפא" שבווילנה, חלקו — מתמיכות ה„רעליעף הסלונימאי", חלקו מהקצבה מטעם המאַגיסטראַט, — ואת החסר באו למלא ולהשלים הכנסות מנשפים, תרומות בבגדים ובמצרכים וכו'. אך 4 החלקים העיקריים האלה מעולם לא היו שווים. בשנות העשרים ועד השפל הכלכלי שהתחיל בשנים 1929—1930, היה חלק התרומות החדשיות רב ביותר והיה מגיע למעלה מאלף זהובים לחודש. המיצר הכלכלי של רוב הישוב צמצם סך תרומות אלה, ובהדרגה ירדו ל־400 בהתחלת שנות השלושים, ול־200 זה' בשנת 1934 !...

בה במדה פחתה גם התמיכה מצד הג'וינט ואח"כ מ„יעקאפא". גם ההקצבה של המאַגיסטראַט לא תמיד קוימה והיתה כפופה מפעם לפעם ל„רוחות המנשבות" בעיריה, ועל חברי הסיעה היהודית במועצה העירונית היה תמיד לעמוד על המשמר של קיום קצבה זו (בשנים 1932—1934 לא שולמה ההקצבה לגמרי).

המוסד, שבשנים המאוחרות יותר הכיל באופן מתמיד קרוב לחמשים יתומים (ע"י אשפוז חניכים נוספים שמקרוב באו, מיד אחרי צאתם של חניכים שהתבגרו) היה צפוי לא פעם למצב של „כלו כל הקצין", ואז היה יושב־ראש הועד, ד"ר ש. וריס, מזעיק את העיר ומציל את המצב ע"י הכרזת שרשרת־עזרה של תרומות חד־פעמיות, נוסף למסגרת התרומות החדשיות. וכך היה נוהג השרשרת: פלוני תרם למוסד כך וכך זהובים והזמין לתרום את מכיריו שהיה נוקב בשמותיהם; המוזמנים היו נענים וגם הם היו מזמינים את מכיריהם, וה„שרשרת" היתה נמשכת ומקיפה חוגי־ישוב שונים; כדי להגביר את תוצאותיה היו התוצאות מתפרסמות מעל עמודי ה„סלאָנימער וואָרט". שרשרות כאלה למען „בית־היתומים" סודרו כמה פעמים (בין היתר, ב־1931, 1932, 1934, 1936), וכך, על סף השקיעה בחובות ובגרעונות היה המוסד מוצל מכליה הודות להיענות הלב היהודי מלא הרחמים...

באמצעי מנוסה ובדוק זה, ב„הילפס־רינג", נאחזו ברבות הימים מוסדות סוציאליים אחרים (כגון בית־היולדות, „טאָז", „מגן דוד אדום" ועוד) ואפילו מוסדות־תרבות (כגון ביה"ס

תרבות, ואפילו הגימנזיה היהודית־פולנית). אך עם ההתרוששות האיומה של הישוב, חדל גם אמצעי זה לשמש עוגן־הצלה: השרשרת של „בית היתומים" משנת 1934, שהקיפה למעלה ממאתיים איש, הכניסה... 560 זהוב, — הוכחה משוועת ומדהימה להדלדלות הקיצונית של רוב בני העיר! עסקני המוסד (וכן גם של המוסדות האחרים) היו נזקקים לכל צורות אחרות של הצלת המצב, כגון „ימי־פרח", נדרים בבתי־הכנסת, נשפים וכו'.

ראוי לציין, שהכנסות־מה היו ל„בית־היתומים" מגידול־הירקות במגרש שעל־יד הבית, שבו עסקו החניכים בעצמם.

פעמיים בשנה, לחג־הפסח ולראש־השנה, היה הרעליעף מניו־יורק מעביר תמיכה, באמצעות ר' וולף ברמן, לכל המוסדות, שחלוקתה היתה נערכת לפי הוראות משם, או לפי הסכם בין המוסדות במקום. „בית־היתומים" היה מקבל את חלקו המתאים בהענקה חצי־שנתית זו. בשנים האחרונות העביר תמיכות כאלה גם ארגון יוצאי סלונים בשיקגו.

לזכות ולשבח עסקני ועד המוסד, יש לציין את השגחתם המעולה על סדרי הבית, על חינוך הילדים לסדר, נקיון ועבודה. במדה מרובה מאד עמדה להם לעזרה מנהלת הבית, בת־עירנו סוניה מרמינסקי, שבמשך 9 שנים (1925—1934) ניהלה את המוסד במסירות ובכשרון־המעשה הן מבחינה פדגוגית והן מבחינה משקית. הילדים למדו בבתי הספר המקומיים, והבוגרים גם למדו מקצועות (כמה מהם עלו אח"כ ארצה, ורבים אחרים היגרו לארצות מעבר לים).

כיו"ר הועד מאז הקמתו ועד 1939 שימש הד"ר ש. ווייס, אשר בפעולתו למען המוסד הוכיח שהיה לא רק לוחם תקיף לזכויותינו לפי רוח הזמן, אלא גם עסקן נאמן ומסור לפי מיטב מסורת־הדורות. בין יתר עסקני המוסד נמנו אשתו גב' ווייס, ר' וולף ברמן, ה' אביגדור רבינוביץ ואחרים. הועד, שהיה נבחר ע"י האספה הכללית של התורמים, כלל בזמנים שונים, נוסף לאישים הנזכרים לעיל, גם את השמות, דלהלן: גב' ד"ר יקימובסקי, ד"ר אפשטיין, חיים רבינוביץ (מאגודת הסוחרים), חיים רבינוביץ (יו"ר ארגון בעלי־מלאכה), אליעזר פאיוס, יוסף אילוויצקי, שמואל יוסף ווליצקי, יוסף רבינוביץ, משה גרודזנסקי, גב' פרידה שפירא, משה אסטרינסקי, יעקב מילי־קובסקי (ועוד כמה שמות שלא הגיעו אלינו).

בסיורי־בקורת שנערכו לא פעם ע"י באי־כוח השלטונות הוכר המוסד תמיד כבית־היתומים הטוב ביותר בכל הגליל („וויבודיות") של נובוגרודק[550].

פרק עה

הקמת בית־היולדות ב־1923. — איך טיפלו בעיר ביולדות לפני המלחמה. — „אגודת עזרה ליולדות". — איכסון המוסד. — תקציב טלאי על גבי טלאי. — מספר הלידות במשך שנות קיום המוסד. — האופי הסוציאלי של בית־היולדות. — „שרשרת" פה „שרשרת" שם. — אשה מן העם על המוסד. — מייסדות ומנהלות הבית. — דור דור ודרכיו, דור דור ומוסדותיו. — השראת אירגונים סוציאליים מרכזיים בעיר־השדה. —

מפעל־צדקה נוסף, בשורת המוסדות הסוציאליים החדשים שנוסדו בתקופה זו, מותאמים לרוח הזמן ולצרכיו, היה „בית־היולדות" („קימפעטאָרן־אַנשטאַלט"). צורך במוסד זה הורגש במיוחד אחרי המלחמה. בבית־החולים היהודי (שהפך אחר־כך לעירוני־כללי) לא היתה מחלקה מיוחדת ליולדות. מאידך, שוב אי־אפשר היה כעת להמשיך בטיפול בלידות נוסח המאה התשע־עשרה, בדירות פרטיות, שרובן היו עלובות, צרות, ובמשכנות דלת־העם אף בלתי־מתאימות בהחלט מהבחינה ההיגיינית האלמנטרית. היה צורך דחוף לתת ליולדות עזרה רפואית מספיקה, בתנאים סניטריים הוגנים ובאוירה שתרחיב את דעת האשה והאם ברגעים החשובים ביותר בחייה. על צורך זה עמדו הן ראשי הקהל והן חוג נשים פעילות משכבות שונות. לשם כך, — ובהקבלה ל„אגודת בית היתומים", — התארגנה „אגודת עזרה ליולדות" („הילף פאַר קימפּעטאָ־רינס"). יסוד האגודה המיוחדת, כאלו בנפרד מועד הקהל, גם הוא מתבאר על ידי הכוונה הטובה לשוות לפעולה זו אופי מרוכז ורצוף, שלא יופרע ביום מן הימים על ידי פקודה אדמיניסטרטיבית של השלטון, מה שאי־אפשר היה להבטיח לו המוסד החדש היה חוסה רשמית בצל ועד הקהל.

ב־1923, שנתיים אחרי ייסוד בית־היתומים, קם, איפוא, המוסד החדש, שאוכסן בבית רחב ושקט, ברחוב צדדי, רח' קוסציושקו פינת „סמטת האופרה", בסביבת הגנים השלווה של טיילת ה„דמבה". אחרי ההשקעה הציבורית הגדולה ברכישת בנין „בית־היתומים", שוב לא היתה אפשרות לייחד סכום ציבורי נוסף לקנין אכסניא מיוחדת למוסד הזה. אך האשפוז בבית השכור, שפונה כולו למטרה זו, הספיק בהחלט והבטיח תנאי־עבודה נוחים לרופאים, למיילדות ולאחיות וימי־אשפוז שלווים והוגנים ליולדות.

תקציב המוסד, כתקציב בית־היתומים, חובר וטולא טלאי על גבי טלאי ממקורות שונים. בשנותיו הראשונות, כשתמיכת הג'וינט עוד היתה ניכרת, פעל המוסד מתוך רווחה יחסית, אך בסוף שנות העשרים, כשמקור זה נסתם והתרומות החד־שיות של חברות „האגודה לעזרת היולדות" נצטמצמו עקב ההתרוששות הכללית, איימה גם עליו סכנת החיסול. תמיכת העיריה היתה זעומה; תשלום היולדות היה ברובו כה מצער, שלא כיסה אף את השליש מהוצאות אשפוזן המלא. עם זה, כעשרים אחוז מכלל היולדות נתקבלו ללא כל תשלום.

דו"חים שנתיים אחדים של פעולות המוסד, שהוגשו לאסי־פות הכלליות של האגודה, מעידים על העזרה הרבה, המצוינת והעממית כאחד, שהוא הגיש בתחום זה במשך 16 שנות קיומו. לפי דו"חים אלה נתקבלו בכל שנה בממוצע 120—130 יולדות; כלומר במשך השנים 1923—1939 טיפל המוסד בכאלפיים

לידות. בשנותיו הראשונות אישפז המוסד בעיקר מהשכבות מעוטות־האמצעים, שהיוו את רוב הישוב היהודי, אך עם השתכללותו ורכישת ציוד סניטרי ורפואי מודרני, נזדקקו לו בשנות השלושים גם יולדות ממשפחות אמידות.

אין לשכוח, שלמרות אשפוז היולדות מהשכבה האמידה הדקה, שמר המוסד על צביונו ואופיו הסוציאלי של תמיכה באוכלוסיה הנחשלת: נוסף ל־20% של פטורים לגמרי מתשלום הגיע מספר המשלמות סכום סמלי ל־50% בערך. למשל, בשנת 1932, מסך־הכל השנתי של 124 יולדות שלמו 54 את המינימום 10 עד 25 זהובים בעד 7 ימי־האשפוז, בו בזמן שכל ההוצאות הכרוכות בכל לידה בממוצע הגיעו לקרוב ל־60 זהוב.

אין תימה, איפוא, שנשי ההנהלה נאחזו בכל התחבולות לסתימת הגרעון שהיה תופח משנה לשנה: התרמות חד־פעמיות, הכרזה לגיוס חברות נוספות, נשפים, וכמובן נס־העזרה המנוסה: „שרשרת־העזרה". פעם בשנה (ולעתים גם פעמיים) הורשה המוסד ע"י הסטארוסטה לקיים „יום־פרח", שהיה מכניס בשנים האחרונות... 100—125 זהובים! („יום הפרח" האחרון בספטמבר 1938 הכניס 121 זהוב...).

„שרשרות־עזרה" למען „בית־היולדות" הוכרזו, בין היתר, ב־1934, 1935, 1936. הקלה־פורתא היתה מורגשת עם כל משלוח העזרה השנתית מניו־יורק וצ'יקגו.

היולדת הסלונימאית ידעה והוקירה את המוסד הזה שהוקם למענה. ב־1932, כאשר הבית עמד על סף־סגירתו מפני המצב הכספי ללא־מוצא, פנתה אשה מן העם, שאושפזה בו ועמדה על כל סגולותיו, במכתב גלוי משווע ב„סלאָנימער וואָרט" להציל את המוסד מכליון: „חיסול־הבית — כמוהו כמכה איומה בשביל היולדת העניה בעירנו".

לשבחן של מייסדות ומנהלות הבית יצוין, שהן לא חסכו מעמלן, מטרדתן ומהטרדתן, והצליחו להעביר אותו על־פני כל גלי המשברים והגרעונות. ויצוינו לזכרון גם שמותיהן (בהנהלות הבית בשנים שונות) של הגברות: פריידה שרשבס־קי, מילר, פשה יודקובסקי, גב' אפשטיין (אשתו של הרופא), קטרנסקי (אשתו של רופא־השינים), אסתר קפלן, זאניט וויס, שרה קפלינסקי, ווייצל (אשתו של ר' זיידל ווייצל), ב. רוזנבלום, ש. שיצגל, חנה לנצוויצקי, ד"ר יקימו־בסקי, שרה קנטרוביץ (ועוד שמות שבטח נחמקו או נשכחו). רופאי המוסד היו במשך כל השנים ד"ר אפשטיין ויבל"ח ד"ר אפרת.

ממהותם ופעילותם של שני מוסדות החסד הנ"ל, בית־היתומים ובית־היולדות, אפשר לעמוד על הבעיות החדשות, שצפו ועלו בחיי הקהלה בשנים שלאחרי המלחמה, בעיות של זמנים חדשים ודור חדש. הרי המשיכו להתקיים בעיר גם מוסדות־הצדקה „מלפני המבול" עם שמותיהם המסורתיים. אך שוב לא הספיקו כלים ישנים אלה לצרכים רבי־התכנים של קהלת סלונים. דור דור וצרכיו, דור דור ומוסדותיו. „שוקדי־מלאכה" בשנים תרנ"ז—תרע"ד דאגו, לכל היותר, ללמד את היתום אומנות בסדנא של בעל־מלאכה, וגבאי החברה הזאת היו בודאי מוכי־תמהון, לו מאן־דהוא היה מעלה לפניהם צורך להקים בית, שבו היתומים יהיו כמו „בבית". ואשר ללידות, הרי עסקניות סלונים ונשיה־צדקניותיה מלפני ששים שנה אף לא חזו בדמיונן אפשרות של לידה מחוץ לבית!

הנה כי כן, הזמנים עשו את שלהם. ולא יצאו שלוש שנים מתום כל הפלישות והמלחמות, וסלונים היהודית, הקהילה העתיקה והמחודשת, יכלה בגאוה להצביע על התנוססותם, בצדן של החברות הישנות, של שני „הבתים" האלה, שלמרבית הסיפוק קמו ביזמה מקומית של חוגי עסקנים ועסקניות מהעיר, בלי להזדקק להשראה מן החוץ.

אין פרט אחרון זה מודגש מתוך זלזול ביזמה חיצונית. אדרבא, בקונסטלציה המדינית החדשה, שבה היתה שרויה העיר עם תום המלחמה, גברה ההשפעה ההדדית בין קהילות האיזור בינן לבין עצמן ובין גלילות הספר למרכזי היהדות הגדולים שבמדינה. רישומן של וורשה, ווילנה וביאליסטוק על קהילות־המשנה בימי ממשלת פולין המחודשת היה ניכר יותר מאשר לפני תרע"ד. ולכן היה גם קשר אמיץ ביותר, בשנות העשרים והשלושים, בין ההסתדרויות היהודיות־כלליות שבבירה ובמרכז נפות הספר המזרחי ווילנה מחד ובין הפרובינציה היהודית מאידך.

הדי הפעילות היהודית המרכזית הגיעו, כמובן, גם לסלו־נים, והם התסיסו, על־פי־רוב ביזמת שליחי הסתדרויות אלה, חוגים נוספים שבעיר, ועודדום לפעילות ציבורית ברוכה.

פרק עו

ייסוד סניף אגודת „טאָז" ב־1926. — מרכז „טאָז" הווילנאי והשפעתו בסלונים. — סיוע ד"ר שבד מווילנה להקמת הסניף הסלונימאי. — התכנית השלמה של פעולות „טאָז" בעיר. — פעולה לרוחב ולעומק. — הפיקוח הרפואי בבתי הספר. — תחנת הייעוץ לאמהות צעירות. — קייטנות וקייטנות־למחצה. — מספרי הילדים שנפשו בקייטנות. — מחמישים ילד לחמש מאות! — מפעל ההזנה בבתי־הספר הציבוריים. — הסטארוסטה עושק את הילדים היהודיים. — מפעל־ההלבשה. — מאות ילדים ללא כותנת לעורם. — מעון־יום לתינוקות של אמהות עובדות. — המקור היחיד לתקציב: העדה החלושה והמרוששת. — שוב שרשרות־עזרה. — נשפי „טאָז" בפורים. — ד"ר קוברסקי, הרוח החיה של „טאָז". — רופאי המוסד ופעיליו.

אחת ההסתדרויות הארציות הללו היתה האגודה רבת הפעלים „טאָז" שפיתחה פעולה ענפה בפולין מימי המלחמה ואילך בחזית משמר בריאות העם. תולדות אגודה זו ידועות: היא קמה ברוסיה, שנים ספורות לפני פרוץ המלחמה, וגם שמה נגזר מראשי תיבות ברוסית, שמשמעותן היא: „חברת שמירת הבריאות". בשנות קיומה המעטות ב„תחום־המושב"

היהודי שברוסיה הצארית ובשנות המלחמה, היא עוד לא עצרה כוח, — וגם זמן קיומה היה קצר מדי, — להכות שרשים ביהדות הרוסית דאז, אך האגודה שמרה על תוכנה וצורתה, לעת־מצוא, שלא אחרה לבוא: חוג עסקנים בוורשה ובווילנה שלאחר המלחמה קבל הן את התכנית והן את השם, — שראשי־התיבות שלו בפולנית הם ט.א.ז. — וכך התפתחה „טאָז" הפולנית להסתדרות רבת־סניפים, עם מרכזים חשובים לכל איזור שבמדינה. המרכז הווילנאי עם ד"ר שאַבד וד"ר וויגודסקי בראשו, שני העסקנים המפוארים של יהדות ווילנה, הצליח במיוחד בערנותו וביזמתו בגליל וילנה וברוב ערי־הספר. שדות־הפעולה העיקריים של האגודה כללו: שמירה על בריאות הילד, השגחה רפואית בבית־הספר, טיפול ברך הנולד, ארגון קייטנות־קיץ לילדים, חינוך להיגיינה ונקיון, הפצת ספרות רפואית־פופולרית (ובתוכה גם את כתב־העת המצוין שהוציאו בשם: „פאָלקס־געזונט") וכו'.

בשיתוף פעולה של מרכז זה (ובהשפעתו המיוחדת של ד"ר שאַבד) ושל חוג עסקנים שהתארגן לשם זה בסלונים, נוסד בשנת 1926 סניף אגודת „טאָז", ולשורת המוסדות והארגונים החדשים של הקהילה נצטרף מפעל חדש ורענן זה.

דומה, שה„טאָז" הסלונימאי פעל הן לרוחב והן לעומק. הוא חבק ממש את זרועות כל התכנית המסומנת, וכמעט שלא נשארה לו כל חלקה ריקה מתחומי פעולתו, שבה לא תקע יתד: פיקוח רפואי סדיר על כל הילדים היהודיים שבעיר; תחנת־ייעוץ קבועה לאמהות צעירות מעין „טפת־החלב" הישראלית; פיקוח היגייני חמור על ילדי דלת־העם, כולל גזיזה, רחצה וכו'; הנהגת חינוך גופני וספורט בבתי־הספר; קייטנות וקייטנות־למחצה למאות ילדים בגיל הגן ובית־הספר בכל קיץ, טיפול יומי בילדים של אמהות עובדות; איסוף מלבושים לילדים עניים, — הכל בכל מכל, אף ענף־עשיה אחד לא הוזנח, — ועוד היתה היד נטויה, אלמלא — 1939...

ובמובן העמקת הפעולה, הרי כל צעד שנקט בו היה מכוון לעומק שכבות־העם, להכללת המספר המכסימלי של הנזקקים והנהנים מהפעולה.

הבה נגולל בקצרה פרשיות אלה גדושות־המעש:

הפיקוח הרפואי של מוסדות־החינוך הקיף את כל רשת בתי־הספר, החל מהישיבה ו„תלמוד־תורה" וגמור ב„תרבות" ובציש"א (בית־הספר היידישאי) ובגני־הילדים, כאלף ילד בערך. רופא קבוע בדק מטעם „טאָז" כל ילד פעמיים בשנה, בלש אחרי מחלות והורה להורים ומורים דרכי השגחה וטיפול. ילדים חולים ונגועים הועברו מיד לטיפול מתאים. משרד „טאָז" ערך סטטיסטיקה מפורטת על נתוני הבריאות של הילדים, משקלם, התפתחותם וכו'. הוא גם ערך שיחות על נקיון בכתלי בתי־הספר.

ילדים להורים מחוסרי־אמצעים נגזזו ורוחצו באורח סדיר (והרי ידוע, שמשכנות־העוני בעיר היו משוללים כל מתקני־רחצה). ילדים נגועי־שחפת, או שריאותיהם היו חלשות, הוע־ברו לטיפול מיוחד, לעתים גם לווילנה ולביאליסטוק לפי הצורך.

תחנת־הייעוץ לאמהות צעירות בשם „טיפת חלב", שהיתה במשרדי „טאָז" הגישה ייעוץ מלא ע"י רופא ילדים ואחות לכל דורשיו. אך חיש־מהר הקיפה דרישה זו את כל האמהות הצעירות של יהדות סלונים, התחנה צוידה בציוד רפואי מודרני וסיפקה חלב־יונקים מיוחד במחיר מינימלי.

קייטנות וקייטנות־למחצה: סעיף זה היה לגולת־הכותרת בפעולת „טאָז", כי בו הוא הפליא לעשות, קיץ קיץ שלח „טאָז" מאות רבות של ילדי ישראל בסלונים, מבתי העניים והמרודים, הנזקקים ביותר לכך, לנאות־דשא, לחיק היער בסביבות העיר, לנופש של שבועות אחדים, — וכל זה במחיר פרוטות; ואף מתשלום סמלי זה פוטרו עשרות משפחות. אמנם, הנופש הזה היה קרוי „קייטנה למחצה", כי הנופשים בילו בבתי הקייט הסמוכים לעיר רק במשך היום, ואילו בערב היו חוזרים לבתי־הוריהם. אך פרט זה לא גרע ולא כלום מההבראה המלאה, מהאויר הצח ומהאוכל המשביע, שילדי סלונים העניים היו זקוקים להם כל־כך.

מ־1930 ואילך התרחב מפעל הקיט עד כדי־כך, שהקיף כמעט את כל ילדי העיר, שהוריהם לא יכלו להמציא להם את הנופש ותזונה מספיקה אחרי שנת־לימודים של תת־תזונה כרונית, וכה רב היה מספר הילדים שנזקקו לזה מכל הבחינות, ש„טאָז" נאלץ, בגלל דוחק באמצעים, לערוך סלקציה של עדיפות, מכוונת ע"י בדיקה רפואית יסודית.

על היקף המפעל מלמדים המספרים הנ"ל: בשנים 1926—1927 עוד לא היתה לסניף המקומי קייטנה משלו, והוא הסתפק בשיגור כמה עשרות ילדים ירודים בבריאותם לקייט־נות „טאָז" המרכזיות שע"י ווילנה וביאליסטוק. ב־1928 נעשה הנסיון הראשון של ארגון קייטנה־למחצה עצמאית ביערות העיירה מייצ'ט. בנסיון זה שותפו 60 ילד. בקיץ 1929 קוימה קייטנה במקום קרוב יותר, ביער לובזובקה ע"י העיר, וכלל קרוב למאה ילד. גם ב־1930 נפשו שם כמאה ילד. ב־1931—1932 כבר הוכפל מספר זה, והיה צורך לקיים שתי „עונות" של מאה ילדים לחודש אחד כל אחת. ב־1933 הועברה הקייט־נה ליערות אלברטינה־קופאניצה בתוך יער־ארנים ובתנאי־תזונה ובידור משופרים. ב־1934—1935 התרחב שוב המפעל. מספר ההורים שהתדפקו על פתחי המוסד גדל בה במידה, שהתרוששות וחוסר כל קיום כלכלי אחזו כלהבת־אש בפרוץ שריפה, בשכבות יותר ויותר נרחבות של הישוב, עד כדי כך, שילדיהם היו נתונים לרעב ממש, והקייטנה, יותר ממה שמלאה תפקיד תברואתי, הפכה פשוט למפעל־הזנה מספיקה לילדים רעבים, לכל־הפחות במשך חודש אחד בשנה. כ־20—25 אחוז של ההורים לא יכלו לשלם אף את התשלום הסמלי של 10 זהוב עבור כל חודש־הנופש. מספר הנופשים הגיע ב־1937 ל־350 וב־1938 ל־500! (מהם 410 בגיל בית־הספר, וכ־90 בגיל טרום־למודי).

להבלטת חשיבות המפעל הזה בשנים האחרונות שלפני השואה, כדאי להביא כמה מספרים שנרשמו ב־1938 על „תעסוקת" ההורים ששלחו את ילדיהם לקייטנת שנה זו, מספרים אלה מהווים אגב, חתך אחרון של ההרכב הכלכלי של הקהילה בשנות קיומה האחרונות:

אומנים ובעלי־מלאכה	31.3%
פועלים (מועסקים)	6 "
תגרנים זעירים	27.5 "
עובדים רוחניים	6 "
בלי מקצוע מוגדר	5.2 "
פועלים מחוסרי־עבודה	24 "

על ממדי ההדלדלות בשנה זו מעידה טבלת תשלומי ההורים עבור קייטנה זו (לחודש כלכלה מלאה וכל יתר ההוצאות):

22%	של ההורים	לא שילמו מאומה.	
25 "	" "	שילמו 5 — 10	זהוב
20 "	" "	" 10—15	"
8 "	" "	" 10—20	"
7 "	" "	" 20—25	"
18 "	" "	" 25—30	"

הקייטנה, שמאז 1936, שוכנה ליד הכפר טלקובשצינה, לא הרחק מחוף השצ'רה, התקיימה אף בשנת 1939. עם היפתח העונה השניה, פורסמה הודעת הנהלת המוסד בלשון זו: „מי שרוצה להכיר מקרוב את הדלות והתלישות היהודית בסלונים, את ההורים מקופחי־הפרנסה ואובדי העצות ואת קלסתרי הפנים החוורים של ילדיהם, — יבוא־נא ל„טאז" ויראה את צאת הילדים לעונה השניה של קייטנתנו. מספר ההורים שאינם יכולים לשלם את המינימום גדל בשנה זו באופן מבהיל. מוסדנו עומד בפני הסתערות של הורים וילדים. הסתערות זו מצד ההמונים היא — כדי לשבור, ולו זמנית, רעבון ילדיהם". עונה אחרונה זו לא הגיעה אף לקצה, כי מאורעות ה־1 בספטמבר 1939 הגיעה בעיצומה...

נוסף לקייטנה למחצה בשכונות לעיר גופא, קיים סניף „טאז" בצוותא עם יתר הסניפים של הגליל: לידה, ברנוביץ ונובוגרודק, קייטנה אזורית בנובויילניה, שם נבנה מעון־קיץ מיוחד של „טאז". סניף סלונים השתתף בבנייתו, ולשם שולחו מדי קיץ כמה עשרות ילדים חולניים מהעיר, הזקוקים להחלמה יסודית יותר.

אך בזה לא תמה דאגת המוסד לילדי ישראל. בהתחלת שנות השלושים, כשהמשבר הכלכלי החל מחמיר ומורי בתי־הספר מכל הזרמים היו קובעים לתדהמתם, שמאות ילדים באים ללימודיהם רעבים ממש, היה אז זה „טאז" שהעיז להטיל על עצמו גם משימה זו של תוספת הזנה לילדים. אמנם, לכאורה הוכרז המפעל רק לילדים של מחוסרי־עבודה הרשמיים, אך למעשה הוא הגיש עזרתו גם למאות משפחות ירודות, שעם היעדרן מרשימות מחוסרי־העבודה של העיריה, היו משוללות־קיום לא פחות מהנרשמים. במפעל זה השתתפה בסכום מסוים גם הקופה העירונית־כללית „לעזרת מחוסרי־העבודה" שע"י הסטרוסטווה (ששאבה, אגב, את רוב הכנסותיה מתרומות הסוחרים ומפעלי־התעשיה היהודיים שבעיר). לחג־הפסח היו מקבלים הילדים מנות־סעד מיוחדות במצרכים. מפעל־ההזנה נעשה מאז לאחד מסעיפי הפעולה של „טאז" ונמשך גם בשנים הקשות האחרונות.

פרט הראוי לציון: בשנת 1937, כשהסטארוסטווה יסדה „קרן מחוזית לעזרת ילדים", היא השתתפה במפעל־ההזנה של „טאז" בסך של 425 זהובים בלבד מתקציבה השנתי של עשרים אלף זהוב (מהם 12 אלף לילדי העיר בעצמה). או: הילדים היהודים, שהיוו כשני שלישים מילדי העיר, קיבלו 4% בלבד מקרן־סעד זו, שנוסדה לצורך כל מחוסרי העבודה שבעיר...

מפעל־ההזנה גרר אחריו מפעל־הלבשה לילדים. בבדיקותיהם השיגרתיות בבתי־הספר עמדו הרופאים בפני תלבושת־בלואים של מאות ילדים. הרופאה ד"ר צייטלין העידה (באסיפה הכללית של „טאז" בהתחלת 1938): „מאות ילדים אין להם כותנות לעורם... הם עטופים סחבות מזוהמות"... — והועד החליט על איסוף לבנים, חולצות, בגדים משומשים בבתים אמידים וכו', וגם על רכישת בגדי־לובן חדשים. פעולה זו חזרה גם ב־1939.

בעזרת הסתדרות „יעקאפא" מווילנה (הסתדרות, שתחילתה נעוצה בשנים 1914—1915 ועיקר פעולתה בגליל ווילנה שלאחר המלחמה: סעד ליתומים, חינוך מקצועי וכו'), פתח ועד „טאז" הסלונימאי בהתחלת 1936 מעון־יום לתינוקות של אמהות עובדות, בבית מרווח, נקי, מוקף גנים, ברחוב פניסוה, אוכסנו יום־יום למשך 5—6 שעות כ־50 תינוקות בגיל טרום־לימודי, של אמהות עובדות. המעון התקיים גם הוא עד 1939, ועד בכלל.

ואם תשאל: איך ומאיזה מקורות מומנה רשת כה ענפה של מפעלים, פעולות־סעד, הזנה, הלבשה, קייט, פיקוח רפואי, ייעוץ, „טפת חלב", מעון־יום וכו' וכו', שמכנה משותף אחד לכולם: „טאז"? כל מכלול המפעלים האלה, שהיה כגוף בארגון אחד ותחת שם אחד, שוב נזקק לאותו המקור היחיד, עדת־ישורון בסלונים, העדה שעמדה בפני כל־כך הרבה צרכים ישנים וגם חדשים, בפני כל־כך הרבה מוסדות וארגונים, המתקיימים בכל ארץ נאורה רק ע"י תקציבים מובטחים של מנגנוני־מיניסטריונים שונים. שוב תרומות והתרמות שנתיות וחד־פעמיות, ושוב פניה בקול־תחנונים להצטרפות חברים חדשים למוסד (עם מס־מינימום של, לכל־הפחות... חצי־זהוב לחודש), ושוב „ימי־פרח", ושוב שרשרות־העזר המסובבות את העיר! רינגען, הילפס־רינגען לאין קץ... שרשרות־עזרה של „טאז" היו ב־1931, 1933, 1935, 1938, — ועוד על סף־הכליה, באוגוסט 39, הוכרזה ה„שרשרת" האחרונה!... „ימי־פרח" סודרו לעתים קרובות, ובכל עונת־פורים, נוסף לשוק המסורתי של „ויצו" למען קק"ל, נערך מ־1931 ואילך נשף לטובת „טאז".

כמובן, שבלי מסירות עילאית וגישה אבהית של עסקני־„טאז" למען הילד היהודי לא היה יכול מוסד זה לקום ולהחזיק מעמד במשך 13 שנים רצופות. יצוינו, איפוא, לזכר־עולם שמותיהם של חברי ההנהלות בשנים שונות וגם של פעילים ופעילות מחוץ למסגרת־ההנהלה: ד"ר קוברסקי, שהוא היה אחד המייסדים והרוח החיה של הארגון; גב' ד"ר יקימובסקי, גב' ד"ר צייטלין, גב' גרודזנסקי (אשת הרוקח), גב' ווייס, גב' פייטלביץ, גב' אייזיקוביץ, גב' טלנר (אשת מנהל הגימנזיה היהודית), ה"ה נתנסון (הרוקח), חיגרין, חיים רבינוביץ (הסוחר), ל. פייטלביץ, אביגדור רבינוביץ, ד"ר אפרת, חיים קסטילנסקי ועוד רבים.

יצוין, כמו־כן, שרופאי המוסד עבדו במשך כל השנים שלא־על־מנת לקבל פרס [552]).

פרק עז

מוסדות הצדקה החתיקים בתקופה הפולנית. — הרציפות בהמשכת השמות המקודשים. — „מגן דוד אדום" מוסד של שנות הבינים. — המשך פעולתו. — „מגן דוד אדום" ו„טאָז" שתי הזרועות של הפעולה הרפואית־תברואתית. — מספרים על פעולות מ. ד. א. — תקציב המוסד. — הכנסה מ... פרשת „ויחי". — מנהל המוסד ד"ר אפשטיין ופעליו. — „לינת הצדק" בהתאם לשמה. — „מושב זקנים" בביתו החדש. — יו"ר הועד ר' חלף ברמן ועסקני המוסד. — „הכנסת־אורחים". — חמישים שנות גבאות ר' צבי גרייבר במוסד. — „מעות חטים". — סטטיסטיקה מאלפת של תורמים ומקבלים. — „מאכל כשר". — 300 חיילים על־חשבון העדה. — מפעל עצי־הסקה. — עזרה לנשרפים בעיירות השכנות. — האשה הצדקנית בדור האחרון.

הדגשתי לעיל, שעל אף שנות הכבוש והמלחמות נמצאה הקהילה, בהתחלת תקופת הממשל הפולני, שומרת כמעט על כל כליה הישנים, אלה מוסדותיה המסורתיים לצדקה וחסד, לחינוך ולדת. אמנם, במשך 5—6 שנות המעבר נתרוקנו מוסדות אלה הן מאנשיהם־עסקניהם והן מקופותיהם. העסקנים, — מהם עזבו, כאמור לעיל, את העיר ועברו לרוסיה עם העזיבה של השלטון הרוסי ב־1915, ורבים אחרים מעסקני הדור הישן הלכו לעולמם בשנות הסבל והרעב. ב־1919 היו מוסדות אלה מרושׁשים מכל הבחינות ונמצאו בלתי מספיקים ובלתי־מתאימים בכדי למלא כל אחד מהם את תפקידיו המיוחדים. למילוי הצרכים הדחוקים החדשים קמו שלושת המוסדות החדשים ברוח הזמן שתוארו לעיל, ואילו — הכלים הישנים ששמות מסורתיים, בני מאות בשנים עטרום וכתרום במסגרת חיי הקהילה במשך דורות רבים, המשיכו להתקיים, תוך שיפור והתאמה לנסיבות המשתנות, וכל אחד מהם שוב מצא, גם בדור אחרון זה לקיום הקהילה, את „חסידיו"־עסקניו שהתמסרו במיוחד למוסד זה או אחר. ע"י המשכת שמות מקודשים אלה של הדורות שעברו, כגון: „מושב־זקנים", „הכנסת־אורחים", „לינת־הצדק", „גמילות־חסדים". — אשר למוסדות־צדקה; „תלמוד־תורה", „הישיבה הקדושה" — אשר למוסדות חינוך, — על־ידי הימצאותם מחדש בתוככי סלונים ועברם, כאילו בירושה מדור לדור, הובטחה רציפות נוספת לרוח־העדה, מסורתה ומנהיגיה. וכך, בכפיפה אחת עם ה„בתים" הציבוריים החדשים, המשיכו להתקיים כל אלה החברות הנושנות, שהטבעו בחותמת דורות ראשונים.

אמנם בין אלה לאלה, בין הישן „מלפני המבול" ובין החדש שקם בתקופה החדשה פעל מוסד אחד יוצא־דופן, שהיה פרי „ימי־הבינים", כלומר שנות־הבינים 1915—1920, הריהו „מגן דוד אדום" (שעל קיומו ספרנו לעיל בפרק הדן בשנים הללו).

מוסד זה שרשם דף מזהיר בפרק־זמן אפל של חיי העדה מצא את עצמו מיותם עם מותו הטרגי של ד"ר צבי לווין ב־1919, שנפל חלל על במת־ההצלה של קרבנות המלחמה והמגפות. אך הנוער הציוני, שהקים את המוסד בשנות הסערה והסבל של הכיבוש הגרמני, המשיך ביתר מרץ לשאת בעול. ההסתדרות הציונית על כל גווניה שבעיר ראתה, אמנם, את המוסד כנתון תחת חסותה ואופוטרופסותה, אך המוסד היה מעיקרו עירוני־כללי ונתן עזרה רפואית לכל דורשיו. וכך הוא היה גם בעיני ועד הקהל, האוכלוסיה, הג'וינט וה„רעליעף" הסלונימאי מניו־יורק.

עד 1926, שנת ייסוד סניף „טאָז" היה „מגן דוד אדום" המוסד היחידי לעזרה רפואית־ציבורית ולפעולה היגיינית בעיר, לילדים ולמבוגרים כאחד — ואילו מ־1926 ואילך, עם ריכוז הפיקוח הרפואי ופעולת־התברואה בין הילדים בידי ה„טאָז", שמר „מגן דוד אדום" על ענפי־פעולה שהתמחה בהם: ייעוץ רפואי (פתקאות־חנם לרופאים), מתן תרופות חנם או במחיר מינימלי, השאלת מכשירים רפואיים, הספקת קרח (ובתנאים ובנסבות של המקום והזמן היה זה מצרך חשוב במכלול העזרה הרפואית), כלכלה מאומצת לחולים ומחלימים וכו'.

למרות הקבלה מסוימת של שטחי־פעולה אחדים בין „מגן דוד אדום" ובין „טאָז" יש להוסיף, שלא היתה ביניהם שום „התחרות" ושום היאבקות על הטיפול בנצרך.

אפשר לקבוע, ש„מגן דוד אדום" וטאָז השלימו האחד את פעולות השני, ואם כי הדברים לא הגיעו לווסות מותאם ומתוכנן של פעולותיהם על ידי הידברות או שתוף־פעולה, הרי גם חיכוכים לא היו ביניהם, ומכל־שכן שהיו עסקנים שנשאו בעול־שניהם, וגם רוב הרופאים עמדו לרשות שני המוסדות גם יחד.

ראינו לעיל, איך „טאָז" פתח פקוח רפואי יעיל על הילד בתוך כתלי בית הספר ודאג לפעולות־מנע, ע"י קייטנות, הזנה, הלבשה, — אך שוב היה זה למעלה מכוחותיו גם לדאוג לעזרה רפואית ממשית, ולו אפילו אך ורק לילדים. בשטח זה פעל רבות „מגן דוד אדום" על־ידי ארגון ביקורים של חולים אצל רופאים בשירות־חנם, ולא עוד אלא שנתן לנצרכים גם פתקאות לבית־המרקחת, ספק מכשירים רפואיים וכל מצרכים רפואיים אחרים, ולעתים גם כלכלה משופרת לפי הוראת הרופא.

בשנות העשרים, שנות פעולה תוך רווחה יחסית, היה מספר האנשים שכוונו ע"י המוסד לרופאים מגיע לקרוב לאלף לשנה, מספר תרופות־חנם לכ־1700, והמשתמשים במכשירי המוסד ל־1500 בערך. אך בשנות השלושים כשהכנסות המוסד הצטמקו עד למינימום, נאלץ המוסד לקצץ בכל הסעיפים הנ"ל. כך, למשל, ב־1933 ירד מספר מקבלי היעוץ הרפואי ל־420 וב־1936 ל־515, מספר התרופות בשנים אלה היה 1450 (ב־1933), 2000 (ב־1936).

בשנותיו האחרונות הצטייד „מגן דוד אדום" במכשירים שונים לרפוי פיזיקלי, וכן היה לו קבינט לריפוי שינים, שכמאתים איש לשנה קיבלו בו טיפול חינם. המוסד נתן בלי תמורה גם מצרכי־תחבושת, צמר־גפן, אספלניות וכו'.

הכנסות „מגן דוד אדום" באו בעיקר מתרומות חברי המוסד וכן היתה לו „חזקה" על נדרים בשבת פרשת „ויחי". בשבת זו היו מתרימים את מתפללי כל בתי־המדרשות למען המוסד. הוא גם היה בין הנהנים מכספי הרעליעף שהיו מגיעים

פעמיים בשנה. הקצבה זעירה היה מקבל גם מהעיריה. המוסד פעל במשך כל השנים עד פרוץ המלחמה. המנהל הרפואי ויו"ר הועד שלו היה ד"ר אפשטיין. עד 1924—1925, שנות עלייתם ארצה, פעלו בו במסירות רבה גב' צפורה קפלן ויבל"ח יוסף דרצ'ינסקי ובאי־כוח אחרים של תנועות הנוער הציוניות. אך המוסד מנה בעשרים שנות קיומו גם עסקנים קשישים מהדור הישן, ביניהם ר' אהרן אריה גולדברג, ר' ישראל־חיים ברקובסקי ואחרים. גם יושב־ראש ועד הקהל ה' מרדכי קפלן היה בין פעיליו הקבועים.

להשלמת התאור על העזרה הרפואית בשנים אלה, יש להזכיר גם את חברת „לינת־הצדק". חברה זו לא התפרקה בשנות המעבר ובתקופה הפולנית מצאה עסקנים חדשים שהחיוה. היא פעלה בהתאם לשמה, רק בשיגור אחיות לחולים קשים, שלא אושפזו בבית החולים. הממוצע השנתי של „לינות" שהחברה ארגנה הגיע בשנות השלושים למאה.

אחד המוסדות הישנים החשובים ביותר המשיך להיות „מושב־זקנים". אחרי שעלה על המוקד בשריפת תרע"ח ושוכן מאז בתנאי־שיכון גרועים מאד, הוא עבר בשנת 1920 לביתו המשופץ, שבפנת רחובות רוז'נוי וסקרובובי. בית זה נרכש ב־1915 לצורך ההקדש (ביה"ח היהודי) ומושבי־זקנים מכספי תרומת הנדבן ר' בר איצקוביץ. בסיוע הג'וינט והרעליעף נעשה בבית, שהוזנח מאד בשנות המלחמה, בדק יסודי והותאם לשיכון הזקנים. במשך כל השנים הללו היה מספר דרי הבית נע בין 40 ל־50 בערך. הבית צויד במתקנים מודרניים: מטבח חדיש ומכבסה.

ככל המוסדות סבל גם מוסד זה ממשבר כספי כרוני: בקושי רב היתה הנהלתו מצליחה לטייח איך שהוא את הבקיעים שבתקציב. העיריה לא היתה מקיימת באופן סדיר את תשלום הקצבותיה; כך, בשנים 1932—1935 תמיכה זו לא שולמה לגמרי, והמוסד עמד על סף סגירתו. להצלתו בעתות כאלה היה יו"ר הועד פונה שוב ושוב בקריאות־זעקה: „אל תשליכנו לעת זקנה!" — ימי־פרח, שרשרות־עזרה ונדרים בבתי־התפילה היו מבטיחים איך־שהוא „חיי־שעה" עד — פרוץ המשבר הבא.

עסקני המוסד הפחיתו את הוצאות הבית לשעור האפסי של... זהוב אחד לכלכלת נפש ליום. בשנת 1939 הוציא המוסד 1200 זהוב לחודש בלבד לכלכלת ארבעים יושביו. יש להוסיף, שזקנים נצרכים מחוץ למוסד קבלו ג"כ תמיכה מהמוסד בצורת מצרכי־מזון.

בין עסקני המוסד בתקופתו האחרונה יש למנות את: יושב־ראש הועד במשך כל התקופה ר' וולף ברמן, נחום לוזינסקי, שמעון וורניקובסקי, אהרן מנוסביץ', ועוד, וכן את הגברות: איטקה אוירבוך, גרודזינסקי, לאה ילצקי, פריידה וורניקובסקי, יודלביץ.

אף „הכנסת־אורחים" המשיכה להתקיים ולארח עניים מחוץ לעיר, מחזרי על הפתחים, שהיו נקלעים לעיר לימים ספורים, — באותו הבית, שבו מצאו מקלט במשך עשרות בשנים קבצנים נודדים. וכך המשיכה הקהילה לקיים אף את מצוות „הכנסת־אורחים" כמימים ימימה ובאוירת הדורות שעברו. וכמו לפני ארבעים־חמשים שנה המשיך הישיש ר' צבי גרייבר, הגבאי הראשי של המוסד, להשכים לפתחו, והיה עוסק בו בלב ונפש עד פטירתו בשנת תר"ץ. מאז ניהל אותו באמונה ה' וויגדרוביץ עם צוות של 2—3 עסקנים.

גם מפעלי העזרה העונתיים שקודשו מדור לדור, כגון „מעות חטים", איסוף עצי־הסקה, „מאכל כשר" ועוד, — קוימו בדור האחרון של העדה. כמו בימי ר' בעריש אשכנזי, ר' איזילי, ר' מרדכי'לי, — כן גם בימי ר' יהודה־לייב פיין, התנדבו בהתחלת חודש ניסן זוגות־זוגות של עסקנים, ובראשם האב"ד בעצמו, לסובב על פתחי הבתים ולקיים את הנוהג של „מעות חיטים". מפירוט הסכומים שנאספו אפשר ללמוד הן על מידת ההתנדבות של העדה והן על השינויים לרעה במצב הכלכלי, שחלו משנה לשנה. מהשתתפות במצווה לא נעדרו אף המוני מחוסרי־הפרנסה. כך אנו רואים, שלפסח תרצ"ז (1937) תרמו ל„מעות חיטים" 154 איש כל אחד — זהוב אחד, 99 איש — 2 זהובים; 78 איש — 3 זהובים, 75 איש — 5 זהובים. רק 36 איש תרמו 10 זהובים, ויחידים נתנו למעלה מזה. הסך שנאסף היה 2889 זהובים, שחולקו בין מספר גדול יחסית של 469 מקבלים (מהם 70 איש קיבלו 3 זה', כל אחד, 133 — 5 זה', 20 — 7 זה', 22 — 8 זה', 63 — 10 זה'). הווה־אומר, שקרוב ל־500 משפחות (או כרבע בערך של היישוב) נזקקו לתמיכה הציבורית הדלה לחג. העסקנים שטרחו משנה לשנה ב„מעות חטים" היו, בין היתר: ר' דובער רבינוביץ, חיים קסטלנסקי, שלמה לווין, יוסף אילביצקי, שמעון וורניקובסקי, שמואל מאשיק, משה מיליקובסקי ועוד רבים אחרים, — ור' אברהם־משה שמש־דמתא היה המארגן והרוח החיה של המפעל.

משנת 1921 ואילך, כשבעיר השתכן חיל־צבא מקומי קבוע, קוימה גם המסורת של „מאכל כשר" לחגים לחיילים היהודיים. בעיר חנו שני גדודים (הגדודים 79—80 של חיל־הרגלים), שבהם נמצאו תמיד מאות חיילים יהודיים. עריכת סדרים ושולחנות לכל ימי־חג הפסח למספר גדול כזה היתה בעיה קשה מאד לעסקנים, שהתמסרו לכך בכל לבם. השתתפות מפקדת הגדודים היתה די־זעומה, ושוב נזקקו ל„חזרה על הפתחים". אך קומץ־האנשים שטרחו בכך לא נרתע. ליד ועד־הקהל היתה קיימת גם ועדה מיוחדת לשם כך, ובתרומות־העם והקצבת ועד־הקהל קוים „מאכל כשר" בכל שנה. במשך שמונת ימי־החג היו כל החיילים היהודיים סועדים שלוש פעמים ביום באווירה החגיגית, במטבח המיוחד שקיימה להם העדה. מספר הנהנים הגיע לעתים ל־300 איש (ב־1933 היו 230 חיילים; ב־1938 — למעלה מ־300!). הגבאים האדוקים של המפעל היו „מן המהדרין" והרחיבו את המצווה אף לחגים אחרים. משנת 1933 ואילך קוים „שולחן כשר" לכל החיילים אף בחג־השבועות, בימים הנוראים ובחג הסוכות. לפני כל חג נערך איסוף־כספים נוסף. וכך, אף בשנים החמורות 1935—1939 של עוני ומחסור קיצוני, כילכלה העדה 300 חיילים בכל ימות החגים והטילה על עצמה מעמסה כבדה זאת.

יתר־על־כן, בין החיילים היה תמיד מספר מצומצם של אדוקים, שנזהרו מכל מאכל־טריפה. עבורם קיימה ועדת „מאכל־כשר" מטבח לכל ימות השנה, סמוך לקסרקטין, כדי שהחיילים לא יופרעו בתפקידיהם ובאימוניהם. בשנות השלושים היו חמשה־עשר חיילים „בני־תורה" סמוכים על שולחן המטבח. בין עסקני „מאכל כשר" בזמנים שונים היו: ר' יוסף גורדון, ר' ישראל גאלין, יעקב אלפרשטין, שמעון וורניקוב־

סקי. בהתקנת המטבח, בטיפול בכל סידורי הבית עזרו על ידם: נח ברקוביץ, יעקב זליקובסקי, לימא פולונסקי, אליעזר, שמואל ויהושע בליזניאנסקי, שלמה ומשה שרשבסקי, יונה מילוקובסקי, מרדכי יהושע פיינשטיין ועוד אחרים. נשים עסקניות מחוגי־החרדים וצעירות טרחו בקניית המצרכים, בבישול וביתר שירותי המטבח.

לקראת כל חורף בוצע גם „מפעל־העצים" המסורתי. שוב — זוגות זוגות של בע"ב עסקנים, גבאי הדור הישן וגם פנים חדשות, האוספים מבית לבית את התרומות הדלות. אכן, הפירמות המסחריות בענף־העצים נענו תמיד ביד רחבה והקדישו כמויות ניכרות של עצי־הסקה; אך מספר המשפחות הקופאות מקור הגיע להרבה מאות, והמפעל לא יכול לוותר גם על ההתרמה ההמונית, וכך הוא שמר גם על אופיו העממי. הכרוניקאי ב„סלאנימער ווארט" מציין משנה לשנה, שהנדרשים נענו תמיד בעין יפה. בשנות העשרים חולקו בכל חורף כשלוש מאות עגלות טעונות עצים. בשנות השלושים טיפלה בכך הקהלה. בין עסקני מפעל זה היו: ר' שמואל ווייצל, ר' יוסף גורדון ועוד.

בזה לא נמצתה עדיין רשת העזרה הסוציאלית. להלן יסופר על „גמילות־חסדים", מפעל־„אורט" והארגונים הכלכ־ליים, שהיוו בעצם גיזרה מיוחדת בחזית הרחבה של העזרה ההדדית. ובעתות צרה ומצוקה, כששריפה גדולה פגעה באחת מעיירות הסביבה (כגון בדרצ'ין ב־1924, ובעיירות אחרות בזמנים שונים) נחלצה העדה לשלוח בהקדם בגדים, מזונות וכסף. גם האשה הצדקנית, הטורחת „במתן בסתר" למשפחה ירודה, בסעד יולדת עניה, או בכלכלת בני־ישיבה, שכמותה ראינו במאות הקודמות בהתחלת המאה הנוכחית, — עוד שיוותה חן וחסד לדמות הקהלה ערב שקיעתה.

עדת סלונים בדור האחרון לא פיגרה אחרי ק"ק סלאנימא, — במסורת „המעשים הטובים", במידת האהבה, הצדקה והעזרה ההדדית, שבה דגלה מדור דור.

פרק עח

היחסים המדיניים בעיר בשנים 1926—1930. — חילופי הגברא בסטארוסטבה. — הרחקת קורקוזוביץ ורישומה. — הסטארוסטה החדש דורוש ויחסו לישוב. — פולוניזציה מהירה של העיר. — החינוך היסודי והתיכוני הממשלתי כגורמים לפולוניזציה. — התגבשות מיעוט מעורב לא־יהודי כמשקל־נגד ליהודים. — הביקורים של החייבודה מנובוגרודק וההגמון מוילנה. — פנים חדשות בסטארוסטבה: פאַן הענשעל. — איש חדש ואקלים מדיני חדש. — הבחירות לסיים ב־1928 ותככי הסאַנציה בעיר. — ההסתה האנטישמית אחרי הבחירות. — נאומי השיטנה של הכומר אוראטשבסקי. — ביקור נשיא המדינה מושצ'יצקי. — החרמת ועד הקהל ע"י ה' הענשעל. — סתימת הפה לבא־כוח היהודים. — העלילה ב„זשיציע נובוגרודזקיה" על יהודי סלונים. — מאסרים על שירת „התקוה" בעת פרידה מעולים. — דו־השיח בסטארוסטבה עם ב"כ הארגונים הכלכליים. — ה' הענשעל מאשים את יהודי סלונים ביחס עוין לפולנים. — שלוש שנות החרפת היחסים. — פיטורי ה' הענשעל. — תיאורו ע"י ד"ר חיים. — מושל חדש בא לעיר: קוסליאַטש.

מהפכת מאי 1926, שחוללה שינוי באקלים הפוליטי במדינה, לא נגעה בשנותיה הראשונות בבעיות מדיניות מסויימות, וביניהן גם בבעיית המיעוט היהודי. אמנם, העוקץ האנדקי הוקהה. היהדות הפולנית קשרה לכתחלה תקוות רבות במשטר פילסודסקי ובתנועה „למען־ממשלתית", שקראה לעצמה „סאַנאַציה", כלומר הבראת המדינה מהנגעים שהורישה האנדציה הריאקציונית.

אך למרות אי־השינוי כלפי היהודים, חל בסלונים שינוי מסויים דווקא... לרעה, כי חילופי־הגברא בסטרוסטבה פירושם היה בתנאים המקומיים — חזרה לרשמיות הנוקשה, לקוו המוכתב מוורשה דרך נובוגרודק. הקיץ הקץ על קביעת יחסים אישיים נוחים מצד הרשות, לפי הבנת המושל המקומי. שר־העיר החדש ה' דורוש פירש כל הוראה על משמעותה ותוכנה הנרמזים; הוא לא קירב במיוחד את באי־כח הקהלה ויתר מנהיגי הישוב; הוא נזהר... מלהצטלם עם חוגים יהודיים, בדעתו את הסיכון האישי הכרוך בכך ושמר על המרחק הראוי בעיניו בינו ובין הרוב הלא־פולני שבעיר. מאחר שהממשלה המרכזית נקטה בקו אנטי־אנדקי, שומה היה גם על עושה דברה בעיר־השדה להוכיח יחס חיובי ומעשי כלפי כל האזרחים, אך יחד עם זה הוא שקל כל מחווה וכל פליטת־פה בזהירות יתירה...

עיקר דאגתו של הסטארוסטה החדש היה נתון לתהליכי־פולוניזציה מהירה של העיר. בעוד שהגדלת אחוז הפולנים כבר הצליחה במידה ניכרת בשבע השנים הראשונות של הממשל, הושם כעת הדגש על הקניית אופי פולני־תרבותי לעיר. כך נעשה כל מה שניתן להיעשות באורח אדמיניסטר־טיבי להשרשת האינטליגנציה הפולנית המקומית; ננקטו כל האמצעים להפצת השפה הפולנית ולגיבוש עמדתה כשפת המדינה היחידה. בעיר ובעיירות הסביבה ובכל כפרי המחוז קמה רשת בתי־ספר ממלכתיים יסודיים („פאווּשעכנע"), והשלטון אחז באמצעי לחץ למען החדיר לתוכם, — תוך התחרות בבתי־הספר הלאומיים, — ככל האפשר יותר ילדים יהודיים ובילורוסיים. להלן, בפרק הדן על המועצה העירונית בשנים הללו, יסופר על התכסיסים שהמושל נקט בהם, לפי הוראה מרכזית (ולבסוף גם הצליח) לפתוח בית־ספר כזה, מיוחד ליהודים. בינתיים נפתחו גם בתי־ספר תיכוניים; גימנסיה מעורבת וסמינריון למורים. האינטליגנציה הפולנית, שכמעט לא היתה בנמצא בעיר ב־1921, כבר מנתה שורת

רופאים, עורכי־דין, נוטריונים, מהנדסים, פקידים בכירים, מורים. הצגות להקות פולניות מוורשה ומווילנה, הרצאות, תערוכות, שיעורי ערב השלימו את התנועה המלאכותית הזאת, שלא הלמה כלל וכלל את ההרכב הטבעי של היישוב המקומי, אך שעקבות השפעתה כבר היו ניכרים בצורה משכנעת. בינתיים הספיק היישוב הפולני להתגבש למיעוט חזק, מתוך כוונה להדגיש עמדה אחידה כמשקל־נגד לא־יהודי ביחס לרוב היהודי התלכד המיעוט הפולני עם „העירונים" הבילורוסים והטטרים שבעיר, „לגוש נוצרי־מושלמי", שהיווה במועצה העירונית ובכל זירה ציבורית אחרת את ה„צד שכנגד" לגוש היהודי.

עם זאת רווחה עדיין בעיר „האידיליה" של דו־קיום שקט ופרובינציאלי. כשנציגים בכירים של השלטון היו מבקרים במקום, שותף ועד הקהל בקבלות־הפנים. בא הווייבודה לעיר, הריהו מבקר גם בבית־הכנסת הגדול, וכשהופיע ב־1927 ההגמון מווילנה, הוא השיב בדברי־ברכה ותודה למשלחת היהודית עם הרב בראשה. נוהג השלטונות ביחס למועצה העירונית עדיין לא השתנה; וכאילו הסכים השלטון בעל־כרחו לעובדת היות היהודים רוב בעיר ובמועצה, ולא התנגד לכך, שבתוככי הקהלה שלט הוועד במסגרתו האוטונומית.

אך שוב התאשר הכלל הידוע, שעל הרבה דברים מטביע את חותמו ורצונו „האיש במקום". בסוף אוקטובר 1927 נתמנה סטארוסטה חדש: פאַן הענשעל. מינויו חל בעת מפנה מדיני חשוב בוורשה, והאיש החדש סימל והגשים אותו, אך הגשמה זו נעשתה במלוא טמפרמנט אישי והתלהבות מיוחדת. בואו של ה׳ הענשעל קבע תאריך חשוב בתולדות העיר ושימש מיפנה לשינויים בכל תחומי־פעולתו: במדיניות הכללית, בכלכלה, ביחס ליהודים. שלוש שנות כהונתו מהוות פרשה אחידה בעלת אופי נוקשה, שלתכונותיו ניתן ע״י עסקני היישוב אפילו שם ומושג מיוחד: „הענשעליזם".

הענשעל פעל לפי הוראות מדוייקות של הווייבודה (וכך, בערך, אמנם התרחשו הדברים בכל הגליל), אך הוא נטל לעצמו חופשה יתירה בפירושן ובשקידה על מימושן של הכוונות שנרקמו ע״י הרשות העליונה. כפי הנראה, נחרץ אי־שם להפר את הלך־הרוח האידילי, כביכול, ששלט עדיין בעיר־השדה „המפגרת". ראשית פעולתו של ה׳ הענשעל היתה בתחום השלטון העירוני העצמאי, ומטרתו המוסתרת היתה, שכל־עוד אין אפשרות לבטל את הרוב היהודי במחי־יד, הרי יש להתגבר עליו בכל מיני תכסיסים אדמיניסטרטיביים, כולל פיזור המועצה ושליטה בעיר לא ע״י ראש־עיר נבחר, אלא ע״י מינוי איש מאנשי־שלומו של המושל. פרשת השתלטותו על המועצה והנהלת העירייה באמצעות איש־סודו פליבנסקי, ניתנת בפרק דלהלן, הדן במועצה העירונית. באותה עקביות של ביטול ה„סטאטוס קוו" הוא ניגש, לפי הכוונה מרכזית שקופה, גם לערער את שלטון ועד הקהל ולבטלו באי־מעש מאולץ ע״י גזירת־הקפאה. (ר׳ להלן).

הקו המנחה של השלטון המשיך להתבטא באותה שנת 1928 גם בבחירות לסיים הסדיר השני. כידוע, הסתכסך שלטון ה„סאַנציה" עם הסיים הסדיר הראשון, שנבחר בשנת 1922 ושבו היה רוב לסיעה האנדקית. כמובן שממאַי 1926 לא היה שיתוף־פעולה בין הסיים ובין פילסודסקי, והממשלה ששה לקראת בחירות חדשות, העשויות, לפי דעתה, להכניס לפרלמנט חוגים אוהדים לשלטון. ולשם כך עודדה הממשלה ייסוד תנועה הקרויה: „גוש בלתי־מפלגתי לשיתוף־פעולה עם הממשלה" (שהיה ידוע בעתונות ובפי העם בשם „ב.ב.ב.", לפי ראשי־התיבות בפולנית: „בעזפארטייני בלאָק"). גוש המיעוטים הלאומיים מיסודו של גרינבוים היה כצנינים בעיני הסאנציה, לא פחות מאשר בעיני האנדציה, והיא טרחה למען הפרת תכניות הופעת גוש המיעוטים גם לבחירות הנוכחיות. לשם כך בחש השלטון בקדרה היהודית, ע״י פיתויים והבטחות למנהיגי הדתיים ו„העממיים", לשם הטיית חלק הציבור היהודי מתכנית גרינבוים לחידוש השותפות עם המיעוטים, — ובכך גם הצליח, שכן ה„חזית היהודית" בתוך „גוש המיעוטים", ששוב נתלכד בבחירות 1928, כללה הפעם את כל השותפים מ־1922, פרט ל„אגודת ישראל", אשר התייצבה, בשיתוף עם „העממיים", ברשימה מיוחדת, בעידוד השלטונות. בערי־השדה ניתן הצוו לעושי דבר השלטון להצר את צעדי גוש־המיעוטים.

לאיזור־הבחירה הנובוגרודקאי־סלונימאי הוגשה רשימת הגוש המורכבת מב״כ יהודיים ובילורוסיים. בראש הרשימה שוב צעד, כמו בשנת 1922, ה׳ מ. סטוטשינסקי, ב״כ הציונים, ושוב נפתחה תעמולה חזקה בעיר, כשעל קולות הבוחרים היהודים מתחרות ארבע רשימות: הרשימה המקומית של הגוש, ושלוש הרשימות הארציות: של ה„אגודה־עממיים", של ה„בונד" ושל פוע״צ, — וכשכל אהדת הסטארוסטבה נתונה לרשימת ה„אגודה". בעוד הזרמים והמפלגות האזרחיים והארגונים הכלכליים המקומיים עשו למען רשימת הגוש (רשימה מס׳ 18), — הרי ניטשה המערכה העיקרית בעיר בינה ובין רשימת „אגודת־ישראל". אכן, פעולת־הדיברסיה שקיבלה גושפנקא כמעט רשמית הצליחה, הקולות נתפצלו, צבירת הקולות למען רשימה 18 לא הספיקה כדי בחירת מועמד, ובניגוד למה שהיה ב־1922, לא נבחר הפעם כל ציר לסיים באיזור־הבחירות המקומי.

מעכשיו ואילך, משנבחר הסיים החדש, השתחררה הסאנציה מכבלי־„ההגינות" ביחס ליהודים, שריסנוה בשנתיים הראשונות לשלטונה, ובכך היא אף התכחשה להבטחותיה לאורטודוקסיה. כאילו ניתנה יד חפשית לגבי הסתה אנטי־שמית. ה׳ הענשעל הבין זאת כדיבעי והגשים את הרמז הלכה למעשה באיזור שלטונו. מעכשיו כל הסתה פרועה נסבלה ע״י הרשות המקומית, וכל הפלייה היתה לחוק במשכן הסטארוסטבה. מפעם לפעם השתוללו אף פקידים ממשלתיים ללא־ריסון. כך קרה, שבשנת 1929, בעת מאורעות חודש אב תרפ״ט בארץ־ישראל, התנפל פקיד־דואר בריש גלי על יהודים שהיו במשרדו וצווח: „עוד יבוא יום ונטבח כאן את כולכם, כמו שטובחים אתכם בפלסטינה"[553]). והערה זו של פקיד ממשלתי, המדבר בגוף ראשון ובלשון רבים, כביכול בשם סגל הרשות השלטת, לא לקתה בשום גינוי או סנקציה מצד ה׳ הענשעל. הגדיל לעשות בשטח ההסתה הכומר הקתולי אוראטשבסקי, שנשא מעל במת ה„דאם לודאָבי" (שהשתייך לחברה כל־עירונית) בפני קהל פולני דרשה מלאה דברי־בלע והשמצה, ושלל מיניה וביה את הלויאליות היהודית למדינת פולין... גם הסתה זו עברה בלי כל הפרעה מצד השלטון. היישוב היה עדיין אסיר־תודה

לרשות, שנתנה לו להביע את דעותיו ומחאותיו בשבועון „סלאנימער ווארט", שבינתיים הפך לבמה המוסמכת של דעת־הקהלה היהודית, וממנו שקל הכומר למטרפסיה, כגמולו...[554]).

מבחן נוסף של עמדת השלטון החדשה ביחס ליהודים בא בעת ביקורו של נשיא־המדינה ה' מושצ'יצקי, בספטמבר 1929. הבטאון היהודי הנ"ל פירסם לרגלי מאורע זה ברכה בשם היישוב כולו, ובה מודגש, בין היתר[555]): „היישוב היהודי בסלונים מברך בדחילו ורחימו את האורח הרם, שבא לבקר את כל בני העיר, בלי הבדל דת ולאום, כאב אל כל בניו. הוא מסמל את אחדות המדינה ואת משפט־הצדק, שבמוקדם או במאוחר ישתרר בכל תחומי החיים. בפינו נשמעות טענות נגד ממשלה זו או אחרת, בשל עוולות הנעשות נגדנו, ולשם זה אנו נאבקים בדרכים חוקיות בכל מוסדות העם הארציים והמקומיים, למען מימוש שוויון־הזכויות המובטח לנו בחוקה. לדאבוננו, שום ממשלה עוד לא הצליחה לעיין במכלול־בעיות קיומנו לעומקן... אך אין לכך שום השפעה על יחסנו הכללי למדינה, שקמה לתחיה. ויחד עם כל העם הפולני אנו שואפים להאדרה מתמידה של המדינה ומריעים לכבוד האורח הנישא, מכל לבנו: ברוך הבא!" —

ברם, לעדה לא הועילה הברכה המליצית הזאת ולא כלום. שורת התעללויות סטרה על פני עסקני הקהל וראשיו. לשם קבלת פני הנשיא נקראה ועדה מיוחדת ובה באי־כח כל השכבות בעיר, והנה נקרא ע"י הסטארוסטה גם יהודי, לאו־דווקא ב"כ ועד הקהל, — כאילו התכוון ה' הענשעל בכך להדגיש מי ומי הם היהודים, אשר הוא חפץ ביקרם... רק ברגע האחרון כשהמוזמן הזה העיר, שרצוי להזמין לוועדה גם ב"כ רשמי של העדה, כלומר של ועד הקהל הנבחר, נענה ה' הענשעל, כאילו שד כפאו... זאת ועוד: בקבלת־הפנים שנערכה בבניין הסטארוסטה הוזמנו לברך באי־כוח כל השכבות ולרבות אוקרייני (אם כי לא היו בכלל אוקריינים בעיר), ואילו לבא־כוח היהודים אף לא ניתנה הרשות לברך את הנשיא... באותו יחס נתקל ה' משה זבלוצקי, סגן ראש־העיר, שבמשך שבועות רבים טרח מטעם העירייה, בהיעדרו של ראש־העיר, בכל ההכנות לביקור הנשיא, ואילו ערב הביקור הוא נדהם לקבוע, שבחגיגות עומדים להתעלם לגמרי ממנו, וה' פליבנסקי יוצג יחידי כב"כ העיר! — כדי להימנע מהשפלה כזו, העדיף ה' זבלוצקי לעזוב את העיר עוד לפני בוא הנשיא...

מה פלא, איפוא, שלמחרת הביקור, התבטא הלך־הרוח של היישוב במאמר ב„סל.וו." בשם „למחרת החג" במשפטים כדלקמן: „כופפנו את ראשינו מתוך הדרת־כבוד בפני רוממות נשיא־המדינה, והנה התעוררנו לחולין האפורים, ואנו נדהמים למראה הפער בין יומא דפגרא ובין החולין... בחזרנו ליום־יום השיגרתי, אנו אחוזי־אכזבה למראה יאוש המונינו המנושלים, בלי מחרת, בלי תוחלת, בלי הבנה לסבלם... תנאי הקיום שלנו מאלצים אותנו להגירה, שהיא בלתי־אפשרית, או לניוון ושקיעה..." [556]).

הטענות היהודיות הושבו אחור בעתונות הפולנית המקומית: בעתון המרכזי של הגליל „זשיציע נובוגרודסקיה", שעל כל מעשה של ה' הענשעל קרא „קדוש קדוש" והוא הוא שהכתיר את הרוב של המועצה העירונית כ„בטלנים וכחדלי־מעש", וכן בכתב־העת המקומי „עכא סלונימסקיה" (שרק גליונות ספורים יצאו הימנו), אשר העלה באפו דעה, כי יהודי סלונים מתנגדים למלכות־פולין, שכן חברי הסיעה היהודית במועצה העירונית מתנהגים, לפי דעתו, לא רק כאופוזיציה למושל־העיר, אלא למדינה כולה...

ייתכן, שדו־שיח בין העתונים המקומיים נשא אופי של ויכוח פרובינציאלי בין עתונאים קרתניים, המתימרים להלך בגדולות, ומוטב אולי היה להתייחס אליו כך, כי הרי לא בסלונים יתנהל המו"מ על הבעיה היהודית בפולין, לא מסלונים תצא התורה מה קודם למה, שוויון־זכויות ל„לויאליות" או להיפך, ולא על חופי השצ'רה ייקבע סופית, אם הצבעה במועצה נגד ה„שבתובקה" (ביה"ס הממלכתי ליהודים) כמוה כבגידה במלכות...

אך לא כך גרס זאת ה' הענשעל. ברצותו לנפח את חשיבות אזור־שלטונו, וע"י כך להעלות גם את ערך עצמו, — הוא עשה מעשה־גדלות, ומעשה שהיה כך היה: לרגלי יום־ההולדת של פילסודסקי הזמין הסטארוסטה הפעם גם את ועד הקהל להשתתף בוועידת ההכנות לחגיגות, וזה היה בעיצומו של א י ס ו ר כל פעילות הקהלה מטעם המושל. בקשר עם זה הצביע ה„סלאנימער ווארט" על הניגוד המשווע בין השתקת כל פעולה חוקית של ועד הקהל הדמוקרטי ובין הזמנתו לאירוע חגיגי... נרגז וזועם למקרא מאמר זה, ציווה ה' הענשעל לעורך העתון ולמחבר המאמר להופיע בפניו. בגסות ומבלי להזמינם לשבת הוא התריע בפניהם: „אתם, הלאומנים היהודים, מתאמצים לעורר את השאלה היהודית, שלגמרי איננה אקטואלית כאן. מה אתם רוצים? — הרי ליהודים ניתן שווי־זכויות, והסטארוסטבה הסלונימאית היא סובלנית". —

כמה תקריות שאירעו בינתיים החריפו עוד יותר את היחסים. באסיפת אירגון האומנים הנוצרים (שהיוו כבר 10% מכלל בעלי־המלאכה בעיר) הבטיח להם הסטארוסטה אשראי ממשלתי גבוה לחידוש ציודם, ופסח לגמרי על בעלי־המלאכה היהודים. תקרית שניה אירעה בתחנת־הרכבת, כשקבוצת נוער חלוצי נפרדה ברציף התחנה מחלוץ שעלה ארצה בשירת „התקוה". דבר זה היה מחזה יום־יומי ברחבי פולין, ואף בתחנת־הרכבת הראשית בוורשה הדהד השיר הלאומי כל פעם עם צאת רכבות עולים לטרייאסט, ומעולם לא ראו בכך משום הפרת־הסדר. אך לא כן סברו הג'נדרמים בסלונים והם אסרו כמה מהמלווים באשמת הפרעת הסדר ואף העמידום לדין.

אכן, בגלל החרפת היחסים הורגש סוף־סוף יפה בנובוגרודק, שהשלטון המחוזי מתח את החבל יותר מדי. הדי המתיחות בסלונים הגיעו גם ל„מועדון הצירים היהודים" בסיים. כדי לרכך ולרופף מתח זה, נקט השלטון במחוות־„ארגעה": בביקוריו בעיר בימים הללו, סר הווייבודה גם לבית־הכנסת הגדול, ובהסתכלו על המבנה הנהדר של פנים הבית, פסק: „הקירות האלה הם עדים לדו־קיום ההיסטורי בין הפולנים והיהודים". — לפי השראה מלמעלה נעשה גם הצעד דלקמן: בעיצומו של המשבר הכלכלי, הזמין ה' הענשעל, ביום 12 במאי 1930, את הארגונים הכלכליים, לשיחה על „המצב הכלכלי והמשק בעיר". בהזמנת באי־כח החוגים הכלכליים דווקא, ולא את ועד הקהל או את הסיעה היהודית במועצה, — נרמז, שכאילו אין רצון לשוחח

עם „הלאומניים" המתמרדים, אלא יש אפשרות להתפשר רק עם המתונים, כביכול, עם ב"כ הסוחרים, החנוונים ובעלי־המלאכה. תואנת השיחה היתה, כאילו לדון על הדרכים לסילוק הקשיים הכלכליים והפיגורים בתשלומי המסים (ולשם זה גם נוכח בשיחה מנהל משרד האוצר המקומי), — אך הכוונה השקופה היתה גם לעורר את מכלול היחסים בין שני פלגי האוכלוסיה ולנסות להוציאם ממצב־ההחרפה הנוכחי.

אך כשהסטארוסטה גולל את פרשת הקשיים במסחר וההשהיות בפרעון המסים, ענה לו ב"כ „ארגון הסוחרים", שאת הסיבה יש לחפש לא רק במשבר הכלכלי השולט בכל המדינה, אלא גם בנסיבות המקומיות של הקשיים הנערמים במסחר־העצים ע"י הממשלה גופא, בהגשימה „אֶטטיזציה" (כלומר, ניהול משקי ע"י פקידים ממשלתיים) גם בענף זה, החשוב כל־כך לכלכלת העיר והמשפיע עליה במישרין בתגובות־שרשרת. קשיים במסחר? — והרי השלטון קופץ את ידיו מתמיכה במסחר ותעשיה, כאילו היו בנים חורגים למדינה. אשראי ניתן בעיקר לחקלאות, וכשמעניקים אשראי למלאכה, — הרי זה למיעוט של 10% מהם. והפיגורים במסים? — הרי כל ההנחות, הארכות, דחיות, הפחתות מוענקות לחקלאות, — מה שאין כן לאנשי המסחר והתגרנות הזעירה, שמסיהם נגבים מיד, תוך הטלת קנסות וריבית. — ה' הענשעל נוכח לדעת, שאין הבדל בתגובות היישוב היהודי, בין אם יוזמנו „הלאומנים", ובין אם יורשו להשמיע דעתם רק סוחרים, חנוונים ובעלי־מלאכה נבונים...

אז פתח הסטארוסטה בקליעת חציו הנודעים והתריע כלפי המוזמנים בהאשמות, כי עדת־ישראל בסלונים עוינת ומתבדלת מהאוכלוסיה הלא־יהודית, היא איננה אצה להשתתף באירועי־חג ממלכתיים; כי בהנהלת „בית־העם" העירוני אין היהודים לוקחים חלק, וכי היהודים שטופים במטריאליזם, והא־ראיה, שעל־יד בית־הכנסת ההיסטורי הקימו חנויות ודוכנים המכערים את מראה החזית הנהדר של הבית (הכוונה לחנויות שניבנו עדיין בזמנו וברשותו של ר' בעריש אשכנזי).

תשובות המוזמנים היו חד־משמעיות: ההתבדלות היהודית בעיר היא תוצאה של חסימת כל השערים בפניהם והכלאתם בגיטו כלכלי; היהודים אינם ששים להריע בחגיגות, כי שוב אינם רוצים לעמוד כ ב ו ב ו ת א י ל מ ו ת (הכוונה לסתימת הפה של ב"כ ועד הקהל בקבלת־הפנים לנשיא); ואשר לחנויות ליד בית־הכנסת, אכן נכון הדבר, כי דלונו מאד, כל ד' על ד' אמות בעיר כבר תפוסות על־ידי המון חנוונינו, תגרנינו, בעלי־דוכנינו, באין מנוס מתלישותנו הרבה, — אך מוטב לו, לסטארוסטה, להשפיל עיניו מכסאו הרם ולראות איך על איכרה מפטרליביץ הבאה לקנות 2 מטר בד, עטים 10 חנוונים מכל צד, כמוצאים שלל רב... ואשר להנהלה ב„בית־העם" נכון, שהיהודים עזובה, כי מעשהו הראשון של המנהל הפולני החדש היה לפטר את השומר היהודי שעבד שם מזה עשר שנים! [557]).

גם ה' הענשעל וגם אנשי־שיחו עמדו חיש־מהר על אי־התכליתיות שבפגישות כאלה. לא בעיר מחוזית, ואף לא בעיר־הגליל נתונים עניינים כאלה למו"מ מכל־שכן להכרעה.

ברם, בהגדשת המרירות, בחוסר־הטקט, במתן רשות להסתה ובעלבונות פומביים, שספגו ראשי־העדה ונבחריה, — היה לו, להענשעל, חלק רב. מאז שלוש שנים הוחרפו היחסים בכל מקום: בעיריה, במועצה העירונית, ב„מחלקת־המחוז", בחיים החברתיים, — והתפרעות אנטישמית רדפה התפרעות. „אקטיביותו" הרבה הורגשה גם בעניינים יהודיים־פנימיים גרידא: בתוך ועד הקהל שהושם ללעג ולקלס ע"י נטילת כל רשות־עשיה ממנו, ובמוסדות היהודיים, בבתי הספר הציבוריים, שהוא התנכל לקצץ בתקציביהם.

החמרה זו עמדה בעינה שלוש שנים, עד שגם בנובוגרודק, ואולי גם בוורשה, החליטו, ש„ההענשעליזם" אולי יימשך בצורה אחרת, רכה ומוצנעת יותר, — אך בלי הענשעל בעצמו: הסטארוסטה עזב את כהונתו ביוני 1930.

יפה הגדיר ה' ווייס את שלטונו עם צאתו מהעיר: „זה היה ביורוקרט טיפוסי. הוא הסתגר במנגנון פקידים מסורבל... כל התכניות־רבתי של מונופולין ממשלתיים על ענפי ייצור בעיר, שמטרתן השקופה היתה קיפוח פרנסות יהודיות, באות ממנו... הוא הוא שתיכנן הקמת מפעלי־ביטון, מלבנות, מאפיות, ואולי עוד מעט גם חנויות, וחלק לו, — גם בניהול היערות המקומיים ע"י פקידים בלתי־מומחים ומניעת דריסת רגל יהודית בתוכם... לא היתה לו כל הבנה במשק־העיר, בצרכיה, בבעיותיה" [558]).

ומושל חדש בא לעיר: ה' קוסליאַטש.

פרק עט

המועצה העירונית השלישית בשנים 1925—1927. — עליית הנציגות הפולנית. — רוח אנטישמית במועצה. — ראש־העיר מכשיר בידי השלטונות. — זלזול הסטארוסטה הענשעל ברוב היהודי במועצה. — ההתנגשות בין הסיעה היהודית והסטאַרוסטה. — פיזור המועצה. — הענשעל ממנה את איש־שלומו פליבנסקי לראש־העיר. — הבחירות למועצה הרביעית. — תככי הצמד הענשעל־פליבנסקי. — הפיתוי לאַשר את פליבנסקי כראש העיר. — הסכמה מתוך ספיקות. —

רוח פרצים קרירה החלה לצנן את החמימות היחסית שבתוך אולמות המועצה והעיריה, עם קום המועצה השלישית שנבחרה ב־1925.

הבחירות כשלעצמן למועצה זו כבר נשאו בחובן את הרמז לשינויים העתידים לבוא באקלים הפוליטי המקומי. מאמץ השלטון מאז 1919 להגביר, ויהי מה, ולו אף באמצ־

עים מלאכותיים שונים, את אחוז הפולנים ועל ידי זה לגרוע מהאופי היהודי של העיר, נתן כעבור 6—7 שנים פירות ראשונים: עם רבות מספר משרדי השלטון המנהליים המחוזיים, שפקידותם היתה על טהרת הפולניות; עם השתכנותם בעיר של קציני צבא הקבע, אשר שמשו את הגדודים של חיל המקום; עם התווספותם של מתישבים פולנים בפרברי העיר השונים, — גדל בשנים 1923—1925 אחוז האוכלוסיה הפולנית, וכך ירדה בבחירות אלה הנציגות היהודית מ־18 ל־16, כלומר לשני שלישים של הרכב המועצה. יש לקבוע, שיחס זה לא שקף למעשה את גודל האוכלוסיה, ואף ב־1925 עוד הגיע הישוב היהודי שבעיר, לכל הפחות, ל־75% (ואף אחוז זה הרי היה בירידה, בהשואה ל־85% של ערך הישוב ב־1919).

אי־ההתאמה הזאת בין היחס הממשי של הישוב היהודי ליחס נציגותו במועצה, שהפכה להיות החל ממועצה זו ואילך לתופעה כרונית של כל המועצות שבאו אחר כך, — יש לזקוף הן על חשבון פיצול הקולות על ידי ריבוי רשימות יהודיות, והן על חשבון השתתפות בבחירות יותר פעילה וערה מצד התושבים הנוצרים (והמושלמים), ביחס לזו של התושבים היהודים. השתתפות זו קבלה עידוד מיוחד מהסטאַרוסטה החדש.

על אף כל זה, נשאר הרוב היהודי בעינו! שומה היה על השלטון המרכזי בוורשה ועל שלוחותיו בגלילות ובמחוזות־הספר להשלים עם העובדה, שכל הערים שבגלילות המזרח מוסיפות להיות ותהיינה בעלות רוב יהודי, והפולוניזציה שלהן, שהיתה, בלי ספק, מטרה מדינית של השלטון, מלכתחילה מוסווית ואחר־כך גלויה, עשויה אולי להצליח רק לטווח ארוך של עשרות בשנים.

עם זאת, תוך כדי השלמה זו בעל־כרחו, לא ויתר השלטון על צעדים שיטתיים להצר את ההישגים של הרוב היהודי ולצמצם בהדרגה זכויות לאומיות ואזרחיות שכבר הוכרו הן ע״י התחיבויות בינלאומיות (זכויות המיעוטים) והן ע״י החוקה הארצית.

היה, בלי ספק, ניגוד פנימי רב בהגיון של שלטון אלופי פילסודסקי, אשר עם היותו שלטון „הבראה" („סאנאציה") מרדני וליברלי, אשר קם כמפעל־שחרור נגדי לשחיתות האנדקית־ריאקציונית, לא עצר כוח להתגבר על האינרציה האנטישמית של קודמו; ואם בהתחלה הסווה אותה ע״י אמרי־שפר ושפת־חלקלקות בפנים הארץ ומחוצה לה, הרי לבש עוז יותר ויותר להסיר אחר כך מסכה זו מפניו ולהצהיר בפומבי על כוונות־ה„אוֹשעם" שלו.

במסגרת המוניציפלית הסלונימאית התבטאו צעדי־ההצרה הראשונים במועצה בשנים 1925—1927, על־ידי התערבות גועזת יותר של הסטאַרוסטה בניהול הפנימי של משק־העיריה, התערבות שכוונתה היתה לשלוט מעל לרוב היהודי ומתוך זלזול גמור בו, ולהכתיב באמצעות ה„בורמיסטזש" הפולני, ה׳ קלימוביץ׳, שהיה בעצם ככלי־אישקוקי בידי המושל, את קו־המדיניות המרכזי, על ידי פקודות אדמיניסטרטיביות כשרות לכאורה, אך מפירות באורח שקוף למדי את חוק השלטון העצמאי.

הרוב היהודי במועצה החל להיתקל בהפרות גלויות אלה, כשוועדת התקציב והכספים של המועצה, בעלת רוב יהודי אף היא, עם ד״ר וויס בראשה, קבעה כי ראש־העיר ה׳ קלימוביץ׳ עבר בפירוש על סמכותו, הן בגביה מופרזת ובלתי־חוקית של מסים עירוניים, והן בהוצאות יתרות ובלתי־מאושרות ע״י הועדה. נוסף לזה מצאה ועדת הביקורת של המועצה (וגם היא בעלת רוב יהודי) כמה עקבות של טשטושי־מעילות בהנהלת הכספים של העיריה.

העיקביות ללא־חת של „הסיעה היהודית המאוחדת", שבאה לידי ביטוי מעל במת־המועצה בדרישתה מראש־העיר לחזור בהנהלת־המשק למסגרת החוקית של שיתוף־פעולה הרמוני עם המועצה, התנגשה בסוף שנת 1927 ב„מדיניות הגבוהה" של הסטאַרוסטה פאַן הענשעל. יורשו זה של ה׳ קורקוזוביץ׳ הבין כהלכה ולפי רוחן את ההוראות מנובוגרודק, מקום־שבתו של הוויבודה. בחפזון ובנקל הומצאה נוסחא ריטורית ומפוצצת לפיזור המועצה ה„מרדנית": הרוב שלה הוכרז ל„בטלנים", חדלי־מעש ושאינם מבינים ולא כלום בעניני משק עירוני...

והואיל ואי־אפשר היה להתעלם מאי־הסדר ואי־החוקיות שבניהול המשק ובמצב הכספים של העיריה, ומאחר שהמשטר כולו הרי דוגל ושולט בסיסמת „הבראה", מינה ה׳ הענשעל את אחד מאנשי־שלומו, ה׳ פליבנסקי, איש הסאנאציה גם הוא, להיות ראש־העיר „מטעם", בתפקיד מיוחד של „הבראת" העיריה, — עד אחרי הבחירות החדשות למועצה.

העיר ראתה, איפוא, את עצמה בסוף 1927 שוב בקדחת הבחירות, ובפעם הראשונה מאז קום השלטון הפולני המחודש, נתקלה סלונים היהודית בהתגרות גלויה, תקיפה ופוגעת מצדו.

„אין אפשרות להימנע מהרוב היהודי" — נאלצו לקבוע פעם נוספת בבנין הסטאַרוסטה, בהיוודע תוצאות הבחירות למועצה הרביעית, שהתקיימו בסוף דצמבר 1927: ה„סיעה היהודית הלאומית המאוחדת" בצירוף עם באי־כוח ה„בונד" ו„פוע"צ" מתמידה עם המספר של 16 מנדטים, שהוצמד לה במועצה הקודמת...

לשבחם של עסקנים יחידים, מסוג „תקיפי" הדור הקודם, בעלי אמביציות בדלניות, שהוכיחו את נטיותיהם בבחירות קודמות, יצוין שנוכח פיזור המועצה, אשר היתה ג׳יסטה נועזת של השלטון וכוונה באורח ברור וחד־משמעי נגד הסיעה היהודית, הופגנה הפעם סולידריות יהודית למופת: כל המפלגות האזרחיות והארגונים הכלכליים־עירוניים, ולרבות אותם יחידים שאפתניים, הופיעו ברשימה יחידה וממושמעת, ובשם המחייב: „רשימה יהודית לאומית". הרשימה זכתה ב־12 צירים, שכללו את ארבעת הציונים, שני באי־כוח המפלגות הדתיות „אגודה" ו„מזרחי", ונציגי ארגון הסוחרים, ארגון התגרנים הזעירים, אגודת האומנים ובעלי־המלאכה, אגודת בעלי הבתים היהודיים וארגון מכבי־האש המתנדבים (ובזה הודגש צביונו והרכבו של ארגון זה). המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות הופיעו ברשימותיהן המיוחדות, אך בעיני השלטון הרי צירי ה„בונד" ו„פועלי־ציון", שנים שנים לכל אחת מרשימות אלה, שנבחרו למועצה זו, הוסיפו להוות, יחד עם הרשימה היהודית האזרחית, — חטיבה יהודית אחת.

מאידך, 8 המנדטים של המיעוט הנוצרי־מושלמי חדלו להיות סיעה מגובשת. מאחר שבתוך הפועלים הפולניים שנתווספו לעיר גברה בשנים אלה, — ולא בלי קשר עם האופוזיציה הסוציאליסטית שבכל רחבי המדינה למשטר

הסאנאציה החדש, — השפעת הפ.פ.ס. (המפלגה הסוציא־ליסטית הפולנית) במידה כזאת, שנבחרו 3 נציגים של רשימת מפלגה זו (ובינתיים קם במועצה הזאת לצרכי הופעה מעמדית, גם גוש סוציאליסטי, אם כי לא מגובש, שהיה קיים הלכה למעשה רק לעת־מצוא, ושכלל את ה„בונד", פוע"צ ופ.פ.ס.).

מאחר שחבר־הצמד הענשעל־פליבנסקי לא יכול לסמוך יותר על המידה על 3 נציגי הפפ"ס, נמצא, שכדי לתמרן בתוך המועצה נשארו לשלטון רק 5 חברי „הסיעה הנוצרית־מושלמית, — מיעוט זעום שבזעומים!

הוחלט, איפוא, כפי הנראה, מגבוה, להשלים עם הרע במיעוטו ולנקוט בשיטת השלמה והסוואה כאחד: במקום להעמיד מלכתחילה פנים עוינים ו„ששים אלי קרב", ננקט קו של שכנוע ופיתוי לשיתוף־הפעולה מתוך רצון טוב. הבטחות לעתיד, כביכול. במשא־ומתן ישיר בין באי־כוח השלטון ובאי־כוח הסיעה היהודית, ועל דעת חבריה כולם, הוסכם שהסיעה תתמוך בהצעת השלטון לבחור בה' פליבנסקי כראש־העיר ותתן בכך למינויו גושפנקא חוקית, אחרי שבדברים ברורים וחד־משמעיים הובטח לרוב היהודי שיתוף מלא וכנה בין המועצה ובין ראש־העיר החדש. כדי לפזר כל ספקות שהן בנדון זה, הובטחה המשכת כהונת ה' זבלוצקי במשרת סגן ראש־העיר ובבחירת „לאווניק" יהודי (חבר הנהלת העיריה, ראש־מחלקה), נוסף למשרת ה„לאווניק", שב"כ הציונים ה' מרדכי קפלן כבר החזיק בה שנים אחדות.

לא היה כל מקום לסיעה להתחמק מהושטת יד זו, מכיון שכל שאיפתה היתה הבטחת שיתוף ישר, וללא עישוק וסילוף, עם השלטון, ומאידך הישיבה באולם המועצה לא היתה בשבילה רק יציאת ידי חובה דמונסטרטיבית, שיתוף הארגונים הכלכליים בסיעה היה ערובה נוספת לגישה הרצינית, המעשית והענינית שלה.

וכך סמכה, איפוא, הסיעה מתוך שיקול־דעת יסודי וכמעט באין ברירה, את ידיה על פליבנסקי המועמד של ה' הענשעל, — והעיריה החדשה נכנסה במרץ 1928 לעבודתה השיגרתית.

פרק פ

המועצה העירונית השלישית בשנים 1925—1927. — עליית הנציגות הפולנית. — רוח אנטישמית במועצה. — „מס־ההטענה" הורס את המסחר הזעיר. — פליבנסקי מגלה את קלפיו. — דברים כדרבונות בפי ב"כ הסיעה הנוצרית. — מס רודף מס. — מס... לבילוי המדרכות. — עטאטיזציה עליך, סלונים. — ההתנכלות בכלכלה היהודית. — התנפלות מזכיר העיר על ד"ר חייס. — גזירת ה„שבתובקה". — קיצוץ הקצבות העירייה למוסדות החינוך היהודיים. — מרד הסיעה היהודית בראש העיר. — הצהרת־נאצה של פליבנסקי נגד הרוב היהודי. — ההסתה מגיעה לשיאה. — דו־שיח חריף פליבנסקי־חייס. — הענשעל הגדיש את סאת מזימותיו. — סילוק הענשעל מהסטאַרוסטבה ופליבנסקי מהעירייה. — משימת הסטארוסטה החדש קוסליאַטש לפשר במועצה. — ההסכם בעניין השבתובקה. — מינוי חלדיסלב יעלסקי לראש־העיר. —

אכן, אם הסיעה היהודית ראתה את עצמה חיש מהר מרומה ומאוכזבת, מרומה ללא בושה ומאוכזבת קשה מאבדן התוחלת הממשית, שהתנדפה כשלפוחית של בורית, — הרי כעת, מתוך פרספקטיבה היסטורית, לא יהיה שום צידוק להאשים את מנהיגי הסיעה בקוצר־ראות ע"י רחישת אמון להבטחות ה' פליבנסקי. לא לשם ויכוח סרק ולא לשם דיונים עקרים הם נשלחו למועצה ע"י היישוב היהודי, אשר בינתיים נפגע ברובו המכריע קשות ע"י המשבר הכלכלי, שהחריף מאוד בסוף שנות העשרים, והוא נאנק תחת עול המסים הכבדים, שנוסף לממשלה, הפליאה העיריה מאוד בחידושיה והמצאותיה בשטח זה ובעיקוליה ללא־רחם ממשלמי־מסים מעוטי־יכולת.

האכזבה היתה מרה שבעתיים, בה במידה שהצד שכנגד גילה ללא־שהות את קלפיו ופתח בשורה שלמה של תקנות ופקודות, שהתנכלו בפירוש בעמדות הכלכליות היהודיות, במסחר הזעיר והמלאכה.

ההתגרות התחילה בפרשת העלאת מס מוניציפלי, „מס־ההטענה" (פאָדאַטעק לאדונקאָווי"). לפי סעיף מסוים בחוק השלטון העירוני, שנתקבל על ידי הסיים, ניתנה הרשות לשלטון הביצוע המקומי להטיל ארנונה על כל מטען סחורה שמגיע ברכבת, לצרכי המקום. אך מס זה היה בבחינת רשות ולא חובה, ולא עוד אלא שבעיר־הספר הוא הונהג בשיעור מוגבל ומוגדר ביחס לערך הסחורה. בא ראש־העיר והציע להעלותו בבת־אחת פי... ארבעים!

כדי לעמוד על גודל המכה, שהעלאה זו היתה מנחיתה למסחר, וביחוד למסחר הזעיר, ובכלל להמוני העם, — מספיק לציין, שהמס הזה חל גם על מצרכי מזון אלמנטריים, והעלאתו ייקרה אותם במידה מבהילה. יתר על כן, היא עלולה היתה להרוס כליל את מעמד התגרנים הזעירים, בהפחיתה את כושר הקניה העלוב בלאו־הכי של האיכר הבילורוסי מהמחוז, שהיה נזקק לחנווני הסלונימאי, ובהכריחה אותו לקנות את מצרכיו הדלים בקואופרטיבים הכפריים, שפותחו ע"י משרד ממשלתי והיו פטורים מ„מס־ההטענה" זה לגמרי.

הסיעה היהודית הקימה קול־צעקה, וכמובן דחתה בשאט־נפש את ההצעה המבישה. חיפש ה' פליבנסקי ונאחז בפירוש מפולפל של סעיף אחר מחוק השלטון העירוני, כדי להגשים את ההעלאה מיניה־וביה, על אף ולמרות הרוב המכריע של המועצה!

לא הועילו המחאות המיואשות מצד הארגונים הכלכליים

של העיר, פניות המשלחות של באי־כוח הסוחרים והתגרנים הזעירים בעיריה ובסטארוסטווה, המאמרים הסוערים ב„סלאָנימער וואָרט". ב„מכתב גלוי", שארגון התגרנים הזעירים פירסם בקשר לכך, מדובר, בין היתר: „העלאת המס היא הטיפה המרה האחרונה בכוס־התמרורים של התגרן הזעיר בסלונים; המסחר הזעיר הרוס ושבור; עיני התגרן והחנווני כלות: מאז גדל ה„פאָדאַטעק לאָדונקאָווי" במידה כה מבהילה, ירד ייבוא המצרכים לעיר ב־25%, ואחוז השטרות הבלתי־נפרעים עלה ל־40%!" —

אך כל הזעקה הזאת נתקלה באטימות המדהימה שהשתררה בסטארוסטווה ובמאגיסטראט (העיריה).

יחד עם זה, כאילו לפי רמז מגבוה, התחילו צירי „הסיעה הנוצרית־מושלמית" להשמיע במועצה דברים כדרבונות, כי הם נבחרו לעמוד על משמר ה„פולנית" של העיר, אשר סכנה צפויה לה מצד האוכלוסיה היהודית... דברים כאלה ובטון שכזה עוד לא נשמעו במועצות הקודמות בסלונים במשך עשר השנים הראשונות של הממשל הפולני המחודש.

ה' פליבנסקי דאג בעוד מועד להבטחת העורף שלו: פקודותיו קבלו ללא־היסוס את האישור הדרוש מצד הווידזיאַל „פאָוויאַטובי" (מחלקת־המחוז), זה המשרד המחוזי הכפוף למיניסטריון הפנים, ושהמועצות המקומיות במחוז והעיריה בראשן, נתונות לבקרתו המתמידה. ולא עוד, אלא שמוסד זה, שבכוחו לאַשר או לבטל סעיפי־תקציב, הציע מצדו שורת מסים עירוניים נוספים: תוספת־מס למים, מס על צריכת חשמל, מס על... בלוי המדרכות שברחובות העיר!...

משרד ממשלתי זה כבר הוכיח את כושרו „היצרני" ויזמתו בהזדמנות קודמת, כאשר המליץ על ייסוד בית חרושת מוניציפלי למשרפות־לבנים, שכל עיקרו היה רק להרוס את מפעלי־הלבנים הפרטיים שבבעלות יהודית. בית־חרושת זה, שנוסד בכספי המסים שנסחטו מהעיר ונוהל ע"י ה„ווידזיאַל" והעיריה, הגיע בינתים כמובן, עד פשיטת רגל, והצעת המסים החדשים באה לכסות על הגרעון העצום של ה„ציגעלניה" (מפעל־הלבנים), פרי יזמתו הברוך של הווידזיאַל...

רוח־הפרצים הקרירה שהשיב ה' הענשעל (לפי הדרכה ברורה מנובוגרודק) הפכה לסערת־זלעפות. קמה רוח אחרת בכל היחסים. כל פרחח ופקיד מהפקידות העירונית (והרי ברובה היתה „נקייה מיהודים") הרים ראש, והגיעו הדברים לידי כך, שמזכיר העיריה התנפל בשצף־קצף על יו"ר הסיעה היהודית. אותו מזכיר גם זמם להטיל מעמסה נוספת על הישוב: ארגון מכבי־האש המתנדבים (רובו ככולו יהודים ובהנהלת מפקדו היהודי המצוין ה' פייסצקי), שעבר מזהיר של למעלה משלושים שנות־פעילות בהתנדבות עמד מאחוריו, ניקר את עיניו, ובבולמוס ההצעות „היצרניות" צפה גם הצעה משלו, — (וכל המרבה „להציע" הרי זה משובח): לפזר ארגון מתנדבים זה ובמקומו להעסיק עשרות מכבי־אש שכירים, כמובן על חשבון העיריה (וכמובן שבמובן, על טהרת „הפולניות").

בינתיים נרקמה מזימת־חרש, שכפי הנראה הגביהה עוף יותר מהתנכלויות על הרקע המקומי, והיתה בבחינת „מדיניות גבוהה". באותו שלב בשלה ההכרה בוורשה, שרצוי להמעיט את ההשפעה „המזיקה" של בתי־הספר היהודיים־לאומיים, בעיקר בגלילות הספר, ע"י פתיחת בתי־ספר ממלכתיים ליהודים, עם תכנית „כשרה" ברוח־הסאַנאַציה ועם קורטוב של למודי־דת. — בתי־ספר יסודיים כאלה, מיוחדים ליהודים, היו קיימים כבר מזמן בפולין הקונגרסאית, מאחר שלא היה שום הבדל מהותי בינם ובין בתי הספר הכלליים־ממלכתיים, שגם בהם היו תלמידים יהודיים, מחוץ לזה, שהלימודים לא התקיימו בהם בימי שבתות, — קראו להם בפי־העם „שבת'ובקה".

אחרי 10 שנות שלטון החליטה, איפוא, הממשלה, שקצב הפולוניזציה בין יהודי הגלילות המזרחיים הוא אטי מאוד ושבתי־הספר היהודיים על כל גווניהם ונטיותיהם, בעברית וביידיש, רק מפריעים לגיבוש מהיר באיזור זה של טיפוס „האזרח הפולני בן דת־משה"; ואמצעי־הנגד היחידי העשוי לתקן את ה„לקוי" היסודי הזה צריך, איפוא, להיות בית־הספר הממלכתי ליהודים, שכל „יהדותו" צריכה להתבטא רק בלימודי הדת. ומיניסטריון ההשכלה ניגש בתקיפות בסוף שנות העשרים לייסוד בתי־ספר כאלה בכל רחבי המזרח הפולני: בגלילות ווילנה, נובוגרודק, פולסיה ווהלין. בהתחלת 1930 הודיע המפקח האזורי על החינוך ל„ווידזיאַל פאָוויאַטאָווי" ולעיריה בסלונים, שהחלטתו נחושה לפתוח לשנת הלימודים הבאה בית־ספר ממלכתי ליהודים, ושעל העיריה להקציב תמיכה הגונה למוסד זה. ה„ווידזיאַל", לא רק שקיבל עליו לקיים את הוראת המפקח על החינוך, אלא נאחז בה בהתלהבות־יתר; הוראת מיניסטריון־ההשכלה היתה רק בנוגע לפתיחת בית־הספר הממלכתי, אבל לא היה בה שום רמז לגזירה על בתי־הספר הציבוריים, כי לפי החוקה, הרי מובטח חינוך לאומי למיעוטים. דחיקת מוסדות החינוך היהודיים היתה צריכה, אולי, להשתמע בעקיפין, אך לא במישרין... אבל אנשי „מחלקת־המחוז" פירשו את ההוראה ברוחם הם, שקיבלו בהשראת המושל ה' הענשעל, וכשהמועצה העירונית הגישה לאישור את הצעת התקציב לשנת 1930/31, הם מחקו, מיניה וביה, את התמיכות לכל בתי־הספר היהודיים בלי הבדל („תרבות", ציש"א, תלמוד־תורה, „תחכמוני") והכניסו סעיף חדש: עשרת אלפים זהוב כתמיכה לבית־הספר הממלכתי, ה„פאווששכנע" ליהודים...

אגב, ההקצבות לחינוך היהודי נעשו בין כה וכה פרובלימטיות: משנה לשנה הופחתו על־ידי ראש העיר, על אף החלטות הרוב במועצה. נוסף לכך הוא מצא תחבולה חדשה לחסלן, מבלי לחרוג ממסגרת ההחלטות החוקיות. כך, הוא ציווה, בהתחלת 1930, לדחות מחודש לחודש את תשלום ההקצבות עבור שנת 1929/30, באמתלא, שבקופת העיר אין כסף, וכוונתו השקופה היתה להסתמך על סעיף בתקנות השלטון המוניציפלי, שלפיו כל פרעון סובסידיות, ע"ח שנת התקציב השוטפת המסתיימת ב־31 במרץ, שלא נעשה עד הראשון במאי, — מתיישן, והעירייה פטורה מלשלמו... והשיטה הזאת, שכמוה כהתעללות ביישוב היהודי, נעשתה בסיסמת „הבראת" המשק העירוני. ברור שאלמלא הגיבוי של מושל המחוז, לא היה מעיז לעשות ללעג ולקלס את רצון הרוב היהודי שבמועצה. אותו ראש־העיר נהג בזלזול גם בארגונים היהודיים הכלכליים: כשמשלחת ארגוני הסוחרים והתגרנים הזעירים באה לזעוק חמס על ה„פאדאטעק לאדונקובי", — הוא קיבל אותם בקרירות ודחה את טענותיהם.

האָתגר הזה לא הירפה את ידי „הסיעה היהודית",

שהחליטה לסכל בדרך חוקית את השיטה השרירותית של התנכלות בזכויות הרוב. על אף ראש העיר ולמרות אישור ה„ווידזיאל", קיצצה ועדת התקציב, שגם בה היה רוב יהודי, מההוצאות המנופחות של העירייה, מחקה את התמיכה לביה"ס הממלכתי והחזירה את כל ההקצבות לחינוך היהודי. בסעיף ההכנסות היא גם הקטינה את האומדנא מהכנסת „המס להטענה", ובצורה זו הוחזרה הצעת התקציב להנהלת העיר. צעד זה עורר את זעמו של הסטארוסטה והבורמיסטזש כאחד.

אך בינתיים הורגש במשרד הווייבודה, שעושי רצונו בסלונים הגדישו את הסאה. לפי רמז מגבוה, הוחלט לסגת אחורה. הנסיגה נעשתה בצורה הפגנתית על־ידי התפטרות ראש־העיר מכהונתו. בהצהרה ארוכה שקרא בישיבת המועצה, הוא התנפל בדברי־נאצה על „הרוב הבלתי־פרודוקטיבי, הקובע את פרצוף המועצה". הוא גם האשים את נבחרי היישוב בקנאות, צרות־עין, אינטרסנטיות, ואפילו — בגידה במלכות, שכן הם מתנגדים ל„שבתובקה", שהיא בבחינת צורך ממלכתי חשוב. דברי הבלע של פליבנסקי מצאו עידוד והסכמה בעתון הגליל „זשיציע נובוגרודזקיה". עתון זה, שהיה כלי־ביטויה הגלילי של „ב.ב.", הסיעה השלטת במדינה, הפך בהדרגה לאנטישמי, ולא פעם נקט בעמדה עוינת לרוב היהודי שבעיר הגליל. ההסתה מצאה לה הד גם בחברה הפולנית המקומית, בחוגי הפקידות הממשלתית והאינטליגנציה, שבה הושמץ ד"ר ווייס, מנהיג הסיעה היהודית, כשוביניסט ומדיח לאומני... אך היישוב השיב מלחמה שערה; מעל עמודי ה„סלאנימער ווארט" פתחו באי־כוח דעת הקהל היהודית בפולמוס עם ה„זש. נובוגר." וכן עם מושל המחוז. בעיקר זכורה תגובתו החריפה של ד"ר ווייס, ראש הסיעה, במאמרו „שוביניזם", המסתיים בקטע הנערץ כדלקמן: „הם טוענים, שמקור „התמרדותנו" בזירת המועצה העירונית הוא — שוביניזם. אנו, היהודים, בפולין בכלל ובסלונים בפרט, עומדים עדיין בפרשת המאבק לזכויותינו האלמנטריות. אנו נאבקים למען ההקצבות לבתי־הספר שלנו, כי גם המורים היהודים רוצים לאכול... ואנו מתריעים בכל הזדמנות, שעיר מלאה תגרנים מרוששים הנאבקים מר על קיומם, איננה יכולה לעמוד בעול מסים חדשים לבקרים, כדי לנפח תקציב ולרכוש מכונית־מותרות לה' פליבנסקי... הם טוענים, שהננו מעלה בכל הזדמנות את „השאלה היהודית". זה נכון, מאחר שאנו נתקלים בה על כל צעד ושעל, אבל לא אנו היוצרים אותה, ושוב איננו עוצמים את עינינו כבת־היענה. השתנינו. שוב אין מספיקים לנו לא טפיחה על הכתף ולא קריצה חייכנית... איננו משגרים יותר שתדלנים לבקש רחמים עלינו, אלא אנו נלחמים למען זכויותינו בכל מקום בו אנו עומדים: בסיים, בחברה ובמועצות העירוניות. אם זוהי הגדרת השוביניזם, — הריני שוביניסט" [559]).

דו־השיח החריף בין שני פלגי החברה בעיר הגיע לשיאו, כשבישיבת המועצה החזיר ד"ר ווייס תשובה מנומקת להצהרת פליבנסקי ולהאשמותיו שהטיח על הסיעה. דבריו החריפים הרגיזו עד כדי־כך את „הגוש הנוצרי־מושלמי", שהם עזבו את הישיבה.

המהלך הבא של ה„סאנאציה" במאבק מדיני זה היה כפול ומכופל: פליבנסקי, שקיבל בינתיים יפוי־כוח מהסטארוסטה להמשיך בכהונתו עד בחירת מ"מ, התכוון לקבוע עובדות נוגדות להחלטות הרוב עוד לפני פרישתו. הוא לא נענה לקרוא לישיבת ועדת־הביקורת, שתדון בפעולותיו הבלתי־חוקיות; הוא התעלם לגמרי מההרכב היהודי של אגודת „מכבי־האש" וקיבל עובדים בתשלומים, כולם פולנים, ועמד בתקיפותו שלא לשלם במועדן את ההקצבות לחינוך היהודי, ובינתיים הגיע היום הקובע, הראשון במאי, — והתחייבות העירייה התישנה!

גם ה„ווידזיאל פוביאטובי", שהפך למרכז היזמה האנטישמית במחוז, עשה את שלו: הוא הזכיר למועצה, שהחלטותיו בענין מחיקת התמיכה בבתי־הספר והכנסת תקציב לשבתובקה, הנן סופיות. המועצה רשאית רק לערער עליהן בפני שלטון הגליל.

המאבק משני הצדדים הוסיף להחמיר. בכל אותו פרק זמן עמדה „הסיעה היהודית" כסלע מוצק, וכפי שמעיד ד"ר ווייס, לא הופרה אף פעם הסולידריות היהודית נגד החזית האנטישמית המובהקת.

הסיעה החליטה, איפוא, לערער בפני שלטון הגליל, ואם יהיה צורך בכך, אף להעביר את הערעור לרשות המוסמכת ביותר, למיניסטריון־הפנים. מאידך, התעלמה הסיעה מהארכתה הזמנית של כהונת פליבנסקי בעירייה, ובישיבת המועצה (שהוחרמה ע"י חברי „הגוש הנוצרי־מושלמי") בחרה כראש־העיר את ה' באנייביץ, פקיד ממשלתי הממונה על מחלקת הבטחון במשרד מושל המחוז, שהיה איש מתון ונוח, מעורב בין הבריות ואהוד על באי־כוח היישוב. וכאילו כדי להמחיש את עוז־החלטתם להגן על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות, החליטו חברי „הסיעה", באותה ישיבת המועצה, בתמיכת ה„בונד" ולפי יזמת פוע"צ, לקרוא לרחוב המוביל לשולהויף בשם י.ל. פרץ, ולרחוב „החוף" (ברעגער גאס 1) בשם שלום אש, וכן להקציב תמיכה לספריה שע"י ועד הקהל.

הבחירה בבאנייביץ כראש־העיר הוציאה עד כדי־כך את פאן הענשעל מכליו, שהוא סילק את ה„מועמד" היהודי מכהונתו. בצעד נמרץ זה התכוון המושל ללמד לקח, שכל „המוצא חן" בעיני היהודים לא ינוקה... אך זה היה גם צעדו האחרון של הסטארוסטה בעיר. עירעור המועצה העירונית על הוראותיו הבלתי־חוקיות, שלו ושל ה„ווידזיאל", פקח סוף־סוף את עיני היודעים חוק ודין במשרד הווייבודה, — וה' הענשעל נקרא לעזוב את כהונתו.

חילוף המשמרת בסטארוסטבה נתן הזדמנות לשלטון הגליל להתערב בפרשה: אחרי שהכירו בנובוגרודק, כי מיופי־כוחם בסלונים הקדיחו את התבשיל והביאו ל„שלטון־יחיד" בעיר, מבלי להתחשב בצרכים וביכולת של רוב התושבים. הם הניעו את ה' קוסליאטש, הסטארוסטה החדש, שנתמנה ביולי 1930, למצוא דרך לפשרה ולהסכם בין הרוב והמיעוט שבמועצה. ה' קוסליאטש בא במגע עם הסיעות השונות, וכך הגיעה הנציגות היהודית, לפי הצעת המושל החדש, למעין „אוגודה" (הסכם) מקומית, לפיה הסכימה להקצבה למען ה„שבתובקה", תמורת הבטחה, שלא יחול כל קיצוץ בהקצבות לחינוך היהודי הלאומי. כמחווה של רצון טוב הכיר הסטארוסטה באי־החוקיות של „מס־ההטענה", שהעיק כ"כ על המסחר המקומי, וביטל אותו. כמו־כן, מאחר

שהצדדים נתקשו למצוא מועמד לראש־העיר, שיהיה מקובל כנבחר על דעת כולם, הוסכם ע״י המושל ו„הסיעה היהודית״ על מינוי „מטעם״, שהסיעה לא התנגדה לו, והוא וולדיסלב יעלסקי, פולני בעל משק חקלאי מסביבת העיר, שהיישוב היהודי הכיר אותו כאדם נוח ומקובל. דומה היה, שהרשות הגיעה עכשיו לידי החלטה, שמוטב להתחשב ברוב האוכלו־סיה, — ולו תהיה יהודית, — ולא לתת ל„בעלי־דמיון״ נלהבים לטפל בעיר כבתוך שלהם.

עם קץ שלטונו של הצמד הענשעל־פליבנסקי, ניתן היה לסכם, שהם משלו בכפה ע״י הטלת מסים בלתי־מוצדקים מבחינה חוקית וכלכלית, שהעיקו במיוחד על המוני־העם היהודים המנושלים, וע״י הקמת מפעלים, שמטרתם השקופה היתה הרס מפעלי־חרושת ומלאכה יהודיים. הקו המנחה של „הסיעה היהודית המאוחדת״ היה: לנהל במשק־העירייה מדיניות חסכונית, יעילה והתנגדות לכל יוזמה אַטטיסטית.

לקראת שנת 1930/31, כאילו נוצרו תנאים שקטים יותר בזירה המוניציפלית תוך רצון הדדי לשתף פעולה, שהופרה עד עכשיו לא באשמת הרוב שבמועצה.

פר׳ק פא

ועד הקהל בשנים 1926—1930. — פעולתו בימי הסטארוסטה דאָראָש. — הקמת מוסדות סוציאליים חדשים. — פיקוח הוועד בתחום החינוך. — קבלת אורחים מהחוץ. — הרחבת „חוקת הקהלות״ על איזורי הספר. — מתן סטאטוס לקהל. — קיצוץ הקומפטנציות. — הצו בדבר עריכת בחירות. — הקהלות הכפופות לקהל סלונים. — מאבק סביב ה„עטאט״. — הבחירות באפריל 1928. — מי ומי במועצה ובהנהלה. — החבלה האדמיניסטרטיבית בפעולת הקהלה. — אפס־מעשה מאונס. — תפקיד־ייצוג גרידא. — מרד ועד הקהל. — הערכת עטאַט על־אף חוסר רשיון. — ההתמרדות מרככת את השלטון. — הבטחות חדשות של השלטון שלא קוימו.

המצב התחוקתי של ועד הקהל נשאר בשנים 1926/27 ללא שינוי. ראינו לעיל, עד כמה אי־הגדרת הסטאַטוס החוקי של הקהלה באזורי־הספר בשנים ההן היתה אחד הגורמים המסייעים לפעולה אוטונומית של שלטון הקהל בימי הסטא־רוסטה קורקוזוביץ. ואשר למושל ה׳ דורוש, שבא במקומו, מאחר שלא קיבל כל הוראות נגדיות, לא היה לו כל ענין לשנות את המצב לרעה. נמצא, שהוועד המשיך גם בשנים אלה את פעולתו הברוכה. כל עניני העדה רוכזו בהנהלה, ששוב לא היתה זמנית, אלא מאז 1922 נבחרת. עמידת ה״ה זבלוצקי, קפלן, שליופר, בראש הוועד, — כיוון שהודרכה ע״י ההסתדרות הציונית, היתה ערובה לחזית לאומית־יהודית אחידה בעירייה, במועצה העירונית, בכל שיג ושיח עם השלטונות. לזכות ועד הקהלה יש לזקוף בשנים אלה הקמת מוסדות־עזר חדשים. עם התגלות הסימנים הראשונים של התערערות המצב הכלכלי ב־1926, קם ביזמת ה׳ זבלוצקי המוסד שנקרא מלכתחלה „וועד־ההצלה שע״י וועד הקהל״, למתן הלוואות ללא־רבית למנושלים וקרבנות המשבר, וששינה אח״כ את שמו ל„גמילות חסדים״. אחד מקנייני הקהל היה בית־המרקחת, שנרכש עוד בשנת 1920 ומחציתו הוקדשה לאלמנתו של ד״ר צבי לווין, כאות הוקרה לפעולתו רבת־החסד של הרופא העממי [560].

הוועד טיפל בקביעות בסעיפי־חינוך ותרבות. הוא פקח באופן מתמיד על קיום הקצבות העירייה בשביל בתי־הספר הציבוריים, והפריש בתקציבו סכומים קבועים בשבילם, תוך מתן אוטונומיה להנהלות המוסדות החינוכיים לנהלם לפי אָפיים ומגמותיהם. וכך נתמכו מקופת הקהל באופן שווה: הת״ת, „תרבות״, ציש״א, גן־ילדים מיסוד ה„שולקולט״ (ארגון לחינוך מטעם פוע״צ). היתה זו ממש „אידיליה״ חברתית תחת כנפי הוועד. מה רחוקים היו הדברים ממאבק ההשכלה והחינוך של סוף המאה שעברה! מלחמת הדעות הצטמצמה בתוך המפלגות והתנועות גופא. הספריה העברית־יהודית, נחלת הארגונים הציוניים שמלפני המלחמה, היתה עכשיו לקניין ועד הקהל. הזדמן לעיר אורח חשוב מהציבו־ריות היהודית בפולין או שליח הקרנות הלאומיות מא״י, — הרי מובטחת היתה לו קבלת־פנים לא רק ע״י הארגון שהזמין אותו, אלא גם ע״י ועד־הקהל. וכך נתקבלו בברכות בשם כל העדה, בבואם לסלונים: ראש הסיעה היהודית בסיים ה׳ גרינבוים, ציר־הסיים ד״ר וויגודסקי מווילנה, ה׳ שאליט מנהל „יעקאפא״, שליחי הקרנות הלאומיות לייב יפה, מנוח, שמואל טשרנוביץ, ברגר; השליחים מא״י: שמואל זוכוביצקי, חיותה בוסל, שמואל דיין ועוד.

עסקני העיר מכל המפלגות, והציונים בראשם, השכילו להפוך את ועד הקהל לתא שלטון עצמאי, — וזה בנסיבות של חוסר יסוד תחוקתי. אכן, מצב מקומי זה לא היה בבחינת יוצא מן הכלל, וברוב ערי־הספר התגשמה למעשה בשנים 1921—1927 אוטונומיה לאומית־תרבותית, בלי מנגנון ארצי, ואפשר להגיד, על אף כוונות־ההצרה של הממשלה המרכזית.

אך הנה „בחלונות הגבוהים״ בוורשה נמלכו והחליטו, שכבר הגיעה העת „לטפל״ בעניינים יהודיים גם באזורי־הספר. וכך הפתיע השלטון את דעת הקהל היהודית, כאשר בתחלת 1928 פורסם צו מטעם נשיא המדינה, המייפה את כוח משרד־הפנים לארגן בחירות לקהלות באיזורי הספר, על־סמך תחולתה של חוקת־הקהלות, שכוחה יפה בפולין הקונגרסאית, — גם באזורים אלה. אַליה וקוץ בה: לפי חוקת הקהלות, שימשה הקהלה רק לצרכי הדת והחינוך הדתי, ובמקצת גם לצרכים סוציאליים; כלומר, הכרח הוא לצמצם את המסגרת והתפקידים של המוסד הקהילתי. הרי

זה צעד ראשון לקיצוץ כנפי האוטונומיה היהודית. אך לא היתה ברירה, אלא לקבל מוסד מקוצץ זה, המוכר ומאושר לבסוף מבחינה תחוקתית. הצוו הסמיך את הנהלת העדה להטיל מס מיוחד, הקרוי ה„עטאט" של הקהלה. הבחירות לשלטון העדה הסלונימאית נועדו לאפריל אותה שנה ובינתיים, עד לבחירות, ניתנה פקודה להפסיק את פעולות ועד הקהל הקיים.

ברגשות מעורבים קיבלו עסקני המפלגות את ההוראה החדשה מידי הענשיל. אמנם, קשה היה לעכל את גזירת הצמצום ולהפוך את ועד הקהל החילוני, המודרני, למעין „קהל־שטיבל" המטפל בעיקר בשחיטה כשרה, בית־חיים, ת"ת וישיבה ורבנות. אך היה מקום לתקוה, שכשם שבמשך 9 שנים הצליחו להפעיל במלואו את הוועד, שלהלכה לא היתה לו אפילו רשות קיום, — כן יתגברו על הקושי הנוכחי וירחיבו למעשה את נושאי־פעולתו. לפי חוקת הקהלות, בוחרים במועצה בת 12 חבר, הקובעת מתוכה הנהלה של 5 אנשים. רשות־הצבעה ניתנה רק לגברים בגיל 25 ומעלה. תחום־שלטון קהלת סלונים כלל את העיירות ביטן, אוזרניצה, קוזלובשצ'ינה (שכן העיירות הגדולות יותר, קוסובה, רוז'נוי, ז'יטל, זלבה, השתייכו מבחינה אדמיניסטרטיבית למחוזות אחרים: קוסובה היוותה כבר עיר־מחוז בפני עצמה, ומחוז קוסובה כלל את רוז'נוי; זלבה השתייכה למחוז וולקוביסק וז'יטל — למחוז נובוגרודק, ואשר לדרצ'ין היא הוכרה, בגלל גודל יישובה, כקהלה עצמאית). הרכב המועצה וההנהלה צריך, לפי החוקה, לקבל אישור סופי מאת המושל.

במערכת הבחירות התנהל מאבק סביב ה„עטאט". היו אנשים וזרמים (בעיקר „אגודת־ישראל"), שהתנגדו לעטאט ודרשו למחות באזני השלטון על־כך, שכן את תקציב הקהל, לפי דעתם, צריך היה לכסות בתרומות ארעיות, ב„צדקה וחסד" מצד הג'וינט, ה„רעליעף" וכו', כפי שנהגו עד עכשיו. יתר המפלגות גרסו, שנוכח הצמצום העצום שחל בתמיכה מצד הג'וינט, אין מנוס מהפעלת מס, אשר רק הוא יוכל לכלכל את צרכי העדה. אך לאמיתו של דבר, היה זה וויכוח־סרק, כי חוקת־הקהלות, שכוחה היה יפה כעת גם בסלונים, היתה חד־משמעית.

הבחירות קוימו כחוק באפריל 1928. נבחרה מועצה בת 12 איש בהרכב שייצג את כל שכבות העדה. כיו"ר המועצה נבחר ב"כ „אגודת ישראל" ר' זלמן איבנסקי. בין חברי המועצה היו: ר' שמואל ווייצל, ר' יעקב חננוביץ, ר' דוב רבינוביץ, ה' לווין (ב"כ „האגודה"), מרדכי קפלן ומרדכי שליופר (ב"כ הציונים), דזינצלסקי ואוסאקובסקי (מפוע"צ), אנוטשניק (ב"כ ארגון האומנים), ושני ב"כ ארגוני הסוחרים והתגרנים הצעירים. (ה„בונד" החרים הפעם את הבחירות, בגלל האופי הדתי המוצהר של הקהלה). המועצה בחרה בהנהלתה (מ. קפלן כיו"ר שלה, דזינצלסקי, לווין, רבינוביץ, אנוטשניק). השוני שבין הנהלה זו לבין הוועד הקודם היה — היעדרו של ה' זבלוצקי, אשר בגלל העומס שהוטל עליו בעירייה (אחרי הבחירות למועצה העירונית בדצמבר 1927, 4 חדשים לפני הבחירות לקהלה), בה נאלץ לעמוד על המשמר בפני תככי־הקיפוח של ראש־העיר פליבנסקי, — ויתר על כהונתו בוועד הקהל.

רשימת הנבחרים הוגשה לה' הענשיל, והוא אישר אותה.

ובכן — הרי שפיר, ויש רק לצפות לאות מטעם הסטארוסטה, כדי לגשת לפעולה, — ולו אף בצמצום המסגרת... לפי התקנות היתה עוד חובה לחכות למתן רשות נוספת מטעם המיניסטריון, כדי לעבד הצעת תקציב, המבוסס על מס־הקהלה, העטאט. ובינתים — יש לשבת בחיבוק־ידיים, תוך הפסקת כל פעולה מאונס...

והרשות הזאת איחרה לבוא! כוונת הממשלה היתה שקופה, והיא: מכיוון שנאלצה בגלל סיבות מדיניות להרחיב את תחולת „חוקת הקהילות" גם על שטחי־הספר, — הרי יש להשהות בדרך אדמיניסטרטיבית כל יוזמה „אוטונומית" מצד העסקנים היהודיים. חדשים על חדשים עברו, הקהלה משותקת, ומהסטארוסטה אין קול ואין קשב ביחס לרשיון המצופה. על פניות ההנהלה הוא ענה, שהרשיון עוד לא הגיע.

וכך עברו שנים של אפס־מעשה מאונס של שלטון הקהל. אכן ל„פכים קטנים" ואפילו לתפקידי־ייצוג הורשה הוועד לפעול. בשנת 1929 הוא טיפל בהסדר מירשם היהודים שבעיר. עד אותה שנה בוצע המירשם ע"י הרב מטעם ה' שליופר, כפי שניהל אותו לפי החוק הרוסי, עוד לפני המלחמה. אך מעמד „הרב מטעם" לא הוכר בפולין, ולפי הוראת המיניסטריון צריך היה למסור את הנהלת המירשם בשטחי־הספר, החל מ־1930 ואילך, לידי אב"ד העדה. בעקבות חוזר המיניסטריון נוצר מצב עדין מסביב לפרשה זו, והיה זה ועד הקהל, שבאמצעות בירור ע"י רבני־הסביבה (מוולקוביסק ונובוגרודק), החליט על הסדר, שלפיו יבוצע המירשם ע"י האב"ד בסיוע ה' שליופר[561]. ההנהלה פעלה כבאת־כוח מוסמכת של העדה, בפרוץ מאורעות אב תרפ"ט בא"י, וקראה לאסיפת־עם רבת־משתתפים בשיתוף עם ההסתדרות הציונית. היא שלחה מברקי־מחאה בשם עדת־סלונים לירושלים ולונדון.

ואשר לתפקידי־ייצוג כלפי השלטונות, אכן ראינו, שה' הענשיל ניסה גם במובן זה לזלזל בוועד, כשהתעלם ממנו בקבלת־הפנים לנשיא מושציצקי. אך תחת לחץ דעת־הקהל היהודית, שהתבטאה במאמרים חריפים ב„סלאנימער ווארט", הוא הזמין אותו לחגיגות יום־ההולדת של פילסודסקי. ועל־זה הוא זכה לדברים הנ"ל ב„סל.וו.": „מתוך אימון לצוו הנשיא, הלכנו לקלפי ובחרנו בשלטון הקהל. אח"כ שותקה ההנהלה הנבחרת. לא די שהצרו את קומפטנצית הקהלה, אלא שוללים מאתנו גם אוטונומיה מצומצמת זו... אך כשמגיעים לאיזה אֶפקט במצעד חגיגי, נזכרים בנו ומזמינים אותנו..."[562]).

הוועד הורשה בינתיים לפעול רק בשתי „רשויות" מסורתיות של העדה: בבית־המטבחיים (ששימש כמקור־המשכורות לרבנות) ובבית־הקברות... אלא נוכח כבילת ידי הוועד, פרקו השוחטים מצד אחד וגבאי הח"ק מצד שני את עול־המשמעת ועשו בתוך המוסדות כבתוך שלהם, כך שלמעשה גם שתי רשויות אלה הופקעו מהוועד.

עד — שבהתחלת 1930 פקעה סבלנות המועצה וההנהלה. בישיבה משותפת ובהתיעצות עם עסקני המפלגות הן החליטו — מתוך השערה, שסוף־סוף לא ייתכן, כי הממשלה תעשה פלסתר את הבחירות שהיא בעצמה יזמה, — לגשת מיד לגבות מפרעה על־חשבון העטאט שעתיד לבוא, — כדי

להיות מוכנים ליום, בו יותן האות להתחיל בעבודה. לשם זה נקראה אסיפה של באי־כוח הארגונים הכלכליים וכל השכבות, כדי לבחור בוועדה להערכת המפרעה, איש־איש לפי יכולתו. אגב, החלטה זו נעשתה לפי דוגמת קהלות אחרות בנפות־הספר, שגם הן סירבו להסכים להמתת הקהלה בנשיקה, ונקטו בצעד מרדני זה, על־אף גישת המיניסטריון. ראוי לציין, שבאסיפה זו, אף חוגי האדוקים, אשר לפני כשנתיים עוד התנגדו לעטאט, הסכימו למפרעה ע״ח מס־הקהלה. האסיפה ששימשה כעין אתגר לסטארוסטבה, פירסמה קול־קורא ועמדה על חשיבות העטאט, העשוי לשמש מנוף לשלטון הנבחר של העדה [563].

כפי־הנראה, ריכך צעד־נועז זה של הרבה קהלות את השלטון המרכזי, ובאוגוסט 1930 פירסם מיניסטריון החינוך הודעה, כי הוא מכין צוו סופי ביחס להפעלת הקהלות ותקנות לגבי עיבוד התקציב והטלת ה„עטאט״. בהנהלת הוועד נעשו ההכנות לגביית המפרעה, מתוך סיכוי שאכן בקרוב תתקיימנה סוף־סוף ההבטחות. אך גם אלה לא קוימו, וגם שנת 1930 עברה כשהקהלה עדיין משותקת.

פרק פב

המצב הכלכלי בשנים 1926—1930. — תנועת הבנייה בשנים הקודמות. — סיבות המשבר במסחר העצים. — הדומפינג הסובייטי והשפעתו בסלונים. — הממשלה מתחרה בסוחרים היהודיים. — שליחותו של הכלכלן ד״ר ליפובסקי בסלונים. — המשבר הכלכלי בראי מחקרו של ליפובסקי. — שקיעת המסחר הסיטונאי. — מספרים על השפל במסחר הזעיר. הנדידה מחנות ב„טור־החנויות״ לדוכן בככר השוק. — המחזור הממוצע הירוד בענפי מסחר שונים. — המשבר בתעשיה. — המונופולין הממשלתי והשפעתו. — השפל במלאכה. — גזירת „הצעכן״. — בנימוק המודרניזציה הורסים את בעל־המלאכה היהודי. — ההפליה לרעת האומנים היהודים. — הבטלה אצל פועלים שכירים ובפקידות. — נסיון־שיקום מצד „זעלבסט־הילף״. — ייזמת הרעליעף הסלונימאי. — שליחות ה׳ אייסורוביץ ב״כ „אורט״. — תכנית „אורט״ לשיקום הכלכלה. —

מבחינת ההשתלשלות בתנאים הכלכליים המקומיים תוך חמש השנים 1926—1930, יש להבחין בשני פרקי־זמן: שנת 1926, וארבע השנים 1927—1930. משטר מהפכת מאי 1926 נתן את דעתו בכלל על הבראה מדינית וכלכלית, כריאקציה לשחיתות, להסתגרות ולצרות־העין האנדקית. בסלונים, אשר בה לא הורגש, כאמור לעיל (ר׳ פרק ע״ג), הלחץ האנדקי באופן כל־כך חמור, עקב צירוף נסיבות כלכליות מקומיות נוחות, — לא התבלט שינוי המשטר בצורה מוחשית כלשהי. השיפור ההדרגתי בעקבות התנועה המסחרית והתעשייתית במשך ארבע השנים הקודמות, כאילו נמשך גם בשנת 1926. שיפור זה נתן את אותותיו בעיקר במספרי הבתים שנבנו מחדש.

נתוני העירייה על מספר המבנים בעיר, לפי סוגיהם השונים, בשנת 1927, בהשוואה למספרים אלה מלפני המלחמה, מראים על ההתקדמות הרבה בבינוי, שחלה בשנים 1922—1926. אנו למדים מהם, שמספר בתי החומה למגורים הגיע כבר ב־1927 ל־405, כדי 98% מהערך הטרום־מלחמתי, ומספר בתי העץ למגורים — 1135, כדי 95%. קצב הבנייה היה מוחשי גם במבנים למשק ומסחר (חנויות, מחסנים, דוכנים) ובניינים תעשייתיים (סדנאות, בתי־חרושת), בהם הגיע מספר מבני החומה ל־109 (לעומת 459 מלפני המלחמה, שרובם היו הרוסים) ומבני־העץ ל־1243 (לעומת 320, כלומר גידול פי ארבע.) [564].

שני ענפי־הכלכלה העיקריים של התחלת שנות העשרים: ענף סחר־העצים והמסחר הקמעונאי, עוד פעלו ב־1926 במצב תקין, דומה בערך לזה שיוצב בהדרגה בחמש השנים הראשונות של הממשל, (מאז חתימת חוזה ריגה).

אך הנה בא שינוי במצב. לאמיתו של דבר, סימני מפנה לרעה, בעיקר בענף העצים, ניכרו כבר לפני כן, עוד ב־1925. כמה סיבות כלליות ומקומיות גרמו לתהפוכות התנאים. וכפי שראינו בשנים 1921—1925, גורמים מקומיים משפיעים חיובית על תנאים ארציים־כלליים בעלי כיוון אחר, — כך אנו רואים גם בשנים 1927—1930 סיבות מקומיות משבשות את המצב.

אחד הגורמים העיקריים הכלל־ארציים שפעל על הכלכלה המקומית, היה ייצוב המטבע והדפלציה שבאה אחריו. ביסוס הזהוב הפולני, שבו התחילו הממשלות שלפני מאי, ושמשטר פילסודסקי המשיך בו, — השפיע כגורם המאיט את הפעולות הכלכלית. הוא הביא בתגובות־שרשרת לנזילות כספית מתמעטת והולכת, לקשיים אשראיים, לעליית הוצאות הייצור, לצמצום היצוא. בשוק הסלונימאי התבטאו הקשיים הכספיים קודם־כל בענף ניצול היערות ומסחר העצים, שגם סיבות נוספות קיצצו בו וצמצמו בהדרגה את היקפו ומחזורו.

מכשול כללי לענף היה: ההתחרות הסובייטית בשוק העצים העולמי. הממשלה הסובייטית, שהיתה זקוקה למימון הציוד התעשיתי למטרת ביצוע תכניות־החומש הראשונות שלה, — המירה בכסף את כל מה שניתן היה לה לעשות: מאוצרות האמנות שבארמונות הצארים ועד — עצים במחירי־דומפינג, שכל יצוא ממקור אחר לא יכול לעמוד בפניהם. ההתחרות הזאת אילצה את ענף העצים הפולני להוריד את מחירי היצוא. גורם מאיט נוסף היה בביקורת הממשלתית החמורה על ניצול היערות, שבאה אחרי השימוש הרב בשנים הראשונות. כעת הקפידה הממשלה על ניצול מתוך שימור עתודות ועידוד גידול חדש. המשרד הממשלתי בדק כל הצעת־מכירה של יערות פרטיים, ובמקרים רבים גם לא אישר אותן. עיקר הקניות התרכז כעת ביערות הממשלתיים

ע״י מכרזים, וגם אלה התמעטו במידה ניכרת. אך הקושי הגדול ביותר שעמד בפני הפירמות שהתמחו בענף היה: הנטיה הממשלתית למונופוליזציה הדרגתית של סחר־היערות, השאיפה להוציא את הענף מידים פרטיות (הווה־אומר: יהודיות) ולהעבירו לטיפול בלעדי ע״י משרד ממשלתי. כצעד ראשון הוקמה חברה ממשלתית לניצול חלקות־יער ממלכתיות, והיא הופיעה בשוק העולמי כגורם יצואני. נטיה זו, — אם כי נומקה תמיד על־ידי חישובים כלכליים (הדומפינג הרוסי, ההכרח בהוזלת המוצרים, התמעטות האוביקטים), — היה לה בלי־ספק גורם אנטישמי מובהק, — וספק אם היתה באה לידי ביטוי בולט וגם לצעדים ממשיים, אלמלא היות הענף רובו בידי יהודים.

ברור, שכל הגורמים האלה השתקפו מיד במצב הענף בעיר. הסיבות המקומיות, שעצרו את ההתפתחות וגרמו לנסיגה בפעולות הענף, היו כדלקמן: סלונים ירדה בהדרגה מעמדתה המיוחדת בקנה־מידה ארצי, שרכשה במסחר העצים. בראשית שנות העשרים היתה העיר, בגלל מציאת אוביקטים רבים לניצול בסביבתה, לאחד ממרכזי היערנות הראשיים שבגלילות הספר. אך במשך השנים, עם גידול היצוא, עבר מרכז הכובד לגושי־יערות אחרים, לצפון (בסביבות ווילנה, בגבולות ליטא ולטביה) ובדרום (בפוליסיה ובווהלין). נמצא, שסלונים קיפחה במידה מסוימת את עמדתה האקסקלוזיבית. שנית, התמעטו יערות האחוזות בשכנות קרובה לעיר. הפירמות המקומיות נאלצו להעביר את טווח־פעולתן ליערות רחוקים, וכך פחתה התעסוקה ההמונית של אכרי־הסביבה בעבודות־החטיבה והתובלה ביערות.

בסיכום הגורמים הנ״ל הוכה ענף היערות המקומי מכה קשה. תוך שנה־שנתיים נשתנה המצב תכלית שינוי. כמה מספרים מאלפים משנת 1929 מעידים על־כך. מספר הפועלים המועסקים בענף ירד פלאים. בשנה זו הגיע ס״ה הפועלים בעונה ל־1300 (כולל המועסקים בכריתת עצים, בתובלה ובמנסרות), בעוד שבשנים כתיקונן הגיע מספר הפועלים במנסרות למעלה מאלף, ועוד כאלפיים עבדו ביערות. לפי מקורות מוסמכים של אנשי הענף, ירד ב־1928/29 משלוח העצים ע״י הסוחרים המקומיים ב־50%, וכמות העצים שעובדו במנסרות פחתה ב־75% (ביחס לשנת 1927). הנסיגה השתקפה במחסור הגדול במזומנים; עלה מספר השטרות בענף שלא ניפדו בזמן.

החמרת המצב ביערות ובמנסרות וריבוי מחוסרי העבודה בעיר ובכפר נתנו מיד את אותותיהם במסחר, בתגרנות הזעירה, במלאכה ובתעשיה. בזכותו של כלכלן יהודי ידוע, ד״ר ישעיהו ליפובסקי, שבאורח־מקרה ערך אז בעיר מחקר כלכלי, יש לנו חומר מוסמך ומדויק על המצב לאשורו, כפי שהיה בכל אחד מהענפים האלה, בעיצומה של תחולת המפנה לרעה. ד״ר ליפובסקי היה אחד מטובי הכלכלנים הצעירים ביהדות פולין, שהתמסרו מטעם מוסדות־שיקום, כגון ג׳וינט, אורט ואחרים לחקר העמדות היהודיות בפולין, במגמת שיקום הכלכלה בתנאים החדשים[565]. בקיץ 1929 הוא נשלח לסלונים ע״י הוועד המרכזי של חברת „אורט״ בפולין לחקור את הכלכלה העירונית. כפי שנראה להלן, היתה שליחותו של ליפובסקי קשורה בתכנית מרחיקה לכת של „אורט״ ושל ארגוני יוצאי סלונים באמריקה בדבר ביצור הכלכלה היהודית שבעיר.

החוקר הצעיר והנלהב ניגש במרץ למשימתו. הוא פנה למוסדות רשמיים ואירגונים כלכליים מקומיים והצליח לאסוף חומר תעודתי וסטטיסטי. המוסדות והחוגים שסייעו לו וסיפקו נתונים חשובים היו: העירייה, הנהלת הלשכה של קופת־החולים הממשלתית; ארגוני הסוחרים, התגרנים הזעירים, האומנים ובעלי־המלאכה; האיגודים המקצועיים; חוגי האינטליגנציה העובדת (מורים, פקידים) שעזרו לו לאסוף חומר פרטי. כמו־כן הצליח לערוך משאל מצומצם בין סוחרים וחנוונים (בשיתוף עם המורה שרה לידובסקי). את פרי מחקרו פירסם ד״ר ליפובסקי במסה מצויינת ומפורטת[566]. למרות זה, שהחוקר לא בא על כל סיפוקו ובהקדמתו העיר, שקשה היה לאסוף בשיטתיות ויסודיות את כל החומר הנחוץ, כדי לערוך מונוגרפיה שלמה ומדעית על הכלכלה היהודית בעיר, — בכל זאת יש במחקרו נתונים חשובים רבים, השופכים אור על התמוטטות עמדות הקיום היהודי, כפי שכבר באה לידי ביטוי באותה שנה. עד כדי־כך החשיב אותו החוקר בעצמו, וכן הביטאון הכלכלי־מדעי שפירסמו, ששם־הלואי שבו הוכתר המחקר, היה בו רמז לכלליותו וחשיבותו הארצית, ודהיינו: „תמונה כלכלית של עיר יהודית בפולין״. מבחינה היסטורית יש ערך נוסף למחקר: בעוד שהמשאל של ג׳וינט ב־1921 נערך בהתחלת הממשל הפולני, הרי המחקר של ליפובסקי נעשה כעבור 10 שנים מהתחלת התקופה הזאת, ובדיוק 10 שנים לפני קיצה, בספטמבר 1939.

לאור נתוני ליפובסקי (וכן אלה שהומצאו ע״י ה„אוזשאנד סקראבאווי״ לג. גולדברג) אפשר לעקוב מקרוב אחרי הירידה בכל ענפי הכלכלה בעיר. המסקנה המשתמעת מהניתוח היא, שבשנים 1927—1930 חלה נסיגה בכל שלוחות הקיום היהודי. סקירת המסחר, מלאכה ותעשיה ב־1929 והשוואת ערכיהם לאלה משנת 1924 (שהיתה שנת השיא של התחיה הכלכלית בעיר) מוכיחה את הנסיגה הזאת.

לירידת המסחר הסיטונאי היו גם שתי סיבות מקומיות חשובות: ברנוביץ העיר הסמוכה, עלתה באחרונה כמרכז מסחרי חשוב בשביל כל הגליל. קשריה התחבורתיים בצומת מסילות־הברזל ורשת קשרי־אוטובוסים לאורך ורוחב הגליל, איפשרו לה ריכוז מסחר סיטונאי בשביל כל נקודות הווייבודסטווה, וסיטונאי ברנוביץ הציעו תנאים נוחים יותר ללקוחותיהם. עיירות מחוז סלונים העדיפו לא־פעם לסחור עם ברנוביץ מאשר עם סיטונאי סלונים. הסיבה השניה שהכבידה על המסחר הסיטונאי (ועל כל המסחר שבעיר) היה „מס־ההטענה״ מטעם העירייה, שכבר דובר עליו לעיל (ר׳ פרק פ׳). בשנת 1929 היה יבוא הסחורות לעיר כדי 75% מהיבוא בשנה הקודמת, ומספר השטרות הבלתי־פדויים עלה ב־40%[567]; הנסיגה במסחר משתקפת במספרי הרשיונות („פטנטים״) שניפדו ב־1929 והשוואתם למספרים מ־1924. בדרגת הרשיונות השניה (שחפפה את המסחר הסיטונאי והקימעונאי הבינוני, ותפסה 11% מכלל רשיונות המסחר באותה שנה) ניפדו 72 רשיונות (לעומת 77 ב־1924).

אך הירידה היתה יותר מוחשית במסחר הזעיר: בדרגת הרשיונות השלישית (מסחר זעיר בחנויות שתפס 72% מכלל

רשיונות המסחר) ניפדו 467 רשיונות (לעומת 567 ב־1924), כלומר ירידה ב־18% [568]). לשקיעה קיצונית יותר של המסחר הזעיר היו סיבות משלה: בעוד שהצרכן העירוני האמיד והשליכצ'יץ' (בעל המשק החקלאי הבינוני) הזקוק למסחר הבינוני לא הרגיש עדיין בשנה הזאת בכל מועקת המשבר, — הרי לקוח המסחר הזעיר, הצרכן העירוני הדחוק והאכר, קיפחו כבר חלק הגון מהכנסותיהם והדבר השתקף במחזור התגרן הזעיר שבטור החנויות, ואם עוד נשאר איזה פתח לקנייה כפרית בעיר, הרי באו הצרכניות הכפריות שנוסדו בסיוע הממשלה וסתמו גם את הפתח הזה. ההעלאה השרירו־תית של מס־ההטענה הידקה עוד יותר את עניבת־החנק של החנווני הקטן. מצבם של המוני חנוונים כל־כך החריף, שאירגון הסוחרים הזעירים פנה במכתב גלוי לחברי ועדות־ההערכה של המסים במשרד האוצר ובעירייה, ובו זעק, בין היתר: „הפאופריזציה של המסחר הזעיר בסלונים הגיעה לנקודה מסוכנת. המשבר הורס חנות אחרי חנות. עצם קיומנו המינימלי מעורער. היאוש אוכל בנו. עינינו הכבות מבקשות עזרה ואין" [569]).

בגלל חוסר־יכולת לפדות רשיון מדרגה שלישית ולעמוד במסים המתאימים, נסגרו הרבה חנויות קטנות, ורבים עברו לדרגה יותר נמוכה, לדרגה הרביעית בתשלום־פטנט מינימלי, החופפת את התגרנות והרוכלות בדוכני השוק. ה„סוחר" שוב איננו חנווני; הוא ירד מחנותו הזעירה ב„טור" או אפילו בככר־השוק, וכל „מלאי־סחורותיו" שטוח על השולחן שבדו־כנו... וכך אנו נתקלים בקביעה הפרדוכסלית, שבעוד שהפטנ־טים מדרגות 2—3 התמעטו, עלה מספרם בדרגה הרביעית: ב־1929 היה מספר דוכני הככר — 100 (כ־15% מכל רשיונות־המסחר), לעומת 80 ב־1924 (שהיו אז כ־10% מכלל הרשיונות), כלומר: עליה ב־25%.

הידרדרות המסחר העירוני לשפל המדרגה מתבררת עוד יותר מהנתונים לאותה שנת 1929 על הרשיונות בשלוש קבוצות של ענפי מסחר (גם נתונים אלה — מוצאם מהלשכה המקומית של משרד האוצר). שלוש הקבוצות הן: ענפי המזון, כוללים חנויות־מכולת, מסעדות, מרזחים בשוק וכו' (קבוצה א'); ענפי סדקית, אריגים ומצרכי ברזל ובנין (קבוצה ב'); וענפי עורות, צבעים, מכשירי־כתיבה וכל היתר (קבוצה ג'). בעוד שהירידה הממוצעת ב־1929 (ביחס ל־1924) במסחר הבינוני (דרגת הרשיונות 2) היתה 6.5%, — הרי בקבוצה א' היא הגיעה ל־13% (27 רשיונות לעומת 31), ובקבוצה ב' ל־25% (21 רשיונות לעומת 28). בקבוצה ג' לא היתה ירידה (18 רשיונות, ללא שינוי). כלומר, הירידה היתה מוחשית ביותר בענפים היהודיים: אריגים, סדקית וכו', ומוחשית פחות בענפי המזון (שכן, בדרגה זו היו כמה צרכניות, מסעדות ובתי־שכר גוצריים, שלא סבלו כ"כ מהמשבר). הנסיגה בולטת, כמובן, עוד יותר במסחר הזעיר (דרגת רשיונות 3): בעוד שהירידה הממוצעת לכל הקבוצות היתה, כאמור לעיל, 18%, — היא הגיעה בקבוצה א' ל־20% (279 רשיונות לעומת 351); בקבוצה ב' — ל־35% (75 רשיונות לעומת 115), ובקבוצה ג' היתה עליה של 11% (112 רשיונות לעומת 101). כלומר, למעלה משליש החנויות בענפי אריגים, סדקית, ברזל וכו', וחמישית בענפי המזון — נסגרו בשנים 1927/28. למעלה ממאה חנוונים הוצאו, איפוא, ממעגל המסחר ההגון מטור־החנויות וממקומות אחרים, באין כל אפשרות לקיים את עסקיהם... מה היה גורלם של מחוסרי־פרנסה אלה? — בחלקם ניתן היה לאתר אותם בככר־השוק ע"י הדוכנים, בין המון הרוכלים הממלאים אותה ביומא דשוקא והמתכנסים גם מערים אחרות, שם אפשר לזכות ב„אושר" הישיבה או העמידה, בכמה זהובים לכל השנה. בעוד עליית מספר הרשיונות בדרגה הרביעית (כלומר רוכלות בשוק) היתה 25%, — הרי בקבוצה א', בה גדול אחוז הנוצרים, לא היתה עליה, אלא אפילו ירידה ב־22%, אבל בקבוצה ב' „היהודית", עלה מספר הדוכנים ב־140%, ובקבוצה ג', שגם היא ברובה יהודית, — ב־277%! — חנוונים, שעוד לפני שנים אחדות היה קיומם פחות או יותר מבוסס, הפכו לרוכלים ויושבי עלי־שולחנות — בשערי השוק!

בעוד שהנתונים הנ"ל מתיחסים לכלל העסקים והחנויות בעיר, אנו מוצאים מספרים מאלפים מאותו מקור על חלקם של היהודים בקבוצות־המסחר הנפרדות. האחוז הכולל של היהודים ברשיונות המסחר הבינוני (דרגה 2) ב־1929 היה 83%; באותה דרגה בקבוצה א' (מזונות) הוא הגיע רק ל־63%, ובקבוצות ב'—ג' ביחד הוא היה 96%. בדרגה 3 מספר הרשיונות היהודיים — 89%, בקבוצות ב'—ג' — 95%. בדרגה 4, היה חלק היהודים בדוכנים: 84%, ולפי קבוצות: קבוצה א' — 81, וקבוצות ב'—ג': 87%. אופייני הוא, שבדרגת רשיונות מיוחדת לרוכלי־כפר (דרגה 5 א') לא היו יהודים כלל, כי הדרך לרוכלות בכפרים נחסמה להם מזמן ע"י הצרכניות הכפריות.

השפל במסחר השתקף גם בירידת המחזור השנתי. לפי נתונים של „ארגון התגרנים הזעירים" ותוצאות המשאל שנערך ע"י הד"ר ליפובסקי, היה המחזור השנתי הממוצע של עסקים בדרגה 3 ב־1928, כדלקמן: ב־160 חנויות מכולת, — 15,000 זהובים לכל חנות; ב־50 עסקי אריגים ובדים — 15,000 זהובים לכל אחד; ב־20 חנויות סדקיות — 7000 ז'; ב־10 חנויות בגדים (קונפקציה) — 20,000 ז'; בשבע חנויות נעליים — 10,000 ז'; ב־15 עסקים של מצרכי ברזל וכו' — 10,000 ז'; ב־50 דוכני פירות וירקות בשוק — 10,000 ז'; ב־30 בתי־מרזח, בתי־תה היה המחזור פעוט ובלתי־מוגדר. בתנאי ההתחרות הקשים ובמתח הרווחים המינימלי, לא הספיק מחזור כזה אף למחיה תוך רעב מתמיד. ביחסי־האשראי האפסי לא היתה כל אפשרות לחנווני ו„בעל־השולחן" לקיים את מלאי־הסחורות ההכרחי ביותר. לפי עדות ליפובסקי וחבר־עוזריו המקומיים במשאל, היו מקרים רבים, ש„סוחרים" כאלה שירדו מחנויותיהם ודוכניהם נזקקו לעמוד בתור של מחוסרי־העבודה בעירייה, כדי לקבל תעסוקה כלשהי מקרן חוסר־העבודה הציבורית.

על־אף המצב הקשה בכל דרגות המסחר, הופנה אליו לחצו העיקרי של מכבש־המסים הממשלתיים. מבחינה זו לא נפלה משטר הסאנציה ממדיניותו הפיסקאלית של גראב־סקי. המסים העירוניים השונים השלימו את טבעת החנק שהושמה על צואר החנווני. על ממדי ההתרוששות אפשר לעמוד מהעובדה, שמחיר הרשיון בדרגה 3 היה 40 זהובים,

ואילו בדרגה 4 — רק 15 זהובים. והנה בגלל הפרש עלוב זה של 25 זהובים (5 דולר לפי שער המטבע דאז) נאלצו למעלה ממאה חנוונים לעבור ב־1929 מדרגה 3 לדרגה 4!... אי־תשלום המסים בזמן גרם לעיקולי רהיטים, מכשירים וסחורות. ומה פלא, שמספר ניכר מהחנוונים איבדו גם את הון־מחזורם הדל ופשטו את הרגל ונוספו להמוני המנושלים בעיר.

אחרי שנגולה התמונה המבהילה של המסחר על כל שלוחותיו, שנתהפך עליו הגלגל תוך 3—4 שנים בלבד, נסקור כעת את המצב בתעשייה ומלאכה. בתחום התעשייה נתבלטה נטיה ממשלתית ברורה לאֶטטיזציה, להטלת מונו־פולין ממשלתי על ענפים שלמים. כך הלאימה הממשלה את תעשיית הגפרורים. מפעל הגפרורים המקומי, שהעסיק 400 פועלים ופקידים, עבר לרשות ממלכתית, אשר קבעה, כי בפוטנציאל הייצור הכל־ארצי בענף, מיותר המפעל הסלוני־מאי, ואחרי ששילמה פיצויים לבעליו היהודיים, היא חיסלתו אחת ולתמיד. אותו גורל פגע גם במפעל הספירט המקומי, כי גם על ענף זה הוטל מונופולין. בעקבות הממשלה המרכזית הלך, כאמור לעיל, גם המושל המקומי הענשעל (ר׳ פרק פ׳) וביזמה עצמית, אף בלי הסכמת וורשה, התנכל בייצור הפרטי (קרי: היהודי) של לבנים ומוצרי־בטון. ואלמלא נכוה קשות באש־ההתלהבות „היצרנית״ שלו, — כי אז היו גם מפעלים אלה נאלצים להחסל. כוונות־ה„הלאמה״, כביכול, של הממשלה, שהיתה בעצם רחוקה מאד ממדיניות משקית רדיקלית, היו די שקופות, כדי שאפשר יהיה להבחין בהן את המגמה של דחיקת היהודים מעמדות בתעשיה. נוסף לזה, נפגעה התעשייה העירונית קשה מהמשבר הכללי, שהכביד כל־כך על הכלכלה המקומית.

על המצב בתעשיה מעידים המספרים דלהלן: בדרגה תעשייתית 4 (מפעלים המעסיקים מ־51 ועד 200 פועל) הותנעו ב־1929 5 מפעלים (לעומת 8 ב־1924). בדרגה 5 (מפעלים עם 16 עד 50 פועל), — 14 מפעלים (לעומת 12 ב־1924); בדרגה 6 — (מפעלים עם 10 עד 15 פועל) — 6 מפעלים (לעומת 12). כמה מפעלי־בורסקאות נסגרו; כן צומצם הייצור בענפי רעפים, בטון ועוד.

המלאכה והייצור הזעיר בבית־האומן („כאַלופניקים״) נפגעו עוד יותר מהתעשיה. בתחום זה השפיעו גם סיבות מיוחדות בעלות אופי כללי ומקומי. החשובה שבהן היתה פקודת האומנויות („צעכן״) משנת 1927, לפיה היה כל בעל־מלאכה מחויב להצטייד ב„כרטיס־אומנות״, אך לקבלת כרטיס זה היה הכרח לעמוד במבחן מקצועי בפני ועדת־בוחנים גלילית. לביצוע פקודת־האומנויות נוסדה „לשכת־המלאכה״ בנובוגרודק. אמנם, אפשר היה להבין, כי מתוך שאיפה למודר־ניזציה של הייצור, שקדה הממשלה גם על רמה נאותה של המלאכה, ודרשה מידה גבוהה יותר של ידע מקצועי. אלא תקנה זו, ככל שהייתה מחויבת מבחינה ממלכתית, — העוקץ שבה הופנה כלפי בעל־המלאכה היהודי, שהתמחה במלאכתו לא בבי״ס מקצועי, אלא לפי השיטה הישנה, בשנות־עבודתו כשוליה בבית־אדוניו. העמדת בעל־המלאכה הקשיש במבחן, כמוה כשלילת היתר העבודה ממנו. נוסף לכך, באה גם פקודת השוליות, שהגבילה את רשות בעל־המלאכה להחזיק שוליות, דרשה רישומם והעמדתם גם הם בפני בחינות. שתי הפקודות גם יחד טמנו בחובן סכנת נעילת שערי המלאכה בפני יהודים. חשך עולמו של בעל־המלאכה היהודי. ולמרות הנימוקים הממלכתיים, קשה היה להימנע מהרושם המדכא של כוונות נישול היהודים גם מתחום כלכלי זה.

בצידן של הפקודות הכלליות באו גם תחבולות ביורוקר־טיות. כך, למשל, התכוונו לבטל באופן שרירותי את ההוראה המרכזית לשחרר סדנאות המעסיקות פועל שכיר אחד מחובת החזקת רשיון־עבודה (פטנט). למותר להזכיר, שרוב סדנאות כאלה בעיר היו בידי בעלי־מלאכה יהודיים. הלשכה המקו־מית של משרד האוצר התעלמה מההוראה וגבתה במשך שנים באופן בלתי־חוקי את התשלום מסדנאות בדרגה זו. רק אחרי התערבות משפטית תקיפה בנובוגרודק תיקנה הלשכה ביולי 1930 את העוול.

וכך לא נפלו במאומה המזימות לגבי היהודים מצד „משטר־ההבראה״ מאלה של האנדקים. אחרי שנים ספורות של התאפקות קיפח המשטר באופן גלוי את היהודים והפלה אותם לרעה, בלי כל הרגשת בושה. זה התבלט בסלונים ביחס השונה לאומנים הנוצרים והיהודים. כזכור היתה עדיין כל המלאכה ב־1921 בעיר בידי היהודים (ר׳ המשאל של ג׳וינט, פרק ס״ט). אך עם גבור זרם המתישבים הפולנים בשנים 1922—1927 עלה באופן ניכר אחוז האומנים הפול־נים, ובענפים אחדים הגיע כבר ל־20%. והנה בא הענשעל לאסיפת האומנים הנוצרים והבטיח להם פתיחת בי״ס מקצועי ממשלתי והלוואה ניכרת להון חוזר ולחידוש הציוד. אירגון בעלי־המלאכה היהודיים לא זכה בהבטחות דומות. האירגון אף לא נענה על מחאתו בדבר הפליה זו.

לעתים פעלו לרעת האומנים היהודיים סיבות, שדרישות הזמנים החדשים ושיכלול הייצור גרמון, כגון התחרות מוצרים תעשייתים בעבודת היד (למשל, הצפת השוק בנעליים ומג־פיים לאכרים, שהיכתה את הסנדלר היהודי אשר עסק בייצור ביתי זה, או פתיחת כמה חנויות לבגדי קונפקציה, שלפני המלחמה לא היו קיימות בעיר, והתחרותן בחייטים). לעתים התרגשה צרה על ענף יהודי ממקום בלתי־צפוי. כך איימה על האופים ב־1930 פקודה בדבר מיכון המאפיות עד תאריך מסויים. המיכון כשלעצמו היה מוצדק ע״י נימוקים כלכליים ותברואתיים, אך האופים נזקקו להשקעות הון רב לביצוע המיכון, וההון חסר להם, — ובינתים נפתחה בעיר בהלוואה ממלכתית מאפיה נוצרית ממוכנת, וענף עירוני כולו יהודי במשך מאות בשנים עמד לחמוק מידיהם.

על חוסר־עבודה אצל בעלי־המלאכה והשוליות, שבא בעקבות הסיבות הנ״ל מעידים הנתונים על הרשיונות לסדנ־אות שניפדו בשנת 1929 (בהשוואה ל־1924). בדרגת־מלאכה 8 (סדנאות עם 1—4 פועלים שכירים) ניפדו 413 רשיונות (לעומת 492 ב־1924), כלומר ירידה ב־16%. 79 בעלי־מלאכה נאלצו, מחוסר־עבודה ויכולת, להעסיק שכירים, לפטר את הפועל האחד או שניים ולעבור לדרגה הנמוכה ביותר של אומנים העובדים לבדם והפטורים מפטנט... הירידה בענפי מלאכה שונים משתמעת ממספרים אלה: רצענות — 59%, סנדלרות — 55%, מאפיות — 43%, סופרות סת״ם — 40%, מסגרות — 30%, בורסקאות עורות־קלף — 29%; בורסק־אות — 22%, חייטות — 21% (רק בנגרות־רהיטים לא היתה ירידה.) [570]).

הנסיגה העצומה במלאכה ותעשיה הבטילה הרבה פועלים, ביחס למספר הכולל של השכירים היהודים. כל־כך רבו מחוסרי העבודה בעיר, שמספר המועסקים ב־1929 לא עלה בהרבה על זה שנקבע עם גמר המלחמה, ב־1921, לפי משאל הג'וינט. למשל לפי מספרים של קו״ח עבדו למעשה בענף־הלבשה 152 איש (ב־1921 — 125).

באופן מקביל גדל מספר המבוטלים בפקידות, ועשרות מומחי־יערות, רואי־חשבונות וכו' הסתובבו ברחובות ללא מטרה, בעוד שהפקידות הממשלתית נשארה חסומה בפני היהודים כפי שהיתה. ביערות המשיכו לעבוד בהיקף מצומצם בהטענת עצים קבוצות מאורגנות של פועלים יהודים. השפל הכלכלי והנישול כאחד פגעו, איפוא, בכל האוכלוסיה היהודית, כמעט ללא יוצא מן הכלל. אין לשכוח, שאף בשנות העשרים הראשונות, בעצם הבנייה והתנועה הכלכלית, היה אחוז לא־מבוטל של היישוב מחוסר כל בסיס־קיום. הגופים הכלכליים, שבמסגרותיהם היו מאורגנים הסוחרים, התגרנים הזעירים ובעלי־המלאכה (שעליהם ידובר להלן) לא יכלו בפעולתם השיגרתית־אירגונית וייעוצית להקל על המצוקה הגדולה של חבריהם. אמצעי־הקלה ממשיים יכלו לבוא רק מהחוץ. הממשלה היתה אדישה לגבי הסבל של המוני יהודים, שחלקו הגדול אפשר היה בלי היסוס לייחס למדיניות־הנישול הרשמית.

פה יסופר על שני נסיונות של עזרה כלכלית מצד גורמים יהודיים, שנעשו בסלונים בעיצומו של המשבר. הידרדרות הכלכלה היהודית בפולין בסוף שנות העשרים הביאה להקמת ארגון־גג מרכזי בשם „זעלבסטהילף" (עזרה עצמית), שלתוכו נכנסו הגופים הציבוריים „אורט", „טאז", „צענטאס" (חברה לשיקום יתומים) ועוד כמה ארגונים, ושעניינו היה, כפי שהדגישו בקול־קורא לציבור: „להילחם נגד האַטטיזם, הנישול, המיסוי האכזרי וכל הגזירות המקצצות בקיום היהודי, ולעשות למען עזרה עצמית של היהדות בפולין". המרכז נקט בבירה ובערי־השדה בצעדי־גישוש ראשונים לטפל במצב. והנה במאי 1930 הגיע לסלונים בא־כוח ה„זעלבסטהילף", ה' לונדון, לברר דרכי־הקלה אפשריות במיוחד בשביל המסחר הזעיר והמלאכה [571]. בהתייעצות באי־כוח הארגונים ואנשי־ציבור נעשה נסיון לערוך, בחוג המצומצם של הפירמות למסחר־עצים ועוד כמה אמידים, מגבית עירונית שתשמש קרן־שיקום שיתופית לחנוונים ולאומנים המנושלים. נסיון זה נידון מראש לכשלון, כי „אין החבוש מתיר עצמו מבית־האסורים", והעדה המרוששת לא יכלה לעזור לעצמה בלי שיתוף גורם מהחוץ.

נסיון אחר היה בר־סיכוי יותר טוב, אך גם הוא לא נשא פרי: הארגונים של יוצאי סלונים באמריקה נזדעזעו לשמע הידיעות הקשות מעיר־מולדתם. הרעליעף, שפעל כל־כך רבות אחרי המלחמה, עוד לא התפרק והוא נחלץ שוב לפעולה. אך נוסף למשלוחי הקצבות למוסדות הצדקה, עלה בניו־יורק הרעיון לא להסתפק במעשי־סיוע מסורתיים, אלא ליזום משהו קונסטרוקטיבי לשיקום המנושלים ומחוסרי הפרנסה. ברם, פעילי הארגונים בניו־יורק לא ידעו, כמובן, מה ואיך לעשות. לתכלית זו הם פנו לחברת „אורט" בפולין בהודעה, כי הם נכונים, באמצעות קרן מיוחדת אשר הם רוצים להקים, לממן איזה מפעל־שיקום בעיר־מולדתם, וביקשו, כי „אורט" תקבל על עצמה את החקירה במצב ובירור הדרכים לביסוס כלכלי למען השכבות התלושות ביותר. „אורט" נענה ברצון ושיגר לסלונים שני שליחים ביחד: את חבר הוועד המרכזי ה' אייסורוביץ, למען טכס עצה בנידון עם עסקני העיר, ואת ד"ר ליפובסקי למען ניהול המחקר בשיטה מדעית. שתי השליחויות שולבו, איפוא, באופן כזה, שבסיכומן, כתוצאת המחקר המציאותי והדרכת „האנשים במקום", תגובשנה הצעות מעשיות. בעוד שליפובסקי עסק במילוי שליחותו הוא, קיים אייסורוביץ התיעצויות עם ב"כ הארגונים הכלכליים ומיטב העסקנים ואנשי־מעשה מכל השכבות. הצעות שונות צפו ועלו: ייסוד קואופרטיבים יצרניים לענפי־מלאכה שונים, ביסוס־יתר של הגננות, חזרה לחקלאות בנוסח שנות המלחמה וכו'. אך שום דבר לא הוחלט [572].

כששני השליחים חזרו לוורשה, הם סיכמו, על־סמך מחקרו של ליפובסקי, כי ענף־הרהיטים, שהיה היחידי שלא סבל במיוחד מהמשבר, ושתוצרתו שווקה בכל הגליל, עשוי להתפתח ולהתרחב ולהיות גורם־ייצור חשוב בשביל כל המדינה. הם קבעו, שלסלונים, שרבים בה נגרי־הרהיטים ואומנים משובחים וכן מסורת של ייצור־רהיטים, יש נתונים טובים ליהפך למרכז של תעשיית־רהיטים, וכי מכאן נשקף סיכוי לשיקום אנשים רבים בעיר. דרוש רק שיכלול הייצור, גיוונו לפי סגנון מודרני והשקעת הון־פיתוח. לשם כך הם הציעו להקים בעיר מפעל למופת של רהיטים, בעזרת מומחים מעולים מחוץ. הצעת „אורט" היתה די ריאלית. (הוכחה לכך אפשר לראות בעובדה, שבאותו זמן ייסדו 11 נגרי־רהיטים בעיר, על־דעת עצמם ובלי כל דחיפה מהחוץ, קואופרטיב שריכז 65 פועלים, ושיווק את תוצרתו בכל פולין. הנסיון הצליח והקואופרטיב התקיים עד המלחמה.). ועדה מיוחדת נבחרה בעיר, למען הקשר עם „אורט" בעניני תכנית. מרכז „אורט" גם המשיך, כפי הנראה, את קשריו עם הארגונים בניו־יורק, אך מפעל השיקום התמהמה — ולא התגשם... ייתכן, שהכשלון היה נעוץ בחוסר עסקנים נמרצים מקומיים, למען שיתוף־פעולה עם גורמי החוץ. הקהלה היתה משותקת ואנשי־הציבור היו יותר־מדי מפולגים, גם יותר מדי יגעים מהמאבקים בעירייה, במפלגות ונדכאים מהמשבר בעצמו, כדי להיכנס בעבי הקורה של משימה אחראית כזו. בכל־אופן ראינו צורך לציין כאן הן את עצם קיום התכנית והן את הרצון של יוצאי סלונים בניו־יורק.

בינתיים שקעה העדה והתנוונה בהידלדלותה. מה שמאפיין את השפל הזה של השנים 1927—1930, הרי זה שהוא העמיק לחדור לכל רבדי היישוב והרס את אשיות הקיום. בשנות השלושים שקעה הפרנסה יותר ויותר; האופקים הוצרו, ושוב לא חזרה העדה לקיום תקין, עד ששקעה סופית.

פרק פג

התנועות והמפלגות בתקופת הממשל הפולני. — הדור השני לקיום התנועות. — מה בין דור ראשון לשני. — שינוי הערכין בשלושה תחומים. — הפעלה מדינית של החרדים. — כיבוש המונים על־ידי הציונות. — פוליטיזציה של הנוער. — יישוב מצומצם ומפלגות למכביר. — עוד ישנם בעיר „יהודים סתם" ללא גושפנקא תנועתית.

בבואנו לסקור את התנועות והמפלגות שפעלו בתוך העדה במשך עשרים השנים האחרונות של קיומה, מתבקשת מאליה הקבלה בין דור זה ובין הדור שלפניו. השנים 1919—1939 חופפות את הדור השני לקיום מפלגות מדיניות מובה־קות במזרח־אירופה היהודית. ראינו, איך בחיק ההשכלה של שנות השמונים־תשעים קמו בסוף המאה שתי התנועות העיקריות בישראל: התנועות לשיחרור לאומי וסוציאלי, אשר התפתחו, על כל הסתעפויותיהן, למפלגות מדיניות רק בעשרים השנים 1895—1915 והיוו דור ראשון לפולי־טיזציה של הרחוב היהודי. ברור, שעוד לא היה לאל־ידן לחולל תוך שנים אלה שינוי־ערכין מדיני מובהק; המסורת התנועתית עוד לא הכתה שרשים עמוקים, וכך נשארו שכבות נרחבות מחוץ לכל מסגרת פוליטית. המוני ישראל לא נענו אלא בחלקם, לפיתויים מכל צד להשתלב במערך המפלגתי־מדיני. אמנם, בעקבות התנועות הציוניות והסוציאליסטיות נעשו גם נסיונות לארגן את החרדים, ובשנים שלפני 1914 כבר דובר על תנועה אורטודוכסית. אך כינוסי רבנים ואדמו"רים בשנים 1900—1914, ואפילו הוצאת בטאונים כגון „הפלס" ו„המודיע" לא היה בהם כדי לקבוע תנועה מתוקנת על כל אביזריה. ובמקביל לכך, נשארו גם המונים שלא מהחרדים הקיצוניים, מחוץ למסגרות פוליטיות, — למרות השכנועים והפיתויים מצד מפלגות־העבודה („בונד", פוע"צ) ומצד התנועה „העממית" (פולקיסטים). כך היו פני הדברים בדור הראשון „למשטר־המפלגות", עד 1915.

אך צא וראה, מה נשתנו פני הדברים תוך 5 שנות המעבר 1915—1920! האם הם היו תוצאות שנות המהפכה, המאבקים ברוסיה ופולין, או תוצאות התמורות הכבירות שחלו בחיים היהודיים בעקבות המלחמה, או שמא היתה זו הרוח הכללית של התקופה? — עובדה היא, שבדור השני השפיע על הציבוריות היהודית תהליך מופלא של פוליטיזציה, כאילו עבר בתודעה ההמונית חריש עמוק של אימון פוליטי ושל תסיסה אידישאית מפרה, — הרחוב היהודי היה ללא־היכר כלל וכלל.

בשלושה תחומים עיקריים ניכר הדור הזה מבחינת שינוי־הערכין בהלכי־רוחם של ההמונים:

1) בפעלתנות מדינית ומפלגתית של החרדים. האדוקים משנות השמונים עברו, דרך גלגול האורטודוקסיה הבלתי־מוגדרת מהעשור הראשון של המאה, — למסגרות המדיניות, בעשור השני והשלישי, של שלומי אמוני ישראל ואח"כ של „אגודת ישראל". התנועה שחוללוה החרדים בגרמניה והתפש־טה דרך חצרות האדמו"רים ברחבי פולין, כבשה את אזורי־הספר, ובתוכם גם את סלונים.

2) בכיבוש המונים ע"י האידיאה הציונית. מאז 1918 ובשנות העשרים הפכה הציונות לנחלת המונים, שהקיפה את כל הקשת החברתית־ציבורית. וככל שהתנועה התפשטה, כן רבו גווניה ובני־גווניה, לפי הבדלי ההשקפות והשיטות, החל מתנועת „תורה ועבודה" על הסתעפויותיה וגמור בתנועת־העבודה הציונית על אגפיה ופלגיה המרובים.

3) ולבסוף, בהצטרפות הכללית של הנוער למערבולת האידיאות והתנועות. במערכות הנוער היתה ההפעלה המפלג־תית שלימה, עד גמירא. כמעט ולא נשאר בשנים אלה נוער יהודי מחוץ לתנועה או כיתה ארגונית כלשהי. המפלגות דאגו בעוד זמן לעתודות, וכל אחת הקימה תנועת־נוער עם מנגנון־הדרכה. רוב תנועות־הנוער היוו, איפוא, משאבים מוכנים ומזומנים למלא את שורות המפלגות בעתודה מתבגרת.

גם בסלונים אנו מוצאים, כמובן, בשנים הללו את סניפי כל המפלגות והזרמים בלי יוצא מן הכלל.

ממבט ראשון הרי אין להימנע מהבעת התמיהה, איך יכול ישוב יהודי מצומצם להחזיק ולהזין מספר עצום כזה של מפלגות ובנות־מפלגות, זרמים ובני־זרמים, מועדונים, חוגים, ארגוני־נוער, ולכלכל קרנות ומפעלים, התרמות קבו־עות ומגביות לעת־מצוא? — אכן פליאה היא, והדבר מעיד על החיוניות הכבירה של העדה, שאצרה בתוך מחנה פעיליה ובנוער הגדל כוחות נפשיים עצומים.

נשאלת גם השאלה: המולה אידיאית ומפלגתית זו, — האם היא באה להעיד על הזדהות ממשית של המונים עם מצעי המפלגות, או שמא היה זה קצף חולף לעת־מצוא (כמו, למשל, לפני בחירות), ובעיתות שכתיקונן היה משתייר הימנו רק משקע דל? — ברור, שלו היתה אפשרות כעת לקבוע את המספר הכולל של פעילי המפלגות שבעיר, — לא היינו מגיעים לערך גדול ומרשים. אך המוני הנלווים, האוהדים, הנגררים והמצדדים היו חופפים את רוב בני־העדה. עם זה יש גם לבדוק, עד כמה שיקף מצב זה את פני המציאות הממשית. כלום באמת שוב לא היה בסלונים „יהודי סתם", „יהודי מכל ימות השנה", — אלא כל אחד נחתם ע"י השתייכותו למחנה זה או אחר, ע"י גושפנקא מפלגתית זו או אחרת? —

אכן, רשאים אנו לקבוע, שלמרות ההתפלגות ההמונית וההתדיינות המפלגתית של רבים ושלמים, שלעתים לבשה צורות בלתי־נסבלות של פירוד כללי, — עוד היה בנמצא בסלונים אותו „יהודי סתם" ואותו איש „עמך": החנווני, התגרן הזעיר, בעל־המלאכה, חובש בית־המדרש, ואפילו הפועל הצנוע, שלא התהלך עם המפלגות, שנשאר מחוץ לכל מסגרת תנועתית, שחי את חייו האנונימיים של יהודי פשוט, איש־העם. סלונים היהודית שמרה במובן מסויים אף בשנים אלה על עממיותה החיננית, ללא מליצות מפוצצות וללא יומרה.

בפרקים דלהלן נסקור את המפלגות ונראה אותי בפעו־לתן, ומאחר שהתנועה הציונית היתה הכי־בולטת בריבוי ארגוניה, נתחיל בה, ובראש וראשונה במבנה המשותף שאיחד

את כל זרמי התנועה. בעוד שלכל זרם ציוני היה שדה־פעולה משלו, — הם היוו צוות־עבודה משותף בכמה שטחים בפעולה הציונית, כגון: הקרנות, הייצוג הכללי־ציוני כלפי־חוץ, פעולות מקומיות מסויימות וכדומה. ורק אחרי שנסקור זירות משותפות אלה, נעבור לתיאור המפלגות הציוניות „בבתיהן" ונסיים בסקירת התנועות המדיניות שמחוץ לציונות.

פרק פד

גופים ציוניים משותפים. — ועדת הקרן הקיימת לישראל. — ממשה לוין עד צבי שפירא. — הוועד הציוני המשותף ב־1919. — מי ומי פעילי הקק"ל. — המורשים בזמנים שונים. — 25 ארגונים משתתפים בפעולות הקק"ל בעיר. — ריבוי המפעלים העממיים. — „תרומת הדונמים". — מפעל „הגלילה". — שליחי הקק"ל לעיר בזמנים שונים. — הכנסות הקק"ל. — הוועידה הגלילית ב־1929. — ועדת קרן־היסוד ופעיליה. — שליחי הקרן לעיר. — השתקפות המשבר הכלכלי באוספי הקרנות. — ייסוד אירגון „ויצו", יוזמותיו ופעילותיו. — מפעל ויצו, „השוק" השנתי למען הקק"ל. — עשרת השוקים ואורחיהם מחוץ. — פעולה תרבותית של ויצו. — ועדת השקל. — הבחירות לקונגרסים. — ועדת העליה. — ועדות־פעולה לעת מצוא. — משלחת יהדות סלונים להפגנת הקשר עם א"י. —

הקרנות הלאומיות שימשו מעין „רשות הרבים" לכל הזרמים בציונות והיו תחום־המיפגש העיקרי לכולם, בצדן של זירות משותפות אחרות, כגון: ועדת השקל, ועדות־בחירות לקונגרסים ציוניים, ועדות מיוחדות לפעולה חד־פעמית. לעבודה הכרוכה בקק"ל היתה כעת צורה אחרת לגמרי, מאשר זו שהיתה לפני המלחמה, כאשר הקרן פעלה ברוסיה כמעט במחתרת. רוח־ההתנדבות, שבזכותה היתה הקרן למוסד עממי, פרצה כעת החוצה ללא הסוואה וללא כל־מעצור. ובכל זאת היה משהו רצוף במסורת של „פרוטה לפרוטה", ממשה לווין, מורשה הוועד של „חובבי־ציון" בשנות התשעים, ויוסף גולדברג ויעקובסון, פעילי הקק"ל בשנים שלפני 1914, — ועד צבי שפירא, מורשה קק"ל בשנות העשרים והשלושים.

ראינו, שהקק"ל חידשה את עבודתה בעיר ב־1918, ע"י פעילי „הרצליה", אחרי שתי שנות שיתוק. ב־1919 התקיימה כבר ועדת קק"ל על־ידי „הוועד הציוני המשותף", ובה היו באי־כוח „הרצליה" ו„צעירי־ציון". הוועדה המשיכה בתנאי־מחתרת עד סוף השנה, בגלל האיסור על פעילות מפלגתית. כמזכיר הוועדה שימש במשך שנה משה רזניק, עד מותו בנובמבר אותה שנה. הוועדה יצאה לפעולה הפומבית בהתחלת שנת 1920, אך שותקה שוב בחדשי הכיבוש הסובייטי. מפעלי קק"ל חודשו במלואם בשנת 1921. אז הוקמה הוועדה המשותפת של קק"ל עם באי־כוח כל הזרמים שפעלו כבר באותו זמן בעיר (ציונים כלליים, „התאחדות", „צעירי־ציון", „פועלי־ציון", „מזרחי".). פעילי הקק"ל בשנים הללו ובהרכבים שונים של הוועד היו: יוסף דרצינסקי (ששימש כמורשה עד עלייתו לארץ ב־1925), צבי שפירא ובניו אליעזר ויעקב, יוסף גולדברג (עד עלייתו), מרדכי ואסתר קפלן, שמעון גוזובסקי, מאיר וולפוביץ, צפורה קפלן, אגר' אפשטיין, י. ריזשין, גב' י. בוטבינסקי, מיירים רזניק, זאב רומנובסקי, יעקב לידר ועוד רבים אחרים. הוועדה התרחבה עם התווספות אירגונים ציוניים חדשים. בסוף שנות העשרים היא כללה גם את באי־כוח הרביזיוניסטים, שישבו בה עד פרישת הצה"ר ב־1931. כמו־כן נצטרפו באי־כוח כל ארגוני־הנוער של המפלגות הציוניות. משנת 1926 ועד עלייתו ב־1935 עמד בראש הוועדה כמורשה ה' צבי שפירא, ונוספו פעילים צעירים מכל התנועות, ביניהם: יצחק שליאפוק, יוסף היילפ־רין, ל. ירמולובסקי, מנדיל מלמד ואחרים. בנובמבר 1935, אחרי צאתו של צבי שפירא, נבחרה ועדה בהרכב חדש, עם גרשון ברנשטיין (מורשה), ל. שקליאר, א. מינסקי, ווגמן, שוכוטוביץ, ל. ירמולובסקי, מ. מלמד, ח. רחמילביץ, וא. למקין. אחרי שברנשטיין עבר לוורשה, נבחר כמורשה האחרון בסלונים מרדכי האלער, וחברי הוועדה: אסתר רבינוביץ, י. שליאפוק, מ. רזניק, א. מונסקי א. למקין, ל. שקליאר, א. דוביאנסקי. זה היה ההרכב המלא האחרון של הוועדה עד פרוץ־המלחמה. כמובן, שעסקנים לעשרות מכל הזרמים נצטרפו ונשתלבו בכל מפעל.

על האופי העממי של האוספים והתרומות מעידות הטבלאות, שפורסמו בסוף כל שנה על מקורות ההכנסות לפי הארגונים וההסתדרויות שהשתתפו במפעלים. הרשימות הכילו 20—25 שמות ארגונים שונים. הנה, למשל רשימת הארגונים ובתי־הספר שלקחו חלק בשנת 1934: ציונים כלליים, וויצו, התאחדות, גורדוניה, פועלי־ציון, פריהייט, השומר־הצעיר, החלוץ, העובד, מכבי, מזרחי, צעירי־מזרחי, רביזיוניסטים (מסיעת גרוסמן), בית"ר, ובתי־הספר: הגימנ־סיה, קדימה, יבנה, מוריה, עבריה, תחכמוני, תרבות. הקרן נתברכה במעוף ומנוף חדש עם קום „וויצו". ארגון הנשים הציוניות רשם לזכותו את מפעלי „השווקים" השנתיים של הקרן, החל מהקופסא העממית וגמור באיסוף בולים. הקופסא תפסה את המקום בראש והיתה מצויה במאות בתים. להרקות היו מגוייסים לא רק בני הנוער, אלא גם קשישים. למען הגדיל את מספר הקופסאות, נצטרפו למעשה אף הארגונים הכלכליים הבלתי־מפלגתיים, שפירסמו בנידון קול־קורא (בשנת 1937). מקום ניכר תפסו בפעולות הקק"ל סעיפי תשרי, שבט, ניסן, ל"ג בעומר, כמו־כן הנדרים בבתי־הכנסת בשלוש רגלים ובכל הזדמנות אחרת. מפעל השמחות לא פסח על רוב החתונות ואירועים דומים. טיפלו גם בהרשמות בספר־הזהב, בספר־הילד. מזמן לזמן אורגנו ימי־

פרת. בימי־זכרון מסויימים נערכו מפעלים מיוחדים, כגון: למלאת 25 שנה לקרן ב־1926, למלאת 10 שנים לגאולת העמק (ב־1930), ביום הזכרון הראשון לחללי תרפ״ט וכו׳, וכך קוימו גם המגביות החד־פעמיות של „תרומת הדונמים" בתרפ״ט, בתרצ״א, בתרצ״ב, בתרצ״ו. עם הכרזת המגבית היו כל הארגונים, ואף האגודות הכלכליות, פונים לציבור בקול־קורא. בתרצ״ז בוצע מפעל „הגלילה", ועוד כחדשיים לפני פרוץ המלחמה, ביוני 1939, הוכרז על ביצוע מפעל „הגלילה" השנתי.

ערך חינוכי רב היה למסיבות, נשפים וטיולים, שהוועדה ערכה בימי חנוכה ול״ג בעומר, בהשתתפות ארגוני־נוער וצופים, בעיקר „השומר הצעיר", „מכבי", גורדוניה, „פריהייט". במסיבות אלה עוצבה הדמות החלוצית של מאות בני־נוער. התמונות והמחזות שהוצגו ע״י „השומר הצעיר", אנשי קיבוץ ההכשרה שחנה בסלונים ואחרים, — העלו לצופה הצעיר את מראות הארץ, עוד בשבתו על גדות השצ׳רה, והלהיבוהו לחלוציות ולהגשמה.

בקשר עם המפעלים השונים היו מזדמנים לסלונים מפעם לפעם אורחים, שליחי הקרן מירושלים ומוורשה, שהיו מלהיבים ומעודדים את הרוחות. אחרי כל ביקור כזה היתה העיר שורה זמן־רב באווירה ארצישראלית. בין אורחי קק״ל שעשו בעיר במשך התקופה הזאת, יש למנות את: יהושע מנות, חיותה בוסל (מדגניה), — ב־1924/25, שמואל דיין, אברהם לבינסון (1925), הרב יעקובסון והרב י. שפירא (1929), יוסף הפטמן (1930), ה׳ אהלי ויעקב מלמד (מא״י — ב־1931); גדליהו ז׳וכוביצקי (1932), שמואל ז׳וכוביצקי (1934), הרב הורוויץ (1936), דוד רדונסקי ושמואל שפירא (1937), וולף שליאפוק (1938), צדוק ווינשטיין והרב יואל הלר (בקשר עם מפעל „הגלילה" ב־1939). כל מי שהכיר את חיי עיר־השדה, יודע איזה ערך יש לייחס לביקור המרצה־האורח. השפעתם היתה ניכרת בעיקר בשנות הדכאון והיאוש, שהשתלטו בעשר השנים האחרונות, בעקבות המשבר הכלכלי וגל האנטישמיות. ימי ביקור האורח „בימי־השווקים" של ויצו הפכו ממש לימי־חג.

הכנסות קק״ל היו בדרך־כלל די־יציבות. אך בעקבנו אחריהן משנה לשנה, אפשר לראות את אותות המשבר. כך הגיעה ההכנסה לשיאים בשנות הפריחה 1924—26, וירדה בשנים 1933—1938. ההכנסות (ניטו) בשנים תרפ״ט—תרצ״ח היו כדלקמן: תרפ״ט — 7774 זהובים פול.; תר״ץ — 9066; תרצ״ג — 3097; תרצ״ד — 4817; תרצ״ה — 7375; תרצ״ו — 5326; תרצ״ח — 5672 [573].

הוועדה המקומית שיתפה פעולה עם הוועדות שבגליל, ולשם תיאום היו נערכות מזמן לזמן בהדרכת המרכז מוורשה, ועידות גליליות. כך התקיימה בסלונים בדצמבר 1929 ועידת קק״ל בהשתתפות ב״כ 40 ערים ועיירות מגליל נובוגרודק, שבה הופיעו כב״כ המרכז הרב משה יעקובסון ודוד רדונסקי. שנה לאחר כך התקיימה ועידה גלילית בברנוביץ, בהשתתפות ד״ר יוריס.

במקביל לקק״ל פעלה בעיר גם קרן־היסוד משנת הקמתה ועד 1939. המגביות התקיימו באביב או בקיץ, בהשתתפות שליחי וורשה או ירושלים. פתיחת המגבית היתה מאורע חשוב בעיר. וועדת קרן־היסוד (בראשות ד״ר אפרת) היתה נרתמת לעבודה ומשגרת זוגות מתרימים לביצוע המגבית מבית לבית. מעסקני „קרן־היסוד" עשו בעיר בזמנים שונים: לייב יפה; שמואל טשרנוביץ, אלכסנדר גולדשטיין ואשר קולודני (ב־1930), שמואל זוכוביצקי וישראל ריטוב (ב־1931), ד״ר יהושע גוטליב וקולודני (1932), ברוך צוקרמן וד״ר י. קונטורטשיק (1933), ד״ר י. שיפר ונפתלי גרבובסקי (1934), ד״ר יוריס וה׳ בראָם (1935), יצחק ברגר וצבי לב (1936), משה אונדלמן וצבי לב (1937), מ. גרוס־צימרמן וצבי לב (ב־1938, שנת המגבית האחרונה). בין הפעילים המקומיים שהשתתפו בהתרמות היו: ד״ר אפרת, ד״ר וויס, מ. קפלן, ג. ברנשטיין, י. ז. זקהיים, י. ריזשין, ארונובסקי, וורוביובסקי, ש. וורניקובסקי, ועשרות אחרים, קשישים ובני־נוער מכל הארגונים הציוניים. לזכות ועדת קרן־היסוד יש לזקוף גם מפעלים מיוחדים מחוץ למסגרת המגבית השנתית, כגון „מפעל־הבצרון" (אחרי מאורעות תרצ״ו), עם השליח מא״י ח. ש. לווין. המגביות של קה״י היו מתוכננות מראש, עם מסיבת קבלת־פנים לאורחים, נאומים מרכזיים באסיפות־עם, מסיבות לתורמים. בשנות העשרים תפסה סלונים מקום בראש בגליל נובוגרודק. (כך למשל בשנת תרפ״ח הכניסה העיר לקה״י 7643 ז׳, בעוד שהכנסות כל הגליל על 40 נקודות־היישוב היהודיות היו 23591; ובשנת תרפ״ט היו ערכים אלה: 9537, 33241). גם במגביות קרן־היסוד השתקף המשבר, ובשנים תרצ״ג—תרצ״ח חלה ירידה בהכנסות.

גורם חשוב בפעילות הציונית הבלתי־מפלגתית היה ארגון „וויצו". מהאגודה המקומית „בנות־ציון" שהיתה בהתחלת המאה ועד „וויצו" של שנות השלושים, — היתה זו אותה הגישה של פעולה ציונית במסגרת־נשים נפרדת. „אגודת נשים ציוניות" הוקמה עוד בשנת 1926 ע״י הגברות: טשרנייבסקה, וויס, ברמן, לווין, שלזינגר וקפלן. כשקם בפולין מרכז ארצי של „וויצו" העולמית, נצטרפה האגודה המקומית למרכז הוורשאי. בסוף שנות העשרים מנה כבר הסניף כמאתיים חברות ונוהל ע״י הגב׳ ז׳נט וויס ואסתר קפלן. הוא השתתף בקרנות וניהל פעולה תרבותית חברתית. החידוש העיקרי שלו היה: „השוק למען קק״ל" שנערך בכל שנה בחדשי פברואר—מרץ משנת 1930 ועד 1939 (ועד בכלל). שוקי־וויצו בשנות הדכאון והיאוש של 1933—1939 שימשו קרן־אור, שחיממה את הלבבות וקראה להתנערות והתעוררות. בארגון השווקים והקמת הביתנים המעצבים דמויות ומראות מהחיים בא״י, לקחו חלק בנות וויצו וחברי ארגוני הנוער; במשך ימי־השוק נערכו מסיבות ונשפים למען ילדים ונוער. גם בשוקי־וויצו השתתפו אורחים מחוץ; בשוק השני (מרץ 1931) והשלישי (מרץ 1932) הופיע יצחק גרינבוים כשליח הקק״ל. ביקוריו של גרינבוים תרמו הרבה לעידוד הרוחות. בשוק הרביעי (פברואר—מרץ 1933) השתתף יוסף הפטמן; את השווקים החמישי והששי (1934—1935) ניהלה גב׳ אסתר קפלן, אשר היתה בשנים אלה לאחת העסקניות הארציות החשובות של קק״ל. בשוק השביעי (פברואר 1936) השתתפה שליחת הדירקטוריון מרים ברזך; בשוק השמיני (1937) היתה המפעילה הראשית גב׳ וויס, ובתשיעי (1938), — הגב׳ מינה שוסטרמן, והשוק העשירי, הוא האחרון (במרץ 1939) קויים גם־כן בכוחות עצמים.

חשיבות ארגונית נודעה לביקורה של הגב׳ לאה ווידרוביץ מא״י ב־1931.

סניף „ויצו״ סייע לארגון טיולי ל״ג בעומר לנוער, לעריכת מסיבות ציוניות כלליות, הוא גם תרם להשכנת השלום במחנה בין המפלגות היריבות, בעת ההתנגשויות בין הרביזיוניסטים והשמאל. ערך ניכר היה ליזמתו בשדה התרבות בעריכת הרצאות על נושאים ספרותיים והיסטוריים. בין המרצים במסיבות „ויצו״ היו: מ. זבלוצקי, ח. י. כצנלסון, ק. איבנסקי, יחזקאל רבינוביץ, גד גולדברג, ק. ליכטנשטיין, אסתר קפלן, מינה שוסטרמן ועוד. „ויצו״ אירגנה שעורי־ערב לעברית והיסטוריה. הסניף השתתף בכינוסי „ויצו״ הארציים (ב־1931, 1934). בין פעילות ויצו יש למנות, מלבד שתי המייסדות וויס וקפלן, את הגברות: אפרת, ליזה איבנסקי, ליובה ואסתר רבינוביץ, זינה יקימוב־קי, צפורה לנצביצקי, י. בוטבינסקי, איזין, פרידה שפירא, בורצקי, מ. שוסטרמן, אסתר אפשטיין, רוזה זקהיים, רבקה וולופיאנסקי, מ. וולפוביץ, חשה קפלינסקי ועוד.

גוף ציוני משותף נוסף היתה „ועדת השקל״, שמדי שנה בשנה היתה מטפלת במכירת השקלים. בשנות קונגרס ציוני היתה נטושה מערכה בין המחנות היריבים על הפצת השקלים, המקנים רשות־הצבעה לבחירות לקונגרס. לצורך ארגוני היו פוקדים את העיר באי־כוח ועדת השקל המרכזית. לשם זה נשלח בתרפ״ץ יוסף סרלין, בתרצ״ו — יחיאל פוס, בתרצ״ח — מרדכי אלדד. בשנות הקונגרסים הציוניים נפדו בעיר שקלים בכמויות דלקמן: בתרצ״א — 615, בתרצ״ג — 1500, בתרצ״ה — 1410, בתרצ״ז — 918, בתרצ״ט — 1100.

המאבק הבינמפלגתי על כל הכרוך בו היה מתחולל במערכות הבחירות לקונגרסים. כל המטען של הניגודים בין מצעיהן ודרכיהן של המפלגות היה מתפוצץ בתעמולתן בימים הללו. ראשי מדבריהן מהמרכז היו מובהלים לעזרת העסקנים המקומיים. כך בא גרינבוים לבחירות בתרצ״א מטעם „על־המשמר״; ז׳בוטינסקי הטריח את עצמו לסלונים ערב הבחירות בתרצ״ג, ולאותה מערכה הופיעו באסיפות־עם בעיר ה׳ רייס מטעם „הליגה למען א״י העובדת״ והרב נויפלד, ראש תנועת „המזרחי״ בפולין. הרחוב היה מתמלא המולת המאבק: אסיפות רעשניות, גיוס חברי המפלגות ובני הנוער הנלווים אליהן, עלונים וכרוזים. להתנגשויות חמורות הגיעו הדברים בבחירות לקונגרס ה־י״ח בתרצ״ג, בין הרביזיו־ניסטים ואנשי השמאל הציוני, — עם בואו של ז׳בוטינסקי, והמהומות עוררו הד ניכר בכל רחבי פולין.

מספרי המצביעים בעד הרשימות השונות לקונגרסים י״ז—כ״א משקפים את יחסי הכוחות במחנה הציוני בעיר בשנים תרצ״א—תרצ״ט. ערב הבחירות לקונגרס העשרים בתרצ״ז באו המפלגות בעיר לידי הסכם לוותר עליהן (מתוך רצון למנוע את המאבק הבלתי־נמנע) והקולות חולקו לפי מפתח הפצת השקלים. אופייני הוא יחס הקולות בבחירות האחרונות שהתקיימו כחודש לפני פרוץ המלחמה, ביום 23 ביולי 1939. ובעצם הימים, כשהרוחות כבר נסערו לקראת הבאות והדאגה כירסמה בלבבות, עוד מצאו למעלה מ־800 יהודי סלונים כוח נפשי למלא את חובתם הציונית ע״י הצבעה לקונגרס.

לבסוף יש להזכיר עוד כמה ועדים משותפים למפלגות: את „ועד־העליה״, שקיבל הוראותיו מהמשרד הא״י המרכזי, טיפל בבקשות מועמדים לעליה והדריך בכל השאלות הנוג־עות לכך; ועדי־פעולה מיוחדים שקמו לעת־מצוא. כך, היתה ועדת־פעולה אחרי מאורעות תרפ״ט; ועדת־תיאום אחרי מאורעות תרצ״ו, שארגנה אסיפות־מחאה ושיגרה משל־חת לכינוס הארצי בוורשה, שנקרא כמחאה נגד צמצום העליה; וב־1938 שוגרה משלחת רפרזנטטיבית של יהדות סלונים (שכללה גם את האגודות הכלכליות) לכינוס הכלל־יהודי בפולין, להפגין על הקשר בין יהדות פולין לבין א״י.

לעומת זה לא היה שיתוף־פעולה בין האגפים הציונים ברוב הבחירות לסיים, לעירייה ולקהלה, מאחר שמפלגות השמאל (עד 1925 — צ״צ ופוע״צ, ואח״כ בעיקר פוע״צ) נקטו, בהתאם לעמדות מרכזיהן בוורשה, גישה מנוגדת לזו של הציונים הכלליים והמזרחי. כך, למשל, בבחירות לעיריה ולקהלה לא היה בדרך־כלל שיתוף־פעולה בין הציונים הכל־ליים ובין פוע״צ, לא בהגשת רשימה יהודית מאוחדת ואף לא במדיניות הנקוטה. בדומה לכך נפרדו דרכיהם גם בבחי־רות לסיים (פרט ל„התאחדות״, שהשתתפה בגוש־המיעוטים ב־1922 עם הציונים הכלליים).

פרק פה

סניף ההסתדרות הציונית הכללית. — הוועידה המחוזית באלול תרע״ט. — הפילוג במחנה הציוני־כללי והשתקפותו בסניף. — נטייתו ל„על־המשמר״. — גרינבוים אורח שכיח בעיר. — באי־כוח הסניף בוועידות הארציות בוורשה. — הרכב הוועד המקומי בזמנים שונים. — יושבי ראש הסניף מ. זבלוצקי וד״ר אפרת. — גרינבוים נפרד מסלונים. — הוועד מטפח איגוד נוער ציוני־כללי. — גישת הסניף לבחירות השונות לסיים. — עמדתו במועצה העירונית ובקהלה. — המאבק עם אנשי „אגודת ישראל״. — פעולות תרבותיות. — קניית קרקעות ג׳בליה. — סלונים הופכת ל„תל־נועם״. — הכינוסים הגליליים. —

התנועה הציונית, ששותקה להלכה על־ידי השלטון הצבאי הפולני בשנת 1919, עברה לפעולה מחתרתית. בנסיבות אלה קיפחה האגודה „הרצליה״, שהיתה פעילה כל־כך בשנת 1918, מכוחה ואירגונה. החיים בעיר בממשל הפולני קיבלו בכלל צורות ותכנים חדשים, ואלה שעברו כירושה משנות הכיבוש הגרמני השתנו באופן הדרגתי. אמנם, רוב פעילי

„הרצליה" נשארו בעיר, אך נוספו להם גם פנים חדשות. למרות האיסור, בערה הגחלת הציונית, ושתי האגודות של הציונים הכלליים ושל „צעירי־ציון" ניהלו פעולה מאופקת אך סדירה. באלול תרע"ט התקיימה אפילו ועידה ציונית של מחוז סלונים, הראשונה מסוג זה, בהשתתפות צירים מז'טל, דרצ'ין ועיירות אחרות שבמחוז[574]. עקב המלחמה הרוסית־פולנית עוד לא היה אז קשר אמיץ בין סלונים לבין ההסתדרות הציונית בפולין; כמו־כן קשה היה לקיים, בנסיבות המדיניות דאז, מגע עם המרכז הציוני בווילנה. הקשר עם פולין נתחזק רק בחורף 1920. בהשפעת „המועצה הלאומית היהודית הזמנית" בוורשה הורשתה הפעולה הציונית התקינה. מאז ואילך משתמעת פרשת הציונים הכלליים בעיר, בקשר עם תלותם המתמדת בוועד הציוני הארצי. חולשת הציונות הכללית בהתחלת שנות העשרים, שבאה כתוצאת התבצרות האגפים מימין ומשמאל, עקב פרישת סיעות שונות אחת אחרי רעותה („המזרחי" — ב־1919, „צעירי־ציון" — בסוף אותה שנה, „התאחדות" — ב־1923), ואח"כ בגלל ההתפלגות הפנימית לשתי סיעות „על־המשמר" ו„עת לבנות" (בשנת 1923). — היתה גם חולשת הסניף המקומי. עזיבת סיעות הימין והשמאל רוקנה את המחנה הציוני־כללי מרוב הנוער. אגודת „הרצליה" שב־1918 עוד מנתה צעירים רבים, נתרוקנה מרוב צעיריה ע"י ייסוד סניף „צעירי־ציון" ואח"כ ע"י קבוצת מצדדי „התאחדות", שנתארגנו לסניף מקומי של מפלגה חדשה זו. למרות זה שמרה האגודה הציונית־כללית בעיר על צורת־ארגון קבועה ועל מקום מרכזי במחנה הציוני המקומי. האישים הפעילים במרכז זה בהתחלת שנות העשרים היו: מ. זבלוצקי (שכיהן כיושב־ראש ההסתדרות הציונית עד 1927), יוסף גולדברג, ד"ר אפרת, מרדכי קפלן, מ. שליופר, י. ריזשין, מ. לוץ, אגר' אפשטיין.

הפילוג ב־1923 לסיעות „על המשמר" ו„עת לבנות" היה ניכר גם בסניף המקומי. נמצאו מצדדים לשתיהן. אלא ברוב הימים גברה השפעת ה' גרינבוים, שהיה אורח די־שכיח בעיר, ומרבית חברי הסניף הצטרפו לסיעת „על־המשמר". אמנם, „עליית־גרבסקי" בשנים 1923/25, שהרימה את קרן „עת לבנות" השתקפה גם בסלונים, ובעיקר הכתה הדים הצלחת „עת לבנות" בוועידה הציונית השביעית ב־1925. אך ההתפכחות מעליה זו ו„הירידה" בשנים 1925/26 (שבשתיהן, גם בעליה וגם בירידה, לקחה סלונים חלק ע"י עולים ויורדים...)[575] העלו שוב את „על־המשמר". עם פרישת מ. זבלוצקי ב־1927 מהנהלת הסניף, נבחר וועד מקומי חדש מאנשי „על־המשמר".

סלונים היתה ערה מאד לגבי הוועידות הציוניות המרכזיות, וכל סטיה או שינוי מהקוו המרכזי השתקפו בעיר, בוויכוחים האידיאולוגיים הפנימיים. לכל ועידה שיגר הסניף את בא־כוחו. פניית־העורף מצד הוועידה הציונית התשיעית בינואר 1930 לסיעת „עת לבנות", ששלטה בוועד המרכזי 5 שנים (מאז הוועידה השביעית ב־1925), קבלת קוו־גרינבוים והרטגלס הן במדיניות הפנימית ובסיים והן בציונות והעלאתם מחדש להנהלת הציונות הפולנית, חיזקו גם את הנהלת הסניף הסלונימאי, שהיתה נאמנה לשיטת גרינבוים.

עם פרישת הרביזיוניסטים והחלשה נוספת של המחנה המרכזי נתחדשה התסיסה הפנימית וגברו חילוקי הדעות. באוקטובר 1931 נבחר ועד מקומי חדש ברוח „שלום־בית". לוועד החדש נבחרו: ד"ר אפרת (יו"ר), ווייס, ברנשטיין, קפלן, שליופר, ק. איבנסקי. בין הפעילים האחרים של הסניף היו אז: צבי שפירא, י. לוץ, אגר' אפשטיין, פ. רבינוביץ, י. ריזשין, א. רובינובסקי, י. זקהיים, לכוזביינסקי. אווירת הקריאה לשלום בתוך המחנה ששלטה אז בבירה הושרתה גם בעיר. בשורת מאמרים ב„סלאָנימער וואָרט" קראו ראשי הציונות המקומית לאחדות ציונית כלל־פולנית ומקומית, קריאה שהיתה במקומה, מאחר שבין שמאל וימין כבר ניטשה מערכה עוינת כבדה. המחנה המרכזי נתחזק בינתיים על־ידי חוג צעירים, שלא מצאו את מקומם באגפים הקיצוניים והתנערו לפעולה בתוך ההסתדרות הכללית. ראש הדוברים של חוג זה היה הסטודנט נח קפלינסקי, שדירבן ב„סל. וו." את עסקני הציונות הכללית לעירנות מוגברת לגבי הנוער.

הוועידה העשירית בפברואר 1932 שמרד אמונים ל„על־המשמר", אך הוכתה בתדהמה ע"י הידיעה על עזיבת גרינבוים את פולין. הקשר בין סיעת „על־המשמר" לבין סניף סלונים הוכח באופן בולט בעת ביקורו של גרינבוים בעיר, זמן־מה אחרי גמר הוועידה. אכן, סלונים הוקירה מאד את המנהיג הציוני ובהזדמנות ביקורו הביעה לו העדה את חיבתה ואת צערה על היפרדו מיהדות פולין. סלונים השתתפה גם בוועידה הציונית ה־11 באוגוסט 1934, אליה נשלחו: אפשטיין, קפלן, ושפירא, ואחת מהוראות הוועד לשליחיו היתה: קונסולידציה של הכוחות הפנימיים.

מפנה חשוב במערכות הציונים הכלליים בעיר חל בשנת 1934, כשבנסיבות הלכי־רוח שהשתנו בתוך חלק מהנוער, קם איגוד נוער מרכזי בשם „הנוער הציוני". נמצאו צעירים שנפשם נקטה בהתנגשויות בין הקיצוניים ונטו ברצון להסתפח לאגוד מרכזי. במקביל בא גם תא של „חלוץ כלל־ציוני", אשר חתר להכשרה ולעליה. ובסוף שנה זו, בלחץ המצוקה הכלכלית, התארגן גם חוג בעלי־מלאכה, בשם „החלוץ־בעל־המלאכה", שבשאיפתם לעליה מצאו סיכוי להגשמתה בציונות הכללית דווקא. על־ידי שלושת הגופים הללו (פרטים עליהם להלן) התחזקה עמדת הציונים הכלליים בעיר, ובשנת 1935 גדל מספר שוקליהם פי חמישה.

הסניף השתתף באופן פעיל בבחירות לסיים. ב־1922 וב־1928 הוא לקח חלק רב בתעמולה למען רשימת גוש־המיעוטים, ולזכות הכשרתו את הקרקע בעיר ובמחוז יש לזקוף את בחירת ה' סטוטשינסקי כציר סלונים לסיים ב־1922 מטעם הגוש. בבחירות ב־1930, כש„הגוש" כבר לא יצא לפועל ובמקומו באה רשימה ציונית בהשתתפות אגודת הסוחרים, פעלו הציונים המקומיים במשנה־תוקף והשיגו את מספר החתימות הדרושות להגשת הרשימה הזאת באיזור הבחירות, שבו נכללה סלונים. ה' טרוסקר, ב"כ אגודת הסוחרים, השתתף אז בתעמולה למען הרשימה בעיר. סערה גדולה קמה עקב צעדם של כמה מתנגדים לרשימה הזאת, שהסיתו את החותמים על הרשימה הציונית, כי יסתלקו ממנה ויבטלו את חתימתם... צעד זה היה רצוי מאד לחוגי מפלגת השלטון „ב.ב." („הגוש לשיתוף־פעולה עם הממשלה"), שהצרו את הרשימה הציונית. ד"ר ווייס הוקיע את המסיתים

במאמר חריף ב„סל. וו.", שהוחרם מיד ע"י הסטארוסטה[576].

גם למועצה העירונית היתה להסתדרות הציונית גישה לאומית מובהקת והיא חתרה תמיד לחזית יהודית מאוחדת במידת האפשרות. הרשימה המאוחדת למועצה הראשונה ב־1919 קמה בהשראת הציונים, וכך היה גם בבחירות בשנים 1923, 1925, 1927, 1931. הסיעה היהודית האזרחית שבמועצה, אשר הציונים היוו בה תמיד מיעוט, הודרכה למעשה ע"י היועצים הציונים וד"ר ווייס בראשה. נציגיהם בעירייה היו: י. זבלוצקי כסגן ראש־העיר וקפלן, כמנהל־תחום־פעולה („לאבניק"). במסגרת המועצה נוהל לעתים וויכוח עם ה„בונד" (ולפעמים גם עם פוע"צ) על רקע סעיפים יהודיים שצפו בזירה העירונית.

באותה עקביות לאומית המשיכה הסיעה הציונית עד שנת 1934, כאשר החוק החדש על השלטון המקומי הביא לביטול הרוב היהודי במועצה, והבחירות לא נתקיימו כלל וכלל.

בקהלה בלטה העמדה הציונית עוד משנת 1919, ובה היו זבלוצקי וקפלן כבר אז מראשי המדברים. בשנות שיא פעולת הקהלה עד הקפאתה ב־1928, המשיכו הפרנסים הציוניים למלא בה תפקיד מרכזי לשמירת המסגרת האוטונומית של העדה. עם חידוש פעולתה נאלצה הסיעה הציונית להתלבט בין הימין האגודתי ששאף לשוות לקהלה אופי דתי גרידא, בהתאם למעמדה החוקי, ובין השמאל שתבע מעשים בלתי־אפשריים, בניגוד לחוק הקהלות.

בכלל נטוש היה בכל השנים האלה מאבק חזק בין הציונים ובין אנשי „אגודת־ישראל" בכל הזירות האפשריות: בבחירות לסיים, כש„האגודה" הלכה בעקבות המפלגה הממשלתית, במועצה העירונית, בקהלה, בפעולה הציונית ו... בבתי־המדרשות, שם הפריעו אנשי „האגודה" לקיום הנדרים למען הקק"ל, — התנגשות חריפה ומתמידה, שהתנהלה בע"פ ובכתב מעל דפי ה„סל. וו." ומהעלונים שהוציאו צעירי „האגודה" המקומית.

בשדה התרבות אפשר למנות את הקמת „בית־העם" (ברחוב הסטודנטים), שהתקיים שנים אחדות (1924—1930). אכן, לפני קום „הנוער הציוני" היתה הפעולה התרבותית חסרת־מעוף באין־נוער מגובש במחנה המרכזי. שינוי במובן זה חל עם הצטרפות בני־נוער באמצע שנות השלושים. ברור, שבשטח זה פיגרו הציונים הכלליים אחרי תנועות השמאל. (על מאמצי הציונים להחזקת בית־הספר „תרבות" ידובר בפרק הדן במוסדות החינוך).

בשטח העליה פעל הוועד לעידוד עליית אנשי המעמד הבינוני. כשנפתחה אפשרות לעליית בעלי־הון מצומצם (עם 300 ל"י ובעלי־מקצוע עם 150 ל"י), עשה הוועד לעליית מספר משפחות מסוג זה. אסיפות־העם שהוזעקו עם כל גזירה על מתן הסרטיפיקטים, השמיעו את „שוועת יהדות סלונים המצטרפת לשוועת כל היהדות הזועקת לעלייה". לזכות הוועד אפשר גם לזקוף „קניית ג'בליה". ב־1924, בימי „עגלת־גרבסקי" נזדמן לסלונים שליח „חברת הכשרת היישוב", ה' קורנגרין, במטרה למכור מגרשי־בנין בג'בליה מדרום ליפו, סמוך לשכונה שהיתה אז קרויה „בית וגן" (כיום בת־ים.). בעידוד הוועד רכשו 62 מתושבי העיר (רובם גם חברי הסניף) חלקות בשטח רצוף כולל של 150 דונם. כדי להבליט את הקשר בין סלונים לבין המקום, קראו רוכשי המגרשים לשכונה העתידה לקום בשטח בשם „תל־נועם" (בהיגוי המלים במבטא אשכנזי יש דמיון משהו לשם „סלונים").

בין יתר פעולות הוועד יש גם להזכיר את תיאום הציונות הכללית בכל הגליל. נסיון ראשון לתיאום זה נעשה עוד, כאמור, ב־1919, בוועידה המחוזית הציונית הראשונה, כשהתיחום המדיני הסופי של האיזור עוד לא היה ברור. כשנתאמץ הקשר עם וורשה, עשה המרכז הפולני רבות להפעיל את הפרובינציה ע"י כינוסים גליליים. כינוס כזה לכל גליל נובוגרודק התקיים בבירת הגליל במאי 1931, בהשתתפות גרינבוים, ש. ברנהולץ, פ. קמינר מהמרכז. סלונים היתה מיוצגת ע"י משלחת עם ד"ר אפרת ומ. קפלן בראשה. במהלך הוועידה התברר, שסלונים תופסת מקום ראשון בגליל בפעולה הציונית־כללית וכן במגביות הקרנות. קפלן, שהתמחה בבעיות מוניציפליות, הרצה בוועידה על העמדה הציונית במועצות העירוניות. כינוס נוסף עם באי־כוח האגודות הציוניות בעשרות ערים ועיירות שבגליל נתקיים בסלונים בפברואר 1933 בהשתתפות ב"כ המרכז גרינבוים וקליינבוים. לקראת הבחירות לקונגרס ה־18 נערכה שוב פגישה גלילית, שבה התוה קליינבוים קווים לתעמולה וליבן בעיות הקונגרס, לפי גישת המרכז הוורשאי, ברוח „על המשמר". זימון גלילי דומה התקיים גם ב־1935, כהכנה לבחירות לקונגרס ה־19.

כמכשיר תעמולתי וציבורי חשוב שימש השבועון „סלאנימער ווארט", בטאון ההסתדרות הציונית המקומית, העתון היחידי בעיר, שהחזיק מעמד, עם הפסקה קטנה, במשך שלוש־עשרה שנה. (פרטים עליו להלן בפרק על העתונות).

פרק פו

מחנה „תורה ועבודה". — סניף המזרחי. — הרוח החיה שבו ר' בצלאל לנצביצקי. — השתתפות הסניף בפעולות הציוניות. — המטיף ר' יצחק דינס ודרשותיו. — הקמת „צעירי מזרחי". — ועידות גליליות של המפלגה. — ביקורי אישי התנועה, הרב נויפלד, הרב גולד ואחרים. — מאבק „צעירי מזרחי" באגודה. — שנים אוחזין ב... פרשת השבוע. — ארגון בעלי־מלאכה דתיים. — ייסוד הפלג הרביזיוניסטי בעיר. — הוועידה המחוזית ב־1929. — שיבוש היחסים עם סניפי המפלגות הציוניות. — הכרזת המגבית ל„קרן תל־חי". — התנגשויות ראשונות עם השמאל הציוני. — „יום השבת הסוער". — סניף הפלג הגרוסמניסטי. — ביקור ז'בוטינסקי ב־1933. — מהומות בעקבות ביקורו. — ביקורו השני ב־1935. — איגוד „ברית נשים לאומיות". —

האגף הציוני המכונה, כביכול, ימין, כלל שני זרמים שונים. המונח ימין לא הלם בדיוק את רקעם החברתי השונה. הזרם האחד הוא מחנה „תורה ועבודה", כולל „המזרחי" וכל ארגוניו, והשני, — הפלג הרביזיוניסטי.

שנות קיום סניף „המזרחי" בסלונים, — כשנות קיום התנועה הדתית־לאומית, שכן ראינו, כי כבר בהתחלת המאה פעל סניף התנועה בעיר. מאז פטירת ר' זאב־וולף פרליס, מנהיג הסניף, — לא שמענו הרבה על התנועה בעיר בעשור השנים שלפני 1914. לסניף לא היו אישים העשויים להבליטו. הדתיים־לאומיים נבלעו בתוך מחנה הציונים. גם בתרע"ח, שנת הקמת „הרצליה", לא פוצלה הציונות הכללית בעיר עד כדי פרישת האדוקים ממנה. אגב, היה זה בהתאם למצב הציונות בפולין, שעד הוועידה הרביעית בתרע"ט היה „המז־רחי" בחינת סיעה אורגנית של ההסתדרות הציונית.

בתרע"ט נמצא בסלונים חוג מצומצם של אנשים שקראו לעצמם „מזרחי" והשתתפו בוועידה הציונית המחוזית שהתקיימה אז בעיר [577]). עם פרישת „המזרחי" הפולני באותה שנה ויצירת כלים למפלגה נפרדת בפולין המחודשת, הותקן כמובן מנגנון מפלגתי ברחבי המדינה. בסלונים אנו מוצאים סניף „מזרחי" בהתחלת שנות העשרים. נספחו אליו בע"ב דתיים, שמקומם היה ניכר עד אז בין הציונים. רובם ככולם היו אברכים או בע"ב בגיל־העמידה, באירגון ששרך דרכו באיטיות, בשולי החרדים הקיצוניים מחד והציונים מאידך. הרוח החיה שבסניף היה ר' בצלאל לנצביצקי, איש מעורה ביהדות המסורתית ועסקן צבורי נאמן, שהוכיח את ערנותו לעניני־הכלל עוד בשנות הכיבוש, בשירות „המטבח הזול" ובוועדות של „עדת ישראל". עסקני הסניף השתתפו במפעלי הקרנות והטו שכם לכל דבר מצוה ציוני ודתי. כדי לא לפגר מדי אחרי המפלגות ולמען להשמיע גם קולם הם במקהלה המשותפת, הזמינו לעתים דרשנים לפי רוחם. כך הופיע מספר פעמים הרב ר' יצחק דינס, מיוצאי העיר, מטיף מחדרם של מסליאנסקי וניסנבוים, שבא מטעם מרכז „המז־רחי" בוורשה. במתו העיקרית היתה, כמובן, בבית־הכנסת והטפתו — בנוסח המסורתי והלאומי כאחד.

אך הסתערות הנוער בשמאל הציוני וכיבוש המפלגות ע"י האלמנט החלוצי העולה אילצו את ראשי התנועה לחפש דרכים לנוער. העשור תר"ף—תר"ץ הבשיל חומר אנושי מתאים: בני־משפחות חרדים, יוצאי ישיבות, שניתנו להש־פעת רוחות הזמן ומשחק המפלגות, אך עם הישארותם נאמנים למסורת, לא מצאו את מקומם בין צעירי „האגודה" המתנכרים לציון. וכך קמה הסתעפות התנועה בשם „צעירי מזרחי". בשנת תרצ"א כבר היה בעיר על־יד המפלגה־האם, חוג צעירים בשם חדש זה, שהתפתח לסניף מגובש וכבש עמדה בתוך התנועה במידה כזו, שהחברים הקשישים המע־טים במספר נבלעו בין הצעירים, ומאז כבר לא דובר בעיר על התנועה־האם, אלא על המפלגה־הבת „צעירי־מזרחי". פעיליה היו אליהו איבנסקי, הרב טודרוס קפלן, חיים רחמי־לביץ, פישל וחיים אבינוביצקי, רוז'נסקי, זאקליוס ואחרים. הסניף טיפל בחינוך לציונות הדתית ועשה נפשות בין חניכי הישיבה וכדומה. פטרון ואב רוחני של התנועה הם ראו בדמותו של זאב יעבץ, לאורו הלכו וזכרו קידשו. התנועה הדתית־לאומית בעיר התרחבה בינתיים במסגרת של „תורה ועבודה", שכללה את החוגים והמוסדות שקמו בשוליה. „צעירי־מזרחי" השתתפו בכל האירועים הציוניים בעיר; ישבו בקביעות בוועדת קק"ל, קה"י, ועד־העליה, ועדת־השקלים והצטרפו לכל הפעולות המשותפות. לסניף היה קשר אמיץ עם מרכז „המזרחי" והוא השתתף בוועידותיו. ב־1933 ייצגו אליהו איבנסקי בוועידת „מזרחי" העולמית בקרקא. באי־כוחו השתתפו גם בכינוסים גליליים, כגון באסיפת הסניפים של גליל נובוגרודק בהשתתפות הרב נויפלד ובכי־נוס המפלגה מכל אזורי־הספר, בווילנה ב־1934.

להדרכה אירגונית ותעמולתית ביקרו בעיר אישים מרכזיים של התנועה, ביניהם: נתן גרדי, בן־דוד מא"י; האישיות המרכזית והמקובלת ביותר על חברי התנועה היה, כמובן, הרב נויפלד, יו"ר התנועה, שהיה בא לסייע למפלגתו במערכת הבחירות לקונגרסים. המטיף יצחק דינס הוסיף לפקוד את עיר־מולדתו; בתרצ"ד ביקר ד"ר שפירא מוורשה לניהול מגבית „למען א"י הדתית"; בתרצ"ה—תרצ"ו עשה בעיר הרב הורוויץ. ביקור הרב גולד בתרצ"ו באותה שנה הרם הרבה לחיזוק התנועה במחנה החרדי.

בשנות השלושים האחרונות הרחיב הסניף את רשת־פעולתו התרבותית־חינוכית. סודרו שעורים בתנ"ך ותלמוד, הרצאות על התעוררות היהדות הדתית, סמינר לתולדות הציונות, מסיבות לכל עת־מצוא; ולימי הזכרון הציוניים המסורתיים הם צירפו ימי־זכרון של התנועה, כגון יום־יעב"ץ, יום יסוד הפועה"מ, יום פטירת הרב קוק. יחס „צעירי־מזרחי" לקק"ל היה, כאמור, הגון ומסודר עד 1932/33. באותה שנה נתקרבה התנועה לפלג הרביזיוניסטי, שכבר החל בהחרמת הקרנות; בהשפעתו נחלשה לזמן־מה זיקת המזרחי לקרנות; אך גישתם חזרה לקדמותה, כאשר נחתם ההסכם בין קק"ל והמזרחי בתרצ"ה על פתיחת „מחלקת החרדים" בדירקטוריון. ר' בצלאל לנצביצקי היה יו"ר הוועד עד עלייתו ב־1935. עם צאתו מלאה את מקומו שלישיה: ר' שמואל בוטבינסקי, ר' יצחק הורביץ ואברהם מינסקי.

מבחינה ציונית נפל בחלקם של „צעירי מזרחי" תפקיד חשוב, כיוון שלחמו את מלחמת הציונות באנשי „האגודה". בין צעירי שני הפלגים הדתיים שררו יחסים מתוחים. אברכי „האגודה" נטפלו ל„צעירי־המזרחי" והוקיעום כ„אפי־קורסים" ר"ל, ואפילו לא נמנעו מלהעליבם ולהחרימם בחגיגות דתיות. „צעירי־מזרחי" הצליחו לרכוש אוהדים מהנוער הדתי ועוררו קנאה מצד הפוליטיקנים האגודתיים ש„ביהמ"ד דחומה"... ראוי לציין מקרה מגוחך, האופייני לדרכי „הלחי־מה" של התנועות בערי השדה: „צעירי־מזרחי" הזמינו את ר' אברהם־משה, שמש־דמתא, שיפרש את פרשת־השבוע בכל ליל ששי לפני אומנים, אוהדי־„מזרחי", שהסניף ארגן במסגרת „בעלי־מלאכה דתיים". נתקנאו בחורי־„האגודה" והשביעו את ר' אברהם־משה לבל יעיז לקרוא את הפרשה באזני פושעי־ישראל אלה... [578] מאורע מצחיק וקרתני זה היה בו כדי לעורר הרהורים נוגים ולמתוח קו־הקבלה בין אותם לילות־שבת חורפיים שמלפני תרע"ד, כשאותו ר' אברהם־משה הסביר את הפרשה בפולוש החם שבבית־הכנסת הגדול, לפני בעלי־מלאכה, יהודים תמימים, בלי גושפנקא מפלגתית, ובין לילות־השבת משנת תרצ"ה, כשפרשת השבוע הפכה לנושא מפלגתי ומעורר מדנים בין שתי מפלגות בישראל...

מפנה חשוב בתנועה חל עם גידול העליה החלוצית. הקנאה ב„השומר הצעיר" ו„החלוץ" ובעיקר הלהיטות אחרי סרטיפיקטים חלוציים דירבנה את ראשי המפלגה לארגן תנועות־נוער מקבילות, שהתגשמו בארגוני „השומר הדתי" ו„החלוץ הדתי". (פרטים עליהם להלן בפרק הדן בתנועות־הנוער).

מבלי לפגר אחרי השמאל והציונים הכלליים, שהצליחו לעשות נפשות בקרב בעלי־המלאכה, בהקימם את „העובד" ו„החלוץ־בעל־המלאכה", — ייסד המזרחי את ארגון „בעלי מלאכה דתיים". כמו בארגונים המקבילים הנ"ל, כן גם בסניף „מרכז בעלי מלאכה דתיים" בעיר, המטרה היחידה של האומנים שנצטרפו, היתה בדיעבד: סיכוי מוגדל לעליה. טיפל בהם ועד מיוחד, שבו היו: י. פלוטניק ש. לידובסקי, מ. מרדכוביץ, ש. קגן, ח. פיינסוד, מ. גלמן. אכן, סרטיפי־קטים עוד לא נראו בעין, אך בינתיים פרש עליהם „המזרחי" את כנפיו והרביץ בהם מאווירת „תורה ועבו־דה, — וכך, בצדק או לא בצדק, ניפח והרחיב את גבולות התנועה, אשר מחוג מצומצם בהתחלת העשרים, פרצה וגדלה לשורת ארגונים של „צעירים", „שומרים", „חלוצים" ו„בעלי־מלאכה"...

כאמור לעיל, היתה ל„מזרחי" בזמן מסוים גישה משותפת עם הרביזיוניסטים ביחס לאגף־העבודה וגם להסתדרות הציונית הכללית. סניף של הפלג הרביזיוניסטי קם כבר בעיר בשלב הראשון של התרחבותו בפולין. בשנים 1927—1929, כשהרביזיוניסטים בפולין עוד היוו סיעה אורגנית בתוך ההסתדרות הציונית הארצית, — הם נצטרפו לאופוזי־ציה של „על־המשמר" להנהלה הרשמית של „עת־לבנות". הסניף הסלונימאי היה אז עדיין שותף מקובל ורצוי בכל האירועים הציוניים בעיר; הוא אף היה בין המברכים את גרינבוים לחג־יובלו [579]. הסניף ותנועת־הנוער שלו „מסדה" לקחו חלק בוועדת קק"ל, ובין רשימת האירגונים שהשתתפו בכל מפעליה לא נפקד מקומם. סניפי התנועה קמו גם בעיי־רות המחוז, ודוגמת כל מפלגה הפעילה בעיר, הם אף קיימו ועידה מחוזית בסלונים, בדצמבר 1929, עם באי־כוח המרכז. יושב־ראש הסניף היה הצעיר ישראל וולפוביץ (עד עלייתו ב־1930); בין פעילי הסניף באותן השנים אנו מוצאים את אברהם אפשטיין, נח ארונובסקי, משה ריזשין ואחרים.

שיבוש ביחסים ההוגנים עם המפלגות הציוניות חל ב־1930, כשהסניף הכריז על מגבית לקרן חדשה, „קרן תל־חי", בהשתתפות שליח מרכז המפלגה ד"ר פלדשה (בן־שם), ושעסקני־העיר ראו בה גורם מפריע לקרנות הלאומיות. משנתחדשה המגבית גם ב־1931, הגיעו הדברים לידי התנג־שות ראשונה עם אנשי „הליגה למען א"י העובדת". היחסים נתחדדו עוד יותר, כשהרביזיוניסטים ערכו מפעל־התרמה לרכישת מטוסי־אימון („מפעל־האוירונטקות").

בינתיים התמסר הסניף לטיפול בארגון־הנוער „מסדה" וגם הקים קן־„ביתר". (על שני ארגונים אלה ר' להלן). אישים מרכזיים של התנועה פקדו את הסניף מזמן לזמן; בין היתר ביקרוהו שליח המרכז ד"ר ליפמן וההיסטוריון הידוע י. שכטמן, שהרצאותיו משכו קהל רב. הסניף חגג במצעד ובתהלוכת־פאר דרך רחובות העיר את יובל הלגיון העברי.

מריבות והסתכסכויות חמורות במחנה הציוני אירעו בשנות השלושים. שנת 1932 עמדה בסימן מאבק הרביזיוניס־טים נגד מפלגות המרכז והשמאל, שנציגיהן במשרד הא"י הואשמו במשוא־פנים בחלוקת סרטיפיקטים. הסניף ערך אסיפות־מחאה מרעישות, בשיתוף עם „המזרחי", שגם הוא ראה את עצמו נעשק. רוב אסיפות אלה לא עברו בשקט, ולא פעם הגיעו הדברים לידי התנגשויות בין המחנות היריי־בים. יום־השבת, 10 בדצמבר 1932, צוין בכרוניקה המקומית כ„יום־שבת הסוער": „הליגה" הכריזה על וויכוח פומבי „בעד או נגד א"י העובדת"; היריבים לא טמנו ידם בצלחת וקראו גם הם לאסיפה. הפרעות לא חסרו משני הצדדים, ובסופו של דבר קמה מהומה גדולה (בבית הכנסת הציוני), שנסתיימה בהתכתשות כללית...

הקרע שנתהווה בראשית 1933 בתנועה הרביזיוניסטית וגרם לפילוג ולארגון תת־פלג פורש ע"י מ. גרוסמן וחבריו, מצא הד גם בסלונים. רוב חברי־הסניף היו אמנם נאמנים להנהלת התנועה, אך נמצאו גם תמימי־דעים עם גרוסמן. בשליחות הפורשים בא ביוני אותה שנה לעיר ד"ר מרקוס, עורך הבטאון הגרוסמניסטי „דער נייער וועג", לארגן את המצדדים. הוא גם ניסה להקים קן של „ברית הקנאים", המתחרה ל„ביתר". ברם, מאמציו לא הצליחו בהרבה, כפי שזה מתברר מהבחירות לקונגרס ה־18, שבהן הצביעו 364 בעד המפלגה, ואילו רק 22 בעד מצדדי גרוסמן.

למערכת־בחירות זו ב־1933, האחרונה שבהן השתתפו הרביזיוניסטים לפני פרישתם הסופית מההסתדרות הציונית, הזמין הסניף לסלונים את האישיות המרכזית של התנועה, את יוצרה ומחוללה ז'בוטינסקי בעצמו. ביולי אותה שנה נתכבדה העיר בביקורו של מנהיג ציוני זה (היה זה ביקורו השני בעיר, מאחר שהוא הרצה בה עוד לפני המלחמה, כאמור לעיל). לדאבון רבים מבני־העדה, וביניהם גם רוב מתנגדיו המדיניים, היה כרוך הביקור במהומות וסכסוכים

עם „הליגה". חבריה נקטו באמצעים שונים להפריע למנהיג הרביזיוניסטי בהופעותיו.

אכן, מחובת רושם הדברים בספר־הזכרון של הקהלה — לדון על המאורעות מבחינה אובייקטיבית־רטרוספקטיבית ככל האפשר; ולא נחטא לאמת ולהערכה מציאותית, אם נקבע כעת, שהיה אז ביחס האישי של יריבי ז'בוטינסקי אליו בשעות ביקורו בעיר, לא רק משום עלבון קשה למנהיג רב־הזכויות, אלא גם זלזול במסורת הקהלה העתיקה והמכניסה אורחים, על שלא ניתן לאיש הדגול לנאום כנפשו. היתה זו תקרית מצערת בתולדות הדור האחרון.

אחרי שהרביזיוניסטים ייסדו את „ההסתדרות הציונית החדשה", הם עזבו גם את ועדות הקק"ל וקהי"ס, והחלו להחרים ולהפריע למפעלי הקרנות, לשוקי וויצו וכו'. על רקע זה פרצו שוב מהומות בשנים 1934/35. בהפרעה זו הם גם המשיכו בשנים האחרונות, ועוד ביולי 1939 פרצה שערוריה בבית־הכנסת הגדול, כאשר, — בשיתוף עם צעירי החרדים הקיצוניים, — הם לא נתנו לשליח הקק"ל, הרב הלר מאושמינה, לשאת את דברו. מאידך, הם ביצעו בכל שנה את המגבית למען „קרן־תל־חי", בסיוע שליחי המרכז, כגון יוסף קלרמן, המזכיר הראשי של „ההסתדרות החדשה"; ה' קלרר מפעיליה ואחרים.

בשנת 1935 נערכו בחירות לקונגרס ההסתדרות הציונית החדשה. למען עשות לה נפשות, בא ז'בוטינסקי מחדש לפולין, והוא שוב הכניס את סלונים לרשימת ערי־השדה בסיבובו במדינה. הוא הרצה על השתלשלות הגורמים שהני־עוהו לנהוג כלפי ההסתדרות הציונית כפי שנהג ועל תפקידי ההסתדרות החדשה. אך הוא „זכה" גם הפעם לאותה „קבלת הפנים", כמו שנתיים לפני כך. אכן, לא חסרו בסלונים מוחות מפוכחים מהמחנה הציוני וסתם־יהודים, שהעריכו כהלכה את ביקורו של הנואם המצוין וניצלו את ההזדמנות לשמוע את מדברותיו. אך יריביו המדיניים יצאו שוב מכלי־הם כדי למרר את השעות הספורות שבילה האורח בעיר.

יושב־ראש הסניף בשנות השלושים היה ר' ישראל־חיים ברקובסקי וסגנו אברהם־מאיר איבנסקי. בין פעולותיו האחרונות של הסניף יש למנות את אסיפות־האבל לזכר שלמה בן־יוסף מהרוגי־מלכות, פעולה תרבותית רחבה במוע־דונו (שעורים בהיסטוריה ישראלית, הרצאות על התנועה), הקמת איגוד „ברית נשים לאומיות", טיפול ב„בית"ר", ובאיגוד הספורטיבי „נורדיה", וגם השתתפות בעליה ב'; כמה מחבריהם גם עלו בדרך זו.

פרק פז

סניף מפלגת „צעירי־ציון". — הקשר עם „הפרקציה העממית צ"צ" בוורשה. — משה רזניק ומותו. — רבקה זקהיים, הרוח החיה של הסניף. — הכרות „קרן העבודה". — ביקורי ישראל מרמינסקי בעיר. — ועידה מחוזית ב־1920. — המפעל „לאיסוף מכשירי עבודה". — עמדת הסניף בבחירות לסיים, לקונגרסים, למועצה העירונית ולקהלה. — ההחלטה על האיחוד עם פוע"צ ורושמה בסניף. — אסיפת האיחוד החגיגית. — ייסוד הסניף של המפלגה המאוחדת החדשה. — תהייה על קנקן השותף השני. — חוג פוע"צ בשנים 1919—1920. — יחסו השלילי לפעולה הציונית. — החוג מצטרף לפוע"צ שמאל. — ייסוד אירגון „פוע"צ ימין" ב־1924. — חבריו ופעיליו לפני האיחוד עם צ"צ. — מאמציו באיגודים המקצועיים. — יחסו לבחירות השונות. —

השם „צעירי־ציון" היה מוכר בסלונים עוד מלפני 1914, כאשר קבוצת בני־נוער ציוני עם ישראל מרמינסקי בראשה התארגנה לחוג של „צעירי־ציון". אך אז לא הספיקה הקבוצה להכות שרשים, כי המלחמה הפסיקה את פעולתה. השם הזה הושמע שוב באוגוסט 1918 באותה אסיפת אגודת „הרצליה", כאשר משמרת־צעירים חדשה נתנה את האות ל„מהפכה" בקרב הציונים הכלליים. הקבוצה הזאת כללה את רבקה זקהיים, לימא הלברג, משה רזניק ועוד אחדים, שעד אז היו מפעילי „הרצליה". הידיעות שהגיעו מוורשה כבר סיפרו על הקמת „הפראקציה העממית צ"צ", ועודדו את הצעירים אוהדי־התנועה בעיר־השדה להתארגנות. הכי־בוש הסובייטי שלא בדק בציציות, גזר על „צעירי־ציון", כמו על הציונים בכלל. בימים הרחוקים ההם עוד נדמה היה, כי דגל המהפכה יסבול גם את הדגל הלאומי היהודי, אך כבר סיפרנו לעיל, מה עלה לו לדגל הכחול־לבן, שחברי צ"צ הניפוהו בככר־השוק מתוך אמונה תמימה בסובלנות ה„רבקום"...

כעבור חדשי הכיבוש הסובייטי התארגנה הקבוצה מחדש. אך ככל המפלגות בימי השלטון הצבאי הפולני, היא פעלה בזהירות ובמחתרת. הקבוצה נזדעזעה באפריל 1919 למשמע רצח חברי צ"צ בפינסק. במשך הזמן נתהדק הקשר עם הנהלת „הפראקציה העממית" בוורשה. משה רזניק היה מזכיר הקבוצה, שהרחיבה מסגרתה וצירפה חברים חדשים, עד שהיתה לסניף המפלגה. הארגון עשה למען ביטאון התנועה „באפריאונג". הוא השתתף בוועדות הקק"ל ומשה רזניק אף שימש כמזכירה. למען תיאום הוקם אז „הוועד הציוני המאו־חד", שבו יוצגו גם צ"צ. הסניף ריכז אז רבים מהנוער הציוני ומנה כבר בשנתו הראשונה למעלה ממאה חבר. פעיליו בשנים ההן היו: צבי סביקובסקי, יואל קישציצקי, יעקב זלביינסקי, גרשון ברנשטיין, שמואל אוירבוך, יעקב לידר, רבקה זקהיים, אברהם סידרנסקי, לימא הלברג, אברהם קפלינסקי, משה רזניק, צפורה קפלן, שלמה רביצקי, יחזקאל מנדלביץ'[580]. הסניף השתתף בוועידה הציונית המחוזית בעיר בט"ו אלול תרע"ט. בהיות אז הקבוצה המקומית של פוע"צ

חלשה מאד, היוו צ״צ בלבד את האגף הציוני־השמאלי בעיר. מותו של משה רוזניק בנובמבר אותה שנה (בכ״ז חשון תר״ץ) היה מכה קשה לתנועה הציונית בעיר בכלל ולצ״צ בפרט. הסניף פעל ב„וועד הקהל הזמני״, והיה מיוצג בו ע״י 4 פרנסים: אוירבוך, ברנשטיין, הלברג ולידר.

בהתחלת 1920, כשהמפלגות נכנסו כבר למסלול יציב וליגאלי בהחלט, התרחבה פעילות הסניף; הוחל בתעמולה ניכרת בין הנוער, והוא פתח לפי הוראת המרכז במגבית מיוחדת למען „קרן־העבודה״, שמימנה עליית חלוצים. אין להכחיש, שלמען השפעת הסניף וחשיבותו במחנה הציוני בעיר תרמה רבות גם העובדה, שהרוח החיה במרכז העולמי והארצי של המפלגה ועורך בטאונה היה יוצא העיר ישראל מרמינסקי. ביקוריו התכופים בעיר־מולדתו שימשו תמיד שעת־כושר וזינוק לפעולה מאומצת. הוא ביקר בסלונים במאי 1920 והשתתף בכינוס מחוזי של המפלגה. אותו כינוס החליט על ייסוד „חלוצי־צ״צ״ ע״י המפלגה וטיפל בהכנת עלייתם של 25 חברים מהמחוז (ואכן, בעלייה החלוצית מהעיר בקיץ 1920 היו רוב העולים מצ״צ). באותו זמן עמד קושי אירגוני בסניפי המפלגה באזורי־הספר: לפי האירגון הפנימי של ה„מזרח־פארבאנד״, הברית המזרחית של המפלגה, צריכים היו לקום בווילנה ובמינסק ועדים מרכזיים לליטא ולרוסיה הלבנה (שעתידן המדיני, בעיצומה של המלחמה הרוסית־פולנית, היה מעורפל). אך אלה עדיין לא קמו, וסניף צ״צ בסלונים היה ללא קשר אירגוני עם גוף מרכזי כלשהו; הכינוס הכריע אז, שסניפי המחוז יהיו קשורים במישרין עם ועד ה„ברית המזרחית״ בוורשה [581].

הכיבוש הסובייטי השני ב־1920 שיתק שוב כל פעולה. עם חידושה בסוף השנה נצטרפו לסניף פעילים שלא מבני העיר, שנקלעו לסלונים בחדשי הקרבות בקיץ. אלה היו שמואל ציטרון מביאליסטוק וצבי קרוי מלודז, מפעילי־המפלגה בערי־מוצאם (ושניהם עסקו בהוראה בביה״ס העברי בעיר). הסניף הרחיב את תעמולתו גם בקרב הצעירות, ובפעולתן הצטיינו האחיות חומה ודבורה ברזובסקי, גולדה קנטרוביץ, צפורה קפלן, שושנה ברמן. אנשי צ״צ התסיסו את „החלוץ״ המקומי והמשיכו לעשות למען העליה: באפריל 1921 עלו 12 חלוצים, ובמאי — 14 (רובם מחברי המפלגה). עם ביקור נוסף של מרמינסקי בפסח תרפ״א הוכרז בעיר על מפעל „איסוף מכשירי־עבודה״ למען החלוצים בארץ, — מפעל שיוזם ע״י מרכז־המפלגה בכל המדינה. למען ביצועו, הצליחו פעילי צ״צ למשוך לוועדה המיוחדת שטיפלה בכך, גם את יתר מפלגות־העבודה שפעלו כבר בעיר: את סניף „הפועל־הצעיר״ ואת פוע״צ שמאל [582]. היה זה הגוף הראשון המשותף של מפלגות השמאל הציוני. בסוף 1920 קמה בעיר קבוצת־נוער בשם „העבודה״, במסגרת תנועת־הנוער של המפלגה „צ. ס. י.״ („ציוניסטיש־סאציאליסטישע יוגנט״). פעילות הסניף הכתה הדים בעיירות המחוז. קבוצות נוספות התארגנו במייצ׳ט, דרצ׳ין, קוסובה. ביולי ונובמבר אותה שנה התקיימו ועידות גליליות בברנוביץ בהשתתפות מזכיר „הברית המזרחית״ לכטמן, שהחליטו על הגברת העליה החלוצית.

בבחירות לקונגרס ה־12 ב־1921, שאליו הלכה המפלגה באורח עצמאי, נכנסה פעילת הסניף רבקה זקהיים לרשימת המפלגה באיזור־הבחירות סלונים־ברנוביץ. גם בבחירות לסיים ב־1922, שבהן השתתפה המפלגה ברשימה ארצית מיוחדת (בשיתוף עם פוע״צ ימין), פעל הסניף בדרך נפרדת מהציונים הכלליים, שהיו מעורבים ב„גוש־המיעוטים״. לצורך התעמולה למען הרשימה בא שוב מרמינסקי העירה. עצמאות המפלגה ככוח מדיני מגובש השתקפה ברשימה מיוחדת ולא הצטרפה ל„גוש הלאומי היהודי״ עם הציונים הכלליים אך רשימתה לא קיבלה כל מנדט. אשר לקהלה, אחרי שצ״צ לקחו חלק פעיל בעבודת „ועד־הקהל הזמני״ בשנים 1919—1922, הם התיצבו לבחירות בשנת 1922 וגם הכניסו פרנסים משלהם. במשך השנים האלה ביצע הסניף כמה מפעלים ציוניים ומפלגתיים: הוא הפיץ מניות „בנק־הפועלים״, שיגר את שליחיו ל„וועדות־החלוץ״, פעל תדיר בוועדות הקק״ל, הפיץ ברבים את הבטאונים „באפרייאונג״ ו„אונזער שטימע״ (שהיה אז, בהתחלת שנות העשרים, ביטאון המרכז הפולני, — בעוד שה„באפרייאונג״ משמש ביטאון „הברית המזרחית״). הוא נאלץ מזמן לזמן לנהל מאבק עם מתנגדיו במחנה־העבודה, עם ה„התאחדות״ ועם פוע״צ.

במרכזים העולמי והארצי של התנועה נידונה אז בחריפות שאלת האיחוד של צ״צ ופוע״צ, וגם בסלונים דשדשו החברים בבעיה. אך הדיונים שנמשכו שנתיים לא הפריעו ולא כלום לפעילות הסדירה של הסניף.

אך הנה הגיעה לעיר הידיעה על ההחלטה החשובה של ועידת וינה מאוגוסט 1925 בדבר איחוד המפלגות, ואישור ההחלטה ע״י מרכז וורשה מאוקטובר אותה שנה. מיד נקראו חברי שתי המפלגות לאסיפת־איחוד חגיגית, ובה הוכרז על קביעת סניף מקומי של המפלגה המאוחדת. לוועד המשותף החדש בן 10 איש נכנסו חברי שני השותפים, ונבחרה נשיאות של שלושה: רבקה זקהיים, שמואל אוירבוך (מצ״צ) ומירים רוזניק (מפוע״צ). האסיפה קבעה את שליחיה החדשים לכל המוסדות הציוניים [583].

עם הגשמת האיחוד, נסתיימה פרשת „צעירי־ציון״. וכן נפתח דף חדש, של המפלגה המאוחדת שנקראה: „מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית פועלי־ציון״ (מאוחדת עם צ. ס.).

כעת, נתהה על קנקן השותף השני שלפני ביצוע האיחוד. כ„בונד״ וכ״ס. ס.״, — כן גם מפלגת פוע״צ, שפעלה בעיר בהתחלת המאה, התנוונה בתוקף הנסיבות המדיניות בעשר שנות הריאקציה שלפני 1915. עדות אחרונה על קיומה ערב פרוץ־המלחמה היא — מברק הברכה, שאנשי פוע״צ בעיר שלחו ב־1914 לפטרבורג, לרגלי הופעת בטאון חדש של המפלגה בעיר־הבירה. כמה מהם, כסטודנטים, עברו לרוסיה עם נסיגת הרוסים. מהיחידים שנשארו בעיר היו הסטודנט מ. רייז (שבעצם נקלע אז לסלונים באקראי), מ. גבורין, יצחק וורניקובסקי; אמנם, רייז פעל רבות בשדה התרבות, במסגרת „הטויי־האלע״, אך היה זה בעיקר באורח אישי ולא בשם המפלגה. בשנת הכיבוש האחרונה הוא הצליח לרכז סביבו כמה צעירים וגיבש חוג מפלגתי. הוא לקח חלק בבחירות לוועד האזרחים ב־1918 ב„רשימה הדמוקרטית״. עם גמר הכיבוש הסובייטי בהתחלת 1919 הפכה קבוצת פוע״צ יותר שמאלית מה„בונד״. היא היתה ברוחה מהפכנית ו„קומאינטרנית״, בהתאם לקוו הרשמי

של המפלגה. הקבוצה לא השתתפה ב„ועד הקהל הזמני", ומכל־שכן נעדרה מה„ועד הציוני העירוני", מוועדת קק"ל ומגרעין „החלוץ". ביוני 1919 התאונן דובר הקבוצה במכתבו לבטאון המפלגה „ארבעטער־צייטונג" על ה„הרכב הריאק־ציוני" של ועד־הקהל והשמיץ את הציונים וצ"צ המשתתפים בו: „הכנופיה האורטודוכסית־ציונית — צעירי־ציון משתו־ללת בתקיפות בתוך הוועד... מכספי הסיוע האמריקאי הם מקציבים בעיקר לת"ת ולישיבה, ואילו לביה"ס העממי נתנו רק 300 מרק"... אין לנו נתונים ביקורתיים לאישור או לדחיית האשמה זו, אך היא אופיינית ליחסים ששררו בינם ובין המחנה הציוני. ברם, ההרכב הפסול של הוועד לא מנע מהם להצטרף אליו, כשהוא אורגן מחדש בפברואר 1920; פוע"צ נכנסו לתוכו כחברי הסיעה השמאלית (בונד, ס. ס. ופוע"צ), שכללה 8 פרנסים. בימי הכיבוש הסובייטי השני נצטרפו כמה מהם לקומוניסטים ועברו לרוסיה עם הנסיגה הסובייטית.

בינתיים, ביולי 1920, חל בוועידה העולמית החמישית של המפלגה בווינה, הפילוג הדרמטי לפוע"צ שמאל, שדגלו בהצטרפות לקומאינטרן, ולפוע"צ ימין שהתנגדו לה. המרכז הפולני הלך בקוו השמאלני. הקבוצה הסלונימאית, שהכילה יחידי־מספר, נצטרפה כולה לפלג השמאלי, ומבחינה אירגו־נית השתייכה למרכז פוע"צ שמאל. בהתאם לרוח השוררת בו, לא חטאו אנשי פוע"צ שמאל ב„ציונות" יתירה. כאשר הוקמה בעיר במאי 1921 „ועדת כלי־העבודה" ע"י „צעירי־ציון" ו„הפועל הצעיר", וסניף פוע"צ שהוגדר כשמאלני הסכים להצטרף אליה, — היה זה בבחינת „הישג" בשביל אלה הדואגים לפועלים בא"י, — עד כדי־כך התנכרו פוע"צ שמאל לפעולות „ציוניות" ממשיות. מאחר שלסניף המקומי לא היתה עתודת־נוער, וחבריו, שרידי־התנועה מלפני 1914, היו מתי־מספר, — הוא שותק בשנים 1922—1928 לגמרי. תזוזות־מה חלה בו רק בסוף 1928, כפי שנראה להלן.

בינתיים, חלה התפתחות בארגון המקומי, „העבודה", תנועת־הנוער של צ"צ, שקמה בחנוכה תרפ"א. האירגון ניהל במשך שנים אחדות פעולה ציונית־סוציאליסטית מוגברת, והוא מנה למעלה ממאה חבר (בעיקר מהנוער העובד). בהשפעת האיחוד הארצי של תנועות־הנוער של צ"צ ופוע"צ ימין, שחל כבר ב־1923, נטה ארגון „העבודה" לתנועת פוע"צ ימין, ובוגריו הכריזו ב־1924 על יסוד סניף מקומי של תנועה זו, שמאז הפילוג ב־1920 היא כבר התאוששה והסתנפה בוורשה ובערי־השדה. מקימי הסניף, מייסדיו ופעי־ליו היו: מיירים רוזניק, שני הדודנים זאב רומנובסקי, יחזקאל רבינוביץ, א. יודלביץ, מיירים דזינצלסקי, נתן סלוני־מסקי, ש. פומרנץ. מאז ואילך השתתף הסניף בכל הפעולות הציוניות המשותפות. הרקע החברתי שלו היה פועלי ונעשה מאמץ להבקיע את חומת האיגודים המקצועיים, שהודרכו רובם ככולם ע"י ה„בונד". אכן, לא קל היה המאמץ וברובו גם לא הצליח בשלב זה, כי ה„בונד" השכיל לרתק את האיגודים לחוג השפעתו הישירה. אך סניף פוע"צ ימין הספיק בכל־זאת לרתום למרכבתו 2—3 איגודים כבר בשנתו הרא־שונה. ביניהם היו: איגודי פקידי־המסחר ופועלי־הדפוס, בתוקף הצטרפות רוב חבריהם למפלגה. כמה מחברי הסניף עלו בשנים הללו ארצה (ביניהם נפתלי אליניק, יו"ר איגוד פקידי המסחר).

בשנים 1924—1925 התרכז הסניף בעיקר בתחום התרבו־תי. הוא הקים ספריה עממית, אירגן שעורי־ערב, הרצאות, מועדון. המרכז בוורשה העריך כראוי את פעולת הסניף, ויו"ר הוועד מיירים רוזניק אף נבחר למועצה המפלגתית הארצית.

כאשר האיחוד עם „צעירי־ציון" היה לעובדה, התחיל פרק חדש בתולדות פוע"צ בעיר, במסגרת המפלגה המאוחדת.

פרק פח

סניף „התאחדות". — ביקור אברהם כצנלסון בשבועות תר"ף. — חוג „הפועל הצעיר". — התפתחותו לסניף „התאחדות". — ביקורי אברהם לוינסון. — פעולת הסניף למען „תרבות". — עמדתו לבחירות השונות בעיר. — יוסף דרצ'ינסקי ופעילי הסניף בשנות העשרים. — כשלון הסניף בבחירות למועצה העירונית ב־1927. — חולשתו בהתחלת השלושים. — הוועידה המחוזית ב־1933. — שיתוק הסניף בשנת 1936 וירידתו מהזירה הציבורית. — זכויותיו במחנה הציוני בעיר. —

„... שמא מרגישים אתם חוסר ב„אלמנט מהפכני"? — הרי גם הוא כאן! הנה הם מסתודדים בפינתם, „המהפכנים" שלנו, צעירי־ציון נאמנים לתורתם ומסורים לה בכל נפשם ומאודם! כמובן, איננו דנים פה על התחליף ל„צעירי־ציון", על „צעירי־ציון" מסוגו של אייגס (הס מלהזכיר! „הצעירים" שלנו יתנפלו עליך ויבלעוך חי...). אנו מתכוונים לצעירים הכשרים, שקיבלו תעודת־כשרות מבעל־הסמכות המפלגתי ר' ישראל מרמינסקי שיחי'." —

ציטטה זאת לקוחה מפיליטון ב„התחיה" הסלונימאית, מאלול תרע"ט, על הוועידה הציונית המחוזית שנתקיימה אז בעיר. ובכן „צעירי־ציון" המקומיים היו כשרים ונאמנים למרכז ה„פרקציה העממית" בוורשה. הסיווג ל„צעירי־ציון" של אייגס ושל מרמינסקי מתכוון כאן, כמובן, לשני האגפים, הסוציאליסטי ו„העמלני" (לפי תורת „הפועל הצעיר"), אשר קמו כתוצאה מהפילוג שחל במפלגה בוועידתה השניה ביוני 1919. כפי שאנו רואים, השתקף הפילוג בעיר. הפלג העמלני לא מצא לעת־עתה חסידים, והסניף נשאר נאמן לתורת הציונות הסוציאליסטית. ברם, אחרי הוועידה העולמית של „הפועל־הצעיר" וצ"צ בסוף מארס 1920 בפראג, שבה הוכרז על ייסוד „התאחדות", ושאחרי מהלך־דיוניה עקבו הצעירים

בסלונים בתשומת לב מרובה, נתעוררה תסיסה רעיונית במוחות כמה צעירים מ„הרצליה" ומצ"צ. אחרי שהפלג העמלני של אייגס, גרביצקי וחבריהם הקים בוורשה את מרכז המפלגה החדשה בפולין, ביקר בסלונים בשבועות תר"ף (1920), אברהם כצנלסון ממייסדי התנועה. הוא השמיע באזני אסיפה רבת־עם את עקרונות התורה החדשה על ציונות „עממית" ועמלנית. עקב הכיבוש הסובייטי שבא זמן קצר אחר־כך, לא נשא הביקור הזה פרי מיד. ההתעוררות המעשית נתנה אותותיה, בעקבות התעמולה הנמרצת של המרכז, רק בהתחלת 1921. במאי אותה שנה כבר היה בעיר חוג מצדדי „הפועל־הצעיר". מאיזה משאב כיתתי־רעיוני הם באו? — אחדים מהם היו חברי „הרצליה" שראו את עצמם קרובים יותר למחנה העבודה הציוני והיו גם מחברי צ"צ, שלבם לא היה שלם עם הסיסמאות הסוציאליסטיות, אך היו גם פנים חדשות, מבוגרי בתי־ספר וכו'. קבוצת „הפועל־הצעיר" לקחה חלק ב„וועדת כלי־העבודה". בראש החוג עמד יוסף דרצ'ינסקי, שהיה הרוח החיה של התנועה החדשה. למעשה עוד השתייך החוג למסגרת האירגונית של ההסתדרות הציונית, והיו"ר הנ"ל אף ייצג את ציוני סלונים בוועידה הציונית הארצית החמישית ביולי 1921. הפלג המקומי, שנשא עדיין את השם „הפועל־הצעיר", התפתח בסוף השנה לסניף פעיל של „התאחדות", ונתווספו לו חברים ואוהדים רבים. דרכיו נפרדו מאלה של צ"צ. בחיים המקומיים זה בא לידי ביטוי בהזדמנויות שונות. כך היה בגישתם השונה בעת הבחירות לסיים ב־1922: בעוד שצ"צ החרימו את גוש־המיעוטים של גרינבוים, השתתפה בו „התאחדות" והסניף הסלונימאי לקח חלק בתעמולה למענו. לשם זה גם ביקר בעיר אחד מבחירי־התנועה, אברהם לווינסון (שהיה מועמד ברשימה היהודית הלאומית מטעם הגוש ונבחר לסיים.). ישיבת ב"כ הסניף ב„החלוץ", בקק"ל ובכל גוף ציוני משותף היתה יעילה. בהתאם לקוו הכללי של התנועה הנאמנה להשלטת החינוך העברי, פעלו חברי הסניף למען בית־ספר „תרבות", ונציג־המפלגה אף השתתף כשליח ועד „תרבות" המקומי בוועידה הארצית של „תרבות" באוקטובר 1924. בבחירות למועצה העירונית ב־1923 השתלבה „התאחדות" עם הציונים הכלליים ברשימה היהודית המאוחדת. אכן, בקהלה העדיפו אנשי הסניף להבליט את עצמאותם והתיצבו ב־1922 עם רשימה משלהם. דרצ'ינסקי שנבחר כפרנס היה פעיל בשלטון הקהלה בשנים, שבהן היו לה יחסים הדוקים עם הג'וינט, והוא אף ייצג אותה בוועידה הגלילית של ג'וינט לענייני תברואה ופעולה היגיינית בקהלות, שנתקיימה בביאליסטוק ביוני 1922. פעילי הסניף בהתחלת שנות העשרים היו: ז. וורוביובסקי, י. שליאפוק, מ. גאלין, רבינוביץ (מורה בי"ס „תרבות"), חיים דרצ'ינסקי, פלטה יגל, אסתר וולך, ק. בוטבינסקי. יו"ר הסניף היה יוסף דרצ'ינסקי עד עלייתו ב־1925. במפת אזורי־הספר של המפלגה תפס סניף סלונים מקום ניכר בגלל פעילותו הבולטת, ושליחיו לא נעדרו בוועידות הארציות של התנועה (הראשונה בינואר 1923, והשניה — ביולי 1925). הסניף אירגן את תנועת־הנוער „גורדוניה" (ב־1925). מזמן לזמן פקדוהו פעילי־המרכז אברהם ויוסף גרביצקי, ד. רדונסקי, א. לווינסון.

עם התבססותו בעיר כסניף של מפלגה מאורגנת יפה בקנה־מידה ארצי ובעלת ביטוי עצמאי בזירה הפנימית, הוא הוכיח עצמאות־יתר גם במערכה המקומית. אחרי שהסניף ויתר על ייצוג עצמאי במועצה העירונית מ־1923 ואף בזו שבאה שנתיים אחר־כך, הוא התייצב לבחירות בסוף 1927 עם רשימה ומצע משלו. בכיוון זה השפיע עליו, בלי־ספק, מרכז המפלגה, שבאותו קיץ התיימר לייצוג עצמאי במועצה העירונית בעיר הבירה. גם עמדת סניף „פועלי־ציון", אשר החליט להופיע לקראת הבחירות לעירייה עם רשימה נפרדת בפעם הראשונה, דירבנה את אנשי המפלגה לנסות את כוחם בזירה העירונית. היתה זו, איפוא, למעשה התמודדות בין פוע"צ ובין ה„התאחדות", שכן זו האחרונה לא יכלה לסמוך על המפלגות והארגונים האזרחיים, שהיו מובטחים ל„רשימה היהודית הלאומית". — אי־לזאת, שומה היה על מכווני התעמולה ומחברי עלוני־המצע של המפלגה לפנות „לעמלים" ולפועלים, ולהדביק בסיסמאותיהם את ה„בונד" ואת פוע"צ, ביחס לדאגה למחוסרי־עבודה, לתעסוקת יהודים בעירייה וכו' [584]). אך מסתבר ש„ברחוב־הפועלים" ממש, לא תפסה ה„התאחדות" כל מקום, ולא היה לאל־ידה לדחוק את פוע"צ מעמידתם האיתנה בעיר. רשימת „ההתאחדות" נחלה כשלון חרוץ ולא הכניסה אף יועץ אחד, בעוד שפוע"צ זכתה בשני צירים למועצה. „ההתאחדות" עוד השמיעה את קולה המיוחד בבחירות לקונגרס ה־15 ב־1927, לפי רשימה ארצית מיוחדת. מאז, שוב ויתרה המפלגה על נסיון מבחן עצמאי בבחירות לסיים ב־1928 ונצטרפה שוב לגוש־המיעוטים, וחברי הסניף שיתפו פעולה עם הציונים הכלליים. בסימן כשלונם בבחירות לעירייה, הם גם ויתרו על רשימה מיוחדת לבחירות 1928 לקהלה ונצטרפו לרשימה הציונית הכללית.

עליית כמה חברים של הסניף לא"י וכן נסיונותיו בשטח המוניציפלי החלישוהו במידה כזאת, שהוא אף לא העיז להתמודד שוב עם מפלגות השמאל בבחירות 1931 לעיריה, שבה התבצרו ה„בונד" ופועלי־ציון כבאי־כוח שכבות העמלים של העדה. למעשה, היה הסניף משותק כבר בהתחלת שנות השלושים. לתסיסה בין חבריו גרם גם המאבק שנטוש היה במנהיגות התנועה בדבר איחוד אפשרי בין „התאחדות" ופוע"צ, אשר לו התנגדה המפלגה הפולנית. למען חיזוק עמדתו האופוזיציונית בתוך התנועה במאבקו נגד האיחוד, הפעיל המרכז הוורשאי את סניפי המפלגה בערי השדה, וכך אחרי 3 שנות־שיתוק, קם, כאילו, הסניף הסלונימאי לתחיה; ולמען עידוד החברים בעיירות אף נתקיימה בעיר וועידה מחוזית ב־1933 עם מזכיר הוועד המרכזי יוסף לוי. ברם, „התחיה" היתה מלאכותית, וירידת המפלגה בעיר השתקפה בתוצאות הבחירות לקונגרס ה־18, כשרק 54 אנשים הצביעו עבור רשימתה המיוחדת. בשנים תרצ"ד—תרצ"ה, ככל שמרכז המפלגה שקע והלך, כן נחלש הסניף. הקשר ביניהם נתרופף לגמרי. מתרצ"ו ואילך שוב לא השתתפה „ההתאחדות" בוועדת הקק"ל. לבסוף ירד הסניף לגמרי מהזירה הציבורית. אלא אירגון „גורדוניה", תנועת־הנוער של המפלגה, שהפך חטיבה עצמאית, המשיך את פעולתו עד פרוץ־המלחמה.

בסיכום, יש לזקוף לזכותה של „התאחדות" המקומית פעולה ציונית נמרצת בשנות העשרים. היא היתה חוליה

מקשרת בין המרכז והשמאל הציוניים, ומקומה היה אז ניכר גם בקהלה. ואין לזלזל כמו־כן בחלקה המכריע בהקמת „גורדוניה" ובטיפול הממושך בתנועה פוריה זו, שתרמה הרבה לעלית החלוצית.

פרק פט

סניף מפלגת פוע"צ (מאוחדת עם צ. ס.). — פעולותיו האירגוניות והתרבותיות. — התמודדות עם ה„בונד" בזירה המוניציפלית. — עמדתו בתוך המועצה. — הועידות המחוזיות ב־1929, 1935. — המאבק עם הרביזיו־ניסטים. — עמידתו בקהלה. — הסניף מעמיק לחדור לתנועה המקצועית. — אורחי הסניף מחוץ. — ייסוד סניף „הליגה למען א"י העובדת". — מי ומי משתתף בה. — תפקידי הליגה. — ניצוח על הבחירות לקונגרסים. — המגבית השנתית „תל־חי". — ועידה גלילית של „הליגה". — פרישת חוג שמאלנים מהסניף ב־1928. — ביקור זרובבל בעיר. — חידוש חוג פוע"צ שמאל. —

„מעולם עוד לא פעלנו כל־כך נמרצות בכל השטחים, כמו עכשיו." — מודיע דובר סניף מפלגת „פועלי־ציון" (מאוחדת עם צ. ס.) מסלונים במכתבו לבטאון המפלגה[585]. הסניף גדל בכמות ובאיכות, האירגון היה יעיל, הוועד שאף וזנק למעשים. וכך הפכה המפלגה המאוחדת לאירגון המסודר והמתוקן ביותר במחנה הציוני בעיר. איחוד המפלגות הביא גם לאיחוד שני אירגוני הנוער, ותנועת־הנוער המאוחדת נקראה מעכשיו „פרייהייט". בשטח התרבותי הפעיל הסניף את הספריה, שעורי־ערב, הרצאות, מסיבות; כמו־כן השתתף בקביעות בקק"ל, קה"י, בליגה למען א"י העובדת, ב„החלוץ", וטיפל בהכשרה חלוצית. יומרתם של פעילי המפלגה בעיר היתה כעת: לדחוק את רגלי ה„בונד" ולכבוש עמדה והשפ־עה בשכבות העמלים והפועלים. בתגיגות הראשון במאי הם השתדלו כעת להבליט את נוכחותם. ב־1927 נחוג הראשון במאי בצוותא עם ה„בונד" וה„פ. פ. ס." („המפלגה הפולנית הסוציאליסטית", שסניפה נתארגן בינתיים, הודות לפועלים הפולנים שהשתקעו בעידוד השלטונות בעיר). באותו קיץ הוציא הסניף דו־שבועון בשם „אונזער שטימע", שבו נקטו עמדה לבעיות עירוניות וציוניות.

כדי לא לפגר אחרי ה„בונד" ולנסות להתמודד אתו בזירה המוניציפלית, סטו פוע"צ מנוהגם של „שב ואל תעשה", שלפיו נהגו לגבי המועצה העירונית בשנים שלפני האיחוד, והתייצבו לבחירות 1927 עם רשימה מיוחדת. הם פתחו במערכת־תעמולה כבדה, נגד „הרשימה הלאומית המאו־חדת" ורשימות ה„התאחדות" וה„בונד", בסיוע שליחי המרכז (גרודזנסקי וברדיצבסקי). המאמץ נשא פרי והם זכו בשני מנדטים, לעומת 4 מנדטים של ה„בונד", ומאז ישבו פוע"צ במועצה עד 1934 (כשלא התקיימו בחירות, עקב חוק העיריות החדש האנטי־דימוקרטי). היועצים מטעם פוע"צ, בניגוד ל„בונד", שיתפו בדרך־כלל פעולה במועצה עם הגוש היהודי האזרחי בעניינים שנגעו לכלל האוכלוסיה היהודית, אך מאידך הפגינו את מצעם „הסוציאליסטי" בכל עת־מצוא, ולעתים השתתפו יותר „בגוש הסוציאליסטי" שבמועצה עם ה„בונד" וה„פ. פ. ס.", מאשר עם הגוש הלאומי היהודי. הסניף העריך כראוי את חשיבות הקהלה ונבחריו היו בין חברי שלטונה, שם עמדו על משמר הדמוקרטיזציה והחילו־ניות של האורגן האוטונומי.

בשנים 1926—1930 עלו ארצה כמה מחברי הסניף וחניכי תנועת־הנוער. למפלגה היו קבוצות פעילות בכל עיירות הסביבה, וב־1929 התקיימה בעיר ועידה מחוזית עם באי־כוח המרכז. באותה שנה נעשה נסיון נוסף להוציא בטאון מקומי בשם „סלאנימער לעבן", שלא האריך ימים.

בהתחלת שנות השלושים קפץ על פוע"צ רוגזם של... הרביזיוניסטים, ולא מעט מהכוחות החברתיים הדלים משני הצדדים בוזבז במאבק זה. בקצהו השני של המערך הציבורי, הם נאבקו, יחד עם כלל־הציבור היהודי, ב„בונד" במועצה העירונית, שעה שניטשה מערכה ב־1931 על העמדה היהודית של סגן־ראש־העיר, אשר ה„בונד" לא היה מוכן להילחם עליה בסיעה הנוצרית־מוסלמית שהתנכלה לה. בבחירות למועצה באותה שנה זכה הסניף שוב בשני צירים; מצע־רשימתו כלל סעיפים ותביעות בדבר המאבק לזכות עבודה בשירות העיריה, ריפורמות במסיה, סיוע למוסדות חינוך ותרבות יהודיים והכרה חוקית ביידיש בדיוני המועצה. לעתים הם הפגינו בזכות היידיש בהשפעת הצהרות במועצה בשפה זו, והם הם שניצלו שעת־כושר ויזמו ואף העבירו החלטה לקרוא לשני רחובות בעיר בשמות פרץ ואש. הם המשיכו לעמוד על המשמר בקהלה; ומתוך תקווה להתגבר על קיצוץ כנפי האוטונומיה שנעשה ע"י השלטונות, לא פסחו על אף קדנציה שלה, ובבחירות למועצה הקהלתית ב־1933 זכו בשני מנדטים, ואף לבחירות האחרונות לקהלה, ב־1939 התיצבו ברשימתם והעבירו 2 פרנסים, מתוך 12 חברי המועצה.

במישחק הקינתור וההתחרות בין פוע"צ וה„בונד" היה הרבה מהמגוחך, שהיה בא לידי ביטוי בכל הזדמנות של שיתוף אפשרי, ובעיקר בחגיגות הראשון במאי. ה„בונד" פחד מהשפעת פוע"צ הגוברת בין ההמונים והיה מתחמק מהצ־עות פוע"צ להפגין בצוותא. כשהיה נענה תחת לחץ בחיוב, הרי זה היה כאילו כפאו שד. ב־1930 הוא סירב בהחלט לעבור בחוצות בתהלוכה משותפת עם פוע"צ, שלא היססו להפגין באותו יום סיסמאות ציוניות בצידן של הכרזות הסוציאליסטיות השיגרתיות. חזיון זה של פירוד בין שתי מפלגות הפועלים נשנה גם בשנים שלאחר־כך. ברם, לפוע"צ היתה זו הזדמנות להפגין לעין־כל את גידול הסניף המקומי; ב־1933 עברו בתהלוכתם, בלווית תזמורת, כ־500 איש,

שבנסיבות הקיימות של יחס בלתי־אוהד מטעם הסטארוסטבה, זה נחשב כהישג.

בפרק־זמן זה אירגן הסניף, לפי הנוסחא הארצית, את „העובד", איגוד בעלי־מלאכה עם מגמת־הכשרה לעליה במסגרת בעלי־מקצוע; הוא ניתק את קשריו עם בית־הספר היידישאי האנטי־ציוני והקים בעיר מוסד חינוכי במסגרת תנועת־החינוך העצמאית „שולקולט", ופיתח קבוצה צופית בהשפעתו: „פרייע סקויטן" ואיגוד ספורטיבי „קראפט" (פרטים — להלן).

בשנים 1934—1939 הגיע הסניף לשיאים בעמדתו שתפס במחנה הציוני העירוני. הוא היה ראש־המדברים ב„ליגה למען א"י העובדת"; לקונגרס ה־19 הצביעו בעד רשימת הליגה (שבה היה רוב לפוע"צ) 778 שוקלים מהמספר הכולל 1274; לקונגרס העשרים הם שקלו למעלה מהחצי ממספר השקלים שהופצו: 516 מתוך 918, ואף לקונגרס האחרון, ה־21, הצביעו עבורם 597 איש מתוך 831, שהם למעלה משבעים אחוז. באופן מקביל עלתה השפעתם ב„החלוץ" וב„וועד העליה".

בין פעולות הסניף בחמש השנים האחרונות שלפני המלחמה יש למנות: השתתפות בהקניית רעיון „הקונגרס היהודי העולמי" להמונים בעיר; הכשרת דעת־הקהל לקראת הכינוס היהודי הכל־פולני שהתקיים ב־1936 בוורשה; נטילת חלק באירגון שביתת־המחאה נגד הפרעות בפשיטיק במרץ אותה שנה; טיפול בסניפי המפלגה במחוז (ועידה מחוזית נוספת התקיימה בסלונים בסוף 1935 עם ב"כ המרכז). הסניף השתתף ע"י שלושה צירים בוועידת המפלגה השניה. הוא קרא לאירגונים המקצועיים להשתתף בקונגרס־הפועלים בוורשה לאות־מחאה נגד גל־האנטישמיות במדינה. הצלחת חדירת הסניף לאיגודים המקצועיים אפשר לראות בכך, שלקריאת פוע"צ נענו כמעט כל האיגודים שבעיר, לרבות אלה שהיו נתונים ל„אפוטרופסות" הבלעדית של ה„בונד": איגודי פועלי־מתכת, נגרות, חייטות, תובלה, ספרות, פקידות. ה„בונד", שלא השתתף בהכנות לקונגרס זה (הוא אירגן קונגרס מקביל מיוחד בשיתוף עם הקומוניסטים), יצא מכליו מתוך כעס על חדירה זו לתחום־השפעתו הוא... אך הקונגרס במילא לא התקיים בגלל איסור הממשלה.

התנגשות עם ה„בונד" פרצה מחדש, ושוב — בענין הפגנות הראשון במאי... ב־1936 נצטרפו לתהלוכת־החג של פוע"צ כ־600 איש חברי האיגודים המקצועיים, שהוכנסו יותר ויותר למעגל הדרכת המפלגה. בזעמם דחו עסקני ה„בונד" את הצעת פוע"צ לחוג את היום ביחד. „ברוגז" זה עמד בהם גם ב־1937, ומי יודע לאן היו הדברים מגיעים ב־1938, אלמלא האיסור על כל הפגנות ברחובות, שגאל את ה„בונד" מההצעות לשותפות בלתי־נסבלת זו...

בשנים האחרונות ביקרו את הסניף כמה מרצים — אורחים, ביניהם: הצייר הפולני בסיים דיבוא (מ„פ. פ. ס."), שהרצה על רשמיו מא"י (ב־1935); א. רייס, שעשה פעמים אחדות בעיר; אליעזר גרביצקי, ישראל מרמינסקי (ב־1937, שהרצה על תכנית החלוקה), גרבובסקי (ב־1939).

כהשלמה לפרק זה ולפרשת מפלגות העבודה הציוניות, יש להזכיר את ה„ברית למען א"י העובדת" (ברבות הימים שונה שמה ל„ליגה"), שקמה בעיר בסוף 1925 ע"י שליח ארגון־גג זה ד. כהן. היה זה אחרי האיחוד של צ"צ ופוע"צ, כשהתארגנות השמאל הציוני כבר נסתיימה. ל„ברית" נצטרפו: „התאחדות", פוע"צ, „החלוץ" ותנועות־הנוער: „השומר הצעיר", גורדוניה, „פרייהייט" ואחר־כך, גם „העובד". תפקיד סניף הליגה היה לעסוק בכל המפעלים המשותפים למען א"י העובדת, וכן לטפל ברשימה המאוחדת של הליגה לקונגרסים הציוניים. עסקני המרכז הארצי באו לסייע למערכות הבחירות לקונגרסים בעיר: ב־1935 — שליחי ההסתדרות מא"י י. פונט ויוסף ברץ; ב־1937 — אליעזר גרביצקי ומ. כמיילניק; ב־1939 — גרבובסקי. ב־1930 ערכה הליגה המקומית בחירות לקונגרס העולמי למען א"י העובדת. מפעלה השנתי היה מגבית „תל־חי". היא היא שניצחה על מאבק המפלגות והאירגונים המסונפים אליה ביריב המשותף, ברביזיוניסטים; וערכה את אסיפות־האבל לזכרו של ארלוזורוב. לליגה היה מועדון משלה; נשיאה בכל שנות השלושים היה ג. גולדברג, ופעיליה, חברי האירגונים השונים: י. שליאפוק, מ. רזניק, מ. גולדשטיין, א. רבינוביץ, ז. רומנובסקי ואחרים. הוועד קיים סניפים גם בעיירות המחוז. בספטמבר 1934 נערכה בברנוביץ ועידה גלילית של סניפיה, בהשתתפות ביילופולסקי, אייזנברג ומשה בסוק מהמרכז, — אליה באו כאלף איש מ־32 נקודות־יישוב, וביניהם הרבה חלוצים מקיבוצי ההכשרה שבאיזור. סלונים השתתפה במשלחת ניכרת. ועד הליגה פעל כסדרו עד פרוץ המלחמה.

תמונת תנועות־השמאל הציוני שבעיר לא תהיה שלמה, בלי להזכיר את חוג פועלי־ציון שמאל, שהתחדש בשנת 1928. אחרי שיתוק במשך השנים 1922—1928, הוא קם לתחיה, בעקבות תסיסה רעיונית שהתרחשה בין חברי פוע"צ ימין. במחנה הסניף המקומי של מפלגה זו היו כמה עשרות צעירים, שהתמרדו בקוו התנועה ובהשפעה חתרנית קומוניסטית, צידדו בהצטרפות לקומאינטרן. כתוצאת התסיסה, פרשו בסוף 1928 כשלושים צעירים מהמפלגה והקימו סניף לתנועת פוע"צ שמאל. פרט להזמנת ראש־התנועה זרובבל (שביקר בעיר ואף ערך סדרת הרצאות ב־1929), — לא הראו, בעצם, אנשי החוג כל סימני פעולה ממשית. הם החרימו את הקרנות וכל פעולה ציונית משותפת, ועמדו מן הצד של החיים הציבוריים שבעיר, פרט לשיתוף־פעולה עם ה„בונד" בביה"ס היידישאי ובסניף המקומי של „קולטור־ליגע". בשנות השלושים נצטרפו כמה מהם לקומוניסטים.

פרק צ

האדמו״ר ר׳ שמואל מסלאנימא בין מקימי „אגודת־ישראל״. — שיתוף הפעולה בין האגודאים והציונים המקומיים בשנים 1921—1927. — הפרת „שלום־הבית״ ב־1928. — פנים חדשות בין עסקני האגודה. — ההפרעה לבחירתו מחדש של סטוטשינסקי. — החרפת המאבק מסביב לקרנות. — יחס ה„אגודה״ לרב דמתא. — פולמוס עתונאי חריף בין שני המחנות. — פעולת האגודה בחינוך. — ר׳ זלמן איבנסקי כראש־הקהל. —

שמה של העיר קשור בעקיפין בראשית התנועה האורטו־דוכסית המאורגנת, שקדמה לייסוד „אגודת־ישראל״. האדמו״ר ר׳ שמואל מסלאנימא, יורשו של בעל ה„חסד לאברהם״, היה מבחינה מסוימת „סוכן־נוסע״, לא רק במסעותיו אל תפוצות חסידיו, אלא גם לאסיפות ופגישות של רבנים, אדמו״רים ועסקנים דתיים, שבהן דנו על מתן צורה אירגונית לתנועת החרדים. כך הוא טיכס עצה בהתוועדויות רבות עם גדולי הדור, כגון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי, האב״ד דפולטבה הרב אליהו רבינוביץ, האדמו״ר מגור, ולקח חלק בהקמת האגודה „כנסת ישראל״ [586]. אכן, אגודה זו לא נתקיימה זמן רב, אך כתולדה ממנה, קמה אח״כ „אגודת־ישראל״ העולמית. מקורות „האגודה״ מצבי־עים כולם על חלקו של האדמו״ר ר׳ שמואל בתולדות התנועה.

אך בעיר לא היתה כל השפעה לתנועה החדשה עד התחלת שנות העשרים. המרכז הוורשאי של המפלגה החדשה עבר שלב התבצרות וביסוס בפולין הקונגרסאית גופא, טרם שגברה התנועה גם באזורי הספר שבמדינה. שכבת החרדים בעיר בשנות הכיבוש הגרמני ואחרי המלחמה לא נבדלה בתגובותיה ונוהגיה האירגוניים מהאורטודוקסיה שבהתחלת המאה. אגב, פורענות הזמנים של שנות המעבר הסיחו את דעתם של הקנאים הדתיים, — והיו כאלה, — מלנקוט בשיטות הסתערות על החילוניות, שכבר נקטה בהן „האגודה״ בעיר־הבירה.

בהתחלת שנות העשרים היה שיתוף־פעולה מסוים בין מרכזי „אגודת ישראל״ וההסתדרות הציונית בפולין, שהביא להצטרפות „האגודה״ לגוש־המיעוטים (ב־1922). והאווירה הוורשאית השתקפה, כידוע, בערי השדה. לפי נוסחא מקובלת מאליה, תפסו החרדים מקום ניכר מאד בכל המוסדות העירו־ניים. כך היה בועד הקהל הזמני בשנים 1919—1922, כשהדתיים, — כזו היתה אז עדיין הגדרתם הציבורית, — תפסו שליש מהמועצה, ובועד ישבו כבאי־כוחם האדמו״ר ר׳ יששכר־לייב, הר״מ ר׳ שבתי יגל ור׳ זלמן איבנסקי. בהשפעת ההתפתחות המרכזית של התנועה הם הופיעו כבר לבחירות לקהלה ב־1922 בשם „אגודת ישראל״. רצה הגורל, ודווקא היעדר סטאטוס חוקי של הקהלה בשנים ההן סייע לרוח הטובה שהשתררה בין החרדים, הציונים ואף השמאל. חוסר כל סייג לתחומי פעולת הקהלה איפשר את הרחבת הקומפטנציה שלה ושיווה לה אופי של אורגן אוטונומי רחב, מבלי שהדתיים המקומיים התנגדו לכך. אותו השיתוף נמשך בכל זמן פעולת הקהלה הנבחרת עד 1928. אחדות־הדעות ביחס ל„כלל־ישראל״ הופגנה בעיר בעת הבחירות לסיים ב־1922, כשהחרדים המקומיים גייסו אברכים וצעירים משלהם למערכת־התעמולה של גרינבוים, וכך תרמו לבחירת סטוט־שינסקי לסיים.

במקביל שלטה רוח טובה גם בנציגות היהודית בעיריה מאז הבחירות ב־1919. קבוצת המנהיגים החרדים נענו בלב שלם להצעות הציונים ויתר החוגים האזרחיים להרכיב רשימה יהודית מאוחדת. אותו הדבר חזר בבחירות 1923, 1925. עם כניסת ד״ר ווייס לזירה הציבורית, נרתמו החרדים עוד ביותר נכונות לעגלה המשותפת, בהביעם אימון מלא להנהגת העסקן הנמרץ, שהגן על כל האוכלוסיה היהודית. וכשגברו תככי הסאנציה ב־1927 להשתלטות על הרוב היהודי שבעיריה, עשו המנהיגים החרדים כמיטב יכולתם לבצר את העמדה היהודית המשותפת. מאידך, הציונים והארגונים הכל־כלליים עמדו תמיד במועצה על משמר הדת ומוסדות החינוך הדתיים.

רוח טובה זו תרמה ליחסי „שלום־בית״ בעיר בין החרדים והציונים, והעסקנים הדתיים השתתפו אפילו בלי־היסוס בפעולות ציוניות ובמגביות למען „קרן־היסוד״.

שינוי לרעה ביחסים המקומיים חל ב־1928, בהשראה ממרכז „האגודה״, שסיכסכה את הרוחות. זה התחיל בפרי־שת „האגודה״, תחת לחץ הממשלה, מ„גוש־המיעוטים״. והתיצבותה לסיים עם רשימה עצמית, פרו־ממשלתית. ייתכן, שעסקני „האגודה״ דסלונים נאלצו בעל־כורחם להיאבק ברשי־מה היהודית הלאומית. הנסיבות המקומיות היו כאלה, שבאזור־הבחירות של סלונים היתה בחירת ציר יהודי מות־נית רק בהצבעה יהודית מאוחדת. אלמלא רשימת „האגודה־עממיים״ שפיצלה את הקולות, — היתה מובטחת בחירתו מחדש של הציוני סטוטשינסקי, בעוד שרשימת „האגודה״ לא העבירה כל ציר באיזור. פעולת הדיברסיה של ה„אגודה״ הצליחה. עסקני רשימת „האגודה״, בשיתוף תועמלניהם מהמ־רכז, ניהלו מערכה קשה נגד החוגים הלאומיים. בסופו של דבר בא הקץ לאידיליה הציונית־אורטודוכסית בעיר, לקורת־רוחו של הסטארוסטה...

באותה שנה באה גם הפקודה על תחולת חוקת הקהלה הדתית באזורי הספר. יודעי־חן דרשו אז, שהפקודה שהעניקה אופי דתי לקהלה וזכויות־יתר לחרדים, באה כ„פרס״ ל„אגו־דה״ על שירותה בבחירות לסיים... הבחירות לקהלת סלונים באותה שנה כבר עמדו בסימן קיצוץ כנפיה.

יש להגיד, שהמנהיגים הדתיים הוותיקים בעיר, סלדה נפשם מהמאבק שהוכתב להם ע״י וורשה. אכן, הם לא החריפוהו יתר על־המידה. אך למקהלת „האגודה״ נצטרפו בינתיים קולות חדשים של כמה קנאים שהפכו לעסקנים דתיים. ביניהם התבלט האברך ר׳ יחזקאל לווין, שנתגלה כעסקן נמרץ. סביבו נתכנסו צעירים אחדים, חניכי הישיבה, מבני העיר ומחוצה לה, שהשמיעו נימה מתוחה בדו־השיח המתון של העסקנים הוותיקים. רשימת „האגודה״ לבחירות ב־1928 דגלה בעיקרון העדפת הדת והתנגדות ל„עטאַט״. מהרשימה נבחרו 4 פרנסים (שליש מחברי המועצה), והם

ר׳ זלמן איבנסקי, ר׳ שמואל וויצל (בנו של ר׳ מרדכי׳לי) ר׳ יעקב חננוביץ ור׳ יחזקאל לווין הנ״ל. שיתוק הקהלה ע״י הסטארוסטה גרם לכך, שהאגודה „התפכחה״, כי אפילו בקומפטנציה הדתית ישבו באפס־מעשה...

המאבק בין „האגודה״ והציונים החריף עוד יותר בבחירות לסיים 1930, כאשר הרשימה האגודתית, שנערכה שוב, לפי יוזמת הממשלה, הפכה לאופוננט העיקרי של הרשימה הציונית. הפעם נסוגו העסקנים הוותיקים, וגברה כת הצעירים הקנאים במערכה, שהיו ל„מיוחסים״ וקרובים למלכות... ההסתכסכות עם עושי דבר האגודה החמירה מאד והיכתה הדים רבים בביהמ״ד דחומה וביתר בתי־המדרשות.

בו בזמן נתחדד גם יחס הכת לפעילות הציונית ביתר השטחים. התחילה פרשת הפרעות למגביות הקרנות. הדברים הגיעו להתנפלויות על העסקנים הציונים, שהתרימו בנדרים לקק״ל, בקערות של ערב יו״כ ובהזכרות של כ׳ תמוז. הקנאים לא נמנעו מלחרף ולגדף את שם המנהיג הציוני.

אמנם, ה„קרובים למלכות״ לא איחרו להתאכזב ממנה. השלטונות התנכרו להבטחותיהם ל„אגודה״, והרדיפות הכל־כליות לא פסקו. מתוך רגש־האכזבה חזרה האגודה בסלונים לשיתוף־פעולה עם „כלל־ישראל״: ב־1931 הם השתתפו שוב „ברשימה היהודית המאוחדת״ (בה שולב מטעם האגודה מרדכי ווינשטיין). נוכח המצב הכלכלי שהחמיר והלך, וההתנקשויות התמידיות של השלטונות בזכויות הרוב שבעיר, גילו אנשי האגודה נכונות מלאה לפעול עם כל נבחרי הציבור. גם בקהלה המחודשת לא שבעו הפרנסים החרדים נחת, כי סוף־סוף ישבו במוסד משותק... ולכן, כשההנהלה מחתה נגד הסטארוסטה וקימה בלי רשות מפרעה לעטאט, תמכו בה אף האגודאים ונצטרפו למחאה.

ברם, עם חידוש פעולתה והכרזת בחירות ב־1933, גבר בהם שוב יצר ההשתלטות על המוסד האוטונומי. אך הרבה יהודים דתיים לא מחאו תמיד כף להתפרצויותיהם. בעיקר הרגיז אותם יחס הקנאים לאב״ד דמתא. מתוך שאיפה לשליטה שלמה בעניני הדת, הם לא נמנעו מלהיטפל לרב. אך המרא דאתרא, שראה את עצמו בחיר כל העדה, לא נרתע והוכיח ברבים את אי־תלותו בהם. הם היו מעליבים אותו בפומבי ולא כיבדוהו לפי מעמדו בעדה. כל זה המאיס אותם על רוב „יהודי בית־המדרש״. לכן, כשנגשו לבחירות ב־1933, הם בחרו בשם מוסווה: „רשימת בתי־המדרשות״. נבחריהם לקהלה היו הפעם: ר׳ זלמן איבנסקי, ר׳ יחזקאל לווין ויהושע טשרניחוב.

בשנים ההן החריפה ההתנגדות האגודתית לכל הופעה ציונית. בעקבותיה נפתח בעתונות המקומית פולמוס קשה בין שני המחנות: ב„סלאנימערווארט״ (בו ניהלו אותו בעיקר גרשון ברנשטיין ומרדכי קפלן), — ובהוצאות חד־פעמיות של „האגודה״ בעריכת מרדכי ווינשטיין („סלאנימער שטימע״ ב־1932, „סלאנימער יידישע שטימע״ ב־1935; ובעלוני־בחירות שונים.). צעירי „האגודה״ לא הרפו גם מה„מזרחי״.

יש להדגיש, שאף פעם לא הגיעה כת הקנאים לידי גיבושו של אירגון גדול ותקין. היא מנתה אברכים וצעירים מתי־מספר וגם כמה אוהדים מ„החצר״ החסידית. אך „החצר״ בכלל היתה אדישה, והם הציגו לקהלת 1933 רשימה חסידית מיוחדת. עסקני ה„אגודה״ ניסו לתפוס את הרסן בישיבה ובת״ת. באין התנגדות קשה אף הצליחו פעם בכך. אך כשהתערבותם היתה מופרזת, ניער הר״מ את חצנו מהם. הם לא הצליחו בלחצם על חוגים דתיים אחרים, למרות הפעלתנות הפוליטית, שאליה נגררו המוני העם בדור זה, ובתוכם גם שכבות חרדים, — הרי נשארו רבים מהם מחוץ למסגרת המפלגתית הצרה.

הכת פעלה בשדה־החינוך, בהקימה את ביה״ס לבנות „בית־יעקב״, בו טיפל בעיקר חוג־נשים: „בנות אגודת ישראל״ (הגב׳ רחל פיקלני, הגב׳ קוניצה ואחרות.). במשך שנים אחדות ערכו מגביות ל„קרן־הישוב״, בהשתתפות אורחים מהמרכז, ביניהם בנימין מינץ. הם הפיצו את עיתון התנועה „דאס יידישע טאגבלאט״ והשתתפו בוועידות ארציות.

חלקה של ה„אגודה״ בסלונים ירד בבחירות האחרונות לקהלה, במאי 1939. הפעם נבחרו רק 2 פרנסים (מתוך 12), שקיבלו 371 קולות מתוך 2127, והם: הר״מ ר׳ שבתי יגל, ור׳ זלמן איבנסקי.

לשבחם של שני אלה ייאמר כאן, כי דווקא הם ידעו להתעלות על מעללי הקנאים וייצגו ברוב אחריות את הקהלה בכל גלגוליה. ר׳ זלמן איבנסקי שימש מאז 1928 כיו״ר של המועצה, והיה „ראש־הקהל״ מכובד ואהוד.

פרק צא

ה„בונד״ בשנים 1919—1939. — מדיניותו במועצה העירונית. — עמדתו בתנועה המקצועית. — התחרותו בשטח זה בפוע״צ. — הבונד מנגח את הציונים. — הופעת פ. פ. ס. בעיר. — תלותו של ה„בונד״ מפ. פ. ס. — מנהיג ה„בונד״ מקבל מדליה מהסטארוסטה. — יחס ה„בונד״ לקהלה. — מאסר קבוצה קומסומולית. — המשפט. — התחרנות הקומוניסטית. — המאסרים ב־1933. — מאבק ה„בונד״ בקומוניסטים. —

סניף ה„בונד״ בעיר הצליח יותר מפוע״צ וס. ס. לעמוד בפני גל הריאקציה שלפני 1914. יש לקבוע, שמפלגה סוציאליסטית זו הספיקה בעשור הראשון של המאה להכות שרשים די עמוקים בשכבת העמלים, שוליות האומנים ופועלי בתי־החרושת. בהתרכזותה בתנועה המקצועית הליגלית, ששימשה לה הסוואה נוחה, היא ידעה לשמור על כוחותיה, לעת־מצוא מדינית מתאימה. התנאים הוכשרו, כפי שראינו, בשנת 1918, עם הרפיית צבת הכובש הגרמני, ובשוא גלי־

המהפכה. אכן, לא רק פעילי פוע״צ וס. ס., אלא גם מספר רב מפעילי ה„בונד״ המקומיים מלפני 1914 נעדרו אז מהעיר ונסחפו ע״י גלי־הזמן: מהם שהיגרו לאמריקה לפני המלחמה, ומהם — שעברו לרוסיה ונצטרפו לקומוניסטים. לפעילות־יתר של ה„בונד״ בשנים 1917/18 תרמו הרבה פועלי־הכפיה היהודים מפולין (בעיקר מלודז), שהובאו על־ידי הגרמנים בשנות הכיבוש לעבודות במסילת הברזל.

כאשר הוכרז באוגוסט 1919 בפעם השניה על בחירות למועצה העירונית (אחרי ביטול תוצאות הבחירות הראשונות שנערכו שבועיים לפני כן), התייצב ה„בונד״ עם רשימת מועמדים. בכלל אפשר לקבוע, שהזירה הפומבית העיקרית של ה„בונד״ המקומי בכל שנות הממשל הפולני היתה המועצה העירונית. זה גם מובן: בעוד שמרצן של המפלגות הציוניות היה מופנה לא רק לפעולות־„ההווה״, אלא גם לאפיק הארצישראלי, לפעולות ציוניות, — הרי ל„בונד״ שהתכחש לכל עתיד משותף עם „כלל־ישראל״ במסגרת משימות לאומיות, נשאר רק תחום־פעולות „ההווה״. בגלל נסיבות הנעוצות במרכזו הארצי, לא ידע הסניף המקומי גם מאבקים חריפים מסביב לבחירות לסיים, — כי לכולן (פרט לסיים האחרון מ־1935, שאותו החרים ה„בונד״), התייצבה המפלגה עם רשימה ארצית, אשר התעמולה למענה היתה מצומצמת, שכן היא לא התחרתה ברשימות ה„כלל־ישראליות״ ואף לא ברשימות השמאל הציוני (במידה שלסיים הופיעו רשימות כאלה). המפלגה ראתה את הזירה העירונית כמתאימה בעיקר לא למאבק עם השלטונות המקומיים, אלא למלחמה „בבורגנות״ היהודית ובמפלגות השמאל הצרות לה. מעל במה זו השתדלה להפגין קבל המוני העמלים מי הוא המייצג באמת את האינטרסים שלהם... בשימת הדגש על המועצות העירוניות, התרשם מרכז ה„בונד״ מהחשיבות הרבה שיוחסה למועצה הוורשאית, שבשנותיה הראשונות נהנתה מיוקרה מייצגת כללית, כמעט כמו פרלמנט, והדי הדיונים ממועצת עיר־הבירה הגיעו לכל קצות המדינה. הישגי ה„בונד״ במועצה זו עודדו את הסניפים בערי השדה, והם ראו להם לחובה לנהל, דוגמת וורשה, פוליטיקה בונדאית מהבמה העירונית. בבחירות אויגוסט 1919 רכשה המפלגה עמדה במועצה, והיא גיבשה מחדש את מעמדה, שהיה לה ברחוב היהודי בהתחלת המאה.

אולם אחרי הקיפאון בימי הכיבוש הסובייטי בקיץ וסתיו 1920, הוכתה המפלגה זמנית על־ידי איסור פעולתה, כסנקציה ממשלתית על עמדתה לגבי המלחמה הסובייטית־פולנית. בכל שנת 1921 פעלה המפלגה שוב במחתרת. עם החזרת זכויותיו, הסתער ה„בונד״ על שטח שבו היתה לו עוד חזקה משנותיו הראשונות: התנועה המקצועית. בשטח זה שבו נאבק ה„בונד״ ב־1904/06 על השפעה עם פוע״צ וס. ס., — היה לו כעת רק מתחרה רציני אחד, התנועה הקומוניסטית הבלתי־ליגלית, — שכן לפועלי־ציון (עד האיחוד ב־1925) היתה עדיין השפעה ויכולת זעירה ביותר. בעקבות הכיבוש הסובייטי נתפסו רבים מהפועלים לרשת התנועה הקומוניסטית. ה„בונד״ התאמץ לרכוש מחדש את הבורסקאים, החייטים, הנגרים. מאמץ זה הצליח במידה מרובה, מאחר שההשפעה הקומוניסטית לא יכלה להתמיד. ה„בונד״ זכה, איפוא, בשלב זה בשליטה על רוב התנועה המקצועית בעיר. הוא גם סייע להקמת איגודים חדשים וארגון־גג של „מועצת איגודים מקצועיים. „צעירי־ציון״, שהכריזו על עצמם כעל מפלגה סוציאליסטית, — לא הצליחו לתקוע יתד בתנועה המקצועית. אבל פוע״צ קצרו עוד בהתחלת 1925, — כשנה לפני האיחוד, — הצלחה ראשונה בתנועה זו, בהשתלטם על שני איגודים מקצועיים: פועלי־הדפוס ופקידי־המסחר, בזכות חברי מפלגתם שהיוו רוב באיגודים אלה. האיגודים המקצועיים הוכרו עוד בשנת 1920 ע״י השלטונות, פרט לאיגוד הבורסקאים, שנתחזק עקב תחיית הענף התעשייתי הזה אחרי המלחמה. באיגוד זה, יותר מאשר ביתר האיגודים, שלטה אז עדיין ההשפעה הקומוניסטית. ב־1922, כאשר בראשו עמד הבונדאי יוסף ירושביץ, גבר ה„בונד״ גם באיגוד זה. כאות השתלטות ה„בונד״ על התנועה המקצועית בכללה תעיד בחירתו של ירושביץ ליושב־ראש „מועצת האיגודים המקצועיים״ שבעיר (587).

אחרי ההישג בשטח זה עבר הסניף, שנחשב כאחד הפעילים ביותר שבאיזורי־הספר, להתבצר בתחומי־פעולה נוספים. הוא הקים ב־1923 את ארגון תנועת־הנוער „צוקונפט״. ובהתאם לקוו הכללי טיפל בבית־הספר היידישאי, שברבות הימים סונף לרשת ציש״א, אשר בה היתה ל„בונד״ ההשפעה המכרעת. הוא הרחיב תעמולתו אף לכתלי בית־ספר זה, בהכניסו את חניכיו למסגרת ארגון ילדים מפלגתי נוסף, בשם „סקיף״. אכן, במועצה העירונית הוא לא יכול לזכות בהישגים ניכרים, עקב הרכבה האזרחי, אך הוא ידע לנצל כל הזדמנות כדי לנגח את הציונים ולצאת בסיסמאות מבטיחות לקהל. בדרך זו המשיך גם במועצת 1923, כשהוא משמש בה עדיין בא־כוח יחידי למחנה הפועלים; ואפילו בבחירות 1925, כאשר פוע״צ ו„התאחדות״ לא אזרו עדיין עוז להציע רשימות משלהן, היה ה„בונד״ דובר־הפועלים היחידי ורשם נצחון בהכניסו למועצה שלושה צירים. עיקרון ראשון, שאפיין את סיעת ה„בונד״ (עם יצחק סבטיצקי בראשה), היה: לא לשתף־פעולה עם „כלל־ישראל״, עם הגוש היהודי האזרחי.

הבונד העריך את חזית ועד הקהל כגורם תעמולתי, והשתדל להעמיק השפעתו גם בזירה זו. באי־כוחו ישבו עוד ב„ועד הקהל הזמני״, וב־1920 היוו בו, יחד עם פוע״צ וס. ס., את הגוש הסוציאליסטי, שמטרתו היתה אז לעמוד על משמר חלוקת כספי הסיוע האמריקאיים. הסניף לא הזניח את הבחירות לקהלה ב־1922 והכניס פרנסים משלו. אמנם, בשנים 1922 — 1928 כבר לא היו כספים אמריקאיים לחלוקה, ולדידו לא היה על מה ללחום... פרנסי ה„בונד״ הוציאו את חציהם מאשפתם להילחם בציונים. אפשר להגיד, שהפעולה הפוריה של הקהלה בשנים הללו נעשתה כמעט על אפו של ה„בונד״, שהפריע יותר מאשר הטה שכם.

משנתארגן סניף פוע״צ מחדש אחרי האיחוד, החלה שליטת הבונד בין הפועלים והעמלים להיתקל במכשולים. אין לשכוח, שמלבד הפועלים ממש, היה עוד רבד חברתי, שנלכד בקלות ע״י ה„בונד״: היו אלה אנשים דלי־אמצעים, מקופחי־פרנסה, מהתגרנים הזעירים ובעלי־מלאכה, שנענו ברצון לתעמולה, בעיקר ערב־בחירות למועצה, או לקהלה. לפוע״צ היה קל יחסית „לצוד״ את האלמנט הזה. בלית־ברירה נאלץ ה„בונד״ להתחשב עם מתחרהו. בשנים 1926/27 היה שיתוף־פעולה מסויים בין שתי המפלגות בהזדמנויות

נאותות; כך נערכה בראשון למאי 1927 תהלוכה משותפת, ומנהיגי שתי המפלגות נאמו אחד אחרי השני מעֵינינא דיומא. אך המפריד ביניהם עלה על המאחד. זה נתגלה בסוף אותה שנה, בבחירות למועצה העירונית, כשבפעם הראשונה צעד סניף פוע״צ עם רשימה עצמית. אז הופיע בעיר גם גורם פועלי חדש, הפ. פ. ס., שעשוי היה להוריד מה„בונד״ קולות פועלים נוצרים, אשר בבחירות הקודמות הצביעו עבור המפלגה היהודית, עקב היותה „מגן־הפועלים״ היחיד. הבונד נבהל מהתחרות בלתי־צפויה זו, וכדי להסוות כשלון אפשרי בא לידי הסכם עם פלג פורש מ„אגודת בעלי־המלאכה״ („בורגנים זעירים״) על רשימה משותפת. אחרי מערכה קשה, שאליה הזמין ה„בונד״ נואמים מהמרכז ואפילו השתמש, — בפעם הראשונה בעיר בתעמולת־בחירות, — בהצגת סרט מפלגתי, — זכתה הרשימה ב־4 צירים, מהם רק שנים של הבונד. וכך ירד הסניף מעמדתו הבלעדית, וכעת היה רק שווה־ערך לפוע״צ. למעשה היה ה„בונד״ מאז בזירת המועצה העירונית תלוי במתחריו ושותפיו, פוע״צ ופ .פ. ס. כדי לגבור על הצלחת חדירת פוע״צ למועצה, נאלצו דובריו לערוך מרוץ של סיסמאות והצעות העושות רושם על הבוחרים. כך, הכניסה הסיעה הבונדאית הצעה שנראתה על הרקע העירוני הצנוע כילדותית: לעשות כמעשה ווינה הסוציאליסטית ולבנות 1000 בתים לפועלים, ולשם זה יש לברא את היער השייך לעיריה ולהעלות את שיעור המסים, — הצעות, שמציעיהן ידעו מראש את אי־מציאותן ותלישותן מהרקע הממשי של העיר וגם את סתירתן לחוק התיכנון הממלכתי. מאידך, היתה ניכרת מאז תלותו של הבונד באירגון פ. פ. ס. המקומי. מאז שנכנסו למועצה עסקני פ. פ. ס., היו הם המושכים לעין־כל בחוטי הגוש הסוציאליסטי שבתוכה. שכן, יש לדעת את משקל הגורם החדש הזה בעיר.

באמצע שנות העשרים עלה מספר הפועלים הפולניים, שהשתקעו בעיר והועסקו בחרושת ובעבודות הציבוריות. היה זה שלב אחד במאמצי השלטונות להגדיל את היישוב הפולני בעיר. אמנם, אלה נתכוונו בכך „לצוד שתי ארנבות״ בבת־אחת: בד בבד עם העלאת אחוז האוכלוסיה הפולנית, הם קיוו להחליש, באמצעות הפרוליטריון הפולני הנוטה לפ. פ. ס., את ההשפעה הקומוניסטית שבקרב העובדים הבילורוסיים שבעיר, שרובם עבדו במנסרות. ואמנם, קם סניף פ. פ. ס., שבראשו עמד עסקן מפלגתי, תכסיסן מובהק, סטארוסטיצקי, שהיה מנהל קופת־חולים המקומית (בממשל הפולני התקיימה קופת־חולים מיסודה של הממשלה, שכל עובד היה מחויב להשתייך לה.). לאמיתו של דבר, היה פקיד בכיר זה, — יתכן שלא במתכוון, — כלי־שרת בידי מושכי־החוטים שבסטארוסטבה. בגין חושו הציבורי, עמדתו בין הפועלים הנוצרים, וכן קשריו ה„חבריים״ עם הבונד המקומי, — הוא שימש בידי פאן הענשעל מכשיר יעיל להשתלטות על כל המחנה השמאלי שבעיר, כולל ה„בונד״. לתכלית זו עודד השלטון את פ. פ. ס., שיתפוס מקום במועצה העירונית. ואכן, סניף פ. פ. ס. התייצב לבחירות 1927 עם סטארוסטיצקי בראשו, — וזכה בשני צירים. כממונה על קופת־החולים, היה סטארוסטיצקי אישיות רשמית מכריעה, והשפעתו לגבי זכויות ממשיות של כל העובדים שבעיר היתה מוחשית. נמצא, שבשטח הגשמת הטבות מקומיות לפועלים וגישה קרובה „לחלונות גבוהים״ היה ה„בונד״ תלוי במובן מסוים באיש זה. סביטיצקי, איש ה„בונד״ היה איפוא, שבוי באורח פרדוכסלי בידי סטארוסטיצקי, וסיעת ה„בונד״ במועצה — כרוכה אחרי פ.פ.ס.. מכאן־נאמנות ה„בונד״ לפ.פ.ס. ולכל הצעותיו, אפילו כשאלה התנגדו באופן בולט לעניינים חיוניים מאד של רוב האוכלוסיה היהודית. למשחק הכפול של סטארוסטיצקי, שהוסיף לפרוע כלפי־חוץ את מס־השפתיים לבוחריו הפועלים, ומאידך שימש כלי שרת בידי הצוות ההרמוני הענשעל־פליבנסקי ותכניתם ההרסנית כלפי התעשיה היהודית המקומית, — סייע, איפוא, שלא־מדעת גם נציג ה„בונד״. הוא הוא שהמליץ בפני הסיעה היהודית הלאומית על פליבנסקי כעל מועמד מתאים למשרת ראש־העיר, שכדאי להצביע עבורו (אחרי שכבר נתמנה לכך, באורח אדמיניסטרטיבי, ע״י שר־העיר.). וכך נמצא, שבעוד שהסיעה הלאומית צעקה חמס והתריעה על התכניות הפנטסטיות־הרסניות שיוזמו ע״י הסטארוסטה וראש־העיר, שעיקרן היה להרוס את הכלכלה היהודית המקומית, — באותה שעה מצאו הרשויות הממלכתית והעירונית סיוע ב„בונד״ המקומי, אשר כמפלגה מוכּרת היתה באופוזיציה למפלגה השלטת... וכך, שעה שכל היהודים במועצה, כולל פוע״צ, הצביעו נגד ניפוח המסים העירוניים, מס־ההשקעה, מס־ההטענה („לאדונקאווי״), מס־המים, — נמנעו צירי ה„בונד״ מהצבעה. וכשמפעלי העטאטיזציה, ביניהם המלבנה, אטליז מרכזי ועוד, שירדו לחייהם של מפרנסים יהודים, פשטו את הרגל, — הביע ה„בונד״ את צערו על כך, וטען, שאלה נועדו למלחמה ביוקר! —

מה פלא, איפוא, ש„כל העיר״ הופתעה, מבלי להבין את פשר הדבר, כאשר נודע, שראש סניף הבונד ומנהיגו קיבל מדליה מידי הסטארוסטה, בצירוף תעודה, המאשרת „שירותים טובים לעמלים״. המקרה הזה, שעסקן הבונד קבל אות־הצטיינות מהשלטון הסאנציוני, היה ח ד ־ פ ע מ י בכל מדינת פולין, ויפה כתב עליו ד״ר ווייס בפיליטון ב„סלוו.״ שה„בונד״ בפולין צריך לברך ברכת „שהחיינו״ לרגלי מאורע זה...[588]).

עם מפלת פליבנסקי והתמוטטות יזמותיו ההרסניות, כאשר נתגלה מה רבה אחריותו של ראש־העיר למשבר הכספי החמור שבעיריה ולמצוקה הכלכלית הגוברת, — נאלץ הבונד לעבור להתגוננות ופנה לקלף השיגרתי שלו: להתקפת־מצח על העסקנים הציוניים המקומיים, על הסיעה הלאומית ומנהיגה ד״ר ווייס.

הציונות תפסה, בכלל, מקום נרחב בעיסוקי סניף ה„בונד״ המקומי, אשר דש יותר בשלילת הציונות, מאשר בחיוב מצעו הוא. בכך הוא לא הבחין בין פלג לפלג, ו„פועלי־ציון״ שקלו הימנו למטרפסיה, במידה לא פחותה מאשר הציונים הכלליים... כשפרצו בא״י מאורעות תרפ״ט, וסלונים היהודית התאבלה על הקרבנות, מיהר הסניף לערוך אסיפות, שבהן הצדיק, את הדין על היהודים הנשחטים ע״י „הפרולטריון הערבי״. בונדאים גם הפרו את השביתה הכללית, שקיימה העיר כמחאה נגד גזירות העליה. לשיא הפגנתו האנטי־ציונית הגיע סניף ה„בונד״, כשדרש במועצה, כי העיריה תאסור על חברי קיבוץ־ההכשרה „מסד״ של השוה״צ לקבל עבודות בעיר, באמתלא, כי החלוצים הם בני־

עשירים המנשלים פועלים אמיתיים מעבודתם. הסניף הוכיח את עצמו כאחד מהקיצוניים ביותר במדינה, כי סלונים היתה בין הערים הספורות בפולין, שבהן לא היה, — עקב סירוב ה„בונד", — ברוב השנים של הממשל הפולני (פרט לשנתיים) כל שיתוף־פעולה בינו ובין פוע"צ בחגיגות ה־1 במאי, שיתוף שמצא מקום אפילו בבירה המעטירה... הגורם היחידי שהיה כשר וראוי בעיני ה„בונד", היה החוג המקומי הזעיר, של פוע"צ שמאל, — אותו הוא הכניס לתחום ה„קולטור־ליגע", שעל הקמתה הוא הכריז ב־1930, והוא נשאר שותפו היחידי בביה"ס היידישאי, אחרי שפוע"צ ימין התנערו מהם ודבקו במוסד החינוכי מטעם ה„שולקולט".

גם במועצה שנבחרה ב־1931, שבה היו 3 צירים ל„בונד", מילא הסניף לא פעם תפקידים בניגוד לעמדה היהודית הכללית. אמנם במועצה זו הוא כבר השתחרר מעולו של הפ. פ. ס., מאחר שמפלגה זו, אחרי שהסתכסכה עם הסאנציה, זכתה רק בציר אחד, קרנה ירד, ואף סטארוסטיצקי — נפל חינו, ויחד עם עמדתו בקו"ח הוא קיפח גם כל השפעה... נוח היה כעת ל„בונד" לנהל מדיניות עצמאית. צעד „עצמאי" ראשון הופגן בבחירות של סגן־ראש העיר כשה„בונד" הצביע נגד מועמדות זבלוצקי.

מאז 1934 לא היה הבונד מיוצג יותר במועצה, בגלל ביטול הבחירות המוניציפליות באותה שנה. הסניף לא השתתף בבחירות לקהלה ב־1933. אפשר אולי להבין גישה זו נוכח הקפאת האורגן האוטונומי על־ידי השלטונות במשך 4 שנים רצופות, והתיאשות ממוסד „כלל־ישראלי" זה, ששוב לא היה בעיניו במה מתאימה לתעמולה מפלגתית, ובמקום הקצבות־סיוע למוסדות היו בו גרעון מתמיד ובעיה כרונית של עטאט... (מס־הקהלה). הוא השאיר, איפוא, לפוע"צ לבחוש בקדרת הקהל. אכן, בסוף שנות השלושים, כשהבונד כבש בסערה כמה קהלות בפולין, כריאקציה לשלטון האגודתי, — נתחרט הסניף הסלונימאי על נסיגתו מרצון, ובבחירות לקהלה האחרונה במאי 1939, הוא שוב לא וויתר על מקומו בה, ורשימתו זכתה בשני מנדטים. אבל לפרנסים הבונדאים כבר לא היתה, 3 חדשים לפני פרוץ המלחמה, כל הזדמנות להוכיח לעצמם ולאחרים את הצדקת שובם למועצת זקני הקהל.

הבונד נאלם, איפוא, בשנים האחרונות מרצון או מאונס, בשתי הבמות העירוניות העיקריות. אך גם בין העמלים והפועלים ירדה קרנו, בגלל הסתערות מתחריו מימין ומשמאל. פוע"צ העמיקו לחדור יותר לאיגודים המקצועיים, ומאידך גברה התעמולה הקומוניסטית המחתרתית. הסניף התבצר יותר ויותר במבצרו האידישאי ובמערכתו האנטי־ציונית. מתעמולה הוא עבר לעתים גם למעשים, ונערי „צוקונפט" היו מפריעים לא פעם במפעלי־שקלים וכדומה.

עם זה יש לקבוע, שהסניף שמר על גרעין פחות או יותר קבוע של חברים ואוהדים. למרות איבוד־השפעה מסויים בתנועה המקצועית, מנה עוד ה„בונד" חבר־אנשים, ששמרו אמונים למפלגה הסוציאליסטית היהודית הראשונה, וארגון הנוער „צוקונפט" הכיל עתודה נכונה להצטרף אליה. בכל־אופן, יש לזקוף לזכות ה„בונד" (כמו ל„פועלי־ציון") את עובדת שמשו כתריס, באמצעות ארגון־הנוער שלו, להתפשטות הקומוניזם בין הנוער היהודי.

לא מן הנמנע, שה„בונד" ראה את עצמו במיצר יותר בגלל התחרות הקומוניסטית מאשר עקב כיבושי השמאל הציוני. כי יש להגיד, שכמה מבני הנוער והפועלים שבעיר נתפסו גם לקומוניזם. תחלת עשיית הנפשות לתנועה זו בעיר נעוצה בשנת 1918. כמה חברים מסניפי בונד ופוע"צ נצטרפו לסובייטים ב־1919 ועברו לרוסיה. ב־1921 התקיים בעיר גרעין קומסומולי מחתרתי, שמנה גם כשתי עשרות נערים ונערות יהודיים (מבלי שלהוריהם היתה ידיעה כלשהי על־כך). התעמולה הקומוניסטית שבאיזורי־הספר נוהלה בעיקר מהכפרים ורוכזה בין האוכלוסיה הבילורוסית. לקומסומול הסלונימאי היה, איפוא, קשר אמיץ עם הקומוניסטים הבילורוסיים. ב־1922 נרעשה העיר ע"י תפיסת כל הקבוצה הקומסומולית ע"י הבולשת, בעקב בגידת אחד מהחבורה שנתפתה לכך ע"י המשטרה. בתנאים דאז היה צפוי לנאסרים עונש חמור מאד.

בינתים נחבשו הצעירים בבית־הסוהר העירוני, וגם נסתבכו בגלל נסיון־בריחה של כמה מהם. הפרשה נסתיימה כעבור 4 שנות־מאסר, ב־1926, במשפט מרעיש, שבו הגנו עוה"ד ד"ר וויס ואיצקוביץ באומץ־לב וכהצלחה על הבחורים היהודיים. עם חיסול הפרשה, לא פסקה הפעלתנות המחתרתית. צעירים אחדים היו מעורבים, בעת הבחירות לסיים ב־1928, בתעמולה למען רשימה בילורוסית עם נטיות שמאלניות קיצוניות (שהממשלה סבלה אותה כתריס נגד רשימת גוש־המיעוטים הפסולה בעיניה.). בד־בבד גברו הרדיפות ופעולות הבולשת נגד המחתרת. ב־1933 נאסרו צעירים חשודים על התנועה. צעירות יהודיות נתפסו בהפצת כרוזים קומוניסטיים בין אכרי הסביבה. קנאים אחדים המשיכו בעקשנות להתגרות ב„בונד" ובפוע"צ, באיגודים המקצועיים, במנסרות ובבתי־החרושת.

כיבוש העיר בספטמבר 1939 ע"י הסובייטים העלה את שכבת הקומוניסטים מהמחתרת אל־פני השטח. הבונד הוכרז כמפלגה אנטי־מהפכנית. בונדאים רבים נצטרפו למפלגה השלטת. אך, כידוע, הפנייה שמאלה לא הצילה את מנהיגי הסניף הסלונימאי, וסבטיצקי בראשם, מגירוש לסיביר. בדיוק 37 שנים מאז הקמתו חדל סניף ה„בונד" להתקיים.

פרק צב

שלוש הדרכים של תנועות הנוער. — אירגוני הנוער המקומיים של המפלגות. — אירגון „העבודה" באפוטרו־פסות צעירי־ציון. — סניף צ.ס.א.י. — אירגון התנועה המאוחדת י.ס.א.י. — ארגון „גורדוניה" מוקם ע"י „התאחדות". — סניף „פרייהייט" שע"י פוע"צ ימין. — חוג „יוגנט" של פוע"צ שמאל. — אירגוני „צוקונפט" ו„סקיף" שע"י הבונד. — פרחי „האגודה" ב„עבודות־הקודש". — „השומר הדתי" שע"י מזרחי. — אירגוני „מסדה" ובית"ר של הרביזיוניסטים. — מחנה אימונים של בית"ר באפוטרופסות גנרל פולני. — „הנוער הכלל־ציוני" משלים את הקשת רבת הגונים.

הפעילות המפלגתית והחברתית של הנוער היתה, כאמור (ר' פרק פ"ג), אחד מסימני ההיכר של הדור.

בשלוש דרכים התבטאה תנועת הנוער היהודי בדור אחרון זה שלפני השואה: בחינוכו המדיני ובשילובו, על־ידי מדריכיו, בשורות נאמני המצעים האידיאולוגיים והמדיניים השונים, במסגרת אירגוני הנוער של המפלגות; בתנועה הצופית וחינוך להגשמה אישית־מוסרית, שהומחשה בעיקר בחלוציות ובתיקון פיזי ונפשי של הצעיר היהודי העולה; ולבסוף, בתנועת־הספורט הלכה למעשה וחינוך למשחקי הגוף והשרירים בכל ענפיהם, ספורט לשמו ממש.

שלוש דרכי־ביטוי אלה אנו מוצאים גם אצל הנוער היהודי בסלונים, בצורת אירגונים, המתיחסים לכל אחת מהן.

באירגוני הנוער של המפלגות השתקפה בבואה שלמה של המפלגות עצמן בצלמן ודמותן. ההתפצלות המופרזת של המבוגרים הלכה וחזרה במהדורת בני הגיל של 14־18 שנה... התחיל הדבר מקבוצת „צעירי־ציון" המקומית שמלפני 1914, בריכוז כמה צעירים בחסות האגודה הציונית. אמנם, ריכוז זה הפך במרוצת הימים למפלגה נפרדת ועצמאית. אגודת „הרצליה" משנת 1918 הקדישה מכוחה להקמת גדוד „בני־ציון" בהדרכת משה אוירבוך. הגדוד התפזר עם מות מדריכו.

האירגון הראשון אחרי המלחמה של נערים מתבגרים בצל מפלגה מדינית היה אירגון „העבודה" באפוטרופסות „צעירי־ציון"[589]. נערים ונערות בגיל 14—17 התארגנו מלכתחלה בהתחלת 1921 בהשפעת רוחות הזמן וקריאה בספ־רות הציונית־סוציאליסטית לשם פעולה בקרב הנוער העובד. מקימי האירגון ופעיליו היו בני הנוער הלומד, תלמידי הגימנסיה: גד גולדברג, מיירים רוזניק, יחזקאל רבינוביץ. הוא מנה למעלה ממאה חברים. מאחר שכל פעולה מפלגתית פומבית היתה עדיין אסורה בשנה זו, התכנסו הצעירים בבתים פרטיים, בחדרי „מגן דוד אדום" בהסוואת מוסד זה או ביערות, דוגמת כינוסי־החרש של הבונד וס. ס. ב־1905... סניף „צעירי־ציון", שאז כבר הגיע למעמד נכבד בציונות המקומית, פרש את כנפיו על „העבודה", שחבריו היו קרובים כל־כך לרוח המפלגה. רבקה זקהיים הדריכה את הנוער הנלהב לפי מיטב האידיאלים של התנועה.

בשנת 1922, כשהותרה הפעילות המפלגתית ובוורשה קמה ליד מרכז צ"צ הסתדרות־נוער ארצית של המפלגה בשם צ.ס.א.י. („ציונ. סאצ. ארב. יוגנט"), — הוכרה „העבו־דה" כסניף המקומי של ההסתדרות, שחבריו, הנערים והנערות המתבגרים עשויים למלא בקרוב את שורות המפלגה. בין המדריכים והמרצים היו גם בעלי שאר־רוח, כגון הירשל מרמינסקי, שדירבנו את הנוער למחשבה עצמית והתעמקות.

לארגון צ. ס. א. י. המקומי היה קשר אמיץ עם בני־גילם בברנוביץ, פינסק ומקומות אחרים שבאזורי הספר, שהשתייכו לאותה המסגרת האירגונית.

אחרי האיחוד הארצי (החלקי) בסוף 1923 בין תנועות־הנוער של מפלגות צ"צ ופוע"צ ימין; בין צ.ס.א.י. של „צעירי־ציון" ובין י.ס.ד.א.י. („ייד. סאצ. דעמ. ארב. יוג־נט") של פועלי־ציון ימין, — קמה תנועה מאוחדת בשם י. ס. א. י. („ייד. סאצ. ארב. יוגנט"), ושם חדש זה גם הוצמד לסניף המקומי. בין חברי הסניף היו רבים מיוצאי משפחות בעלי־מלאכה ופועלים; בצדם של המייסדים, בני הנוער הלומד, עמדו כבר בשנים 1923—1924 בראש י.ס.א.י. פועלים, כגון האחים דוביאנסקי (בני הנפח), החיים שמואליק אוסקובסקי, פועל־הדפוס וולוול רומנובסקי ועוד. כשאלה בגרו והצטרפו למפלגה־האם, הם לא מצאו את מקומם בשורות צ"צ; ביניהם גברה הנטיה לשמאל, ובטרם עוד בשל האיחוד הסופי בין המפלגות, פרשו בוגרי י.ס.א.י. מ„צעירי־ציון" והקימו בסוף 1924 סניף של מפלגת פוע"צ ימין, אשר מנה בראשיתו 40 איש (ר' פרק פ"ז). אירגון י.ס.א.י. פעל גם ב־1925, עד איחוד המפלגות צ"צ ופוע"צ ימין, ולקח חבל בעבודת הקרנות, הופעות־נוער וכו'.

פרישת הזרם העמלני מתנועת „צעירי־ציון" והפיכתו למפלגת „התאחדות" השתקפה גם בהקמת הסתדרות־נוער עצמית „גורדוניה", שהיתה תנועת־נוער עממית־חלוצית, טיפחה הווי עממי־פועלי והושרתה בהרבה מרוחו של א. ד. גורדון. הסניף המקומי של „התאחדות" לא פיגר אחרי הקוו המנחה של מרכזו והקים ב־1925 תא מקומי של הסתדרות־נוער זו, שאליו הצטרפו בנים ובנות חניכי בי"ס „תרבות", תלמידי הגימנסיה שיצאוה ונכנסו לחיי־עבודה[590]. בין פעילי האירגון בשנותיו הראשונות אנו מוצאים את י. שליאפוק, זאב רבינוביץ, משה ליאכוביינסקי, ש. שוכוטוביץ. מהמפלגה המדריכה קיבלה התנועה את הקנאות לעברית. האירגון עסק בענייני תרבות, ומסיבות לילות־השבת וימי השבת, עם הצגות מהווי הארץ, הקראות וכו' משכו תמיד רבים מבני הנוער אף מחוץ לתנועה. הפעילים שקדו על קניית ערכי היהדות והספרות העברית. התנועה לא הסתפקה בנוער מתבגר, אלא הרחיבה מסגרתה לנערים ונערות בגיל רך יותר, וכך חדר „ציד הנפשות" המפלגתי אף לכיתות הנמו־כות של בית־הספר. אירגון „גורדוניה" הורכב שכבות־שכבות: „ניצנים" בגיל 10—13, „הצופים" — בגיל 13—14, „מתעוררים" — 15—17, „מגשימים" — 18—19. המעבר משכבה לשכבה לוּוה בטכס מיוחד. בהתאם להקפדה על הדבקות ברוח מחוללי התנועה, עמד החינוך להגשמה חלו־צית בשיא פעולות האירגון. „המגשימים", שפניהם לעליה,

היו מופנים לקני ההכשרה של התנועה. קן כזה מיוחד ל„גורדוניה" היה גם בסביבת סלונים. עם התרחבות התנועה בפולין, נוסדו קיבוצי הכשרה ארציים, ו„מגשימים", מחניכי התנועה בעיר, יצאו לקיבוץ בזדונסקה־ווליה (שבפולין הקונג־רסאית). מהם התגבש אחר־כך גרעין העליה „במעלה". חניכי „גורדוניה" מהעיר עלו לראשונה ב־1930. גרעין „במעלה" עלה להתישבות על־יד קרית־ענבים ב־1934, ובין חמשת קרבנותיו במאורעות 1936, שעל־שמם נקראת הנקודה מעלה־החמשה, היה הסלונימאי אהרן אלישבסקי.

הארגון השתתף בכל המבצעים הציוניים, בקרנות, בשוקי־וויצו, בטיולי הנוער בל"ג בעומר. לעתים ערך מופעים מיוחדים (כגון חנוכת דגלו החדש ב־1933). בשנות השלושים התקיימו מחנות קיץ משלו סמוך לעיר (ביערות בירישקה, לובזובקה), ואפילו מחנה־חורף (מושבת־חורף גלילית ע"י ברנוביץ). הסניף השתייך לרשת גלילית של גורדוניה. ב־1932 התקיימה בעיר מועצה גלילית בהשתתפות ד"ר י. שפירא מא"י. אורחי „התאחדות" וקק"ל זיכו גם את גורדוניה בבי־קוריהם והרצאותיהם (מנוח, לווינסון, גב' ווידרוביץ). הסניף פעל ב„החלוץ", בליגה למען א"י העובדת. במרוצת השנים, כשנתפרדה המסגרת האירגונית של „התאחדות", ניתקה „גור־דוניה" מהמפלגה ושמרה על זהות עצמאית. בסלונים התקיים האירגון עד 1939, על־אף שקיעת סניף „התאחדות". ל„גורדו־ניה" זכות ניכרת בעליה החלוצית מסלונים.

אחרי המיזוג המלא של צ"צ ופוע"צ ימין, התארגנה מחדש ליד המפלגה המאוחדת הסתדרות־נוער בשם „הברית הסוציאליסטית של הנוער העובד פרייהייט", שקיבלה אופי פוליטי מובהק. אירגון י.ס.א.י. שימש גרעין לאירגון „פריי־הייט" בעיר. לפי מתכונת „גורדוניה" הורחב ב„פרייהייט" טווח השנים, שכלל את הגילים 12—18. בין פעילי הסניף בראשיתו היו: א. לוויט, ח. וש. פולונסקי, שמואל פומרנץ. הדגש הושם על פעולה חינוכית ותרבותית. המפלגה דאגה לקיום מועדון לנוער, שעורי־ערב, הרצאות (גם הרצאות אורחי המפלגה מחוץ). „פרייהייט" הצטיינה בעריכת מסיבות חברים, הצגות אמנותיות. היתה לה אף להקה דרמטית, ולא היה נשף, מסיבה, מופע של פוע"צ בלי הטיית־שכם של נערי ונערות התנועה. ראויים לציון מיוחד מחנות־הקיץ, שאיפשרו לפועלים הצעירים להחליף כוח בחיק הטבע. משנת 1931 ואילך התקיימו המחנות מדי שנה בשנה ביערות הסמו־כים לעיר (ב־1931 — בבירישקה, ב־1932 — בבלוק־ביטן, 1933—1934 במייטשט, 1935—1936 — בנובויילנה, 1937—1938 ביער פירודקי, והמחנה האחרון ב־1939 — ביער מצקביץ, 9 ק"מ מהעיר). בשנות המצוקה הכלכלית החמורה ניתנה לנוער העובד במחיר האפסי של 30—40 פרוטות (גראָשן) ליום אפשרות־נופש מעבודה קשה. במחנות עברו בכל שנה במחזורי 10 ימים כ־70 איש. הגרעון כוסה ב„שרש־שרת"־התרמה פנימית במפלגה. פוע"צ גייסה את צעיריה במערכות הבחירות השונות, בהפצת השקלים ובכל „עבודה שחורה" של המפלגה, לרבות ההתכתשויות עם הרביזיוני־סטים... וכך נרתמו נערי ישראל בעיר, ע"י כל המפלגות בלי הבדל, לעול קיום המצוות הכיתתיות. „פרייהייט" פעלה בוועדת קק"ל ובכל מבצעיה. האירגון גם לא פיגר בהכשרה ועליה. הוא השתייך למועצה גלילית של התנועה והשתתף בוועידותיה הארציות. בוגריו נצטרפו בכל שנה בטכס מרשים למפלגה והשלימו את שורות הנעדרים (ע"י עזיבה, עליה). גם אירגון זה התקיים ללא־הפרעה עד פרוץ המלחמה [591].

ההקבלה והתלות בין הזרמים השונים לבין חוגי־הנוער שלהם הגיעה לידי גיחוך ממש, ודומה היה, כי סטיה כלשהי במסלול המפלגה־הכוכב מסיטה מיד גם את לווינו, את ארגון־הנוער... כאשר פרשו, מתוך קריצת־עין שמאלנית, כמה עשרות חברי פוע"צ וחידשו את חוג פוע"צ שמאל (ר' פרק פ"ט), הם גררו גם כמה נערים ונערות מ„פרייהייט" לחוג־נוער משלהם בשם „יוגנט". כמפלגה, כן החוג שמנה כעשרים איש, פרשו לא רק מחבריהם, אלא מכל המחנה הלאומי, ורובם גם נתערבו אח"כ בשורות הקומסומול (אירגון הנוער הקומוניסטי) הבלתי־ליגלי.

אכן, ה„בונד" היה פחות גמיש מפוע"צ שמאל, ונעריו עמדו כחלמיש ליד אבות המפלגה, מבלי לנטות ימינה או שמאלה... אירגון הנוער הבונדאי המקומי „צוקונפט" קם ב־1923, כתריס בפני חדירת הנוער הציוני־סוציאליסטי לשורות הפועלים. כיאות לעקרונות ה„בונד" הוא העמיד במרכז תכניתו, בצדו של חינוך לנאמנות סוציאליסטית, את התעמולה האנטי־ציונית ואנטי־עברית. פלוגות „צוקונפט" שימשו, איפוא, מעין תשובה ל„גורדוניה" ו„פרייהייט". הבונד אימן את נעריו בכל נוהגיו ומבצעיו, שיתפם בחגיגות 1 במאי, גייסם לתהלוכות, הפגנות, פיצוץ אסיפות ציוניות וכו'. בין פעילי האירגון היו חיים פרמינסקי (מייסד סקציית־הנוער באיגוד המקצועי של פועלי־הלבשה), י. יפה, שליובסקי. לפי מסורת מבראשית של ה„בונד", התקיימו ליד „צוקונפט" חוגים לעיון והשתלמות. הארגון פעל בענייני־תרבות, קיים להקה דרמטית, טיפל בהתעמלות (במסגרת הקלוב „מורגנ־שטרן"), ערך וועידות גליליות של התנועה (ב־1931 התקיים בעיר כינוס של „צוקונפט" מעשר ערי־הספר). רוב חבריו היו חניכי ביה"ס היידישאי; וגם לילדי בית־הספר דאג ה„בונד" בהכניסו אותם בברית ה„סקיף" („סאָצ. קינדער־פאַרבאַנד"). לאור הצלחות „פרייהייט" במחנות־קיץ, שאף חברי „צוקונפט" לא עמדו בנסיון ונמשכו אליהם וכך „נצודו" ברשת הציונות, — נמלך האירגון הבונדאי באיחור והקים מחנה משלו... [592] מעשה אבות סימן לבנים. עם גבור המאבק הבינמפלגתי, רבו גם הניגודים בין תנועות הנוער, ומלחמת הדעות והזרמים סכסכה אבות ובנים, חברים וידידים.

עכשיו נסובבה־נא זוית מבטנו 180 מעלות משמאל לימין ונראה את המערך מאידך גיסא. הכרוניקה העירונית ב„סלא־נימער ווארט" יודעת לספר בזמנים שונים, כי בבחירות לסיים, לקהלה או למועצה העירונית התרוצצו ברחובות נערי ת"ת או סתם נערים המקורבים לאברכי ה„אגודה", הרעישו עולמות, חילקו כרוזים של רשימות ה„אגודה", צרו על פתחי לשכות ההצבעה, הסתכסכו עם „שומרים", עם נערי „גורדוניה", „פרייהייט" או „צוקונפט"; הם גם היו בין המסייעים למשביתי נואמים ציוניים בבית־המדרש דחומה, מפריעים להפצות שקלים וכדומה, — הכל לפי מיטב הטק־טיקה של תנועות הנוער השמאליות. היו אלה פרחי־„האגודה", שמדריכיהם רתמום ל„עבודת־הקודש". אין משתמע מכך, שמנהיגי ה„אגודה" הלכו בדרכי ה„אפיקורסים" וביימו אירגון־נוער על כל פרטיו, אך הם לא נמנעו מלהשתמש

ב„כוח־אדם" זה ולהשביתו מתורה ודרך־ארץ, — וכך בהמרצת הנוער ובהכנסתו לפני ולפנים של מלחמות־הדעות בין המבוגרים, היה איזון־המשקל בין ימין ושמאל.

אשר ל„מזרחי", כבר ראינו, כי ראשיתם של „צעירי־מזרחי" בשנות העשרים היתה מעין איגוד של המשמרת הצעירה, שהתגבשה אחר־כך לחלק רב־המשקל בתנועה־האם. ריבוי האירגונים של הדור הצעיר בחזית הציונית־השמאלית הביא את „צעירי־מזרחי" להקמת מסגרת לתנועת־נוער דתית־לאומית בשם „השומר הדתי". הקן הסלונימאי נוסד ב־1932. אליו נצטרפו רבים מחניכי בתי־הספר הדתיים הפרטיים, מת"ת וגם מבני־הישיבה, אשר צעירי־„האגודה" לא יכלו להם. הקן עסק בחינוך, ערך שיעורים במקצועות היהדות ותולדות התנועה, מסיבות עונג שבת וחגים, בהם הקנה ערכים דתיים ולאומיים והחדיר את רעיון ההכשרה וההצטרפות למגשימי הציונות הדתית. הקן זכה במדריך הגון מיכאל מנקר (מברנוביץ) ובפעילים מקומיים, כגון אליהו גרייבר, חיים אבינוביצקי. במטרת עשיית־נפשות במחנה הנוער הדתי, הכריז הקן על „חדשי־התנועה". חניכיו יצאו לקיבוצי הכשרה דתיים שבמדינה. גם הוא הקים, בשיתוף עם חבריו לדעה בגליל, מושבת־קייט (בפולונקה). מנהיגים ארציים פקדו אותו לעתים, כגון: הרב יוז'לבסקי (ב־1935), ד"ר גוטסדינר ועו"ד קרונה (ב־1938), השליח מא"י אברהם בר־אורין ועוד. „שומרים דתיים" מסלונים זכו ועלו ארצה (על „החלוץ הדתי" ר' להלן.) [593]

הרביזיוניסטים לא חרגו מהנוהג הכללי של המפלגות: עם קום סניף צה"ר בעיר, הוקמה גם פלוגת־נוער „מסדה". בשנת 1929, כאשר רשת בית"ר התבצרה במדינה, נתארגן קן מקומי של תנועה זו. נערי־בית"ר במדיהם החומים נראו ברחובות העיר במצעדיהם והופעותיהם. לקן היתה מושבת קיץ, והוא טיפח את כל הגינונים הטרום־צבאיים של התנועה. ב־1932 נתקיימה סמוך לעיר פגישת קני־בית"ר מגלילות נובוגרודק, ביאליסטוק ופוליסיה, בהשתתפות נציב־בית"ר י. כרוסט. בהזדמנות ההיא נערכה חגיגה ליובל הלגיון העברי, עם תהלוכת לפידים, תזמורת ומצעד. בשנים ההן ניטש כבר המאבק בינו ובין הנוער השמאלי. הקן קיים במחנה־אימונים גלילי ע"י ברנוביץ הכשרה טרום־צבאית וחלוצית. בהתאם ליחס האוהד של הממשלה הפולנית לתכניות הצבאיות של ז'בוטינסקי, זכה מחנה האימונים של הנ"ל לאפוטרופסות של מפקד האזור הצבאי, הגנרל פשקובסקי. ב־1936 אירח הקן את נציב־בית"ר מנחם בגין, שהרצה בעיר על „א"י בלהבות". כמה מחברי הקן היו בין המעפילים [594]).

בקשת אירגוני הנוער חסר עד עכשיו הגיוון הכלל־ציוני. עם פרישת הזרמים מימין ומשמאל והתפצלות המחנה לאגפים, שסחפו אתם את הנוער, נשארה הציונות הכללית, כמחנה אבות שבניהם עזבום...

ההיתה זאת התפכחות כמה מהצעירים שמאסו במראה הפירוד המבעית והתנגחויות בלי־הרף, או אולי נמצאו עוד צעירים בני 14—18, מתונים, פושרים וקרי־דעת, מחוץ למועדוני־הנוער ושורות חברי־המפלגות בכוח? — עובדה היא, שאחרי שנים רבות של התפרדות ובריחה מהמרכז הפושר, קמה במדינה ב־1929 גם תנועת־נוער ציונית־כללית בשם „הנוער הציוני". באזורי־הספר היא איחרה לבוא. במאי 1934 נמצאו גם בעיר כמה עשרות בני־נוער שהקימו, בעידוד ההסתדרות הציונית, קן מקומי של התנועה החדשה. אמנם, בילקוט־דעותיו לא נאגר כל חדש, וגם הוא הושתת על שני סעיפים מעשיים: מחנאות ופעולה תרבותית. מקיץ 1934 ועד קיץ 1939 הוא פרש את אוהליו ביערות מיטשט ונובוילנה. גם „הנוער הציוני" קיים וועידות גליליות של בני־התנועה, לפי כל התגים. לקן הצטרפו נערים ונערות מכל הגילים, בשכבות, שנקראו אצלו: „צופים", „צעירים" ו„זאבים". גם הוא אירגן שעורים, מסיבות, אולם־קריאה. פעילי הציונות הכללית בעיר סברו, שהנה „אחרי בלותה היתה לה עדנה"; לעידוד הקן הם גם יסדו „ועד־אפוטרופסים". אך תנועות השמאל חשו בסכנה לעתודותיהן, והתחילה התרוצצות מהמרכז לשמאל וחזרה... בשנים האחרונות היו בקן החדש עליות וירידות. בקיץ 1939 הוא סייע לציונים הכלליים בתעמולת הבחירות לקונגרס־הציוני. לתנועה היתה אז רשימה ארצית מיוחדת, משולבת ברשימת הציונים הכלליים. הקן המקומי מנה אז כששים בני־נוער [595]).

הנה כי כן, מנינו את הזרמים, גוונים ודגלי המחנות, שבצלם התגודדו בני־ישראל בעיר בגילי 12—18. הקורא בטח ישאל ויתמה כמה נפשות כללה רשת זו, וכלום באמת היא הקיפה את כל הנוער? — יש להניח, שדווקא בגיל־הנעורים היתה הפוליטיזציה שלמה.

פרק צג

אירגוני נוער צופיים־חלוציים. — קן „השומר הצעיר". — פעולתו בצופיות, מחנאות והגשמה חלוצית. — מופעיו האמנותיים. — המוניטין שיצאו לו במדינה כקן למופת. — סניף „החלוץ" כאירגון־גג לתנועה החלוצית. — מושבת־ההכשרה בלובזובקה. — המגביות למען „קרן החלוץ". — קיבוץ הכשרה בא לעיר. — הקיבוץ „פלאנטי־מסד". — חוטבי עצים ועושי כל מלאכה. — השתלבות הקיבוץ בעיר. — „פרייע סקויטן". — צופים מוציאים קובץ ספרותי. — „החלוץ הכלל ציוני". — „החלוץ הדתי". —

המגמה הצופית בתנועות־הנוער מצאה את ביטויה בראש וראשונה ב„השומר הצעיר". הכוונה כאן להסתדרות זו במתכונתה הראשונה, הצופית משנות העשרים, כשעוד לא דבק בה הנופך המהותי המיוחד, אשר שיווה לה אחר־כך

דמות תנועה מדינית מסויימת, וכוו גם נכנסה כעבור שנים למשחק המפלגות בגולה ובארץ.

ראשית הגדוד הסלונימאי של „השומר הצעיר" נעוצה עוד בטיול ל"ג בעומר תרע"ח, שהיה הראשון לתהלוכת נוער יהודי בעיר. האירוע הזה שימש לנוער המתבגר גילוי מפתיע של חווייה צופית משותפת. באביב 1920 נעשה נסיון ראשון לארגן נוער לאומי על בסיס צופיות וחיי מחנה, אך בגלל המשטר הצבאי והמלחמה באותה שנה לא בא הנסיון לכלל־מעשה. בסוף השנה גובשה קבוצה, שסיגלה לה את כל הגינונים החיצוניים של צופיות. מאותה קבוצה של כמה עשרות צעירים קם בפסח תרפ"א הקן הסלונימאי, שהצטרף לתנועת „השומר־הצעיר" ומרכזה בוורשה. שושבין ההצטרפות היה העלם גדליה זוכוביצקי, יליד־העיר, אז כבר מפקד קן־אוטבוצק, שביקר בעיר־מולדתו. בראש הקבוצה עמדו האחים יעקב ואלעזר שפירא (בני המורה צבי שפירא, בעל החדר המתוקן מהתחלת המאה). גידול הקן בשנים שלאחר־כך היה במידה רבה פרי מעשיהם והתמדתם.

הגדוד קיבל עליו את המשמעות השומרית ברוח התנועה דאז: אידיאל השלמות הלאומית והאנושית, אי־ההשלמה עם חיי הגלות, חינוך צופי ברוח הגשמה עצמית. הופעותיו הראשונות במצעדים פומביים עוררו התלהבות מחד וסקרנות מאידך. הציונים העריכו את חשיבותו החינוכית וקבעו לו ועד־אפוטרופסים בהרכב: ווייס, זבלוצקי וסטוטשינסקי. לא עבר זמן רב, והגדוד היכה שרשים: ממספר 36 שומרים בראשיתו הוא הגיע כעבור שנה ל־120. גם הוא היה מורכב משכבות לפי הגילים: כפירים (11—13), צופים (13—16), קשישים (17—18). הפעולה החינוכית התקיימה בהתוועדויות הפנימיות ובמחנות. ערך חינוכי היה גם למסיבות לילות־שבת, חגיגות חנוכה, ט"ו בשבט, ל"ג בעומר. הגדוד היה אחראי לאירגון טיולי ל"ג בעומר של כל ילדי בתי־הספר והנוער, עם תהלוכת־לפידים אור לאותו יום, עם ריקודים ומשחקים עממיים, והשרה רוח טובה וסדר למופת במצעדים אלה (באחת התהלוכות האלה, — בשנת 1932, — אירע הקור־יוז המשעשע והבלתי־מהימן, שתזמורת גדוד־הצבא ה־80 נלוותה למצעד וניגנה נעימות משל גולדפדן...).

במת החינוך לצופיות שימשו מחנות הקיץ, שנתקיימו בכל שנה באחו סמוך לעיר (המחנות נערכו בקופניצה על־יד אלברטין, בטלקובשצינה על השצ'ארה, ואף בנובויי־לנה בשביל כל קני הגליל). היה זה באחד המחנות האלה, ב־1924, כשהסטארוסטה קורקוזוביץ ענד את סמל התנועה לשומרים והצטלם אתם, צילום גורלי בשבילו... הקן השתתף בקרנות, ב„שוקי"־וויצו ובכל דבר ציוני בעיר. לשם הכשרה חלוצית הוא התקין בשנות העשרים נגריה וניהל גן־ירקות.

במופעיו האמנותיים ובהצגותיו התבלטו ישראל פינטשוק ואלעזר שפירא בבימויים מוצלחים של משחקים דרמטיים, אשר ניזונו מהמציאות החלוצית בארץ וערכם ההפגנתי והחינוכי לנוער היה רב. בין הופעות מרשימות אלה בזמנים שונים מאז הקמתו ועד השנה האחרונה אפשר למנות את הצגת „מצדה" (פסח 1931), את הרביו „צבא־העבודה" (פברו־אר 1932), אינסצניזציות מ„הייאוותה" (ב־1933); הצגת „הבח־רות העולה" (תמונות מהנוער הצועד בדרך להתעוררות, תחיה, הסתערות, עד עליתו ושיחרורו); הצגת „דוד מלך ישראל" ועוד. ב־1934 חגג הקן 15 שנה לקיומו בהצגת מערכה „אוטו־דה־פה" (בקשר לשריפת הספרים ע"י הנא־צים), והוצאת חוברת בשם „קננו". בראש הקן עמד אלעזר שפירא עד עלותו ב־1934, וגדליהו פולונסקי בשנים 1935—1939. הקן התפרסם בפולין כאחד המעולים באירגונו ובתוכנו החינוכי־צופי. חומר אינפורמטיבי עליו נכנס כדוגמא לצופיות בספרי־מופת של התנועה[59b]).

כאירגון־גג של התנועה החלוצית המשותפת לכל הזרמים שימש כידוע „החלוץ". כזכור, היה כבר תא־„החלוץ" בעיר בשנת 1918, והוא התגבש לסניף־התנועה שנה לאחר־כך. בין פעיליו הראשונים היו: צפורה קפלן, יעקב זליבנסקי, יעקב לידר, משה רזניק. הוא עמד בקשר עם מרכז „החלוץ" והמשרד הא"י, ואירגן את עליית החלוצים הראשונים מהעיר ב־1920—1921. הסניף הורכב אחר־כך מנציגי השוה"צ ומפל־גות התאחדות, צ"צ, פוע"צ ותנועות־הנוער שלהן. בסוף שנות העשרים היה הוועד מורכב מז. רבינוביץ, מ. אלפרט, מ. פורוזובסקי, י. שליאפוק; ופעיליו: מ. שפשלביץ, ש. נשקס, א. רבינוביץ, רחילבסקי. ע"י הסניף פעל משרד לאינפורמציה שנוהל ע"י שליאפוק. גם ל„החלוץ" היו מחנות־קיץ. ב־1933 הוא הקים מושבת־קיץ גלילית בפולונקה. כדי לאמן צעירים להכשרה ולחיים משותפים, הוא הקים ב־1934 בלובזובקה מעין מושבת־הכנה להכשרה, מתוך ההנחה שקשה לצעיר שהתבגר להסתגל בלי מעבר־ביניים לקיבוץ־עבודה. המושבה כללה חלוצים מסלונים, ז'יטל, רוז'נוי, קוזלובשצינה וביטן; הם היו עושים שבועיים במושבה ואח"כ מועברים לקיבוצי־הכשרה ארציים. העליה החלוצית מסלונים נמשכה בהפסקות, בהתאם לאפשרויות העליה, גם בשנות השלושים. מגבית שנתית למען „קרן החלוץ" נערכה בסיוע שליחי המרכז (ה. פנחסי ב־1930, מ. גלמן ב־1931/32, ד"ר קגן ב־1934/35). הציונים קיימו ועד מקומי „למען החלוץ" (ד"ר קרמיין, ג. ברנשטיין, ד"ר ווייס, ד"ר אפרת). הסניף קיבל הקצבה מוועד הקהלה לצרכי מימון עליה חלוצית. הוא פעל ברציפות עד ספטמבר 1939.

האווירה החלוצית ומשמעות ההכשרה הודגמה לעיני־כל כאשר ב־1930 השתכן בעיר קיבוץ־הכשרה ארצי של „השומר־הצעיר". ההנהגה הארצית העבירה לסלונים גרעין הכשרתי מפלאנטי אשר בפוליסיה, שם עבדו קודם במנסרות. מכאן בא שמו הראשון של הקיבוץ, „פלאנטי", ששונה אחר־כך ל„מסד". הוא כלל 70—80 איש, ועבודתו הראשונה בעיר היתה בחטיבת־עצים. ליהודי העיר נתגלתה דמות „החלוץ" המוכן לעשות כל עבודה קשה. בצידו של הכפרי חוטב־העצים המסורתי של העיר, הופיעו הבחור והבחורה, בני בע"ב מעיירות פולין, המציעים את שריריהם... הקיבוץ פנה בקול־קורא לתושבי העדה („לקחנו את מקל־הנדודים... הורינו מתהלכים אובדי־תקוות, בלי סיכויים להרוויח לחמם... אנו מבשרים את סוף החיים הישנים והבלים..."). שנה לאחר־כך היו כבר בין חברי הקיבוץ כמה אנשי מקצועות שביקשו עבודות בנגרות, מסגרות, סנדלרות, כריכת־ספרים, חייטות־נשים, חשמלאות. ולהם נוספו טייחים, סורגות, טכנאי־רדיו, ציירי־שלטים. ב־1937 הקים הקיבוץ סדנאות בכמה מהמק־

צועות האלה. לאט־לאט חדרו הבחורים לכל ענפי המלאכה. רוב חברי הקיבוץ מפולין הקונגרסאית באו בעיר במגע ראשון עם עדה ליטאית מאזורי־הספר.

למרות היותו בחינת „אורח" בעיר, היה הקיבוץ מעורב גב בפעולות תרבות; הוא השתתף, מאז תקעו יתד בעיר, ברוב ההופעות הדרמטיות של השוה"צ. כך אנו מוצאים את בחוריו ב־1923 מבצעים תפקידים במערכונים עם י. פינטשוק, ק. קנציפולסקי, א. רבינוביץ. הם גם הקימו להקה משלהם. לקיבוץ־ההכשרה נודעה השפעה ניכרת מאד על הנוער המקומי. בית הקיבוץ בזמושצ'ה הפך למועדון, בו נפגשו חברי כל התנועות עם חלוצים מרחוק ומקרוב.

השתלבות הקיבוץ ברקע היומיומי של העיר מתוארת באחד מספרי התנועה ע"י סופר שנקלע לסלונים. הוא מספר בין היתר: „נשתנו העתים בסלונים, בה איוו להם פעם מושב רבנים, גאונים, „מאורי הגולה", „הפטישים הגדולים", וקול תורה נישא מבתי־ישיבות, פלפול חריף של „עוקרי הרים"... כעת נשמע קול חריקת המשורים בחצרות, המולת גרזנים מורמים בידיים חזקות של בחורי ישראל, צפירת המנסרות „לעבודה". פה דרכה בפעם הראשונה רגל כובשי הקיבוץ. ימי רעב מאחוריהם, נדודים ברחבי ביצות ווהלין ופוליסיה. ועקשן הוא הצעיר בישראל. משהחליט לתקוע יתד בהווי פועלי, הוזה בטוח כי מדרכו לא ימוש. זכתה סלונים להיות בין הראשונות ברשת הקיבוצים השומריים העירוניים המכסים את פולין, דף חדש ונהדר בתולדות התנועה... הקיבוץ — בית־עץ נמוך על שפת הנהר. חמישה חדרים, חדרי שינה, חדר־אכילה, מטבח, ספריה בצלע קיר אחד ולעומתה — כלי־עבודה, כלי־נגינה... וויכוח: שיחת מומחים על גרזינים ומשורים, על יתרון עץ־האורן על השיטה, בקיאות וחריפות בחידוד שיני המשור, חוד גרזן. מהדורה חדשה של חכמת ישראל... מגפיים מזופתים, מקטורן קשור בחגורה... יוצאים ב־5 בבוקר למנסרה, לבתי־חרושת, לחטיבת־עצים, לטעינת קרונות... במנסרה הומים ה„גאטרים" הגדולים, הטורפים עצים בני מאות בשנים ולועסים אותם לקרשים וקורות. אצות קרוניות עם קרשים. הנסורת ממלאת חור וסדק. החלוצים מאובקים נעים כשדים זעירים... עובד זוג בחצר. המשור חודר עמוק לקורה, לועס, טורף גוף חי. בחור הספוג ורווי תורות חוטב עצים... הלילה מתקרב, חוזרים לקיבוץ... שירה חזקה, נפשות מחפשות ביטוי בשירה." 597)

הקהל נענה ברצון לכל פניות הקיבוץ. „פטרונט למען הקיבוץ" דאג להספקת עבודה. גם האירגונים הכלכליים תמכו בו. יוצא־הדופן היחידי היה, כאמור, ה„בונד" (ר' פרק צ"א). בסוף שנות השלושים היה קיבוץ „מסד" בסלונים אחד מארבעת קיבוצי ההכשרה העירוניים של התנועה שבכל פולין המזרחית (ביאליסטוק, גרודנה, רובנה וסלונים). עם פרוץ המלחמה עזבו רוב החלוצים את העיר. בחלקם נקלעו בשנות הכיבוש הסובייטי לקיבוץ הזמני של השוה"צ בווילנה; בחלקם פרשו למקומות־מושבותיהם, ורק חלק מזער נשאר בסלונים. מאות חלוצים שעברו דרך קיבוץ סלונים עלו ארצה עוד לפני המלחמה. רק מתי־מספר מהרכבו ב־1939 ניצלו.

אירגון צופי לבני הגילים 11—14 הוקם ע"י פוע"צ ב־1927, בשם „פרייע סקויטן". בשנותיו הראשונות הוא כלל למעלה ממאה נערים ונערות ממשפחות עובדים. בחורי „פריהייט" הדריכוהו בצופיות, מחנאות (בקופניצה), התעמלות ו—חינוך ציוני־סוציאליסטי, — שהרי הוא שימש עתודה מתבגרת לתנועת־הנוער של פוע"צ. ראוי לציון הקוריוז, שגדוד הצופים הצעירים הוציא ב־1930 קובץ (בדפוס) ביידיש עם פרי־עטם של חבריו בשם „דער פרייער סקויט".

בעקבות „הנוער הציוני" (ר' פרק צ"ב) קם בקיץ 1934 גם תא של „החלוץ הכלל־ציוני", שמנה בתחילתו כשלושים איש, רובם חברי „הנוער הציוני". הם אף הקימו בכפר אֲבינוביץ (שהיה ברשות הפירמה למסחר בעצים „רבמיל") קיבוץ הכשרה, שאנשיו עבדו במנסרה המקומית ובעבודות חקלאיות בכפר.

התא ערך שעורים לבנייה בביטון משורין, שהוכרו ע"י המשרד הא"י מבחינת הקניית מקצוע (לצורך עליית בעלי־מקצוע); גם אירגון חלוצי זה ניהל עבודה תרבותית (שעורים לעברית וכו'). הקיבוץ באֲבינוביץ התקיים רק כשנתיים, וחבריו עלו ארצה.

לפי אותה מתכונת, ובקשר עם „השומר הדתי", ייסד ה„מזרחי" את „החלוץ הדתי", שתאו המקומי נוסד ב־1933. ה„מזרחי" ראה את עצמו מקופח בחלוקת הסרטיפיקטים החלוציים, ולשם תיקון העוול הוא הקים קיבוצי־הכשרה דתיים. „החלוץ הדתי" בא לטפח את החלוציות במחנה הדתיים. התא המקומי לא פיגר אחרי האירגונים החלוציים האחרים בפעולות־תרבות ובהכנה טרום־הכשרתית. הוא העביר מגביות למען „קרן החלוץ הדתי".

אנו רואים, שהתנועה החלוצית־צופית כבשה את כל מחנות הנוער. היה בכך ביטוי להכרת הדור הצעיר במפנה המהפכני בחינוכו ותעודתו ולכורח הגורלי ביציאה מהירה מהמיצר ע"י הגשמה אישית חלוצית לאלתר.

פרק צד

מ„חילוץ־עצמות" למועדוני־ספורט. — „זש. ק. ס.". — הספורט כאוצר בלום למפלגות. — „קראפט" שהפך ל„הפועל". — „טרומפלדוריה". — ייסוד „המכבי" ופעולותיו. — התנפלויות אנטישמיות בשדה־המשחק. — הפעולה התרבותית של „מכבי". — „נורדיה". — „מארגענשטערן" של ה„בונד". — הישגי הספורט היהודי בעיר. —

רבה היתה הדרך מ„חילוץ־העצמות" שמשה לווין הכניס בשעתו ל„יעווריסקאיע אוטשילישטשע" ועד אירגוני הספורט, שקמו רק כעבור דור אחד והקיפו את רוב הנוער היהודי שבעיר. ה„רוח החדשה", משב־הרוח הרענן של תרבות הגוף

הורגש כבר בטיולי ל״ג־בעומר הראשונים שלאחר המלחמה. הצופיות, התרגילים, משחקי פלוגות השוה״צ הגבירו את כמיהת הנוער להתמודדות־שרירים, למשחקי־גוף ותנועות חפשיות. הנוער חזה במשחקי כדורגל שערך חיל־הצבא המקומי, ונמצאו חובבי־המשחק, עוד מעבר לכל צביון מפלגתי, שנתקנאו בחיילים והקימו קבוצת כדורגל. הם קראו לעצמם בשם כללי „זש. ק. ס.״ („זשידובסקי קלוב ספורטובי״, — מועדון ספורט יהודי.), שמנה כ־50 צעירים (פעיליו היו: רביצקי, זקרויסקי, דוקעס.). הם ערכו תחרויות עם המועדון הצבאי ועם חניכי הסמינריון בז׳ירובה.

אך הנה פשתה המפלגתיות גם בספורט שנתגלה למפלגות כ„אוצר בלום״. הראשונים שנטפלו אליו היו פוע״צ. אחרי שאירגנו ברוחם את ה„פרייע סקויטן״, חוג־נוער צופים, הם הקימו ב־1926 קבוצת ספורטאים סוציאליסטים „קראפט״, שנקראה אח״כ בשם „הפועל״. הרביזיוניסטים הלכו בעקבותיהם עם „טרומפלדוריה״. שלוש קבוצות אלה לא היוו עדיין מועדון־ספורט ערוך ומסודר ולא טיפלו בענפי־ספורט אחרים.

בקיץ 1930 נוסד סניף ה„מכבי״ [598]). הד הסתדרות ה„מכבי״ על מפעלותיה בוורשה ובמרכזים הגדולים שבמדינה הגיע לעיר. בין „מכבי״ ו„זש. ק. ס.״ לא היו כל ניגודים.ומקימי „מכבי״ הצליחו למשוך את הז. ק. ס. אליהם. הסניף מנה בראשונה כמאה חברים. בין מייסדיו היו: בן־ציון אפשטיין, רפאל לוץ, עזרא קוסובסקי, אליעזר שפירא, מ. רוזנבלום, יוסף שפירא. בעיר קם גם ועד־כבוד עם ד״ר אפרת בראשו, והוכרזה „שרשרת״ לרכישת מכשירי־התעמלות. ה„מכבי״ הרחיב את ענפי הספורט, הקים סקציות להתעמלות, אופניים, שחיה, שיט (בסירות על השצ׳רה), ובחורף — גם סקציות למחליקות ומגלשים. הארגון מצא סיוע בחוגי ההסתדרות הציונית ובמרכז הארצי של „מכבי״. במשך השנה רשמו צעירי הסניף הישגים ניכרים ברוב הענפים. הם שיחקו לעתים קבועות עם שתי הקבוצות היהודיות שבעיר, עם מועדוני הצבא, עם קלוב הפקידים הממשלתיים, עם כדורגלני ז׳ירובה וקבוצות יהודיות מהמחוזות הקרובים. בעיר היה כבר מגרש־משחקים נרחב, האיצטדיון (ברחוב סקרובובה), ואם כי הוא עמד ברשות הצבא, השתמשו בו הארגונים היהודיים בדרך־כלל ללא הפרעות. מבחינת זמן המשתתפים והקהל אפשר היה לערוך מופעי־ספורט פומביים בעיקר בשבתות, שהופרעו בשנים הראשונות לא־במעט ע״י האדוקים, אך משהתבגרו, הפך הדבר לשיגרה, ולא עברה שבת בלי תחרויות ב„סטאדיון״. הקהל הרחב התרגל לכך; הנוער החפשי וכן המונים נהרו לשדה־המשחק. מופעים אלה היו מושכים בדרך־כלל כ־3—4 מאות צופים, ובמקרים מסויימים עד אלף איש.

התחרויות בין המועדונים היהודיים והפולניים לא תמיד עברו בשלום. לעתים היו גם התפרצויות אנטישמיות. כך קרה שב־1932, כשה„מכבי״ גבר על קבוצת הסמינריסטים מז׳ירובה, השתוללו בריונים פולניים והתנפלו על הקהל היהודי, וכמעט שהגיעו הדברים לידי תיגרה, אלמלא התערבות המשטרה. באחת הפגישות עם ה„סטשעליעץ״, ארגון־צופים חצי־צבאי פולני, התנפלו הספורטאים הפולנים על עמיתיהם היהודיים, והיתה „הרבצה״ הדדית, שהדיה הגיעו לבית־המשפט... כך פרץ הגל העכור של הסתה ושנאה והציף גם את שדה־הספורט.

בתיאום עם מרכז „מכבי״ לא הוזנחה גם עבודה תרבותית מסויימת. כארגון ציוני השתתף הסניף בחגיגות הפומביות של הנוער הלאומי, בטיולי ל״ג בעומר, בתהלוכות וכו׳. שורותיו המסודרות, התלבושת האחידה והצעידה הנאה הוסיפו תמיד לווית־חן להופעה היהודית החיצונית. הסניף ערך נשפי־ספורט עם תרגילי־התעמלות, הופעות משולבות בתמונות חיות, הצגות מערכונים. הוועד קיים גם הרצאות על נושאים קרובים לציבור החברים. הארגון השתתף במפעל „כפר המכבי״, שהוכרז ע״י ד״ר רוזנפלד מהנהלת „מכבי״ העולמית, אשר ביקר בעיר למטרה זו. כן שיגר הסניף את באי־כוחו לקונגרס הארצי של התנועה בוורשה, לוועידה גלילית בברנוביץ. ב־1933 הגיע מספר חברי „מכבי״ ל־200. היה זה בעיצומה של המתיחות בין הנוער הציוני המפולג, ומכבי התאמץ לפשר בין היריבים. באותה שנה נספחו ל„מכבי״ קבוצות של השוה״צ ו„גורדוניה״, לשם אימון בענפים שונים. אירוע חשוב לסניף היה ביולי 1933, בחנוכת הדגל שנחוגה בתהלוכת־לפידים ותחרויות באצטדיון, בהשתתפות קבוצות צבאיות. במומנטים מסויימים נפוגה במקצת המתיחות הפולנית־יהודית שבעיר, בזכותו של ה„מכבי״ על־ידי תחרויותיו עם הצבא. פעילי „מכבי״ בשנים ההן, נוסף למייסדים הנ״ל, היו: יצחק סאלוצקי, משה גובר, בתיה לידר, יצחק חזנוביץ, בנימין וולופיאנסקי, י. היילפרין, י. פולונסקי, פ. אייזינשטט, ה. שילוביצקי. יושבי־ראש בזמנים שונים היו: בן־ציון אפשטיין, אלעזר שפירא, בנימין וולופיאנסקי, רפאל וזלמן לוץ.

בעוד ש„מכבי״ הפך לאירגון־הספורט המרכזי, המשיכו לפעול הקבוצות המפלגתיות. „הפועל״ מנה כחמישים איש עם מועדון משלו; הוא שימש, כמובן, את מפלגתו בבחירות והזדמנויות שונות. הקבוצה הרביזיוניסטית, ששינתה אח״כ את שמה ל„נורדיה״ (בצירוף כמה מצעירי־המפלגה, שפרשו מ„מכבי״) התמידה במשחקיה. ה„בונד״ לא פיגר אחרי ה„בורגנים״, נמלך והקים את ארגונו „מורגנשטרן״. האיבה המפלגתית נמוגה בפני קנאת הספורטאים, וכל הקבוצות האלה נפגשו ברוח ספורטיבית טובה בשדה־המשחק.

על־אף הדיכאון ואזלת־היד שהילכו בקרב רבים מבני הנוער בשנים 1934—1939, — ואולי בגינם, — רבו פעולות הארגונים האלה. הספורט היה לנחלת־הנוער, שבה הוא ניסה להשתחרר במקצת מהמועקה שהכבידה עליו. מספר חברי „מכבי״ הגיע כבר ל־250, וגם שלושת הארגונים האחרים מנו ביחד כמספר הזה. „מכבי״ אף הקים את ה„מכבי הצעיר״, נערים ונערות למטה מ־12 שנה. כמה מחברי הארגונים הספורטיביים הצליחו לעקוף את גזירת הסרטיפקטים ועלו ארצה כנספחי המכביות הראשונה והשניה. מועדוני הספורט קיימו פגישות ותחרויות עם חבריהם מברנוביץ, פרוז׳ני, וולקוביסק ומעיירות המחוז; ביקורי הקבוצות מחוץ שימשו הזדמנות נאותה להיכרויות, מסיבות־חברים וכו׳.

הספורט היהודי בעיר הגיע לרמה, שהוכרה גם ע״י הרשות הממשלתית לחינוך גופני. „מכבי״ זכה בהישגים באתלטיקה קלה בתחרויות מחוזיות מטעם ה„פ. וו.״ (אירגון הכשרה צבאית), וגם „וו. פ.״ (אירגון חינוך גופני), והצטיין בענפי קפיצה למרחק ולגובה, זריקת דיסקוס, ריצה, כדור־

סל. זכורה לטוב חגיגת חמש השנים ל„מכבי” ב־1935 עם תהלוכת־לפידים ותחרויות, כשבוועד־הכבוד נמנה גם הסטארוסטה ובאי־כוח הגרניזון המקומי...

אכן, בשנים הטרופות הללו נזדמנו עוד רגעים בודדים, שנראו כאותות־ארגעה, כאילו יש עדיין סיכוי לקיום וחיים של כבוד בארץ זו ועיר זו. אך היו אלה רק רגעים.

והנה יום ה־1 בספטמבר 1939 כיבה גם את ניצוצות הארגעה האלה. התחרות האחרונה שנועדה בעיר ליום שבת, 2 בספטמבר, בין מכבי סלונים — וולקוביסק כבר לא התקיימה... ועוד שנתיים בטרם שקוצץ פתיל־החיים של הקהלה, הוקפאה שארית המרץ של הדרת־הנוער, אשר מתוך אהבת־החיים ואשלייה עצמית עוד טיפח בימיו האחרונים את כוחותיו, שפיכו בשריריו, ושגידונו, — אהה! — להצמתה בעצם תפארתם ועוזם!

פרק צה

הדת והמוסדות הדתיים בשנים תר״ף—תרצ״ט. — האב״ד האחרון ר׳ יהודה־לייב פיין. — תכונותיו וסגולותיו כרועה רוחני, כדרשן, כמייצג העדה. — ביה״ד הרבני האחרון. — החזן פסח אוסקובסקי ומקהלתו. — בית השחיטה והח״ק. — גופים דתיים חדשים: „ועדת הכשרות” ו„טהרת המשפחה”. — הפילוג בחסידות סלונים. — התבססות המרכז החסידי־סלונימאי בברנוביץ. — פטירות ר׳ יששכר־לייב ור׳ אברהם. — האדמו״ר האחרון ר׳ שלמה. — דמויות דתיות־עממיות ברחובות העיר. — שינוי־ערכין ו„עולם כמנהגו נוהג”. — השולהויף ומקומו בדור האחרון. — עצרות ואסיפות בבית־הכנסת הגדול. — מנהגים שנשתמרו ומנהגים שבטלו. — בתי־המדרש של בעלי־המלאכה. — בתי התפלה בפרברים. — שיקום ביהמ״ד „שומרים לבוקר”. — „עוד יעשן גרנו הישן”. —

ראשי הקהל והעסקנים הדתיים לא שכחו את צוואת ר׳ מרדכי׳לי והתחייבותם הפומבית, שקיבלו עליהם אחרי פטירתו, לבחור מיד עם תום־המלחמה רועה רוחני ראוי למסורת הרבנית של העדה, ובאביב תרע״ט ניגשו לצעדי הגישוש הראשונים [599]. טיפל בכך ועד הקהל הזמני, בשיתוף עם כמה עסקנים דתיים מהמוסדות ונבחרי בתי־המדרשות. לא היה זה דבר קל כל־עיקר. התחילו לתור אחרי מועמדים מתאימים והוצעו כמה וכמה שמות. לעוסקים בדבר נתברר, שדמויות כה חד־פעמיות ובלתי־שכיחות בעולם הרבני, כמו ר׳ אייזילי ור׳ מרדכי׳לי, אינן מצויות לכל עת־צורך.

הדעות בעיר נחלקו. היו שגרסו, כי בתקופה הזאת רצוי רב „מודרני”, בעל יכולת־ייצוב כלפי־חוץ, יותר מאשר זו שהיתה לאב״ד המסורתי, שכבודו בבית פנימה. הרוב דרש, שהנבחר יתאים בעיקר לדפוסי הרבנות הרוחנית מהדורות הקודמים.

אחרי שיקול־דעת הוסכם על רבה של אושמיאני, הרב ר׳ יהודה־לייב פיין [600]. נוסף למעלותיו וסגולותיו שמנו בו, היתה לו נקודה חיובית נוספת: שם הקהלה שבה כיהן לאחרונה. כי התקדים של ר׳ מרדכי׳לי הקנה לרבנות אושמינה בעיני סלונים סגולה מיוחדת במינה. אחרי הופעות־אורח שקנו את לב שומעיו הוגש לרב באביב תר״ף כתר־רבנות, והוא נכנס לכהונתו בקיץ אותה שנה (כחודשיים לפני הכיבוש הסובייטי השני.) [601]. הרב ר׳ יהודה־לייב פיין, חניך סלובודקה ותלמידו של הגאון מדווינסק ר׳ מאיר שמחה הכהן היה „צורבא דרבנן”. הוא נחשב בצדק כמופלג בתורה וכוחו היה גדול בדרשנות. לו היינו מותחים קווי־הקבלה בינו לבין רבני העיר הקודמים, כי אז ניתן לקבוע, שהוא מיזג את הפטריארכליות של ר׳ יוסילי רויזין עם העמקות התורנית של ר׳ יוסילי שליופר. על־אף אי־שליטתו בשפה הפולנית, הוא גם ניחון בכושר־ייצוג בזכות דמותו האומרת כבוד והופעתו הכללית, מה שהיה רצוי מאד לעדה. בנסיבות החדשות, עם חיסול כהונת „הרב מטעם”, הוטל על הרב דמתא תפקיד נוסף, שרבני התקופות הקודמות לא ידעוהו אלא במידה מועטה: הופעה בהזדמנויות חגיגיות בנוכחות באי־כוח השלטונות, הופעה שמלפנים היתה מחובתו של הרב מטעם [602]. אמנם, ה„רבינר” היה נואם ברוסית, ואילו האב״ד, שמילא כעת תפקיד זה, נזקק ליידיש, אך בכל־זאת, בפני הסטארוסטה והפקידות המקומית הוא יצא ידי חובתו זו בהדרת־כבוד. דרשות־החובה האלה חזרו ונשנו 6—7 פעמים בשנה (3 במאי, 11 בנובמבר — יום תקומת פולין, יום הולדת הנשיא, יום הולדתו ואח״כ פטירתו של פילסודסקי, השבעת החיילים היהודיים ועוד).

דרשותיו המסורתיות בשבת־תשובה, בשבת הגדול, ביו״כ, בחגים משכו תמיד את כל קהל הדתיים וגם מחוץ להם, ושובצו דברי־חזל וחידושי תורה למכביר. כוחו הדרשני הקנה לו פירסום (כשנפטר בעל ה„חפץ־חיים”, הוא הוזמן ע״י ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי להיות מספידו הראשי בווילנה.) [603]. באסיפת הרבנים בפולין הוא גם הוכר כעסקן דתי ונבחר כסגן יו״ר הסתדרות הרבנים הארצית. הוא נחשב כאחד מטובי הרבנים של הדור האחרון. בוועד הקהל, שהיה חבר בהנהלתו בתוקף כהונתו, הוא תפס עמדה עצמאית, וזכורה לשבח תקיפותו כלפי אברכי „אגודת ישראל”, כשסירב „ללכת בתלם” האגודה ושמר על אי־מפלגתיותו.

קיצו המר בנסיבות הטרגיות, כשהוא אץ לעמוד בצרה לקהל־עדתו ונספה יחד עם המובלים לטבח, מסמל את הקשר הגורלי והמקודש בין העדה ומנהיגה הרוחני. הילה של „קדוש”, שמסר את נפשו על קידוש־השם יחד עם בני־עדתו, מרחפת על־פני זכר הרב האחרון, החוליה האחרונה בשרשרת הרבנות הסלונימאית.

כמה חידושי־תורה משל ר׳ יהודה־לייב פיין נתפרסמו

בירחונים תורניים. יש גם כמה הסכמות משלו. לפי עדי־ראיה, היה תחת ידו חיבור גדול, פירוש על תרי״ג מצוות[604].

בביה״ד הרבני המשיכו לשבת שלושת הדיינים שמלפני המלחמה. מה״צ ר׳ משה וויניארסקי נפטר בתרצ״ה, ור׳ יצחק ליפשיץ — בתרצ״ז. באותה שנה נבחר לביה״ד חתנו ר׳ מרדכי איליוביץ. הוא והדיין הוותיק ר׳ אלחנן ז״ק היו, איפוא, מורי הצדק האחרונים של ביה״ד הרבני.

משרת ה„רבנות מטעם״ בוטלה, כאמור, מאחר שמירשם־היהודים עבר, לפי הוראת המיניסטריון, ללשכת האב״ד. מ. שליופר נתגלה כעסקן ציבורי נאמן ופעל כחבר הוועד הציוני, בקהלה ובשדה התרבות. הוא הופיע במערכות־הבחירות כנואם וכפובליציסט.

חובבי המנגינה הדתית בסלונים לא חסרו גם בתקופה זו. כשמונה שנים, מאז פרוץ המלחמה, היה בית־הכנסת הגדול שרוי ללא־חזן ומקהלה. רוטשטיין, שמאז התחלת המאה ניצח על מקהלות שונות בעיר, עמד בראש מקהלה דתית גדולה, שמומנה ע״י ועד הקהל. חזנים מחוזים שונים הוסיפו לפקוד את העיר, מגדולי־הדור כגון סירוטה וקוסבי־צקי ועד „החזנים הנודדים״ עלומי־השם. העדה שמרה על שמה הטוב, כלהוטה אחרי מנגינה דתית מעולה.

בית־השחיטה עמד ברשותו של ועד־הקהל, שגבה את המכס (הגלגול החדש של „הקורובקה״) מהקצבים, ועל רקע גובה־המכס פרצו מפעם לפעם סכסוכים, שביתות־קצבים ואיסורים מטעם הרבנות. מהכנסת בית־השחיטה שולמה השכירות לרבנות. השו״ב האחרונים היו: ר׳ יהודה פוקסמן, ר׳ שלמה רבינוביץ, ר׳ שלום רומנובסקי ור׳ משה מישקין. גם החברא־קדישא, שנוהלה בראשית התקופה ע״י גבאיה, לפי הנוהג הקבוע מאז, עברה בתוקף חוקת־הקהלות לסמכות ועד הקהל. לשורת המוסדות והוועדים הדתיים נוספו שני גופים חדשים: „ועדת הכשרות״ ו„טהרת־המשפחה״.

בענף חסידות סלונים חלו זעזועים קשים. אחרי פטירת האדמו״ר ר׳ שמואל עלה הפירוד בין החסידים והתחיל מאבק על מינוי ראש חדש לשושלת הסלונימאית. למגינת לבם של נאמני הענף החסידי הזה, נתפלגו שני הצדדים יותר ויותר. עוד בשנות המלחמה נהה רוב ניכר של החסידים אחרי הצעיר בשני הבנים־היורשים, ר׳ אברהם. למען שלום־בית עבר ר׳ אברהם לביאליסטוק, ואחרי שהוכתר לאדמו״ר ע״י אוהדיו מסלונים ומהתפוצות, הוא נשתקע בשנת תרע״ח בברנוביץ ויסד שם מרכז חדש לשושלת הסלונימאית. אך הבכור ר׳ יששכר־לייב שנשאר בסלונים לא ויתר, וכך עמדה כבר השושלת להתפצל וללכת בדרך רוב הענפים החסידיים, שתוך 2—3 דורות מסתעפים ומתפלגים בגלל ריבוי הצדדים הקמים עם פטירת ה„רבי״. גורל ה„חצר״ דסלאנימא היה כמעט כגורל האדמו״רות של ר׳ משה מקוברין בשעתו בשנת תרי״ח, שאז נתפלג הענף ע״י בחירתו של ר׳ אברהם לאדמו״ר וקוברין עברה לסלונים, בעוד שבקוברין נשאר פלג בנשיאות אחד מצאצאי ר׳ משה, — וששים שנה אחר־כך מפלג ר׳ אברהם „השני״ את סלונים, ו„החצר״ מעתיקה את מושבה לברנוביץ...

ר׳ יששכר־לייב נתבלט כעסקן ציבורי בעל שיעור־קומה. הוא היה מעורב בין הבריות ו„בורר״ פיקח ומקובל בכל דבר קשה. הוא גם עסק בתעשייה. בשנות הכיבוש הוא נרתם לפעולות ועד הקהל וזמן מסויים אף שימש כיו״ר שלו. גם בשנים תר״ף־תרפ״ז הוא נתפנה לצרכי־ציבור. בהמשיכו לשבת ב„חצר״, הוא ריכז סביבו את כת מצדדיו. אך העיר לא ראתה יותר כינוסי חסידים המוניים בחגים. סלונים ירדה מגדולתה כמרכז ומושב האדמו״ר המוכר ע״י כולם. ומה שעורר סלידת החסידים והמתנגדים כאחד, היה גילוי מכוער של המחלוקת בקיום שני הפלגים גם בסלונים, כך ש„בחצר״ התקיימו שני מניני־הצדדים זה בצד זה, ונערכו שני „שולחנות״... ר׳ יששכר־לייב לא יכול לראות בצרה זו, והדבר חרה לו מאד. הוא נפטר בסלונים ביום כ״ח ניסן תרפ״ח. בנו בכורו ר׳ אברהם אמנם ירש את מקומו, לבסוף לא יכול אברך פיקח זה לנשוא בחרפת הקרע וב־1935 הוא עזב את המערכה ועלה ארצה. דרכי הבית נשמו. ב„שטיבל״ שנתיתם מאדמו״רו ומנהיגיו הסתופפו החסידים משני הצד־דים, מתוך געגועים לתפארת האחדות והגדולה של ימי „החסד לאברהם״ ור׳ שמואל. רק „ההילולא״ בימי הזכרון של אבות־הענף עוד איחדה את הלבבות.

ר׳ אברהם (בן ר׳ שמואל) הצליח, בינתיים, לבסס את מרכזו בברנוביץ. בהיותו נערץ ע״י רוב החסידים, הוא קיים את הקשר עם חסידי סלונים בא״י (בטבריה ובירושלים) בדרכי קודמיו, ולשם זה הוא גם ביקר פעמים אצל אנ״ש בארץ. הוא ייסד בעיר־מגוריו ישיבה חסידית בשם „תורת־חסד״, שבה רוכבה הנוקשות הלומדית־ליטאית ע״י צירוף הלימוד בכתבי החסידות. ר׳ אברהם נפטר בסלונים ביום א׳ אייר תרצ״ג. בנו ר׳ שלמה נבחר אחריו. במשך שנות נשיאותו המעטות (תרצ״ג—ת״ש) הוא נתחבב על קהל־נאמניו, ובברנוביץ עוד נתכנסו חסידים אף בשנים האחרונות. ר׳ שלמה נספה בשואה בברנוביץ[605].

כידוע, קיימים שם ושארית לחסידות סלונים בארץ: הישיבה החסידית קמה לתחיה בירושלים בשנת תש״ב בשם „בית־אברהם״ (על שם ר׳ אברהם השני), המקיימת פנימיה, ובה לומדים כמאה בחורים. חידושי־תורה של ר׳ אברהם נתפרסמו בקונטרסים וכונסו בספר „בית־אברהם״ שיצא בירושלים[606]. גם בטבריה עדיין קיימים שני בתי־המדרש דחסידי סלונים (בעוד שר׳ אברהם בן ר׳ יששכר־לייב מקיים בימ״ד עם אנ״ש בתל־אביב).

העיר עוד שפעה, כבדורות הקודמים, דמויות דתיות־עממיות, מהן שהוטבעו בהווי המקומי בדפוסים שיגרתיים, ומהן שיצאו דופן במכלול קוויהן האופייניים. דמות כזאת, נאצלת וחד־פעמית, שגיוונה בהזדככותה הבולטת את הרחוב היהודי במשך עשרים וחמש שנה, היה החסיד ר׳ משה פוקסמן, הידוע בשמו ר׳ משה׳לי. בערבי־שבתות לפני הדלקת הנרות, היתה דמות זו, עטופת קפוטה מעוכה, כשהפיאות המרקדות מדגישות הדגשת־יתר את לובן־הפנים העדינים, אשר שלווה שמימית היתה נסוכה עליהם, — מרחפת מסביב ל„טור־החנויות״. בקול־תחנונים היה מבקש האיש: „סגרו... הגיפו הדלתות... שבת״... — במשך שנות דור שלם לא פסק אף־פעם משליחות־קודש זו ובישר את בואה של שבתא־מלכתא. מעשי־הצדקה שלו, מסירותו לאסירים היהודיים, דאגתו למרודים ומרי־נפש, הינזרותו מהבלי העולם הזה, צידקתו ותמימותו, שהפכוהו ל„אגדה״ חיה, — אמנם שוזרו עוד בחייו במארג־משי של סיפורי־עם נפלאים.

דמות ססגונית־עממית מסוג אחר היתה זו של ר׳ אברהם־משה מלמד, שמש דמתא. תוארו היה, אמנם, שמש דמתא וחזן שני, אך תואר זה לא מיצה את כל כהונותיו ולא שיקף כדיבעי את דמותו המסתעפת לכמה וכמה פנים. רושמו היה ניכר בכל פרשיות החיים היהודיים בעיר. הוא היה שטוף בחיי הקהל, מעורב בענייניה, חדור רוחה ובושמה של סלונים היהודית. הוא גם היה בר־אורין ונהג לקרוא את פרשת־השבוע לפני קהל בעלי־מלאכה בכל ליל־שבת „בשבעה־קרואים״, ולא פסק בדרך־כלל מנוהג זה אף בשנים האחרונות. יכולתו החזנית הקנתה לו הצלחה כש״ץ שפרקו נאה, ובזכות קולו הצלול והחגיגי זכה לעוד תפקיד: „המודיע ברבים״ של עדתו. כשהאב״ד רצה להזהיר ברבים מפני פריצת גדר, או על איזו תקלה, או סתם על כל דבר גדול או קטן, — ערך ר׳ אברהם־משה את הכרוז בלשון נשגבה, ובשבת בזמן קריאת התורה, היה מסובב על פתחי בתי־המדרש וכרוזו בידו... ר׳ אברהם־משה היה גם מסדר־קידושין לכל התגין ומוהל בחסד־עליון. מפעל־חייו שעליו התגאה היה: התקנת פנקס בית־העלמין דרח׳ רוז׳נוי, שהוא ערכהו וסידרהו מחדש, ספר מלא וגדוש, מלאכה תמה ונקיה, בלי פגם וחסר. הוא מצא, שבבית־הקברות — הפרוץ היה מרובה על העומד: שיני הזמן שיבשו את רוב המצבות הקדומות והפנקס הישן מסר שמות נפטרים בלי ציון מקום הקברות. הוא התווה מחדש את השורות, סימנן באזורים ובמספרים, חשף כתובות ומצבות, פענח את שמות הנטמנים וסידר פנקס־שמות ערוך ומתוקן להפליא. היה לו גם עניין בכתובות החקוקות על אבני־מצבה. הוא גם ראה את עצמו כ„סופר״ העיר והוסיף כמה דפים על אודות מאורעות הדור והקהלה לתוך הפנקס הישן שנשתמר בעליית בית־הכנסת. הוא הכיר את כל בני־העיר מאין כמוהו.

אחרי הבולמוס של שנות המלחמה נתהווה במידה מסוימת שינוי־ערכין. מושגים וקניינים רוחניים רבים — נהפכה דרגת חשיבותם היחסית. שינויים אלה ורישומם בעיר הוגדרו במשפטים קולעים ע״י מ. זבלוצקי: „נתחוללה הפיכה משונה: עליונים למטה ותחתונים למעלה; כאילו נפרדו החוליות של שרשרת־היוחסין העתיקה של סלונים... צץ ועלה הווי חדש, לפי נוסח „חיי־אדם״ חדש ומשונה״... —

החילוניות והמפלגתיות החלו נוגסות בכל פה מדפוסי החיים המגובשים. בין קנייני הרוח, שאיזונם הפנימי הופר בעקבות נסיון שנות הדמים, היו גם הערכים הדתיים המקודשים. גם בשטח הפולחן והנוהגים הדתיים חלו שינויים. בראשונה, כעבור הסערה, דומה היה כי בית־המדרש חדל להיות „בית־היוצר״ של נשמת האומה. אלא במרוצת הימים, כשהארץ שקטה, נתברר, כי אֳשיות המסורת מהמאות שעברו גברו על רוחות־ההפיכה, ואם כי הן רעדו ונעו מעוצמת הרעידה החברתית, הן נשארו עדיין ניצבות כסלע. אחרי שהעיר קוממה את הריסותיה ופתחה בחיים מחודשים, נתגלה שבכל זאת „עולם כמנהגו נוהג״. למרות הצפת הרחוב במועדונים מפלגתיים, המשיך השולהויף העתיק לפעום בפעמי הלב של העדה, ובית־הכנסת הגדול עוד שימש נקודת־המוקד הרפרזנטטיבית שלה. מצבת בנינו המונומנטלי נישאה עדיין כסמל לחיי הרוח של העם, וכאילו אומרת: „דור הולך ודור בא ובית הכנסת לעולם עומד״. —

זכורים דבריו של הוויבודה הנובוגרודקאי על עדות קירות בית הכנסת לשיתוף ההיסטורי היהודי־פולני. בהיכל זה נערכו במשך השנים תר״ף—תרצ״ט כל החגיגות בימי הגנוסיא החדשים. קירות אלה הוסיפו גם להיות עדים אלמים לעצרות־עם באבלו ובששונו. פה נתכנס בית־ישראל להכרזת תענית־ציבור בעת גזירות ופורענות; פה הושמעו תפלה ותחנונים ופה גם נישאה מחאה עזה נגד צוררי ישראל. פה השמיע החזן האחרון את מנגינותיו כבימי יאשע סלאנימער ופה הוחגו חגי ישראל ברוב פאר. פה חודש המנהג לצרף את תזמורת ה„כלי־זמר״ למקהלה בחגיגות חנוכה. ב„שבעה קרואים״ היה עוד מקום „מכירת החמץ״, וישיבות חשובות היו מתקיימות בחורף בפולוש החם. ובעליית בית־הכנסת, סמוך לעזרת־נשים שכנה לשכת „גמילות־חסדים״ המחודשת.

בשנים אלה, כשגברה ההתעניינות המקצועית במכלול בתי־הכנסת העתיקים בפולין, נמשכה תשומת־לב חוקרים גם לבית הכנסת הזה. צלמים וחוקרים ראוהו, מדדוהו, שירטטוהו. בעבודות חשובות של אדריכלים והיסטוריוני־אמנות הוא שימש חומר־מחקר יחד עם אובייקטיים מופתיים אחרים. בבית נעשו תיקונים מסויימים בשנת תרצ״ח. גבאיו האחרונים היו: ר׳ חיים קסטילנסקי, משה משל, ר׳ שלמה־מאיר רובינובסקי, ר׳ יעקב דיין, ועל־ידם „שימשו״ בקודש ר׳ אברהם־משה הנ״ל ופסח־יוסף בורודובסקי (שהיה ידוע בשם: „פסח־יאָשע״).

אכן, כמה וכמה דברים שהתקיימו בשולהויף „לפני המבול״ לא עמדו בפני גלי־הסחף והתהפוכות. כמה מנהגים בטלו ועברו. שוב לא נערכו בו חתונות בפומבי עם חתנים וכלות מובלים ברוב־עם בליווי ה„כלי־זמר״. ותינוקות של בית־רבן אינם מובאים בסך ע״י המלמדים „ועוזרים״ לענות „אמן״ ו„יהא שמיה רבא״ לברכות „שמונה־עשרה״ של הש״ץ. והככר עצמה שופצה ויושרה; כמה מבני־ארעי מכוערים הוסרו. אך לוויות „חשובות״ עדיין מן ההכרח היה שתעבורנה דרכה, והספדים עוד נישאו בין ביהכנ״ס ובית־המדרש דחומה. בית־מדרש זה עוד ריכז את מיטב הלומדים שבעיר. וככל שדללה שורת ה„מזרח״ עם בני־הסמכא בש״ס ופוסקים, עוד ישבו אנשי חברת ש״ס בין מנחה למעריב כפופים על השטנדרים או מסביב לשולחנות. בין יתר בתי־התפלה „הלומדיים״, הוחשבו בדור זה ביהמ״ד דח״ק (ובו תורנים מובהקים כר׳ שמואל ווייצל, ה׳ שיינברג, ר׳ יצחק ארונוביץ), ביהמ״ד דרחוב פאָנסווה (עם מגיד־השיעור ר׳ יצחק טולוטשינסקי), ביהמ״ד דעץ („הילצערנער״) עם רבים משרידי הדור הישן, וביהמ״ד הנרחב ד„גשר״ („בריקער״), בו הסתופפו שרידי הלומדים במחיצתו של המו״צ ר׳ משה וויניארסקי. במקומות בהם נתמעטה התורה קבעו הגבאים מעין „רבי״, לחב׳ משניות (כמו הרב יצחק־מרדכי קליבנסקי בביהמ״ד דרחוב סקרובובה).

בעלי־המלאכה על דגליהם, עם היותם חברים לאירגון־אומנים מודרני והשתייכותם ל„צעך״ לפי מושגו החדש, עוד שמרו אמונים לבתי־התפלה שקמו בימי אוגינסקי; בתי־המדרש דחייטים, רצענים, כובענים, עגלונים, קצבים (ז״ק) וביהמ״ד „מירקעס״ (שבין מתפלליו היו בעלי־המאפיות) התמלאו בשבתות, אם כי בימי־חול התקשו קצת לרכז מנין

למנחה־מעריב... ובשני השטיבלאך עוד שמרו בקפדנות יום־יום על „הנוסח" ומנהגי־סלונים וחב"ד, איש־איש לפי מסורת־רבו. בפרברים המרוחקים שמרו תושביהם על המקדש־מעט שלהם: ביהמ"ד דזמושצה, שנבנה מחדש והנשקף מבודד אל שדות־פטרליביץ, בימ"ד החדש דרחוב ז'בינקה, ביהמ"ד סולו־דובניק השוכן במבואות הקסרקטין.

בית־הכנסת הציוני „שערי־ציון" עם גבאו המכובד ר' וולף ברמן כבר יצא מהמסורת הרומנטית של ה„מניין הציוני", והתהדר במתפלליו מחוגי סוחרי העצים ובחזניו החובבים.

בבתי־התפלה נמצאו „סגולות־פלא" למצוקת המוסדות: פ' ויחי — קודש ל„מגן־דוד־אדום"; פ' יתרו — מעגן־הצלה לתלמוד־תורה. פה נערך „מי שברך" מאיש לאיש, מבלי לפסוח אף על אחד, למען „מושב־זקנים", ועדיין מוצגות עשרות קערות במנחת ערב יו"כ; ופה מוכרזים נדרי הזמן החדש, לקק"ל. פה עוד נקלע מגיד נודד, שריד אנאכרוני מתקופת הקלמאי ופה עוד מוזמן אורח חשוב לשבת ע"י בע"ב מוקיר־אורחין, ופה מוצא עדיין „בעל־מחבר" קונה לספר החי"ת שלו „כפתור ופרח"... פה אפילו מרכזים, ביתר־יעילות מאשר אצל „האפיקורסים", עזרה לנשרפי עיירה שכנה (כגון לנשרפי ז'יטל ב־1935, שאז נערכה מגבית בכל בתי המדרש).

אכן, בתי־מדרשות אחדים שנשרפו לא נבנו מחדש, כגון ביהמ"ד דיורדזיקי, ביהמ"ד העתיק דשכונת באליאנע (מהמאה ה־17). אך בית־התפלה העממי של חב' „שומרים לבוקר" שוקם ושופץ. הוא נתרוקן בתרע"ה ופליטי־מלחמה השתכנו בין קירותיו, ומאז הוא עמד שומם ורעוע, עד שבשנת תרצ"ה קוממוהו בעלי־המלאכה בהתנדבות הנוגעת ללב ובאמצעים עצמיים. אלה לא הסתפקו בבתי־הכנסת המיוחדים שלהם, ובנו את הבית כבית־תפלה ולצורך לשכתם המאוחדת. פרט זה העיד על הרגשה דתית שקיננה עדיין בשכבות עמלים. חינוך בונדאי של השוליות בשנים 1904—1905, ו„ההרבצה המעמדית" של פעילי האירגונים המקצו־עיים לא עמדו לעקור מלבותיהם של מאות יהודים את הרגש הדתי החזק ואת ההתערות ביהדות מסורתית ועסי־סית, וכמו אבות־אבותיהם מהמאה ה־18 קשרו כתרים לבית־התפלה. במשך שלושה ימים הם חגגו, בראשות חבריהם הגבאים חיים רבינוביץ (נגר), פסח מלכוביצקי ונתן אוסקוב־סקי, את חנוכת בית־המדרש הישן־החדש, ושיוו לה אופי עממי מלא־חן, ע"י שילוב ה„אנעים זמירות" של מקהלת החזן בתופים ומצילתיים של להקות הכלי־זמר הממוזגות של וויינשטיין־שבתי, אשר הפכו בינתיים לתזמורת על כל תגיה...

בתרצ"ה הוקם גם בית־מדרש חדש ע"י הישיבה, וגם חנוכתו, עם הכנסת ס"ת, נערכה ברוב עם. ובזה עוד לא תמה פרשת בתי־התפלה, כי התקיימו עדיין מניינים קבועים, שכמוהם כבתי־מדרש (כגון המניין דרחוב דלוגה, המניין ע"ש הענאך סווטיצקי ועוד).

ברחובות המרכזיים המו החיים החדשים. מאבק הקיום פרץ כל גדר וכל מחסום. גל־החילוניות שטף וגרף; נוער גועש ומסתער מתכנס ערב ערב באולמיו ומועדוניו; מפלגות ותנועות, אידיאות ומאבקים; ושעשועים של הזמן החדש: תיאטרון וקונצרטים, אופרטות וסרטי־הוליבוד המגיעים עד לחופי השצ'רה, — ופה בשולהויף, בככר הצנועה והמכונפת, המוקפה בתים להשתפכות הנפש ולחזון, — אף כעת, כעת, בדור אחרון זה שלפני הקץ, עוד מתנשא קול התורה, וזקנים אף צעירים, „מתמידים" ופשוטי־עם ידלו ממעינות־הנצח של האומה. אכן, על סף־הכשלון עוד היתה העדה בחינת

„עיר נכחדה בתפוצות־הגולה,
בה יעשן במסתר נרנו הישן..."

פרק צז

מערכת החינוך כבבואת המערך החברתי. — מוסדות החינוך הדתי. — הישיבה וסדריה בדור האחרון. — הר"מ, המלמדים והמשגיחים. — הקיבוץ שע"י הישיבה. — רבנים ומחברים תורניים חניכי הישיבה בשנותיה האחרונות. — שרידי החדרים הישנים. — בית התלמוד־תורה, לבטיו וקשריו. — פ' יתרו מצילה את המוסד. — ביה"ס לבנות „בית־יעקב". — ביה"ס הדתי־לאומי „תחכמוני". —

מערכת החינוך היסודי והתיכוני שיקפה בדור זה את כל הדעות והתנועות שביהדות המודרנית והשתלבה באידי־אולוגיות של זרמי המחשבה וההשקפה השונים. מבחינה זו היה החינוך בבואה של מערך הכוחות המפלגתיים, שהתגבש בעולם היהודי לאחרי מלחמת העולם הראשונה. היא כללה בסלונים בתי־אולפנא ובתי־ספר שונים: הישיבה והת"ת; מוסד חינוכי של „אגודת־ישראל"; שרידי חדרים וחדרים מתוקנים; גני־ילדים ובתי־ספר בתכנית וסגנון מודרניים; מוסדות פרטיים וציבוריים; בתי־ספר ו„בתי־ילדים" שחנו, לפי זרמם ואופיים, בצל הציונים, פועלי־ציון, או „בונד"; ובית־ספר תיכוני פולני־יהודי. מערכת מורכבת כזאת לא ייתכן לסקור בנשימה אחת ויש לייחד את הדיבור על בתי־האולפנא הדתיים והחילוניים לחוד.

במרכז החינוך הדתי המשיכה לעמוד הישיבה. בהתחלת שנות העשרים החלו שוב זורמים אליה בחורים. אמנם, עם ניתוק רוסיה והארצות הבלטיות שוב לא הגיעו ממרח־קים. אחרי המלחמה קמו ישיבות חדשות והתרחבו כמה בתי־אולפנא תורניים מקומיים בליטא הפולנית. אך המוניטין שיצאו לישיבת סלונים עמדו לה גם כעת. בכספי הג'וינט והרעליעף הסלונימאי נבנו בנייני הישיבה מחדש. שיטת „אכילת־ימים", שכבר בטלה בשנות הכיבוש, לא נתחדשה, והישיבה כילכלה את בניה שמחוץ לעיר וכן את החניכים הדחוקים מבני־העיר במטבח מיוחד, שהיה משותף לישיבה ולתלמוד־תורה והתנהל ע"י ועד גבאים (בראשות ר' חיים גרודזנסקי) והמשגיח ש.ח. זאקליוס. הישיבה גם דאגה לאיכסונם, הלבשתם והנעלתם. מימון תקציב גדול זה בא

ממקורות שונים; הכנסות מנכסי דלא־ניידי שהוקדשו למוסד בזמנים שונים, מגביות מיוחדות, הקצבות דו־שנתיות של הרעליעף וכן סיוע ממוסד עולמי שע״י „אגודת ישראל", בשם „קרן־התורה", ששכן בווינה. הישיבה השתלבה במסגרת אירגונית של ישיבות ליטא ורייסן הפולניות בשם „הוועד המאוחד", בראשות „החפץ־חיים" ורבה של וילנה ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי. היא הוסיפה לשמור על מעמדה בעולם התלמודי כאחד המוסדות בעלי רמה למודית גבוהה. הקיבוץ ליד הישיבה כלל בחורים ממסיימי הכיתות הגבוהות, שהתעתדו לאיצטלא דרבנן; מיעוטם היה מסלונים ורובם מכל תפוצות פולין. בשנים תרפ״ד—תרפ״ה הגיע מספר בחורי הקיבוץ למאתיים, ובשנות השלושים הוא ירד בהרבה.

הר״מ ר׳ שבתי יגל הוסיף לכהן בתפקידו, תוך קיום דרגת ההוראה הגבוהה וניהול מנוסה של המוסד. הוא גם הוסיף להשרות מסמכותו, כאישיות הדתית השניה המקובלת; וכמו שהועיל בשנות הכיבוש לעניינים חיוניים של העדה בתוך גופים וועדות שונים, כן גם בשנים תר״ף—ת״ש הוא תפס מקום ניכר מאד בוועד הקהל, בכל עת־מצוא ציבורית. הוא הצטרף ל„אגודת־ישראל" (שכן „הוועד המאוחד" ניתן להשפעה בעלת־משקל של תנועת החרדים הפוליטית), אך יש לציין, שכאשר האברכים האגודתיים ביקשו להתערב בעניינים פנימיים של המוסד, הוא התנגד להם. מלמדי הישיבה בדור זה היו: ר׳ יעקב האלפרט, ר׳ אהרן ביינוסובסקי, ר׳ שלום אוזדער, ר׳ אהרן־יעקב קלעפפיש (בשנים תרע״ו—תרפ״א) ור׳ יהודה־מאיר פיליפובסקי, שנתקבל בתרפ״ג. כמשגיחים שימשו ר׳ יצחק וויינשטיין, ואחריו ר׳ אברהם־צבי ליסטובסקי [607]).

שנים אלה היו פוריות למוסד במספר חניכיו, ת״ח מילידי־העיר ויוצאי מקומות אחרים, שתפסו אחר־כך מקומות חשובים ברבנות, בהוראה, בעסקנות דתית ובספרות רבנית. ביניהם יש למנות: את הרב שלמה בלקין, שלמד בסלונים בשנות העשרים, ונתמנה ברבות־הימים למנהל ה„ישיבה־אוניברסיטה" בניו־יורק [608]). ר׳ יוסף אוסטרובסקי, פירסם מאמרים בירחון „היכל התורה" [609]); הרב ר׳ יחיאל לובובסקי, תלמודי מופלג, פירסם חי״ת בירחון הנ״ל; הרב דוד משה מובשוביץ, מנהל ישיבת „בית־יוסף" בביאליסטוק, מחבר ספר על תנועת המוסר בנובוגרודק; ר׳ ישראל וורניק, שנתמנה לאב״ד דקארליץ; ר׳ ישראל גורסקי, מגיד שעור בישיבת ברנוביץ; ר׳ חנן משיץ, אב״ד דהיידוצישוק בגליל ווילנה; הרב שמחה קפלן, מי שהיה אח״כ לרב הראשי בצפת; הרב ירמיהו אלוי, מזכיר בית־הדין הרבני ביוהניסבורג; ר׳ יעקב־סנדר גרינברג, אב״ד במייצ׳ט, מח״ס שו״ת „כוכב מיעקב", ואחיו ר׳ חיים־חייקל גרינברג, האב״ד דקענע (גליל ווילנה), מח״ס „ברכת־חיים" ו„אמרי־חיים" על יורה־דעה [610]); הרב יהודה קפלינסקי, ר״מ בנובוגרודק; ר׳ חיים אליעזר סמסון, רב בבלטימור; ר׳ אהרן־שאול שינאנסקי, רב בניו־יורק [611]); בנו של הר״מ ר׳ פרץ יגל, כעת מגיד שיעור בישיבת ר׳ יצחק אלחנן בברוקלין ועוד כהנה וכהנה. כן ראויים לציון שלושת האברכים מבני־העיר, שפירסמו מאמרים פרשניים בבמות תורניות: בונים בר׳ שמואל ווייצל, שלום ברוודה ויעקב ביטנסקי [612]).

אחרי כניסת הצבא הסובייטי בתרצ״ט שוב אי־אפשר היה להמשיך בלימודים. רוב בני־הישיבה והקיבוץ שמחוץ לעיר נתפזרו למקומותיהם. הר״מ ושני מלמדים עם קומץ מהבחורים הצליחו להימלט לווילנה, שסופחה אז לליטא ושימשה מקלט לפליטי המלחמה. הר״מ עם בני־משפחתו הגיעו אח״כ ארצה. כמה מבני הישיבה עברו לשאנחיי ומשם לארה״ב או לא״י. ממלמדי הישיבה שנספו: ר׳ יעקב אלפרט, ר׳ אהרן ביינוסובסקי ור׳ יהודה־מאיר פיליפובסקי. כידוע, הקים הר״מ ישיבה ברמת־גן על שם „ישיבת סלונים", וכך יש המשך למוסד שסלונים התפארה בו.

מ„החדרים" הישנים כמעט ולא נשאר שריד בתקופה זו. אי־שם בעזרת־נשים של איזה בימ״ד עוד ישב בהתחלת שנות העשרים מלמד „עצמאי" אחרון, בלתי־תלוי במוסד חינוכי, שהצליח לכנס סביבו כמה נערים. בעלי־החדרים ששרדו נשתלבו כולם בבתי־ספר, או „חדרים מתוקנים". עם שקיעת החדרים מהסוג הישן, נשאר הת״ת בית־האולפנא היחידי, שבו עוד הושם הדגש על לימוד התורה שבע״פ (להבדיל מבתי־הספר הדתיים הפרטיים, שבהם הוקדש מקום הרבה יותר נרחב ללימודים חיצוניים). כך גם ראוהו גבאי המוסד והכתירוהו בפניותיהם לקהל („המקום היחידי בו נחשלת שרשרת העבר... זה המקום שאליו פונים מאות הורים הרוצים בחינוך דתי מובהק..." [613]). עם זאת נאלץ המוסד להסתגל לדרישות החמורות של הקוראטור הפולני, כמו שעשה זאת בהתחלת המאה לגבי המפקח הרוסי, ולימודי השפה הפולנית ומקצועות כלליים בוצעו בהנהלת פדגוגים מוסמכים. לת״ת נשאר אופיו של מוסד סוציאלי, במידה שהיה עדיין מיועד לשכבות עניות, וההורים היו פטורים משכר־לימוד. מספר תלמידיו נע בכל השנים האלה מסביב ל־300 וכיתותיו שבע. המוסד התנהל ע״י ועד־גבאים בראשות העסקן הוותיק ר׳ אליהו זקלד. מהעסקנים האחרים: ר׳ ישראל ארנשיין, ר׳ שלמה לווין. המנהל הפדגוגי האחרון היה ה׳ גולדהמר. כמשגיח פנימי שימש שבתי ריזיקוב. תקציב המוסד ככל המוסדות הסוציאליים בעיר, הורכב טלאי על גבי טלאי: מהקצבה זעומה של העירייה (במסגרת הסיוע לחינוך יהודי); תרומות חדשיות של כמה בע״ב (שנקראו ע״י הוועד: „המעמד" העירוני); שכר־דירה מכמה חנויות, רכוש המוסד; הקצבת הרעליעף; קופסאות־צדקה, המיועדות לנשים לפני הדלקת הנרות.

לשעבר היתה לישיבה ות״ת הנהלה משקית משותפת, אך כעת, בגלל הכנסות־חוץ של הישיבה (מ„הוועד המאוחד" בווילנה ומתרומות חניכי הישיבה בתפוצות), נפרדו שני המוסדות וכל אחד „דאג לעצמו". וכיוון שמגביות למען הישיבה בעיר הלכו וחזרו (ועוד נוסף איסוף מיוחד למען מטבח־הישיבה), נלאו רבים, אף מחוגי החרדים, לשאת בעול בנסיבות הקשות, והכנסות הת״ת ירדו פלאים, בעיקר מ„המעמד הבינוני". לעשרות ההזעקות לעזרה מצד המוסדות השונים נצטרף קול האזהרה והמודעה של גבאי הת״ת. בשנים 1933—1935 לא שולמה המשכורת למלמדים, אלא כשליש ממנה. ניסו למצוא מוצא והתקינו תקנה, שבשבת פ׳ יתרו, שבת קבלת התורה, יתרמו בכל בתי המדרשות למוסד הנקרא על־שם התורה. וכך התלבטו הגבאים בין אזהרה לאזהרה, בין מגבית שבת פ׳ יתרו ל„קשקוש־קופסאות" חד־פעמי, ואפילו נזקקו ליזמה חדשנית בשבילם: לעריכת ימי־פרח...

יום־פרח למען הת״ת נתקיים עוד באב תרצ״ט ע״י „בנות אגודת־ישראל״; ומי יודע, אם לא היתה יוצאת לפועל אזהרת הגבאים על סגירת המוסד, אלמלא פרצה המלחמה ו„פתרה״ בבת־אחת את בעיית קיום הת״ת יחד עם בעיות יתר המוסדות הדחוקים של העדה (ואיזה מהם לא היה דחוק ?...).

אגודת־ישראל לא פיגרה אחרי מפלגות אחרות בפעולתן בשדה־החינוך, והיא הקימה ב־1930 את ביה״ס לבנות „בית־יעקב״ במסגרת הרשת החינוכית הארצית בשם זה. בביה״ס היו 4 כיתות מקבילות ל־ד׳—ז׳ של בית־ספר יסודי. הוא מנה כמאה בנות. אופי הלימודים היה דתי מובהק. 4 המורות היו חניכות הסמינריון הדתי של התנועה. ועד ביה״ס כלל את יצחק ושלום שרשבסקי, יחזקאל לווין, מרדכי ווינשטיין.

תקציבו כוסה חלקו משכר־לימוד וחלקו מהרעליעף ומהתרמות בעיר.

לבתי־האולפנא הדתיים יש לצרף את ביה״ס „תחכמוני״, שחסה בצל „המזרחי״. זה היה בית־חינוך דתי־לאומי, מעין „חדר מתוקן״, בעל שש כיתות יסודיות. הוא קם באמצע שנות העשרים ע״י כמה מבעלי־החדרים, שבראותם כי זמן „העצמאות״ בחינוך עבר, התאחדו ושיוו למוסדם אופי ציבורי, תכניתו כללה לימוד תורה שבע״פ במידה רחבה. הוא הותאם, כמובן, לדרישות הפדגוגיות של בי״ס יסודי, ע״י צירוף מורים כלליים. המורה לתנ״ך ב„תחכמוני״ היה מיודענו ר׳ ישראל מירסקי, שהיה אחד ממקימי ביה״ס. ר׳ ישראל מירסקי נפטר בתרצ״ו, אחרי שלושים וחמש שנה של הוראה בעיר, מהן כ־25 ב„חדרו״ הפרטי. „תחכמוני״ התקיים עד

פרק צז

קוים אופייניים למערכת החינוך החילוני בדור האחרון. — רשת בתי הספר היסודים הציבוריים. — בתי הספר היסודיים הציבוריים. — בתי הספר לנערים ונערות מיסוד הציונים בשנים 1919—1922. — בית הספר היידישאי „תרבות״. — התנכלות העיריה לבתי הספר היהודיים. — נגישות המפקח הממשלתי. — סיפוחם לרשת ציש״א. — בית הספר הממלכתי ליהודים. — כוונות השלטון בהקמת ה„שבתובקה״. — בתי הספר הפרטיים. — בי״ס „קרימה״ (של ר׳ מאיר חלפוביץ). — בי״ס „יבנה״ (של ה׳ יוכבדוביץ). — בי״ס „מוריה״ (של ה׳ שילוביצקי). — בי״ס „עבריה״ לנערות (של ה״ה פומרנץ—היילפרין). — מיזוג „קדימה״ ו„יבנה״. — החידוש בעיר בהקמת גני־ילדים. — בית הילדים „תל־חי״ של „שולקולט״. — המורים לעברית הותיקים והחדשים.

כמה קווים אופייניים ציינו בדור זה את החינוך החילוני (אנו קוראים כך לכל מוסדות החינוך, שלא היו בעלי אופי דתי מובהק, אם כי לימודי הדת נכללו בהם בשיעור רחב, בעיקר בבתי־הספר הפרטיים).

ראשית: היעדרו של ניהול מרכזי. להלכה, היה זה מתפקידו של ועד הקהל לנהל, באמצעות גוף מיוחד, את כל בתי־הספר לזרמיהם. ואכן, בשנים 1920—1927, בנסיבות הנוחות לקהלה המתוארות לעיל (ר׳ פרקים ע״ב, פ״א), פעלה הקהלה בחלל הריק שנוצר גם בכיוון זה, ע״י עמידה ערה על משמר כל בתי־הספר של העדה. היא דאגה באמצעות הסיעה היהודית במועצה העירונית לכך, שהעיריה תקציב את סיועה במידה שוה לכל המוסדות, שורם אחד לא יקופח ע״ח הזרם השני. וכך נהגה גם לגבי הסיוע מקרנותיה היא. שוויון זה עמד עוד לנגד עיני „ועד הקהל הזמני״ בשנים 1919/20, כשמכספי הג׳וינט והרעליעף נהנו כל המוסדות בלי הבדל. אך הקהלה היתה חסרת אונים לגבי מניעת הפיצול וקביעה אפשרית של תכנית לימודים מינימלית מוסכמת ע״י כולם. המפלגות והתנועות הן הן שקבעו את הצביון והמהות של התכנית הלימודית, ולוועד הקהל, אף בשנות סמכותו המלאה, לא היתה כל השפעה על עיצובם של בתי הספר.

קו נוסף במבנה החינוך היה העדר כל התנגשות בין המוסדות למיניהם. מאבק הדעות אמנם התנהל בין המפלגות ותנועות הנוער, אך כאילו רווחה הסכמה על דו־קיום והשלמה בין בתי האולפנא. „שלום־הבית״ בין החינוך הדתי והחילוני שכבר ניכר לפני תרע״ד, התבטא כעת אף בין זרמי החינוך החילוני.

קו שלישי היה: נהיית המונים לחינוך החילוני. כל מוסדות החינוך הדתי הנ״ל לא כללו אלא כ־600 חניכים, כלומר כשלושים אחוז מכלל האוכלוסיה של בתי־הספר היהודיים בעיר. בלטה הנטיה של רבדים חברתיים נרחבים להקנות לילדים חינוך לאומי־חילוני, שאיננו נטול מורשת הדורות ונכסי־הרוח הנצחיים של האומה. אנו רואים בעליל, איזה מפנה חל תוך דור אחד בהשקפת המונים על החינוך: מרוב מכריע של תינוקות של בית־רבן, שעוד בפרוס המאה הנוכחית חסו בצל החדר, הת״ת והישיבה, — ירד החינוך הדתי המובהק למיעוט של קצת יותר מרבע.

קו רביעי הוא: ויתורם של הורים על חינוך תיכון כללי לילדיהם ושאיפתם להחליפו בחינוך מקצועי, שלצערם לא התגשם בעיר, כפי שיסופר להלן.

ולבסוף מציין את החינוך בדור האחרון של העדה — האופי הציבורי של רוב מוסדותיו: החינוך בכללו הופקע מרשות היחיד (כפי שהיה לגבי החדר ו„הקלאסן״) ועבר לרשות הרבים, למפלגות, לממשלה או לציבור־הורים. 4 בתי־הספר הפרטיים לא הכילו אלא כעשרים אחוז ממספר התלמידים בעיר.

נסקור את בתי־הספר למיניהם.

ראשית בית־הספר „תרבות״ נעוצה בביה״ס העממי לנערים, שנוסד ע״י „הרצליה״ בקיץ 1918. המוסד קיבל אז תמיכה זעומה מ„ועד־האזרחים״. ב־1919 קיבל עליו „ועד־

הקהל הזמני" את כלכלת המוסד החינוכי עם יתר בתי־הספר הציבוריים. באותה שנה קם גם בי"ס מקביל לנערות, גם הוא בחסות ההסתדרות הציונית. בשנים 1919—1920 אי־אפשר היה לקיים בהם סדר־לימודים קבוע. מצבו נתגבש ב־1922, כאשר נוסד בעיר סניף „תרבות" ושני בתי הספר סופחו לרשת „תרבות" הארצית. אז נעשה שינוי רדיקלי בהרכבם, שני המוסדות נתמזגו, לבי"ס מעורב לנערים ונערות, שאוכסן בבית ה„מושב־זקנים" לשעבר, בסימטת רח' הסטודנטים (אחרי שהמוסד הזה עבר לביתו ברח' רודנוי). ביה"ס התנהל ע"י ועד ובו: ד"ר אפרת, ק. איבנסקי, מ. קפלן, הרוקח קפלינסקי ועוד. כמנהל פדגוגי שימש אז המורה טשודנר, ובין חבר־המורים מבני־העיר היו: ד. וויצל, מ. וורוביובסקי, אסתר וולף, מרים אפשטיין, ג. גולדברג, יחזקאל רבינוביץ. אליהם נצטרף אז כוח מעולה, שלא היה בגדר פנים חדשות בעיר, הריהו הסופר והמורה שהתפרסם במאמריו על החינוך, ח. י. קצנלסון, שבסוף המאה הקודמת ישב בסלונים כמורה ביה"ס הממלכתי ליהודים. בי"ס „תרבות" כלל בראשיתו 4 כיתות ומכינה. הוועד וכן הורים רבים חלמו על גימנסיה עברית ובדעתם היה להרחיב את מסגרת ביה"ס משנה לשנה עד דרגת בי"ס תיכון, ואמנם, הם קראו למוסד „גימנסיה". אך הם נאלצו לוותר על תכניתם: הגימנסיה הפולנית־יהודית נתבססה די־צרכה ואף היתה בדרך לקבל זכויות ממשלתיות. מאידך, ביה"ס „תרבות" עוד הכיל אחוז גבוה של בני שכבות דחוקות, שהיו פטורים משכר־לימוד; וכשסיוע הג'וינט והרעליף פחת ובסופו נפסק, היה הכרח להתקים על הכנסות והקצבות מקומיות. הורע מאד מצבו החמרי של המוסד. שוב לא היתה שאלת גימנסיה „תרבות", אלא בעית החזקת ביה"ס היסודי. באותו זמן גרמו שתי סיבות להחמרה נוספת של מצב בתי־הספר הציבוריים: ראש־העיר פליבנסקי והסיעה הנוצרית במועצה העירונית התנכלו, — כמסופר לעיל, — לרשת החינוך היהודי וקיצצו בהקצבות, או שנקטו בתכסיס השהיית התשלומים עד שיעבור זמנם, ומאידך נפתחה ה„שבתובקה", ביה"ס הממלכתי ליהודים, ששיחררה את ההורים לגמרי משכר־לימוד ופתחה, בעיצומו של המשבר הכלכלי, בהתחרות קשה בבתי־הספר האחרים.

התקפה סמויה מצד השלטונות במוסדות־החינוך היסודי של היהודים כוונה באותו זמן גם מצד אחר: על־ידי הדרישות החוזרות ונשנות מצד הקורטריום הווילנאי לעשות שיפורים ובדק־בית, דרישות שברובן לא היו מוצדקות, ושאי־ביצוען היה כרוך בשלילת הרשיון. כל זה גרם לגרעון כרוני. אמנם, ההסתדרות הציונית ראתה את עצמה אפוטרופסית ל„תרבות", אך היא לא יכלה לעזור, אלא, — ב„שרשרות" או מגבית חד־פעמית. כדי לספק את כל דרישות הקוראטור, היה צורך בסכומים גדולים.

ריוח והצלה למוסד באו מצד יו"ר ההנהלה ד"ר אפרת, שהעמיס על עצמו את העול, ומתוך התנדבות רבה שלא עלתה כלל בקנה אחד עם אפשרויותיו הכספיות, הוא דאג לכל מחסורי הבית ותיקוניו.

הרמה הפדגוגית של המוסד, הן בלימודים העבריים והן במקצועות הכלליים היתה בשנים הללו (1927—1935) משביעה רצון. מספר החניכים נע בין 160—200. בתרצ"ב נפתחו על־ידו גן־ילדים, והמוסד כבר מנה 7 כיתות. מנהלי המוסד בשנים הללו היו גלבסקי ואח"כ גלבפרב. רוב חניכי־המוסד מילאו את תנועות הנוער החלוציות־צופיות (ורבים מהם גם עלו אח"כ ארצה). בין המורים בשנות השלושים יש למנות את גב' פרבר, גב' רבקה זלצבוך, יוסף קמנצקי, יצחק ספוקויני. ח.י. קצנלסון, שפעל בימי שבתו בעיר גם כעסקן תרבותי והשתתף ב„הצפירה", ב„העולם" ובעתון המקומי, נפטר ב־1935.

בשנים 1935—1939 נידרדר ביה"ס למשבר עוד יותר חמור. שוב באו דרישות פנטסטיות מהקורטוריום, והגרעון הלך וגדל. מספר התלמידים נתמעט. מצב זה הביא גם לשקיעת רמת הלימודים. בקיץ 1939 ניסה מרכז „תרבות" בוורשה להרים את ביה"ס משפלו, ולשם זה ביקר בעיר שליח המרכז דוד רדונסקי (בן־העיר, בנו של „המלמד מפולונקי"). מנהל חדש, י. טורצקי, כבר לקח את רסן־ההנהלה בידיו, — ופורסמו כבר המודעות לפתיחת שנת הלימודים, — וכל זה באוגוסט 1939...

בית־הספר היידישאי נוסד גם הוא ב־1918. מקימיו היו עסקני „בית־התה לפועלים", אנשי „בונד" ופוע"צ, וביניהם: הסטוד. מ. רייז ויוסף דזיינצלסקי. בשנת 1919 הוא שולב לרשת צ. י. ש. א. („הסתדרות מרכזית של בתי־ספר יהודיים"), שאופיה היה יידישיסטי מובהק. בראשונה תמכו ברשת חינוכית זו גם „פועלי־ציון" משני הזרמים. רק לאחר־כך, משגברה בו הנטיה הבונדאית־אנטיציונית, פרשו פוע"צ מציש"א. בבית־הספר העירוני טפלו אח"כ בעיקר עסקני „בונד" וכמה משרידי פוע"צ שמאל, שהקימו לשם־כך סניף מקומי של „קולטור־ליגע" (תנועת תרבות יידישאית). מוריו הראשונים היו: משה־ברל קוניצה, ברכות, יוסף דזינצילסקי. תקציבו בשנים הראשונות, כתקציב בתי־הספר הציבוריים האחרים, מומן בצנור ועד־הקהל ע"י ג'וינט, רעליף; וכן בהקצבות העיריה ותרומות חדשיות של אוהדיו. גם הוא היה קרבן התככים של המקצצים בחינוך היהודי בעיריה וסבל מנגישות הקוראטור. אחר־כך הוא נזקק, כמו כולם, ל„עזרה והצלה", לימי־פרח, ל„שרשרות" וכו'. אך הוא זכה לתשומת־לב מיוחדת מטעם הסניף הסלונימאי של „ארבעטער־רינג" בניו־יורק וקיבל את חלקו הקבוע בכל משלוח כספי של הרעליף [614]). ועד־ההורים עמד לחבר־המורים בכל עת קשה, אך היו גם חדשים ללא קבלת תשלום ע"י המורים. בין מורי המוסד בזמנים שונים היו: מרי אייזיקוביץ, שרה לידובסקי, דבורה יודקובסקי (עד אמצע שנות העשרים), ר. חשסמן, ואליצקי.

כשהשלטונות גמרו אומר ב־1930 לפתוח בתי־ספר ממלכתיים ליהודים באזורי־הספר, היתה כוונתם לקדם את הפולוניזציה בין ההמונים היהודיים, אשר שם היא עדיין לא הגיעה. אך היתה להם גם כוונה סמויה: להרוס את רשת החינוך היהודית־לאומית על כל זרמיה. ה„שבתובקה" שנפתחה בשנת 1930 לא השיגה אמנם את כל מבוקשה, אך אין ספק, שהנחיתה מכה קשה לכל מוסדות־החינוך היהודיים שבעיר. בשנות קיומו הראשונות של בי"ס זה נטרה דעת הקהל היהודית איבה לביה"ס ולמוריו שהובאו מחוץ; ולמרות הימצאו בסביבה יהודית, צריך היה הקורטוריום לנקוט באמצעי־לחץ כדי להזרים ילדים ל„פאושעכנע מספר 3" (זה היה

שמו הרשמי). אך לא עברו שנים מעטות והמצב השתנה. למאות הורים קשה היה לעמוד אפילו בתשלום 2—5 זהובים לחודש (ב„תרבות" או ציש"א), וה„שבתובקה", בה היה פטור מלא מתשלום ואף מחובת קניית ספרים, — נתמלאה עד אפס מקום. מורי ביה"ס לא רעבו ללחם כעמיתיהם מבתי־הספר האחרים, והקצבת העיריה היתה שקולה כמעט כנגד ס"ה הסיוע לתרבות, ציש"א ות"ת. המנהל ד"ר קרום (איש־גליציה) נעשה בהדרגה גם אישיות מקובלת בין עסקני העיר. בין מוריו היו גם עסקני־תרבות (כגון ההיסטוריון הצעיר ש. לווין, מנאמני ייוו"א). הקרירות ל„שבתובקה" הפשירה, איפוא. המקצועות היהודיים נתרחבו בה, ודבר זה הודגש במודעות ההנהלה. המוסד מנה 7 כיתות עם 300 ילדים. עם זה נמנע המוסד מלהשתתף בכל הופעה לאומית־יהודית. ההנהלה לא נתנה לתלמידים לקחת חלק בטיולי ל"ג בעומר המשותפים; ילדי השבתובקה הוכרחו „לעמוד מרחוק" וועד־ההורים נאלץ היה להסכים לכך.

לגבי מוסדות החינוך הפרטיים חל שינוי שהזמן גרמו: ההגדרה של „חדר מתוקן" ואפילו „קלאס" שוב לא הלמה את הנסיבות החדשות. כל מה שהיה קשור למונח הקודם „חדר" עבר זמנו... החדרים המתוקנים שהתקיימו לפני המלחמה הפכו לבתי־ספר מודרניים לכל דבר, והוכתרו בשמות סמליים לתחיה לאומית, עם תכנית מוגדרת של המקצועות היהודיים ולימודי חול. נוסף למלמדים ומורים הוותיקים שולבו בהם מורים חדשים, רובם מגליציה, ללימוד הפולנית והמקצועות הכלליים. בתי־הספר עמדו תחת ביקורת מתמדת של הרשות המפקחת ושל ועדי־ההורים, שהתקיימו ליד כל מוסד. הם לא הפכו למעורבים, בניגוד לבתי־הספר הציבוריים. קיום בתי־ספר אלה היה עוד יותר קשה מ„תרבות", ציש"א ות"ת, כי לא היה להם שום עורף ציבורי. הם לא נהנו מסיוע שניתן בזמנו ע"י הג'וינט והרעילעף ואף לא מקרנות העיריה, ומגביות לא נערכו למענם. שכר־הלימוד שנגבה בעיר המדולדלת והסובלת ממצוקה כרונית היה יסוד־קיומם היחידי, בעוד שמוסדות־חינוך פותחים שעריהם חנם, והמפקח מצליף וממשיך בתביעותיו הדורשות השקעות בלי הרף. ואכן, 4 בתי־הספר הפרטיים, שכללו ביחד 20 כיתות עם ממוצע של כ־400 חניכים, התקיימו בנס. התחרות קשה ביניהם עוד הכבידה על מצבם ללא־נשוא. היתה זו בלי ספק התפצלות יתירה (שאכן בחלקה חוסלה אחר כך ע"י התמזגות שני בתי־הספר לנערים, „קדימה" ו„יבנה").

בית־הספר לנערים של ר' מאיר וולפוביץ, שנוסד בהתחלת המאה ונקרא כעת „קדימה", כלל עכשיו 6 כיתות יסודיות (ביניהן גן־ילדים). מוריו היו בזמנים שונים: המייסד, בנו נח, ריזשין, פלוטניצקי, אברמובסקי, ומורים לפולנית. ביה"ס לנערים „יבנה" נוסד בשנת 1920 ע"י המורים דוד יוכבידוביץ (מחניכי הסמינריון של ד"ר טשרנה בגרודנה) ופייבל ארונובסקי (מהישיבה). בין מוריו הנוספים בשנים האחרונות: אייזיק פודלס, גב' כהנובה. ע"י ביה"ס התקיים גן־ילדים. בלחץ התנאים נתאחדו „קדימה" ו„יבנה" ב־1937 בשם כולל: „התחיה". שני בתי־הספר האחרים היו: „מוריה" (של המורה שילוביצקי) וביה"ס לנערות „עבריה" (מיסודם של פומרנץ־ריזשין, ואח"כ היילפרין). הם כללו 4 כיתות כל אחד.

בחינת חידוש פדגוגי בעיר היו גני־הילדים. על הצורך בכיתות בגיל־הגן עמדו, כידוע, אצלנו די מאוחר. גיל־הכניסה לרשותו של המלמד־דרדקי (ואח"כ לחדר המתוקן) היה 6—7. גן־הילדים הראשון בעיר נוסד ב־1915 ע"י הגננת אסתר בורדה (חניכת הקורסים לגננות בוורשה, מיסודו של אלתרמן). בשנות העשרים כבר היו הורים במספר הגון שעמדו על צורך זה. מספר הילדים בגן הגיע ל־35—40 בכל שנה (גן זה נצטרף אח"כ לביה"ס „יבנה"). גן פרטי שני נוהל ע"י הגננת רבקה וולופיאנסקי. אופי פרבליסטי ציבורי היה ליזמת „ההסתדרות המרכזית להגנת הילדים" (קינדער־שוץ) בוורשה, ששיגרה ב־1929 לסלונים את ד"ר פקר, ובעזרת עסקני פוע"צ פתחה את בית־הילדים „תל־חי", שטיפל בילדי אמהות עובדות. המוסד, שהכיל כ־50 ילד בכל שנה, התקיים מתרומות תומכים ומהקצבת העיריה. מורותיו היו גב' קלוט־ניצקה ואח"כ ל. בחובסקי. כיתות בגיל־הגן נפתחו גם ע"י בתי־הספר „תרבות" ו„קדימה". וכפי־הנראה הצורך בטיפול בגיל הטרום־לימודי במשפחות רבות היה כה גדול, שהגנים ו„בית־הילדים" הנ"ל לא הספיקו, ו„טאז" פתחה ב־1936 את מעון־היום לילדים, שגם הוא היה בחזקת גן (ר' פרק ע"ו).

בתנאי קיום של רשת בתי־ספר יסודיים ותכנית רחבה של לימודים עבריים בגימנסיה, — נתמעט הצורך בהוראה פרטית עברית בבית, כפי שהיה נהוג לפני המלחמה, כאשר „ריאליסטים", גימנזיסטיות ואף חניכי בתי־הספר והחדרים שלא המשיכו בלימודיהם, נזקקו למורה עברי בבית, כדי לקיים את תורתם שקיבלו מרבותיהם. המורים לעברית, שרידי הדור הקודם (דוב ווייצל, אייזיק גולדברג, פלוטניצקי, אברמובסקי ועוד) נשתלבו במערכת בתי הספר השונים. ר' דוב ווייצל נפטר בתרצ"ד. הוא היה מאחרוני המורים האידיא־ליסטים, בעל תנ"ך ומדקדק מובהק, שפעל בעיר מהתחלת המאה. במשך למעלה מ־30 שנה הוא עמד על משמר תחיית השפה וגבר על תנאי עוני וסבל מתוך חדוות שליחותו. הוא העמיד מאות תלמידים, שזכרו לו את חסד הוראתו הנלהבת. גם פלוטניצקי, שהיה אוטודידקט נפלא, שולט בשפות אירו־פיות ופדגוג חובב, נפטר עוד לפני השואה. מורים אחרים, ששמותיהם היו קשורים בהוראה העברית בעיר בשנות התשעים ובהתחלת המאה עד שנת תרע"ד (ר' גדליה היילפ־רין, ר' יעקב מרדכי קפלן, ר' שלמה בלקין ועוד) הלכו לעולמם בשנות המלחמה והכיבוש.

צורך חדש במורים לשפת־עבר נתגלה בשיעורי הערב שנערכו ע"י המפלגות (ר' להלן, בפרק על התרבות והשכלה לעם). קמו מורים חדשים מבני־הנוער, חניכי סמינריוני ורשה ווילנה, שנתנו מחילם להקניית השפה בשיעורי־ערב ציבוריים ובבתי הספר.

פרק צח

החינוך התיכון והמקצועי. — ייסוד „החברה היהודית לגימנסיה מעורבת". — הקמת הגימנסיה היהודית־פולנית. — פנים חדשות בעיר: המורים מגליציה. — בולמוס ה„מאַטורות" והרדיפה אחרי „פראַוועס" (זכויות). — התנכלויות מצד המפקח. — צרות עם ההיגוי הפולני. — יהודים בגימנסיה הממלכתית. — התפכחות הורים מאשליית המאַטורות. — הלם ומבוכה: נשללו הזכויות מהגימנסיה. — השפלות אין־קץ. — השאיפה לחינוך מקצועי. — הנוער חלוץ התביעה לבי"ס מקצועי. — העידוד מיוצאי סלונים באמריקה. — „אורט" ניגש לפעולה פרגוגית. — ייסוד הקורסים לחייטות־נשים. — הקורסים לנהגות. — שיעורים לטריקוטז'. — הקורסים לפנקסנות וכלכלה. — הסטודנטים מבני־העיר באוניברסיטאות פולין וחו"ל. — „חוג האקדמאים" בעיר ופעולתו האירגונית. —

הדאגה להשכלה על־יסודית ול„תכלית", שקיננה בליבות ההורים וגרמה ל„בולמוס־הגימנסיה" בהתחלת המאה, נתחדשה בממשל הנוכחי. בכיתות הגימנסיאליות מיסודן של קוניצה־רקוביצקי (ר' פרק ס"ד) היה אמנם גרעין של בי"ס תיכון, שתוך שנים אחדות היה יכול לחפוף תוכנית־לימודים בינונית שלמה, אך הן נגזרו לפי המתכונת ובשפה הרוסית. השלטון ראה סרח־עודף זה של התרבות הרוסית בעיר בעין רעה מאד ואיים לחסלו, אם לא יתאים את עצמו תוך זמן קצר לתוכנית חינוכית פולנית ובשפת המדינה. בינתיים גדל דור נערים ללא־השכלה, ומאות הורים עמדו בפני בעיה קשה. אמנם, כמה ציונים סברו, שביה"ס העברי (שהפך אח"כ ל„תרבות") יתרחב בהדרגה ויספק את כל הצרכים, אך רוב ההורים המעוניינים דרשו פתרון מיד, נוכח האיום הממשלתי. קבוצת יוזמים מבין ההורים הפעילו איפוא חוגים רחבים, והוחלט להקים „חברה יהודית לגימנסיה ציבורית מעורבת" ולגשת לאלתר למימוש תכניתם בדבר יסוד בי"ס תיכון בשפה הפולנית.

המייסדים וחברי הוועד (חיים רבינוביץ, משה זקהיים, יצחק סבטיצקי, גב' ד"ר גולדברג, גב' פ. שפירא, חיגרין ועוד) באו בדברים עם בעלי בית־הספר הרוסי ורכשו מהם את הבעלות עליו.

הקושי העיקרי היה: העברתו לפסים חדשים לפי המתכונת הממלכתית ומסירתו בידיים אמונות. ברם, מורים הגונים בכל המקצועות בשפה הפולנית מאין יבואו, כאשר „הליטבקים" אינם שולטים עדיין בשפה? — התשובה לכך באה מגליציה ששימשה מאגר לאינטליגנציה היהודית עוד מימי הקיר"ה, והיתה משופעת במורים בעלי השכלה גבוהה שגם השתלמו בפולנית. צוות מורים, ובראשם מנהל בעל רמה ה' פישר, הצליחו תוך 2—3 שנים לבצע במוסד את הניתוח הלשוני. מאז נוספו לעדה הפנים החדשות של המורה הגליצאי, שגיוון והעשיר בשוני התרבותי שלו ובזיקתו לתרבות המערבית את „היובש" הליטאי של פני החיים הציבוריים. מורים מגליציה לשפה ומקצועות כלליים השתלבו גם בבתי־הספר היסודיים, ומספרם בעיר הגיע ל־20—30.

בחמש השנים 1921—1925 התבסס המוסד די־צרכו מבחינותיו השונות. הוא הצטרף ל„אגודת בתי־הספר התיכוניים היהודיים בפולין" (מיסודם של ד"ר ברוידא וטרטקובר בלודז). מארבע כיתות בראשיתו הוא כבר הגיע לשש־שבע, עם בי"ס יסודי על־ידו. וכך, בעצם, גם נוסף עוד בי"ס למתחילים לרשת בתי־הספר היסודיים שבעיר. בשנות הגיאות הכלכלית לא היווה שכר־הלימוד הגבוה כל מכשול וקיומו היה מובטח. תוכניתו, שהשביעה רצון הקוראטור, אושרה סופית ובוצעה על טהרת הפולניות. עובדת היותו בי"ס יהודי התבטאה אמנם בהכללה די נרחבה של עברית ודברי ימי ישראל, אך ברור, שבהקצאת שעות ספורות בשבוע ל„יהדות" לא היה משום הקניית דעת מספיקה בנכסי הרוח של העם, אלא שרוב ההורים הסתפקו בכך וראו במוסד הגשמת ה„תכלית" הנכספת לילדיהם; ה„מאטורה" (תעודת־הבגרות) היתה בעיני רבים, הורים ונוער גם יחד, שלב רב־הישג להתקדמות בחיים... ומה עוד, שהמנהל החדש ה' מ. טלנר, שנכנס לכהונתו ב־1925, שקד על כך, שהממשלה תכיר סוף־סוף בגימנסיה כבעלת „זכויות" שוות לבתי־הספר הממלכתיים (שכן, המוסד עוד לא היה „מוכר", ותעודת־בגרות משלו עוד לא הקנתה את הזכות להתקבל לבי"ס גבוה). אחרי מאמצי ההנהלה בכיוון קיום רמה פדגוגית נאותה ושיכלול בציוד הדרוש, באו ועד־ההורים וההנהלה על סיפוקם: הגימנסיה קבלה „פראַוועס" (זכויות), ובבתי ישראל בסלונים — היתה צהלה ושמחה.

„המאַטורות" הראשונות שלו ניתנו ב־1928, ומאז הוציא כל מחזור כ־15—20 בוגרים. הקוראטור נאלץ בעל־כרחו להודות, שרמת ביה"ס עולה על זו של הגימנסיה הממלכתית. המוסד מנה למעלה מ־400 חניכים, וביניהם גם כמה עשרות מעיירות המחוז. בגלל לחץ הורים מחוסרי אמצעים נעתרה ההנהלה לבקשות הנחות, וכעשרה אחוזים אף למדו חינם. תקציב המוסד, שלא קיבל כל סיוע ממשלתי או עירוני, הגיע ל־70 אלף, ובשנות השלושים — קרוב ל־90 אלף זהובים לשנה. ממוריו בתקופה זו יש לציין את: הגב' קנר, הגב' כהנא, זיידנפרוי, קוולר, צין, יואל לווין. המורים לעברית היו ג. גולדברג וקוולר. ה' טרטקובר, מטעם אגודת בתי־הספר בלודז, היה מבקר במוסד ועומד על רמת הלימודים היהודיים. שני המורים לעברית עשו כמיטב יכולתם, בגדר שעותיהם המוגבלות, לטעת בלב התלמידים עניין למורשת העברית. התלמידים גם ערכו הצגות בעברית, ויכוחים על נושאים מדברי ימי העם וכו'.

הצרות של המוסד התחילו בפרוס שנות השלושים. אחרי שנים אחדות של יחס ממשלתי סביל ואפילו נוח (כי הרי המוסד הלם את הקוו הפולוניזטורי הרשמי), החליט מי שהחליט במיניסטריון־ההשכלה להערים מכשולים בדרכי הצעיר היהודי ל„מאטורה" ולאוניברסיטה. הבעיה הבוערת של המיעוט היהודי ומהומות הסטודנטים האנטישמיים, שפרצו אז בכל האוניברסיטאות במדינה, הביאו את הגורמים הממשלתיים לכלל דעה, שיש להפחית מלחץ המאַטוריסטים היהו־

דיים. לשם כך יש להציק ל„בתי־החרושת למאטורות״ משלהם, תוך שמירה על נומרוס קלאוזוס במוסדות הממלכתיים...

התחילה פרשת התנכלויות. באחד מביקוריו השיגרתיים של המפקח מטעם הקורטוריון בגימנסיה, הוא עיקם לפתע את אפו: ההיגוי הפולני בפיות החניכים צורם את אוזניו... והוא דרש מהמנהל לשקוד על טהרת המבטא, לשפרו וליטול הימנו את הנימה היהודית, „המגרגרת״ מתוך גרוני הנערים והנערות.. ופעם אחרת, בבחינות הבגרות, הוא לא נרתע מלהעליב פומבית את המוסד, בצוותו להעביר את הבחינות על הבוחנים והנבחנים לבית הגימנסיה הממלכתית. הנגישות תכפו. מפעם לפעם הוגשו תביעות חדשות: בדק־בית יסודי, מעבדות פיזיות וכימיות חדישות, מעבדה ביולוגית, מורים מעולים כולם בעלי השכלה גבוהה, ספריה עם מיטב הספרות הפולנית. — וועד־ההורים החדש, בראשות ה׳ יוסף רבינוביץ, וההנהלה הפדגוגית ביצעו הכל בקפדנות, בדייקנות, ובלבד לשמור על „הזכויות״... אחר־כך באה הפקודה בדבר ליציאום: ריפורמת החינוך התיכוני ביטלה את שתי הכיתות האחרונות של בי״ס תיכון והתקינה שלב־ביניים בשם „ליציאום״, בין החינוך התיכון והגבוה. בתי הספר התיכוניים נצטוו להצטייד ברשיון מיוחד לליציאום. התחילה הריצה לקבלת רשות־קיום לעובר החדש...

בינתיים, באמצע שנות השלושים, הכבידה המצוקה הכל־כלית כל־כך על מאות משפחות, שתשלום שכר־הלימוד הפך לבעיה ורבים נאלצו להוציא את ילדיהם מהמוסד. מאטוריסטים לעשרות הסתובבו ברחובות באפס־מעשה וחלמו על־סרטיפיקטים לעליה. אין לשכוח, שגם הגימנסיה הממלכתית העירונית, שעל אף כל ההגבלות וקשיי־הכניסה למדו בה כמה עשרות יהודים, הוציאה מדי שנה כעשרה „בוגרים״, שנצטרפו לקהל נושאי תעודות־הבגרות, בעלי „התכלית״ ללא־תכלית... רק מתי־מספר מהם היו בין „המאושרים״, שזכו במקום בספסלי־השמאל באוניברסיטאות, אשר לאותה קרן־זווית דחקום עמיתיהם הפולנים. ההורים התחילו מתפכחים מאשליית המאטורה.

נוסף למכשולים הרשמיים, נתקלה הגימנסיה בקשיים כספיים בעקבות עזיבות וחוסר אפשרות מצד הורים רבים לעמוד בהתחייבויותיהם, וכן בגלל ההשקעות במעבדות מודרניות, והמוסד נכנס לגרעון מתמיד. יש לציין, שהקלה כספית באה אז לביה״ס ע״י יו״ר הוועד יוסף רבינוביץ, אשר כמו ד״ר אפרת בבי״ס „תרבות״, היטה שכם לשאת במשך 8 שנים באחריות אישית למוסד.

ופתאום, בהתחלת שנת הלימודים 1937/38, נתקבלה הידיעה, כי — נשללו הזכויות מהמוסד בגלל „מצב פרימיטיבי״, כביכול, של המעבדות! (רק שנה לפני כן נקנה מיטב הציוד החדיש למעבדות הפיזיו־כימיות). מהמבוכה שהשתררה בוועד־ההורים לא נעדרה מידה של טרגיקומיזם, כי הללו המשיכו לרדוף אחרי אשליית המאטורה מחד, והתאכזבו מהתנדפות קסמי־השוא שלה מאידך. שנה שלמה ארכה ההתרוצצות של המנהל, ועד ההורים וגורמים אחרים מסלונים לווילנה ווארשה, — עד שלבסוף נתבשרו כי הזכויות הוחזרו. לציון „היום הגדול״ שוחררו התלמידים משיעוריהם ע״י המנהל, כדי להביא להוריהם את הבשורה המשמחת. ברגשות מעורבים, שבהם מגיב הרש על הלעג שמלעיגים עליו, קיבלה העיר את „הבשורה״, שאגב היתה מלווה השפלה חדשה: הבוחנים בבחינות הבגרות יהיו הפעם מורי הסמינריון הפולני המקומי והכמרים־המרצים בביה״ס שע״י המנזר, שבין קירותיהם פעפעה שנאת ישראל, אשר פרצה מפעם לפעם בהתפרעויות גלויות של חניכיהם... וכדי בזיון וקצף.

וכך המשיך המוסד בקיומו, תוך השפלות ועלבונות עד ספטמבר 1939, כשהמאורעות שמו קץ טרגי להשפלות ולהתבטלות גם יחד.

אין לחשוב, שהתאכזבות מ„התכלית״ המדומה, שרבים מההורים קשרו בגימנסיה, באה במאוחר. המציאות טפחה על־פני הורים ונוער גם יחד עוד שנים לפני כך. התמוטטות היסודות הכלכליים, מדיניות הנישול של הממשלה, אפסות האפשרויות להיבנות ממקצועות חפשיים פקחו עיני רבים. יש להוסיף, שחלוץ ההתפכחות ושימת הדגש על חינוך מקצועי בעיר היה דווקא הנוער. אותם נערים בגיל 14—16, שעזבו על־דעת עצמם את הגימנסיה בעצם לימודיהם ועברו לחיי עבודה ומילאו את שורות „החלוץ״ וקיבוצי־ההכשרה, היו לא רק חלוצי ההתחדשות והגשמה של חיי־עבודה ובניין בגולה ובא״י, אלא גם הראשונים בעיר בשנים הללו לקריאה פומבית לעשות למען החינוך המקצועי. אחד מבני־הנוער פנה אז בעתון המקומי לעסקנים הציבוריים בדרישה לפתוח בית־ספר מקצועי [615]: „הדור הצעיר, רדוף סבל וחוסר־ישע עומד על פרשת הדרכים ושואל: לאן? — הזמן מתחיל לשכנע את ההורים, שבניהם ובנותיהם חייבים ללמוד מקצוע, אך בסלונים אין בי״ס מקצועי. נערים ונערות רבים בעיר רואים קדורנית את עתידם. מדוע אין כאן בי״ס מקצועי? למה סלונים איננה מחפשת הצלה לבניה? — אני פונה לעסקנים הציבוריים בעיר, לכל המפלגות, לאיגודים הכלכליים והמקצועיים, לקהלה: קיימו את משאלת מאות בני־נוער, הבו לנו בי״ס מקצועי.״ —

הקריאות נשנו וחזרו. בעצם, כולם הסכימו לכך, ושוב לא היה צורך בשכנוע. גלגולי הגימנסיה והמציאות האכזרית פקחו את עיני כול. אך מסתבר, שעסקני המפלגות כוחם תש מרוב המעמסה הציבורית ולא יכלו להירתם לעול נוסף. ומה שביצע ר׳ משה לווין, העסקן מתקופת ההשכלה, לפני 40 שנה, אפילו בממדים יותר צנועים ובצורה מצומצמת, בייסדו חב׳ „שוקדי־מלאכה״, — לא עצרו כוח לעשות כל העסקנים והפעילים מדור־ההפלגה של המפלגות. גם הקמתו של סניף „אורט״ בהתחלת 1935 לא הזיזה את העניין, וגורמים אחרים לא נמצאו. הסופר ניסן אייזין דש בפרשה זו חזור ודוש במאמריו התכופים ב„סלאנימער וואָרט״ [616]. הדרישה לכך באה גם מעיירות הסביבה, דרצ׳ין, ז׳יטל וכו׳. באין ברירה שלחו הורים רבים מהעיר והמחוז את בניהם ובנותיהם ללמוד בבתי־ספר מקצועיים בבריסק, ביאליסטוק ווילנה.

תזוזת־מה הורגשה, כאשר קבוצת הורים של גומרי בתי־הספר השונים ניסו להזעיק את כלל ההורים להתארגן למטרה זו, אך גם יוזמה זו לא נשאה פרי, כי התגרנים הזעירים ובעלי־המלאכה הרצוצים לא יכלו להטיל על עצמם משימה, שלא היתה לפי כחותיהם. ודווקא אז, ב־1938, נפתחה אפשרות־קיום לבי״ס מקצועי, כי הארגונים של יוצאי העיר באמריקה הבטיחו עזרה כספית, ויו״ר האירגון בצ׳יקגו,

דוד סטאון, הציע למנהלי בתי־הספר בעיר, כי הם יהיו הפותחים במצווה. אך איש לא האמין שהדבר יתגשם אי־פעם. ה׳ איזין הגדיר את המצב באחד ממאמריו, כי כל־כך רפו הרוחות והיאוש כבר כ״כ העמיק לחדור ללבבות, ששוב לא היתה אמונה ותוחלת...

לבסוף, כשנבחר אותה שנה ועד חדש של סניף „אורט״ הוא ניגש לממש כמה קורסים מקצועיים. אמנם לגיבוש תוכנית לבית־ספר מקצועי עדיין לא הגיע, וסבור היה לקיים אותה בשלבים, ע״י פתיחת שעורים למקצועות שונים. הוועד הספיק תוך 8 חודשי פעולתו (עד ספטמבר 1939) לפתוח קורס לחייטות־נשים, בו למדו 50 נערות (עם מדריכה מוור־שה), וקורס לנהגות, בו השתלמו כשלושים צעירים. קורס לטריקוטז׳, שהוחלט עליו, כבר לא יצא לפועל, כי פתיחתו נקבעה ליום 15 בספטמבר אותה שנה.

שיעורים להשכלה מסחרית־כלכלית, שכללו פנקסנות, התמחות במיסוי הממלכתי וכו׳, התקיימו ב־1938/39 ע״י אירגון הסוחרים הזעירים. בהם ביקרו כעשרים בני־נוער. שיעורים דומים נפתחו בשנה האחרונה גם ע״י מורה פרטי, — ובכך מסתכמת כל „ההשכלה המקצועית״ בעיר.

ממחזורי הגימנסיה היהודית ונושאי תעודות־בגרות מהגי־מנסיה הממלכתית שנוספו בכל שנה, הצליחו עשרות אחדות של „בוגרים״ מבני־העיר להמשיך בהשכלה גבוהה בפולין ובחו״ל. כזכור, למדו עוד לפני 1914 כמה סטודנטים יוצאי־העיר באוניברסיטות רוסיה ומערב־אירופה. בשנות המלחמה נתקעו כמה צעירים ברוסיה ושם השתלמו בבתי־ספר גבו־הים. רובם השתקעו שם, ואחרי סגירת גבול רוסיה לא חזרו יותר לעיר־מולדתם. אחרי המלחמה היה בעיר מספר בעלי תעודות־בגרות שפניהם להשכלה גבוהה. האוניברסיטאות בפולין היו אמנם עדיין פתוחות אז לפניהם, אך רובם נדדו למעינות השכלה בחו״ל, לבלגיה, צרפת, שווייץ. באמצע שנות העשרים נתקבלו כבר כמה „מהבוגרים״ החדשים לבתי־הספר הגבוהים בוורשה, קרקוב, ובעיקר בווילנה. בשנת 1931 למדו כ־50 צעירים וצעירות בבתי־ספר גבוהים. מבחי־נת המגמות העיוניות של משכילי הדור הצעיר, ראוי לציין מספרים אחדים המצויים בידינו: 29 סטודנטים מיוצאי־העיר השתלמו בפולין (19 בווילנה, 9 בוורשה, 1 בקראקוב), ו־18 איש בחו״ל (צרפת, בלגיה, צ׳כוסלובקיה, שווייץ). מהם למדו: 14 — משפטים, 17 — רפואה, 6 — מדעי־הרוח, 5 — הנדסה, 3 — מדעי הטבע, 2 — מסחר. בכל שנה נוספו סטודנטים אחדים. בחדשי הקיץ היו הצעירים עושים בבתי הוריהם. זימון צעירים תוססים אלה ביחד נתן דחיפה להתארגנות. „חוג האקדמאים״ קם ב־1926. הוא נחלץ לעבודה ציבורית ותרבותית, והיה לגורם ציבורי חשוב (על פעולותיו ר׳ בפרק הבא). הם הקימו „קרן לעזרה הדדית״ לחבריהם, יוצאי משפחות בלתי מבוססות. „חברים תומכים״ (מהאינטליגנציה העירונית) סייעו לאותה קרן. בראש החוג עמדו בזמנים שונים: נח קפלינסקי, הירשל מרמינסקי, רפאל לוץ, אלעזר אפשטיין, איסר פרידמן, אלפרד ווייס. החוג נקט עמדה בוויכוח הציבורי על בעיות השעה. הוא התקיים גם בשנים האחרונות.

פרק צט

תרבות והשכלה לעם. — הנטייה להשכלה כללית. — מרכזי התרבות המפלגתיים. — המועדונים. — „בית־העם״ הציוני. — „בית בורוכוב״. — שעורי הערב והסמינריונים. — הרצאות ונאומים. — מרצים, סופרים ואנשי־תרבות מחוץ. — מי ומי המרצים מבית. — פטירת משה זבלוצקי. — הרצאות מדעיות־פופולריות מטעם החוג האקדמאי. — הספריות הציבוריות. — האינטרס לספרות יידיש. — עליית ההשפעה של התרבות הפולנית. — אולמי הקריאה. — תפוצת העתונות היהודית. — התזמורת הסימפונית. — תערוכות ציירים. — שקיעת הפעילות התרבותית בשנות השלושים. — ביטויי חזות קשה שהושמעו בעיר נוכח הבאות. —

טכס נאה וסמלי הנהיג השלטון הפולני בעיר: בכל ערב בשעה 9, כשהעיר השקטה על בתיה וגניה, מתחילה שוקעת בדומית הלילה, היו מתנשאים, ממרומי מגדל־הצופים של מכבי־האש („קאַלאַנטשא״) אשר בגן־העיר, צלילי־אַבוב, אשר בו השמיע הצופה את הקטע הראשון של הפולוניז הידוע מאת אוגינסקי. על מישור בקעת־השצ׳רה ומעל הגב־עות החופפות את העיר ממערב ועד למרחקי היערות, היו מתפשטים צלילי הרומנטיקן הפולני, אשר בימי הז׳טשפוס־פוליטה המרוחקים, בהיותו עייף ממלחמות־חייו, התבודד בארמונו בסלונים, הזה וחלם על גדולת פולין העתיקה וכתב פולונזים רומנטיים מתוך התרפקות על העבר...

בקביעת טכס זה התכוון כאילו הממשל הפולני המחודש לגשר על פני 150 שנה, אל עבר הימים המפוארים של פולין הקדומה, לחצרות השליאַכטה הגבוהה, לארמונות נסי־כים, רוזנים ומשוררי־חצר...

והנה, בצלו של אותו מגדל־צופים, במאות בתי־עץ נמוכים ובתי־חומה חדשים של משכנות ישראל, היו עשויים צלילי־אוגינסקי לעורר רפלקסים תת־הכרתיים, הקשורים באותה תקופה, שהיא גם תקופת האב״ד ר׳ שמשון. אך לאן היתה רומנטיקה מתרפקת זו מובילה? — למבואות היישוב הנידח דאז, לחשכת העדה הקטנה על אופקיה הסגורים, על משפטיה הקדומים, על מושגיה הקפואים? — לא! — כעת היו פני המוני ישראל נטויים לאופקים רחבים יותר. כעת נקרע חלון דרך החומה הסוגרת עליהם, לעולם הגדול, להשכלה ולהרחבת דעת, לתחיה ולשוויון. ילדי הקהלה למאות ולאלפים כבר גשרו גשר ליבשות מעבר לים ולארץ־ישראל הנבנית מחדש.

מתחת לקליפת ההווי ונהגיו שנשתמרו גם בדור זה פיכו כעת זרמי־שאיפה להשכלה ותרבות, שהמו וביקשו מוצא בהופעות חברתיות רבות.

כמה תכונות מאפיינות את תחום ההשכלה לעם ותרבות בשנים הללו, ובראשן: הנטיה להשכלה כללית, לקניית ידיעות בכל שטחי הטבע והרוח, שדבקה בהמונים נרחבים, בעיקר במחנה הפועלים ובעלי־מלאכה, ברבדי המעמד הבינוני, ואפילו בשכבה הדתית. זה בא, כנראה, כתוצאה של מאמץ־העפלה לשינויים, בין שני הדורות, החופפים את תנועת „ההשכלה" וראשית התנועות הלאומית והסוציאלית, וגם של שינוי־הערכין שבשנות־המלחמה. השאיפה ל„השכלה", שלפני דור־דורותיים דבקה רק בקבוצות־צעירים זעירות שהלכו לפני המחנה ולא נגעה אלא במקצת בהמונים אדירים, — הפכה כעת לנחלת העם כולו. חומות־ההסגר שכבר נבעו בה פרצים מקודם, נפרצו ונבקעו שתי וערב, — ורק כעת באה רוח־הפרצים הכבירה, רוח צחה, שזיעזעה וטילטלה ודחפה למרחבים, לאור, להשכלה. נתעורר צמאון להרחבת ידיע, לאו דווקא בעומק, אלא בשטח, צמאון שלא ידע רוויה במשך כחמש־עשרה שנה, עד אשר שקע, דוכא וטומטם בגלי הדכאון והיאוש שתקפו בסוף שנות השלושים.

בעקבות ויכוח ציבורי על נושא מדעי, שהתקיים בסלונים בינואר 1930, רשם הכרוניקן העירוני את הדברים הנ"ל [617]): „העובדה, שהאולם נתמלא מפה לפה לשמוע בירור נושא כל־כך רחוק, היא אופיינית כשלעצמה. היא מוכיחה, שהמונים ערים, תאבי־חיים, בריאים פורצים כל דרך ברעבונם הטבעי לאור והשכלה, לתרבות ולהעשרת אוצר־ידיעו־

ניצול נטיה המונית זו ע"י המפלגות, הפוליטיזציה גם בתחום ההשכלה לעם, — משמשים קוו נוסף לפרשת תרבות־ההמונים בשנים האלה. זה הסתבר, אמנם, מהפירוש השונה, שהאידיאולוגיות המדיניות והחברתיות ייחסו למושג „תרבות והשכלה לעם". מאידך, נעדר גוף מרכזי לריכוז יזמות ומאמצי המפלגות בתנועה ההשכלתית. ועד הקהל לא יכול היה לפעול בנידון, אפילו בשנות הקומפטנציה המורחבת שלו (עד 1928).

השתלטות המפלגות על התנועה הזאת התבטאה קודם־כל בהקמת המועדונים. סניף־מפלגה פתח מועדון, „לאָקאַל" משלו, ששימש לא רק משרד־ריכוז לפעולות המפלגתיות הספציפיות, אלא גם הפך למרכז תרבותי, שכלל שיעורי־ערב, סמינריונים, הרצאות, מסיבות חברתיות, קריאה ספרותית בציבור, ואף ספריות, נשפים והצגות דרמטיות.

ראשון המועדונים בתקופה הנידונה היה „בית־העם", שהסתדרות הציונית פתחה ב־1924 ברחוב הסטודנטים (בית ברמן). הוא חונך ברוב פאר, והותוותה תוכנית רבת־ענפים בהרבה שטחים. בשנותיו הראשונות חסו בצלו, עקב התנאים הנוחים של חדרים מרכזיים מרווחים, כמה מתנועות־הנוער של המחנה הציוני. היה בו אולם־קריאה, והנוער הציוני על גווניו מצא בו מרכז לפעולה. אך ברבות הימים, כשהאירגונים הציונים־שמאליים נתפנו לפעולה תרבותית נפרדת ועמדו בקנאות על זהותם, הם עזבו את חסות ההסתדרות הציונית ועברו למועדונים משלהם. בית־העם, שמייסדיו קיוו לעשותו למרכז התרבותי והחברתי העיקרי, נתרוקן. ב־1929 הוא הושכר למשרד ממשלתי, מתוך סיכוי, שכעבור זמן שוב אפשר יהיה להפעילו. אך לבסוף סגרוהו ב־1930, מחוסר פעולה ותקציב. הציונים השתכנו באולם צר שקיפח את העמדה המרכזית המיוחלת.

ליותר הצלחה זכה „הלאָקאַל" של פוע"צ ימין. הם הקימו בשנת 1926 את מרכזם, בשם „בית־בורוכוב", שהתקיים עד 1939. הודות לפעילי המפלגה ולנוער „פריהייט" שמשך גם קהל מחוצה לו, הפך „בית בורוכוב" למרכז תרבותי בר־פעולות ענפות. על ידו התקיימו ספריה (שנוסדה עוד ע"י תנועת־הנוער „העבודה"), אולם־קריאה פתוח מדי־ערב, במה להרצאות, שעורי־ערב וסמינריונים, נשפים ספרותיים, להקה דרמטית ומקהלה. במועדון שהכיל חדרים אחדים (בדירות שכורות) התקיימו מדי שבוע אירועים תרבותיים וחברתיים.

גם לשה"צ, „התאחדות" (ביחד עם „גורדוניה"), „בונד" היו מועדונים משלהם: מחנה „תורה ועבודה" והצה"ר לא פיגרו אחריהם: נחזיק טובה ל„וויצו" ול„מכבי", שהסתפקו במועדון משותף... וכך נתקיימו בעיר 7—8 פינות־„תרבות" מפוצלות, כשהצורך האוביקטיבי של המוני־העדה שווע למרכז יחידי בר־תנופה ויזמה כוללת.

כמעט כל המועדונים קיימו שעורי־ערב לחבריהם ולחברי תנועות־הנוער שיצאו מבתי־הספר. ברוב הארגונים הציוניים הושם הדגש על לימוד השפה העברית, דברי ימי־העם, תולדות הספרות העברית והיהדות, תולדות הציונות וידיעת א"י. בכמה מהמועדונים נערכו זמנית שעורים פופולריים במדעי־הטבע. אחדים כללו שעורים בשפות הפולנית והאנגלית. הארגונים השמאליים הכניסו לנושאי השיעורים גם את תולדות התנועה הסוציאליסטית.

נוסף לסמינריונים ושיעורי־הערב במסגרת הפנימית, ערכו המועדונים מפעם לפעם הרצאות פומביות ע"י מרצים מבית ומחוץ. כבר מנינו לעיל, בפרקים המוקדשים למפלגות, כמה וכמה שמות של מרצים ונואמים שביקרו בעיר בזמנים שונים. לאור רשימה זאת אפשר לקבוע, שבעשרים השנים האלה השמיעו את דברם בעיר מטובי הנואמים שביהדות פולין, ואף אחדים מהמרצים המשובחים ביותר שבעולם היהודי בכלל. בצדם של הדברים המדיניים המצויינים מכל הזרמים, כגון גרינבוים, ז'בוטינסקי, אלכסנדר גולדשטיין, לייב יפה, י. שכטמן, א. לווינסון, א. רייס, ש. זוכוביצקי, הרב נויפלד, הרב גולד, ישראל מרמינסקי, זרובבל, י. ריטוב, י. פאַט ועשרות אחרים, — זכתה העיר לשמוע את נאומיהם המזהירים שופעי שאר רוח והברקה של יהושע גוטליב, יוסף הפטמן, גרוס־צימרמן, ב. צוקרמן, ב. לוקר, גוטרמן (מטעם ג'וינט) ועוד נואמים מצוינים רבים.

אמנם, הצד השוה של ההופעות האלה היה, שהן נערכו לעת־מצוא, בהזדמנות כינוסים, ועידות, בחירות או מגביות, ונושאיהן שימשו את המטרות שהיו עילה לביקורי המרצים. העיר שמעה, איפוא, מאות הרצאות ונאומים על הדרכים בציונות, על זרמיה, על בעיות השעה במדיניות, על המצב בא"י. על אף הצד התעמולתי, אין להכחיש את ערכן התרבותי של הרצאות כאלה ואת ההנאה האסתטית שהוענקה, באפרוריות היומיום הפרובינציאלי, ע"י הדוגמאות האורטוריות הללו. אך חד־גווניותו של הנושא המרכזי, — הציונות — היתה גם חולשתו של תחום תרבותי זה, מבחינת האספקט של הרחבת האופק והצצה לעולמות חיצוניים.

אכן, אחדים מהמרצים־האורחים הינו את מאזיניהם גם בדברים ונושאים המרחיבים את הדעת (כגון אלכס. גולדש־

טין, שסיפר על ישובי יהודים בארצות נידחות; שכטמן שהרצה על רוסיה הסובייטית; זרובבל שתיאר את התרשמו־תו „מאטלנטיק ועד פסיפיק"). היו גם ביקורי סופרים, כגון פרץ מרקיש, ז. סגלוביץ, משה סטבסקי, ואחרים. בין המרצים מחוץ יש עוד למנות את י. נ. שטיינברג, (מי שהיה שר־המשפטים בממשלת קרנסקי, שסיפר מזכרונותיו); ד"ר ויגו־דסקי מווילנה; הרצאות ציר־הסיים סטוטשינסקי (שהיה זמן־מה תושב־העיר); ד"ר פוגלזון מלמברג; הרצאות ארעיות של מורי־החוץ מהגימנסיה ובתי־הספר.

מרצים־אורחים באו ליום־יומיים ועזבו. אך עיקר המשי־מה התרבותית של הארגונים הוטלה על הכוחות המקומיים, ואלה היו מעטים שבמעטים. חבר מצומצם של משכילים ועסקני־תרבות מיושבי העיר, ביניהם אחדים מפעילי התנו־עות, נעתרו לא רק לצרכי מפלגותיהם, אלא נענו כמיטב יכולתם, אף ללחץ הארגונים האחרים. בכך הופגן חוסר־הישע שבכיתתיות הקיצונית, שהוטבעה גם על חיי התרבות. שכן, במקום להשמיע את המרצה בבמה מרכזית על נושא מקובל על כולם, הטריחוהו במספר דוכנים זעירים בפני מספר מאזינים מפוצל. בין המרצים העירוניים היו: ח. י. קצנלסון (על ספרות עברית, פדגוגיה, בעיות תרבות); מ. זבלוצקי (תולדות העם, נושאים מהספרות התלמודית, כגון „האשה־בתלמוד", „נוטריקון"); מ. שליופר (ספרות מקראית, רבנית וכו'); ג. גולדברג (ספרות עברית, ספרות ההשכלה); יחזקאל רבינוביץ, שהיה פורה מאד (ספרות כללית מודרנית; זרמים בספרות הדור; ספרות יהודית;) זאב רומנובסקי (תנועת־העבודה; אבות הסוציאליזם וכו'); אינג' י. סטארובייניץ (על נושאים בטכניקה); ק. איבנסקי, ק. ליכטנשטיין (בשנים 1929—1933). מזמן לזמן נערכו משפטים ספרותיים, וויכוחים פומביים (כגון: על האנטישמיות; המשבר בספרות היהודית; „הנידחים" של פרץ; „יושה עגל"; הלופסוס בחיי היומיום; מחלות־המין; — שמות אלה הם רק לקט מעשרות בירורים פומביים אלה).

פטירתו של משה זבלוצקי בתרצ"ב היתה לעדת סלונים אבידה של איש־ציבור ותיק ומעולה, שסימל את רציפות העסקנות הציבורית בעיר במשך 40 שנה, מיום הופיעו כקורספונדנט ועד יומו האחרון כסגן־ראש העיר, ועם היעלמו של אחד מטובי־הקהלה, שחילק לה כבוד כסופר בעל שיעור־קומה וכאיש־האשכולות, — הורגשה האבידה בעיקר בשדה התרבות, שמספר העודרים בו היה כל־כך זעום.

אכן, שדה זה לא כולו נסתחף במכת המפלגתיות הקנאית. בעיר נתקיים גוף יחידי, שמחוץ לכל מגמתיות צרה, כשרק השכלת־העם לשמה נגד עיניו, פעל רבות בתחום זה, — הריהו החוג האקדמאי (על הקמתו ועבודתו הארגונית ר' פרק צ"ח). 40—50 הצעירים המאורגנים בו, חדורי רצון טוב להעניק מהשכלתם לצמאי־דעת, ערכו מ־1929 ואילך סידרת הרצאות לקהל. זמנם היה מוגבל לשלושת חדשי חופשת הקיץ, כשנזדמנו לעיר־מולדתם. בגדר דרגת־ידיעותיהם הם נתנו 1—2 הרצאות לשבוע. הסידרה העונתית כללה, איפוא, כ־15—20 הרצאות בתחומי־מדע שונים. עדות להצלח־תם ועידוד הם שאבו מהמאזינים, שמילאו את האולם הגדול של הגימנסיה, בו הם הרצו. נוכח היענות אנשים רבים הוסיפו הצעירים הנלהבים כהנה וכהנה, אף בחופשות הקצרות של סוף־השנה ובשבוע־הפסח, כשהסטודנטים מווילנה וורשה נתכנסו שוב בעיר. פעילות זו נמשכה עד 1937. המרצים היו: הסטודנטים לרפואה נח קפלינסקי, ח. י. גבורין, בוטבי־נסקי, וויס ועוד 2—3 מהם (על נושאים רפואיים); הירש מרמינסקי (על ענינים מגיאולוגיה, בוטניקה, מינרלוגיה, גיאוגרפיה פיסית); ח. ד. קאופמן (אסטרונומיה); סילצקי (מתמטיקה); מ. חיגרין (על משפט וכלכלה); יחזקאל רבינו־ביץ (שבבמה זו הרצה בתורת חבר־החוג על ספרות). כמרצים מחוץ לחברי החוג השתתפו: ד"ר וויס, ג. גולדברג, ק. ל. אינג' סטארוביניץ. החוג נענה גם להזמנות אירגוני־נוער והעמיד לרשותם מרצים. מזמן לזמן הוא קיים ערבי־וויכוחים על נושאים אקטואליים. בעונות־קיץ אחדות הוא השתתף בדף מיוחד ב„סל. וו.", בו התבטאו חבריו על בעיות מקומיות וכלליות. ב־1936 הוא ערך את „השבוע האקדמאי" לטובת ציבור הסטודנטים היהודיים בווילנה. בשנים 1937—1939 לא קיים שוב החוג את הרצאותיו, כי רוב מרציו סיימו בינתיים את לימודיהם והשתקעו מחוץ לסלונים, בעוד שמר־צים חדשים לא נתגלו במקום. גם הדכאון הכללי לא היה מעודד ביותר. אך החוג פעל עדיין בתחומים תרבותיים אחרים, כפי שנראה להלן.

מקום ניכר בחיים התרבותיים היה שמור לספריות הציבוריות. הספריה, שהוקמה ע"י האיגודים הציוניים („בנות ציון" ואחרים) בעשור שלפני 1914 ושריכזה ספרים גם מספריות ציבוריות אחרות, עברה בשנות הכיבוש לרשות הקהלה. בשנים 1921—1930 הרחיב ועד־הקהל את אוצר־הספרים, שהגיע ל־5000 ספרים בערך (כשליש מהם לכל אחת משלוש השפות: עברית, יידיש, ופולנית). עסקני־תרבות (לייב פייטלביץ, נ. אייזין — למדור היהודי; ג. גולדברג, רחל קנטורוביץ — למדור העברי) ניהלו את המוסד. בשנות העשרים הגיע מספר הקוראים 500—600 בערך, מהם כמאתיים קוראי יידיש, כמספר הזה קוראי־עברית (רובם ילדים ונוער), והיתר — קוראי פולנית.

אוסף ספרים צנוע, שהיה ב־1921 ברשות אירגון־הנוער „העבודה", הפך לספריה, ע"ש ברנר ליד פוע"צ, עם 1500 ספרים, רובם ביידיש ומיעוטם בפולנית, ועם 200 קוראים, מהנוער העובד. פעילי הספריה היו מ. רזניק, מ. גולדשטיין, פייגל רחילבסקי. בינתיים הוקמו עוד ספריות ציבוריות: ע"י „קולטור־ליגע" (ספרי־יידיש) עם מאה קוראים בערך; ע"י הגימנסיה (בעיקר קלסיקונים בפולנית ועברית), ע"י „השומר הצעיר". הספריות הציבוריות שימשו, איפוא, מספר מכובד של 500 קוראי ספרות יידיש. נמצאו גם קונים לספרים בשתי השפות. סוכני מו"לים מוורשה ווילנה שהזדמנו לעיר היו חוזרים עם הזמנות מכובדות.

התנועה התרבותית הזאת, שנמשכה גם בהתחלת שנות השלושים, התחילה דועכת עם גבור הדכאון ורפיון־הרוחות בעקבות המצוקה הכלכלית ונגישות השלטון. ב־1935 ירד מספר המנויים על ספרי יידיש בשלוש הספריות ל־200, וקניית ספרים ע"י אנשים פרטיים חדלה לגמרי. שליחי מוסדות, כגון ב"כ יוו"א פלק היילפרין, ד"ר גולדפרב, עורך כתב־העת הספרותי „אינזל", שבאו לעיר לאסוף חותמים, לא הצליחו בשליחותם. הירידה במספר המנויים בספרית

הקהלה לא איפשרה רכישת ספרים חדשים. דמי־הקריאה הופחתו ל־30 פרוטות לחודש. ב־1938 הקים חוג האקדמאים „חברת ידידי הספריה העירונית" והעביר מגבית פנימית לצורך קניות חדשות. גם בספריה ע"ש ברנר ירד מספר המנויים. לרכישת ספרים חדשים נזקקו ל„שרשרת". ב־1937 הוכרז ע"י אגודת הסופרים היהודיים בוורשה „חודש־הספר", להפצת ספרים בשוק הפרטי, — שמצא גם הד בעיר, אך ללא תוצאות ממשיות ניכרות. הספריות ע"ש ברנר ו„קולטור־ליגע" קיבלו הענקות מוועד־הקהל.

יש לציין, כי מספר קוראי־פולנית לא ירד במידה כל־כך מבהילה. שיטת־הפולוניזציה הוכיחה כבר, אחרי 15 שנים, אותות גוברים של הצלחה בקרב הנוער היהודי.

אולמי־קריאה נתקיימו בשנות העשרים „בבית־העם" הציוני ו„בבית־בורוכוב", מצויידים בעתונות היהודית והפולנית, וגם כתבי־עת מאמריקה ומא"י, שהיו מושכים קהל בערבים. כשנסגר „בית־העם", לא חודש אולם־הקריאה ע"י הציונים. ב־1936 ניסה „חוג־האקדמאים" לפתוח חדר־קריאה ציבורי. הוא נסתייע ע"י ועד־הקהל שהעמיד לרשותו מקום מתאים. אך חדר־הקריאה היה פתוח רק עונה אחת ונסגר בגלל התעניינות חלשה בעיר, שגם היא העידה על הקפאון התרבותי שהשתלט בציבור, עם תמורות הזמנים. על זה כתב אז אחד היוזמים של חדר־הקריאה: „רצינו לשמור על המסורת התרבותית של העיר.. סברנו, שהתא התרבותי יתן סיפוק רוחני לכול. אלא עמלנו היה לשוא... לסלונים יצאו מוניטין כעיר תרבותית — וזה נחלת העבר? —"

אמנם, אולם־הקריאה ליד ספרית ברנר נשאר פתוח עד הסוף, עם כ־50 קוראים בכל ערב.

וכמה מלים על תפוצת העתונות היהודית בעיר. למותר להוסיף, שהעתונות ביידיש כבשה את המוני הקוראים. שרידי העתונות העברית, „הצפירה", „היום", „בדרך", נקראו מעט. היה כבר הבדל רב בין קוראי „הצפירה" מלפני 1914 לבין נאמני העתון העברי ששרדו ושנוספו. היומון ביידיש חדר לבית המשכיל ולבקתת הפועל וכבש את כל העם. „היינט" ו„מאמענט" היו מהנפוצים ביותר בעיר ונמכרו במאות גליונות. לתפוצה רבה זכתה גם הוצאת אה"צ „רדיו". היומונים המפלגתיים „פאלקס־צייטונג" (בונד), „דאס ווארט" (פוע"צ), „ווארש. טאגבלאט" (אגודה) נפוצו פחות, למרות זה שפעילי המפלגות זירזו את ההפצה בכל מחיר. בעשור הראשון (1920/30) היה אינטרס ניכר לכתב־העת הספרותי „ליטעראַרישע בלעטער", שנמכר ב־50 טפסים בערך. כמו־כן נמצאו חותמים על הוצאות „וו"א וירחונים. בעשור השני ירדו היכולת וההתעניינות. „ליט. בל." נמכר בסוף השלושים רק בטפסים ספורים [618]).

עם ריבוי יודעי הפולנית נתרבה והלך מספר הנזקקים לעתון הפולני. „הנאש פשעגלאָנד", יומון פולני־יהודי, כבר הגיע בסלונים לתפוצה הגונה, אך היו גם קוראים במספר לא־מבוטל ליומונים הגדולים „גאזטה פולסקה" (עתון הסאנציה), ל„אילוסטרובני קוריער צודזיענני", ואף לז'ורנלים הפולנים.

גילויי האינטרס התרבותי נתבטאו בעדה גם בשטחים אחרים, כגון המוסיקה, הציור. יוזמה ברוכה היה למוסיקאי ומנצח המקומי ילובצין, בהקימו ב־1929 תזמורת סימפונית מורכבת מנגנים־חובבים, כולם יהודים, בעיקר בכלי־מיתר. זו היתה תרומה ניכרת לחיי התרבות והבידור. התזמורת שפעלה שנים אחדות, כללה כ־10 כנורות, כמה כלי־צ'ילו ופסנתר; היתה מופיעה 2—3 פעמים בשנה, בתוכנית מגוונת ומשכה קהל־מאזינים. ב־1932/33 ניצח עליה רוטשטיין. התזמורת נתפרקה בלחץ השנים האחרונות. גם תזמורת כלי־הנשיפה של „מכבי־אש" ערכה קונצרטים. טיפוח המוסיקה יצא מגדר נחלת־יחידים, ובמשפחות רבות קיבלו בנים ובנות שיעורים בנגינה (בכינור, בעיקר מהכנר משה שבתי; בפסנתר — מהמורות ליובה אלשטיין, אסתר רבינוביץ ועוד.).

ציירים בודדים הציגו בעיר מפרי־מכחולם וגם הצליחו בשנות השיקום הכלכלי למכור מתמונותיהם, כגון הצייר ש. גרודזנסקי מלודז, מ. דונייץ, י. טינוביצקי (מביאליסטוק), צייר חבר־קיבוץ „מסד", וכן י. וורוביובסקי, צייר־חובב מיושבי־העיר.

האקלים התרבותי השתנה, כאמור, תכלית־שינוי בהשפעת גורמי הדכאון על כל צורותיו באמצע שנות השלושים. המשבר הרוחני הזה: מהתעוררות ומאמץ תרבותי — לרפיון־ידיים שגבל בקפאון שלם, — חל בשנים 1933/34, כשלהיטלריזם מחוץ נתלווה „הפשיטיקיזם" מבית (הפרעות נגד היהודים בערי־פולין) ונצטרף להרס הקיום היהודי.

הדכאון גבר והלך בכל שכבות העם. כאשר כותב הטורים האלה ביקר בעיר, פעמיים לפני פרוץ המלחמה, ב־1936 וב־1938, הוא נדהם נוכח השמעת ביטויי־אזעקה, מעין קריאות ס.או.ס., ע"י שליחי־ציבור שונים, מהחרדים והחפשיים, עסקני מפלגות וגם אנשים מהרחוב.

עוד ב־1934 בקע קול ענות־חלושה כזה מבית־המדרש, קול שהיה בו מקדרות הבאות וממתח הזמן, מעין פרוגנוזה איומה ומבשרת רעות: ר' שמואל ווייצל, בנו של ר' מרדכי'לי, פונה לידידו ר' יצחק ארונוביץ, העולה ארצה, בדברי־פרידה כאלה „כל יום ויום אנו חיים בנסים, את דם התמצית מוצצים המסים... חוסר קרקע ובסיס, בלי בטחון במחר... אנו עומדים בפני גירושין וגזירות, שחיטות ופרעות" — וד"ר ווייס הפטיר, באסיפת „אורט" ב־1935, מעין פליטת־פה נבואית: „המצב המדיני והכלכלי שלנו מובילנו לשואה!" — וגד גולדברג מכריז ב־1936 (במאמרו ב„סל. וו." 309): „פעמוני האזעקה לעתיד גורלנו מצלצלים לנו בלי־הרף. ייתכן, שאנו עומדים כבר בשעה האחרונה ובנסיון האחרון להציל את עתידנו". — וניסן אייזין משמיע, גם הוא ב־1936 (סל. וו. 330): „גלי־הארס הזידוניים מתימרים למחות את שמנו מעל פני האדמה. כוחות ההשמדה האורבים לנו, דורשים מאתנו את המתיחות המכסימלית כדי לשמור על קיומנו הפיסי". — הלכי־הרוח האלה של ערב־שואה פשטו והלכו, דיכאו כל רצון, כל יוזמה, השליטו אזלת־יד ומעש, הקפיאו את כל החיים.

פרק ק

העתונות המקומית. — מקורספונדנציות לעתון עירוני. — „אונזער זשורנאל". — „סלאנימער וואַרט" משנים 1926/27. — „אונזער שטימע" ו„סלאנימער לעבן" של פוע"צ. — „סלאנימער וואַרט" בשנים 1929—1939. — מאבקיו וזכויותיו. — ד"ר וויס כפובליציסטן. — קנאת מפלגות תרבה עתונים. — „סלאנימער וואָך" של הרביזיוניסטים. — „סלאָנ. ייד. שטימע" של ה„אגודה". — „דער וועקער" מטעם הבונד. — גבאים מוציאים „בלעטלאַך". — ספרות הבחירות. — ההוצאות בעברית. — פירסומי השוה"צ, גורדוניה, מסד. — חוברות הנוער הלומד: „הניצוץ", „החבר". — „דבר סלונים" ו„דברנו". — הספרות הרגיונלית, ערכה ומהותה. — משוררי סלונים ויצירותיהם ביידיש: שמואל אוירבוך, סנדר סטולוביצקי, ניסן אייזין, יצחק רכילבסקי, ק. ל., מנחם הלברג. — משוררי סלונים ויצירותיהם בעברית: חיים לנסקי, גד גולדברג, גיטל מישקובסקי, לימא הלברג. — הסיפורת. — הקומדיות וסיפורי עם של זבלוצקי. — יוצרי הפזמונים והפרודיות. — הומור וסטירה. — הפיליטון המקומי: קצנלסון, שליופר, זבלוצקי, יחזקאל רבינוביץ, וורוביובסקי. — הממואריסטיקה: פרלשטיין, יודלביץ, זקרויסקי, ק. ל. — הרישום הדוקומנטרי. — הריפורטז'ה המקומית.

העלינו כאן את החזות הציבורית הזאת, המפרשת במידה רבה את הקפאון התרבותי וכליון־הרוח, שהטילו את צלם על העדה, עוד שנים אחדות לפני כליונה הפיסי.

השינוי באקלים התרבותי שחל במשך שנות־המעבר תרע"ה—תרפ"א התגלם, בין היתר, בהופעת העתונות המקו־מית בפעם הראשונה בתולדות העדה. למרות התמעטות האוכלוסיה היהודית ב־45% בערך ביחס לגדלה ב־1914, קם צורך בעתון אינפורמטיבי מקומי. עברו הזמנים של „הקורס־פונדנטים", כאשר ליבון הבעיות המקומיות ואף „כביסת הלבנים" הפומבית שבעיר־השדה נעשו ע"י „המליצים". ששיגרו את מכתביהם לעתונות הגדולה. כעת לא היה די בקורספונדנציה המצומצמת. לעסקני ודברי המקום היה צורך להשמיע את דברם לעתים מזומנות, רצוי משבוע לשבוע. בפולין המחודשת הגיעו הדברים לידי כך, שכל קהלה מחוזית המכבדת את עצמה נזקקה לשבועון משלה.

נסיון ראשון של כלי־ביטוי מקומי, שהגיע לציבור די גדול נעשה, כאמור לעיל, בתרע"ח—תרע"ט בהוצאת „התחיה". אך עם כל הצלחתו, הוא היה רק בטאון בכתב־יד. עם התבססות המצב הפוליטי והכלכלי בתרפ"א, נעשה הנסיון הראשון של כתב־עת מודפס. כשוועד־הקהל ריכז ב־1921 את כל פעולות־השיקום, הסעד והחינוך, הוא ראה צורך בהסברה ציבורית ישירה ותכופה. לשם זה הוא ניגש להוציא, בעריכת משה זבלוצקי שהיה אז ראש־הקהל, את „אונזער זשורנאל" שיצא קודם כשבועון, ואח"כ בהפסקות לעת־מצוא. לזבלוצקי בעצמו היה זה קנה־מידה למוד ולהעריך את תמורות־הזמן, שהביאוהו משיגור מכתבים „להמליץ" בשנות התשעים ועד לעריכת עתון מקומי ביידיש, 30 שנה לאחר־כך. ב„אונזער זשורנאל" בשלה גישה פובליציסטית רצינית הודות להופעת ד"ר וויס, שפירסם בו מאמרים בשאלות מוניציפליות ואחרות. על גישת העתון לענייני העיר והעדה, עמדתו במערכות בחירות שונות, וכן שמות משתתפיו כבר סופר לעיל (ר' פרק ע"ב). נוסיף כאן, שנוסף לסופרי העיר, פירסמו בו מאמרים גם אישים חשובים מחוצה לה: ד"ר ויגודסקי (מווילנה), עו"ד גוז'נסקי וה. א. ינובסקי (גרודנה), הציר לסיים עו"ד סטוטשינסקי (וורשה), דוד רקוביצקי (ביאליסטוק), העתונאי יליד־העיר מ. גינזבורג (קנדה) ועוד. „אונזער זשורנאל" הופיע בשיתוף עם ארגוני יוצאי סלונים באמריקה, והגיע אליהם כהוספה ליומון הניו־יורקי „מארגן־זשורנאל". בס"ה הופיעו 25 גליונות. הגליון הראשון הופיע באפריל 1921, והאחרון — ביולי 1925.

המשך ל„אונזער זשורנאל" היה „סלאנימער ווארט", שיצא ב־1926 מטעם ההסתדרות הציונית, גם הוא בעריכת זבלוצקי, שכיהן אז כיו"ר ההסתדרות. בעוד „אונזער זשורנאל" היה בעל מתכונת זעירה, שיווה ה„סל.וו." לעצמו צורת עתון על כל מדוריו. רוב הסופרים של הבמה הקודמת השתתפו גם בעתון זה. הוצאתו היתה בלתי־סדירה, ובס"ה הופיעו 20 גליונות. (הגל. הראשון יצא ב־8 בספטמבר 1926, והאחרון ב־15 בדצמבר 1927).

בינתיים גדל דור פעילים צעירים בסניף פוע"צ ימין, ששאפו לביטוי עצמי. ב־1927 הם פתחו בהוצאת דו־שבועון „אונזער שטימע", שנערך בטוב־טעם ע"י יחזקאל רבינוביץ. הוא ניהל את תעמולת המפלגה לבחירות לעירייה בסוף 1927 ודן בכל הבעיות המקומיות. בין משתתפיו היו: ש. רוזנבלום, ש. אוירבוך, זאב רומנובסקי, יצחק ליכטנשטיין ועוד. הביטאון לא החזיק מעמד; אחרי צאת 7 גליונות הוא נפסק. גליונות נוספים בשם זה, מטעם המפלגה, יצאו ב־1931—1933.

נסיון נוסף להוצאת ביטאון מקומי נעשה ע"י פוע"צ ב־1929, עם הופעת השבועון „סלאנימער לעבן" בהשתתפות אותם הכוחות הצעירים, רובם סטודנטים. העתון היה ער וזריז והמשיך עד שמשתתפיו פרשו ללימודיהם באוני־ברסיטה...

כל הנסיונות האלה הוכיחו, שהעיר אמנם זקוקה לעתון מקומי, שיאיר ויפרש, תוך „עוז־רוח אזרחי" את ענייני העדה כולה.

כשנה וחצי חלה הפסקה בעתונות המקומית. באוגוסט 1929 חידשה ההסתדרות הציונית, בעקבות מאורעות תרפ"ט, את ה„סלאנימער ווארט" כשבועון, בעריכת ק. ליכטנשטיין, הגליון הראשון יצא ב־30 באוגוסט 1929, ומאז המשיך השבועון ללא־הפסקה במשך 10 שנים רצופות, וגליונו האחרון מס' 478 יצא ביום פרוץ מלחמת־העולם, ביום 1 בספטמבר 1939. הוצאת העתון באופן רצוף מעידה על השתרשותו בעיר.הוא הפך למיצרך תרבותי שנדרש בכל יום ששי, ולתוספת־קריאה נחוצה לגליון יום ששי של היומון הוורשאי. אם כי תפוצתו היתה רק כ־600 טפסים, הוא נקרא ע"י חמשת אלפים איש בערך, כמחצית היישוב היהודי. העתון

כלל 4—6, ובערבי־חגים 6—8 עמודים. במשך כל הזמן הוא נשא את עצמו, והכנסתו באה בעיקר מהמודעות (משפחתיות ועסקיות).

כביטאון ציוני נשא העתון ברמה את נס התחיה הלאומית והקדיש מקום רב לפעולות הקרנות ולכל הארגונים הציוניים בעיר. עם הכרזות מגביות או ביקורי אורחים מטעם הקרנות, הוא קבע תוספות מיוחדות להם. תשומת־לב הופנתה לכל תנועות־הנוער שבעיר. כל מאורע מהעולם הציוני היכה בו הדים רבים.

אך עיקר חשיבותו היתה בהארתו את הבעיות המקומיות ועמדתו במאבקים הלאומיים־פוליטיים במקום. הוא נקט עמדה לאומית גאה ויציבה ללא־חת בכל מערכות הבחירות. בקיץ 1930, בבחירות לסיים, הוא עמד בתוקף לצדה של הרשימה האזורית של גוש־המיעוטים, שכללה את המועמד הציוני המקומי, ונאבק ברשימת הב.ב.. אכן, הסטארוסטה עמד על ערך העתון בגיבוש הלאומי של האוכלוסיה היהודית במחוזו ומפעם לפעם שם אבני־נגף, בהחרימו אותו. מאבק דומה חזר ב־1931, בבחירות למועצה העירונית, בהן הגן העתון על הרשימה היהודית המאוחדת ותקף את הפורשים וההרפתקנים הציבוריים למיניהם. גם במערכה זו הוחרם העתון לא פעם. סל.וו. לחם נגד הצמד הנשיל־פליבנסקי ומזימותיהם. העתון החרם בס״ה 7—8 פעמים.

מקום מכובד הקדיש העתון לענינים הכלכליים של העיר, לארגונים הכלכליים והמקצועיים, למוסדות הצדקה והחסד, לחיים החברתיים והסוציאליים, לריפורטז׳ה המקומית.

במדור הפובליציסטיקה השתתפו (בזמנים שונים): ד״ר וויס, זבלוצקי, מ. קפלן, ג. ברנשטיין, מ. שליופר, ח. י. קצנלסון, ש. גוזובסקי, ק. איבנסקי, א. למקין, ק. לכטנשטיין, ג. גולדברג, נ. איזין ועוד. ראש־המדברים בוויכוח וליבון המקומי היה ד״ר וויס. הוא התבלט לא רק בעסקן פוליטי ונואם מצוין, אלא גם כפובליציסט מוכשר ובהיר־דעה וביטוי. סגנונו הגליצאי המגורמן קמעא נסוג בפני כתיבה ליטאית נקיה. הוא עקב במאמריו השבועיים אחרי כל בעיות היום. בעיקר האיר את המתרחש במועצה העירונית והתפלמס עם האופוזיציה מימין ומשמאל ועם הסיעה הנוצרית־מושלמית. רשימותיו על המועצה והעיריה מהוות מעקב רצוף אחרי החיים המוניציפליים במשך התקופה. הוא גם השמיע דברו על המוסדות, על הקהלה, על חיי התרבות והעלה זכרונות מפעולותו הטרום־סלונימאית (למשל, השתתפותו ורשמיו בוועידת צ׳רנוביץ, לתרבות יהודית). מאמריו בסל.וו. נמנים במאות. (וראוי העסקן שהיה כל־כך מסור לעיר, כי תוקם מצבה לזכרו בדרך הוצאת מבחר מאמריו ע״י יוצאי העיר ומשפחתו).

גרשון ברנשטיין פעל כפולמוסאי תקיף בוויכוח עם „האגודה" וה„בונד". הוא גם יצא חוצץ נגד פורצי גדר מבפנים, שחתרו נגד האחדות היהודית בחזית העירונית; מ. קפלן, כראש הנהלת הקהלה, הסביר ופירש את המתרחש בוועד האוטונומי של העדה, והשתתף בוויכוח על עניני היום בציונות; ק. איבנסקי נקט, בין היתר, עמדה בשאלות כלכליות עירוניות וניהל את המאבק נגד מס־ההטענה הבלתי־חוקי; שליופר, גוזובסקי, קצנלסון כתבו על עניני־דיומא שונים; ג. גולדברג, נ. איזין, ק. ל. דנו על עניני חינוך ותרבות הנוגעים במישרין לעיר; א. למקין שימש רפורטר זעיר וסיפק את הכרוניקה השבועית; וזכורים לטוב הממונים על המודעות, „פרנסי" העתון שלום שוכוטוביץ ובן־ציון אפרואימסקי.

זכותו של „הסלאנימער וואָרט" וכן של ההוצאות האחרות בטיפוח הספרות הרגיונלית בפרוזה ושירה וכל הכרוך בה, — היא פרשה חשובה לכשעצמה ומוארת להלן בהמשך פרק זה.

עורכי העתון היו: ק. ל. — בשנים 1929—1933 (ובהפסקות: ק. איבנסקי); ג. גולדברג — בשנים 1934—1935; נ. איזין — בשנים 1936—1939.

הצלחת הסל. וו. שהפך לעתון העדה המקובל על כולם, זירזה מפלגות אחרות להוציא בטאונים, או לכל־הפחות הוצאות חד־פעמיות. ב־1933 נעשה נסיון כזה ע״י הרביזיוניסטים עם „סלאנימער וואָך", שלא נמשך אלא 11 שבועות. לצרכי תעמולת הבחירות הוציאה „האגודה" לפרקים את „סלאנימער יידישע שטימע" (ב־1930, 1932, 1935 ועוד). את צרכי ה„בונד" בבחירות החוזרות לעיריה שימשה הוצאתה „דער וועקער", ואת פוע״צ ימין — גליונות נוספים של „אונזער שטימע".

גם גבאים יחידים בעלי יומרה עצמאית ותוקפנית מצאו דרך לדעת הקהל בהוצאת בלעטלאַך (הכנוי העממי לעתונים המקומיים) כגון: נחום לווינסקי, בהוציאו ב־1930 את „דער בעל־הבית", ועסקן של חב׳ „לינת הצדק", שנלחם בוועד הקהל והוציא „סלאנימער שטימע" באותה שנה.

המפלגות לא הסתפקו בערב־בחירות בעתונים מיוחדים והציפו את הרחוב בדברי־דפוס שונים, כרוזים, עלונים, חוברות.

בין הוצאות חד־פעמיות אחרות ביידיש (כולן בדפוס) יש למנות: את „פאָלק און לאַנד" (מטעם סניף „התאחדות" ב־1929); „דער פרייער סקויט" (1930), חוברות שהופיעו לשוקי וויצו וקק״ל („גאולה" ב־1930, „פאַר אונזער לאַנד" ב־1931, ועוד); עלון הומוריסטי „דער קאַנטשיק" בעריכת ש. גריבנבלום; „סלאַנימער לעבן" (מטעם בעה״ב ב־1935); „תל־חי" (מטעם הרביזיוניסטים באותה שנה); „אונזער וואָרט" — מטעם השוה״צ (מוקדש למושבות הקיץ).

נאמני העברית בתנועות־הנוער תבעו את עלבון השפה הלאומית בהוצאת עלונים או חוברות. ביניהם יש למנות את ההוצאות ההקטוגרפיות של סניף „השומר הצעיר": „המדורה" — לבוגרים, „שאגת הכפיר" — לכפירים, „הצופה" ו„מדורתנו" — לצופים, ו„המסיבה" — ביטאון הקן כולו, — כולן בעריכת אל. שפירא, בשנים 1926—1933, והמשיכו גם אחר־כך. ליובלו ה־15 הוציא הקן ב־1934 חוברת בדפוס בשם „קננו"; חוברת־יובל יצאה גם ב־1939.

„גורדוניה" הוציאה את „דברנו"; ו„עלוננו". „אספקלריא" היה עתון־קיר של קיבוץ „מסד".

נסיונות מעניינים נעשו ע״י הנוער הלומד: בשנים 1922—1923 הוציאו תלמידי הגימנסיה, המעורים בעברית (משה קפלינסקי, אלעזר ויחזקאל רבינוביץ, יצחק ליכטנשטיין) 16 חוברות בשם „הניצוץ", שכללו דברים בפרוזה ושירה (אותה קבוצה ניסתה גם כוחה ביידיש, בחוברת „די בעריאזקע"). נסיון נועז יותר היה „החדר", עם כותרת־משנה „כלי־מבטאו של הנוער העברי" שחמש חוברות הימנו

יצאו בתרפ"ט (4 בהקטורגרף, 1 — בדפוס, בהשתתפות מ. פורוזובסקי, ח. סבטיצקי ואחרים). קוריוז מהווה ה„קונדס" צתון להומור וסטירה, יצא בדפוס באלול תרפ"ו. בנובמבר 1933 הוציא סל. וו. תוספת עברית בשם „דבר סלונים". הנסיון חודש ע"י ג. גולדברג בשנת 1935, בייחדו מדור עברי בעתון בשם „דברנו".

ה„סלאנימער ווארט" ובמקצת כתבי־העת הנ"ל האחרים סייעו לא במעט להעלאת הדברים הכתובים בפרוזה ובשירה, שאפשר לכללם בשם „הספרות הרגיונלית". בתקופה, שבה נבטו זרעי־משנה בשדה היצירה היהודית, במקומות שונים שבתפוצה הפולנית־ליטאית, ובצדה של הספרות הלאומית בשתי השפות, באו לידי ביטוי בנות־קול מקומיות של המבע הספרותי, המבטאות באספקלרית היצירה את המיוחד, החד־פעמי שבישובים, קהלות או חבלי־ארץ נפרדים, — עלתה וגדלה, בצינור העתונות המקומית ובדרך פירסום עצמי, גם יצירה ספרותית סלונימאית. ראשיתה היתה נעוצה עוד בדברי המשכילים־היוצרים של העיר: הציורים התמימים של בקנשטיין, הסיפורים והרשימות של זבלוצקי, השירים של גבורין, המאמרים המליציים של משה לווין, — היוו, מלבד ערכם הכללי כהבעה ספרותית־משכילית, גם ניצני ביטוי רגיונלי, המשמשים ספיח בלתי־הכרחי אך מגוון, מבלי להספח על אוצר היצירה העיקרית. הרי זוהי דרכה של הספרות הרגיונלית, שאין לה היומרה להשתייך לנחלת הדורות של העם, אך יש לה זכות קיום ארעי, במידה שהיא משמשת ביטוי לנופך המיוחד והבלעדי המתיחס למקום או יישוב מסוים.

מה שמשכילי־העיר הביעו בכלי־דורם: במליצה, באלגוריה או בסמלים, — ביטאו סופרי ומשוררי התקופה האחרונה בדרכים מוחשיות יותר, בהגדרת העצמים בשמם, בלי־הסוואה של סמלים ומליצות. וכך נתגלו בשנים אלה כמה יוצרים, ששזרו בחוטי יצירה שונים את מסכת הקיבוץ היהודי בעיר, את מגלת חייו ואגדותיו, את שרשיו ונופו האנושי. אף בדבריהם הכלליים, לירקה או הגות, בולט הגוון המקומי, הפרטי. הדברים אמורים לא רק ביחס לשירה ולסיפורת, שבהן משמשת העיר על יושביה כנושא מרכזי. הלוקליזם בא לידי הבעה גם בפיליטונים, הומרסקות, סאטירה.

סקירה קצרה של יבול ספרות רגיונלית זו, האצורה ב־500 הגליונות של ה„סל. וו." ובעוד כמה עשרות גליונות של עתונים אחרים, וכן בכמה ספרים וחוברות, תעלה את התמונה הכללית ותצדיק את הצורך במתן ארכת־חיים ממושכת יותר לדברים האלה, ע"י כינוסם והוצאתם בסידרת כתבים של בני־העדה.

הנציג הבולט ביותר בשירה הסלונימאית ביידיש הוא שמואל אוירבוך. ביכורי־עטו נתפרסמו בשנים 1919—1925 ב„היינט", „ארבעטער־שטימע", „באפרייאונג" מוורשה, וב„אונזער זשורנאל" המקומי. שיריו הקצובים בנוסח שירי־עם משכו את תשומת הלב. מרבית דבריו נתפרסמו אחר־כך ב„סל. וו." בשנים 1926—1938. שירתו בנויה על יסודות העממיות, הליריקה והגון המקומי. נאמן לרוח התקופה, הוא הביע בראשונה את הלכי־הרוח של הרחוב היהודי. „החלוץ" משנות העשרים תפס אצלו מקום־כבוד. הערכה לשיריו שופעי־החן והרנך ניתנה לו ממקור בלתי־צפוי: ידועה דרכו המופלאה של שירו „די משומדת'טע", שמאולם־ההקראה בסלונים בו השמיעו המשורר בראשונה, עבר באורח פלאי לערים ועיירות שבתפוצות ליטא ופולין, עד שהופיע לבסוף בקובץ של שירי־עם. בשיריו „הסלונימאים" („נעווסקי", „רעזקעס", „סאלאמינקע", „אלברטין", ואחרים) הובע חינה, יפיה וייחודה של העיר והסביבה. בהם באו על הבעתן גם דורות־חיים של הישוב היהודי. הנעימה הלוקלית משולבת בליריקה העממית של בן־יקיר זה לסלונים היהודית. בקובץ שיריו שיצא בתל־אביב, בשנת תש"ז, על־ידי אחיו חיים, בשם „אודים מוצלים" כונס רק המעט מיצירתו, כי רוב שיריו אבדו, אך יש בו כדי לתת דיוקן מלא של משורר בשל זה [619]).

סנדר סטולוביצקי, שהיה ידוע בעיר בשמו הספרותי ס. סטאל, היה בעל הסתכלות פנימית וביטוי לירי ממצה. אילו כתב רק את הפואימה רחבת־היריעה „די לעגענדע פון סלאנים" בלבד, (הניתנת להלן כהקדמה לאלבום־סלונים בכרך זה), היה כבר בכך כדי כיבוש־מקום בשירה המקומית. ביצירה זו הוא העלה באקורדים חרישים, מהולים בעצב מזוכך המשתלב כל־כך בנוף המתואר, את אגדות־העם שנשתמרו במשך דורות בעיר. ס. סטאל היה מאוהב במחמדי הטבע של המקום, ועם זה הוא כאב את כאב החידלון, שהמשורר הרגיש בכל נימיו. בסידרת שירים קטנים הוא חוזר לנשוא האהוב עליו, לסימטאות ולפרברי העיר, ליהודיה הפשוטים. עשרות שיריו הכלליים — רווים עצב נוקב, יגון הדור ויגון העיירה היהודית השוקעת. הוא הרגיש בגורל בן־דורו הנידון לכלייה וראה אותותיה הקרבים. נפשו כלתה לצאת מהמחנק, אך עם זה הוא לא עצר כוח להנתק מהשרשים העמוקים של עיר־מולדתו ונופה האהוב. עשרות שיריו לא נאספו עדיין, אך מצויים בידינו, ומובטחני שבמקובץ יוסיפו נכס בר־ערך מסוים לשירה היהודית בת דורנו.

ניסן אייזין פירסם את שיריו הראשונים לפני 1914 בירחון הווילנאי „די יידישע וועלט". כמשורר בעל נימה פרסונלית ברורה הוא נתגלה אחרי 1920. הוא לא נזקק במישרין לסייג הגיאוגרפי. יצירתו רצופה הגות. צרור שיריו (רובם בסל. וו.) מתלכד להבעה חזקה.

יצחק רחילבסקי נתן בשיריו תיאורים ריאליסטיים של מחזות ודמויות מהעיר (ב„סל. וו." ובביולטנים של יוצאי סלונים בארגנטינה). שלובי הומור בריא, הם מוסיפים נופך מיוחד ליצירה המקומית.

מנחם הלברג, עלם שנגדע בדמי ימיו, השאיר אחריו בקובץ־שיריו שיצא בעיר, דברים היוצאים מנפש כואבת, הנתונה לנפתולי הדור הצעיר, שמתלבט בבין הזמנים של שנות המלחמה ולאחריה [620]).

יחזקאל רבינוביץ התיז מסדנו רב־האנפין ניצוצי־שירה, שבהם רפלקסים אישיים משתלבים „במראות מהבית". הקורא יכול לעמוד על נשימת יצירתו זאת, משירו המופיע בשער אלבום סלונים בכרך זה, וכן משיריו הפותחים ומסיימים את כרך־השואה.

צרור סוניטות ופואימה מאת כותב הטורים־האלה, המשקפות באורח אישי את בבואת־העיר ואת המזיגה היהודית־בילורוסית, משלימות את ההבעה השירתית ביידיש, שצמחה בעיר בשנים הללו.

הבעה זו היתה דו־לשונית והיא העלתה פריחה גם בעברית. בסלונים נולד חיים לנסקי, היוצר בעל הביטוי החזק ביותר של השירה העברית המתיחסת לרוסיה הסובייטית. עד שהגר ועבר לשם, הוא ינק בסלונים ובדרצ׳ין הסמוכה מעסיס־שירתו. בחבל־ארץ זה הוא ספג את מראות העיירה. בבקתת סבו נתבשם מריחה של הפטריארכליות, של מסורת החיים, של נרות־השבת. הפואימה שלו „ליטא" היא שיר־מזמור לחיים שקטים אלה, „לשדות־הבולבוסים והיער" שבפרובינציה הסלונימאית. בשירים רבים אחרים הוא שר על „עוגות־השומשומין" של סלונים על ירידיה של זלבה, על נוף־נעוריו. הוא נמשך תמיד לסבך־שרשיו, לאיזור ינקותו הראשוני.

שירתו העברית של גד גולדברג אינה ידועה ברבים. ביצירתו המעטה (שיריו נתפרסמו ב„העולם" וב„בדרך" שיצא בוורשה) מפרכסת נשמה עדינה, המגלמת פירפורי התועה והתוהה על פרשת־הדרכים של היחיד והכלל.

גיטל מישקובסקי, שכנפי שירתה צמחו לה בעיר מולדתה וזכתה להתעטף באיצטלא של משוררת בישראל המחודשת, עודנה כעת, בשבתה באילון שבגליל המערבי, „מהסה את מזמורי־המרחבים", בהעלותה „את העיר והרחוב הרחוקים". הדמויות הקרובות לה, החקוקות בשורות לוהטות ו„המפכפכות עוד עד היום בעורקיה" מהוות את אחד המוקדים החזקים שבספר שיריה.

לציון המיטען השירתי בעברית יש עוד להוסיף את יריעותיו של לימא הלברג (ב„התחיה", תרע"ח—תרע"ט). אלמלא נתלש עלם מוכשר זה מקרקע היצירה העברית, — כי אז היה בודאי מוסיף דף נכבד לשירה העברית המקומית.

הביטוי הרגיונלי הדהד גם בשדה ההומור, הסאטירה והקומדיה. לסוג זה מתיחסות הקומדיות של משה זבלוצקי. איש רב־פעלים ורב־אנפין זה הרחיב את יריעת־כתיבתו מעבר לתפיסתו המשכילית וסיפורת על־סף תקופת התחיה, — עד ליצירה מודרנית בשנות העשרים. בכמה קומדיות ביידיש (שהוצגו בסלונים ובמקומות אחרים) הוא העלה סטואציות משעשעות וטיפוסים גרוטסקיים, לקוחים מגלגול חדש של „עזקה" סלונים [621]). לזה יש להוסיף סידרת עיבודים של אגדות וסיפורי־עם, שפירסם באחרית ימיו. דברים אלה, הכתובים בהשראה ניכרת של פרץ, מעובדים באורח מקורי ובשפה עממית־עסיסית. על מפעלו של זבלוצקי בגאולת בדיחות ר׳ איזילי, שהיה לו אופי מקומי מובהק, כבר סופר לעיל (ר׳ פרק כ"ה).

לסוג הביליטריסטי־תיאורי מצטרפים שירטוטי דמויות ודיוקנאות, מאת ק. ל. בשם הכולל: „פון סלאנימער אלבאם".

לתחום ההיתולי־סאטירי משתייכים שפע הפזמונים והפרודיות לכל עת־מצוא, שבהם ניתן „המראה העקום" של חיי העיר. מאורעות היום, ריב־המפלגות, רקע־התהפוכות בעת־בחירות, קרתנות וסכסכנות, לחישות וניחושים, — כל רחשי־הירוקת של הבצה הפרובינציאלית השתקפו ביצירי־יום אלה, שמילאו את טורי סל. וו. והעתונים האחרים. הגדילו לעשות בתחום זה שמואל אוירבוך ויחזקאל רבינוביץ (שחתם על טורו „הפזמון השבועי" בשם א. גראם). כאן יש להזכיר את המדור ההיתולי „המטאטא הסלונימאי", בגליונות „אונזער זשורנאל"; את „מושב־לצים", בסל. וו. בעריכת יוסף וויינשטיין וש. גרינבלום; את הוצאת „הקונדס" הנ"ל בעברית. ו„דער קאנטשיק" ביידיש.

את חיי־העדה על כל צדדיה יש למצוא גם בפיליטון המקומי. לא יצא גליון של העתון המקומי בלי הרשימה הקולעת, שהעלתה את בעיות־השעה בנוסח־חידודין שנון, פיליטוניסטי.

זבלוצקי היה אמן־השיחה הקולחת. מ. שליופר בחר, לרשימותיו על דא ועל הא מהקלחת העירונית, בצורת שיחות „לאהובי ורעי", שנתחבבו על קהל־קוראיו. הסופר המובהק ח. י. קצנלסון העלה את הפיליטון המקומי לרמה של כתיבה מסוגננת ובקיאה. בעוד ששיגר, במשך 12 שנות שבתו בסלונים ועד יומו האחרון (1923—1935), את יבול מאמריו העברים ל„העולם", „הצפירה", „היום" ולבמות עבריות אחרות, הוא ייחד את במתו הקבועה ביידיש ב„סל. וו.". בעטו שצורף בכור־ההיתוך של דורות ההשכלה והתחיה גם יחד, הוא דן מדי־שבוע, בנימה של אדם שבע־חיים ונסיון, על ענייני דיומא של כלל־ישראל ושל „פרט־ישראל" בעיר מושבו.

במדור הפיליטוניסטי הצטיין יחזקאל רבינוביץ („איכ־ניט") בכתיבה שנונה, חריפה, פקחית על פרשיות שונות בעיר. רשימותיו היו רצופות צירופי־לשון ורמזים קולעים, בחינת „המבין יבין"... רשימות לעת־מצוא „במדור התחתון" מאת מ. וורוביובסקי, ג. גולדברג, נ. איזין, ק. ל. גיוונו את הסוג הזה, ולו היתה אפשרות לכנס מבחר מהכתיבה הזאת, — כי אז היתה מצטרפת לציון מכובד נוסף לזכר העיר וסופריה שנספו.

לכלל נכסי־הרוח של הדור האחרון, — במסגרת הספרות הרגיונלית, אפשר לצרף את הממואריסטיקה המקומית, דהיינו: את זכרונותיו של מ. פרלשטיין מחיי העיר במשך 50 שנה (1870—1920), שנתפרסמו בסל. וו. בלמעלה מ־50 פרקים, והזורקים אור על מאורעות, אישים, הווי, ומוסיפים תרומה חשובה לספרות הזכרונות על העיר, המפוזרת במקורות שונים; את זכרונותיו של זבלוצקי על ימי־נעוריו, על פגישותיו עם סופרים בוורשה, על ד"ר צבי לווין ועוד (פורסמו ב„סל. וו." וביומון הביאליסטוקאי „דאס נייע לעבן"); את הכרוניקה ההיסטורית מאת ק. ל. (ל. קלונימוס) „על סף 2 תקופות" (סלונים בשנים 1914—1920; פורסמה בסל. וו. בכמה עשרות המשכים); זכרונות מתנועת־הפועלים בעיר מאת יואל יודלביץ וזאקרויסקי (ב„אונזער זשורנאל").

לסוג הרישום הדוקומנטרי יש לצרף את סקירת ג. גולדברג „400 שנה של שלטון עצמי בסלונים" (תולדות העירייה); „המושבות היהודיות שע"י רוז׳נוי" (סידרת ריפורטז׳ות על שני הכפרים היהודיים במחוז סלונים) מאת ק. ל.; הסקירה הביבליוגרפית המכילה חומר לתולדות היישוב היהודי בעיר, מאת זבלוצקי (כולן פורסמו בסל. וו.). לבסוף יש לציין, שהעתון הציל מאבדן חומר היסטורי לתולדות הקהלה, בהקדישו מקום בהמשכים רבים לעבודתו הביו־ביבליוגרפית של חייקל לונסקי „דאס יידישע סלאנים אין ביאגראפיעס" בעשרה חלקים ולסקירותיו של גד גולדברג על תולדות העיר ועל פנקס ביקור־חולים, וכן לתעתיקים מפנקס „שומרים לבוקר". שנעשו בידי ח. לונסקי.

הנה כי־כן אנו רואים בעליל, שהיצירה, הכתיבה והרי־

שום, שהיו לכאורה ארעיים, בלתי־מוגדרים, בלתי־תכליתיים בעת־נתינתם, נצטרפו למטען תרבותי־היסטורי וספרותי, בעל משקל ובעל חשיבות־יחסית בתוך אוצר הספרות הרגיונלית היהודית של הדור האחרון.

פרק קא

התיאטרון והבידור בתקופה הנידונה. — הלהקות המקומיות. — הבמאי יבורסקי והלהקה הציונית. — להקת „בינע" של פוע"צ. — החוג הדרמטי של ה„בונד". — הלהקה הבלתי־מפלגתית. — השחקן היהודי. — הופעות להקות חוץ. — ביקור אחרון של אסתר־רחל קמינסקה. — להקת יוליוס אדלר חוזרת. — הופעות השלוחות השונות של „הלהקה הוילנאית". — להקות אידה קמינסקה, רודולף זסלבסקי, יונאס טורקוב. — הצד השני של המטבע: ביקורי תיאטראות „שונד". — אופירטות מפוברקות ופזמונים מפולפלים. — ההצגות בשנות השלושים. — להקות זיגמונט טורקוב, רחל הולצר, דינה הלפרין, סם ברונצקי. — הופעות מוריס שוורץ ותיאטרונו. — במות אמנות זעירה. — סיורי „ארט", „די יידישע באנדע", „יונג־טעאטער". — הופעות סולנים: זמרים, נגנים, קריינים, רקדניות. — ביקורי קיפניס וזליגפלד, חרטינסקי ואיזה קרמר, דז'יגן ושומכר. — הקרקסים והקולנוע. — נשפי המוסדות והארגונים. — תקריות אנטישמיות בבתי־קפה פולניים. — הבנקטים לאורחי חוץ. — „זלוטה פנטירה" והופעות „שמנדריקיזם". — סלונים שמרה על עממיותה. —

בעיר־השדה המפגרת, הרי גם הבידור לשמו, אף כשאינו מלווה מגמה חינוכית או לימודית, הופך לאירוע תרבותי. ראינו, איך בשנים האחרונות שלפני המלחמה שימשה החוויה החדשה באולם התיאטרון — מנוף בשביל ההמונים להרחבת אופקים, להעמקת רגשות ותגובות, בצדו של השעשוע והבידור גרידא. ועל רקע זה אפשר גם לשפוט על ערכן של להקות־משחק מקומיות, על־אף רמתן האמנותית הפושרת.

להלן נסקור את פרשת התיאטרון היהודי בעיר, על להקותיו המקומיות וביקורי להקות מחוץ, וכן יתר אירועי הבידור והשעשועים ומסיבות חברתיות.

בימי השלטון הצבאי ב־1919 לא היתה כל אפשרות „להשתעשע" בהצגות. ה' גרינהויז, הבמאי־האורח (ר' פרק ס"ד) עזב את סלונים, והלהקות הציוניות והבונדאיות לא יכלו להמשיך בתנאים האלה. אך הנה נזדמן לעיר, בין החוזרים והפליטים מרוסיה, במאי מוכשר ובעל־מרץ בשם יבורסקי. מאחר שבסוף 1919 הוכשרו כבר תנאים נוחים לפעולה תרבותית, נשתלב יבורסקי בלהקה הציונית של זבלוצקי. היא הציגה בחורף 1919/20 מחזות מגורדין ואש. בעקבותיה קמה לתחיה גם הלהקה מיסודה של ה„טיי־האלע". אך פעולתה נפסקה, כשבמאי הלהקה, בן־העיר אהרן משיניסט, נרצח באיזור הקרבות הרוסים־פולנים בסוף 1920.

יבורסקי עם להקתו, שנוספו לה כוחות צעירים, המשיך בהצגותיו עם חידוש חיי־התרבות ב־1921. הוא היה לרוח החיה של ההצגות המקומיות והדריך גם את תנועות־הנוער. הוא הוא שביים את הצגת השוה"צ בחגיגות פתיחות האוניברסיטה העברית, בשם „ונהרו אליו כל הגויים". עם מות יבורסקי בשנת 1926 נתפרדה החבילה.

כשנתהווה המרכז התרבותי של פוע"צ, קמה להקה משלו בשם „בינע", ע"י „בית־בורוכוב". הלהקה הציגה משנת 1927 ואילך, במסגרת נשפי „פריהייט", מערכונים מקוריים (משל טונקעלער, שלום־עליכם ועוד) ומתורגמים (מאוזשקו, לונדר, לינדנפלד וכו') ואף מחזות גדולים („גרינע פעלדער" מאת הירשביין, „גנבים" מאת בימקו, „צובראכענע הערצער" מאת לובין, „דער קאטארזשניק" מאת ריזלמן ועוד אחדים). במאי הלהקה היה י. רחילבסקי.

הקנאה המפלגתית דחפה את ה„בונד" לארגן מחדש את להקתו, שנקראה הפעם: „החוג הדרמטי שע"י שעורי־ערב לפועלים". היא הציגה בשנים 1930—1933 כמה מחזות (בין היתר: „דער רויבער דורך נויט" ב־4 מערכות מאת הרמן שטיפט); היא גם ערכה הצגות לילדי ביה"ס ציש"א.

קבוצת חובבים שלא רצו להשתלב במסגרת הלהקות המפלגתיות הקימו ב־1929 „להקה דרמטית בלתי־מפלגתית" והציגו: „המבול" של ברגר (ב־1930), „הזכיה הגדולה" של שלום־עליכם (ב־1931), „כורי־הזהב" מאת שלום־עליכם, „דער טויבער" מאת ברגלסון, „זמר העצב" מאת דימוב. בין שחקניה היו: מ. זבלינסקי, בליזניינסקי, גב' בדש, ליסיצקי, אפשטיין, אירקה ומתתיהו דונייץ, צירל אלפרט. הלהקה נתפרדה ב־1935.

בין הלהקות הארעיות ששמעו עליהן לפרקים, היו: להקת השוה"צ, שהציגה בעברית (בבימוי פינטשוק); ילדי ביה"ס „תרבות", ילדי ציש"א. הצגות ברמה נאותה בוצעו פעם בשנה גם ע"י חניכי הגימנסיה בעברית ופולנית.

ברור, שהבחינה לכל ההצגות האמטוריות הללו, שאולתרו ללא הדרכה מחוץ, היא לאו־דוקא רמת־הביצוע האמנותי, אלא עצם החתירה בחוגי־נוער שונים להפליג לעולם־המשחק; לחדור, להבין ולהזדהות עם נפש הזולת. חתירה זו לכשעצמה מעידה על הלכי־רוח תרבותיים, שסייעו להעלאת הסביבה כולה. ואשר לטיפוח ההנאה האמנותית והטעם־הטוב, — היה צורך להיזקק לביקורי להקות־חוץ.

גילויי עידון ההרגשה והטעם לגבי תופעות אמנותיות, ובעיקר לגבי ההצגה הדרמטית, שראינום לפני 1914, כאילו נסוגו אחור בשנות המלחמה, שבהן הופסקו ביקורי להקות דרמטיות בעיר. אחרי המלחמה נתגלה המערך החברתי החדש. השכבה הדקה של האינטליגנציה היהודית־רוסית נידלדלה. המשמרת החדשה של האינטליגנציה העירונית היתה נתונה בחלקה להשפעת הרוחות הפולוניזטורים החז־

קים שנשבו מכל צד. אין להמנע מלציין, שהמורים מגליציה, על אף השתייכותם ברובם למחנה הלאומי, שימשו שלא במתכוון גורם מסייע להשלטת האקלים התרבותי־פולני, בתוקף מקצועם הפדגוגי (כמורים לשפה ולתרבות הפולנית או להוראת מקצועות כלליים בשפה זו).

מאידך קם נוער חדש, נוער לומד ונוער עובד, שגודל ואומן בחממת תנועות־הנוער, אשר טיפחו ורוממו את מקומן של שתי השפות הלאומיות בחברה היהודית שלאחרי המלחמה.

שתי גרביטציות לשוניות מנוגדות אלה התבטאו בתחומי־תרבות שונים, וגם ביחס ללהקה הדרמטית הבאה להתארח בעיר.

משנת 1921 ואילך ידעה העיר שתי זרימות תרבותיות שונות. פולין היהודית, שטיפחה להקות דרמטיות משלה במרכזיה התרבותיים וורשה, ווילנה, לבוב, — הוצפה גם להקות תיאטרון מאמריקה, אחרי ניתוק של 6—7 שנים. התיאטראות הקבועים וכן הלהקות הנודדות, סובבו בערי־השדה. סלונים, כעיר מחוזית במרכז אזורי־הספר, לא נעדרה ממפת השחקנים היהודים, ובמת התיאטרון היחידי בעיר לא יכלה לספק את כל הדרישות. באותו זמן, בהדרכת השלטונות, שראו בתיאטרון גורם לשוני ותעמולתי חשוב, — נעשו תכופים ביותר ביקורי התיאטרון הפולני מווילנה ולהקות פולניות מוורשה („רעדוטא" ואחרות) וכך התחיל „מירוץ" בין שני הזרמים.

חיש מהר נתגלה המראה העגום, שבעוד שקהל עממי, „מהשורות האחוריות", תאֵב בידור תרבותי וחוויה דרמטית המוגשים לו ביידיש, ממלא את אולם „הדאם ליודאווי" (התיאטרון העירוני), — פוסחים חוגי האינטליגנציה ושכבת האמידים על הלהקה היהודית, אך שומרים בעקשנות אמונים להצגה הפולנית. ברבות הימים, כשמאות חניכי הגימנסיה ואף נוער בוגר מבתי־הספר היסודיים, כבר ידעו את שפת המדינה, — סיפקה סלונים היהודית קהל־צופים קבוע לתיאטרון הפולני.

עסקני העיר מכל המפלגות התריעו על העובדה, ששכבת אנשים, „מיושבי השורות הראשונות" מזניחים את ההצגה היהודית; העתונות המקומית הוקיעה בלי הרף את „הפורשים" ו„המחרימים", אך ללא הועיל. היו שראו בהופעה סימפטום מרגיז של ערב־התבוללות.

לאמיתו של דבר, היתה הסיבה נעוצה גם בטיב הלהקות האורחות והריפרטואר שלהן. בחלקן הורכבו באורח ארעי, משחקנים מפוקפקים, בלי רוח־צוות קבועה ובבימוי חלש, והריפרטואר שהוגש כלל ברובו אותם ספק מחזות בלתי־מציאותיים, ספק אופירטות, שנתפרו ואוחו בתפרים גסים, מהסוג הידוע בעולם התיאטרון היהודי בשם „אמעריקאנער מאכערייקעס", אשר פרט למספר צופים מצומצם, סלדה מהם נפש הצופה התרבותי. להקות אלה זלזלו בטעם הטוב של הקהל, ובסופו של דבר התנקם יחס זה בהן גופא.

מאידך, אין להגזים בכך, כי הרי ביקרו גם הלהקות היהודיות הטובות ביותר. ואפשר לקבוע ללא היסוס, כי בלי לצאת מהעיר אפשר היה לראות במשך השנים 1920—1939 את השחקנים הטובים ביותר של הבמה היהודית בתקופה זו. ביקורי כל להקה לא ארכו בדרך־כלל יותר מ־3—4 ימים, לכל היותר שבוע, עם 2—4 הצגות שונות, כי להצגה חוזרת של אותו מחזה תוך ימים אחדים לא היה מקום, בגלל מיעוט הקהל. הלהקות היו באות ביזמתן הן, או בהזמנת אמרגן מקומי ה' יעליאַן (בעל הקולנוע היחידי בעיר). בממוצע, לא עברו 2—3 שבועות בלי ביקור להקה, או כ־6—8 הצגות בכל חודש. היו גם זמנים, שבכל סוף־שבוע פקדה להקה את העיר. כשאולם התיאטרון היה תפוס, נתקיימו ההצגות בבית־הראינוע, או ב„בית־העם" הציוני (עד 1930).

אין, כמובן, בדעתנו למנות את כל הלהקות שהציגו בעיר בתקופה הנידונה, אך נזכיר את אלה מהן, האופייניות ביותר, הן „לתיאטרון הטוב" והן לתיאטרון הזול, המטולא והצולע מהסוג הנ"ל.

„האם של התיאטרון היהודי" הופיעה עוד בעיר בהתחלת שנות העשרים ושיחקה, בין היתר, את תפקידה הקלאַסי „מירלי אפרת". לפסוקים היוצאים מפיה של השחקנית על המחותן השיכור שנקלע בין חסידי סלונים, היה כאן צלצול מיוחד. היה זה ביקורה האחרון של מירלי־אסתר־רחל.

יוליוס אדלר, שרבים זכרו את הצגותיו מלפני 1914, הופיע ב־1924 ושנית ב־1926 עם להקתו האמריקאית והציג „אוריאל אקוסטא", „קין", „הינקנמן" ועוד.

הלהקה הווילנאית ביקרה בשנות העשרים, על כל קבוצותיה. שלוחתה הוורשאית עם אברהם מורבסקי, דוד הרמן, יעקב וויסליץ וכו' באה ב־1922 (עם „הדיבוק", „דער זינדיקער" של אַש ועוד) וערכה ביקורים נוספים בשנים שלאחר־כך. ב־1928 באה קבוצה „ווילנאית" אחרת, עם מרים ארלעסקא, א. סמברג, ווייכרט (בהצגות „קידוש השם", ב„לילה בשוק הישן", „הגולם", בבימוי ווייכרט). ב־1931 חגגה הלהקה הווילנאית המקורית את יובלה ה־15, והציגה בסלונים (עם מזאה, חבל בוזגאן ואורלסקה) שורת הצגות מקוריות ותרגומים מהריפרטואר המעולה שלה. באותה שנה הציג אברהם מורבסקי עם להקה מיוחדת את „ד"ר זילבר" מאת אש.

לסוגי התיאטרון הטוב יש לייחס את הופעות אידה קמינסקה עם להקתה בכמה סיורים עונתיים בשנים 1928—1933, וכן הצגות השחקנים רודולף זסלבסקי וליב שריפטזצר במחזות מאת שלום־עליכם, אש, הירשביין, וגם ריפרטואר מתורגם. גם להקת יונאס טורקוב („הסיבה" מאת פרנק ועוד) העלתה את הקהל לרמה אמנותית.

בעוד שהקהל נמשך אחרי המשחק הטוב והתיאטרון הרציני, הוא נסחב „בעל־כרחו" ל„מרתף"־ההצגות, שהמכנה המשותף שלהן הוא: „תיאטרון־שונד". להן השתייכו ביקורי ה„קרעסן־טרופע" של מרק סטפניצקי (עם מחזות כגון „בערעלע אדעסער"), או להקת לולה יעקובוביץ (עם מחזות „אַן אייביקער נאר", „אַ ווייב א שלאַק"...). תיאטרון מסוג זה היה גם „התיאטרון הווילנאי העממי" עם נחמה קדיש, חאש, — שהיה אורח קבוע בעיר, פעמים בכל שנה, והציג אופיריטות מפוברקות וממוזגות מכל הבא ליד (הנה כמה שמות מ„הריפירטואר", שבו הפגינו את כשרונותיהם: די פערסישע כלה, אויס קריזיס, דער אמעריקאנער ליטוואק, מאטקע פון סלאבאדקע, די ערליכע גנבים, די מיידל פאַן בראדוויי, שפיל־ציגיינער, — כולם הוצגו בעיר). להקה זו הציגה בכל סיור 6—7 פעמים, והציפה את הרחוב בפזמונים

„מפולפלים", אחרי שעברו את אמבט־הניסוי של שוק־הדגים הווילנאי...

בין הלהקות הנודדות שלא פסחו על סלונים היו גם שחקני אמנות זעירה, כגון להקת „ארַרט" מוורשה שהתפרסמה בכל פולין, הזוג וול. גודיק — אולה לילית ואחרים.

ככל שהמשבר הכלכלי החריף, כן פחתו ביקורי הלהקות. בשנים 1934—1938 ירד מספרן ל־8—10 בשנה. ביניהן היו: ביקורים חוזרים של אידה קמינסקה; להקת קאלינסקי־נתן מארה"ב; להקת זיגמונט טורקוב — רחל הולצר (ערכה סיורים אחדים); דינה הלפרין — סם ברונצקי (במחזות מתורגמים). חויה אמנותית זומנה בביקורו של מוריס שוורץ עם להקתו ב־1937 (שהציגה „יושה עגל"); להקה ממוזגת משחקני תיאטרוני סקלה וקמינסקי בוורשה. לשורת ההצגות הטובות בסוף שנות השלושים אפשר לצרף את ביקורו החוזר של א. סַמברג ב־1938, ולהקת ליוסי ומשה גרמן (במחזות מלודרמטיים).

בין יתר הלהקות, מהן טובות ומהן קלוקלות, שהציגו בעיר בשלש השנים האחרונות, היו: קבוצת מוריס לאמפה ור. שושנה (ב־1936, 1938); להקת שחקנים מברודביי; יחף שיינגל — פרנסיס אדלר; קבוצת אשר גרימינגר; ז'ני לאַוויטש ולהקתה (3—4 הופעות בכל שנה, במחזות: „מיין מאמעלע", „דאס שאמפאנייער מיידל" וכדומה); להקת וויטלר — שליוסברג; הלהקות של דזשק רכטצייט, ליאופולד יונגויירט, מנדלבליט, ביילקוביץ, יוסף קאמיין. כן חזרו ובאו בכל שנה נחמה קדיש וחאַש, שהתאמצו להפיג באופירטות הקלילות את המרירות והדכאון שהשתלטו על מושבות היהודים בסוף שנות השלושים. מהבמות הזעירות באו בשנים האחרונות: „יונג־טעאטער", די „יידישע באנדע", „ארַרט", עם תכניות קלות ומשעשעות.

להשלמת סקירת ההצגות יש עוד להזכיר מופעים נפרדים של אמני־במה, במשחק, זימרה, פנטומימה וקריינות. היו ביניהם כאלה, ששמרו אמונים לעיר וביקרו בה לעתים קרובות, כגון זוג אמני־הפזמונים עם ריפירטואר מקורי, יוסלה קולודני ואוליה רבינוביץ; הקריין ז'ק לוי, השחקנית בת־העיר פרידה לוריה. אורחים רצויים ומכובדים היו אמני־הביצוע של שירי־עם מ. קיפניס — זליגפלד, שתרמו בהרבה להפצת היצירה העממית־היהודית. מאז ביקוריהם נעשו שיר־העם ופזמון־העם מקובלים וקרובים משהיו והושרו בפיות רבים.

בין מופעי סוליסטים שונים, שביקרו בעיר בזמנים שונים תוך השנים הנידונות, אפשר למנות עוד את: הזמרות איזה קרמר, אנה רייזנר; הזמר הדקדנטי הרוסי וורטינסקי, הקריינים אביגדור מוריק, דוד זבלודובסקי, מ. גיבסון, חיה'לי גרובר; הרקדנית מרים דייכס, הזמר ז'ק קראנלי; השחקנים דזשיגן—שומכר (הופיעו בעשור הראשון כמעט בכל שנה); הופעות־סולו של סמברג—וולפשטט, הכַּנר אַרדנקו.

בין אירועי־בידור שונים שנטו אוהל בעיר, יש עוד להזכיר: הופעות קרקסים (קרקס גודזיעמסקי, קרקס אמפיר); תיאטרון המריונטות היהודי „מודיקאַט" (ב־1930); הופעותיו של „מלך־הברזל" זישה ברייטברד ואחותו סוניה; להקות אוקרייניות ורוסיות[622]).

לבסוף יש עוד לציין את הראי־נוע — קולנוע „מודרן", היחיד בעיר, שבמשך כל השנים איפשר לצפות במיטב הסרטים מתוצרת ארה"ב ואירופה.

גם בבידור התרבותי פשה נגע המפלגתיות. הכיתות ו„התנועות" התבדרו בחוגיהם ובמועדוניהם. לכך שימשו המסיבות והפגישות הפנימיות. אך נשפיהם והצגותיהם היו פומביים. לכל ארגון או מוסד סוציאלי היה מעין נשף או „חג" שנתי שלו. כבר סקרנו לעיל את החגיגות השנתיות של השוה"צ ושל „פרייהייט". השוק השנתי של „וויצו" שארך כשבוע שימש מרכז לאירועים חברתיים, ביקורים בביתני השוק, חגיגות לילדים ונשפי־ריקודים. קהל מגוון משכבות שונות נזדמן לנשפי־הלביבות של „בית־היתומים" בחנוכה, לנשפי־„טאַז" בפורים, לנשפים השנתיים של „מכבי" ושל „מכבי־אש". האירועים האלה כללו מופעים אמנותיים, לעיתים בהשתתפות כוחות מהחוץ. גם „החוג האקדמאי" תרם לסגנון הבידור התרבותי בעיר. מדי שנה (החל מ־1929) נתקיים בסוכות הנשף השנתי שלו עם תכנית רביו בהשתתפות חברי החוג. הוא גם ערך „ערבים מוסיקליים בניצוחו של ילובצין, מסיבות־תה עם שיחות קלות ותכנית־בידור.

כשבעיר נתגבשה כבר חברה פולנית, קמו מועדונים ובתי־קפה פולניים („קלוב מישליבסקי" ועוד). גם יהודים לא נמנעו, כמובן, מלבקר בהם. אך כמה תקריות אנטישמיות והתפרצויות גלויות גרמו לבסוף להוקרת רגלי היהודים משם. כדי לספק את הצורך בישיבת־רעים על כוס־תה, נפתח ב־1934 המועדון שע"י „אגודת הסוחרים", ששימש מעין קפה, ומקום למסיבות חברים במוצאי־שבת.

אין לשכוח גם את האופי התרבותי־בידורי של הבנקטים, שנערכו לכבוד אורחי־חוץ (מהקרנות והמפלגות), אחרי סיום שליחותם. מסיבות אלה בהשתתפות עשרות עסקנים ונשותיהם, נתקיימו תמיד בהתלהבות מתוך עשיית המצווה הציבורית, ובהשראת שאר־הרוח של האורח, שהפטיר אותן בנאום אַפּותיאוזי, המתרומם מעל השיגרה היומיומית האפורה של עיר־השדה.

ראוי לציין כאחד מסממני הזמן את הפופולריות שרכש בקרב הנוער היהודי בעיר הפזמון והזמר הפולני. „השלאגרים" ממועדוני־הבידור בוורשה שהילכו במדינה, התחרו באזורי־הספר המזרחיים בזמרה הרוסית, שכבשה מקום מסוים לפני המלחמה. „הזלוטה פנטירה" דחתה את ה„טששטושקה" הרוסית־מהפכנית במסיבות חברתיות, וגיוונה נשפים משפחתיים וציבוריים, בצידה של השירה העממית, שהעמיקה כבר לחדור לתודעתו ולהערכתו האסתטית של הנוער. אך שילוב מתקדם והולך של מוצר־הבידור הזמרתי הפולני בתרבות־הבידור והבילוי שימש כשלעצמו עדות נוספת למצב־התקרבות לאקלים־„השמנדריקיזם" (הופעות התבוללות חיצונית נבובה) ששלט ברבדים מסוימים של הנוער היהודי בפולין הקונגרסאית.

אף על פי כן, סלונים היהודית עוד שמרה, עד השואה, על עממיותה ומקוריותה העסיסית.

הכיבוש הסוביטי בשנים 1939-1941

פרק קב

השינויים הרדיקליים ביחס השליטים למיעוט היהודי. — השפעת הרעל ההיטלריסטי על הפולנים. — העוני הגובר והחיים הנמשכים כסדרם. — פרוץ המלחמה והכיבוש הסובייטי. — הריסת דפוסי החיים המסורתיים. — שני השלבים בחורבן קהילת סלונים. — זרם הפליטים ועזרת האחים המוגשת בלב חם. — חיסול המסחר והמלאכה העצמאית. — ביטול החינוך היהודי־לאומי. — בית־ספר לרוסיפיקציה. — גל המאסרים והגירושים. — הדור הצעיר מנסה להסתגל. — הלב היהודי ממאן להתייאש. — בוקר ה־22 ביוני 1941.

קצרה יריעת הפנקס מלספר הכל על קהילתנו. התקופה האחרונה של שנות השלושים נסקרה בקיצור ובמקוטעין, ולא סופר לקוראי הפנקס על מוסדות העיר בהשתלשלותם האנטי־יהודית ועל מאמצי הקהילה להחזיק מעמד מול נחשולי השנאה, האפליה והחרם. ויש לספר הרבה על תרומת סלונים לתרבות הרוחנית התורנית והחילונית של עם ישראל ולפרסם רבות מיצירותיהם של סופרי עירנו, עתונאיה ומשוררית מאז ועד ימיה האחרונים. נקווה שתימצא הדרך לספר זאת לבני עירנו.

נסקור איפוא בקצרה את שנותיה האחרונות של קהילת סלונים עד לכיבושה בידי הנאצים, — ובעיקר את ימי הכיבוש הסובייטי, בהם „הוכנה" יהדות סלונים לכליה בידי הורסי חיה הציבוריים ומחריבי ארגונה וערכיה.

אדם מישראל, שנקלע למזרח־פולין בסוף שנות השלושים, הבחין מיד בעוצם השינויים ובגלי התסיסה המחרידה, שהסעירו הן את האוכלוסיה הכללית והן את הישוב היהודי בתוכה בשנות השלושים האחרונות.

חמש שנות דו־קיום של הנשר הפולני בצדה של מאורת־הפתן ההיטלרי הזרימו כל־כך הרבה רעל לתוך הבשר החי של אותה מדינה בלתי־יציבה ורבת־עממים, אשר בלאו־הכי פעפעה איבה למיעוטיה בכלל ולמיעוט היהודי בפרט, עד כי הרעל קעקע את היסודות, הפיח רוח־עוועים למוחות הצלולים ביותר והכה בשכרון ובסנוורים את מנהיגי האומה ודבריה.

לסלונים הגיעו הגלים העכורים בצורת המאורע הפעוט, כביכול, אך רב־המשמעות של המעילים החתוכים בטיילת הדמבה; של פליטות־פה חדשות לבקרים של נכי־מלחמה בקיאוסקים ושל פקידי־ממשלה בלתי־נעצרים ברוחם, מעין: „הנה בקרוב נשחט את כולכם", והתבטאו בצורה מעשית בחלוקה הגרוטסקית של העיר לאזורי־בחירות, שהפכה את הרוב היהודי למיעוט בבחירות למועצה העירונית.

אכן, העולם כמנהגו נהג. ב„מועדון היהודי" התקיימו המסיבות והפגישות החברתיות כסדרן; המפלגות התמידו מתוך שיגרת־האינרציה בדשדושיהן. אך הפאופריזציה עברה כל גבול, וקופת „גמילות־החסדים", שכה הרבתה במעשי השיקום וההצלה בשנות העשרים ותחילת השלושים, ראתה את עצמה באפסות־כוח ואזלת־יד להציל ולשקם בים העוני, התלישות וערעור היסודות.

דכאון איום והרגשה של ערב־התפוצצות לפתו ולחצו בכל מועקתם.

ההתפוצצות לא איחרה לבוא. פתיל־התבערה הוגש באותו יום, שנצטרף מאז לסדרת התאריכים, שתלמידים משננים אותם כעת בשעורי ההיסטוריה.

ראשון בספטמבר 1939.

ב־17—18 לספטמבר 1939, כאשר הטנקים הסובייטיים ושפעת קלגסיהם נהרו ללא־הפסק ברחובות ובשוקי סלונים, קבע כל בר־דעת בעיר, עד כמה פקחית וריאלית היתה תפיסתם, תפיסת העולם המציאותי של ימינו, על־ידי יהודים פשוטים וצנועים, שחכמת דורות ותבונת אבות ראשונית היו נר לרגלם; הם־הם שהיו אומרים, כי הדוב הרוסי ישים כף רגלו על בילורוסיה בהזדמנות הראשונה.

אך עם התגשמות נבואותיהם ותצפיותיהם נסתרה גם אחרית החזון של יהודים פקחים וחביבים אלה.

הסובייטיזציה וכל הכרוך בה לגבי מבנה־החיים המסורתי היהודי דהרה בקצב־ענק בסלונים ובכל שטח הכיבוש הסובייטי. ההווי היהודי והכלכלה היהודית בעיר ובעיירה, כפי שמצאם הפוליטרוק הקרמלאי ב־1939, היו בעיניו אנכרוניזם מראשיתם ועד אחריתם, שאחת דתם להיעלם, — ובהקדם. לא רק החומות הרעועות של ה„קיום" היהודי נפלו בנופלים תוך חדשים ספורים, — אלא כל דפוסי ההווי המסורתי, שנשארו לפליטה בפולין־ליטא במשך עשרים שנים נוספות אחרי ההפיכה המזרח־אירופית ושכבר אבד עליהם הכלח על חורבות יהדות רוסיה העסיסית, פורקו, הושחתו, הושפלו ועופרו בעפר בעקביות, בהחלטיות ובקנאות האופיינית למשטר הסובייטי.

האשמאי, שהיה ממונה, כביכול, על מחיקת שם ישראל וזכרו מאותה ארץ, בה היה מעורה מאות בשנים, קיבל עליו לבצע את גזירת ההשמד בשני שלבים ועל־ידי שני שליחים: בשלב ראשון: ההשמד הרוחני ע"י שליחיו של סטלין, השמד שגרר התמוטטות נפשית, הידלדלות והתפוררות השבט היהודי לאבק־אדם, פירוק כל מסגרות ארגוניו ונטילת כל רוח לעמוד בשער, להתנגד, להמשיך „אף על פי"... ובשלב שני: ההשמד הפיסי בידי אדולף היטלר ימ"ש, כליה ואבדון של אבק־אדם זה, נטול קלסתר־עם ורצון־עם, והפיכתו לאפר־אדם, האפר של טרבלינקי ואושוויץ, צ׳פלבו ופטרליביץ׳.

„שירת הברבור" של יהודי סלונים ברוח המסורתית העתיקה של קהילה זו, שהושרה בשלב־הכליה הראשון הנ"ל, בצל המגל והחרמש, היתה: מידת הכנסת אורחים שבה נהגו

כלפי גל הפליטים שנהרו מכל כנפות פולין השסועה. עם התקדמות הקלגסים הנאציים מפרוסיה המזרחית לתוך המישור המזובי, בימי המלחמה הראשונים, 2—10 בספטמבר, ברחו קהילות שלמות מזרחה. וכך נקלעו לסלונים והסביבה אלפי יהודים מאוסטרוב־מזובצק, סובלקי, אויגוסטוב, אוסטרולנקה, קולנה וכו' וכו'. היו אפילו קהילות קטנות שנעתקו בשלמותן לסלונים, כגון יהודי העיירה מישניץ (מהגבול הפולני־גרמני שבאיזור ההוא).

גם מאזורי פולין המרכזיים, ובעיקר מוורשה, לודז וסביבותיהן ואף מקאליש המרוחקת, פביאניץ, קאלושין וכו' זרמו רבבות פליטים, וחלק מהם נתקע בסלונים.

לאילו ממדים הגיע מספר היהודים הכולל בסלונים עם שוא גלי הפליטים? — הדעות על כך מחולקות בין שרידי העיר, ויש גם ניגודים בין הנתונים, לפי העדויות האלה, ובין מספר קדושי סלונים שנספו בשואה בשנים 1941—1942.

לפי מקורות סובייטיים שונים מלפני ואחרי השואה הגיעה האוכלוסייה הכללית של העיר ב־1940 למעלה מ־35 אלף איש. לפי הנתונים שבידינו מנתה האוכלוסיה הנוצרית ב־1939 כ־8 אלפים נפש. לפי נתונים אלה הגיע מספר יהודי העיר ב־1940 למעלה מ־27 אלף, או שהאוכלוסיה היהודית הוכפלה תוך חדשים ספורים (ב־1939: 13—14 אלף נפש), כלומר, על כל יהודי תושב סלונים נוסף פליט אחד!

אמנם, עשה השלטון מה שעשה כדי לאכסן את אלפי הגולים, אך ברור, שבלי מידת הכנסת האורחים שבלב היהודי, בלי הגישה החמה של אחים לצרה, היתה הצפיפות הופכת חיש למארה. זו הפעם האחרונה בתולדות קהילת סלונים עמדו יהודיה לעזרה לאחיהם בצרתם. הם הקבילו את פני הגולים בזרועות פתוחות. אין משפחה, שלא אכסנה פליטים.

את הגזירות הראשונות של שידוד־המערכות הכלכלי התחילו לבצע בעלי השררה החדשים שבעיר אחרי תקופת־מעבר של 2—3 חדשים. וחיש־מהר, כשבתי המסחר, החנויות ודוכני התגרנים מכל המינים נתרוקנו בחדשי אוקטובר—דצמבר מסחורותיהם, ראו את עצמן אלפי משפחות בישראל, כי בנסיבות החדשות, עם חיסול המקח־וממכר החפשי והמלאכה הפרטית וסגירת החנות וסדנת המלאכה העצמאית, — הן נתלשו ונעקרו מיניקותן הדלה ומקיומן האלמנטרי.

בו בזמן שלבעלי־המלאכה ניתן פליאטיב, בצורת „הארטלים", מעין קואופרטיבי־ייצור, שבמסגרתם צריך היה החייט, הסנדלר, המסגר והנגר להיאבק קשות בתנאים החדשים ובו בעצמו, כדי להיצרף בכור ההסתגלות, — הרי לסוחר ולחנווני, לתגרן ולמתווך נסתמו כל המעיינות. האפשרות היחידה, משרות באדמיניסטרציה, בצרכניות וכו' — לאו כל אדם זכה לכך וצריך היה לעמוד במבחן ה„כשרות" מכל הסוגים.

בד בבד עם השינויים המהפכניים בשטח הכללי, התחוללה ההפיכה הגדולה בחיי יום־יום, בהווי, בתרבות, בחינוך, בדת, — שעם היותה מחוייבת־המציאות לפי חוקים הכתובים והבלתי־כתובים של החברה החדשה, הרי ביטלה ממש כל אפשרות של המשך מסורתי של חיים יהודיים, — בו בזמן שהדיבורים על „תרבות יהודית חילונית" נשארו בגדר פטפוט ודשדוש גרידא.

כך פורזו ובוטלו במחי־יד אחד כל בתי־האולפנא ומוסדות החינוך, החל מתלמוד־תורה וגמור ב„פאָוושעכנע" (ביה"ס הממשלתי־פולני לילדים יהודים) ובגימנסיה היהודית־פולנית. גורל אחד נחתך לשני „היריבים", בי"ס „תרבות" ובי"ס ציש"א (היידישאי־בונדאי). החינוך היהודי הלאומי בוטל כהרף־עין. נוסד בי"ס עירוני, שתכניתו היתה מעין אנדרוגינוס סובייטי־יבסקי, איסור לימוד העברית, טשטוש כל תרבות ושרשים יהודיים ורוסיפיקציה מהירה וקפדנית.

והיה זה מגוחך וטראגי לראות את המורים היהודים מהאסכולה הישנה, מ„תרבות", מ„ציש"א" ומבתי־ספר פרטיים, שהותרו בחסד עליון, מחוסר מורים אחרים, להורות לפי התכנית הרשמית בבית־הספר החדש — כשהם מובאים בחדשי הקיץ 1940 מסלונים לנובוגרודק, לסמינריון מזורז ב„תולדות המפלגה הקומוניסטית" ובשפה הביילורוסית.

השלטונות זירזו בסוף 1940 בבילורוסיה המערבית את הבחירות הראשונות לסובייט העליון, וע"י כך ניתנה גושפנקא סופית לסיפוח החבל לרפובליקה הביילורוסית ולברית־המועצות. סיפוח רשמי זה נעשה אחרי שהחבל „טוהר" מהאלמנטים שהוחזקו בעיני הממשל כ„עוינים למשטר". ברחוב היהודי הקיף המחנה של „אויבי־העם" את כל המפלגות, החל מ„אגודת־ישראל" וגמור ב„בונד". וכמו שמורי „תרבות" וציש"א כאחד נזקקו לאמבט שווה בכור המצרף הסובייטי, — כן הוכרו במידה שווה כאויבים וכפסולים ללא־תיקון לגבי הסובייטיזציה: הד"ר יצחק אפרת כיו"ר הסניף הסלונימאי של ההסתדרות הציונית, ויצחק סוטיצקי, כיו"ר סניף ה„בונד" המקומי, — ושניהם הוגלו בצוותא לקזקסטן...

אותו גל־הגירושים לסיביר גרף סוגים מסוגים שונים. וכך, תוך 2—3 חדשים הוגלו, — על פי־רוב באישון לילה, ולעתים אחרי מאסר זמני ומשפט עם הרשעה, כמובן, — כ־200—300 מתושביה הוותיקים של העיר, יהודים מעורים בחיי הקהילה, מבניה־בוניה.

בינתיים, בחצי השני של 1940, נכנסו החיים, לפי בבואתם החיצונית, למעגל סדיר, כביכול. המשטר היה זקוק להרבה פקידים, לבלרים ונושאי־כלים, ומוסדות המנגנון על משרדיהם, מחסניהם וצרכניותיהם קלטו עובדים במספר רב. אך ברור, שבמנגנון מסובך ורב־גלגלים זה, על אף קליטת הרבה אנשים, לא מצאה את מקומה שכבה אחת וכבדת־משקל, זו של בני מעמד־הביניים ובגיל־העמידה.

למען האמת יש להגיד, שהדור הצעיר מצא לו דרך ביתר קלות, ונוער יהודי במיטב שנותיו ראה לפניו שערים פתוחים לשטחים כאלה של המשק הכלכלי והאדמיניסטרטיבי, שבימי הממשל הפולני יכול היה רק לחלום עליהם. סטודנטים מצאו גם אפשרות להמשיך בלימודיהם בבתי־ספר גבוהים בלבוב.

אך את הלב היהודי לא הצליחו להדביר ולהבליע. הרגשות היהודיים פרצו חוצה בכל הזדמנות. בבוא הידיעות על הפצצת תל־אביב בספטמבר 1940 ועל הסכנה הצפויה לארץ־ישראל, רעדו וחרדו אלפי לבבות יהודיים, על אף הגזירות על הציונות. והורים שלחו במחשכים את בניהם למורים העברים הוותיקים, שנשארו תלושים מחוץ לכל מוסד חינוך, — לר' מאיר וולפוביץ, לה"ה פומרנץ, ריזשין ואחרים, כדי לארוג במסתרים את המשך המסורת היהודית.

וכך, במשחק כפול ומגוחך זה, עם „תרבות חילונית",

כביכול, תוך הסתגלות אישית כלפי־חוץ, לעתים פחות או יותר מוצלחת, ולעתים טרגית; תוך נפתולים קשים של הפרט והכלל, זרמו גם חדשי 1941 הראשונים, חדשי חורף ואביב. יהודים התאמצו להתגבר על כל המכשולים שהשלטון והזמן גרמם, וסברו שבמשך הזמן אולי יצליחו לייצור כלים אחרים, מותאמים לנסיבות החדשות. „במשך הזמן", — הם סברו, — והרי „מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל"...

אכן, הפעם הכין הזמן משהו, שאף השכל החריף ביותר לא יכול היה להעלות על הדעת...

אך באותו אביב וקיץ 1941 צעדו יהודי סלונים לא בלי־תקוה לקראת העתיד, עד...

עד אותו יום, שגם הוא נוסף לשורת התאריכים שתל־מידים לומדים כעת בפרקי־היסטוריה, —

— עד אותו בוקר־קיץ של יום א', 22 ביוני 1941.

ביבליוגרפיה וציוני-קצור למקורות

המקורות, שבהם השתמשתי לצורך המונוגרפיה, הם רבים ושונים, ומקיפים מאות ספרים, מאמרים, רשימות, מכתבים וכו׳. את דברי־הדפוס בעברית, יידיש, רוסית, ביילורוסית, פולנית, גרמנית ואנגלית, המכילים חומר על היישוב היהודי בסלונים, אפשר לסוג לאוספי־דוקומנטים, אנציקלופדיות, ספרי גיאוגרפיה והיסטוריה, ספרים באתנוגרפיה וכלכלה המוקדשים ליהודי רוסיה, פולין וליטא; מונוגרפיות וספרי־זכרונות; מאמרים ורשימות המפוזרים בעשרות כתבי־עת; ספרים תורניים, בדרוש, שו״ת וכו׳. מקורות שבדפוס אלה נמנים למאות ואי־אפשר, כמובן, לפרט כאן את כולם. נוסף להם השתמשתי בקרוב ל־500 קורספונדנציות מסלונים, שפורסמו בעתונות העברית, היהודית והרוסית־יהודית, ובמקורות שבכתב, כגון זכרונות שרשמתי מפי בני־העיר, מסורות מקובלות וכו׳.

כל מקור, שעליו הסתמכתי או ציטטתי בגוף המונוגרפיה וציינתיו על־ידי מספר ההערה, — מובא בהערה המתאימה. מאחר שכמה מקורות חוזרים ונשנים בהערות, הריני מסמן אותם בציוני־קיצור המובאים למטה. כמו־כן מצאתי לנכון להביא, — למען תועלת הקוראים שירצו להשלים או לגוון את קריאתם בחומר מתקופות או פרשיות שונות מתולדות היישוב, — רשימה ביבליוגרפית קצרה המכילה כמה מהמ־קורות הכלליים והמיוחדים העיקריים והמתחלקת לפי הסיווג דלעיל:

א. אוספי־דוקומנטים

„אַקטי וילנסקוי קומיסיי דלא ראזבורא דרבניך אקטוב״, כרך 28, „אקטי או יווריאך״ וילנה, 1901 (רוסית), מצויין בהערות בשם: אקטים, 28.

„אַקטי וילנסקוי״ וכו׳ (אותה ההוצאה), כרך 29, וילנה, 1902, בהערות בשם: אקטים 29.

„אקטי וילנסקוי״ וכו׳ (אותה ההוצאה), כרך 22, „אקטי סלונימסקובו זמסקובו סודא״, וילנה, 1895. בהערות בשם: אקטים 22.

„רוסקו־יברייסקי ארכיוו״, כרך 1 ספ״ב, 1881, (רוסית) — ארכיון 1.
כנ״ל, כרך 2, 1882 — ארכיון 2.
כנ״ל, כרך 3, 1903 — ארכיון 3.

„רגיסטי אי נאדפיסי. סווד מאטריאלוב דלא היסטוריאי יברייאב וו רוסיאי״, כרך 1 (עד 1670), ספ״ב, 1899 (רוסית). בהערות בשם: רגסטים 1.
כנ״ל, כרך 2 (1671—1739), משנת 1910. — רגסטים 2.
כנ״ל, כרך 3 (1790—1799), משנת 1913. — רגסטים 3.

„אקטי יוז׳נוי אי זאפאדנוי רוסיאי, ספ״ב, 1863—1875 (רוסית). — אקטים ד״מ.

„ארכיאוגראפיצ׳סקי סבורניק״, כרך 4, וילנה, 1870 (רוסית) — אקטים צ״מ.

ב. אנציקלופדיות ולקסיקונים גיאוגרפיים־היסטוריים

„סלובניק גיאוגראפיצ׳ני קרולסטבא פולסקייגו״, ורשה, 1889, כרך 10 (פולנית) — בהערות בשם: „סלובניק״.

באלינסקי—ליפינסקי: „סטארוז׳יטנה פולסקה״, כרך 4 (פולנית) — בלינסקי.

פ. סמיונוב: „גיאוגרפ.־איסטור. סלובאר רוסיסקוי אימפריאי״, ספ״ב, 1873, כרך 4 (רוסית) — סמיונוב.

„גורודסקיא פוסילניא וו רוסיאי״, ספ״ב, 1881 (רוסית) — „גורודסק״.

„אובשצ׳י אנציקלופדיצ׳סקי סלובאר״, ספ״ב, 1900 (רוסית) — אנצ. כל.

„רוסקו־יברייסקי אנציקלופדיצ׳סקי סלובאר״ (רוסית) — א״י.

„דז׳ואיש אנסיקלופדיא״, לונדון וניו־יורק (אנגלית) — א״א.

ג. ספרים בארכיאולוגיה, היסטוריה, אתנוגרפיה

„פרוטוקולי וילנסקובו אוטדליניא דייביאטובו ארכיאול. ס׳ייזדא״, וילנה, 1893 (רוסית) — פרוטוקולים.

ס. י. מיכאילובסקי: „ארכיאול. אוצ׳רקי סלונימסקובו אוייזדא״, וילנה, 1893 (רוסית) — מיכאילובסקי.

פ. או. בוברובסקי: „גרודניינסקאיא גוברניא״, ספ״ב, 1863, כרכים 1—2 (רוסית) — בוברובסקי.

יו. אי. גסן: ״יברייאי וו רוסיאי״, ספ״ב, 1906 (רוסית) — גסן.

ס. א. ברשאדסקי: „ליטובסקיא ״יברייאי״, ספ״ב, 1883 (רוסית) — ברשדסקי.

„איסטאריא ״יברייאוו וו רוסיאי״, הוצ׳ „מיר״, מוסקבה, 1914 (רוסית) — מיר.

ליאו רוזנברג: „די יודן אין ליטאואן״, ברלין, 1918 (גרמנית) — רוזנברג.

לחיטאטס: „דהי דז׳ואיש קומיוניטי אין ראשיא״, ניו־יורק, 1943 (אנגלית) — לוויטטס.

בר. אלכסנדרוביץ׳: „ז פששלושצ׳י סלונימא״, סלונים, 1935 (פולנית) — אלכסנדרוביץ׳.

מ. מילאקובסקי: „אופיסאניה גורודא סלונימא״, גרודנה, 1891 (רו־סית) — מילאקובסקי.

נ. רומאנובסקי: „אופיסאניה סלונימסקובו אוייזדא״, וילנה, 1885 (רוסית) — רומאנובסקי.

„סלונימסקאיא ״ברייסקאיא בולניצא״, 1894—1895 — בי״ח.

גודל גולדברג: „זארים דז׳ייוב מיאסטא סלונימא״, 1934 (פולנית) — גולדברג.

ד. מקורות סלונימאיים ביידיש ובעברית

ג. גולדברג: סלאנים און לויף פון די דורות. ב„סלאנימער וואָרט״ גל. 177—186. בקיצור: גולדברג, 2.

ג. גולדברג: 400 שנות שלטון עירוני אוטונומי בסלונים. בסל. וו. 130—133. בקיצור: גולדברג, 3.

ג. גולדברג: לפני מאה שנה, — בסל. וו. גל. 262—265. בקיצור: גולדברג, 4

ג. גולדברג: איך קם פרבר יורדזיקי בסלונים, — בסל. וו. גל. 400.

מ. זבלוצקי: חומר לתולדות היהודים בסלונים. — סל. וו. גל. 188—192. בקיצור: זבלוצקי.

מ. זבלוצקי: פון ר׳ אייזעלעס מויל. סלאנים תרצ״א.

מ. זבלוצקי: מיין ערשטער ארויספאר. סל. וו. גל. 281.

מ. זבלוצקי: זכרונות וועגן ד״ר צבי לעווין. סל. וו. גל. 282—284.

חייקל לונסקי: ביוגרפיות של יהודי סלונים, — בעשרה חלקים: רבנים, דיינים ומו״צ, אדמו״רים, ראשי־ישיבה, מגידים, חזנים, חכמי סלונים, ילידי סלונים, נשים צדקניות, רופאים, — בסל. וו. גליונות: 193—287. בקיצור: לונסקי.

חייקל לונסקי: פנקס „שומרים לבוקר״, מבוא והעתקות. ב־„סל. וו״.

מ. פרלשטיין: פרקי זכרונות על סלונים ואישיה, החופפים 50 שנה:

1870—1920. בסל. ח. גל. 193—470. — בקיצור : פרלשטיין.
ד״ר א. ש. קמנצקי : מסמך יהודי על קרב ע״י סלונים, בקובץ הרוסי : פערעזשיטאַיע כרך 4, בקיצור : קמנצקי.
ק. ליכטנשטיין : עתיקות יהודי סלונים. ב„דבר סלונים״ גל. 1, נובמבר 1933.
ק. ליכטנשטיין : תולדות העתונות היהודית בעיר. סל. ח. 199—200.
ק. ליכטנשטיין : אויפן גרעניץ פון 2 תקופות : סלאנים אין די יארן 1914—1919. סל. ח. 93—129.
פנקס חב׳ בקור־חולים וגמ״ח, (בכתב־יד מקורי), — בספריה הלאומית. העתקות מפנקס חב׳ „שומרים־לבוקר״ (בדפוס, בסל. ח. כנ״ל)
פנקס „עדת־ישראל״ מהשנים תרע״ו—תרע״ז (בכתב־יד מקורי), — נמצא ברשות המחבר ק. ל.

ה. מקורות יהודיים כלליים (למחקר היישוב בסלונים במאות הי־17—18).

ש. דובנוב : פנקס המדינה של ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא, ברלין תרפ״ה. בקיצור : פמ״ל.
פרופ׳ י. היילפרין : תוספות ומילואים לפנקס מדינת ליטא, ירושלים תרצ״ה. בקיצור : היילפרין.
פרופ׳ י. היילפרין : הפוליטיקה הכלכלית של מדינת ליטא (ב„הסנה״, עמ׳ 325—336)
פרופ׳ י. היילפרין : פנקס ד׳ ארצות. בקיצור : פד״א.
פרופ׳ י. היילפרין : סכנת־הגירוש לכלל־ישראל בפולין־ליטא במחצית השניה של המאה הי״ז (בקשר עם עלילת־הדם ברוז׳נוי). — ב„ציון״ תשי״ב, עמ׳ 71.
פרופ׳ בלבן : השבתאות בפולין ועלילת־הדם ברוז׳נוי, — בספר־היובל לפרופ׳ שור.
ר׳ שמואל פייביש : טיט־היון.
משה־אביגדור שולוואַס : בית־ישראל בפולין. בשני כרכים.
גרשום באַדר : ס״ד דורות של יישוב יהודי בפולין (ביידיש), ניו־יורק 1927.
ד״ר לחיטסס : מאמר על הקהלות ברוסיה (ובו מדובר גם על חב׳ בקור־חולים וגמ״ח בסלונים), — ב„העבר״, חוב׳ ד׳, תמוז תשט״ז.
ד״ר רינגלבלום : די פוילישע יידן אין אויפשטאנד אין יאר 1794. ספרית יח״א.

ו. מקורות יהודיים כלליים (ובהם חומר על רבני סלונים)

ספר ההסכמות (אינדקס אפרובציונום), ד״ר לבנשטיין (בגרמנית), פרנק־פורט, 1923.
ר׳ יהושע־פייבל תאומים : „תקע־שופר״ (על האב״ד ר׳ שמואל), ברעס־לא, תע״ט.
ש. ד. ניסנבוים : לקורות היהודים בלובלין (על האב״ד ר׳ בערוש אשכנזי), לובלין תר״ס.
הרב י. ל. מימון : שרי המאה (6 כרכים) ; „למען ציון לא אחשה״ (בשני כרכים), „מדי חודש בחדשו״ (בשני כרכים), — (על האב״ד ר׳ איזילי).
ע. בן־עזרא : ר׳ מרדכי׳לי מסלונים, ת״א, תשי״ח.
אפרים צורף : חיי הרב קוק (על האב״ד ר׳ מרדכי׳לי), ירושלים תשי״ז.
מרדכי מישקין : ר׳ מרדכי׳לי. — בספר הורודיץ.
ר׳ שמואל חייצל : אבל כבד, על מות הצדיק ר׳ מרדכי׳לי. סלונים תרע״ז.
ר׳ דוב כץ : תנועת המוסר, כרכים א—ב (על ר׳ איזילי ור׳ מרדכי), ת״א, תש״י.
חייקל לונסקי : תולדות הצדיק ר׳ מרדכי׳לי, וילנא תרע״ד.

ז. מקורות לתולדות ענף החסידות הסלונימאית

ר׳ יעקב בכרך : ויכוחא רבא, ורשה תרכ״ו.
ש. דובנוב : תולדות החסידות.
ד״ר ז. רבינוביץ : החסידות הליטאית, מוסד ביאליק, תשכ״א.
א. מ. לונץ : קובץ „ירושלים״, כרך ט׳ : הסכמות מאת ר׳ אברהם מסלאנימא.
מ. ח. קליינמן : אור ישרים, פיעטרקוב, (הפרק „אשל אברהם״).
ש. דובנוב : העתקה סלונימאית של כתבי מתנגדים, ב„הדביר״, א׳, ברלין 1923.
קהל חסידים, ספורים מהבעש״ט ותלמידיו, ורשה תש״ד.
קהל קדושים, ספורים ונפלאות הצדיקים, לבוב תרכ״ה.

ח. מקורות כלליים לביוגרפיות של אישי סלונים

אהרן וולדן : שם הגדולים החדש, ורשה תרנ״ד.
בן־ציון אייזינשטט : דור רבניו וספריו, בששה כרכים, תרנ״ט—תרס״ב.
בן־ציון אייזינשטט : דורות האחרונים, ניו־יורק תרע״ה.
שלמה זלמן מרקוביץ : שם הגדולים.
חיים ברברמן : אנשי־שם. ורשה תרנ״ב.
אובטשינסקי : נחלת־אבות.
הר׳ אזולאי : שם הגדולים החדש.
ישראל־טוביה אייזינשטט : דעת קדושים, פטרבורג, תרנ״ז—תרנ״ח.
אפרים־מרדכי אפשטיין : גבורות ארי, וילנא תרמ״ח.
הרב יוסף אליעזר ליבר : דרכי־יוסף, (פרק על בעל „אפיקי־יהודה״).
שמואל־נח גוטליב : אהלי־שם, פינסק תרע״ב.
ליטבין : יידישע נשמות.
ש. י. פין : קריה נאמנה ; כנסת ישראל ; שפה נאמנה.
ה. נ. מגיד—שטיינשניידר : עיר וילנה, וילנה תר״ס.
יעקב ליפשיץ : זכרון יעקב, קובנה 1924—1927.
צבי שמשי : מגלת היוחסין למשפחות שמשי וכו׳, מהדורה שניה, ירושלים תשי״ז.
ש. ל. ציטרון : לקסיקון ציוני.
ז. רייזין : לקסיקון של הספרות והעתונות היהודית.
ז. זילברצווייג : לקסיקון התיאטרון היהודי.
יעקב מרק : גדולים פון אונזער צייט, ניו־יורק תרפ״ז.
מ. ש. סלונים : תולדות משפחת הרב מלאדי, ת״א, תש״ו.
וויניגר : ביוגרפיות של יהודים (בשעה כרכים).
ש. גליקסברג : הדרשה בישראל (על המגיד מקלם), ת״א, ת״ש, וכן הספרים : ענף עץ אבות, עליות אליהו, חלקת־מחוקק (מצבות הר הזיתים), ספר הגר״א, אנשי־שם (בובר).

ט. הספרות הממואַריסטית (ובה — פרקי זכרונות על סלונים)

ה. א. ינובסקי : לדורותי, בשני כרכים. בכרך א׳ : הפרק על סלונים : עמ׳ 144—184 ובכרך ב׳ : עמ׳ 191—201.
שמואל זקיף־ז׳וכוביצקי : גולה ומולדת. על סלונים ר׳ : עמ׳ 29—37.
מוקדוני : זכרונות, בואנוס־איירס. (זכרונות על סופרי־סת״ם־מהפכנים מסלונים).
יחזקאל קוטיק : זכרונות בשני כרכים. (על האדמו״ר ר׳ אברהם וכו׳).
אב. כהן : בלעטער פון מיין לעבן. (בכרך א׳ — זכרונות על ביליקוב, מנהל ביה״ס הממשלתי ליהודים בעיר).
אברהם־יעקב פפירנא : זכרונות על האדמו״ר ר׳ אברהם), בספר־השנה לסוקולוב כרך א׳, תר״ס ; וכן הוצאת ורשה 1923.
ר׳ יודא אהרן סגל חייס : בשעריך ירושלים (זכרונות על אביו וילדותו בסלונים).
הרב יעקב מזא״ה : זכרונות (על המגיד מקלם ועוד אישים מהעיר). ת״א, תרצ״ו.
שיינפלד : זכרונות פון אַ שריפטזצר (על ישיבת סלונים), הוצ. יוו״א.
הרב ניסנבוים : עלי־חלדו. (פרק על המגיד מקלם, על רבני העיר) ורשה תרפ״ט.
ברוך אפשטיין : מקור־ברוך (זכרונות על אישים שונים מהעיר).
המטיף מסלאנסקי : כתבים, ניו־יורק תרפ״ט (זכרונות גם על העיר ואישיה).
ר׳ אריה לייב הכהן : תולדות־חייו של בעל „חפץ־חיים״ (גם דברים על רבני סלונים).

ד"ר ישעיהו חלפסברג: זכרונות על סלונים; (מצוטטים בספר „שי לישעיהו" וברבעון „הגשר", מס' 12, מספטמבר 1957).
פנחס קאן: על תולדות התיאטרון היהודי (גם על הצגות להקות בעיר), יוו"א־זשורנאל, כרך 40, 1956.
בוקי בן יגלי: ספר־זכרונות (ובו פרק על סופר סת"ם מסלונים).
א. א. פרידמן: זכרונות (בין היתר על המגיד מקלם). ת"א תרפ"ו.
ש. גינזבורג: היסטארישע ווערק, ניו־יורק 1937 (קטעים שונים על העיר).
ו. סברגין: „זאפיסקי פוטשטטבניקא פו זאפאדנים פרובינציאם", ספ"ב, 1803 (רוסית).
מ. גינזבורג: זכרונות, בביולטין של יוצאי־סלונים בארגנטינה.
ס. ט. סלאבוטינסקי: „גרודניינסקאיא גוברניא וו וורמיא פולסקובו מיאטזא 1863 גודא" — „איסטוריצ'סקי ווסטניק", 1889 (זכרונות גם על סלונים בימי המרד הפולני משנת 1863).
פלאסיד יאנקובסקי (ג'והן אוף דיקאלפ): „אופובייששצ'י" — „פוברוט ראבינא", וילנה, 1840 (פולנית) — הסיפור על עזיבתו ושובו של האב"ד ר' בערוש אשכנזי.

י. זכרונות של אנשי־סלונים, בכתב־יד (שכתבו בעצמם, או שרשמתי מפיהם)

זכרונות מאת הר"מ ר' שבתי יגל, ר' יוסף שרשבסקי, ר' פנחס זקלד, ר' משה חלך, ה' והגב' לוסקי (מלונדון), ה"ה חיים קויפמן, דוד יוכבדוביץ, מתתיהו פוליאקוב, נחמיה רוזינסקי (על ר' אהר'לי ביינוסובסקי), יעקב רומנובסקי, ישראל מרמינסקי, מיירים דזינצלסקי, הרב פרץ יגל, ר' משה זלביאנסקי, ה' נתן קוקס, הסופר בן־ציון כץ (זכרונות על יעקבסון), ה' קויפמן (צלם ברמת־גן), ה' אדלמן, משה ליכטנשטיין, מרדכי ספיר, ישראל פינטשוק, אלעזר שפירא, משה אייזינשטט, ה' רחמילביץ, וכן הגב': רחל זקלד־רקוביצקי, קלרה קרסנופיורקה־קמנצקי, גב' קובוביצקי־אורינובסקי (מבלגיה), גב' נוטקוביץ, גב' תנחיליביץ, גב' פרידה שפירא, גב' חלך־מוגילאנסקי, גב' דבורה חיינשטיין־יודקובסקה.

יא. מקורות לתולדות היישוב בסלונים במאה העשרים

בוכבינדר: געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג. ווילנע, 1931.
ד"ר י. ליפאווסקי: אנ'עקאנאמיש בילד פון סלאנים. ב„ווירטשאפט און לעבן", חוב' 9, ברלין, פברואר 1930.
אינג'. א. הלר: יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילן, אנקעטע פון דזשאינט. כרך 7—8, ורשה 1923.
ד"ר. י. ליפובסקי: החקלאות היהודית בפולין, „בלעטער פאר יידישער דעמאגראפיע, ברלין 1923.
יואל יודלביץ: זכרונות על תנועת העבודה בסלונים, ב„אונזער שטימע", 1927.
יוסף ירושביץ: זכרונות על תנועת העבודה בסלונים, בביולטינים של יוצאי־סלונים בארגנטינה.
בנימין סקוריצקי: זכרונות בביולטינים של יוצאי־סלונים.
קומפלקטים של העתונות הסלונימאית: בסלאנימער וואָרט גל: 1—477; וגליונות בודדים של „אונזער שטימע", סלאנימער לעבן. וכן בכתבי־היד: ב„שעת־הפנאי" (1916—1917); ו„התחיה" (1918).

יב. ספרי־זכרון לקהלות, שבהם יש חומר על סלונים

הפנקסים וספרי־הזכרון המוקדשים לקהלות: פרוז'אני, קוברין, ביאליסטוק (מאת א. ש. הרשברג), וולקוביסק, ברנוביץ, לומז'ה, הורודיק, רוז'נוי, זיטל, ביטן, — הקובץ ליטא (שיצא בניו־יורק) ועוד.

יג. הקורספונדנציות מסלונים (במספר 500 בערך), שפורסמו בזמנים שונים בעתונות העברית, היהודית והיהודית־רוסית

בעתונות העברית: המגיד (מ־1859 ואילך), הכרמל, המליץ, הצפירה, היום, הלבנון, עברי אנכי, כנסת־ישראל, היהודי, הצופה, המצפה, בדרך, הזמן, המודיע, הבוקר, המזרחי.
בעתונות היהודית: דער פריינט, דאס יידישע פאלק, היינט, מאמענט, דאס וואָרט, פאלקסצייטונג, ווארשעווער טאגבלאט, דער נייער וועג (1906), לעבנס־פראגן (1915—1918), באפרייאונג (1919—1923), באפרייאונג־ארבעטער שטימע (1923—1930), יוגנט־וועקער (1930—1939) ועוד שבועונים שונים.
בעתונות היהודית־רוסית: רזסויט (1879—1883), רוסקי יעווריי (1880—1884), ווסכוד השבועי (1882—1903), יוסכוד החדש (1904—1914), רזסויט החדש (1904—1914), ידיעות הבונד ברוסית (1902—1905).

הערות ומראי־מקומות

1) „פולניה סובראניה רוסקיך ליטופיסיי", כרכ' 1, 10, 65 (רוסית).
2) על מוצא השם סלונים יש שתי גירסאות. המתקבלת על הדעת היא זו, שלפיה נגזר השם מהמלה הסלאבית „סלאָן"=פיל. ואכן, בתקופה הקדומה נמצאו פילים ביערות־העד של האיזור. כעדות לכך יש לראות את שיני־המַאַמוּת (פיל־בר) שנמצאו בסביבה בסוף המאה ה־19 ושאחת מהן היתה מוצגת לראוה בתחנת הרכבת בוולקוביסק. ר' כמו־כן, המקורות: „פרוטוקולים" ו„מיכאַלובסקי".
3) לא מן־הנמנע, שעוד לפני זה נבנו בתים גם בגדה השמאלית. אך בכל־אופן, רוב מניינו ובניינו של היישוב התרכז במשך התקופה הנ"ל בגדה הימנית.
4) כידוע, היו הליטאים עובדי־אלילים עד סוף המאה ה־14. בית־התפלה הנוצרי הראשון בסלונים הוקם, איפוא, במאה ה־15.
5) ר': „פרוטוקולים", כרך שלישי, 1893.
6) כך הן גם דעותיהם של בלינסקי, בוברובסקי, רומאנובסקי, זבלוצקי, ג. גולדברג, ועוד.
7) כפי שהיה בימינו. אך היות שמבית־הקברות נקרעו במשך שנים שטחים לבנייה ולסלילת רחובות, — כפי שנקבע בבדיקה יסודית של ביהק"ב בשנות 1931—1933 ע"י ג. גולדברג וכותב הטורים האלה, — היה המרחק בין שני השכנים הללו במאות הראשונות עוד יותר קטן.
8) עד שנות העשרים של המאה הנוכחית היה בית־הקברות מוזנח מאד. גדר עלובה ורעועה סגרה עליו בהתחלת המאה, והוא שימש תמיד מקום־מרעה לפרות ועזים של הסביבה. בשנת 1915, בימי הקרבות בזמושצ'ה, חנו בו חיילים רוסיים ואח"כ גרמנים, והרסו ופרצו את רוב המצבות. רק מעט מאד מהן נשאר לפליטה אחרי 1920. ורק יחידים מבני־העיר, כגון האב"ד האחרון ר' יהודה־לייב פיין ומשה זבלוצקי, ניסו בשנות העשרים לפענח כמה מצבות. משלחת מטעם „פנקס־סלונים" בהרכב גד גולדברג, כותב הטורים האלה, ר' אברהם־משה שמש דמתא והצייר (וחרת־המצבות) יוסף חיינשטיין ערכה חפירות בשנים 1931—1933. ר' סל. ח. 189, מיום 4 באוגוסט 1933.
9) ר' זבלוצקי, סל. ח. 188, הערה 4.
10) שם.
11) ר' הערה 8 הנ"ל, פרטים על החוקרים הללו.
12) ר' סל. ח. 189. בזמן החפירות נעשה צילום המצבה הזאת שהיה בידי גולדברג. את הצילום ראיתי עוד ב־1938, בעת ביקורי בעיר.

13) לפי אגדה מופלאה ומתמיהה, שנמסרה בעיר מדור לדור, נקלע לסלונים בתקופה קדומה נכדו של רש״י ובא לקבורה בביהק״ב הזה. אם כי מסורת זו נשמרה במשך דורות בגדר אגדה, לא מן־הנמנע, שיש לה אסמכתא עובדתית. כידוע, נסעו סוחרים יהודים מצרפת ואשכנז לרוסיה במאות ה־11—13. יתר־על־כן, ידוע גם על יהודים מרוסיה הדרומית ששמו פעמיהם למערב, ללימוד תורה בישיבות לותרינגיה, מפי „גאוני לותר״. לבעל־התוספות ר׳ יעקב תם, נכד רש״י, היה תלמיד בשם ר׳ משה מקיוב (ר׳ מאמרו של פרופ׳ א. הרכבי ב„הסכוד״, 1882, חוב׳ 1—2, פרק 13, עמ׳ 246 : „רוס והרוסים בספרות ישראל מימי הבינים״). אפשר להסיק מכאן, שייתכן, כי אחד מיוצאי חלציו של רש״י במאה ה־14 או ה־15, נסע לרוסיה לשם הרבצת תורה או לשם מסחר. סלונים שכנה כבר על דרך ראשית בין פולין הצפונית לדרום־רוסיה. ונוסע קדום זה נקלע, בדרכו הארוכה, לסלונים, שבה היה כבר יישוב יהודי, ומת שם. הביטוי „נכד רש״י״ הוא, כמובן, סתמי וכוונתו לאחד מצאצאיו של רש״י. על האפשרות העובדתית של האגדה ר׳ גם גולדברג, 2.

14) עדות לכך יש בכתב־הקיום של ויטולד. בסעיף המגין על יהודים המעבירים סחורות־יבוא ממקום למקום.

15) על התגבשות השלטון הפנימי של הקהילות האלה מעידים הסעי־פים בכתב־הקיום הנ״ל, המפרטים את בתי־הדין היהודיים ושיפו־טם של ראשי הקהל.

16) ר׳ הסעיפים השונים של כתב־הקיום הנ״ל, הנוגעים לפעילותם הכלכלית של היהודים בשטחי המסחר, חקלאות, חכירת אחוזות וכדומה.

17) ר׳ המקור „א״י״, הערך „סלונים״ ; ר׳ „מיר״, כרך 1 ; ברשדסקי, גסן.

18) תושבי זמושצ׳ה היו מוסיפים להשתמש בבית־קברות זה עוד למעלה ממאתיים שנה. בבדיקת ביהק״ב ב־1931—1933 ראיתי שם הרבה מצבות משנות השבעים—שמונים של המאה ה־18.

19) „אקטובאיא קניגא מטריקי ליטובסקוי״ — קג. סודג. דיל, מס׳ 3, פ. 46 (רוסית).

20) המסמך מובא בקובץ „ארכיון 3״, עמ׳ 156, מספר 125.

21) „אקטובאיא קניגא מטריקי ליטובסקוי״ — קג. סודג. דיל, מס׳ 34, פ. 37 (רוסית). המסמך מובא בקובץ „ארכיון 2״, מספר 44.

22) אין ספק שבארכיון הוילנאי, וכן בארכיונים של „המטריקה הליטאית״ בפטרבורג, הרשה ומקומות אחרים (שהיו, ואולי קיימים עוד, למרות פגעי המלחמות), נמצאו עוד הרבה מיסמכים מהתקופה ההיא על יהודי סלונים והסביבה. שבעים ואחד הדוקו־מנטים הידועים לנו הם אלה, שפורסמו בקובצים ארכיוניים ע״י שלושה גורמים שונים : הועדה הארכיאוגרפית הרוסית־ממשלתית („הועדה הוילנאית״) ; ההיסטוריון הרוסי ברשדסקי (בשלשת הקבצים בשם „הארכיון הרוסי־יהודי״), ו„החברה להפצת השכלה בין יהודי רוסיה״ (בשלושת הקבצים בשם : „ריגיסטי אי. נאד־פיסי״).

23) הטקסטים המלאים של המיסמכים האלה, שפורסמו ע״י „הועדה הארכיאולוגית הוילנאית״ בנוסחם המקורי בשפה הביילורוסית המשפטית, נמצאים במקורות : „אקטים, 22, 28, 29״.

24) ר׳ „אקטים דרום־מערב״, כרך 1, מספר 125. המיסמך פורסם ב„ריגסטים״ 1, מספר 473.

25) ר׳ אקטים 28, מס׳ 68, מיום 7 באפריל 1605. ספר־האקטים מבית־המשפט העירוני בסלונים, מס׳ 7870, דפים 665—666.

26) ר׳ אקטים 22, מס׳ 463, מיום 27 במאי 1566. ספר־האקטים מבית־המשפט המחוזי בסלונים, מס׳ 7675.

27) שם, מס׳ 23, מיום 26 במרץ 1556. ספר־האקטים מבית־המשפט המחוזי 7674.

28) אקטים 28, מס׳ 62, מיום 27 במאי 1603.

29) שם, מס׳ 56, מיום 29 באוקטובר 1594, ומס׳ 66, מיום 5 באפריל 1605.

30) שם, מס׳ 63, מיום 7 במרץ 1605.

31) שם, מס׳ 55, מיום 21 במאי 1594.

32) שם, מס׳ 88, מיום 2 במאי 1608.

33) שם, מס׳ 56, מיום 29 באוקטובר 1594.

34) שם, מס׳ 70, מיום 10 במאי 1605.

35) שם, מס׳ 73, מיום 18 ביולי 1605.

36) שם, מס׳ 74, מיום 20 באוגוסט 1605.

37) שם, מס׳ 89, מיום 10 במאי 1608.

38) ארכיון 2, מיסמך משנת 1567, מס׳ 260.

39) שם, שם, מיסמך משנת 1567, מס׳ 261.

40) שם, מיסמך משנת 1558, מס׳ 87.

41) אקטים, 28, מס׳ 49, מיום 26 בינואר 1592.

42) אקטים, 28, מס׳ 73, מיום 18 ביולי 1605.

43) אקטים, 28, מס׳ 5, מיום 8 בנובמבר 1560.

44) רגיסטים, 1, מס׳ 642, משנת 1583, לקוח מ„אקטים צ״מ״ כרכים 3—4.

45) שם, שם, הפירוט מימים 10, 24 בפברואר, דמרץ 1583.

46) ר׳ ספר־בריסק, מאמרו של א. אדלברג, עמ׳ 27.

48) ר׳ בלינסקי, וגם „סלובניק״.

49) ר׳ גולדברג 1, עמ׳ 12.

50) ר׳ אקטים 28, מספרים : 2, 11, 17, 21, 22, 31, 51, 55, 62, 66, 70, 71, 75, 80, 81, 82, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, מהשנים 1560—1619 ; כמו־כן, באקטים 22 : מס׳ 543, מיום 12 במרץ 1566, וברגסטים 1, מס׳ 638.

51) אקטים 28, מס׳ 62, מיום 27 במאי 1603.

52) שם, מס׳ 65, מיום 24 במרץ 1605.

53) שם, מס׳ 66, מיום 5 באפריל 1605.

54) שם, מס׳ 69, מיום 8 במאי 1605.

55) ר׳ רגסטים 1, מס׳ 638, מיום 8 בינואר 1583. במקרה זה השתמש חוקר בית־המשפט, בהשתתפות יהודים באי־כוח התביעה, בשיטת „ההדלקה בנרות״, שמשמעותה היא הקרבת אש בוערת לבהונות הרגלים. מעניין, ששלוש מאות שנה אחר־כך, בשנת 1880, כאשר פורסמה תעודה זו בקובץ הארכיאוגרפי, שיצא ע״י משרד הפיקוח הרוסי הממונה על השכלת העם בגליל וילנה, — היא שימשה לעורך הקובץ תואנה להסתה אנטישמית, ובהקדמה לכרך מסופר על „התעללות יהודים בנוצרים בסלונים״ במאה ה־16... ההיסטו־ריון ברשדסקי, שחקר את תולדות היהודים בליטא, הוכיח בספרו „יהודי ליטא״ (עמ׳ 230, הערה 115), כי להאשמה זו אין כל שחר, וזה היה רק פירוש זדוני מטעם המו״ל של הקובץ. „הנוסח עצמו של המיסמך מוכיח, שהיתה כאן רק חקירה משפטית ותו לא״ (מדברי ברשדסקי).

56) ר׳ רגסטים, 1, מס׳ 617.

57) ר׳ אקטים 28, מס׳ 81, מיום 10 במרץ 1606.

58) ר׳ ארכיון 2, מס׳ 44, וגן מס׳ 180 משנת 1535, ובאקטים 22, מס׳ 462, משנת 1566.

59) אקטים 28, מס׳ 49, מיום 26 בינואר 1592.

60) שם, מס׳ 61, מיום 1 במאי 1603.

61) ארכיון 2, מס׳ 260 מיום 1 ביולי 1567, ומס׳ 261, מ־2 ביולי 1567.

62) רגסטים 1, מס׳ 543, מיום 12 במרץ 1566.

63) שם, מס׳ 638 הנ״ל.

64) שם, שם.

65) אקטים 28, מס׳ 71 מיום 27 במאי 1605 ומס׳ 85, מיום 2 באוגוסט 1606.

66) שם, מס׳ 89, מיום 10 במאי 1608.

67) לא מן־הנמנע, שרבה של הקהילה הראשית בריסק־דליטא כיהן בתקופה ההיא גם כרבן של הקהילות הקטנות בגליל בריסק. שכן ידוע, כי הרב ר׳ מנדל פראנק, רבה של בריסק בהתחלת המאה ה־16, נשא גם את התואר של „הרב הכולל של מדינת ליטא״.

68) אקטים 28, מס׳ 49, מיום 26 בינואר 1592.

69) לדאבוננו, לא נשאר בשום מקום כל זכר לרבני הקהלה הקדומים. אגב, בכלל ידועים מעט־מאד שמות של רבני ליטא מהמאה ה־16. מחוץ לרבני הקהילות הראשיות לא ידוע אף שם אחד של רב,

שכיהן בקהלות אחרות בליטא במאה זו. את זה יש לבאר הן באיבוד מקורות עתיקים, פנקסי הקהלות מלפני 4 מאות שנה, והן בגלל ערכם המשני של רבני העדות הקטנות, שלא תפסו מקום ניכר בזמנן.

70) ר׳ אקטים 28, מס׳ 66. (ר׳ הערות 28, 53 הנ״ל); מס׳ 83, מיום 3 באפריל 1606, ומס׳ 86, מיום 16 באוגוסט 1606.

71) שם, מס׳ 63 מיום 7 במרץ 1605.

72) שם, מס׳ 84, מיום 24 באפריל 1606.

73) שם, מס׳ 21, מיום 20 בפברואר 1562. היהודי אלכסנדר בן נפתלי, משרת החוכר היהודי ברמן.

74) שם, מס׳ 17, מיום 2 בפברואר 1562.

75) שם, מס׳ 5, מיום 6 בנובמבר 1560.

76) „פנקס מדינת ליטא״ יצא לראשונה בתרגום רוסי ע״י דובנוב, ורק קטעים ממנו פורסמו במקורם בראשית המאה. המהדורה השלמה, המדעית, לפי המקור, עם מבוא והערות, יצאה ע״י דובנוב בברלין, בשנת 1925. בהגדירנו את "פמ״ל" „כמקור היהודי הראשון״ לתולדות קהילת סלונים, הרינו מתכוונים, כמובן, רק לראשון מהמקורות ששרדו, שכן למעלה מכל ספק הוא, כי פנקס הקהל בסלונים מהמאות 16—18 שנשרף בתרמ״א, — הוא שהיה המקור היהודי האוטנטי הראשון לידיעות על סלונים היהודית.

77) יש כמה דעות על כתיב וקרי זה. זבלוצקי, למשל, מביא סברה (ר׳ סל. ח. 188, הערה 1), שייתכן, כי שם העיר היה סלאנינא, ומאי־רצונם לקרוא בחזיר, קראו היהודים לעיר „סלאנימא״. אבל דעה זו היא מוטעית לחלוטין, כי העיר איננה מופיעה באקטים אף פעם בשם סלאנינא. הנחה מתקבלת על הדעת היא, שדוגמת שמות קהלות ליטאיות אחרות, המסתיימות בעברית באות „א״ (ווילנא, הרודנא, אוסטרא), וברוח הכתיב של שמות ערים מהתלמוד (נהרדעא, פומבדיתא), כתבו במקורות היהו־דיים „סלאנימא״ בצורת הכתיב של שמות הערים הללו. ראוי להביא כאן את דברי הפרופ׳ ישראל היילפרין על השמות הגיאוגרפיים במקורות העבריים (מאמרו ב„לשוננו״, כרך ד׳, חוב׳ ג׳, עמ׳ 233—240, ת״א, תרצ״ב): „עיון בשמות האלה מלמדנו כמה כללים חשובים בדבר השתנות של השמות הגיאוג־רפיים הזרים בפיו ובעטו של היהודי... ב„א״ מסתיימים הרבה שמות שסופם בפולנית הוא שוא, כמו: חעלם — חעלמא, לוצק — לוצקא, קובל — קובלא, בוסק — בוסקא, פשמיסל — פרעמיסלא ועוד״. — בהתאם לכלל זה, כיוון ש„סלונים״ מסתיימת בשוא, — הרי גם היא מקבלת בעברית את ה־„א״ — סלאנימא.

78) ר׳ פמ״ל, סעיף פט: „אלה הן הגבולין והסביבות דק״ק בריסק: ראזאניק (ראזאנאי), סלאנים, דוארץ״ —

79) הישובים מוש וקראשין היו מרוחקים מסלונים יותר מאשר הישובים האחרים הנ״ל, אך היו קרובים יותר לה מאשר למרכז החשוב השני שבגליל, נובוגרודק, ולכן השתייכו לתחום השפעתה של קהילת סלונים.

80) מס „הסכום״ היה מס מיוחד שגבה ועד מדינת ליטא מהקהילות לכיסוי הוצאותיו הכלליות, להבדיל מהמס הכללי לגולגולת („פוגולובני״) והמס „פובורוטני״ (שהיה מס מיוחד ליהודי ליטא, אשר הוטל עליהם אחרי חוזרם מגלותם בשנת 1503).

81) ה„שאָק ליטאי״ היה 60 גראָש.

82) אמנם מס ה„פובורוטני״ לא השתנה מאז שפ״ג ועד שצ״ט (12 אדומים), אך, כפי הנראה, שינויים במס זה לא היו תלויים בהתפתחות הקהלה, אלא הוא נקבע בהערכה חד־פעמית לפי גודל הקהילות לתקופה מסויימת.

83) ר׳ פמ״ל, ועד סעלץ שצ״ד, סעיף רצ״ו.

84) פמ״ל, ועד סעלץ שצ״ט, סעיף שע״ו: „אדות עניני וסכסוכים המסתעפים ועולים ובאים ביריד סטאלאוויטש״.

85) שם, ועד בריסק שפ״ג, סעיף צ׳.

86) שם, סעיפים צז, צח, רנה, רע, שצט, ת, תכב, תמט, תפב.

87) ר׳ משה לימא מוזכר בפמ״ל, כראב״ד דקהלת ווילנה, במועד מאוחר יותר. אבל אז הוא כבר כיהן כאב״ד בווילנא, וכזה מופיע שמו בחתימתו.

88) שם, סעיף רנה: „ע״ז הוציאו עבור המדינה לפי חשבון שיתנו״.

89) אחרי שיהדות ליטא יצאה בשפ״ג מוועד ה׳ ארצות, המשיך ועד ד׳ ארצות לטפל בכל יתר ארצות פולין, וראשיו ואלופיו היו מופיעים בשם הכולל: „מנהיגי פולין״. —

90) ר׳ פמ״ל, ועד סעלץ ת״ז, סעיף תמט. באותו עניין פעלו גם קהילות אחרות בליטא, וסך החובות שפולין היתה חייבת למדינת ליטא באותו עסק היה 605 זהובים.

91) לבניית בית־הכנסת הגדול נגשו 5—6 שנים אחרי השריפה, בשנת ת׳ בערך. יש להניח, שבשריפה זו נשרפו בתי־התפלה שהיו כולם בנויים מעץ.

92) ר׳ פמ״ל, ועד סעלץ שצ״ד, סימן שג: „דעפלגאצי׳ דק״ק סלאנמ׳ מחמת שריפה בא לכלל המדינה״.

93) כשוועד המדינה היה מעניק סיוע לבניין בתי־כנסת, היה רושם את זה במפורש בפמ״ל, וכך אנו למדים, שניתן סיוע לצורך זה לקהלות חאמסק, מינסק, ראקאוו ומקומות אחרים.

94) בשנות השלושים 1630—1640 נבנו, בין היתר, המנזר הברנרדיני והכנסיה שעל־ידו, וכן המנזר והכנסיה במרכז־העיר (מול טור־החנויות), ובית־התפלה הפרבוסלבי ברחוב פנסובסקי (פנסבה). ר׳ גולדברג 1, עמ׳ 13—14.

95) על המיבנה האדריכלי של בית־הכנסת וסגנונו, בהשוואָה עם בתי־כנסת בפולין ובליטא שנבנו באותה תקופה, ר׳ המאמר של רחל ווישניצר: „מזרח־מערב׳דיקע בינדונגען אין דער שולן־ארכיטעקטור פון 12־טן ביז 18־טן יארהונדערט (ב„יווא־בלעטער״, כרך 29, עמ׳ 1, 1947). ר׳ כמו־כן הספר של לוקומסקי על בתי־כנסת באירופה, שיצא ב־1947.

96) ר׳ ספר קרמניץ, תל־אביב, תשי״ד.

97) כידוע, שימשו חלונות גבוהים אלה נושא לבדיחה העממית, שבה כונו אנשי־העיר „חכמי־סלונים״ בלשון סגי־נהור, כי הרי איך אפשר לתרץ התקנת חלונות גבוהים כל־כך, שאין שום אפשרות להגיף את תריסיהם?

98) המלה ב״ת מסמנת את שנת חנוכת הבית. הכתובת החקוקה הזאת היתה בולטת עד שריפת תרמ״א, שפגעה גם בבית. הכתובת ניטשטשה אז, ובבדק הבית שנעשה אחר־כך שוב לא חקקוה מחדש.

99) ר׳ הערה 87 דלעיל. ר׳ כמו־כן המכתב החתום על־ידו ועוד רבני ווילנא, שנשלח ביום י״א אדר תי״ג (1653) לחכמי הקראים בטראקא (ר׳ „הכרמל״ השבועי, תרכ״ב גל. י״א).

100) ר׳ „חלקת־מחוקק״ סימן י״ז, דברי בנו ר׳ רפאל.

101) ר׳ גרשום באַדר: „סד דורות יידן אין פוילן״, ניו־יורק, 1927; ש״י פין: „קריה נאמנה״.

102) ר׳ הערך „ר׳ משה לימא״ במקור א״א; „שם הגדולים״, של אזולאי, א׳; צמח־דוד; יוסט, תולדות היהדות, כרך ג׳.

103) ר׳ יהושע־העשיל בן ר׳ יוסף חריף, יליד־ווילנא, נקרא לקרקא לנהל שם את הישיבה הגדולה, יחד עם ר׳ יום־טוב ליפמאן הלר, בעל „תוספות יום־טוב״. ר׳ המאמר „התורה ולימודה בפולין וליטא״ מאת משה־אביגדור שולוואס, בספר „בית־ישראל בפולין״, כרך ב׳, ירושלים, תש״ד.

104) בגוף־הטקסט נשתרבבה, אחרי ההגהה השניה, טעות־דפוס. בטקסט כתוב: תכ״ג (1663); צריך להיות: שצ״ז (1637). ר׳ „תשובות גאוני בתראי״, סימן ל״ד.

105) המהדורה הראשונה יצאה בקרקא בשנת ת״ל (1670). מהדורות נוספות יצאו בשנים תפ״ו (1726), תצ״ט (1739), תקכ״א (1761), תקמ״ב (1782), תקס״ו (1806), תקע״ו (1816), תקע״ט (1819), תרכ״א (1861) ומהדורות רבות במאת השנים האחרונות.

106) ר׳ חלקת־מחוקק, סימן י״ז, דברי בנו ר׳ רפאל על תשובת ר׳ מאיר הכהן לשאלת ר׳ משה לימא.

107) ר׳ המאמר של שולוואַס ב„בית־ישראל״, המצוטט בהערה 103.

108) ר׳ אנציקלופ. יהודית־אנגלית הערך ר׳ משה לימא; ר׳ הרב בעק. מאמרו בס׳ „הספרות היהודית״ מאת ווינטער ו־בינשה; ר׳ גרשום באדר, הספר המצוטט לעיל ועוד.

109) „שולחן ערוך מסור אבן־העזר עם הביאור „חלקת־מחוקק", חברו מוה"ר משה אשר היה ר"מ ואב"ד בק"ק בריסק דליטא" (מהקדמת בנו ר' רפאל).

110) ד' גרשום באדר, הספר המצוטט הנ"ל, ועוד מקורות.

111) ר' שמואל־פייביש ב„טיט־היוון" : „משם הלך לק"ק סלאנים ושם שתי מאות בעלי־בתים ונהרגו כמעט כולם".

112) הפרט בידיעתו הנ"ל על מספר בעלי־הבתים בסלונים בשנת ת"ח „שתי מאות" מתקבל דווקא על הדעת. לפי ממוצע בתקופה הנ"ל של 5—6 נפשות למשפחה הגיע, איפוא, לפי „טיט־היוון" הישוב בסלונים ל־1200—1300 נפש, — מספר המתאים להערכתנו דלעיל והמבוסס גם על מקורות אחרים.

113) ר' באַלינסקי, כרך 4, עמ' 684—690, וגם : סטעבעלסקי, „כרונו־לוגיה", כרך 2, עמ' 120.

114) ר' גולדברג א', עמ' 17 : „צבא האויב המוסקבאי עם המורדים הקוזקים שכבשו לא מזמן את מינסק, מתקדמים יותר ויותר בנסיכות הליטאית הגדולה, מחריבים באש ובחרב את הגלילות והמחוזות, ואחרי שהתחלקו לשניים מתקדמים הגייסות, האחד לווילנה, והשני לפוליסיה ולסלונים" (ציטטה מהאוניברסל מיום 30 ביולי 1655).

115) ר' דעת־קדושים ; כמו־כן ספר רוז'נוי, ת"א, תשי"ז.

116) פמ"ל : ועד סעלץ תכ"ב, סימן תקנ"ז.

117) שם. וכן המאמר של ישראל היילפרין ב„ציון", תשי"ב, כרך י"ז, עמ' 71.

118) פמ"ל, ועד חאמסק תי"ב, סימן תק"א.

119) שם, ועד סעלץ תט"ו, סימן תקכ"ה.

120) שם, ועד זאבלודאווי תכ"ד, סימן תקפ.

121) שם, ועד סעלץ ת"ל, סימנים תרעז ותרעח.

122) שם, ועד זאבלודאווי תל"ו, סימן תשלה.

123) שם : „נתחלק לה' ראטיש והרחיבו להם זמן כפי כתב שבידם עד יריד קאפולו תל"ז".

124) ר' אקטים 29, מספר 193, מיום 8 באוגוסט 1711, פסק־דין של הטריבונל העליון בענין חובות שש הקהלות : פרוז'ני, רוז'נוי, ליאכוביץ, ביטן, סלונים, אמסטיבובה, — למנזר ז'ירובה (מובא מספר הטריבונל הליטאי העליון, מס' 349).

125) שם.

126) ר' אקטים (מהסידרה הווילנאית) כרך 5, עמ' 54 ; דגסטים, כרך 1, מס' 1102, מיום 20 ביוני 1670.

127) והרי כמה משפטים מכתב־האשמה זה : „כל יהודי ליטא עשו קנוניא ביניהם להרע לכנסיות הנוצריות... יהודים מזייפים חותמות של שר־האוצר וגורמים להפסדים לקופת הממשלה... הם גונבים חפצים מהכנסיות"... —

128) ר' גולדברג א', עמ' 19—20 ; באַלינסקי ; „סלובניק", ועוד.

129) ר' ק. ליכטנשטיין : „יהודי בריסק במאות השש־עשרה ושבע־עשרה", ב„ספר בריסק", הוצ. „אנציקלופדיה של גלויות", ירו־שלים תשט"ו.

130) אין לשכוח, שהפירסומים של הוועדה הארכיאוגרפית הווילנאית מכילים אקטים סלונימאיים מהמאה ה־16 והתחלת ה־17 בלבד (בכרך 28, אלה שציטטנו לעיל). לעומת זה מכיל הכרך 29, המוקדש למאות ה־17—18, רק מעט מאד תעודות מסלונים ומרבה לתת אקטים מבריסק, פינסק וכו'. אין ספק, שבארכיון הווילנאי היו עוד אקטים מרובים מסלונים המתיחסים למאות־השנים הללו, אלא שהמו"ל העדיפו לתת משום מה את התעודות מהערים הנ"ל.

131) זכויות יהודי ליטא אושרו בדרך־כלל ע"י מלכי פולין גם במחצית השניה של המאה ה־17, אך אישור הזכויות ע"י המלך לחוד, ומעשיו של השליט המקומי לחוד. כך, למשל, אישר המלך מיכאל ווישנוביצקי את הזכויות בשנת 1669, אך ללא השפעה על השלאכטה ; וסובייסקי אישרן בשנת 1676 גם־כן ללא־הועיל. גם אוגוסט השני והשלישי נהגו כקודמיהם, אך השליטים המקומיים, הוויבודים והסטארוסטים משלו בכיפה, והיהודים היו תלויים בעיקר בהם, לשבט או לחסד.

132) ר' ברשדסקי עמ' 166 : ב־1695 העניק גיאורג סטאניסלב ספייהא פריבילגיה ליהודי זלבה. גם לקוסובה ודרצ'ין ניתנו בתקופות שונות זכויות כאלה ע"י בעלי המקומות.

133) מחוץ לכפרים שמנינו לעיל, אשר בהם ישבו יהודים, אנו מוצאים בתעודה משנת 1685 (אקטים 29, מס' 106), שיהודים בעלי בתי־מרזח היו גם בכפרים הקטנים אוגינוביץ ורדווילוביץ'. ואכן, חוכרים אלה, — כפי שמסופר בתעודה, — נזקקו לעזרת „הפריץ" שלהם, שכן הם היו „יהודי־חסות" שלו. אגב, הרקע שבתעודה חשובה זו, שמוצאה מבית־המשפט העירוני בסלו־נים, — הוא הוא רקע הנסיבות, שבעקבותיהן באו פורענויות ת"ח ות"ט : האכר הביילורוסי (או האוקרייני) העוין לפריץ ולחוכר היהודי.

134) ר' הרב ר' יהונתן בר' יוסף מרוז'נוי, בהקדמתו לספרו „ישועה בישראל", דפוס פרנקפורט, שנת ת"פ (1720) : „ותקפו אז צרות תכופות זו לזו : דבר ורעב וחרב מלכויות". —

135) אפילו בקהלה הראשית בריסק, שבה ישבו העשירים שביהודי ליטא, החוכרים ובעלי העסקים הגדולים, היו מתנגדים לגובי המסים, וכך היה בשנת 1708. ר' א. אדלברג : „יהודי בריסק דליטא", ב„ספר־בריסק" (אנציקל. גלויות).

136) ר' פס"ד של הטריבונל העליון, (אקטים 29, מס' 194, מיום 18 באפריל 1712).

137) למיסמך זה יש חשיבות יתירה הן בגלל נושאו, המהווה עדות משוועת על חורבן כלכלי של הקהילה, הן עקב סימון הקהילות והישובים שבמחוז, והן בגין הופעתם במסמכים בפעם הראשונה במסגרת קהלות ביילורוסיה.

138) ר' אקטים 29, מס' 195, מיום 1 באוגוסט 1712.

139) עד כמה שידוע לי, אין בפמ"ל וכן בתולדות הוועד בכלל שום ידיעה על התמרדות דומה לזו של ז'יטל במרות ובהחלטות של ועד המדינה. ראוי אגב לציין, שבפמ"ל גופא מצא סופר הוועד לנחוץ שלא להזכיר עסק־ביש זה, כיוון שבוועדים שאחרי שנת תע"ב אין זכר לו (ואולי זה נובע גם מאופי הפנקס, שהוא בעיקרו ספר־חשבונות, אבל לא זכרונות ענייני הוועד).

140) ר' אקטים 29, מס' 40, מיום 1 באוקטובר 1678 ; ושם, מס' 204, מיום 6 ביוני 1714. בתעודות אלה אנו מוצאים יהודי סלונים, ביטן, סטולוביץ וכו' עוסקים בחכירות בסביבת סמורגון ומינסק.

141) ר' אקטים 29, מס' 39, מיום 20 במאי 1678. פס"ד הטריבונל העליון. האחים שמעונוביץ לא היססו למכור סחורות שונות לפקיד ממשלתי (סגן־הסטארוסטה), שהפך לסוחר בתנאים הנדאים כעסקא על קרן־הצבי, שכן עליהם היה לשלוח את מטען הסחורות בסירות דרך השצ'רה והניימן לקניגסברג, ושם למכור את הסחורה בתנאי־אשראי בלתי־בטוחים, — ואמנם העסק בוצע, — אך המוכרים לא קיבלו את כספם... מיסמך זה חשוב כשלעצמו גם מבחינה אחרת, כי הוא מעיד על יחסי־מסחר שהיו ליהודי סלונים בתקופה ההיא עם קניגסברג.

142) אקטים 29, מס' 216, מיום 13 ביולי 1724 (מובא מפנקס הטרי־בונל הליטאי העליון מס' 387).

143) שם.

144) ר' ד"ר א. ש. קמנצקי : „מיסמך יהודי על הקרב ע"י סלונים", במאסף ההיסטורי „פערעזשיטאיע", כרך 4, עמ' 315—317 ; ש. חינר ב„המליץ", 1894, גל. 148, במאמרו : „להקות היהודים בפלך הוראדנא בשנת תקכ"ד.

145) העתקה של הפנקס נמצאת באוסף כתבי־היד בספריה הלאומית בירושלים. מתברר, שהפנקס נכתב, כפי הנראה, בעת ובעונה אחת, בשתי העתקות. העתקה אחת היתה בהתחלת המאה הנוכחית בידי ה' זקהיים, אחד מגבאי־החודש של בית־החולים, וההעתקה השניה נשמרה בבית־הכנסת הגדול. כידוע, פנה ד"ר יוסף חזנו־ביץ בזמנו בקול־קורא לעסקנים ואנשי־ציבור בתפוצות, להעביר אליו פנקסים עתיקים, ספרים יקרי־המציאות וכו', בשביל אוצר הספרים בירושלים. ה' זקהיים נענה לקריאה זו והעביר לחזנוביץ את הפנקס שהיה בידיו. ואמנם על כתב־היד נמצאת החותמת

„גנזי־יוסף", המעידה על דרך הפנקס מסלונים לד"ר חזנוביץ. ההע־תקה השניה נשמרה בסלונים עד השואה. בבקרי בסלונים בסתיו 1938 ראיתיה בבית גד גולדברג, שחקר אותה מבחינות שונות. דבר־קיום העתקה שניה נעלם מגולדברג וגם ממני. עד שנתקלתי בה לפני שנים אחדות בקטלוג כתבי־היד של הספריה הלאומית. קשה כעת לשפוט, אם שתי ההעתקות זהות ואם העתקת ירושלים היא מלאה. סבורני שהיא מקוטעת, כי, לפי זכרוני, הכיל הטופס השני הרבה יותר רשומות.

146) ר' גולדברג א, עמ' 21.

147) שם, עמ' 21, הערה 8. גולדברג מסתמך על כתב־היד של חייל זה, שפורסם לראשונה בעתון „קורייר חילנסקי" גל. 238 (1583) מיום 17 באוקטובר 1929. גולדברג מביע דעתו, שהחביות עם אבק־השריפה נמצאו לא בבית־הכנסת, אלא בחדר הקהל שעל־ידו, וכן ייתכן שהקונפדרנטים לא החרימו, אלא פשוט קנו את אבק־השריפה באמצעות היהודים. אבל הנחה מתקבלת יותר על הדעת היא, כי בראותם את התכונה להתגשות המתרחשת ובאה ובזכרם את מוראות הקרב משנת 1764, אירגנו אנשי הקהל מעין מקלט והגנה עצמית בבית הכנסת, ולשם זה גם צברו שם כמות מסויימת של כלי־מלחמה ואבק־שריפה.

148) שם.

149) ר' גולדברג: „400 שנות השלטון העירוני בסלונים". סל. וו. גל. 130—133.

150) הכוונה הן לוועדים המופיעים בפמ"ל, שפורסם ע"י דובנוב, והן לאלה המובאים ב„תוספות ומילואים לפמ"ל", שפורסמו ע"י ישראל היילפרין.

151) ואלה הוועדים: הוועד במקום בלתי־ידוע בשנת ת"י, ועד חאמסק תי"ב, סעלץ תט"ו ותכ"ב, זאבלודאווי תכ"ד, חאמסק תכ"ז, סעלץ ת"ל ותל"ם, זאבלודאווי תל"ו, חאמסק תל"ט, סעלץ תמ"ד, קרינקי תמ"ז, חאמסק תנ"א, אלקייניק תנ"ה, מיר תנ"ז, סעלץ ת"ס, מיר תס"ב, חאמסק תס"ה, בריסק תע"ג, ווילנה תע"ד, אסיפת ווארשה תע"ז, אמדור ת"פ, חאמסק תפ"א, הורודנא תפ"ז, חאמסק ת"צ, אסיפה קטנה הורודנא תצ"א, חאמסק תצ"ט ות"ק, זעלווא תק"ח, מיר תקי"ב, סלוצק וגעשוויז תקכ"א.

152) למשל, בוועד חאמסק תי"ב סעיף תקא; סעלץ תט"ו סעיף תקכה; ועד זאבלודאווי תכ"ד סעיף תקפ. ועד סעלץ תמ"ד סעיף תשצט; ועד מיר תס"ב, סעיף נז (היילפרין) ועוד.

153) ר' ועד סעלץ תכ"ב, סימן תקנג.

154) ועד סעלץ שצ"ד, סימן רצו.

155) ועד סעלץ תל"ג, סימן תשו.

156) ועד מיר תס"ב, סימן נ"ז (בתוספות ומילואים לפמ"ל, של היילפרין).

157) פמ"ל, אסיפה קטנה הרודנא תצ"א, סימן תתקמו.

158) שם, ועד סעלץ תמ"ד, סימן תשצט: „ק"ק סלאנימא מגיע מהם... ואחר ניכוי פ"ה זהו' עבור שימקש". —

159) כל המובאות מפמ"ל הנוגעות לסלונים, עם מבוא מיוחד על המסים והסכומים שהקהילה פרעה לוועד, וכן טבלאות סטטיסטיות על הערכת המסים והגודל היחסי של הישוב היהודי משפ"ג ועד תקכ"א, — העליתי במונוגרפיה מיוחדת: „היישוב בסלאנימא וועד מדינת ליטא", המיועדת בשביל „כרך־המקורות" של „פנקס סלונים והסביבה".

160) פמ"ל, אסיפת בריסק תע"ג, סעיף ס' (היילפרין).

161) ר' אנציקלופדיה יהודית־רוסית, ערך סלונים.

162) שם.

163) פמ"ל, ועד זאבלודאווי תל"ו, סימן תשלה: „פאלאנקי נ"ח מסכומי"... אחר סילק ר' משה ש"ץ מסלאנימא ט"ו זהו' עפ"ק הקדום עוד יד"ז ע"פ קויט בוועד דהאידנא".

164) שם, שם, סימן תשכה.

165) שם, ועד סעלץ תמ"ד, סימן תשצט.

166) שם, ר' ועד סעלץ תל"ג, סעיף תשו; ועד זאבלודאווי תל"ו, סעיף תשלה; ועד חאמסק תל"ט, סעיף תשעב ועוד.

167) התואר „אלוף" ניתן להם בוועד סעלץ תמ"ד, סימן תשצט: „ע"ד סכום של האלוף כהר"ר שמעון במוהר"ר בנימין וואלף מדערוזניא".

168) שם, שם: „ופטור כהרר"ש (כבוד הרב ר' שמעון) הנ"ל מסכום מדינה ומכל נולדו' וה' מה שיהי' ומגלגולת ומכל מה שהפה יכול לדבר, ואין לכהרר"ש הנ"ל לתבוע רווחים משט"ח הנ"ל, כי גם זה לעומת זה נעשה מעמד הנ"ל.

169) שם ועד קרינקי תמ"ז, סימן כ"ח (היילפרין).

170) ועד אולקייניקי תנ"ה, סימן מח (היילפרין).

171) שם, ועד סעלץ ת"ס, סימן תתקח; כמו־כן באותו ועד, סימן נה (היילפרין); ועד חאמסק תס"ה, סימן נט (היילפרין).

172) ועד אסיפה קטנה הורדנא תצ"א, סימן תתקמד.

173) שם, שם.

174) ועד סלוצק תקכ"א, סימן תתקנא.

175) ועד אסיפת בריסק תע"ג. סימן ס' (היילפרין); ועד סעלץ ת"ס, סימן תתקו; ועד אסיפת ווילנה תע"ד, סימן סב (היילפרין). ועד אסיפת ורשה תע"ז, סימן סג (היילפרין); ועד חאמסק תצ"ט, סימן פ' (היילפרין) ועוד.

176) ר' יעקב רוהוטנר נזכר עוד בוועד סעלץ ת"ס, סימנים נה, נו (היילפרין); בוועד אמדור ת"פ, סימן תתקמ"א; בוועד חאמסק תפ"א, סימן עד (היילפרין); בוועד הורודנא תפ"ז, סימן עז (היילפרין).

177) היילפרין: ועד חאמסק תצ"ט, סימן פ'; ועד חאמסק תפ"א, סימן סד; ועד חאמסק ת"צ, סימן עח; ועד הורודנא תצ"א, סימן עט; ועד חאמסק ת"ק, סימן פא; ועד סלוצק תקכ"א, סימן פז, פח; פמ"ל, ועד סלוצק תקכא, סימן תתקמט.

178) ועד סלוצק תקכא, סימן פז, פח (היילפרין).

179) שם, שם.

180) ועד סעלץ ת"ס, סימן נו (היילפרין).

181) בגוף הטקסט נפלה טעות. במקום שם הפרשן „ר' יצחק וואַל" צריך להיות ר' צדוק בר' אשר וואַל מק"ק זאַסלאַב בגליל אוסטראה. ספר „חובת הלבבות" עם פירוש זה יצא בזולצבאך בשנת תנ"א. מעיני ר' חייקל לונסקי נעלם כנראה „ספר ההסכ־מות" של לוונשטיין, שיצא בפרנקפורט־דמאַין 1923. (אינדכס אפרובטיונום). אחרת היה מוצא שם את ההסכמה שניתנה בסלונים בשנת תמ"ח (מס' 2919) ע"י ר' רפאל מלובלין.

182) ר' בספר בח"י.

183) ס' חומש דיהרנפורט 1693.

184) ר' הערה 163 הנ"ל.

185) פמ"ל, הסעיפים הדנים בתקנות על חזנים ושמשים.

186) ר' פנקס ועד ד' ארצות, מאת ישראל היילפרין, ירושלים תש"ה. הסימנים הנוגעים לפשמישל ולרב ר' חזקיה תאומים.

187) ר' ספר „תקע שופר" ברעסלא תע"ט, מאת הרב ר' חזקיה יהושע־פייבל תאומים; פנקס ד' ארצות עמ' 279, הערה 1; הסכמת האב"ד ר' שמואל מסלונים נמצאת בספר „אלף המגן", חידושים על ד' חלקי שו"ע.

188) פרשה זו על כל פסקי דיניה, כתביה וחרמיה, שהוצאו ע"י ועד ד' ארצות, ומהווים חלק מרשומות הפנקס, — היא הציון היחידי בפנקס ועד ד' ארצות לקהילת סלונים.

189) ר' פנקס בק"ח וגמ"ח מסלאנימא, אוצר כתבי־היד של הספריה הלאומית, עמוד א; כמו־כן, ר' המבוא לפנקס בק"ח, מאת ג. גולדברג (קטעים ממנו שפורסמו בסל. וו. 346).

190) שם, שם. הראשון שהביע השערה על שני רבני־העדה בשם ר' אשר היה משה זבלוצקי בעבודתו: „לתולדות היישוב היהודי בסלונים, סל. וו. 188.

191) ר' חייקל לונסקי, תולדות רבני סלונים, סל. וו. 194; „אור החיים", מאת ר' חיים מיכלס, עמ' 170; הקדמה ל„אור חדש" על פסחים, מאת ר' אליעזר הקליר תקל"ד.

192) לונסקי, העבודה הנ"ל, סל. וו. 194; קריה נאמנה, פין; דעת קדושים, אייזינשטט; מזכרת לגדולי אוסטראה.

193) לונסקי, שם, שם; תולדות אנשי־שם (אפרתי) עמ' 45; עיר־

וילנה (מגיד) עמ' 169 ; דעת־קדושים, עמ' 113 ; ענף עץ עבות, עמ' 9.

194) ר' „אור חדש" על פסחים מאת ר' אלעזר קליר, שנת תקל"ד.

195) ספריו : „ברוך מבנים אשר", פלפולים כסדר הפרשיות, זולקווא תק"ס ; „אותת למועדים", חידושים על פסח שני ומועדי השנה, זולקווא תקי"ב ; קרבן העני, באורים על התורה, לבוב תרל"ב.

196) ר' המאמרים של ד"ר קמנצקי וש. חינר, הנזכרים בהערה 144.

197) שם, שם ; גולדברג א, עמ' 59, הערה 7.

198) תאור הקרב, בפנקס בק"ח וגמ"ח.

199) שם.

200) שם.

201) הוא חותם את תיאורו במשפט הנ"ל : „אני המדבר, לבבי הנשבר, יושב ומחבר, עת השבר זעם עבר, רחמים להגבר, בהררי אל דוד שאג שלח גואל לפזורת ישראל ה"ה שמש ונאמן דק"ק סלאנימא יצ"ו" — שמו מודגש באותיות שונות ממשפט זה. בגוף הפנקס.

202) ר' הערה 145. לפי התכנית המקורית של „פנקס־סלונים", יכיל „כרך המקורות והמסמכים" העתקה שלמה מפנקס בק"ח הנמצא בירושלים, עם מבוא מאת ג. גולדברג (שפירסם בסל. ח.) והערות.

203) מהמבוא לפנקס בק"ח וגמ"ח.

204) שם, שם.

205) 74 התקנות נחלקות, לתשעה פרקים. פרק „עליות לתורה" מכיל 5 תקנות : א—ה ; פרק „קלפי" : שתים — ו—ז ; פרק „הבוררים" : ח—כו ; פרק „בקור־חולים" : כז—מה ; פרק „התקרבות : מו—נ ; פרק „גמילות חסדים" — נא—נה ; פרק התקרבות הילדים" — נו—נט ; פרק „סנדקי" : ס—סח ; פרק „הרודף הנעלם" — סט—עד.

206) הספר „קניגא קאגאלא" (ברוסית) מאת ברפמן, שימש מכשיר הסתה ושיטנה בידי אנשי „המאה השחורה", מאז פירסומו בהתחלת שנות השמונים ועד המהפכה ב־1917.

207) ד"ר יצחק לויטטס : על ספר הקהל של ברפמן, „ציון" תרצ"ח, ירושלים ; מאותו המחבר, הספר : הקהילה היהודית ברוסיה (באנגלית), עמ' 207, ניו־יורק 1943.

208) ר' פנקס בק"ח : ההסכם עם ז"ק משנת תקנ"ח, על תיקון בית־הכנסת הגדול.

209) מדברי הפתיחה של הסופר על תקנת ד' חוקת, בעמודים כה—כח של הפנקס העתקת ירושלים : „על־כן אמרנו זאת כתוב זכרון בספר לדורות אחרונים את התלאה אשר מצאתנו בעת ובעונה הזאת". —

210) ר' הקורספונדנציה ב„המליץ" 1894, גל. 112, על השריפה בתרמ"א ועל איבוד הפנקס שנשתמר עד אז. יש רק להצטער על הזנחת הדורות הקודמים, שלא דאגו לשמירת תעודות יקרות אלה ולהעתקתן או להעברתן למקומות בטוחים.

211) מפי איש־סלונים ה' צבי פרידמן ז"ל שמעתי, שראה עוד בהתחלת המאה פנקסים בבתי־המדרשות דחייטים „ודעץ".

212) ר' להלן פרק כ'.

213) על פנקס הישיבה ר' להלן בפרק י"ח. על פנקס חברת משניות דביהמ"ד בפרבר באליאנע מהמאה ה־17 יש לנו עדות מאת אליעזר בקנשטיין (ר' „היהודי", 1903, גל. 42), על פנקס חברא־קדישא העיד ה' פרידמן הנ"ל, וכן סיפר לי עליו ר' אברהם־משה שמש דמתא, כי בשנות העשרים עוד השתמש בו לשם התחיית שורות סדירות בביהק"ב דרחוב רוז'נוי.

214) כלשון השער בפנקס „שומרים לבקר".

215) על פנקס זה, שכמה רשומות נשתמרו ממנו, כתב גולדברג במאמרו „מהדורות שעברו" (סל. ח. גל. 346 ואילך), וזבלוצקי בסל. ח. 190.

216) זבלוצקי, סל. ח. 189. פרטים רבים עליו סיפר לי הישיש ר' יוסף שרשבסקי ז"ל, איש־סלונים. הוא שמע עליהם בילדותו מפי זקני הדור, אשר הכירו את ר' איצילי גינשפריקר.

217) לפי אותו מקור הכיר ר' איצילי את ר' יהושע צייטלין בקניגסברג (שכן צייטלין היה ממקורביו של „בעל־הפרדס" וביקר אצלו בעיר־מושבו). כידוע, היה ר' יהושע צייטלין פטרון למשכילי דורו.

218) פרטים ביוגרפיים על ר' שמשון ר' : לונסקי, סל. ח. 194 זבלוצקי, סל. ח. 189 ; קריה נאמנה, פין ; גבורות ארי ; שפה לנאמנים.

219) מזכרונות בני־דורו של ר' שמשון ור' איצילי גינשפריקר, כפי שסופרו לי, ע"י ר' יוסף שרשבסקי הנ"ל.

220) אמנם, שלמה מימון איננו קורא בשמו של הרב ואף איננו נוקב בשם המלא של העיר, אלא באות ס. אלא לפי כל הביוגרפים של מימון, — המדובר הוא בסלונים וברב ר' שמשון.

221) ר' יצחק הישראלי : „יסודי עולם" מאת ר' ברוך משקלאב, ברלין תקל"ז.

222) ספר „אוקלידס"... הועתק ללשונו הקדוש ע"י... החכם השלם והכולל כמוהר"ר ברוך בהרב הגאון ר' יעקב מק"ק שקלאב. נדפס פה ק"ק האג, שנת... (בגימטריא : תק"ם — 1780).

223) ר' לוח־אחיאסף תרנ"ט, המאמר של בן־אברהם על הגר"א.

224) ש"י פין : שפה לנאמנים.

225) גולדברג א', עמ' 23 ; ר' ערך „מיכאל־קזימיר אוגינסקי" באנציקלופדיה הפולנית החדשה.

226) מפי הישיש ר' יוסף שרשבסקי הנ"ל, שסיפר לי על זה בשנות השלושים. ר' יוסף שמע על זה בילדותו (בשנות הששים של המאה הי"ט) מפי זקני הדור ההוא, שהם עוד הכירו בנעוריהם אנשי העיר, שראו את ר' יהושע צייטלין ור' חיים מוולוז'ין בבואם לסלונים לבקר את הרב.

227) פרטים ביוגרפיים על רוב האישים האלה ר' : לונסקי : „חכמי סלונים", סל. ח. 229—233 ; על ר' בישקא — ר' פנקס ביאליסטוק מאת א. ש. הרשברג ; על ר' נחום ור' אליעזר גרייבר ב„דעת קדושים" ; על ר' ישעיהו הלוי אפשטיין — ב„גבורות ארי".

228) ר' לונסקי, סל. ח. 194 ; זבלוצקי, סל. ח. 188 ; גבורות ארי.

229) ספור נחמד זה שמעתי מפי ר' יוסף שרשבסקי.

230) אותם המקורות שבהערה 228.

231) „מרגליות התורה" מאת ה"ר צבי ב"ר שמואל־זיינוויל, פשטים על התורה בדרכי הנסתר, פאריצק, תקמ"ח.

232) „הילל בן שחר", דרשות ובהן הספדים, מאת הלל ב"ר זאב מקובנו, חרשה התקס"ד ; „תולדות אדם" (ספר מוקדש לר' זעלמעלע, הוא ר' שלמה־זלמן מוולוז'ין).

233) ר' ספר „חיכוחא רבא" (המצוטט להלן בהערה 236), עמודים כ"ב ואילך על חסידי סלונים שנסעו „לצדיק, שהיה תלמידו של המגיד ממזריטש".

234) פרטים על האבד"ד דמוש־חדש ר' מאיר־אברהם, אחיו של ר' איצילי גינשפריקר. ר' „גבורות ארי" מאת ר' אפרים־מרדכי אפשטיין, וילנא, תרמ"ח.

235) ר' הספר „עדת צדיקים", סיפורי־חסידים.

236) שער הספר הוא כדלקמן : „חיכוחא רבא בין החסיד למתנגד, אשר היה בין הני תרי גברא רברבי בעניני נוסח הארי ז"ל ובמנהגי ודרכי החסידות. האחד הרבני המפורסם מוה"ר בנימין זאב ז"ל מק"ק סלאנים תלמיד הגאון מוילנא זצ"ל והשני הרבני החתיק והחסיד המפורסם בחסידות ופרישות מוהר"ר יוסף מנעמירוב ז"ל תלמיד הרב הצדיק וכו' ר' לוי־יצחק מבארדיטשוב זצלה"ה". — בפני היתה ההוצאה משנת תרע"ב, מאוטבוצק. — דובנוב מביא את ה„חיכוחא רבא" בביבליוגרפיה בספרו „תולדות החסידות", עמ' 380, סימן 22.

237) ר' קובץ „הדביר", כרך א', עמ' 289, ברלין 1923. המאמר של דובנוב „כתבי התנגדות על כת החסידים". ר' כמו־כן : „העבר", כרך ב', מוסקבה. אוסף־התעודות „חסידי אנה" מאת ש. דובנוב, בו הוא מביא את הקונטרס עם כתבים מתנגדיים, שהוא קיבל מסלונים. דובנוב כותב בין היתר : „הקובץ נעתק בשנת תר"ך בסלונים. המחבר אסף י"א תעודות הנוגעות ברובן למאורעות שנות תקמ"א—תקנ"ז". —

238) את נוסח ההלשנה המדויק ר' ב„תולדות היהודים ברוסיה",

(ברוסית) מאת הסן, 1906.

239) ר׳ ספר „תולדות משפחת הרב מלאדי״ מאת מ. ש. סלונים, עמ׳ 60, תל־אביב, תש״ו. ר׳ יעקב כולי, בן ר׳ שלמה זלמן משקלוב, בנו בכורו של ר׳ אליעזר גרייבר (מאשתו השניה) נשא לאשה את מנוחה־רחל, אחת הבנות של האדמו״ר האמצעי ר׳ דובער, בנו בכורו של ר׳ שניאור־זלמן מלאדי.

240) מתוך זכרונותיו של איש־סלונים נח ברוידה (בכתב־יד), שסיפר על מקרה כזה עם אחד מאבות־אבותיו.

241) ר׳ „גורודסקיא״, הפקודה מיום 17 בדצמבר 1795 על חלוקת החבל לשני פלכים: וילנה וסלונים, והפקודה מיום 8 באוגוסט 1796 על חלוקת הפלך לשמונה מחוזות והכרזת סלונים כמרכז האדמיניסטרטיבי שלו.

242) שם, שם. הפקודה מיום 12 בדצמבר 1796 על „הפלך הליטאי״, ומיום 9 בספטמבר 1801 על חלוקת הפלך הליטאי לשני פלכים: וילנה וגרודנה. פלך קובנה נגזר מחלקים של פלכי גרודנה וילנה בשנת 1842.

243) ר׳ אקטים 29, מס׳ 244, עמ׳ 498, מיום 15 בינואר 1795.

244) בין סוחרי סלונים, שעמדו בקשרי עסקים עם קניגסברג וקובנה בשנים 1800—1820, היה הקבלן ואיש־העסקים ר׳ הלל ספוקויני.

245) פרטים על ר׳ הלל ספוקויני ר׳ לונסקי, במדור: ילידי סלונים.

246) ר׳ האקטים של הועדה הוילנאית, הכרך הנוגע למלחמת נפוליאון ברוסיה ב־1812.

247) ר׳ גולדברג 1, עמ׳ 27.

248) שם, עמ׳ 29.

249) ר׳ בוברובסקי.

250) שירות הדואר והסוסים היה בחכירות במשך דורות בידי המשפחה המקומית מילר.

251) ר׳ זכרונות אוסיפ אנטונוביץ פשצלאבסקי, בירחון „רוסקאַיאַ סטאַרינא״, משנת 1874, עמ׳ 451—477.

252) גולדברג 1, עמ׳ 29.

253) ר׳ זבלוצקי, ב„סל. ח.״ גל. 190, מיום 11 באוגוסט 1933. התקנה רשומה ב„פנקס לכל הקהל״ (שנפתח בשנת תקע״ח).

254) שם, שם.

255) ר׳ שנתון פלך גרודנה מהשנה ההיא.

256) ר׳ זכרונות פשצלאבסקי הנ״ל, ב„רוסקאיא סטארינאַ״ מספטמבר 1883, עמ׳ 490.

257) ר׳ זבלוצקי, סל. ח. 191, הערה 48.

258) גולדברג 1, עמ׳ 30.

259) ר׳ סידרת המאמרים: „א באזוך אין קאלאנע״ (הכפרים היהודיים ע״י רוז׳נוי), מאת ק. ליכטנשטיין, סל. ח. גל. 46—51.

260) ר׳ זבלוצקי, סל. ח. 189, הערה 33. הדבר נרשם בפנקס הקהל הנ״ל.

261) ר׳ בוברובסקי, כרך א׳.

262) שם, שם.

263) ר׳ מגלת־היוחסין למשפחות שמשי, בן־צבי, ראובני, וכו׳, מאת צבי שמשי, עמ׳ 17, מהדורה שניה, ירושלים, תשי״ז.

264) על האב״ד ר׳ יצחק בר׳ משה, ר׳ לונסקי, סל. ח. 194. ר׳ הקדמה ל„אור חדש״; דעת קדושים, עמ׳ 197; „אנשי־שם״ מאת ברברמן, „גבורות ארי״.

265) ר׳ לונסקי, סל. ח. 194; „תולדות אריה לייב־פינס״.

266) לונסקי, שם; ר׳ „פנקס פרוז׳ני״; עליות אליהו, דף לא, הערה לב; „אנשי־שם״ ברברמן.

267) לונסקי, שם; „דעת קדושים״.

268) ר׳ חוברת „קרן־התורה״ שי״ל ע״י אגודת ישראל, ווינה, כסלו תרפ״ה; „הפרדס״ ירחון תורני, ניו־יורק, חוברת־היובל תש״ב; המאמר „הישיבה בסלונים״ מאת מ. צינוביץ, „הצופה״, ת״א, מיום 8 בפברואר 1946. ר׳ כמו־כן זבלוצקי.

269) את זכרונותיו וחקירותיו של הר״מ ר׳ שבתי יגל ז״ל על הישיבה רשמתי מפיו ומפי בנו הרב פרץ יגל.

270) „אפיקי־יהודה״, חלק א: הוצאת לעמבערג תקס״ג, הוצאת זאלקווא תקע״ט, הוצ. אייזקונן תרל״ב; חלק ב׳, הוצאת אמשטרדם.

271) ר׳ „הכרמל״ החדשי, שנה רביעית, חוברת ט׳, תשרי תר״ם, עמ׳ 588, המאמר „שפה לנאמנים״, מאת הר׳ ש. י. פין.

272) ר׳ לונסקי, סל. ח. 194; „נחלת אבות״; „המגיד״ תשכ״ה, גל. לה.

273) על זאב־וולף ממיר, ר׳ לונסקי, סל. ח. גל. 229; על ר׳ שמעון בר׳ דובער, שם, גל. 230; על ר׳ מיירים, בן ר׳ איצילי גינש־פריקר, ר׳ „גבורת־ארי״; על ר׳ ישראל בר׳ אפרים מרדכי, ר׳ לונסקי, סל. ח. גל. 231; על ר׳ אברהם מסלאנימא, שם, שם; על ר׳ דוד טבלי בר׳ שלמה זלמן ליפשיץ, סל. ח. גל. 233; על הרב ר׳ דובער מסלאנימא, גל. 234; על ר׳ יעקב־משה נכד הגר״א, גל. 229.

274) ר׳ הרשימה המלאה בספר „עליות אליהו״.

275) על ר׳ לייב דיסקין, ר׳ לונסקי, סל. ח. 272.

276) ר׳ זבלוצקי, סל. ח. גל. 191.

277) ר׳ ג. גולדברג, הסידרה „לפני מאה שנה״, סל. ח. גל. 262—265.

279) בין היתר הסכים ר׳ בערוש אשכנזי על הספרים הנ״ל: „גבורת ארי״ על מסכת תענית מאת בעל ה„שאגת־אריה״, ר׳ אריה־לייב, האב״ד דק״ק מעץ (ההסכמה מיום ה׳ כסליו שנת ת״ר); הספר „יהגה חכמה״, וילנה תקצ״ו (ההסכמה מיום כ״ה סיון תקצ״ה). הספר „בגדי־ישע״ מאת ר׳ שמואל הלוי סו״ד דביאלי־סטוק, על אבן־העזר (ההסכמה מיום ט״ז אדר שני תקצ״ז); הספר „מחזה השיר״ על שיר־השירים מאת ר׳ אברהם שיק מסלאנימא (ההסכמה מיום א׳ פרש׳ חוקת שנת ת״ר); ספר „עמק הלכה״ מאת ר׳ זאב־וואלף הלוי, חידושי דינים בשולחן־ערוך (ההסכמה מיום ט״ו תמוז תר״א); „תנא דבי־אליהו״, הוצאת סודזילקוב תקצ״ד (ההסכמה ניתנה באותה שנה); תלמוד בבלי, הוצאת סלאוויטא (ההסכמה ניתנה ביום ג׳ סיון תקצ״ה); שולחן־ערוך, הוצאת וילנא תקצ״ה (ההסכמה מיום ט״ז תמוז תקצ״ה); מדרש רבה, הוצאת וילנה תר״ג—תר״ה (ההסכמה מיום ט״ז אייר ת״ר); הספר „בית אהרן״, מאת הר׳ יצחק־אהרן בר׳ יהודה־לייב (באורים על שיר השירים), וילנה תר״ג (ההסכמה מיום כא תמוז תר״ב); הספר „אשי ה׳״, הרמב״ן וחידושי הריטב״א על מס׳ נדרים, הוצאת וילנא תר״ג (ההסכמה מיום כ״ו אדר ב׳ תר״ג); הספר „פרדס הבונה״, מאת ה״ר „משה ב״ר אהרן אהרונסון, שו״ת וחידושים, יוהניסבורג תרט״ו (ההסכמה ניתנה בשנת תר״ד). כל ההסכמות הללו ניתנו בסלונים. רשימה מלאה של הסכמותיו אפשר למצוא במפתח ההסכמות (אינדכס אפרו־באטיונום) מאת ד״ר ליאופולד לבנשטיין, פרנקפורט דמיין, 1923.

280) כשבע שנים אחרי פטירתו יצא (ע״י אחיו ר׳ אברהם) הספר „נודע בשערים״, שו״ת, חידושים על מסכת גיטין ועוד, (ורשה תרי״ט); „נודע בשערים״, חלק שני, חידושים למסכת יבמות ודרושים (ורשה, תרכ״ד), „שערי ירושלים״ על תלמוד ירושלמי והגהות על הבבלי (ורשה, תרכ״ו). ר׳ בערוש אשכנזי גם הכשיר לדפוס את תשובות הגאון רבי עקיבא אייגר.

281) תיאור יסוד החברה „שומרים לבוקר״ ניתן ע״י חייקל לונסקי בהקדמתו לכמה מובאות מפנקס החברה, שפירסם בסל. וו.

282) שם, העתקה מהפנקס הישן, דף ב׳.

283) „היוט ניגש לפנינו אלופי הח״ק שומרים לבוקר הרבני מוה״ר ישראל־זאב במה׳ יעקב, וביקש מאתנו לקבלו להחברא שיהיה כאחד מאתנו״ וכו׳. רשימה מיום ב׳ אלול תרל״ח.

284) העתקה מהפנקס הישן דף כ״ה, עמוד ב׳, מיום כ״ב אייר תקע״ו.

285) העתקה מהפנקס הישן, דף י״ד, מיום י״ח ניסן תקע״ו.

286) העתקות מהפנקס הישן מיום ג׳ ניסן תקס״ו, וכן הרשומות בדף קלח, עמוד ב׳, מיום כ״ז אדר תרכ״ו.

287) על שיקום ביהמ״ד ד„שומרים־לבוקר״ ר׳ להלן, פרק צ״ה.

288) „השער״ של הפנקס החדש ניתן בשלמותו בהעתקת חייקל לונסקי בסל. ח.

289) הסופר א. י. גולדשמיט כתב רשימה על הפנקס בכתב־העת פון „גאנטן עבר״, סל. 1, 1937, וילנה. כפי־הנראה, אבד הפנקס עם כל הארכיון ההיסטורי־אתנוגרפי בוילנה.

290) ר' העתקה מהפנקס הישן, דף ג' תקנה טו.
291) ר' גולדברג, 1, עמ' 32. ר' כמו־כן זכרונות מ. פרלשטיין.
292) שם, שם.
293) ר' המגיד, 1863, גל. 39.
294) שם, שם.
295) על ר' הלל ליפשטיין, ר' זבלוצקי, וכן לונסקי ; ילידי סלונים.
296) על ר' יקותיאל קוניצה, ר' גולדברג 1, עמ' 35 ; לונסקי, סל. ח. 235.
297) ר' פמ"ל, סעיפים תתב, תתקסז.
298) ר' שו"ת ר' עקיבא אייגר, התשובה בעניין ס"ת שהוזמן בסלונים.
299) שמעתי מפי ר' יודא אהרן סגל חייס, מחבר הספר „בשעריך ירושלים", שאביו, יליד־סלונים ליוהה בילדותו, בשנת תק"ץ בערך, את אחיו הבכור להונגריה, שנסע מסלונים למכור שם ספרי־תורה.
300) עסק־השותפות נתקיים עד התחלת שנות־התשעים ; ר' יצחק יקימובסקי, שהוא אביו זקנו של כותב הטורים האלה, המשיך אחר־כך בעסק לבד וסחר גם עם ארצות הברית.
301) ר' הצפירה, 1879, גל. 2.
302) על ר' יוסף רבינוביץ ר' לונסקי, סל. ח. 234 ; על ר' צבי הירש בר' משה — כנ"ל וכן „גבורות ארי" ; על ר' יעקב, נכד ר' אליעזר גרייבר, על ר' יוסף־יצחק אביגדורוביץ ועל ר' זאב־חלף חישניאק, — ר' לונסקי, סל. ח. 235, וכן „אנשי־שם".
303) על ר' נחום שו"ב, ר' „באור ישרים", מאת קליינמן, פיעטריקוב ; פרק „מירא דכיא", המוקדש לאדמו"ר מרדכי מליאכוביץ, עמ' 12.
304) ר' הנ"ל, אור ישרים, פרק „אשל אברהם", עמ' 167.
305) יחזקאל קוטיק, זכרונות ; אברהם־יעקב פאפירנא, זכרונות, ב„ספר־השנה" של סוקולוב, כרך א', תר"ס.
306) רוב סיפורי־המעשה על בעל ה„חסד לאברהם" יש למצוא ב„אור־ישרים" ; ר' כמו־כן קוטיק, זכרונות ; „שם ושארית" מאת הרב לוי גרוסמן, תש"ג, ת"א. רוב סיפורי החסידים מאת דוד כהן, בספרו „אשר שמעתי וספרתי", וכן אלה שפורסמו בכתבי־עת שונים הם עיבודים ספרותיים של מעשיות שסופרו ב„חצר" סלונים, בה עשה המחבר בנעוריו שנים אחדות, כגון הסיפורים : דרך העשירים, מיתת־נשיקה, ניגון־הדוב, מסירת־נפש, תשמישי קדושה, נגון גן־העדן, עגיליה של גיסיה, עפר א"י, רמונים ואחרים. על חסידות סלונים, בקשר עם הענפים האחרים בליטא, ר' את הספר המצוין „החסידות הליטאית" מאת ד"ר ז. רבינוביץ, מוסד ביאליק, ת"א, תשכ"א.
307) ר' ליפסון : מדור דור, ת"א, תרצ"ח ; זבלוצקי : „פון ר' אייזיליס מויל", סלונים, תרצ"א.
308) פרטים ביאוגרפיים על ר' אברהם שיק, ר' לונסקי, סל. ח. 231 ; על ר' נחמן בר' ישראל, ר' „מירא דכיא", ו„מחנה אפרים" ; על ר' שלמה־זלמן בר' ישראל, — שם, שם ; על ר' קיים־קדיש בר' יואל יחיאל־יוסף, ר' לונסקי, סל. ח. 234 ; על ר' דוב־אריה בר' מנחם יואל הכהן — שם, שם ; על ר' צבי־הירש ארקין, ר' יקותיאל קוניצה, — ר' לונסקי, סל. ח. 235 ; על ר' אליהו קופלמן, — ר' לונסקי, סל. ח. 236 ; על ר' יהושע־יוכף ספוק־ויני, — ר' סל. ח. 233 ; על ר' ישראל קפלן, — ר' לונסקי, סל. ח. 239 ; על ר' מרדכי־שמעון קסטילנסקי, — ר' לונסקי, סל. ח. 241.
309) ר' „המגיד" 1873, גל. 49.
310) פרטים ביוגרפיים על ר' הלל ור' זאב חלף ליפשטיין, ר' זבלו־צקי, על ר' יהודה־חיים אביגדרוביץ, ר' לונסקי, סל. ח. 235 ; על ר' עקיבא בר' יוסף בריל, — ר' זבלוצקי ; על ר' זאב־חלף ור' מאיר־אריה אביגדרוביץ, — ר' לונסקי, סל. ח. 235 ; על ר' דובר רוזנבלום, על ר' אליהו ריפ, ר' מרדכי שטראשון, — ר' „המגיד" 1873—1879 בגליונות שונים.
311) ר' המגיד, 1860, גל. 31 : „ויביאוהו לחדר הקהל, ויעמדו עליו שומרים לבוקר וילן שם בחדר העליון ואשתו בחדר התחתון"...
312) ר' דרויאנוב ב„ספר הבדיחות". הנסיון הראשון לאסוף את דברי החידודין של ר' אייזילי נעשה ע"י בן־ציון אייזנשטט בהוצאת הקובץ „ר' אייזילי חריף און זיינע גאונישע חיצן", ניו־יורק, תרס"ד.
313) לפי הידיעות שמסר לי בנו ר' אברהם־שמשון, שימש המגיד בקהלות הנ"ל : בסלונים, בביהמ"ד דז"ץ (תר"ז—תר"י) ; בקעלם (ת"ר—תרי"ב) ; בז'גר חדש — (תרי"ג—תרי"ז) ; באושמיינה (תרי"ח—תרי"ט) ; במינסק (תר"ך—תרכ"ב) ; בסלונים, כמ"מ של כל העדה (תרכ"ג—תר"ם) ; במלאבה (תרמ"א—תרמ"ה) ; בשנים תרמ"ו—תרנ"ז הוא ישב בגרודנה, מבלי למלא תפקיד מ"מ מטעם הקהלה ; בתרנ"ח הוא עבר ללידה ושם נפטר בתרנ"ט. ידיעות אלה סותרות כמה פרטים ממקורות אחרים.
314) על המגיד מקעלם ר' : בספר „ליטע", ניו־יורק, המאמר של מלאכי ; באנציקלופדיה היהודית־אנגלית ; ניסנבוים „בספר־זכרונו־תיו „עלי־חלדי", חרשה תרפ"ט ; ש. י. יצקן, ב„המליץ", 1897, גל. 171—185 ; ב„דור רבניו וסופריו", מאת ב"צ אייזנשטט, ספר שני, וילנא תר"ס ; אב. קאהאן : בלעטער פון מיין לעבן, כרך א', ניו־יורק ; א. ל. הורוויץ, זכרונות, ב„הדואר", ניו־יורק, תשי"ד, גל. מ ; מסליאַנסקי, ספר הזכרונות והמסעות, כרך ג', ניו־יורק, תרפ"ט ; זכרונות מפי בנו ר' אברהם־שמשון דרשן, שרשמתי בתל־אביב בשנת תשי"ג ; וכן במכתבים רבים בעתונות העברית משנות ה־70 וה־80.
315) ר' מ. פרלשטיין, סל. ח. 292, 297, 438.
316) ר' זבלוצקי, סל. ח. 191, וגם שם, הערה, 46.
317) ר' לונסקי, סל. ח. 237.
318) על ר' דוד דיק, ר' זבלוצקי, סל. ח. 188, הערה 7. זבלוצקי, שהכיר אותו יפה, סיפר לי פרטים מעניינים עליו, שרשמתי בזמנו. ר' דוד דיק, שהיה ידוע בעיר בשם ר' דוד איטשקע יחיאל'ס נפטר בסלונים, ביום כ' אדר תרנ"ט.
319) ר' פרלשטיין, סל. ח. 312, 464.
320) על השתלשלות החדר המתוקן של ר' חיים מאניקוב סיפר לי בפרוטרוט בתר"ץ, אחיו, שהיה אז ישיש בגיל שמונים ומעלה, אך זכר היטב את הפרשה. כמו־כן סיפר לי עליה ר' משה חלך.
321) ר' פרלשטיין, סל. ח. 312.
322) ר' המגיד, 1873, גל. 3.
323) על פרשה זו סיפר לי באריכות בן המגיד ר' אברהם־שמשון, שבזמן התרחשותה היה כבן שלוש־עשרה. אישור להתנגשות עם משה מילאַקובסקי ולמעשה־ההלשנה קיבלתי מפי ר' משה חלך.
324) ר' מסליאנסקי, ספר זכרונותיו הנ"ל.
325) ר' הצפירה, 1882, גל. 36.
326) המליץ, 1881, גל. 44.
327) ר' קורספונדציות ב„המליץ" ו„הצפירה" משנת 1881, מגרודנה, מינסק וילנה. על השריפה במינסק ר' גם זכרונותיו של ליעסין.
328) הצפירה, 1881, גל. 23 ; המליץ 1881, גל. 22.
329) הצפירה 1882, גל. 45.
330) על השריפה בעיר ב־1876 ר' הצפירה, 1881, גל. 23 : „עוד תצילנה אזנינו מהאנחות המתפרצות ממשפחות רבות אשר יבכו את השריפה, מלפני חמש שנים בעירנו". —
331) ר' „רוססקי יעוריי" 1881, גל. 25, קורספונדנציה מגרודנה : „שריפת סלונים שבאה אחרי גל־השמועות על הצתה, עוררה פניקה בין יהודי גרודנה". —
332) לפי ציטטה „מנובויה ורמייה" „ברוסקי יעוריי".
333) גולדברג 1, עמ' 37 : „השריפה היתה מעשה ידי המאה השחורה".
334) הצפירה, 1881, גל. 25, 30.
335) המליץ, 1882, גל. 12.
336) הצפירה, 1881, גל. 30.
337) שם, 1881, גל. 38 ; המליץ 1882, גל. 47.
338) המליץ, 1881, גל. 44.
339) „חסכוד" השבועי, 1882, גל. 15.
340) שם, שם.
341) שם, הקורספונדציה של מ. מ־סקי (הוא משה מילאקובסקי, בעל הספריה הציבורית).
342) המליץ, 1883, גל. 6 ; הצפירה, 1882, גל. 36.

343) „חסכוד" השבועי, 1882, גל. 23, במדור „ידיעות שונות". ציטטה מהעתון האנטישמי „רוסקי קוריער": „ב־17 במאי נתקיים בסלונים היריד השנתי (בחג־„הטרויצה"). השנה באו מעט מאד אנשים, והמחזור ירוד מאד. הסיבה העיקרית של הקפאון — הפרעות ביהודים. היהודים מדוכאים ורפי־ידיים, ובלעדיהם „אין בחבל זה כל תקומה למסחר".

344) „חסכוד" השבועי, 1883, גל. 2, במדור: „הדים מהעתונות", ציטטה מהגיליון האחרון של כתב־העת ברוסית: „המודיע המסחרי לחבל־המערב", שיצא בגרודנה.

345) חסכוד השבועי, 1883, גל. 26, הקורספונדנציה מסלונים.

346) שם, 1884, גל. 43, בו מצוטט המאמר של „נוב. ורמייה".

347) המליץ, 1884, גל. 100.

348) חסכוד השבועי, 1884, גל. 46, הקורספונדנציה של מ. מ־סקי; המליץ, 1884, גל. 100, המאמר מ. לחין.

349) חסכוד השבועי, 1884, גל. 39, מאמר־המערכת.

350) היום, 1887, גל. 1.

351) שם, 1886, גל. 29.

352) המליץ, 1885, גל. 43, 49; היום, 1886, גל. 159.

353) ר' בין היתר, הצפירה, 1891, גל. 43, במכתב זבלוצקי: „רבים הם היוצאים מכאן למדינת הים לבקש טרף לביתם".

354) המליץ, 1886, גל. 71.

355) היום, 1886, גל. 243.

356) שם, 1887, גל. 96: „חדשים לבקרים יציצו מעיר כתבי־פלסתר מאנשים בלי־שם, המתפארים לעשות את עירנו לערימת עפר ואפר".

357) שם, 1886, גל. 245, 249; 1887, גל. 96; הצפירה, 1891, גל. 93.

358) היום 1887, גל. 96, 149.

359) המליץ 1891, גל. 185; המליץ 1892, גל. 56; הצפירה 1891, גל. 93.

360) המליץ, 1891, גל. 198.

361) שם, 1892, גל. 56.

362) הנתונים על האוכלוסיה הכללית לקוחים: משנת 1810 — מהארכיון הוילנאי, אוסף 1810, מס' 180; משנת 1846 — מארכיון עיריית סלונים; משנת 1901, — מאותו מקור; משנת 1880, — מהספר „תיאור עיר סלונים" מאת מ. מילאקובסקי; משנת 1897 — מהמיפקד הכללי; ר' גולדברג 1, עמ' 34, והערה 11 בעמ' 60.

363) הצפירה 1881 גל. 30.

364) היום, 1886, גל. 147.

365) המליץ, 1883, גל. 92.

366) היום, 1886, גל. 110.

367) הצפירה 1883, גל. 50; היום 1886, גל. 110; „כנסת הגדולה" של סובלסקי, ספר ג', 1890.

368) המליץ 1890, גל. 95.

369) שם, 1891, גל. 270.

370) שם, 1891, גל. 95; כנסת הגדולה, ספר ג', 1890.

371) כנסת הגדולה, שם.

372) מזכרונותיו של ר' פנחס זקלד, שרשמתי מפיו.

373) ר' פרלשטיין, וכן זכרונות הגב' פשפיורקה (שרשמתי מפיה).

374) ר' לונסקי, סל. ח. גל. 237—241.

375) המליץ, 1890, גל. 95.

376) אשר למשכילי סלונים זה בא לידי ביטוי ברוב הקורספונדנציות מהשנים 1881—1885, המטפלות בענייני החנוך בעיר.

377) ר': ק. ליכטנשטיין: לתולדות העתונות בסלונים, סל. ח. 199—200.

378) ר' לונסקי: סל. ח. 279; דור דבניו וסופריו, מאת ב"צ איזנשטט, ספר ששי, עמ' 30; לקסיקון, מאת רייזין.

379) המליץ, 1894, גל. 143.

380) ר' ד"ר א. ש. קמנצקי: במאמרו המצוטט בהערה 144 דלעיל, הוא השתמש בחומר שפורסם בעתון „פעטערבורגסקיא ווערמאסטי", ממאי—יולי 1764.

381) הצפירה, 1891, גל. 7; המליץ 1895, גל. 6.

382) המליץ, 1894, גל. 135.

383) מזכרונותיו של ר' פנחס זקלד הנ"ל.

384) לפי זכרונותיה של ילידת־העיר, הגב' פשפיורקה, היא אחותו של ד"ר א. ש. קמנצקי, שישבה בעשרים שנותיה האחרונות בתל־אביב ונפטרה בערך בשנת תשי"ז. דובבתיה ורשמתי מפיה זכרונות רבים מימי ילדותה ונעוריה, שעברו עליה בסלונים, עד שהשתקעה אחרי נישואי בורשה.

385) מפי הגב' פשפיורקה הנ"ל.

386) המליץ, 1895, גל. 107.

387) שם, שם, גל. 101, 109.

388) הצפירה, 1897, גל. 252.

389) על הצלת יהודי סלונים מגירוש ב־1895, ע"י יעקובסון, ר' להלן פרק נ"ג.

390) היהודי, 1902, גל. 41; הצפירה, 1902, גל. 31.

391) ר' בין־היתר, שמואל זקיף (ז'וכוביצקי): ספר־זכרונותיו, „גולה ומולדת", ת"א, עמ' 30.

392) „הצופה", 1903.

393) „היום" 1887, גל. 93, מכתב מגרודנה, וכן זכרונות פרלשטיין.

394) „היהודי", 1904, גל. 38.

395) המליץ, 1895, גל. 107.

396) הצפירה, 1900, גל. 68; 1901 גל. 158, 191.

397) שם, 1901, גל. 24.

398) היהודי, 1904, גל. 25.

399) הצפירה, 1904, גל. 220.

400) היהודי, 1902, גל. 46, ציטטות ממאמר־השיטנה בעתון האנטישמי „סלאָווא" על יהודי סלונים.

401) שם, 1903, גל. 22.

402) שם, 1904, גל. 3.

403) שם, שם.

404) זכרונות מ. פרלשטיין, סל. ח. 290, 304.

405) שם, סל. ח. 288, 290.

406) שם, שם; הצפירה, 1905, גל. 7.

407) פרלשטיין, סל. ח. 290.

408) היהודי, 1905, גל. 28.

409) שם, שם; הצפירה 1905, גל. 7.

410) אחד מהם, ה' אוסקובסקי, חזר לסלונים אחרי מהפכת 1917.

411) ר' זכרונות מ. פרלשטיין, סל. ח. גל. 296.

412) מזכרונות חיים דבינוביץ, משה ליכטנשטיין ועוד.

413) ר' „דער נייער וועג", גל. 13, מיום 12 ביולי 1906.

414) ספר־הזכרונות של ד"ר מוקדוני, בהוצאת מרק טורקוב, מסדרת הספרים על יהדות־פולין, בואנוס־איירס.

415) הרשימה של מ. גינזבורג (מקנדה) על צירי הדומה יעקובסון ואוסטרוגורסקי בכתב־העת של יוצאי גרודנה בארגנטינה.

416) מ. פרלשטיין, סל. ח. גל. 302.

417) „היהודי", גל. 38, 1904.

418) שם, גל. 10, 1904.

419) מ. פרלשטיין, סל. ח. גל. 330.

420) „הזמן" מוילנה, דצמבר 1913.

421) מ. פרלשטיין, סל. ח. גל. 318.

422) אנציקלופדיה יהודית־רוסית, הערכים: „סלונים" ו„מחוז־סלונים".

423) שם, הערך: פלך גרודנה.

424) „הצפירה", גל. 172, גל. 210 משנת 1900; וגל. 265, משנת 1901.

425) ר' הספר „אויף דער פולער וואָך", ספורים ואגדות מאת מ. י. שליובסקי, ניו־יורק.

426) הצפירה, גל. 68, 1900.

427) „היהודי", גל. 27, 1904.

428) מזכרונותיו של משה ליכטנשטיין.

249) ר' „ספר הורודיץ", ניו־יורק, תש"ט; הרשימה על בעל־המופת מיכאַלושין; וכן ספר דרוהיטשין, ניו־יורק.

429 א') ר' המונוגרפיה : „ר' מרדכילי מסלונים, מאת ע. בן־עזרא, תל־אביב, תשי״ח, עמ' 55—60. הפרק : „אגרת־החלום״.
430) ר' הספר „חיי הרב קוק״, מאת אפרים צורף, עמ' 46. הוצאת מוסד הרב קוק, תשי״ז, ירושלים.
431) ר' ספר־הזכרונות מאת ר' הלל־איסר ינובסקי „לדורות״, חלק ב', עמ' 191—196.
432) ר' מ. פרלשטיין, סל. ח. 330.
433) שם, שם.
434) ר' הספר „גולה ומולדת״, מאת שמואל זקיף (זוכוביצקי), עמ' 36 ; וכן ספר־הזכרונות של ינובסקי הנ״ל.
435) בחירת הרב סורוצקין למשרת „הרב מטעם״ בסלונים, וכן מכתב מענין ממנו בפרשה זו, ר' בספר הנ״ל של ש. ז'וכוביצקי, עמ' 33—35.
436) ר' סל. ח. 18, 21.
437) מזכרונות הר״מ ר' שבתי יגל, שרשמתי מפיו.
438) שם.
439) מזכרונותיו האישיים וכן של רבים מבני הדור.
440) שם.
442) ר' „אויפן גרעניץ פון 2 תקופות״, מאת ל. קלונימוס, סל. ח. גל. 128.
443) ר' הצפירה, גל. 206, 1903 ; וכן גל. 170, אותה שנה.
444) שם, גל. 206.
445) הקורספונדנט שהודיע על־כך כפי הנראה שגה בשם לבינסון, כי עסקן ציוני בעיר מהשנים ההן בשם זה איננו ידוע לנו. הכוונה, כנראה, לה' ירוחם לבינשטיין, שהשתתף מטעם ציוני סלונים גם בועידה הציונית הכלל־רוסית הראשונה במינסק, באוגוסט 1902 (יחד עם ה״ה יעקובסון ומשה לחין).
446) ר' „גאולה ומולדת״ מאת ש. זוכוביצקי, עמ' 30.
447) ר' „אויפן גרעניץ פון 2 תקופות״, על ביקורו של ז'בוטינסקי ב־1914, סל. ח. גל. 93—94.
448) הנערים שנסעו אז ללמוד בגימנסיה ביפו הם : יהושע חלופיאנסקי, משה צ'פליבסקי, מרדכי רובינובסקי, חיים רבינוביץ.
449) מזכרונותיו של ר' משה חלך.
450) מזכרונותיו של מרדכי גינזבורג (בכתב־יד).
451) ר' יוסף־יהודה רדונסקי הוא אביו של העסקן הציוני דוד רדונסקי, שהיה בשנים 1919—1939 המזכיר הראשי של לשכת הקק״ל בפולין וחבר הועד המרכזי של „תרבות״, ונספה עם יהודי ורשה. ר' שלמה בלקין הוא אביו של הרב ד״ר ש. בלקין, נשיא הישיבה־אוניברסיטה בניו־יורק.
452) כמעט כל המורים האלה פעלו בעיר בשנים שלאחר המלחמה. פרטים נוספים עליהם ר' להלן פרק צ״ז, הדן בחינוך בשנים 1919—1939.
453) היהודי, גל. 2, 1904.
454) ר' השבועון היהודי־רוסי : „נובי ווסכוד״, גל. 12, משנת 1913, עמ' 21, המאמר על ישיבת סלונים החתום בשם „גע ונד״.
455) ר' זכרונות מ. פרלשטיין על ד״ר בעלסקי, סל. ח. גל. 193.
456) ר' פנקס פרוזשענע, עמ' 186.
457) ר' יואל יודלביץ : זכרונות פון דער ארבעטער־באוועגונג אין סלאנים, „אונזער שטימע״, נ' 2—5, יולי—נאוועמבער 1927, סלאנים.
458) זכרונות (בכתב־יד) שרשמתי מפי הגב' חלך—מוגילאַנסקי וגב' פרידה שפירא ; ר' הספר „1000 יאר פינסק״, עמ. 436.
459) ר' זכרונות הג' חלך הנ״ל : יוסף ירושביץ, ביולטין יוצאי סלונים בארגנטינה, גל. 5, 1957 ; בנימין סקודיצקי, ביולטין הנ״ל, גל. 2.
460) ר' פרלשטיין, סל. ח. 288, 290, 302.
461) בוכבינדער : געשיכטע פון דער ייד. ארב. באוועגונג, עמ' 316.
462) יוסף ירושביץ, ביולטין ארגנטינה №8, 1960.
463) בוכבינדר, עמ' 320.
464) יוסף ירושביץ, ביולטין ארגנטינה, גל. 5 1957.
465) פרלשטיין, סל. ח. 290 ; בוכבינדר.

466) עתון הס. ס. „דער נייער וועג״, גל. 13, מיום 12 ביולי 1906.
468) פרוספקט של הירחון „די יידישע וועלט״, יוני 1913.
469) הביוגרפיה של לייב ניידוס, בהוצאת כל כתביו. בדבר השפעת חיה גוז'נסקי על יצירת ניידוס סיפר לי ארוכות אחיו בכור של המשורר, שפגשתיו ב־1930 באחוזת הוריהם קוסטין שע״י גרודנה.
470) ר' פ. קאַן : מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון יידישן טעאטער, ייווא—בלעטער, כרך 40, עמ' 210, 1956.
471) משה ליכטנשטיין, זכרונות על התיאטרון היהודי בסלונים (בכתב־יד).
472) שם.
473) שם.
474) ק. ליכטנשטיין : „אויפן גרעניץ פון 2 תקופות״, געשיכטליכע כראניק, סל. ח. 104.
475) פרלשטיין, סל. ח. 318.
476) ק. ליכטנשטיין, אויפן גרעניץ וכו', סל. ח. 104.
477) פרלשטיין, סל. ח. 295.
478) שם.
479) ק. ליכטנשטיין, אויפן גרעניץ וכו', סל. ח. 128—129.
480) המגורש מ. פ. חזר אחרי המלחמה לסלונים.
481) ר' שמואל זוכוביצקי־זקיף : גולה ומולדת, עמ' 39—40.
482) ה. א. ינובסקי : לדורותי, חלק א', עמ' 158.
483) שם, עמ' 162—163. בין היתר נתפסו אז לעבודות־פינוי — 2 הדיינים ר' יצחק ליפשיץ ור' אלחנן ז״ק...
484) מ. פרלשטיין : זכרונות על יעקובסון, סל. ח. 358.
485) אפרים סבטיצקי : „דער רב און דער פאלקאווניק״, דער אמריקא־נער, מיום 16 בינואר 1953 ; גם ינובסקי, חלק א, עמ' 163—174.
486) ר' ינובסקי, חלק א', עמ' 174.
487) ר' משה אייזינשטט : זכרונות משנות־הכיבוש, (יומן בכתב־יד) ; ר' כמו־כן : „בשעת־הפנאי״ 1916.
488) שם, שם.
489) ר' פנקס ועד עדת־ישראל תרע״ו ; פרטי־כל מישיבות : כסלו, ט' טבת, י״ט טבת.
490) שם, פרטי־כל הישיבות ט' טבת, יא, כב, כז, כח בשבט.
491) שם, פרטי־כל הישיבות י״א שבט (חשבון הכנסות והוצאות) ; ישיבת ששי אדר א' ; עשרה באדר ב'.
492) שם, פרטי־כל הישיבה מיום י״ב שבט, סעיף א'.
493) שם, פרטי־כל הישיבה מיום ב' אדר שני. מטעמים מובנים החליטה מערכת הספר שלא לפרסם את שמות ראשי־החוג של „עזרה עצמית״.
494) שם, פרטי־כל הישיבה מיום ג' אדר שני, סעיף א'.
495) שם, פרטי־כל הישיבות מ־עשירי באדר שני, מפורים (סעיף „עבודה־בעל־כרחה״) ועוד. וכן משה אייזינשטט : זכרונות.
496) שם, „אחרית דבר״ מיום י״ז סיון, תרע״ו.
497) שם, פרטי־כל הישיבה מיום כ״ח אדר א'.
498) ש. י. חייצל : אבל־עם על מות הגאון הקדוש רבנו מרדכי חייצל—רוזנבלאט זצ״ל, סלונים תרע״ז. בדפוס מרדכי וואלאך.
500) ראוי הפנקס האחרון של קהלת־סלונים שיופיע כולו בדפוס. עם מבוא והערות, — ועוד חזון למועד.
501) ר' משה אייזינשטט : זכרונות : „בשעת־הפנאי״ 1916—1917.
502) לפי זכרונות אישיים וגם זכרונות מבני הדור ; כמו־כן, „בשעת־הפנאי״ הד־היום, מ־1916/17, וגם זכרונות אייזינשטט.
503) „בשעת־הפנאי״ גל. 10.
504) מ. אייזינשטט : זכרונות. — אייזינשטט, כאיש־המיליציה, היה נוכח בכל ישיבות בית־המשפט.
505) שם, פרק־זכרונותיו על המרחץ.
506) בשעת־הפנאי, הד־היום מיום 22 ביוני 1917.
507) אביגדור למקין : השריפה בשנת 1918, סל. ח. 325.
508) ר' „התחיה״, גל. 1, מיום 19 ביולי 1918.
509) שם, גל. 16—17, מיום 29 בנובמבר 1918.
510) ינובסקי, חלק א', עמ' 184.

511) ביניהם היה חוג בהרכב: משה אוירבוך, משה רזניק, לימא הלברג, משה מישקין, קלמן ליכטנשטיין, משה צ׳פלבסקי, אייזיק סאלוצקי. חוג זה — הוא „שכתב" את השבועון „בשעת־הפנאי" בשנים 1916—1917, שבו נשתמר חומר אינפורמטיבי לתולדות השנים ההן; ר׳ כמו־כן „התחיה" גל. 6, הדו״ח על פעולות „הרצליה".

512) חברי־המערכת של „התחיה" היו: מ. אוירבוך, מ. רזניק, ל. הלברג, ק. ליכטנשטיין, ח. אוירבוך. הגליון הראשון יצא ב־19 ביולי 1918. עד סוף 1918 הוא יצא בקביעות בכל שבוע. ב־1919 יצאו עוד כמה גליונות. רובם שמורים בידי ק. ל.; משה זבלוצקי כתב מאמר־הערכה כללי על השבועון.

513) ר׳ חיים אוירבוך: הטיול של ל״ג בעומר 1918. בביולטין של יוצאי סלונים בארגנטינה, גל. 7 (1959).

514) בנימין סקודיצקי: די ארבעטער־טריי־הֶאלף. ביולטין ארגנטינה גל. 2, 1954.

515) „התחיה" גל. 11—12, אוקטובר 1918.

516) פנקס תרע״ו, פרטי־כל הישיבה מיום: י. כסלו, סעיפים א—ב.

517) שם, פרטי־כל הישיבה מיום ב׳ דחוהמ״פ, סעיף א׳.

518) שם, פרטי־כל הישיבה של ועדת־התמיכה מיום י״ט טבת.

519) ר׳ חיים אוירבוך: „מגן־דוד־אדום", ביולטין ארגנטינה, גל. 6, 1958 וגם: „התחיה", גל. 9, מיום 13 בספטמבר 1918, דו״ח על מ. ד. א..

520) ה. א. ינובסקי: הרצאה על ח. נ. ביאליק, סלונים תרע״ו. בדפוס מ. חאַלאַך.

521) משה אייזינשטט: זכרונות.

522) משה ליכטנשטיין: זכרונות על התיאטרון היהודי בסלונים (בכתב־יד).

523) מפי דוד שולקוביץ בת״א, שהשתתף בלהקה.

524) ב. סקודיצקי: די ארבעטער־טריי־הֶאלף, ביולטין ארגנטינה, 2.

525) הכוונה כאן לא לתעלה הגדולה, המחברת את הנהרות שצ׳רה וישולדה, אלא לתעלה הקטנה שנכרתה גם היא ע״י אוגינסקי, העוברת דרך העיר לאורך „הדמבה" והעוקפת את פלג־הנהר הרדוד.

526) היה זה הצעיר שלמה מנקר, שנהרג בחצר ביתו ברחוב סקרוֹ־בובה. החייל רצחו ללא כל־חקירה ודרישה.

527) לפי הערכה המבוססת על מקורות שונים, היו ערכי האוכלוסיה הכללית בעיר (במספרים מעוגלים) כדלקמן: ב־1914 — 23,000; האבקואציה ב־1915 — 5000; האוכלוסיה עם כניסת הגרמנים — 18,000; המפונים ב־1916 — 2000; עזיבת העיר מרצון בשנים 1915—1919 — 2000; הפינוי אחרי השריפה ב־1918 — 500; התמותה ממגפות, רעב וכו׳ בשנים 1915—1919 — 2,500; הירידה הכללית מאוקטובר 1915 ועד אוקטובר 1919 — 7000; הירידה הכללית מ־1914 ועד אוקטובר 1919 — 12,000; האוכלוסיה באוקטובר 1919 — 11,000.
כל הערכים הנ״ל, לפי הסדר הנ״ל, לגבי הישוב היהודי שבעיר, הם כדלקמן: 17,000; 2500; 14500; 1500; 1000; 500; 2000; 5000; 7500; 9,500. אחוז היישוב היהודי לגבי האוכלוסיה הכללית היה ב־1914: 74%; וב־1919 — 85%.

528) מ. פרלשטיין: זכרונות על ד״ר בעלסקי, סל. ח. 193.

529) שם.

530) מ. זבלוצקי: „מיין דאנק", מכתב גלוי לדעת הקהל היהודית בסלונים, סל. ח. 110.

531) בנימין אהרונוביץ: קורספונדנציה מאוקטובר 1919 שנדפסה בשעתה בעתון היומי ממינסק „פארן פאָלק".

532) הקורספונדנציה הנ״ל, וכן זכרונות של בני־הדור.

533) העתקות של הדו״חות האלה מסלונים נשלחו לו ע״י מרכז ג׳וינט בניו־יורק, והריני מביע לו בזה את תודתי על־כך. כל מיסמכי הג׳וינט הנוגעים לסלונים נושאים את הציון: מדור פולין, №4209.

534) ר׳ הדו״חות הנ״ל של ג׳וינט, כמו כן הקורספונדנציה הנ״ל של ב. אהרונוביץ.

535) על היקף פעולות־הסיוע של „הרעליעף הסלונימאי" ר׳ שתי ההוצאות: א) 50־יעריקער יובילעאום־זשורנאל פון אינדעפענדענט סלאנימער בענעװאלענט סאסייטי, 1900—1950; ניו־יארק, 1950; ב) 50־יאריקער יובילעאום־זשורנאל פון סלאנימער־רוזשנאיער ברענטש 52 ארבעטער־רינג 1904—1954; ניו־יארק, 1954.

536) ר׳ הקורספונדנציה הנ״ל של אהרונוביץ; כמו־כן זכרונות של בני הדור.

537) „יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילן", לויט אנקעטע פון דזשאינט, אונטער לייטונג פון אינזש. אליעזר העלער, באנד 7—8: ראנד־געביטן, װארשע, 1923.
הנתונים על סלונים מופיעים בטבלאות מפורטות והם שופכים אור מלא על מצב המלאכה והתעשייה בעיר ב־1921. לשם הסברת העניגים הסתפקנו בציטוט כמה נתונים סטטיסטיים מהחשובים ביותר.

538) ר׳ בן־ציון רובינשטיין: „החקלאות היהודית ברוסיה הסובייטית בימי המהפכה", בספר־השנה של ארץ־ישראל, שנה א׳, תל־אביב, תרפ״ג, עמ׳ 484.

539) ר׳ ד״ר י. ליפובסקי: „החקלאות היהודית בפולין" בכתב־העת: „בלעטער פאר יידישע דעמאגראפיע, סטאטיסטיק און עקאנאמיק", ברלין, №4, 15 אפריל 1923, עמ׳ 275—278; כמו־כן: פרופ׳ ב. ברוצקוס: „החקלאות היהודית בשטחי־הספר של רוסיה", בכתב־העת הנ״ל „בלעטער וכו׳, №3, עמ׳ 125. כמו־כן: „אונזער הילף", №6, חילנה, 2 אוגוסט 1921.

540) על החיבה שרחשו המוני־העם לזבלוצקי ר׳ הרשימה „בתוך ד׳ אמות של המגיסטראַט" בסל. ח. 110 (מיום 25 בדצמבר 1931).

541) מאמרי־שטנה נגד קורקוזוביץ פורסמו אז גם בעתון המרכזי של הגליל: „זשיציע נובוגרודסקיה" ובכתב־עת פולני מקומי שיצא בברנוביץ.

542) ר׳ בנימין אהרנוביץ: הקורספונדנציה מאוקטובר 1919, הנזכרת בהערה 531.

543) קורקוזוביץ היה ידידו וחברו של מיכאל סטוטשינסקי (ציר הסיים מטעם ציוני סלונים ברשימת גוש־המיעוטים), עוד משנות לימודיהם יחד בפקולטה למשפטים. כמו כן היה ידידו האישי של משה זבלוצקי.

544) בין החברות התעשייתיות־מסחריות החשובות ביותר, שקמו בעיר ובסביבה בשנים הללו ושתפסו עמדה ניכרת בענף העצים לא רק בחבל־המזרח, אלא בקנה־מידה ארצי, יש למנות את: החב׳ „רבמיל" (האחים א. וי. רבינוביץ וי. מילוקובסקי), החב׳ „שצ׳רה" עם סניף בביטן (של ה׳ יוסלביץ ושותפ׳); האחים אייזינשטט החב׳ „גוראַלגור" (גורוויטש—אליישיב—גורפינקל); החב׳: אסטרינסקי—גרודזנסקי—סידלניצקי;

545) שבע מנסרות חדשות וישנות, שהופעלו בשנים ההן היו: של התעשיין הותיק צדוק דובינבוים (שעברה לה׳ סטוטשינסקי ואח״כ לג. יזרסקי); של החברה „אַראַביוס" (השותפים: ארונסון — חיים ואליהו רבינוביץ — ח. יוסלביץ); של השותפ׳ פיין—קנציפולסקי; של השותפ׳ גולדינברג—פאווה; של האחים דובקובסקי; של השותפ׳ קאופמן—ריפ—בורצקי; של השותפ׳ מינץ—שפירא. המנסרות העסיקו למעלה מאלף פועלים וכמאה פקידים.

546) הנתונים ממקור־העירייה הומצאו לה׳ ג. גולדברג, לצורך עבודתו על תולדות העיר, ע״י מזכיר העירייה ה׳ שרייבר, ר׳ גולדברג א, עמ׳ 44, טבלה 2. וכן עמ׳ 60, הערה 13.

547) כל הנתונים על מספרי הרשיונות למלאכה ותעשיה, מסחר ותגרנות, שנפדו בשנים ההן, הומצאו לגולדברג ע״י מזכיר משרד האוצר המקומי ה׳ סוקולובסקי. ר׳ גולדברג א, עמ׳ 45, טבלה 3, ועמ׳ 48, טבלה 4. וכן: עמ׳ 60, הערה 13.

548) ר׳ ד״ר ליפובסקי: „אַנ׳ עקאנאמיש בילד פון אַ יידישער שטאט אין פוילן. סלאנים פריהער און איצט", — מחקר כלכלי יסודי שפורסם בדו־ירחון: „װירטשאפט און לעבן", חוב׳ (9) 1, שנה שלישית, עמ׳ 47—61. ברלין, פברואר 1930.

549) שם.

550) כל הנתונים על השתלשלות בית־היתומים, תקציבו, עסקניו וכו׳ לקוחים מעשרות מאמרים, ריפורטז׳ות ורשימות המפוזרים ב„סלא־נימער וארט" מהשנים 1926—1939.

551) הדו"חות השנתיים של בית־היולדות וכן כל חומר אינפורמטיבי וסטטיסטי אחר הנוגע למוסד, שהתפרסמו כסדרם בסל. ו., שימשו מקור לעריכת הפרק הזה.

552) רשימות אין־ספור בכרוניקה שבסל. ו., שיקפו מדי שבוע את מפעלי „טאָז" השונים, ועל חומר עובדתי זה מבוסס הפרק המוקדש למוסד.

553) ר׳ סל. ו., 3, (מיום 13 בספטמבר 1929). הדבר קרה במשרד הדואר המרכזי.

554) שם. המאמר: „דער מענש אין סוטאנע האט געזעדט", מאת דיוגן.

555) סל. ו. 4, (מיום 20 בספטמבר 1929).

556) סל. ו. 5 (מיום 27 בספטמבר 1929): „ווען דער יום־טוב גייט אוועק", מאת דיוגן.

557) סל. ו. 34 (מיום 16 מאי 1930): „הפגישה בסטארוסטבה עם באי־כח הארגונים הכלכליים היהודיים".

558) סל. ו. 40 (מיום 27 ביולי 1930): ד"ר חייס: האמת על ה׳ הענשיל.

559) סל. ו. 32 (מיום 2 במאי 1930): ד"ר חייס: „כמה מלים על שוביניזם".

560) אחרי פטירתו הטרגית של ד"ר צ. לוין, ראתה הקהלה חובה לעצמה לדאוג לאלמנה ולילדים. מאחר שהרוקח הפולני פריליסקי, שהיה ידידו של ד"ר לוין, רצה למכור את בית־המרקחת שלו, קנתה אותו אז הקהלה בשותפות עם הגב׳ לוין.

561) ר׳ סל. ו. גל. 21, מיום 7 פברואר 1930.

562) שם, גל. 27, המאמר הראשי „טאָלערנץ" מאת ק. איבנסקי.

563) שם, גל. 9 (מיום 31 אוקטובר), וגל. 18, מיום 17 בינואר 1930.

564) ר׳ עבודה של ד"ר ליפובסקי, המובאת להלן, פרק 2.

565) את הביוגרפיה של ד"ר ליפובסקי כתב ההיסטוריון הנודע ד"ר רינגלבלום. היא פורסמה, כאחד מכתבי־היד של ההיסטוריון, שנמצאו בגניזה בהריסות גיטו ורשה, בכתב־העת של „המכון ההיסטורי היהודי" בשנת 1958. רינגלבלום הזכיר את מחקרו של ד"ר ליפובסקי בסלונים. ליפובסקי פירסם הרבה מאמרים על הכלכלה היהודית בפולין ב„עקאנאמישע שריפטן" ובכתבי־עת אחרים לכלכלה.

566) שם מחקרו: „סלאנים פריהער און איצט" (אנ׳ עקאנאמיש בילד פון איידישער שטאט), ר׳: „ווירטשאפט יון לעבן", דו־ירחון, ברלין, פברואר 1930. (9) №1, שנה שלישית. עמ׳: 47—61.

567) ר׳ סל. ו. גל. 22, מיום 14 בפברואר 1930.

568) ר׳ ליפובסקי, טבלה 1.

569) ר׳ סל. ו. גל. 22. הנ"ל.

570) ר׳ ליפובסקי, טבלה 2, וכן הפרק על המלאכה והתעשיה.

571) ר׳ סל. ו. גל. 36, מיום 30 במאי 1930.

572) ר׳ שם, גל. 5 מיום 27 בספטמבר 1929.

573) כל המספרים על הכנסות קק"ל לקוחים מפירסומי וועדת קק"ל, השנתיים, בסל. ו. בראש כל שנה.

574) ר׳ „התחיה", גל. 21, מיום ט"ו אלול תרע"ט.

575) ר׳ סל. ו. גל. 2, מיום 22 בספטמבר 1926, מאמר מ. קפלן: „החוזרים".

576) שם, גל. 55, מיום 31 באוקטובר 1930, מאמר ד"ר חייס בשם „טאַראַקאנעס".

577) ר׳ התחיה, גל. 21 הנ"ל.

578) ר׳ סל. ו. גל. 252, משנת 1934.

579) ר׳ סל. ו. גל. 12—13, 6 דצמבר 1929, מוקדש ליצחק גרינבוים, ליום מלאת לו חמשים שנה.

580) ר׳ „באפרייאונג", עתון מרכז צ"צ בוורשה, גל. 25׳ מיום 28 בנובמבר, גל. 26, מיום 12 בדצמבר 1919.

581) שם, גל. 6, מיום 22 ביוני 1920.

582) שם, גל (44) 17, מיום 27 במאי 1921.

583) „באפרייאונג־ארבעטער־שטימע", גל. (8) 1, 1 בינואר 1926.

584) כרוז „ההתאחדות", לבחירות למועצה העירונית ב־1927.

585) ר׳ באפרייאונג־ארבעטער־שטימע, גל. הנ"ל.

586) ר׳ נ. זוהר: „אגודת־ישראל, ספר „ורשה", כרך ב׳, עמ׳ 227, בהוצאת „אנציקלופדיה של גלויות", ירושלים.

587) ר׳ יוסף ירושביץ: „יהודים בתעשיית הבורסקאות בסלונים", ביולטין של יוצאי־סלונים בארגנטינה, מס׳ 4, 1656, בואנוס־איירס.

588) ר׳ מאמרי ד"ר חייס בסל. ו. גל. 5 (1929) וגל. 96 (1931).

589) הנתונים על האירגונים „העבודה", י. ס. א. י., הם לפי המסופר מפי אחד ממקימיהם יחזקאל רבינוביץ.

590) המסופר על „גורדוניה" הוא לפי הרשימה (בכתב־יד) מאת אחד מפעיליה אברהם רבן (רבינוביץ) מנוה־ים, ולפי ידיעות רבות מסל. ו..

591) ידיעות על פעולות „פרייהייט" מפוזרות בגליונות רבים של סל. ו. מהשנים 1929—1939.

592) ידיעות על ה„צוקונפט" בסלונים לקוחות מבטאון־התנועה דער „יוגנט־וועקער": ר׳ גל: 6 (1930); 6, 10, 16 (1931); 11 (1934) ועוד — קורספונדנציות מסלונים, וכן בהרבה גליונות של סל. ו.

593) ר׳ גל. רבים מסל. ו. מהשנים 1932—1939.

594) שם, שם.

595) שם, שם.

596) החומר על קן השוה"צ הוא מפי אלעזר שפירא וכן מגליונות רבים של סל. ו. מהשנים 1926—1939.

597) ר׳ דוד כנעני (הנדלסמן): בספר „השומר הצעיר", עמ׳ 213—214.

598) כל הנתונים על „מכבי" ויתר אירגוני הספורט לקוחים מסל. ו. 1930—1939.

599) האספה הכללית שנקראה לשם בחירת הרב, כללה כמעט את כל אלה החתומים על גילוי־הדעת שפורסם אחרי פטירת ר׳ מרדכי׳לי. בוועדה שטיפלה בבחינת המועמדים, היו: הר"מ ר׳ שבתי יגל, ר׳ אבא שכנרס ועוד כמה מלומדי־העיר ושליחים מבתי־המדרשות.

600) פרטים ביוגרפיים על הרב ר׳ יהודה־לייב פיין, ר׳ „אהלי־שם"; „תולדות רבני סלונים" מאת חייקל לונסקי ב„סל. ו.".

601) פרטים נוספים על אודות הרב מסרה לי בתו, הגב׳ רבינר.

602) ה׳ מ. שליופר עוד הופיע כדובר־הקהלה בהזדמנויות רשמיות בהתחלת שנות העשרים.

603) שמעתי על־כך מפיו של הרב ר׳ זאב־אריה רבינר בתל־אביב.

604) חי"ת של הרב פיין נתפרסמו בירחון „כנסת־ישראל" שיצא בווילנה ובבטאון של הסתדרות הרבנים בפולין. תשובותיו מצויות בין־היתר, בחיבורו של הרב ר׳ חיים־חייקל גרינברג, „ברכת־חיים" על יורה־דעה, ווילנה, תרצ"ו; הסכמתו נמצאת בספר „מטה־אהרן" מאת ר׳ אהרן דוד זעלצנער אב"ד ברוק־איילנד, סט. לואיס תרע"ח; על פירושו על תרי"ג מצוות (בס"י) שמעתי מפי הרב רבינר הנ"ל, לפי עד־ראיה, הרב שמחה קפלן, רבה הראשי של צפת.

605) על החסידות בברנוביץ בשנים ת"ש—תש"ב ועל ימיו האחרונים של האדמו"ר, ר׳ „ספר־ברנוביץ" שיצא בת"א.

606) ר׳ קונטרסים „בית־אברהם" בשלוש חוברות, תש"ח—תשי"א; וכן הספר „בית־אברהם", תורות וחידושי ר׳ אברהם בר׳ שמואל, האדמו"ר מסלאנימא, וגם מכתבים לאנ"ש. ירושלים, תשי"ח.

607) פרטים נוספים על הישיבה בדור האחרון ר׳: בחוברת „קרן־התורה", ווינה, תרפ"ה; „הפרדס", ירחון תורני בארה"ב, חוברת־היובל תשי"ב; „הצופה", עתון יומי בת"א, גל. 8 בפברואר 1946, מאמרו של מ. צינוביץ.

608) בלקין הוא בנו של „המלמד הסביסלוטשאי", ר׳ שלמה בלקין, בעל־חדר בסלונים לפני תרע"ד.

609) „היכל התורה" יצא בנובוגרודק בעריכת הרב־יעקב סנדר גרינ־ברג (מפי אחיו הרב חיים־חייקל גרינברג).

610) ספרי הרב ח. ח. גרינברג „ברכת־חיים“ ו„אמרי־חיים“ יצאו בשנים תרצ״ו—תרצ״ח בוילנה, עם תשובות, הסכמות והערות מר׳ חיים־עוזר מוילנה, ר׳ שמחה־זעליג מבריסק, ר׳ יהודה־לייב פיין ועוד.

611) פרטים על הרבנים ר׳ ישראל חרניק, ר׳ ישראל גורסקי, הרב שמחה קפלן, הרב ירמיהו אלוי, הרב ר׳ חיים סמסון והרב ר׳ שאול שינאנסקי שמעתי מפי הר״מ ר׳ שבתי יגל ז״ל ומפי בנו ר׳ פרץ יגל.

612) מאמריהם פורסמו בירחון „כנסת־ישראל“ הנ״ל (מפי ר׳ חיים־חייקל גרינברג).

613) ר׳ „קול־קורא“ של ת״ת, סל. ח. גל. 399.

614) שליחת הסניף הסלונימאי של ה„ארבעטער־רינג“, שביקר בעיר בשנת 1923, הוציאה אלבום אמנותי עם צילומי־גוף מהעיר והסביבה ותמונות של אישי הקהלה והמוסדות, שנמכר בעיר ובתפוצות בין יוצאי־סלונים והכנסתו היתה לטובת בית־הספר (רוב התמונות הוכנסו לאלבום־התמונות „דיוקנה של עיר“, ששולב וצורף לכרך א׳ של „פנקס־סלונים“.

615) ר׳ המאמר של המורה הצעיר משה גולדשטיין בסל. ח. גל. 242.

616) ר׳ סל. ח. גל. 384, 389, 397, 410, 421, 443, ועוד : מאמריו של נ. אייזין.

617) סל. ח. 19 (24 בינואר 1930), המאמר : „דער מוסר־השכל פון 2 כראניק־זאטיצן“.

618) כל הנתונים על הספריות, המנויים, תפוצת העתונות, מכירת ספרים וז׳ורנלים לקוחים מהמאמרים של נ. אייזין, ל. פייטלביץ, מ. רזניק, (עסקני הספריות והתרבות), שפורסמו ב„סל. ח.“.

619) קובץ־השירים של שמואל אוירבוך יצא בשכפול הקטוגרפי במספר טפסים מצומצם.

620) קובץ־שיריו של מנחם הלברג יצא בסלונים ב־1926, עם מבוא מאת ג. גולדברג, 23 עמ׳, דפוס פורוזובסקי.

621) הקומדיה של זבלוצקי „די גרופע“ במערכה אחת יצאה בסלונים ב־1929, 18 עמ׳, דפוס פורוזובסקי. כמו־כן יש לציין את הקומדיה „די אכסניה מיט די חאַנצן“ הופיעה שנים אחדות לפני־כן.

622) שמות כל הלהקות, הופעותיהן, שמות המחזות שהציגו, הדי קהל הצופים וכל החומר הנתון בפרק ק״א, — מבוססים על קומפלקט „סל. ח.“ ועתונים אחרים, וכן על זכרונות אישיים.

סלאנים און אירע יידן

געקירצטע איבערזעצונג פון „תולדות הישוב היהודי בסלונים",

מאנאגראפיע

פון

קלמן ליבטענשטיין

פאָרוואָרט

פאַר די הונדערטער סלאָנימער יידן, צעזייטע און צעשפּרייטע איבער גאָר דער וועלט, וועלכע קענען ניט לייענען די היסטאָרישע מאָנאָגראַפיע פון קלמן ליכטענשטיין, פאַרעפנטלעכט אין העברעיש, אין ערשטן באַנד פון „פנקס סלאָנים", גיבן מיר דאָ אַ פאַרקירצטע איבערזעצונג פון דער געשיכטע פון סלאָנימער יידנטום. מיר געפינען פאַר נויטיק צו אונטערשטרייכן, אַז דער מחבר פון „תולדות הישוב היהודי בסלונים" האָט בדעה צו איבערזעצן זיין מאָנאָגראַפיע אין איר פולן פאַרנעם און עס אַרויסגעבן מיט דער צייט, צום גענוס פון די סלאָנימער יידיש לייענער.

מיר האָבן זיך באַמיט, אין די ראַמען פון אַ פאַרקירצונג, איבערצוגעבן אין יידישן טעקסט דעם תמצית פון דער אומפאַנג־רייכער מאָנאָגראַפיע, וועלכע ק. ליכטענשטיין האָט געשריבן, נאָך לאַנגע יאָרן פון פאָרשונגען, אויפן גרונט פון אַ סך הונדערטער ביכער, דאָקומענטן, צייטונגען, זכרונות, עדות'ן, סטאַטיסטישע אַרבעטן און פאַרשידענע אַנדערע מאַטעריאַלן.

כדי אויפצוקלערן פאַרן יידיש־לייענער וואָס פאַר אַן אַרבעט אונזער היסטאָריקער ק. ליכטענשטיין האָט געהאַט צו מאַכן ביים שרייבן זיין מאָנאָגראַפיע וועגן דער געשיכטע פון יידן אין סלאָנים, גיבן מיר דאָ, און ווידער בקיצור, אייניקע אויסצוגן פון זיין הקדמה צו דעם פולן, העברעישן טעקסט פון דער מאָנאָגראַפיע:

„די מאָנאָגראַפיע איז אַן ערשטע, סינטעטישע געשיכטע פון יידישן יישוב אין סלאָנים, — איינע פון די עלטסטע קהילות אין ליטע. וואָס איז זייער שפּעט געוואָרן אַן אָביעקט פון היסטאָרישער פאָרשונג. אין דער גרויסער שריפה פון תרמ"א (1881) זיינען פאַרברענט געוואָרן פיל פנקסים פון ועד־הקהל און פון פאַרשידענע חברות און אַנשטאַלטן אין סלאָנים, און נאָר 3—4 פון די זעלטענע כראָניקעס, פון די פנקסים, זיינען דערגאַנגען צו אונזערע הענט.

„אין די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט דער סלאָנימער משכיל משה מילאַקאָווסקי געזאַמלט מאַטעריאַלן און אַרויסגעגעבן אַ קליין ביכל אין רוסיש וועגן דער אַלגעמיינער געשיכטע פון סלאָנים און אויך וועגן יידישן יישוב. אין אָנהויב פון 20־טן יאָר־הונדערט איז געלונגען דעם באַקאַנטן שרייבער און פאָרשער חייקל לונסקי, דעם וויסנשאַפטלער ד"ר א. ש. קאַמענעצקי און דעם שרייבער און טוער משה זאַבלאַצקי צונויפצוזאַמלען פיל וויכטיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל, אָבער אַלע דריי האָבן ניט באַוויזן, בעיקר צוליב די שווערע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, צו פאַרעפנטלעכן עס אין פאָרם פון אַ געשיכטלעכער אָפּהאַנדלונג.

„ערשט אָנהויב די דרייסיקער יאָרן האָט זיך משה זאַבלאַצקי ערנסט געווידמעט דער היסטאָרישער זאַמל־אַרבעט, און צוזאַמען מיט אים האָבן זיך דערמיט פאַרנומען ר' חייקל לונסקי (דאַן שוין לייטער פון דער ווילנער סטראַשון־ביבליאָטעק), גד גאָלדבערג און קלמן ליכטענשטיין. דער טויט פון זאַבלאַצקין האָט ווידער איבערגעריסן די פאָרשונג־אַרבעט. ק. ליכטענשטיין איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל און האָט, צום גליק, מיטגענומען אַ גרויסן טייל פון די געזאַמלטע מאַטעריאַלן. אָבער דער עצם געדאַנק פון אַרויסגעבן דאָס גרויסע ווערק פון „פנקס סלאָנים" איז פאַרלאָזן געוואָרן — און דערווייל איז געקומען די מלחמה און דער גרויסער חורבן.

„ווען דער פאַרבאַנד פון די סלאָנימער אין ישראל האָט זיך גענומען אַרויסצוגעבן דאָס בוך פון סלאָנימער חורבן, אַלס אַ טייל פון „פנקס סלאָנים", האָט ער געזען, אַז ס'איז אומבאַדינגט נויטיק געבן דעם לעזער אַ קאָנדענסירטע, אָבער פולע געשיכטע פון סלאָנימער יידישן יישוב אין אַלע זיינע דורות.

„די מאָנאָגראַפיע, וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין דעם באַנד פון פנקס אין העברעיש, איז, אַלזאָ, די קאָנדענסירטע און מער־ווייניקער קאָנצענטרירטע, סינטעטישע געשיכטלעכע באַ־שרייבונג פון פאָליטישן, עקאָנאָמישן, געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פון די סלאָנימער יידן אין פאַרלויף פון 550 יאָר".

דער מחבר פון דער מאָנאָגראַפיע ווידמעט זיין ווערק דעם אָנדענק פון זיינע עלטערן, אברהם און חיה ליכטענשטיין ז"ל.

ערשטער טייל / ליטוויש־פּוילישע הערשאַפט

פון די ערשטע יידן אין סלאָנים ביז דער צעטיילונג פון פּוילן, 1795

1. פון אַ שלאָס ווערט אַ שטאָט אין וואַנדל פון יאָרהונדערטער

אין די פּרעהיסטאָרישע צייטן איז דער גרויסער שטח אַרום דעם ניעמאַן און דניעפּר געווען באַדעקט מיט אוראַלטע וועלדער, אין וועלכע ס'האָבן געווימלט ווילדע חיות. איבערן שטח האָבן געוואַנדערט נאָמאַדישע שבטים פון סלאַווישער, ליטווישער און טעווטאָנישער אָפּשטאַמונג.

ערשט אין 7־טן און 8־טן יאָרהונדערט זענען אַנטשטאַנען די ערשטע פירשטנטימער אין פאַרשידענע ערטער אַרום די דערמאָנטע טייכן.

צווישן ניעמאַן און פּריפּעט, וווּ ס'פליסט אויך די שטשאַרע, האָבן זיך אין 9־טן און 10־טן יאָרהונדערט קאָנצענטרירט סלאַווישע שבטים: די יאַדוואַגן, דריגאָוויטשעס און קריוויטשעס. דער שטח איז אין יענער תקופה געווען אַן אָביעקט פון קריגערייַ און מלחמות צווישן סלאַווישע און ליטווישע הערשער און פירשטן, וועלכע פלעגן זיך באַפעסטיקן אויף די ברעגן פון טייכן און אויף בערגלעך, בויענדיק דאָרטן שלעסער פאַר זייערע זעלנער.

מיר האָבן ניט קיין גענויע ידיעות ווען און וויאַזוי ס'איז אַנטשטאַנען דאָס וווין־אָרט „סלאָנים", אָבער שוין פון 11־טן יאָרהונדערט ווייסן מיר וועגן אַ הילצערנעם שלאָס, מיטן נאָמען סלאָנים, אויפגעשטעלט אויפן ברעג שטשאַרע, ניט ווייט פון איר צוזאַמענגוס מיט דער איסע. לויט געוויסע קוואַלן, איז דער שלאָס געבויט געוואָרן אין 9־טן יאָרהונדערט. יעדנפאַלס שטאַמט די ערשטע ידיעה וועגן אים פון יאָר 1040: לויטן פּוילישן היסטאָריקער דלוגאָש און לויט אַנדערע כראָניקעס איז אין יענעם יאָר אויסגעבראָכן אַ שלאַכט „אין די פעלדער פון סלאָנים" צווישן גרויס־פירשט יאַראָסלאַוו דעם ערשטן פון קיעוו און די ליטווינער. נאָכדעם ווי יאַראָסלאַוו האָט באַהערשט די גאַנצע געגנט, האָבן די דרום־רוסישע פירשטן דאָרטן געהערשט ביזן יאָר 1103, ווען דער ליטווישער פירשט ארדזיוויל האָט באַזיגט די רוסן און זיי פאַרטריבן פון ניעמאַן און פון סלאָנים. אָנהויב 13־טן יאָרהונדערט האָבן ווידער די סלאַווען אָוועקגעשטויסן די ליטווינער, אָבער אין 1241 איז די גאַנצע געגנט פאַרפלייצט און באַהערשט געוואָרן דורך די טאַטאַרישע האָרדעס פון באַטו־חאַן. זיין מיליטער־ליטער קיידאַן האָט פאַרניכטעט דעם סלאָנימער שלאָס. נאָך דעמזעלבן יאָר, נאָכן אָפּטריט פון די אַזיאַטישע אָקופּאַנטן, איז דער הילצערנער שלאָס צוריק אויפגעשטעלט געוואָרן דורך דעם ליטווישן פירשט ארדזיוויל, דעם זון פון ריינהאָלדט, פון זשאַמוטער געגנט. 9 יאָר שפּעטער זיינען די ליטווינער ווידער פאַרטריבן געוואָרן דורכן האַליטשער פירשט ליעוו, ביז ס'איז אין 1258 געשלאָסן געוואָרן אין כעלם דער שלום־אָפּמאַך צווישן ביידע צדדים, לויט וועלכן סלאָנים איז צוריקגעגעבן געוואָרן די ליטווינער.

פון דאַן אָן הויבט אָן וואַקסן סלאָנים די שטאָט. אין 1276 באַזעצט דער ליטווישער הערשער גיליגין אין סלאָנים טעוטאָנישע געצנדינער, אַנטלאָפענע פון די קרייץ־ציגער. ס'קומט נאָך אַ צוזאַמענשטויס מיט די האַליטשער פירשטן, ביז די ליטווינער נעמען ווידער איין סלאָנים אין 1291. דער פירשט געדימין גיט עס אַ מתנה זיין בכור מאָנטוויד, וואָס גרינדעט אין סלאָנים זיין פירשטנטום. אין 14־טן יאָרהונדערט ווערט די שטאָט איינגעגלידערט אין דער ליטווישער מדינה, וועלכע ס'שטעלט אויף דער גרויספירשט וויטאָלד.

278 יאָר ציט זיך די ליטווישע הערשאַפט אין סלאָנים, ביז דער לובלינער אוניע צווישן פּוילן און ליטע אין 1569. אין משך פון 226 ווייטערדיקע יאָרן איז סלאָנים אַ קרייז־שטאָט אין נאָוואָגרודקער וואָיעוודזטוואָ און אַ וויכטיקער צענטער אין אויטאָנאָמען ליטווישן דוכסטום אין די ראַמען פון דער „גרויס־פּוילישער מדינה". צוליב מלחמות איז זי פאַראָרימט געוואָרן אין 18־טן יאָרהונדערט, צום סוף פון וועלכן ס'טוט אַ סך פאַר איר דער פירשט אָגינסקי.

די רוסיש־צאַרישע הערשאַפט ציט זיך אין סלאָנים פון 1796 ביז 1915, פולע 120 יאָר. פריער איז זי געווען אַ ניט־וויכטיקע שטאָט אין גראָדנער „גובערניע", ביז זי האָט זיך צוריק אָפּגעבויט פון דער גרויסער שריפה אין 1881 און איז געוואָרן אַ חשובע, וואַקסנדיקע קרייז־שטאָט.

די דייטשע אָקופּאַציע אין 1915 האָט איבערגעריסן איר וווּקס. נאָך דריי יאָר הונגער, מגיפות און גזירות און נאָך צוויי צוזאַמענשטויסן צווישן די פּוילישע כוחות און דער רויטער אַרמיי, בעת וועלכע סלאָנים איז 2 מאָל געווען אונטער סאָוויעטישער הערשאַפט, איז די שטאָט אין אָקטאָבער 1920 צוריק איינגעגלידערט געוואָרן אין נייעם פּוילן.

די פוילישע הערשאַפט האָט ניט געדויערט מער ווי 19 יאָר. סעפטעמבער 1939 איז די שטאָט צוגעטיילט געוואָרן צום סאָוויעטישן ווייסרוסלאַנד.

יוני 1941 האָבן די נאַצישע האָרדעס איינגענומען סלאָנים. אין ערשטן יאָר פון זייער אכזריות׳דיקער הערשאַפט האָבן די דייטשן אויסגעמאָרדעט די יידישע באַפעלקערונג, ס׳הייסט 70 פראָצענט פון די איינוווינער. פאַרן אָפּטרעטן אין 1944, מיטן אָנגריף פון דער רויטער אַרמיי, האָבן די דייטשן חרוב געמאַכט כמעט די גאַנצע שטאָט.

נאָך דער דייטשער אָקופּאַציע האָט זיך ווידער אין סלאָנים באַזעצט די סאָוויעטישע מאַכט, אין די ראַמען פון דער ווייס־רוסישער רעפובליק. איצטער איז סלאָנים אַ קליינער אַדמי־ניסטראַטיווער פונקט פון קנאַפער וויכטיקייט.

2. די ערשטע יידן אין סלאָנים

די ליטווישע הערשער זיינען מקנא געווען יענע פוילישע שטעט, וואָס זיינען געוואָקסן און זיך אַנטוויקלט אַ דאַנק די צוגעקומענע יידן, אַנטלאָפענע פון די קרייץ־צוגן און אַלערליי גזירות. האָבן אויך די ליטווינער אָנגעהויבן באַזעצן די שטעט מיט יידן און דער גרויס־דוכס וויטאָלד האָט אין יאָר 1388 געשענקט די יידן, וואָס זיינען געקומען פון פוילן קיין ליטע, פריווילעגיעס ענלעכע צו די, וואָס יידן האָבן באַקומען פון פוילישן קעניג באָלעסלאַוו „דעם באַרעמהערציקן״.

קיין ליטע זיינען יידן אָנגעקומען, ווי ס׳ווייזט אויס, אָנהויב 14־טן יאָרהונדערט. און מיר האָבן פאַרשידענע באַווייזן, אַז אין יאָר 1388 זיינען שוין אויך אין סלאָנים געווען יידן.

קודם כל מוזן מיר פעסטשטעלן, אַז זינט דער אַנטשטיי־אונג פון סלאָנים, פונעם שלאָס און דער שטאָט אַרום אים, האָט זיך די באַפעלקערונג קאָנצענטרירט אויפן רעכטן ברעג פון דער שטשאַרע (וואָס האָט שפּעטער געהייסן זאַמאָשטשע). דאָס האָט זיך געצויגן ביזן סוף פון 15־טן יאָרהונדערט. דער אַלטער יידישער בית־עלמין אויף יענער זייט טייך שטאַמט נאָך פון אָנהויב 15־טן יאָרהונדערט. אויך איז דאָרטן געווען אַ קריסטלעכער בית־הקברות. דער עלטסטער קלויסטער אין סלאָנים (געבויט אין 1490) איז דער זאַמאָשטשער. אויפן לינקן ברעג איז אויפגעקומען אַ יישוב ערשט אין 16־טן יאָרהונדערט. און אַזויווי ס׳איז פאַרשטענדלעך, אַז די קריסטן וואָלטן ניט דערלויבט אָפּצוימען דעם יידישן בית־עלמין קנאַפּע הונדערט מעטער פון זייער קלויסטער, איז קלאָר, אַז דער זאַמאָשטשער בית־עלמין איז עלטער ווי דער קלויסטער, ס׳הייסט אַז ער איז געווען נאָך פאַרן יאָר 1490.

אויסשיפרירטע מצבות פון יענעם טייל פון אַלטן זאַמאָש־טשער בית־עלמין, אין וועלכן די שטיינער זיינען נאָך ניט אינגאַנצן איינגעזונקען געוואָרן, האָבן דערוויזן אַז זיי שטאַמען פון 15־טן יאָרהונדערט. הייסט עס, אַז די עלטערע מצבות שטאַמען פון נאָך פריערדיקע יאָרצענדליקער, און אפשר נאָכמער.

די געציילטע היסטאָריקער, וואָס האָבן געוווסט צו דער־ציילן, אַז סלאָנימער יידן ווערן דערמאָנט אין אַקטן ערשט אין 1551, האָבן זיך ניט באַמיט צו פאָרשן די אורשפרונגען פון יידן אויף דעם רעכטן ברעג שטשאַרע. דער פאַקט, אַז סלאָנימער יידישער קהל אָדער איינצלנע יידן ווערן ניט דערמאָנט אין אַקטן, איז נאָך ניט קיין באַווייז, אַז ס׳זיינען אין סלאָנים דאַן קיין יידן ניט געווען. נאָר גרויסע צענטרען (בריסק, גראָדנע, לוצק, טראָקי) ווערן דערמאָנט אין וויטאָלדס „פריווילעגיעס״, מיט אַ צוגאָב, אַז די רעכט פאַר יידן באַציען זיך אויך „צו אַנדערע שטעט אין ליטע״, ווי ס׳הייסט אין דעם היסטאָרישן דאָקומענט פון וויטאָלדן.

ס׳איז אַלזאָ קלאָר, אַז יידן זיינען געווען אין סלאָנים שוין צום סוף פון 14־טן יאָרהונדערט, און אפשר נאָך פריער.

3. אונטער די פליגלען פון רעכט און פריווילעגיעס

דער יידישער יישוב אין סלאָנים האָט זיך, אָן ספק, אַנטוויקלט אין 15־טן און ערשטע העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט געגנוי ווי די יידישע צענטרען אין אַנדערע ליטווישע שטעט, וועגן וועלכע ס׳זיינען דאָ דאָקומענטן און באַווייזן. יידן האָבן אַרענדירט גיטער פון די פריצים און טיילווייז אויך באַאַרבעט די ערד, ווייל וויטאָלדס „פריווילעגיעס״ האָבן זיי בפירוש דערלויבט צו אָקערן און זייען.

די עקזיסטענץ פון אַ יידישן בית־הקברות און די געדיכט־קייט פון די קברים באַווייזן, אַז אין סלאָנים זיינען שוין דאַן געווען אַ סך יידן. און אויב ס׳איז זיי דערלויבט געווען אַ בית־עלמין אויפן אָרט, האָבן זיי אויך געהאַט אַלע אַנדערע אָנערקענטע אינסטיטוציעס, ווי אַ שול, אַ רב און אַ דיין. לויט די פריווילעגיעס האָבן יידן צווישן זיך געדאַרפט זיך משפטן פאַר אַ יידישן „שופט״, ס׳הייסט פאַרן רב אָדער דיין.

די צווייטע העלפט פון 15־טן יאָרהונדערט, בעיקר פאַר די צייטן פון קאַזימיר דעם פערטן, קעניג פון פוילן און ליטע, האָבן די יידן גענאָסן פון אַלע רעכט און זיינען געשיצט געוואָרן דורך די פריווילעגיעס און דער מאַכט. ביז ס׳איז אין יאָר 1495 אויסגעפירט געוואָרן דער „גירוש ליטע״, און אַלע ליטווישע יידן, צוזאַמען מיט די סלאָנימער, האָבן פאַרלוירן זייער האָב און גוטס און זיינען אַוועק קיין פוילן. אָבער 8 יאָר שפּעטער, אין 1503, איז דער גירוש בטול געוואָרן, די יידן זיינען צוריקגעקומען און מ׳האָט זיי אָפּגעגעבן זייער פאַרמעגן און רעכט.

אָנהויב 16־טן יאָרהונדערט האָט זיך סלאָנים אויסגע־שפּרייט אויך אויפן לינקן ברעג פון טייך. דאַן איז זי אויך דערקלערט געוואָרן אַלס קרייז־שטאָט אין נאָוואָגרודקער וואָיעוודזטוואָ.

יידן זיינען אויך אַריבער די שטשאַרע און זיך געבויט הייזער אויף איר לינקן ברעג. ביסלעכווייז איז געוואָקסן דער יישוב פון דער זייט טייך און אין מיטן 16־טן יאָרהונדערט איז שוין געווען אַ נייער יידישער בית־עולם (דער שפּעטער־געראָפענער „יורזדיקער״), כאָטש די זאַמאָשטשער יידן האָבן נאָך מקבר געווען זייערע מתים אויפן אַלטן בית־עולם.

דער עלטסטער אַקט וועגן סלאָנימער יידן, וועלכן ס׳איז אונז געלונגען אויסצוגעפינען, שטאַמט פון יאָר 1519. דאָס איז

אַ געריכטס־אַקט וועגן אַ משפט פון 2 קריסטן, אין וועלכן דער ייד יאַנקל, אַ באַדינער פון סלאָנימער סטאַראָסטע יאַן מיקאַלאַיעוויטש, איז אויפגעטראָטן אַלס עדות.

דאָס באַדינען דעם סטאַראָסטע איז געווען איינע פון די פליכטן פון אַלע אָרטיקע בירגער, און זיי פלעגן דאָס אויספירן לויט אַ ריי. דאָס האָט געדויערט ביז 1532, ווען ס׳איז אויך פאַר סלאָנים באַשטימט געוואָרן די „מאַגדעבורגער געזעצגעבונג".

דער צווייטער דאָקומענט, פון 1535, דערציילט וועגן די צוויי ברידער גושקע און יאָשקע, די זין פון משה, פונעם שטעטל דוואָרעץ נעבן סלאָנים, וואָס האָבן אין יענער צייט געהאַנדלט מיט שטאָפן און טעפּיכער. דער דאָקומענט איז באַזונדערס וויכטיק, ווייל ער באַווייזט, אַז שוין דאַן האָבן סלאָנימער יידן זיך אַריבערגעכאַפּט אין די דערפער און שטעטלעך פון דער פּעריפעריע. הייסן הייסט עס, אַז די סלאָנימער יידן האָבן, נאָכן צוריקקומען פון גירוש אין 1503, געוואַקסן אין צאָל און זיך געשטאַרקט ווירטשאַפטלעך, און האָבן זיך צעצווייגט איף דער גאַנצער אומגעגנט. אין משך פון דער צייט זיינען אין די דערפער און שטעטלעך אַנטשטאַנען די א. ג. „פּריקאַגאַלקי", אָפּצווייגונגען פון סלאָנימער קהל.

4. אויפשטייג פון דער סלאָנימער קהילה

אָנהויבנדיק פון יאָר 1551 זיינען איבערגעבליבן אַרכיוואַלע דאָקומענטן וועגן סלאָנימער יידן אין די אַלגעמיינע געריכטס־אַקטן און ליטווישע פּראָטאָקאָל־ביכער, און אַזוי ציט זיך עס ביז 1623, דאָס יאָר פון וועלכן ס׳שטאַמט דער ערשטער עכט־יידישער דאָקומענט וועגן יידן אין סלאָנים.

71 אַקטן זיינען פאַראַן פון יענע 70 יאָרן, און זיי דערציילן וועגן אַ טעטיקן יידישן יישוב אין סלאָנים און אומגעגנט, וועגן צוזאַמענאַרבעט מיט אַנדערע יידישע קהילות אין ליטע, וועגן די באַציִונגען צווישן יידן און קריסטן, שטאָטישע און דאָרפישע, און אויך וועגן יידישן ווידערשטאַנד קעגן בייזע שונאים.

אַזוי דערציילט אַ דאָקומענט פון 1551, אַז די יידן פון סלאָנימער קהילה זיינען באַפרייט געוואָרן פון צאָלן דעם שטייער „סרעברשטשיזנע". פון אַנדערע דאָקומענטן לערנען מיר, אַז ס׳איז שוין דאַן געווען אין סלאָנים אַ יידישער קוואַרטאַל. אין מיטן 16־טן יאָרהונדערט האָבן יידן געוווינט אויף דער „וויעלקאַ" גאַס נאָענט פון מאַרק. די גאַס סקראָבעווע האָט שוין דאַן עקזיסטירט, און טאַקע מיט דעם נאָמען.

אין מיטן 16־טן יאָרהונדערט איז שוין דער סלאָנימער יידישער צענטער געווען אויפן לינקן ברעג שטשאַרע. ס׳איז שוין זיכער געווען אויך אַן אָנהויב פון רעליגיעזן צענטער אין דער געגנט פון שפּעטערדיקן שולהויף. דאַן איז אויך אַנטשטאַנען, הינטער דער שטאָט, דער „יורזדיקער" בית־עולם.

פאַרשידענע אַקטן דערציילן, אַז יידן האָבן אַרענדירט, און אויך געקויפט, ערד־גיטער, איבערגענומען דאָס אינקאַסירן שטייערן — מלוכה׳שע און שטאָטישע, געווען הורט־הענדלער פון צווישן־שטאָטישן (און אפילו צווישן לענדישן!) מאָססטאַב, זיך פאַרנומען מיט קליין־האַנדל, מיט פּראָדוצירן פאַרשידענע געברויכס־מיטלען, ווי ביר און אַנדערע געטראַנקען, א. ד. גל. אַזוי האָט דער ייד חיים מאָשעיעוויטש, אַרענדאַטאָר פון פּאָלאָנקער „אימעניע", שפּעטער אָפּגעקויפט דעם גוט. שמואל יודיטש האָט באַקומען פון מלך אַליין אַ באַשטעטיקונג אויף אַרענדירן די מלוכה׳שע שטייערן אין סלאָנים, מייטשעט און לוקאָנישטשי. דער סלאָנימער ייד אברהם פאַלאַם האָט געהאַט אַ מאָנאָפּאָל אויף ביר־ברויערייען, און ענלעכע פאַקטן.

סלאָנימער סוחרים האָבן געהאַנדלט מיט פּויזן, לובלין, סלוצק. קליינהענדלער האָבן באַזאָרגט די דערפער מיט קאָלאָניאַל־סחורות, מאַנופאַקטור א. ד. גל.

אויב מ׳זאָל פאַרגלייכן דעם סלאָנימער יידישן קהל מיט די 1500 יידן אין בריסק און 6—7 הונדערט יידן אין גראָדנע, קען מען דרייסט אָפּשאַצן די צאָל יידן אין סלאָנים אין מיטן פון 16־טן יאָרהונדערט אויף 3 ביז 4 הונדערט נפשות. יידן זיינען דאַן אין ס׳רוב שטעט געווען אַ מינדערהייט פון 10 ביז 20 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. אַזוי איז עס אויך געווען אין סלאָנים. די רעכט האָבן זיי באַשיצט פון מעגלעכע אָנפאַלן.

די „מאַגדעבורגער געזעצגעבונג" איז געשענקט געוואָרן סלאָנים אין 1532, און פון דאַן דאַטירט זיך אַ שטאַרקע ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. ס׳זיינען באַשטימט געוואָרן 2 יערלעכע ירידים, יעדער איינער צו צוויי וואָכן. סוחרים זיינען געקומען פון נאָענט און פון ווייט, און אַ טייל האָט זיך באַזעצט אין סלאָנים. נאָכן יאָר 1569, אין וועלכן ליטע איז איינגעגלידערט געוואָרן אין פּוילן, זיינען פיל פּוילישע יידן געקומען קיין סלאָנים. ניט ווי אין בריסק, גראָדנע און אַנדערע שטעט, זיינען אין סלאָנים דער האַנדל און מלאכה געווען דורכויס אין יידישע הענט. די קריסטן זיינען דאַן געווען קליינע „באָיאַרעס", גוטבאַזיצערס פון אַרום דער שטאָט, און „מיעשטשאַנעס", וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט גערטנעריי אָדער זיינען געווען באַאַמטע.

דאָס אַלץ האָט דערוועקט אָפטע קאָנפליקטן צווישן יידן און קריסטן. 49 פון די 71 דערמאָנטע דאָקומענטן באַהאַנדלען אָנקלאַגעס און משפּטים וועגן געלט־קאָנפליקטן צווישן יידן און קריסטן, און דער עיקר וועגן בילבולים, מסירות, אָנפאַלן און רציחות מצד די קריסטן אויף די יידן. באַשיצטע דורך די רעכט און גוט־סיטואירטע אין זייערע פּרנסות האָבן דאָך די יידן געהאַט אויסצושטיין צרות אַלס מינדערהייט אין אַ סביבה, אין וועלכער ס׳האָבן געהערשט „שלאַכטשיצעס" און קאָרומפּירטע הויכע באַאַמטע, ווען פון דער צווייטער זייט האָט פאַר זיי שווער און ביטער געאַרבעט אַ מאַסע אָרעמע רוסיש־פּראַוואָסלאַוונע פּויערים. דער ייד האָט געדאַרפט קענען לאַווירן צווישן די בײדע טיילן פון דער באַפעלקערונג.

פונדעסטוועגן זיינען דווקא אין יענע יאָרן אַנטשטאַנען יידישע יישובים אין די אַרומיקע שטעטלעך: זשעטל, רוזשנוי, דוואָרעץ, מייטשעט, פּאָלאָנקע, דערעטשין, האַלינקע, קאָסאָווע ביטען. זיי זיינען ס׳רוב געגרינדעט געוואָרן דורך סלאָנימער יידן. אויך אין די דערפער זיינען געזעסן יידן אַלס אַרענדאַ־

טאָרן, קרעטשמערס, שענקערס און אפילו ערד־אַרבעטער.

אין מיטן פון 17־טן יאָרהונדערט איז שוין סלאָנים געווען אַ חשובער צענטער, באַזונדערס פאַרן ליטווישן אַדל. דער פוילישער סיים האָט באַשטימט אין 1631, אַז אין סלאָנים קומען פאָר די יערלעכע צוזאַמענקונפטן פון די ליטווישע סיים־דעפּוטאַטן, און די צאָלרייכע „אַלגעמיינע סיימיקעס פון ליטווישן פירשטנטום" זיינען יערלעך פאָרגעקומען ביז 1685.

דער „פּנקס מדינת ליטא" ווייסט צו דערציילן, אַז אין די יאָרן 1626—1627 האָט די סלאָנימער קהילה צו דער צייט אָפּגעצאָלט אירע באַשטייערונגען צום גונסטן פון דעם אויטאָנאָמען צענטער פון די הויפּט־קהילות אין ליטע.

אין יענעם 17טן יאָרהונדערט האָט סלאָנים זוכה געווען צו האָבן אַלס רב און גייסטיקן מנהיג דעם גאון ר' משה לימא, דער פאַרפאַסער פון „חלקת מחוקק", וועלכער איז שפּעטער געוואָרן רב אין בריסק און אויך אין ווילנע. נאָך זייענדיק סלאָנימער רב איז ער געווען די גרעסטע אויטאָריטעט אין תורה און פּוסקים אין גאַנץ ליטע. אין דער ערשטער העלפט פון יענעם יאָרהונדערט, פון 1630 ביז 1642, איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער מאָנומענטאַלער און צענטראַלער בנין פון דער סלאָנימער קהילה — די גרויסע שול. די פאָרשער פון ליטווישע שול־געביידעס האַלטן די סלאָנימער גרויסע שול פאַר איינעם פון די גרעסטע און שענסטע בניינים, וועלכע האָט דערהויבן די סלאָנימער קהילה אין די אויגן פון ליטווישן יידנטום.

5. אַ בינטל פאַקטן פון אַלטע צייטן

די דערמאָנטע דאָקומענטן פון אָנהויב 17־טן יאָרהונדערט זאָגן עדות וועגן די באַציונגען צווישן יידן און די מאַכט־אָרגאַנען. עס זיינען נישטאָ פון יענער תקופה קיין מאַטעריאַלן וועגן אינערלעכן יידישן לעבנס־שטייגער, וועגן מנהגים. א. ד. גל. מיר ווייסן גאָרניט וועגן די רבנים און קהל־פירער אין משך פון אַ פאָר הונדערט יאָר — ביז 1623, פון וועלכן ס'איז שוין דאָ אַ יידישער דאָקומענט.

די געפונענע און אויסשיפרירטע מצבות באַווייזן, אַז זייערע קריצער האָבן גוט געקענט די אָנגענומענע מליצות און אויסדרוקן אויף לשון־קודש.

אַלס באַווייז, אַז ס'זיינען טעטיק געווען אין סלאָנים רבנים, דינט דער פאַקט וואָס פאַר די פיל צענדליקער יאָרן איז בלויז איינמאָל געבראַכט געוואָרן פאַרן אַלגעמיינעם געריכט אַ סכסוך צווישן 2 יידן. פון דעם איז געדרונגען, אַז אַלע סכסוכים זיינען געבראַכט געוואָרן פאַרן רבנישן בית־דין.

אינטערעסאַנט זיינען די פאַלן פון טעטיקע יידישע פרויען פון יענער צייט. נאָכן דערמאָרדן דעם זשירעווער אַרענדאַטאָר יצחק מיכאַלאָוויטש, האָט זיין אלמנה אסתר מיט ענערגיע זיך געמשפּט און ווייטער געפירט דעם גוט. אַ צווייטע אשת־חיל, חנה יעסקאָוונאַ, פאַרנעמט זיך מיטן אַרענדירן ערד־גיטער און פירט זיי מיט אַ שטאַרקער האַנט. די פרוי חנה שימענאָוויטשאַוואַ דערשרעקט זיך ניט פאַר אַ פריץ אַ תקיף און קלאָגט אים אָן צום ווילנער העכסטן טריבונאַל פאַר ניט באַצאָלן איר אַ חוב.

די געריכטס־אַקטן דערציילן וועגן יידן וואָס אַרבעטן ביי יידישע שענקער. און איין משפּט פירט זיך צווישן קריסטלעכן באַצאָלן דעם קריסט צוליב „סאַבעס" — ווי ס'שרייבט ווערטלעך דער געריכטס־אַקט.

•

6. סלאָנים אין ליכט פון „פּנקס ועד מדינת ליטא"

דער ערשטער יידישער היסטאָרישער קוואַל, אין וועלכן ס'ווערט דערציילט וועגן סלאָנים, איז דער „פּנקס ועד מדינת ליטא", וואָס איז אייגנטלעך אַ פּראָטאָקאָל־בוך פונעם אויטאָנאָמען קאָמיטעט פון ליטווישן יידנטום, וועלכע האָט זיך אין יאָר 1623 אָפּגעטיילט פון די 5 „לענדער" פון פוילישן יידנטום. סלאָנים און אירע אַרומיקע קליינע קהילות דערשיינען אין פּנקס זייער אָפט וועגן פאַרשידענע ענינים.

אין דאָזיקן פּנקס ווערט די שטאָט גערופן „סלאָנימאַ". זי געהערט צום בריסקער קרייז (געווען נאָך 2 קרייזן, גראָדנע און פּינסק). פון די שטייערן־חשבונות אין פּנקס זעען מיר, אַז סלאָנים איז געוואַקסן אין ערשטן העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט. שפּעטער איז די שטאָט אפילו געוואָרן אומאָפּהענגיק פון בריסקער קהילה־קרייז און זעלבשטענדיק געצאָלט די שטייערן, אַלס איינע פון די 5 קהילה־קרייזן: בריסק, ווילנע, גראָדנע, פּינסק און סלאָנים.

ווייטער דערציילן די פּראָטאָקאָלן וועגן די הוצאות פאַר יידישע זאַכן, וועלכע די סלאָנימער קהילה האָט געהאַט אין שייכות מיטן סלאָנימער סיימיק; וועגן אָנגעשטרענגטע באַציונגען צווישן יידן און שטאָטישע קריסטן בעת ירידים און מערק־טעג אין סלאָנים, זעלווע און סטאָלאָוויץ; וועגן יריד־דיינים — א. ד. גל. דער ועד מדינת ליטא איז, צום ביישפּיל, שולדיק געווען אַ חוב אַ געוויסן סלאָנימער גביר ר' זעליג, וואָס איז, ווייזט אויס, געווען אַ ייד אַ למדן און אַן עושר גלייכצייטיק. וועגן סלאָנימער רבנים פון יענער עפּאָכע ווערט אין פּנקס, דאַקעגן, ניט דערציילט.

דער ועד איז אָפט אָנגעקומען צו דער הילף פון סלאָנימער עסקנים און שתדלנים ביי די אַדל־לייט פון ליטע, וועלכע פלעגן זיך צוזאַמענקומען אין סלאָנים צו די זיצונגען פון סיימיק. אַזאַ שתדלנות איז געווען פאַרבונדן מיט אַ „מתן יד", און ס'האָט זיך טאַקע געפירט אַ חשבון צווישן ועד און סלאָנימער קהילה פון אַזעלכע „ספּעציעלע אויסגאַבן". אַפילו דער „ועד ארבע ארצות" („מנהיגי פּולין") איז אָנגעקומען צו די סלאָנימער שתדלנים, ווי מיר לייענען אין „פּנקס".

פון די פּראָטאָקאָלן דערוויסן מיר זיך, אַז אין יאָר 1634 איז אויסגעבראָכן אין סלאָנים אַ גרויסע שריפה. די קהילה האָט געבעטן פאַרלייכטערונגען ביים צאָלן די שטייערן דעם ועד־המדינה. ווייזט אויס, אַז די שריפה האָט ניט אַזוי שטאַרק פאַראָרעמט די סלאָנימער קהילה, ווייל זי האָט זיך נאָכדעם אַפילו ניט געווענדעט נאָך הילף צום ספּעציעלן פאָנד, וועלכער איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון ועד־המדינה און געדינט אַלס הילף יענע קהילות, וואָס האָבן זיך געקליבן בויען שולן

ביי זיך. און מיר ווייסן, אַז 3—4 יאָר נאָך דער שריפה האָט די סלאָנימער קהילה זיך גענומען בויען די גרויסע, פּרעכטיקע שול, אָן דער הילף פון דרויסן. פאַר אַ קהילה פון 1200 נפשות איז דאָס געווען אַ גרויסע אונטערנעמונג, וואָס באַווייזט די איבערגעבנקייט פון סלאָנימער יידן צו זייערע קהל׳שע ענינים, ווי אויך די ליבעראַלע באַציונג, פון די הערשער, די סאַפּיעהאַ׳ס, צו זייערע יידן. זיי, די ליטווישע מושלים, האָבן אויך געוויס משפּיע געווען אויף דער אַרכיטעקטור פון דער גרויסער שול, וואָס האָט דערמאָנט אַ פעסטונג — און אַזעלכע הויכע געביידעס האָבן די הערשער געוואָלט וואָס מער, ווייל זיי זיינען געווען אין שרעק פאַר אַן אָנגריף פון מזרח־זייט, פון מאָסקאָוויע, און פאַר אַ מעגלעכן אויפשטאַנד פון די אוקראַאינער קאָזאַקן.

אין דער לאָיאַליטעט פון זייערע יידן האָבן די סאַפּיעהאַ׳ס געהאַט דאַן פולשטענדיקן צוטרוי.

7. דער סלאָנימער רב ר׳ משה לימא

דער רב און גאון ר׳ משה לימא, אב בית־דין פון ק״ק סלאנימא, שפּעטער פון ווילנע און בריסק, איז אין אַ געוויסן זין אַ לעגענדאַרע פּערזענלעכקייט. עד היום ווייס מען ניט גענוי דאָס יאָר פון זיין געבוירן און נפטר ווערן, אויך איז ניט קלאָר, צי איז ער פון סלאָנים געגאַנגען ווערן רב פון ווילנע און שפּעטער בריסק, אָדער פאַרקערט.

קלאָר איז איינס: רבנו משה בר׳ יצחק יהודה לימא (לויט אַן אַנדער ווערסיע: ליוואַ) איז געבוירן געוואָרן אין סלאָנים, און דאָ איז ער געוואָרן רב. סלאָנים מעג זיך גרויס־האַלטן מיט אַזאַ וויכטיקן מפרש.

אין זיינע יוגנט־יאָרן איז ער פון סלאָנים אַוועק אין אַן אכסניא של תורה, קיין קראָקע, און געווען דאָרטן תלמיד פון באַרימטן ר׳ יהושע חריף. שווער פעסטצושטעלן, ווען ער איז פון דאָרטן צוריקגעקומען און באַזעצט דעם סלאָנימער כסא־הרבנות. ווייזט אויס, אַז ס׳איז געווען אין אָנהויב דרייסיקער יאָרן פון 17־טן י. ה. זיין פירוש צום טור „אבן העזר״ פון „שולחן־ערוך״, מיטן נאָמען „חלקת מחוקק״, האָט ער געשריבן אין סלאָנים.

„חלקת מחוקק״ איז אַ תלמודיש ווערק, וואָס באַווייזט בקיאות און חריפות, ערודיציע און פאַרשטענדעניש פון אַלע מקורות. דער פירוש באַשעפטיקט זיך מיט „ענייני אישות״: קידושין, גיטין, חליצה א. ד. גל. — אַ תחום, אין וועלכן די הלכה איז אַ פּוסק אחרון, אָן דער השפּעה פון דרויסנדיקע, ניט־יידישע קערפּערשאַפטן און געזעצן.

אין די יאָרן פון זיין רבנות איז געבויט געוואָרן די גרויסע שול אין סלאָנים. ער איז אַוועק פון סלאָנים, ווייזט אויס, בעת די גזירות ת״ח ות״ט, ווען אַ סך זיינען געלאָפן איף צפון אויס פּחד פאַר די קאָזאַקישע פּאָגראָמען. זינט דער רבנות פון בעל „חלקת מחוקק״ פלעגט דער סלאָנימער קהל לאַנג מעסטן און וועגן ביים קלייבן זיך אַ רב פאַר דער שטאָט. און נאָך דעם ערשטן תלמודישן פירוש, וואָס איז געשריבן געוואָרן אין סלאָנים, זיינען דערשינען צענדליקער ספרים פון סלאָנימער רבנים און תלמידי־חכמים.

8. פון גזירות ת״ח ות״ט ביז אָגינסקיס הערשאַפט

ס׳זיינען ניטאָ קיין שום באַווייזן, אַז באָגדאַן כמעלניצקיס באַנדעס זיינען דערגאַנגען ביז סלאָנים. דער כראָניקער ר׳ שמואל פייביש, מחבר פון „טיט היון״, רעכנט אַריין אויך סלאָנים צווישן די פּאָגראָמירטע שטעט, אָבער די היסטאָריקער ראַטן ניט צו פאַרלאָזן זיך אויף דער אויטענטישקייט פון דעם מקור.

אין די אָרטיקע סלאָנימער אַקטן איז קיין זכר ניטאָ פון כמעלן און זיינע האָרדעס. פאַראַן דאָקומענטן וועגן אָנפאַל פון קאָזאַקן אין 1655, זיבן יאָר נאָך כמעלניצקיס אויפשטאַנד, אויפן זשירעווער קלויסטער. מעגלעך אַז דאַן האָט אויך סלאָנים געליטן פון זייער אָנפאַל.

די אַלגעמיינע פּאָגראָם־שטימונג און די געשפּאַנטע באַציאונגען צווישן די יידן און דער שטאָטישער שלאַכטע האָבן געווירקט אויפן מצב פון די סלאָנימער יידן אויפן גרעניץ פון 17־טן און 18־טן יאָרהונדערטער. די אַנטיסעמיטן זיינען געהעצט געוואָרן דורך דער קאַטוילישער קירכע און דעם יעזואיטן־אָרדען. אין 1658 איז געווען דער בלוט־בילבול אין רוזשנוי, וואָס האָט זיך געענדיקט מיטן טויט־אורטייל פון צוויי ראשי־הקהל. סלאָנימער שתדלנים האָבן אַלץ געטאָן קעגן דעם אַנטיסעמיטישן בילבול, און מ׳קען זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַן איינדרוק דער טויט־אורטייל האָט געמאַכט אויף די סלאָנימער יידן.

די מאַטעריעלע לאַגע איז געוואָרן שווערער פון יאָר צו יאָר. דאָקומענטן באַווייזן, אַז די סלאָנימער קהילה האָט ניט געהאַט פונוואַנען צו צאָלן די שטייערן דעם „ועד מדינות ליטאַ״ און איר חוב איז געוואַקסן כסדר. די קהילה האָט געמוזט נעמען הלוואות פון זשירעווער קלויסטער אויף שווערע צינזן. די זשירעווער באַזיליאַנער מאָנאַכן זיינען געווען האַרבע פּראָצענטניקעס, אָבער אַנדערע קאַטוילישע פירער האָבן אויסגענוצט די שווערע לאַגע פון די יידן כדי אויף זיי אויסצוטראַכטן כל דבר אסור, ווי ס׳האָט געטאָן אין 1670 דער ווילנער אַרציביסקופּ כריסטאָף פּרעדעסלאַווסקי, אין זיין באַשולדיקונגס־אַקט פאַרן סלאָנימער געריכט. אָבער די ערגסטע אַנטיסעמיטן זיינען געווען די יעזואיטן, וועלכע האָבן אָנהויב 18־טן יאָרהונדערט באַקומען שטחים ערד אַרום פאַנעסווע און געעפנט אַ שולע („קאָלעגיום״), פון וועלכער די סטודענסקע גאַס האָט באַקומען איר נאָמען.

זינט כמעלניצקיס אויפשטאַנד איז שוואַכער געוואָרן די הערשאַפט פון קעניג אין די ראַנד־געביטן, די שטאָטישע שלאַכטע האָט ביסלעכווייז איבערגענומען די שליטה אין סלאָנים און אויף אַלערליי אופנים געדריקט די יידן און צוגעשניטן זייער פּרנסה. אַ סך סלאָנימער יידן זיינען דאַן אַריבער קיין זעלווע, קאָסאָווע און דערעטשין, אין וועלכע ס׳האָבן געהערשט די סאַפּיעהאַ׳ס, און קיין זשעטל, אַן אייגנטום פון די ראַדזיווילס, ווייל דאָרטן איז די שליטה געווען אין די הענט פון אַדל און די שטאָטישע קריסטן האָבן ניט געקענט טאָן וואָס זיי ווילן, ווי אין סלאָנים, וואָס האָט אָפיציעל געהערט צום קעניג.

דערצו איז אָנהויב 18־טן יאָרהונדערט אויסגעבראָכן אין

סלאָנים, נאָך די מלחמות און פאַראַרעמונג, אַ שווערע מגיפה.

אין יאָר 1712 איז סלאָנימער קהילה, מיט אַ ריי נאָענטע קהילות און „פריקאַהאַלקעס", געשטעלט געוואָרן פאַרן העכסטן קעניגלעכן געריכט אין ווילנע צוליב ניט צאָלן זייערע שטייערן דעם „ועד מדינת ליטא", וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן „פאָדסקאַרבי" אין די שטייער־עניינים. דער אורטייל איז געווען זייער אַ האַרבער: טויט־שטראָף פאַר די ראשי־הקהל פון די געמישפּטע קהילות. ווייזט אויס, אַז די שטייערן זיינען איינגעצאָלט געוואָרן, ווייל ס'זיינען ניטאָ קיין שום באַווייזן, אַז דער אורטייל איז ערגעץ ווו אויסגעפירט געוואָרן.

דער אַנטיסעמיטיזם איז שאַרפער געוואָרן. דעם 13־טן יולי 1724 האָט דער נאָוואָגרודקער וואָיעוואָדע אַרויסגעגעבן אַ גזירה, אַז קריסטן, קאַטאָליקן און פּראַוואָסלאַוונע, טאָרן ניט דינען אין יידישע הייזער, שענק און אונטערנעמונגען, מכלומרשט כדי ניט מחלל זיין דעם זונטיק און די חגאות.

די מאַטעריעלע און געזעלשאַפטלעכע דעפּרעסיע פון סלאָנימער קהל האָט אָנגעהאַלטן אויך פאַרן מלך אויגוסט דעם דריטן און אין די ערשטע יאָרן פון סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי. אין 1763, דעם יאָר צווישן טויט פון אויגוסט דעם דריטן און קרוינונג פון פּאָניאַטאָווסקין, זיינען פאָרגעקומען ביטערע שלאַכטן אין ווייסרוסלאַנד אַרום דער פּוילישער קרוין. אין „פנקס החברה הקדושה ביקור חולים וגמילות חסדים דק"ק סלאָנימא" איז גענוי באַשריבן די אימה וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די סלאָנימער יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן זיך אויסצובאַהאַלטן אויפן בית־עלמין פאַר די מיליטערישע כוחות פון פירשט ראַדזיוויל. דער זיג פון יעקאַטערינע דער צווייטער'ס אַרמיי, וואָס האָט געשטיצט פּאָניאַטאָווסקיס קאַנדידאַטור אויפן פּוילישן טראָן, האָט ממש געראַטעוועט די סלאָנימער יידן. אויך אין 1769 איז געווען אין שטאָט אַ שלאַכט צווישן רוסישע קאָזאַקן און אַן אָרטיקן פּוילישן מיליטער, פון דער „באַרער קאָנפעדעראַציע", די יידן האָבן זיך, ווייזט אויס, באַהאַלטן אין דער גרויסער שול. שפּעטער זיינען דאָרטן געפונען געוואָרן צוויי פעסלעך מיט פּולווער. די קאָזאַקן האָבן נאָכן זיג געלאָזט זיך ווילגיין אין די יידישע געשעפטן און הייזער.

סלאָנימער יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט סוף 1771, ווען דער גרויסער העטמאַן מיכאַל קאַזימיר אָגינסקי האָט איבערגענומען די הערשאַפט אין שטאָט. פאַר די צוואַנציק יאָרן פון זיין שליטה האָט סלאָנים צוריק אויפגעבליט, בלאָטעס זיינען אויסגעטריקנט געוואָרן, די שטשאַרע איז דורך אַ געגראָבטן קאַנאַל פאַרבונדן געוואָרן מיטן פּריפּעט. דער האַנדל האָט זיך אָנגעהויבן. אָגינסקי איז געווען, אין זיינע צייטן, אַן אויפגעקלערטער הערשער און האָט געזאָרגט פאַר דער שטאָט, ווי אויך פאַר די יידן און זייערע פּרנסות.

9. סלאָנימער „קהל" זינט דעם 16־טן יאָרהונדערט

אַ סך דעות און טעאָריעס זיינען דאָ וועגן דעם אופן וויאַזוי ס'איז אַנטשטאַנען דער יידישער „קהל" און זיינע פירנדיקע אינסטאַנצן.

דער געשיכטע־פאָרשער פון ליטווישן יידנטום, דער פּראָגרעסיווער רוסישער היסטאָריקער פּראָפ. בערשאַדסקי, האָט אויפגעפּאַסט די אַנטשטייאונג פון יידישן „קהל" אַלס אויטאָנאָמען אָרגאַן, וואָס רעגולירט דאָס אינערלעכע לעבן פון די יידן אין יעדער שטאָט און וואָס האָט זיך פאָרמירט אַלס אַזאַ אָרגאַן נאָכדעם ווי די רעגירונגס־מאַכט האָט אים באַפולמעכטיקט אויסצופירן די אָפּשאַצונג און אינערלעכע צעטיילונג פון די שטייערן־סומען און עס אויפמאָנען. לויט דער דעפיניציע איז אין סלאָנים שוין זינט דעם סוף פון 16־טן יאָרהונדערט טעטיק געווען דער „קהל", ווי מיר לערנען פון „פנקס מדינת ליטא".

דער סלאָנימער קהל האָט דערוויזן זיין רייפקייט אין די גוטע, רואיקע יאָרן ביז די גזירות ת"ח ות"ט, ווי אויך אין די קומענדיקע שווערע יאָרן פון יידן־פאַרפאָלגונגען. די קהילה־אינסטיטוציעס, „גמילות חסידים" און „ביקור חולים", וואָס זיינען אַנטשטאַנען שפּעטער, אין די דרייסיקער יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט, דורך דער איניציאַטיוו פון דאַמאָלסדיקן רב ר' אשר, באַווייזן אַ גוט־אָרגאַניזירטע קהילה. ביז דאַן ווערט סלאָנים כסדר דערמאָנט אין די פּראָטאָקאָלן פון „מדינת ליטא", הגם'אַ געוויסע צייט איז זי שולדיק געווען חובות פאַר שטייערן. דאַקעגן זיינען אויך דערמאָנט פאַלן, ווען סלאָנים האָט געבאָרגט געלט דעם „ועד מדינת ליטא", וואָס האָט געהאַט ספּעציעלע הוצאות פון שוחד פאַר מלוכה־באַאַמטע, כדי צו דערליידיקן יידישע עניינים און באַקעמפן בלוט־בילבולים.

אין משך פון 18־טן י. ה. איז געווען אַ באַדייטנדע אויסוואַנדערונג פון סלאָנימער יידן אין די אַרומיקע דערפער און שטעטלעך. דאָס לערנען מיר פון די קאָפּ־שטייער־אויסמעסטונגען, וואָס זיינען געוואָרן אַרויפגעלייגט אויפן סלאָנימער „קהל".

פאַר די 120 יאָר זינט כמעלניצקיס אויפשטאַנד ביז ס'איז קיין סלאָנים אָנגעקומען דער אויפגעקלערטער הערשער אָגינסקי איז די קהילה קלענער און אָרעמער געוואָרן. לויט דער פאָלקס־ציילונג פון 1766 זיינען אין סלאָנים געווען 1154 נפשות. מ'דאַרף דערפון אַראָפּנעמען אַ פאָר הונדערט נפשות, וואָס האָבן געלעבט אין די אַרומיקע דערפער און שטעטלעך, די א. ג. „פריקאַהאַלקעס" פון סלאָנימער קהל.

פון דאַן הויבט ווידער אָן די קהילה צו וואַקסן אין צאָל און פאַרמעגן. אין 1797 ווייזט די ציילונג, מיט אַלע אויסרעכענונגען אַרום איר, אַז אין סלאָנים האָבן דאַן געלעבט אַרום 1400 יידן.

פון די אַרומיקע דערפער, וואָס זיינען געווען „פריקאַהאַלקעס" פון סלאָנימער קהל, זיינען פון די יידישע דאָקומענטן באַקאַנט: דערעוונע, ראָהאָטנע, פּאָלאָנקע. אין יעדן איינעם פון די דערפער זיינען געווען גאַנץ רייכע משפּחות פון אַרענדאַטאָרן און שענקערס, און זייערע נעמען ווערן דערמאָנט אין „פנקס מדינת ליטא" אין צוזאַמענהאַנג מיט פאַרשידענע שטייערן־עניינים.

10. רבנים אין 17־טן און 18־טן יאָרהונדערט

די גייסטיקע פירערשאַפט איבערן קהל איז געווען אין

די הענט פון רבנים. נאָך דעם אוועקגיין פון באַרימטן גאון ר׳ משה לימא ווערן אין די דאָקומענטן ניט דערמאָנט זיינע נאָכפאָלגער אין משך פון 40 יאָר, ביז 1688.

אין דעם יאָר איז געווען רב פון סלאָנים (לויט ניי־אויפ־געדעקטע היסטאָרישע שפורן, וועלכע ס׳האָט אויסגעפונען דער שרייבער פון דער אַרבעט, ק. ליכטענשטיין) דער גאון ר׳ רפאל פון לובלין. אין יאָר תמ״ח האָט ער פון סלאָנים געגעבן זיין הסכמה צום ספר „חובת הלבבות״ פון דעם פרשן ר׳ יצחק וואל. פון דער דאָזיקער הסכמה לערנען מיר, אַז ר׳ רפאל, אַלס סלאָנימער רב, האָט אויך געהאַט די רעליגיעזע אויפזיכט אויף די אַרומיקע קליינע קהילות און זייערע רבנים. סלאָנים איז, הייסט עס, געווען אַ מין רעליגיעזער צענטער פאַר די ווייסרוסישע שטעטלעך.

אַ צווייטע הסכמה צו אַ ספר איז געגעבן געוואָרן אין זעלבן יאָר תמ״ח (1688) דורך איינעם דוד בן יהודה האָראָוויץ. ווייזט אויס, אַז ער איז געווען אַ מו״צ, איינער פון די סלאָנימער דיינים.

נאָך אַ „גרוס״ פון די כלי־קודש ברענגט אונז דער „פנקס מדינת ליטא״, וואָס דערציילט, אַז ר׳ משה ש״ץ (שליח ציבור) מסלאָנימאַ האָט אין יאָר תל״ו אָפּגעצאָלט דער מדינה די שטייערן פון פּאָלאַנקע. ס׳איז אַ באַווייז, אַז סלאָנימער קהל האָט שוין דאַן געהאַט ניט נאָר זיין רב, אויך אַ חזן און אַ שמש און אַ דיין זיינען שוין געווען אין סלאָנים.

ס׳קומען ווידער 30 יאָר, ביז תע״ח (1718) וועגן וועלכע מיר ווייסן ניט ווער ס׳איז געווען רב אין סלאָנים, אָבער דאָס יאָר 1718 ווערט דערמאָנט אין יידישע היסטאָרישע דאָקומענטן, ווייל דאַן איז אַוועק פון סלאָנים דער רב שמואל ב״ר מענדל קיין פּשעמישל.

אין ערשטן עמוד פון „פנקס ביקור חולים וגמילות חסדים״ פון סלאָנים ווערט באַצייכנט, אַז אין די דרייסיקער יאָרן איז געווען רב פון סלאָנים ר׳ אשר. צוזאַמען מיטן עסקן „החסיד מהור״ר נחום״ האָט ער געגרינדעט די ביקור חולים וגמ״ח. נאָכדעם זיינען באַקאַנט די נעמען פון סלאָנימער רבנים ר׳ זעליג ר׳ יעסעלעס, ר׳ אשר בר׳ יהודה ענזיל און ר׳ שמחה הלוי. נאָך זיי איז געזעסן אויפן כסא הרבנות דער גאון און גרעסטער רב פון סלאָנימער קהל ר׳ שמעון בר׳ מרדכי.

11. פנקסים פון קהילת סלאָנימא

אין דערמאָנטן „פנקס ביקור חולים וגמילות חסדים״ איז פאַראַן אַ זעלטענע באַשרייבונג פון דער בהלה, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די סלאָנימער יידן אין טאָג פון דער שלאַכט צווישן צוויי טיילן פון קעניגלעכן מיליטער, אַלס רעזולטאַט פון דער קריגעריי וועגן דער קעניגלעכער קרוין נאָכן טויט פון מלך אויגוסט דעם דריטן. די טשאַרטאָריסקיס האָבן געפּאָ־דערט דעם טראָן פאַרן פירשט סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי, און האָבן אַפילו געבעטן מיליטערישע הילף פון רוסישן הויף, — די צאַרין יעקאַטערינע די צווייטע האָט עס גערן געטאָן, אירע קאָזאַקן זיינען אַריין אין די פּוילישע גרעניצן און זיינען דערגאַנגען ביז די טויערן פון וואַרשע. פון דער צווייטער זייט האָט די פראַקציע פון העטמאַן יאָהאַן בראַניצקי געוואָלט, אַז מלך זאָל ווערן דער זון פון פאַרשטאָרבענעם אויגוסט דעם 3־טן. דאָס פריוואַטע מיליטער פון פירשט ראַדזיוויל (באַקאַנט מיטן צונאָמען „פּאַניע קאָכאַנקו״) איז געקומען צוהילף בראַניצקין. די אַנטגילטיקע שלאַכט, אין וועלכער די קאָזאַקן האָבן באַזיגט ראַדזיווילס אַרמיי, איז פאָרגעקומען דווקא ביי סלאָנים, אויף די בערגלעך צו דרום־מערב פון דער שטאָט.

דער כראָניקער פון „פּנקס״, דער סופר הקהל ר׳ אליעזר בר׳ דוד, באַשרייבט מיט אַ מליצה־דיקער לשון קודש, אין סטיל פון די פיוטים און סליחות, די איבערלעבענישן פון דער קהילה אין יענעם טאָג און ברענגט אויך די תקנה פון „תענית ד׳ חוקת״, אַ פאַסט־טאָג וועלכער איז באַשטימט געוואָרן לזכר דער שלאַכט און דעם נס, וואָס די שטאָט איז ניט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון „פּאַניע קאָכאַנקו״ און איז ניט פאַרניכטעט געוואָרן דורך אים און זיינע זעלנער.

צוערשט איז די גמילות־חסדים געווען בלויז אַ פינאַנסיעלע הילפס־אינסטיטוציע, שפּעטער איז צוגעקומען אויך די ביקור־חולים טעטיקייט. די מיטגלידער פון דער חברה האָבן געצאָלט „וואָכער״ און שפּעטער האָט די חברה אויך באַקומען פון וועד־הקהל רעכט אויפצומאָנען שטייערן פון נדב״ס, פון אתרוגים־פאַרקויף. לויט אַן אָפּמאַך מיט דער חברה „זובחי צדק״ (ז״ץ) פון די קצבים האָט די גמ״ח באַקומען אויך אַ טייל פון „קאָראָבקע״. שפּעטער איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער „הקדש״.

באַזונדערס אינטערעסאַנט איז אין פנקס די תקנה פון אַ „געהיימען רעוויזאָר״ צו קאָנטראָלירן די פינאַנס־טעטיקייט פון גמ״ח — געהייסן האָט ער „הרודף הנעלם״.

פון פנקס ווייסן מיר, אַז שוין אין 18־טן י. ה. זיינען אין סלאָנים געווען צעכן פון פאַרשידענע פאַכן, יעדער צעך מיט זיין בית־מדרש.

ס׳איז דאָ אַ באַווייז, אַז אויפן ראַנד פון 16־טן און 17־טן יאָרהונדערט איז אין סלאָנים געפירט געוואָרן אַ פנקס הקהל. שפּעטער האָט כמעט יעדער בית־מדרש, לויט די באַזונדערע פאַכן (שניידער, קירזשנער, שוסטער א. ד. גל.) געפירט זיין באַזונדערן פנקס.

אַ פנקס האָט געפירט אפילו אַזאַ קליינע חברה ווי „שומרים לבוקר״, און אויך די ישיבה, חברת ש״ס, חברת משניות, חברה קדישא האָבן געהאַט זייערע פנקסים.

דער צענטראַלער פנקס הקהל איז, פאַרשטייט זיך געווען דער וויכטיקסטער קוואַל פאַר ידיעות וועגן סלאָנים. דער לעצטער פנקס־הקהל, פון מיטן 19־טן י. ה., האָט זיך געפונען אין דער גרויסער שול ביז צום אומקום פון דער קהילה.

12. ערשטע אָנזאָגער פון השכלה אין סלאָנים

די 25 יאָר פון 1770 ביז 1795 זיינען אַ באַזונדערס אינ־טערעסאַנטער קאַפּיטל אין גייסטיקן לעבן פון דער סלאָנימער קהילה, ווייל זיי דערציילן וועגן ערשטע בשורות פון השכלה, און די מבשרים זיינען געווען דער סלאָנימער רב ר׳ שמשון בר׳ מרדכי און מיט אים איייניקע בולטע משכילים, וואָס

האָבן אַריינגעבראַכט נייע דעות אין פאַרגליווערטן לעבנס־שטייגער פון די סלאָנימער יידן.

מ׳מוז דערמאָנען דעם קוואַל פון די נייע שטרעמונגען. געווען איז עס קעניגסבערג, מיט איר באַרימטן רב ר׳ אריה־לייב בר׳ מרדכי הלוי עפשטיין, באַקאַנט מיט זיין נאָמען „בעל הפרדס״. ער האָט געהאַט ענגע משפחה־פאַרבינדונגען מיט סלאָנים: זיין איינציקע שוועסטער איז געווען די פרוי פון סלאָנימער ראש הקהל, באַקאַנט אַלס וועלוועלע קאַרעליצער; נאָך אייניקע פון זיינע ברידערס משפחה האָבן חתונה געהאַט מיט סלאָנימער; און דער עיקר — צוויי פון זיינע זין האָבן זיך באַזעצט אין סלאָנים און אומגעגנט — דער עלטערער זון ר׳ אברהם־מאיר איז געווען רב אין מוש, און דער יינגערער איז אין סלאָנים געוואָרן אַ גרויסער סוחר און קהילה־טוער. דאָס איז דער באַקאַנטער ר׳ איצעלע גינשפּריקער (גינשפּריק איז געווען דאַן דער יידישער נאָמען פאַר קעניגסבערג).

ר׳ איצעלע האָט פון אויסלאַנד געבראַכט אַ ברייטן פאַר־נעם אין אימפּאָרט־עקספּאָרט האַנדל און ברייטע האָריזאָנטן פון געזעלשאַפטלעך־קולטורעלער טעטיקייט. פון אים שטאַמען אַלע משפחות עפשטיין. זיין השפעה אין סלאָנים איז געווען אומגעהויער.

ר׳ שמשון בר׳ מרדכי איז אַלס יונגער רב פאַרוואָגלט געוואָרן, נאָכן טויט פון זיין ערשטער פרוי, קיין האַמבורג און קעניגסבערג, געווען אַן אַריינגייער צום „בעל הפרדס״ און דאָרטן געטראָפן ר׳ איצעלען, וואָס האָט אים געשדכנ׳ט זיין שוועסטערס טאָכטער און אויך דעם כסא־הרבנות פון סלאָנים. אַזוי האָבן זיך די ביידע פעיקע יונגע לייט פאַרבונדן ענג און לאַנגע יאָרן געאַרבעט צוזאַמען פאַרן סלאָנימער קהל. אין יאָר 1769 איז ר׳ שמשון געוואָרן סלאָנימער רב.

דער נייער רב האָט געבראַכט מיט זיך קיין סלאָנים אַ גרויסע ביבליאָטעק אין פאַרשידענע שפּראַכן און אַ סך רצון צו פאַרשפּרייטן אַלגעמיינעם וויסן צווישן זיינע ברידער יידן. דער ווילנער גאון האָט אַזוי געהאַלטן פון אים, אַז ער איז ניט איינמאָל אָנגעקומען צו זיין ביבליאָטעק און האָט רעקאָ־מענדירט פאַרשידענע משכילים זיי זאָלן זיך פאַרבינדן מיטן סלאָנימער רב ר׳ שמשון. ר׳ שלמה מיימון אפילו דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, אַז ער פלעגט ווינטער צייט גיין צופוס פון ניעסוויעזש קיין סלאָנים, כדי צו נעמען ביכער פון ר׳ שמשונס ביבליאָטעק.

דורך זיין משכילישער פערזענלעכקייט האָט דער רב באַרימט געמאַכט אויך זיין שטאָט אין די קרייזן פון וויסנדורש־טיקע יידן. ער האָט אַרום זיך געהאַט אַ קרייז פון לומדים; איינער פון זיי, ר׳ מרדכי בר׳ יעקב, איז באַקאַנט געווען אַלס מאַטעמאַטיקער; נאָך איינער, ר׳ אליעזר בר׳ יעקב גרייעווער איז דערמאָנט אין דעם קרייז; מיט זיי איז אויך געווען ר׳ איצעלע גינשפּריקער.

ר׳ שמשון האָט אויך פאַרפאַסט ספרים, אָבער שפּעטער עטוואָס וועלן מיר זיך דערוויסן, פאַרוואָס זיי זענען ניט דערשינען. איין קורץ ווערק זיינס האָט געמאַכט אַ רושם — און דאָס איז די הסכמה צו ר׳ ברוך שקלאָווערס איבערזעצונג פון „אויקלידעס״. דאָס איז געווען דער גר״א אַליין, וואָס האָט געשיקט ר׳ ברוכן צו ר׳ שמשונען נאָך אַ הסכמה צום ספר.

צווישן אַנדערע אינטערעסאַנטע געדאַנקען שרייבט ר׳ שמשון אין דער הסכמה, אַז דאָס בוך איז וויכטיק כדי צו דערווייזן די גויים, אַז אויך יידן האָבן אַלגעמיינעם וויסן אויף פאַרשידענע געביטן און זיינען ניט פאַרשלאָסן נאָר אין די ד׳ אמות פון תורה און פוסקים.

13. סלאָנים — אַ פּוילישער קולטור־צענטער

פונוואַנען האָט ר׳ שמשון גענומען די ווערטער פון קריסטן וועגן אומוויסן צווישן יידן? ס׳קאָן זיין, אַז ער האָט עס נאָך געהערט בעת זיינע רייזעס איבער דייטשלאַנד, אָבער ס׳לייגט זיך אויפן שכל, אַז דאָס האָט אים ניט איינמאָל געטענה׳ט דער סלאָנימער מושל, פירשט מיכאַל־קאַזימיר אָגינסקי.

דער דאָזיקער זון פון אַלטן פּוילישן אַדל האָט באַשלאָסן זיך ווידמען „די מוזעס״. ער האָט זיך באַזעצט אין סלאָנים, געוואָרן סטאַראָסטאַ, אויפגעשטעלט אַ פּוילישע דרוקעריי אין שטאָט, אַן אָפּערן־פּאַלאַץ און אַ באַלעט־שולע, געבראַכט זינגער און טענצער פון איטאַליע און פאַרוואַנדלט סלאָנים אין אַ פּוילישן קולטור־צענטער. אַליין האָט ער געשריבן לידער, פּראָזע און קאָמפּאָנירט ניגונים און פּאָלאָנעזן.

אין זיין באַציונג צו די סלאָנימער יידן איז ער געווען זייער קאָרעקט, ניט געלאָזן די מיעשטשאַנעס אָנצוגרייפן יידן און אין 1774 אפילו מבטל געמאַכט די מאַגדעבורגער געזעצ־געבונג פאַר סלאָנים.

סיי דער פירשט און סיי דער רב האָבן גוט געקענט דייטש, און ס׳איז פאַר זיי קיין שום מניעה ניט געווען צוזאַמען צו פאַרברענגען אַ סך שעה׳ן אין שמועסן אויף כלערליי קולטור־טעמעס. פון אַלגעמיין־ קולטורעלע טעמים האָט ער, ווייזט אויס, געמאַכט די באַמערקונג וועגן מאַנגל פון אַלגע־מיינעם וויסן צווישן יידן.

20 יאָר האָבן דער רב און דער פירשט געלעבט אין דערזעלבער שטאָט און זי פאַרוואַנדלט אין אַ יידישן און פּוילישן קולטור־צענטער פאַר אַלע ווייסרוסיש־ליטווישע שטעט פון נאָענט און ווייט.

14. ר׳ שמשון אַלס רב

חוץ זיין דורשט נאָך אַלגעמיינעם וויסן איז ר׳ שמשון אויך געווען אַ גרויסער למדן, מיט אים פלעגן זיך אָפּטמאָל באַראַטן לומדים, בעיקר אין שווערע סוגיות פון דער מסורה. פאַראַן אַ ידיעה, אַז איינמאָל זיינען צו אים אַפילו געקומען ר׳ יהושע צייטלין (ר׳ יהושע׳לע אָסטיער) און ר׳ חיים וואָלאָזשינער, געשיקטע דורכן הגר״א כדי אויפצוקלערן אַ געוויסע צווייפלהאַפטע אויפפאַסונג אין דער למדנישער מסורה־ליטעראַטור.

אין זיינע יאָרן איז סלאָנים אויך באַקאַנט געוואָרן מיט אירע אָרטיקע למדנים, צווישן זיי: ר׳ נחום גרייעווער; ר׳ זאב־וואָלף — דער שווער פון ר׳ שמשון; ר׳ ישעיהו הלוי

עפּשטיין (ישעיה׳לע גראָדנער); זיין ברודער ר׳ שמואל; ר׳ בישקאָ, אַ גרויסער למדן, (וועמענס זון, ר׳ יאַנקעלע סלאָנימער, איז געווען דער פֿאָטער פֿון ר׳ חיים־זעליג סלאָנימסקי), ר׳ אליעזר בר׳ יעקב (איידעם פֿון ר׳ נחום גרייעווער), וואָס איז שפּעטער באַרימט געוואָרן מיט זיין חיבור „משנת דר׳ אליעזר״. פֿון אים האָט זיך עס פֿאַרצווייגט די גרויסע משפּחה גרייעווערס אין סלאָנים.

ר׳ שמשון האָט געשטיצט דעם הגר״א אין זיין קאַמף מיט דער „אפּיקורסישער סעקטע״ פֿון די חסידים. דער רב איז אויך טעטיק געווען אין קהילה־לעבן און פֿאַר זיינע יאָרן איז געעפֿנט געוואָרן דער לעצטער, רוזשנויער בית־עלמין פֿון דער סלאָנימער קהילה. אויך איז ער געווען אַ פֿייערדיקער „מגיד מישרים״. אויסצוגן און ווערטלעך פֿון זיינע דרשות זיינען אַרומגעגאַנגען אין סלאָנים ביז די לעצטע יאָרן.

אין אַ שׂריפֿה איז פֿאַרברענט געוואָרן זיין גאַנצע ביבליאָטעק. דאָס האָט אים אַזוי דערשלאָגן, אַז אַ שטיקל צייט שפּעטער איז ער אַוועק — ווייזט אויס ווידעראַמאָל מיט דער הילף פֿון ר׳ איצעלע גינשפּריקער, — פֿאַרנעמען דעם כּסא הרבנות פֿון קעניגסבערג.

15. קאַמף צווישן חסידים און מתנגדים

פּונקט איז אין יענע יאָרן אויסגעבראָכן אַ ביטערע מחלוקת אין דער קהילה — דער קאַמף פֿון די לומדישע מתנגדים קעגן די פֿאָלקסטימלעכע חסידים.

דער אָנהויב פֿון חסידיזם אין סלאָנים שטאַמט נאָך פֿון דעם בעש״טס צייטן. אפֿילו תּלמידי חכמים זיינען פֿאַרכאַפּט געוואָרן פֿון דער חסידישער באַוועגונג, צווישן זיי אויך ר׳ איצעלע גינשפּריקערס ברודער, דער מושער רב ר׳ אבֿרהם־מאיר.

איינער פֿון דעם בעל־שם־טובֿ׳ס תּלמידים, ר׳ דוידל מיקאָלאַיעווער, דערציילט וועגן זיין באַזוך אין סלאָנים, ביים ראש הקהל, ווו ער האָט זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט אַ מתנגדישן מגיד. אָבער אויך אין סלאָנים זיינען פֿיל ייִדן געוואָרן אָנהענגער פֿון דער נייער, חסידישער סעקטע.

אין יאָר תּקל״ב (1772) איז פֿון ווילנע אַרויס דער ערשטער חרם אויף די חסידים. שפּעטער איז אויף אַ צוזאַמענטרעף פֿון רבנים בעתן זעלווער יריד ׳פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ נייער חרם.

באַקאַנט איז דער ספֿר „וכוחא רבא״ — דער בריוו־אויסטויש צווישן דעם מתנגד ר׳ בנימין זאבֿ מסלאנימא, אַ תּלמיד פֿון ווילנער גאון, און דעם חסיד ר׳ יוסף פֿון נעמיראָוו, באַקאַנטער תּלמיד פֿון ר׳ לוי־יצחק פֿון בערדיטשעוו. אין די בריוו זיינען דאָ באַווייזן, אַז אויך ר׳ יוסף איז פֿריִער געווען אַ סלאָנימער תּושבֿ. דער וויכּוח צווישן זיי איז געווען אין יאָר 1786.

אויך די חב״ד׳ישע חסידות האָט געפֿונען אָנהענגער אין סלאָנים. אין די 80—90־קער יאָרן איז געגרינדעט געוואָרן די ליובאַוויטשער „שטיבל״. קעגן די חב״ד׳ניקעס האָבן די מתנגדים ניט געפֿירט אַזאַ שאַרפֿן קאַמף ווי קעגן דער פּאָדאָליער און וואָלינער חסידות, וואָס האָט זיך גרויס געהאַלטן מיט איר קעגנערשאַפֿט צו לומדות. די ליובאַוויטשער חסידים זיינען דווקא געווען למדנים, ניט ווייניקער ווי די מתנגדים. אויסגענומען אין סלאָנים האָט אויך דער ליובאַוויטשער הויף (שפּעטער דער קאָברינער).

דאָס האָט זיך געצויגן ביזן מיטן 19־טן יאָרהונדערט, ווען ס׳איז אין 1858 אַנטשטאַנען דער סלאָנימער חסידישער הויף.

צווייטער טייל / רוסישע הערשאַפט

פון אָנשלוס צו רוסלאַנד אין יאָר 1795 ביזן סוף פון רוסישער שליטה אין 1915

16. האַנדל און מלאכה אין אָנהייב פון 19־טן יאָרהונדערט

די 120 יאָר פון רוסישער הערשאַפט אין סלאָנים קען מען טיילן אויף צוויי עיקרדיקע תקופות: פון 1795 ביז 1880 און פון 1881, אַ יאָר אין וועלכן ס׳איז געשען אַ גרויסע ווענדונג אין דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, צוליב אַנטשיידנדיקע ענדערונגען אין רוסלאַנד און געשעענישן אין סלאָנים גופא, — ביז 1915, ווען די שטאָט איז אַרויס פון רוסישער שליטה.

ווען די ליטווישע געגנט, און מיט איר סלאָנים, איז אין 1795 אָנגעשלאָסן געוואָרן צו רוסלאַנד, נאָך דער דריטער צעטיילונג פון פוילן, איז עס געווען דאָס לעצטע יאָר פון יעקאַטערינעס מלכות. נאָך איר איז אויפן פעטערבורגער טראָן אַרויף איר כאַראַקטערלאָזער יורש פאַוועל. בלויז אויסערלעכע ענדערונגען זיינען געמאַכט געוואָרן אין די ניי־צוגעקומענע געביטן: אַנשטאָט וואָיעוואָדזטוועס זיינען געקומען גובערניעס, אַנשטאָט פאָוויאַטן — אויעזדן.

סלאָנים, וועלכע איז אַריבער אין רוסישע הענט אַלס אַנטוויקלטער צענטער פון האַנדל, קאָמוניקאַציע און קולטור, איז באַשטימט געוואָרן ייי דער זיץ־אָרט פון גובערניע. דאָס גאַנצע באַזעצטע געביט איז איינגעטיילט געוואָרן אין צוויי איינהייטן: ווילנער און סלאָנימער גובערניעס. 8 קרייזן האָבן געהערט צו סלאָנים: נאָוואָגרודעק, לידע, גראָדנע, וואָלקאָוויסק, בריסק, פרוזשענע, קאָברין און סלאָנים גופא. איין יאָר איז סלאָנים געווען גובערניאַלע שטאָט, אין 1796 איז די גאַנצע געגנט געווען איין ליטווישע גובערניע, וועלכע איז ווידער אין 1801 איינגעטיילט געוואָרן אין צוויי גובערניעס: ווילנער און גראָדנער. סלאָנים איז געבליבן קרייז־שטאָט (אויעזד) אין די גרעניצן פון גראָדנער גובערניע ביזן יאָר 1915.

נאָכן אַראָפּזעצן פירשט אָגינסקין פון וואָיעוואָדשאַפט איז ווידעראַמאָל די סלאָנימער „מעשטשאַנסטוואָ" געוואָרן תקיף און חוצפה׳דיק כלפי יידן. אַזוי איז עס געשען אין אַלע ווייסרוסישע־ליטווישע שטעט און שטעטלעך. אַ פּאָר חדשים נאָכן איינשלוס פון דער געגנט אין די גרעניצן פון רוסלאַנד האָט זיך געמאָלדן צום מיליטערישן הערשער גענעראַל רעפנין אַ דעלעגאַציע אין נאָמען פון די יידן אין דער גאַנצער געגנט און זיך געקלאָגט אויף פיינטלעכע שריט פון די אָרטיקע פּאָלאַקן קעגן די יידן. דער גענעראַל האָט זיי באַרואיקט און געזאָגט, אַז ס׳וועלן קיין שום ענדערונגען אין זייער מצב ניט געשען.

פון 1801, ווען אַלעקסאַנדער דער ערשטער איז אַרויף אויפן רוסישן טראָן, זיינען אַוועק אַרום 25 יאָר אָן ענדערונגען. די רוסישע מאַכט האָט איבערגעלאָזן דער שליאַכטע אירע פּריווילעגיעס, כאָטש זי איז אין די אויגן פון פּעטערבורג געווען אַ קוואַל פון אירידענטע. די יידן האָט מען געלאָזט זיך פאַרנעמען מיט האַנדל. דער אָגינסקי־קאַנאַל איז פאַרענדיקט געוואָרן און אַ טייל סלאָנימער סוחרים, מיט ר׳ איצעלע גינשפּריקער בראש, האָט אַנטוויקלט אַ גרויסן צווישן־לענדישן האַנדל, אַפילו מיט דאַנציג, מעמעל און קעניגסבערג. ס׳רוב האָט מען אַהין געפירט תבואות, אויפגעקויפטע פון די אַרומיקע פּריצים. אין יענע יאָרן האָט זיך אויך אָנגעהויבן דער האָלץ־האַנדל. ס׳האָבן זיך געוויזן די ערשטע יידישע „פּאָדריאַדטשיקעס", וואָס האָבן צוגעשטעלט אַלץ וואָס ס׳איז נויטיק געווען דעם רוסישן גאַרניזאָן אויפן אָרט. איינער פון זיי, ר׳ הלל ספּאַקאָיני, איז געווען צושטעלער פאַרן מיליטער אין 1811—12, בעת דער מלחמה קעגן נאַפּאָלעאָנען.

נייע שאָסייען — קיין ווילנע און קיין מינסק — זיינען געפּלאַסטערט געוואָרן, און צוזאַמען מיטן שאָסיי סלאָנים־בריסק, פון די פוילישע צייטן נאָך, איז סלאָנים געוואָרן אַ קאָמוניקאַציע־צענטער.

דאָס יידישע סלאָנים איז באַדייטנד געוואָקסן אין יענע יאָרן. יידן פון די דערפער זיינען געקומען אין שטאָט אַריין און געפונען דאָרטן פּרנסה, ס׳רוב אין קליינהאַנדל און מלאכה. שוין לויט דער ציילונג פון 1797 זיינען אין סלאָנים געווען 965 בעלי־מלאכות (חוץ לערן־ייִנגלעך און באַהעלפערס), אין פאַרשידענע פאַכן. פון די אָרטיקע קריסטן זיינען נאָר ווייניקע געווען בעלי־מלאכות, אין גרעסטן טייל האָבן זיי זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט, גערטנעריי. די נייע שאָסייען האָבן צווישן די יידן אַנטוויקלט אַ נייע פּרנסה: דיליזשאַנסן, בעלי־עגלות. אויך די פּאָסט איז איבערגעגעבן געוואָרן אין יידישע הענט.

עס איז געוואָקסן די צאָל יידישע אַרבעטס־מענטשן, אין פאַרגלייך מיט די בעלי־בתים, סוחרים, כלי־קודש. די יידישע בעלי־מלאכות האָבן זיך ס׳רוב אויסגעלעבט געזעלשאַפטלעך אין זייערע בתי־מדרשים, פון וועלכע די ערשטע איז געווען

די שניידערשע שול, צווישן חברה־קדישא־שול און „הילצער־נעם״ בית־מדרש. נאָכדעם האָבן די קצבים, זובחי־צדק, אויפֿגעשטעלט די ז״ק־שול ביים יורזיקער בית־עלמין. שוסטער, שטעפּער, קירזשנער און אויך די בעלי־עגלות האָבן געבויט זייערע שולן סוף 18־טן און אָנהויב 19־טן י. ה.

צו די בעלי־מלאכות קומען צו זייערע לערן־יינגלעך. אָבער מיר האָבן אויך דאָקומענטן וועגן יידישע פּאַבריק־אַרבעטער אין ערשטן פערטל פון פאַריקן יאָרהונדערט: זיי האָבן געאַרבעט אין דער וועבעריי־פּאַבריק, וואָס דער רוסישער פּריץ נאָוואָסילצעוו האָט אויסגעבויט אויף זאַמאָשטשע, ביי דער אזיערע. אַ ביסל סלאָנימער יידישע אַרבעטער האָבן געאַרבעט אין פּירשט סאַפּיעהאַ׳ס וועבעריי אין רוזשנוי.

17. קריזיס, פּאַראָרעמונג און גזירות

די פּאַרהעלטנישמעסיק־גוטע עקאָנאָמישע לאַגע פון די סלאָנימער יידן אין אָנהויב פון פאַריקן יאָרהונדערט איז באַשוועריט געוואָרן דורך אייניקע שטערונגען: אין 1811 איז די געגנט געטראָפן געוואָרן דורך אַ שווערער טריקעניש; אין 1812 האָט די נאַפּאָלעאָנישע אָקופּאַציע צעשטערט דעם האַנדל־שטייגער, שפּייז איז קאָנפיסקירט געוואָרן און דער פראַנצויזישער אָקופּאַציע־הערשער האָט אויף דער שטאָט אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע.

באַזונדערס האָט געליטן דער יידישער קליין־האַנדל. די אָרעמקייט איז שטאַרק געוואָרן, און דער ועד־הקהל האָט אין 1824 אַרויסגעגעבן אַ תקנה, מ׳זאָל ניט מכבד זיין געסט בעת אַ ברית־מילה און באַשרענקען דעם כיבוד אויף אַנדערע משפּחה־שמחות. כדי צו באַגרעניצן דעם קליין־האַנדל, וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט, האָט דער ועד־הקהל פאַרבאָטן די קרעמער אַרויסצושטעלן פאַר זייערע קראָמען טישן מיט סחורות — געמיינט האָט מען, זיי זאָלן ניט פאַרדינגען פאַרשידענע מאַרק־הענדלער דעם פאַרנט פון זייערע קראָמען.

צו די אַלע צרות האָבן זיך פון 1825, דעם יאָר פון ניקאָליי דעם ערשטנס קרוינונג אָנגעהויבן גזירות אויף יידן, נאָך אַן אָפּגעלייקנטן עלילת־דם אין גראָדנע האָט דער קרייז־הערשער פון סלאָנים געמאָלדן, אַז ער וועט אָפּוואַרפן יעדן מין עלילת־דם, — דאָס איז געווען אין 1817. אָבער עטלעכע יאָר שפּעטער האָבן רוסישע באַאַמטע געמסרט די סלאָנימער יידן, אַז זיי באַהאַלטן אויס סחורות אין די אונטערערדישע היילן, וואָס זיינען פּונקט אויסגעגראָבן געוואָרן אין שטאָט און שטאָמויז נאָך פון 16־טן י. ה.

די ערגסטע ניקאָלייאישע גזירה איז געווען די קאַנטאָניסטן־גזירה, און סלאָנים האָט אויך געמוזט צושטעלן אַ געוויסע צאָל יידישע קינדער, וועלכע מ׳האָט אַוועקגענומען פון טאַטע־מאַמעס היים ערגיץ אין טיף ראַסיי אויף 20—25 יאָר. די רייכע קינדער זיינען געשאָנעוועט געוואָרן און ס׳האָבן זיך אויך אין סלאָנים ספּעציאַליזירט „כאַפּערס״ פון אָרעמערע קינדער. ס׳איז געקומען צו אַ צונויפשטויס צווישן די מאַסן פּשוטע יידן און די תקיפים פון קהל, אין צוזאַמענהאַנג מיטן רב ר׳ בערוש אשכנזי.

בעתן פּוילישן אויפשטאַנד פון 1830 האָט זיך דער סלאָנימער קהל געפונען צווישן צוויי דרוקן: די פּאָלאַקן האָבן פון די וועלדער אַרויס געפאָדערט, אַז די יידן זאָלן זיי צושטעלן ידיעות וועגן רוסישן מיליטער, און דער רוסישער גאַרניזאָן־גענעראַל סטאַנקעוויטש האָט פון די יידן געוואָלט ידיעות וועגן די אויפשטענדלער.

סוף די 40־ער יאָרן האָט שוין סלאָנים געציילט אַרום 5000 יידישע נפשות. צוליב דער אָרעמקייט זיינען ווידער פיל יידן אַוועק אין די אַרומיקע דערפער אויף ערד־אַרבעט. אין יענע יאָרן זיינען אויך אַנטשטאַנען די יידישע קאָלאָניעס ביי רוזשנוי און דערעטשין. אין די דערפער האָבן זיך די יידישע ערד־אַרבעטער קאָנצענטרירט אַרום דעם יידישן אַרענדאַטאָר, שענקער, מילנער, בראָנפן־טרייבער א. ד. גל. יידישע פּרנסות אין אַלע דערפער.

ביז די 80־ער יאָרן האָבן די יידן אין די דערפער געלעבט רואיק, אין שלום מיט די קריסטן.

די לאַגע אין קליין־האַנדל איז געווען אַזוי שווער, אַז אין די פערציקער יאָרן האָט דער רב ר׳ בערוש אשכנזי געלאָזט אויסבויען אַ ריי קליינע קרעמלעך אַרום דער גרויסער שול. אויך דער גרויס־האַנדל האָט געליטן צוליב אינטערנאַציאָנאַלע קאָמפּליקאַציעס צווישן רוסלאַנד און מערב־אייראָפּע. דערצו זיינען צוגעקומען ספּעציעלע „יידישע״ שטייערן: די „קאָראָבקע״, ליכט־שטייערן, כדי צו דעקן די רעליגיעזע און סאָציאַלע באַדערפענישן פון יידישן קהל.

די ענגשאַפט אין די טראַדיציאָנעלע יידישע קוואַרטאַלן פון ברעג, באַליאַנע און יורדזיקע איז גרעסער געוואָרן מיט יעדן יאָר. ס׳זיינען אויסגעבראָכן אָפטע מגיפות און די קינדער־שטערבלעכקייט איז געווען גרויס.

18. רעליגיעזער כאַראַקטער פון סלאָנים אין 19־טן י.ה.

נאָך די ערשטע בשורות פון השכלה, אין די צייטן פון ר׳ שמשון, איז געקומען אויף סלאָנים אַ לאַנגע תקופה פון רעליגיעזן פאַנאַטיזם, באַגלייט דורכן קאַמף צווישן די אָרטיקע מתנגדים און חסידים.

צוויי ספערן זיינען שוין דאַן אָפּגעצייכנט געוואָרן אין סלאָנימער קהל: די למדנים, לויטן שטרענגן ליטווישן שטייגער, און די פאָלקס־מענטשן, וואָס האָבן זיך גרופּירט אין די בעלי־מלאכה׳שע בתי מדרשים.

דער לומדישער סעקטאָר האָט זיך פאַרשטאַרקט אין די ערשטע צייטן פון רוסישער הערשאַפט. די גזירות האָבן באַזונדערס געווירקט אויפן איינשליסן זיך פון די תורה־מענטשן אין זייערע אייגענע ד׳ אמות.

נאָכן אַוועקגיין פון ר׳ שמשון איז דער גביר ר׳ איצעלע גינשפּריקער געוואָרן ראש פון בית־דין, אָבער רב פון דער קהלה האָט ער ניט געוואָלט ווערן. פאַר זיינע צייטן נאָך איז זיין עלטסטער זון ר׳ מרדכי געווען איינער פון די סלאָנימער דיינים. די משפּחה האָט זיך פאַרצווייגט אויך איבער אַרומיקע און ווייטע שטעט, און פון איר שטאַמט אויך דער פּרעזידענט פון מדינת ישראל, יצחק בן־צבי.

אבער דער השכלה־גייסט פון אמאליקן קרייז לומדים ארום ר' שמשונען איז שוין פון לאנג פארשוואונדן. די יידן האבן זיך אין די גזירה־יארן פארנומען בלויז מיט פארטיפן זיך אין תלמוד ופוסקים.

ר' איצעלע גינשפריקער איז נאך צייטווייליק געווען ראש פון בית־דין. נאכדעם איז געווארן רב פון קהילה ר' יצחק בר' משה, אן אייניקל פון אמאליקן רב ר' זעליג ר' יעסעלעס. נאך ר' יצחקן איז סלאנימער רב געווען ר' זאב־וואלף בר' יוסף־יעקב, פריער פרוזשענער רב. נאר צוויי יאר איז ער געווען אין סלאנים, און אין תק"ע (1810) איז אלס רב באשטימט געווארן ר' שלמה בר' אברהם מינץ, א למדן און טעטיק אויפן געביט פון רעליגיעזער דערציונג. פאר זיינע צייטן, אין יאר תקע"ה (1815), איז אנטשטאנען די סלאנימער ישיבה, וואס איז שפעטער בארימט געווען אין די תורה־קרייזן, צוזאמען מיט די ישיבות פון מיר און סלאבאדקע, וועלכע זיינען אויך געגרינדעט געווארן אייניקע יאר נאך דער וואלאזשינער ישיבה. אין דער סלאנימער ישיבה האבן די גאנצע יארן געלערנט תלמידים פון רייסן, ליטע, פוילן און אפילו פון בעסאראביע, אוקראינע און וויטן קאווקאז.

גרינדער פון דער ישיבה און איר ערשטער ריש־מתיבתא איז געווען ר' שלמה זלמן כהנא. נאך אים איז געווען ראש־ישיבה ר' אברהם בר' יצחק־מתתיהו, ביז ער איז אוועק פון דער ליטוויש־לומדישער ישיבה, כדי צו ווערן ראש פון קאברינער חסידישן הויף. דער דריטער ראש־ישיבה איז געווען ר' ליימא, וועמען דער דאמאלסדיקער רב ר' אייזעלע חריף האט גערופן מיטן הויכן נאמען „תנאי". די ישיבה האט געשפילט א גרויסע ראל אין סלאנימער רעליגיעזן לעבן און אירע תלמידים זיינען צעזייט געווען איבער דער גארער וועלט.

וועגן שטרענגן רעליגיעזן לעבנס־שטייגער אין סלאנים ביז די 80־ער יארן זאגן עדות די פילפאכע כלי־קודש. ר' שמשון איז געווען סיי רב און סיי מגיד (מ"מ — מגיד מישרים). פאר ר' שלמה מינצן איז שוין געווען א ספעציעלער מגיד פון דער קהילה, ר' יהודה־לייב הלוי אדל, באקאנט דורך זיין ספר „אפיקי יהודה", א טעטיקער עסקן פון גמילות־חסדים. ר' יהודה־לייב איז אויך געווען א בעל־חידושים אין דקדוק און מחבר פון צוויי ספרים איבער שפראך־פארשונג. זיינע דקדוק־ביכער האבן גוט געדינט די ערשטע השכלה־לייט, וועלכע האבן געלייגט אכט אויפן בוי פון לשון. ער האט אויך געריזמט אלס מגיד, אפט ציטירט געווארן און זיין געשטאלט איז אויך ליטעראריש פארגעשטעלט אין ש. י. עגנונס „ספר תכלית המעשים".

א באקאנטע פערזענלעכקייט אין רעליגיעזן לעבן איז געווען ר' מרדכי, דער בכור פון ר' איצעלע גינשפריקער. ארום 50 יאר איז ער געווען דיין, און די לעצטע יארן, נאכן טויט פון ר' שלמה מינץ, איז ער באשטימט געווארן אלס אב"ד.

פינף יאר נאך זיין טויט, אין 1835, איז איינגעלאדן געווארן אויפן כסא הרבנות דער גאון ר' בערוש אשכנזי. אין צווישנצייט איז געווען ראש פון בית־דין ר' משה־יצחק אביגדור, דער זון פון בריסקער רב ר' שמואל.

א לאנגע גאלעריע פון לומדים, מחברים און בעלי־חידושים באשיינט די סלאנימער קהילה אין משך פון 19־טן י. ה. פון זיי זיינען מער באקאנט: ר' חיים מסלאנימא, מחבר פון ספר „דרך חיים"; ר' שמעון בר' דובער, דער בעל „מנחה בלולה"; דער למדן ר' זאב וואלף פון מיר, געלעבט אין סלאנים; ר' איצעלע גינשפריקערס צווייטער זון ר' יעקב־משה, אייניקל פון הגר"א, וואס האט זיין לעבן געווידמעט דעם ארויסגעבן זיין זיידנס צעזייטע און צעשפרייטע חיבורים און חידושי־תורה.

די השפעה פון ווילנער גאונס טראדיציע איז שטארק געווען אין סלאנים, אין די בתי־מדרשים און ישיבה האט מען לאנגע יארן געלערנט און אפגעריכט די תפילות לויט דער שיטה פון הגר"א. און ווען זיינע תלמידים, די פרושים, זיינען עולה געווען קיין ארץ־ישראל, איז צווישן זיי אויך געווען דער סלאנימער ר' לייב דיסקין, וועלכער איז אונז באקאנט אלס ערשטער עולה (אין 1808) פון סלאנים.

19. קהל און רב קעגן די תקיפים

זינט דער אויפלייזונג פון „ועד מדינת ליטא" אין 1764 דורך דער פוילישער מאכט איז געווארן צונישט די קערפערשאפט, וואס האט צוזאמענגעבונדן און קאנטראלירט די ארטיקע יידישע קהילות. פון דאן אן האט יעדע קהילה געפירט איר אייגן לעבן. די רוסישע מאכט האט זיך ניט געמישט אין די אינערלעכע יידישע ענינים. אין יעדער קהילה איז די פירערשאפט געווען אין די הענט פון די רבנים און פון בית־דין.

פאר די צייטן פון ר' שמשון, ר' איצעלע גינשפריקער (אלס ראש פון בית־דין), ר' יצחק בר' משה און ר' שלמה מינץ האט קיין שום תקיף אין סלאנים ניט געוואגט „אויפצרהויבן זיין קאפ". אין ועד הקהל און אין די צדקה־חברות איז פארגעזעצט געווארן די סיסטעם פון חודש־גבאים („צוועלפט־לעך") און די תקנות פון יעדער חברה האבן פעסטגעשטעלט דעם סדר פון טעטיקייט.

נאכן טויט פון ר' שלמה מינץ אין 1822 זיינען אוועק גאנצע 13 יאר ביז ס'איז געווארן רב ר' בערוש אשכנזי. פאר דער צייט זיינען ארייגעדרונגען אין קהל־שטיבל עטלעכע גבאים תקיפים און דארטן „געבאלעבאטעוועט" לויט זייער איינזען. דער אלטער מו"צ ר' מרדכי, און נאך אים דער יונגער רב ר' משה־יצחק אביגדור זיינען געווען צו שוואך זיי צו באהערשן. און דאס איז פונקט געשען אין דער תקופה פון שווערע גזירות, צווישן זיי — דאס כאפן קליינע קינדער צו מיליטער־דינסט. דער „קהל" (אין די מאכט־ארגאנען גערופן „קאגאל") האט געהאט רעכט צו מאנען די „קאראבקע", א ספעציעלן שטייער פאר די קהילה אויסגאבן, און אויך צו רעקווירירן שטוביקע זאכן פאר ניט־באצאלטע שטייערן, ארויסגעבן דערלויבענישן אויף וווין־רעכט און צושטעלן די צאל יידישע קינדער צום מיליטער.

א דאקומענט פון די דרייסיקער יארן פון פאריקן י. ה. דערציילט אונז וועגן די מעשים פון די קהל־תקיפים, וועגן פארנעמען אפילו בעטגעוואנט פאר פארלעגענע שטייערן, וועגן כאפן יידישע קינדער און זיי שמידן אין קייטן אין קהל־שטיבל.

די יידן־למדנים האבן געשוויגן פון מורא. די רייכע

זיינען ניט אָנגערירט געוואָרן דורך דער תקיפות פון די גבאים. דער בית־דין איז געווען אָנמעכטיק, אָבער „עמך", בעלי־מלאכות און קליינהענדלער, זיינען געווען אויפגערעגט און ס'איז אין זיי געוואָקסן אַ ווידערשטאַנד קעגן די תקיפים פון „שבעה קרואים", ווי ס'האָט געהייסן דאָס קהל־שטיבל.

די לאַגע האָט געדויערט ביז ס'האָט איבערגענומען סלאָנימער רבנות ר' בערוש אשכנזי. ער איז געווען שטאַרק אין תורה — און שטאַרק אין כאַראַקטער. דערשטוינט פון דער אָרעמקייט צווישן די מאַסן האָט ער געהייסן דעם ועד־הקהל בויען די קראָמען אַרום דער גרויסער שול. צוערשט האָבן די תקיפים פּרובירט געווינען דעם רב אויף זייער זייט און געפּאָדערט פון אים ער זאָל אַרויפלייגן אַ חרם אויף די „ווידערשפּעניקע" יידן, וואָס זיינען קעגן די גבאים. ווען דער רב האָט זיי געזאָגט דעם אמת אין די אויגן, האָבן זיי געמאַכט אַן „אסיפה" און באַשלאָסן פאַרקלענערן דעם רב'ס געהאַלט (6 רובל אַ וואָך). אויף אַן אסיפה האָט דער רב געמאָלדן, אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון רבנות און פאַרלאָזט צומאָרגנס די שטאָט. דאָס האָט טאַקע צעטומלט די תקיפים, אָבער זיי האָבן זיך שוין ניט געקענט צוריקציען.

דערווייל איז די ידיעה אַריבער פון איין בית־מדרש צום צווייטן, און קהל האָט געקאָכט און געזודערט. צומאָרגנס זיינען די פּני פון שטאָט געקומען באַגלייטן דעם רב. די פּשוטע יידן זיינען געשטאַנען שטום צונויפגעפּרעסט און געשוויגן. אָבער ווען דער רב איז שוין אָפּגעפאָרן מיט די דיליזשאַנסן אַ פּאָר קילאָמעטער פון שטאָט, האָבן דאָרטן עטלעכע יידן אים געמאָלדן, אַז ער מוז צוריקקומען צו זיין קהילה. אַ רייטער איז געפלויגן אָנזאָגן אַלע יידן, אַז זייער רב קומט צוריק. הונדערטער זיינען אַרויס אים באַגעגענען מיט טרערן פון פרייד, אַוועקגערוקט אָן אַ זייט די גבאים און זיך איינגעשפּאַנט אין די וועגענער. דער רב האָט געזאָגט זיין קהילה, אַז ער איז נאָך קיינמאָל אַזוי ניט גליקלעך געווען ווי יענעם טאָג.

דער פאַל מיטן רב האָט גערייניקט די פאַרפּעסטעטע אַטמאָספער אין דער סלאָנימער קהילה.

אין קהילה פּנקס געפינען מיר טאַקע קיין זכר ניט פון דער געשעעניש. ווייזט אויס, אַז די תקיפישע בעלי־בתים האָבן שוין געזאָרגט צו פאַרניכטן די בלעטער וועגן דעם. באַשריבן די געשיכטע האָט דווקא — אַ גלח, דער אוניטישער גלח פון זשירעווער קלויסטער פּלאַציד יאַנקאָווסקי, וועלכער האָט גוט געקענט די סלאָנימער יידן. ער האָט עס אָנגעשריבן די דערציילונג „דעם רבס צוריקקומען".

ר'בערוש אשכנזי איז געווען אַ גרויסער למדן, געגעבן הסכמות צו אַ סך ספרים און זיינע חידושים זיינען נאָך זיין טויט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דריי בענדער.

20. בעלי־מלאכות גרינדן דעם „שומרים לבוקר"

די אוראַלטע יידישע בענקשאַפט נאָכן הייליקן לאַנד, נאָך ציון וירושלים, האָט געפונען איר אויסדרוק ניט בלויז אין דער עליה פון ערשטע יידן, ווי ר' לייב דיסקין פון די פּרושים, אָדער ר' אורי ארענשטיין פון די חבד'ער חסידים — נאָר אויך אין פאַרשידענע רעליגיעז־מיסטישע וועגן, ווי פאָלקס־טימלעכע חסידות אָדער טאָג־טעגלעכע טרויער־תפילות צום אָנדענק פון ציון.

צוזאַמען מיט די לובאַוויטשער און לאַכאָוויטשער חסידי־שע קרייזן איז אין יאָר 1795 געגרינדעט געוואָרן דורך פּשוטע יידישע בעלי־מלאכות די חברה „שומרים לבוקר". אין פּנקס שרייבט דער אומבאַקאַנטער שרייבער וועגן די צילן פון דער חברה, וואָס וויל יעדן פאַרטאָג, מיטן אויסלעשן זיך פון די לעצטע שטערן, באַקלאָגן דעם חורבן פון בית־המקדש און אויסדריקן די האָפענונג, אַז די גאולה וועט נאָך קומען און זיי וועלן זוכה זיין צו זען ארץ־ישראל אין איר אויפבוי.

„שומרים לבוקר" איז באַשטאַנען בלויז פון אַרבעטס־מענטשן, און די חברה האָט געהאַט אַזאַ דערפאָלג צווישן די בעלי־מלאכות, אַז ס'האָט געהאַלטן ביי אַנטשטיין אַ צווייטע חברה, ווען ניט דער פאַרבאָט פון דער קהילה, לויט דער פאָדערונג פון „שומרים לבוקר". די חברה האָט אויך אויס־געבויט אַן אייגענע שול.

120 יאָר האָט עקזיסטירט „שומרים לבוקר" און זייער שול איז געווען אַ צענטער פון האַנטווערקער ביז צו דעם אומקום פון דער סלאָנימער קהילה. דער פּנקס פון דער חברה איז געפירט געוואָרן פון 1795, און בעתן גרינדן די שול אין 1865 זיינען אין נייעם פּנקס איבערגעשריבן געוואָרן די תקנות און די הקדמה וועגן די צילן פון „שומרים לבוקר". 14 פאַרצייכענונגען פון פּנקס געפינען זיך אין די הענט פון סלאָנימער געשיכטע־שרייבער ק. ליכטענשטיין.

21. ווירטשאַפטלעכע אויפלעבונג און פאַרברייטערונג

מיטן טויט פון צאַר ניקאָליי דעם ערשטן האָבן אין רוסלאַנד אָנגעהויבן בלאָזן נייע, פרישע ווינטן. די קינדער־כאַפּעריי צום מיליטער האָט אויפגעהערט, אָבער די אָרעמקייט איז נאָך אַלץ גרויס געווען, ביז נאָכן פּוילישן אויפשטאַנד פון 1863.

בעתן אויפשטאַנד איז די לאַגע אין סלאָנים געווען געשפּאַנט. פּוילישע אויפשטענדלער האָבן זיך קאָנצענטרירט אין די אַרומיקע וועלדער און קיין סלאָנים איז געבראַכט געוואָרן פיל מיליטער. פון דערציילונגען ווייסן מיר, אַז אַ סך דאָרפישע יידן האָבן געהאָלפן די אויפשטענדלער מיט געלט און שפּייז־מיטלען.

אין קאַמף קעגן די פּאָלאַקן האָט די רוסישע רעגירונג געוואָלט געווינען אויף איר זייט די יידן. בעת ס'האָבן זיך נאָך געפירט שלאַכטן אין די וועלדער האָט דער גאַרניזאָן־הויפּט באַזוכט, צוזאַמען מיט זיין שטאַב, די גרויסע שול אין געבורטס־טאָג פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. נאָך דער תפילה פאַרן געזונט פון צאַר האָבן סלאָנימער יידן מכבד געווען מיט געטראַנקען אַלע רוסישע סאָלדאַטן אין שטאָט.

נאָכן אונטערדריקן דעם פּוילישן אויפשטאַנד זיינען פיל וועלדער אַריבער אין די הענט פון רוסישע פּריצים, און די האָבן זיי פאַרקויפט יידישע האָלץ־הענדלער. דער האָלץ־האַנדל

האָט אויפגעלעבט, און אין די 70־ער יאָרן איז באַקאַנט געווען דער גרויסער האָלץ־סוחר ר׳ הלל ליפשטיין. צוויי אַנדערע יידן, יקותיאל קוניצע און בלעקשטיין, האָבן אין יאָר 1853 אָפּגעקויפט די טעקסטיל־פאַבריק פון נאָוואָסילצעוון. דאַן זיינען אויך אַנטשטאַנען ברויערייען, אַ הייוון־פאַבריק און אַ דאַמף־מיל פון דער משפּחה לאַזינסקי. נאָכדעם איז געקומען די ריי אויף גאַרבערייען, ציגל־פאַבריקן, טאַרטאַקן, שלאָסע־רייען, פאַרמעט־אויסאַרבעטונג א. ד. גל. דאָס אַלץ איז געווען אין יידישע הענט און באַשעפטיקט אַ סך יידישע אַרבעטער.

אין יענע יאָרן איז דערלויבט געוואָרן יידן פון געוויסע פאַכן און באַשעפטיקונגען זיך צו באַזעצן אויסער דעם תּחום־המושב („טשערטאַ אָסיעדלאָסטי״), און רייכערע יידן זיינען אַוועק פון סלאָנים קיין פּעטערבורג, מאָסקווע, כאַרקאָוו, קיעוו, סאַראַטאָוו א. אַנד.

דאַן איז אויך אויפגעקומען די סלאָנימער סופרות, וואָס האָט זיך שוין געהאַט אַמאָל אַנטוויקלט אין 17־טן י. ה., ווי ס׳דערציילט דער „פּנקס מדינת ליטא״. אַרום די סופרי־סת״ם האָבן פּרנסה געהאַט אַ סך יידן ביי פאַרשידענע פאַכן.

די ווירטשאַפטלעכע אויפלעבונג האָט זיך געצויגן ביזן סוף פון די 70־ער יאָרן. אָנהויב די אַכציקער יאָרן האָט שוין סלאָנים געציילט 10 טויזנט יידישע נפשות.

22. ר׳ אייזעלע חריף ווערט סלאָנימער רב

נאָך דער געשיכטע מיטן צוריקבערענגען דעם רב ר׳ בערוש אשכּנזי מיט גרויס כּבוד אין שטאָט אַריין, זיינען פון קהל־שטיבל פאַרשוואונדן די תּקיפים. די קאַנטאָניסטן־גזירה איז נאָך ניט פאַרביי, אָבער די קינדער־כאַפּעריי האָט אויפ־געהערט און די „כאַפּערס״ מיט זייערע משפּחות זיינען נאָך לאַנגע יאָרן געווען פאַרשטויסן און פאַרהאַסט דורכן קהל.

ווען ר׳ בערוש איז אַוועק ווערן רב אין לובלין, האָט די קהילה גאַנצע אַכט יאָר געזוכט אַ פּאַסיקן רב. ס׳זיינען טאַקע געווען דיינים־למדנים, אָבער דער כּסא־הרבנות איז געשטאַנען ליידיק — ביז קהל האָט איינגעלאַדן דעם טיקטינער רב, ר׳ יהושע־אייזיק שפּירא, איבערצונעמען די רבנות אין סלאָנים. דער רב איז באַליבט געווען אין שטאָט, און מ׳האָט אים גערופן ר׳ אייזעלע חריף, צוליב זיין שכלדיקן לומדישן שאַרפזין.

אַדאַנק ר׳ אייזעלען, דעם רבי פון ניי־אַנטשטאַנענעם סלאָנימער חסידישן הויף ר׳ אברהם, דעם מגיד פון שטאָט ר׳ משה יצחק דרשן, באַקאַנט מיטן נאָמען „קעלמער מגיד״, איז סלאָנים אין די יאָרן 1853 — 1880 געווען איינער פון די מערקזאַמע און באַדייטנדע ליטווישע צענטערן.

23. גרינדונג פון סלאָנימער חסידישן הויף

דער לאַכאָוויטשער רבי ר׳ מרדכי האָט געהאַט אַ היבשע צאָל חסידים אין סלאָנים, ניט נאָר צווישן עמך. אויך דער שו״ב ר׳ נחום איז געווען אַ לאַכאָוויטשער חסיד. אָבער די צאָל פון די חבדניקעס איז געווען גרעסער.

ווען לאַכאָוויטשער הויף איז אַריבער קיין קאָברין, זיינען אויך די סלאָנימער חסידים מיטגעגאַנגען. די פּשוטע בעלי־מלאכות האָט געצויגן די פּשטות אין דאַוונען, אָן לומדות און גריבלעניש, דערביי איז פאַר זיי די חסידות געווען אַן אויסדרוק פון פּראָטעסט קעגן די תּקיפים, וואָס האָבן באַהערשט דעם קהל. מתנגדים האָבן, פאַרשטייט זיך, ניט ליב געהאַט די חסידישע הויפן און שטיבלעך, און אַ סך ניי־געוואָרענע חסידים פלעגן אָפּט, די ערשטע יאָרן, אויסבאַהאַלטן זייער אָנגעהעריקייט צו אַ רבין און אַ הויף.

דעם סלאָנימער חסידישן הויף האָט געגרינדעט אַ מלמד, וואָס איז אויך שפּעטער געווען ראש־ישיבה, ר׳ אברהם וויינבערג. געבוירן אין סלאָנים אין יאָר תּקס״ג (1803), איז ער אויסגעוואַקסן אַ למדן און אַ חוקר, פאַרנומען זיך אויך מיט פילאָסאָפיע און מיט „חכמת הנסתר״, זייענדיק ראש־ישיבה האָט ער געהאַט אַ שטאַרקע נטייה צו חסידות פון קאָברינער הויף. פאַרוואָס ער האָט פאַרלאָזן די ישיבה און געעפנט אַ חדר ווייסן מיר ניט. ווייזט אויס, אַז אין דער סלאָנימער, מתנגדישער ישיבה האָט געקענט שטיין אין דער שפּיץ אַ חסיד נאָר מיט דער פעסטער אונטערשטיצונג פון אב״ד ר׳ בערוש אשכּנזי. נאָענט ביי זיין פאַרלאָזן דעם סלאָנימער כּסא־הרבנות איז אויך ר׳ אברהם אַוועק פון דער ישיבה.

ר׳ בערוש און ר׳ אברהם, די צוויי גרעסטע רעליגיעזע אויטאָריטעטן אין שטאָט, — דער רב און דער ראש־ישיבה, — זיינען ביידע געווען פאָלקסטימלעכע מענטשן, ליב געהאַט די פּשוטע יידן, און די געמיינזאַמע כאַראַקטער־שטריכן האָבן זיי דערנענטערט. נאָך ר׳ בערושעס אַוועקגיין פון סלאָנים האָט ר׳ אברהם, דער רעליגיעז־לירישער מיסטיקער, ניט געקענט מער בלייבן אין די ד׳ אמות פון די טרוקענע, מתנגדישע ישיבה־טויער.

15 יאָר איז ר׳ אברהם געווען אַן אָרעמער מלמד, און פאַר דער צייט ממשיך געווען לערנען און אויסטייטשן די עיקרים פון יידישקייט לויט דער חכמת הנסתר. דאַן האָט ער געלייגט די יסודות פאַר זיין פילאָסאָפיש־מיסטישן ספר „חסד לאברהם״. ער האָט אויך אויסגעאַרבעט זיין שיטה פון תּפילה און עבודת־הבורא, אונטערשטרייכנדיק די עטישע זייט אין גלויבנדיקן און גאָט־דינענדיקן יידן, ווי ס׳איז געקומען צום אויסדרוק אין זיין צווייטן, עטיש־פאָלקסטימלעכן ספר „יסודי העבודה״.

נאָכן טויט פון קאָברינער צדיק ר׳ משה איז קלאָר געווען פאַר אַלע חסידים, אַז זיין נאָכפאָלגער קען זיין נאָר איינער — ר׳ אברהם פון סלאָנים. ער האָט געהאַט געניג מוט אַריבערצופירן דעם הויף קיין סלאָנים און פאַרלייגן די סלאָני־מער חסידישע דינאַסטיע. אין משך פון איניקע יאָרן האָט די סלאָנימער חסידות מיט איר באַזונדערער שיטה דעראָבערט זיך אַ וויכטיקן אָרט אין דער חסידישער באַוועגונג און טויזנטער אָנהענגער, פון ליטע, ווייסרוסלאַנד און אַפילו פּוילן, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן סלאָנימער הויף.

צווישן אַנדערע שטריכן פון דער „סלאָנימער חסידישער שיטה״ איז אויך געווען די שטרעבונג צו באַזעצן די ערד אין ארץ־ישראל. אין די יאָרן פון ר׳ אברהמען זיינען סלאָנימער חסידים עולה געווען קיין טבריה.

דער סלאָנימער הויף האָט געהאַט אַ שטאַרקע השפעה אויף די פאָלקס־מענטשן אין שטאָט. די מתנגדים האָבן, פאַרשטייט זיך, ניט געהאַלטן פון הויף און פון רבין, אָבער צו קיין שווערע צוזאַמענשטויסן, צו קיין חרם א. ד. גל. איז קיינמאָל ניט דערגאַנגען.

24. ר׳ אייזעלע אַלס למדן און קהל־פירער

לומדישע חריפות און ליטווישע פאַרטיפונג איז געווען דער הויפט־שטריך פון די סלאָנימער תלמידי־חכמים, בעיקר אין די יאָרן פון ר׳ אייזעלע חריף׳ס רבנות. ר׳ אייזעלע איז געווען גרויס אין תורה, שטאַרק אין דער קהילה־פירונג און פאָלקסטימלעך־שאַרפזיניק אין באַציונג מיט מענטשן.

אויך ער איז געבוירן געוואָרן אין תקס״ג (1803), אין גלובאָקע. איידער ער איז געוואָרן רב אין סלאָנים, איז ער געווען מגיד־מישרים אין מינסק און רב אין קאַלוואַריע, קוטנע און טיקטין. שוין דאַן איז ער באַרימט געווען דורך זיינע צוויי ספרים „עמק יהושע״ און נחלת יהושע״, אָבער זיינע צוואָנציק יאָר רבנות אין סלאָנים זיינען פאַרבונדן מיט זיינע בעסטע און רייכסטע רעליגיעזע שאַפונגען, אין 9 ספרים, און בעיקר אין זיין מאָנומענטאַלן ווערק אין 4 בענדער „נועם ירושלמי״, אין וועלכן ער האָט באַלויכטן און פאַרטייטשט אַלע שווערע סוגיות פון תלמוד ירושלמי. אין דער תלמודישער ליטעראַטור פאַרנעמט דער דאָזיקער חיבור זייער אַ וויכטיקן אָרט.

אין משך פון געציילטע יאָרן איז ר׳ אייזעלע חריף באַרימט געוואָרן אין דער יידישער וועלט, און פון פאַרשידענע ערטער איז מען געקומען זיך אַן עצה האַלטן אָדער פאַרלאָזן זיך אויף דער בוררות פון ר׳ אייזעלע סלאָנימער. מחברים זיינען געקומען נעמען ביי אים אַ הסכמה אויף זייערע ספרים, ישיבה־בחורים — כדי פון אים צו באַקומען סמיכות אויף רבנות.

קהל האָט אים ליב געהאַט צוליב זיין איבערגעבנקייט צו די שטאָטישע יידישע עניינים און אַנשטאַלטן, פאַר וועלכע ער האָט זייער פיל געטאָן. זייענדיק אַליין אַ שאַרפער מתנגד, האָט ער זיך באַצויגן צו די חסידים און צום „הויף״ מיט כבוד, ווי צו תמימותדיקע גלויביקע יידן.

פאַר די צייטן פון ר׳ אייזעלען איז סלאָנים געווען אַ רעליגיעזע קהילה. די ישיבה האָט געהאַט גרויסע למדנים אין שפיץ, פון זיי איז באַקאַנט געווען ר׳ יהודה ווערניקאָווסקי, אַ מחבר פון ספרים, וואָס האָט אויך זוכה געווען צום ביינאָמען „חריף״. אַ סך למדנים, מחברים און מפרשים האָבן פאַר זיינע צייטן געלעבט אין סלאָנים. אויך די גבאים און קהל־טוער, די „צוועלפטלעך״, זיינען בעת דער רבנות פון ר׳ אייזעלען געווען געטרייע עסקנים און געזאָרגט פאַר דער קהילה און אירע אינסטיטוציעס: גמילות חסדים, ביקור חולים, דער „הקדש״ א. אַנד.

ר׳ אייזעלע האָט געהערשט איבערן קהל מיט אַ שטאַרקער האַנט, אָבער מיט פאַרשטענדעניש. ער האָט אויסגעברייטערט די קאָמפּעטענצן און שטראָפן פון בית־דין. פאַר זיינע צייטן איז איינגעפירט געוואָרן אין דער גרויסער שול אַ שטאָט־חזן מיט אַ כאָר פון משוררים, כדי צו פאַרפיינערן די תפילות און דעם רעליגיעזן שטייגער. חזן איז געווען ר׳ שמואל שאוועלזאָן, וועלכער האָט אויסגעלערנט זיינע משוררים זינגען לויט נאָטן. נאָך אים איז געקומען דער באַרימטער חזן ר׳ יוסף אַלטשול, באַקאַנט אין דער חזנישער וועלט אַלס „ר׳ יאָשע סלאָנימער״.

מיט זיין שאַרפן לשון האָט ר׳ אייזעלע קריטיקירט און געשטראָפט די נגידים, וועלכע האָבן ניט געהאָלפן דעם אָרעמען קהל. „עמך״ האָט ליב געהאַט דעם רב מיטן גאַנצן האַרצן.

25. ר׳ אייזעלעס שאַרפזין

אין זכרון פון סלאָנימער יידן, און פון זייער אַ סך ליבהאָבער פון שאַרפזין און וויץ, איז ר׳ אייזעלע חריף פאַרבליבן אויך אַלס קינסטלער פון שיחות־חולין, פון שפּרודל־דיקן פאָלקס־הומאָר און פון שאַרפן, טרעפלעכן וויץ. ביז דעם לעצטן פאַר־מלחמה דור האָט מען אין סלאָנים נאָכדערציילט מיט פאַרגעניגן און מיט שטאָלץ ר׳ אייזעלעס ווערטלעך, וויצן און באַמערקונגען, וועלכע האָבן ניט פאַרלוירן פון זייער פרישקייט, אַקטועלקייט און טרעפלעכקייט.

ר׳ אייזעלעס „חכמות״ זיינען אָפט געדרוקט און איבער־געדרוקט געוואָרן אין צייטונגען, זאַמלביכער און ביי פאַרשיי־דענע געלעגנהייטן ציטירט געוואָרן דורך שרייבער, פובלי־ציסטן, רעדנער און פאָלקלאָריסטן. אַזוי זיינען זיינע ווערטלעך געוואָרן אַ באַשטאַנד־טייל פון יידישן פאָלקלאָר.

מ׳קען זייער בולט זען אין זיינע וויצן און שאַרפווערטלעך דעם סלאָנימער קאָלאָריט און אפילו דערגיין ביז צו די סלאָני־מער טיפּן און פערסאָנאַזשן, מיט וועלכע ס׳פאַרנעמען זיך די וויצן און ווערטלעך. סוף־סוף האָט ר׳ אייזעלע זיינע רייפסטע יאָרן, פון איבער פופציק און ווייטער ביז צו זיין פטירה, פאַרבראַכט אין סלאָנים און געקענט זיין קהילה דורך און דורך. אַזוי האָבן זיינע שאַרפזיניקע באַמערקונגען און מעשיות באַהאַנדלט אָרטיקע יונגעלייט, שווער־ און איידעמס, טיפּשותדיקע בעלי־בתים, גבירים־קמצנים, אפיקורסים, כבוד־זוכער, הסכמה־שלינגער און סמיכות־דורשטיקע, טעלער־לעקער, בעלי־גאווה׳ניקעס א. ד. גל. — אַ גאַנצע גאַלעריע טיפּן, רייכע און אָרעמע, למדנים און עמי־הארצים, פון סלאָני־מער קהל, פון גאַס, פון דער סביבה, פון בית־מדרש און להבדיל פון באָד! די אַלע וויצן זיינען געבוירן געוואָרן אין סלאָנים און פון איר אַרויסגעשטראַלט איבער דער יידישער וועלט.

די ווערטלעך זיינען אויך אַ מקור צו לערנען דעם לעבן־שטייגער פון סלאָנימער יידנטום אין דער צווייטער העלפט פון פאַריקן יאָרהונדערט.

מ׳שאַצט אָפּ די צאָל פון ר׳ אייזעלעס וויצן און ווערטלעך, וואָס זיינען געוואָרן אַן אָנערקענטער טייל פון יידישן פאָלקס־וואָרט און פאָלקלאָר, פון 150 ביז 200, און פון זיי אַלע זעען מיר, אַז זייער שעפער איז געווען אויסגעמישט מיטן פאָלק,

מיטן פשוטן ייִדן, אָבסערווירט זײַנע מינהגים און רעאַגירט שאַרף אויף זײַנע פעלערן. אָבער אין אַלע זײַנע ווערטלעך פילט זיך די גוטמוטיקייט פון אַ פאָטערלעכן צוגאַנג. ער זעט ניט די חסרונות ווי אַ טראַגעדיע און פאַר אים איז דאָס בעסטע מוסר־זאָגן — די שאַרפזיניקע באַמערקונג, פול מיט הומאָר, וואָס ווירקט צווישן עולם און אויפן גאַנצן קהל ניט ווייניקער ווי אַ בייזע תוכחה.

אַזוי איז ר׳ אייזעלע חריף געוואָרן איינער פון די „אבות״ פון ייִדישן שאַרפזין, ווי ס׳דריקט זיך וועגן אים אויס דער זאַמלער און פאָרשער פון ייִדישן וויץ און פאָלקסווערטל א. דרויאַנאָוו.

אין 1931 האָט דער סלאָנימער געזעלשאַפטלעכער טוער, וויצע־בירגערמייסטער און שרייבער משה זאַבלאָצקי אַרויס־געגעבן אַן אויסדערוויילטע און „דורכגעזיפּטע״ זאַמלונג „פון ר׳ אייזעלעס מויל״ — וויצן און ווערטלעך וועלכע זײַנען נאָך אַרומגעגאַנגען אין שטאָט און אין דער ייִדישער וועלט. דאָס איז געווען אַ פאָלקס־טימלעכער געדענק־טאָפל, איינגעמויערט אין דער מזרח־וואַנט פון סלאָנימער ייִדנטום אַרום 60 יאָר נאָכן טויט פון שאַרפזיניקן סלאָנימער רב ר׳ אייזעלע חריף.

26. ר׳ משה יצחק דרשן — „דער קעלמער מגיד״

דער באַקאַנטער סלאָנימער מגיד און מוסר־זאָגער ר׳ משה דרשן איז געבוירן געוואָרן און אויפגעוואַקסן אין סלאָנים און איז 21 יאָר געווען איר שטאָט־מגיד. פאַרוואָס איז ער פאַרבליבן אין זכרון פון אַ סך ייִדן דווקא מיט זײַן צונאָמען „דער קעלמער מגיד״, און ניט „דער סלאָנימער מגיד״ איז שווער אויפצוקלערן. אפשר דערפאַר, ווײַל קעלם, אין וועלכער ער איז געווען בלויז דרײַ יאָר, איז געווען די ערשטע שטאָט פון אַלע איבעריקע זיבן, וווּ ער האָט געפּראַוועט מגידות.

אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָבן די סלאָנימער רעליגיעזע קעפּ, דער חסידישער רבי ר׳ אַברהמעלע און דער קהילה־רב ר׳ אייזעלע חריף געהאַט אַ באַדײַטנדיקע השפּעה ניט נאָר אויפן סלאָנימער קהל, — אויך דאָס ליטווישע ייִדנטום איז באַאײַנפלוסט געוואָרן פון זייערע רעליגיעזע חידושים און פּירערשאַפט. אָבער אַ פיל גרעסערע השפּעה, און אין מערערע געגנטן פון גרויסן רוסלאַנד, האָט געהאַט דער מגיד ר׳ משה־יצחק דרשן, אין וועלכן מ׳האָט געזען דעם „פאָטער פון די מוסרניקעס״. זײַן מוסר־זאָגן איז אויסגעפאַלן אין דער צײַט פון שאַרפן קאַמף צווישן די פרומע און די משכּילים, און אויף דעם פעלד האָט „דער קעלמער מגיד״ געשפּילט אַ גרויסע ראָל, אַלס קעמפער פון רעליגיעזן פאַנאַטיזם, וואָס דערלאָזט ניט קיין שום נײַע ווינטן און געדאַנקען צום גײַסטיקן לעבן פון ייִדנטום.

אין סלאָנים איז „דער קעלמער מגיד״ געווען באַקאַנט און אָנגעגאַנגען ביים רוב פון פרומען קהל. ער איז אָפט געקומען דרשנען אין זײַן געבורט־שטאָט אויך ווען ער איז געווען מגיד אין אַנדערע שטעט. און פון סלאָנים, אין די יאָרן פון זײַן מגידות אין שטאָט, פלעגט ער זיך אַרויסכאַפּן אָפט „איבער דער מדינה״, כדי אין צענדליקער שטעט און

ר׳ משה־יצחק דרשן איז געבאָרן געוואָרן אין תקפ״ח און שטעטלעך פּריידיקן זײַנע הייסע, רעליגיעזע אָנשויאונגען. געלערנט אין סלאָנימער ישיבה. פון קינדווייז אָן האָט ער געגרימט מיט זײַן שאַרפער תפיסה, שטאַרקן זכרון און אָראַ־טאָרישן טאַלענט. ר׳ בעריש אשכנזי האָט אים דער ערשטער אָפּגעשאַצט און אײַנגערעדט אים צו דרשנען פאַרן קהל. זײַן ערשטע דרשה האָט ער געהאַלטן אין יאָר תר״ג, אין „ברעגער״ בית־מדרש. שפּעטער איז ער געוואָרן מגיד פון בית־מדרש ז״ץ, און פונדאָרטן אַוועק צו שטאָט־מגידות קיין קעלם, געוואַנדערט איבער קהילות ביז ער איז צוריקגעקומען צו זײַן שטאָט־מגיד פון זײַן געבורט־שטאָט.

געטרײַ דער מוסר־באַוועגונג פלעגט ער אין זײַנע דרשות שטראָפן די עבירות אַנטקעגן גאָט און לײַט. בעיקר פלעגט ער באַהאַנדלען די ריינקייט פון מידות, פון יושר און אָרנטלעכקייט אין האַנדל, דאָס אויסהיטן זיך פון שקר און שווינדל. ער פלעגט שילדערן די שטראָף וואָס דערוואַרט די זינדיקע אויף יענער וועלט, דערציילן דעם גלייביקן עולם וועגן די שבעה מדורי גיהינום, און אַזוי האָט זײַן דורכדרינגענדיקע האַלב־זינגענדיקע שטימע משפּיע געווען אויף זײַנע צוהערער, געבראַכט זיי ביז טרערן און פּחד, און אפילו ביז מאַסן־היסטעריע.

די מעמואַריסטיק און קאָרעספּאָנדענצן פון רייסן, פּוילן און ליטע פון יענע יאָרן דערציילן זייער פיל וועגן די הייסע דרשות פון קעלמער מגיד איבער שטעט און שטעטלעך.

זײַן פּריידיקן איז, ווי געזאָגט, אויסגעפאַלן אין אַ תקופה פון השכלה־אָנהייבן און משכּילים־קרייזן אין די גרעסערע שטעט פון ייִדישן תחום־המושב, וועלכע זײַנען געוואַקסן און פאַרשפּרייט זיך באַזונדערס אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. „דער קעלמער מגיד״ האָט ניט איינמאָל אויפגעצאָרנט די אַקטיווע משכּילים און שטאַרק קעגן אים איז אַרויסגעטראָטן דער גרויסער העברעאישער דיכטער י. ל. גאָרדאָן. דאָס איז געווען דער „קולטור־קאַמף״ מיט אַלע זײַנע עכטע סימנים. די משכּילים האָבן גערופן דעם מגיד מיט אַלע מליצישע צונעמען, ווי: „מורד האור״, „המגיד בעלטה״, „העורב השחור״ א. ד. גל.

אין יאָר תרכ״ג (1863), שוין באַרימט אַלס מוסר־זאָגער און מגיד, האָט ר׳ משה־יצחק דרשן פאַרלאָזן די מגידות אין מינסק און אַוועק זײַן מגיד אין זײַן היים־שטאָט סלאָנים. ר׳ אייזעלע חריף איז דאַן שוין געווען צען יאָר סלאָנימער רב. ר׳ אברהם איז פינף יאָר פאַר דעם געוויילט געוואָרן אַלס חסידישער רבי פון נײַעם, סלאָנימער הויף.

מ׳קען זיך לײַכט פאָרשטעלן, ווי שטאַרק ס׳איז געוואָרן די השפּעה פון די רעליגיעזע פאַנאַטיקער אין סלאָנים, ווען צום רב און חסידישן רבי׳ן איז אויך צוגעקומען דער מוסר־פּריידיקער, „דער קעלמער מגיד״. צוזאַמען מיט זיי האָט משפּיע געווען אויף דער דערציאונג פון די קינדער, און אויך פון גאַנצן קהל, א שורה פון קפּדנות׳דיקע מלמדים אין די חדרים און אין ישיבה, און די אַטמאָספער אין סלאָנימער קהילה איז טאַקע אין יענע יאָרן געווען אַ פאַנאַטיש־רעליגיעזע און שווערמוטיקע.

דווקא דאַן האָט זיך אַנטוויקלט דער האַנדל און סלאָנימער

סוחרים זיינען געווען אין קאָנטאַקט מיט ווייטע שטעט און מדינות. נאָכן פוילישן אויפשטאַנד (באַקאַנט אין סלאָנים מיטן רוסישן נאָמען „דער פוילישער מיאַטעזש") איז די רוסישע מאַכט פאַראינטערעסירט געווען צו זיין ליבעראַל צום יידישן קהל און געמאַכט אָנהויבן פון רוסיפיצירן אים, כדי זיך אויף אים צו שטיצן קעגן די ווידערשפעניקע פאָלאַקן. געוויסע יידן זיינען דאַן באַשטימט געוואָרן אַלס רעגירונגס־באַאַמטע אין אַקציז, אין דער פאָליציי און געריכט. דאָס אַלץ האָט, אייגנטלעך, געדאַרפט אָפּשוואַכן די רעליגיעזע אָפגעזונדערטקייט פון יידישן קהל און עפענען כאָטש קליינע פענסטערלעך צו דער אַרומיקער וועלט און קולטור. אָבער ווייזט אויס, אַז טאַקע צוליב די סכנות זיינען די רעליגיעזע פירער און פריידיקער געווען נאָך שטרענגער און עקשנותדיקער אין זייער פאַנאַטישער השפעה אויף דער עדה יידן.

אַ סלאָנימער אַלטער תושב, מ. פערלשטיין, שילדערט דעם לעבן־שטייגער פון סלאָנימער יידן אין יענע צייטן: „דאָס אינערלעכע און אויסערלעכע לעבן האָט געהאַט אַ שטרענג־רעליגיעזן, פאַטריאַרכאַלן כאַראַקטער. מענער האָבן געטראָגן לאַנגע קאַפאָטעס, פון וועלכע ס'האָבן אונטן ארויסגעקוקט די ציציות פון די „אַרבע־כנפות". קיינער האָט ניט געוואַגט אַרומשערן אָדער אויסגלייכן די ווילד־וואַקסנדיקע בערד. פרויען האָבן געטראָגן פאַרוקן און שייטלעך. טאָמער האָט אַ ייד אפילו אַ ביסל אָפגעשניטן זיין לאַנגע באָרד, איז ער גערופן געוואָרן צו דער תורה דווקא ביי דער פרשת תוכחה און מער האָט מען אים שוין ניט גערופן צו אַ פסוק „אתה הראית" אין שמחת־תורה... איך געדענק, ווי דער סוחר קורכין, וואָס האָט עטלעכע יאָר געלעבט אין פעטערבורג, איז צוריקגעקומען קיין סלאָנים מיט קירצערע קליידער און אַ קורצער באָרד; מ'האָט אים ביזן טויט שוין גערופן „דער פראַנצויז..." ס'דערמאָנט זיך מיר נאָך דער ערשטער ראַזיר־טער ייד, דער אַדוואָקאַט ספראַשינסקי. ער איז געוואָרן אַ שם־דבר אין שטאָט, אַן אָפשרעקעניש פאַר קינדער..."

כאַראַקטעריסטיש פאַרן גייסט פון יענער תקופה איז אַ טרויעריקע געשעעניש פון יאָר תרכ"ד (1864). זינט דעם אונטערדריקטן פוילישן „מיאַטעזש" האָט אין סלאָנים סטאַצ־יאָנירט אַ גוואַרדייסקער פאָלק, אין וועלכן ס'האָט אַלס דאָקטאָר געדינט אַ ייד, ד"ר לוי, פון ריגער געגנט, איינער פון ווייניקע יידישע דאָקטוירים אין יענע צייטן. אַלס מענטש מיט אייראָפעישן וויסן און מנהגים איז ער פון ערשטן טאָג געווען אַרומגערינגלט מיט אַ וואַנט פון שנאה מצד די קהל־פירער. נאָך שטאַרקער איז צו אים געווען זייער האַס, ווען מ'האָט דערציילט אין אַלע ווינקעלעך, אַז זיין טאָכטער, גנענדיל, פלירטעווע מיט די רוסישע אָפיצירן און — שפילט פאָרטעפיאַן!...

די טאָכטער איז מיטאַמאָל קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. חברה־קדישא האָבן זיך אָפגעזאָגט זי מקבר צו זיין. די מאַכט האָט זיך אַריינגעמישט, און מ'האָט איר געפראַוועט אַ „קבורת חמור" ביים פאַרקאַן פון בית־עלמין. „קיין איין ייד האָט זיך ניט געוויזן אין גאַס בעת ס'איז דורך איר לוויה. מ'האָט אפילו ניט געוואַגט אַרויסצוקוקן פון פענסטער" — דערציילט איינער אין זיינע זכרונות. פון פאַנאַטיזם און אונטאָלעראַנץ האָט מען נאָך אויף איר מצבה אויסגעקריצט אנשטאט: „פ"נ גנענדיל בת הרב הד"ר..." — די ווערטער: „פ"נ גנענדיל בת הארב..." — אַ גראָבער רמז אויף איר פאָטער דעם דאָקטאָר, וואָס האָט געהאַט אַ האָרב. אין קהל־פנקס האָט מען פאַרשריבן: „גנענדיל בת הדאָקטאָר נקברה קבורת חמור, כי הלכה בדרכי האמורי ושיחקה על הפארטעפיאַן..."

דאָס אַלץ האָט צוזאַמענגעבראָכן איר פאָטער און ער האָט פאַרלאָזן די שטאָט.

אָבער די פאַנאַטישע געשפאַנטקייט האָט אויך אַרויס־גערופן אַ קעגנערשאַפט צווישן יונגעלייט און אויך בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן זיך גענומען אָרגאַניזירן אונטער דער השפעה פון דרויסן, פון אַנדערע שטעט.

27. משכילים זאָרגן פאַר בעסערער דערציאונג

אין משך פון לאַנגע יאָרן איז סלאָנים געווען פאַרבונדן גייסטיק מיט ווילנע, „ירושלים דליטא".ביידע שטעט האָבן געהאַט דעמזעלבן טיפ פון פאָלקסטימלעכן ייד און געפלעגט דיזעלבע תלמודישע שיטה.

ס'איז דעריבער קיין וווּנדער ניט, אַז אויך די נייע השכלה־ווינטן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן בלאָזן פון ווילנע, זיינען אויך דערגאַנגען צו די ברעגן פון שטשאַרע. סלאָנימער יונגעלייט זיינען אוועק קיין ווילנע לערנען תורה און פון דאָרטן זיינען קיין סלאָנים געקומען געוויסע יידן כדי זיך איינצואָרדנען.

אָנהויב די פופציקער יאָרן האָט זיך באַזעצט אין סלאָנים אַ ווילנער יונגערמאַן, יחזקאל־יעקב לאַטבלאַ. אַליין אַ פרומער, האָט ער זיך נאָך אין ווילנע אויסגעלערנט העבּרעאיש, רוסיש און דייטש. אין סלאָנים האָט ער פאַרפאַסט דאָס ערשטע העב־רעאישע לערנבוך פון בוכהאַלטעריע („מערכת ספרי מסחר"). ער האָט געלערנט עברית מיט דקדוק און האָט געשיקט די ערשטע קאָרעספּאָנדענץ פון סלאָנים אין העברעאישן צייט־שריפט „המגיד", מיט העכער הונדערט יאָר צוריק (אין נומער פון י' אדר ב' תרי"ט — 1859). זיינע קאָרעספּאָנדענצן זיינען געווען געשריבן אין אַ מליצה'דיקן העברעאיש פון יענע צייטן.

אַזאַ משכיל, וועמענס נאָמען איז דערשינען אפילו אין זשורנאַלן, האָט געמוזט אַרויסרופן אינטערעס ביי די וויסן־דורשטיקע אין סלאָנים. אַזוי האָט דער ווילנער משכיל געבראַכט דעם סלאָנימער ר' אברהם־יוסף כהנא־מאַרגוליס, ער זאָל אָפּן ריידן וועגן זיין „שוואַכקייט" צו דקדוק, אין דער רעליגיעז־פוריטאַנישער שטאָט סלאָנים, ווו ס'האָבן געהערשט ר' אייזעלע און „דער קעלמער מגיד".

אַ צווייטער משכיל איז געווען ר' יחזקאל־פייבל ראַבינאָוויטש, פון מיט וויסן אויף פאַרשידענע געביטן. ער האָט אויך געשריבן לידער אויף לשון־קודש. אויף דער עלטער איז ער חוזר־בתשובה געווען און זיך געווידמעט דער ישיבה און צדקה־אנשטאַלטן.

צו דעם ענגן קרייז, וועלכע האָבן געהאַלטן פון „דת ודעת" (רעליגיע און וויסן) גלייכצייטיק, האָט אויך געהערט

ר׳ דוד דיק, דער ברודער פון העברעאיש־יידישן שרייבער אייזיק־מאיר דיק. ר׳ דוד האָט חתונה געהאַט און זיך באַזעצט אין סלאָנים.

נאָך אייניקע יונגעלייט האָבן, לויטןביישפּיל פון די דערמאָנטע משכילים, אין געהיים זיך פאַרנומען מיט לערנען אַלגעמיינע וויסנשאַפטן און פרעמדע שפּראַכן, געניסנדיק פון אברהם־יוסף כהנא׳ס ביבליאָטעק. מ׳דאַרף דערמאָנען דעם יונגן חיים מאַניקאָוו, וואָס האָט געלערנט אין ווילנע און איז צוריקגעקומען פול מיט פּלענער וועגן אַ רעפאָרם אין דער דערציאונג, און די יונגע משכילים צבי ווישניאַק, מאיר־מיירים עפּשטיין, און נאָך אַנדערע.

בעיקר האָבן זיי אַלע געזאָרגט פאַר אַן אַנדער דערציאונג און פאַר אַנדערע שולן. די רוסישע רעגירונג האָט דאַן אָנגעהויבן עפענען אין די גרויסע שטעט די רוסישע פאָלקס־שולן פאַר יידישע קינדער („יעווריייסקיע אוטשילישטשא״), און די פרומע לייט האָבן אויפגעהויבן אַ געשריי „שקאָלעס ניע זשעלאַיעם!״

פון די זכרונות פון פאַרשידענע סלאָנימער וועגן זייערע מלמדים און „חדרים״ לערנען מיר אין וואָס פאַר אַ נידעריקן פּעדאַגאָגישן און היגיענישן ניוואָ ס׳האָבן זיך געפונען די לער־אַנשטאַלטן אין סלאָנים. אַזוי דערציילן די מעמואַרן וועגן מלמד דוד „פלעקל״ פון שלאָס־גאַס, וועלכער פלעגט שטראָפן זיינען תלמידים דורך אַריישטעקן אַ פלאָקן צווישן די ציינער פון די קינדער און אַזוי האַלטן זיי אַ שטיקל צייט. דער מלמד ר׳ יאַנקל „קרופּניק״, וואָס האָט געהאַט זיין חדר ביי דער ז״ץ־שול, פלעגט יעדן פרייטיק נאָך די לימודים אויסלייגן זיינע תלמידים אויף די בענק און גוט אָנשמייסן זיי, אַריינ־בראָקנדיק זיי אַ ביסל „מוסר״ אויף דער קומענדיקער וואָך. דער חדר פון מלמד ר׳ שלום נאָוויק איז געווען אין אַ חורבה ביים יורדזיקער בית־עלמין. אין זעלבן, איינצעלנעם „צימער״, אָן אַ פּאָדלאָגע, האָט אויך געוווינט אַן אלמנה, אַ בעקערקע, וואָס פלעגט באַקן אויף עיפּושדיקן אייל א מין לאַטקעס, מיטן נאָמען „נאַהולניקעס״. און דערביי פלעגן די מלמדים שטאָפּן די מוחות און הערצער פון די תלמידים מיט מעשה׳לעך פון שדים און רוחות, אז די קינדער פלעגן זיך טוליען איינער צום צווייטן פון פחד און אַזוי פלעגן זיי ציטערנדיקע ביינאַכט גיין אַהיים מיט די פינקלענדיקע לאַמטערנס אין זייערע הענט...

די פּריוואַטע „חדרים״ פלעגן נעמען שכר־לימוד. בעלי־מלאכות און סתם אָרעמקייט פלעגן שיקן זייערע קינדער אין דער אומזיסטער תלמוד־תורה, וואָס איז געווען נאָך מער צוריקגעשטאַנען און פאַרלאָזן.

איינצלנע עלטערן האָבן געלערנט זייערע קינדער, נאָך די חדר־שעה׳ן, רוסיש ביי די לערער פון דער רוסישער קרייז־שול.

ר׳ אייזעלע האָט טאַקע געזאָרגט פאַר די לימודים אין ישיבה און אַנדערע לער־אַנשטאַלטן, אָבער ס׳זיינען קיין געניטע מלמדים ניט געווען, וועלכע זאָלן קענען זיך באַגיין מיט קינדער און וויסן ווי זיי צו לערנען.

ביי אַזאַ צושטאַנד האָט געוואַגט דער יונגער משכיל ר׳ חיים מאַניקאָוו צו מעלדן וועגן דעם, אַז ער עפנט אַ „חדר מתוקן״, אין וועלכן מ׳וועט, חוץ תורה, תלמוד און מפרשים, אויך לערנען לשון קודש, תנ״ך, דקדוק, שיין־שרייבן און אויך אַ ביסל — רוסיש. ס׳איז צושרשט אויסגעבראָכן אַ שטורעם אין קהל, בעיקר צווישן די מלמדים און פרומע עסקנים. מאַניקאָוו האָט זיך ניט דערשראָקן. ס׳האָבן זיך געפונען עלטערן, וועלכע האָבן אים איבערגעגעבן זייערע קינדער — און דער ערשטער „חדר מתוקן״ איז געוואָרן אַ פאַקט! לערער פון רוסיש איז געווען דער ווילנער משכיל ר׳ אברהם שרייבער.

די פרומע לייט האָבן געשטורעמט, דער „קעלמער מגיד״ האָט געפייערט מיט זיינע דרשות קעגן דעם נייעם חדר, און דער גאַנצער ענין איז אַריבער צום רב, ר׳ אייזעלע. ער האָט געפּסקנט, אַז מ׳טאָר ניט לערנען תנ״ך, דקדוק און רוסיש. מאַניקאָוו איז געבראָכן געוואָרן, ער האָט אָנט־זאַגט דעם רוסיש־לערער און אָפּגעשטעלט די עברית־לעק־ציעס. די ערשטע שולע אין סלאָנים איז דערדריקט געוואָרן אין די וויקעלעך. אָבער משכילים האָבן נאָך אַלץ געטרוימט וועגן נייער דערציונג.

דאַן איז געקומען די „גזירה״ פון דער רוסישער מאַכט, וועלכע האָט געפאָדערט אַלגעמיינע צוויי־קלאַסיקע רוסישע שולן פאַר יידישע קינדער. די רבנות האָט גוזר געווען צו פאַסטן קעגן דער גזירה פון שמד־שקאָלעס, אָבער די שולע איז געעפנט געוואָרן. עלטערן האָבן ניט געוואַגט, און אויך ניט געוואָלט שיקן אַהין זייערע קינדער, האָט די רעגירונג געמאַכט אַ געוויסן יידן, זינגאָלד, אַלס „סמאָטריטיעל״ (משגיח) און ער פלעגט אַריבערכאַפּן קינדער פון די חדרים אין „אוטשילישטשע״. די מלמדים האָבן געשטעלט געהיימע שמירה ביי זייערע „חדרים״, כדי זיי זאָלן אָנזאָגן ווען זינ־גאָלד דערנענטערט זיך, און דאַן פלעגן די קינדער אַנטרינען...

אָבער די שולע האָט ביסלעכווייז זיך איינגעקויפט אירע עקזיסטענץ־רעכט אין סלאָנים. עלטערן האָבן אַליין אָנגעהויבן שיקן אַהין זייערע קינדער.

עפּעס האָט זיך גערירט און געטומלט אין די טיפענישן פון פשוטן פאָלק. נייע צייטן זיינען געשטאַנען אויפן שוועל.

28. די השכלה זיגט אין סלאָנים

נאָכן טויט פון ר׳ אייזעלע חריף (ד׳ טבת תרל״ג — 1873), וועלכן ס׳האָט באַוויינט גאַנץ סלאָנים, איז דער „קעלמער מגיד״ געבליבן אָן דער אויטאָריטעטער שטיצע אין זיין קאַמף קעגן די „נייע ווינטן״ אין דער סלאָנימער יידישער גאַס. יידישע עלטערן האָבן געשיקט זייערע קינדער ניט בלויז אין „יעווריייסקאַיע אוטשילישטשע״, נאָר אויך אין דער „אויעזד־נער״ שולע, אין וועלכער זיי האָבן געלערנט צוזאַמען מיט קריסטלעכע קינדער.

מער אויפגעקלערטע יידן האָבן פאַרשטאַנען, אַז מ׳דאַרף קענען די רוסישע שפּראַך. ביז דאַן זיינען די רוסיש־ריידער אין סלאָנים געווען געוויסע פאַרדעכטיקע פאַרשוינען, וואָס האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט די רוסישע „טשינאָווניקעס״ און דאָס אויסגענוצט פאַר זייערע פּריוואַטע צוועקן, אָפט דורך מסירות און אויספּרעסונגען. אַזוי איז באַקאַנט געווען

איינער צוטע לעווין („צוטע מסור”), וואָס האָט נאָך פאַר די צייטן פון ר׳ אייזעלען אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף קהל.

אין דער מלוכה׳שער שול פאַר יידישע קינדער זיינען די לערער געווען משכילים, רוסיש קענער און אויך העבראַיסטן, צווישן זיי שרייבער און קאָרעספּאָנדענטן פון „ראַזסוועט”, „רוסקי יעוורעי” און „וואָסכאָד”. לויט זייער ביישפּיל האָבן פיל יונגעלייט אָנגעהויבן לערנען רוסיש. אַנדערע האָבן גאַנץ אָפן געלערנט זייערע קינדער העבראַיש, ביי פּריוואַטע לערער, ווי חיים מאַניקאָוו און דעם פעאיקן משכיל אליעזר בעקנשטיין. אַ סך יונגע סלאָנימער האָבן פּרובירט זייערע פעאיקייטן און געשריבן אין פאַרשידענע העבראַאישע זשורנאַלן, ווי „המגיד”, „הכרמל”, „הלבנון”, „הצפירה”, „המליץ” און „עברי אנכי”. צווישן די שרייבער זיינען געווען: צבי און ישראלווישניאַק, הענאָך שערעשעווסקי, קאַרפּל ריפּ, מאיר עפּשטיין, בנימין וואָספּין א. אַנד.

נאָך ר׳ אייזעלעס טויט איז אַלס רב געוויילט געוואָרן ר׳ יאָסעלע רויזין, אויך אַ גרויסער למדן, אַן אויטאָריטעט אין תלמודישער פּרשנות, ווי ס׳באַווייזן זיינע ספרים „פורת יוסף” און „עדות ביהוסף”. אָבער ער האָט ניט געהאַט דעם אויטאָריטעט און די תקיפות פון זיין פאָרגעגנער אין פירן די קהלשע ענייִנים און אין קאַמף פאַר דער העגעמאָניע פון רעליגיע. אַזוי ווי דער חסידישער רבי ר׳ אברהמלע האָט זיך איינגעשלאָסן אין זיין הויף־לעבן מיט זיינע חסידים, און דער ראש־ישיבה ר׳ יהודה איז געווען פאַרנומען מיט די ישיבה־ענייִנים, איז די גאַנצע לאַסט פון קאַמף פאַר דער רעליגיעזער הערשאַפט אין קהלשן לעבן געפאַלן אויפן מגיד.

דער „קעלמער מגיד” האָט געפירט אַ פייערדיקן קאַמף, אין זיינע דרשות, קעגן די משכילים, וועלכע האָבן אים אויך שאַרף אָפּגעענטפערט. דער שטרייט האָט זיך צעפלאַקערט אין יאָר תקל״ח (1878), ווען דער יונגער, ענערגישער משכיל און רוסיש־קענער משה מילאַקאָווסקי האָט באַקומען פון גובערניע דאָס רעכט צו עפענען אַ ביבליאָטעק אין שטאָט. די משכילים האָבן זיך געפרייט, אָבער דער מגיד האָט געצאָרנט און געמאָלדן אַ קאַמף פון דער בימה אין מויער־בית־מדרש קעגן דער „בלאָטעקע” (ווי ס׳האָט פאַרדרייט געהייסן ביי אים די ביבליאָטעק).

משה מילאַקאָווסקי און זיינע פריינט זיינען געשטיצט געוואָרן אויך דורך די רוסישע באַאַמטע, ווייל ס׳איז געווען יאויך לויט דער ליניע פון דער צאַרישער רעגירונג אויפצור שטעלן שולן און ביבליאָטעקן, צום פאַרשפּרייטן די רוסישע שפּראַך. די ביבליאָטעק־גרינדער האָבן באַקומען אַ סובסידיע פון דער פּעטערבורגער „חברת מפיצי השכלה”, אין פאָרם פון געלט, ביכער אין רוסיש און העבראַאיש און פאַרשידענע זשורנאַלן. די ביבליאָטעק אין אַ געסל ביי פאַנעסוועער גאַס, איז געוואָרן אַ קלוב פאַר סלאָנימער משכילים, וועמענס צאָל ס׳איז געשטיגן פון טאָג צו טאָג.

אין איינער פון זיינע הייסע דרשות קעגן דער „בלאָטעקע” האָט דער „קעלמער מגיד” געזאָגט, אַז יידן זיינען געגליכן צו פיש: כל זמן דער פישער, וואָס האָט זיי געכאַפּט, האַלט זיי אויפן ברעג און זיי צאַפּלען זיך — קען מען נאָך האָפן, אַז זיי וועלן צוריק אַריינשפּרינגען אין טייך. אָבער ווען דער פישער לייגט זיי אַריין אין זיין טאָרבע און בינדט זי צו — איז שוין פאַרפאַלן. כל זמן יידן באַגייען חטאים, מיט לערנען פרעמדע זאַכן, קען נאָך געשען אַ נס און זיי וועלן זיך אומקערן צו זייער יידישקייט, אָבער באַלד ווי משה מילאַקאָווסקי נעמט זיי אַריין אין זיין „בלאָטעקע”, אין זיין טאָרבע אַריין — זיינען זיי פאַרפאַלענע.

פון דאַן אָן האָט זיך צו מילאַקאָווסקין צוגעטשעפּעט דער צונאָמען „משה טאָרבע”. דעם מגידס אָנגריף האָט אַרויסגערופן דעם צאָרן פון דער גרופּע משכילים. די שטאָט איז ממש צעטיילט געוואָרן אויף צוויי מחנות: אַ גרויסע מערהייט פרומע, בעלי־בתים, — קעגן אַ מינדערהייט פון משכילים. ניט איינמאָל פלעגט מען זיך קריגן אינמיטן גאַס, און די געמיטער האָבן זיך צעפלאַקערט.

און דאָ איז געשען אַ מיאוסער פאַל — אַן איינזאַמער טאַקע אין דער געשיכטע פון סלאָנים, אָבער ער וואַרפט אַ שאָטן דווקא אויף די פּראָגרעסיווע טוער: די משכילים האָבן איבערגעגעבן וועגן זייער קאַמף דעם איספּראַווניק. דאָס איז, אייגנטלעך, געווען אַ מסירה, ווי די משכילים האָבן שפּעטער אַליין מודה געווען. זיי האָבן געבעטן דעם איספּראַווניק צו פאַרווערן די דרשות פון מגיד, וועלכע שטערן דער קולטור־אַרבעט און פאַרשפּרייטונג פון דער רוסישער שפּראַך.

דער איספּראַווניק האָט געפונען אַן אסמכתא נאָכצוקומען דער ביטע פון די משכילישע יונגעלייט. אינמיטן אַ הייסער דרשה פון מגיד אין „געמויערטן” בית־מדרש האָבן זיך דורכגעריסן דורכן גרויסן המון צוהערער עטלעכע פּאָליציאַנטן. אויף זייער פאָדערונג, אַז דער מגיד זאָל איבעררייסן זיין דרשה, האָט דער לעצטער געמאָלדן, אַז ער וועט ווייטער ריידן און ניט אַראָפּגיין פון דער בימה. דער עולם האָט געשטורעמט. די פּאָליציי האָט זיך ניט גערירט. ווען דער מגיד האָט געענדיקט, האָבן זיי אים גענומען אין זיין הויז אַריין, אויפן באַרג, און דער גאַנצער קהל האָט זיי באַגלייט. זיי האָבן גענויט דעם מגיד אונטערצושרייבן אַ פאַרפליכטונג מער ניט צו האַלטן קיין דרשות אין סלאָנים.

דער מגיד האָט געשוויגן. אַ שטיקל צייט שפּעטער איז ער אַרויסגעפאָרן דרשנען אין אַנדערע שטעט, ביז מ׳האָט אים איינגעלאַדן אַלס מגיד קיין מלאַווע. עס פלעגט אים נאָך אַלץ ציִען אין זיין היים־שטאָט, אָבער די משכילים האָבן אים ניט צוגעלאָזן צו דער בימה, און נאָך אַלץ געפירט קעגן אים אַ קאַמף אויף די שפּאַלטן פון דער העבראַאישער פּרעסע. ערשט 13 יאָר נאָך דער גזירה, אין 1891, איז ער געקומען פון גראָדנע קיין סלאָנים און געהאַלטן עטלעכע הייסע דרשות. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין גראָדנע און לידע, פאַרזונקען אין זיין ווינקעלע, פון וועלכן ער האָט געזען דעם אויפשטייג פון אַ נייעם דור און פון נייע גלויבנס. נאָך זיין טויט, אין 1899, האָט דער „המליץ” אים מספּיד געווען אַלס „זעלטזאַמען, געטרייען און פאַנאַטישן גלויביקן, וואָס האָט מיט זיינע דרשות אָנגעצונדן הערצער צו דער עבודת הבורא”.

אין די יאָרן 1878—1880 איז געשטיגן די צאָל משכילים, און מיט זיי — די צאָל יידישע קינדער אין דער מלוכה׳שער שולע, וועלכע איז שוין צו ענג געווען פאַר סלאָנים. אין 1880 האָט דער לערער אברהם ווייסנבערג געעפנט אַ דריי־קלאַסיקע

שולע, פאַרבונדן מיט דער געזעלשאַפט „מפיצי השכלה״.

דעם גרעסטן נצחון האָבן אָפּגעהאַלטן די השכלה־לייט ווען ס׳איז אין די עלטערע כיתות פון תלמוד־תורה איינגעפירט געוואָרן נאָכמיטיק דאָס לערנען חשבון, רוסיש און קאַלי־גראַפיע.

דאַן האָבן עלטערן אויך אָנגעהויבן זאָרגן פאַר דער דערציונג פון די טעכטער. די משכילים האָבן באַהערשט די מוחות פון מערהייט יידן אין סלאָנים.

אָבער אָנהויב פון די אַכציקער יאָרן זיינען פאָרגעקומען געשעענישן, וואָס האָבן איינגעשטילט דעם קאַמף צווישן פרומע און משכילים אויף אַ געוויסער צייט.

29. פּאָגראָמען און גזירות פון די 80־ער יאָרן

פון דרום־רוסלאַנד האָבן זיך אין 1881 דערטראָגן קיין סלאָנים די עכאָס פון פּאָגראָם־דונערן, אין די ערשטע יאָרן פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם דריטן. ס׳האָט זיך פון דאָרטן אַריבערגעטראָגן אַ פּאָגראָם־שטימונג, און יידן האָבן גוט געוווּסט, אַז אין אָרגאַניזירן די פּאָגראָמען באַטייליקן זיך באַאַמטע.

אין די ווייסרוסישע שטעט און שטעטלעך, וווּ יידן זיינען געווען אַ מערהייט, — פון 70 ביז 80 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג, — איז ניט געלונגען דער רעאַקציע צו אָרגאַניזירן פּאָגראָמען, און די מאָביליזירטע „באָסיאַקעס״ האָבן זיך געמוזט באַנוגענען מיט אַוועקלאָזן גאַנצע יידישע קוואַרטאַלן מיטן פייער פון שריפות.

אַ געוויסן מאָנטיק פרי, 25־טן מאַי 1881, צוויי טעג נאָך שבועות, האָבן זיך געוויזן פלאַמען פייער פון רוזשנויער גאַס. אין געציילטע מינוטן איז די שריפה אַריבער אויף אַרומיקע גאַסן, און אין משך פון דריי שעה זיינען אַוועק מיטן פייער דריי־פערטל פון אַלע הייזער אין שטאָט. פון רוזשנויער גאַס איז דאָס פייער אַריבער צו שולהויף, צום מיטן שטאָט, בריקער, ריבאַצקע, שלאָס־גאַס, בערנאַדינער און אַלע גאַסן ביז צו דער שטשאַרע.

אין סלאָנים זיינען שריפות געווען אָן אָפּטע דערשיינונג, אָבער דאָסמאָל איז קלאָר געווען, אַז דאָס איז אַ שטיקל אויפטו פון די אַנטיסעמיטן. מיט איינמאָל איז די שטאָט פאַר־אָרעמט געוואָרן. אין די צייטונגען האָבן קאָרעספּאָנדענטן דערציילט וועגן 7 טויזנט נשרפים, אַרום דריי־פערטל פון דער באַפעלקערונג. פון אַלע עקן לאַנד איז געקומען הילף און שטיצע, פון וואַרשע, מאָסקווע, קיעוו, קראָקע און אפילו פון אויסלאַנד. מ׳האָט אָנגעהויבן צוריק אָפּבויען די שטאָט, און קודם־כל, פאַרשטייט זיך, די בתי־מדרשים.

דערווייל איז געוואַקסן די אַנטיסעמיטישע העצע אין סלאָנים און אַרום. כוליגאַנעס פון צווישן די אויפגעהעצטע פויערים פלעגן אין די פינסטערע נעכט באַפאַלן הייזער פון איינזאַמע יידישע משפחות אין די דערפער און אויסקוילענען אַלעמען מיט ווילדער אכזריות. פאַר ניטל 1881 האָבן זיך די אויפגעהעצטע אַרבעטער פון אַלבערטינער פאַבריק געקליבן מאַכן אַ פּאָגראָם אויך אין סלאָנים, און נאָר אַ דאַנק דער דרייסטער שטעלונג פון איספּראַווניק איז אויסגעמיטן געוואָרן אַ גרויסער אומגליק פון סלאָנימער יידישן קהל.

צו דער אָרעמקייט נאָך דער שריפה זיינען נאָך צוגעקומען אַ סך סלאָנימער בעלי־מלאכות וואָס זיינען מיט אייניקע יאָר צוריק אוועק אין די רוסישע דרום־שטעט כדי דאָרטן צו אַרבעטן ביי זייערע פאַכן און בעסער פאַרדינען. איצטער זיינען זיי אַנטלאָפן פון דער פּאָגראָם־כוואַליע אין די דרום־געגנטן און געקומען אין זייער שטאָט אַריין.

דאַן זיינען געקומען איגנאַטיעווס גזירות קעגן יידן — דער פאַרבאָט זיך צו באַזעצן אין דערפער, צו האַלטן שענק־הייזער. יידן זיינען אויך פון אַרומיקע דערפער געקומען קיין סלאָנים.

ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די עמיגראַציע קיין אַמעריקע, ווייל עס איז כמעט קיין פרנסה ניט געווען אין סלאָנים. צוליב דער אַנטי־יידישער העצע זיינען איינגעשרומפּן געוואָרן די מאַרק־טעג, דער האַנדל איז געפאַלן. ס׳איז צוגעקומען די גזירה צו פאַרמאַכן אַלע געשעפטן אין די זונטיק און חגא־טעג.

סלאָנים איז דאַן באַרימט געוואָרן דורך צוויי פּראָצעסן: אין קרייז־געריכט זיינען צוויי יידן געשטאַנען פאַרן משפט אַלס באַשולדיקטע אין דאָקומענטן־פעלשונגען. איינער איז אַרויס ריין פון שולד, דער צווייטער איז אויך ניט געשטראָפט געוואָרן פאַר פעלשן די דאָקומענטן צוליב אייגענעם נוצן — אָבער דער פּראָצעס האָט צוגעשטעלט מאַטעריאַלן דער אַנטי־סעמיטישער פּרעסע אין גאַנץ רוסלאַנד אָנצופאַלן אויף דער גאַנצער סלאָנימער קהילה. אַ צווייטער פּראָצעס, פון אַ דער־עוונער ייד קעגן דעם „פּריגאַוואָר״ וואָס האָט אים פאַרטריבן פון דאָרף, איז באַהאַנדלט געוואָרן פאַרן סענאַט אין פּעטער־בורג און די דאָזיקע העכסטע אינסטאַנץ האָט טאַקע פעסט־געשטעלט, אַז פּריסטאַוו און טשינאָווניקעס מיסברויכן מיט זייערע קאָמפּעטענצן, טייטשן פאַלש אויס פאַרשידענע געזעצן און שיקאַנירן די יידן. דער „פּריגאַוואָר״ איז אַנולירט געוואָרן, און אויף דעם סמך זיינען אַ סך דאָרף־יידן צוריק אַוועק אין זייערע דערפער.

אין 1885 איז עטוואָס פאַרבעסערט געוואָרן די לאַגע אין שטאָט. מ׳האָט דאַן דורכגעפירט די באַן־ליניע באַראַנאָוויטש—ביאַליסטאָק. אַרבעטער זיינען געבראַכט געוואָרן ס׳רוב פון ווייטע מקומות, אָבער אויך יידן האָבן געאַרבעט ביים לייגן די ליניע. די צרה איז געווען, וואָס די קריסטלעכע אַרבעטער פלעגן פון צייט צו צייט זיך אָנשיכורן און דראָען מיט פּאָגראָמען.

דערווייל האָבן יידן געוואַנדערט קיין אַמעריקע, און אייניקע בעלי־מלאכות זיינען דאַן אויך עולה געווען קיין ארץ־ישראל. פון 1892 זיינען סלאָנימער יידן אויך געפאָרן קיין אַרגענטינע.

איינמאָל אין אַ מאַרק־טאָג, 13־טן יולי 1886, איז צווישן די פויערים אַוועק אַ קלאַנג, אַז אַ פויעריש קינד איז פאַר־שוווּנדן פון אַ יידישן שענק. ס׳האָבן זיך געפונען העצער, און מיט שוועריקייטן איז געלונגען איינצושטילן די פויערים. דער שייגצל איז געפונען געוואָרן אין זיין דאָרף.

די עקאָנאָמישע לאַגע איז ווידער שווער געוואָרן נאָכן ענדיקן די באַן־אַרבעטן. די אָרעמקייט איז געווען גרויס.

30. באַנייטע אַנשטאַלטן נאָך דער שריפה פון 1881

צומאָרגנס נאָך דער גרויסער שריפה פון ט׳ סיון תרמ״א (1881) זיינען די סלאָנימער יידן געווען אַזוי פאַרצווייפלט, אַז זיי האָבן ניט געגלויבט ווען ס׳איז אָפּצובויען די שטאָט פונסניי. זיי האָבן ניט געקענט האָפן אויף גרויסע שטיצע פון רוסישן יידנטום, וואָס איז געווען פאַרטאָן אין דערלאַנגען הילף די פּאָגראָמירטע יידן פון יענע יאָרן. פון ערגעץ אַנדערש האָט קיין שום הילף ניט געקענט קומען.

ס׳איז דעריבער צו באַוואונדערן די שנעלקייט אין וועלכער די קהילה איז צוריק צו זיך געקומען. אירע עסקנים האָבן זיך גענומען צו דער רעטונגס־אַרבעט, כאָטש אַ טייל פון זיי זיינען אַליין געווען צווישן די נשרפים. אונטער דער אָנפירונג פון רב איז פאַרטיילט געוואָרן די ערשטע הילף, וואָס איז אָנגעקומען פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. די גאַנץ־געבליבענע הייזער זיינען באַלד פול געוואָרן. די רייכערע יידן, וועלכע די שריפה האָט ניט געשאַדט, האָבן בייגעטראָגן זייער הילף פאַר די נויטבאַדערפיקע. די קהילה האָט געשיקט אירע שליחים נאָך הילף צו פאַרשידענע קהילות, און אַזוי איז דער שטאָט־חזן ר׳ יוסף אַלטשול געשיקט געוואָרן קיין וואַרשע.

ניטאָ קיין גענויערע פרטים וועגן דער הילפס־טעטיקייט אין די יאָרן נאָך דער שריפה, אָבער מיר ווייסן, אַז צוויי־דריי יאָר שפּעטער איז די שטאָט צוריק אָפּגעבויט און אויפגעריכט געוואָרן. די גאַסן און הייזער האָבן באַקומען אַ נייעם, שענערן אויסזען, — אנשטאָט די האַלב־איינגעפאַלענע אַלטע הייזקעס מיט די שטרוי׳ענע דעכער און זינקענדיקע פענסטער זיינען אויסגעבויט געוואָרן נייע הילצערנע הייזער און אויך מויערן, אפילו פון צוויי און דריי שטאָק.

צוזאַמען מיט די באַנייטע הייזער און גאַסן איז אויך פולשטענדיק באַנייט געוואָרן די געזעלשאַפטלעכע און סאָצ־יאַלע טעטיקייט אין שטאָט. אַ נייער גייסט האָט באַהערשט די קהילה־אנשטאַלטן, און ס׳איז קיין ספק ניט, אַז דאָס האָט די השכלה־באַוועגונג משפיע געווען אויף דער אינטענסיווער קהל־אַרבעט. דער דרוק פון די יינגערע און משכילישע קרייזן האָט געבראַכט דערצו, אַז נייע, יונגע עסקנים זיינען אַדאָפּ־טירט געוואָרן צו די פריערדיקע עלטערע קהל־טוער, און ס׳איז אַוועק אַ פרוכטבאַרע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

אַ פולשטענדיקע באַנייאונג איז פאָרגעקומען אין „הקדש״. קאָרעספּאָנדענצן אין די צייטונגען פון די זיבעציקער יאָרן האָבן דערציילט, ווי אָפּגעלאָזן און אומהיגיענעש ס׳איז געווען דער „הקדש״. שוין פאַר דער שריפה איז געזאַמלט געוואָרן אַ געוויסער סכום געלט אויף אַ נייעם בנין, אָבער ערשט נאָך דער שריפה האָט אַן אסיפה, מיטן אָקטיוון אָנטייל פון די יונגע, באַשלאָסן אויסצובויען אין שטאָט אַ נייעם אַנשטאַלט און געבן אים אַ נייעם נאָמען: „שפּיטאָל פון דער יידישער קהילה אין סלאָנים״. ס׳האָט זיך פונקט איינגעגעבן די עסקנים אָפּצוקויפן פון גראַף פּוסלאָווסקי זיין געוועזענע שטאָטישע פאַמיליען־הויז אין דער שטילער געסל צווישן סטודענסקע און שלאָס־גאַס. סוף 1882 איז דאָס הויז אָפּגעקויפט געוואָרן פאַר זיבן טויזנט רובל. נאָכן רעמאָנטירן עס, צופּאַסן צו די באַדער־פענישן פון אַ מאָדערנעם שפּיטאָל און מעבלירן עס איז דאָס הויז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּאַסיקן קראַנקן־אנשטאַלט, מיט וועלכן סלאָנים האָט זיך געקענט באַרימען פאַר אַנדערע שטעט.

דער שפּיטאָל מיט זיינע 30 בעטן איז איינגעאָרדנט געוואָרן אויפן צווייטן שטאָק פון דער באַנייטער געביידע. אויפן ערשטן איז אַריבערגעגאַנגען די אַמאָליקע „באָגאַדעל־ניע״, וואָס איז אויך ביז דאַן געווען אין אַ טרויעריקן צושטאַנד און איז ערשט אין דער נייער געביידע אויפגעריכט געוואָרן, ביז ס׳איז אַפילו אויפן זעלביקן הויף אויסגעבויט געוואָרן פאַרן „מושב זקנים״ אַ נייע הויז אין 1886. אין ערשטן שטאָק פון שפּיטאָל איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ קהלשע אַפּטייק, וואָס האָט באַדינט ניט בלויז די שפּיטאָל־קראַנקע, נאָר אויך נצרכים פון דער קהילה, וואָס האָבן צוליב זייער אָרעמקייט ניט געקענט זיך דערלויבן קויפן רפואות אין פאַל פון קראַנקהייטן.

אַלס לייטונג פון נייעם אַנשטאַלט זיינען אויסגעוויילט געוואָרן 12 חודשדיקע גבאים, פון וועלכע אַ טייל האָבן נאָך געהערט צו די אַמאָליקע צוועלפטלעך (ר׳ עקיבא־יוסף בריל, ר׳ זאב־וואָלף וויגדאָראָוויטש, ר׳ משה־אהרן גראָדענטשיק), און אַ טייל זיינען געווען פנים חדשות פון די פרומע און משכילישע קרייזן (מנחם־מענדל מילער, חיים פּאָמעגראַנץ, מארקל שערעשעווסקי, ר׳ אבא שאכנערס, ר׳ יואל זאקהיים, ר׳ אברהם־מאיר וויינשטיין, ר׳ זעליק יודקאָווסקי, נח קלאָ־שטיין, ר׳ מרדכי עפשטיין). די לייטונג האָט באַשטימט דעם שפּיטאָל פּערסאָנאַל און אַן אַפּטייקער און געזאָרגט פאַר אַ גוטער בוכפירונג. דער בודזשעט פון אַנשטאַלט איז געדעקט געוואָרן דורך שטענדיקע שפּענדער און אויך דורך אַ סובסידיע פון דער אופּראַווע. פון צייט צו צייט פלעגט די מאַכט דערלויבן צו געבן אַ שטיצע פון די „קאָראָבקע״־געלטער.

דער אַנשטאַלט איז געעפנט געוואָרן אין 1883 און פון דאַן אָן האָבן אים כסדר געלויבט די מאַכט־אָרגאַנען און ווער ס׳האָט אים געזען.

33 יאָר איז דער שפּיטאָל געווען אַ קהילה־אנטשטאלט, ביז ער איז אין יאָר 1915 אַריבער צו דער שטאָט־לייטונג און געוואָרן אַ שטאָטישע אינסטיטוציע.

אויפן הויף פון שפּיטאָל, אַרומגערינגלט מיט פרוכט און בלומען גערטנער, איז חוץ דעם מושב־זקנים אויך אויפ־געשטעלט געוואָרן אין 1886 אַ באָד, וועלכער האָט טיילווייז געדעקט די הוצאות פון די איבעריקע אינסטיטוציעס.

נאָך דער שריפה האָט באַנייט איר טעטיקייט אויך די גמילות־חסדים־קאַסע, אין וועלכער ס׳איז געווען אַקטיוו ר׳ אברהם־שמואל טענצער. פאַר די יאָרן איז געוואָקסן דער אייגענער קאַפּיטאַל פון אַנטשטאַלט. לויט זיינע תקנות פלעגט ער געבן הלוואות אָן פּראָצענטן און אויף ראַטעס־אויסצאָלן, קעגן זשיראַנטן אָדער משכונות. אין די אַכציקער יאָרן, ווען אַ סך יידן האָבן געליטן פון די איגנאַטיעוו־גזירות און די שטאָט איז פול געווען מיט פליטים פון די אַרומיקע דערפער און מיט פאַראָרעמטע בעלי־בתים, איז „גמילות חסד״ געווען אַ רעטונג פאַר זייער פיל נצרכים. חודשדיקע גבאים האָבן זיך פאַרנומען מיט דעם אנטשטאלט, צווישן זיי: דער ראש־

ישיבה ר׳ יהודה ווערניקאָווסקי, ר׳ מרדכי־שמואל הכהן וויניקאָוו, ר׳ אליעזר־יוסף קלאַטשקאַ, ר׳ אליהו ריף, ר׳ אשר איידעלשטיין, ר׳ זלמן ארקין, ר׳ ישעיהו האַלפּערין א. אַנד. אין 1889 איז דער אומזאַץ פון קליינע הלוואות דערגאַנגען צו דער סומע פון 4500 רובל.

צו די אַלטע אנשטאַלטן זיינען אויך צוגעקומען אַ ריי נייע, צווישן זיי די „לינת הצדק״, אָרגאַניזירט אין 1891, בעת דער גרויסער טיפוס־עפּידעמיע וואָס איז אויסגעבראָכן אָנהויב יאָר. הונדערטער קראַנקע זיינען געלעגן אין זייערע הייזער, ווייל ס׳איז פאַר זיי קיין אָרט ניט געווען אין שפּיטאָל. די קראַנקע האָבן זיך געניטיקט אין הילף און גוטער, היגיענישער באַהאַנדלונג. דער רב ר׳ יאָסעלע שלופּער, צוזאַמען מיטן איבערגעגעבענעם שטאָט־עסקן ר׳ נח קאָפּעל־מאַן, זיינען עס געווען די איניציאַטאָרן פון „לינת הצדק״, וועלכע האָט פאַר די יאָרן 1891—1894 געציילט ביז דריי הונדערט מיטגלידער. זי פלעגט שיקן נאַכט־שומרים צו די קראַנקע, אויסבאָרגן זיי מעדיצינישע אַפּאַראַטן, וואַנעס א.ד.גל.

אויך די „הכנסת אורחים״, וועלכע איז אָפּגעברענט געוואָרן אין 1881, איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן. אירע דריי טרייע גבאים זיינען דאַן געווען: ר׳ נפתלי בורשטיין, ר׳ מאיר־אריה וויגדאַראָוויטש און ר׳ א. י. קלאַטשקאַ. דער אנשטאַלט, וואָס פלעגט געבן שלאָף־פּלעצער די בכבודיקערע קבצנים, האָט זיין בודזשעט געדעקט דורך נדבות געזאַמלטע אין די בתי־מדרשים.

אין 1891 איז געווען אַ טריקעניש און ברויט איז געוואָרן זייער טייער. עס איז דאַן אויפגעשטעלט געוואָרן אויף שנעל דער „לחם לעניים״ — דער רב מיט ר׳ א. י. קלאַטשקאַ זיינען געגאַנגען צו אַלע פאַרמעגלעכערע בעלי־בתים און געזאַמלט געלט, כדי צו פאַרקויפן דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג ברויט פאַר ביליקערע פּרייזן. דער נייער אנשטאַלט איז געווען טעטיק אויך אין שפּעטערע יאָרן און די מאַכט האָט איינגעזען זיין וויכטיקייט און באַשטימט פאַר אים 2000 רובל פון דער „קאָראָבקע״. חוץ דעם איז יעדן פאַר־פסח דורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמלונג פון נדבות פאַר „מעות חיטים״.

ווען עס איז אין 1892 אַריבער קיין סלאָנים פון באָברויסק דער 117־טער „יאַראָסלאַווער״ פּאָלק, אין וועלכן ס׳האָבן אויך געדינט אַרום הונדערט יידישע, פרומע סאָלדאַטן, וואָס פלעגן אין באָברויסק באַקומען כשרן עסן פון דער קהילה, איז ניט געווען קיין אַנדער אויסוועג, ווי נאָר פאַרזאָרגן זיי אויך אין דער נייער סטאַציאָניר־שטאָט אַ כשרע קיך. די געניטע און טרייע עסקנים זיינען ווידער אַוועק קלייבן געלט פון שטוב צו שטוב און שפּעטער אָרגאַניזירט אַ שטענדיקן פאָנד: יעדער איינער פון די 24 בתי־מדרשים אין שטאָט איז פאַרפליכטעט געוואָרן אַריינצוטראָגן צו 50 קאָפּיקעס אַ וואָך פאַר אַ געוויסער צאָל סאָלדאַטן, וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף יעדער שול לויט איר צאָל מתפללים. נאָענט ביי די קאַזאַרמעס איז פאַר די יידישע סאָלדאַטן געעפנט געוואָרן אַ כשרע קיך, אין וועלכער זיי האָבן צוויי מאָל אַ טאָג באַקומען וואַרעם, געקאָכט עסן. שבת און יום־טוב פלעגן די סאָלדאַטן זיין געסט אין בעלי־בתישע משפחות. דער „מאכל־כשר״ איז געוואָרן אַ שטענדיקע אינסטיטוציע אין סלאָנים.

חוץ די אַנשטאַלטן „פון אַ גאַנץ יאָר״ פלעגן אויך פון צייט צו צייט אויפשווימען ספּעציעלע צרכים. אַזאַ איז געווען די הילף וועלכע מ׳האָט געגעבן די יידישע „פּריזיוויוניקעס״, די יונגעלייט וואָס זיינען מאָביליזירט געוואָרן צום מיליטער. אין 1886 זיינען די סלאָנימער יידן צו דעם צוועק איינגעטיילט געוואָרן אין דריי קאַטעגאָריעס: די וואָס האָבן געצאָלט 25 קאָפּיקעס, 50 קאָפּיקעס און אַ גאַנצן רובל. אין דעם יאָר האָט יעדער איינער פון די מאָביליזירטע באַקומען ביים אַוועקגיין אין מיליטער 30 רובל.

אָפט זיינען סלאָנימער יידן גערופן געוואָרן דערלאַנגען הילף אַרומיקע געליטענע אָדער אָפּגעברענטע קהילות. און דערצו זיינען פאַרשידענע נשים צדקניות געווען מיט לייב און לעבן באַשעפטיקט פאַר אַזעלכע אנשטאַלטן ווי: הכנסת־כלה, מלביש ערומים, פדיון שבויים... פון אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „המליץ״ אין 1891 דערוויסן מיר זיך וועגן דער באַשיידענער און אַקטיווער טעטיקייט פון אַ געוויסער „אשה צנועה וצדקנית״ מיטן נאָמען גאָלדע: זי לאָזט זיך אַרויס אין שטאָט און זאַמלט געלטער כדי איינצוקויפן ברען־האָלץ פאַר אָרעמע משפחות וואָסליידן פון קעלט.

אַ גרופּע פרויען: חנה־שרה פּערלשטיין, לאַסקע שאַכנערס, שיינע מעשעל, מלכה אורינאָווסקי א. אַנד. האָבן אין יאָר 1894 אויפגעשטעלט אַ נייע אינסטיטוציע, „סומך נופלים״, כדי צו געבן שטיצע און גמילות־חסדים געפאַלענע בעלי־בתים.

די אַלע דערמאַנטע אינסטיטוציעס זיינען געווען אין יענע יאָרן אונטער דער אויפזיכט פון רב. זייערע בודזשעטן זיינען געקומען פון שפּענדונגען, און נאָר אין באַזונדערע פאַלן פלעגן די מאַכט־אָרגאַנען דערלויבן צו שטיצן די אַנשטאַלטן מיט די געלטער פון די ספּעציפיש־יידישע שטייערן, ווי די „קאָראָבקע״ פון שחיטה און דעם ליכט־שטייער. געווען דאַן אויך איינציקע נדבנים, געבאָרענע אין סלאָנים, וועלכע פלעגן שיקן שטיצע זייערע שטאָטישע פון זייער נייעם וווין־אָרט אין מאָסקווע, קיעוו, כאַרקאָוו. אָבער די עיקרדיקע איינקונפט איז געקומען פון אָרטיקער צדקה.

31. רעליגיע און כלי־קודש צום סוף יאָרהונדערט

נאָך דעם ווי ר׳ אייזעלע איז נסתלק געוואָרן און דער „קעלמער מגיד״ איז אַוועק פון זיין שטאָט, איז אַ ביסל פאַרטונקלט געוואָרן דער לומדיש־ליטווישער גלאַנץ פון דער סלאָנימער עדה. אָבער די מערהייט סלאָנימער יידן זיינען אין די צוואַנציקער און נײַנציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט נאָך געווען שטאַרק פרום.

ראש פון דער קהילה איז נאָך אַלץ געווען דער רב. ר׳ יאָסעלע רוויזין האָט טאָקע ניט געהאַט די שטאַרקע האַנט פון ר׳ אייזעלען, אָבער ער איז געווען איבערגעגעבן זיין קהילה און אויף זיינע פּלייצעס איז געפאַלן דער עול פון אָרגאַניזירן די הילף און דעם אויפקום נאָך דער גרויסער שריפה. אין זיין בית־דין זיינען געווען דיינים ר׳ שמואל ראַטנער און ר׳ חיים־יהושע פיינשטיין. אין יאָר תרמ״ה (1885) איז ער, נאָך 12 יאָר רבנות אין סלאָנים, נפטר געוואָרן און

יאר אַ קורצן קאַמף צווישן פאַרשידענע צדדים אין קהל איז איינגעלאַדן געוואָרן אַלס רב ר׳ יוסף שלופּער, אַ גרויסער למדן, אַ תלמיד פון וואלאזשינער ישיבה, און — דער עיקר — אַן איידעם פון ר׳ אייזעלען. אויך ר׳ יאָסעלע שלופּער, וואָס האָט געהאט סענטימענטן פאַר זיין שווערס שטאָט, האָט מיט איבערגעגעבנקייט געהאַלטן אין זיינע הענט די אָנפירונג פון די צדקה־אנשטאלטן, האָט פאַרברייטערט די ישיבה און אָפט אַליין אויסגעפרעגט די ישיבה־בחורים.

אין יענע יאָרן איז איינגעפירט געוואָרן אַ נייער רעליגעז־קהלשער פּאָסטן: די רוסישע רעגירונג האָט באַשלאָסן אין יעדער קהילה צו באַשטימען אַ „קאַזיאָנעם ראַבין", וועלכן די ידן האָבן גערופן „ראַבינער". צוערשט זיינען די אויפגאַבן פון ראַבינער געווען צו פירן די בירגער־ביכער פון די ידן, וועלכע ס׳האָט ביז דאַן געפירט אַ יידישער באַאַמטער, גערופן פּאָפּולער „דער סטאַראָסטע", אין יעדער שטאָטישער „אופראַווע". אַזוי ווי ס׳רוב רבנים האָבן ניט געקענט די רוסישע שפּראַך, איז שפּעטער דער ראַבינער געווען אויך רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער קהילה פאַר דער מאַכט. ער האָט עס געדאַרפט פאַרשרייבן אַלע געבורטן און טויט־פאַלן פון דער יידישער באַפעלקערונג, כדי אויסצומיידן טעותן אין פאַלן פון מאָביליזאַציע צום מיליטער.

ערשטער ראַבינער איז אין סלאָנים, פון 1879, געווען מ. הורוויץ. אַזאַ „קאַזיאָנער רב" האָט געדאַרפט אויסגעוויילט ווערן דורך פאָרשטייער פון אַלע בתי־מדרשים. אויף די וואַלן האָבן משגיח געווען טשינאָווניקעס פון דער אופראַווע.

נאָך דעם ווי ר׳ משה־יצחק דרשן, דער „קעלמער מגיד", האָט פארלאָזן סלאָנים, איז קיין צווייטער „מגיד מישרים" אויף זיין פלאַץ נישט געקומען. די מגידים האָבן ניט געוואָגט, ווייזט אויס, פאַרנעמען דעם אָרט פון באַרימטן מגיד, אָדער זיי האָבן מורא געהאַט פאַר די סלאָנימער משכילים. ערשט נאָך 20 יאָר האָט סלאָנים ווידער געהאַט איר שטאָט־מגיד.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן איז נאָך אַלץ געווען קאָנצענטרירט אין די בתי־מדרשים. די אָפּגעברענטע שולן זיינען אָפּגעבויט געוואָרן די ערשטע. די גרויסע שול איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן. די יידישע באַפעלקערונג איז געוואָקסן, און ס׳זיינען צוגעקומען נייע שולן אין די פאָרשטעט און קוואַרטאַלן: זאמאשטשע, סקראָבעווע, זשאַבינקע א. אנד. סך־הכל זיינען צוגעקומען 10 נייע שולן. אויך רעליגיעזע חברות, און אפילו פריוואַטע פערזאָנען, האָבן אויפגעשטעלט זייערע שולן און מניינים, ווי חברה־קדישה, שומרים לבוקר, „מירקעס" שול. ביי די שולן האָבן עקזיסטירט קרייזן פאַר לערנען תורה, משניות, גמרא, עין־יעקב, „חיי אדם", אָדער נאָר פאַר תהילים־זאָגן, אָפּהענגיק פון לומדישן ניווֹאָ פון די מתפללים אין יעדער שול. די בעלי־מלאכות זיינען אין יענע יאָרן געווען אַלע פרום. אפילו די משכילים, וואָס האָבן שוין געהאַט זייער ביבליאָטעק און אַ געוויסן קלוב־לעבן, האָבן זיך ס׳רוב אויסגעלעבט אין די שולן און בתי־מדרשים. דאָרטן פלעגן אויך פאָרקומען די סעודות־מצווה לכבוד פאַרשידענע „סיומים": סיום פון ש״ס, פון אַ מסכתא, יערלעכע סעודה פון ח״ק א. ד. גל.

אַ פאָלקסטימלעכער בית־מדרש איז געווען די באַליאָנער שול, אין אַ געגנט פון אָרעמע יידן. ווינטערצייט פלעגן די באַליאָנער יידן פּשוט קומען אין שול אַריין זיך אָנוואָרעמען. די שול איז אָפּגעברענט געוואָרן אין 1915, בעת די רוסן האָבן אָפּגעטראָטן פון שטאָט.

אַ באַזונדערע פּרשה איז געווען אין סלאָנים פון יענע יאָרן די חזנות. זינט דעם חזן „יאָשע סלאָנימער", ר׳ יוסף אלטשול, מיט זיינע אָריגינעלע תפילות און מיטן משוררים־כאָר, זיינען סלאָנימער יידן געוואָרן הייסע אָנהענגער פון חזנים. אינמיטן פון די אַכציקער יאָרן איז ר׳ יאשע אַוועק ווערן חזן אין גראָדנע. און ס׳האָט זיך אין שטאָט אָנגעהויבן אַ סדרה פון „אויסהערן" חזנים. די מבינים און דעה־זאָגער זיינען דאָ געווען די בעלי־מלאכות, וואָס האָבן געוואָלט ווייזן זייער מבינות אין דעם, בעת אין דער פראַגע פון וויילן אַ רב האָבן די דעה געהאַט בעיקר די בעלי־בתים. די חזנות־פראַגע האָט געשפּאלטן די קהילה אויף פאַרשידענע קרייזן און דער סכסוך האָט געדויערט עטלעכע יאָר, ביז ס׳איז אין 1889 געקומען דער חזן מענדעלעוויטש פון ווילנע און האָט אויסגענומען מיט זיין תפילה ביי די פאָלקס־מאַסן. ס׳איז געווען אַ צרה: ער איז נאָך געווען אַ בחור, און לויט די תקנות פון גרויסער שול דאַרף דער חזן זיין אַ בעל־משפחה מיט אַ שיינעם אויסזען. קיין הדרת־פּנים האָט דער נייער חזן ניט געהאַט. צוויי יאָר האָט זיך געצויגן די אַמפּערניש צווישן דעם המון בעלי־מלאכות, פּשוטע יידן, און אַ גרופּע פרומע לייט, ביז די מאַסע האָט געזיגט און מענדעלעוויטש איז גערופן געוואָרן צו זיין דער ש״ץ דמתא, שטאָטישער חזן.

דער סלאָנימער חסידישער הויף, וואָס איז דערווייל ברייט אויסגעוואקסן איבער דער מדינה, האָט געקראָגן אַ שטאַרקן קלאַפּ מיטן טויט פון ר׳ אברהמעלע אין תרמ״ד, 1884. זיינע לעצטע יאָרן האָט דער גרינדער פון סלאָנימער הויף זיך פאַרנומען מיט שיקן זיינע חסידים קיין ארץ־ישראל. זיי האָבן זיך באַזעצט אין טבריה און זייער עליה האָט געהאט אַ גרויסע השפּעה אויף דער אַלגעמיינער חסידישער עליה. נאָך דעם ווי ר׳ אברהמעלע איז נפטר געוואָרן, איז מיט אַ גרויסער מערהייט באַשטימט געוואָרן אַלס רבי זיין אייניקל ר׳ שמואל. הגם ער איז ניט געווען אַזוי שטאַרק און טיף אין תורה ווי זיין זיידע, האָט ער דאָך געפירט פיין דעם הויף, פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט צווישן די רעליגיעזע פירער פון רוסישן יידנטום און אויך געהאָלפן די סלאָנימער חסידים אין טבריה. ער איז געווען רבי ביזן יאָר תרע״ו (1916).

בכלל האָט זיך צום סוף פון יאָרהונדערט געפילט צווישן די סלאָנימער יידן, וואָס האָבן ווי אַלע רוסישע יידן געליטן פון אַלעקסאַנדער דעם דריטנס גזירות, אַ שוואַכקייט צו רביים, מופתים און חסידישע מעשה׳לעך. אַזוי האָבן זיך נעבן סלאָנים מיטאַמאָל „נתגלה" געוואָרן בעלי מופתים, ווי דער „בחור" פון רעפּניץ, דער בעש״ט פון אזערניצע, און יידן זיינען צו זיי געלאָפן נאָך ברכות, עצות און גראָזן־רפואות...

דער רעליגיעזער לעבן־שטייגער אין סלאָנים האָט געשטאַרקט די סת״ם־סופרות אין שטאָט. אין יענע יאָרן איז געשטיגן דער עקספּאָרט פון תשמישי־קדושה קיין דייטשלאַנד, עסטרייך און אפילו קיין אַמעריקע. אָנהויב נייַנציקער יאָרן איז ר׳ נחום יאקימאָווסקי, פון די וויכטיקסטע סופרים אין

שטאָט, געפאָרן קיין אַמעריקע כדי דאָרטן צו אָרגאַניזירן דעם אָפּזאָץ־מאַרק פאַר די אַרבעטן פון סלאָנימער סופרים.

אַלע רעליגיעזע צערעמאָניעס פלעגן נאָך אַלץ געפּראַוועט ווערן מיט פולן גלאַנץ. חתונות זיינען געמאַכט געוואָרן עפנטלעך, חופות — פרייטיק אויפן שולהויף, ווהין חתן־כלה פלעגן באַזונדער געבראַכט ווערן מיט פּאַראַד, מיט אונטערפירער און כלי־זמרים. די שמחות אַליין פלעגן געפּראַוועט ווערן אַ גאַנצע וואָך צייט — מיט סעודות, טענץ א. א. וו.

זכרונות־שרייבער דערציילן וועגן דער „קאַפּעליע" פון כלי־זמר ר' חאצקל, מיט אירע 10 שפּילער אויף פאַרשידענע כלים און מיט איר באַרימטן בדחן, וועלכער איז אויך געווען אַ קונצנמאַכער, און צווישן איין חתונה און דער צווייטער געווען לערער פון קאַליגראַפיע... אויף רייכע חתונות זיינען אָפט געווען בדחנים פון דער פרעמד, און אפילו דער מלך־הבדחנים ר' אליקום צונזער איז אָפט געבראַכט געוואָרן קיין סלאָנים.

אויך דער דור, ווי זיינע פאָרגייער, האָט געהאַט תלמידי־חכמים און מחברים, צווישן זיי: ר' אברהם־מרדכי ווערני־קאָווסקי, מחבר פון „דמשק אליעזר", אַ פירוש אויף „ארוחות חיים" פון ר' אליעזר הגדול און פון ספר „שבעים תמרים"; הרב ר' גבריאל, פון חברת „שומרים לבוקר", מחבר פון „לקח מנחם"; ר' שמואל טשערניכאָוו, מחבר פון מוסר־לידער; ר' דוד אייזין, אַ ייד אַ בקיא; ר' אלי־ירוחם ווייסברעם, אַן עילוי, שפּעטער רב אין מאָסקווע און פיל אַנדערע.

באַזונדערס האָבן אין יענע אַכציקער און ניינציקער יאָרן די פרומע לייט געלייגט אַכט אויף דער ישיבה און תלמוד־תורה, וועלכע האָבן געהאַט פיל הונדערטער תלמידים פון נאָענט און ווייט. די ישיבה איז געווען פול, און צוליב ענגשאַפט איז דאָרטן אין 1886 אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע, ביז די מאַכט האָט געשלאָסן די ישיבה צייטווייליק. אין די נאָכמיטאָג־שעה'ן האָבן די תלמידים געלערנט אויך חשבון און רוסיש, און צום סוף פון די אַכציקער יאָרן איז דאָרטן אויך באַשטימט געוואָרן אַ לערער פאַר „מעשה הכתב", שיין־שרייבן, ר' אברהם־יצחק זאקלאַד.

צוזאַמען מיט דער ישיבה און ת"ת האָבן אין שטאָט עקזיסטירט אויך די „חדרים" פון אַלטן שניט, אין וועלכע קינדער האָבן געלערנט ביי אַלטמאָדישע מלמדים ביז שפּעט אין דער נאַכט, אין אומהיגיענישע באַדינגונגען. ס'האָבן ניט געפעלט קיין עלטערן, צווישן זיי די פאַראָרעמטע יידן וואָס זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די אַרומיקע דערפער, וועלכע האָבן פאַר זייערע קינדער דווקא געזוכט אַ מלמד און אַ „חדר", און ניט געוואָלט זיי שיקן אין די מלוכהשע אָדער פּריוואַטע נייע שולן.

ביזן סאַמען סוף פון 19־טן יאָרהונדערט האָבן זיך נאָך די סלאָנימער פרומע לייט געקלאַמערט אָן דער רעליגיעזער דערציונג פון זייערע קינדער און פאַרגעזעצט זייער אַלטן טראַדיציאָנעלן, רעליגיעזן לעבן־שטייגער.

אָבער לאַנג האָט מען שוין ניט געקענט שליסן טיר און טויער פאַר נייע ווינטן.

32. די משכילים באַפעסטיקן זיך אין שטאָט

די ערשטע סלאָנימער משכילים, פון די זיבעציקער יאָרן, זיינען געווען איבערצייגט, אַז ס'איז גענוג צו לערנען די רוסישע שפּראַך און אייניקע וויסנשאַפטן — און זייער גלייכבאַרעכטיקונג איז געזיכערט. זיי האָבן זיך טאַקע בעיקר דערמיט פאַרנומען.

דער דאָזיקער גלויבן אין כוח פון וויסן איז שטאַרק דערשיטערט געוואָרן דורך די פּאָגראָמען, אָנהויב די אַכציקער יאָרן. די יידן־פאַרפאָלגונגען האָבן אַ טייל פון די משכילים געוויזן דעם נייעם וועג פון ביל"ו — דעם וועג צו אויסלייזונג אין אייגענעם לאַנד, און אַ צווייטער טייל האָט זיין לערע און פאָרשונג געווידמעט דעם אייגענעם פאָלק און זיין קולטור.

אַזוי איז די צווייטע שטופע פון דער השכלה פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער ערשטער שטופע פון נאַציאָנאַלער אויסלייזונג.

די משכילים האָבן אָנגעהויבן זיך אינטערעסירן מיט דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין זייערע קהילות, געפּאָדערט אַ סוף צו מאַכן צו דער פאַרעלטערטער שיטה פון די „צוועלף־טלעך" און אָרגאַניזירן די קהלשע אַנשטאַלטן. אין געביט פון דערציאונג האָבן זיי שוין ניט געדריקט אין דער ריכטונג פון לערנען רוסיש, נאָר געשטעלט אין צענטער פון לערנען דעם תנ"ך, די יידישע געשיכטע.

אין סלאָנים האָבן די משכילים, נאָך דער שריפה און בעת די יאָרן פון פּאָגראָם־שטימונגען אַרום, זיך איינגעשפּאַנט אין קהלשן וואָגן און מיטבאַטייליקט זיך אין ווידעראויפבוי פון שטאָט. מ'האָט טאַקע, אין אַ גרויסע מאָס, זיי צו פאַרדאַנקען דעם אויפבוי פון די נייע אינסטיטוציעס.

ניט אַזוי לייכט איז זיי געלונגען צו פאַרנעמען אַן אָרט אין דער קהלשער טעטיקייט. די אַלטע עסקנים, נאָך פון ר' אייזעלעס צייטן, האָבן מיט עקשנות געהיט זייערע ערטער און השפעה אין די אינסטיטוציעס. איינער פון די יונגע משכילים, משה לעווין, שילדערט דעם שאַרפן שטרייט צווישן אַלט און יונג ביים פירן דעם שפּיטאָל אין זיין קאָרעספּאָנדענץ צום „המליץ" אין 1883.

טראַכטנדיק כסדר וויאַזוי אויפצוהויבן דעם ניוואָ פון די יידישע מאַסן האָבן די משכילים זיך אָנגעטראָפן מיט דער פראַגע פון די פאַרוואָרלאָזטע יוגנטלעכע, וואָס דרייען זיך אַרום אָן אַרבעט און אָן אַ פאַך. זיי האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אין יאָר 1891 אַ פאַך־שולע, בעיקר פאַר די יתומים, פאַר וועלכע ס'האָט קיינער ניט געזאָרגט אין קהל. אָבער די פרומע גבאים האָבן געמאַכט אַ גוואַלד, זעענדיק אין אַזאַ שולע פאַר מלאכה אַ קאָנקורענץ צו דער ישיבה. זיי האָבן מורא געהאַט, אַז די ייִנגלעך וועלן בעסער אויסקלייבן אַ נייע פאַך־שולע, און ניט די ישיבה. די פרומע לייט האָבן געפירט אַן אָפענעם, שאַרפן קאַמף קעגן דעם משכילישן פּלאַן פון לערנען פאַכן — און זיי האָבן געזיגט. ערשט דריי יאָר שפּעטער איז געעפנט געוואָרן אַן אַנשטאַלט צום לערנען אַ פאַך.

שווער איז געווען דער געראַנגל פון די משכילים פאַר אַ נייער, נאַציאָנאַלער דערציאונג. די פאַרשימלטע „חדרים" האָבן נאָך אַלץ געהערשט אין סלאָנים. ביסלעכווייז איז אַריינ־

געדרונגען אין די מוחות פון אַ סך עלטערן די נויטווענדיקייט צו לערנען תנ״ך, העברעאיש און היסטאָריע, אָבער קיין מאָדערנע שולע איז נאָך ניט געעפנט געוואָרן און געוויסע פּעאיקע משכילים פלעגן געבן די קינדער פון די עלטערן פּריוואַטע לעקציעס פון די יודאַאיסטישע וויסנשאַפטן. ס׳איז ביסלעכווייז געשטיגן די צאָל יונגעלייט, וואָס האָבן געלערנט עברית און געלייענט די העברעאישע ליטעראַטור פון יענע צייטן: מאפו, סמאָלענסקין, מ״א גינצבורג, קלמן שולמאַן. דערווייל איז אָבער דער לייטער פון דער ביבליאָטעק, מ. מילאַקאָווסקי, פאַרנומען געווען מיט פּריוואַטע געשעפטן און ניט גענוג געזאָרגט פאַרן איינקויף פון נייע ביכער. די פאַר־שפּרייטונג פון דער העברעאישער שפּראַך האָט עס געבראַכט דעם יונגן, ענערגישן משכיל יוסף רעזניקאָווסקי צו עפענען אין סלאָנים דעם ערשטן ביכער־געשעפט. דאָס איז אים זייער געלונגען און ער האָט געבראַכט פון ווילנע און וואַרשע יעדן ניי־דערשינענעם בוך. רעזניקאָווסקי האָט אפילו אַרויסגעוויזן פאַרלעגערישע איניציאַטיוו: ער האָט זיך פאַרבונדן מיט אליעזר בן־יהודה, וואָס איז שוין דאַן געווען אין ירושלים, און ביי אים באַשטעלט אַ העברעאיש־רוסישן טאַשן־ווערטערבוך, וואָס איז טאַקע דערשינען אין רעזניקאָווסקיס סלאָנימער פאַרלאַג. שפּעטער איז ביי אים אויך דערשינען בן־יהודה׳ס לערנבוך פון היסטאָריע.

די משכילישע יונגעלייט זיינען געוואָרן זייער אַקטיוו אין אָרטיקן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן.

33. נייע טויער אויפן געביט פון קולטור

די רשימה פון די דרייסטע יונגעלייט, וואָס האָבן זיך ענערגיש גענומען צום פאַרשפּרייטן וויסן צווישן פאָלק, איז דערווייל געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. זיי זיינען איינער נאָכן צווייטן געקומען צוהילף די עלטערע משכילים פון סלאָנים.

אין שפּיץ פון די יונגע איז געשטאַנען דער ענערגישער העברעאישער און אַלגעמיינער משכיל משה בר׳ דובער לעווין. זיין פאָטער איז געקומען קיין סלאָנים פון ביטען, אויפגע־שטעלט אַ מיל, אַ טאַרטאַק און אַ הייוון־פאַבריק אַראָפּ סקראָבעווע. דער יונגער משה האָט געלערנט רוסיש, דייטש, און, פאַרשטייט זיך, העברעאיש. ער האָט געשריבן קאָרעספּאָנ־דענצן, און אויך אַרטיקלען אויף אַלגעמיינע טעמעס, אין די העברעאישע און רוסיש־יידישע צייטשריפטן. מיט אים צוזאַמען זיינען טעטיק געווען די יונגעלייט יואל זאַקהיים, מנחם־מענדל מילער. צום סוף פון די אַכציקער יאָרן, ווען די אויבנדער־מאָנטע זיינען שוין געווען פאַרקניפּט און פאַרבונדן מיט אַ ריי שטאָטישע אַנשטאַלטן און טעטיקייטן, זיינען צו זיי צו־געקומען נייע, יונגינקע כוחות, אַלע פאַרוואָרצלטע אין דער העברעאישער קולטור און ערשטע טרוימער פון נאַציאָנאַלער באַפרייונג. צווישן זיי איז געווען אויך משה זאַבלאָצקי, וואָס האָט פיל געלערנט פון זיינע לערער ר׳ אברהם־יוסף כהנא און ר׳ אברהם שרייבער. ער פלעגט שוין דאַן שיקן שילדע־רונגען פון סלאָנימער לעבן און מינהגים אין פאַרשידענע צייטשריפטן. זיין שפּראַך איז געווען דאַן נאָך זייער מליצה־דיק, אָבער זיינע סקיצן פון סלאָנים זיינען געווען לעבעדיק און פילפאַרביק. שילדערונגען פון לעבן אין סלאָנים און אין די אַרומיקע שטעטלעך פלעגט דאַן פאַרעפנטלעכן אָפט אויך דער משכיל אליעזר בעקנשטיין.

אַ גרופּע יונגעלייט, געוועזענע ישיבה־בחורים, האָבן אַרויסגעגעבן אַ העקטאָגראַפירטע העברעאישע צייטשריפט „אור חדש״, און די העפטן פון 1890 זיינען פול געווען מיט לידער און דערציילונגען, געשריבן דורכן רעדאַקטאָר ש. ח. גוראַלסקי, און די מיטאַרבעטער: די לערער יעקב־מרדכי קאַפּלאַן און אברהם גאָרדאָן; יחיאל יחיאלטשיק (שפּעטער אין ארץ־ישראל, אַ באַקאַנטער פּעדאַגאָג און לייטער פון דער מיידל־שולע אין נוה־צדק); מ. י. שוכטאָוויטש (וואָס איז נאָכדעם אַוועק פון השכלה און געוואָרן רב אין אַמעריקע); מרדכי גאַבורין (אַרויסגעגעבן שפּעטער אַ בוך לידער „איילת השחר״); משה וואַלאַך (געלערנט אין פאַרשידענע ערטער, אָנגעקומען ביז לאָנדאָן און צום סוף זיך באַזעצט אין סלאָנים, געווען אַן אַקטיווער ציוניסט, אַרויסגעגעבן אויך אַ היסטאָרישע דערציילונג „אחרית רשע״ און די לעצטע יאָרן פאַרפאַסט פינף בענדער פון געגראַמטע משלים און פאָלקסווערטלעך).

צוויי מדקדקים, רזיאל פּרודאָווסקי און צבי דייכעס, האָבן אַרויסגעגעבן צוזאַמען אַן אויסגעבעסערטע אויפלאַגע פון הרשב״א׳ס „אוצר השרשים״.

ס׳האָבן זיך געוויזן אין סלאָנים די ערשטע „עקסטערנען״. צוויי פון זיי, אברהם־שלום קאַמענעצקי און יצחק ווערני־קאָווסקי, זיינען אַוועק לערנען קיין היידלבערג. דער ערשטער איז שפּעטער באַקאַנט געווען אַלס תנ״ך־פאָרשער; דער צווייטער — אַ נאַציאָנאַלער טוער, רעדאַקטאָר פון אַ העברע־אישער מאָנאַט־שריפט אין אַמעריקע. דער סלאָנימער משכיל יעקב לידסקי איז אויך אַוועק פריער קיין אַמעריקע, געעפנט דאָרטן אַ ביכער־פאַרלאַג, און אָנהויב פון איצטיקן יאָר־הונדערט געקומען קיין וואַרשע און דאָרטן געגרינדעט דעם גרויסן „צענטראַל״־פאַרלאַג.

געווען אויך אָריגינעלע יונגעלייט, ווי צ. ב. דער מינסקער גדליה האַלפּערין, וואָס האָט חתונה געהאַט אין סלאָנים און אין משך פון יאָרן זיך פאַרנומען מיט רעקאָנסטרויִרן דעם בית־המקדש לויט דעם פּלאַן אין תנ״ך. ער איז מיט זיין אַרבעט שפּעטער געפאָרן איבער שטעט און שטעטלעך, און גערופן האָט מען אים „בעל בית־המקדש״. אַ גוטער העברע־איש־קענער, מיט אַ נויגונג צו עפּיגראַמען, האָט ער שפּעטער טאַקע אַרויסגעגעבן צוויי העפטן מיט ווערטלעך.

די אַלע משכילים זיינען געווען, לויט זייער גייסט און שטרעבונגען, חובבי ציון, הגם אין „אָדעסער קאָמיטעט צו שטיצן די קאָלאָניזירטע יידן, אין ארץ־ישראל״ איז סלאָנים דערשינען ערשט אין 1895.

אין דער העברעאישער פּרעסע פון יענע יאָרן פלעגן זייער אָפט דערשיינען קאָרעספּאָנדענצן פון פילע סלאָנימער משכילים: דער זייער טעטיקער באַריכט־געבער אליעזר בעקנשטיין, בנימין וואָלפין, שמואל־צבי לימאַן, צבי־הירש פּעשקין, משה לעווין, אליהו עלקינד, משה זאַבלאָצקי, משה־חיים גריוועסר, מאיר אנעקשטיין, גדליה האַלפּערין, יצחק ווערניקאָווסקי, לאָזינסקי, — און אַפילו צוויי פרויען: שפרה זאַבלאָצקי און זלאַטע שאַכנערס.

אין די רוסיש־יידישע צייטריפטן געפינען מיר בריוו פון סלאָנים געשריבן דורך ר. דרוזניס, מ. לעווין, ש. גורוויטש, י. כהן, מ. מילאַקובסקי, מ. פערלשטיין, ג. שקוראָוו, ש. גורפינקל און נאָך.

די משכילים, וואָס האָבן זיך געווענדעט צו דער יידישער קולטור און געשיכטע, האָבן שוין אין יענע יאָרן אַרויסגעוויזן אינטערעס צו פאָרשן די געשיכטע פון יידישן יישוב אין סלאָנים, דער ערשטער, וואָס האָט געזאַמלט פיל מאַטעריאַלן און עדות־זאָגן איז געווען משה מילאַקאָווסקי. ער האָט עס אַפילו אַרויסגעגעבן אין בוכפאָרם אין רוסיש (גראָדנע, 1891). אין זיינע וועגן איז געגאַנגען משה זאַבלאָצקי, וואָס האָט שטודירט דעם „פּנקס ביקור חולים און גמ״ח״ און געשריבן אין „המליץ״ וועגן תענית ד׳ חוקת נאָכן נס פון דער שלאַכט ביי סלאָנים. דער היסטאָריקער א. ש. קאַמענעצקי האָט אין פּעטערבורג געפונען מאַטעריאַלן וועגן דער שלאכט און פאַרעפנטלעך אַ גרויסע אַרבעט אויף דער טעמע. מ. זאַבלאָצקי האָט אויך אויפגעדעקט די שפּורן (העברעאישע אויפשריפטן אין צערקווע) פון אַן אַלטן יידישן יישוב אין דאָרף סינקאָוויטש.

די משכילים האָבן זיך אָפּגערופן אויף דעם קול קורא פון יוסף חזנאָוויטש און געשיקט איין קאָפּיע פון „פּנקס ביקור־חולים און גמילות־חסדים״ אין ירושלימער אַרכיוו. דער עקזעמפּלאַר געפינט זיך היינט אין אוצר פון די מאַנוסקריפּטן אין דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק.

פון די צוגעקומענע משכילים קענען מיר די נעמען פון ר׳ יהושע־העשל קראָנענבערג, אַ מחבר פון מליצה־לידער; זיין איידעם אַלעקסאַנדער קאָוואַרסקי; ר׳ זאב־וואָלף פּערליס. פון די העברעישע לערער, וואָס האָבן הייס באַקעמפט דעם פאַרעלטערטן „חדר״, זיינען באַקאַנט געווען ר׳ יעקב וואָלאַנסקי (באַקאַנט מיט זיין צונאָמען „יאַנקל מלאך״); ל. כהן און ח. י. קאַמענעצקי (לערער אין דער מלוכה׳שער שולע); א. בעקנשטיין, מ. וואָלאַך, יעקב־מרדכי קאַפּלאַן; אברהם גאָרדאָן; גדליה האַלפּערין א. אַנד. טעטיק אויפן שול־געביט זיינען געווען די לערער פון דער מלוכה׳שער שול בעליקאָוו און שוואַרצאָווסקי.

די מלוכה׳שע שול פאַר יידישע קינדער האָט זיך גוט אַנטוויקלט און פאַרוואָרצלט אין אָרטיקן יידישן לעבן. שווערער איז געווען מיט דער דערציאונג פון די טעכטער. ווייניקע האָבן געוואָלט שיקן זייערע טעכטער אין דער רוסישער שולע פון דער פּעדאַגאָגין שולץ, ווו ס׳האָט געלערנט יידישע רעליגיע — דער פּראַוואָסלאַווגער גלח... מיידלעך האָבן דאַן געלערנט העברעאיש, היסטאָריע א. ד. גל. אין פּריוואַטע לעקציעס מיט די אָרטיקע לערער.

ערשט אין 1894 איז געקומען קיין סלאָנים אַ געלערנטע און ענערגישע פרוי, יודקאָווסקי, און האָט געגרינדעט אַ מיידל־שול („פּראָגימנאַזיע״) מיט אַ ברייטן פּראָגראַם פון יידישע געגנשטאַנדן.

34. סאָציאַלע צוזאַמענשטויסן אַרום עבודת־הבורא

פאַראַלעל מיט דער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט אַרויס־גערוקט אויפן אויבערפלאַך פון קהילה־לעבן נייע, יונגע טוער פון די בעלי־בתישע קרייזן מיט נאַציאָנאַלע ווערטן און שטרעבונגען, איז אויך פאָרגעקומען אַ יוירונג אין די טיפענישן פון די אַרבעטס־מענטשן און זיי האָבן אָנגעהויבן צו פּראָטעסטירן קעגן זייער סאָציאַלער פאַרשקלאַפונג און דערנידעריקונג, מצד דער צאַרישער מאַכט און אויך מצד די בעלי־בתישע קרייזן אין שטאָט.

אַ כאַראַקטער פון סאָציאַלן פּראָטעסט האָבן געהאַט אויך פריערדיקע געשעענישן און פּראָצעסן. ניט איינמאָל האָט דער המון אויסגעדריקט זיין כעס אויף די רייכערע קרייזן דורך שטיין אויף דער זייט פון אַ געפּלאָגטן רב, דורך פאַרבינדן זיך מיט אַ חסידישן רבין און הויף א. ד. גל. אָבער אַמשאַרפסטן און אַמבולטסטן איז דער סאָציאַלער מאָמענט געקומען צום אויסדרוק אינעם קאַמף פון די מאַסן בעלי־מלאכות און פאָלקס־מענטשן פאַרן חזן מענדעלעוויטש.

מ׳קען זען עפּעס פון אַ גראָטעסקע אין דעם סאָציאַלן קאַמף צווישן ז״ץ און בעלי־מלאכה׳שע שולן פון איין זייט און די פרומע, בעלי־בתישע „מויער״ און „הילצערנעם״ בתי־מדרשים. ווען די גבאים פון דער „נייטראַלער״, גרויסער שול האָבן ניט דערלויבט דעם יונגן ווילנער בחור, דעם חזן מענדעלעוויטש, צו דאַוונען ביי זיי, האָט ער דעם ערשטן שבת געדאַוונט אין בריקער שול און האָט דעראָבערט די הערצער פון די מאַסן. אַ דעלעגאַציע צו די גבאים האָט געפּועלט, אַז מ׳זאָל דעם חזן לאָזן דאַוונען אויך אין דער גרויסער שול. די שול איז געווען געפּראָפּט מיט יידן, אַזש די ווענט האָבן געשוויצט. די התלהבות פון די צוהערער איז געווען אין לשער, אָבער די פרומע לייט האָבן געטענה׳ט, „טאַקע אַ שיינע פידעלע, אָבער ווו זיינען די יידישע קרעכצן און זיפצן, וועלכע מ׳דאַרף צו ימים נוראים״... די קצבים האָבן איינגעריסן ווענט און געפאָדערט מ׳זאָל איינלאַדן מענדעלעוויטשן אַלס חזן. זיי האָבן אים אויך געבראַכט אין זייער ז״ק־שול. די שטאָט האָט געקאָכט ווי אַ קעסל.

די משכילים זיינען געווען אויף דער זייט פון „עמך״, ווייל דער יונגער חזן האָט געקענט העברעאיש און געלערנט אויך רוסיש.

ערשט נאָך צוויי יאָר אַמפּערנישן, און נאָכדעם ווי מענדעלעוויטש האָט שוין חתונה געהאַט, האָט דער רב משפּיע געווען אויף די פרומע עסקנים און מ׳האָט דעם חזן איינגעלאַדן קיין סלאָנים און געמאַכט אים שטאָט־חזן.

בעלי־מלאכות און זייערע לערן־יינגלעך האָבן בעת דער אַרבעט טאַקע אונטערגעזונגען מענדעלעוויטשעס ניגונים, אָבער די יונגעלייט האָבן שוין דאַן אויפגעהערט צו קומען יעדן שבת אין שול אַריין און אָנגעהויבן מאַכן לאַנגע שפּאַצירן אין די וועלדער אַרום סלאָנים. אויך אַנדערע שטאָטישע האָבן באַקומען אינטערעס פאַר פאַרשידענע קולטור־זאַכן, און ווען ס׳איז צום ערשטן מאָל קיין סלאָנים געקומען אַ צירק, זיינען אים געגאַנגען זען „קינד און קייט״.

סוף פון די אַכציקער יאָרן פלעגן שוין אויך קומען קיין סלאָנים יידישע טרופּעס, וואָס האָבן אויפן מאַרק־פּלאַץ, אין אַ לייוונטענער פּאַלאַטע, געשפּילט „מכירת־יוסף״, „משפּט שלמה״ א. ד. גל. אין די ניינציקער יאָרן זיינען שוין געקומען

טרופּעס פון גאָלדפאַדענס טעאַטער און געשטעלט אין איינצלנעם זאַל אין שטאָט, ביי אסתּרקע ראַבינאָוויטש, צווישן „ראַד קראָמען" און מאַרק, „די מכשפה", „שולמית" „בר־כוכבא". יידישע מיידלעך האָבן אָנגעהויבן לייענען שמר׳ס ראָמאַנען און געלערנט זיך שרייבן בריוו צו זייערע געליבטע פון שמר׳ס „בריוונשטעלער", וועלכער איז דערשינען אין פאַרלאַג פון סלאָנימער יוסף רעזניקאָווסקי. אויך משׂכּילים האָבן אָנגעהויבן לייענען יידישע ביכער.

אין דער לופטן האָט געשמעקט מיט גרויסע איבער־קערענישן.

35. אויפן שוועל פון שטורמישן 20־טן יאָרהונדערט

מיט ניקאָליי דעם צווייטנס אַרויפגיין אויפן טראָן איז די לאַגע פון די יידן ניט בעסער געוואָרן. די אַנטי־יידישע געזעצן פון 1882 זיינען ניט אָפּגעשאַפט געוואָרן און צו דער אַנטי־סעמיטישער העצע פון די שוואַרץ־מאה׳ניקעס איז נאָך צוגעקומען זייער קאַמף קעגן די רעוואָלוציאָנערן. די כוליגאַנעס האָבן ניט איינמאָל געדראָט ווידער אונטערצינדן די יידישע קוואַרטאַלן. יידן האָבן געשטעלט ספּעציעלע שמירה. סלאָנים איז טאַקע ווי ס׳איז אָפּגעהיט געוואָרן פון פייער, אָבער אין רוזשנוי, דערעטשין, זעלווע און וואָלקאָוויסק זיינען גרויסע טיילן פון שטאָט אַוועק מיט די פלאַמען.

צוויי פאַקטאָרן האָבן געהאָלפן די יידן פון סלאָנים, אין וועלכער ס׳איז נאָך אַלץ געווען אַ מערהייט הילצערנע הייזער, זיך צו ראַטעווען פון שׂריפות: צווישן די יאָרן 1894 און 1896 איז דורכגעפירט געוואָרן אין די גאַסן די וואַסער־לייטונג און ס׳איז געזאָרגט געוואָרן אויך פאַר שׂריפה־קראַנען; און דער צווייטער פאַקטאָר — אין 1897 איז געגרינדעט געוואָרן די „קאָמאַנדע" פון די פרייוויליקע פייערלעשער.

מיט דער גרינדונג פון דער „פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע" איז פאַרבונדן אַ וויכטיקע זאַך פאַר סלאָנים: אויף דער געזעל־שאַפטלעכער אַרענע איז אַרויף אַ נייע, מאָדערנע פּערזענ־לעכקייט, דער אַדוואָקאַט וולאַדימיר יאַקאָבסאָן.

אַלס געזעלשאַפטלעכער טוער איז ער בכלל ניט געווען ענלעך צום טיפּ פון די סלאָנימער גבאים, פון די „צוועלפטלעך", און אויך ניט צו די אָרטיקע משׂכּילישע טוער, וואָס האָבן בעיקר געזאָרגט פאַר קולטור־זאַכן. יאַקאָבסאָן געהערט צו יענעם טיפּ פאָלקס־טוער, וואָס איז אויפגעקומען אין דער יידישער גאַס צום סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט, שוין דערצויגענע אין די ערשטע יאָרן פון נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַוועגונגען און אָנגעזאַפּטע מיטן גייסט פון דראַנג נאָך ענדערונגען.

אַזוי האָט סלאָנים געוווּנען אַ טרייען און האַרטנעקיקן עסקן, אַ שטאָלצן און עקשנותדיקן קעמפער פאַר בירגערלעכע רעכט, אַ פאַרביסענעם שׂונא פון עוולות און אונטערדריקונג. דערצו איז ער געווען אַ מענטש פון נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין און אייראָפּעאישער קולטור, מיט אַ סך פּערזענלעכן חן און מיט גרויסער רעדנער־קראַפט. אין 1897 האָט דער יונגער ווילנער אַדוואָקאַט יאַקאָבסאָן זיך באַזעצט אין סלאָנים און איז שוין דאָרטן געבליבן ביז 1915.

אַלס ערשטן אויפטו אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט דאַרף מען זען די גרינדונג פון די „פרייוויליקע פייערלעשער". אפילו די אָרטיקע מאַכט האָט געשטיצט דעם דאָזיקן אויפטו פון יאַקאָבסאָנען.

סוף פון די ניינציקער יאָרן איז געקומען צו אַ ווענד־פּונקט אין אָרטיקן האַנדל און אינדוסטריע. צו דער באַן־ליניע און די וואַסער־וועגן איז נאָך צוגעקומען אַ נייער שאָסיי קיין רוזשנוי, און שפּעטער אויך קיין וואָלקאָוויסק און באַראַנאָוויטש. דער גרויסער רוסישער מאַרק האָט געפאָדערט סחורות פון אַלע מינים, און סלאָנים, צוזאַמען מיט אַ ריי אַנדערע שטעט פון מערבדיקן תּחום־המושב, האָט אָנגעהויבן צו פאַרברייטערן איר אינדוסטריע. צו די פריערדיקע טאַרטאַקן, הייוון און ספּירט־ברויערייען, פּאַפּיראָסן־פאַבריק, — זיינען איצטער צוגעקומען פאַבריקן פון טיכלעך, פאָרהאַנגען, טשוועקעס, זייף, גילזן, שוועבעלעך א. ד. גל. עס האָט זיך אויסגעברייטערט די אָרטיקע לעדער־פאַבריקאַציע. נעמען פון נייע אונטערנעמער זיינען אויפגעקומען: דובינבוים, שטיינבערג, סידעלניצקי, בערמאַן, אייזנשטאַט, גאָלדינבערג.

אַלבערטין איז געוואַקסן אַלס אינדוסטריעלער פּונקט. ס׳זיינען דאָרטן צוגעקומען נייע פאַבריקן. אַ דאַנק דער באַשעפטיקונג פון יידישע אַרבעטער און אָנטייל פון יידישע אונטערנעמער אין די אַלבערטינער פאַבריקן איז דער אָרט אַרויסגענומען געוואָרן פון די דערפער־רשימה און יידן איז דערלויבט געוואָרן דאָרטן זיך צו באַזעצן.

אין דערזעלבער צייט איז אויך גינסטיקער געוואָרן די לאַגע אויפן אינטערנאַציאָנאַלן האָלץ־מאַרק, און ס׳האָבן זיך ווידער באַוויזן אויף דער שטשאַרע די לאַנגע פליטן. די רעגירונג און די פּריוואַטע וואַלד־אייגנטימער האָבן געמוזט אָנקומען צום יידישן וואַלד־סוחר, טאַרטאַק־אייגנטימער און האָלץ־ספּעציאַליסט.

אין שטאָט זיינען געעפנט געוואָרן אָפּטיילונגען פון די גרעסטע רוסישע בענק און ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַן אָרטיקע „געזעלשאַפט פאַר קעגנזייטיקען קרעדיט", מיטן עסקן משה לעווין בראש, און אַ פּריוואַטע באַנק פון פּערליס און גינזבורג.

אַזוי איז אויך אַנטשטאַנען אַ גרויסע שיכט פון יידישע פּראָלעטאַריער. בלויז אין די גאַרבערייען האָבן געאַרבעט אַרום 200 יידישע אַרבעטער, און פיל אַנדערע זיינען באַשעפטיקט געוואָרן אין פאַרשידענע פאַכן און פאַבריקן. צוזאַמען מיט די אַרבעטער האָט זיך אויך געבילדעט אַ היבשע שיכט פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע, פאַרקויפער, באַאַמטע, בוכהאַלטערן א. ד. גל.

אין 1902 האָט מען אָנגעהויבן בויען אַראָפּ סקראָבעווע די מיליטערישע קאַזאַרמעס און אַ סך יידן זיינען דערביי געווען באַשעפטיקט.

סלאָנים איז געוואָרן אַ האַנדלס־צענטר פאַר אַלע אַרומיקע שטעטלעך. די לאַגע איז אַ ביסל שוואַכער געוואָרן ביים אויסברוך פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה. דער אַנטי־סעמיטיזם האָט זיך אויך געלאָזט שטאַרק פילן, אָבער פּרנסה איז געווען. די עמיגראַציע קיין אַמעריקע און אַנדערע מדינות מעבר לים האָט שוין דאַן ניט געהאַט דעם כאַראַקטער פון לויפן זוכן זיך פּרנסה אין דער ווייטער, פרעמדער אַמעריקע.

די עמיגראַנטן זיינען איצטער געווען ס׳רוב „פּריזיוניקעס״, בחורים וואָס האָבן ניט געוואָלט דינען אין צאַרס אַרמיי, און פאַמיליע־מיטגלידער וואָס זיינען געפאָרן צו זייערע עלטערן און מענער.

אַ געוויסע צאָל משפּחות האָט דאַן עמיגרירט קיין אַרגענטינע, אין די יידישע קאָלאָניעס פון יק״א. עטלעכע בעלי־מלאכה׳שע משפּחות זיינען אויך עולה געווען קיין אָרץ־ישראל.

36. די קהלשע אנשטאלטן ברייטערן זיך אויס

די יונגע עסקנים האָבן צוגעגעבן שווונג צו דער קהלשער טעטיקייט. אַזוי ווי די באַפעלקערונג איז געוואַקסן, האָט מען געמוזט פאַרגעסערן פאַרשידענע סאָציאַלע אַנשטאַלטן. צום סוף פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט שוין דער שפּיטאָל געהאַט 70 בעטן. זיינע הוצאות זיינען געוואַקסן און אין יאָר 1899 האָבן עטלעכע פרויען (ליבע קאַמענעצקי, ר. גרייוועו, אסתר ראַבינאָוויטש א. אנד.) געגרינדעט אַ געזעלשאַפט צו „שטיצן אָרעמע קראַנקע פרויען״, וועלכע האָט באַזאָרגט אַלע נויטן פון די ניצרכות. דאָס האָט אין אַ גרויסער מאָס געהאָלפן פינאַנסיעל דעם שפּיטאָל.

פאַראַלעל צו דער דערמאַנטער געזעלשאַפט איז אַנט־שטאַנען אַ צווייטע — צו „שטיצן אָרעמע קימפּעטאָרינס״. אין שפּיטאָל איז, ווי ס׳האָט זיך געפירט אין יענע צייטן, קיין קימפּעטאָרין־אָפּטיילונג ניט געווען. מ׳האָט געבוירן אין די פּריוואַטע הייזער, און אין די אָרעמערע שיכטן זיינען די באַדינגונגען געווען זייער ניט־היגיעניש. די געזעלשאַפט האָט געזאָרגט פאַר אַלץ אין וואָס אַ קימפּעטאָרין נויטיקט זיך. די געזעלשאַפט, ווי די פריער־דערמאַנטע, האָט זיך אויס־געהאַלטן דורך שפּענדונגען פון אירע מיטגלידערינס.

אויך דער „מושב זקנים״ איז צו ענג געוואָרן פאַר דער גרויסער צאָל אַלטע לייט. ס׳האָט זיך געפונען אַ ייד אַ נדבן, וואָס האָט געשטאַמט פון סלאָנים, — דער מאָסקווער סוחר אליהו קאָפּעלמאַן און זיינע ביידע זין נחום און שלמה, וואָס האָבן געשפּענדעט 10 טויזנט רובל אויף אַ נייעם בניין פאַרן „מושב זקנים״. אין 1902 איז געלייגט געוואָרן מיט גרויס פּאַראַד, מיטן געזאַנג פון חזן און כאָר און מיטן אָנטייל פון פּאָזשאַרנעם אָרקעסטער, דער גרונטשטיין פאַרן נייעם „מושב זקנים״. מיט 2 יאָר שפּעטער איז געעפנט געוואָרן דער נייער אַנשטאַלט. די צערעמאָניע האָבן געפירט צוויי יונגע סלאָנימער עסקנים — וואָלף בערמאַן און אברהם אַווערבוך. 50 זקנים און זקנות זיינען איינגעאָרדנט געוואָרן אין דער נייער געביידע.

די „הכנסת אורחים״ און „גמילות חסדים״ האָבן געהאַט גרויסע שוועריקייטן. די ערשטע — צוליב דער גרויסער צאָל קבצנים, וואָס פלעגן אין יענע יאָרן פון גזירות און גירושים פון דאָרף, אָנקומען קיין סלאָנים; די צווייטע אינסטיטוציע — צוליב דער קראַנקהייט פון אַלטן עסקן ר׳ אברהם־שמואל טענצער, וואָס האָט אין משך פון צענדליקער יאָרן געפירט די „גמילות חסדים״, געזאַמלט פאַר איר געלטער, געמאָנט די „וואָכערס״. מיט זיין קראַנקהייט האָט געדראָט, אַז די אינס־טיטוציע זאָל חרוב ווערן, אָבער עטלעכע יונגעלייט האָבן זיך איינגעשפּאַנט צו דער אַרבעט און געראַטעוועט די „גמילות חסדים״ פון אונטערגאַנג. דיזעלבע לאַגע איז געווען אויך אין „לינת הצדק״, וואָס איז ביסלעכווייז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מעדיצינישער הילפס־אינסטיטוציע. גבאים פון דעם אַנשטאַלט זיינען אין אָנהויב פון היינטיקן יאָרהונדערט געווען קאַמענאַמאַסטקי, גרייוועו און דער לייטער נח פּינטשוק.

אַלע איבעריקע אינסטיטוציעס און צדקה־אַנשטאַלטן האָבן ווייטער עקזיסטירט. אַזוי געפינען מיר אין 1902 אַ דאַנק פון 120 יידישע סאָלדאַטן פאַר די עסקנים פון „מאכל כשר״. ווען די עסקנית גאָלדע איז אין 1897 עולה געווען קיין אָרץ־ישראל, האָט דער רב גערופן בעלי־בתים, און באַלד זיינען טאַקע אַרויס די ה״ה ש. גאַרפינקעל, זעליקאָווסקי, אָזשעכאָווסקי, שערעשעווסקי און אַנדערע, זאַמלען געלט אויף צו קויפן האָלץ פאַר אָרעמע לייט. די אַקציעס פון „עצים לעניים״ זיינען שפּעטער געפירט געוואָרן דורך דער חברה „עזרה לעניים״, וועלכע ס׳האָט געגרינדעט אַ גרופּע יונגע עסקנים.

אין 1901 האָט דער אַקטיווער עסקן פון די בעלי־מלאכות, ר׳ שמעון־אהרן אָרלינסקי, גערופן אַן אסיפה פון אַלע פאַכן און געגרינדעט די חברה „אהבת חסד״, צו העלפן די משפּחות פון קראַנקע בעלי־מלאכות. נאָך אין ערשטן יאָר פון איר עקזיסטענץ האָט די חברה געשטיצט צען משפּחות פון קראַנקע האַנטווערקער. די חולים אַליין זיינען געשיקט געוואָרן זיך היילן אין וואַרשע און דרוזגעניק. פון זייערע פאָנדן פלעגן די סלאָנימער בעלי־מלאכות שיקן יעדעס יאָר 200 רובל צו זייערע חברים, וואָס זיינען זינט 1891 עולה געווען קיין אָרץ־ישראל, כדי זיי צו שטיצן אין נויט.

נשים צדקניות האָבן געגרינדעט די שבת־קיך, אין וועלכער זיי פלעגן יעדן שבת אַרויסגעבן אַרום 300 פרישטיקן, מיטאָקן און אָוונטברויטן פאַר ישיבה־בחורים און נויט־באַדערפיקע.

ס׳זיינען אויך געווען פּריוואַטע צדקה־טוער, ווי, למשל, דאָס פּאָרפאָלק ר׳ דוד בערמאַן און זיין פרוי, וואָס פלעגן יאָר־איין יאָר־אויס צושטעלן קאַרטאָפל פאַר ביליקע פּרייזן, און אויך אומזיסט, צו אָרעמע יידן אין סלאָנים. אַ צווייטע פּאָרפאָלק, די סאָקאָלאָווסקיס, פלעגן געבן יעדן שבת פאַר־נאַכט שלוש־סעודות פאַר 50 יידן אין יורזיקער שול. צוויי ווייבער, מינע און סאָניע לעווין, האָבן יאָרן געזאָרגט פאַר דער באַקליידונג און באַשוכונג פון „מושב זקנים״.

פון די סלאָנימער נדבנים דאַרף מען, חוץ ר׳ אליהו קאָפּעלמאַן פון מאָסקווע, דערמאָנען ר׳ זאב־וואָלף ווישניאַקן, וועלכער האָט אין טאָג פון זיין גאָלדענער חתונה געשפּענדעט 10 טויזנט רובל אויף אויפצושטעלן אַ קאַסע פאַר „קליינעם קרעדיט״; ר׳ בער איצקאָוויטש, באַקאַנט אַלס „בערקע קאַבאַקיער״, האָט געגעבן זייער גרויסע סכומים פאַרן שפּיטאָל, „מושב זקנים״ און ישיבה. מיט דער נדבה פון צדוק דובינבוים איז פולשטענדיק רעמאָנטירט געוואָרן דער שפּיטאָל.

אַ גוטער גייסט פון ווילן העלפן די אָרעמע שיכטן האָט דאַן געהערשט אין סלאָנים.

37. „שוקדי מלאכה״ — די קרוין פון אַלע אנשטאלטן

די חברה „שוקדי מלאכה״ איז ביים ראַנד פון די צוויי

יאָרהונדערטער געווען די שענסטע אינסטיטוציע, אָרגאַניזירט דורכויס פון די יונגע, משכילישע עסקנים, מיטן דינאַמישן טוער משה לעווין אין שפּיץ.

אַ סך יתומים האָבן זיך געדרייט אין סלאָנים אָן אויפזיכט און אָן פאַרזאָרגער. נאָך אין 1887 האָט דער ענערגישער יונגער סמאָזשענעוויטש געפּלאַנט צו עפנען אַ פאַך־שולע אין סלאָנים, אָבער פון דער גובערניע האָט מען עס אים ניט דערלויבט. אין יאָר 1891 האָט משה לעווין, מיט נאָך משכילים, געפּרוּווט זאָרגן פאַר פאַך־דערציאונג פון די פאַרוואָרלאָזטע יוגנטלעכע, אָבער צוליב דער פאַרביסענער קעגנערשאַפט פון די פרומע עסקנים איז די זאַך ניט צושטאַנד געקומען.

אינמיטן פון די נײַנציקער יאָרן איז די פראַגע פון פאַך־אויסבילדונג געוואָרן פאַרשאַרפט. נאָך לאַנגע באַמיאונגען פון משה לעווין און נאָכן אויפקלערן די קעגנער, אַז ער האָט ניט בדעה צו עפענען ממש אַ פאַך־שולע, נאָר גרינדן אַ געזעלשאַפט וואָס זאָל האָבן אויפזיכט איבער די לערן־ייִנגלעך אין פּריוואַטע וואַרשטאַטן, און דאַן, מיטן אָנקום פון אדוו. יאַקאָבסאָן קיין סלאָנים, איז אין אָקטאָבער 1897 געגרינדעט געוואָרן די נײַע געזעלשאַפט „שוקדי מלאכה". אירע מיטגלידער און עסקנים, חוץ די צוויי דערמאָנטע לעווין און יאַקאָבסאָן, זײַנען געווען מענטשן פון פרײַע פּראָפעסיעס, געקומענע פון דער פרעמד, ווי: דער אַפּטייקער גראָדזענסקי, דער צאַן־דאָקטאָר יתום, דער לערער בעליקאָוו און די אָרטיקע יונגעלײַט אלחנן שטיינבערג, שמואל און בנימין קראָנענבערג. די מאַכט האָט אָבער באַשטעטיקט דעם סטאַטוט נאָכדעם ווי די גרינדער האָבן, לפנים וועגן, מוותר געווען אויפן „רעוואָלוציאָנערן" נאָמען „אגודת שוחרי מלאכה" און זיך גערופן „געזעלשאַפט צו שטיצן אָרעמע ייִדן אין סלאָנים".

דער באַריכט פון 1898 דערציילט וועגן 50 יתומים, וועלכע די געזעלשאַפט האָט אײַנגעאָרדנט בײַ אָרטיקע בעלי־מלאכות, וואָס זײַנען לגבי דער געזעלשאַפט געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן אויסהאַלטן און לערנען די לערן־ייִנגלעך דעם פאַך. פאַר די יוגנטלעכע זײַנען אויך געעפנט געוואָרן אָוונט־קורסן.

די פאָנדן פון „שוקדי מלאכה" זײַנען געקומען פון שפּענדונגען און יערלעכן אָפּצאָל פון אירע חברים. די געזעלשאַפט איז געוואַקסן, ביז 1903 האָט זי געזאָרגט פאַר 150 ייִנגלעך. נאָך 2 ביז 4 יאָר לערנען דעם פאַך האָט מען אויך געזען, אַז דער יונגער מאַן זאָל באַקומען אַרבעט. שפּעטער האָט אויך די תלמוד־תורה אָנגעהויבן לערנען די קינדער אַ מלאכה.

„שוקדי מלאכה" איז מיט דער צײַט געוואָרן אפּוטרופּוס פון פאַרשידענע חברות, ווי גמ"ח, לינת־הצדק. יעדעס יאָר אין שמחת־תורה, אין טאָג פון איר גרינדונג, האָט די געזעלשאַפט געפּראַוועט אַ יום־טוב, מיטן אָנטייל פון רבֿ, פון חזן מיטן כאָר און פון „פּאָזשאַרנעם" אָרקעסטער. „שוקדי מלאכה" האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1915.

38. פרומע און „פרײַע" אין קאַמף פאַר השפּעה

דאָס לעבן אין סלאָנים האָט אַלץ מער און מער באַקומען אַ וועלטלעכן כאַראַקטער. די „פרײַע" האָבן ביסלעכווײַז באַהערשט די גאַס.

די פרומע לײַט האָבן ניט נאָכגעגעבן. דער קאַמף צווישן פרומע און פרײַע איז אָנגעגאַנגען אין אַלע שטעט פון תחום־המושב אין רוסלאַנד, און די פרומע האָבן זיך גענומען אָרגאַניזירן. ס'איז אַנטשטאַנען די „אָרטאָדאָקסיע", וועלכע איז אַריבער צו אַן אָנגריף אויף די פרײַע. פון די צענטערן, פון ווילנע און פון קאָוונע, זײַנען געשיקט געוואָרן מגידים איבער דער מדינה. אַזוי איז אין 1897 געקומען קיין סלאָנים הרב ר' אשר הערמאַן, געהאַלטן דרשות און אין משך פון חדשים געטאָן אַלץ צו אָרגאַניזירן רעליגיעזע אגודות. ער האָט געגרינדעט דעם „בית יעקב תפארת בחורים", פאַר יונגע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע. דער ציל פון דער אגודה איז געווען צו דערציען די יונגעלײַט זיי זאָלן „מורא האָבן און שעצן גאָט און דעם מלך". קלענערע קינדער זײַנען אָרגאַניזירט געוואָרן אין „פרחי הגפן".

אין יענע יאָרן זײַנען קיין סלאָנים געשיקט געוואָרן אויך אייניקע יונגע „מוסרניקעס", כדי צו שטאַרקן די רעליגיעזע שטימונג.

ר' אשר הערמאַנס „תפארת בחורים" האָט לאַנג ניט געהאַלטן. די יונגע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פלעגן שוין דאַן הערן רעדעס פון אַנדערע שליחים, פון מינסק און פון ווילנע — די ערשטע אַגיטאַטאָרן פון דער רוסישער ס. ד., ס. ר. און פון „בונד". אין 1901 איז ווידער געקומען אַ דרשן, ר' משה־צבי גרינבערג, וואָס האָט פּרובירט באַנײַען די „תפארת בחורים" און האָט געגרינדעט אַן אָפּטיילונג פון „מחזיקי הדת".

כדי צו ציִען ייִדן אין בית־מדרש אַרײַן האָבן די פרומע אַקטיוויזירט דעם חזן, וואָס האָט אָנגעהויבן דאַווענען פאַרן עמוד יעדן פרײַטיק און שבת. זיי האָבן אויך אויסגעברייטערט די אַלגעמיינע לימודים און אײַנגעפירט מלאכה אין תלמוד־תורה, כדי אויסצומײַדן די גרינדונג פון אַ מאָדערנער, פרײַער שול.

דער רבֿ, ר' יוסף שלופער, איז געווען באַליבט אין אַלע קרײַזן פון סלאָנימער ייִדן, און ער האָט זיך טאַקע כסדר באַמיט אײַנצוהיטן דעם שלום צווישן די צוויי שטרײַטנדיקע מחנות. ער איז נפטר געוואָרן אין תרס"ג (1903), און צווישן די מספידים אויף דער לוויה איז אויך געווען דער קריסט־לעכער דאָקטאָר שיראַצקי.

די פאַרבינדונגען מיט דער מאַכט האָט אָפּגעהיט דער ראַבינער הורוויטש. ס'זײַנען געווען זייער פיל פאַלן, ווען מ'האָט געדאַרפט רעפּרעזענטירן די ייִדישע עדה אויף רוסיש, און דער ראַבינער האָט עס געטאָן מיט דערפאָלג.

נאָך דעם ווי דער חזן מענדעלעוויטש האָט פאַרלאָזן סלאָנים, איז באַשלאָסן געוואָרן, כדי אויסצומײַדן שאַרפע ויכוחים, אַז אַן אסיפה פון פאָרשטייער פון די בתי־מדרשים דאַרף באַשליסן וועגן אַ חזן. אַלס שטאָט־חזן איז באַשטימט געוואָרן ר' אריה רויטמאַן. נאָך פינף יאָר חזנות אין סלאָנים האָט ער פאַרלאָזן די שטאָט, און ס'איז אויפגענומען געוואָרן אַלס חזן ר' אהרן־דובער סטראָד. פאַר זײַנע צײַטן האָבן די משכילים באַהערשט דעם משוררים־כאָר און דער חזן פלעגט

שוין אויפטרעטן ניט נאָר אין רעליגיעזע צערעמאָניעס, — אויך ביי די „שוקדי מלאכה", אויף די יערלעכע פייערונגען פון די פייערלעכער און אפילו אויף ציוניסטישע אָוונטן.

39. „חדרים מתוקנים" און קולטור־טעטיקייט

די מגידים האָט זיך ניט איינגעגעבן צו פאַרשטאַרקן די רעליגיע און זייערע אויפטריטן האָבן געוועקט דווקא די משכילים צו באַהערשן דאָס קהילה־לעבן.

זייער גייסטיקער צענטער איז געווען די געזעלשאַפט „מפיצי השכלה" אין פעטערבורג און זייער „אורים ותומים" איז געווען דער „המליץ", שפּעטער אויך דער „וואָסכאָד", אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט דובנאָוו, לעוואַנדאַ, פרוג א. אַנד.

ביסלעכווייז איז די השכלה אַריינגעדרונגען אויך אין די קרייזן פון ישיבה־בחורים, וואָס האָבן אָנגעהויבן, צוערשט אין געהיים און שפּעטער בפרהסיה, לייענען „פרייע" ביכער, לערנען העברעאיש, רוסיש, דייטש. די גבאים און משגיחים האָבן געטאָן אַלץ כדי דאָס צו באַקעמפן, אָבער ס'איז זיי ניט געלונגען. די ישיבה־בחורים האָבן זיך שוין ניט געוואָלט באַנוגענען מיטן לערנען און מיט לייענען דעם אָרטאָדאָקסישן „הפלס".

דערווייל האָבן די משכילים, אַלס נאַציאָנאַל־געשטימטע, געדאַרפט באַקעמפן אַ נייעם קעגנער — די ערשטע אַסימי־לאַטאָרן, וואָס האָבן מזלזל געווען מיט דער נאַציאָנאַלער דערציאונג פון זייערע קינדער. געווירקט דערצו האָט זיכער די „אויעזדנאַיע אוטשילישטשע", אין וועלכער ס'האָבן געלערנט ס'רוב קריסטלעכע תלמידים און די יידישע האָבן קיין שום העברעאישע לימודים ניט געהאַט. שפּעטער איז נאָך צוגעקומען די שטאָטישע רוסישע שול, די „גאָראָדסקאָיע אוטשילישטשע", אויך אָן יידישע לימודים, פיל יידישע קינדער זיינען אַהין געגאַנגען זיך לערנען און זיינען געצוווּנגען געווען צו שרייבן שבת. דאָס האָט געעפנט די אויגן פון אַ סך עלטערן.

דער אידעאַל פון די משכילים איז געווען אַ „חדר מתוקן". אָנהויב יאָרהונדערט האָט זיך אין סלאָנים באַזעצט אַן ענערגישער לערער, צבי שפּיראָ, און האָט געעפנט אַ העברעאישע שול פון דריי קלאַסן. דער פּראָגראַם איז גענומען געוואָרן פון ענלעכע „חדרים מתוקנים" אין אַנדערע שטעט. ס'זיינען שוין אַפילו געווען לערנביכער אין העברעאיש. די משכילים האָבן געמאַכט נאָך אַ פּאַרזוך צו עפענען אַ גרויסע העברעאישע שול, אָבער ס'איז זיי ניט געגאַנגען. אַ צווייטער לערער, מאיר וואָלפּאָוויטש, האָט געעפנט נאָך אַ בית־ספר. ס'האָבן זיך געוויזן מאָדערנע מלמדים, וואָס האָבן בעיקר געלערנט תנ"ך, דקדוק און העברעאיש לויט אַ כרעסטאָ־מאַטיע: ישראל מירסקי, ישראל־יעקב סאָלמאָן, ראַדונסקי. זיי האָבן געעפנט מאָדערניזירטע חדרים און געהאַט אַ סך תלמידים.

די משכילים האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער מלוכהשער שול פאַר יידישע קינדער. איינגעפירט דאָרטן גימנאַסטיק. די עלטערן האָבן אויך געטראַכט וועגן עפענען אַ האַנדלס־שולע פאַר זייערע קינדער. די פאַרמעגלעכערע יידן האָבן געשיקט די קינדער אין די גימנאַזיעס פון די גרעסערע נאָענטע שטעט. אָבער די רוסישע מאַכט האָט בשום אופן ניט דערלויבט, אַז ס'זאָל אין סלאָנים זיין אַ מיטל־שולע פאַר יידישע קינדער.

אַ גרופּע אינטעליגענטע פרויען, וואָס האָבן געענדיקט פרוי שולץ'ס שולע, האָט געגרינדעט פּאַראַלעל צו „שוקדי מלאכה" די געזעלשאַפט „משכיל אל דל" און האָבן געגעבן לעקציעס אין העברעאיש און רוסיש אָרעמע מיידלעך. צווישן די גרינדערינס און לערערינס זיינען געווען: רייץ, שאַכנערס, שלופער, יעלעצקי, זאַבלאָצקי, אורינאָווסקי, אָזשעכאָווסקי, ווינאָגראַד, קליבאַנסקי, בערניקער.

פרוי יודקאָווסקיס פּראָגימנאַזיע פאַר יידישע מיידלעך האָט ווייטער עקזיסטירט, אָבער אַ סך יידישע טעכטער האָבן געלערנט אין די צוויי מלוכה'שע מיידל־שולן.

דערווייל איז די העברעאישע שפּראַך פאַרשפּרייט געוואָרן אין פיל קרייזן און אין 1903 איז אַנטשטאַנען די ערשטע „אגודת דוברי עברית". ס'איז געוואָקסן די צאָל העברעאיש־לערער און ס'זיינען געווען אין שטאָט 4 פּריוואַטע ליי־ביבליאָטעקן. „שוקדי מלאכה" און די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָבן שפּעטער געעפנט אומזיסטע ביבליאָטעקן. די צייטונגען „הצפירה" און „הצופה" האָבן געהאַט אַ סך לעזער אין סלאָנים.

יידישע יונגעלייט זיינען געוואָרן עקסטערנען און שפּעטער געלערנט אין רוסישע און אייראָפּעאישע אוניווער־זיטעטן. אַ סך פון זיי זיינען טעטיק געווען אין דער ר'עוואָלוציאָנערער באַוועגונג.

אין שטאָט פלעגן אָפט פאָרקומען טאַנץ־אָוונטן און איינגעאָרדנט ווערן פאָרשטעלונגען פון געקומענע טרופּעס. צווישן 1899 און 1903 האָט באַזוכט סלאָנים די טרופּע פון אברהם און אסתר־רחל קאַמינסקי א. אַנד. די טוערינס פון „משכיל אל דל", די פרויען לובאַווסקי, קאָוואַרסקי, רייץ, דובינבוים, לעווין א. א. האָבן אַפילו אָרגאַניזירט אַן אָרטיקע דראַמאַטישע טרופּע און געשטעלט פּיעסן אויף יידיש־היס־טאָרישע טעמעס.

די ציוניסטן פלעגן אויך אָרגאַניזירן ליטעראַרישע אָוונטן, מיטן אָנטייל פון אַדוו. יאַקאָבסאָן, ד"ר ראָזנבליט, מ. גאָרפינקל און נאָך פון דער אָרטיקער אינטעליגענץ. אָפט פלעגן די אָוונטן זיין פאַרבונדן אויך מיטן — אויפטריט פון חזן און כאָר.

אין יאָר 1903 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָפּענער כאָר, אונטער דער לייטונג פון דיריגענט ראָטשטיין. דער כאָר האָט ס'רוב געזונגען ציון־לידער און יידישע פאָלקס־לידער. נייע צייטן — נייע לידער.

40. חובבי ציון און ציוניסטישע מטיפים

די גרענעצן צווישן השכלה און חיבת־ציון זיינען אין די ניינציקער יאָרן געווען פאַרטושט. דער גרעסטער טייל פון סלאָנימער משכילים זיינען געווען נאַציאָנאַל־ציוניסטיש געשטימט, און בלויז איינצלנע האָבן זיך געלאָזט אַסימילירן אָדער אַוועק אין די רוסישע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונגען.

אין שפּיץ פון די חובבי־ציון אין סלאָנים איז געשטאַנען משה לעווין. מיט זיין איניציאַטיוו האָבן די חובבים באַזוכט יעדע חתונה און שמחה און געזאַמלט געלט פאַר קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל. באַזונדערס האָבן זיך די חובבי־ציון פאַרנומען מיט פּריידיקן דעם ציוניסטישן געדאַנק און פלעגן אָפּט אָרגאַניזירן באַזוכן פון מטיפים און רעדנער.

כדי ווידערצושטעלן זיך דער השפּעה פון די רעליגיעזע מגידים פלעגן דאַן אויך די ציוניסטישע פּריידיקער זיך פאַררופן אויף דברי־תורה און מאמרי־חז״ל, אויף ווערטלעך פון חכמים און למדנים. אַזעלכע מטיפים האָבן זיך דאַן געפונען, און זיי פלעגן מיט זייער פּאַטאָס שטאַרק ווירקן אויף די מאַסן.

דער פּאָפּולערסטער מטיף אין די ניינציקער יאָרן איז געווען ר׳ צבי מאַסליאַנסקי. ער איז, אייגנטלעך, געווען דער פּראָטאָטיפּ פון אַלע מטיפים נאָך אים. ער פלעגט פאָרן פון שטאָט צו שטעטל און באַגייסטערן דעם נייעם דור. אין יאָר 1894 איז ער געקומען קיין סלאָנים און די משכילים — חובבי־ציון זיינען פון אים ממש פאַרשיכורט געוואָרן. משה זאַבלאָצקי האָט אים, אַלס צייכן פון דאַנקבאַרקייט, צוגעטראָגן אַ מתנה — אַ העברעאיש ליד וועגן דעם מטיף און זיינע בשורות צו די צוהערער.

אונטער דער השפּעה פון מאַסליאַנסקיס דרשות האָבן משכילישע יונגעלייט געגרינדעט אַ באַזונדערן „מנין”, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער „ציוניסטישער מנין” און האָט געדאַוונט אויף אַן אויבער־שטיבל אין אַ הויז אויפן מאַרק־פּלאַץ. אויך יאַקאָבסאָן איז געווען אַ מתפלל אין דעם מנין. דאָרטן פלעגן יעדן שבת געהאַלטן ווערן דרשות „מעניינא דיומא”, און די רעדנער זיינען געווען וו. דינעס, ש. גאָרפינקעל, משה וואָלאַך א. אַנד. פון 1899 האָבן די מתפללים זיך פאַרנומען מיט פאַרשפּרייטן שקלים און אַקציעס פון דער קאָלאָניאַל־באַנק.

אין יאָר 1900 האָט באַזוכט סלאָנים דער מטיף צדיקאָוו, שפּעטער ד״ר פּ. אווינאָוויצקי, אַ געוועזענער סלאָנימער ישיבה־בחור, וואָס פלעגט אָפּט און גערן קומען קיין סלאָנים.

די פרומע לייט האָבן, פאַרשטייט זיך, קיין נחת ניט געהאַט פון די ציוניסטישע דרשות און האָבן אַרויסגעטראָטן קעגן די מטיפים. אָבער אַ נייער אַנטי־ציוניסטישער כוח איז אויסגעוואַקסן — דער „בונד”. און ווען דער מטיף צדיקאָוו האָט אין זיין רעדע אין בריקער שול אָנגערירט דעם כבוד פון „בונד”, האָבן די בונדיסטן אויפגעריסן די רעדע און מיט שטעקנס זיך געוואָרפן אויף די צעשראָקענע צוהערער.

ביסלעכווייז האָבן זיך אַזוי אין סלאָנים אויסקריסטאַליזירט די באַזונדערע פּאַרטייען און שטרעמונגען, וואָס זיינען טעטיק געווען אויף דער יידישער גאַס אין רוסלאַנד אין אָנהייב פון 20־טן יאָרהונדערט.

41. ערשטע שטרייקן, ערשטע רעוואָלוציאָנערן

מיר האָבן געזען, אַז אין די לעצטע צענדליקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט זיך אין סלאָנים, ווי אין דער יידישער גאַס בכלל, געענדערט די באַציאונג צו אַרבעט, און מיטן וווקס פון דער אינדוסטריע איז גרעסער געוואָרן די צאָל יידן, וואָס האָבן געלעבט פון אַרבעט, פיזישער אָדער גייסטיקער.

די פאָלקס־ציילונג אין רוסלאַנד פון יאָר 1897 האָט באַוויזן, אַז קנאַפּע 56 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעל־קערונג האָט געלעבט פון אַרבעט, 38,5 פּראָצענט — פון האַנדל און פאַרמיטלונג און 5,5 פּראָצענט פון פאַרשידענע באַשעפטיקונגען, בעיקר כלי־קודש א. ד. גל. אין גראָדנער גובערניע, צו וועלכער ס׳האָט אויך געהערט סלאָנים, איז די צאָל אַרבעטנדיקע געווען באַדייטנדיק. בלויז די בעלי־מלאכות האָבן אין סלאָנים אויסגעמאַכט אַרום אַ דריטל פון דער יידישער באַפעלקערונג. נאָך אַ קנאַפּע דריטל זיינען געווען די לערן ־ יינגלעך, באַהעלפערס, אָנגעשטעלטע. די הויפּט־פאַכן אין סלאָנים זיינען געווען: לעדער־אויסאַרבע־טונג, סופרות סת״ם, מעבל־פּראָדוקציע און האָלץ־אינדוסטריע, מילן, בראָנפן און ביר־ברויעריי, זייף, שוועבעלעך א. אנד. אין פיל פון די פאַבריקן האָבן געאַרבעט יידישע אַרבעטער צוזאַמען מיט קריסטלעכע. פון אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „הצפירה” אין יאָר 1901 ווייסן מיר אַפילו, אַז יידן פלעגן זומער־צייט גיין צו ערד־אַרבעטן אין די גרעסערע גוטן (אימעניעס) אַרום סלאָנים.

אין יענע יאָרן איז אויך די יידישע פרוי אַריינגעדרונגען אין געוויסע פאַכן, בעיקר שניידעריי, הוט־פּוצעריי און הילף ביים פאַרקויפן אין די גרעסערע געשעפטן. אין די ניינציקער יאָרן זיינען מיידלעך אַוועק אַרבעטן אויך אין די פאַבריקן פון זייף, גילזן, טיכלעך.

דער גרויסער יידישער אַרבעטנדיקער המון איז ניט געווען דאַן קיין איינהייטלעכער קלאַס און האָט זיך געטיילט אין פאַרשידענע קרייזן. דער אַרבעטס־טאָג איז געווען דאַן פון פינסטער ביז פינסטער, ביז 15—16 שעה אין מעת־לעת. מ׳פלעגט אַרבעטן אויך מוצאי־שבת. דער לוין איז געווען אַ נידעריקער, ממש אַ הונגער־לוין, און די אַרבעטער האָבן קיין שום סאָציאַלע רעכט ניט געהאַט. פאַרשטייט זיך, אַז די ערשטע אָרגאַניזירטע אַרבעטער־קרייזן האָבן כסדר אָנגעוויזן דעם אַרבעטער אויף זיין „קלאַסן־שונא” דעם בעל־מלאכה, וואָס האָט אָפט אַליין געאַרבעט פון פרי ביז נאַכט.

עס איז געווען די עפּאָכע פון רעוואָלוציאָנערע שטורמען אין אַלע עקן פון דער רוסישער אימפּעריע. שוין פון לאַנג איז באַקאַנט געווען די באַפרייונגס־באַוועגונג „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ” („פאָלקס־ווילן”), און אין די 90־ער יאָרן האָט פאַר־נומען דעם אויבנאָן די מאַרקסיסטישע פּאַרטיי, די רוסישע ס. ד. אויך יידישע אינטעליגענץ, און מיט זיי אַרבעטער, האָבן פריער געהערט צו די רוסישע רעוואָלוציאָנערע קרייזן, צו ס. ד. און ס. ר. די השפּעה פון מינסק און ווילנע איז דער־גאַנגען ביז סלאָנים. ווי אומעטום, איז אויך דאָ דער ערשטער רעוואָלוציאָנערער שריט געווען — אַ שטרייק. אין 1897 האָבן געשטרייקט, זייער קורץ, די נאָדל־אַרבעטער. מיט אַ יאָר שפּעטער איז שוין אויסגעבראָכן אַ גרויסער שטרייק אין דער גרעסטער שניידעריי, און שפּעטער האָבן סאָלידאַריש פאַרשטרייקט אַלע שניידער־אַרבעטער. די פאָדערונג איז געווען: אַ 12 שעה׳דיקער אַרבעטס־טאָג, גרעסערער לוין און

ליקווידאַציע פון דער מוצאי־שבת־אַרבעט. די פּאָליציי האָט געהאַנדלט שנעל און שאַרף, אַ ספּעציעלער מענטש פון פּעטערבורגער געהיים־פּאָליציי איז אַראָפּגעקומען קיין סלאָנים, די שטרייק־פירער זיינען אַרעסטירט געוואָרן און מ׳האָט זיי פאַרשיקט קיין סיביר. נאָר איינצלנע נעמען געדענקען מיר פון יענע ערשטע שטרייק־אָרגאַניזאַטאָרן: אַנצל דער סטאָליער (דער זון פון משה דעם וואַסער־טרעגער), לייבקע ברוקירער, ברוך דער שניצער און יאַנקל דער שוסטער. צום באַדויערן זיינען זיי געבליבן ערגיץ ווייט אין ראָסיי און אפילו אין די שפּעטערע יאָרן האָט מען וועגן די שטרייק־פּיאָנערן פון סלאָנים קיין סך ניט דערציילט.

נאָכן דערדריקן דעם שטרייק זיינען דאָך געבליבן עטלעכע רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן שוין געהאַט געלייענט די אומלע־גאַלע ביכלעך. ביסלעכווייז זיינען אַנטשטאַנען קרייזן, וואָס האָבן בעיקר זיך פאַרנומען מיט לייענען און לערנען פּאָפּולערע בראָשורן און יידישע ביכלעך. דאַן זיינען שוין קיין סלאָנים דערגאַנגען אויך עקזעמפּלאַרן פון דער בונדישער אומלעגאַלער „אַרבעטער שטימע".

אין 1899 איז געקומען דינען אין סלאָנימער פּאָלק אַ מינסקער בחור, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס טעטיקער אַגיטאַטאָר פון די ס.ר.־אָווצעס. ער האָט אין די אָוונט־שעהן געפירט קרייזלעך, געלערנט מיט זיי רוסיש, און דאָס איז געווען אַ בילדונגס־אַרבעט פּאַראַלעל צו דער וואָס ס׳האָבן געפירט די נאַציאָנאַלע משכילים פון „שוקדי מלאכה" און די פרויען פון „משכיל אל דל". מיר ווייסן נאָר, אַז דער עסערי־שער אַגיטאַטאָר האָט געהייסן יעקב, און אַז ער האָט געהאַט במשך פון זיינע צוויי יאָר דינסט אין סלאָנים אַ גרויסע השפּעה אויף די אַרבעטנדיקע און יוגנט. נאָר איין אָפּאָנענט פון ס. ד. איז געווען קעגן אים — דער אָרטיקער משכיל, העברעאיש־לערער זלמן קוניצע. ווען יעקב איז צוריקגעפאָרן קיין מינסק, איז פון דאָרטן אָנגעקומען אַ פאַרטרעטער מיטן נאָמען נתן (אויך וועגן אים ווייסן מיר מער גאָרניט צו דערציילן). דערווייל האָט זיך אין שטאָט געשטאַרקט די ווילנער השפּעה פון ס. ד. אין 1901 איז אויסגעבראָכן אַ שטרייק אין אַ מעבל־פאַבריק, און ווייזט אויס, אַז אונטער דער השפּעה פון עסערישן טעראָריזם האָט איינער פון די שטרייקנדיקע באַגאָסן דעם בעל־הבית מיט שוועבל־זויער. דעם „טעראָריסט" איז געלונגען צו אַנטלויפן קיין אויסלאַנד, אָבער דער פאַל איז אין דער אַנטיסעמיטישער פּרעסע אויס־געטייטשט געוואָרן קעגן סלאָנימער יידן, און ספּעציעל קעגן די יונגע. דער אַגיטאַטאָר נתן, און מיט אים נאָך אַן אומבאַ־קאַנטע טוערין, האָבן פאַרגעזעצט זייער אונטערערדישע טעטיקייט.

אין יאָר 1902 איז קיין סלאָנים געקומען אַ פּעאיקער אַגיטאַטאָר, מ. ה. געלמאַן, וואָס איז שוין פריער געווען טעטיק אַלס סאָציאַליסט אין לאָנדאָן. ער האָט פאַנאַנדער־געוויקלט אַ ברייט־פאַרצווייגטע אַגיטאַטאָרישע אַרבעט אין שטאָט און אומגעגנט, וואָס האָט אַרומגענומען הונדערטער יידישע און קריסטלעכע אַרבעטער. די פּראָפּאַגאַנדע איז אַפילו אַריינגעדרונגען, דורך די לערן־ייִנגלעך, אין די בתי־מדרשים. געלמאַן האָט אויך אָרגאַניזירט שטרייקן, ווי דער שטרייק פאַר פּסח, 1902, אין די מצה־פּאָדריאַדן, בעת וועלכן ס׳איז צום ערשטן מאָל פאַרשפּרייט געוואָרן אַ העקטאָגראַ־פירטע פּראָקלאַמאַציע אין יידיש. די פּאָדריאַד־אייגנטימער האָבן נאָכגעגעבן די פאָדערונגען פון די אַרבעטער.

מיט געלמאַנען האָט מיטגעאַרבעט אַן אָרטיקע שניי־דערקע, חברטע מירל (אויך וועגן איר ווייסן מיר ניט קיין איינצלהייטן, — שפּעטער האָט זי עמיגרירט קיין אַמעריקע). זיי האָבן אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט פון 5 און אַ ריי פאַך־סכאָדקעס. אויפן שולהויף האָבן זיי געהאַט אַ געהיימען לאַגער פון ליטעראַטור און דעם העקטאָגראַף. די „סכאָדקעס" פלעגן זיך טרעפן אין אַ הייזל אויף יורזיקע.

זומערצייט האָט געלמאַן געפירט זיין פּראָפּאַגאַנדע צווישן דער אינטעליגענץ און אַ סך סטודענטן, גימנאַזיסטן און משכילים זיינען צוגעשטאַנען צו דער אונטערערדישער באַוועגונג. אַזוי האָבן זיך די משכילים געשפּאָלטן אין צוויי שטרעמונגען, די ציוניסטן און די רעוואָלוציאָנערן (שפּעטער איז אויך געקומען צו אַ סינטעז פון ביידע שטרעמונגען). געווען אויך משכילים, וואָס זיינען געבליבן פאַרבונדן מיט ביידע צדדים, ווי ד״ר ראָזענבליט, וואָס האָט געהערט צו די ציוניסטן און דערלויבט אין זיין וווינונג געהיימע באַגע־גענישן פון קרייזן מיט געלמאַנען און מירלען.

זומער 1902 האָט זיך געשטאַרקט דער „בונד" אין אַלע אַרומיקע שטעט. זיינע שליחים קיין סלאָנים האָבן אָנגע־טראָפן אַ צוגעגרייטן, גינסטיקן באָדן, אַ דאַנק דער בונדישער ליטעראַטור וואָס איז נאָך פריער דערגאַנגען אין שטאָט. אָנהויב אָקטאָבער 1902 (חול־המועד סוכות) איז געקומען די דעלעגאַטין פון בונדישן ביאַליסטאָקער קרייז־קאָמיטעט, מאַשע זאַלקינד, אַ געניטע רעוואָלוציאָנערע טוערין, און זי האָט אָפּגעהאַלטן אין סלאָנים אַ ראַיאָן־קאָנפערענץ מיט פאָרשטייער פון זשעטל, רוזשנוי, דערעטשין און זעלווע. נאָך צוויי טעג פון פאַרהאַנדלונגען איז אין סלאָנים אַנטשטאַנען אַ בונדישע אָרגאַניזאַציע. געלמאַן האָט מסכים געווען, אַז זיינע קרייזן זאָלן זיך אָנשליסן אין „בונד".

באַלד נאָכדעם, אָנהויב 1903, האָט זיך אָרגאַניזירט אַ צווייטע אַרבעטער־פּאַרטיי, מיטן נאָמען „פּועלי־ציון", אין וועלכער ס׳זיינען אויך אַריינגעטראָטן אַרבעטער און אינ־טעליגענץ, וואָס האָבן געשטרעבט צו אַ סינטעז פון ציוניזם און סאָציאַליזם.

42. פּאָגראָם שטימונגען און יידישע זעלבשוץ

די פּאָגראָמען פון 1903—1904, און באַזונדערס דער שוידערלעכער קישינעווער פּאָגראָם, האָבן אַרויסגערופן אַ שווערע שטימונג אויך אין סלאָנים. די אַנטיסעמיטישע העצע איז געווען זייער אַ שאַרפע און ראש־השנה 1903 איז כמעט געקומען צו אַן עלילת־דם און פּאָגראָם. ניט בלויז די רוסן, נאָר אויך די אָרטיקע פּאָליאַקן זיינען געוואָרן אַקטיווע אַנטיסעמיטן.

ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע עמיגראַציע קיין אַמעריקע. אָבער גלייכצייטיק איז אויך רייף געוואָרן, אין

די אָרגאַניזירטע נאַציאָנאַלע און סאָציאַליסטישע קרייזן, דער געדאַנק פֿון זעלבשוץ. אַזעלכע באַזונדערע זעלבשוץ־קרייזן זיינען אַנטשטאַנען ביים „בונד", ס"ס און דער ציוניסטישער יוגנט. אין געהיים איז געשאַפֿן געוואָרן לייכטער געווער און מ'האָט זיך געגרייט קעגן מעגלעכע אָנפֿאַלן אויף יידן.

אַזאַ סכנה איז געווען צום סוף 1904, אין ברען פֿון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה. סלאָנים איז באַשטימט געוואָרן אַלס מאָביליזאַציע־צענטער פֿאַר אַ גרויסן שטח פֿון צפֿון־מערב רוסלאַנד. ס'האָט אין דער לופֿטן געשמעקט מיט פּאָגראָם צוליב דער מעגלעכער קאָנצענטראַציע פֿון אַ סך „זאַפּאַסניקעס" און דער כסדרדיקער אַנטי־יידישער העצע. די זעלבשוץ־קרייזן האָבן זיך געגרייט. דער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט טאַקע צוגעזאָגט אַז ס'וועט די יידן גאָרניט געשען, אָבער קיינער האָט זיך ניט געוואָלט פֿאַרלאָזן אויף די אָפֿיציעלע הבטחות. די קהל פֿירער האָבן זיך דער־וווּסט אַז די קרייז־קאָמענדאַנטור האָט צו איר דיספּאָזיציע קאָזאַקן „צום פֿאַרדינגען". וולאַדימיר יאַקאָבסאָן און נחום לאָזינסקי זיינען אַוועק אונטערהאַנדלען מיט דער מיליטע־רישער קרייז־קוואַרטיר און ס'איז זיי געלונגען צו מאַכן אַ טראַנזאַקציע: מ'האָט זיי צוגעזאָגט, אַז אַ גרופּע פֿון 50 קאָזאַקן מיט צוויי אָפֿיצירן וועלן אָפּהיטן די סלאָנימער יידן פֿון די כוליגאַנישע „זאַפּאַסניקעס". מיר ווייסן ניט, וויפֿל דער קרייז־קאָמענדאַנט האָט באַקומען אויפֿן האַנט, אָבער די קאָזאַקן האָט מען געצאָלט 5 קאָפּיקעס אַ טאָג, די אָפֿיצירן — 3 רובל אַ טאָג, און דערצו האָבן זיי באַקומען צו עסן, טרינקען און שלאָפֿן. מ'גיט איבער, אַז דאָס האָט אָפּגעקאָסט די סלאָנימער יידן אַרום 2 טויזנט רובל.

שווער צו גלויבן אַזאַ געשיכטע, אָבער די קאָזאַקן האָבן עטלעכע מאָל „איינגעשטילט" די צעבושעוועטע „זאַפּאַסני־קעס" און איינמאָל, אַז די געפֿאַר פֿון אַ פּאָגראָם איז שוין געווען ממש אָפֿן, האָבן יידישע שטאַרקע יונגעלייט, צוזאַמען מיט די קאָזאַקן און מיט דער פּאָליציי, אָנגעבראָכן די ביינער איינציקע פּאָגראָמשטשיקעס און זיי פֿאַרטריבן.

אַן אָנגעשטרענגטע לאַגע איז געשאַפֿן געוואָרן אין שטאָט נאָכדעם ווי יידישע רעוואָלוציאָנערן האָבן „אַוועקגעלייגט" אַן אָרטיקן פּאָליציאַנט. די פּאָליציי האָט געכאַפּט צוויי אומשולדיקע יונגעלייט און זיי זיינען פֿאַרמישפּט געוואָרן צום טויט. נאָר אַ דאַנק דער אינטערווענץ פֿון רב ר' מרדכי'לע איז דער טויט־אורטייל זיי פֿאַרביטן געוואָרן אויף סיביר. אַ צווייטער פֿאַל, ווען אַ פּאָליטישער אַרעסטירטער האָט דערשאָסן אין באַן, ניט ווייט פֿון סלאָנים, דעם פּאָליציאַנט וואָס האָט אים געהיט, און איז אַליין אַנטלאָפֿן, האָט ווידער אויפֿגערודערט די שטאָט.

די אַקטיווע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט פֿון די סלאָנימער אַרבעטער און יוגנטלעכע האָט אַרויסגערופֿן באַוווּנדערונג ביי אַלעמען. דער שרייבער אַלעקסאַנדער מוקדוני דערציילט, ווי ער האָט אין סלאָנים באַגעגנט יונגעלייט, וואָס זיינען אַ גאַנצן טאָג געזעסן איינגעבויגן איבער דער הייליקער סופֿרות־אַרבעט, געשריבן ספֿר־תּורה'ס און מזוזות, און ביינאַכט פֿלעגן זיי אַרויסגיין מיט די רעוואָלווערן, אָפּהיטן פֿון פּאָגראָמען און פֿירן אונטערערדישע אַרבעט.

אויך נאָכן ביאַליסטאָקער פּאָגראָם, אין 1906, איז סלאָנים אויפֿגעציטערט געוואָרן, באַזונדערס נאָכדעם ווי דער אַדוואָקאַט יאַקאָבסאָן איז באַרימט געוואָרן מיטן אויפֿדעקן די פּאָגראָם־אָרגאַניזאַטאָרן און די העצער.

אָנהייב דעם יאָר איז יאַקאָבסאָן אויסגעקליבן געוואָרן אַלס דעפּוטאַט אין דער ערשטער רוסישער דומע. צו די וואַלן האָבן זיך פֿאַראייניקט די ציוניסטן מיט די פֿאָלקיסטן פֿון דובנאָווס שניט און אפֿילו מיט אַסימילאַטאָרישע קרייזן. די לינקע פֿאַר־טייען האָבן בויקאָטירט די וואַלן, און אין גראָדנער גובערניע איז געווען נאָר איין יידישע ליסטע, און ס'זיינען פֿון איר געווילט געוואָרן דער סלאָנימער אַדוואָקאַט יאַקאָבסאָן און דער גראָדנער אַדוואָקאַט אָסטראָגאָרסקי. אין דומע איז יאַקאָבסאָן געווען אַקטיוו אין דער יידישער פֿראַקציע און אין דער פּאַרטיי פֿון די קאַדעטן. נאָכן ביאַליסטאָקער פּאָגראָם האָבן די ליבעראַלע פֿאָרשטייער אויפֿגעהויבן אַ שטורעם אין דומע, און ס'איז געשיקט געוואָרן אַ קאָמיסיע, מיט יאַקאָבסאָנען, אויסצופֿאָרשן דעם גאַנצן עניין אויפֿן אָרט. ווען ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז סאָלדאַטן האָבן פּאָגראָמירט אונטער דער אָנפֿירונג פֿון זייערע אָפֿיצירן און לויט אַן אָנווייזונג פֿון אויבן, האָט יאַקאָבסאָן געשטורעמט די דומע. זיין שאַרפֿער אַרויס־טריט האָט אַרויסגערופֿן אָנזען אין דער וועלט און פֿאַרשאַפֿן שטאָלץ די סלאָנימער יידן. יאַקאָבסאָן האָט באַקומען דראָאונגס בריוו און דועל־אַרויסרופֿן פֿון אָפֿיצירן. די דומע איז אויפֿ־געלייזט געוואָרן און דער דרייסטער אַדוואָקאַט האָט געמוזט אַנטלויפֿן אויף עטלעכע חדשים קיין אויסלאַנד. ווען ער איז צוריקגעקומען, איז ער אַרעסטירט געוואָרן און געזעסן דריי חדשים אין סלאָנימער תּפֿיסה פֿאַרן אונטערשרייבן דעם „וויבאָרגער מאַניפֿעסט".

דעמזעלבן זומער זיינען ווידער געווען פֿאַלן פֿון פּאָגראָם־סכנות, אָבער די זעלבשוץ איז געשטאַנען אויף דער וואַך.

43. פֿאַרשטאַרקטע עמיגראַציע אין די רעאַקציע־יאָרן

אין די יאָרן פֿון מהומות, שטרייקן, פּאָגראָמען און פֿון רוסיש־יאַפּאַנישן קריג איז שטאַרק געטראָפֿן געוואָרן די סלאָנימער ווירטשאַפֿט און אַ סך יידן האָבן פֿאַרלוירן זייערע פּרנסות. די ציוניסטן האָבן דאַן געשאַפֿן אַ גמילות־חסדים־קאַסע פֿאַר „יורדים", און אין דערזעלבער צייט זיינען טעטיק געווען אַלס קרעדיט־אַנשטאַלטן די „רוסיש־פֿראַנצויזישע באַנק" און די „שטאָטישע געזעלשאַפֿט פֿאַר קעגנזייטיקן קרעדיט". די פּריוואַטע בענק פֿון פּערליסן און אורינאָווסקין זיינען זייער אָפּגעשוואַכט געוואָרן, צוליבן טויט פֿון זייערע בעלי־בתּים. אַ פּריוואַטע באַנק האָט אויך געפֿירט נחום לאָזינסקי.

פֿון 1907 איז די לאַגע אַ ביסל בעסער געוואָרן, אָבער די רעאַקציע איז געווען שטאַרק און אַ סך יידישע יונגעלייט האָבן עמיגרירט קיין אויסלאַנד, באַזונדערס די רעוואָלוציאָנערע יוגנט, וועלכע האָט באַקומען אַ שטאַרקן מאָראַלישן קלאַפּ מיטן צוזאַמענבראָך פֿון דער פֿרייהייט־באַוועגונג אין רוסלאַנד. כּדי די עמיגראַנטן זאָלן ניט דאַרפֿן אָנקומען צו פֿאַרשידענע „אַגענטן", וואָס האָבן געצופּט געלטער פֿון די אָרעמע יידן,

האָט יק״א געעפֿנט אין באַראַנאָוויטש אַ ביוראָ צו אינפֿאָרמירן וועגן עמיגראַציע־וועגן און העלפֿן די נויט־באַדערפֿטיקע. אַרום 2500 יידן האָבן עמיגרירט פֿון סלאָנים פֿאַר די 7 און אַ האַלב יאָר, פֿון 1907 ביזן אויסברוך פֿון דער ערשטער וועלט־מילחמה.

אין דער אַטמאָספֿער פֿון דרוק און רעאַקציע האָבן זיך סלאָנימער יידן באַטייליקט אין די פֿייערונגען פֿון 100 יאָר צום ניצחון אויף נאַפּאָלעאָנען (1912) און 300 יאָר ראָמאַנאָוו־הערשאַפֿט (1913). כדי אויסצומיידן אַנטי־יידישע העצע האָט דער רב דערלויבט דעם „פּאָזשאַרנעם" אָרקעסטער שפּילן שבת, אין טאָג פֿון די ראָמאַנאָוו־פֿייערונגען.

שווערע טעג האָט דורכגעלעבט דאָס יידישע סלאָנים בעתן בייליס־פּראָצעס, און נאָך זיין באַפֿרייונג. אָקטאָבער 1913, האָבן סלאָנימער יידן זיך געהאַלזט און געקושט אינמיטן גאַס. אָבער אַ חודש נאָכדעם האָט עס געהאַלטן ביי אַן אָרטיקן עלילת־דם: אַ דערשטיקט קריסטלעך קינד איז געפֿונען געוואָרן אויפֿן בוידעם פֿון טאַבאַק־הענדלער מענדעלעוויטש. קריסטלעכע כוליגאַנעס האָבן זיך שוין געגרייט צו אַ פּאָגראָם און די מאַכט האָט געפֿנט אַן אויספֿאָרשונג. צום גליק האָבן די „שוואַרץ־מאה׳ניקעס" ניט באַוויזן איינצולערנען מיט מענדעלעוויטשעס דינסט־מיידל וואָס זי האָט צו זאָגן — און זי האָט דערציילט דעם אמת, אַז דאָס האָט זי דערשטיקט איר אומגעזעצלעך קינד און פֿאַרוואָרפֿן אויפֿן בוידעם. ערשט דאַן זיינען די כוליגאַנעס אַוועק אַנטוישטע.

44. דער רב ר׳ מרדכי׳לע ווייצל־ראָזענבלאַט

סלאָנים האָט שוין געהאַט בולטע רבנישע פּערזענלעכקייטן אין די פֿאָריקע יאָרהונדערטער, און צו זיי איז צוגעקומען, פֿון 1904, אַנדערהאַלבן יאָר נאָכן טויט פֿון ר׳ יאָסעלע שלופּער, דער זעלטענער, גרויסער רב ר׳ מרדכי ווייצל ראָזענבלאַט.

ער איז געווען פֿון די ווייניקע למדנישע, ליטווישע רבנים, וואָס איז אין די אויגן פֿון פֿאָלק פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צדיק, אַ בעל־מופֿת. אין דערזעלבער צייט איז דווקא דער חסידישער רבי, ר׳ שמואל, פֿאַרנומען געווען מיט רעליגיעזער עסקנות, געפֿאָרן אויף רבנים־קאָנפֿערענצן א. ד. גל. ס׳האָבן זיך אין סלאָנים ממש „פֿאַרביטן די יוצרות".

וויאַזוי האָט עפּעס דאָס מתנגדישע סלאָנים זיך געווילט אַ רב אַ „מיסטיקער"? ווייזט אויס, אַז אין די שווערע יאָרן פֿון רדיפֿות און גזירות האָבן יידן געוואָלט מער אַ טרייסט־וואָרט הערן, ווי אַ למדנישע דרשה, האָבן אַ רב „מיט אַ וואַרעם האַרץ" מער ווי מיט אַ „שאַרפֿן קאָפּ". אין זייער בענקשאַפֿט נאָך בעלי־מופֿתים האָבן סלאָנימער, און בעיקר אַרומיקע דאָרפֿישע יידן געפֿונען פֿאַרשידענע „צדיקים" און „מקובלים". אַזוי האָט זיך אויפֿגעדעקט אַ בעל־מופֿת אין אָזערניצע, דער דאָרטיקער מורה־הוראה ר׳ מאיר פּאַראַזאָוו־סקי, צו וועלכן ס׳פֿלעגן פֿאָרן יידן און אפֿילו קריסטן. נאָכדעם איז געקומען דער „בייקייער בחור", ר׳ אהרן גאַבורין, אין הויף רעפּניץ ביי האַלינקע. און ווען ס׳האָט צופֿעליק געווילט אין סלאָנים דער אַשמענער רב ר׳ מרדכילע, האָט אים קהל געבעטן דרשנען. דער איינדרוק פֿון זיין דרשה איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז יידן האָבן אים ניט געקענט פֿאַרגעסן און באַלד נאָכן טויט פֿון ר׳ יאָסעלען אָנגעהויבן זיך באַמיען צו ברענגען אויפֿן סלאָנימער כסא־הרבנות דעם באַרימטן אָשמענער צדיק.

אויך ר׳ מרדכי׳לע האָט, ווייזט אויס, געוואָלט אַריבערגיין קיין סלאָנים, צוליבן גרויסן נאָמען פֿון אירע אַמאָליקע רבנים. און אַזוי האָט די שטאָט זיך דעראָבערט אַ גייסטיקן פֿירער ווי זי האָט זיך אין יענע שווערע יאָרן געווונטשן — אַ הייסן, גוטן ייד, וואָס איז טריי געווען זיין קהילה ביזן לעצטן טאָג.

45. אהבת ישראל פֿאַרבינדט ר׳ מרדכי׳לען מיט יאַקאָבסאָנען

דער וועג פֿון ר׳ מרדכי׳לען פֿון אַן עילוי, אַ בקי און אַ חריף, צו „צדיקות" ציט זיך נאָך פֿון זיין היימשטאָט אַנטאָפּאָל, ווו ס׳האָט אויף אים השפּעה געהאַט דער דאָרטיקער רב ר׳ פּנחס־מיכאל. פֿון אים האָט ער געלערנט אהבת ישראל און אַ הייסן באַגער צו העלפֿן יעדן דערנידעריקטן און געשלאָגע־נעם. אין אַזעלכע זיינען אין יענער תקופֿה געווען אַ סך. שפּעטער, זייענדיק שוין רב אין אָשמענע, האָט ער געהערט אַ דרשה פֿון הרב ר׳ אברהם־יצחק קוק, וועלכער פֿלעגט אין זיינע דרשות פֿאַרפֿלעכטן דברי־קבלה און עלעמענטן פֿון יידישער, רעליגיעזער מיסטיק. הרב קוק דערציילט, אַז נאָכדעם האָט אים ר׳ מרדכי׳לע תמימותדיק געבעטן אויפֿדעקן אים „די הימלישע אַנטפּלעקונגען, וואָס האָבן זיך אים זיכער באַוויזן"...

קיין סלאָנים איז ר׳ מרדכי׳לע געקומען שוין אויף די עלטערע יאָרן, ווייס ווי אַ טויב, מיט אַן אויסזען פֿון אַ צדיק אַן אַסקעט. דאָ, אין זיין לעצטער רבנות, איז דער רב דער־גאַנגען צום העכסטן רום און זיין נאָמען איז באַקאַנט געווען ווייט איבער די גרעניצן פֿון סלאָנים. זיין הויז אין „רב׳ס געסל" איז אָפֿט פֿאַרפֿלייצט געוואָרן פֿון מאַסן יידן, וואָס פֿלעגן אים קומען זען, הערן פֿון אים אַ גוט וואָרט. ניט איין יידישער שרייבער און זשורנאַליסט איז געקומען אָנקוקן דעם באַרימטן רב און איינער פֿון זיי האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ באַגייסטערטע שילדערונג פֿון זיין באַגעגעניש מיט ר׳ מרדכי׳לען.

אַזוי ווי אהבת ישראל איז געווען דער עיקר־שטריך פֿון זיין כאַראַקטער און נשמה, האָט ער געפֿונען אַ געמיינזאַמע שפּראַך מיטן קעמפֿער פֿאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג, אדוו. יאַקאָבסאָן, און דיביידע הייסע יידן פֿלעגט זיך אָפֿט טרעפֿן און באַראַטן וועגן ענינים פֿון קהל.

אפֿילו די פּרייזע, און די רעוואָלוציאָנערע קריזיס, האָבן געהאַט צום רב גרויס דרך־ארץ און אים זייער געשעצט. ניט איינמאָל האָבן די סלאָנימער פּשוטע יידן געשטיצט דעם רב, ווען ער האָט געוואַגט אָנצורירן עמיצן פֿון די שטאַרקערע און רייכערע, ווי ס׳איז געשען בעת די קצבים האָבן געהויבן די פּרייזן פֿון פֿלייש.

ר׳ מרדכי׳לע איז באַקאַנט געווען און געשעצט געוואָרן אין די הויכע רבנישע ספֿערן פֿון יענע צייטן.

46. דאָס רעליגיעזע לעבן פון 1904 ביז 1914

ווען ר׳ מרדכי׳לע איז געווען פאַרנומען מיט אויפנעמען און אויסהערן יידן פון גאַנצן תחום־המושב, האָבן זיך מיט די שאלות פון היתר און איסור און מיט אַנדערע רעליגיעזע ענייניס פאַרנומען די צוויי דיינים, ר׳ אלחנן ז״ק און ר׳ יצחק ליפשיץ. ר׳ מרדכי׳לע האָט איינגעפירט אַ חידוש — אַ ספּעציעלן דיין פאַר בריקער גאַס און איר סביבה. געווען איז עס ר׳ משה וויניאַרסקי, אַ זשעטלער, דער איידעם פון ראש־ישיבה ר׳ יצחק־יהושע, אַ ייד אַ תלמיד־חכם און מחבר פון ספר „ברכת משה״. ס׳איז אויך באַנייט געוואָרן סלאָנימער מגידות און דער דרשן ר׳ יעקב־חיים סאַרנע איז באַשטימט געוואָרן אַלס מגיד מישרים.

אַ מחלוקת איז אויסגעבראָכן אין שטאָט נאָכן טויט פון קאַזיאָנעם רב הורוויץ. אַלס ערשטער „ראַבינער״ האָט ער זיין אַרבעט אויסגעפילט ווי געהעריק, אָבער ער איז געווען אַ גוטער באַאַמטער, וואָס מישט זיך ניט אין די שטאָטישע און אַל־געמיינע ענייניס. אין יענע יאָרן איז שוין אויסגעוואַקסן אַ ציוניסטישע, און באַזונדערס אַ מזרחיסטישע באַוועגונג, וואָס האָט געשטרעבט צו פאַרוואַנדלען דעם „קאַזיאָנעם״ רב אין אַ שליח־ציבור, וועלכער זאָל מיט ווירדע רעפּרעזענטירן די יידישע עדה פאַר די מאַכט־אָרגאַנען. די סלאָנימער ציונים, בראש מיט אַדוו. יאַקאָבסאָן און שמואל זשוכאָוויצקי, אַ סלאָנימער איידעם און ענערגישער יונגער טוער, האָבן געוואָלט האָבן אַלס „ראַבינער״ אין סלאָנים דעם געבילדעטן און באַגאַבטן ר׳ זלמן סאַראַצקין, רב פון אַ קליינער קהילה ביי לידע. ס׳זיינען געווען אויך אַנדערע קאַנדידאַטורן, צווישן זיי אויך פון מ. שלופער, דעם זון פון ר׳ יאָסעלע שלופער. נאָך לאַנגע אַמפּערייען האָט אַ ווייללער־אסיפה מיט 90 פּראָצענט שטימען אויסגעוויילט דעם רב סאַראַצקין. ס׳האָבן זיך דאַן אַריינגעמישט די גדולי התורה, דער „חפץ חיים״ און ר׳ חיים־עוזר גראָדזענסקי, וועלכע האָבן געוואָלט אָפּהיטן דעם כבוד פון ר׳ מרדכי׳לען און ניט געלאָזן, אַז צו אים זאָל אין סלאָנים זיין נאָך אַ רב אַ למדן, דערצו אַ משכיל און אַ מאָדערנער ייד. הרב סאַראַצקין האָט מוותר געווען אויפן פּאָסטן און אַלס ראַבינער איז געוויילט געוואָרן ה׳ מ. שלופער. דער נייער „קאַזיאָנער״ רב האָט געלערנט אין סלאָבאָדקער ישיבה און אין דעם ראַבינער־סעמינאַר אין אָדעס, ער איז געווען אַ נאַציאָנאַל־געשטימטער ייד און שיינער בעל־דרשן און די ציוניסטן זיינען געווען צופרידן מיטן אויסוואַל. ווי ס׳האָט זיך געפירט נאָך ביים פריערדיקן ראַבינער, איז די בוכפירונג פון יידישע געבורטן און פטירות, ווי אויך דער אַנטייל אין דער שטאָטישער דומע („מעטשטשאַנסקאַיאַ אופּראַוואַ״) געבליבן אין די הענט פון יידישן „סטאַראָסטע״, און דעם אַמט האָט דאַן געהאַלטן ר׳ שמואל־מאיר רובינאָווסקי, וועלכער איז געווען באַהאַוונט אין אַלע איינצלהייטן פון סלאָנימער יידישן קהל. בעת דער פּוילישער הערשאַפט איז ליקווידירט געוואָרן דער אַמט פון ראַבינער און די יידן־רעגיסטראַציע איז אָפיציעל אַריבער צום רב. אָבער ה׳ שלופער האָט עס ווייטער געפירט, אונטער דער אויפזיכט פון לעצטן סלאָנימער רב ר׳ יהודה־לייב פיין.

אין סלאָנימער חסידישן „הויף״ זיינען טעטיק געווען ר׳ שמואלס זין, ר׳ יששכר־לייב, אַן ענערגישער כלל־טוער, און ר׳ אברהם. דער הויף האָט כסדר קאָנצענטרירט טויזנטער חסידים פון אַלע געגנטן, יום־טוב, שבת, ימים נוראים, שמחת בית השואבה זיינען געפּראַוועט געוואָרן מיטן פולן פּאַרנעם און האָבן צוגעצויגן אויך אַ סך מתנגדים.

אַלס ראש־ישיבה איז אין יאָר תרס״ה (1905) באַשטימט געוואָרן דער וואָלאָזשינער תלמיד־חכם פון פּיעסק ר׳ שבתי יגל, וואָס האָט פון די ערשטע יאָרן דעראַבערט זיך אַ בכבוד־דיקן אָרט זייט ביי זייט מיטן רב. אין די ערשטע צען יאָר כּון ר׳ שבתי יגלס פירן די ישיבה איז איר נאָמען באַרימט געוואָרן אויך אין די ווייטסטע געגנטן, און ס׳זיינען געקומען לערנען אין איר אַפילו יידן פון קאַווקאַז, וואָס האָבן אויסגעזען ממש ווי די טשערקעסן. אויך אייניקע גרים, פון די „סובאָט־ניקעס״ אין וואָראָנעזשער גובערניע, האָבן געלערנט אין דער סלאָנימער ישיבה. משולחים פון דער ישיבה זיינען געפאָרן אין די ווייטסטע מקומות, ביז כאַרבין און מאַנדזשוריע, און באַרימט געמאַכט דעם נאָמען פון סלאָנים אַלס צענטער פון לומדות.

אַ חידוש איז איינגעפירט געוואָרן פאַר די תלמידי־חכמים, וואָס האָבן שוין געהאַט געענדיקט אַלע כיתות אין ישיבה: דער ראש־ישיבה האָט פאַר זיי געגרינדעט אַ באַזונדערע כיתה א. ג. „קיבוץ״, און זיי געלערנט אין איינעם פון די בתי־מדרשים.

ר׳ שבתי יגל איז געשטאַנען בראש פון דער ישיבה ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. דאַן איז ער דורך ווילנע אַנגעקומען מיט אייניקע תלמידים קיין ארץ־ישראל און דאָ, אין רמת־גן, געעפנט די „ישיבת סלונים״, וועלכע ער האָט געפירט ביז ער איז נפטר געוואָרן.

פון די באַקאַנטע ישיבה־מלמדים דערמאָנען מיר די נעמען פון ר׳ אהרן ביינוסאָווסקי, ר׳ יעקב אַלפּערט, ר׳ יצחק (ר׳ „איטשע טוניעס״), ר׳ יואל א. אַנד.

די צאָל פון חדרים איז פאַר יענע ערשטע יאָרן פון הייינטיקן יאָרהונדערט פיל קלענער געוואָרן. אַזוי זיינען נאָך געווען די חדרים פון ר׳ מאיר ווילענסקי („דער מאַסטער״), ר׳ שלום־הערשל ראַקאָוויצקי (געווען אויך אַ לערער פון העבראַיש), ר׳ משה חאַצקעלעוויטש („דער הייפלדיקער״), ר׳ שמערל באַרקאָווסקי, ר׳ יצחק־משה הורוויטש („דער דוואָרעצער״), ר׳ איטשע נאָוואָגראָדסקי (ר׳ „איטשע שיימעס״), דער מלמד שושן און נאָך אַנדערע. די אַלע חדרים האָבן זיך געטיילט לויט די שטופעס פון תורה־לערנען, כּון אַנפאַנגער ביז העכערע כיתות פאַר ש״ס און מפרשים. אונטערן דרוק פון דער השכלה האָט מען שוין אין רוב חדרים געלערנט אויך תנ״ך און דקדוק.

די רעליגיעזע טראַדיציע פון סלאָנים איז נאָך אַלץ געווען אַנזעעוודיק אויך אין מאָדערניזירטן, השכלה׳דיקן סלאָנים. דאָס איז איינטלעך נאָך געווען דער לעצטער דור יידישע בעלי־בתים־לומדים. פאַר דער פּוילישער הערשאַפט איז זייער צאָל געוואָרן קלענער פון יאָר צו יאָר.

אין די בתי־מדרשים האָט מען נאָך אָפּגעהיט אַלטע, טראַדיציאָנעלע מינהגים, ווי „שיר הייחוד״ און „אנעים

זמירות" נאָך שחרית אין דער גרויסער שול, דאַוונען לויטן נוסח פון הגר"א אין „הילצערנעם" בית־מדרש, אַ תענית יעדן כ' טבת אין חברה־קדישא־שול, וואָס פלעגט זיך ענדיקן מיט דער יערלעכער סעודה א. ד. גל.

אויך חזנות האָט נאָך געהערט צום סלאָנימער שטייגער. בעלי־מלאכות, אויך אַרבעטער, און אַפילו פון די לינקע פּאַרטייען פלעגן זיך אַמפּערן און קריגן אַרום דעם אויסוואַל פון אַ נייעם חזן. אַזוי איז אין די יאָרן 1908—9 בראש פון די חזנים־קלייבער געשטאַנען שמעון דער קאַלכער, און אַדאַנק אים איז געוואָרן חזן ר' יוסף־בער ליב, וועלכער האָט אָרגאַניזירט אַ שיינעם משוררים־כאָר מיטן דיריגענט ראָטשטיין בראש. נאָך אים איז געווען חזן ר' יוסף פּאַסאָווסקי.

ווי אין די אַלטע צייטן זיינען נאָך אויך געווען טעטיק נשים צדקניות, וואָס פלעגן זאָרגן פאַר פאַרשידענע נויטן פון דער אָרעמער באַפעלקערונג. ס'דערמאָנען זיך די נעמען פון די צדקניות שרה „די קליינע", געלע, לאה־רחה („פון די קוכנס"), פריידע, מאַשע א. אַנד.

חתונות האָבן זיך נאָך געצויגן אַ גאַנצע וואָך, מיט אַלע פּיטשעווקעס פון די סעודות־מצוה, מיט טענץ פון „שערעלעך" און „שטעקעלעך", און די אַלע מינהגים האָט דאָס רעליגיעזע סלאָנים געירשנט פון די אַלטע צייטן.

47. ציוניסטישע פאַרבאַנדן אָרגאַניזירן זיך

די חיבת־ציון־באַוועגונג האָט טאַקע אַ ביסל פאַרשפּעטיקט צו קומען קיין סלאָנים, אָבער די ערשטע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, מיטן נאָמען „שאו נס ציונה", איז אַנטשטאַנען שוין אין יאָר 1897, דאָס יאָר פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. אין שפּיץ פון דער אגודה זיינען געשטאַנען אַדוו. יאַקאָבסאָן, משה לעווין, סלוצקי. שפּעטער האָבן זיך אין איר אויסגעצייכנט מיט אַקטיוויטעט און פירערשאַפט דער משכיל נחום לאָזינסקי, יוסף גאָלדבערג, וו. דינעס, און אָנהויב היינטיקן י. ה. אויך שמואל זשוכאָוויצקי. די אגודה האָט פאַרשפּרייט שקלים און אַקציעס פון דער „קאָלאָניאַל־באַנק".

אין יאָר 1900 האָבן די פרויען פון „משכיל אל דל" אָרגאַניזירט דעם פאַרבאַנד „בנות ציון", ביי וועלכן ס'האָט אויך עקזיסטירט אַ ביבליאָטעק.

אין 1901 האָט דער פאַרבאַנד „שאו נס ציונה" געעפנט אַ קלוב מיט אַ לייען־זאַל פון העבראַישע, יידישע און רוסישע צייטשריפטן. דאָרטן פלעגן אויך פאָרקומען פאָרלעזונגען אויף ליטעראַרישע און היסטאָרישע טעמען. איינער פון די טעטיקסטע לעקטאָרן איז געווען אַדוו. יאַקאָבסאָן אַליין, אַ הייסער רעדנער, מיט פּאַטאָס און רייכער שפּראַך, באַזונדערס אין רוסיש. ס'האָבן אויך רעפערירט דאָרטן ש. גאָרפינקעל, יוסף גאָלדבערג, וו. דינעס, משה וואָלאַך און רעדנער פון אַנדערע שטעט. דער פאַרבאַנד האָט געשאַפן אַ גמילות־חסדים־קאַסע פאַר זיינע מיטגלידער. ער פלעגט איינאָרדנען אָוונטן, פייערונגען פאַר קינדער און האָט ביי זיך געשאַפן דעם יוגנט־קרייז „מוקירי ציון". אין 1901 איז אין סלאָנים פאָרגעקומען אַ ציוניסטישע קרייז־קאָנפערענץ, וועלכע האָט געוויילט פּישל פּינעסן פון רוזשנוי אַלס דעלעגאַט צום 5־טן ציוניסטישן קאָנגרעס. פאָרזיצער פון „שאו נס־ציונה" איז ביז 1902 געווען נחום לאָזינסקי.

אין יאָר 1902 איז געגרינדעט געוואָרן די ציוניסטיש־רעליגיעזע אָרגאַניזאַציע „מזרחי", אַלס ענטפער אויפן רוף פון הרב ריינעס פון לידע. ראש פון מזרחי אין סלאָנים איז דאַן געווען ר' בנימין־זאב פּערליס.

די סלאָנימער ציונים זיינען געווען וואַכזאַם צו אַלע געשעענישן אין דער ציוניסטישער וועלט. אויפן זעקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס זיינען די סלאָנימער דעלעגאַטן יאַקאָבסאָן און לאָזינסקי געווען קעגן דעם פאָרשלאַג פון אוגאַנדע.

אין יענע יאָרן איז אויך אַנטשטאַנען „פועלי־ציון" און ס'זיינען צו זיי צוגעשטאַנען חברים פון די „מוקירי ציון". אַזוי איז ביז 1914 דער ציוניסטישער לאַגער אין סלאָנים געווען געטיילט אין אַלגעמיינע און רעליגיעזע ציונים פון איין זייט, — און אין סאָציאַליסטישע „פועלי־ציון" פון דער צווייטער.

בעת די וואַלן צו דער ערשטער דומע זיינען די סלאָנימער ציונים געווען טעטיק אין די ראַמען פון דער „פאַראייניקונג פאַר גלייכבאַרעכטיקונג".

אויפן געביט פון די פאָנדן איז באַזונדערס טעטיק געווען דער יונגער דור ציוניסטן, צווישן זיי ישראל מערעמינסקי. צו די ציוניסטן זיינען צוגעשטאַנען אויך בעלי־מלאכות. די ציוניסטישע ליטעראַטור איז פאַרשפּרייט געוואָרן אין אַלע קרייזן. אָנהויב 1914 איז אַפילו געקומען קיין סלאָנים דער דאַן שוין באַרימטער רעדנער זשאַבאָטינסקי און האָט גערעדט אין „באַראָדני דאָם" פאַר אַ גרויסן עולם.

אין די יאָרן 1912—1913 האָבן 4 משפחות געשיקט זייערע קינדער קיין ארץ־ישראל, זיך צו לערנען אין דער ערשטער העברעאישער גימנאַזיע אין יפו. די ערשטע לידער פון דער צווייטער עליה זיינען שוין אויך דערגאַנגען צו די ציוניסטישע אָוונטן.

די גאַנצע טעטיקייט איז געפירט געוואָרן ביי שווערע באַדינגונגען און ביים פאַרבאָט פון פּאָליטישער אַרבעט.

דער ציוניסטישער „מנין" איז אַריבער אין אַ גרויסן זאַל אויף ברייטער גאַס, און ווען אויך דאָרטן איז ענג געוואָרן דאָס אָרט פאַר די מתפללים, איז אין 1912 באַשלאָסן געוואָרן צו בויען אַ ציוניסטישע שול. דאָס בויען האָט זיך פאַרצויגן, אָבער פסח 1915 איז דער „ציוניסטישער מנין" אַריין אין דער נייער, נאָך ניט פאַרענדיקטער געביידע אין געסל צווישן סטודענסקע און שלאָס־גאַס.

48. נייע דערציאונגס־אנשטאַלטן אין שטאָט

דער שטופנווייזער איבערגאַנג פון השכלה צו נאַציאָנאַלער אויפלעבונג־אידיי, פון חיבת־ציון צום פּאָליטישן ציוניזם, האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דייטלעך אין סלאָנימער דערציאונגס־וועזן. ביסלעכווייז האָט דער אַלט־מאָדישער חדר פאַרלוירן דעם גרונט פון אונטער זיינע פיס און זיין אָרט האָט

פאַרנומען, לאַנגזאַם אָבער זיכער, די מאָדערנע שולע און דער „חדר מתוקן".

אין שטאָט האָט יעדע נייע שולע געהייסן „קלאַס". אַזוי איז געווען שפּיראָ׳ס קלאַס, וואָלפּאָוויטשעס קלאַס — און אין יעדן פון זיי זיינען געווען 3—4 קלאַסן. פאַר מיידלעך איז געווען באַשטימט ריזשין־פּאָמעראַנצ׳ס קלאַס. נאָכן ענדיקן די קלאַסן איז אַ טייל קינדער געגאַנגען אין „יעווריייסקאַיע אוטשילישטשע" אָדער אין מלוכה׳שער שטאָט־שולע, אָבער אַן אַנדער טייל, וואָס זייערע עלטערן האָבן געוואָלט פאַרזעצן די יידישלעכע דערציאונג פון זייערע קינדער, איז אַוועק אין די „חדרים מתוקנים" — פון ר׳ ישראל מירסקי, אַ געניטער פּעדאַגאָג, גוטער תנ״ך־לערער און נאַציאָנאַל־געטרייער ייד; פון ר׳ ישראל־יעקב סאָלמאָן, וועלכער האָט אויך עטוואָס מאָדערניזירט די שיטה פון לערנען; פון ר׳ יוסף־יהודה ראַדונסקי, וואָס האָט אויך געזוכט נייע וועגן אין זיין חדר, א. אַנד. ס׳זיינען צוגעקומען נייע העברעאיש־לערער, ווי דוב ווייצל, אייזיל גאָלדבערג, ביטענסקי, סאָלאָווייטשיק, און שפּעטער די יינגערע: אַבראַמאָווסקי, ראָמאַנאָווסקי, דזינצעלסקי. עטלעכע יונגעלייט, צווישן זיי אויך דוד יוכבדאָוויטש, האָבן זיך אין יענע יאָרן געלערנט אויף די פּעדאַגאָגישע קורסן פון ד״ר טשאַרנא אין גראָדנע.

געוויסע פרומע פאַנאַטיקער האָבן נאָך פּרובירט עפנטלעך באַקעמפן די נייע לערן־מעטאָדן און אַנשטאַלטן, אָבער דער ענטפער פון די משכילים און לערער איז שוין ניט געווען דאָסמאָל שאַרף און קעמפעריש ווי מיט אַ צענדליק יאָר צוריק. די נייע שולע האָט זיך שוין פאַרוואָרצלט אין ס׳רוב קרייזן פון יידישן סלאָנים.

די רעליגיעזע טוער האָבן אָפּגעהיט די ישיבה, און בעלי־בתים, וואָס האָבן זייערע קינדער געשיקט אין רעאַל־גימנאַזיע, פלעגן גערן געבן „טעג" די ישיבה־בחורים.

די נייע לערן־אַנשטאַלטן, און די לערער אַליין, האָבן געהאַט אַן עסטעטישן אויסזען און מער היגיענישע באַדינגונגען, ווי די אַלטע חדרים. באַזונדערס האָט מען געזאָרגט פאַר ריינקייט און אָרדענונג אין „יעווריייסקאָיע אוטשילישטשע", אונטער דער לייטונג פון בעליקאָוון און ביי דער מיטאַרבעט פון די לערער איזידאָר שטיינמאַן, מיכאַיל גורעוויטש, סאָפיא שוואַרצאָווסקאַ א. אַנד. פאַר מיידלעך האָט עקזיסטירט פרוי יודקאָווסקאַ׳ס פּראָגימנאַזיע.

אויפן געביט פון מיטל־שול־בילדונג איז וואָס אויפגעטאָן געוואָרן, מיט דער בשותפותדיקער איניציאַטיוו פון יידן און קריסטן. אין 1906 איז געגרינדעט געוואָרן די רעאַל־גימנאַזיע פאַר יינגלעך, און מיט אַ יאָר שפּעטער — די מיידל־גימנאַזיע. די גימנאַזיעס האָבן נאָך טאָקע ניט געהאַט קיין רעכט, אָבער סלאָנימער יידן זיינען געווען צופרידן, אַז זיי דאַרפן ניט זאָרגן צוליב דער פּראָצענט־נאָרמע אין די מלוכה׳שע גימנאַזיעס און דאַרפן ניט שיקן זייערע קינדער זיך לערנען אין דער פרעמד. אין די סלאָנימער גאַסן האָבן זיך באַוויזן די גימנאַזיסטן־אוניפאָרמען מיט די גלאַנציקע קנעפּ. מ׳האָט טאַקע געמוזט לערנען אויך שבת, אָבער די דירעקטאָרן און לערער, אַלע רוסישע, האָבן באַפרייט די יידישע שילער פון שרייבן אום שבת.

די שמחה פון די סלאָנימער יידן איז שפּעטער מיט אַ פּאָר יאָר פאַרשטערט געוואָרן, נאָכדעם ווי די גימנאַזיעס האָבן באַקומען רעכט און ס׳איז אין זיי איינגעפירט געוואָרן די פּראָצענט־נאָרמע פאַר יידישע תלמידים. ד״ר בעלסקי, איינער פון די איבערגעגעבענע קריסטלעכע מיטגרינדער פון דער רעאַל־גימנאַזיע, האָט ניט איינמאָל זיך איינגעשטעלט פאַרן אָננעמען נאָך יידישע תלמידים, איבער דער נאָרמע, אָבער ניט שטענדיק האָט זיין שתדלנות געקענט העלפן, און סלאָנימער יידן, וואָס האָבן מיט זייער געלט און מי אויפגעשטעלט אַ גוטע מיטל־שולע, האָבן געמוזט צוזען ווי יידישע קינדער ווערן אַהין ניט אָנגענומען אַלס שילער.

אַזוי צי אַזוי מוז מען פעסטשטעלן, אַז אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט זיינען סלאָנימער יידן אַוועק אין אַ באַדייטנדיקן פאַרנעם אויפן וועג פון רוסיפיקאַציע. די רוסישע שפּראַך איז געלערנט געוואָרן דורך קינדער פון זייער פיל משפחות. ווער ס׳האָט ניט געקענט גיין אין גימנאַזיע, האָט זיך אין דער היים געגרייט צו עקסטערן־עקזאַמענס. אַ סך סלאָנימער סטודענטן האָבן שוין אין יענע יאָרן געלערנט אין די אוניווערזיטעטן פון פעטערבורג, מאָסקווע, קיעוו, און די דאָזיקע יוגנט האָט פאַרשטאַרקט די רוסישע אַטמאָספער אויף דער יידישער גאַס, אַזוי אַז אין פיל יידישע הייזער איז רוסיש געוואָרן די טאָג־טעגלעכע שפּראַך.

פונדעסטוועגן האָט נאָך סלאָנים אַלץ געהאַט דעם כאַראַקטער פון אַ יידישלעך־פאָלקסטימלעכער שטאָט.

49. בונד, פּועלי־ציון און ס״ס

איינע נאָך דער אַנדערער זיינען אַנטשטאַנען אין סלאָנים די אַרבעטער־פּאַרטייען. זיי האָבן זיך ענערגיש גענומען מאָביליזירן חברים אין זייערע רייען, געווינען די מאַסן און „גיין אין פאָלק אַריין". בדרך כלל זיינען די באַציאונגען צווישן די קאָנקורירנדיקע לינקע פּאַרטייען געווען קאָרעקטע.

סוף 1902 איז געגרינדעט געוואָרן די סלאָנימער אָרגאַניזאַציע פון „בונד". די ערשטע אַרבעט איז געווען — די אָרגאַניזירונג פון אַרבעטער לויט זייערע פאַכן אין פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. די ערשטע שטרייקן אין סלאָנים, פון 1897 ביז 1902, זיינען דורכגעפירט געוואָרן בעיקר דורך געשיקטע אַגיטאַטאָרן פון מינסק, אָדער דורך דעם לינקן פּראָפּאַגאַנדיסט געלמאַן. קיין פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען זיינען נאָך ניט געווען אין סלאָנים, ביז דער גרינדונג פון „בונד". אין 1903 זיינען שוין געווען אין שטאָט פאַריינען פון נאָדל־, גאַרבעריי־ און סטאָלעריי־אַרבעטער. דער גאַרבער־פאַריין איז געווען אָנגעשלאָסן אין „אַלרוסישן לעדער־אַרבעטער פאַרבאַנד". פון 1903 אָן זיינען די שטרייקן געפירט געוואָרן דורך די פאַריינען, וועלכע זיינען אין זייער גרעסטן טייל געווען אונטער דער השפּעה פון „בונד".

ווען ס׳איז מיט אַ קורצער צייט שפּעטער געגרינדעט געוואָרן די סלאָנימער אָרגאַניזאַציע פון „פּועלי־ציון", האָט זי מיטגעאַרבעט די ערשטע צייט אין די בונדישע פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. די אַקטיווע טוער פון „פּועלי־ציון" האָבן

פֿאַרוואַנדלט זייער סלאָנימער אָרגאַניזאַציע אין אַ צענטער פֿאַרן גאַנצן ראַיאָן, אויך פֿאַר ווייטערע שטעט און שטעטלעך. אַפֿילו די אָרגאַניזאַציעס אין רוזשנוי, פּרוזשאַנע און זייערע אַרומיקע שטעטלעך פֿלעגן די פּועלי־ציוניסטישע ליטעראַטור באַקומען דורך סלאָנים.

אויך דער „בונד" האָט אָנגעפֿירט מיט דער טעטיקייט פֿון די אַרומיקע אָרגאַניזאַציעס אין דערטשין, ביטען, זשעטל, דוואָרעץ, קאָסאָווע, רוזשנוי, פּרוזשאַנע, שערעשאָוו א. אנד.

די אַרבעט איז אין יענע יאָרן געווען אַן אומלעגאַלע און די אָרגאַניזאַציעס זיינען געווען געבויט אויפֿן יסוד פֿון קרייזן.

בונדישע געהיימע פֿאַרזאַמלונגען פֿלעגן אָפֿט פֿאָרקומען אין די גאַרבעריי־לאַגערן, בעיקר אין דער גאַרבעריי פֿון די שותּפֿים ר' ישׂראל גאַלין און ר' יששכר־לייב וויינבערג (דער עלטסטער זון פֿון חסידישן רבין ר' שמואל), ערגיץ עק זאַמאָשטשע. גרעסערע פֿאַרזאַמלונגען זיינען פֿאָרגעקומען אונטערן פֿרייען הימל, אין דער געגנט פֿון זשאַבינקע, פֿון יענער זייט דאַמבע.

אויסערן קאַמף פֿאַר פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון די אַרבעטער איז געפֿירט געוואָרן אַ ברייטע אויפֿקלערונגס־אַרבעט אין די קרייזן, אין וועלכע מ'האָט געלערנט פּאָליטישע עקאָנאָמיע, סאָציאַליזם א.ד.גל. אין סלאָנים פֿלעגן אָנקומען די אומלעגאַלע אויסגאַבן פֿון „בונד", אויך דער רוסישער זשורנאַל פֿון אויסלאַנד, „ידיעות פֿון בונד". אַ געהיימער לאַגער פֿון בונדישער ליטעראַטור האָט זיך געפֿונען אין דער בוכבינדעריי פֿון פּרוסאַקן, וואָס איז געווען אַ טעטיקער בונדיסט. אין יענע יאָרן זיינען טעטיק געווען אין סלאָנימער „בונד": די ברידער אייזל און איטשע סוועטיצקי, יואל יודעלעוויטש, יצחק פֿיין, בערל זאַקרויסקי, אברהמל (מיטן צונאָמען „קאָלבאַס"), דער איינבינדער פּרוסאַק א. אַנד.

אָבער צווישן די פֿירנדיקע חברים פֿון „בונד", ווי אויך פֿון אַנדערע לינקע פּאַרטייען, זיינען דאַן געווען פֿיל קינדער פֿון פֿאַרמעגלעכערע עלטערן, באַזונדערס פֿון צווישן דער שטודירנדיקער יוגנט. פֿון די דאַרף מען דערמאָנען די קינדער פֿון דער משפּחה וואָלאַך (פֿון אַפּטייק־געשעפֿט) — לעאָן, געווען טעטיק אין ס. ד., זיין ברודער יוסף, אַן עסעראָוויעץ, זייער שוועסטער ראָזע, אַן אַקטיווע בונדיסטקע; די זין פֿון האָלץ־הענדלער הירש לוריע, — דער זון נח, אַ רעוואָלוציאָנער, שפּעטער אַ באַקאַנטער יידישער שריפֿטשטעלער אין סאָוויעט־רוסלאַנד, און זיין ברודער שלמה (שפּעטער פֿון די ערשטע רוסישע פּילאָטן, געפֿאַלן אין אַ פֿלוג־אַקציע אין 1912), — ביידע בונדיסטן; די קינדער פֿון דער משפּחה רייץ; דער זון פֿון רב ר' ירוחם וויסבערעם — אַ הייסער ס. ר. טוער; די יונגע בונדיסטן מיכאל לעווין, אַ מעדיצין־סטודענט, בצלאל וויסבלום, מיירים זאַקהיים, יהושע וויסנבערג, דבורה יאַקימאָווסקי, עלקע שערעשעווסקי, אסתּר יודקאָווסקי און פֿיל אַנדערע פֿון די רייכערע ספֿערן.

אָנהויב 1904 האָט זיך די פּועלי־ציון באַוועגונג, נאָכן זעקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס מיט זיין שאַרפֿער דעבאַטע, געשפּאָלטן אויף צוויי גרופּן: די טעריטאָריאַליסטישע ס. ס. („ציוניסטן־סאָציאַליסטן"), און די פּועלי־ציון וואָס זיינען טריי געבליבן דער ציוניסטישער אידיי. אין סלאָנים איז דער גרעסטער טייל פֿון דער אָרגאַניזאַציע אַריבער צו די ס. ס., און זיי זיינען אַ שטיק צייט געווען די עיקרדיקע קאָנקורענטן פֿון „בונד". באַקאַנטע ס. ס.־אָוצעס זיינען אין סלאָנים געווען: אפֿרים סוועטיצקי, יהודה סאַוויצקי, משה גאַבורין, יחזקאל דוניעץ (שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פֿון מינסקער „אָקטיאַבר", געטויט געוואָרן אַלס טראָצקיסט), מאָטל זאַקהיים, יהודה אָסאָקאָווסקי א. אַנד.

אין 1903, נאָכן קישינעווער פּאָגראָם, האָט דער „בונד" אָרגאַניזירט אַ זעלבשוץ־גרופּע. אין אַ קורצער צייט האָט די גרופּע איינגעשאַפֿן זיך רעוואָלווערן, גראַנאַטן, שפּרינגפֿעדער־נאַהייקעס. שפּעטער האָט אויך ס. ס. געשאַפֿן אַ זעלבשוץ און איינגעהאַנדלט אַפֿילו ביקסן און באָמבעס. ס. ס. האָט אויך זיך געשאַפֿן אַ קליינע דרוקעריי און פֿלעגט אין געהיים דרוקן פּראָקלאַמאַציעס פֿאַר סלאָנים און דער אומגעגנט. אויך פּועלי־ציון האָבן געשאַפֿן אַ זעלבשוץ־גרופּע, אָבער ס'פֿעלן פּרטים וועגן איר טעטיקייט.

בונד און ס. ס. האָבן אין 1904 בשותּפֿות אָרגאַניזירט די ערשטע־מאַי פֿייערונגען; פֿאַרזאַמלונגען זיינען פֿאָרגעקומען אין די לעצטע טעג פֿון אַפּריל און דעם 1־טן מאַי איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ שטרייק, אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט אַרום טויזנט אַרבעטער.

לאַנג האָט די שותּפֿות ניט אָנגעהאַלטן. לויט אַן אָנווייזונג פֿון זייער צענטראַל־קאָמיטעט האָבן די טוער פֿון ס. ס. אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן באַזונדערע פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַריינען, אַזוי זיינען אַנטשטאַנען דער האַנדלס־אָנגעשטעלטע־פֿאַריין, דער בוי־אַרבעטער פֿאַריין, און שפּעטער אויך אין די פֿאַכן וואָס דער „בונד" האָט שוין געהאַט אָרגאַניזירט: באַקלייד־אַרבעטער, סטאָלערײַ־אַרבעטער א. ד. גל.

פֿון צייט צו צייט פֿלעגן די פּאַרטייען אָרגאַניזירן בשותּפֿותדיקע דיסקוסיע־פֿאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע יעדע פּאַרטיי פֿלעגט שיקן די בעסטע רעדנער אויפֿצוקלערן איר פּראָגראַם. אַזעלכע פֿאַרזאַמלונגען האָט מען דורכגעפֿירט ערגיץ טיף אין וואַלד, מיט אַלע פּיטשעווקעס פֿון קאָנספּיראַציע. אַזוי לייענען מיר זכרונות וועגן אַ פֿאַרזאַמלונג, צו וועלכער דער „בונד" האָט איינגעלאַדן די ס. ס. אין אַ זוניקן האַרבסט־טאָג אין יאָר 1904:

„די באַגעגעניש איז פֿאָרגעקומען סוכּות־צייט אין שאָסיינעם וואַלד. ס'איז געווען אַ שיינער, זוניקער טאָג. חברים פֿון ביידע פּאַרטייען זיינען געשטאַנען אויף דער וואַך פֿון דאַמבע ביזן וואַלד, כּדי אָפּצוהיטן די פֿאַרזאַמלונג פֿון די פּאָליציייִשע אויגן. דער לאָזונג איז געווען: „מיר גייען צו פֿרייהייט!" ווען דער עולם האָט זיך שוין אויפֿגעקליבן טיף אין וואַלד, זיינען אָנגעקומען די אַגיטאַטאָרן פֿון ביידע צדדים, און מיט זיי אַ יונגער סטודענט, דער חבר סאַלמאַן (זון פֿון העבראיש־לערער ר' ישׂראל־יעקב סאַלמאַן), אַ חבר פֿון דער רוסישער ס. ר., אויף וועלכן ביידע צדדים האָבן איינגעשטימט, ער זאָל זיין פֿאָרזיצער. דער ערשטער רעדט משה גאַבורין פֿון ס. ס., וואָס אַטאַקירט דעם „בונד", וועלכער נעמט ניט אין אַכט די ספּעציפֿישע עקאָנאָמישע לאַגע פֿון יידישן אַרבעטער. ער זעט דעם „בונד" ווי אַ משרת פֿון די רוסישע ס. ד. — זיין חבר יודל סאַוויצקי באַווייזט מיט

ציפֿערן, ווי יידישע אַרבעטער ווערן ניט דערלאָזן צו אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, און דאָס ברענגט צו עמיגראַציע, דערפֿאַר דאַרף מען קאָנצענטרירן די יידן אויף אַן אייגענער טעריטאָריע... דער בונדישער טוער, נח לוריע, ענטפֿערט זיי מיט אַ לאַנגער טעאָרעטישער רעדע... צום שלוס זינגען אַלע דאָס רעוואָלוציאָנערע ליד „אין געזאַלצע־נעם ים פֿון די מענטשלעכע טרערן” און גייען צוריק פֿאַר־וויַיז, אין שטאָט אַריין. יידן קערן זיך שוין אום פֿון די בתי־מדרשים, און מ׳באַגעגנט זיך מיט „גוט יום טוב”...

אַ קורצע צייט נאָכדעם האָבן ווידער ביידע פּאַרטייען אָפּגעהאַלטן אין וואַלד צוויי פּראָטעסט־פֿאַרזאַמלונגען קעגן פּאָליצייאישן איבערפֿאַל אויף אַ בונדישע אסיפֿה אין אַ וואַלד ביי ביאַליסטאָק. אָנהויב אָקטאָבער איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַן איינטאָגיקער שטרייק, פֿון 700 אַרבעטער. ס׳זיינען פֿאַר־טיילט געוואָרן געדרוקטע פּראָקלאַמאַציעס אין יידיש און רוסיש. די פּאָליציי אין סלאָנים האָט זיך דאַן ניט געמישט און אַלע שטרייקן, אויך די עקאָנאָמישע, זיינען דורכגעפֿירט געוואָרן אָן שטערונגען.

50. דאָס יאָר 1905 און די רעאַקציע נאָך אים

ס׳איז געקומען דאָס יאָר 1905, מיט אירע רעוואָלוציאָ־נערע געשעענישן און איבערלעבענישן. די פּאָליציי און די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען זיינען געווען אָנמעכטיק און די פּאַרטייען האָבן שוין גאַנץ אָפֿן, אין שטאָט, געפֿירט זייער פּראָפּאַגאַנדע. זיי האָבן פֿאַרנומען ביידע דאַמבעס און דאָרטן געשאַפֿן זיך „קלובן” אונטערן פֿרייען הימל, אָדער, ווי ס׳האָט דאַן געהייסן פּאָפּולער, די „בירזשעס”. דאָרטן האָט מען געלייענט אויפֿן קול אַרטיקלען פֿון ס. ס.־אישן „נייעם וועג”, פֿון דער בונדישער „אַרבעטער שטימע”.

פֿון די דאַמבעס איז די פּראָפּאַגאַנדע אַריבער אין די בתי־מדרשים. די פּאַרטייאישע אַגיטאַטאָרן פֿלעגן זיך אַריינ־רייסן שבת אין די שולן, אָפּשטעלן די קריאת־התורה און האַלטן הייסע רעדעס פֿאַר די יידן איינגעוויקלטע אין זייערע טליתים.

ביסלעכוויַיז פֿלעגן די פּאַרטייען אויך אָרגאַניזירן דעמאָנסטראַציעס און פֿאַרזאַמלונגען אין די גאַסן. וועגן איינעם אַזאַ מיטינג לייענען מיר אין זכרונות: „אַן אָריגינעלע דעמאָנסטראַציע קעגן צאַריזם האָט אָרגאַניזירט די ס. ס. דעם ערשטן טאָג פּסח, אין 1905. ווען דער נעוועסק איז פֿול געווען מיט שפּאַצירנדיקע, יום־טובדיק געקליידעטע מענטשן, האָבן זיך גרופּירט צווישן עולם אַ סך ס. ס.־אָווצעס. לויט אַ צייכן איז איינער פֿון זיי, יאַנקעלע סאַוויצקי, געפֿאַלן און זיך געמאַכט געחלשט. דער גאַנצער עולם שפּאַצירנדיקע איז אָנגעלאָפֿן זען וואָס ס׳איז מיט אים געשען, און דאַן זיינען אַלע אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ קייט פֿון פּאַרטיי־חברים, כדי מ׳זאָל זיך ניט צעגיין, און דער אַגיטאַטאָר מאיר וויגאָדסקי פֿון ביאַליסטאָק איז אויפֿגעהויבן געוואָרן אויף די פּלייצעס און געהאַלטן אַ הייסע רעדע קעגן צאַר און דער „סאַמאָדערזשאַוויע”. דער מיטינג איז געשלאָסן געוואָרן מיט הורא־געשרייען און מיט רעוואָלווער־שאָסן, כדי צו מאַכן אַ רושם... און דאָס אַלץ איז פֿאָרגעקומען אין מיטן גאַס, קעגנ־איבער דער פּאָליציי־קאָמאַנדע”...

אין יענער צייט זיינען אויך טעטיק געווען די אַנאַר־כיסטן, מיט זייערע עקספּראָפּריאַציעס, וועלכע דער „בונד” און ס. ס. האָבן באַקעמפֿט.

דעם ערשטן מאַי 1905 האָבן אַרבעטער געשטרייקט און דעמאָנסטרירט. ס. ס. האָט זיך פֿאַרזאַמלט אין וואַלד.

ווען ס׳זיינען אָנהויב 1906 פֿאָרגעקומען די וואַלן צו דער ערשטער דומע, האָבן זיי די לינקע פּאַרטייען בויקאָטירט און ס׳האָט זיך צעפֿלאַקערט אַ דיסקוסיע צווישן זיי און די ציוניסטן, וועלכע האָבן גערופֿן שטימען פֿאַר יאַקאָבסאָנען.

אויך צווישן „בונד” און די ס. ס. איז ניט געווען קיין אידיליע. ווען די לעצטע האָבן מאַי 1906 פּראָקלאַמירט אַ שטרייק אין דער שוועבעלעך־פֿאַבריק פֿון דובינבוים־שטיינ־בערג, האָט זיך דער „בונד” געפֿילט געטראָפֿן און געשטערט דעם גאַנג פֿון שטרייק.

ס׳איז ניט אַוועק קיין חודש זינט דעם שטרייק, וואָס האָט פֿאַרשאַרפֿט דעם קלאַסן־קאַמף אויף דער סלאָנימער יידישער גאַס, און ס׳איז געקומען די טרויעריקע ידיעה וועגן ביאַליסטאָקער פּאָגראָם. דאָס האָט ווידער פֿאַראייניקט די סלאָנימער יידן און די זעלבשוץ־גרופּן זיינען געשטעלט געוואָרן אין וואַכזאַמען צושטאַנד.

ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן דאַן יאָרן פֿון שוואַרצער רעאַקציע און די מאַכט האָט דערדריקט די רעוואָלוציע מיט גרויזאַמע מיטלען און האָט אויך צוגעלאָזן די שוואַרץ־מאה׳־ניקעס צו אָרגאַניזירן פּאָגראָמען אויף יידן. די פּאָליציי האָט אָנגעהויבן מיט זוכענישן אין די סלאָנימער רעוואָלוציאָנערע קרייזן, אויפֿגעדעקט דעם געווער־לאַגער און די „באָסטונקע” (דרוק־מאַשין) פֿון די ס. ס. צווישן דער פּאָליציי האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיין אכזריות אַ געוויסער „אַלעקסייקע”, וועלכער פֿלעגט רייטנדיק אויף זיין פֿערד אַריינרייסן זיך צווישן די פֿאַרזאַמלטע אויפֿן ניעוועסק און שמייסן מיט זיין נאַהייקע אויף רעכטס און אויף לינקס. די בחורים האָבן באַשלאָסן אים „ליקווידירן”, און איינמאָל, נאָך אַ שבת מיט זיינע נאַהייקע־קלעפּ, האָבן צוויי יוגנטלייט אים אַוועקגעלייגט מיט רעוואָלווער־שאָסן.

טראָץ דעם פּאָליצייאישן דרוק האָבן די פּאַרטייען זייער טעטיקייט ניט איבערגעריסן. דער „בונד” איז ווייטער אַקטיוו געווען אין דער פּראָפֿעסיאָנעלער אַרבעט און האָט סעפּטעמ־בער 1906 פּראָקלאַמירט אַ שניידער־שטרייק. אויך די פּועלי־ציון האָבן פֿאַרשטאַרקט זייער אַרבעט און זייער אַ דעלע־גאַט איז געווען אויף אַ פּאַרטיי־קאָנפֿערענץ אין ביאַליסטאָק דעמזעלבן יאָר.

אָבער פֿון 1907 איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן די פּאַרטייאישע טעטיקייט. די ערשטע־מאַי־דעמאָנסטראַציע אין דעם יאָר איז שוין געווען די לעצטע אין יענער עפּאָכע. ס׳איז אַקצענטירט געוואָרן בעיקר די פּראָפֿעסיאָנעלע אַרבעט, אין די פֿאַריינען וואָס זיינען געבליבן לעגאַל נאָך פֿון די רעוואָלוציאָנערע צייטן. ס. ס., וואָס האָבן דאַן פֿאַרלאָזן די ציוניסטישע באַוועגונג, האָבן איינגעאָרדנט עטלעכע פֿאַרזאַמלונגען וועגן טעריטאָריאַליזם.

די רעאקציאנערע יארן האבן געבראכט צו א דעפרעסיע אין די קרייזן פון דער יידישער יוגנט. א סך רעוואלוציאנערן זיינען אוועק אין זייערע אייגענע פריוואטע דלת־אמות, אנדערע האבן געווידמעט זייער ענערגיע דער קולטור־טעטיקייט, און א גרויסער טייל פון זיי האט עמיגרירט אין די ווייטע מדינות. געווען אויך פאלן, ווען די דערשלאגנקייט האט געבראכט צו זעלבסטמארד, ווי ס׳האט געטאן די בונדיסטקע אסתר יודקאווסקי. זי האט זיך דערשאסן און געשריבן צו איר חברטע ראזע וואלאך: „זעסט א פויגל קען ניט פליען — טויט איר אויפן ארט. פליען הויך קען איך ניט, קריכן וויל איך ניט...״

די לינקע פארטייען האבן זיך געווידמעט אלץ מער און מער דער קולטור־טעטיקייט. ס. ס. איז זייער אפגעשוואכט געווארן. אין „בונד״ איז צוגעקומען א גרופע יונגע טוער: חיים זאקרויסקי, וועלוול וואליצקי, שעיה קוניצע. אין פועלי־ציון איז טעטיק געווען אן אידייאישער קרייז, וואס האט אפילו שפעטער, אין 1914, געשיקט א באגריסונג דער פארטיי־צייטונג „דאסווארט״, וועלכע האט אנגעהויבן דערשיינען אין פעטערבורג.

דער לעצטער בשותפותדיקער אקט פון „בונד״ און „פועלי־ציון״ איז געווען דער שטרייק פון 25 סעפטעמבער 1913, דעם טאג אין וועלכן ס׳האט זיך געעפנט דער ביילים־פראצעס. כמעט אלע יידישע ארבעטער אין סלאנים האבן יענעם טאג געשטרייקט קעגן דעם שענדלעכן עלילת־דם.

51. סלאנים ערב דעם 1־טן וועלט־קריג

מיר דערנענטערן זיך צו יולי 1914, וואס באצייכנט דעם סוף פון א לאנגער, 5־דורותדיקער תקופה, אין וועלכער סלאנים איז געווען אין די גרעניצן פון צארישן רוסלאנד. מ׳קען זען די דאטע ווי א גרעניץ צווישן תקופות — אלץ וואס איז געקומען נאכדעם, די ערשטע וועלט־מילחמה, די רעוואלוציע אין רוסלאנד, דאס נייע פוילן, די צווייי באלשעוויסטישע אינוואזיעס קיין סלאנים, ביז דער פארפעסטיקונג פון דער פוילישער מאכט אין שטאט און די יארן צווישן ביידע וועלט־מילחמות, — אין די אלע תקופות איז שוין סלאנים געווען אזוי אנדערש ווי די שטאט וועלכע א סך פון אונז געדענקען נאך איר אין די ערשטע יארן פון 20־טן יארהונדערט.

סלאנים דערשיינט פאר אונז ביז 1914 ווי א סטאבילע, כמעט אידילישע שטאט, טראץ די פילע ענדערונגען צווישן די יארן 1880 ביז 1914. צום סוף פון 19־טן י. ה. ווען די יידישע געמיינדע איז שוין ניט געווען אזוי פרום־פאנאטיש, האט זי נאך אלץ געהאט אן איינהייטלעכן כאראקטער. פאר די יארן ביז דער מילחמה איז די סאציאלע און געזעלשאפטלעכע טיפאלאגיע פון סלאנימער יידנטום אינגאנצן געענדערט געווארן. די שטורמישע 4—5 יאר פון רעוואלוציאנערע אויפרייסן האבן אויפגערודערט „דאס שטייענדיקע וואסער״ פון סלאנימער קהילה. אלע און אלץ האט זיך געענדערט. פרומע לייט זיינען געווארן „ארטאדאקסן״, מיט אייגענע פארטייען און צייטונגען, וואס ווערן שוין געלייענט אין די בתי־מדרשים און אין חסידישן הויף. די געוועזענע פאנאטיקער געהערן שוין צו „שלומי אמוני ישראל״, שפעטער־דיקע „אגודת ישראל״, און לייענען דעם „הפלס״ אין „המודיע״; די נאציאנאל־געשטימטע, מער מאדערנע פרומע לייט, געהערן צום „מזרחי״; דער משכיל, פול מיט קריטיק אויפן עבר, איז שוין א מיטגליד אין דער פאליטישער ציוניסטישער באוועגונג; דער ארבעטס־מענטש איז געווארן פראלעטאריער, ארגאני־זירטער אין א פארטיי, אונטערערדישער טוער, וואס דרוקט פראקלאמאציעס און פארשפרייט זיי, באשעפטיקט זיך מיט געווער און באמבעס; און א נייער טיפ האט זיך באוויזן — דער אינטעליגענט אדער רייכערער ייד, אין וועמענס הויז מ׳האט שוין גערעדט נאר רוסיש...

נייע באדערפענישן זיינען געקומען. דער נייער טיפ ייד האט שוין געזוכט פארוויילונג, טעאטער, א ניי בוך. אפילו די העברעאישע שריפטשטעלער פון דער השכלה־עפאכע האבן שוין ניט געצויגן דעם מאדערנעם לעזער, און דער העברע־איש־קענער האט שוין פארגעניגן געהאט פון אחד־העם און בערדיטשעווסקי, פון פרישמאן און ביאליק. אן אייראפעאישער טיפ האט זיך שוין געשאפן אויף דער יידישער גאס אין סלאנים. ס׳איז געווען א באדערפעניש פון א טאג־צייטונג — און ס׳זיינען געקומען די העברעאישע „הצפירה״, „הזמן״, „הצופה״ און די יידישע „דער פריינט״, „היינט״, „מאמענט״. אויך רוסישע, דעמאקראטישע צייטונגען זיינען א סך גע־לייענט געווארן.

די נייע פרעסע האט געענדערט די באציונג צו דער יידישער שפראך. ס׳האט זיך געוויזן די מאדערנע, יונגע יידישע ליטעראטור — ווייסנבערג און נאמבערג, רייזין און יהואש, ביי דער זייט פון די ריזן מענדעלע, פרץ, שלום־עליכם און שלום אש. ס׳איז געוואקסן די צאל יידיש־לייענער און דער חודש־זשורנאל „די יידישע וועלט״ פון ווילנע איז פארשפרייט געווארן אין סלאנים אין 55 עקזעמפלארן — א סך מער ווי אין גרעסערע צענטערן.

יונג און אלט זיינען געגאנגען נעמען ביכער פון דער קהלשער ביבליאטעק. ארום איר איז געווען טעטיק סיי דער קרייז פון עברית־לערער און סיי קרייזן פון יידישיסטישע קולטור־טוער, ווי נח לוריע, ניסן אייזין, חיה גאזשאנסקי, זלמן קוניצע, אפרים סוועטיצקי. אייניקע פון זיי, ווי לוריע און אייזין, זיינען שוין געווען שרייבער־אנפאנגער.

אין יענע יארן איז ניט געקומען צו קיין צוזאמענשטויסן צווישן די אנהענגער פון אונזערע ביידע שפראכן. די יידישיסטן אליין זיינען געווען איינגעטונקט אין אלטן העברעאיש און געצויגן פון אים זייער גייסטיקע יניקה; די העברעאיסטן האבן ליב געהאט דאס נייע אין דער יידישער שפראך. די טאג־צייטונגען און די נייע ליטעראטור האבן באווייכערט און פארפיינערט די טאג־טעגלעכע שפראך פון זייערע לעזער און אזוי איז דאס סלאנימער יידיש, וואס איז געווען פאלקסטימלעך, מיט א גרויסער מאס העברעאיזמען, א היבש ביסל לאקאליזמען און א ביסל רוסיציזמען, געווארן באווייכערט מיט א סך אינטערנאציאנאל־אנגענומענע פאלי־טישע און וויסנשאפטלעכע אויסדרוקן פון דער פרעסע און בוך.

דער פאַרפייַנערטער געשמאַק אויפן געביט פון שפּראַך און ליטעראַטור האָט אויך געפאָדערט אַ קולטורעלע פאַרווײַלונג און בעסערן טעאַטער. נאָך די באַזוכן פון קאַמינסקי־טעאַטער איז פרילינג 1905 געווען אין סלאָנים אַ טרופּע אַ״נטער דער לייטונג פון שפּילער טשערנאָוו־סאַבינין, וואָס האָט אויסגעפירט „שולמית", „די מכשפה" און אויך סטרינדבערגס „פאָטער", באַזאַראָווס „זשידאָווקאַ" א. אַנד. די לינקע פאַרטייען פלעגן אָפט אָפּדינגען אַ פאָרשטעלונג פאַר זייערע צוועקן. סוף 1905 האָט שוין די מאַכט דערלויבט פאָרשטעלונגען אויף יידיש (ביז דאַן האָט עס געהייסן, אַז די טרופּעס שפּילן „דייטש"). די טרופּע פון יוליוס און עמיליאַ אַדלער האָט געשפּילט דריי וואָכן אין סלאָנים און געשטעלט: „מירעלע אפרת", „הערצעלע מיוחס", „גאָט, מענטש און טייוול", „קרייצער־סאָנאַטע" — פון גאָרדינען. אַ טרופּע פון גאָזשיק ־ צוקער האָט צום ערשטן מאָל געשטעלט אָפּערעטן אין שטאָט. פון 1908 ביז 1910 האָט די זאַסלאַווסקי־קאָמפּאַנייעץ טרופּע, מיט אסתר־רחל קאַמינסקי, געשטעלט פּיעסן פון פּינסקי, אַש, הירשביין און שלום־עליכם. אויך רוסישע טרופּעס פלעגן גערן באַזוכן סלאָנים, וואָס האָט געהאַט אַ קולטורעלן טעאַטער־עולם.

די לידער פון אָפּערעטן־רעפּערטואַר זייַנען גיך פאַרשפּרייט און געזונגען געוואָרן אין וואַרשטאַטן, אויף דער דאַמבע און אין אַלערליי געזעלשאַפטלעכע און פּריוואַטע צוזאַמענקונפטן. גימנאַזיסטן און סטודענטן פלעגן ברענגען רוסישע ראָמאַנסן. פון די יונגע אינטעליגענטן איז אַנטשטאַנען אַ רוסישער דראַמאַטישער קרייז, וואָס פלעגט זומערצייט שטעלן מאָדערנע פּיעסן.

דער שבת און יום־טוב האָבן באַקומען אַ נייעם כאַראַקטער. יונגעלייט, און אַפילו גאַנצע משפחות, פלעגן שוין מער ניט פאַרברענגען די שבתים אין זייערע הייזער, נאָר אַרויסגיין אויף שפּאַצירן אין די וועלדער. אין יענע יאָרן איז אַרייַן אַ נייער מינהג — רייכערע משפחות פלעגן זומערצייט פאָרן קיין אַלבערטין, אויף „דאַטשע".

אָבער סלאָנים איז נאָך אַלץ געווען אַ יידישע שטאָט. שבת איז געווען שבת, יום־טוב האָט די שטאָט גערוט אין פייערלעכער שטימונג, ימים נוראים האָבן אויך געהאַט זייער אַמאָליקן כאַראַקטער. דאָס עסן איז נאָך געווען יידיש־לעך־פאַטריאַרכאַל, מיט אַלע באַקאַנטע „פּאַטראָוועס", צו־געפּאַסט צו זייער צייט און יום־טוב.

אַזאַ איז געווען די שטאָט ערב דער ערשטער וועלט־מילחמה.

52. די מלחמה ברעכט אויס — סלאָנים גרייט זיך

לאַנגע און הייסע ויכוחים האָבן זיך געפירט אין די בתי־מדרשים יענעם סוף תמוז און אָנהויב אב תרע״ד (1914), באַלד נאָכן סאַראַיעווער אַטענטאַט. די לעזער פון נ. ס. (נחום סוקולוב) אין „הצפירה" און פון „איטשעלען" (יאָוש־זאָהן) אין „היינט" האָבן זיך געאַמפּערט וועגן דעם, צי ס׳וועט אויסברעכן אַ מילחמה, אָדער אַלץ וועט אַריבער רואיק.

ביז אומרואיקע סימנים האָבן זיך גענומען ווייַזן אין שטאָט. דער 118־טער שויסקער פּאָלק, וואָס איז געווען סטאַציאָנירט אין סלאָנים, איז פּלוצלינג, פאַר דער צייט, צוריקגעקומען אין זייַנע קאַזאַרמעס פון די זומער־מאַנעווערס אין „סקאָבעלעווסקי־לאַגער" ביי לעסנאַיאַ. צומאָרגנס, פרייטיק פרי, זייַנען אויסגעהאָנגען געוואָרן גרויסע פּלאַקאַטן: „מאָבי־ליזאַציע!" דער שבת איז געווען אַ רוישיקער־גרויזאַמער. ניי־מאָביליזירטע זייַנען אָנגעקומען פון דער סביבה. סלאָנימער קרעמער האָבן זיך געדרייט אַרום די קאַזאַרמעס, געמאָנט חובות ביי די אָפיצירן...

מוצאי שבת זייַנען יידן מיט געמישטע געפילן געגאַנגען אין שול אַרייַן צו די תשעה־באב־קינות. די לעצטע יאָרן פון דער שוואַרצער ראַמאַנאָוו־רעאַקציע און פון אַנטיסעמיטיזם זייַנען אַרייַן די יידן אין די ביינער אַרייַן, און אין געהיים האָט יעדערער געטראַכט: אפשר וועט איצטער געקלאַפּט ווערן דער „צוויי־קעפּיקער־אָדלער". פון דער צווייטער זייט האָבן זיך אַ סך געריכט, אַז אין אָנבליק פון דער מילחמה וועט אפשר די מאַכט ווייכער ווערן אין איר באַציאונג צו די יידן.

זונטיק איז אַרויס אַ גרויסע פּאַטריאָטישע דעמאָנסטראַציע פון מאַסן מעשטשאַנעס און פּויערים פון די דערפער, מיט הוראַ־געשרייען פאַרן „באַטיושקאַ" דעם צאַר. יידן זייַנען אין דער דעמאָנסטראַציע ניט געווען, אָבער ס׳זייַנען שוין אָנגעקומען ידיעות וועגן יידישע „פּאַטריאָטישע" אַרויסטריטן אין מינסק, אָדעס און אַנדערע שטעט. האָבן זיך טאַקע צונויפגעקליבן געוויסע יונגעלייט און מאָנטיק אַוועק, צוזאַמען מיט אַ גרויסן נייגיריקן עולם, אין אַ דעמאָנסטראַציע צום אַדל־פירער און צום מיליטערישן הויפּט. דער ערשטער איז געווען בריץ, אַ הינקעדיקער פריץ פון שוועדישער אָפּשטאַמונג; דער צווייטער — גענעראַל מוראַט־קודעק, פון גריכיש־טער־קישער אָפּשטאַמונג. און ביידע זייַנען געווען באַקאַנט אין שטאָט אַלס אַנטיסעמיטן. דערפאַר טאַקע האָבן ערנסטע יידישע טוער ניט אָנטיילגענומען אין דער אויפגעכאַפּטער דעמאָנסטראַציע. דער גענעראַל האָט אויפגענומען די יידישע „פּאַטריאָטן" מיט אַזעלכע ווערטער: „אייער דעמאָנסטראַציע איז אַ שיינער זשעסט, אָבער ס׳איז שווער צו גלויבן אין אייער אויפריכטיקייט. מיר ווייסן דאָך, אַז די יידישע יוגנט האַלט פון רעוואָלוציע, שטייט בראש פון די אונטערערדישע „קראַ־מאָלניקעס". לאָמיר דאָך האָפן, אַז אין דער מילחמה וועט איר אַרויסווייַזן מער פּאַטריאָטישע געפילן, ווי אין שלום־יאָרן..."

אַזאַ רעדע האָט געמאַכט אַ שווערן רושם אויף דער גאַנצער שטאָט, בפרט אַז די אַנטיסעמיטישע מעשים, דאָס טרייבן יידן פון די דערפער א. ד. גל. האָבן ניט אויפגעהערט אויך דאַן.

דאָך האָבן יידן אַרויסגעוויזן בירגערלעכע אחריות, מיט טרערן איז באַגלייט געוואָרן דער 118־טער פּאָלק, וואָס איז סוף יולי אַרויס צום פראָנט. דער פּאָלקאָווניק מאַרקאָוו, וואָס איז באַקאַנט געווען מיט זייַן אַנטיסעמיטישער באַציאונג צו די יידישע סאָלדאַטן, איז פאַרן גיין אויפן פראָנט פול געווען מיט פּחד פאַר יידישע קללות און איז געקומען צום רב ר׳ מרדכי׳לע נאָך אַ ברכה...

פון גראָדנע, אין וועלכער די מאַכט האָט קאָנצענטרירט

מיליטערישע אַנשטאַלטן, זיינען עוואַקואירט געוואָרן קיין סלאָנים די יידישע בית־יתומים און מושב־זקנים, און מיט זיי איז געקומען זייער לייטער ה׳ הילל־איסר יאַנאָווסקי, וואָס האָט באַלד פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט אין סלאָנימער געזעלשאַפטלעכן לעבן. אויך די פעדאַגאָגישע קורסן פון ד״ר טשאַרנא זיינען צייטווייליק אַריבער קיין סלאָנים.

באַנען מיט מיליטער זיינען דורכגעפאָרן סלאָנים אויפן וועג צום פראָנט. טיילן פלעגן בלייבן אַ געוויסע צייט אין שטאָט, און דער האַנדל האָט אויפגעבליט. פון פראָנט זיינען געקומען ביטערע ידיעות און אַ סך משפחות האָבן שוין געהאַט פאַרלוירן זייערע טאַטעס און זין, אָדער באַקומען פון זיי בריוו פון שפּיטעלער. סוף אלול זיינען הונדערטער אַלטע יידן און יידענעס אַוועק אויפן בית־עולם, אויף קבר־אבות, בעטן רחמים פאַר זייערע זין אויפן פראָנט. אַזוי ווי צייטונגען זיינען געקומען מיט אַ פאַרשפּעטיקונג, האָט דער דרוקעריי־אייגנטימער ה׳ יעליאן אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ טעגלעכן רוסישן ביולעטין מיט ידיעות פון דער רוסישער מיליטערישער „הויפּט־קוואַרטיר״.

דעם ערשטן טאָג ראש־השנה, 8 סעפּטעמבער 1914, איז קיין סלאָנים אָנגעקומען אַ מיליטערישער שטאַב פון גראָדנע, מיט מאָטאָריזירטער קראַפט. גאַנץ סלאָנים איז אַרויס זען די ערשטע אויטאָמאָבילן. צומאָרגנס האָבן יידישע בחורים [illegible]קירער, מיט דער הסכמה פון ר׳ מרדכי׳לען, ברוקירט אום ראש־השנה אַ שטיק גאַס אַראָפּ סקראָבעווע, כדי די אויטאָס זאָלן קענען דערפאָרן ביז די קאַזאַרמעס.

נאָך די מפּלות פון רוסישן מיליטער אויפן פּרייסישן פראָנט זיינען פון די דאָרטיקע שטעט און שטעטלעך אָנגעקומען קיין סלאָנים אַ סך פּליטים, בעיקר פון גרייעווע, אויגוסטאָווע. די מאַכט האָט אויך אָנגעהויבן עפענען מיליטערישע שפּיטעלער אין שטאָט, און אַ סך געביידעס זיינען צו דעם צוועק באַזעצט געוואָרן. דער „אַדל־פירער״ בויץ האָט געשאַפן אַ קאָמיטעט אויפצונעמען די פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן, פון די יידן איז אין קאָמיטעט געווען אַדוו. יאַקאָבסאָן. ער האָט אויך אָרגאַניזירט די יידישע יוגנט צו פאַרנעמען זיך מיט די ראַנירטע, ברענגען זיי אויף טראָגבעטלעך פון באַן אין שפּיטאָל אַריין, באַזאָרגן זיי מיט זיסוואַרג א. ד. גל. די שיינע יידישע הילפס־אַרבעט האָט נאָך מער אויפגעקאָכט דעם אַנטיסעמיט בויץ, וואָס האָט ממש איגנאָרירט יאַקאָבסאָנען און די יידן אין די אַרבעטן פון זיין קאָמיטעט. יידן האָבן דאַן אַליין, אויף אייגענער האַנט געטאָן די הילפס־אַרבעטן.

אין שפּיץ פון דער יוגנט איז געשטאַנען ד״ר לעווין. די אַרבעט איז זייער גוט אָרגאַניזירט געוואָרן. און ווען אַלע שפּיטעלער זיינען פול געוואָרן, האָבן סלאָנימער עסקנים געעפנט אַ שפּיטאָל אין „מושב זקנים״ (די אַלטע לייט זיינען אַריבער אין תלמוד־תורה), אים איינגעאָרדנט מיט אַלעם נויטיקן אויפן חשבון פון דער קהילה. בויץ און גענ. מוראַט־קורעק האָבן דאָך ניט אויפגעהערט צו העצן קעגן די יידן.

סוף ווינטער 1915 האָבן די סלאָנימער יידן זיך מאָביליזירט צו אַן אַנדער הילפס־טעטיקייט: יידן זיינען געטריבן געוואָרן, מיט אַלערליי בילבולים, פון די ליטווישע גובערניעס.

באַנען מיט יידן פון גראָדנער, קאָוונער און סוואַלקער געגנטן זיינען דורכגעפאָרן סלאָנים. יאַקאָבסאָן האָט ווידעראַמאָל אָרגאַניזירט די באַקאַנטע עסקנים ר׳ יצחק אַראָנאָוויטש, ר׳ יעקב חנאַנאָוויטש, ר׳ יוסף גאָלדבערג א. אַנד. צו זייער דיספּאָזיציע זיינען געזאַמלט געוואָרן געלטער און יונגעלייט פלעגן באַגעגענען די וואָגלדיקע יידן און זיי מכבד געווען מיט מילך, ברויט, חלות.

אַדוו. יאַקאָבסאָן איז שוין דאַן געווען פאַרנומען מיט אַלגעמיינע יידישע צרות און אָפט געפאָרן קיין פּעטערבורג, כדי צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע פירער זיך קעגנשטעלן נייע גזירות אויפן פאָלק ישראל.

53. דעם פראָנט דערנענטערט זיך — סלאָנים ווערט אָקופּירט

אָנהויב 1915 האָט זיך צוזאַמענגעבראָכן דער סוואַלקער פראָנט און די גובערניע איז אַריבער פון גראָדנע קיין סלאָנים. ס׳זיינען אָנגעקומען דער גובערנאַטאָר שעבעקאָ, זיין געהילף סטאַלאַראָוו, מיט זייערע אַמטן און הויכע „טשינאָווניקעס״. אויך דער קרייז־געריכט און אַנדערע גובערניאַלע אַמטן זיינען אַריבער קיין סלאָנים. די באַאַמטע האָט מען באַזעצט אין די הייזער פון רייכערע יידן. אַן ענגשאַפט האָט זיך געלאָזט פילן אין שטאָט.

עס זיינען אויך אָנגעקומען פיל נייע פּליטים. די סחורות אין די קראָמען זיינען אויסגעקויפט געוואָרן, און צוליב קאָמוניקאַציע שוועריקייטן איז אוממעגלעך געווען איינצוהאַנדלען נייע סחורות. אָבער די מאַכט האָט געפאָדערט צו עפענען קראָמען אויך שבת, כדי מיליטער־לייט, און באַזונדערס די שפּיטעלער, זאָלן קענען מאַכן זייערע קניות. מיט צער האָט דער רב מסכים געווען אויך צו דער גזירה, און שטאָט איז געלאָפן זען די קראָמען וואָס זיינען געעפנט געוואָרן אום שבת. געווען נאָך אַ בהלה מיט קליינגעלט, וואָס איז פאַרשוווּנדן פון מאַרק, ווייל פויערים האָבן געגלויבט, אַז באַנקנאָטן וועלן פאַרלירן זייער ווערט. שווער געווען צו געפינען „רעשטע״ פאַר די קריסטלעכע קונים און ס׳איז אָפט געקומען צו סקאַנדאַלן און צו אַנטיסעמיטישע קאָרעספּאָנדענצן אין די רוסישע צייטונגען.

ווען די לאַגע אויפן פראָנט האָט זיך פאַרבעסערט, איז שעבעקאָ מיט זיין גאַנצער סוויטע צוריק אַוועק קיין גראָדנע. אָבער דער שטראָם פון אַרויסגעטריבענע יידן איז שטאַרקער געוואָרן פון טאָג צו טאָג.

דער פּעטערבורגער צענטראַלער יידישער הילפס־קאָמיטעט („יעקאָפּאָ״) און די געזונט־געזעלשאַפט „אָזע״ האָבן אָרגאַניזירט הילף פאַר די געטריבענע יידן און אויפגעשטעלט אָרטיקע הילפס־קאָמיטעטן. סלאָנימער יידן זיינען אויפגעפאָדערט געוואָרן עפענען אַ היים פאַר 30 פּליטים־קינדער און שפּעטער אויך צו באַזאָרגן הונדערטער פּליטים מיט אַלעמען אויפן חשבון פון קהל. דער גראָדנער עסקן ה׳ יאַנאָווסקי איז געווען איניציאַטאָר פון די אַלע טעטיקייטן, צו וועלכע די סלאָנימער אַלטמאָדישע „צוועלפטלעך״ זיינען נאָך ניט געוווינט געווען אין יענע צייטן. יאַקאָבסאָן און יאַנאָווסקי

האָבן גערופן אַן אסיפה אין הויז פון ר׳ מרדכי׳לען און געשאַפן דעם אָרטיקן „יעקאפא״, געזאַמלט געלט אויפן אָרט, געבראַכט 100 משפחות פון פליטים און זיי איינגעאָרדנט אין געדונגענע דירות. מיט דער צייט האָט דער קאָמיטעט אויך געהאָלפן די משפחות פון פראָנט־סאָלדאַטן.

אין יענע צייטן האָט שוין יאַקאָבסאָן זיך פאַרנומען, אויפן רוף פון הרב מזא״ה פון מאָסקווע און פון אַדוו. גרוזנבערג, מיט אַלגעמיין־יידישע ענינים, מיט פאַרשידענע בילבולים און באַשולדיקונגען קעגן יידן, מיט וועלכע די אַנטיסעמיטן האָבן פאַרפלייצט דעם תחום המושב. אַ סך יידן זיינען באַשולדיקט געוואָרן אין שפּיאָנאַזש. אויך אין סלאָנים האָט אַ געהיים־אַגענט זיך צוגעטשעפּעט צום כימיקער שטיינבערג, אַז ער איז אַ שפּיאָן פון בריסק. מיט שווערער מי איז ער געראַטעוועט געוואָרן פון בילבול. יאַקאָבסאָן איז געווען איינער פון דער גרופּע פעאיקע אַדוואָקאַטן, וואָס האָבן פאַרטיידיקט די אומ־שולדיקע יידן פאַר פאַרשידענע געריכטן. ער איז אויך געווען אין דער דעלעגאַציע, וואָס האָט געזאָלט איבערגעבן אַ ביטע ניקאָליי ניקאָלאַיעוויטשן, דעם צאַרס פעטער און דער מיליטער־שעף פון דער גאַנצער רוסישער אַרמיי, אַז די מאַכט זאָל אויפהערן מיט די רדיפות קעגן יידן.

מיט אַ חודש שפּעטער האָט יאַקאָבסאָן, בסודי סודות פאַר אַלעמען, געראַטעוועט סלאָנימער יידן פון אַ גירוש. אין פּוסלאָווסקיס פּאַלאַץ אין אַלבערטין האָט זיך באַזעצט אַ מיליטערישער שטאַב מיט גענעראַל דאַנילאָוון אין שפּיץ. ס׳איז שוין גרייט געווען אַ באַפעל אַרויסצוטרייבן במשך פון דריי טעג אַלע סלאָנימער יידן. ס׳האָט אויפן באַפעל נאָר געפעלט דאַנילאָווס אונטערשריפט — און קיינער ווייסט ניט עד היום וויאַזוי ס׳איז געלונגען יאַקאָבסאָנען אָפּצושרייען די שוידער־לעכע גזירה. דערפאַר אָבער זיינען אַלבערטינער יידן אַרויס־געטריבן געוואָרן מיט פּאָליציי אינמיטן אַ שבתדיקן טאָג, צוזאַמען מיט אַלע דאַטשניקעס.

אין יולי איז דער פראָנט צוגעקומען נענטער צו סלאָנים און מ׳האָט שוין געהערט דאָס וואָרט „עוואַקואַציע״. ידיעות זיינען דערגאַנגען, אַז די רוסישע כוחות ווילן זיך פאַרפעס־טיקן ביי דער שטשאַרע און די שטאָט וועט אַוועק מיטן פייער פון שלאַכטן. סוף חודש זיינען אַריבער שטאָטישע אַמטן טיף קיין רוסלאַנד. אויך די מלוכה׳שע שולן זיינען עוואַקואירט געוואָרן. אין שטאָט האָט געהערשט די מיליטערישע זשאַנ־דאַרמעריע. דער צוריקטריט פון דער רוסישער אַרמיי איז געגאַנגען מיטן פולן טעמפּאָ. אַ סך מיליטער האָט בלויז פאַר־ביימאַרשירט די שטאָט, מיטן שאָסיי ביאַליסטאָק־באַראַנאָ־וויטש, אָבער אַ סך איינהייטן זיינען אַריין אויך אין שטאָט — מידע, צעשלאָגענע, מיט געשוואָלענע פיס זיך געשלעפּט נאָך די אָנגעלאָדענע וואָגנס. נאָכן מיליטער זיינען נאָכגעפאָרן מיט זייערע קליינע פערדלעך טויזנטער פויערים פון די דערפער, וועלכע מ׳האָט געצוווּנגען צו עוואַקואירן. צווישן די פליטים זיינען אויסגעבראָכן עפּידעמיעס און ביי די שאָסייען זיינען געלעגן טויטע קערפּערס. אין שטאָט איז שוין ניט געווען קיין אַמט וואָס זאָל זאָרגן פאַר ריינקייט און געזונט. די צאַרישע עגאָאיסטישע טשינאָווניקעס האָבן נאָר געטראַכט ווי זיך אַליין צו ראַטעווען.

צווישן סלאָנימער יידן האָט געהערשט אַ פּחד פאַר די קאָזאַקן. אַן אסיפה פון „הילפס־קאָמיטעט״ האָט זיך באַשטימט אַלס ועד הקהל פאַר אַלע ענינים. פאָרזיצער איז געוואָרן ר׳ יששכר־לייב ווײַנבערג, קאַסירער — ר׳ יצחק אהרנאָוויטש, סעקרעטאַר — הלל־איסר יאַנאָווסקי. דער לעצטער האָט פאָרגעשלאָגן צוצוגרייטן טויזנטער פּעקלעך פּאַפּיראָסן, כדי זיי דערלאַנגען די אָפּטרעטנדיקע סאָלדאַטן און ווייכער מאַכן זייער האַרץ לגבי די יידן. מ׳האָט צוגע־גרייט אַ פערטל מיליאָן פּאַפּיראָסן אין פּעקלעך מיט דער אויפשריפט: „אַ מתנה דעם דרייסטן רוסישן סאָלדאַט פון די סלאָנימער יידן״.

עטלעכע פאָרשטייער פון ועד־הקהל האָבן זיך באַגעגנט מיט די רוסן און פּאָלאַקן, וועלכע זיינען געבליבן אין שטאָט. ס׳איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אַ „בירגער־קאָמיטעט״ צום פאַרנעמען זיך מיט אַלע שטאָטישע פראַגן אין אָנבליק פון קריג און מעגלעכער אָקופּאַציע. בראש פון בירגער־קאָ־מיטעט איז אויסגעוויילט געוואָרן דער פּוילישער גלח קליאָם. אַ העלפט פון קאָמיטעט זיינען געווען יידן, די צווייטע העלפט — רוסן, פּאָלאַקן און טאַטאַרן. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ מיליץ, צוזאַמען מיט די פייערלעשער, און אַ סאַניטאַר־גרופּע אָפּצוהיטן די היגיענע אין שטאָט.

דער ועד־הקהל האָט גענומען אין די הענט אַריין די יידישע ענינים און אויפגעפאָדערט אַלע יידישע אַנשטאַלטן צו שטעלן זיך און זייערע קאָסעס אונטער זיין אויפזיכט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז אַוועק אויך די פּאָליציי. מיליטערישע זשאַנדאַרמעריע האָט געהערשט אין שטאָט.

יאַקאָבסאָן האָט געזען זיך געצוווּנגען אַוועקצוגיין פון סלאָנים, כדי די מאַכט, וואָס האָט אים במשך פון יאָרן געהאַלטן אויפן אויג, זאָל אים ניט באַשולדיקן אין פאַרראַט. ממש מיטן לעצטן צוג האָט ער פאַרלאָזן זיין באַליבטע שטאָט, נאָכן זעגענען זיך מיט ר׳ מרדכי׳לען און מיט אַלע זיינע פריינט ביי גראָדזענסקין אין הויז.

ווען די געפאַר פון רויבערייען און פון אַ פּאָגראָם איז שטאַרקער געוואָרן, איז ר׳ מרדכי׳לע בראש פון אַ דעלעגאַציע אַוועק צום גענעראַל פון קאָרפּוס, וואָס איז נאָך געווען אין שטאָט, מיט אַ ביטע איינצוהאַלטן די קאָזאַקן פון באַפאַלן יידן. דער גענעראַל איז גערירט געווען פון רב׳ס געשטאַלט, אָבער ער האָט געזאָגט, אַז ס׳איז שווער צו באַהערשן די אויפגעהעצטע קאָזאַקן און ער האָט געראָטן די יידן — זיך אויסצובאַהאַלטן... ווען צומאָרגנס האָבן זיך די קאָזאַקן שוין אויסגעשטעלט לענג אויס די קראָמען, גרייט צו ראַבירן, האָט יאַנאָווסקי אָרגאַניזירט אויף שנעל די פאַרטיילונג פון די פּאַפּיראָסן־מתנות, און דאָס האָט געווירקט אויפן אָרט: דער אָפיציר האָט באַפוילן אויסצורופן אַ דרייענדיקן „הורא״ לכבוד דער סלאָנימער יידישער קהילה, און די סאָלדאַטן זיינען אַוועק פון די קראָמען.

מאָנטיק, דעם 31־טן אויגוסט אין דערפרי, איז סלאָנים אויפגעטרייסלט געוואָרן פון שטאַרקע אויפרייסן: די רוסן האָבן דאָס אויפגעריסן אַלע פאַבריקן, טאַרטאַקן. פייער און רויך האָט זיך געטראָגן פון אַלע זייטן שטאָט. מיטאַמאָל איז פאַרניכטעט געוואָרן די גאַנצע אָרטיקע אינדוסטריע. דאָן

זיינען אויפגעריסן געוואָרן די צוויי בריקן איבער דער שטשאַרע.

דעמזעלבן פרימאָרגן איז צום רב געקומען אַ פּאָלקאָווניק מיט אַ נאַהייקע אין האַנט, און ער האָט געמאָלדן די צונויפגערופענע שטאָט־טאַטעס, אַז דאָס רוסישע מיליטער גייט אַריבער אויף זאַמאָשטשע, כדי פונדאָרטן צו קלאַפּן די אָנגרייפנדיקע דייטשן. פאַר צען טויזנט רובל איז ער גרייט צו צילן מיט די האַרמאַטן פון זאַמאָשטשע אין אַלע זייטן, און ניט אויף דער שטאָט, כדי אַזוי צו ראַטעווען יידישע הייזער און לעבנס... אַ בהלה איז אַנטשטאַנען צווישן די עסקנים. גראָדזענסקי, מאָטל זאַקהיים און אפרים סוועטיצקי זיינען אַוועק שמועסן מיטן פּולקאָווניק, אים געשילדערט די לאַגע פון סלאָנימער יידן, נאָכדעם ווי אַלע גבירים זיינען אַוועק קיין רוסלאַנד. דער פּאָלקאָווניק האָט זיך פאַרטראַכט און געמאָלדן, אַז ער איז גרייט אָפּצולייגן דאָס באַצאָלן די סומע ביזן — סוף פון דער מלחמה, און דער רב דאַרף עס גאַראַנטירן מיט זיין ערן־וואָרט. ר׳ מרדכי׳לע האָט זיך אויפגעשטעלט, אויפגעהויבן זיין רעכטע האַנט און מיט אַ הויכער שטימע געזאָגט: „איך, דער מרא דאתרא פון סלאָנים, זאָג צו אין מיין נאָמען און אין נאָמען פון מיין עדה, אַז נאָכדעם ווי מיר וועלן בשלום איבערקומען די מלחמה, וועלן מיר זען ווי אונזער חוב צו באַצאָלן דעם פּאָלקאָווניק פאַר זיין גרויסן חסד״...

אַ שטילקייט האָט געהערשט אַרום, און פּלוצלינג איז דער פּאָלקאָווניק צוגעפאַלן צום רב און אָנגעהויבן אים בעטן תחנונים: „רבי, בענטש מיר און מיין משפחה״... דער פאַרכליפּעטער רוסישער אָפיציר איז געשטאַנען אויף די קני פאַרן רב, וואָס האָט אים געלייגט די הענט אויפן קאָפּ און געמורמלט ברכה־ווערטער. דער אָפיציר איז אויפגעשטאַנען און פייערלעך געמאָלדן: „איך בין מוותר אויפן געלט... איך זאָג אייך צו אַלץ צו טאָן און ראַטעווען אייערע הייזער און לעבנס פון פייער...״

דעמזעלבן טאָג האָט די זשאַנדאַרמעריע איבערגעגעבן דאָס היטן די אָרדענונג — דער מיליץ. די נאַכט פון 1־טן סעפּטעמבער איז קיינער ניט געשלאָפן אין שטאָט. זאַמאָשטשע איז געשטאַנען אין פלאַמען. די לעצטע קאָזאַקן זיינען געפלויגן אויף זייערע פערד איבערן טייך. דער פרימאָרגן איז געשטאַנען אַ שטילער. אין די נאָכמיטאָק־שעה׳ן זיינען די ערשטע דייטשע פּאַטרולן אַריין פון רוזשנויער גאַס. בלויז איינצלנע שאָסן זיינען געפאַלן. מענטשן זיינען אַרויס זען דעם שטראָם פון די אָקופּאַציע־כוחות, — דאָס איז געווען די אַרמיי פון גענעראַל וואָיערזש. אַ פּאָר טעג איז רואיק געווען,ביידע כוחות זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטן טייך. דאַן האָבן די רוסן געעפנט מיט אַרטילעריע־פייער, די דייטשן האָבן געענטפערט.

ס׳איז געווען ערב יום־כיפור. די שלאַכטן האָבן זיך אָוונט־צייט באַנייט. יידן האָבן זיך פאַרשטעקט אין די הייזער, טיף אין די סקלעפּעס. צומאָרגנס איז רואיק געוואָרן, נאָך אַ נאַכט פון הייסער קעגנזייטיקער באָמבאַרדירונג.

יום־כיפור פרי זיינען סלאָנימער יידן אַרויס פון זייערע לעכער — כדי צו באַגעגענען אַ ניי לעבן אין זייער אָקופּירטער שטאָט.

דייטשע אקופאציע אין די יארן 1915–1918

54. הונגער, גזירות און ספּעקולאַציע

ווען סלאָנימער יידן זיינען שבת, יום־כיפור תרע״ו, 18 סעפּטעמבער 1915, אַרויס אויף דער גאַס אָנקוקן זייערע נייע הערשער, זיינען די יידן געווען בלאַסע, פאַרוואַקסענע און אויסגעמאַטערטע נאָך דריי טעג און נעכט אין די פינסטערע סקלעפּעס. זאַמאָשטשע איז געווען פאַרברענט, און די איינצלנע איינוווינער פון דאָרטן האָבן דערציילט, אַז די קאָזאַקן האָבן ראַבירט, געשלאָגן און געמאָרדעט. אויך אין שטאָט זיינען אייניקע הייזער באַשעדיקט געוואָרן פון די רוסישע האַרמאַטן און ס׳זיינען אויך געפאַלן קרבנות. די גאַסן זיינען פול געווען מיט בערגלעך מיסט און שמוץ, און די כאָלערע־עפּידעמיע האָט נאָך ניט אויפגעהערט.

פון יענעם טאָג אָן האָט זיך אָנגעהויבן די דייטשע אָקופּאַציע, וואָס האָט געדויערט 40 חדשים, ביז דעצעמבער 1918.

אין אַלע דייטש־אָקופּירטע שטעט און שטעטלעך פון יידישן תחום־המושב האָבן יידן די ערשטע חדשים פון דער אָקופּאַציע געפילט אַ מין פאַרלייכטערונג, נאָכדעם ווי זיי זיינען באַפרייט געוואָרן פון צאַריש־קאָזאַקישן געשפּענסט. אויך סלאָנימער יידן האָבן אין די ערשטע טעג פרייער אָפּגעאָטעמט, געעפנט זייערע געשעפטן און אַרויסגעוויזן פיל צוטרוי צו די נייע הערשער. מיט נייגיר האָבן זיי געלייענט די מעלדונגען פון דער אָקופּאַציע־מאַכט און זיך דערוווּסט, אַז די שטאָט געפינט זיך אין די גרענעצן פון ,,גענ. וואָיערזש׳ס אַרמיי, להבדיל פון ״אָבער־אָסט״, וואָס האָט אַרומגענומען ווילנע, קאָוונע, גראָדנע און זייער אומגעגנט. אין וואָיערזש־געביט איז דער רעזשים געווען שטרענגער, צוליב דער נאָנטקייט פון פראָנט.

די שטאָט איז פול געוואָרן מיט דייטשן און עסטרייכישן מיליטער, די פראָנט־ליניע איז געווען ערגיץ צווישן באַראַנאָוויטש און מינסק. די שטאָט־קאָמענדאַנטור האָט זיך באַפעסטיקט און דער אָקופּאַנט האָט אָנגעהויבן אַרויסווייזן זיין אמתן פרצוף פון אַן אונטערדריקער און אויסנוצער.

ראשית כל איז דעוואַלואירט געוואָרן דער רוסישער רובל און דער דייטשער מאַרק, וואָס איז שטענדיק געווען ווערט אַ דריטל פון רובל, איז געשטעלט געוואָרן אויף 75 קאָפּיקעס. דערצו האָבן אַ סך דייטשע אָפיצירן אָנגעקויפט פאַרשידענע סחורות און געצאָלט מיט „שיינען", וועלכע האָבן געזאָלט אין 2 וואָכן אַרום געדעקט ווערן — אָבער ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז לא דובים ולא יער, די „שיינען" זיינען געווען פּשוטע שטיקלעך פּאַפּיר אָן קיין שום ווערט. אָפיצירן פלעגן אָפט באַפאַלן יידן, זיי שילטן און אויך שלאָגן.

די אינערלעכע מאַכט איז געווען אין די הענט פון „בירגער־קאָמיטעט", מיטן אַנטיסעמיטישן גלח קליאם בראש. פון די יידן זיינען אין „קאָמיטעט" געווען: אפרים־יעקב לעשטשינסקי, משה אָסטרינסקי, זלמן איוויאַנסקי, אפרים סוועטיצקי, יחזקאל אייזנשטאַדט, ברוך יודקאָווסקי, מרדכי זאקין, נ. אָסטראָווסקי. צו דער דיספּאָזיציע פון קאָמיטעט איז געשטאַנען די „מיליץ", אונטער דער לייטונג פון פייערלעשער־קאָמענדאַנט שמואל פּאָלאָנסקי. די דייטשע קאָמענדאַנטור האָט אָנערקענט דעם בירגער־קאָמיטעט, אָבער האָט אים אויסגענוצט כדי צו עקספּלואַטירן די איינוווינער.

די גזירות זיינען געקומען איינע נאָך דער צווייטער. פון 8 אָוונט ביז 6 פרי האָט מען זיך ניט געטאָרט ווייזן אין די גאַסן. ס׳איז פאַרבאָטן געווען אַרויסצופאָרן פון שטאָט. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן קאָנפיסקאַציעס פון פּראָדוקטן, מעבל, בעטגעוואַנט, שטאָפן, פוטערוואַרג, לעדער א. ד. גל. דאָס איז אייגנטלעך געווען אַ גרויסע, דויערנדיקע קאָנטריבוציע, וואָס די שטאָט האָט געצאָלט דעם אָקופּאַנט. טאָג־טעגלעך פלעגן קומען לאַנגע שורות מיט פורמאַנקעס צום זיץ־אָרט פון בירגער־קאָמיטעט אין קאַטוילישן קלויסטער, קעגנאיבער „ריאַד־קראָמען", כדי אַרויסצופירן די קאָנפיסקירטע סחורות.

די נאָרמאַלע ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט איז פּאַראַליזירט געוואָרן. דער קליין־האַנדל איז אָפּגעטויט געוואָרן, נאָכדעם ווי די קראָמען זיינען געוואָרן אויסגעליידיקט. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ ביטערע ספּעקולאַציע מיט עסנוואַרג־פּראָדוקטן. „שמוגל" איז געוואָרן דער בעסטער פּרנסה־קוואַל, אָבער טויזנטער בירגער האָבן געליטן ממשותדיקן הונגער.

יידן האָבן געמוזט אַראָפּנעמען זייערע היט פאַר יעדן דייטשן אָפיציר, און כדי צו שאַפן אַ שטימונג פון פּחד פאַרן הערשער, זיינען אָפט אויסגעפירט געוואָרן עפנטלעכע עקזעקוציעס איבער „שפּיאָנען".

אינמיטן נאָוועמבער 1915 האָט דער קאָמענדאַנט געמאָלדן, אַז אַלע מענער פון 18 ביז 45 דאַרפן זיך רעגיסטרירן. נאָך דער רעגיסטראַציע זיינען זיי גערופן געוואָרן און מ׳האָט זיי איינגעשפּאַרט אין דער גרויסער שול און אין דער פּראַוואָסלאַוונער צערקווע. 500 פון זיי זיינען אויסגעקליבן געוואָרן און מ׳האָט זיי פאַרשיקט אין אַרבעטס־לאַגער לאַמסדאָרף אין דייטשלאַנד. די שטאָט איז געווען אויפגערעגט, בפרט ווען ס׳זיינען פון דאָרטן געקומען בריוו מיט ידיעות וועגן רעזשים פון טעראָר און הונגער אין לאַגער. די מענער וואָס זיינען ניט פאַרשיקט געוואָרן, פון 17 ביז 50 יאָר, האָבן געמוזט אַרבעטן איין טאָג, שפּעטער צוויי טעג אַ וואָך, אָן וועלכן ס׳איז אָפּצאָל, פאַר דער דייטשער קאָמענדאַנטור. מ׳האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט אויסצוקויפן זיך פון דער אַרבעט פאַר אַ געוויסער סומע לטובת דער קאָמענדאַנטור, און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ סעריע פון מאַלווערסאַציעס מצד דער מיליטערישער פּאָליציי.

ווינטער 1915—16 איז די לאַגע פון שפּייז־פּראָדוקטן געוואָרן אַזוי שווער, אַז ס׳האָט אין שטאָט ממש געהערשט הונגער. די דערפער זיינען כמעט אויסגעליידיקט געוואָרן מיט דער עוואַקואַציע און דערצו נאָך האָבן די דייטשן כסדר קאָנפיסקירט אַלץ וואָס האָט זיך נאָך געפונען בי די ווייניקע פויערים. דער בירגער־קאָמיטעט האָט זיך באַמיט איינצוקויפן קאָרן און קאַרטאָפל, אָבער דאָס איז געווען פאַר די הונגעריקע אויפן שפּיץ גאָפּל. ווען ניט די ביליקע קיך פון ועד־הקהל, וואָלטן מענטשן געפאַלן אין גאַס פון הונגער. סוף־סוף איז די קאָמענדאַנטור צוגעטרעטן זיך פאַרנעמען מיט עסן־פאַרטיילונג לויט קאַרטן. דער בירגער־קאָמיטעט האָט איינגעקויפט מעל אין פּוילן, און מ׳האָט פאַרטיילט אַ פערטל קילאָ ברויט אַ טאָג. וועגן אַנדערע פּראָדוקטן האָט מען בלויז געקענט חלומען. די דייטשן האָבן קאָנפיסקירט אַפילו מעלקנדיקע קי און פאַר קראַנקע איז קיין מילך ניט געווען.

אין דער שווערער אַטמאָספער פון הונגער איז אין שטאָט פאַרשפּרייט געוואָרן אַ קלאַנג, אַז געוויסע מיטגלידער פון „בירגער־קאָמיטעט" האָבן זיך פאַרבונדן מיט די שמוגלערס און פאַרנעמען זיך מיט ספּעקולאַציע. אין יענער צייט האָבן זיך אָרגאַניזירט עטלעכע יונגעלייט אין א. ג. „זעלבסטהילף", מיטן ציל צו באַקעמפן דעם שוואַרצן מאַרק. זייערע רעדעס אין דער גרויסער שול האָבן צוגעצויגן אַ גרויסן עולם און זיי פלעגן באַשולדיקן דעם בירגער־קאָמיטעט, דעם ועד־הקהל און די ביליקע־קיך־פאַרוואַלטונג, אַז זיי זאָרגן ניט פאַר די הונגעריקע.

די מאַסן זיינען אַזוי אויפגעציטערט געוואָרן פון די באַשולדיקונגען קעגן די פירער פון שטאָט און פון יידישן קהל, אַז די קאָמענדאַנטור האָט באַשלאָסן אויפצולעזן דעם „בירגער־קאָמיטעט" און דורכפירן וואַלן צו אַ שטאָט־ראָט.

די פאַרטייען זיינען ניט געווען טעטיק, און אַ סך יונגעלייט האָבן געפונען זיך אַ פעלד פאַר זייער געזעלשאַפטלעכן אינטערעס אין „זעלבסטיהלף", וואָס זיין עיקר אויפגאַבע איז געווען צו באַשולדיקן די עלטערע טוער און שטאָט־טאַטעס. די וואַלן זיינען פאָרגעקומען דעם 30־טן אַפּריל 1916; צוויי יידישע ליסטעס זיינען אַרויסגעשטעלט געוואָרן — פון די קהל־עסקנים און פון דער גרופּע „זעלבסטהילף", צוזאַמען מיט אַ ניי־געשאַפענעם „קאָנסום־פאַריין". אַזוי ווי דער עולם האָט געפאָדערט ברויט און געזען אין די אַלטע עסקנים די שולדיקע פאַרן הונגער, ווי מ׳האָט עס איינגעטענה׳ט מיטן עולם אין משך פון חדשים, זיינען פון „זעלבסטהילף" אויסגעקליבן געוואָרן 9 מיטגלידער און פון די קהילה־עסקנים — בלויז איינער.

דער אמתער בעל־הבית פון דער לאַגע איז געווען דער שטאָט־קאָמענדאַנט, וואָס האָט דעם נייעם בירגער־ראָט ניט דערלויבט אויסצוקלייבן אַ פאָרזיצער פון די אָרטיקע בירגער, נאָר באַשטימט אַלס בירגערמייסטער אַ דייטשן אָפיציר, קראַנעץ.

55. דער קאַמף צווישן די עסקנים און „זעלבסטהילף״־גרופּע

דער הילפס־קאָמיטעט, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן לויטן מוסטער פון „יעקאָפּא״ אין מערץ 1915, האָט אייגנטלעך איבערגענומען אַלע פּרעראָגאַטיוון פון אַ ועד־הקהילה. ער האָט געהאָלפן די פּליטים, נשרפים, משפּחות פון סאָלדאַטן.

כדי אַרומצונעמען אַלע יידישע אַנשטאַלטן, זיינען אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג באַשטימט געוואָרן פאָרשטייער פון אַלע קרייזן, אויך פון די לינקע. דער וויכטיקסטער טוער אין קהילה איז געווען ה׳ יאַנאָווסקי, וואָס האָט מיט זיין רעאַלן צוגאַנג צו די נויטן פון קהל און מיט זיין ברייטערער נאַציאָנאַלער אויפפאַסונג געמאַכט פון ועד־הקהל אַ וויכטיקע, אומפּאַסנדיקע יידישע פאַרטרעטערשאַפט.

שווערע אויפגאַבן זיינען געשטאַנען פאַרן ועד־הקהל. די שטאָט איז געווען צעשטערט, די פּרנסות — אויסגערונען, דער גרעסטער טייל יידן זיינען געווען נויטבאַדערפטיקע קבצנים. דער ועד־הקהל האָט פון זיינע מיטגלידער אויסגעוויילט קאָמיסיעס פאַר פאַרשידענע געביטן: פאַר דער ביליקער קיך, פאַר גמילות־חסדים, — דאָס זיינען געווען די צוויי וויכטיקסטע אויפטוען פון ועד. כדי זיי אויסצוהאַלטן, האָט ער זיך געווענדעט צו אַלע יידישע אַנשטאַלטן זיי זאָלן זייערע קאַסעס שטעלן צו פאַרפיגונג פון ועד־הקהל. ס׳רוב אינסטיטוציעס האָבן דאָס געטאָן, מיט אייניקע, ווי לינת־הצדק, האָט מען זיך לאַנג געאַמפּערט.

דער „בירגער־קאָמיטעט״ און די שטאָטישע קאָמענדאַנטור האָבן אין ועד־הקהל געזען די פאַרטרעטערשאַפט פון יידן אין שטאָט. אַזוי האָט דער ועד זיך פאַרבונדן מיטן „אַמעריקאַנער קאָמיטעט צוהילף די מלחמה־געטראָפענע״, וואָס איז געווען טעטיק ביז אַמעריקע איז אַריין אין קריג און ביז דער גרינדונג פון „דזשוינט״. אויך פון יידישע הילפס־אינסטיטוציעס אין דייטשלאַנד האָט דער ועד־הקהל באַקומען שטיצע. דער ועד האָט אויך געזאָרגט פאַר די כלי־קודש, איבערגענומען די „קאָראָבקע״ (וואָס אירע הכנסות זיינען זייער געפאַלן) און רעגולירט אַלע יידישע ענייַנים.

דעצעמבער 1915 האָט דער ועד באַשלאָסן אַרויפצולייגן אַן אַלגעמיינעם קהילה־שטייער אויף די יידן. ער האָט נאָך מער אויסגעברייטערט זיין צוזאַמענשטעל, בעיקר צוליב דער פּראָפּאַגאַנדע פון קרייז „זעלבסטהילף״, וועלכער האָט אַטאַקירט דעם ועד־הקהל און זיינע אינסטיטוציעס.

אַ גרויסע אסיפה פון 16־טן יאַנואַר 1916 האָט אויסגעוויילט צוגאָב־מיטגלידער צום ועד־הקהל, אָבער פון „זעלבסטהילף״ איז קיינער אין ועד ניט אַריין. דער נייער, פאַרגרעסערטער „ועד עדת ישראל בסלונים״ האָט אויסגעאַרבעט אַלע פּרטים פון דעם קהילה־שטייער, און טראָץ דער שווערער לאַגע, די צוואַנגס־אַרבעטן, די שטאָטישע־שטייערן און דער אָרעמקייט, האָט די שטייער־זאַמלונג, דורכגעפירט דורך די עסקנים אַליין פון שטוב צו שטוב אין משך פון אַ פּאָר חדשים, אַרומגענומען דעם גרעסטן טייל יידן אין שטאָט. דאָס האָט אויפגעמונטערט די יידישע טוער, זיי האָבן מיט מער דרייסקייט געמאָנט פון „בירגער־קאָמיטעט״ זיין הילף דער ביליקער קיך, מיטגעאַרבעט ביים איינקויפן עסנוואַרג פון פּוילן, באַשטימט אַן אָפּצאָל אויף פלייש פון דרויסן א. ד. גל.

אָבער די אַטאַקעס פון „זעלבסטהילף״ אויפן ועד־הקהל האָבן ניט אויפגעהערט. ס׳זיינען ווידער פאַרשפּרייט געוואָרן קלאַנגען, אַז דער ועד־הקהל און זיינע טוער געניסן פון די געזאַמלטע שטייערן און באַקומענע סובסידיעס.

כדי ווידעראַמאָל צו דערווייזן דער גאַנצער עדה, אַז דער ועד־הקהל פאַרטרעט אירע אינטערעסן, איז דעם 7־טן מערץ 1916 גערופן געוואָרן אַ נאָך גרעסערע אסיפה, מיט פאָרשטייער פון „בירגער־קאָמיטעט״, אַלע אַנשטאַלטן און חברות, פאַרבאַנד פון לאַמסדאָרפער־עלטערן און אויך פאָרשטייער פון „זעלבסטהילף״. קיין ברייטערע פאַרזאַמלונג האָט מען ביי די הערשנדיקע באַדינגונגען ניט געקענט רופן. ס׳זיינען אויסגעהערט געוואָרן אַלע טענות קעגן ועד־הקהל און ס׳איז געגעבן געוואָרן אַן ענטפער, מיטן אויסקלייבן אַ נייעם ועד פון 25 מיטגלידער, דערפון 13 פון פאַריקן ועד און 12 נייע — אָבער קיין איינער פון „זעלבסטהילף״ איז ניט געוויילט געוואָרן.

אין זיין נייעם צוזאַמענשטעל האָט דער ועד־הקהל געאַרבעט בלויז זיבן וואָכן, ביזן 7־טן מערץ 1916.

56. די מסירה קעגן „ועד עדת ישראל״

אויך נאָכדעם ווי די גרופּע „זעלבסטהילף״ איז דורכגעפאַלן ביים צוזאַמענשטעלן דעם נייעם ועד־הקהל, האָבן אירע מיטגלידער ניט אויפגעהערט צו אַטאַקירן און באַשולדיקן די ראשי הקהל, ביז אייניקע נייע טוער פון ועד־הקהל האָבן געמאָלדן, אַז זיי וועלן דעמיסיאָנירן, אויב די באַשולדיקונגען וועלן ניט אויפהערן. דער סעקרעטאַר ה. א. יאַנאָווסקי האָט דאַן פאַרעפנטלעכט אַן אויפרוף קעגן „זעלבסטהילף״, וועלכע גראָבן אונטער דער הילפס־טעטיקייט פון ועד־הקהל דווקא דאַן, ווען אַ סך הונדערטער משפּחות נויטיקן זיך אַזוי אין הילף. דער ועד האָט אויסגעוויילט אַ פּרעזידיום אין צוזאַמענשטעל פון ר׳ יששכר־לייב וויינבערג — פאָרזיצער, אפרים־יעקב לעשטשינסקי — וויצע־פאָרזיצער, ר׳ זלמן איוויאַנסקי — קאַסירער, ה. א. יאַנאָווסקי — סעקרעטאַר. ווי אַן ענטפער אויף די באַשולדיקונגען איז געוויילט געוואָרן אַ רעוויזיע־קאָמיסיע פון די ה״ה אהרנאָוויטש, בעלאוס, ד״ר גאָלדבערג און אפרים סוועטיצקי.

פאַר די נאָענטסטע פאָר חדשים האָט דער ועד איינגעקויפט עסנוואַרג, געטיילט פּראָדוקטן נויטבאַדערפטיקע, אָרגאַניזירט דעם „מעות־חטים״, געשיקט הילף קיין לאַמסדאָרף, געפירט אַלע יידישע אַנשטאַלטן, באַזונדערס די „ביליקע קיך״ און „שוקדי מלאכה״, געצאָלט שכירות די כלי־קודש, געאָרדנט מיטן שטאָט־קאָמענדאַנט די צוואַנגס־אַרבעט א. ד. גל.

און דאָך האָבן די „זעלבסטהילף״־לייט ווייטער פאַרשפּרייט קלאַנגען, בעיקר, אַז די „ביליקע קיך״ ווערט אויסגעניצט פאַר פּריוואַטע הכנסות. די גרופּע האָט אפילו געפאָדערט, מ׳זאָל איר דערלויבן רעווידירן די קיך־ביכער, אָבער די לייטונג פון קיך האָט געמאָלדן, אַז זי אָנערקענט

נאָר דעם „ועד עדת ישראל״. כדי צו באַווייזן זייער אומשולד האָט דער ועד באַשטימט אַז זיין רעוויזיאָנס־קאָמיסיע, צוזאַמען מיט די ה״ה וואָלפיאַנסקי, יפה און יואל ראַבינאָוויטש, זאָלן רעווידירן די קיך־חשבונות. די קאָמיסיע איז געזעסן, האָט רעווידירט — און געפונען אַלץ אין אָרדנונג.

דאַן האָבן די לייט פון „זעלבסטהילף״ געמסרט פאַרן שטאָט־קאָמענדאַנט און פאַרן גלח קליאַם, אַז די מיטגלידער פון „ועד עדת ישראל״ נוצן אויס פאַר אייגענע צוועקן די קהלשע געלטער פון דער קיך און פון „הילפס פאָנד״ און העלפן מיט די שפּעקולאַנטן. די מסירה איז געמאַכט געוואָרן געגנוי פאַר די וואַלן צום נייעם „בירגער־קאָמיטעט״ ווייל נאָר אין אַן אַטמאָספער פון אַזעלכע שווערע באַשולדיקונגען האָט די „זעלבסטהילף״־גרופּע געזען אַ מעגלעכקייט צו זיגן אין די וואַלן, בעת זיי זיינען זיכער געווען, אַז אין ועד־הקהל וועלן זיי קיין שליטה ניט האָבן. דער גלח קליאַם האָט זיך דערפרייט מיט דער מסירה און ס׳איז אין קאַטוילישן קלויסטער באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצונעמען פון דער השגחה פון ועד־הקהל די „ביליקע קיך״, דעם „הילפס־פאָנד״ און אויך די „קאָראָבקע״.

אַזוי האָט מען, לויט אַ באַפעל פון אָקופּאַנטישן קאָמענדאַנט, אויסגעליידיקט דעם ועד־הקהל פון זיינע פּרעראָגאַטיוון און אַנשטאַלטן.

ס׳איז ניט אַריבער קיין יאָר, און די סלאָנימער יידן האָבן זיך געקענט איבערצייגן, ווער עס זיינען זיינע אמתע און געטרייע עסקנים.

57. דער טויט פון ר׳ שמואלן און ר׳ מרדכי׳לען

געווען אין סלאָנים אַ סך יידן, וואָס האָבן געזען אַ צייכן פון „ליקוי המאורות״, פון גייסטיקן צוזאַמענברוך, אין דעם טויט פוןביידע רעליגיעזע קעפּ פון דער קהילה — פון חסידישן רבין און פון מרא דאתרא ר׳ מרדכי׳לע — אין ערשטן יאָר פון דער אָקופּאַציע.

ר׳ שמואל, דער צווייטער רבי פון סלאָנימער חסידישן הויף, איז נפטר געוואָרן אין וואַרשע י״ט שבט תרע״ו (1916). און אַזוי ווי אין די מילחמה־יאָרן איז במילא קיין פאַרבינדונג ניט געווען צווישן הויף און זיינע חסידים איבער פּוילן, ליטע און רייסן, איז אויך קיין מעגלעכקייט ניט געווען אויסצוקלייבן אַ נייעם חסידישן רבין. ס׳האָבן זיך דאָך געשאַפן צוויי צדדים, אָנהענגער פון ר׳ יששכר־לייבן און פון ר׳ אברהמען, אָבער דער שטרייט צווישן ביידע צדדים איז אָפּגעלייגט געוואָרן ביז נאָך דער מילחמה.

פינף וואָכן נאָך ר׳ שמואלן איז נפטר געוואָרן ר׳ מרדכי׳לע דער באַליבטער רעליגיעזער פירער פון סלאָנימער יידנטום. כמעט ביז צום לעצטן טאָג האָט ער אַלץ געטאָן צו שטיצן די טעטיקייט פון ועד־הקהל.

ניט געקוקט אויף די שווערע צייטן איז גאַנץ סלאָנים אויפגערודערט געוואָרן צוליב דער שווערער אבידה. אָבער אין אַ באַזונדערס שווערער לאַגע האָבן זיך געפונען די חברים פון ועד־הקהל: פאַרן טויט האָט ר׳ מרדכי׳לע באַפוילן, אַז די עדה זאָל ניט לאַנג וואַרטן און זיך געפינען אַ רב. דער ועד־הקהל האָט איינגעזען, אַז ביי די הערשנדיקע מילחמה־באַדינגונגען קען מען ניט געפינען קיין רב, וואָס זאָל קענען פאַרנעמען דעם כסא־הרבנות פון ר׳ מרדכי׳לען, און ס׳איז גערופן געוואָרן אַ גרויסע אסיפה פון פאָרשטייער פון די בתי־מדרשים און חברות, וועלכע האָט באַשלאָסן, און אויך פאַרעפנטלעכט עס אין אַ פייערלעכן גילוי־דעת, אונטערגעשריבן דורך 100 סלאָנימער בעלי־בתים, אַז היות דער כבוד פון סלאָנימער רבנות איז גרויס געווען פון תמיד, און היות די קהילה קען צוליב די מילחמה־באַדינגונגען ניט ממלא זיין דעם אָנווייז פון ר׳ מרדכי׳לען, פאַרפליכטעט זיך די סלאָנימער עדה אויסצוקלייבן אַ רב ניט שפּעטער ווי צוויי חדשים נאָכן סוף פון דער מילחמה.

אין ר׳ מרדכי׳לעס לוויה האָט זיך באַטייליקט די גאַנצע שטאָט. ס׳האָבן אים מספּיד געווען: זיין זון ר׳ זיידל ווייצל, דער ראש־ישיבה ר׳ שבתי יגל און איינער פון די פּליטים־רבנים.

די דריי דיינים האָבן ווייטער געפירט דעם רבנישן בית־דין. אַ שיינער, רעליגיעזער טוער איז געווען אין יענע שווערע יאָרן דער מגיד ר׳ יעקב־חיים סאַרנע. אַ פּעאיקער קהל־טוער איז געווען דער ראַבינער מ. שליופּער.

אין ישיבה האָבן דאַן געלערנט כמעט בלויז סלאָנימער בחורים. די תלמוד־תורה איז דערפאַר פול געווען מיט תלמידים און ס׳האָבן נאָך עקזיסטירט אייניקע אַלטמאָדישע חדרים. דער שולהויף איז שוין ניט געווען אַזוי לעבעדיק און טעטיק ווי אַמאָל: קיין חזן איז אין דער גרויסער שול ניט געווען, און נאָר די אָנגענעמע שטימע פון ר׳ אברהם־משה האָט אָפּגעקלונגען בעת יום־טובדיקן דאַווענען.

אייניקע רעליגיעזע יידן זיינען געווען אין דייטשן מיליטער, און זיי האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעס פאַר די אָרטיקע יידישע ענינים. דער דייטשער מיליטערישער רבי ד״ר אַרטור לוי פלעגט אין די ימים־טובים און ימים נוראים איינזאַמלען צו תפילות, און פּסח — צו סדרים, אַלע יידישע זעלנער. אַ סך דייטשע יידן האָבן זיך צום ערשטן מאָל באַגעגנט מיט „אָסט־יודען״ אין סלאָנים און אַרויסגעוויזן אינטערעס פאַר אַ סך יידישע מינהגים און פראַגן. דער מיליטערישער דאָקטאָר ישעיהו וואָלפסבערג פון האַמבורג האָט שפּעטער אפילו פאַרעפנטלעכט זכרונות און אָפּשאַצונגען פון דער צייט פון זיין זיצן צווישן די ליטווישע יידן אין אָקופּירטן סלאָנים. ער האָט זיך זייער באַפריינדעט מיט די אָרטיקע עסקנים.

58. דער „פנקס ועד עדת ישראל בסלונים״

דער סעקרעטאַר פון „ועד עדת ישראל״, ר׳ הלל־איסר יאַנאָווסקי, האָט זוכה געווען צו שפּילן אַ וויכטיקע און קאָנסטרוקטיווע ראָל אין דער סלאָנימער יידישער קהילה אין אירע שווערסטע יאָרן בעת דער ערשטער וועלט־מילחמה. ער איז געווען איניציאַטאָר פון דער „ביליקער קיך״ און פון אַ סך אַנדערע קהילה־אַנשטאַלטן. באַזונדערס דאַרף זיין נאָמען געליבט זיין אַ דאַנק זיין פירן די גאַנצע צייט דעם „פנקס

עדת ישראל בסלונים", וואָס איז אַ געטרייע כראָניק און אַ רייכער היסטאָרישער דאָקומענט פון יענע צייטן.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען ס'האָט שוין עקזיסטירט אַן אָרטיקע פּרעסע, איז ניט נויטיק געווען צו פירן פּנקסים פון חברות א. ד. גל. די פּראָטאָקאָל־ביכער פון די אַנשטאַלטן און אָרגאַניזאַציעס האָבן פאַרנומען דאָס אָרט פון אַ פּנקס. אָבער אין אַמאָליקע צייטן איז דער פּנקס געווען מער ווי אַ פּראָטאָקאָל־בוך. ר' הילל־איסר יאַנאָווסקי, מיט זיינע קענטעניש, מיט זיין איינגעוואָרצלטקייט אין ליטווישן יידישן לעבן און שטייגער, איז געווען דער פאַסיקסטער פּנקס־שריי־בער אין סלאָנים פון יענע צייטן. ער האָט טאַקע פאַרצייכנט אין פּנקס אַלע געשעענישן, שרייבנדיק אין דער טראַדיציאָ־נעלער פּנקס־שפּראַך, באַפּוצט מיט מליצות, און דערביי באַנוצט זיך אויך מיטן מאָדערנעם העברעאיש פון יענע צייטן.

ער האָט דעם פּנקס געגעבן אַ ליטעראַרישן כאַראַקטער, געעפנט אים מיט אַ גרויסער הקדמה וועגן דער לאַגע פון די יידישע מאַסן זינט דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מילחמה, וועגן די גזירות, גירושים און פּליטים־וואַנדערונגען, און שפּעטער וועגן דער אָקופּאַציע פון סלאָנים מיט אַלע צרות וואָס זיינען נאָכדעם געקומען — ביז סלאָנימער יידן האָבן זיך אַ ביסל אויפגעמונטערט און געשאַפן זייערע הילפס־אַנשטאַלטן, מיטן „ועד עדת ישראל" בראש.

נאָכדעם ווי ער האָט אַלע געשעענישן און ענדערונגען פאַרצייכנט און באַשריבן, האָט ער, נאָך די באַשרענקונגען פון ועד־הקהל דורכן גלת קליאם צוליב דער אויבנדערציילטער מסירה, געשלאָסן דעם פּנקס מיט אַ ביטערן „אחרית דבר", וואָס שילדערט מיט שוואַרצע פאַרבן די לאַגע אין שטאָט און די אויסזיכטלאָזיקייט צוליב די רייסענישן אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

בעת די צוויי יאָר פון זיין זיצן אין סלאָנים האָט ה' יאַנאָווסקי קאָנצענטרירט אַרום זיך אַ גרויסע גרופּע יונגעלייט, פאַר וועלכע ער האָט געדינט ווי אַ גייסטיקער וועגווייזער און לערער.

59. דער מיאוסער סוף פון קראַנענס „בירגער־קאָמיטעט"

סלאָנימער בירגער האָבן אין זייער ביטערער לאַגע געלייגט גרויסע האָפענונגען אויפן נייעם בירגער־קאָמיטעט, מיטן דייטשן אָפיציר קראַנען בראש. מ'האָט געוואָלט גלויבן, אַז ס'וועט קומען אַ סוף צום הונגער, צו דער שפּעקולאַציע.

אייניקע הונדערט יידן האָבן באַקומען אַרבעט ביי דער אָקופּאַציע מאַכט — ביים עקספּלואַטירן די וועלדער אַרום שטאָט, בויען שאָסייען, פאַרריכטן די באַן־ליניע קיין וואָלקאָוויסק א. ד. גל. דער לוין איז געווען זייער קליין, אָבער די אַרבעטנדיקע האָבן באַקומען ברויט און נאָך פּראָדוקטן. דערצו איז געווען אַ ביסל אַרבעט אין די טאַרטאַקן און גאַרבערייען, ביורא־אַרבעט אין שטאָט־ראָט און אַרום הונדערט יונגעלייט זיינען געווען באַשעפטיקט אין דער מיליץ. אָבער דער גרעסטער טייל סלאָנימער יידן — סוחרים, קליינ־הענדלער, בעלי־מלאכות און אַרבעטער — זיינען געבליבן אַרבעטסלאָז. די גזירה פון צוואַנגס־אַרבעט איז פאַר קראַנענס צייטן נאָך שטרענגער געוואָרן. אַ ספּעציעלער דייטשער אויפ־זעער, דער פּרייסישער פעלדפעבל קעמפּע, איז באַשטימט געוואָרן צום אויספירן די צוואַנגס־אַרבעט־קאָנטראָל, נאָכדעם ווי די שטאָט איז איינגעטיילט געוואָרן אין 10 קוואַרטאַלן, מיט מיליטער־זשאַנדאַרמען און מיליץ־לייט צום מאָביליזירן די צוואַנגס־אַרבעטער. דער אויסקויף־שטייער איז געהעכערט געוואָרן.

אין די חדשים יוני־יולי 1916 איז די אַפּראָוויזאַציע־לאַגע ווידער שווערער געוואָרן. די ברויט־פאַרטיילונג איז געשניטן געוואָרן און פונקט דאַן האָט קראַנען געהייסן שליסן די „ביליקע קיך". הונגער האָט געהערשט אין הונדערטער הייזער. עולם האָט באַשולדיקט אין דער לאַגע די שפּעקולאַנטן און געפאָדערט פון די דיינים און ראשי הקהל אַרויסצולייגן אַ חרם אויף שמוגלערס פון עסנוואַרג.

און דאַן איז — ווי אַן איינצלנער באַקאַנטער פאַל אין דער געשיכטע פון יידישן סלאָנים — אויסגעפירט געוואָרן, מיט זיין גאַנצער גרויזאַמער און דערדריקנדיקער פּראָצעדור, דאָס חרם־אַרויפלייגן אויף די וואָס שפּעקולירן מיט עסנוואַרג.

אַ פּאָר וואָכן שפּעטער, נאָכן נייעם תבואה־שניט, האָט מען באַנייט די ברויט־פאַרטיילונג. דערצו איז נאָך גרויס געווען די שמחה מיטן צוריקקומען פון אַ טייל לאַמסדאָרף־פאַר־שיקטע, דעם 12־טן יולי 1916.

דעם 13־טן סעפּטעמבער איז אויסגעבראָכן אַ שריפה אין וועלכער ס'איז אַוועק מיטן פייער אַ העלפט פון דעם „ריאַד־קראָמען".

זינט דעם חרם האָט מען שוין מער ניט געהערט וועגן פּראָדוקטן־שפּעקולאַציע, אָבער פּלוצלינג האָט מען אָנגעהויבן דערציילן וועגן שמוגל־מעשים, וועלכע ווערן אָפּגעטאָן דווקא מיט דער הילף פון נייעם „בירגער־קאָמיטעט"! צוערשט האָט עס אויסגעזען ווי אַ פּסיכאָז וואָס האָט באַהערשט די הונגעריקע שטאָט, אָבער די קלאַנגען האָבן ניט אויפגעהערט און אויף די ווענט פון די בתי־מדרשים זיינען דערשינען אַנאָנימע אויפרופן מיט קלאָרע באַשולדיקונגען קעגן אייניקע פּערזאָנען פון בירגער־קאָמיטעט.

דערווייל איז אויך קלאָר געוואָרן, אַז קראַנענס אַרבעטס־אויפזעער, פעלדפעבל קעמפּע, מאַכט אַ קאַפּיטאַל פון די אויסקויף־שטייערן. ער האָט פּשוט אַרויפגעלייגט אויף יידן צוגאָב־טעג פון צוואַנגס־אַרבעט און ביי זיי אויפגעמאָנט אויסקויף־געלטער. דער קאָמענדאַנט האָט אָנגעהויבן פאָרשן די באַשולדיקונג קעגן קעמפּען, און דערביי זיך אָנגעשטויסן אויף חטאים פון קראַנען און פון „בירגער־קאָמיטעט"־מיטגלידער. אין אַ העלן פרימאָרגן איז די שטאָט אויפגעע־רודערט געוואָרן: צוויי פּערזאָנען פון בירגער־קאָמיטעט, און מיט זיי אויך קראַנען, זיינען אַרעסטירט געוואָרן אַלס באַשולדיקטע אין פירן אַ שפּעקולאַציע־נעץ, פון וועלכער פּראָדוקטן פון די אָרעמע לייט זיינען פאַרקויפט געוואָרן פאַר גוטע געלטער צווישן די רייכערע בירגער.

קראַנען איז אין אַ מיליטערישן געריכט פאַרמישפּט צו אַנדערהאַלבן יאָר תפיסה, מיטן פאַרלירן זיין ראַנגע און

מיליטערישע רעכט. די צוויי בירגער האָבן באַקומען קלענערע תפיסה־שטראָפן. דער „בירגער־קאָמיטעט“ איז אויפגעלייזט געוואָרן. אַלס שטאָט־לייטער איז באַשטימט געוואָרן דער אָפיציר האַנאָוו.

60. אויסזידלונגען, הונגער — און באַנייטער ועד־הקהל

דער נייער שטאָט־פירער האַנאָוו האָט באַשלאָסן צו „לייזן“ די אַפּראָוויזאַציע־שוועריקייטן אויף אַן אָריגינעלן וועג: אָנשטאָט ברענגען מער ברויט, האָט ער אַלץ געטאָן ס׳זאָלן אין סלאָנים בלייבן ווייניקער „מיילער“ צום עסן... ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה „אויסזידלונגען“.

צוערשט האָט האַנאָוו דורכגעפירט אַ בירגער־ציילונג, פון 11־טן ביזן 13־טן דעצעמבער. דאַן האָט ער אַוועקגעשיקט אין די פּאָליעסיער וועלדער 300 האָלץ־העקער. ס׳רוב זיינען זיי פאַרשיקט געוואָרן אין דער געגנט פון קאַרטוז־בערעזע.

דאַן האָט זיך האַנאָוו אָנגעכאַפּט אָן אַ תירוץ פון אייניקע טיפוס־פאַלן, און „כדי אויסצוהיטן די באַפעלקערונג פון אַן עפּידעמיע“ האָט ער אין משך פון 3—4 וואָכן, פון סוף יאַנואַר ביז סוף פעברואַר 1917, אַרויסגעשיקט אַרום 2000 סלאָנימער בירגער, בעיקר פון דער אָרעמקייט, אין די געגנטן פון פּאָליעסיער שטעטל כאָמסק. פון די אַרויסגעשיקטע זיינען אַרום דריי־פערטל געווען יידן.

דאַן האָט דער נייער הערשער אָנגעהויבן „זאָרגן פאַר ריינקייט“ אין שטאָט, ער האָט אויפגעשטעלט אַ צענטראַלע באָד מיט דעזינפעקציע־מכשירים, און די פּאָליציי פלעגט צווינגען די בירגער, גאַס נאָך גאַס, גיין אין באָד אַריין. ס׳האָט גענומען אַרום צוויי חדשים ביז די גאַנצע שטאָט איז דורכגעגאַנגען די דעזינפעקציע־באָד. און נאָך דער ערשטער רונדע האָט ער דורכגעפירט אַ צווייטע און אַ דריטע.

סוף־סוף האָט האַנאָוו אָנגעהויבן זאָרגן אויך פאַר אַפּראָוויזאַציע. די „ביליקע קיך“ איז צוריק געעפנט געוואָרן, אָבער מ׳האָט אין איר פאַרטיילט בלויז 400 פּאָרציעס אַ טאָג; ער האָט באַנייט דעם „הילפס־פאָנד“ און געגעבן זייער קליינע הלוואות; ער האָט אויך איבערגענומען די „קאָראָבקע“ און געצאָלט שכירות די כלי־קודש, כדי צו דעקן די דעפיציטן, האָט ער פאַרדאָפּלט די שטאָטישע שטייערן.

די צוואַנגס־אַרבעט איז ווייטער פאָרגעזעצט געוואָרן, און זומער 1917 זיינען אויך פרויען גערופן געוואָרן צו פעלד־אַרבעטן.

און פונדעסטוועגן איז די אַפּראָוויזאַציע־לאַגע שווערער געוואָרן פון טאָג צו טאָג. פרילינג־צייט איז איבערגעריסן געוואָרן דאָס פאַרטיילן ברויט און קאַרטאָפל לויט קאַרטן. האַנאָוו האָט געראַטן די יידן זיי זאָלן פאַרזייען שטיקלעך פעלדער אין די פאַרלאָזענע דערפער, ווייל קיין ברויט וועט ביזן נייעם שניט ניט פאַרטיילט ווערן.

מ׳האָט שוין דאַן געגנוי געוווסט, אַז ס׳פעלט אויס ברויט אין די אָקופּירטע געגנטן צוליב די תבואה־קאָנפיסקאַציעס פון דער מאַכט, וואָס האָט פון די פויערים אַוועקגענומען דעם גרעסטן טייל פון שניט, כדי דאָס צו שיקן אין דייטשלאַנד אַריין. אַזוי איז עס אויך געווען מיט פלייש, פּוטער, מילך, אייער. די דייטשן האָבן אַלץ אַוועקגערויבט.

אַפּריל—אויגוסט 1917 זיינען געווען די שווערסטע הונגער־חדשים. מענטשן זיינען אַרויס איבער די דערפער זוכן אַ ביסל מעל און קאַרטאָפל. אויך קינדער האָבן אין די הונדערטער געוואַנדערט ביז ווייטע דערפער, כדי צו געפינען עפּעס צו עסן פאַר זיך און זייערע משפחות.

הונגעריקע זיינען געפאַלן אין חלשות אינמיטן גאַס. הונדערטער האָבן זיך געריסן אין דער „ביליקער קיך“, כדי צו באַקומען אַ טעלער זופּ. שווער צו וויסן די גענויע צאָל פון טויט־פאַלן אין דער אָקופּאַציע־עפּאָכע, אָבער זייער צאָל איז געוואַקסן, אין פאַרגלייך מיט אַנדערע צייטן, פילפאַכיק.

דער הונגעריקער המון פלעגט פון צייט צו צייט באַפאַלן קראָמען און מאַגאַזינען, אויף וועלכע ס׳איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מ׳באַהאַלט אין זיי אויס מעל און אַנדערע פּראָדוקטן. אָבער שטענדיק האָט זיך אַרויסגעוויזן דער קלאַנג ווי אַ בילבול.

ווען האַנאָוו האָט געזען די שווערע לאַגע, האָט ער באַשלאָסן אַ טייל פון אחריות אַרויפצולייגן אויף אַ געזעל־שאַפטלעכער קערפּערשאַפט — און ער האָט דאַן באַנייט טיילווייז די קאָמפּעטענצן פון ועד־הקהל. אייגנטלעך האָבן די הונגעריקע מאַסן, וואָס זיינען ערשט מיט אַ יאָר צוריק אויפגעהעצט געוואָרן און געהאָלפן אַראָפּזעצן דעם ועד־הקהל, אין זייער איצטיקער ביטערער לאַגע אָנגעהויבן אויף אסיפות פאָדערן פון די קהל־עסקנים זיי זאָלן זיך צוריק שטעלן אין שפּיץ פון דער עדה, וואָס איז געבליבן ווי אַ סטאַדע אָן אַ פּאַסטוך. געהייסן האָט עס, אַז מ׳קלייבט אויס אַ „קאָמיסיע“ זיך צו פאַרנעמען מיט אַפּראָוויזאַציע־שוועריקייטן. דער צוזאַמענשטעל פון דער „קאָמיסיע“ איז געווען דער זעלבער ווי פון דעם ועד־הקהל, מיט נאָך 2—3 פּערזאָנען. האַנאָוו האָט דערלויבט דער קאָמיסיע אימפּאָרטירן פּראָדוקטן — און די עסקנים האָבן איינגעקויפט אין פּוילן מעל, געבאַקן ברויט און פאַרטיילט לויט קאַרטן. די „קאָמיסיע“ האָט אויך באַשטימט פּרייזן פון געבראַכטע עסנוואַרג, כדי צו באַקעמפן די ספּעקולאַציע. האַנאָוו האָט דער קאָמיסיע צוגעטיילט ברייטערע קאָמפּעטענצן. ביסלעכווייז האָבן אירע מיטגלידער באַנייט אַלע איבעריקע טעטיקייטן פון אַ יידישער רעפּרעזענ־טאַנץ, אַזוי האָט די קאָמיסיע געפאָדערט פון האַנאָוון, ער זאָל אָפּשטעלן די אַנטיסעמיטישע באַהאַנדלונג מצד עטלעכע דייטשע מיליטער־לייט און קוואַרטאַל־פּאָליציאַנטן (די נעמען: אַרנט, גריזנבאַך, מישעק, נעטע און אַנדערע האָבן דאַן געזייט פּחד צווישן יידן). האַנאָוו האָט זיך אַריינגעמישט — און די רדיפות האָבן אויפגעהערט.

ביסלעכווייז האָט די קאָמיסיע איבערגענומען צוריק די לייטונג פון דער קיך און הילפס־פאָנד. סוף זומער זיינען צוריקגעקומען די איבעריקע לאַמסדאָרף־פאַרשיקטע. די דערנערונגס־לאַגע האָט זיך אַ ביסל פאַרבעסערט.

ווען די „קאָמיסיע“ האָט אין 1918 צוריק איבערגענומען די לייטונג פון אַלע קהילה־אַנשטאַלטן איז זי צוריק געוואָרן די אייגנטלעכע קהילה־פאָרשטייערשאַפט, דער פריערדיקער „ועד עדת ישראל בסלונים“.

61. די לעצטע חדשים פון דייטשער אָקופּאַציע

פרישע ווינטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אָנהויב 1918. דער אָקופּאַציע־רעזשים איז פרייער געוואָרן, מ׳האָט דערלויבט די פּאַרטייען באַנייען זייער טעטיקייט. דער רוסיש־דייטשער פראָנט האָט זיך דערווייטערט פון סלאָנים, און ווען מינסק איז אויך אָקופּירט געוואָרן, האָט זיך געעפנט אַ פענסטער צ׳ם רוסישן יידנטום, פון וועלכן סלאָנים איז אָפּגעריסן געוואָרן זינט 1915.

די שפּער־שעה׳ן זיינען פאַרקירצט געוואָרן, די באַוועגונג אין געביט פון דער וואָיערזש־אַרמיי איז דערלויבט געוואָרן אָן ספּעציעלע שיינען. אויך די אַפּראָוויזאַציע האָט זיך פאַר־בעסערט, נאָכדעם ווי ס׳האָט זיך געפונען פיל ברויט און אָקופּאַציע־רעזשים איז פרייער געוואָרן, מ׳האָט דערלויבט די עסנוואַרג אין די ניי־פאַרנומענע געביטן פון ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. דער מסחר, און אַ ביסל אויך די אינדוסטריע און מלאכה, זיינען אויפגעלעבט געוואָרן.

אָבער סלאָנים האָט נאָך, ווייזט אויס, ניט גענוג געליטן. פרילינג 1918, דעם 20־טן מאַי, איז אויסגעבראָכן מיטאָק־צייט אַ שריפה אויף ברייטער גאַס. אַ טריקעניש האָט געהערשט יענעם טאָג, די פייערלעשער האָבן זיך קיין עצה ניט געגעבן מיט די פלאַמען און דאָס פייער איז אַוועק פון הויז צו הויז, פון גאַס צו גאַס — אַ האַלבע שטאָט איז געשטאַנען אין פלאַמען. צום אָוונט צו האָט מען שוין געקענט מאַכן דעם טרויעריקן סך־הכל: ס׳זיינען אָפּגעברענט געוואָרן די גאַסן: ברייטע, ביידע יורזיקעס מיט די געסלעך, יאַטקע־גאַס, דער באַרג מיט זיינע געסלעך, רוזשנויער, בעלי־עגלה׳שע, און נאָך פיל אַרומיקע גאַסן — צוזאַמען איבער 600 הייזער! און דווקא זיינען דאָס געווען די אָרעמסטע סלאָנימער גאַסן. די נשרפים זיינען כמעט אַלע געווען יידן. דריי טויזנט נפשות זיינען געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. ס׳זיינען אויך געווען קרבנות — 6 מענטשן זיינען אומגעקומען אין פייער.

אַ טייל נשרפים האָבן זיך ווי עס איז איינגעאָרדנט ביי קרובים, אַנדערע האָט מען אַריינגעזעצט אין געזעלשאַפט־לעכע געביידעס. און דאָך איז אַ טייל געבליבן ניט איינגעאָרדנט. דער שטאָט־הערשער האַנאַוו האָט אויסגענוצט די לאַגע און ווידער פאַרשיקט אַרום 500 מענטשן פון די אָרעמסטע משפחות קיין פּאַליעסיע.

דער ועד־הקהל האָט אָרגאַניזירט הילף פאַר די נשרפים, און איז געהאָלפן געוואָרן דורכן „רויטן מגן דוד״.

דערווייל זיינען די מיליטערישע אַמטן אין שטאָט געווען אין אַ דערדריקטער שטימונג צוליב די מפּלות פון זייער מיליטער אויפן מערב־פראָנט. אין יוני 1918 האָט דער שטאָט־קאָמענדאַנט געמאָלדן, אַז די מיליטערישע אַדמיניסטראַציע ווערט אויפגעלייזט און ס׳וועט דורך אַלגעמיינע וואַלן אויסגעקליבן ווערן אַ בירגערלעכער שטאָט־ראָט. אויס דאגה פאַר די ניט־יידן האָט די קאָמענדאַנטור איינגעטיילט די ווילער אין צוויי קוריעס, און די 90 פּראָצענט יידישע בירגער האָבן געקענט וויילן בלויז צוויי דריטל פון די 24 שטאָט־ראַטמענער.

די פּאַרטייען האָבן גענומען זיך גרייטן צו די וואַלן. צוויי בלאָקן זיינען געשאַפן געוואָרן אין יידישן סלאָנים: דער „אַלגעמיינער״ — מיטן ועד הקהל, די רעליגיעזע, די ציוניסטישע הרצליה, און דער „דעמאָקראַטישער בלאָק״, מיטן בונד, פּועלי־ציון און ס. ס. נאָך אַ הייסער וואַל־קאַמפּאַניע איז יעדער בלאָק אַרויס מיט 8 ראַטמענער. אַלס בירגערמייסטער איז געוויילט געוואָרן ה׳ אַלעקסאַנדער קאָוואַרסקי, פון די אַלטע שטאָט־טוער.

צוליב דער ענגשאַפט נאָך דער שריפה איז האַרבסט 1918 ווידער אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע, פון וועלכער ס׳זיינען געשטאָרבן אויך צוויי טעטיקע חברים פון „רויטן מגן דוד״, חנה חזנאָוויטש און משה אָווערבוך.

דערווייל זיינען געקומען ידיעות וועגן אַ מעגלעכן וואַפן־שטילשטאַנד. מ׳האָט אָנגעהויבן טראַכטן: ווער וועט פאַרנעמען סלאָנים? — אין דייטשן מיליטער האָט געהערשט אַ כאַאָס און נאָך דעם אויסברוך פון רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד איז אין סלאָנים געשאַפן געוואָרן אַ „סאָלדאַטן־ראָט״.

אַרום שטאָט האָבן אָנגעהויבן גראַסירן רויבער־באַנדעס. הרצליה האָט גערופן אַן אסיפה וועגן שאַפן אַ יידישע זעלבשוץ און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן זיך צו ווענדן צום „סאָלדאַטן ראָט״ וועגן הילף אין שוץ. ס׳האָט געהאַלטן ביים שאַפן אַן אַלגעמיינע זעלבשוץ־אָרגאַניזאַציע, אָבער אין לעצטן מאָמענט האָט דער „בונד״ געמאָלדן, אַז ער „מאַכט שבת פאַר זיך״.

דער צוריקטריט פון די דייטשן און אַריינמאַרש פון רויטן מיליטער איז פאָרגעקומען אָזוי פּלוצלינג דעם 8־טן יאַנואַר 1919, אַז ס׳איז פּשוט איבעריק געוואָרן צו טראַכטן וועגן זעלבשוץ פאַר דער איבערגאַנגס־צייט. דאָס רויטע מיליטער האָט האַסטיק פאַרכאַפּט די שטאָט, איידער ס׳האָט באַוויזן זיך צו דערנענטערן ביז סלאָנים אַ פּוילישער מיליטערישער כוח פון ווייסרוסלאַנד. ס׳זיינען אויסגעבראָכן שלאַכטן צווישן די פּאָלאַקן און באָלשעוויקעס. יאַנואַר־פעברואַר 1919 האָט זיך די סאָוויעטישע מאַכט באַפעסטיקט אין סלאָנים, ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ שאַרפער טעראָר. סוף פעברואַר האָט דאָס פּוילישע מיליטער אָנגעגריפן און אַרויסגעטריבן פון שטאָט די ר׳יטע כוחות. איבער די גאַסן פון סלאָנים האָט זיך געצויגן אַ ביטערע שלאַכט. דעם צווייטן מערץ זיינען די רויטע כוחות אָפּגעטראָטן, און פון יענעם טאָג אָן איז סלאָנים ווידער אַריבער אין פּוילישע הענט.

62. אויפגעלעבטע געזעלשאַפטלעכע כוחות

די טראַגעדיע פון די סלאָנימער יידן פאַר דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע איז געווען — דער הונגער, וואָס האָט יעדן איינעם פאַרוואַנדלט אין אַ קעמפער פאַר עקזיסטענץ, וועמענס איינציקער באַגער איז געווען — ברויט און קאַרטאָפל. דערפאַר טאָקע איז כמעט אינגאַנצן פּאַראַליזירט געוואָרן דאָס געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע לעבן, בפרט אַז אין די אָוונטן האָט מען ניט געטאָרט זיך ווייזן אין גאַס. אויך די פּאַרטייען זיינען פולשטענדיק אַנטשוויגן געוואָרן.

צוויי געשעענישן האָבן אויפגעלעבט צוריק די אַנטשלאָ־

פּענע פּאַרטייאישע לאַגערן אין סלאָנים: די רוסישע רעוואָלוציע און די באַלפור־דעקלאַראַציע. פון וואַרשע זיינען געקומען יידישע און העברעאישע צייטונגען און ס'איז שפּעטער פאַרבונדן געוואָרן אַ קאָנטאַקט אויך מיט די רוסישע צענטערן. יאַנואַר 1918 האָבן אַ פּאָר און צוואַנציק יונגעלייט און עטלעכע ציוניסטן געגרינדעט דעם פאַרבאַנד „הרצליה", וועלכע איז שנעל אויסגעוואַקסן אין אַ גרויסער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ס'איז געקומען די ריי אויף רעפעראַטן, דערציונגס־פּראָגראַמען און ציוניסטישע טעטיקייטן. אַ גרויסע טרויער־פאַרזאַמלונג איז אָרגאַניזירט געוואָרן נאָכן טויט פון טשלענאָוון. זומער 1918 איז געעפנט געוואָרן אַ העברעאישע שולע. ס'איז געגרינדעט געוואָרן „עבריה", מיטן צוועק צו פאַרשפּרייטן די העברעאישע שפּראַך. אַ גרופּע יונגעלייט האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ געשריבענעם זשורנאַל „התחיה". צום ערשטן מאָל האָט „הרצליה" אָרגאַניזירט אַ גרויסן ל"ג־בעומר־שפּאַציר אין וואַלד, מיטן אָנטייל פון אַלע שול־קינדער אין שטאָט.

„הרצליה" האָט זיך פאַרבונדן אויך מיט די ציוניסטישע צענטראַלעס אין פּוילן און אין מינסק.

דער גרעסטער אויפטו פון די יונגע ציוניסטן איז געווען די גרינדונג פון „רויטן מגן דוד".

אַ־יך אַנדערע פּאַרטייען זיינען אויפגעלעבט געוואָרן. דער „בונד" איז געווען טעטיק נאָך אין 1917, פאַרשפּרייט זיין צייטונג „לעבנס־פראַגן" און צוזאַמען מיט ס. ס. געגרינדעט די „אַרבעטער־טיי־האַלע", מיט אַ קלוב, לייען־זאַל און צענטער פאַר קולטור־אַרבעט. אין 1918 איז דאָס געווען דער געמיינזאַמער קלוב פאַר אַלע דריי אַרבעטער־פּאַרטייען. די בונדישע טוער זיינען געווען: מיירים זאַקין, איטשע סוועטיצקי, חיים זאַקרויסקי, חנה בוזאָווסקי, פרומע קאַרפּאָווסקי א. אַנד. מיט פּועלי־ציון האָט אָנגעפירט דער סטודענט מאיר רייז. די טוער פון ס. ס. זיינען געווען מאָטל זאקין, אפרים סוועטיצקי.

אונטער דער השפּעה פון די נייע רעוואָלוציאָנערע שטימונגען איז געקומען צו אַ שפּאַלטונג אין די רייען פון „הרצליה", צווישן די אָנהענגער פון אַלגעמיינעם ציוניזם און די „צעירי ציון". אין דערזעלבער צייט האָבן אויך די רעליגיעזע יידן זיך גענומען אָרגאַניזירן.

די ציוניסטן זיינען געשטאַרקט געוואָרן מיטן קומען פון מרדכי (מאָניע) קאַפּלאַן, וואָס איז געווען אַ גוטער אָרגאַניזאַטאָר און רעדנער.

עס איז אַנטשטאַנען אַ קרייז פון חלוצים (משה רעזניק, יעקב זעלוויאַנסקי, פייגל קאַפּלאַן א. אַנד.) וואָס האָט אָרגאַניזירט אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע הכשרה אין אַ גרינס־גאָרטן הינטער דער שטאָט און זיך געגרייט צו עליה באַלד נאָך דער מילחמה. ווינטער 1918 האָבן די ציוניסטן געטרויערט נאָכן טויט פון יונגן העברעאישן דיכטער משה אַווערבוך. שפּעטער האָבן זיי געפייערט דעם טאָג פון דער באַלפור דעקלאַראַציע, פּראָטעסטירט קעגן די פּאָגראָמען אין לעמבערג און איינגעאָרדנט חנוכה־אָוונטן פאַר די קינדער.

דאַן האָבן אין שטאָט אַריינמאַרשירט די סאָוויעטישע כוחות. אַלע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען האָבן זיך געפילט ווי מחותנים אויף דער שמחה, און אפילו די „צעירי־ציון" זיינען געקומען מיטן ציוניסטישן פאָן צום פייערלעכן קבלת־פּנים פאַרן רויטן מיליטער. זלמן קוניצע, דער לינקער טוער, האָט פאַרן גרויסן עולם געמאַכט אַ ברייטן „שהחיינו" צום זיג פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע, — די בלוי־ווייסע פאָן איז ניט אַרויפגעשטעלט געוואָרן אויף דער בינע.

באַלד נאָכדעם איז פאַרווערט געוואָרן יעדע פּאַרטייאישע טעטיקייט, חוץ דער באָלשעוויסטישער, כל־זמן ס'איז אין שטאָט געווען דאָס רויטע מיליטער.

63. צדקה־אַנשטאַלטן פאַר דער דייטשער אָקופּאַציע

נאָך דער אַלגעמיינע שילדערונג פון דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע אין סלאָנים און די הערשנדיקע באַדינגונגען און באַציונגען אויף דער סלאָנימער יידישער גאַס, דאַרף אָפּגעצייכנט ווערן דער גרויסער יידישער צדקה־אויפטו פון יענע שווערע יאָרן אין שטאָט.

ניט נאָר די אַלטע אַנשטאַלטן האָבן פאָרגעזעצט כמעט אַלע זייער'ע טעטיקייט — ס איז אויך צוגעקומען אַ נייער, אויסערגעוויינלעך וויכטיקער אַנשטאַלט, די „ביליקע קיך". דעם געדאַנק פון אַ ביליקער קיך האָבן געבראַכט די אָרטיקע עסקנים נאָך אין די לעצטע חדשים פון דער רוסישער הערשאַפט, ווען אין שטאָט איז פול געווען מיט נויטבאַדערפטיקע פּליטים. די אָרטיקע „יעקאַפּאָ"־פאַרוואַלטונג (דער „קאָמיטעט צו העלפן מילחמה־געטראָפענע, סאָלדאַטן־משפחות און פּליטים") האָט עס גענומען רעאַליזירן, ה' יאַנאָווסקי האָט אויסגעבאָרגט די קעסלען פון גראָדנער „מושב זקנים" — אָבער דאָ האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט, און די זאַך איז אָפּגעלייגט געוואָרן.

באַלד ביים אָנהויב פון דער אָקופּאַציע איז קלאָר געוואָרן, אַז הונדערטער משפחות נויטיקן זיך אין טאָג־טעגלעכער הילף. ה' יאַנאָווסקי האָט באַנייט דעם פאָרשלאַג פאַרן הילפס־קאָמיטעט, וואָס איז שוין געווען אַ פולער ועד־הקהל. ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיסיע פון די ה"ה יאַנאָווסקי, אהרנאָוויטש, חנגאָוויטש, ווערניקאָווסקי, מילער, רובינאָווסקי, לאַנצעוויצקי און יהודה שערעשעווסקי, און די קיך איז, מיט דער דערלויבניש פון דער אָקופּאַציע מאַכט, געעפנט געוואָרן אין קהלשן הויז אויף ראָג רוזשנויער־סקראָבאָווע.

אין משך פון געציילטע טעג איז די צאָל פאַרטיילטע מיטאָק־פּאָרציעס געשטיגן ביז 800, און באַלד ביז 1000. דאָס עסן איז פאַרטיילט געוואָרן פאַרן סימבאָלישן פּרייז פון 5 קאָפּיקעס אַ מיטאָק, און ווען ס'איז קלאָר געוואָרן, אַז אַ סך משפחות קענען אויך דעם סכום ניט באַצאָלן, האָט מען זיי געגעבן דאָס עסן אומזיסט. געוויסע פאַראָרעמטע משפחות, וואָס האָבן זיך געשעמט קומען נעמען עסן אין דער קהלשער קיך, האָט מען צוגעשטעלט דאָס עסן אַהיים, ווי אַ „מתן בסתר". לויט דער פאָדערונג פון מאַכט־אָרגאַנען האָט די קיך צוגעשטעלט עסן פאַר די אַרעסטירטע אין דער טורמע. אַרום 30 יונגע בחורים און מיידלעך האָבן זיך פרייוויליק געווידמעט דער קיך־אַרבעט.

געלטער האָט די קיך באַקומען פון ועד־הקהל, „בירגער־

קאָמיטעט" און פון געלט־זאַמלונגען צווישן דער באַפעלקערונג.

די קיך האָט אַזוי אויסגענומען מיט איר טעטיקייט, אַז דער קאַטוילישער גלח וועבער האָט זיך געוואָנדן צו איר מיט אַ ביטע פאַרטיילן עסן אויך 40 אָרעמע פוילישע משפחות. דערביי האָט ער זיך שטאַרק באַקלאָגט אויף די רייכע פּריצים, וואָס זאָרגן ניט פאַר זייערע קריסטלעכע ברידער.

ס'איז שוין דערציילט געוואָרן די געשיכטע פון קאַמף אַרום דער קיך צווישן די ועד־הקהל־עסקנים און דער „זעלבסט־הילף"־גרופּע. ביז סוף אַפּריל 1916, פולע 7 חדשים, האָט דער ועד־הקהל זיך פאַרנומען מיט דער קיך. אָנהויב מאַי איז זי איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון אָפּיציר קראַנען. שטאָטישע באַאַמטע האָבן פאַרנומען דעם פּלאַץ פון די פריי־וויליקע קיך־טוער. מער ווי 3 חדשים האָט די קאָרומפּירטע קראַנען־אַדמיניסטראַציע ניט געקענט פירן די נויטיקע אינסטיטוציע, און זי איז נאָכדעם געשלאָסן געוואָרן אין די שווערע הונגער־חדשים פון 1916.

אָנהויב 1917 האָט האַנאָוו צוריק געעפנט די קיך, וואָס האָט פאַרטיילט בלויז 3—4 הונדערט מיטאָקן. שפּעטער, ווען די אַלטע קהל־עסקנים האָבן זי צוריק איבערגענומען, האָט די קיך געאַרבעט ווי געהעריק.

אַ צוגעקומענע אינסטיטוציע איז אויך געווען דער „הילפס־פאָנד", וואָס פלעגט פון ועד־הקהל באַקומען 1000 רובל אַ חודש און דאָס פאַרטיילן אַלס גמילות־חסד פאַראָרעמטע משפחות. מיטן פאָנד האָט אָנגעפירט אַ קאָמיסיע פון די ה"ה: אהרנאָוויטש, ארלינסקי, חננאָוויטש, ווערניקאָווסקי, אייזין, זאַקין און סוועטיצקי. קראַנען האָט אויך דעם „פאָנד" אַוועקגענומען פון ועד־הקהל, און פון דאַן אָן איז די הלוואות־פאַרטיילונג געמאַכט געוואָרן אָן שום ברידערלעכער באַציונג צו די באַדערפטיקע. יולי 1916 איז זיין טעטיקייט בכלל איבערגעריסן געוואָרן און דער ועד־הקהל האָט עס באַנייט ערשט אין די לעצטע אָקופּאַציע־חדשים פון 1918.

די אַלטע צדקה־אַנשטאַלטן האָבן פאַר די אָקופּאַציע־יאָרן דורכגעלעבט אַ שווערן קריזיס. אַזוי איז געווען מיטן „מושב זקנים", וואָס האָט קוים אויסגעהאַלטן 40 אַלטע לייט.

נאָכדעם ווי דער שפּיטאָל האָט פאַרלוירן יעדע מעגלעכ־קייט פון הכנסות, ווייל די „קאָראָבקע" האָט קוים אַריינ־געטראָגן צום אויסהאַלטן דעם רבנישן בית־דין, איז שטאַרקער געוואָרן די פאָדערונג פון „בירגער־קאָמיטעט", אַז דער ועד־הקהל זאָל דעם שפּיטאָל איבערגעבן דער שטאָט. סוף־סוף האָט מען די זייער וויכטיקע אינסטיטוציע אַוועקגעגעבן אין אַרענדע דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. די דאָקטוירים אין יענע יאָרן זיינען געווען ד"ר לעווין און ד"ר ראָזענבליט, צוזאַמען מיט צוויי קריסטלעכע דאָקטוירים.

„הכנסת אורחים" און „גמילות חסדים" האָבן אויפגעהערט זייער אַרבעט צוליב מאַנגל פון עסקנים און פון געלט־מיטלען. „שוקדי מלאכה" האָט נאָך אַלץ געפירט אַ באַגרעניצטע טעטיקייט, בעיקר צוליבן אַוועקפאָרן פון איר וויכטיקסטן טוער משה לעווין.

„לינת הצדק" האָט ניט געוואָלט אין דער ערשטער צייט איבערגעבן אירע מיטלען דעם ועד־הקהל, אָבער שפּעטער איז די אינסטיטוציע געבליבן אָן טוער, און דער ועד הקהל האָט אַליין איבערגענומען די זאָרג פאַר הילפס־מיטלען פאַר קראַנקע — ביז ס'איז אין אַפּריל 1918 אַנטשטאַנען דער „רויטער מגן דוד".

דידאָזיקע וויכטיקע אינסטיטוציע איז געשאַפן געוואָרן דורך „הרצליה", אין חדשים ווען ס'האָט געבושעוועט אין שטאָט די הישפּאַנקע און די סלאָנימער בירגער זיינען געווען אויסגעמאַטערט, ניט־דערנערט און אָפּגעשוואַכט פון די אָקופּאַציע־יאָרן. דער שפּיטאָל איז צו קליין געווען אַריינ־צונעמען אַלע קראַנקע לייט. לויט דער איניציאַטיוו פון ד"ר לעווין איז געגרינדעט געוואָרן דאַן, מיט פרייוויליקער הילף פון איבער הונדערט יונגעלייט, דער „רויטער מגן דוד". די דאָקטוירים האָבן באַלד דורכגעפירט פאַר די טוער קורסן פון מעדיצינישער הילף און ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ מאַגאַזין פון רפואות און פּרעפּאַראַטן. אַ וויכטיקע אַרבעט האָט דער נייער אַנשטאַלט דורכגעפירט נאָך דער גרויסער שריפה — געזאַמלט קליידונג, מעבל, מילך און אַנדערע דערנערונגס־מיטלען פאַר קראַנקע נשרפים. דער „רויטער מגן דוד" איז טעטיק געווען אַפילו שפּעטער, בעת דער ערשטער סאָוועטישער אָקופּאַציע. זיינע אַקטיווע טוער זיינען געווען: ד"ר לעווין, ד. ראקאָוויצקי, ג. בערנשטיין, מ. רעזניק, ח. און מ. אַווערבוך, דניאל יגל, מ. קאַפּלאַן, פ. אהרנאָוויטש, ד. יהדקאָווסקי, ש. אַווערבוך, צ. רוזשאַנסקי, פּ. קאַפּלאַן, ר. ראַקאָוויצקי, ל. און ט. שערעשעווסקי, נ. אָסטרינסקי, א. קאַפּלינסקי, סענדעראָוויטש, לייבזאָן, סאלאדאָווניק, די שוועסטער חזנאָוויטש א. אַנד.

64. דערציאונג און קולטור 1915—1918

אין די יאָרן פון הונגער און נויט איז ניט געווען ווער ס'זאָל זאָרגן פאַרן חינוך פון די קינדער און פאַר קולטור־אַרבעט. די פּריוואַטע שולן פון וואָלפאָוויטש און ריזשין־פּאָמעראַנץ האָבן זיך געעפנט באַלד נאָך די שלאַכטן פון 1915. די תלמוד־תורה איז געווען פול געפּאַקט. עטלעכע טראַדיציאָנעלע חדרים האָבן פאָרגעזעצט זייער ביטערן קיום. ס'איז שווער געווען די פאַראָרעמטע יידן צו צאָלן דעם שכר־לימוד, און אַ סך קינדער זיינען אַוועק אין ת"ת, אָדער אַפילו געבליבן אָן קיין שום לימוד.

פאַר די לעצטע האָט דער ועד־הקהל סוף 1915 געעפנט אָוונט־קורסן, פאַר וועלכע ס'האָט נאָכדעם געזאָלט „זאָרגן" דער „שטאָט־טאַטע" אָפּיציר קראַנען... סוף 1916 האָבן זיך אויפגעוועקט אייניקע טוער, מיט פרוי גאָלדבערג בראש, און אָרגאַניזירט קלאַסן פאַר אָרעמע קינדער, מיט אַ העברעאיש־יידישער דערציאונג, אָבער צוליבן מאַנגל פון אַ „געזעלשאַפט־לעכער „פּלייצע" האָט זיך דער אַנשטאַלט אויפגעלייזט אָנהויב 1918.

אין דעם יאָר איז מיט דער איניציאַטיוו פון „הרצליה" געעפנט געוואָרן, צוערשט מיט דריי קלאַסן, אַ העברעאישע שולע, מיט די לערער ווייצל, פּלאַטניצקי און אַבראַמאָווסקי. פון דעם איז שפּעטער אויסגעוואָקסן די „תרבות"־שולע.

אין דערזעלבער צייט האָבן בונדישע טוער, גרופּירטע

אַרום דער „טײ־האַלע", געעפֿנט אַ דרײַ־קלאַסיקע ייִדישע שולע, מיט די לערער מ. ב. קוניצע, ברכות און ש. לידאָווסקי. דאָס איז געווען דער אָנהויב פֿון דער שפּעטערדיקער ציש"אָ־שול.

די צוויי לערער מ. קוניצע און ד. ראַקאָוויצקי האָבן אין 1918 געעפֿנט גימנאַזיאַלע קלאַסן אין רוסיש. פֿון זיי איז אויסגעוואַקסן די סלאָנימער גימנאַזיע.

דאָס קולטורעלע לעבן אין שטאָט איז זייער איינגעשרומפּן געוואָרן. בלויז אייניקע קולטור־קרייזן פֿון דער אינטעליגענץ האָבן פֿאָרגעזעצט זייער טעטיקייט, בעיקר אין הויז פֿון מ. זאַבלאָצקי. אין 1916 האָט יאַנאָווסקי אין אַזאַ קרייז געהאַלטן זײַן פֿאָרטראַג וועגן 25־יאָריקן יובילײ פֿון ביאַליקס פּאָעזיע, און זײַן רעדע איז אפילו אַרויס אין דרוק. די לינקע קרייזן האָבן געגרינדעט די „דילעטאַנטן־טרופּע", אויפֿצופֿירן פֿאָרשטעלונגען און פֿאָרטראַגן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. און זיי האָבן עס אָפֿט דורכגעפֿירט, מיטן אָנטייל פֿון מ. רייז, דזינצעלסקי, סוועטיצקי, ז. קוניצע, א. מאַשינִיסט, און פֿאַר אַ גרויסן עולם פֿון קולטור־דורשטיקע ייִדן.

אין 1917, ווען דער אָקופּאַציע־רעזשים איז ליבעראַלער געוואָרן, האָט אַ ביאַליסטאָקער רעזשיסער, יהודה גרינהויז, דורכגעפֿירט מיט אַ אָרטיקער טרופּע פֿאָרשטעלונגען פֿון גאָלדפֿאַדען, גאָרדין, שלום־עליכם, אין זאַל פֿון „אילוזיאָן", וואָס האָט געהערט צו זאָלאָטאָרעווסקין, און ביים אַקאָמפּאַניאַמענט פֿון די ברידער־ווײַנשטיין־אָרקעסטער. אַפֿילו דייטשע אָפֿיצירן און סאָלדאַטן פֿלעגן קומען זען די פֿאָרשטעלונגען.

משה זאַבלאָצקי האָט „קאָנקורירט" מיט גרינהויזן און אָרגאַניזירט, צוזאַמען מיט סאָניע מערעמינסקי און רבקה זאקהיים די ציוניסטישע טרופּע „הזמיר", אין וועלכער ס'זיינען אויפֿגעטראָטן ד. יודקאָווסקי, ח. גאָזשאַנסקי, ד. שולקאָוויטש, י. לידער, ר. קאַפּלינסקי א. אַנד. אין פּיעסן פֿון הירשביין, סטרינדבערג, גאָרדין. אין דער לינקער „טײ־האַלע" איז אויך געשאַפֿן געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז, אונטער דער לייטונג פֿון א. מאַשיניסט און באַטייליקונג פֿון ג. דייטש, א. לוריע, וו. עפּשטיין, באַסינקעוויטש א. אַנד.

סײַ ביים „הזמיר" און סײַ אין דער „טײ־האַלע" זיינען טעטיק געווען כאָרן, און דאָס לעצטע אָקופּאַציע־יאָר 1918 איז פֿול געווען מיט קולטורעלער טעטיקייט אויף אַלע געביטן.

אויך די מאַכט אַליין האָט צוגעלייגט אַ האַנט און דער מיליטערישער אָרקעסטער פֿלעגט צוויי מאָל אַ וואָך קומען שפּילן פֿאַרן עולם אין „פּוסטן סאָד" און ביים „ריאַד־קראָמען", זומער און ווינטער, מיט פּרייסישער פּינקטלעכקייט. דיריגירט האָט אַ בערלינער ייִד, קריגער, וועלכן מ'האָט אין שטאָט גערופֿן „מיסטער משוגע". ניט איינמאָל פֿלעגט דער אָרקעסטר זיך באַטייליקן אין ייִדישע אימפּרעזן און אָפֿט פֿלעגט ער אויספֿירן — ייִדישע פֿאָלקס־ניגונים, אַפֿילו חסידישע לידלעך.

די באָלשעוויסטישע אָקופּאַציע האָט איינגעשטעלט די ייִדישע קולטור־טעטיקייט, וועלכע איז באַנייט געוואָרן ערשט מיט דער פֿאַרפֿעסטיקונג פֿון דער פּוילישער מאַכט אין שטאָט.

דריטער טייל / אין באַנייטן פּוילן 1919–1939

די עפּאָכע צווישן ביידע וועלט־מילחמות, וועלכע איז מער באַקאַנט די סלאָנימער איבער דער גאַנצער וועלט, ווערט דערציילט אויך אין די זכרונות, געבראַכטע אין דעם באַנד, ווי אויך טיילווייז אין צווייטן באַנד פון פּנקס. מיר האָבן דעריבער זיך דערלויבט די קאַפּיטלען וועגן דער דאָזיקער עפּאָכע איבערגעבן אין אַ מער־געקירצטער פאָרם און דערציילן די יידיש־לייענער די עיקרדיקע פאַקטן פון די לעצטע צוויי צענדליק יאָרן אין סלאָנים.

65. „ווייסער אָדלער" ווידער אין סלאָנים

אין 1919, נאָך אַן איבעררייס פון 123 יאָר, האָט ווידער דער פּוילישער „ווייסער אָדלער" אויסגעשפּרייט זיינע פליגל פון הערשאַפט איבער סלאָנים.

ווידעראַמאָל אויס „איספּראַווניק" און „גובערנאַטאָר". ווידער הערשט אַ סטאַראָסטאַ, אַ וואָיעוואָדאַ — ווי אין די אַמאָליקע צייטן ביזן סוף פון 18־טן י. ה. און סלאָנים איז ווידער אין דער נאָוואָגרודקער וואָיעוואָדשאַפט. אירע אַרומיקע שטעט זיינען, ווי אַמאָל, בריסק, גראָדנע, ווילנע, איר הויפּט־שטאָט איז וואַרשע, און פון אַלע צענטערן ציט זי איר געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע יניקה.

אָבער ס'איז ניט צו פאַרגלייכן דאָס פּוילישע סלאָנים פון אָגינסקיס צייטן צום פּוילישן סלאָנים פון די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן אין אונזער יאָרהונדערט! אַלע פּראָצעסן וועלכע ס'האָט דורכגעמאַכט דאָס ליטווישע יידנטום אין משך פון 19־טן און אָנהויב 20־טן יאָרהונדערטער, האָבן געפונען זייער פולע אָפּשפּיגלונג אויך אין סלאָנים, און די שטאָט האָט, אָן צווייפל, געגעבן אירביישטייער צו די גרויסע ענדערונגען אין יידישן לעבן זינט דעם זיג פון רוסלאַנד איבער פּוילן אין סוף פון 18־טן י. ה. — ביזן צוריק־איינגלידערן טיילן פון ליטע און ווייסרוסלאַנד אין באַנייטן פּוילן.

ס'זיינען געקומען קנאַפּע צוואַנציק יאָרן פון ברייטער און טיפער יידישער טעטיקייט, און וועגן זיי וועלן מיר דאָ דערציילן.

66. דאָס ערשטע יאָר פון פּוילישער הערשאַפט

דאָס יידישע סלאָנים האָט זיך שנעל אַרומגעזען, אַז די פּוילישע לעגיאָנען פון געג. דאָווּבאָר־מושניצקיס אַרמיי, וואָס האָבן פאַרנומען די שטאָט דעם 2־טן מערץ, האָבן מיט זיך ניט געבראַכט קיין זיכערקייט און רו. זיי האָבן באַלד גענומען נישטערן און זוכן קאָמוניסטן — אין יידישע הייזער. אַ סך זיינען אַרעסטירט געוואָרן. איין יידישער יונגערמאַן איז אַרויסגעפירט געוואָרן פאַר זיין הויז און אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. מ'האָט באַלד געזען דעם אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער פון די נייע הערשער.

ערשט נאָכן מאָרד פון די 35 „צעירי־ציון"־חברים אין פּינסק איז אָנגעקומען אַ פאָרשונג־קאָמיסיע פון די גרויס־מאַכטן, אין שפּיץ מיט הענרי מאָרגענטוי, און דאַן זיינען די אַנטי־יידישע אַרויסטריטן אַ ביסל איינגעשטילט געוואָרן.

דער פראָנט האָט זיך דערווייטערט, ס'זיינען צוריק־געקומען אַ סך משפּחות. אין אָקטאָבער 1919 האָט די שטאָט געציילט אַרום 11 טויזנט נפשות, פון זיי 85 פּראָצענט יידן, אין פאַרגלייך מיט די 17 טויזנט יידן פון יאָר 1914. די עוואַקואַציע, מילחמה, הונגער, עפּידעמיעס און גרויסע שטערבלעכקייט האָבן באַדייטנד פאַרקלענערט דעם יידישן יישוב אין סלאָנים.

די מאַכט האָט דערלויבט בלויז סאָציאַלע הילפס־טעטיקייט, וואָס ס'האָט דערלאַנגט דער „דזשוינט" דורך דעם צייטווייליקן ועד־הקהל און אַנדערע אַנשטאַלטן. ערשט אויגוסט 1919 איז געקומען אַן אָנווייז פון וואַרשע דורכצופירן ערשטע דעמאָקראַטישע וואַלן צום שטאָט־ראַט. אָנהויב 1920 איז דערלויבט געוואָרן אויך די טעטיקייט פון פּאַרטייען.

אָבער זומער דעמזעלבן יאָר האָט זיך באַנייט די סאָוויעטישע אָפענסיווע אין די מילחמה איז ווידער געקומען אין די טויערן פון סלאָנים. פאַרן אַריינקום פון דער רויטער אַרמיי איז געשאָפן געוואָרן אַ בירגער־מיליץ, מיט ה' בערל שוואַרץ בראש. דער מאַכט־אויסטויש איז דורך אָן קרבנות, ווייל ס'זיינען קיין שלאַכטן נעבן דער שטאָט ניט געווען. 20־טן יולי זיינען קיין סלאָנים אַריין די רויט־אַרמייצעס.

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון קאָנפיסקאַציעס, פאַרבאָט פון פּריוואַטן האַנדל, פון יעטוועדער געזעלשאַפט־לעכער טעטיקייט. אַ שטימונג פון טעראָר האָט געהערשט אין שטאָט צוליב די זוכענישן פון פאַרבאַהאַלטענע סחורות, אַרעסטן, פאַרשיקונגען און פּראָצעסן. נאָכן צוזאַמענברוך פון דער באָלשעוויסטישער אָפענסיווע ביי וואַרשע, איז דאָס רויטע מיליטער צוריקגעטראָטן און דעם 27־טן סעפּטעמבער פאַרלאָזן סלאָנים.

ביים צוריקקער פון די פּוילישע כוחות איז עס געווען דער פּוילישער ד"ר בעלסקי, וועלכן יידישע פריינט האָבן אויס־באַהאַלטן פאַר סאָוויעטישער פאַרשיקונג, וואָס האָט געפּועלט ביי דער נייער מאַכט ניט צו שיקאַנירן די יידן. פונדעסטוועגן זיינען געווען פאַלן פון סאָלדאַטישע אַרויסטריטן קעגן יידן. צו דעם האָט זיך ווידער איבערגעחזרט די פּרשה פון מיליטער־

רישן רעזשים און פאַרבאָט פון פרייער טעטיקייט, און די סלאָנימער יידן האָבן נאָך אַלץ ניט געוווּסט צו וועמען די שטאָט וועט געהערן נאָך די שלום־פאַרהאַנדלונגען אין ריגע. ערשט סוף מערץ 1921 איז קלאָר געוואָרן, אַז סלאָנים ווערט איינגעשלאָסן אין פוילן.

67. דער ערשטער געוויילטער שטאָט־ראַט

ביי אַלע ביזאיצטיקע רעזשימען זיינען די „מיעשטשאַנעס״ געווען בעלי־בתים פון שטאָט, און יידן זיינען בלויז געווען „בירגער פון צווייטער קאַטעגאָריע״, וועלכע פלעגן דורך זייערע פאָרשטייער פאַרזיכערן זיך געוויסע רעכט ביי די מושלים. זינט דעם נייעם פוילן זיינען יידן געוואָרן שותפים — ניט שטענדיק פולבאַרעכטיקטע! — פון דער שטאָט און איר אָנפירונג. די פוילישע מאַכט האָט כסדר געזוכט וועגן וויאַזוי צו באַשרענקען די יידישע מוניציפּאַלע רעכט, און ס׳רוב האָט זי עס געטאָן ביד חזקה, אָבער די יידישע פאָרשטייער פלעגן עס טאַדלען און פאַרוואַרפן עפנטלעך אין די ראַמען פון שטאָט־ראַט און ביי באַגעגענישן מיט מאַכט־פאָרשטייער.

אויגוסט 1919 איז די מאַכט צוגעטרעטן דורכצופירן וואַלן צום שטאָט־ראַט. ביז דאַן איז טעטיק געווען אַ צייטווייליקער ראַט, לויטן צוזאַמענשטעל פון פריערדיקן „בירגער־קאָמיטעט״. אָבער אַ ניט־געשריבענער געזעץ האָט עקזיסטירט, אַז בירגער־מייסטער פון דער שטאָט מיט אַזאַ יידישער מערהייט דאַרף זיין אַ פּאָליאַק, און וויצע־בירגערמייסטער — אַ ייד. דאָס איז געווען ה׳ א. קאָוואַרסקי, דאַן אויך ראש־הקהל.

דער צייטווייליקער ועד־הקהל האָט צוזאַמענגעשטעלט אַן איינהייטלעכע יידישע ליסטע צו די וואַלן, און די ליסטע האָט דורכגעפירט 22 ראַטמענער פון די געוויילטע 24. באַלד איז געקומען די אַנטוישונג: די וואַלן זיינען ניט באַשטעטיקט געוואָרן, און ס׳זיינען באַשטימט געוואָרן נייע. דערווייל האָבן די הערשער זיך פאַרבונדן מיט געוויסע יידן, וואָס האָבן ביי די צווייטע וואַלן אַרויסגעשטעלט „פּערזענלעכע״ ליסטעס. אויך די לינקע פאַרטייען האָבן זיך געכאַפּט און אַרויסגעשטעלט אייגענע ליסטעס. די 4 יידישע ליסטעס האָבן דורכגעפירט בלויז 18 פאָרשטייער, קעגן 6 קריסטלעכע ראַטמענער.

דער שטאָט־ראַט איז טעטיק געווען ביז 1923.

68. יידישע הילפס־טעטיקייט

די ערשטע יאָרן פון דער פוילישער הערשאַפט זיינען געווען אַ דויערנדיקע עפּאָכע פון „שנעלער הילף״ פאַר דער פאַראָרעמטער יידישער באַפעלקערונג מצד דעם דזשוינט, דעם סלאָנימער „רעליעף״ און די קרובים פון סלאָנימער יידן אין אַמעריקע.

די ערשטע פאָרשטייער פון „דזשוינט״, וואָס האָבן באַזוכט סלאָנים, האָבן געשיקט טרויעריקע באַריכטן וועגן דער לאַגע פון יידן אין שטאָט, וועגן עפּידעמיעס, מאַנגל פון דערנערונג, פון קליידונג און באַזונדערס וועגן די קראַנקהאַפטע, אויס־געמאָגערטע קינדער. לויטנאַנט שיין האָט באַשריבן די לאַגע אין סלאָנים אין זיין באַריכט צום דזשוינט־פאָרשטייער אין וואַרשע, ה׳ גערשטנזאַנג, און געפאָדערט באַלדיקע הילף.

אויטאָס מיט ברויט, קאָנסערווירטע מילך, פאַרשידענע פּראָדוקטן און מעדיקאַמענטן זיינען אָנגעקומען קיין סלאָנים און פאַרטיילט געוואָרן צווישן דער יידישער, און אין דער ערשטער צייט אויך קריסטלעכער באַפעלקערונג. ס׳איז צוריק געעפנט געוואָרן די ביליקע קיך, וועלכע פלעגט אַרויסגעבן ביז 4000 פּאָרציעס אַ טאָג. דער „דזשוינט״ האָט זיין אַרבעט געפירט דורך דער פאַרמיטלונג פון ועד־הקהל, וועלכער האָט געהייסן „צייטווייליקער״ און איז באַשטאַנען פון פאָרשטייער פון רעליגיעזע, ציוניסטן, צעירי־ציון, „בונד״, בעלי־בתים, האַנדווערקער א. אַנד.

דער ועד־הקהל האָט באַשטימט קאָמיסיעס פאַר פאַר־שידענע טעטיקייט־געביטן: פאַר געלט־הילף די נויטבאַדערפ־טיקע, פאַרן מושב־זקנים, יתומים, ביליקע קיך, דערציאונג, רעליגיעזע ענינים. מעדיצינישע און היגיענישע אויפגאַבן זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דעם „רויטן מגן־דוד״. אין יענע צייטן איז דידאָזיקע טעטיקע אינסטיטוציע אויפגעשיטערט געוואָרן דורך דעם טויט פון איר גרינדער ד״ר לעווין און פון אירע אַקטיווע טוער משה רעזניק און אייזיק סאלוצקי.

די טעטיקייט פון „ועד הקהל הזמני״ איז נאָך ברייטער געוואָרן ווען ס׳האָט אָנגעהויבן קומען הילף פון פאַרייניקטן רעליעף פון די סלאָנימער פאַרבאַנדן אין אַמעריקע: „בענע־וואָלענט סאָסייטי״, „אַרבעטער־רינג״, סלאָנימער בית־הכנסת אין ניו־יאָרק און די פרויען־פאַרבאַנדן. דער רעליעף האָט געשיקט קיין סלאָנים צוויי דעלעגאַטן, די ה״ה לעמקין און עפּשטיין, וועלכע האָבן מיטגעבראַכט באַדייטנדע געלט־סומען און מיטגעאַרבעט מיטן ועד־הקהל ביי זייער פאַרטיילונג. דאַן זיינען אויך אויסגעבויט געוואָרן געוויסע הייזער און אויך די גרויסע געביידע פאַר די נשרפים, וואָס האָט געהייסן „דער מיליאָן״.

עס האָבן אויך אָנגעהויבן קומען געלטער פון די משפחות אין אַמעריקע, מיט וועלכע אַ סך סלאָנימער יידן זיינען אויפגעריכט געוואָרן.

קינדער, און אויך די יתומים וואָס זיינען נאָך אַלץ געווען ביי זייערע נאָענטע קרובים, האָבן באַקומען עסן אין די שולן. דער ועד־הקהל האָט געשטיצט אַלע געזעלשאַפטלעכע שולן: די העברעאישע מיט אירע 200 תלמידים, די יידישע — מיט 100, די ישיבה און תלמוד־תורה. די איבעריקע שולן האָבן זיך פאַר דער צייט אויפגעריכט, באַזונדערס איז געוואַקסן די גימנאַזיע, וואָס האָט שוין דאַן געהאַט אַרום 300 שילער (אויך קריסטן) און האָט געמוזט אַריבערגיין פון רוסיש אויף פויליש.

אין יאַנואַר 1920 איז געענדערט געוואָרן דער צוזאַמענ־שטעל פון ועד־הקהל: 8 ציוניסטישע פאָרשטייער (4 אַלגעמיינע, 4 צעירי־ציון), 8 לינקע („בונד״, ס״ס, פועלי־ציון), און 8 רעליגיעזע. אָבער דאָס איז נאָך אַלץ געווען אַ צייט־ווייליקער ועד־הקהל, ביז די ערשטע וואַלן.

ס׳האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן די פאַרטיי־טעטיקייט. די ציוניסטן האָבן גערופן פאַרזאַמלונגען, החלוץ האָט

אָרגאַניזירט אַ גרעסערע גרופּע עולים. אויך צעירי־ציון און „בונד" האָבן אָנגעהויבן צוריק זייער אַרבעט.

ס'איז באַנייט געוואָרן די עמיגראַציע קיין אַמעריקע, צו די אייגענע משפּחות און קרובים.

69. עקאָנאָמישע לאַגע אין שטאָט

אין די מילחמה־יאָרן זיינען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס פון די סלאָנימער יידן גרונטלעך רואינירט געוואָרן. ס'איז געווען ניט צו דערקענען די שטאָט אין פאַרגלייך מיט איר בליענדיקן ווירטשאַפטלעכן צושטאַנד אין לעצטן יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מילחמה. ס'זיינען צעשטערט געוואָרן דער מסחר, די מלאכה און די אינדוסטריע.

דער אינטערנאַציאָנאַלער האָלץ־האַנדל האָט אויפגעהערט, און די אָקופּאַציע־מאַכט האָט עקספּלואַטירט ווילדער אָן יידישער מיטהילף. דער האַנדל, גרויסער, מיטלער און קליינער, איז פּאַראַליזירט געוואָרן צוליבן מאַנגל פון סחורות און פאַרקלענערונג פון דער שטאָטישער, באַזונדערס דאָרפישער באַפעלקערונג. די פאַבריקן זיינען פאַרברענט געוואָרן אין 1915, און ניט צוריקגעבויט געוואָרן. ס'זיינען נאָר געבליבן גאַנץ אַ פּאָר גאַרבערייען. לוין־אַרבעטער האָבן קיין אַרבעט ניט געהאַט. בעלי־מלאכות האָבן פאַרלוירן ס'רוב קונדן און זייער צאָל איז פאַרקלענערט געוואָרן מיט מער ווי אַ העלפט.

אין 1919—1920 זיינען די ווירטשאַפט־געביטן נאָך אַלץ צו זיך ניט געקומען, חוץ דעם האַנדל, וואָס האָט אַ ביסל אויפגעלעבט נאָכן ברענגען סחורות פון די פּוילישע שטעט. אויך זיינען געבויט געוואָרן גאַנץ ווייניק נייע הייזער, ס'רוב — הילצערנע.

אָנהויב 1921 האָט דער „דזשוינט" דורכגעפירט אַ פאָרשונג פון דער יידישער מלאכה און אינדוסטריע אין פּוילן, כדי אָנצוהויבן נאָך דער הילפס־טעטיקייט אַ פּלאַנירטן צוריק־אויפבוי פון יידישן ווירטשאַפטלעכן לעבן. לויט די ציפערן פון סלאָנים, זיינען אין שטאָט געווען 404 פּראָדוציר־אונטערנעמונגען און וואַרשטאַטן, אָבער פון זיי זיינען נאָר 351 געווען טעטיק, און אויך פון די האָבן אין 212 געאַרבעט בלויז די האַנטווערקער, אָן געדונגענע אַרבעטער. מ'דאַרף געדענקען, אַז אין 1914 זיינען אין שטאָט געווען אַרום טויזנט זעלבשטענדיקע בעלי־מלאכות, פון וועלכע ס'איז קוים געבליבן אַ דריטל. די סטאַטיסטיק זאָגט אונז אויך, אַז דאָס זיינען געווען די אַלטע „יידישע" פאַכן: באַקליידונג, לעדער, בוי, מעטאַל, האָלץ און שפּייז־מלאכות.

פון די אַרבעטנדיקע זיינען 53 פּראָצענט געווען האַנטווערקער און זייערע מיטהעלפנדיקע משפּחה־מיטגלידער, אַנטקעגן 47 פּראָצענט לוין־אַרבעטער. 94 פּראָצענט פון די אַרבעטס־מענטשן אין 1921 אין סלאָנים זיינען געווען יידן און בלויז 6 פּראָצענט קריסטן.

צוזאַמען מיטן „דזשוינט" האָט אויך די געז. „אָרט" דורכגעפירט אַ פאָרשונג וועגן דער לאַגע פון יידן אין לאַנדווירטשאַפט. בעת דער מילחמה האָט אָפט דער הונגער געשטויסן יידן זיך צו פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, אָבער דאָס זיינען געווען אָרעמע לאַנד־אַרבעטער, געהאַט פון 1 ביז 5 דעסיאַטין ערד און געצאָלט אַרום צוויי־פינפטל פון שניט פאַר אַרענדע.

די פּוילישע מאַכט האָט אָנגעהויבן באַזעצן אַרום סלאָנים „אָסאַדניקעס" — פּאָליאַקן פון אַנדערע געגנטן. אַ סך פּויערים זיינען צוריקגעקומען פון רוסלאַנד, — און די יידן זיינען אין די צוואַנציקער יאָרן ווידער אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס.

70. „פּאָלאָניזאַציע" פון דער באַפעלקערונג

די מאַכט־אָרגאַנען האָבן אָנגעהויבן צו טאָן אַלץ כדי צו פאַרגרעסערן דעם פּראָצענט פון דער פּוילישער באַפעלקערונג, כדי צו פאַרשטאַרקן דעם פּוילישן כאַראַקטער פון די ווייסרוסישע געגנטן. ס'זיינען אָנגעקומען פון פּויזנער קאַנט און פון פּאָמערן „אָסאַדניקעס", וועלכע מ'האָט באַזעצט אין די הינטערשטאָטישע קוואַרטאַלן, בעיקר אויף זאַמאָשטשע, און זיי געהאָלפן ביים בויען הייזער, באַאַרבעטן גערטנער און זיך איינוואָרצלען אויפן אָרט.

דאַן איז געוואַקסן די יידישע עמיגראַציע מעבר לים, אָבער ס'זיינען אויך צוריקגעקומען פיל משפּחות פון די רוסישע געגנטן, וועלכע זיינען נאָכן שלום־אָפּמאַך אָנערקענט געוואָרן אַלס פּוילישע בירגער.

די פאָלקס־ציילונג פון 30־טן סעפּטעמבער 1921 האָט באַוויזן, אַז סלאָנים ציילט 13,013 איינוווינער, מיט 2000 מער ווי אין 1919. יידן זיינען געווען אַרום 10,500, ס'הייסט 80 פּראָצענט.

אין פּוילן האָט דאַן געהערשט דער רעזשים פון ענדעקעס. יידן זיינען צו מלוכה־פּאָסטנס ניט צוגעלאָזן געוואָרן, כאָטש ס'זיינען אין שטאָט אַנטשטאַנען אַ סך מלוכה־אַמטן מיט אַ 200 באַאַמטע — דורכויס קריסטן. אויך אין מאַגיסטראַט האָט מען באַשעפטיקט בלויז איינצלנע יידן. בלויז בעת וואַלן האָבן יידן געקענט אַרויסזאָגן זייער מיינונג וועגן דער מוניציפּאַלער טעטיקייט אָדער וועגן מלוכה'שע פראַגן, ווי ס'איז געווען ביי די סיים־וואַלן סוף 1922. דער „בלאָק פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן" האָט אין סלאָנים געהאַט דערפאָלג און אַרומגענומען אַלע פּאַרטייען, חוץ די לינקע און אַ טייל האַנטווערקער, וועלכע זיינען געגאַנגען נאָך דער „פאָלקיסטישער" ליסטע פון נח פּרילוצקי. אויסגעוויילט געוואָרן איז נאָר איין ייד פון סלאָנימער וואַל־געביט — דער ציוניסט סטוטשינסקי פון „בלאָק". ביי די סענאַט וואַלן איז קיין ייד ניט דורכגעגאַנגען אין אונזער וואַל־געביט.

אַ פּאָר חדשים נאָכדעם זיינען דורכגעפירט געוואָרן וואַלן צום צווייטן שטאָט־ראַט. די בלאָק־שותּפים זיינען דאָסמאָל אויך געגאַנגען מיט אַ פאַראייניקטער ליסטע, און ס'זיינען געווען נאָך צוויי יידישע ליסטעס. ווידער זיינען אויסגעוויילט געוואָרן 18 יידישע ראַטמענער פון די 24 געוויילטע.

די אַלגעמיינע ענדעקישע פּאָליטיק איז אין סלאָנים ניט געווען אַזוי קענטיק, צוליב לאָקאַלע סיבות, וועלכע האָבן ניט

דערלאָזן צו אַן אָפענעם אַנטי־יידישן כאַראַקטער פון די מאַכט־אָרגאַנען.

71. דער צווייטער שטאָט־ראַט 1925—1923

אויף אַ פּאַראַדאָקסאַלן אופן איז אין סלאָנים ניט קענטיק געווען די ענדעקישע אַנטיסעמיטישע אינערן־פּאָליטיק: אַלס סטאַראָסטע איז באַשטימט געוואָרן אַ ווייסרוסישער פּאָלאַק, אַ ליבעראַל, קאַרקאַזאָוויטש, וועלכער האָט זיך פריינטלעך באַצויגן צו דער יידישער באַפעלקערונג. דערצו זיינען נאָך דאַן קיין סך פּאָלאַקן ניט געווען און דער סטאַראָסטע האָט זיך באַמיט צו געווינען די סימפּאַטיע פון יידן. אויך אין שטאָט־ראַט האָבן געהערשט לאָיאַלע באַציאונגען צווישן די יידן און קריסטן.

געהאָלפן דערצו האָט די פאַרבעסערטע עקאָנאָמישע לאַגע צוליב דער ברייטער בוי־אַרבעט און אויפגעלעבטן האָלץ־האַנדל, ווי אויך די גוטע פאַרבינדונגען צווישן הויפּט־פאָרשטייער פון די יידן, משה זאַבלאָצקי, און די פּוילישע פירנדיקע פּערזאָנען און הויכע באַאַמטע. אַלס וויצע־בירגער־מייסטער און פּאָרזיצער פון ועד־הקהל, דערביי אויך אַ טעטי־קער קולטור־טוער, שרייבער און זשורנאַליסט, האָט ער געשאַפן גינסטיקע באַדינגונגען פאַר פריינטלעכער צוזאַמענ־אַרבעט אין דער יידישער און אַלגעמיינער גאַס.

די פּאָליטיק פון דער יידישער נאַציאָנאַלער פראַקציע אין שטאָט־ראַט איז דאַן אינסטרואירט געוואָרן דורך דעם יידישן נאַציאָנאַל־ראַט אין וואַרשע און איז געגאַנגען אויפן וועגן פון פאָדערן גלייכע רעכט, ניט קיין שתדלנות.

לאַנג האָט די קאַרקאַזאָוויטש־אידיליע ניט אָנגעהאַלטן. נאָכדעם ווי ער איז „געכאַפּט געוואָרן ביי אַן עבירה“ פון פאָטאָגראַפירן זיך מיט אַ זומער־לאַגער פון „השומר הצעיר“, איז די ענדעקישע פּרעסע אַרויס מיט אַ „ויצעקו“ און אין 1925 איז דער ליבעראַלער סטאַראָסטע איבערגעפירט געוואָרן אין אַ פאַרוואָרפענעם שטעטל אין קאָנגרעס־פּוילן.

דער צווייטער שטאָט־ראַט, פון 1923 ביז 1925, איז נאָך אַלץ געווען אַן אַרענע פון יידיש־קריסטלעכער צוזאַמענ־אַרבעט. פיל געווירקט אויף דעם האָט דער ניי־געקומענער יידיש־נאַציאָנאַלער פּראָגרעסיווער עסקן, דער אַדוואָקאַט ד״ר שמואל ווייס, מיט זיין אייראָפּעאישער קולטור, גוטן פּויליש און ברייטן געזעלשאַפטלעכן פאַרנעם. ער איז מיט דער צייט געוואָרן פּראָמינענטער פירער פון סלאָנימער יידנטום, געשטאַנען אין שפּיץ פון אַלע וויכטיקע אַרבעטן, זיך „אַסימילירט“ אין ליטווישן יידישן ציבור און געוואָרן דרייסטער קעמפער פאַר יידישע רעכט און קעגן עוולות אויפן געביט פון שטאָט־ראַט.

72. דער ועד־הקהל פון 1919 ביז 1925

זומער 1919 האָט דער צייטווייליקער ועד־הקהל זיך געווענדעט צו די מאַכט־אָרגאַנען מיט דער ביטע צו דערלויבן דורכצופירן קהילה־וואַלן.

די יורידישע לאַגע פון די יידישע קהילות אין פּוילן איז דאַן געווען פאַרנעפּלט. די ערשטע פּוילישע רעגירונג האָט געגעבן די קהילות נאָר רעכט צו פאַרנעמען זיך מיט רעליגיעזע און דערציִונגס־ענייִנים. דאָס „קהילות־געזעץ“ איז אָבער געווען, ביזן צווייטן סיים צום סוף פון די צוואַנציקער יאָרן, גילטיק בלויז פאַר פּוילן. ביז דאַן איז, אַלזאָ, די סלאָנימער קהילה, ווי אַלע קרעסן־קהילות, געווען אָן אַ סטאַטוס און אָן אָנערקענטע און פּרעציזירטע פּרעראָגאַטיוון. געהייסן האָט עס, אַז דער אָרטיקער מושל האָט געקענט לגבי דער קהילה האַנדלען לויט זיין אייגענעם איינזען.

האָט טאַקע די אָרטיקע מאַכט ניט דערלויבט אין 1919 דורכצופירן וואַלן צום ועד־הקהל. אָבער דווקא דער פאַרבאָט איז געווען צום גונסטן פון דער יידישער אויטאָנאָמער קהילה־פאַרוואַלטונג. ניט האָבנדיק קיין אָנערקענטן סטאַטוס האָט דער סלאָנימער ועד־הקהל געקענט, אַ דאַנק דער ליבעראַלער באַציִונג פון סטאַראָסטאַ קאַרקאַזאָוויטש, אויס־ברייטערן זיין טעטיקייט ווייט איבער די רעליגיעזע און דערציערישע קאָמפּעטענצן.

אין די יאָרן 1925—1921 האָט דער ועד־הקהל געפירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע טעטיקייט פאַר דער סלאָנימער עדה יידן, סיי אויפן געביט פון הילפס־טעטיקייט און סיי ביים אָנפירן די אַלטע און נייע אַנשטאַלטן.

אין יאָר 1922 זיינען, סוף־סוף, פאָרגעקומען וואַלן צום ועד־הקהילה. אַלע פּאַרטייען האָבן אַרויסגעשטעלט ליסטעס, אויסגעקליבן געוואָרן זיינען ס׳רוב פּרנסים פון צייטווייליקן ועד. מ. זאַבלאָצקי איז געווילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון ועד־הקהל, מ. קאַפּלאַן — אַלס סעקרעטאַר.

די סאָציאַלע טעטיקייט איז באַשטאַנען בעיקר אין שאַפן און פירן די אינסטיטוציעס (בית־יתומים, קימפּעטאָרינס־אַנשטאַלט, „טאָז“ א. ד. גל.). די עקאָנאָמישע לאַגע האָט זיך פאַרבעסערט, און ס׳איז שוין ניט נויטיק געווען ווייטער צו פירן די „ביליקע קיך“. טעטיק איז געווען דער „רויטער מגן דוד“.

די זיצונגען פון ועד זיינען געווען אָפענע און מיטגעהאָלפן צו דערציִען אַ סך סלאָנימער יידן צו דעמאָקראַטישע מינהגים. דער ועד־הקהל האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ צייט־שריפט „אונזער זשורנאַל“, רעדאַגירט דורך מ. זאַבלאָצקי. דאָס איז אייגנטלעך געווען דער ערשטער געדרוקטער זשורנאַל אין סלאָנים. אין אים זיינען באַלויכטן געוואָרן אַלערליי אָרטיקע פראַגן, אַלגעמיינע יידישע פּראָבלעמען, און ס׳איז תמיד אויך געווען אַ פעליעטאָן. אין „אונזער זשורנאַל“ האָבן זיך באַטייליקט אויך ש. ווייס, מ. שלופער, מ. קאַפּלאַן, ח. י. קאַצענעלסאָן, ג. בערנשטיין, ק. איוויאַנסקי און אַנדערע.

דער קהילה־בודזשעט איז צוערשט געדעקט געוואָרן דורכן דזשוינט, און ווען זיינע סובסידיעס זיינען קלענער געוואָרן, האָט דער ועד־הקהל געהאַט אייגענע הכנסה־קוואַלן, פון שעכט־הויז, הייזער און קראָמען, און שפּעטער אויך שפּענדונגען. קיין רעכט אַרויפצולייגן שטייערן האָט נאָך דאַן די קהילה ניט געהאַט.

73. סלאָנימער ווירטשאַפט לעבט אויף

ניט אַלע צרות פון „גראַבסקי־רעזשים" זיינען קענטיק געווען אין סלאָנים, ווייל אין יענע יאָרן איז די שטאָט צו זיך געקומען עקאָנאָמיש און איר ווירטשאַפט האָט זיך אַנטוויקלט.

די פּוילישע פּריצים האָבן אָנגעהויבן פאַרקויפן וואַלד־טיילן, ניט זייענדיק זיכער מיט זיי צוליב דער נאָענטקייט פון דער סאָוויעטישער גרעניץ. דער האָלץ־האַנדל האָט אויפ־געבליט, די רעגירונג איז געווען פאַראינטערעסירט אין עקספּאָרט. דער האָלץ האַנדל, מיט אַלץ וואָס אַרום אים, האָט אַרומגענומען גרויסע קרייזן פון סלאָנימער יידן.

צוגעהאָלפן צום אויפבלי אין דער האָלץ־בראַנזשע האָט דער מאַנגל פון האָלץ אין אייראָפּע נאָך דער וועלט־מילחמה און די דעוואַלואַציע, מיט אַלע אירע קאָנסעקווענצן, פון פּוילישן מאַרק, שפּעטער — פון זלאָטי.

עס זיינען אויפגעקומען 5 נייע טאַרטאַקן. טויזנטער פּויערים פון דער סביבה האָבן געפונען אַרבעט אין וואַלד און אין טאַרטאַק. דאַן איז צוריק געבויט געוואָרן די שוועבעל־פאַבריק, אין אַלבערטין האָט אָנגעהויבן פּראָדוצירן אַ טעקסטור און פּאַפּיר־פאַבריק, אין שטאָט האָט זיך אַנטוויקלט די מעבל־אינדוסטריע.

אויך די בוי־אַרבעט אין שטאָט גופא האָט אויפגעלעבט אין אַ גרויסער מאָס דעם אַרבעטס־מאַרק. די רעגירונג האָט געגעבן הלוואות און דערביי האָבן יידן באַר־מען געלט־שטיצע פון זייערע אַמעריקאַנער קרובים — און סלאָנים האָט זיך גענומען אָפּבויען.

צוריק אויפגעלעבט האָט אויך די לעדער־פּראָדוקציע, וועלכע איז פולשטענדיק מאָדערניזירט געוואָרן. די צאָל מילן אין סלאָנים איז גאָר גיך דערגאַנגען ביז 8.

און פונדעסטוועגן איז נאָך די שטאָט ניט געקומען צוריק צום מצב פון פאַר דער ערשטער וועלט־מילחמה. ס'זיינען טאַקע אַנשטאַנען אַ סך קלענערע וואַרשטאַטן, אין 1924 זיינען געווען איבער 900 אַזעלכע אונטערנעמונגען, אין פאַרגלייך מיט די 400 פון 1921.

דאָס אַלץ האָט אויסגעברייטערט דעם גרעסערן און קלענערן האַנדל אין שטאָט. ס'זיינען צוגעקומען נאָך 25 פּראָצענט קראָמען, פאַרשטייט זיך אַלע אויסער דעם „ריאַד", וועלכער איז געווען באַזעצט. דאָס רוב זיינען צוגעקומען קליינע געשעפטן, און אויך אַ סך „סטראַגאַנעס" אויפן מאַרק. דאָ, אין האַנדל, האָט זיך שטאַרקער געלאָזט פילן דער דרוק פון׳ גראַבסקיס „שטייערן־מאַשין". דער האַנדל איז שווער געטראָפן געוואָרן פון די וואַלוטע־רעפאָרמען.

דער עקאָנאָמישער אויפשטייג האָט געבראַכט צו אַ העכערן לעבנס־ניוואָ.

74. גרינדונג פון בית־יתומים

ערשט נאָך דער מילחמה האָבן סלאָנימער יידן דערזען דעם חורבן פון זייערע אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס. דאָס האָט זיך נאָך מער געלאָזט פילן צוליב די טרויעריקע רעזולטאַטן פון דער מילחמה.

אין שטאָט זיינען געבליבן אַ סך יתומים, קינדער פון געפאַלענע זעלנער און פון הונגער און עפּידעמיע־קרבנות. אין די גאַסן פון שטאָט, וואָס איר באַפעלקערונג איז איינגעשרומפּן געוואָרן פון 17 טויזנט ביז 10—11 טויזנט, זיינען אַרומגעלאָפן אָן אויפזיכט 120—130 יתומים. צענדליקער זקנים האָבן אויסגעפילט די אָפּגעלאָזענע צימערן פון „מושב־זקנים". הונדערטער קינדער זיינען אַרומגעגאַנגען אָן מעגלעכקייט זיך צו לערנען.

אין די ערשטע נאָך־מילחמה יאָרן האָט דער צייטווייליקער ועד־הקהל אָרגאַניזירט יעדער מעגלעכע הילף, אָבער קודם־כל געזאָרגט פאַר באַשפּייזונג און באַקליידונג. ערשט אין 1921 איז געקומען די מעגלעכקייט אויפצוטאָן עפּעס וואָס מער.

אין דעם יאָר איז געגרינדעט געוואָרן איינע פון די שענסטע קהילה־אינסטיטוציעס, דער בית־יתומים, מיט דער הילף פון סלאָנימער „רעליעף" און „דזשוינט" און אַ דאַנק דער פרייוויליקער טעטיקייט פון אַ גרויסן קרייז טוער. ס'איז געשאַפן געוואָרן דער „פאַרבאַנד פאַרן בית־יתומים", וועלכער האָט איינגעקויפט דאָס גרויסע הויז אויף פאַנעסווע, מיטן גאָרטן אַרום אים, די ערשטע יתומים זיינען געקומען אין זייער היים אַריין. דער בודזשעט פון בית־יתומים איז געדעקט געוואָרן פון פאַרשידענע קוועלן: חודשדיקע באַשטייערונגען, „דזשוינט" — און שפּעטער „יעקאפּא", סלאָנימער „רעליעף", סובסידיע פון מאַגיסטראַט, הכנסה פון אָוונטן און אונטער־נעמונגען, שפּענדונגס־רינגען א. ד. גל.

טעטיק אין דער לייטונג פון בית־יתומים זיינען געווען ה' ש. ווייס און זיין פרוי, ד"ר יאַקימאָווסקי, ד"ר עפּשטיין, חיים ראַבינאָוויטש, אליעזר פּאיוס, יוסף אילעוויצקי, שמואל־יוסף וואָליצקי, יוסף ראַבינאָוויטש, משה גראָדזענסקי, פרידאַ שפּירא, משה אָסטרינסקי, יעקב מיליקאָווסקי און פיל אַנד.

במשך פון 9 יאָר האָט געפירט דעם בית־יתומים, מיט איבערגעבנקייט און טאַלאַנט, די דערציערין סאָניע מערעמינסקי. די קינדער האָבן געלערנט אין אָרטיקע שולן, אויך זיך אויסגעלערנט מלאכות, און אַ סך פון זיי זיינען עולה געווען קיין ישראל און עמיגרירט אין פאַרשידענע מדינות.

75. דער „קימפּעטאָרן־אַנשטאַלט"

אין יענער ערשטער תקופה נאָך דער מילחמה איז אויך אַנשטאַנען דער „קימפּעטאָרין־אַנשטאַלט", אַן אינסטיטוציע וועלכע האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נויטיק דווקא אין די יאָרן. אין שפּיטאָל איז קיין באַזונדערע געבורט־אָפּטיילונג ניט געווען. סלאָנימער פרויען פלעגן, בדרך כלל, געבוירן ביי זיך אין דער היים. אָבער די אַנטוויקלונג פון דער מעדיצין האָט געוויזן די נויטיקייט פון געבוירן ביי היגיענישע באַדינגונגען און אונטער מעדיצינישער אויפזיכט.

אין 1923 איז דער אַנשטאַלט אויפגעשטעלט געוואָרן אין אַ פּאַסיקער געביידע אין דער שטילער אפּער־געסל. אויך

דער בודזשעט פון דער אינסטיטוציע איז געלאַטעט געוואָרן פון פאַרשידענע קוועלן.

דורכשניטלעך פלעגן יאָר־יערלעך געבוירן ווערן אין דעם אַנשטאַלט 120—130 קימפעטאָרינס. אין די ערשטע יאָרן פלעגן אַהין קומען געבוירן ס׳רוב פרויען פון די אָרעמערע שיכטן, אָבער מיט דער צייט האָבן אויך רייכערע משפחות געבראַכט זייערע קימפעטאָרינס אין גוט־איינגעריכטעטן אַנשטאַלט.

טעטיק ביים זאַמלען פאָנדן און פירן די אינסטיטוציע זיינען געווען די פרויען: פריידע שערעשעווסקי, מילער, לעווין, עפשטיין, קאַטראַנסקי, אסתר קאַפּלאַן, זשאַנעט ווייס, שרה קאַפּלינסקי, ווייצעל, ב. ראָזנבלום, ש. שיצאַל, ח. לאַנצעוויצקי, ד״ר יקימאָווסקי, שרה קאַנטאָראָוויטש און אַ סך אַנדערע פרויען.

דאָקטוירים פון אַנשטאַלט זיינען געווען ד״ר עפשטיין און ד״ר אפרת.

76. „טאָז״ און אירע אויפטוען

אין יאָר 1926 איז אין סלאָנים אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון דער „געזעלשאַפט אָפּצוהיטן דאָס געזונט פון יידן״, באַקאַנט מיט אירע פוילישע ראשי־תיבות „טאָז״. ביסלעכווייז האָט דער סלאָנימער „טאָז״ אַרומגענומען אַ גאַנצע ריי טעטיקייט־געביטן: מעדיצינישע אויפזיכט איבער אַלע יידישע קינדער; באַראָטונג־שטעלע פאַר יונגע מוטערס („טראָפּן מילך״); היגיענישע אויפזיכט איבער אָרעמע קינדער; זאָרג פאַר פיזישער דערציאונג אין אַלע שולן; אָפּרו־קאָלאָניעס זומערצייט; זאָרג פאַר קינדער פון אַרבעטנדיקע מוטערס; זאַמלונג פון בגדים פאַר אָרעמע קינדער — און נאָך געביטן אָן אַ שיעור.

די אויפזיכט האָט אַרומגענומען אַלע אָן אויסנאַם שול־קינדער אין שטאָט; קראַנקע און באַדראָטע זיינען באַלד געשטעלט געוואָרן אונטער מעדיצינישער אויפזיכט, אָפּט אויך געשיקט געוואָרן אין גרעסערע הייל־אַנשטאַלטן; זויג־מילך האָט „טאָז״ באַזאָרגט פאַר יעדע באַדערפטיקע מוטער; אָרעמע קינדער פלעגט מען שערן, באָדן, רייניקן און לערנען זיי היגיענישע אויפפירונג און לעבנס־שטייגער.

פון 1930 זיינען די זומער קאָלאָניעס, האַלבע און גאַנצע, אויסגעברייטערט געוואָרן און אַרומגענומען דעם גרעסטן טייל קינדער פון שטאָט. פון זעכציק קינדער אין דער ערשטער קאָלאָניע פון 1928 איז „טאָז״ דערגאַנגען צו 500 קינדער אין 1938. די ערשטע קאָלאָניע איז געווען אין די מייטשעטער וועלדער, די שפעטערדיקע 3—4 יאָר — אין לאַבזשאָווקער וואַלד, נאָענט צו דער שטאָט. נאָכדעם איז די קאָלאָניע אַריבער קיין אַלבערטין־קאַפּאַניצע, אין סאָסנע־וואַלד. פון 1936 האָט מען זי יעדן זומער איינגעאָרדנט אויפן ברעג שטשאַרע ביי טאַלקאָווששינע.

קראַנקהאַפטע קינדער זיינען געשיקט געוואָרן אין קרייז־קאָלאָניע פון „טאָז״ אין נאַוואָיעלניע.

אַז די לאַגע איז אין די דרייסיקער יאָרן שווער געוואָרן, האָט דער גרעסטער טייל עלטערן ניט געקענט מיטבאַטייליקן זיך אין די הוצאות פון זומער־קאָלאָניע אַפילו מיט דער קליינער סומע וואָס איז זיי באַשטימט געוואָרן. אין די שווערע יאָרן האָט „טאָז״ אָנגעהויבן אַ הילפס־באַשפּייזונג פאַר די קינדער אין די שולן. נאָכדעם איז אויך געקומען אַ באַקליי־דונגס־אַקציע.

פאַרשטייט זיך, אַז די גאַנצע פאַרצווייגטע אַרבעט איז אויסגעהאַלטן געוואָרן בעיקר דורך די סלאָנימער יידן, מיט דער הילף פון באַשטייערונגען, שפענדונגען, הילפס־רינגען, בלימל־טעג א. ד. גל. די סובסידיע פון שטאָט־ראָט איז געווען אַ מינימאַלע, און ווען דער סטאַראָסטע האָט געשאַפן אין 1937 אַ פאָנד פון 12 טויזנט זלאָטי פאַר „קינדער־הילף״, האָט דערפון „טאָז״ באַקומען — 425 זל.! 4 פראָצענט פאַר די יידישע קינדער, וואָס זיינען געווען אַרום 70 פראָצענט פון אַלע קינדער אין שטאָט.

פאַרשטייט זיך, אַז נאָר די איבערגעבנקייט פון די טוער האָט געהאַלטן די אינסטיטוציע ביים לעבן. אין „טאָז״ זיינען טעטיק געווען: ד״ר קאָוואַרסקי, ד״ר יאַקימאָווסקאַ, ד״ר צייטלין, די פרויען גראַדזענסקי, ווייס, פייטעלעוויטש, אייזיקאָוויטש, טעלנער, די ה״ה נאַטאַנזאָן, כיגרין, חיים ראַבי־נאָוויטש, ל. פייטעלעוויטש, אביגדור ראַבינאָוויטש, ד״ר אפרת, חיים קאָסטעלאַנסקי א. אַנד.

77. אינסטיטוציעס און זייערע טוער

דער גרעסטער טייל אַלטע אינסטיטוציעס אין שטאָט איז פון דער מלחמה אַרויס אָפּגעשוואַכט, אָן עסקנים, און געפירט זייער טעטיקייט נאָר אַ דאַנק איינצלנע מענטשן. בעסער איז געווען די לאַגע פון די יינגערע אַנשטאַלטן, וואָס זיינען אויפגעקומען בעת דער מלחמה און אָקופּאַציע, ווי, צ. ב., דער „רויטער מגן דוד״. ביז 1926 איז ער געווען דער איינציקער אויפן פעלד פון מעדיצינישער הילף. ווען „טאָז״ איז אַנשטאַנען, זיינען די אַרבעט־געביטן צווישן זיי פאַרטיילט געוואָרן און ס׳איז צו קיין קאָנקורענץ ניט געקומען.

אין די צוואַנציקער יאָרן האָט דער „רויטער מגן דוד״ געגעבן הילף, געשיקט צו דאָקטוירים אָן אָפּצאָל, פאַרטיילט רפואות — און זיין אַרבעט האָט אַרומגענומען יערלעך איבער טויזנט קראַנקהייט־פאַלן. אין די דרייסיקער יאָרן, ווען זיינע מיטלען זיינען איינגעשרומפּן געוואָרן, האָט ער באַדינט יעדן יאָר ניט מער ווי 400—500 פּערזאָן. די טוער — ד״ר עפשטיין, מ. קאַפּלאַן, י. דערעטשינסקי א. אַנד.

ס׳האָט נאָך אויך עקזיסטירט לינת־הצדק, וועלכע האָט געשיקט קראַנקן־שוועסטער צו חולים וואָס זיינען געלעגן ביי זיך אין דער היים.

דער „מושב זקנים״ האָט אָפּגעבויט אויף ראָג רוזשנויער און סקראַבעוועו זיין געביידע און אויסגעהאַלטן 40—50 זקנים. זיינע בודזשעטן זיינען אַזוי פאַרקלענערט געוואָרן, אַז ער פלעגט סוף די דרייסיקער יאָרן אויסגעבן ניט מער ווי אַ זלאָטי אַ טאָג אויף דער אויסהאַלטונג פון יעדן זקן. די טוער, — ר׳ וואָלף בערמאַן, נחום לאַזינסקי, שמעון ווערניקאָווסקי,

אהרן מאַנוסעוויטש א. אַנד. — פלעגן זאַמלען געלטער אין די בתי־מדרשים דורכפירן שטיצע־אַקציעס א. ד. גל.

ה׳ וויגדאָראָוויטש האָט ווי פריער געפירט די „הכנסות אורחים", און אַ סך האָבן סוף די דרייסיקער יאָרן זיך געניויטיקט אין דער הילף (אין 1937 האָבן באַקומען פסח־שטיצע 469 משפחות). די זאַמלער זיינען געווען: ר׳ דובער ראַבינאָוויטש, חיים קאָסטעלאַנסקי, שלמה לעווין, יוסף אילעוויצקי, שמעון ווערניקאָווסקי, שמואל מאשיץ, משה מיליקאָווסקי, און אָרגאַניזירט די אַקציע האָט תמיד דער שטאָט־שמש ר׳ אברהם משה.

אַנדערע עסקנים: ר׳ יוסף גאָרדאָן, ר׳ ישראל גאַלין, יעקב אַלפּערשטיין, נח בערקאָוויטש, יעקב זעליקאָווסקי, ליימע פּאָלאַנסקי, אליעזר, שמואל און יהושע בליזניאַנסקי, שלמה און משה שערעשעווסקי, יונה מיליקאָווסקי, מ. י. פיינשטיין און אַנדערע, צוזאַמען מיט אַ ריי פרויען, האָבן געזאָרגט פאַרן „מאכל כשר" פאַר די יידישע זעלנער פון 79־טן און 80־טן פּולקן, סטאַציאָנירטע אין סלאָנים. זייער צאָל פלעגט דערגרייכן ביז 300, און יעדן יום־טוב איז פאַר זיי גרייט געווען כשר עסן. 15 — 20 זעלנער, פרומע בחורים, פלעגן כסדר עסן כשר אין אַ קליינער קיך נעבן די קאַסאַרן.

מ׳האָט ווייטער געזאַמלט האָלץ פאַר אָרעמע, געשיקט הילף נשרפים אין אַרומיקע שטעטלעך און די צדקה־אַרבעט איז ניט איבערגעריסן געוואָרן ביזן לעצטן טאָג פון סלאָנימער יידנטום.

78. פּאָלאָניזאַציע און אנטיסעמיטיזם

נאָך דער מאַי־איבערקערעניש האָבן יידן אין פּוילן געהאָפט אויף בעסערע באַציאונגען מצד דער סאַנאַציע־מאַכט. זייערע האָפענונגען זיינען גיך אויסגערונען.

סלאָנימער יידן זיינען, נאָך דער באַזייטיקונג פון סטאַראָסטע קאַרקאָזאָוויטש, זיכער געווען, אַז קיין בעסערע מושלים וועט מען זיי ניט שיקן. דער נייער הערשער, דאָראָש, איז געווען שטרענג אָפיציעל, האָט זיך ניט צופיל געחברט מיט יידן און אויסגעפירט די וואָיעוואָדישע פּאָליטיק, וועלכע איז נאָך דאַן ניט געווען אַזוי אַנטי־יידיש. ער האָט בלויז געזאָרגט פאַר דער פּאָלאָניזאַציע פון סלאָנים און אומגעגנט. ס׳איז אויסגעברייטערט געוואָרן די נעץ פון פּוילישע פּאָלקס־ און מיטל־שולן, ס׳זיינען צוגעקומען פּוילישע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, נאָטאַריוסן, אינזשיניערן, לערער — אַ גאַנצע אינטעליגענץ האָט זיך געשאַפן אין שטאָט. פּויליש טעאַטער פלעגט קומען אָפט. אָבער די קאָרעקטע באַציאונגען צווישן קריסטן און יידן זיינען נאָך ווייטער אָנגעגאַנגען.

אין 1927 איז געקומען אַ נייער סטאַראָסטע, פאַן הענשעל. די דריי יאָר פון זיין הערשאַפט צייכנען אָפּ אַ שאַרפע, נעגאַטיווע ווענדונג לגבי די יידן. די סאַנאַציע האָט אַלץ וועטאָן אין לאַנד צו געווינען אַ מערהייט צום סיים, און האָט פּרובירט געווינען געוויסע יידן אויף איר זייט, כדי צו צעשטערן דעם בלאָק פון נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. און „אגודת ישראל" האָט זיך טאַקע איינגעשפּאַנט אין סאַנאַציע־וואָגן. ביי די סיים־וואַלן פון 1928 זיינען די יידישע שטימען צעטיילט געוואָרן צווישן 4 יידישע ליסטעס, און ס׳איז קיין ייד פון סלאָנימער וואַל־קרייז ניט געוויילט געוואָרן.

נאָך זייער זיג ביי די וואַלן צום סיים האָבן די סאַנאַציע לייט געעפנט אַן אָפענע אַנטי־יידישע קאַמפּאַניע. באַאַמטע פלעגן באַליידיקן און דראָען יידן, דער גלח אָראַטשעווסקי איז געקומען מיט זיין אַנטיסעמיטישער רעדע אויך קיין סלאָנים, און פאַן הענשעל האָט זיך צוגעקוקט און געקוואַלן. ער האָט טיף באַליידיקט די יידישע פאָרשטייער בעתן באַזוך פון פּרעזידענט מאָשטשיצקי אין שטאָט, סעפּטעמבער 1929, געפירט אַ האַרבן קאַמף קעגן די נאַציאָנאַלע פאָרשטייער פון די סלאָנימער יידן אין שטאָט־ראָט, געהאָלפן ביים פאַרבאָטן די קהילה־טעטיקייט און פון צייט צו צייט פלעגט ער לאָזן ברענגען פאַר זיך די יידישע פאָרשטייער, כדי זיי צו מוסרן און פאַרוואַרפן מאַנגל פון פּוילישן פּאַטריאָטיזם.

ס׳זיינען געווען אייניקע פאַלן פון אַנטיסעמיטישע אַקטן און אַרויסטריטן, ביז מ׳האָט אין נאָוואָגרודעק פאַרשטאַנען, אַז פאַן הענשעל כאַפּט איבער די אַנטי־יידישע מאָס און יוני 1930 איז ער אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַ צווייטע שטאָט.

אַ נייער הערשער איז געקומען, ה׳ קאָסלאָטש.

79. צווישן יידן און קריסטן אין שטאָט־ראָט

מיטן וווּקס פון דער פּוילישער באַפעלקערונג אין סלאָנים און צוליב דער צעשפּליטערונג פון יידישע שטימען זיינען צום דריטן שטאָט־ראָט געוויילט, געוואָרן אין 1925 נאָר 16 יידישע פאָרשטייער. דאָך זיינען נאָך אַלץ יידן געווען אַ מערהייט, און דאָס האָט געקרענקט די אַנטיסעמיטישע מושלים און עסקנים, וועלכע האָבן כסדר געטראַכט וועגן באַשרענקען די רעכט פון יידן אויף פאַרשידענע געביטן.

דער סטאַראָסטע האָט זיך געמישט אין די שטאָט־ראָט־ענינים און דיקטירט דעם דאַמאָלסדיקן בירגערמייסטער קלימאָוויטש וואָס ער זאָל טאָן. די יידישע פאָרשטייער פלעגן כסדר אויפדעקן די אַנטי־יידישע מעשים, און אויך סתם אומגעזעצלעכע שריט פון די מאַגיסטראַט־באַאַמטע.

דאַן האָט דער סטאַראָסטע הענשעל „באַשטימט" אַלס בירגערמייסטער, „צום סאַנירן די לאַגע אין שטאָט־ראָט", דעם ה׳ פלעבאַנסקי, ראש פון דער סאַנאַציע אין סלאָנים. ווען ס׳זיינען אין 1927 ווידער געוויילט געוואָרן 16 יידן אין שטאָט־ראָט, האָבן זיך די הערשער אָרומגעזען, אַז די יידישע מערהייט איז אַ דויערנדיקע. דערביי איז די אינערלעכע סאָלידאַריטעט פון אַלע פאָרשטייער (רעליגיעזע, ציוניסטן, בונד, פּועלי־ציון) געווען אַ גאַנץ שטאַרקע, בעת אין דעם קריסטלעכן בלאָק זיינען אויפגעקומען קעגנערישע כוחות ווי די 3 פּ. פּ. ס.־ראַטמענער, וועלכע פלעגן אָפט שטימען מיט די יידישע פאָרשטייער און הענשעל מיט פלעבאַנסקין האָבן זיך אויף זיי ניט געקענט פאַרלאָזן.

סוף־סוף איז באַשלאָסן געוואָרן צו ריידן מיט די יידישע פאָרשטייער „וויכערע" רייד. כדי צו געווינען יידישע שטימען פאַר פלעבאַנסקין, איז די יידן געגעבן געוואָרן וויצע־בירגער־

מייסטער (מ. זאַבלאָצקי) און נאָך אַ לאַווניק צו מ. קאַפּלאַנען, וועלכער איז שוין פֿון פֿריער געווען יידישער לאַווניק.

די יידישע פֿראַקציע איז איינגעגאַנגען אויף די באַדינגונגען, איינזעענדיק, אַז דאָס איז דער איינציקער וועג צו פֿאַרזאָרגן די שטאָט מיט אַן אָנפֿירונג.

80. אָפֿענע אַנטי־יידישע פּאָליטיק אין שטאָט־ראַט

די יידישע פֿראַקציע אין שטאָט־ראַט האָט זיך שנעל אַרומגעזען, צו וואָס ס׳פֿירט די פּאָליטיק פֿון די שותּפֿים, סטאַראָסטע הענשעל און בירגערמייסטער פּלעבאַנסקי. דער נייער שטאָט־טאַטע האָט באַלד געפֿאָדערט אַרויפֿצולייגן אַ פֿאַרגרעסערטן לאָדונג־שטייער („פּאָדאַטעק לאַדונקאָווי״), כמעט פֿערציק מאָל העכער ווי ביז דאַן. דערמיט זיינען געטראָפֿן געוואָרן אַלע יידישע קרעמער. די פּוילישע קאָאָפּעראַטיוון זיינען באַפֿרייט געוואָרן פֿון דעם שטייער. די יידישע פֿראַקציע האָט אָפּגעוואָרפֿן דעם פֿאָרשלאַג, און דער בירגערמייסטער, מיט דעם הילף פֿון „ווידזשיאַל פּאָוויאַטאָווי״, האָבן געפֿונען אַ יורידישע שפּאַרונע וויאַזוי דעם שטייער איינצופֿירן קעגן דער שטאָט־ראַט־מערהייט. יידן האָבן געבראַכט ווייניקער סחורות, האָבן ווייניקער געלייזט — און ווייניקער געצאָלט זייערע חובֿות — ביז 40 פּראָצענט פּראָטעסטירטע וועקסלען זיינען געווען אין די בענק.

דאַן איז געקומען די פֿאָדערונג מצד די מאַכט־פֿאָרשטייער צו גרינדן אַ מלוכה׳שע פֿאָלקשול פֿאַר יידישע קינדער, אַן אַ. ג. „שאַבאַסוווקע״, און כדי צו דריקן אויף די יידישע פֿאָרשטייער, זיינען צוריקגעהאַלטן געוואָרן די שטאָטישע סובסידיעס פֿאַר די עקזיסטירנדיקע יידישע און העברעאישע לערן־אַנשטאַלטן. די יידישע מערהייט אין דער פֿינאַנץ־קאָמיסיע האָט אויסגעמעקט די סובסידיע פֿאַר דער „שאַבאַ־סוווקע״, צוריקגעשטעלט די באַשטימטע סובסידיעס פֿאַרן יידישן שול־וועזן. ס׳איז געקומען צו שאַרפֿע צוזאַמענשטויסן צווישן פּלעבאַנסקין און ד״ר ווייס. דער אויפֿגעצאָרנטער בירגערמייסטער האָט זיך אָנגעגעבן אין דעמיסיע — און ווייטער געהערשט, ביז ס׳וועט קומען זיין פֿאָרטרעטער, מיט אַנטיסעמיטישע פֿאָרשלאַגן און געזעצן, מיט דער הילף פֿון סטאַראָסטאַ און „קרייז־אָפּטיילונג״. פּאַקטיש האָט ער דאַן געטאָן וואָס ס׳איז אים איינגעפֿאַלן און געפֿייפֿט אויפֿן שטאָט־ראַט, רעוויזיע־קאָמיסיע א. אַנד. אינסטיטוציעס.

די יידישע פֿראַקציע האָט געבראַכט די ענינים פֿאַרן וואָיעוואָדאַ און איז גרייט געווען אַפּעלירן אויך העכער, צום אינערן־מיניסטעריום. אַלס פּראָטעסט האָט די יידישע מערהייט געוויילט אַ קאָרעקטן פּאָלאַק, ה׳ באַניעוויטש, אַלס בירגער־מייסטער — דער סטאַראָסטאַ האָט, פֿאַרשטייט זיך, ניט באַשטעטיקט די וואַלן און אַפֿילו אַנטזאַגט באַניעוויטשן פֿון זיין מלוכה־פּאָסטן. אָבער זיינע אומגעזעצלעכע מעשים האָבן שוין געריסן די אויגן — און ער איז איבערגעפֿירט געוואָרן פֿון סלאָנים ערגיץ־ווו אַנדערש.

הענשעלס אָוועקגיין האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט דער וואָיעוואָדישער מאַכט זיך אַריינצומישן אין די סלאָנימער ענינים. לויט אַן אָנווייזונג פֿון נאָוואָגרודעק האָט דער נייער סטאַראָסטאַ, קאָסלאַטש, געבראַכט צו אַן אָפּמאַך צווישן די פֿראַקציעס אין שטאָט־ראַט, לויט וועלכן ס׳איז אַנולירט געוואָרן דער באַשלוס וועגן פֿאַרגרעסערטן „לאָדונגס־שטייער״, ס׳זיינען געבליבן די סובסידיעס פֿאַר די עקזיסטירנדיקע שולן און דערפֿאַר איז אויך באַשטימט געוואָרן אַ סובסידיע פֿאַר דער מלוכה׳שער יידיש־פּוילישער פֿאָלקסשול. אַלס בירגערמייסטער איז געוויילט געוואָרן, מיטן הסכם פֿון די צדדים, דער באַ־קאַנטער גוט־באַזיצער ה׳ יעלסקי.

81. די מאַכט פּרובירט פּאַראַליזירן די קהילה

זינט די קהילה־וואַלן אין 1922 האָט די געוויילטע קהילה־פֿאַרוואַלטונג פֿאָרגעזעצט איר וויכטיקע טעטיקייט, ניט זייענדיק געשטיצט דורך אַ געזעץ וועגן יידישער אויטאָנאָמיע אין די קרעסן־געביטן. ווען די עקאָנאָמישע לאַגע איז אין 1926 שווערער געוואָרן, האָט די קהילה געשאַפֿן אַ „רעטונגס־קאָמיטעט״, געגעבן גמילות־חסדים, אַן פּראָצענטער, די באַדערפֿטיקע. די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע שולן (תּרבות, ציש״אָ, „שולקולט״־קינדער־גאָרטן, תּלמוד־תּורה א. אַנד.), די ביבליאָטעקן. די קהילה איז געפֿירט געוואָרן בעיקר דורך די אַלגעמיינע ציוניסטן.

אַזוי איז אייגנטלעך פֿאַרוואַנדלט געוואָרן דער ועד־הקהל אין אַ פּאַקטישער לייטונג פֿון יידישער נאַציאָנאַל־קולטורעלער אויטאָנאָמיע.

אָבער אָנהויב 1928 איז געקומען דער דעקרעט פֿון פּרעזידענט דורכצופֿירן וואַלן צו די קהילה־פֿאַרוואַלטונגען אויך אויף די קרעסן, און דערביי איז קלאָר דעפֿינירט געוואָרן די ראָל פֿון דער קהילה אַלס רעליגיעז־קולטורעלע אינסטיטוציע פֿון יידישן קהל. דאָס האָט באַשרענקט די קאָמפּעטענצן און טעטיקייט פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג און זי פֿאַרוואַנדלט אין אַ „קהל־שטיבל״. דערפֿאַר האָט די קהילה געהאַט רעכט אַרויפֿצולייגן אויף יידן אַ שטייער, דעם „קהילה־עטאַט״, פֿאַר אירע טעטיקייטן, רעליגיעזע און קולטורעלע.

די וואַלן זיינען דורכגעפֿירט געוואָרן דעם 12־טן אַפּריל 1928, און דער וואַל־קאַמף איז געפֿירט געוואָרן אַרום דער פֿראַגע פֿון עטאַט־שטייער. ס׳זיינען געוויילט געוואָרן: פֿון דער „אגודה״ — ש. ווייצל, י. חננאָוויטש, ד. ראַבינאָוויטש, י. לעווין; פֿון די ציוניסטן — מ. קאַפּלאַן און מ. שליופּער; פֿון „פּועלי־ציון״ — מ. דזינצעלסקי און אסאקאָווסקי; פֿון די האַנדווערקער — אנוטשניק, און נאָך צוויי פֿאָרשטייער פֿון סוחרים און קליינהענדלער. דער „בונד״ האָט דאַן בויקאָטירט די וואַלן, „צוליבן רעליגיעזן כאַראַקטער״ פֿון דער קהילה. דער סטאַראָסטאַ הענשעל האָט באַשטעטיקט די וואַלן — אָבער די טעטיקייט פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג איז נאָך אַלץ ניט דערלויבט געוואָרן, ביז אַן אָפֿיציעלער באַשטעטיקונג פֿון מיניסטעריום... די באַשטעטיקונג איז לאַנג ניט געקומען, די קהילה־אַרבעט איז פּאַראַליזירט געוואָרן, און ווען די קהילה־פֿאַרוואַלטונג האָט אויף אייגענער האַנט באַשלאָסן אַרויפֿ־צולייגן דעם עטאַט, האָט סוף־סוף דאָס מיניסטעריום געמאָלדן, אַז בקרובֿ וועט דערשיינען דאָס געזעץ פֿון די קהילות אין די קרעסן. אויך דאָס איז ניט מקוים געוואָרן אַזוי שנעל.

82. דער עקאָנאָמישער קריזיס לאָזט זיך פילן

ביז 1927 איז נאָך כסדר אַנגעגאַנגען די בוי־אַרבעט און ס׳האָבן זיך גוט אַנטוויקלט אַ סך צווייגן פון פּראָדוקציע און האַנדל. פון יענעם יאָר אָן האָט זיך אָנגעהויבן דער וואַקסנדיקער עקאָנאָמישער קריזיס.

דער קריזיס אין דער האָלץ־בראַנזשע האָט פאַרקלענערט ביז אַ העלפט די צאָל באַשעפטיקטע אין וואַלד, טאַרטאַקן, עקספּאָרט א. ד. גל. דאָס האָט זיך אין סלאָנים באַלד אָפּגערופן אויפן אַלגעמיינעם ווירטשאַפטלעכן לעבן.

אין 1929 האָט דער יידישער עקאָנאָמיקער ד״ר ליפּאָווסקי דורכגעפירט אַ סטאַטיסטישע פאָרשונג פון יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין סלאָנים. ס׳זיינען אים געקומען צו הילף אַלע יידישע געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס. זיין אַרבעט איז שפּעטער פאַרעפנטלעכט געוואָרן און זי אַנטהאַלט זייער וויכטיקע ציפערן וועגן לעבן פון אַ יידישער שטאָט אין די מיטן־יאָרן פון פּוילישער הערשאַפט — 10 יאָר נאָכן באַנייטן פּוילן און 10 יאָר איידער זי איז ווידער צעטיילט געוואָרן.

אין די יאָרן 1927—1930 איז די סלאָנימער יידישע עקאָנאָמישע טעטיקייט געטראָפן געוואָרן פון אַ שווערן קריזיס און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן איר כסדרדיקע נידערלאַגע. די ירידה איז קענטיק געווען אין האַנדל, ספּעציעל אין קלענערן מיסחר, וועלכער איז שטאַרק פאַראָרעמט געוואָרן, זייענדיק געטראָפן אויך פון אַנטי־יידישע פיסקאַלע געזעצן. ס׳איז קלענער געוואָרן די צאָל קראָמען און גרעסער — די צאָל מאַרק־סטראַגאַנעס. דער יערלעכער אומזאַץ איז שטאַרק געפאַלן.

די עטאַטיסטישע פּאָליטיק פון דער סאַנאַציע־רעגירונג האָט אין אַ סך צווייגן אָװעקגערויבט די אַרבעט פון יידישע בעלי־מלאכות, אונטערנעמער און אַרבעטער. ס׳איז נאָך צוגעקומען דאָס צעכן־געזעץ מיט דער פאָדערונג פון פאַך־עקזאַמענס, וועלכע האָבן קודם־כל געטראָפן די יידישע האַנטווערקער. די אָנגעקומענע קריסטלעכע בעלי־מלאכות האָבן גענאָסן פון ברייטער קרעדיט־הילף מצד דעם סטאַראָסטאַ און יידן האָבן גוט געפילט די נייע, געשטיצטע קאָנקורענץ. די צאָל יידישע אַרבעטסלאָזע איז געשטיגן פון חודש צו חודש.

אייניקע פּרוּוון פון קאָנסטרוקטיווע מאָס־מיטלען קעגן דער פאַראָרעמונג פון יידישן אַרבעט־מענטש אין סלאָנים (פאָר־שלאַג פון אַ קאָאָפּעראַטיוון הילפס־פאָנד, פאָרשלאַג פון מעבל־פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון) האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרניט.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט זיך נאָכמער פאַרטיפט דער עקאָנאָמישער קריזיס, און באַזונדערס איז בולט געוואָרן די אויסזיכטלאָזע לאַגע פון דער אויפוואַקסנדיקער יוגנט.

83. כאַראַקטער פון די סלאָנימער פּאַרטייען

ביז 1915 האָט די פּאָליטיזאַציע פון דער יידישער גאַס אַרומגענומען בעיקר אַקטיוויסטן־קרייזן, בעת די גרויסע מערהייט סלאָנימער יידן זיינען געשטאַנען פון דער זייט פון פּאַרטייאישן געראַנגל און טעטיקייט.

גאַנץ אַנדערש האָבן אויסגעזען די פּאַרטייען פון די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן. צוערשט מוז אָפּגעצייכנט ווערן זייער דראַנג צו געווינען די מאַסן אין די פּילצאָליקע וואַל־אַקציעס צום סיים, שטאָט־ראַט און קהילה־פאַרוואַלטונג. דאַן זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער תקופה די אָרגאַניזירטע קערפּערשאַפטן אויך פון רעליגיעזן יידנטום. אַלע פּאַרטייען, און בעיקר די ציוניסטישע, האָבן באַקומען אַ מאַסן־כאַראַקטער און אַרומגענומען כלערליי קרייזן. כמעט אַלע פּאַרטייען האָבן געהאַט זייערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און פּרובירט באַהערשן אַפילו די מוחות פון די קינדער אין שול־עלטער.

84. טעטיקייט פון די ציוניסטישע פאָנדן

די ציוניסטישע פאָנדן האָבן געדינט אַלס טרעפפּונקט פאַר פאַרשידענע ציוניסטישע פּאַרטייען און קרייזן.

„קרן קימת לישראל" האָט באַנייט איר טעטיקייט נאָך אין 1918, דורך די „הרצליה"־אַקטיוויסטן. אין 1921 איז קאָנסטיטואירט געוואָרן די קק״ל־קאָמיסיע, אין וועלכער ס׳זיינען פאַרטראָטן געווען אַלגעמיינע ציונים, התאחדות, צעירי־ציון, פּועלי־ציון, מזרחי. אין שפּיץ פון ועד־קק״ל איז ביז 1925, ביז זיין עליה, געשטאַנען יוסף דערעטשינסקי, און מיט אים האָבן מיטגעאַרבעט טעטיק צבי שפּירא מיט זיינע זין אליעזר און יעקב, יוסף גאָלדבערג, מרדכי און אסתר קאַפּלאַן, שמעון גוזאָווסקי, מאיר וואָלפּאָוויטש, פייגל קאַפּלאַן, אגר. עפּשטיין, י. ריזשין, י. באָטווינסקי, מיירים רעזניק, וועלוול ראָמאַנאָווסקי, יעקב לידער א. אַנד.

פון 1926 ביז 1935 האָט געפירט די קק״ל־אַרבעט, אַלס מורשה, ה׳ צבי שפּיראַ. ס׳זיינען צוגעקומען נאָך טעטיקע טוער, ווי י. שליאַפּאָק, י. היילפּערין, ל. יאַרמאַלאָווסקי, מ. מלמד.

אין יאָר 1935, ווען צבי שפּירא איז עולה געווען, האָט מען צונויפגעשטעלט אַ נייע קאָמיסיע, מיט גרשון בערנשטיינען אַלס מורשה און מיט די טוער: ל. שקליאַר, א. מינסקי, וואָגמאַן, שוכאַטאָוויטש, ת. רחמילעוויטש, אַ. לעמקין. שפּעטער איז מורשה געווען מרדכי האַלער, און ס׳זיינען כסדר צוגעקומען נייע קק״ל־טוער, פון וועלכע ס׳זיינען אין דער לעצטער ק״ק קאָמיסיע געווען: אסתר ראַבינאָוויטש, י. שליאַפּאָק, מ. רעזניק, א. מונסקי, א. לעמקין, ל. שקליאַר, א. דוביאַנסקי.

קרן־היסוד איז טעטיק געווען אַלע יאָרן, ביז 1939. די געלט־זאַמלונג איז געפירט געוואָרן אין פאָרם פון יערלעכע אַקציעס, אונטער דער לייטונג פון שליחים און מיטן אָנטייל פון באַקאַנטע רעדנער. די אַקטיווע קרן־היסוד־טוער זיינען געווען: ד״ר אפרת, ד״ר ווייס, מ. קאַפּלאַן, ג. בערנשטיין, י. ז. זאַקהיים, י. ריזשין, אַראַנאָווסקי, ווערעביאָווסקי, ש. ווערניקאָווסקי.

די הכנסות פון ביידע פאָנדן שפּיגלען אָפּ דעם עקאָנאָמישן צושטאַנד און וואַקסנדיקן קריזיס צווישן סלאָנימער יידן אין יענע יאָרן.

אַ וויכטיקע טעטיקייט פאַר די ציוניסטישע פאָנדן האָט געלייסטעט די וויצ״אָ־אָרגאַניזאַציע, וועמענס איניציאַטאָרינען

זיינען געווען די ווינטער־באַזאַרן פון וויצ"אָ פאַרן קרן־קימת. זיינען געווען נאָך אין 1926 די פרויען: טשערניאַווסקי, ווייס, בערמאַן, לעווין, שלעזינגער און קאַפּלאַן. שפּעטער האָט די וויצ"אָ געציילט אין סלאָנים אַרום 200 מיטגלידערינס. באַקאַנט

אַ טעטיקע בשותפותדיקע אינסטיטוציע, בעיקר אין די וואַל־יאָרן צום ציוניסטישן קאָנגרעס, איז געווען די שקל־קאָמיסיע. די וואַלן צו די לעצטע ציוניסטישע קאָנגרעסן האָבן אין די דרייסיקער יאָרן אַרויסגערופן גרויסן אינטערעס און ברייטע פּראָפּאַגאַנדע, באַגלייט מיט פּאַרטיי־קאַמפן.

דער ועד־העליה האָט זיך באַשעפטיקט מיט די עליה־פראַגן פון סלאָנימער קאַנדידאַטן עולה צו זיין. פון צייט צו צייט זיינען געשאַפן געוואָרן ציוניסטישע אַקציע־קאָמיטעטן פאַר פאַרשידענע אויפגאַבן.

אין לאַנד־ און שטאָט־פראַגן איז קיין געמיינזאַמע ציוניסטישע אַרבעט ניט געווען. פּועלי־ציון איז תמיד געגאַנגען מיט אַ באַזונדערער ליסטע צו פאַרשידענע וואַלן, אויך מזרחי איז אָפט אויפגעטראָטן באַזונדער. התאחדות איז ס'רוב געגאַנגען מיט די אַלגעמיינע ציונים.

85. די אַלגעמיינע ציוניסטן אין סלאָנים

די אַלגעמיין־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט באַנייט איר טעטיקייט בעתן אַנטשטיין פון „הרצליה". ווינטער 1920 איז שוין מעגלעך געווען צו שאַפן דעם קאָנטאַקט מיט די צענטראַלע פוילישע שטעט, און אַלע יאָרן, ביז 1939, זיינען אין סלאָנים טעטיק געווען די אַלגעמיינע ציוניסטן.

צוליב דער אָפּשפּאַלטונג אויף רעכטס און לינקס, (פון מזרחי אין 1919, צעירי־ציון — דעמזעלבן יאָר, התאחדות — 1923) איז די אַלג. ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אָפּגעשוואַכט געוואָרן. אין די צוואַנציקער יאָרן האָבן זיך אויך געשאַפן צוויי פראַקציעס אינערהאַלב דעם אַלג. ציוניסטישן לאַגער — „על המשמר" און „עת לבנות". די סלאָנימער אָרגאַניזאַציע איז אין איר גרעסטער מערהייט געגאַנגען מיט גרינבוימס „על המשמר"־פראַקציע, אָבער די אָרטיקע טוער זיינען געווען די גאַנצע צייט פאַר שלום און צוזאַמענאַרבעט פון ביידע פראַקציעס.

די טעטיקע אַלגעמיינע ציוניסטן אין שטאָט זיינען געווען: מ. זאַבלאָצקי (ביז 1927 פאָרזיצער), י. גאָלדבערג, ד"ר אפרת, מ. קאַפּלאַן, מ. שליופער, י. ריזשין, י. לאָץ, אַגר. עפּשטיין, ד"ר ווייס, ג. בערנשטיין, ק. איוויאַנסקי, צ. שפּירא, פּ. ראַבינאָוויטש, א. רובינאָווסקי, לאכאזוויאנסקי, זאקהיים. אין 1934 איז אַנטשטאַנען דער יוגנט־פאַרבאַנד „הנוער הציוני", מיט אַ קרייז פון „חלוץ כלל־ציוני" און „החלוץ־בעל־מלאכה".

די אַלג. ציוניסטן זיינען שטענדיק טעטיק געווען בעת סיים־וואַלן, שטאָט־ראַט־וואַלן, קהילה־וואַלן, און אין די מוניציפּאַלע און קהילה־לייטונגען זיינען זיי שטענדיק געווען דער וויכטיקער און פירנדיקער כוח.

עטלעכע יאָר האָט עקזיסטירט זייער קלוב „בית העם" אויף סטודענסקע. „סלאָנימער וואָרט" איז געווען די צייטונג פון די אַלג. ציוניסטן.

86. די רעכטע ציוניסטישע פּאַרטייען

צום רעכטן פליגל פון ציוניסטישן לאַגער האָבן געהערט די מזרחי, און שפּעטער די רעוויזיאָניסטן.

ערשט אין 1919 האָט זיך אין סלאָנים אויסקריסטאַליזירט אַ גרופּע רעליגיעזע ציוניסטן, וועלכע איז שפּעטער געוואָרן די אָפּטיילונג פון מזרחי. אין שפּיץ פון מזרחי איז געשטאַנען ר' בצלאל לאַנצעוויצקי. דער אויפשטייג פון יונגן, לינקן ציוניסטישן פליגל האָט אויך די מזרחי געצוווּנגען צו זוכן אַ וועג צו דער יוגנט, און אָנהויב די דרייסיקער יאָרן איז אַנטשטאַנען די אָרג. „צעירי מזרחי", מיט אירע אַקטיווע טוער: אליהו איוויאַנסקי, הרב טודרוס קאַפּלאַן, ח. רחמילעוויטש, פּ. און ח. אווינאָוויצקי, רוזשאַנסקי, זאַקליאָס א. אַנד. די „צעירי מזרחי" זיינען טעטיק געווען אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס, פלעגן אָפט ברענגען דעם מטיף הרב דינעס, וואָס האָט אַליין געשטאַמט פון סלאָנים. נאָך דער עליה פון ב. לאנצעוויצקי אין 1935 זיינען אין שפּיץ פון דער רעליגיעז־ציוניסטישער טעטיקייט געשטאַנען ר' שמואל באָטווינסקי, ר' יצחק הורוויץ און אברהם מינסקי.

אַ וויכטיקע ציוניסטישע אויפקלערונגס־אַרבעט האָבן די מזרחישע יונגע טוער געפירט צווישן דער רעליגיעזער יוגנט און תלמידים פון סלאָנימער ישיבה, דערביי איז זייער אָפט געקומען צו שאַרפע צוזאַמענשטויסן צווישן זיי און די אגודה'שע יונגעלייט.

אַ געוויסע צייט איז מזרחי נאָענט געווען, אין געוויסע שטעלונגען, צו די רעוויזיאָניסטן. די סלאָנימער רעוויזיאָניסטן זיינען אין דער ערשטער צייט געווען דווקא אָנהענגער פון „על המשמר". ערשט אין 1930 איז געקומען דער ערשטער ריס צווישן זיי און די אַלג. ציוניסטן, צוליבן פראָקלאַמירן דעם סעפּאַראַטן „קרן תל־חי". די פירנדיקע רעוויזיאָניסטן זיינען געווען: י. וואָלפאָוויטש, מ. ריזשין, א. עפּשטיין, נ. אראנאָווסקי. שפּעטער איז געקומען צום שאַרפן פּאָליטישן קאַמף צווישן די רעוויזיאָניסטן און לינקן ציוניסטישן פליגל אײַן אויך צו צוזאַמענשטויסן.

87. פון צעירי־ציון ביז פּועלי־ציון (צ. ס.)

דער נאָמען „צעירי ציון" איז צום ערשטן מאָל געהערט געוואָרן אין סלאָנים נאָך פאַר 1914, אַלס גרופּע פון יונגע אַקטיוויסטן מיט ישראל מערעמינסקין בראש. די מלחמה האָט איבערגעריסן זייער טעטיקייט. אין 1918 איז די גרופּע ווידער אויפגעשוועמט אין דער אסיפה פון „הרצליה", ווען אַ יונגע גוואַרדיע האָט געגעבן דעם צייכן פון רעוואָלט קעגן די אַלטע ציוניסטן. אין שפּיץ פון דער גרופּע זיינען געשטאַנען רבקה זאקהיים, ליימע העלבערג, משה רעזניק. אין וואַרשע איז שוין דאַן אַנטשטאַנען די „פאָלקס־פראַקציע צעירי ציון". מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער האָט שוין צעירי־ציון אין סלאָנים געציילט איבער 100 חברים, און די אַקטיווע, חוץ די אויבנדערמאָנטע, זיינען געווען: צבי סאוויקאָווסקי, יואל קישטשיצקי, יעקב זעלעוויאַנסקי, גרשון בערנשטיין, שמואל אַווערבוך,

יעקב לידער, אברהם סידראַנסקי, צפּורה קאַפּלאַן, שלמה ראַוויצקי, יחזקאל מענדעלעוויטש א. אַנד. היות פּועלי־ציון זיינען געווען דאַן אַ שוואַכע גרופּע, האָט צעירי־ציון פאַרנומען דעם לינקן פליגל פון ציוניזם. אין צייטוויייליקן ועד הקהל זיינען געווען 4 צ״צ־פאַרשטייער. די אָרגאַניזאַציע האָט זיך שפּעטער אָנגעשלאָסן דירעקט צום „מזרח־פאַרבאַנד״ אין וואַרשע.

צעירי־ציון זיינען געווען זייער אַקטיוו אין „החלוץ״ פאַר „קרן־העבודה״ און פאַר דער „ווערקצייג־אַקציע״. ישראל מערעמינסקי איז אָפט געקומען קיין סלאָנים און פיל געווירקט פאַר דער יונגער פאַרטיי. צו דער „ווערקצייג־אַקציע״ האָבן זיך אויך אָנגעשלאָסן „הפּועל הצעיר״ און לינקע פּועלי־ציון.

אין שפּעטערדיקע אַקציעס און וואַלן האָבן די צעירי־ציון אין פּוילן מיטגעאַרבעט מיט די רעכטע פּועלי־ציון, ביזביידע פאַרטייען האָבן באַשלאָסן זיך צו פאַרייניקן, אין 1925. קיין סך פּועלי־ציוניסטן זיינען אין סלאָנים ניט געווען ביי דער פאַרייניקונג, אויסער די נייע פּועלי־ציון, וואָס זיינען אויסגעוואַקסן פון די פריערדיקע „העבודה״־קרייזן. די געוועזענע לינקע פּועלי־ציון זיינען אין זייער גרעסטן טייל אַוועק מיט די באָלשעוויקעס. די „העבודה״־חברים, שפּעטער אין דער יידישער סאָציאַליסטישע אַרבעטער־יוגנט, וואָס איז שוין געווען פאַרייניקט מיט דער פּועלי־ציון־יוגנט, האָבן זיך נאָך פריער דערנעענטערט צו פּועלי־ציון. צווישן זיי זיינען געווען אַקטיוו: מיירים רעזניק, וועלוול ראָמאַנאָווסקי (ביידע קוזינען מיטן זעלבן נאָמען), יחזקאל ראַבינאָוויטש, מיירים דזינצעלסקי, א. יודעלעוויטש א. אַנד. זיי האָבן שוין אַפילו געהאַט אָרגאַניזירט אַ פּאָר אייגענע פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען און שטאַרק קאָנקורירט מיטן בונד.

88. פון „הפּועל הצעיר״ ביז „התאחדות״

אַ צווייטע גרופּע פון דעם „אַרבעטס־פליגל״ אין צעירי־ציון איז אידעאיש געווען פאַרבונדן מיטן „הפּועל הצעיר״, און ווען ס׳איז נאָך דער פּראַגער קאָנפערענץ אין 1920 אַנטשטאַנען די „התאחדות״־פאַרטיי, איז אויך אין סלאָנים געשאַפן געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון דער פאַרטיי, מיט אייניקע געוועזענע צעירי־ציון־חברים, וואָס זיינען ניט מסכים געווען מיט דער סאָציאַליסטישער אויפפאַסונג פון מערעמינסקיס צעירי־ציון. אין שפּיץ פון דער „התאחדות״ איז געשטאַנען יוסף דערעטשינסקי.

די פאַרטיי איז אַקטיוו געווען אויף אַלע ציוניסטישע געביטן, און באַזונדערס — אויפן געביט פון דער תרבות־שולע. אין די צוואַנציקער יאָרן זיינען טעטיק געווען אין התאחדות: ז. וואָראָביאָווסקי, י. שליאַפּאָק, מ. גאַלין, ש. ראַבינאָוויטש, ח. דערעטשינסקי, פּעלטע יגל, אסתר וואַלאַך, ק. באָטווינסקי.

התאחדות האָט אָרגאַניזירט און געפירט די „גורדוניה״.

89. וווּקס פון פּועלי־ציון (צ. ס.)

נאָך דער פאַרייניקונג איז פּועלי־ציון געוואָרן די שטאַרקסטע און לעבעדיקסטע אָרגאַניזאַציע אין שטאָט. איר פאַרייניקטער יוגנט־פאַרבאַנד האָט געהייסן „פרייהייט״. די פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע קולטור־רעלע טעטיקייט, אָנטייל גענומען אין די ציוניסטישע פאָנדן, אין החלוץ און געווען דער פירנדיקער כּוח אין דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל״.

איר שטאַרקסטער קאָנקורענט איז געווען דער „בונד״, און פּועלי־ציון האָט אַלץ געטאָן כּדי גובר צו זיין דעם דאָזיקן קעגנער. פון צייט צו צייט פלעגט זי דאָך צוזאַמען מיטן „בונד״ אָרגאַניזירן ערשטע־מאַי־פייערונגען. אין 1927 איז געווען אַזאַ פייערונג, צוזאַמען מיט פּ. פּ. ס. פּועלי־ציון האָט דאַן אַרויסגעגעבן אַ צוויי־וואָכן־שריפט „אונזער שטימע״. דעמזעלבן יאָר איז פּועלי־ציון צום ערשטן מאָל געגאַנגען מיט אַן אייגענער ליסטע צו די שטאָט־ראַט־וואַלן און דעראָבערט 2 מאַנדאַטן. אין שטאָט־ראַט פלעגן זייערע פאָרשטייער מיטאַרבעטן אויך מיט דער נאַציאָנאַלער פראַקציע, באַזונדערס אין יידישע ענייַנים, און זיך באַטייליקט אין דעם „סאָציאַליסטישן בלאָק״, צוזאַמען מיט פּ. פּ. ס. און בונד. פּועלי־ציון איז שטענדיק געגאַנגען צו קהילה־וואַלן און געהאַט אירע צוויי פאָרשטייער אין דער פאַרוואַלטונג.

אויף דער ציוניסטישער גאַס האָט פּועלי־ציון אויסגעטראָגן אין די דרייסיקער יאָרן דעם קאַמף קעגן די רעוויזיאָניסטן. אין יענע יאָרן האָט זיך פּועלי־ציון שטאַרק אָפּגעגעבן מיט החלוץ און עליה־פראַגן, געשאַפן דעם „העובד״ און געשיקט די יוגנט אויף הכשרה.

90. „אגודת ישראל״ אין סלאָנים

דער סלאָנימער חסידישער רבי ר׳ שמואל איז געווען אַן אָפטער גאַסט אויף פאַרשידענע רבנים־קאָנפערענצן, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט מיט אָרגאַניזירן דאָס רעליגיעזע יידנטום. פון די אַלע צוזאַמענפאָרן איז סוף־סוף אויפגעקומען די „אגודת ישראל״ באַוועגונג.

אין אָנהויב פון די צוואַנציקער יאָרן זיינען די סלאָנימער רעליגיעזע ניט־ציוניסטישע קרייזן נאָך ניט געווען אָרגאַניזירט אין אגודה און האָבן, בדרך כּלל, מיטגעאַרבעט מיט די ציוניסטן. ערשט אין 1928 איז געלונגען דער סאַנאַציע אַריינ־זעצן אַ קלין צווישן דעם נאַציאָנאַלן לאַגער און דער „אגודה״, וועלכע האָט מיטגעאַרבעט מיט דער הערשנדיקער סאַנאַציע. די אגודה איז אַרויס פון „בלאָק פון די נאַציאָנאַלע מינדער־הייטן״, און אויך אין סלאָנים האָבן די אגודה־לייט געפירט אַ ברייטע וואַל־אַקציע פאַר זייער באַזונדערער ליסטע.

די סלאָנימער עלטערע אגודה־טוער האָבן גאַנץ שנעל זיך איבערצייגט, אַז פון פּוילישן פּריץ וועלן יידן ווייניק וואָס געניסן, און זיי זיינען ווידער אָפט געגאַנגען צוזאַמען מיטן „נאַציאָנאַלן בלאָק״ צו וואַלן. אָבער שפּעטער, ווען ס׳איז סוף־סוף געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט פון קהילה־טעטיקייט, האָט ביי דער אגודה ווידער גובר געווען דער יצר פון באַהערשן די קהילה און זיי זיינען געגאַנגען אין 1933 צו די וואַלן מיט אַ „בתי־מדרשים־ליסטע״, פון וועלכער ס׳זיינען דורכגעגאַנגען די דריי פאָרשטייער: ר׳ זלמן איוויאַנסקי,

ר׳ יחזקאל לעווין און יהושע טשערניכאָוו. אין 1939 זיינען דורך בלויז 2 אגודה־פאַרשטייער.

91. די סלאָנימער בונדישע אָרגאַניזאַציע

מער ווי אַלע איבעריקע לינקע פּאַרטייען איז דעם סלאָנימער „בונד״ געלונגען דורכצוקומען אַלע שוועריקייטן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, צוויי באָלשעוויסטישע אינוואַזיעס — און בלייבן מיט אַ שטאַרקן קערנדל, פון וועלכן ס׳איז באַלד אין אָנהויב פון די צוואַנציקער יאָרן אויסגעוואַקסן די טעטיקע בונדישע אָרגאַניזאַציע.

אין 1921 האָט דער „בונד״, ווי אויך די איבעריקע לינקע פּאַרטייען, געפירט זיין אַרבעט האַלב־אומלעגאַל. ווען ער איז צוריק לעגאַל געוואָרן, האָט ער זיך געוואָרפן אויף דער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט, אין וועלכער ער האָט געהאַט אַלס קאָנקורענטן די קאָמוניסטן, און שפּעטער אויך פּועלי־ציון (צ. ס.), די אָרטיקע פּראָפ. פאַריינען זיינען אין זייער גרויסן טייל געווען אונטער בונדישער השפעה. דער בונדיסט יוסף יערושעוויטש איז געווען פאָרזיצער פונעם „ראַט פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען״ אין סלאָנים.

די צווייטע וויכטיקע טעטיקייט פון „בונד״ איז געווען — די יידישע פאָלקשול. פון די תלמידים פון דער שול האָט ער ווערבירט די מיטגלידער צו זיין יוגנט־פאַרבאַנד „צוקונפט״ און צו דער קינדער־אָרגאַניזאַציע „סקיף״.

אין 1927 איז „בונד״ געוואָרן אויס איינציקער פאָרשטייער פון די יידישע אַרבעטער אין שטאָט־ראָט, ווייל פּועלי־ציון האָבן אויך דורכגעפירט, צום ערשטן מאָל, 2 זייערע ראַטמענער. „בונד״ איז צו יענע וואַלן געגאַנגען צוזאַמען מיט אַן אָפּטריניקן „האַנדווערקער־פאַריין״. אין די קומענדיקע פאַר יאָר איז „בונד״ געווען פאַרקנופּט מיט דער פּ. פּ. ס.׳אישער פאָרשטייערשאַפט אין שטאָט־ראָט. דער אייגנטלעכער פירער פון דעם „סאָציאַליסטישן בלאָק״ איז געווען סטאַראָסטעצקי פון פּ. פּ. ס., און אָפט האָט דער „בונד״ געשטימט פאַר פאַרשידענע „עטאַטיסטישע״ פאָרשלאַגן, פאַרטייטשנדיק דאָס, אַז אפשר ברענגען זיי שאָדן דעם יידישן סוחר, קליינהענדלער און בעל־מלאכה, אָבער אין גרונט זיינען זיי אין גייסט פון סאָציאַליסטישער אויפפאַסונג פון פירן די ווירטשאַפט.

בדרך כלל האָט דער „בונד״ פאַר אַלע יאָרן פון זיין טעטיקייט געהאַט אַ סטאַבילן און געטרייען קרייז פירנדיקע חברים, וואָס האָבן געהאַלטן די אָרגאַניזאַציע אין כסדרדיקער אַקטיוויטעט.

דער שטאַרקסטער קאָנקורענט פון „בונד״ איז דאָך געווען די קאָמוניסטישע באַוועגונג, וועלכע איז אין סלאָנים אַנטשטאַנען און זיך צעשפּרייט אָנהויב צוואַנציקער יאָרן, ביז זי איז צעשטערט געוואָרן צוליב אַ מסירה און דער גרעסטער טייל פון אירע אַקטיוויסטן זיינען אַרעסטירט און געמישפּעט געוואָרן.

די קאָמוניסטן זיינען צוריק צו זיך געקומען און האָבן פאָרגעזעצט אַן אומלעגאַלע טעטיקייט אויף פאַרשידענע געביטן ביז 1939, ווען דער אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי קיין סלאָנים האָט זיי אַוועקגעשטעלט בראש פון די אָרטיקע אַמטן און אַנשטאַלטן. אַלע אַנדערע פּאַרטייען זיינען דערדריקט געוואָרן, זייערע טוער — פאַרשיקט טיף אין רוסלאַנד. אַזוי איז אויך פאַרשיקט געוואָרן דער בונדישער טוער איטשע סוועטיצקי, און נאָך אים — אויך זיין משפּחה, אַלע טרייע קאָמוניסטן.

92. די פּאַרטייאישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס

שוין אין 1918 האָט דער „הרצליה״־טוער און דיכטער משה רעזניק אָרגאַניזירט דעם בני־ציון יוגנט־פאַרבאַנד, אָבער מיטן טויט פון איר דערציער איז זיך די גרופּע פונאַנדער־געפאַלן. שפּעטער איז אַנטשטאַנען די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „העבודה״, ביי צעירי־ציון, וועלכע האָט זיך נאָכדעם אָנגעשלאָסן אָן דער „ציונ.־סאָצ. אַרבעטער־יוגנט״, און נאָך דער פאַראייניקונג מיט דער פּועלי־ציון יוגנט איז פון זיי אַנטשטאַנען צוערשט די „ייד.סאָצ.אַרבעטער־יוגנט״ און צום סוף — די „פרייהייט״. פון זיי איז געבוירן געוואָרן דער פּועלי־ציון־כוח אין סלאָנים.

התאחדות האָט אָרגאַניזירט די „גורדוניה״ און ווערבירט די יוגנטלעכע בעיקר פון די תרבות־שילער. אין „גורדוניה״ זיינען טעטיק געווען: י. שליאַפּאָק, זאב (וואָליע) ראַבינאָ־וויטש, משה לאַכאָזוויאַנסקי, ש. שוכאָטאָוויטש. „גורדוניה״ האָט באַזונדערס געלייגט אַכט אויף העברעיש און אויף חלוצישער עליה.

„בונד״ האָט געהאַט ביי זיך די יוגנטלעכע „צוקונפט״־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געפירט קולטורעלע און פּאָליטישע טעטיקייטן און האָט, נאָכן ביישפּיל פון „פרייהייט״, „גורדוניה״ און אַנדערע, אויך שפּעטער געמאַכט זומער־קאָלאָניעס, לאַגערן א. ד. גל.

אויפן רעכטן פליגל האָט די „אגודה״ געהאַט צו איר דיספּאָזיציע די רעליגיעזע יוגנטלעכע; מזרחי האָט אָרגאַניזירט „השומר הדתי״, באַזונדערס טעטיק אויפן יוגנט־געביט זיינען געווען די רעוויזיאָניסטן, מיט זייער ביתר־אָרגאַניזאַציע און שילער־פאַרבאַנד „מסדה״, וועלכע זיינען דערצויגן געוואָרן אין מיליטערישן גייסט.

שווער איז געווען די אַלגעמיינע ציוניסטן צו אָרגאַניזירן ביי זיך יוגנטלעכע, וועלכע האָבן זיך געצויגן לינקס, אָדער רעכטס, נאָך די ראַדיקאַלערע לאָזונגען פוןביידע פליגלען. ערשט נאָכדעם ווי די יוגנט האָט זיך אַביסל אַנטוישט אין די עקסטרעמע פּאַרטייען, איז אויפן שוועל פון די דרייסיקער יאָרן אויפגעשטעלט געוואָרן אויך „הנוער הציוני״, מיט אַלע טעטיקייטן פון אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע.

93. השומר הצעיר — דער וועגווייזער פון סקויט־פאַרבאַנדן

באַקאַנט איז געווען סלאָנים, צווישן אַנדערע, מיט איר „השומר הצעיר״ אָרגאַניזאַציע, דער ערשטער סקויטן־פאַרבאַנד

אין שטאָט, וואָס האָט געדינט ווי אַ ביישפּיל און וועגווייזער פאַר אַנדערע, שפּעטערדיקע קינדער־פאַרבאַנדן.

זיין אָנהויב ציט השומר הצעיר פון יענעם ערשטן ל״ג־בעומר־שפּאַציר אין 1918. די סקויטישע איבערלעבונג פון יענעם טאָג האָט אָנגעטראָפן אויף אַ גינסטיקן באָדן. פרילינג 1920 איז געמאַכט געוואָרן דער ערשטער פּרוּוו פון אָרגאַניזירן די נאַציאָנאַלע יוגנט אויף סקויטישע יסודות, ס׳איז פון זיי געבליבן אַ קערן, וואָס האָט פּסח תרפ״א (1921) געשאַפן דעם „השומר הצעיר״ און אים אָנגעשלאָסן אין דער וואַרשעווער צענטראַלער פירונג. אין שפּיץ פון השומר הצעיר האָבן זיך געשטעלט די צוויי ברידער אליעזר און יעקב שפּירא.

דער השומר הצעיר איז זייער שנעל אויסגעוואַקסן און האָט אַרומגענומען הונדערטער יוגנטלעכע און קינדער, פון 11 יאָר ביז 18, איינגעטיילטע אין 3 שיכטן. דאָס איז געווען השומר הצעיר, וואָס איז געשטאַנען בראש פון די ל״ג־בעומר שפּאַצירן, איינגעפירט מאַסן־גימנאַסטיק, ספּאָרט, פייערלעכע פּראָצעסיעס, פאַקל־מאַרשן, אָרגאַניזירט די ערשטע זומער־קאָלאָניעס, און דערביי אָנטייל גענומען אין אַלע ציוניסטישע אַרבעטן. אין יענע יאָרן איז זיין השפּעה צווישן דער סלאָנימער יוגנט געווען זייער שטאַרק.

לויטן ביישפּיל פון השומר הצעיר האָט פּועלי־ציון אין 1927 אָרגאַניזירט די „פרייע סקויטן״, בונד — זיין „סקיף״ און אַלע סקויטישע פאַרבאַנדן האָבן געלערנט פון סלאָנימער השומר הצעיר, וועלכער איז באַקאַנט געווען מיט זיין סקויטישער דערציאונג און טעטיקייט.

94. ספּאָרט־קלובן אין סלאָנים

די סקויטישע דערציאונגס־אַרבעט פון השומר הצעיר האָט דערוועקט אַ שטאַרקערן אינטערעס פאַר ספּאָרט צווישן דער סלאָנימער יידישער יוגנט. צוערשט איז געשאַפן געוואָרן דער זש. ק. ס. (יידישער ספּאָרט־קלוב), אין וועלכן ס׳זיינען טעטיק געווען ראַוויצקי, זאַקרויסקי, דוקעס. זייער עיקרדיקער ספּאָרט איז געווען דער פוטבאָל.

באַלד נאָכדעם האָבן פּועלי־ציון געשאַפן דעם ספּאָרט־קלוב „קראַפט״, בונד האָט געהאַט איר „מאָרגנשטערן״, די רעוויזיאָניסטן — „טרומפּלדוריה״.

אין 1930 איז אַנטשטאַנען דער „מכבי״, וועלכער האָט באַלד איינגעשלונגען דעם זש.ק.ס. און איז געוואָרן דער שטאַרקסטער ספּאָרט־קלוב אין שטאָט. זיינע גרינדער זיינען געווען: בן־ציון עפּשטיין, רפאל לאַץ, עזרא קאָסאָווסקי, אליעזר שפּירא, מ. ראָזענבלום, יוסף שפּיראַ. „מכבי״ האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע ספּאָרט־צווייגן און זיך פאַרמאָסטן מיט אַנדערע קלובן פון סלאָנים און פון אומגעגנט. כמעט יעדן שבת איז פאָרגעקומען אַ מעטש פון „מכבי״ קעגן אַנדערע אָרטיקע און דרויסנדיקע ספּאָרט־קלובן. ניט איינמאָל איז געקומען צו אַנטיסעמיטישע אַרויסטריטן פון קריסטלעכע ספּאָרטלער, בעת זייער פאַרמעסטן זיך מיט די מכבי־לייט.

אין 1933 האָט מכבי געציילט אַרום 200 מיטגלידער אין אַלע זיינע סעקציעס. השומר הצעיר און גורדוניה זיינען צוגעטרעטן צו מכבי. צוזאַמען מיט די גרינדער זיינען דאַן טעטיק געווען אויפן ספּאָרט־געביט: יצחק סאָלוצקי, משה גובאר, בתיה לידער, יצחק חזנאָוויטש, בנימין וואָלאָפּיאַנסקי, י. היילפּערן, י. פּאָלאָנסקי, פּ. אייזענשטאַט, ה. שילאָוויצקי און אַנדערע.

95. הרב ר׳ יהודה־לייב פיין און דאָס רעליגיעזע סלאָנים

די ראשי־הקהל האָבן ניט פאַרגעסן זייער התחייבות אין באַצוג צו ר׳ מרדכי׳לעס צוואה. פרילינג 1919 האָבן זיי אָנגעהויבן זוכן אַ רב. געטאָן האָט עס דער צייטווייליקער ועד־הקהל, צוזאַמען מיט רעליגיעזע טוער פון שטאָט.

נאָך לאַנגע זוכענישן און יישוב־הדעת איז באַשלאָסן געוואָרן איינלאַדן דעם אָשמענער רב, ר׳ יהודה־לייב פיין, וועלכער האָט געהאַט אַלע מידות פון אַ למדן און פאַרשטייער, און דערצו האָט דער נאָמען פון אָשמענע זייער גערעדט צום האַרצן פון סלאָנימער יידן — פון דאָרטן איז געקומען ר׳ מרדכי׳לע.

דער נייער רב איז אַריין אין זיין הויכן אַמט פרילינג תר״פ (1920) און האָט אויסגענומען סיי מיט זיינע דרשות, סיי מיטן הדרת־פּנים׳דיקן פאַרטרעטן זיין קהילה אויף מלוכה׳שע און שטאָטישע פאַראַדן און אויפנאַמעס. אויך אין דער רבנישער וועלט איז ער געווען אָנגענומען. געוויסע חידושי תורה פון הרב פיין זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין תלמודישע חודש־שריפטן, און לייט דערציילן, אַז פאַר זיין טראַגישן טויט האָט ער פאַרטיק געהאַט ביי זיך אַ גרויסן פּירוש אויף די תרי״ג מצוות.

אין סלאָנימער חסידישן הויף האָט קיין נחת ניט געהערשט. די סלאָנימער חסידים האָבן זיך צעטיילט אויף צוויי לאַגערן — אָנהענגער פון ר׳ יששכר־לייבן און פון זיין יונגערן ברודער ר׳ אברהמ׳ען. דער לעצטער, וועלכער האָט געהאַט די מערהייט סלאָנימער חסידים מיט זיך, איז אַוועק קיין באַראַנאָוויטש און פאַרלייגט דאָרטן זיין הויף. סלאָנימער הויף איז כמעט ליידיק געוואָרן פון חסידים און פול געווען מיט מחלוקת. נאָכן טויט פון יששכר־לייבן האָט זיין עלטערער זון ר׳ אברהם, וואָס האָט אים געירשנט, ניט געקענט צוזען דעם צער פון צעטיילטן הויף און איז עולה געווען קיין טבריה. דער באַראַנאָוויטשער ר׳ אברהם האָט כסדר באַזוכט די סלאָנימער חסידים אין ארץ־ישראל. נאָך זיין טויט איז רבי געוואָרן זיין זון ר׳ שמואל, וועלכער איז אומגעקומען אין באַראַנאָוויטש, מיט דער דאָרטיקער עדה יידן.

אַרום האָט שטורמיש געשטראָמט אַ ניי פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעך לעבן, מיט טעטיקע אָרגאַניזאַציעס, מיט אַ גרויסער יוגנט־באַוועגונג, און אין די בתי־מדרשים האָט נאָך געלויכטן דער אַלטער יידישער נר־תמיד.

96. אינסטיטוציעס פון רעליגיעזער דערציאונג

אין צענטער פון די רעליגיעזע דערציאונג־אַנשטאַלטן איז נאָך כסדר געשטאַנען די ישיבה. אָנהויב צוואַנציקער יאָרן

האָבן ווידער געגומען שטראָמען צו איר תלמידים פון נאָענט און ווייט, אירע געביידעס זיינען אָפּגעבויט געוואָרן, די שיטה פון „עסן טעג״ איז שוין לאַנג ניט אָנגעגאַנגען און דאָס עסן איז איינגעאָרדנט געוואָרן, פאַר די בחורים פון דער פרעמד, אין אַן אייגענער ישיבה קיך. די ישיבה און קיך זיינען געשטיצט געוואָרן דורך אַרטיקע, און אויך אַנדערע תורה־פאָנדן. ביי דער ישיבה איז געווען אַ „קיבוץ״ פון די וואָס האָבן געענדיקט די העכערע כיתות און האָבן זיך געגרייט צו רבנות. אין די דרייסיקער יאָרן איז די צאָל ישיבה־בחורים געפאַלן.

ווען דאָס רויטע מיליטער איז אין 1939 אַריין קיין סלאָנים, איז דער ראש־ישיבה ר׳ שבתי יגל, דורך ווילנע און ווייטערע אומוועגן, אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל און דאָ פאַרלייגט אין רמת־גן די „ישיבת סלונים״.

פון די אַלטע חדרים איז כמעט קיין זכר ניט געבליבן אין סלאָנים נאָך דער צווייטער וועלט־מילחמה, אויסער דער תלמוד־תורה. אויך דאָרטן האָט מען שוין געלערנט פויליש און אַלגעמיינע געגנשטאַנדן.

אגודת ישראל האָט אין 1930 אויפגעשטעלט אַ בית־יעקב שולע פאַר מיידלעך, מיט אַ שטרענג־רעליגיעזן לערן־פּראָגראַם.

אַ רעליגיעזע איז אויך געווען די תחכמוני־שולע, אויפ־געשטעלט דורך עטלעכע עלטערע לערער פון פּריוואַטע חדרים מתוקנים, צווישן זיי אויך ר׳ ישראל מירסקי.

97. וועלטלעכע לערן־אַנשטאַלטן.

„תרבות״ איז אַנטשטאַנען אין 1922, דורך דער פאַראייניקונג פון די פריער־געגרינדעטע העברעישע יינגל־ און מיידל־שולן. די תרבות־שולע איז געווען אין הקדש־געסל, צווישן סטאָדענסקע און שלאָס־גאַס, אין אַמאָליקן „מושב־זקנים״, קעגנאיבער דער ציוניסטישער שול. די תרבות־טוער זיינען געווען אין די ערשטע צייטן: ד״ר אפרת, ק. איוויאַנסקי, מ. קאַפּלאַן, אַפּטייקער קאַפּלינסקי. די ערשטע לערער: מ. טשודנער (לייטער), ד. ווייצל, מ. וואַראַביאָווסקי, אסתר וואָלאָך, מרים עפּשטיין, ג. גאָלדבערג, י. ראַבינאָוויטש, און צו זיי איז צוגעקומען דער אַלטער פּעדאַגאָג און שריפטשטעלער ח. י. קאַצענעלסאָן. די פינאַנסיעלע לאַגע פון דער תרבות־שול איז געווען שווער אַלע יאָרן, באַזונדערס אין די צייטן פון אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק אין שטאָט־ראָט און נאָך דער אַנטשטייאונג פון „שאַבאַסוווקע״. פּעדאַגאָגיש איז תרבות געשטאַנען אויף אַ גאַנץ הויכן ניוואָ. זיינע שפּעטערע לייטער און לערער זיינען געווען: גאַלעווסקי, געלבפאַרב, פּרוי פאַרבער, רבקה זאַלצבוך, יוסף קאַמענעצקי, יצחק ספּאַקאָיני און אַנדערע.

די יידישע פאָלקשול איז אין 1919 איינגעגלידערט געוואָרן אין ציש״אָ־נעץ. אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן האָבן פאַר איר געאַרבעט אויך פּועלי־ציון, ביז זיי האָבן באַשלאָסן שאַפן אַן אייגענע נעץ. די גרויסע לאַסט פון דער יידישער שול איז געפאַלן בעיקר אויפן בונד. לערער אין דער שול זיינען געווען: משה־בערל קוניצע, שרה לידאָווסקי, מערע אייזיקאָוויטש, דבורה יודקאָווסקי, ר. כאַשעסמאַן, וואָליצקי א. אַנד. די יידישע שול איז אַלע יאָרן געשטאַנען אויף אַ הויכן פּעדאַגאָגישן ניוואָ און האָט זיך געקויפט אַ נאָמען מיט אירע יערלעכע קינדער־פאַרשטעלונגען. די שול האָט זיך געפונען אין הויז אויף אָפּער־געסל, בשכנות פון קימפּעטאָרין־אַנשטאַלט און פון דער שטאָטישער ביבליאָטעק.

אין 1930 האָבן די שול־מאַכט־אָרגאַנען געעפנט די מלוכה׳שע פאָלקשול פאַר יידישע קינדער („שאַבאַסוווקע״). צוליב דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע האָבן יידישע טאַטע־מאַמעס אָנגעהויבן שיקן זייערע קינדער אין דער שול, ווו זיי זיינען פריי געווען פון שכר־לימוד און האָבן אַפילו ביכער באַקומען בחינם. ביסלעכווייז איז די שול אויסגעוואַקסן און געציילט איבער 300 תלמידים מיט 7 קלאַסן.

די פּריוואַטע שולן פון וואָלפאָוויטשן („קדימה״) און יוכבדאָוויטשן („יבנה״) האָבן זיך אין 1937 פאַראייניקט אין איין „התחיה״־שולע. חוץ דעם האָט נאָך עקזיסטירט די „מוריה״ פון שילאָוויצקין און „עבריה״, מיידל־שול פון פּאַמעראַנץ־ריזשין־הײלפּערן.

אין דער לעצטער עפּאָכע זיינען שוין אין סלאָנים געווען אויך קינדער גערטנער, טיילווייז פּריוואַטע און אייניקע געזעלשאַפטלעכע (ווי תל־חי פון „שולקולט״ א. ד. גל.).

98. זאָרג פאַר מיטעלער און פאַך־בילדונג

אין דער יידישער געזעלשאַפט האָט זיך ווידער באַנייט דער דראַנג נאָך מיטל־בילדונג מיט אַן אַטעסטאַט, אַ מאַטורע, כדי ווייטער צו לערנען אין אַ הויכשול.

אַ געניעם איבערזיכט פון דער גימנאַזיע, פון ערשטן ביזן לעצטן טאָג, גיט איבער אין זיינע זכרונות אין דעם באַנד ה׳ חיים ראַבינאָוויטש, פון די הויפּט־עסקנים פאַר דער גימנאַזיע.

אין צווייטן טייל פון די דרייסיקער יאָרן, מיטן אויפשטייג פון אַנטיסעמיטיזם אומעטום, און באַזונדערס אין די אוניווער־זיטעטן פון פּוילן, און באַכדעם ווי עלטערן האָבן זיך איבערצייגט, אַז יידישע דיפּלאָמירטע אינטעליגענץ קען זיך שווער געפינען אַן אָרט אין פּוילן, האָט מען אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאַך־דערציאונג. ביז דאַן האָבן איינצלנע עלטערן געשיקט זייערע קינדער אין די פאַכשולן פון ווילנע, ביאַליסטאָק און בריסק. אַמעריקאַנער יידן פון סלאָנימער פאַרבאַנדן האָבן צוגעזאָגט הילף. אַן אָנהויב איז געמאַכט געוואָרן אין 1938, מיט אַ שניידער־קורס פאַר פרויען און שאָפערן־קורס פאַר מענער. מ׳האָט זיך געקליבן עפענען אין 1939 אַ טריקאָטאַזש־קורס. די מילחמה האָט אַלע פּלענער צונישט געמאַכט.

האַנדלס־קורסן זיינען אין די לעצטע פאַר יאָר דורכ־געפירט געוואָרן ביים קליינהענדלער־פאַרבאַנד.

בלויז אייניקע צענדליק סלאָנימער מאַטוריסטן האָט זיך איינגעגעבן שטודירן אין פּוילישע אוניווערזיטעטן, ס׳רוב אין ווילנע. אַ גרויסע צאָל סלאָנימער יונגעלייט האָט געלערנט

אין אויסלאַנד — אין בעלגיע, פֿראַנקרייך, שווייץ, דייטשלאַנד. אין 1931 יאָר זיינען ,געווען פֿון סלאָנים אַרום 50 סטודענטן, דערפֿון 29 אין פּוילישע הויכשולן (19 אין ווילנע), 18 — אין אויסלאַנד. דערפֿון האָבן 14 געלערנט רעכט־וויסנשאַפֿטן, 17 — מעדיצין. מיט יעדן יאָר איז די צאָל סטודענטן געוואַקסן.

99. קולטור־טעטיקייטן אין סלאָנים

ס'האָט געהערשט אין די סלאָנימער יוגנט־קרייזן אַ גרויסע דורשט נאָך אַלגעמיינעם און יידישן וויסן. די קולטור־אַרבעט איז ס'רוב ,געפֿירט געוואָרן דורך די פּאַרטייען, און אַלץ איז באַלויכטן געוואָרן אין זייער גייסט. יעדע פּאַרטיי האָט געעפֿנט איר „לאָקאַל" און דאָרטן איינגעאָרדנט קולטור־אימפּרעזן.

אין דער צווייטער העלפֿט פֿון די צוואַנציקער יאָרן איז אַזאַ קולטור־צענטער געווען דער ציוניסטישער „בית־העם". זייער אַקטיוו און צוציִענדיק איז געווען דער פּועלי־ציוניס־טישער לאָקאַל, „באָראָכאָוו־היים", מיט אַ ביבליאָטעק, לייען־זאַל, פֿאַרלעזונגען, דראַמקרייז א. ד. גל.

אויך השומר הצעיר, התאחדות, בונד האָבן געהאַט באַזונדערע לאָקאַלן. וויצ"אָ האָט איר קולטור־אַרבעט געפֿירט בשותּפֿות מיט — מכבי.

די אַלע האָבן דורכגעפֿירט פֿון צייט צו צייט אָוונט־קורסן, פֿאָלקס־אוניווערזיטעטן, סעמינאַרן, און אָפֿט געבראַכט פּרעלעגענטן אויך פֿון די צענטראַלעס. אַזעלכע רעדנער פֿלעגן ציִען אַ גרויסן עולם אין „דאָם לודאָווי".

ביסלעכווייז האָט זיך אויך אין סלאָנים גופֿא געשאַפֿן אַ קרייז פּרעלעגענטן אויף פֿאַרשידענע טעמעס. די באַקאַנטע פֿון זיי זיינען געווען: ח. י. קאַצענעלסאָן, מ. זאַבלאָצקי, מ. שליופּער, גד גאָלדבער, יחזקאל (כאַצקל) ראַבינאָוויטש וועלוול ראָמאַנאָווסקי, אינזש. סטאַראַבינִיעץ, ק. איוויאַנסקי, קלמן ליכטענשטיין. אויך דער „אַקאַדעמיקער־קרייז" האָט פֿון זיך אַרויסגעגעבן לעקטאָרן אויף פֿאַרשידענע וויסנשאַפֿט־לעכע טעמעס.

אַ וויכטיקן אָרט האָבן אַלע יאָרן פֿאַרנומען די ביבליאָטעקן: די שטאָטישע — באַזונדער העברעישע און יידישע, און די „ברענער־ביבליאָטעק" פֿון פּועלי־ציון. אויך די „קולטור־ליגע" פֿון „בונד", דער „השומר הצעיר" א. אַנד. האָבן געהאַט בײַ זיך ביבליאָטעקן, קלענערע אָדער גרעסערע.

אַלערליי צייטונגען, ס'רוב אין יידיש און אַ טייל אין העברעאיש און פּויליש, זיינען געלייענט געוואָרן זייער פֿיל אין די סלאָנימער יידישע הייזער. ס'זיינען אויך געווען מוזיק־קרייזן, מיט יעלאָווצינען בראש, און ס'איז צוגעקומען אַ קליינע צאָל מוזיק־לערער פֿון יינגערן דור. איייניקע קינסטלער פֿלעגן אויסשטעלן זייערע בילדער פֿון צייט צו צייט. טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען פֿון אָרטיקע טרופּעס און געקומענע פֿון וואַרשע און ווילנע פֿלעגן אָפֿט פֿאָרקומען.

אַ באַזונדער אָרט פֿאַרנעמען אין סלאָנימער קולטור־לעבן די אָרטיקע צייטונגען, פֿון זיי די וויכטיקסטע, „סלאָנימער וואָרט", וואָס איז דערשינען לאַנגע יאָרן, ביזן 1־טן סעפּטעמבער 1939. פֿון צייט צו צייט האָבן פּאַרטייען און קרייזן אַרויס־געגעבן זייערע זשורנאַלן און צייטונגען.

אין די אַלע פּעריאָדישע אויסגאַבעס פֿלעגן אָנטיילנעמען די סלאָנימער זשורנאַליסטן, שרייבער, דיכטער, פּאָליטעאָניסטן און הומאָריסטן — און זייער צאָל איז געווען גאַנץ גרויס.

100. לעצטער קאַפּיטל

ס'איז נאָך דאָ זייער פֿיל צו דערציילן וועגן סלאָנים, און יעדע איינצלהייט אינטערעסירט דעם לעזער, וואָס זוכט כסדר אין די געשיכטע־בלעטער אַן אָפּקלאַנג פֿון זיינע שענסטע יוגנט־יאָרן און פּרטים פֿון יענעם לעבן און יענע קרייזן, אין וועלכע ער איז טעטיק געווען. לײַדער קענען מיר ניט איבערברייטערן אונזער שרייבן. מיר האָפֿן, אַז ס'וועט נאָך זיין אַ מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן אַמאָל אַ דריטן באַנד פֿון פּנקס, מיט דעם מאַטעריאַל פֿון פֿאַקטן און אָפּשאַצונגען, וואָס ה' ליכטענשטיין האָט אין זיין זאַמלונג

פֿון אַלע באַשריבענע דערשיינונגען זעען מיר וויאַזוי עס האָט געלעבט די סלאָנימער יידישע געמיינדע ביז — ביז צום 1־טן סעפּטעמבער 1939, דער טאָג ווען די נאַציִשע האָרדעס האָבן אַריינמאַרשירט קיין פּוילן.

נאָך דער סאָוויעטישער אָקופּאַציע איז געקומען די רוסיש־דייטשע מילחמה, און מיט איר דער ביטערער סוף פֿון יידישן סלאָנים.

זכרונות

יוסף דרור: הציונות
בסלונים עד שנת 1925

חיים ראבינאוויטש: סלאנימער
עקאנאמיש־געזעלשאפטלעך לעבן
פון אנהויב יארהונדערט ביז 1939

מרדכי מישקין – י. סאוויט:
סלאנימער אין אמעריקע

זאב רמון (ראמאנאווסקי) –
יחזקאל ראבינאוויטש:
פועלי־ציוניסטישע טעג און יארן

ישראל וולפוביץ – משה ריז'ין:
התנועה הז'בוטינסקאית בסלונים

MEMOIRS

יוסף דרור

הציונות בסלוניקי עד שנת 1925

בשנות הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה היתה סלונים מנותקת מכל מרכז ארצי שהוא. מצב זה פקד למעשה את כל הישובים, הגדולים והקטנים בשטחים הנרחבים של הכיבוש הגרמני — „אוסט־געביט". כל עירה שימשה אזור בפני עצמו, התנועה והקשר בין האחד למשנהו היו אסורים. משטר חמור זה מנע כל התקשרות בין עסקני מקום אחד לשני, ולו הקרוב ביותר. אם נזדמן לעתים רחוקות חייל או קצין יהודי בצבא הגרמני או האוסטרי, שהיה ציוני או קרוב לענייני ציבור יהודיים, נקלטו מפיו אי אלה ידיעות מן הנעשה בעולם היהודי, ולא — חיתה העיירה את חיה מלאות הדאגה, בין מילוי כל דרישות השלטון ובין התחמקות מהן, תוך רעב ועבודה קשה.

עבודת־אדמה מתוך רעב

מתוך מציאות זו של שלטון כיבוש מדכא, חוסר פרנסה ופרספקטיבה של רעב בחורף המתקרב, פשטו ההמונים על שדות האיכרים הנטושים בסתיו 1915 לשם חפירת תפוחי־אדמה שהבשילו, על מנת לאגרם לימי החורף הקשים הממש־משים ובאים. שדות זרועים אלה נתמשכו קילומטרים אולם היו בריחוק רב מן העיר ואמצעי תחבורה אינם בנמצא. מדי בוקר השכם נראים היו יהודי העיר למשפחותיהם, ללא הבדל מעמד, אצים לשדות לאסוף תפוחי־אדמה, ולפנות ערב עם שובם שרכו דרכם עמוסי שקים על גביהם למעלה מיכולתו של כל אחד מהם, — אנשים, נשים וטף. אמצעי־ההובלה היחידים שימשו עגלות ילדים, בבתים שהיו כאלה.

הופיעו בעלי יוזמה לזריעת שיפון בסתיו, ומספרם גדל לזריעות הקיץ. היתה זו למעשה ההתעסקות העיקרית של יהודי סלונים בשנות הכיבוש. הם גילו מרץ רב והבנה בעבודה החקלאית הפרימיטיבית, ללא כלי־עבודה, אמצעי־תחבורה ושאר הדברים האלמנטריים הדרושים לעבודת האד־מה, וראו ברכה בעמלם ומהם שאכלו לחם לשובע והותירו.

ראשוני הציונות ופעיליה

סלונים נודעת היתה עוד מלפני מלחמת־העולם הראשונה כעיר ציונית. עוד בימי הקונגרס הציוני הראשון כבר היתה קיימת בה אגודה ציונית ורבו בה העסקנים הציונים, ואף צירים שלחה לקונגרסים. בסלונים היתה אגודה של „חובבי־ציון" עוד מלפני הקונגרס. בדף השני של ספר הזהב הראשון של הקרן הקימת לישראל ישנן שתי הרשמות: אחת של האגודה הציונית והשניה פרטית — מר צדוק דובינבוים, בעל מנסרה בעיר. בראש התנועה עמד העו"ד הידוע ד"ר ז. ו. יעקובסון, שנבחר גם כציר לדומה הרוסית, שם הגן בצורה מכובדת ובגאווה לאומית על העדה היהודית. רבים מחשובי הצבור נמנו על חברי האגודה הציונית. בין הפעילים והמסורים יועלה זכרם של ואלף ברמן, חרשתן, שהרבה לתרום לצרכי התנועה; ד"ר א. ש. קאמינצקי, איש המדע, בעל שם עולמי; ד"ר צבי לוין — רופא; ומבין הסוחרים והשכבות העממיות יוזכרו לטוב שמותיהם של רבי יוסף גולדברג, איש העם שכל חייו קודש לרעיון הציוני, שעם פתיחת העליה עלה לארץ ונשא בדומיה יסורי הקליטה וחיי עבודה קשה; רבי ירוחם לוינשטין, שהיה מתמוגג בתפילתו לפני בוראו, כשהיה מגיע לתפלה „אור חדש על ציון תאיר", היה ראשון לכל פעולה ציונית, זכה ועלה לארץ באחרית ימיו; רבי יצחק אהרונוביץ, שנסע לארץ־ישראל לפני מלחמת־העולם, התקשר לנחלה, שלא עמדה לו עם פרוץ המלחמה, והגשימה רק לעת זקנתו; ר' זליג לנצביצקי; ר' אהרן גולדברג (קפניצר); רבי יעקב מרדכי קפלן, מורה שחינך דור לציונות ולעברית, והמורים העברים: צבי שפירא, יעקב ריבלין, פרץ פומרנץ, מאיר וולפוביץ, ישראל פיקובסקי, מרדכי אברמובסקי, ישראל מירסקי, יעקב סלמן ורדונסקי, שהקימו דורות לציונות לכל גוניה, ובניהם חלוצים ובוני המולדת, שמקומם יכירם בעליה השניה, השלישית וכו', והם שהיוו את העליה מסלונים, אשר בניה למאותיהם נפוצים בכל רחבי הארץ, בעריה, מושבותיה, קיבוציה ומושביה. בתי־הספר העבריים הפרטיים, מן הסוג של „החדר המתוקן", מילאו תפקיד ראשוני במעלה לחינוך נוער לאומי והניחו יסודות, לדור שעליו הוטלה הגשמת הציונות למעשה.

ימי הזכרון

כאמור, נתברכה סלונים במספר לא קטן של עסקנים ציונים מסורים ונאמנים, שפעלו „במחתרת" בתקופת הצאר, היו מקיימים אספות תחת מסוה „משתה אירוסין", מוכרים בולי הקרן הקימת לישראל, מחלקים בבתים את קופסאות הקק"ל ומוריקים אותן, נוטעים עצי זית ביער הרצל, שהכנסת פירותיהם היתה מיועדת למפעלי חינוך בארץ ישראל, מפי־צים את השקל הציוני ומחתימים על מניות של הבנק הלאומי (בנק אנגלו־פלשתינה). בחלק מפעולות אלה שותפו גם בני הנוער, כמו: למכירת בולי הקק"ל וחלוקת „הדאר הציוני" — כרטיסי־ברכה בערבי ראש־השנה ויוה"כ. „המנין הציוני" שימש מקום מיפגש לגלוי לארגון הפעולות הנזכרות. התשיעי לאב היה מיועד למיפגש מיוחד, בו הופיעו מרצים להערכת התאריך, שחייב את יצירת התנועה הציונית. האולם, אליו נהרו מכל בתי המדרש בליל ט' באב אחרי הקינות, היה תמיד מלא מפה לפה ולא יכול היה להכיל את הבאים, אבות ובנים.

יום פטירתו של ד"ר הרצל — כ' בתמוז — נשמר היה שנה שנה כהלכה, ובו היו מעלים את זכרו במעמד עם רב. כאשר הגיעה לראשונה הבשורה הרעה על מותו, נסגרו כל העסקים בעיר, „שורת החנויות" (ראד קראמען) היו סגורות על מסגר, אף התגרניות לירקות ופירות בדרך לבית הכנסת

הגדול לא הוציאו את מכרן, ותלמידי בתי־הספר העבריים צעדו בסך לכיתותיהם לבית־הכנסת הגדול ועמדו על הבמה המרכזית. ראשי הציונים העלו את גודל האבידה ליהדות במותו של ד״ר הרצל, החזן אמר תפלת „אל מלא רחמים" ושירת „התקוה" עמוקה ועגומה נשמעה מפי הקהל שמילא את בית־הכנסת הגדול על אכסדרותיו, מעקותיו ועזרות־הנשים שמצדדיו.

חלוצים ועולים ראשונים

בתקופת העליה השניה לא נפקד גם חלקה של סלונים ובין מלחמת רוסיה־יפן, 1904—1905, ועד למלחמת־העולם הראשונה עלו לארץ בין 3—2 עשרות צעירים וצעירות חדורי הכרה ציונית, בחלקם כחלוצים, אשר היו בין הפועלים הראשונים בפתח־תקוה וחדרה, יבניאל וסג׳רה, והשתתפו בשמירה העברית ובהגנה, ובחלקם נסעו לארץ־ישראל לשם לימוד בגימנסיה העברית „הרצליה", בסמינר העברי בירושלים ויחידים אף נרשמו לטכניון בחיפה, שהיה בראשית צעדיו בשנת 1914, לפני פרוץ מלחמת־העולם. בין העולים היו גם מאוכזבי אגודות השמאל לאחר כשלון מהפכת 1905 והגברת הנגישות מצד משטר הצאר נגד המפלגות הסוציאליסטיות.

ימי המלחמה ומוראותיה הרסו את כל הפעולה הציונית בסלונים. גרמו לכך האיום בעונש־מוות בעוון פעולה ציונית מטעם השלטונות הצבאיים הרוסיים, גיוס הנוער המתבגר לצבא ועזיבת חלק ניכר של מנהיגים ציונים עם הנסיגה הגדולה של הצבאות הרוסיים בסוף אוגוסט 1915, וביניהם הד״ר יעקובסון.

החיים המונוטוניים והאפורים של הכיבוש הגרמני בשנות 1915—1916 הולידו בלבות רבים של הנוער בסלונים את הכמיהה לציון. העבודה החקלאית למחצה, בה נאחזו רוב התושבים היהודים מכל השכבות מתוך הכרח לשם מניעת רעב, העמיקה את ההכרה הציונית, שביסודה היה הקשר האמיץ בין השיבה למולדת ולעבודת האדמה. העובדה, כי היהודי בן העיר מסוגל לעבד את האדמה ולהוציא את לחמו ממנה אפילו בתנאים הקשים ביותר, חיזקה את האמונה באפשרויות של התנחלות בארץ ישראל ובעליה עם גמר המלחמה.

אגודת „הרצליה" ו„מגן דוד אדום"

שרידי האגודה הציונית מלפני מלחמת־העולם היוו את הגרעין החי, אשר מסביבו התרכז הנוער המתבגר ובלהט נפשי רב ניגש לפעולת ארגון רבת־היקף. האגודה שנוסדה בשם „הרצליה" הציבה לה מטרה יותר נרחבת מאשר הפעולות הציוניות מלפני המלחמה והתבטאה בהגשמת „תכנית הלסינגפורס" — „געגנווארטס־ארבייט", פעולה לצרכי העם בגולה, הליכה להמונים, טיפול בדאגותיהם, תוך קירובם לרעיון הציוני — להכרת הצורך במולדת לעם. החלטה זו שנתקבלה בועידה הציונית בהלסינגפורס היתה מחוייבת המציאות, כי מילאה שני תפקידים כאחד: א) פוזיטיבי — נטילת חלק אקטיבי בחיים היום־יומיים של היהודים בארצות הגולה, דבר שתנועה לאומית צריכה היתה לעשותו; ו־ב) סתירת טענתו של ה„בונד", כי הציונות היא תנועה אוטופיסטית, רחוקה מן המציאות ומן החיים היהודיים באשר הם.

ימי הכיבוש הגרמני הקשים, הכלכלה הזעומה של המוני העם הרעבים, הלבוש המרופט והנעלים הקרועות, הבתים הבלתי־מוסקים ועבודת הכפיה, הביאו על יהודי סלונים מחלות קשות ומידבקות, אשר הפילו רבים והתישו את כוחם של אלה שנשארו בחיים. מחלות הטיפוס והשחפת התפשטו ועשו שמות בקרב דלת העם ונדרשה פעולה ציבורית נמרצת לעזרה. הארגון הציוני היה הגוף היחיד שהוכיח יכולת פעולה וכושר התיצבות בפרץ. מחוגי „הרצליה" הוקמה אגודה־בת, אגודה סניטרית־מדיצינית „מגן דוד אדום". אגודה זו ריכזה בתוכה את טובי הבחורים הצעירים של „הרצליה", ואליהם נוספו ידידים מן החוץ, שמספרם הגיע יחד ל־400 איש בערך. בראש „מגן דוד אדום" עמד ד״ר צבי לוין.

אגודה זו שהוכרה גם על־ידי שלטונות הכיבוש הגרמני, פעלה גדולות הודות לרגש המסירות והאחריות שפיעמו את חבריה. פעולתה היתה מחולקת ל־5 סקציות, והן: 1) עזרה רפואית. נפתחה קליניקה מרכזית שצוידה במכשירים הדרושים, ובה שירתו כל רופאי העיר שעבדו על־פי הסכם עם הנהלת „מגן דוד אדום", לפי שעות מסויימות ביום לסוגי המחלות. לחולים קשים נשלחו רופאים לביקור בית. התרופות לפי מרשמי הרופאים הוכנו בבתי־מרקחת פרטיים, שעבדו לפי הסכמים קבועים עם „מגן דוד אדום"; 2) כאמור, נזדקק מספר גדול של דלת העם, ובעיקר ילדים, לכלכלה משובחת יותר, כמו: חלב, בשר, ומיצרכים אחרים. לפי הוראות הרופאים חולקו מיצרכים כאלה לנזקקים, וכן חולקו במידת היכולת גם בגדים, לבנים, נעליים ואף עצי הסקה; 3) מחלקה סניטרית היתה מחוייבת השעה, לשם פיקוח על שכונות ורחובות בהם השתוללו המחלות. חולק סבון וחמרי חיטוי, סיד לסיוד הבתים והחצרות, ובחלק מן הדירות אף נשלחו סיידים לביצוע מלאכה זו. עם גמר החורף חולק תבן חדש, ששימש מצע למיטות; 4) מחלקה להשאלת מכשירי רפואה שונים, שעשרות חולים נזדקקו להם מדי יום ביומו, וכן לחלוקת קרח שהוכן במחסנים ותת־קרקעיים לימי הקיץ, לאחר שנחצב מעל השצ׳ארה בימי הקור העזים; ו־5) גולת הכותרת בפעולת „מגן דוד אדום" נחשבה מחלקת ה„לינות", עזרת אחים נהדרת הוגשה לחולים הרבים במחלות ממושכות וכרוניות, כאשר בני־הבית עיפו מטיפול ממושך יום ולילה בחוליהם. לילה־לילה, לפני היכנס העוצר לתוקפו, התפזרו זוגות מתנדבים לבתים פרטיים, שהזמינו עזרה לשם טיפול בחולים בלילות. קשה ומעייפת היתה פעולה זו, וגם מסוכנת מחמת הטיפול במחלות מדבקות. לילות־העוצר הארוכים בחורף הכבידו ביותר. היו מקרי הידבקות רבים, אשר כמה מהם הסתיימו במוות. גם ד״ר לוין מת ממחלת הטיפוס שנדבק בה.

„מגן דוד אדום" יחד עם „הרצליה" תפשו את כל הקומה השניה של בנין גדול ברחוב נייבסקי. שם נערכו ותוכננו כל הפעולות ואספות חברים, וכאשר הבנין הוחרם למטה של פרינץ רפופורט פון בייערן, שמושבו היה בסלונים, עברו לבית הגדול של דוד דרצ׳ינסקי ברחוב הגשר, שנבנה

מלכתחילה למלון וחדריו היו מרובים. גם ועד הקהילה הזמני קבע בו את מושבו.

„עבריה" ו„בני ציון"

האגודה הציונית, אשר פיתחה פעולה רבת־חשיבות ורושם בשטח הסוציאלי, הגדילה לעשות גם בשטח החינוך העברי על־ידי האגודה „עבריה". נוסדו שני בתי־ספר עבריים, אחד לנערים והשני לנערות, ושפת הלימוד בהם היתה עברית. חלק מן המורים היו מקצועיים וחלק מתנדבים. „עבריה" חידשה את הספריה העברית, נרכשו ספרים חדשים, תוקנו ספרים שהיו קרועים, נקבעו תורנים להחלפת ספרים והספ־ריה נכנסה למסלול תקין. כדאי לציין, שגם בזה נעשתה העבודה בהתנדבות. בלילות העוצר הסתגרו חברים בספריה, תיקנו ספרים, רשמו אותם ועשו את כל העבודות מאחורי חלונות מאופלים.

האגודה הוציאה לאור במשך תקופה ממושכת שבועון בכתב־יד, קיימה אסיפות, בהן הרצו על נושאים שונים בעברית, וכן ערכה ערבי קריאה ודקלום בעברית. הדיבור העברי התפשט בין החברים ונשמע היה ברחובות העיר. בשנת 1918, בל"ג בעומר, ערכה „עבריה" טיול חבריה, יחד עם כל תלמידי בתי־הספר בעיר, הציבוריים והפרטיים, אל היער. תלמידי בתי־הספר צעדו בשורות ובראש כל כיתה התנוסס דגל לבן־כחול, בראש הלכה תזמורת מכבי־האש. הסדר היה מופתי וציין את היכולת הארגונית של אגודה זו. תהלוכה זו משכה אחריה קהל רב מבין המבוגרים ומעיני רבים זלגו דמעות שמחה וגאון.

על־יד ההסתדרות הציונית נתקיימה גם אגודת נוער „בני ציון", וגם זו הצטיינה בפעילותה. השפה העברית היתה שפת הדיבור בין חבריה, היא הוציאה לאור עתון לחבריה וסייעה בפעולות הקרן הקיימת. הפעולה החברתית שפיתחה התנועה הציונית בסלונים בתקופת שנות הכיבוש, ואחר כך לאחר השרפה הגדולה שהחריבה חלק ניכר מן העיר, העמידו אותה במרכז החיים הציבוריים בעיר, שהתפ־תחו וגברו עם התקרב המלחמה לקיצה.

הימים היו ימי ערב הצהרת בלפור. ידיעות מקוטעות על הפעולה הענפה שנעשתה בלונדון ובמרכזים יהודיים אחרים התגנבו והגיעו לסלונים. הציבור היהודי על כל שכבותיו היה במצב־רוח מרומם וכל פעולה ציונית נתקבלה בהערכה. פטירתו של ד"ר יחיאל צ'לנוב העיבה על הבשורות שהסתננו מהעולם הגדול. אסיפת־אבל רבת־משתתפים נערכה בבית־הכנסת הגדול, הופץ סרט אבל לזכרו לטובת הקרן הקימת לישראל בשיתוף עם „מגן דוד אדום".

גמר המלחמה וחילופי השלטונות

המהפכה הרוסית והתקדמות הגרמנים עד מינסק, וכן שהותו של בנימין אהרונוביץ בעיר זו במשך תקופה מסויימת, הביאו ליצירת קשרים עם המרכז הציוני במינסק, אשר גם שיגר לסלונים כשליחו את מר נתן גרינוולד. החלו מתק־בלים משם חוזרים וחומר ציוני שונה, אך קשר זה לא האריך ימים.

עם שובם של חיילים משוחררים מן הצבא הרוסי, וכן שבויים רוסיים מגרמניה, ביניהם הח"ח מרדכי קפלן ויחזקאל מנדלביץ, ציונים בעלי הכרה עמוקה, אשר פעלו גם בשבי בין היהודים לקרבם לציונות, גברה התנועה הציונית בעיר. קפלן, שהיה גם נואם טוב ולוחם ציוני ללא חת, התיצב בראש הפעולה הציונית בעיר וכנציג התנועה נכנס לפעולה בועד־הקהילה הזמני כמזכירו ולמוסדות ציבוריים אחרים. בויכוחים הרבים עם ראשי ה„בונד", בהופעות פומביות ובי־שיבות שונות היה תמיד יוצא כשידו על העליונה.

עם כניסת הצבא האדום לסלונים, לא היה מחוור יחסו לתנועה הציונית, ובטקס הפומבי הראשון שנערך בככר העירונית הופיעה גם משלחת ציונית עם דגל תכלת־לבן, ביחד עם דגל „מגן דוד אדום". למשלחת הזאת לא הוקדשה תשומת־לב, אך גם לא ננקטו שום צעדים נגד הציונים. שהותו של הצבא האדום היתה קצרה והעיר נכבשה על־ידי הפולנים. התנועה הציונית הראתה סימני חיים אף בשבועות הראשונים להתבססות הפולנים בעיר, שהיו קשים ביותר מפאת המצב הצבאי ומקרי פגיעות קשים ביהודים מצד צבאות הלר ואחרים. האסון המחריד בפינסק שימש אזהרה חמורה ומנע התכנסויות ופעולה ציבורית, אולם לאט לאט, עם היכנס החיים למסלולם, נפתחו קשרים עם בירת פולין — ורשה. התנועה הציונית אושרה רשמית והותרה לפעולה פומבית.

המפלגות הציוניות ותנועות הנוער

התחילה תקופה חדשה של פעילות רחבת־היקף בהרבה שטחים. התנועה הציונית פשטה צורה ולבשה צורה מחוד־שת. הזרמים השונים בתנועה הפכו במשך הזמן לתנועות עצמאיות. „הרצליה" נשארה כאגודה כלל־ציונית, ואילו הצ־עירים התלכדו סביב שתי האגודות של ארץ ישראל העובדת, צ"צ—צ"ס וצעירי ציון — „התאחדות". אגודות אלה הסתנפו למרכזיהן בוורשה, עם התבססות פולין באזורים המזרחיים ושטחי רוסיה הלבנה. בו בזמן התפתחה בסלונים תנועת „השומר הצעיר", שבראשה עמדו האחים א. וי. שפירא, כתנועת נוער ציונית ערה, תוססת ופועלת, אשר נתמכה וטופחה על־ידי ההסתדרות הציונית וה„התאחדות". ליד האגודות צ"ס וה„התאחדות" נוסדו אגודות־נוער משלהן, לרא־שונה „פרייהייט" ולשניה — „גורדוניה". הציונות הדתית תפשה אף היא את מקומה בחיים הציבוריים בעיר. משרידי צעירי־ציון ומתוך „פרייהייט" גדלה מפלגת פועלי־ציון (צ.ס.).

המציאות החדשה יצרה בעיות חדשות לתנועה הציונית בכללה. המעברים הפוליטיים, חילופי השלטונות, הפורענויות שהתרחשו ובאו בזו אחר זו הביאו את יהודי סלונים עד משבר חדש של חוסר פרנסה וחוסר אפשרות קיום. ופה הופיעה עזרת האחים הנפלאה שהיהודים נתברכו בה, עזרה מצד בני סלונים בארצות־הברית. הלאנדסמאנשאפט הסלוני־מאי שלח את שני ציריו ואלה הביאו אתם כסף וסיוע, שהציל את הקהילה מכליון. השליחים פעלו יד ביד עם ועד הקהילה, שהיה מורכב מכל שכבות הציבור במקום, מאנשי אג"י ועד ל„בונד", מנציגי ארגונים פוליטיים וכן מבאי־כוח גופים כלכליים, כמו: סוחרים, בעלי מלאכה וכו'.

פרק מיוחד להצלת מוסדות הציבור בסלונים והצלת נפשות פשוטה כמשמעה מרעב ומוות נרשם לזכות ה„ג'וינט" האמ־ריקאי, אשר ארגן עזרה וסעד במהירות מפליאה. גם הג'וינט

פעל יד ביד עם ועד הקהילה, הכיר במוסדות הקיימים והקים חדשים שהמציאות חייבתם. נציגי הג׳וינט שהגיעו לסלונים לא הצטיינו בחיבה יתרה לתנועה הציונית ולפעולותיה. אך לא יכלו להתעלם מהארגון הנעלה של המוסדות שנמצאו ברשות הציונים. „מגן דוד אדום" הוכר על־ידם, כמו ע״י צירי הלנדסמנשפט הסלונימאי, כמוסד לסעד ועזרה מדיצינית. בכספי הג׳וינט הרחיב „מגן דוד אדום" את פעולותיו, נרכש בית המרקחת היפה והמסודר של הפולני פאלינסקי. לרשות „מגן דוד אדום" עבר גם בית־החולים העירוני, ועל־ידו נפתחה קליניקה שעמדה כולה ברשותו. הג׳וינט שלח מאמריקה טרנספורטים של מזונות, שחולקו ע״י „מגן דוד אדום" לנצרכים הרבים, חולים כרוניים ונגועי מחלות שבאו מרעב וחוסר מזון. כן נעזרו שאר המחלקות של מוסד זה ע״י מכשירים מדיציניים חדישים שנתקבלו מארצות־הברית, וע״י מפעל גדול לחלוקת לבנים וכלי־מיטה, סבון ואמצעי חיטוי שלא היו במקום בנמצא וחלק ניכר מן התושבים נזדקק להם.

התאוששות כלכלית וצבורית

המקור הכספי החשוב מן הג׳וינט ומן הלנדסמנשפט הסלונימאי באמריקה הפיח רוח חיים בעצמות היבשות של יהודי העיר, אשר התאוששו לאט לאט לפעולה עצמית וליצירת אמצעי פרנסה. יש לציין במיוחד את המפעל הגדול שהקים הג׳וינט למען היתומים הרבים שהיו בעיר. פעולה זו נתחלקה לשתים: ליתומים מאב ואם נפתח בית־יתומים בבנין מפואר שנרכש לתכלית זו (הבנין בו שכן בית־הדאר הרוסי לפני פרוץ מלחמת 1914). המוסד התנהל ע״י המחנכת סוניה מרמינסקי, שהעמידה אותו על הגובה, במוסד התחנכו כ־100 יתומים. הפעולה השניה נעשתה ע״י ועדה מיוחדת ליתומים שנמצאו בבית אמם. מספרם של אלה הגיע ל־300—400. ועדה זו העמידה אמצעים לכלכלתם, לחינוכם ולהלבשתם. הועדה פעלה בפיקוח הציונים, הוקדשה תשומת־לב מיוחדת לחינוכם המתאים של היתומים ומספר ניכר מהם הגיע לארץ־ישראל במרוצת השנים.

כאמור, עם היכנס החיים האזרחיים למסלולם, הוקם קשר עם המוסדות הציונים בוורשה. הקרן הקיימת לישראל חידשה את פעולותיה והגבירה אותן. נפתח סניף של המשרד הארץ־ישראלי בסלונים, אשר עמד בפני תביעה גוברת והולכת לעליה מבני סלונים והעיירות הסמוכות. מספר הנרשמים לעליה הגיע למאות, ברובם צעירים חברי האגודות הציוניות, שאחת היתה שאיפתם — לעלות לארץ. המשרד הארץ־ישראלי בסלונים, שהיה מורכב מ־3 האגודות הציוניות, מילא תפקיד חינוכי בפעילותו ובזריזותו. המשרד הא״י נטל על עצמו את סידור הדברים הפורמליים הקשורים בעליה במקום, ובעיקר במשרד הא״י המרכזי בוורשה. המשרד הא״י סייע גם בסידור עולים בהוצאות נסיעה, לאחר שמפאת המצב הכלכלי הגרוע היתה מרבית העולים מחוסרת אמצעים כספיים לעליה. המשרד הא״י נעזר לתכלית זו ע״י השליחים מארצות־הברית, שהכירו בחיוניות שבעליה, וכן ע״י הקצבות מועד הקהילה.

ההכרזה לכיבוש הקהילות ע״י התנועה הציונית נתמלאה בסלונים באופן משביע רצון. כיבוש זה הצליח ע״י פעילות הציונים בכל השטחים הציבוריים. הציונים תפשו מקום נכבד בהנהלת הקהילה. יו״ר האגודה הציונית הכללית, מר מ. זבלוצקי, שימש גם יו״ר הקהילה, ומר מרדכי קפלן היה המזכיר. נציגי הציונים מכל המוסדות פעלו בכל ועדות הקהילה והפעולה רוכזה בידי מזכירי הועדות שנשלחו ע״י האגודות.

עם התבססות הממשל הפולני בסלונים הופיעו בעיות חדשות של השלטון בעיריה, ואח״כ של נציגות יהודית בסיים הפולני. החוקה הדמוקרטית של פולין סולפה ע״י מבצעיה, ובכל מיני דרכים השתדלו לצמצם את נציגות היהודים במוסדות המוניציפאליים והארציים, מתוך שנאת ישראל גלויה, מכוונת ומודרכת. התנועה הציונית בסלונים, שעמדה מאז הכיבוש הגרמני בראש הישוב היהודי, המשיכה בפעולותיה ובמלחמתה על זכויות היהודים במועצת העיר ובהנהלתה. המלחמה הזאת היתה חיונית, כי בידי העיריה היו האמצעים להצר את צעדי היהודים, להוציאם מעמדותיהם הכלכליות ולשעבדם במסים למעלה מאפשרותם. מלחמה זו התנהלה במשך כל השנים, לעתים בהצלחה ולעתים גם בכשלון.

בבחירות לסיים הפולני לקחו יהודי סלונים חלק פעיל. גם במוסד עליון זה של המדינה היתה נטיה לצמצם את מספר נציגי היהודים. היהודים נלחמו על זכויותיהם והציונים עמדו בראש מלחמה זו, אשר התנהלה עפ״י הוראות הועד הלאומי הארצי, שמקום מושבו היה בוורשה.

מוסדות החינוך העבריים התפתחו, ונוסף על שני בתי־הספר, שהיו קיימים מתקופת הכיבוש הגרמני, נפתחה גם גימנסיה עברית. בסלונים נוסד סניף של „תרבות" ונציגיה היו חברים בועד הגלילי בביאליסטוק.

עם קום „קרן־היסוד" נוסד גם ועד מקומי בסלונים וחשובי הציבור לקחו חלק באיסוף כספים. סלונים הצטיינה גם כאחת הערים הראשונות בכל פולניה בפעילותה למען הקק״ל.

נוסד סניף של „החלוץ" לשם הכשרה לעליה. צעירי סלונים יצאו להכשרה למקומות שונים ובחלקם עלו בהגיע תורם. ה„סטופ־אימיגריישן" הביא דכאון רב בין המועמדים לעליה. מדי פעם, עם התקבל מספר סרטיפיקטים, נוצר מצב נואש במשרד הא״י, אשר עמד בפני לחץ האגודות. המשרד הא״י המרכזי היה עורך בחינות למועמדים, אשר גרמו לא פעם עגמת נפש וצער רב לנבחנים.

התפתחות האגודות שחבריהן היו מבני הנעורים ומן הצעירים היתה תלויה במידה רבה באפשרויות לעליה. הנוער בסלונים לא מצא לו כל אחיזה בחיים ולא ראה בפניו פרספקטיבה לבנין חיים נורמליים במקום, ושאיפתו היחידה היתה העליה לא״י, אך שערי העליה לא״י היו סגורים כמעט לחלוטין. אפשרויות ההגירה למקומות אחרים הלכו והצטמצמו אף הן.

במצב זה נמצאה יהדות סלונים עם גמר שנת 1925, בה עליתי לארץ ישראל.

חיים ראבינאוויטש

40 יאר סלאנימער לעבן

„גלות איז שלעכט, מיאוס און מיר דארפן פון אים אויסגעלייזט ווערן, אבער דער ייד איז געווען א הונגעריקער, א שיינקייט, און עס איז א שטאלץ צו שטאמען פון אט דער שיינקייט; ארימקייט איז טונקל, פינסטער, אבער דער ארימאן איז לויטערקייט. אינקוויזיציע, קרעמאטאריום איז רציחה, מארדונג און שענדונג, אבער דער ייד אין די קאמערן פון אינקוויזיציע און קרעמאטאריום איז געווען הייליק”.

די ווערטער האט געשריבן דער באקאנטער יידישער דיכטער ה. לייוויק, און איך ברענג זיי אנטקעגן דעם וואס מ'הערט בא אונז אין לאנד פארשיידענע מיינונגען וועגן אונזער גלות־עבר.

אין מיין, אז עס איז זייער וויכטיק צו פאראייביקן די אייגנארטיקע ווערטן פון אונזערע טאטעס און מאמעס, זיידעס און באבעס, פון אונזער שטאט סלאנים, וועלכע האט אין איר פארגאנגענהייט דורכגעמאכט א לאנגע געשיכטע פון מארטיראלאגיע און גלות, פון ארבעט און שאפונג. איך וועל זיך באגרענצן נאר מיט דער עפאכע וועלכע מיר איז באשערט געווען צו אבסערווירן און טיילווייז אקטיוו זיך אין איר מיט־באטייליקן.

סלאנימער פרנסות

צום סוף 19־טן און אנהויב 20־טן יארהונדערט, ווען מאדערנע געזעלשאפטלעכע אוןווירטשאפטלעכע שטרעמונגען האבן זיך אויך אריינגעגנבעט פון מערב־אייראפע אין פינסטערן רוסלאנד, האבן זיי נאטירלעך אויך דורכגעריסן די געטא־מויערן פון סלאנים און אריינגעדרונגען אין די פארגליווערטע דורך דער טראדיציע מוחות און הערצער פון דער ארטיקער יידישער געזעלשאפטלעכקייט. די יידן האבן אנגעהויבן א ביסל פרייער אטעמען, סיסטעמאטיש גענומען מאדערניזירן זייער ווירטשאפטלעכן און קולטורעלן לעבן.

ווירטשאפטלעך האבן די יידן, וועלכע האבן דאן געציילט ביי 75% פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג, באשטאנען אין גרעסטן טייל פון סוחרים, אינדוסטריעלער, האנטווערקער, ארבעטער און א ביסל פרייע פראפעסיעס. זייער עקאנאמישער מצב איז געווען ווייט פון גוט, נאר דאך — ווי מען זאגט ביי יידן — מען האט זיך מיטלמעסיק דורכגעלעבט. נאטירלעך, ניט האבניק קיין רעכט אונטער דער צארישער רעגירונג צו פארנעמען וועלכן ניט איז מלוכה־פאסטן, אפילו דעם קלענסטן, ניט טארנדיק באזיצן קיין באדן, אפילו ניט ארענדירן באדן אויפן אייגענעם נאמען (אויב יא, האט מען עס געמוזט מאכן אומלעגאל אויף א גוי'ס נאמען), ניט פארן און וווינען אויסערן תחום־המושב, ווו יידן האבן געמעגט וווינען לויטן געזעץ, — זיינען די יידן געווען געצוווּנגען אנשטרענגען זייער גאנצע ענערגיע און פיאיקייטן אויף האנדל, אינדוסטריע, מלאכה און פרייע פראפעסיעס.

אויף דעם געביט, מוז־מען צוגעבן, האבן זיי דערגרייכט די העכסטע מדרגה. סלאנים, אלס אויעזדנע שטאט, איז געווארן דער צענטער פון ווירטשאפט און קולטור פון דעם גאנצן ארומיקן קרייז, סיי פון די הונדערטער ארומיקע דערפער און סיי פון די אלע ארומיקע שטעטלאך ווי: זשעטל, דווארעץ, קאזלאווטשיזנע, מייטשעט, ביטען, דערעטשין, האלינקע, רוזשנוי, יעזערניצע א. אנד.

די יידישע סלאנים האט פארמאגט ביז דער ערשטער מלחמה: דריי גרויסע טארטאקן, וואס האבן געהערט צו דובינבוים, שטיינבערג און אייזענשטאט; גרויסע מילן פון קוניצע (מיטן שטענדיקן ארענדאר לייזער קוויאט), ב. לעווין און אנדערע; א גרויסע ברויז און אייוון־פאבריק פון מנוחה לאזינסקי און קינדער; א נעגל־פאבריק — סידעלניצקי, מארקוסעס שוועבל־פאבריק, דעם חסידישן רב"ס קאפולן־פאבריק, א גרויסע צאל גארבארניעס, ווי דעם חסידישן רבי"ס, כוואיניקס — גאלדענבערגס, לעמקינס, הענדלערס און נאך; א פארצווייגטע וואלד־בראנזשע; הונדערטער קראמען, פון זיי גרעסערע, פון מאנופאקטור: רוטקאווסקי, יאקימאווסקי, גלושעוויצקי, ליכטנשטיין; גאלאנטעריע: טעלצע איינשטיין, ב. שווארץ; גלאז ווארג: קוניצע, אנעקשטיין; באקאליי: מעשל, פירמע ארליאנסקי און נאך פיל פיל אנדערע.

סלאנים האט פארמאגט א גרויסע צאל קוואליפיצירטע בעלי־מלאכות, ווי סטאליארעס, טשעסלארעס, גוטע שניידער און גוטע שוסטער; צוויי ציגלפאבריקן, 3 קאכל־פאבריקן, גרעסערע ווייך־און שנאפס־געשעפטן, 2 אפטייקן, יידישע דאקטוירים, מיט די באקאנטע ד"ר ראזענבליט און ד"ר לעווין, ציין־דאקטוירים גאלדבערג, זקהיים, יאקימאווסקי; אדוואקאטן, מיטן אלגעמיין באליבטן און בארימטן אדוואקאט יעקובסאן, א הייסער ציוניסט, וועלכער איז געווען שפעטער מיטגליד פון דער רוסישער גאסודארסטווענער דומע.

3—4 מאל אין דער וואך פלעגן אנקומען קיין סלאנים יידישע דעליזשאנסן מיט די גרויסע בוידן פון אלע אויבנדערמאנטע שטעטלעך, פול געפאקטע מיט פאסאזשירן, וועלכע פלעגן קומען איינקויפן פארשידענע סחורות פאר זייערע דארטיקע קראמען, אדער באזוכן דאקטוירים, דענטיסטן, אדוואקאטן, אדער נייען חתונה־קליידער פאר זייערע קינדער. דערביי דארף מען צוגעבן, אז די האנדלס־באציונגען פון די סלאנימער סוחרים מיט די אלע ארומיקע שטעטלדיקע זיינען געווען פריינטלעכע און סאלידע. מען האט געטרויט איינער דעם צווייטן אויפןווארט, און זעלטן ווען עס פלעגן פארקומען האנדלס־סכסוכים, אויך די אלע ארומיקע קריסטן,

און אפילו די גרעסערע גוט־באזיצער פלעגן אלץ איינקויפן ביי יידישע סוחרים און געגלויבט, אז אזוי איז עס און אזוי מוז עס זיין, — די יידן דארפן זיין די סוחרים און זיי, די קריסטן, דאַרפן באזיצן דעם באדן, זיין די פאליטישע בעלי־בתים אין לאנד און נעמען ביי יידן די גרעסטע שטייערן.

די וואלד־בראנזשע האט אויך פארנומען א גרויסן ארט אין סלאנים. די טייך שטשארע, וועלכע פליסט דורך אין מיטן שטאט סלאנים, האט געדינט אלס ביליקער טראנספארט־מיטל פאר האלץ־מאטעריאל. טויזנטער פליטן מיט קלעצער פלעגן שווימען דורך דער שטשארע, און פון דארטן דורך דעם ניעמאן קיין מעמעל אדער דאנציג.

סלאנים האט געהאט ארום זיך פיל מלוכה׳שע און פריוואטע־פריצישע וועלדער — דער האלץ־האנדל איז געווען קאנצענטרירט כמעט אין די גאנצע הונדערט פראָצענט אין יידישע הענט.

אין סלאנים האט זיך געפונען א היפשע צאל גרעסערע וואלד־סוחרים, צווישן זיי: נח יאסעלעוויטש, חייקין, גווירצמאן, אייזענשטאט, אסטרינסקי, לוריע א. אנד. ארום זיי האבן געלעבט הונדערטער יידישע בראקערס, שאַפערס און סתם אנגעשטעלטע. טויזנטער פויערן פון דער ארומיקער געגנט זיינען געווען באשעפטיקט ביים האקן און ארויספירן די קלעצער פון די וועלדער. דער טראנספארט פון האלץ איז אויך געלעגן אין יידישע הענט. די יידישע וואלד־סוחרים זיינען געווען די איינציקע, וואס האבן געפירט דעם עקספארט פון האלץ־מאטעריאלן קיין אויסלאנד.

מען קען זאגן, אז יידן זיינען געווען די טעטיקע און דעה־זאָגער פון כמעט דעם גאנצן עקאנאמישן לעבן אין און ארום סלאנים.

א גרויסן ארט האט אויך פארנומען די תבואה־בראנזשע. הונדערטער יידישע פאמיליעס האבן געלעבט ארום דעם האנדל מיט תבואה און אויך אנטוויקלט דעם עקספארט פון א טייל תבואות און אייער קיין דייטשלאנד.

אזוי זעען מיר, אז די גלות־יידן, די רעכטלאזע בירגער פון דער צווייטער קאטעגאריע, האבן ביי די ערגסטע פאליטישע און מאראלישע באדינגונגען אויסגעקעמפט מאטע־ריעלע מעגלעכקייטן פאר זייער עקזיסטענץ און דערביי געשאפן די שענסטע פאזיטיווע ווירטשאפטלעכע פאזיציעס פארן לאנד, אין וועלכן זיי האבן געלעבט אלס שטענדיקע שטיף־קינדער.

נייע קולטור־שטרעמונגען

די סלאנימער יידן האבן זיך פארנומען ניט נאר מיט ווירטשאפט און זיי האָבן מאדערניזירט און אנטוויקלט ניט נאר דעם געביט. די ארגאניזאציע און אנטוויקלונג האט אויך ארומגענומען דעם קולטורעלן געביט. די נייע, מאדערנע, די אזוי גערופענע השכלה־שטרעמונגען זיינען טיף אריינגע־דרונגען אין יידישן לעבן אויך אין סלאנים.

סלאנים האט געהאט אין יענער צייט, אויסער דער בארימטער סלאנימער ישיבה אין וועלכער עס האבן געלערנט הונדערטער יונגע בחורים פון דער נאנטער און ווייטער אומגעגענט, אויסער דער היסטארישער גרויסער שול מיט 24 בתי־מדרשים, וועלכע האבן באדינט אלע שיכטן פון דער ארטיקער יידישער באפעלקערונג, אויך אזוי גערופענע וועלטלעכע אנשטאלטן, ווי די „יעווריייסקאיע אוטשילישטע״ אין וועלכער די לערער זיינען געווען גוטע קענער פון דער רוסישער שפראך, נאכן ענדיקן דעם בארימטן ווילנער יידישן לערער־אינסטיטוט. עס איז אויך געווען די „גאראדסקאיע״ שולע, יודקאווסקעס מיידלשע פרא־גימנאזיע און פילע, פילע פריוואטע חדרים מתוקנים, אין וועלכע עס האבן געלערנט הונדערטער יידישע קינדער, סלאנימער און אויך פון די ארומיקע שטעטלעך. אזוי ווי אין דער צארישער רוסלאנד האט מען פון די יידישע קינדער אנגענומען אין די מיטל־שולן נאר 10%, האבן סלאנימער רייכערע יידן געגרינדעט א רעאַל־שולע אויף זייער אייגענער רעכנונג, און אזוי ווי לויטן סטאטוס פון דער שול־מאכט האט מען אויך דאָרט געמוזט האבן לכל הפחות 50% קריסטן, האבן די סלאנימער יידן געמוזט אויסזוכן קריסטלעכע קינדער און צאלן פאר זיי שכר־לימוד, כדי אויספירן די געפאדערטע נארמע. דאס האט ניט אפגעהאלטן די עלטערן, און די רעאַל־שולע האט עקזיסטירט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאס באווייזט נאך א מאל, ווי די יידישע ווידערשטאנדסקראפט אין גלות איז געווען שטארק, אז אלע שטערונגען פלעגן דורכגעבראכן ווערן און יידן האבן קיינמאל ניט אויפגעהערט צו זארגן וועגן דער גייסטיקער דערציונג פון זייערע קינדער. טראָץ אלע אנטיסעמיטישע מלוכה׳שע שטערונגען האבן יידן אין יענער צייט געגעבן די גרעסטע צאל פראפעסיאנעלע אינטע־ליגענץ אויף אלע געביטן און, ווען א קריסט האט געדארפט א גוטן דאקטאר, א גוטן אדוואקאט, אדער אפילו א גוטן רעפעטיטאר פאר זיינע קינדער, האט ער עס אויסגעזוכט צווישן די שכנותדיקע יידן.

רעוואלוציאנערע אנהייבן

צום סוף 19־טן און אנהויב 20־טן יארהונדערט האבן רעוואלוציאנערע און סאציאליסטישע שטרעמונגען פון מערב־אייראָפע זיך דורכגעריסן אויך אין דעם אפגעשלאסענעם, רעאקציאנערן רוסלאנד אריין. עס איז פארשטענדלעך, אז קינדער פון יידישן פאלק, וועלכע האבן געליטן שטענדיק דאפלט פון פינסטערן צארישן רעזשים, סיי אלס בירגער און סיי אלס יידן, זיינען באהערשט געווארן פון די רעוואלו־ציאנערע אידייען. אויסער דער רעכטלאזיגקייט אלס בירגער, אויף וועמענס פאספארט ס׳איז געווען באמערקט מיט רויטן טינט, אז זיי מעגן וווינען נאר דארטן ווו יידן איז דערלויבט צו לעבן, ד. ה. נאר אין תחום־מושב, אבער ניט אין דערפער און ניט אין די צענטראלע רוסישע שטעט, זיינען יידישע קינדער אנגענומען געווארן אין מיטל־און הויך־שולן נאר אין א קליינעם פראצענט, און דאס אויך נאר ביי די בעסטע אויסצייכנונגען.

צו דעם איז נאך צוגעקומען די כוואליע פון פאגראמען אויף יידן אין פיל רוסישע שטעט, ווו הונדערטער און טויזנ־טער אומשולדיקע יידן זיינען אומגעקומען. אזוי איז גאנץ פארשטענדלעך, אז די יונגע יידישע אינטעליגענץ האט זיך אנגעכאפט אן דער סאציאליסטישער באוועגונג, וועלכע האט געפריידיקט גלייכהייט, פרייהייט און ברידערלעכקייט פאר אלע פעלקער, ווי אן דעם בעסטען רעטונגס־מיטל פטור

צו ווערן פון די יידישע צרות און רעכטלאזיגקייט. אזוי האט זיך אין סלאנים, שוין אין די ערשטע יארן, געשאפן א סאציאליסטישע ארגאניזאציע, דער „בונד“. זיינע ערשטע פיאנערן זיינען געווען קינדער פון מיטל שטאנד און אפילו פון רייכערע עלטערן, וועלכע האבן זיך געלערנט אין די גרעסערע צענטערס, ווי ווילנע, מינסק, קיעוו, כארקאוו, אדעס א. א. וו., וואו דער „בונד“ האט שוין עקזיסטירט. פון דארטן האבן זיי מיטגעבראכט די ערשטע זריעה־קערנער פון סאציאליזם און עס פערפלאנצט אין דער אייגענער שטאט.

פון דער אנפירנדער יידישער אינטעליגענץ פון יענער צייט איז פארבליבן אין מיין זכרון נאר א קליינער צאל, ווי: רוזשאנסקי, לוריע׳ס קינדער, נח און מאניע שיצגאל, חיים זעלעוויאנסקי, יואל יודעלעוויטש, סוועטיצקי, פרוסאק און אנדערע.

„די מאדערנע סאציאליסטישע באוועגונג איז אויפגעקומען ווי א רעזולטאט פון א פארבינדונג צווישן וויסנשאפט און ארבעטער־קלאס“, האט זיך אמאל אויסגעדריקט פערדינאנד לאסאל. אויך די יידישע אינטעליגענץ האט געמוזט געפינען איר אנשפאר אן די יידישע ארבעטער און אן די ארעמסטע טיילן פון דער באַפעלקערונג. אין סלאנים האט זיך דאן געפונען א גאנץ היפשע צאל יידישע גארבעריי־ארבעטער און זיי זיינען עס געווען די ערשטע, וואס זיינען צוגעשטאנען צו דער באוועגונג. ניט האבנדיק קיין מעגלעכקייט אונטער דער צאריסטישער מאכט צו מאכן פארזאמלונגען אין אפענע לאקאלן, איז די סלאנימער בארימטע דאמבע, ביי דער שטשארע, געווען דער אינפארמאציע־און אגיטאציע־פונקט פון די בונדיסטן. דארטן פלעגט מען זיך צוזאמנטרעפן, באקומען אונלעגאלע ליטעראטור, און פון דארט פלעגט מען שטילערהייט אוועקגיין אויף אלגעמיינע מיטינגען ביז שפעט אין דער נאכט. די מיטינגען פלעגן אין גרעסטן טייל פארקומען אויף זשאבינקע, אין חסידישן רבי׳ס גארבארניע, אין דעם גרויסן שייער ווו מ׳פלעגט האלטן קארע. געוויינלעך פלעגן ביי די טויערן שטיין חברים אויף דער וואך און ארייננלאזן נאַר די וואָס האָבן געזאגט די פּאַראָל.

גלייכצייטיק איז פארשפרייט געווערן זייער פיל יידישע און רוסישע ליטעראטור, לעגאלע און אומלעגאלע, און די גאנצע ענערגיע פון דער אנפירנדיקער אינטעליגענץ איז געגאנגען אין דער ריכטונג צו אנטוויקלען גייסטיק די אפגעשטאנענע מאסן און דורכברעכן די אייביקע מחיצה, וואס איז הונדערטער יארן געשטאנען צווישן דעם אזוי־גערופענעם בעל־הביתשן, כלומרשט קליין־בורזשואזן קלאס — און דעם פשוטן יידן. דער לאזונג איז געווען: אויס יחסנים, אלע זיינען גלייך, אדער נאך מערער: לויט מארקס טעאריע זיינען די ארבעטער די אויבערשטע פון שטייסל אין דער גאנצער מענטשהייט. די ערשטע אויפגאבע איז געווען צו ארגאניזירן שטרייקן אין די פאבריקן, אראפנידערן דעם לאנגן 14—16 שעהדיקן ארבעטס־טאג, העכערן דעם פארדינסט, שאפן בעסערע באציונגען א. א. וו. דאס אלץ האט זייער אימפאנירט די אייביק דערשלאגענע און פארארימטע ארבעטער, און זיי האבן מיט גרויסן חשק זיך אנגעשלאסן אן „בונד“.

די רוסישע דעספאטישע מאכט האט אויך ניט געשוויגן און כדי צו דערשטיקן די רעוואלוציאנערע באוועגונג, האט זי גענומען מאכן פאגראמען אויף יידן אין פארשידנע שטעט, קישיניעוו, ביאליסטאק און פיל פיל אנדערע שטעט. דער „בונד“ האט ארגאניזירט א זעלבסט־שוץ ארגאניזאציע און אויך אין סלאנים איז געשאפן געווארן א שטארקע זעלבסט־שוץ, אזעלכע ארגאניזאציעס זיינען אויך געשאפן געווארן כמעט אין אלע ארומיקע שטעטלעך, וועלכע זיינען געווען אין א שטענדיקן קאנטאקט מיט זייער צענטער, סלאנים. אין סלאנים פלעגן זייער אפט זיך צוזאמנקומען געהיימע קאנפערענצן פון די אפטיילונגען פון אלע ארומיקע שטעטלעך כדי אויסצוארבעטן פראגראמען און אינסטרוקציעס פאר דער עקאנאמישער און קולטורעלער טעטיקייט. געוויינלעך זיינען אין יענע צייטן נאך ניט געווען קיין געצאלטע פארטיי־טוער, און אלץ איז געטאן געווארן פרייוויליק, לשמו ולשמה. די מאראלישע ריינקייט פון די חברים איז זייער שטרענג אפגעהיט געווארן, די פריינטשאפט און איבערגעבנקייט פון די חברים איינע צום אנדערן איז געשטאנען אויף דער העכסטער מדרגה.

די זעלבסט־שוץ

די זעלבסך־שוץ ארגאניזאציע פון „בונד“ האט איינגעשאפן א גרויסע צאל געווער, (דייטשע ברוינינגס) און אויך ספעציעל געמאכטע דראטענע נאהייקעס מיט בלייענע פארשארפטע קעפ. אינטערעסאנט, ווי אזוי דער סלאנימער „בונד“ האט זיך געשאפט געלט פאר די צוועקן: לויטן סטאטוט האט דער „בונד“ ניט געטארט זיך באנוצן מיט די מיטלען פון די אנארכיסטן און סאציאליסטן־רעוואלוציאנערן, וועלכע פלעגן דורך טערער און עקספראפריאציעס אויף רייכע אדער רעגירונגס־אנשטאלטן שאפן זיך געלט־מיטלען אום אויסהאלטן זיך. זיינען די סלאנימער בונדיסטן, צוזאמען מיטן די דערעטשינער, איינגעפאלן אויף אן אנדער קאמבינאציע: יעדן יאר פלעגן אין דערעטשינער נאדליעסניצטווא (מלוכה׳שע וואלד־אינסטיטוציע) פארקומען גרויסע טארגעס אויף קאזיאנע וועלדער, און אהין פלעגן קומען סלאנימער און אנדערע יידישע סוחרים קויפן די וועלדער. על־פי־רוב פלעגן די יידישע סוחרים אריבערשטייגן איינער דעם אנדערן מיט גרויסע געלט סומעס. אויף די טארגעס פלעגן אויך קומען פארשטייער פון סלאנימער בונד, צווישן זיי קינדער פון די זעלבע סוחרים (ווי לוריע און אנדערע), און צוזאמען מיט די חברים פון דערעטשין פלעגן זיי ווירקן אויף די סוחרים, זיי זאלן אויסטיילן א געוויסע צאל „דיעלאַנקעס“, וועלכע א באשטימטער סוחר דארף קויפן. צומאָרגנס פלעגט מען אויסשטייגן די באשטימטע „דיעלאַנקעס“ און דער אונטערשייד, וועלכער האט באטראָפן היפשע עטלעכע טויזנט רובל, פלעגט געהערן צום „בונד“. דאס געלט איז געווען צום איינקויפן געווער פאר די יידישע זעלבסט־שוץ ארגאניזאציעס. אזוי האט עס זיך געפירט אייניקע יאר, און קיינער אפילו פון די סוחרים האט די זאַך קיינמאל ניט פאראטן. פארן געלט פלעגט מען דורך דעם באקאנטן אייזן־סוחר ניסן יעזערסקי (וועלכער האט געהאט פארבינדונגען מיט אויסלענדישע סוחרישע אגענטן) איינקויפן די בעסטע דייטשע ברויניגס. איך געדענק, אז אפילו די דערעטשינער ארגאני־

זאציע האט געהאט איבער 40 אזעלכע רעוואלווערן און איבער 100 דראטענע נאהייקעס.

איך מוז באטאנען, אז די זעלבשוץ ארגאניזאציעס פון יענער צייט האבן געשפילט א גרויסע ראל ביים אפהיטן פון פאגראמען. די ארומיקע קריסטליכע באפעלקערונג האט געוווסט, מער ווייניקער, פון דעם און נאטירלעך האט זי עס זיך נאך פארגעשטעלט אין א פארגרעסערטן פארמאט. זיי פלעגן זאגן, אז דער „בונד" האט אויך באמבעס.

דערביי איז כדאי צו דערציילן א פאר קאנקרעטע פאקטן:

אין דער צייט פון רוסיש־יאפאנישן־קריג איז פארגעקומען א מאביליזאציע פון די מענער־פליכטיקע. דארפישע יוגנט האט צו דעם צוועק אין גרויסע מאסן צוזאמענגעקליבן זיך אין סלאנים; ווי געוויינלעך האבן זיי זיך גוט אנגעשיכורט און געוואלט א שפיל טאן זיך מיט די „זשידקעס". אין סלאנים האט זיך עס ניט איינגעגעבן, א גרויסע טייל פון זיי זיינען געווען פון דערעטשינער געגנט. חברים פון דער אזוי־גערופענער בונדישער זעלבסט־שוץ האבן זיך צוגעהערט, ווי די יונגע פויערים האבן זיך אפגערעדט, אז אויפן וועג צוריק קיין דערעטשין וועלן זיי זיך אפרעכענען מיט די אידלעך פון האלינקע. די ארגאניזאציע האט ארויסגעשיקט אין געהיים צוויי בחורים, זיי זאלן אויף וועלאסיפעדן נאכפארן נאך זיי ביז האלינקע. דאס איז געווען פרייטיק פארנאכט. דורכפארנדיק האלינקע האבן זיי צוריבט די עטלעכע יידישע קרעמלעך און געפארן מיט דער אנגעראבירטער סחורה אין דער ריכטונג פון דערעטשין, דורך וואנען עס איז געלעגן דער וועג צו זייערע דערפער. דערעטשין ליגט 30 ק"מ פון סלאנים; די 2 יידישע שליחים, וועלכע האבן אבסערווירט און געוווסט זייער מארשרוט, זיינען שנעל געלאפן קיין דערעטשין און געגעבן צו וויסן, אז באלד וועלן אנקומען די חברה מיט די אנגעראבירטע זאכן. די דערעטשינער בונדישע ארגאניזאציע (וועלכע האט פארמאגט ארום 30 געזונטע בחורים, טיילוויז ארבעטער פון דער ארטיקער גארבעריי) האט מאמענטאל אלארמירט די זעלבסט־שוץ און זיי ארויסגעשטעלט מיט געווער אין אלע גאסן, דורך וועלכע די באנדיטן האבן געדארפט דורכפארן. אויף יעדן וואגן האבן זיך, מיט די רעוואלווערן אין די הענט, ארויפגעכאפט 2—3 בחורים און געבראכט די פורן מיט די אנגערויבטע זאכן צו א באשטימטן פלאץ אין שטעטל, גוט מכבד געווען די רויבער און די גאנצע אנגערויבטע סחורה פון זיי צוגענומען. מען האט אפילו געצוווּנגען דעם ארטיקן אוריאדניק (פאליציאנט), ער זאל שטיין דערביי און מיטהעלפן. איך געדענק, ווי די דערעטשינער פרומע יידן (דאס איז געווען פרייטיק צו נאכט) זיינען געקומען צו לויפן און געזאגט: „גוט גוט, קינדערלאך, זאל אייך גאט העלפן — עס איז א מצוה צו ראטעווען ארים יידיש האב און גוטס. עס מאכט ניט אויס, וואס איר פארט אונטער א ביסל אום שבת..."

דאס האט ארויפגעווארפן א גרויסע שרעק אויף אלע ארומיקע פויערן, און זיי פלעגן ציטערן פארן יידישן „בונד".

נאך אן אינטערעסאנטער פאל פון גבורה פון די דאמאלסדיקע יידישע רעוואלוציאנערן איז פארגעקומען בערך אין 1905—6: אין סלאנים האט זיך דאן געפונען א געוויסער „אקאלאדאטשניק" (רוסישער פאליציי־מייסטער) אן אנטי־סעמיט, וועלכער האט פארשאפן זייער פיל צרות די יידן אין אלגעמיין, און די רעוואלוציאנערן בפרט. ער איז אין א געוויסן אוונט דערשאסן געווארן דורך א פאר יונגע אינגלעך. בשעת מעשה האט מען קיינעם ניט געכאפט, נאר אין אייניגע טעג ארום האט מען ארעסטירט א פאר חברים פון בונד, וועלכע מען האט חושד געווען אין אטענטאט. מען האט זיי געשמידט אין קייטן און מיט 2 באגלייטער אריינגעזעצט אין צוג, אין א באזונדער קופע, כדי זיי אפצופירן אין גראדנער טורמע. פארן אפגאנג פון צוג האבן 2 מיידלאך (חברטעס פון בונד) צוגעטראגן פאר די ארעסטירטע כלומרשט צידה לדרך, 2 לעבלאך ברויט, אין וועלכע עס זיינען געווען באהאלטן 2 אנגעלאדנע רעוואלווערן. אין מיטן וועג, ווען דער קאנוואי האט צוגעדרעמלט אין פארשלאסענעם קופע, האבן די ארעסטירטע זיי דערשאסן און ווען דער צוג איז לאנגזאם צוגעגאנגען צו א סטאציע, זיינען זיי ארויסגעשפרונגען דורכן פענסטער און נעלם געווארן. מען האט זיי שוין מער ניט געפונען, זיי זיינען אוועק קיין אויסלאנד.

דאס באוויזט נאך א מאל, אז אויך אין גלות איז די יידישע יוגנט ניט געווען פאסיוו, שטענדיק ארויסגעוויזן א העלדישן ווידערשטאנד קעגן פארשידענע שונאים און אונטערדריקער. אזוי איז געפירט געווארן אין סלאנים א פרוכטבארע פאליטישע און רעוואלוציאנערע ארבעט דורך דער יידישער יוגנט, סיי פון דער בונדישער אריענטאציע און סיי דורך די אלע איבריקע, אין יענער צייט, לינקע ציוניסטישע ארגאניזאציעס.

אין א געוויסן גרויסן מארק־יריד אין דערעטשין, ווו עס האבן זיך צוזאמענגעקליבן טויזנטער פויערן, האט מען זיך דערוווּסט פון די איינצלנע קריסטלעכע פארטרויאונגסמענער, מיט וועלכע די ארגאניזאציע איז געווען אין קאנטאקט, אז די פויערן ווילן מאכן א פאגראם אין שטעטל. האט מען צוגעגרייט די גאנצע יוגנט מיט געווער און נאהייקעס, און די קינדער פון דעם אזוי גערופענעם „קליין־בונד" מיט פלעשלעך קעראסין. ווען דער טומל האט זיך געזאלט אנהויבן, האבן די קינדער מאמענטאל אנגעצונדן עטליכע פויערישע וועגענער פולע מיט שטרוי און פון פארשידענע זייטן פון מארק האט זיך גענומען הערן א שיסעריי פון רעוואלווערן אין דער לופט. צייט 10—15 מינוט איז ניט געבליבן קיין זכר פון די הונדערטער פורן; זיי זיינען געלאפן ווי פארסמטע, שנעל געשפאנט די פערד און אוועק מיט די ווייבער און קינדער. נאך אזא געשיכטע איז צומארגנס געקומען פון סלאנים דער איינציקער זשאנדאר, מיטן נאמען באלבאט, כדי צו מאכן אן אויספארשונג. עס האט געקאסט עטלעכע פלעשער בראנפן מיט א 25 קערבלאך, און די זאך איז דערליידיקט געווערן בשלום.

אזוי האט זיך אין יענער צייט, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, אנטוויקלט די ארבעט פון בונד. עס האט זיך געפירט א לעבעדיקע קולטור ארבעט, זיך פיל פארבעסערט די עקאנאמישע לאגע פון די ארבעטער, דער ארבעטס־טאג איז ארונטער פון 16 אויף 8 שעה, דער פארדינסט איז געווארן גרעסער און די אמאליקע דערשלאגענע הארעפאשניקעס האבן סיסטעמאטיש אויסגעגלייכט זייערע פלייצעס,

געוואָרן מיט לייטן גלייך, זיך גענומען לעבן קולטורעל און זיך גייסטיק אנטוויקלען.

דיסקוסיעס און פארטיי־קאמפן

ווי אומעטום האבן אין יענער צייט אין סלאנים עקזיסטירט אויך ארגאניזאציעס מיט ציוניסטישע שטרעמונגען; פריהער ס״סאָווצעס, נאכהער פועלי־ציון, עס זיינען אויך געווען אלגעמיינע ציוניסטן; עס פלעגן געפירט ווערן שטענדיקע דיסקוסיעס אויף די טעמעס צו יידן דארפן האבן אן אייגענע לאנד, אדער מען קען זיך אויסלעבן צווישן די גוים ביי דעמאקראטישע און גלייכבארעכטיקטע באדינגונגען. די בונדיסטן זיינען אין יענער צייט געווען פארשיכורט דורך דער מארקסיסטישער טעאריע, אז דער אנטיסעמיטיזם איז א פראָדוקט פון דער קאפיטאליסטישער אָרדנונג, און ווען דער ארבעטער־קלאס וועט זיגן, וועט אלץ אויפהערן און עס וועט זיין ווי ישעיהו הנביא האט געזאגט: וגר זאב עם כבש א.א.וו.

מען קען זיי אויך שטארק ניט באשולדיקן. די יידישע קינדער, וועלכע זיינען דערצויגן געווארן אויפן „ואהבת לרעך כמוך״, אלס קינדער פון א פאלק וואס האט צוויי טויזנט יאר אזוי פיל געליטן, ניט געהערשט איבער קיינעם, נישט געפירט קיין מלחמות און אפילו מורא געהאט א פויגל צו שיסן, האבן ניט געקענט פארשטיין די פסיכאלאגיע פון די גוים, וועלכע זיינען געווען שטענדיק די הערשער, הונדערטער יארן געפירט מלחמות און דערשטיקט מינדערהייטן, אייביק געגאנגען אויף יאגד און זיך געבאדן אין בלוט, סיי פון חיות און סיי פון מענשן, און דערביי געקענט אליין פארוואנדלט ווערן אין חיות אין איין אויגנבליק.

מען מוז אנערקענען, אז דער „בונד״ האט געהאט אין יענער צייט זייער פיל פארדינסטן פאר דער דערציונג פון די יידישע מאסן און דער אנטוויקלונג פון דער יידישער שפראך. ער האט דורך דעם אויפגעהויבן די זעלבסטווירדע ביי דעם יידישן פאלקס־מענטש.

אזוי האט דאס יידישע סלאנים געלעבט ביז 15—1914, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. דיווירטשאפט האט זיך אנטוויקלט מער־ווייניקער נארמאל, די שטאט האט זיך פארגאנדערגעבויט; א דאנק דער פאמיליע קוניצע איז אין סלאנים איינגעפירט געוואָרן וואסער־לייטונג, וואס ווייניק פון די ארומיקע גרעסערע שטאט האבן פארמאגט. קוניצע האט באקומען א קאנצעסיע פון דער שטאט־פארוואלטונג אויף 48 יאר.

ציוניסטן, לומדים, רבנים

פאראלעל מיטן בונד האבן זיך שטארק אַנטוויקלט די ציוניסטישע ארגאניזאציעס פון אלע שאטירונגען, און פארנומען א וויכטיקן ארט אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. סלאנים איז געווען בארימט אלס א שטאט מיט א פיינעם יידישן סוחרטום און מיט נאך א שענערער יידישער אינטעליגענץ, סיי אין רעליגיעזן זין, סיי אין וועלטלעכן.

א גרויסע ראל אין דער גייסטיגער אנטוויקלונג פון די סלאנימער יידן, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט, אין רעליגיעזן זין, געשפילט דער בארימטער סלאנימער רב און חכם ר׳ מרדכי׳לה ז״ל, און די סלאנימער ישיבה אונטער דער אנפירונג פון הרב יגל ז״ל, וועלכע האבן ארום זיך קאָנצענטרירט א גרויסע צאל ארטיקע לומדים, רבנים און לערער פון פארשידנע חדרים. בארימט איז געווען אין יענער צייט אדוואקאט יעקובסאָן, דער געוועזענער אויסגעקליבענער דעפוטאט צו דער ערשטער רוסישער דומע, א גרויסער אינטעליגענט, א ציוניסטישער און געזעלשאפטלעכער עסקן, וועלכער האט פיל מיטגעווירקט צו דער וועלטלעכער אנטוויקלונג פון דער סלאנימער יידישער באפעלקערונג. הונדערטער און טויזנטער יידן פלעגן קומען הערן אין די יארן 1905 זיינע גלענצענדע רעפעראטן וועגן די נייע ווינטן, וואס האבן דאן גענומען בלאזן אין רוסלאנד. יעקובסאָן איז אויך געווען א פעאיקער יוריסט און פלעגט שטענדיק פארטיידיקן די ארטיקע יידישע געזעלשאפט אין פארשידענע אלגעמיינע יידישע פראגן.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

דער אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה האט אינגאנצן צעבראכן דעם יידישן סלאנים. אונטערן דרוק פון דעם דאמאָלסדיקן רוסישן ארמיי־פירער ניקאלאי־ניקאלייעוויטש, דעם קייסער׳ס פעטער, א שרעקלעכער רעאקציאנער און שונא ישראל, וועלכער האט ארויסגעגעבן א באפעל אז די באפעלקערונג זאל פארלאזן די שטעט און דערפער און עוואקואירן אין טיף רוסלאנד, ווייט פון פראנט, — האבן אויך א סך יידן פארלאָזן די שטאט. די ארומיקע דארפישע באפעלקערונג האט דאן אין גאנצן פארלאזן אירע וווין־ערטער. סלאנים איז פארנומען געווארן דורך דער דייטשער ארמיי און האט געהערט צו דער אזוי גערופענער „פראנטאווער ליניע״. די דייטשע ארמיי האט דערגרייכט ביז בעראנאוויטש און איז דארטן געבליבן שטיין.

סלאנים מיט דער גאנצער אומגעגנט האבן זיך געפונען אין די יארן פון קריג אין שרעקליכע מאטעריעלע באדינגונגען. מסחר און מלאכה זיינען אינגאנצן אפגעשטארבן און פראדוקטן צום לעבן זיינען כמעט ניט געווען; די יידישע באפעלקערונג האט פיל געליטן פון קראנקהייטן און הונגער און צום סוף פון דער מלחמה איז פארבליבן ניט מער ווי א העלפט יידן, פארארימטע, אויסגעהונגערטע, דערצו זיינען פיל הייזער אפגעברענט געווארן פון א גרויסער שרפה, וואס האט נאך מער פארערגערט די לאגע.

ס׳איז כדאי צו דערציילן אן אריגינעלע געשיכטע: דאס שכנותדיקע שטעטל דערעטשין האט זיך געפונען די גאנצע צייט פון קריג „אויף דער צווייטער זייט גרעניץ״ פון דער פראנטאווער ליניע, און היות די דארטיקע פויערשע באפעלקערונג איז מערסטנס פארבליבן אין די דערפער, געזייט די פעלדער און גערטנער, האָט זיך דער דערעטשינער געביט געפונען אין פיל בעסערע מאטערילע באדינגונגען. א קאנטאקט מיט סלאנים איז געווען שטרענג פארבאטן דורך דער דייטשער ארמיי־אנפירונג. אין דער מלחמה צייט פלעגן סלאנימער יידן ביט דער גרעסטער מסירות־נפש אין די פינסטערע נעכט ארויסשמוקלען פון דערעטשין פארשידענע לעבנס־פראדוקטן. פיל פלעגן געכאפט ווערן דורך די דייטשע זשאנדארן, געשלאגן און ארעסטירט ווערן.

צופליק האבן זיך אין דערעטשינער געגנט געפונען

צווישן די געמיינדע־פארשטייער, די א. ג. וואיטעס, עטלעכע יידן. גלייך ווי מען האט זיך דערוווסט וועגן דער גרויסער שרפה אין סלאנים, פון וועלכער א גרויסער טייל יידן זיינען געבליבן בעירום ובחוסר־כל, האבן די דערעטשינער יידישע פארשטייער נאך גרויסער מי אויסגעפועלט ביים דאמאלסדיקן דערעטשינער אמטס־פארשטייער א דערלויבניש אויף א זאמלונג פון עסנווארג און קליידונג צו הילף די נשרפים. אזוי האט מען איינעס א שיינעם טאג, אין דער באגלייטונג פון אמט־פארשטייער מיט א פאר ארטיקע יידישע עסקנים צווישן וועלכע עס איז געווען אויך דער שרייבער פון די דאזיקע שורות, אריינגעבראכט קיין סלאנים ביי 100 פויערשע פורן מיט פארשיידענע פראדוקטן, ווי תבואות, קארטאפל און נאך פארשיידענע זאכן.

איך געדענק די שמחה און דאנקבארקייט פון דעם דאמאלסדיקן סלאנימער הילפסקאמיטעט, אין וועלכן עס האבן זיך געפונען: הרב יגל, שמעון־ארע ארלינסקי, ד״ר לעווין, אפטייקער גראדזענסקי, אהרונאוויטש, חנאנאוויטש, יוסף גאלדבערג, שמעון ווערניקאווסקי, בצלאל לאנצעוויצקי און אנדערע, וועמענס נעמען עס איז שוין שווער זיך צו דערמאנען. יארן לאנג האבן סלאנימער יידן געדענקט די געשיכטע, און ווען מיט יארן שפעטער האט געטראפן אן ענלעכע שרפה אין דערעטשין און א פאר ארימע יידישע גאסן זיינען אפגעברענט געווארן, האבן סלאנימער יידן אויף מארגן צונויפגעזאמלט א גרויסע צאל קליידונג, שפייז און מזומן געלט, און מיט געדונגענע יידישע פורן דאס געבראכט קיין דערעטשין. מיטגעפארן מיט דעם טראנספארט זיינען די פארשטארבענע ד״ר וויס און משה זבלאצקי ז״ל און דער שרייבער פון די שורות. אזעלכע און ענלעכע פאקטן פון פריינטלעכע באציאונגען צווישן דער סלאנימער יידישער געזעלשאפט און די ארומיקע יידישע שטעטלעך האבן זיך געצויגן די גאנצע צייט.

צוויי מאל באלשעוויסטישע הערשאפט

זומער 1919 זיינען אריין קיין סלאנים די באלשעוויקעס, די ארמיי האט אויסגעזעהן זייער ארים, כמעט בארוועס. דאך האט מען זיי באגעגנט מיט גרויס פרייד און איינער א סלאנימער, קוניצע, אליין א סימפאטיקער פון די קאמוניסטן, האט פון גרויס פרייד זיי באגעגנט אויף דער טריבונע מיט א יידישן שהחיינו. פארשטייט זיך, אז די לינקע עלעמענטן אין שטאט האבן זיך פארגעשטעלט, לויט זייערע מארקסיסטישע טעארעטישע באגריפן, אז די באלשעוויקעס זיינען די ווירקלעכע רעטער פון דער מענטשהייט בכלל, און פון יידן בפרט. גאנץ אנדערש האט עס זיך אבער ארויסגעוויזן אין דער ווירקלעכקייט; אין דער קורצער צייט פון זייער זיין אין סלאנים, האבן זיי באוויזן דורכצופירן א ריי קאנפיסקאציעס, ארעסטן, פארפאלגונגען, אפילו פון יענע לינקע עלעמענטן, וועלכע זיי האבן געהאלטן פאר קאנטער־רעוואלוציאנערן א.א.וו. זייער הערשאפט האט לאנג ניט געדויערט און זיי זיינען פארטריבן געווארן דורך דער פוילישער ארמיי. די פאלאקן האבן אנגעהויבן איינפירן ארדנונג, און לויט א באפעל פון ווארשע געהייסן אויסקלייבן א שטאטראט. דער בירגערמייסטער איז דאן געווען לימא, אן ארטיקער פאלאק. משה זאבלאצקי ז״ל איז אויסגעקליבן געווארן אלץ וויצע־בירגערמייסטער. די באדינגונגען פון ארטיקן לעבן האבן זיך אנגעהויבן סטאביליזירן, נאר נאך א קנאפן יאר פון פוילישער הערשאפט זיינען זיי ווידער ארויסגעטריבן געווארן דורך דעם גרויסן רוסישן אנגריף וואס האט געצילט צו פארנעמען ווארשע. זומערצייט 1920 איז סלאנים נאך א קורצער שלאכט פארנומען געווארן דורך די באלשעוויקעס. דאס מאל האבן זיי געלאזן פילן זייער מאכט פיל שטארקער; שטרענגע קאנפיסקאציעס פון פריוואטן אייגנטום, ארעסטן און אפילו טויט־שטראפן פאר באהאלטענע סחורות אדער אנדערע חטאים.

אזוי געדענק איך, אז דער אפטייקער לאכאזוויאנסקי איז ארעסטירט געווערן און געזאלט פאראורטיילט ווערן צום טויט פאר כלומרשט אויסבאהאלטן געוויסע סחורה, און דורך א נס איז ער ניצל געווארן פון טויט. א יונגע פריילין, א טאכטער פון דער בארימטער קרעמרקע פון ראד קראמען טעלצע איינשטיין, איז פאראורטיילט געווארן צום טויט פאר אויסבאהאלטן סחורה. דער אפיציעלער אויסרייד איז געווען, אז זי האט געוואלט אונטערקויפן א קאמיסאר. אין שטאט האט מען גערעדט, אז זי האט פארגעלייגט א צו קליינע סומע שוחד...

די באלשעוויקעס האבן שוין גענומען איינפירן אין סלאנים פולשטענדיקע ארדנונג לויטן רוסישן נוסח, דער „בונד" און ציוניסטישע ארגאניזאציעס זיינען פארפאלגט געווארן און פילע זיינען ארעסטירט געווארן. א סך יידישע יוגנט האט זיך געכאפט פארנעמען פאסטנס ביי דער באלשעוויסטישער מאכט. א טייל פון לינקן פליגל פון „בונד" האט זיך גלייך אנערקענט צום באלשעוויזם, און עס האט שוין געהאלטן ביי א פולשטענדיקער נאציאנאליזאציע, לויטן מוסטער פון רוסלאנד, נאר פלוצלינג האט די באלשעוויסטישע ארמיי געקראגן א שטארקן קלאפ ביי ווארשע און איז אפגעטראטן צוריק מיט אזא שנעלן טעמפא, אז צייט איניקע טעג נאך דער מפלה ביי ווארשע האבן זיי שוין אפגערייניקט סלאנים און געלאפן מיט א שנעלן טעמפא ביז קיעוו. אזוי אז נאוועמבער 1920 איז שוין סלאנים צוריק פארנומען געווארן דורך דער פוילישער ארמיי.

דער דאפלטער אריין־און ארויס־מארש פון די באלשעוויקעס און פון די פאליאקן האבן שרעקליך רואינירט און צעבראכן מאטעריעל און מאראליש די אזוי לאנג־אויסגעמאטערטע פון דער דייטשער אקופאציע שארית הפליטה פון דער יידישער באפעלקערונג. די באלשעוויקעס האבן זיי באשולדיקט אלס קליינבירגערלעכע עלעמענטן קאנטער רעוואלוציאנען, און די פאלאקן ווידער האבן באשולדיקט די אומשולדיקע יידן אלס „זשידזי קומוניסטי" — אויסגעשפראכענע קאמוניסטן. ביי זייער צווייטן אריינגאנג האבן זיי שרעקלעך געשלאגן די יידישע יוגנט און ארעסטירט זייער פיל יונגע יידן, וואס האבן פארנומען שטעלעס ביי די באלשעוויקעס. עס זיינען אויך געפאלן קרבנות. אזוי האבן די סלאנימער יידן אנגעהויבן לעבן אונטער דער פרישער פוילישער מאכט, ניט וויסנדיק מה טיבו של עובר זה, נישט אריענטירנדיק זיך צו עס וועט זיין גוט פאר יידן אדער שלעכט.

סטאביליזאציע אונטער פוילישער מאכט

אין יאר 1921 האט זיך די לאגע א ביסל געוומען סטאביליזירן. פיל יידן האבן גענומען צוריק צו קומען פון רוסלאנד צו זייער היים, די אפגעבערענטע גאסן האבן זיך לאנגזאם גענומען אפבויען. די פוילישע רעגירונג האט געגעבן א ביסל הילף דורך האלץ־מאטעריאל, דער אמעריקאנער סלאנימער רעליעף האט געשיקט די דעלעגאנטן עפשטיין און לעמקין מיט געוויסע הילפס־מיטלען, דער דזשוינט האט אויך גענומען שיקן שטיצע, און א דאנק דער גרויסער ווידערשטאנדס־קראפט, וואס דער גלות־ייד האט פארמאגט, ווי אויך דעם שטארקן דראנג צו ווידער־אויפלעבונג, וואס יידן האבן שטענדיק פארמאגט, האבן די עצמות היבשות אנגעהויבן סיסטעמאטיש ארויפציען אויף זיך צו ביסלעך פלייש און אנגעהויבן אפלעבן.

די איבערגעריסענע ארבעט פון געוועזענעם שטאטראט מיטן בורמישטש קלימאוויטש און וויצע זאבלאצקי ז״ל, מיט דער מערהייט פון די יידישע ראטמענער, איז צוריק באנייט געווארן. די גרעסערע טייל ארבעט איז געווען איינשרייבן די צוריק־געקומענע פון רוסלאנד, רעגיסטרירן און באשטעטיקן זיי אלס סלאנימער בירגער.

פון די יידישע באַאַמטע אין מאגיסטראט האבן זיך אויסגעצייכנט ראדונסקי און זאקלאד, וועלכע האבן פיל מיטגעהאלפן די אומגעקערטע פעסטשטעלן דאס פארלאזענע אייגנטום, וואס איז פארנומען געווארן דורך פארשיידענע מענטשן, און דורכפירן פיל פארמעלע זאכן, ווי מעטריקעס, פאספארטן א.א.וו. דאס אלעס האט געדארפט דערליידיקן דער מאגיסטראט, און א דאנק דער איבערגעבנקייט פון יידישן וויצע־בירגערמייסטער זאבלאצקי און אייניקע יידישע באאמטע, וואס האבן געארבעט אין דער שטאטפארוואלטונג, ווי אויך א דאנק דער גרעסערער צאל יידישע ראט־מענער, זיינען די אלע פארמעלע פראצעדורן דורכגעפירט געווארן אין א צופרידנשטעלנדעם צושטאנד.

ס'איז אריבער א יאר נאך דער איינפירונג פון דער סטאבילער פוילישער הערשאפט, און סלאנימער יידן האבן גענומען קלערן וועגן אויפלעבן צוריק דאס ווירטשאפטלעכע און קולטורעלע לעבן אין זייער שטאט. דער ערשטער פוילישער וואיעוואדע איז געווען אן ארטיקער גוט־באזיצער יעסבאן, פון הויף ביורדעוויץ. זיין זיץ־ארט איז געווען אין בריסק. לויט זיין איבערצייגונג איז ער געווען אן ענדעק, אבער אן ארנטלעכער מענש און געהאט שטענדיקע געשעפט־לעכע באציאונגען מיט יידן.

דער וואיעוואדע און די גימנאזיע

ווען ער איז געקומען צום ערשטן מאל באזוכן סלאנים, האט ער גלייך אפגעשטאט א וויזיט אין דער יידיש־רוסישער גימנאזיע. ווען ער האט באמערקט, אז די יידישע תלמידים לערנען אין רוסיש, איז ער געווען זייער אויפגעקאכט. סטייטש, האט ער געזאגט, שוין באלד א יאר ווי איר יידן געהערט צו פוילן און איר ווילט ניט פארלאזן די פארשאלטענע מאסקאלישע שפראך? איך וועל עס מער ניט דולדן, — האט ער מיט כעס אויסגעשריען.

צופעליקער־וויזע בין איך אין א קורצער צייט נאך דעם באזוך געווען ביי אים אין בריסק מיט א געוויסער מיסיע וועגן א יידישן ענין (דער וואיעוואדע איז גראדע געווען מיינער א פערזענלעכער באקאנטער פון די פריערדיקע יארן). זייענדיק ביי אים אין בריסק האט ער מיט מיר פארפירט א לענגערן שמועס וועגן דער יידן פראגע און געמאכט שטארקע פארווורפן פארוואס מיר לערנען די יידישע קינדער אין סלאנים אין דער רוסישער שפראך, און ניט פויליש. דאס וויזט — האט ער געזאגט — אז די יידן סימפאטיזירן מיט די רוסישע קאמוניסטן מער ווי מיט די פאלאקן, און נאך אלע געוויינלעכע טענות, אז יידן זיינען ניט קיין לאיאלע בירגער, און צום סוף האט ער צוגעגעבן: — איך בין גענן פארגראמען אויף יידן, אבער עקאנאמיש וועלן מיר קעמפן קעגן אייך מיט אלע מיטלען.

קומענדיק צוריק א היים, האב איך איבערגעגעבן מיין שמועס מיטן וואיעוואדע אייניקע באקאנטע, וועלכע האבן קינדער אין שולע, אין דער אנוועזנהייט פון קוניצען, און דאן האבן מיר באשלאסן אפצוקויפן ביי קוניצען די גימנאזיע און שאפן א געזעלשאפטלעכע יידיש־פוילישע מיטל־שולע, דאס הייסט פויליש און עברית, און דאן, מיט דער איינשטימונג פון א גרעסערער צאל עלטערן, איז אויסגעקליבן געווארן אן עלטערן־קאמיטעט פון פאלגענדע פערזאנען: חיים רבינוביץ אלס פרעזעס, משה זקהיים אלס וויצע־פרעזעס און די פאלגענדע פערזאנען אלס מיטגלידער: פרוי גאלדבערג, פרוי שפירא, מעשל, חיגרין, וואלאך, שפירא, פרידמאן, סוועטיצקי, פאמעראנץ, ד״ר אפרת, ד״ר קאווארסקי און לאץ.

אינטערעסאנט דערביי צו באמערקן, ווי ווארעם די סלאנימער באפעלקערונג האט זיך אפגערופן צו דער אידייע פון שאפן אן אייגענע יידישע גימנאזיע. ניט קוקנדיק אויף דער שווערער עקאנאמישער לאגע, אין וועלכער מען האט זיך דאן געפונען, איז שנעל געשאפן געווארן א געוויסע סומע געלט אויף אויסקויפן און איינארדנען די גימנאזיע.

די שול־מאכט האט אונז, יידן, נאטירלעך געשטעלט די שווערסטע באדינגונגען, ווי: — די געביידע און די קלאסן זאלן זיין גרויסע און שיינע, דער דירעקטאר און די לערער זאלן זיין אקאדעמיקער מיט העכערע בילדונג און קענען גוט פויליש, א גוטע פוילישע ביבליאטעק, א גוטן פיזישן קאבינעט, נאר מיר האבן מיט אלע כוחות באזייטיקט אלע שוועריקייטן; געדונגען ביי ה' מאניסיעוויטש די גרויסע געביידע אויף ניעווסק, אנגאזשירט א גאנצן שטאב לערער מיט א דירעקטאר פון גאליציע, מיט טיטולן פון דאקטאראט, און אזוי קעמפנדיק און אוועקשטעלנדיק אין משך פון 2—3 יאר די גימנאזיע אויף דער געהעריקער הויך, האבן מיר נאך פיל אינטערווענצן אין מיניסטעריום און קוראטאריום אויסגעקעמפט פולע רעכט פון א רעגירונגס־גימנאזיע, ד. ה. רעכט ארויסצוגעבן מאטורעס. אונזער גימנאזיע האט אנבעלאנגט צום פארבאנד פון יידיש פוילישע מיטל־שולן, אין דער שפיץ פון וועלכן עס איז געשטאנען דער בארימטער פראפעסאר ברוידע פון לאדז, מיט זיין וויזיטאטאר ד״ר טארטאקאווער. לויט די אנווייזונגען פון ד״ר טארטאקאווער, וועלכער האט אפט וויזיטירט די גימנאזיע, פלעגט יעדער יאר פארגרעסערט און אויסגע־

בעסערט ווערן די פראגראם פון די העברעאישע למודים. עס זיינען געווען 2 העברעאישע לערער.

די גימנאזיע האט דערגרייכט א צאל פון 400 תלמידים אין אלע 8 קלאסן, און פאר דער צייט פון איר עקזיסטענץ ביז דער מלחמה ארויסגעלאזן א גרויסע צאל מאטוריסטן, וועלכע האבן נאכדעם סטודירט אין פארשידענע פאקולטעטן און געענדיקט ווער מעדיצין, ווער יוריספרודענץ און ווער מאטעמאטיק.

דערביי דארף איך צוגעבן, אז א ערך15% תלמידים, קינדער פון ארימע עלטערן, האבן געלערנט אומזיסט, א גרעסערער טייל האט געצאלט פארשידענע נארמעס לויט זייערע מעגלעכקייטן, און נאר א קליינער טייל פון די רייכערע האבן געצאלט די פולע נארמע פון 50 ביז 70 גלאטעס א מאנאט.

די גימנאזיע האט געהאט א בודזשעט ביז 100 טויזנט זלאטעס א יאר. קיין שטיצע פון דער רעגירונג האבן מיר ניט געהאט, אויסער דער הילף פון מאגיסטראט, וואס האט די לעצטע יארן, אויף דער אינטערווענץ פון די יידישע ראטמענער, סובסידירט מיט 3000 זלאטעס א יאר. די לעצטע יארן זיינען צוגעצויגן געווארן צום עלטערן־קאמיטעט אויך א טייל פון די סלאנימער גבירים, ווי אביגדור און יוסף ראבינאוויטש, יעקב מיליקאווסקי און גורוויטש. די לעצטע האבן פיל מיטגעהאלפן צו דעקן די דעפיציטן, וועלכע האבן זיך צונויפגעקליבן פון פיל יארן.

די דערציאונג אין גימנאזיע איז געווען מוסטערהאפטע. די לערער פלעגן מוזן פון צייט צו צייט באזוכן די קינדער אין זייערע היימען און נאכפרעגן וועגן זייער באציאונג צו די עלטערן; ס'איז געווען פארבאטן צו באזוכן קינא מיט ניט קיין פאסנדע בילדער. די גרעסטע טייל תלמידים האבן אנבאלאנגט צו פארשידענע ציוניסטישע ארגאניזאציעס, ווי גורדוניה, פועלי־ציון א.א.וו. דער עלטערן־קאמיטעט איז באשטאנען פון אויסגעקליבענע יעדן יאר דורך אלגעמיינע וואלן, פון די עלטערן פון פארשיידענע שיכטן און שטרעמונגען.

עס מוז דערביי באמערקט ווערן, אז עס איז קיינמאל נישט פארגעקומען קיין קאנפליקט פון א פאליטישן אדער פארטייאישן כאראקטער און דער אינטערעס איז געווען פון יעדן נאר לטובת דעם אנשטאלט.

דער גרעסטער טייל אבסאלווענטן, וואס האבן געענדיקט די גימנאזיע און דעם אוניווערסיטעט, זיינען צום גרויסן באדויערן פארבליבן ארבעטסלאז און נישט געקענט אויסניצן זייערע פראפעסיעס, ווייל די פוילישע רעגירונג האט געמאכט אלע מעגלעכע שוועריקייטן דער יידישער יונגער אינטעליגענץ און ניט געהאלפן איר זיך איינצוארדענען. וועגן באקומען רעגירונגס־שטעלעס איז גאר נישט געווען וואס צו דענקען, און אזוי פלעגן זיי ארומשפאצירן יארן לאנג ווי ליידיק־גייער. דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעבראכט געווארן דורך די נאצי־מערדער. פון די אלע אבסאלווענטן זיינען פארבליבן נאר פאלגענדע: אין ישראל: יחזקאל ראבינאוויטש מיט זיינע צווי ברידער, אדוואקאט ק. לוץ (געוועזענער פוילישער קאנסול אין ישראל), ד״ר שטערנפעלד, ד״ר עפשטיין, די טאכטער פון ד״ר אפרת מיט איר מאן ליובאשיץ, דער זון פון ד״ר אפרת, אינזשיניער ביי סולל בונה. אין פוילן: אדוו. מ. חיגרין, אדוו. מאיר סוועטיצקי מיט זיין שוועסטער מוכע (פארנעמען דארטן מלוכה־פאסטנס).

אין יענע יארן פון געזעלשאפטלעכער טעטיקייט זיינען געשאפן געווארן די פאלגענדע אינסטיטוציעס: בית יתומים, מושב זקנים, טאז, ארט, תרבות שולע, יידישע פאלקס־שולע, בית יעקב שולע; די ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס: פאלקס־באנק, סוחרים־באנק, גרויס־הענדלער־פאריין, קליינהענדלער־פאריין, האנטווערקער־פאריין; אונטערנעמונגען, ווי טארטאקן, גארבארניעס, ציגעלניעס, קאפליארנעס.

דער בית־יתומים

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען פארבליבן אין סלאנים איבער 100 יידישע יתומים; א טייל זיינען געווען קינדער פון טאטעס, וועלכע זיינען אומגעקומען אין קריג און מאמעס וואס זיינען אויסגעשטארבן פון הונגער און קראנקהייטן, און א טייל פון עלטערן, וועלכע זיינען אומגעקומען אין סלאנים, א לאנגע צייט האבן זיי זיך געוואלגערט ביי פארשיידענע קרובים, ביז אין יאר 1921, א דאנק דער מיטהילף פון סלאנימער רעליעף־קאמיטעט אין ניו־יארק, איז איינגעקויפט געווארן א הויז פון 7 צימערן אויף פאנצעוער גאס, אין וועלכער עס האט זיך געפונען פאר דער מלחמה די ארטיקע פאסט.

עס איז אויסגעקליבן געווארן א פארוואלטונגס־קאמיטעט, אין שפיץ פון וועלכן עס איז געשטאנען די גאנצע צייט, ביז 1939, דער דורך אלעמען געשעצטער ד״ר ווייס ז״ל. צום אויסגעווילטן, דורך אלע מנדבים פארן בית־יתומים, קאמיטעט האבן געהערט פאלגענדע פערזאנען: בערמאן, פרוי ווייס, ד״ר יאקימאווסקי, ד״ר עפשטיין, חיים ראבינאוויטש (סוחר) חיים ראבינאוויטש (פרעזעס פון האנטווערקער פאריין), שמעון ארלינסקי, פרידא שפירא, יוסף וואליצקי, משה גראדזענסקי, יצחק סוועטיצקי, א. פאולס, משה אסטרינסקי און נאך.

די דערציערין און ווירטשאפטלעכע לייטערין איז במשך פון כמעט 10 יאר געווען די אין סלאנים באקאנטע סאניע מערעמינסקי, שוועסטער פון ישראל מערעמינסקי. זי האט זיך אויסגעצייכנט מיט איר טאלאנט און איבערגעבנקייט, זי האט געזארגט סיי פאר דער פיזישער און סיי פאר דער גייסטיקער אנטוויקלונג פון די קינדער. דער פרעזעס ד״ר ווייס איז געווען איבערגעגעבן דעם בית־יתומים מיט זיין גאנצן לעבן. ער פלעגט דארטן באזוכן כמעט יעדן טאג. די קינדער זיינען געווען שטענדיק ריין אנגעטאן, גוט געשפייזט און געלערנט יעדער לויט זיין פעאיקייט. דער בית־יתומים האט געדינט אלס ביישפיל אפילו פאר די פאלאקן.

די מערהייט פון סלאנימער יידישע בירגער האט געצאלט, יעדער לויט זיין מעגלעכקייט, א מאנאטלעכע באשטייערונג פארן בית־יתומים, און די דעפיציטן האבן געדעקט פארשיידענע אימפרעזעס א פאר מאל אין יאר, איבערהויפט חנוכה, אין דער געביידע פון בית־יתומים. אויך דער מאגיסטראט פלעגט געבן א געוויסע יערלעכע סובסידיע. די יתומים פלעגן געהאלטן ווערן, ביז מען האט זיי געקאנט ארויסלאזן אלס זעלבסט־שטענדיקע און פעאיקע צום לעבן.

אן אנשטענדיקע שטיצע האט דער בית־יתומים באקומען פון „יעקאפא" און פון סלאנימער רעליעף־קאמיטעט אין אמעריקע. דעם קאנטאקט מיטן סלאנימער רעליעף האט שטענדיק געהאלטן דער אלעמען באקאנטער און באליבטער וואלף בערמאן. אויף זיין אדרעס פלעגט צוגעשיקט ווערן געלט צום פארטיילן צווישן די פארשידענע אינסטיטוציעס.

דער מושב־זקנים

דער מושב זקנים האט זיך געפונען אויף רוזשנויער גאס, אין דעם הויז וואס דער זיידע פון אדוואקאט איצקאוויטש, א רייכער יידישער גוטבאזיצער און וואלד־סוחר, מיטן נאמען בערקע קאבאקיער, האט איבערגעלאזט בירושה פאר דעם צוועק. אין מושב זקנים האבן זיך געפונען ביי 30 זקנים, מענער און פרויען, אין גאנץ געראמע, שיינע און ריינע צימערן.

אויסגעהאלטן געווארן איז די אינסטיטוציע דורך מאגאטלעכע מיטגלידרס־צאלונגען און אמעריקאנער שטיצע, אויך דער מאגיסטראט האט געגעבן א געוויסע סובסידיע. איבערהויפט האבן זיך אינטערעסירט מיטן מושב זקנים ה׳ וואלף בערמאן און אווערבוך, וועלכע פלעגן זייער אפט באזוכן די אלטע לייט און זארגן זיי זאל קיין זאך ניט פעלן. אויך אייניקע פרויען, ווי פרוי גראדזענסקי, פרוי אווערבוך און אנדערע, פלעגן אפט קומען באזוכן די עלטערע ווייבער פון אנשטאלט.

די הכנסת אורחים

אין סלאנים איז אויך געווען א הכנסת אורחים, אין א געסל לעם רוזשנויער גאס, אויך אין א הויז וואס האט א מאל געשענקט פאר דעם צוועק א געוויסער סלאנימער סוחר, וועלכער האט אליין געלעבט אין מאסקווע. אין דער געביידע האבן זיך געפונען אייניגע צימערן מיט בעטלאך צום שלאפן. עס האט זיך דארט געפונען שטענדיק א באאמטער, וועלכער פלעגט אויפנעמען די אורחים און זיי געבן די מעגלעכקייט דארטן צו פארבלייבן אייניקע טעג, געוויינלעך אן קיין שום געצאלט. די אורחים פלעגן דארטן אויך באקומען אומזיסטע טיי און א ביסל עסן.

די געסט זיינען ס׳רוב געווען מגידים און אנדערע מענשן פון ארטאדאקסישע קרייזן, וועלכע פלעגן קומען קיין סלאנים אויף עטלעכע טעג און ניט געהאט קיין מעגלעכקייט צו צאלן אין א האטעל פאר נאכט־לעגער. אנגעפירט מיט דעם הכנסת אורחים האט הער וויגדאראוויטש, דער שוויגער פאטער פון אדוואקאט איצקאוויטש. אגב, זיינער א נאנטער קרוב האט עס געשיינקט דאס הויז פאר דעם צוועק. דער הכנסת אורחים איז אויסגעהאלטן געווארן דורך ארטיקע פריוואטע שפענדונגען און אמעריקאנער שטיצע.

די געזעלשאפט „טאז"

„טאז" האט אנגעהויבן איר עקזיסטענץ אין רוסלאנד נאך דער מלחמה, אונטערן נאמען „אזע", מיטן צוועק אפצוהיטן די געזונדהייט צווישן יידן. נאך דער מלחמה האט טאז אנטוויקלט איר ארבעט אין ווארשע אונטער דער אנפירונג פון ד״ר לעווין, און אין ווילנע, אונטער דער אנפירונג פון בארימטן כלל־טוער ד״ר שאבאד. די ביידע צענטראלעס האבן מיטגעווירקט צו פארשפרייטן די אפטיילונגען פון „טאז" אין פוילן, אין די יארן 26—1925, לויט דער איניציאטיוו פון ד״ר קאווארסקי, ארייגעפארענער קיין סלאנים נאך דער ערשטער מלחמה פון ווילנער געגנט, א מענטש א דעמאקראט מיט א גרויסן געזעלשאפטלעכן חוש, איז געגרינדעט געווארן די געזעלשאפט „טאז". די, איניציאטיוו־גרופע וועלכע איז אויך שפעטער אויסגעוויילט געוואָרן אין פארוואלטונג דורך דער אלגעמיינער פארזאמלונג, איז באשטאנען פון פאלגענדע פערזאנען: ד״ר קאווארסקי ד״ר אפרת, ד״ר יאקימאווסקי, ד״ר צייטלין, פרוי ווייס, פרוי טעלנער, מערע אייזיקאוויטש, חיגרין, חיים רבינאוויטש דער סטאלער, חיים רבינאוויטש דער סוחר, פייטעלעוויטש, יצחק סוועטיצקי, גארטשעווסקי און נאך פארשיידענע פארשטייער פון פארייגען.

די ערשטע אויפגאבע איז געווען „א טראפן מילך"; עס איז געדונגען געווארן א לאקאל אויף מאגיסטראצקע גאס און אהין פלעגט מען ברענגען די ניי־געבארענע קינדער, צום וועגן און מעסטן און קאנטראלירן דורך די אויבנדערמאנטע דאקטוירים, וועלכע האבן געאַרבעט מיט איבערגעבנקייט אן קיין שום באלוינונג. מען פלעגט דארטן ארויסגעבן מילך און פארשיידענע וויטאמינען אן געצאלט. אויסער דעם פלעגט „טאז" קאנטראלירן דעם געזונד־צושטאנד פון די ארימע קינדער אין ישיבה־ת״ת און אין אלע איבעריקע פאלקס־שולן. ווען די ארגאניזאציע איז א ביסל פארשטארקט געווארן מיט דער הילף פון ביידע צענטראלעס, אין ווארשע און ווילנע, און אויך דורך פארשידענע ארטיקע אימפרעזעס, בלומען־טעג און מאנאטלעכע בעשטייערונגען פון די ארטיקע יידן, האט „טאז" באשפייזט א גרויסע צאל קינדער אין אלע שולן מיט אן איינמאליקן פרישטיק פון מילך און קאַקאָאָ א. א. וו. ארימע קינדער פלעגן געשיקט ווערן אויפן רעכנונג פון „טאז" צו שערער, צו באד־אנשטאלטן, און די קינדער וואס פלעגן זיך אויסצייכענען מיט אויספילן די ריינקייט־אינסטרוקציעס, פלעגן באקומען פון „טאז" פארשיידענע מתנות פון באקליידונג און אנדערע זאכן. יעדן יאר פלעגט באשטימט ווערן אן אזוי גערופענער „מאנאט פון ריינקייט", און פארשיידענע מיטגלידער פון דער „טאז"־פארוואלטונג, מיט צוגעטיילטע דאקטוירים, פלעגן דורכקאנטראלירן פיל ארימע הייזער אין פארשידענע גאסן פון שטאט און ארויסגעגעבן זיי געהעריקע פאראָרדנונגען ווי צו האלטן ריין און ווי צו היטן דעם געזונט.

גלייכצייטיק זיינען אויך איינגעארדנט געווארן אזוי־גערופענע זומער־קאלאניעם. מען פלעגט אויסזוכן געזונטע פלעצער אין סאסנאווע וועלדער, און ארויספירן א גרויסע צאל מער ליידנדע און מער ארימע קינדער צו פארבעסערן זייער געזונטצושטאנד. די ערשטע צייט פלעגט מען פירן די קינדער, אין צאל בערך פון 60—50, מיט געדונגענע יידישע בעלי־עגלות, צום נעכטיקן פלעגט מען זיי ברענגען א היים. שפעטער, — אין דרייסיקער יארן, האט זיך די טעטיקייט פון „טאז" פארגרעסערט, און מען האט איינגעקויפט אן אויטאבוס מיט א געדונגענעם שאפער, וועלכער האט באדינט ביי 500 קינדער. מען פלעגט זיי יעדן טאג ארויספירן גרופנווייז,

צו 60—50 מיט א מאל, אין אן איינגעארדענטער האלב־זומער־קאלאניע, אין א גוטן סאסנאוון וואלד, 6—5 קילאמע־טער פון סלאנים,ביים דארף טאלקאווטשיזנע. די פוילישע רעגירונגס־וואלד־אדמיניסטראציע האט געגעבן צו דעם צוועק א שטיקל וואלד, וואו דער „טאז" האט אויסגעבויט צייטוויי־ליגע באראקעס.

דארטן זיינען איינגעארדנט געווארן אפרו ערטער פאר די קינדער, מיט באשפייזונג און באדינונג. די קינדער פלעגן אהין געבראכט ווערן גאנץ פרי און זיין דארטן ביז פארנאכט, ביז מ'האט זיי מיטן אייגענעם אויטאבוס געבראכט א היים צום נעכטיקן. דאר פלעגן זיי אויך אויסער דער באַשפייזונג בעקומען פיזישע און קולטורעלע דערצי־הונג — ווי שפילן, באדן א. ז. וו. די איבעגעגעבנקייט פון פרעזעס פון סלאנימער טאז, ד"ר קאוואַרסקי, איז געווען אומגעהויער גרויס. ער פלעגט זייער אפט, אייניקע מאל אין וואך, ארויסרופן צו זיך פארשיידענע מיטגלידער פון דער פארוואלטונג און אַרויספאָרן צו דער זומער קאלאניע נאכקאנט־ראלירן ווי עס פילן זיך די קינדער, צי דאס עסן האט די נויטיקע פארן געזונט צאל קאלאריעס, צו מען פאסט זיי גוט אויף ווען זיי גייען זיך באדן אין טייך — עס זאל חו"ש ניט טרעפן קיין אומגליק־פאל א. א. וו. דא מוז מען צוגעבן די פארדיסטן פון ד"ר אפרת, וועלכער האט געקענט אויס־גוויניק כמעט די גאנצע יידישע ארימקייט פון סלאנים און ער איז געווען שטענדיק דער פוסק אחרון ביים פעסטשטעלן סיי דעם געזונדצושטאנד פון די קינדער און סיי זייער מאטע־ריעלע לאגע, כדי וויסן וועמען צו באפרייען אפילו פון קליינעם אָפּצאל. אין אלגעמיין האט די גאנצע פארוואלטונג, וועלכע איז באשטאנען פון געוויילטע מיטגלידער פון אלע שיכטן, פון עקסט רעכטע ביז עקסט לינקע, פון רעליגיעזע און פרייע, געארבעט מיט פולער סאלידאריטעט און איבער־געגעבנקייט און אלע האבן געהאט פאר זיך אלס איינציקן ציל די געזונטהייט פון די מער־באדערפטיקע און ליידנדע.

ניט איין מאל האט ד"ר קאוואַרסקי מיט צופרידנהייט איבערגעגעבן אויף די אלגעמיינע פארזאמלונגען וועגן דער פארקלענערונג פון קראנקהייטן און שטערבליכקייט צווישן די קינדער אונטער דער אויפזיכט פון „טאז".

אויסער די האלב קאלאניעס איז די לעצטע יארן געבויט געווארן אין באקאנטן דאטשע־ארט נאוואיעלניע, ביי זשעטל, אין אַ געזונטן וואַלד, אַ גרויסע 2־שטאקיקע געביידע, וועלכע האט געדינט אלס זומער־ קאלאניע פאר מער דערוואקסענע קינדער פון 12—13 ביז 17—18 יאר.

די קאלאניע איז געבויט געווארן מיט דער גרויסער הילף פון דער ווארשאווער צענטראלע פון „טאז" און מיט דער באטייליגונג פון די פאלגענדע שטאט: נאוואגרודעק, לידע, באראנאוויטש, זשעטל און סלא־נים. אהין פלעגן געשיקט ווערן קינדער אין 2 סעזאנען פון די אלע אויבן־דערמאנטע שטעט. די קאלאניע איז געווען בארימט אין גאנצן געגנט, דערמאנט דארפן ווערן אויך צוויי מיטגלידער פון סלאנימער פארוואלטונג, וועלכע האבן געארבעט אקטיוו און איבערגעגעבן: חיגרין אלס וויצע־פרעזעס און פייטעלעוויטש אלס שטענדיקער סעקרעטאר.

דעם לעצטן יאר פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האט שוין די פארוואלטונג פון „טאז" אויסגעארבעט א פלאן פון בויען א ספעציעלע הויז פאר „טאז", כדי מען זאל קענען מער אויסשפרייטן טעטיקייט. „טאז" איז געווארן אזוי פאפולער ביי דער באפעלקערונג, אז כמעט אלע מוטערס, אפילו פון די רייכערע, פלעגן קומען מיט זייערע ניי־געבוירענע קינדער אין „טאז" צו באקומען דעם טראפן מילך און די אלע איבריגע דערנערונגס־ביטלען.
דער באטייליגונג פון די „טאז" אפטוולונגען פון פאלגענדע
„טאז" איז געווען אן אפענע געזעלשאפטלעכע אינסטי־טוציע, וועלכע האט אנגענומען אלמען אן קיינע באגרענצונ־גען און געזארגט וועגן דער געזונטהייט פאר דער גאנצער ארטיקער יידישער באפעלקערונג.

די געזעלשאפט „ארט"

אומגעפער אין יאר 1935 האט זיך געגרינדעט אין סלאנים די געזעלשאפט „ארט". דער צוועק פון דער ארגאני־זאציע צו פארשפרייטן ארבעט צווישן יידן.

די צענטראלע פון „ארט" האט זיך געפונען אין ווארשע, און זי האט דיספאנירט מיט א געוויסער צאל אינסטרוקא־טארן פון פארשיידענע פאכן, ווי: דאמען־און מענער־שניידער, שלאסער און שאפעריי. די צענטראלע פלעגט ארײנשיקן אין יעדן ארט, וווּ עס פלעגט זיך גרינדן אן „ארט" געזעל־שאפט, ניי־מאשינען מיט די נויטיקע אינסטרוקטארן. עס איז אויסגעקליבן געווארן א פארוואלטונג. דער איניציאטאר און פרעזעס איז געווען אדוואקאט פוקס (געוועזענער ריכטער אין באראנאוויטש, אין פוילישן געריכט). אין פארוואלטונג זיינען אויסגעקליבן געווארן: ד"ר קאוואַרסקי, ד"ר אפרת, ד"ר צייטלין, יצחק סוויעטיצקי, פרוי ד"ר ווייס, דער שרייבער פון די שורות, גוזאווסקי און נאך פארשטייער פון פארשיי־דענע ארגאניזאציעס. עס האט זיך די ערשטע צייט געפירט אן ערנסטע דיסקוסיע, צי עס דארפן צוגעלאזן ווערן צום לערנען זיך די ארבעט פון דאמען־שניידעריי אויך פרויען פון מיטל־קלאס, וועלכע נייטיקן זיך ניט דעם מאמענט אין פארדינסט. געזיגט האט די מערהייט, אז מען זאל צולאזן יעדן איינציקן וואס וויל לערנען א פאך. עס האבן זיך פארש־ריבן א היפשע צאל מענער און פרויען צו לערנען ספעציעל צו־שניידעריי, און א געוויסע צאל יוגנט האט זיך געלערנט שאפעריי. די צענטראלע פון ווארשע האט אריינגעשיקט א גרעסערע צאל ניי־באשינען און די ארבעט איז געגאנגען מיטן פולן טעמפא, ביז דעם אריינקומען פון די סאוועטן. די סאוועטישע מאכט האט נאטירליך נישט אנערקענט די ארגאניזאציע און די אלע מכשירים און ניי־מאשינען זיינען קאנפיסקירט געווארן.

צופעליק האט זיך שפעטער, מיטן אריינקום פון דער סאוועטישער מאכט, ארויסגעוויזן ווי גערעכט ס'זיינען געווען די ,וועלכע האבן פארטיידיגט די מיינונג אז אויך די וואס האבן דאן ניט גענויטיקט זיך אין פארדינסט דארפן זיך צוגרייטן א פאך אין לעבן. די אלע זיינען פראלעטאריזירט געווארן און זייערע פאכן האבן זיי געבראכט פיל נוצן אין דעם נייעם ארט לעבן ביי די סאָוועטן.

האלץ־בראנזשע

ווי נאר דאס לעבן פון די אידן אין סלאנים האט אונטער דער פוילישער הערשאפט געגומען סטאביליזירן, האט זיך שוין אין די ערשטע 2—3 יאר סיסטעמאטיש גענומען אנטוויקלען די ווירטשאפט. קודם כל האט מען זיך גענומען אפבויען די אפגעברענטע גאסן. די רעגירונג האט געהאלפן מיט ביליקע האלץ־מאטעריאלן פון די מלוכה־וועלדער.

סלאנימער געוועזענע וואלד־סוחרים, ווי אויך פריש־געבאקענע, האבן גענומען אנטוויקלען די בראנזשע. די ארומיקע פריצים זיינען אויך געווען זייער פאראוימט נאך דער מלחמה און געזוכט די געלעגנהייט צו פארקויפן זייערע וועלדער, וועלכע זיי האבן פארמאגט אין א גרויסער צאל. אויך די פוילישע רעגירונג האט זיך גענויטיקט אין געלט און פארקויפט גרויסע רעגירונגס־וועלדער. צווישן די וואלד־סוחרים זיינען באקאנט געווען פאלגענדע: משה אסטרינסקי, גראדזענסקי, סידעלניצקי, די פירמע ראבמיל (די ברידער ראבינאוויטש און יעקב מיליקאווסקי) לייבע אייזנשטאט, שמעון ווערניקאווסקי, אהרונסאן און נאך פיל קלענערע. ארום זיי האבן געלעבט פיל פאכמענער: שאפערס, בראקארעס און בוכהאלטארן. די בראנזשע האט זיך שנעל אנטוויקלט און פארנומען א גרויסן ארט אין לאנד־מאסשטאב. קיין סלאנים האבן גענומען אנקומען קאמיסיאנערן און צאָלן פארטערן פון דייטשלאנד, דאנציג און ווארשע, פלעגן צאָלן טייל געלט פון פאָרויס און מיט דעם קאפיטאל פלעגן די יידישע סוחרים פירן די געשעפטן. מיט דער צייט זיינען פון זיי אויסגעוואקסן רייכע סוחרים, וועלכע האבן אויסגעשפרייט זייער האנדל אויסער די גרעניצן פון סלאנים. דער גרויסער האלץ עקספארט, וועלכן עס האָבן אַנטוויקלט אין פוילן די סלאנימער יידישע וואלד־סוחרים, די גרויסע אומזאץ־און הכנסה־שטייערן, וואס זיי האבן געצאלט דער רעגירונג, האט פארנומען א וויכטיקן אָרט אין פארבעסערן די אלגעמיינע פוילישע עקאנאמישע און פינאנסיעלע לאגע.

גלייכצייטיק מיט דער האלץ־בראנזשע האבן סלאנימער יידן גענומען בויען טארטאקן. אזוי האבן זיך אין א קורצער צייט אויסגעבויט פאלגנדע 7 טארטאקן: סטוטשינסקי, דובינבוים שפעטער אריבער צו דער פירמע יעזערסקי און זון), „אראביאס" (אהרונסאן, ראבינאוויטש און יאסעלעוויטש), פיין און קאנציפאלסקי, חיים ריף, קויפמאן און בארעצקי, גאלדינבערג און פאווע, מינץ און שפירא און די ברידער דובקאווסקי. צוזאמען ביי 15 גאטערן, וועלכע פלעגן אויסארבעטן ביי הונדערט טויזנד קוביק־מעטער האלץ יערלעך. פארן ארטיקן געברויך אין פוילן און דעם גרעסערן טייל אויף עקספארט קיין דייטשלאנד און ענגלאנד.

אויף די טארטאקן האבן געארבעט ביי טויזנט ארבעטער, קריסטן פון די ארומיקע דערפער. אויסער דעם האבן אין די לעצטע יארן געארבעט 150 יידישע בחורים און מיידלעך פון טיף פוילן, וועלכע פלעגן דורכמאכן אין סלאנים זייער הכשרה צו עולה זיין קיין ארץ־ישראל. אגב אורחה, פון זייער ארבעט איז מען געווען זייער צופרידן. צו דעם האבן אויף די טארטאקן געארבעט א גאנץ היפשע צאל יידישע פאכמענער, בראקארעס, אנפירער פון דער ארבעט און בוכהאלטארן. ארום די טארטאקן האט געלעבט א גרויסע ריאל צו דער סלאנימער באן־סטאנציע. די יידישע עקספעדיטארן ביי דער באן, ווי ארקין, לאנצעוויצקי און גראדענטשיק, האבן אויך זייער הויפט־הכנסה געהאט פון די טארטאקן. אפילו די יידישע אינסטיטוציעס האבן גענאסן פון די טארטאקן: ווינטער פלעגן די טארטאקן געבן גרעסערע מענגעס האלץ־מאטעריאל (פון דעם אפפאל) אומזיסט פארן בית יתומים, מושב זקנים, פאר פארשיידענע בתי־מדרשים און שולעס און פאר סתם ארימע פאמיליעס.

דא זעען מיר ווידער, ווי יידן, דערשלאגענע, רעכטלאזע, פאראוימטע פון די מלחמות, האבן זיך אויסגעקעמפט א פרנסה פאר זייער עקזיסטענץ, און דערביי רייך געמאכט די רעגירונגס־קאסע פון דעם לאנד אין וועלכער זיי האבן געלעבט אלס בירגער פון דער צווייטער קאטעגאריע. נישט איין מאל איז אויסגעקומען דעם שרייבער פון די שורות, ביי ויכוחים מיט דער אָרטיקער אַנטיסעמיטישער מאכט, דערקלערן זיי, אז די אזוי־גערופענע אומלאיאלע יידישע בירגער ברענגען א סך מער נוצן דער מלוכה ווי די אלע ארומיקע גרויסע גוט־באזיצער, אלטע פוילישע פאטריאטן, וועלכע האבן ניט געשאפן אין זייער לעבן קיין איין פראדוקטיווע אונטערנעמונג, דרייען זיך אויס פון צאלן שטייערן אין פארשווענדן די געלטער, וואס זיי נעמען אפ ביי די יידישע סוחרים פאר זייערע גרויסע וועלדער, אין אויסלאנד, אויף דער ריוויערע, — אין דער צייט ווען די יידן שאפן ארבעט פאר טויזנטער ארימע פויערן און ברענגען אריין אין דער מלוכה־קאסע יאר־יערלעך מיליאנען אין אויסלענדישער וואַליוטע. און אויף דעם פלעגט ענטפערן דער אנטיסעמיטישער סטאראסטא אלשעווסקי (די לעצטע צייט פאר דער צווייטער מלחמה), אז זיי זיינען די בעלי־בתים פון פוילן און זיי דארפן האבן די מערהייט אין סלאנימער שטאט־ראט, טראץ דעם וואס די יידן זיינען כמעט 70% פון דער באפעלקערונג. אזוי איז געווען דער יידישער גורל אין גלות גאר א מאל, און אזוי אויך אין דער לעצטער צייט פון דעם כלומרשט דעמאקראטישן פוילן.

אויסער דער האלץ־בראנזשע און טארטאקן האט סלאנים פאַרמאָגט אנדערע אונטערנעמונגען: א גרויסע צאל גארבערייען (גאלדענבערג, לעמקין, הענדלער, דרעטשינסקי און אנדערע) צוויי ציגל־פאבריקן (שוכאטאוויטש און שלמה ווילקאמירסקי), צוויי קאכל־פאבריקן (וואלאטין און אנדערע), א גרויסער צאל מילן. די לעצטע יארן פאר דער מלחמה איז אויך ארענדירט געווארן גראף פאסלאווסקי'ס גרויסע פאפיר־פאבריק דורך וואלף גורוויטש, די פאבריק, וועלכע איז געפירט געווארן דורך פאסלאווסקין מיט זיין שוואגער גראף טאפסקי, דעם סיים־דעפוטאט, האט געמוזט באנקראטירן און אונטערגיין, און פון דערזעלבער פאבריק איז וואלף גורוויטש רייך געווארן. עס האבן אין איר געארבעט ביי 500 ארבעטער און זי האט געגעבן הכנסה פון הונדערטער טויזענטער זלאטעס יערלעך. מיטן אריינקום פון די באלשעוויקעס איז די פאבריק נאציאָנאליזירט געוואָרן און וואלף גורוויטש איז פארשיקט געוואָרן און אומגעקומען ערגעץ אין אַ טורמע.

סלאנימער ווירטשאפטלעכע ארגאניזאציעס

מיט דער אנטוויקלונג פון ווירטשאפטלעכן לעבן האבן יידן גענומען גרינדן פארשיידענע ארגאניזאציעס.
צאל יידישע בעל־עגלות, וועלכע פלעגן ארויספירן די מאטע־

די פוילישע מלוכה האט ניט געזארגט וועגן פינאנסיעלן קרעדיט פאר יידן, און דעריבער האבן יידן אליין, מיט אייגענע מיטלען און מיט דער הילף פון אמעריקאנער דזשוינט, געגרינדט אין סלאנים א פאלקס־באנק און א סוחרים־באנק.

די פאלקס־באנק האט אנגעהויבן איר טעטיקייט אין יאר 1921 מיט א 50 מיטגלידער, וועלכע האבן איינגעצאלט פייען צו 50 זלאטעס, און האט דערגרייכט אין א קורצער צייט ביז 1200 מיטגלידער מיט אן אומזאץ־קאפיטאל פון 60 טויזנט דאלאר. עס פלעגן געגעבן ווערן הלוואות פאר קליינע קרעמער, האנטווערקער און ארבעטער ביז 400—500 זלאטעס, אויף קליינע צינזן און לאנגע טערמינען. די באנק האט געשפילט א גרויסע ראל פארן מיטל־קלאס און זייער פיל מענטשן אויסגעהאלפן פירן זייערע קליינע ווארשטאטן און קראמען. דער דירעקטאר פון באנק איז די גאנצע צייט געווען שיצגאל, בוכהאלטער — שמואל אווערבוך, קאסירער — א טאכטער פון לעמקין דעם גארבער.

אין דער פערוואלטונג זיינען אויסגעקליבן געווארן יידן פון פארשידענע שיכטן: יצחק שפירא, רפאל לעמקין, יוסף דערעטשינסקי, ווינייעצקי, פרידמאן, מאניע קאפלאן, יצחק סוויעטיצקי, קוניצע פון די גלאז, ליובאשיץ, חיים ראבינאוויטש (סטאליער) און חיים ראבינאוויטש (סוחר). דער לעצטער איז געווען פרעזעס פון פארוואלטונג כמעט ביז דער צווייטער מלחמה.

אונגעפער אין דערזעלבער צייט איז אויך געגרינדעט געווארן די סוחרים־באנק, אין שפיץ פון וועלכער עס זיינען געשטאנען דער באנקיר און ברויז־אייגנטימער נחום לאזינסקי און די ה״ה וואלף בערמאן און אווערבוך.

אין דער פארוואלטונג פון סוחרים באנק זיינען געווען טעטיק מרדכי גאלדענבערג, שמעון ווערניקאווסקי, אביגדור ראבינאוויטש, יעקב מיליקאווסקי, משה זקהיים, משה יאקימאווסקי, גראדזענסקי, גאלדפארב, קאסטעלאנסקי א.א.

ביידע בענק זיינען סובסידירט געווארן פון דזשוינט מיט גרעסערע סומעס, וועלכע זיינען פארטיילט געווארן דורך דער ווארשאווער צענטראלע פון די יידישע קאאפעראטיווע בענק אין פוילן, און זיינען אויך קאנטראלירט געווערן דורך דעם רעוויזיאנס־פארבאנד פון דער צענטראלע. ביידע סלאניבענק זיינען די גאנצע צייט וויזיטירט און קאנטראלירט געווארן דורך דעם אלגעמיין באקאנטן שרייבער און וועלטרייזענדער ד״ר שאשקעס, וועלכער האט פיל מיטגעהאלפן צו דער אנטוויקלונג פון סלאנימער באנק־וועזן. אגב, ד״ר שאשקעס האט אויך אין זיינע יונגע יארן געלערנט אין דער סלאנימער רעאל־שולע און איז געווען זייער באפריינדעט מיט דער שטאט סלאנים.

אויסער די אויבן־דערמאנטע בענק, זיינען אין סלאנים טעטיק געווען פאלגענדע ווירטשאפטלעכע ארגאניזאציעס:

גרויס־סוחרים פאריין, מיט אונגעפעהר 300 מיטגלידער, וועלכער האט געהאט געדונגען זייער א גרויסן און שיינעם לאקאל אין רוטקאווסקי׳ס הויז. צום גרויסן סוחרים פאריין האבן געהערט אלע וואלד־סוחרים און טארטאקן־אייגנטימער, אלע גרעסערע מאנופאקטור, גאלאנטעריי, באקאליי און אנדערע קרעמער.

אין דער פארוואלטונג זיינען געווען משה אסטרינסקי, נחום לאזינסקי, משה זקהיים, אביגדור ראבינאוויטש, אפרים גאלדענבערג, משה יאקימאווסקי, גלושעוויצקי, אהרונאוויטש, פיין, קאנציפאלסקי, אייזנשטאט, גראדזענסקי, סידעלניצקי, וואלף גורוויטש און חיים ראבינאוויטש.

דער ערשטער פרעזעס איז געווען משה אסטרינסקי, נאך אים — אביגדור ראבינאוויטש. וויצע־פרעזעסן זיינען געווען צוויי: חיים ראבינאוויטש און משה זקהיים. דער סוחרים פאריין האט געהאט ביי זיך א בוררים און געריכט־קאמיסיע, וועמענס אויפגאבע עס איז געווען דערליידיקן אויף א פרידלעכן אופן פארשיידענע האנדלס־סכסוכים. אין שפיץ פון די קאמיסיעס זיינען געשטאנען מרדכי גאלדענבערג, שמעון ווערניקאווסקי, אהרונאוויטש און חאנאנאוויטש.

די הויפט־אויפגאבע פון פאריין איז געווען צו רעגולירן די פאטענטן און שטייערן פראגעס און פארשיידענע אנגעלעגנהייטן, וואס האבן געהאט צו טאן מיט דער פוילישער מאכט. סעקרעטאר איז די גאנצע צייט געווען קאצענעלנבויגן.

דער פאריין פלעגט נעמען א גרויסן אנטייל אין אלע געזעלשאפטלעכע און סאציאלע הילפס־אנגעלעגנהייטן און אויסגעבן גרעסערע סומעס געלט אויף צרכי־צבור.

די לעצטע יארן פארן קריג, ווען אין פאריין האט זיך שוין געפונען א היפשע צאל רייכערע מיטגלידער, ווי פירמע ראבמיל, גורוויטש—גארפינקעל, אייזנשטאט, גראדזענסקי, סידעלניצקי א. אנד., האט דער פאריין זיך אנגאזשידט א מוזיק־ארקעסטער און פון צייט צו צייט געמאכט פארוויילונגס־אוונטן. אממערסטן איז די הכנסה געגאנגען אויף געזעלשאפטלעכע צוועקן.

פאראלעל מיט דעם גרויסן סוחרים פאריין האט זיך געשאפן דער קליין־הענדלער פאריין, וועלכער האט ארומגענומען אלע קלענערע קרעמער און סוחרים, אן ערך פון 400 מיטגלידער. א לאנגע צייט איז דארטן געווען פרעזעס ליובאווסקי פון פאפיר־געשעפט, און אין די לעצטע יארן פאר דער מלחמה — דער שרייבער פון די שורות.

אין דער פארוואלטונג זיינען געווען: ריפ, שפירא, פרידמאן, ליובאשיץ, זשוראווסקי, קוניצע פון די גלאז און אנדערע, וועמענס נעמען זיינען מיר ארויס פון זכרון. סעקרעטאר איז געווען זרח מאנטע, א באקאנטער פועלי־ציוניסטישער טוער. די אויפגאבן פון פאריין זיינען אויך געווען דעהויפט פאטענטן און שטייערן־פראגן, דערליידיקן סכסוכים צווישן פארשיידענע בראנזשעס און הילף־ אקציעס פאר געפאלענע סוחרים. איבערהויפט איז געווען פיל צו טאן מיט דער ארטיקער מאכט, מיט דעם סטאראסטווא און אוזשאנד־סקארבאווי, ווייל מען האט געמוזט שטיין אויף דער וואך און קעמפן קעגן אלערליי אדמיניסטראטיווע גזירות, און איבערהויפט פארטיידיקן אין די קאמיסיעס ביי די שטייערן־פראגעס, אינטערוועניִרן קעגן כל מיני שטייער־עקזעקוציעס א. א. וו. דער פאריין איז געשטאנען אויף א געהעריקער הויך און טריי געדינט די אינטערעסן פון זיינע מיטגלידער. דער פאריין האט אויך מיטגעארבעט אין אלע

געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס און געשיקט אהין זיינע פארשטייער.

עס איז אויך געשאפן געווארן א האנדווערקער־פאריין, מיט אומגעפער 500 מיטגלידער, צו וועלכן עס האבן געהערט אלע האנדווערקער פון סלאנים. פרעזעס איז געווען די ערשטע צייט פרוסאק, שפעטער, ביזן קריג, חיים ראבינאוויטש דער סטאליער, אן עלטערער מענש און אן ענערגישער טוער. וויצע־פרעזעס איז געווען גוזאווסקי דער שניידער. דער פאריין איז אויך געווען זייער טעטיק און איבערגעבן פארטיידיקט די אינטערעסן פון זיינע מיטגלידער. די מיטגלידער פון פארוואלטונג זיינען געווען: גערצאווסקי, גוזאווסקי, שפיטאלניק, אנוטשניק, יוסף וואליצקי און אנדערע.

די 3 אויבן־דערמאנטע פאריינען, וועלכע האבן רעפרעזענטירט כמעט די גרעסטע צאל סלאנימער יידישע איינוווינער, זיינען געווען פארטראטן אין אלע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס פון שטאט, ווי: שטאט־ראט, בית יתומים, מושב־זקנים, טאז, ארט, פאלקס־באנק א. א. וו. אין אלע אינסטיטוציעס זיינען געווען דעלעגירט אויסגעקליבענע מיטגלידער פון די פאריינען, פראפארציאנעל פארטיילט צווישן זיך די נויטיקע געלט־סומען, וועלכע פלעגן געפאדערט ווערן אויף אויסהאלטן אלע ארטיקע סאציאלע און קולטורעלע אינסטיטוציעס. אלס איינער וועלכער האט גענומען אן אקטיוון אנטייל אין אלגעמיינעם געזעלשאפטלעכן לעבן פון אונזער שטאט סלאנים, מוז איך קאנסטאטירן דעם פאקט, אז עס זיינען כמעט קיינמאל נישט פארגעקומען קיין ערנסטע קאנפליקטן, ניט אין די אינערלעכע פארוואלטונגען צוליב וועלכע ס'איז אידעאָלאָגישע דיפערענצן פון די מיטגלידער, און ניט ביי אלגעמיינע פראגן צווישן די פאריינען; ביים אָפּהיטן די אינטערעסן, וועלכע האבן געטראָגן אן אלגעמיינעם ארטיקן און יידישן כאראקטער, איז אפגעהיט געווארן די אומפארטייאישקייט, און די הארמאניע האט געגעבן די מעגלעכקייט אויסהאלטן אין דער שטאט סלאנים, כמעט אויף אייגענעם רעכנונג פון די ארטיקע יידישע שפענדונגען, אזא גרויסע צאל וויכטיקע און לעבנס־נויטיקע אינסטיטוציעס, סיי דערציערישע, סיי סאציאלע הילף־אנשטאלטן, אין וועלכע עס זיינען געווען פארטראטן פארשטייער פון די מער נויטבאדערפטיקע, און אפילו אין דער ארטיקער יידישער גימנאזיע איז געגעבן געווארן די מעגלעכקייט צו לערנען אן געצאלט א היפשע צאָל קינדער.

עס איז אויך געווען א בעלי־בתים פאריין, צו וועלכן עס האבן באלאנגט די אייגנטימער פון הייזער. בראש פון דעם פאריין איז געשטאנען נחום לאזינסקי, סעקרעטאר איז געווען די גאנצע צייט אפרים רוביאנאווסקי.

די אויפגאבע פון פאריין איז געווען צו פארטיידיקן די אינטערעסן פון די בעלי־בתים און רעגולירן פארשיידענע סכסוכים מיט די לאקאטארן. א געוויסע צייט האט אויך עקזיסטירט א לאקאטארן־פאריין.

דער בעלי־בתים פאריין האט שטענדיק געהאט אן אויסגעוויילטן פארשטייער אין שטאט־ראט, און דאס איז געווען דער פרעזעס פון פאריין נחום לאזינסקי.

די יידישע פאלקס־שולע

אין די ערשטע יארן נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אין סלאנים האבן אנגעהויבן אפלעבן פארשיידענע קולטורעלע אנשטאלטן, האבן סלאנימער ארבעטער באשלאסן צו גרינדן א יידישיסטישע פאלקס־שולע. דער סלאנימער אמעריקאנער ארבעטער רעליעף האט צוגעשיקט א גרעסערע סומע געלט, מיט וועלכער מ'האט אויסגעבויט א ספעציעלע שולגעביידע אויף דער אפערא גאס. אין שפיץ פון דער איניציאטיוו גרופע זיינען געשטאנען: ד״ר קאווארסקי, יצחק סוויעטיצקי, בערל קוניצע, מערע אייזיקאוויטש, שרה לידאווסקי, ברידער גערצאווסקי, גאַרסקי, אזוי איז געגרינדעט געווארן די יידישע פאלקס־שולע אין וועלכער עס האבן געלערנט עטלעכע הונדערט שילער — מערסטנס קינדער פון ארבעטער און פון סימפאטיקער פון יידישער שפראך.

לערער אין דער שולע זיינען געווען: בערל קוניצע, מערע אייזיקאוויטש, שרה לידאווסקי, גאלינע און אנדערע. די שולע האט געהאט איניקע קלאסן, די אונטערריכטס־שפראך איז געווען יידיש. מען האט דארט אויך געלערנט פויליש און א ביסל עברית.

די שולע איז געשטאנען אויף א געעריקער הויך. די לערער זיינען געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן, און ניט קוקנדיק אויפן כמעט שטענדיקן פינאנציעלן קריזיס פון דער שולע, האבן זיי קיינמאל ניט איבערגעריסן זייער ארבעט, אפילו ווען עס איז זיי מאנאטן לאנג ניט געצאלט געווארן זייער געהאלט.

די שול־קינדער פלעגן אפט געבן פארשיידענע יידישע פארשטעלונגען, וועלכע זיינען געווען זייער פאפולער ביי דער אָרטיקער יידישער באפעלקערונג.

סלאנימער פאזשארניקעס

די סלאנימער פייער־לעשער ארגאניזאציע האט עקזיסטירט נאך פון אנפאנג 20־טן יארהונדערט. גאר אין די ערשטע יארן האבן אין דער פארוואלטונג גענומען אן אנטייל רייכע בעלי־הבתים און די אזוי גערופענע ארטיקע אינטעליגענץ, ווי דאקטוירים, אדוואקאטן א. א. וו. די גרעסטע צאל מיטגלידער פון דער קאמאנדע זיינען באשטאנען פון יידישע יונגע־לייט און טאַטאַרן. א געוויסע צייט איז געווען נאטשאלניק פון דער פאזשארנער קאמאנדע דער ארטיקער גאלאנטעריי־קרעמער בערל שווארץ, וועלכער האט אוועקגעגעבן פיל ענערגיע פאר דעם צוועק. שפעטער האט איבערגענומען די אנפירונג בארע פיסעצקי, א זון פון א געוועזענעם סלאנימער יידישן דאקטאר, וועלכער האט שטודירט אין די יונגע יארן אין טיף רוסלאנד. די צאל מיטגלידער איז פאר זיין צייט דערגאנגען ביז הונדערט און די „פּאַזשארנע קאָמאַנדע" האט געשפילט א גרויסע ראלע אין סלאנים.

זיי האבן געהאט א גוטן אייגענעם ארקעסטער, אנגעפירט דורך דעם באקאנטן אין סלאנים פראפעסיאנעלן דיריגענט יאלאוויצין. די פאזשארנע קאמאנדע איז, אויסער איר אקטיווער ארבעט ביים פארהיטן פון שרפות, צו וועלכע זי האט פארמאָגט מאדערנע מאטאריזירטע לעש־מאשינעס

און אלע נויטיקע מכשירים. אויך שטענדיק געווען רעפרע־זענטירט ביי פארשיידענע פייערליכע פאראדן און דעפילאדעס, וועלכע האבן געטראגן אן ארטיקן אדער מלוכה׳שן כאראק־טער. יעדעס יאר פלעגן זיי איינארדנען א מאסקן־באל, וועלכער פלעגט ארייננטראגן גרויסע הכנסות. אלע שטאָטישע בעלי־בתים האבן געצאלט מאנאטליכע שטייערן פאר דעם צוועק און אויך דער מאגיסטראט פלעגט סובסידירן מיט געוויסע סומעס.

די פאזשארנע קאמאנדע פלעגט אויך נעמען א גרויסן אנטייל ביים איינהיטן די יידישע באפעלקערונג פון כוליגא־נישע אנפאלן. אין די מלחמה־צייטן פלעגט זי איינהיטן מען זאל ניט פארברענען די בריקן איבער דער שטשאַרע. אזוי צום ביישפיל, ביים פארלאזן סלאנים דורך דער פוילישער ארמיי אין יאר 1919, האט די קאמאנדע באקומען פון גארני־זאָן א געוויסע צאָל ביקסן, און אין די טעג ווען עס איז ניט געווען קיין מאכט, געהיט טאג און נאכט די ארדנונג אין שטאט און פארהיט פון אן אנפאל, וועלכען די קריסט־לעכע באפעלקערונג האט זיך געקליבן מאכן אויף יידן.

מיטן ארייננקומען פון די באלשעוויקעס איז דער נאט־שאלניק בארע פיאסעצקי, וועלכער איז אויך געווען די לעצטע יארן וויצע־בירגערמייסטער, ארעסטירט געווארן און נאכן אפזיצן ביי א יאר צייט אין סלאנימער טורמע, פארשיקט געווארן אויף פינף יאר אין טיף רוסלאנד. נאך דער מלחמה האט ער זיך אומגעקערט קיין פוילן, שפעטער אוועק קיין פראנקרייך צו זיין שוועסטער און דארטן געשטארבן.

דער שטאט־ראט

ביי די פארשיידענע וואלן צום שטאט־ראט האט זיך נאטירלעך אנטוויקלט א הייסער קאמף צווישן די פארשיידענע אידעאלאגישע און ווירטשאפטלעכע קרייזן; די בירגערלעכע גרופירונגען האבן איינמאל געשאַפן אן אייגענעם בלאק און דער בונד און פועלי ציון זיינען געגאנגען באזונדער. מען האט געדארפט ווײלן 24 ראט־מענער. אזוי ווי יידן האבן געבילדעט א גרויסע מערהייט אין שטאט, זיינען אויסגע־ווילט געווארן 16 יידישע ראטמענער און 8 קריסטלעכע, צווישן די לעצטע איין טאטאר.

דער בירגערליכער בלאק האט געהאט 10 ראט־מענער, דער בונד 4 און די פועלי־ציון 2. אין בלאק זיינען אויס־געווילט געווארן ד״ר וויס, מ. קאפלאן, משה זאבלאצקי, וואלף בערמאן, חיים ראבינאוויטש (סטאליער), חיים ראבי־נאוויטש (סוחר), נחום לאזינסקי, זלמן ליובאוואסקי, גאלדפארב און וויינשטיין. פון בונד: יצחק סוויעטיצקי, שרה לידאווסקי, שעלובסקי און גארסקי. פועלי־ציון: מאנטע און ראמאנאוו־סקי.

אלס פרעזעס פון דער יידישער סעקציע איז אויסגעק־ליבן געווארן ד״ר וויס, וועלכער האט מיט גרויס איבער־געבנקייט געדינט די יידישע שטאטישע אינטערעסן אויך אין די שפעטערדיקע שטאט־ראטן, ביז דער לעצטער מלחמה.

יידישע ראטמענער האבן אלס מערהייט געשפילט א גרויסע ראלע אין שטאט־ראט ביים פארטיידיקן די יידישע אינטערעסן. איבערהויפט איז געלייגט געווארן פיל אכט אויף צו באקומען סובסידיעס פאר די יידישע שולן און יידישע אינסטיטוציעס, אויך פאר דער ישיבה און תלמוד־תורה. אין שטאטראט זיינען געווען אויסגעקליבן א יידישער וויצע־בורמישטש, דער אלעמען אין סלאנים באַקאנטער משה זאבלאצקי, און 2 יידישע לאווניקעס, איין ציוני, מ. קאפלאן, און דער צווייטער י. סוויעטיצקי, פון בונד. א בורמיסטש האט געמוזט זיין, לויטן באפעל פון דער פוילישער מאכט — א פאלאק.

אזוי האט זיך געצויגן די געשיכטע מיט די וואלן צום שטאט־ראט ביז דער מלחמה. די ערשטע 2 קאדענצן האבן יידן געהאט א מערהייט פון געוויילטע פארשטייער פון פארשיידענע פאליטישע פארטייען און ווירטשאפטלעכע אינ־סטיטוציעס. אין די דרייסיקער יארן איז די לאגע געווארן ערגער. פון איין זייט זיינען צוגעקומען אין שטאט פיל פאלאקן, וועלכע זיינען דורך פארשיידענע מיטלען באזעצט געווארן אין שטאט. פון דער צווייטער זייט האט די פוילישע מאכט, וועלכע איז נאך פילסודסקיס טויט געווארן רעכט־רעאקציאנער און אנטיסעמיטיש, אויסגעאיבט א דרוק, אז די יידן זאלן ווערן א מינדערהייט אין שטאט־ראט. און עס האט זיך געביטן די גאנצע פאליטיק. פארשיידענע יידישע פאדערונגען פלעגן דורך דער פוילישער מערהייט אפגעוואַ־רפן ווערן, און דיזעלבע פוילישע ראט־מענער, וועלכע האבן אין די פאריקע יארן מיטגעשטימט מיט די יידן, האבן זיך אינגאנצן געענדערט און באוויזן זייער אמתן אנטיסעמיטישן פרצוף.

דער אנטיסעמיטיזם בושעוועט

אין דער צייט ווען די יידן האבן געהאט א מערהייט אין שטאט־ראט, פלעגן נאטירלאך דורכגעפירט ווערן פארשיידענע סובסידיעס פאר יידישע שולעס און אינסטיטוציעס. אגב, פלעגן די יידישע ראט־מענער שטענדיק אויך מיטשטימען מיט די קריסטלעכע, דאן ווען זיי האבן ארויסגעשטעלט זייערע גערעכטע פאדערונגען, און א דאנק דעם איז די צוזאמענארבעט צווישן די ראט־מענער געווען מער ווייניקער נארמאל און אן פארשארפונגען. גאנץ אנדערש האט אויסגע־זען די לאגע אין די דרייסיקער יאָרן, ווען עס האט זיך פארשטארקט דער אנטיסעמיטישער פראנט. סלאנים איז דורך פארשיידענע מיטלען אלץ מער און מער פאלאניזירט געווארן, עס זיינען ארייננגעשמוגלט געווארן גרויסע מענגעס פוילישע ארבעטער און האנטווערקער, דערביי איז גרעסער געווארן די צאל באאמטע מיט זייערע פאמיליעס. די יידישע מערהייט איז פארקלענערט געווארן און דורך פארשיידענע קאמבינאַצ־יעס האבן די פאלאקן באקומען א מערהייט אין שטאט־ראט. כדי צו פארשטאַקן זייער פאזיציע האבן די פאלאקן אויס־געקליבן צום שטאט־ראט פון זייער אינטעליגענץ, ווי־שול־אינספעקטארן און אפילו א סיים־דעפוטאט. די לאגע האט זיך אין גאנצן געביטן — זיי פלעגן מיט זייער מערהייט אָפוואַרפן די פּאַרשלאָגן פאר פארשיידענע יידישע סובסי־דיעס א. ד. גל..

עס זיינען דערביי אויף פארגעקומען קאמישע מאמענטן, למשל, די פרווי פון א פולקאווניק איז אויסגעקליבן געווארן אלס פארזיצערין פון דער קאמיסיע „אפיעקא ספאלעטשנא״ — אלגעמיינע געזעל־שאפטלעכע הילף. זעענדיק אז יידן האבן

אזוי פיל אינסטיטוציעס, פאר וועלכע זיי פאדערן שטיצע, ווי בית יתומים, מושב זקנים, קינדער היים, זומער קאלאניעס א. א. וו., האט זי אלס פרעזעס זיך געווענדעט דיפלאמאטיש צו מיר, אלס ראטמאן און וויצעפרעזעס פון דער קאמיסיע, אז איך זאל איר באקאנען מיט די יידישע אינסטיטוציעס. און אזוי איז זי א וואך צייט טאג־טעגלעך געקומען מיר נעמען אין איר קארעטע, כדי צו באזוכן די אינסטיטוציעס. ווען זי איז אריינגעקומען דעם ערשטן מאל אין אונזער בית יתומים, דורכגעקוקט די ביכער און באטראכט דעם גאנצן אנשטאלט מיט זיין מוסטערהאפטער ארדנונג, איז זי איבער־ראשט געווארן. נאכדעם האט זי באזוכט טאז, די קינדער־היים, די זומער־האלב־קאלאניע און איניקע שולעס. זי איז אזוי צעמישט געווארן, אז זי האט גלייך געצוווגען די פאלאקן צו שאפן ענלעכע פוילישע אינסטיטוציעס, כדי צו קענען אויך פאר זיי פאדערן ענלעכע סובסידיעס. זיי האבן געמוזט קינסטלעך שאפן יתומים, אויסזוכן ארימע קינדער א. א. וו., און דאס האט א ביסל גערעטעוועט אונזער לאגע. ווען אונזערע יידישע ראט־מענער פלעגן פאדערן סובסידיעס, פלעגט זי אויך פאדערן די זעלבע סומעס פאר זייערע קינסט־לעכע אנשטאלטן — כאטש זיי זיינען געווען אין א סך א קלענערער צאל.

אזוי האט מען געמוזט דורך אלערליי קאמבינאציעס דורכ־שמוגלען פארשיידענע יידישע פאדערונגען. אבער די לאגע איז געווארן נאך ערגער, און דיזעלבע פאלאקן ראט־מענער, וואס זיינען אין די פריערדיקע יארן געווען צו אונז כלומרשט פריינטלעך, האבן גענומען אפן ארויסטרעטן קעגן אונז אויף דער גאנצער ליניע.

ווען איך האב אמאל געפרעגט א פאר אלטע ראט־מענער אין א פריוואטן שמועס, — ווי אזוי האָבן זיי געקענט אזוי זיך אומבייטן אין אזא קורצע צייט, איז געווען זייער ענטפער אפן און קלאר: „פאניע ראבינאוויטש, עס איז יעצט אזא ווינט פון אויבן און מיר מוזן גיין מיטן ווינט".

די ווירקלעכקייט האט זיך ארויסגעוויזן מיט איניקע יאר שפעטער, ווען דער היטלעריזם האט באהערשט פוילן. אונזערע הונדערט־יעריקע שכנים, פאר וועלכע און מיט וועלכע מיר האבן געקעמפט צוזאמען, געבויט שטעט און שטעטלעך, אנטוויקלט א גרויסע ווירטשאפט און געהאלפן שאפן א זעלבסטשטענדיק פוילן — האבן אונז באצאלט מיט דעם וואס זיי האבן באצאלט: געהאלפן די נאציס באפרייען פוילן פון יידן.

סלאנימער אין אמעריקע

מיר דערציילן דא די געשיכטע פון די סלאנימער לאנדסמאנשאפטן אין די פארייניקטע שטאטן — אויפן גרונט פון דעם מאטעריאל, וואס געפינט זיך אין אונזערע הענט: וועגן די ערשטע חברות, סלאנימער שול און „סלאנימער בענעוואלענט סאסייטי" נעמען מיר די אינפאָרמאציע פונם ארטיקל פון מ ר ד כ י מ י ש ק י ן, וואס איז געשריבן געווארן אין 1932 און געדרוקט געווארן אין „סלאנימער וואָרט" אין יאנואר 1934; וועגן „סלאנים־רוזשנויער ברענטש 52 ארבעטער רינג" — דערציילט אונז געניוער י. ס א ו ו י ט, פון די טעטיקע ברענטש־טוער, און איניקע צוגאב־אינפאָרמאציעס האבן מיר געפונען אין יובל־העפט צום יום־טוב פון 50 יאר ברענטש, וואס איז דערשינען אין ניו־יארק אין 1954.

צום סוף גיבן מיר צו א קורצע אינפארמאציע וועגן די לעצטנס־אנגעקומענע סלאנימער אין אמעריקע, נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה און נאכן חורבן סלאנים.

אין די 80־ער און 90־ער יארן, ווען דאס לעבן אין דער אלטער היים איז געווארן אונערטרעגלעך, און כוואליעס פון עמיגראנטן האבן זיך געטראגן שטראמיק צו די ברעגן פון אמעריקע, האבן זיי מיט זיך געבראכט אויך פיל פון סלאני־מער יידן. עלנטע און דערשלאגענע האבן די ערשטע וואנדע־רער שטום געבלאנדזשעט איבער דער נייער אומבאַקאנטער וועלט און געזוכט אַ ווינקל פאר דעם קאפ און אַ שטיקל ברויט פאר זיך און פאר די איבערגעלאזענע אויף יענעם זייט ים. אבער חוץ ברויט, האבן זיי אויך געזוכט פריינט און פריינטשאפט.

די צוויי ערשטע חברות

דעמאלסט זיינען זיך צוזאמענגעקומען ביי 10 לאנדסלייט און אין יאר תר"ן (1890) געגרינדעט א חברה מיטן נאמען „ש ב ת א ח י ם א נ ש י ס ל א נ י ם". אז מען איז געווען 10 איז דאך אַ מנין, האט מען געדונגען אַ הויז און געדאווענט צוזאמען. פון דעם מנין זיינען באלד אויסגעוואקסן 5—6 מנינים. עס זיינען צוגעקומען נייע עמיגראנטן און אויך אלטע האָבן זיך צוגעשריבן.

די דערמאנטע חברה, וואס־איז געווען פריש אנגעזאפט מיט באגריפן פון דער אלטער היים, איז אבער געווען א ביסל

צו — ביוראקראטיש און יחוס׳דיק, און באלד האט זיך געגרינ־דעט אַ נייע חברה מיטן נאמען אהבת שלום אנשי סלאנים וועלכע האבן זיך באמיט צו זיין דעמאקראטיש און ניי־אמעריקאניש. אבערביידע חברות האבן דאך נישט געקענט צופרידנשטעלן די יונגע עלעמענטן וועלכע האבן געוואלט א פאריין וואו דער עיקר זאל ניט זיין קרקע, וואו צו געפינען די אייביקע רו נאך הונדערט יאר צוזאמען מיט סלאנימער, נאר אויך לעבן צוזאמען מיט סלאנימער געזעלשאפטליך און ארויסהעלפן איינער דעם צווייטן אין א טאג פון צער און נויט.

די „בענעוואלענט סאסייטי״

אזוי איז דורך דער איניציאטיוו פון אייניקע לאנדסלייט געגרינדעט געווארן דעם 18־טן נאוועמבער 1900 די „סלאנימער בענעוואלענט סאסייטי״. ביי איר גרינ־דונג האט די סאסייטי געציילט קוים 8 מיטגלידער, עס האט אבער גענומען ווייניק צייט, און די צאל איז געוואקסן אין די הונדערטער.

מיטן וווקס אין צאל זיינען אויך געוואקסן די מעגלעכ־קייטן און טעטיקייטן פון פאריין. די סאסייטי פארמאגט א סטאטוט, וואו געזעצן רעגולירן די הילף וואס דארף געגעבן ווערן די מיטגלידער אין נויט, אבער די פירער האבן זעלטן גענוצט די רעגעלן פון סטאטוט אין ארויסהעלפן ברידער. עס איז געטאן געווארן לפנים משורת הדין. פיל לאנדסלייט זיינען דורך דער סאסייטי פשוט געשטעלט געווארן אויף די פיס. הילף איז געגעבן געווארן מיט ברידערלעכער הארציקייט פון אייגענע מענשן, וועלכע ווייסן ניט פון קיינע גרעניצן, ווען איינער פון דער משפחה איז אין נויט.

די סאסייטי האט זיך ניט באנוגנט מיט העלפן מיטגלי־דער. עס איז אויסגעבראכן דער קריג אין 1914. די ארבעט פון אלע סאסייטיס איז די שענסטע בלאט אין דער יידישער געשיכטע פון די יארן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. די הילפס ארבעט פאר סלאנימער יידן האט דערהאלטן ביים לעבן פיל פון די פאראָרעמטע ברידער אין דער אלטער היים. די דעלעגאטן פון סלאנימער פאריינען, וועלכע האבן געברא־כט די הילף קיין סלאנים גלייך נאך דער מלחמה, זיינען געוועזן: יהושע לעמקין, בארנעט קאן און ברידער אפשטיין.

דער פאריין האט אויפגעשטעלט אויף די פיס אלע יידישע אנשטאלטן אין סלאנים און געהאלפן גרינדן דעם „בית־יתומים״.

די סאסייטי האט געטאן איר חוב אויך פאר די אמערי־קאנער יידן: זי פלעגט זיך באשטייערן צום „האיאס״, „דבורה סענאטאריום״, „בנות יעקב״ און נאך פילע אינסטי־טוציעס. זי האט שטענדיק צוגעטראגן אויך צו די ציוניסטישע קאמפיינס.

די סלאנימער שול

מיר האבן שוין דערציילט אז די חברה „שבת אחים אנשי סלאנים״ איז געגרינדעט געווארן אין 1890 ביי א 10 מיטגלידער. די ערשטע גרינדער זיינען געוועזן: שיימע ראטנער, אפרים האסקאוויץ, יצחק האסקא־וויץ, הענרי דאבקין, פיינגאלד און נאך. די היים פון דער חברה און ארט צום דאווגען איז געווען ערגעץ אין ארטשארד סטריט. די ספר־תורה צום לייענען איז געווען א געבארגטע ביי מר. גערמאנסקי. דוכט זיך, ניטא מיט וואס זיך איבערצונעמען, דאך איז די חברה געווען ביי זיך אריסטאקראטיש און יחוס׳דיק און געקליבן אירע מעמבערס. באלד איז געגרינדעט געווארן די צווייטע חברה „אהבת שלום אנשי סלאנים״ וועלכע האט אנגע־נומען פאר מעמבערס אלע סלאנימער אן אונטערשייד. אזוי האבן עקזיסטירט ביידע חברות ארום א צענדליק יאר. דאס נייע אמעריקאנער לעבן האט אבער אויסגעבלאזן אלע אידיי־אישע אונטערשיידן צווישן די חברות. פיל מיטגלידער האבן געהערט צו ביידע חברות גלייכצייטיק. ביידע חברות האבן זיך פאראייניקט אין אנהויב יארהונדערט אונטערן נאמען: „שבת אחים אנשי סלאנים״.

נאך דער פאראייניקונג האט זיך די שול חברה פארנאנ־דערגעבליט. די שול האט זיך באטייליקט אין שיקן הילף קיין סלאנים.

אין יאר 1921 איז געקויפט געווארן די גרויסארטיקע שול אויף 172 נארפאלק סטריט. די שול איז באלד אויסגע־וואקסן אלס די שענסטע שול אויף דער איסטסאיד. הונדער־טער חתונות פלעגן פארקומען יערלעך אין דעם האל פון דער שול און די עקאנאמישע לאגע פון דער חברה איז אויך געווען גוט. אין די שפעטערדיקע יארן צוליב די אויסוואנ־דערונגען פון דער איסט־סאיד, איז די שול צייטווייליק געווען אין א געדריקטן צושטאנד, אבער די פירער און גבאים זיינען געשטאנען אויף דער וואך און אויפגעהאלטן די שול. פאר דער שול האָט פיל געטאן דער עקס־פרעזידענט מר. גראדסקי.

די שול האט אויך ארגאניזירט א ליידי׳ס פאריין.

די „בקור חולים״ סאסייטי

די סלאנימער אין אמעריקע האבן אויך פארמאגט אַ „ביקור־חולים״־סאסייטי, וואס איז געגרינדעט געווארן אנהויב יארהונדערט און באשטאנען פון סלאנימער פרויען.

דער צוועק פון „ביקור־חולים״ איז געווען, ווי איר נאמען זאגט: באזוכן און העלפן סלאנימער קראנקע לאנדסלייט. מיט די ענדערונגען פון אַמעריקאנער לעבן איז די טעטיקייט פון „ביקור־חולים״ געווארן איבעריק, אבער די סאסייטי האט זיך ניט אויפגעלעזט, און פארקערט — שטארקער געווארן: זי האט אנגעהויבן העלפן די אינסטיטוציעס אין סלאנים, באלד אין די ערשטע יארן נאך דער ערשטער וועלט מלחמה, און אויך אין די דרייסיקער יארן האט זי פארגעזעצט איר ארבעט.

מרדכי מישקין

דער ארבעטער רינג ברענטש 52

די ערשטע אנהויבן פון סלאנימער ברענטש שטאמען נאך פון 1903, ווען א גרופע היימישע בונדיסטן און רעוואליו־צאנערן זיינען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו שאפן אן ארגא־ניזאציע פאר געזעלשאפטלעכע טעטיקייטן. דאס איז געשען אין דער זעלבער צייט ווען דער ארבעטער רינג האט זיך פארנאנדערגעוואקסן און פארשפרייט טעטיקייט צווישן די

אידישע ארבעטער אין אמעריקע, צוגלייך מיט די לאנדס־מאנשאפטן, וועלכע האבן שוין דאן עקזיסטירט.

ביי דער גרופע יונגע סלאנימער איז קלאר געווארן דער געדאנק, אז דער ארבעטער רינג איז צוגעפאסט צו זיי און זיי צו אים. זיי זיינען זיכער געווען, אז אין די ראמען פון רינג וועלן זיי קענען זיך אויסלעבן הארמאניש, זיין בייהילפיק אייגענע פריינט און לאנדסלייט און אויך טראגן הילף דעם רעוואלוצאנערן קאמף אין צארישן רוסלאנד.

די אייגנטלעכע ארגאניזיר־פארזאמלונג איז פארגעקומען אין פעברואר 1904, אין דער פריוואטער דירה פון ב. גאלדשטיין.

זינט זיין אנטשטייאונג איז דער סלאנימער בראנטש זייער טעטיק אויף אלע געביטן, טראץ אלע שוועריקייטן, אויף וועלכע ער האט זיך אנגעשטויסן פאר זיינע קנאפע זעכציק יאר עקזיסטענץ.

די ערשטע יארן זיינען געווען באזונדערס שווערע, צוליב דער שווערער עקאנאמישער לאגע אין אמעריקע. די בראנטש מיטגלידער האבן ממש קיין מעגליכקייטן ניט געהאט אפילו איינצאלן די קליינע אפצאלן פארן בראנטש. אין 1907 האט שוין אפילו דער גענעראל־אָפיס געזאלט אויפלעזן דעם סלאנימער בראנטש, אבער מ'האט אפגעשריען די סכנה, און פון 1908, זינט ס'האט א בלאז געטאן א לייכטערער ווינט אין לאנד, האט זיך די לאגע איינגאנצן געביטן. ס'האבן אנגעהויבן שטראמען נייע מיטגלידער אין בראנטש אריין און זיין לעבן איז געווארן אינטערעסאנט.

אין בראנטש זיינען ארגאניזירט געווארן פון ערשטן טאג מיטגלידער פון פארשיידענע שאטירונגען און ריכטונגען, און ס'האבן ניט געפעלט קיין הייסע דיסקוסיעס אויף פארשידענע פראגן. אבער די אידייאישע מיינונגס־פארשידנהייטן, האבן ניט געשטערט צו דער הארמאנישער אנטוויקלונג פון בראנטש.

אין יענע ערשטע יארן זיינען נאך געווען טרוימער אין ארבעטער־רינג, און אויך אין סלאנימער בראנטש, וואס האבן געגלויבט אז אט אט קומט די סאציאלע רעוואלוציע, און דאן וועט דער ארבעטער האבן פון כל טוב און מער ניט אנקומען צו קיין פארבאנדן און לאנדסמאנשאפטן פון קעגנזייטיקער הילף. דער חלום זייערער איז ביסלעכווייז אויסגערונען, אין שטראם פון אמעריקאנער שטורמישן לעבן. אין יאר 1954 האט שוין דער בראנטש געפייערט זיין 50־יאריקן יובל מיט גרויסן פאראד, מיט א שיינעם צוזאמענקום, א יובל־העפט, מיט זכרונות און מיט אלע גוטע זיבן זאכן.

ביי דער געלעגנהייט פון יובל האבן די טעטיקע בראנטש־לייט איבערגעגעבן פילע זכרונות פון דער פאראנגענהייט.

פאראייניקונג מיט בראנטש 386

ביזן יאר 1913 האט דער בראנטש געהייסן „סלאנימער בראנטש 52 פון ארבעטער־רינג". ס'האט אבער דאן עקזיסטירט נאך א שכנותדיקע לאנדסמאנשאפט, בראנטש 386 פון די רוזשינויער, וועלכע זיינען געווען ענג צוזאמענגעבונדן מיט די סלאנימער, נאך אין די רעוואליוציאנערע יארן, אין דער אלטער היים. דער רוזשינויער בראנטש איז געווען קליין, און נאך לאנגע באראטונגען איז ביי ביידע צדדים באשלאסן געווארן זיך צו פאראייניקן אין איין בראנטש, וועלכער הייסט טאקי ביזן היינטיקן טאג „פאראייניקטער סלאנימער — רוזשנויער בראנטש 52".

אין משך פון דער צייט זיינען צום בראנטש צוגעקומען נאך מיטגלידער אויך פון אנדערע שטעט.

דער בראנטש האט געהאנדלט אונפארטייאיש און געשטיצט אלע צווייגן פון דער סאציאליסטישער באוועגונג. אזוי האט זיך עס געצויגן ביז 1925, ווען ס'איז פארשארפט געווארן דער קאמף צווישן „לינקס" און „רעכטס". א טייל פון די מיטגלידער, וואס זיינען געווען קאמוניסטיש געשטימט, האבן דאן געוואלט באהערשן דעם בראנטש, טראץ דעם וואס זיי זיינען געווען א מינדערהייט. די גרויסע מערהייט חברים איז אבער געווען געגן זיי, און א דאנק דער איבערגעגעבענער פירערשאפט איז געלונגען צו ראטעווען דעם בראנטש פון אריינפאלן אין לינקן, דאן געגרינדעטן ארדען. די „לינקע" האבן דאן פארלאזן דעם בראנטש 52.

פרויען בראנטש 52 בי.

ביז 1929 איז דער בראנטש 52 באשטאנען פון בלויזע מענער, ביז ס'איז אויף דער קאנווענשן פון ארבעטער רינג אין טשיקאגא באשלאסן געווארן צו שאפן אויך פרויען־אפטיילונגען.

דער סלאנימער־רוזשנויער בראנטש איז געווען פון די ערשטע צו שאפן דעם פרויען־אפטייל ביי זיך, און אין משך פון יארן איז דער פרויען־בראנטש 52 ב. געווען פון די גרעסטע און טעטיגסטע אין ארבעטער־רינג־ארדען.

ס'זיינען אויך געמאכט געווארן פרווון צו ארגאניזירן א יוגנט־בראנטש. דאס איז טאקי ניט געלונגען, אבער א דאנק דער טעטיקייט זיינען פילע זין פון די בראנטש מעמבערס אריין אין די ענגליש ריידנדיקע אפטיילונגען פון ארבעטער־רינג.

רעליף ארבעט נאך די מלחמות

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה האט דער בראנטש געזען פאר זיך א דאפעלטע פליכט: צו העלפן דעם יידנטום דורך די אלגעמיינע הילפס־ארגאניזאציעס און אויך צו שיקן הילף די אייגענע אין סלאנים און רוזשנוי. דער בראנטש האט טאקי דאן זייער פיל געטאן פאר די רעליף־פארבאנדן פון די ביידע שטעט.

דער פאראייניקטער סלאנימער „רעליף", ווי ער האט זיך דאן גערופן, איז באשטאנען פון אלע סלאנימער לאנדסמאנשאפטן, אבער די פירנדיקע ראל אין אים איז געווען אין די הענט פון די א.ר. טוער.

די דעלעגאטן קיין סלאנים, וואס זיינען געווען לייט פון דער „סאסייטי", האבן מיטגענומען געלטער געזאמלטע דורך אלע פארבאנדן אין גרויסע סומען. די רעליף טעטיקייט האט זיך אזוי געצויגן ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין די יארן פון חורבן און אומקום, האט דער בראנטש, און אויך אנדערע פארבאנדן, גאר נישט געקענט טאן פאר סלאנימער יידן. פאר דער צייט זיינען די רעליף פארבאנדן ליקווידירט געווארן און דאס ביסל געלט איז איבערגעשיקט געווארן צום סלאנימער הילפס־קאמיטעט אין ישראל, ביי דער געלעגנהייט פון י. סאוויט'ס וויזיט אין ישראל אין 1949.

אבער דער ברענטש זעצט פאר זיין טעטיקייט פאר די אלגעמיינע רעליף ארגאניזאציעס, פארן פאראייניקטן יידישן אפיל. אזוי האט ער אויך אדאפטירט צוויי קינדער־פליטים און איז ניט הינטערשטעליק אין נויטיקער הילף פאר מדינת־ישראל, דורך דער הסתדרות־קאמפיין און די באנדס אקציעס.

שווער צו דערציילן אין די ראמען פון א קורצער געשיכטע די גרויסע, פארצווייגטע טעטיקייט פון ברענטש 52 פאר זיינע מיטגלידער אויפן געביט פון הילף, קולטור, שטיצע, היים פאר עלטערע מיטגלידער, שטרייק־פאנדן א.ד.גל. אין יידישן־אמעריקאנער לעבן פארנעמט ער כסדר אן אנגעזעהענעם ארט.

י. סאוויט

די שארית הפליטה ארגאניזירט זיך

עטליכע און צוואנציק סלאנימער, געראטעוועטע פון חורבן און אומקום, זיינען אנגעקומען זינט 1945 קיין אמעריקע. אין די לעצטע יארן האבן זיי זיך ארגאניזירט אין א באזונדערע גרופע און לעצטענס זיך אויך צוזאמענגעטראפן מיט די סאסייטי און ברענטש 52 טעטיקע.

די לעצטע צוויי יאר קומען זיך די שארית הפליטה צונויף אויף א חנוכה אוונט, דערציילן זכרונות פון סלאנים. זיי שטייען אין קאנטאקט מיט די סלאנימער אין ישראל און ארגענטינע.

זאב רמון (ראמאנאווסקי) יחזקאל ראבינאוויטש

פועלי־ציוניסטישע טעג און יארן

ניט די געשיכטע פון דער פועלי־ציוניסטישער באוועגונג אין סלאנים קליבן מיר זיך איבערגעבן אין די בלעטער, נאר בלויז אייניקע שטריכן פארצייכענען פון אט דער וואונדערפולער יונג־ברויזנדיקער ציוניסטיש־סאציאליסטישער ארגאניזאציע, מיט אלע אירע אפצווייגונגען, וואס אירע 18 יארן געבענטשטע טעטיקייט האבן טיף זיך איינגעקריצט אין סלאנימער פראגרעסיוון געזעלשאפטלעכן לעבן און זיינען אויף אייביק געבליבן איינגעקריצט אין זכרון פון די, וואס זיינען געווען אין אירע רייען.

שווער פעסטצושטעלן די צאל חברים, וואס זיינען פון אונזערע שורות עולה געווען, פון 1921 ביז 1939 און שפעטער אין די נאכמילחמה־יארן, קיין ארץ־ישראל, אבער קיינמאל קענען מיר ניט פארגעסן, אז נאך גרעסער איז די צאל פון יענע, וואס זיינען געבליבן צוליב עליה־באגרעניצונגען דארטן, אין אונזער אמאליקער היימשטאט, און זיינען אומגעקומען פון די רוצחישע הענט. א טייל פון זיי איז, צוזאמען מיט דער גאנצער סלאנימער עדה געפירט געווארן צו די גריבער — און זיי האבן זיכער פארן שוידערלעכן טויט, אויפן ראנד פון דער גרוב, מיט ווייטאק און בענקשאפט געטראכט וועגן ווייטן יידישן פאטערלאנד, צו וועמענס ברעגן ס'איז זיי ניט באשערט געווען אנצוקומען; און אן אנדער טייל, יונגע, דרייסטע און אנטשלאסענע, האבן מיט זיך פון געטא מיטגענומען א ביסל געווער און א סך פון די זעלבשוץ־אידייען פון דער ציוניסטיש־סאציאליסטישער תורה און אוועק אין וואלד אריין, צום אפענעם קאמף קעגן שונא, כדי נקמה צו נעמען פארן פארגאסענעם בלוט פון זייערע נאנטסטע, פון אלע געשאכטענע יידן. ניט איינער פון זיי איז געפאלן אין דעם ניט־גלייכן קאמף.

דעם ליכטיקן אנדענק פון אט די קדושים און העלדן זיינען געהייליקט די דאזיקע שורות.

יארן פון וועג־זוכעניש

אין אנהויב פון די צוואנציקער יארן איז די יוגנט געבליבן אן אן אויסגעטראטענעם וועג, אויף וועלכן זי וואלט זיכער געקענט שפאנען. צוויי מאל איז סלאנים פארפלייצט געווארן מיט די מחנות און רופנדיקע לאזונגען פון דער אקטאבער־רעוואלוציע, וואס האט צוגעזאגט פולע, גלייכע רעכט — אבער אויך ווייטערדיקן גלות־לעבן. און דא איז אנגעקומען א נייע מאכט, פון א באנייטער פוילישער מדינה, מיט יידן־שנאה פון ערשטן טאג אן. פון דערווייטן האט געלאקט א ניי־אויפקומענדיקער יידישער לעבן אין ענגליש־באהערשטן ארץ־ישראל, מיט אלע שוועריקייטן און ביטערנישן פון עליה און איינווארצלונג אין אפגעשטאנענעם לאנד. און אין דערזעלבער צייט האט זיך געעפנט א מעגלעכקייט צו עמיגרירן אין ווייטע, רייכע מדינות, כדי דארטן צו מאכן א ניי לעבן, אין בעסערע באדינגונגען.

די יוגנט האט געוואלט לערנען, געוואלט זיך איינווארצלען אין יידישן לעבן און טאן פארן פאלק אלץ וואס איז נויטיק אויף די ערטער, פארן הווה, און אלץ וואס עס פאדערט די צוקונפט פון געפלאגטן פאלק. און דא האבן זיך ארום איר געביטן קולטורן און שפראכן, ס'זיינען צו נישט געווארן יסודות אויף וועלכע עס האט עקזיסטירט די

יידישע אסימילאציע אין דער רוסישער קולטור, און ס'זיינען קיין שום גרונטן ניט געווען פאר אסימילאציע אין דער נאך פרעמדער פוילישער קולטור. דאן איז די יידישע יוגנט, און דער גרעסטער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ, געווארן נאציאנאל־יידישלעך אין טאגטעגלעכן לעבן און אין זייער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. יידיש איז געווארן א קענצייכן פאר צוזאמענארבעט מיט די פאלקס־מאסן.

אבער דאס אלץ איז ניט גענוג געווען פאר דער יוגנט, וואס האט א ווייטערן בליק אין דער צוקונפט אריין. א טייל פון די סלאנימער יונגע לייט איז פארכאפט געווארן פון קאמוניסטישע אידייען, זעענדיק אין זיי אן אויסגאנג פאר יידישער צוקונפט, אדער פאר אסימילאציע אין די ארומיקע פעלקער. א טייל האט געהאלטן, אז מ'דארף קיין נייע לענדער ניט זוכן, נאר לעבן און קעמפן אויפן ארט, און פון אט די שטאמען די בונדיסטן. און א גאר גרויסער טייל האט קיין צוקונפט ניט געזען אין די ביידע וועגן, געוואלט און געבענקט נאך יידישער זעלבשטענדיקייט און סאציאליסטישער גערעכטיקייט, צוזאמען מיטן קאמף פאר יידישע רעכט אויפן ארט. אט די האבן עס געזוכט נייע וועגן אין זייער לעבן, פון זיי איז אנטשטאנען די פועלי־ציוניסטישע ארגאניזאציע.

גאנץ ווייניק איז אין סלאנים פון יענע יארן געבליבן פון אמאליקן פועלי־ציוניסטישן קערנדל, און אפילו אויך פון די צעירי־ציוניסטישע רייען. א טייל האט מיט זיך מיטגענומען די באלשעוויסטישע אקופאציע, אן אנדער טייל איז שוין דאן עולה געווען. אָן א וועלכן אנשפאר אן דערוואקסענע און דערפארענע טוער איז דאן אין סלאנים אנטשטאנען, — אויך אָן א פארבינדונג מיט וועלכן ס'איז צענטער, — די ציוניסטיש־סאציאליסטישע יוגנט ארגאניזאציע „עבודה".

די ארבעט איז געפירט געווארן קאנספיראטיוו, ווייל די נייע פוילישע מאכט האט ניט דערלויבט קיין שום פארטייאישע ארבעט. אזוי פלעגן זיך אין געהיים, שטילערהייט, אין די שבת'דיקע נאכמיטאקן און אין געוויסע אוונטן, צוזאמענקומען עטלעכע צענדליק יוגנטלעכע אין לאקאל פון „רויטן מגן דויד", זיך אויסזעצן אויף לאנגע בענק אין דעם טייל פון לאקאל וואס איז באשטימט געווען אלסווארט־צימער פאר די וועלכע פלעגן אין די טאג־שעה'ן קומען נאך מעדיצינישער הילף, און אויסהערן אויפקלערונגען און רעפעראטן פון רבקה זאקהיים, שמואל אווערבוך, גאדל גאלדבערג און אנדערע „לעצטע מאהיקאנער" פון צעירי־ציון.

יארן פון לערנען און וואקסן

די רייען זיינען געוואקסן פון טאג צו טאג. פון אלע סלאָנימער גאסן און געסלעך זיינען צו אונז געקומען יוגנטלעכע, מיט א שטארקן דורשט נאך וויסן און נאך טעטיקייט. די ארבעט איז פארטיילט געוואָרן אין קרייזן, וועלכע זיינען געפירט געווארן אין פריוואטע הייזער. מ'האט געלערנט אלץ: בארַאכאוון, פאליטישע עקאנאמיע, נאטורוויסנשאפט, היסטאריע, סאציאליזם, געשיכטע פון זעלבשוץ אין ארץ ישראל. ביכער זיינען געווען ווייניק און אלץ איז פארשלונגען געווארן דורך די קרייזן־פירער און איבערגעגעבן געווארן צו די וויסנדורשטיקע חברים.

דערווייל איז געפונען געווארן דער קאנטאקט מיט ענלעכע יוגנט־פארבאנדן אין דער סביבה (בּאראנאוויטש, פינסק) און אויך מיטן ניי־געשאפענעם צענטער אין ווארשע. די סלאנימער ארגאניזאציע איז אבער שטרק באאיינפלוסט געווען פון די פועלי־ציוניסטישע אידייען, וואס ס'האבן צו זיי געבראכט די פרעסע־ארגאנען פון דער פארטיי און יוגנט פון גאליציע. אין יענע יארן זיינען עס געווען די מער קריסטאַליזירטע, פראגראמאטיש און ארגאניזאציאנעל, פון אלע אנדערע ציונ.־סאציאליסטישע גרופירונגען. עס האט אונז אימפּאָנירט זייער יידישיזם, זייער בּאראכאוויסטישע אנשויונג, אפילו זייער נאמען: סאציאל־דעמאקראטישע פארטיי און יוגנט־ארגאניזאציע. פון זיי האבן מיר עס גענומען דעם פראלעטארישן כאראקטער פון אונזער יונגן, נאך ניט דערפארענעם פארבאנד. מיר זיינען געווען זיכער, אז גייענדיק אין זייערע וועגן וועלן מיר קענען קאנקורירן מיטן בונד און מיט די קאמוניסטן, וועלכע זיינען אין סלאנים געווען גאנץ שטארק.

געקומען זיינען צו אונז אממערסטן יונגע ארבעטער און לערן־יינגלעך. קיין סך שילער זיינען אין אונזערע רייען דאן ניט געווען. ערשט שפעטער איז אונז געלונגען צו ארגאניזירן אויך שילער פון דער יידישער פאלקס־שולע און פון תרבות. און דער גרעסטער אויפטו פון אונזער ארגאניזאציע איז געווען די דערציאונג פון הונדערטער יינגלעך און מיידלעך, אויף וועלכע ס'האט געלויערט אנטי־ציוניזם, אין גייסט פון נייעם, ארבעטנדיקן ארץ־ישראל.

דערווייל איז געקומען צו דער פארייניקונג פון די פ.־צ. און צ.־צ. יוגנט־ארגאניזאציעס. ס'איז אנטשטאנען די י. ס. א. י., און שפעטער די „פרייהייט"־ארגאניזאציע. מיר האבן זיך ארויסגעלאזט אין די ארומיקע שטעטלעך און געשאפן דארטן אפטיילונגען, וועלכע זיינען ארגאניזירט געווארן אין סלאנימער ראיאן־קאמיטעט. מיר זיינען שוין מער ניט געווען איזאלירט און אליין, נאר א טייל פון א לאנד־פארבאנד.

די רייען זיינען געוואקסן. שוין לאנג איז אונז ענג געווען דער אלטער לאקאל, און מיר האבן געעפנט א באזונדער לאקאל אין איינע פון די סקראבעווער געסלעך. די ארבעט איז געוואקסן פון אונטער די הענט, מיר האבן געהאט גרויסע אספיראציעס, געוואלט ארומנעמען אלץ מיט אן אנדער. אזוי האבן מיר אויך אין יענע יארן געשאפן א באזונדערע יידישע ביבליאטעק און זי אנגערופן אויפן נאמען פון י. ח. ברענער. מיט דער צייט איז זיך די ביבליאטעק פאנאנדערגעוואקסן און געהאט א גרויסן קרייז לעזער.

אין אונזער לאקאל פלעגן מיר אָפּהאַלטן פארזאמלונגען, רעפעראטן אויף פארשיידענע טעמעס, ליטערארישע אוונטן און פארוויילונגען. מיט דער צייט איז דער לאקאל געווארן איינער פון די קולטור־צענטערן אין שטאט, באזונדערס ווען מיר זיינען אריבער אין גרויסן לאקאל אויף ברעגער־גאס און געעפנט דארטן די באראכאוו־היים.

יארן פון פאליטישער טעטיקייט

אין דער צווייטער העלפט פון די צוואנציקער יארן האט זיך פארמירט און אויסקריסטאליזירט דער געזעלשאפטלעך־פאליטישער כאראקטער פון דער סלאנימער פועלי־ציון (צ.ס.) ארגאניזאציע, וועלכע איז אנטשטאנען פון די אויסגעוואקסענע

„פריהייט"־חברים. דאן איז אויסגעשמידט געווארן איר ארגא־ניזאציאנעלע ראם און ס'איז באשטימט געווארן איר בכבו־דיקער ארט אין ארטיקן געזעלשאפטלעכן לעבן.

געווען זיינען עס דווקא די שווערסטע יארן פאר דער ציוניסטישער באוועגונג צווישן ביידע וועלט־מילחמות: דער קריזיס פון דער פערטער עליה און דאס בהלה'דיקע לויפן פון ארץ־ישראל, די בלוטיקע געשעענישן פון 1929. אין די יארן פון שיקאנעס און שווערקייטן פון דרויסן, פון אנטוי־שונג און אפהענטיקייט פון אינעווייניק איז די פועלי־ציון־פארטיי אין סלאנים אויסגעוואקסן און אויפגעקומען ווי אן ערנסט־ראנגיקער כוח צווישן די פאליטישע קערפערשאפטן אין שטאט.

מ'דארף ניט פארגעסן, ווי ענג עס איז געווען די געזעלשאפטלעכע באזע פון פועלי־ציון אין סלאנים. דעם קערן פון דער פארטיי האבן געשאפן יונגעלייט, ערשט ניט לאנג אויפגעוואקסענע צווישן דער ארבעטנדיקער באפעל־קערונג פון דער שטאט, — אזעלכע וואס האבן טאקע איבער־געריסן מיט דער בעלי־בתישער סביבה, אבער זיינען נאך ניי געווען אין די ארבעטער־קרייזן. קיין גרויסע אינטעליגענץ האט די פארטיי ניט פארמאגט, און אויך ניט קיין אנערקענטע טוער פון דער שטאט, קיין אנגענומענע רעפרעזענטאנטן. די אלגעמיינע ציוניסטן האבן געהאט דאקטוירים, אדוואקאטן, גענגיטע און דערפארענע טוער; דער בונד האט אויך געהאט זיינע אלטע טוער נאך פון די רעוואלוציאנערע יארן פון אנהויב יארהונדערט. און דא איז אויפגעקומען א נייע פארטיי, ארגאניזירט דורך א בינטל אקטיווע יונגעלייט, נאך אומבא־קאנטע אין דער סלאנימער געזעלשאפטלעכקייט אבער פול מיט אמביציע, זיכערע אין זייער וועג און כוח, פאנאטישע, איבערגעבענע און געטרייע אן א גרענעץ. מיט זייער עקשנות האבן זיי געצויגן צו זיך די יוגנט, וואס האט געזוכט גאולה אין די ציוניסטיש־סאציאליסטישע, פראלעטאריש־חלוצישע תורות און וועגן. דער באוווסטזיניקער חלוציזם האט עס געגעבן דער באוועגונג אירע ברייטע פליגלען און פארוואנדלט זי אין א טעטיקן, קעמפנדיקן און ברויזנדיקן כוח. אזעלכע זיינען געווען די פועלי־ציון טוער אין סלאנים די גאנצע יארן, ביז דעם שוידערלעכן אומקום.

לאמיר דערמאנען אייניקע נעמען פון די טעטיקע טוער: מיירים רעזניק, א דרוקער־ארבעטער, דער לעבעדיקסטער נערוו פון דער סלאנימער ארגאניזאציע, דער ערשטער אין די רייען, שטענדיק אין שפיץ, א פארטיי־מאן מיט זיינע רמח אברים ושסה גידים, טאג און נאכט אין לאקאל, אן ערנסט־קלאסישער ארגאניזאטאר. אין 41־טן יאר האט ער געפרווט אריבערגיין די גרעניץ קיין ווילנע, אבער עס איז אים ניט געלונגען, און ער איז אומגעקומען. דער צווייטער — נטע סלאנימסקי, אן אנגעשטעלטער א געטרייער און איבערגעבענער. אין די דרייסיקער יארן איז ער אַריבער קיין ביאליסטאק, געווען אויך דארטן טעטיק און דארטן אומגעקומען. אברהם דוביאנ־סקי, א שווייגנדיקער שמיד פון א שמידן־משפחה, גרייט תמיד צו דער דינסט פון פארטיי, צוזאמען מיט זיינע ברידער און שוועסטער. אהרון יודעלעוויטש, א סופר־סת"ם, א פאלקס־מענטש, וואס האט קיין אנדער לעבן, אויסער זיין פארטיי־לעבן, ניט געהאט, איז געשטארבן פון א הארץ־קראנקהייט. וועלוול ראמאנאווסקי, לערער, שפעטער דרוקער, פאלקס־טימלעכער פארטיי־טוער, איבערגעבענער פארשטייער אין דער קהילה. און מיט אים דער שטילער זרח מאנטע, און דער ברויזנדיקער ליפא שקלאר, און נאך אסך טרייע זין פון אונזער באוועגונג. אין ישראל זיינען דא, יבדלו לחיים, מיירים דזינצעלסקי, יצחק ראבילעווסקי, יודל אגולניק, די שרייבער פון די זכרונות, און מיט זיי נאך צענדליקער חברים דערצוי־גענע און אקטיווע אין אונזערע רייען.

די אלע זיינען נאך דאן יונג געווען, און אומבאקאנט און אויף זייערע פלייצעס האבן זיי גענומען שווערע פאלי־טישע קאמפן און אקציעס. ווער קען עס פארגעסן דעם ערשטן פארמעסט פון דער פארטיי בעת די וואלן צום שטאט־ראט צום סוף פון די צוואנציקער יארן? די טוער פון די אנדערע פארטייען, עלטערע און דערפארענע, האבן ממש אויסגעלאכט „די יינגלעך" פון פועלי־ציון, וואס מאכן אן אזא טומל, רופן מיטינגען, האלטן הייסע רעדעס, קלעפן פלאקאטן, מאכן הויז־פראפאגאנדע, גיבן ארויס צייטונגען און רופן שטימען פאר זייער ליסטע, בעת א סך פון זיי האבן נאך אליין ניט נאר קיין פאסיווע רעכט (געוויילט צו ווערן), אויך ניט קיין אקטיווע רעכט פון גיין און שטימען...

דער אויסגאנג פון די וואלן איז געווען אן איבערראַ־שונג ניט בלויז פאר אַנדערע, נאר אויך פאר אונז אליין. צווי ניי־אויפגעקומענע טוער, באשיידענע און שטילע, נטע סלאני־מסקי און זרח מאַנטע, זיינען אויסגעוויילט געווארן פון דער פועלי־ציון ליסטע. געווען איז דאס א רעזולטאט פון א שיין דורכגעפירטער וואל־פראפאגאנדע, פון פארזאמלונגען צו וועלכע עס זיינען שטענדיק געקומען גרויסע מאסן, אפילו ווען עס פלעגן אויף זיי אויפטרעטן אלס רעדנער די „יינג־לעך" — די סלאנימער פועלי־ציוניסטן. און אין וואל־טאג גופא זיינען אלע חברים, ביז איינעם, ביז דעם יינגסטן פון „פרייען סאציאליסטישן סקויט", געווען איינגעשפאנט און געאַר־בעט פון קאלטן, ווינטערדיקן פרימארגן ביז צו דער שפעטער פראסטיקער נאכט. דערפאר טאקע איז דער נצחון געווען א פארדינטער, האט אנגעפילט מיט פרייד און שטאלץ די הערצער און באפעסטיקט די פועלי־ציון פאזיציע אין שטאט.

נאך דער ערשטער געלונגענער וואל־אקציע זיינען שפע־טער געקומען נאך וואלן — צו דער קהילה, צום ציוניסטישן קאנגרעס, און ווידער צום שטאט־ראט. כמעט אלע וואל־אקציעס זיינען דורך מיט דערפאלג. די יינגלעך און מיידלעך, וועלכע זיינען דערצויגן געווארן אין אונזער באוועגונג, האבן עס באאיינפלוסט זייערע טאטעס און מאמעס, עלטערע ברידער און שוועסטער, צו שטימען פאר אונז.

ווייל דער גרעסטער אויפטו אונזערער איז געווען די דערציאונג פון אונזער יוגנט — דורך קרייזן, שמועסן, אויספלוגן, זומער־קאלאניעס.

יאָרן פון עליה

אין אנהויב פון די דרייסיקער יארן זיינען ביידע שריי־בער פון די דאזיקע שורות אוועק פון סלאנים — צו צענט־ראלער ארבעט אין דער באוועגונג, אבער די אלע יארן, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מילחמה, זיינען זיי געווען

ענג פארבונדן מיט דער באוועגונג אין זייער היימשטאט און אפט אהין געקומען צו פארשיידענע אקציעס. דאס זיינען געוועזן יארן, אין וועלכע ס׳איז טיפער חלוציזירט געווארן דער כאראַקטער פון דער סלאנימער ארגאניזאציע.

די סאנאציע־רעגירונגען האבן געוויזן זייער שטארקע אנטי־יידישע האנט און די פוילישע רעאקציע איז בולט באאיינפלוסט געווארן פון הערשנדיקן נאציזם אין שכנות׳־דיקן דייטשלאנד. די יוגנט האט פאר זיך קיין אויסוועג ניט געזען אין אנטיסעמיטישן פוילן און האט זיך געריסן צו עליה. אנהויב פון די דרייסיקער יארן זיינען א סך פון סלאנים ארויס אויף חלוצישער הכשרה, בעיקר אין די קיבוצים שחריה, קלוסובה און תל־חי. פיל פון זיי געפינען זיך איצטער מיט אונז דא אין לאנד. שפעטער איז אויך אנטשטאנען דער „העובד“ און אַרבעטער און בעלי־מלאכות האבן זיך אויך געריסן צו עליה.

אין יענע יארן איז געשמידט געווארן די צוזאמענדיקע ארבעט אין די ראמען פון דער „ליגע פון ארבעטנדיקן ארץ־ישראל“ און פון „החלוץ“. צוזאמען מיטן השומר הצעיר, מיט גורדוניה און התאחדות זיינען דורכגעפירט געווארן פארשיידענע אקציעס אין שטאט. די צווישן־פארטייאישע באציאונגען זיינען, בדרך כלל, געווען אין סלאנים געמיטלעכע און קולטורעלע. מיט די אלגעמיינע ציוניסטן, וועלכע זיינען אין סלאנים געווען ליבעראל און דעמאקראטיש, „פון גרינבוימס חדר“, האבן מיר אפט געפונען א געמיינזאמע שפראך. ניט איינמאל האבן מיר, ערב דעם ערשטן מאי, געזוכט די שותפות פון בונד און פון די קאמוניסטן, כדי געמיינזאם צו פייערן דעם ארבעטער־יום־טוב, אבער על פי רוב איז דערפון גארניט ארויס, צוליבן שולד פון די צענטראלעס.

ניט וועלנדיק ארייַנפאלן אין סענטימענטאלער אידעאליזאציע מוזן מיר זאגן, אז סלאנים האט געהאט א שיינע יוגנט און א ריי געטרייע טוער אין אלע קרייזן און פארטייען. סלאנים האט פארמאגט גוטע, פאלקסטימלעכע קולטור־טוער, באשיידענע ארבעטער און פאלקס־מענטשן. מיר געדענקען זיי אַלעמען, זייערע פנימער גייען אפט פארביי פאר אונזער זכרון.

אבער אמטיפסטן זיינען איינגעקריצט אין אונזער הארצן די פרייהייטאווצעס און חלוצים, די פועלי־ציוניסטן און ליגע־טוער — די שטילע, איבערגעבענע, טעטיקע און גלויבנדיקע, וועמען ס׳האט צוזאמענגעקניפט א טיפע חברישע פריינטשאפט, — און דאס איז אויך געווען דער שטארקסטער צעמענט ביים שאפן דעם כוח, וואס ס׳האט מיט זיך פארגעשטעלט די פועלי־ציוניסטישע משפחה אין סלאנים.

ישראל וולפוביץ | משה ריז׳ין

התנועה הז׳בוטינסקאית בסלונים

אנו מביאים בזה את קטעי זכרונותיהם של שניים ממייסדי התנועה הרביזיוניסטית בסלונים. דברי שניהם הם מצבת זכרון למאות חברי תנועתם ולכל יהודי עירנו.

מספר ישראל וולפוביץ:

הנוער בסלונים היה תוסס, מעטים היו בקרבו בלתי־מוגדרים לתנועה כלשהי. כל התנועות הציוניות והלא־ציוניות היו מיוצגות בקרב הנוער: קומוניסטים, בונד, פועלי ציון שמאל, פועלי ציון ימין, השומר הצעיר, ציונים כלליים ומזרחי. מתבוללים לא היו בין צעירי סלונים מעולם.

הנוער הלומד הלך ברובו אחרי השומר הצעיר. המיסדים והתהלוכות קסמו לו, כתחליף לצבאיות משלו.

הייתי בן 15. משום מה לא נכנסתי להשומר הצעיר, אולי קרה הדבר משום שאחי נח היה שם. הוא היה גדול ממני בשנתיים, נכרכתי אחריו והוא היה דוחה אותי מעליו. משהתבגרתי לא רציתי כבר ללכת בדרכיו. אם הוא בהשומר הצעיר, הרי מקומי בתנועה אחרת. משוכנע הייתי, שעלי להגדיר את עצמי לאיזו שהיא תנועה פוליטית. לצאת מגיל הילדות ולא להיות מוגדר — זה לא ייתכן בסלונים. וכך התחלתי בגיל 14—15, בשנות 1925—1926, לתהות על קנקני תנועות ומפלגות.

הבית היה ציוני. אבא „ישב תמיד על מזוודות“ לקראת עליה לארץ ישראל, אך מצד שני קסמו לי הרעיונות הקיצוניים של אחווה ושיוויון. תמיד התלבטתי איך לקשור בין שני הרעיונות האלה. בשכונתנו היה המועדון של פועלי ציון שמאל. הייתי נכנס אליהם מזמן לזמן ושומע הרצאות וויכוחים. חברי לכיתה בגמנסיה, מוטל זקין, יתום מעיירה סמוכה לסלונים (כיום מהנדס בארגנטינה ובעל השקפות שמאליות) היה כבר אז נתון ראשו ורובו בתנועת פועלי ציון שמאל. הרבה על ארץ ישראל לא שמעתי מהם, לעומת זאת הלעיטו אותי במרכסיזם, וחברי מוטל היה פורש לפני את דמות העולם אחרי שיתגשם הסוציאליזם. אבל רדיפת העברית והציונות דחתה ממני את הקומוניזם, כי השאיפה לארץ ישראל ושפתנו העברית היו אמונותי שינקתי עם חלב האם.

בסוף 1926 או בהתחלת 1927, ואני אז בכיתה 6 של הגימנסיה, נער כבן 15, התגלגלו לידי חוברות של „אונזער וועג“ הפריזאי. מיד נתפשתי לרעיונות שמצאתי בחוברות אלה. התנועה הרביזיוניסטית של ז׳בוטינסקי החלה רק בשנים

אלה להתפשט בעולם היהודי. ההתקדמות האיטית של המפעל הציוני והמכשולים שערמו לנו הבריטים בארץ ישראל הרגיזו אותנו, ונוח היה לנו להאמין, שבכל אשמה ההסתדרות הציונית, עם ד"ר חיים וייצמן בראשה, שאינו יודע מה ואיך לדרוש.

יחד עם עוד חברים לכיתה, שחלמו על מדינה עברית, עם צבא ומשטרה, גילינו אז, כי גם ז'בוטינסקי לא הרפה מהחלומות האלה. בחוברות שלו הטיף לדרכים שיובילו להתגשמות החלום. בחוברותיו של ז'בוטינסקי מצאתי תשובה לכל הבעיות שהציקו לי. בהתלהבות נעורים, כשם שנער בן 16 יכול להתלהב, הטלתי את עצמי לגיוס החברים לתנועה, שהבטיחה לנו השגת „קרן הזהב" שאבדה. שמו של זבוטינסקי היה תמיד עטור הילה של הוד וגבורה, ואם הדמות הזאת מראה לנו דרכים ממשיות למדינה העברית, איך אפשר לא להשתכנע ? מאמריו היו מנוסחים בכוח שכנוע שלא היו עליו עוררין, נימוקיו ודבריו של ז'בוטינסקי ב„אונזער וועג" נעשו לי לאורים ותומים. ראשית כול נפטרנו מבעיית הסוציאליזם על כל גווניו ופלגיו. בשלב זה של הקמת המדינה שללנו כל אקספרימנטים סוציאליים וסוציאליסטיים. זוכרני כיצד הייתי רץ מחבר לחבר ומסביר להם את הרעיונות הפשוטים של הקמת מדינה עברית.

רבים מבין הנערים שבכיתתי, שעדין לא הגדירו עצמם לשום ארגון או מפלגה, נתפשו כמוגי לרעיונות אלה, והחלטנו להתארגן ולהקים בסלונים סניף התנועה הציונית הרביזיו־ניסטית. הגרעין קם מתוך הכתה הששית של גימנסית קוניצה. כותב הטורים האלה, חזנוביץ (כיום עו"ד חזון בתל־אביב), ליושה מרמינסקי (בן דודו של ישראל מרמינסקי), משה ריז'ין, איזה קולקר, רביצקי הצעיר מהמלון, ארונובסקי ועוד. רוב תלמידי הכיתה נתפשו לרעיון, ויצרנו חוג ללימוד הבעיות הציוניות והתשובות הרביזיוניסטיות. לאט לאט הצט־רפו אלינו גם תלמידים יהודים מהגימנסיה הממשלתית בסלונים. בניגוד לתנועות אחרות, לא באו אלינו בנות, והיינו תנועת בנים גרידא, כעין „מיסדר גברים". אולי רצינו בזה למנוע חדירת מחשבות צדדיות וניצול החוג לבילוי זמן בחברת בנות ? משום מה הסתכלנו אז בתנועות אחרות, וביחוד ב„השומר הצעיר", כבמועדונים שהבנים והבנות נוהרים שמה לשם בילוי זמן ביחד, ואנו הרי רצינו להראות שכל כוונו־תינו הן קודש לרעיון המדינה העברית ולא רצינו להסיח דעתנו בענייני העולם הזה.

רעיונות התנועה הרביזיוניסטית, שהיתה אז בחיתוליה, ועדיין לא הגיעה לידי התנגשויות עם המפלגות האחרות של התנועה הציונית, היו בעינינו טהורים ולכן שכנעו אותנו, את הצעירים, בכוונותיהם האידיאליסטיות. לא פעם היינו נפגשים עם אנשי תנועה אחרים ב„גן הריק" („אין פוסטען סאד"), ובשום אופן לא יכולנו להבין איך הנוער של השומר הצעיר או של תנועות אחרות אינו נתפס לרעיונות הבהירים והפשוטים של ז'בוטינסקי ומסתבך לחנם בבעיות וברעיונות סוציאליסטיים, שאין להם מקום בתוכנו כשהקרקע בוערת מתחת לרגלינו.

היה לנו מורה ללטינית מגליציה, צין. הוא היה עוזר לנו בניתוח הבעיות הפוליטיות, החברתיות והארגוניות שהיינו נתקלים בהן, אליו היינו באים להתיעץ איך להתארגן, מי יעמוד בראש הארגון הרביזיוניסטי ומי בוועד. צין היה רחוק מציונות ומאידיאות לאומיות. הוא הסתכל בנו בעיני פילוסוף אתונאי והיה מדריך אותנו, משל סוקרטס את בני אתונא תלמידיו. גישתו היתה פילוסופית והיה פותר את בעיותינו רק בכוח ההגיון שלו. מצאנו בו מורה חבר, למרות שלא הזדהה אתנו (ארגון והשתייכות למפלגות היו אסורים בין תלמידי הגימנסיות).

קיימנו מושבנו בבית־העם ברחוב הסטודנטים, בקומה התחתונה. היינו מתאספים כמה ערבים בשבוע ודנים בנוש־אים ציוניים. כל אחד מאתנו היה מעיין בחוברות ובספרות ציונית, מטייל על הדמבה, משנן פרקים שלמים בעל פה ומרצה אותם אחרי כן בפני החברים. הפגישות במועדון היו נמשכות עד מאוחר והיינו חוזרים הביתה מאושרים שעשינו לילות וימים למען המדינה.

במשך הזמן היינו חדורי ההכרה, שאנו אזרחים של מדינה עברית וחידושה היא שאלה של שנים מועטות. משחלפו שנים והמדינה לא הוקמה, פגה קצת ההתלהבות, אבל היות וידענו, כי המפריעים באים מתוך התנועה הציונית עצמה, לא התיא־שנו והמשכנו בעקשנות בדרכנו.

בסוף שנת 1928, משגדל הארגון וכלל גם נוער מחוץ לכתלי בית־הספר, הוחלט לקרב את הנוער הלומד הצעיר לתנועה ולייסד את תנועת „מסדה". אנו, ראשוני הרביזיוניס־טים, כבר התבגרנו. היינו כבר תלמידי השביעית והשמינית, והחלטנו לגייס תלמידי החמשיות והששיות מהגימנסיות שבעיר. הצלחנו במשימתנו זו ו„מסדה" מנתה בהתחלת שנת 1930 כ־80 תלמידים ותלמידות. היינו אוספים אותם שלוש פעמים בשבוע, מרביצים בהם הרצאות על הציונות, על ארץ ישראל, על הגדודים העברים ועל ספרות עברית. בהרצ־אות הללו חינכנו אותם לחיי אזרחות במדינת ישראל עצמ־אית ושחררנו אותם מקומפלקסים, שהנוער בגולה נתפש להם בחיפושיו אחרי מוצא.

הורינו היו ציונים מסורים וותיקים. הם ראו במעשינו מעין משחק ילדים, וכך גם קיבלו את רעיונות ז'בוטינסקי. רק בשנת השלושים התחילו להצטרף לברית הציונים הרביזיו־ניסטים אנשים מבוגרים, שעברו אל התנועה מתוך שורות הציונים הכלליים. גם מהשומר הצעיר נשרו אלינו בודדים. המורה פוקס מהגימנסיה הצטרף לתנועה ונאם בוועידה הגלי־לית הראשונה כאוהד, ואחרי כן כחבר התנועה. היינו מתאס־פים בבית־ספר „תרבות", מול בית־הכנסת הציוני. מנהל „תרבות", גלבפרב, עזר לנו.

ארגנו גם סניפי התנועה בעיירות הסמוכות : דרצין, זלבה, יזורניצה, רוז'ינוי, קוסובה. הצעירים בני העיירות הללו, שלמדו בגימנסיה בסלונים, היו שליחינו ליישובי הסביבה. במשך הזמן התקשרנו עם הועד המרכזי בוורשה, שהחל אז מתארגן וחברים מסלונים אף נבחרו למוסדותיו : יואל חומסקי היה בועד המרכזי של „מסדה" ומשה ריז'ין במרכז הצה"ר.

אם כי ראינו את העבודה הציונית היום־יומית כפחותת־ערך ולא ייחסנו לה חשיבות מרובה ביחס למטרה הסופית של הקמת המדינה, השתתפנו בכל זאת בכל הפעולות הציו־ניות השגרתיות, כמו קק"ל, שקל, בחירות מועמדים ציוניים לועד הקהלה ולעירייה. היינו אז צעירים, לא היו בינינו

מבוגרים ולא אספירציות לשלוח נציגים שלנו לועד הקהלה או לעירייה, תמכנו איפוא באבותינו הציוניים לשליחות זאת.

בשנות השלושים הצטרפו אלינו רבים מ„ארגון בעלי מלאכה" ו„ארגון הסוחרים הזעירים": אלפרט הבורסקאי, וינשטיין ציר השלטים ועוד. בין האוהדים והתומכים בנו היה העו"ד איצקוביץ.

ואלה שמות המיסדים והפעילים שנשארו בזכרוני: איסר פרידמן, ספוקויני, רקוביצקי, ליושה מרמינסקי, איזה קולקר, יואל חומסקי, ארונובסקי, חיים אודאלי, יעקוב רביצקי, יוליק שמידט, בן ציון לידר, וולף אהרונסון, ליפא מאירסון, יוסף קפלינסקי, יצחק פומרנץ (בנו של המורה), לוטה ניומן, כל אלה הי"ד, וייבדלו לחיים ארוכים: משה ריז'ין, יוסף מוריצקי, איזק חזנוביץ וכותב הטורים האלה.

בוכה הלב על הצעירים, שהתמסרו כולם לרעיון המדינה העברית, ראו עצמם כאזרחיה ואת ישיבתם בפולין כארעית — ומצאו מותם בנכר.

ובוכה הלב על כל בני סלונים, ששאפו מי לתיקון עולם כולו ומי לתיקון עולמנו היהודי — כולם כוונותיהם טהורות היו, יזכור להם זאת אלוהים לטובה ויצרור אותם בצרור החיים.

מספר משה ריז'ין:

ברית הציונים הרביזיוניסטים, בקיצור הצה"ר, נוסדה בסלונים בשנת 1926, ע"י תלמידי „גימנסית קוניצה", בני הכיתות שש ושבע. ראשי המייסדים: ישראל וולפוביץ, משה ריז'ין, יואל חומסקי, איסר פרידמן, ליושה מרמינסקי וישראל שילוביצקי. ההתחלה היתה צנועה, חוג פעיל של 20—25 איש. ההשקפה הרביזיוניסטית קסמה לנוער ונסכה בו רגש גאוה. ז'בוטינסקי, מנהיג התנועה, הלהיב באישיותו האגדית. הרעיונות נקלטו ללב בפשטותם ובבהירותם: מדינה עברית, צבא עברי, וכד'.

לא ארכו הימים והחלו להתקבץ סביב התנועה הרביזיוניסטית בסלונים נוער ומבוגרים כאחד. יצאנו מהמסגרת המצומצמת ונהפכנו לתנועה. בראשית התאספנו ב„תרבות", מול בית־הכנסת הציוני. מנהל התרבות, מר גלבפרב, שהצטלחנו לרכוש אותו בין הראשונים לתנועתנו, עזר לנו בהרבה ואיפשר לנו לפתוח בתוך כתלי בית הספר את מועדוננו הראשון. בתוך אותו בית־הספר „תרבות" היה אז גם מועדונו של השומר הצעיר, אלא שבשנת 1926 היו עוד היחסים בין המפלגות אידיאליים וההתחרות בין שתי התנועות התבטאה בכך מי שישיר בקול רם יותר. מאוחר יותר עברנו לבית העם הציוני ברחוב הסטודנטים.

היינו ארגון פעיל מאוד. עשינו ימים ולילות ברכישת נפשות לתנועה. ניהלנו פעולות תרבותיות, ארגוניות, הסברתיות ותעמולתיות ועשינו חיל מיום ליום.

ברבות הימים גדלה התנועה ומנתה, על כל שלוחותיה, עד 800—900 חברים משלמי מס ומחזיקי פנקסים. בשנת 1928 נוסדה „מסדה", שלוחת הנוער הרביזיוניסטי הלומד, עם 120—130 תלמיד ותלמידה. בראש „מסדה" בסלונים עמדו לפי התור ישראל וולפוביץ, יואל חומסקי, ישראל שילוביצקי. ב־1936 התמזגה „מסדה" עם „ביתר".

הארגון הרביזיוניסטי ביתר („ברית טרומפלדור") נוסד בתחילת 1930, אחרי מאורעות תרפ"ט. הוא הצטיין בעיר בהרבה הופעות מרשימות, ובעיקר בעמידתו על הכבוד היהודי. לא אחד מהאנטישמים המקומיים בעיר הרגיש את נחת זרועם של „הביתרים". היו זמנים בסלונים כאשר השקצים התהוללו בחוצות ובקצות העיר היו יהודים מפחדים לצאת בערבים, עד שהביתר החליט לשים קץ לדבר ואמנם טיהר את הדמבות, השצ'נקס, ויתר הפרברים מפחד השקצים ויהודי סלונים יכלו לטייל שם לבטח באין מפריע.

היות ולא רצו להכליל את הביתר בחגיגות ל"ג בעומר, יחד עם השומר הצעיר ויתר המפלגות, מוכרח היה הביתר להופיע „סולו" וזה דווקא נתן לו הזדמנות להתבלט במיוחד. ביתר הפתיע תמיד בהופעותיו: תזמורת ביתרית, רובים (רצו ללמוד שימוש בנשק ונרשמו לפ. ב.—הכשרה צבאית), הצדעה למפקדים — כל זה השרה על יהודי סלונים מצב רוח מרומם ואחרי כל הופעה כזאת היו באים יהודים „פון א גאנץ יאר" ומביאים תרומותיהם ביד רחבה.

ב־1932 נוסדה קבוצת הכדורגל „נורדיה" ותוך זמן קצר הפכה להיות הראשונה בקבוצות הכדורגל בסלונים, הן של בני ברית והן שלא מבני ברית. משחקי „נורדיה" הפכו להיות עניין לאומי לרבים מיהודי סלונים. המונים היו נוהרים בשבתות לאצטדיון, לראות את בחורי „נורדיה" המשחקים במסירות נפש, וכל משחק הפך לעניין של יוקרה יהודית, כשהמדובר היה במשחקים עם קבוצות נוצריות.

בשנת 1933 נוסד „ברית החייל", ובו יהודים משוחררים מכל הצבאות. היה זה אלמנט חדש בתנועה, פשוטי העם, עגלונים, סבלים, אנשי עמל ויזע. מה ש„ברית החייל" היה בשביל האנשים הללו קשה לתאר במלים. הם מצאו את עצמם לפתע פתאום מקובלים בחברה. יהודים ישרים ותמימים היו וגילו אוצרות גנוזים של גאה לאומית.

ברצוני עוד להזכיר את בטאון התנועה, „סלאנימער וואך", שהופיע זמן ממושך כמשקל־נגד ל„סלאנימער ווארט", בטאון הציונים הכלליים.

תהיינה שורות מעטות אלו מצבה־זוטא לתנועה הרביזיוניסטית בסלונים, שגדלה ותפסה מקום ניכר בחיה הציבוריים, עד שאלה נכרתו בידי הצורר.

ס ל ו נ י ם

ה י ה

היתה

ע י ר...

O N C E

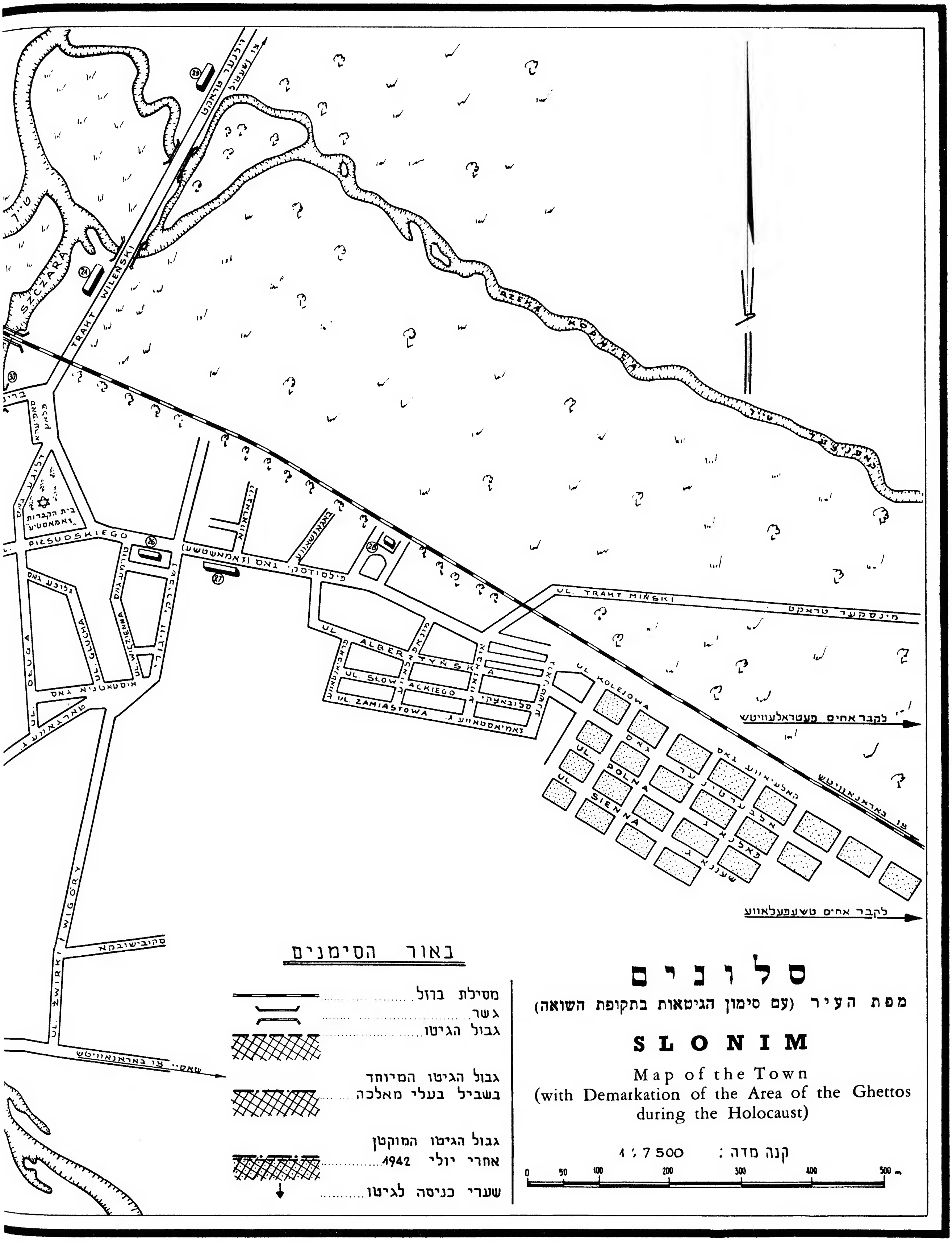
THERE WAS

A T O W N...

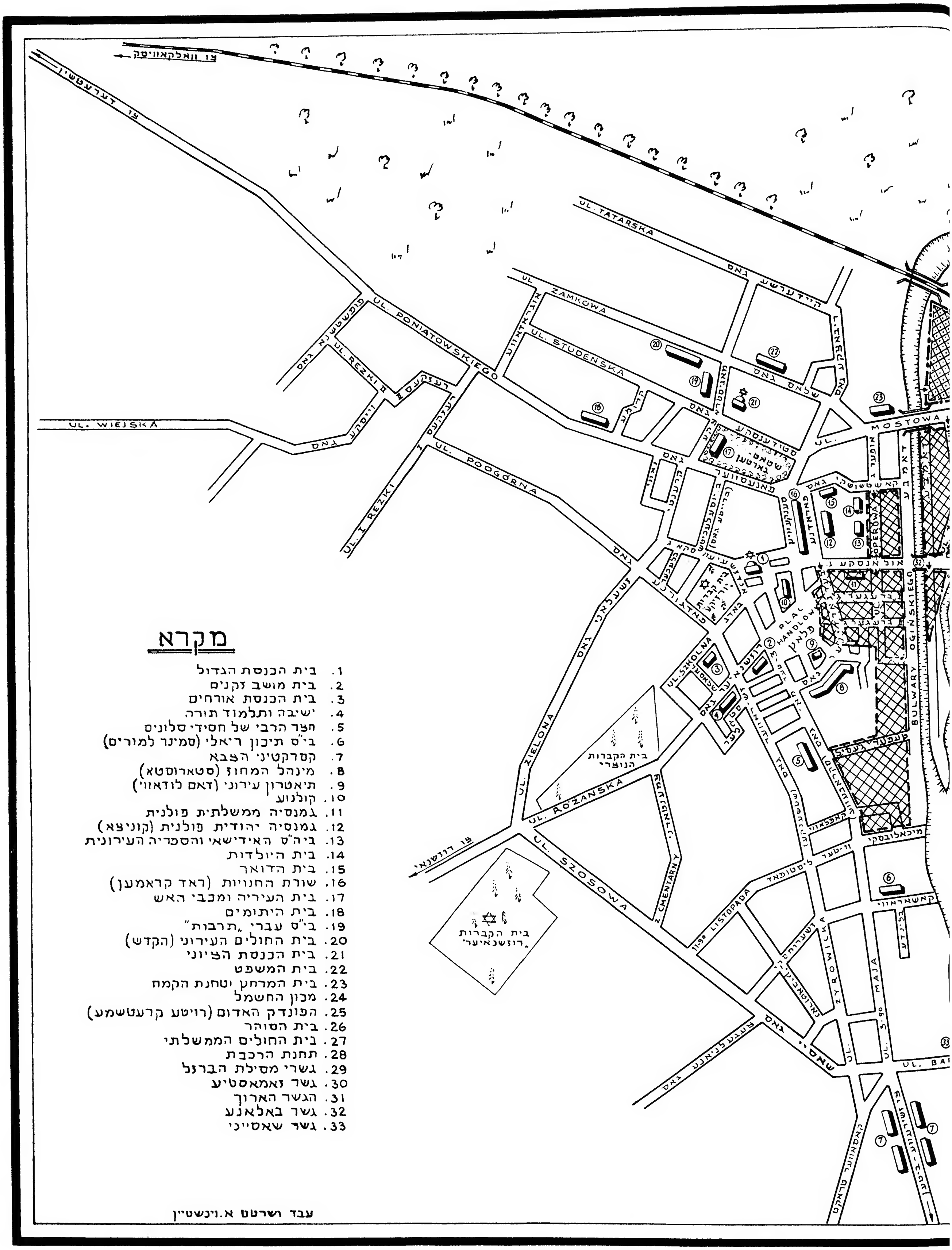
S L O N I M

נדפס בישראל תשכ"א — 1961

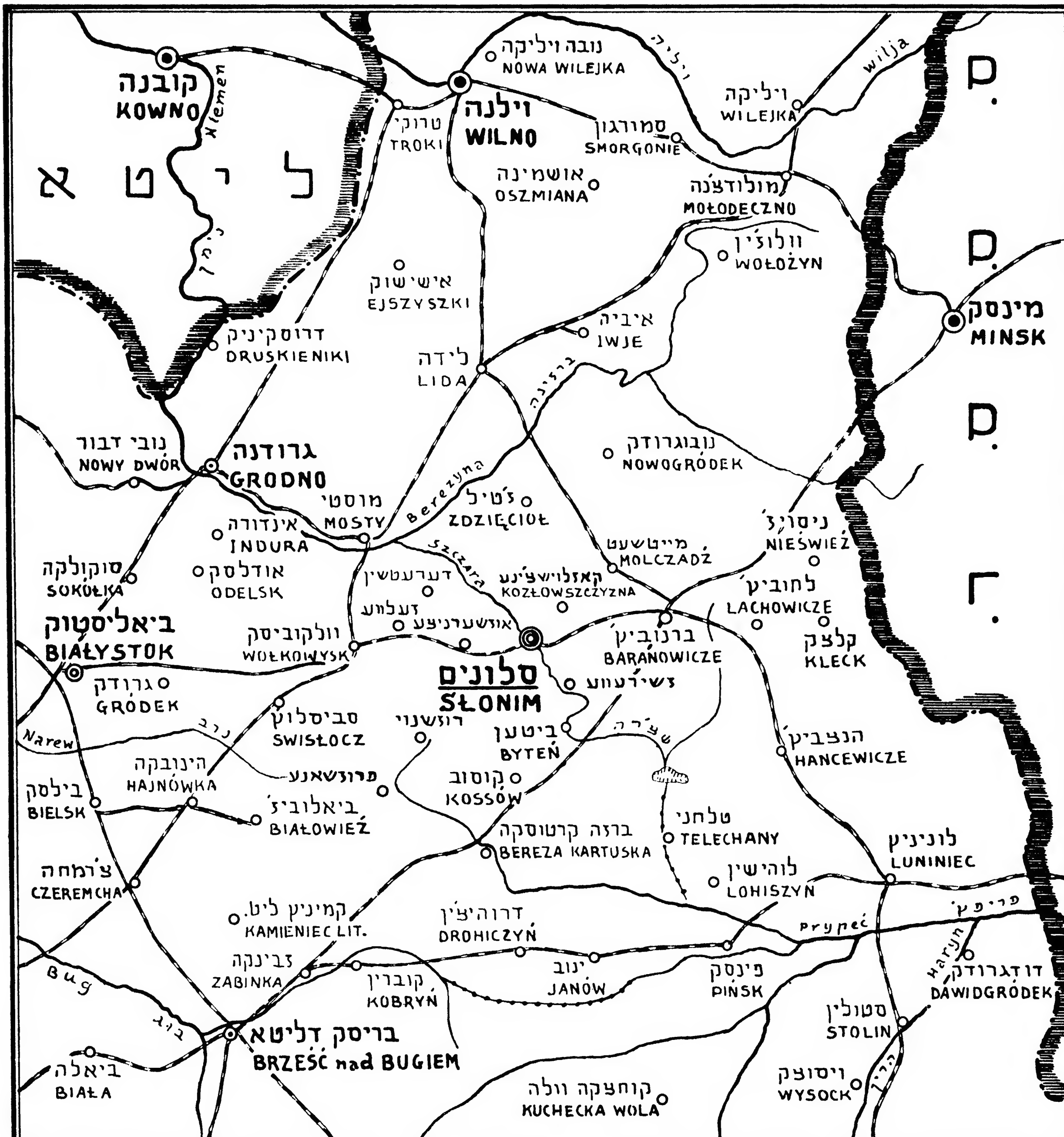
דפוס „גוטנברג" — צ. כספ ובניו בע"מ

המפה הועתקה מתוך הספר של גד גולדברג: „סקירה על תולדות העיר סלונים" ו'

מהנדס העיר א. רדזישבסקי בשנת 1934, רשום הגיטאות ע"י ד"ר נ. קפלינסקי

SLONIM

in the Region of Belorussia—Lithuania—Poland

סלונים

בתחומי בילורוסיה—ליטא—פולין

0 10 20 30 40 50 100 150

1 : 2.000.000 קנה המדה:

עבד ושרטט א. וינשטין

דברי הקדמה

אלבום סלונים מכיל אוסף של תמונות המשקף בדרך מוחשית לעין את העיר, רחובותיה, מוסדותיה, אישיה וחייה הציבוריים והיומיומיים בעשרות השנים האחרונות שלפני השואה.

הצילומים הם ברובם הגדול מהתקופה שבין שתי מלחמות העולם, מיעוטם משלהי המאה הקודמת והתחלת המאה הנוכחית, ורק בודדים הם ממראה החורבן שאחר מלחמת העולם השניה והשואה.

מאחר שאספנו מכל הבא ליד, בעיקר מבני סלונים בארץ, רבו התמונות מחיי התנועה הציונית והחלוצית ונתקפח חלקם של מוסדות וארגונים אחרים. לא היתה כמובן כוונה כל שהיא בבחירת הצילומים המתפרסמים כאן, גם באשר לגדלם וכמותם. נוצלו כל המקורות שמהם יכולנו להוציא תמונות נוספות לאלו שנמסרו לידינו ע״י אנשים פרטיים.

בעריכה ובניפוי החומר נהגנו ביד רחבה. השתדלנו להעלות בתמונות ודמויות את הדור הישן ואת ראשית המאה העשרים. הקדשנו מדור לשנות מלחמת העולם הראשונה והמוסדות היהודיים בתקופת השלטון הגרמני בעיר.

צילומי הנוף — רחובות ובנינים — מאפשרים לעין הקורא טיול אחרון על פני חוצות העיר כפי שנשארו בזכרוננו. הצילומים של הדור האחרון מראים לנו את האישים — פעילי התקופה האחרונה בשטחים שונים: ציבוריים, חינוכיים ותרבותיים, מוסדות וארגונים, פעילות ציונית וחלוצית, תנועות נוער וספורט וחיי חברה, ולבסוף שרידי השואה על קברות האחים. הוספנו תמונות מספר על יוצאי סלונים בתפוצות וכינוסים בארץ.

אין האלבום שלם וממצה ואיננו מתימר לשמש אספקלריה מלאה של חיי העיר. ובכל זאת יש בו כדי להזכיר ולהמחיש את דיוקנה של סלונים כפי שכולנו זוכרים אותה — עיר גאה, מאורגנת, תוססת ושוחרת תורה ותרבות.

האַלבום פותח בפואימה „די לעגענדע פון סלאָנים״ מאת המשורר בן עירנו הקדוש ס. סטאַל, שהיא יצירה המהווה מצבה פיוטית לעבר ההיסטורי־רומנטי של הקהילה. אחריה — שיר מאת יחזקאל רבינוביץ „אַ לעצטער שפּאַציר איבער סלאָנים״.

יקבלו אותו הקוראים באותה מידת אהבה בה עשו את מלאכתם אוספי התמונות ועורכי האלבום. יסלחו על החסר ויצמידו עינם, זכרונם ולבם אל כל מה שהוגש בדפי הצילומים. לפנינו סלונים שאיננה עוד. רחובותיה השרויים בחורבנם, אישיה ודמויותיה שברובם נסתלקו או נרצחו בידי הצורר, מוסדותיה וארגוניה שחלפו ועברו מן העולם, פינות החמד שלה שמהלך בהם השממון — סלונים שנתרוקנה מיהודיה, מהנוער שלה, מילדיה ומחייה הערים והנאורים.

איך נשכחך, סלונים.

PREFACE

This record of the town Slonim includes a collection of pictures which show her streets and public institutions, her representative men, and the daily life during the last decades of the town before the Holocaust.

Most of the photographs were taken between the two World Wars; some come down from the preceding century, but only a few show the desolation wrought by the Second World War and the Holocaust.

We have drawn from all possible sources. As the main contribution, of course, comes from men of Slonim, living in Israel, pictures of the Zionist and Haluts movements were given ample space, while other institutions and political groups of whom we got only a small number of pictures are not sufficiently represented.

There has been however no intention of selecting the photographs, neither their size nor quantity. In addition to the pictures received from private persons, we used all other available sources.

When preparing and sorting out the material we were broadminded.

We have tried by means of pictures to bring to mind the old generation and the beginning of the 20th century, and we have dedicated a place to the Jewish institutions during the German occupation of the First World War.

The photographs showing the landscape, streets, and buildings of the town allow the reader's mind to take a last walk about the streets of the town as they have remained in his memory. The pictures of the last generation remind us of the persons who were active in various fields — in education and culture, in institutions and organizations, in Zionist, Haluts and Youth movements, in sport and social life, and finally the pictures of some survivors of the Holocaust standing at their brethren's graves. We have also added some photographs of Slonimers who have settled in other countries of the Diaspora and in Israel.

This record is, of course, not complete and exhaustive, and does not pretend being a mirror fully reflecting life in Slonim, but there is enough of it to bring alive the image of Slonim as we all remember her — charming socially and politically-minded, ardent and eager in the pursuit of culture.

The record opens with a poem "Die Legende fun Slonim" by a son of Slonim, the martyred poet S. Stol; it is standing here as a memorial to the past of the Jewish community, it is followed by J. Rabinowicz's poem "A lezter Spazier ueber Slonim".

May the reader accept this record with the same love as inspired the men that collected the pictures and prepared the record. We hope that, if anything is missing, the reader will not take it ill but will fasten his eyes and minds upon all that is offered him in these pages. Before us: our home-town Slonim, which is not any more, her streets lying in ruins, the faces of her people, most of whom have either died a natural death or were murdered by our fiendish enemies, her institutions and organizations that have disappeared, her pleasure grounds now haunted by desolation. Slonim, bereft of her Jews — the old and the young ones — and left lifeless and dumb.

We shall always remember her.

די לעגענדע פון סלאָנים

פּאָעמע פון ס. סטאָל

ס. סטאל — ליטעראַרישער נאָמען פון סלאָנימער
דיכטער סנדר סטאַלאָוויצקי, אומגעקומען מיט אַלע
סלאָנימער קדושים.

א

מיט בלויע פּאַרקאַנעס פון וועלדער געצוימט,
מיט בערג און צעאַקערטע לאַנדשאַפּט באַזוימט,
עס ליגט אַ צעוואָרפענע, אוראַלטע שטאָט
אַרום אין אַ קרייז, ווי אַ האַלב־רונדע ראָד.
ניט גרויס איז דער שטח, ניט ברייט דער פּאַרנעם,
דאָך איז זי באַרימט, האָט ביי אידן אַ שם;
עס רוט דאָ אַ חן, כאָטש דער אויסזען איז אַלט,
אַזוי ווי אין באָבעשיס פּנים אַ פאלד...
געבויגן פון דורות, פון טיף־אַלטן יאָך,
מיט שוואַרצלעכע שינדלען באַגרינטע מיט מאָך
עס טוליען זיך הייזער, אַ דאַך צו אַ דאַך
און ריידן אַ שטילע, פאַרצייטיקע שפּראַך.
עס ציען זיך גאַסן און געסעלעך פול,
און מענטשן פארחלומטע גייען אום שטיל,
אזוי ווי זיי וואָלטן אין זיך זיין פאַרקלערט,
ווי טריט פון פאַרצייטן זיי וואָלטן געהערט...
ניט גאַסן־ און מענטשן־געטומל דאָ רוישט,
ניט ווינטיק און שטורמיש אַ וועלטעל דאָ ברויזט, —
עס פליסט דאָ דאָס לעבן און צויבערט צומאָל,
אזוי ווי די שטילקייט וואָס אָטעמט אין טאָל.

אויף גאַסן אויף קרומע, אין הויפן פאַררוקט
דורך פענסטער און לאָדן די אָרעמקייט קוקט.
דערפאַר האָט די שיינקייט אַן אָרט דאָ געווילט,
אויף שטאָטישע לאַנדשאַפט איר צויבער פאַרטיילט...
עס פליסט דאָ אַ טייך מיט אַ וואַסער קרישטאָל, —
דערציילט מען, אַז דאָ האָט אַ שררה אַמאָל
זיין בעקן גערייניקט און דאַמבעס געמאַכט.
עס וואַקסן דאָ בוימער מיט זעלטענער פּראַכט.
אין זומער־פאַרנאַכטן עס ציט דאָ אַהער
צו לוסטיקן טרוים, צו שפּאַציר, און אויך ווער
עס איז נאָך צומאָל מיט אַ חלום פאַרקלערט.
עס הענגען דאָ שיינע, פאַרכישופטע נעכט...
און זעט מען דאָס בילד, אַן עכט־מאָלערש רייך:
צוויי רייען מיט בוימער אינמיטן אַ טייך,
ביים ברעג תמיד נעכטיקט אַ לאָדקע, אַ שיף,
און ס׳שפּיגלט דער הימל זיך אָפּ אין דער טיף;
און גרין זיינען ברעגעס, ווי סאַמעט־געבעט...
אָפט דרעמלט דער טייך אינם זילבערנעם בעט:
אַ חלום אַ ווייסער זיין שפּיגל באַדעקט
און ווערט פון קיין איינציקן עכאָ געוועקט.

ב

און ס'שטייט אַ צעבליטער אין צענטער פון שטאָט
פאַרחלומט אַ גאָרטן, געקרוינט: „פּוסטער סאָד“, —
אַ קלויסטערשער ווייסער געטורעמטער קאָפּ
עס קוקט דורך די בוימער און צווייגן אַראָפּ.
אַנטקעגן עס שפּיצט זיך דער שטאָט־קאַלאַנטשאַ,
און ווייטער איז אַלץ אַזוי שטיל דאָ און שאַ...
עס ליגן די וועגן און אומוועגן שטיל
אַזוי ווי אין האַרצן אַ זיסער געפיל,
אַזוי ווי אַ רואיקער, שטילער געדאַנק,
עס ציען זיך רייען אַ באַנק נאָך אַ באַנק.
עס זענען פּרימאַרגנס דאָ זוניק און העל,
אַזוי ווי דער פרילינג אַליין וואָלט זיין זעל
צווישן צעזונגענע צווייגן אַנטפּלעקט,
דורך צויבערישע פייגלשע טענער געוועקט...
און גרין איז דער טעפּיך אויף ערד אויסגעשפּרייט
און ווינט האָט אין פרילינג די בלומען פאַרזייט;
עס פלעכטן זיך אויבן די צווייגן געדיכט
און ס'שפּיגלט און מיגלט מיט שאָטן און ליכט.
עס שטייען די בוימער געטוליעט אין גראָז
אַזויווי זיי טראַכטן און וואַרטן אויף וואָס...
אַ פּאָר אַ פאַרליבטע אַהער קומט צו גיין
אין שאָטנס פון בוימער צו בלייבן אַליין, —
ניט מער ווי ווינטעלע בלאָנדזשעט אין סאָד,
וואָס צערטלט די צווייגן און הערט זייער סוד...
און אָפט, ווען פון היץ איז צו אָטעמען שווער,
דאַן קומט מען נאָך לופט נאָך אַ ביסל אַהער;
ווער ס'לייענט אַ בוך און ווער ס'קוקט אין אַ בלאַט,
די אַנדערע זיצן און פּלאַפּלען זיך גלאַט,
און ערגיץ, געלענט אָן אַ שטאַם פון אַ בוים,
עס זיצט זיך דאָ איינער און וועבט זיך אַ טרוים...
און קינדער זיך ווילן מיט לאַך און מיט שפּיל,
עס קלינגט פונדערווייטנס ווי גלעקלעך פּול.
עס לייכטן אויף פנימער שטראַלעכלעך ראָז
און דופטנד, אַזויווי די שפּראַצנדע גראָז...

ג

אין בלאַסלעכן אָפּשיין פון אונזערע טעג
באַטראַכסטו די יאָרן וואָס זיינען אַוועק
און שטייטס ווי פאַרוואונדערט, אין ווייטן פאַרקלערט, —
ווי ליב אונז די נאָענטע פאַרגאַנגענהייט ווערט,
וואָס ליגט מיט אַ גאָלדענעם שלייער פאַרהילט
און ציט ווי אַ ביינקשאַפט, וואָס ווערט ניט געשטילט!...
געוועזן אַמאָל צייטן, גאָר אַנדערע ווי ערשט:
דער רוח־התורה האָט אַלעס באַהערשט,
און ליטווישע לומדות געהאָט האָט אַ שם,
און סלאָנימער לומדים — אַ גרויסן פאַרנעם.
נאָר שווער איז געוועזן צום לערנען דער וועג:
די נעכט אין בית־המדרש, אין ישיבה די טעג;
דאָך קומט מען פיט פורן, מ'קומט מיטן באַן, —
דערויף איז אין סלאָנים אַ ישיבה פאַראַן, —
פון שטעט און פון שטעטלאַך, פון ווייט און פון נאָנט,
ווו ס'ווערט די ישיבה מיט יראה דערמאָנט,
מען קומט אַזוי דורשטיקע, טרינקען פון קוואַל,
פון חושכ'ע הייזער געוועקט דורך אַ שטראַל...
איז קאַרגער דער מאַלצייט, איז אָרעם דאָס ברויט,
און פעלט אויס אַ „טאָג“, — איז מען פאַסטן אויך גרייט;
ס'איז זיסער דאָס ליידן וואָס לייטערט דעם ציל,
און ווייך איז די שול־באַנק, ווען לערנען מ'וויל...
עס ווינשן זיך מאַמעס מיט ביינקשאַפט אין האַרץ:
כאָטש שווער איז דאָס לעבן, דאָס ברויט תמיד שוואַרץ, —
דערפאַר וועט דאָס גליק איר באַשיינען צום סוף, —
דאָס קינד זיצט און לערנט און וואַקסט שוין אַ רב...
איז פול די ישיבה, באַזעצט יעדער אָרט,
און ס'טראָגט דאָס לויטערע הייליקע וואָרט
דורך גאַסן און געסלאַך און דרינגט טיף אריין
אין אידישע הייזער, אַ שפּאַרע פון שיין.
ניט איינע באַמערקט האָט אין שפּעטקייט פון נאַכט:
עס זיינען די שולן שוין אַלע פאַרמאַכט,
נאָר מער ניט אין „מויער“ עס צאַנקט נאָך אַ ליכט
און ס'וויגן זיך, וויגן זיך שאָטנס געדיכט...
ווער וועקט עס די שטילקייט פון דרעמלענדער נאַכט?
צו האָט ניט אַ גייסט אַ געהיימער ערוואַכט,
פון אונטער די הייליקע שמות אַרויס,
און זוכט דאָ אַ תיקון אין טונקעלן קלויז?
צו משמור'ט אַ בחור די נעכט נאַכאַנאַנד
און זוכט אין א סוגיא אַ טיפן פאַרשטאַנד,
און שמאַכט אַזוי לאַנגע און איינזאַמע נעכט,
ביז וואַנען דער ענין וועט ווערן אים רעכט?

ווער זינגט אַזוי האַרציק מיט זיסן געפיל
אַ גמרא־מאָטיוו מעלאַנכאָליש און שטיל,
אַזוי ווי אַ שטילן געוויין אַ געבעט,
וואָס לאַשטשעט זיך עפּעס אָן ווערטער און רעדט?
און צייטנווייז, ווען דו פאַרטראַכסט זיך אַמאָל,
נאָך הערסטו דעם זיסן, דעם האַרציקן קול,
וואָס איז נאָך געבליבן ווי היינגען און לופט
און רעדט צו דיר עפּעס באַהאַלטן און רופט:
„אָ, זע יענעם טליענדן פייער, וואָס ברענט
צווישן בית־מדרש'ס פאַרשאָטענע ווענט,
וואָס גיסט זיך אַ ריינעט אין מיטן דער נאַכט,
וואָס לייכט אונז דעם וועג און היט־אָפּ אונזער פּראַכט"...—
— און שטילע ישיבות ביים אָפּגרונט פון נויט, —
דאָרט שמידט זיך די אייביקע גאָלדענע קייט,
זי שמידט זיך דורך דורות אין פרייד און אין פּיין,
פאַרהילט מיט אַ שטילן באַצויבערטן שיין,
אַזוי ווי די שולן וואָס שטייען פאַרטראַכט,
אַזוי ווי די שטאָט־שול וואָס בלייכט זיך ביינאַכט,
אזוי ווי דער אומעט וואָס ליגט דאָרטן שטיל,
אזוי ווי אין האַרצן ביי מיר דאָס געפיל...

ד

און מיטן געפלאָנטער פון גאַסן אַרום,
אַזוי ווי אַ ספינקס אַ פאַרגליווערטער, שטום
עס שטייט דאָ די שטאָט־שול, אַ ריזן־געשטאַלט
אריבער די שולן פאַרשאָטנט און אַלט,
וואָס ווינקען זיך איבער מיט פענסטער און טיר,
ווי עפּעס געהיימעס זיי האַלט אין באַריר...
און קומסטו צו נענטער צום שול־מאָנומענט, —
באַגעגנסט די בליקן פון בלייך־ווייסע ווענט,
און פענסטער זיך הייבן צום הויך־גרויען דאַך,
וואָס קוקן ווי אויגן שוין דורות אַ סך...
אָ, פרעכטיקער בנין, ווער האָט דיר געבויט?
ווער האָט דאָ דער ערשטער זיין טרער דיר פאַרטרויט?
ווער האָט אַזוי האַרציק נאָך גאָט דאָ געגאַרט
און האָט דאָ דער ערשטער זיין תפלה געבראַכט? -
און ס'ווייסן די שאָטנס פון שול צו דערציילן,
ס'האָט יעטווידער ווינקל דאָ מעשיות פאַרהוילן
באַוועקט מיט שלייער פון ווייטע לעגענדן,
וואָס וואַרטן ווי סטרונעס, אין קלאַנג צו פאַרווענדן...
דאָ האָבן פיל גרויסע רבנים געלעבט,
דעם גאָלדענעם פאָדים פון עבר געוועבט,
און ס'האָבן די רייען פון יאָרן געהיט
געלאָזן די שפּורן פון זייערע טריט...
און פרעג דאָ די שטיינער פון אָרעמען ברוק,
און פרעג דאָ די ווענט זייער סוד־פולן קוק, —
וועסט הערן פון דורות אַ ווייטלעכן קלאַנג,
דעם ריטם פון צייטן פאַרשוווּנדענע לאַנג...

ה

ביים שול־הויף אַ געסל קרום־זייטיק פאַרדרייט,
אַ הילצערנער פאַרקאַן פון יאָרן־לאַנג שטייט,
אַן אַלטער בית־עולם דאָ אומעטיק ליגט,
אין גראָזן פאַרטייעט, אין שטילקייט פאַרוויגט:
עס שפּיצן מצבות אַ ריי נאָך אַ ריי,
און חורבות פון ציגלנע מויערלאַך צוויי,
ווי חוזק פון מענטשלעכע פּראַצע און שפּאָר.
געוועזן און פאַרשוווּנדן אַ תקופה, אַ דור...
און אָפּטמאָל דו גייסט דאָ און ס'גיט זיך אַ קלער:
אָ, טייערע שטיינער! ווער זייט איר, אָ, ווער?
אין קורצקייט פון לעבן וואָס גרייכט מען, וואָס קלעקט?
די צייט האָט די אויפשריפטן אַלע פאַרמעקט...
אָ, שטומער געלייטערטער מענטשן־געביין!
צי זייט איר ווען גליקלעך געווען, צי ניין?
צי האָט איר אייער לעבן, ווי אונז, ניט געגליט,
און ס'האָט אייך אַ יאוש אַ שווערער געדריקט?
צי האָט אייך אין שווייסיקן קאַמף פאַר דאָס זיין
געוואַרעמט אַ האָפענונג, געלויכטן אַ שיין?
אָ, טייערע שטיינער, ווער זייט איר? — אָ, זאָגט!
ווער האָט דאָ אין טריבקייט, זיין האַרץ אויסגעקלאָגט?
עס שווייגן די שטיינער... אנ'אייביקע רו,
אַזוי ווי מיט פליגל פון נאַכט דעקט זיי צו,
און יאָרן נאָך יאָרן זיך קייקלען אין ראָד
און זאָגן ניט אויסעט פון דאַנען דעם סוד...
נאָר איינס איז פאַראַן דאָ, אָן ווערטער געשריבן:
אַן אַלטע לעגענדע אין שטאָט איז פאַרבליבן,
וואָס האָט אונז אין קינדהייט די לייבער געגרוילט,
און אָט וואָס די אַלטע לעגענדע דערציילט:

ו

געווען איז אין סלאָנים אַ חזן אַמאָל,
אַ גרויסער מנגן, אַ זעלטענער קול,
אַ הפלא ופלא, און פירסום געהאַט,
אין געגנט בכלל און אין סלאָנים בפרט.
געווען ביי אים שטענדיק פאַר זיך צום באַהעלף,
אַ שיינע קאַפּעליע, — משוררים צוועלף,
געקליבענע פּערל, געלייטערט ווי גאָלד, —
אַזש ס׳האָט זיך אָן אויפהער זיי הערן געוואָלט...
קומט ימים נוראים, געפּאַקט איז די שול,
און שבת־מברכים — דער עולם איז פול.
עס דוכט: יעדער טרעל, יעדער צערטלעכער טאָן
פאַרכישופ׳טע סטרונעס אין האַרץ רירן־אָן,
און תפילות פאַרביינקטע נשמה׳דיק־צאַרט
פון אַנדערע וועלטן אַהערצו געבראַכט...
און שפּעטער געקלונגען אין שטאָט האָבן לאַנג
די שענסטע מעלאָדיעס פון חזנ׳ס געזאַנג...
אַזוי ווי אַ דונער וואָלט געבן אַ קנאַל,
האָט שטאָט זיך דערוווּסט פונם שרעקלעכן פאַל,
און אַלע אָן אָטעם, מען רעדט מיט ווי;
ביים חזן — אָן אומגליק, מ׳ווייסט ניט ווי אַזוי...
געזעסן דער חזן, געזונגען מיט כאָר,
סאָפּראַנען מיט אַלט׳ן, מיט באַס און טענאָר,
געצערטלט די שטימען און טענער געדרייט, —
עס האָט זיך אַ דאַווענען אַ שיינער געגרייט! —
נאָר — פּלוצלינג!... מ׳וויס ניט וואָס דאָרט איז געשען...
צי איז דאָרט אָן אָפענער פענסטער געווען,
און ס׳האָט זיך אין צימער פאַרגנבעט אַ ווינט?
פאַרגיפטעט מיט פעסט איז דאָס גאַנצע געזינד! —
עס האָבן שוין מענשן דאָס געסל געמיטן,
און ווייבער — זיי האָבן די קינדער געהיטן, —
אַזוי ווי אַ פּחד וואָלט יעדן באַגלייט:
דאָרט פּאַקן די פליגלען פון שרעקלעכן טויט,
און ס׳רוקט זיך דער ווייזער פון אנגסטלעכער שעה, —
קיין רעטונג די קראַנקע פון ערגעץ נישטאָ...
עס וואַרטן פיל אויגן דערפּילטע מיט שרעקן,
עס העלפט ניט אפילו די הימלען צו וועקן:
עס פרעסט זיך אין לייבער אלץ טיפער די פּעסט,
זיי ווערן וואָס ווייטער אַלץ קירצערע געסט...
מען קוקט פונדערווייטנס מיט צער און געמיט, —
פאַרקלעמט עס אין האַרצן, אַז העלפן זיי — ניט...
מען רייסט זיך צו זיי כדי אַ קוק טאָן פון נאָנט,
פאַלט אָנ׳עט אנ׳אימה, — דער טויט דאָרט שפּיאָנט...
און ס׳ווייסט שוין דער חזן אַנטגילטיק זיין סוף,
צו וואָס נאָך דאַ ווערן פאַר מענשן אַ שטראָף?
אַלץ איינס מוז מען גיין דאָרך דעם אייביקן וועג,
איז פריער אַ ביסל, — אַלץ נענטער דער ברעג...
זיי נעמען זיך אַלע דאַן אָן ביי די הענט
און שאַרן זיך לאַנגזאַם אַזוי ביי די ווענט,
און ס׳קלאַגן די גאַסן, עס וויינט יעדער שטיין, —
זיי גייען אַוועק צום בית־עולם אַליין...
געלייגט זיך אויף ווייכע, אויף זיידענע גראָזן,
פון מענטשן דערווייטערטע, אויף גאָט זיך פאַרלאָזן...
און צערטלעך, ווי בלומען, און שטיל ווי אַ דרימל, —
עס האָט זיך אַ תפילה געטראָגן צום הימל:
„מה בצע בדמי״... געקלאָגט האָט אַ ניגון,
און לאַנגזאַם, גאַנץ לאַנגזאַם געוואָרן אַנטשוויגן...
די נאַכט איז געקומען מיט שטערנדלעך פיל,
דאָס פעלד איז געלעגן, געהאַרכט אין דער שטיל,
אַ ווינטל האָט טרויעריק אונטערגעברומט,
ווען ס׳האָבן די זינגער אויף אייביק פאַרשטומט...

ז

ניט ווייט פון דעם טומל און האַנדל אין מאַרק,
ווו הענדלער און פּויערים פּילדערן שטאַרק,
דאָרט ציט זיך אַ גאַס באַרג־אַרויף, באַרג־אַראָפּ,
ווו ס׳ענדיקט זיך סלאָנים, — ווי אין שטעטלעך דאָס רוב...
דאָרט ליגט אַ מאַהילניק ביים ראַנד פון אַ באַרג,
אין שאָטנס פון בוימער און בלומען ניט קאַרג.
העט־ווייטער עס ציט אַ שאָסיי זיך אַוועק,
ווו ס׳דרעמלט דאָרט אונזער בית־עולם ביים וועג,
פאַרגאַרטלט אַרום מיט אַ שטיינערנעם פּלויט.
דאָ הערשט די מנוחה און שטילקייט פון טויט...
אַ טויער אַ שוואַרצער מיט טירן מיט צוויי, —
עס דוכט זיך, עס לויערט אַ פּחד אין זיי...
אַ הויז דעם בעל־קברות, געמויערטע ווענט,
אַ ברונעם ביים זייט אויף צו וואַשן די הענט,
עס פירן צוויי דורכגאַנגען שמאָלע, — און באַלד
דערזעט מען מצבות, אַ שטיינערנעם וואַלד.

עס קייקלט, ווי פּאַליעס, זיך נידעריק גראָז
ווען שטיל טוט אַ ווינטל אויף קברים אַ בלאָז;
אַ ווייסע בעריאָזקע קוים גיט זיך אַ ריר,
וואָס שטייט ביי אַן אוהל און היט דאָרט אַ טיר.
דריי הייליקע קברים דאָ רוען אין שטיל,
צוזאַמענגעבונדן מיט מופתים גאָר פיל, —
דריי דורות רביים, דריי ליכטנדע שטערן,
וואָס האָבן געפינקלט אין חושך אין שווערן;
און וואָנדערער האָבן אין תהום פון דער נאַכט
געטרונקען דאָס ליכט, ווי מיט ליפּן פאַרשמאַכט,
ווייל גרויס איז די ביינקשאַפט און הייס דאָס באַגערן:
מיט שווערפולע הערצער, מיט גרויסע באַגערן
זיי קומען אַהערצו פון ווייט און פון נאָנט
צו ווערן אין עולמות דאָרטן דערמאָנט...
און דריי מאָל אין יאָר, ווען ס'פאַלט אויס די הילולא,
דאָן פליסן בקשות אַהערצו אַ פולע;
ס'ווערט תהלים געזאָגט און פיל קוויטלעך געשטעקט,
און ס'ווערט פון בית־עולם די שטילקייט געוועקט.
און גייסטו דאָ ווייטער נאָך עטלעכע טריט, —
אַ וועג צו אַן אוהל אַ גרויסן זיך ציט,
ווו פול מיט אַ ציטער באַטרעטסטו דעם באָדן,
וואָס איז מיט פאַרצייטיקער קדושה באַלאָדן...
און ס'דוכט זיך: אַ זילבערנער זקן געבויגן,
מיט ווייכע, מיט האַרציקע אידישע אויגן,
וואָס קענען נאָר בענטשן און פאַטערלעך גלעטן
און ווייסן נאָר תפילות גאָר האַרציק צו בעטן, —
ער קוקט צו דער שטאָט מיט אַנ'אומעט פונוויטן;
דערקענט ניט די מענטשן און קען ניט די צייטן.
עס דוכט זיך, פאַר ווייטיק די ציינער פאַרקריצט ער
ווי אַלץ איז געענדערט פון דאַמאָלסט ביז איצטער, —
און פול מיט יסורים די פינגער פאַרברעכט ער
און מורמלט, און מורמלט פיל הייליקע ווערטער...
און ס'ווייסן די וועגן און שטעגן די שטומע,
און ס'ווייסן די סלאָנימער גאַסן די פרומע,
אַז ווו נאָר אַ אידישער ווי האָט געקוועלט,
און וועמען אַ הילף אין זיין נויט האָט געפעלט,
און ווו אַן עקרה וואָס ביינקט נאָך אַ קינד,
און ווו אַן עגונה, אַן אָרעם געזינד,
און ווער אַ געמיט אַ צעוויטאָקטן טראָגט,
און וועמען פאַרבאָרגן אַ טרויער עס נאָגט, —
זיי האָבן אַהערצו פון ווייט זיך געצויגן,
געבעטן פאַרווירטע, ווי בלאָנדזשענדע אויגן
פון קראַנקע נשמות, וואָס מאָנען און בליקן
אין חלל פון לעבן און זוכן אַ תיקון...
ער האָט זיי אַ ליכטיקע וועג געמאַכט אָפן,
געבענטשט זיי מיט גלויבן, געטרייסט זיי מיט האָפן;
און ווו נאָר אַ שטאָט און א אידישע הויז, —
זיין נאָמען באַרימט איז, פאַרהייליקט דורכאויס;
און מעשיות און פלאַים, ווי פערל געקליבן,
זיי זיינען ביים עולם פאַראייביקט געבליבן...

ח

פאַראַן נאָך אַ גאַס אויף דער צווייטער זייט טייך
מיט דאָרפישער שטילקייט, מיט הייזער ניט רייך, —
עס רוט דאָרט אַ ווינקל פאַרבאָרגן פון אויגן,
אַ ווייכלעכער טרויער אויף אים איז באַצויגן.
דאָרט קומען פון לאַנג שוין קיין מענטשלעכע טריט;
אַ פאַרקאַן אַן אַלטער זיין איינזאַמקייט היט,
ווו מאָכיקע שטיינער און גראָז דעקן צו
פון אוראַלטע קברים די הייליקע רו...
און ס'האָט דאָ די שטילקייט איר שפּראַך וואָס עס רעדט,
עס שמועסן ביימער פון ווינטלס אַ גלעט,
עס גליטשט זיך דורך צוויגן וואָס רירן זיך קוים
אַ שטילער, באַהאַלטענער אוראַלטער טרוים...
און ווינטער און זומער, צו ס'שנייט צו עס גרינט,
אַ חלום אַ ווייטער מיט אים אונז פאַרבינדט.
עס האָבן דאָ אידן באַטראָטן די ערד
און שפּעטער אין שמערץ, ווי מיט טוי, זי באַטרעט,
און ס'זיינען די שפּורן פאַרבליבן ביז איצט
און קברים פאַרלאָזטע אויף שטיינער געקריצט.
און גייסטו פאַרביי דאָ, — האַלט איין דיינע טריט...
אַ ווייט־ווייטער עכאָ באַהערשט דיין געמיט;
דו ווערסט ווי פאַרטראָגן אין עבר אין ווייטן,
אין נעפּל פון לאַנג־שוין פאַרשוווּנדענע צייטן,
וואָס זיינען מיט אַלטע לעגענדעס באַשפּונען;
אַן אייניקל רשי'ס האָט רו דאָ געפונען...
דאָ ליגן אַ חתן און כלה באַהאַלטן,
געהיט פון אַ דאָפּלטן בוים, פון אַן אַלטן...
— — — — געוועזן איז דער עולם פאַרזאַמלט שוין פול,
די חופה געשטאַנען אין הויף נעבן שול,
עס וואַרט שוין דער חתן, די כלה אַט גייט,
עס הערט זיך פון ווייטן די פידל, די פלייט,

עס ברענען הבדלות, עס פלעמלען די ליכט, —
נאָר וואָס עפּעס בלייך איז דעם חתנ׳ס געזיכט?
וואָס ציטערן, קרעמפּן אַזוי אים די הענט,
און שרעקפול די אויגן אין ערגעץ געווענדט?
צי איז ניט געפאַלן פון ערגעץ אַ וואָרט,
אַ ביטערע קללה וואָס טויט אויפן אָרט?
צי האָט ניט דער חתן מיט וועמען געהאַט
אַ חשבון פאַר וועלכן מ׳קומט ניט אָפּ גלאַט?
אָט זעט ער אין חלל אַ האַנט וואָס אים דראָט,
און ס׳דרייען זיך גאַסן, עס שווינדלט אַ ראָד,
און ס׳קלינגען אים גלאָקן אַ ווייטלעכן קלאַנג...
פאַרקלעמט אים ביים האַרצן גאָר שמערצלעך און באַנג.
עס מישן די הייזער מיט מענטשן זיך אויס,
צעצינדן זיך פלאַמען און לעשן זיך אויס,
דערנידערט אַ הימל אַ שוואַרצער אַראָפּ, —
און ס׳לאָזט זיך פארחלשט ארונטער זיין קאָפּ...
אין שווארצן געווירבלט פון פלוצלינגער שרעק
עס פאַלן ביי כלי־זמר די פידלען אַוועק;
עס יאָמערט די כלה, עס טרויערט די גאַס,
און ס׳ווערן פון טרערן די שטיינער דאָרט נאַס...
דערפילט דאַן די כלה, מיט אָפּגרונט אין בליק,
אַז ס׳האָט זיך פאַרלאָשן אויף אייביק איר גליק, —
צעפּלאַצט איר דאָס האַרץ פון דעם שרעקלעכן וויי, -
און ס׳טראָגן צום הימל נשמות זיך צוויי...
ביים גרילצן פון רידלען אין שטייניקן זאַמד
געלייגט האָט מען זיי אין איין קבר בייגאַנד,
און ווינטעלעך האָבן, באַמערקבאַרע קוים,
פאַרזייט אַ מצבה, — אַ דאָפּלטן בוים...

— — — — — — — — — — — —

זייט דאַן האָבן פרילינגען פיל שוין פאַרבליט,
די אייביקע צייט זי פאַרווישט אלע טריט, —
נאָר בלויז די לעגענדע פאַרלירט ניט איר בלאַנק,
באַהויכט מיטן שימער פון דיכטער׳ס געזאַנג...

— — — — — — — — — — — —

אַ לעצטער שפּאַציר איבער סלאָנים

לזכרו של חיים אחרבוך

גיב מיר דיין האַנט, לאָמיר מאַכן אַ לעצטן שפּאַציר איבער סלאָנים,
נאָכאַמאָל פילן דעם ציטער פון ערשטער, פון לויטערער ליבע,
נאָכאַמאָל שפּאַנען אין גאַסן מיט זייער אַמאָליקן פנים, —
איידער עס איז זייער תמימות פאַרפייניקט געוואָרן אין גריבער.

עפן אַ בלאַט און פאַרמאַך דיינע אויגן — אַזוי ווערט מען יינגער,
אַזוי זעט מען בעסער די יוגנט, ווי אַלץ וואָלט געווען ערשט אַנוסטן.
אַזוי שפּירט מען פרישקייט פון שטשאַרע און פשטות פון בידנער זשאַבינקע,
אַזוי הערט מען פליסטערן זיסלעך דעם סוד פון דעם סאַד פון דעם פוסטן.

אָט איז זי, די שטילע סטודענטקע, און פאַנעסווע יוסט־באַלעבאַטיש.
דו הערסט דעם געדויש פון ראַד קראָמען? דעם פלוידער פון ניעווסק, דעם האַרמידער?
אויגן פאַרמאַכטע — זיי פילן דעם ריח פון יורזיקער כאַטעס,
דעם טעם פון פענטשיכעס קוכנס, דעם ריטם פון אַוווערבוכס לידער.

לאָמיר אַראָפּגיין מיט בריקער אויף דאַמבעס, אין ווינקעלעך שטילע.
אפשר איז נאָך צו געפינען אויף ביימער געקריצט אונזער נאָמען?
אפשר וואַרט ערגיץ אויף אונז נאָך אַ יונגער, אַ סלאָנימער פרילינג,
דער וואָס האָט קערנער געוואָרפן פון אומרו און רו אין נשמה?

אויגן פאַרמאַכטע — זיי פירן צום פּלאַץ, צו דעם רוישיקן מאַרק־טאָג,
דורך בערנאַרדינער אויף סקראַבעווע, ביז צו די ווייטע קאַזאַרמעס.
וואָס עפּעס ציט אונז אַהיים? אפשר לאָזן מיר עמיצן וואַרטן?
אפשר־קוקט אויס אונזביים פענסטער די מאמע און וואַרט מיטן וואַרמעס?

יונגע זכרונות באַגלייטן אונז מיטן שאָסיי ביזן וועלדל,
לאָמיר זיך צעאיילן, ס׳פאַלט צו די נאַכט, ווי אַ קראָ, אויף רוזשנויער.
זעלטענע, יונגע פרימאָרגנס — זיי פאַלן ווי בלעטער פאַרוועלקטע,
טראָגט זיי דער ווינט צום בית־עלמין הינטער דעם אייזערנעם טויער.

ציטערט צעווישן מצבות אַ יונגינקער בוים, ווי אַ לולב.
קום, מיט די געסלעך פון אָרעמען באַרג לאָמיר לויפן פון טרויער.
האַלט נאָך די אויגן פאַרמאַכט, וועסטו זען, אַז דו שטייסט אויפן שולהויף.
הערסטו די תפילות פון שניידערשער שול און פון הילצערנעם מויער?

ניין. אין דער שטילקייט דער טונקעלער הערסט אַ געוויין, שטיל־צעצויגן,
שניידט זיך אַריין אין די הימלען, בייסט זיך אַריין אין נשמה.
עפן די אויגן און הער אויף צו חלומען. ע פ ן די א ו י ג ן!
זע ווי אויף חורבות שטייט איינזאַם־אַליין אונזער שטאָט־שול און יאָמערט.

וויינען מיט איר די נשמות פון אונזערע טאַטעס און מאַמעס,
כליפּען געשאָכטענע קינדער און קלאָגן די זיידעס און באָבעס,
הילכט אין דעם יאָמער דער אֵל מלא רחמים פון שטאָטישן שמש,
שרייט די געשענדעטע ערד פון פעטראַלעוויטש און טשעפּלאָווע.

חורבות אַרום, און חצות. און עס ליגט דאָ דיין יוגנט דערוואָרגן.
ציען זיך חרובע גאַסן צו גריבער צו ווייטע, וואָס מאָנען.
מאַך צו דעם פנקס און גיב מיר דיין האַנט. אין דעם בלאַסן פרימאָרגן
שלייכן מירביידע צוריק פון אַ לעצטן שפּאַציר איבער סלאָנים.

י ח ז ק א ל ר אַ ב י נ אָ ו ו י ט ש

ה ד ו ר

ר ב נ י ם
ל ו מ ד י ם

R A B B I S
S C H O L A R S

GENERATION

הרב ר' יוסף רויזין (ראב"ד משנת תרל"ד עד תרמ"ה)
Chief Rabbi Josef Roisin (1874–1885)

פנה ב„שול-הויף": משמאל בעומק ביהכ"נ הגדול
Corner of "Shulhof"

כניסה לביהכ"נ ברחוב הגשר
Entrance to "Briker" Synagogue

הישן

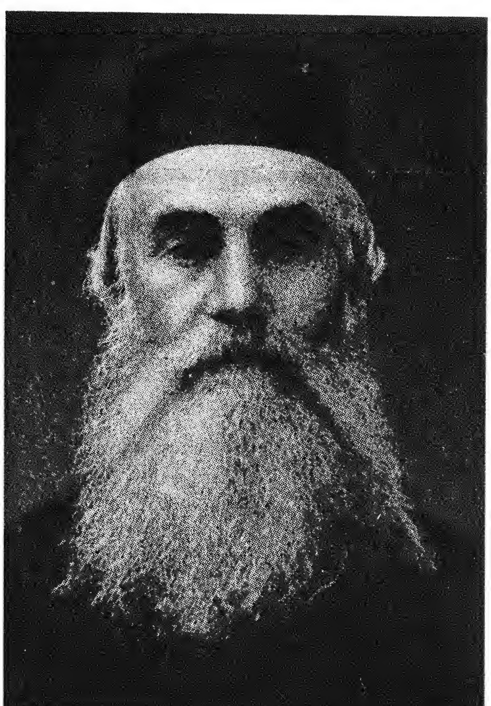
עסקנים משכילים

PUBLIC MEN
MEN OF HASKALAH

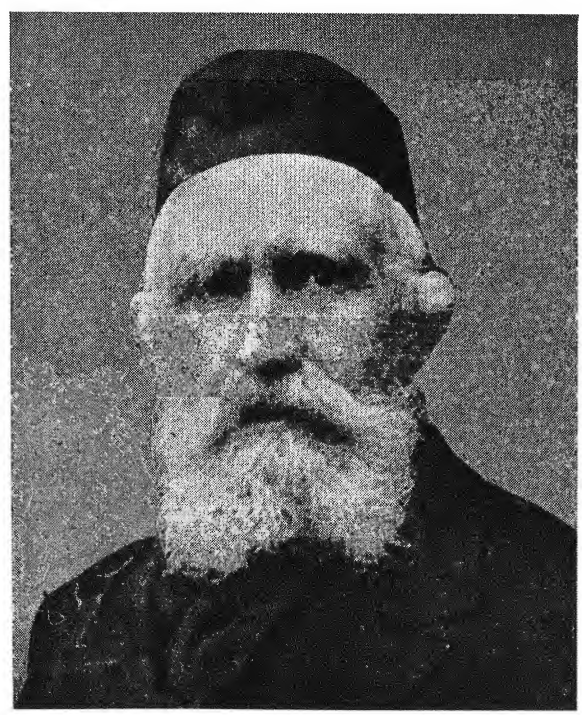
THE OLD

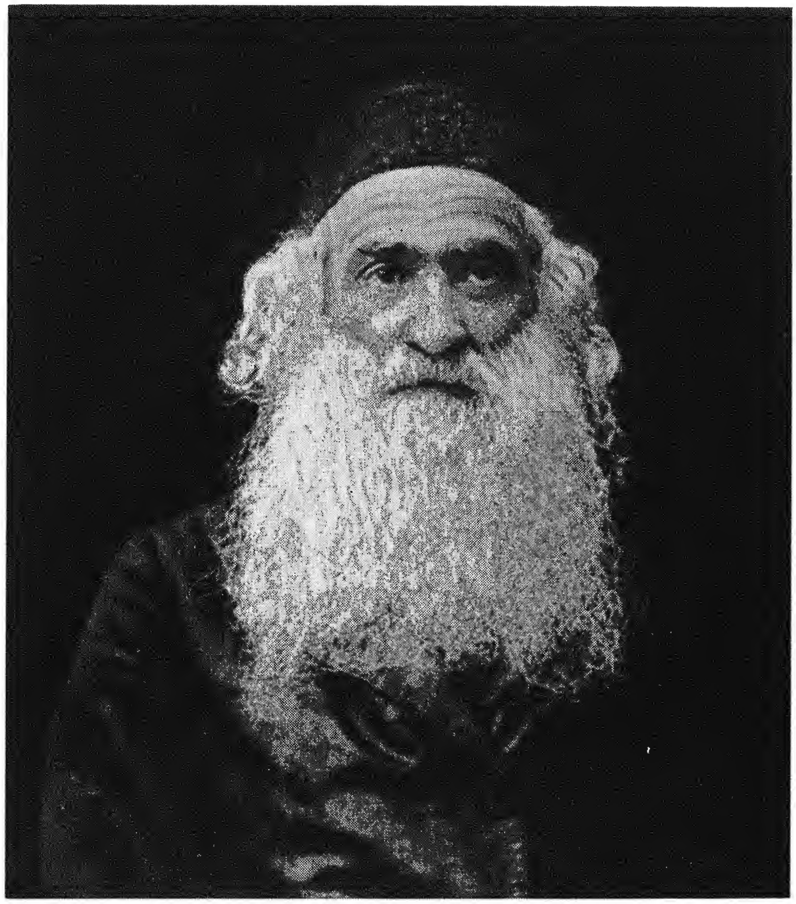
הרב ר' יוסף שליופר (ראב"ד משנת תרמ"ה עד תרס"ג)
Cheif Rabbi Joseph Schluper (1885—1903)

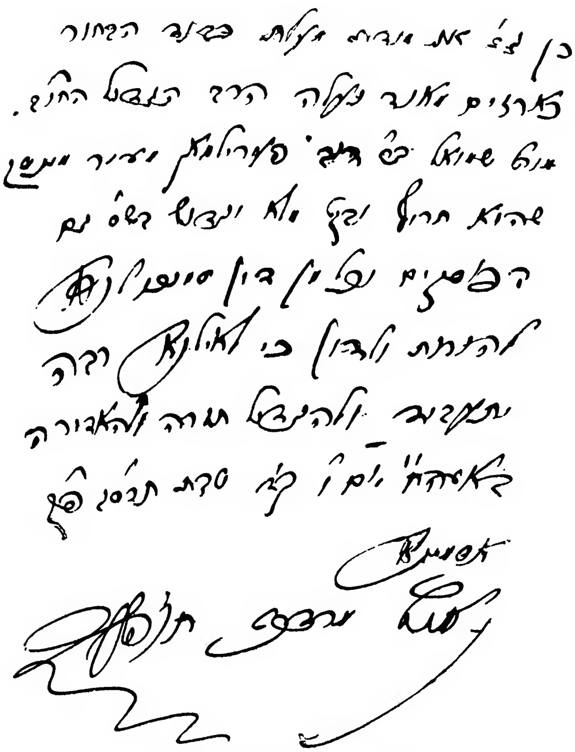
ר' יעקב מלאך
המורה הידוע לקליגרפיה עד מלחמת העולם הראשונה
J. Malach (calligrapher)

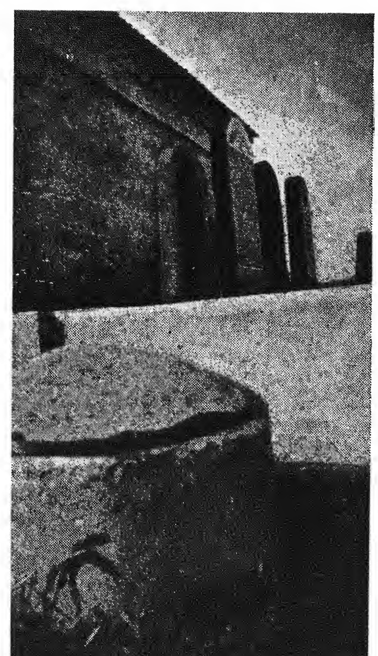
ר' חיים יצחק ברוידא
(מחסידי סלונים, סבו של גבור גיטו ורשה דב ברוידא)
Ch. J. Broido (a hassid)

הרב ר׳ מרדכי וויצל־רוזנבלט (ר׳ מרדכי׳לע)
(ראב״ד משנת תרס״ה עד תרע״ו)
Chief Rabbi Mordchai Weizel-Rosenblatt
(Reb Mordchele, 1905—1916)

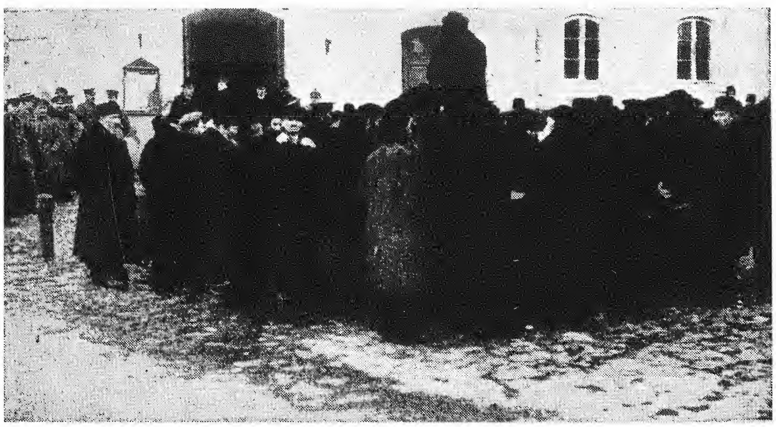

צלום כתב ההסמכה לרבנות
שניתן ע״י הרה״ג ר׳ מרדכי׳לע לסופר ד״ר ש. פרלמן בשנת תרס״ג
Letter of authorisation by Rabbi Mordchele (faximily)

אהל על קברו של הרב ר׳ מרדכי׳לע
לידו קבר גווילי סה״ת השרופים
Tomb of Rabbi Mordchele
In the foreground: tomb of burned Torah scrolls

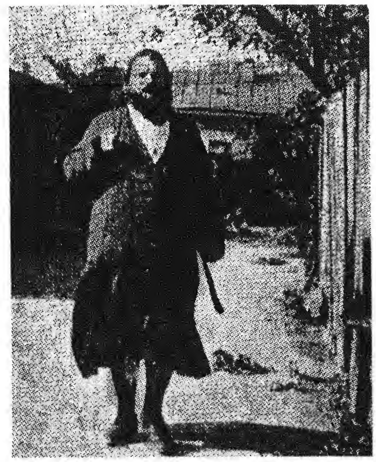
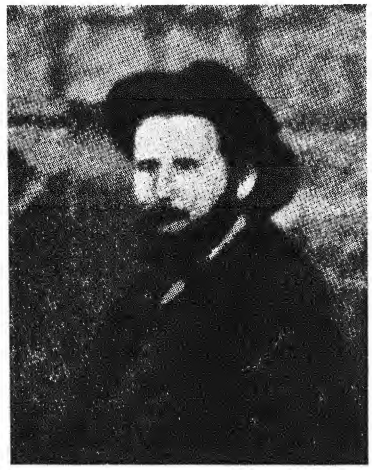

הלוית הרה״ג ר׳ מרדכי׳לע
(כ״ב אדר־א תרע״ו)
Funeral of Rabbi Mordchele

עסקני ישיבת סלונים בשנת 1912. יושבים: א. סויצקי, האדמו״ר ר׳ י. ל. ווינברג, ב. קוניצא, ב. איצקוביץ (בערקע קאבאקוער), הרב ש. יגל, ה. גרייב. עומדים: פרובלסקי, י. ז. אפלגרד, מנהל הישיבה, י. חננוביץ, ר. איזנשטדט, המשגיח מושקין
Members of the Jeshiwa board (among them the hassidic Rabbi S. L. Weinberg, Rabbi S. Yogel, head of the Jeshiwa)

למעלה

מימין, האדמו״ר ר׳ אברהם בן האדמו״ר ר׳ שמואל וינברג (נפטר בשנת תרצ״ב)

The hassidic Rabbi Abraham Weinberg (died 1932)

באמצע, בנו האדמו״ר ר׳ שלמה וינברג (נהרג בגיטו ברנוביץ)

The hassidic Rabbi Shlomo, son of Rabbi Abraham Weinberg (died in the Ghetto Baranovici)

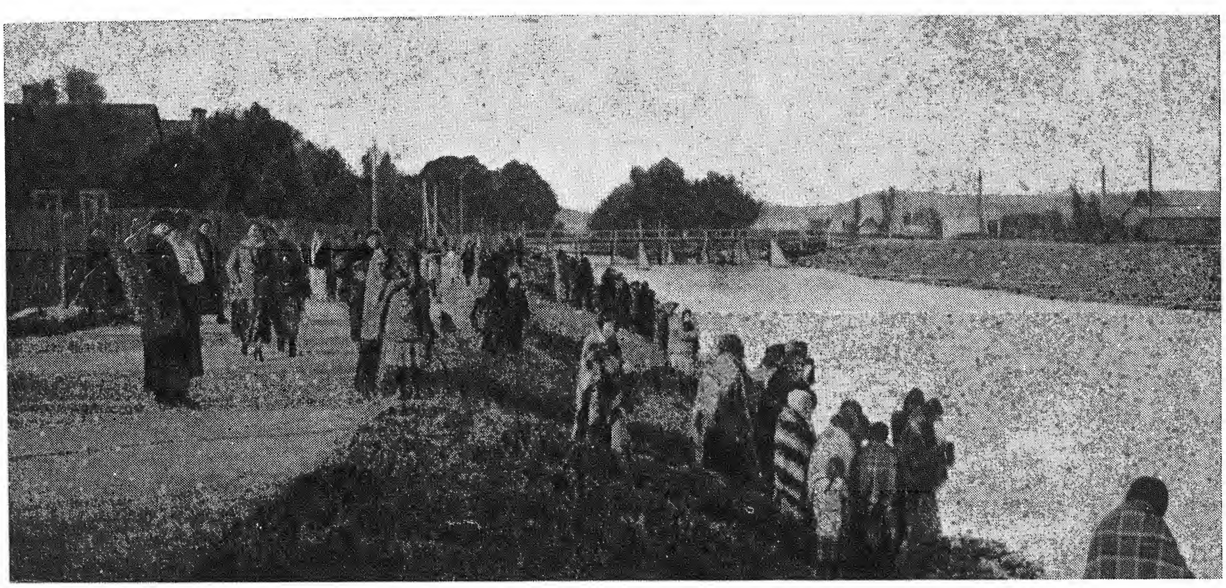
משמאל, ר׳ משה בן ר׳ יהודה פוקסמן (משה׳לה חסיד)

Moshele "Hassid"

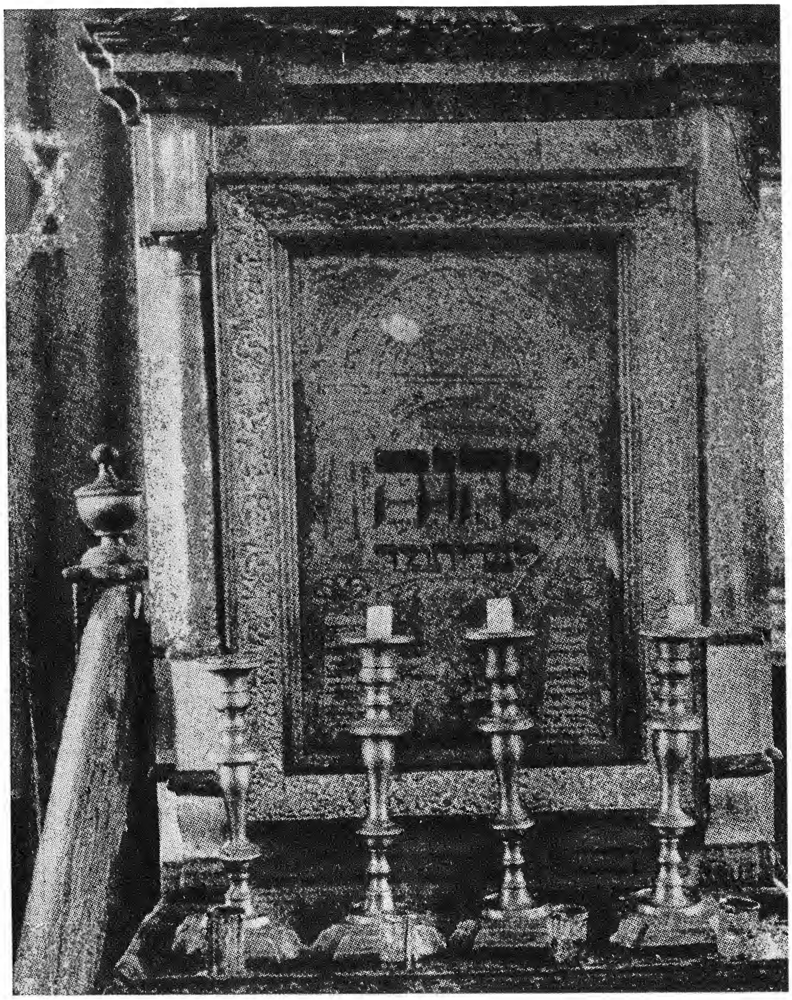
ר׳ אברהם משה מלמד וב״ב, שמש דמתא וש״ץ שני

Abraham Moshe Melamed and family, Head "Shamash" and second cantor

"Tashlich" on the banks of the river

„תשליך" על חוף השטשרה

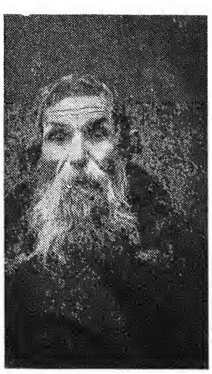

הרב יעקב חיים סרנה, מגיד דמתא
(שטאָט מגיד)

The "Maggid" of the town

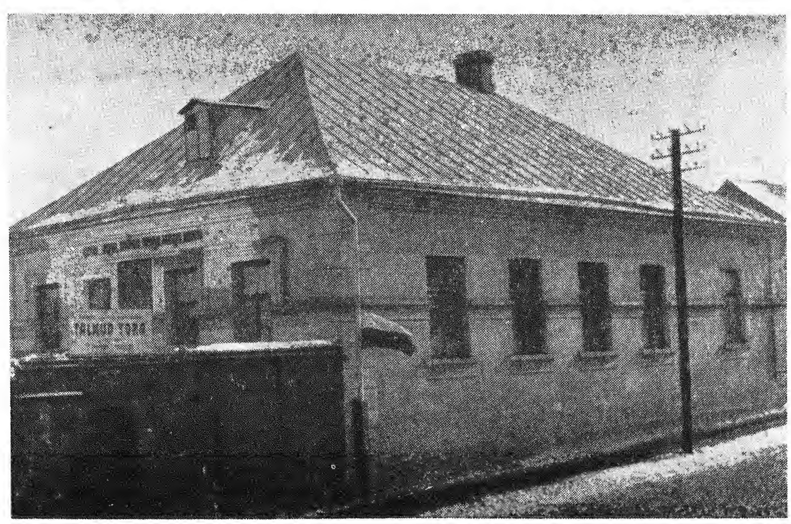
The almemar in the synagogue

העמוד בבית המדרש דחומה

מוניה מעלער
(ר' שמואל הלוי בריסקין
סוחר מסוף המאה ה־19.
בעל־בית טיפוסי בסלונים

Mune the miller

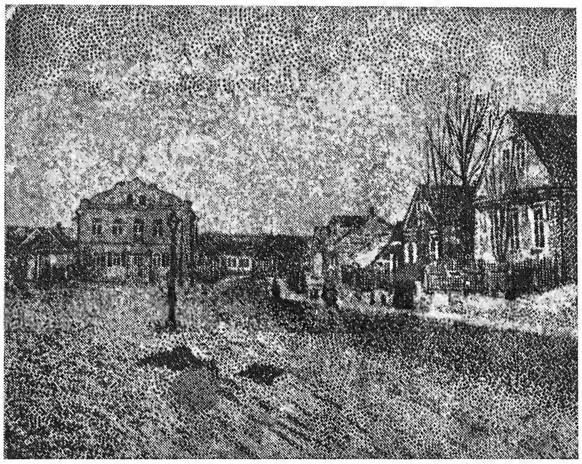

"Talmud Torah" building

בנין תלמוד תורה ברח' רוז'נוי

תמונות ודמויות

PERSONS AND PLACES

רח׳ הגשר [לפני שנים (שרטוט)]
“Briker” Street (old edging)

לובה קמנצקי
אמו של ד״ר א. ש. קמנצקי ובתה (1891)
Lube Kamenezki

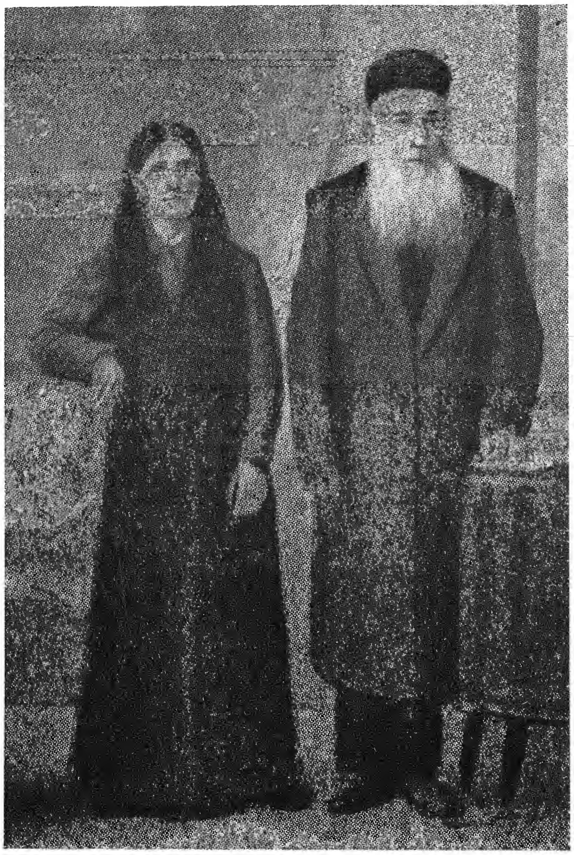
(אביו של ד״ר א. ש. קמנצקי
בשנות ה־90 למאה ה־19)
Mr. Kamenezki

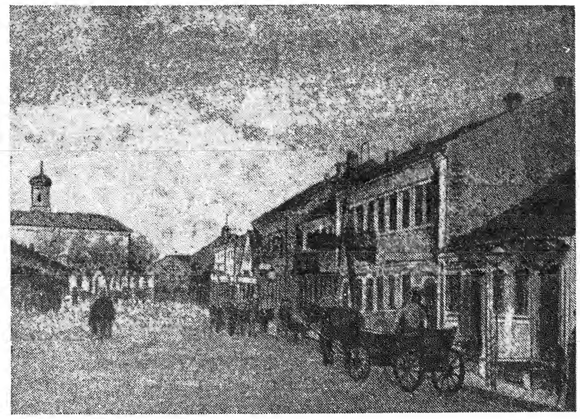
החזן פ. אסקובסקי, המנצח ש. רוטשטין והמקהלה
The cantor and his choir

ר׳ יצחק דינס, מטיף ציוני־דתי
Isaac Dines

Lipe, the baker, and his wife ליפא האופה ורעיתו

קטע מרחוב ניבסקי לפני מלחמת העולם הראשונה (שרטוט)
Nievski Street, before World War I (old edging)

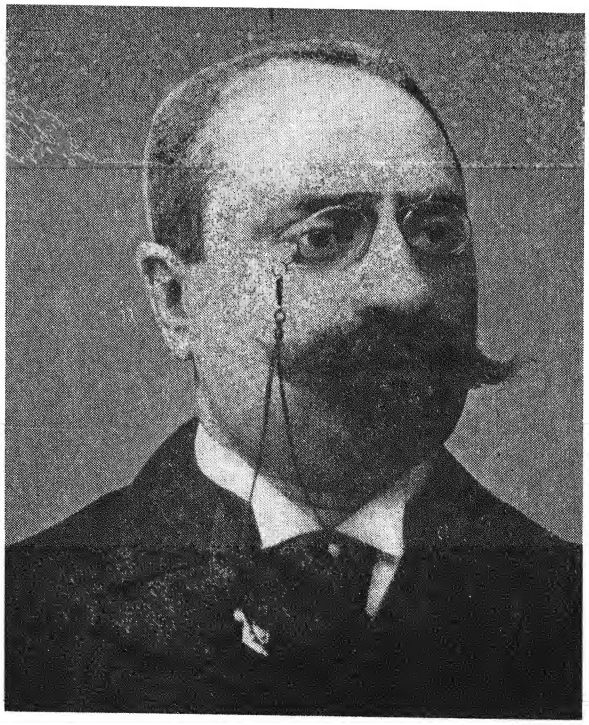

משמאל: הרבנית ח. ר. וינברג (אשת האדמו"ר ר' יששכר ליב); באמצע: בדנה גולדברג
The wife of the hassidic Rabbi J. L. Weinberg (left)
Badana Goldberg (centre)

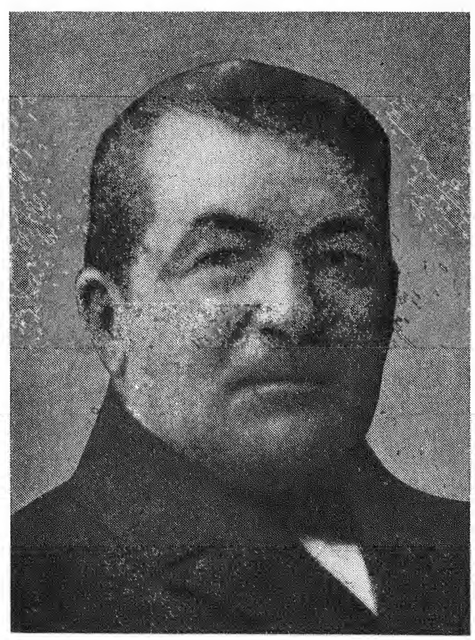

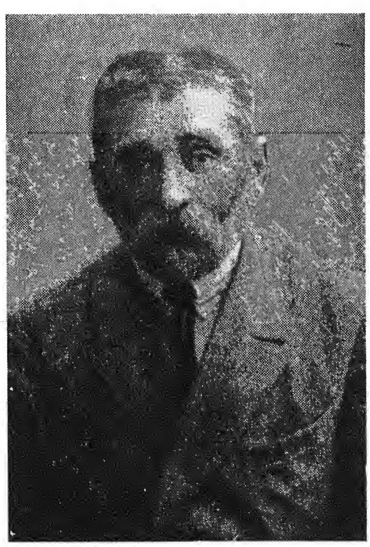
ליבע פראק
דמות של אשה צדקנית
Libe Frak, picture of a "Zidkonies"

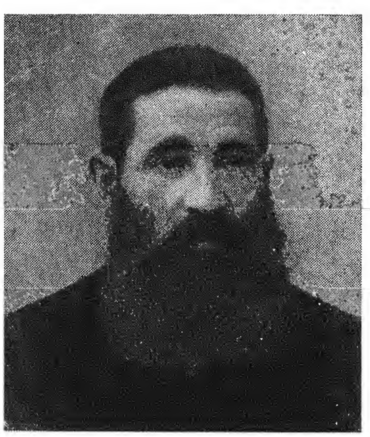
ראשית המאה העשרים
THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

עו"ד ז. יעקובסון, חבר הדומה הרוסית השניה
W. Jacobson, lawyer, member of the second "Duma"

ד"ר א. ש. קמנצקי
היסטוריון ואיש מדע
Dr. A. S. Kamenetzki, scholar

ר' משה וולך
סופר ומורה, חובב ציון, עסקן פעיל בתנועה הציונית,
פרסם 6000 „משלי עם בחרוזים" בששה כרכים
Moshe Wolach, Hebrew teacher and writer

ר' יוסף גולדברג
מראשוני חובבי ציון ופעיליה, נפטר בישראל
J. Goldberg

ר' יעקב מרדכי קפלן
מורה עברי (מראשוני חובבי ציון בעיר)
J. M. Kaplan, Hebrew teacher

Of the first Chowewe Zion at Slonim.

אפרים סווטיצקי, מהפכן פעיל 1905
E. Swetizki, active revolutionary

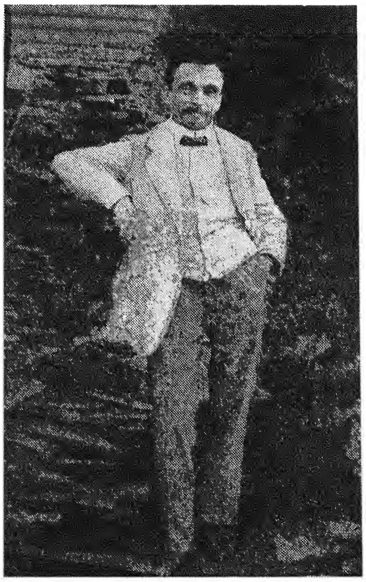
קבוצת מהפכנים משנת 1905
a group of revolutionaries (1905)

משפחת מהפכנים: מרדכי זקין; מרים זקין; אבא אפשטיין
a family of revolutionaries

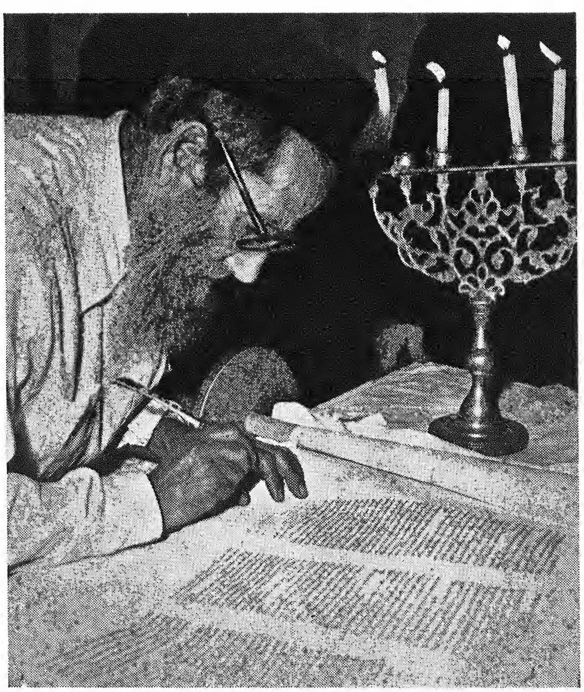
מפגש עולים מהעליה השניה בירושלים בשנת 1913
"Olim" of the "Second Alia", Jerusalem 1913

יוסף רזניקובסקי, מו"ל ומו"ס
(הוציא לאור את מלון כיס של י. גרזובסקי)
J. Reznikowski, publisher, bookseller

קבוצת מהפכנים משנת 1905
a group of revolutionaries

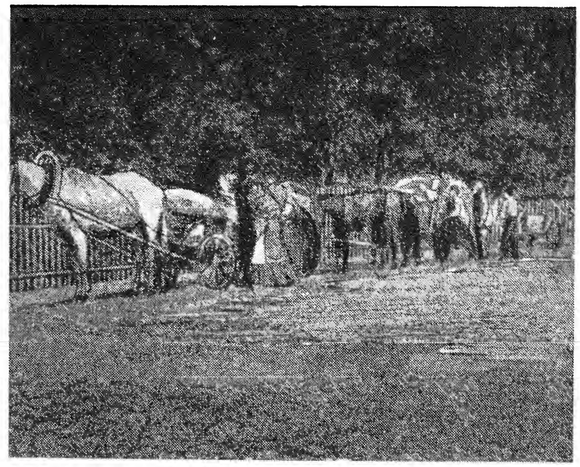
ר' עקיבא טנכילביץ, סופר סת"ם בסלונים (נפטר בישראל)
A. Tanchilewicz, "Sofer"

שלמה מאיר רובינובסקי („הסטרוסטה")
S. M. Rubinowski, syndic

Shops on the "Shulhof" חנויות ב„שול-הויף"

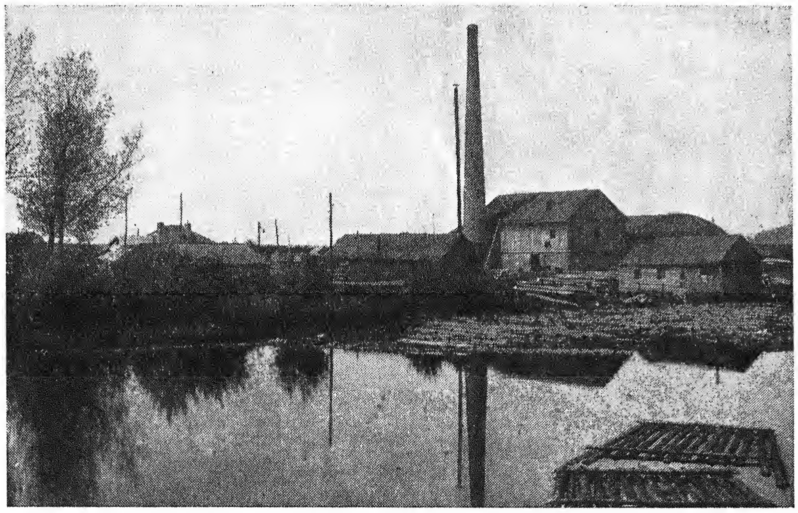
On the way to market בדרך לשוק

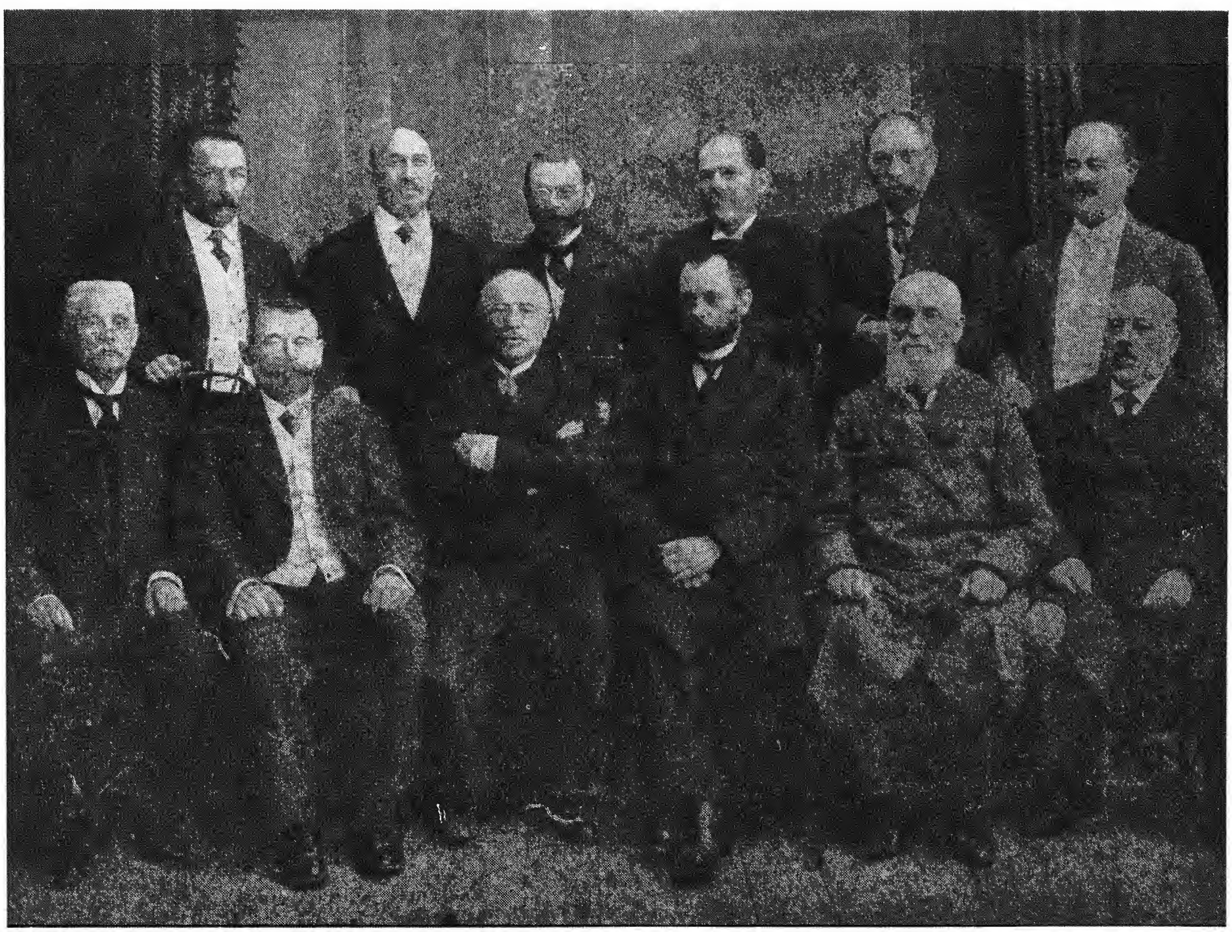
Market day at Slonim יום השוק בסלונים

התעשייה והמסחר שגשגו בראשית המאה, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה

Commerce and industry flourished at the beginning of the 20th Century, and so did public life and institutions up to World War I.

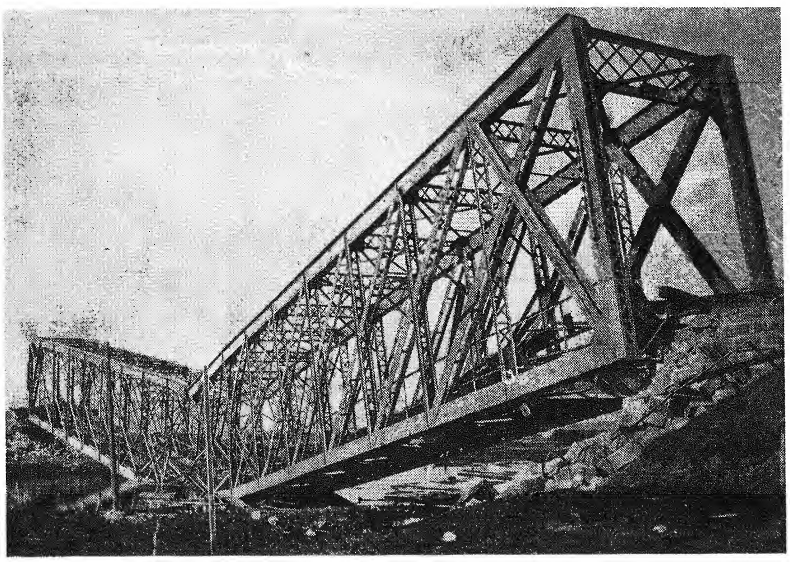

Industry building מבתי החרושת בעיר

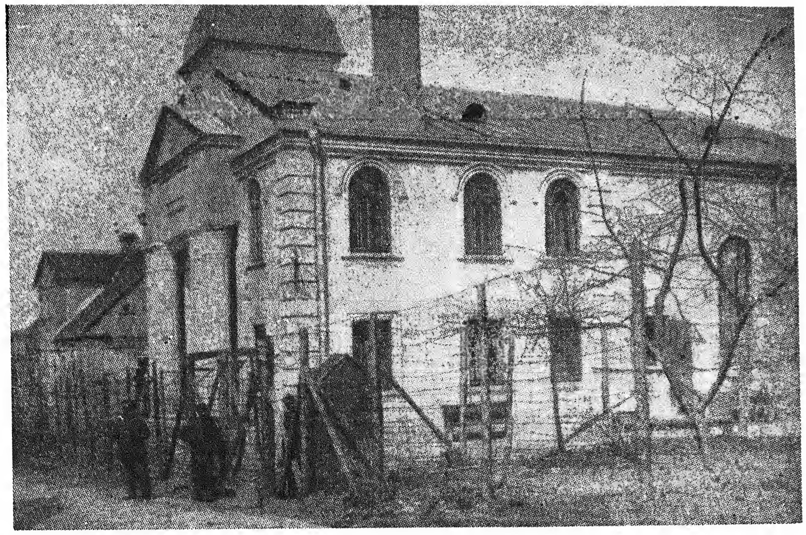
Board of directors of the Mutual Credit Bank הנהלת הבנק לאשראי הדדי (ווזאַימני קרדיט)

בשנות מלחמת העולם הראשונה

גשר מסילת הברזל שפוצץ ע״י הצבא הרוסי בשנת 1915
The blown-up bridge (1915)

THE YEARS OF WORLD WAR I

בית הכנסת ששימש בזמן הכיבוש הגרמני
מחנה הסגר לשבויי מלחמה
The Zionist Synagogue as P.o.W. camp

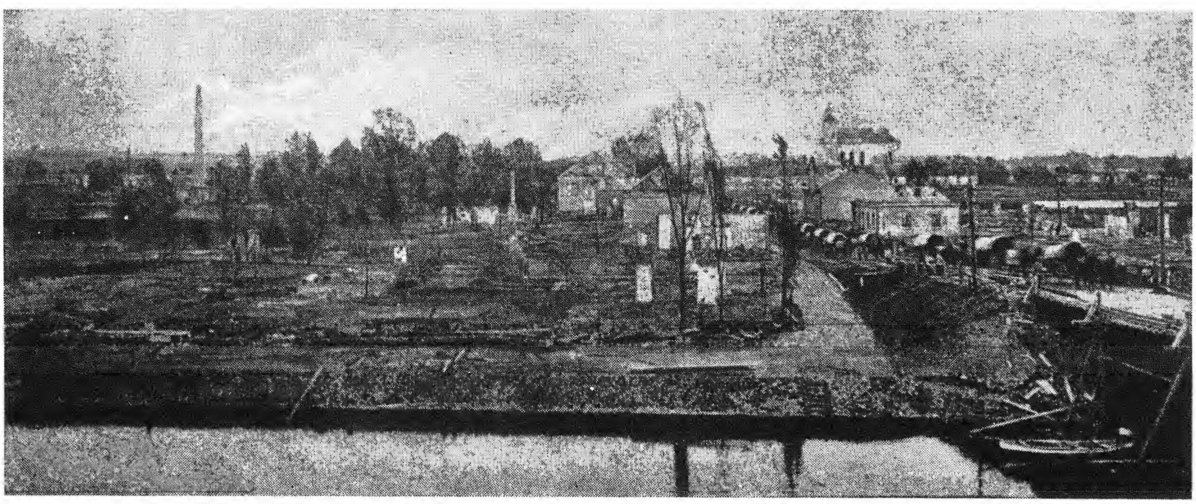
Forced labourers קבוצת עובדי כפיה

A camp of forced labourers in Landsdorf (Germany) במחנה עבודת כפיה בלנדסדורף (גרמניה)

עבודות כפיה להכנת קו הגנה
משני (רזרבי) ע"י הגרמנים
Forced labour

View of Slonim after the battles of 1915

מראה העיר לאחר קרבות 1915

Forced labourers

עובדי כפיה

השלטון הגרמני

CITIZENS INSTITUTIONS

Town Council הנהלת העירייה ומוסדותיה

Military and civil police המשטרה הצבאית והאזרחית

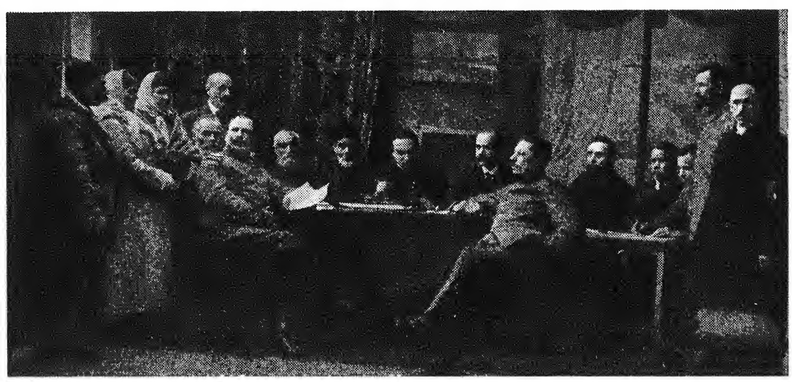
Municipality staff קבוצת עובדי העירייה

ומוסדות התושבים

GERMAN RULE

ועדה לעזרה סוציאלית ע״י ועד האזרחים בשנת 1916
Committee for Social Welfare

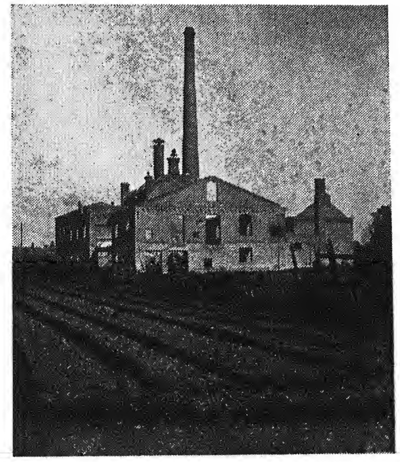
בית המשפט העירוני בזמן הכיבוש הגרמני
Municipal Law Court during the German Occupation (1915—18)

Street in Slonin (1917)

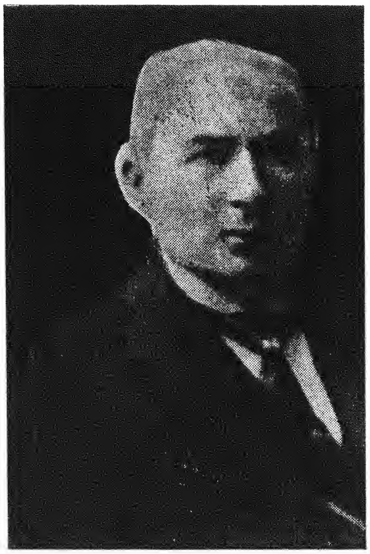
מראה רחוב, 1917

בית חרושת למסמרים של סידלניצקי
A Nail Factory

עובדי כפייה במנסרה
Hard Labourers in a Sawmill

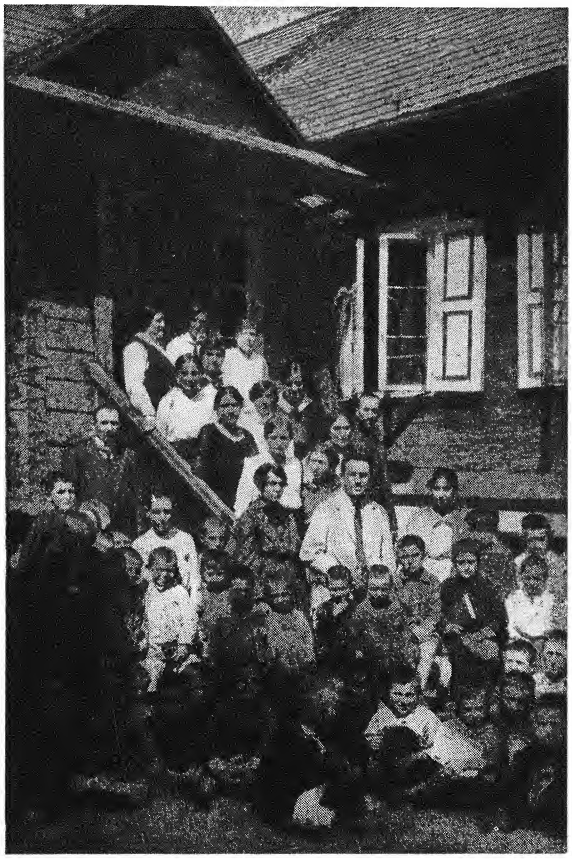

Grodzenski הרוקח גרודזנסקי

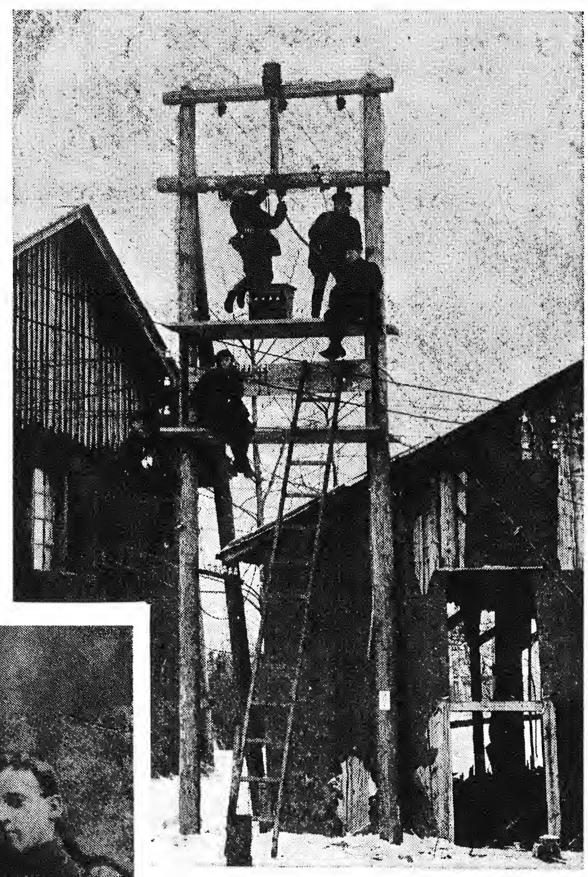
A Street מראה רחוב

ילדי פליטים שגורשו מקוי החזית בשנת 1915
Evacuated Children with Social Workers

ד"ר א. ש. קמנצקי, ה. א. ינובסקי (הראשון והשני מימין)
Dr. A. S. Kamenezki (right), H. A. Janovski (centre)

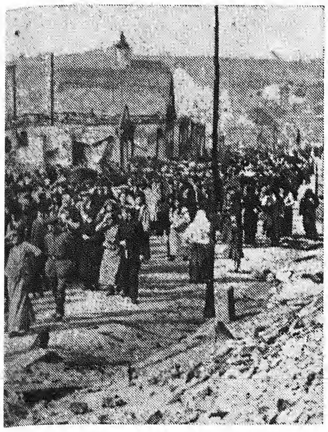

הטרנספורמטור הראשון של תחנת החשמל
First Electric Power Station

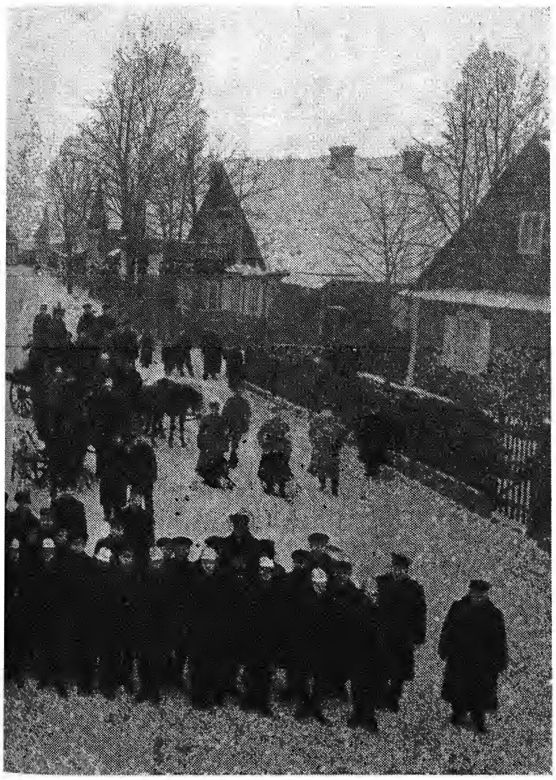
A Group of Students

קבוצת אכסטרנים בתקופת הכיבוש הגרמני

שריפות
1918

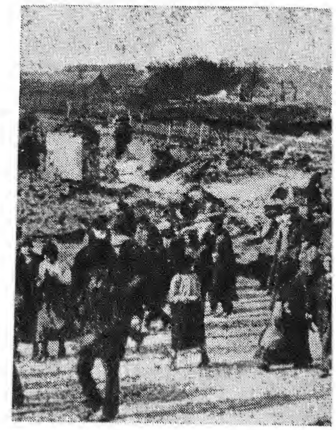

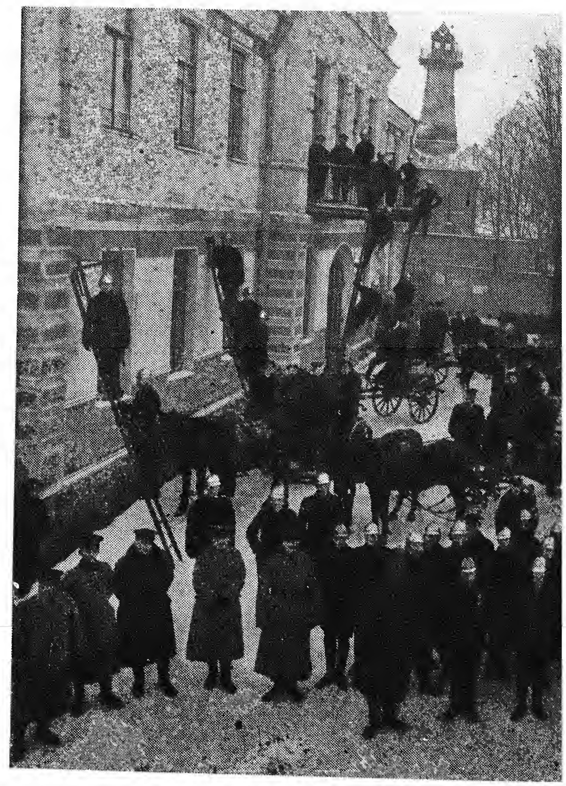

F I R E

1918

Committee for the Public Kitchen (1916)

ועד בית התמחוי בסלונים בשנת 1916

עסקנים ועסקניות פעילים בבית התמחוי בתקופת הכיבוש הגרמני (1915—17)
Active Members of the Committee for the Public Kitchen

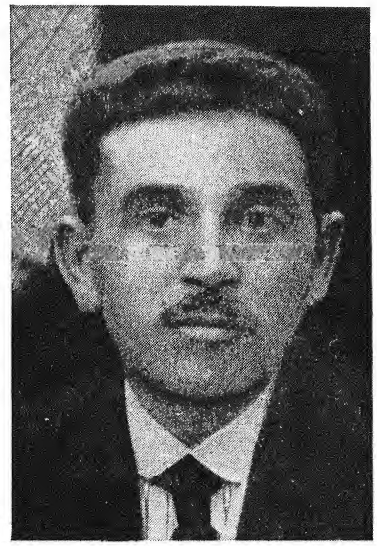
Members of "Magen David Adom" חברי מגן דוד אדום בסלונים

ועד האגודה הציונית הרצליה (צילום משנת 1918 לביקורו של נ. גרינבלט, מהמרכז הציוני ממינסק)
Committee of the Zionist Organisation "Herzelia"

Members of "Iwriya"

Dr. Z. Lewin ד״ר צבי לוין

קבוצת חברי מגן דוד אדום בסלונים בשנת 1920
A Group of "Magen David Adom" Members

The Slonim Choir during the German Occupation מקהלה בזמן הכיבוש הגרמני בהדרכתם של ילובצין ורוטשטיין

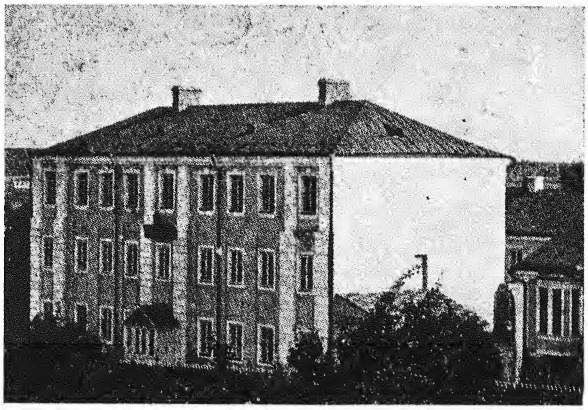

על פני חוצות העיר

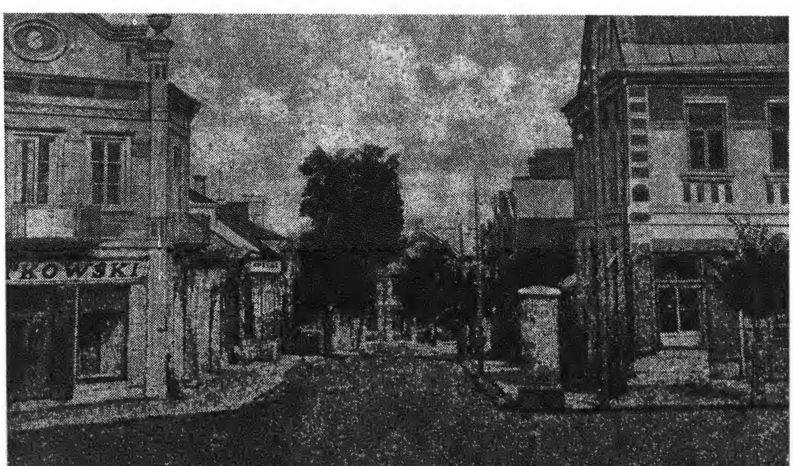
VIEWS OF SLONIM

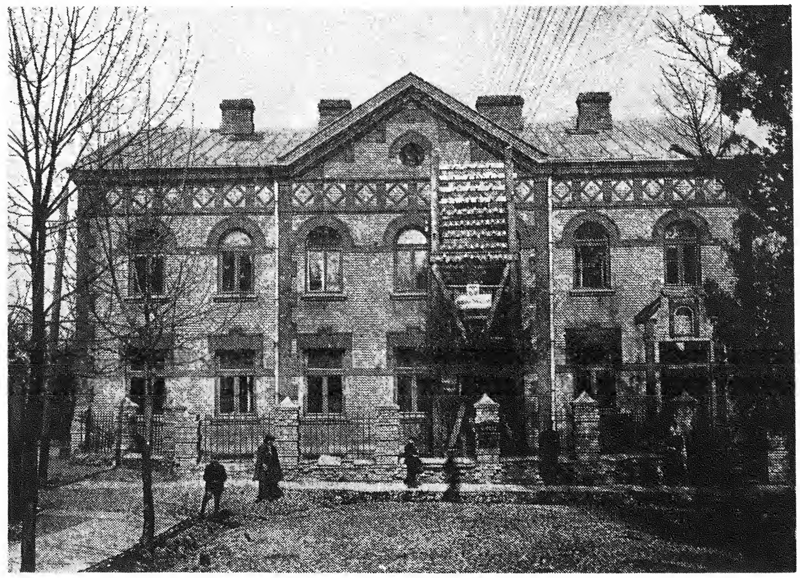

The Public High School בנין הגמנסיה הממשלתית

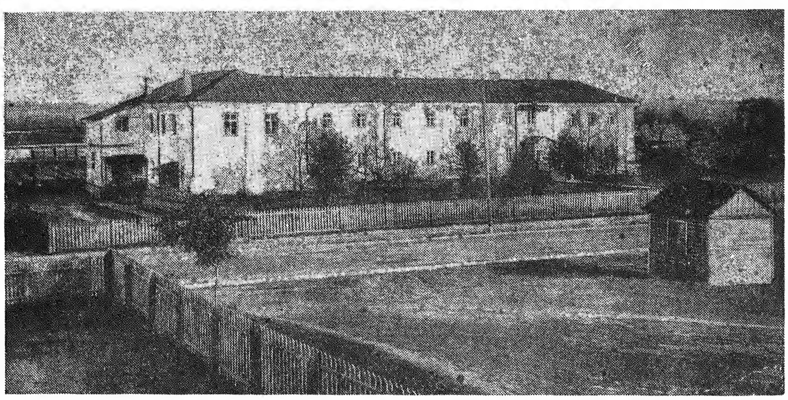

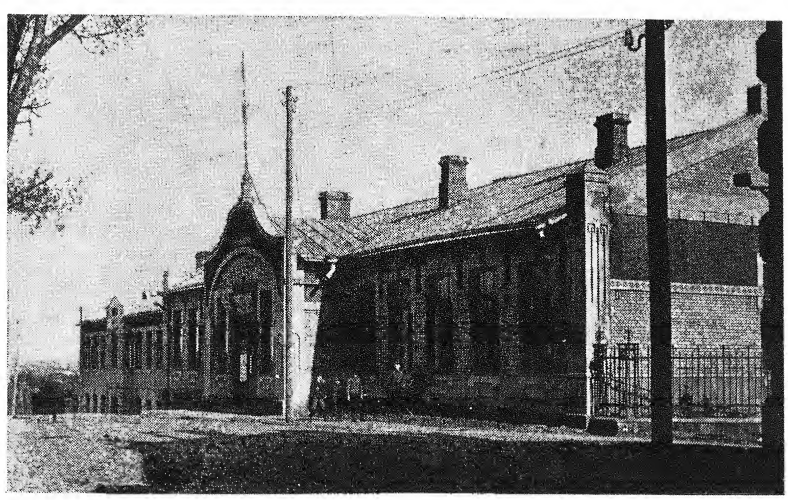
מראות מרחוב פרדנה
Paradna street ("High street")

Post Office בנין הדואר

בית הספר הריאלי — סמינר למורים
High-School

The Treasury Building בית האוצר

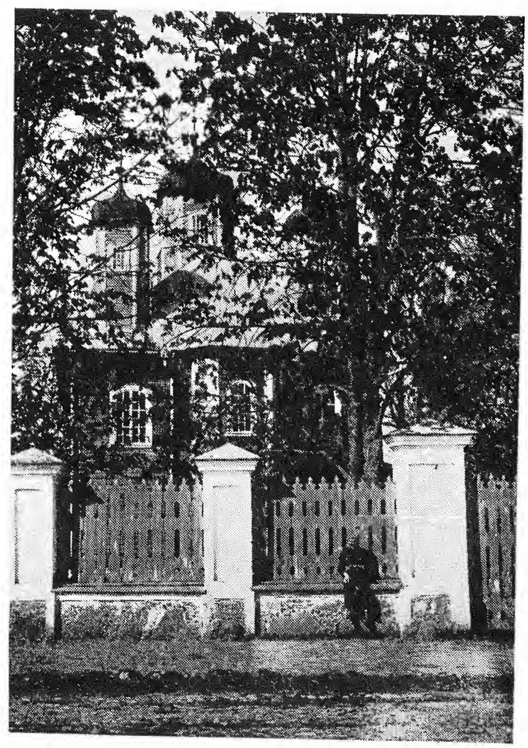

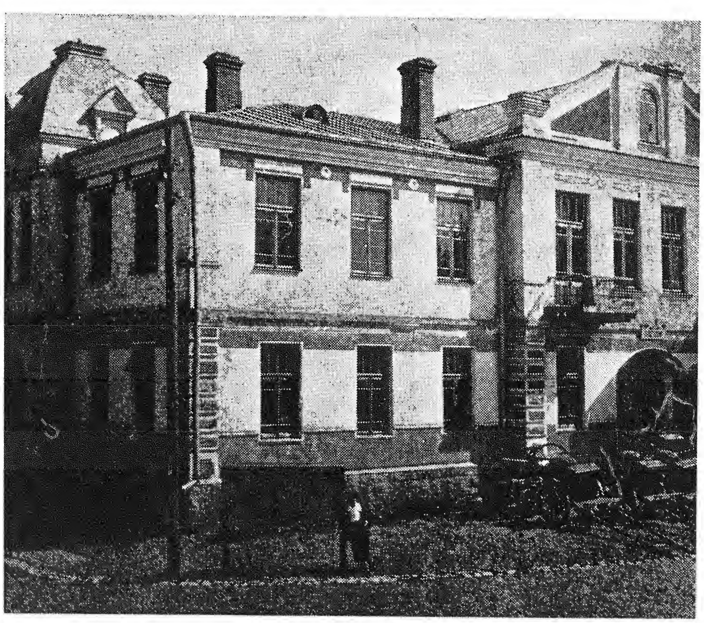

ר ח ו ב ו ת
ו ב ת י ם

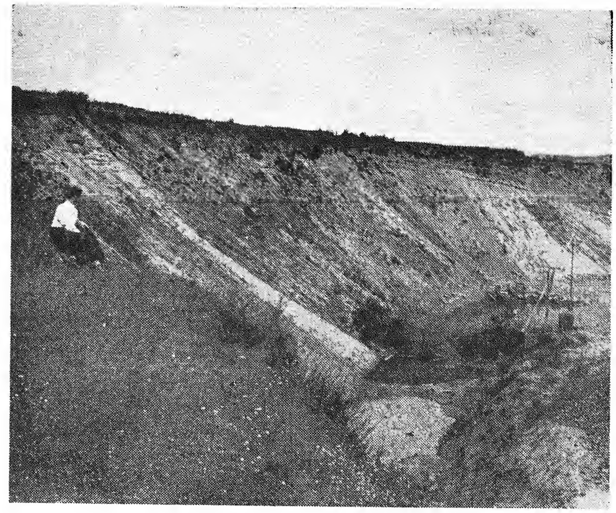
The Tartaric Mosque המסגד הטטרי

Municipality בית העיריה

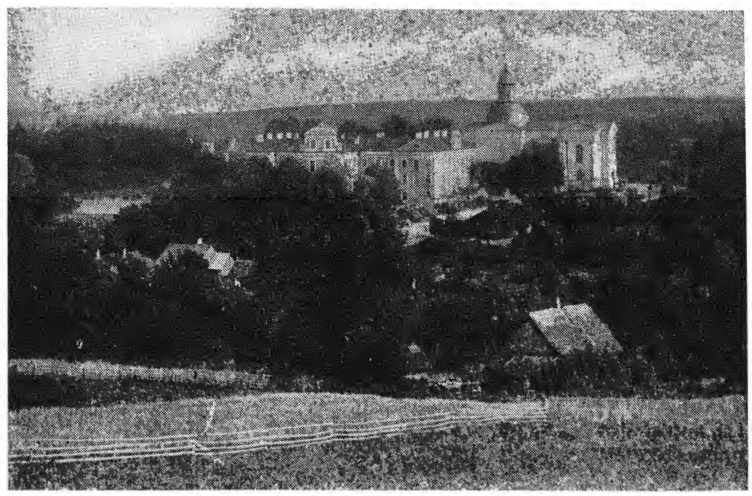

STREETS AND

BUILDINGS

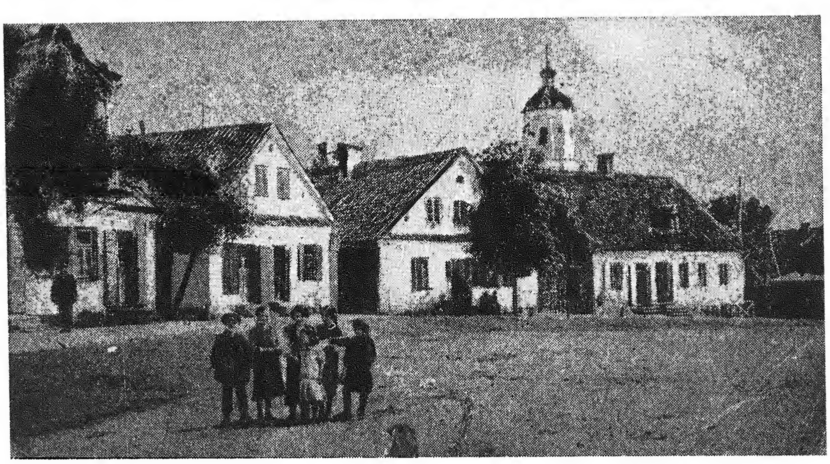

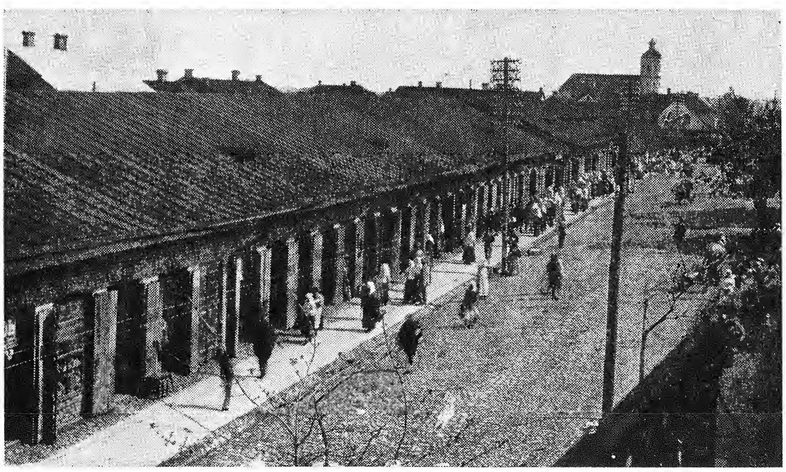

ר ח ו ב ו ת
ו ב ת י ם

(המשך)

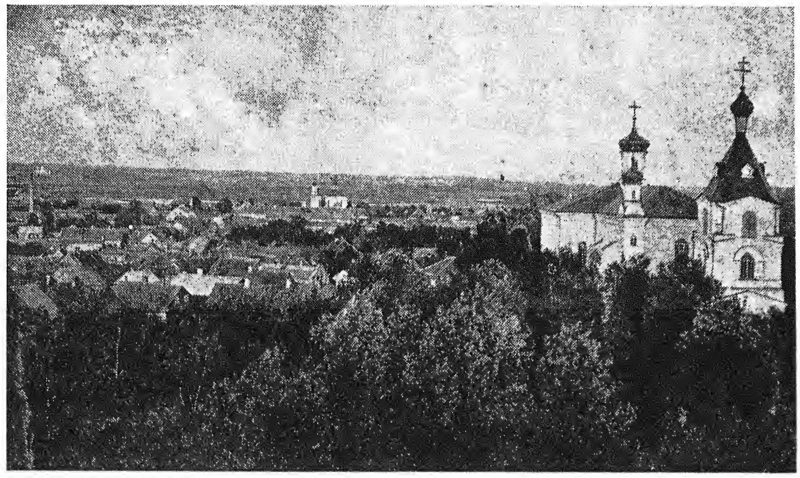

STREETS AND BUILDINGS

(Cont.)

הגן העירוני
והסביבה

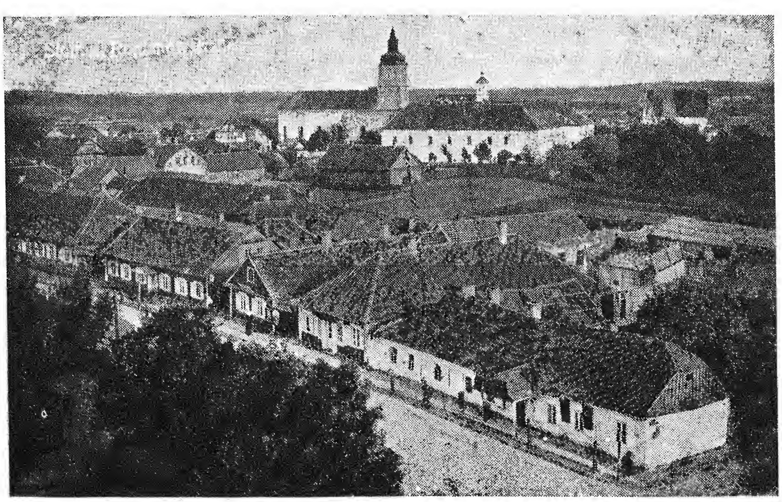

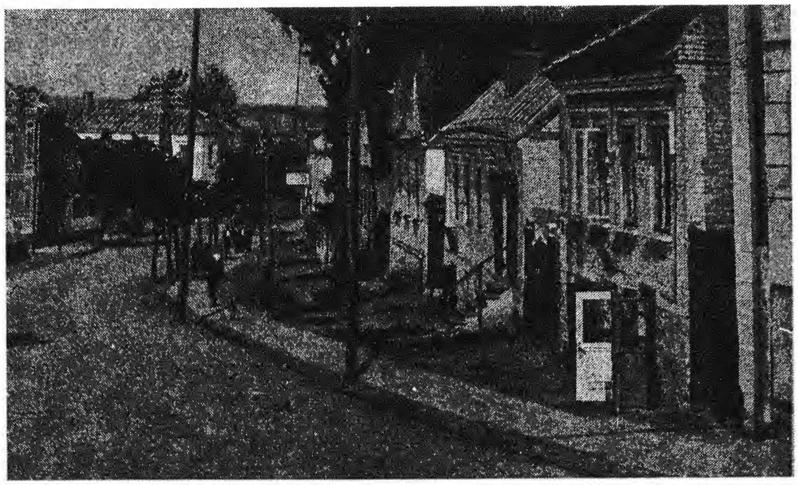
MUNICIPAL GARDEN

AND ADJOINING STREETS

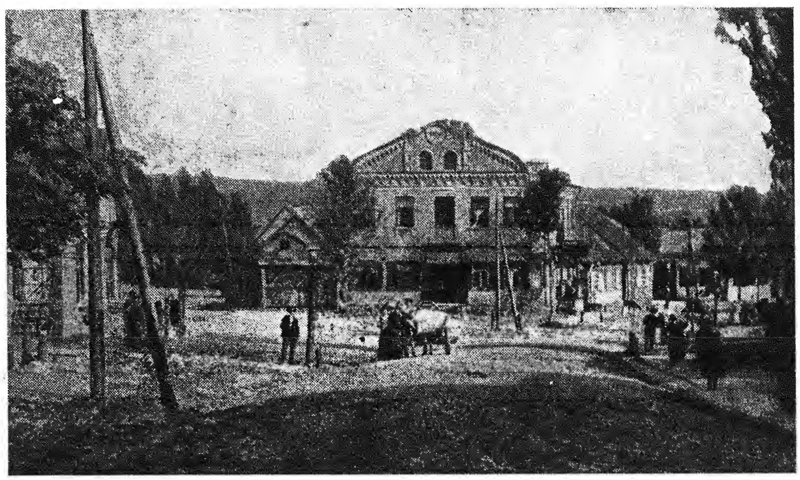

ה נ ה ר
ו ה ס ב י ב ה

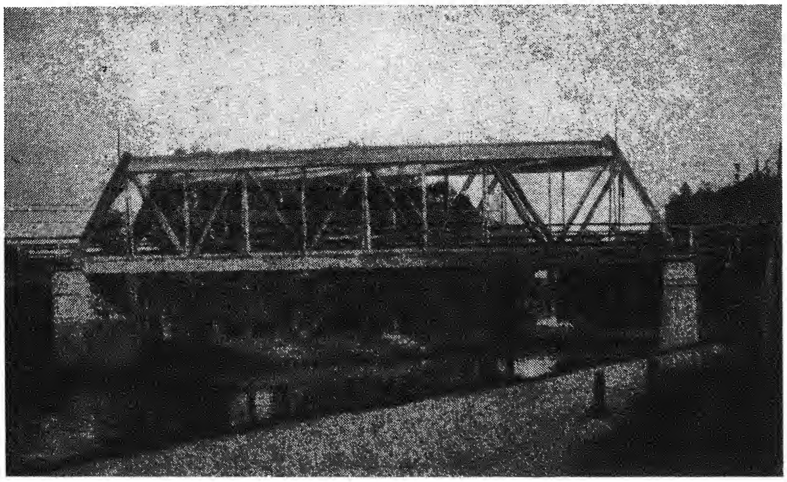
"Briker" Street רחוב הגשר

Public Baths בית המרחץ

THE RIVER AND SURROUNDINGS

The Bridge on the River גשר מסילת הברזל על השצ׳ארה

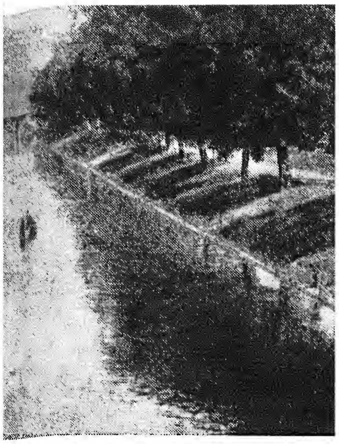

On the Banks of the River על גדות השצ׳ארה

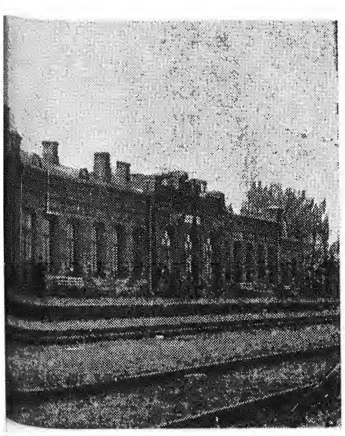
בתי המרחצאות על השצ׳ארה

On the Bridge על גשר „זמושצ׳ה"

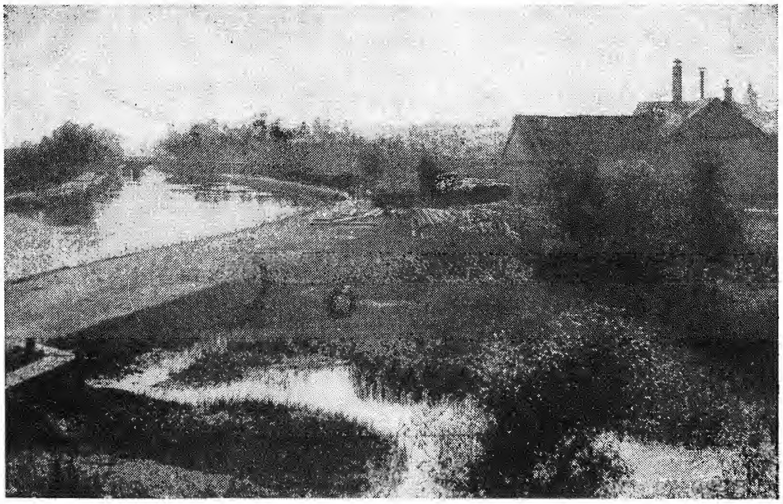
נוף חורפי

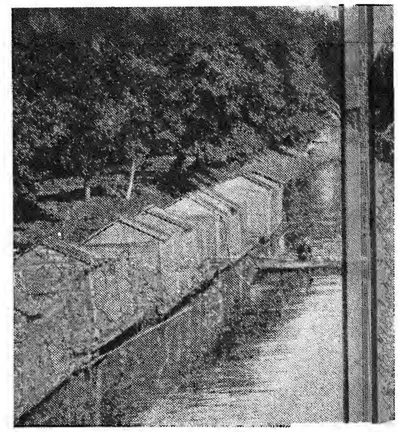
תחנת הרכבת

Government Hospital בית החולים הממשלתי בזמושצ׳ה

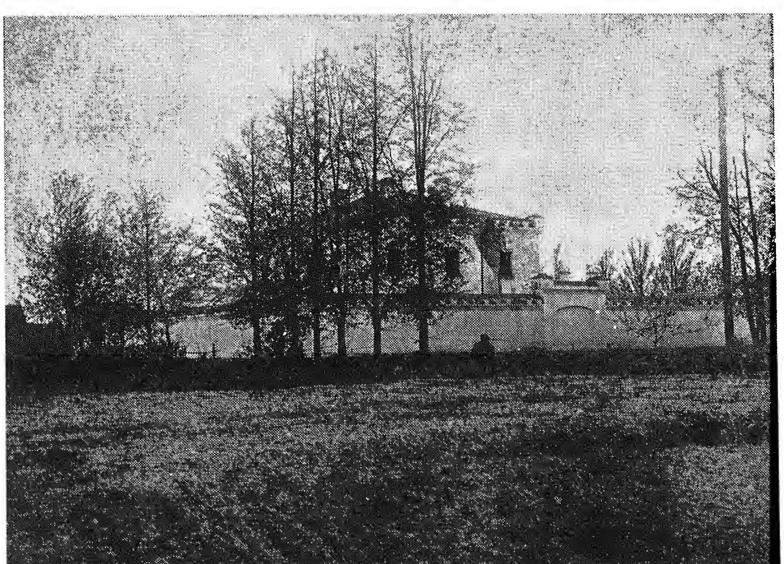
By the River סביבת הנהר

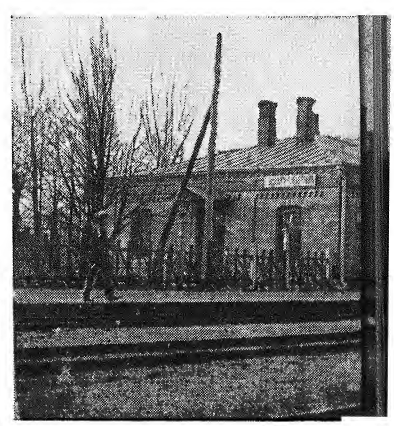
Swimming Baths

Landscape in Winter

The Prison בנין בית הסוהר

The Railway Station

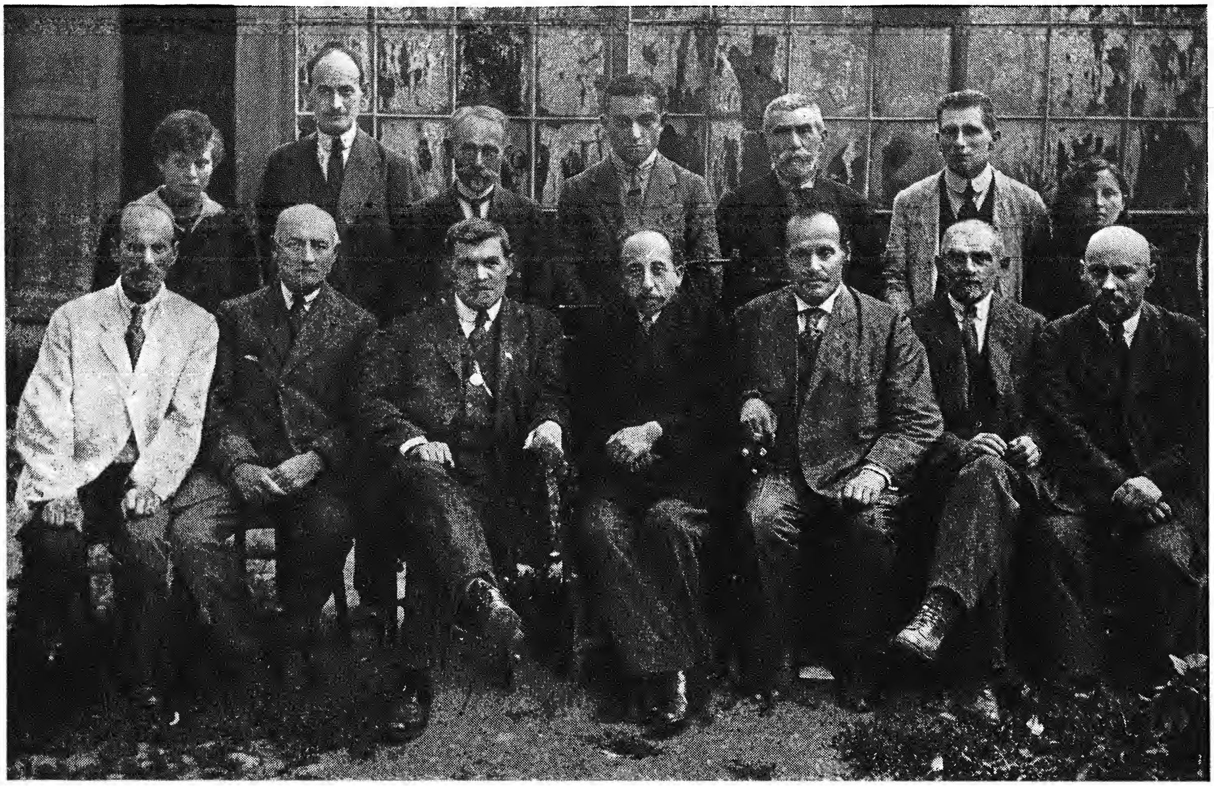
THE LAST GENERATION הדור האחרון

The last Chief Rabbi J. L. Fain הרב י. ל. פיין, הראב״ד האחרון של הקהילה

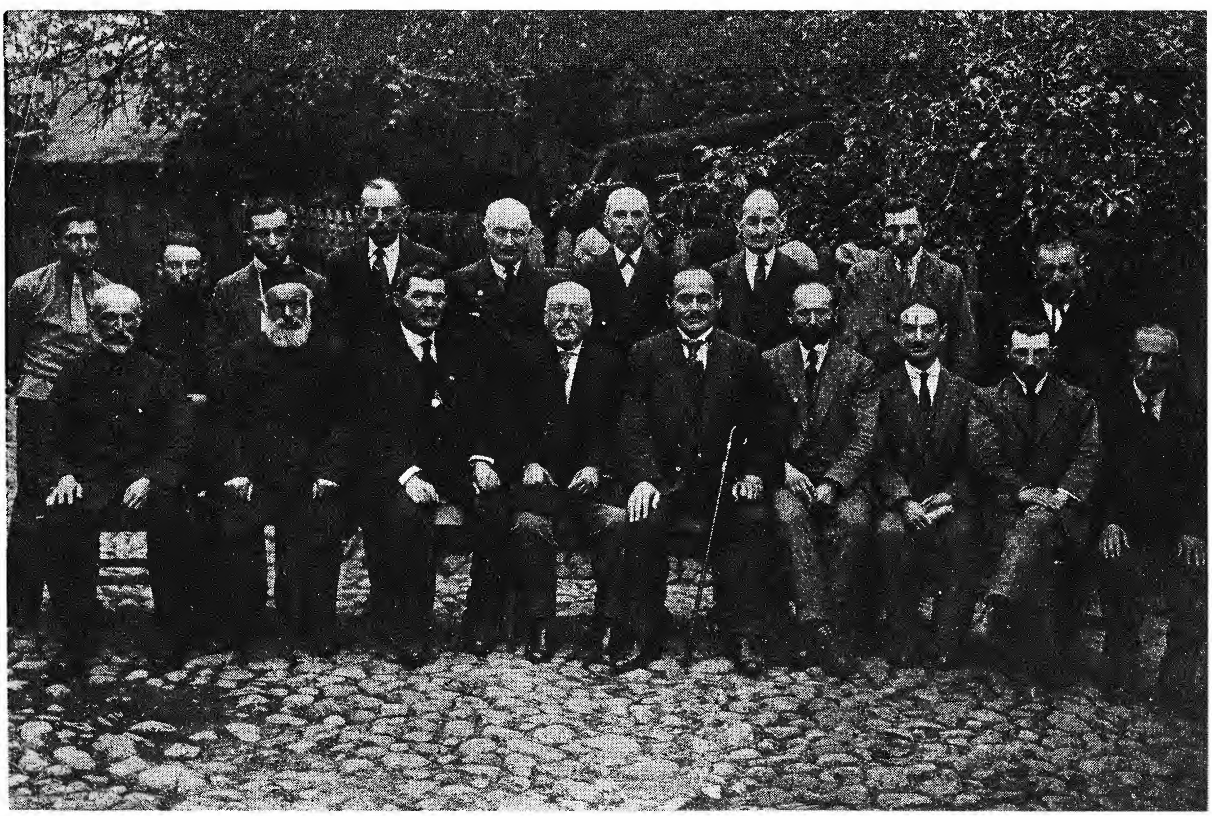

ביקור ה„ווייבודה״ בבית הכנסת הגדול
Visiting Government Officials with Jewish Community Leaders

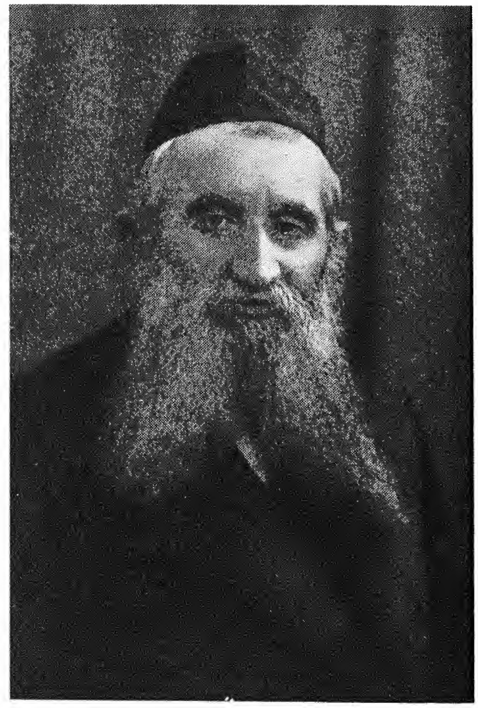
Board and Staff of the Cooperative Store

ההנהלה וחבר העובדים של הצרכניה

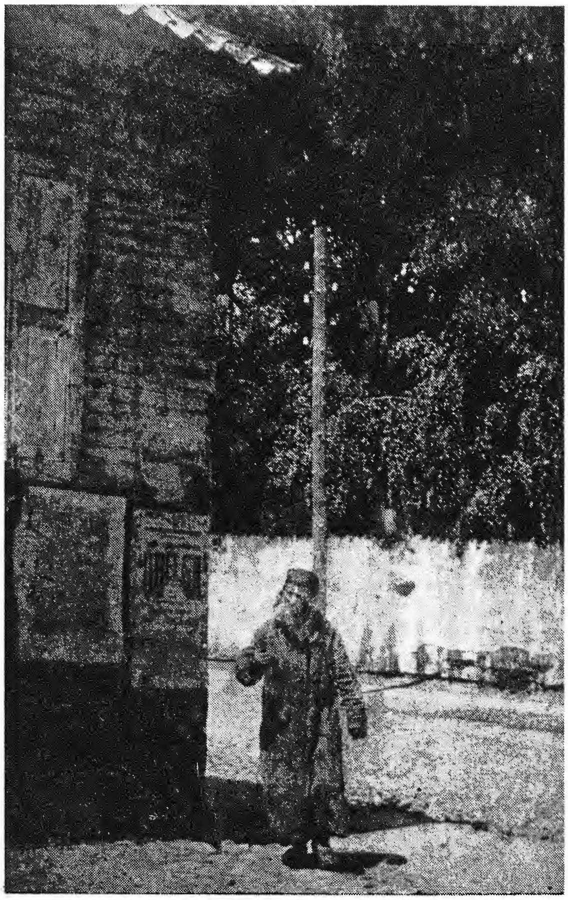

Board of Directors of the Public Bank

הנהלת הבנק העממי

הרב שבתי יגל, ראש הישיבה האחרון של
ישיבת סלונים וממשיכה ברמת־גן בישראל
Rabbi S. Yogiel, the last "Rosh-Yeshiwa"

ר׳ משה פוקסמן (משה׳לי חסיד)
Moshe Fuchsman (Moshele "Hassid")

Rabbis, Board Members and Pupils of the "Yeshiwa" הישיבה, התלמוד תורה, ההנהלה, חבר המלמדים ובני הישיבה

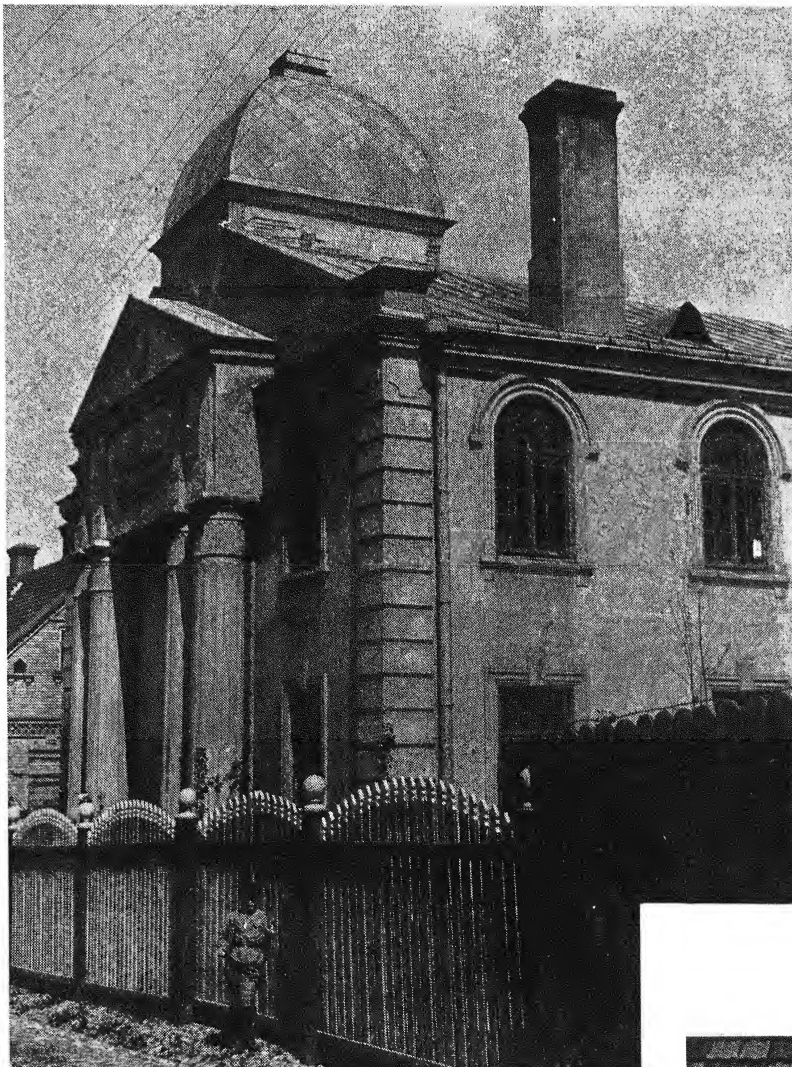

ה„מזרח" וארון הקודש של בית הכנסת הגדול (על יד ארון הקודש נראה השמש ר' פ. י. רוזנברג)
Interior of the Great Synagogue (the "Misrach" Wall)

חנוכת בית הכנסת של הקצבים ז"ק (זובחי צדק). בשורה ראשונה באמצע הרב פין והדיינים
The Dedication of the Butchers' Synagogue, Frontrow Centre the Chief Rabbi Fain and the "Dayanim"

The Zionist Synagogue בית הכנסת הציוני

קבוצת פעילי „מאכל כשר"
Committee for "Kosher Food" for Jewish Soldiers

בחזית נראה הגבאי מר וויגדורוביץ
Public Hostel ("Hachnosses Orchim")

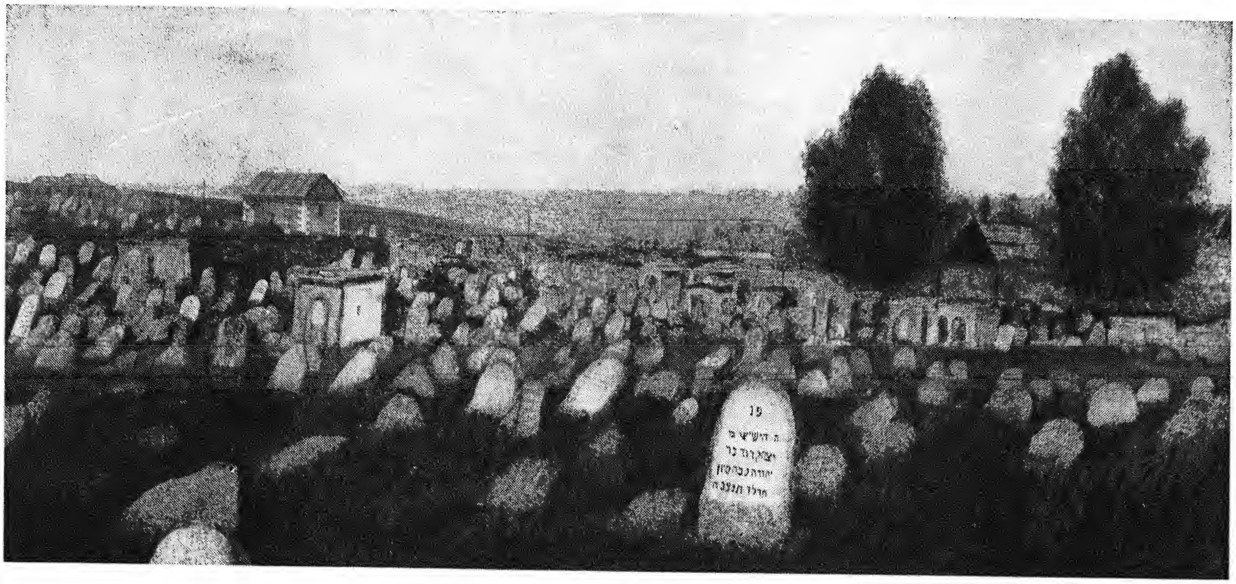

Home of the Aged, Board, Staff and Inmates

בית מושב הזקנים, הנהלת המוסד, חבר עובדיו ויושביו

Jewish Soldiers on Passover

Jewish Cemetary — בית הקברות היהודי

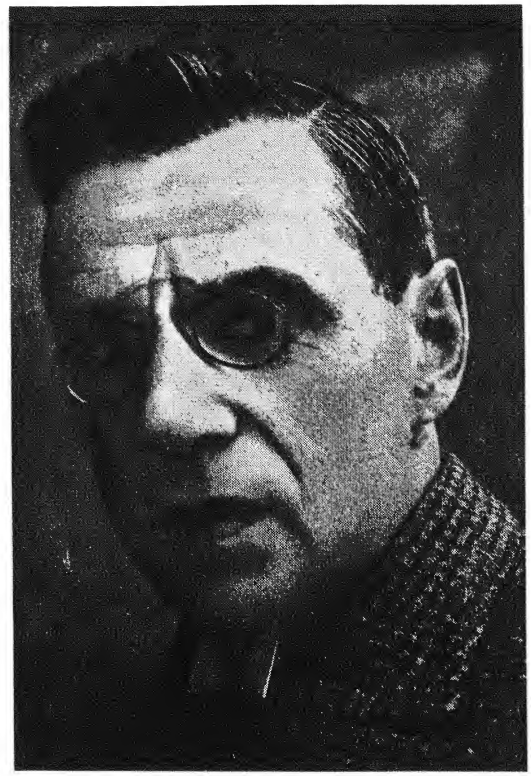
The Entrance Gate — השער לבית הקברות

At a Graveside — טכס אזכרה: החזן פ. אסקובסקי וא. מ. מלמד

משה זבלוצקי וה„סטרוסטה״ קורקוזוביץ
M. Sablocki with the District Governor (Starosta)
Mr. Kurkuzowicz

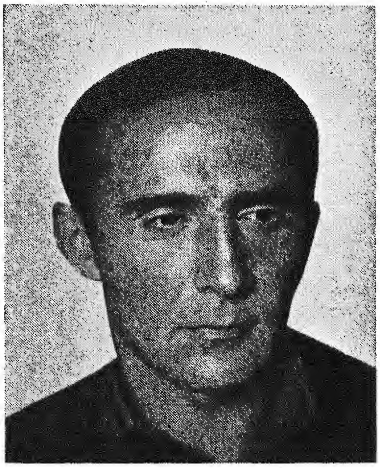

משה זבלוצקי, סופר, עתונאי וסגן ראש העיר במשך שנים
M. Sablocki, Writer,
during many Years Vice Mayor of the Town

His Funeral Cortège

הלוית משה זבלוצקי

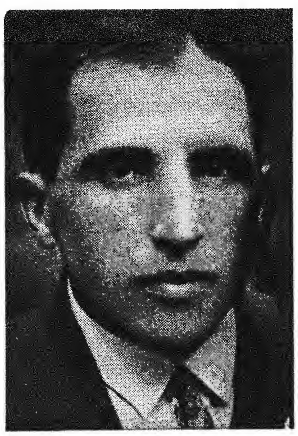
Noah Lurie נח לוריא

The "Iwriya" Committee ועד ה„עבריה׳

אנשי העט והיצירה

ARTISTS AND WRITERS

שמואל אוירבוך
S. Awerbuch

בנימין סקודיצקי
S. Skudizki

. . . עברי אנכי! עם עבר הוא גזע מחצבתי
ובו אתפארה;
מתחת לערמות הדשן עוד תיקד שלהבתי
בלבי בוערת.
עברי אנכי! אם אפל ההוה—העבר, העתיד
יזהירו בחיים,—
העבר-יצירת הנביאים, העתיד-תעודת הנביאים
והגלות בינתים.
עברי אנכי! וכל ימי-חלדי החשכים
אשאר רק עברי.
יהודי הייתי,יהודי הנני ויהודי אשאר
עד מותי, עד קברי.
עברי אנכי ועברי אמותה!

סלונים, תרע"ח. משה אוירבוך.

משה אוירבוך
משורר ציוני צעיר.
נולד כ"ה שבט תרס"ב
נפטר ג׳ רהוהמ"ס תרע"ט.

הוצאת „עבריה" סלונים.

M. Awerbuch

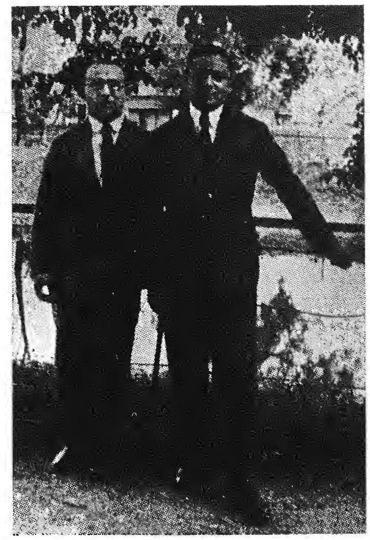
. . . למה נולד האיש?
האם רק להזות ולחלם אדות
חפש ודרור וליהנות מזה
אסור לו?

משה רזניק (21 שנה)

אחד מחלוצי התחיה בסלונים.

נפטר כ"ז חשון התר"פ

M. Reznik

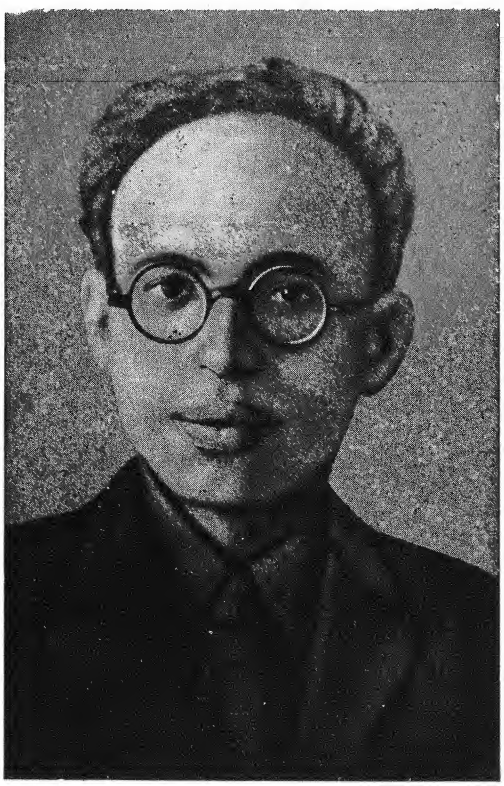
ק. ליכטנשטיין וגד גולדברג
G. Goldberg and K. Lichtenstein

גד גולדברג, סופר, משורר,
כותב תולדותיה של העיר סלונים
G. Goldberg, Poet and Writer,
Historian of the Town

ק. ליכטנשטיין, אסתר קפלן, ג. גולדברג
G. Goldberg, E. Kaplan,
K. Lichtenstein

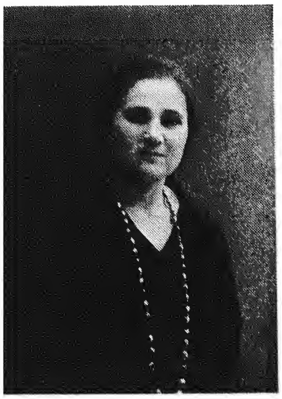
ח. י. לנסקי
H. Y. Lenski

ז. ורביובסקי ותערוכתו
Werebiowski and Exhibition of his Work

זָלְזָה בִּירִידֶיהָ מִשְׁתַּבַּחַת,
סְלוֹנִים — בְּעוּגוֹת־הַשֻּׁמְשְׁמִין.
תִּשְׁתַּבְּחִי עוֹד עִירִי הַנִּדַּחַת
בְּשִׁירַי כְּשֶׁיִּפָּרְסַם שְׁמִי.

וּבַעֲבוּר שֶׁסָּבַלְתִּי וְשַׁרְתִּי,
שֶׁחָרַזְתִּי כְּאֵב־לֵב,
יָקִימוּ לִשְׁמִי אַנְדַּרְטָא
בְּגִנָּה שֶׁל עִירִי הַמְלַבְלֵב.
ח"י לנסקי

Z. Kaplan צפורה קפלן

מפעל למשלוח כלי עבודה לא״י (ועדה משותפת של צעירי ציון והתאחדות, 1922/23)
Committee Members of the "Tools for Israel" Drive

Members of the "Zeire Zion" Movement חברי „צעירי ציון" בסלונים

ועד התאחדות הפועל־הצעיר וצעירי־ציון, 1924
Committee of "Hitachduth Hapoel Hazair and Zeire Zion" Movement, 1924

N. Shereshewski **נחמן שרשבסקי**

ועד „החלוץ" בסלונים תרפ"ד
Committee of the "Hechaluz"

ועד „צעירי ציון", 1919
Committee of the "Zeire Zion"

קבלת קהל במגן דוד אדום (1919). יושבים ח. אווירבוך, ז. רקוביצקי, צ. קפלן
Reception Hours at the "Magen David Adom"

רפואה

SOCIAL WELFARE

אחיות בבית החולים היהודי
Nurses of the Jewish Hospital

חזית הבנין של בית החולים היהודי (הֶקדש)
The Jewish Hospital "Hekdesh"

הרופאים וחבר העובדים בבית החולים היהודי
Doctors, Nurses and Staff

ו ס ע ד

MEDICAL AID AND

קבוצת חברי „מגן דוד אדום" בל"ג בעומר 1919

A Group of "Magen David Adom" Members

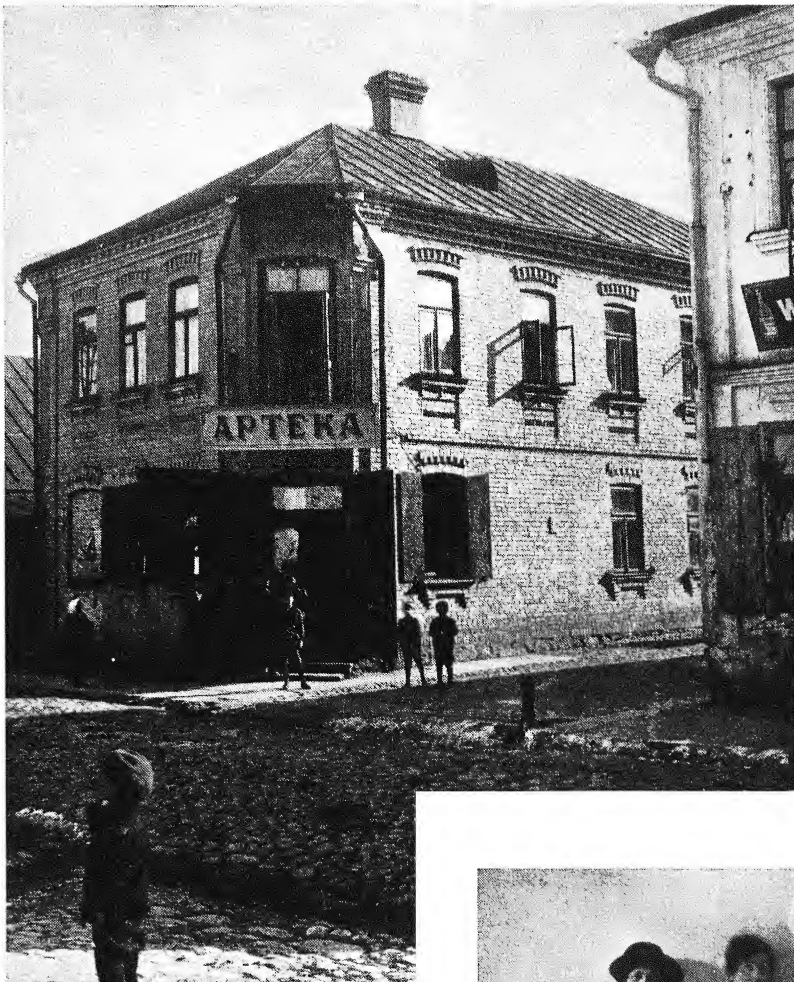

In the Hospital Ward בבית החולים היהודי

הפרסונל הרפואי והמינהלי של בית החולים

The Medical and Administrative Staff

בית המרקחת של „מגן דוד אדום״
The "Magen David Adom" Pharmacy

The Maternity Hospital בית היולדות

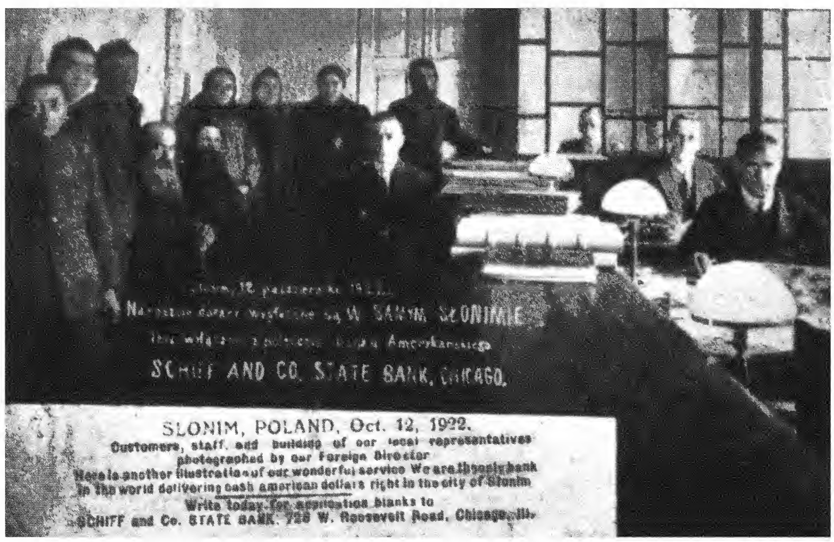

בית היולדות — רופאים, מילדות, אחיות ועסקניות
Doctors, Midwives, Nurses and Members of the Committee

ועד מגן דוד אדום בסלונים עם שליחי יוצאי סלונים בארצות הברית בשנת 1919

The "Magen David Adom" Committee with the Representatives of the Jewish American Aid to Slonim (1919)

בנין שיכון לפליטי השריפה הגדולה („בית המיליון")

Housing for the Victims of the Great Fire

זלמן איוויאנסקי
ראש מועצת הקהלה
Salman Iwenski
Chairman of the Jewish
Community Council

ד"ר ש. ויס (יושב ראש הסיעה היהודית
האזרחית במועצה העירונית)
Dr. S. Weiss, Chairman of the Jewish
Members in the Town Council

פעילי „קרן היסוד" לבקורם של ד"ר אלכסנדר
גולדשטיין וקולודני
Active Members of "Keren Hayessod"
with Dr. A. Goldstein and Kolodni

מסיבת פרידה לגרשון ברנשטיין
Farewell Party for G. Bernstein

חברי המשרד הא"י בסלונים בשנת 1921
(עם צירי הלנדסמנשפט בארצות הברית)
Members of the Palestine Office in Slonim (1921)

מרדכי קפלן
M. Kaplan, Chairman of the Jewish Community Board

ועד „ויצו" בסלונים (לעלייתה של צ. לנצביצקי) The Committee of "Wizo"

ועד „צעירי ציון" בסלונים בשנת 1924
The Committee of "Zeire Zion" (1924)

ועד „פועלי ציון" בשנת 1933
The Committee of "Poale Zion" (1933)

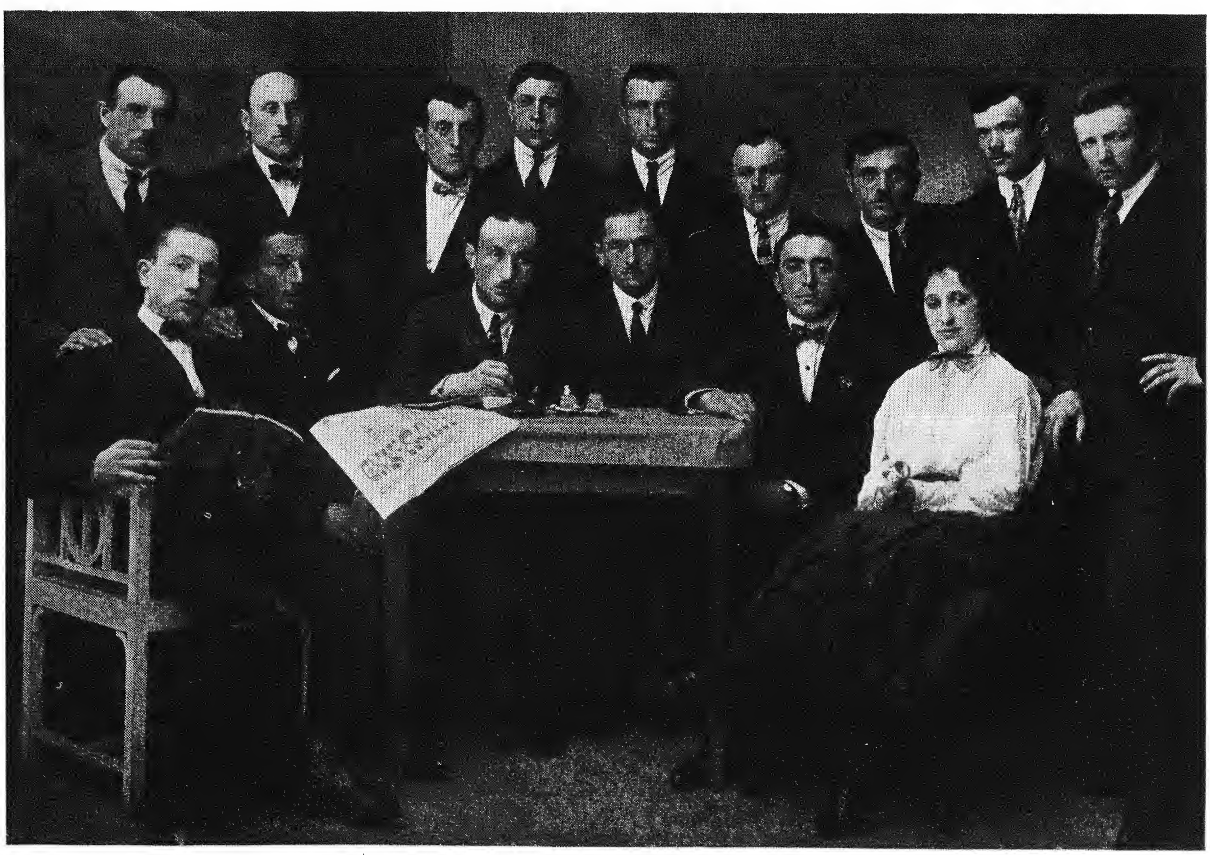
"Poale Zion" at the 1st. of May-Parade „פועלי־ציון" בתהלוכת 1 במאי

Excursion of "Poale Zion" Members טיול של חברי „פועלי־ציון"

Members of Left "Poale Zion" חברי פועלי־ציון שמאל (עם י. זרובבל לביקורו בסלונים)

 Council of Trade Unions ועד האגודות המקצועיות

מוסדות תרבות

CULTURAL INSTITUTIONS

תלמידי קורס נגינה עם המורה
A Music Teacher and her Pupils

תזמורת חובבים עם המנצח א. ילובצין
An Amateur Orchestra and its Conductor

מועצת בית הספר צ. י. ש. א.
(צענטראלע יידישע שול ארגאניזאציע)
Teachers and Board Members of the Yiddish Elementary School

מסיבה מטעם מערכת „סלאנימער ווארט"
לק. ליכטנשטיין עם עלייתו לארץ

A Farewell Party for Mr. K. Lichtenstein, given by the Editors of the "Slonimer Wort"

A. Lemkin אביגדור למקין

משתתפי יום סרט לטובת חברת „שול-קולט"

Participants of a Flag Day in Aid of Jewish Schools

משתתפי יום סרט לטובת בית הספר צ.י.ש.א.
(צענטראלע יידישע שול ארגאניזאציע)

Participants of a Flag Day in Aid of a Jewish School

קרן קימת לישראל

JEWISH NATIONAL FUND

(Keren Kayemeth Le-Yisrael)

פעילים ואורחים

COMMITTEES AND GUESTS

עם האורחת חיותה בוסל מדגניה

יום פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים
On the Opening of Hebrew University, Jerusalem

ועדת הקהק״ל עם האורח י. מנוח מדגניה
The J. N. F. Committee with J. Manoah from Dagania as Guest

A Flag Day — יום סרט

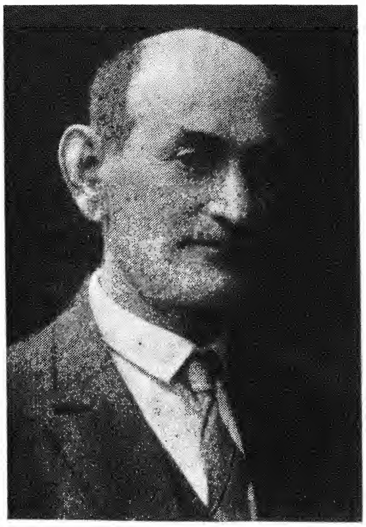
עם שליחת קק״ל לאה ויגדורוביץ

מסיבה לעלייתו של צבי שפירא

Participants of a Flag Day — יום סרט, ט״ו בשבט 1923

Z. Shapiro צבי שפירא

A Flag Day יום סרט

ועדת הקהק"ל לעלייתה של י. בוטבינסקי לארץ, עם המורשה צ. שפירא

The J. N. F. Committee with J. Botwinski, on her Departure for Palestine, with the Repr. Z. Shapiro

ועדת הקהק"ל לעלייתו של צ. פקטר

The J. N. F. Committee with Z. Fakter, on his Departure for Palestine

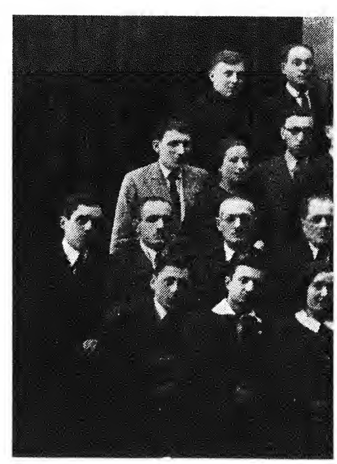
With S. Gozowski, on his Departure for Pal. מסיבה לעלייתו של ש. גוזובסקי

With Hayuta Bussel from D

With the Guest Mrs. L. Wig

With Z. Shapiro, on his Depar

חלוצים, עולים

PIONEERS (HALUZIM)

B. Aharonowitz בנימין אהרונוביץ

חלוצים ראשונים מסלונים בשנות 1920—21
First Pioneers (Haluzim) from Slonim (1920—21)

קבוצת חלוצי סלונים בבנין בית הכנסת הגדול ברחוב אלנבי, תל־אביב

A Group of Pioneers from Slonim at the Building of the Great Synagogue, Tel-Aviv

ה„חמשה", שעל שמם נקראת קבוצת „מעלה החמשה", ביניהם אולשבסקי, יליד סלונים

The Five Victims of the Riots, who gave "Maale ha-Chamisha" its Name, among them Ollshawski from Slonim

קבוצת חלוצי סלונים בעבודות בנין. בחזית מימין: ח. אווירבוך, נ. שרשבסקי

A Group of Pioneers from Slonim as Building Workers. Front, right: H. Awerbuch, N. Shereshewski

ח י נ ו ך

קבוצת תלמידים עם המורה י. מירסקי
A Group of Pupils with the Teacher I. Mirski

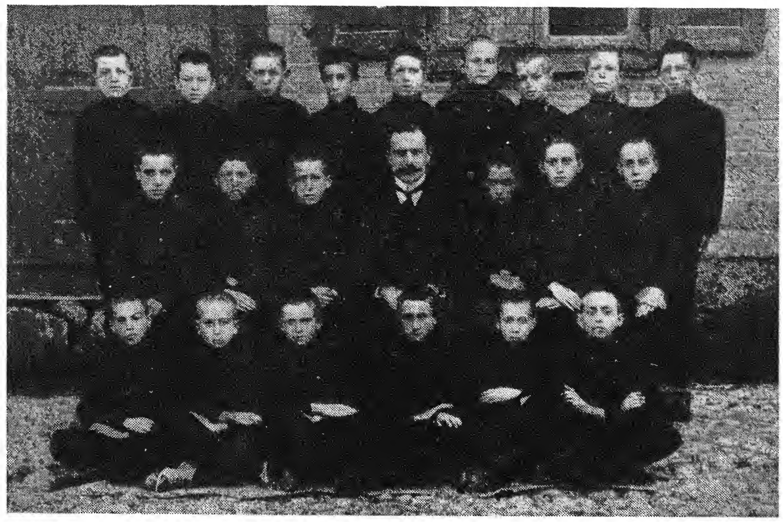

בית הספר הפרטי (חדר מתוקן) של המורה מ. וולפוביץ
Boys Elementary School

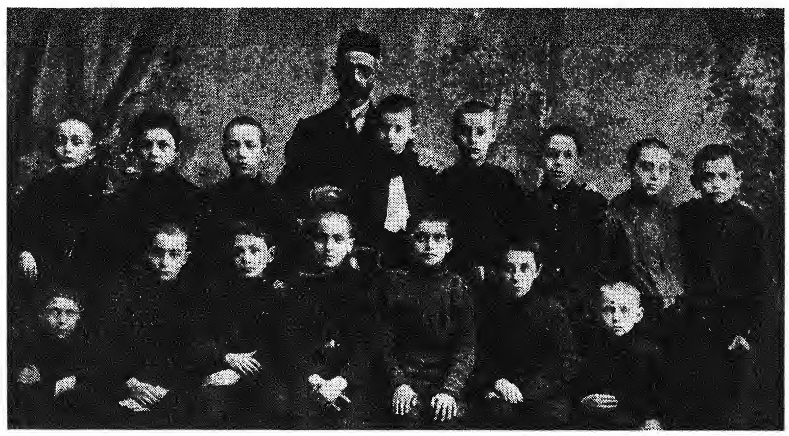
Girls Elementary School
בית הספר הפרטי לבנות (חדר מתוקן) של המורים: פ. פומרנץ, י. ריז׳ין

EDUCATION

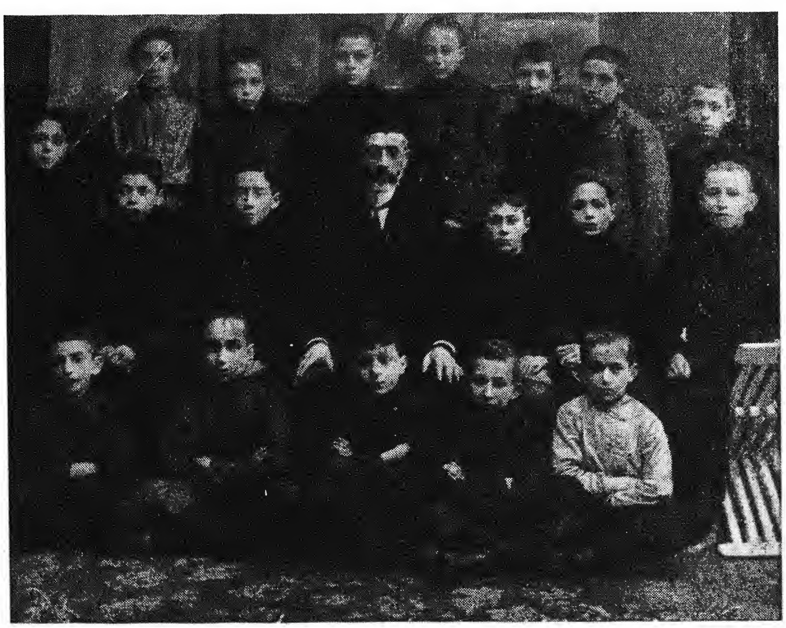
כיתת בית הספר הממשלתי הרוסי לילדי ישראל עם המורה גורביץ (1914)

The Russian Government Elementary School for Jewish Children (Yewreiskoye Uchylishche). Pupils with their Teacher

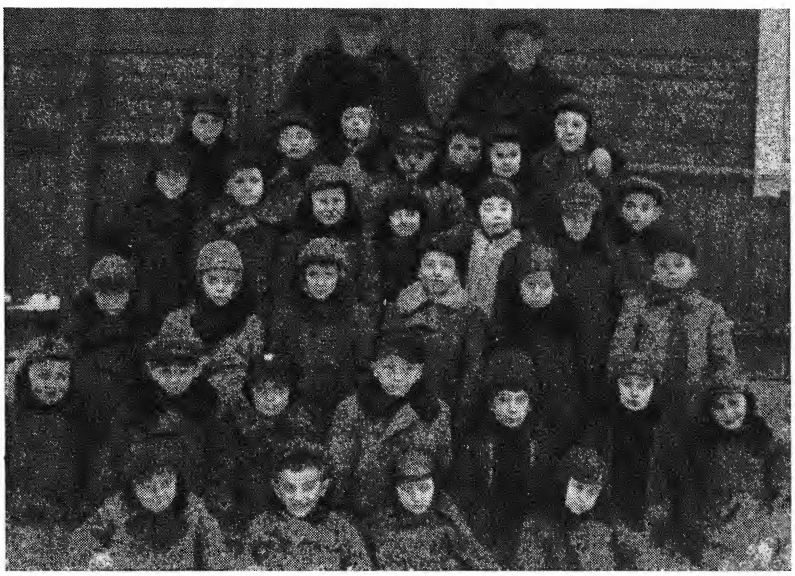
תלמידי בית הספר הפרטי (חדר מתוקן) עם המורה י. מירסקי

Pupils of the Private School (Heder Metukan) with the Teacher J. Mirski

A Private Kindergarten גן ילדים פרטי

Elementary School for Boys בית־ספר לבנים

בית הספר הפרטי (חדר מתוקן) של המורה
נ. וולפוביץ
A Private Elementary School for Boys

בית הספר העממי העברי לבנים בשנת 1921
חבר המורים ועסקנים
The Hebrew Elementary School for Boys (1921)

בית הספר העממי העברי לבנות
בשנת 1921, חבר המורים ועסקנים
The Hebrew Elementary School for Girls (1921)

כיתת בית הספר הפרטי של שילוביצקי
A Private Elementary School for Boys

בתי ספר עממיים

The Teachers of "Tarbut" School　　　מורי בית הספר העממי „תרבות"

The "Tarbut" Elementary School　　　בית הספר העממי „תרבות" (1924/28)

ers at an Outing　　　מורי „תרבות" בטיול

Graduates of the "Tarbut" School (1927/8) קבוצת בוגרי ביה״ס „תרבות״

Board, Teachers of Yiddish Elementary School (1920/5) הנהלת ביה״ס האידישאי

ELEMENTARY SCHOO

The Yiddish Elementary School בית הספר העממי האידישאי

בתי ספר תיכוניים

גמנסיה עברית „תרבות" בשנת 1924/5

"Tarbut" High School

The Jewish-Polish High School　　כיתה של הגימנסיה הפולנית־יהודית וחבר המורים

HIGH SCHOOLS

כיתת הגמנסיה הפולנית־יהודית וחבר המורים

The Jewish-Polish High School

The Yiddish Elementary School

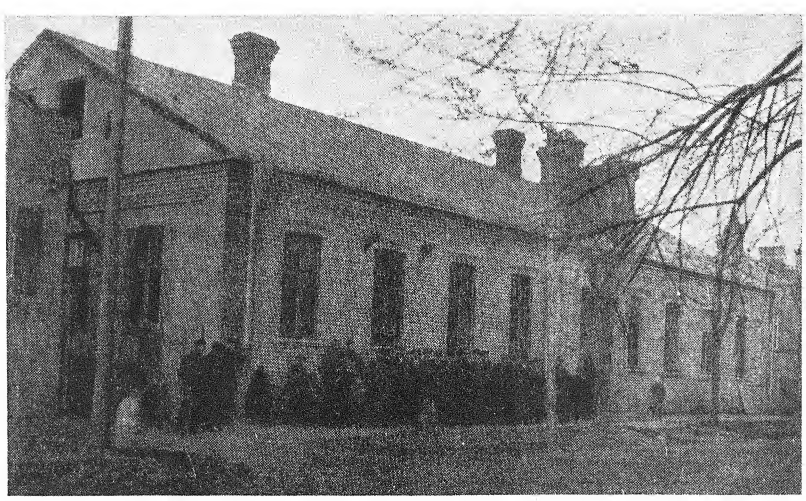
בית הספר העממי האידישאי

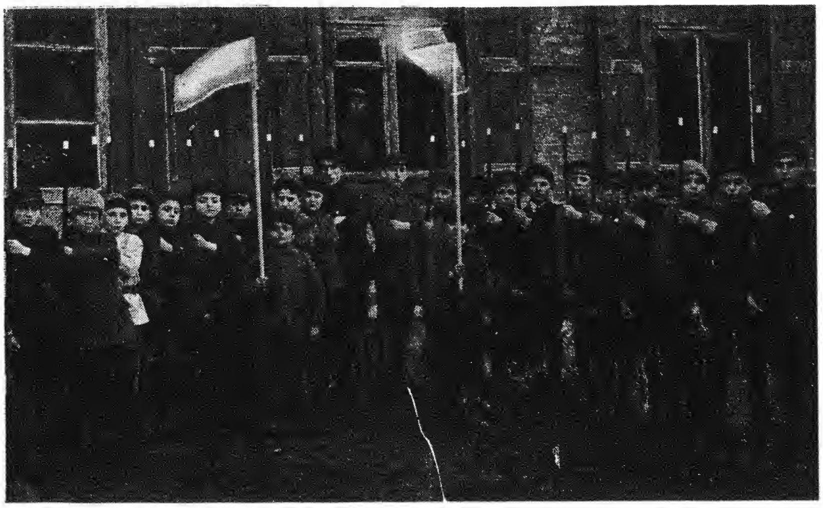

בית היתומים

THE ORPHANAGE

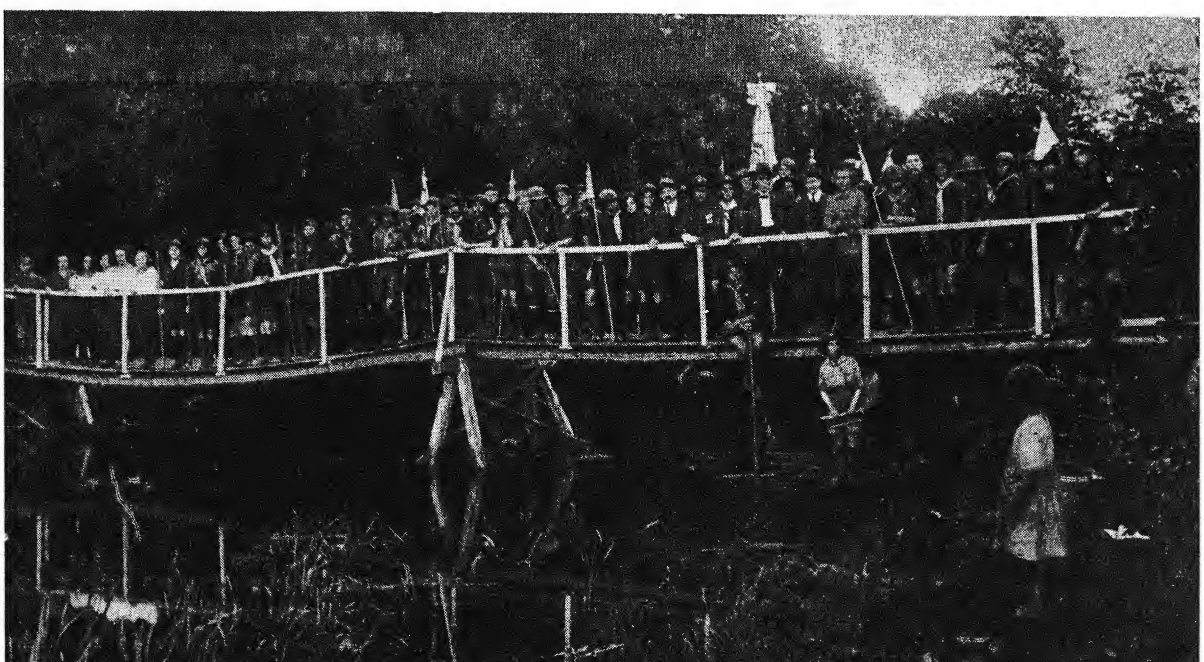

אגודת הנוער הציונית הראשונה לפני היות „השומר הצעיר"
First Zionist Youth Organization

Camp of "Hashomer Hazair" מחנה „השומר הצעיר"

„השומר הצעיר" בפעולותיו הצופיות (מחנה)

Camp Activities of the "Hashomer Hazair" Scouts

אגודת הנוער „גורדוניה"

Youth Organization "Gordoniya"

קיבוץ ההכשרה החלוצית עם ביקורו של
ב. צוקרמן בשנת 1933
Kibbuz for Training Pioneers in Slonim

קבוצת חברי „ביתר"
A Group of "Betar" Members

קבוצת חברות „בנות יעקב"
A Group of Members of "B'not Yaakow"

אגודת הנוער הציונית־סוציאליסטית „פרייהייט"

The Zionist-Socialist Youth Organization "Freiheit"

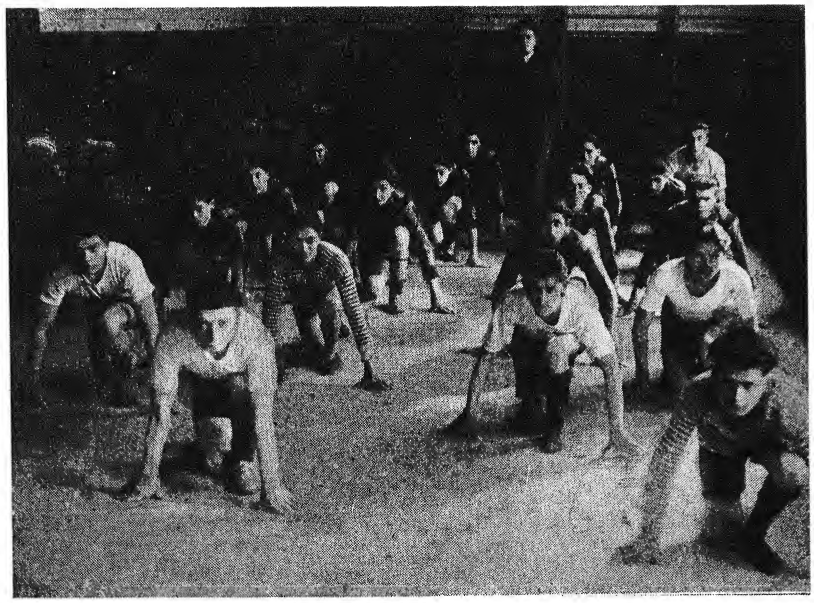
תנועת „העובד״ בסלונים

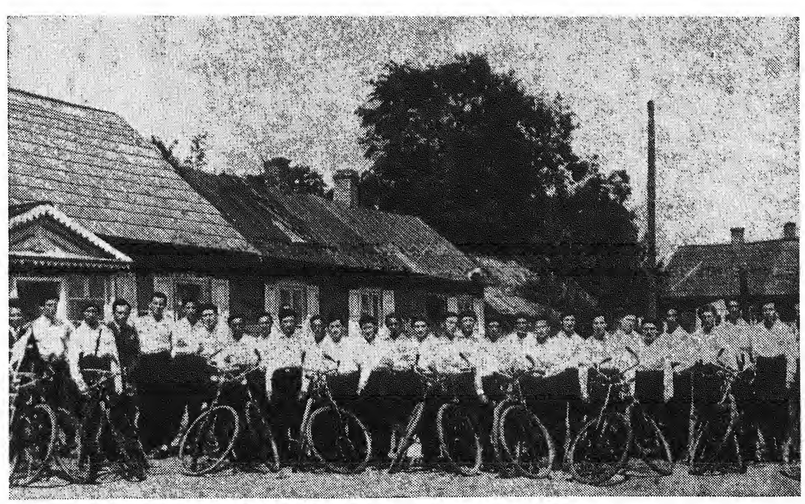

"Haowed" Movement in Slonim

ס פ ו ר ט

S P O R T

WIZO ויצו

מסיבה לביקורו של חיים אוירבוך בסלונים
בשנת 1933

Party for Mr. H. Awerbuch, on Occasion of his Visit to Slonim (1933)

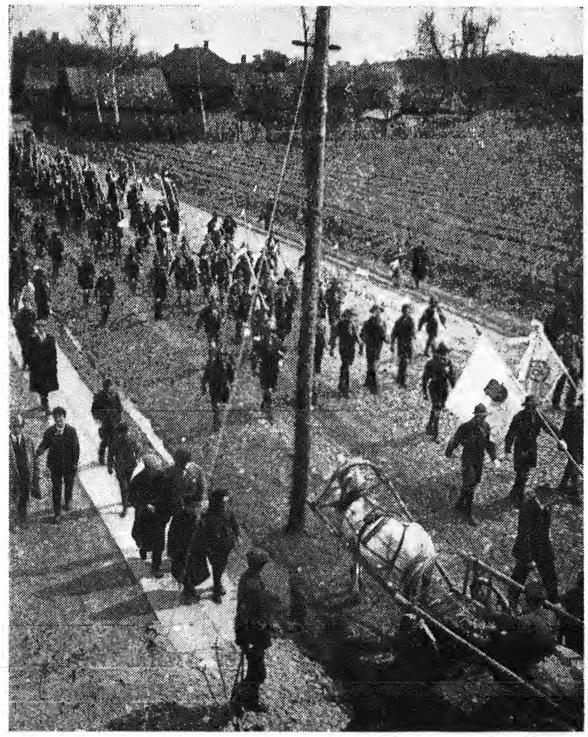

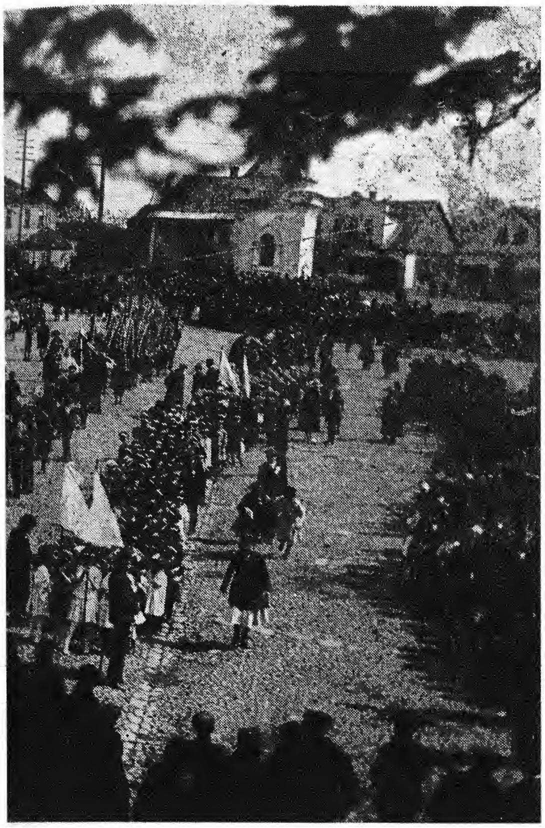
מפגשי חברה

Social Life

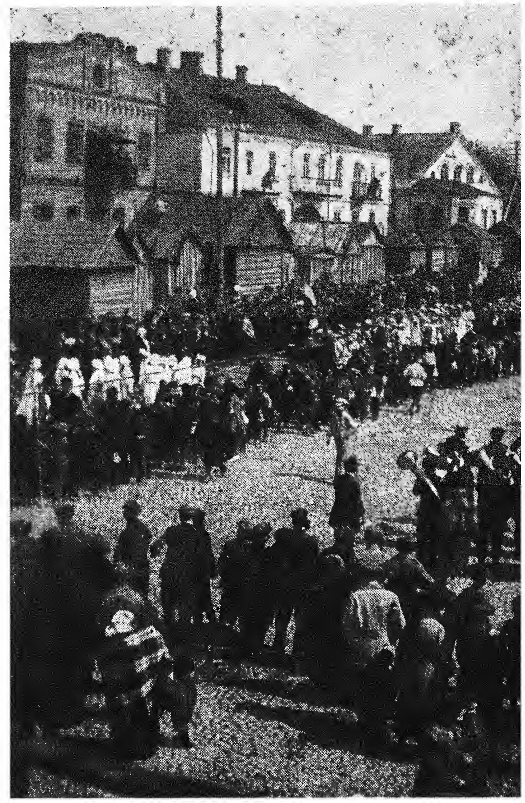

ט י ו ל י ם

EXCURSIONS

B. Pisetzki ב. פיסצקי

The Voluntary Fire Brigade מכבי אש מתנדבים

G Kwint גרשון קווינט

OF THE HOLOCAUST בשואה

Der Gebietskommissar Slonim

Nr. 169

JUDENAUSWEIS

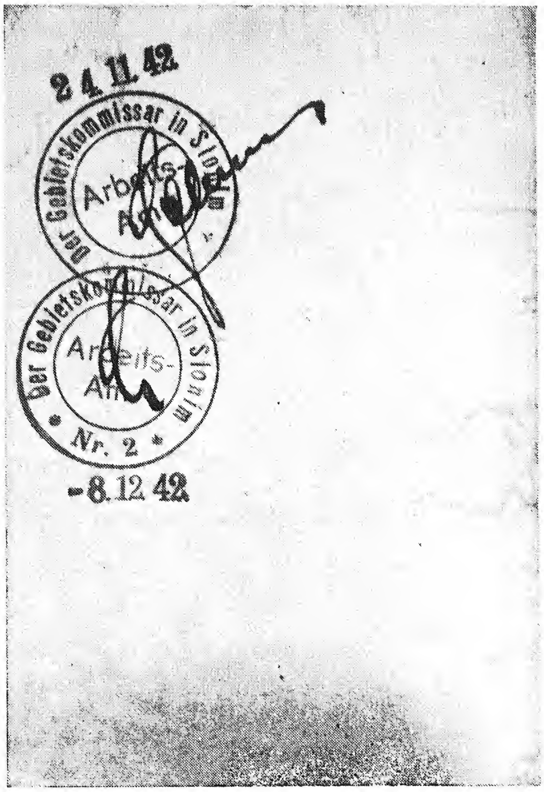
Der (Die) Charlap Gimpel, Zimmermann

hat die Berechtigung im Ghetto zu wohnen.

Arbeitgeber: Reitbaum

Registriert: 18. 9. 42

Der Gebietskommissar in Slonim Arbeits-Amt Nr. 2

24.11.42
Der Gebietskommissar in Slonim
Arbeits-
Der Gebietskommissar in Slonim
Nr. 2
Arbeits-
-8.12.42

Память могилы погибших евреев от рук немецких варваров.
г. Слоним

בינוסים בארץ

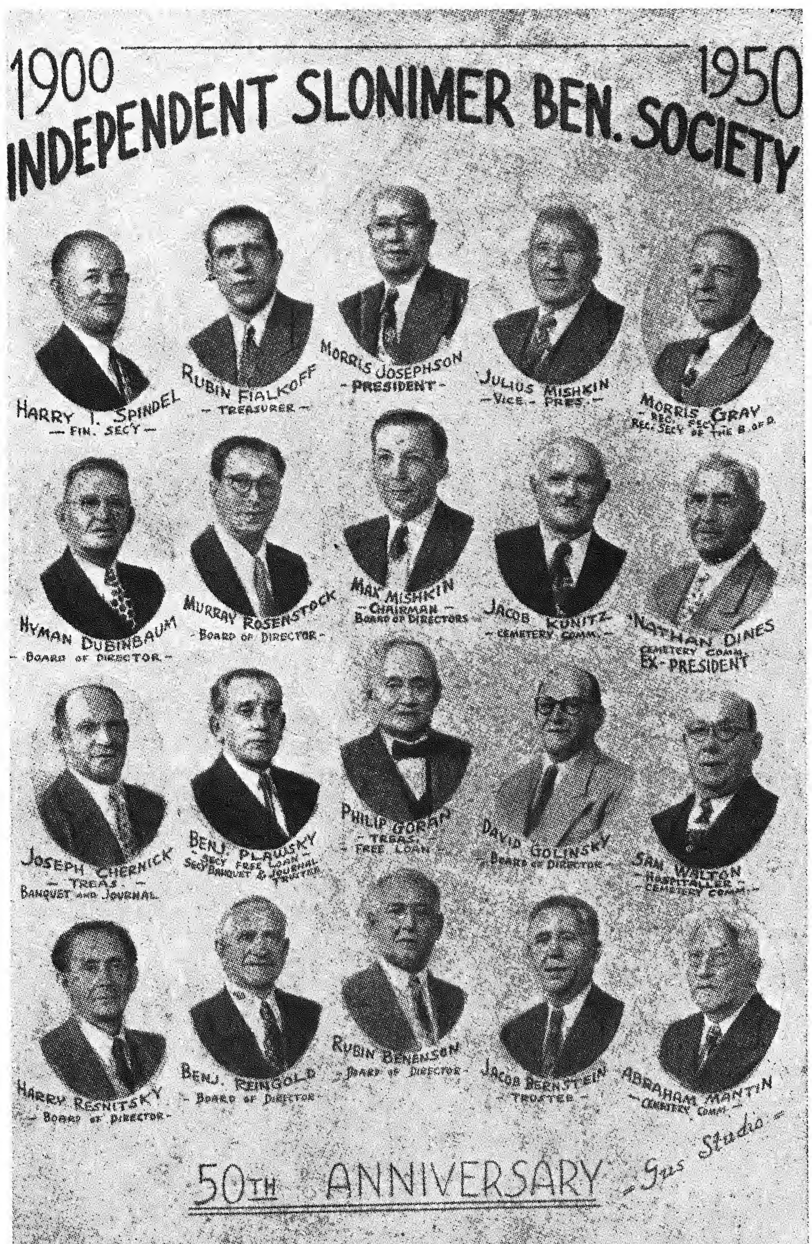

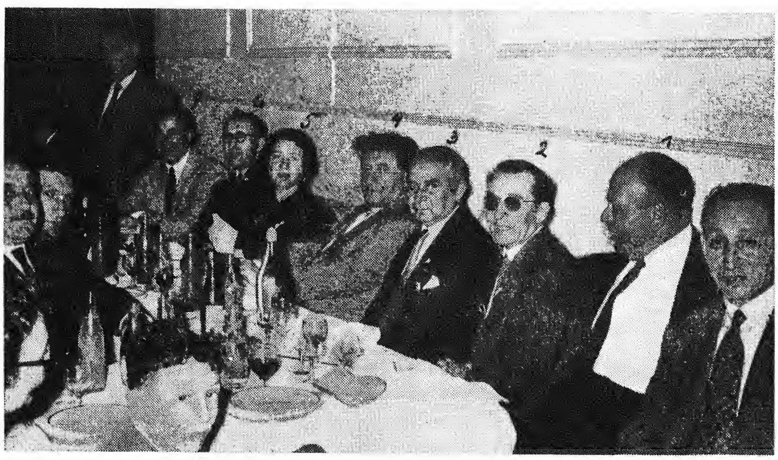
CONVENTIONS IN ISRAEL

שאלו שלום סלאנים
הרב ר׳ יוסף רוזין

1900
1950
INDEPENDENT SLONIMER BEN. SOCIETY
HARRY I. SPINDEL
— FIN. SECY —
RUBIN FIALKOFF
— TREASURER —
MORRIS JOSEPHSON
- PRESIDENT -
JULIUS MISHKIN
- VICE - PRES. -
MORRIS GRAY
HYMAN DUBINBAUM
- BOARD OF DIRECTOR -
MURRAY ROSENSTOCK
- BOARD OF DIRECTOR -
MAX MISHKIN
- CHAIRMAN -
BOARD OF DIRECTORS
JACOB KUNITZ
- CEMETERY COMM. -
NATHAN DINES
CEMETERY COMM.
EX-PRESIDENT
JOSEPH CHERNICK
— TREAS. —
BANQUET AND JOURNAL
BENJ. PLAWSKY
PHILIP GORAN
- TREAS. -
FREE LOAN
DAVID GOLINSKY
BOARD OF DIRECTOR
SAM WALTON
HARRY RESNITSKY
- BOARD OF DIRECTOR -
BENJ. REINGOLD
- BOARD OF DIRECTOR -
RUBIN BENENSON
- BOARD OF DIRECTOR -
JACOB BERNSTEIN
- TRUSTEE -
ABRAHAM MANTIN
50TH ANNIVERSARY
Gus Studio

כינוס ראשון של חלוצי סלונים בארץ (סוכות, 1921)

First Meeting of Slonimer Haluzim in Israel, Sukkoth 1921

פגישת חלוצים יוצאי סלונים בחדרה (1926)

Meeting of Slonimer Haluzim in Hedera, 1926

ישיבת סלונים ברמת־גן

ראש הישיבה הרב שבתי יגל זצ״ל ובנו הרב אברהם

The Slonim Yeshiwa in Ramat-Gan. The Head of the Yeshiwa Rabbi S. Yogel and his son Rabbi Abraham

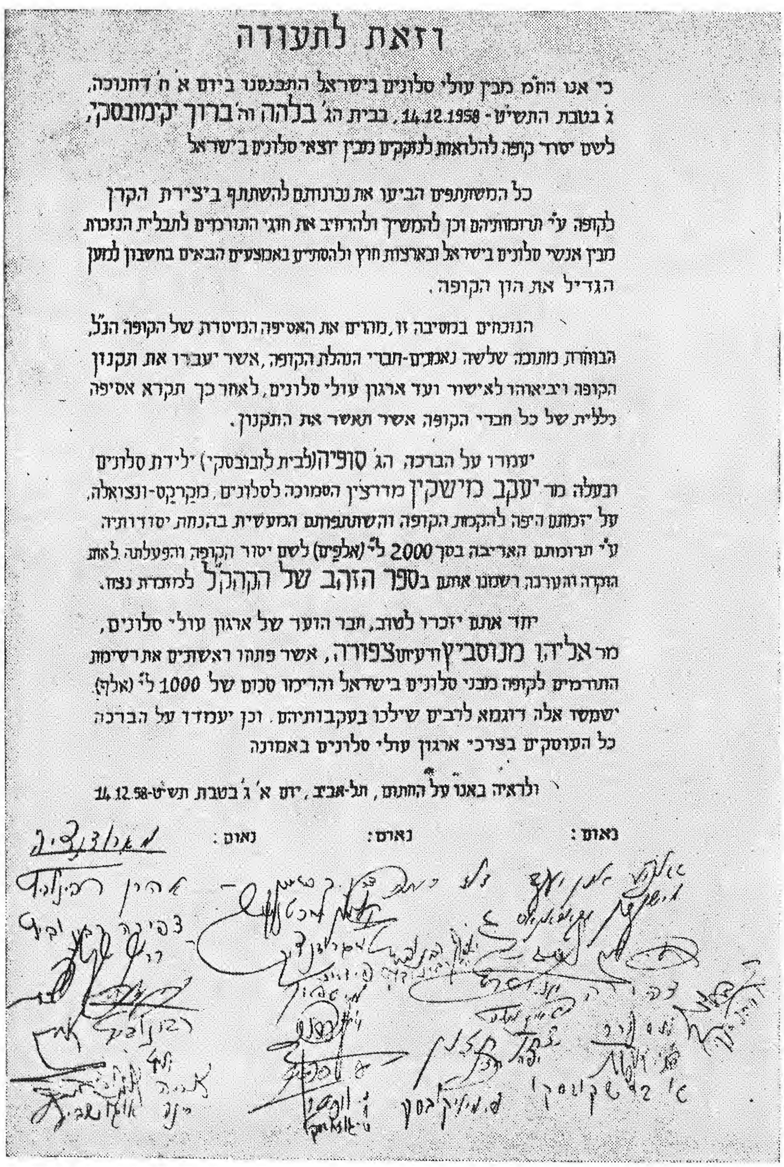
Mr. Y. Mishkin יעקב מישקין

Mrs. S. Mishkin סופיה מישקין
(V e n e z u e l a)

Mr. K. Lubowski ק. ליובובסקי

וזאת לתעודה

כי אנו הח"מ מבין עולי סלוניק בישראל התכנסנו ביום א' ח' דחנוכה,
ג' בטבת התשי"ט - 14.12.1958, בבית הג' בלהה וה' ברוך יקימובסקי,
לשם יסוד קופה להלואות לנזקקים מבין יוצאי סלוניק בישראל

כל המשתתפים הביעו את נכונותם להשתתף ביצירת הקרן
לקופה ע"י תרומותיהם וכן להמשיך ולהרחיב את חוגי התורמים לתכלית הנזכרת
מבין אנשי סלוניק בישראל ובארצות חוץ ולהסתייע באמצעים הבאים בחשבון למען
הגדיל את הון הקופה.

הנוכחים במסיבה זו, מהרים את האסיפה המיסדת של הקופה הנ"ל,
הבוחרת מתוכה שלשה נאמנים-חברי הנהלת הקופה, אשר יעבדו את תקנון
הקופה ויביאוהו לאישור ועד ארגון עולי סלוניק, לאחר כך תקרא אסיפה
כללית של כל חברי הקופה, אשר תאשר את התקנון.

יעמדו על הברכה, הג' סופיה (לבית לובובסקי) ילידת סלוניק
ובעלה מר יעקב מישקין מדרצין הסמוכה לסלוניק, מקרקס-ונצואלה,
על יזמתם היפה להקמת הקופה והשתתפותם המעשית בהנחת יסודותיה
ע"י תרומתם הארבה בסך 2000 ל"י (אלפים) לשם יסוד הקופה והפעלתה. לאות
הוקרה והערכה רשמנו אתם בספר הזהב של הקהק"ל למזכרת נצח.

יחד אתם יזכרו לטוב, חבר הועד של ארגון עולי סלוניק,
מר אליהו מנוסביץ ורעיתו צפורה, אשר פתחו ראשונים את רשימת
התורמים לקופה מבני סלוניק בישראל והרימו סכום של 1000 ל"י (אלף).
ישמשו אלה דוגמא לרבים שילכו בעקבותיהם. וכן יעמדו על הברכה
כל העוסקים בצרכי ארגון עולי סלוניק באמונה

ולראיה באנו על החתום, תל-אביב, יום א' ג' בטבת תשי"ט-14.12.58

נאום: נאום: נאום:

סול רובינס (שלום רבינוביץ)
Mr. S. Rubins
(U. States)

Mr. H. Rubin הרי רובין (רובינובסקי)
(Canada)

Slonimer Wort
פרייז 20 גראשן.
Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem.
סלאנימער
וואָרט
ערשיינט יעדע וואך
אונזער חשובן מיטאַרבעטער
אינזשיניער קלמן ליכטענשטיין
„Slonimer Wert" Slonim,
Skrz. pocztowa № 77.
סלאָנימער וואָרט
Slonim, dnia 31 stycznia 1930
№ 4 (20)

Jednodniówka „HECHAWER"
החבר
בלי מבטאו של הנוער העברי
Slonim, maj. 1929

№ 4
פרייז 20 גר.
Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem
Slonimer Lebn
סלאנימער
לעבן
Adres Redakcji i Administracji:
„Slonimer Lebn" ul. Bernardyńska 17.
Skrz. Pocz. 43
Slonim, piatek 30 sierpnia

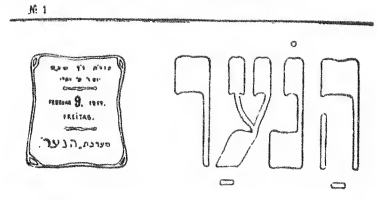

התחיה
התכן:
הוצאת הזכריה

Jednodniówka
פרייז 10 גראשן
„UNZER SZTYME"
אונזער שטימע
ארויסגעגעבן דורך דער ייד. סאָצ. ארב. פארטיי פועלי־ציון אין סלאָנים.
Slonim
3-go czerwca 1932 r
סלאָנים

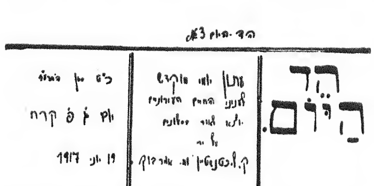

Jednodniówka
המחיר 10 פרוטות
Dwar Slonim
תכן־הענינים:
דבר סלונים
מופיע פעם לחדש.
Slonim, listopad 1933
גליון 1

№ 1 שנה ראשונה
המחיר 20 פר
„HAKUNDES
רשות הדבור נתונה לקונדסים!!
הקונדס
עתון להומור ולסטירה
Slonim Sierpień 1926 r.
JEDNODNIÓWKA
סלונים אלול תרפ"ו

№ 37
בשעת הפנאי.

№ 1
הנער

פנים הופנו
לתמיכת נעוי
המלחמה העולמית
בשנות התרע"ד-ע"ו.

№ 3
הד היום.
1917

שארית הפליטה מיוצאי סלונים במפגש בשנת 1960 בניו־יורק

A Group of Survivors from Slonim at the Meeting in New-York in 1960

הצגת „דער טויבער" לד. ברגלסון ע"י להקת חובבים דרמטית בשנת 1935

Performance of "Der Toiber" by Bergelson, given by an Amateur Dramatic group in 1935

רשימת האנשים המופיעים בתמונות הקיבוציות

עמוד 22 למטה מימין : החזן והמקהלה

מימין לשמאל שורה א׳ למעלה : 1) ..., 2) ..., 3) יפה, 4) א. לב 5) רביץ, 6) ..., 7) ספוקויני. שורה ב׳ : 1) י. גלינסקי, 2) ח. זקליאס, 3) ש. סוקולובסקי, 4) המנצח שמשון רוטשטין 5) החזן פנחס אוסקובסקי, 6) א. פרוז׳נסקי, 7) י. קנצפולסקי, 8) ..., שורה ג׳ : 1) אורינובסקי, 2) קרופני, 3) ..., 4) ..., 5)..., 6)...., 7) ...., 8) ..., שורה ד׳ : 1) לימנסקי, 2) ..., 3) ..., 4) ...

עמוד 25 למעלה משמאל : קבוצת מהפכנים

מימין לשמאל עומדים : 1) ..., 2) ..., יושבים שורה אמצעית : 1) ..., 2 ..., 3) רוזה חלך, 4) ..., 5) נ. ברוידה, יושבים למטה : 1) ..., 2) ..., 3) י. יודלביץ.

עמוז 25 למטה משמאל : מפגש עולים

מימין לשמאל יושבות : 1) ליפשיץ (בת ר׳ איצ׳ה מו״ץ), 2) ב. בריסקין, (בתו של מוניה מעלער) עומדים : 1) ז. שינברג, 2) י. דרצ׳ינסקי.

עמוד 26 למעלה מימין : קבוצת מהפכנים

מימין לשמאל יושבים : 1) א. שרשבסקי, 2) א. יודקובסקי, 3) ..., 4) ר. חלך, עומדים : 1) ..., 2) נ. ברוידה.

עמוד 28 למטה : הנהלת הבנק

מימין לשמאל עומדים : 1) ע. שרשבסקי, 2) ש. גוז׳נסקי, 3) גורביץ, 4) א. אלשטיין, 5) ח. קסטלנסקי, 6) א. קוברסקי, יושבים : 1) ג. שיצגל, 2) א. י. לשצ׳ינסקי, 3) ..., 4) מ. לוין, 5)..., 6) ח. ברמן.

עמוד 32 למעלה : הנהלת העיריה ומוסדותיה

מימין לשמאל שורה א׳ : 1) לויט, 2)..., 3) ש. אורבוך, 4) פיטלביץ, 5) מ. צינקין, 6) אפשטיין, 7) מטצקי, 8) ..., 9) פ. סילצקי, 10) ..., 11) ..., 12) רבינוביץ, 13) שוכטוביץ, 14) ..., 15) ..., 16) ...
שורה ב׳ : 1) ..., 2) ג. ברנשטיין, 3) ש. מורדוכוביץ, 4) י. זליקובסקי, 5) ד. זקלד, 6) א. ביאר, 7) זבלוצקי, 8) מטצקי, 9) אסתר זקלד, 10) רוזה פרצקי, 11) ..., 12) א. פודגורסקי, 13) ש. זקלד, 14) ..., 15) ..., בשורה עם אנשי הצבא עומדים מצד ימין : 1) בסינקביץ, מצד שמאל : 1) בקשטנסקי, 2) מ. אייזנשטט, 3) א. גולדינברג, 4) קפלן, 5) גבורין.

עמודה 32 באמצע : המשטרה הצבאית והאזרחית

מימין לשמאל שורה א׳ למעלה : 1) מנוסביץ, 2) ..., 3) ..., 4) ..., 5) אפשטיין, 6) גלין, 7) ..., 8) ..., 9) ..., 10) ..., 11) י. רדונסקי, 12 ..., 13) ..., שורה ב׳ : 1) ד. אברמוביץ, 2) מודלוביץ, 3) מ. אושרוביץ, 4) ש. אורבוך, 5) פ. גוזובסקי, 6) לב, 7) סברז׳ינסקי, 10) קדישביץ, 11) מ. רוזנבלום, 12) ..., 13) ..., 14) נ. בלושנסקי, 15) אפשטיין בפינה מצד שמאל עומד : ש. פרימק.

עמוד 32 למטה : קבוצת עובדי העיריה

מימין לשמאל : 1) מ. גבורין, 2) זבלוצקי, 3) בקשטנסקי, 4) קפלן, 5) ..., 6) זליקובסקי, 7) גולדינברג, 8...

עמוד 33 למעלה : ועידה לעזרה סוציאלית

מימין לשמאל : עומדים : 1) ז. בולוטין, 2) ש. ורניקובסקי, 3) גורביץ 4) י. ורניקובסקי, 5) י. חננוביץ, 6) מ. שלופר, 7) א. מ. מלמד, 8) ..., יושבים : 1) נוצרי, 2) אדמו״ר י. ל. וינברג, 3) ראש העיר, 4) הרב ש. יגל, 5) א. י. לשצ׳ינסקי, 6) י. אהרונוביץ.

עמוד 33 באמצע : בית המשפט העירוני

מימין לשמאל : 1) ב. שורץ, 2) ..., 3) ..., 4) ל. שטינברג, 5) כמר קתולי, 6) מולא אימאם, טטרי, 7) א. י. לשצינסקי, 8) מז׳יבסקי, עומד בפינה : חלקוביסקי (מזכיר בית המשפט).

עמוד 33 למטה : בית המשפט — חבר השופטים

מימין לשמאל עומדים : 1) א. סויטיצקי, 2) ל. שטינברג, 3) חלקוביסקי, 4) מז׳ייבסקי, יושבים : 1) ..., 2) א. י. לשצ׳ינסקי, 3) השופט הגרמני, 4) המולה (אימאם) הטטרי.

עמוד 35 למעלה צד שמאל : ילדי פליטים :

בתמונה נראים העסקנים והמורים : ד. יודקובסקי, ר. זקהיים, ב. אהרונוביץ, ד. יכבידוביץ, גברת שורץ, וליצקי, ש. זקלד, קסטלנסקי, פ. חלקוביסקי, ד. ויניצקי, פ. קוניצה, א. אפשטיין, ה. רובינובסקי, ר. פרצקי.

עחוד 35 למטה מימין : הטרנספורמטור הראשון :

על הטרנספורמטור נראים : ש. רביצקי, א. אדלמן, י. קישצ׳יצקי.

עמוד 35 למטה משמאל : קבוצת אקסטרנים :

מימין לשמאל עומדים : ח. פיין, א. אורינובסקי, א. רבינוביץ, מ. גלין, יושבים : מ. שלזינגר, מ. ליפשטיין, א. אורלינסקי, מ. אפשטיין.

עמוד 38 למעלה : ועד בית התמחוי :

מימין לשמאל עומדים : 1) י. גולדברג, 2) י. חננוביץ, 3) סנדרוביץ, 4) י. שרשבסקי, 7) ש. מ. רובינובסקי, 8) א. מ. מלמד, יושבים : 1) מ. מילר, 2) סביטיצקי, 3) ה. א. ינובסקי (מגרודנה), 4) ב. לנצביצקי, 5) נ. אייזין, 6) י. אהרונוביץ. יושבים למטה : 1) י. וינשטיין, 2) ב. אהרונוביץ, 3) י. דרצ׳ינסקי.

עמוד 38 למטה : עסקנים ועסקניות :

מימין לשמאל עומדים : 1) נ. אייזין, 2) מ. טורצקי, 3) ט. שרשבסקי, 4) פ. אהרונוביץ, 5) ברוידא, 5) ח. מישקין, 7) פודלישבסקי, 8) מ. גרודזנסקי, 9) י. ויניצקי, 10) י. שרשבסקי, יושבים : 1) ב. לנצביצקי, 2) ב. יזרסקי, 3) ד. ינובסקי, 4) ה. א. ינובסקי, 5) מ. גרודזנסקי 6) ס. רובינובסקי, 7) י. גולדברג. למטה : 1) דייכס, 2) ..., 3) סויצקי, 4) ה. רובינובסקי, 5) ד. יודקובסקי, 6) פודלישבסקי, 7) מ. זקין.

עמוד 39 : למעלה : חברי מגן דוד אדום :

למעלה, עומדים : שורה ראשונה : 1) ד. מישקין, 2) ח. אורבוך, 3) ג. ברנשטיין, 4) ..., שורה שניה : 1) ש. גרודזנסקי, 2) ב. גרודזנסקי, 3) מ. אורבוך, 4) פ. אהרונוביץ, 5) ד. יודקובסקי, 6) י. זליבינסקי, 7) ..., 8) צייטלין, 9) ש. פוקסמן, 10) צ. קפלן, 11) ש. שפירא, 12) ..., 13) ז. לוץ, 14) ח. זליבינסקי, 15) א. גולדפרב, 16) ..., 17) שרשבסקי, 18) נ. שרשבסקי, 19) ד. יגל.
יושבים : 1) א. קפלינסקי 2) ר. זקהיים, 3) י. פומרנץ, 4) ש. רוטשטיין, 5) ד״ר צ. לוין, (יושב ראש האגודה) 6) י. גולדברג, 7) מ. רזניק, 8) ב. יודלביץ, 9) ש. מורדוכוביץ, 10) צ. גורלסקי. יושבים למטה : 1) מ. גורביץ, ק. בוטבינסקי, 3) א. חלך, 4) ר. ריפ, 5) א. קפלינסקי, 6) ..., 7) צייטלין, 8) נ. קפלינסקי, 9) ה. טורצקי, 9) פ. יגל, 10) שרשבסקי.

עמוד 39 למטה : ועד האגודה הציונית :

עומדים : 1) ח. אורבוך, 2) י. דרצ׳ינסקי, 3) א. סלוצקי, 4) ג. ברנשטיין,

5) י. ויינשטיין, 6) ..., שורה שניה: 1) פ. יגל, 2) מ. קרוצ׳בסקי, 3) מ. רזניק, 4) נ. שרשבסקי, 5) מ. צ׳פלבסקי, 6) צ. קפלן. יושבים: 1) ר. זקהים, 2) ב. לנצביצקי, 3) י. גולדברג, 4) נ. גרינבלט, 5) ד״ר א. ש. קמיניצקי, 6) י. מירסקי, 7) ד. רקוביצקי, יושבים למטה: 1) ד. יגל, 2) ל. הלברג.

עמוד 40 באמצע: קבוצת חברי מגן דוד אדום:
עומדים: 1) ז. רקוביצקי, 2) הרוקח פ. אורלינסקי, 3) אפשטין, יושבים: 1) ח. אורבוך, 2) צ. קפלן.

עמוד 40 למטה: מקהלה בזמן הכבוש:
למעלה, עומדים: 1) א. בליזניסקי, 2) ..., שורה שניה: 1)..., 2) מ. צינקין, 3) בסינקביץ, 4) ..., 5) א. משיניסט, 6) ...., 7) ...., 8) ..., 9) ..., שורה שלישית: 1) ז. לוץ, 2) ..., 3) ..., 4) ..., 5) ..., 6) ..., 7) קוניצה, 8) ..., 9) ש. ל. פקטר, יושבים: 1) ..., 2) ...., 3) ..., 4) א. ילובצין, 5) ש. רוטשטיין, 6) ..., 7) ..., 8) ..., למטה: 1) ..., 2) פ. קוקסין, 3) ..., 4) ...

עמוד 54 למטה: בקור הווייבודה:
מימין לשמאל: י. אנוצ׳ניק, צ. לובושיץ, ז. לובובסקי, מזכיר הוייבודה, סטרוסטה קוסלאץ׳, ראש העיר מיכלסקי, פקיד בכיר בשלטון, הוייבודה, הרב י. ל. פיין, א. רבינוביץ, ח. קסטלנסקי, ח. רבינוביץ.

עמוד 55 למעלה: ההנהלה ועובדי הצרכניה:
עומדים: 1) ..., 2) א. פודגורסקי, 3) ל. ח. מרמינסקי, 4) ג. ברנשטין, 5) ..., 6) מיליקובסקי, 7) צ. שפירא, 8) ב. זיזמסקי, יושבים: 1) י. מ. ריפ, 2) י. גלושביצקי, 3) למקין (שליח מארצות הברית), 4) ד״ר גולדברג, 5) אפשטין (שליח מארצות הברית), 6) מ. מרקוס, 7) ד. גורפינקל.

עמוד 55 למטה: הנהלת הבנק העממי:
עומדים: 1) י. גולדברג, 2) ש. אורבוך, 3) צ. שפירא, 4) ..., 5) מ. מרקוס, 6) מ. פרוסק, 7) ג. ברנשטין, 8) י. ויניירסקי 9) א. רובינובסקי, יושבים: 1) ש. מ. רובינובסקי, 2) נ. אייזין, 3) למקין, 6) ג. שיצגל, 7) אפשטין, 8) ח. א. לייבוביץ, 9) ש. י. וליצקי.

עמוד 56 למעלה: הישיבה והתלמוד תורה:
יושבים מימין: ..., לייב מישקין (משגיח), ר׳ יעקב אלפרט, ש. א. אורלינסקי, א. ה. בכרך, י. אהרונוביץ, א. קוברסקי, הרב ש. יגל, השליח למקין, מ. זבלוצקי, מ. קפלן, ה. גרייבר, ר׳ אהרון ביינוסובסקי, בין העומדים נראים המלמדים והעסקנים: י. גולדברג, המורה קנטרוביץ, מוטקה המלמד, אברהם שלובסקי, המורה מ. חצקלביץ.

עמוד 57 למטה: חנוכת בית הכנסת ז״ע:
יושבים מימין: י. דבורצקי, א. דבורצקי, א. רוז׳נסקי, ..., נ. חלקומירסקי, א. יזרניצקי (אברהמ׳ל דער געלער), הדיין י. ליפשיץ, הרב פיין, הדיין ח. זק, י. בוזובסקי, ה. ירושביץ, ..., בין העומדים נראים ש. דבורצקי, ח. ח. זליבנסקי, י. זליבנסקי, ק. בקנוביצקי ואשתו, י. בבינסקי ואשתו י. אנוצ׳ניק.

עמוד 58: מצד שמאל: קבוצת פעילים:
בין העומדים נראים: יוסף רקוביצקי, פ. מלאכוביצקי.

עמוד 59 למעלה: בית מושב הזקנים:
יושבים: ..., א. בכרך, ש. אורלינסקי, מ. זבלוצקי, מ. אסטרינסקי, הרב פיין, א. קוברסקי, מ. קפלן, מ. שרשבסקי, י. גולדברג, י. ויניירסקי, בין העומדים: מצד ימין: א. מ. מלמד, מצד שמאל: א. מטצקי. בין היושבים למטה: זבלינסקי.

עמוד 59 למטה: החילים העברים:
בין העסקנים נראים: מ. בורדא, מ. אסטרינסקי, מ. שלופר, י. שרשבסקי, ..., ..., ..., זקליאס, ק. לידסקי, ש. שרשבסקי.

עמוד 62 למעלה: ועד ה„עבריה״:
עומדים: 1) י. זליבינסקי, 2) ח. אורבוך, 3) מ. רזניק, 4) ל. הלברג, יושבים: 1) י. דרצ׳ינסקי, פ. יגל, 3) ב. אהרונוביץ.

עמוד 64 למעלה: מפעל למשלוח כלי עבודה:
שורה א׳ עומדים: צ. קפלן, ש. אורבוך, י. דרצ׳ינסקי, י. לידר, י. קישצ׳ינסקי, ד. סלוצקי, א. קפלינסקי, שורה ב׳: י. זליבנסקי, פ. יגל, ר. זקהים, י. רוז׳נסקי, א. יורש מ. הלברג, יושב: ישראל מרמינסקי.

עמוד 64 למטה: חברי צעירי ציון בסלונים:
עומדים: שורה א׳: א. קפלינסקי, ד. סלוצקי, ..., ברזובסקי, ..., ש. אזורסקי, צ. פקטר, ש. רביצקי, ז. רומנובסקי, א. בלוסטוצקי, שורה ב׳: ע. הלברג, ח. זליבנסקי, ג. קנטורוביץ, צ. יזרניצקי, פ. אפשטיין, ..., א. שלובסקי, ר. רקוביצקי, ז. לוץ, פ. מישקין. יושבים: ח. ברזובסקי, א. אדלמן, צ. קפלן, ש. ציטרון, י. זליבנסקי, ..., י. לידר, ..., קוזלובסקי, י. קישציצקי, יושבים למטה: ..., ..., ח. שושן, י. רוז׳נסקי.

עמוד 65 למעלה משמאל: ועד התאחדות:
עומדים שורצמן, ז. חרביובסקי, מ. גלין, פ. אהרונוביץ, ח. דרצ׳ינסקי, ..., ד. רבינוביץ, י. שלאפוק, יושבים: ק. בוטבינסקי, י. דרצ׳ינסקי, א. חלף, פ. רזניק, ש. פיין.

עמוד 65 באמצע מימין: ועד צעירי ציון:
עומדים: 1) ...,סביקובסקי, 2) צ. קפלן, 3) י. זליבנסקי, 4) י. לידר, יושבים: 1) א. קפלינסקי, 2) צ. קרוי (מלודז), 3) ר. זקהים, 4) ש. אורבוך.

עמוד 65 באמצע משמאל: ועד החלוץ:
עומדים: 1) מ. רזניק, 2) י. זילברשטין, 3) סלונימסקי, 4) ז. רומנובסקי, 5) צ. קנצפולסקי. יושבים: 1) ז. חרביובסקי, 2) ...פרידמן, 3) י. קישציצקי, 4) י. פינצ׳וק.

עמוד 66 למעלה: אחיות בבית החולים היהודי:
...יודלביץ, ...אפשטין, ג. דייטש, גבורין, ז. לוץ, פ. אפשטין, ...אפשטין.

עמוד 66 למטה: הרופאים וחבר העובדים:
יושבים: א. יזרניצקי (החובש אברהמ׳ל דער געלער), ד״ר פ. רוזנבליט, ד״ר צ. לוין, מ. אפשטין (מאטע דער נאמן), עומדים: ר. ברמן, ז. לוץ, פ. אפשטין, ר. וינשטין, ל. פקטור, יודלביץ. אפשטין, ג. דייטש, גבורין, אפשטין.

עמוד 67 למעלה: קבוצת חברי מגן דוד אדום:
עומדים: 1) א. קפלינסקי, 2) ב. יודלביץ, 3) מישקין, 4) צ. קפלן, 5) י. דרצ׳ינסקי. יושבות: 1) ל. שרשבסקי, 2) ל. רבינוביץ, 3) מ. בוטבינסקי.

עמוד 67 באמצע: בבית החולים היהודי:
ד״ר א. קוברסקי, אחות יודלביץ, החובש יוסף יודלביץ (יוסל דער רופא).

עמוד 67 למטה: הפרסונל הרפואי:
יוסף יודלביץ, ד״ר מ. רביצקי, ד״ר מ. אפשטין, ד״ר נ. קפלינסקי, נ. אלגזי (מנהל בית החולים), עומדת ז. לוץ.

עמוד 68 באמצע: בית היולדות:
פ. שרשבסקי, פ. יודקובסקי, ש. קנטרוביץ, (אחות), ד״ר א. קוברסקי, אחות קנטרוביץ, ...

עמוד 68 למטה: בית היולדות:
יושבים: ..., ..., פ. יודקובסקי, גב׳ גרודזנסקי, פ. שרשבסקי, גב׳ חייצל, גב׳ לנצביצקי, עומדים: ..., המילדת א. הלר, ד״ר מ. אפשטין, ד״ר ח. יקימובסקי, ..., ש. קנטרוביץ.

עמוד 69 למעלה: ועד מגן דוד אדום:

יושבים: שורה א׳: ר. זקהים, למקין מארה״ב, א. קוברסקי, ס. אפשטין מארצות הברית. יושבים שורה ב׳: מ. קפלן, מ. זבלוצקי, עומדים: גב׳ ז. רקוביצקי, ד. רקוביצקי, י. דרצ׳ינסקי, י. רבינוביץ, צ. קפלן.

עמוד 70 באמצע: פעילי קרן היסוד:

יושבים מימין לשמאל: ק. איבינסקי, גב׳ אפרת, קולודני (שליח קרן היסוד) גב׳ לוין, ד״ר אלכסנדר גולדשטין, גב׳ ז׳. וייס, ד״ר י. אפרת, א. קפלן, צ. שפירא. עומדים: שורה ב׳: גב׳ חיגרין, גב׳ א. אפשטין, ג. ברנשטין, ל. לחוזבינסקי, ת. זקהים, י. פומרנץ, פ. רבינוביץ, עומדים: שורה ג׳: פייבסקי, מ. חלפוביץ, ר. דרצ׳ינסקי, ש. חרניקובסקי, מ. חלק, י. לוין, ב. לנצביצקי, י. ריז׳ין, י. ויינשטין.

עמוד 70 למטה: מסיבת פרידה לברנשטין:

יושבים: מ. קפלן, ש. בורצקי, ד״ר ש. וייס, א. קפלן, ג. ברנשטין, מ. זקין, גב׳ ז׳. וייס, מ. רזניק, צ. שפירא, עומדים: מ. מלמד, ..., א. למקין, י. אפשטין, המורה הלפרן, פ. פומרנץ, י. שלאפוק, מ. שוסטרמן, י. לידר, י. ריז׳ין.

עמוד 71 למעלה: חברי המשרד הא״י:

יושבים: למקין מארצות הברית, י. גולדברג, אפשטין מארצות הברית. עומדים: י. לידר, י. דרצ׳ינסקי.

עמוד 71 באמצע: ועד ויצו בסלונים:

יושבות: סוניה חלפוביץ (זקהם), גב׳ ז׳. וייס, צ. לנצביצקי, ח. קפלי־נסקי, א. קפלן, פ. קוינט, עומדות: ל. לחוזבינסקי, א. אפשטין, ר׳ חלופינסקי, ז. יקימובסקי, מ. שוסטרמן.

עמוד 71 למטה: ועד צעירי ציון ב־1924:

יושבים: מ. רזניק, ר. זקהים, י. זקהים, א. יודלביץ, עומדים: ש. פולונסקי, ..., ז. רומנובסקי, נ. סלונימסקי, קויפמן, ז. רומנובסקי, מ. דזינצ׳לסקי.

עמוד 72 למעלה: ועד פועלי ציון ב־1933:

יושבים: ז. רומנובסקי, ב. ירושביץ, ל. שקליאר, צ. רכילבסקי, מ. רזניק, י. בינוסובסקי, א. יודלביץ, ג. סלונימסקי, י. רחילבסקי. עומדים: ח. פולונסקי, מ. מלמד, ח. ביטנסקי, א. ויניקוב.

עמוד 73 למטה: ועד האגודות המקצועיות:

יושבים מימין לשמאל: 1) א. דוצ׳קין, 2) ז. דובינסקי, 3) י. ירושביץ, 4) מ. גלינה (מזכיר האגודות), 5) מ. גורסקי, 6) ה. יודלביץ, עומדים מימין לשמאל: 1) ..., 2) ח. חומסקי, 3) י. קרפובסקי, 4) פ. אגושביץ, 5) ה. קוקושיצקי, 6) ב. פריפשטין, 7) גלמן, 8) פ. בנדרובסקי, 9) נ. וילימובסקי.

עמוד 74 למעלה: קבוצת תלמידים לנגינה בפסנתר של המורה מלינובסקי:

מימין לשמאל: א. רבינוביץ, מ. סטרוביניץ, י. סלוצקי, י. שבתי, ילצקי, ג. אייזנשטט, ל. חיגרין, צ. לנצביצקי, ..., ח. גוז׳נסקי, בשורה למטה נראה הילד, בנו של ליאון שטינברג, שטרן.

עמוד 74 באמצע: תזמורת חובבים:

יושבים מימין לשמאל: נ. קפלינסקי, י. לידר, מ. נידזובצסקי, א. ילובצין, מ. גרודזנסקי, ש. שבתאי. עומדים: שורה א׳: ח. חלקומירסקי, א. שבתאי, מ. בליזנינסקי, ל. לונינסקי, י. שבתאי, ל. דרצ׳ינסקי, י. קפלי־נסקי, מ. וינשטין, ..., ה. קוניצה, שורה ב׳: ..., ..., י. פייבסקי, י. שבתאי.

עמוד 74 למטה: מועצת בית הספר צ. י. ש. א.

יושבים מימין לשמאל: מ. רזניק, ד״ר א. קוברסקי, י. סב״ט־צקי (איטשע פאטאשער), המורה דייטש, י. ירושביץ, עומדים מימין לשמאל: מ. לייזרוביץ, מ. אייזיקוביץ, סביטיצקי, ד. יודקובסקי, מ. גורסקי, ש. לידובסקי, מ. ב. קוניצה, פ. אורלינסקי.

עמוד 75 למעלה: מסיבת פרידה מטעם מערכת „סלאנימער וואָרט״ לק. ליכטנשטין:

יושבים מימין לשמאל: א. רובינובסקי, נ. אייזין, מ. קפלן, ד״ר י. אפרת, מ. ליכטנשטין, גב׳ ח. ליכטנשטין, ק. ליכטנשטין, פ. פיין, מ. רזניק, א. רבינוביץ, עומדים מימין לשמאל: שורה א׳: מ. שרשבסקי, מ. גולדשטין, י. זקהים, ב. צ. אפרימסקי, ג. גולדברג, ד״ר ש. וייס, א. קפלן, ל. שקליאר, ז. רומנובסקי, י. לידר, י. ריז׳ין, ס. סטולוביצקי. שורה ב׳: צ. שפירא, ש. אהרבוך, י. דיין, י. מדביצקי, שורה ג׳: דב רומנובסקי, א. איחיאנסקי, ה. אלפרט, ז. וריביובסקי, פקרסקי, ש. שוכטוביץ, יוסף וינשטיין, מ. עפרון, ל. פייטלביץ.

עמוד 76: למעלה מימין: יום פתיחת האוניברסיטה:

יושבים מימין לשמאל: י. לוין, מ. קפלן, א. יגל, י. דרצ׳ינסקי, ר. חלפוביץ, ..., י. אפשטין, עומדים מימין לשמאל: ר. ריז׳ין, ח. אפשטין, י. גולדברג, א. יורש, ש. פיין, ר. וייסנברג, ד. רזניק, ח. גלושביצקי, י. גורביץ, ש. גוזובסקי, י. בוטוינסקי, ד. סלוצקי, מ. נידביצקי.

עמוד 76 באמצע: עם י. מנוח:

יושבים מימין לשמאל: י. דרצ׳ינסקי, י. מנוח, י. גולדברג, י. אפשטין, י. שפירא, עומדים: א. דובינסקי, י. בוטוינסקי, א. שפירא, א. יגל, ש. אוסקובסקי.

עמוד 76 למטה: יום סרט ט״ו בשבט 1923

יושבים מימין לשמאל: מ. קנצפולסקי, ש. פיין, ל. קרליצקי, פרשקא, ר. אודלי, א. יגל. למעלה: י. גורביץ, מ. רחוביצקי, ר. חלפוביץ, ש. גוזובסקי, א. דרצ׳ינסקי, מ. יורש, י. גובר.

עמוד 76/77 למעלה: עם חיותה בוסל:

יושבים מימין לשמאל: א. שפירא, מ. חלפוביץ, ח. בוסל, י. דרצ׳ינסקי, א. דובינסקי, י. שפירא, עומדים: שורה א׳: מ. קפלן, צ. קפלן, י. בוטוינסקי, י. אגולניק, שורה ב׳: ש. אוסקובסקי, ז. רומנובסקי, ה. מרמינסקי, ש. גוזובסקי, י. רוז׳נסקי.

עמוד 76/77 למטה: מסיבה לצבי שפירא:

יושבים מימין לשמאל: ..., ל. שקליאר א. בילוסטוצקי, י. שליאפוק, צ. שפירא, פ. פומרנץ, נ. ריז׳ין, ..., א. למקין, עומדים מימין לשמאל: מ. רזניק, מ. מלמד, מ. שוסטרמן, א. איחיאנסקי, ..., י. אוסקובסקי. עומדים למעלה: וייסנברג, ..., ..., ניימרק, ..., י. רחילבסקי, י. חלנסקי, למטה: ..., י. קויפמן, צ. דיטקובסקי, ..., א. רבינוביץ, ...

עמוד 77: למעלה: מסיבה לי. בוטוינסקי:

יושבים מימין לשמאל: י. אפשטין, י. ריז׳ין, י. בוטוינסקי, י.קדס, צ. שפירא, עומדים: י. גולדברג, י. דרצ׳ינסקי, א. סלונימקי, א. יגל.

עמוד 77 באמצע: מסיבה לצ. פקטר:

יושבים מימין לשמאל: י. ריז׳ין, י. שפירא, י. דרצ׳ינסקי, צ. פקטר, י. בוטוינסקי, . רבינוביץ, מ. גלין, בשורה ראשונה יושבים: י. שפירא, צ. פקטר, א. שפירא, עומדים: צ. קפלן, מ. רזניק, י. דרצ׳ינסקי, ש. אוסקובסקי.

עמוד 77 למטה: מס בה לש. גוזובסקי:

יושבים מימין לשמאל, שורה א׳: א. שפירא, י. ריז׳ין, צ. שפירא, ש. גוזובסקי, ל. לונינסקי, א. דובינסקי, א. למקין, שורה ב׳: ..., א. לויט, ד. גוזובסקי, ..., ג. פולונסקי, א. ויינברג, עומדים: ..., י. רחילבסקי, י. שליאפוק, מ. רזניק, ג. פולונסקי, מ. מלמד, צ. קרוליצקי, א. איחיאנסקי.

עמוד 78 למעלה: חלוצים עולים:

מימין לשמאל: שורה א׳: מ. קפלינסקי, י. זילברשטין, ..., שורה ב׳: ב. יקימובסקי, ב. קובנסקי, מ. ספיר, ..., גרביצקי. עומדים: ד. יגל, צ. חומסקי, ב. שושן, י. גושקוביץ.

עמוד 78 באמצע : חלוצים עולים :

יושבים מימין לשמאל : מ. דרצ׳ינסקי, ל. דרצ׳ינסקי, ק. דרצ׳ינסקי, י. ויינשטיין, ב. אהרונוביץ. עומדים : י. חלופינסקי, מ. צ׳פלבסקי, ה. גולדברג, מ. ילסקי, ...

עמוד 78 למטה : חלוצים ראשונים מסלונים :

מימין לשמאל : י. חלופינסקי, מ. קפלן, ב. יקימובסקי, ד. שושן, שושנה זליבנסקי, (אשת יעקב זליבנסקי) א. אדלמן, מאחוריו א. מנוסביץ, מ. רובינובסקי, ה. גולדברג, ח. אחרבוך.

עמוד 79 באמצע : „החמשה" :

הקיצוני מצד ימין הוא אהרון אולשבסקי.

עמוד 80 באמצע : בי"ס מ. וולפוביץ :

באמצע נראים המורים : מ. חצקלביץ, מ. חלפוביץ, מ. אברמובסקי.

עמוד 80 למטה : ביה"ס פומרנץ—ריז׳ין :

למעלה נראים המורים : פ. פומרנץ (מצד ימין), י. ריז׳ין (מצד שמאל).

עמוד 81 באמצע : תלמידי י. מירסקי :

עומדים : י. גולדברג, ח. רזניצקי, ש. ברוידא, ח. רבינוביץ, המורה י. מירסקי, על ידו בנו אלתר, א. חלופינסקי, מ. צ׳פלבסקי, א. יקימוב־סקי. יושבים : נ. בסקיר, ב. קלבנסקי, א. יודקובסקי, ק. ליכטנשטין, ש. אורינובסקי, מ. יקימובסקי, ח. אפשטין.

עמוד 81 למטה : תלמידי י. מירסקי :

יושבים מימין לשמאל : ד. דרצ׳ינסקי, ש. אורינובסקי, ג. מיליקובסקי, המורה י. מירסקי, י. גלושביצקי, גוז׳נסקי, ד. שולקוביץ, עומדים : ש. אולקוניצקי, א. אהרונוביץ, א. רובינובסקי, ב. יקימובסקי, ..., ..., מ. גינזבורג, יושבים למטה : מ. מיליקובסקי, י. קפלינסקי, ק. חייקין, י. חלופינסקי, י. שפירא.

עמוד 82 למטה : ב"ס וולפוביץ :

בין המורים נראים המורים : נ. חלפוביץ, המורה לפולנית, מ. חלפוביץ, ג. פלוטניצקי, י. ריז׳ין.

עמוד 83 : למעלה ובאמצע : ביה"ס העממי העברי :

בין המורים והעסקנים נראים : י. דרצ׳ינסקי, המורה ד. וייצל, ד. רקוביצקי, מ. זבלוצקי, השליח למקין מארצות הברית, מ. קפלן, א. קוברסקי, בייאר, קדישביץ, ג. פלטניצקי, א. ברזובסקי, א. רובינובסקי, מ. אברמובסקי, צ. חומסקי, ש. ציטרון.

עמוד 83 למטה : בי"ס שילוביצקי :

בין המורים נראים : בתו של המורה שילוביצקי, המורה י. שילוביצקי, המורים לפולנית ולחשבון.

עמוד 84 למעלה : מורי ביה"ס תרבות 1923 :

יושבים מימין לשמאל : ג. פלטניצקי, ר. פפר, ר. זקהים, מ. אברמובסקי, עומדים : פ. וינשטיין, י. סלוצקי, ג. גולדברג, מ. אפשטין, ש. גוזובסקי.

עמוד 84 באמצע . בין המורים :

ז. חרביובסקי, פרידמן, ח"י. קצנלסון, המורה לפונית, שורצמן.

עמוד 84 למטה : בין המורים :

ר. זקהים, מ. אברמובסקי, מ. אפשטין, ג. פלוטניצקי, פ. ויינשטין, ג. גולדברג, י. רפלובסקי.

עמוד 84/85 למעלה :

המורים : ש. רוטשטיין, א. חלף, ח. כצנלסון, המנהל גלבסקי, מ. אפשטין, ח. רבינוביץ, ז. רומנובסקי.

עמוד 85 למעלה : קבוצת בוגרים :

המורים : ח. כצנלסון, המנהל י. גלבסקי, ד"ר י. אפרת (יושב ראש הועד), ח. רבינוביץ.

עמוד 85 באמצע : הנהלת ביה"ס האידישאי :

יושבים מימין לשמאל : ה. יודלביץ, מ. ב. קוניצא, ד"ר א. קוברסקי, שליחת מרכז צ. י. ש. א., ..., ח. זקרויסקי, עומדים : מ. אייזיקוביץ, ד. יודקובסקי, מ. ב. קוניצא, ר. חשסמן, ד. סוטיצקי.

עמוד 86 למעלה : גימנסיה תרבות :

המורים : ז. חרביובסקי, רחל אלפר, מגר. שמרקוביץ, (המנהל), ד. רבינוביץ, ..., ...

עמוד 86 באמצע : גימנסיה תרבות :

המורים : שורצמן, מגר. שמרקוביץ, ד. רבינוביץ, ז. חריביובסקי, ד. וייצל.

עמוד 86 למטה : כתה של הגימנסיה היהודית פולנית :

מימין לשמאל, יושבים המורים : ד. רקוביצקי, ר. רקוביצקי, המורה לפולנית, גב׳ ז. וייס, ד"ר פוגלפנגר, (המנהל), ס. מרמינסקי, מ. קוניצא, גב׳ גלמבסקי. י. לוין.

עמוד 87 למעלה : כתה של הגימנסיה היהוזית—פונית :

ס. מרמינסקי. ד"ר פוגלפנגר, המורה לפולנית, י. לוין, ר. רקוביצקי, מ. קוניצא, ד. רקוביצקי.

עמוד 87 למטה : בי"ס העממי אידישאי :

המורים : ר. חשסמן, מ. אייזיקוביץ, ב"כ מרכז צ. י. ש. א. ס. מרמינ־סקי, מ. ב. קוניצא, ש. אסקובסקי (עסקן).

עמוד 88 למעלה : הנהלת בית היתומים וחניכיו :

יושבים מימין לשמאל : ד"ר ח. יקימובסקי, ד"ר ש. וייס, ס. מרמינסקי, (מנהלת פדגוגית) ח. ברמן, גב׳ ז׳. וייס, ז. לובובסקי.

עמוד 89 למעלה : אגודת הנוער הציונית :

מימין לשמאל : י. קדישס, י. רחילבסקי, ש. צ׳פלבסקי, ח. חומסקי, א. מרמינסקי, מ. גוטליב, י. אורינובסקי, א. גלושביצקי, י. פינצ׳וק, מ. דרצ׳ינסקי, המדריכים : י. שפירא, צ. חומסקי, י. שרשבסקי, מ. סוכודולסקי, ש. נשקס, י. חלך, מ. הלפרן, ש. שפירא, ..., י. אהרונו־ביץ, י. סלוצקי, נושאי הדגלים : י. יוכבידוביץ, י. גלינסקי.

עמוד 89 למטה : מחנה השומר הצעיר :

גשר שנבנה על נהר איסה לימי המחנה ונקרא על שם ד"ר ח. ויצמן לרגל פתיחת הקונגרס הציוני בשנת תרפ"ו — 1926. על הגשר נראים חברי הועד האפוטרופסי, אינז׳ מ. סטוצ׳ינסקי, מ. זבלוצקי, מ. קפלן.

עמוד 90 : באמצע מימין : קב׳ יהודה :

עומדים מימין : י. זליבנסקי, י. קפלינסקי, א. פיין, י. אפשטין, י. גלינסקי, למטה : ד. אגושביץ, ..., ...,

עמוד 90 באמצע משמאל : קבוצת ראובן :

מימין לשמאל : א. אפשטין, י. מירסקי, י. קדישס, א. מיליקובסקי, מ. סוכודולסקי, י. אדלמן.

עמוד 90 למטה : קבוצה יהודית :

א. בלאוס, ג. אייזנשטט, ש. יורש, ז. שושן, ב. לידר, ר. קוניצא.

עמוד 90 למטה משמאל : קבוצת שמעון :

עומדים : ר. משיניסט, א. גלושביצקי, י. סלוצקי, ש. שפירא, למטה : ש. נשקס, ב. יזרסקי, מ. גרודנצ׳יק, י. שרשבסקי.

עמוד 91 למעלה: קן השומר הצעיר, פלוגה א׳ בגדוד טרומפלדור: לעליתו של ראש הגדוד יעקב שפירא לארץ בפסח תרפ״ה — 1925:
מ. סקידלסקי, מ. רויצקי, א. גלושביצקי, י. סלוצקי, א. מיליקובסקי, ה. אנוצ׳ניק, שורה ב׳: ר. לוץ, ד. אגושביץ, י. אדלמן, י. אורינובסקי, ש. שפירא, מ. שפשלביץ, י. פינצ׳וק, מ. בסקיר, א. מישקין, ש. נשקס, מ. סוכודולסקי, י. שפירא, י. מירסקי, י. שרשבסקי, י. קפלינסקי, י. איינשטין, למטה: א. פסחוביץ, י. אפשטין, י. זליבנסקי.

עמוד 91 למטה: תמונה כללית של חברי הקן בחצר ביה״ס „תרבות״,
לעליתו של המדריך יעקב שפירא — פסח תרפ״ה 1925: שורה א׳ למעלה מימין: מ. סוכודולסקי, מ. סקידלסקי, א. שקלארמאן, ת. קנצפולסקי, מ. רוזנבלום, נ. חלפוביץ, ב. יזרניצקי, ר. לוץ, ש. שפירא, י. בלאוס, א. ניימן, י. חלקוביסקי, א מיליקובסקי, י. אדלמן, מ. גרודנצ׳יק, ל. ביטנסקי, שורה ב׳: א. לידסקי, ד. ביטנסקי, י. שקליארמן, י. הלפרן, א. וינשטיין, מ. גולדשטיין, צ. קרוליצקי, י. פילניק, י. מירסקי, י. ברזובסקי, י. קליין, ע. ברזובסקי, ט. וייצל, ש. קמנומוסטקי, שורה ג׳: ד. אגושביץ, ש. נשקס, י. אפשטין, י. זליבנסקי, י. פינצ׳וק, א. גלושביצקי, י. אורינובסקי, י. שרשבסקי, א. מישקין, י. קפלינסקי, א. פסחוביץ, גרייבר, שורה ד׳: ...., י. סנדרוביץ, ל. גלוצר, ס. זקהים, פ. בקנוביצקי, י. ירמולובסקי, א. בלאוס, ח. סטייקובסקי, ב. לידר, המדריכים יעקב ואליעזר שפירא, ב. שושן, ש. יורש ג. אייזנשטט, ר. קוניצא, צ. חננוביץ, ח. אנוצ׳ניק, מ. סוטיצקי, א. פינצ׳וק, שורה ה׳: דוקסין, י. בלאוס, א. ביטנסקי, ב. גולדשטין, ר. גבזה, מ. גרודנצ׳יק, י. סנדרוביץ, מ. זבלינסקי, א. לוץ, נ. וגמן, ב. צ. לידר, י. חזנוביץ, מ. פורוזובסקי, פ. גבזה, מניקוב, ט. מוזיקנסקי, מ. איינשטין, ח. חלקומירסקי, שורה ו׳: ל. מישקין, פסחוביץ, אנוצ׳ניק, קרופני, י. אנוצ׳ניק, י. מישקין, מ. סופר, ב. סולוביי, פסחוביץ, מ. יכבידוביץ, אוסקובסקי, קוסובסקי, ח. מרמינסקי, שורה ז׳: י. קולקר, צ. קפלן, סופר, ג. מישקובסקי, ז. קוסובסקי, י. רזניקובסקי, ש. קדס, צ. דובינסקי, ח. סלוצקי, ז. שושן, נכדתו של אורלינסקי, ר. קנטרוביץ, ש. ברינהנדלר, שורה ח׳: י. קפלינסקי, ש. בלסקי, סויצקי, ש. יוכבדוביץ.

עמוד 92 באמצע: אגודת הנוער גורדוניה:
מימין לשמאל יושבים: מ. קופמן, י. ז׳וק, י. שליאפוק, ד. קנטרוביץ, ש. בכרך, ח. חלקומירסקי, ח. טימינסקי, א. לב, יושבים שורה ב׳: פ. מולצ׳דסקי,, ב. קויפמן, ..., א. בכרך, י. לונדון, עומדים: ...., ..., מ. ויניצקי, ב. סולוביי, ק. קנציפולסקי, ש. קוסטרוביצקי, א. אולישבסקי, ח. פומרנץ.

עמוד 92 למטה: אגודת הנוער גורדוניה:
יושבים שורה א׳: ח. לונינסקי, ..., י. קויפמן, י. שליאפוק, ב. צ. מרמינסקי, אושרובסקי, מ. פומרנץ, מ. לחוזבינסקי, לידסקי, יושבים: שורה ב׳: ...., י. ז׳וק, א. רבינוביץ, ח. סוטיצקי, ..., עומדים שורה א׳: ק. קנצפולסקי, ד. אורינובסקי, ..., ב. יזרניצקי, ד. קנטורוביץ, א. לב, עומדים שורה ב׳: א. אגושביץ, י. הלפרן, מ. חיגרין, ..., רוז׳נסקי, ח. טימינסקי, ז. רבינוביץ, מ. מולצ׳דסקי.

עמוד 93 באמצע: קבוצת חברי ביתר:
ז. שושן, מ. ריז׳ין, י. קפלינסקי, פ. סויטיצקי, פומרנץ, איחיאנסקי. יושבים: ...., בורקובסקי, ספוקויני, ...

עמוד 95 למעלה: מסיבת „העובד״
לנשואיו של א. קרופני.

עמוד 95 באמצע: מסיבת „העובד״
לעליתה של משפחת י. אגולניק ארצה. יושבים מימין לשמאל: ו. ביטנסקי, ה. ביטנסקי, א. יודלביץ, וייסנברג, ג. אגולניק, י. אגולניק, ובנם הקטן אריה, ד. ז. מדזוביץ, י. שליפוק, יושבים למטה: ...., ..., נ. אלפר, ..., ..., עומדים: י. קושלבסקי, אברמוביץ, ..., א. קרופני, ..., ח. רזניקובסקי, ס. קצוביץ, ..., ז. צ׳פלבסקי, ע. חלקין, ..., א. ביטנסקי.

עמוד 95 למטה: מסיבת „העובד״:

עמוד 95 משמאל:
יצחק שליאפוק מפעילי תנועת א. י. העובדת ומיסדי „העובד״.

עמוד 96 למעלה: קבוצת מתעמלים
מיזמתה של „טאז״ בהדרכת קצ׳רגינסקי, מורה להתעמלות בבי״ס העממי של צ. י. ש. א..

עמוד 96 באמצע: חבר פעילי מכבי בפגישה עם י. ריטוב, ב״כ קרן היסוד בשנת 1930:
עומדים מימין: ר. לוץ (יושב ראש מכבי) ...., ..., ..., י. ריטוב, פ. וייס, א. שפירא, ר. שפירא, י. אורינובסקי, ב. צ. אפשטין, יושבים מימין: בוירסקי, זקין, א. סלוצקי, נ. חלפוביץ, ..., ..., ר. חאחין, ..., למטה: ...., ..., ..., ...,

עמוד 96: קבוצת רוכבי אופניים של מכבי בשנת 1930:
בתמונה נראים בין היתר: יוסף שפירא, (ממשפחת קוינט), חיים שפירא, א. לוין.

עמוד 97 למעלה קבוצת סקי (מגלשיים):
מיסודה של מכבי בסיועו הטכני של קצין מטעם הגדוד 79 שחנה בסלונים — (1932): עומדים מימין: הקצין הפולני המסייע, ע. קוסובסקי, הקצין המדריך, א. לוץ, ..., י. שמידט, ר. לוץ, ח. שפירא.
עמוד 97 באמצע מימין: קבוצת הכדורגל של ז. ק. ס. שהפכה למכבי:
עומדים מימין: י. גיבר, ע. קוסובסקי, מ. פורוזובסקי, יוסף שפירא (ממשפחת קוינט), ר. זליקובסקי, א. ריפ, מ. רביצקי, י. זקרויסקי, ..., מ. רביצקי, א. ויינשטין, דובקובסקי, ...

עמוד 97 למטה: קבוצת פרייהייט בטיול קיץ:
יושבים מימין: ש. אברמוביץ, מ. אלפרט, ש. חלנסקי, עומדים: י. בלזנינסקי, י. יפה, ש. פולונסקי, מ. רזניק, ד. לוין, י. קושלבסקי, א. קרופני, למטה: א. פוקס, ש. ליסיצקי.

עמוד 98 למעלה ובאמצע: פעילי השוק בנשף פורים מטעם „ויצו״ בשנת 1934

עמוד 98 למטה: מסיבה לבקורו של ח. אוורבוך:
יושבים מימין לשמאל: י. וילנצ׳יק, א. י. אחרבוך, ח. אחרבוך, גב׳ אחרבוך, ל. חלף, מ. חלף, עומדים מימין לשמאל: ...., ..., ..., ש. בורצקי, ..., ש. גובר, מ. שוסטרמן, ר. פומרנץ, ..., ..., ..., עומדים למעלה: מ. קפלן, ק. ליכטנשטין, י. פומרנץ, ג. ברנשטין, גב׳ זקלד, ש. זקלד.

עמוד 100 למעלה מימין: מצעד השומר הצעיר בשנת 1923:

עמוד 100 למטה מימין: השומר הצעיר בטיול ל״ג בעומר ביער, בשנת 1921:
בתמונה נראים בין היתר שליחי הלנדסמנשפט בארצות הברית ה׳ למקין ואפשטין.

עמוד 100/101 למעלה: היערכות השומר הצעיר לבתי הספר עם תזמורת מכבי האש במרכז העיר לפני צאתם למצעד דרך רחובות העיר ליער (ל״ג בעומר 1926).

עמוד 101 למעלה משמאל: טיול חברי פועלי ציון „פרייהייט״ ו„סקויט״ בשנת 1932:

עמוד 101 למטה: טיול בית הספר העממי מיסודה של צ. י. ש. א.
בתמונה נראים המורים: מ. אייזיקוביץ, ד. יודקובסקי, ר. חשסמן, ד. סויטיצקי.

עמוד 102 למעלה : מכבי אש מתנדבים :

מימין לשמאל יושבים : מ. שבתאי, א. אדלמן, י. זליבנסקי, י. לידר, א. שבתאי, עומדים : ביטנסקי, מ. רובינובסקי, ..., א. משיניסט, ש. רביצקי, י. קישצ׳יצקי.

עמוד 102 למעלה משמאל :

ב. פיסצקי — מפקד גדוד מכבי אש מתנדבים וסגן ראש העיר האחרון.

עמוד 103 למעלה מימין :

סימן היכר ליהודי גיטו סלונים.

עמוד 103 למעלה משמאל :

גרשון קווינט — ראש משרד העבודה (ארבייטס־אמט) בזמן הכיבוש הנאצי.

עמוד 107 למטה : במסיבה ליובלו ה־70 של ד״ר ש. וייס בתל אביב :

מימין : ד״ר פ. וייס, ח. אהרבוך, ד״ר י. אפרת, ד״ר ש. וייס, ז. וייס, א. מנוסביץ, ס. מרמינסקי.

עמוד 109 למעלה : ועד יוצאי סלונים לקבלת פני מ. וו. ברנשטין בארגנטינה :

עומדים מ. אנוצ׳ניק, ו. חזנוביץ, י. אוטקין, י. ירושביץ, פ. קנציפולס־קי, ז. וולפובסקי, מ. וו. ברנשטיין, ל. מובשוביץ, א. קרפובסקי, י. שקולניק, יושבים : ל. רדזוילובסקי, ח. אנצ׳ניק, א. סטולוביצקי.

עמוד 109 באמצע ולמעלה : מסיבת יובל למלאת 17 שנה לארגון סלונים בארגנטינה.

עמוד 113 למעלה : שארית הפליטה מיוצאי סלונים במפגש בשנת 1960 בניו־יורק :

שורה א׳ : עומדים מימין לשמאל : מ. ינקלביץ, ק. דוניץ, י. קרופעני, ז. שוכטוביץ, ש. ברמן, י. סויצקי, מ. צ׳רניצקי, שורה ב׳ : ג. אברמו־ביץ, ה. מושקובסקי, א. אסאק, ח. ניגניביצקי, שורה ג׳ יושבים : ח. י. בליזנינסקי, נ. דובקובסקי, י. ינקלביץ (מדרצ׳ין) פ. אברמס, ש. סנובסקי, ר. גנדלר, ק. דובקובסקי, י. ינקלביץ, ס. ריפפ, למטה : הדור הצעיר.

עמוד 113 למטה :

הצגת „דער טויבער" לד. ברגלסון ע״י להקת חובבים דרמטית בשנת 1935.